

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000337595

#

Pap(V)
3

Langhain

Αρ. εισ. 127850

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ

ΥΠΟ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΘΕΙΣΑ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, χρὴναι σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλίστερον καὶ ἀρθότερον περὶ τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ἔργων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ

Handwritten signature

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν καταστημάτων

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1887

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Οἱ πρόλογοι τῶν προηγουμένων τόμων ἐγράφησαν ἵνα παραστήσωιν ἐν συνόλῳ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν ἐκάστης τῶν περιόδων περὶ ὧν οἱ τόμοι οὗτοι ἐπραγματεύοντο. Ἄλλ' ὁ νέος Ἑλληνισμὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ παρόντι, δὲν συνεπλήρωσεν ἔτι τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ στάδιον. Καίτοι παρέστη εἰς μέσον πρὸ ἐτῶν ἑξακοσίων, ἠγωνίσθη ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα καὶ δὲν ἔβαλε τὸν θεμέλιον λίθον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως εἰμὴ πρὸ ἐτῶν ἑξήκοντα. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ ἐκτιμηθῇ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀξία ἀφοῦ διατελεῖ ἔτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἀποστολῆς ἣν φαίνεται προωρισμένος νὰ ἐπιτελέσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἔχω ὅμως ἕτερον καθῆκον νὰ ἐκπληρώσω. Ὅφείλω νὰ ἐξηγήσω μὲν διατὶ δὲν ἰστορήσα τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦδε γενόμενα, νὰ ἀναπληρώσω δὲ κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν ἐλλείψιν ταύτην.

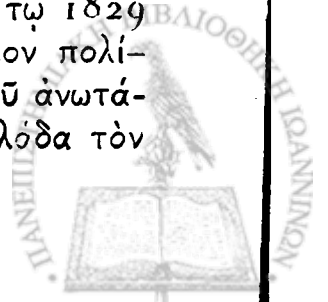
Ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1821 ὁ νέος Ἑλληνισμὸς διέσωσε δι' ἀγῶνων ἀξιομνημονεύτων τὴν ὄντοτητα αὐτοῦ, ἀπειληθεῖσαν δεινῶς καὶ ἀλλεπαλλήλως ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ὑπὸ τῶν Ὁσμανιδῶν, τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον ἀξιομνημόνευτον ἐδημιούργησε τὰς κοινοτικὰς, τὰς διανοητικὰς καὶ τὰς πολεμικὰς δυνάμεις, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1827 ἡ Ἐπανάστασις κατῴρθωσεν, εὐκλεῶς ἀθλήσασα καὶ ἐγκαρτερήσασα, νὰ ἰδρῦσῃ τὸ πρῶτον πολιτικὸν ἡμῶν σκῆνωμα. Αἱ περιπέτειαι αὗται τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ δὲν παραβάλλονται βεβαίως πρὸς τὰ μεγαλουργήματα τοῦ πρώτου, τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· δὲν ἐπέδρασαν ὅπως οὗτοι, ἕκαστος κατ' ἴδιόν τινα τρόπον, εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου· ἀπέδωσαν ὅμως γόνιμοι ἔργων τὰ ὁποῖα περιεποίησαν ἐξαίρετον τιμὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα. Δυστυχῶς ἐπὶ τῆς τελευταίας ἑξηκονταετίας οὔτε τὸ ἐνεστῶς ἡμῶν ἐρρυθμίσθη, οὔτε τὸ μέλλον παρεσκευάσθη. Δὲν λέγω ὅτι διὰ τοῦτο πρέπει τὰ κατ' αὐτὴν ὅλως ν' ἀπρσιωπηθῶσιν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀρκεῖ νὰ συγκεφαλαιωθῶσι μόνον ἐνταῦθα, τῶσιν

μᾶλλον ὅσω καὶ αὐτὴ ἢ συνοπτικὴ αὕτη ἔκθεσις θέλει καταστήσει πρόδηλον ὅποσον ἢ λεπτομερὴς αὐτῶν ἀφήγησις δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπαχθῆς εἰς τε τὸν ἱστορικὸν καὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Ἡ ἐπανάστασις εἰς ἣν ὀφείλομεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν, δὲν ηὐτύχησε νὰ καταρτίσῃ ἐνταύτῃ πολιτείαν καλῶς συντεταγμένην. Τὸ ἔργον ἦτο τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ εὐκατόρθωτον, διότι παρεκωλύετο ὑπὸ τε τῶν περισπασμῶν τοῦ φοβερωτάτου τῶν πολέμων καὶ ὑπὸ ἱστορικῶν δυσχερειῶν αἵτινες δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου διὰ μιᾶς. Ἡ ἐπανάστασις εὔρε τὰς ἐπαρχίας διοικουμένας ἀπ' αἰῶνος ὑπὸ προϋχόντων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον κληρονομικῶν, ὧν πολλοὶ ἐπετέλουν συνετῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀνεδείχθησαν πρωτουργοὶ τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Δύσκολον λοιπὸν ἦτο νὰ μὴ ἐπιδιώξωσιν ἤδη τὴν ἐνδεχομένην διατήρησιν τῶν προνομίων ἅτινα ἐνέμιοντο ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων καὶ πρὸ πάντων τὸ προνόμιον τοῦ διέπειν τὰ πράγματα τῶν ἐπαρχιῶν. Κατενόουν μὲν ὅτι τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ καθιερωθῇ ῥητῶς ἐν τῷ νέῳ πολιτεύματι, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἐπροσπάθησαν νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν πραγματικὴν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἰσχύιν. Τὰ ἐκτελεστικά ἐγένοντο οὐ μόνον πολυμελῆ ἀλλὰ καὶ ἐνιαύσια· ἐνιαύσια ὡσαύτως ἐγένοντο τὰ βουλευτικά· καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις ἀπέβησαν ἀδιάκοποι, ἀφ' οὗ, ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτὰ, τρεῖς μὲν συνεκροτήθησαν, συνεκλήθησαν ὅμως ἐξάκις. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὀργανώθη οὐχὶ Κυβέρνησις, ἀλλὰ πρόσχημα Κυβερνήσεως, πράγματι δὲ πολυαρχία, ἐξ ἧς μικροῦ ἐδέησε νὰ ματαιώθωσιν τὰ πολεμικὰ τῶν χρόνων ἐκείνων κατορθώματα. Τελευταῖον ἡ ἀκμὴ τοῦ κινδύνου ἐπέβαλε συνετώτερα βουλευτάτα. Ἡ ἐν Τροιζίνι συνέλευσις συνεπέκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἐνὸς ἐπὶ ἔτη ἑπτὰ ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, παρέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ ἐπὶ τριετίαν καὶ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νέου πολιτεύματος εἰς τὸν Κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἐντελῶς ἀμέτοχον διατελέσαντα τῶν προτέρων συμφερόντων.

Τὸ πολίτευμα ὅμως τοῦτο δὲν ἐπέπρωτο νὰ λειτουργήσῃ. Ὁ Κυβερνήτης, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εὔρε τὸ μὲν ἡμῖς αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων κατεχόμενον, τὸ δὲ ἄλλο ἡμῖς ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας λυμαινόμενον. Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων καταστάσει ἦτο καταφανὲς ὅτι τὸ συμφέρον τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀπῆτει νὰ διεξαχθῇ ἢ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὅσον οἷόν τε δραστηρίως καὶ ἀπερισπᾶστος. Τὸ βουλευτικὸν δὲν ἀντέστη εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Κυβερνήτου, ἢ τετάρτη ἐθνικὴ συνέλευσις ἢ συγκροτηθεῖσα ἐν Ἀργεὶ τῷ 1829 ἐκύρωσε πανηγυρικῶς τὰ γενόμενα καὶ ἐρρῦθμισε τὸ νέον πολίτευμα εἰς τρόπον ἡκιστα περιστέλλοντα τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνωτάτου Ἀρχόντος, ὁ δὲ λαὸς ηὐλόγει καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὸν

πρῶτον ἐκεῖνον ἰδρυτὴν τῆς ἐννόμου τάξεως. Προϊόντος τοῦ χρόνου πολλοὶ μὲν συνησιόθησαν κατὰ τοῦ νέου καθεστῶτος, ἄνδρες ἐκ τῶν διαπρεψάντων ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, ὧν τινὲς μάλιστα ἐγένοντο πολλάκις θύματα τῆς προτέρας ἀναρχίας· ἀλλ' ἡ ἀντιπολίτευσις αὕτη, καίτοι ὠφελήθη ἐκ τινῶν ἀμαρτημάτων τοῦ Κυβερνήτου, ὧν ἀμέτοχος δὲν εἶναι οὐδ' ἡ μεγαλητέρα ἀνθρωπίνη σύνεσις, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσπιστίας τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου, δὲν ἤθελεν ἴσως κατισχύσει ἐὰν μὴ ἐπήρχετο ἡ ἀπροσδόκητος δολοφονία. Ἐν τούτοις τὸ γενναῖον τοῦ ἀνδρὸς πολίτευμα εἶχε ρίψει τοσοῦτον βαθείας ρίζας ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, ὥστε ἡ ἐννομος τάξις διετηρήθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπὶ τινὰς μῆνας ὑπὸ τὸν ἀδελφόν του Αὐγουστῖνον, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο καθ' ἑαυτὸν ἄξιός να προΐσταται τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων.

Βαθμηδὸν ὅμως ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο αὖθις ἀνάστατος, ἐκ δὲ τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐπὶ τέλους κυκεῶνος κατεπλάγησαν αὐτοὶ αὐτοῦ οἱ πρωταῖτιοι. Καὶ τότε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου διότι δὲν εἶχε σπεύσει νὰ συγκαλέσῃ τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν ἀπὸ τοῦ 1828, ἐνῶ οἱ Αἰγύπτιοι κατεῖχον ἐτι τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὰς Πότρας καὶ τὸ Ῥίον, οἱ δὲ Ὀσμανῖδαι, τὸ Μεσολόγγιον, τὴν Ναύπακτον, τὸ Αἰτωλικόν, τὰς Ἀθήνας, τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν Λαμίαν· οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες ἐκήρυττον τὸν Κυβερνήτην ἐνοχὸν ἐσχάτης προδοσίας, καίτοι τὸ πολίτευμα αὐτοῦ εἶχε κυρωθῆ ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως καὶ οἵτινες ἐπὶ τέλους ἐστάσιασαν κατ' αὐτοῦ ἐν ὀνόματι τοῦ Συντάγματος, παρέδωκαν ἤδη τὴν Ἑλλάδα, ἄνευ συντάγματος καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγυήσεως, εἰς τὴν ἀπόλυτον διάκρισιν τῆς διαδοχικῆς βασιλείας.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι αἱ σφόδρα ἀνώμαλοι περιστάσεις καθ' ἃς ἡ βασιλεία ἀνέλαβε τὰ πράγματα ἠδύναντο νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εἰς χεῖρας αὐτῆς συμπύκνωσιν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀπάσης τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ ἴ μήπως ἡ κατάστασις ἦτο ὀμαλωτέρα ὅτε ὁ Κυβερνήτης κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα; Διατί κατὰ τούτου μὲν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἀντεπολιτεύθησαν, κατόπιν δὲ, ἵνα περιποιήσῃ εἰς τὴν βασιλείαν ἰσχὺν πολὺ μείζονα τῆς τοῦ Κυβερνήτου, διέλυσαν διὰ τῆς βίας τὴν ἐν Προνοίᾳ ἐθνικὴν συνέλευσιν; Ὅπωςδῆποτε ἡ βασιλεία ἐγκαθιδρύθη παρ' ἡμῖν παντοδύναμος. Ἀλλὰ ἡ ὀργάνωσις κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς καὶ ποιούσης χρῆσιν συνετὴν τῆς ἰσχύος αὐτῆς, δὲν εἶναι πάντοτε πολὺ εὐκολωτέρα τῆς κοινωφελοῦς λειτουργίας τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν. Ἡ ἀντιβασιλεία ἢ διεξαγαγοῦσα τὰ πράγματα ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ βασιλέως Ὁθωνος, μετεχειρίσθη τὴν παντοδυναμίαν αὐτῆς ὅπως καταδιώξη καὶ καταδικάσῃ τὸν μέγαν πρωταγωνιστὴν

τῆς Πελοποννήσου, συνεπαγαγοῦσα ὡς ἐκ τούτου δεινὴν διατάραξιν ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ· ὅπως προκαλέσῃ στάσιν ἐν τῇ Μάνῃ καὶ τὸ χερίστον ἠττηθῇ ὑπὸ τῆς στάσεως ταύτης· ὅπως περιέλθῃ εἰς χρηματικὴν ἀμηχανίαν, καίτοι εἶχε λάβει τὰ δύο τρίτα τοῦ δανείου τῶν ἑκατομμυρίων· καὶ ἐπὶ τέλος ὅπως κληροδοτήσῃ εἰς τὸν ἡλικιωθέντα βασιλέα φοβερὰν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ ληστείαν. Ὁ βασιλεὺς Ὅθων, ὅσω νέος καὶ ἂν ἦτο, ἐπεχείρησε καὶ κατώρθωσε νὰ ἐπανορθώσῃ πολλὰ τῶν ἀμαρτημάτων τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ πρὸ πάντων νὰ καταβάλῃ τὴν ληστείαν ἐκείνην ἣτις εἶχε λάβει τοιαύτας διαστάσεις ὥστε ἐπωνομάζετο ληστανταρσία. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ αἱ δυνάμεις ἀπήτησαν τοὺς τόκους καὶ τὸ χρεωλύσιον τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐγγυηθέντος δανείου. Ὁ βασιλεὺς ἐπεχείρησε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην δι' οἰκονομιῶν ἐπὶ τοῦ τότε μικροσκοπικοῦ ἡμῶν προϋπολογισμοῦ. Αἱ δυνάμεις ὅμως ἤξιουν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς δέον ἔτι μᾶλλον νὰ περισταλῇ· ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλὰ ἡ δυσκαρέσκεια ἦν προεκάλεσαν αἱ ὑπερβολικαὶ ἐκεῖναι οἰκονομίαι καὶ ἡ κατάφωρος πρὸς τὸν βασιλέα δυσμένεια τῶν δυνάμεων, παρήγαγον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀπόλυτος μοναρχία δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τοσαύτην πραγμάτων δυσχέρειαν. Καὶ ἐκραγείσης ἐν Ἀθήναις στάσεως τὴν νύκτα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843, ἡ βασιλεία συνήνεσεν εἰς τὴν συγκρότησιν κοινοβουλευτικῆς πολιτείας.

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην δὲν συνέπραξαν εἰμὴ ὀλίγοι τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπιφανέστατοι ἐξ αὐτῶν, ὅσοι δὲν εἶχον ἐκλείψει ἐν τῷ μεταξύ, εἶχον παραιτηθῆ πάσης κατὰ τῆς βασιλείας ἀντιπολιτεύσεως, εἴτε συνεισθέντες ὑπὸ τῆς πείρας, εἴτε ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἀπονεμηθείσας αὐτοῖς τιμάς. Ἡ μεταβολὴ λοιπὸν ὑπῆρξεν ἔργον τῆς νέας γενεᾶς. Ἡ γενεὰ αὕτη δὲν εἶχε τὰ ἱστορικὰ δικαιώματα τῶν προϋχόντων τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ ὅποια, ἂν μὴ ἐδικαιολόγουν, ἐξήγουν τὸ ὑλάχιστον τὸ πολίτευμα αὐτῶν· καὶ ὅμως ἤγειρε τὰς αὐτὰς ἀξιώσεις τοῦ νὰ ἄγῃ καὶ φέρῃ τὰ πράγματα τῶν ἐπαρχιῶν, μὴ ἐννοοῦσα νὰ δίδῃ τὴν ψήφον αὐτῆς εἰς τὴν Κυβέρνησιν εἰ μὴ ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ. Ὁ βασιλεὺς Ὅθων, ἀφοῦ ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐπέμωσιν ταύτην τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τῆς ἐκτελεστικῆς, ἐπεχείρησε προΐόντος τοῦ χρόνου ἀντεπέμβασιν τῆς ἐκτελεστικῆς εἰς τὴν νομοθετικὴν· ὃ ἔστιν ἤρχισε, διὰ παντοίων καὶ ἐνίοτε ἀθεμίτων τρόπων, νὰ φέρῃ βουλευτὰς ἔχοντας μετριωτέρας ἀπαιτήσεις· καὶ κατώρθωσε τῶνόντι νὰ συγκροτήσῃ διὰ τοιούτων μηχανημάτων κυβέρνησιν ὅπως οὐν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου.

Ἀλλὰ τὰ ἀτοπήματα δὲν θεραπεύονται δι' ἀτοπημάτων. Ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ βουλευταὶ παρεβίαζον τὸ σύνταγμα, οὐδὲν

ἤττον ὅμως βέβαιον ἦτο ὅτι ὁ βασιλεὺς διέστρεφε τὸν περὶ ἐκλογῆς τῶν βουλευτῶν νόμον. Ἡ κοινὴ γνώμη λοιπὸν ἤρχισε κραυγάζουσα ὅτι ὁ ἐκλογικὸς νόμος διαστρέφεται, ὁ δὲ βασιλεὺς ἔμενε κατ' ἀνάγκην ἀναπολόγητος, διότι εἶχε μὲν τὴν συνείδησιν ὅτι πολιτεύεται οὕτω ἐπ' ἀγαθῷ σκοπῷ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ εἶπῃ τοιοῦτό τι, ἀφοῦ τοῦτο λέγων ἠθελὸν ἐνταύτῳ ὁμολογήσει ὅτι ὁ νόμος τῶντι παραβιάζεται. Ἐντεῦθεν ἦτο πρόδηλον τίς θέλει ἐπὶ τέλους ἠττηθῆ· καὶ μετὰ ἀλλεπάλληλα στασιαστικὰ κινήματα, κατελύθη ἡ πρώτη βασιλεία κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1862.

Ἡ συγκροτηθεῖσα τότε ἐθνικὴ συνέλευσις δὲν συνήλθεν, ἐννοεῖται, ὅπως χαλιναγωγήσῃ τοὺς βουλευτάς· ὁ δὲ βασιλεὺς Γεώργιος ἐκλήθη ἐπ' αὐτῷ δὴ τούτῳ τοῦ νὰ σεβασθῆ τὴν παντοδυναμίαν αὐτῶν. Οἱ ὑπουργοί, δεόμενοι πλειονοψηφίας, ἐνέδιδον ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης· ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἐθυσίαζον τούτου ἕνεκα τὰ τε ἴδια καθήκοντα καὶ τὰ κοινὰ συμφέροντα, δὲν ἐπῆρκον εἰς τὴν ἀπλησίαν ἐκείνην. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ὑπουργεῖον ἤλπιεν ὅτι ἐπιχειροῦν νέας ἐκλογὰς θέλει εὖρει τρόπον νὰ φέρῃ βουλευτάς πειθηνιωτέρους, πᾶν ὑπουργεῖον ἀπῆλθει καὶ συνήθως ἐπετύγχανε παρὰ τοῦ ἀμυχανοῦντος βασιλέως τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς. Τὸ μόνον ὅμως τούτου ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ὑπουργεῖα καὶ βουλαὶ κατήντησαν ἐνιαύσια, ὅπως τὰ ἐκτελεστικά καὶ τὰ βουλευτικά τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ ἀγέρωχος πρόεδρος τοῦ 1876 προέβη περαιτέρω· ἀφοῦ παρεκώλυσε τὴν ἐκλογὴν οὐκ ὀλίγων ἀντιθέτων ὑποψηφίων δι' ἀπροκαλύπτων ἐπεμβάσεων, ἔπειτα ἐξέωσεν ἐκ τῆς βουλῆς τινὰς ἐκ τῶν ἀντιφρονούντων ὅσοι εἶχον ἐπιτύχει νὰ ἐκλεχθῶσιν. Ἡ ἀντιπολίτευσις τότε ἀπεχώρησε, πῆσαλον πασσάλῳ ἐκκρούουσα, μὴ ἀναλογιζομένη δὲ ὅτι προσέθετεν οὕτω εἰς ὅλας τὰς προϋπαρχούσας δυσκολίας πρὸς καταρτισμὸν κοινοβουλευτικῆς πλειονοψηφίας, τὴν νέαν δυσκολίαν τοῦ νὰ μὴ εἰσπορῆ, διὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς μειονοψηφίας, νὰ συμπληρωθῆ ἢ ὑπὸ τοῦ συντάγματος ἀπαιτουμένη ἀπαρτία. Εἰς τὸ τέχνασμα τοῦτο τῆς ἀντιπολιτεύσεως, τὸ ὑπουργεῖον ἀπῆλτησε δι' ἀντιτεχνάσματος, ἐλαττώσαν, δι' αὐτογνώμενος ἑρμηνείας τῶν ὁπαδῶν οὗτοῦ, τὸν νόμιμον τῆς ἀπαρτίας ἀριθμὸν. Τότε ὁ βασιλεὺς προέλαβε τὴν ἐκ τούτων πάντων ἀπειληθεῖσαν διατάραξιν τῶν πραγμάτων διὰ τοῦ διορισμοῦ νέου ὑπουργείου καὶ διὰ νέας διαλύσεως τῆς βουλῆς· ὥστε ἡ ὑπουργικὴ ἀντεπέμβασις ἀπέβη ἐξίσου ἀτελέσφορος ὅσον καὶ ἡ βασιλικὴ πρὸ τοῦ 1862 ἀντεπέμβασις. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἐξηκολούθησε τελοῦσα τὴν συνήθη αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1864 τροχίαν τῶν βραχυδίων ὑπουργείων καὶ βουλῶν.

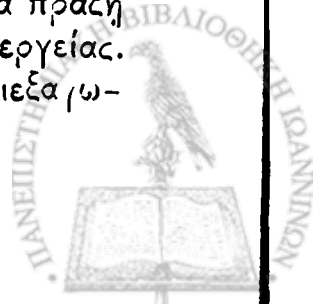
Ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ θανάτου λοιπὸν τοῦ Κυβερνήτου, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἦ εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν ἠ οὐδόλως ἐκυβερνήθη. Δύο λέξεις ἀρκοῦσι νὰ ἀπεδείξωσιν ὅπόσον ὀλίγον ἴσχυσεν ἠθικῶς ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς συ-

νειδήσεως ἡ πρώτη βασιλεία. Ὁ Κυβερνήτης ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τὸν ἐπενδύτην αὐτοῦ καὶ δὲν ἤρξεν εἰμὴ τρία ἔτη καὶ ἡμίσιον. Καὶ ὅμως μετὰ τὸν θάνατόν του μόνη ἡ σκιά τοῦ ἀνδρὸς ἤρκεσεν ὅπως διατηρηθῆ ἐπὶ τινὰς μῆνας ἡ ἐννομος τάξις. Ἡ πρώτη βασιλεία ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων ὀψιλῶν, ἵνα μὴ προσθέσω καὶ τὴν αἰγλήν δι' ἧς περιεβάλλετο ὁ πρῶτος βασιλεὺς ὃν μετὰ τοσοῦτων αἰῶνων παρέλευσιν ἐχαιρέτιζε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Καὶ ὅμως τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως Ὁθωνος ὁ στρατὸς ἀπέπτυξε πάντα χαλινόν, μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας ἡ Ἑλλάς ἐγένετο ἀνόστατος.

Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα 25 ἔτη, ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὀλίγα τινὰ εἰς ὅσα περὶ αὐτῶν διέλαβον. Ἐν πρώτοις εἶναι βέβαιον ὅτι μόναι αἱ ἀδιάλειπτοι ἐκεῖναι ὑπουργικαὶ μεταβολαὶ ἤθελον ἀρκέσει ὅπως καταστήσωσιν ἀδύνατον πᾶσαν σπουδαίαν κυβερνητικὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ νομοθετικὴ ἐργασία ἐνόσησεν οὐδὲν ἧττον τῆς ἐκτελεστικῆς. Ἡ προπαρασκευὴ τῶν νόμων δι' οὐδεμιᾶς περιεβλήθη τῶν ἐγγυήσεων ὅσαι παντοῦ καὶ πάντοτε ἀσφαλίζουσι τὸ ἱερόν αὐτῶν κῦρος. Τὸ κατ' ἀρχὰς ἰδρυθὲν Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας κατηγγήθη πρωϊμώτατα. Ἐνῶ εἰς ὅλας τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας, βασιλευομένας καὶ ἀδασιλεύτους, ὑπάρχουσι Συνέδρια προβουλευτικὰ συγκείμενα ἐξ ἀνδρῶν ὧν οἱ τρίτες ἐλευκάνθησαν περὶ τὴν μελέτην ὅλων τῶν κλάδων τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, παρ' ἡμῖν τὰ νομοσχέδια εἶναι συνήθως ἔργα ὑπουργῶν καὶ ὑπαλλήλων παροδικῶν· οὕτω δ' ἔχοντα τὸ αὐτοσχεδιάσμα αὐτῶν προσάγονται εἰς τὴν βουλήν, καὶ ἐπιψηφίζονται πολλάκις ἀνευ συζητήσεως, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο μεταβάλλονται μετὰ τῆς αὐτῆς ἰλιγγιώδους ταχύτητος μετ' ἧς ἐπιψηφίζονται. Καὶ ἔπειτα, ἐπειδὴ πολλοὶ νόμοι δὲν ἐκτελοῦνται, ἐκδίδονται ἄλλοι πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν· ἀλλὰ τίς ἢ βεβαιότης ὅτι οὗτοι τοῦλάχιστον δὲν θέλουσι μείνει γράμμα νεκρόν. Εἷς ἐν τούτοις νόμος, ὁ Ἀστικὸς, παρεσκευάσθη ὑπ' ἀνδρῶν φερεγγύων, ὑπὲς ἐπιτροπείας συγκροτηθείσης, ἐπὶ τῆς προτέρας ἔτι βασιλείας, ἐκ τῶν κρατίστων παρ' ἡμῖν θεμιστοπόλων. Δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ εἶπω ὅποσον κατεπείγουσα εἶναι ἡ κύρωσις αὐτοῦ· ἀλλ' αἱ βουλαὶ δὲν ἠυκαίρησαν, ἐπὶ δεκάδας ἐνιαυτῶν, νὰ ψηφίσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστα αὐτοῦ μέρη.

Ἐπὶ πᾶσι, τὰ συντάγματα λέγουσιν ὅτι οἱ ὑπουργοὶ εἶναι ὑπεύθυνοι καὶ ὅτι κατηγοροῦνται ὑπὸ τῆς βουλῆς· ἀλλὰ δύσκολον εἶναι νὰ ἐννοήσῃ τις πῶς θέλει ἡ βουλή κατηγορήσῃ τοὺς ὑπουργοὺς ἀφοῦ κατέστη συνέταιρος τῆς ἐξουσίας αὐτῶν. Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ ἂν ἡ βουλή ἀποφασίσῃ ποτὲ νὰ ἐνασκήσῃ τὴν ὑπερτάτην ταύτην τῶν λειτουργιῶν αὐτῆς, ἀδύνατον ἤδη ἀποβαίνει νὰ πράξῃ τοῦτο ὡς πρὸς τὰ κυριώτατα κεφάλαια τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας. Λάβωμεν λ. χ. δύο ἐξ αὐτῶν ἐκ τῆς εὐστόχου τῶν ὀποίων διεξέρω-

γῆς ἤρτηται τὸ ἱστορικὸν τῆς Ἑλλάδος μέλλον. Ἡ περὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπίρρωσιν τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ ἐπιμέλεια ἔδει καὶ ἡδύνατο νὰ ἀρχίσῃ πρὸ 40 ἐτῶν· ἀλλ' ἡμεῖς ἀπρακτῆσαντες ἐπὶ τριακονταετίαν, δὲν ἐξυπνήσωμεν εἰμὴ ὅτε οἱ Βούλγαροι μονονουχὶ κατέλαβον πλείστας τῶν ἡμετέρων χωρῶν. Ὡσαύτως καὶ ἡ πολεμικὴ παρασκευὴ ἔδει καὶ ἡδύνατο ν' ἀρχίσῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας· ὄχι βεβαίως διὰ συγκροτήσεως στρατῶν καὶ στόλων μεγάλων, ἀλλὰ διὰ μορφώσεως πυρήνων ζωηφόρων καὶ ἐπιτηδείων νὰ παραγάγωσι σὺν τῷ χρόνῳ, κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς πόρους τοῦ ἔθνους, ἀξιολόγους τινὰς δυνάμεις. Ἡμεῖς ὅμως καὶ εἰς τοῦτο ὀλιγωρήσαντες, ἠναγκάσθημεν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, τῶν καιρῶν ἐπείγοντων, νὰ συγκροτήσωμεν ἐκ τοῦ προχείρου στρατὸν καὶ στόλον οἵτινες δὲν ἡδύναντο εἰμὴ νὰ ἦναι ἀνεπαρκεῖς. Ἐρωτῶ ἤδη τίνες εἶναι ἐπὶ τούτοις οἱ ὑπεύθυνοι; Καὶ πῶς, ἀφοῦ δὲν κατηγορήσαμεν πρὸ δεκάδων ἐτῶν τοὺς πρωταίτιους, δυνάμεθα ἤδη νὰ κατηγορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ὑπουργεῖα.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἐν τῷ πολιτεύματι τούτῳ κατήντησε νὰ μὴ ἦναι κανεὶς ὑπεύθυνος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἵνα εὕρωμεν τελευταῖον τὸν ὑπεύθυνον, αἰτιώμεθα ἐκ διαλειμμάτων τὸν βασιλέα Γεώργιον ἢ καὶ σὺτὰς τὰς δυνάμεις. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς Γεώργιος δὲν ἔχει, κατὰ τὸ σύνταγμα, εἰμὴ ἐν καὶ μόνον πραγματικὸν δικαίωμα, τὸ προλαμβάνειν τὴν διατάραξιν τοῦ καθεστώτος δι' ἐγκαίρου ἢ μεταβολῆς τοῦ Ὑπουργείου ἢ διαλύσεως τῆς Βουλῆς. Πῶς δὲ μετεχειρίσθη τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐν διαστήματι ἐτῶν 35, τρίς ἀνετράπησαν τὰ πράγματα, καθ' ὅλην τὴν ἐπισκολευθῆσασαν εἰκοσιπενταετίαν, ἀπεφύγομεν ταύτην τοῦλάχιστον τὴν θλιβεράν δοκιμασίαν. Εἰς δὲ τοὺς αἰτιωμένους νῦν μὲν ταύτην, νῦν δ' ἐκείνην τῶν δυνάμεων εἰς ἃς τοσαύτας ὀφείλομεν εὐεργεσίας, τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ εὐγνωμοσύνη δὲν περιλαμβάνεται τῶνόντι εἰς τὸν δεκάλογον τῶν πολιτικῶν παραγγελμάτων, ἀλλὰ τὰ λελογισμένως πολιτευόμενα ἔθνη, πρὶν ἢ γίνωσιν ἀγνώμονα, φροντίζουσι νὰ γίνωσιν ἰσχυρά.

Αἱ περιπέτειαι αὗται τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος εἶναι τοσοῦτῳ μᾶλλον θλιβεραὶ ὅσω ὁ νέος Ἑλληνισμὸς κέκτηται προτέρημά τι ἐπιτηδειότατον εἰς ἴδρυσιν κυβερνήσεως εὐρύθμως λειτουργούσης. Ἰπάρχει τῶνόντι Ἑλλην ὁ μὴ συνειδῶς τίς ἐστὶν ἡ λαχοῦσα ἡμῖν ἱστορικὴ ἐντολή; Τί δὲ δὲν ἤθελε κατορθῶσει ἢ ἐμοφροσύνη αὕτη εἰς ἐνταύτῳ κατενοοῦμεν τίνες εἶναι οἱ κυβερνητικοὶ ὄροι δι' ὧν καὶ μόνων δύνανται νὰ ἐκπληρωθῶσιν οἱ προαιώνιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόθοι; Ἄλλ' ἡμεῖς, ἐνῶ ἀπαιτοῦμεν καθ' ἑκάστην παρὰ τῶν κυβερνήσεων τοῦ ἔθνους τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων τού-

των, ἀναγκάζομεν αὐτὰς νὰ παραλύωσι τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν· ἐν ἄλλαις λέξεσι, φθείρομεν καθ' ἑκάστην τὴν κινουσαν τὸ σκάφος τῆς πολιτείας μηχανήν, καὶ ἐν τούτοις ἀξιούμεν νὰ μᾶς φέρῃ τὸ σκάφος τοῦτο εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Τί λοιπὸν τὸ ἄπορον ὅτι ἀμέσως μὲν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν, τῷ 1829, ὅτε δοῦν Οὐέλλιγκτων καὶ ὁ λόδρος Ἀβερδην, οἱ θετικώτατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ κόσμου, ἀνεκοίνουν εἰς τὸν πρίγκηπα Ἑσπεράζου ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος κέκληται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου μεταξύ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, νῦν δὲ πάντες ὑπολαμβάνουσι τοῦτο ὡς ὄνειροπόλημα.

Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς σήμερον ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκτήσατο εὐπορίαν καὶ παιδείαν πολὺ μείζονα τῆς εὐπορίας καὶ τῆς παιδείας τῶν προτέρων χρόνων. Ἀλλὰ τὰ ἀγαθὰ ταῦτα, πολύτιμα ὄντα ἐν τῷ ἰδιωτικῷ τοῦ ἔθνους βίῳ, δὲν ἠθέλον ἔχει ἀξίαν ἐν τῷ ἱστορικῷ εἰμὴ ἐὰν ἀπέβαινον χρήσιμα δὲν λέγω ὅπως ἐκπληρωθῶσιν αἱ μεγάλοι προσδοκίαι τῶν δύο ἐκείνων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας, τοῦλάχιστον ὅπως μὴ ὑπερτερήσωσιν ἡμῶν φυλαὶ ὑστεροφανεῖς, αἵτινες οὐδ' ἐφαντάσθησαν νὰ πράξωσι τὰ πολεμικὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔργα. Ἐνῶ ὅμως ἡ τοιαύτη χρῆσις τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἡμῶν πόρων κατωρθώθη ἐν ἡμέραις δουλείας, δὲν κατωρθώθη, ὡς μὴ ὠφελεν, ἀφ' ἧς ἐγενόμεθα ἐλεύθεροι.

Οὕτως ἔχουσι ἐν συνόψει τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐξηκονταετίαν, ἧς δὲν ἔλαβον τὴν γενναιότητα νὰ ἱστορήσω τὰς λεπτομερείας.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 24 Αὐγούστου 1887.

Κ. Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΕΠΙΤΟΛΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Εἰσαγωγή.

Τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν κατελύθη μὲν ὀριστικῶς εἰμὴ τῷ 1453, ὅτε ἔπεσεν ὁ τελευταῖος αὐτοῦ βασιλεὺς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἔπαυσε πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ νοτιανατολικῇ Εὐρώπῃ. Μέχρι τοῦ 1360 οἱ Φράγκοι ἐγένοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἰσοδύναμοι αὐτοῦ ἐν ταῖς χώραις ταύταις· κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα 90 ἔτη ἐπέδραμεν ἐξ Ἀσίας νέος μνηστήρ, ὅστις, κατισχύσας βαθμηδὸν τῶν προκατόχων, κατέβαλεν ἐπὶ τέλους ἀμφοτέρους διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τρεῖς λοιπὸν ὑπῆρξαν οἱ πρωταθληταὶ τῶν χρόνων τούτων, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἰς ἡγωνίσθη νὰ διασώσῃ τὴν ἀπ' αἰῶνος κεκτημένην ἀρχὴν, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἐπεχείρησαν καὶ κατώρθωσαν ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἰδιοποιηθῶσιν αὐτήν. Ἰ Τίς ἐξ αὐτῶν δικαιούται νὰ δώσῃ τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα εἰς τὴν προκειμένην περίοδον;

Τὸ ἔθνος τὸ ἀντιποιοῦμενον τοιαύτης τιμῆς ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ ἐκπληρώσῃ ἱστορικὴν τινα ἐντολήν. Οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Ὀσμανίδαι κατέλυσαν μὲν τὸ προηγούμενον καθεστῶς καὶ κατέλαβον τὴν χώραν.

μόνη ὅμως ἡ κατάλυσις τοῦ καθεστῶτος καὶ μόνη ἡ κατάληψις τῆς χώρας δὲν ἀρκοῦσιν, ἀπαιτεῖται προσέτι νὰ δημιουργηθῇ νέον καθεστῶς περιέχον τὰ σπέρματα ἰδίας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπιδόσεως. Οὐδέτερος δὲ τῶν δύο δορικτητόρων τῆς παρουσίας περιόδου ἐξεπλήρωσε τὸν ἀπαραίτητον τοῦτον ὄρον. Οἱ Φράγκοι ἀνεδείχθησαν τοσοῦτον ἀδέξιοι περὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας ὥστε πρωιμώτατα ἀπέβαλον τὴν ἀρχὴν τῶν χωρῶν τούτων. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐπολιτεύθησαν ἐπιτηδειότερον, καὶ συνετέλεσαν μάλιστα εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀνατροφὴν τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἀλλ' ἀπελθόντες μετ' οὐ πολὺ δὲν ἀφῆκαν εἰμὴ ἀμυδράς τινὰς ἀναμνήσεις τῆς γλώσσης αὐτῶν, καὶ τῆς θρησκείας, καὶ τοῦ διανοητικοῦ αὐτῶν βίου. Ὁ δὲ ἀνὴρ ὁ καταδικάσας ἑαυτὸν νὰ ἀπομνημονεύσῃ τὰς περιπετείας τῶν Ὀσμανιδῶν, ὁ Hammer, ἀφικόμενος εἰς τὸ 1700 ἔτος, ἤτοι διανύσας 350 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν Εὐρώπῃ ἐγκαταστάσεως αὐτῶν, ἀναφωνεῖ ατελευταῖον ὅ,τε συγγραφεὺς καὶ ὁ ἀναγνώστης τῆς Ὀσμανικῆς ἱστορίας, δύνανται νὰ ἀναπνεύσωσιν ὅπως οὖν ἐξερχόμενοι τῆς πνιγερᾶς ἀτμοσφαιρας τῶν σφαγῶν καὶ τῶν βασάνων. » Οἱ μετέπειτα χρόνοι τῆς Ὀσμανικῆς δεσποτείας ὑπῆρξαν ἴσως κατὰ τι ὀλιγώτερον τῶν προτέρων αἰματοχαρεῖς, ἀλλ' οἱ κατακτηταὶ ἐκεῖνοι, ἀναγκασθέντες ἐξ ἀρχῆς νὰ χωρισθῶσι διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων, οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ κατασκευάσωσι καθ' ἑαυτοὺς γενεσιουργόν τινα ἱστορικὸν κόσμον. Ἀρχίσαντες δὲ πρὸ μιᾶς ἡδὴ ἑκατονταετηρίδος νὰ ἀπέρχωνται, δὲν καταλείπουσιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις εἰμὴ τὴν μνήμην τῶν καταστροφῶν ἅς ἐπὶ πεντακόσια ἔτη ἐπεσώρευσαν εἰς αὐτάς. Ἵπολείπεται ὁ πρῶην κύριος τῆς χώρας, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς, ἀφοῦ ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑξακοσίων ἐπέτελεσε τοὺς καλλίστους καὶ εὐεργετικωτάτους τῶν ἱστορικῶν ἄθλων, προσβλήθεις αἰφνης ἀπὸ τῆς προτέρας ἔτι περιόδου, ἐκ δυσμῶν τε καὶ ἀνατολῶν, ὑπὸ τῶν πορθητῶν ἐκείνων, εἰς τοσαύτην ἐπὶ τῆς παρουσίας περιέστη οὐ μόνον ὑλικὴν ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν ἔκλυσιν ὥστε δὲν παρέτεινε τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1453 εἰμὴ διὰ τὰς παρεμπεσοῦσας ἐμφυλίους τοῦ μωαμεθανισμοῦ διενέξεις.

Ἐν τῷ κυκεῶνι τούτῳ τῆς πολυαρχίας ἢ μᾶλλον ἀναρχίας παρέστη εἰς μέσον ἕτερος σταδιοδρόμος, ὃν εἶδομεν προαναγγελλόμενον ἀπὸ

τῆς προηγουμένης περιόδου, ὁ νέος Ἑλληνισμὸς. Ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος, ὁ ἐκ τῶν σπλάγγων τοῦ μεσαιωνικοῦ γεννηθεὶς, βλέπων ἤδη τὸν γεννητόρα ὁσημέραι φθίνοντα καὶ πολλοὺς ἄλλοφύλους ἐπιδραμόντας εἰς ἐκπόρθησιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἀποδείξῃ δι' ἔργων γενναίων ὅτι εἰς οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἐννοεῖ νὰ παραδώσῃ ἀμαχητὶ τὴν πατρῶαν κληρονομίαν.

Μάλιστα ἀξιωμαθήμενοιτο ὑπῆρξαν οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας, ὅπου ἐπ' αὐτοφῶρῳ συλλαμβάνομεν τὴν τε στενοτάτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων ἑλληνισμῶν συγγένειαν καὶ μίαν τῶν πρώτων αὐτοτελῶν ἐνεργειῶν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Πολλάκις εἶπομεν ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ἀράβων ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης, ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐφρόντισε μεταξὺ τῆς 10 καὶ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸ ὅλως μαρανθὲν θρησκευτικὸν καὶ μάχιμον τῆς νήσου ἐκείνης πνεῦμα, ἐγκαταστήσασα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν αὐτῇ οὐκ ὀλίγους ἐκ τῶν περιωνύμων στρατιωτικῶν τοῦ Κράτους οἴκων. Τούτων δὲ οἱ ἄμεσοι ἢ πλάγιοι ἀπόγονοι προέστησαν ἤδη τῶν πολλῶν ἐπαναστάσεων ὅσας ἐπεχείρησαν οἱ Κρηῖτες κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ἀπὸ τοῦ 1212 καὶ ἐφεξῆς· οἱ Ἀγιοστεφανῖται, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Δρακοντόπουλοι, οἱ Χορτάτοι, (οἱ ἔκτοτε Χορτάτζοι μετονομασθέντες), οἱ Καλλέργαι, οἱ Προικοσίραι, οἱ Βλαστοί. Αἱ ἐπαναστάσεις αὗται διεξήχθησαν αὐτοβούλως, καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀξίας λόγου ἐπικυρίας τοῦ ἐν Νικαίᾳ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα ἐν Κωνσταντινουπόλει σκηνώσαντος μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐὰν δὲ δὲν ἠτύχησαν νὰ καταλύσωσι τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἦσαν κινήματα μικρά. ἸΜήπως τὸ Ὀσμανικὸν κράτος, ἐν ἀκμῇ ἔτι ὄν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, δὲν ἐχρειάσθη εἰκοσιν ὄλα ἔτη ὅπως ἐπὶ τέλος καταβάλλῃ τὴν ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίαν; Ὅποσον δὲ σπουδαῖαι ἦσαν αἱ ἐνοπλοὶ διαμαρτυρίαι τοῦ νεαροῦ τούτου ἑλληνισμοῦ, ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι πολλὰ ἠδυνήθησαν νὰ ἀποσπάσωσι προνόμια ἀπὸ τῶν κυριάρχων καὶ ἰδίως πολλὰς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας παραχωρήσεις, ὅτι ἐνίοτε περιήγαγον αὐτοὺς ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαναστάσεων τούτων ὑπῆρξαν μακραὶ καὶ πεισματώδεις καὶ ὅτι κατεβάλλοντο μὲν, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἐθανατοῦντο, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον μετ' οὐ πολὺ ἐπανελαμβάνοντο.

Ἄλλοι καὶ χαρακτηριστικώτεροι μάλιστα ἀγῶνες τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ συνέβησαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως

ὑπὸ τῶν Φράγκων, εἰς τὰ δυτικά διαμερίσματα τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἐνῶ ὁ Βονιφάτιος κατελάμβανε τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς χώρας, ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἴδρυσε πρὸς δυσμὰς ἴδιον κράτος, τὸ ὁποῖον, ἀπλούμενον ἀπὸ Ναυπάλτου μέχρι Δυρραχίου, περιελάμβανε τὴν παλαιὰν καὶ τὴν νέαν Ἠπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Οἱ ἱστορικοὶ, οἵτε ἡμέτεροι καὶ οἱ ξένοι, ὀνομάζουσι τὸ κράτος τοῦτο *Δεσποτάτον Ἠπίρου*, καὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ *Δεσπότην Ἠπίρου*. Τὰ δὲ *Χρονικά* τοῦ Μωρέως, τὰ ὁποῖα ἀκριβέστερον ἐκδήλουσι τὴν δημώδη συνείδησιν, προσαγορεύουσι τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον οὐ μόνον Δεσπότην τῆς Ἠπίρου, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος· δικαίως ἀπονέμοντα αὐτῷ τὴν καινοφανῆ τότε ταύτην ἐπωνυμίαν, διότι ὁ Μιχαήλ καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος πρῶτιστον αὐτῶν καθῆκον ἐνόμισαν νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν Πελοποννησίων εἰς τὸν κοινὸν κατὰ τῶν Φράγκων ἀγῶνα.

Οἱ Πελοποννήσιοι τφόντι ἀπέκρουσαν κατ' ἀρχὰς ὅπως καὶ οἱ Κρήτες, ὅπως καὶ οἱ Ἠπειρωταί, τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Δὲν ἀντιπαρετάχθησαν μὲν ἐκ τοῦ συστάθην εἰμὴ ἀπαξ, ὡς φαίνεται, καὶ ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἠττήθησαν. Ἀλλὰ τὰ φρούρια τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου ἀντέστησαν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ὑπὸ τὸν Σγουρόν καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Δεσπότης Ἑλλάδος Θεόδωρον. Τὴν δὲ Μονεμβασίαν δὲν κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσιν οἱ Φράγκοι εἰμὴ ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀπὸ τῆς εἰς τὴν χερσόνησον ἐπιδρομῆς αὐτῶν καὶ τοῦτο μετὰ τριετῆ πολιορκίαν, 1246—1248, τοσοῦτον καρτερικὴν ἄμυναν ἀντέταξαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τοὺς δημοτικούς αὐτῶν ἄρχοντας, Μαμωνᾶν, Δαιμονογιάννην καὶ Σωφριανόν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν διεξήχθη κατ' ἀρχὰς οἰκθρον, ἄνευ βοηθείας τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἔτι διαμένοντος μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἔλαβον τότε ἐπικουρίαν εἰμὴ παρὰ τοῦ δεσπότης Ἑλλάδος, ὥστε τὰ δύο ταῦτα τμήματα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν ξένων, οὐ μόνον ἀσχέτως πρὸς τὴν περιλιπομένην μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν, ἀλλὰ πρὸς ἄλληλα συνεννοούμενα.

Τελευταῖον ὅμως συνεπληρώθη ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου· οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπέκυψαν, ἀλλὰ δὲν ὑπέκυψαν ἄνευ ὄρων. Ὅπως οἱ ἐν Κρήτῃ Ἐνετοὶ, οὕτω καὶ οἱ Βιλλεαρδουῖνοι τῆς Πελοποννήσου ἐδέχθη νὰ κυρώσωσι τὰς ἰδιωτικὰς τῶν Ἑλλήνων κτήσεις καὶ προνομίαις καὶ

πρὸ πάντων νὰ ὁμόσωσιν ὅτι δὲν θέλουσι καταναγκάσει αὐτοὺς νὰ μεταβάλωσι θρήσκευμα καὶ νὰ γίνωσι Φράγκοι, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι δὲν θέλουσι τοὺς βιάσει νὰ συγχωνευθῶσι μετὰ τῶν ξένων, ἀποβάλλοντες τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ὄντοτητα. Ἐνταῦθα δὲ ἀπεδείχθη πάλιν ὅποσον συνετῶς εἶχε πολιτευθῆ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, ἀποκρούσας παντὶ σθένει ἐπὶ 750 ἔτη τὰς κυριαρχικὰς τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐὰν οἱ σταυροφόροι ἐπήρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἔχοντες προκατεσκευασμένην τὴν θρησκευτικὴν ἐνότητα, ἠδύναντο ἴσως νὰ παγιώσωσι τὸ πολιτικὸν αὐτῶν κράτος. Ἀλλ' εὐρόντες κατέναντι αὐτῶν λαὸν τοῦ ὁποίου τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα κατωχυροῦτο ὑπὸ ἀκραδάντου εἰς τὰ πάτρια δόγματα ἀφοσιώσεως, περιέπεσον εἰς κύκλον διαλληλον· εἰ μὲν δὲν ἠνείχοντο τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ, προεκάλουν ἀδιαλείπτους ἐπαναστάσεις· εἰ δὲ τὸ ἠνείχοντο, παρεσκεύαζον τὴν κατάλυσιν τοῦ ἑαυτῶν κράτους, ἅμα ὡς ἤθελον προκύψει εἰς μέσον εὐμενεῖς ὑπὲρ τῶν ἰθαγενῶν περιστάσεις.

Τοῦτο δὲ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ συμβῆ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν κατηρτίσθη ἡ τετάρτη σταυροφορία. Ὁ στρατὸς αὐτῆς ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιχειρήματος, καὶ ἀπέβη ἔτι μᾶλλον ἀνεπαρκὴς ὅτε, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διεσπάρη ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης. Τακτικὰς ἐπικουρίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λάβωσιν οἴκοθεν εἰμὴ μόνοι οἱ Ἑνετοὶ, διότι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἐπέμφθησαν ὑπὸ κράτους τακτικῶς ὠργανωμένου καὶ ἔχοντος ὠρισμένον σκοπὸν. Οἱ Γάλλοι, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἴταλοὶ ἦσαν ἐθελονταὶ τυχοδιώκται, ὧν ἡ ἐπιβολὴ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς τότε προαιρέσεις τῆς Δύσεως, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐξεπροσώπουν ἀορίστως ἅπασαν τὴν Δύσιν, οὐδεμίαν ἔλαβον σπουδαίαν συνδρομὴν παρ' οὐδεμιᾶς ἰδίᾳ τῶν ἐν αὐτῇ ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἄλλως τε οὐδὲ εἶχον ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὠρισμένην ἐξωτερικὴν πολιτικὴν. Ἐντεῦθεν μόνοι οἱ Ἑνετοὶ ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ 450 ἔτη εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ὀλίγας τινὰς σχετικῶς ἐπικουρίας, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐξέλιπεν ἐντὸς 55 ἐτῶν, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα διήγαγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταπεινώσει καὶ ἀθλιότητι. Οἱ δὲ ἐν ταῖς νοτιωτέραις ἐλληνικαῖς χώραις Φράγκοι ἐγκατελείφθησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς ἰδίᾳς δυνάμεις. Μόλις μετὰ παρέλευσιν χρόνου πολλοῦ προσῆλθον ἐνταῦθα ὁμόθησκοὶ τινες αὐτῶν, οἵτινες ὅμως ἢ ἐκτραπέντες εἰς ἐμφυ-

λίους διενέξεις, ἧ ἀποτελοῦντες ληστρικός μᾶλλον συμμορίας, οἵαι ἦσαν ἡ *Καταλανικὴ Ἐταιρεία* καὶ ἡ *Ναυαρικὴ Ἐταιρεία*, ἀντὶ νὰ ἐνισχύσωσι τὴν Φραγκοκρατίαν, συνετέλεσαν ἀπεναντίας εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ οἱ Βιλλεαρδουῖνοι καὶ οἱ Δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ἐδέησε νὰ ἐπαρκέσωσι δι' ἄλλου τρόπου εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν δυνάμεως.

Ἐπὶ τούτῳ ἀφοῦ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς πολλὰ, ὡς εἶδομεν, δίκαια καὶ προνόμια, ἐκάλεσαν προῆγετι αὐτοὺς εἰς τὰ ὄπλα διὰ τακτικῆς στρατολογίας, καὶ σὺν τῷ χρόνῳ προήγαγον πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς ἀνώτερα τοῦ κράτους ἀξιώματα. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πρόδηλον. Καθ' ὅσον ἤλαττοῦντο οἱ ἐσπέριοι φεουδάρχαι, καθ' ὅσον ἡ δύναμις αὐτῶν ἐξησθένει ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν διενέξεων, οἱ κάτοικοι τῶν νοτιωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν, συμπράξαντες ἤδη καὶ μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἐξώσαντος τοὺς Φράγκους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅλως σχεδὸν ἐπὶ τέλους ἀπηλλάγησαν τῆς ξενικῆς ἐκείνης κυριαρχίας.

Ἄλλ' ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἀρχαίου μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους ἀπέβη τότε ἀδύνατος. Ἐτι ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, αἱ πλείστα τῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ εἶχον καταστῆ, ὡς ἠξέυρομεν, αὐτοκέφαλοι· αἱ δὲ ἀνωμαλῖαι τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδεια νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἐξάρθρωσιν ταύτην. Τόσῳ δὲ μᾶλλον δυσκατόρθωτος ἦτο ἡ ἀνόρθωσις τῆς κυβερνητικῆς ἐνότητος ὅσῳ ἀπὸ τοῦ 1360 νέος καὶ φοβερῶτατος ἐπῆλθε πολέμιος, οἱ Ὀσμανίδαι Τούρκοι. Καὶ οὐ μόνον αἱ ἐπαρχίαι δὲν ἐπέιθοντο νὰ ἀποβάλωσι τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῶν, ἀλλὰ εἰς τὰς νοτιωτέρας ἑλληνικὰς χώρας ἤρχισαν νὰ ἐπιπνέωσιν ἀρχαῖαι τινες ἀναμνήσεις αἵτινες, ὅσῳ ὀλίγον πρακτικαὶ καὶ ἂν ἦσαν, συνετέλουν ὅμως εἰς τὸ νὰ συμπληρώσωσι τὴν κατάλυσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Τῷ 1415 εἰς τῶν ἀνωτέρων τῆς Πελοποννήσου λειτουργῶν, ὁ *προστάτης τῶν νόμων* Γεώργιος Γεμιστός, ἧ, ὅπως αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον μετωνόμασε, Πλήθων, ὑπέβαλεν εἰς τοὺς Παλαιολόγους Μανουὴλ καὶ Θεόδωρον σχέδιον ῥιζικῆς τῆς χερσονήσου μεταρρυθμίσεως, οικονομικῆς, στρατιωτικῆς, καὶ κοινωνικῆς, ἧτις ἐν πολλοῖς ἐνθυμίζει τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Σπάρτης καὶ ὅπως δῆποτε προηρεῖτο τὴν ὀλοσχερῆ ἀνατροπὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ καθεστῶτος. Ἡ ἐκτέλεσις

τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης ἦτο φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀνέφικτος· ἀλλὰ ἐκ τούτου καὶ μόνου ὅτι ἐσχεδιάσθη καὶ ἐπιστήμως διευτυπώθη, οἱ Παλαιολόγοι ἐνόησαν ὅτι ἕζων ἤδη ἐντὸς κόσμου ἐντελῶς ἀλλοτρίου τοῦ κόσμου ἐν ᾧ ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν. Μάλιστα δὲ κατενόησε τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅστις πλείοτερον ὄλων τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ διέτριψεν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ σπουδαιότερον ἠγωνίσθη ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Τίς ἔλλην ἀγνοεῖ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος περιβληθεὶς βραδύτερον τὸν ἀκάνθινον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Ῥωμαίων στέφανον, ὠνόμασε κατὰ τὴν προτεραίαν τῆς ἀλώσεως τοὺς συναγωνιστὰς, ἀπογόνους Ἑλλήνων· καὶ πάλιν τὴν ἐπιούσαν ἐκάλεσε τὴν πόλιν ὑπὲρ ἧς ἐμάχοντο ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ταύτην δὲ φέρων διὰ στόματος τὴν δῆλωσιν ὅτι δὲν πρόκειται πλέον περὶ Ῥωμαίων, ἀλλὰ περὶ Ἑλλήνων, ὅτι δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀλλὰ περὶ ἀνιδρύσεως ἐλληνισμοῦ νέου ἔπεσε τὴν ἐπιούσαν μάρτυς γενόμενος ἔσχατος μὲν τοῦ παρελθόντος, πρῶτος δὲ τοῦ μέλλοντος.

Οἱ Ὀσμανίδαι εἰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὀριστικῶς κυριαρχήσαντες τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, δὲν ἠυδοκίμησαν περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν πλείοτερον τῶν Φράγκων. Αἱ περιπέτειαί τῆς κατακτήσεως ταύτης ὑπῆρξαν διάφοροι, ἀλλ' ἡ ἀποτυχία παρεμφερής. Ἐνῶ οἱ Φράγκοι οὐδένα τῶν ἰθαγενῶν προσφκειώθησαν, οἱ Ὀσμανίδαι ἀπεναντίας συνεχῶνευσαν πολλοὺς διὰ τοῦ ἐξισλαμισμού. Τὰνάπαλιν ὁμως ἐνῶ οἱ Φράγκοι διώκησαν τοὺς ὑποκύψαντας, οἱ Ὀσμανίδαι οἷτινες ἐπὶ μακρότατον οὔτε τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν ἐπιτήδριοι νὰ διαχειρισθῶσιν, οὐδόλως σχεδὸν ἀνέλαβον νὰ κανονίσωσι τὰς σχέσεις τοῦ Κράτους πρὸς τοὺς πολυαριθμοὺς ὑπηκόους ὅσοι διετήρησαν τὴν ἐθνότητα καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἀπήτουν παρ' αὐτῶν ἀδυσωπῆτως πολυειθεῖς φόρους, καὶ ὅτι τὸ ἡμισυ ἐκεῖνο τῶν κατοίκων τῆς χώρας οὐδεμίαν εἶχεν ἀσφάλειαν τιμῆς, περιουσίας καὶ ζωῆς, κατὰ τὰ λοιπὰ ὁμως ἐγκατελείπετο εἰς τὴν τύχην του, ὃ ἐστὶν ἀφίετο νὰ βυθμισθῇ αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἡ τύχη αὕτη, δὲν ἦτο βεβαίως ἐπιζηλος· ἀλλ' ἐπὶ τέλους οὔτε αἱ καταγιγίδες, οὔτε οἱ λοιμοὶ, οὔτε οἱ λιμοὶ, οὔτε αἱ ἄλλαι φυσικαὶ συμφοραὶ εἶναι ἀδιάλειπτοι, ὃ δὲ τρόπος καθ' ὃν ὠφελήθη ἐκ τῶν διαλειμμάτων τούτων ὁ νέος ἐλληνισμὸς μαρτυ-

ρεῖ ὅποσον δεξιῶς παρεσκευάσθη ὑπὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας πρὸς ἐπιτέλειαν τῆς λαχούσης αὐτῷ ἱστορικῆς ἐντολῆς.

Ἐπὶ τῆς μακρᾶς ἐκείνης δουλείας, ὁ νέος ἑλληνισμὸς κατιόρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἴδιον κοινοτικὸν ὄργανισμὸν, ἓνα τῶν καλλίστων ἐν πολλοῖς κοινοτικῶν ὄργανισμῶν ὅσων μνημονεύει ἡ ἱστορία· νὰ δημιουργήσῃ αὐτοτελῆ δημοσίαν παιδείαν, αὐτοτελῆ ἐξωτερικὴν πολιτικὴν, αὐτοτελῆ πεζικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν· δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ 368 ἔτη συμμαχῶν μεθ' ὄλων τῶν πολεμίων τῆς Πύλης καὶ μετὰ τὸν μακροῖον ἐκεῖνον ἐναγώνιον βίον, ἔδρυσεν τελευταῖον δι' ἄθλων πολυκρότων, ἐκ τινῶν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ κτήσεων, βασιλείον νέον, τὸ καθ' ἡμᾶς βασιλείον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ βασιλείον τοῦτο ἐλογίζετο ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ὡς ὁ μόνος ἐπίδοξος διάδοχος τῆς ὁσημέραι φθινοῦσης ὀσμάνικῆς κυριαρχίας, ὡς ὁ μόνος ἐν τῇ ἀνατολῇ μυσταγωγὸς τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· καὶ νῦν δὲ ὅτε παρέστησαν εἰς μέσον δύο ἕτεροι αὐτοῦ συναγωνισταί, ἀποτελεῖ πάντοτε ἓνα τῶν κυριωτάτων λειτουργῶν τῆς βραδέως μὲν ἀλλ' ἀδιαλείπτως διεξαγομένης μεγάλης ταύτης ἀνταποδόσεως. Ταῦτα εἶναι τὰ ἔργα τὰ ἐπιτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· ταῦτα λέγονται ἱστορικαὶ ἐντολαί, οὐχὶ δὲ αἱ πρόσκαιροι καὶ ἄγονοι ἢ διαρκεῖς μὲν ἀλλὰ πανώλεθροι κατακτήσεις. Καὶ ἰδοὺ διατί ὁ νέος ἑλληνισμὸς πρωτεύει ἱστορικῶς λόγῳ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς σήμερον.

Τότε δὲ ἐπέτειλε καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἐκ τῶν προτέρων χρόνων δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ εὐάριθμά τινα καὶ ἐξ ὀλίγων χωρῶν προερχόμενα καὶ ἀπ' ἀλλήλων διαφέροντα ναυάγια τῆς λαλουμένης γλώσσης, τὰ ὁποῖα διὰ τοὺς τρεῖς τούτους λόγους ἀδύνατον εἶναι νὰ λύσωσι τὸ ζήτημα εἴαν ὑπῆρχεν εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους μία τις κοινῶς λαλουμένη γλῶσσα καὶ ἐτι ὀλιγώτερον ὁποῖα τις ἦν αὕτη. Ἀπὸ δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἀνέθορον αἴφνης ἔργα πολλὰ εἰς πεζὸν καὶ ἑμμετρον λόγον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἐπτανήσῳ, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ρόδῳ. Ἄπαντα τὰ ἔργα ταῦτα διακρίνονται, κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην, ἀπὸ τῆς παρρημακυίας ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐν ἣ ἐγράφησαν τὰ μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν φιλολογίας. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως καὶ ταῦτα διαφύρουσιν οὐδὲν ἥττον ἀπ'

ἀλλήλων, ὥστε προδήλως δὲν ἐκπροσωποῦσιν εἰμὴ τοὺς τοπικοὺς τῶν χωρῶν ἐκείνων ἰδιωτισμούς.

Ἐπιστήσωμεν ἐν τούτοις ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς ἐν τῶν μνημείων τούτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν γλώσσης, εἰς τὰ λεγόμενα *Χρονικὰ τῶν ἐν Ῥωμανίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῷ Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Τὰ Χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν εἰς ἔμμετρον λόγον, ἐν τῇ 14 ἐκχτονταετηρίδι, ὑπὸ Πελοποννησίου, γεννηθέντος ἐκ μητρὸς ἑλληνίδος καὶ πατρὸς Φράγκου. Τιοῦτους ἡμιέλληνας ἢ συμμίκτους ἢ διγενεῖς ἀναφέρει πολλοὺς ἢτε ἀρχαῖα καὶ ἢ μέση ἡμῶν ἱστορία, ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ ὀνομάζει ὁ Πολύβιος μιξέλληνας, τοὺς δ' ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὁ Στράβων Ἑλληνογαλάτας ἢ Γαλλογραικοὺς καὶ ὁ Θεοφάνης Γοτθογραικοὺς (τόμου 3, σελ. 3 καὶ 344). Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις ἐγένοντο βεβαίως πολλοὶ γόννοι ἑλλήνων καὶ ἀλλοδαπῶν, μάλιστα κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν καὶ ἐποικίσεων. Ἐκ τούτων ὅμως ῥητῶς δὲν ἐπωνυμούνται εἰμὴ οἱ «ἐκ Ῥωμαίων γυναικῶν γεννηθέντες τοῖς Ἰταλοῖς» (ἦ ἢ ἀδ' τοῖς Φράγκοις), καλούμενοι *Γασμοῦλοι* ἢ *Βασμοῦλοι*. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον μέρος τῆς ἐπωνυμίας ταύτης, πρόδηλον τί δηλοῖ, διότι ἄχρι τοῦδε ἐν Πελοποννήσῳ *μοῦλος* ὀνομάζεται ὁ νόθος, τοῦ δὲ πρώτου δὲν ἀνευρέθη ἔτι ἡ σημασία. Ἀλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, λέγομεν ὅτι ταῦτα βρῖθουσιν ἰδιωτισμῶν τοὺς ὁποίους μέχρι τῆς σήμερον ἔχει ὁ λαὸς διὰ στόματος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ· οἷον *κάθου σιμά μου, σύρετε εἰς τὸν πρίγκηπα, ἔσωσε 'ς τὸ Παρίσι, τὰ σμίξουν, ἐπάνω μου τὸ πέριω, τὴν εὐλογήθηκε, τοῦ γιαλοῦ, τοῦ λιμιῶνος, 'ς τὸ ἔμπα νοεμβρίου, ἐγὼ ἀτός μου, ἀπ' αὐτον, ποτέ του καὶ πλεῖστα ἄλλα*. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ἐκφέρονται ἐν τοῖς Χρονικοῖς ἀπαρλλάκτως ὅπως καὶ νῦν ὑπὸ τῶν πολλῶν παραμορφοῦνται, καίτοι πρὸ καιροῦ ἐπισήμως καθιερώθησαν οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν τύποι· *Ἀθήνα, Ἀγάπλι, Βοστίτζα, Γλαρέντζα, Ἐπακτον, Ζητοῦρι, Θήβα, Καλαμάτα, Κορφοί, Παλαιὰ Πάτρα*, κλπ.

Ἀναμφισβήτητον λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀνά χειρὸς ἔργον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ προμνημονευθέντα, ἐγράφη εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἰδίως λαλουμένην ἐν τῇ χώρᾳ ἐξ ἧς προέκυψεν. Ἀλλὰ διαφέρει αὐτῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ γλῶσσά του ἔχει ἐν πολλοῖς οὐ μικρὰν ὁμοιότητα πρὸς τὴν σήμερον ὑπὸ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένην, καὶ ἐκ δια-

λειμμάτων συγχέεται σχεδὸν μετ' αὐτῆς. Ὀλίγαι τινές παραθέσεις θέλουσι πείσει νομίζω ἡμᾶς περὶ τούτου.

Ὁ συγγραφεὺς ἀποτεινόμενος πρὸς τε τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν ἀκροατὴν αὐτοῦ καὶ συνιστῶν αὐτοῖς ὅσα μέλλει νὰ ἱστορήσῃ, λέγει·

*Εἰ μὲν ἤξεύρεις γράμματα, συχν' ἀναγίνωσκέ τα,
Εἰ δὲ καὶ εἴς' ἀγράμματος, κάθου σιμά μου, μάθε.*

Προϊόντος τοῦ λόγου, ἡμιθῶν περὶ τοῦ κυριωτάτου τῶν ὄρων τοῦ ὁποίου τὴν ἐκπλήρωσιν ἀπήτησαν οἱ Μωραῖται ἀπὸ τὸν Βιλλεαρδουῖνον, ἰδοὺ πῶς διατυποῖ τὴν πρότασιν αὐτῶν·

*Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὄρκου νὰ μᾶς πῆσης,
Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιὰ μας·
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
Τὴν πλίστιν μας ν' ἀλλάξουμεν καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.*

Ἄλλ' ἐξακολουθήσωμεν τὰς παραθέσεις, παραλείποντες τὰς ἀφορμὰς τῶν λόγων τοῦ ποιητοῦ.

*Τῆς δὲ τοῦ Ἄργους πόλεως ἡ χώρα ἡ μεγάλη,
Μέσα εἰς κάμπον κείτεται ὡς τέντα ἀπλωμένη.*

*Λοιπὸν, καλέ μου ἀδελφὲ, τὰ ροῦχά σου ἄς βγάλουν
Ν' ἀλαφρωθῇ τὸ κάτεργον, νὰ τὸ καλαφατίσω.*

*Ἐγὼ, ἀδελφὲ, ἂν γύρευα ν' αὐξήσω τὴν τιμὴν μου,
Τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δόξαν μου, πρέπει νὰ μ' ἐπαιρῆτε*

..... ἔσωσε 'ς τὸ Παρίσι·

*Τὸν ρήγαν ἠύρηκεν ἐκεῖ, ἑορτὴν μεγάλην εἶχε·
Τὴν λέγουσι Πεντηκοστὴν, ἐώρταζεν ὁ ρήγας.*

*Νόστιμον τοῦ ἐφάνηκεν, νὰ σμιξοῦν, νὰ χαροῦσι,
Ἐπῆρε τὴν γυραῖκά του, τὴν ρήγαιναν ἐκείνην
Καὶ εἰς τὸ Παρίσι ἀπόσωσαν, καλὰ συντροφευμένοι
Χαραῖς μεγάλαις ἔπηκαν, ὡς τῶχουν οἱ ρηγάδες.*

Καὶ λέγει τῆς, τί κλαίεις ἔ!, κοιτάσα;

Ἄλλ' ἔλθωμεν καὶ εἰς γενναιοτέρους τινὰς λόγους. Ἰμήπως ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Καραϊσκάκης, θέλοντες νὰ προτρέψωσι τοὺς συναγωνιστὰς νὰ ὀρμήσωσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἤθελον ὑμιλήσει πρὸς αὐτοὺς σχεδὸν ἀπαρχλλάκτως ὅπως ὁ πολέμαρχος τῶν Χρονικῶν, ὁ ἀναφωνήσας:

*Ἐδῶ εἰς τοῦτα τὰ βουνὰ, εἰς τούταις ταῖς κλεισούραις,
ὅπου ὑπάγομεν ἐμεῖς, ἐδῶ μᾶς ἀγαμένει.*

Παιδιὰ, συντρόφοι, ἀπάνω τους

Σήμερον γ' ἀποθάνομεν παροῦ νὰ ἐντραποῦμεν

Ὁλοι μετ' ἐμοῦ δράμετε ἀπάνω 'ς τοὺς ἐχθροὺς μας.

Ἡ μήπως καὶ ἡμεῖς οἱ καλούμενοι λόγιοι τοῦ ἔθνους ἠθέλομεν ἄλλως εἶπει οὐκ ὀλίγα τῶν ἐν ταῖς παραθέσεσι λεγομένων; Δὲν τολμῶ νὰ ἐκστομίσω ὅτι καὶ νὰ γράψωμεν ἴσως ἡδυνάμεθα τινὰ ὅπως ἐν τῷ ποιήματι ἐγράφησαν. Οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῆ τούλάχιστον ὅτι ἡ γλῶσσα ἦν ὠμίλου ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Στερεοελλαδίται ἀπετέλεσε τὴν κυριωτάτην ἀφετηρίαν τῆς σήμερον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένης καὶ γραφομένης.

Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον. Βεβαίως ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· καὶ ἡ Ἡπειρος, καὶ ἡ Θεσσαλία, καὶ ἡ Μακεδονία, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις σὺν τῇ Θράκῃ, καὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ αἱ νῆσοι, μάλιστα δὲ τούτων τὰ Ψάρρα, ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι, καὶ ἴσως ὑπὲρ ἀπάσας τὰς λοιπὰς ἢ ὑπὲρ τὰς λοιπὰς πάσας ἀδικηθεῖσα Κρήτη. Ἄλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάς διεξήγαγον, κατὰ τὰς τέσσαρας προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας καὶ κατὰ τὰ τριάκοντα πρῶτα ἔτη τῆς ληγούσης, τοὺς διαρχεστέρους, τοὺς καρτερικωτέρους, τοὺς ἐνδοξοτέρους ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀναβιώσεως ἀγῶνας. Αἱ χῶραι αὗται, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι, οὐδέποτε παρήτησαν τὴν μεγάλην κληρονομίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθοδόξου μοναρχίας, καὶ πολλάκις ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι ἐξεδήλωσαν, ἰδίᾳ καὶ ἐπισήμως, ἐπὶ τίνι τελικῷ σκοπῷ ὑφίστανται πεντακοσιέτη μαρτύρια. Ἀλλὰ, διὰ

πεπρωμμένης τινὸς φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ ἀπέβησαν καὶ νῦν ὅπως τὸ πάλαι, ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἑλληνισμοῦ, Ἑλλάδος ἔρεισμα, κατὰ Πίνδαρον· αὐταὶ ἀπήρτισαν τὸν πυρῆνα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ βασιλείου· αὐταὶ ἐγένοντο τὸ κέντρον τοῦ νέου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου· καθὼ δὲ καὶ ἄλλοτε εἶπομεν (σελ. 863 τοῦ πρώτου τόμου) «ἐνότης γλώσσης δὲν κατορθοῦται εἰμὴ ὅσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἐν κέντρον ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς.» Οὐδὲν λοιπὸν ἔμπορον ὅτι ἡ γλῶσσα ἥτις ἐλαλεῖτο καὶ ἐγράφετο ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Στερεοελλαδιτῶν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι, κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους ὅλων τῶν ἄλλων τοπικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἰδιωτισμῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλη τις περιπέτεια τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης εἶναι ἀξίαν ἐπιστήσῃ τὴν ἰδιόζουσαν προσοχὴν τῶν παρ' ἡμῖν εἰδικῶς περὶ τοιαύτας μελέτας ἐνδιατριβόντων. Πᾶς γνώστης τῆς παρούσης διαπλάσεως τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν δυσκόλως πολλάκις καὶ ἐνίοτε οὐδόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ ἀρχαιότερα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν κείμενα, τοσοῦτον τὰ κείμενα ταῦτα εἶναι ἄξεστα καὶ ἀκανόνιστα καὶ δύσμορφα. Ἐπειδὴ ἡ κοινότερον παρ' ἡμῖν διαδεδομένη ἐκ τῶν γλωσσῶν τούτων εἶναι ἡ Γαλλικὴ, οὐκ ὀλίγοι Ἕλληνες δύνανται νὰ πεισθῶσι περὶ τούτου ἅμα λάβωσιν ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀφηγήσεις ὅσας ἔγραψαν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Geoffroy de Ville-Hardouin, ὁ Henri de Valenciennes καὶ ὁ Robert de Clary. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι, οἵτινες ἀπροσκόπως καὶ πολλάκις εὐχαρίστως διέρχονται τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, θέλουσιν ἀμέσως ἀπωθήσει τὰ σκαιὰ καὶ ἀσαφῆ προϊόντα τῆς Γαλλικῆς τῶν αὐτῶν χρόνων Κλειοῦς. Διατὶ ἄρα γε, ἐνῶ αἱ ἄλλαι γλῶσσαι τοσοῦτον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐρρυθμίσθησαν καὶ ἐκαλλύνθησαν, μόνη ἡ νέα ἑλληνικὴ, καίτοι ἀναχωρήσασα ἀπὸ ἀφορμῶν ὁμολογουμένως εὐγενεστέρων, παρέμεινεν ἔχρι τοῦδε ἐν πολλοῖς ἀκανόνιστος; Ἡ ἀκριβεστέρᾳ λύσει τοῦ προκειμένου ζητήματος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἱστορίαν. Τοῦτο μόνον θέλομεν παρατηρήσει ἐνταῦθα. Ἐγένοντο μὲν καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ὁσημέραι γίνονται πολλαὶ ἀξιόλογοι γραμματικαὶ καὶ φιλολογικαὶ συζητήσεις πρὸς τελειοτέραν ρύθμισιν τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης· αἱ δὲ συζητήσεις αὐταὶ δὲν ἀπέβησαν βεβαίως ἄγονοι. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι αἱ γλῶσσαι δὲν μορφοῦνται διὰ συζητήσεων, ἀλλὰ ὑπὸ

ἀριστουργημάτων, τὰ ὁποῖα μόνον δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἔθνην συνείδησιν. Τοιαῦτα δὲ ἀριστουργήματα, ὧν βριθοῦσιν αἱ γλώσσαι τῶν ἄλλων ἔθνων κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας, δὲν ἠτύχησεν ἄχρι τοῦδε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἡ γραμματολογία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

*Ἐν ἔτι θέλομεν προσθέσει συμπέρασμα ἐκ τοῦ ἀναχαιρῶς Χρονικοῦ ἐξαγόμενον. Πρὸ ἐτῶν πενήκοντα εἶχε διασαλπισθῆ ἀνά πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐποικίσεις εἶχον ἐξαφανίσει ἐκ προσώπου τῆς γῆς, ἰδίως τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ γῆς, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος μεταξὺ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος, καὶ ὅτι ἡ ἑκτοτε μέχρι τῆς σήμερον ὀμιλουμένη ἐν ταῖς χώραις ταύταις γλώσσα ἐπέβληθη εἰς αὐτὰς ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως διὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν ἐπηλύδων. Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθημεν διὰ μακρῶν ἐν σελ. 201—212, 220—225, 435—437, 571—574 τοῦ τρίτου τόμου καὶ ἐν σελ. 98—99 καὶ 366—367 τοῦ τετάρτου. Ἐν δὲ τῷ τελευταίῳ τούτῳ χωρίῳ, θίξαντες ἀπλῶς τὸ περὶ γλώσσης ζήτημα, εἶχομεν ἤδη εἰπεῖ ὅτι ἡ γλώσσα ἦν ἐλάλουν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς οὐδένα ἔφερον ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Νῦν λοιπὸν ὅτε ὁ ἀναγνώστης ἔλαβεν ἐννοιάν τινα τῆς γλώσσης ταύτης ἐκ τῶν Χρονικῶν, οὐδεμίαν νομίζομεν ὑπολείπεται αὐτῷ ἀμφιβολία ὅτι αὕτη οὔτε ἐπίεσακτος, οὔτε νεκρά, οὔτε τεχνητὴ ἦτο, ἀλλὰ πλήρης ζωῆς καὶ ἐμφάσεως, ἔστιν ὅτε καὶ χαριεστάτη. Καὶ ἔπειτα οὐδέποτε μὲν ἠρνήθημεν ὅτι αἷμα σλαυικὸν οὐκ ὀλίγον εἰσέρρευσε εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν Στερεάν, ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἐπαλλον καρδίαι ἑλληνικαὶ εἰς τὰ στήθη τῶν γεγενησάντων αἰτίνας, ἅμα εἶδον ὅτι ὁ εὐρύνωτος μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ μεγάλης ἱστορικῆς ἐντολῆς, ἤρχισε νὰ καταδύῃ, ἔσπευσαν νὰ περισώσωσιν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ περισωθῇ ὅπως δημιουργήσῃ τὸν νέον ἑλληνικὸν κόσμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Τὰ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων
μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος Ἑρρίκου.

Οἱ Φράγκοι κυριεύσαντες εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνόμισαν ὅτι θέλουσιν ἐπίσης εὐχερῶς κυριεύσει ὀλόκληρον τὸ κράτος· ἀλλ' ἠπατήθησαν τοιοῦτό τι προσδοκῆσαντες. Τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας των ὑπῆρξαν πολλά· πρὸ πάντων δὲ ἡ μεταξὺ αὐτῶν διχόνοια. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ φραγκικὸς στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν θαλασσοβίων Ἑνετῶν, καὶ ἐξ ἔθνων τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης· τὰ δὲ συμφέροντα καὶ βουλευματα τῶν δύο τούτων κυριωτάτων μερίδων ἦσαν διάφορα καὶ πολλάκις πολέμια πρὸς ἄλληλα. Πλὴν τούτου ὁ ἠπειρωτικὸς στρατὸς συνέκειτο ἰδίως μὲν ἐκ Γάλλων, ἀλλὰ καὶ ἐκ Γερμανῶν καὶ ἐξ Ἰταλῶν· ἐνῶ δὲ στρατηγὸς τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος διετέλεσεν ὁ Ἰταλὸς Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικὸς, αὐτοκράτωρ προεχειρίσθη ὁ κόμης Φλανδρίας Βαλδουῖνος. Ὁ Βονιφάτιος συνεχάρη μὲν τὸν νέον αὐτοκράτορα, καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν ὅσον ἠδύνατο, ἀλλ' ἦτο δύσκολον νὰ μὴ ἀγανακτῆ καθ' ἑαυτὸν, διότι τὸ αὐτῷ προσῆκον κατὰ πάντα λόγον στέμμα ἀπενεμήθη εἰς ἕτερον· ὥστε καὶ ἐκ τούτου πολλαὶ προέκυψαν ἀμοιβαῖαι ὑπόνοιαι καὶ πολλαὶ δυσχέρειαι.

Κατ' ἀρχάς, ἵνα οἰκονομήσωσι τὴν προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν τοῦ Βονιφατίου, ὑπέσχοντο εἰς αὐτὸν πᾶσαν τὴν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου χώραν ἣτοι πάσας τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπαρχίας ὅσας κατεῖχεν ἔτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς, καὶ προσέτι τὴν μεγάλην νῆσον Κρήτην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν στέψιν τοῦ Βαλδουῖνου ὁ Βονιφάτιος ἐδήλωσεν, ὅτι, ἀντὶ τῶν ἀσιανῶν χωρῶν, προτιμᾷ νὰ λάβῃ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ ἀνταλλαγὴ αὕτη δὲν συνέφερεν εἰς τὸν Βαλδουῖνον, ὅστις ἐπεθύμει μᾶλλον νὰ ᾖναι κεχωρισμένος διὰ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀντιζήλου. Ἐδέησεν ὁμως νὰ ἐνδώσῃ καὶ συνήνεσεν εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν. Ἀλλ' ἐξεληθόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Βαλδουῖνου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης, ὁ Βονιφάτιος, ὅστις εἶχε μείνει ἐν τῷ μεταξὺ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ κόμητος Βλεσσῶν Λουδοβίκου, φυλάττῃ τὴν πρωτεύουσαν, ὑπώπτευσεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ μελετᾷ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν

τὴν Θεσσαλονίκην. Ὅθεν συνέβη ἀμέσως μεταξὺ αὐτῶν ἐμφύλιος ἀγών, τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ καταπαύσῃ ὁ Δάνδολος διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1204, καθ' ὃν ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ ἀυξήσῃ τὰ ὠφελήματα τῆς Ἑνετίας. Τῶντι δυνάμει τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου ἰδρύθη τότε, παρεκτός τῆς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ αὐτοκρατορίας, τὸ λεγόμενον βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖον, ὄν σχεδὸν ἀνεξάρτητον, διότι δὲν συνεδέετο μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας εἰμὴ διὰ χαλαρωτάτου ὑποτελείας δεσμοῦ, περιελάμβανε, κατὰ τὴν ἀρχικὴν τοῦ Βονιφάτιου προαίρεσιν, ἅπασαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐνταύτῳ δὲ ὁ Βονιφάτιος παρεχώρησε τὴν Κρήτην ἀντὶ μικρᾶς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, οἵτινες ἐκτέσχοντο, ἐννοεῖται, καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κράτους τὰς καλλίστας πρὸς τὴν ἐμπορίαν χώρας, λαβόντες ἅπασας τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἡπειρον, πολλὰς παραλίας καὶ οὐκ ὀλίγας μεσογειοὺς πόλεις, ἐνῶ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ μερίδιον περιωρίσθη εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν θέματα καὶ εἰς τὴν Θράκην. Ἰδιοποιήθησαν προσέτι οἱ Ἑνετοὶ καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἡμισυ μέρος ὥστε ὁ Δάνδολος, ἐδρεύων ἐν αὐτῇ, ἠδύνατο νὰ λόγισθῇ ὡς συνάρχων τοῦ αὐτοκράτορος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῇ διανομῇ ἦν οὗτος ἐπεχείρησε τῶν ἀξιομάτων καὶ προνομίων τῆς προτέρας βασιλείας, ὁ τῶν Ἑνετῶν δούξ ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ δεσπότη, καὶ τὸ βασιλικὸν δικαίωμα τοῦ φέρειν ἐρυθρὰ πέδιλα. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ἀφετηρίας τὸ ἀνατολικὸν κράτος διηρέθη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν τῆς πρωτεύουσας αὐτοῦ εἰς τρία κυριώτατα μερίδια· τὸ βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Βονιφάτιον, τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον καὶ τὸ μερίδιον τῶν Ἑνετῶν, περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὁποῖου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἐννοίαν τινα ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Δάνδολος ἐπεκλήθη κύριος τοῦ τεταρτημορίου καὶ ὀγδόου σμυρναίου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οὐ μόνον δὲ αἱ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων μεριδίων σχέσεις ἦσαν ἢ χαλαρώταται, ἢ σφόδρα περίπλοκοι, ἀλλὰ παρεκτός τῶν ἀτοπημάτων τούτων τὸ βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ αὐτοκρατορία προέκειτο νὰ διαιρεθῶσι πάλιν καὶ νὰ ὑποδιαιρεθῶσιν εἰς πλείστας ἄλλας δευτερευούσας καὶ τριτευούσας ἡγεμονίας, συνδεομένας πρὸς τοὺς κυριάρχας αὐτῶν διὰ δεσμῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀσθενῶν διότι οἱ σταχυροφόροι ἐξ ὅλης τῆς ἐν πολλοῖς τοσοῦτον ἐπιτηδείας ἐλληνικῆς διοικήσεως, δὲν παρέλαβον εἰμὴ τοὺς τίτλους τῶν

ἀξιωμαίων, (δεσπότης, σεβαστοκράτωρ, πρωτοβεστιάριος, κ. τ. τ.) καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν σφραγίδων καὶ ὑπογραφῶν. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ, ἔπραξαν τὸ καίριον λάθος τοῦ νὰ εἰσγαγῶσιν εἰς τὴν Ἀνατολήν τὸ τότε ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα· ἦτοι τὸ πολυαρχικὸν ἐκεῖνο πολίτευμα, καθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἄρχει πράγματι εἰμὴ μικρᾶς τινος μερίδος τῆς χώρας, ὡς πρὸς τὸ λοιπὸν δὲ κράτος προΐσταται ἀπλῶς πολλῶν ἄλλων δευτερευόντων ἡγεμόνων, οἵτινες ἢ εἶναι ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἢ εἶναι ὡσαύτως ἀνίσχυροι, ὡς ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς ἄλλους πάλιν ἡκιστα πειθηνίους ὑποτελεῖς.

Οὕτω λοιπὸν ῥυθμίσαντες τὰ κατὰ τὴν ὄλην μέλλουσαν τοῦ κράτους κυβέρνησιν, οἱ Φράγκοι ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλεν ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος πρὸς κατάκτησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν χωρῶν, ἀφοῦ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1204 ἐγένετο κύριος τῆς Θράκης. Ἐπὶ τούτῳ ἐπεμψεν ἐκεῖ αὐτόθι τὸν ἀδελφόν του Ἐρρίκον ἐν ἀρχῇ τοῦ νοεμβρίου μηνός. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐμελλον νὰ προκύψωσιν ἀνυπέρβλητοι δυσχέρεια. Ἄχρι τοῦδε ὁμιλήσαμεν περὶ τῶν προσκομμάτων τὰ ὅποια ἀπήντησαν καὶ προέκειτο νὰ ἀπαντήσωσιν οἱ Φράγκοι ὡς ἐκ τῶν ἰδίων δικαιρέσεων· νῦν δὲ ἀντιπρόσθη κατ' αὐτῶν ἕτερον δεινότερον πρόσκομμα, ἢ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῆς Ἀνατολῆς ἐξέγερσις. Κατ' ἀρχᾶς οἱ ἐπιδραμόντες ἐφαντάσθησαν ὅτι διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένοντο κύριοι ἅπαντος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ μάλιστα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οὐχὶ ὁποῖον ἀπέβη ὅτε ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὁποῖον ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 10, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος. Μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς χώρας ὅσας κατεῖχον οἱ Ἕλληνες τῷ 1204, ἔβαλον κληῖρον ἐπὶ τὰς κτήσεις τῶν Μήδων καὶ τῶν Πάρθων, τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀράβων, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους περὶ Ἰκονίου καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ ἀγοράζοντες καὶ πωλοῦντες ἐπὶ δημοπρασίας τὰς ἀπωτάτω κειμένας ταύτας πόλεις. Καὶ ἐκείνων μὲν ἢ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος πλάνῃ ἐξηγεῖται μέχρι τινός· ἀλλὰ τί νὰ εἴπη τις περὶ τῶν νεωτέρων αὐτῶν ἱστορικῶν, οἵτινες, καὶ τοι γινώσκοντες κάλλιστα τὴν ἐπελθοῦσαν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξανάστασιν, καταδικάζουσιν αὐτὸν ἕκτοτε εἰς θάνατον ἀνακηρξζόντες περὶ ἑμῶν τὸ τοῦ Θεοκρίτου ἐκεῖνο·

Ἐλπίδες ἐν ζωῶσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ πράγματα ἐπεκύρωσαν μᾶλλον τὸ ὑπὸ τοῦ Κορῦδωνος ἀμέσως πρὸ τοῦ στίχου ἐκείνου καὶ ἀμέσως μετ' αὐτὸν λεγόμενον·

Θαρσεῖν χρῆ, φίλε Βάττε, τάχ' αὔριον ἔσσεται ὄμεινον.

Χὼ Ζεὺς ἄλλοκα μὲν πέλει αἰθριος, ἄλλοκα δ' ὕει.

Ἄν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν Ἀγγέλων, ἂν καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν ἐπαρχιῶν ἢ πτοηθεῖσαι ἐκ τῆς ἀλώσεως τῆς βασιλευούσης, ἢ δεινὰ πάσχουσαι ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως, παρεδόθησαν σχεδὸν ἀμαχητὶ, πολλὰ χροῦ ἄλλοῦ τὸ ἐλληνικὸν αἰσθημα ἀντετάχθη ἐπιμόνως εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ὅσην ἴσχυος καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπικρατήσασα ὑλικὴ ἐκλυσις, ὁ μὲν μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς ἔσωζεν ἔτι ἰσχυρὸν τὸ αἰσθημα τῆς πρὸς τὸ πάτριον θρησκευμα ἀφοσιώσεως, ὁ δὲ προσφάτως παραχθεὶς νέος ἐλληνισμὸς, καὶ τοι ἐν σπαργάνοις ἔτι εὐρισκόμενος, ἤρχισε νὰ προσλαμβάνη, παρεκτὸς τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου αἰσθήματος, καὶ ἕτερον οὐδὲν ἦτον κραταῖον, τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος. Ὅθεν ἐν Ἀσίᾳ μὲν τὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ, ἐν Εὐρώπῃ δὲ οἱ ἀρτιφυεῖς γόνοι τοῦ νέου ἀντετάχθησαν καρτερικῶς εἰς τοὺς δυνάστας ἐκείνους, οἵτινες ἤξιον νὰ καταστρέψωσι τὴν τε θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπαρξιν.

Ὅταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρῖκος διεπεραιώθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀπῆντησεν αὐτόθι ἀντίπαλον γενναῖον καὶ ἐπιτήδειον, τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Εἶδομεν τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν ἀναγορευθέντα αὐτοκράτορα καθ' ἣν στιγμὴν οἱ πολέμιοι ἦσαν ἤδη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· εἶδομεν αὐτὸν ἀγωνισθέντα εἰς μάτην νὰ καταπίσῃ τὸν λαὸν καὶ τοὺς μισθοφόρους νὰ σώσῃ τὴν βασιλεύουσαν, ἣτις ἠδύνατο ἔτι νὰ σωθῇ· καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του ὑποχωρήσαντα εἰς τὴν ἀντιπέραν μεγάλην χερσόνησον. Ἐκεῖ εὔρε τὸν μὲν Θεόδωρον Μαγκαφᾶν ἀνακτήσαντα αὐθις τὴν ἀρχὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ (σελ. 610—611 τοῦ τετάρτου τόμου)· ἐν Ἀμισῷ δὲ καὶ ἐν Παφλαγονίᾳ ἄρχοντα τὸν Θεόδωρον Γαβρᾶν (σελ. 629 τοῦ τετάρτου τόμου)· τὸν δὲ Πελοποννήσιον Μανουὴλ Μαυροζούμην, κηδεστὴν τοῦ Σελδζουκίδου Καϊχοσρῦ Α', δεσπόζοντα, διὰ τῆς συνδρομῆς τουρκικῶν στρατευμάτων, ἀπάσης τῆς περὶ τὸν Μζιανδρὸν χώρας (σελ. 585—587 τοῦ τετάρτου τόμου). Ὁ Λάσκαρις, ἵνα οἰκονομήσῃ τὴν φιλοτι-

μίαν τῶν διαφόρων τούτων δυναστῶν, δὲν ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Ἀλλὰ περιστοιχισθεὶς ἐν Προύσῃ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσφύγων καὶ ἀναγνωρισθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατ' ἀρχὰς ἀπλῶς δεσπότης, ἐνθεν μὲν ἀντετάχθη εἰς τοὺς Φράγκους, ἐνθεν δὲ προσωκειώθη μετ' οὐ πολὺ τὸν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην. Ἐκ παρατάξεως δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ ποτὲ τοὺς Φράγκους· ἀλλὰ καὶ τοι ἠττώμενος παρ' αὐτῶν, ἐπέμεινε ἀντιπαλαίων, τῇ συνδρομῇ τοῦ οὐδὲν ἠττον γενναίου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρους, μέχρις οὐ κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1205 ὀλέθραι ἐξ Εὐρώπης εἰδήσεις ἠνάγκασαν τοὺς πολεμίους νὰ πέμψωσιν αὐτόθι τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως. Τότε λαβὼν ἄνεσιν τινα ὑπεχρέωσε τὸ μὲν διὰ βίας, τὸ δὲ διὰ πειθοῦς τὸν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν του, καὶ τῷ 1206, συνελθούσης ἐν Νικαίᾳ μεγάλης συνόδου πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθη αὐτόθι αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ ἐστέφη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Μιχαὴλ Δ' τοῦ Αὐτοριανοῦ, διότι ὁ Ἰωάννης ὁ Καματηρὸς, διαφυγὼν μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς Διδυμότειχον, εἶχε παραιτηθῆ ἐκεῖθεν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ.

Τοιουτοτρόπως ἰδρῦθη νέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸ ὑποῖον μετ' ὀλίγον ἐξετάθη ἐπὶ ἅπασαν τὴν δυτικὴν παραλίαν ἀπὸ Νικαίας καὶ Προύσης μέχρι Νεοκάστρου, Σμύρνης, Ἐφέσου, Φιλαδελφείας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων. Τὰ μεσόγεια κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἰς δὲ τὰ βορειανατολικά παράλια συνέστη, ἐν Τραπεζοῦντι, ἕτερον κράτος ὑπὸ τὸν ἔγγονον τοῦ Ἀνδρονικοῦ Κομνηνοῦ Ἀλέξιον Α'. Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ κράτους τούτου προκύψαντος ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς βασιλείας τῶν Ἀγγέλων, ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν (σελ. 628—629 τοῦ τετάρτου τόμου). Ἐκτοτε δὲ ὁ Ἀλέξιος Α' προσεκτήσατο καὶ τὴν Ἀμισὸν καὶ τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον. Ἐντεῦθεν αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ δυνάμεις διηρέθησαν εἰς δύο μεγάλας ἡγεμονίας· καὶ, τὸ δεινότερον, ἀντὶ νὰ συμπράττωσι κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, ἀπέβησαν πολέμιοι πρὸς ἀλλήλας, οἱ δὲ ἐν Τραπεζοῦντι, λαβόντες τὴν συνδρομὴν τῶν Φράγκων, ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν. Οὐδὲν ἠττον ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος οὐδέποτε ἐκτήσατο πολλὴν πέραν τοῦ Βοσπόρου χώραν, τὸ δὲ ἐν Νικαίᾳ βασίλειον, αὐξάνον καὶ προκόπτον ὑπὸ ἡγεμόνας ἐξόχους, ἐμελ-

λεν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ξενικὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἐν Εὐρώπῃ ὁ Βονιφάτιος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς εὐτυχέστερος. Καταλαβὼν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1204 τὴν Θεσσαλονίκην, διενήργησε τὴν ἐπιτροπὴν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν τῆς συζύγου του Μαργαρίτας τῆς Οὐγγαρικῆς, τῆς χήρας τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου (σελ. 682 τοῦ τετάρτου τόμου), καὶ, καταλιπὼν αὐτὴν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπεχείρησε τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπιτροπείας αὐτῆς χώρας, συνεπαγόμενος δύναμιν ἰκανὴν ἵπποτῶν καὶ ἡγεμόνων Λομβαρδῶν, Γερμανῶν καὶ Γάλλων, ἰδίως Βουργουνδίων καὶ Καμπανιτῶν. Ἄλλ' ὅ,τι μάλιστα ἠυκόλυνε τὸ ἔργον του ὑπῆρξεν ὅτι εἶχε μεθ' ἐαυτοῦ τὸν πρόγονόν του Μανουὴλ Ἀγγελον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰσαακίου, καὶ πολλοὺς Ἑλληνας εὐπατρίδας, οἵτινες προσελώθησαν εἰς τὸν ἄνδρα διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν μετὰ τῶν προηγουμένων βασιλικῶν οἴκων συγγένειαν. Ὅθεν ἐκυρίευσεν ἀμαχητὶ τὰς Σέρρας καὶ ὅλην τὴν Θεσσαλίαν μέχρι Θερμοπυλῶν, διανέμων τὰς πόλεις καὶ χώρας εἰς τοὺς συναγωνιστάς, ὡς ὑποτελεῖς αὐτοῦ. Εἰς τὰς Θερμοπύλας ἀπήντησε τὸν Λέοντα Σγουρόν, ὅστις γενόμενος, καθ' ἃ ἠξέυρομεν, (σελ. 642 — 643 τοῦ τετάρτου τόμου) κύριος ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος παρεκτός τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε προελάσει μέχρι Λαρίσης. Ἐκεῖ εὗρε τὸν φυγάδα Ἀλέξιον Γ' καὶ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα του Εὐδοκίαν, τὴν χήραν τοῦ ἐν τῷ μεταξύ συλληθηθέντος ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ θανατωθέντος Μουρτζούφλου. Ἄμα ὅμως ἐπλησίασαν οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἀπὸ βορρᾶ, ὁ Σγουρός ὑπεχώρησεν εἰς Θερμοπύλας, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ ἐπικαίρῳ τούτῳ χώρῳ ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τοὺς καταφράκτους τῆς Δύσεως ἵπποτας καὶ κατέφυγεν εἰς Ἀκροκόρινθον. Τότε ὁ Βονιφάτιος ἐγένετο ἀκωλύτως κύριος ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἐν τῷ μεταξύ συνέλαβε τὸν Ἀλέξιον Γ' καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Εὐφροσύνην. Πέμψας δὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ αὐτοῦ παράσημα πρὸς τὸν Βαλδουῖνον, αὐτὸν καὶ τὴν σύζυγόν του ἠθέλησε νὰ ἐξαποστείλῃ εἰς Μομφερράτον, ἀλλ' οὗτοι διέφυγον καθ' ὁδόν. Καὶ ἡ μὲν Εὐφροσύνη ἀπεβίωσεν εἰς Ἄρταν, ὁ δ' Ἀλέξιος Γ' ἐπιτυχῶν νὰ μεταβῇ εἰς μικρὰν Ἀσίαν, ἐπεχείρησε νὰ ἐξώσῃ τοῦ θρόνου τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Λάσκαριν, περιπεσὼν ὅμως εἰς χεῖρας του

κατέλυσε τὸν βίον ὡς μοναχός. Ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὅστις εἶχε τοσοῦτον γενναίως ἀντισταθῆ, εἰς τὸν Σγουρόν, ἔλαβε τὴν θλύψιν νὰ ἴδῃ λεηλατούμενον τὸν καθεδρικὸν αὐτοῦ ναὸν τῆς Παναγίας, ἤτοι τὸν ἀρχαῖον Παρθενῶνα, καὶ πεισθεὶς ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς νέους πολεμίους, ἀπῆλθεν ἀπηλπισμένος εἰς Κέα, ὅπου ἀπεβίωσεν ἐν τινι κελλίῳ τῆς τοῦ Προδρόμου μονῆς τῷ 1215. Φρουρὰ ἰσχυρὰ κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν, ἣ δὲ Ἀττικὴ καὶ αἱ Θῆβαι ἐπετράπησαν εἰς τὸν Βουργούνδιον Ὀθωνα Λαρόσσην (Othon de la Roche), πιστότατον ὄντα τοῦ Βονιφατίου φίλον καὶ σύμβουλον.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Βονιφάτιος προήλαυεν οὕτω νικηφόρος ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρις Ἰσθμοῦ, πρὸς δυσμὰς τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἑλληνισμὸς ὕψωνε σημαίνων ἀντιστάσεως γενναίας διὰ τοῦ Μιχαὴλ Α' Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, ὅστις ἐμελλε, τοῦ καιροῦ προϊόντος, νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ Φραγκικὸν βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος αὐτὸς ἦτο ὁ νόθος ἐκεῖνος τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ὁ στασιάσας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπὶ Ἀλεξίου Γ' καὶ ἔπειτα συγχωρηθεὶς (σελ. 628 τοῦ τετάρτου τόμου). Εἶχε δὲ συζευχθῆ μετὰ τινος συγγενοῦς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐκ τοῦ πλουσίου γένους τῶν Μελισσηνῶν καὶ παρευρεθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῆς ἀλώσεως, συνετάχθη κατ' ἀρχὰς μετὰ τοῦ Βονιφατίου ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὗτος θέλει ἀνορθώσῃ τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διὰ τοῦ προγόνου αὐτοῦ Μανουὴλ Ἀγγέλου. Ἐννοήσας μετ' ὀλίγον ὅτι ἀπατάται, ἀπεφάσισε ν' ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ξένην κυριαρχίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τότε στρατηγὸς τοῦ θέματος Νικοπόλεως, τὸ ὁποῖον, παρεκτὸς τῆς Ἠπείρου, περιελάμβανε καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν του κατὰ τῶν στασιασάντων τῆς πρωτεύουσας αὐτοῦ κατοίκων, ὁ Μιχαὴλ λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ Βονιφατίου ἔσπευσε πρὸς τὴν χώραν ἐκείνην. Ὁ στρατηγός, ὀνόματι Σενναχηρεῖμ, εἶχεν ἐν τούτοις φονευθῆ ὑπὸ τῶν στασιαστῶν. Ὄθεν ὁ Μιχαὴλ, τοῦ ὁποῖου ἡ σύζυγος εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει, λαβὼν εἰς δεῦτερον γάμον τὴν χήραν τοῦ Σενναχηρεῖμ, Μελισσηνήν καὶ ταύτην τὸ γένος οὖσαν, ἐτιμώρησε τοὺς δολοφόνους τοῦ προκατόχου του καὶ ἄλλους ἀντιπράκτοντας, ἱδρυσεν ἴδιον ἐν Ἠπείρῳ, Ἀκαρνανίᾳ καὶ Αἰτωλίᾳ κράτος, τὸ ὁποῖον πρὸς βορρᾶν ἐξετάθη μέχρι Δυρραχίου, πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Τὸ κράτος τοῦτο ὄνο-

μάσθη Δεσποτάτον Ἑλλάδος καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ Δεσπότης Ἑλλάδος πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἄρτα, κυριώτατα δὲ φρούρια τὰ Βελλάγραδα, ἦτοι τὸ σημερινὸν Βεράτι, τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Βόνδιτσα (Βόνιτσα). Ἀλλὰ ταῦτα βραδύτερον. Ἐκ πρώτης δὲ ἀφειτηρίας ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς συνεννοήθη μετὰ τοῦ Λέοντος τοῦ Σγουροῦ ἵνα ἐκ παντὸς τρόπου καταπολεμήσωσι τοὺς ξένους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Βονιφάτιος ἔφθασεν εἰς τὸν ἰσθμὸν τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Πελοπόννησος εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τοὺς Ἐνετούς· ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι δὲν εἶχον πρόχειρον ἰκανὴν δύναμιν ἵνα καταλάβωσι τὰς ἐπιτραπείσας αὐτοῖς πολλὰς χώρας, ἐν τῷ μεταξὺ τινὲς ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν ἄλλων Φράγκων. Οὕτω λ. γ. οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἐσφτερισθήσαν τὴν Εὐβοίαν, καὶ ἔκτισαν παρὰ τὸν Εὐριπον φρούριον ἰσχυρὸν ἵνα συνέχωσι τοὺς ἐγχωρίους. Καὶ ἔπειτα ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Οὐδαμῶς δὲ ἄλλου ἴσως τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς τοσαύτη ἰθαγενῶν δυναστῶν καὶ ἐπηλύδων σφετεριστῶν πολυχρῆια, ὅση ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ. Τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Ἀργολίδος ἦρχεν ὁ Λέων Σγουρός, κατέχων τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Κόρινθον. Τῆς Λακεδαιμόνος καὶ ἀξιολόγου τῆς Λακωνικῆς μέρους ἐδέσποζεν ὁ Λέων Χαμάρετος, τῆς δὲ Μεσσηνίας τὰ κυριώτατα κτήματα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Βρανάδων καὶ τῶν Καντακουζηνῶν. Καὶ ἐνῶ ἀφ' ἐνός ἐπῆλθεν ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Βονιφάτιος κατὰ τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, προέκυψεν ἐκ Μεθώνης ἕτερος πολέμιος. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουῖνου, ἐνός τῶν ἐπιστημοτέρων καὶ λογιωτέρων ἡγεμόνων τῆς τετάρτης Σταυροφορίας, Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος καὶ αὐτὸς καλούμενος, εἶχεν ἀναλάβει ὡσαύτως τότε τὸν ὑπὲρ τοῦ Σταυροῦ ἀγῶνα, ἀλλ' εἶχε πλεύσει κατ' εὐθείαν εἰς Παλαιστίνην. Ἐκεῖ δὲ μαθὼν τὰ κατορθώματα τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει, ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα ἵνα συμμερισθῆ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῶν καὶ ἀπεβίβάσθη κατὰ τύχην εἰς Μεθώνην. Ἐν Μεθώνῃ προέτεινεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς νὰ συμμαχήσωσιν, ἵνα κατακτήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν Πελοπόννησον. Ὁ πολμηρὸς νεανίας ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς δυτικῆς χερσονήσου ἀπὸ Πύλου μέχρι Πατρῶν, τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ οἱ κάτοικοι ἐνόμιζον ὅτι ὑποτάσσονται εἰς ἐγχώριον ἡγεμόνα, ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος, συνετῶς φερόμενος, ἠγγυᾶτο αὐτοῖς τὴν

τήρησιν τῶν Ἑλληνικῶν νόμων καὶ τῶν πατρίων δογμάτων. Ἐν ἀρχῇ ὁμως τοῦ 1205 ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαήλ, νοήσας ὅτι ἀντὶ συμμάχου ὁ Γάλλος ἀπέβαινε κύριος, ὑπεκίνησε κοινήν κατ' αὐτοῦ ἐπανάστασιν καὶ συνεννοήθη μετὰ τοῦ Σγουροῦ καὶ τοῦ δεσπότη τῆς Ἑλλάδος Μιχαήλ. Τότε ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἔδραμεν εἰς Ἀργολίδα πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸ Ναύπλιον Βονιφάτιον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ φίλον Γουλιέλμον Σαμπλίττην (Guillaume de Champlitte), ἓνα ὄντα τῶν Καμπανιτῶν μεγιστάνων τῶν περὶ τὸν Βονιφάτιον διατελούντων, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, λέγων ἑαυτὸν ἀρκούμενον νὰ λάβῃ ὅ,τι μέρος ἐκ τῶν κατακτηθέντων ἤθελε τῷ ἐπιτραπῆ ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου, ὡς ὑποτελῆς αὐτοῦ. Ὁ Σαμπλίττης ἀπεδέχθη προθύμως τὴν πρότασιν, ὁ δὲ Βονιφάτιος ἔδωκε τὴν συναίνεσίν του εἰς αὐτὴν, ἐπιτρέψας τῷ Γάλλῳ μεγιστάνι πᾶσας τὰς κτήσεις ὅσας ἤθελε προσλάβει ἐν Πελοποννήσῳ, καίτοι αὐτὸς οὐδὲν εἶχεν ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα. Καὶ ἐπεχείρησαν λοιπὸν οἱ δύο ἰκεῖνοι ἄνδρες τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου μετὰ ἑκάτον εἴκοσιν ἵπποτῶν καὶ πολλῶν ἀκολουθῶν, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἶχε διατηρήσει ἐπὶ τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης στάσεως πόλεις τινὰς καὶ ἰδίως τὰς Πάτρας καὶ τὴν Ἀνδραβίδα. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενοι κατέλαβον εὐχερῶς τὴν Ἥλιδα καὶ πᾶσαν τὴν δυτικὴν παραλίαν μέχρι τῆς Μεθώνης, ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἀρκαδίας, ἥτοι τῆς Κυπαρισσίας, ἣτις ἀντέστη κατ' ἀρχὰς εἰς αὐτούς. Ταῦτα πληροφρηθέντες οἱ Ἕλληνες τῆς Λακεδαιμόνος, τοῦ Νίκλι καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως, συνήχθησαν ἵππεις καὶ πεζοὶ, ὑπὸ τὸν Χαμάρετον καὶ παραλαβόντες συμμάχους τοὺς Σλαύους Μιληγγοὺς καὶ τὸν Μιχαήλ Α', σπεύσαντα νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτούς ἐξ Ἄρτης διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὥρμησαν ἅπαντες κατὰ τῆς Μεθώνης. Ἄλλ' οἱ Φράγκοι δὲν περιέμενον αὐτούς ἐντὸς τῆς πόλεως ἐκείνης· ἀντεπεξεληθόντες τοὺς ἀπῆντησαν εἰς τὸν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου καὶ τοὺς κατετρόπωσαν ὀλοσχερῶς, εἰ καὶ πολλαπλασίους ὄντας. Ὁ Δεσπότης Μιχαήλ ἀπῆλθε τότε εἰς Ἄρταν, ὁ δὲ Γουλιέλμος Α' ὁ Σαμπλίττης (1205—1209) ἐπονομασθεὶς ἔκτοτε *πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας*, συνεπλήρωσε μετ' ὀλίγον τὴν κατάκτησιν τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου, γενόμενος κύριος τῆς Κορώνης καὶ τῆς Καλαμάτας, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον, καὶ προσέτι τῆς Ἀρκαδίας, τῆς μεσο-

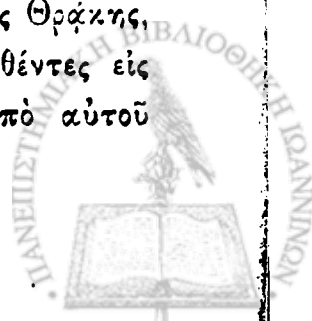
γείου χώρας Ἀραχώθης, τῆς Μεγαλοπόλεως, τοῦ Νίκλι, τῆς Λακεδαιμόνος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ μὲν ἀλλ' ἰσχυροῦ ὄρεινου πύργου, δεξις ἐδέσποζε τῶν παρόδων τῶν ἀγουσῶν εἰς τὴν ἄνω Ἀρκαδίαν ἦτοι τὰ τότε λεγόμενα Σκόρτζα, καὶ τὸν ὅποιον μάτην ἠγωνίσθη νὰ ὑπερασπίσῃ, ὁ γενναῖος Δοξάπατρῆς Βουτζαρᾶς. Ἀλλὰ ἱκανὰ ἄλλα τῆς Πελοποννήσου μέρη διέφυγον τότε τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἰδίως ἡ Μονεμβασία, ἣτις διετελεῖ ὑπὸ τοὺς ἐγγυρίους αὐτῆς ἄρχοντας Μαμωνᾶν, Δαιμονογιάννην καὶ Σωφιστὸν, ἡ Τσακωνιά, οἱ κατέχοντες τὰ δυσπροσιτώτερα τοῦ Ταυγέτου Μιληγγοῖ, καὶ τὰ δύο εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἔτι εὐρισκόμενα φρούρια τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου, τὰ ὅποια εἰς μάτην ἐξηκολούθει πολιορκῶν ὁ Βονιφάτιος. Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ 1205 ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πολιορκίαν ἀμφοτέρων τούτων τῶν φρουρίων καὶ νὰ δράμῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων εἰδήσεων δι' αὐτὸν ὑπεχρεώθη, καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλδουῖνου Ἑρρίκος νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας.

Οἱ Φράγκοι οἱ κατακτῆσαντες ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους τὴν Θράκην, ἐξεστράφησαν αὐτόθι εἰς πολλὴν βίαν καὶ ὕβριν. Ἰδίως ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ Ἀδριανούπολις ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν εἰς τῶν ὁποίων τὸν κληρὸν περιελήφθη ἐπὶ τῆς τοῦ κράτους διανομῆς. Ὅθεν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τῆς καταπίεσεως ταύτης· καὶ, τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς ἀγανακτήσεως ἣν ἠσθάνοντο ἐκ τῶν παρόντων κακῶν, ἐλησμόνησαν ὅσας ἄλλοτε ἔπαθον συμφορὰς ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, συνεννοήθησαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος των Ἰωαννίστη, καὶ προέτεινον αὐτῷ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει μεταχειρισθῆ αὐτοῦς ὅπως τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου, διὰ τῆς σφαγῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ Βαλδουῖνος καὶ μετ' ὀλίγον αὐτὸς ὁ Δάνδολος ἐξῆλθον ἐκ τῆς βυσιλευσύσης μεθ' ὅσης εἶχον δυνάμειος, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ μαρτίου ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Συγχρόνως ἀνεκλήθη ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἑρρίκος. Ἀλλὰ ἐπελθόντος τοῦ Ἰωαννίστη μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς συνεκροτήθη τῇ 15 ἀπριλίου περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μάχη καθ' ἣν ἔπεσον μὲν 300 οἱ ἄριστοι τῶν Φράγκων ἱππεῖς, ἐγένετο δὲ ἄφαντος ὁ Βαλδουῖνος, οἱ δὲ

περιλιπόμενοι ἠναγκάσθησαν κακῶς ἔχοντες νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Ῥαιδεστόν μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Ἐκεῖ ἔφθασε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ κόμης Ἑρρίκος, ὁ τοῦ Βαλδουίνου ἀδελφός, ὅστις προεχειρίσθη ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς· διότι ἔδηλον ἦτο ἂν ὁ Βαλδουίνος ἔζη ἔτι ἢ ἀπέθανεν. Ὁ Ἑρρίκος ἀπεφάσισε πρὸ πάντων νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς ἣν ἐπλησίαζον λεηλατοῦντες καὶ δηρῶντες τὴν χώραν, οἱ ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωαννίστη πολυάριθμοι Κουμάνοι. Ἐξ ὅλης τῆς Θράκης δὲν ὑπελείποντο εἰς τοὺς Φράγκους εἰμὴ μόνη ἡ Σηλυβρία, ἡ Ῥαιδεστός, ἡ Φιλιππούπολις καὶ ἡ βασιλεύουσα, ἐν Ἀσίᾳ δὲ μόναι αἱ Πηγαί· πάντα τὰ λοιπὰ κατείχοντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ δὲ χεῖριστον τῆς Ἰουνίου ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἑρρίκος Δάνδολος, ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος. Ὁ Δάνδολος ἐκηδεύθη πανηγυρικῶς ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· καὶ τὸ μὲν ἐγεγρῆν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ μαυσωλεῖον κηθηρέθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μεχμέτ τοῦ Β' ὅτε οὗτος μετέβαλεν εἰς Τζαμίον τὸν ναὸν ἐκεῖνον· ὁ νεκρὸς ὅμως τοῦ μεγαλεπηθόλου Ἐνετοῦ ὑπάρχει ἔτι κατὰ τινὰς ἐν τοῖς δεξιοῖς ὑπερώοις τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐσχάτως ἀνεκαλύφθη πλᾶξ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Πασπάτης ὀνομάζει πλάνην τὴν ἀνακαλυψὶν τοῦ τάφου τούτου.

Τὸ φραγκικὸν λοιπὸν κράτος ἐφάνετο ἐγγίζον εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Εὐτυχῶς διὰ τοὺς Φράγκους οἱ Κουμάνοι, μὴ ἀντέχοντες εἰς τὰ θάλαππ τῆς Θράκης, ὑπεχώρησαν εἰς τὰς βορειοτέρας αὐτῶν κατοικίας, ὥστε ὁ Ἰωαννίστης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ παραλαβὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατοῦ καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συντεταγμένους Ἕλληνας, ἐνέβαλεν εἰς τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Τότε ἐδραμεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Βονιφάτιος καὶ ἠνάγκασε τοὺς πολεμίους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὰς Σέρρας, ὁ δὲ Ἰωαννίστης, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Θεσσαλίας, ἐτρέπη πρὸς βορρᾶν, ἐκυρίευσε τὴν Φιλιππούπολιν, κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἅτε οὐσαν τὸ κυριώτατον προπύργιον τῆς Θράκης κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ ταῦτα διαπράξας ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐμβαλὼν δὲ αὐθις κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, ἔπραξε τὰ αὐτὰ καὶ ἔτι χειρόνα. Τότε τελευταῖον οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης, οἵτινες εἶχον πρὸ καιροῦ πεισθῆ ὅτι κακῶς ἔπραξαν παραδοθέντες εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἰωαννίστη, ἀπεφάσισαν νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ αὐτοῦ

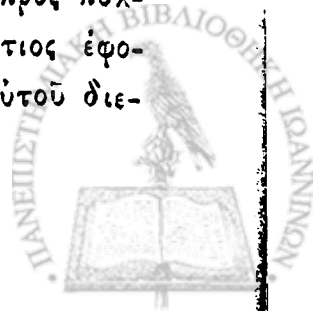

καὶ ὀλίγοι μὲν τινες κατέφυγον πρὸς τὸν Λάσκαριν ἐν Ἀσίᾳ, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐπεχείρησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ ἔργον τῆς συνδιαλλαγῆς ἀνέλαβεν ὁ Θεόδωρος Βρανᾶς, ὁ τῆς Γαλλίδος Ἄγνης σύζυγος, ὅστις ἀνέκαθεν διετέλεσε φιλικῶς πρὸς τοὺς κατακτητὰς τῆς Δύσεως διακείμενος. Οἱ Φράγκοι οὐ μόνον ὑπέσχοντο νὰ σεβασθῶσι τὰς κτήσεις καὶ τὰ ἄστικὰ δικαιώματα τῶν ἰθαγενῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πρῶτον τότε ἐπέτρεψαν εἰς ἓνα τῶν ἡμετέρων, αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν καίσαρα Θεόδωρον Βρανᾶν Κομνηνόν, τὰς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου, τῶν δύο ἐπισημοτέρων μετὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλεων τῆς Θράκης, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ τελεῖ ἑτήσιον φόρον, ἐν ἀνάγκῃ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν καὶ νὰ προστατεύῃ τοὺς αὐτόθι οἰκοῦντας Ἑνετοὺς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Βρανᾶς ἐγένετο εἰς τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν βαρῶνων τοῦ φραγκικοῦ κράτους, ἴσος σχεδὸν κατὰ τὸ ἀξίωμα πρὸς τὸν Βονιφάτιον, δι' ὅπερ καὶ βασιλεὺς Ἀδριανουπόλεως ἐνίοτε καλεῖται. Ἀξιοσημεῖωτον δὲ εἶναι ὅτι τὸ ἑτήσιον φεουδαλικὸν τέλος, τὸ ὅποιον ὤφειλε νὰ πληρῶνῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, τοὺς παραχωρήσαντας αὐτῷ τὸ ἐπὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως δικαίωμα των, ὠρίσθη εἰς 25 λίτρας χρυσοῦ, (ἀέτινες ἐὰν ὑποτεθῶσιν ἐνετικά, ἰσοδυνάμουν πρὸς φραγκα 30,708 καὶ 90|100, εἰ δὲ ἦσαν ἐλληνικαὶ ἰσοφάριζον πρὸς 27,000 δραχμῶν) ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ὅπως τὸ ἄθλιον κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠλάττωσεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς προσόδους τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ὅπως δὴ ποτε, ἅμα τούτων γενεμένων τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν, ἐξ οὗ πάλιν συνάγεται ὅτι ἂν οἱ Φράγκοι ἐξ ἀρχῆς ἐπολιτεύοντο ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἐπέιθοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς κοινωνοὺς μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τῶν ἰδίων δικαιωμάτων, οὔτε ἡ ἀρχὴ αὐτῶν οὔτε οἱ ὑπήκοοί των ἤθελον πάθει ὅσα ἐπαθον ἐπὶ ἐν ὑλόκληρον ἔτος. Ὁ Ἰωαννῆς προσβαλὼν τὸ Διδυμότειχον ἀπεκρούσθη καὶ μὴ τολμήσας ν' ἀντιπαραταχθῆ κατὰ τοῦ Ἑρρίκου ἐπελθόντος εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Ἐπέστρεψε δὲ καὶ ὁ Ἑρρίκος εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅπου, ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐκστρατείας του κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἀδελφός του δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὖσιν, ἀνηγορεύθη ὀριστικῶς αὐτοκράτωρ, ὑπὸ τε τῶν συναγωνιστῶν καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν Ἑνετῶν.

Ὁ Ἐρρίκος ἐστέφθη ἐπίσημως ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῶ τῇ 20 αὐγούστου 1206 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 29 καὶ ὑπῆρξεν ἐπὶ 10 ἔτη (1206—1216) ὁ δεύτερος Λατῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτωρ, ἀναδείξας οὐ μόνον τὸν συνήθη τῆς γενεᾶς αὐτοῦ ἠρωϊσμόν. ἀλλὰ καὶ πολὺ πλείονα τοῦ Βαλδουίνου σύνεσιν. Ὁ Ἰωαννῆς ἐπανελάθεν ἀμέσως τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ, καὶ τοι προετρέπετο ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου νὰ εἰρηνεύσῃ· ἀλλ' οἱ Βούλγαροι οὔτινες δὲν ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰμὴ ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας των, ἀφ' ἐνός μὲν ἐθεθεῖον τὸν Πάπαν περὶ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ὑποταγῆς των, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐξηκολούθουν καταπολεμοῦντες τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὸν αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον. Ἀφ' ἧς ὅμως οἱ Ἕλληνες συνέπραττον μετὰ τοῦ Ἐρρίκου, δὲν κατόρθωσαν οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι μεγάλα πράγματα, καὶ προσβληθέντες εἰς Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι, καταλιπόντες εἰς χεῖρας αὐτοῦ τοὺς τε αἰχμηκλώτους, εἰς 20,000 συμποσομένους, καὶ τὴν ἄλλην λείαν. Τότε ὁ Ἐρρίκος ἵνα παγιώσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βονιφατίου, ἐζήτησεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἀγνήν καὶ ἐνυμφεύθη αὐτὴν τῇ 4 φεβρουαρίου 1207, ὁ δὲ Βονιφάτιος ὤμοσε μετ' ὀλίγον πίστιν εἰς τὸν νέον αὐτοκράτορα, καὶ ἠσφαλίσθησαν οὕτω ὑπὸ τὰ ἐν Εὐρώπῃ πράγματα. Ἀλλ' ἐν Ἀσίᾳ οἱ Φράγχοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τι λόγου ἄξιον, καὶ τοι δὲν ἔπαυσαν ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸν Λάσκαριν, ἀμα ἐλάμβανον ἀναψυχὴν τινα ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου. Ὁ ἐπιτήθειος ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας, δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἐκ τοῦ συστάδην, ὠφελεῖτο ὅμως ἐκ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοῦ Ἰωαννῆς (μετὰ τοῦ ὁποίου συνεννοεῖτο ἐκ δικλειμμάτων καὶ ἀφροῦ ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἐν Θράκῃ Ἕλληνες), ἵνα ἀναλαμβάνῃ τὰς ὀλίγας ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθείσας πόλεις καὶ χώρας. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν τοῦ Λασκάρως δυνάμεων διεκωλύετο ἀπ' ἀνατολῶν μὲν ὑπὸ τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων, ἀπὸ βορρᾶ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκρατορίας, ὥστε ἂν οἱ Φράγχοι οὐδὲν διέπραττον ἐν Ἀσίᾳ, πολὺ ἀπέιχε καὶ ὁ Λάσκαρις ἐτι τοῦ ν' ἀπειλῆ τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος αὐτῶν. Τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὅμως τοῦτο Λατινικὸν κράτος, καὶ τοι μὴ κινδυνεῦον νῦν ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, εἶχε νὰ παλίσῃ πρὸς πολλὰς ἄλλας δυσκολίας. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 1207 ὁ Βονιφάτιος ἐφνεύθη εἰς τινὰ πρὸς Ἰωαννῆσιν συμπλοκὴν, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διε-

δέχθη ὁ ἀνήλικος υἱὸς τοῦ Δημήτριος, ὁ δεύτερος τῆς Θεσσαλονίκης βασιλεὺς (1207—1222), ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Μαρ- γαρίτας, διότι ὁ ἐκ τοῦ Ἰσαακίου πρεσβύτερος υἱὸς τῆς Μανουήλ Ἄγγελος εἶχε πρὸ καιροῦ ἐξορισθῆ ὑπὸ τοῦ πατριοῦ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ὡς ἐπικίνδυνος ἀντίζηλος. Οἱ ἀναλαβόντες τότε τὴν πραγ- ματικὴν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης κυβέρνησιν Λουβαρδοὶ μεγα- στᾶνες δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκρά- τορος Ἐρρίκου, ὅστις ἐν τούτοις διὰ τῶν νέων αὐτοῦ κατὰ τῶν Βουλ- γάρων κατορθωμάτων ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρός. Ὁ Ἰωαννῆς, ὅστις δὲν ἐφαίνετο δυνάμενος νὰ κορσεθῆ ὑπὸ τῶν σφαγῶν καὶ δηλώσεων ὅσας διέπραττεν ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅστις ἐνεκα τούτου ἑαυτὸν μὲν ἐκάλει Ῥωμαιοκτόνον, ἀντεκδικούμενος τὸν Βουλγαρο- κτόνον Βασιλείον, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπωνομάζετο Σκυλοῦάνης, ἐπεχείρησε περὶ τὸν ὀκτώβριον τοῦ 1207 νὰ πολιορκήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην, ἀλλ' ἐδόλοφρονήθη αὐτόθι ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ στρα- τηγοῦ Μοναστρά. Καὶ ἀνηγορεύθη μὲν διάδοχός του ὁ ἀνεψιὸς τῆς χήρας αὐτοῦ Βορίς Β', ἀλλὰ πολλοὶ τῶν Βουλγάρων μεγιστάνων δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ἰδίως εἰς τῶν συγ- γενῶν τοῦ Ἰωαννῆς ὀνόματι Σβιατοσλάβ, ὅστις ἐδρεύων ἐν Μελε- νίκῳ ἐδέσποζεν ἀπάσης τῆς μέχρις Ἀχρίδος χώρας καὶ προσέτι ὁ Σπρέζας, ὅστις γενόμενος κύριος τοῦ Προσάκου, ἔκτισεν αὐτόθι πολυ- τελῆ βασιλεία καὶ ἀπέβη ἐπὶ ἀγριότητι ἐνάμιλλος τοῦ Ἰωαννῆς. Ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ Βορίς ἠλαττώθη πολὺ ὅθεν θελήσας αὐτός νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1208 τὰς συνήθεις κατὰ τῶν Φράγκων ἐπιδρομὰς, κατετροπώθη τῇ 31 ἰουλίου ὀλοσχερῶς περὶ Φιλιππού- πολιν ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου, προξενήσαντος εἰς τοὺς πολεμίους δεινὴν καταστροφὴν καὶ λαβόντος παρ' αὐτῶν λείαν δυσαρίθμητον. Ἐντεῦθεν δὲ καταπτοηθεὶς ὁ Σβιατοσλάβ, ὤμοσε πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐδέχθη φρουρὰν φραγκικὴν παρ' ἑαυτῷ, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἐρρίκου Εὐστάθιον διατελοῦσαν. Ὁ δὲ Ἐρρίκος ἀπεφάσισε τότε νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ Θεσσαλονίκην ἵνα κυρώσῃ τὰ ἀμφισβητούμενα αὐτόθι κυριαρχικὰ δικαιώματα.

Ἄλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν ὅσα ἐπὶ τούτῳ ἔπραξε, θέλομεν εἶπει τινὰ περὶ τῶν ὅσα ἐνήργησαν οἱ Ἐνετοὶ ἵνα καταλάβωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς τεταρτημόριον τοῦ κράτους. Πρὸ πάντων ἐξηκολούθησαν ὄντες

ἰσχυρότατοι ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑρρίκου Δανδόλου. Ἄμα στερηθέντες τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ὅστις ἦτο καὶ τῆς ὅλης Ἑνετικῆς πολιτείας ὁ ἡγεμὼν, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐστρατοπεδευμένοι Ἕνετοὶ, χωρὶς νὰ περιμείνωσι νέας ἐκ τῆς μητροπόλεως διαταγὰς, προεχειρίσαντο ἴδιον ἄρχοντα καὶ ἴδιον παρ' αὐτῷ συμβούλιον ἀνδρῶν ἕξ. Ὁ ἐκλεγθεὶς ἄρχων (Podesta) ἐκκλείτο Μαρίνος Ζένος, καὶ ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ νέου τῆς Ἑνετίας δόγλου Πιέτρου Ζιάνη. Ὁ Μαρίνος Ζένος ἠναγκάσθη μὲν, ὡς εἶδμεν, νὰ ἐκχωρήσῃ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου ἐπικύρωσιν τῶν ἀρχαίων μεταξὺ τοῦ κράτους καὶ τῶν Ἑνετῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν καὶ τὴν ἐπέκτασιν μάλιστα τῶν ἐνετικῶν προνομίων ἐν τῇ καὶ ἄλλως ἰκανῶς ἐξηρητημένη ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς πολιτείας βασιλευούσῃ. Ἡ δὲ κατάληψις τῶν ἄλλων κτήσεων ἐγένετο διὰ τριῶν τρόπων· ὀλίγων μὲν τινῶν περὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν διὰ τοῦ ἐν αὐτῇ σταθμύοντος στρατοῦ καὶ στόλου, τῶν δὲ πλείστων εἴτε δι' ἀμέσων ἐκ Ἑνετίας στρατιῶν, εἴτε δι' ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπισήμων Ἑνετῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς πολιτείας προσκληθέντων. Ἡ πρώτη λόγου ἄξια κατακτητικὴ τῆς Ἑνετίας ἐκστρατεία ἐγένετο κατὰ ἰούνιον τοῦ 1205 διὰ στόλου ὅστις, κομίζων εἰς Κωνσταντινουπόλιν τὸν πατριάρχην Θωμᾶν Μοροζίνην, κατέλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ τὸ Δυρράχιον. Τὴν δὲ ἀνοιξὶν τοῦ 1206 ἕτερος στόλος 31 γαλερῶν ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Δανδόλου Ῥινιέρην καὶ τὸν Ῥουγέρον Πρεμκρίνην ἐκυρίευσεν μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν τὴν Κέρκυραν καὶ ἔπειτα τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην. Τότε ἤρχισε μακρὸς ἀγὼν περὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης ἣν εἶχον προκαταλάβει οἱ Γενουαῖοι. Ἀλλ' ἐπὶ τέλος τῷ 1212 κατεβλήθη ἡ Γένουα, ἣ δὲ Ἑνετία, κυριαρχήσασα τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου, ἰδρύσεν ἐν αὐτῇ ἰσχυρὰν ἀποικίαν καὶ δένειμε κατ' ὀλίγον τὸ λαμπρὸν τοῦτο κτῆμα εἰς τοὺς ἐγκατασταθέντας αὐτόθι Ἕνετοὺς ὡς ὑποτελεῖς. Τῶν δὲ λοιπῶν νήσων ἡ χεῖρωσις ἐγένετο δι' ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ Ἑνετικὴ πολιτεία ἀναλογιζομένη ὅτι ἢ κατὰκτησις τοσούτων χωρῶν ἤθελεν ἀπαιτήσῃ δαπάνην χρημάτων, χρόνου καὶ δυνάμεων ὑπερβαίνουσαν τοὺς πόρους αὐτῆς, προσεκάλεσε τοὺς εὐπατρίδας νὰ καταλάβωσι τὰς Κυκλάδας νήσους, νὰ ἰδρύσωσιν εἰς αὐτάς ἀποικίας εὐγενῶν καὶ πολιτῶν καὶ νὰ ἄρχωσιν αὐτῶν ὡς ἀγαθοὶ τῆς δημοκρατίας φίλοι. Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν τυχοδιωκτῶν

τούτων ὑπῆρξεν ὁ Μάρκος Α' Σανουῦτος, ὅστις, καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ ὦν ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Ἑρρίκου Δανδόλου, εἶχε συνοδεύσει τὸν θεῖόν του κατὰ τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀνατολήν στρατείαν αὐτοῦ καὶ εἶχε διαπρέψει ἐπ' ἀνδρεία καὶ συνέσει. Ἄμχ δὲ ἐγένετο ἡ πρόσκλησις ἐκείνη τῆς Ἐνετίας, παραλαβὼν ὡς συναγωνιστὰς γενναίους τινὰς ἰππότητας καὶ παρασκευάσας ἐξ ἰδίων ὀκτὼ γαλέρας, κατῆλθεν εἰς τὸ αἰγαῖον πέλαγος ὅπου μετ' ὀλίγον ἢ Ἄνδρος, ἢ Πάρος, ἢ Μῆλος, ἢ Σαντορίνη καὶ ἄλλαι νῆσοι, ἐν ὅλοις 17, ἀνεγνώρισαν ἄνευ ἀντιστάσεως σχεδὸν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Μόνον ἐν Νάξῳ προσέκρουσεν εἰς δεινὴν ἀντίστασιν, διότι Γενουαῖοι πειραταὶ εἶχον προκαταλάβει τὸ ἐλληνικὸν αὐτῆς φρούριον. Ἐκεῖ, φοβούμενος μήπως οἱ περὶ αὐτόν, ἀποτυχούσης τῆς ἐφόδου, θελήσωσι νὰ φύγῃσι, κατεπυρπόλησεν ἥρωϊκῶς τὰς γαλέρας του, ἵνα ἀραιρέσῃ οὕτω πᾶσαν ἐλπίδα ἀποχωρήσεως. Τὸ φρούριον ἐκυριεύθη τῷ 1207, νέαι κατεσκευάσθησαν γαλέραι καὶ δι' αὐτῶν κατεκτήθησαν οὐκ ὀλίγα φρούρια καὶ αὐτῆς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ αὐτὴ ἡ ἀκμάζουσα Σμύρνη. Τὰς δὲ καταληφθείσας νήσους διένειμεν ὁ Σανουῦτος κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα εἰς τοὺς συναγωνιστὰς, προθύμως ὁμῶσαντας αὐτῷ πίστιν. Καὶ ὁ μὲν Μαρίνος Δάνδολος ἔλαβε τὴν Ἄνδρον, ὁ δὲ Ἰωάννης Α' Κουρίνης τὴν Ἀστυπάλαιαν, ὁ Ἰάκωβος Α' Βαρότζης τὴν Σαντορίνην καὶ Θηρασίαν, ὁ Λεονάρδος Φόσκολος τὴν Ἀνάφη, οἱ δὲ ἀδελφοὶ Ἀνδρέας καὶ Ἱερεμίας Ρίζαι, τὴν Ἐθνον, Μήκονον, Σκῦρον, Σκιάθον καὶ Σκόπελον, γενόμενοι βραδύτερον κύριοι καὶ τῆς Ἀμοργοῦ καὶ κατακτήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δομενίκου Μικέλη, καὶ τοῦ Πέτρου Γιουστινιάνη τὴν Κέα καὶ τὴν Σέριφον τελευταῖον ἡ Ἀἴμνος ἐπετράπη εἰς τὸν Φιλόκαλον Ναυῖγαγιόζον. Μόνη ἡ Πάτμος ἔμεινεν ἀνεξάρτητος ὑπὸ τοὺς μοναχοὺς αὐτῆς, οἵτινες ἐπέτυχον μάλιστα καὶ αὐξήσειν προνομίων παρὰ τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Μάρκος Α' ὤμοσε, κατὰ τοὺς ὀρισμοὺς τῆς ἀρχαίας περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκης, πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρίκον, καὶ τοιῶς πολίτης Ἐνετίας διετέλεσε πάντοτε ἀφωσιωμένος εἰς αὐτήν. Ἐδρεψε δὲ εἰς Νάξον ἐντὸς ἀκροπόλεως διὰ τειχῶν καὶ πύργων παρ' αὐτοῦ ὀχυρωθείσης, ἐν ἧ κατῴκουν καὶ οἱ Λατίνοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς, ἐνῶ τῶν Ἑλλήνων αἱ κατεικίχι ἠπλοῦντο ἐκτὸς τοῦ φρουρίου μέχρι τοῦ λιμένος, εἰς τὸ λεγόμενον Νεοχώριον. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀκροπόλεως ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τό τε μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ

ἀνάκτορον, νῦν ἡρειπωμένον, καὶ ἡ Λατινικὴ μητρόπολις, ἣτις καὶ τοὶ πολυειδῶς ἀνακατασκευασθῆσαν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, φέρει ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῆς τὰ οἰκόσημα τῶν Σανούτων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, τῶν Κρίσπων. Πιθανῶς δὲ ἀνεδείχθη ἀνεξιθρησκος πρὸς τοὺς ὑπηκόους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τέλους συνεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος.

Ἐκ τῶν ἀμέσων αὐτῆς κτήσεων ἡ Ἐνετία ἐπέστησεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἰδίως τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὴν Κέρκυραν, ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν πύλην τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης. Ὅθεν δὲν ἐπεχείρησε νὰ ὀχυρώσῃ μόνον αὐτὴν ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἐξενετίσῃ, ἐπὶ τούτῳ δ' ἐπεμψεν αὐτόθι τοὺς τε ἀναγκαίους τεχνίτας καὶ ἐργάτας καὶ πρὸς τούτους δέκα εὐπατρίδας εἰς οὓς παρεχωρήθησαν τὸ τε φρούριον καὶ ἡ νῆσος καὶ τὰ περικείμενα μικρότερα νησιά ὡς ἰδία κτῆσις, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλουσι τελεῆ κατ' ἔτος εἰς τὴν δημοκρατικὴν φεουδαλικὸν τέλος 500 χρυσῶν ἧτοι 5,600 φράγκων· νέα αὕτη ἀπόδειξις τοῦ πόσον τὸ κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἠλάττωσε τοὺς πόρους τῶν κυριάρχων, διότι ἠξεύρομεν ὅτι ἡ Κέρκυρα ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλλητισμοῦ ἐπλήρωνεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 1,650,000 δραχμῶν τοῦ τότε νομίσματος. Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπετράπη πλήρης ἀνεξιθρησκεία ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλουσιν ὁμοσεῖ· πίστιν εἰς τοὺς νέους αὐτῶν κυρίους. Ἀλλ' ἡ ἀποικία αὕτη εἰς ἣν παρεχωρήθησαν πολλὰ παρὰ τῶν Ἐνετῶν προνόμια, ἐκυριεύθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ δεσπῆραι ἰσχυροτέρου γινομένου δεσπότη τοῦ Ἑλλάδος Μιχαήλ. Καὶ τὸ Δυρράχιον ὡσαύτως ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τῶν περικειμένων Ἀλβανῶν, οἵτινες κατὰ πρῶτον τότε ἀναφαίνονται λαμβάνοντες πολιτικὴν τινα ὑπαρξίν ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Δημήτριον, κρυφίως ὑποστηριζόμενον, ὡς φαίνεται, καὶ ὑπὸ τοῦ δεσπότη τοῦ Ἑλλάδος. Ἴνα περιστείλῃ τοὺς Ἀλβανούς ὁ τοῦ Δυρραχίου Ἐνετὸς δούξ Μαρῖνος Βαλαρέσσος συνεμάχησε μετὰ τῶν πρὸς βορρᾶν γειτόνων αὐτοῦ σλαυϊκῶν φυλῶν. Καὶ ὁ μὲν Δημήτριος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν ἐντὸς τῶν δυσπροσίτων αὐτοῦ ὁρέων· ὁ δὲ πολυμήχανος δεσπότης Ἑλλάδος, ἐπιθυμῶν ν' ἀπαλλαγῇ ὅπωςδῆποτε ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν ἵνα εἰμπορῇ νὰ πολεμῇ ἐλευθέρως κατὰ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς κυριαρχίας, συνεβιάσθη πρὸς αὐτοὺς τόσῳ εὐκολώτερον ὅσῳ καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐνόησαν ὅτι συμφερώτερον εἶναι εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπιτύχωσιν ἀξιόλογα ἐμπορικὰ εἰς τὰς χώρας τοῦ Μιχαήλ προνόμια παρὰ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατά-

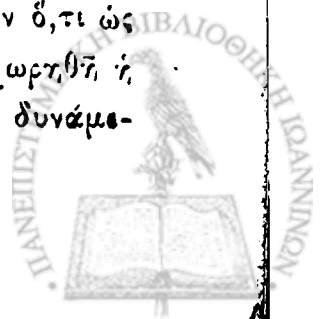

κτησιν τῆς Ἡπείρου τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀρχικὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκην. Ἐνεκα λοιπὸν τῶν ἀμοιβαίων τούτων συμφερόντων συνωμολογήθη τῷ 1210 μετὰ τῆς Ἑνετίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ σύμβασις, δι' ἧς ἡ Ἑνετία ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν Ἡπειρον, τὴν Ἀχαρνικὴν καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἀπὸ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Δυρραχίου ποταμοῦ Βρέκου μέχρι τῆς Ναυπάκτου, ἐπὶ τοῖς ὄροις τοῦ νὰ προστατεύῃ ὁ δεσπότης τοὺς Ἑνετοὺς καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ κράτος. νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτῶν ἀτέλειαν φόρων, νὰ παραχωρήσῃ ἴδιον τμῆμα εἰς πᾶσαν πόλιν ὅπου ἤθελον οὗτοι τὸ ζητήσῃ, νὰ προστατεύῃ τὴν ἐν Κερκύρᾳ ἀποικίαν καὶ κατ' αὐτῶν τῶν αὐτόθι οἰκούντων Ἑλλήνων, νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς μετὰ τῆς Ἑνετίας φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ πληρώνῃ κατ' ἔτος 42 λίτρας χρυσίου, αἵτινες ἐὰν ἦσαν ἑνετικά ἀναλογοῦσι πρὸς φράγ. 51,595 καὶ $\frac{2}{100}$. Ἄξιον προσέτι σημειώσεως εἶναι, ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνὸν, τὸν ἀρχηγέτην τῶν δεσποτῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ Φράγκοι ἐκάλουν συνήθως *Μιχάλην*, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Henri de Valenciennes, παραλαβόντες βεβαίως τὸν τύπον τοῦτον τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὅστις ὠνόμαζε λοιπὸν ἀπλούστατα Μιχάλην τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχον. Πραθέτομεν δ' ἐνταῦθα ἐν τῶν πολλῶν χωρίων ἐν οἷς γίνεται μνεία τοῦ Μιχάλη τούτου εἰς πίστῳσιν τῶν ὅσα εἶπομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περὶ τῆς τότε Γαλλικῆς γλώσσης: *Que vaut che? Le mant l'empereour ont il tant courtoisement dit et despondu, que auques ont fait Michalis le cuer amolyer.* Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας πράγματα.

Εἶπομεν ὅτι οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες οἱ ἀναλαβόντες τὴν κυβέρνησιν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βονιφατίου, δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας. Οἱ ὕπατοι τῶν μεγιστάνων τούτων ἦσαν ὁ κόμης Ὁβέρτος Βιανδράτε καὶ ὁ κοντόσταυλος τοῦ στρατοῦ Ἀμαδαῖος Βούφφα. Μετὰ δὲ τούτων συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ Λομβαρδικῆς καταγωγῆς βάρωνι τοῦ βασιλείου, ἐν οἷς ἐπρώτευσεν ὁ μαρκίων τῆς Βοδοβιτζης Γουϊδων Παλλαβιτζίνη (*Pallavicini*), ὁ ἡγεμὼν Λαρίσης καὶ Ἀλμυροῦ Γουλιέλμος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Εὐβοίας Ραυάνος Κάρτζεσι (*dalle*
(ΒΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Ε')

Carceri). Ἄλλ' ὅλοι τοῦ βασιλείου τούτου οἱ βαρῶνοι δὲν ἦσαν Λομβαρδοί· ὑπῆρχον καὶ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι, οἵτινες ἅπαντες, ἐξαιρέσει ὀλιγίστων Γάλλων, ἤθελον νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν ὄρκον ὃν ὤμασαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ τῶν μὲν Γερμανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν ἄλλων, ἐπιστημότατος ἦτο ὁ κόμης Βερθόλδος Κατζενελλενενβόγεν, ὁ τραχὺς κατὰ τε τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἦθος δυνάστης Βελεστίνου, ἦτοι τῶν Φερῶν τῆς Θεσσαλίας. Γάλλοι δὲ ἐπιφανεῖς ἄρχοντες ἦσαν ὁ Θωμᾶς Α' Στρομογκούρτ, ἄρχων τῶν Σαλώνων, ὁ Ὁθων Λαρόσσης, Μέγας-κύρ Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, ὅςτις, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ἔφερε τὸ κύριον ὄνομα τοῦ πρώτου τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος βασιλέως τοῦ ἐν αὐταῖς ἐκείναις ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ τριακονταετίαν ἄρξαντος καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἡγεμῶν Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος. Δὲν ἀναφέρομεν τὸν Σαμπλίττην ὡς ἡγεμόνα Πελοποννήσου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οὗτος εἶχεν ἐκλείψει ἐκ μέσου. Μαθὼν τῷ 1209 ὅτι ὁ ἀδελφός του Λουδοβίκος εἶχεν ἀποθάνει ἐν Γαλλίᾳ, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ἵνα καταλάβῃ τὴν αὐτῆς πάτριον κληρονομίαν, καταλιπὼν μὲν ἐπίτροπον τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Οὐγῶνα, ἐπικυρώσας δὲ τὸν Βιλλεαρδουῖνον ὡς ἄρχοντα Καλαμάτας καὶ δούς αὐτῷ προσέτι τὴν Ἀρκαδίαν ἀντὶ τῆς Κορώνης, ἣν ὡς εἶδομεν εἶχον καταλάβει οἱ Ἑνετοί. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανον ὁ τε ἀναχωρήσας Σαμπλίττης καὶ ὁ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπος αὐτοῦ Οὐγῶν. Τότε ἅπαντες οἱ ἐν τῇ χερσονήσῳ βαρῶνοι ἀνεγνώρισαν τὸν Βιλλεαρδουῖνον ὡς ὑπάτον αὐτῶν ἄρχοντα. Ὁ δὲ ἐξ Οὐηρῶνος Ῥαυάνος Κάρτζερι, ὁ μετὰ τινὰς ἄλλους προσκαίρους τῆς Εὐβοίας ἄρχοντας γενόμενος μόνος κύριος τῆς ἀξιολόγου ταύτης νήσου, ἅμα μαθὼν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος παρασκευάζεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς στασιαζοντας βαρῶνους, ἐζήτησε τὴν προστασίαν τῆς Ἑνετίας καὶ ἀρξάμενος τῶν πρὸς αὐτὴν διαπραγματεύσεων τῷ 1209, συνωμολόγησε τῷ 1211 συνθήκην δι' ἧς ἐγένετο ὑποτελής αὐτῆς ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ καταβάλλῃ εἰς αὐτὴν, ἐκτὸς τῶν δώρων, ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος 2,100 χρυσῶν ἦτοι 23,520 φράγκων, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἴδιον τμήμα ἐν τε τῇ πρωτεύουσῃ τῆς νήσου καὶ εἰς ὅσας ἄλλας πόλεις ἤθελον ἐπιθυμήσει, νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μεγάλα ἐμπορικὰ προνόμια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὡστε συνέβη ὡς πρὸς τὴν Εὐβοίαν ὅ,τι ὡς πρὸς τὴν Ἠπειρὸν. Οἱ Ἑνετοὶ εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε παραχωρηθῆ ἡ νῆσος αὕτη κατὰ τὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους πράξιν, μὴ δυνάμε-

νοι νὰ γίνωσιν ἄμεσοι αὐτῆς κύριοι, ἤρκεσθησαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ ἐμπορικῶς λαβόντες καὶ τι ἐπικυριαρχίας δικαίωμα.

Ἐνῶ δὲ τοιαύτη πολυαρχία καὶ ἀνωμαλία πραγμάτων ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ Ἑνετοὶ περιῆλθον εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, τοὺς Φράγκους. Ἐξεύρομεν ὅτι ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μὲν Φράγκοι ἔλαβον τὴν αὐτοκρατορίαν, οἱ δὲ Ἑνετοὶ ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς τὴν πατριαρχίαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ διατηρήσωσιν ἐσαεὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο οἱ Ἑνετοὶ ἔπρεπε νὰ ἀπαρτίζωσι τὸν κλῆρον αὐτῶν πάντοτε ἐκ μόνων ὁμογενῶν· διότι ἂν εἰς τὸν κλῆρον τοῦτον εἰσεχώρουν καὶ ἄλλοι θυτικοὶ, μετ' ὀλίγον ἠδύναντο οἱ ἄλλογενεῖς νὰ πλειονοψηφίσωσι καὶ νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην μὴ Ἑνετόν. Τοῦτου ἕνεκα οἱ μὲν Ἑνετοὶ καὶ ὁ πατριάρχης αὐτῶν Μοροζίνης ἐπέμενον νὰ μὴ στρατολογῶσι τὸν κλῆρον εἰμὴ ἐξ ὁμοφύλων, οἱ δὲ Φράγκοι, προϊσταμένου τοῦ Πάπα καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπου αὐτοῦ καρδινάλιου Πέτρου καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ καρδινάλιου Βενεδίκτου, ἀντέπραπτον, διεμαρτύροντο καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησαν ν' ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως διοικουμένην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀρχαία ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποικία ἐξηκολούθει ὡς πάλαι ποτὲ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν ἐν Γράδῳ ἐδρεύοντα πατριάρχην τῆς Ἑνετίας, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πισᾶται καὶ ἄλλοι ἀλλοδαποὶ ὑπήγοντο εἰς ἴδιον προϊσταμένον, κατήντησαν τότε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πέντε διάφοροι ἐκκλησίαι. Πρῶτον ἡ καταπιεζομένη ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἣτις ἀπετροπιάζετο τὸν νέον πατριάρχην διὰ τε τὰς καταδρομὰς ὅσας παρ' αὐτοῦ ἐπάσχε καὶ τὸν ἀλλόκοτον αὐτοῦ ἱματισμὸν καὶ τὴν ἕλλην δίκαιαν· δεῦτερον ἡ ἀρχαία Ἑνετικὴ· τρίτον ἡ τῶν Πισατῶν καὶ ἄλλων ἀλλοδαπῶν· τέταρτον ἡ τῶν Γάλλων ὑπὸ τὸν καρδινάλιον Βενεδίκτον· καὶ πέμπτον ἡ λογιζομένη ἐπικρατοῦσα ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Μοροζίνην, ἐξ ὧν αἱ δύο τελευταῖαι ἤριζον πρὸς ἀλλήλας τούλαχιστον ὅσον καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καὶ αἱ μὲν δευτερεύουσαι μεταξύ αὐτῶν διενέξεις ἐρρυθμίσθησαν διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου τῇ 17 μαρτίῳ, 1206 καὶ ἐπικυρωθέντος ὑπὸ τοῦ Πάπα τῇ 5 αὐγούστου. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ κύριον ζήτημα, τὸ περὶ τῆς ἰθαγενείας τοῦ κλήρου τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, διετέλεσαν οἱ Ἑνετοὶ καὶ ὁ Μοροζίνης διαφωνοῦντες ἐπὶ ἰκανὸν ἔτι χρόνον. Καὶ κατὰ τὰ

λοιπὰ δὲ ἐξηκολούθουν πολλαὶ συμβαίνουσαι διενέξεις μεταξύ τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τε καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ἐπὶ τέλους κατὰ νοέμβριον τοῦ 1209 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παραδοχῆς ξένων ἐντὸς τοῦ κλήρου τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας. Ἄλλ' οὐδὲ τότε ἀποκατεστάθη ἡ μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰρήνη. Αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ Πάπα ἦσαν τοσοῦτον ὑπέρογκοι ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἀντετάσσετο εἰς αὐτάς· ἐντεῦθεν δὲ ὁ Μοροζίνης συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου νοσήσας ἀπεβίωσε τῷ 1211. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐγένετο διπλῆ πατριάρχου ἐκλογὴ, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ταῦτα πάντα δὲ δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ συνδιαλλάξωσι τοὺς Ἕλληνας πρὸς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μὲν Πάπας νοήσας ὅτι ὁ διωγμὸς καὶ ἡ βία δὲν ἤθελον κατορθῶσαι ἄλλο εἰμὴ νὰ τραχύνωσι τὰς μεταξύ τῶν δύο δογμάτων καὶ φυλῶν σχέσεις, ἐγρχφεν ἀδιακόπως συνιστῶν τὴν μετριοπάθειαν καὶ διέταξεν ἰδίως ὅτι εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου ὑπάρχουσι μόνον Ἕλληνες κάτοικοι, πρέπει νὰ χειροτονῶνται ἐπίσκοποι Ἕλληνες καὶ νὰ ἐπιτρέπηται εἰς τὸν λαὸν νὰ τηρῇ τὰ πάτρια. Ἄλλὰ τὰ ἐπιτόπια πάθη σπανίως ὑπήκουον εἰς τὰς συμβουλάς ταύτας· καὶ ἔπειτα ἀφοῦ αἱ δυτικαὶ ἐκκλησίαι ἀμοιβαίως κατεπιέζοντο καὶ κατεδιώκοντο, ἐννοεῖται ὅτι ἡ δεδουλωμένη ἐκκλησία, ἧτις ἄλλως τε ἐστερήθη ἅπαντα αὐτῆς τὰ κτήματα, ἔπασχε πολλὰ δεινά. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν ἔνωσιν κατέστησεν ἀδύνατον οὐ μόνον ἡ προεκτεθεῖσα ἐμφύλιος διαίρεσις αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας ἧτις ἐπηγγέλλετο τὴν ἔνωσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἀναρχία.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1208, καὶ πλησιάσας εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἔπεμψε πρὸς τὸν κόμητα Βιανδράτε τρεῖς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, ἵνα δηλώσωσιν ὅτι δὲν ἀφίκετο εἰμὴ ἵνα λάβῃ παρὰ τῶν βαρῶνων τὸν ὄρκον τῆς πίστεως, ὃν εἶχεν ὁμόσει πρὸς αὐτὸν ὁ Βονιφάτιος, ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν τὸν καθυστεροῦντα φόρον τῆς ὑποτελείας καὶ ἀσφάλισῃ τὰ δίκαια τοῦ βασιλόπαιδος Δημητρίου. Εἰς τὴν ἀπαιτήσιν ταύτην ὁ Βιανδράτε ἀπεκρίθη αὐθαδῶς ἀποποιούμενος οἵανδήποτε ὑποχρέωσιν ὑποτελείας καὶ ἀξιών νὰ λάβῃ ὀλόκληρον τὴν μεταξύ Δυρραχίου καὶ Μεγάρων χώραν, προσέτι ὀλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου

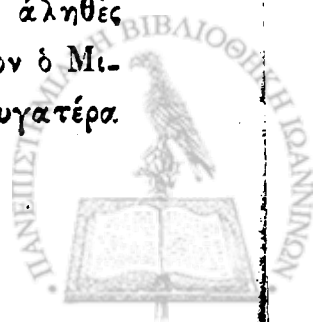

ἐπικυριαρχίαν ἐπὶ πᾶσι δὲ πρὸς τὸ βορειανατολικὸν μέρος, τὴν Βέρροιν, τὰς Θέρμας καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μέχρι Φιλιππουπόλεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τοὺς Λομβαρδοὺς ἢ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς Μαργαρίτα δὲν ἦτο σύμφωνος μετ' αὐτῶν, διότι ἤσθλανετο τὴν ἐξουσίαν τῆς ὑπ' αὐτῶν περιοριζομένην καὶ ἤξευρεν ὅτι ὁ Βιανδράτε ἐκάλει πρὸ καιροῦ τὸν πρόγονον αὐτῆς, τὸν ἐκ προηγουμένου γάμου υἱὸν τοῦ Βονιφατίου, μαρκίωνα Γουλιέλμον Ε' τὸν Μομφερρατικὸν, νὰ καταλάβῃ τὴν εἰς τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφὸν του Δημήτριον ἀνήκουσαν βασιλείαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἴνα σώσῃ λοιπὸν ἑαυτὴν τε καὶ τὸν υἱὸν τῆς ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου ἢ Μαργαρίτα συνεννοήθη μετὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ ἀπέρριψε τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Βιανδράτε. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην ἐν συνοδίᾳ 100 ἵπποτῶν, καὶ τῇ 6 ἰανουαρίου 1209 περιέβαλε πανηγυρικῶς τὸν παῖδα Δημήτριον διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἱππότου καὶ ἔστεψεν αὐτὸν βασιλέα Θεσσαλονίκης. Ὁ Βιανδράτε δὲν ἠδύνατο ν' ἀντισταθῆ εἰς ταῦτα πάντα, διότι ἐγένοντο τῇ βουλῆσει τῆς νομίμου τοῦ βασιλείου κυρίας, ὥστε πᾶσα ἀντίπραξις ἤθελε λογισθῆ ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας. Ὁθεν ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ, καὶ νὰ ὁμώσῃ πίστιν εἰς τὸν Ἑρρίκον μετὰ τοῦτο δὲ ἔμεινε πάλιν ὑπατος τοῦ βασιλείου κυβερνήτης. Ἀλλ' ὁ Ἑρρίκος, ἀναδειχθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεκτικὸς, ἐπραξε λάθος μέγα. Μετ' ὀλίγον ὁ Βιανδράτε ἐπεβούλευσεν αὐτὸν τε καὶ τὴν Μαργαρίταν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ τὸν φυλακίσῃ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἀναθέσῃ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων προσωρινῶς εἰς τὸν πιστὸν κόμητα Βερθόλδον Κατζελλενενθόγεν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βιανδράτε ὕψωσαν τότε ἀπροκαλύπτως τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ὁ Ἑρρίκος ὤρμησε πανστρατιᾷ κατ' αὐτῶν, ὑποχωρησάντων εἰς Θεσσαλίαν καὶ συγκεντρωθέντων εἰς τὸ τῆς Λαρίσης φρούριον. Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο, ὁ Ἑρρίκος κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὀλοσχερῶς, ἀλλ' ὑπέικων εἰς τὴν συνήθη αὐτοῦ ἀγαθότητα ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκχωρήσωσι πρὸς μεσημβρίαν, περιέπεσε δὲ καὶ εἰς ἕτερον πάλιν λάθος, τοῦ νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτοὺς εἰς διαπραγματεύσεις καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ κατὰ μάϊον τοῦ 1209 Παρλαμέντον ἥτοι κοινὴν σύνοδον εἰς Ῥαυένικαν, κοιλιάδα κειμένην περὶ τὰς Θερμοπύλας, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου πάλαι ποτὲ ἔδρευε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον. Ὅποια πραγμάτων καὶ ὀνομάτων ἀλλοίωσις! Ἐνταῦθα παρέστησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Ἑρρίκος μετὰ τοῦ κόμητος Βερθόλδου καὶ τῶν ἄλλων πιστῶν βαρῶνων τῆς Θεσσαλονί-

κης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Βούρφα, ὅστις μετὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Βιανδράτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν στασιασάντων Λομβαρδῶν. Καὶ ὁ μὲν Βούρφα ὤμοσεν ἀμέσως πίστιν καὶ ἐζήτησε συγγνώμην, διατηρήσας τοῦτου ἕνεκα τὸ τε ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὸ φέουδον. Τὴν δὲ ἐπιούσαν προεληθόντες οἱ ἐν Ἑλλάδι ἄρχοντες βαρῶνοι, ἰδίως ὁ Βιλλεαρδουῖνος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Λαρόσσης τῆς Ἀττικῆς, ὤμοσαν ὡσαύτως πίστιν. Ἄλλ' οἱ κυριώτατοι τῶν Λομβαρδῶν ἡγεμόνες, ὁ Γουίδων τῆς Βοδονίτζης, ὁ Ραυάνο τῆς Εὐβοίας καὶ ἄλλοι, δὲν παρέστησαν καὶ ἀπεναντίας ὀχυρωθέντες εἰς Καδμείαν τῶν Θηβῶν, ἐξηκολούθησαν τὴν ἐπανάστασιν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ πολιορκήσῃ ὁ Ἑρρίκος τὰς Θήβας. Κατ' ἀρχὰς οἱ στασιασταὶ ἀντετάχθησαν γενναίως, μετ' ὀλίγον ὅμως προσαγαγόντος τοῦ Ἑρρίκου ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς, ἐπέισθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀνθέξωσι καὶ συνθηκολογήσαντες ὤμοσαν πίστιν ἐπὶ μονῇ τῷ ὄρω τοῦ νὰ ἀπολυθῇ ἐκ τῆς φυλακῆς ὁ Βιανδράτε.

Κατὰ τὸ φαινόμενον λοιπὸν ὁ Ἑρρίκος ἐξησφαλισε τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ταῦτόν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ ἀρχαίου κράτους, τὴν μὲν ὅσῳ οἱ μὲν Ἕλληνες ὑπήκοοι ἦσαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτόν διὰ τε τὴν ἀνεξιθρησκείαν τοῦ ἀνδρός καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ νὰ ἐξισώσῃ αὐτοὺς κατὰ τὸ δυνατόν πρὸς τοὺς Λατίνους, ὁ δὲ Βιανδράτε ἀπελπισθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν. Πράγματι ὅμως τὰ κατὰ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν εἶχον δεινότηα. Πρὸς δυσμάς τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἐπρόκοπτε καὶ ἤκμαζε τὸ ἐλληνικὸν δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τὸν ἐπιτήδειον αὐτοῦ ἡγεμόνα Μιχαὴλ Ἄγγελον, ὅστις δὲν ἔπαυεν ὑποστηρίζων τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1208 συμβάντα ἐνταῦθα θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ, ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Μιχαὴλ, ἀναλαβὼν τὴν ἄμεσον ἡγεμονίαν τῆς Κορίνθου, τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἄργους, ἐπεμφεν ἐκεῖ τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, ὅστις δεξιὸς ὢν ἅμα καὶ γενναῖος ἀντηγωνίζετο πάσῃ δυνάμει κατὰ τῶν Φράγκων. Καὶ οὐ μόνον ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ ἐσώζετο οὕτω ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ ἐν τισὶ τῶν ὄρειων χωρῶν τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐν τῇ ἀπροσίτῳ Μονεμβασίᾳ. Εἶναι ἀληθές ὅτι διὰ νὰ οἰκονομήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἰσχυρὸν Ἑρρίκον ὁ Μιχαὴλ προέτεινεν αὐτῷ τῷ 1209 νὰ συζεύξῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θυγατέρα

μετὰ Εὐσταθίου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ ὁμόσῃ πίστιν ὑποτελείας εἰς αὐτόν· ὅπερ ἀπεδέχθη προθύμως ὁ αὐτοκράτωρ. Ἄλλ' ὑποίαν σημασίαν εἶχον οἱ ὄρκοι οὗτοι τῆς ὑποτελείας, τὸ εἶδομεν πρὸ ὀλίγου ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς ἀπηλλάττοντο αὐτῶν αὐτοὶ οἱ Φράγκοι μεγιστᾶνες· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ δεσπότης Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε μετὰ ἐν ἔτος, ὡς εἶδομεν, νὰ ὁμόσῃ ἕτερον ὄρκον ὑποτελείας εἰς τοὺς Ἐνετοὺς. Ἀφ' ἐτέρου ὁ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτωρ ἐξώσας παντελῶς σχεδὸν τοὺς Λατίνους ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας περὶ τὰ τέλη τοῦ 1209, παρεσκευάζε στόλον, ἵνα προσβάλλῃ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τε τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βορίς καὶ μετὰ τοῦ δεσπότη Ἡπειροῦ Μιχαήλ. Πλὴν δὲ τούτων πάντων τοσαῦται ἦσαν αἱ ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ἐμφύλιαι θρησκευτικαὶ τῶν Φράγκων διενέξεις ὥστε ὁ Ἑρρίκος, καίτοι ὑπὸ τῶν ποικίλων ἐκείνων πολεμίων ἀπειλούμενος, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ συγκαλέσῃ τῇ 2 μαΐου 1210 νέον κοινὸν συνέδριον εἰς Ῥαυένικαν, ἵνα, ἀφοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος δι' ὁμοίας ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ συνόδου ἐρρύθμισε τὰ πολιτικὰ τοῦ βασιλείου πράγματα, κανονίσῃ ὁπωσοῦν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά.

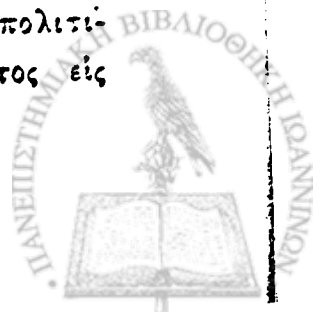
Ἡ ἀναρχία ἣτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦτο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ ἀρχαίου κράτους μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Λατίνων, θέλει καταστῆ πρόδηλος ἅμα ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν κατάκτησιν τινῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων Ἐπισκοπῶν.

Τῆς Θεσσαλονίκης, ἣτις ἦτο φυσικῶ τῷ λόγῳ ἢ ἐπιφανεστάτη μητρόπολις τοῦ ὁμωνύμου βασιλείου, προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος ἅμα μετὰ τὴν κατάκτησιν ὁ Γάλλος ἐκεῖνος ἐπίσκοπος Νευελῶν, ὃν εἶδομεν ἄγοντα τὴν *Προσκυρήτριαν* ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐφόδου. Ἄλλ' ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1207 εἰς Βᾶριν, δεινὴ συνέβη ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ βασιλείου ἀρχιεπισκοπὰς, διατάραξις ἐπὶ τῆς τοῦ Βιανδράτε κυβερνήσεως. Οἱ βαρῶνοι ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς βίας τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῆς κτήματα· αὐτὴ ἡ βασίλισσα κατεπίεσε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λαρίσης, ἀποποιουμένη τὰ ὀφειλόμενα ταύτῃ δέκατα. Παρεμφερῶς δὲ ἐπολιτεύοντο ὁ Βιανδράτε, ὁ Παλλαβιτζίνη, ὁ Ὄθων τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Θωμᾶς Στρομογκούρτ τῶν Σαλώνων καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ὡς πρὸς τὰ μοναστήρια καὶ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα τῶν ἐπισκόπων Ἀθηνῶν,

Θερμοπυλῶν καὶ Ναζορέσκας, ἀποποιούμενοι ἰδίως τὴν τῶν δεκάτων πληρωμὴν. Τούτων πάντων ἕνεκα κατέστη δύσκολον νὰ εὑρεθῇ διάδοχος τοῦ Νευελῶν καὶ ὅταν ἐπὶ τέλος ἐξελέχθη ὁ τὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου φρονῶν ἐπίσκοπος Βερροίας Γουκρίνος, οἱ περὶ τὸν Βιανδράτε ἀντέστησαν εἰς τὴν παρὰδοχὴν του, μόλις δὲ τῷ 1212, μετὰ πολλὰς ἐριθὰς, ἀνεγνωρίσθη οὗτος ἑξάρχος τοῦ βασιλείου καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ἕνδεκα τὸ πλεῖστον ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχόμενα ἐπισκοπαί, ἐν αἷς ἡ Κύπρος, τὰ Σέρβια, ὁ Πλαταμῶν καὶ ἡ Κασσάνδρεια. Ἀλλὰ καὶ πάλιν διηνεκῆς ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν διάστασις τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὅστις οὔτε δέκατα ἐλάμβανεν οὔτε ἄλλο τι παρὰ λαϊκῶν. Καὶ πλὴν τούτου ἡ Μαργαρίτα ἡ-ξίου νὰ διαθέτῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ διάφορα ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπάρχοντα πλούσια μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἅπαντα σχεδὸν κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ποικίλων τῆς Δύσεως ἱερατικῶν ταγμάτων. Μόνα τὰ ἀναχωρητήρια τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθωνος ἐξηκολούθουν κατεχόμενα ὑπὸ Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ τοὶ ἀπελάμβανον πολλὴν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ὑπόληψιν ἐπὶ ἀληθεὶ εὐλαβείᾳ, οὐδὲν ἥττον ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατεπέσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σεβαστῆς, εἰς ἣν ὁ καρδινάλιος Βενέδικτος εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν ἐπιστάσιον. Συμμαχήσας ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος μετὰ τῶν στασιαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης βαρῶνων ἐλήστευσε πᾶν ὅ,τι εὗρεν ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει πολύτιμον εἰς χρυσὸν, ἄργυρον καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ διὰ φοβερῶν βασάνων ἐθανάτωσε τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐνόμιζε κρύπτοντας χρήματα. Εἰς μάτην ὁ Πάπας ἐπέπληττεν αὐτὸν ἐπὶ τοιαύτῃ διαγωγῇ καὶ μόλις ὁ Ἑρρίκος ἐσώσε τὰ μοναστήρια ταῦτα τὰ ὁποῖα βραδύτερον τῷ 1214 καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν προστασίαν τοῦ Ἰννοκεντίου. Μέχρι τῆς σήμερον δὲ σώζεται ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας εἰκὼν παριστῶσα τὸν Ἑρρίκον ὡς ἀνορθωτὴν τῆς μονῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὅπου ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀνεδείχθη συνετωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα ἢ εἰς τὰ ἐφήμερα κράτη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα δὲν ὑπῆρξαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑμάλωτερα. Ὁ Ἰννοκέντιος ἐτίμα τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων καὶ, ἐπιθυμῶν νὰ ρυθμίσῃ τὰ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ὅσον ἔνεστιν εὐπρεπῶς, ἔγραψεν ἐπὶ τούτῳ τῇ 13 φεβρουαρίου 1209 ἐπιστολὴν μαρτυροῦσαν, ὅτι, ἂν τὸ πολιτικὸν του σύστημα ἦτο ὀλέθριον, ἡ καρδία του δὲν ἦτο ἀπρόσιτος εἰς

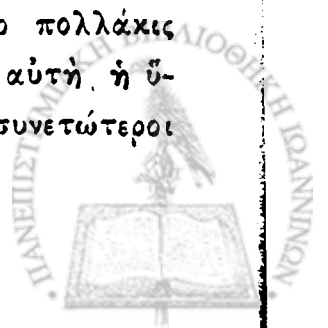

τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων. Ἡ μήτηρ τῆς τέχνης, ἡ πόλις τῆς ἐπιστήμης, ὡς ὀνομάζει ὁ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς, τὸ κοινὸν τοῦτο ἀγλαΐσμα τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπρεπε νὰ ἀνακτήσῃ ἅπαν τὸ ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, τὸ δ' ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἱερὸν τῆς Θεοτόκου, ὁ Παρθενῶν, νὰ ἀποβῆ εἴπερ ποτὲ λαμπρὸν. Εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπον Ἀθηνῶν Βεράρδον, Γάλλον τὸ γένος, ἐπετρέπησαν τῷ 1205 ἅπαντα τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων αὐτοῦ προκατόχων ἐπὶ ὅλου τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας· τῷ δὲ 1208 ἀπεδόθησαν τῇ μητροπόλει ταύτῃ οἱ καταστατικοὶ θεσμοὶ τῆς ἐν Παρισίοις ἐκκλησίας οἱ ἐν Γαλλίᾳ ὡς ἄριστοι λογιζόμενοι, ἀκαθ' ὅσον ἠδύναντο νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἐνταῦθα, χωρὶς νὰ προσβάλωσι τὸν κλῆρον, τὸν λαὸν καὶ τοὺς δυνάστας τῆς χώρας,» καὶ συγχρόνως διετάχθη ὁ Ὁθων Λαρόσσης νὰ μὴ ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου κανένα φόρον (ἀκρόστιχον). Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν προελήφθησαν πολλαὶ συγκρούσεις πρὸς τε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν καὶ τὸν κατώτερον κλῆρον.

Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ προΐστατο τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὅστις κατῴκει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ οὐ μακρὰν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου διωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ 1205 ὑπὸ τοῦ Σαμπλίτου Γάλλοι κληρικοὶ, οἵτινες ἐν τῷ ἅμα ἐψήφισαν ὁμοθυμαδὸν ὡς ἀρχιερέα τὸν ἡμογενῆ αὐτῶν Ἀνσέλμον. Ὁ Πάπας, ὅστις ἤξιον ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἰδρυσις τοῦ συλλόγου ἐκείνου τῶν ἱερέων ἦτο ἀντικανονικὴ, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν γενομένην ἐκλογὴν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπεκύρωσεν αὐτήν. Ἀλλὰ τούτο δὲν προέλαβε πολλὴν πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Πλείστοι ἱερωμένοι, τὸ ὄνομα μόνον τοῦτο φέροντες, τὰ δὲ καθήκοντα αὐτῶν μὴ ἐπιτελοῦντες, εἰσέπραττον ἐν τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα. Οἱ καθυποβληθέντες εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν Ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐγκατέλειπον οἱ πλείστοι τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν διὰ τὸν φόβον τῆς ξενικῆς κατακτήσεως καὶ προσκαλούμενοι νὰ ἐπιστρέψωσι δὲν ὑπήκουον. Ὁ Πάπας ἔδιδε συνετὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον συμβουλάς, συνιστῶν μετριοπάθειαν μὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αὐστηρότητα δὲ κατὰ τῶν τυχεδιωκτῶν. Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι ἦσαν ἀδιάκοποι· οἱ ἐπίσκοποι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς τὴν ἕκτασιν τῶν ἐπίσκοπῶν αὐτῶν, ὁ κατώτερος κλῆρος ἀντέπραπτεν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ δὲ Ναῖται οἱ λαβόντες πλουσίας κτηματικὰς δωρεὰς παρὰ τε τοῦ Σαμπλίτου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουίνου, δὲν ἔπαυον πολε-

μῖως πρὸς τὸν ἀρχιερέα διακείμενοι. Πλὴν τούτων ὁ Βιλλεαρδουῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν οὐ μόνον δὲν κατέβαλλον τὰ νενομισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν δέκντα, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς περιώριζον τὰ λεγόμενα πνευματικὰ συμφέροντα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐξελαϊκεύθησαν ὅλαι αἱ κοσμικαὶ ὑποθέσεις καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ κλήρου, ὅστις εἰθισμένος ὢν ἐν τῇ Δύσει νὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, ἔβλεπεν ἀπ' ἐναντίας ἐνταῦθα τὸν ἡγεμόνα διαχειριζόμενον πολλάκις αὐθαιρέτως καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα ὅσα παρεχωρήθησαν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄπαντες οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας καὶ δὲν ἐτέλουν φόρους εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἡγεμόνα· πᾶσα διαθήκη ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας αὐστηρῶς ἀπηγορεύθη, μετ' ὀλίγον δὲ οἱ περὶ τὰς Πάτρας ἰδρυμένοι βαρῶνοι προέβησαν ἔτι περατέρῳ. Ὁ Ἀνσέλμος εἶχε προτείνει ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ βαρῶνος Πατρῶν Γουλιέλμος Ἀλεμὰν ἐνόμισε συμφερώτερον νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ὀχύρωσιν καὶ ἐπὶ τούτῳ μετέβαλε τὴν τε κατοικίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μητροπολίτου εἰς φρούριον. Ἄλλοι δὲ ἱππῶται κατέλαβον ἄλλας ἐκκλησίας, ἄλλοι ἐφυλάκισαν μάλιστα τὸν Ἀνσέλμον καὶ ἀφοῦ πολυειδῶς ἐκακοποίησαν τὸν ἐπίτροπόν του ἐπὶ τέλους ἀπέκοψαν καὶ τὴν ρίνα αὐτοῦ. Εἰς ὁμοίαν δὲ ὀλεθρίαν κατάστασιν ἦτο ἡ λατινικὴ ἐκκλησία καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χερσόνησον. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἦν ἐπρέσβευσαν καὶ πανταχοῦ σχεδὸν ἐζήτησαν νὰ ἐφαρμόσωσιν οἱ Δυτικοὶ κατακτηταὶ τῆς Ἀνατολῆς, ὑπῆρξε σωτήριος διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνότητα· διότι ἐν γένει οἱ πολιτικοὶ δυνάσται ἐδειξαν πολὺ πλείονα μετριοπάθειαν καὶ ἀνοχὴν ἢ οἱ κληρικοὶ, καὶ μάλιστα οἱ κατὰ τόπους κληρικοὶ. Καὶ μία ἀπὸ τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς χώρας παρετάθη ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἐπέμβασις ἐκείνη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστάλησαν πολλάκις αἱ ἐνέργειαι τοῦ λατινικοῦ κλήρου καὶ ἐπροστατεύθη μέχρι τινὸς ὁ ἑλληνικός. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια ἐπίσης εἶναι ὅτι κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ ἐπέμβασις ὑπερέβαινε πᾶν ὄριον καὶ μετεβάλλετο πολλάκις εἰς ληστείαν καὶ διαρπαγὴν· ἐκ δὲ τούτου ἐκινδύνευε καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξίς τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπερ οἱ συνετώτεροι

ἀντιπρόσωποι τῆς κοσμικῆς κυριαρχίας τῶν Δυτικῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποκλῶσιν ὡς συμφέρον εἰς αὐτήν. Ταῦτα δὲ τὰ ἀτοπήματα ἐνόμιστε κατεπεῖγον νὰ θεραπεύσῃ ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος διὰ νέας κοινῆς συνόδου, ἣν συνεκαλεσεν εἰς Ῥαυένικαν τῆ 2 Μαΐου 1210.

Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, εἰς ἣν παρέστησαν οἱ πλείστοι βαρῶνοι καὶ οἱ πλείστοι ἀρχιερεῖς τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπεφασίσθη ὅτι οἱ μεγιστάνες τοῦ βασιλείου τούτου, ἤτοι τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι Κορίνθου, θέλουσι παραχωρήσει εἰς τὸν Λατῖνον πατριάρχην, ὡς ἐπίτροπον τοῦ Πάπα, πάσας τὰς ἐκκλησίας, πάντα τὰ μοναστήρια, ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα καὶ κτήματα καθὼς καὶ πάντα τὰ προσήκοντα εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς δικαιοματικά, ὑποσχόμενοι ν' ἀπαλλάξωσιν ἐσκέι τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀπὸ παντὸς πρὸς τὴν πολιτείαν βάρους, παρεκτὸς τοῦ ἀνέκαθεν ἦτοι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἡμετέρας μοναρχίας πληρωνομένου ἀκρόστιχου, τὸ ὁποῖον ὄφειλον καὶ νῦν νὰ καταβῶσιν πάντες οἱ Λατῖνοί τε καὶ Ἕλληνες ἱερωμένοι διὰ τὴν γῆν ἣν ὡς φέουδον κατέχουσιν. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελον ἀποποιηθῆ νὰ πληρώσωσι τὸ ἀκρόστιχον τοῦτο, ἐπετρέπετο ἡ κατάσχεσις τῶν κτημάτων αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ προσωπικὴ κράτησις, οὐδὲ αὐτὴ ἡ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἑλλήνος ἱερέως ἐν ὅσῳ τὰ κινητὰ αὐτοῦ ἐξήρκουν εἰς ἀπότισιν τῆς ὀφειλῆς. Οἱ δὲ μὴ ἱερωθέντες υἱοὶ τοῦ Ἑλλήνος ἱερέως ἐτέλουν τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς βαρῶνους ὑπηρεσίαν. Τὰς διατάξεις ταύτας ἐπεκύρωσε καὶ ὁ Πάπας τῆ 21 δεκεμβρίου 1210, συναινέσας νὰ λαμβάνωσιν οἱ κοσμικοὶ κύριοι τῆς χώρας τὸ ἀκρόστιχον ἀντὶ τῶν ἄλλων ἀτελειῶν καὶ προνομιῶν, ἃς παρεχώρησαν κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸν κληρὸν. Ἀλλὰ ἐντεῦθεν δὲν ἠσφαλίσθη ἡ μεταξὺ τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας εἰρήνη. Ὁ Βερθόλδος, ἡ Μαργαρίτα καὶ οἱ βαρῶνοι ἐδήμευσαν οὐκ ὀλίγα κτήματα τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, καὶ αὐτὸς ὁ Ἑρρίκος κατεκρίθη ὅτι ὑπεστήριζε τοὺς ληστεύοντας τὴν ἐκκλησίαν ἄρχοντας.

Καὶ ἔπειτα τὰ ἀποφασισθέντα εἰς τὸ παραλαμμένον τοῦτο τῆς Ῥαυένικας δὲν ἴσχυον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, τῆς ὁποίας ὁ ἄρχων Βιλλεαρδουΐνος οὔτε παρέστη εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, οὔτε ὑπέγραψε τὴν πράξιν αὐτῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθει πολιτευόμενος ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπως προεξεθέσαμεν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Βιλλεαρδουΐνος οὗτος ὁ ἐπι-

τηθειότερος ἴσως ὅλων τῶν Φράγκων τῆς ἀνατολῆς ἡγεμόνων· καὶ τούτου ἕνεκα δεόν νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην κατὰ τὴν Ῥαυένικαν σύνοδον δὲν παρέστη εἰμὴ ὡς ἐπιτροπος τῶν κληρονόμων τοῦ Σαμπλίττου. Ἀλλὰ καὶ τοι ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἐπισήμως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, βραδύτερον δὲ μόνον ἐν ἰδιωτικοῖς ἐγγράφοις· καὶ τοι ἕτερος ἀνεψιὸς τοῦ Σαμπλίττου, ὁ Ῥοβέρτος, ἐμελλε νὰ ἔλθῃ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ν' ἀπαιτήσῃ τὴν κληρονομίαν ταύτην τῆς οἰκογενείας του, ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἐπρῆπτεν ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1209 ὡς ἀπόλυτος τῆς χερσονήσου κύριος. Τῶντι ἄμχ ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν πρώτην εἰς Ῥαυένικαν σύνοδον ἀπῆλθεν εἰς Μεσσηνίαν ἵνα κανονίσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, οἵτινες πράγματι μὲν δὲν κατεῖχον εἰμὴ τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, κατὰ τὴν ἀρχικὴν ὁμῶς περὶ διανομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους πράξιν εἶχον λάβει ὡς ἰδιοκτησίαν αὐτῶν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ἐκανόνισε δὲ ὁ Βιλλεαρδουῖνος τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς κληρονομικὸς δυνάστης τῆς χερσονήσου· διότι διὰ τῆς συμβάσεως, ἣν τότε συνωμολόγησεν ἐν Σφακτηρίᾳ πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἐνετικῆς κυβερνήσεως Ῥαφαὴλ Γόρον, ὤμοσε δι' ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ ὄρκον πίστεως πρὸς τὸν δόγην ἕνεκα ὀλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν βλέπομεν ὅπως περιπεπλεγμέναι ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ὑποτελείας τῶν διαφόρων δυναστῶν τῆς Δύσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἶχεν ὁμόσει πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρίκον, νῦν δὲ ὠρχίζετο πίστιν εἰς τὴν Ἐνετίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν νέαν σύμβασιν ὁ πρὸς τὴν Ἐνετικὴν ὄρκος ἐδίδετο ἄνευ βλάβης τοῦ δοθέντος εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὅτι ἡ Ἐνετία ἐλογίζετο ὡσαύτως τοῦ αὐτοκράτορος ὑποτελής· ἀλλὰ τὰ συμφέροντα ἐκάστου τῶν ὑποτελῶν τούτων πρὸς τε τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς ἀλλήλους ἦσαν τοσοῦτον διάφορα ὥστε οἱ ποικίλοι ἐκεῖνοι συνδουασμοὶ δὲν ἠδύνωντο νὰ λογισθῶσι σπουδαῖοι. Ὅπως δὴποτε κατὰ τὴν ἐν μηνὶ ἰουνίῳ 1209 γενομένην ἐν Σφακτηρίᾳ μεταξὺ Βιλλεαρδουίνου καὶ Ἐνετῶν σύμβασιν, ὁ Βιλλεαρδουῖνος ὤφειλε νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς πρὸς τούτους φίλους καὶ ἐχθρούς καὶ νὰ πολιτεύηται ὡς γνήσιος Ἐνετὸς πρὸς τὴν ἐπικυρίρχον δύναμιν· εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἐπετρέπη ἀτέλεια φόρων· ἐν πάσῃ πόλει ὅπου ἤθελον, ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἴδιον τμῆμα· ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος, ὡς Ἐνετὸς μὲν ὤφειλε νὰ ἔχῃ ἐν Ἡ-

νετία ἴδιαν οἰκίαν, ὡς ὑποτελής δὲ νὰ παρέχη, κατ' ἔτος τρία πολύτιμα μεταξωτὰ ἱμάτια.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεκύρωσε τὰς ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου γενομένας δωρεάς καὶ παραχωρήσεις γαιῶν καὶ ἐρρῦθμισε τὸ φεουδαλικὸν αὐτοῦ κράτος κατὰ τὰ πάτρια ἤτοι τὰ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Καμπανίας ἔθιμα. Ἡ Πελοπόννησος διηρέθη εἰς πολλὰ μεγάλα τμήματα καλούμενα βαρωνίας, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐπετράπη κληρονομικῶς εἰς ἓνα τῶν κυριωτέρων συναγωνιστῶν τοῦ Σαμπλίττου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουίνου, ὄλων Γάλλων ὄντων τὸ γένος. Ὁ Γουλιέλμος Ἀλεμάν ἀνηγορεύθη κύριος Πατρῶν· ἔδρευε δὲ ἐν αὐτῇ μετὰ πολυαριθμῶν ἄλλων ἱπποτῶν εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐδόθησαν ἴδια ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρα φέουδα, διότι ἡ πόλις ἦτο ἀρκετὰ μεγάλη, ὥστε νὰ ἐπαρκῆ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ τε βαρώνου καὶ τῶν ἱπποτῶν αὐτοῦ. Ἡ Βοστίτζα ἐδόθη μετὰ ὀκτὼ ἱπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Οὐγωνα Δελίλλην (Hugues de Lille)· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐκαλεῖτο ἐν Γαλλίᾳ κύριος τοῦ Σαρπινύ (seigneur de Charpigny) ἢ περὶ τὴν Βοστίτζαν χώρα ἐπωνομάσθη Τσερπινία, ἐξ οὗ πιθανώτατα τὸ μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον ὄνομα τῆς κώμης Κερπινῆς. Τῶν Καλαβρύτων ἄρχων ἐγένετο μετὰ δώδεκα φεούδων ὁ Ὀδεβέρτος Λατρεμούι (Audebert de la Tremouille). Καὶ ἡ μὲν Ἥλις ἀπετέλεσε τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἔδρευε συνήθως εἰς Ἀνδραβίδαν, τὴν δὲ Μεσσηνίαν μετὰ τῶν φρουρίων Ἀρκαδίας καὶ Καλαμάτας καὶ τῆς περὶ Μεθώνην καὶ Κορώνην ὑπαίθρου χώρας, διετήρησεν ὡς ἴδια κτήματα ὁ Βιλλεαρδουῖνος. Αἱ ὀχυρώτεραι βαρωνίαι ἰδρύθησαν εἰς Μεσαρέαν, ἣτοι τὴν ἀρχαίαν Ἀρκαδίαν καὶ ἐκ τούτων πάλιν αἱ δύο ἰσχυρόταται καὶ μέγισται ἀπάσης τῆς Πελοποννήσου ἦσαν ἡ Ἄκοβα καὶ ἡ Καρύταινα, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶχεν εἴκοσι τέσσαρα ἱπποτικά φέουδα ἡ δὲ δευτέρα εἴκοσι δύο. Καὶ ἡ μὲν Ἄκοβα ἐντολὴν εἶχε νὰ προφυλάττῃ τὴν τε πλουσίαν κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τὴν πεδιάδα Ἥλιδος ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν περιλιπομένων Σλαύων τῆς Γορτυνίας (ἐξ ἧς τὸ ὄνομα Σκόρτα), οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον διετήρησαν ἀνεξαρτησίαν τινά, ἡ δὲ Καρύταινα, ἣτις περιελάμβανε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Σκόρτων, συνεῖχεν ἀπὸ μεσημβρίας αὐτὰ καὶ ἐν ταύτῃ ἐξησφάλιζε τὰ στενὰ, δι' ὧν τὸ ὑψηλὸν ὄροπέδιον τῆς χερσονήσου ἐκοινώνει πρὸς τὴν δυτικὴν παραλίαν. Ὁ πύργος τοῦ πρώτου δυνάστου τῆς Καρυταίνης Οὐγωνος Δεβρυγέρ (Hugues de Bruyères) ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Βρένθης καὶ ἐδέσποζε τῆς ἀνω

κοιλᾶδος τοῦ Ἀλφειοῦ. Εἰς δὲ τὴν Ἀκοθᾶν κατασκευάσεν ὁ ἄρχων αὐτῆς Γωτιέ Δεροζιέρ (Gautier de Rozières) ἐπὶ τοῦ ὄρους Κορροξυλιὰ ἰσχυρὸν προπύργιον, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε *Ματαγριφὸν* ταῦτόν εἶπαιν Ἑλληνοφόνιον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα φρούρια ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Πελοποννήσου ἐκτίσθησαν ἵνα συνέχῃσι τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Μεσαρέας καὶ τῆς Λακωνικῆς. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Μεγάλης πόλεως ἠγέρθη ἡ Βελιγοστή, ἄρχων δὲ αὐτῆς προεχειρίσθη ὁ Ματθαῖος Μόνς μετὰ τεσσάρων ἰπποτικῶν φεούδων. Ἡ μεταξὺ Μεσσηνίας καὶ Ἀργολίδος ἰδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας, καλουμένης τότε Νίκλι, ἴσως ἐκ μεταθέσεως καὶ παραθορᾶς ἀπὸ τῶν Ἀμυκλῶν. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον μεσαιωνικὸν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἀντίστη πεισματωδῶς εἰς τοὺς Φράγκους καὶ δὲν παρεδόθη εἰμὴ ἀφοῦ εἶδεν αὐτοὺς προσαγαγόντας ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς. Τὸ φρούριον τοῦτο ἐπισκευασθὲν ἐπετραπή μετὰ ἑξ ἰπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Γουλιέλμον, τοῦ ὁποῖου ἄγνωστον εἶναι τὸ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον. Τὴν δὲ παρακειμένην Λακεδαίμονα προσέβηκεν ὁ Βιλλεαρδουΐνος εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ κτήματα, καὶ πολλακίς ἡ πόλις ἐκείνη, ἧς τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς Λακράιμονίαν (la Crémonie), ἀναφέρεται βραδύτερον ὡς ἔδρα τῶν ἠγεμόνων τοῦ Μωρέως. Μέχρι τοῦ 1209 οἱ Φράγκοι δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ κυριεύσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τῆς νοτιανατολικῆς Πελοποννήσου. Ὅθεν ὁ Βιλλεαρδουΐνος ἠρέσθη τότε νὰ καταλάβῃ ἐν τῇ Λακωνικῇ ὀχυρὰς τινὰς μόνον θέσεις. Τὸ ἐν τῇ Τσακωνίᾳ φρούριον Γεράκι ἐκτίσθη πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Εὐρώτα οὐ μακρὰν τῶν ἀρχαίων Γερονθῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιστέλλῃ τοὺς αὐτόθι Σλαύους καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν πρὸς τὴν Μονεμβασίαν προέλευσιν. Ἐδόθη δὲ εἰς τὸν Γουϋῆ (Γουΐδωνα) Δενιβελλέ (Guys de Nivellet) μετὰ ἑξ φεούδων, ἐνῷ ἕτερός τις δυνάστης Λουκάς καλούμενος, τοῦ ὁποῖου ἄγνωστον εἶναι τὸ ἐπωνύμιον, ἀνέλαβε τὴν ἐπιτήρησιν τῆς κοιλάδος τοῦ Λάκκου, ἐδρεύων εἰς Γριτζαινὰ, ἐν τῷ Στενωκληρικῷ πεδίῳ. Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθεῖσα τελευταία πρὸς μεσημβρίαν θέσις ἐν τῷ μέσῳ τῆς Μάνης, ἦτο τὸ φρούριον τοῦ Πασσαβᾶ, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη πρὸς νότον τοῦ Γυθείου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου Λᾶ, καὶ ἐπετραπή εἰς τὸν γενναῖον Ἰωάννην Δενελλῦ (Jean de Neuilly) μετὰ τεσσάρων φεούδων. Σώζεται δὲ μέχρι σήμερον καὶ ὠνομάσθη Πασσαβᾶς ἐκ τῆς πολεμιστηρίου κραυγῆς τῶν Καμπανιτῶν *Passe avant*, ὅπερ σημαίνει «ἐμπρός,» ὥστε δὲν εἶναι σλαυικὸν ἔ-

νομα ἀνάλογον τοῦ ἐν Γερμανίᾳ Πασσάου, ὅπως ἠξίωσεν ὁ πανταχοῦ τοὺς Σλαύους ὀνειρευόμενος Φαλλμεράϋερ.

Ἐν ὅλοις λοιπὸν ἡ Πελοπόννησος διηρέθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς δέκα βαρωνίας (ἐξαιρέσει τῆς Μεσσηνίας, ἣτις ἦτο ἴδιον κτῆμα τοῦ Βιλλεαρδουίνου, καὶ τῆς Ἡλίδος ἣτις ἀπετέλει τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος) ἦτοι εἰς δέκα ἀμέσως τῷ ἡγεμόνι ὑποτελεῖς διοικήσεις, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ περιελάμβανον 94 ἵπποτικά φέουδα, δηλαδὴ κτήματα ἀνήκοντα εἰς ἀπλοὺς ἵππότας, ὑπαγομένους ἀμέσως εἰς τοὺς βαρῶνους. Πλὴν τούτων, ἐπειδὴ τὰ Ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν, ὁ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἐκλαϊκευθεὶς κλῆρος, ἐπροικίσθη ὡσαύτως δι' ἵπποτικῶν φεούδων· καὶ ὁ μὲν μητροπολίτης Πατρῶν ἔλαβεν ὀκτώ, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτοῦ Ἀνδραβίδης, Μεθώνης, Κορώνης, Βελιγοστῆς, Νικλίου καὶ Λακεδαιμόνος ἀνά τέσσαρα. Ἰσάριθμα δὲ φέουδα ἐπετράπησαν καὶ εἰς τὰ διάφορα ἱεροπολεμικὰ τάγματα τῆς Δύσεως. Οἱ βαρῶνοι ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς ἀδείαλειπτον σχεδὸν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τέσσαρες μὲν μῆνας κατ' ἔτος ἐν στρατοπέδοις, τέσσαρας δὲ μῆνας ἐν φρουραῖς, ὅπου ἤθελον διορισθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος· τοὺς δὲ λοιποὺς τέσσαρας μῆνας ἠδύνατο μὲν νὰ μεταχειρίζονται εἰς ἐπιμέλειαν τῶν ἰδίων ὑποθέσεων, ἀλλ' ὤφειλον νὰ μὴ ἀναχωρῶσιν ἐκ τῆς χερσονήσου. Ὡστε ἐπειδὴ ὁ ἡγεμὼν ἠδύνατο κατὰ τὴν ἰδίαν κρίσιν νὰ προσδιορίζῃ τοὺς ὀκτὼ μῆνας τῆς ὑπηρεσίας των, οἱ ὑποτελεῖς ἐκεῖνοι ἀδιαλείπτως ἢ ἐστράτευον ἢ ἔπρεπε νὰ ἦναι ἐτοιμοὶ νὰ στρατεύσωσιν. Οἱ βαρῶνοι ὅσοι κατεῖχον πόλιν, οἷον λ. χ. τὰς Πάτρας, ἢ ὑπὲρ τὰ τέσσαρα ἵπποτικά φέουδα, ὤφειλον νὰ παρέχωσι δύο σηματοφόρους καὶ προσέτι δι' ἕκαστον φέουδον ἓνα ἵππότην καὶ δύο ἵππεῖς· οἱ ἔχοντες ὀλιγώτερα φέουδα παρεῖχον δι' ἕκαστον αὐτῶν ἓνα ἵππότην καὶ δύο πεζοὺς· οἱ δ' ἔχοντες ἐν μόνον φέουδον, (διότι ὑπῆρχον καὶ ἀπλοὶ ἵππεῖς λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἴδιον φέουδον,) ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς προσωπικὴν ὑπηρεσίαν, εἰς ἣν ἄλλως τε ἦσαν καθυποβεβλημένοι καὶ αὐτοὶ οἱ βαρῶνοι. Ὁ κλῆρος καὶ τὰ ἱεροπολεμικὰ τάγματα ἀπηλλάσσοντο μὲν τῆς ἐν φρουραῖς ὑπηρεσίας, ὤφειλον ὅμως ἐν πολέμῳ νὰ ὑπηρετῶσιν ὅπως καὶ οἱ βαρῶνοι καὶ νὰ παρακθῆνται εἰς τε τὸ συμβούλιον τοῦ ἡγεμόνος καὶ εἰς τὰ δικαστήρια· ἀπείχον δὲ μόνον ἡσάκις προέκειτο νὰ τιμωρηθῆ ὁ φόνος. Καὶ οὕτω μὲν ἐκανονίσθησαν τὰ τῶν κατακτητῶν. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Γοδφρέδος Α' ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς θέλομεν πραγματευθῆ ὅτι

ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Γοδοφρέδου Β', διότι τότε φαίνονται ἀναπτυχθέντες ἰδίως οἱ ποικίλοι καὶ συνετοὶ θεσμοὶ δι' ὧν οἱ Βιλλεαρδουΐνοι ἐρρύθμισαν τὰς μεταξύ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων σχέσεις. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Γοδοφρέδος Α' ἠγαπήθη πολὺ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, κατὰ τὰ ὅποια, θανόντος αὐτοῦ, τῷ 1218,

Θρῆνος πολὺς ἐγείνεται εἰς ὅλον τὸν Μορέαν,
Ὅτι τὸν εἶχον ἀκριβῶν, πολλὰ τὸν ἀγαποῦσαν,
Διὰ τὴν καλὴν τοῦ αὐθεντεῖαν, τὴν φρόνησιν τὴν εἶχεν.

Ἐνῶ δὲ ὁ Βιλλεαρδουΐνος ἐπολιτεύθη τῷ 1209 ὡς κύριος τῆς χερσονήσου, κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ τοῦ Σαμπλίττου ἀνεψιὸς Ῥοβέρτος ἐφθασεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς κτήσεως ταύτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Λέγεται ὅτι ὁ Σαμπλίττης ἀναχωρῶν εἶχεν ὑρίσει, ὅτι ἐὰν ἐντὸς ἔτους καὶ ἡμέρας προσέλθῃ εἰς τὴν χώραν συγγενῆς αὐτοῦ, θέλει ἀναγνωρισθῆ ὡς κυρίαρχος εἰδὲ μὴ ἡ ἡγεμονία θέλει μεταβῆ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του Γοδοφρέδον. Καὶ προστίθησιν ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Γοδοφρέδος διὰ τῶν μετὰ τῆς Ἑνετίας σχέσεών του παρενέβαλε τσαῦτα προσκόμματα εἰς τὴν ἠδοιοπρίαν τοῦ Ῥοβέρτου ὥστε οὗτος δὲν ἐφθασε τῶντι εἰς Πελοπόννησον εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τῆς προθεσμίας ἐκείνης. Τούτου ἕνεκα καὶ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν ἣν εἶχον οἱ τε βαρῶνοι καὶ οἱ ὑπήκοοι πρὸς τὸν Βιλλεαρδουΐνον, ἐκηρύχθη ὁ Ῥοβέρτος ἔκπτωτος τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουΐνος κατέστη ἀναμφισβήτητος τῆς Πελοποννήσου κύριος. Τότε ἐπεχείρησε τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως, διότι, ὡς ἤξεύρομεν, μέρος τῆς Λακωνικῆς, καὶ ἡ Ἀργολίς καὶ ἡ Κορινθία ἀνθίσταντο ἔτι εἰς τοὺς Φράγκους ὁ δὲ νέος ἡγεμὼν ἐπρέσβευεν ὅτι οὐδ' ἔπρεπε νὰ τὸν λέγωσι πρίγκηπα τοῦ Μωρέως ἐν ὅσῳ δὲν ἦτο κύριος τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἀργους, τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ, ἡ Κορινθία καὶ ἡ Ἀργολίς διετέλουν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ δεσπότη τῆς Ἑλλάδος Μιχαὴλ ὅστις ὁμόσας πίστιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρίκον δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμηθῇ ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουΐνου. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε νὰ ῥήξῃ τὸν ὄρκον τοῦτον τῆς πίστεως, καὶ ἐκ τούτου ὠφελούμενος ὁ Βιλλεαρδουΐνος προσέβαλε τὸν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπόν του Θεόδωρον. Ἡ Κορινθὸς ἐπολιορκήθη ὑπὸ τε τοῦ Βιλλεαρδουΐνου καὶ τοῦ κληθέντος καὶ ἐλθόντος εἰς ἐπίκου-

ρίαν αὐτοῦ δυνάστου τῶν Ἀθηνῶν Ὅθωνος Λαρόσσου. Ὁ ἐν Κορίνθῳ κεκλεισμένος Θεόδωρος ἀντέστη γενναίως μέχρις οὗ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1210 ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ λιμοῦ νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Ἄργος μετὰ τοῦ ἀξιολόγου θησαυροῦ τῆς ἐν Κορίνθῳ ἐκκλησίας, ἀντέστη πάλιν αὐτόθι ὑπὲρ τὸ ἔτος. Ἐν τῷ μεταξύ ἔπεσε τὸ Ναύπλιον τῇ συνδρομῇ, ὡς λέγεται, τῆς Ἑνετίας, ἣτις ἔπεμψεν ἐκ Κορώνης τέσσαρας γαλέρας κατὰ τοῦ φρουρίου. Τελευταῖον τῷ 1212 ἐκυριεύθη καὶ τὸ Ἄργος, ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ χρήματα ἐδημεύθησαν ἀμέσως κατὰ τὸ σῆμα ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ Πάπα, ὃ δὲ Ὅθων Λαρόσσης ἔλαβεν ἰδίως προσέτι εἰς ἀμοιβὴν τῆς δοθείσης παρ' αὐτοῦ ἐπικουρίας ὡς φέουδον τὸ Ναύπλιον, τὸ Ἄργος καὶ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου ἐτησίαν πρόσοδον 400 ὑπερπύρων, γενόμενος τούτων πάντων ἕνεκα ὑποτελής τοῦ Βιλαρδουίνου, ὅστις ὅμως οὐδέποτε προέτεινε δικαίωμα τι ἐπικυριαρχίας ὡς πρὸς τὴν Ἀττικὴν τοιαύτας ἀξιώσεις δὲν ἔφερον εἰς μέσον εἰμὴ βραδύτερον οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὡς πρὸς τοὺς κληρονόμους τοῦ Ὅθωνος, ἀφοῦ δηλαδὴ οἱ πρῶτοι ἐγένοντο κύριοι καὶ τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν τελευταίων ἐλευθέρων ὄρεινῶν τμημάτων τῆς Λακωνικῆς.

Εἶπομεν πρὸ ὀλίγου ὅτι ὁ Ὅθων ἐμελλε νὰ λαμβάνῃ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου κατ' ἔτος 400 ὑπερπυρα. Οἱ χρονογράφοι, ὑμιλοῦντες περὶ τῶν χρυσῶν νομισμάτων τῆς Ἀνατολῆς πρὸ τῆς φραγκοκρατίας, ὠνόμαζον αὐτὰ ἢ *νομίσματα ἀπλῶς ἢ χρυσᾶ* καὶ δι' αὐτῶν ἐνόουν τὸ ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐν κοινοτάτῃ χρήσει εἰς τὴν Ἀνατολὴν χρυσοῦν νόμισμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο 15 περίπου δραχμῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἐφεξῆς οἱ χρονογράφοι καλοῦσιν ὑπερπυρον τὸ χρυσοῦν νόμισμα· ὅθεν ἐζητήσαμεν νὰ φωτισθῶμεν περὶ τοῦ προκειμένου ὀνόματος καὶ πράγματος παρὰ τοῦ ἡμετέρου Παύλου Λάμπρου, ἐμπειροτάτου ὄντος περὶ τὴν νομισματικὴν ἐπιστήμην· ὃ δὲ ἀναδιψήσας βίβλους σπανίας καὶ δοκιμάσας μετὰ πλείστης ἐπιστάσιος διάφορα ὑπερπυρα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντος Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου, τῶν ἔπειτα ἐν Νικαίᾳ βασιλέων Θεοδώρου τοῦ Λασκάρως καὶ Ἰωάννου τοῦ Βατάτση, καὶ τῶν κατόπιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πάλιν ἀρξάντων Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου ἔφθασεν εἰς τὰ ἀκόλουθα πάσης πίστεως ἀξία συμπεράσματα.

(ΒΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Ε΄.)

Ἡ λέξις ὑπέρπυρον, ἃν καὶ ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀρχαιοτέρα, διότι ἀπαντᾶται εἰς Ἑνετικά ἐγγραφα (perperi ἢ iperperi) τῶν ἐτῶν 1039 καὶ 1150. Τότε λοιπὸν ὑπέρπυρα ἐλέγοντο τὰ παλαιὰ χρυσᾶ νομίσματα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡμετέρας μοναρχίας. Μετὰ δὲ τὴν κατάκτησιν τὸ ὄνομα μετεβιβάσθη εἰς τὰ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κοπέντα παρὰ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων χρυσᾶ, τῶν ὑποίων ὅμως ἢ ἐσωτερικῇ ἀξίᾳ ἢ το πολὺ μικροτέρα τῶν ἀρχαίων, διότι ἀνελόγει μόνον πρὸς φράγκα $11\frac{2}{3}$ καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τοῦ νομίσματος ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς κατακτῆσεως τελευταίων χρόνων, διότι, ὡς προείπομεν, καὶ τοῦ Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου τὰ χρυσᾶ τοσαύτην μόνον ἔχουσι τὴν ἀξίαν. Τὰ ὑπέρπυρα ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ *Βυζάντια*, ὅμοια δὲ αὐτῶν δὲν ἐκόπησαν, παρεκτὸς τοῦ Βυζαντίου, εἰμὴ μόνον ἐν Κύπρῳ. Πανταχοῦ ἄλλοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχον ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, ἕτερα νομίσματα· ἐν μὲν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐκόπτοντο δηνάρια, τρνέσια, κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα· ἐν Ῥόδῳ δὲ καὶ Χίῳ καὶ Μιτυλήνῃ ἀπεμιμοῦντο τὰ χρυσᾶ δουκάτα ἢ τὰ ἀργυρᾶ γρόσσα τῆς Ἑνετίας καὶ τὰ γιλιάτα τῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Ἐν τούτοις εἰς ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας χώρας ἀναφέρονται καὶ ὑπέρπυρα· τὰ ὑπέρπυρα ὅμως ταῦτα δὲν ἦσαν πραγματικὸν νόμισμα, ἀλλὰ μόνον ὀνοματικὸν, ἀναλογοῦν πρὸς ποσὸν τι ὠρισμένον τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ πραγματικῶν νομισμάτων. Τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο καθ' ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης εἶχε τὴν ἀξίαν τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπερπύρων ἧται φρ. 11 καὶ $\frac{2}{3}$ ὅθεν τὰ 400 ὑπέρπυρα περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος ἀντεστοίχουν πρὸς 4480 φράγκα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθ' οὓς συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ τὰ πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντα γεγονότα, ἡ Ἑνετία ἐξησφάλιζε τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν δύο μεγάλων νήσων, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Εἶδμεν ὅτι τῷ 1211 ὁ Λομβαρδὸς κυρίαρχος τῆς Εὐβοίας Ῥαυάνος εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἑνετίας. Ἀποθανόντος τοῦ Ῥαυάνου τῷ 1216, πολλοὶ ἤρσαν περὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ συγγενεῖς, ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης Βαίλης ἦτο ἰπίτερος τῶν Ἑνετῶν. Πέτρος Βάρβος, διήρσε τὴν

νήσον εἰς τρία τμήματα μεταξὺ τῶν διαφόρων κληρονόμων καὶ ἐν ταύτῳ ἐνίσχυσε τὰ πλεονεκτήματα τῆς πολιτείας ἣν ἐξεπροσώπει· διότι, παρεκτός τοῦ φεουδαλικοῦ τέλους, ὅπερ οἱ ὑποτελεῖς ἐκεῖνοι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἐπέτυχε τὴν ἐν τῇ νήσῳ εἰσαγωγὴν τῶν ἐνετικῶν μέτρων καὶ σταθμῶν, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐμπόρων κατεχομένου τμήματος καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἡ δὲ ἀποικία ὀργανώθη κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑφισταμένης, προΐσταμένου τοῦ Βαΐλου, ὅστις εἶχε παρ' ἑαυτῷ δύο δικαστὰς καὶ τρεῖς συμβούλους. Πολὺ ἰσχυροτέρα ἐγένετο ἡ κατάληψις τῆς Κρήτης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1211, ὅτε προσήγγιζεν ἡ ἐντελής κατατρόπωσις τῶν Γενουαίων τῶν ἐπιχειρησάντων, καθ' ἃ προείπομεν, νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ κτῆμα ἐκεῖνο πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς. Ἡ νῆσος διηρέθη τότε εἰς 139 καὶ μετ' ὀλίγον εἰς 200 εὐγενῆ ἵπποτῶν φέουδα, καὶ εἰς ἄλλα φέουδα ἀπλῶν ἱππέων· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ὠρίσθη νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ἐνετίας, τὰ δὲ δεύτερα εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν ἀπλῶν πολιτῶν. Ἀμφότερα ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὠφελίμοις ὅροις. Οἱ ὑποτελεῖς ἐμελλον νὰ κατέχωσι τὰ κτήματα αὐτῶν ἐσαεὶ κληρονομικῶς, δυνάμενοι δὲ καὶ ἄλλως νὰ διαθέσωσιν αὐτὰ ἄλλὰ μόνον πρὸ ὄφελος Ἐνετῶν. Οἱ ἱππῶται ἔλαβον ἰδίαις οἰκίαις εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου ἧτοι εἰς τὸν Χάνδακα, καὶ νομάς διὰ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἄλλα κτήνη. Ἐκανονίσθη ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν ὑπηρεσία καὶ ἐξεδόθησαν ἐμπορικοὶ νόμοι ὡς πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆς νήσου προσωρινῶς διατρίβοντας Ἐνετοὺς ἐμπόρους καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀποίκους αὐτοὺς. Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία δὲν ἐπεφύλαξεν ἑαυτῇ, δηλαδὴ δὲν διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν, εἰμὴ μόνον τὴν περὶ τὸν Χάνδακα παραλίαν, τὸ φρούριον Τημένιον καὶ τὰ νομήματα, ἐν οἷς τὰ ἀργυρωρυχεῖα καὶ χρυσορυχεῖα ὅσα ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀνακαλυφθῶσιν. Ἡ λοιπὴ νῆσος διενεμήθη μεταξὺ τῶν ἐθελοντῶν ὅσοι προσῆλθον ἐπὶ τοῖς ἀνωτέρω ὅροις. Προσῆλθον δὲ καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Κρήτῃ πολυάριθμοι βλαστοὶ ἀρχαίων πατριαικῶν γενῶν ὧν οἱ ἀπόγονοι ὑπάρχουσιν ἐν μέρει καὶ σήμερον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἐνετίαν· Βαρβαρίγοι, Βαρότζαι, Γιουστινιάναι, Γριμάναι, Ζαγκουρουόλοι, Ζάνοι, Κόκκοι, Κονταρίναι, Μοροζίνοι, Σαγρέδοι, Φόσκολοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶναι ὅτι ἐνῶ, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, πολλῶν ἐκ τῶν οἰκων

τούτων οἱ ἀπόγονοι σώζονται μέχρι τὴν σήμερον εἰς τὰς μικρὰς Ἑλληνικὰς νήσους, ἐπὶ αὐτῆς τῆς Κρήτης οὐδεμία τῶν οἰκογενειῶν τούτων φαίνεται διατηρηθεῖσα, καθὼς καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι οὐδεμία διετηρήθη Γαλλικῇ, Λομβαρδικῇ, Γερμανικῇ ἢ Ἑνετικῇ οἰκογένεια. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο θέλει ἐξηγηθῆ βραδύτερον· νῦν δὲ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις ἔμεινεν ὅπως εἶχεν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας ἥτοι ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενος ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς θρόνος Κρήτης ἢ Χάνδακος μετὰ πέντε ἐπισκοπῶν Γιρόνης (Σπιναλόγκας), Σιθίας, Ρεθύμνου, Μηλοποτάμου καὶ Γεροπέτρας· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι κατελήφθησαν ὑπὸ Ἑνετῶν ἱερωμένων. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν ὅπως ἀλλαχοῦ, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς τὸν κληρὸν εἰσοδημάτων ὑπεχρεώθη οὗτος νὰ συνεισφέρῃ, ὅπως καὶ οἱ λαϊκοί, εἰς ὀχύρωσιν τῆς πρωτευούσης.

Ἐν τούτοις ἀξιόλογον τῆς νήσου μέρος κατεῖχετο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας εἶδομεν ἐγκατασταθείσας αὐτόθι εἴτε ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ, εἴτε ἐπὶ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, αἱ δὲ οἰκογένειαι αὗται ἐπανεστήσαν τῷ 1212 ἀναφανδὸν κατὰ τῆς ξενικῆς κατοχῆς, προϊσταμένου τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. Καὶ ἠττήθησαν μὲν ὑπὸ τοῦ τότε Ἑνετοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Τιεπόλου, τῇ συνδρομῇ τοῦ δουκὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους Μάρκου Σανούτου· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Τιεπόλος δὲν ἐξετέλεσεν ὅσα ὑπέσχετο εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον σύμμαχον, ὁ Σανούτος συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων, ἰδίως τοῦ Σεβαστοῦ Σκορδίλη καὶ ἄλλων, ἐγένετο κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς νήσου, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1213, ὥστε ἐδέησε νὰ σταλῇ ἐπικουρία ἐξ Ἑνετίας. Εἰς τὴν νέαν ταύτην δύναμιν δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἀνθῆξῃ ὁ Σανούτος καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐκχωρήσῃ κατ' αὐγούστον τοῦ 1214 εἰς τὰ ἴδια, ἀφοῦ ἔλαβε χρηματικὴν τινα ἀποζημίωσιν καὶ συνωμολόγησε πλήρη ἀμνηστίαν, εἰς ἣν περιελήφθησαν καὶ εἴκοσιν Ἑλληνας ἄρχοντες. Οὐδὲν ἠττον ἐξηκολούθησεν ἡ ἀντίπραξις, ἐν μέρει ἡ ἔνοπλος ἀντίπραξις τῶν Ἑλλήνων γαιοκτητῶν, ἐπανελήφθησαν δὲ καὶ αἱ τῶν Γενουαίων ἐπιδρομαί. Ἀλλ' οἱ μὲν Γενουαῖοι κατετροπώθησαν ὀριστικῶς καὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ διατηρήσωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως καὶ οἱ Πισᾶται, τὰ προνόμια τὰ ὁποία εἶχον ἀνέκαθεν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας βασιλείας, ἠσφαλίσθη δ' ἐπιμᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ τῆς Ἑνετίας κράτος ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἥτις

κρατοῦσα τὰς κλεῖς τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ὄλων τῶν περικειμένων παραλίων, ἐχρησίμευεν ὡς γέφυρα τῆς ἐμπορικῆς πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὁδοῦ. Οὐδὲ φαίνονται ἀναλαβόντες οἱ Ἑνετοὶ φεουδαλικὴν τινα ὑποχρέωσιν ἕνεκα τῆς Κρήτης πρὸς τὴν φραγκικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μόνον διότι τοιοῦτό τι δὲν συνωμολογήθη ἐπὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς νήσου εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι οἱ περισπασμοὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἐκείνης ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προτείνῃ σπουδαίως τοιαύτην τινὰ κυριαρχικὴν ἀξίωσιν.

Τῶντι ἅμα ἀπαλλαγεῖς τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπαναστάσεως, ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἐδέησε νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τέσσαρας τοῦ κράτους πολεμίους, τὸν δεσπότην Ἑλλάδος Μιχαήλ, τὸν Βούλγαρον δυνάστην τοῦ Προσάκου Στρέζαν, τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βορίς καὶ τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα Λάσκαριν. Ὁ δεσπότης Ἑλλάδος εἶχεν ὁμώσει πίστιν εἰς τὸν Ἑρρίκον· ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ αὕτη δὲν ἦτο φυσικὴ. Ὅθεν συνεννοηθεῖς μετ' ὀλίγον μετὰ τῶν ἄλλων πολεμίων τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δὲν ἐδίστασε νὰ βῆξῃ τὸν πρὸ μικροῦ συμφωνηθέντα δεσμὸν ὑποτελείας καὶ νὰ ἐμβάλη ἀπὸ δυσμῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἐνῶ ὁ Στρέζας ἠπεῖλει αὐτὴν ἀπὸ βορρᾶ. Ὁ Ἑρρίκος ἐτράπη κατ' ἀρχὰς κατὰ τοῦ Μιχαήλ· ἀλλ' ἐνῶ ἤλαυνε κατ' αὐτοῦ μανθάνει ὅτι ἀπειλεῖται συγχρόνως ὑπὸ τοῦ Βορίς καὶ τοῦ Λασκάρως. Τούτου ἕνεκα καταλιπὼν τὴν ἄμυναν τῆς Μακεδονίας εἰς τὸν ἀδελφόν του Εὐστάθιον καὶ τὸν κόμητα Βερθόλδον, ἔσπευσε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἔμαθε παρὰ Εὐσταθίου καὶ Βερθόλδου ὅτι οὗτοι συνθηκολογήσαντες πρὸς τὸν Μιχαήλ, κατετρόπωσαν ἠλοσχερῶς τὸν Στρέζαν μεθ' οὗ εἶχε συμμαχήσει καὶ ὁ Βορίς, καὶ ὅτι ὁ Στρέζας μετ' ὀλίγον ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν οἰκείων. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἦλθον εἰδήσεις δειναί. Ὁ Λάσκαρις, προσβαλὼν περὶ Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου Καϊχοσροῦ, τὸν φίλον καὶ σύμμαχον τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος, ἀπέβαλε μὲν τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως τὸ συγκείμενον ἐκ Φράγκων μισθοφόρων, ἀλλὰ μονομαχήσας πρὸς τὸν σουλτάνον ἐφόνευσεν αὐτὸν, ὥστε οἱ Τούρκοι ἐπὶ τέλος ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, ὁ δὲ Λάσκαρις εἰσῆλασε τροπαιοῦχος εἰς Ἀντιόχειαν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ διάδοχοι τοῦ Καϊχοσροῦ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους, εἰς ἐξ αὐτῶν ἐπέτρεψεν εἰς

τὸν Λάσκαριν πᾶσαν τὴν πρότερον ὑπὸ τῶν Τούρκων καταληφθεῖσαν παραλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν Ἀττάλειαν. Ἐνεκα δὲ πάντων τούτων ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέβη ἰσχυρότερος παρὰ ποτὲ καὶ ἐμελέτησεν ἤδη νὰ ἀνακτήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἑρρίκος ἠναγκάσθη τότε νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, καὶ τοι εἶπε πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ὅτε ἔμαθε τὸ περὶ Ἀντιόχειαν κατόρθωμα, ὅτι «νενίκηται ὁ Λάσκαρις, οὐ νενίκηκεν,» ἐννοῶν τὴν ἀπώλειαν ἣν ὑπέστη ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ τῶν ἀρίστων αὐτοῦ Φράγκων συμμάχων. Καὶ ἀληθῶς κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον τοῦτον τῇ 15 ὁκτωβρίου 1211 περὶ τὸν ποταμὸν Λούπαρον. Ἄλλ' ὁ Λάσκαρις ἦτο ἀνὴρ πολυμήχανος. Ἐνῶ ὁ Ἑρρίκος προήλαυεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1212 πρὸς τὰ πρόσω καὶ εἶχε φθάσει ἀκωλύτως μέχρι Νυμφαίου, αὐτὸς καταλιπὼν τὰς μεσημβρινὰς ταύτας χώρας ἐτρέπη πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ὑποτελοῦς τοῦ Ἑρρίκου Δαβίδ τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἐκυρίευσε παρ' αὐτοῦ πολλὰ φρούρια, Ἡράκλειαν, Ἀμαστριν, Κρόμναν καὶ Κίδρον, περιορίσας αὐτὸν εἰς μόνην τὴν περὶ Σινώπην χώραν. Ὁ Ἑρρίκος ἔφθασε βραδέως εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Δαβίδ καὶ ἐν ταῖς περιπετείαις τούτου μάλιστα τοῦ μέρους τοῦ ἀγῶνος ἐνόησεν ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἦσαν ἔτι πολέμιοι ἀξιόμαχοι. Ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὁ Δερμοκαΐτης, ὅστις ἦτο γαμβρὸς τοῦ Λασκάρεως ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ Εἰρήνῃ, μάλιστα δὲ ὁ γενναῖος ἀδελφὸς τοῦ Λασκάρεως Κωνσταντῖνος, ἀντετάχθησαν καρτερικώτατα εἰς τὰ Λεντιανά· καὶ ἔπεσε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ πόλις μετὰ τεσσαρακοντα ἡμερῶν πολιορκίαν, ἀλλ' ὁ στρατὸς τοῦ Ἑρρίκου εἶχεν ἀπαυδῆσαι ἐκ τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἀγῶνος, ὥστε ὁ φράγκος αὐτοκράτωρ ἐνόμισε φρόνιμον νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Κατὰ τὰς γενομένας τότε συνθήκας οἱ Φράγκοι διετήρησαν πᾶσαν τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Γήμνου ὄρους χώραν, ἅμα δὲ καὶ τὴν προσφάτως κυριευθεῖσαν ὑπὲρ αὐτῶν πόλιν Ἀχυράουσι ἢ κώμη Κάλαμος, μένουσα ἄοικος, ἐμελλε ν' ἀποτελῆ τὸ πρὸς τὸ βασιλεῖον τοῦ Λασκάρεως ὄριον. Τὸ δὲ βασιλεῖον τοῦτο ἀπηρετίσθη ἤδη ἐκ τῶν θεμάτων Νεοκάστρων, Κελθιανοῦ, Μαγιδίων, Ὀψικίων μετὰ τῆς Περγάμου καὶ τῶν Χλιάρων (Ἐλαίας), ἔτι δὲ καὶ τῆς Νικομηδείας καὶ πάντων ὅσα ὁ Λάσκαρις κατέκτησεν ἀπὸ τοῦ Δαβίδ. Ὅπωςδὴποτε οἱ Φράγκοι κατέλαβον πάλιν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀξιόλογον ἐν Ἀσίᾳ χῶρον. Ἄλλ' ὁ Ἑρρίκος ἐπέισθη, ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆναι νὰ διατηρήσωσιν αὐτὴν διὰ φράγκου ἡγε-

μόνος. Ὄθεν ἐπαναλαβὼν τὴν παραχώρησιν, ἣτις εἶχε γίνει ἐν Θράκῃ ὡς πρὸς τὸν Βρανᾶν, προεχειρίσατο πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Ἀσίας τὸν Ἕλληνα Γεώργιον Θεοφιλόπουλον, φίλον αὐτοῦ ὄντα· μόναι δὲ αἱ Πηγαὶ παρέμειναν κατεχόμεναι ἀμέσως ὑπὸ τῶν Λατίνων.

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ Ἑρρίκος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπου πολλὴ ἐπεκράτει πάντοτε ἀνωμαλία τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀποθανόντος τῷ 1211 τοῦ Λατίνου πατριάρχου Μοροζίνη, διεφώνησεν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ὁ γαλλικὸς κληρὸς πρὸς τὸν ἐνετικόν. Τελευταῖον, μετὰ ποικίλους καὶ σκανδαλώδεις διαπληκτισμούς, οἱ Γάλλοι συνήνεσαν νὰ προχειρίσωσιν Ἑνετόν· ἀλλὰ τότε ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἑνετοὶ ὥστε ἡ διένεξις ἐκορυφώθη, ὁ δὲ Ἰννοκέντιος ἐπέμφε κατὰ αὐγουστον τοῦ 1213 τὸν καρδινάλιον ἐπίσκοπον Πελάγιον, ἵνα ὡς πληρεξούσιος αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος ῥυθμίση μὲν ὀριστικῶς τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, συμπληρώσῃ δὲ διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Πελάγιος, μὴ δυνάμενος νὰ λύσῃ τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, ἠσχολήθη μᾶλλον εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Ἕλληνας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἀπήντησεν εἰς τοῦτο τόσῳ μείζονας δυσκολίας ὅσῳ ὅλοι σχεδὸν οἱ λοιποὶ Φράγκοι τῆς Ἀνατολῆς ἀνεδείχθησαν πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἰκανῶς ἀνεξίτητοι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐπίτροπος τοῦ Πάπα αἴθους τυχὸν ἀγριωτέρου καὶ ἀλαζονείᾳ χρώμενος, ὡς λέγει ὁ Ἀκροπολίτης, εἰς πολλὴν ἐξεστράπη βίαν, τὰ πράγματα περιεπλάκησαν ἔτι μᾶλλον. Εἰς τὴν ἐμφύλιον τοῦ καθολικισμοῦ διένεξιν προσετέθη ἡ τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων δυσμένεια· δυσμένεια εὐλογος τῇ ἀληθείᾳ, διότι ὁ Πελάγιος ἀπῆτει παρὰ πάντων ὑποταγὴν εἰς τὴν πρεσβυτέραν Ῥώμην, ἀπειλῶν θάνατον εἰς τοὺς παρακούοντας, καὶ ἐν τῷ μεταξύ φυλακίζων μοναχοὺς, δεσμεύων ἱερεῖς καὶ κλειῶν τοὺς ναοὺς. Ἐντεῦθεν ἐξηγέρθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ προὔχοντες αὐτῶν προσελθόντες πρὸς τὸν Ἑρρίκον εἶπον, ὅτι ὑπετάχθησαν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ σωματικῶς, οὐχὶ ὅμως ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς· ἢ λοιπὸν θέλει ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπελθόντων δεινῶν, ἢ θέλουσιν ἀναγκασθῆ νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Ἀσίαν. Ὁ Ἑρρίκος ἐννοῶν κάλλιστα τὸ ἔτοπον τῆς διαγωγῆς τοῦ Πελαγίου, ἠνέωξεν ἄκοντος αὐτοῦ τοὺς ναοὺς καὶ ἀπέλυσε τοὺς φυλακισθέντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς, ἐπιτρέψας

μάλιστα εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀναφερθῶσι κατὰ τοῦ διώκτου αὐτῶν εἰς τὴν Ῥώμην ὅπερ οἱ ἡμέτεροι ἐπρῆξαν μετὰ πολλοῦ τόνου, ἐπικαλεσάμενοι ἐπὶ τέλους τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῶντι κατὰ νοέμβριον τοῦ 1215 συνεκροτήθη ἐν Λατερανῶ ἡ ζήτηθεῖσα σύνοδος, ἣτις ὅμως δὲν ὠφέλησε τοὺς ἡμετέρους, διότι αἱ δεήσεις αὐτῶν δὲν εἰσηκούσθησαν, τὰ δὲ δόγματα αὐτῶν κατεδικάσθησαν ὡς αἰρετικά. Ἀλλ' ἂφ' ἑτέρου κατέλυσε τοῦλάχιστον τὴν ἐμφύλιον τῶν Φράγκων διένεξιν, ἀναγκάσασα τοὺς δύο μνηστῆρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ παραιτηθῶσι καὶ διενεργήσασα τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προχείρισιν τοῦ Ἰσκανοῦ τὸ γένος Γερβασίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ μὲν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνικὸν κράτος ἔπαθε μείωσιν τινα· διότι ὁ Λάσκαρις στρατεύσας κατὰ τινων ἐπιδραμόντων Τουρκομάνων, ἠγματούθη παρ' αὐτῶν καὶ παρεδόθη εἰς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, ὅστις δὲν τὸν ἀπέλυσεν εἰμῇ ἀφοῦ ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ μεγάλα λύτρα καὶ τὴν παραχώρησιν πολλῶν πόλεων καὶ φρουρίων. Ἀλλὰ τὸ ἐν Εὐρώπῃ δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος ἴσχυσε τανάπαλιν τότε παραδόξως. Δολοφονηθέντος ἐν Βερατίῳ τοῦ Μιχαὴλ Α', διεδέξατο τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς ἀδελφός του Θεόδωρος, ὅστις, ὢν ἀνὴρ μάχιμος καὶ τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ Λατίνων καὶ Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Ἀλβανῶν καὶ εὐδοκιμῶν κατὰ πάντων. Κατ' ἀρχὰς ἐκυρίευσεν τὴν Ἀχρίδα, τὸ Πρίλαπον, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὴν Κέρκυραν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν Βούλγαρον ἡγεμόνα Σβιατοσλαῦον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἴδει αὐτὸν ἐκτεινόντα ἐτι μᾶλλον τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος καὶ καταλύοντα αὐτὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ φραγκικὸν βασιλεῖον. Τὴν κατάλυσιν ταύτην παρεσκεύασεν ἢ τε ἐξακολουθοῦσα ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ πολιτικὴ ἀναρχία καὶ ὁ πρόωρος τοῦ αὐτοκράτορος θάνατος. Ἐνῶ ὁ Ἑρρίκος ἀπασχολεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ἐλαλήσαμεν, οἱ Λομβαρδοὶ ἐπανελάθον αἴφνης ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν βουλευμάτα. Ὁ Βιανδράτε ἐπέστρεψεν ἵνα ἀλάβῃ τὴν ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ μαρκίωνος Γουλιέλμου, τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Βονιφατίου. Ἡ Μαργαρίτα βλέπουσα κινδυνεύοντα τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίου αὐτῆς υἱοῦ Δημητρίου, ἐπεκαλέσατο τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἑρρίκου, ὁ δὲ δραμῶν ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην, ἔστειψεν ἐκ νέου πανηγυρικῶς τὸν ἡγεμονόπαιδα καὶ ἐπραξέ

πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ· ἀλλ' αἰφνης ἀπέθνηκεν αὐτόθι τῇ 11 ἰουνίου 1216, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 40, δηλητηριασθεὶς καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὑπὸ τοῦ Βιανδράτε.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἑρρίκου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἐφραίμιος ἀποκαλεῖ «ἄντικρυς Ἄρην», ἀπέβη ὀλέθριος εἰς τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν φραγκικὸν κράτος. Ἐξ ὧσων ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν ὁ ἀνᾶγνώστης ἐνόησε βεβαίως ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέτῃ ἐπὶ πολὺ. Ἡ πεισματώδης τῶν Ἑλλήνων ἀντίστασις ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ πλημμελὴς φεουδαλικὸς ὀργανισμὸς, αἱ μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Φράγκων διενέξεις, αἱ μεταξὺ αὐτῶν τῶν Φράγκων διχόνοιαι ὑπεδείκνυσαν ἀρκούντως ὅτι οἱ κατακτηταί, οἵτινες ἄλλως τε οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ὀλόκληρον τὴν χώραν, ἐκινδύνεον ν' ἀπολέσωσι καὶ ὅσα κατέλαβον. Ἄλλ' ὁ Ἑρρίκος, εἰ καὶ μετὰ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγώνων, ἠδυνήθη, τούλάχιστον νὰ συντηρήσῃ, ἐνότητά τινα ἐντὸς τοῦ κράτους τούτου. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ διαδόχων ἡ ἐνότης αὕτη ἐξέλιπε παντάπασιν. Ὀνόματι μὲν ἐξηκολούθησεν ὁ αὐτοκράτωρ λογιζόμενος ὑπέρτατος τῶν ὄλων ἡγεμῶν, πράγματι ὅμως τὰ διάφορα φραγκικὰ κράτη ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ 1216 ἀνεξάρτητα. Οὐ μόνον τὰς χρηματικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις δὲν ἐξεπλήρουν πρὸς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν ὀφειλμένην κατὰ τοὺς φεουδαλικούς θεσμούς στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν ἔπεμπον πρὸς αὐτὸν, ἢ ἂν ἔπραττον τοῦτο ἐκ διαλειμμάτων, ἰδίως ἐξ Ἑλλάδος, τὸ ἔπραττον μᾶλλον ἐξ ἀβροφροσύνης καὶ ἐνίοτε διὰ λόγους συγγενικούς, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀνομολογουμένου ὑπ' αὐτῶν. Τὸ φραγκικὸν λοιπὸν κράτος διελύθη, τότε εἰς ποικίλας ἡγεμονίας, τὰς ὑποίας ἐν τούτοις, δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τέσσαρα κυριώτατα κλάσματα· τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίαν, ἣτις μετ' οὐ πολὺ κατήντησε νὰ περιορισθῇ εἰς μόνον τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν περίχωρον τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας, τὸ πολυειδῶς συνδεδεόμενον μετὰ τῶν ἡγεμόνων Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, Σαλώνων, Βοδονίτζης καὶ Θεσσαλίας· τὸ δευκᾶτον τῆς Νάξου μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸ βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης διότι, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, τὸ βασιλείον τοῦτο ὅλως ἐξέλιπεν ἐκ μέσου μετ' οὐ πολὺ. Ἄλλ' ἐὰν ὁ Φραγκισμὸς διετέλει οὕτω κατακερματισμένος, δὲν ἦτο ἠνωμένος εὐδ' ὁ Ἑλληνισμὸς. Δύο ὑπῆρχον

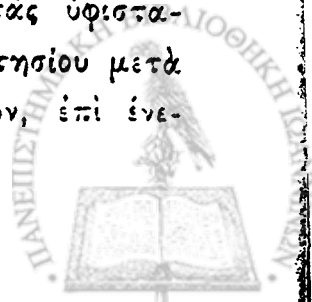
Ἑλληνικά κράτη ἐν Ἀσίᾳ, τὰ βασιλεία τῆς Νικαίας καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἐν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, τὸ δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου ἢ Ἑλλάδος· τὰ δὲ τρία ταῦτα κράτη οὐ μόνον κεχωρισμένα ἦσαν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδ' ὠμονόουν πρὸς ἀλλήλα.

Ἡ Ἀνατολή λοιπὸν διετελεῖ τότε διηρημένη εἰς ἑπτὰ κυριώτατα πολιτικά τμήματα· καὶ ὁ τοιοῦτος αὐτῆς κατακερματισμὸς διήρκεισεν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ βασιλέων ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1216—1261. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ δὲν εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἐκθέσωμεν ἰδίᾳ τὴν ἱστορίαν ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἑπτὰ ἐκείνων κρατῶν. Τὰ περὶ τῶν κρατῶν τούτων, πλὴν τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος, δύνανται ὡς ἐκ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τρία τμήματα. τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, τῆς ἐν Νικαίᾳ βασιλείας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπὶ τῶν νήσων ἀμέσου καὶ ἐμμέσου Ἑνετικῆς κυριαρχίας. Περὶ δὲ Τραπεζοῦντος δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει οὔτε ἐν τῷ παρόντι, οὔτε βραδύτερον, διότι ἡ μικρὰ ἐκείνη βασιλεία ἀπέβη σχεδὸν ἄσχετος πρὸς τὸν λοιπὸν τῆς Ἀνατολῆς κόσμον· καὶ εἶναι μὲν χρήσιμον νὰ ἱστορηθῇ ἰδίᾳ· ἀλλὰ ἀπαραίτητον δὲν εἶναι νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀφήγησιν ἐκείνων μάλιστα τῶν περιπετειῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅσαι συνετέλεσαν βραδύτερον εἰς τὴν ἀναβίωσιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὰ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Ἐπειδὴ ὁ Ἑρρίκος ἀπέβίωσεν ἄτεκνος, πρὸεχειρίσθη ὑπὸ τῶν βαρῶνων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικοῦ κράτους διάδοχος αὐτοῦ ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρός του Πέτρος Κουρτεναῖϋ, ἕγγονος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ παχέος. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἀφοῦ ἐστέφθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ Πάπα καὶ ἐπεκύρωσεν αὐτόθι τὰς ὑφισταμένας πρὸς τὴν Ἑνετιανὴν συμβάσεις, ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντησίου μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου 160 ἵπποτων καὶ 5500 στρατιωτῶν, ἐπὶ ἐνε-

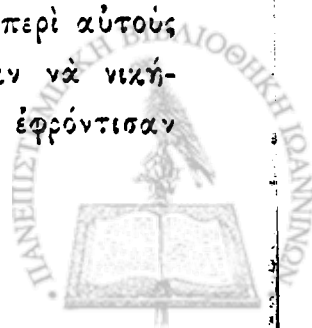

τικῶν γαλερῶν· καὶ πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ ἀνακτῆσῃ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὑποῖον ὁ δεσπότης Θεοδῶρος εἶχε πρὸ μικροῦ κυριεύσει ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως ἀπέτυχε· μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἐξακολουθήσας ὁ βασιλεὺς διὰ ξηρᾶς τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν πορείαν, προσεβλήθη ἐν Ἀλβανίᾳ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ κατετροπώθη ὀλοσχερῶς, ἀποβαλὼν ἅπαντα τὸν στρατὸν, ἅπαντα τὰ σκεύη καὶ αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ φονευθεὶς. Οὕτω τοῦλάχιστον διηγεῖται τὰ πράγματα ὁ Ἀκροπολίτης· διότι οἱ Φράγκοι ἀξιοῦσιν ὅτι ὁ Θεοδῶρος ἐγένετο διὰ προδοσίας κύριος τοῦ Πέτρου, προτείνας αὐτῷ συνέντευξιν, καὶ τότε ἐπιπεσὼν κατ' αὐτοῦ αἰφνιδίως συνέλαβεν αἰχμάλωτον αὐτὸν, ἀποθανόντα ἔπειτα ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐκ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ. Ὅπως δὴποτε βέβαιον εἶναι ὅτι κατεστράφη αὐτόθι ὀλόκληρος ὁ φραγκικὸς στρατὸς, πεσόντος σὺν τοῖς ἄλλοις τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἑρρίκου Εὐσταθίου, καὶ ὅτι ἐχήμεσε πάλιν ὁ θρόνος, καὶ οὐ μόνον ἐχήμεσεν ἀλλ' ἐστερήθη ἐπικουρίας ἧς εἶχε πλείστην ἀνάγκην. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι δὲν εἶχεν ἀποθάνει ὁ Πέτρος, ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰολάντα, ἔχουσα σύμβουλον τὸν Conon de Bethune, ὅστις ἄλλως τε ἐτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου εἶχε προχειρισθῆ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, ὧν εἰς τῶν ὀλίγων ἐπιζησάντων ἐκείνων ἡρώων, ὅτινες πρὸ 15 μόλις ἐτῶν ἐπῆλθον τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλὰ τῷ 1219 ἀπέθανεν ἡ ἀντιβασιλισσα, καὶ τότε, ἐπειδὴ πρὸ καιροῦ οὐδεμία ἔμεινεν ἀμφιβολία περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Πέτρου, κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῆ νέος αὐτοκράτωρ. Συνελθόντος δὲ ἐν Ῥαιδεστῷ ἐπὶ τούτῳ παρλαμένου τῇ 12 ὀκτωβρίου, ἐξελέχθη ὁ πρεσβύτερος τῶν υἱῶν τοῦ Πέτρου, Φίλιππος, ὅστις ὅμως ἀπεποιήθη τὸ ἀξίωμα, ἀνέλαβε δὲ τοῦτο προθύμως ὁ νεώτερος ἀδελφὸς του Ῥοβέρτος, προσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ στεφθεὶς αὐτόθι ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῇ 25 μαρτίου 1221. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ διχαστήματι τῆς πενταετοῦς μεσοβασιλείας τῆς διελθούσης ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου, ἡ λεγομένη φραγκικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκρατορία ἀπέβη ἐτι ἀσθενεστέρα ἢ πρότερον. Ὅση δὴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ σύνεσις τοῦ Conon de Bethune ὅστις, φέρων τὸν τίτλον τοῦ σεβαστοκράτορος, πρῶιστατο τῶν πραγμάτων, ἡ μὲν ἀπειθεία τῶν ὑποτελῶν ηὔξησεν, οἱ δὲ Ἑνετοὶ δὲν ἐπαύσαν ἀπορροφῶντες τὴν τελευταίαν ἰκμάδα τῶν δυνάμεων καὶ

τῶν πόρων τῶν ἀρχαίων αὐτῶν συμμάχων. Τῶντι ἐνῶ ἡ ἄμεσος κυριαρχία τῆς αὐτοκρατορίας περιωρίζετο εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰς τὰ ἐν Εὐρώπῃ περικύρια αὐτῆς καὶ εἰς τινὰς περὶ τὴν Ἀσίαν νήσους, εἰς ἐλαχίστας δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κτήσεις, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὁ προϊστάμενος τῆς Ἑνετικῆς ἀποικίας (Podesta), ὅστις ἦτο τότε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος, ἐξηκολούθει ὀνομαζόμενος καὶ ὡν πράγματι δεσπότης καὶ συνάρχων τοῦ κράτους. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἄξίαν τινα ἐν τῇ περιωρισμένῃ ἐκείνῃ περιφερείᾳ κατείχετο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Οἱ Ἑνετοὶ ἀφῆρσαν ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνέκαθεν καὶ αὐτὸ τὸ κυριώτατον κυριαρχικὸν δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας, διότι δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῇ νὰ κόπῃ εἰμὴ χαλκᾶ νομίσματα. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1219 συμβάντα θάνατον τοῦ πατριάρχου Γερβασίου, ἐπέτυχον πάλιν νὰ ἐκλεγθῇ ὑπάτος ἀρχιερεὺς ὁ Ἑνετὸς Ματθαῖος· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβησαν παντοδύναμοι ὥστε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος συνωμολόγει συνθήκας εἰρήνης καὶ ἐμπορίας ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, τῷ μὲν 1219 πρὸς τὸν Λάσκαριν, τῷ δὲ 1220 πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, τὰς ὁποίας ἠναγκάζετο ἐκοῦσα ἄκουσα νὰ ἀποδέχεται ἡ αὐτοκρατορία. Τὸ δὲ δεινότερον ἢ κατὰστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἐβελτιώθη, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐχειροτέρευσε ἐπὶ τοῦ τρίτου αὐτοκράτορος Ροβέρτου, 1221—1228, ὅστις ἀπαίδευτος ὢν, καὶ ἄσωτος καὶ ἄνανδρος, ὑπῆρξε πρὸς τοῖς ἄλλοις τοσοῦτω μᾶλλον ἀτυχῆς ὅσῳ ὅτε ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τὸ μὲν ἐν Εὐρώπῃ Δεσποτάτον Ἑλλάδος ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸν, ὁ δὲ ἐν Νικαίᾳ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς περιτῆθεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἰκανωτέρου ἐν πολλοῖς τοῦ Λασκάρως.

Εἶδομεν πῶς ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, ἐκχωρήσας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀλώσεως καὶ καταφυγὼν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατάρθωσε, τῇ συμπράξει τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν μεγιστάνων, νὰ ἀνυψώσῃ ἐν Νικαίᾳ τὴν σημαίαν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας καὶ νὰ συγκροτήσῃ περὶ τὴν πόλιν ταύτην νέον αὐτοῦ ὀρηκτήριον, τὸ ὁποῖον ἔκτασιν μὲν δὲν εἶχε μεγάλην, ἀλλ' ἦτο σφόδρα εἰς τοὺς νέους κατακτητὰς ἐπικίνδυνον, καθ' ὃ πλησιέστατον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ ἄλλοι περὶ αὐτοὺς ἄρχοντες ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθησαν νὰ νικήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην τοῖς Φράγκοις, τὸ μὲν διότι δὲν ἐφρόντισαν

νά ὀργανώσωσι προσηκόντως τὸν στρατὸν, τὸ δὲ διότι πολλάκις ἐν οὐ
 θέοντι ἐρριφοκινδύνευσαν. Ἦτο δὲ ἐν γένει ὁ Λάσκαρις ὀξύτατος τὸν
 χαρακτήρα, ὅπως ἀπεδείχθη μάλιστα ὅτε ἐμονομάχησε πρὸς τὸν
 σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου καὶ ὅτε ἀφειδῶς ρίψας ἑαυτὸν ἐν τῷ μέσῳ
 τῶν Τουρκομάνων συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἄλλ' ὅπως δ' ἦποτε ὁ ἰδρυ-
 τῆς τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας ὠφελήθη ἐπιτηθείως πρῶτον μὲν
 ἀπὸ τῆν ἐν Θράκῃ ἐπανάστασιν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς
 οὓς ἐπροξένησαν εἰς τὸν Ἑρρῖκον οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες τῆς Θεσ-
 σαλονίκης, ἵνα οὐ μόνον ἀναχαιτίση πᾶσαν πρόοδον τῶν φραγκικῶν
 ὀπλων ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐλάχιστά τινα μέρη περιστείλῃ τὰς
 ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου κτήσεις αὐτῶν. Ἀφ' ἐτέρου ὁμοῦς περὶ τὰ
 ἔσχατα ὁ Λάσκαρις ἠναγκάσθη νά παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Τούρκους
 οὐκ ὀλίγας τῶν πόλεων αὐτοῦ· καὶ συζευχθεὶς μὲν εἰς τρίτον γάμον
 τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Κουρτεναίου Μαρίαν, περιελθὼν δὲ εἰς δια-
 πραγματεύσεις πρὸς τὸν Ροβέρτον ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νά δώσῃ τούτῳ
 συζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Εὐδοξίαν καὶ ὡς προῖκα ἀξιόλογόν τι
 τμήμα Ἀσιάτιδος χώρας, ἦτο ὅλως διόλου διατεθειμένος νά διάγῃ
 ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν νέον τῶν Φράγκων κυριάρχην, ὅτε αἴφνης ἀπε-
 θίωσε τῷ 1222 ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, διότι δὲν ἦτο ἔτι οὔτε πεντη-
 κοντούτης. Τινὲς λέγουσιν ὅτι εἶχεν υἱὸν ἀνήλικον ὀνόματι Κωνσταν-
 τῖνον· ἄλλοι δὲ ἀναφέρουσιν υἱὸν αὐτοῦ· ὁ δὲ Νικηφόρος Γρηγορᾶς
 ῥητῶς λέγει· «ἄρρην γὰρ ἦν αὐτῷ παῖς οὐδεὶς.» Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι
 ὅτι κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην, ὅστις εἶχε συζευ-
 χθῆ τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου αὐτῆς
 συζύγου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου· ὁ δὲ Βατάτζης, ὦν πολὺ μᾶλλον
 περισκεμμένος καὶ εὐσταθῆς ἢ ὁ προκατοχος, ἐμελλε νά καταφέρῃ
 πληγὰς καιρίας εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος. Ἰδού
 μετὰ πόσης ἀκριβείας καὶ λεπτότητος σῶμα ἀντιπαραθέτει ὁ Νι-
 κηφόρος Γρηγορᾶς τοὺς χαρακτήρας τῶν δύο πρώτων ἐν Νικαίᾳ αὐ-
 τοκρατόρων. ἌΟ μὲν οὖν βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις, ὀξύς μὲν
 ἦν τὴν ὀρμὴν καὶ ἀνυπόστατος καὶ πλείστας μὲν προκεκινδύνευκε
 μάχας, πλείστας δ' ἀνῶρθωσε πόλεις καλλίσταις οἰκοδομαῖς καὶ πολ-
 λοῖς ἀναλώμασιν, ἀνασοβῶν καὶ ἀναχαιτίζων διὰ τούτων τὴν τῶν
 Λατίνων ὀρμὴν. Ἄλλ' ἐκίβδηλευεν αὐτὴν, ἄωρία πολλάκις εἰς τὰ
 πράγματα χρώμενος. Ὁ δὲ γαμβρὸς καὶ διάδοχος Ἰωάννης ὁ Δού-
 κας, σύνεσιν πλουτῶν φυσικὴν καὶ τρόπων εὐστάθειαν καὶ βεβηκός

ἦθος, κάλλιστα τὴν ἀρχὴν δίδυνε καὶ ἐκόσμει· καὶ τοῖς τε Ῥωμαίων πράγμασι καὶ στρατεύμασι πλείστην ἐν βραχεῖ τὴν ἐπίδοσιν ἐδεδώκει κατὰ τὸ ἐκάτεροις ἀνάλογον, μήτε πρὸ βουλῆς ἐργαζόμενος οὐδὲν, μήτε μετὰ τὴν βουλὴν ἀμελῶν οὐδενός· ἀλλὰ πάντα μέτρῳ καὶ κανόνι διδούς καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι. Ἀλλὰ φαίη ἂν τις εὐστόχως, ὡς καιρὸς ἐκεῖνος τὴν Θεοδώρου τοῦ βασιλέως ὀξεῖαν ἐζήτει ὁρμὴν τοιγαροῦν καὶ ξυνερρῦηκεν· ὁ δ' ἐπεξῆς χρόνος τὴν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου εὐστάθειαν τοιγαροῦν καὶ συνέδρομεν.»

Ὅτε λοιπὸν ἐβασίλευσεν ὁ Ῥοβέρτος, ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἠπειλείτο ἐξ ἴσου καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Πρώτην δὲ καιρίαν πληγὴν ἔλαβεν ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Ἐρρίκου ἐπέμβασις διατελοῦν ἐν ἀναρχίᾳ. Ὁ Βιανδράτε ἐβουλεύετο πάντοτε νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς τὸν Γουλιέλμον τὸν Μομφερρατικόν, ἡ δὲ Μαργαρίτα οὐδένα εἶχεν ἰσχυρὸν προστάτην, ὅτε αἰφνης ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Θεόδωρος, τοῦ ἠποίου ἀνεφέραμεν τὰ πρῶτα στρατιωτικὰ κατορθώματα, «ἀνὴρ δραστήριος, κατὰ Γρηγοράν, καὶ καινὰ δεινὸς ἐπινοῆσαι πράγματα, καὶ αἰεὶ τοῦ πλείονος ἐφιέμενος,» προελάσας πρὸς ἀνατολὰς ἐγένετο εὐχερῶς κύριος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενος προέβη διὰ τῆς Ζαγοράς καὶ κατέλαβε πᾶσαν τὴν μέχρι Ἀδριανουπόλεως, καὶ Φιλίππουπόλεως, καὶ Χριστοπόλεως χώραν. Καὶ τότε ἀποβαλὼν τὸ δευτερεῦον ἀξίωμα τοῦ δεσπότη ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα, ὑπενεδύθη πορφυρίδα, περιεβλήθη ἐρυθρὰ πέδιλα, συνεκρότησεν αὐλὴν βασιλικὴν, προεχειρίσατο δεσπότης καὶ σεβαστοκράτορας, καὶ μεγάλους δομεστικούς, καὶ πρωτοβεστιαρίους, καὶ ἔκοψεν ἴδιον νόμισμα. Ἀπήντησε μὲν περὶ ταῦτα μικρὰν τινα δυσκολίαν, διότι ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος ὁ Μεσοποταμίτης, θεωρῶν τὴν ἐν Νικαίᾳ βασιλείαν κατὰ τοῦτο μάλιστα ὡς μόνην νόμιμον ὅτι παρ' αὐτῇ ἔδρευεν ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης, δὲν ἠθέλησε νὰ στέψῃ τὸν νέον αὐτοκράτορα· οὗτος ὅμως ὑπερενίκησε τὴν δυσχέρειαν ταύτην διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ τόλμης καὶ ὀξύτητος, ἐξορίσας μὲν τὸν Μεσοποταμίτην, σταφθεῖς δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Δημητρίου, ὅστις ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν αὐτοκέφαλον καὶ αὐτόνομον.

Ὁ Ἰωάννης Βατάτζης οὐδὲν ἠθέλησεν ἢ ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Θεοδώρου· ἀλλ' οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκοι

ὡς πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ κατάλυσις τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, ἐπεχείρησαν τῷ 1224 στρατείαν τινὰ ἐπὶ τὴν πόλιν ἐκείνην, κατετροπώθησαν ὁμῶς ὀλοσχερῶς περὶ Σέρρας καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν κακῶς ἔχοντες. Τότε ὁ Θεόδωρος, ὅστις ἐφρόντισε νὰ διατελῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἵνα μὴ περισπᾶται ὑπ' αὐτῶν, ἐκυρίευσεν τὴν Μοσυνούπολιν, τὴν Ξάνθειαν, τὴν Γρατζιανὴν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀφ' ἧς ἐτρέπη λεηλατῶν τὴν χώραν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιζύης, ὅτε ἐνίκησε πάλιν τοὺς Φράγκους. Ἀλλὰ θέν προεχώρησε περαιτέρω ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ πρὸς δυσμὰς, διότι ὁ Γουλιέλμος ὁ Μομφερρατικὸς διεπεραιώθη κατὰ μάρτιον τοῦ 1225 ἐξ Ἰταλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ δυνάμεως, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον τοσαύτας πόρρωθεν προέτεινεν ἀξιώσεις. Ἀπέθανεν ὁμῶς ὁ Γουλιέλμος κατὰ Σεπτέμβριον μηδὲν λόγου ἄξιον διαπράξας. Τὰ στρατεύματά του ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Θεόδωρος ἔμεινε κύριος ἀπόλυτος τῆς χώρας, καὶ ἀφήσας ἡσυχούς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκους, ἡσχολήθη τότε ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ ἐποχιρῶσῃ τὴν δευτέραν τοῦ κράτους αὐτοῦ πρωτεύουσαν, ἦτοι τὸ Δυρράχιον, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ ἐξώσῃ ἐκ τῆς Θεσσαλίας τοὺς κατέχοντας ἐτι αὐτὴν ξένους δυνάστας.

Καὶ ἐνῶ κατελύετο οὕτω ἐν Εὐρώπῃ διὰ παντός τὸ φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπεχείρει ἐν Ἀσίᾳ τῷ 1224 τὰς πρώτας κατὰ τῶν Φράγκων ἐχθροπραξίας αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Βατάτζης, τὸσῶ μάλλον ὅσῳ οἱ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως ἀδελφοί, Ἀλέξιος καὶ Ἰσαάκιος, εἶχον καταφύγει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπεκίνουν τοὺς Φράγκους κατὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτος ἤρπασεν τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ νομίμου διαδόχου Κωνσταντίνου, υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου ὁμῶς διαφωνοῦσιν, ὡς εἶδομεν, οἱ χρονογράφοι. Ὁ Βατάτζης νικήσας κατὰ κράτος τοὺς Φράγκους ἐν μάχῃ αἱματηρᾷ συγκροτηθείσῃ περὶ τὸ Ποιμανηνόν, κατέλαβεν ὅλας σχεδὸν τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτῶν καὶ ἰδίως τὴν Λάμψακον ὅπου ἔκτοτε πολλάκις ἔδρευε, τὸ Ποιμανηνόν, τὰ Λεντιανὰ, τὴν Χαρίσρον καὶ τὸ Βερβενιάκον. Ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ ἔπεσον πλεῖστοι περιφανεῖς Γάλλοι ἰππῶται καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἠχμαλωτεύθησαν· συνελήφθησαν δὲ καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ Λασκάρως, τοὺς ὁποίους

ἐτύφλωσεν ὁ Ἰωάννης. Ἀλλὰ καὶ στόλον συγκροτήσας ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς φραγκικῆς αὐτοκρατορίας τὰς εἰς τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν ὑπαγομένας νήσους Λέσβον, Χίον, Σάμον, Ἰκαρίαν καὶ Κῶν, καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖ τὸν Λέοντα Γαβαλάξ, ὅστις ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων εἶχε καταλάβει τὴν Ῥόδον καὶ τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους. Ὁ Λέων Γαβαλάξ εἶχεν ἰδρύσει αὐτόθι ἰδίαν δυναστείαν, ἥτις ἦτο ὅτε μὲν ὑπήκοος τῆς αὐτοκρατορίας, ὅτε δὲ ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτῆν, ὡς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων τὰ ὅποια ἐκοψεν, ὧν τινὰ μὲν φέρουσι «Καῖσαρ ὁ Γαβαλάξ (ὁ Λέων) ὁ δούλος τοῦ βασιλέως,» ἄλλα δὲ «Ἰωάννης ὁ Γαβαλάξ (ἄδελφός καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος) αὐθέντης τῆς Ῥόδου.» Μετὰ δὲ τὰ προεκτεθέντα ὁ στόλος τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος ἐλεηλάτησε τὰς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὑπαγομένας παραλίαι πόλεις Μάδυτα, Καλλίπολιν καὶ ἄλλας. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Ῥοβέρτον ἐσωτερικαὶ συνωμοσίαι ἠνάγκασαν τὸν Βατάτζην νὰ συνομολογήσῃ τῷ 1225 ἀναχωρᾶς καθ' ἧς παρεχώρησε μὲν εἰς τοὺς Φράγκους χώραν τινὰ περὶ Νικομήδειαν, ἔλαβε δὲ τὸ ἀρχαῖον φρούριον τῶν Πηγῶν. Ὡστε ἐπὶ τέλους ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἐστερήθη καὶ ἐν Ἀσίᾳ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς νήσους καὶ τὰς κυριωτέρας ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις. Ἀπήλαυσεν ὁμῶς εἰρήνην τινὰ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1228 ἐπελθόντος θανάτου τοῦ Ῥοβέρτου.

Ἀλλὰ ποίαν εἰρήνην! Σπανίως κράτος ἐπὶ γῆς περιῆλθεν εἰς τοσοῦτον ἐλεεινὴν κατάστασιν. Οἱ κατακτηταὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διηρημένοι πρὸς ἀλλήλους, ἐγκαταλελειμμένοι ὑπὸ τῆς Εὐρώπης, εἰσαγαγόντες διοικητικὸν σύστημα ἀνεπιτηδειότατον, κατατροπωθέντες πολλάκις ὑπ' ἐκείνων τοὺς ὁποίους τοσοῦτον περιεφρόνουν, ἐκθνήσκον, αὐτοὶ οἱ διάδοχοι τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τῶν Κομνηνῶν, κεκλεισμένοι ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ἄνευ στρατοῦ καὶ χρηματικῶν πόρων, καὶ, τὸ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ πρὸ μικροῦ ἔτι τοσοῦτον ἀρρενωποὶ καὶ ῥέκται, ἐξετραχηλίζοντο πολλάκις εἰς τὴν οἰκτροτέραν ἠθικὴν παρακμήν. Οἱ Ἑνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ πῶς νὰ ἐκμυζήσωσι τὰς τελευταίας τοῦ κράτους τούτου προσόδους, μηδὲως φροντίζοντες περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Ἐπὶ μίαν στιγμὴν, ἀναλογισθέντες τὴν ἀθλιότητα εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν σύμμαχοι,

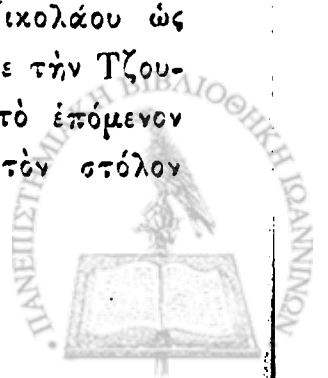

συνέλαβον τὸν σκοπὸν νὰ μεταφέρωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ Ἐνετίας τὴν ἑδραν τοῦ ἰδίου κράτους· ἀλλὰ τάχιστα παρήτησαν τὸ βούλευμα τοῦτο, τοῦ ὑποίου ἢ ἐκτέλεσις ἤθελε πιθανῶς ἐπαγάγει τὴν κατάλυσιν καὶ οὐχὶ τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν. Ὁ τότε Πάπας Ὀνώριος ἐπεκαλεῖτο τὴν συνδρομὴν τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῆς νέας ταύτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ Γαλλίας (Nova Francia, ὡς ἔλεγον τὴν χώραν ἡμῶν), ἀλλὰ δὲν εἰσηκούετο, καὶ ἐν τούτοις ὁ αὐτοκράτωρ Ῥοβέρτος ἀντὶ νὰ πράξῃ τι γενναῖον κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς ἔρωτας ἀθέσμους, μέχρις οὗ οἱ ἀγχανακτῆσαντες βαρῶνοι, ἐμβαλόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα τὴν μὲν ἐρωμένην αὐτοῦ ἐρρινοκόπησαν καὶ ἀπετύφλωσαν, τὴν δὲ μητέρα αὐτῆς ἐπνιξαν. Ὁ ταλαίπωρος Ῥοβέρτος μὴ δυνάμενος νὰ ἐκδικηθῇ, ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην ἵνα ἰστορήτῃ τὰς συμφορὰς του εἰς τὸν Πάπαν. Ὁ δὲ παρεμύθησεν αὐτὸν ὅσον ἠδύνχτο, τὸν ἔδωκε μερικὰ χρήματα καὶ τὸν κατέπεισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐν Εὐβοίᾳ τῷ 1228. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ διαδόχος Βαλδουῖνος Β' (1228—1261) ἦτο παῖς ἐνδεκχέτης. Ὅθεν ἐδέησε νὰ εὕρεθῇ σπουδαιότερός τις τῶν πραγμάτων κυβερνήτης, καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὥστε κατήτησαν νὰ συζητήσωσιν ἂν δὲν συμφέρει νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπὸ τινος καιροῦ ἐπικρατήσαντα τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννην Ἀσάν, τὸν υἱὸν τοῦ θηριώδους Ἰωαννίση. Τελευταῖον ὅμως παρήτησαν τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἀνηγόρευσαν ἐπιμελητὴν τῆς ἀρχῆς τὸν ἐν Νεαπόλει διατρίβοντα πρόην βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην Βρυέννιον, ὅστις καίτοι ἦτο γέρον, ἐλογίζετο εἰς τῶν ἵπποτικωτέρων ἡγεμόνων τοῦ κόσμου, καὶ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ αὐγούστον τοῦ 1231 μετὰ πεντακισίων ἵπποτῶν, 1,200 ἵππων καὶ 5,000 στρατιωτῶν, ἠρραβώνισε μὲν τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν μετὰ τοῦ Βαλδουῖνου Β', ἐστέφθη δὲ συμβασιλεύς καὶ ὑπελήφθη παρὰ πάντων ὡς μέλλον τοῦ κράτους σωτῆρ. Ἀλλ' αἱ χρῆσταὶ αὗται προσδοκίαι ἐματαιώθησαν. Ἀφοῦ ἐπὶ δύο ἔτη ἔμεινεν ἀργὸς ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλέως, ἐπέστρεψεν ὅμως μετὰ τέσσαρας μῆνας μηδὲν μέγα διαπράξας. Καὶ τότε ὁ Βατάτζης ἀπέφασισε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου Ἀσάν, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συμμαχία αὕτη, καθ' ἣν ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Βατάτζη Θεόδωρος Λάσκα-

ρις ἐμελλε νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀσάν Ἑλένην, οἱ δὲ δύο ἡγεμόνες συνεφώνησαν νὰ διανείμωσι πρὸς ἀλλήλους τὸ φραγκικὸν κράτος, ὑπῆρξε βεβαίως διὰ πολλοὺς λόγους ἀναξία τοῦ μεγαλοφυοῦς τῆς Νικαίας βασιλέως· διότι μακρὰ μὲν πείρα εἶχε καταστήσει ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Βούλγαροι ἦσαν πολὺ ἐπικινδυνότεροι τῶν Φράγκων πολέμιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ δὲ πράγματα καθ' ἑκάστην ἐμαρτύρουν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδεμίαν εἶχε χρεῖαν τοιοῦτων συμμάχων ἵνα καταλύσῃ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ὅπως δὲ ποτε, τῷ 1235, ὁ Ἰωάννης Βατάτζης ἀρξάμενος τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐκυρίευσεν ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν τὴν Καλλιπόλιν, ἐπαγαγὼν αὐτόθι σφαγὴν καὶ δῆωσιν δεινὴν· μεθ' οὗ κατέλαβε πᾶσαν τὴν Θρακικὴν χερσόνησον καὶ πᾶσαν τὴν μέχρι τῆς Μαρίτζης γῶραν καὶ αὐτὴν τὴν Τζουρουλόν, τὸ κάλλιστον τῶν Φράγκων φρούριον. Ἀφ' ἐτέρου δὲ κατέφθασε καὶ ὁ Ἀσάν, ἀφοῦ ἐπόρθησε τὰς ἀρκτικὰς ἐπαρχίας, καὶ τῷ 1236 ἐπολιόρκησαν οἱ δύο σύμμαχοι, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε τελευταῖον ἀνέδειξαν δραστηριότητά τινα οἱ Φράγκοι. Ἑνετοὶ, Γενουαῖοι, Πισᾶται καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Β' Βιλλεαρδουῖνος, δραμόντες εἰς βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ κατατροπωθῇ μὲν ὁ στόλος τοῦ Βατάτζη, νὰ καταστραφῶσι δὲ τὰ στίφη τοῦ Ἀσάν καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον κοινὸν τῶν Φράγκων κατόρθωμα. Ἄμα οἱ σύμμαχοι ἐκεῖνοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ἅμα ἡ αὐτοκρατορία ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς πόρους τῆς ἀμέσου αὐτῆς κυριαρχίας, ἐγένετο πρόδηλον ὅτι οὔτε χρήματα οὔτε ἄνδρας εἶχεν ὅπως συγκροτήσῃ στρατὸν ὅπως οὖν ἀξιόλογον. Ὅθεν ἀπῆλθεν ὁ Βαλδουῖνος Β' εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἵνα συλλέξῃ στρατὸν καὶ χρήματα. Καὶ ἐπέτυχε τῶντι κατ' ἀμφοτέρα, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τοῦ στρατοῦ, διότι τῷ 1240 ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ συνεπαγόμενος 700 μὲν ἵπποτας, ἐν οἷς πολλοὺς ἐπιφανεῖς τῆς Γαλλίας ἄνδρας, πλείστους δὲ πεζοὺς καὶ ὑπὲρ τὰς 20,000 ἵππων. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀποθάνει ὁ Βρυένιος, ὁ Βαλδουῖνος Β' ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ Λατίνου πατριάρχου Νικολάου ὡς μόνος τῶν Ῥωμαίων κυρίαρχος, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσέβαλε τὴν Τζουρουλόν. Τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο φρούριον ἐκυριεύθη, κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ ἑνετὸς ναύαρχος Ἰωάννης Μικέλης ἐνίκησε πάλιν τὸν στόλον

τοῦ Βατάτζη· ἀλλ' ἄφ' ἐτέρου οἱ Φράγχοι ἀπέβηκλον πάντα σχεδὸν ὅσα κατεῖχον ἐτι ἐν Ἀσίᾳ, καὶ, συνομολογήσαντες διετείς ἀνακωχᾶς (1241—1243), περιέπεσον αὐτοῖς εἰς ἀδράνειαν καὶ ἀμηχανίαν. Ἐνῶ δ' ἐν Νικαίᾳ πολυμήχανος βασιλεὺς κατέλυε τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁμογενῆ ἀντίπαλον, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἱστορήσει, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγχοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἰδίως ἕνεκεν ἐσχάτης πενίας. Ἐγκαταλειφθέντες κατὰ τὸ σῦνηθες ὑπὸ τε τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες δὲν ἐπεμελοῦντο εἰμὴ μόνον τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν συμφέροντα, καὶ ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἵτινες δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ περὶ τῶν ἰδίων ἡγεμονιῶν, ἐδέησε νὰ ἀποταθῶσιν ἐκ νέου πρὸς τὴν Εὐρώπην. Τῷ 1245 ἀπῆλθε τὸ δεύτερον ὁ Βαλδουῖνος εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐλαχίστας ἐπέτυχε συνδρομᾶς. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀνέχειαν ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον ἐξ οὗ ἦσαν κατεσκευασμένοι αἱ στέγαι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. Εἰς τοσοῦτον ἀθλιότητος περιῆλθον οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως ἐκείνης, ἧτις ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι ἐδίδεν εἰς τοὺς ἡμετέρους αὐτοκράτορας αὐτὴ καὶ μόνη ὑπὲρ τὰ 100,000,000 τοῦ τότε νομίσματος. Οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Βονιφατίων καὶ τῶν Βαλδουῖνων, κατήντησαν ἐπαῖται. Διὰ νὰ πορισθῶσι μερικὰ χρήματα, νῦν μὲν ἐπώλουν λείψανα ἁγίων, νῦν δὲ ἐδανείζοντο ἀπὸ ἰδιώτας. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1248 ὁ Βαλδουῖνος Β' ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος, ἐζήτησε πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ αὐτόθι ἐμπόρου 24,000 ὑπέρπυρα (φρ. 268,800)· καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω τείνων τὴν χεῖρα πότε εἰς τὸν ἕνα πότε εἰς τὸν ἄλλον, ἕνα λάβῃ ὀλίγα τινα χρήματα, καταντήσας νὰ ἐνεχυριάσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν Φίλιππον εἰς τοὺς ἐμπόρους Ἀγγελον καὶ Ἰωάννην Φερρῦ. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη κατάστασις πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ καὶ τῷ 1261 ἀνέκτησαν οἱ ἡμέτεροι εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οὐδὲ ἤθελε παρατείνει ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐδιχοτομεῖτο ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ εἰς δύο αὐτοκρατορίας, τὴν ἐν Νικαίᾳ καὶ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ· καὶ ἐὰν ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία δὲν ἐνόμιζε πρὸ πάντων ἀπαραίτητον νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἐνότητά αὐτοῦ.

Τὸ ἔργον αὐτῆς τοῦτο διευκολύνθη ὑπὸ τῆς ἀκαθέκτου ὀρμῆς καὶ τῆς ἀχορέστου πλεονεξίας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Ἀγγέλου Κομνηνεῦ. Τῷόντι ὁ ἀνὴρ οὗτος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθὲν μέγα κράτος, τὸ ὁποῖον ἠπλοῦτο ἀπὸ Δυρραχίου μέχρι Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Ἀδριανουπόλεως, ἐπετέθη καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων τῷ 1230. Κακῶς τῇ ἀληθείᾳ ποιῶν, διότι ὄφειλεν ἐν μέρει τὰς ἐπιτυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς φιλικὰς καὶ συγγενικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας συνῆψε πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἀσάν, καὶ διότι ἐν κατεκρίναμεν πᾶσαν πρὸς τοὺς Βουλγάρους συμμαχίαν καθὸ συνεπαγομένην τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν εἰς πᾶ κατὰ τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονικὰν πράγματα, οὐδὲν ἦττον ἀποδοκιμάζομεν πᾶσαν διάλυσιν τῶν πρὸς αὐτοὺς ὑφισταμένων εἰρηνικῶν σχέσεων καθὸ δυναμένην νὰ προκαλέσῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ὀλοσχερῆς καταστροφὴ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τοῦ τότε Ἑλληνισμοῦ. Ὅ,τι λοιπὸν φρονημώτερον εἶχεν οὗτος νὰ πράξῃ ἦτο νὰ περιορίζῃ ὅσον ἔνεστι τὸν Βουλγαρισμὸν εἰς τὰς παρ' αὐτοῦ καταληφθεῖσας πρὸ αἰῶνων χώρας, ὅπως ἐπολιτεύθη πρότερον ὁ Θεόδωρος, ὅστις, μεταβαλὼν ἔπειτα ἄνευ λόγου σύστημά, εἶναι τοσοῦτω μᾶλλον ἀξιοκατάκριτος ὅσοι ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, μακρὰν τοῦ νὰ κληρονομήσῃ τὴν θηριωδίαν τοῦ πατρός του, ἦτο ἡγεμῶν μετριοπαθῆς, ἂν ὄχι φιλάνθρωπος. Καὶ ἐτιμωρήθη ὁ Θεόδωρος διὰ τὸ σφάλμα αὐτοῦ ἐκεῖνο, διότι συγκροτηθεῖσας κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1230 μάχης περὶ Κλοκοτινίτζαν παρὰ τὸν Ἐβρον ποταμὸν, ἐνίκηθη κατὰ κράτος καὶ ἡχμαλωτεύθη αὐτός τε καὶ πολὺ πλῆθος τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ἀσάν ἐπολιτεύθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἡττηθέντας, ἀπολύσας μὲν τοὺς πλείστους τῶν αἰχμαλώτων, ἀγωνισθεῖς δὲ διὰ παντὸς τρόπου νὰ περιποιηθῇ τὴν εὐνοίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο εὐχερῶς κυριεύσας τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ Διδυμότειχον, τὸ Βολερόν, τὰς Σέρρας, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Πρίλαπον, τὸ Ἀλβανὸν καὶ μέχρι τῆς Ἰλλυρίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μεγάλης Βλαχίας ἀφ' ἑτέρου ἐπιδραμῶν μεθ' ὃ ἐπανῆλθεν εἰρηνικῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ χώραν. Καὶ αὐτὸς ὁ Θεόδωρος κατ' ἀρχὰς οὐδὲν ἄλλο κακὸν ἔπαθε παρὰ τὴν αἰχμαλωσίαν· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐφωράθη παρασκευάζων ἐπιβουλάς, ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ Ἀσάν. Ἐν τούτοις ὁ νεώτερος τοῦ Θεοδώρου ἀδελφός, ὁ δεσπότης Μανουὴλ, διασωθεὶς ἐκ τῆς περὶ Κλοκοτινίτζαν μάχης, ἀνηγορεύθη ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτωρ καὶ διετήρησε τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ δεκαετίαν

(1230—1240) μὴ ἐνοχλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀσάν, τοῦ ὁποίου ἦτο γαμβρός ἐπὶ θυγατρί. Ἀφοῦ δὲ εἰς μάτην ἐζήτησε νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὸν Βατάτζην, ἀπέκλινε πρὸς τοὺς Λατίνους, ὑπέσχετο ὑποταγὴν εἰς τὸν Πάπαν ἐν τε τοῖς κοσμικοῖς καὶ τοῖς πνευματικοῖς πράγμασι καὶ ὤμοσεν ὄρκον φεσυχλικῆς πίστεως πρὸς τὸν πρίγκηπα τοῦ Μωρέως Γοδοφρέδον Β', ὅπερ ὅμως μόνον ὑπὸ τῶν Φράγκων λεγόμενον φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον, διότι ἀφοῦ ὁ Μανουὴλ προέκειτο νὰ μὴ διατηρήσῃ πλήρη ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἐννοοῦμεν διατί ἤθελε θυσιάσει αὐτὴν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ξένων ἐκείνων δυναστῶν ἢ ὑπὲρ τοῦ ἐν Νικαίᾳ ὁμογενοῦς καὶ ὁμοδόξου αὐτοκράτορος.

Ἄλλως τε, ἂν καὶ ὁ Μανουὴλ ἐξηκολούθει ἄρχων ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ καλούμενος αὐτοκράτωρ καὶ κόπτων, ὅπως προηγουμένως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὑπέρπυρα καὶ χαλκᾶ νομίσματα, τὸ κράτος αὐτοῦ δὲν εἶχε πλέον τὴν προτέραν ἔκτασιν. Παρεκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀσάν κυριευθεισῶν χωρῶν καὶ πόλεων, τὸ κράτος τοῦτο ὑπέστη τότε καὶ ἄλλην κολόβωσιν. Ὁ πρῶτος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἰδρυτῆς, ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνὸς ἀποθανὼν τῷ 1214, εἶχε καταλίπει ἐκ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ γάμου υἱὸν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Θεοδῶρος δὲν εἶχε σεβασθῆ τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο νόθος, ἔλεγε δὲ αὐτὸν νόθον, διότι ἡ μήτηρ του ἦτο στενὴ συγγενὴς τοῦ Μιχαὴλ. Ὁ νέος ἐκεῖνος Κωνσταντῖνος Ἀγγελος καλούμενος, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Μιχαὴλ Β', κατέφυγε τότε εἰς Πελοπόννησον· ὅτε δὲ συνέβη ἡ τοῦ Θεοδώρου αἰχμαλωσία παρέστη εἰς μέσον καὶ ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ λάβῃ τὴν ἀρχὴν τῶν τοῦ πατρὸς κτήσεων ἦτοι τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας· ὥστε προέκυψεν ἤδη νέον δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας, καὶ τὸ ὁποῖον διαιρεθὲν βραδύτερον εἰς δύο καὶ τρία μάλιστα κλάσματα, ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον μέχρι τοῦ 1318 καὶ ἔχον σχέσιν μᾶλλον πρὸς τοὺς Φράγκους τῆς Ἀχαΐας ἢ πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὅλως κατελύθη ἡ οὕτω πολυειδῶς ἀκρωτηριασθεῖσα αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν πρώτοις τῷ 1240 ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, χηρεύσας πρὸ μικροῦ, ἔλαβε σύζυγον τὴν ὠραίαν τοῦ Θεοδώρου θυγατέρα Εἰρήνην καὶ δεῖξας πλείονα πρὸς τὴν νέαν σύζυγόν του στοργὴν ἢ πρὸς τὴν θυγατέρα του, τὴν σύζυγον τοῦ Μανουὴλ, οὐ μόνον

νον ἀπέλυσε τὸν Θεόδωρον, ἀλλὰ καὶ συνέδραμεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος ἦτο τυφλὸς, ἐπέστη μὲν ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Ἰωάννης, πράγματι ὅμως ἡ κυβέρνησις διεξήγετο ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ ἐξωστὴς Μανουὴλ ἐνέβαλε τῇ συνδρομῇ τοῦ Βατάτζη εἰς Θεσσαλίαν, τῷ δὲ 1242 ἐπελθὼν καὶ αὐτὸς ὁ Βατάτζης μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς Μακεδονίαν, ἠνάγκασε τὸν Ἰωάννην Ἀγγελὸν νὰ ἀποθέσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, νὰ ὀνομασθῇ ἀπλῶς δεσπότης καὶ νὰ ἄρχῃ τῆς Θεσσαλονίκης ὡς ὑποτελὴς αὐτοῦ. Μετὰ δύο ὅμως ἔτη ἀπέθανεν ὁ δεσπότης Ἰωάννης, ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν ἀδελφὸς τοῦ Δημήτριος εἰς τσαούτην ἀγανάκτησιν ἔφερε τοὺς Θεσσαλονικεῖς διὰ τῶν ἀκολασιῶν αὐτοῦ ὥστε φυσικῶς τῷ λόγῳ προεκλήθη νέα τοῦ Βατάτζη ἐπέμβασις. Ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε τόσῳ μᾶλλον νὰ ἐπεμβῇ ὅσῳ συγχρόνως ἡ βασιλεία τῶν Βουλγάρων εἶχε περιέλθει εἰς τὸν ἀνήλικον υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Ἀσάν, τὸν Μιχαὴλ (1246—1257). Ὅθεν ὠφελούμενος ἐξ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων περᾶ τὸν Ἑλλήσποντον τῷ 1246, κυριεύει τὰς Σέρρας, τὸ Μελένικον, τὸν Στενίμαχον, τὰ Τζέπαινα καὶ τὰ περὶ τὴν Ῥοδόπην καὶ ἔπειτα τραπεῖς πρὸς βορρᾶν κατὰ τῆς χώρας τῶν Βουλγάρων παραλαμβάνει τὸ Στούμπιον, καὶ τὸ Χοτοβὸν, καὶ τὸ Βελεβούδιον, καὶ τὰ Σκόπια καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις, ἀναγκάσας τὸν Μιχαὴλ νὰ προτείνῃ λόγους περὶ εἰρήνης. Τελευταῖον δὲ κατὰ νοέμβριον εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην, συνέλαβε καὶ ἐξώρισεν εἰς Λεντιανὰ τὸν Δημήτριον, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Θεόδωρον κτήματά τινα περὶ Βοδενὰ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀσίαν καταλιπὼν ἐν Εὐρώπῃ ἐπίτροπον αὐτοῦ πληρεξούσιον τὸν μέγαν δομέστικον Κομνηνὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ, τὸν βραχύτερον γενόμενον ἰδρυτὴν τῆς τῶν Παλαιολόγων δυναστείας.

Ἡ κατάλυσις τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας καὶ ἡ συνένωσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν τὴν ἐν Νικαίᾳ ἰδρυθεῖσαν, μαρτυρεῖ ὅτι οὗτος, ὅσον καὶ ἂν εἶχε πραρακμάσει, διетήρει ἔτι συστατικὰ τινα πολιτικῆς ἐμπειρίας, δεξιότητος καὶ δυναμειῶς πλειότερα τῶν ὅσα ἐφθασε νὰ προσλάβῃ ὁ πρὸ μικροῦ εἰς νέον πολιτικὸν βίον ἀνακύψας νέος Ἑλληνισμός. Ἡ δὲ ἔνωσις αὕτη ὑπῆρξε μὲν τὸ κυριώτατον κατόρθωμα τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη, ἀλλ' οὐχὶ τὸ μόνον. Εἶδομεν ὅτι ἀνέκτησεν ἀπάσας τὰς νήσους καὶ χώρας

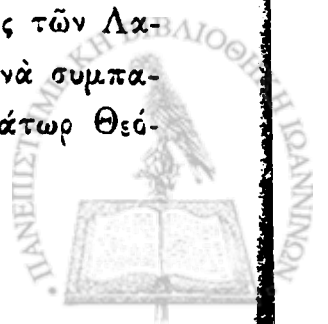

ὅσοι ἀπετέλουν τὸ ἕμεσον τοῦ Λατίνου βασιλέως κράτος καὶ ὅτι περιώρισεν αὐτὸν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ κυριεύσῃ τὴν μεγάλην ταύτην πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἤξευρεν ὅτι ἡ πτώσις αὐτῆς ἦτο προεχθὴς καὶ ἀναπόδραστος. Ὅθεν ἠσχολήθη ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἀσιανῶν αὐτοῦ ἐπαρχιῶν ῥύθμισιν. Αἱ ἐπαρχίαι αὗται, αἵτινες οὐδένα ἔτρεχον ἀπὸ δυσμῶν, ἦτοι ἀπὸ τῶν Φράγκων, κίνδυνον, εἶχον ἀσφαλισθῆ προσφάτως καὶ ἀπὸ Ἀνατολῶν, ἦτοι ἀπὸ τῶν ἐν Ἰκονίῳ Τούρκων, διὰ παραδόξου συνδρομῆς περιστάσεων. Καθ' οὗς χρόνους ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐπεχείρει τὴν καταστροφὴν τοῦ προμαχῶνος, ὅστις ἐπὶ χίλια ἔτη ὑπερεμάχει ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τῶν ἀπ' ἀνατολῶν ἀδιαλείπτως ἀνανεουμένων πολεμίων, ἐπέσκηπτεν ἀπὸ τὰ βόρην τῆς Ἀσίας νέα φοβερά καταγιγίς Μογγολικῶν σιτιφῶν, ἅτινα ἀνήκοντα εἰς φυλὴν ὅπως ἄλλοτρίαν τῆς Καυκασικῆς καὶ εἰς ἀναριθμήτους μυριάδας συναγελασθέντα ὑπὸ ἓνα τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Τεμουτζίν, τὸν ἐπονομασθέντα Τσιγγισχάν, ταῦτον εἰπεῖν αὐτοκράτορα, κατέκλυσαν ὡς τεραστία τις πλήμμυρα ἅπασαν τὴν ἄχανῃ γῶραν τὴν ἀπλουμένην ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας πρὸς μεσημβρίαν, μέχρι τῆς Πολωνίης πρὸς βορρᾶν. Ὁ ἐν Ἰκονίῳ Σελδζουκίδης σουλτάνος βλέπων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν χειμάρρον τοῦτον, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπεμακρυνε τοὺς Μογγόλους τελέσας φόρον εἰς αὐτούς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισε φρόνιμον νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα ὅστις τοιοῦτοτρόπως ἠτφάλισθη διττῶς ἀπ' ἀνατολῶν, ἀπὸ τε δηλ. τῶν Τούρκων καὶ ἀπὸ τῶν Μογγόλων. Καὶ τότε ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες κακῶς ἔχουσαι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀγγέλων, δὲν ἠτύχησαν βεβαίως πολὺ οὐδ' ἐπὶ τῶν ἀδιακόπων ἀνωμαλιῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθη ἡ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορία ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασχάρεως. Νῦν δὲ οὐ μόνον αἱ πόλεις ἀνεκτίσθησαν, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία πολλὴν ἔλαβον τὴν ἐπίδοσιν. Ὁ βασιλεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ἀπάσας τὰς ἀνάγκας τῆς αὐτῆς ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ κτημάτων· ἐπήρκει δὲ ἐξ αὐτῶν οὐ μόνον εἰς τὰς συνήθεις τῆς βασιλείας δαπάνας ἀλλὰ καὶ εἰς συντήρησιν πολλῶν εὐεργετικῶν καταστημάτων οἷον γηροτροφείων, πτωχοτροφείων καὶ νοσοκομείων.

Εἶναι ἀληθές ὅτι μὴ ἀρκετοὶ εἰς τὰς συνετὰς ταύτας διατάξεις, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἔπραξε καὶ τινὰ τὰ ὑποῖα μαρτυροῦσιν ὅτι δὲν ἦτο ἀνώτερος πολλῶν ἐκ τῶν ἡμικρημένων δοξαστιῶν αἵτινες ἐπεκράτουν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Ἐκτίσει ναοὺς περικαλλεῖς καὶ μοναστήρια πολυτελῆ, καταδαπανῶν περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα χρήματα, τὰ ὁποῖα ἠδύνατο ἐπωφελέστερον νὰ ἀναλωθῶσιν εἰς συντήρησιν στρατοῦ καὶ στόλου, καὶ ὑποθάλπων τὸν μοναχικὸν βίον, ὅστις δὲν συνετέλει βεβαίως εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ἐνόμισε, κατὰ τὴν ἄλλοτε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δυτικῇ, Εὐρώπῃ ἐπικρατήσασαν δοξασίαν, ὅτι δικαιούται καὶ δύναται νὰ ρυθμίση τὴν χρῆσιν τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας. Οἱ πλούσιοι ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο τότε πολλὰ βαρύτιμα γουναρικὰ καὶ πολλὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα. Καὶ τὰ μὲν γουναρικὰ ἤρχοντο ἀνέκκαθεν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, τὰ δὲ μεταξωτὰ, ἐν ὧσιν μὲν ὑφίστατο ἀκέραιον τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος, κατεσκευάζοντο ἐντὸς αὐτοῦ καὶ μάλιστα εἰς Θήβας καὶ εἰς τὰς ἄλλας κυρίως Ἑλληνικὰς χώρας, ἀφοῦ δὲ αἱ χώραι αὗται κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀπέβησαν καὶ τὰ μεταξωτὰ προῖον ἐξωτερικῆς βιομηχανίας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν αὐτῶν καὶ τῶν βαρυτίμων γουναρικῶν, ἀπαιτήσας νὰ ἀρχῶνται πάντες εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους βιομηχανήματα. Καὶ ἡ μὲν διάταξις αὕτη, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας ἀπαγορεύσεις, ἔπεσε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀχρηστίαν· ἀλλ' ὑποσθῆποτε ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ προσοχὴ ἣν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπέστησεν εἰς τὰ οικονομικὰ τοῦ κράτους ζητήματα, ἡ δ' ἐπίδοσις ἣν ἔλαβον τότε ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἐν Ἀσίᾳ μαρτυρεῖ, ὅτι, μεταξύ πολλῶν ἐσφαλμένων, εἶχε καὶ πολλὰς ὑγιεῖς περὶ δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς οἰκονομίας ἀρχάς, ὅπως ἀνέκαθεν συνέβη, εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν βασιλείαν.

Ἀξιοσημνημόνευτοι ὡσαύτως εἶναι αἱ ποικίλαι σχέσεις εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἰωάννης Βατάτζης περιῆλθε πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁ τότε αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος Β', ὁ τοῦ Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα ἐγγονος, ἦτο, ὅπως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Γερμανίας, πολέμιος τοῦ Πάπα· ὁ δὲ Πάπας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης τῶν Λατίνων τῆς Ἀνατολῆς, ἄρα οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ συμπληθῶσι πρὸς τὸν Φρειδερίκον. Ἦδη ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτωρ Θεό-

δωρος Ἄγγελος Κομνηνὸς εἶχε συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας πρὸς τὸν ἰσχυρὸν μονάρχην τῆς δύσεως τῷ 1229, διόπερ καὶ ἀφωρίσθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Πάπα. Ὁ δὲ Βατάτζης συνῆψεν ἐτι οἰκειότερας σχέσεις πρὸς τὸν Φρειδερίκον Β', διότι μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εἰρήνης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρως, ἐνυμφεῦθη τῷ 1244 τὴν νόθον θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Γερμανίας Ἄνναν ἢ Κωνσταντίαν, καὶ ἔκτοτε διετέλεσεν εἰς συνεχῆ πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον ἡγεμόνα ἀλληλογραφίαν, ἧς 3 ἐπιστολαὶ τοῦ Φρειδερίκου πρὸς τὸν Βατάτζην ἀνευρεθεῖσαι ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας, ἐδημοσιεύθησαν κατὰ πρῶτον, τῷ 1855, ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Γουσταύου Οὐολφίου. Σὺν ταύταις δὲ ἀνεκαλύφθη καὶ ἐδημοσιεύθη ἑτέρα, τετάρτη ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ Φρειδερίκου πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνὸν Δούκαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων συνάγονται περιεργότατα πράγματα· ὅτι ὁ Βατάτζης, ὅστις, ὡς ἄλλοθεν ἦτο γνωστὸν, εἶχε πέμψει ἀξιόλογον χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν πενθερόν του, ἐξαπέστειλε προσέτι εἰς αὐτὸν, τῷ 1250, «χειρὰ τινα τῶν ὑπ' αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ὀπλιτῶν» ὅτι ὁ Φρειδερίκος ἐνόμιζε τούτου ἕνεκα καθῆκον αὐτοῦ νὰ πληροφορῇ τακτικῶς τὸν Βατάτζην περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πολεμικῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων καὶ ὅτι δὲν ἐδίσταζε κατὰ μὲν τοῦ Πάπα νὰ ἐπισωρεύῃ δεινὰς προσβολὰς καὶ ὕβρεις, τοὺς δὲ Γραικοὺς νὰ ἰνομάζῃ εὐσεβεστάτους καὶ ὀρθοδόξοτάτους.

Ἐννοεῖται ὅτι πάντα ταῦτα ἐτάραζαν τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ὅπερ διὰ τοσοῦτων ἀδικιῶν καὶ ἀγώνων εἶχε κατασκευάσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατέρρευε, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ, εἶχεν ἀπεναντίας χρεῖαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἡ ἐλπίς ὅτι διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνου αὐτοκράτορος καὶ Λατίνου πατριάρχου οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ὑποταχθῆ εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, διελύθη ὡς ὄνειρον. Οἱ Ἕλληνες, κληρικοὶ τε καὶ λαϊκοί, εἴτε ἐπιεικῶς εἴτε δυσμενῶς ἐπολιτεύοντο πρὸς αὐτοὺς οἱ Φράγκοι, ἐνέμενον οὐδὲν ἦττον πιστοὶ εἰς τὰ δόγματα τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ὑπέρτατον ἀρχηγὸν εἰμὴ τὸν ἐν Νικαίᾳ ἐδρεύοντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Τότε ὁ Ῥωμαϊκὸς θρόνος ἐνόησεν ὅτι ἐπὶ ματαίῳ ἐχύθη τοσοῦτον αἷμα, ἐπὶ ματαίῳ ἐγένοντο τσαῦται καταστροφαὶ καὶ ὅτι ἄλλο δὲν τῷ μένει εἰμὴ νὰ ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα καὶ τὸν παρ' αὐτῷ πατριάρ-

χην τὰς διαπραγματεύσεις, τὰς ὑποίας ἄλλοτε τοσάκις εἶχεν ἐπιχειρήσει πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας καὶ πατριάρχας. Οἱ ἡμέτεροι ἀπήντησαν μετὰ τῆς συνέσεως καὶ μετριοπαθείας, ἦν συνήθως ἔδειξαν εἰς τὰς πρὸς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν σχέσεις αὐτῶν. Εἶπον ὅτι εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν Πάπαν ὡς τὸν πρῶτον ὄλων τῶν πατριαρχῶν, ἐπιτρέποντες μὲν τὴν εἰς αὐτὸν ἐκκλησίαν ὡς ὑπατοῦ δικαστήν, ὑπακούοντες δὲ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς δογματικὰς αὐτοῦ ἀποφάνσεις καθόσον δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων θεσπισθέντα· ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήντησαν εὐλογώτατα νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν εὐχαρίστησε τὸν Ἰννοκέντιον Δ', καὶ ἡ διαπραγματεύσις διεκόπη.

Ἄλλὰ καὶ τὰ γράμματα τὰ τοσαύτην παθόντα συμφορὰν διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤρχισαν πάλιν νὰ καλλιεργῶνται ἐν Νικαίᾳ. Ὁ Βατάτζης καὶ ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος Εἰρήνη, ἐπροστάτευσαν νέον ἔτι ὄντα τὸν Γεωργίον Ἀκροπολίτην, ὅστις ἔγραψε Χρονικὴν συγγραφὴν περιέχουσαν τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἀνακτήσεως αὐτῆς ἐπὶ Μιχαὴλ Πηλαιολόγου, καὶ τὸν Νικηφόρον Βλεμμίδην ἀκμάζοντα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἕνεκα τῆς ποικίλης αὐτοῦ παιδείας καὶ διδάσκαλον διατελέσαντα τοῦ τε Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ πολλῶν ἄλλων, πρὸ πάντων δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Βατάτζη, Θεοδώρου. Τὸ δὲ σπουδαιότερον ἢ Βλεμμίδης ἦτο ἀνὴρ χρηστός, καὶ γενναῖος καὶ ἔδωκε ποτε δεῖγμα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ τιμῶν ἐξ ἴσου αὐτὸν τε καὶ τὸν βασιλεῖα Ἰωάννην Βατάτζην. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε διατελέσει πιστὸς πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον Εἰρήνην, ἧτις ἂν δὲν ἐδελέαζεν αὐτὸν διὰ τοῦ κάλλους, ἐδέσποζεν ὁμως αὐτοῦ διὰ τοῦ ἀρρενωποῦ καὶ ἀρχικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ δευτέρα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φρειδερίκου Β', καίτοι νεωτάτη καὶ ἴσως διὰ τὴν τῆς νεότητος ἀπειρίαν, δὲν κατῴρθωσε νὰ προσηλώσῃ αὐτὸν ἀπερισπάστως. Μεταξὺ δὲ τῶν κυριῶν ὄσαι συνώδευσαν αὐτὴν ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὑπῆρχε μία, ἦν οἱ ἡμέτεροι ὀνομάζουσι Μαρκεσίνην, καὶ παριστῶσιν ἄμαχον κατα τε τὸ κάλλος καὶ τὴν εὐφυΐαν. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς χάριτας ταύτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐκυριεύθη ὑπ' αὐτῆς ὥστε ἐπέτρεψε νὰ κοσμηθῆται διὰ βασιλικῶν συμβόλων, φοροῦσα πέδιλα πορφύρα καὶ ἰπκίοντα ἵππον διὰ πορφύρας ὡσαύτως κεκοσμημένον. Καὶ οἱ μὲν πλεί-

στοι τῶν αὐλικῶν δὲν ἐδίσταζον νὰ τιμῶσι τὴν ἐρωμένην ὡς βασιλίδα, ὁ δὲ Βλεμμίδης, μὴ ἀνεχόμενος τὸ σκάνδαλον, ἔσκωπτε καὶ κατέκρινεν αὐτὴν ἀναφανδόν. Ἐπειδὴ δὲ ποτε ἡ Μαρκεσίνα ἠθέλησε νὰ προσέλθῃ ἐν συνοδίᾳ λαμπρᾷ εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ μονὴν ἣν εἶχε κατασκευάσει ἑαυτῷ ὁ σοφὸς καθηγητής, ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀπέπεμψεν αὐτὴν μὴ ἐπιτρέψας τὴν εἰσοδόν. Ἡ φίλη τοῦ βασιλέως προσέδραμε τότε πρὸς αὐτὸν ζητοῦσα ἐκδίκησιν καὶ ἔχουσα συνηγόρους τοὺς περὶ αὐτὴν κόλακας. Ἄλλ' ὁ Βατάτζης, ἂν δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ κάλλους, εἶχε τὴν σύνεσιν τοῦ νὰ κατανοῇ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος καὶ ἐτίμα τὸν ἄνδρα, ὃν κατηναγκάζετο νὰ τιμωρήσῃ. Ὅθεν κατηφῆς γενόμενος καὶ δακρύσας αἶνα τί με κολάζειν ἄνδρα δίκαιον συνωθεῖτε,» ἀπήντησεν· αἰεὶ γὰρ μοι πρὸς βουλήσεως ἦν ἀτιμίας ὁμοῦ καὶ αἰσχύνης καθῆσθαι ἐκτός, ἀκίβδηλον ἂν τὸ τῆς βασιλείας ἐτήρουν σεμνὸν καὶ αὐτός· νῦν δὲ τὰς αἰτίας τῶν ἐμῶν ὕβρεων καὶ τῆς βασιλείας αὐτῆς αὐτὸς παρεχόμενος, προσηκούσας λοιπὸν ἀπολαμβάνω ἐντεῦθεν τὰς ἀμοιβὰς καὶ τῶν πονηρῶν σπέρματων ἄξια τὰ γεώργια.»

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης· μεγαλεπήβουλος, μεγαλοπράγμων καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ἀδυναμίαις μεγαλόφρων. Ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅποσον ἥρωϊκοὶ ἦσαν οἱ Φράγκοι ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐξεπόρθησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὅποσον ἔλεεινοὶ οἱ Ἕλληνες οὓς κατέναντι αὐτῶν ἀπήντησαν, πάλιν δὲ ὅποσον ἥρωϊκοὶ ἀπέβησαν οἱ Ἕλληνες μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου καὶ ὅποσον ἔλεεινοὶ κατήντησαν οἱ Φράγκοι, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Σαϊκσπέρου δραματουρηθεῖσαν πάλιν τοῦ Χάμλετ καὶ τοῦ Λαέρτου, ἣν παρέθηκεν ἤδη ὁ Μακώλαιϋ ὅτε ἐξιστόρησε τὰς ἀναλόγους περιπετείας τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα. Κατ' ἀρχὰς ὁ Λαέρτης ἐπλήγωσε τὸν Χάμλετ, ἔπειτα ὁμως ἀνταλλαγέντων ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀμοιβαίων ὄπλων, ὁ Χάμλετ ἐπλήγωσε τὸν Λαέρτην. Οἱ Φράγκοι κατ' ἀρχὰς, ὄντες μαχιμώτεροι τῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων καὶ εὐτυχήσαντες νὰ ἄγωνται ὑπὸ τοῦ Δανθόλου καὶ τοῦ Βονιφατίου, κατίσχυσαν τῶν ἀντιπάλων, οἵτινες οὐ μόνον κατώτεροι ἦσαν ἐκείνων μαχηταί, ἀλλ' ἔλαβον τὴν ἀτυχίαν νὰ ἔχωσιν ἀρχηγούς τοὺς Ἀγγέλους Ἰσαάκιον καὶ Ἀλέξιον. Προϊόντος ὁμως τοῦ χρόνου ἐξέλιπε μὲν ὁ πρῶτος ἐκείνος φραγκικὸς στρατὸς, ἕτερος δὲ δὲν

κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῆ δι' ἑνδεῖαν χρημάτων ὥστε οἱ Φράγκοι ἀπέβαλον, ἕνεκα τῆς διοικητικῆς αὐτῶν ἀνικανότητος, τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν. Ἀπεναντίας δὲ οἱ ἡμέτεροι, συνελθόντες ἐκ τῆς πρώτης καταπλήξεως καὶ συνετισθέντες ὑπὸ τῆς ἀτυχίας, ἀνέδειξαν ἡγεμόνας γενναίους ἄμχ καὶ ἐμπείρους, ἐν Ἡπείρῳ μὲν τοὺς Κομνηνοὺς Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν Βατάτζην. Ἐντεῦθεν κατελύθη μὲν τάχιστα τὸ λατινικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι ἐμελλε προσεχῶς νὰ καταλυθῆ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴ αὐτοκρατορία. Ἄλλ' ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπέπρωτο νὰ κατορθωθῆ οὔτε ὑπὸ τοῦ Βατάτζη, οὔτε ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποθανόντος τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῇ 30 ὀκτωβρίου 1255, διεδέξατο μὲν αὐτὸν ὁ υἱὸς τοῦ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, ὅστις καὶ ἡλικίαν ὄριμον εἶχεν, ὧν τριάκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν, καὶ παιδείαν οὐ μικράν, καὶ στρατιωτικὴν δεξιότητα ἰκανὴν, διότι κατετρόπωσε τοὺς ἐμβαλόντας αὐτῆς εἰς Μακεδονίαν Βουλγάρους καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ περισταλῶσιν ἐντὸς τῶν προτέρων ὁρίων. Ἄλλ' ἦτο δὺςπιστος, καὶ τὸ χεῖριστον παλίμβουλος περὶ τὰς δὺςπιστίας, εἰς ὃ συνετέλει ἴσως καὶ ἡ νοσηρὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ κατάστασις, ἐκ δὲ τούτου διηκούλουνεν ἂν δὲν προεκάλεσε τὴν πτώσιν τῆς δυναστείας αὐτοῦ.

Ἦκμαζε τότε εἶπερ ποτὲ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ τῶν Παλαιολόγων οἶκος. Ὁ οἶκος οὗτος ἦτο ἀρχαῖος, διότι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀναφανεῖς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀνέδειξεν ἕκτοτε ἐκ διαλειμμάτων ἄνδρας πολιτικούς καὶ πολεμικούς λόγου ἀξίους. Ἐσχάτως ἔτι ὁ Βατάτζης, καταλύσας τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλείαν, εἶχε καταλίπει αὐτόθι πληρεξούσιον αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον, τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος ἀπέβιωσε μετ' οὐ πολὺ, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαὴλ ἦτο ἢ τοῦλάχιστον ἐλογίζετο ὁ δεξιώτερος τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους στρατηγῶν. Ἐπωφθαλμίασεν ἄρα γε ἕκτοτε εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν; Καθὼς συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, βραδύτερον ἐλέγετο ὅτι ἡ πρεσβυτέρα αὐτοῦ ἀδελφὴ Ἐὐλογία, ἣτις εἶχεν ἐπιμεληθῆ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας, ἐσυνήθιζε νὰ κατευνάζῃ τὰς παιδικὰς αὐτοῦ κραυγὰς καὶ νὰ ἀποκοιμίζῃ αὐτὸν ἄδουσα ἄσμάτιον λέγον, ὅτι θέλει γίνεαι ποτὲ βασιλεὺς, ὅτι θέλει εἰσελθεῖ εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τῆς χρυσοῦς πύλης καὶ

ὅτι θέλει κατορθώσει μεγάλα πράγματα· αἶψα δὲ τὸ λεγόμενον, καθ' ἃ ἱστορεῖ Γεώργιος Παχυμέρης, ὡς εὖγε τῷ βασιλεῖ τῆς πόλεως, καὶ ὡς κατὰ χρυσέαν πύλην εἰσελθεῖν μέλλοι, καὶ ὡς τὸ καὶ τὸ, ἐκεῖσε μεγαλυνοόμενος ἐκτελέσειεν.» Τὸ βέβηχον εἶναι ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ ἰσχυροῦ Βατάτζη κατηγορήθη ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ἀλλ' ἠθώθη δι' ἔλλειψιν ἀποδείξεων καὶ ἀνέκτησεν αὐθις τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλέως. Ὅταν ἐπειτα ὁ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις βασιλεύσας ἐστράτευσε κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπέτρεψε τῷ Μιχαὴλ Παλαιολόγῳ τὴν διοίκησιν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Βιθυνίας. Τότε ὁ Μιχαὴλ κατηγορήθη πάλιν ὡς μελετῶν ν' ἀρπάσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀντὶ νὰ περιμείνῃ νὰ δικασθῆ κατέφυγεν εἰς Ἰκόνιον, ἐκεῖθεν πέμψας τῷ βασιλεῖ ἀπολογία. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ἀντὶ ἢ νὰ συγχωρήσῃ αὐτὸν εἰλικρινῶς ἢ νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ παρασταθῆ εἰς τὸ ἀρμόδιον δικαστήριον, ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐπάνοδόν του, ἐξηλούθησε δὲ δυσπιστῶν πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὅθεν ἐπειδὴ ὁ δεσπότης Ἡπείρου Μιχαὴλ Κομνηνὸς ὑπερέβη τὰ ταχθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Βατάτζη ὄρια, ὁ Λάσκαρις ἔπεμψε μὲν κατ' αὐτοῦ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἐπέτρεψε δ' αὐτῷ δυνάμεις οὐχὶ ἀποχρώσας· καὶ μετ' ὀλίγον δούς ὦτα ἀκροάσεως εἰς νέας κατηγορίας, διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὴν εἰς Μαγνησίαν ἀπαγωγὴν. Πάλιν ὅμως ἀκούσας τὰς δικαιολογίας του ἀπέδωκε τῷ ἀνδρὶ τὰ ἀξιώματά του ἐπιλέγων ὅτι ἐνόμιζεν αὐτὸν ἀθῶον, ὅτι ὅμως ἂν ἦτο ἐνοχος τὸν ἐσυγχώρει, καὶ ἐπειδὴ προέβλεπε προσεχῆ τὸν θάνατον, τὸν ἐσύσταινε τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Γρόντι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἀπέθανε μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα κατ' αὐγούστον τοῦ 1259, καταλιπὼν τέσσαρας θυγατέρας καὶ υἱὸν ὀκταέτη, τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν. Καίτοι δὲ εἶχε συνδιαλλαγῆ πρὸς τὸν Παλαιολόγον, ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς οὐχὶ εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον καὶ τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα, πικροδύναμον αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν διατέλεσαντα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ βασιλέως ἀπόφασις δυσπρόσπησε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ὅστις, εἴτε πρὸ καιροῦ πλέκων ἐπιβουλὰς εἴτε μὴ, ἀπεφάνισε νῦν νὰ ὑποσκελίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἀντίπαλον, καὶ κατώρθωσε τοῦτο διότι ἴσχυε παρὰ τοῖς στρατιώταις πολὺ μᾶλλον τοῦ Μουζάλωνος, τοῦ μὴ δόντος εἰς αὐτοὺς τὰς συνήθεις ἐπὶ τῆς ἀνυχορεύσεως ἐκάστου νέου βασιλέως χρηματικὰς χορηγίας. Μόλις λοιπὸν ἐννέα ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Λασκά-

ρειως ὁ στρατὸς φονεύει τὸν Μουζάλωνα ἐπὶ τῇ πρόφάσει ὅτι οὗτος ἐπεβουλεύετο τὸν νεαρὸν Ἰωάννην, καὶ λεηλατεῖ τὰς οἰκίας τοῦ τε πρωτοβεστιάριου καὶ τῶν ὑπαδῶν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων. Ὁ Παλαιολόγος ἐφάνη ὅλως ἀμέτοχος τοῦ πραξικοπήματος τούτου καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ βασιλέως, ἐπιδεικνύων μὲν πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, προσοικειούμενος δὲ τοὺς μεγιστᾶνας τοῦ κράτους. Ὁ Παχυμέρης δίδει ἡμῖν τὰ ὀνόματα τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πρωτευόντων τούτων οἴκων, οἵτινες ἦσαν παρεκτὸς τῶν Παλαιολόγων, οἱ Τζαμάντουροι, οἱ Τορνίκιοι, οἱ Στρατηγόπουλοι, οἱ ἐκ τοῦ Ραοῦλ, οἱ Βατάτζοι, οἱ τοῦ Φιλῆ, οἱ Καβαλλάριοι, οἱ Νοστόγγοι, οἱ Καμύτζαι, οἱ Ἀπρηνοὶ, οἱ Ἄγγελοι, οἱ Λιβαδάριοι, οἱ Ταρχανειῶται, οἱ Φιλανθρωπηνοὶ, οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ ὅσοι ἄλλοι οἱς ἡ μεγαλογενῆς σειρά καὶ χρυσῆ συγκεκρότητα.» Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιωμαθμόνευτος, ὅτι καταδεικνύει τὴν ἀλλοίωσιν ἣν ὑπέστη ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν κόσμος. Τὸ κράτος αὐτοῦ, ὡς ἠξεύρομεν, ἐστρεφίετο ἀπὸ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, πρὸ πάντων ἐπὶ μεγάλῃ στρατιωτικῇ ἀριστοκρατίᾳ. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπιφανῶν οἴκων τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης ὅσοι διέλαμψαν ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, οὐδεὶς ἐσώζετο. Ἐκ τῶν νῦν ἀναφερομένων μόνοι οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Τορνίκιοι καὶ οἱ Ταρχανειῶται ἀνέτρεχον μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· οἱ Ἄγγελοι, οἱ Καμύτζαι καὶ οἱ Καντακουζηνοὶ ἦσαν νεώτεροι, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ὅλως κλινοφανεῖς.

Ὅπως δὴποτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐπὶ τούτων ἐρειδόμενος, προεχειρίσθη τότε κυβερνήτης τῶν πραγμάτων, λαβὼν τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀξίωμα. Ὅταν ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἠθέλησε νὰ ἀναγορευθῆ δεσπότης, οἱ πρότερον ὁμοφωνήσαντες ἄρχοντες ἐδιχονόησαν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν συγγενεῖς τοῦ νέου Λασκάρως, ἰδίως οἱ Τζαμάντουροι, καὶ ὑποπτεύσαντες ὅτι ὁ Παλαιολόγος ἐσκόπει βαθμηδὸν προαγόμενος νὰ ὑποσκελίσῃ ὅλως τὸν βασιλέα, ἀντέστησαν. Ἀλλ' ὑπερίσχυσαν οἱ ἄλλοι, καὶ ὁ Παλαιολόγος ἀνηγορεύθη δεσπότης. Μετ' ὀλίγον δὲ πάλιν, φυλακίσας τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἰδίως τὸν Τζαμάντουρον, κατάρθωσε νὰ ἀποφασισθῆ ὑπὸ τῶν λοιπῶν, ὅτι θέλει λάβει καὶ αὐτὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τοῦ νὰ ὀρκισθῆ ὅτι θέλει προστατεύσει τὴν ζωὴν τοῦ συμβασιλεύοντος παιδὸς καὶ ὅτι ἅμα τούτου ἡλικιωθέντος θέλει παραδώσει αὐτῷ τὴν ἀρχὴν, μηδὲ ὅλως ἀξίων

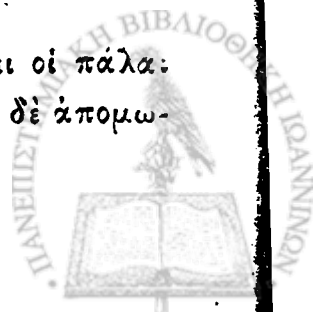
νὰ μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς ἰδίους ἀπογόνους. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, διότι ὁ Παλαιολόγος ὤμοσε τὸν εἰρημένον ὄρκον ἐν Μαγνησίᾳ τῇ 1 ἰανουαρίου 1260 ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν μεγιστάνων καὶ τοῦ κλήρου. Ἡ στέψις ἐμελλε νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἤτοι ἐν Νικαίᾳ. Ἄλλ' ἐπιστάσης τῆς ἐπὶ τούτῳ ὀρισθείσης ἡμέρας ὁ Παλαιολόγος, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰς ἐπαρχίας, εἶχε λάβει τὴν συναινέσιν τοῦ στρατοῦ καὶ συγχαρητηρίους ἐπιστολάς τοῦ ἐν Ἰκονίῳ Σουλτάνου, προέτεινε νὰ ἀξιώσῃ τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ στεφθῇ αὐτὸς πρῶτος αὐτοκράτωρ καὶ ἔπειτα ὁ νέος Λάσκαρις, ὡς δεύτερος. Ὁ πατριάρχης ὅστις ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ἰδεῖ ὑπόπτως τὰ ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου ἐνεργούμενα, ἠθέλησε νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπαίτησιν. Ἀλλὰ ὁ ἄλλος κληρὸς καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἀρχόντων καὶ τὸ παριστάμενον πλῆθος καὶ οἱ ξένοι μισθοφόροι εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῆ διὰ φιλοτιμημάτων καὶ ὑποσχέσεων εἰς τὸ ν' ἀποδεχθῶσι τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Παλαιολόγου· ὥστε ἡ ἕρις συνεβιβάσθη ἀποφασισθέντος ὅτι ἡ στέψις τοῦ παιδὸς θέλει ἀναβληθῆ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐταινιώθη λοιπὸν τὸ βασιλικὸν διάδημα μόνος ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας, ἡ δὲ διάδοχος τῶν Λασκάρων παρρηκολούθησεν αὐτοὺς φορῶν οὐχὶ βασιλικὸν στέφος, ἀλλ' ἀπλῶς κεκρύφαλον λιθοκόλλητον.

Ἀπὸ τοῦ ἐν Ἰκονίῳ σουλτάνου δὲν εἶχε νὰ φοβηθῆ τι ὁ νέος βασιλεύς· διότι ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος ἀπειλούμενος ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν Μογγόλων εἶχε μᾶλλον χρεῖαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἐν Εὐρώπῃ ὅμως ὁ δεσπότης Ἡπειροῦ Μιχαὴλ Κομνηνός, ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῶν γαμβρῶν αὐτοῦ Μαμφρέδου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουίνου, ἐπανελάβε τὰς προτέρας τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξιώσεις καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἀνακτῆσθαι αὐτὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν κατὰ τούτου ἀπέστειλεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔτι πρὸ τῆς στέψεώς του τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωάννην μετὰ δύο τῶν ἐπισημοτάτων στρατηγῶν, Κωνσταντίνου Τορνικίου καὶ Ἀλεξίου Στρατηγοπούλου. Ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις αὗται προήλασαν μέχρι Βοδενῶν πρὶν ἢ φθάσωσιν εἰς τὸν δεσπότην Μιχαὴλ αἱ ἐπικουρίαι τῶν γαμβρῶν του, οἱ περὶ αὐτὸν συνεστάλησαν κατ' ἀρχὰς ὀπισθεν τῶν ὁρέων αἱ δὴ διορίζει τὴν παλαιάν τε καὶ νέαν Ἡπειρον τῆς Ἑλληνίδος καὶ ἡμετέρας γῆς,» λέγει ὁ Ἀκροπολίτης. Μετ' ὀλίγον

ὅμως ἐπελθούσης τῆς βοηθείας τοῦ Μαμφρέδου καὶ ἀφικομένου αὐτοῦ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, ἀντεπεξῆλθεν αὐθις ὁ δεσπότης Ἡπείρου κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐν Πελαγονίᾳ. Ἄλλ' ἐκεῖ ἐλαθεν ἀφορμὰς τινὰς δυσαρεσκείας κατὰ τῶν ἀλλοφύλων συμμάχων, τὰς ὁποίας ἐπιτηδείως ὑπέθρεψεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος μὴνύσας αὐτῷ, ὅτι οὗτοι διαπρεσβεύονται περὶ σπονδῶν προδίδοντες ἐκείνῳ. Ἐκ τούτου δὲ παντελῶς ἀθυμήσας ὁ δεσπότης, ἐγκατέλιπε μεθ' ὄλων τῶν οἰκείων τὸ στρατόπεδον. Οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν οὐδὲν ἧττον νὰ πολεμήσωσι, διότι ἦσαν πολυάριθμοι. Κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ Μαμφρέδος εἶχε πέμψει 400 ἰππότες ἅπαντας ἐκ τῶν πρώτων εὐπατριδῶν «ὄπλοις ἰσχυροῖς καταφράκτους καὶ ὑψαύχεσιν ἵπποις καὶ ἀγερῶχοις ἐποχουμένους» ὁ δὲ πρίγκηψ Ἀχαΐας συνεπήγετο ἅπασαν αὐτοῦ τὴν στρατιάν παμπληθῆ οὖσαν, «ἐκ τε γὰρ τοῦ Φραγκικοῦ γένους ἐτύγγανε καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν οὗτος ἦρχε.» Συνεκροτήθη λοιπὸν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1259 μάχη καθ' ἣν ὅμως οἱ Φράγκοι κατὰ κρατος ἠττήθησαν. Οἱ ἀκάθεκτοι ἐκείνοι ἰππότες τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ἠχμαλωτεύθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν περὶ τὸν Γουλιέλμον ἰπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοὶ, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρίγκηψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὅμως ἐκ τούτου ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβεβλημένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος· μετ' αὐτοῦ δὲ ἠχμαλωτεύθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Μετὰ δὲ τὴν νίκην ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορος ἐγένετο κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἀφ' ἐνὸς μὲν προήλασε μέχρι Δυρραχίου, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκυρίευσε τὴν Ἄρταν καὶ ἐπολιόρκησε τὰ Ἰωάννινα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπανελθόντος εἰς τὴν Ἀσίαν τοῦ Στρατηγοπούλου ὅπου ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος, ὁ δεσπότης Ἡπείρου κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν πόλεων ὅσας εἶχεν ἀπολέσει, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτείνῃ πλέον μεγάλας ἀξιώσεις· ὁ δὲ Παλαιολόγος, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ταπεινώσιν του ταύτην, ἐπέστησεν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡξεύρομεν εἰς ποίαν ἀθλίαν κατάστασιν εἶχον περιέλθει οἱ πάλα· ποτὲ ἀγέρωχοι Φράγκοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ. Εἶχον δὲ ἀπομω-

ρανθῆ τοσοῦτον ὥστε, ἅμα μαθόντες τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐνόμισαν ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἀναλάβωσι δι' ἀπλῆς πρεσβείας οὐκ ὀλίγα τῶν ὅσα ἀπέβαλον. Ὁ περὶ τούτου διάλογος μεταξὺ τῶν πρέσβων αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλέως, διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Ἀκροπολίτου, μαρτυρεῖ αὖθις ὅποσον μετεβλήθη ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων καὶ τῶν ἡμετέρων. Οἱ πρέσβεις δὲν ἐζήτησαν τίποτε ὀλιγώτερον εἰμὴ τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κωνσταντινουπόλεως χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς κατ' ἀρχὰς εἰρωνευόμενος ἀπεκρίθη, ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι οὕτως εἰπεῖν δευτέρα αὐτοῦ πατρὶς, ἐκεῖ ἡγεμόνευσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς ἡξεύρουσιν, ἐκεῖ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν καὶ ἐκεῖ ἐτάφη· ἵπῳ εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ στερηθῆ ταύτης πόλεως; Τότε οἱ πρέσβεις, μὴ νοήσαντες ἔτι τοὺς λόγους του, ἐζήτησαν τὴν ἀπὸ Σερρῶν χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀστεϊζόμενος πάντοτε ἀπήντησεν, ὅτι καὶ αὕτη ἡ ζήτησις δὲν εἶναι προσήκουσα, διότι εἰς Σέρρας τὸ πρῶτον ἐστρατήγησε καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπον ὡς σὺνηθες ἔδαφος· ὥστε ἄτοπον εἶναι νὰ καταλίπη καὶ ταύτην τὴν πόλιν. Οἱ πρέσβεις τυφλώττοντες αὖθις καὶ ἐξακολουθοῦντες τὴν ἀπαίτησιν, ἀλλὰ δὸς ἡμῖν, εἶπον, τούλάχιστον ἐκ τοῦ Βολεροῦ τὰ μέχρις ἡμῶν καὶ ὁ βασιλεὺς, ἐξακολουθῶν νὰ παίζη, τοὺς παρετήρησεν ὅτι ἐθήρευσε ἐκεῖ πολλάκις καὶ ἐκεῖ ἰδίως ἀπέβη κυνηγὸς ἐπιτήδειος, δι' ὅπερ δὲν νομίζει δίκαιον ν' ἀφήσῃ τὸν τόπον τοῦτον ὅπου καὶ πάλιν θέλει εὐχαρίστως θηρεύσει. Καὶ τί λοιπὸν θὰ μᾶς δώσης, ἠρώτησαν τότε ἀγωνιῶντες οἱ πρέσβεις. Ὁ δὲ βασιλεὺς λαλήσας τελευταῖον σπουδαιότερον, ἐγὼ μὲν, ὑπέλαθε, τίποτε· ἀλλ' ὑμεῖς εἰ μὲν θέλετε τὴν πρὸς ἐμὲ εἰρήνην πρέπει νὰ μὲ παραχωρήσετε τὸ ἡμισυ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τελωνείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ ἡμισυ τῶν προσόδων τοῦ νομισματοκοπείου· εἰ δὲ μὴ, θέλομεν πολεμήσει, καὶ ἐπειδὴ ἐλάβετε ἀφορμὴν νὰ μὲ γνωρίσετε ἀφ' ἧς εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βιθυνίας καὶ Ταρσίας, καὶ δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι ἡξεύρω νὰ σᾶς πολεμῶ, ἀποφασίσατε ὅ,τι σᾶς συμφέρει. Ὁμολογητέον ὅτι ὅσον καὶ ἂν ἐνικήθησαν πολλάκις οἱ ἡμέτεροι, ποτὲ ὅμως δὲν ἔφθασαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν γελοίου ἐξευτελισμοῦ ἐνώπιον οὐδενὸς τῶν πολεμίων αὐτῶν, παρατηροῦμεν δὲ προσέτι ὅτι ὅταν ὁ Παλαιολόγος ἀπῆται τὸ ἡμισυ τῶν προσόδων τοῦ τελωνείου καὶ τοῦ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, ἐνόει βεβαίως τοῦ Ἐνετικοῦ τελωνείου καὶ νομισματοκοπείου, οὐχὶ δὲ τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν ὁποίων ἡ πενία ἦτο

τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προταθῆ σπουδαίως ἡ διανομή τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐγένοντο πρὸ τῆς κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ ἐκστρατείας. Μετὰ δὲ τὴν περιστολὴν τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου ὁ Παλαιολόγος, διαπεράσας αὐτὸς εἰς Θράκην, ἐκυρίευσεν τὴν Σηλυβρίαν καὶ περιορίσας τοὺς Φράγκους εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπολιόρκησε τὸν Γαλατᾶν. Ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ὅμως ταύτῃ ὁ βασιλεὺς ἤλπισεν, ὡς φαίνεται, μᾶλλον εἰς συνεννοήσεις τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ τινῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων ἢ εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις· διότι οὔτε στόλον ἀποχρῶντα οὔτε πολιορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδείας συνεπήγετο. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι μεθ' ὧν συνεννοεῖτο ἢ ἠπάτησαν αὐτὸν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ νὰ παραδώσωσιν αὐτῷ μίαν τῶν πυλῶν τοῦ Ἐφρουρίου, ἐδέησεν αὐθις νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος, ἵνα παρασκευασθῆ σπουδαιότερον πρὸς ἀλωσιν τοιαύτης πόλεως. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ ἰδίας δυνάμεις, περιέπεσεν αὐθις εἰς τὸ λάθος τὸ ὁποῖον κατέστη ἐπιδημικὸν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, ἐζήτησε δηλαδὴ ξένας ἐπικουρίας ἀντὶ μεγάλων θυσιῶν. Οἱ Λατῖνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον συμμάχους ἢ μᾶλλον συμμετόχους τῆς ἀρχῆς τοὺς Ἐνετοὺς· ἄρα ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς Γενουαίους καὶ προτείνας νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἐνετῶν, φυσικῶ τῷ λόγῳ εὔρεν αὐτοὺς προθύμους νὰ συμπράξωσιν. Ὅθεν τῇ 13 μαρτίου 1261 συνωμολογήθη ἐν Νυμφαίῳ μεταξὺ Γενούης καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας συνθήκη, δι' ἧς ἀμφότεροι οἱ συμβαλλόμενοι ὑπεχρεώθησαν νὰ πολεμήσωσι τὴν Ἐνετίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς. Οἱ βουλόμενοι τῶν ἐν τῷ κράτει Γενουαίων ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν· ὅσα δὲ ὄπλα καὶ ὄσους ἵππους ἤθελεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ κομίσῃ ἐκ Γενούης χάριν τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐζήγοντο ἐκ τῆς πόλεως ἄνευ πληρωμῆς τέλους. Ἐν ταύτῳ ἡ τῆς Γενούης πολιτεία παρεῖχε τῷ αὐτοκράτορι τὰς ἀπαιτούμενας γαλέρας ἀντὶ ἀναλόγου μισθοδοσίας καὶ ἀνελάμβανε νὰ πολεμήσῃ δι' αὐτῶν κατὰ παντὸς ἐχθροῦ, ἐξαιρέσει τοῦ Πάπα, τῶν βασιλέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Κύπρου, τῶν Πισατῶν, τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ἀχαΐας καὶ ἄλλων ὀνομαστὶ ἀναφερομένων ἡγεμόνων. Ἀντὶ δὲ τούτου ἐλάμβανεν

οὐ μόνον τὸ προνόμιον τῆς ἀτελοῦς ἐμπορίας καθ' ὅλον τὸ κράτος ἀλλὰ καὶ ἴδια ἐμπορικὰ ἰδρύματα εἰς Ἀνίαν, Σμύρνην, Ἀδραμύτιον, Θεσσαλονίκην, Χίον, Λέσβον καὶ εἰς τὰς χώρας ὅσαι ἐμελλον νὰ κατακτηθῶσιν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Εὐβοίᾳ. Τῶν ἰδρυμάτων τούτων προΐσταντο Γενοῦαῖοι ἄρχοντες καλούμενοι Κόνσουλοι· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Γενοῦαῖοι ὅσοι ἤθελον νὰ γίνωσιν ὑποτελεῖς τοῦ αὐτοκράτορος, παρέμενον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἰδίας πατριδος, ἡ ἐστὶν ἀπελάμβανον, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, τὸ τῆς ἑτεροδικίας προνόμιον. Οὐδεὶς πολέμιος τῆς Γενοῦης ἦτο δεκτὸς ἐν τῷ κράτει, μόνοι δὲ οἱ ἀνέκαθεν αὐτοῖς πιστοὶ Πισᾶται διετήρουν τὰ ἴδια προνόμια, καὶ ὁ Εὐξείνιος Πόντος ἐκλείετο εἰς πάντας τοὺς ἄλλους Λατίνους παρεκτὸς τῶν δύο τούτων ἔθνων. Ὅπόσον μέγξ ὑπῆρξε τὸ λάθος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς Γενοῦαίους ἀντὶ τῶν Ἑνετῶν, ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν πραγμάτων, διότι κατ' οὐδὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς ἐπαχθοῦς ταύτης συμμαχίας, καὶ ἰδίως ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνευ τῶν Γενοῦαίων.

Τῶνόντι, ὀλίγον μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς προηγουμένης συνθήκης, ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Καῖσαρ Στρατηγόπουλος ἵνα συνέχῃ τὸν τε δεσπότην τῆς Ἡπείρου καὶ τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Κωνσταντῖνον, ὅστις συζευχθεὶς μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωάννου Λασκάρως, διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Παλαιολόγον. Εἰς τὴν περίστασιν δὲ ταύτην παρήγγειλεν ὁ βασιλεὺς τὸν στρατηγὸν νὰ παρατηρήσῃ διερχόμενος τί συμβαίνει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μὴ ἐπιχειρῶν τι ὅμως κατ' αὐτῆς. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐφαίνετο δυνατὸν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦτε ὁ Στρατηγόπουλος, διότι δὲν συνεπήγετο εἰμὴ 800 ἰππεῖς καὶ ὀλίγον πεζικόν. Ἄλλ' ἅμα ἀποβιθασθεὶς εἰς Καλλιπόλιν τῆς Θράκης, εἶδε προσελθόντας πρὸς αὐτὸν πολυαριθμοὺς ἐγχωρίους τοὺς ὁποίους ὁ Παχυμέρης ὀνομάζει θεληματαρίους, ἀξίων ὅτι ἐκαλοῦντο οὕτω, διότι οἰκοῦντες τὴν περὶ Κωνσταντινούπολιν χώραν ἀπέκλινον κατὰ θέλησιν ἢ τὴν μὲν πρὸς τοὺς Φράγκους ἢ τὴν δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Κατωτέρω ὅμως ὁ αὐτὸς Παχυμέρης ὀνομάζει θεληματαρίους τοὺς νῦν παρ' ἡμῶν καλουμένους ἐθελοντάς. Ὅπως δὴποτε οἱ θεληματαριοὶ οὗτοι περιστοιχίσαντες τὸν Στρατηγόπουλον, ὅστις μεταβὰς εἰς Σηλυβρίαν εἶχε πλησιάσει ἐκεῖθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα κατοπτέυσῃ αὐτήν, τὸν προέτρεψαν νὰ ἐπιτεθῇ ἀμέσως. Ἡ βασιλεύουσα,

εἶπον εἰς αὐτόν, συνέπεσε νὰ ἦναι κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμὴν παντελῶς ἔρημος στρατευμάτων, διότι ὁ νεωστὶ τότε ἀφικόμενος ἄρχων τῶν Ἑνετῶν Μάρκος Γραδενίγος εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν κατάκτισιν τοῦ οὐ μακρὰν κειμένου Δαφνουσίου καὶ εἶχεν ἐξέλθει ἐπὶ τούτῳ μετὰ πάσης τῆς ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως. Οὐδὲν ἦττον ὁ Στρατηγόπουλος ἐδίσταζεν ἔτι, ἔνεκα τῶν ῥητῶν διαταγῶν τὰς ὁποίας εἶχε νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς πόλεως, ὅτε οἱ περὶ αὐτὸν συνέλαβον ἓνα τῶν κατοίκων αὐτῆς διὰ νυκτὸς ἐν τοῖς ἀγροῖς περιφερόμενον καὶ ἔμαθον ὅτι ἐνῶ αἱ πύλαι ἦσαν κεκλεισμέναι οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ, διότι ἡ περὶ τὰ τείχη κειμένη οἰκία του ἐκοινώνει μετὰ τῆς ἔξω χώρας δι' ὑπογείου δόδου. Τότε τελευτᾷον ὁ Στρατηγόπουλος ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ τὸ τόλμημα, πεπεισμένος ὅτι ἐπιτυχὼν θέλει συγχωρηθῆ διὰ τὴν παραβίασιν τῶν διαταχθέντων. Ὁθεν πεντήκοντα ἄνδρες εἰσδύουσι διὰ τῆς ὑπογείου ἐκείνης εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν, καὶ κυριεύουσι μίαν τῶν πυλῶν· εἰσελθόντος δὲ δι' αὐτῆς ὀλοκλήρου τοῦ στρατοῦ ἀνευφημοῦνται οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς πόλεως συρρέουσιν ἑμοθυμαδὸν περὶ τοὺς ὁμογενεῖς, οἱ Λατῖνοι καταδιώκονται καὶ φονεύονται, ὁ δὲ καταπλαγεὶς Βαλδουῖνος δραπετεύει ἐπὶ ἀκατίου καταλιπὼν τὰ βασιλικά παράσημα, τὰ ἑποῖα οἱ Ἕλληνες στρατιῶται ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν. Ἐν τούτοις τὴν στιγμὴν ταύτην ἐπέστρεφεν ἐκ Δαφνουσίου ὁ λατινικὸς στόλος. Ἐπ' αὐτοῦ εὐρίσκοντο πάντες οἱ μάχιμοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες, οἵτινες, μαθόντες τὰ γινόμενα, ἐκωπηλάτουν παντὶ σθένει ἵνα πλησιάσωσι καὶ σώσωσι τὰς οἰκογενεῖας αὐτῶν καὶ τὰς περιουσίας. Ὅπως διακωλυθῆ λοιπὸν ἡ ἀποβίβασίς των, οἱ Ἕλληνες, μιμούμενοι τὸ τοσάκις ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπὶ τῆς παρ' αὐτῶν διαπραχθείσης ἀλώσεως δοθὲν παράδειγμα, ἔβαλον πῦρ εἰς τὰς παρὰ τὸν αἰγιαλὸν κειμένας οἰκίας τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν ἄλλων ξένων· ὥστε οἱ ἐπὶ τοῦ στόλου ἀπελπισθέντες καὶ παραλαβόντες ὅσους ἠδύναντο ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἐντὸς τῶν πλοίων, ἀπέπλευσαν. Ὁ ταλαίπωρος Βαλδουῖνος, ἐν συνοδίᾳ τοῦ Γραδενίγου, τοῦ πατριάρχου Ἰουστινιάνη καὶ πολυαριθμῶν Ἑνετῶν καὶ ἄλλων δυτικῶν, κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Εὐβοίαν, ἀφοῦ ἀπέβαλε καθ' ὁδὸν πολλοὺς τῶν συνοδοιπόρων ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν ἄλλων κκουχιῶν. Ἐκεῖθεν ἐπέρασεν εἰς Ἀπουλίαν παρὰ τῷ Μαμφρέδῳ, καὶ ἔπειτα ἐπλανήθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐπαιτῶν ἐπὶ ματαίῳ ἐπικουρίας ἵνα

δυνηθῆναι ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ, τῆς ὑποίας οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τῶν δυτικῶν ἦτο πεπωμένον νὰ ἄρξῃ ποτέ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Αἱ ἐν τῷ μεταξύ περιπέτεσαι τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑνετῶν,
οἱ κατεῖχον τὰς κυρίως Ἑλληνικὰς χώρας.

Τοιοῦτοτρόπως ἀνεκτήθη ἡ Κωνσταντινούπολις τῇ 26 ἰουλίου 1261. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρακολουθήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ γεγονότος τούτου, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξύ τύχας τῶν ἄλλων ὑπὸ τῶν Φράγκων δεσποζομένων χωρῶν, ἵνα ἔχῃ ὁ ἀναγνώστης πρὸ ὀφθαλμῶν πλήρη ὅπως οὖν τὴν εἰκόνα τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων καθ' οὓς χρόνους ἐφάνη ἀνανεούμενον τὸ ἀρχαῖον μεσαιωνικὸν κράτος.

Ἀφ' ἧς οἱ Σαμπλίται ἐγένοντο οὕτως ἢ ἄλλως ἐκπτωτοὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, ἤρξε τῆς Πελοποννήσου ὁ Γοδοφρέδος Α' Βιλλεαρδουῖνος, 1210—1218, προσεπωνυμούμενος πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μωρέως. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τῶν ἐπωνυμιῶν τούτων ἐνθυμίζει τὸ ἐπίσημον ὄνομα τὸ ἀποδοθὲν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν ἐπαρχίαν, ἣν συνεκρότησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Πλεῖστα δὲ εἰκοτολογήθησαν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μωρέως, τὸ ὁποῖον ἐπικρατέστατον γενόμενον ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, σώζεται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Δυστυχῶς πάντα ὅσα περὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτοῦ ἐρρέθησαν ἄχρι τοῦδε, φαίνονται ἀπίθανα. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι τὸ ὄνομα παρήχθη καθ' οὓς χρόνους ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας Ῥογέρος ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπήγαγεν ἐκ Κορίνθου καὶ Θηβῶν εἰς Πάνορμον τῆς Σικελίας τοὺς ἐργάτας τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων. Ἐπειδὴ, ἤξιωσαν, τὸ μᾶλλον προσδοφόρον καὶ τὸ μᾶλλον καλλιεργούμενον τῶν προϊόντων τῆς Χερσονήσου ἦτο ἡ μωρέα (τὸ δένδρον), τούτου ἕνεκα ἐξ αὐτοῦ μετωνομάσθη ἡ Πελοπόννησος Μωρέας (νῆσος ἢ χώρα). Διατὶ ὅμως, ἀπηνητήθη εἰς ταῦτα, νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' ἐξαιρέσιν ἡ Πελοπόννησος, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, μάλιστα δὲ ἐν Θήβαις, ἐκαλλιεργεῖτο πολὺ τὸ τε δένδρον ἐκεῖνο καὶ ἡ δι' αὐτοῦ παραγομένη μέταξα; Δὲν θέλομεν εἶπει τι περὶ τῶν ἐτυμολογιῶν καθ' ἅς, ἢ τὸ ὄνομα εἶναι

παραφθορά τῆς λέξεως *ώραια*. ἢ παρήχθη ἔκ τινος, ἀδήλον πότε, ἐν Πελοποννήσῳ, κατασταθείσης ἀποικίας Σαρακηνῶν, τοὺς ὁποίους καὶ Μαύρους ἢ Μώρους ὠνόμαζον ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος οἱ δυτικοί. Πλειοτέραν προσοχὴν ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος προκύψασαν εἰς μέσον γνώμην, ὅτι ἡ λέξις *Μωρέας* παρήχθη δι' ἀναγραμματισμοῦ ἔκ τῆς λέξεως *Ῥωμαία*. διότι εἰς ταύτην ἐπανῆλθεν ὁ νεώτερος καὶ σοφώτατος τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ιστοριογράφος Χόπφ, ὑπολαβὼν αὐτὴν ὡς πιθανωτέραν πασῶν τῶν ἄλλων. Ὁ Χόπφ ἀναφέρει συγγραφεῖς καὶ ἐγγραφα τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐν οἷς ἡ Πελοπόννησος ὀνομάζεται ἰδίως *Ῥωμανία* καὶ ἔκ παραλλήλου μάλιστα τίθεται «τὸ βασίλειον τῆς Ῥωμανίας ἦτοι τὸ βασίλειον τοῦ Μωρέως» καὶ πάλιν «ἡ χώρα τοῦ Μωρέως ἦτοι ἡ Ῥωμανία.» Ἐκ τούτων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἐλέγετο ἐνίστη ὑπὸ τῶν δυτικῶν κατ' ἐξοχὴν *Ῥωμανία*. Ἀλλὰ πῶς ἡ *Ῥωμανία* ἔγινε *Ῥωμαία*, καὶ διατί οἱ δυτικοὶ περιέπεσον ὡς πρὸς τὴν λέξιν *Ῥωμαία*, εἰς τὴν μετάθεσιν ἐκείνην εἰς ἣν δὲν εἶχον περιπέσει ἐπὶ τῆς λέξεως *Ῥωμανία*;

Πολὺ μᾶλλον πολὺκροτος ἀπέβη ἡ ἔτυμολογία τοῦ Φαλλμεράϋερ, ὅστις ἀγωνιζόμενος νὰ ἐκπλαύσῃ τὰ πάντα ἐν Ἑλλάδι, ἰσχυρίσθη, ὅτι τὸ νέον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα ἐδόθη εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὴν χερσόνησον Σλαύων καὶ παράγεται ἔκ τῆς σλαυικῆς λέξεως *μόρε*, ἣτις σημαίνει τὴν θάλασσαν. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιπαρητήρηθη ὅτι ἡ τοιαύτη ἔτυμολογία ἀντιβαίνει παντάπασιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν σλαυικῶν γλωσσῶν τὰ παράγωγα τῆς λέξεως *μόρε* παρὰ τοῖς Σλαύοις εἶναι *βζμόργε*, *πομόργε* καὶ τοιαῦτα, οὐχὶ δὲ ποτὲ *Μωρέας* ἢ *Μωριᾶς*. Οὕτω λ. χ. οἱ Σλαῦοι μετωνόμασαν τὴν γνωστὴν παράλιον Γερμανικὴν χώραν, *Πομερανίαν*, ὅ ἐστι παραθαλασσίαν. ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠνόμασαν ἀπλῶς *μόρε* ἦτοι θάλασσαν, τὴν Πελοπόννησον; Πλὴν τούτου παρετηρήθη ἐνταῦθα καὶ μετὰ πλείονος μάλιστα λόγου, ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκ τοῦ δένδρου τῆς μωρέας παραγωγὴν· διατί, εἶπον, οἱ Σλαῦοι νὰ ὀνομάσωσι τὴν Πελοπόννησον παραθαλασσίαν, ἐνῶ ἐπέκησαν ἐπίσης πολυάριθμοι καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἣτις εἶναι ἐπίσης παραθαλασσία χώρα; Ἀλλ' ὅ,τι παντελῶς ἀνατρέπει τὴν σλαυικὴν ταύτην ἔτυμολογίαν εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα Μωρέας δὲν μνημονεύεται εἰμὴ ἀπὸ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Αὐτὸς ὁ Φαλλμεράϋερ

ἔβεβαίωσεν ὅτι ὁ πρῶτος μεταχειρισθεὶς τὴν λέξιν Μωρέας εἶναι ὁ ὑποδιάκονος Δαμασκηνὸς Στουδίτης ὁ Θεσσαλονικεὺς, ἐν τῇ 53 ἑκατονταετηρίδι αὐτοῦ· ἀλλὰ μὴ ἐξακριβώτας πότε ἔγραψεν ὁ Δαμασκηνὸς, αὐτογνωμόνως κατὰ τὴν συνήθειάν του ἀποδίδει αὐτὸν εἰς τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα. Ἐρεῦνης ὅμως σπουδαιότερας γενομένης εὐρέθη, ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς λέγει μὲν τοὺς Ἀρειανούς ἐξορισθέντας εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ Μωρέως, καὶ κατωτέρω διαλαμβάνει πάλιν ὅσα εἶναι ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὰ μέρη ἕως τὸν Μωρέαν, ἀλλὰ τὸ βιβλίον αὐτοῦ, ὀνομαζόμενον Θησαυρὸς, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1603. Μήπως προὑπῆρξεν ἀρχαιότερόν τι ἔργον τοῦ ὁποίου τὸ προκείμενον εἶναι ἀπλήρως μετάφρασις εἰς τὴν καθομιλουμένην πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν; Περί τούτου ὅμως οὐδὲν ἔχομεν τεκμήριον. Ὁ ἐν Ἐνετίᾳ ἐκδοθεὶς Θησαυρὸς οὐδὲν τοιοῦτο λέγει ἢ ὑπαινίττεται· οὐδὲ, καὶ τούτου ὑποτιθεμένου, ἤθελεν εἶναι γνωστὸν πότε συνετάχθη τὸ πρωτότυπον τοῦτο καὶ ἂν ἐν αὐτῷ ἐγένετο χρῆσις τῆς λέξεως Μωρέας ἢ μᾶλλον τῆς λέξεως Πελοπόννησος, ἀντὶ τῆς ὁποίας ὁ μεταφραστὴς μετεχειρίσθη τὴν πρώτην, ὡς συνεθεστέραν καὶ εὐληπτοτέραν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι. Ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἐνδόσιμον ὅτι ὁ Θησαυρὸς τοῦ Στουδίτου εἶναι μετάφρασις ἀρχαιότερου ἔργου· ὥστε ὁ συγγραφεὺς εἰς ὃν ἀναφέρεται ὁ Φαλλμεράϋερ ὡς πρῶτον μεταχειρισθέντα τὴν λέξιν Μωρέαν, ἀνήκει ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, ἐνῶ εἶναι βεβαιότατον ὅτι πολὺ πρὸ τούτου ἀναφαίνεται ἡ λέξις καὶ παρὰ συγγραφεῦσι καὶ ἐν δημοσίοις ἐγγράφοις. Τῶντοι ἐκ τῶν τῆς Βυζαντινῆς συγγραφέων πρῶτος μετεχειρίσθη τὸ ὄνομα τοῦ Μωρέως ὁ ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας Γεώργιος Παχυμέρης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι περιηγηθέντες τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἐδρισθῆς καὶ Βενιαμὴν Τουδέλας, ὧν ὁ μὲν ἦτο ἄραψ ἐκ Σικελίας ὁρμώμενος, ὁ δὲ Ἰουδαῖος καταγόμενος ἐξ Ἰσπανίας, δὲν ἀναφέρουσιν ἔτι τὸ ὄνομα καὶ ἀπ' ἐναντίας ἑμιλοῦσι περὶ Πελοποννήσου. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς καὶ ἄλλοτε παρατηρήσαμεν, οὐδέτερος ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ἐλληνίζειν περὶ τὰ ὀνόματα, ἐκ τῆς σιωπῆς των δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ἢ ὅτι ἡ χερσόνησος δὲν εἶχεν εἰσέτι μετονομασθῆ, ἢ ὅτι τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα ἦτο τοσοῦτον πρόσφατον ὥστε δὲν εἶχεν ἔτι ἐπικρατήσει. Τοῦτο δὲ, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρότατον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Φαλλμεράϋερ. Ἄν οἱ Σλαῦοι

ἔδιδον εἰς τὴν χερσόνησον τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνη μὲν τοῦτο ἀφανὲς ἐν διαστήματι τῶν τεσσαρῶν ἢ πέντε ἑκατονταετηρίδων καθ' ἃς οἱ Σλαῦοι ἦσαν πολυαριθμότεροι, νὰ προκύψῃ δ' αἴφνης εἰς μέσον ἐπὶ τῶν Φράγκων καὶ διὰ τῶν Φράγκων, δηλαδὴ εἰς χρόνους καθ' οὓς οἱ Σλαῦοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀφανίζονται. Διότι ἐπὶ τῶν Φράγκων ἀναφίνεται κατὰ πρῶτον. Ὁ στρατάρχης Βιλλεαρδουῖνος, ὅστις θεῖος ὦν τοῦ πρίγκηπος τοῦ Μωρέως, ἱστορήσῃ τὰ κατὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, λέγει ὅτι ἡ χώρα εἰς ἣν ἀπεβίβασθη ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ὠνομάζετο *Μουρέας*, que on apele la Mouree. Τῷ 1260 μνημονεύεται τὸ ὄνομα εἰς διάφορα ἐνετικά ἐγγράφα· in Morea et illis partibus· in Morea· barones Moreae. Τῷ 1261 ὁ Πάπας ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς ἡγεμονίας λέγει principatus Achayae ac Moreae. Ἐκτοτε δὲ τὸ ὄνομα ἀποβαίνει συνηθέστατον ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις· ὥστε εἶναι βέβαιον ὅτι παρήχθη, καθ' ἃ προείπομεν, ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι· ἀλλὰ πόθεν καὶ πῶς, περὶ τούτου ἐξακολουθεῖ συζήτησις πεισματώδης ἀλλ' ἄγονος. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἡλιδι πόλις Μοραία, οἱ δὲ ὅτι ἄχρι τοῦδε ὑπάρχει ἐν τῷ δήμῳ Κυπαρισσίας χωρίον Μοργιοτάδα καλούμενον, οἱ δὲ ὅτι ἡ Κοίλη Ἡλιδος ἠδύνατο νὰ καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων Ἀνόρειος ἢ Ἀμόρειος, ἐξ οὗ οἱ Φράγκοι ἐσημάτισαν τὸ ὄνομα I' Amorée· ἀλλὰ καὶ τούτων πάντων τεθέντων, οὐδὲν οὐδ' ἀμῶς ἐξηγήθη διατὶ καὶ πῶς ἡ Ἡλις ἢ ἡ Κυπαρισσία ἠξιώθησαν τῆς τιμῆς νὰ μεταβάλλωσι τὸ ἀρχαῖον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα, ἢ μὲν Ἡλις εἶτε δι' ἐνὸς τμήματος αὐτῆς εἶτε καὶ διὰ μιᾶς μόνης πόλεως, ἢ δὲ Κυπαρισσία διὰ μιᾶς πάλιν πόλεως. Ἐρρέθη ὡσαύτως ὅτι ὁ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι ἄραψ γεωγράφος Ἴβν Σαΐδ ἀναφέρει ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Μωρέως κειμένην ὁμώνυμον πόλιν. Ἀλλὰ πῶς νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ὑπαρξίν τοιαύτης πόλεως εἶτε ἐν τῇ Ἡλιδι, εἶτε ὅπουδὴποτε ἄλλοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἐνῶ ἶχνος αὐτῆς δὲν εὐρίσκομεν οὔτε εἰς τὰ χρονικά τοῦ Μωρέως, οὔτε εἰς τὸν ἕτερον ἄραψα γεωγράφον Ἐδρυσῆν, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἴβν Σαΐδ. Μόνον δὲ περιεργίας χάριν, ἐν ἔτι θέλομεν προσεπιφέρει. Ὁ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι γράψας Μάζαρις, ἐν τῷ Νεκρικῷ Διαλόγῳ, τῷ ἐπιγραφομένῳ μὲν *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν ἁδου*, ἐκδοθέντι δὲ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Boissonade, ὠνομάζει τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ Μωρέαν, ἀλλὰ Μῶραν· καὶ πολ-

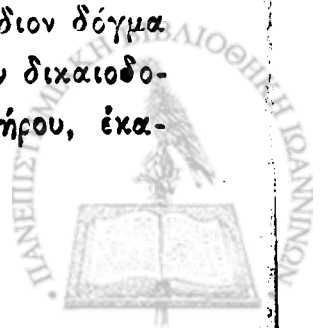
λάκις μὲν μεταχειρίζετα: τὸ ὄνομα τοῦτο, ἅπαξ δὲ παίζει περὶ αὐτὸ λέγων· «καὶ ἐς μόνον· ῥαδίως ἀπονητὶ ἀπὸ Μώρας χαίρων καὶ εὐφραινόμενος ἤξεις.» Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς Βιλλεαρδουΐνους.

Ὁ Γοδοφρέδος Α' ἀποθανὼν τῷ 1218, κατέλιπε δύο υἱούς, τὸν Γοδοφρέδον Β' τὸν διαδεξάμενον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, 1218 — 1245, καὶ τὸν Γουλιέλμον, ὅστις ἔλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Καλαμάτας ἦτοι τὸ ἀρχαῖον τοῦ πατρὸς κῦτοῦ φέουδον, ὅπου καὶ εἶχε γεννηθῆ ὁ Γουλιέλμος, ἐξ οὗ ὀνομάζεται συνήθως ἐν τοῖς Χρονικοῖς *Γουλιάμος Καλαμάτης*. Οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσι τὸν Γοδοφρέδον Β' πρῶτον *πρίγκηπα* τῆς Ἀχαΐας· διότι ἐπωνυμεῖτο μὲν οὕτω καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Γοδοφρέδος Α', ἀλλὰ δὲν εἶχε ποτὲ ἀναγνωρισθῆ ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικῆς αὐτοκρατορίας, πρῶτος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Πέτρος Κουρτεναῖο ἐκύρωσε τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ὡς πρὸς τὸν Γοδοφρέδον Β', ἀφοῦ οὗτος συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Ἀγνήν. Κατ' ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος Β' διετέλεσεν, ὅπως καὶ ὁ πατὴρ του, εἰς ἀδικήτους διενέξεις πρὸς τὸν λατινικὸν κληρὸν, διότι ἐξηκολούθει σφετεριζόμενος τὰ πλεῖστα τῶν κτημάτων του καὶ γλίσχρας τινὰς χορηγίας μόνον παρέχων ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετεχειρίσθη τοῦλάχιστον πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα, διότι κατεσκεύασεν ἐξ αὐτῶν ὑπεράνω τῆς πόλεως Γλαρέντζας ἐν Ἡλίδι τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι, τοῦ ὁποίου ὁ κρατερός πύργος, μετὰ τοσοῦτων αἰώνων παρέλευσιν καὶ ἀφοῦ τοσαύτης ὑπέστη προσβολῆς, σώζεται μέχρι τῆς σήμερον, μαρτύριον διαρκὲς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας. Τὸ Χλομοῦτζι ὑπῆρξε τὸ ἀσφαλέστατον ἔρεισμα τῆς ξενικῆς ταύτης κυριαρχίας· ὀνομάζετο δὲ καὶ Κλαιρμόντ (Clairemont) καὶ βραδύτερον Καστέλ Τορνέζε ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρίγκηπες τοῦ Μωρέως, λαβόντες τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτωσι νομίσματα, εἰς Χλομοῦτζι ἔστησαν τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτῶν, τὰ δὲ αὐτόθι κοπτόμενα νομίσματα τὰ λεγόμενα γαλλιστί *tournois*, ὀνομάζοντο εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τοῦ κληροῦ ἐκείνου *τορνέζια*. Τελευταῖον τὸ Χλομοῦτζι κατέστη ἔκτοτε ἡ μόνιμος τοῦ Γοδοφρέδου Β' καθέδρα, ἐνῶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ δὲν εἶχε τοιαύτην, ἀλλ' ἔδρευεν ἐξ ὑψικομβῆς εἰς τρεῖς διαφόρους πύργους τοῦ κράτους. Μόνον δὲ ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἴδρυμα διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσόδων, ἀπέδωκεν ὁ Γοδοφρέδος Β' εἰς

τὸν κλῆρον τὰ κτήματα αὐτοῦ τῷ 1223, δυνάμει συμβιβασμοῦ ἐπι-
 κυρωθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Ὀνωρίου. Κατὰ τὸν συμβιβασμὸν τοῦ-
 τον αἱ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησίαι ἀνέλαβον ἅπαντα τὰ κτήματα
 ἃσα εἶχον ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α'. Ὁ πρίγκηψ
 διετήρησε μὲν τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κινητὰ τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ'
 ὥφειλε νὰ πληρώσῃ τοῦ λοιποῦ μετὰ τῶν βαρῶνων αὐτοῦ καὶ ὑπερ-
 κόων τὴν νενομισμένην δεκάτην, ἧς τὸ ὅλον ὠρίσθη εἰς χίλια ὑπέρ-
 πυρα κατ' ἔτος, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Κορίνθου
 ἐλάμβανον ἀνὰ 170, οἱ δὲ ἐπίσκοποι Λακεδαιμόνος, Ἀμυκλῶν, Κο-
 ρώνης, Μεθώνης καὶ Ὀλενοῦ ἀνὰ 150, ἡ δὲ τοῦ Ἄργους 68· καὶ
 ἐπειδὴ τὰ ποσὰ ταῦτα ἀθροίζόμενα ὑπερβαίνουν τὰ χίλια ὑπέρπυρα,
 ἡ Χόπη εἰκάζει, ὅτι οἱ μὲν πέντε ἐπίσκοποι ἐλάμβανον μᾶλλον ἀνὰ
 120 ὑπέρπυρα, ἡ δὲ τοῦ Ἄργους 60. Ὅπως δὴ ποτε ὅμως καὶ ἂν ἔχη
 τὸ περὶ τούτου, βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν τῆς δεκάτης ὠρίσθη
 εἰς τρόπον μαρτυροῦντα τὴν ἐλαχίστην ὑπὲρ τοῦ κλήρου προθυμίαν
 τῆς κοσμητικῆς ἀρχῆς. Χίλια ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς φρ. 11,200.
 Ἄλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δεκάτη τῶν σιτηρῶν,
 τῶν λαχανικῶν, τῶν καρπῶν καὶ τοῦ οἴνου, τῆς φορβῆς, τοῦ μέλιτος
 καὶ τοῦ βάμβακος τῆς Πελοποννήσου, δὲν ἀνέβαινεν εἰς 11,200
 μόνον φράγκα.

Πολὺ δὲ σπουδαιότερα δι' ἡμᾶς εἶναι τὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν
 ἱκανονίσθησαν τὰ θρησκευτικὰ, τὰ ἀστικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ τῶν
 κατακτηθέντων δικαιώματα. Οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ
 ἄλλοι φράγκοι ἡγεμόνες τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐπεβάσθησαν
 κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ πάτριον τῶν ἰθαγενῶν θρησκευμα.
 Ναὶ μὲν ἐδήμευσαν τὰ πλεῖστα καὶ πλουσιώτατα τῆς ἀνατολικῆς
 ἐκκλησίας κτήματα· ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς δυτικῆς
 ἐκκλησίας· ἀπέδωκαν τὰ κτήματα ταῦτα εἰς τὸ δημόσιον, ὃ ἐστὶν
 ἐπραξαν ὅ,τι εἶχον πολλάκις πράξει οἱ ἡμέτεροι βασιλεῖς, ἐπὶ τῆς ἐν
 τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς μεταρ-
 ρυθμίσεως. Ἀληθεύει προσέτι ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀρχιεπισκόπους
 ἑλληνας δὲν ἀνεγνώρισαν· ἠνείχοντο ὅμως τοὺς ἐπισκόπους· καὶ ὅσοι
 ἐκ τούτων παρέμειναν εἰς τὰς ἐπισκοπὰς αὐτῶν, οὔτε τὸ ἴδιον δόγμα
 ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσιν, οὔτε τῆς ἐπὶ τῶν ἱερέων δικαιοδο-
 σίας ἐστερήθησαν. Τὰ δὲ περὶ τοῦ κατωτέρου τούτου κλήρου, ἑκα-

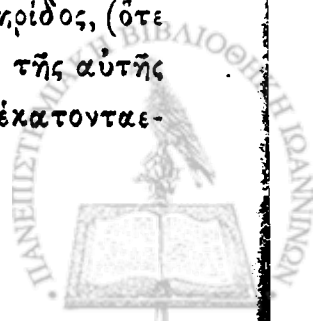

νονίσθησαν ἐπὶ τοῦ Γοδοφρέδου Β', ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τρόπον ἐξ οὗ δηλοῦται ἰδιάζουσά τις τοῦ ἡγεμόνος τούτου πρόνοια ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Τῶνόντι οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς ἀπηλλάγησαν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἐν μέρει τοῦλάχιστον τῶν ὑποχρεώσεων ἃς πρότερον εἶχον εἰς τὸ κράτος. Οἱ ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργοῦντες ἐξ αὐτῶν εἰς οὐδένα ἔκτοτε ὑπεβάλλοντο φόρον καὶ εἰς οὐδεμίαν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ὠρίσθη εἰς δύο καθ' ἕκαστον χωρίον περιέχον ἀπὸ 25—70 οἰκογενείας, εἰς τέσσαρας ἐν τοῖς χωρίοις τὰ ὑποῖα περιελάμβανον 71—121 οἰκογενείας, καὶ εἰς ἕξ ὅπου ὑπῆρχον 125—169 οἰκογένειαί, αὐξάνοντος οὕτω τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν κατοίκων· ὅπου δὲ δὲν ὑπῆρχον 25 οἰκογένειαί ἀπηρτίζετο ὁ ἐλάχιστος οὗτος ὅρος ἐκ τῶν εἰς τὰ περίχωρα οἰκουσῶν. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἱερεῖς ἐξηκολούθησαν φορολογούμενοι καὶ ἐν ἀνάγκῃ στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντες· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσιν ἀπηλλάσσοντο μὲν παντὸς ἄλλου πρὸς τὸ δημόσιον τέλους, κατέβαλλον ὅμως τὸ λεγόμενον ἀκρόστιχον ἦτοι τὸν ἐγγεῖν φόρον. Αἱ διατάξεις αὗται φαίνονται καλῶς λελογισμέναι, διότι οἱ μὲν ἐν τοῖς ἀγροῖς πραγματικῶς ἐπιτελοῦντες τὰ λειτουργικὰ καθήκοντα ἱερωμένοι, τῶν ὁμοίων ἄλλως τε ὁ ἀριθμὸς συνετῶς ὠρίσθη, ἀπηλλάγησαν πάσης πολιτικῆς λειτουργίας καὶ ὀφειλῆς, καὶ καθ' ὃ ἔχοντες νὰ ἐπιτελέσωσιν ἀδιάλειπτα καθήκοντα καὶ καθὼ ἀπορώτεροι· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσι καθὼ εὐπορώτεροι ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ ἀκρόστιχον· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐλογίσθησαν ἀπλοῖ πολῖται ὡς πρὸς τὰς πρὸς τὸ κράτος ὑποχρεώσεις.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος οἱ κατακτηταὶ ἐσεβάσθησαν τὴν ἰδιωτικὴν κτῆσιν τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐτήρησαν τὴν πρότεραν νομοθεσίαν καὶ δικαιοδοσίαν. Ἀμέσως μετὰ τὴν κατάκτησιν οἱ Φράγχοι εἰσῆγαγον ἐν τῷ νέῳ αὐτῶν κράτει τὰς λεγομένας Assises de Jérusalem, ἢ, καθὼς ὀνομάζουσιν αὐτὰς τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως, τὰ *Συνηθία* τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐκ τῶν χρονικῶν τούτων μαθηθάνομεν ἰδίως, ὅτι τὰ *Συνηθία* ἴσχυσαν ἐν Πελοποννήσῳ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς τοῦ Γοδοφρέδου Α' ἡγεμονίας. Καὶ ὅτι οἱ αὐτοὶ νόμοι ἐπεκράτουν ἐν τῇ Ἀττικῇ μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ὄρκου, ὃν ἔδιδον οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ὁμνύοντες πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ τηρήσωσι τὰ *Συνηθία* τῶν Ἱεροσολύμων, (*les bons us et coutumes dou royaume de Jérusalem*). Ἐλέγοντο δὲ οὕτω οἱ νόμοι οὗς, μετὰ τὴν ἐν ἔτει

1099 κατάρτησιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, εἶχε δώσει εἰς τὸ νέον αὐτοῦ βασιλείον ὁ πρῶτος τούτου ἄρχων Γοδοφρέδος ὁ Βουϊλλῶνος. Τὸ πρῶτον κείμενον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κώδικης ἀπωλέσθη πρωϊμώτατα· τὸ δὲ σήμερον σωζόμενον συνετάχθη βραδύτερον, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σαλαδδίν τῷ 1187 ἀνάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς περιλιπομένας κτήσεις τῶν Φράγκων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ· καὶ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον κείμενον, πιθανώτατα ἐν πολλοῖς διαφέρον τοῦ ἀρχικοῦ, εἶναι τὸ εἰσγθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰς τὰς τότε κατακτηθείσας ὑπὸ τῶν Δυτικῶν Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ νέος οὗτος κώδικς διηρεῖτο, ὡς καὶ ὁ παλαιός, εἰς δύο κεφαλαιώδη μέρη, ὧν τὸ μὲν ἐπιγραφόμενον *major curia, haute cour, alta corte*, ἐκκονίζε τὰς μεταξὺ τῶν φεουδαρχῶν σχέσεις, τὸ δὲ ἐπιγραφόμενον *minor curia, basse cour, bassa corte, αὐλὴ τῆς μπουργεζίας*, κατὰ τὸν ἀρχαῖον γαλλικὸν τύπον *la cour de la Bourgesie*, ἐρρυθμιζε τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν, *bourgeois*, σχέσεις. Καὶ τὸ μὲν ἀρχικὸν κείμενον συνετάχθη εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἢ κατ' ἄλλους εἰς τὴν παλαιὰν γαλλικὴν· τὸ δὲ μεταγενέστερον, τὸ καὶ μόνον, ὡς προεῖρηται, σωζόμενον, ἐγράφη ὁμολουμένως εἰς τὴν γαλλικὴν. Ἀλλὰ τοῦ γαλλικοῦ τούτου νόμου, ὅπως εἰσῆχθη ἐν ταῖς κυρίως Ἑλληνικαῖς χώραις, τὸ πρωτότυπον ἄχρι τοῦδε τοῦλάχιστον δὲν εὑρέθη. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν αὐτοῦ εἰμὴ μίαν Ἱταλικὴν μετάφρασιν, τὸν ἐν ἔτει 1421 ἐν Εὐβοίᾳ ἀπαρτισθέντα κώδικα, ὅστις ἐκλήθη Ἀσσίζαι τῆς Ῥωμανίας καὶ ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως ὡς νόμος ἰσχύων ἐν ταῖς αὐτόθι κτήσεσιν αὐτῆς. Ὁ Ἱταλικὸς οὗτος νόμος, παραβαλλόμενος πρὸς τὸ σωζόμενον γαλλικὸν κείμενον τὸ ἰσχύσαν ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ, εἶναι ἐν τοῖς πλείστοις ἀπλῆ τούτου ἐπιτομή. Κατόπιν, τῷ 1531, ἐγένετο μὲν καὶ ἕτερα τῶν γαλλικοῦ κειμένου Ἱταλικὴ μετάφρασις, ἐπιμελείᾳ ὡσαύτως τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' αὕτη ἐφιλοπονήθη ἐν Κύπρῳ πρὸς χρῆσιν τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἐκείνης. Ὑπάρχει προσέτι ἑλληνικὴ μετάφρασις οὐχὶ ὀλοκλήρου τοῦ σωζόμενου γαλλικοῦ κειμένου, ἀλλὰ μόνον τοῦ δευτέρου αὐτοῦ μέρους, ἤτοι τῆς αὐλῆς τῆς μπουργεζίας, ἀλλὰ καὶ αὕτη συνετάχθη ἐν Κύπρῳ, πιθανῶς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 15^{ης} ἑκατονταετηρίδος, (ὅτε ἡ γνώσις τῆς Γαλλικῆς εἶχεν ἐκλείψει παρὰ τοῖς Λατίνοις τῆς αὐτῆς νήσου κατοικοῖς) καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτοῖς περὶ τὴν μίαν ἑκατονταε-

τηρίδα ἦτοι μέχρι τοῦ 1570, ὅτε ἡ Κύπρος ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων τῆς μετκράσεως ταύτης περιῆλθον εἰς ἡμᾶς δύο χειρόγραφα, τὰ νῦν εὑρισκόμενα ἐν τῇ Παρισινῇ βιβλιοθήκῃ, διότι ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ εἶδεν ὁ Ζαχαρίας πρὸ τοῦ 1839 ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας τοῦ ἀγιωνύμου ὄρους Ἄθω, εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ μετεκομίσθη βραδύτερον εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ Μηνᾶ Μηνωΐδου.

Οὔτε λοιπὸν τὸ ἐλληνικὸν τοῦτο κείμενον, οὔτε τὸ ἐν ἔτει 1531 ἐν Κύπρῳ καταρτισθὲν Ἰταλικὸν δύνανται νὰ δώσωσιν εἰς ἡμᾶς ἀσφαλῆ ἐννοσίαν τῶν φεουδικῶν νόμων ὅσοι ἐπεκράτησαν ἐν ταῖς κυρίως ἐλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ μόνον ὁ ἐν Εὐβοίᾳ ἰσχύσας ἰταλικὸς κώδικς τοῦ 1421, ὅστις κατ' εὐσίαν ἦτο προδήλως αὐτὸς ὁ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐφαρμοσθεὶς νόμος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἄρθρον 43 αὐτοῦ ῥητῶς κανονίζει τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν οὐ μόνον τῶν τριῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν δυναστῶν τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων. Ἐκ τῆς μελέτης δὲ τοῦ κώδικος τούτου συνάγομεν τὰ ἐξῆς κεφαλαιώδη γεγονότα.

Οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς καὶ μόνους τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ ἔχειν ἱποτικὰ φέουδα· τοιαῦτα φέουδα κατεῖχοντο καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων. Τῶντι τὸ ἄρθρον 138 ὁμιλεῖ σαφέστατα περὶ φεούδων Ἑλληνικῶν καὶ περὶ φεουδούχων Ἑλλήνων τε καὶ Ἑλληνίδων.

Πλείστοι τῶν γεωργῶν τῶν καλλιεργούντων τὰ τῶν φεούδων κτήματα ἦσαν δουλοπάροικοι (vilains), εἴτε ἐκ τῶν προτέρων χρόνων διατελοῦντες τοιοῦτοι, εἴτε πολλαπλασιασθέντες διὰ τῆς κατακτήσεως. Καὶ ἅπαντες μὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ καθυπεβάλλοντο εἰς τοὺς φραγκικοὺς νόμους, διότι ἐκ τῶν 227 ἄρθρων τοῦ κώδικος, 31 πραγματεύονται περὶ τῆς τάξεως ταύτης τῶν ὑπηκόων. Σημειωτέον ἐν ταῦτοις ὅτι ἐνίοτε οἱ δουλοπάροικοι οὗτοι ἀπηλευθεροῦντο ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν, τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ φεουδοῦχοι ἐγίνοντο, διότι τὸ ἄρθρον 139 λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐὰν φεουδοῦχος φράγκος ἀπελευθερώσῃ δουλοπάροικον καὶ ἐπειτα παραχωρήσῃ αὐτῷ φέουδον, ἢ δωρεὰ, εἰ μὲν γίνῃ ἐγγράφως, ἰσχύει ἐφ' ὄρου ζωῆς τοῦ δωρητοῦ· ἐν ἐλλείψει δὲ ἐγγράφων, εἰμπορεῖ ν' ἀνακληθῆ παρ' αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸ ἄρθρον 125 ἡ δουλοπάροικος ἢ ὑπανδρευθεῖσα ἐλεύθερον γίνεται ὡς

ἐκ τούτου ἐλευθέρα, παραμένοντα τοιαύτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ ἂν ὁ γάμος ἐτελέσθη παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου τῆς. Εἰς τὰ φεβυδικὰ δικαστήρια παρεκάθηντο ἄρα γε καὶ Ἕλληνες δικασταί; Ἐὰν κρίνωμεν ἐξ ὧσων συνέβαινον ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, θέλομεν ἀπαντήσῃ καταφατικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Διότι ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς ὁ Γοθοφρέδος ὁ Βουίλλωνος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἴδια δικαστήρια, δικάζοντα κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους. Βραδύτερον ὅμως οἱ κατακτηταί, δυσπιστήσαντες πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἀφῆρσαν ἀπὸ αὐτῶν τὸ προνόμιον τοῦτο καὶ ὑπήγαγον αὐτοὺς εἰς μικτὰ δικαστήρια, συγκείμενα ἐκ τεσσάρων ἰθαγενῶν καὶ δύο Φράγκων. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα βλ. τὴν μαρτυρίαν περὶ τούτου δὲν ἔχομεν.

Παρεκτὸς τῶν δύο προαναφερθεισῶν τάξεων τῶν ἰθαγενῶν ὑπῆρχον ἔτι δύο ἕτεραι· οἱ ἐλεύθεροι κοινοὶ πολῖται, περὶ ὧν ὁμιλοῦσι τὰ ἄρθρα 152, 155 καὶ ἄλλα τοῦ κώδικος, καὶ οἱ ἄρχοντες, ἄρθρον 194, ἧτοι πολῖται ἐγκριτοὶ ἐπὶ τῷ γένει, τῇ εὐπορίᾳ καὶ ταῖς προνομίαις. ὧς ἀπελάμβανον.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐξάγονται ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ ἐπιγραφομένου Ἀσσιζαί τῆς Ῥωμανίας. Ἐκ δὲ τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους χρονογράφων καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀπάντων τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου ἡ τύχη δὲν ἐρρυθμίσθη ὁμοιομόρφως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, διότι οὐδὲ ὁμοιομόρφως ἐγένετο ἡ κατὰκτησις. Ἡ δυτικὴ Πελοπόννησος, ἀπὸ Πατρῶν μέχρι Κορώνης, κυρίως εἰπεῖν δὲν κατεκτήθη, ἀλλὰ παρεδόθη εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον διὰ συνθηκῶν, δυνάμει τῶν ὁποίων οἱ ἄρχοντες οὐ μόνον διετήρησαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν κινήτην καὶ ἀκίνητον περιουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἅπασας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον ἐκ τῶν προτέρων χρόνων καὶ πλὴν τούτου ἐξωμοιώθησαν, ἂν ὅχι καθ' ὀλοκλήριαν, ἐν μέρει τοῦλάχιστον πρὸς τοὺς κατακτητάς, ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι γενόμενοι πρὸς τοὺς δευτερευόντας καὶ τριτεύοντας φεουδούχους. Πιθανῶς διετήρησαν τὴν τε περιουσίαν καὶ τὴν κτῆσιν αὐτῶν προσέτι οἱ ἐλεύθεροι τῶν πόλεων κάτοικοι. Ἄλλὰ πάντα τὰ δημόσια κτήματα, τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πάντα τὰ ἀγροτικὰ κτήματα, ὅσα δὲν ἀνήκον εἰς τοὺς ἄρχοντας, κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἀπετέλεσαν τὰ φέουδα αὐτῶν, παρεκτὸς τῶν παραχω-

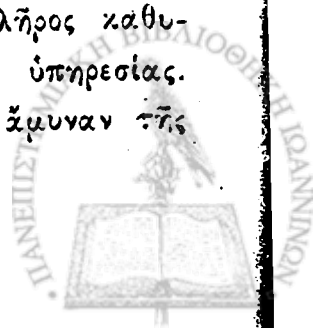
ρηθέντων εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ ἄρχοντες τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, συνθηκολογήσαντες πρὸς τοὺς ξένους, ἐφρόντισαν μὲν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ ἴδια δικαιώματα, ἀλλὰ παρῆλθον ἄνευ ὄρου σχεδὸν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἄλλους τῆς χώρας κατοίκους. Μετὰ δὲ τὴν τοιαύτην τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου κατάληψιν, ἐπῆλθεν ἡ τῆς λοιπῆς χερσονήσου κατάκτησις. Μάχη ἐκ παρατάξεως, ὡς γνωρίζομεν, δὲν ἐγένετο εἰμὴ μία καὶ μόνη, εἰς τὸν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου, καθ' ἣν οἱ ἡμέτεροι ἠττήθησαν, εἰ καὶ ὡς λέγεται, πολλαπλάσιοι ὄντες τῶν ἀντιπάλων. Αἱ ὠχυρωμένα ὅμως πόλεις ἀντέστησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἠττον. Καὶ ὅσαι μὲν ἐξ αὐτῶν ἐκυριεύθησαν ἐξ ἐφόδου, καθὼς λ. γ. τοῦ Ποντικοῦ τὸ κάστρον, αὐταὶ ἐγένοντο ἄνευ ὄρου τινὸς κτῆμα τῶν κατακτητῶν· ἀλλὰ αἱ πλεῖσται μετὰ τινα ἀντίστασιν ἐσυνθηκολόγησαν, οἷον ἡ Κορώνη, ἡ Καλαμάτα, ἡ Ἀρκαδίκα καὶ ἄλλαι πόλεις, τούτων δὲ οἱ κάτοικοι διετήρησαν ἀπλῶς τὰς κτήσεις αὐτῶν, ἄνευ τῶν προνομίων τῶν παρῆλθόντων εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Τρεῖς μόνον πόλεις διὰ τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη αὐτῶν ἀντίστασιν ἐπέτυχον συνθήκας ἐπωφελεστέρας· ἡ Κόρινθος, τὸ Ναύπλιον καὶ ἡ Μονεμβασία. Τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου οἱ κάτοικοι ἐξωμοιώθησαν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὸ Ναύπλιον μάλιστα τὸ ἐν τῶν φρουρίων παρέμεινεν, ἐν ἀρχῇ τοῦλάχιστον, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν. Οἱ δὲ Μονεμβασιωταί, τῶν ὁποίων τὴν ὄντως ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν θέλομεν λάβει μετ' οὐ πολὺ ἀφορμὴν νὰ περιγράψωμεν, ἐπέτυχον ὄρους ἔτι ἐντιμότερους, διότι ὄχι μόνον τὰς κτήσεις αὐτῶν καὶ προνομίας διετήρησαν, ἀλλὰ καὶ ἀσύδδοτοι παρέμειναν καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρεώσεως, αὐτοὶ τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, μὴ ἀναλαβόντες νὰ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ θαλάσσαν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἰδίων πλοίων καὶ λαμβάνοντες εὐλογον μισθοδοσίαν. Τελευταῖον οἱ περὶ τὸν Ταύγετον οἰκοῦντες Μιληγγοὶ δὲν ἐπείσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰμὴ ἐπὶ τοῖς ὄροις ὅτι θέλουσι μείνει ἀφορολόγητοι καὶ ὅτι δὲν θέλουσιν ὑπηρετεῖ εἰμὴ ὡς φίλοι στρατιῶται, ἤτοι διατηροῦντες ὅλας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Τοιαύτη ἦτο, κατὰ τὰ κείμενα τῶν νόμων καὶ τὰς διαφόρους μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων γενομένας συμβάσεις, ἡ κοινωνικὴ τῆς Πελοποννήσου κατάστασις ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας καὶ

ἐννοεῖται ὅτι ὁμοίως ἢ παραπλησίως εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὴν ὑπὸ Φράγκων καταληφθεῖσαν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς παρακειμένας νήσους. Ἐνθεν μὲν βλέπομεν τοὺς κατακτητὰς ἀποτελοῦντας κλίμακα ἱεραρχικὴν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὑποίας ἴστατο ὁ ἡγεμὼν· μετὰ τοῦτον ἀμέσως ἤρχοντο οἱ μεγάλοι βαρῶνοι, ἐκάστου τῶν ἐποίων ἢ κτῆσι· περιελάμβανε μίαν λατινικὴν ἐπισκοπὴν καὶ κατόπιν αὐτῶν οἱ δευτερεύοντες καὶ τριτεύοντες κάτοχοι φεουδῶν ἰππικῶν καὶ πεζικῶν. Ἀλλὰ τὴν γαλλικὴν κοινωνίαν ἀπετέλουν πρὸς τοῦτοις καὶ ἄλλοι ἰκανοὶ γάλλοι ἰδίως ἔμποροι, οἵτινες, κατασταθέντες εἰς τὰς πόλεις, μετεπέμψαντο, ὅπως καὶ οἱ εὐπατρίδαι, τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας ἐκ Γαλλίας. Ἐνθεν δὲ ἴστατο ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία συγχειμένη ἐξ ἀρχόντων καὶ ἀστῶν οἵτινες διέσωσαν τὰς ἰδίας κτήσεις καὶ ἐν μέρει τὰς προνομίαις· ἀλλὰ ὑπήγοντο εἰς τὴν νέαν δικαιοδοσίαν καὶ νομοθεσίαν· ἐκ δουλοπαροίκων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα τῶν φεουδαρχῶν, καὶ ἐξ ὀλίγων τινῶν πόλεων καὶ τμημάτων τῆς ὑπαίθρου χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἀνεγνώριζον μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ ξένου ἡγεμόνος, διετήρησαν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὴν προτέραν αὐτονομίαν. Ἐν τούτοις αἱ δύο αὐταὶ κοινωνίαι δὲν διετέλεσαν ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων χωρισμέναι· ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐπιμιξία ἤρχισε πρῶιμώτατα. Ἐν πρώτοις εἶδομεν, ἐκ τοῦ προπαρατεθέντος κώδικος, ὅτι πολλοὶ ἄρχοντες γενόμενοι ὁμοταγεῖς τῶν φεουδαρχῶν περιελήφθησαν ἐντὸς τῆς φραγκικῆς ἱεραρχίας. Καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος συνάγεται, ὅτι Ἑλληνίδες ὑπανδρεύθησαν Λατίνους· ἐν τῇ συνεχείᾳ δὲ τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν θέλομεν ἀπαντήσῃ Ἑλληνας νυμφευθέντας Γαλλίδας. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων τρόπων [προήχθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν σχέσις, ἰδίως δὲ διὰ τῆς εἰς τὸν στρατὸν κατατάξεως πολυαρίθμων ἰθαγενῶν.

Οἱ εὐαρίθμοι σχετικῶς Γάλλοι, οἱ κατακτῆσαντες τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ διατελῶσιν ἀδιακόπως ἐτοιμοπόλεμοι. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὠρίσθη παρ' αὐτοῖς, ὅτι πάντες, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κάτωτάτων, ὀφείλουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἦναι κατὰ πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμὴν ἐτοιμοὶ νὰ στρατεύωσι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κλῆρος καθυπεβάλλετο εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ταύτης ὑπηρεσίας. Ἀλλ' ἡ πάγκαινος αὕτη στρατεία δὲν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς ἄμυναν τῆς

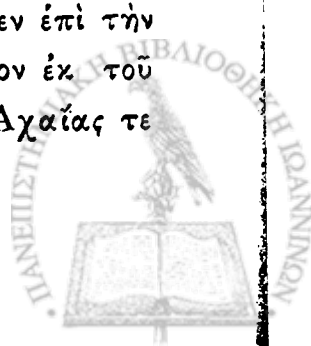
χώρας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς ὑπερορίους στρατείας. Οἱ κατακτηταὶ ἦσαν ὀλίγοι, οὐδὲ συνέφερον εἰς αὐτοὺς νὰ καλέσωσι πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς συμμετόχους τῆς διανομῆς τοῦ λαφύρου αὐτῶν, διότι τοιοῦτοτρόπως ἤθελον ἐλαττώσει τὰ ἴδια πλεονεκτήματα. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατέλαβον. Ὅποσον γενικῆ καὶ ἀπεριόριστος ὑπῆρξεν ἡ ὑποχρέωσις αὕτη συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς, ἐξαιρέσει μόνων τῶν ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργούντων. Ἀλλὰ πρὸ πάντων τὰ γεγονότα αὐτὰ μαρτυροῦσιν ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες, καὶ ἐξ αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι ἀξιοματικοὶ περιελαμβάνοντο ἐν τῷ φραγκικῷ στρατῷ.

Ὅτε τῷ 1259 ὁ πρίγκηψ Ἀχαΐας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος ἐστράτευσεν εἰς Πελαγονίαν, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ ἱστορῶν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, λέγει τὸν στρατὸν ἐκεῖνον παμπληθῆ καὶ ἐπιφέρει ῥητῶς, ὅτι συνέκειτο ἐκ τε τοῦ φραγκικοῦ γένους καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν ἦρχεν ὁ πρίγκηψ οὗτος. Ὁ δὲ αὐτὸς Γουλιέλμος ἐπῆλθε τῷ 1246 ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3,000 ἵπποτῶν καὶ 8,000 ἱππέων. Τὰ Χρονικὰ δὲν διακρίνουσιν ἐνταῦθα Φράγκους καὶ Ἕλληνας, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἱππέων ἐκείνων ἦσαν ἰθαγενεῖς. Ἴνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ ν' ἀναπολήσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν, πόσοι ἦσαν οἱ νεμόμενοι τὴν Πελοπόννησον Γάλλοι. Ἀμέσως ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα διετέλουν 10 ὑπέρτατοι ὑποτελεῖς, οἵτινες ὅλοι ὁμοῦ εἶχον πάλιν ὑφ' ἑαυτοὺς 94 ὑποτελῆ φέουδα. Ἐκαστος δὲ τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν, τῶν βαρῶνων, εἰ μὲν ἔλαβεν ὑπὲρ τὰ 4 φέουδα, ὤφειλε νὰ παρέχῃ δύο σηματοφόρους καὶ δι' ἕκαστον φέουδον ἓνα ἱππότην καὶ δύο ἱππεῖς· εἰ δὲ ἔλαβεν ὀλιγώτερα τῶν 4 φέουδα, παρεῖχε δι' ἕκαστον αὐτῶν ἓνα ἱππότην καὶ δύο πεζοὺς. Ἀνάλογον ἀριθμὸν ἱπποτῶν, ἱππέων καὶ πεζῶν ἔδιδον προσέτι τὰ εἰς τὸν κλῆρον παραχωρηθέντα φέουδα, ἐν ὅλοις 64. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἱππῶται λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἐν ἴδιον φέουδον, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς ἑαυτῶν οὐδένα ἄλλον παρεῖχον μαχητήν. Καὶ πόσα μὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς τὰ τοιαῦτα ἀτομικὰ φέουδα, δὲν γνωρίζομεν· μόνον ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος ἔχομεν πληροφορίαν τινὰ ἀναβιβάζουσαν τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν φεουδῶν τῆς Πε-

λοποννήσου, βαρωνικῶν, ἀτομικῶν καὶ κληρικῶν, εἰς 1000. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἴσως ὑπερβολικὴ, καθὸ περιληφθεῖσα εἰς ὑπόμνημα ὑποβληθὲν ὑπὸ τινος μερίδος τῶν βαρῶνων, ἧτις ἤθελε νὰ πείσῃ τὸν Ἀρραγωνικὸν ἡγεμονόπαιδα Ἰάκωβον Β', νὰ ἀναλάβῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τούτῳ, ἵνα δελεάσῃ αὐτὸν, παρέστησε τοὺς πόρους αὐτῆς πιθανῶς πολὺ μείζονας τῶν πραγματικῶν. Ἀλλὰ καὶ 1000 ἂν παραδεχθῶμεν ὅλα τὰ φέουδα, ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀτομικά, ὃ ἐστὶν ἐδίδον ἀνὰ ἓνα ἰππότην, σύμπασα ἡ δύναμις τῶν ἰπποτῶν καὶ τῶν ἰππέων ἦν ἡδύνατο νὰ παράσχῃσι τὰ 1000 φέουδα ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑπερβῇ τὸ ἥμισυ τῶν 11,000, τῶν ἐπὶ τὴν Μονεμβασίαν στρατευσάντων. Ναὶ μὲν ὁ πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἐλογίζετο ὑπέρτατος ἄρχων οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Νάξου, καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας, καὶ τοῦ κυρίου τῆς Βοδονίτζης καὶ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας. Ἐκ τούτων ὅμως, μόνον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρονται στρατοὶ λόγου ἄξιοι, περιλαμβάνοντες ἐνίοτε ἑννεακοσίους Γάλλους ἰππότητας. Καὶ ἔπειτα οἱ ὑποτελεῖς οὗτοι, εἴτε ἀποτρεπόμενοι ὑπὸ ἰδίων περισπασμῶν, εἴτε μὴ θέλοντες νὰ ἐνισχύσωσι τὸν πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας (τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἠσθάνοντο ὅτι δὲν δύναται νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων των), σπανίως ἔπεμπον τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν καὶ οὐδέποτε ἐπήρχοντο μεθ' ὄλης αὐτῶν τῆς δυνάμεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, καθὰ λέγεται, ἅπαντες μετέσχον τῆς κατὰ Μονεμβασιωτῶν στρατείας· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἔπεψαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν· ὥστε καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ δούξ Ἀθηνῶν προσῆλθε μετὰ τῶν δύο τρίτων τοῦ ἀνωτάτου ὄρου τῶν ἰπποτῶν ὅσους ποτὲ συνεκρότησεν ἦτοι μετὰ 600 (πρᾶγμα ὅλως ἀπίθανον), ἀναλόγου δὲ ἀριθμοῦ ἰππέων· καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ λοιποὶ ὑποτελεῖς ἔπραξαν τὸ αὐτὸ, πάλιν οἱ φράγχοι ἰππῶται καὶ ἰππεῖς τοῦ κατὰ Μονεμβασίας ἐπελθόντος στρατοῦ ἀδύνατον ἦτο νὰ συμπληρώσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν 11,000 ἀνδρῶν.

Ἀλλὰ τίνα ἀνάγκην ἔχομεν τῶν εἰκασιῶν τούτων, ἀφοῦ ἑλληνικαὶ καὶ φραγκικαὶ μαρτυρίαι ῥητῶς βεβαιούσι τὴν ἐν τοῖς στρατοῖς τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν Λαρόσων κατάταξιν πλείστων ἰθαγενῶν. Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην, ὁ στρατὸς ὃν ἤγαγεν ἐπὶ τὴν Πελαγονίαν ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος συνέκειτο οὐ μόνον ἐκ τοῦ φραγκικοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε

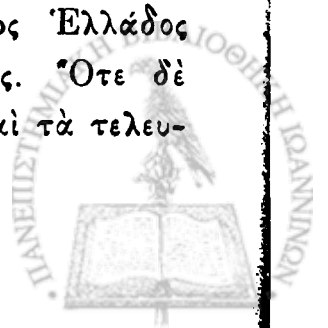
καὶ Πελοποννήσου. Ἐκ φραγκικῆς δὲ πηγῆς γνωρίζομεν ὅτι τῷ 1304 ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Β' Λαρόσης, ὅστις ἐκυριάρχει τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, συνεκρότησε στρατὸν συγκείμενον ἐξ 900 μὲν φράγκων ἵπποτῶν, 6,000 δὲ Θεσσαλῶν ἱππέων καὶ 30,000 πεζῶν. Ἠξεύρομεν ὡσαύτως ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Γουίδωνος Βρυέννιος ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν Καταλανῶν δύναμιν ἀξιόλογον, 700 μὲν λογάδων ἵπποτῶν, 6,400 δὲ ἱππέων καὶ 8,000 πεζῶν. Ἐνταῦθα δὲν λέγεται ῥητῶς πόσοι ἐκ τούτων ἦσαν Ἕλληνες· ἀλλὰ βεβαίως ὁ στρατὸς τοῦ Βρυεννίου ἦτο συγκεκροτημένος ὅπως καὶ ὁ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, ὃ ἐστὶ περιελάμβανε καὶ οὗτος πλείστους ἰθαγενεῖς.

Νομίζομεν λοιπὸν ἔξω πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι οἱ Φράγκοι οἱ τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατακτήσαντες, εἰσῆγαγον ἐκ συστήματος ἐν αὐταῖς καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι τὴν τακτικὴν τῶν ἰθαγενῶν στρατολογίαν, ἃν καὶ δὲν γνωρίζομεν πῶς διενηργεῖτο καθέκαστα ἢ στρατολογία αὕτη. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι ἀποφασίσαντες ἅπαξ νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἐφρόντισαν νὰ τοὺς ἀσκήσωσιν εἰς τὰ ὄπλα, ἵνα καταστήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδείους πεζοὺς καὶ ἱππεῖς. Ἐντεῦθεν μεγάλη τις ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὸ φρόνημα τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν, ἀλλοίωσις μαρτυρουμένη ὑπὸ τε τῆς καθόλου ὄψεως τῶν πραγμάτων καὶ ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν γεγονότων. Τῶνόντι, ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθον οἱ Φράγκοι ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι καὶ μάλιστα οἱ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐνέμειναν μὲν πιστοὶ εἰς τὸ πάτριον φρόνημα καὶ θρησκειμα, ἀλλὰ δὲν διεκρίθησαν ἐπὶ εὐδοκίμῳ ἐνόπλῳ διαμαρτυρήσει κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων ξένων. Εἰς τοὺς κατακτητὰς τούτους ἀντέστησαν σπουδαίως οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τῆς πνεύσεως τὰ λοιπὰ στρατιωτικῆς αὐτῶν ἀριστοκρατίας, διὰ τοῦ Λασκάρως, τοῦ Βατάτζη, τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ἀντέστη κατὰ τῆς κατακτήσεως καὶ ὁ ἡπειρωτικὸς ἑλληνισμὸς, συμμαχήσας μετὰ τῆς κατὰ πρῶτον τότε ἀναφανείσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ Ἀλβανικῆς φυλῆς. Οἱ δὲ ἐν Νικαίᾳ ἐκεῖνοι βασιλεῖς καὶ οἱ δεσπότες τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρος κατῴρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσωσι τὸ τε λατινικὸν βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διεμαρτυρήθησαν ὡσαύτως ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Κρήτῃ οἱ μεγάλοι οἶκοι τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἀριστοκρατίας, οἱ ἐν τῇ νή-

σφ ἐκείνη ἐπὶ τῶν Φωκάδων καὶ τῶν Κομνηνῶν κατασταθέντες. Ἡ δὲ κυρίως Ἑλλάς, ἐξαιρέσει τῆς Κορίνθου, τῆς Ναυπλίας καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, δὲν ἀντέστη ἐκθύμως εἰς τὴν ξενοκρατίαν, ἀφοῦ ὀλίγαι ἑκατοντάδες γάλλων ἵπποτῶν ἤρκεσαν ἵνα καταλάβωσιν ἀμαχητὶ τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν καὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ τὸ πλεῖστον τῆς ὑπαίθρου Πελοποννήσου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσεν ἡ ἡμετέρα αὐτοκρατορία εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Τὸ πλεῖστον καὶ τὸ κράτιστον τῶν στρατῶν αὐτῆς συνεκροτεῖτο συνήθως ἐκ τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν βορειότερων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἐστρατολόγουν μὲν οἱ βασιλεῖς ἡμῶν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐπεριδόμενοι κυρίως εἰς τὰ ἄσιανὰ καὶ τὰ μακεδονικὰ τάγματα, ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, προθύμως μάλιστα δεχόμενοι παρ' αὐτῶν χρήματα καὶ ἄλλα πολεμικὰ εἶδη ἀντὶ τῆς προσωπικῆς ὑπηρεσίας. Ποικίλα πιθανώτατα αἷτια ὑπηγόρευσαν τὴν τοιαύτην τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν κυβερνήσεως πολιτείαν ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς· πρὸ πάντων δὲ ἴσως ἡ οὐ μικρὰ ἀραιώσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν τούτων, ἡ ἐκ διαφόρων αἰτιῶν προελθοῦσα καὶ μὴ ἀναπληρωθεῖσα εἰμὴ διὰ τῆς ἐν αὐταῖς ἐγκαταστάσεως ἱκανῶν ξενικῶν φύλων. Ἀλλ' ὅπως δῆποτε τὸ γεγονός εἶναι ἀναμφισβήτητον, καὶ δι' αὐτοῦ ἐξηγοῦνται ἀποχρώντως δύο ἐκ τῶν κεφαλιωδεστέρων φαινομένων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Πρῶτον ἡ εὐκολία μεθ' ἧς οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αἰτίαν ἄλλην εἰμὴ τὴν ὀλίγην περὶ τὰ ὄπλα ἄσκησιν καὶ ἐπιτηδειότητα τῶν κατοίκων. Δεύτερον δὲ καὶ οὐδὲν ἥττον ἀξιοσημείωτον τοῦτο, ὅτι καθ' ὅλον τὸ μακρὸν τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων διάστημα αἰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος χωραὶ ἐλάχιστα ἔδωκαν τῇ ἀληθείᾳ σημεῖα ἐνεργοῦ ζωῆς, καὶ ἰδίως οὐδένα ἀνέδειξαν μεταξὺ τῶν τοσοῦτον ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ὧν μνημονεύει ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία, μέγαν στρατηγόν, ἐνῶ ἅπαντες οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ οἱ μεγαλοπόλεμοι βασιλεῖς προέκυψαν συνηθέστατα μὲν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐκ τῶν βορειότερων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ ἠθικὴ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατάστασις μέχρι τῆς τριςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος κατελύθησαν καὶ τὰ τελευ-

ταῖα τῆς φραγκοκρατίας ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι λείψανα, αἴφνης βλέπομεν τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐστίας ἐπιχειροῦντας ἐκθύμως ἀγῶνα πεισματώδη κατὰ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως, διὰ τῶν πολυθρυλήτων κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν, διεξαγαγόντας πολλὰς κατ' αὐτῆς ἐπαναστάσεις καὶ ἐπὶ τέλους εὐτυχήσαντας νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν διὰ τῶν πολυυμνήτων ἔργων, τὰ ὅποια κατέπληξαν τὸν κόσμον καὶ προεκάλεσαν τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν προστασίαν. Ἐνῶ λοιπὸν οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι ἀναφαίνονται ἡκιστα πολεμικοὶ ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τὰνάπαλιν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΕ' ἀναδείκνυνται πολεμικώτατοι. Εἰς τί ἄλλο δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην εἰμῆεις τὴν ἀρειμάνιον ἀνατροφὴν, ἣν ἔλαβον ἐπὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἰσχυσάσης ἐνταῦθα φραγκοκρατίας; Ἴσως εἴπωσί τινες, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀντέστησαν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, καθὸ ἀγριωτέραν καὶ ἀσπονδοτέραν τῆς φραγκικῆς. Βεβαίως ἡ διοικήσεις τῶν Γάλλων ὑπῆρξε μετριοπαθῆς καὶ συνετή. Δυστυχῶς ὅμως ὄλαι αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς ΙΒ' μέχρι τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ πρὸς τὸν φραγκισμὸν μῖσος ἦτο πολὺ σφοδρότερον τῆς πρὸς τὸν μωαμεθανισμὸν ἀποστροφῆς καὶ τοῦτο ὄχι μόνον παρὰ τοῖς ὄχλοις ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς λογιωτέροις καὶ ἐπισημοτέροις τῶν τότε ἀνθρώπων, οἳοι ἦσαν ὁ Νικητάς ὁ Χωνιάτης, ὁ Εὐστάθιος, ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐὰν λοιπὸν διὰ μόνου τοῦ ἐθνικοῦ μίσους ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀντίστασιν, ἐξ ἀνάγκης ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀποβῇ τοῦλάχιστον ἴση, ἂν ὄχι μείζων, καὶ κατὰ τοῦ φραγκισμοῦ. Ἄλλ' ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις δὲν ἀρκοῦσι μόνον τὰ πάθη, προσκταιεῖται καὶ ἡ περὶ τὰ ὄπλα ἐξίς καὶ δεξιότης, ἣτις μὴ ὑπάρχουσα ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχε περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ'. Ὁμολογοῦμεν, ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξέγερσις τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὀφείλεται προσέτι εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων, εἰς τὸν μετὰ τῆς Ἀλβανικῆς φυλῆς συνδυασμὸν, καὶ, βραδύτερον, εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι πρώτη τῆς ἀναβιώσεως ἐκείνης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ πολεμικὴ ἀνατροφὴ, ἣν ἔλαβον οἱ προπάτορες ἡμῶν κατατασσόμενοι ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας εἰς τὰ ἀρειμάνια

πεζικὰ καὶ ἰππικὰ τῶν φράγκων τάγματα. Ἄλλ' ἀναφέρομεν ἐνταῦθα καὶ ἐν τῶν περιεργότερων ἀποτελεσμάτων τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἦν ἔλαβον οἱ ἡμέτεροι ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας. Ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ ἀνατολικὸς κλῆρος περιωρίζετο εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ ἱεράς λειτουργίας, ἐνῶ ἀπεναντίας ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς λατῖνοι, ἀνέκαθεν πολλάκις περιβαλλόμενοι τὴν περικεφαλαίαν καὶ τὸν θώρακα, ἐστρατήγουν τοῦ ποιμνίου αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἐκίνει κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἡμετέρων. Ἀφ' ἧς ὁμως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν ὑπεβλήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐν μέρει εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, θέλομεν ἴδει ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, πλείστους ἐκ τῶν τοῦ κλήρου ἀφειδῶς καὶ εὐκλεῶς προμαχοῦντας ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Μηδὲ νομίση τις ὅτι ἡ τῆς πολεμικῆς ταύτης ἀνατροφῆς ἐπίδρασις ἀναφαίνεται εἰς μόνα τὰ προαναφερθέντα καθολικὰ γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἀνατροφή αὕτη καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς μαρτυροῦνται προσέτι ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν καὶ οὕτως εἰπεῖν προσωπικῶν περιπετειῶν τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου. Ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι κυρίως περὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν· ἄλλ' οἱ Φράγκοι διώρισαν εἰς ὑπηρεσίας Ἕλληνας καὶ εἰς τὰς βορειότερας, ὅσον βραχυχρόνιος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ αὐτόθι κυριαρχία αὐτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἀνηγόρευσε τῷ μὲν 1206 βαρῶνον Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου τὸν Θεόδωρον Βρανᾶν, ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ τελεῖ ἑτήσιον φόρον καὶ νὰ παρέχη ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν· τῷ δὲ 1211 πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῶν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ φραγκικῶν κτήσεων, τὸν Γεώργιον Θεοφιλόπουλον. Ἴνα ὁμως ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ξενοκρατία μακρότερον ἰσχύσασα ἔλαβε καὶ πολὺ πλείοτερον καιρὸν νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὰς ἐξεις τῶν κατοίκων, θέλομεν εὖρει ἐκεῖ ἀναφερομένους τὸν Χωματιανὸν, στρατεύοντα μετὰ 200 μαχητῶν, τὸν πρωτοβεστιάριον τοῦ πριγκηπάτου Ἀχαΐας Ἰωάννην Μουρμούρη, ἕτερον πρωτοβεστιάριον, τὸν Καρυτηνὸν Κολλῖνον Κύρ Βασιλόπουλον, τὸν ἰσχυρὸν προεστῶτα Καρυταίνης Καλογιάννην Κοζαρίδην, τὸν ἰππότην Ἰωάννην Κουτρούλην, τὸν μέγαν αἶκον τῶν Σγουρομαλλαίων, ἐτι δὲ πλείστους ἄλλους διαπρέψαντας ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἢ διοικητικῇ ἰκανότητι εἴτε ἐν τῇ φραγκικῇ ὑπηρεσίᾳ εἴτε ἐν τῇ ἀντιστάσει κατ' αὐτῆς· διότι ἐὰν πολλοὶ Ἕλληνες ἢ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Γαλλίδων ὑπη-

ρέτουν πιστῶς τοὺς ξένους καὶ ἐνέμοντο ἀγογγύστως τὰ ἐπιτρεπόμενα αὐτοῖς προνόμια, ἄλλοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς νέας πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἢν ἐλάμβανον καὶ ἐκ τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἐνέπνεεν ὁ μάχιμος βίος ὃν διῆγον. κατεξάνισταντο προϊόντος τοῦ χρόνου ἐκ διαλειμάτων κατὰ τῶν καταχρήσεων εἰς τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ ἐκτραχηλίζεται καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ ξενοκρατία, ἀφ' ἧς ἐξέλιπον οἱ συνετοὶ οἴκοι τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν Λαρόσων. Τὸ δὲ θούρειον πνεῦμα τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἀνεπτύχθη τότε μόνον διὰ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἢν ἐλάμβανον, ἀνεπτύχθη προσέτι διὰ ποικίλης ἄλλης ἐπιδράσεως τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἰδίως διὰ τῶν γενναίων φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ἤκουον ἀδιαλείπτως πρεσβευόμενα, θαυμαζόμενα, ὑμνούμενα. Εἰς τοῦτο μάλιστα συνετέλεσαν τὰ λεγόμενα *Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἀνεφέρομεν καὶ θέλομεν ἔτι ἀναφέρει. Τὰ Χρονικὰ ταῦτα γραφέντα ὑπὸ Πελοποννησίου γεννηθέντος ἐκ μητρὸς ἑλληνίδος καὶ πατρὸς Φράγκου ἐμφοροῦνται μὲν πολλάκις πνεύματος οὐχὶ εὐμενοῦς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἀλλ' ἐὰν ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τούτων ἠδύναντο νὰ κινήσωσι πολλάκις τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν, ἐδίδασκον ὅμως συγχρόνως εἰς αὐτοὺς τὰ ἡρωϊκὰ τῶν κυριάρχων κατορθώματα, καὶ φυσικῶ τῷ λόγῳ παρώτρυνον αὐτοὺς εἰς μίμησιν τῶν ἀρετῶν δι' ὧν τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράττοντο. Ὅστις παραβάλη τὴν ζωὴν, τὴν ψυχὴν, τὴν τόλμην καὶ ἐνίοτε τὴν χάριν τὴν καταφαινομένην ἐν τῷ προκειμένῳ ποιήματι, πρὸς τὰ νεκρὰ καὶ ἄψυχα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔργα τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων καὶ ποιητῶν, θέλει ἀμέσως ἐννοήσει, ὅποσον ἄλλοῖα διανοητικὴ τροφή προσεφέρθη τότε εἰς τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν. Πολλάκις δὲ ὁ ἀναγινώσκων τὰ Χρονικὰ ταῦτα νομίζει, ὅτι ἀναπνέει ἡδὴ τὰς ἄρωματικὰς αὔρας τῆς γηραιᾶς ἡμῶν Ἑλλάδος, τὰς αὔρας ἐκεῖνας ἐν αἷς ἐμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀντηχήσωσι τὰ ἀπαράμιλλα ἄσματα τῆς δημόδους ἡμῶν ποιήσεως.

Ἐν Πελοποννήσῳ λοιπὸν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀνεδείχθη ἐπιτηδειοτέρα ἢ ἐν ταῖς βορειοτέραις χώραις, καὶ ἀπέβη μέχρι τινὸς χρήσιμος εἰς τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον. Ὁ Γοδοφρέδος Β', ἀφοῦ κατεσκεύασε τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι καὶ περιῆλθεν εἰς εἰρηνικωτάτας σχέσεις πρὸς τε τὸν κληρὸν καὶ πρὸς τοὺς κατοίκους

ἐν γένει, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν καὶ διεξήγαγεν αὐτὴν μετὰ πλείστης ὄσης συνέσεως. Ἡτύχησε δὲ νὰ ἀξιωθῆ καὶ ἱστορικοῦ λόγου ἀξίου, τοῦ Μαρίνου Σανούτου, ὅστις ἔζη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐπιγράφεται *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Ῥωμανίας* καὶ συνετάχθη λατινιστί· ἀλλὰ τὸ λάτινικὸν κείμενον δὲν σώζεται, ἀνευρέθη δὲ ἡ ἰταλικὴ αὐτοῦ μετάφρασις, ἣτις ἐγένετο πολὺ βραδύτερον. Κατὰ τὸν Μαρίνον Σανούτον λοιπὸν ὁ Γοδοφρέδος Β' ἦτο κύριος χώρας ἰκανῶς εὐρείας καὶ ἐνέμετο πλοῦτον πολύν· εἶχε δὲ τὴν συνήθειαν νὰ ἀποστέλλῃ ἐκ διαλειμμάτων τινὰς τῶν πιστοτέρων φίλων εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ὑποτελῶν του, ἐπιτετραμμένους νὰ ἐξετάσωσι πῶς οὗτοι διάγουσι καθ' ἑαυτούς καὶ πρὸς τοὺς ὑπηκόους. Συνετήρει καὶ ἐμισθοδότηι ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ ἀδιαλείπτως 80 ἰππότας, χρυσοῦς φέροντας περνιστῆρας. Ἐντεῦθεν συνέρρεον περὶ αὐτὸν εἰς Μωρέαν ἀδιαλείπτως ἰππῶται ἐκ Γαλλίας, Βουργουνθίας καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος, τῆς Καμπανίας. Οἱ μὲν ἤρχοντο ἵνα εὕρωσι πόρον ζωῆς, οἱ δὲ ἵνα πληρώσωσι τὰ χρέη των, οἱ δὲ ἵνα διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν ἕνεκα ἐγκλημάτων, τὰ ὁποῖα οἴκοι διέπραξαν. Καὶ ὅτε βραδύτερον ἀπώλεσαν τὴν ἡγεμονίαν ταύτην, ἀναφανδὸν ἀνωμολόγουν ὅτι ἡ ἰπποτικὴ τῆς Γαλλίας τάξις ὑπέστη ὡς ἐκ τούτου ἀνυπολόγιστον ζημίαν. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασαν ἀθλιότητα. Ἐνῶ ἐκεῖ ἐβασίλευε δεινοτάτη ἀναρχία, ἐνταῦθα ἡγεμῶν, μεγιστᾶνες καὶ λαὸς διῆγον ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ. Ἐνῶ ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀδιάκοπος χρηματικὴ ἀμνηχανία, ἐνταῦθα αἱ πρόσοδοι πάντοτε ὑπερέβαινον τὰς δαπάνας. Μήπως ἐν ἔτει 1236 δὲν εἶδομεν τὸν Γοδοφρέδον Β' δραμόντα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ λαμπρῶς συντελέσαντα εἰς τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Βατάτζη διεξαγομένης πολιορκίας; Ἡ δύναμις ἦν τότε συνεπήγαγε συνέκειτο ἐξ 100 ἰπποτῶν, 800 τοξοτῶν καὶ 6 πλοίων· ἀνέλαβε δὲ τότε καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ κατ' ἔτος εἰς συντήρησιν τοῦ κράτους 22,000 ὑπέρπυρα (φράγκα 246,400)· ἀντὶ δὲ πάντων τούτων ὁ εὐγνώμων Βαλδουῖνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Εὐβοίας, ἔτι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φέουδα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις περιεκυκλοῦτο ὑπὸ ποικίλων πολεμίων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν δὺς ἰσχυρῶν Ἑλλήνων μοναρχῶν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ἡπείρου· ἐν αὐτῇ δὲ τῇ βασιλευούσῃ οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἐκμυζήσει

ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους, ἐνῶ ἐν Πελοποννήσῳ οὔτε οἱ κύριοι τῆς μεσσηνιακῆς παραλίας Ἐνετοὶ, οὔτε ἡ Μονεμβασία ἦν ἐξηκολούθουν κατέχοντες οἱ Ἕλληνες, παρῆγον σπουδαίους εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον περισπασμούς. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ μὲν ἀνικανότης τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων ἤρξασε πολὺ τὰς δυσχερείας ὑπὸ τῶν ὁποίων περιστοιχίζοντο, ἡ δὲ ἐπιτηδειότης τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον αὐτόθι ἰδρυσαν. Ἀπεβίωσε δὲ ὁ Γοδοφρέδος Β' τῷ 1245 συστήσας μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου εἰς τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχόν του Γουλιέλμον Β' (διότι αὐτὸς τέκνα δὲν ἐγέννησε) νὰ κτίσῃ εἰς Ἀνδραβίδαν μονὴν καὶ ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ἵνα κηδεύσῃ ἐν αὐτῇ τὸν τε πατέρα των καὶ αὐτόν. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀνεπαύθησαν ἐν τῷ μέσῳ μὲν ὁ περιφανὴς πατήρ, δεξιᾷ δὲ ὁ συνετὸς καὶ γενναῖος Γοδοφρέδος Β', ἀριστερᾷ δὲ παρεσκεύασεν ὁ Γουλιέλμος τὸν ἴδιον τάφον, ὅπου ἐκηδεύθη βραδύτερον. Ἡ μονὴ ἀνετέθη εἰς τοὺς Ναΐτας καὶ τέσσαρες ἱερωμένοι, πλούσια λαβόντες εἰσοδήματα, διωρίσθησαν νὰ τελῶσιν αὐτόθι ἀδιαλείπτως λειτουργίας ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τοῦ πατρὸς καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ὁ Γουλιέλμος Β', ἐν ἀκμῆ ὧν τότε τῆς ηλικίας, ἤρξε τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τριάκοντα καὶ τρία ἔτη, 1245—1278. Ἐὰν ὁ Γοδοφρέδος Α' ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ κράτους, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Β' ὁ ἐπιτηδειότατος αὐτοῦ κυβερνήτης, ὁ Γουλιέλμος Β' διεκρίθη ἰδίως ὡς πολεμιστῆς. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐπεχείρησε πολέμους πολλοὺς καὶ δυσαναλόγους πρὸς τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεσκεύασε τὴν παρακμὴν τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῆς κυριαρχίας. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ πόλεμος ὑπῆρξεν εὐλογος. Ἡ Μονεμβασία ἦτο ἡ μόνη ἐλευθέρα ἐτι τῆς Πελοποννήσου πόλις· τὰ πλοῖα αὐτῆς διαπλέοντα τὸ Αἰγαῖον ἐξηκολούθουν ὑποστηρίζοντα τοὺς ἀγῶνας τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων. Ἐνεκα δὲ τῆς Μονεμβασίας διετέλει ἐκ διαλειμμάτων ἀφηνιάζουσα καὶ πᾶσα ἡ περίξ Λακωνικὴ μέχρι τοῦ Ταυγέτου. Ὅθεν ὁ Γουλιέλμος Β' ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ καταβάλλῃ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο τοῦ ἑλληνισμοῦ ὀρμητήριον καὶ συμμαχήσας μὲν μετὰ τῶν Ἐνετῶν παρ' ὧν ἔλαβε τέσσαρα πολεμικὰ πλοῖα, συγκαλέσας δὲ ἅπαντας τοὺς ὑποτελεῖς ἐν οἷς καὶ τοὺς δυνάστας Εὐβοίας καὶ τὸν μέγαν Κύριν Ἀθηνῶν, συνε-

κρότησε δύναμιν μαρτυροῦσαν τὸ μέγεθος τῶν πόρων αὐτοῦ· διότι ἐπῆλθε κατὰ τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3,000 ἵπποτων καὶ 8,000 ἱππέων καὶ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἰσχυρῶν. Ἡ πολιορκία διήρκεσε τρία ἔτη 1246—1248. Οἱ Μονεμβασιωταὶ ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς ἀρχαίας αὐτῶν φήμης, ἀλλὰ ἡ καρτερία τοῦ Γουλιέλμου Β' ὑπῆρξεν οὐδὲν ἤτον θαυμαστή.

Τὶ νὰ σὲ λέγω τὰ πολλὰ, καὶ τὶ νὰ σὲ τὰ γράφω,
 Τὰ ἔποιεν ὁ πρίγκηπας εἰς τὴν Μονοβασίαν,
 Καὶ πάλιν πῶς ἐδιάγασιν οἱ Μονοβασιώταις;
 "Ὅμως διὰ κοντότερον νὰ τὸ διερμηνεύσω.
 Καθὼς τὸν ὄρκον ἔποιεν ὁ πρίγκηπας ἐτότε,
 "Ὅτι ποτὲ οὐ μὴ διαβῆ εἰς τὴν Μονοβασίαν
 "Ἔως νὰ πάρῃ τὸ βουνόν, ὁμοίως καὶ τὸ κάστρον,
 Εἰς τοῦτο ἔποιεν ἐκεῖ τρεῖς χρόνους ἢ καὶ πλέον.
 Ἐκεῖνοι τῆς Μονοβασιάς οὐκ εἶχαν πῶς νὰ ποίσουν·
 Ἐφάγασιν καὶ ποντικοὺς ὁμοίως καὶ γατία·
 Τὸ τί νὰ φᾶν οὐκ εἶχασιν, μόνον ὁ εἰς τὸν ἄλλον·
 Καὶ ὡς εἶδαν τὴν στενοχωρίαν, τὸν θάνατον ἐμπρὸς τοὺς,
 Βουλὴν ἐπῆραν ἐνομοῦ νὰ ἔχουν προσκυνήσει·
 Συμβίθασιν ἐζήτησαν τοῦ πρίγκηπα Γουλιάμου,
 Νὰ ἴναι πάντα μὲ αὐτὸν, μὲ τὴν κληρονομίαν του,
 Ἐγγούσατοι, ἐλεύθεροι ὅλοι μὲ τὰ ἐδικά τους,
 Νὰ μὴ χρεωστοῦν εἰς δούλευσιν, ὄνευ τὰ πλευτικά τους,
 Ἐχοντας καὶ τὴν ρόγαν τοὺς καὶ τὴν φιλοτιμίαν τοὺς.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ Μονεμβασιωταὶ, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐσχάτην περιελθόντες ἀμηχανίαν, δὲν παρεδόθησαν ἄνευ ὄρων, ἀλλὰ ἀπήτησαν νὰ μείνωσιν ἀσύδοτοι καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρεώσεως αὐτοῖτε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, καὶ νὰ μὴ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν ἐπὶ τῶν ἰδίων πλοίων, ἀλλὰ λαμβάνοντες ἕνεκα τούτου εὐλογονμισθοδοσίαν. Ὁ Γουλιέλμος ἐν τῇ συνέσει αὐτοῦ παρεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, ὑπέγραψε τὰ δι' αὐτῶν ἀπαιτούμενα προνόμια καὶ ἔπειτα παρέλαθε τὰς κλείς τοῦ φρουρίου ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως Μαμονᾶ, Μονογιάννη καὶ Σοφianoῦ. Παρέμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὸν λόγον του, προσοικειωθείς διὰ δωρεῶν μὲν καὶ τιμῶν τοὺς ἄρχοντας, δι' ἐπιεικείας δὲ τὸν λαὸν καὶ καταστήσας τὴν Μονεμβασίαν δεύτερον μετὰ τὸ Κλαιρμόντ ἀσφαλέστατον ὀχύρωμα τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ. Τὸ παράδειγμα τῆς πόλεως ἐμιμήθη ἡ περικειμένη χώρα. Τὰ Βάτυκα καὶ οἱ Τσάκωνες ὑπετάχθησαν ὡσαύτως,

Καὶ ὁ πρίγκηπας ὡς φρόνιμος ὄλους τοὺς ἐχαιρέτα,
Γλυκεῖα τοὺς ἀπεδέχετον πρὸς τὴν οὐσίαν τὴν εἶχαν.

Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἤρκεσθη· ἀλλὰ ἀφοῦ διέλυσε τότε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον καὶ διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ 1248 πρὸς τὸ 1249 εἰς Λακεδαιμονίαν, ὅπου ἰδιαζόντως ἠγάπα νὰ διατρίβῃ, ἔπειτα ἔκτισε τρεῖς ἰσχυροὺς πύργους, τὸν Μιζιθρὰν, τὴν Μαΐνην καὶ τὸ Λεῦτρον, περιζώσας οὕτω πανταχόθεν πάντας τοὺς περιλιπομένους Σλαύους καὶ ἰδίως τοὺς ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων γνωστούς εἰς ἡμᾶς Μελιγγούς, οἵτινες, ἀνυπότακτοι μείναντες, ἐσυνθηκολόγησαν τότε καὶ διετέλεσαν μὲν πάντοτε ἀφορολόγητοι, ὑπεχρεώθησαν ὅμως νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν τῷ στρατῷ ὡς φίλοι στρατιῶται.

Ἐκτοτε ἐπὶ ἕξ ὅλα ἔτη ἡ Πελοπόννησος ἀπήλαυσε βαθεῖαν εἰρήνην καὶ πολλὴν εὐημερίαν. Ἀξιοσημεῖωτος μάλιστα εἶναι ἡ ἐμπορικὴ κίνησις, ἣτις ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ· αὐτοσαύτη ἦτο ἡ πίστις καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ τόπου, λέγει ὁ Σανούτος, ὥστε οὐ μόνον οἱ ἰππῶται ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμποροι περιφερόμενοι πανταχοῦ καὶ εἰς τοὺς πύργους τῶν Βαΐλων φιλοξενούμενοι, ἐλάμβανον, ἐπὶ ἀπλῇ ἀποδείξει παρ' αὐτῶν, ὅσα χρήματα ἤθελον διὰ τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν. . . . Ἡ αὐλὴ τοῦ πρίγκηπος ἐλογίζετο πάντοτε ὡς τὸ πρότυπον σχολεῖον τῆς ἰπποτικῆς ἀρετῆς, ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος ὡς τὸ κάλλιστον αὐτῆς ὑπόδειγμα· οἱ υἱοὶ τῶν τε ὑποτελῶν αὐτῷ μεγιστάνων καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων συνέρρεον εἰς τὴν αὐλὴν ἐκείνην ἵνα παιδευθῶσιν ἐν τε τῇ πολεμικῇ τέχνῃ καὶ περὶ τὴν τῶν τρόπων κομψότητα. Ἐπτακόσιοι ἕως χίλιοι ἰππεῖς περιεστοίχιζον τὸν πρίγκηπα, ὅστις διητᾶτο λαμπρότερον πολλῶν μεγάλων βασιλέων.» Ἄλλ' ἐν τούτοις ἐστερεῖτο ἐτι ἐνὸς τῶν δικαιωμάτων τὸ ὁποῖον εἶχον τότε πολλοὶ ὑποδεέστεροι αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Ὅθεν ὅτε κατὰ μάϊον τοῦ 1249 ἀπῆλθε μετὰ στόλου ἀξιολόγου καὶ 400 ἰπποτῶν εἰς Κύπρον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον Θ', διαβαίνοντα διὰ τῆς νήσου ἐκείνης, ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας του, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν κατὰ Σανούτον τάδε· «Βασιλεῦ, εἶσαι ἰσχυρότερος ἐμοῦ καὶ δύνασαι νὰ ἄγῃς ἀπανταχοῦ γῆς ὅσον στρατὸν θέλεις ἄνευ χρημάτων· ἀλλ' ἐγὼ δέομαι πρὸς τοῦτο ἀργυρίου, καὶ ὅμως δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ κόπτω νομίσματα.» Ἐντεῦθεν ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπῃ νομίσματα ὅμοια τῶν Γαλλικῶν καὶ συνεπληρώθησαν

οὕτω τὰ ἡγεμονικὰ τοῦ Γουλιέλμου δικαιώματα, ὅτε ἀπροσδοκῆτως τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης διεδέχθη πόλεμος ὀλέθριος.

Ὁ Γουλιέλμος, ὅτε διεδέξατο τὸν ἀδελφόν του εἶχε νυμφευθῆ εἰς δεύτερον γάμον τὴν Καριντάναν δαλλὲ Κάρτζερι, κληρονόμον ἐνὸς τῶν τριῶν Λομβαρδικῶν οἰκῶν οἵτινες κατεῖχον τὴν Εὐβοίαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἐνετίας καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας. Ὁ πατὴρ τῆς Καριντάνας εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 1220· ὅθεν ὁ Γουλιέλμος ἅμα νυμφευθεὶς ἐφάνη, εὐδιάθετος νὰ ζητήσῃ τὴν κληρονομίαν τῆς συζύγου, ἀλλ' ἀπετράπη, τοῦ σκοποῦ ἕνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων οὓς ἐδέησεν, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Δὲν ἔφερε δὲ εἰς μέσον τὴν ἀπαίτησιν ταύτην εἰμὴ τῷ 1255, μετὰ τὸν τότε συμβάντα θάνατον τῆς δευτέρας ἐκείνης συζύγου του, καὶ ἐνῶ αὕτη εἶχεν ἀποθιώσει ἄκληρος. Ἀλλ' οἱ κατέχοντες τὴν Εὐβοίαν Λομβαρδικοὶ οἴκοι καὶ ἡ προστάτις αὐτῶν Ἐνετία ἀντέστησαν καὶ συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν δευτερευόντων Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος· ἐντεῦθεν προῆλθεν ἐπὶ διετίαν σφοδρὸς ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν ξένων ἐκείνων ἀγών. Ὁ δ' ἐπισημότατος τῶν συμμάχων οὓς ἐπέτυχον οἱ Ἐνετοὶ τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ αὐτόθι ὑποτελεῖς αὐτῶν ἦτο ὁ μέγας Κύρις τῶν Ἀθηνῶν. Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταλήψεως τοῦ λοιποῦ Ἀνατολικοῦ κράτους ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ Ὄθωνος Λαρόση. Περὶ τοῦ Ὄθωνος Λαρόση, ὅστις ἤρξεν ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 1205 μέχρι τοῦ 1225, ἄλλο δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ὅτι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι ἀπήλαυσαν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἐπιεικῆ αὐτοῦ διοίκησιν. Ἐπιστρέψαντος δὲ εἰς Γαλλίαν τοῦ Ὄθωνος διεδέξατο τὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἀρχὴν ὁ ἀνεψιός του Γουίδων Α', 1225—1263. Ὁ Γουίδων ἔδρευε συνήθως ἐν Θήβαις, αἵτινες ἦσαν καὶ ἤδη ὡς πρότερον ὀνομασταὶ διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ὑπάρχοντα ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἀπὸ δυσμῶν ἔμποροι. Ἀξίον ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι οἱ Γενουαῖοι οἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀποκεκλεισμένοι ὄντες ἐξ ἀπάσης τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς ἕνεκα τῆς παντοδυναμίας τῶν Ἐνετῶν, ἔλαβον ἐνταῦθα ἐπὶ Γουίδωνος πολλὰ προνόμια· οὐ μόνον ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ κτήσεως ἀλλὰ καὶ μέχρι τινὸς ἀτέλειαν καὶ ἑτεροδικίαν

καὶ ἴδια τμήματα καὶ ἀρχεῖα ἐν Θήβαις καὶ ἐν Ἀθήναις. Μόνον ὡς πρὸς τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἐτέλουν ὄν φόρον καὶ οἱ λοιποὶ ἄλλοδαποὶ καὶ μόνον ὡς πρὸς τὰς ποινικὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς ἐφέσεις ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἄρχοντος τῆς χώρας. Ἀντὶ δὲ τῶν προνομίων ἐκείνων οἱ Γενναῖοι ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν μέγαν Κύριν Ἀθηναίων καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπηκόους πᾶσαν προστασίαν καὶ συνδρομήν. Καὶ ἦτο μὲν ὁ Γουίδων ὑποτελής τοῦ Γουλιέλμου διὰ τὰς κατεχομένας ὑπ' αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, φοβούμενος μήπως ἰσχύσαντος ἔτι μᾶλλον τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας παντελῶς ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν του, συνετάχθη μετὰ τῶν Ἐνετῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν ὑποτελῶν αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν δὲ μερίδα ἠσπᾶσαντο προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ ὁ Θωμᾶς Β' Στρομογκούρτ, ὁ αὐθέντης τῶν Σαλώνων, καὶ ὁ Οὐβερτῖνος Παλλαυιτζίνης, ὁ μαρκίων Βοδονίτζης· τὸ δὲ δεινότερον καὶ μεταξὺ τῶν βαρῶνων τῆς Ἀχαΐας συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Γουίδωνος οὐ μόνον ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος ὁ ἄρχων τῆς Βελιγροστῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ βαρῶνος τῆς Καρυταίνης Γοδοφρέδος Δεβρυέρ, ὁ ἄριστος καὶ κράτιστος τῶν μεγιστάνων τῆς χερσονήσου, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν στρατηγῶν τοῦ πρίγκηπος, ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς, ὅστις ὅμως συζευχθεὶς μετὰ Ἰσαβέλλας τῆς θυγατρὸς τοῦ μεγάλου Κυρί, προετίμησε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν τύχην τοῦ πενθεροῦ του. Κατέναντι λοιπὸν τοῦ ἰσχυροῦ Γουλιέλμου συνεκροτήθη συμμαχία οὐδὲν ἥττον ἰσχυρά. Καὶ τῶντι κατ' ἀρχὰς ὁ πόλεμος, διεξαχθεὶς κυρίως ἐν Εὐβοίᾳ, ἀπέβη ἀμφίροπος. Ἀλλὰ κατὰ μάϊον τοῦ 1258 ὅτε οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀπέβησαν εἴπερ ποτὲ πολλοὶ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου ἀπεφάσισε ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτῶν πάσῃ δυνάμει καὶ συγκαλέσας εἰς Νίκλι ὄλους τοὺς πιστοὺς μείναντας ὑποτελεῖς ἐπισκόπους, ἱεροῖππότας καὶ πολίτας, ἀπῆλθε μετὰ πολυαριθμοῦ στρατοῦ εἰς Κόρινθον,

Μὲ δύναμιν ἐπέρασε τὴν σκάλαν τῶν Μεγάρων,

Μὲ πόλεμον ἐκέδησεν ἐκείνην τὴν κλεισοῦραν,

καὶ ἀπήντησε τὸν μέγαν Κύριν οὐ μακρὰν τοῦ ὄρους Καρύδι. Ἐκεῖ συνεκροτήθη μάχη πεισματώδης καθ' ἣν ἔπεσον μὲν ἑκατέρωθεν πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἱππῶται, ἐπὶ τέλος ὅμως ἠττήθη ὁ Γουίδων, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῆς ὀχυρᾶς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ὁ δὲ πρίγκηψ διώκων καὶ σφάζων τοὺς ἐχθροὺς του, ἀπέκλεισεν αὐτοὺς εἰς Θήβας.

καὶ ἐν ταύτῳ ἐδήου πᾶσαν τὴν χώραν, μέχρις οὐ οἱ περὶ τὸν Γουίδωνα, βλέποντες ὅτι δεινὴν πάσχουσιν ἐκ τούτου καταστροφὴν αἰκτήσεις αὐτῶν, ἀπεφάσισαν, προῖσταμένου τοῦ μητροπολίτου Θηβῶν, νὰ ἐπιτύχωσι συμβιβασμὸν τινα μετὰ τοῦ νικητοῦ. Ὁ Γουίδων ὤμοσε νὰ μὴ ἄρῃ τοῦ λοιποῦ ὄπλα κατὰ τοῦ Γουλιέλμου καὶ σύναμα νὰ ὑποκύψῃ εἰς εὐλόγον τινα ποινὴν, ἣν ἤθελεν ὀρίσει παρλαμέντον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ συνέλθῃ εἰς τὴν εὐρεΐαν καὶ πλουσίαν πεδιάδα τοῦ Νίκλι. Παρέστη λοιπὸν ἐκεῖ ἐν τῷ ὠρισμένῳ χρόνῳ ὁ μέγας Κύρις μετὰ τοῦ Θωμᾶ Β' τῶν Σαλώνων καὶ ὄλων τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας αὐτοῦ· σὺν τούτοις δὲ καὶ ὁ ἀτυχῆς Γοδοφρέδος τῆς Καρυταίνης. Ἄμα παραστάντες ἐνώπιον τοῦ πρίγκηπος, ὄλοι οἱ λοιποὶ ἐκτὸς τοῦ Γοδοφρέδου, ὅστις δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐμφανισθῇ,

Σ'τὰ γόνατά του ἔπεσαν ὄλοι παρακαλῶντας
Νὰ συμπαθήσῃ τὸ ἔπαισε τότε ὁ μέγας Κύρις,
Διοῦ ἐβάσταξεν ἄρματα εἰς πόλεμον μετ' αὐτόν.

Ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἀπεκρίθη ἐκθέσας τοὺς λόγους δι' οὓς ἐπολέμησεν, ἀπαριθμήσας τὰ γενόμενα ἔξοδα καὶ ἐλέγξας τὴν ἀπιστίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Ἦλπισε δὲ, λέγει ὁ Σανουῦτος, ὅτι τὸ ὕπατον ἐκεῖνο δικαστήριον θέλει καθαιρέσει τὸν μέγαν Κύριν καὶ ψηφίσει τὴν δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας· ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ βαρῶνοι ἀπεφάνησαντο ἑαυτοὺς ἀναρμοδίους εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ὁ Γουίδων ἦτο ἀνεξάρτητος κύριος τῶν ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι κτήσεων αὐτοῦ, ὑποτελῆς δὲ τοῦ πρίγκηπος μόνον ὡς πρὸς τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Προέτειναν λοιπὸν νὰ καταστήσῃσι διαιτητὴν τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον Θ' ἐκ τῆς χώρας τοῦ ὁποῖου κατήγοντο ἀμφότεροι οἱ δυνάσται, ὃ τε Βιλλεαρδουῖνος καὶ ὁ Λαρόσης, ὁ δὲ Γουλιέλμος ἀπεδέξατο τόσῳ προθυμότερον τὴν πρότασιν ταύτην ὅσῳ πρὸ δεκαετίας εἶχεν αὐτοπροσώπως γνωρίσει εἰς Κύπρον τὸν εὐλαβῆ καὶ δίκαιον ἐκεῖνον βασιλέα. Ἀφοῦ δὲ ταῦτα οὕτως ἀπεφασίσθησαν,

Ἄρχιερεῖς καὶ ἄρχοντες, ὁμοίως ὁ μέγας Κύρις
Ἐπῆραν τὸν Μισέρ Τζεφρέν, αὐθέντην Καρυταίνου,
Μὲ τὸ καπίστρ' εἰς τὸν λαιμόν, ε' τὸν πρίγκηπα ὑπᾶσι·
Γονατιστὰ δεόμενοι, παρακαλοῦν τον ὄλοι,
Ἐλεημοσύνη νὰ γενῆ, ὡς νὰ τὸν συμπαθήσῃ.

Ὁ Γουλιέλμος, δικαίως παρωργισμένος κατὰ τοῦ ἀπίστου ἐκεῖνου

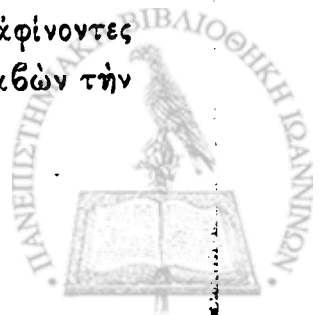
ὑποτελοῦς καὶ συγγενοῦς, ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ συγγνώμης. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν βαρῶν καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν βαρωνίαν του, περιορίσας ὅμως κατὰ τι τὰ ἐπ' αὐτῆς δικαιώματα αὐτοῦ. Ὡστε ἀποκατεστάθη ἡ εἰρήνη· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἐνετία ἐπιεικεστέρα γενομένη μετὰ τὴν ἥτταν τῶν συμμάχων τῆς εἰς Καρύδι, ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις περὶ συμβιβασμοῦ, ὅτε αἰφνης πάλιν τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ὁ Γουλιέλμος, ἐπειδὴ δὲν εἶχε γεννήσει τέκνα ἐκ τῶν δύο πρώτων γάμων, ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ τῷ 1259 τρίτην σύζυγον καὶ ἐξελέξατο ὡς τοιαύτην τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν, τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β'. Ἄλλ' ὁ γάμος οὗτος ἐμελλε νὰ ἀποβῇ αὐτῷ ὀλέθριος. Ἡξεύρομεν ἤδη, ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' Κομνηνός, υἱὸς ὦν τοῦ Μιχαὴλ Α' τοῦ ἰδρύσαντος τὸ δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος, εἶχεν ἀνακτήσει ἅμα μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεσσαλονίκης Θεοδώρου, τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, ὅτι παρέμεινε κύριος αὐτῆς καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας ὑπὸ τοῦ Βατάτζη, καὶ ὅτι οὐ μόνον τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, ἐξηκολούθει ἄρχων, ἀλλὰ καὶ δι' ἀδιακόπων πολέμων πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς καὶ τοὺς Βουλγάρους ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἰδίως δὲ περὶ τὸ 1259 ἐπερειδόμενος εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν δύο γαμβρῶν του, τοῦ τε βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου, ἀπέβη τοσοῦτον ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀναλαβὼν τὰ πράγματα ἐν Νικαίᾳ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐδέησε νὰ ἀποστείλῃ κατ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς· καὶ τότε συγκροτηθεῖσης ἐν Πελαγονίᾳ μάχης κατὰ ὀκτώβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν οἱ Φράγκοι ἐπικουροὶ τοῦ Μιχαὴλ Β', συνελήφθη δὲ αἰχμάλωτος ὁ Γουλιέλμος, καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν περὶ αὐτὸν βαρῶν. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος γεγόμενος οὕτω κύριος τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ φράγκων ἡγεμόνων, ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν ὁλοσχερῆ τῆς Πελοποννήσου παραχώρησιν. Ἄλλ' ὁ Γουλιέλμος ἀπεποιήθη τοιαύτην ἐπονείδιστον λύτρωσιν, οἱ δ' ἐν Πελοποννήσῳ Φράγκοι ἐδέησε νὰ προχειρίσωσιν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι ἐξελέξαντο τοιοῦτον τὸν πρὸ μικροῦ πολέμιον τοῦ Γουλιέλμου μέγαν Κύριν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Γουίδων ἦτο τότε ἐν Γαλλίᾳ,

ὅπου εἶχε μεταβῆ, ἵνα ὑποβληθῆ, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, εἰς τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου Θ' καὶ ῥυθμίση ἐν ταύτῳ διαφόρους ἰδίας ὑποθέσεις. Ἐκεῖ λαβὼν τὴν κατεπείγουσαν πρόσκλησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὁμογενῶν, ἔσπευσε νὰ παρασταθῆ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1260 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουίνου ἀποσταλέντος ἀντιπροσώπου, ἵνα ἀκούσῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ διαιτητοῦ ἐν κοινῇ συνόδῳ ἐδρεύοντος. Ἡ δὲ σύνοδος ἀναλογισαμένη, ὅτι ὁ μέγας Κύρις ἦρεν ὄπλα κατὰ τοῦ πρίγκηπος οὐχὶ ὧν ὑποτελής αὐτοῦ ἀλλ' ἐν καλῇ πίστει ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῶς δικαίων του, δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν ἀπαιτουμένην ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ἀποφηναμένη, ὅτι ἀποχρῶσα τιμωρία τοῦ Γουίδωνος εἶναι ἡ πολυδάπανος καὶ πολύμοχθος ὁδοιπορία, ἣν ἦναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μέχρι τῆς Γαλλίας. Ὁ Γουίδων, ὑπερευχαριστηθεὶς διὰ τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐφίλησε τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως, ὅστις τότε ἀπήτησε νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ ὁ μέγας Κύρις χάριν τινά· ὁ δὲ παρεκάλεσε νὰ ἀπονεμηθῆ αὐτῷ ὁ τίτλος τοῦ δουκὸς, ὅπερ καὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, μεθ' ὃ ὁ νέος δούξ Γουίδων Α' ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου, ἀποκαταστήσας ἐν αὐτῇ τὴν ἀπαιτουμένην τάξιν.

Ἄλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ὅστις εἶχε συνεπαγάγει μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Γουλιέλμον εἰς τὴν νεωστὶ ἀνακτηθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν, ἐνόησεν, ὅτι οὐδὲν κερδαίνει ἐπιμένων εἰς τὸ νὰ ἀπαιτῆ ὀλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν αἰχμάλωτον αὐτοῦ μετριωτέρας ἀπαιτήσεις. Εἶπεν, ὅτι ἀρκεῖται εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν δύο νεωστὶ ἰδρυθέντων φρουρίων τοῦ Μιζιθρᾶ καὶ τῆς Μαίνης καὶ εἰς τὴν παράδοσιν ὁμήρων. Ὁ Γουλιέλμος, εἰ καὶ εὐρίσκων τοὺς ὅρους τούτους ἐπαχθεὶς, ἐνέδωκεν ὅμως ἐπὶ τέλους πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅτι θέλουσι γίνεαι δεκτοὶ καὶ ὑπὸ τῶν βαρῶνων. Συγκροτηθέντος δὲ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου εἰς Νίκλι, προεδρεύοντος τοῦ Γουίδωνος, ἀπεφασίσθη μετὰ μακρὰς συζητήσεις νὰ ἐξαγορασθῆ ὁ πρίγκηψ διὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης θυσίας, πρὸ πάντων διὰ τὸν λόγον, ὅτι αὐτὸς ἐκυρίευσεν τὴν Μονεμβασίαν καὶ αὐτὸς ὠκοδόμησε τὰ δύο ἄλλα ζητούμενα φρούρια, οἱ δὲ ὑποτελεῖς ἤθελον πράξει πρᾶξιν ἄτιμον ἀφίνοντες τὸν θυνάστην αὐτῶν ν' ἀποθάνῃ εἰς τὴν φυλακὴν, ἐνῶ ἀναλαβὼν τὴν

ἐλευθερίαν, δύνανται, Θεοῦ θέλοντος, νὰ ἀνακτήσῃ πάλιν τὰ ἀπολεσθέντα. Παρεδόθησαν λοιπὸν τὰ φρούρια εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1202 ἐπέστρεψεν ὁ πρίγκιψ εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῶν συναιχμαλώτων. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του συνωμολογήθη τελευταῖον καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς εἰρήνη, δι' ἧς ἀνεγνωρίσθη ὁ Γουλιέλμος ῥητῶς ὡς ὁ μόνος νόμιμος ἐπικυρίαρχος τῶν ἐν Εὐβοίᾳ τριῶν ἡγεμονικῶν οἰκῶν. Ἀλλ' ἡ μὲν ἐπικυριαρχία αὕτη ὀλίγα παρεῖχεν αὐτῷ πραγματικὰ ὠφελήματα, ἡ δὲ στέρσις τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου φρουρίων, καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, ἐκολόβωτε καιρίως τὴν ἀρχὴν τοῦ Γουλιέλμου καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ἀδιακόπων μεταξύ Φραγκῶν καὶ Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ πολέμων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι, ἐὰν οἱ Φράγκοι οὐδέποτε ἔκτοτε ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Λακωνικὴν, οὐδ' οἱ ἐκεῖθεν ὀρμώμενοι στρατηγοὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἴσχυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ ἐπεκτείνωσιν ὀριστικῶς τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον οἱ ἀδιακόποι ἐκεῖνοι πόλεμοι ἐπήγαγον συμφορὰς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξάπεστείλεν ἐνταῦθα πρὸς τοῖς ἄλλοις 5,000 Τούρκους μισθοφόρους, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ὑπηρετήσαντες τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔπειτα αὐτομολήσαντες πρὸς τοὺς Φράγκους, καὶ πρῶτον καὶ ὕστερον, εἰς δεινὴν ἐξετραχηλίστησαν δῆλωσιν τῆς χώρας καὶ λεηλασίαν τῶν κατοίκων, μέχρις οὗ τῷ 1265 ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἐνόμισε προτιμότερον ν' ἀπαλλαγῇ τῆς τριαυτῆς ἐπικυρίας καὶ ἐκπληρώσας τὰς πρὸς τοὺς Τούρκους ὑποχρεώσεις του ἀπεπεμψεν αὐτοὺς διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ ἴδια. Τινὲς ἐν τούτοις ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσιν εἰς τὸν Μωρέαν, καὶ, βαπτισθέντες, ἔλαβον φέουδα καὶ ἔγνημον Λατινίδας γυναῖκας· διότι, λέγει ὁ Σανούτος, ἐνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἐχθροπραξιῶν πολλὴ ἐπεκράτησε λειψανδρία εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ἀναφέρεται δὲ γυνὴ λαβοῦσα ἀλληλοδιαδόχως ἑπτὰ συζυγούς, οἵτινες ὅλοι ἐπεσον ἐν τῷ πολέμῳ. Ὡστε ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἐκχριστιανισθέντων ἐκείνων Τούρκων ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν Φράγκων ὡς εὐτύχημα. Καὶ ἔπειτα οἱ ξένοι οὗτοι εἶχον δώσει δείγματα τραυλῆς ἀνδρείας των, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν ἐκείνων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν γενναῖα, οἵτινες ἰδίως κατόκησαν εἰς τὸν Βούρναβον καὶ εἰς τὴν Ῥένταν.

Ὡς το λοιπὸν ἡ προτέρα εὐημερία καὶ ἀσφαλεία καὶ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Πελοποννήσου· εἰς δὲ τὰ προεκτεθέντα δεινὰ προετέθη καὶ ἔτε-

ρον, ὅτι ὁ Γουλιέλμος οὐδ' ἐκ τοῦ τρίτου γάμου ἐγέννησεν υἱὸν ἀλλὰ μόνον θυγατέρα, διὸ μετ' ὀλίγον ἐξέλιπε πᾶς ἐξ ἀρρενογονίας ἀπόγονος τοῦ οἴκου ἐκείνου, ὅστις κατέκτησε, διώκησε καὶ συνετήρησε τὴν ἀξιολογωτέραν ταύτην τῶν περιλιπομένων ἐν τῇ ἀνατολῇ κτήσεων τῶν Φράγκων, ἣ δὲ κυριαρχία αὐτῆς μετεβιβάσθη εἰς ἄλλας χεῖρας. Τῷ 1266 ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς, καταβαλὼν τὸν ἀπόγονον τοῦ Βαρβαρόσσα Μαμφρέδου, ἐγένετο κύριος τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τὸν Κάρολον τοῦτον, ὄντα ἄνδρα ῥέκτην καὶ φιλόδοξον, συνωμολόγησε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ τότε περιφερόμενος εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς ἀναζήτησιν συμμάχων Βαλδουῖνος Β', ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως, συνθήκην, δι' ἧς ὁ μὲν Κάρολος ὑπέσχετο νὰ συνδράμῃ αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Βαλδουῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κάρολον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῆς χώρας τοῦ Ἠπειρώτου Μιχαήλ Β', καὶ ἐν γένει τοῦ τρίτου ὄλων τῶν κατακτήσεων ὅσαι ἤθελον κατορθωθῆ ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν τὸν Κάρολον, γενόμενον καὶ ἐπικυρίαρχον αὐτοῦ, ἔστρεψε τότε ὁ Γουλιέλμος ἀπάσας τὰς ἐλπίδας καὶ συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φιλίππου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, ἀνεκήρυξε τοῦτον κληρονόμον. Ἀλλ' ἡ προστασία τοῦ Καρόλου μικρὸν ὠφέλησε τὸν Γουλιέλμον, διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, περισπώμενος ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πολέμων καὶ ὑπὸ τῆς συνδρομῆς ἣν ἐδέησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν κατὰ τῆς Τύνιδος ἐκστρατεύσαντα ἀδελφόν του Λουδοβίκον Θ', ἐλαχίστας ἠδυνήθη νὰ πέμψῃ ἐπικουρίας εἰς τὸν συμπένθερον αὐτοῦ, τὸν ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Παλαιολόγου πολεμούμενον. Συνέπεσε δὲ νὰ προαποθάνῃ τοῦ Γουλιέλμου τῷ 1277 ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Φίλιππος· ὥστε ὅταν μετὰ ἐν ἔτος ἀπεβίωσε καὶ ὁ τοσοῦτον πολυτάραχον βίον διαγαγὼν τρίτος ἐκεῖνος γόνος τῶν Βιλλεαρδουίνων, ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον μὲν κυριαρχίαν γυναικὸς, τῆς Ἰσαβέλλας, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν δὲ βασιλέως μακρὰν ἐδρεύοντος, τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα γεγονότα θέλομεν ἱστορήσει βραδύτερον. Ἐνταῦθα δὲ ῥίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Πελοποννήσου Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἵνα πκραστήσωμεν πῶς εἶχον ἐν κεφαλαίῳ τὰ πράγματα αὐτόθι, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Γουλιέλμος τῆς Πελοποννήσου.

Τῶν Σαλώνων ἤρχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ τοῦ Θωμᾶ Β' υἱὸς Γουλιέλμος, τὸν ὁποῖον βραδύτερον διεδέξατο ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θωμᾶς Γ', καὶ τούτου θανόντος τῷ 1311, ἐξέλιπε τὸ γένος τῶν Στρομογκούρτ. Ἐν Θεσσαλίᾳ, ἂν καὶ αὕτη συνεδέετο μᾶλλον μετὰ τῆς Ἡπείρου ἢ μετὰ τῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ἐσώζοντο ἔτι ποῦ καὶ που φεουδαλικοὶ τινες δυνάσται μικρὰ ἔχοντες κτήματα. Ἰσχυρότερος αὐτῶν ἦτο ὁ κύριος τῆς Βεδονίτζης μαρκίων Οὐβερτίνος Παλαιτζίνης, ὅστις ὅμως ἀπεβίωσε ζῶντος ἔτι τοῦ Γουλιέλμου, καταλιπὼν τὴν χώραν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀδελφὴν του Ἰσαβέλλαν. Ἀλλ' ἢ μᾶλλον λόγου ἄξια μετὰ τὴν Πελοπόννησον φραγκικὴ ἀρχὴ ἦτο τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ὁ Γουίδων Α' ἀπεβίωσε τῷ 1263 ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκ τῆς Γαλλίας ἐπάνοδόν του, καταλιπὼν δύο υἱούς, ὧν ὁ Ἰωάννης Α' ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, 1263—1280. Οἱ κυριώτατοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς ἦσαν ὁ νεώτερος ἀδελφὸς του Γουλιέλμος, ἄρχων τῆς Λεβαδείας, καὶ ὁ ἐξ ἀδελφὸς του Σαϊντ Ὁμέρ, ἄρχων τοῦ ἡμίσεως τῆς πόλεως Θηβῶν. Διετήρει δὲ ὁ δούξ Ἰωάννης καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ φέουδα αὐτοῦ ἦτοι τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ δουκὸς Ἰωάννου μετὰ τοῦ δεσπότη Μεγαλοβλαχίας καὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Λομβαρδικῶν δυναστῶν, θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Περὶ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ διοικήσεως ἄλλας δυστυχῶς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν εἰμὴ ὅτι ἤκμαζε τότε ἐνταῦθα ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου, ἐννοεῖται ὡς ἐνδιαίτημα δυτικῶν μοναχῶν, καὶ ὅτι ὁ δούξ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς προσόδους τῆς χώρας αὐτοῦ, μετήρχετο δεινὴν πειρατείαν ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ταῦτα περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Τῆς δὲ Δυτικῆς ἐξηκολούθει ἄρχων ὁ Μιχαὴλ Β' Κομνηνός, καὶ τοι ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολεμούμενος, μέχρις οὗ τῷ 1265 ἠναγκάσθη νὰ ὁμώσῃ πίστιν εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ τὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ δώσῃ ὄμηρον τὸν δεῦτερον υἱὸν του Ἰωάννην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Μιχαὴλ Β' τῷ 1271 ὁ μὲν πρεσβύτερος υἱὸς του Νικηφόρος δὲν ἐκληρονόμησεν εἰμὴ μέρος τῆς Ἡπείρου (Θεσπρωτίαν καὶ Δολοπίαν), τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὰς νήσους Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἰθάκην· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν κτήσεων τοῦ Μιχαὴλ Β' τὰς μὲν παρέλαβεν ἕτερος υἱός, ὁ νόθος Ἰωάννης, αἱ δὲ ἐπιτραπεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ, ζῶντος ἔτι, εἰς τὸν Μαμφρέδον, περιῆλθον μετ' οὐ πολὺ εἰς τὸν Ἀνδραγαυικὸν οἶκον. Ὁ νόθος ἐκεῖνος

υἱὸς τοῦ Μιχαήλ Β', Ἰωάννης Α' (ἄλλος παρὰ τὸν πρὸ μικροῦ μνημονευθέντα νόμιμον ὁμώνυμον υἱὸν, ὃν εἶχε δώσει ὄμπρον εἰς τὸν Μιχαήλ Παλαιολόγον) ἔλαβε τὴν Θεσσαλίαν ἤτοι τὴν Πελασγίαν, τὴν Φθιώτιδα, τὴν Λοκρίδα, ἐνὶ λόγῳ πᾶσαν τὴν χώραν τὴν πρὸς βορρᾶν μὲν ὑπὸ τοῦ Ὀλύμπου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὑπὸ τοῦ Παρνασσοῦ ὀριζομένην, καὶ ἔδρευεν εἰς Ὑπάτην, ὀνομαζομένην ἔκτοτε νέας Πάτρας, ἣν ἀσφαλῶς ὠχύρωσε, καλούμενος ὑπὸ τῶν Λατίνων δούξ Πατρῶν ἢ (ἐνάρθρως) Λαπατρίας. Καὶ ὁ μὲν Νικηφόρος, ὅστις εἶχε λάβει δευτέραν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογίαν Καντακουζηνήν, ἀνεψιᾶν ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου, διῆγε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἐν εἰρήνῃ. Ὁ δὲ νόθος Ἰωάννης, ἀνὴρ πολυπράγμων καὶ μάχιμος, περιεπλάκη μετὰ τινα ἔτη εἰς πόλεμον μακρὸν πρὸς τὸν Μιχαήλ Παλαιολόγον, συμμαχήσας ἐπὶ τούτῳ μετὰ τε τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, ὅστις, ἐπικυρίαρχος ὢν ἀπάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων, οὐ μόνον εἰς τὰ Πελοποννησιακὰ πράγματα ἀνεμίχθη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τῆς βορείου Ἡπείρου. Τῶντι, ὅταν ὁ Μιχαήλ Β' ἔδωκε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἑλένην σύζυγον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Μαμφρέδον, παρεχώρησεν αὐτῷ ὡς προῖκα τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα καὶ τὰ Βελάγραδα, βραδύτερον δὲ καὶ τὰ ὄχυρά Κάνινα καὶ τὴν Κέρκυραν. Ἐπειτα πεσόντος τοῦ Μαμφρέδου καὶ καταλαβόντος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἠξίωσεν οὗτος, ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκουσι καὶ τὰ προμνημονευθέντα τμήματα τῆς ἄνω Ἡπείρου· συνεννοηθεὶς δὲ μετὰ τῶν Ἀλβανῶν, ὧν τινὲς ἦσαν πρὸ καιροῦ καθολικοὶ, καὶ ἐπιτρέψας αὐτοῖς ἀξιόλογα προνόμια, ἀνεγνωρίσθη νόμιμος κυρίαρχος τῷ 1272. Διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν κτῆσιν τοῦ Δυρραχίου, τοῦ Αὐλῶνος, τοῦ Βουθρωτοῦ, τῶν Συβότων καὶ τῆς Κερκύρας, καίτοι ἀδιακόπως σχεδὸν ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου πολεμούμενος. Τότε κατὰ πρῶτον Ἀλβανικὰ τινα γένη ἀναφαίνονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἱ Σγουροὶ, οἱ Ἴονιμοι, οἱ Βλευῖσκοι, οἱ Τοπίαι, οἱ Ἀριανῆται, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα θέλομεν ἴδει καὶ βραδύτερον μνημονευόμενα, ὁ δὲ Κάρολος εἰς τὰς πρὸς αὐτοὺς σχέσεις του ὁμιλεῖ καὶ περὶ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας· ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι ἄλλα πάλιν γένη τῶν Ἀλβανῶν ἐπέμενον ἀνθιστάμενα εἰς τοὺς Ἀνδεγαυῖνους καὶ συμμαχοῦντα μετὰ τῶν Παλαιολόγων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 1275. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ τῶν νέων Πατρῶν ἡγεμὼν Ἰωάννης Α' εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον συνδεθῆ στενῶς μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, διότι ἔδωκε μὲν σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρόνικον Ταρχανειώτην, ἔλαβε δὲ εἰς ἀντὶχάλλαγμα τὸ ἀξίωμα τοῦ Σεβαστοκράτορος. Οὐδὲν ἤττον, ἐπιθυμῶν νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ συμμάχησῃ ἐπὶ τούτῳ ἔνθεν μὲν μετὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, καὶ μετὰ τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας, ἔνθεν δὲ μετὰ τοῦ Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τοῦ 1273 καὶ εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις διὰ τοῦ πρέσβεως του Κωνσταντίνου Ἰωάννου, ἐξ ὧν συνάγεται, ὅτι ἤκμαζον τότε ἐν Θεσσαλίᾳ τὰ ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν. Ἄμεσον δὲ ἀφορμὴν εἰς τὴν μεταξύ τοῦ Σεβαστοκράτορος καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ῥῆξιν ἔδωκε τῷ 1275 ὁ γαμβρὸς τοῦ πρώτου Ἀνδρόνικος, ὅστις διοικητὴς ὦν τῆς Ὀρεστιάδος καὶ τῆς περὶ τὸν Αἶμον χώρας, λαβὼν δὲ ἀφορμὴν τινα δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ θείου του Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐπανεστῆ καὶ, μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ μόνος, κατέφυγεν εἰς τὸν πενθερὸν αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ἰσχυρὸς αὐτοκρατορικὸς στρατὸς, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ δεσπότη τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαλοβλαχίαν, ἐνῶ ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Φιλανθρωπηνὸν ἐλεηλάτει τὰ φραγκικὰ παράλια τῆς χώρας. Πᾶσα ἡ Θεσσαλία ἐδηλώθη, τὰ ὑπαιθρα χωρία παρεδόθησαν, ὁ δὲ Σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης, μὴ λαβὼν εἰσέτι τὴν προσδοκωμένην τῶν Φράγκων συνδρομὴν, ἐκλείσθη εἰς τὰς νεωστὶ ὀχυρωθείσας νέας Πάτρας. Ἐκεῖ πολιορκούμενος ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου καὶ βλέπων, ὅτι, ἐὰν βραδύνη ἔτι νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀναγκαία ἐπικουρία, θέλει ἐπὶ τέλος παραδοθῆ, ἀπεφάσισεν ἔργον τολμηρότατον καὶ χαρακτηριστικώτατον τοῦ πολυμηχάνου τούτου ἀνδρός. Ἐξῆλθε μετημφισμένος ὡς χωρικὸς ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ κατορθώσας νὰ διέλθῃ σῶος τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων, ἔδραμεν εἰς Θήβας, ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν ἄφιξιν τῆς συνδρομῆς τοῦ δουκὸς Ἰωάννου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προέτεινεν εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν ὡραίαν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην· ἀλλ' ἐκεῖνος πάσχων ἐξ ἀνιάτου ποδάγρης, ἐδέχθη τὴν νύμφην ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ δυνάστου Λεβαθείας Γουλιέλμου, καὶ ἔλαβεν ὡς προῖκα τὸ Ζητούνη, τὸ Γαρδίχι, τὴν Γραβιὰν καὶ τὸ Σιδηρόκαστρον. Μεθ' ὃ συναπῆλθον ὁ τε δούξ καὶ ὁ Σεβαστοκράτωρ εἰς νέας Πάτρας, συνεπαγό-

μενοι 300 λογάδας ἰππεῖς. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη, μάλιστα, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων, πρὸς οὓς ἐμελλε νὰ ἀντιπαραταχθῆ καὶ ἐν οἷς ὑπῆρχον, παρεκτὸς τῶν πεζῶν, ἰππεῖς 30,000, οἱ πλείστοι τοῦρκοι μισθοφόροι. Ὅθεν, ὅταν ἔφθασαν οἱ δύο σύμμαχοι περὶ τὰς νέας Πάτρας καὶ εἶδον τὸ πολυἀριθμὸν τῶν ἀντιπάλων στρατόπεδον, ὁ Σεβαστοκράτωρ παρετήρησεν ἀγωνιῶν εἰς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὴν δυσαναλογίαν τῶν δυνάμεων. Ἄλλ' ὁ Ἰωάννης Λαρόσης ἀπεκρίθη, κατὰ τὸν Μαρίνον Σανουῦτον, ἀγερώχως εἰς τὴν παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἣν ἐλάλουν οἱ Φράγκοι, «πολύλαός, ὀλίγο ἄτρωποι.» Καὶ τῶντι ὁ πολυἀριθμὸς ἐκεῖνος στρατὸς κχτετροπώθη κατὰ κράτος. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον, ὅτι δὲν εἶχον πάντοτε δίκαιον οἱ Φράγκοι νὰ ἐμιλῶσι μετὰ τοσαύτης περιφρονήσεως περὶ τῶν ἰθαγενῶν στρατευμάτων, διότι ἢ ἐν Πελαγονίᾳ ἦττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουῖνου, καὶ ἢ ταπείνωσις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνων, καὶ ἢ ἀνάκτησις τῆς βασιλευούσης, καὶ πολλὰ ἄλλα παθήματα τὰ ὁποῖα μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀναφέρει, μαρτυροῦσιν ὅτι πλειστάκις κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἄλλὰ ὁμολογοῦμεν, ὅτι ἐπίζηλον τῆ ἀληθείᾳ ἦτο τὸ φρόνημα τῶν εὐαριθμῶν ἐκείνων μαχητῶν ἐν μέσῳ χώρας ἀδιαλείπτως πολεμίας· διότι μὴ λησμονῶμεν, ὅτι τὸ φρόνημα εἶναι πολλάκις τὸ ἥμισυ τῆς νίκης. Ὁ δὲ ἀνὰ χεῖρας πόλεμος κατέπαυσεν ἐπὶ τριετίαν, μὴ ἐπαναληφθεὶς εἰμὴ τῷ 1278 ἦτοι κατ' ὃ ἔτος ἀπεβίωσεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος, ὅτε οἱ δύο Ἰωάννη καὶ ὁ τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἐπικυρίαρχος Κάρολος, συνεμάχησαν αὐθις κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Πῶς εἶχον δὲ ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ τὰ κχτὰ τοὺς Ένετούς; Τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Εὐβοίας ἐνέμοντο οἱ τρεῖς Λομβαρδοὶ οἶκα, οἱ ἐξ ἀρχῆς καταλαβόντες τὴν νῆσον ταύτην, ἐπικυρίαρχος δὲ αὐτῆς ἀνεγνωρίσθη τῷ 1262 ὁ πρίγκηψ Ἀχαΐας καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἴστατο ὡς τρίτη ἀρχή, ἢ ἰσχυρὰ Ένετικὴ ἀποικία, κεκτημένη μεγάλᾳ ἐμπορικᾷ μᾶλλον ἢ πολιτικᾷ προνόμια. Τῆς ἀποικίας ταύτης προϊστάτο ἄρχων ὅστις στελλόμενος ἐξ Ένετίας, ἐκαλεῖτο Βάσιλος, καὶ ἦτο ἐπιτετραμμένος τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὕξησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς μητροπόλεως ἀπέναντι τῶν τε τριῶν κυριάρχων καὶ τοῦ ἐπικυρίαρχου. Ἡ ἀποικία εἶχε πολλαχοῦ τῆς νήσου μεγάλας ἰδίας συνοικίας καὶ πολλὰ κτήματα καὶ εἰσέπραττε τοὺς φόρους ὅλων τῶν

ἀπὸ θαλάσσης εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων· ἀτελεῖς ἦσαν ὅμως οἱ τρεῖς δυνάσται μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀνθρώπων τῶν, ἱπποτῶν καὶ πολιτῶν, καὶ προσέτι ὁ ἐπικυρίαρχος μετὰ τῶν φεούδων αὐτοῦ, καὶ ὁ κληρὸς. Ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας λοιπὸν ἐνετικὴ ἀποικία δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς κυριαρχίας, ὃν ἀείποτε διετήρησεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἢ ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐνετικὴ ἀποικία. Ἡ πρώτη ὠμοιάζε μᾶλλον τὰς ἀποικίας, τὰς ὁποίας οἱ Ένετοὶ εἶχον ἰδρύσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τούτου ἕνεκα ἡ μητρόπολις ὀλίγον εἶδει ζῆλον εἰς τὰς μετ' οὐ πολὺ μετὰ τῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐκραγείσας ἐχθροπραξίας. Ἐν γένει δὲ ἡ Ένετικὴ ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐφρόντιζε μᾶλλον πῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει, ἢ περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῆς πρὸ 60 ἐτῶν συνομολογηθείσης ὑπ' αὐτῆς πρὸς τοὺς Φράγκους συνθήκης. Σπουδαίως δὲ ἀγωνισθεῖσα νὰ διασώσῃ μόνην τὴν Κρήτην, καὶ τὸ πολὺ ὀλίγα τινὰ ἐτι ἄλλα σημεῖα, ἐπολιτεύετο νωθεῶς ὁπωςοῦν πανταχοῦ ἄλλοῦ καὶ μάλιστα ἐν Εὐβοίᾳ. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἐπίσημότατος τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς νήσου ταύτης, ἦτο ὁ Γουλιέλμος Α' ὁ ἐξ Οὐτρῶνος, τοῦ ὁποίου, ἀποθανόντος τῷ 1263, διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ὁ υἱὸς του Γουλιέλμος Β', 1263—1275. Οἱ δυνάσται οὗτοι ἐσώρυσαν θησαυροὺς μεγάλους εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν, ἰδίως ἐκ πειρατειῶν τὰς ὁποίας ἐπραττον, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Ἀθήναις δουκὸς Λαρόσου, οὐ μόνον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκπέμποντες ἐπὶ τούτῳ πολλάκις στολίσκους ἑκατὸν πλοιαρίων, καὶ ἀδιακρίτως ληστεύοντες Ἑλληνας τε καὶ Λατίνους ἐμπόρους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτιμωρήθησαν δεινῶς διὰ τὰς κακουργίας ταύτας. Εἰς τῶν ἱπποτῶν τῆς νήσου, ὁ Καρυστινὸς Λικάριος, λαβὼν ἀφορμὰς τινὰς δυσαρρεσκείας, συνεννοήθη μετὰ τοῦ ναυάρχου Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ, τοῦ ἐκπλεύσαντος εἰς περιστολὴν τῶν Εὐβοέων πειρατῶν, καὶ παρέδωκεν αὐτῷ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενον καὶ οὐ μακρὰν τῆς Καρύστου κείμενον ἰσχυρότατον φρούριον τῶν Ἀνεμοφυλῶν. Οἱ αὐτοκρατορικοὶ, ὀρμώμενοι ἐκεῖθεν καὶ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου ὑποστηριζόμενοι, ἐπεχείρησαν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Εὐβοίας τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ Ένετοὶ ἔμειναν οὐδέτεροι, μὴ φροντίζοντες εἰμὴ περὶ συντηρήσεως τῆς

ιδίως ἀποικίας. Καί ἡ μὲν ἦττα ἦν ὑπέστη ὁ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου στρατὸς περὶ νέας Πάτρας τῷ 1275, ἐνεθρρυνε τοὺς δυνάστας τῆς Εὐβοίας, εἴτινες, ὀπλίσαντες δώδεκα πολεμικὰ πλοῖα καὶ δέκα μικρότερα, ἐνίκησαν τὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Δημητριάδος νυκτοχοῦντα βασιλικὸν στόλον, καὶ τοι ἄσυγκρίτως ὄντα ἰσχυρότερον. Ἄλλ' ὁ ἐν Δημητριάδι καταφυγὼν μετὰ τὴν ἦτταν ἦν περὶ νέας Πάτρας ἔπαθε, δεσπότης Παλαιολόγος, ἐπιβιάσας τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐπὶ τῶν διασωθέντων ἐκ τῆς ναυτικῆς ἦττης πλοίων, κατετρόπωσεν ὀλοσχερῶς τοὺς Φράγκους. Ὅλα σχεδὸν τὰ πλοῖα αὐτῶν ἐκυριεύθησαν, οἱ δὲ ἄριστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες ἢ ἐρηνοεύθησαν ἢ ἠχμαλωτεύθησαν, ὥστε ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ ὁ Λικαριος ἐξηκολούθησαν πύσῃ δυνάμει τὸν κατὰ τῆς Εὐβοίας πόλεμον. Ὁ Λικάριος, προαχθεὶς τότε εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀντιναυάρχου, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ πολλῶν Φράγκων τῆς νήσου, ἐκυρίευσεν τὴν ἰσχυρὰν Κάρυστον, κατέλαβε τοὺς ἀξιολόγους πύργους Ἀρμενα, Κούπα, Κλεισοῦραν καὶ Μανδουκι, ἀπέκλεισε πανταχόθεν τὴν νῆσον καὶ τῷ 1278 ἐπολιορκήσεν αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς, τὴν Χαλκίδα. Ἐξώθεν τῆς πόλεως ταύτης συνεκροτήθη περὶ Βατόνδα μάχη μεγάλη, εἰς ἣν παρέστη καὶ ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Εὐβοίᾳ εὐρισκόμενος Ἰωάννης Λαρόσης. Τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τῶν τριῶν δυναστῶν ἀπετέλουν Ἴσπανοὶ, Καταλανοὶ καὶ Σικελοὶ μισθοφόροι· οὐδὲν ἦττον οἱ περὶ τὸν Λαρόσῃν ἐνίκηθησαν ὀλοσχερῶς, πολλοὶ τῶν ἱπποτῶν ἔπεσον, πολλοὶ ἠχμαλωτεύθησαν καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ τε δούξ Ἰωάννης καὶ εἰς τῶν δυναστῶν, ὁ Γιβέρτος, ἀμφοτέρω βραχέως πληγωθέντες. Ἄλλ' ὅμως ὁ Λικάριος δὲν ἐγένετο κύριος τῆς πρωτεύουσας. Ὁ τότε Βασιλεὺς Νικολὸς Μοροζίνης ἀντέστη προσλαῶν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Ἰακώβου Λαρόσου, ὅστις διοικῶν τὸ Ναύπλιον ἔδραμε μετὰ δυνάμεως εἰς Χαλκίδα, ἅμα μαθὼν τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ Λικάριος ἀπέστη τῆς πολιορκίας καὶ περιωρίσθη εἰς τὴν κατοχὴν τῆς λοιπῆς νήσου. Ἴσως ἀνεχαίτισεν αὐτὸν καὶ ἡ ἀγγελία, ὅτι, ἐνῶ οὗτος τοσοῦτον εὐδοκίμει ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἔπαθε νέαν ἐν Θεσσαλίᾳ ἦτταν. Τῶντι τῷ 1278 ὁ τῶν νέων Πατρῶν δεσπότης Ἰωάννης Α' ἀνανεώσας τὴν μετὰ τῶν Φράγκων συμμαχίαν, ὡς προείπομεν, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Συναδητὸν καὶ τὸν Μιχαήλ Καθαλλάριον, καταλαβόντες τὴν Δημητριάδα καὶ τὸ Ἄλ-

μυρόν, ἠπέιλον τὴν Μεγαλοβλαχίαν. Οἱ δύο στρατοὶ ἀπηντήθησαν περὶ Φάρσαλον· οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐνίκηθησαν, ὁ Συναδηνὸς ἠχμαλωτεύθη, ὁ δὲ Καβαλλάριος πληγωθεὶς καιρίως ἀπέθανε μετ' ὀλίγον ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὁ μεταξὺ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἑνετῶν πόλεμος ἀπέβη λοιπὸν ἀμφίρροπος. Τὸ μὲν κράτος τοῦ δεσπότη νεῶν Πατρῶν Ἰωάννου Α' ἠσφαλίσθη· ἐξ οὗ παρέμενε ἀσφαλὲς καὶ τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, καίτοι ἀπαχθέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰχμαλώτου τοῦ Ἰωάννου Λαρόσου· ἡ δὲ Εὐβοία ἐξηκολούθει κατεχομένη ἐξ ἡμισείας ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν καὶ τῶν Φράγκων. Καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέλυσε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὸν Ἰωάννην Λαρόσον ἐπὶ πληρωμῇ 30,000 χρυσῶν (336,000 φράγκων). Ἀλλ' ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέζησε πολὺ, ἀποθανὼν τῷ 1280 ἄγαμος, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος Α', 1280—1287.

Παρεκτὸς τῆς Εὐβοίας οἱ Ἑνετοὶ κατεῖχον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὴν Κρήτην. Ἐν Μεσσηνίᾳ ἦσαν κύριοι τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἦτο ἀνεκαθεν ὠχυρωμένη, ἡ δὲ δευτέρα ὠχυρώθη ἀπὸ τοῦ 1270. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι αἱ αὐτόθι ἀρχαὶ τῶν ἦσαν καθαρῶς στρατιωτικαί. Ἀλλ' ὁσάκις αἱ πρὸς τοὺς Βιλλεαρδουῖνους σχέσεις τῶν περιεπλέκοντο, διώριζον καὶ ἐκεῖ Βάϊλον ὅμοιον τοῦ εἰς Εὐβοίαν ἀποστελλομένου. Οἱ δὲ τὰς νήσους καταλαβόντες Ἑνετοὶ πολῖται ἐλάχιστα καθ' ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς Ἑνετίας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑποτελεῖς αὐτῆς. Ἐπιφανέστατοι τούτων ἦσαν οἱ Σανουῖτοι τῆς Νάξου. Περὶ τῆς διοικήσεως καὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ δουκὸς Μάρκου Α' ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμέν τινα ἀλλαχοῦ. Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ περὶ τὸ 1227 ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Ἄγγελος ὤμοσεν ἀλληλοδιαδόχως πίστιν ὑποτελείας εἰς τοὺς αὐτοκράτορας Ῥοβέρτον, Ἰωάννην τὸν Βριέννιον καὶ Βαλδουῖνον Β', μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπέτρεψε τὴν ἐπὶ τοῦ δουκάτου ἐπικυριαρχίαν εἰς τὸν Γοδοφρέδον Β' Βιλλεαρδουῖνον. Ὁ Ἄγγελος διώκησε τὰς νήσους αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ περὶ τὰ 35 ἔτη. Ἀποθανόντα δὲ αὐτὸν τῷ 1262 διεδέξατο ὁ υἱὸς του Μάρκος Β' δικτελέσας, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὑποτελής τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β' ὤμοσε προθύμως πίστιν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἰταλίας Κά-

ρολον. Καὶ ἡγάπα μὲν πάντοτε τὴν Ἑνετίαν, ὡς πατρίδα τῶν προγόνων αὐτοῦ, διατελῶν εἰς φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἀλλ' ἔματῆαιωσε τὸν σκοπὸν τοῦ δόγου Ἰωάννου Δανδόλου, 1280—1289, τοῦ ἐπιχειρήσαντος νὰ μεταβάλη τὸν πολίτην Μάρκον Β' εἰς ὑποτελῆ τῆς Ἑνετίας δοῦκα. Μετὰ τοὺς Σανούτους οἱ ἰσχυρότεροι καὶ διαρκέστεροι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἄρχοντες ὑπῆρξαν οἱ Γκίτσιαι, κατέχοντες κυρίως μὲν τὴν Τήνον καὶ τὴν Μύκονον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἄλλας τινὰς νήσους οἷον Κέα, Σέριφον, Ἀμοργὸν, Σκίαθον καὶ Σκόπελον. Ἐν γένει δὲ πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, καὶ ἰδίως κατὰ τινα ἐπίσημον κατάλογον τοῦ ἔτους 1260 ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἑνετίας σωζόμενον, ἡ Τένεδος, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Κῶς, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Κάρχη, ἡ Ρόδος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τήνος, ἡ Μύκονος, ἡ Δῆλος (Σδίγη), ἡ Κέα, ἡ Σῦρος (τότε καλουμένη συνήθως Σούδα), ἡ Πάρος, ἡ Ἀντίπαρος, ἡ Νάξος, ἡ Ἀμοργός, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τῆς Παλμάζας (Πάτμος), ἡ Κάλαμος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σέριφος, τὰ Θερμιά, ἡ Σίφνος, ἡ Μῆλος, ἡ Ἰκαρία, ἡ Σκόπελος, ἡ Σαμοθράκη (μεταμορφωθείσα ἐν τῷ καταλόγῳ παραδόξως εἰς Sanctus Mandrachius), ἡ Λῆμος καὶ τελευταῖον ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ τὰ Κύθηρα ἔκτοτε ὀνομαζόμενα Τσιρίγο, εἶχον φρούρια καὶ μετήρχοντο αἱ πλειότεραι, ὅπως οἱ δυνάσται τῆς Εὐβοίας καὶ ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν, δεινὴν πειρατείαν. Ἀλλὰ τῷ 1276, ὁ Λικάριος στρατεύσας κατὰ τῆς Εὐβοίας, ἐκυρίευσεν συγχρόνως καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πειρατικῶν ἐκείνων καταγωγίων, ἐν οἷς ἐκραιπάλουν βαρῶνοι ἀγέρωχοι, φανταζόμενοι καὶ ἀξιοῦντες ὅτι δὲν ὑπάρχει δύναμις ἀνθρωπίνη ἰκανὴ νὰ τοὺς καταβάλη. Ἡ Σκόπελος, ἣτις ἀνήκε τότε, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος καὶ ἡ Σκύρος καὶ ἡ Ἀμοργός, εἰς ἓνα τῶν αὐθαδεστέρων καὶ λαμπροτέρων δυναστῶν, τὸν Φίλιππον Γκίζην, ἠναγκάσθη οὐδὲν ἤττον νὰ παραδοθῆ, ὁ δὲ Γκίζης, ὅστις ἐβεβαίουν, ὅτι εἶναι ἀνώτερος τῶν προσβολῶν τῆς τύχης ἔχων ἀδιακόπως διὰ στόματος τὸ τοῦ Ὄβιδίου Major sum quam cui possit fortuna nocere, ἀπήχθη αἰχμάλωτος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ διὰ τῆς παραχωρήσεως ὅλων ἐκείνων τῶν νήσων. Ὁμοίαν τύχην ἔλαβεν καὶ ὁ μέγας δούξ τῆς Λήμνου Παῦλος Ναυιγαγιόζος, ὅστις συνετήρει ἐννέα γαλέρας καὶ 700 γενναίους τοῦ φρουρίου αὐτοῦ προμάχους καὶ παρεῖχεν ἄστυλον ἀσφαλὲς εἰς ἅπαντας τοὺς πειρατάς. Τῷ 1278 ἐκυριεύθη καὶ ἡ Λῆμος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὸ αὐτὸ

δὲ ἔτος ἢ καὶ πρότερον ἀπεσπάρσθησαν ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς δυνάστας, ὡσαύτως ἡ Κέως, ἡ Σέριφος, ἡ Σίφνος, ἡ Ἀστυπαλαία, ἡ Σαντορίνη, ἡ Θηρασία, τὸ Τζεριγό, τὸ Τζεριγότο καὶ ἄλλαι πολλαὶ νῆσοι. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν δυναστῶν ἐκείνων ἀνέλαβον μετὰ εἰκοσαετῆ περίπου Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν τὰς ἀρχαίας κτήσεις, οἷον οἱ Βαρότζαι τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Θηρασίαν, οἱ Μικιέλοι καὶ οἱ Ἰουστινιάναι τὴν Κέων καὶ τὴν Σέριφον, οἱ Κουϊρίνοι τὴν Ἀστυπαλαίαν· ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν νέων ἐκείνων βαρῶνων εὗρον ἀντὶ πόλεων ἀκμαζουσῶν καὶ λαμπρῶν φρουρίων, χώρας ἐρήμους καὶ πειρατικὰς φωλεάς. Διότι ἡ πειρατεία ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῆ, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου ἀνακτῆσεως πολλῶν νήσων, ἐπετάθη ἀπ' ἐναντίας, προσλαβοῦσα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Οἱ πλείστοι τῶν πειρατῶν τούτων ἦσαν Γενουαῖοι, ἂν καὶ ὑπῆρχον ἐν τῷ κρατεὶ καὶ πολλοὶ Γενουαῖοι εἰρηνικῶς τὴν ἐμπορίαν μετερχόμενοι, ἀφ' ἧς ἡ ἐν Νυμφαίῳ συνθήκη ἠνέωξεν εἰς αὐτοὺς πάλιν τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Τινὲς μάλιστα τούτων ἀπέβησαν καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες λόγρῳ ἄξιοι, οἷοι οἱ ἀδελφοὶ Ζαχαρίαι, οἵτινες, ἀνεψιοὶ ἐξ ἀδελφῆς ὄντες τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ εἰς κτῆσιν τὴν Φώκαιαν, κατέλαβον ἔπειτα τῷ 1303 τὴν Χίον, τὴν Σάμον καὶ τὴν Κῶν καὶ μετεβίβασαν τὴν ἐπὶ τούτων κυριαρχίαν εἰς τοὺς ἀπογόνους, προσποκτῆσαντας μετ' οὐ πολὺ μεγαλὰ κτήματα καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐπὶ τέλους ἀναβάντας τῷ 1404 εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῶν Βιλλεαρδουίνων. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις· τὸ δ' ἐπάγγελμα τὸ ὑποῖον συνήθως μετήρχοντο οἱ ξένοι ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἦτο ἡ πειρατεία. Ἐξ ἐπισήμου Ἐνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1278 ἐξάγεται, ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐν Ἑλλάδι οὐχὶ ὀλιγώτεροι τῶν 90 ὀνομαστῶν πειρατῶν Γενουαίων, Λομβαρδῶν, Πισατῶν, Γασμουλῶν (σελ. 11 τοῦ παρόντος τόμου.), Λατίνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων ἐκ Θεσσαλονίκης, Σαμοθράκης, Κέω, Ἀναφης, Σάμου, Μονεμβασίας καὶ ἄλλων χωρῶν, οἵτινες ὑπὸ σημαίαν αὐτοκρατορικὴν κατεδίωκον ἀνηλεῶς τοὺς τε Ἐνετοὺς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν προστατευομένους Ῥαουσαίους, Εὐβοεῖς, Ἀθηναίους καὶ Κρήτας. Ἡ πειρατεία λοιπὸν αὕτη εἶχε λάβει ἐπίσημόν τινα χαρακτῆρα καὶ ἦτο εἰς τῶν τρόπων δι' ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐζήτει νὰ περιστείλῃ τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς ἀντιπάλους, τοὺς Ἐνετοὺς. Ὅσακις δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὀπλίσαντες δύνανται ἰσχυρὰν ἀπέβαινον ἐπικίνδυνοι εἰς τοὺς τυχοδιώκτας.

ἐκείνους, οἱ πειραταὶ εὕρισκον ἄσυλον ἀσφαλὲς ἰδίως εἰς Ῥόδον, τῆς ὁποίας ὁ διοικητῆς, ὁ καπετὰν Κριβικιώτης. ἦτο πιστότατος αὐτῶν σύμμαχος. Διότι ἡ Ῥόδος, ἥτις, ὡς προείπομεν, διετέλεσεν ἐπὶ τινα χρόνον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ὁτὲ μὲν αὐτόνομος ἢ τὲ δὲ ἡμιαυτόνομος, ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Λέοντα καὶ Ἰωάννην τοὺς Γαβαλάδας, εἶχεν ἐπανέλθει ἀπὸ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος ἐν μέρει τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἔπειτα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Ἡ δὲ κυριωτάτη τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνετικῶν κτήσεις, ἦν διὰ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη καὶ κατῴρθωσε νὰ διασώσῃ, ἦτο ἡ Κρήτη. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐδέησε νὰ παλαίσωσιν ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς αἰεποτε σφαδάζοντας ἰθαγενεῖς Ἑλληνας, διότι ἡ Κρήτη, ὀφείλομεν νὰ τὸ εἴπωμεν πρὸς τιμὴν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἡ Ἑλληνικὴ χώρα ἡ πεισματωδέστερον πάσης ἄλλης ἀντισταθεῖσα τότε εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν πρώτην τῶν ἀρχόντων αὐτῆς ἐπανάστασιν, τῷ 1212 ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν οἶκον τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. Αἱ δεινὰ τῶν Ἑνετῶν ὑπαλλήλων καταπιέσεις προεκάλεσαν μετὰ πέντε ἔτη νέον κίνημα ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Σκορδύλην καὶ τὸν Θεόδωρον Μελισσηνόν. Τὰ ἐνετικὰ στρατεύματα κατετροπώθησαν, ὁ δὲ τότε δευρὸς Παῦλος Κουϊρίνης ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους· καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Δομένικος Δελφῖνος, 1218—1220, συνωμολόγησε τῇ 13 Σεπτεμβρίου 1219 ἐπίσημον συνθήκην μετὰ τοῦ Σκορδύλη καὶ τοῦ Μελισσηνοῦ, δι' ἧς παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς χώραν τινὰ πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς νήσου μέρος παρὰ τὸν ποταμὸν Μουζέλαν καὶ τινα ἀριθμὸν ἰπποτικῶν φεουδῶν ἀντὶ ἐτησίου τέλους 1000 χρυσῶν (ἦτοι φρ. 11,200) καὶ αὐτουσίων προϊόντων· οἱ δὲ ὑπέσχοντο πίστιν εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ κατεταχθησαν εἰς τὴν σειρὰν τῶν Ἑνετῶν φεουδαρχῶν, λαβόντες τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι οὐδεὶς Λατῖνος θέλει ζημιώσῃ αὐτοὺς ἢ φορολογήσῃ, καὶ ὅτι τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν μοναστήρια θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν. Ἐκτοτε ἐπεκράτησεν εἰρήνη ἐπὶ τινα ἔτη, ἐξ ἧς ὠφεληθεῖσα ἡ Ἑνετία ἐνίσχυσε τὴν ἀποικίαν αὐτῆς καὶ ἐσύστησε νέα ἰπποτικὰ φεουδα εἰς τὰ μέρη τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον εἰςέτι διανεμηθῆ μετὰ τῶν Ἑνετῶν. Ἄλλ' ἡ διανομὴ τῶν νέων τούτων φεουδῶν προεκάλεσε νέαν ἐπανάστασιν ἐπὶ τοῦ

δουκός Ἰωάννου Στορλάδου, 1228—1230, ἧς προΐσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μιχουήλ καὶ Κωνσταντῖνος Δρακοντόπουλοι, ὁ Μιχαήλ Μελισσηνός, ὁ σεβαστός Νικόλαος Δχιμονογιάννης, ὁ Μιχαήλ Ἀρκολέων καὶ ἄλλοι ἄρχοντες. Τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς Βατάτζης καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας ὁ νέος δούξ Ἄγγελος Γραδένιγος ἠναγκάσθη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1234 νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τοὺς ἀποστάτας, νὰ ὑποσχεθῆ εἰς αὐτοὺς ἀμνηστίαν, καὶ νὰ παραιτηθῆ τῆς ἀξιώσεως τοῦ νὰ διανείμῃ τὰς κτήσεις αὐτῶν μεταξὺ τῶν Ἐνετῶν ἀποίκων. Ἄλλ' ἢ δυσχρέσκεια τῶν ἀρχόντων ἦτο ἀδιαλείπτως καὶ τῷ 1251 ἐξεργάγη νέα ἐπανάστασις, ἣτις ὅμως τάχιστα περιεστάλη, ἡ δὲ Ἐνετία ἐφρόντισε πάλιν περὶ τῆς ἐνισχύσεως τῶν δυνάμεων αὐτῆς διὰ νέων καὶ εὐρυτέρων ἐποικήσεων. Κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1252 ἐψηφίσθησαν ἕτερα 90 ἵπποτικά φέουδα περὶ τὸ Δικτυναῖον ἀκρωτήριο, ἐξ ὧν ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθησαν εἰμὴ 75, τῶν δὲ λοιπῶν ἀνεβλήθη ἡ παραχώρησις μέχρις οὗ κατακτηθῆ πᾶσα ἡ χώρα· ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι ὑποκύψει εἰς τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν ὁλόκληρος ἡ Κρήτη. Τότε ἀνωκοδομήθη καὶ ἡ πόλις τῶν Χανιῶν, ἣτις μετ' ὀλίγον κατέστη ἡ δευτέρα μετὰ τὴν Κανδία, ἦτοι τὸ μέγαλον κάστρον, πρωτεύουσα τῆς νήσου, καὶ τὸ μὲν ἡμισυ τῆς πόλεως ἐπετράπη εἰς τοὺς νέους ἀποίκους, τὸ δὲ ἕτερον ἡμισυ ἐπεφυλάξατο εἰς ἑαυτὴν ἡ ἐνετικὴ πολιτεία. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου, κατ' ἀρχὰς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐπεχείρησε πάσῃ δυνάμει τὴν ἀπὸ τῆς Κρήτης ἔξωσιν τῶν Ἐνετῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συμβιβασθεὶς πρὸς τοὺτους, ὡς θέλομεν ἴδει, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν αὐτῶν. Τότε ὅμως παρήχθη νέον εἶδος κινδύνων. Τινὲς τῶν Ἐνετῶν φεουδάρχων ἐπεχείρησαν ν' ἀποσπάσωσι τὴν ἀποικίαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὠκονομήθη καὶ ἐπὶ 100 περίπου ἔτη δὲν ἐπανελήθη ἡμοῖα τις ἀπόπειρα. Ἐπῆλθε δὲ τῷ 1271 νέα ἐγγυρῶν ἀρχόντων ἐπανάστασις ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Θεόδωρον Χορτάτζας, οἵτινες ὄντες πλούσιοι μὲν καὶ τολμηροὶ, ἀπόγονοι δὲ ἐνὸς τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς Κρήτης γενῶν, ἐπεχείρησαν νὰ ἀρπάσωσι τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου· καὶ ἀθροίσαντες περὶ αὐτοὺς πελυαρίθμους ὀπαδοὺς, δεινὴν διέπραξαν λεηλασίαν καὶ δῆωσιν εἰς τὴν τῶν Ἐνετῶν ἀποίκων χώραν. Καί τοι δὲ ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ὅστις ἐλογίζετο ὁ πλουσιώτατος καὶ ἐπιφανέστατος ἀπάντων

τῶν ἀρχόντων, συνεμάχησε μετὰ τοῦ δουκὸς, ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τῷ 1274 ὁ δούξ Μαρῖνος Ζένος κατετροπώθη ὀλοσχερῶς. Ὁ διάδοχός του Μαρῖνος Μοροζίνης δὲν ἐπέτυχε πλειότερον τοῦ προκατόχου· καὶ ὁ τούτου διάδοχος Πέτρος Ζένος ἠναγκάσθη τῷ 1277 νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πρωτεύουσας. Τελευταῖον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐπελθούσης μεγάλης ἐπικουρίας εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, ἠναγκάσθησαν οἱ Χορτάτζαι νὰ καταλίπωσι τὴν νῆσον, οἱ δὲ ὄπαδοὶ αὐτῶν παραδοθέντες ὑπετάχθησαν καὶ ἔτυχον συγγνώμης. Οἱ Χορτάτζαι οὗτοι μετὰ πολυαρίθμων οἰκογενειῶν κατεσταθῆσαν τότε εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τῶν Παλαιολόγων κτήσεις καὶ χρηματικὰς χορηγίας, καὶ ἐκεῖ θέλομεν εὔρει αὐτοὺς βραδύτερον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζομένους. Οὕτω δὲ κατασταλείσης καὶ τῆς νέας ταύτης ἐπαναστάσεως, ἐκτίσθη τότε εἰς τὴν πρότερον ὑπὸ τοὺς Χορτάτζας διατελοῦσαν χώραν τὸ φρούριον τοῦ Σελήνου. Εἰρηνικῶς διώκησε τὰ πράγματα ὁ ἀκόλουθος δούξ Γαβριέλης, ὅστις τοσοῦτον ἀγαπητὸς κατέστη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὥστε ἐπωνομάσθη ὑπ' αὐτῶν *Καλὸς*, ὅπως καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Βάϊλος τῆς Εὐβοίας Μοροζίνης. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ νέαι ἐπανῆλθον ἀνωμαλῖαι καὶ ἐνοπλοὶ κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας διαμαρτυρήσεις, μακρότεραι τῶν ὅσας προηγουμένως ἱστορήσαμεν, τὰς ὁποίας ὁμως κατέβαλε πάλιν ἡ Ἑνετία, ὡς θέλομεν ἴδει βραδύτερον, ἐνεργήσασα ἐπὶ τοῦ προκειμένου μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος, διότι ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος καθίστατο αὐτῇ ὁσημέραι ἀναγκαιότερα ἕνεκα τοῦ ἐπὶ μᾶλλον μείζονας διαστάσεις λαμβανοντος ἐμπορίου τῶν Ἑνετῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας· καὶ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ἔγραφεν ὁ δόγης τῷ 1264 πρὸς τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν Δ', ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ κυριωτάτη δύναμις τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυτικοῦ κράτους. Τῶντι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἡ Κρήτη ἦτο ἡ χώρα, ἣν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην εἶχον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν οἱ δυτικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

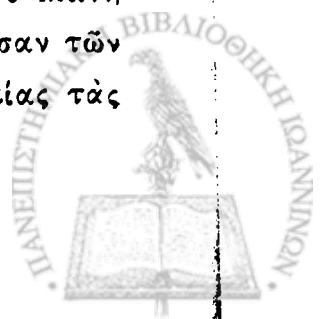
Παλαιολόγοι.

Ἄλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν μεγάλην τῆς Ἀνατολῆς βασιλεύουσαν, ἣν εἶδομεν περιελθοῦσαν αὐθις εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ὄταν ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔλαβον τὴν πρώτην ἀγγελίαν τοῦ τοσοῦτον εὐκόλως διαπραχθέντος ἐκεῖνου κατορθώματος, κατ' ἀρχὰς ἐδίστασαν νὰ τὸ πιστεύσωσιν. Ἐπειτα δὲ, ὅταν τὸ γεγονός ἐβεβαιώθη ὑπὸ ἐπανελημμένων ἄλλων ταχυδρόμων καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ τοῦ Στρατηγοπούλου, ὑπερβάλλουσα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μεγιστάνων ἀγαλλίασις. Ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς βασιλίδος, τοῦ διετοῦς αὐτῶν υἱοῦ Ἀνδρονίκου, τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν καὶ τῆς συγκλήτου καὶ ἀφικόμενος αὐτόθι τῇ 14 αὐγούστου, διέτριψε μέχρι τῆς ἐπιούσης ἐκτὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ λεγόμενον Κοσμίδιον, οὕτω παρονομασθὲν ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τοῦ Κερατίου κόλπου πέρας κειμένης μονῆς τῶν ἀγίων Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ. Δὲν εἰσῆλθε δὲ εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἰμὴ τὴν 15 αὐγούστου ἤτοι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τελεῖ τὴν μνήμην τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Πρὸ πάντων ἔφερεν ἐκ τῆς μονῆς τοῦ παντοκράτορος τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς ἐπικαλουμένης Ὁδηγητρίας, ἣτις κυριευθεῖσα ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Φράγκων (σελ 666 τοῦ Δ' τόμου) εἶχε φαίνεται ἀποτεθῆ ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ προειρημένῃ μονῇ. Συγχρόνως δὲ διέταξε νὰ ἀνοιχθῇ ἡ Χρυσῆ πύλη, ἣν εἶχον τειχίσει οἱ Λατῖνοι, διότι φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀπεφάσισε νὰ διέλθῃ διὰ τῆς πύλης ταύτης δι' ἧς τοσοῦτοι προκάτοχοι αὐτοῦ θριαμβικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν εἰσῆλασαν. Τὴν πρωΐαν λοιπὸν τῆς 15 ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Γεώργιος, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου, ἀναβὰς εἰς ἓνα τῶν πύργων τῆς πύλης ἐκείνης καὶ κρατῶν τὸ τῆς Ὁδηγητρίας ἐκτύπωμα, ἀπήγγειλε δεκατρεῖς εὐχὰς ποιηθεῖσας ἐπὶ τῇ ἀνακτῆσει τῆς μεγάλης πόλεως ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου. Ἐν ὅσῳ ἀπηγγέλλετο ἐκάστη τῶν εὐχῶν ὁ αὐτοκράτωρ ἀποβαλὼν τὴν καλύπτραν καὶ κλίνας γόνυ ἐπιπτε χαμαὶ καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ τὸ αὐτὸ ἔπραττον. Μεθ' ἐκάστην δὲ τῶν

εὐχῶν ἐσήμαιναν ὁ διάκονος τὴν ἀνέγερσιν, καὶ τότε ἀναστάντες ὅλοι ἀνέκραζον ἑκατοντάκις τὸ *Κύριε ἐλέησον*. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱεροπραξίας ταύτης, ἐβάδισεν ὁ αὐτοκράτωρ πεζὸς, προπορευομένης τῆς εἰκόνας τῆς Θεομήτορος, μέχρι τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, κειμένης πλησίον τῆς σημερινῆς πύλης Ναρλῦ-Καπού, ἐν ἣ ἀπετέθη ἡ εἰκὼν. Ἐκεῖθεν ἐπιβάς τοῦ ἵππου ἀφίκετο εἰς τὸ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ τέμενος καὶ προσκυνήσας τῷ δεσπότη Χριστῷ καὶ τὰ εἰκότα τούτω εὐχαριστήσας, ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέγα παλάτιον· διότι τὸ τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου συνήθως ἔδρευεν ὁ Βαλδουῖνος Β', ἦτο τὸ πλεῖστον καπνοῦ καὶ κόνεως ἐμπεπλησμένον. Εὐφροσύνη δὲ καὶ θυμηθία ἐπεκράτησαν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐν τῇ πόλει καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ ἀντήμειψε τὸν καίσαρα Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον, ἐπιτρέψας μὲν αὐτῷ νὰ τελέσῃ διὰ τῆς πόλεως θριαμβὸν φέρων στέμμα μικροῦ δεῖν παρόμοιον τῷ βασιλικῷ, διατάξας δὲ ὥστε τὸ τοῦ καίσαρος ὄνομα νὰ μνημονεῦται ἀπανταχοῦ τοῦ Κράτους ἐπὶ ἔτος ὅλον ὁμοῦ τοῖς τῶν βασιλέων ἐν τοῖς ὑμνητηρίοις καὶ εὐφήμοις ᾠδασι. Συγχρόνως ἐπειδὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κράτους δὲν ἤθελε λογισθῆ πλήρης ἄνευ τῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀποκαταστάσεως, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις εἶχε περιέλθει εἰς διενέξεις πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον ἕνεκα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν, κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν ἀσθενῆ πατριάρχην νὰ ἀναλάβῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ βασιλευούσῃ, καὶ νὰ στέψῃ αὐτὸν αὐθις ἐν τῷ ἱερῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην οὐδόλως ἐμνημονεῦθη πλέον τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου τῶν Λασκάρων, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐτυφλώθη, μάλιστα ὁ ταλαίπωρος οὗτος παῖς, ἵνα ἐκλείψῃ πᾶς κίνδυνος τοῦ ν' ἀναβῆ ποτε εἰς τὸν θρόνον.

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος λοιπὸν ἐφαίνετο ὢν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐτυχίας. Ἄλλ' ἡ χαρὰ ἦν οἱ τότε ἄνθρωποι ἡσθάνθησαν ἐπὶ τῇ ἀνακτῆσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ, αἱ δὲ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συνέλαβον ὅτι θέλει ἀνορθωθῆ αὐθις τὸ ἀρχαῖον κράτος, δὲν ἔμελλον νὰ ἐκπληρωθῶσι ποτέ. Ἡ θεὰ μόνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἣν ἡμέραν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν θριαμβικῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἦτο ἱκανὴ νὰ προξενήσῃ ἀπελπισίαν. «Ἦν μὲν οὖν ἰδεῖν τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων πεδῖον ἀφανισμοῦ, μεστὴν ἐρειπίων καὶ κολωνῶν, οἰκίας τὰς

μὲν κατεσκαμμένας, τὰς δὲ πυρκαϊᾶς μεγάλης μικρὰ λείψανα,» λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, ἐπιφέρων ἀμέσως ὅτι ὁ βασιλεὺς ἡσχολήθη πρὸ παντός ἄλλου νὰ ἀνακαθάρη κατὰ τὸ δυνατόν αὐτήν, καὶ τὴν πολλὴν ἐκείνην ἀκοσμίαν νὰ μεταβάλη εἰς εὐκοσμίαν, ἐπισκευάζων τοὺς ναοὺς ὅσοι δὲν εἶχον τελείως καταπέσει καὶ πληρῶν ἀνθρώπων τὰς κεκενωμένας οἰκίας. Ἄλλ' ἢ ἀρχαία, ἢ λαμπρά, ἢ πολυτελῆς Κωνσταντινούπολις, ἣτις ἔβριθε θησαυρῶν καὶ σκευῶν ἀνεκτιμῆτων, σωρευθέντων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν κατακτήσεων τῆς ἰσχυροτάτης καὶ πλουσιωτάτης τῶν μοναρχιῶν ἐν διαστήματι ὀκτῶ ἑκατονταετηρίδων, δὲν ἐπανῆλθε πλέον ποτὲ καὶ δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ εἶναι. Ἄπαν δὲ τὸ λοιπὸν κράτος ἦτο μέχρι τινὸς πιστὴ εἰκὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀθλίας καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων· πολλαὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ νήσων ἐξηκολούθουν δεσποζόμεναι ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑνετῶν. Ἄλλαι διετέλουν μὲν ὑπὸ δυνάστας ἰθαγενεῖς, ἀλλὰ πολεμίους πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, οἳοι ἦσαν οἱ δεσπότες Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἢ σχεδὸν ἀσχέτους πρὸς τὸν ἄλλον ἐλληνισμόν, οἳοι ἦσαν οἱ ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκράτορες. Τελευταῖον οἱ Βούλγαροι οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀνακτήσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, οὐδέποτε ἔκτοτε ἐδάμάσθησαν ὥστε ὅτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ κράτος περιωρίζετο εἰς τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, μέρος τῆς Θεσσαλίας, εὐαρίθμους τινὰς νήσους καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν Νίκαιαν ἀσιανὰς ἐπαρχίας. Βεβαίως τὸ κράτος τοῦτο, καὶ οὕτω περιορισθὲν, εἶχεν εἰσέτι πόρους μεγάλους, εἶχε τὰς παραδόσεις ἀρίστης διοικήσεως, εἶχε τὸ πλεονέκτημα πρωτευούσης ἣτις ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον τοῦ κόσμου ἐμπορεῖον, εἶχε τὰς συμπαθείας τῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑνετῶν δεσποζομένων Ἑλλήνων, εἶχε τελευταῖον τὴν ἐνότητα, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἦσαν διηρημένοι εἰς ποικίλα κλάσματα. Ἡδύνατο λοιπὸν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἢ τοῦλάχιστον τῶν πλειοτέρων ἐξ αὐτῶν καὶ ἠδύνατο νὰ ἀνακτήσῃ ἢ ὅχι τὰ ὅρια τῆς ἑκτῆς ἢ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τοῦλάχιστον τὴν ἑκτασιν ἣν εἶχεν ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαίδεκάτης. Ἐμήπως οἱ ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς ἀπὸ πολὺ μικροτέρας χώρας ὁρμώμενοι καὶ εἰς πολὺ

δυσχερεστέρας περιστάσεις εὐρεθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσι τὴν Μακεδονίαν, τὰ βορειανατολικώτερα τῆς Θεσσαλίας, τὴν Θράκην, τινὰς τῶν νήσων καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν; Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἰμῆπως δὲν ἐταπείνωσεν οἰκτρῶς τοὺς πρέσβεις τοῦ Βαλδουίνου Β', δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς πολεμίους, δὲν ἔφερεν αἰχμαλώτους εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας, τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Γκίζην τῆς Σκοπέλου, δὲν ἀνέκτησε τὴν Μονεμβασίαν καὶ τὴν Λακωνικὴν, δὲν ἐξέωσεν ἐκ πλείστων νήσων τοὺς Ἐνετούς, δὲν ἐγένετο κύριος τῆς Εὐβοίας ἀποκλείσας τοὺς δεσπότας αὐτῆς εἰς Χαλκίδα, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν;

Δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀντὶ νὰ ἐπιμείνη εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἐδραίωσιν καὶ αὐξήσιν τοῦ κράτους, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς μετὰ τῶν ξένων συμμαχίας, τῆς εἰς αὐτοὺς παραχωρήσεως καταστρεπτικῶν προνομίων καὶ τὸ χεῖριστον ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ σωθῆ ἰμῆ συνεννοούμενος μετὰ τοῦ πάπα καὶ ὑποτασσόμενος εἰς αὐτὸν, νοθεύσας οὕτω ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαν ἐθνικὴν δύναμιν καὶ ἰδρύσας πολιτικὴν, ἣτις ἐπικρατήσασα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν καταστροφὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εἶδομεν, ὅτι ἐνῶ ἦτο ἔτι ἐν Νικαίᾳ συνωμολόγησεν ἐν Νυμφαίῳ πρὸς τοὺς Γενουαίους συνθήκην, δι' ἧς ἀντὶ τῆς ἐπικουρίας αὐτῶν παρεχώρησεν αὐτοῖς ποικίλας ἀτελείας, προνομίας καὶ κτήσεις. Πᾶσαι αἱ θυσίαι αὐταὶ εἰς οὐδὲν τὸν ὠφέλησαν διότι ἐνῶ ἐγένοντο κυρίως, ἵνα διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ Κωνσταντινούπολις ἀνεκτήθη ἄνευ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν. Οὐδὲν ἦττον ἐπέμεινεν εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα, καὶ τῷ 1268 συνωμολόγησε πρὸς τοὺς Ἐνετούς ἄλλην συνθήκην δι' ἧς οὗτοι ὑπέσχοντο μὲν τῷ βασιλεῖ ἐπικουρίαν, ἔλαβον δὲ ἀντὶ τοῦτου ὄχι μὲν ἴδια τμήματα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀτέλειαν ἐμπορίας κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἑτεροδικίαν διεξαγομένην ὑπὸ Βαίλου ἐδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς προϊσταμένου τῆς αὐτόθι ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐπὶ τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης, τῆς Κρήτης, τῶν ἄλλων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, ὅσαι κατεῖχοντο ὑπὸ Ἐνετῶν

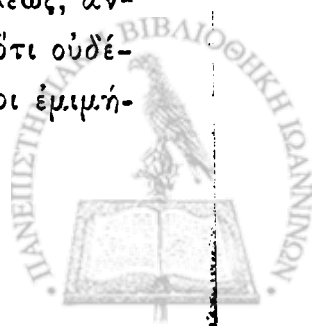

εὐπατριδῶν, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεων. Συνωμολόγησε δὲ τὴν συνθήκην ταύτην ἐνῶ, ὡς εἶδομεν, εἶχε μὲν ἤδη ἀνακτήσει δι' οἰκείων δυνάμεων μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ μετ' ὀλίγον ἔμελλε δι' οἰκείων πάλιν δυνάμεων νὰ καταστῆ κύριος πολλῶν νήσων καὶ χωρῶν, οἱ δὲ φιλελεύθεροι ἀρχοντικοὶ τῆς νήσου Κρήτης οἴκοι δὲν ἔπαυον ὑφοῦντες τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἤρκεσθη· ἀλλὰ εὐθύς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεχείρησε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης διαπραγματεύσεις, δι' ὧν κατ' ὀλίγον κατήντησε ν' ἀποδεχθῆ τὴν ὀλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ 1263 πρὸς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν Δ', ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλήμεντος Δ', ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐνεθαρρύνθη ἐκ τῆς προθυμίας ἐκείνης τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου ὥστε τῷ 1267 ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς ὑπογραφὴν, τόμον ἐνώσεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς ἐλέγετο ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, δυνάμει τῆς ἐξουσίας τῆς προσηκούσης τῷ θεόθεν δεδομένῳ αὐτῷ πρωτείῳ, δικαιοῦται νὰ κρίνῃ καὶ ἀποφασίζῃ ἀνεκκλήτως περὶ πάσης δογματικῆς ἢ ἄλλης διαφωνίας καὶ διενέξεως· ὅτι τὸ ἀξίωμα τῶν πατριαρχικῶν ἐκκλησιῶν ἀπορρέει ἐκ μόνης τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτι αἱ σύνοδοι εἶναι περιτταὶ καὶ ἄτοποι καὶ ὑβριστικαὶ μάλιστα· διότι ὡς ἐκ τῆς συγκαλέσεως αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῆ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνη ἰκανὴ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν. Καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ Κλήμης Δ' ἦτο ὁ λογικώτατος τῶν παπῶν. Τῶνόντι ἅμα ὁ πάπας εἶναι κυρίαρχος, ἡ σύνοδος εἶναι περιττή· ἅμα δὲ ἡ σύνοδος λογισθῆ ἀναγκαία, ὁ πάπας παύει τοῦ εἶναι κυρίαρχος. Δυστυχῶς ἐνῶ τοσαῦται κατεβάλλοντο προσπάθειαι πρὸς ἔνωσιν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, δεινὸς ἐμφύλιος ἀγὼν εἶχεν ἐκραγῆ ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας. Εἶδομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος εἶχε καταπεισθῆ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ στέψῃ ἐκ νέου τὸν Μιχαήλ Παλαιολόγον, παρορῶν παντάπῃσι τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον Ἰωάννην Λάσκαριν. Ἀλλ' ὅταν μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ἐτύφλωσε τὸν παῖδα τοῦτον, ὁ Ἀρσένιος δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὴν θλιψὴν αὐτοῦ καὶ ἐξέδωκε κατὰ τοῦ αὐ-

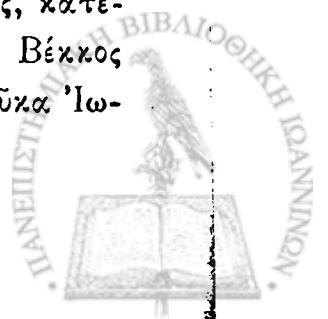
τοκράτορος ἀφορισμὸν, διὰ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξ ἀδυναμίας πάλιν χαρακτηῖρος δὲν ἀπηγόρευσε εἰς αὐτὸν τοῦ νὰ κοινωνῇ τῶν ἱερῶν τελετῶν, ὥστε ὁ ἀφορισμὸς ἐκεῖνος κατήντησεν ἀπλῆ ἐπιτίμησις. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαήλ ἐφάνη ὅτι ὁμολογεῖ χάριτας εἰς τὸν πατριάρχην ἕνεκα τῆς ἐπεικειᾶς ταύτης, καὶ προσεποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὸ ἐπιτίμιον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς μετανοίας αὐτοῦ θέλει ἐπιτύχει πλήρη συγγνώμην. Ἀλλὰ μετὰ τινα ἔτη, ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐπέμενε μὴ θέλων νὰ ἄρῃ τὸν λεγόμενον ἐκεῖνον ἀφορισμὸν, καθηρέθη, καὶ τῷ 1267 ἀνηγορεύθη ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης ὁ Ἀδριανουπόλεως Γερμανὸς, πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εὐνοούμενος. Ἀλλὰ τότε ὁ πνευματικὸς τοῦ βασιλέως Ἰωσήφ, ὅστις πρὸ καιροῦ ἐπωφθαλμία εἰς τὸ ὑπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, παρήγαγε τοσαύτας εἰς τὸν νέον πατριάρχην δυσκολίας, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη μετὰ τινας μῆνας νὰ παραιτηθῇ, ὁ δὲ ἀντ' αὐτοῦ χειροτονηθεὶς Ἰωσήφ ἐν τῷ ἅμα ἐπέτρεψε τῷ βασιλεῖ πανηγυρικῶς τὴν παρ' αὐτοῦ αἰτουμένην συγχώρησιν. Ἀλλ' ἡ κοινὴ συνείδησις δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν πράξιν ταύτην τοῦ νέου πατριάρχου, πλεῖστοι δὲ ἰδίως τῶν ἐκ τοῦ κλήρου καὶ μάλιστα οἱ μοναχοὶ παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, καὶ, ὑπολαμβάνοντες τὸν τε Γερμανὸν καὶ τὸν Ἰωσήφ ὡς ἐπιβάτας, ἀπεδοκίμαζον ἐξ ἴσου καὶ πατριάρχην καὶ αὐτοκράτορα. Οὕτως εἶχον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ἀφίκοντο ἐν αὐτῇ αἱ τοῦ Κλήμεντος Δ' ἀξιώσεις. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τε τὸ ὑπέρογκον τῶν ἀξιώσεων τούτων καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν ἀνωμαλίαν, αἱ δικπραγματεῦσαι δὲν προεχώρησαν πολὺ, μέχρις οὐ, ἀποθανόντος τοῦ Κλήμεντος, καὶ, μετὰ δύο ἐτῶν καὶ ἐννέα μηνῶν χηρείαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου, προχειρισθέντος τῷ 1273 πάπα τοῦ Γρηγορίου Ι', ὁ νέος ἀρχιερεὺς ἀνεφάνη κατὰ τοῦτο τοῦ προκατόχου μετριώτερος, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ὑποβάλλῃ τὸ ζήτημα εἰς σύνοδον. Ἡ νέα αὕτη σύνοδος ὠρίσθη νὰ συγκροτηθῇ εἰς Λυὼν τῆς Γαλλίας· καὶ ὁ μὲν Γρηγόριος Ι' προσεκάλεσεν εἰς αὐτὴν τὸν τε Μιχαήλ καὶ τὸν πατριάρχην δι' ἀποκρισιᾶν οὐς ἐπὶ τούτῳ ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ βασιλεὺς ὑπέσχετο νὰ πέμψῃ εἰς τὴν σύνοδον πρέσβεις ἐπιτετραμμένους τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὅστις πρότερον ἦτο εὐπειθέστατος εἰς τὰ νεύματα τοῦ βασιλέως, ἀντέστη ἀναφανδὸν εἰς τὴν ἔνωσιν καὶ διεμαρτυρήθη ἐνόρκως, ὅτι οὐδέποτε θέλει ὑπογράψῃ αὐτήν. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ θεολόγοι ἐμιμή-

θησαν τὸ παράδειγμα αὐτοῦ· ὁ δὲ βασιλεὺς, ἢ μὴ τολμῶν νὰ ἐπιβάλη χεῖρα κατὰ τοῦ ὑπερτάτου τῆς ἐκκλησίας λειτουργοῦ, ἢ ἐλπίζων ἔτι νὰ τὸν μεταπείσῃ, ἐξετράπη εἰς δεινὸν κατὰ τῶν ἄλλων διωγμὸν, ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἀποκρισιαρίους τοῦ πάπα ὅποσον εἰλικρινῆς ἦτο εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις. Τινὲς ἐβασανίσθησαν, ἄλλοι ἐξωρίσθησαν, ἄλλων ἐδημιεύθησαν τὰ κτήματα, καὶ ἐπειδὴ ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς βασιλευούσης ἐφάνησαν πολέμιοι τῆς ἐνώσεως, ὁ αὐτοκράτωρ ἵνα τοὺς τιμωρήσῃ, ἤξιωσεν αἴφνης, ὅτι διὰ τῆς κατακτήσεως ἐγένετο ἰδιοκτῆτης ἀπάσης τῆς πόλεως καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου οἱ κάτοικοι ὤφειλον αὐτῷ δέκα ἢ δώδεκα ἐτῶν ἐνοίκιον. Ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπεδήμησαν εἰς τὰς χώρας ὅσαι διέφευγον τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἔβριθον συμμοριῶν, ὧν αἱ μὲν ἐκαλοῦντο Ἰωσηφίται, αἱ δὲ Ἀρσενιάται, καὶ μετὰ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἠνώθησαν ἀνέστιοι καὶ φαυλόβιοι ἄνθρωποι. Συγχρόνως ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξάπέστειλεν εἰς Λυῶν μετὰ τῶν ἀποκρισιαρίων τοῦ πάπα τέσσαρας πρέσβεις, οἵτινες ἦσαν ἐκ μὲν τοῦ κλήρου ὁ προπατριαρχῆσας Γερμανὸς καὶ ὁ Νικαίας Θεοφάνης, ἐκ δὲ τῶν συγκλητικῶν ὁ μέγας λογοθέτης Ἀκροπολίτης, ὁ προκαθήμενος τοῦ βεστιαρίου Πανάρετος καὶ ὁ μέγας διερμηνευτῆς Βερροιώτης· οἱ πρέσβεις οὗτοι ἐκόμιζον πρὸς τοῖς ἄλλοις πολύτιμα πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης δῶρα. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ἐν τῶν δύο πλοίων τὰ ὁποῖα ἐκόμιζον αὐτούς, ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον ὁ Πανάρετος καὶ ὁ Βερροιώτης, ὑπῆρχον δὲ καὶ τὰ δῶρα τοῦ αὐτοκράτορος, ἐναυάγησεν αὐτανδρὸν περὶ Μαλέαν, ὥστε δὲν περιεσώθησαν ἐπὶ τοῦ ἐτέρου πλοίου εἰμὴ ὁ Ἀκροπολίτης καὶ οἱ δύο ἀρχιερεῖς, οἵτινες ἐφθασαν τελευταῖον σῶοι εἰς Λυῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, 1274. Ἡ Σύνοδος εἶχεν ἀρχίσει τὰς συνεδριάσεις αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐβδόμης μαΐου καὶ ἀπηλπίζετο ἤδη περὶ τῆς τῶν ἡμετέρων ἀφίξεως, ὅτε αἴφνης ἐνεφανίσθησαν οἱ περὶ τὸν Ἀκροπολίτην ἀρχιερεῖς μετὰ τὴν τρίτην συνεδρίασιν. Ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, προδίδοντες ἀπάσας τὰς ἱεράς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν παραδόσεις, ἀπεδέχθησαν ἐπισήμως τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην τοῦ filioque, ἀπεφάνησαν ὅτι ἡ μόνη ἀληθὴς πίστις εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πρεσβευομένη, ὤμωσαν τὴν ἀναλλοίωτον αὐτῆς τήρησιν ἐς αἰεὶ καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἔθνικαί τινες συνειδήσεις, τὰς ὁποίας οὐδεμίαν ἀνθρωπίνην δύναμιν εἶναι ἰκανὴν νὰ ἐκρίζωσῃ. Εἰς μάτην ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τὸ

ἑλληνικὸν κοινὸν, ὅτι ἡ ἔνωσις κατ' οὐδὲν ἐτροπολόγει τὴν πίστιν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, παρατιθέμενος τὸν μέγαν Κύριλλον λέγοντα τὸ ἅγιον πνεῦμα «ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς ὑπάρχον, τουτέστιν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ,» ὅπερ ἐφαίνετο συμβιβάζον τὰς δύο δόξας, τῶν μὲν Λατίνων ἐχόντων τὴν ἐκ πρόθεσιν, ἡμῶν δὲ τὴν διὰ εἰς μάτην ἡξίου ὅτι τὰ τρία ἐπιτραπέντα εἰς τὸν πάπαν προνόμια, τὸ πρωτεῖον, τὸ ἐκκλησιον καὶ τὸ μνημόσυον, οὐδεμίαν ἔχουσι πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ποτὲ ὁ πάπας παρουσιάσας δὲν θέλει παρακαθῆσει τῶν ἄλλων, ποτὲ οἱ ἡμέτεροι δὲν θέλουσι διαπλεύσει θάλασσαν τσοαύτην, ἵνα ἐπιζητήσωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, τὸ δὲ μνημονεύεσθαι τὸν πάπαν τοῦ πατριάρχου λειτουργοῦντος, οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον ἢ τὸ ἀηθές· εἰς μάτην ἐβεβαίον, ὅτι πολιτικὰ συμφέροντα σπουδαιότατα ἀπῆτουν τὴν τοιαύτην οἰκονομίαν, ἣν ποιοῦντες οἱ Ἕλληνες οὐδαμῶς ἤθελον ἀμαρτήσῃ, ἀφοῦ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς κατεδέχθη νὰ γίνῃ ἄνθρωπος καὶ νὰ ὑπομείνῃ στυχρὸν καὶ θάνατον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς οἰκουμένης. Τινὲς μὲν τῶν ἀρχιερέων ἐπέισθησαν· καὶ ὅτε ἐπανῆλθον οἱ πρέσβεις, συνεπαγόμενοι τὴν πράξιν τῆς ἐνώσεως, παραιτηθέντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, εὐρέθη ἀνὴρ πρόθυμος νὰ διαδεχθῆ αὐτὸν (κατὰ μάτιον τοῦ 1275) ὁ χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας Ἰωάννης Βέκκος, ὅστις ἄλλοτε πολεμιώτατος ὦν τῶν λατινικῶν δογμάτων, νῦν ἀνεφάνη ὑπέρμαχος αὐτῶν. Ἔτι δὲ ἀπὸ τῆς 16 ἰανουαρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, καθ' ἣν ἡμέραν ἄγεται ἡ ἑορτὴ Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, ἣν ἑορτάζει ἡ ἐκκλησία ἐπὶ τῇ καταθέσει τῶν θείων ἀλύσεων, ἐτελέσθη εἰς τὰ ἀνάκτορα θεία μυσταγωγία, ἱεουργοῦντος τοῦ Χαλκηδόνης Νικολάου, συνωδᾶ πρὸς τὴν τῆς ἐνώσεως πράξιν· ἦτοι ἀνεγνώσθη μὲν ὁ ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον Γραικικῶς τε ὁμοῦ καὶ Ῥωμαϊκῶς, ἐμνημονεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ διακόνου ὁ Γρηγόριος «ἄκρος ἀρχιερεὺς τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας καὶ οἰκουμενικὸς πάπας.» Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδὲν ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσι τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους. Ἐκτὸς εὐαρίθμων τινῶν τοῦ αὐτοκράτορος ὀπαδῶν, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπελάμβανον τὴν τοιαύτην ἔνωσιν ὡς ἀποστασίαν. Αὐτὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἡ ἀδελφὴ Εὐλογία διεφώνει πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δεσπότης Ἡπειροῦ Νικηφόρος καὶ ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἰωάννης δούξ τῶν Νέων Πατρῶν, χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ νέος ἑλληνισμὸς, κατεδίκασαν τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ συνόδου· ὥστε ὁ πατριάρχης Βέκκος ἐδέησε νὰ ἀναθεματίσῃ ἀμφοτέρους, ὅπερ δὲν ἐμπόδισε τὸν δούκα Ἰω-

άννην νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἀσπασαμένους τὴν ἔνωσιν ἐπισκόπους Νέων Πατρῶν καὶ Τρίκκης. Οἱ ὀυτικοὶ ἔπαυσαν τοῦ νὰ λογίζωνται χριστιανοί, καὶ ἀντὶ νὰ λέγεται: «Ἕλλην καὶ Λατῖνος» ἐλέγεται «Χριστιανὸς καὶ Λατῖνος.» Ταραχὴ δὲ δεινὴ κατέλαβεν ἅπαντα τὰ πνεύματα καὶ πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, γυναῖκες, παῖδες, ἡμερόβιοι καὶ γεωργοί, κατήνησαν νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος, καταρῶμενοι τὸν πατριάρχην Βέκκον ὡς προδότην τῆς πατρῴου πίστεως. Ἐν τούτοις ὅτε Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ὁ πατριάρχης αὐτοῦ Βέκκος ἀφ' ἑνὸς, οἷτε τοῦ Γρηγορίου Γ' διάδοχοι Ἰννοκέντιος Ε' καὶ Ἰωάννης ΚΑ' ἀφ' ἑτέρου ἐπέμενον εἰς τὰ προαποφασισθέντα. Ὁ δὲ νέος πάπας Νικόλαος Γ' ἀπήτησεν ἔτι πλείονα. Ἀπήτησε διὰ τῶν ἀποκρισιαρίων αὐτοῦ νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἕλληνες μέχρι κεραίας ἅπαντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατινικῆς λατρείας· διότι, ἔλεγεν, ἄνευ τοιαύτης ταυτότητος ἐνότης πίστεως δὲν εἰμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ. Ἀπήτησε πρὸς τούτοις νὰ περιοδεύσωσιν οἱ ἀποκρισιάριοι αὐτοῦ ἅπαν τὸ κράτος, ἵνα αὐτοπροσώπως δεχθῶσιν τὸν περὶ πρωτείου ὄρκον παντὸς Ἕλληνος ἱερωμένου. Ἀπήτησε τελευταῖον νὰ ἐδρεύῃ τακτικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καρδινάλιος ὡς πρέσβυς καὶ ἐπίτροπος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἤρχισε νὰ αἰσθάνεται, ὅτι δὲν προέκειτο ἀπλῶς περὶ λέξεων καὶ τύπων, ἀλλὰ περὶ πραγματικῆς ὑποταγῆς, μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, ἐνόμισεν ὅτι δύνανται νὰ ἀπατήσῃ ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, τό τε ὑπήκοον δηλαδὴ καὶ τοὺς πάπας. Ὄθεν συγκαλέσας τὴν σύγκλητον καὶ τὸν ἀνώτερον κλῆρον προέτρεψε μὲν αὐτοὺς νὰ πολιτευθῶσι φιλικῶς πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ῥώμης, διεβεβαίωσε δὲ αὐτοὺς ἐν ταύτῳ, ὅτι δὲν θέλει παρεκτραπῆ τῶν πατρῴων δογμάτων οὐδὲ καθ' ἑν ἰῶτα καὶ ὅτι ἰδίως δὲν θέλει ἐπιτρέψει οὐδεμίαν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην· καὶ τῶντι ἐνεχείρισεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους ἔγγραφον κολακευτικώτατον μὲν, τεχνικώτατα δὲ διαφεῦγον τὰ περὶ τοῦ filioque. Ἄλλ' ἐνταύτῳ, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἐνεργειῶν του διέταξε τὸν φίλον αὐτοῦ Ἐφέσου Ἰσαὰκ νὰ τοὺς συνοδεύσῃ εἰς τὰς φύλακας, ἵνα ἴδωσιν ἰδίους ὄμμασι δεσμίους αὐτόθι κρατούμενους τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἐνώσεως καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολλοὺς συγγενεῖς τοῦ βασιλέως, τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Μανουὴλ καὶ Ἰσαάκιον Ῥαούλ. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι οἱ πρέσβεις τοῦ πάπα, ἂν δὲν ἦσαν παντελῶς ἀνόητοι, ἐμελλον ἐκ τού-

των πάντων νὰ συμπεράνωσιν, ὅτι ἡ ἔνωσις ἦτο ἀδύνατος. Ἐντεῦθεν ὁ τοῦ Νικολάου Γ' διάδοχος Μαρτίνος Δ' οὐδὲ νὰ δεχθῆ ἠθέλησε τοὺς πρέσβεις τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ προσέτι ἀφώρισεν αὐτὸν ἐπανειλημμένως· ὁ δὲ, ἀντεκδικούμενος ἀπηγόρευσε νὰ μνημονεύεται ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ δὲν κατήργησεν ἐπίσημως τὴν προσυμφωνηθεῖσαν ἔνωσιν, ἀπεναντίας ἐξηκολούθησε βασανίζων, ἐκτυφλῶν καὶ γλωττοκοπῶν πάντας τοὺς ἀντιδόξουοντας, ὥστε, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ἀπέθανε τὴν 11 δεκεμβρίου 1282 οὐδὲ τῆς συνήθους ἡξιώθη βασιλικῆς ταφῆς, τοσοῦτον ἦτο τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν ὑπηκόων.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξαν οἱ μακροὶ ἐκεῖνοι ἀγῶνες τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν· ὅτι οἱ μὲν δυτικοὶ ἀφώρισαν αὐτὸν ἐπὶ τέλους, οἱ δὲ ἡμέτεροι, τὸν ἀπετροπιάσθησαν. Τί λοιπὸν ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ καὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν σκολιὰν ταύτην ὁδόν; Καθὼς αὐτὸς ἔλεγε καὶ τὰ πράγματα· μαρτυροῦσιν, ἤθελε νὰ προσοικειωθῆ τὸν πάπαν, ἵνα διακωλύσῃ πᾶσαν νέαν τῶν Φράγκων ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀλλὰ τίνων Φράγκων; Βεβαίως ὄχι τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ περιλιπομένων ἡγεμόνων, διότι οὗτοι, περιλαμβανομένων καὶ τῶν Ἐνετῶν, ὄχι μόνον δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσιν τι κατὰ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἐκάστην ἡττώμενοι ὑπὸ τῶν στρατῶν καὶ τῶν στόλων τοῦ Μιχαὴλ, ἠναγκάζοντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὴν εἰρήνην διὰ τῆς κολοβώσεως τῶν ἰδίων κτήσεων. Εἶναι ἀληθές ὅτι τῷ 1262 ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς Δ', κατατεθλιμμένος ὢν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδοκίμασε νὰ κηρύξῃ νέαν σταυροφορίαν, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν ἀρκούντως τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἐν Εὐρώπῃ, ἵνα ἦ πεπεισμένος ὅτι νέα σταυροφορία ἦτο πρᾶγμα ἀκατόρθωτον. Εἰς καὶ μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῇ Δύσει σπουδαῖος τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους πολέμιος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1266 καταλαβὼν τὸ βασιλείον τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυεῖκος· διότι εἶδομεν, ὅτι οὗτος ἔλαβε διὰ συνθήκης παρὰ τοῦ Βαλδουίνου τὴν ἐπικυριαρχίαν οὐ μόνον τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ τὸ τρίτον ὄλων τῶν κατακτήσεων ὅσας ἤθελε κατορθώσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Μετὰ τινα δὲ ἔτη, ἤτοι τῷ 1273, συζεύξας τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ Φιλίππου τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλ.

δουίνου Β', ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ὄσω, ὡς ἤξεύρομεν ἤδη, ἦτο ἀνὴρ φιλόδοξος, δραστήριος καὶ πλούσιος. Ἀλλὰ μέχρι μὲν τινος ὁ Κάρολος οὐδεμίαν ἐπεχείρησε σπουδαίαν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκστρατείαν, οὐχὶ διότι ἐν τῷ μεταξύ ἐνηργοῦντο διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως (ἢ ἐνώσεις δι' αὐτὸν ἦτο ἀδιάφορος· αὐτὸς ἤθελε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς), ἀλλὰ διότι ἀπετράπη τῆς ἐκτελέσεως τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ τούτων ἕνεκεν ἄλλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περισπασμῶν. Ὅτε δὲ ἐπὶ τέλους εὐκαιρήσας ἀπεφάσισε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν, προτρεπόμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ πάπα Μαρτίνου Δ', τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ἐματαιώθη διὰ τῶν ἰδίων τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν. Τῷ 1278 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς εἶχε διορίσει γενικὸν αὐτοῦ ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτὸν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν, τὸν Οὔγωνα Σουλλὺν (Hugues le Rousseau de Sully) Γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νεαπόλεως, ἐμπειρότατον περὶ τὰ πολέμια, γενναῖον καὶ ἔχοντα μεγαλοπρεπῆς μὲν τὸ ἀνάστημα, ἀθλητικὴν δὲ τοῦ σώματος δύναμιν, τὴν δὲ κόμην πρὸς τὸ ὑπέρυθρον ἀποκλίνουσαν, ἐξ οὗ καὶ ἐπεκαλεῖτο le Rousseau. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργανώσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι σταθμεύοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίαν ἐκ Βρεντησίου, ὤρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 μετὰ 8000 ἀνδρῶν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, φανταζόμενος βεβαίαν τὴν νίκην, διότι, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, διεμέρισεν ἐκ προοιμίου μετὰ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώρας καὶ πόλεις τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ διαψεύσωσι τὰς προσδοκίας ταύτας. Ἀπαντήσας καθ' ἑδρὴν τὰ Βελλάγραδα, ἐδέησε νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, φθάσαντος δὲ ἐν τῷ μεταξύ τοῦ στρατοῦ, ὃν κατ' αὐτοῦ ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κατετροπώθη τῷ 1281 ὀλοσχερῶς ὁ ἀγέρωχος ἡγεμῶν, τὸ δὲ δεινότερον συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων αἰχμάλωτος. Καὶ ἐνῶ τὰ ἔλεεινά τοῦ στρατοῦ τούτου λείψανα, «σώματα στυγνὰ μὲν τῷ τότε καὶ οἷα μηδὲ σώματ' ἂν τις εἶπεν, ἀλλὰ τικιὰς τῶν πάλαι γιγάντων,» περιήγοντο ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατεφέρετο ἐν τῷ μεταξύ πληγὴ καιρία εἰς τὸ κατὰ τὴν Σικελίαν κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ, δι' ἧς ὡς ἀπετράπη ὁ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνος.

Ἰωάννης Προκίδας, ὡς λέγουσιν αὐτὸν συνήθως οἱ ἱστορικοὶ, Προχύτας δὲ, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν τὸ περὶ τῆς συνωμοσίας αὐτοῦ Σικελικὸν χρονικὸν, εἶχε διατελέσει ἄλλοτε φίλος, ἰατρός, ἰδιαίτερος γραμματεὺς καὶ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργός τοῦ Μαμφρέδου. Στερηθεὶς δὲ ὅλων αὐτοῦ τῶν ἀξιομαμάτων καὶ κτημάτων ὑπὸ τοῦ Καρόλου, καὶ ἐξορισθεὶς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικηθῆ. Ὄθεν τῷ 1279 ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὴν ὑπόσχεσιν ἀξιολόγου χρηματικῆς συνδρομῆς. Ἐπανῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν Σικελίαν, συνεννοήθη μετὰ πολλῶν βαρῶνων δυσηρεστημένων ὡσαύτως ἀπὸ τὴν γαλλικὴν κυριαρχίαν καὶ παρεσκέυασε γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν, ἅμα ἤθελον λάβει ἐξωτερικὴν τινα βοήθειαν. Τότε ἐπορεύθη εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Γ' ὅστις, ὅχι βεβαίως διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἀλλὰ ἔνεκα προσωπικῶν καὶ πολιτικῶν πρὸς τὸν Κάρολον διενέξεων, προθύμως ὑπεστήριξε τὸ μελετώμενον κίνημα καὶ ἐκ προοιμίου μάστιστα, ὡς βεβαιοῦσιν, ἐπέτρεψε τὸ βασιλεῖον τῆς Σικελίας εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας Πέτρον. Οὕτω κατοχυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὁ Προκίδας σπεύδει εἰς Καταλωνίαν, πείθει τὸν βασιλέα Πέτρον νὰ δεχθῆ τὸ προσφερόμενον αὐτῷ νέον κτῆμα καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν, πληροφορεῖ τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐνεργειῶν του, καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ 30,000 οὐγγίας χρυσᾶς (ἤτοι ἀραγωνικᾶς οὐγγίας, ὧν ἐκάστη ἰσοδυναμεῖ πρὸς φρ. 60 περίπου) ἀπαραιτήτους πρὸς ὄπλισμὸν τοῦ Καταλωνικοῦ στόλου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος παρέσχε τὴν ζητούμενην ποσότητα, καὶ, διατάξας νὰ ζυγισθῆ, τὴν ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν γαλέραν δι' ἧς ἔμελλε ν' ἀναχωρήσῃ ὁ Ἰωάννης. Συνεξαπέστειλε δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ Λατῖνόν τινα, ὀνόματι Ἀκκάρδον, ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιτηρήσῃ μὲν τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, νὰ διαπραγματευθῆ δὲ τὸν γάμον μιᾶς τῶν θυγατέρων του μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας. Ὅταν ὁ Προκίδας ἐπέστρεψεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὁ μὲν πάπας Νικόλαος εἶχεν ἀποθάνει, οἱ δὲ Σικελοὶ καὶ αὐτὸς τῆς Ἀραγωνίας ἐβασιλεῖς ἐδίσταζον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων· ἀλλ' ὁ ἀκατάβλητος Προκίδας ἐνθαρρύνει αὐτούς διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς εὐγλωττίας του, πείθει τὸν Πέτρον νὰ ὀπλίσῃ ὁ στόλος του καὶ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Ἀφρικὴν ἐπὶ τῇ προφάσει σταιφορίας κατὰ τῶν αὐτόθι μωαμεθανῶν, αὐτὸς δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 12

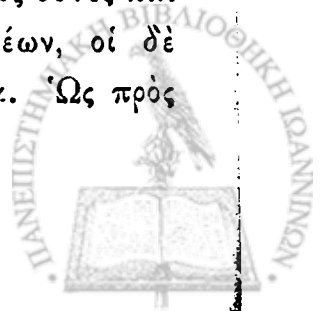

ἀπέρχεται εἰς Σικελίαν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου τῶν χρημάτων τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δοθέντων. Τὰ πνεύματα ἦσαν ἠρεθισμένα· πολλοὶ τῶν μεγιστάνων ἦσαν ἔτοιμοι πρὸς ἐπανάστασιν· τινὲς μάλιστα εἶχον συνέλθει ἐπὶ τούτῳ εἰς Πάνορμον, ὅτε τὴν τρίτην τοῦ πάσχα, τελομένης ἐξωθεν τῆς πόλεως ταύτης πανηγύρεως, Γάλλος ἐπέβαλε χεῖρα εἰς Σικελίδα γυναῖκα· ἡ γυνὴ ἐφώναξεν· οἱ κάτοικοι ἐδραμον εἰς βοήθειάν της κρρυγάζοντες «θάνατος κατὰ τῶν Γάλλων·» καὶ τῶν οἱ ἀγέρωχοι οὗτοι κατακτῆται, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην πολεμίων πληθύν, σφάζονται ἀνηλεῶς· πᾶσα ἡ Σικελία μιμεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ Πανόρμου καὶ 8,000 Γάλλων θανατοῦνται ὑπὸ τῶν Σικελῶν. Τοῦτο δὲ τὸ γεγονός εἶναι τὸ γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σικελικοῦ ἐσπερινοῦ. Οἱ βαρῶνοι ἐσπευσαν νὰ προσκαλέσωσι τὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς εὐρισκόμενον μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ Πέτρον τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις ἐλθὼν εἰς Πάνορμον ἀνεκνήρυχθη βασιλεὺς. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος ἐπεχείρησε νὰ ἐκδικήσῃ τοὺς ὁμογενεῖς καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Σικελίαν, ἀλλὰ δι' ἔλλειψιν στόλου ἀπέτυχε· τοσαῦτα δ' ἔπαθεν ἔκτοτε δυστυχήματα ὥστε δὲν εἰμπόρεσε πλέον νὰ φροντίσῃ περὶ κατακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ πρὸς τὸν πάπαν γινόμεναι παραχωρήσεις εἰς οὐδὲν ἐχρησίμευσαν· τὸ δὲ δεινότερον, εἰ δυνατόν, εἶναι ὅτι αἱ ἔνεκεν αὐτῶν προκύψασαι ἐσωτερικαὶ διενέξεις, ἐξηκολούθησαν ταραττουσαι τὸ κράτος καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Μιχαήλ, Ἀνδρονίκου Β'. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, ὅστις ἄλλως τε ποτὲ δὲν εἶχε δεῖξει πολὺν ὑπὲρ τῆς λεγομένης ἐνώσεως ζῆλον, ἐνόησεν ἅμα βασιλεύσας ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν, εἰάν ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο σύστημα. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐπεθύμει νὰ ἀναλάβῃ ἡ ἐκκλησία τῶν ἡμῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ὅσον ἐνδέχεται ἐν εἰρήνῃ. Ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ θρησκευτικὰ πάθη εὐκολώτερον ἐκινουῦντο ἢ κατηνάζοντο. Ὁ νέος βασιλεὺς ἐφαντάζετο ὅτι τὰ πράγματα θέλουσιν ἡσυχάσει, εἰάν πέμψῃ μὲν ἀπανταχοῦ διατάγματα εὐαγγελιζόμενα τὴν τῆς ἐκκλησίας διόρθωσιν καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐξορίστων καὶ παθόντων, πείσῃ δὲ τὸν Βέκκον νὰ ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναχράντου, ἀνακαλέσῃ δὲ εἰς τὸν οἰκουμένικόν θρόνον τὸν πρῶτον πατριάρχην Ἰω-

σῆφ. "Ὅθεν πράξας ταῦτα, «τὸ πᾶν κατορθοῦν ἐνόμιζε· τὸ δ' ἄρα ἦν ὄνειρος,» διότι πολλοὶ, ἰδίως μοναχοὶ, ὧν τινες ἔπαθον τὰ πάνθεινα ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐζήτησαν ἐκδίκησιν· καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀσθενείας τοῦ Ἰωσήφ, ὅστις ἦτο σχεδὸν ἡμιθανὴς ὅτε ἀνέλαβε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, συνεκάλεσαν σύνοδον, δι' ἧς ἐπέβαλον εἰς μὲν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς κληρικούς τοὺς μετασχόντας τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίας τρίμηνον ἀργίαν, εἰς δὲ τοὺς λαϊκοὺς κατὰ τὸ μέτρον τῆς κοινωνίας ἐλάττονά τινα ἐπιτίμια. Καὶ μετ' ὀλίγον ἠνάγκασαν τὸν Βέκκον νὰ ζητήσῃ συγγνώμην παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, διότι ζῶντος αὐτοῦ εἶχε καταλάβει τὸν θρόνον του, καὶ νὰ ὑπογράψῃ ὁμολογίαν ὀρθοδόξου πίστεως καὶ παραίτησιν τῆς ἱερωσύνης· μεθ' ὃ ἐξώρισαν αὐτὸν εἰς Προῦσαν. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ θανόντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἐτι μᾶλλον. Ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ ἦτο ἄνθρωπος μετριοπαθὴς, καὶ ἄφινε μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν διὰ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ ἀσθένειαν νὰ πράττωσιν ὅ,τι θέλωσιν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς ἀπεδοκίμαζε τὰ ὑπ' αὐτῶν πραττόμενα. Ἐκλιπόντος δ' αὐτοῦ ἡ ἀναρχία κῦξῆσε κατὰ τοῦτο πρὸ πάντων, ὅτι οἱ Ἀρσενιάται, οἵτινες ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἶχον πανταχόθεν ὑπεξαναδύσει τῶν φωλεῶν, ἀπέβησαν θρασύτατοι καὶ ἀπετέλεσαν μερίδα ἰσχυράν. Ἰωσηφῖται καὶ Ἀρσενιάται ἐμίσουν ἐξ ἴσου τοὺς ἀποδεξαμένους τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίαν, ἀλλὰ διεφώνουν πρὸς ἀλλήλους. Οἱ Ἀρσενιάται ἔλεγον ἀφωρισμένον εἶναι τὸν Ἰωσήφ ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου, ὡς καταλαβόντα ζῶντος τούτου τὸν θρόνον· οἱ δὲ Ἰωσηφῖται ἀντέλεγον καθηρημένον εἶναι κανονικῶς τὸν Ἀρσένιον ὑπὸ πάσης τῆς τῶν τότε παρόντων ἀρχιερέων συνόδου. "Ὡστε εἰς τοὺς λατινοφρονήσαντας καὶ τοὺς μὴ λατινοφρονήσαντας προσετέθη ἑτέρα ἀφορμὴ ἔριδος, ἡ μεταξύ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀρσενίου. Ὁ βασιλεὺς «φύσει πρᾶος ὦν καὶ μήτε τούτους ἐθέλων λυπεῖν μητ' ἐκείνους, ἀλλὰ τὰ ἐκατέρωθεν φυλαττόμενος σκάνδαλα, τὴν μέσσην ἔγνω βαδίζειν.» Ἰδίως δὲ ἠθέλησε νὰ προχειρίσῃ νέον πατριάρχην ὅπως ἀνεξάρτητον τῶν ὑφισταμένων μερίδων. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον. Ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἐν λόγοις ἐπίσημον Γεώργιον τὸν ἐκ Κύπρου· ἵνα ἐκλεχθῆ ὅμως οὗτος καὶ χειροτονηθῆ κανονικῶς ἀπητεῖτο ἡ σύμπραξις τῶν ἀρχιερέων, οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εἶχον κοινωνήσει τῇ τοῦ δόγματος καινοτομίᾳ. Ὡς πρὸς

μὲν λοιπὸν τὴν ἐκλογὴν, ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι συμβιβάζει τοὺς κανόνας πρὸς τὰ πράγματα, εἰάν δὲν ἀθροίσῃ μὲν τοὺς ἐπισκόπους ἐπὶ ψηφοφορίᾳ, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν ἐνὸς ἐκάστου λάβῃ τὴν γνώμην καὶ τὴν συναίνεσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Πρὸς δὲ τὴν χειροτονίαν μετεχειρίσθη δύο ἐπισκόπους ἐξ Αἰτωλίας καὶ Μακεδονίας τότε ἐλθόντας κατὰ τύχην εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸν Κοζύλης καὶ τὸν Δεβρῶν, οἵτινες εἶχον μείνει ἀκοινωνῆτοι τῆς καινοτομίας. Καὶ πρῶτον μὲν οὗτοι (περὶ τρίτου οὔτε ὁ Γρηγορᾶς οὔτε ὁ Παχυμέρης λέγουσιν τι) χειροτονοῦσιν Ἡρακλείας Γερμανόν τινα μοναχόν, διότι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν δεδωγμένα ἔπρεπεν ὁ Ἡρακλείας νὰ προχειρίσῃ τὸν Κωνσταντινουπόλεως· ἔπειτα δὲ ὁ νέος Ἡρακλείας μετὰ τοῦ Κοζύλης καὶ τοῦ Δεβρῶν ἐχειροτόνησε τὸν Γεώργιον μετονομασθέντα Γρηγόριον. Ἀλλὰ ταῦτα οὕτω γεγόμενα δὲν ἀποκατέστησαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην. Οἱ μοναχοὶ βλέποντες τὸν βασιλέα οἰκονομοῦντα τὰ πάθη αὐτῶν, ἀπέβησαν τόσῳ μᾶλλον θρασύτεροι ὅσῳ ὁ νέος πατριάρχης ἦτο μὲν νῦν ζηλωτῆς τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἄλλοτε ὅμως εἶχε πρεσβεύσει τὰ τοῦ Βέκκου, ὥστε δὲν εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀντισταθῇ εἰς τὰς παραλόγους αὐτῶν ἀξιώσεις. Καὶ λοιπὸν τῇ δευτέρᾳ τοῦ πάσχα 1283 συγκροτηθείσης ὀχλικῆς συνόδου ἐν Βλαχέρναις, καθηρέθησαν ὑπ' αὐτῆς ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ πολυειδῶς περιῦβρίσθησαν καὶ ἐρραπίσθησαν ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ πλήθους. Αὐτὴ δὲ τοῦ βασιλέως ἡ μήτηρ Θεοδώρα ἠναγκάσθη νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ συζύγου τῆς παρχθέντα καὶ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι οὐδέποτε θέλει ζητήσῃ νὰ ταφῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐν ψαλμωδίαις ἧτοι διὰ τελέσεως τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

Οὕτω ἐκδικηθέντες τοὺς λατινοφρονήσαντάς ποτε κοινούς αὐτῶν ἀντιπάλους, οἱ Ἰωσηφῖται καὶ οἱ Ἀρσενιάται ἐτράπησαν νῦν κατ' ἀλλήλων τε καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ νέου πατριάρχου, ὡς ὑπόπτου συμπαθείας τινὸς πρὸς τοὺς Λατίνους. Ὁ βασιλεὺς προαιρούμενος πάντοτε νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, συνεκάλεσεν ἅπαντας εἰς κοινὴν σύνοδον ἐν Ἀδραμυττίῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ αἱ δύο μερίδες συνεφώνησαν νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν περὶ αὐτῶν κρίσιν τῷ Θεῷ διὰ πυρὸς καὶ σημείων· συνεφώνησαν δηλαδὴ νὰ γράψωσιν ἑκάτεροι εἰς ἰδίαν βίβλον τὰ δόγματα αὐτῶν, καὶ ἔπειτα ἐνάυσαντες πῦρ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας νὰ ἐμβάλωσιν ἐν αὐτῷ τὰς δύο βίβλους ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἡ μία θέλει μείνει ἀλώβητος καὶ ὅτι θέλει οὕτω ἀποδειχθῇ ἀναντιρρήτως ἡ ἀλή-

θεῖα τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων δογμάτων. «Ἄλλ' ἦσαν ἄρα ἐλπίδες ταῦτα κεναὶ καὶ γρηγορούντων ὡς ἀληθῶς ἐνύπνια, λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγοράς. Ἀθρόον γὰρ τὸ πῦρ ἀμφοτέρων δραξάμενον σποδῖαν τὴν ταχίστην πεποίηκε· καὶ ἦν τοῦτο ψῆφος Θεοῦ καὶ χλεύη κατὰ πάντων ὁμοῦ, σπουδῆν ποιουμένων τὴν παιδίαν καὶ ἀκαίρους τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιφερόντων κλύδωνας.» Ἐκ τούτου ταπεινωθέντες ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ ζηλωταὶ ἐδέχθησαν ἐξ ἀνάγκης τὴν εὐχὴν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Γρηγορίου, ὥστε ἐφάνησαν εἰρηνεύσαντα τὰ πράγματα. Ἄλλ' ἡ ἔρις ἀνερριπίσθη μετ' οὐ πολὺ εἶπερ ποτὲ ζωηρὰ, διότι ἀνεμίχθη εἰς αὐτὴν αὐθις τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως ζήτημα. Ὁ Βέκκος ἐπεχείρησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν αὐτοῦ· εἰς τοῦτον ἀντέλεξεν ὁ Γρηγόριος, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς αὐτοῦ ταύτης τῆς ἀντιλογίας κατέστη ὑποπτος πλάνης καὶ ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ. Ἡ περὶ τοῦ filioque πολλὴ ἐκείνη λεπτολογία τοιαύτην παρήγαγε σύγχυσιν, ὥστε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κατήντησαν νὰ μὴ ἐννοῶσιν ἑαυτούς. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος προσκληθεὶς νὰ υπογράψῃ τὸν κατὰ Βέκκου τόμον Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δὲν ἐννοεῖ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἦτο ἔτοιμος νὰ υπογράψῃ ἰδίαν πίστεως ὁμολογίαν. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς συνεβούλευσε νὰ παύσῃ ὅλως αὕτη ἡ ἀμφισβήτησις, διότι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνεξερεύνητος. Καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ ἠγωνίζετο παντὶ σθένει νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου τὰς ποικίλας ἐκεῖνας ἐκκλησιαστικὰς διενέξεις· ἀλλ' εἰς μάτην. Τῷ 1306 συνεκρότησε νέαν μεγάλην σύνοδον τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων. Διὰ μακροῦ λόγου παρέστησεν εἰς αὐτὴν ὅποσα ἔπραξεν ἵνα ἐκριζώσῃ τὰς καινοτομίας τῶν Λατίνων, ὑπέμνησεν ὅτι ἀπεποιήθη τὴν χριστιανικὴν ταφὴν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατέρα του, καθὸ πρωταίτιον τῆς ταραχῆς ἐκείνης γενόμενον· ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα του ἀπέκλεισε τῆς θείας κοινωνίας μέχρις οὐ ἰδιοχείρως ὑπέγραψε τὴν καταδίκην τοῦ συζύγου αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν σύζυγον ὑποπτον γενομένην τῆς πρὸς Λατίνους κοινωνίας καὶ μετανοήσασαν μὲν ἀλλὰ θανοῦσαν πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ συγχωρηθῇ, ἀπεστέρησε τῶν νενομισμένων μνημοσύνων. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, οὐδὲ μετέπεισαν τοὺς Ἀρσενιάτας, οἵτινες ἐπέμενον ἀποφαινόμενοι παρανόμους πάντας τοὺς πατριάρχας τοὺς μετὰ τὴν καθάρεισιν τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀναβάντας, ὥστε ὁ βασιλεὺς βλέπων ὅτι «ὡς

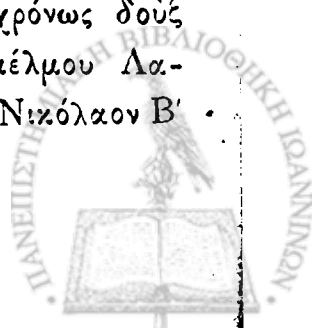
κωφοῖς τὸ παράπαν ἐδόκει διαλεγόμενος καὶ ἐώκει τῷ τυφλοῖς διανεύοντι» κατὰ Παχυμέρην, ἐγκατέλιπε παρωργισμένος τὴν σύνοδον καὶ διέταξε νὰ καταληφθῶσι διὰ φρουρῶν αἱ πύλαι τῶν μοναστηρίων, ἵνα διακωλύσῃ πᾶν κίνημα τῶν ἀδιορθῶτων ἐκείνων ἀνθρώπων.

Σάλος λοιπὸν δεινὸς ἐξηκολούθει ἐπικρατῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς καταιγίδος ἣν προεκάλεσεν ἡ ἀσύνητος πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ὁ δὲ σάλος οὗτος καὶ ἡ ὀλίγη ἐμπειρία καὶ πρόνοια τοῦ Ἀνδρονίκου οὐ μόνον δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς τότε μάλιστα τοσοῦτον ἀναγκαίας ἐσωτερικῆς τοῦ κράτους ἀναδιοργανώσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν ὅπωςδῆποτε ὑφισταμένων πόρων καὶ δυνάμεων συνεπήγετο τὴν καταστροφὴν. Καθ' ἃ διηγεῖται ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, οἱ περὶ τὸν βασιλέα παρέστησαν αὐτῷ ὅτι «ἐπειδὴ πάντα ἐξεκεχωρήκει τὰ δεινὰ, δι' ἃ τὰς τριῆρεις Ῥωμαῖοι πρὸς τοσοῦτον ἐπὶ πῦρ ἔστησαν πλῆθος· τὰ τε γὰρ ἄλλα καὶ Κάρουλος ὁ τῆς Ἰταλίας ῥήξ, τὸ κεφάλαιον τῶν δεινῶν, ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο· μάταιος ἄρα τῶν νεῶν ἡ δαπάνη, μικροῦ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἐπέκεινα τὸ βασιλικὸν ἐπιτρίβουσα ταμεῖον.» Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ διελύθησαν μὲν τὰ μάχιμα τοῦ στόλου πληρώματα, κατελείφθησαν δὲ κεναὶ καὶ διὰ τοῦ χρόνου διεφθάρησαν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ αἱ τριῆρεις αἱ πρό τινων ἐνιαυτῶν τοσαῦτα στήσασαι τρόπαια ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ὠφελούμενοι οἱ Φράγχοι κατέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων, ὅσαι εἶχον ἀφαιρεθῆ ἀπὸ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἔμελλον δὲ νὰ ἐπακολουθήσωσι καὶ ἄλλα μεγάλα δεινὰ. Διότι ἐνῶς ὁ Ἀνδρονίκος Παλαιολόγος ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων ἐρίδων καὶ κατεδίκαζεν εἰς ἀργίαν τὰς ναυτικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις, προέκυπτεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ νέος καὶ φοβερῶτατος πολέμιος, οἱ λεγόμενοι Ὀσμανίδαι ἢ ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ιστορήσωμεν τὴν πρώτην σύστασιν τῆς νέας ταύτης πολεμικῆς δυνάμεως καὶ τὰς πρώτας περιπετείας τῶν κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους ἀγώνων αὐτῆς, ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατάστασιν τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ Ἑλληνικῶν χωρῶν.

Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1278 συμβάντα θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β' Βιλλεαρδουίνου, ἡ ὑπερτάτη ἡγεμονία τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν, ὡς ἴξεύρομεν ἤδη, εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Κάρολον

τὸν Ἀνδεγαυικόν. Οὗτος ἐκυβέρνησα αὐτὴν δι' ἐκτάκτων ἐπιτρόπων (baillis), ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι, ὁ Γαλεράνος Ἰβρὺς καὶ ὁ Φίλιππος Λαγονέσσας, ἐστάλησαν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας, ὁ δὲ τρίτος Γουίδων Δε-Λα-Τρεμούιλ ἦτο εἰς τῶν Φράγκων Μωραϊτῶν, δυνάστης ὢν τῆς Χαλανδρίτζης. Ἀλλὰ τὸ μὲν διὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες κύριοι ὄντες τῆς Μονεμβασίας καὶ τῆς Λακωνικῆς ἀδιακόπως ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ξένων καὶ ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκον κατ' αὐτῶν πληγὰς δεινὰς, τὸ δὲ διότι ὁ κυρίαρχος ἦτο μακρὰν καὶ περιεσπᾶτο ὑπὸ μυρίων φροντίδων, ἡ Πελοπόννησος δὲν εὐημέρει πλέον, ὅπως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων. Πολλοὶ ἀγροὶ δὲν ἐγεωργοῦντο καὶ ἄλλοι ἐδῆοῦντο ὑπὸ τε τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν στρατευμάτων τοῦ ἐκτάκτου ἐπιτρόπου, ὥστε ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἠναγκάζετο νὰ πέμπῃ ἔξωθεν σίτον πρὸς διατροφήν τῶν ἐπαρχιῶν. Πλὴν τούτου διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ὑπερτάτης κυβερνήσεως, οἱ βαρῶνοι διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν διενέξεις. Ἐντεῦθεν δὲ τὴν προτέραν εὐνομίαν καὶ εὐπορίαν διεδέχθησαν πολλὴ ἀνωμαλία καὶ πολλὰ οἰκονομικὰ δυσχέρεια. Τὸ ἐν Γλαρέντζη νομισματοκοπεῖον ἐξηκολούθει μὲν κόπτον πολλὰ νομίσματα, τὰ πλεῖστα χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ, τινὰ δὲ καὶ χρυσᾶ, δι' ὧν ἐμισθοδοτοῦντο οἱ μισθοφόροι τοὺς ὁποίους ἠναγκάζοντο νὰ συντηρῶσιν οἱ ἑκτακτοὶ τοῦ βασιλέως ἐπιτρόποι. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μὲν μέταλλον καὶ οἱ ἐργάται ἤρχοντο ἐξ Ἰταλίας, ἐξ οὗ ἠῦξανεν ἡ τοῦ νομισματοκοπεῖου δαπάνη, αἱ δὲ ἀνάγκαι τῆς κυβερνήσεως καὶ ἰδίως τοῦ στρατοῦ ἐπολλαπλασιάζοντο, ἐδέησε νὰ καταφύγῃσιν εἰς δάνεια· καὶ ἀναφέρεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν τοιοῦτον δάνειον 1,000 ὑπερπύρων (11,200 φράγκων) συνομολογηθὲν πρὸς τὴν ἐν Γλαρέντζα ἐμπορικὴν οἰκίαν τῶν ἀδελφῶν Στεφάνου καὶ Βαρθολομαίου Σαννέλλα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπεδόθη εἰς αὐτοὺς εἰμὴ τῷ 1284. Ἐπειτα ἐπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1285 ὁ θάνατος τοῦ Καρόλου Α', καὶ τότε ἐπειδὴ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κάρολος Β' εἶχε πρό τινων μηνῶν αἰχμαλωτευθῆ ὑπὸ τῶν Ἀραγωνίων, ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἐν Νεαπόλει ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου κόμης Ῥοβέρτος ὁ Ἀρτεσιανός. διώρισεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Ἀχαΐας τὸν Γουλιέλμον Α' Λαρόσσην, ὅστις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου ἦτο συγχρόνως δούξ τῶν Ἀθηνῶν, 1280—1287. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Γουλιέλμου Λαρόσου ἡ γενικὴ διοίκησις τῆς Ἀχαΐας ἐπετράπη εἰς τὸν Νικόλαον Β'

Σαϊντ-Ὀμέρ, δυνάστην Θηβῶν καὶ μετὰ δύο ἔτη εἰς τὸν βαρῶνον Βοστίτζης Γουίδωνα Σαρπινύ, ὅστις ὅμως ἐπὶ ὀλίγους μῆνας μόνον ἐνήργησεν ὡς ἐπίτροπος τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου. Ἐπὶ τῶν νέων τούτων κυβερνητῶν τὰ πράγματα ἐβελτιώθησαν ὅπως οὖν κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ τε Λαρόσης καὶ ὁ Σαϊντ-Ὀμέρ, ὄντες ἄνθρωποι πλουσιώτατοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπαρκέσωσι καὶ ἐξ ἰδίων εἰς πολλὰς ἀνάγκας τοῦ πριγκηπάτου. Ἡ αὐλή τοῦ δούκῃ Ἀθηνῶν Γουλιέλμου ἦτο πάντοτε λαμπρὰ, καὶ ἐλογίζετο πρότυπον ἱπποτικοῦ βίου, ἐνῶ ἐν Πελοποννήσῳ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου Βιλλεαρδουίνου, ὁ βίος οὗτος πολυειδῶς ἐξηχρειώθη, ἐκτραπείς εἰς πολλὰς μικρὰς βραδθυργίας καὶ κερδοσκοπίας. Ὁ δούξ λοιπὸν τῶν Ἀθηνῶν ἡγωνίσθη μετὰ πολλῆς δραστηριότητος νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸν ἐν Πελοποννήσῳ φραγκισμὸν, καταβαλὼν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα χρήματα, τὰ ὅποια οὐδέποτε ἀπῆτησε, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνοικοδομήσας τὸ ἐν Καρυταίνῃ φρούριον τῆς Δημάτρας, τὸ ὅποιον εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Γουλιέλμου Λαρόσης, Γουίδων Β', 1287—1308, ἦτο ἀνήλικος, τὴν μὲν ἐπιτροπείαν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀνέλαβεν ἡ Ἑλληνὶς μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, ἡ δὲ διοίκησις τοῦ πριγκηπάτου Ἀχαΐας ἀνετέθη, ὡς προείπομεν, εἰς τὸν Νικόλαον Β' Σαϊντ-Ὀμέρ, ὅστις γενναῖος ὢν καὶ πλούσιος, ὅπως καὶ ὁ Γουλιέλμος Λαρόσης, ἐδαπάνησε πολλὰ πρὸς συντήρησιν τῶν φρουρίων καὶ πληρωμὴν τῶν μισθοφόρων. Ὁ πλοῦτος τοῦ Σαϊντ-Ὀμέρ προήρχετο ἰδίως ἐκ τῆς προικὸς ἣν ἔφερεν αὐτῷ ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος, ἣτις ἐκαλεῖτο πριγκηπίσσα Ἀντιοχείας, διότι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Βοημούνδου ΣΓ', ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πριγκηπος Ἀντιοχείας καὶ Τριπόλεως. Ἡ προῖξ αὕτη συνίστατο οὐ μόνον εἰς πολυτίμους λίθους καὶ σκευὴ ὡσαύτως πολύτιμα, ἀλλὰ καὶ εἰς χρήματα πάμπολλα, ἐξ ὧν ὁ Σαϊντ-Ὀμέρ ἐκτίσεν ἐν Θήβαις, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Καδμείας, ἀνάκτορον λαμπρὸν, τὸ κάλλιστον καὶ μεγαλοπρεπέστατον ἐνδιαίτημα ἐξ ὧν οἱ Φράγκοι ὤκισθον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἄξιον δὲ βασιλέως μᾶλλον ἢ τοῦ μικροῦ δυνάστου τῆς ἡμισείας τῶν Θηβῶν πόλεως· μάλιστα δ' ἐφημίζοντο αἱ ζωγραφαὶ αὐτοῦ, αἵτινες εἰκόνιζον τὰ ἐν Παλαιστίνῃ κατορθώματα τῶν σταυροφόρων. Μεταξὺ δὲ τῶν φρουρίων τὰ ὅποια ἐν Πελοποννήσῳ ἔκτισεν, ἄξιον πρὸ πάντων δι' ἡμᾶς μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον Ζόγκλον, τὸ μετέπειτα μετονομασθὲν Ναυαρίνον. Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο, ὅπου τῷ 1827 κατεστράφη ὀλοσχερῶς ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, ἐπαθε

καὶ ὁ Φαλλμεράϋερ μικρὰν τινα ἤτταν. Ἐπειδὴ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μω-
 ρέως λέγουσιν αὐτὸ Ἀβαρίνον, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος ἐσυμπέρανε ἀμέσως
 ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν
 Σλαύων εἶχον κατακτήσει, κατ' αὐτὸν, τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τῆς
 ΣΤ' ἑκατονταετηρίδος. Ἄλλ' ὁ Φαλλμεράϋερ δὲν ἤξευρεν ὅτι ἐν τῷ
 Γαλλικῷ κειμένῳ τῶν εἰρημένων Χρονικῶν τὸ φρούριον ὀνομάζεται
 Νουαρῖνον καὶ ὄχι Ἀβαρίνον· ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πιθα-
 νῶς ὅτι τὸ ὄνομα ὑπέστη ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κειμένῳ κολόβωσιν ἀνά-
 λογον τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ὃν ἔπαθεν ἐτι ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος ἡ
 Νάξος· ἴσως λοιπὸν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἦτο Νουαρῖνον, καὶ τούτου τε-
 θέντος εὐλογος ἀποβαίνει ἡ τοῦ Χόπφ ἐτυμολογία, καθ' ἣν τὸ ὄνομα
 προέκυψεν ἐκ τῶν αὐτόθι ἐπελθόντων Ναυαρραίων τυχοδιωκτῶν, τῶν
 οὕτω ἐπωνυμουμένων ἐκ τῆς Ἰσπανικῆς Ναυάρρας. Ἀλλὰ καὶ ἀνὺπο-
 τεθῆ ὅτι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα ἦτο Ἀβαρίνον, πάλιν ἡ τοῦ Φαλλμεράϋερ
 προτεινομένη συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀβάρους, οὐδαμῶς εἶναι ἀ-
 σφαλής· οὐ μόνον διότι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἔλεγον αὐτοὶ ἑαυτοὺς Ὀμπρί
 καὶ οὐχὶ Ἀβάρους, ἀλλὰ καὶ διότι δύο πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκα-
 λοῦντο ὡσαύτως Ἀβαρα, καίτοι κείμεναι εἰς χώρας ὅπου Ἀβαρες
 δὲν κατόκησαν.

Ἐνῶ δὲ μετὰ κόπου συνετηρεῖτο ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Πελο-
 ποννήσῳ, ἐταπεινώθη καὶ πρὸς βορρᾶν ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἠττης, ἣν
 ὑπέστη τῷ 1281 ὁ ἐν τῇ ἄνω Ἠπείρῳ γενικὸς ἐπίτροπος τοῦ Καρό-
 λου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ Οὐῶν ὁ Σουλλὺς καὶ ἦν ἐλάβομεν ἤδη ἀ-
 φορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Μετὰ τὴν ἠτταν ταύτην καὶ μάλιστα μετὰ
 τὴν καταστροφὴν τῆς ἐν Σικελίᾳ κυριαρχίας τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου,
 ὁ Κάρολος ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῆ εἰς ὅσα καὶ πρότερον κατεῖχε
 παράλια τῆς Ἠπείρου, καὶ εὐτυχῶς δι' αὐτὸν ὁ μετ' οὐ πολὺ διαδε-
 ξάμενος τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος δὲν ἐπεδίωξε
 τὴν ὀλοσχερῆ ἀνάκτησιν τῶν παραλίων ἐκείνων. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ
 τοῦτο, ὅπερ ἠδύνατο βεβαίως νὰ κατορθώσῃ, ἀπεφάσισεν, ἀκολουθῶν
 τὴν ἡμαρτημένην τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πολιτικὴν, νὰ κάμῃ νέας παρα-
 χωρήσεις εἰς τοὺς Ἑνετοὺς. Ἡ ἐν ἔτει 1268 συνομολογηθεῖσα πρὸς
 αὐτοὺς συνθήκη δὲν εἶχε συμφωνηθῆ εἰμὴ ἐπὶ πενταετίαν· καὶ ἀνε-
 νεώθη μὲν πάλιν ἔπειτα, ἀλλ' ἡ προθεσμία αὐτῆς πάλιν εἶχε λήξει
 ὅτε τῷ 1279 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἐπεχείρησε τὰς μεγάλας αὐ-
 τοῦ κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους παρασκευάς. Ὅθεν ἡ Ἑνετία εἶχε

συμμαχήσει τότε μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας τοῦ Καρόλου, ἡ συνετὴ ἐκείνη πόλις ἐνόμισε συμφέρον νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτος συνθήκας. Καὶ ὅτι μὲν τοῦτο συνέφερον εἰς τὴν Ἑνετίαν εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀλλὰ τί ἠνάγκαζε τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον νὰ καθυποβληθῇ εἰς νέας πρὸς αὐτὴν θυσίας; Ἡ Ἑνετία ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ἠττηθεῖσα ἀφοῦ ὁ ἰσχυρὸς αὐτῆς σύμμαχος ἠττήθη καὶ ὑπεχώρησεν ἐκ τοῦ ἀγῶνος. Καθ' ἐξυτὴν δὲ, περισπωμένη ἀφ' ἐνὸς ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ περιπλοκῶν καὶ ἀφ' ἐτέρου ὑπὸ τῆς ἀδιακόπως στασιαζούσης Κρήτης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦ Ἀνδρόνικου Β'. Οὐδὲν ἠττον τῷ 1285 ὁ Ἀνδρόνικος ὑπέγραψε δεκαετεῖς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς ἀνακωχῆς ἐπὶ ὄροις βεβαίως ἐπαχθεστάτοις εἰς αὐτόν. Διότι συνωμολογήθη μὲν ὅτι οὐδέτερος τῶν συμβαλλομένων θέλει δώσει συνδρομὴν τινα εἰς πολέμιον ἐτέρου, καὶ ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἢ ἄνευ φόρου ἐξαγωγή τῶν ἐμπορευμάτων ἐν Ἑνετίᾳ, συγχρόνως ὁμως συνεφωνήθη, ὅτι θέλουσι πληρωθῇ εἰς τὴν Ἑνετίαν 24,000 ὑπερπύρων διὰ τὰς ζημίας ὅσας ὑπέστη τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ἐμπόριον ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἐχθροπραξιῶν· ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη, ἀναγνωρίζονται ὡς κτήματα τῆς Ἑνετίας· ὅτι ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βαΐλος δικαιούται νὰ βοηθήσῃ τοὺς βαρώνους τῆς νήσου πολεμουμένους ὑπὸ τοῦ Ἀνδρόνικου, χωρὶς νὰ λογισθῇ τοῦτο ὡς ἀφορμὴ πολέμου μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων· ὅτι ὁ δούξ τῆς Νάξου Μάρκος Β' Σανούτος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Τήνου Βαρθολομαῖος Α' Γκίζης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας· καὶ ὅτι νέαι κτήσεις θέλουσι παραχωρηθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὴν αὐτόθι Ἑνετικὴν ἀποικίαν καὶ τὸν προϊστάμενον αὐτῆς βαΐλον. Ὁμολογητέον ὅτι ἀνεπιτηδειότερα πολιτικὴ ἦτο δύσκολον νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ ἐνῶ ὁ Ἀνδρόνικος περιεποιεῖτο οὕτω τοὺς Ἑνετοὺς, οὐ μόνον δὲ τοὺς Ἑνετοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς Γενουαίους καὶ τοὺς Καταλωνίους εἰς οὓς τῷ 1290 παρεχώρησεν ὡσαύτως σπουδαῖα ἐμπορικὰ προνόμια, συγχρόνως ἐπετίθετο ἀδιακόπως κατὰ τῶν δύο ἁμογενῶν καὶ ἁμοδόξων δυναστῶν, οἵτινες ἤρχον τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, δηλαδὴ κατὰ τῶν ἀδελφῶν Νικηφόρου καὶ Ἰωάννου τῶν Ἀγγέλων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ δὲν διῆγον ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, ὁ Ἀνδρόνικος κατάρθρωσε μὲν νὰ συλλάβῃ, διὰ προδοσίας τοῦ Νικηφόρου, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Μιχαήλ, ὡς ἐκ τούτου ὁ μὲν Ἰωάννην δὲν κατέβαλεν, ὁ δὲ

Νικηφόρος βλέπων ἑαυτὸν ἐξίσου κινδυνεύοντα καὶ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον καὶ νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ὑποτελεῖ εἰς τοὺς Νεαπολίτας. Εἰς τοῦτο ἐμελλον νὰ ἀπολήξωσιν οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι κατὰ τῆς Ἠπείρου ἀγῶνες τῶν Παλαιολόγων καὶ τὴν νέαν ταύτην φάσιν τῶν πραγμάτων πρόκειται νῦν νὰ ἱστορήσωμεν.

Τῷ 1289 ὁ Κάρολος Β' ὁ Ἀνδεγαυϊκός, ὁ πρὸ μικροῦ ἐκ τῆς αἰγ-
μαλωσίας ἐλευθερωθεὶς καὶ ἀναλαβὼν τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους,
ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὴν τινὰ σπουδαίαν εἰς τὴν διοίκησιν
τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κάρολος Β' ἐπίσθη ὅτι ὅπως κατήντησαν τὰ
κατὰ τὸν οἶκον αὐτοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιμείνῃ πλέον εἰς τὴν ἐκ-
τέλεσιν τῶν μεγάλων τοῦ πατρὸς βουλευμάτων περὶ ὄλοσχεροῦς τῆς
Ἀνατολῆς κατακτήσεως· ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ διατη-
ρήσῃ ὅσα κατεῖχεν, ἀλλ' ὅτι ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρήσῃ τὴν
Πελοπόννησον ἐὰν ἐξηκολούθει ἐπιτρέπων τὴν διοίκησιν αὐτῆς εἰς ἄν-
δρας δευτερεύοντας, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσι σεβαστοὶ παρὰ
τοῖς ἄλλοις βαρῶνις, πρὸςέθετον τὰ δεινὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναρχίας
εἰς τὰς συμφορὰς τοῦ ἀδιακόπου πρὸς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς πολέμου.
Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται, ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ τελευταίου Βιλλεαρ-
δουίνου Ἰσαβέλλα εἶχε συζευχθῆ τὸν υἱὸν, τοῦ Καρόλου Α' Φιλίππου
καὶ ὅτι ἀποθανόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Φιλίππου, ἡ κυριαρχία τῆς
Ἀχαΐας περιῆλθεν εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ
Καρόλου Α' εἰς τὸν ἄλλον υἱὸν, τὸν καὶ διάδοχον τῆς βασιλείας γε-
νόμενον, Κάρολον τὸν Β'. Ἡ Ἰσαβέλλα ἐν τούτοις εἶχεν ἐπιζήσει καὶ
συγχρόνως ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐτῇ τῆς Νεαπόλεως νέος τις καὶ ἱπποτι-
κώτατος ἀνὴρ, ὁ Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυϊκός (Florent de Hainaut)
ὅστις, καὶ ὡς συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ ἔνεκα τῆς προσωπικῆς
αὐτοῦ ἀξίας, εἶχεν ἤδη λάβει μεγάλα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ βασιλείου
τῆς Νεαπόλεως ἀξιώματα. Τοῦτον λοιπὸν τὸν Φλωρέντιον ἀπεφάσισεν
ὁ Κάρολος νὰ συζεύξῃ μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας καὶ νὰ καταστήσῃ οὐχὶ
πλέον ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ ὑποτελεῖ ἡγεμόνα, φροντίσας
ἐν τῇ παραχωρήσει ταύτῃ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ἐπὶ
τῆς Ἀχαΐας κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου. Τοιοῦ-
τοτρόπως ἀνηγορεύθη πρίγκηψ Ἀχαΐας ὁ Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυϊκός,
1289—1297. Ὁ Φλωρέντιος ἦλθεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν Πελοπόν-

νησον, ἔλαβε τὸν ὄρκον τῆς πίστεως ὅλων τῶν μεγιστάνων, διώρισε νέας ἀρχὰς καὶ ἰδίως εἰς τὰ φρούρια νέους φρουράρχους καὶ νέας φρουράς ἐκ τῶν μισθοφόρων οὐς μεθ' ἑαυτοῦ συνεπήγαγεν, ἐτροφοδότησε τὴν χώραν διὰ σίτου ὃν μετεκόμισεν ἐξ Ἀπουλίας, ἐτιμώρησε τὰς καταχρήσεις τῶν προηγουμένων ἀρχόντων, καὶ ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β', ὃν ἤξευρε διατεθειμένον ὄντα πρὸς τοῦτο ἕνεκα τῶν περισπασμῶν εἰς οὓς διετέλει ὡς ἐκ τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρὸς τε τοὺς Ἀγγέλους καὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Τούρκους. Ὅθεν συνωμολογήθη εἰρήνη ἐφ' ὅρου ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Φλωρεντίου. Καὶ παρεισῆχθη μὲν ἐν τῇ εἰρήνῃ ταύτῃ ἡ ἀλλόκοτος ἀρχὴ ἣν πρὸ μικροῦ ἀνεφέρομεν ὀρισθεῖσαν καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς συνθήκῃ, ὅτι δηλαδὴ ὁ Φλωρέντιος ἠδύνατο νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους χωρὶς ἐκ τούτου νὰ διακοπῶσιν αἱ ἐν Πελοποννήσῳ εἰρηνικαὶ σχέσεις· ὁ δὲ Φλωρέντιος ὠφελούμενος ἐκ τούτου δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποστηρίξῃ γενναίως τὸν δεσπότην τῆς Ἡπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρόνικου. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἐταράχθησαν τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἀπήλαυσεν ἐπὶ τῆς συνετῆς καὶ ἰσχυρᾶς τοῦ Φλωρεντίου διοικήσεως ἰκανὴν τινα εὐημερίαν καὶ εὐπορίαν, ἃν καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Χρονικῶν, ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς κατήντησαν νὰ μὴ ἠξεύρωσι τί ἔχουσιν, εἶναι ὑπερβολή.

Εἶπομεν πρὸ μικροῦ ὅτι ὁ Φλωρέντιος συνέδραμε τὸν δεσπότην Ἡπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρόνικου· τῶντι ἀπὸ τοῦ 1290 νέαι πάλιν ἐγένοντο ἐχθροπραξίαι μετὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος καὶ τῶν δεσποτῶν Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας. Στρατὸς ἰσχυρὸς τοῦ Ἀνδρόνικου προσέβαλε κατ' ἀρχὰς τὸν δυνάστην Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννην Α', κατετρόπωσεν αὐτὸν μόλις δυνθέντα νὰ σωθῇ διὰ φυγῆς καὶ ἔπειτα διελθὼν ἀκωλύτως τὴν χώραν αὐτοῦ ἐστρατοπέδευσε περὶ τὰ Ἰωάννινα. Ὁ στρατὸς οὗτος συνέκειτο ἐκ 14,000 ἰππέων καὶ 30,000 πεζῶν, ὧν ὅμως δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι ἦσαν Τούρκοι, Κομάνοι καὶ Γερμανοὶ μισθοφόροι. Ἐνῶ δὲ ἐπολιόρκει τὰ Ἰωάννινα, ὁ Γενουητικὸς στόλος, ὅστις εἶχε συμμαχήσει μετὰ τοῦ βασιλέως, ἔπλευσε πρὸς τὸ Ξερόμερον καὶ ἠγκυροβόλησεν οὐ μακρὰν τῆς Ἄρτης ἐν ἣ ἔδρευεν ὁ δεσπότης Νικηφόρος. Εἰς τοσαύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν παρασκευὴν μὴ δυνάμενος ν' ἀντιέξῃ ὁ Νικηφόρος, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Φράγ-

κων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ πάντων τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίου, πρὸς ὃν ὑπέσχετο νὰ παραχωρήσῃ τμῆμά τι τοῦ δεσποτάτου, νὰ δώσῃ ὄμηρον τὸν υἱὸν τοῦ Θωμᾶν καὶ νὰ συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸν ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐκ 400 ἀνδρῶν συγκείμενον. Εἰς βοήθειαν τοῦ Νικηφόρου ἔδραμε καὶ ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ρικάρδος μετὰ 100 ἰππέων, συνελθόντες δ' ἅπαντες εἰς Ἄρταν καὶ ἀναγορεύσαντας ἡγεμόνα τοῦ στρατοῦ τὸν Νικόλαον Γ' Σαίντ-Ὀμέρ, πρωτοστράτορα ὄντα τοῦ Μωρέως, ἀπεφάσισαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων. Κατάρθωσαν δὲ τοῦτο ἀκόπως, διότι τὰ ξενικὰ τοῦ Ἀνδρονίκου στρατεύματα, ἅμα ἔμαθον τὴν ἄφιξιν τοῦ Φλωρεντίου, δὲν ἐπέισθησαν νὰ ἐπιμείνωσιν ἀγωνιζόμενα καὶ ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ Βυζάντιον, καταδιωχθέντα μέχρι τινὸς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Νικηφόρον, οἵτινες ἔπειτα ἐτράπησαν κατὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἀπεβίβασεν ὁ Γενουητικὸς στόλος καὶ ὅστις προέβαινε δρυῶν καὶ πορθῶν μέχρι τῆς Ἄρτης. Ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἅμα ἰδὼν ἐπερχομένην τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Νικηφόρου, ἐτράπη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἐπεβιβάσθη αὐθις εἰς τὰ πλοῖα αὐτοῦ. Ἐὰν ὅμως ὁ Νικηφόρος ἀπηλλάγη οὕτω ἀπὸ τοῦ ἐκ Βυζαντίου ἀπειλήσαντος αὐτὸν κινδύνου, κατέστη ἀφ' ἐτέρου ἐντελῶς ὑποχείριος τῶν Φράγκων. Ὁ Κάρολος Β' ὁ Ἀνδεγαυικὸς, τοῦ ὁποίου αἰ κτήσεις ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον κατακτήσει νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ὀλίγους τινὰς ἀπέναντι αὐτῆς κειμένους πύργους (διότι τὸ μὲν Δυρράχιον εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ὡσαύτως μετὰ τούτων συνετάχθησαν) ἐνόμισε καλὴν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῆ, ἐκ τῆς συνδρομῆς ἣν ἔδωκεν ὁ Φλωρεντίος πρὸς τὸν Νικηφόρον, ἵνα καταστῆ κύριος ἐν μέρει ἔμμεσος καὶ ἐν μέρει ἄμεσος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ 1291 διαπραγματεύσει μακρὰς τῆ μεσολαβήσει τοῦ ἐπιτηδείου Φλωρεντίου, αἵτινες μόλις ἀπέληξαν τῷ 1294 εἰς τὰς ἐξῆς συμφωνίας. Ὁ υἱὸς τοῦ Καρόλου Φίλιππος, πρίγκηψ τοῦ Τάραντος, θέλει συζευχθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Θάμαρ λαμβάνων ὡς προῖκα τὴν Ναύπακτον, τὸν Βλοχόν, τὸ Ἀγγελόκαστρον καὶ τὴν Βόνιτζαν· ὁ δεσπότης Ἡπείρου θέλει ἐξακολουθῆ ἄρχων τοῦ ἐπιλοῖπου δεσποτάτου καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ θέλει τὸν διαδεχθῆ ὁ υἱὸς τοῦ Θωμᾶς, μόνον δὲ ἐὰν ἐκλίπη ἄρρην διάδοχος τοῦ Θωμᾶ θέλει περιέλθει τὸ δεσποτάτον ὁλόκληρον εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Φιλίππου. Συγχρόνως δὲ ὁ Κάρολος Β' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν εἰρημένον υἱὸν

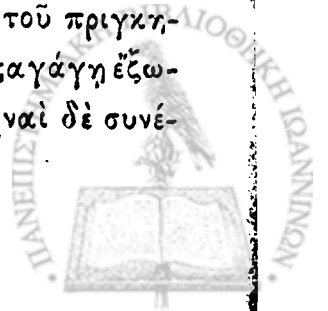
του Φίλιππον ἀπάσας τὰς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀξιώσεις αὐτοῦ καὶ ἰδίως τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν κατέναντι αὐτῆς κτήσεων. Ὁ γάμος μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Θάμαρ ἐτελέσθη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1294, κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Γουίδων Σαρπινὺ, βαρῶνος Βοστίτζης, ἔλαβεν ὡς ἐπίτροπος αὐτοῦ κατοχὴν τῆς προικίφας χώρας καὶ ἰδίως τῆς ἰσχυρᾶς Ναυπάκτου. Τοιοῦτοτρόπως, χάρις εἰς τὰς ἀσυνέτους ἐπιθέσεις τοῦ Ἀνδρονίκου κατὰ τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου, περιῆλθεν ἡ Αἰτωλία εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, καὶ Λατίνος μητροπολίτης ἔδρευεν ἐν Ναυπάκτῳ, ἧς οἱ Ἕλληνας κάτοικοι ἐδέησε νὰ ὑποβληθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰωαννίνων.

Καὶ ἄλλας δὲ συμφορὰς ἐπήγαγεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασα ὀλεθρία τῶν πραγμάτων κατάστασις. Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σύμβουλοι, φανταζόμενοι ὅτι οὐδένα ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνον, διέλυσαν τὸν στόλον τοῦ κράτους. Ἐντεῦθεν ὅμως οὐ μόνον ὑπερεπλεόνασεν ἡ πειρατεία ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δυσμῶν ἐπέσκηψε πόλεμος ὀλέθριος. Ὁ ναύαρχος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Ἰακώβου, Ῥογέρος Λούριαν, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων ναυτικὸς ἦρως, λαβὼν ἀφορμὴν δυσκρεσκείας πρὸς τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἐτράπη τῷ 1292 μετὰ τριάκοντα πλοίων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐληλάτησε τὴν μαστιχοφόρον Χίον, καὶ τὴν Λῆμον, καὶ τὴν Λέσβον καὶ τὴν Θήραν. Μηδὲν δὲ φειδόμενος μηδὲ τῶν εἰς τοὺς Φράγκους δυνάστας ὑποτεταγμένων νήσων, δεινὰς ἐπήγαγε ζημίας ὡσαύτως εἰς τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον καὶ τὴν Μύκονον. Μεθ' ὃ ἐτράπη κατὰ τῆς Μονεμβασίας, ἐληλάτησε τὴν κάτω πόλιν καὶ ἀπαγαγὼν πλουσίαν λείαν καὶ πολυαρίθμους αἰχμαλώτους, ἔπραξε κατόπιν τὰ αὐτὰ εἰς τὰ παράλια τῆς Μάνης καὶ τελευταῖον ἦλθε καὶ ἐναυλόγησεν εἰς Ζόγκλον πρὸς ὕδρευσιν. Ὁ σκοπὸς του, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο νὰ προσβάλλῃ τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας, ἀλλὰ συνέπεσε νὰ ἦναι ἀπὼν εἰς Ἰταλίαν τότε ὁ Φλωρεντίος, οἱ δὲ βαρῶνοι ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ὑδρευόντων ἀνδρῶν τοῦ Ῥογέρου ἐφόνευσαν αὐτούς. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη ἀγὼν πεισματωδέστατος καθ' ὃν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ Ῥογέρος, συλλαβὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις αἰχμαλώτους καὶ τρεῖς τῶν ἐπισήμων βαρῶνων. Δὲν ἐξηκολούθησε δὲ τὰς ἐχθροπραξίας, ἀλλὰ περιορισθεὶς νὰ

ληλατήσῃ ἐν παρόδῳ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Κεφαλληνίαν, ἐπανῆλθε κατὰ ὀκτώβριον μετὰ πλουσιωτάτης λείας εἰς Μεσσήνην.

Ὁ Φλωρέντιος ἐπανελθὼν ἐκ Νεαπόλεως ἔπραξε τὰ δέοντα, ἵνα προφυλάξῃ τὴν χώραν ἐκ τοιούτων ἐπιδρομῶν καὶ τὴν αὐτὴν πρόνοιαν ἔλαβον οἱ Ἐνετοὶ ὡς πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας πόλεις τῆς Κορῶνης καὶ τῆς Μεθώνης. Ἄλλ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Πελοποννήσου συνέβαινον γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα, ὅτι οὔτε ἡ προτέρα εἰρήνη, οὔτε ἡ προτέρα εὐημερία εἶχον ἐπανελθεῖ καθ' ὀλοκληρίαν εἰς αὐτήν. Δύο πλούσιοι Σλαῦοι ἐκ Γιανιτζοῦς, ἔχοντες ἀξιόλογα οὐ μακρὰν τῶν Καλαμῶν κτήματα, παρετήρησαν ὅτι τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης δὲν φυλάττεται ἀσφαλῶς καὶ ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ μετὰ πενήτηντα μόνον ἀνδρῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπῆλθον καὶ 600 ἄλλοι Σλαῦοι ἐκ Γιανιτζοῦς, καλῶς ὠπλισμένοι, καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, διότι εἰ ἐπελθόντες ἐκήρυξαν αὐτόθι τὴν ἀρχὴν τῶν Παλαιολόγων. Ὁ Φλωρέντιος ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν πολιορκίαν τῶν Καλαμῶν, ἀλλὰ συγχρόνως πειθόμενος, ὅτι δὲν εἶναι εὐκολὸν νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὰς διὰ πολέμου, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον πρέσβεις ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ παρὰ τὰς συνθήκας καταληφθέντος φρουρίου. Ὁ Ἀνδρόνικος ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν ἀπόδοσιν, ἀλλὰ δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτε ὁ ἐν Πελοποννήσῳ πρωτοστράτωρ αὐτοῦ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος, ἀπατήσας τοὺς Σλαῦους τῶν Καλαμῶν καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ φρούριον μετὰ δυνάμεως, ἀπέδωκεν αὐτὸ εἰς τοὺς Φράγκους. Ὁ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος εἶχε συμπαθείας πρὸς αὐτοὺς, διότι ἦτο ἐκ τῶν λεγομένων Γασμούλων, πατέρα μὲν ἔχων Ἑλληνα μητέρα δὲ ἀνήκουσαν εἰς τὸν γαλλικὸν οἶκον de Mailly. Ὁ Σγουρομαλλαῖος ἐτιμωρήθη διὰ τὴν πράξιν αὐτοῦ τυχύτην ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, καθαιρεθεὶς καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ εἰς Τσακωνίαν. Ἄλλ' οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ διετήρησαν τὸ ἐν Πελοποννήσῳ ἀξίωμα τῶν, διότι ἐπὶ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως οἱ Σγουρομαλλαῖοι ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν πρώτων ἀρχοντικῶν οἴκων τῆς χερσονήσου. Οἱ δὲ περισπασμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι οἱ τὸν Φλωρέντιον ἀπασχολήσαντες. Πολλὰ καὶ ποικίλαι μεταξὺ τῶν βαρῶνων φεουδαλικάι διενέξεις ἐτάραττον τὴν κοινὴν τοῦ πριγκιπάτου ἡσυχίαν. Ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ εἰσαγάγῃ ἕξωθεν σίτον, ἵνα πληρώσῃ τὰς τῶν φρουρίων ἀποθήκας. Συχναὶ δὲ συνέ-

βαινον συγκρούσεις μεταξύ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἰδίως ἐκ τούτου, ὅτι οἱ μὲν ἀρχαῖοι βαρῶνοι τὸ πλεῖστον ἐξέλιπον, οἱ δὲ νεωστί ἐξ Ἐννεγαυίας ἢ Νεαπόλεως ἐπελθόντες οὔτε τὴν γλῶσσαν, οὔτε τὰ ἦθη τοῦ τόπου ἐγίνωσκον, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην σύνεσιν εἶχον.

Μίαν τῶν συγκρούσεων τούτων θέλομεν ἱστορήσει ὡς χαρακτηριστικὴν τῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὑποίας εὕρισκετο τότε ἡ Πελοπόννησος. Ὁ Φλωρεντίος εἶχε διορίσει τῷ 1292 ἀρχηγὸν τοῦ φρουρίου καὶ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Λειδεκέρκην, νέον κάλλιστον μὲν τὸ εἶδος, ἀλλὰ ἀγέρωχον καὶ δαπανηρὸν, ὅστις ἐξάντλησας μετ' οὐ πολὺ ὅσα εἶχε χρήματα ἀπεφάσισε νὰ πυρισθῆ ἕτερα ληστεύων τοὺς ἰθαγενεῖς, οἵτινες ἀπεδήμησαν ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου εἰς Κορινθίαν, κατεστάθησαν ἐκεῖ καὶ ἔζων ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν Φράγκων τελοῦντες προθύμως πάντας τοὺς φόρους καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων ἐπιβαλλόμενα βάρη. Ὁ ἐπιφανέστατος τούτων ἐκαλεῖτο Φώτιος καὶ ἦτο συγγενὴς τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ζασσῆ, ὅστις ἐδέσποζε τμήματός τινος τῆς Τσακωνίας, καὶ τοῦ ὑποίου εἰς κλάδος κατῴκει εἰς Καλάβρυτα ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, φημιζόμενον τότε ἐν Ἀχαΐᾳ ὡς τὸν ἄριστον μεταξὺ τῶν ἐλλήνων πολεμικὸν ἄνδρα. Ὁ Φώτιος εἶχε λαμπρὰν μὲν ἐν Κορίνθῳ οἰκίαν, πολλὰ δὲ χωρία εἰς τὰ περίξ καὶ διῆγε βίον ὄντως ἡγεμονικόν. Κατηγορηθεὶς ὅμως αἰφνης ὅτι εἶναι ἰσχυρότερος τοῦ δέοντος, συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη εἰς τὸ φρούριον ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πληρώσῃ ὅσον ἐνδέχεται πλεיותרὰ λύτρα. Ὁ Οὐάλτερος ὀρίσας τὰ λύτρα ταῦτα εἰς 10,000 ὑπέρπυρα, ἀπήτησε τὴν πληρωμὴν αὐτῶν ἀπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, ἀπειλῶν, ὅτι ἄλλως θέλει ἀνασκολοπίσει τὸν αἰχμάλωτον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ζασσῆ ἀνέβαλε τὴν πληρωμὴν, ὁ Οὐάλτερος ἐξερρίζωσε δύο ὀδόντας τοῦ Φωτίου. Τότε ὁ τελευταῖος οὗτος κατέβαλε 1000 ὑπέρπυρα ὑποσχεθεὶς νὰ δώσῃ καὶ τὰ λοιπὰ ἅμα ἐξέλθῃ τῆς φυλακῆς Ἀπεφυλακίσθη λοιπὸν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ συμπληρώσῃ τὰ ζητούμενα, κατέφυγεν εἰς τὸν συγγενῆ του Ἰάκωβον καὶ ἐπεκαλέσατο δι' αὐτοῦ δικαιοσύνην παρὰ τοῦ πρίγκηπος Φλωρεντίου. Ὁ Φλωρεντίος ὅμως, εἴτε χαριζόμενος πρὸς τὸν Οὐάλτερον εἴτε εἰλικρινῶς πιστεύων εἰς τὰς κατηγορίας αὐτοῦ, ἐκώφευεν, ὥστε ὁ Φώτιος ἀπεφάσισε νὰ αὐτοδίκησῃ. Δυστυχῶς ἀντὶ νὰ ἐκδικηθῆ τὸν Οὐάλτερον ἐγένετο ἐκ παραδρομῆς αἴτιος τοῦ θανάτου ἐνὸς τῶν χρηστοτέρων Φράγκων δυναστῶν, τοῦ βαρῶνου Βοστίτζης Γουίδωνος Σαρπινύ. Τῶνόντι

τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1295 ὁ Γουίδων ἐρχόμενος διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς Κόρινθον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν Λειδεκέρκην, ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν λιμενίσκον τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς Συκῆς (St Nicolas au figuier) μετὰ δύο μόνων ἰππέων καὶ τεσσάρων ἀκολούθων, ἵνα γευματίσῃ αὐτόθι ἐν ἀνέσει παρὰ τινι κρήνῃ. Συνέπεσε δὲ νὰ παραμονεύῃ αὐτόθι ὁ Φώτιος καὶ ὑποθέσας ὅτι ἔχει πλησίον τοῦ τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, ὥρμησε καὶ ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ κεφαλῆς διὰ τοῦ ξίφους φωνάζων· αἰδοῦ ἢ πληρωμὴ σου, κύρ Οὐάλτερε. » Καὶ ἐνόησε μὲν ἀμέσως τὸ λᾶθος καὶ ἔπεσε θρηνηῶν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πληγωθέντος καὶ ζητῶν συγγνώμην, ἀλλ' ἡ πληγὴ ὑπῆρξε καιρῖα καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Γουίδων ἀπέθανεν. Ὁ Φλωρέντιος ἔξω φρενῶν γενόμενος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἕλληνας τῶν Καλαβρύτων ὡς πρωταιτίους τοῦ φόνου. Ἀλλ' ἀνεχαιτίσθη ἔπειτα ὑπὸ τῶν συνετωτέρων αὐτοῦ συμβούλων καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ ἐν Μισθρᾶ ἐδρεύοντος στρατηγοῦ νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἐκεῖ καταφυγόντα δολοφόνον. Ὁ στρατηγὸς ὅμως ἀπεκρίθη ὅτι κυρίως ὑπεύθυνος ἐπὶ τοῖς γενομένοις ἦτο ὁ πλεονέκτης Οὐάλτερος καὶ ὅτι πρὸ πάντων αὐτὸς ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ. Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων συγκρούσεων ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ αὐτοκρατορικῶν καὶ Φράγκων ἐχθροπραξίαι τῷ 1296, ἐνῶ δὲ ὁ Φλωρέντιος ἠτοιμάζετο νὰ ἐπιδιώξῃ πάσῃ δυνάμει τὸν πόλεμον τοῦτον, αἴφνης ἀπέθανε τῇ 23 ἰανουαρίου 1297.

Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐγένετο πρόξενος πολλῆς ζημίας εἰς τὸν ἐν Ἑλλάδι φραγκισμὸν. Ἐπὶ τινα χρόνον ἐκυβέρνησε τὴν Ἀχαΐαν κατὰ τὰ προσυντεθειμένα πρὸς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον ἡ χήρα αὐτοῦ Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουίνου. Ἀλλ' ἡ γυνὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ περιστείλῃ τὰς πρὸ καιροῦ ὑφισταμένας ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας καὶ διενέξεις. Ὁ δουξ τῶν Ἀθηνῶν εἶχε, ζῶντος ἔτι τοῦ Φλωρεντίου, ἀποποιηθῆ τοῦ νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς αὐτόν· ἦτο δὲ τότε δουξ τῶν Ἀθηνῶν ὁ τοῦ Γουλιέλμου Α' υἱὸς Γουίδων Β' Λαρόσης (1287—1308), ὅστις ἀνήλικος ὢν ἐπετροπεύετο ὑπὸ τῆς Ἑλληνίδος αὐτοῦ μητρὸς Ἑλένης Ἀγγέλου, θυγατρὸς τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Α', τοῦ ἄρχοντος τῶν νέων Πατρῶν. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἡ Ἑλένη, ἥτις ἦτο ἔτι νέα, ἐνυμφεύθη τῷ 1291 τὸν Οὐγωνα Βρυέννιον, κύριον ὄντα τοῦ ἡμίσεως τῆς Καρυταίνης, ὅστις ἀγέρωχος ὢν ἀπεποιήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Φλωρεντίου· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη μακρὰ διάστασις, ἥτις δὲν ἐ-

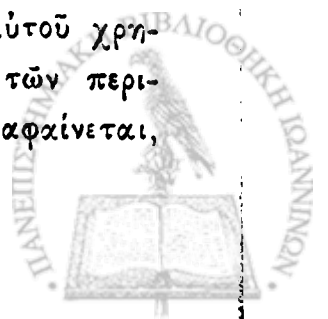
παυσεν οὔτε μετὰ τὸν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Φλωρεντίου συμ-
βάντα θάνατον τοῦ Βρυεννίου, καίτοι ὁ ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἡλικιω-
θεὶς Γουίδων Β' συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τῆς Ἰσαβέλλας Ματθίλδην
τὴν Ἐννεγαυϊκὴν· διότι ὁ γάμος οὗτος ἐγένετο παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ
βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου τοῦ Β', ὅστις κατ' ἀρχὰς ἀπεφήνατο
αὐτὸν ἄκυρον καὶ δὲν συνήνεσε νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τῷ 1300.

Τὰ τοῦ γάμου τούτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πολυειδῶς
ἀξιωμανημόνευτα. Τοῦ γάμου προηγῆθησαν αἱ τελεταὶ καθ' ἃς προε-
χειρίσθη εἰς ἰππότην ὁ ἐνηλικιωθεὶς Γουίδων Β', αἱ δὲ τελεταὶ αὗται,
περιγραφόμεναι ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Ἰσπανοῦ χρονογράφου Μουντάνερ,
μαρτυροῦσι καὶ αὖθις ὁποῖα τις ἦτο ἡ λαμπρότης τῆς αὐλῆς τοῦ δου-
κὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μουντάνερ, ἀφοῦ βεβαιοῖ, ὅτι ὁ δούξ τῶν Ἀθη-
νῶν ἦτο εἰς τῶν μεγίστων τῆς Εὐρώπης δυναστῶν ὅσοι δὲν ἦσαν
βασιλεῖς, ἱστορεῖ ἔπειτα τὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος τελετῶν, αἵτι-
νες ἐγένοντο ἐν Θήβαις κατὰ ἰούνιον τοῦ 1294 τὴν ἡμέραν τοῦ ἀγίου
Ἰωάννου καὶ εἰς ἃς προσεκλήθησαν πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ εὐπα-
τρίδαι, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκ Μεγαλοβλαχίας Ἕλληνες· οἱ δὲ προσερχόμενοι
ἐμελλον νὰ λάβωσι δωρεὰς καὶ ἄλλας χάριτας. Διέτριβε δὲ τότε
πρὸ καιροῦ ἐν τῇ δουκικῇ αὐλῇ ὁ ἐξ Οὐηρῶνος Βονιφάτιος, ἔλκων τὸ
γένος ἐκ τῶν Λομβαρδικῶν τῆς Εὐβοίας δυναστῶν, ἰππότης γενναῖος
καὶ σύμβουλος συνετὸς, τιμώμενος ἕνεκα τούτου ὑπὸ τῆς χήρας δου-
κῆσσης Ἑλένης καὶ μεγαλοπρεπῶς ξενιζόμενος παρ' αὐτῇ μετὰ τῆς συ-
νοδίας αὐτοῦ τῆς συγκειμένης ἐκ δέκα ἰππέων καὶ δέκα ἀκιλούθων.
Ὅταν ἐπέστη ἡ ἡμέρα τῆς τελετῆς οὐδεὶς ἐνεφανίσθη πολυτελέστε-
ρον ἱματισμένος ἢ αὐτὸς τε καὶ οἱ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἄνδρες· καὶ
διὰ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν δαπάνην ταύτην ἐδανείσθη πολλὰ χρήματα.
Συνελθόντων τῶν προσκεκλημένων ἐν τῇ μητροπόλει ἐλειτούργησεν ὁ
ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀνέκειντο τὰ ὄπλα
δι' ὧν ἐμελλε νὰ περιβληθῇ ὁ νεαρὸς δούξ. Τὸ περιεστώμενον πλῆθος
περιέμενεν ἐν ἀγωνίᾳ νὰ ἴδῃ τίς θέλει ἀξιωθῆ τῆς τιμῆς τοῦ νὰ γίνῃ
ἀνάδοχος τοῦ δουκὸς ἐν τῷ ἰπποτικῷ τάγματι. Τότε αἴφνης ὁ Γουί-
δων ἐκάλεσε τὸν Βονιφάτιον καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· «σιὸρ (Messire) Βο-
νιφάτιε, καθήσατε πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διότι ἡ θέλησίς μου
εἶναι ὑμεῖς νὰ μὲ ὀπλίσετε ἰππότην.» Ὁ δὲ Βονιφάτιος ἀπεκρίθη·
«τί λέγετε, δέσποτα; βεβαίως μὲ ἐμπαιζετε.» «Ὁχι, εἶπεν ὁ δούξ, εἰ-
λικρινῶς λέγω ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησίς μου.» Καὶ ἰδὼν ὁ Βονιφάτιος,

ὅτι ὁ δουξ ὠμίλει εἰλικρινῶς, προσῆλθε πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ περιέβαλε τὸν δοῦκα διὰ τοῦ ἱπποτικοῦ ἀξιώματος. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς τελετῆς ὁ δουξ εἶπεν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων «Σιὸρ Βονιφάτιε, κατὰ τὸ ὑφιστάμενον ἔθος οἱ ἀνάδοχοι τοῦ ἱππότου προσφέρουσιν αὐτῷ δῶρον. Ἐγὼ δὲ θέλω πράξει τὸ ἀνάπαλιν· εἰς ὑμᾶς τὸν ἀναδεξάμενόν με ἱππότην παρέχω ἀπὸ τοῦδε εἰσόδημα ἐτήσιον 50,000 σολδίων (ἦτοι 2,500 φράγκων ἰσοδυναμούντων νῦν πρὸς 13 ἢ 14000 δρ.) εἰς πύργους καὶ ἄλλα κτήματα ἐλεύθερα παντὸς βάρους καὶ δυνάμενα νὰ διατεθῶσι παρ' ὑμῶν κατὰ τὸ δοκοῦν. Σᾶς δίδω δὲ καὶ σύζυγον τὴν θυγατέρα ἑνὸς τῶν ἐμῶν βαρῶνων, ἣτις διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν μου κατέχει τὸ τρίτον τῆς Εὐβοίας.»

Αὐτὸς ὁ Βονιφάτιος καὶ ὁ ἄρχων τῶν Σαλώνων Θωμᾶς Γ', ὁ συνετώτατος ἀνὴρ ἀπάσης τῆς Ῥωμανίας, κατὰ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως, εἶναι οἱ συμβουλευσάντες τὸν Γουϊδωνα νὰ συζευχθῇ τὴν Ματθίλδην τὴν Ἐννεγαυϊκὴν, καὶ αὐτοὶ μετ' ἄλλων ἐστάλησαν ἀμέσως ἐκ Θεβῶν εἰς Βλιζίρι, ὅπου ἔδρευε τότε ἡ πριγκήπισσα Ἰσαβέλλα, ἵνα συνολογήσωσι τὸ συνοικέσιον. Καὶ γενομένων τῶν συμβάσεων ἐν μέσῳ λαμπρῶν πανηγύρεων, προσῆλθε καὶ ὁ Γουϊδων καὶ ἐτελέσθη ὁ γάμος· νέαι δὲ πάλιν ἐγένοντο ἑορταὶ ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας, μεθ' ὧ ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας ὁ νέος δουξ μετὰ τῆς συζύγου του, ἣτις ὅμως μόλις εἶχε τότε συμπληρώσει τὸ πέμπτον τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος. Ὅθεν ταύτην τὴν ἀνηλικιότητα προφασιζόμενος ὁ Κάρολος Β', πράγματι δὲ, διότι ἤθελε νὰ δώσῃ τὴν νύμφην εἰς ἕνα τῶν υἱῶν ἢ ἐγγόνων του, ἀπειποιήθη κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπικύρωσιν, καὶ ἐκ τούτου ἡ ἔρις ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἄλλα πέντε ἔτη, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως μεταβαλὼν γνώμην ἀνεγνώρισε τὸν γάμον. Ὡσαύτως ἡ Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουίνου συνολόγησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1301 τρίτον γάμον πρὸς τὸν Φίλιππον τὸν Σαβαυδικόν, ὅστις καὶ ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ ἀξίωμα τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, συναινέσαντος εἰς τοῦτο μετὰ τινος δισταγμοῦ τοῦ βασιλέως Καρόλου Β'. Ὁ Φίλιππος ἦλθεν εἰς Γλαρέντζαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1302 μετὰ λαμπρᾶς συνοδίας 70 ἱπποτῶν, 300 πεζῶν καὶ τινῶν ἱερωμένων. Καὶ ἐγένετο μὲν αὐτόθι δεκτὸς μετὰ πολλῆς προθυμίας ὑπὸ τε τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, ἐκυβέρνησε δὲ μετὰ τινος ἰσχύος, διὰ τὴν πολλὴν ὅμως αὐτοῦ χρηματικὴν πλεονεξίαν, ἐξετράπη εἰς δεινὰς καταπιέσεις. Ἐκ τῶν περισωθέντων καταστίχων τοῦ ταμίου αὐτοῦ Πραλόρμου καταφαίνεται,

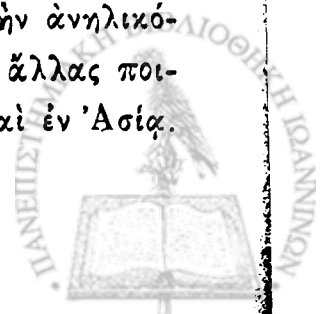

ὅτι ἀπὸ αὐτῶν τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τῆς διαχειρίσεώς του, ἀφοῦ εἰσέπραξεν ὅλα τὰ τακτικὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους καὶ ὅλα τὰ καθυστερήματα, ἀφοῦ ἔλαβε πολλὰς χρηματικὰς δωρεὰς ἀξιολόγους, διότι λ. χ. οἱ κάτοικοι τῆς Καρυταινῆς προσήνεγκον αὐτῷ διὰ τοῦ Καλογιάννη Κοζαρίδη καὶ τοῦ Μικελίνου Δεβρὺς (de Brus) 4,000 ὑπέρ-πυρα, καὶ ὁ Πρωτοβεστιάριος Κολίνος Κύρ Βασιλόπουλος 3,000 καὶ ἄλλοι ἄλλα ποσά· ἀφοῦ τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Γλαρέντζας ἐξηκολούθει ἀδιακόπως ἐργαζόμενον καὶ κόπτον τορνέζια φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Φιλίππου, πάντα ταῦτα τὰ χρήματα δὲν ἐπῆρκον εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὥστε ἐδέησε νὰ συνομολογήσῃ δάνειον πρὸς τὸ ἐν Γλαρέντζα ὑποκατάστημα τοῦ Φλωρεντινοῦ τραπεζιτικοῦ οἴκου Περούτζη, καὶ ἐπὶ τέλους διωργάνωσεν ἐν Ἀχαΐᾳ τακτικὸν καταπιεστικὸν σύστημα, ὡς ἂν ἐκυβέρνα χώραν ξένην καὶ οὐχὶ τὸ κτῆμα τῆς συζύγου αὐτοῦ. Τὶ λοιπὸν παράδοξον, ἂν ἡ ἀργυρολογία αὕτη προεκάλεσε πολλὰς δυσαρεσκείας καὶ στάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ὠφελήθησαν οἱ ἐπαναλαβόντες τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν Ἕλληνες.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας Ἑλληνικὰς χώρας ποικίλαι ἐπεκράτουν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνωμαλίαι. Ὁ Σεβαστοκράτωρ νέων Πατρῶν Ἰωάννης Α' εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ μετὰ τὴν ἦτταν ἣν ὑπέστη ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν τῷ 1291· ἀλλὰ τὰ πράγματα τοῦ μικροῦ τούτου κράτους ἐκυβερνῶντο ἔκτοτε μᾶλλον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ ἐτέρου υἱοῦ ἀπλῶς Ἀγγέλου συνήθως καλουμένου. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μάχιμοι ὄντες ἐπεχείρησαν τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1295 νέας κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐχθροπραξίας τῆς κατεχομένης τότε ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ θείου των Νικηφόρου καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Ματαιίως ἐζήτησαν νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην ὅτε Νικηφόρος καὶ οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου. Τὸ Ἀγγελόκαστρον, ὁ Ἀχελῷος καὶ ἡ Ναύπακτος κατεκτῆθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, οἱ δὲ ἄρχοντες ἢ κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἀπήχθησαν εἰς Μεγαλοβλαχίαν καὶ ἐφυλακίσθησαν αὐτόθι. Ὁ Νικηφόρος τότε ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ὅστις ἠθέλησε τωόντι νὰ ἐπεμβῆ εἰς τὴν Ἡπειρον ὑπὲρ τοῦ δεσπότη, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι ὁ τῶν Σέρβων ἡγεμὼν, Στέφανος Μιλιούτιν (1275—1321), ὠφελούμενος συγχρόνως ἐκ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης, κατέλαβε τὸ Δυρράχιον.

Εὐτυχῶς διὰ τὸν Νικηφόρον, ἀποθανόντος τῷ 1296 τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ἠναγκάσθησαν οἱ υἱοὶ του νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἀμφότεροι μὲν ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ δυνάστης Μεγαλοβλαχίας ἐλογίζετο κυρίως ὁ Κωνσταντῖνος (1296—1303). Κατ' ἀρχὰς οὗτος συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τε τὸν Νικηφόρον καὶ τοὺς Ἀνδεγαυηνοὺς, ἐκχωρήσας τῆς τε Ναυπακτίας καὶ τοῦ Ἀχελώου· συνεβιάσθη δὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Μετὰ τινα ὅμως χρόνον ἐπανελάβε πάλιν τὰς κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐχθροπραξίας. Ὁ δεσπότης Νικηφόρος Α' δὲν ἐπέζησε πολὺ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν εἰρήνην, ἀποθανὼν ὡσαύτως τῷ 1296. Τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος περιῆλθε τότε εἰς τὴν κόρην αὐτοῦ Θάμαρ, τὴν σύζυγον τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, δυνάμει τῶν μετὰ τῆς Νεαπόλεως προηγουμένων συνθηκῶν· εἰς δὲ τὸ λοιπὸν μέρος διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς χήρας αὐτοῦ δεσποίνης Ἄννης, ὁ υἱὸς του Θωμᾶς (1298—1318), ὅστις τότε πενταετῆς ὢν ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῆς Ἡπείρου ἄρχων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων. Καὶ ἀναφέρεται μὲν οὗτος ἐν τινι καταλόγῳ τῶν Ἑλλήνων δυναστῶν, ὅστις συνετάχθη εἰς Ἐνετίαν τῷ 1313, ὡς ἐξῆς: «Θωμᾶς ἐλέφ Θεοῦ μέγας δεσπότης Ῥωμανίας, πρίγκηψ Βλαχίας, κύριος Ἀρχαγγέλου, δούξ Βαγενετίας, κόμης Ἀχελώου καὶ Ναυπάκτου καὶ κύριος τοῦ βασιλικοῦ φρουρίου τῶν Ἰωαννίνων,» ἀλλ' οἱ πολλοὶ οὗτοι τίτλοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ἀληθῶς εἶπεῖν ὁ Θωμᾶς ἐξηρτάτο κατ' ὀλοκληρίαν ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὅστις ἐκυβέρνηα κατὰ τὸ δοκοῦν πᾶσαν τὴν χώραν δι' ἰδίων ἐπιτρόπων. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 1303 ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀγγελος, ὁ δὲ ἀδελφὸς του δὲν ἀναφέρεται πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῶν νέων Πατρῶν καὶ τοῦ Σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας περιῆλθεν εἰς τὸν ἀνήλικον τοῦ Κωνσταντῖνου υἱὸν Ἰωάννην Β' Ἀγγελον Κομνηνόν, ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἐνόμισεν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην τινὰ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείαν, ἵνα οὐ μόνον ἀσφαλίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἡπείρου κυριαρχίαν, ὅπου ἡ φιλόδοξος δέσποινα Ἄννα εἶχεν ὑποκινήσει ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἐκτελέσῃ τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ κράτους τῶν Παλαιολόγων ἀξιώσεις. Τὰ πράγματα ἐφαίνοντο πρὸς τοῦτο συντελεστικώτατα, διὰ τε τὴν ἀνηλικότητα τοῦ νέου δυνάστου τῆς Μεγαλοβλαχίας, καὶ διὰ τὰς ἄλλας ποικίλας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀνωμαλίας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ.

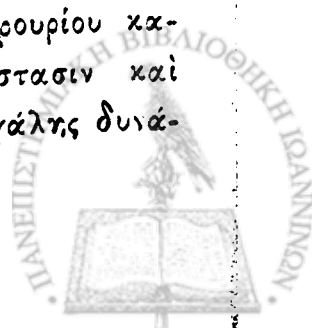
Οὐδὲν ἦττον τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἐγγλίου ἐμα-
ταιώθη ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὡς πάντα τὰ ἄλλα μεγάλα ὡς πρὸς τὴν
Ἀνατολὴν βουλευμάτων τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου· οὐδὲ ἐξετελέσθη εἰμὴ
μετὰ τρία ἔτη, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνας καὶ Φράγκοι δυ-
νάσται δὲν ἐπαυσαν ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸ σύνθημα.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος εἶχε καταστήσει κηδεμόνα τοῦ ἀνηλι-
κου υἱοῦ του τὸν δούκα Ἀθηναίων Γουίδωνα Β', ἀνεψιὸν ὄντα αὐτοῦ ἐξ
ἀδελφῆς καὶ εἶχε παραγγείλει εἰς τοὺς βαρῶνας νὰ ὁμόσωσιν ἀπροφα-
σίτως πίστιν πρὸς αὐτόν. Μόνον εἰς τὰ φρούρια ἔμελλον νὰ μείνωσιν
Ἑλληνικαὶ φρουραὶ· κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ὁ Γουίδων ἔμελλε νὰ ἄρχῃ
τῆς χώρας ὡς νόμιμος αὐτῆς κυριάρχης ἐπὶ τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ
Ἰωάννου Β'. Ἄμα δὲ ἀποθανόντος τοῦ Σεβαστοκράτορος, ἅπαντες
οἱ γείτονες τῆς χώρας αὐτοῦ, Ἀνδρόνικος, Βούλγαροι, καὶ Ἄννα
ἡ Ἑπειρωτικὴ, παρεσκευάσθησαν ἵνα καταλύσωσιν τὸ Θεσσαλικὸν ἐ-
κεῖνο κράτος. Ὁ Γουίδων Β' λοιπὸν προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων
κατεπειγόντως ἔδραμε μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, τοῦ Θωμᾶ τῶν Σα-
λώνων καὶ τῶν βαρῶνων Εὐβοίας εἰς Ζητοῦνι, ἐδέχθη τὸν ὄρκον τῆς
πίστεως τῶν ἀρχόντων, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς νέας Πάτρας καὶ διατά-
ξας αὐτόθι τὰ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς χώρας ὅπως διόλου ἐπὶ τὸ
φραγκικώτερον, ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ μανθάνει,
ὅτι ἡ δέσποινα τῆς Ἑπείρου Ἄννα κατέλαβεν αἰφνιδίως ἐν ἀρχῇ τοῦ
1304 τὸ φρούριον Φανάρι, τὸ κατὰ τὴν Πίνδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀ-
γοῦσης εἰς Ἰωάννινα κείμενον. Ὁ Γουίδων Β' συγκαλεῖ ἀμέσως ἅ-
παντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν Νικόλαον Γ'
Σαιντομέρ, ὅστις, καίτοι ὢν πρωτοστράτηρ τοῦ Μωρέως, ἦτο συγχρό-
νος, ὡς κύριος τοῦ ἡμίσεως τῶν Θεσῶν, ὑποτελής τοῦ Λαρόση. Ὁ
πρίγκηψ Ἀχαΐας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠθέλησε νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς
τὸν Σαιντομέρ τοῦ νὰ συστρατεύσῃ μετὰ τοῦ Γουίδωνος· ἀλλ' οὗτος
παρακούσας ἀπῆλθεν εἰς Δομοκὸν περὶ τὸ ὅποιον εὖρε συνειλεγμένον,
ὑπὸ τὸν Γουίδωνα, τὸν Θωμᾶν τῶν Σαλώνων, τὸν Βονιφάτιον καὶ τὸν
Φραγκίσκον ἐξ Οὐρηῶνος, ἕνα τῶν μεγίστων καὶ λαμπροτάτων στρα-
τῶν ἐξ ὧν ἠδυνήθησαν ποτὲ νὰ συγκροτήσωσιν οἱ Φράγκοι ἐν Ἑλ-
λάδι. Διότι παρῆσαν αὐτόθι 900 μὲν φράγκοι ἰππῶται, 6,000 δὲ ἰπ-
πεῖς Θεσσαλοὶ, τὸ πλεῖστον Βλάχοι καὶ Βούλγαροι, καὶ 30,000 πε-
ζοί. Ὅποιοι ἄρα γε πρέπει νὰ ἦσαν οἱ χρηματικοὶ πόροι καὶ ὁ πλη-

θυσμὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐνὸς μέρους τῆς Θεσσαλίας, ἵνα εἰμπορῇ νὰ παρατάσῃ τηλικαύτας δυνάμεις. Καὶ οὗτος ὅμως ὁ στρατὸς οὐδὲν μέγα διέπραξεν. Ἡ καταπτεθεισα Ἄννα ἔπεμψε πρὸς τὸν Λαρόσην δύο τῶν ἵπποτῶν αὐτῆς καὶ δύο τῶν ἀρχόντων, ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ ὅτι τὸ Φανάρι κατελήφθη παρὰ τὴν θέλησίν της, ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ τὸ ἀποδώσῃ, καὶ συγχρόνως νὰ πληρώσῃ εἰς μὲν τὸν δοῦκα 7,000 ὑπερπύρων (φρ. 78,400), εἰς δὲ τὸν Σαιντομέρ 3,000 (φράγκα 33,600). Ἐπὶ τοῖς ἔργοις τούτοις συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὴν Ἄνναν τῇ συναινέσει καὶ τῶν ἀρχόντων Θεσσαλίας· καὶ μετὰ μικρὰν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν χώραν τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ λεηλασίαν τῶν τε ἐν τῇ βορείῳ Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ κτήσεων αὐτοῦ, ἐπέστρεψεν ὁ Γουίδων εἰς Ζητοῦνι, διέλυσεν αὐτόθι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, διέταξε πάλιν τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Θήβας, ἐνῶ ὁ Σαιντομέρ ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἐν τῷ μεταξύ συνέβησαν νέα καὶ σπουδαιότατα περιπλοκαί.

Τότε τῶντι εἶχον φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον αἱ χρηματικαὶ καταπίεσεις τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οὗτος εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ὑποθέτῃ, ὅτι ὁ βασιλεὺς Κάρολος Β' δὲν θέλει ἀφήσει αὐτὸν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Πελοποννήτῳ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπεθύμει ἀναχωρῶν ἐκεῖθεν νὰ συνεπαγάγῃ μετ' ἑαυτοῦ ὅσον ἐνδέχεται πλεῖότερον ἀργυρίον. Ὅθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1304, ἐνῶ ὁ Σαιντομέρ ἦτο εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἀρκαδίας ἕκτακτον ἀναγκαστικὸν φόρον, ὡς ἐκ τοῦ ἠποίου ἐστασίασαν οἱ Ἕλληνας τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι. Ἀθροισθέντες δὲ εἰς τὸ χωρίον Λινίσταινα, ἐξελέξαντο ἀρχηγούς τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην Μικρονᾶν καὶ ἀπεφάσισαν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου, ἐλπίζοντες μὲν ὅτι θέλουσι τοὺς ὑποστηρίξει πάντες οἱ κάτοικοι τῆς χερσονήσου Ἑλληνές τε καὶ Λατῖνοι, καθὼ δυσηρεστημένοι διὰ τὴν καταθλιπτικὴν διοίκησιν τοῦ Φιλίππου, ἐπικαλεσάμενοι δὲ καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐν Μισθρᾷ ἐδρεύοντος στρατηγοῦ. Ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τούτου βοηθούμενοι ἐκυρίευσαν τῶντι κατ' ἀρχὰς καὶ κατέστρεψαν δύο φρούρια τῆς Καρυταίνης. Ἄλλ' ὅτε ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν καὶ τρίτου τινὸς φρουρίου καλουμένου Βωφόρ (Beaufort), ἀπήντησαν γενναίαν ἀντίστασιν καὶ μαθόντες ὅτι ὁ Φίλιππος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ μεγάλης δυνά-

μεως, διέλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν. Ὁ Φίλιππος προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς στασιάσαντας κατοίκους· περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ δημεύσῃ τὴν περιουσίαν τῶν πρωταιτίων ἤτοι τῶν ἀδελφῶν Μικρονάδων, τοῦ Μακρῆ, τοῦ Ζαλλιακανάτα καὶ τοῦ Παπανικολοπούλου, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἄλλους ἀμνηστίαν καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀνδραβίδαν, ἀφοῦ κατέλιπεν ἀξιόλογον σῶμα εἰς Βέρβεναν, τὸ κυριώτατον παρὰ τὴν χώραν τῶν αὐτοκρατορικῶν φρούριον.

Συγχρόνως ἡ δέσποινα τῆς Ἠπείρου Ἄννα εἶχεν ἔλθει εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Ἡ Ἄννα εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς δυσαρρεσκειῶν κατὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου. Ἡ Θάμαρ εἶχεν ἀναγκασθῆ παρὰ τὰ συμφωνηθέντα νὰ ἀσπασθῆ τὸ καθολικὸν δόγμα· αἱ δὲ προαναφερθεῖσαι παρασκευαὶ τοῦ Φιλίππου ἐνέπνευσαν εἰς τὴν δέσποιναν τὸν εὐλογον φόβον, ὅτι οὗτος μελετᾷ τὴν παντελεῆ καθαίρεσιν αὐτῆς τε καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς καὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς χώρας δόγματος. Ὄθεν συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπέτρεψε τὸν υἱὸν τῆς Θωμᾶν ἀπὸ τοῦ νὰ ὁμώσῃ πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον, ὅτε ἐπέστη ἡ ὥρα καθ' ἣν ὤφειλεν οὗτος νὰ δώσῃ τὸν ὄρκον τοῦτον, εἰπούσα, ὅτι ὁ Θωμᾶς εἶναι ὑποτελής τῶν Παλαιολόγων, ὅτι εἶναι ἀνήκουστον υἱὸς μονογενῆς νὰ ἀποκληρωθῆ πρὸς ὄφελος τῆς κόρης, ὅτι ὁ Φίλιππος πρέπει νὰ ἀρκεσθῆ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέσσαρα βασιλικὰ φρούρια καὶ ἐτησίαν πρόσοδον 100,000 ὑπερπύρων καὶ ὅτι μόνον ἐὰν ὁ Θωμᾶς ἀποθάνῃ ἄτεκνος, οἱ Ἀνδραγαυηνοὶ δικαιῶνται νὰ προτείνωσιν ἀξιῶσεις ἐπὶ ὅλου τοῦ δεσποτάτου. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι 100,000 ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς 1,120,000 φρ., κατὰ δὲ τὴν σχετικὴν ἀξίαν, πρὸς 5 ἢ 6 τοῦλάχιστον ἑκατομμύρια, ὅτι παρεκτὸς τούτου ἡ Θάμαρ ἔπρεπε νὰ εἰσπράττῃ ἄλλα τόσα πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς αὐτῆς καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ ὅτι δὲν ἤρχεν εἰμὴ τῆς μεσημβρινῆς Ἠπείρου, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀχαρνανίας, δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὸν πλοῦτον ὃν εἶχον τότε αἱ χῶραι αὗται. Καὶ ἐν τούτοις οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη ὁ Κάρολος· ἀλλ' ἀπήντησεν εἰς τὰς προτάσεις τῆς Θάμαρ διὰ πολέμου. Καίτοι ὅμως ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἐπιτρόπου τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὁ Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς μετὰ τοῦ Σαιντομέρ· καὶ τοὶ συνετάχθησαν μετ' αὐτῶν Ἕλληνας τινες ὑποτελεῖς τοῦ Ταραντίνου οἷον ὁ Χωματιανὸς μετὰ 200 Ἑλλήνων μαχητῶν· καίτοι οὕτω συνεκροτήθη δύναμις λόγου ἀξία, οἱ ἐχθροὶ τῆς

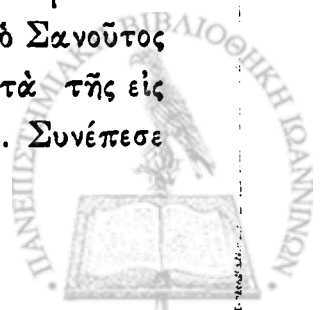
Ἄννης καὶ τοῦ Θωμᾶ ἀπέτιγον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς τε Ἄρτης καὶ τῶν Ῥωγῶν καὶ, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1304, ἀπῆλθον ἄπρακτοι. Ἐμελλον δὲ αἱ ἐχθροπραξίαι νὰ ἐπαναληφθῶσι κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Ἡ Ἄννα ὁμῶς γινώσκουσα πόσον ὁ Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠγάπα τὰ χρήματα, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ μὴ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μελετωμένην νέαν τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐκστρατείαν, πέμψασα εἰς μὲν τὸν πρίγκηπα 6,000 ὑπέρπυρα (φρ. 67,200), εἰς δὲ τὸν Σαιντομέρ 4,000 (44,800 φρ.). Ὁ δὲ Φίλιππος, ἵνα εὖρη πρόφασιν ἀπουσίας, προεκήρυξε τὴν συγκρότησιν Παρλαμέντου ἐν ἀρχῇ μαΐου εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ συνήχθησαν τότε οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Νάξου, ὁ μαρκίων Μπουδουνίτζης Ἀλβέρτος Παλαυϊτζίνης, οἱ βαρῶνοι τῆς Εὐβοίας, ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ἰωάννης Α' υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ῥικάρδου, καὶ οἱ ἄλλοι Φράγκοι τῆς Ἑλλάδος δυνάσται· ἐτελέσθησαν δὲ πανηγύρεις λαμπραὶ καὶ ὑπὲρ τὰς 20 ἡμέρας διεξήχθησαν ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ ἀγῶνες ἰππικοὶ, ὧν μετέσχον 1,000 περίπου ἰππῶται· νέα ταῦτα Ἴσθμια, τῶν ὁποίων ἀγωνισταὶ δὲν ἦσαν μόνον Φράγκοι ἀλλὰ καὶ Ἕλληνες ἰππῶται. Ἐν τούτοις ἡ ἀποποίηση τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ τοῦ νὰ συνδράμῃ τὸν Φίλιππον τὸν Ταραντῖνον εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐκστρατείαν ἐλογίσθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου Β' ὡς προδοσία· ὁ Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς καθηρέθη τὴν 5 ἰουλίου 1306, ἐπεσπεύθη δὲ ἡ πρό καιροῦ παρασκευαζομένη μεγάλη ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατεία τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντῖνου. Ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς στόλος ἐπέπλευσε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ κατέλαβεν αὐτὴν εὐχερῶς, προαναχωρήσαντος τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ· ἐκεῖθεν δὲ ἀνέπλευσεν εἰς τὴν Ἡπειρον. Ἄλλ' ἢ Ἄννα εὖρε συμμάχους πολλούς· οὔτε οἱ Ἐνετοὶ, οὔτε οἱ ἐν Βυζαντίῳ, οὔτε αὐτοὶ οἱ Σέρβοι ἐπεθύμουν τὸν θρίαμβον τῶν Ἀνδεγαυηνῶν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις· ὅθεν πάντες συνέδραμον αὐτὴν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Πλὴν δὲ τούτου ἐξερράγη ἐπιδημία ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Φιλίππου, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Νεάπολιν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1306, ἄλλο οὐδὲν κατορθώσας εἰμὴ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχίαν αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς διώρισεν αὐτόθι ἐπίτροπόν του τὸν Σαιντομέρ, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον προεχειρίσατο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τὸν πλουσιώτατον καὶ ἐπιφανέστατον τῶν δυναστῶν τῆς χώρας, τὸν δοῦκα Ἀθηνῶν Γουίδωνα Β'. Ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ ἀγαθοῦ τούτου δουκὸς ἡ Ἀττικὴ εἶχε

παραδόξως εὐημερήσει. Αἱ πρόσοδοι τῆς χώρας ὑπερηύξησαν· τὸ δὲ ἀκατανόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀνέκαθεν ἄγονος λογιζομένη αὐτῆς γῆ παρῆγε τοσοῦτον σίτον, ὥστε ἀντὶ νὰ τρέφεται ὡς ἄλλοτε ὑπὸ τῆς Εὐβοίας, ἐξ ἐναντίας τῷ 1307 ἔπεμπεν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον σιτηρά. Ἡ αὐλὴ τοῦ δούκῃς ὑπερέβαινε κατὰ τὴν λαμπρότητα ἀπάσας τὰς ἄλλας ἐν Ἑλλάδι φραγκικὰς αὐλὰς, οἱ δὲ ἐν αὐτῇ συνωθούμενοι πολυάριθμοι ἰππῶται, οἵτινες δὲν ἤρχοντο εἰς γάμου κοινωνίαν εἰμὴ μόνον μετὰ τῶν εὐγενεστάτων τῆς Γαλλίας γενῶν, ἐλογίζοντο ὡς οἱ πρῶτοι τῆς οἰκουμένης ἰππῶται. Ὁ Μουντάνερ, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν αὐλὴν ταύτην βεβαιοῖ, ὅτι ἡ Γαλλικὴ ἐλαλεῖτο ἐν αὐτῇ ἐπίσης καθαρῶς ὅπως ἐν Παρισίοις· ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν δούκα, ἅτε υἱὸν ὄντα Ἑλληνίδος μητρός. Ὁ Γουίδων ἐδρευσυνήθως, ὅπως καὶ οἱ προπάτορες αὐτοῦ, εἰς τὴν μεγάλην τῶν Θηβῶν πόλιν, δὲν ἐγκατέλιπεν ὅμως ὄλως διόλου οὐδὲ τὰς Ἀθήνας, ἀφ' ἧς δὲ διωρίσθη γενικὸς διοικητὴς Ἀχαΐας μετέβαινεν ἐκ διαλειμμάτων καὶ εἰς Καλάμας. Ἄλλ' ὁ Γουίδων Β' ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας τῇ 5 ὀκτωβρίου 1308, τὸ δὲ δουκάτον περιῆλθε τότε εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Α' Βριένιον (1308—1311), ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ τελευταῖος Γάλλος δούξ τῶν Ἀθηνῶν.

Καθὼς δὲ τῆς Στερεῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου ἐκυριάρχει ὁ Ἀνδεγαυικὸς οἶκος, οὕτως ἡ Ἐνετία ἐκυριάρχει τῶν πλείστων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἡ Εὐβοία ἐξηκολούθει μὲν ἀνήκουσα εἰς τοὺς καταλαβόντας αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς τρεῖς λομβαρδικούς οἴκους, ἡ Ἐνετία ὅμως οὐ μόνον διετήρησε τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπικυριαρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσεν αὐτὴν ὠφελθεῖσα ἐκ διαφόρων περιστάσεων. Ἐν πρώτοις οἱ ἄμεσοι τῆς χώρας κτήτορες, πολεμούμενοι ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, εἶχον ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς Ἐνετικῆς προστασίας· καὶ οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ παρέχωσι μέχρι τινὸς τὴν συνδρομὴν των, δυνάμει τῆς παραδόξου ἐκείνης διατάξεως τῶν συνθηκῶν ἅς τῷ 1285 συνωμολόγησαν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον, διατάξεως καθ' ἣν ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βασιλεὺς ἐδικαιοῦτο νὰ βοηθῇ τοὺς βαρῶνους τῆς νήσου κατὰ τοῦ Ἀνδρόνικου. Πλὴν τούτου περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου ὄλων σχεδὸν τῶν ἀρρένων ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν λομβαρδικῶν οἴκων, αἱ κτήσεις αὐτῶν περιῆλθον εἰς χεῖρας γυναικῶν, ἐκ τούτου δὲ

φυσικῶ τῷ λόγῳ ὁ τῆς Ἐνετίας βαΐλος ἔλαβεν ἔτι πλειοτέρας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεως εἰς τὰ τῶν οἰκῶν τούτων πράγματα. Διὰ τῆς συνδρομῆς δὲ τῶν Ἐνετῶν οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐξώσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς νήσου, καὶ τῷ 1296 ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς φίλος τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βονιφάτιος ὁ ἐξ Οὐηρῶνος ἀνέκτησε τὰ τελευταῖα αὐτῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας φρούρια, ἦτοι τὴν ὀχυρὰν Κάρυστον, τὰ Λάρμενα καὶ τὴν Μητροπύλην, καθὼ ἀνήκοντα εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Γουίδωνος Β' σύζυγον. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Ἐνετοὶ, θέλοντες νὰ ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὁμογενῶν τῆς νήσου κτητόρων, ὠχύρωσαν ἀπὸ τοῦ 1304—1308 τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς ἀνεκαθεν τμήμα τῆς Χαλκίδος καὶ κατέστησαν αὐτὸ φρούριον δυσπρόσθητον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὀρμώμενοι ἐδέσποζον τῶν Λομβαρδῶν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ὅτι, καίτοι τοσαῦτα ἀνωμαλῖαι ἐπεκράτουν ἐν τῇ νήσῳ, οὐδὲν ἦττον λέγεται, ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ἠῤῥξανεν ὁσημέραι καὶ ὅτι αἱ παρὰ τοῦ βαΐλου εἰσπραττόμεναι πρόσοδοι δὲν ἦσαν ὀλίγαι, ἂν καὶ προστίθεται, ὅτι τὰ πλειότερα βάρη ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτόθι ἐδρεύοντας πολυαριθμοὺς Ἰουδαίους. Ἡ ἐπὶ τῶν μικροτέρων νήσων Ἐνετικὴ κυριαρχία ἠμφισβητεῖτο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν φεουδικῶν αὐτῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ δουξ τῆς Νάξου Σανουῦτος λ. χ. ἀπέκρουσέ ποτε τὴν τῆς Ἐνετίας ἐπέμβασιν καὶ διαταγὴν, καταφυγῶν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, ὡς τὸν μόνον νόμιμον αὐτοῦ ἐπικυρίαρχον. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους οἱ Ἐνετοὶ, καὶ καθὼ θαλασσοκρατοῦντες, καὶ καθὼ κατέχοντες τὰς δύο γείτονας μεγάλας νήσους, Εὐβοίαν καὶ Κρήτην, κατίσχυον τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μικροὶ ἐκεῖνοι δυνάσται δὲν ἔπαυον ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους. Τῶντι ἂν καὶ μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Λικαρίου διαπραχθείσας κατακτήσεις, δὲν ἔμειναν ἄρχοντες ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει εἰμὴ δύο μόνον Ἰταλικοὶ οἰκοί, οἱ Γκίζαι καὶ οἱ Σανουῦτοι, οἱ δύο οὗτοι οἰκοὶ διετέλουν εἰς ἀδιακόπους ἐμφυλίους διενέξεις. Ἴνα δὲ κρίνη ὁ ἀναγνώστης ὅποσον μικρολόγοι ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων, θέλομεν ἱστορήσει μίαν μόνην ἐξ αὐτῶν. Τῷ 1286 πειραταὶ εἶχον ἀρπάσει ἀπὸ τινος τῶν νήσων, αἷτινες ἀνήκον εἰς τὸν Βαρθολομαῖον Α' Γκίζην, κάλλιστον ὀχευτὴν ὄνον, ὃν ἐπώλησαν ἐν Νάξῳ εἰς τὸν Γουλιέλμον, τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Μάρκου Β' Σανουῦτου. Ὁ Γκίζης ἀγανακτήσας διότι ὁ Σανουῦτος ἠγόρασε τὸν ὄνον αὐτοῦ ἀπὸ τῶν πειρατῶν, ὤρμησε κατὰ τῆς εἰς τοὺς Σανουῦτους ἀνηκούσης Σύρου καὶ ἐπίεσεν αὐτὴν δεινῶς. Συνέπεσε

δὲ τότε νὰ ναυλοχῆ εἰς Μῆλον ὁ ναύαρχος τῆς Σικελίας Τουσὺ (Narjoud de Toucy). Ἡ Μῆλος ἦτο κτῆμα Φραγκίσκου τοῦ νεωτέρου, υἱοῦ τοῦ δουκὸς Σανούτου· ἡ δὲ σύζυγος τοῦ Φραγκίσκου Κασσάνδρα, συγγενὴς οὖσα τοῦ Τουσὺ, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν Σῦρον. Ὁ νύαρχος ἔδραμε τῶντι εἰς Ἄνδρον, ὅπου ἔδρευε τότε ὁ δούξ Σανούτος καὶ δηλώσας αὐτῷ, ὅτι εἶναι εἰς τὰς διαταγὰς του, ἐπλευσεν ἐπὶ Σῦρον καὶ ἠνάγκασε τὸν Γκίζην ν' ἀπέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Μεθ' ὃ συνεβιάσθησαν ὁ Σανούτος καὶ ὁ Γκίζης εἰς Χαλκίδα τῆ μεσολαβήσει τοῦ βαΐλου Ἰακώβου-δα-Μολὺν (1285—1287). Ἄλλ' ἔνεκα τοῦ ὄνου τούτου ἔδαπάνησαν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ὑπὲρ τὰς 360,000 γρόσσων ἀναλογούντων πρὸς 18,000 χρυσῶν δουκάτων—220, 140 φράγκων. Ἰσχυρότεροι τῶν Ἐνετῶν τούτων φεουδαρχῶν ἦσαν οἱ Γενουαῖοι δυνάσται τῆς Φωκαίας, οἱ Ζαχαρία, ἐξ ὧν ὁ Βενέδικτος Α' (1288—1307) εἰσέπραξε μεγάλους θησαυροὺς ἐκ τῶν αὐτόθι κειμένων πλουσίων μεταλλείων στυπτηρίας καὶ ἀνεδείχθη ἀνὴρ μάχιμος κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, κυριεύσας τῷ 1304 τὰς νήσους Χίον, Σάμον καὶ Κέω, αἴτινες, καίτοι ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἐχρησίμευον ὡς ὀρμητήρια ποικίλων πειρατῶν Χριστιανῶν τε καὶ Μωαμεθανῶν. Ἡ Ἐνετία ἐφθόνησε τοὺς θησαυροὺς τοῦ τολμηροῦ Γενουαίου, καὶ ἐπειδὴ μετ' ὀλίγον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Γένουαν, ἔπαθον καὶ αἱ κτήσεις αὐτοῦ δεινῶς.

Ἡ ῥῆξις ἐκείνη συνέβη τῷ 1294 ἔνεκα τῆς προαιωνίου ἀντιζηλίας, ἣτις ὑφίστατο μεταξὺ τῶν δύο ναυτικῶν τούτων πόλεων· καὶ ἡ μὲν Ἐνετία εἶχε σύμμαχον τὴν Πίσαν, οἱ δὲ Γενουαῖοι τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Ἄλλὰ καθὼς οἱ πλεῖστοι τῶν χρόνων ἐκείνων πόλεμοι καὶ ἰδίως καθὼς ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τῶν Φράγκων διεξαχθέντες, ἀπέληξε καὶ οὗτος ἄνευ κρισίμου τινὸς ἀποτελέσματος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν ἡ ἐνετικὴ ἀποικία ἔπαθε τὰ πάνθ' ἑαυτῆς· οἱ αὐτόθι Ἐνετοὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ μῖσος τῶν Γενουαίων καὶ εἰς τὴν ὑπερέχουσαν δύναμιν τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς ἐφυλακίσθησαν, ἐληστεύθησαν, ἐδημεύθησαν, ἐφονεύθησαν. Οὐδὲ ἠδυνήθησαν οἱ ὑπὸ τῆς μητροπόλεως σταλέντες στόλοι νὰ πράξωσι τι γενναῖον· διότι ἠττήθησαν μὲν ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατὰ τε τὰ παράλια τῆς Ἀρμενίας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀδριατικῇ περὶ τὰ τῆς Δαλματίας παράλια, ἐπιχειρήσαντες δὲ νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ Πέρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχον. Ἀφ' ἐτέρου ὁμως ἐλεηλάτησαν τὴν ἐν τῷ

Εὐξείνῳ Πόντῳ Γενουητικὴν ἀποικίαν τῆς Κάφας, ἐκυρίευσαν καὶ ἐδῆωσαν τὴν Φώκαιαν, καὶ διὰ πολυαρίθμων ἐθελοντῶν, πειρατῶν τε καὶ ἀρματωλῶν (armatores) ὀρμωμένων ἐξ Εὐβοίας καὶ ἐκ Κρήτης, ἀνέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων ἐξ ὧν ἄλλοτε εἶχον ἐξωσθῆ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου. Τελευταῖον τῷ 1299 αἱ δύο ναυτικαὶ τῆς Ἰταλίας πόλεις εἰρήνευσαν πρὸς ἀλλήλας· ἀλλ' ὁ μεταξὺ Ἐνετίας καὶ τῶν ἡμετέρων πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπὶ τέσσαρας ἐνιαυτούς, καὶ οἱ Γενουαῖοι ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς διὰ ῥητοῦ ἄρθρου τῶν πρὸς τοὺς Ἐνετούς συνθηκῶν τὸ δικαίωμα νὰ βοηθῶσι τὸν αὐτοκράτορα, χωρὶς τοῦτο νὰ λογιζέται ὡς ἀφορμὴ πολέμου. Αὕτη δὲ τῶν ἐχθροπραξιῶν ἡ παράτασις οὐδὲν πάλιν ἐπήγαγε κρίσιμον γεγονός, διότι αἱ ἐχθροπραξίαι συνέστησαν εἰς πειρατικὰς συνήθως ἐπιδρομὰς, μέχρι οὗ τῷ 1303 συνωμολογήθησαν καὶ πρὸς τὸν βασιλέα δεκαετῆς ἀνακωχῆς δυνάμει τῶν ὁποίων ἐπεκυρώθησαν μὲν τὰ ἀρχαῖα ἐμπορικὰ τῶν Ἐνετῶν προνόμια, παρεκτός ὅτι ἀπηγορεύθη αὐτοῖς ἡ εἰσαγωγή τοῦ ἁλατος καὶ τῆς μαστίχης, διετήρησαν δὲ οὗτοι τινὰς τῶν κατακτηθεισῶν νήσων καὶ ἰδίως τὴν Κέω, τὴν Σέριφον τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Ἀμοργόν. Ἀλλὰ διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης δὲν κατέπαυσαν αἱ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν κατόχων τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους διενέξεις. Αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς τὴν Ἐνετιανὴν νῆσοι δὲν κατελήφθησαν, ὡς εἶχομεν ἴδει, ἀμέσως ὑπ' αὐτῆς, ἀλλὰ ὑπὸ ἐθελοντῶν ἐν οἷς ἐπρῶτον οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κτητόρων, Ἰουστινιανοὶ, Μικέλαι, Βαρότζαι καὶ Γκίτζαι. Οἱ δυνάσται οὗτοι ὑπελάμβανον ἑαυτοὺς αὐτοτελεῖς τῶν κτήσεων αὐτῶν κυρίους μὴ ὑπκκειμένους εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Ἐνετιαν, ἐνῶ ὁ δούξ τῆς Νάξου Γουλιέλμος Α' Σανουῦτος ἠξίου νὰ διατηρήσῃ ἐπ' αὐτῶν τὴν ἀρχαίαν φεουδαλικὴν ἐπικυριαρχίαν, τὴν διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ Λικαρίου καταστραφεῖσαν. Ἐντεῦθεν αἱ ἀδιάκοποι διενέξεις καὶ ἐχθροπραξίαι, αἵτινες ἐπολλαπλασιάσθησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ποικίλοι καὶ ἄλλοι τυχοδιῶκται κατέλαβον δίκην πειρατῶν οὐκ ὀλίγους ἔτι ἀφυλάκτους καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀδеспότους νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

Τὸ μόνον σπουδαῖον γεγονός τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν κατάληψις τῆς νήσου Ῥόδου. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκα-

τονταετηρίδος οἱ δυτικοὶ εἶχον διατηρήσει ἐν Συρίᾳ ὀλίγας τινὰς τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κτήσεις καὶ ἰδίως τὴν Λαοδικεῖαν, τὴν Τρίπολιν καὶ τὴν Πτολεμαίδα. Ἐκ διαλειμμάτων ἐγίνοντο δευτερεύουσαι τινες ἐκστρατεῖαι, ἰδίως ἐκ Γαλλίας καὶ ἐξ Ἀγγλίας, ἵνα διασώσωσι καὶ ἀναζωπυρήσωσι τὰς ἀποικίας ταύτας· ἀλλ' ἦτο πρόδηλον, ὅτι αὐταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἀφοῦ ἢ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης γενομένη μεγάλη ἐπιχείρησις, ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς σκοπὸν, ἐστράφη ἀπ' ἐναντίας κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ, διαπράξασα ἐν μέρει τούλάχιστον τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους, παρήγαγεν ἐνταῦθα τοσαῦτα συμφέροντα, ὥστε ἔκτοτε οἱ Εὐρωπαῖοι ἐφρόντιζον μᾶλλον πῶς νὰ διατηρηθῶσι παρ' ἡμῖν ἢ πῶς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς Μωαμεθανούς. Γυφόντι περὶ τὸ 1290 οἱ Μωαμεθανοὶ κατῴρθωσαν νὰ κυριεύσωσι τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανικῶν κτήσεων, καὶ τότε οἱ μὲν πλείστοι τῶν περισωθέντων μαχητῶν τῆς Δύσεως ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, τινὲς δὲ, καὶ μεταξὺ τούτων οἱ ἱεροῖπόται τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν, κατέφυγον εἰς Κύπρον, κατεχομένην ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἱεροσολύμων Γουίδωνος Λουζινιάνου. Ἐκεῖθεν δὲ ὀρμώμενοι οἱ Ἰωαννῖται ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὴν νῆσον Ῥόδον διατελοῦσαν ἔτι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡγέτην αὐτῶν, ἢ, καθὼς ἐλέγετο παρ' αὐτοῖς, μέγαν Μάγιστρον Φάλκωνα Βιλλαρέτ, κυριεύσαντες κατ' αὔγουστον τοῦ 1310 τὴν πρωτεύουσαν, ἔπειτα δὲ καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν νῆσον, ἣτις ἔκτοτε παρέμεινε κτῆμα αὐτῶν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας καὶ εἰς τῶν ἰσχυροτέρων προμαχόνων τῆς χριστιανωσύνης κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1522 κατακτήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν.

Ἄλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ κατάληψις αὕτη τῆς νήσου Ῥόδου ὑπὸ τοῦ ἱερατικοῦ τῶν Ἰωαννιτῶν τάγματος, ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς διετέλει προδήλως ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ. Τί ἦτο ἢ νῆξ αὕτη πρόσκτησις παραβαλλομένη πρὸς τὰς εὐρείας χώρας ὅσας ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἠναγκάσθη ἀλλεπαλλήλως νὰ ἐγκαταλείψῃ; Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μηδέποτε κατορθώσασα νὰ κυριεύσῃ ὁλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἐξεχώρησεν ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτῆς ἐν τῇ

μικρὰ Ἀσία κτήσεων, ἐκ τῆς Μακεδονίας, ἐκ τῆς Θράκης, ἀπώλεσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀξιόλογον τῆς Πελοποννήσου μέρος· κατέχουσα δὲ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὀλίγα τινὰ τμήματα τῆς Στερεᾶς, τὸ λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰς νήσους, δὲν ἠδύνατο οἰκοθεῖν νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθέντων καὶ μετὰ κόπου διετηρεῖτο ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ὑπελείποντο αὐτῇ. Ἡ μόνη ἐλπίς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἦτο τότε ὁ Ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ὅστις μετ' ὀλίγον ἐκληρονόμησεν ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀρχαίου φραγκικοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἴκου τῶν Κορτεναίου· διότι τῷ 1313 ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἀφοῦ πρὸ τινῶν ἐνιαυτῶν διεζεύχθη τὴν Θάμαρ, ἐνυμφεύθη τὴν τελευταίαν τοῦ οἴκου ἐκείνου ἀπόγονον Αἰκατερίναν Β'. Ἀλλ' οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ ἀδιακόπως μελετῶντες τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ προκηρύσσοντες αὐτήν, καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ παρασκευαζόμενοι, οὐδέποτε σπουδαίως ἐξετέλεσαν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἢ ἐπὶ τῶν νήσων Ἐνετικὴ κυριαρχία ἦτο πολὺ ἀσφαλεστέρα τῆς ἄλλης φραγκικῆς, καὶ ὅτι ἐμελλε νὰ ἐπιζήσῃ οὐκ ὀλίγον μετὰ τὴν ἐντελῆ ἐξάλειψιν τῶν Γαλλικῶν ἡγεμονειῶν. Ἀλλ' ἢ Ἐνετία ἀμφιβάλλομεν ἂν προηρέθη ποτέ ν' ἀντικατασταθῇ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας· ἢ ἐὰν τοιοῦτό τι βούλευμα διήλθεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀπὸ τῆς δαιμονίου κεφαλῆς τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου, τάχιστα ὑπενέδωκεν εἰς τὸν πολὺ πρακτικώτερον σκοπὸν τοῦ νὰ καταληφθῶσι παραλίαι τινές καὶ νῆσοι, ἐπιτήδειαι νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἐνετικὸν ἐμπόριον ἐνταῦθά τε καὶ εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀπωτέρω Ἀνατολὴν σχέσεις αὐτοῦ. Ἡ ἐνετικὴ λοιπὸν κυριαρχία δὲν ἐξεπρωσώπησε τὴν ιδέαν τῆς ἐκλατινίσεως, τῆς ἐκδυτικίσεως οὕτως εἰπεῖν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ιδέαν ἣν κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον ἐπεδίωκον οἱ ἄλλοι τῆς Δύσεως σταυροφόροι καὶ αἰείποτε οἱ προϊστάμενοι αὐτῶν πάπαι. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἡγωνίσθησαν ἐπὶ τούτῳ, ἀπεδείχθη ὅτι ματαίως ἡγωνίσθησαν, ἰδίως διότι ἠθέλησαν νὰ εἰσαγάγωσιν ἐνταῦθα δύο θεσμοὺς ἐντελῶς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰ ἦθη τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου· τὴν παπικὴν κυριαρχίαν καὶ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα. Αἰώνων πεῖρα εἶχε μαρτυρήσει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, τοῦλάχιστον τὸ ζωτικώτερον καὶ πολυπληθέστερον αὐτῆς μέρος, οὐδέποτε ἤθελον σιγαινέσει νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν δεσποτείαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώ-

μης, διότι ὑπελάμβανον τὴν δεσποτείαν ταύτην ὡς ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐθνότητος αὐτῶν καὶ τῆς γλώσσης· ἐντεῦθεν πάντα ὅσα οἱ κατακτηταὶ τῆς Δύσεως ἐνήργησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποσκάψωσι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου αὐτῶν. Καὶ οὐδὲ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα ἔμελλε νὰ ρίψῃ ρίζας παρ' ἡμῖν, καὶ ἐπήγαγεν ἀπλῶς δεινὴν πραγμάτων παραλυσίαν καὶ ἐτι δεινότεραν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους πόρων ἐλάττωσιν. Δὲν ἀρνούμεθα καὶ ἀπεναντίας μετὰ πάσης εἰλικρινείας ὡμολογήσαμεν, ὅτι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκοκρατία ἀπέβη μέχρι τινὸς εὐεργετικὴ εἰς τὸν τόπον, διότι πρῶτον, δὲν ἐξεβίασε ποτὲ τὴν ἀλλαξοπιστίαν τῶν κατοίκων καὶ ἐπροστάτευσε μάλιστα κατὰ τι τὸ ἐγγώριον θρησκευμα· δεύτερον, διότι ἂν δὲν ἀνέπτυξε, συνετήρησε τοῦλάχιστον τοὺς προϋπάρχοντας γεωργικοὺς καὶ βιομηχανικοὺς πόρους· τρίτον, διότι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ μάχιμον τῶν ἐγγωρίων πνεῦμα, περιποιούτα οὕτω εἰς τὸν νεώτερον Ἑλληνισμὸν τὸ ἀπαραίτητον τοῦτο τῆς ζωτικότητος τῶν ἐθνῶν κεφάλαιον. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἕνεκα τοῦ φεουδαλικοῦ πολιτεύματος δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἀποτύχῃ τελευταῖον. Ταῦτα λέγοντες περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν δυτικῶν, δὲν ἐννοοῦμεν δυστυχῶς, ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων τὰ ὁποῖα τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐπεσώρευσεν, ἔμελλε νὰ ἀναθάλῃ ἄμέσως ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνότης. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς παρακμάσει, ὃ δὲ τότε μόλις ἀρχίσας νὰ προκύπτῃ εἰς μέσον νεώτερος Ἑλληνισμὸς δὲν εἶχε λάβει ἐτι καιρὸν νὰ ἐνισχυθῇ ἠθικῶς τοσοῦτον, ὥστε ἔκτοτε νὰ ἐπιδιώξῃ αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὑπαρξιν. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ νεωτέρου, ἠδυνήθησαν νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τῆς Δύσεως, ἀλλὰ ἐξαντληθέντα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ δὲν εἰμπόρεσαν νὰ ἀναπλάσωσιν ἔκτοτε ἀπὸ τοῦ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντος χάους νέον κόσμον· καὶ τόσῳ ὀλιγώτερον εἰμπόρεσαν νὰ διαπράξωσι τοιοῦτό τι ὅσῳ συγχρόνως προέκυπτεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ νέα τις μωαμεθανικὴ δύναμις, ἣτις καίτοι ὕλως στερουμένη τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος τῶν Ἀράβων, συνεχρότησεν ὅμως τὸν στρατὸν αὐτῆς πολὺ ἐπιτηδειότερον τῶν Φράγκων, ἠνάγκασε τὸν μήπω ὀργανωθέντα νέον Ἑλληνισμὸν νὰ ἀναλάβῃ αὐθις δεινοτάτους ἀγῶνας, καὶ κατετρόπωσεν ἐπὶ τέλος αὐτόν. Ἡ νέα αὕτη μωαμεθανικὴ δύναμις ἦσαν οἱ καλούμενοι Ὀσμανίδαι ἢ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν πολλάκις νὰ διηγήσωμεν περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ μεγάλου σελδζουκικοῦ κράτους, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐξασθενήσεως τοῦ ἐν Ἰκονίῳ ἰδρυθέντος τμήματος αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἐσώθη ἐπὶ τῆς γιγαντώδους τῶν Μογγόλων ἐπιδρομῆς εἰμὴ διὰ φόρου καὶ ὑποτελείας πρὸς αὐτούς. Ἡ μογγολικὴ αὕτη ἐπιδρομὴ συνέβη τῷ 1243, κατὰ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ σελδζουκικοῦ σουλτάνου Γκαγιασσεδδὶν Καϋχοσρέφ Β', υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀλαεδδὶν Α'. Ὁ Γκαγιασσεδδὶν Β' κατατροπώθεις ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐκείνων, ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων Ἐμιρῶν. Τότε κατέλαβον τὴν ἐν Ἰκονίῳ ἀρχὴν δύο ἀνήλικοι αὐτοῦ υἱοί, πράγματι δὲ ἡ ἐξουσία διεξήγετο ὑπὸ τοῦ παρ' αὐτοῖς ἐδρεύοντος ἐπιτρόπου τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μογγόλων, ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν ἔκτοτε κατελύθη τὸ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν σελδζουκικὸν κράτος, ἂν καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ σουλτάνων ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ πενήκοντα περίπου ἑνιαυτοὺς ἄρχοντες ὀνόματι ἐν Ἰκονίῳ, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος τῶν σελδζουκιδῶν, Γκαγιασσεδδὶν καὶ οὗτος καλούμενος, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων ὀλίγας ἡμέρας, ἀφοῦ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλαεδδὶν Γ' εἶχεν ἢ ὑπὸ τῶν Μογγόλων θανατωθῆ, ἢ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του δηλητηριασθῆ τῷ 1299 ἢ 1307, διότι ὁ Χάμμερ ἀποδίδει εἰς τὸ γεγονός ἀλλαχοῦ μὲν ταύτην, ἀλλαχοῦ δὲ ἐκείνην τὴν χρονολογίαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Μογγόλοι δὲν διετήρησαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Ἰκονίῳ κράτους· ἐν τῷ μεταξύ παρακμάσαντες ὡσαύτως, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν κατάληψιν ὄλων τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ σελδζουκικὸν τοῦτο κράτος, ὑπὸ διαφόρων νέων Τουρκικῶν ἢ Τουρκομανικῶν δυναστῶν, ὧν εἰς ἧτο καὶ ὁ Ὀσμάν, τοῦ ἑποίου εἰδικώτερον θέλομεν ἐκθέσει τὰς περιπετείας, διότι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγέτης τῆς σήμερον ὑφισταμένης Ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ὅτε ὁ Τζιγκισχάν, ὁ φοβερός τῶν Μογγόλων ἡγεμὼν, κατέβαλε τὸ ἐν Περσίᾳ Χοβαρεσμιακὸν κράτος, εἰς τῶν εὐπατριδῶν τῶν Ὀγούζων ἐπιλεγομένων Τούρκων, ὁ Σουλεϊμάν-Σάχ, ἀπεδήμησεν ἐκ τοῦ Χορασσάν, ὅπου κατῴκει, πρὸς δυσμὰς καὶ ἐγκατεστάθη μετὰ τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς συγκειμένης ἐκ 50,000 ψυχῶν, εἰς Ἀρμενίαν τῷ 1224. Μετὰ ἑπτὰ δ' ἔτη νομίσας ὅτι δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ἀπῆλθε μὲν ἐπὶ τούτῳ, ἐπνίγη δὲ διερχόμενος τὸν Εὐφράτην· καὶ τότε ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ υἱῶν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἐπέστρεψαν

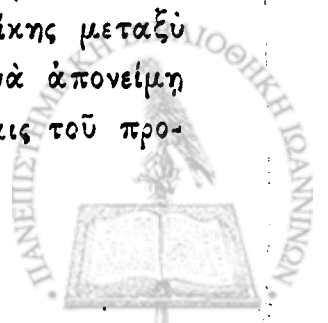

εἰς τὴν πατρίδα τῶν Χορασάν, οἱ δὲ δύο νεώτεροι, ὁ *Δινδάρ* καὶ ὁ *Ἐρτογροῦλ*, μετὰ 400 μόνον οἰκογενειῶν τραπέντες αὐθις πρὸς δυσμάς, ἦλθον νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ἐντὸς τοῦ κράτους τοῦ σελδζουκίδου σουλτάνου Ἀλαεδδίν Α'. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν ὁ Ἐρτογροῦλ, καθὸ ἰκανώτερος, ἐκυβέρνα τὴν μικρὰν ἐκείνην φυλὴν καὶ εὐτυχήσας νὰ συνδράμῃ τὸν Ἀλαεδδίν Α' εἰς διαφόρους κατὰ Τατάρων καὶ Ἑλλήνων πολέμους, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ μικρὰν τινα περὶ τὰ Ἑλληνικὰ μεθόρια χώραν, ἐν ἣ κατοικῶν ὡς ὑποτελῆς ἔργον εἶχε τὸ φυλάττειν τὰ ὅρια καὶ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πᾶσα μὲν ἡ Βιθυνία ἀνῆκεν ἐτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, τὸ δὲ πλεῖστον τῆς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς κειμένης ἐπικτήτου Φρυγίας ὑπήγετο εἰς τοὺς Σελδζουκίδας, ὥστε τὸ ὄρος Τῆμνον ἐχώριζε τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἰδίως δὲ ἡ ἐπιτραπεῖσα εἰς τὸν Ἐρτογροῦλ χώρα ἦτο διὰ μὲν τὰς θερινὰς αὐτοῦ διατριβὰς αὐτῆ ἐκείνη ἡ ὄρεινὴ σειρὰ, διὰ δὲ τὰς χειμερινὰς τὸ εἰς τὰς ὑπωρείας αὐτῆς κείμενον Σεραϊτζίκ. Ἐκεῖ διέτριψεν ὁ Ἐρτογροῦλ μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὡς μέγας τις ποιμὴν μᾶλλον ἢ ὡς δυνάστης, ὡς Τζέλιγκας, καθάπερ ἤθελον εἶπει οἱ καθ' ἡμᾶς βλαχοποιμένες, ἐπὶ 50 περίπου ἔτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν αὐτοῦ κατόρθωμα· καὶ ἐκεῖ ἐν τῷ μεταξύ ἐγέννησε τρεῖς υἱούς, ὧν ὁ πρεσβύτερος Ὀσμάν, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1260, ἤρχισε πρῶτος νὰ ἐκτείνῃ τὰς πατρικὰς κτήσεις. Αἱ πρῶται αὐτοῦ συμπλοκαὶ, αἵτινες ἄλλως τε ἐγένοντο οὐ μόνον πρὸς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ πρὸς Τούρκους γείτονας, ὑπῆρξαν μικροῦ λόγου ἄξια, κατὰ τοῦτο δὲ μόνον δεόν νὰ μνημονευθῶσιν, ὅτι εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν ἠχμαλώτευσεν τὸν Ἕλληνα δυνάστην φρουρίου τινὸς κειμένου μὲν περὶ τὸν γείτονα τοῦ Τῆμνου ὄρους Ὀλυμπον, καλουμένου δὲ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν Χερμέγκια. Ὁ Ἕλλην οὗτος ὀνομάζεται ὑπ' αὐτῶν Μιχαήλ Κέσε, τὸ δ' ἐπώνυμον τοῦτο κατὰ μὲν τὸν Λεῦγλαύιον ἦτο παραφθορὰ τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως Κόσσυφος, κατὰ δὲ τὸν Χάμμερ τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα τὸν ὄξυγένειον. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Μιχαήλ οὗτος, εἴτε Κόσσυφος εἴτε Ὀξυγένειος ἐπωνυμούμενος, ἀπέβη ἀπὸ αἰχμαλώτου τοῦ Ὀσμάν, φίλος αὐτοῦ καὶ σύμβουλος πιστότατος· ὅτι βραδύτερον ἠσπάσθη τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκειμα, ἀναδειχθεὶς εἰς τῶν ἰσχυροτάτων προμάχων τῆς προαγομένης τοῦ Ὀσμάν δυνάμεως καὶ ὅτι οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ, οἱ καλούμενοι Μιχάλογλοι, ἐπὶ πολλὰς

ἐκατονταετηρίδας διέπρεψαν ἐν τῇ Ὀσμανικῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ πλούτῳ καὶ δυνάμει· ὥστε ἐκ πρώτης ἀφετηρίας βλέπομεν χριστιανὸν ταυτίζοντα τὴν τύχην αὐτοῦ μετὰ τῆς Ὀσμανικῆς δυναστείας, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς δυναστείας ταύτης ἀσμένως ἀποδεχόμενον τὸν χριστιανὸν ἐντὸς τῆς θρησκείας καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ. Τοιοῦτό τι ἐγένετο ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν Ἀράβων ἐμφάνισεως, ἀλλὰ τὰ νῦν ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἢ τότε.

Τὸ δὲ πρῶτον σπουδαῖον τοῦ Ὀσμᾶν κατόρθωμα ἐγένετο περὶ τὸ 1288 μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἐρτογρούλ. Ὁ Ὀσμᾶν περιελθὼν τότε εἰς ῥῆξιν πρὸς τινὰς ἡγεμόνας τῶν μεθορίων αὐτοκρατορικῶν φρουρίων καὶ ἰδίως πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Μελαγγείων ἄτινα, ἃν καὶ κείμενα ἐντὸς τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας, ἀνῆκον ἔτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐκυρίευσεν τὸ φρούριον τοῦτο. Ἡ ἄλωσις αὐτοῦ ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Ἀλαεδδὶν Γ' καὶ ἐν μέρει τῇ συμπράξει αὐτοῦ, ὅστις, καίτοι διετέλεσε προτελευταῖος ἢ μᾶλλον τελευταῖος σελδζουκίδης σουλτάνος, εἶχεν ὅμως δώσει δείγματά τινα ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ὅθεν ἀνηγόρευσε τὸν Ὀσμᾶν μπέυν τῶν τε Μελαγγείων (Καρατζᾶ-Χισσάρ) καὶ τοῦ Δορυλαίου (Ἐσκίσερ) πέμψας εἰς τὸν πιστὸν καὶ γενναῖον ἐκεῖνον ὑποτελεῖ καὶ τὰ σύμβολα τοῦ ἐπιτραπέντος τότε αὐτῷ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος, ἧτοι σημαίαν, τύμπανον καὶ ἵππουραν. Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον λόγου ἄξιον πρὸς τοὺς ἡμετέρους πόλεμον τοῦ Ὀσμᾶν συνέβησαν πάλιν γεγονότα τινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης μετέπειτα πολιτείας τοῦ κράτους τούτου. Ἐν τῇ μάχῃ τῇ προηγηθείσῃ τῆς ἀλώσεως τοῦ Καρατζᾶ-Χισσάρ ἔπεσε μὲν εἰς τῶν νεωτέρων ἀδελφῶν τοῦ Ὀσμᾶν, ἔπεσε δὲ καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ φρουράρχου τοῦ Καρατζᾶ-Χισσάρ, Κάλαννος ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καλούμενος, ἐκ παραφθορᾶς τοῦ Καλοϊωάννης κατὰ τὴν τοῦ Χάμμερ εἰκασίαν. Ἄμα ἰδὼν αὐτὸν πεσόντα ὁ Ὀσμᾶν ἀνέκραξεν· ἐξεντερίσατέ τον! καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη δεινὴ τῆς Ὀσμανικῆς βαρβαρότητος κατὰ γενναίως ἀντιστάντων χριστιανῶν πράξις, παρόμοιαί τῆς ὑποίας τσακίς ἐμελλον νὰ ἐπαναληθῶσιν ἐπὶ πολλὰς μετέπειτα ἐκατονταετηρίδας. Συγχρόνως ὅμως ἅμα ὁ Ὀσμᾶν ἐγένετο κύριος τοῦ Καρατζᾶ-Χισσάρ καὶ ἤρχισε νὰ ἀπονέμη δικαιοσύνην ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως ταύτης, συμπεσοῦσης δίκης μεταξὺ Μωαμεθανοῦ καὶ Χριστιανοῦ, ὁ Ὀσμᾶν δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπονεύμη δίκαιον εἰς τὸν τελευταῖον. Πάλιν δὲ ἐν ταῖς περιπετεῖαις τοῦ προ-

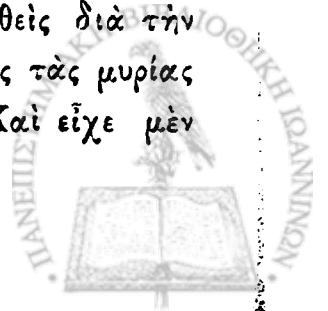
κειμένου πολέμου ὁ μωαμεθανὸς ἡγεμὼν μικροῦ ἐδέησε νὰ περιπέσῃ εἰς ἐνέδραν ὀλεθρίαν ἐξ ἧς ἐσώθη ὑπὸ χριστιανοῦ, ὅστις ὀνομαζόμενος ἀπὸ τοὺς Τούρκους χρονογράφους Ἄρατος, ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὸν κίνδυνον. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Κέσε ἐξηκολούθει ὢν φίλος καὶ σύμμαχος τοῦ Ὄσμαν, ἂν καὶ διετήρει ἔτι τὸ πάτριον θρήσκευμα, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὑπάνδρευσε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Καλάνου ἐκείνου πρὸς ὃν πεσόντα, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, τοσοῦτον ἀγρίως ἐπολιτεύθη ὁ Ὄσμαν. Ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων ὑποφαίνονται δύο τινὰ διδασκτικώτατα· πρῶτον, ὅτι ἔκτοτε ὑπῆρχεν ἐν τῷ πνεύματι τῆς δορικτήτορος ἐκείνης γενεᾶς ἢ τε ἀδυσώπητος τιμωρία τῶν πεισματωδῶς ἀνθισταμένων χριστιανῶν καὶ ἢ πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους ἐπιείκεια. καὶ δεύτερον, ὅτι πολλοὶ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χριστιανῶν, εἴτε μὴ ἔχοντες ἰσχυρὸν τὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ αἶσθημα, εἴτε ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς παραλυσίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτους, προθύμως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν προαγομένην νέαν μωαμεθανικὴν δύναμιν.

Μετὰ τινὰς ἐνιαυτούς, καθ' οὓς οὐδὲν πάλιν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός, ὁ Ὄσμαν περιελθὼν αὐθις εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν περὶ τὰ μεθόρια τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας φρουρίων, ἐκυρίευσεν ἀλληλοδιαδόχως τὰ Βηλόκωμα (Βελεντζικ), τὰ Ἀγγελόκωμα (Ἀϊνεγέλ) καὶ τὸ Γιὰρ Χισσάρ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τοὺς χρόνους τούτους κατελύθη ὀριστικῶς τὸ σελδζουικὸν κράτος, ὁ Ὄσμαν ἀπέβη ἔκτοτε ἀνεξάρτητος κύριος τῆς χώρας ἧς ἦρχε περὶ τὸν Ὀλυμπον.

Καθὰ ἤξεύρομεν ἤδη, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελδζουικικοῦ κράτους εἶχον προκύψει περὶ τὰ τέλη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἄλλαι πολλαὶ τουρκικαὶ δυναστεῖαι, καὶ τὰ πλεῖστα μάλιστα τουρκικὰ ὀνόματα τῶν χωρῶν τῆς χερσονήσου ἐκείνης παρήχθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχηγετῶν τῶν προκειμένων δυναστειῶν. Τῆς Μυσίας ἦρχεν ὁ Καρασῆ, ἐδρεύων ἐν Περγάμῳ· τῆς Λυδίας καὶ Μαιονίας ὁ Σαροῦ-Χάν καὶ ὁ Αἰδδίν· τῆς Καρίας ὁ Μεντεσχέ· τῆς δὲ Λυκίας καὶ Παμφυλίας ὁ Τεκκέ. Πρὸς βορρᾶν τούτου εἰς τὴν μεσογαίαν, ἐδυναστεύει ἐν Πισιδίᾳ μὲν καὶ ἐν Ἰσαυρίᾳ ὁ Χαμίτ, καὶ πρὸς βορρᾶν τούτου εἶχε στήσει ἐν Λυκαονίᾳ τὴν ἔδραν αὐτοῦ ὁ Καραμάν, κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὰ Λάρανδα καὶ ἔπειτα εἰς Ἰκόνιον, τὴν ἀρχαίαν τοῦ ὄλου σελδζουικικοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ὢν τότε ὁ ἰσχυρότατος ὄλων τῶν μικρῶν ἐκείνων ἡγεμόνων. Πρὸς τὸ βορειοδυ-

τικὸν τῆς εὐρείας αὐτοῦ χώρας ἐδέσποζεν ἐν τῇ βορείῳ Φρυγίᾳ ὁ Κέρμιαν, ὁ μόνος τῶν ἡγεμόνων τούτων, ὅστις δὲν ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπωνομάσθη αὐτὸς ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς πρωτευούσης, ἣτις καλουμένη Κεραμῶν ἀγορὰ, ἔκειτο πλησίον τοῦ Κοτυαείου. Ἐπειτα περὶ τὸν Ὀλυμπον ἐν μέρει μὲν ἐν τῇ ἐπικτήτῳ Φρυγίᾳ ἐν μέρει δὲ ἐν Βιθυνίᾳ, ἦρχον οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι· πρὸς ἀνατολὰς δὲ καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῶν εἰς Κασταμῶνα (τὴν ἀρχαίαν πατρίδα τῶν Κομνηνῶν) ἦτοι ἐν Παφλαγονίᾳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ γωνίᾳ τῆς Βιθυνίας, οἱ υἱοὶ τοῦ Οὐμουρμπέϋ καὶ τοῦ Ἰσφενδιάρ, οἵτινες μετ' ὀλίγον ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Σινώπης, ὅπου ἐσώζετο ὡς ὑποτελής αὐτῶν ὁ ἐσχατος τῶν Σελδζουκιδῶν ἀπόγονος Γαζῆ Τσελεπῆς, ἀπὸ τοῦ 1307 μέχρι τοῦ 1357. Ἐκ τῶν δέκα τούτων δυναστῶν εἰς τῶν μικροτέρων ἦτο ὁ Ὀσμάν, τοῦ ὁποίου ἡ χώρα μόνις εἶχε μῆκος δρόμου μιᾶς ἡμέρας· καὶ ὅμως τὸ μικρὸν τοῦτο κράτος ἔμελλεν οὐ μόνον ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ ὁμογενῆ νὰ καθυποτάξῃ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλληνικὴν καὶ τὴν φραγκικὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ κυριαρχίαν νὰ καταλύσῃ. Ἡ κλασικὴ εἰκὼν τοῦ ῥυακίου, τὸ ὁποῖον, δεχόμενον εἰς τὴν κοίτην αὐτοῦ καθόσον προχωρεῖ πλεῖστα ἄλλα ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ ἀριστερῶν κατερχόμενα ὕδατα, ἀποβαίνει ἐπὶ τέλους μέγας καὶ πλευστὸς ποταμὸς, σπανίως ἐφηρμόσθη προσφύεστερον ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρόσδον τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ὁ Ὀσμάν προέβαινεν εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς χώρας αὐτοῦ βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς. Ἀφ' ἧς κατέστη ἀνεξάρτητος, προχωρῶν ἡσήμεραι εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βιθυνίας ἐκυρίευσεν τὸ Κεπριχισσάρ καὶ τὸ Διμσοῦφ εἰς τὰ περὶ Προῦσαν μέρη, τὰ Μάρμαρα εἰς τὰ περὶ Νίκαιαν, καὶ προελάσας ἔπειτα μέχρι Νικομηδείας κατετρόπωσε τῷ 1301 παρὰ τὴν πόλιν ταύτην τὸν ἐταιρειάρχην Μουζάλωνα. Τῆς ἀλώσεως τοῦ Κεπριχισσάρ προηγήθη χαρακτηριστικὸν ὡσαύτως τῆς γενεᾶς τῶν Ὀσμανιδῶν γεγονός. Ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅπερ συνεκρότησεν ὁ Ὀσμάν περὶ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, ὁ ἐννενηκοντούτης περίπου θεῖος αὐτοῦ Δινδάρ ἐγνωμοδότησεν, ὅτι δὲν εἶναι φρόνιμον τὸ μελετώμενον βούλευμα, καθὸ μέλλον νὰ προκαλέσῃ κατ' αὐτοῦ τὴν κοινὴν ἀντίπραξιν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν πολεμίων, τῶν τε Ἑλλήνων δηλαδὴ καὶ τοῦ μωαμεθανοῦ δυνάστου Κέρμιαν· ὁ δὲ Ὀσμάν, παροργισθεὶς διὰ τὴν ἀντιλογίαν, ἐφόνευσε τὸν θεῖόν του, προοιμιάσας οὕτω εἰς τὰς μυρίας συγγενικὰς σφαγὰς, ὧν βρῖθαι ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Καὶ εἶχε μὲν

δίκαιον ὁ Δινδάρ προβλέπων ὅτι τὰ ἀλλεπάλληλα τοῦ Ὀσμᾶν τολμήματα θέλουσιν ἐπὶ τέλους ἐξεγείρει τὴν προσοχὴν τῶν ἡμετέρων, διότι μετ' οὐ πολὺ πρῶτην τῶντι φορὰν ἀναφέρεται στρατὸς ἐκ Βυζαντίου κατὰ τοῦ Ὀσμᾶν ἀποσταλείς· ἀλλ' εἶχε δίκαιον ἀφ' ἐτέρου οὗτος μὴ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἀπειλῆς ταύτης, διότι εἶδομεν αὐτὸν καταβαλόντα τὸν ἐταιρειάρχην Μουζάλωνα.

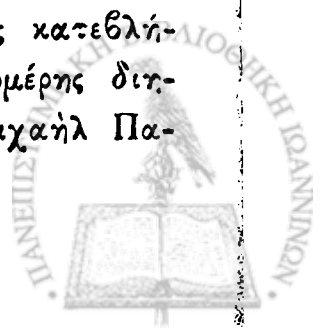
Παρήλθον αὖθις ἐξ ἔτη ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός. Τότε δὲ, ἦτοι τῷ 1307, ὁ στρατηγὸς Προύσης μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῶν περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μικροτέρων φρουρίων ἐπέτεθη κατὰ τοῦ Ὀσμᾶν, ἀλλὰ κατετροπώθη ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἔκτοτε ὁ μωαμεθανὸς οὗτος δυνάστης, δὲν ἔπαυσε, διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν διαφορῶν περὶ τὴν Νίκαιαν καὶ τὴν Προῦσαν φρουρίων, νὰ περισφίγγῃ ἐπὶ μᾶλλον τὰς δύο ἐκείνας κυριώτερας τῆς Βιθυνίας πόλεις. Περὶ τὸ 1317 ἡ Νίκαια ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνθ' ἐκ τῶν δύο παρακειμένων αὐτῇ φρουρίων, τῆς Τριχοκίας (Κοτζαχισσάρ) καὶ τοῦ Καρατεκίν, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Περὶ δὲ τὴν Προῦσαν ἔπραξεν ὁ Ὀσμᾶν τότε ἕτερόν τι· κατεσκεύασε δύο φρούρια τῶν ὁποίων αἱ φρουραὶ δὲν ἔπαυον πιέζουσαι αὐτήν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη, μέχρις οὐ τῷ 1326 ὁ Ὀσμᾶν ἤθροισε κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἅπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ ἐπειδὴ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἔκειτο κλινήρης ἕνεκα τῆς βασιανιζούσης αὐτὸν ποδάγρας, ἀνέθηκε τὸ ἐπιχειρήμα εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Οὐρχᾶν, τοῦ ὁποίου ἀπὸ τινῶν ἐνιαυτῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δοκιμάσῃ τὴν τε ἀνδρείαν καὶ τὴν δεξιότητα. Ὁ Οὐρχᾶν ἐνόμισε πρὸ πάντων ἀπαραίτητον νὰ κυριεύσῃ τοὺς περὶ τὸν Ὀλυμπον κειμένους Ἀδριάνους (Ἐδρενός), ὅτινες ἐλογίζοντο ὡς ἡ κλεῖς τῆς Προύσης. Καὶ τῶντι κατορθωθέντος τούτου, ἡ Προῦσα ἐπεσεν ἀμαχητί. Ὁ ἀρχαῖος τοῦ Ὀσμᾶν φίλος Μιχαήλ Κέσε, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαλισμὸν καὶ παρίσταται ὡς εἰς τῶν ἀνωτάτων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, διεπραγματεύθη τὰ τῆς παραδόσεως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Προύσης καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐκχώρησιν τῶν κατοίκων μετὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀντὶ πληρωμῆς τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν, ποσοῦ τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἀπέβη ὁ ἀναλλοίωτος ἀνώτατος ὄρος τῶν λύτρων παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς. Τοιοῦτοτρόπως ἐκυριεύθη ἡ Προῦσα, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μεγάλη πόλις, ἣν κατέλαβον οἱ ὀσμανίδαι Τούρκοι καὶ ἡ πρώτη τοῦ κράτους αὐτῶν βασιλεύουσα. Καὶ ὁ μὲν Ὀσμᾶν δὲν εἰςῆλ-

θεν εἰς αὐτὴν ζῶν, διότι ἀπέθανε μικρὸν ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τῆς κατακτήσεως αὐτῆς· ἀλλὰ καθ' ἣν ἔδωκε διαταγὴν ἐτάφη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ μεγαλοπρεπῶς ἐντὸς τοῦ καθεδρικοῦ τῆς πόλεως ἐκείνης ναοῦ, μεταβληθέντος εἰς τζαμίον.

Ἐνῶ δὲ οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι ἐκυρίευσον οὕτω κατὰ μικρὸν τὴν Βιθυνίαν, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οὐδ' οἱ ἄλλοι τουρκικοὶ δυνάσται οἱ προκύψαντες ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ σεληζουκικοῦ κράτους. Ἰδίως ὁ τῆς Κασταμῶνος ἡγεμὼν Οὐmourμπέϋς ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ ἐδήλωσε τὰς ἐν Τρωάδι Κεγχρέας· ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Κέρμιαν, ὁ Ἄλισχῆρ, κατέκτησεν ἐν Φρυγίᾳ τὴν περὶ τὸν Μαϊάνδρον Τρίπολιν καὶ ἐπολιόρησεν τὴν ἐν Λυδίᾳ Φιλαδέλφειαν (Ἄλασέρ), ἀλλ' ἀπὸ ταύτης ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ ὑπὸ Ῥογέρου, τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καταλανῶν, περὶ ὧν, μισθοφόρων γενομένων τοῦ Ἄνδρονίκου, θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Ὁ δὲ Σασᾶν, ὅστις διατελέσας γαμβρὸς ἄμα καὶ θεράπων τοῦ δυνάστου Μεντεσχέ, ἔπειτα ἀπεστάτησεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ «καθ' ἑαυτὸν δυνάμεις ἄγων ὑπὲρ ἐκείνον ἐκραταιοῦτο,» ὡς λέγει Παχυμέρης, ἐγένετο κύριος πρῶτον μὲν τοῦ τῶν Θυραίων φρουρίου, κατόπιν δὲ καὶ τῆς Ἐφέσου, σφάξας μὲν ἱκανοὺς τῶν κατοίκων, τοὺς δὲ πλείστους μετοικίσας εἰς τὸ τῶν Θυραίων φρούριον, ἀφοῦ ἤρπασε παρ' αὐτῶν ἄπιστον χρημάτων πλῆθος· ὁ δὲ τοῦ Καραμάν ἡγεμὼν Ἄλαεδδὶν ἐπεχείρησε δεινὴν ἐπιδρομὴν εἰς Λυδίαν, ἧς ἡ πρωτεύουσα, αἱ Σάρδει, ἐπὶ τινα χρόνον διετέλεσε κατὰ τὸ ἡμισυ ὑπὸ τουρκικὴν καὶ κατὰ τὸ ἡμισυ ὑπὸ ἐλληνικὴν κυριαρχίαν, μέχρις οὗ ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐξώσθη ἐκεῖθεν ὑπὸ τῆς ἐνισχυθείσης ἐλληνικῆς. Πλὴν τούτων οἱ τοῦρκοι δυνάσται τοῦ Καρασῆ, τοῦ Σαρουχάν, τοῦ Ἀἰδδὶν καὶ τοῦ Μεντεσχέ, οἵτινες ἤρχον τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ Κιανοῦ κόλπου (τοῦ κόλπου τῶν Μουδανιωῶν) μέχρι Τελμισσοῦ, ἐπεχείρουν διὰ τῶν στόλων αὐτῶν ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς καὶ ἀποβάσεις εἰς Ῥόδον, Σάμον, Χίον, Κάρπαθον, Λῆμον, Μιτυλήνην, Κρήτην, εἰς τὰς κυκλάδας νήσους καὶ ἐνέβαλλον εἰς αὐτὸν τὸν Θρακικὸν Βόσπορον.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ὁ Ἄνδρόνικος Β', ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνέβαινον πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα καὶ ἰδίως κατεβλήθησαν τὰ θεμέλια τῆς Ὀσμανικῆς κυριαρχίας; Ὁ Παχυμέρης διηγεῖται, ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ὁ πατὴρ τοῦ Ἄνδρονίκου Μιχαὴλ Πα-

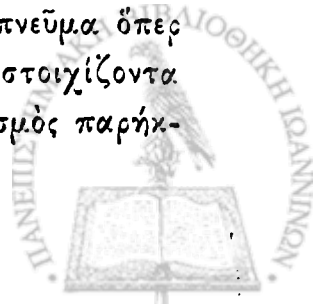

λαιολόγος ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν Λατίνων, εἰς τῶν ἰδιαιτέρων τοῦ βασιλέως γραμματέων, διαφωνήσας πρὸς τὴν κοινῶς ἐπικρατήσασαν ἀγαλλίασιν, ὑπέλαβε τὸ γεγονός ὡς μέλλον ν' ἀποβῆ πολλῶν δεινῶν πρόξενον καὶ εἶπεν ὅτι «τοῦ λοιποῦ καλόν τις μὴ ἐλπίζετω, ἐπεὶ Ῥωμαῖοι καὶ αὐθις πατοῦσι τὴν πόλιν.» Τινές δὲ τῶν νεωτέρων, σχολιάζοντες τὴν ἀπαισίαν ταύτην πρόρρησιν, παρατηροῦσιν ὅτι τῶν οἱ μέγιστοι τῶν κινδύνων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπεκρέμαντο ἀπ' ἀνατολῶν· καὶ ἐν ὅσῳ μὲν ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ἔδρευεν ἐν Νικαίᾳ ἐπρονόει ἐκ τοῦ συνεγγυς ὑπὲρ τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολεμίων, ἀλλ' ἀφ' ἧς ἀνεκτήθη ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, οἱ βασιλεῖς, ἀπησχολημένοι εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἐντελῶς παρημέλησαν τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ δὲν προέλαβον οὕτω τὴν αὔξησιν τῆς αὐτοῦ τότε σχηματισθείσης νέας φοβερᾶς δυνάμεως. Ταῦτα πάντα ὅμως δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθῆ. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῆ, ὡς κοινὴ τις συμφορὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον καθῆκον ἦτο τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ εἰς τὸν λόγον δὲν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ πανηγύρει τῇ τελεσθείσῃ ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τῷ προκειμένῳ κατορθώματι, λόγον δὲν παρατίθησιν ὁ αὐτὸς Παχυμέρης, ἐξήγησε κάλλιστα, ὅτι ἡ αὐτοκρατορία, ὅσην ἤποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ χώρα ἣν ἐκτήσατο περὶ Νίκαιαν, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ὑφισταμένη ἐν ὅσῳ ἐστερεῖτο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο, λέγει, ἡ καρδία τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἧς ἄνευ τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῆ εἰμὴ νεκρόν· καὶ δικαίως πάντες ὠνείδιζον ἡμᾶς ὡς ἀπάτριδας καὶ ἀπόλιδας καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκείνη διετέλει εἰς χεῖρας ἀλλοτρίας. Ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθέστατα· καὶ εἶναι μὲν ἐπίσης ἀληθές ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρημελήθησαν αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι· τοῦτο ὅμως ὄχι διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐπέστησαν ὀλόκληρον αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς μόνην τὴν ἀνόρθωσιν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἀλλὰ δι' ἄλλας ποικίλας αἰτίας, πρὸ πάντων δὲ διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐδέησε νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως; Οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲ ὑφίσταντο ἔτι παντάπασι περὶ τὰ μέσα τῆς τριεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ δὲ μόνον τότε ὑπάρχον ἐν Ἰκονίῳ σελδζουκικὸν κράτος διετέλει ἐν πληρестаτῇ πικρακμῇ, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο ἔκτος· νὰ

προϊδή, ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ θέλει προκύψει κράτος ἕτερον ἐπι-
 τήδειον νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι δὲν κατώρθωσαν οὔτε οἱ Σελδζουκίδαι οὔτε
 οἱ Ἀραβες Μωαμεθανοί. Ἦ ἀνάπαλιν δὲ οἱ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνοι ἦσαν
 οὐχὶ μέλλοντες καὶ ἄδηλοι, ἀλλὰ παρόντες καὶ ὀλέθριοι. Πρὸ μικροῦ
 ἔτι οἱ Φράγκοι ἦσαν κύριοι τῆς καθέδρας τῶν βασιλέων καὶ τῶν πα-
 τριαρχῶν ἡμῶν, καὶ νῦν ἔτι κατεῖχον μὲν λόγου ἄξιον μέρος τῆς ἡπει-
 ρωτικῆς Ἑλλάδος, καὶ παρεκτός πλείστων μικροτέρων νήσων, ὅλας
 τὰς μεγάλας, τὴν Εὐβοίαν, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, ἀδιακόπως
 δὲ ἠπέιλουν νὰ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν προα-
 πολεσθέντων καὶ συμπλήρωσιν τῆς πρὸ αἰῶνων μελετωμένης πο-
 λιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἡμῶν ὑποδουλώσεως. Εὐλογώτατον λοιπὸν
 ἦτο νὰ προσέξῃ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύ-
 νους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν.

Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης διήρχετο κατ'
 ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κρίσιν τινὰ ἠθικὴν καιρίαν. Ὁ μὲν μεσαιωνικὸς ἡ-
 μῶν κόσμος ἐμαραίνετο ὑσμῆραι καὶ ἐξέλειπεν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἤρχι-
 σαν νὰ ὑποφώσκωσιν αἱ πρῶται ἀκτῖνες τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ.
 Ἄλλ' ἡ τροπὴ αὕτη, ἣτις εἰς τοῦτο κυρίως συνίστατο, ὅτι οἱ τότε
 προπάτορες ἡμῶν ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ σχετισθῶσι πλειότερον
 πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν, ἦτο ἔτι εἰς τὰ σπάργανα αὐτῆς. Ἐν μὲν
 τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ λόγοι ἀνθρώποι ἐμελέτων πολὺ πλειότερον ἢ
 ἄλλοτε τοὺς ἀρχαίους καὶ ἐκαυχῶντο ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητι,
 ἐν δὲ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ἀμυδρὰ τις
 συνείδησις τῆς σχέσεως ταύτης κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ κατὰ τῶν Φράγ-
 κων ἀγῶνες ἐν μέρει τοῦλάχιστον δὲν διεξήγοντο ἐν ὀνόματι τοῦ Ῥω-
 μαϊκοῦ κράτους, ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως συνέβη ἰδίως ἐν
 Ἠπείρῳ, τῆς ὑποίας τὸ δεσποτάτον ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ δεσποτά-
 τον Ἑλλάδος. Ἄλλ' οἱ μὲν λόγοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν
 κατὰ θεωρίαν μᾶλλον ἢ πράγματι, ἐὰν ἐξαίρεσωμεν ὀλίγους
 τινάς, ὧν ἐπιφανέστατοι βεβαίως ὑπῆρξαν οἱ γνωστοὶ ἦδ' εἰς τοὺς
 ἀναγνώστας ἡμῶν ἀρχιεπίσκοποι Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν Εὐστά-
 θιος καὶ Μιχαὴλ· παρὰ δὲ τοῖς λαοῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἀσθε-
 νῆς ὅπως οὖν ἦτο ἔτι ἡ συνείδησις τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν
 οἰκειότητος, οὐδὲ ἤρκει ἵνα ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς τὸ μάχιμον πνεῦμα ὅπερ
 ἀπητεῖτο, ἵνα ἀντιπαλαίσωσιν ἀποχρώντως πρὸς τὰ περιστοιχίζοντα
 αὐτοὺς ποικίλα δεινά. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς παρήκ-

μαζεν, ὁ ἀντ' αὐτοῦ κυοφορούμενος νεώτερος ἑλληνισμὸς, ἔχων ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ν' ἀντιπαραταχθῆ πρὸς μυρίους ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀπ' ἀνατολῶν, ἔτι δὲ ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει, καὶ ἀπὸ βορρᾶ πολεμίους, δὲν ἠδυνήθη φυσικῶ τῷ λόγῳ ν' ἀνθέξῃ εἰς αὐτούς. Αὐτὴ εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς καταστροφῆς καὶ οὐχὶ ἡ ἐκ Νικαίας εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάθεσις τῆς καθέδρας τοῦ βασιλείου. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου τοῦ γήρατος, τῆς ἐφηβίας καὶ περιστάσεων δυσχερεστάτων, παρήχθη κατάστασις πραγμάτων ἡσημέραι οἰκτροτέρα ἀποβαίνουσα, καὶ τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ἡ τε δυναστεία τῶν Παλαιολόγων καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς ἀνεδείκνυτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνεπιτηδειότεροι εἰς τὸ νὰ σώσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνεξαρτησίαν.

Ἄνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν ὅσα ἔπραξεν ὁ ἀρχηγέτης τῶν Παλαιολόγων, ὅστις διετετέλεσε βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν βασιλέων τῆς δυναστείας ταύτης, πλὴν τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Μιχαὴλ, ὡς προεξηγήσαμεν, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς Φράγκους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς Τούρκους. Οὐδὲ ἀπέβησαν ἀτελέσφοροι οἱ κατὰ τῶν δυτικῶν ἀγῶνες αὐτοῦ, διότι οὐ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλὰ καὶ ἄλλας τινὰς χώρας ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Φράγκων, τὸ δὲ σπουδαιότερον κατώρθωσε νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῆς ἀνατολῆς μεγάλων βουλευμάτων τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Ἀλλ' ἐνῶ τὰ κατορθώματα ταῦτα ἐμαρτύρουν ὅτι ὁσονδῆποτε καὶ ἂν ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ἠδύναντο ἔτι μέχρι τινὸς νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἄμυναν αὐτοῦ, τοσοῦτον ὀλίγη ἦτο ἡ πεποίθησις τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος εἰς τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ὡστε ἄνευ ἀνάγκης καθυπεβάλλετο εἰς πολυειδῶς ἐπιζημίους παραχωρήσεις καὶ θυσίας πρὸς τοὺς ξένους. Παρεχώρησεν εἰς τοὺς Γενουζίους ποικίλα προνόμια ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι τὸν βοηθήσει εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀνέκτησεν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης αὐτῶν ἐπικουρίας. Παρεχώρησεν ἔπειτα εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ποικίλας ὡσαύτως προνομίας, καὶ τοὶ εὐτυχῆς διετετέλεσεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἀγῶνας. Τελευταῖον δὲ συνωμολόγησε τὴν ὀλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὸν, ἐνῶ κατίσχυσε λαμπρῶς τοῦ μόνου πολεμίου, ὃν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος ἠδύνατο νὰ κινήσῃ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Συγχρόνως δὲ ἔπραξέ τι καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τὸ ὑποῖον διηυκόλυνε πολὺ τὴν πρόσο-

δον τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προκύψαντος εἰς μέσον Ὀσμάν. Αἱ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας ὄρειναὶ πάροδοι ἐφυλάττοντο πρότερον γενναίως ὑπὸ ἀνδρῶν ἰθαγενῶν, οἵτινες εἰς ἀμοιβὴν ἀπελάμβανον τὴν ἀπὸ παντὸς φόρου ἀπαλλαγὴν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐνδίδων εἰς συμβουλὰς ὀλεθρίας κατήργησε τὸ προνόμιον τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς ἐπαχθῆ φορολογίαν, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἄμυναν τῶν ὀρέων. Ἄλλ' οἱ διορισθέντες παρ' αὐτοῦ φρουροὶ, τὸ μὲν διότι δὲν ἐπληρώνοντο ὑπὸ τοῦ ταμείου τακτικῶς οἱ μισθοὶ αὐτῶν, τὸ δὲ διότι οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν κατεκράτουσαν πολλάκις τοὺς μισθοὺς τούτους, περιῆλθον τάχιστα εἰς παραλυσίαν ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐπιτετραμμένοι πρότερον τὴν ἄμυναν ὀρεῖται ἀπέβαλον τὴν ἔξιν τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐκ τούτων πάντων διευκολύνθη οὐκ ὀλίγον ἢ τοῦ Ὀσμάν πρόοδος. Τὸ λάθος τοῦτο ἀνδρὸς κεκτημένου πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν, δὲν εἴμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ ἄλλως εἰμὴ διὰ τούτου, ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ Ὀσμάν κίνδυνος ἦτο ἔτι ἄδηλος, ὁ δὲ ἀπὸ τῶν παρακμασάντων Σελδζούκων φόβος εἶχε πολὺ ἐλαττωθῆ, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον εἶχε χρεῖαν ἀπαραίτητον τῶν φόρων ἐκείνων πρὸς τοὺς ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Φράγκων πολέμους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1282, ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον Β'. Ἄν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καίτοι μὴ στερούμενος τὸ καθ' ἑαυτὸν πολλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προτερημάτων, ὑπέκυψεν οὐδὲν ἦττον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸν συμβαινούσης ἠθικῆς κρίσεως, ὁ Ἀνδρόνικος ὑπῆρξεν ἐν τῶν γνησιωτάτων προϊόντων τῆς κρίσεως ταύτης. Ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο εἰς τῶν τότε λογιωτέρων ἀλλὰ σῦναμα τῶν ὀλιγώτερον πρακτικῶν ἀνθρώπων. Ἠγάπα δὲ νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ δημοσίων λειτουργῶν, οἵτινες ἐμαρτύρουν μὲν τὴν ὁσημέραι τότε προαγομένην ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας, κτησάμενοι δι' αὐτῆς οὐ μικρὰν περὶ τὸν λόγον χάριν καὶ δεξιότητα, ἀλλὰ δὲν εἶχον προσπορισθῆ τὸν ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα ὅστις ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τὰς δεινὰς δυσχερείας πρὸς ἃς ἔδει νὰ παλαίσωσιν. Εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων δημοσίων τούτων λειτουργῶν ὑπῆρξεν ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης. Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, ὁ ἐκφωνήσας τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ λόγον, ἐμπίπτει μὲν εἰς ὑπερβολὰς τερατώδεις περὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ ἀγορεύων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἐκείνη ἢ μεγαληγορία ὑποδεικνύει ἡμῖν τὴν παράδοξον πρὸς τὸν

ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν λατρεῖαν ὑπὸ τῆς ὁποίας κατεκυριεύθη ἡ κοινωμία αὕτη ἐν τῷ μέσῳ τῶν καταπιεζουσῶν αὐτὴν συμφορῶν, ὡσανεὶ ζητοῦσα παραμυθίαν τινὰ ἐν ταῖς ἀναμνήσεσι τοῦ παρελθόντος κατὰ τῶν παρόντων δεινῶν καὶ πρᾶσκειάσουσα τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔμελλον βραδύτερον νὰ ἐπιφέρωσιν ἐπὶ τέλος καὶ τὴν πολιτικὴν ἀναβίωσιν. ἀΠάλαι γε μὲν ἡ Ἑλλάς, ἀνακράζει, τὴν τῶν λόγων ἐστίαν ἐθρήνησε, τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἔπιβούλως δραμῶν καθεῖλεν αὐτὰς ὁ Λακεδαιμόνιος Λύσανδρος. Ἡμεῖς δ' οὐδ' ἀξίως θρηνεῖν ἔχομεν σήμερον ὅλας Ἑλλάδας αὐταῖς Ἀθήναις συγκαταδύσας. Πάντα γὰρ εἰς ἀνὴρ οὗτος ἦν. Ὡ Μοῦσαι καὶ λόγοι καὶ ἀρεταὶ καὶ πᾶσα παιδεία, πῶς τὰ κρῖνα ταχέως οὕτως ἴσως ἐμιμήσασθε τοῦ ἀγροῦ, ὅξέως μὲν πρὸς ὕψος καὶ κάλλος ἀρθέντα, ὅξύτερον δ' αὖ καταδύντα πρὸς μαρασμὸν καὶ φθοράν; Οὗτος ἦν ὁ πολλὴν ἐνδειξάμενος πρόνοιαν τῶν ἐξῆς ἐλλογιμῶν Ἑλλήνων, ὡς μὴ διακινδυνεύοιεν περὶ τὰς κρίσεις τῶν πάλαι σοφῶν. οὗτος ὁ τῆς Ἀριστοτελικῆς γλώττης τὰς λαβυρίθους ἀπλώσας. Ὡ πῶς μετεμψύχωσιν τινὰ δοξάζειν καὶ αὐτὸς κεινδύνευκα ἐπ' ἐκείνῳ γενέσθαι καὶ πάντων ὁμοῦ τὰς ψυχὰς, Ὀμήρου, καὶ Πλάτωνος, καὶ Πτολεμαίου καὶ ὅσοι ῥητορεύουσιν πεπλουτήκασι γλῶσσαν, ἐν ἐνὶ τῷ τούτου σώματι συνδραμεῖν καὶ διατρέβειν αὐθις ἐν βίῳ, καθάπερ ὀκνάδι μυριοφόρῳ χρωμένους αὐτῷ;» Καὶ βιβλιοθήκην ἔμψυχον ὀνομάζει αὐτὸν ἀλλαχοῦ τῆς συγγραφῆς τοῦ ὁ Γρηγοράς, ὅπου καὶ ἐπιφέρει μὲν ὅτι οὐδέποτε ὁ Μετοχίτης ἐπάυσαστο συνδυάζων τὸν διανοητικὸν μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἀλλ' ὁμιλεῖ περὶ τούτου εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα, ὅτι ὁ συνδυασμὸς ἐκεῖνος δὲν ἐγένετο, ὅπως ἀπήτουν αἱ περιστάσεις. «Ὁ δὲ πάντων μᾶλλον θαυμάζειν ἔχοι τις ἂν τοῦ ἀνδρός, ὅτι τοσοῦτου πρὸς τῶν κοινῶν πραγμάτων θορύβου καὶ κλύδωνος ἐπικειμένου καὶ φροντίδων ἄλλοτε ἄλλων ἐπικλυζόντων αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, οὐδὲν ἦν ὁ τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ἀπησχόλησε πώποτε· ἀλλ' οὕτως εἶχε πρὸς ἄμφω δεξιῶς, ὡς ἐκ πρώτης μὲν ἐς ἐσπέραν ἐν βασιλείοις τὰ κοινὰ διοικῶν ἦν, οὕτως ὁλοσχερῶς καὶ ξὺν γε πολλῇ καὶ ζεοῦσῃ τῇ προθυμίᾳ ὡσπερ ἂν εἰ τῶν λόγων ἔξω παντᾶπασιν ἐτύγχανεν· ὁψὲ δ' αὐθις ἐκείθεν ἀπαλλαττόμενος οὕτως ὅλως τῶν λόγων ἐγένετο, ὡσπερ ἂν εἰ σχολαστικός τις ἦν καὶ τῶν πραγμάτων παντᾶπασιν ἐκτός.» Ναὶ μὲν ἡ παιδεία εἶναι σύντροφος καὶ πολλάκις ὁδηγὸς τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός πολῦτιμος· ἀλλὰ καὶ ἐν ὁμαλωτάτοις καιροῖς οἱ τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν διέποντες

δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσχολῶνται συγχρόνως περὶ ἔργα φιλολογικὰ εἰμὴ θυσιάζοντες καίρια τοῦ κράτους συμφέροντα, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐν καιροῖς κρισίμοις οἳοι ἦσαν οἱ τότε, ὥστε πολὺ φοβούμεθα ὅτι τὸ ὑποθετικῶς ὑπὸ τοῦ Γρηγοῦρα λεγόμενον ἐφηρμόζετο ἐνταῦθα ἀληθῶς, ὃ δὲ μέγας λογοθέτης ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ σχολαστικός τις μᾶλλον ἀνὴρ καὶ τῶν πραγμάτων ἐκτός, ἂν ὄχι παντάπασι τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος. Βέβαιον δὲ εἶναι, ὡς θέλει ἐκ τῶν πραγμάτων μετ' ὀλίγον ἀποδειχθῆ, ὅτι ἐνῶ ἐφιλοσόφει ἐν τοῖς βιβλίοις, μετεῖχεν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὄλων τῶν προλήψεων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κόσμου.

Ἄλλος πολιτικὸς ἄμα καὶ λόγιος ὑπῆρξεν ἐπὶ Ἀνδρόνικου ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὅστις σταλείς εἰς Ἑνετίαν πρέσβυς, ἵνα δώσῃ ἐξηγήσεις περὶ τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν οἱ Ἑνετοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 1294 ἐκραγέντος πολέμου, ἐκρατήθη αὐτόθι ὡς ὄμηρος καὶ μετεχειρίσθη τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἀργίας εἰς τὸ νὰ μεταφράσῃ, Ἑλληνιστὶ τὴν περὶ τῶν παραμυθιῶν τῆς φιλοσοφίας συγγραφὴν, ἣν ὁ Ῥωμαῖος Βοήθιος εἶχε συγγράψῃ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἐν φυλακῇ, μικρὸν πρὶν θανατωθῆ ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε ἄρχοντος τῆς Ἰταλίας Θεωδέρικου. Ἄλλ' ὁ Πλανούδης εὐτυχέστερος τοῦ Βοηθίου ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐπιζήσας μακρὸν ἔγραψε πολλὰ καὶ ποικίλα, ἰδίως δὲ μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰς τοῦ Κικέρωνος πραγματείας, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Καίσαρος καὶ τὰς μεταμορφώσεις καὶ ἡρωίδας τοῦ Ὀβιδίου. Ὁ δὲ Ἰωάννης Γλυκὺς ὁ διακρινόμενος ὡσαύτως ἐπὶ περιουσίᾳ σοφίας «ὅση τε περὶ τὰ θεῖα τε καὶ ἡμέτερα δόγματα, καὶ ὅση περὶ τὸν Ἕλληνα λόγον ἠσχόληται,» διέτρεξε ποικιλώτερον στάδιον. Διατελέσας λογοθέτης τῶν οἰκιακῶν, ἐστάλη μετὰ τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου πρέσβυς εἰς Κύπρον καὶ εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἔγραψε περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης πραγματείαν σωζομένην μέχρι τῆς σήμερον. Ἐπειτα ἐγένετο λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ τελευταῖον τῷ 1316 ἀνέβη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἄξια δὲ σημειώσεως περὶ τούτου εἶναι, ὅτι προεχειρίσθη πατριάρχης, ἔχων οὐ μόνον υἱοὺς καὶ θυγατέρας ἀλλὰ καὶ γυναῖκα. Καὶ τοῦτο μὲν οἰκονομήθη, «τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὸ μοναχικὸν εὐθὺς ὑπελθούσης σχῆμα.» Ἄλλ' ὁ ἀνὴρ ἔπασχε συγχρόνως καὶ ἐξ ἀρθρίτιδος «καὶ ἦν ἀνάγκη κατὰ τὰς τῶν ἱατρῶν κρίσεις κρέατι τοῦτον χρῆσθαι.» Τούτου ἕνεκα οὐδὲ τὸ μοναχικὸν ἔλαβε σχῆμα πρὶν ἢ πατριαρχήσῃ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πολλακίς παρ' ἡμῶν παρατεθεὶς Νικηφόρος ὁ Γρηγοῦρας, ὁ γράψας τῆς Ῥωμαϊ-

κῆς ἱστορίας λόγους ΛΖ', καὶ ἄλλα πολλὰ μικρότερα ἔργα φιλοπονήσας, δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐπὶ Ἀνδρονίκου, καὶ τοι νεώτερος ὢν πάντων τῶν προμνημονευθέντων· διότι ἀπεποιήθη μὲν τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀξίαν τοῦ Χαρτοφύλακος, ἀπεστάλη ὅμως βραδύτερον ὡς πρέσβυς πρὸς τὸν κράλην Σερβίας καὶ πολυειδῶς μετέσχε τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διεξαγωγῆς, προτραπείς νὰ δεχθῆ καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ὅμως ἀπεποιήθη. Ἀλλὰ ὁ μᾶλλον πολύκροτος τῶν λογίων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξε βεβαίως ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ βραδύτερον περιβληθεὶς καὶ αὐτὸ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἀναγκασθεὶς ἔπειτα τῷ 1355 νὰ παραιτηθῆ τοῦ θρόνου καὶ μονάσας ἔγραψε μακροτάτην τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορίαν, ἣτις κυρίως εἰπεῖν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας ἀπολογία καὶ ἐγκώμιον. Καὶ ἀνεδείχθη μὲν πρακτικώτερος ὄλων τῶν τότε λογίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ ἐμπειρία αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλαρχίαν, συνετέλεσεν εἰς τὴν αὕξησιν τῶν δημοσίων συμφορῶν πολὺ μᾶλλον ἢ ἡ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἀπειρία. Ἄλλως τε τὸ ἐνεργὸν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ στάδιον δὲν ἤρχισεν εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Β' βασιλείας· ὥστε εἰς τὸ κυριώτατον τῆς βασιλείας ταύτης μέρος περὶ οὐ πρόκειται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὀμιλήσωμεν, ὀλίγον ἐκεῖνος ἢ οὐδόλως ἐπενήργησε, πρῶτιστοι δὲ τότε τοῦ βασιλέως σύμβουλοι καὶ φίλοι διετέλεσαν οἱ πρὸ τούτου μνημονευθέντες καὶ ἄλλοι τούτοις ὅμοιοι λόγιοι ἄνδρες. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν ἑλληνισταὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀξιότιμοι, ἀλλὰ σωτῆρες τοῦ κράτους ἐπιτήδειοι δὲν ἦσαν, ἅτε στερούμενοι τῆς τότε ἰδίως ἀναγκαίας στρατιωτικῆς ἐμπειρίας. Ἐὰν δὲ συγχρόνως ἀναλογισθῶμεν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀνδρονίκος ἦτο δεινότατος μὲν περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογίαν καὶ ἐξαιρέτως τὴν θεολογίαν, ἀλλὰ παντάπασιν ἀλλότριος τῆς ἀληθοῦς κυβερνητικῆς ἐπιστήμης, θέλομεν ἐκ προοιμίου νοήσει ὅλας τὰς συμφορὰς εἰς ὅσας παρεσύρθη τὸ κράτος τοιοῦτους ἔχον κυβερνήτας ἐν μέσῳ τοσοῦτων δυσχερῶν περιστάσεων. Ὁμολογοῦμεν ὅτι μετὰ τινος δισταγμοῦ θέλομεν καταδικάσει αὐτούς· διότι ἦττονες μὲν ὄντες τῶν πραγμάτων, ἅπερ ἐκλήθησαν νὰ διεξαγάγωσιν, ἂν ὅχι ἄλλο ὑπέθαλψαν ὅμως τοῦλάχιστον οἱ δυστυχεῖς τὴν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀναβίωσιν, ἣτις δὲν ἀπέβη ἀσυντελής εἰς τὴν κατὰ χρόνους μεταγενεστέρας πολιτικὴν

τοῦ ἔθνους ἀνάστασιν. Ἀλλὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, καθήκον εἶναι μὲν καὶ τὸ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐργάζεσθαι, πρῶτιστον ὅμως καθήκον εἶναι τὸ σώζειν τὰ παρόντα, οἱ δὲ μὴ ἐπαρκοῦντες εἰς τοῦτο παραβαίνουσι βεβαίως τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἐντολήν.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, διέλυσε τὴν ναυτικὴν τοῦ κράτους δύναμιν, ὡς πρόξενον περιττῆς δῆθεν δαπάνης ἀφ' ἧς ἀπεβίωσεν ὁ κυριώτατος τοῦ κράτους πολέμιος, ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικός. Εἶδομεν ὅτι κατηνάλωσε τὰ εἰκοσιπέντε πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὰς μεταξὺ Ἰωσηφитῶν καὶ Ἀρσενιατῶν ἐριδας καὶ ὅτι κατέτριβεν οὕτω τὸν χρόνον εἰς ματαιοσχολίας καὶ ἀπεστέρει τὸν ἑλληνισμὸν τοῦ κυριωτάτου αὐτοῦ ὄπλου, ἐνῶ εἰς μὲν τὰ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας μεθόρια ἐκυφορεῖτο τὸ Ὄσμανικὸν κράτος, οἱ δὲ ἄλλοι Τουρκομανικοὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας δυνάσται κατεκυρίευσαν τὰ παράλια αὐτῆς καὶ ἐλήστευσαν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Καθ' ὅλα ταῦτα ἡ τοῦ Ἀνδρόνικου κυβέρνησις εἶναι βεβαίως ἄξια πάσης κατακρίσεως. Ἀλλ' ὅταν οἱ δυτικοὶ ιστοριογράφοι ἐπιρρίπτωσι πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῶν μετ' ὀλίγον ἐπελθόντων δυστυχημάτων εἰς μόνους τοὺς ἡμετέρους, λησμονοῦσιν ὅτι τῆς εὐθύνης ταύτης μετέχουσιν οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν καὶ ἱεράρχαι· καὶ τί λέγομεν μετέχουσι; λησμονοῦσιν ὅτι ἀληθεῖς πρωταίτιοι ὄλων τούτων τῶν συμφορῶν ὑπῆρξαν οἱ ἡγεμόνες ἐκεῖνοι καὶ ἱεράρχαι, οἵτινες κατεσπάραξαν τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ ἐξηκολούθουν νὰ τὸ κατασπαράττωσι καὶ νὰ τὸ ἀπειλῶσιν ἀδιακόπως. Μήπως καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ Ἀνδρόνικος Β' δὲν ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀναλίσκῃ τὰς τελευταίας αὐτοῦ δυνάμεις ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Λομβαρδικῶν οἰκῶν καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Φράγκους; Μήπως τῷ 1294 δὲν ἐδέησε νὰ περιπλακῆ εἰς μακρὸν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς πόλεμον, ὅστις δὲν κατέπαυσεν εἰμὴ τῷ 1303 διὰ νέας τοῦ κράτους κολοβώσεως; Μήπως ἐνῶ οἱ πολέμοι οὗτοι ἐστρατοπέδευον ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, οἱ δημογενεῖς αὐτῶν καὶ οἱ ὁμόθησκοι δὲν παρεσκεύαζον ἀδιαλείπτως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ δυτικῇ Εὐρώπῃ νέας ἐκστρατείας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὀλοσχεροῦς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καταλύσεως, καὶ δὲν ἠνάγκαζον τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν νὰ ἐφιστῶσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν μᾶλλον πρὸς δυσμὰς ἢ πρὸς ἀνατολάς; Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Πάπα Ἰν-

νοκεντίου Γ', ὅστις προκηρύττων νέαν κατὰ Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίαν, τῆς ὁποίας ἡγεμῶν ἐμελλε νὰ ἦναι ὁ τοῦ Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ υἱὸς καὶ διάδοχος Κάρολος ὁ Β', ἔγραφε πρὸς ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως τῷ 1304, ὅτι «ὅταν ἀναλογισθῆτε ὑποῖον αἷσχος προξενεῖ ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία οὐ μόνον εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν, ὅταν γνωρίσητε τὴν πρὸς ἡμᾶς περιφρόνησιν της, ὅταν πληροφορηθῆτε τὸ μῖσος αὐτῆς καὶ τὰς δογματικὰς πλάνας, τότε θέλετε θράξει καὶ ἄνευ τῆς προτροπῆς ἡμῶν τὰ ὄπλα κατ' αὐτῆς καὶ μετὰ ζήλου θερμοτάτου ἀγωνισθῆ ὑπὲρ τῆς πίστεως;» Ἡ πῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ Κλήμεντος Ε', ὅστις μετὰ δύο ἔτη ὑπέσχετο μὲν εἰς πάντας, ὅσοι ἤθελον στρατεύσει καθ' ἡμῶν τῶν σχισματικῶν, τὴν αὐτὴν τῶν ἀμαρτιῶν συγχώρησιν, ἧς ἤθελον ἀξιωθῆ, ἐὰν ἀπέσπων ἀπὸ τῶν Τούρκων τοὺς ἱεροὺς τόπους, ἀπήλλαττε δὲ τοὺς σταυροφόρους, ὅσοι ἤθελον κατακτήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν τῆς ὑποσχέσεως, ἣν ἔδωκαν νὰ μὴ ἀγωνισθῶσιν εἰμὴ πρὸς λύτρωσιν τοῦ ἁγίου τάφου; Δὲν ἐτύφλωτον λοιπὸν οἱ ἡμέτεροι πρὸς τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν κινδύνους, ἀλλὰ καὶ οἱ Δυτικοί· ἢ μᾶλλον οἱ ἡμέτεροι, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει, ἠγωνίσθησαν μέχρι τινὸς κατὰ τῶν Τούρκων, εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι τι διὰ τὴν καταπίεσιν τῆς Δύσεως οὐδὲν ἦττον ἢ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν παραλυσίαν, ἐνῶ οἱ Δυτικοὶ οὐ μόνον κατὰ τῶν Τούρκων δὲν ἠγωνίσθησαν τότε, ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν παραλυσίαν, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐξάντλησιν ὄλων τῶν ὑλικῶν ἡμῶν δυνάμεων.

Τῶντι περὶ τὸ 1300 ὁ Ἀνδρόνικος Β' ἐνόμισε τελευταῖον ἀπαραίτητον νὰ πράξῃ τι καὶ κατὰ τῶν ἀπ' ἀνατολῶν πολεμίων· οὐχὶ κατὰ τοῦ Ὀσμάν, ὅστις, ὡς προείπομεν, δὲν ἐφαίνετο ἔτι ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἐπιλοίπων τουρκομανικῶν δυναστειῶν, τῶν ὁποίων αἱ περὶ Μαϊάνδρον ἰδίως ἐπιδρομαὶ ἦσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος σπουδαιότεραι. Καὶ ἀντετάχθησαν μὲν, ὡς φαίνεται, ἔτι ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων εἰς τὰς χώρας ἐκείνας πρὸς τοὺς πολεμίους, ὃ τε νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν Λυδία διατρίβων, καὶ ὁ τούτου φίλος Μιχαὴλ Στρατηγόπουλος, ἀνὴρ ὀνομαστὸς διὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν· ἀλλ' ὁ Πορφυρογέννητος διαβληθεὶς εἰς τὸν ἀδελφόν, ὡς ἐπιβου-

λεύων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, εἶχε φυλακισθῆ πρὸ ὀλίγου μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου, ὥστε ἡ κατὰ τῶν Τούρκων στρατηγία ἀνετέθη εἰς ἕτερόν τινα νέον στρατηγόν, τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν. Ὁ Φιλανθρωπηνός ἦτο ἀνὴρ ὀραστήριος καὶ ἰκανός. Τὸ κύριον ἔρεισμα τοῦ στρατοῦ, ὃν ἐκ τοῦ προχείρου συνεκρότησεν, ἦσαν τριςχίλιοι περίπου Κρήτες, καὶ ἐν μέρει αὐτοὶ ἐκεῖνοι, ἐν μέρει ἀπόγονοι ἐκείνων, οἵτινες περὶ τὸ 1278 ἀποδημήσαντες ἐκ τῆς πατρίδος, ἵνα μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν Ἑνετικὴν κυριαρχίαν, ἦλθον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Χορτάτζην (σελ. 126) καὶ κατεστάθησαν σὺν γυναῖξί καὶ τέκνοις εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τοῦ βασιλέως οἰκήσεις καὶ ἐτησίους μισθοὺς. Πλὴν τούτων δὲ ἐστρατολόγησεν ὁ Φιλανθρωπηνός καὶ τουρκικὰ τινα στίφη, τὰ ὑποῖα δὲν ἐδίσταζον νὰ ὑπηρετῶσι τὸν πλειοδοτοῦντα, καὶ οὕτω ἀπαρτίσας δύναμιν ἀποχρῶσαν, ἔπραξεν ἔργα γενναῖα καὶ ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις. Δυστυχῶς ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ, παντάπασι παρημέλησεν αὐτὸν καὶ οὐδόπως ἐπεχορήγει αὐτῷ τοὺς ἀπαραιτήτους πόρους· ὥστε, ὁ Φιλανθρωπηνός, ἵνα συντηρῆ τὸν στρατὸν ἠναγκάζετο νὰ ἐπιτρέπη αὐτῷ τὴν λεηλασίαν τῶν ἀνακτωμένων πόλεων. Συναισθανθεὶς δὲ ἐπὶ τέλους τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος ἐζήτησε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ὅμως ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τοῦτο, οὔτε τὴν παραίτησιν ἀποδεξάμενοι οὔτε χρήματα πέμψαντες. Ἐντεῦθεν δυσαρεστηθεὶς ὁ στρατηγός ἐστάσισε καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' ὁ στρατηγός τῆς Λυδίας Λιβαδάριος, προσοικειωθείς τὸς περὶ τὸν Φιλανθρωπηνόν Κρήτας συνέλαβεν αὐτὸν καὶ ἐτύφλωσε. Καὶ ὁ μὲν Λιβαδάριος ἐβραβεύθη τούτου ἕνεκα προχειρισθεὶς μέγας στρατοπεδάρχης· ἀλλ' αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαι ἔπαθον τὰ πάνθ' ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, διότι ὁ στρατὸς τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ διελύθη, ἅμα ἀποβαλὼν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Ἡ Καταλανικὴ Ἑταιρεία.

Ὁ Ἀνδρόνικος Β', οὔτε ἔχων οὔτε ἐπιτήδειος ὢν νὰ παρασκευάσῃ ἕτερον στρατὸν, κατέφυγεν ἤδη εἰς συμμάχους, οἵτινες ἀπέβησαν ὀλε-

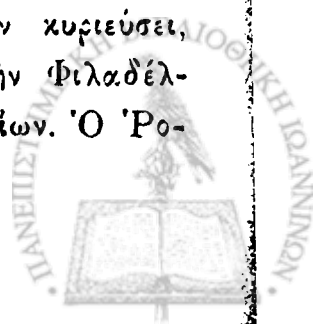

Θριώτεροι τῶν ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους ἐκλήθησαν νὰ πολεμήσωσιν. Ὅτε πρὸ εικοσαετίας ὁ τῆς Ἀραγωνίας Πέτρος, ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς στάσεως ἣτις καλεῖται Σικελικὸς ἐσπερινὸς, ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐξερράγη μεταξὺ τῶν δύο τούτων οἰκῶν πόλεμος μακρὸς διαρκέσας μέχρι τοῦ 1302. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ὁ Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Φρειδερίκος, εἶχον συγκροτήσει πολυάριθμον μισθοφορικὸν στρατὸν ἐξ Ἰσπανῶν, οἵτινες ἐπεκαλοῦντο ἰδίως Καταλανοὶ, Ἀραγώνιοι καὶ Ἀλμογάβαροι. Καὶ οἱ μὲν Καταλανοὶ καὶ Ἀραγώνιοι κατήγοντο ἐκ τῶν ὁμωνύμων τῆς Ἰσπανίας χωρῶν, τῆς Καταλωνίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας· οἱ δὲ Ἀλμογάβαροι, τοὺς ὁποίους οἱ ἡμέτεροι χρονολογοὶ ὀνομάζουσιν Ἀμογαβάρους, ἦσαν ὄρεινοὶ τῆς Ἰσπανίας κάτοικοι, ἡμιβάρβαροι μὲν ἀλλὰ γενναϊότατοι, καὶ εἰθισμένοι ἀνέκαθεν ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν νὰ πολεμῶσι πάντας τοὺς ξένους τῆς χερσονήσου ἐκείνης δυνάστας ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῶν Ἀράβων. Ὅτε δὲ τῷ 1302 συνωμολογήθη μεταξὺ τοῦ Καρόλου Β' τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ καὶ τοῦ Φρειδερίκου Β' τοῦ Ἀραγωνικοῦ εἰρήνη, δι' ἧς ὁ πρῶτος ἐξεχώρησε τῆς Σικελίας ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, οἱ μισθοφόροι ἐκεῖνοι ἐζήτησαν τύχην ἀλλαγῆ. Αἱ περιστάσεις ἦσαν εἰς τοῦτο ἐπιτηδειόταται. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ μισθοφορικοῦ ὄχλου ὅστις ἐμελλε νὰ ἦναι τοῦ λοιποῦ βάρος ἀχρηστον καὶ ἐπικίνδυνον εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ὁ ἀντιναύαρχος τῆς Σικελίας Ρογέρος Δεφλῶρ ἤθελεν ὡσαύτως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ μὲν ἵνα ἀυξήσῃ τὸν πλοῦτον ὃν ἐπορίσατο διὰ τῶν προτέρων ἐπιχειρήσεων, τὸ δὲ ἵνα διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν, τοῦ ὁποίου εἶχε σφετερισθῆ ἄλλοτε οὐκ ὀλίγα χρήματα. Τελευταῖον ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε χρεῖαν μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Ρογέρος προέτεινεν αὐτῷ τὰς ὑπηρεσίας του, καὶ γενόμενος δεκτὸς παρέστη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1302, (ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἐλήστευσε τὴν Κέρκυραν) εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ 36 πλοίων καὶ 6,000 ἀνδρῶν. Ἐκ τούτων ἐπτὰ μὲν γαλέραι καὶ διςχίλιοι ἄνδρες εἶχον μισθωθῆ ὑπ' αὐτοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ πλοῖα καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῶν ἄνδρες εἶποντο ὑπὸ διαφόρους ἄλλους ἀρχηγούς, ὧν ὁ ἐπιφανέστατος ἦτο ὁ Φερνάνδος Χιμενές. Καὶ ἐκάλει μὲν ὁ στρατὸς οὗτος ἑαυτὸν Ἑταιρείαν, ἧς τὰ διάφορα τμήματα ἦσαν αὐτοτελῆ καὶ αὐθύπαρκτα, ἀλλ' ὅμως οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀνεγνώριζον ἐκουσίως τὴν τοῦ Ρογέρου ἡγεμονίαν, καίτοι μὴ ὑπακούοντες πάν-

τοτε ἀκριβῶς εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Διὰ τε λοιπὸν τὴν πολυαρχίαν καὶ τὰ ἀτίθασσα ἦθη τῶν μισθοφόρων τούτων, εὐκόλον ἦτο νὰ προῖδῃ τις, ὅτι κάκιστα ἔπραξεν ὁ Ἀνδρόνικος ἀποθεξάμενος τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν καὶ ὅτι ἔμελλον βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας ν' ἀποβῶσι πρόξενοι. Ὁ Ἀνδρόνικος ἐπροςπάθησε νὰ προσοικειωθῇ πρὸ πάντων τὸν Ῥογέρον, δούς αὐτῷ σύζυγον τὴν ἐγγόνην αὐτοῦ Μαρίαν καὶ ἀναγορεύσας αὐτὸν μέγαν δούκα, ἦτοι ἀρχιναύαρχον τοῦ βασιλικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας περιεποιήθη διὰ δώρων καὶ πανηγύρεων, εἰς δὲ τὸν στρατὸν προκατέβαλε τεσσάρων μηνῶν μισθοὺς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἐμπόδισαν τοὺς Καταλανοὺς (διότι ὑπὸ τοῦτο κυρίως τὸ ὄνομα εἶναι γνωστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ μισθοφόροι οὗτοι) νὰ ἔλθωσιν εἰς ῥήξεις αἱματηρὰς πρὸς τοὺς ἐν Γαλατῶ Γενουαίους, ὥστε ἀπαραίτητον κατέστη νὰ διαπεραιωθῶσιν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Ἀσίαν, καὶ κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1303 ἀπῆλθον τῶντι εἰς Κύζικον, τῆς ὁποίας τὰ περίχωρα ἐδῆοῦντο ὑπὸ τοῦ Τουρκομανικοῦ δυνάστου τῆς Μυσίας Καρασῆ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν χειμῶνι δὲν ἠδύναντο νὰ στρατεύσωσι, διενεμήθησαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν πολιτῶν, οἵτινες ὑπεχρεώθησαν νὰ παρέχωσιν αὐτοῖς πᾶν τὸ ἀνγκαῖον, μέλλοντες ν' ἀποζημιωθῶσι διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν Κυζίκῳ ταύτην παραχειμασίαν οἱ Καταλανοὶ «πόλλ' ἄττα τῶν χαλεπῶν κατεπράττοντο, χρήματα ἐκλέγοντες, βίους ἀρπάζοντες καὶ γυναῖξιν ἀνθρώπων ἐπιχειροῦντες.» Πλὴν δὲ τούτου ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ', ἀποτροπιαζόμενος τὸν Ῥογέρον, ἀντέπραπτεν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ πατρὸς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ βαρεῖαν ἐπέβαλε χρηματικὴν ποινὴν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παρακειμένων Πηγῶν, διότι ἠνέωξαν τὰς πύλκας αὐτῶν εἰς τοὺς ξένους τούτους. Ἐν ἀρχῇ δὲ ἀπριλίου τοῦ 1300 περιῆλθον οἱ Καταλανοὶ εἰς διένεξιν πρὸς ἐτέρους τινὰς τοῦ κράτους μισθοφόρους, τοὺς Ἀλανοὺς, οἵτινες ἔμελλον μὲν νὰ στρατεύσωσι μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων, ἦσαν δὲ ὅλως ἀφωσιωμένοι πρὸς τὸν Μιχαήλ. Καὶ ὡς ἐκ τῆς διενέξεως ταύτης ἐγένετο εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κυζίκου συμπλοκὴ καθ' ἣν ἐφονεύθη ὁ υἱὸς τοῦ τῶν Ἀλανῶν ἡγεμόνος Γεωργίου.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τούρκοι οὐ μόνον τὴν Τρίπολιν εἶχον κυριεύσει, ἀλλὰ ἐπολιόρκουν ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Σὶρ τοῦ Κέρμιαν καὶ τὴν Φιλαδέλφειαν, τὸ μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνικῶν φρουρίων. Ὁ Ῥο-

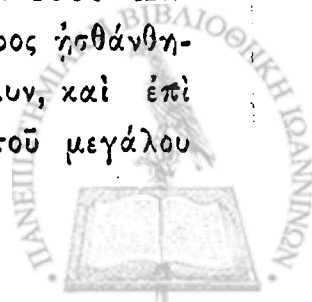

γέρος στρατεύσας τελευταῖον περὶ τὰ μέσα μαΐου ἐξωλόθρευσε μὲν περὶ Γέρμην ἐν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ κατατροπώσας τὸν Ἀλῆ Σιρ περὶ Αὐλακα ἠνάγκασε μὲν αὐτὸν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας, εἰσῆλθε δὲ εἰς αὐτὴν ἐν θριάμβῳ. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ κατὰδιώξῃ τὸν Κέρμιαν καὶ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἀπῆλθε πρὸς μεσημβρίαν, διὰ Νυμφαίου, Μαγνησίας, Θυραίων, Ἐφέσου καὶ Ἀναΐας πρὸς τὴν Λυκίαν, κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μικρὰς τινὰς πρὸς τοὺς ἡγεμόνας Σαροῦ Χάν καὶ Ἀἰδδὶν συμπλοκάς, μέχρις οὗ κατὰ αὐγούστον διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Ἀναΐαν, Ἐφεσιν, Πυργίον καὶ Φιλαδέλφειαν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ στόλου ἀπελθὼν κατὰ τῆς Χίου, τῆς Λέσβου καὶ τῆς Δήμου ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ κατέφευγον πολλάκις εἰς τὰς νήσους ταύτας, ἐλήστευσεν αὐτάς, καὶ ἐλεηλάτησε τῇ 18 αὐγούστου τὴν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀνήκουσαν Κέω, ὅπερ φυσικῶ τῷ λόγῳ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐνετικῆς πολιτείας διὰ τὴν παραβίασιν τῆς εἰρήνης. Ἐν γένει δὲ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ἔπασχον ἐξ ἴσου ἐκ' τῆς ὑπεροψίας τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν πλεονεξίας, ὅστις ἐπέβαλλεν ἀπανταχοῦ ὑπερόγκους χρηματικὰς εἰσφοράς. Καὶ μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, ἐβουλεύθη νὰ ἰδρύσῃ ἴδιον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος, ἐπὶ δὲ τούτῳ ἠὔξησε μὲν τὸ πλῆθος τῶν μισθοφόρων αὐτοῦ, ἐπεχείρησε δὲ νὰ προσοικειωθῇ καὶ Ἑλληνας τινὰς ἄρχοντας ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς περὶ τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων καταπίεσεως. Ἀλλ' ἐὰν ἤλπισαν, ὅτι συντασσόμενοι μετὰ τοῦ Ρογέρου θέλουσιν ἀπαλλαγῆ τῶν τοιούτων δεινῶν, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον ὅτι ἠπατήθησαν. Εἰς τῶν ἐλλήνων τῶν συνεννοηθέντων μετὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Ρογέρου ὑπῆρξε καὶ ὁ ἄρχων τῆς Μαγνησίας Ἀτταλειώτης, ὅστις κλείσας τὰς πύλας τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ καταλάβῃ αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος ἀρχηγὸν καὶ ἀποκρούσας τοὺς Τούρκους, προσεκάλεσε τὸν Ρογέρον νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο φρούριον καταλανικὴν φρουράν. Μετ' ὀλίγον ὅμως συνέβησαν αὐτόθι ῥήξεις, οἱ κάτοικοι ἐφόνευσαν τοὺς Καταλανοὺς καὶ ἐλήστευσαν τοὺς αὐτόθι ἐναποταμιευμένους θησαυροὺς τοῦ Ρογέρου· ὁ δὲ ἀπεφάσισε μὲν νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος νοήσας τελευταῖον, ὅτι, ἀντὶ νὰ κατορθώσῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν Τούρκων διὰ τῶν μισθοφόρων τούτων, ἐξ ἐναντίας ὑπερηύξησε τὰ δεινὰ τῆς μικρᾷς Ἀσίας, διέταξε τὸν μέγαν δούκα νὰ ἐπι-

στρέψη εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ νὰ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ στρατοῦ, ὃν παρεσκεύαζε περὶ Ἀδριανούπολιν ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαήλ, ἵνα ἀντιπεξέλθῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Ῥογέρος ἐβράδυνε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην, πρὸ πάντων διότι ἤθελε νὰ ἀνακτήσῃ τοὺς θησαυροὺς τοῦ ἄλλ' οἱ Ἄλανοὶ, χωρισθέντες ἀπὸ αὐτὸν, ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν τῶν πόλεων καὶ κωμῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας δι' ἴδιον λογαριασμόν, ἡ δὲ Μαγνησία δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ κυριευθῆ, ὥστε ὁ Ῥογέρος ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα τοῦλάχιστον εἰσπράξῃ τοὺς καθυστεροῦντας τῆς ἐταιρείας μισθοὺς, καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει συγχρόνως εὔρει ἀφορμὴν νὰ πορισθῆ νέους θησαυροὺς ἀντὶ τῶν ἀπολεσθέντων. Ὄθεν διεπεραιώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1304 εἰς Εὐρώπην, κατέλαβε τὴν θρακικὴν χερσόνησον, διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Καλλίπολιν, Αἰγὸς ποταμοὺς, Σηστὸν καὶ Μάδυτον, καὶ, ἀπελθὼν ἔπειτα αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπῆτησε τριακοσίας χιλιάδας ὑπερπύρων ἧτοι περὶ τὰ 15,000,000 σημερινῶν δραχμῶν. Ἀλλὰ τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν· ἡ μικρὰ Ἀσία ἐλεεινῶς λεηλατηθεῖσα ὑπὸ Τούρκων, Καταλανῶν καὶ Ἀλανῶν, οὐδένα ἠδύνατο νὰ παράσχῃ πόρον αἰ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἠπειλοῦντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ δὲ συμβασιλεὺς τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαήλ εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ νομισματοκοπήσῃ αὐτὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὰ κειμήλια. Ὄθεν ὁ Ῥογέρος δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ἐλάχιστον τοῦ ἀπαιτηθέντος ποσοῦ μέρος, καὶ τοῦτο εἰς κίβδηλα χρυσᾶ νομίσματα· οἱ δὲ τοιοῦτοτρόπως πληρωθέντες ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ κραυγάζωσι κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι λεηλατοῦντες τὴν πέριξ χώραν.

Ἐν τούτοις ἡ φήμη τῆς δαψιλοῦς λείας, ἣν οἱ Καταλανοὶ ἐπορίσαντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, προεκάλεσε τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ἀφιξιν νέων τυχοδιωκτῶν. Ἐτι κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1303 εἶχε προσέλθει πρὸς τὸν μέγαν δούκα ὁ Βερεγγάριος Ῥοκαφόρτε μετὰ διακοσίων ἰππέων καὶ χιλίων πεζῶν. Μικρὸν δὲ πρὶν ἢ ὁ Ῥογέρος ἀνακάμψῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄλλος ἐπίσημος πολέμαρχος, ὁ Βερεγγάριος Ἐντένζα, μετὰ 9 πλοίων, 300 ἰππέων καὶ 1000 Ἀλμογαβάρων, ἧτοι πεζῶν. Ὁ τε Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Ῥογέρος ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῶσι τὸν νέον τοῦτον ἔπηλυν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὁ μὲν Ῥογέρος παρεχώρησεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου

δουκός, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνεγνώρισε τὸν Ἐντένζα ὡς μέγαν δοῦκα. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἤθελον μᾶλλον χρήματα ἢ ἀξιώματα, χρήματα δὲ δὲν ὑπῆρχον· καὶ πῶς νὰ ὑπάρχωσιν, ἀφοῦ ὁ Ἀνδρόνικος ἀπέδειξεν εἰς τὸν Ἐντένζα δι' ἐπισήμων ἐγγράφων, ὅτι οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ εἶχον ἤδη εἰσπράξει ἀπὸ τὸ κράτος ἐν ἑκατομμύριον χρυσῶν, ὅπερ ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 50,000,000 περίπου δραχμῶν. Καὶ ὡς ἂν μὴ ἤρκουν οἱ λεγόμενοι οὗτοι ἐπίκουροι, προσῆλθον μετ' ὀλίγον καὶ ἕτεροι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φρειδερίκος ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει κατορθωμάτων τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ καὶ ἔστειλεν ἐπὶ τούτῳ τῷ 1305 πρὸς τὸν Ῥογέρον μετὰ τινῶν πλοίων τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἀλφόνσον. Σημειωτέον δὲ, ὅτι, τούτων γινομένων, οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν αὐθις τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδέλφειας ἐν ἔαρι τοῦ 1305. Ὁ Ἀνδρόνικος λοιπὸν βλέπων ἑαυτὸν ἀπανταχόθεν κινδυνεύοντα, ἀνήρτησε πάλιν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν Ῥογέρον, ἀνηγόρευσε αὐτὸν καίσαρα ὑποσχόμενος θημῶνας χρυσοῦ καὶ τὴν κυριαρχίαν ἀπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας (ἐξαιρουμένων δηλαδὴ τῶν πόλεων), ἐὰν ἐπέιθετο νὰ σώσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν. Ἄλλ' ὁ Ῥογέρος ἀπῆτει πρὸ πάντων χρήματα, καὶ μόνον ἀφοῦ κατῴρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τεσσάρων μηνῶν καθυστεροῦντας μισθοὺς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρὶν ὅμως πράξῃ τοῦτο ἠθέλησεν, ἄδηλον πόθεν κινούμενος, νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἐδρεύοντα συμβασιλέα Μιχαήλ Θ' τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε βεβαίως τὴν δυσμενῆ πρὸς αὐτὸν διάθεσιν. Ἐπορεύθη λοιπὸν πρὸς αὐτὸν μετὰ τριακοσίων ἰππέων, ἀλλ' ἐκεῖ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀλανῶν, Γεωργίου, τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς εἶχε θανατωθῆ ἐν Κυζίκῳ· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ πάντες οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Ῥογέρου πλὴν τριῶν ἰππέων, οἵτινες διασωθέντες εἰς Καλλιπόλιν ἀνήγγειλαν τὴν προδοσίαν. Ἐντεῦθεν ἡ ἔταιρεία ἀγανακτήσασα ἔσφαξε μὲν ἀμέσως τοὺς πλείστους τῆς Καλλιπόλεως κατοίκους μὴδ' αὐτῶν φειδομένη τῶν νηπίων, ἐκῆρυξε δὲ ἀναφανδὸν πόλεμον κατὰ τοῦ κράτους ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Βερεγγάριον Ἐντένζα, ὁρμωμένη δὲ ἀπὸ τοῦ ὄχυροῦ ἐκείνου φρουρίου ἐπεχείρησε τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς περίξ χώρας, καὶ τῇ 28 μαΐου ἐκυρίευσεν ἐξ ἐφόδου τὴν Πέρινθον, τῆς ὁποίας ἠβηδὸν ἔσφαξε τοὺς κατοίκους· ἀλλὰ καὶ τῆς περίξ χώρας, οἱ θηριώδεις ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἢ ἐκτεινον ἢ ἐλαφυροπῶλουν πάντας, ὅσοι δὲν ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσιν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπό-

λεως. Τότε ὁ ἀπηλπισμένος Ἀνδρόνικος ηὐτύχησε νὰ λάβῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἀξιόλογόν τινα γενουητικὴν ναυτικὴν μοῖραν, ἣτις ἐπιπεσοῦσα κατὰ τε τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ τῶν Καταλανῶν, συνέλαβε μὲν αἰχμάλωτον τὸν Ἐντένζα καὶ ἀπήγαγεν εἰς Γένουαν, ἐξωλόθρευσε δὲ σχεδὸν τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τὸν δὲ πεζὸν στρατὸν ἐπὶ τοσοῦτον κατετρόπωσεν, ὥστε δὲν διεσώθησαν ἐξ αὐτοῦ εἰμὴ 206 ἵππεις καὶ 1256 Ἀλμογάβαροι. Οὐδὲν ἦττον οἱ περιλιπόμενοι οὗτοι ἀναγορεύσαντες ἀρχηγὸν τὸν Βερεγγάριον Ῥοκαφόρτε καὶ ἐνισχυθέντες διὰ Τούρκων μισθοφόρων, οὓς προσέλαβον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των, ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν εἰς Καλλιπόλιν καὶ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκεῖ καθ' ἀπάσης ἐν ἀνάγκῃ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους. Τῶντι ὁ συμβασιλεὺς Μιχαήλ Θ', ὅστις δὲν ἔστερεῖτο προσωπικῆς ἀνδρείας, ὤρμησε κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ συγκειμένου ἐξ Ἀλανῶν, Τούρκων, Βλάχων καὶ Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας· ἀλλ' ἐνίκηθη καὶ πληγωθεὶς μόλις διεσώθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐντεῦθεν πᾶσα ἡ παραλία τῆς Προποντίδος παρεδόθη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νικητῶν. Ἐν Ῥαιδεστῶ, ὅπου εἶχον θανατωθῆ προηγουμένως Καταλανοὶ τινες, ἔσφαξαν οἱ ὁμογενεῖς αὐτῶν πρὸς ἀντεκδίκησιν ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας· ἐπειτα δὲ ὠρίσθη ἡ πόλις αὕτη, διὰ τὸ ἐπίκαιρον τῆς θέσεώς της, ὡς κύριον τοῦ στρατοῦ ὀρμητήριον, ἡ δὲ Καλλιπόλις παρέμεινεν ὡς τις ἀκρόπολις αὐτοῦ, ἐν ἣ ὁ Μουντάνερ, ὁ γράφας ἀξιωμαθὸν χρονογραφίαν τῆς ὅλης ταύτης τραγωδίας, διωρίσθη διοικητῆς καὶ διαχειριστῆς τῶν τῆς ἐταιρείας θησαυρῶν, ἀποθηκῶν καὶ ναυπηγίων. Μετ' ὀλίγον ὁ Ῥοκαφόρτε προσέλαβε νέους Τούρκους ἐπικούρους περὶ τοὺς 5,000 ἄνδρας, καὶ Τουρκοπῶλους τινάς, καὶ ἐπεχείρησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς πρωταιτίους τοῦ θανάτου τοῦ Ῥογέρου Ἀλανοῦς, οἵτινες τότε, χωρισθέντες ἀπὸ τοῦ Μιχαήλ, ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν δι' ἴδιον λογαριασμὸν καὶ ἐμελέτων νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βουλγαρικὴν ὑπηρεσίαν. Οἱ Ἀλανοὶ, προσβληθέντες περὶ τὰ τῆς Βουλγαρίας σύνορα, ἐντελῶς κατετρόπωθησαν· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Γεώργιος ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ, αἱ δὲ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξηνδραποδίσθησαν. Τὸ δὲ χεῖριστον, ἐπειδὴ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔστερήθησαν ὡς ἐκ τούτου τοὺς ἀρίστους τῶν μισθοφόρων αὐτῶν, οἱ Καταλανοὶ οὐδεμίαν ἀπήντησαν ἔκτοτε ἐν τῇ Θράκῃ ἀντίστασιν. Ὁ Μιχαήλ περιωρίσθη νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ Διδυμότειχον, τὸ Ἰσουρούλον καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν δι' ἰσχυρῶν φρουρῶν, πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χώρα ἐγκατε-

λείφθη εἰς τοὺς ἀγρίους ἐκείνους νικητάς. Ἀνεκδιήγητοι ὑπῆρξαν αἱ διαπραχθεῖσαι παρὰ τούτων ἐνταῦθα κακουργίαι κατ' αὐτὴν τῶν δυτικῶν τὴν ὁμολογίαν· αἱ πόλεις ἀλληλοδιαδόχως κυριευόμεναι, ἐλεηλατοῦντο καὶ κατηδαφίζοντο· ἐν μιᾷ μόνῃ ἐπιδρομῇ ἐσφάγησαν περὶ τοὺς 5,000 χωρικούς εἰς αὐτὰ τὰ πλησιέστατα τῆς πρωτευούσης περιχωρα· αἱ γυναικες καὶ οἱ παῖδες ἐξηνδραποδίζοντο, ἡ δὲ Καλλίπολις μετεβλήθη εἰς μέγα ἐμπορεῖον δούλων, ὅπου ἤρχοντο καὶ ἠγόραζον αὐτοὺς οἱ Τοῦρκοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οὕτως ἔζησαν οἱ Καταλανοὶ δύο ὅλα ἔτη ἐν Θράκῃ, 1305—1307, πράττοντες ὅ,τι ἤθελον, ἤθελον δὲ τὰ πάντα. Εἰς μάτην ὁ Ἀνδρόνικος ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις πρὸς αὐτούς· ὁ Ροκαφόρτε ἀπῆτει ὑπέρογκα, τὸ δὲ ταμεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ καὶ ἂν ἦσαν μέτρια. Τελευταῖον ὅμως ἡ μεγάλη ἐκείνη ληστρική συμμορία ἤρχισε νὰ κινδυνεύῃ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τῶν ἰδίων αὐτῆς καταχρήσεων. Συμποσθεῖσα αὐθις εἰς 6,000 Ἴσπανῶν καὶ 3,000 Τοῦρκων, εἶχεν ἀναγκὴν τροφίμων πολλῶν, πᾶσα δὲ ἡ μεταξὺ πρωτευούσης καὶ Σηλυβρίας γῶρα εἶχεν ἐρημωθῆ· καὶ ἐνῶ ὡς ἐκ τούτου πολλὴ προέκυψεν ἀμηχανία, ὁ Ἐντένζα, ἐλευθερωθεὶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων διὰ μεσιτείας τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συναγωνιστῶν καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διενέξεις μεταξὺ αὐτῶν, διότι οἱ μὲν πλείονες τούτων, καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ἡγεμόνα εἰμὴ τὸν Ροκαφόρτε, μετὰ δὲ τοῦ Ἐντένζα συνετάχθησαν πάντες οἱ Ἀραγωνιοὶ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους ὁ Φερνάνδος Χιμενές.

Εἰς ταῦτα δὲ τὰ δεινὰ προσετέθησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἕτερα. Εἶδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φρειδερίκος ἤθελε νὰ στρέψῃ πρὸς ἴδιον ὄφελος τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας τῶν Καταλανῶν, καὶ ἐπειδὴ ὁ προαποσταλεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐνταῦθα νόθος υἱὸς του οὐδὲν ἐπὶ τούτῳ κατώρθωσεν, ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ ἕτερον τινα ἐπισημότερον καὶ τολμηρότερον συγγενῆ του, τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φερδινάνδον. Ὁ Φερδινάνδος, προσελθὼν κατὰ μάρτιον τοῦ 1307 πρὸς τοὺς Καταλανοὺς μετὰ τεσσάρων πλοίων, ἀπῆτησε νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ μὲν Μουντάνερ, ὁ Ἐντένζα καὶ ὁ Χιμενές ὑπήκουσαν· ἡ δὲ Ροκαφόρτε ἀπῆντησεν, ὅτι δέχεται μὲν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Φερδινάνδον ὡς ἡγεμόνα τῆς ἐταιρείας, ἀλλ' ὄχι καὶ ὡς ἐπίτροπον τοῦ βασιλέως

Φρειδερίκου. Ὁ Ἰσπανὸς βασιλόπαις ἐδέχθη ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι βραδύτερον θέλει ἐπιτύχει τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν, καὶ παρηκολούθησε τὴν ἔταιρειαν ἀπελθοῦσαν τότε εἰς Μακεδονίαν, διότι ἡ χώρα ἐν ἣ διέτριβε, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκεσθῆ πλέον εἰς συντήρησιν αὐτῆς. Ἡ ἐκ τῆς θρακικῆς χερσονήσου ἀνάζευξις ἐγένετο ὡς ἐξῆς. Ὁ Μουντάνερ, καθαιρέσας πάντα τὰ αὐτόθι φρούρια, ἀπέπλευσε μετὰ 36 πλοίων (ἐν οἷς ἦσαν μόνον 4 γαλέραι), τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων καὶ τῶν προμηθειῶν, εἰς Χριστόπολιν, ὅπου ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ τὸν πεζικὸν στρατὸν, ἀναχωρήσαντα διὰ ξηρᾶς. Καθ' ὁδὸν ὅμως τὰ διάφορα τμήματα τοῦ πεζικοῦ τούτου στρατοῦ περιῆλθον εἰς ῥῆξιν, καθ' ἣν ἐφονεύθη μὲν ὁ Ἐντέντζα, ὁ δὲ Χιμενὲς κινδυνεύσας ὡσαύτως κατέφυγε μετὰ τριάκοντα ὁπαδῶν εἰς παρακείμενόν τι ἑλληνικὸν φρούριον. Ὁ βασιλόπαις ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους νὰ καταπαύσῃ τὴν αἱματοχυσίαν, ἀλλ' ἀφοῦ ἔπεσον 550 ἵππεῖς καὶ 500 Ἀλμογάβαροι. Τότε βλέπων τὴν τосαύτην ἐκείνην ἀναρχίαν, ἀπήτησεν αὐτοὺς, ὥστε ἡ ἔταιρεία νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν βασιλέα Φρειδερίκον· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ῥοκαφόρτε ἀπήνητησεν ἐκ δευτέρου, ὅτι δέχεται μὲν αὐτὸν ὡς ἀρχηγόν, ἀλλ' ὄχι ὡς ἐπίτροπον τῆς ξένης Σικελίας, ὁ Φερδινάνδος ἀπεφάσισε νὰ ἀναχωρήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Θάσον εὖρεν ἐκεῖ τὸν Μουντάνερ, ὅστις ὑπέσχετο αὐτῷ νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ Ῥοκαφόρτε, ἀφοῦ παραδώσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὸ φορτίον τὸ ὁποῖον μετεκόμιζε. Μηδὲν ὅμως καὶ οὗτος κατορθώσας, ἐπέστρεψεν εἰς Θάσον πρὸς τὸν βασιλόπαιδα, τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν τύχην. Καὶ τῶντι οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀφοῦ ἐφιλοξενήθησαν ὑπὸ τοῦ τότε Γενουαίου τῆς νήσου ἐκείνης δυνάστου Τεδισία Ζαχαρίου, ἀπέπλευσαν μετὰ τεσσάρων γαλερῶν καὶ δύο ἄλλων πλοίων, καὶ λεηλατήσαντες καθ' ὁδὸν τὸ Ἄλμυρὸν καὶ τὴν Σκόπελον, ἀπεβιβάσθησαν, παρὰ τὰς συμβουλάς τοῦ Μουντάνερ, εἰς Χαλκίδα. Ἐκεῖ ὅμως οἱ Ἐνετοὶ συνέλαβον αὐτούς τε καὶ τὰ πλοῖά των, τοὺς ἐλήστευσαν, καὶ ἔπειτα τὸν μὲν βασιλόπαιδα ἐπεμψαν αἰχμιάλωτον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, ὁ δὲ Μουντάνερ παρεδόθη εἰς τὸν Ῥοκαφόρτε, τυχῶν μὲν παρ' αὐτῷ τε καὶ τῷ στρατῷ φιλικῆς δεξιώσεως, ἕνεκα τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν, ἀναχωρήσας ὅμως πάλιν ἐκεῖθεν εἰς Σικελίαν. Ὁ δὲ ἄλλος τοῦ Ῥοκαφόρτε ἀντίπαλος, ὁ Χιμενὲς, κατέφυγε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον, συνεζεύχθη μίαν αὐτοῦ συγγενῆ, τὴν Θεοδώραν, καὶ ἀνηγορεύθη μέγας δούξ. Τελευταῖον ὁ Ῥοκαφόρτε αὐτὸς μετὰ τῆς πεζικῆς

αὐτοῦ στρατιᾶς κατέλαβε, μετοπώρω τοῦ 1307, τὴν χερσόνησον τῆς Κασσανδρείας καὶ ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ πρῶτον τὴν Χριστόπολιν καὶ ἔπειτα τὴν πλουσίαν καὶ ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην, ὠργάνωσε τακτικὴν λεηλασίαν τῶν πέριξ πόλεων, χωρῶν καὶ μονῶν, ληστεύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὰ τὰ μοναστήρια τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθωνος.

Τότε ὅμως ἐπῆλθον νέχι πάλιν ἀφορμαὶ διενέξεων. Παρεκτός τοῦ Φρειδερίκου τῆς Σικελίας ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῆ ἔκ τῶν πολεμικῶν πράξεων τῆς ἑταιρείας καὶ ὁ συγγενὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Κάρολος ὁ Βαλουᾶ, ὅστις ἐλογίζετο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, κληρονόμος δι' ἐπιγαμίας τῶν τοῦ τελευταίου Λατίνου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως δικαιοματῶν, τὰ ὁποῖα μετ' οὐ πολὺ μετεβιβάσθησαν, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, δι' ἄλλης πάλιν ἐπιγαμίας εἰς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον. Ὁ Κάρολος Βαλουᾶ λοιπὸν ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν πληρεξούσιόν του τὸν Θεοβάλδον Σεποῦν (Theobald de Ceroy), ὅστις κατέπεισε μὲν τὸν Ῥοκαφόρτε νὰ ὁμώσῃ πίστιν πρὸς τὸν Κάρολον καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ πράγματι δὲν ἀνέλαβεν ἔτι τὴν ἀρχηγίαν ταύτην, ἣν ἐξηκολούθει διεξάγων ὁ Ῥοκαφόρτε κατὰ τὰ ἴδια συμφέροντα καὶ μελετῶν νῦν μὲν νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης, νῦν δὲ νὰ συγγενεύσῃ διὰ κληδεστίας μετὰ τοῦ ἀσθενοῦντος καὶ ἄπαιδος δουκὸς Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β', ἵνα κληρονομήσῃ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τό τε δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἴσως αὐτὴν τὴν Μεγαλοβλαχίαν. Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς ταῦτα ἀντέπραπτεν ὁ Σεπούς, καὶ ἐντεῦθεν ἠῤῥξῆσεν ἡ μεταξὺ αὐτῶν διένεξις, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος, ὠφελούμενος καὶ ἔκ τῆς δυσαρεσκείας ἣν οἱ λοιποὶ τῶν Καταλανῶν ἠγεμόνες εἶχον κατὰ τοῦ Ῥοκαφόρτε ἔνεκα τῆς ἀφορήτου αὐτοῦ ἀύθαιρεσίας, συνέλαβε τὸν τελευταῖον τοῦτον καὶ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ φίλους καὶ ἀπέπεμψεν ἅπαντας εἰς Νεάπολιν, ὅπου ὁ Ῥοκαφόρτε ἐφυλακίσθη καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ τῷ 1309.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἑταιρεία ἔπαθεν εἰς Κασσανδρείαν ὅ,τι εἶχε παθεῖ προηγουμένως εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον· ἐπειδὴ πᾶσα ἡ πέριξ χώρα, ἐξαντληθεῖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς συντήρησιν τῶν Καταλανῶν, καὶ οὐ μόνον ἡ πολιορκία τῶν φρουρίων ἀπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ στρατὸς αὐτοκρατορικὸς ἤρχισε νὰ πιέζῃ τοὺς ληστὰς ἐκείνους

πάνταχόθεν, ἐδέησε νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, καὶ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1309 κατῆλθον ὑπὸ τὸν Σεποῦν εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀρμώμενοι κατέκτησαν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηναίων, ὡς θέλομεν βραδύτερον ἱστορήσει.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι τῶν παραδόξων ἐκείνων ἐπικούρων ἐντὸς τῶν χωρῶν τῶν ὑπαγομένων ἔτι εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ἐνταῦθα ἰπῶς νὰ μὴ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν τοσάκις κατὰ τῶν ἡμετέρων γενομένην κατηγορίαν, ὅτι, ἐνῶ φυσικοὶ ἡμῶν σύμμαχοι ἦσαν οἱ Δυτικοὶ, πολέμιοι δὲ φυσικοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἡμεῖς, ἀντὶ νὰ συμμαχήσωμεν μετὰ τῶν πρώτων κατὰ τῶν δευτέρων, ἀπ' ἐναντίας, ἀφίνοντες τοὺς Τούρκους νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἀσίαν, κατετρέβομεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πολεμῶμεν τοὺς δυτικούς; Ὅπόσον ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἀνυπόστατος, ἐλάβομεν πολλάκις ἤδη ἀφορμὴν νὰ τὸ ἀποδείξωμεν ἄλλ' οὐδέποτε ἴσως διεψεύσθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τρανότερον ἢ ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ Ἐταιρεία συνέκειτο ἐκ μαχητῶν τῆς Δύσεως. Ὁ Ἀνδρόνικος, κακῶς ποιῶν βεβαίως ἐδέχθη τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς, ἀλλὰ οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἐξεπλήρωσεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ὑποχρεώσεις· διότι παρεκτὸς τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἀρχηγούς τῶν Καταλανῶν, προχειρίσας τὸν μὲν Ῥογέρον, καίσαρα, τὸν δὲ Ἐντένζαν, μέγαν δούκα, κατέβαλλε τακτικῶς καὶ ἐνίοτε προκατέβαλλε τοὺς συμπεφωνημένους μισθοὺς, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον ἐπέτρεπον τοῦτο οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου. Πῶς ἀνταπεκρίθησαν εἰς τοῦτο οἱ ἐπίκουροι ἐκεῖνοι τῆς Δύσεως; Κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη, ἀφοῦ ἐπὶ μικρὸν ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Τοῦρκων, μετεχειρίσθησαν ὅλον τὸν λοιπὸν χρόνον εἰς τὸ νὰ λεηλατῶσι καὶ νὰ φονεύωσι τοὺς χριστιανούς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Ἀνδρόνικος ἠδυνήθη δι' ἐπισήμων ἐγγράφων νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἐν μόνῳ τούτῳ τῷ διαστήματι εἰσέπραξαν ἀπὸ τοῦ κράτους 1,000,000 χρυσῶν, ἰσοδυναμούντων πρὸς φρ. 11,200,000 καὶ σήμερον πρὸς 50 ἑκατομμύρια περίπου φράγκων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἔπειτα ὁ Ῥογέρος ἐδολοφονήθη ἐν Ἀδριανουπόλει, ὅπου εἶχε μεταβῆ, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν συμβασιλέα Μιχαὴλ Θ', ἀλλὰ τὴν δολοφονίαν ταύτην διέπραξεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀλανῶν Γεώργιος, τοῦ ὁποίου τὸν υἱὸν οἱ περὶ τὸν Ῥογέρον εἶχον σφάζει προηγουμένως ἐν Κυζίκῳ. Μὴ θέλοντες δὲ νὰ ἀρνηθῶμεν ἀπολύτως ὅτι ὁ Μιχαὴλ συνέπραξεν ἢ τοῦλάχιστον συνῆνεσεν εἰς τὴν κακουργίαν ταύτην, καὶ ἔτι

ὀλιγώτερον νὰ δικαιολογήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ἀγανακτήσεως, ἣν φυσικῶ τῷ λόγῳ συνησθάνετο ὁ νέος ἐκεῖνος ἡγεμὼν ἔνεκα τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν προξενουμένων εἰς τὸ κράτος συμφορῶν, παρατηροῦμεν, ὅτι βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο ἐντελῶς ἀμέτοχος τῆς πράξεως ἐκείνης, ἥτις ἠδύνατο μὲν νὰ δώσῃ ἀφορμὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εὐλογον εἰς ἰκανοποίησιν τινα καὶ ἀποζημίωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ δικαιολογήσῃ ποτὲ τὴν ἕμεσον διάλυσιν τῶν ὑποχρεώσεων, ὅσας οἱ Καταλανοὶ εἶχον ἀναλάβει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰς φοβεράς ἐκείνας ληστείας, σφαγὰς, θρώσεις καὶ παντὸς εἶδους βιαιοπραγίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τριετίαν ὅλην ἐξετραχηλίσθησαν ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα : ἦτο εὐλογον νὰ πιστεύσωσι πλέον οἱ ἡμέτεροι, ὅτι εἶναι δυνατὸν οἱ δυτικοὶ νὰ συμπράξωσιν ποτε εἰλικρινῶς μετ' αὐτῶν ;

Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι οὔτε εἶχον ἀνάγκην τινὰ νὰ πιστεύσωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν συνδρομὴν των καὶ ὅτι τὸ Ἀνατολικὸν κράτος, ὅσον καὶ ἂν ἐκολοβώθη ὑλικῶς, ὅσον ἐπισφαλῆ καὶ ἂν διήρχετο κρίσιν, ὅσον πολλοὺς καὶ ἂν εἶχε περὶ ἑαυτὸ πολεμίους, ἠδύνατο ἔτι νὰ σωθῆ καὶ νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν δι' ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων, ἐὰν εἶχεν ἡγεμόνας ἄλλους παρὰ τοὺς Παλαιολόγους. Τοῦτο δὲν τὸ λέγομεν ἡμεῖς· τὸ λέγουσιν οἱ σύγχρονοι, ὁ Γεώργιος Παχυμέρης καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, οἵτινες ὅσον καὶ ἂν ἐπεθύμουν νὰ οἰκονομήσωσι τὸν Ἀνδρόνικον, πολλαχοῦ ὅμως ὑποδεικνύουσιν, ὅτι ἂν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἦσαν ἀσθενεῖς, ἡ βασιλεία εἶχε τρόπον, ἅμα ἠθέλε, νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὰς καὶ νὰ καταστήσῃ ἀξιωμαχούς. Καὶ οὐ μόνον τῶν λογίων ἀνθρώπων ἡ γνώμη ἦτο τοιαύτη, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων ἡ πεποίθησις· διότι ὅτε μετὰ τὰς φοβεράς κακουργίας ὅσας οἱ Καταλανοὶ ἐπεχείρησαν περιχαρακθέντες ἐν τῇ θρακικῇ χερσονήσῳ, ὁ βασιλεὺς ἐπέμενε πάντοτε εἰς τὴν διὰ τῶν ξένων ἄμυναν καὶ ἰδίως τὴν διὰ τῶν ξένων ναυτικὴν ἄμυναν, δεινὴ ἐξηγέρθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατακραυγὴ κατὰ τῆς ἀτόπως προδιαταχθείσης διαλύσεως τοῦ ἐθνικοῦ στόλου, καὶ ὁ λαὸς ὁμοθυμαδὸν ἀθροισθεὶς ἀπήτει νὰ ἐξαρτυθῆ, αὐθις, ὅπως πάλι ποτὲ ὁ στόλος ἐκεῖνος, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ὁ πατριάρχης ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν στάσιν, δούς ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλει εἰσακουσθῆ ἢ πάνδημος ἐκείνη ἀπαίτησις, ὑπόσχεσιν ὅμως ἥτις δυστυχῶς δὲν ἐξετελέσθη. Ὅτι δὲ εὐλόγως ἐφρόνουν οὕτω οἱ τε λόγοιοι ἄνδρες καὶ ὁ

δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεδείχθη καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὁσάκις ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ τῆς ἀναθέτη ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τοὺς ξένους, ἐπέτρεπε τοὺς κατὰ τῶν πολεμίων ἀγῶνας εἰς ἡγεμόνας ἐγχωρίους ἰκανούς. Μήπως ὁ Ἀλέξιος Φιλανθρωπηνός δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς Τούρκους τῆς Ἀσίας καὶ δὲν ἤθελε πιθανώτατα κατισχύσει ὀλοσχερῶς αὐτῶν, ἐὰν ὁ Ἀνδρόνικος παρῆεν αὐτῷ ἐλάχιστον μέρος τῶν χορηγιῶν, ὅσας ἔπειτα κατησώτευσεν εἰς τοὺς Καταλανούς, τῶν ὑποίων γινώσκομεν ἤδη ὅποια ἀπέβησαν τὰ πρὸς τὸν τόπον εὐεργετήματα; Ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον τὰ πράγματα ἀπέδειξαν αὐθις, ὅτι ὑπῆρχον περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τὸ κράτος, ἥρκει νὰ θέλῃ καὶ νὰ ἡξεύρη νὰ μεταχειρίζεται αὐτούς.

Οἱ Καταλανοὶ εἶχον προσλάβει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ Τούρκους μισθοφόρους οὐκ ὀλίγους. Οἱ Τούρκοι οὗτοι, τελοῦντες ὑπὸ δύο ἀρχηγούς, τὸν Μελλῆκ καὶ τὸν Χαλίλ, ἐχωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῆς συμμορίας, μετὰ τὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα κάθοδόν της. Καὶ ὁ μὲν Μελλῆκ, ὅστις ἄλλοτε εἶχε δεχθῆ τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἔπειτα ὅμως ἐπανῆλθεν αὐθις εἰς τὸ μωαμεθανικὸν θρησκεῦμα, μὴ νομίζων ἀσφαλές νὰ λάβῃ αὐθις ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ, μετέβη παρὰ τῷ κράλῃ, ἦτοι ἡγεμόνι, τῆς Σερβίας, καὶ γενόμενος ὑπ' αὐτοῦ δεκτὸς ἐγκατεστάθη αὐτόθι μετὰ τῶν 1500 αὐτοῦ ὀπαδῶν, οἵτινες ἄλλως ἦσαν Τουρκοπῶλοι (σελ. 521 τοῦ τετάρτου τόμου) ἢ Τουρκόπουλοι, ὡς λέγει αὐτοὺς ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, ἦτοι Τούρκοι μὲν τὴν καταγωγὴν ἄνδρες, ἀλλὰ ἀσπασάμενοι τὴν χριστιανικὴν δίαίταν καὶ θρησκείαν. Οἱ δὲ κυρίως Τούρκοι ὑπὸ τὸν Χαλίλ τελοῦντες καὶ εἰς 1300 μὲν ἰππεῖς, 800 δὲ πεζοὺς συμποσούμενοι, ἐπεθύμησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἀσίαν ἐζήτησαν λοιπὸν καὶ ἔλαβον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐπιτούτῳ ἄδειαν καὶ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλουσι μετακομισθῆ μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου ἐπὶ ἐλληνικῶν πλοίων. Ἀλλ' ὁ στρατοπεδάρχης Συναχηρεῖμ, ὅστις ἀπεστάλη μετὰ 3,000 ἰππέων ἵνα ἐπιστατήσῃ τὴν διαθίβασιν ταύτην, βλέπων τοὺς Τούρκους ἀποκομιζοντας μεθ' ἑαυτῶν τσσαύτην ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους λείαν, ἐμελέτησε παρὰ τὰ συντεθειμένα νὰ ἀρπάσῃ αὐτὴν διὰ νυκτός, οἱ δὲ ὑπονοήσαντες τοῦτο κατέλαβον ἐν τῶν παρακειμένων φρουρίων τῆς Θρακικῆς χερσονήσου ἐν ἧ καὶ ἄλλοτε εἶχον διατρίψει, καὶ ἤρχισαν ἐκεῖθεν λεηλατοῦντες αὐθις τὴν περίξ χώραν. Ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς

καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ' ἠθέλησε νὰ τοὺς προσβάλη αὐτόθι, ἀλλ' ἔγων στρατὸν κακῶς ὠπλισμένον καὶ κακῶς ἡσχημένον, κατετροπώθη ὀλοσχερῶς. Ἀγωνισθεὶς μετὰ τὴν πρώτην τροπὴν νὰ ἀθροίσῃ τὸ διαλυθὲν στρατεύμα, οὐδένα εὔρε τὸν ἀκρώμενον καὶ ἀπελπισθεὶς παρηκολούθησε τοὺς λοιπούς, τεθλιμμένος καὶ δακρύων. Μόνοι οἱ στρατηγοὶ ἵνα δώσωσι καιρὸν εἰς τοὺς φεύγοντας νὰ σωθῶσι, παρέμειναν ἀντιπαλαίοντες, μέχρις οὗ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι μετὰ πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ αὐτῆς τῆς βασιλικῆς σκηνῆς. Ἐν ταύτῃ εὐρεθέντων τῶν βασιλικῶν παρασήμων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς βασιλικῆς καλύπτρας, τῆς διὰ μαργάρων καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων κεκοσμημένης, ὁ Χαλὶλ ἐπέθηκεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἐαυτοῦ κεφαλῆς, ἐμπαίζων τὸν βασιλέα. Ἐκτοτε δὲ οἱ Τούρκοι οὗτοι δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη δηρῶντες τὴν Θράκην, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι καταφεύγοντες εἰς τὰς πόλεις δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέλθωσιν, ἵνα σπείρωσι τοὺς ἀγρούς των. «Καὶ ἦσαν διὰ ταῦτα λύπη βαθεῖα καὶ παλαμναιοτάταις φροντίσι τὴν ἐαυτῶν οἱ βασιλεῖς ψυχὴν κατατέμνοντες. Τὴν μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων βοήθειαν ἀπεγνώκεισαν ἤδη τελείως, ξυνιέντες μὲν ὀψέ θεομηνίαν τινὰ περὶ τούτοις ἐπιπολάζειν, τὰς δὲ τῆς θεομηνίας αἰτίας οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ ξυνιέντες. Καὶ ἦν αὐτοῖς ἡ πᾶσα μελέτη μισθοφορικὴν τινὰ προσκαλέσασθαι συμμαχίαν ὅθεν δῆποτε. Καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ τούτοις ἐτρίβετο χρόνος οὐ μέτριος, ἀναλογιζομένων τὴν τῶν χρημάτων δαπάνην ἐσομένην μεγάλην καὶ οὐ μάλα τοι φορητὴν τῷ βασιλικῷ ταμείῳ, χρημάτων εἶπερ ποτὲ νῦν μάλιστα σπανίζοντι διὰ τὴν τῆς χώρας κάκωσιν. Ὅμως μέντοι τῆς ἀνάγκης ἠρεμεῖν ἠκίστα συγχωρούσης, πέμπει πρὸς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν, τὸν κράλην λέγω Σερβίας, ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος συμμαχίαν μεταπεμπόμενος.» Ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσῃ ἔτι ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἐπικουρία ἀπεδείχθη αὐθις ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὅτι δὲν ἔπταιον τῶν ἐθνικῶν στρατεύματα ἐὰν ἠττώντο· ἔπταιεν ἡ κακὴ αὐτῶν συγκρότησις καὶ ἡ κακὴ ἡγεμονία. Τῶντι εἰς τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ βασιλέως, ὁ Φιλῆς Παλαιολόγος, ἀνὴρ τὸ μὲν σῶμα ἀσθενής, τὴν δὲ ψυχὴν γενναῖος καὶ φιλέτιμος, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ τέλους τὴν τοιαύτην πρὸς τὸ κράτος προσγενομένην ὕβριν, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τὴν ἄδειαν νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ὑφισταμένων στρατοπέδων στρατὸν ἐκλεκτὸν καὶ ὑπολοχαγεὺς καὶ ταξιάρχας, οὓς αὐτὸς ἤθελε νομίσει ἱκανοὺς, ἔχων ἀνευθεῖ πρὸς τούτοις

καὶ τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην. « Ἄ δὴ πάντα κατὰ γνώμην αὐτῷ γεγονότα παρεληφώς ὁ Φιλῆς, πρῶτα μὲν φιλοφροσύναις καὶ δεξιώσεσι παντοδαπαῖς ἀναρριπίζει τοὺς στρατιώτας εἰς φλόγα πολεμικῆς ἡρμῆς, χρήματά τε χαριζόμενος καὶ ἵππους καὶ ὄπλα καὶ ἐκπώματα· ἔστι δ' ὅτε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζώνην λυσάμενος στρατιώτῃ χαρίζεται, ἄλλω δὲ τὸ ἑαυτοῦ παραξιφίδιον ὁμοδίαίτός τε αὐτοῖς γίνεται καὶ ὁμόπνους, τιμὰς τε αὐτοῖς ὑπισχνεῖται καὶ δωρεὰς οὐ μικρὰς μετὰ τὸν πόλεμον ἀναλόγους τοῖς ἀγῶσιν ἐκάστου. » Οὕτω δὲ καταρτίσας καὶ ἐμψυχώσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ, μακθάνει, ὅτι ὁ Χαλὶλ ἐξέπεμψε 1000 πεζοὺς καὶ 200 ἵππεῖς, ἵνα καταστρέψωσι καὶ λεηλατήσωσι πᾶσαν τὴν περὶ Βιζύην χώραν ὅθεν ἐξελθὼν ἐκ τῆς βασιλευούσης καταλαμβάνει τὸν περὶ τὸν ποταμὸν Ξηρόγυψον ὁμαλὸν χῶρον, δι' οὗ ἐμελλόν νὰ διέλθωσιν οἱ πολέμιοι καὶ ἐπελθόντων αὐτῶν ἐπιτίθεται. Πρῶτος εἰσεπήδησεν εἰς τὴν φάλαγγα τῶν Τούρκων ὁ ταξιάρχης τοῦ δεξιοῦ κέρως μετὰ τῆς ἐπομένης αὐτῷ φάλαγγος· καὶ πληγώσας καιρίως τὸν ἀντιστάντα πολέμιον, καταβάλλει τοῦ ἵππου, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἕτερον. Ἐπειτα ὁμοῦ πληγωθέντος καὶ αὐτοῦ, διεσείσθη ἐπὶ μικρὸν ἡ φάλαγγξ ἧς προίστατο· ἀλλὰ φθάσας ὁ Φιλῆς καὶ διὰ τῶν λόγων καὶ τοῦ παραδείγματος ἐμπνεύσας θάρρος ἀκατάσχετον εἰς τε τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἵππικόν, τρέπει κατὰ κράτος τοὺς πολέμιους καὶ ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Καλλιπόλιν. Ἐνταῦθα πολιορκεῖ αὐτοὺς ὁ Φιλῆς· ἐπὶ ἤλθον δὲ καὶ αἱ παρὰ τοῦ κράτη τῆς Σερβίας ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι· ἀπεκλείσθη δὲ καὶ ὁ Ἑλλήσποντος διὰ πολλῶν Ἑλληνικῶν καὶ Γενουητικῶν πλοίων ὥστε οἱ Τούρκοι, ἀφοῦ μάλιστα ἠγωνίσθησαν νὰ διασπάσωσι τοὺς περιφράξαντας αὐτοὺς Ἑλληνας καὶ Σέρβους, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Γενουαίους ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἤθελον τυχεῖ πλείονος παρ' αὐτοῖς ἐπιεικείας· ἀλλ' οὗτοι τοὺς μὲν πλουσιωτέρους ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἢ παρέδωκαν τῷ βρασιλεῖ ἢ διένειμαν μετὰ τῶν ὡς δούλους.

Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ὅσον ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν ἔτι αἱ δυνάμεις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρχον οὐδὲν ἥττον ἄνθρωποι ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τὸ τε ἔθνος καὶ τὴν πολιτείαν, ὅσάκις ἡ βασιλεία ἤξευρε νὰ ἐκλέγη αὐτοὺς καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ. Περὶ τούτου, μετὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, ἦλθε νὰ μαρτυρήσῃ καὶ τὸ ἕτερον παράδειγμα τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου. Δυστυχῶς εἶδομεν πῶς ἀντήμειψε τὸν πρῶτον· ἀντὶ δὲ

νὰ ὠφεληθῆ ἀπὸ τὸν δεύτερον μεταχειριζόμενος τὰ δημόσια χρήματα εἰς αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ πέμπων αὐτὸν μετὰ τὴν καταστροφήν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Τούρκων κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ τουρκικῶν δυναστειῶν, οὐδὲν τούτων ἐπραξεν, ἀλλ' ἐτρέπη εἰς ἐπισκευὰς τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ναῶν καὶ τειχῶν. Καὶ τῶν μὲν τειχῶν ἡ διόρθωσις ἦτο τῶν ἰσχυρότερων ἔργων ὀλιγώτερον ὁμῶς δικαιολογεῖται ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἡ δαπάνη ἡ γενομένη τότε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Μεγάλου Παύλου, καὶ τὸν ἕτερον τῶν δώδεκα τοῦ Χριστοῦ ἀποστόλων, καὶ τελευταῖον εἰς τὸν μέγιστον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναὸν, διότι ἡ ἐπισκευὴ αὐτῶν ἴσως μὲν κατέστη ἀναγκαίᾳ διὰ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ δὲν ἦτο τοσοῦτο κατεπείγουσα ὅσον ἡ ἀνόρθωσις τοῦ παντὸς ἁπλοῦς δεινῶς καταρρέοντος κράτους. Περὶ ταῦτα δὲ αὐτοῦ τὸν χρόνον καὶ τὰ χρήματα κατατρίβοντος, ἐπῆλθον αἴφνης οἰκίαι καὶ συμφοραὶ καὶ διενέξεις, αἵτινες συνεπλήρωσαν τὴν τῶν πραγμάτων καταστροφήν.

Ἐλάθωμεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαήλ, ὃν καὶ πρωτόμωτα συμβασιλέα ἀνέδειξεν ὁ πατήρ. Ὁ δὲ Μιχαήλ οὗτος εἶχε πάλιν δύο υἱούς, τὸν Ἀνδρόνικον καὶ τὸν Μανουήλ, ἐξ ὧν εἰς ὑπερβολὴν ἠγάπησε κατ' ἀρχὰς ὁ πάππος τὸν πρῶτον, ἀναδείξας ὡσαύτως βασιλέα, καὶ τοι ἦτο ὁ νεανίσκος παντάπασιν ἀνάξιος τῆς ἐξαίρετου ταύτης στοργῆς διὰ τε τὴν ἄλλην ποικίλην αὐτοῦ ἀσωτείαν καὶ τὴν ἀκρασίαν περὶ τοὺς ἀθέσμους ἔρωτας, ἧτις ἐμελλε νὰ ἀπολήξῃ εἰς τραγικὴν τινα περιπέτειαν. Τῶντι τῷ 1320 ὁ νέος Ἀνδρόνικος εἶχε σχέσεις μετὰ γυναικὸς τινος, ἧς ὑπόπτειε τὴν πίστιν, καὶ τούτου ἕνεκα κατεσχόπειε τὴν οἰκίαν δι' ἀφωσιωμένων πρὸς αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ξιφηφόρων. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν νυκτῶν συνέπεσεν ὁ Μανουήλ ζητῶν τὸν ἀδελφὸν του νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν οἰκίαν τῆς φίλης ἐκείνης, οἱ δὲ σκοποὶ μὴ ἀναγνωρίσαντες αὐτὸν καὶ ὑπολαβόντες ἀπ' ἐναντίας ὅτι εἶναι ἀντίζηλος τοῦ κυρίου των, ἐπλήγωσαν τὸν νέον καιρίως, ἀποθανόντα μετ' ὀλίγον ἐκ τῆς πληγῆς ταύτης. Ἀπέβηκε δὲ ἐκ τῆς προσγενομένης αὐτῷ θλίψεως καὶ ὁ Μιχαήλ, ὥστε ὁ γέρον Ἀνδρόνικος, ὅστις ἀπὸ τινος χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ διανοίγῃ τοὺς ὀφθαλμούς πρὸς τὰς κακίας τοῦ ὁμωνύμου ἐγγόνου, τελευταῖον ἀπετροπιάσθη αὐτὸν καὶ διέταξε νὰ ὁμώσῃ τὸ ὑπήκοον νέον ὄρκον, ἐν τῷ ὑποίῳ οὐ μόνον δὲν ἀνεφέρετο τὸ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ὄνομα, ἀλλὰ ἐλέγετο ὅτι ὁμνύουσι πίστιν πρὸς ὃν ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκλέξει τῆς ἀρ-

χῆς αὐτοῦ διάδοχον. Ἐκ τούτου κατέστη πρόδηλον, ὅτι εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀποκληρώσῃ τὸν πρότερον λατρευόμενον ἔγγονον· ἐλέγετο δὲ, ὅτι ἐμελέτα νὰ καταλίπη τὴν ἀρχὴν εἰς νέον τινά, ὀνόματι μὲν Μιχαήλ Καθαρόν, νόθον δὲ υἱὸν ὄντα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ἀποκλήρωσις ἦτο βεβαίως εὐλόγος, ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι προετιμήθη αὐτοῦ οὐχὶ ὁ ἕτερος τοῦ βασιλέως υἱός, ὁ προρρηθεὶς Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ ὁ νόθος καὶ ἀκατονόμαστος τούτου γόνος. Ὅθεν πολλῇ ἐντεῦθεν προέκυψε δυσαρεσκεία, καὶ, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, ἀντὶ ἐκ τῆς δικαίας ταύτης δυσαρεσκείας νὰ προέλθῃ ἡ ἀπκιτουμένη τοῦ πράγματος διόρθωσις, ἀπ' ἐναντίας προέκυψεν ὁ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου θρίαμβος.

Ὁ νέος οὗτος δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὑποστηρίξῃ οἴκοθεν τὰ δικαιώματα αὐτοῦ· ἀλλ' εἶχε περὶ ἑαυτὸν δύο φίλους καὶ ἀντιλήπτορας οἵτινες δὲν ἔστερουόντο μὲν ἰκανότητός τινος, προετίμων δὲ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι θέλουσιν ἀποβῆ δι' αὐτῆς παντοδύναμοι. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἦσαν ὁ Συργιάννης καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Τοῦ Συργιάννη ἡ μὲν μήτηρ ἦτο συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, γυνὴ εὐπρεπῆς καὶ κοσμίᾳ, ὁ δὲ πατὴρ ἐπίσημός τις Κομάνος ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐκόντες ἢ ἄκοντες προσήρχοντο πολλάκις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ὅθεν ὁ ἐκ τοῦ συνοικεσίου τούτου προελθὼν γόνος συνῆπτεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐλληνικὴν εὐφυΐαν μετὰ τῆς τραχύτητος καὶ ἀπιστίας τοῦ βαρβαρικοῦ τῶν Κομάνων γένους. Σκοπὸς τοῦ ὄλου αὐτοῦ βίου ὑπῆρξεν ἡ ἰδιοτέλεια καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου. Προηγουμένως ἤδη εἶχε δις ἐξελεγχθῆ ἐπὶ προσδοκίᾳ καὶ εἶχεν ἐπὶ τέλους φυλακισθῆ τούτου ἕνεκα, οὐδὲ ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἰκεσίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ διὰ τῶν φοβερωτέρων ὄρκων ὑπέσχετο, ὅτι οὐδὲν θέλει διαπράξει τοῦ λοιποῦ ἐναντίον τῶν τοῦ βασιλέως προσταγμάτων. Ἀλλὰ μόλις ὁ γέρον Ἀνδρόνικος πιστεύσας εἰς τοὺς ὄρκους τούτους ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐγγόνου τοῦ Ἀνδρονίκου, καὶ ἀμέσως ὁ Συργιάννης ἤρχισε προτρέπων αὐτὸν νὰ στασιάσῃ κατὰ τοῦ πάππου. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός· τὸ ὄνομα Συργιάννης προδήλως σύγκειται ἐκ τοῦ Ἰωάννης ἢ Γιάννης, καὶ τοῦ φραγκικοῦ προσηγορήματος Sire. Ἦτο δὲ τὸ προσηγόρημα τοῦτο συνηθές τότε ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὡς ἐκ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας· διότι ὁ Μάζαρις εἰς τὴν ἀδου ἐπιδημίαν ἀναφέρει Συρματχιὸν τινα· καὶ ὁ

Δούκας, ἕτερον Συργεώργιον. Ὡστε ἡ Συργιάννης πατρόθεν μὲν ἐκ Κομάνων καταγόμενος, μητρόθεν δὲ ἐξ Ἑλλήνων, διὰ τοῦ ὀνόματος συνεδέετο προσέτι μετὰ τῶν Φράγκων, καὶ ἦτο λοιπὸν πλῆρες ἀπεικόνισμα τοῦ κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ἐπικρατήσαντος ἐν ταῖς χώραις ταύταις πολυμυγοῦς πληθυσμοῦ. Διάφορος μέχρι τινὸς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀπορρίψωμεν ὅλως διόλου τὴν μακρὰν ἱστορίαν ἢ μᾶλλον ἀπολογίαν, ἣν αὐτὸς βραδύτερον ἔγραψε περὶ τῶν χρόνων τούτων. Καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ σκοπὸς ἦτο ἡ ἰδιοτέλεια, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἦτο, ἂν ὄχι χρηστότερος, τοῦλάχιστον ὀλιγώτερον τοῦ Συργιάννη ἀνακιδῆς. Ὅταν ὁ γέρον Ἀνδρόνικος ἀπήτησε νὰ ὁμόσῃ τὸν ὄρκον ἐκείνον δι' οὗ ἐφαίνετο ἀποκλειόμενος τῆς βασιλείας ὁ ἔγγονος αὐτοῦ, μόνος ὁ Καντακουζηνός ἀπεποιήθη νὰ ὁμόσῃ τὸν ὄρκον τοῦτον· καὶ πάλιν ὅτε μετ' ὀλίγον ὁ Συργιάννης ἐπέσπευδε τὴν ἐκρηξιν τῆς στάσεως, ὁ Καντακουζηνός ἀπήτησε νὰ ἀναβληθῇ αὕτη ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι ὁ πάππος καὶ ὁ ἔγγονος θέλουσι συμβιβασθῆ ἄνευ ἔμφυλων δυστυχημάτων. Ταῦτα λέγει ὁ Καντακουζηνός ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, καὶ δὲν ἔχομεν λόγον τινὰ νὰ δυσπιστήσωμεν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτόν. Ἄλλ' οὐδὲν ἦπτον ἀντὶ νὰ συντελέσῃ, εἰς τὴν εὐλογωτέραν τῆς ἐριδος ταύτης λύσιν, ἦτοι εἰς τὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἀναγόρευσιν, ὑπεστήριξε παντὶ σθένει τὰς ἀξιώσεις τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, πρὸς ὃν, καίτοι ὄντα ὁποῖον γνωρίζομεν αὐτόν, εἶχεν ἀρχαίαν σχέσιν καὶ φιλίαν, καὶ ἅμα ἐπίσθη ὅτι ὁ γέρον Ἀνδρόνικος ἐξακολουθεῖ δυσμενῶς διακείμενος πρὸς τὸν ἔγγονον, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ νὰ προκαλέσῃ τὰς συμφορὰς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἔλεγεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ προλάβῃ.

Ὁ δὲ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἐπολιτεύθη εἰς τρόπον καταδεικνύοντα ὅποσον καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτόν λογίων συμβούλων τὸ πνεῦμα ἦτο μεираκιῶδες καὶ ἄπρακτον. Ἐνῶ ἐκυοφορεῖτο στάσις, ὁ σοφώτατος μέγας λογοθέτης, Θεόδωρος Μετοχίτης, διέτριβεν εἰς ἰδίαν τινὰ αὐτοῦ μονὴν περὶ παννυχίδας μετὰ τῶν μοναχῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς πάλιν, ἀκρούσας ἐσπέραν τινὰ χρεμετισμὸν ἀντηχήσαντα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἔππου μὴ ὑπάρχοντος, ἔστειλε νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Μετοχίτην τί σημαίνει τοῦτο. Καὶ οὗτος χαριεντισάμενος, ὡς εἰώθει, πρὸς τὰς τοῦ βασιλέως ἐρωτήσεις, συγχαίρω σοι, ἔφησεν, ὦ βασιλεῦ, τῶν μελλόντων ἕνεκα τροπαίων· οὐδὲν γὰρ ἕτερον οἶμαι σημαίνει τὸν παράδο-

ξον τοῦτον χρεμετισμὸν, ἢ τὴν βασιλικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν τὴν ἡμετέραν Ἀσίαν λεηλατούντων Ἀγαρηνῶν.» Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπέισθη, διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ τελευταῖος Λατῖνος αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀκούσει ὁμοίον χρεμετισμὸν μικρὸν πρὶν ἢ ἀπολέσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ ἴσως λυπηρότερον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ἀνὴρ ὡς αὐτῶς πεπαιδευμένος καὶ ἐν πολλοῖς μὴ στερούμενος νοημοσύνης, ἱστορεῖ πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα παρόμοια καὶ χείρονα, χωρὶς νὰ τὰ κατακρίνη, καὶ οὔτε ἐλέγχει τὸν αὐτοκράτορα, διότι, ἀντὶ νὰ ἀνακηρύξῃ διάδοχον τὸν ἕτερον τῶν υἱῶν του, τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ οὕτω τοὺς εἰλικρινεῖς τῆς βασιλείας φίλους, ἄφινεν ἐπικρατοῦσαν τὴν ἰδέαν, ὅτι μελετᾷ νὰ καταλίπη τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Μιχαὴλ Καθαρόν, ὃν ἀπέκρουεν ἡ κοινὴ συνείδησις. Οὐδὲ εὐρισκεν ἄδικον, ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐνῶ ἤξευρεν ἢ ἔπρεπε νὰ ἤξευρη τὰς ἐνεργείας τοῦ Συργιάννη καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς τὴν διοίκησιν τῆς Θράκης καὶ παρέσχεν αὐτοῖς οὕτω τὸν τρόπον τοῦ νὰ προσοικειωθῶσι τὰ αὐτόθι στρατεύματα καὶ τοὺς ἀρχηγούς αὐτῶν, νὰ αὐξήσωσι μάλιστα τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι καὶ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν τοῦ κράλη τῆς Σερβίας ἐπικουρίαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τοσαύτης ἀφροσύνης ἦτο πρόδηλον. Ὅτε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, βλέπων τὸν πάππον ἐπιμένοντα εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ καταδρομὴν ἀπεφάσισε περὶ τὸ πάσχα τοῦ 1321 νὰ φύγῃ ἐκ τῆς βασιλευσύσης καὶ μετέβη εἰς Ἀδριανούπολιν, εὗρεν αὐτόθι στρατὸν καὶ ἡγεμόνας ἐτοίμους νὰ τὸν ὑποστηρίξωσι καὶ ἐξεκίνησεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἠθέλησε νὰ τὸν ἀφορίσῃ, ἀλλ' ὁ πατριάρχης ἀπεποιήθη νὰ πράξῃ τοῦτο, τινὰ δὲ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων καὶ τινες τῶν συγκλητικῶν ἠτύτομόλησαν πρὸς τοὺς στασιαστάς, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς διαπραγματεύσεις. Τὸ τοσοῦτον ἤδη περιωρισμένον κράτος διηρέθη εἰς δύο· καὶ τοῦ μὲν ἐνὸς τμήματος ἐξηκολούθησε βασιλεύων ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἐδρεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν τὰς ὀλίγας νήσους ὅσαι δὲν εἶχον ἔτι καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ξένων, τὰς ὀλίγας τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώρας ὅσαι ἀντεῖχον ἔτι εἰς τοὺς Τούρκους καὶ προσέτι τὴν Μακεδοσίαν καὶ τὰ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς μέχρι Δυρραχίου· τοῦ δ' ἑτέρου τμήματος ἦρχεν ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος, ὡς ἴδιος καὶ ἀνεξάρτητος βασιλεὺς, ἐδρεύων ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν ἅπασαν τὴν Θράκην. Ἴνα κατανοήσωμεν τὴν ἀθλιότητα

τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ὀλίγην ἐπὶ τέλους χρηστότητα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις, ὅσονδ' ἴσται καὶ ἀνὰ πλοιογῆται ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ὁ κύριος τῆς διχοστασίας μοχλὸς, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὸ κράτος ἐπιέζετο ὑπὸ Τούρκων, Βουλγάρων, Σλαύων καὶ παντὸς εἶδους Φράγκων, καὶ ὅτι ἰδίως ὁ μὲν Ὀσμὰν ἠ-πεῖλει τότε δεινῶς τὴν Προῦσαν ἣν μετ' ὀλίγον, 1326, ἐκυρίευσεν· οἱ δὲ Φράγκοι εἶχον γίνεαι τῷ 1310 κύριοι τῆς μόνης μεγάλης νήσου, ἣ-τις ἔμενον ἔτι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνωμένη, ἥτοι τῆς Ρόδου. Ὡστε εἰάν τὸ κράτος καὶ ὅπως εἶχε πρὶν ἢ διαίρεθῆ, μεταξύ πάππου καὶ ἐγγό-νου, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοσοῦτους πολεμίους, μετὰ τὴν διαίρεσιν, ἐλαχίστη ὑπελείπετο ἐλπίς νὰ σωθῇ.

Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο· μετ' ὀλίγον νέαι παρήχθησαν ἐριδες καὶ νέοι ἐμφύλιοι ἀγῶνες. Ὁ Συργιάννης βλέπων ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἴσχυε πολὺ πλειότερον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ βασιλεῖ, ἀπέστη ἀπὸ τούτου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἐγένετο κύριος διαφόρων πόλεων. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος ἀσθενήσας βαρέως οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐπὶ ἔτος περίπου ὀλόκληρον· ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ξένη (ἡ χήρα τοῦ Μιχαὴλ Θ') συλληφθεῖσα ἐν Θεσσαλονίκῃ ὅπου διέτριβεν, ὑπὸ τοῦ ἀνδραδέλ-φου αὐτῆς Κωνσταντίνου, ἀπεστάλη εἰς Βυζάντιον, ὅπου διετέλεσε περιωρισμένη εἰς τὰ βασίλεια· ἐν γένει δὲ τὰ κατὰ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον ἐφαίνοντο κάκιστα ἔχοντα. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς παρέ-σχεν αὐτῷ ἐξ ἰδίων τούτους πόρους τοὺς ἀναγκαίους εἰς τὸ νὰ συγκρο-τήσῃ νέας δυνάμεις καὶ νὰ ἐπιτεθῇ αὐθις κατὰ τοῦ πάππου. Γενομέ-νης δὲ στάσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὑπερίσχυσαν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ καὶ συνέλαβον τὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον, ὃν ὁ ἀνεψιὸς του ἐφυλάκι-σεν. Ὁ γέρον Ἀνδρόνικος βλέπων τὰ πράγματα αὐθις ὑπὲρ τοῦ ἐγ-γόνου αὐτοῦ τρεπόμενα καὶ ἀπορῶν περὶ τοῦ πρακτέου, ἐνόμισε φρό-νιμον νὰ συμβουλευθῇ τὸ Ψαλτήριον «καὶ ἀνοίξας ἐνέτυχεν εὐθὺς τῷ πρώτῳ στίχῳ λέγοντι, ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλεὺς ἐπ' αὐτοῖς χιονωθήσονται ἐν Σελμών.» ἐξ οὗ ἔκρινεν ὅτι πρέπει νὰ περιέλθῃ εἰς νέας διαλλαγὰς καὶ σπονδὰς πρὸς τὸν ἐγγονον. Κατὰ τὸν γενόμενον λοιπὸν τότε συμβιβασμὸν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος διετήρησε μὲν τὰς προσόδους καὶ τὴν διοίκησιν τῶν προηγουμένως αὐτῷ ἐπι-τραπεισῶν χωρῶν, ἀλλ' ἔμελλε νὰ στεφθῇ συμβασιλεὺς τοῦ πάππου, ὡς πρὸς ὅλον τὸ κράτος, ὥστε ὁ γέρον Ἀνδρόνικος δὲν παρέμενον εἰμὴ ὀνόματι μόνον ἀνώτατος τοῦ κράτους τούτου ἄρχων. Τοῦ δὲ συμβιβα-

σμοῦ τούτου δὺς ὑπῆρξαν τὰ θύματα· ὁ Συργιάννης, ὅστις δυσχερῆς ἐνεκα αὐτοῦ ἐμελέτησε νέαν στάσιν καὶ προδοθεὶς κατεδικασθῆναι εἰς δεσμὰ διὰ βίου, ἀνέκτησεν ὅμως βραδύτερον τὴν ἐλευθερίαν· καὶ ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπέισθη νὰ ἀπολύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς ὑπολαμβάνων αὐτὸν δικαίως ὡς τὸν ἐπικινδυνότερον τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν θυμάτων ὑπῆρξε βεβαίως αὐτὸ τὸ κράτος. Ὁ μὲν νεώτερος Ἀνδρόνικος ἠτύχησε νὰ ἀποκρούσῃ ἐπιδρομὴν τινα τῶν Βουλγάρων καὶ ἐπανελθὼν ἐν θριάμβῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 2 φεβρουαρίου 1325· συνεζεύχθη δὲ τότε εἰς δεύτερον γάμον τὴν κόμησσαν Ἰωάνναν τῆς Σαβαυδίας, καὶ ὁ γάμος οὗτος ἐπανηγυρίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τελετῶν λαμπροτάτων. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτων πάντων τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ πράγματα οὐδὲλως ἐβελτιώθησαν. Οἱ Βούλγαροι κατεῖχον πάντοτε τὴν Φιλιππούπολιν καὶ ἐδῆρουν τὴν Θράκην ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν παρὰ τὸν Δνιέστρον καὶ τὸν Προῦτον ταταρικῶν στιφῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ Διδυμοτείχου. Οἱ δὲ Ὀσμανίδαι Τούρκοι μετ' ὀλίγον ἐκυρίευσαν τὴν Προῦσαν, ἣν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Καντακουζηνόν, ἠθέλησε μὲν ὁ φίλος του, ἀλλὰ διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ πάππου νὰ βοηθήσῃ διὰ τινῶν πλοίων. Τὸ δὲ χεῖριστον νέαι παρεσκευάσθησαν ἐμφύλιοι διενέξεις.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς πάντοτε, ὁ Καντακουζηνός ἠθέλησε νὰ παραπτήσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον νεώτερον Ἀνδρόνικον παντελῶς ἀθῶον καὶ εὐλαβέστατα πρὸς τὸν πάππον διακείμενον· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅποια ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῦρα, οὐ μόνον διότι ὁ Γρηγοῦρας, εἰ καὶ προσηλωμένος πρὸς τὸν γέροντα βασιλέα, ἐπιεικῶς οὐδὲν ἤττον ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ πράγματα, ὅπως ὑπ' αὐτοῦ ἱστοροῦνται, συμφωνοῦσι πληρέστατα πρὸς τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἐπόμενα, καταδεικνύουσι δηλαδὴ τὸν Καντακουζηνόν, καίτοι ἀδιακόπως ἀπολογούμενον καὶ δικαιολογούμενον, βαίνοντα ὅμως ἀπαρεγκλίτως πρὸς τὸν σκοπὸν του, ὅστις ἦτο ἡ ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου καθάρσις τοῦ πάππου αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγοῦραν λοιπὸν τῷ 1327, τριετίαν μόλις ἀπὸ τοῦ τελευταίου συμβιβασμοῦ, οἱ περὶ τὸν νέον Ἀνδρόνικον βλέποντες παρατεινομένην τὴν ζωὴν τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἐντεῦθεν συμβαίνουσαν διανομὴν τῆς ἀρ-

χῆς, ἀπεφάσισαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἐκποδῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐζήτησαν ἐξωτερικούς συμμάχους. Ὁ φίλος αὐτῶν κράλης τῆς Σερβίας εἶχε ψυχρανθῆ πρὸς αὐτούς καὶ εἶχε προστεθῆ εἰς τὴν μερίδα τοῦ γηρχιοῦ βασιλέως διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ τότε ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Μιχαήλος, ἀποβαλὼν τὴν προτέραν σύζυγον, ἦτις ἦτο ἀδελφὴ τοῦ κράλη Σερβίας, συνέζεύχθη μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου. Ὅθεν οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σε- νεννοήθησαν μετὰ τοῦ Μιχαήλου, προσεκάλεσαν αὐτὸν εἰς Διδυμότει- χον καὶ ἐκεῖ συνωμολόγησαν πρὸς αὐτὸν συνθήκας συμμαχίας κατὰ τε τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ τοῦ κράλη Σερβίας, ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι κατισχύσαντες θέλουσι παράσχει τῷ Μιχαήλῳ καὶ χρήματα πολλὰ καὶ χώρας καὶ πόλεις. Ἐπειτα δὲ ἤρχισαν νὰ εἰσπράττωσιν ὅλα τὰ χρήματα ὅσα εὔρισκον εἰς τὰ ταμεῖα τῆς Θράκης, καὶ τελευταῖον ὁ νέος Ἀνδρόνικος συλλέξας δύναμιν οὐ μικρὰν ἐπορεύθη πρὸς τὴν Κων- σταντινούπολιν, ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι δεόν νὰ πέμψῃ, ἐκεῖθεν πρεσ- βείαν πρὸς τὸν δυνάστην Αἰγύπτου περὶ τινῶν ζητημάτων καὶ χρειω- δῶν. Ταῦτα μαθὼν ὁ γέρων βασιλεὺς διεμήνυσεν εἰς τὸν ἔγγονον, ὅτι ἀπαγορεύει αὐτῷ τὴν εἰς τὸ Βυζάντιον εἰσοδὸν καὶ ἐλέγξας αὐτὸν διὰ τὰς ἐπιβουλὰς παρεσκευάσθη εἰς πόλεμον, προσοικειωθεὶς αὐθις τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ τῆς Σερβίας κράλη. Ἐντεῦθεν ὁ νέος Ἀνδρόνικος νοήσας, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐξ ἐφόδου κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτρέπη πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἔτυχε φιλικῆς δεξιώσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ τε καὶ ἐν Ἐδέσῃ. Συγχρόνως ἡγοράσθη διὰ χρημάτων ἢ οὐδετερό- της τοῦ τε κράλη Σερβίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων καὶ ἀφοῦ οὕτω ἐκυριεύθησαν μὲν αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι, ἀφῆρέθη δὲ ἀπὸ τὸν γέροντα βασιλέα πᾶσα ἐλπίς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, ὁ μὲν Συ- ναδηνός, εἰς τῶν ἀρχαιοτέρων φίλων τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, ἐνίκησε τὸν πρὸς ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀθροισθέντα στρατὸν, ὁ δὲ Καντακουζηνός, ἐπελθὼν ἐκ Μακεδονίας εἰς Θράκην μετὰ τῆς λοιπῆς δυνάμεως, ἐπλησίασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἣτις συνέπεσε τότε νὰ πολιορκῆται καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι οἱ Ἐνετοί, ἐπαναλαβόντες τὰς πρὸς τοὺς Γενουαίους ἐχθροπραξίας, εἶχον ἀποκλείσει τὴν ἐν Γαλατᾷ ἀποικίαν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀντιπάλων. Οὐδὲν ἦττον ἢ βασιλεύουσα, καίτοι πανταχόθεν οὕτω πιεζομένη, δὲν ἦτο εὐκολὸν νὰ κυριευθῇ. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνός καὶ ὁ νέος Ἀνδρόνικος κατέφυγον εἰς τὴν

προδοσίαν. Δελεάσαντες δύο τῶν τοῦ τείχους φρουρῶν, εἰσήγαγον διὰ κλίμακος τὴν νύκτα τῆς 24 μαΐου 1328 ὀλίγους τινὰς ὀπλίτας εἰς τὴν πόλιν, οἵτινες ἤνοιζαν τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, δι' ἧς εἰσελθόντες ἀκωλύτως ὅ τε νέος βασιλεὺς καὶ ὁ ἄλλος στρατὸς, ἐγένοντο οὐδὲν ἤττον ἀκωλύτως κύριοι τῆς πόλεως· διότι, ὡς φαίνεται, ὁ κόσμος εἶχε βραρυθῆ τὸν γέροντα ἐκεῖνον βασιλέα, ὅστις εἴμπορεῖ νὰ εἶχεν ὅλα τὰ δίκαια ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ἀλλ' οὔτε τὰ περὶ διαδοχῆς ὡς ἔδει ἐρρύθμιζεν, οὔτε ἄλλο τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς, ἢ τοῦλάχιστον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἔπραττεν. Ἀπόδειξις νέα τῆς κατὰ τοῦτο ἀθλιότητος αὐτοῦ τε καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ ἐδόθη τὴν νύκτα ταύτην. Ἡ παρασκευαζομένη διὰ προδοσίας εἰσοδος εἶχε καταμνηυθῆ εἰς αὐτὸν ἀφ' ἐσπέρας· καὶ ἐν τῷ ἅμα εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐνισχύσῃ τὰς φυλακὰς καὶ τὰς περιπόλους τοῦ χερσαίου τείχους ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης. Ἄλλ' ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, ὁ σχολαστικὸς ἐκεῖνος μέγας λογοθέτης, ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τούτου λέγων, ὅτι εἶναι ἀνάξιον μεγαλοπρεπῶν φρονημάτων νὰ ἐνδίδωσι πρὸς οὕτω μικροπρεπεῖς ἀκοὰς καὶ φήμας ἀγενεῖς· διότι ἢ τὸ θρυληθὲν δὲν εἶναι ἀληθές, ἢ ἡ ἐπιχειρήσις εἶναι μωρὰ, τῶν πυλῶν καὶ τῶν τειχῶν διὰ τσοσούτων ὀπλων πεφραγμένων. Μετ' οὐ πολὺ, περὶ τὴν τρίτην τῆς νυκτὸς ὥραν, προσῆλθον εἰς τὰ βασίλεια καὶ ἄλλοι ἄγγελοι βεβαιοῦντες, ὅτι πολὺς πολεμίων ὄμιλος ἀθροίζεται ἔξωθεν παρὰ τὰς πύλας τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὁ δὲ βασιλεὺς θορυβηθεὶς αὐτῆς, τραχύτερον ἤλεγξε τὸν λογοθέτην, διότι οὐδὲν ἔπραττε πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου. Ἄλλ' ἐκεῖνος, ἐμμένων εἰς τὴν προτέραν γνώμην καὶ περιφρονῶν τὰ λεγόμενα, ἀπῆλθε νὰ κοιμηθῆ. Εἶχε λοιπὸν μείνει μόνος ὁ βασιλεὺς, καὶ μὴ ἔχων εἰς τίνα ἄλλον νὰ διακοινώσῃ τὴν ταραχὴν αὐτοῦ, εἶχε κατακλιθῆ ἐνδεδυμένος περιμένων ἐν ἀγωνίᾳ τὸ ἀποβησόμενον, ὅτε αἴφνης ἀκούει περὶ τὰ βασίλεια καὶ τὰς βασιλείους πύλας θόρυβον πολὺν καὶ κρότον ὀπλων καὶ ἀνευφημίας τοῦ νέου βασιλέως. Μὴ ἔχων δὲ οὐδένα τὸν βοηθήσοντα, διότι πλὴν τῶν θαλαμηπόλων μειρακίσκων, ἐρημία πολλὴ ἐπεκράτει εἰς τὰ βασίλεια, κατέφυγε πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας Θεοτόκου καθικετεύων αὐτὴν νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τοῦτο ἐπέτυχον αἱ δεήσεις του, διότι κατ' ἀρχὰς μάλιστα ὁ ἐγγονὸς του προσεφέρθη πρὸς αὐτὸν μετὰ ἐπιδεικτικῆς εὐλαθείας· κατέλιπεν αὐτῷ τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας καὶ ἐπέτρεψε νὰ κατοικῆ εἰς τὰ ἀρχαῖα ἀνάκτορα. Ἐν γένει δὲ ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐγένετο

μετὰ τινος ἐπεικειέας, ἣτις ἄλλοτε δὲν ἦτο συνήθης εἰς τοιχύτας περιστάσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ νέος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπέτρεψεν οὔτε τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως, οὔτε ἐκδίκησιν τινὰ κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ προτέρου βασιλέως. Μόνη ἡ οἰκία τοῦ μεγάλου λογοθέτου Θεοδώρου Μετοχίτου ἐλκφυραγωγῆθη, καὶ μόνος αὐτὸς ἐξωρίσθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐν τῇ μετριοπαθείᾳ ταύτῃ, τῆς νίκης καταφαίνεται ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὅστις δὲν κατέφευγεν εἰς τὴν βίαν εἰμὴ ὀσάκισ ἦτο ἀπαραίτητος, ἄλλως δὲ ἐτήρει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς εὐπρεπέας καὶ τῆς κοσμιότητος. Ἐὰν δὲ αἱ ἀπονεμηθεῖσαι εἰς τὸν γέροντα βασιλέα τιμαὶ δὲν διετηρήθησαν μέχρι τέλους, ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν μνησικακίαν τῶν ἄλλων τοῦ νέου Ἀνδρόνικου φίλων καὶ ὄχι εἰς τὸν Καντακουζηνόν, ὅστις, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῦρα, «ἄχραντον διετήρησε λοιδορίας καὶ γνώμην καὶ γλώσσαν καὶ ἦθος πρὸς τὸν βασιλέα.» Ἄλλ' οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ πολέμιοι δὲν ἔπαυσαν ταπεινοῦντες αὐτὸν καὶ περιφρονοῦντες, μέχρις οὗ λαβῶν τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἀπέθανε τῇ 13 φεβρουαρίου 1332, τετραετίαν περίπου ἀφ' ἧς ἀπέβλεπε τὴν ἀρχὴν.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 1328 κατώρθωσεν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος νὰ καταλάβῃ τὴν ὀλοσχερῆ κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, ἦτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Προύσης, δι' ἧς ἠσφαλίσθη ἡ ἀρχὴ τοῦ κράτους αὐτῶν. Ὅτε ἀνωτέρω ἱστορήσαμεν τὴν κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετίαν τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος βαθμιαίαν ἐν τῇ Βιθυνίᾳ ἐξάπλωσιν τῆς ἐν ἀρχῇ αὐτῆς τοσοῦτον μικροσκοπικῆς ἔτι κυριαρχίας ταύτης καὶ τὰς ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐπίδρομάς τῶν ἄλλων Τουρκομανικῶν δυναστειῶν, εἶχομεν θέσει τὸ ζήτημα· τί ἔπραττεν ἄρα ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β'; Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη τί ἔπραττεν. Ἀφοῦ ἐτιμώρησεν ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸ μωαμεθανικὸν ἐκεῖνο ρεῦμα, τὸν τε ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον καὶ τὸν τούτου φίλον Μιχαὴλ Στρατηγόπουλον καὶ τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν, ἔπειτα παρέδωκε τὸ ταμεῖον καὶ τὰς χώρας τοῦ κράτους εἰς ξένους μισθοφόρους, τοὺς Καταλανοὺς, οἵτινες ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην ἐπήγαγον τосαῦτα εἰς τε τὰς Ἀσιανὰς καὶ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας δεινὰ ὅσα οὐδέποτε οἱ πολέμιοι ἐπροξένησαν εἰς αὐτάς. Κατόπιν δὲ πάλιν, ἀντὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν προ-

τερημάτων τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, προεκάλεσεν ὀκταετῆ ἐμφύλιον ἀγῶνα ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξηντλήθησαν ἐπὶ μᾶλλον αἱ δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἴδωμεν νῦν τί συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ταῖς κυρίως Ἑλληνικαῖς χώραις.

Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ ἔταιρεία τῶν Καταλανῶν ἠναγκάσθη τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1309 νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κασσανδρείας καὶ κατῆλθεν ὑπὸ τὸν Σεποῦν εἰς Θεσσαλίαν. Ἐκεῖ εὔρε χώραν πλουσίαν καὶ πρὸ πάντων οὐδεμίαν ἀπῆντησεν ἀντίστασιν. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β' ἡ Μεγαλοβλαχία ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου, ὅστις, πιεζόμενος ὑπὸ τῆς πολυπράγμονος δεσποίνης τῆς Ἄρτης, καὶ πλὴν τούτου φοβούμενος τὰς ἀξιώσεις τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν Βριεννίου, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἔλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἔταιρείαν. Μετ' ὀλίγον μάλιστα παρέλαβεν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του· ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ἡ ἔταιρεία καίτοι πληρωθεῖσα παρ' αὐτοῦ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, ἐξηκολούθησε διάγουσα βίον ληστρικὸν οὐ μόνον εἰς τὰς περικειμένας χώρας, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν κτήσεων τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις τὴν ἐπλήρωνε· τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Σεπούς, βλέπων ὅτι οὐδὲν σπουδαῖον δύναται νὰ διαπράξῃ μετὰ τοιοῦτου στρατοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὸν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1309, ἡ δὲ συμμορία ὠργανώθη ἔκτοτε δημοκρατικῶς ὑπὸ ἀνώτερόν τι συμβούλιον δώδεκα ἀνδρῶν, οἵτινες πάλιν ἐπέτρεψαν τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν εἰς δύο ἰππότας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Βριέννιος, (ὅστις, καίτοι περιελθὼν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ἤξειο νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς Μεγαλοβλαχίας κράτος), ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ τὴν ἔταιρείαν τῶν Καταλανῶν· καὶ ἐξετέλεσε τῶντι τὸν σκοπὸν τοῦτον τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1310, συνομολογήσας πρὸς αὐτοὺς τὴν πληρωμὴν ἑξ μηνιαίων, ἐπὶ τῇ βάσει τεσσάρων οὐγγιῶν (ἤτοι 52 δραχμῶν) κατὰ μῆνα εἰς ἕκαστον κατάφρακτον ἰππέα, δύο εἰς τοὺς ἐλαφροὺς ἰππεῖς, καὶ μίᾱς εἰς ἕκαστον πεζόν, προκαταβαλὼν δὲ τὴν μισθοδοσίαν δύο μηνῶν. Διὰ τῆς ἐπικουρίας λοιπὸν ταύτης κατέστη αὐθις κύριος τῆς Φθιώτιδος, κυριεύσας ἐντὸς ἑξ μηνῶν ὑπὲρ τὰ τριάκοντα φρούρια ἐν οἷς τὸ Ζητοῦνι, τὴν Δημητριάδα, τὸν Δομοκὸν, τὸν Ἀλμυρὸν καὶ τὴν Λάδην, καὶ ἠνάγκασε τὸν τε βασιλέα τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν δέσποιναν τῆς Ἄρτης νὰ εἰρηνεύσωσιν.

Ἄλλὰ οὕτω εὐδοκίμησας ὁ Βριέννιος, ἐπολιτεύθη ἔπειτα ἀσυνέτως. Δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ πλειότερον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τοὺς ἀτάκτους ἐκείνους συμμάχους, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο εἶχε δίκαιον, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ τοὺς ἀποπέμψῃ μὴ πληρόνων εἰς αὐτοὺς τὰ ἔτι ὀφειλόμενα τέσσαρα μηνιαῖα, καὶ κατὰ τοῦτο εἶχεν ἄδικον. Ἐπ' ἐλπίδι δὲ τοῦ νὰ τοὺς διαιρέσῃ, κατέταξε μὲν ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς σωματοφύλακας του διακοσίους ἰππεῖς καὶ τριακοσίους Ἀλμογαθάρους, παρχωρήσας εἰς τούτους καὶ κτήματα ἐν τῷ δουκάτῳ, διέταξε δὲ τοὺς ἄλλους νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε οὗτοι ἀπελθόντες εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐπιχειρήσαντες αὐτόθι τὰς συνήθεις λεηλασίας, ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακτήσωσι τὸ δίκαιόν των διὰ τῆς βίας. Ὅθεν ὁ Βριέννιος ἐδέησε νὰ παρασκευάσῃ τὸν χειμῶνα τοῦ 1310 στρατὸν, ἵνα ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν πολεμίων τούτων. Καὶ ἐπειδὴ ἔδραμον περὶ αὐτὸν οὐ μόνον οἱ ὑποτελεῖς του ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων μεγιστάνων ἀποτροπιαζόμενοι τοὺς ληστας ἐκείνους, συνεκροτήθη δύναμις λαμπροτάτη 700 μὲν λογάδων ἵπποτῶν, 6,400 δὲ ἰπέων καὶ 8,000 πεζῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ προμνημονευθέντες 500 Καταλανοὶ τοὺς ὁποίους ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ὁ Βριέννιος, ἅμα ἰδόντες τοὺς ὁμογενεῖς κινδυνεύοντας ἐλιποτάκτησαν πρὸς αὐτούς. Καὶ προσέτι συνετάχθησαν μετὰ τούτων πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον οἱ Καταλανοὶ ἀπήρτιζον μόλις τὸ ἡμισυ τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως. Ἀπέβησαν δὲ τὰ κατ' αὐτούς τόσῳ μᾶλλον δεινότερα ὅσῳ οἱ ὑπὸ τὸν Χαλίλ Τοῦρκοι, οἵτινες δὲν εἶχον ἔτι ἀναχωρήσει εἰς τὰ ἴδια, ἐχωρίσθησαν τότε ἀπὸ τῶν ἀρχαίων συντρόφων, ἵνα περιμείνωσιν ἐν ἀπραξίᾳ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐνωθῶσιν ἐπὶ τέλους μετ' ἐκείνου ὅστις ἤθελε νικήσει. Ὅθεν οἱ Καταλανοὶ ἐνόησαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ προελάσαντες μέχρις οὐ μακρὰν τῶν Θηβῶν, ὠχυρώθησαν παρὰ τὴν δεξιάν ὄχθην τοῦ Κηφισσοῦ πλησίον τῶν καταβοθρῶν τῆς Κωπαίδος, τῆς ὁποίας μετεχειρίσθησαν τὰ ὕδατα, ἵνα μεταβάλῃ τὴν πρὸ αὐτῶν κειμένην πεδιάδα εἰς ἔλος ἀδιάβατον ὑπὸ τοῦ ἰππικοῦ. Ἐκεῖ λοιπὸν περιέμενον ἐν ἀρχῇ τοῦ μαρτίου 1311 τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες ἀντεπεξῆλθον κατ' αὐτῶν ἀγέρωχοι τῇ 15 τοῦ μηνὸς τούτου, προπορευομένων τῶν 700 ἐκείνων λογάδων ἵπποτῶν τῶν διὰ χρυσῶν μὲν πτερνιστήρων κεκοσμημένων, ἀγομένων δὲ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ δουκὸς, τοῦ

ὁποίου λαμπρὰ ἐκυμάτιζε περὶ αὐτὸν ἡ σημαία εἰκονίζουσα χρυσοῦν λέοντα ἐπὶ γλαυκοῦ ἀστεροστίκτου ἐδάφους. Καὶ ἤχησε λοιπὸν τὸ πολεμιστήριον σάλπισμα καὶ ὤρμησαν οἱ ἱππῶται ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἵπποι ἐξωλίσθησαν ἐπὶ τοῦ ἔλους καὶ ἔρριψαν τοὺς ἀναβάτας· οἱ δὲ πίπτοντες ἐκωλύοντο ὑπὸ τοῦ πηλοῦ νὰ ἐγερθῶσιν. Οἱ Καταλανοί, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἔρριπτον μακρόθεν βέλη μόνον κατὰ τῶν ἐπιτεθέντων, προσέβαλον τότε αὐτοὺς, τοσοῦτον κακῶς ἔχοντας, διὰ τῆς σπάθης καὶ τῆς λόγχης. Μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθη πᾶσα ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ· ἡ σημαία τοῦ Βριεννίου ἐκυλίσθη εἰς τὸν βόρβορον καὶ παρ' αὐτὴν ἔπεσεν ὁ ὑπερήφανος δούξ φονευθεὶς διὰ βέλους. Ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἐξελέξαντο οἱ φιλόρπαγες Τοῦρκοι ἵνα ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ, τοῦ ὁποίου φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ σφαγὴ. Ἐκεῖ ἀπώλοντο ὁ Γεώργιος Α' Γκίζης δυνάστης Τήνου, Μυκόνου, Κέω καὶ Σερίφου καὶ προσέτι τοῦ τριτημορίου Εὐβοίας· ὁ Ἀλβέρτος Παλαυιτζίνης, κύριος τῆς Βοδονίτσης καὶ τοῦ ἔκτου τῆς Εὐβοίας· ὁ Θωμᾶς Γ' Στρομογκούρ, κύριος τῶν Σαλώνων, καὶ σχεδὸν ἅπαντες οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι τῶν τυχοδιωκτῶν ἐκείνων, οἵτινες πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς σπάθης αὐτῶν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Δύο μόνον ἀναφέρονται αἰχμάλωτοι, ὁ ἀρχαῖος τοῦ Γουίδωνος Β' φίλος, Βονιφάτιος ὁ Οὐηρωναῖος, καὶ ὁ Γάλλος Ρογέρος Δεσλῶρ, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει τὴν παράδοξον τύχην. Οἱ νικηταὶ ἀπὸ τοῦ αἵματοφύρτου πεδίου τῆς μάχης ὤρμησαν πρῶτον κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λεβυδαίας, τὴν ὁποίαν ὅμως οἱ Ἕλληνες παρέδωκαν ἀμαχητεὶ εἰς αὐτοὺς, ἀνταμειφθέντες τούτου ἕνεκα διὰ τῆς ἐξομοιώσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς Φράγκους καὶ λαβόντες ἐπὶ τούτῳ διπλώματα κεκυρωμένα διὰ τῆς σφραγίδος τοῦ ἀγίου Γεωργίου. Ἐπειτα ἐκυρίευσαν οἱ Καταλανοὶ τὰς Θήβας καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐπαγαγόντες κατ' ἀρχὰς ἀπανταχοῦ δεινὴν δῆωσιν καὶ καταστροφὴν. Καὶ ἀπεφάσισαν μὲν νὰ καταλάβωσιν ὀριστικῶς τὴν χώραν, ἀλλὰ τότε παρήχθη τὸ ζήτημα τίνα θέλουσιν ἀναδείξει κυβερνήτην αὐτῆς, τὸ δὲ παράδοξον εἶναι, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς οὐδένα μεταξὺ αὐτῶν ἐνόμισαν εὐλογον νὰ ἐπιτρέψωσι τὸ ὑπατον τοῦτο ἀξίωμα, ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς αἰχμάλωτους αὐτῶν. Ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ Βονιφατίου, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὁ Ρογέρος Δεσλῶρ, ὅστις καὶ ἐγήμεν ἀμέσως τὴν χῆραν τοῦ Θωμᾶ Γ' Στρομογκούρ, προσλαβὼν μετὰ τῆς

γυναικὸς ταύτης, ἐπειδὴ ὁ Θωμᾶς δὲν εἶχε καταλίπει τέκνα, τὴν ὄλην ἡγεμονίαν τῶν Σαλώνων μετὰ ἀξιολόγου μέρους τῆς Φωκίδος. Ἀνάλογόν τι δὲ ἔπραξαν καὶ οἱ Καταλανοὶ διανείμαντες μεταξὺ τῶν τὰ φέουδα τῶν πεσόντων ἵπποτῶν καὶ συζευθέντες τὰς χήρας καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τῶν κτήσεων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν Γάλλων εὐπατριδῶν, δὲν συνεκληρονόμησαν οἱ νέοι κατακτηταὶ τὴν εὐγένειαν τῶν τρόπων, οὐδὲ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα, ἣν ὁμολογουμένως ἐκεῖνοι ἐπεδείξαντο περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν. Εἶχον μὲν χωρισθῆ μετὰ τὸ κατόρθωμα ἀπὸ αὐτῶν καὶ οἱ τελευταῖοι Τοῦρκοι ἐπίκουροι, ὑπὸ τὸν Χαλὶλ, ὧν φθάσαντες ἐξεθέσαμεν τὰς μετὰ τοῦτο περιπετείας. Οἱ Καταλανοὶ ὅμως δὲν ἀνεδείχθησαν πολὺ τούτων ἡμερώτεροι. Τὴν κομψὴν γαλλικὴν γλῶσσαν διεδέχθη ἡ δημώδης Καταλανικὴ διάλεκτος, τὴν ἐπιείκειαν τῶν Λαρόσων, δεινὴ στρατιωτικὴ καταπίεσις. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας κάτοικοι, οἵτινες πρότερον δὲν εἶχον σχεδὸν αἰσθανθῆ τὸ βῆρος τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ, κατήντησαν ἔκτοτε δουλοπάροικοι· ἡ γεωργία παρημελήθη καὶ τὰ πάντα ἐν γένει ἐξεβαρβαρώθησαν. «Ἀθηναῖοί γέ μιν καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος, τὰ πάλαι ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ἐν πολλοῖς πολυθρύλητα, τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο,» ἔγραφεν ὁ Κύπριος Ἀθανάσιος ὁ Λεπανθρηνὸς πρὸς τὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν, ἡμιλῶν περὶ τῶν χρόνων τούτων. Ὅρθῶς δὲ ἀναφέρει καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου ὡς παθόντας τὰ πάνθ' ἐκεῖνα, διότι γενικὴ τότε συνέβη ἐξαχρείωσις καὶ παρακμὴ τῆς ἐν ταῖς μεσημβριναῖς Ἑλληνικαῖς χώραις φραγκικῆς κυριαρχίας· καὶ ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἀντὶ τῆς προτέρας πατριαρχικῆς τῶν Λαρόσων διοικήσεως, ὑπέκυπτεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς στρατοκρατίαν, συγχρόνως ἐκορυφοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ἡ φεουδαλικὴ ἀναρχία καὶ ἐμαραίνοντο οἱ καρποὶ τῆς πάλαι ἔμφρονος τῶν Βιλλεαρδουίνων κυβερνήσεως, ἣν κατ' ἀρχὰς ἡγωνίσθη μέχρι τινὸς νὰ διατηρήσῃ ὁ Ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐντελῶς παρημέλησε.

Τῷ 1311 ἐκυβέρνα ἔτι τὴν Πελοπόννησον ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος· ἐκυβέρνα ὅμως αὐτὴν δι' ἐπιτρόπων· καὶ μετ' οὐ πολὺ, παραιτηθεὶς τῆς ἐπικυριαρχίας ταύτης, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀλλόκοτον πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος, ὅστις, καθὰ ἱστο-

ρήσαμεν ἄνωτέρω, εἶχε διζευχθῆ ἀπὸ τῆς Αἰτωλίδος Θάμαρ, συνέλαβε νῦν τὴν ιδέα νὰ συζευχθῆ τὴν τελευταίαν ἀπόγονον τῶν Φράγκων αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως Αἰκατερίναν Βαλουᾶ, ἵνα δι' αὐτῆς κληρονομήσῃ τὰ ὑπόσθρα ἐκείνων δικαιώματα εἰς τὴν τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκρατορίαν. Ἄλλ' ἢ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ εἶχεν ἄρραβωνισθῆ πρότερον τὸν Βουργουνδιὸν ἡγεμονίδην Οὐγωνα· καὶ προετίμα μὲν τὸν Φίλιππον, εἶδει ὅμως νὰ πεισθῆ ὁ Οὐγων νὰ παραιτηθῆ τοῦ προσυμφωνηθέντος γάμου, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ Φίλιππος ἐξεχώρησεν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Οὐγωνος ἀδελφὸν Λουδοβίκον τὸν Βουργουνδικὸν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ συγχρόνως συνεφώνησεν εἰς τὸν ἀκόλουθον γαμικὸν συνδυασμὸν. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ἡ πρεσβυτέρα θυγάτηρ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουῖνου, Ἰσαβέλλα, ἡ καὶ τῶν δικαιομάτων αὐτοῦ κληρονόμος, εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Φλωρέντιον τὸν Ἐνεγαυικὸν καὶ ὅτι ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ἡ Ματθίλδη ἡ Ἐνεγαυική, ἣν συνεζεύχθη ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Β'. Ἀποθανόντος τούτου ἡ Ματθίλδη εἶχεν ἄρραβωνισθῆ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου καὶ τῆς Θάμαρ, τὸν Κάρολον. Νῦν δὲ ὁ Φίλιππος, διαλύσας τὴν πρὸς τὸν υἱὸν του προγεγεννημένην ἐκείνην περὶ γάμου ὁμολογίαν, συνῆνεσεν εἰς τὸν γάμον τῆς Ματθίλδης μετὰ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ, καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1313 ἐτελέσθησαν ἀμφότεροι οἱ γάμοι, ὅτε τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Βαλουᾶ καὶ ὁ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς Ματθίλδης τῆς Ἐνεγαυικῆς. Δυστυχῶς ὁ νέος πριγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἐβράδυνε πολὺ νὰ παρασκευασθῆ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου δὲν ἀφίκετο εἰμὴ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1316. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτῳ οὐ μόνον πλείστη ἀναρχία αὐτόθι ἐπεκράτησεν, ἀφ' ἧς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Φίλιππος παρεχώρησε τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν Λουδοβίκον, ἀλλὰ καὶ ἕτερός τις παρέστη ἐν μέσῳ μνηστήρ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς, ἔχων μάλιστα πλείονα τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ δικαιώματα. Ὁ Γουλιέλμος ὁ Βιλλεαρδουῖνος, παρεκτός τῆς Ἰσαβέλλης, εἶχε καταλίπει καὶ ἑτέραν κόρην, τὴν Μαργαρίταν, ἣν εἶχεν ἀνεκηρύξει διὰ τῆς διαθήκης του κληρονόμον τῆς ἡγεμονίας, ἐὰν ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσαβέλλα ἀποθάνῃ ἄνευ ἄρρενος τέκνου. Εἶναι ἀληθές ὅτι οὐδὲ ἡ Μαργαρίτα ἐγέννησεν υἱὸν· ἀλλὰ συνέζευξε τῷ 1314 τὴν θυγατέρα αὐτῆς Ἰσαβέλλαν μετὰ

τοῦ ἐκ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου πρίγκηπος Φερδινάνδου, ὃν εἶδομεν στρατηγήσαντα ἐπὶ τινα χρόνον τῆς συμμορίας τῶν Καταλανῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη υἱός, ὅστις ἦτο ἄρα ὁ νομιμώτερος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βιλλεαρδουίνου κληρονόμος. Ὁθεν ὁ Φερδινάνδος, καίτοι ἐστερήθη ἐν τῷ μεταξύ τὴν σύζυγόν του Ἰσαβέλλαν, συνεκρότησεν ἐκ τοῦ προχείρου πεζικὴν τινα καὶ ναυτικὴν δύναμιν, ἵνα διασώσῃ τὰ δίκαια τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποβιβασθεὶς δὲ κατὰ ἰούνιον τοῦ 1315 οὐ μακρὰν τῆς Γλαρέντζης, ἀπήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν τινα παρὰ τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν, ἀλλὰ κατατροπώσας αὐτοὺς ἀνεγνωρίσθη μετ' οὐ πολὺ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, διεξάγων αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ υἱοῦ. Δὲν διεξήγαγεν ὅμως τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ πολὺν χρόνον· διότι ἐπιπλεύσαντος κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1316 εἰς Πάτρας τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς συζύγου του Ματθίλδης καὶ πλείονος δυνάμεως, οἱ ἰσχυρότατοι τῶν φεουδαρχῶν συνετάχθησαν ἀμέσως μετ' αὐτοῦ, οὐχὶ δι' ἄλλον λόγον εἰμὴ διότι εἶχον αἰσθανθῆ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐνεργὸν κυριαρχίαν τοῦ Φερδινάνδου δὲν ἤθελον ἔχει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νὰ πράττωσι κατὰ τὸ δοκοῦν. Οὕτω δ' ἐγκαταλειφθεὶς εἰς τὰς ἰδίας ἀσθενεῖς δυνάμεις ὁ Φερδινάνδος ἐνίκηθη ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου τῆ 5 ἰουλίου καὶ αἰχμαλωτευθεὶς ἀπεκόπη τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας Ἰωάννου, ἐνὸς τῶν ἀπιστοτέρων καὶ ἀγριωτέρων ὑποτελῶν τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ Φερδινάνδος ὁ Ἀραγωνικὸς δὲν ἤρξεν εἰμὴ ἔτος περὶπου μόνον τῆς Πελοποννήσου, ὁ Λουδοβίκος ὁ Βουργουνδικὸς οὐδὲ μῆνα ὅλον ἐπέζησε μετὰ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ, ἀποθανὼν τῆ 2 αὐγούστου 1316, ἐκ δηλητηρίου, ὡς λέγεται, τὸ ὁποῖον ἐποτίσθη ὑπὸ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ τῆς Κεφαλληνίας κόμητος Ἰωάννου, ὅστις καὶ ἐπολιτεύθη ἔκτοτε ὡς κύριος τῆς χώρας, διότι ὀνόματι μόνον διεξῆγε τὴν ἀρχὴν ἢ Ματθίλδην, ἐδρεύουσα εἰς Ἀνδραβίδα. Ἄλλ' ἐντεῦθεν θεινὴ ἐπεκράτησεν ἀνωμαλία καὶ ἀναρχία, ὥστε ἡ χήρα πριγκηπισσα ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ῥοβέρτου, υἱοῦ μὲν καὶ διαδόχου τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Καρόλου Β' ἀδελφοῦ δὲ τοῦ ἔτι γνωστοτέρου Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου. Ὁ Ῥοβέρτος ὠφελήθη ἐκ τούτου, ἵνα περιποιήσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ αὐτὴς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου, ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε παραχωρήσει

εἰς τὸν Λουδοβίκον τὸν Βουργουνδικόν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀπεφάσισε νὰ συζεύξῃ τὴν Ματθίλδην μετὰ ἐτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ Ἰωάννου Γραυίνα. Ἡ Ματθίλδη προσεκλήθη εἰς Νεάπολιν, μετέβη αὐτόθι ἄκουσα, καὶ, οὐδὲν ἤτρον ἀκούσης αὐτῆς, ἐτελέσθη τῷ 1318 κατὰ τύπους ὁ γάμος τῆς μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραυίνα, ὅστις ἔλαβεν ἀμέσως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας καὶ διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ἡ δὲ Ματθίλδη ἠναγκάσθη προσέτι δι' ἐπιστήμων συμβάσεων μετὰ τοῦ Ροβέρτου καὶ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ πράγματι ὅλα τὰ δικαιώματα τῶν Βιλλεαρδουίνων εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνοὺς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ματθίλδη κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπέιθετο νὰ συζήσῃ ὡς σύζυγος μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραυίνα, καὶ προτραπέισα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Πάπα, ἀπήντησεν ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, διότι εἶχε συζευχθῆ κρυφίως μετὰ τοῦ Βουργουνδίου ἱππότου Οὐγανος Δελαπαλῆς, ἐφυλακίσθη ἡ ταλαίπωρος γυνὴ ἐν φρουρίῳ τινὶ τῆς Νεαπόλεως ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ ἀπέβίωσε τῷ 1331. Οὕτως ἐτελείωσεν ἡ τῶν Βιλλεαρδουίνων κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ· διότι ἐζήτησαν μὲν ἐκ διαλειμμάτων νὰ ἐνασκήσωσι τὰ δικαιώματα τοῦ οἴκου τούτου συγγενεῖς τινες αὐτῶν, καὶ ἰδίως οἱ ἐκ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου, ἀλλ' ἀπέτυχον, ὥστε ἡ Πελοπόννησος παρέμεινεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον κτῆμα τῶν Ἀνδεγαυηνῶν.

Ὁ Ἰωάννης Γραυίνας (1318—1333) διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ὡς προείπομεν· ἀλλὰ καίτοι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπιτρόπου τούτου ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἡ κατάστασις τῶν φραγκικῶν πραγμάτων προέβη χειροτερέουσα. Παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἀνωμαλιῶν οἱ βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου ἀνέκτισαν τότε ὅλην σχεδὸν τὴν Ἀρκαδίαν. Παράδῳξος δ' Ἀνδρόνικος Β' δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ μὴ ἐπιθεΐξας πολλὴν διοικητικὴν σύνεσιν, ἐπήγαγεν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου χρησιμωτάτην τινὰ μεταβολήν. Ἀντὶ νὰ διορίζῃ ὡς πρότερον ἐνιαυσίους στρατηγοὺς εἰς Μισθρᾶν, οἵτινες, μόλις φθάσαντες νὰ γνωρίσωσι τὸν τόπον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, μετετίθεντο ἀλλοῦ ἢ ἐπαύοντο, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων εἰς στρατηγοὺς διαρκεστέρους, οἵτινες ἐπεχείρησαν συστηματικώτερον τὴν κατάργησιν τῆς Λατινοκρατίας. Ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος εἶχε λοιπὸν διορισθῆ στρατηγὸς εἰς Μισθρᾶν ὁ τοῦ Καντακουζηνοῦ, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν, πατῆρ, ὅστις διοικήσας τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας ἐπὶ ὀκτῶ ἔτη ἐφονεύθη, ὡς φαίνεται, εἰς τινα πρὸς τοὺς Φράγκους

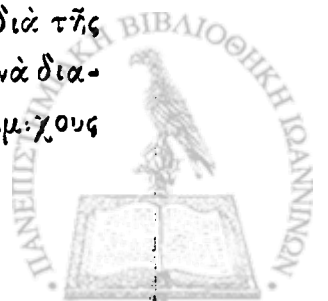

συμπλοκὴν. Ἐπὶ τούτου ἀναφέρεται ὡς προϊστάμενος τῆς πόλεως Λακεδαιμόνος ὁ Κρεββατᾶς, ὅστις εἶναι ἀρχηγέτης ἢ εἰς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων περιωθέντος οἴκου τῶν Κρεββατᾶδων. Τὸν Καντακουζηνὸν διεδέχθη ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ἄσάν. Ἐπὶ τούτου παρεχωρήθησαν πολλὰ προνόμια εἰς τοὺς Μονεμβασιώτας, ὡς τοὺς δραστηριωτέρους προμάχους τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν Λατίνων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ μητροπολίτης τῆς Μονεμβασίας ἀνηγορεύθη ἑξαρχος πάσης Πελοποννήσου. Ἐκ τοῦ περὶ τούτου δὲ σωζομένου Χρυσοβούλλου συνάγεται, ὅτι ἡ πόλις ἦτο πολυάνθρωπος καὶ ἀκμαία, ὅτι ἐξαιρετός ἦτο ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία αὐτῆς καὶ ὅτι οἱ κάτοικοί της ἦσαν ἄριστοι ναυτικοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον γεγονός τῆς τοῦ Ἀνδρόνικου Ἄσάν διοικήσεως ὑπῆρξεν ἡ τῷ 1320 κατορθωθείσα ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτησις τῆς Ἀρκαδίας, ὥστε ἔκτοτε, παρεκτός τῆς Λακωνικῆς, ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἑλληνικὴ ἀρχὴ ἐπεξετάθη ἐπὶ πᾶσαν τὴν ὀχυρωτάτην ἐκείνην μεσόγειον χώραν, ἡ δὲ ἐπίτροπος τοῦ Ἀνδραγαυικοῦ οἴκου περιστάλη εἰς μόνον τὰ βορειοδυτικὰ παράλια, διότι αἱ ἀνατολικαὶ χῶραι κατεῖχοντο ἔτι ὑπὸ ἐπιτρόπων τοῦ υἱοῦ τοῦ πρόην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βριεννίου. Ὅλοι οἱ Λατίνοι, ὅσοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Ἀρκαδίαν, ἠσπασθησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ συνεταύτισαν τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς δὲ τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας ἔτι χώρας ἐπεκράτει τὸσφ πλειότερα ἀναρχία, ὅσφ ἐκλιπόντων τῶν πλείστων ἀρχαίων Γάλλων εὐπατριδῶν, ἐν τῇ περὶ Κηφισσὸν πανωλεθρίᾳ, τὰ φέουδα μετεβιβάσθησαν εἰς ἄλλους νέους οἴκους, τὸ πλεῖστον Νεαπολιτικούς. Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλία κατήντησε τοσαύτη ὥστε, καθὰ ἄλλως τε καὶ πρότερον συνέβη, τὰ φρούρια ἔδει νὰ τροφοδοτῶνται ἐξ Ἰταλίας. Ὅθεν κατέστη ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ Ἰωάννης Γραυῖνας σπουδαίαν τινὰ ἐκστρατείαν, ἵνα διασώσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, καὶ ἤρχισε παρασκευαζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀπὸ τοῦ 1322, τῇ βοήθειᾳ μὲν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ροβέρτου καὶ Φιλίππου, δανειζόμενος δὲ καὶ αὐτὸς χρήματα ἀπὸ τοὺς Φλωρεντινοὺς τραπεζίτας, ἰδίως ἀπὸ τοὺς Ἀκκιαϊούλους, τοὺς ὁποίους θέλομεν βραδύτερον ἴδει ὠφεληθέντας ἐκ τῶν χρηματικῶν τούτων εἰσφορῶν, ἵνα λάβωσιν ἡγεμονικὰ ἀξιώματα ἐν Ἑλλάδι. Αἱ προπαρασκευαί ἐν τούτοις αὐταὶ παρετάθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, καὶ μόλις τῇ 10 ἰουλίου 1324 ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἐδήλωσεν, ἐν τῇ ιδιότητι αὐτοῦ ὡς αὐτο-

κράτορος τῆς Ἀνατολῆς, εἰς πάντας τοὺς εὐπατρίδας καὶ πολίτας τῆς χώρας, ὅτι προεχειρίσατο τὸν πρίγκηπα Ἰωάννην πληρεξούσιον ἀντιπρόσωπον, καὶ διέταξεν αὐτοὺς τε, καὶ τοὺς βαρῶνους τῆς Εὐβοίας, καὶ τὸν δοῦκα τῆς Νάξου νὰ ὁμόσωσι τὴν νενομισμένην πίστιν εἴτε εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πρίγκηπα Ἰωάννην εἴτε εἰς τὸν ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν ἐπὶ τέλους, διότι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροί. Ἐξαιρέτως δὲ ἀντετάσσοντο εἰς αὐτὸν ὁ κόμης Κεφαλληνίας, ὁ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ κακουργήματος καταλαβὼν καὶ τὴν τῆς Ἠπείρου ἡγεμονίαν, ὡς θέλει ἐξηγηθῆ μετ' ὀλίγον, οἱ δυνάσται τῶν Σαλώνων, καὶ μάλιστα οἱ ἐν Ἀθήναις Καταλανοὶ, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁποίων ἀπὸ τοῦ 1311 μέχρι τῆς ἐκστρατείας τοῦ πρίγκηπος Ἰωάννου δεόν νὰ εἴπωμεν ἐν ταῦθα τινά.

Καθὼς προείπομεν, ἡ νικηφόρος Καταλανικὴ ἐταιρεία εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας ἣν κατέκτησεν, εἰς ἓνα τῶν αἰχμαλώτων αὐτῆς, τὸν Ῥογέρον Δεσλῶρ. Ἐννοήσασα ὅμως μετ' ὀλίγον ὅτι εἶχεν ἀπαραίτητον χρεῖαν ἐξωτερικῆς συνδρομῆς ἕνεκα τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὴν ποικίλων πολεμίων, ἀπεφάσισε ν' ἀποταθῆ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φρειδερίκον καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ διορίσῃ ἓνα τῶν υἱῶν αὐτοῦ δοῦκα τῆς Ἀττικῆς. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο προθύμως τὴν αἴτησιν ταύτην διορίσας εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο τὸν δεῦτερον αὐτοῦ υἱὸν Μαμφρέδον τὸν Ἀραγωνικὸν (1312—1317)· καὶ ἐπειδὴ ὁ νέος δούξ ἦτο ἔτι παῖς, ἐξαπεστάλη εἰς Ἀθήνας τῷ 1312 μετὰ 5 σικελικῶν γαλερῶν ὁ ἐπιτήδειος ἱππότης Βερεγγάριος Ἐστανιόλ, εἰς ὃν καὶ ὤμοσαν πίστιν πάντες οἱ τῆς ἐταιρείας ἄνδρες καὶ αὐτὸς ὁ Δεσλῶρ, παραμείνας κύριος μόνον τῶν Σαλώνων. Ὁ ἐπίτροπος τοῦ Μαμφρέδου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ τετραετίαν τὰ πράγματα συνετῶς, καίτοι ἡ ἐταιρεία ἠναγκάζετο νὰ διατελῆ ἐτοιμοπόλεμος ἢ καὶ ἐμπόλεμος, διότι οὐ μόνον οἱ Ἀγγελοὶ τῆς Ἀρτῆς καὶ ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτσης Βαρθολομαῖος Ζαχαρίας, ἠπέλουν αὐτὴν ἀδιακόπως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, καὶ οἱ Φράγχοι τοῦ Μωρέως, καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἕνεκα τῆς Εὐβοίας, καὶ οἱ κληρονόμοι τοῦ πεσόντος δουκὸς Βριεννίου. Ὁ Ἐστανιόλ κατῴρθωσεν ὅμως διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτοῦ, ἢ ὄχι διὰ μεγάλων κατορθωμάτων, νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν. Εἶχε δὲ ζητήσῃ συμμύχους

καὶ ἐπέτυχεν ἓνα μάλιστα πολυτιμότερον, τὸν ἕτερον τῶν δύο ἐπισημῶν αἰχμαλώτων τῆς περὶ Κηφισσὸν μάχης, τὸν ἄρχοντα τῆς Καρύστου Βονιφάτιον, ὅστις φιλίως ἔκτοτε πρὸς τὴν ἐταιρείαν διακείμενος, προθύμως ἀνέλαβε νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν Εὐβοίαν, ἀφαιρῶν τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ τῆς Ἀχαΐας πριγκηπάτου ἢ μᾶλλον τῆς Ἑνετίας, ἣτις καὶ μόνη ἐνήσκει αὐτόθι πραγματικὴν ἐξουσίαν. Αἱ ἐπὶ τούτῳ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Βονιφατίου καὶ Ἑνετίας ἤρχισαν κατὰ μάϊον τοῦ 1313. Ἡ Ἑνετία, προβλέπουσα πρὸ καιροῦ τὸν κίνδυνον τοῦτον, εἶχε διατάξει τὰ δέοντα πρὸς ἄμυναν τῆς νήσου καὶ εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τῶν Λομβαρδῶν κτητόρων τῆς χώρας ἵνα ἀναλάβωσιν οὗτοι τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς τὴν παρασκευὴν τοῦ στόλου. Καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι συνήνεσαν εἰς τοῦτο, ὁ δὲ τῆς Καρύστου κύριος οὐ μόνον ἀπεποιήθη νὰ πληρώσῃ τὴν ἐπιθάλλουσαν αὐτῷ μερίδα τῆς ὀφειλῆς, ἀλλὰ καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς Ἑνετούς. Ἐν τούτοις ὁ Ἐστανιὸλ, ἀπησχολημένος ὑπὸ ἐτέρων κινδύνων, δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἔλθῃ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον εἰς βοήθειαν τοῦ συμμάχου του, ὥστε ὁ πόλεμος περιωρίσθη περὶ μικρὰς τινας ἐχθροπραξίας εἰς τὴν Εὐβοίαν μέχρι τοῦ 1316, ὅτε ἀποθανόντος τοῦ Ἐστανιὸλ ἀπεστάλη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ Σικελίας ἕτερος ἐπισημότερος καὶ ἔτι μᾶλλον δραστήριος κυβερνήτης. Ὁ νέος οὗτος κυβερνήτης ἦτο ὁ νόθος τοῦ βασιλέως υἱὸς Ἀλφόνσος Φαδρικός ὁ Ἀραγωνικὸς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν εἶχε στείλει ἄλλοτε εἰς τὴν ἐταιρείαν, ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ὁ Ἀλφόνσος ἀφίκετο μετὰ δέκα γαλερῶν καὶ ἰσχυροῦ ὀμίλου μισθοφόρων στρατολογηθέντων ἐν Βαρκελώνῃ· καὶ ἀνεζωπύρησε τόσῳ μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον τυχοδιωκτικὸν τῆς ἐταιρείας πνεῦμα ὅσῳ ἀνέκαθεν γνωστὸς ὦν τοῖς Καταλανοῖς ἀπεφῆνατο, ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ ἐγκατασταθῇ μονίμως ἐνταῦθα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αὐτοῦ συμπολεμισταῖς. Ἐπὶ τούτῳ ἐγήμεν ἀμέσως τὴν ὡραίαν ἐκκαίδεκαέτη θυγατέρα τοῦ Βονιφατίου τῆς Καρύστου, τὴν Οὐηρωναίαν Μαροῦλλαν, ἣν ὁ πατὴρ αὐτῆς κατέστησε κληρονόμον τῆς Καρύστου, τῆς Αἰγίνης καὶ 13 ὀχυρῶν πύργων, οὓς εἶχεν ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν τῇ Μεγαλοελαχίᾳ, μὴ καταλιπὼν εἰς τὸν μονογενῆ υἱὸν του Θωμάζον εἰμὴ μικρόν τι κληροδότημα. Συνέβη δὲ τότε νὰ ἀποθάνῃ καὶ ὁ Μαμφρέδος, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀντ' αὐτοῦ προχειρισθεὶς νέος δούξ Γουλιέλμος Β', ὁ τρίτος τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου υἱός, ἦτο ὡσαύτως παῖς ἔτι, ὁ Ἀλ-

φόντος παρέμεινε κυβερνήτης ἀπόλυτος τῶν Ἀθηνῶν ὑπὲρ τοὺς 23 ἔνιαυτούς. Ἄμ.α δὲ νυμφευθεὶς παρεσκευάσθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ του καὶ τῆς ἑταιρείας ποθουμένην ἐπὶ τὴν Εὐβοίαν ἐκστρατείαν. Οἱ Καταλανοὶ συμποσούμενοι εἰς δύο χιλιάδας καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἰππέων, διήλθον τὴν μέλαιναν μεταξὺ τῆς στερεᾶς καὶ τῆς νήσου γέφυραν (ἐξ ἧς τὸ μεσαιωνικὸν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς νήσου ὄνομα Νεγροπόντε), εἰσέβαλον εἰς τὴν Χαλκίδα, ἀπεδίωξαν ἐκεῖθεν τὸν βάϊλον τῆς Ἑνετίας Μικέλην Μοροζίνην καὶ ἀνεκήρυσαν τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν τοῦ Ἀλφόνσου· μεθ' ὃ ἀπῆλθον εἰς Κάρυστον, ὅπου εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει ὁ Βονιφάτιος καὶ ἦν κατέλαβον εὐχερῶς, καθὼς καὶ τὰ Λάρμενα. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἑνετοὶ ἔπεμψαν εἰς τὴν νῆσον μετὰ εἴκοσι γαλερῶν νέον βάϊλον, τὸν γενναῖον Φραγκῖσκον Δάνδολον, καὶ ἐπαναληφθέντος τοῦ πολέμου ἠττήθησαν τελευταῖον οἱ Καταλανοὶ. Ὁ Ἀλφόνσος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν· ὁ Δάνδολος κατέλαβε τὴν Χαλκίδα καὶ ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν προτέραν ἐνετικὴν κυριαρχίαν, δηλώσας εἰς τοὺς Λομβαρδοὺς τῆς χώρας κτήτορας, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἐνετικὴ πολιτεία ἀπῆλλαξεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Καταλανικοῦ ζυγοῦ, ἀπεφάσισεν ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ λάβῃ καὶ νὰ κρατήσῃ τοὺς πύργους καὶ τὰς πόλεις τῆς νήσου. Ἐν τούτοις ὁ Ἀλφόνσος καίτοι ἠττηθεὶς δὲν ἠσύχασεν. Ἐμβαλὼν εἰς τὸ μαρκιζάτον τῆς Βοδονίτσης συνέλαβεν αἰχμάλωτον τὸν τοῦ Βαρθολομαίου Ζαχαρίου υἱὸν Μαρτῖνον, ὅστις ὡς σύζυγος τῆς Γουλιέλμας Παλλαυῖτζίνης ἤρχε τοῦ ἡμίσεος τῆς ἡγεμονίας ταύτης. Συγχρόνως ἠγωνίζετο νὰ κυριεύσῃ τὰ ἐν Ἀργολίδι κτήματα τοῦ Βριεννίου, περιῆλθεν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὸν Δάνδολον τῆς Εὐβοίας, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ Καταλανικοῦ στόλου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν δούκα Γουλιέλμον Σανουῖτον διὰ τὴν προσήλωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον καὶ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὸν Ἀραγωνικὸν διάθεσιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ προσέβαλε καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Μῆλον ἀπαγαγὼν ἐξ αὐτῆς 700 αἰχμαλώτους. Εἰς μάτην ὁ Πάπας προσεκάλει ὄλον τὸν κόσμον καὶ ἰδίως τὴν Ἑνετίαν νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς πειρατὰς αὐτούς, τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ τοῦ ὀλέθρου, τὸ ἐκβρασμὰ τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο ἑταιρεία, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἠσχύνθη νὰ λάβῃ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ Τούρκους μισθοφόρους. Οἱ μὲν ἄλλοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἡ δὲ Ἑνετία φροντίζουσα ὡς πάντοτε μόνον περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων, ἀπεφάσισε νὰ συμβιβασ-

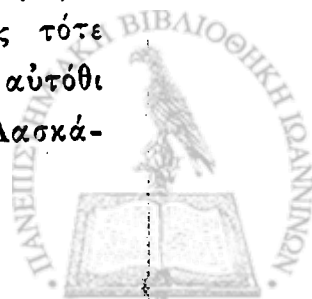
σθῆ πρὸς τὸν Ἀλφόνσον καὶ συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν νέας ἀνακωχάς, δυνάμει τῶν ὁποίων οὗτος διετήρησε τὰς ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεις αὐτοῦ, ἤτοι τὴν Κάρυστον καὶ τὰ Λάρμενα, ὑπεχρεώθη ὁμως νὰ ἀποδώσῃ ὅλας τὰς ἄλλας τῆς νήσου πόλεις καὶ νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Λειβαδόστρω στόλον αὐτοῦ. Καὶ ἐπροσπάθησαν μὲν οἱ Ἑνετοὶ νὰ ἀνακτήσωσι διὰ διαπραγματεύσεων ὅσα ὁ Ἀλφόνσος διετήρησεν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας, μάλιστα τὸ δυσπρόσθητον φρούριον τῆς Καρύστου, προσενεγκόντες αὐτῷ ἀντὶ τούτου μέχρι 30,000 ὑπερπύρων ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχθη τὴν πρότασιν. Αἱ ἀνακωχαὶ μάλιστα ἀνευώθησαν κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη καὶ ἐτηρήθησαν ἐκατέρωθεν πιστῶς, διότι ἡ μὲν Ἑνετία εἶχε χρεῖαν εἰρήνης πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἐμπορικῶν αὐτῆς συμφερόντων, ὁ δὲ Ἀλφόνσος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ἀναρχικῆς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ γῶρα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Τῆς Θεσσαλίας ἤρξε μέχρι τοῦ 1318 ὁ Ἰωάννης Β' Ἄγγελος, ὅστις, ἀφ' ἧς τῷ 1315 ἐγήμε μίαν τῶν νόθων θυγατέρων τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου, ἐκυβέρνα τὴν Μεγαλοβλαχίαν μᾶλλον ὡς ὑποτελῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος ἢ ὡς ἡγεμῶν ἀνεξάρτητος. Οἱ μὲν Παλαιολόγοι, καθὸ συγγενεῖς τῆς χήρας τοῦ ἀποθανόντος δεσπότη, ἤξιον νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν χώραν ὡς κυρίαρχοι· οἱ δὲ ἰθαγενεῖς αὐτῆς ἔρχοντες ἤθελον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ διχονοήσαντες πρὸς ἀλλήλους περιῆλθον εἰς αἰματηροὺς ἐμφυλίους ἀγῶνας, οἵτινες ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν τοῦ Ἀλφόνσου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τῶν ἀρχόντων συνεννοήθησαν μετ' αὐτοῦ, οἱ δὲ Παλαιολόγοι ἐδέησε νὰ ἀσχοληθῶσι τῷ 1319 εἰς τὰ οὐδὲν ἦττον ἀνώμαλα τῆς Ἠπείρου πράγματα. Ὄθεν ὁ ἡγεμῶν τῆς Ἀττικῆς, ἅμα ρυθμίσας τὰς πρὸς τὴν Ἑνετιαν σχέσεις αὐτοῦ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ κατέλαβεν εὐχερῶς τὴν Φθιώτιδα, ἐπικληθεὶς ἔκτοτε γενικὸς ἐπίτροπος τῶν δουκᾶτων Ἀθηνῶν καὶ νέων Πατρῶν. Ἀκριβέστερον δὲ οἱ ὑπὸ τὸν Ἀλφόνσον Καταλανοὶ κατέλαβον τότε τὰς νέας Πάτρας, τὸ Λοιδωρίκι, τὸ Σιδηρόκαστρον, τὸ Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον· τὸ δὲ λοιπὸν τῆς Θεσσαλίας διενεμήθησαν οἱ ἰθαγενεῖς ἄρχοντες. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθον εἰς Θεσσαλίαν καὶ νέοι τινὲς ἄποικοι, οἱ Ἀλβανοὶ, οἵτινες φεύγοντες τὰ

ἄγονα ὄρη καὶ τοὺς διηνεκεῖς ἐμφυλίου, πολέμους τῆς πατρῖου αὐτῶν γῆς, ἤρχισαν νὰ ἐμβάλλωσιν εἰς Θεσσαλίαν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ σκοπῶ λεηλασίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ἵνα ὀριστικῶς κατασταθῶσιν εἰς τὰς πλουσίας αὐτῆς πεδιάδας. Εἰς μάτην οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἢ νὰ ἀποκρούσωσιν ἢ νὰ πείσωσιν εἰς ὑποχώρησιν τοὺς πρώτους ἐκείνους ἐπήλυδας· μετ' ὀλίγον εἰσέρρευσαν ἄλλοι καὶ πάλιν ἄλλοι, ὥστε πᾶσα σχεδὸν ἡ ὑπαιθρος χώρα, παρεκτός τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένων φρουρίων, κατελήφθη μονίμως ὑπ' αὐτῶν. Μετὰ τριάκοντα δὲ περίπου ἔτη σπουδαῖαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ συμβῆσαι ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι ἤρξαντο τὰς ἐκεῖθεν μεταναστεύσεις, ἡ δὲ Θεσσαλία τοσοῦτον ὑπερεπληρώθη Ἀλβανῶν, ὥστε οὗτοι μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ζήσωσιν αὐτόθι ἐτράπησαν εἰς νέας πάλιν μεταναστεύσεις κατὰ τε τὴν λοιπὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἰς τινὰς τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας τῶν Ἀλβανῶν μεταναστεύσεις διηκολοῦνεν ἡ ἐρήμωσις, ἣτις ἤρχισε νὰ συμβαίνει ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς ὁσημέραι προαγομένης παρακμῆς τῶν φράγκων αὐτῆς κυριάρχων. Ἐκ τῆς ἀσθενείας δὲ ταύτης ὠφελοῦμενοι καὶ οἱ ἐν Ἀσίᾳ Τούρκοι ἤρχισαν ἐτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς εὐρισκόμεθα ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια, καὶ ἀπὸ τοῦ 1324 μέχρι τοῦ 1328 ἐλεηλάτησαν τὴν Εὐβοίαν, τὴν Νάξον, τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους καὶ ἰδίως πάλιν τὴν Εὐβοίαν, ἀπάγοντες ἐκάστοτε πλείστους τῶν κατοίκων ὡς δούλους.

Καὶ ἐνῶ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦτο καλλιτέρα ἢ τῶν δυτικῶν χωρῶν κατάστασις. Ἐν Ἡπείρῳ ἐξηκολούθησε κατ' ἀρχὰς ἐπικρατῶν ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος, καίτοι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ αὐτοκρατορικοὶ δὲν ἔπαυον ὑποκινουῦντες κατ' αὐτοῦ τὰς Ἀλβανικὰς φυλάς. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ ἀδικηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ γυναικᾶδελφός του Θωμᾶς, εἰς ὃν δὲν ἀφέθη εἰμὴ ἐλάχιστον τῆς πατρῖου κληρονομίας μέρος, παρεδόθη εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς καὶ λαβὼν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογίαν, θυγατέρα τοῦ Μιχαὴλ Θ', ὥμοσε πίστιν εἰς τὸν πάππον αὐτῆς Ἀνδρόνικον Β' ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι διὰ τῆς συνδρομῆς τούτου θέλει ἐξώσει ἐκ τῆς Ἡπεύρου τὸν ἄρπαγα γαμβρὸν αὐτοῦ. Τῶντι δὲ οἱ νέοι οὗτοι αὐτοῦ σύμμαχοι, ἀναλαβόντες τότε ἄμεσον κατὰ τοῦ Φιλίππου ἀγῶνα, ἐπεμφαν ἀπὸ τοῦ 1314 αὐτόθι στρατὸν ἀξιόλογον, ὅστις ὀδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λασκά-

ρεως καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ Θωμᾶ, κατέλαβεν οὐ μικρὸν μέρος τῆς χώρας καὶ ἐκυρίευσεν ἰδίως τὴν ὄχυρὰν Βόνιτζαν. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ τὴν ἔτι ὄχυρωτέραν Ἄρταν καὶ μετὰ πολλοὺς ἐπὶ τούτῳ ματαίους ἀγῶνας ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ὁ Θωμᾶς μείνας πάλιν ἐγκαταλελειμμένος καὶ ἔνεκα τῶν τυραννικῶν αὐτοῦ τρόπων ὀλίγον ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ ἦτοι τῶν Ἰωαννίνων, ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν γαμβρόν του Φίλιππον τῷ 1318. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος, ὁ Θωμᾶς ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικολάου, τοῦ κόμητος Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, ὅστις ἀμέσως ἐπεκλήθη δεσπότης Ῥωμανίας καὶ ἠνάγκασε τὴν χήραν τοῦ δολοφονηθέντος Ἄνναν Παλαιολογίνα νὰ συζευχθῇ αὐτόν. Ἐντεῦθεν ἐταράχθησαν πάλιν τὰ πράγματα, διότι αὐτοκρατορικοὶ, Σέρβοι καὶ Ἀνδεγαυηνοὶ, λέγοντες τὸν Νικόλαον σφετεριστὴν ἄνομον τῶν κτήσεων τοῦ Θωμᾶ, ὥρμησαν ἅπαντες ἵνα διαρπάσωσι τὰς κτήσεις ταύτας. Πρῶτοι οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' κατέλαβον τὸν Αὐλῶνα, τὴν Ἄρταν καὶ τὰ Ἰωάννινα, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ὤμοσαν πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ ἐξέδοτο μηνὶ φεβρουαρίῳ 1319 χρυσόβουλλον δι' οὗ ἐξησφαλίσθησαν τὰ δίκαια τῶν κατοίκων, ἡ δ' ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων ἡ πρότερον τελοῦσα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένην Ναύπακτον, ἀνηγορεύθη μητρόπολις καὶ ἀπεδόθησαν αὐτῇ τὰ κτήματά της, ὧν μέρος εἶχε δημευθῆ ὑπὸ τῶν προηγουμένων δυναστῶν. Ἐκ τοῦ σωζομένου περὶ τούτου ἐπισήμου ἐγγράφου ἐξάγεται ὅτι τὰ Ἰωάννινα ἦσαν τότε πόλις μεγάλη, πλουσία καὶ πολυάνθρωπος. Τούτων δὲ πραττομένων ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Οὐροσς κατέλαβε τῷ 1319 τὸ Δυρράχιον καὶ παρεσκευάζετο νὰ καθυποτάξῃ πᾶσαν τὴν Ἀλβανίαν. Ἀλλὰ τότε ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος, ἵνα διασώσῃ τὰς πανταχόθεν οὕτω ἀπειλουμένας κτήσεις αὐτοῦ, ὠχύρωσε μὲν τὴν Ναύπακτον καὶ τὴν Κέρκυραν, ἐπεζήτησε δὲ τὴν κατὰ τῶν Σέρβων συμμαχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Καρόλου Μαρτέλλου καὶ τοῦ μπάνου τῆς Βοσνίας Μλάδιν, καὶ συγχρόνως κατέπεισε τὸν Πάπαν νὰ προτρέψῃ τοὺς καθολικοὺς μέγιστᾶνας τῆς Ἀλβανίας, τοὺς Βλεῦϊστας, τοὺς Μουσακίδας καὶ ἄλλους, νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν Φίλιππον καὶ νὰ συνδράμωσιν αὐτόν εἰς ἀνάκτησιν τῶν φρουρίων ὅσα ἀπώλεσε. Καὶ τφόντι ἀνεστάλησαν διὰ τῶν διαφόρων τούτων ἐνερ-

γειῶν οἷ τε Σέρβοι καὶ οἱ αὐτοκρατορικοί. Τῷ 1322 ἀνεκτήθη διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν τὸ Δυρράχιον ἀπὸ τῶν πρώτων, δύο δὲ ἔτη πρότερον οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἐπιχειρήσαντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Ναύπακτον, ἀπεκρούσθησαν καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ ὀλεθρίου ἐμφυλίου μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων ἀγῶνος, παντελῶς οὐδενερώθη ἡ ἕμεσος αὐτῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐνέργεια. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Νικόλαος οὐ μόνον ἀπέκρουσε τὴν πρόσκλησιν ἣν εἶχεν ὁ Φίλιππος ἀπευθύνει αὐτῷ τοῦ νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του, ἀλλὰ συγκροτήσας στρατὸν ἀξιόλογον ὤρμησεν ἐπὶ τὴν κατὰκτησιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐκυρίευσεν τὰς παρακειμένας πόλεις Αἴφνης ὅμως παρέστη ἀντίπαλος αὐτοῦ ὁ ἴδιος ἀδελφός του Ἰωάννης, ὅστις συζευχθεὶς μετὰ ἐτέρας τινὸς Παλαιολογίνας προεχειρίσθη δεσπότης Ἠπείρου ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου· πολεμήσας δὲ κατὰ τοῦ Νικολάου τὸν ἐφόνευσε τῷ 1323, ἐπωνομάσθη Ἄγγελος Κομνηνός καὶ κατέλαβε τὴν Ἠπειρον καὶ τὰς παρακειμένας νήσους (1323—1335). Ὁ Ἰωάννης οὗτος, ὅπως πρότερον ὁ Νικόλαος, δὲν ἐπέισθη νὰ ὁμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον· πολιτευθεὶς ὅμως μὲ τὴν συνήθη εἰς τὸν οἶκόν του ἀγριότητα πρὸς τε τὸν νεώτερον αὐτοῦ ἀδελφὸν Γουίδωνα καὶ πρὸς τὴν ἀδελφὴν του Μαργαρίταν, ἠνάγκασεν τὸν μὲν πρῶτον νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν Ἀνδραυηνῶν, τὴν δὲ δευτέραν νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς Νεάπολιν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης ἀπέπλευσε τελευταῖον κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1325 ἐκ Βρεντησίου ὁ Ἰωάννης Γραβίνας μετὰ 25 γαλερῶν, ἵνα ἀσφαλίσῃ μὲν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκηπάτου τοῦ Μωρέως καὶ τοῦ ὅλου δεσποτάτου τῆς Ῥωμανίας, κατακτήσῃ δὲ εἰ δυνατόν καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Παλαιολόγων κράτος, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ὑποτιθεμένου Λατίνου αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ. Καὶ κατέλαβε μὲν τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον. ἀποθίβασθεὶς δὲ εἰς Γλαρέντζαν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν βαρῶνων ὡς νόμιμος αὐτῶν κύριος· ἀλλ' οὔτε κατὰ τῶν Καταλανῶν οὔτε κατὰ τοῦ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος δεσπότης τῆς Ἠπείρου ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τι. Μετ' ὀλίγον μάλιστα ἐδέησε νὰ καταλίπῃ καὶ αὐτὰς τὰς κατ' ἀρχὰς καταληφθείσας νήσους τοῦ δεσπότης τούτου καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Νεάπολιν, ἄπρακτος μὲν, βεβαρημένος δὲ ὑπὸ

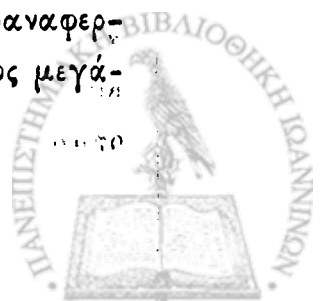

πολλῶν χρεῶν. Ἡ Ἀρχαία ἐξηκολούθησε διοικουμένη ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οἵτινες ὁμως δὲν ἴσχυον νὰ ἀποκαταστήσωσιν ἐν αὐτῇ διαρκῆ τινὰ τάξιν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πιτρῶν ὑπετάσσετο μᾶλλον εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπον τοῦ πρίγκηπος· πολλοὶ Νεαπολίται ἵππεις οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν πρίγκηπα εἰς τὴν ἐκστρατείαν του ἐδέησε νὰ ἀποζημιωθῶσι διὰ τὰ ἐξοδά των λαμβάνοντες φέουδα ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δὲ Φλωρεντινοὶ τραπεζίται ἠξίουσαν ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, καὶ ἐκ τούτων πάντων ἤξανε ἐναντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ἡ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία. Ἀφ' ἐτέρου οἱ ἑνετοὶ φρούραρχοι τῆς Κορώνης ἐξετραχηλίζοντο ἐκ διαλειμμάτων εἰς πολλὰς καταπιέσεις καὶ ἀρπαγὰς καὶ δηλώσεις κατὰ τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ν' ἀποδημήσωσιν ἀθροοὶ εἰς τὰς περὶκειμένας φραγκικὰς χώρας· μόλις δὲ τῷ 1330 ἐπέστρεψαν, εἰς 6,000 συμποσούμενοι, ἀφοῦ ἡ ἑνετικὴ κυβέρνησις μετ' αὐστηρὰν ἀνάκρισιν ἔπαυσε τὸν φρούραρχον τῆς Κορώνης. Ἀλλ' ἐξηκολούθησαν αἱ τῶν ἑνετικῶν ἀρχῶν συγκρούσεις μετὰ τοῦ πλουσίου ἑλληνικοῦ οἴκου τῶν Μελισσηνῶν, οἵτινες ἔχοντες μεγάλα ἐν Μεσσηνίᾳ κτήματα καὶ ὑπολαμβάνοντες ἑαυτοὺς ὑπηκόους τῶν Παλαιολόγων, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἐν Μισθρᾷ στρατηγῶν καὶ ἐπολιτεύοντο πολεμίως πρὸς τὴν ἑνετικὴν χώραν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν μετ' ὀλίγον καὶ οἱ Ζασιῖται, οὓς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν. Τελευταῖον ὡς ἂν μὴ ἦρκον πάντα ταῦτα τὰ δεινὰ καὶ ἡ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου μεταξὺ τοσούτων κυβερνητῶν, Ἀνδευαυηνῶν, Ἑνετῶν καὶ Ἑλλήνων, ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἔριδας ταύτας καὶ ὁ τῆς Ἀττικῆς ἐπικυρίαρχος Ἀλφόνσος ὁ Ἀραγωνικὸς, προσλαβὼν συμμάχους τοὺς Τούρκους πειρατάς, οἵτινες ἐκ τούτου ἔλαβον νέαν ἀφορμὴν ἐπιδρομῶν, λεηλασιῶν καὶ ἀρπαγῶν. Ἴνα παραστήσωμεν ὅπως ὀλεθρία ὑπῆρξεν ἡ προσθήκη αὕτη εἰς τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχεν ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῆς κυριάρχους, τοὺς τῶν σταυροφόρων διαδόχους, θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα, παρεκτός τῶν ὅσα ἀνωτέρω ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν Τούρκων, καὶ ἐτέρας τινὰς εἰδήσεις. Ὁ δούξ τῆς Νάξου Νικόλαος Α' Σανουῦτος ἠναγκάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τῶν Παλαιολόγων, διότι ἐντός ὀλίγων ἐνιαυτῶν οἱ Τούρκοι ἀπήγαγον, ἐφυγάδευσαν ἢ κατέσφαξαν 15,000 ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ νήσων· οἱ δ' Ἑνετοὶ οὐδὲν ἔπραττον πρὸς ἔμψυξιν αὐτοῦ. Κατὰ

τὸ ἐπόμενον ἔτος 1330 ἐπανελάβον οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Καταλανοὶ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Εὐβοίαν, ἡ δ' Ἐνετία δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης νήσου κράτος αὐτῆς εἰμὴ δι' ἀδράς δαπάνης χρημάτων καὶ ἀνδρῶν. Τῷ 1331 ἐξηνδραποδίσθησαν ὑπὲρ τὰς 25,000 χριστιανῶν, Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων. Κατὰ μᾶλλον δὲ καὶ ἰούνιον 1332 ἐπανελήφθησαν αἱ αὐταὶ τραγικαὶ σκηναί, διότι 380 τουρκικὰ πλοῖα, φέροντα 40,000 ἀνδρῶν, διέπραξαν ἀνηλεεῖς φόνους καὶ φοβεράς διαρπαγὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίαις καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ βᾶϊλον τῆς Ἐνετίας νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς αὐτούς, ἵνα διασώσῃ τούλάχιστον τὴν Χαλκίδα ἀπὸ ἐντελοῦς καταστροφῆς. Καὶ οὐδὲ τῆς χώρας τοῦ συμμάχου αὐτῶν Ἀλφόνσου ἐφείδοντο οἱ πειραταὶ οὗτοι, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀθηναίων ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, τὸσῶ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τοῦ 1329 εἶχε γνωσθῆ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ πρῶην δούκους τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁμώνυμος αὐτοῦ Οὐάλτερος Βριέννιος παρασκευάζει μεγάλην ἐπιστρατείαν, ἀναγκαιότατον δὲ κατέστη νὰ προληφθῆ πᾶσα μετὰ τῶν Ἐνετῶν συμμαχία τοῦ νέου ἐκείνου πολεμίου. Ὅθεν τῆ 5 Ἀπριλίου 1331 συνωμολογήθη ἐν Θήβαις εἰρήνη ἐπὶ ταῖς βάσεσι τῶν προηγουμένων ἀνακωχῶν, ἥτοι τῆς ἀφοπλίσεως τοῦ στόλου, τῆς διαλύσεως τῆς μετὰ τῶν Τούρκων συμμαχίας καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ νὰ κτίσῃ ὁ Ἀλφόνσος νέα φρούρια ἐν Εὐβοίᾳ.

Οὕτω δὲ ἀσφαλισθεὶς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐπέστησεν ὁ Ἀλφόνσος τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας αὐτοῦ ἐξασφάλισιν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ ἀκρόπολις τῶν Θηβῶν ἦτο ὁ κυριώτατος καὶ ἀσφαλέστατος προμαχὼν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρειδόμενοι οἱ Καταλανοὶ κατεπολέμουν μὲν τοὺς γείτονας, ἐνέπαιζον δὲ τοὺς κεραυνοὺς τῶν ἀδιακόπως κατ' αὐτῶν ἐκσφενδονιζομένων παπικῶν ἀφορισμῶν. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἀλφόνσος ἐνόμισεν ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ διατελοῦσα ὠχυρωμένη ἡ Καδμεία, ἥτις, περιελθοῦσα πρό τινος χρόνου εἰς χεῖρας τοῦ Ἐνετοῦ Γκίτζη, ἐὰν τυχὸν νῦν παρεδίδοτο ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Βριέννιον, ὅπερ δὲν ἦτο ἀπίθανον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ ὀλέθριον κατὰ τῆς Ἀττικῆς ὀρμητήριον. Ὅθεν τῷ 1331 ὁ Ἀλφόνσος κατηδάφισε τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ προαναφερθέντα ἄλλοτε ὑφ' ἡμῶν λαμπρὰ βασίλεια τοῦ Σαιντομέρ, πρὸς μεγᾶ-

ἄλλην θλίψιν τοῦ ποιητοῦ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, ὅστις ἀνακράζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου·

Ἔδε ἁμαρτιᾶν, τὴν ἔπηκαν οἱ σκύλοι Κατελάνοι,
Καὶ τέτοιον κάστρον ἐγάλασαν καὶ μέγαν δυναμάρην.

Τότε ἐπῆλθεν ἐξ Ἰταλίας ὁ Βριέννιος ἄλλον σύμμαχον μὴ ἔχων εἰμὴ τὸν Φίλιππον τὸν Ταραντῖνον. Ὁ Φίλιππος ὠνειρεύετο πάντοτε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἐντούτοις ποτὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ. Πρὸ μικροῦ ἔτι εἶδομεν ἀποτυχοῦσαν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Γραυίνα, ἐν τῷ μεταξύ δὲ οἱ αὐτοκρατορικοὶ, οἱ Σέρβοι καὶ ὁ δεσπότης Ἡπείρου Ἰωάννης δὲν ἔπαυσαν ἀκρωτηριάζοντες τὰς ἐν Ἡπείρῳ κτήσεις τῶν Ἀνδεγαυηνῶν. Ὅθεν ὁ Φίλιππος ἐνόμισεν ἐπιτηδειότατον νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Βριεννίου, καὶ συνδραμῶν αὐτὸν πάσῃ δυνάμει τὸν διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον ἐν Ῥωμανίᾳ. Ὁ Βριέννιος ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντησίου περὶ τὰ τέλη αὐγούστου 1331 συνεπαγόμενος στρατὸν ἀξιόλογον· 800 ἰππεῖς ἐκ Γαλλίας καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας, πλείστους δὲ πεζοὺς. Διελθὼν διὰ τῆς Κερκύρας, ἣτις κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, κατέλαβε τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιτσαν, ἠνάγκασε τὴν Ἄρταν νὰ παραδοθῇ καὶ τὸν δεσπότην αὐτῆς Ἰωάννην νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνοὺς, ἔπειτα δὲ ἐξ Ἡπείρου ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς Βοιωτίαν. Ἄλλ' οἱ Καταλανοὶ ἀποφυγόντες πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην ἔμειναν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας, καίτοι ἐγκαταλειφθέντες οὕτω εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πολεμίου, ἀνεδείχθησαν πιστοὶ εἰς αὐτούς. Ἢ μήπως ἐκ τούτου πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὅσα λέγονται περὶ τῆς ἀγριότητος τῶν Καταλανῶν, ἀναμφισβήτητα βεβαίως ὡς πρὸς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, μετέχουσιν ὑπερβολῶν τινῶν ὡς πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀττικῇ πολίτευμά των, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐκυβερνῶντο ὑπὸ ἡγεμόνων τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου; Ἄν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς ἔπασχον ὅσα δεινὰ φημίζονται περὶ τῆς τότε οἰκτρᾶς αὐτῶν τύχης, καλῆτέραν περιστάσιν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν συντασσόμενοι μετὰ τοῦ Βριεννίου. Καὶ ὅμως δὲν τὸ ἔπραξαν. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι οἱ πλείστοι κατήγοροι τῶν Καταλανῶν ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ὃ ἐστὶν ἄσπονδοὶ αὐτῶν ἐχθροὶ, ἐνῶ ἡ

σύγχρονος αὐτῶν μέγας μωαμεθανὸς ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος Ἀβουλφέδας ὀμιλῶν περὶ Θηβῶν (Ἀστίβ), λέγει αὐτὰς περιωνύμους διὰ τὰ χρυσοῦφαντα καὶ ἀργυροῦφαντα αὐτῶν ὑφάσματα· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἡ τῶν Θηβῶν βιομηχανία ἐξηκολούθει καὶ τότε ἀκμάζουσα. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεστράφησαν τὰ βασίλεια τοῦ Σαιντ-Ὀμέρ· ναί, τοῦτο ὅμως ἐγένετο λόγῳ κοινῆς ἀσφαλείας. Ὅπωςδὴποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Βριέννιος, ἀφοῦ ἔτος ὅλον διέτριψεν ἐνταῦθα περιφερόμενος τῆδε κάκεισε καὶ μηδὲν τελεσφόρον δυνάμενος νὰ πράξῃ· ἀφοῦ ἐζήτησε πάλιν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἑνετῶν ἐπὶ ματαίῳ, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ οὐδὲν ἤττον προικάλεσε νέους τοῦ πάπα ἀφορισμούς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους 1332. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπαγίωσε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἄργει, ὅτι προσεκτήσατο τὴν Βόνιτσαν καὶ τὴν Λευκάδα καὶ ὅτι περιποίησεν εἰς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον τὴν ἐφήμερον ἐπικυριαρχίαν τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀλλὰ δὲν ἀνέκτησε τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐτι ὀλιγώτερον τὴν Ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ ἔπειτα, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1331 ἀπεβίωσεν ἐν Νεαπόλει ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ καὶ δεσπότης Ταραντίνος. Οἱ μεγαλῶνυμοι αὐτοῦ τίτλοι μετεβιβάσθησαν μὲν εἰς τοὺς ἀπογόνους του, ἀλλ' οὗτοι ἔμελλον νὰ ἀπολέσωσιν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὰς τὰς ὀλίγας κτήσεις ὅσας πραγματικῶς εἶχον ἐν Ἑλλάδι. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυΐναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ῥοβέρτον τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν προσαρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ἐπωνυμούμενος δούξ Δυρραχίου καὶ κύριος τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας. Ἡ ἀνταλλαγὴ ὅμως αὕτη οὔτε ἐξησφάλισεν οὔτε προήγαγε τὴν Ἀνδεγαυικὴν κυριαρχίαν ἢ ἐν Πελοποννήσῳ ἢ ἐν Ἠπείρῳ. Ἐν Πελοποννήσῳ μὲν ἐξηκολούθησεν ἡ προτέρα ἀναρχία, ἐξ ἧς ὠφελούμενος ὁ ἐκ Φλωρεντίας τραπεζιτικὸς οἶκος τῶν Ἀκκιαϊούλων προσεκτήσατο μετ' οὐ πολὺ τὸ κάλλιστον τῆς χερσονήσου μέρος, ἐκοσμήθη καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ δουκικοῦ τίτλου καὶ κατέλαβε τὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ θρόνον τῶν Λαρόσων καὶ Βριεννίων· ἐνῶ ἐν Ἠπείρῳ τὰ λείψανα τοῦ προτέρου τῶν Ἀγγέλων κράτους περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν· ἀλλὰ περὶ τούτου βραδύτερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ὄσμανίδαί.

Νῦν δὲ ἐρχόμεθα εἰς πολὺ σπουδαιότερα γεγονότα. Ὁ ἀναγνώστης ἤξεύρει ἤδη πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα περὶ τὸ 1330 ἔτος καὶ τίς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων, τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν Τούρκων, οἵτινες κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς μικρᾶς Ἀσίας διηρημένοι εἰς ἡγεμονίας πολλὰς, οἱ Ὄσμανίδαί ἐφαίνοντο οἱ ἀσθενέστεροι, διότι δὲν εἶχον καταλάβει ἔτι εἰμὴ τὸ μεσημβρινὸν τῆς Βιθυνίας μέρος· ἔτι δὲ μικροτέρου λόγου ἄξιοι παρίσταντο συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεῖς, οἵτινες ἐξηκολούθουν κυριαρχοῦντες τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἰκανῶν νήσων, ὀλοκλήρου τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, μέρους τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἦσαν οἱ Ὄσμανίδαί οὐδὲν ἥττον ὑποδεέστεροι τῶν Φράγκων, οἵτινες δὲν εἶχον παύσει ἔτι δεσπόζοντες τῶν πλείστων μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν πλείστων νήσων, μάλιστα δὲ τῶν μεγαλύτερων. Καὶ ὅμως οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι Ὄσμανίδαί κατέβαλον μετ' οὐ πολὺ τοὺς τε ἄρχοντας τοῦ Βυζαντίου καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν ἡμιθρήσκους, ἰδρύσαντες ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ὅλων αὐτῶν τῶν συναγωνιστῶν τὸ μόνον διαρκές κράτος, ὅπερ προέκυψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἡμετέρου. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο φαινόμενον δέον νὰ ἐξηγηθῇ.

Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1326 γενομένην ἄλωσιν τῆς Προύσης καὶ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν ἀποβίωσιν τοῦ Ὄσμαν, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῶν Τούρκων τῆς Βιθυνίας ὁ υἱὸς αὐτοῦ Οὐρχάν, ὅστις δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ὁ κυριώτατος ἰδρυτὴς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ὁ Οὐρχάν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ διανείμῃ τὴν πατρικὴν κληρονομίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλαεδδίν, ἀλλ' οὗτος εὐλαβούμενος τὴν θέλησιν τοῦ πατρὸς ἀνεγνώρισε τὸν Οὐρχάν ὡς μόνον διάδοχον τῆς ἀρχῆς. Τότε ὁ Οὐρχάν προέτεινεν εἰς τὸν ἀδελφόν του νὰ λάβῃ τοῦλάχιστον τὸ ἡμισυ τῶν πατρικῶν ποιμνίων, ἵππων, βοῶν καὶ προβάτων, ὁ Ἀλαεδδίν ὅμως ἀπεποιήθη καὶ τοῦτο, ἀρκεσθεὶς νὰ τῷ δοθῇ εἰς κατοικίαν ἐν

μόνον χωρίον οὐ μακρὰν τῆς Προύσης. Ἐστὼ, εἶπεν, ὁ Οὐρχάν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν θέλεις νὰ καταστῆς κύριος τῶν ἀνηκόντων εἰς σέ ποιμνίων βοῶν, ἵππων καὶ προβάτων, γενοῦ τοῦλάχιστον ποιμὴν λαῶν, ἦτοι Βεζύρης. Ὁ Ἀλαεδδίν ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κυριάρχου του, καὶ τοιουτοτρόπως ὁ ἀδελφὸς τοῦ δευτέρου δυναστού τῶν Ὀσμανιδῶν κατέστη ὁ πρῶτος τοῦ κράτους Βεζύρης, μεριζόμενος μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τὰς φροντίδας καὶ ὑποθέσεις τῆς κυβερνήσεως. Βεζύρης σημαίνει κυριολεκτικῶς τὸν ἀχθοφόρον, ὃ ἐστὶ τὸν φέροντα ἅπαν τὸ ἄχθος σύναμα δὲ καὶ ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῶν κυβερνητικῶν πραγμάτων κατ' ἐπιτροπὴν τοῦ κυριάρχου. Ἀλλ' ὅμως ὁ πρῶτος οὗτος βεζύρης τῶν Ὀσμανιδῶν, καὶ τοι ἦτο ἀδελφὸς τοῦ κυριάρχου, δὲν εἶχεν ἔτι τὴν ἀπεριόριστον ἐκείνην ἐξουσίαν, ἣν ἐκτήσαντο βραδύτερον οἱ δοῦλοι τῶν Σουλτάνων μεγάλοι βεζύραι, οἵτινες προϊστάμενοι πολλῶν ἄλλων βεζυρῶν, συνεπύκνουν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τοὺς χαλινοὺς τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Καὶ ἂν ἤθελεν ὁ Οὐρχάν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν ἀδελφόν του τοιαύτην παντοδυναμίαν, τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀδύνατον, διότι ὁ Ἀλαεδδίν ἦτο παντελῶς ἀλλότριος τῶν πολεμικῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Ἀλαεδδίν ὤρισε μὲν πολλοὺς νόμους καὶ θεσμοὺς θεμελιώδεις· ἰδίως ἔκοψε νόμισμα φέρον τὸ τοῦ Οὐρχάν ὄνομα, ἐνῶ μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὰ κυκλοφοροῦντα νομίσματα ἔφερον τὸν τύπον τῶν σελδζουκιδῶν Σουλτάνων· ἐκάνονισε τὰ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τὰ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς αὐτῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ διακρίνωνται οἱ Ὀσμανίδαι ἀπὸ τε τῶν Τουρκομάνων, ἀπὸ τε τῶν χριστιανῶν. Ἠσχολήθη δὲ καὶ περὶ τὴν συγκρότησιν μονίμου στρατοῦ, διαιρεθέντος εἰς τακτικὸν πεζικόν, τοὺς Γιαγιαῖ ἢ Πιαδὲ (πεζοπόρους), καὶ εἰς ἄτακτον πεζικόν τοὺς Ἀζάπ (εὐζώνους)· ὡσαύτως εἰς τακτικὸν ἵππικόν, τοὺς Σιπαχί (ἵππεις) καὶ εἰς ἄτακτον ἵππικόν, τοὺς Ἀκιντζί (δρομεῖς). Ἀλλὰ τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τούτου, τὸ τάγμα ἐκεῖνο δι' οὐ κυρίως οἱ Ὀσμανίδαι ἀπέβησαν ἀκατάσχετοι καὶ ἀήττητοι ἐπὶ τριακόσια ὄλα ἔτη καὶ τὸ ὑπόλοιον συνεκροτήθη κατὰ τι σύστημα, ὅπερ ἐμέλλε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ τοῦ ἔθνους τοῦ Ὀσμανικοῦ, τὸ τάγμα ἐκεῖνο τότε μὲν ὡσαύτως διωργανώθη κατὰ πρῶτον, ὁ τρόπος ὅμως τῆς διοργανώσεως αὐτοῦ δὲν ἐπενοήθη οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδίν οὔτε ὑπὸ τοῦ Οὐρχάν, ἀλλ' ὑπὸ ἐτέρου ἀνδρός, εἰς τὸ δαίε

μόνιον τοῦ ὁποίου βούλευμα ὀφείλεται κυρίως ἡ δεινὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις ἢ ἐπελθοῦσα μετ' ὀλίγον ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ὁ Καρά Χαλήλ Τσεντερελής, ὁ τότε ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ. Ὁ Καρά Χαλήλ ἐθεώρησε πρὸ πάντων ὅτι ἡ Τουρκομανικὴ φυλὴ ἐξ ἧς κυρίως συνέκειτο ὁ ὀσμανικὸς στρατός, ἦτο φύσει δυσήνιος καὶ δυσυπότακτος. Ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τὸ ὁποῖον κατεῖχεν, ἐλάμβανε καθ' ἐκάστην ἀφορμὴν νὰ πείθηται περὶ τούτου, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ἄριστον τῶν πρὸ μικροῦ ὀργανωθέντων ταγμάτων, οἱ καλούμενοι Γιαγιά ἢ Πιαδέ, καίτοι τακτικῶς μισθοδοτούμενον, ἀντὶ νὰ πειθαρχήσῃ διὰ τοῦτο, ἀπέβη ἐκ τοῦ ἐναντίου ὡς ἐκ τῆς μισθοδοσίας ἀυθαδέστερον καὶ δὲν ἔπαυεν ἐκτρεπόμενον εἰς πολλὴν ἀκολασίαν καὶ ἀταξίαν. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ὅσας κατέβαλεν ὁ ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ πρὸς θεραπείαν τοῦ νοσήματος τούτου, ἀπέβησαν μάταιαι· τὸ δὲ κακὸν ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσδιόρθωτον ὅσῳ περὶ τὸ νηπιάζον ἔτι ὀσμανικὸν κρατίδιον ὑπῆρχον πλεῖστα ἄλλα μεγαλῆτερα καὶ πλουσιώτερα τουρκικὰ κράτη, παρ' οἷς οἱ τιμωρούμενοι ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ εὐρωσιν ἄσυλον καὶ μείζονα ὠφελήματα. Πλὴν τούτου ὁ Καρά Χαλήλ ἐσκέφθη, ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος διὰ τοῦ ἐλαχίστου αὐτοῦ μωαμεθανικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατορθώσῃ μεγάλα πράγματα καὶ ἴσως οὐδὲ νὰ συντηρηθῇ ἦτο ἰκανὸν πολεμούμενον ὑπὸ τῶν ὀμοθρήσκων καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος, ἀπεφάσισε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Οὐρχὰν καὶ τὸν Ἀλαεδδὶν ἐπιτηδειότατόν τινα τρόπον πρὸς ἐπανόρθωσιν μὲν τῆς πειθαρχίας, αὐξήσιν δὲ τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ἐν τῷ συγκροτηθέντι ἐπὶ τούτῳ συμβουλίῳ εἶπεν ὅτι ἀνάγκη, νὰ καταρτισθῇ τάγμα πεζικὸν προνομιοῦχον, ἐκ μόνων χριστιανοπαίδων ἐξισλαμιζομένων συγκείμενον, ἵνα ἅμα μὲν κατασταθῇ δυνατὴ ἡ τήρησις τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατῷ, ἅμα δὲ διὰ τῶν παραχωρηθησομένων εἰς τὸ νέον τοῦτο τάγμα πλεονεκτημάτων προσελκυσθῶσι καὶ ἄλλοι ὅσον ἐνδέχεται πλείονες χριστιανοὶ εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλαμισμού. Τὸ βούλευμα τοῦτο εἴμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ναὶ μὲν ἡ ἀκούσιος ἢ ἐκούσιος ἀρνησιθρησκεία τῶν κατακτηθέντων ὑπῆρξε συνηθεστάτη καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ μωαμεθανισμοῦ καλιφῶν, ἦτοι ἐπὶ τοῦ λεγομένου Ἀραβικοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ στρατολογία παίδων ἐξισλαμιζομένων, ἣν προέτεινεν ὁ Καρά Χαλήλ Τσεντερε-

λῆς ὡς πρώτην βᾶσιν τοῦ νέου ὀσμμανικοῦ οἰκοδομήματος, εἶναι γεγονὸς ἐνιαχίον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὡς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τοῦ κράτους τούτου. Οἱ ἀρνησὶθηρσκοὶ τῆς ὠρίμου ἡλικίας πώζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὰς ἐντυπώσεις καὶ τοὺς δεσμούς τοῦ προτέρου βίου· ἀλλ' οἱ ἐξισλαμιζόμενοι χριστιανόπαιδες, παρ' οἷς δὲν εἶχε φθάσει νὰ κραταιωθῇ, οὔτε τῆς πατρίδος, οὔτε τῆς οἰκογενείας, οὔτε τῆς θρησκείας τὸ αἴσθημα, διέκοπτον πάντα πρὸς τὸν προηγούμενον βίον δεσμόν, διήρχοντο διὰ τῆς ἐξωμοσίας τὴν Στύγα, καὶ μετέβαινον τῶντι ἀπὸ ἐνὸς κόσμου εἰς ἄλλον, ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὴν σελήνην δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀφοῦ ἡ σελήνη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ νέου δόγματος καὶ πολιτεύματος.

Μία μόνον ἀνάλογος μέχρι τινὸς στρατολογία ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ τῶν Τουρκοπῶλων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους, περὶ ὧν πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὗτοι, οἵτινες βαπτιζόμενοι ἄπετέλεσαν εἰδικὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ στρατῷ τάγματα, εἰμποροῦν ἴσως νὰ ὀνομασθῶσιν οἱ γενίτσαροι τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὀνομάσθησαν οὕτω τῶντι ὑπὸ τοῦ Συροπούλου, ὡς θέλομεν ἴδει ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου. Ἀληθῶς ὅμως εἰπεῖν μεταξὺ τῶν δύο τούτων στρατιωτικῶν σωμάτων ὑπῆρχεν ἐπιφάνεια ὁμοιότητος μᾶλλον ἢ πραγματικῆ ταυτότητος. Καὶ τοῦτο ἰδίως διὰ τὴν ἀντίθετον φύσιν τῶν δύο θρησκευμάτων, ἐξ ὧν τὸ μὲν χριστιανικὸν ἦτο κατ' ἐξοχὴν θρησκευμα εἰρήνης καὶ προηρεῖτο νὰ ῥυθμίσῃ τὰς εὐγενεστέρας καὶ διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρείας τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ δὲ μουσουλμανικὸν, κατ' ἐξοχὴν θρησκευμα πολέμου, προαιρούμενον νὰ θεραπεύσῃ τὰς ταπεινότερας καὶ ὑλικωτέρας αὐτῆς ὕμνας καὶ διαθέσεις. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν τουρκόπαις γινόμενος χριστιανὸς ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ ὡς ἐκ τούτου ἄνθρωπος χρηστὸς καὶ εὐλαβὴς, οὐχὶ ὅμως πολεμιστὴς μανιώδης· ἀπεναντίας προσελάμβανε προαιρέσεις εἰρηνικωτέρας, ἐνῶ ὁ χριστιανόπαις γινόμενος μουσουλμάνος, ὡς ἐκ τούτου καὶ μόνου κύριον μὲν τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέλημα ὑπελάμβανε τὸν πόλεμον, καὶ πρὸ πάντων τὸν διηνεκῆ καὶ ἄσπονδον κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων πόλεμον, κύριον δὲ τοῦ βίου πορισμὸν τὴν περιουσίαν τῶν νικωμένων, ἀσφαλῆ δὲ ἀμοιβὴν τοῦ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ θανάτου οὐ μόνον τὴν συγχώρησιν ὅλων αὐτοῦ τῶν ἁμαρτημάτων, ἀλλὰ καὶ τὰς σαρκικωτέρας τῶν ἀπολαύσεων. Τὰ ἐλατήρια λοιπὸν δὲν ἦσαν ἰσοδύναμα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἀποτελέσματα

ἀπέβησαν διάφορα· οἱ μὲν τουρκοπῶλοι ἦσαν μισθοφόροι ἄπλοῖ, μὴ ἔχοντες ζῆλον πλειότερον τῶν συνήθως ἐπὶ μισθῷ ὑπηρετούντων ζένων, οἱ δὲ ἐξισλαμισθέντες χριστιανόπαιδες ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, δι' οὗ ἐθεράπευον ἅπαντα τὰ πάθη αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα, ἃτινα ἦσαν τοσοῦτον μεγκλήτερα καὶ ἰσχυρότερα ὅσον ἐταυτίζοντο μετὰ τῆς ὄλης τοῦ ἰσλαμισμού τύχης. Ἐν γένει ὁ χριστιανισμὸς καθ' ἑαυτὸν, ὃ ἐστὶν ὡς ἄπλοῦν θρησκευμα, οὐδέποτε σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ ἀναδειχθῆ ἰσοπαλῆς πρὸς τὸν ἰσλαμισμόν· ἵνα νικηφορήσῃ, εἶχεν ἀνάγκην πάντοτε κοσμικῶν τινῶν ἐπικούρων καὶ ἰδίως στρατιωτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Ἀλλὰ ἡ ἀνωτέρα στρατιωτικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, δι' ἧς ἐσώθη μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ ἀραβικοῦ μωαμεθανισμού, πολλάκις δὲ κατετρόπωσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, εἶχεν ἤδη πρᾶγμασει ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κόσμῳ.

Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Οὐρχάν τὸ πρῶτον ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη *Γενι-Τσερί*, ὃ ἐστὶ, νέος στρατός· ἐντεῦθεν τὸ κοινὸν τοῦ σώματος τούτου ὄνομα *Γενίτσαροι*, τοὺς ὁποίους ὁ τὰ πάντα ἀξιῶν νὰ ἐξελληνίσῃ Χαλκοκοινδύλης μετωνόμασεν ἀτυχῶς τῇ ἀληθείᾳ ὁπωςοῦν *κελήλνδας*. Οἱ παῖδες ἠρπάζοντο ἀπὸ τῶν οἰκῶν αὐτῶν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν ἐπτὰ· καὶ μέχρις οὗ δυνηθῶσι νὰ φέρωσιν ὅπλα ἠσκοῦντο περὶ πᾶσαν στέρησιν καὶ σκληραγωγίαν, καὶ πρὸ πάντων ὑπεβάλλοντο εἰς πειθαρχίαν αὐστηροτάτην. Οὕτω δὲ παρασκευασθέντες κατετάσσοντο ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὸ τάγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο ὠργανωμένον εἰς τρόπον ὅστε νὰ συνδέῃ ὁλόκληρον αὐτῶν τὴν ὑπαρξίν μετὰ τοῦ νέου αὐτῶν βησκευματος καὶ τοῦ νέου δεσπότη. Ὁ γάμος ἦτο αὐτοῖς ἀπηγορευμένος· οἶκος αὐτῶν ἦτο ὁ στρατῶν· οἰκείους ἄλλους δὲν εἶχον εἰμῆ τῶς συναγωνιστάς· πατέρα δὲ ἄλλον δὲν ἐγνώριζον εἰμῆ τὸν ὑπατον τοῦ κράτους ἔρχοντα, τοῦ ὑποίου ὠνομάζοντο καὶ ἐσεμνύνοντο ὅτι ἦσιν δοῦλοι, ἦτοι τουρκιστὶ *κούλ*. Ἡ πρὸς αὐτὸν ὑπακοή δὲν ἐνωφθαμίζετο εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας δι' ἧς χειραγωγούται περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου οἱ χριστιανοὶ πολῖαι καὶ στρατιῶται, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδιακόπου ὑπομνήσεως, ὅτι εἰς τὸ δεσπότην ἐκείνον ὀφείλουσι τὴν καθημερινὴν αὐτῶν ὑπαρξίν καὶ συντήρησιν. Ἐντεῦθεν ὅλα τὰ ἱεραρχικὰ τοῦ τάγματος τούτου σύμβολα καὶ τῶν ἀρχηγῶν τὰ ὀνόματα βᾶσιν εἶχον τὸν κοιτῶνα καὶ

τὴν τράπεζαν καὶ τὸ μαγειρεῖον, καὶ ἀπὸ αὐτῶν ἐλαμβάνοντο. Ὁ συνταγματάρχης ἐκαλεῖτο *Τζορμπατζής* ὃ ἐστὶ ζωμοδότης· οἱ μετὰ τοῦτον ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ὁ *Ἀσδζήμπασης* ἤτοι ὁ ἀρχιμάγειρος καὶ ὁ *Σακάμπασης* ἤτοι ὁ ὑδροφόρος, καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ μαγειρικοὶ λέβητες τῆς συμμορίας (τὰ καζάνια τοῦ ὀρτᾶ) ἦσαν ἱερά, ἡ δὲ ἐστία τοῦ μαγειρείου, τὸ *ὀτζάκ*, ἦτο ἄσυλον ἀπαραβίαστον, τὸ ὑποῖον ἐξελαμβάνετο ἀντὶ τοῦ σώματος ὀλοκλήρου, καὶ περὶ ὃ συνήρχοντο οὐ μόνον διὰ νὰ φάγωσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ βουλευθῶσιν. Ὁργανισμὸς κτηνώδης, ὅστις σκοπὸν πρόδηλον εἶχε νὰ κυβερνήσῃ τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς δειψῆς, οὐχὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ἐν τῷ ὀποίῳ λαμπρῶς καταφαίνεται πᾶσα ἡ διαφορὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἐν καὶ μόνον εἶχον εὐγενὲς σύμβολον, τὴν σημαίαν, τὴν ἐρυθρὰν ἐκείνην σημαίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἤστραπτεν ἡ ἀργυρᾶ ἡμισέληνος καὶ ἡ δίστομος σπάθη τοῦ Ὁμάρ. Ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρχεν ἱερά παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἀπὸ τοῦ τερατώδους ἐκείνου θαύματος τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς πίστεως αὐτῶν Μωάμεθ, ὅστις διὰ τῆς ἀκαταμαχῆτου δυνάμεως τῶν λόγων αὐτοῦ ἔκοψεν εἰς δύο τὴν σφαῖραν τοῦ πλανήτου τούτου. Διὰ παραδόξου δὲ συγκυρίας περιστάσεων ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρξεν οὐδὲν ἦττον ἱερά καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις κατοικοῖς τῆς πόλεως, ἣν ἐπέπρωτο νὰ κυριεύσωσιν οἱ Ὀσμανίδαι καὶ νὰ καταστήσωσι πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου αὐτῶν κράτους· διότι ἐξετυποῦτο μὲν εἰς τὰ ἀρχαῖα τοῦ Βυζαντίου νομίσματα, ἐπὶ τῆς κρηπίδος δὲ τῆς ἀποικίας ταύτης τῶν Μεγαρέων ὑψοῦτο τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἄγαλμα φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον ἐκείνην, ἣτις ἐκλιποῦσα ὅτε ἐπεκράτησεν αὐτόθι ὁ χριστιανισμὸς, ἔμελλε νὰ ἐπιτείλῃ αὐθις ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου διὰ τῆς παρὰ τὴν ἀκτὴν αὐτῆς ἐνιδρυθείσης ὀσμανικῆς σημαίας. Ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην διέπραξαν οἱ γενίτσαροι τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Περιβεβλημένοι τὸν μακρὸν καὶ πλατὺν χιτῶνα, τὸν τοσοῦτον δύσχεστον εἰς τὸν στρατιώτην, ἀλλ' ὠπλισμένοι διὰ δύο ὀπλων φοβρῶν ἀποβάντων εἰς τὰς χεῖράς των, τοῦ παλαιοῦ τουφεκίου καὶ τῆς κურτῆς σπάθης, καὶ φέροντες σειόμενον ἐπὶ τοῦ μετώπου τὸ πτερόν τοῦ ἐρωδιοῦ, ἐχύνοντο ὡς χεῖμαρροι εἰς τὰ πυκνότερα τῶν ἀντιάλων στίφη καὶ πολλακίς ἐν ταῖς κρισιμωτέραις τῶν μαχῶν στιγμαῖς αὐτοὶ διὰ τῆς ἀπτοῦ αὐτῶν ὀρμῆς ἀνεδείκνυον τὸ κράτος νικηφόρον. Ἀκριβέστερον ὅμως περὶ τῆς στρατολογίας καὶ τῶν ἄλλων περιτάσεων

τοῦ γενιτσαρικοῦ σώματος, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολουθῶν βιβλίῳ. Ἐνταῦθα δ' ἐπιφέρομεν μόνον ὅτι μετὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ τάγματος τούτου, τὸ πρὸ αὐτοῦ ὀργανωθὲν καὶ τακτικῶς μισθοδοτηθὲν μόνιμον πεζικὸν σῶμα τῶν Πιαδὲ ἔπαυσε τοῦ νὰ μισθοδοτῆται, καὶ λαβὼν ἀντὶ τῆς μισθοδοσίας ἀκινήτους κτήσεις, μεταβλήθεισας βραδύτερον εἰς τιμάρια, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἐκτελῇ ἐπὶ τῶν στρατειῶν τὰ τῶν σκαπανέων ἔργα. Σημειοῦμεν προσέτι, ὅτι τὸ παρὰ τοῖς δυτικοῖς εἰθισμένον ὄνομα τῶν σκαπανέων, *Πιοριέ*, παράγεται ἐκ τοῦ τουρκοπερσικοῦ *πιαδὲ*, τὸ ὁποῖον ἔχει ἄλλως τε συγγένειαν πρὸς τε τὸν ἑλληνικὸν *πόδα* (τὸ σανσκριτικὸν *padam*) καὶ ὅλα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα τῆς λατινικῆς καὶ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, καὶ ἰδίως πρὸς τὰ γαλλικὰ *piou* (ἐπὶ τοῦ ζατρικίου) καὶ *piéton*.

Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν δι' ὧν ἐνισχύθη ἡ οἰκοθεν εὐάριθμος τῶν ὀσμανιδῶν δύναμις, δὲν περιορίσθη εἰς μόνην τὴν στρατολογίαν τῶν γενιτσάρων. Καθάπερ ἐξ ἀρχῆς εἴπομεν, ὁ σκοπὸς τοῦ Καρὰ Χαλήλ Τζεντερελῆ ἦτο νὰ αὐξήσῃ ὅσον ἔνεστι τὸν μωαμεθανικὸν πληθυσμὸν καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων ἑξισλαμισμῶν. Ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος ἐξεπληρώθη. Παρεκτὸς τῆς συστηματικῆς ἐκείνης στρατολογίας, πλείστοι ἄλλοι χριστιανοὶ ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμὸν ἐκ τούτου δὲ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπέβη τὸ κυριώτατον ἐργαστήριον, ἐν ᾧ κατεσκευάσθη οὕτως εἰπεῖν ὁ λαὸς ὁ ἀτόπως ὀνομαζόμενος τουρκικός. Ἡ πολυπληθὴς αὕτη ἀρνησιθρησκεία ἦτο ἐν μέρει ἐκούσιος καὶ ἐν μέρει ἀκούσιος. Τὴν ἐκούσιον ἀρνησιθρησκείαν ὑπέθαλψαν ποικίλα αἷτια, τὰ ὁποῖα προεῖδεν ἐν μέρει ὁ δαιμόνιος τοῦ Καρὰ Χαλήλ Τζεντερελῆ ὑφθιγμός. Ἐφόντι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι εἶχον πάθει ἐπὶ ἰσλαμικὰ ἑκατονταετηρίδας καὶ δὲν ἔπαυσαν πάσχοντες ἀδιακόπως τοσαύτης συμφορᾶς ἀπὸ ἀναριθμῶν ἐμφυλίων ἀγώνων καὶ ξενικῶν ἐπιδρομῶν, ὥστε ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον ἀδιάσειστον τὸ αἶσθημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνότητος, ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἐκλελυμένης δημοθρήσκου πολιτείας, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν νέαν καὶ ἀκμάζουσαν κυριαρχίαν, αὐτομολοῦντες εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἴνα καννοήσωμεν ὅποια ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ πολὺ ἔτι οαδύτερον ἢ ἠθικὴ πολλῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔκλυσις, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι ὁ Ἰμβριος Κριτόβουλος, σύγχρονος ὢν τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βεβαιοῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὅτι ἡ

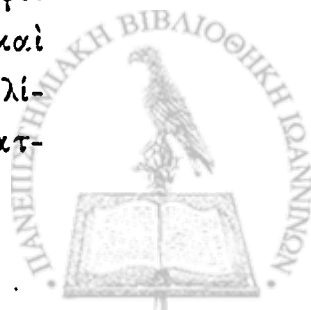

χριστιανικὴ κυριαρχία ἀπωλέσθη διὰ παντὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως τόσαι ἄλλαι προηγούμεναι κυριαρχίαι, ἢ τῶν Μήδων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀσσυρίων. Καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδι, τοσαύτη ἐξηκολούθει ἐπικρατοῦσα ἀπελπισία ὥστε ὁ Καισάριος Δαπόντες διαπρυσίως ἐκήρυττεν ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ καταλόγῳ, ὅτι οἱ Τούρκοι θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἀνατολῆς μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ ὅτι μάταιαι εἶναι πᾶσαι αἱ περὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσδοκίαι. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐκούσιον ἀρνησιθρησκείαν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ τὸ εὐρὸ στάδιον ὅπερ ἀνεψύχθη εἰς τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀποστατούντων, καὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ ἀπαλλάξωσι τὰ τέκνα αὐτῶν ἀπὸ τῆς πρὸς συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος στρατολογίας, ἵνα μὴ λεπτολογήσωμεν περὶ ποικίλων ἄλλων προσωπικῶν ἀφορμῶν καὶ περιστάσεων. Ἡ δὲ ἀκούσιος ἢ βιαία ἀρνησιθρησκεία οὐ μόνον διενηργεῖτο διὰ τῆς ἀμέσου στρατολογίας τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμμέσων τρόπων προεκαλεῖτο, ἥτοι διὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως καὶ διὰ τῶν καταπίεσεων ἃς ἐπάσχον οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν.

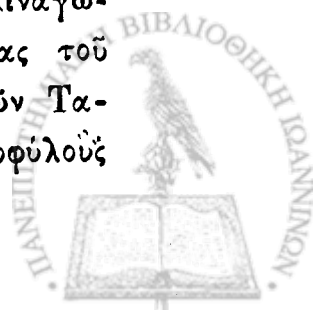
Εἶναι δύσκολον βεβαίως νὰ ὑπολογισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων, ὅσοι ἐξισλαμίσθησαν ἐν διαστήματι πέντε ἑκατονταετηρίδων ἐκ τοσοῦτων καὶ τοιούτων ἀφορμῶν. Ἀλλ' ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ὑπέρογκος συναίγεται προδήλως ἐκ τε τῶν καθόλου περιπετειῶν τῆς ὀσμανικῆς ἱστορίας καὶ ἐκ πολυαριθμῶν εἰδικῶν αὐτῆς γεγονότων. Ὅτε ὁ Ἐρτογρούλ κατεστάθη κατὰ πρῶτον περὶ τὸ ὄρος Τῆμνον τῆς Βιθυνίας, δὲν συνεπήγετο μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ 400 τουρκικὰς οἰκογενείας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ἀπόγονοὶ του, γενόμενοι βαθμηδὸν κύριοι ὄλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅσαι ἀπὸ τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν σελδζουκιδῶν λεγομένων Τούρκων, συνεχώνευσαν εἰς ἐν τὴν ὁμάδα τῶν ὁμοφύλων τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ προεγκατασταθέντων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν κατωρθώθη εἰμὴ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα. Ὁ μὲν Οὐρχάν δὲν προσεκτήσατο ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων εἰμὴ τὴν μικρὰν ἡγεμονίαν τοῦ γείτονος αὐτοῦ Καρασῆ· ἄλλαι δὲ τινες προσκτήσεις τοιούτων χωρῶν διεπράχθησαν μετὰ πεντήκοντα μόλις ἔτη ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Οὐρχάν, Μουράτ Α', καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ τελευταίου τούτου Βαγιαζήτ τοῦ Α'. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Οὐρχάν καὶ ὁ Μουράτ, ἀφοῦ συνεπλήρωσαν τὴν κατάκτησιν τῆς Βιθυνίας, καθυπέταξαν προσέτι μέγα

μέρος τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ὑπεδούλωσαν τὴν Βουλγαρίαν καὶ κατέστησαν τὴν Σερβίαν ὑποτελῆ. Εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι ταῦτα πάντα μόνον διὰ τοῦ ἰδίου πληθυσμοῦ, οὐδὲ μόνον διὰ τῶν εὐαρίθμων χριστιανοπαίδων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τότε τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· καὶ ὅτι ὁ ἐκούσιος ἢ ἀκούσιος ἐξισλαμισμὸς πολυαρίθων χριστιανῶν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς πρώτους ἐκείνους θριάμβους τῆς ἡμισελήνου καὶ εἰς τὴν ἰδρυσιν καὶ παγίωσιν τοῦ κράτους τῶν ὀσμανιδῶν. Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τινὰ γνωστὰ εἰδικώτερα γεγονότα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων.

Τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Οὐρχάν συνέκειτο ἐξ ἀρνησιθρήσκων πρὶν ἔτι συκροτηθῆ ὁ ἐκ χριστιανοπαίδων στρατός, διότι ὑπὸ τῶν ἀρνησιθρήσκων τούτων δορυφορούμενος ὁ ὀσμανιδῆς ἡγεμὼν ἐπορεύθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἄνδρα Χατζῆ Μπεκτὰς, ἵνα παρακαλέσῃ αὐτὸν νὰ εὐλογήσῃ τὸ νέον τάγμα. Οἱ δὲ πολυθρύλητοι Μιχάλογλοι, οἱ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διατελέσαντες κληρονομικοὶ ἡγεμόνες τοῦ Ἀκιντζι, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπόγονοι τοῦ Μιχαήλ Κέσε ἢ Κοσσύφου, ἐνὸς τῶν πρώτων μεγάλων ἀρνησιθρήσκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῶν οἰκειοθελῶς πρὸς τὸν Ὄσμαν προσελθόντων. Ἀπὸ τοῦ 1380 καὶ ἐφεξῆς θέλομεν ἀπαντήσῃ πολλοὺς ὀνομαστοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενομένους ἀρνησιθρήσκους, οἷον τὸν ἔγγονον τοῦ ἄλβανοῦ δυνάστου Λιόση, τὸν καὶ πασᾶν καὶ κηδεσγὴν τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου γενόμενον· τοὺς Ἀλβανούς ὡσαύτως Ἰσαίμ καὶ Κωστῆν, ἀμφοτέρους σταλέντας ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς βοήθειαν τοῦ δεσπότη Ἰωαννίνων Θωμᾶ κατὰ τοῦ ἄλβανοῦ Σπάτα· τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Σισμάν. Ἄλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος γενόμενα, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν πραγματευθῆ ἀκριβέστερον. Ἐνῶ δὲ ἀπειράριθμοι ἐγένοντο, μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου, οἱ ἄλλαξοπιστεῦντες χριστιανοὶ, σπανίως συνέβαινε τὸ ἐναντίον, σπανίως δηλαδὴ μουσουλμάνοι ἠσπάζοντο τὸν χριστιανισμόν. Ἐν καὶ μόνον πολὺκροτον ἀναφέρεται τοιοῦτο γεγονός, τὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ· καὶ τοῦτο εἰς στιγμὴν τινὰ καθ' ἣν τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐφάνη κινδυνεῦον σπουδαῖον ὀπωςοῦν κίνδυνον. Κατόπιν δὲ ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν χριστιανισμόν ἀπέβη τοσοῦτον σπανία ὥστε οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὰ ὀλίγιστα αὐτῆς παραδείγματα ὡς ὄλως παράδοξα καὶ ἀπροσδόκητα, ὅπως ὁ Καισάριος Δαπόντες λ. χ. ὁ ἀφιερῶν δύο σελίδας τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Πατ-

μποροῦν Μεχμέτ ἐφέντης καὶ ὁ Μουσταφᾶ ἐφέντης, ἀμφότεροι ὑπάλ-
 ληλοι τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργείου, ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βά-
 πτισμα. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐεξήγητον. Ὁ ἐπιστρέφων εἰς Χριστὸν
 μουσουλμάνος ἐθανατοῦτο ἀμέσως, ἂν δὲν ἐδραπέτευεν, ἀλλὰ τὰ πλήθη,
 μάρτυρες δὲν γίνονται· τὰ πλήθη ἀκολουθοῦσι συνήθως τὴν φωνὴν τοῦ
 συμφέροντος, ἢ δὲ ὀσμανικῆ κυβέρνησις, θεραπεύουσα πολυειδῶς τὰ
 συμφέροντα τῶν προαιρουμένων νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὑπέθαλπεν ἀ-
 διακόπως τὴν προαίρεσιν αὐτῶν ταύτην. Τούτου ἐνεκεν ἠυδοκίμησε
 τοσοῦτον τὸ ἀρχικὸν βούλευμα τοῦ Καρὰ Χαλήλ Τσεντερελή, οἱ δὲ
 ὀσμανίδαι τοῦρκοι ἀπηρτίσθησαν τὸ πλεῖστον ἐκ χριστιανῶν ἐξισλα-
 μισθέντων μάλιστα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ὅπου ὀλίγιστοι
 εἶναι οἱ μωαμεθανοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ καυχηθῶσιν ἐπὶ γνησίᾳ τουρκικῇ
 καταγωγῇ. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὰς πρώτας τῆς κατακτῆσεως ἐ-
 κατονταετηρίδας οἱ ὀσμανίδαι ἐπεχείρησαν ἐνίοτε μεταναστεύσεις τι-
 νὰς τουρκικῶν, τουρκομανικῶν, ταταρικῶν καὶ ἀραβικῶν φυλῶν ἐξ
 Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Οὕτω λ. χ. περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΔ' ἐκατον-
 ταετηρίδος ὁ τοῦ Οὐρχάν υἱὸς Σουλεϊμάν πασᾶς ἐγκατέστησε περὶ
 Καλλίπολιν τουρκικὰς τινὰς καὶ ἀραβικὰς ἀποικίας· περὶ τὰ
 τέλη δὲ τῆς αὐτῆς ἐκατονταετηρίδος ὁ σουλτάν Βαγιαζήτ καὶ ἐν
 ἀρχῇ τῆς ἐπομένης ὁ σουλτάν Μουράτ Β' μετεβίβασαν ἐξ Ἀσίας τουρ-
 κομάνους μὲν περὶ Φιλιππούπολιν καὶ Ἀξιὸν καὶ Ζαγοράν καὶ Σό-
 φιαν, Τατάρους δὲ περὶ Φιλιππούπολιν ὡσαύτως, ὅπου μέχρι τῆς σή-
 μερον σώζει ὁ τόπος τῆς κατοικίας αὐτῶν τὸ ὄνομα Τατάρ παζαρί.
 Ἄλλ' αἱ ἀποικίαι αὗται ὅσαι δῆποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν, ἦσαν πάν-
 τοτε σχετικῶς ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν εὐρωπαϊκὸν πληθυσμὸν σφόδρα εὐά-
 ριθοι, ὥστε δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Οὐδὲ ἐγέν-
 οντο ἐπὶ τοιοῦτω σκοπῷ ἀλλ' ἐπὶ ἐτέρῳ. Εἶδομεν ὅτι μία ἀπὸ τὰς
 κυριωτέρας αἰτίας δι' ἧς ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρό-
 τησις τοῦ τάγματος τῶν γενιτσάρων ὑπῆρξε τὸ ἀτίθασσον καὶ δυσῆ-
 νιον τῶν τουρκικῶν φυλῶν πνεῦμα. Ὁ δὲςτροπος οὗτος αὐτῶν χαρα-
 κτῆρ προεκάλεσε πολλάκις αἱματηρὰς τιμωρίας, οἷα λ. χ. ὑπῆρξεν ἡ
 φοβερὰ καταστροφὴ πολλῶν ἐκατοντάδων τουρκομάνων, ἦν τῷ 1426
 διέπραξεν ἐν Ἀμασειᾷ ὁ Γιουρκέτζ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ χαλιναγω-
 γήσῃ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἕξεις. Ἄλλος δὲ τρόπος θεραπείας τοῦ
 κακοῦ τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἀποξένωσις τῶν Τουρκομάνων καὶ τῶν Τα-
 τάρων ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου πολλοὺς ἔχοντες τοὺς ὁμοφύλους

ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικινδυνότεροι εἰς τὴν ὀσμμανικὴν κυριαρχίαν. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν κυρίως διενηργήθησαν αἱ προαναφερθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες οὐδόλως ἠλάττωσαν τὴν ἀδιάκοπον διὰ χριστιανῶν προσαύξησης τῶν ὀπαδῶν τοῦ νέου κράτους.

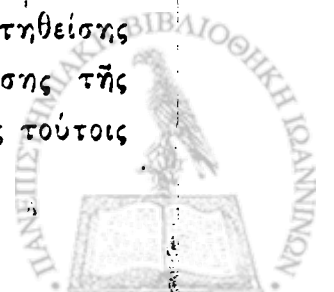
Ἡ δὲ προσαύξησης αὕτη δὲν συνεπήγετο μόνον τὸν ὑλικὸν πολυπλασιασμὸν τοῦ ὀσμμανικοῦ πληθυσμοῦ, συνετέλει προσέτι καὶ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ μαχίμου αὐτοῦ πνεύματος. Εἴπομεν ὅτι τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα εἶναι ἐξόχως ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένον· διότι συναρμολογοῦν πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ παρόντος βίου καὶ ἀπάσας τοῦ μέλλοντος τὰς προσδοκίας μετὰ τῆς κατακτήσεως, ἐμπνέει εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀκατάσχετον τινὰ ὄρμην, τὴν καλουμένην θρησκοληψίαν. Ἄλλ' ἢ θρησκοληψία δὲν εἶναι ἀνεξάντλητος· καθὼς πάντα τὰ πάθη, καὶ μάλιστα τὰ σφοδρὰ πάθη, κορέννυται ἐπὶ τέλους καὶ ἀρχίζει νὰ μαραίνηται. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰσλάμ, ἅμα κτησάμενοι τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ὅσα κατὰ τὸ δόγμα των δύναται, ὁ ἄνθρωπος νὰ ποθήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἥτοι περιουσίαν, γυναῖκας, ἀξιώματα, εἶναι φυσικώτατον συνήθως νὰ προτιμῶσι τὴν ἐν εἰρήνῃ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τούτων ἢ τοὺς διηνεκεῖς τοῦ πολέμου κινδύνους, ὅσαι δὲποτε καὶ ἂν ἦναι αἱ παρεχόμεναι αὐτοῖς ἐπαγγελίαι περὶ μελλούσης μακαριότητος ἐὰν πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι. Τοῦτου ἔνεκεν ἀνεκάθεν παρετηρήθη ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ τοῖς νεοφύτοις καὶ ἀποβαίνει ἀσθενεστέρα παρὰ τοῖς ἀπογόνους αὐτῶν. Ὅθεν ὁ ἀδιάκοπος τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμὸς παρεῖχε πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν μουσουλμανικὴν κοινωνίαν τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην τῆς κοινωνίας ταύτης δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ὠρίσθη πρὸ πάντων ὅτι τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει στρατολογεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων· καὶ τῶντι ἐν ὅσῳ ὁ κανὼν οὗτος ἐτηρήθη ἀπαράβατος, τὸ τάγμα ἐκεῖνο διετέλει πειθαρχοῦν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους καὶ ἀκατάσχετον ἐν πολέμῳ· ἅμα δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος ἐνοθεύθη, ὡς θέλομεν ἶδει βραδύτερον, ἡ στρατολογία αὐτοῦ, τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ καὶ ἀντὶ ἐρείσματος τοῦ κράτους κατήντησεν ἐπικίνδυνον μᾶλλον εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ στασιαστικοῦ καὶ ἀτάκτου αὐτοῦ πνεύματος. Ἄλλὰ πλὴν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος, ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνώ-

τερα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα ἐδίδοντο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἰδίως ἐν τῇ ΙΕ' καὶ τῇ ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδι, κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς. Ἄμα δὲ ἔπαυσεν ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τοῦτο, ἐπῆλθεν ἀμέσως ἡ γενικὴ τῶν πραγμάτων ἐκλυσις, ὅπως καὶ ἡ τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἱστορίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους μαρτυρεῖται ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἀπηρτίσθη ἐξ ἔθνους τινὸς ἰδίου, ἀλλὰ μόνον ἐξ ἰδίου θρησκευματος δι' ὃ καὶ οὐδέποτε ὠνόμασεν ἑαυτὸ τουρκικόν, ἀλλὰ ἡ ὀσμανικόν, δηλαδὴ δημιουργημα τοῦ Ὀσμάν, ἡ μουσουλμανικόν, δηλαδὴ ἄθροισμα τῶν πιστῶν, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐθνικῆς διαφορᾶς. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξε καὶ τὸ μόνον κατόρθωμα τῶν ὀσμανιδῶν διότι καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἀνεδείχθησαν ἀνεπιτηδεύτατοι πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν συντήρησιν τοῦ οἰκοδομήματος τὸ ὁποῖον ἤγειραν, ἢ μᾶλλον τοῦ στρατοπέδου ἐν ᾧ ἐσκήνωσαν.

Διεξήλθομεν ἐν ἐκτάσει ὅπως οὖν τὰ κατὰ τοὺς θεσμούς τοὺς ἰδρυθέντας ἐπὶ Οὐρχάν, διότι τίποτε δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ἄγδαίας κατακτήσεις τὰς ὁποίας μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀφηγηθῆ ὅσον ἡ ἀκριβὴς τῶν θεσμῶν ἐκείνων γινώσκῃ. Ὅταν παραβάλωμεν τῶνόντι τὴν πολιτικὴν ἀβουλίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐκλυσιν εἰς ἣν περιῆλθον, ὡς γινώσκομεν ἐκ τῶν προεκτεθέντων, οἳ τε τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ οἱ Φράγχοι, πρὸς τὴν δαιμονιώδη τέχνην δι' ἧς ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ ἡγεμόνες τῶν ὀσμανιδῶν κατεσκεύασαν τὸ ὄργανον τῆς κατακτήσεως δι' αὐτῶν τούτων τῶν ἀνθρώπων οὐς προέκειτο νὰ κατακτήσωσι, θέλομεν εὐχερῶς ἐννοήσῃ πῶς ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων μνηστήρων, οἳτινες ἐν τῇ ιδ' ἑκατονταετηρίδι ἤρσαν περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὀσμανίδαι ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ κατασχύσωσι. Καὶ νῦν ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν τὰς περιπετείας τοῦ ἀγῶνος τούτου. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὑπεμνήσαμεν πῶς εἶχον ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Βοσπόρου τὰ πράγματα ὅτε τῷ μὲν 1326 ὁ Οὐρχάν διεδέχθη τὸν πατέρα αὐτοῦ Ὀσμάν, τῷ δὲ 1328 ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, καταλύσας τὸν μακρὸν πρὸς τὸν πάππον ἐμφύλιον πόλεμον, ἀνεγνωρίσθη μόνος κύριος τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Οὐρχάν δὲν ἤρχεν ἔτι εἰμὴ τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς Βιθυνίας μέρους μετὰ τῆς προσφάτως κατακτηθείσης Προύσης, ἐνῶ τὸ κράτος τοῦ Ἀνδρονίκου ἐξετείνετο ἐπὶ ἀπάσης τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, περιλαμβάνον πρὸς τούτους

οὐκ ὀλίγας τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῶν χωρῶν, ἀξιόλογον μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ τινὰς νήσους. Ἄλλὰ πρὶν ἢ ἔτι καταπαύσῃ ὁ ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων πόλεμος, ὁ Οὐρχάν εἶχε κυριεύσει τὴν Νικομήδειαν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπολιόρκησε τὴν Νίκαιαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, ἀφοῦ ἐξησφάλισεν ὅπως οὖν τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἐπεχείρησε τῷ 1330 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ νὰ σώσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην. Ἄλλ' ὁ στρατὸς ὃν ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς μικρὰν Ἀσίαν, δὲν ἦτο ἀποχρώντως ἡσκημένος, οὐδ' ἐνάμιλλος τῶν ταγμάτων τὰ ὁποῖα ἀντιπαρέταξεν ὁ Οὐρχάν καὶ τὰ ὁποῖα προσφάτως εἶχον λάβει τὸν νέον αὐτῶν ὄργανισμόν. Ἡ μάχη συνεκροτήθη οὐ μακρὰν τῆς Χρυσοπόλεως ἐν χωρίῳ Πελεκάνῳ προσαγορευομένῳ. Καὶ ὁ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἠγωνίσθησαν ὡς φαίνεται γενναίως, διότι τούτου μὲν ἐφονεύθη ὁ Ἴππος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπληρώθη. Ἄλλ' ὁ ἀγόμενος ὑπ' αὐτῶν στρατὸς, ἥκιστα πειθαρχῶν, κατ' ἀρχὰς μὲν προήλασε πρὸς τὰ πρόσω παρὰ τὰ διατεταγμένα, ἔπειτα δὲ νομίσας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐφονεύθη ἐτράπη οὐδὲν ἤττον ἀτόπως εἰς φυγὴν καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν πολεμίων, μόλις διασωθέντων τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ φίλου αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἤτταν ταύτην παρεδόθη καὶ ἡ Νίκαια εἰς τοὺς ὀσμανίδας διὰ συνθήκης, δι' ἧς ἐπετράπη μὲν εἰς τοὺς κατοίκους καὶ τὴν φρουρὰν ν' ἀπέλθωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως ὀλίγιστοι ὠφελήθησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ἀπηλπισμένοι ἀπὸ τὴν ὀμόθησκον βασιλείαν παρέμειναν εἰς τὴν πόλιν καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τὸν νικητὴν. Διοικητὴς τῆς Νικαίας προχειρίσθη ὁ τοῦ Οὐρχάν πρεσβύτερος υἱὸς Σουλεϊμάν πασᾶς, ὅστις εἶχε στρατηγήσει τοῦ πολιορκήσαντος αὐτὴν στρατοῦ, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ Ἀλαεδδίν, ἀνεδείχθη ὁ δεῦτερος βεζύρης τῶν ὀσμανιδῶν. Ὁ τίτλος τοῦ πασᾶ, ὃν κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα ἀπαντῶμεν, εἶναι λέξις περσικὴ, *Paischah*, σημαίνουσα τὸν πόδα τοῦ βασιλέως, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς αὐλαῖς ἔθος τοῦ νὰ καλῶνται οἱ ὑπατοὶ τοῦ κράτους λειτουργοί, πόδες, χεῖρες, ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα τοῦ βασιλέως. Ἀπεδόθη δὲ ὁ τίτλος οὗτος ἐν τῷ ὀσμανικῷ κράτει πρῶτον μὲν εἰς τὸν Ἀλαεδδίν, ἔπειτα δὲ εἰς τὸν Σουλεϊμάν, καὶ συγχρόνως εἰς τρεῖς ὀνομαστοὺς λογίους ἄνδρας τὸν Μουγλὶ πασᾶν, τὸν Ἀσσικ πασᾶν καὶ τὸν Σινᾶν πασᾶν.

Ἡ ἐν Πελεκάνῳ ἤττα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία μάχη καθ' ἣν οἱ ἠ-
(βλ. ἱστορ. κ. παπαρρηγοπούλου том. Ε΄.)

μέτεροι ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς ὀσμανίδας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὸ δὲ ἄξιον ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', συμβάντος ἐν ἔτει 1341, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ 17 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως τούτου, οἱ Ὄσμανίδαι οὐδὲν μέγα κατὰ τῶν ἡμετέρων διέπραξαν. Ἐκυρίευσαν μὲν τὴν ἀρχαίαν Κίον, ἣτις καλουμένη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Κιβωτός, ἦτο ἀπὸ τῆς θαλάσσης προπύργιον τῆς Νικαίας· ἔπειτα ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν γειτόνων τουρκομάνων δυναστῶν τοῦ Καρασῆ ἦτοι τῆς ἀρχαίας Μυσίας, περιέλαβον ἐντὸς τοῦ κράτους αὐτῶν, κατὰ πρῶτον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του, χώραν ὑπὸ ὁμοφύλων κατεχομένην, καὶ προσεκτήσαντο οὕτω, παρεκτὸς τῶν τριῶν μεγάλων τῆς Βιθυνίας πόλεων, Προύσης, Νικομηδείας, Νικαίας, καὶ τὴν ἀρχαίαν τοῦ βασιλέως Ἀττάλου πρωτεύουσαν, τὴν Πέργαμον· τελευταῖον δὲ κτησάμενοι διὰ τῆς προσλήψεως τῆς τοῦ Καρασῆ χώρας ναυτικὴν δύναμιν ἦν πρότερον δὲν εἶχον, ἐπεχείρησαν δύο ἐπιδρομὰς, τὰς πρώτας ὅσας διέπραξαν εἰς τὴν Εὐρώπην, τῷ 1337 καὶ τῷ 1340, ἐξ ὧν κατὰ τὴν μίαν μὲν ἀπεκρούσθησαν, κατὰ τὴν ἑτέραν δὲ πολλὴν ἀπεκόμισαν λείαν, ἀλλὰ ὀριστικῶς οὐδαμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας κατεστάθησαν, οὐδὲ τότε οὐδὲ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἑπτακαίδεκα ἔτη. Ἐμετρίασε δὲ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τῶν 25 περίπου ἑνιαυτῶν ἡ κατακτητικὴ τῶν ὀσμανιδῶν ὀρμηὶ, διότι ὁ Οὐρχάν εἶχε νομίσει συνετὸν, πρὶν ἢ ἐπαναλάβῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νεωστὶ ἰδρυθέντων θεσμῶν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐνισχύσῃ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐρείδοντο ὅλοι οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι. Ἐπὶ τούτῳ κατεσκεύασεν ἐν Προύσῃ μὲν καὶ ἐν Νικαίᾳ τζαμιά, σχολεῖα, πτωχοκομεῖα, ξενοδοχεῖα καὶ ἄλλα τοιαῦτα καταστήματα, κατώκισε δὲ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου μουσουλμάνους κοινοβιώτας καὶ ἐρημίτας, τοὺς καλουμένους Δερβισίδες καὶ Σαντώνους, ἀντὶ τῶν πρότερον αὐτοῖσι διατριβόντων χριστιανῶν μοναχῶν.

Ἐν διαστήματι λοιπὸν 25 περίπου ἑνιαυτῶν ἦτοι καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ὑπόλοιπον τῆς τοῦ Οὐρχάν ἀρχῆς, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία οὐδένα νέον σπουδαῖον κίνδυνον διέτρεξεν ἀπὸ τῶν ὀσμανιδῶν· ὥστε ἐδόθη αὐτῇ καιρὸς νὰ παρασκευασθῇ, ἂν ὄχι εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀπολεσθέντα, τούλάχιστον εἰς τὸ νὰ διασώσῃ τὰ περιλιπόμενα, δηλαδὴ νὰ προφυλάξῃ τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτῆς κτήσεις ἀπὸ τῶν νέων

τούτων πολεμίων. Καί εἶχε πρὸς τοῦτο μυρίους τρόπους. Δὲν ἔστερεῖτο βεβαίως χρηματικῶν πόρων. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶχε πλέον τοὺς ἀρχαίους θησαυροὺς, ὄχι μόνον διότι ἡ ἔκτασις αὐτοῦ ἦτο πολὺ μικροτέρα, ἀλλὰ καὶ διότι ὑπέκυψεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἐμπορικὴν ἀτέλειαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ εἰσπράττωσιν αὐτοὶ δι' ἴδιον λογαριασμὸν τὰ τελωνιακὰ τέλη τῆς παρ' αὐτῶν διεξαγομένης ἐμπορίας. Θέλομεν λάβει ἔννοιάν τινα τῆς τερατώδους ζημίας ἣν ὑπέστη ἐκ τούτου τὸ κράτος, ἅμα παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐνῶ ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰσέπραττεν ἀπὸ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τὰ 100,000,000 δραχμῶν, ἐξ ὧν τὸ τρίτον ἂν ὄχι τὸ ἡμισυ κατεβάλλετο βεβαίως ὑπὸ τοῦ τελωνείου, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ τελωνεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἰσέπραττεν εἰμὴ μόνον τρισμύριους χρυσοῦς κατ' ἔτος, ὃ ἐστὶ μόνον 336,000 φράγκων· καὶ τοῦτο ἐνῶ οἱ Γενουαῖοι εἰσέπραττον ἐκ τοῦ ἰδικοῦ των τελωνείου εἰς Γαλατᾶν, εἴκοσι χρυσῶν μυριάδας, ὃ ἐστὶ 2,225,000 φράγκων. Ἐν τούτοις μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι καθ' οὓς εὐρισκόμεθα χρόνους τὸ ἐλληνικὸν βασίλειον εἶχεν ἔτι ἕκτασιν δεκαπλασίαν ἴσως τοῦ ὀσμανικοῦ καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ καὶ νὰ συντηρῇ στρατὸν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερον τῶν ταγμάτων τοῦ Οὐρχάν. Ἐξαιρέτως δὲ ὁ Ἀνδρόνικος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ναυτικὴν δύναμιν ὑπεραρκοῦσαν, ἵνα κωλύσῃ τὴν εἰς Εὐρώπην διάβασιν τῶν ὀσμανιδῶν, οἵτινες ὄντες ἡκιστα θαλασσοβίοι καὶ προσφάτως μόνον διὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ Καρασῆ προσλαβόντες μικράν τινα ναυτικὴν δύναμιν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λογισθῶσι κατὰ τοῦτο ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Εἶχε λοιπὸν τὸ κράτος ἱκανοὺς ἔτι πόρους· ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἠξεύρῃ νὰ ὠφελθῇ ἐξ αὐτῶν· καὶ ἵνα ὠφελθῇ ἐξ αὐτῶν ἀπερισπάστως ἔπρεπεν ὁ Ἀνδρόνικος νὰ διατελῇ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Φράγκους, ἥτοι πείθων αὐτοὺς ὅτι κοινὸς ἦτο ὁ κίνδυνος καὶ προσλαμβάνων μάλιστα αὐτοὺς συμμάχους, ἢ τοῦλάχιστον ἀποφεύγων πᾶσαν πρὸς αὐτοὺς ἐχθροπραξίαν· καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ζητήσῃ συνεργοὺς ἐν αὐτῇ τῇ Ἀσίᾳ ὅπου ὅλα τὰ λοιπὰ τουρκικὰ κράτη διετέλουσαν δυσμενῶς διακείμενα πρὸς τοὺς ὀσμανίδας. Δυστυχῶς οὐδὲν σχεδὸν τῶν δεόντων τούτων ἔπραξε. Κατ' ἀρχὰς συνεμάχησε μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Μιχαήλ κατὰ τοῦ κράτη τῆς Σερβίας ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχε κατορθώσει νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Ἀχρίδα. Ἐπειτα δὲ ἀποθανόντος τοῦ

Μιχαήλ καὶ καταλαβόντος τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος 'Αλεξάνδρου, ὁ 'Ανδρόνικος ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ καὶ ἠττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην ἐπιζήμιον. Πλὴν τούτου ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένως στρατείας κατὰ τῆς 'Ηπείρου περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει ὅταν πραγματευθῶμεν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν τῆς ἐν 'Ελλάδι Φραγκοκρατίας· καὶ προσέτι ἀντὶ νὰ ὑποκινήσῃ κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν τοὺς ἰσχυροτέρους μεσογείους τούρκους δυνάστας τοῦ Καραμᾶν καὶ ἄλλους, συνεμάχησε μόνον μετὰ τῶν πολὺ μικροτέρων ἡγεμόνων τῆς παραλίας, Σαροῦ Χὰν (τῆς Λυθίας) καὶ τοῦ 'Αϊδῶν (τῆς 'Ιωνίας), οὐδὲ τούτους κατορθώσας νὰ προσοικειωθῇ καθ' ὀλοκληρίαν, διότι καίτοι φίλοι τοῦ βασιλέως λογιζόμενοι ἐπεχείρουν ἐν τούτοις καὶ οὗτοι ἐκ διαλειμμάτων ληστρικῶς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς παραλίας. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπισφαλῆς μὲν ἦτο ἡ ὑγεία τοῦ 'Ανδρονίκου, ἀνήλικα δὲ τὰ τέκνα αὐτοῦ, καὶ παντοδύναμος ὁ Καντακουζηνός, πολλὰ ἐγίνοντο κατὰ τούτου συνωμοσίαι. Ἰδίως δὲ ἐπεβουλεύθη αὐτὸν ὁ γνωστός ἡμῖν Συργιάννης, συνεννοούμενος μετὰ τῆς σφόδρα δυσμενοῦς πάντοτε πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν μητρὸς τοῦ 'Ανδρονίκου Εἰρήνης. Ὁ Καντακουζηνός προέλαβε τὸν ἀντίπαλον εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δίκην· ὁ Συργιάννης ὅμως δραπετεύσας, ὑπεκίνησε τὸν κράλην Σερβίας εἰς νέον κατὰ τῶν ἡμετέρων πόλεμον· πολλοὺς δὲ εἶχεν ὀπαδοὺς ἐν τε Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπὶ τέλους ὁ Καντακουζηνός ἀπηλλάγη τοῦ Συργιάννη διὰ δολοφονίας. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ταῦτα πάντα συνετέλουν εἰς τὴν ἄσκοπον ἐξάντλησιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Τὸ δὲ χεῖριστον, προέκυψαν εἰς μέσον θρησκευτικαὶ ἔριδες ἀτοπώτεραι εἰ δυνατόν καὶ αὐτῆς τῆς διενέξεως, ἦν ἐπὶ 'Ανδρονίκου τοῦ Β' ἱστορήσαμεν μετὰξὺ 'Αρσενιατῶν καὶ 'Ιωσηφιδῶν. Τῶν ἐρίδων τούτων προηγῆθησαν νέαι τινὲς πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἀπόπειραι, αἵτινες ἀπέβησαν ἐπίσης μάταιαι ὡς καὶ πᾶσαι αἱ προηγούμεναι καὶ ἐπόμεναι, διὰ τὸν γνωστὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν πάσαι ἀπῆττον πάντοτε τὴν ἐπὶ τῆς 'Ανατολικῆς ἐκκλησίας κυριαρχίαν, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον ὡς εἰκὸς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην. Ὅθεν νομίζομεν περιττὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα, εἰς δύο δὲ μόνον γεγονότα θέλομεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, καθὸ τὸ πρῶτον περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀναφανέντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀτελευτήτου

ἐκείνου ζητήματος. Ὑπῆρχον ἔκτοτε ἐν τῇ δύσει ἄνθρωποι δημοσίᾳ πρεσβεύοντες, ὅτι καὶ οἱ Λατῖνοι ἔπταιον οὐκ ὀλίγον διὰ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν διαίρεσιν. Ὁ Δομινικανὸς Οὐμβερτος εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Λυῶν συγγραφὴν προτείνουσαν τοὺς τρόπους, οὓς ἐνόμιζεν ἐπιτηδεῖους πρὸς συνδιαλλαγὴν. Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ διαρρήθην ἔλεγεν, ὅτι κυριωτάτη τῆς διαίρέσεως αἰτία ἦτο ἡ περὶ τῆς κατοχῆς τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἔρις· ὅτι ἄλλη ἀφορμὴ διενέξεων ὑπῆρχεν ἡ περὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀμάθεια τῶν Λατίνων ἱερέων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ μὲν ἔγγραφα τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας δὲν κατενοοῦντο ἀκριβῶς, οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποκρισιᾶριοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθῶσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους εἰμὴ δι' ἔρμηνέων ἀναξίων πίστεως· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ παρασκευασθῇ ἡ ἀμοιβάτια προσοικειώσις διὰ μικτῶν γάμων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ὅτι ἡ φρόνησις ἀπῆτει νὰ μὴ ἐπιμένη ἡ Λατινικὴ ἐκκλησία εἰς τὴν ἐντελῆ ὑποταγὴν τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ πατριάρχου τοῦ νὰ ζητῇ τὴν παπικὴν ἐπικύρωσιν καὶ νὰ δέχεται μετὰ τῆς προσηκούσης τιμῆς τοὺς παπικοὺς ἀποκρισιᾶριους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ φωνὴ αὕτη τῆς μετριοπαθείας δὲν εἰσηκούσθη παρὰ τοῖς Λατίνοις, ἐπειδὴ δὲ ὅσον μετριοπαθῆς καὶ ἂν ἦτο περιελάμβανε πάντοτε τὴν ἔμμεσον τῆς κυριαρχίας ἀναγνώρισιν, βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἠθελε γίνεαι ἀσπαστὴ οὐδ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ ἐνομίσσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν ἐνταῦθα, ὡς μαρτυροῦσαν ὅτι ὑπῆρχον ἔκτοτε καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἱερωμένων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἄνθρωποι μὴ συμμεριζόμενοι τὰ γενικῶς ὡς μὴ ὤφειλεν ἐπικρατοῦντα ἀδυσώπητα πάθη. Ἀφ' ἐτέρου ἡ ἀδιάκοπος τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀξίωσις, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀναμάρτητος ἐξ ἧς πηγάζει πᾶσα ἀλήθεια καὶ πᾶσα ἐξουσία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ καὶ εἰς τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ πνεύματα καὶ νὰ προκαλῆ παρ' αὐτοῖς ἀναλόγους μέχρι τινὸς ἀποφάνσεις. Οὕτω λ. χ. ὁ πατριάρχης Ἡσαΐας ὁ ἀθωνίτης (1323—1341) γράφων πρὸς τινὰ τῶν Ἀρμενίων μοῖραν προσελθοῦσαν τότε εἰς τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἔλεγεν, ὅτι ὁ Θεὸς καθωδήγησεν αὐτοὺς νὰ προσδράμωσι τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὡς γνησίᾳ μητρὶ, «ἐπειδὴ καὶ μητρὸς λόγου ἡμεῖς ἐπέχομεν πρὸς τε ὑμᾶς καὶ πάντας τοὺς βουλομένους χριστιανούς καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι ὡς καὶ ὑμεῖς ἀκριβῶς ἴστε, καὶ γὰρ ἐξ ἡμῶν τὰ ἱερά τῆς εὐσεβείας δόγματα ἀνὰ πᾶσαν

ἄκτιστον ὅ,τι μὴ Θεός· εἰ οὖν μήτε κτίσμα τὸ φῶς ἐκεῖνο, μήτε Θεοῦ οὐσία (Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε), τί λοιπὸν ἢ δυσὶν λατρεύειν Θεοῖς, ἐνὶ μὲν τῷ πάντων δημιουργῷ, ὃν καὶ ἀόρατον πᾶς τις ἂν ὁμολογήσειε, δευτέρῳ δὲ, τῷ καθ' ὑμᾶς ὀρωμένῳ ἀκτίστῳ τούτῳ φωτί ;»

Περὶ τῶν ζητημάτων τούτων ἀντηγωνίσθη κατ' ἀρχὰς ὁ Βαρλαάμ πρὸς τὸν Παλαμᾶν. Βραδύτερον δὲ ἐπρωταγωνίστησεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν τῇ λογομαχίᾳ καὶ, συγκροτηθείσης συνόδου ταραχώδους, ἐθριάμβευσε μὲν ὁ Παλαμᾶς, ἐφυλακίσθη δὲ ὁ Γρηγορᾶς, οὐδὲ τότε παραιτηθεὶς τοῦ ἀγῶνος, ἀλλ' ἐξακολουθήσας νὰ κεραυνοβολῇ τοὺς ἀντιδόξουντας διὰ λόγων ἐν κρυπτῷ συντασσομένων, οἵτινες ὁμῶς περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν καὶ ἐκρίθη εὐλογον νὰ δημοσιευθῶσι κατὰ πρῶτον ὡς παράρτημα τῆς ἐν Βόννη γενομένης ἐκδόσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ Βαρλαάμ ἀποδράς ᾤχετο πρὸς Ἰταλίαν, καὶ, ἀπαρνηθεὶς τὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας δόγμα, ἀνεδείχθη αὐτόθι ἐπίσκοπος Ἰέρακος, καὶ ἔγραψε πολλὰ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ὑπὲρ ἧς εἶχεν ἄλλοτε τοσοῦτον δεξιῶς ὑπερμαχήσει. Μὴ παραλίπομεν προσέτι νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀναβίωσιν τῆς Ἑλληνομαθείας, ἐὰν ἦναι ἀληθές, ὅτι ἐν ᾧ χρόνῳ διεπραγματεύετο τὰ περὶ τῆς ἐνώσεως, ἀπήνησεν εἰς Αὐενιῶνα τὸν χαριέστατον τῆς Ἰταλίας ποιητὴν Πετράρχαν, καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ ἐγένετο τῆς γλώσσης τοῦ Ὅμηρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Πολὺ δὲ πρὶν ἢ διαλυθῇ ἡ προειρημένη ἔρις ἐγένετο θυμὰ αὐτῆς, ἕνεκα ὑπερβάλλοντος θρησκευτικοῦ ζήλου, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος Γ'. Διότι θελήσας νὰ προεδρεύσῃ δημοσίας συνδιαλέξεως περὶ αὐτῆς γενομένης ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπου συνέρρουσαν ἄπειροι ἀκροαταὶ ἢ μᾶλλον θεαταὶ, καὶ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ἀπλὴν προεδρείαν, ἀλλὰ διὰ μακροῦ δημηγορήσας, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου τούτου κατάκοπος. Ἐπειτα δὲ περὶ μέσας νύκτας δειπνήσας πλειότερον τοῦ δέοντος, ἔπεσεν εἰς μακρὰν λειποθυμίαν καὶ ὅτε ἀνέκυψεν ἐξ αὐτῆς κατελήφθη ὑπὸ πυρετοῦ σφοδροτάτου, ἐξ οὗ ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ἡμέρας τῇ 15 ἰουνίου 1341.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατέτριβον τὸν χρόνον καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις ὁ Ἀνδρόνικος Γ' καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Καντακουζηνός, ἐνῶ ὁ Οὐρχᾶν ἠσχολεῖτο ἀδιαλείπτως περὶ τὴν ῥύθμισιν καὶ τὴν παγίωσιν τῶν θεσμῶν διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὀποίων

ἐφαρμογῆς ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ κεραυνοβοληθῆ ὁ χριστιανικὸς τῆς Ἀνατολῆς κόσμος. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου τὰ πράγματα, ἀντὶ νὰ βελτιωθῶσιν, ἐχειροτέρευσαν ἀπ' ἐναντίας. Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως, Ἰωάννης καὶ Μανουήλ, ἦσαν ἀνήλικοι ἢ μᾶλλον παῖδες, διότι ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης ἦτο τότε μόλις ἑνναετής. Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὁποῖον στάδιον ἀνεώχθη εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἐλογίζετο ὡς ὁ κύριος τοῦ κράτους κυβερνήτης, καίτοι ἤρκειτο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δομεστίκου. Ὁ Καντακουζηνός δὲν ἐστερεῖτο, ὡς ἤξεύρομεν, ἀρετῶν τινῶν· ἀλλὰ ἡ παρακμὴ εἰς ἣν περιῆλθεν ἤδη ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν κοινωνία ἦτο τοιαύτη, ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ τὰς ὁποίας ἐκ διαλειμμάτων παρῆγεν ἔτι, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἦναι μετριώταται. Ὁ ἀνὴρ ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἦτο προσωπικῶς ἀνδρεῖος καὶ ὅτι εἶχε νοῦν πρακτικόν· ἀντὶ ὁμῶς νὰ μεταχειρισθῆ τὰ προτερήματα ταῦτα εἰς τὸ νὰ διοργανώσῃ δυνάμεις ἰθαγενεῖς ἱκανὰς νὰ καταβάλωσι μὲν τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους, νὰ περιστείλωσι δὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, ἠγωνίσθη πάντοτε νὰ ὑποστηριχθῆ διὰ ῥαδιουργιῶν καὶ συμμαχιῶν ὀλεθρίων. Ἀπέδειξε πολλάκις, ὅτι δὲν ἦτο αἰμοδόρος, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἐπιείκειάν του κατήντησε νὰ ἴδῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον υἱὸν παρεμβάλλοντα αὐτῷ προσκόμματα. Ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἠγάπα τὴν ἀρχὴν· καὶ ὁμῶς ἀφοῦ ἵνα καταλάβῃ αὐτὴν ἠῤῥξῃσε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν κοινὴν ἀμνηχανίαν, ἔπειτα, ἀντὶ ν' ἀνταγωνισθῆ καρτερικῶς πρὸς τὴν ἀμνηχανίαν ταύτην, παρητήθη τῶν πραγμάτων ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ γενόμενος μοναχὸς ἠσχολήθη ἐπὶ 30 περίπου ἔτη εἰς τὸ νὰ συγγράφῃ ἱστορίας, ἵνα διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους, ὅτι αὐτὸς καὶ μόνος ἦτο ἄξιος τῆς ἀρχῆς, λησμονῶν ὅτι ἡ καλλιτέρα τούτου ἀπόδειξις ἦθελεν εἶναι ἂν διατηρήσας αὐτὴν ἔσωζε τὸ κράτος.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν περιῆλθον φυσικῶς τῷ λόγῳ τὰ πράγματα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Ὁ Καντακουζηνός προσελθὼν πρὸς τὴν χηρεύουσαν βασιλίδα Ἄνναν, διεβεβαίωσεν αὐτὴν, ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνηλίκων βασιλοπαίδων καὶ τῶν ὄντι διέταξεν ἀμέσως, τῇ συναινέσει αὐτῆς, τὰ δέοντα περὶ τούτου, ἐτέλεσεν ἔπειτα ἰδίᾳ δαπάνῃ πολυτελεστάτην κηδεῖαν τοῦ ἀποβιώσαντος φίλου του, καὶ συγχρόνως ἐξέδωκε τὰς ἐναγκαίαις διαταγὰς πρὸς ἕπαντας τοὺς στρατιωτικοὺς, διοικητικῶς

καὶ οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἄλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισεν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὑπόκωφος κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις, πρὸ πάντων παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' τοῦ Καλέκα, ἐπιλεγομένου καὶ Ἀπρηνοῦ (ἐξ Ἄπρω, πόλεως Ἀσιανῆς ἐξ ἧς κατήγετο). Ὁ πατριάρχης ἐβεβαίωσεν ὅτι δὲν θέλει μιμηθῆ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Ἀρσενίου τοῦ ἐπιτρέφαντος ν' ἀποβληθῆ τῆς βασιλείας ὁ τελευταῖος τῶν Λασκάρων, μὴ ἐννοῶν ὅτι διὰ τοιούτων λόγων προσέβαλλε καιρίως τὰ δικαιώματα τῶν Παλαιολόγων τοὺς ὁποίους ἤξιον νὰ προστατεύσῃ, ἅτε ἀναμιμνήσκων ὅτι καὶ αὐτοὶ δι' ἀρπαγῆς εἶχον καταλάβει τὴν ἀρχήν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ βασίλισσα αὐτῇ ἅμα συνελθοῦσα ὀλίγον ἀπὸ τῆς θλίψεως ἦν συνησθάνθη διὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, δὲν ἐπεδείκνυε πολὺν ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ ζῆλον, οὗτος ἠθέλησε, καθὰ ἱστορεῖ, νὰ παραιτηθῆ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ δὲν μετεπέσθη εἰμὴ ἐνδίδων, καθὰ πάντοτε αὐτὸς ἱστορεῖ, εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς βασιλίδος καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ἡ συνδιαλλαγή ὅμως αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἦναι πρόσκαιρος, διότι οἱ μὲν ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐφθόνουν τὸ ἀξίωμα τοῦ Καντακουζηνοῦ, οἱ δὲ φίλοι προσδοκῶντες παρ' αὐτοῦ μεγάλας ἀμοιβὰς ἐὰν βασιλεύσῃ, ἦσαν ἀνυπόμονοι νὰ ἴδωσιν αὐτὸν περιβαλλόμενον τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὅθεν μετ' οὐ πολὺ, ἅμα ὁ μέγας δομέστικος ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τοῦ κράτους περισπασμῶν νὰ ἐξέλθῃ τῆς πρωτεύουσας, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν τοῦ στρατοῦ ἡγεμονίαν, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀνδρὸς ἔσπευσαν νὰ διενεργήσωσι τὴν καθάρισιν αὐτοῦ. Τῆς συνωμοσίας ταύτης προΐσταντο ὁ μέγας δούξ Ἀπόκαυχος (τὸν ὁποῖον ἐξελεγχθέντα πρὸ μικροῦ ἀμελῆ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἶχεν ἀποβάλει τῆς ὑπηρεσίας ὁ Καντακουζηνός), ὁ πατριάρχης, αὐτὸς ὁ πενθερὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ, Ἀνδρόνικος Ἀσάν, ὅστις εἶχε φαίνεται ἀφορμὰς τινὰς δυσαρρεσκείας κατὰ τοῦ γαμβροῦ του, ἕτεροὶ τινες ἐκ τῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ προσέτι ὁ μέγας δρουγγάριος Γαβαλᾶς καὶ ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Χοῦμνος. Ἡ βασίλις, ἣτις ἐδυσπίστει ὁσημέραι πλειότερον πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, συνήνεσεν εἰς τὰ παρασκευαζόμενα καὶ προεχειρίσατο τὸν Ἀπόκαυχον ἑπαρχον Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δευτερότοκος τοῦ Καντακουζηνοῦ υἱὸς Ἀνδρόνικος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου δομεστικοῦ ἐφυλακίσθησαν ἢ δὲ γηραιὰ καὶ σεβασμία αὕτη γυνὴ ἀπεβίωσε μάλιστα κατ' ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας, ἐντρομος γενομένη διὰ τὰς ἀντηχοῦσας πανταχόθεν

κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς κατακραυγᾶς. Ὁ ἐξεγερθεὶς ὄχλος ἐλήστευσε τὸ μέγαρον τοῦ μεγάλου δομεστικού καὶ τὰς οἰκίας τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἐδραπέτευσαν πρὸς τὸν προστάτην αὐτῶν διατρίβοντα μετὰ τοῦ στρατοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἐκεῖ μαθὼν τὰ γινόμενα ὁ Καντακουζηνὸς ἔγραψε πρὸς τὴν βασιλίδαν ἐξαιτούμενος τὴν ἄδειαν νὰ προσέλθῃ ἵνα δικαιολογηθῇ· ἀλλ' οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ συνελήφθησαν, αὐτὸς δὲ διετάχθη ἀποσχόμενος τῶν πραγμάτων νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς Διδυμοτείχου πύλης μέχρις οὗ ἀποφασισθῶσι περὶ αὐτοῦ τὰ δέοντα. Τότε οἱ περὶ αὐτὸν ὀπαδοὶ τὸν προέτρεψαν ν' ἀνακηρυχθῇ βασιλεὺς· καὶ τῶνόντι ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ἐνδυθῇ τὴν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ ἔπειτα νὰ κατακοσμήσῃ τοὺς πόδας διὰ τῶν ἐρυθρῶν κρηπίδων. Καὶ ταύτην μὲν τὴν ἐπίσημον στολὴν ἐνέδυσαν αὐτὸν οἱ πλησιέστατοι τῶν συγγενῶν καὶ οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τῶν μισθοφόρων Λατίνων. Τὸν δὲ βασιλικὸν πῖλον κείμενον ἐπ' ἐδάφους πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος, αὐτὸς λαβὼν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπέθηκε τῇ κεφαλῇ. Ἀλλ' ὅμως ἐπιτηδευόμενος πάντοτε εὐλάβειαν πρὸς τὸν βασιλεύοντα οἶκον, ἐκανόνισεν ὥστε ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις καὶ ταῖς εὐφημίαις πρώτη μὲν νὰ μνημονεύηται ἡ βασιλὶς Ἄννα, μετ' ἐκείνην ὁ υἱὸς αὐτῆς Ἰωάννης καὶ τρίτος ὁ Καντακουζηνὸς Ἰωάννης, ὁ βασιλεὺς, ἅμα Εἰρήνη τῇ βασιλίδι· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἀποδυσάμενος τὰ χρυσόπαστα ἱμάτια περιεβάλετο αὐτῆς τὰ πένθιμα ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως, ἅτινα ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λευκά.

Ὁ Καντακουζηνὸς διηγεῖται ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτοῦ, ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ τῶν βασιλικῶν ἐσθῆτων ἅς περιεβλήθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναρρήσεως, ἡ μὲν ἐνδοτέρα συνέβη νὰ ἦναι μᾶλλον τοῦ δέοντος στενὴ, ἡ δὲ ἐξωτέρα πολλῶ ἐυρύτερα τοῦ δέοντος, εἰς τῶν παρόντων φίλων προοιωνιζόμενος ἐκ τούτου τὰ μέλλοντα γενέσθαι εἶπεν, ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ βασιλεὺς εἰς πολλὴν θέλει περιέλθει ἀπορίαν, τὰ δ' ὕστερον ἔσονται ἐκ διαμέτρου ἐυρύτερα τοῦ δέοντος καὶ πολλὴν παρεχόμενα τὴν ἄνεσιν. Ἀλλὰ δυστυχῶς δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸ κράτος ἡ ἄνεσις αὕτη δὲν ἐπῆλθε ποτέ. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαι σχεδὸν αἱ πόλεις παρήκουσαν τῶν διαταγῶν τοῦ νέου βασιλέως, ὥστε ἤρχισεν οὕτω μακρὸς ἐμφύλιος πόλεμος μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Παλαιολόγων, καθότι ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι, πρὸ πάντων ὅμως ὁ Καντακουζηνὸς, περιέπεσον εἰς τὸ ἀσύγ-

γνωστον ἀμάρτημα τοῦ νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συνδρομὴν τῶν δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπικινδυνότερων πολεμίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Τούρκων. Καὶ πῶς εἶχον μὲν τότε οἱ Τούρκοι, εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς· οἱ δὲ Σέρβοι οὐς πολλακίς ἀνεφέραμεν ὡς ἀποτελοῦντας μικράν τινα σλαυικὴν ἡγεμονίαν, ἐκτήσαντο περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος πολλὴν δύναμιν καὶ δόξαν ὑπὸ τὸν βασιλέα Στέφανον Δουσσάν, γενόμενοι κύριοι τῶν πλείστων βορειοτέρων Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀκριβέστερον τὰ περὶ τούτου θέλομεν ἱστορήσει κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ τῶν προκειμένων χρόνων. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι ὁ Δουσσάν τοσοῦτον ὀλίγον ἔκρυπτε τὰς κατακτητικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐπεκλήθη αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, δεσπότης Ἄρτης καὶ κόμης Βλαχίας (ἤτοι Θεσσαλίας). Καὶ ἐν τούτοις παρὰ τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἐζήτησεν ἐπικουρικὰ στρατεύματα ὁ Καντακουζηνός, ἐνῶ ἦτο ἐκ προοιμίου γνωστὸν, ὅτι τὰ λεγόμενα ταῦτα ἐπικουρικὰ στρατεύματα δὲν ἔμελλον νὰ ἀποδώσωσι ποτὲ εἰς τὸ κράτος ὅσα φρούρια καὶ ὅσας πόλεις εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων. Ἡ δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχία αὐτοῦ ὑπῆρξεν εἰ δυνατόν ἔτι αἰσχροτέρα. Ὅσάκις ὀμιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ Τούρκων διακριτέον, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τοὺς ὀσμανίδας ἀπὸ τῶν ἄλλων τουρκομανικῶν δυναστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τῶν τελευταίων τούτων αἱ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Εὐρώπην σκοπὸν εἶχον τὴν λαφυραγωγίαν· οἱ δὲ πρῶτοι ἐξακολουθοῦντες νὰ ὀργανίζωνται ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Οὐρχάν, ἀπέβλεπον εἰς κατακτήσεις μονιμώτερας. Ἀμφότεροι δὲ ἐκλήθησαν ἐπὶ τοῦ ὀλεθρίου τούτου μεταξὺ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολέμου νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους τούτου πράγματα καὶ ἕκαστος ὠφελήθη ἐκ τούτου φυσικῶ τῷ λόγῳ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκεν. Ὁ Οὐμούρμπεϋς, ὁ δυνάστης Ἀϊδινίου, μετὰ τοῦ ὀποίου ὁ Καντακουζηνός εἶχε συνάψει πρὸ καιροῦ προσωπικὴν φιλίαν, ἦλθε τῷ 1342 εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ στόλου συγκειμένου μὲν ἐκ τριακοσίων ὀγδοήκοντα, ὡς λέγεται, πλοίων, κομίζοντος δὲ 28,000 μαχητῶν. Καὶ ἕκτοτε ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ ἐπικουροὶ οὗτοι ἐξηκολούθησαν δηοῦντες τὴν Θράκην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καντακουζηνοῦ. Προσεγγίζοντος τοῦ χειμῶνος ὁ Οὐμούρμπεϋς ἐπέστρεφεν ἕκαστοτε εἰς τὴν Ἀσίαν συνεπαγόμενος τὰ λάφυρα ὅσα εἶχεν ἀρπάσει ἀπὸ τῶν δυστυχῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας κατοίκων καὶ ἐνίοτε

ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσὰ πληρωθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς βασιλίδος Ἄννης, ἵνα τὸν καταπέσῃ νὰ ἀπέλθῃ, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀπήρ-
χετο μὲν, παρωτρύνετο δὲ ἔτι μᾶλλον νὰ ἐπανεέλθῃ κατὰ τὸ ἐπιὸν
ἔτος. Εἰς ποίας θυσίας ὑπεβάλλετο ἡ Ἄννα ἵνα πληρώσῃ τὰ ποσὰ
ταῦτα, ἐξάγεται ἐκ τούτου ὅτι τῷ 1342 ἡ χρηματικὴ ἀμηχανία
ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ παρὰ τῶν ἐπιτρόπων
τοῦ ἐν τῇ Ἐνετίᾳ Ἀγίου Μάρκου 30,000 φλωρία, ἐνεχυριάσασα εἰς
αὐτοὺς τὰ κειμήλια τοῦ στέμματος, τὰ ὅποια καὶ ἔμειναν ἐν τῷ θη-
σαυροφυλακείῳ τῆς ἐκκλησίας, διότι τὸ δάνειον ἐκεῖνο δὲν κατωρθώθη
νὰ ἀποδοθῇ ποτέ. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Οὐμούρμπεϋς δὲν ἔπαυε τὰς ἐπι-
δρομὰς αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκεν ἡ βασιλὶς Ἄννα ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ
τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Οὐρχάν. Τότε ὅμως ὁ Καντακουζηνὸς συνῆψεν
ὡσαύτως διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν ὀσμανιδῶν, ὅστις
προέτεινεν ὡς ὄρον τῆς συμμαχίας νὰ λάβῃ σύζυγον μίαν τῶν θυγα-
τέρων τοῦ βασιλέως τούτου. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαιοῖ, ὅτι, συμβου-
λευθεὶς οὐ μόνον μετὰ τῶν οἰκείων καὶ τῶν ἐν τέλει ἀλλὰ καὶ μετὰ
τοῦ Οὐμούρμπεϋ περὶ τῆς προτάσεως ταύτης, ἤκουσε παρὰ πάντων
ὅτι συμφέρει τὰ μάλιστα ἡ παραδοχὴ αὐτῆς. Καὶ ἐτελέσθη λοιπὸν τῷ
1346 ὁ ἀλλόκοτος οὗτος γάμος, ἀλλόκοτος οὐ μόνον, διότι ἄνθρωπος
ἀξιῶν ὅτι εἶναι χριστιανὸς εἶδε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ σύζυγον εἰς τὸν
δεινότατον τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιον, ἀλλὰ καὶ διότι κόρη νέα
ἠναγκάζετο νὰ συνοικήσῃ μετὰ πρεσβύτου, θίγοντος τὸ 60 τῆς ἡλι-
κίας ἔτος. Ἐν τούτοις ὁ παράδοξος ἐκεῖνος βασιλεὺς καὶ ιστοριογρά-
φος ἐνασμενίζεται περιγράφων τὴν τελετὴν ἣτις ἐγένετο περὶ Σηλυ-
βρίαν κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς κόρης αὐτοῦ εἰς τὴν πρεσβείαν ἢ μᾶλ-
λον τὴν στρατιάν, ἣν κατὰ πρόσκλησίν του ἔπεμψεν αὐτόθι ἐπὶ τούτῳ
ὁ Οὐρχάν. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαιοῖ ἐπανειλημμένως ὅτι ἐγένοντο ὅσα
ἔθος εἶναι τοῖς βασιλεῦσι ποιεῖν ἐπὶ ταῖς θυγατράσι πρὸς γάμον ἀγο-
μέναις. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι γάμος ἐκκλησιαστικὸς δὲν ἐτελέσθη. Βε-
βαιοῖ προσέτι ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ διέσωσεν ἀβλαβῆ τὴν πίστιν,
καίτοι πολλαὶ ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Οὐρχάν καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀπόπει-
ραι νὰ μεταπέσωσιν αὐτήν. Οὐδ' ἀμφιβάλλομεν περὶ τούτου, ἀλλ' ὅτι
ἔτι ἀσφαλέστερον γνωρίζομεν εἶναι, ὅτι ὁ τερατώδης οὗτος γάμος οὔτε
τὸν Καντακουζηνὸν αὐτὸν οὔτε τὸ κράτος ὠφέλησε τὸ παράπαν.

Καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὁ Οὐρχάν τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν τοῦ
νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ καὶ τὸ κράτος τούτου, τὸ πρᾶγμα

ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον. Δὲν ἤρκει νὰ καταβάλη τὴν βασιλίδαν Ἄνναν καὶ τὰ τέκνα τῆς καὶ τοὺς ὀπαδοὺς· δὲν ἤρκει νὰ περιστείλῃ τοὺς ποικίλους πολεμίους ὅσοι ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐκείνων διενέξεων ἠκρωτηρίαζον ἀδιακόπως τὸ κράτος, ἰδίως δὲ τοὺς τότε ἐπὶ τινα χρόνον παντοδυνάμους γενομένους Σέρβους, ἔπρεπε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐμπνεύσῃ καὶ σύνεσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες, προϊστάμενοι τῶν πραγμάτων, ἐξετράπησαν τότε εἰς πραγματικὴν μανίαν. Εἰς ἐκάτερον τῶν δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων ἐπεκράτει ἀναρχία δεινὴ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἀπόκαυχος ἐξώρισε τὸν σύντροφον αὐτοῦ Γαβαλᾶν· ἔπειτα οἱ ἐπὶ ὑπονοίαις προδοσίας φυλακισθέντες ἄνθρωποι ἐδολοφόνησαν τὸν Ἀπόκαυχον· ἔπειτα ὁ ὄχλος καὶ ἰδίως οἱ νυχῦται οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν ἀρχαῖον τοῦτον ἀρχηγόν, κατέσφαξαν ὅλους τοὺς φυλακισμένους καὶ ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν. Ἀνάλογα δὲ συνέβησαν καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἧτις ἔμενε πάντοτε πιστὴ εἰς τοὺς Παλαιολόγους. Πλὴν τούτων οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει περιῆλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Γαλατᾷ ἐδρεύοντας ἰσχυροὺς Γενουαίους καὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλος νὰ πληρώσωσιν εἰς αὐτοὺς βαρείας ἀποζημιώσεις. Ὁ δὲ Καντακουζηνὸς πάλιν, ἀντὶ νὰ φροντίσῃ νὰ γίνῃ κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ἔπρεπεν ὑποθέτομεν νὰ ἦναι ὁ σπουδαιότατος αὐτοῦ σκοπός, ἐστέφετο τὸ δεύτερον ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ καθήρει δι' αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπελπισθεὶς δὲ νὰ καταλάβῃ τὴν βασιλεύουσαν διὰ πολέμου, περιεφέρετο εἰς τὰ πέριξ ἀγωνιζόμενος νὰ παρεισδύσῃ εἰς αὐτὴν διὰ προδοσίας. Ἀλλὰ συγχρόνως περιεστοιχισμένος ὢν καὶ αὐτὸς ὑπὸ προδοτῶν ἐκινδύνευε νὰ γίνῃ θῦμα αὐτῶν καθ' ἐκάστην. Τελευταῖον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1347 τινὲς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μισθοφόρων ἀνέφξαν αὐτῷ τὴν χρυσὴν πύλην ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν καθ' ἣν ἡ βασιλὶς Ἄννα ἐνόμισε κατάλληλον τὴν περίστασιν νὰ συγκροτήσῃ ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον πρὸς κτάπαυσιν τῆς ἐξακολουθοῦσης μεταξὺ τῶν Παλαμιτῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἔριδος, καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ἐδίδε γεῦμα πολυτελὲς εἰς τοὺς μετασχόντας αὐτῆς ἄνδρας. Ἡ βασιλὶς ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὸ συμπόσιον, ἵνα συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς τὴν πόλιν Καντακουζηνόν. Καὶ προσκινέθη μὲν οὗτος κατὰ τὴν συνθήειάν του ἐπεικῶς. Συνεφώνησεν, ὅτι θέλει ἄρχει τῶν πραγμάτων ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὸν νέον βασιλέα Ἰωάννην

τὸν Παλαιολόγον καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὴν βασιλίδαν Ἄνναν τὸ πλεῖστον τῶν ἀνακτόρων, αὐτὸς καταλαβὼν μίαν μόνον αὐτῶν πλευράν. Ἄλλ' ὁ συμβιβασμὸς οὗτος δὲν ἀποκατέστησε τὴν κοινὴν εἰρήνην.

Οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Καντακουζηνὸν τυχοδιῶνται θέλοντες νὰ λάβωσιν ὅσον ἐνδέχεται πλείοτερα λάφυρα, ἠξίουσι ὅτι εἶναι ἄδικον οἱ νικηταὶ μετὰ τσαῦτα παθήματα νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τοὺς νικηθέντας. Ὅτε τῇ 10 Μαΐου 1347 ὁ Καντακουζηνὸς ἐνόμισε πρέπον νὰ στεφθῇ καὶ τρίτην φορὰν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ στρατιῶται ἀπήτησαν θορυβωδῶς νὰ παραλάβῃ συνάρχοντα τὸν υἱὸν τοῦ Ματθαίου. Ἡ στάσις αὕτη κατηνύσθη, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνὸς ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ἐν Ἀδριανουπόλει, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἡ δραμουσα αὐτοῦ μῆτηρ τοῦ τὸν κατέπεισε νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀξιώματος τούτου, ὥστε ἀνεβλήθη ὁ μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ πόλεμος. Ἐτερος ὁμοῦ πόλεμος ἐξερράγη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ὁ Καντακουζηνὸς καταργήσας ἢ ἐλαττώσας τὰ λιμενικὰ τῆς βασιλευούσης δικαιώματα, ἠθέλησεν οὕτω νὰ προσελκύσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἤκμαζεν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατεχόμενον Γαλατᾶν. Ἐντεῦθεν παροξυνθέντες οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐπανάλαβον τὰς ἐχθροπραξίας, αἵτινες διήρκεσαν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, 1348—1352, καὶ καθ' ἃς, ἀφ' οὗ ἦ τε Κωνσταντινούπολις ὅ τε Γαλατᾶς ἔπαθον πλείστας ὕσας ζημίας, ὁ Καντακουζηνὸς ἐπὶ τέλους κατετροπώθη ἐν μεγάλῃ ναυμαχίᾳ, καίτοι εἶχε συμμαχοὺς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Καταλανοὺς. Ἦναγκάσθη λοιπὸν νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τοὺς Γενουαίους δι' ἧς οὐ μόνον ἐπεκύρωσεν ὅλα τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν προνόμια, ἀλλὰ καὶ ἐπέξετεινε τὰς ἐν Γαλατᾶ κτήσεις των καὶ ὑπέσχετο νὰ παύσῃ πᾶσαν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Καταλανοὺς σχέσιν ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Γενούης πόλεμος. Ταῦτα δὲ συνέβαινον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνῶ οἱ μὲν Σέρβοι δὲν ἔπαυον τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν, περὶ Ἀδριανουπόλιν δὲ καὶ Διδυμότειχον ἐξερράγη νέος ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ καὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Τῆς συμφορᾶς ταύτης παραίτιος δὲν ἦτο ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς· ἀπ' ἐναντίας εἶχε προσπαθήσει παντὶ σθένει νὰ προλάβῃ αὐτήν. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ ὀράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ υἱοῦ του, καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος κατέφυγεν εἰς Τένεδον, ὁ δὲ Ματθαῖος, μετὰ τσαύτας ματαιωθείσας ἀποπείρας, ἐστέφθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1354 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς συνάρχων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Ἐὰν ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν μακρῶν καὶ ποικίλων ἀγῶνων τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἦτο νὰ βασιλεύσῃ ὅπωςδῆποτε, κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην ἐφαίνετο ὅτι ἐπέτυχεν ὀριστικῶς τοῦ σκοποῦ τούτου, διότι οὐ μόνον ἐβασίλευεν ἀλλὰ καὶ ἐξέβαλε τῆς βασιλείας τοὺς Παλαιολόγους. Δὲν ἔμελλεν ὅμως νὰ ἀπολαύσῃ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν εὐτυχίαν ταύτην. Δύο ἀλλεπάλληλα γεγονότα ἤλθον νὰ διαλύσωσι τὰ ὄνειρά του καὶ νὰ ρίψωσιν αὐτὸν πάλιν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν, εἴπομεν ὅτι ὁ Οὐρχάν καὶ ἂν ἤθελε νὰ τὸν σώσῃ, δὲν ἠδύνατο· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἤθελεν. Ἐνῶ τῷ 1348 ἤλθεν εἰς Σκούταρι, ἵνα ἐπισκεφθῇ μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς αὐλῆς τὸν πενθερόν του, καὶ πολλὰ ἐγένοντο τότε αὐτόθι κυνηγέσια καὶ συμπόσια, μετ' ὀλίγον μοῖρα ἀξιόλογος ὀσμανιδῶν διαπεράσασα τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεχείρησε δεινὴν δῆωσιν τῶν θρακικῶν καὶ τῶν μακεδονικῶν πόλεων. Ἐπειτα ὁ Οὐρχάν συνεμάχησεν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Γενουαίων, τῶν πολεμουμένων τότε ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Μετ' ὀλίγον δὲ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ὀσημέραι προΐούσης ἀναρχίας τοῦ κράτους, κατέλαβε μονίμως πολλὰ τῆς θρακικῆς Χερσονήσου φρούρια καὶ ἰδίως τὴν Καλλιπόλιν, ἀφ' ἧς ὀρμώμενοι οἱ ὀσμανίδαι ἔμελλον νὰ κατακλύσωσι μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν Θράκην καὶ Μακεδονίαν.

Εἰς μάτην ὁ Καντακουζηνὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τὴν ἀπόδοσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν τούτων φρουρίων. Ὁ Οὐρχάν ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπροςποιήθη ὅτι εἶναι εὐδιάθετος νὰ ἔλθῃ περὶ τούτου εἰς διαπραγματεύσεις, ἐπὶ τέλους δὲν ἀπέδωκε τίποτε. Τούτων δὲ γινομένων, ὁ ἐν Τενέδῳ ἀποχωρήσας Ἰωάννης Παλαιολόγος συνεννοηθεὶς μετὰ πλουσίου τινὸς καὶ ἰσχυροῦ Γενουαίου, ὀνόματι Φραγκίσκου Καταλουσίου, ὑπέσχετο νὰ δώσῃ, αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν νῆσον Λέσβον, ἂν πείσῃ τοὺς ἐν Γαλατᾷ ὀμογενεῖς νὰ τὸν βοηθήσωσι πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τῶντι διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν· καὶ ἐπειδὴ οἱ Καντακουζηνοὶ κατέχοντες ἀσφαλῶς τὰ ἀνάκτορα ἀνθίσταντο, συνεβίβασθη πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὄροις· ὅτι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος θέλουσι καλεῖσθαι ἀμφοτέροι βασιλεῖς, καὶ θέλουσιν ἐδρεύει ἀμφοτέροι εἰς τὰ ἀνάκτορα ἔχοντες ἴσην ἐξουσίαν, ὁ δὲ Ματθαῖος θέλει ἐπιτραπῆ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀδριανουπόλεως διατηρῶν τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας ἐφ' ὄρου ζωῆς. Ἐννοεῖται ὅτι συγ-

χρόνως ὁ Φραγκῖσκος Καταλούσιος, γενόμενος γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἔλαβεν ὡς ἴδιον κτῆμα τὴν νῆσον Λέσβον, ὥστε ὁ μικρὸς οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος ἐπέφερε νέον τοῦ κράτους ἀκρωτηριασμόν. Ἄλλ' αἱ τελευταῖαι αὗται δυστυχεῖς περιπέτειαι ἐξήντησαν, ὡς φαίνεται, τὰς περιλιπομένας δυνάμεις τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ γαμβρὸς του Οὐρχάν οὐ μόνον δὲν ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν Καλλιπόλιν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς θρακικῆς Χερσονήτου φρούρια, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῆται καὶ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Εἰς τῶν υἱῶν τοῦ Οὐρχάν, ὁ Χαλίλ, διετέλει αἰχμάλωτος εἰς τὴν ὑπὸ Γενουαίων κατεχομένην Φώκαιαν. Ὁ πατὴρ του γινώσκων τὰς σχέσεις τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου πρὸς τοὺς Γενουαίους, τὸν παρεκάλεσε νὰ διενεργήσῃ τὴν λύτρωσιν τοῦ νέου ἐκείνου. Ὁ δὲ καθυπεβλήθη ἐπὶ τούτῳ προθύμως εἰς πολλὰς θυσίας· διότι πρῶτον ἐπλήρωσεν εἰς τοὺς Γενουαίους ὡς λύτρα 100,000 χρυσῶν, τὰ ὅποια πολὺ εὐλογώτερον ἦτο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἔκμυναν τοῦ κράτους· καὶ δεύτερον δὲν ἀπέστειλε τὸν Χαλίλ πρὸς τὸν πατέρα του εἰμὴ ἀφοῦ ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ πανυπερσεβάστου. Πᾶσα αὕτη ἡ ἀφροσύνη καὶ ταπείνωσις ἦτο βεβαίως οἰκτρὰ καὶ ἰκανὴ νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τὸν γενναϊότερον τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλὰ μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐπεζήτησε τὴν τε ἀρχὴν καὶ τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχίαν δι' οἰκτροτέρων ἔτι θυσιῶν. Ὅπως δὴποτε ὀλίγον ἀφ' οὗ ὑπέγραψε τὸν προμνημονευθέντα συμβιβασμόν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀποχωρήσας αἰφνης εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων, ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, 1355. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ματθαῖος αἰχμάλωτευθεὶς μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τῶν Σέρβων, παρεδόθη εἰς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἀντὶ μεγάλων λύτρων. Τότε ὁ Ἰωάννης προέτεινεν αὐτῷ νὰ τῷ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἐὰν παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς· καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀπεποιεῖτο, κατέπεισεν αὐτὸν εἰς τοῦτο ὁ πατὴρ Καντακουζηνός.

Περὶ τὸ 1355 λοιπὸν ἔτος ἐμονάρχησεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐκλιπόντων ἐκ μέσου τῶν Καντακουζηνῶν· καὶ μετὰ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη ἀπέθανεν ὡσαύτως ὁ Οὐρχάν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πρεσβύτερος υἱὸς του Σουλεϊμάν πασᾶς εἶχε τελευτήσῃ μικρὸν πρὸ αὐτοῦ, ἐν Καλλιπόλει, διεδέξατο τὴν τῶν ὀσμανιδῶν ἀρχὴν ὁ νεώτερος τοῦ Οὐρχάν υἱὸς Μουράτ Α', ὅστις ἐμελλε νὰ θερίσῃ τοὺς καρπούς τῶν θεσμῶν οὓς ἔθετο ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ τῆς ὀλεθρίας καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθον ὅλοι

οὐ Χριστιανοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῶν ἐκτεινομένων ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς ἸΔ' ἐκατονταετηρίδος. Εἶδομεν ἤδη πῶς εἶχον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τοῦ χρόνου τὰ περιλιπούμενα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ προχωρήσωμεν, ρίψωμεν ἐν βλέμμα καὶ εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξύ οὐδὲν ἥττον οἰκτρὰς περιπετείας τῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς Χριστιανῶν· Φράγκων, Ἑλλήνων, Σέρβων, Ἀλβανῶν καὶ Ἑνετῶν.

Καθ' ἃ προείπομεν (σελ. 228) οὔτε ἡ Πελοπόννησος οὔτε ἡ Ἠπειρος ὠφελήθησαν πολὺ ἐκ τοῦ ὅτι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1331 θάνατον Φιλίππου τοῦ Ἰακώβου, ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυΐναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ροβέρτον τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν παραρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπειρῷ κτήσεις τοῦ Ἀνδραγαυικοῦ οἴκου. Ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ δὲν ἦλθεν εἰμῆ ἄπαξ καὶ ἐπὶ μικρὸν μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον, 1338—1340, ἐκυβέρνησα δὲ τὰς αὐτόθι κτήσεις αὐτῆς συνήθως διὰ γενικῶν ἐπιτρόπων, οἵτινες δὲν ἴσχυσαν οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην τῆς χερσονήσου νὰ διατηρήσωσιν οὔτε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ αὐτόθι φραγκικοῦ κράτους νὰ διασώσωσιν. Ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὁ καὶ πολιτικὸς κύριος τῆς αὐτόθι βαρωνίας γενόμενος, ἐπολιτεύετο ὡς ὅπως ἀνεξάρτητος αὐτῆς δυνάστης, ὁ δὲ ἄρχων τοῦ Δαμαλᾶ Κεντουριώνης Δ' Ζαχαρίας, οὐδόπως ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Αἰκατερίνης. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι βαρῶνοι ἦσαν τόσον ὀλίγον εἰς αὐτὴν ἀφωσιωμένοι, ὥστε ἐπανειλημμένως ἐσκέφθησαν περὶ εὐρέσεως ἐτέρου κυριάρχου. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἤθελον τὴν ἔνωσιν τῆς φραγκικῆς ταύτης ἡγεμονίας μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐν Μισθρᾷ δεσποτάτου, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τῷ 1341 πρέσβεις πρὸς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ Ἰωάννην Καντακουζηνόν· οὐδὲ πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον, ἀφοῦ πρὸ καιροῦ, πολλοὶ Ἕλληνας εἶχον προαχθῆ εἰς τὰ ὑπάτα τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης ἀξιώματα, ἰδίως δὲ τῷ 1336—1338 διετέλεσε πρωτοβεστιάριος παρὰ τῷ γενικῷ ἐπιτρόπῳ τῆς Αἰκατερίνης, ὁ Ἰωάννης Μουρμούρης. Ἄλλοι δὲ πάλιν βαρῶνοι προέτειναν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μαγιόρκας Ἰάκωβον Β', ἀπόγονον ὄντα ἐκ θηλυγονίας τῶν Βιλλεαρδουίνων. Ἡ περὶ τούτου διαπραγματεύσις εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιολογούμενητος, ὅτι κατὰ τὸ ὑποβληθὲν εἰς τὸν βα-

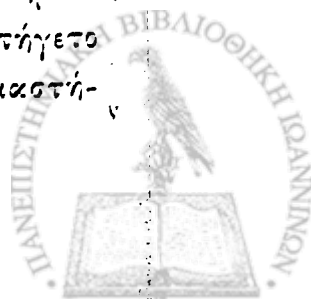
σιλέα υπόμνημα, ἡ Πελοπόννησος τότε περιελάμβανεν ὑπὲρ τὰς 1000 βαρωνίας καὶ φέουδα, ἐξ ὧν ὁ ἐπικυρίαρχος ἠδύνατο νὰ λαμβάνη ἐτησίως, κατὰ μέσον ὄρον, ἀνὰ 300 λίρας τῆς Βαρκελώνης, ἀφαιρουμένων δὲ τῶν ἐξόδων τῆς διοικήσεως, ἠδύνατο νὰ ἔχη ἐτησίαν πρόσοδον καθαρὰν 100,000 φιορινίων. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διαπραγματεύσεις ἐματαιώθησαν, αἱ μὲν πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν διὰ τὸν ἐπελθόντα ἐμφύλιον πόλεμον πρὸς τοὺς Παλαιολόγους, αἱ δὲ πρὸς τὸν Ἰάκωβον Β' διὰ τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον αὐτοῦ. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν τῷ μεταξῷ, τῷ 1346, καὶ ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ, τὴν ὁποίαν διεδέχθη ὁ υἱὸς της Ῥοβέρτος, 1346—1364, ὡς ἐπικυρίαρχος τῆς Ἀχαΐας, προσλαβὼν συγχρόνως καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀξίωμα, ὡς ἀπόγονος ἐκ θηλυγονίας τοῦ Βαλδουίνου Β'. Πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα ἐν Πελοποννήσῳ ἀναρχία· ἕκαστος τῶν βαρῶνων ἐπολιτεύετο κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν, ἰδίως δὲ ἴσχυσε τότε ὁ οἶκος τῶν Ἀκκικαῖουόλων, ὅστις, προστατευθεὶς πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης (εἰς τῶν Ἀκκικαῖουόλων τούτων, ὁ Νικόλαος, διετέλεσε καὶ ἐραστής τῆς Αἰκατερίνης), εἶχε κατορθώσει νὰ προσοικειωθῇ τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος.

Πολὺ ὁμαλώτερα ἦσαν τὰ πράγματα ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἂν καὶ ὁ μὲν ἡγεμὼν τῆς κατεχούσης αὐτὴν Καταλανικῆς ἐταιρίας Ἀλφόνσος Φαδρίκος ἀπεβίωσε τῷ 1338, οἱ δὲ λογιζόμενοι κυρίαρχοι τῆς χώρας, οἱ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου βασιλόπαιδες, οὐδέποτε ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οἱ Καταλανοὶ, κυβερνώμενοι ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ οἴκου τούτου διοριζομένων ἐπιτρόπων, ἔδειξαν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, τῶν Σαλῶνων, τοῦ Λαιδορικίου καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, σύνεσιν τινα καὶ ἐπιτηδειότητα ἄλλοτρίαν, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν (σελ. 227), τῆς προτέρας ἀγριότητος. Διετέλεσαν διαρκῶς φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Ἐνετῶν ἔχοντες πολλὰ κοινὰ πρὸς τούτους συμφέροντα. Οἱ μὲν Καταλανοὶ ἠθελον ν' ἀποτρέψωσι τὴν Ἐνετίαν ἀπὸ τοῦ νὰ παράσχη βοήθειάν τινα εἰς τὸν ἀδικόπως ποθεῦντα νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀττικῆς Οὐάλτερον Βριέννιον τὸν νεώτερον, μηδέποτε δὲ κατορθώσαντα τοῦτο. Οἱ δ' Ἐνετοὶ πάλιν εἶχον χρεῖαν τῆς τῶν Καταλανῶν φιλίας, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἴδιον κράτος ἀπὸ τε τῶν ἐπικυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου καὶ ἀπὸ τῶν κατόχων τῆς χώρας Λομβαρδικῶν οἴκων. Ἐπέτυχον δὲ κατ' ἀμφότερα τόσῳ

μᾶλλον ὅσω οἱ μὲν Ἀνδευγαυηνοὶ ἠπείλουν ὡς πάντοτε, ἀλλὰ σπουδαίως δὲν ἐνήργουν, οἱ δὲ Λομβαρδικοὶ οἴκοι εἶχον ἀπαραίτητον χρεῖαν τῆς Ἑνετικῆς προστασίας ἰδίως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, αἰτινες, ἠξέυρομεν ἤδη (σελ. 225—226) ὅποσον ἦσαν ὀλέθριαι. Μήπως ὁ ἠγεμὼν τοῦ Ἀϊδινίου Οὐμούρμπεϋς, ὁ ὑποτιθέμενος φίλος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ τοσοῦτον διαβόητος γενόμενος παρὰ τοῖς τότε Φράγκοις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μορβασάν, δὲν ἐτόλμησε νὰ τιτλοφορήσῃ ἐαυτὸν καὶ δυνάστην Ἀχχίας; Χάρις ὅμως εἰς τὴν μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Καταλανῶν συμμαχίαν, οὐ μόνον ἠσφαλισθῆ εἶπερ ποτὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἢ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἐνετικὴ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ τὰ παράλια τῆς νήσου καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀπηλλάγησαν ἐπὶ τινα ἔτη, περὶ τὸ 1340, τῶν τουρκικῶν δηλώσεων. Ἄξιον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἢ Ἀττικὴ οὐ μόνον ἐξηκολούθησεν ἀπολαμβάνουσα ὑπὸ τοὺς Καταλανοὺς, μέχρι τινὸς τούλαχιστον, τὴν προτέραν ὕλικὴν εὐημερίαν, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, ἐκλείψει παντελῶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκ τῆς χώρας ταύτης, διότι μαυθάνομεν, ὅτι κατὰ Αὐγουστὸν τοῦ 1339 ὁ ἐνταῦθα ἱερεὺς Κοσμάς Κάμηλος ἀντέγραψε, κατὰ παραγγελίαν τοῦ δόκτορος Δημητρίου Νομαχλῶνσου, διάφορα ἱατρικὰ συγγράμματα τοῦ Ὀριθασίου καὶ ἄλλα. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ φραγκικὴ κυριαρχία διετηρεῖτο ἀσφαλῶς μὲν ἔτι ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν Εὐβοίᾳ, ἀσθενῶς δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, μετ' οὐ πολὺ παντελῶς ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἠπείρου.

Ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ Ἠπείρου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐννοοῦμεν, ὡς γνωστὸν, οὐ μόνον τὴν ἰδίως Ἠπειρον, ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς χώρας τῆς Στερεᾶς, Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ τὰς πρὸς βορρᾶν, τὰς σήμερον καλουμένας μέσην καὶ ἄνω Ἀλβανίαν. Κατεῖχοντο δὲ αἱ χῶραι αὐταὶ περὶ τὸ 1330 ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐν Βυζαντίῳ βασιλέων, ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τῆς Κεφαλληνίας, τινὲς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γραυῖνα, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ δουκάτου τοῦ Δυρραχίου, καὶ τινες ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Θάμας ἀπογόνων τοῦ Φιλίππου τοῦ Γαρκαντίνου, οἱ ὅποιοι ἤρχον τοῦ δεσποτάτου τῆς Ῥωμανίας μετὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ τῆς Κερκύρας. Τῆς Θεσσαλίας πάλιν τὸ μὲν ἡμισυ ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἰθαγενῶν ἀρχόντων, τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ ὑπήγετο εἰς τοὺς Καταλανοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας. Ἐν τῷ διαστή-

μικτι δὲ τῶν ἐπελθόντων 25 περίπου ἐνιαυτῶν καθ' οὓς ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς ἐκυβέρνησεν ἠμέσως ἢ ἀμέσως τὰ πράγματα, τέσσαρας ἐπεχείρησε πολέμους πρὸς ἀνάκτησιν τῶν χωρῶν τούτων. Πρῶτον τῷ 1333 ὁ ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ κηδεμονευόμενος Ἀνδρόνικος Γ' ἐμβαλὼν εἰς Θεσσαλίαν καθυπέταξεν αὐτὴν ἅπασαν σχεδόν. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἐπῆλθε συνεπαγόμενος 2,000 Τούρκους μισθοφόρους κατὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ προήλασε μέχρι τῶν περιχώρων τοῦ Δυρραχίου, φονεύων ἢ αἰχμαλωτεύων τοὺς μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν συντεταγμένους Ἀλβανούς καὶ καταλαμβάνων τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ἐκεῖθεν δὲ κατήλθεν εἰς τὰς χώρας τοῦ δεσπότη Ἰωάννου, τοῦ πρὸ μικροῦ τότε δηλητηριασθέντος ὑπὸ τῆς συζύγου του Ἄννης Παλαιολογίνης, καὶ ἐκυρίευσεν ὡσαύτως τὰ Ἰωάννινα, τὴν Ἄρταν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τρία ἔτη ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ ἐπεχείρησε νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν Ἠπείρῳ τὸν πρὸς αὐτὴν καταφυγόντα νεαρὸν υἱὸν τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου, Νικηφόρον Β' ὀνομαζόμενον, καὶ εὔρεν αὐτόθι οὐκ ὀλίγους ὀπαδοὺς, ἐν Ἄρτῃ μὲν τὸν Νικόλαον Βασιλιτζήν, εἰς Ῥωγῶ δὲ τὸν Ἀλέξιον Καβασίλαν καὶ ἄλλους ἀλλαχοῦ, ἐπῆλθεν αὐθις ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἐν ἔαρι τοῦ 1339 ἐν συνοδίᾳ τοῦ Καντακουζηνοῦ, καθυπέταξε τοὺς στασιάσαντας, κατέπειτε τὸν νέον Νικηφόρον νὰ παραδοθῇ εἰς αὐτὸν καὶ κατέστησεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ τὸν Ἰωάννην Ἀγγελον.

Ἄλλ' αἱ κατακτήσεις αὗται οὔτε ἀσφαλεῖς ὑπῆρξαν οὔτε διαρκεῖς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατέλαβε τὴν τῶν Σέρβων ἀρχὴν ὁ μέγας Στέφανος Δουσᾶν, 1336—1355, ὅστις ἐκυριάρχησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τῶν πλείστων ἐκ τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὁφελούμενος ἐκ τούτου ὅτι οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ συνετήρουν ὀλίγας δυνάμεις ἐν Δυρραχίῳ, καὶ προσέτι ἐκ τῶν διαιρέσεων τῶν Ἀλβανῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἐτάσσοντο μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, ἄλλοι δὲ ἀντεπολιτεύοντο εἰς αὐτοὺς, καὶ τελευταῖον ἐκ τῶν ἐν Βυζαντίῳ διενέξεων, ὁ Στέφανος Δουσᾶν ὤρμησε τῷ 1340 ἐκ Σερβίας καὶ προελθὼν ἀδιακόπως πρὸς μεσημβρίαν ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, καὶ περιποιοῦμενος ἐπιτηδεύειν Ἀλβανούς καὶ Ἕλληνας, ἐπωνόμασε ἑστ' οὐ πολὺ ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, δεσπότην Ἄρτης καὶ κόμητα Βλαχίας. Οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ περιορίσθησαν εἰς ἐλάχιστά τινα περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, οἱ δὲ ἐν Βυζαντίῳ ἐκινδύνευον ἂ ἀπολίσωσιν ἅπασας τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις καὶ πρὶν ἔτι αὗται

κυριευθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι τῷ 1349 ὁ Δουσσάν κατήντησε νὰ ἐκπορθῆσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε τελευταῖον, τῷ 1350, ἐστράτευσε κατ' αὐτοῦ ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ἀναδείξας ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ οὐ μικρὰν τῇ ἀληθείᾳ πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα, ἠνάγκασε τὸν Στέφανον νὰ συνομολογήσῃ συνθήκας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ μὲν Ἀκαρνανία, ἡ Θεσσαλία, τὰ Σέρβια, ἡ Βέρροια, ἡ Ἐδέσσα, τὸ Γυναικόκαστρον καὶ αἱ περὶ Στρυμόνα κῶμοι μέχρι Φερῶν καὶ Ταντεσάνου ὄρους, ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἡμετέρους, οἱ δὲ Σέρβοι διεφύλαξαν τὰ Ζίχνα, τὰς Φεράς, τὸ Μελένικον, τὴν Στρώμ-βιτζαν, τὴν Καστορίαν καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας. Ὁ Δουσσάν διετήρησε μὲν τότε πράγματι μέρος τῆς Μεγαλοβλαχίας καὶ προσέτι τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου δυνάστου, τῷ 1355, τὸ μέγα κράτος τὸ ὁποῖον εἶχε συγκροτήσῃ κατεκερματίσθη, διότι ὁ Δουσσάν εἶχε περιπέσει εἰς τὸ λάθος νὰ τὸ διανείμῃ ζῶν ἐτι μεταξὺ διαφόρων ἡγεμόνων, οἵτινες ἦσαν ὑποτελεῖς μόνον αὐτοῦ, καὶ συνείχοντο μὲν ὑπὸ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ χειρὸς, ἐγένοντο δὲ ἀνεξάρτητοι ἅμα, ἐκείνου θανόντος, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν νεαρὸν αὐτοῦ υἱὸν Στέφανον Οὐρώως. Ὁκτώ δὲ προέκυψαν σερβικαὶ ἡγεμονίαι, α. ἡ περὶ τὸ Βαρδάριον χώρα, β. ἡ περὶ τὴν Ῥοδόπην ἀπὸ Φερῶν μέχρι Βαρδαρίου, γ. καὶ δ. ἡ περὶ Σέρρας μέχρι τοῦ Ἰστρου χώρα, ε. ἡ παρὰ τὸν Ἰστρον χώρα ἐν Σερμίῳ καὶ Μασούζ, σ. αἱ κομητῖαι τοῦ Οὔσιτζ καὶ Χέλμ, ζ. ἡ περὶ τὴν Ὀχρίδα χώρα, καὶ η. ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὧν οἱ ἡγεμόνες ἐκαλοῦντο δεσπόται καὶ σεβαστοκράτορες, κατὰ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχύοντας τίτλους τοὺς ὁποίους εἶχε παραδεχθῆ ὁ Δουσσάν. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν τῷ 1356 ὁ δεσπότης Νικηφόρος Β', ὁ τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Ἄννης υἱὸς, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πάτριον κληρονομίαν· ἀλλ' οἱ Ἄλβανοί, οἵτινες κατ' ἀρχὰς συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ἔπειτα ἀντετάχθησαν. Τῷ δὲ 1358 συγκροτηθείσης περὶ Ἀχελῶν μάχης κρισίμου μεταξὺ Νικηφόρου, συνεπαγομένου Τούρκου τινὸς πειρατῆ, καὶ τῶν Ἄλβανῶν ἀγομένων ὑφ' ἑνὸς τῶν μεγιστάνων αὐτῶν, τοῦ Κάρολου Τόπια, κατετροπώθη μὲν ὁ πρῶτος καὶ ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, κατελύθη δὲ ὀλοσχερῶς ὑπὸ τῶν Ἄλβανῶν τὸ δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου. Ὁ ἡγεμὼν τῶν νικητῶν Κάρολος Τόπιας ἐπωνομάσθη βασιλεὺς Ἀλβανίας καὶ μετ' ὀλίγον ἐγένετο κύριος αὐτοῦ τοῦ Δυρραχίου· Ἄλβανοί ὡσαύτως δυνάσται ἐκυριάρχησαν τῆς Αἰτωλίας.

Ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει καὶ ἐν Πελοποννήσῳ τῆς ὁποίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ Φράγκων βαρῶνων, μέρος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ μέρος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ φραγκικῇ ἰδίῳ Πελοποννήσῳ ἐξηκολούθει ἡ προτέρᾳ ἀναρχία, καὶ προσέτι ἀδιάκοποι ἦσαν αἱ εἰς αὐτὴν ἐπιδρομαὶ τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δὲ μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἔπασχεν ἡ Κορινθία, ὁ ἐπικυρίαρχος Ῥοβέρτος προχειρίσατο βαρῶνον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν φρουρίων αὐτῆς καὶ τῶν παραρτημάτων, τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Νικόλαον Ἀκκιαίου-λῆν περὶ τὸ 1357, ὅστις, καταγόμενος ἐκ πλουσιωτάτου τινὸς τραπεζιτικοῦ οἴκου τῆς Φλωρεντίας, καὶ λαβὼν μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῷ Νεαπολιτικῷ βασιλείῳ καὶ πλείστας ἔχων ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, ἐγένετο διὰ τοῦ διορισμοῦ ἐκείνου τοῦ Ῥοβέρτου εἰς τῶν πρώτων δυναστῶν τῆς χερσονήσου καὶ ἔθετο οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ μετ' ὀλίγον περιελθόντος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν Ἀθήναις ἀξιώματος. Ἦπτον ὅπως οὖν ἀνωμάλως εἶχον μόνον τὰ κατὰ τοὺς Καταλανοὺς τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας, περὶ ὧν εἴπομέν τινα ἀνωτέρω, καὶ προσέτι τὰ κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν Πελοπόννησον τὴν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχομένην. Ταύτης εἶχε διορίσει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1348 τὸν δεῦτερον αὐτοῦ υἱὸν Μανουὴλ στρατηγὸν ἰσθμίου. Ὁ Μανουὴλ ἐδρεύων εἰς Μισθρᾶν ἐξησφάλισε τὴν ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ χώραν ἀπὸ τε τῶν Λατίνων καὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀπέφυγε τὰς τῶν προκατόχων καταπιέσεις, νύχαρίστησε τοὺς τε ἄρχοντας καὶ τοὺς ἄλλους κατοίκους, διετήρησε τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς βασιλείας παραίτησιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐν γένει περιεποίησεν εὐημερίαν τινὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ τί ἐσήμαινεν ἡ σχετικὴ αὕτη εὐρυθμὸς τῶν πραγμάτων κατὰστασις, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διεσώζετο ἔτι εἰς τὰς δύο ἐκείνας μικρὰς γωνίας τῆς μεγάλης χερσονήσου τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἰστροῦ ἀπλουμένης, δηλαδὴ εἰς τὴν νοτιανατολικὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν στερεὰν Ἑλλάδα, ἐνῶ τοσοῦτον φοβερὰ πολυαρχία καὶ ἀναρχία ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς χερσονήσου ἐκείνης χώρας; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἅπαντες οἱ ποικίλοι καὶ ἀδιάκοποι πόλεμοι οἱ κατὰ τὰ πρῶτα πενήτηντα ἔτη τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος διεξαχθέντες αὐτόθι μεταξύ τῶν ἐν Βυζαντίῳ, τῶν Σέρβων, τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν

εἰμῆ εἰς τὸ νὰ παρασκευάσωσι καὶ διευκολύνωσι τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθούσαν φοβερὰν τουρκικὴν κατάκτησιν. Πρὶν ὅμως ἱστορήσωμεν τὰ κατ' αὐτὴν, εἴπωμεν τινὰ καὶ περὶ τῶν νήσων.

Ἐν Κρήτῃ ἐξηκολούθουν αἱ διαμαρτυρήσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς ξενοκρατίας· ἀλλ' ἐὰν αἱ διαμαρτυρήσεις αὗται ἀπεδείκνυον τὸ ῥωμαλέον τῶν ἠττηθέντων φρόνημα, ἡ ἔκβασις αὐτῶν ἐμαρτύρει συγχρόνως, ὅτι ἐπὶ τέλους ἀκατάβλητος ἦτο ἡ τῶν νικητῶν δύναμις. Μόλις κατετροπώθη ἡ ἐπανάστασις ἣς προέστησαν οἱ Χορτάτζαι (σελ. 126 τοῦ παρόντος τόμου), καὶ ἐξεργάγη ἄλλη, πέμπτη τὸν ἀριθμὸν, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην, τοῦ ὁποῖου ὁ τότε δούξ τῆς νήσου Μαρίνος Γραδένιγος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια. Τὸ κίνημα τοῦτο ἀρξάμενον τῷ 1283 διήρκεσεν ἐπὶ 16 ὄλα ἔτη, διότι κατ' ἀρχὰς ἡ Ἐνετία, ὑπολαβοῦσα μικρὸν τὸ πρᾶγμα, δὲν ἐξάπέστειλεν ἀποχρώσας πρὸς περιστολὴν αὐτοῦ δυνάμεις· διότι πλὴν τούτου μετὰ τοῦ Καλλέργη, ὃν ὑπεστήριζεν ὁ Ἀνδρόνικος Β', εἶχε συμμαχήσει ὁ κληρονόμος τῶν δυναστῶν τῆς Ῥόδου Γεώργιος Γαβαλάς, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν ξένων καὶ τὸ Ῥέθυμνον (Ῥίθυμνα) καὶ ἡ Ἀνάπολις, καὶ διότι οἱ Γενουαῖοι τῷ 1293 κατεπυρπόλησαν σχεδὸν ὁλοσχερῶς τὴν πόλιν τῶν Χανίων. Οἱ δ' Ἐνετοὶ δὲν ἤθελον ἴσως δυνήθῃ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀντίπαλον ἐκείνον, ἐὰν ὁ Καλλέργης ἐδέχετο τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Γενουαίων. Ἀλλ' αὐτὸς ἀπέρριψεν ὀριστικῶς τὰς προτάσεις ταύτας νομίζων περιττὸν ν' ἀγωνισθῇ, ἵνα ἐγκαταστήσῃ ἀντὶ τῶν Ἐνετῶν ἕτερον ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ δυνάστην· ὥστε οὗτοι, ἀφοῦ κατέβαλον τοὺς ἄλλους στασιαστὰς καὶ ἀπέκρουσαν τοὺς Γενουαίους ἤλθον τῷ 1299 εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Καλλέργην. Ἡ συνομολογηθεῖσα τότε εἰρήνη ἀπέβη ἐντιμοτάτη δι' αὐτὸν, κατορθώσαντα νὰ περιλάβῃ εἰς αὐτὴν καὶ τὸν σύμμαχόν του Μιχαὴλ Χορτάτζην. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἀνεγνωρίσθη εἰς τῶν μεγάλων τῆς νήσου ἱπποτῶν, λαβὼν 13 ἱπποτικὰ φέουδα καὶ ἐπιτυχῶν πλείστας ἄλλας παραχωρήσεις ὑπὲρ ἑαυτοῦ τε καὶ ὑπὲρ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Οἱ Ἐνετοὶ ἐτήρησαν πιστῶς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν συνθήκας· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἕλληρ ἀνεδείχθη ἔκτοτε πιστὸς αὐτῶν ὑποτελής, παραγγείλας ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου εἰς τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ υἱοὺς νὰ μὴ ὑποστηρίξωσι ποτὲ καμμίαν ἄλλην στάσιν· ὁ ἔγ-

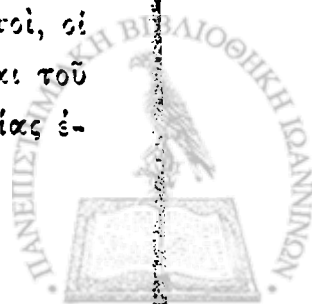

γονος μάλιστα αὐτοῦ Ἀλέξιος ὁ νεώτερος ὑπερεμάχησεν ἐπανειλημμένως ὑπὲρ τῆς Ἑνετίας κατὰ τῶν ὁμογενῶν, δι' ὅπερ πολλοὶ τῶν ἀπογόνων του ἠξιώθησαν τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου σπανίως ἔτι ὑπὸ τῆς Ἑνετίας ἀπονεμομένης τιμῆς τοῦ νὰ καταταχθῶσι μεταξὺ τῶν εὐπατρίδων αὐτῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν τῷ 1319 ἑτέρα πάλιν στάσις. κατεβλήθη ὁμως εὐχερῶς, ἡ δὲ νῆσος τοσοῦτον ὑπόρει ὑπὸ τὴν συνετὴν καὶ ἔμπειρον τῶν Ἑνετῶν διοίκησιν ὥστε τῷ 1320 ὁ δούξ αὐτῆς ἠδυνήθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἑνετίαν περίσσευμα τεσσάρων χιλιάδων ὑπερπύρων. Ἡ εὐημερία αὕτη ὀφείλετο κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις περιποιεῖτο πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐντεῦθεν δὲ οἱ ἐπὶ τῆς νήσου Ἑνετοὶ ἔποικοι ἤρχισαν νὰ παραπονῶνται ὅτι τὰ προνόμια κατηργήθησαν, καὶ ἐνῶ ἄλλοτε ἤρχον τῶν Κρητῶν ὡς ἐλεύθεροι κύριοι, τανῦν κατήντησαν νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῶν προτέρων ὑπηκόων. Ἐν τούτοις ὁμως φαίνεται, ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία αὕτη ἐπιτρέπετο εἰς τοὺς Ἕλληνας εὐπατρίδας, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῶν Κρητῶν τάξεις. Τούλάχιστον τῷ 1333 ψηφισθέντος ἐκτάκτου φόρου πρὸς ἐξάρτυσιν πλοίων, οἱ χωρικοὶ τοῦ Μαργαρίτη, τῆς Ἄρνης, τῆς Ἀναπόλεως καὶ τοῦ Κισάμου ἀντέστησαν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Πρικασίρην εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου τούτου. Καὶ μετέσχε μὲν τοῦ ἀγῶνος τούτου συγγενῆς τις τῶν Καλλεργῶν ὀνόματι Βάρδας, ἀλλ' ὁ κύριος τῶν Καλλεργῶν οἶκος συνέπραξε μετὰ τῶν Ἑνετῶν, ὥστε οἱ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν πεσόντος μὲν τοῦ Βάρδα Καλλέργη, συλληφθέντος δὲ καὶ ἀνασκολοπισθέντος τοῦ Πρικασίρη· τὸ δὲ χωρίον Μαργαρίτη ἠφανίσθη ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Οὐδὲν ἦτον τῷ 1341 ἐπὶ τοῦ δουκὸς Ἀνδρέου Κορνάρου ἐβδόμη, ἐγένετο ἐπανάστασις ὑπὸ ἕτερον πάλιν Καλλέργην, τὸν Λέοντα, ὅστις κατηγορήθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ὅτι διεπραγματεύθη καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους περὶ τῆς εἰς αὐτοὺς παραδόσεως τῆς νήσου. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη ὑπῆρξε φεβερὰ, καὶ τοι ὁ κυριώτατος κλάδος τῶν Καλλεργῶν ἠγωνίσθη ἐκθύμως πρὸς περιστολὴν αὐτῆς. Πρῶτος κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη ὁ τοῦ Λέοντος ὑποστράτηγος Κωνσταντῖνος Σμερίλιος· μετ' ὀλίγον δὲ ἠτήθη περὶ Μυλοπόταμον καὶ ὁ Λέων, ὅστις ἐζήτησε συγγνώμην, ἣν ὁ δούξ ἐπέτρεψεν αὐτῷ κατὰ τὸ φαινόμενον· ἔπειτα ὁμως προσελθόντα τὸν συνέλαβε καὶ τὸν ἐπνίξεν ὡς προδότην καὶ σύμμαχον τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἐκ τούτου παροξυνθέντες οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀνθιστάμενοι· ἐγένοντο μάλιστα κύριοι τῆς Σιθίας, τῆς Ἱεραπέτρας καὶ τοῦ

Μιραμπέλου, ὥστε οἱ Ἐνετοὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τινὰς μεμονωμένους πύργους. Μόλις δὲ τῷ 1347 ὁ Μᾶρκος Κορνάρης ἐπελθὼν μετὰ ἀποχρῶντος χρηματικοῦ καὶ στρατοῦ, ἠδυνήθη νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἐπαναστάσεως Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννην Ψαρρομήλιγγον, ὧν ὁ μὲν Ἰωάννης ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι, ὁ δὲ ἀπελπισθεὶς Μιχαὴλ ἀπήτησεν ἀπὸ ἐνὸς τῶν δούλων αὐτοῦ νὰ τὸν φονεύσῃ. Τοιοῦτοτρόπως ἀνεκτῆθησαν τὰ ἀνατολικά τῆς νήσου μέρη· εἰς δὲ τὰ δυτικά ἀντέστη ἔτι ἐπὶ τινὰ χρόνον ὁ Μανουὴλ Καψοκαλύβας, μέχρι οὗ ὁ δούξ κατώρθωσε νὰ διαλύσῃ μὲν τὴν πολιορκίαν τῆς Κυθωνίας, νὰ ἀνακτήσῃ δὲ τὴν Ρίθυμναν καὶ τὰ περὶ αὐτῆς, συλλεβῶν δὲ τὸν Μανουὴλ ἀνεσκόλοπισεν αὐτόν. Ἐκτοτε ἐφ' ἱκανὸν κατέπαυσαν αἱ Ἑλληνικαὶ ἐπαναστάσεις, ἡ δὲ Ἐνετία ἐδυσπίστησεν, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς, διότι τῷ 1356 ὁ δόγης διέταξε τὸν δούκα νὰ μὴ δέχεται ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ οὐδένα Κρήτα εἰς τὸ μέγα τῆς νήσου συμβούλιον.

Τὸ δουκάτον τῆς Νάξου ἐκυβερνατο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σανούτων, (Γουλιέλμου Α' μέχρι τοῦ 1323, Νικολοῦ Α' υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ προτέρου μέχρι τοῦ 1341, καὶ Ἰωάννου Α' ἀδελφοῦ τοῦ προτέρου μέχρι τοῦ 1362), οἵτινες ἄρχοντες καὶ τῶν περικειμένων νήσων δὲν ἔπαυσον ἐρίζοντες πρὸς τοὺς Γκίζας καὶ τοὺς Βαρότζας, μετερχόμενοι τὴν πειρατείαν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Νικολοῦ Α' οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐξανδραποδίσει ἀπὸ τῶν ὑποτεταγμένων εἰς αὐτὸν νήσων ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν 15,000 ψυχῶν. Τῷ 1344 ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Α' οἱ Τοῦρκοι ἐπελθόντες πάλιν μετὰ 40 πλοίων κατὰ τῆς Νάξου καὶ ἀποβιβάσθentes εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ χωρία ἀπήγαγον αὐθις ὑπὲρ τὰς 6,000 ἀνθρώπων· ὥστε αἱ νῆσοι αὐταὶ ἤθελον παντελῶς καταστραφῆ τότε, ἐὰν δὲν ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τοῦ ἐνετικοῦ στόλου. Ἴνα δὲ περιστείλῃ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους ἐχθροὺς ἐξ ὧν εἶχε καταντήσει νὰ κινδυνεύῃ καὶ αὐτὴ ἡ Κρήτη, ἡ Ἐνετία μετὰ πολλὰς καὶ ποικίλας προσπαθείας κατώρθωσε τῷ 1343 νὰ συγκροτήσῃ εἰδὸς τι σταυροφορίας κατ' αὐτῶν, τῆς ἧποίας ἐμελλον μὲν νὰ μετὰσχῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἀλβανοὶ, καὶ Ἀνδεγαυηνοὶ, πράγματι ὁμως δὲν μετέσχον εἰμὴ οἱ Ἐνετοὶ, οἱ Ἰωαννῖται τῆς Ρόδου, ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου καὶ οἱ δυνάσται τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ὁ στόλος τῶν συμμάχων ὁρμήσας ἐξ Εὐβοίας ἐ-

κυρίευσεν τὴν Σμύρνην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Οὐμούρμπεῦ τοῦ Ἀϊδινίου· οὐδὲν ἤπτον ἐπέμεινάν τινες τῶν συμμάχων εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἑνετία, ἐπὶ τέλους δὲ ὁ Οὐμούρμπεὺς ἐνίκηθη καὶ ἐφρονεύθη τῷ 1346. Ἀλλὰ οἱ ἀδελφοὶ του ἐξηκολούθησαν τὸν πόλεμον· ἡ συμμαχία διελύθη τῷ 1348 καὶ μόνον ἀποτέλεσμα αὐτῆς ὑπῆρξεν, ὅτι ἡ Σμύρνη ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν μέχρι τοῦ 1402 ὅτε κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἄλλοι δυτικοὶ, οἱ Γενουαῖοι, συνεπλήρουν βαθμηδὸν τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως· διότι τῷ μὲν 1346 μία αὐτῶν συμμορία κατέλαβε τὴν Χίον καὶ διετήρησε τὴν ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίαν, ἐν εἴδει μετοχικῆς ἐταιρείας φερούσης τὸ ὄνομα τῶν Ἰουστινιάνων, μέχρι τοῦ 1566· καὶ ἡ αὐτὴ ἐταιρεία ἀφῆρπασε τῷ 1358 τὴν παλαιὰν Φώκαιαν· ἤξεύρομεν δὲ ἤδη, ὅτι τῷ 1355 ὁ Γενουαῖος ὡσαύτως Φραγκῆσκος Καταλούσιος ἢ Κατελούζιος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ διενέξεων, κατέλαβε τὴν Λήμνον.

Περὶ τὸ 1360 λοιπὸν ἡ μὲν μικρὰ Ἀσία ἐδεδεσπόζετο ὑπὸ τῶν 10 τουρκικῶν δυναστειῶν ὅσαι προέκυψαν ἐκ τῶν κλασμάτων τοῦ σελτζουκικοῦ κράτους, παρεκτός εὐαρίθμων τινῶν πόλεων, ὅσαι ἢ κατεῖχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἶον ἡ Φιλαδέλφεια καὶ αἱ Πηγάι, ἢ κατελήφθησαν ὑπὸ ἐτέρων χριστιανῶν οἶον ἡ Φώκαια καὶ ἡ Σμύρνη, καὶ προσέτι παρεκτός τῆς ἐν Τραπεζοῦντι σωζομένης χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας, ἧτις ὅμως ἐπέιχε δευτερεύουσαν ὅλως τάξιν ἐν τῇ γενικῇ κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου κινήσει τῶν πραγμάτων. Αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ χῶραι κατεῖχοντο ὑπὸ ποικίλων χριστιανῶν δυναστῶν, Βουλγάρων, Σέρβων, Ἀλβανῶν, Φράγκων καὶ τῶν περιλιπομένων τῆς αὐτοκρατορίας κλασμάτων, ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Πελοποννήσῳ καὶ εἰς ὀλίγας τινὰς νήσους, ὧν αἱ πλεῖσται καὶ μέγισται κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, τῶν Γενουαίων καὶ ἄλλων Φράγκων· μόνον τὰ παράλια τῆς θρακικῆς Χερσονήσου εἶχον καταληφθῆ προσφάτως ὑπὸ τῶν ὁσμανιδῶν Τούρκων. Ὅθεν οἱ τε Τούρκοι τῆς Ἀσίας καὶ οἱ χριστιανοὶ τῆς Εὐρώπης ἦσαν διηρημένοι εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας. Ἀλλ' οἱ Τούρκοι καὶ ἂν ἠνώοντο, δυσκόλως ἤθελον συγκροτήσαι δύναμιν ἰσοπαλῆ πρὸς τὴν δύναμιν τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἤθελον ἐνωθῆ· τὸσφ μᾶλλον ὅσφ οἱ μὲν Τούρκοι οὐδεμίαν

εἶχον νὰ ἐλπίσωσιν ἄλλην ἐπικουρίαν, ὅπισθεν δὲ τῶν χριστιανῶν ὑπῆρχεν ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἣτις ἠδύνατο γὰρ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὁμοθρήσκων. Οἱ χριστιανοὶ ὅμως δὲν ἠνώθησαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οὐδ' ἠδύνατο ἔτι νὰ ὑπολάβωσιν ἑαυτοὺς σπουδαίως κινδυνεύοντας ἀπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες καὶ αὐτοὶ πολὺ ἀπέειχον τοῦ νὰ ἦναι ἠνωμένοι, ὅτε κίφνης ἐν ἑκ τῶν μικρῶν ἐκείνων τουρκικῶν κρατῶν, τὸ Ὄσμανικόν, τὸ ὁποῖον τότε δὲν κατεῖχεν εἰμὴ μόνον τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Μυσίαν καὶ ὀλίγα τινὰ τῆς θρακικῆς Χερσονήσου παράλια, κατέκλυσε διὰ μιᾶς Θράκην, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Μακεδονίαν, ἐν Ἀσίᾳ δὲ κατέλαθε καθ' ὄλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει τὰς κτήσεις τοῦ Κέρμικ, τοῦ Καραμάν καὶ τοῦ Χαμίτ. Πῶς συνέβη ἡ αἰφνίδιος αὕτη ἔκρηξις; Αἰφνίδιος δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ διότι οὐδεὶς ἐπρόεξε, καὶ ἴσως οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προσέξῃ εἰς τοὺς στρατιωτικoὺς θεσμοὺς, οὓς ἱδρυσεν καὶ ἀνέπτυξεν ἐπὶ τῆς τριακονταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς ὁ Οὐρχάν, θεσμοὺς τοὺς ὁποῖους προεξεθέσαμεν, καὶ τῶν ὁποῖων ἀνάλογόν τι οὐδὲν ὑπῆρχεν οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις τῆς Ἀσίας Τούρκοις, οὔτε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ τῶν θεσμῶν δὲ τούτων ὠφελοῦμενος ὁ Μουράτ Α', ὁ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1359 συμβάντα θάνατον τοῦ Οὐρχάν διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπέπεσεν ἀκατάσχετος καὶ ὄλως ἀπροσδόκητος κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας καὶ ἐν διαστήματι τριάκοντα ἐτῶν διέπραξεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων.

Ἄμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν περιέστειλε τὰς πρὸς αὐτὸν δυσμενεῖς διαθέσεις τοῦ Καραμανικοῦ ἡγεμόνος, διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς ἐν Γαλατία Ἀγκύρας, καὶ ἔπειτα διαπεράσας εἰς τὴν Εὐρώπην ἐκυρίευσεν τοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς, τὸ Τζουρουλόν, τὸν Πύργον, τὸ Διδυμότειχον, τῷ δὲ 1361 καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἣν μετ' οὐ πολὺ κατέστησε πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τότε, ἐδρεύσας πρὸς καιρὸν εἰς Διδυμότειχον, ἐπέτρεψε τὴν ἐξακολούθησιν τῶν κατακτήσεων εἰς τοὺς δύο ἐπιστημοτάτους στρατηγούς αὐτοῦ, Ἐβρενὸν καὶ Λαλασσαχίν, ὧν ὁ μὲν πρῶτος, πηθανώτατα χριστιανὸς ὢν τὸ γένος, ἐκυρίευσεν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θράκῃ τὰ Κουμουλτζινά (πρὸς δυσμὰς τοῦ Δορίσκου) καὶ τὸ Βαρδάρι (πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βερροίας), ὁ δὲ δεύτερος προελάσας μέχρι τοῦ Αἴμου κατέλαθε τὴν Φιλιππούπολιν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως ὁ Μουράτ συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τὸν Ἰωάννην

Παλαιολόγον ἐπὶ τῇ βάσει ἀμοιβαίας συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνέφερε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὸν Μουράτ ὅσῳ αἱ ῥαγδαῖαι αὐτοῦ κατακτήσεις συνεκίνησαν τελευταῖον καὶ τοὺς ἄλλους χριστιανούς. ἐπὶ δὲ τῇ προτροπῇ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ Ε΄ ἀπηρτίσθη συμμαχία τῶν ἡγεμόνων Οὐγγαρίας, Σερβίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας κατὰ τῶν Τούρκων, τῆς ὁποίας, ὡς μὴ ὄφειλε, μόνος ὁ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν μετέσχεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ συμμαχικὸς οὗτος στρατὸς κατετροπώθη τῷ 1363 ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Ἰλβεκῆ, ὑποστρατήγου τοῦ Λαλασσαχίν. Οἱ δ' Ὀσμανῖδαι, οἵτινες τότε κατέλαβον τὰς ἐν Ἀσίᾳ Πηγὰς, ἐξηκολούθησαν καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὴν θριαμβικὴν αὐτῶν πορείαν καθυπέταξαν τὰς περὶ Ῥοδόπην χώρας, τὰς κατεχομένας ὑπὸ τῶν Σέρβων ἡγεμονίσκων Δράγαση καὶ Μπογδάνου, καταστήσαντες αὐτοὺς φόρου ὑποτελεῖς καὶ ὑποχρεώσαντες νὰ συστρατεύωσι μετ' αὐτῶν δι' ὠρισμένου ἀριθμοῦ ἰππέων, κατέκτησαν δὲ πλείστας πόλεις ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐν τῇ ἰδίῳ Σερβίᾳ, μέχρις οὗ τῷ 1375 συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὸν δεσπότην Σερβίας Λάζαρον καὶ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας Σίσμαν. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ μὲν δεσπότης Λάζαρος ὅστις στασιάσας κατὰ τοῦ προτέρου ἡγεμονικοῦ οἴκου εἶχεν ἀναγορευθῆ τῷ 1371 βασιλεὺς τῆς Σερβίας, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρέχῃ εἰς τὸν Μουράτ κατ' ἔτος 1,000 ἰππεῖς καὶ 1,000 λίτρας ἀργύρου, ὁ δὲ ἄρχων τῆς Βουλγαρίας Σίσμαν ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Μουράτ ἐξέτεινε τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτοῦ, τὸ μὲν συζεύξας τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Βαγιαζίτ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ δυνάστου Κέρμιαν, καὶ λαβὼν ὡς προῖκα τέσσαρας τούτου πόλεις, ἐν αἷς τὸ Κοτυάειον· τὸ δὲ ἀγοράσας ἀναγκαστικῶς ὑπὸ τῶν ἐξ πόλεις τοῦ ἡγεμόνος Χαμίτ ἦτοι τῆς μεταξὺ Τεκκὲ, Κέρμιαν καὶ Καραμᾶν μεσογειῶν χώρας. Συγχρόνως δὲ κατελύοντο ἀδιακόπως οἱ περὶ τὴν Ὀχρίδα Σέρβοι ἡγεμονίσκoi καὶ ἐκυριεύοντο τὰ Βιτώλια, τὸ Πρίλαπον, οἱ Σκοῦποι καὶ ἡ Σόφια, ἐν ᾧ ὁ Μουράτ στρατεύσας κατὰ τοῦ ἰσχυροτάτου πάντων τῶν τουρκομανικῶν δυναστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ τῆς Καραμανίας ἡγεμόνος, ἐνίκησεν αὐτὸν ἐκ παρατάξεως τῷ 1386 καὶ ἰδιοποιήθη ἀξιόλογον τοῦ κράτους αὐτοῦ μέρος. Ὁ Λάζαρος καὶ ὁ Σίσμαν, βλέποντες αὐτὸν ἀπησχολημένον ἐν Ἀσίᾳ, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἄρῳσιν αὐθις τὰ ὄπλα τῷ 1387. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατετρόπωσαν τὸν ἐν Βεσνίᾳ τουρκι-

κόν στρατόν· ἀλλ' ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Μουράτ, κατεκτήθη τὸ πλεῖστον τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑπετάχθη ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς, τῷ δὲ 1389 σενεκροτήθη εἰς Κοσσυφοπέδιον, κατὰ τὰ μεταξὺ Βοσνίας καὶ Σερβίας σύνορα, μάχη μεγάλη ἐκ παρατάξεως, μεταξὺ ἔνθεν μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Λαζάρου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας, ἔνθεν δὲ τοῦ Μουράτ, ἔχοντας ὑφ' ἑαυτὸν τοὺς υἱοὺς τοῦ Βαγιαζίτ καὶ Ἰακούβ, καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν στρατηγῶν, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ γέρον Ἑβρηνός. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ εὐπατριδῆς Σέρβος Μίλοσ Κοβίλοβιτς, προσποιηθεὶς ὅτι αὐτομολεῖ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ὅτι ἔχει ἀπόρρητόν τι γὰρ διακοινώσει πρὸς τὸν σουλτάνον, ἔλαβε τὴν ἄδειαν γὰρ πλησιάσαι πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἐδολοφόνησεν. Ἀλλ' οὐδὲν ἦπτον ὁ σερβικὸς στρατὸς κατετροπώθη ὀλοσχερῶς, ὁ δὲ Λάζαρος αἰχμαλωτευθεὶς ἤχθη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Μουράτ, ὅστις καίτοι πνέων τὰ λοιπῆα, διέταξε γὰρ θανατωθῆ ὁ δολοφόνος.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐκρηξις τοῦ ὀσμανικοῦ κρατῆρος. Καὶ ὅμως ὁ ἡγεμὼν ὁ διαπράξας πάντα ταῦτα τὰ κατορθώματα, δὲν ἤξευρε γὰρ ὑπογράψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅταν τῷ 1365 ἐπέτρειψεν εἰς τοὺς Ῥουσαίους τὴν ἐλευθέραν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς θαλάσσαις ἐμπορίαν ἀντὶ ἐτησίου φόρου 500 δουκάτων, ὁ Μουράτ, ἵνα κυρώσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ γενομένην συνθήκην, ἔβαψε τὴν παλάμην ἐντὸς μελάνης καὶ ἀπετύπωσε ἐπειτα αὐτὴν εἰς τὸ ἄνω τοῦ ἐγγράφου μέρος, ἀντὶ ὑπογραφῆς καὶ σφραγίδος. Τοῦτο δὲ τῆς παλάμης τὸ ἐκτύπωμα μετὰ τῶν πέντε δακτύλων, ὧν οἱ μὲν τρεῖς μέσοι πρέκειντο συνεχεῖς, οἱ δὲ δύο ἄκροι, ὁ μικρότερος καὶ ὁ μεγαλύτερος, ἀπεῖχον ἀπ' ἐκείνων, ἀπετέλεσεν ἕκτοτε καὶ μέχρι τὴν σήμερον ἀποτελεῖ τὸν λεγόμενον *Τουγρὰν*, ἥτοι τὴν ἱερὰν τοῦ Σουλτάνου ὑπογραφὴν. Ἀλλὰ ἐπιτηδειότατος ὑπῆρξεν ὁ Μουράτ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ, τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις διετέλεσεν ὁ δεῦτερος βεζύρης τοῦ κράτους, τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐχάρησεν ἐπὶ δέκα περίπου ἔτη· τῷ δὲ 1368 ὁ Μουράτ προεχειρίσατο εἰς τὴν μετὰ τὸν ἡγεμόνα πρώτην ἀρχὴν τὸν περιβόητον ἐκείνον ἀστυνόμον τοῦ στρατοῦ Καρὰ Χαλίλ Ἰζεντερελίη, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων καὶ ὁ καθιερώσας τὴν ἀρχὴν τοῦ συστηματικοῦ τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμού. Ἐκτοτε οὐδεμίαν πλέον συνέβη διακοπὴ περὶ τὴν ἀπονομὴν τοῦ βεζυρικοῦ ἀξιώματος, ὁ δὲ Καρὰ Χαλίλ, μετονομασθεὶς Χαϊρεδδίν πασᾶς, ἐξετέλεσε

τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καθ' ὅλον τῆς ζωῆς του τὸ ὑπόλοιπον, ἦτοι ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα ἔτη, διαπρέφας ὡς πρότερον ἐπὶ πλείσταις ὅσαις ὑπηρεσίαις πρὸς τε τὸ κράτος καὶ πρὸς τὸ θρήσκευμα. Τὴν σύνεσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐξύμνησαν οἱ τε ἡμέτεροι καὶ οἱ Τοῦρκοι χρονογράφοι. Μίαν δὲ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Μουράτ θέλομεν παραθέσει ἐντχῦθα κατὰ Χαλκοκονδύλην, ὡς χαρακτηριστικὴν τοῦ θάρρους μεθ' οὗ συνεβούλευε πάντοτε τὰ προσήκοντα εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ παντοδύναμος κυριάρχης ἤκουε τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμένου αὐτοῦ βεζύρου. «Βασιλεῦ Μουράτ,» τὸν ἠρώτησε ποτὲ ὁ Χαϊρεδδίν »πασᾶς, «πῶς νομίζεις ὅτι πρέπει νὰ στρατηγήῃς, ἵνα διὰ τῶν στρατῶν »ἐπιτυχάνῃς πᾶν τὸ βουλούμενον;» ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐπιτηδεύεις μὲν »βουλευόμενος καὶ τοὺς στρατιώτας ὡς οἶόν τε μάλιστα εὐεργετῶν.» «Καὶ πῶς ἔρα,» ὑπέλαβεν ὁ Χαϊρεδδίν, δύνασαι νὰ βουλευέσαι »ὁρθῶς;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐὰν μετῶν τὰ πράγματα δὲν ἀπατώ- »μαι περὶ τὰ μέτρα.» Ἐνταῦθα καγχάσας ὁ γέρον βεζύρης ἐπέειπε. »Βασιλεῦ Μουράτ, βεβαίως εἶσαι συνετὸς ἀνὴρ· ἀλλὰ πῶς θέλεις με- »τρήσει ἀκριβῶς, ἐὰν δὲν ἦσαι πάντοτε παρῶν, ἵνα ἐξετάζῃς τὰ τε »ἰδέοντα καὶ τὰ ἐναντία τούτων, ἀπέχων μὲν τῶν τελευταίων, ἐπι- »χειρῶν δὲ ἐγκαίρως τὴν τῶν πρώτων ἐκτέλεσιν; Διότι μετὰ τὸ συ- »νετῶς βουλευέσθαι ἢ ταχύτης εἶναι ὁ μᾶλλον ἀπαραίτητος τῶν ὅρων »νεὶς τὸ μὲγάλα κατεργάζεσθαι.» Διὰ τοιούτων βουλευμάτων καὶ ἀξιωματῶν παρεσκευάζοντο ὁ Μουράτ καὶ ὁ βεζύρης αὐτοῦ εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης. Τὸν Χαϊρεδδίν πασᾶν, ἀποθανόντα τῷ 1386 ἑκατοντούτῃ περιόπου, διεδέχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ βεζύρου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις καὶ πρῶτος ὠνομάσθη μέγας βεζύρης τοῦ κράτους, διότι κατὰ τὴν ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Καρμανίους μάχην, διαπρέψαντος ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους στρατηγούς τοῦ Σιμουρτᾶς, ὁ Μουράτ ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἀπονεύμῃ αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ βεζύρη, ὥστε ἕκτοτε ὁ μὲν ὑπατος μετὰ τὸν βασιλέα ἄρχων ἐπεκλήθη μέγας βεζύρης, οἱ δὲ ἀμέσως μετὰ τοῦτον ἐπόμενοι ἀπλῶς βεζύραι, ἦτοι πασάδες, ἔχοντες ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν τρεῖς ἰππεῖους οὐράς. Πρὶν δὲ συμπληρώσωμεν ὅσα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Μουράτ, παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος ἠθέλησε νὰ συνδύασι τὸ σύστημα τοῦ ἐξισλαμισμού τῶν Χριστιανῶν πρὸς τὸ σύστημα τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς Χριστιανῶν ἐν τῷ στρατῷ. (Οὕτω λ. γ. τῷ 1375 μετὰ τὴν εἰρήνην ἦν εὐλαμελιόγησε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας

τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ἰδρυσεν ἴδιον σῶμα ἐκ Χριστιανῶν ὑπηκόων, οἵτινες ὁμῶς καλούμενοι *Βοϊνὰ* δὲν ἐχρησίμευον εἰμὴ εἰς ταπεινότερας τινὰς τοῦ στρατοῦ ὑπηρεσίας, οἷον τὴν τῶν ἵππων καὶ τῶν ἀμαξῶν ἐπιμέλειαν, ἀπηλλοτριμένοι ὄντες τούτου ἕνεκα παντὸς φόρου. Πικρὰ δὲ τοῦ δεσπότη Σερβίας Λαζάρου ἀπήτησε τότε, ὡς ἠξέουμεν, καὶ παρέχη αὐτῷ κατ' ἔτος 1,000 ἵππεῖς, οἵτινες καὶ ἠγωνίσθησαν τῶντι ἐν τῇ μεγάλῃ πρὸς τοὺς Καρραμανίους μάχῃ, ὑπὸ τὸν Βαγιαζίτ τεταγμένοι εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ στρατοῦ πτέρυγα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχῃ ἠγωνίσθησαν πιστῶς ἐν τῷ στρατῷ τινὲς τῶν Χριστιανῶν δεσποτῶν τῶν ὑποτελῶν ἐν Εὐρώπῃ γενομένων, καὶ ἰδίως ὁ ἡγεμὼν τῆς περὶ τὰ Οὐλπιανὰ (Γιουστανδίλ.) μικρᾶς χώρας Κωνσταντίνος. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου κατίσχυσεν ἡ ἀποκλειστικὴ τῶν ἐξισλαμισθέντων Χριστιανῶν χρῆσις.

Τοσαῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα κατορθοῦντος τοῦ Μουράτ, οἰκτρὸν τῇ ἀληθείᾳ θέαμα παρίστησιν ἡμῖν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτος ἔδιδε σημαίᾳ ζωῆς· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἐπέρχονται καταφανεῖ θανάτου συμπτώματα. Εἶδομεν ὅτι πρῶτον θυμὰ αὐτοῦ ἐξελέξατο ὁ τῶν Ὀσμανιδῶν ἡγεμὼν τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ἀλλ' ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν εἰρήνην, καθ' ἣν ὁ εἰς ἔμελλεν νὰ ἦναι βοηθὸς τοῦ ἐτέρου· ὥστε κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον γενομένην πρώτην συμμαχίαν τινῶν τοῦλάχιστον ἐκ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἦτοι τῶν ἡγεμόνων Σερβίας, Οὐγγαρίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος δὲν συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ἐνῶ παρήτει οὕτω τὸν μόνον τρόπον δι' οὗ ἠδύνατο καὶ σῶσις τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους, ἂν ὄχι τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν, ἐτρέπη εἰς ἰκεσίας πρὸς τὸν τότε πάπαν Οὐρβανὸν Ι' ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ καὶ ὑποσχόμενος κατὰ τὸ σῆμα τὴν ἐνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐπορεύθη αὐτὸς εἰς Ῥώμην, ὅπου κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1369 ἐξώμοσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πάπα καὶ ἅπαντος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κλήρου τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ δεξιῶσις ἧς ἔτυχεν ὑπῆρξε μεγαλοπρεπῆς, πραγματικὴν ὁμῶς συνδρομὴν οὐδεμίαν ἐπέτυχεν, ἀλλὰ μόνον ὑποσχέσεις, καὶ συστατικὰς ἐπιστολάς, καὶ εὐλογίας, δι' ὧν φορτωμένος ὁ ταλαίπωρος αὐτοκράτωρ ἐδέησε καὶ πορευθῆ ἄλλαχού εἰς ἀναζήτησιν βοή-

θείας. Ἐκ Ῥώμης μετέβη εἰς Ἐνετίαν λαβὼν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὡσαύτως ὑποσχέσεις τινὰς καὶ πρὸ πάντων δανεισθεὶς ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις χρήματα, ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην περιουσίαν. Ἀπῆλθε δὲ ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδ' αὐτόθι κατώρθωσέ τι ἐπέστρεψεν εἰς Ἐνετίαν πενέστερος παρὰ ποτέ, καὶ ἐκεῖ ὁ διάδοχος αὐτὸς τῶν Κωνσταντίνων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Κομνηνῶν ὑπεβλήθη εἰς προσωπικὴν κράτησιν ἕνεκα χρέους εὐτελοῦς. Τὸ δὲ οἰκτρότερον, ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Ἀνδρόνικου, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, ἀπεποιήθη ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἐνετίαν τὰ πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ πατρὸς ἀναγκαῖα χρήματα. Εὐτυχῶς ὁ δεύτερος υἱὸς, ὁ Μανουὴλ, ἐφάνη προθυμότερος, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ ἐταπεινώθη ἐν Ῥώμῃ, ἐπὶ ματαίῳ ἐξητυτέλισθη ἐν Ἐνετίᾳ καὶ ἔλαβεν ἀπόδειξιν θλιθερὰν τῆς κακοηθείας τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου.

Τότε ἀπελπισθεὶς νὰ λάβῃ συνδρομὴν τινὰ ἐξ Εὐρώπης κατέβη εἰς μᾶλλον τὴν κλίμακx ἐκείνην τῆς πρὸς τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην τῆς ἀνατολῆς ὑποκλίσεως. Ἴνα διατηρήσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Μουράτ ἐπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον, μετὰ ἐντολῆς τοῦ νὰ ὑπηρετῇ παρὰ τῇ Πύλῃ τοῦ ἡγεμόνος τῶν ὁσμανιδῶν, ὡς πιστὸς αὐτοῦ μισθοφόρος, κατὰ παντὸς πολέμου. Συγχρόνως κατέστησε συμβασιλέα τὸν δεύτερον υἱὸν Μανουὴλ ἀντὶ τοῦ Ἀνδρόνικου, ὅστις εἶχεν ἀναδειχθῆ τσοῦτον κακοήθης. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουράτ, Σαουτζῆ, μελετήσαντος ὡσαύτως προδοσίαν κατὰ τοῦ ἰδίου πατρὸς, ὕψωσεν ἐκὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ σημαίαν στάσεως. Ἀλλ' ὁ Μουράτ ἀναγκάσας ἡμιποτέρους νὰ παραδοθῶσι, τῷ 1385, τὸν μὲν ἴδιον υἱὸν ἀπετύλωσεν, συμφωνήσας πρὸς τὸν Ἰωάννην νὰ πράξῃ οὕτως τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον· ἔπειτα δὲ καὶ ἐθανάτωσεν τὸν Σαουτζῆ, ἐπιτατήσας ὁ ἴδιος εἰς τὸν οἰκτιστὸν θάνατον ὄλων τῶν Ἑλλήνων εὐκατοιδῶν ὅσοι εἶχον συμμαχήσει καὶ συμπράξει μετ' αὐτοῦ.

Τριαῦται ἦσαν τῷ 1389 αἱ μεταξὺ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ οὐρκῶν σχέσεις, ὅτε ὁ Μουράτ ἐδόλοφονήθη ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐν τῷ Κεσσυφοπιδίῳ νίκης κατὰ τῆς νέας τινῶν ἐκ τῶν

Χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς συμμαχίας, ἧς καὶ πάλιν ὁ Ι. Παλαιολόγος διετέλεσεν ἀμέτοχος. Τὴν ἀρχὴν τῶν ὀσμανιδῶν διεδέχθη τότε ὁ Βαγιαζήτ ὁ ἐπικαλούμενος Γιλδιρίμ, ὃ ἔστι Κεραυνός, ἢ καθὼς τὸν λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης, *Αἰλαψ*. Ὁ Βαγιαζήτ συνωμολόγησεν ἀμέσως εἰρήνην πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Λαζάρου Στέφανον, προσελθόντα εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς τρισὶν ἔροισι· ὅτι θέλει ἔπειτα τῷ νικητῇ ὡς σύμμαχος εἰς πάντα πόλεμον, ὅτι θέλει δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν ἀδελφὴν του, καὶ ὅτι θέλει τελῆ ἐτήσιον φόρον ἐκ τῶν ἀργυρωρυχείων τῆς χώρας. Ἀλλὰ τί ἦσαν οἱ ἔροι οὗτοι παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς νέους ἐξευτελισμοὺς εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Παλαιολόγοι; Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε παραγγελθῆ κατὰ τὰ διαταχθέντα ὑπὸ τοῦ Μουράτ τὴν τύφλωσιν τοῦ Ἀνδρονίκου, προσέτι δὲ τὴν τύφλωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Ἰωάννου καὶ τὴν ἀμφοτέρων φυλάκισιν. Φαίνεται ὅμως ὅτι οὔτε ἡ τύφλωσις αὐτῶν ἐγένετο πλήρης, οὔτε ἡ φυλάκισις ὑπῆρξεν ἀυστηρά, διότι οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν προστασίαν τοῦ Βαγιαζήτ, ὅστις διέταξε τὴν φυλάκισιν μὲν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μανουήλ, τὴν παράδοσιν δὲ τῆς ἀρχῆς εἰς τὸν Ἀνδρονίκον, ἀναλαβόντα ἀντὶ τούτου τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τελῆ εἰς τὸν προστάτην του οὐκ ὀλίγα κατ' ἔτος κεντηνάρια χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐν ὄσῳ προΐστατο τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα διακωλύσῃ τὰς τῶν ὀσμανιδῶν κατακτήσεις, εὔρε τὸν τρόπον καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ὧν νὰ συντελέσῃ εἰς νέαν ἀκρωτηρίασιν τοῦ κράτους. Συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Ἐνετοῦ Καρόλου Ζένου, ἵνα ἐπιτύχῃ δι' αὐτοῦ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν χρυσόβουλλον δι' οὗ εἰς ἀμοιβὴν παρεχώρει τῇ Ἐνετίᾳ τὴν νῆσον Τένεδον. Καὶ ἡ μὲν ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἰωάννου δὲν κατωρθώθη διὰ τοῦ μέσου τούτου, ὁ Ζένος ὅμως κατέλαθε δι' ἐνετικῶν πλοίων τὴν Τένεδον, ἧτις ἐκτοτε ἀπεσπάσθη τοῦ κράτους διὰ παντός. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν μικρὰ πρὸς τὰ ἐπιγενόμενα. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καὶ ὁ υἱὸς του Μανουήλ ἐπέτυχον τελευτῶν νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζήτ, προτείναντες νὰ πληρώνωσιν αὐτοὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου συμφωνηθέντα φόρον, καὶ προσέτι νὰ προσέρχωνται τὴν ἀνοιξὶν εὐπειθῶς μετὰ 12,000 ἰππέων καὶ πεζῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ τῶν ὀσμανιδῶν ἄρχοντος, ἔχοντες τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοῦτον φίλους καὶ ἐχθροὺς. Ὁ Βαγιαζήτ, τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ παραλύῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὄσῳ ἀκίνδυνοι καὶ ἂν ἀπέβησαν, ἐδέξ-

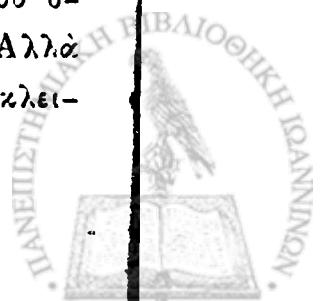
χθη καὶ ταύτας τὰς προτάσεις, διέταξε τὸν Ἀνδρόνικον νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν πατέρα του, δὲν τὸν ἐφυλάκισεν ὁμῶς, ἀλλὰ ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶν ὅ,τι ἐσώζετο ἔτι ἐκ τοῦ κράτους ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι τὴν Σηλυβρίαν, τὴν Ἡράκλειαν, τὴν Ῥαιδεστόν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην· ὥστε τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα λείψανα διενεμήθησαν πάλιν εἰς δύο. Ταῦτα δὲ διατάξας ἐν Εὐρώπῃ τῷ 1390, ὁ Βασιλεὺς ἀπῆλθεν εἰς Ἀσίαν, ἵνα πρὸ πάντων κυριεύσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν, ἣτις ἦτο ἡ μόνη πόλις ἣν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔσωζον ἔτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χερσονήσῳ ἧς ἄλλοτε ὀλοκλήρου ἐκυριάρχουν. Καὶ τότε συνέβη τὸ οἰκτρότατον τῶν γεγονότων, ὅσα εἴμεθα καταδεδικασμένοι νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Ὁ Βασιλεὺς προσλαβὼν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα τὰς τῶν Χριστιανῶν ἐπικουρίας, ἀπήτησεν ἀπὸ τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουήλ νὰ διατάξωσι τὸν φρούραρχον τῆς Φιλαδελφείας νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς αὐτόν. Καὶ οἱ λεγόμενοι αὐτοὶ βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων ἐξέδωκαν τὴν αἰσχρὰν ταύτην διαταγὴν. Ἀλλὰ τὸ φρόνημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε παντελῶς ἐκλίπει ἀπὸ τὰς ἀγενεῖς ἐκεῖνας ψυχὰς, ἐσώζετο ἔτι παρὰ τοῖς ὑπηκόοις, τοῦλάχιστον παρὰ τισὶ τῶν ὑπηκόων. Ὁ φρούραρχος Φιλαδελφείας καὶ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἀπήντησαν, ὅτι ἐκόντες δὲν θέλουσι καταπροδώσει ἑαυτοὺς τῷ βαρβάρῳ. Ὅθεν ἐπολιορκήθη ἡ Φιλαδέλφεια, μετὰ δὲ τοῦ Βασιλεῦς συνεπολιορκήσαν αὐτήν καὶ οἱ κατάπτυστοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς καὶ ἠρίστευσαν, ὡς λέγεται, ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ, καὶ πρῶτοι ἀναβάντες εἰς τὰ τεῖχη τῆς Φιλαδελφείας ἐκυριεύσαν αὐτήν. Ὁ Χάμμερ λέγει, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶναι ἀπίστευτον, ἂν δὲν ἀνεφέρετο ὑπὸ Ἑλληνας χρονιγράφου, τοῦ Χαλκοκονδύλη. Καὶ ἔχει δίκαιον.

Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Φιλαδελφείας δὲν ἔμεινε κατεχόμενον ὑπὸ Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ τὸ περὶ Τραπεζοῦντα κρατίδιον, τὸ ὁποῖον καίτοι αὐτοκρατορία μεγαλωνυμούμενον ἦτο ἐλάχιστου λόγου ἄξιον διὰ τε τὴν μικρὰν αὐτοῦ δύναμιν καὶ διὰ τὴν παντελῆ ἀποξένωσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀνατολῆς πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὸ κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιωρίετο εἰς μόνην τὴν βασιλεύουσαν καὶ τὰς προαναφερθείσας ὀλίγας περὶ αὐτὴν πόλεις· ἦτο δὲ, καὶ οὕτως ἔχον, διηρημένον εἰς δύο, ὥστε ἡ κατάλυσις αὐτοῦ ἐφαίνετο προσηχεστάτη, τὸσῶν μᾶλλον ὅσῳ

μετ' ὀλίγον ἐπολιορκήθη καὶ αὐτὴ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ. Ἐφώντι ὁ μονάρχης οὗτος, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Φιλαδελφείας κατέστησεν ὑπήκοα ἢ ὑποτελῆ τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τουρκομανικὰ κράτη τοῦ Ἀϊδίν, τοῦ Σαρουχάν, τοῦ Μεντεσιγιέ, τοῦ Κέρμιαν, καὶ τοῦ Τεκέ καὶ ἠκρωτηρίασε τὰ κράτη τῆς Κασταμῶνος καὶ τοῦ Καραμάν, ἐπέστρεψε τῷ 1391 εἰς τὴν Εὐρώπην. Καθ' ὁδὸν πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης δούς ἐπὶ τέλους σημεῖον ζωῆς, ὠχύρωσε τὴν χρυσοῦν πύλην διὰ δύο μεγάλων πύργων, τὸν διέταξε νὰ καθαιρέσῃ τοὺς πύργους τούτους· καὶ ὁ Ἰωάννης ὑπήκουσε. Μικρὸν μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο ἀπεβίωσεν ὁ Ἰωάννης, ὁ δὲ ἐν Προύση παρὰ τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου διατελῶν Μανουήλ κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν παροργισθεὶς ὁ Βαγιαζήτ ἀπήτησεν ὥστε τοῦ λοιποῦ νὰ ἐδρεύῃ ἐν Κωνσταντινούπολει καθῆς, ἵνα ρυθμίζῃ τὰς μεταξὺ μουσουλμάνων ὑποθέσεις καὶ νὰ κτισθῇ προσέτι τζαμίον. ἵνα τελῶσιν ἐν αὐτῷ οἱ πιστοὶ τὰ τῆς ἰδίας λατρείας. Παρακούσαντος δὲ εἰς τοῦτο τοῦ Μανουήλ, ἐπεχείρησεν ὁ Βαγιαζήτ τὴν πρώτην ὑπὸ τῶν ὁσμανιδῶν Τούρκων πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις, ὡς καὶ πάλαι ποτὲ ἡ ἀραβικὴ, ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτὰ.

Ἄρα γε δὲν ἠδύνατο ἕκτοτε νὰ κυριευθῇ ἡ μεγάλη αὕτη πόλις; Ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας ἤγεν ὁ Βαγιαζήτ καὶ τὰ δυσχερῆ κατορθώματα ὅσα ἐν τῷ διάστηματι τῆς ἑπταετίας ταύτης διέπραξε, δυσκόλως εἰμποροῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἠθέλεν ἐπιτύχει τὴν ἄλωσιν, εἰ μὴ ἠσχολεῖτο περὶ τοῦτο σπουδαίως. Ἄλλ' αὐτὸς περιορίσθη εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν μᾶλλον τῆς πόλεως, ἀπὸ δὲ τοῦ περὶ αὐτὴν στρατηγίου ἐπεχείρει ἐν τῷ μεταξὺ ποικίλας ὅσας ἐκστρατείας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Κατέστησεν ὑποτελῆ φόρου τὴν Βλαχίαν, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τοῦ Καραμανικοῦ κράτους, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας, θανατώσας τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Σισμάν, τοῦ ὁποίου ὁ ὁμώνυμος υἱὸς δὲν ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰμὴ γενόμενος μουσουλμάνος καὶ λαθὼν ὡς τοιοῦτος τὴν διοίκησιν τῆς ἐν Ἀσίᾳ νεωστὶ τότε κατακτηθείσης Ἀμισοῦ· πλὴν τούτων δὲ ὁ Βαγιαζήτ διέπραξε καὶ ἄλλας τινὰς μικροτέρου λόγου ἀξίας ἐπιδρομὰς καὶ ἀλώσεις κατὰ τε τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ὁμοφύλων καὶ κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἰστρὸν καὶ τὸν Ἀδρίαν χωρῶν. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὑπερηκόντισε τὸ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τοῦ ἀποκλει-

σμοῦ ἐκείνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως διαπραχθὲν παρ' αὐτοῦ κατόρθωμα.

Ἡ ἀκκτῆσχετος πρὸς τὰ πρόσω ὑρμῆ τοῦ Βαγιαζήτ προεκάλεσε τελευταῖον τινῶν μὲν τῶν ἐν Εὐρώπῃ δυναστῶν τὴν φιλοτιμίαν, ἄλλων δὲ τὴν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας μέριμναν, ὥστε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1396 συνέρευσαν περὶ τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμουῦνδον ἐξήκοντα περίπου χιλιάδες ἀνδρῶν, ἐν οἷς διέπρεπον πολλοὶ ἰππῶται τῆς κάτω Γερμανίας καὶ τῆς δυτικῆς Γαλλίας. Ὀνομαστότατοι δὲ μάλιστα ὑπῆρξαν οἱ ἀναλαβόντες τότε τὰ προμαχῆσωσιν ὑπὲρ τῆς χριστιανωσύνης Γάλλοι καὶ ἐξαίρετως οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, ὁ κόμης Νευέрс, υἱὸς τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, οἱ κόμητες Μαρκίας, συγγενεῖς τινες τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὁ στρατάρχης Βουσικὼ καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, διελθὼν κατὰ Σεμπτεμβρίον τοῦ ἔτους ἐκείνου τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ Νικοπόλεως, ἣν γενναίως ὑπερήσπισεν ὁ ὁσμανίδης φρούραρχος. Δυστυχῶς ὁ χριστιανικὸς στρατὸς συνέκειτο μὲν ἐκ μαχητῶν ἀρίστων, ἀλλ' οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν. Οἱ Γάλλοι ἀξιοῦντες ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ καταβάλωσι τὴν ὄφρυν τῶν ὁσμανιδῶν, ἤθελον πάντοτε νὰ προτρέχωσι μὴ ἀκούοντες τὰς συμβουλάς τοῦ πεπειραμένου περὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Τούρκων Σιγισμουῦνδου· διάγοντες δὲ προσέτι βίον ἄσωτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ εἰς πολλὴν ἐξώκειλαν ἀκολασίαν, οὐδ' ἐδίστασαν νὰ φρονεύσωσι πολλοὺς Τούρκους αἰχμηκλώτους, οἵτινες εἶχον παραδοθῆ ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι ἡ ζωὴ αὐτῶν οὐδένα τρέχει κίνδυνον. Ἐν τῷ μετὰξὺ ὁ Βαγιαζήτ συναθροίσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, εἰς 100,000 περίπου ἀνδρῶν συμποσσομένους, ἐπήρχετο πρὸς διάλυσιν τῆς πολιορκίας καὶ τῇ 18 Σεμπτεμβρίου συνεκροτήθη ἡ κρίσιμος μάχη. Οἱ Γάλλοι προελάσαντες ἔτρεψαν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τῶν ὁσμανιδῶν, καταβαλόντες δεκάκις χιλίους γενιτζάρους καὶ πεντάκις χιλίους σπαχιῖδες. Ἄλλ' ὅτε μετ' ὀλίγον ὑπερβαλόντες λόφον τινὰ εὐρέθησαν αἴφνης ἐνώπιον τῆς κυρίας τοῦ Βαγιαζήτ δυνάμεως, κατελήφθησαν οἱ πλεῖστοι ὑπὸ φόβου πανικοῦ καὶ τραπέντες διεσπάρησαν τῆδε κάκεισε. Ὀλίγοι μόνον ἐρρίφθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν πολεμίων στῖφος καὶ ἔπεσον ὡς γνήσιοι Γάλλοι ἰππῶται. Ὁ δὲ κόμης Νευέрс καὶ 24 τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν συνελήφθησαν αἰχμηκλώτοι. Χίλια περίπου βήματα ὀπίσθεν τῶν Γάλλων

ἴσχυτο συμπεπυκνωμένος ὁ Οὐγγαρικὸς στρατός, τοῦ ὑποίου ὁμωσαὶ δύο πτέρυγες ἅμα ἰδοῦσαι τὴν τροπὴν ἐκείνην, ἔστρεψαν ὡσαύτως τὰ νῶτα. Μόνον τὸ κέντρον ἐνεκαορέθησε καὶ μετὰ τοσαύτης μανίας ἐπέπεσε κατὰ τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν σπαχίδων, ὥστε ἤθελε κατισχύσει εἰάν ὁ δεσπότης Σερβίας, ὅστις συνηγωνίζετο ὡς σύμμαχος τοῦ Βαγιαζήτ, δὲν ἐπέπιπτε κατὰ τῶν ἠμυθρήσκων μετὰ πεντακισχιλίων μηχανητῶν καὶ δὲν ἔθραυε τὰς τάξεις τῶν ἀντιπάλων. Τότε ἡ τροπὴ τῶν περὶ Σιγισμουῦνδον ἀπέβη ὀλοσχερής, καὶ πλείστοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, πλείστοι δὲ ἠχμαλωτεύθησαν. Ἀλλὰ δεινὴ ὑπῆρξεν ὁμοίως ἡ θυσία δι' ἧς ὁ Βαγιαζήτ ἐξηγόρασε τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπισκεφθεὶς τὸ πεδίου τῆς μάχης, εἶδε κειμένους ἐκτάδην τοὺς πολυαριθμούς αὐτοῦ συναγωνιστάς, ἔχυσε δάκρυα ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως καὶ ἀπεφάσισε τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν αἰχμαλώτων. Τῶντι δὲ κατεκρεουργήθησαν ἐξ αὐτῶν μύριοι, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἰκεσίαις τῶν περὶ τὸν σουλτάνον ἐπιφανῶν τοῦ κράτους ἀνδρῶν. Καὶ ὁ μὲν ὄχλος τῶν ἐπιζησάντων ἐξηνδραποδίσθη, οἱ δὲ ἐπισημότεροι αἰχμάλωτοι δὲν ἀνέκτησαν τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ ἀφοῦ κατεβλήθησαν πρὸς ἀπολύτρωσιν αὐτῶν πλὴν πολλῶν δώρων, 200,000 δουκᾶτων.

Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο οὐδὲν ἐφαίνετο πλέον τὸ κωλύον τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ πλείστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐγόγγυζον καὶ προετίμων τὴν παράδοσιν ἀπὸ τὸν δεινὸν λιμὸν ἐξ οὗ ἔπασχον. Καὶ ὁμῶς ὁ Βαγιαζήτ, ἀφοῦ διέταξεν ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς Στυρίαν, Οὐγγαρίαν, Βοσνίαν καὶ Βλαχίαν, προετίμησε νὰ περιορισθῆ, εἰς νέαν τῆς πόλεως ταπεινώσιν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐσώθη τότε ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ-πασά, δωροδοκηθέντος ἐπὶ τούτῳ. Ἐσώθη δὲ διὰ νέων θυσιῶν, ἧτοι ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει δεχθῆ ὡς βασιλέα ἀντὶ τοῦ Μανουήλ τὸν ἀνεψιὸν τούτου Ἰωάννην, τὸν ἄρχοντα τῆς Σηλυβρίας, ἧτις ἐννοεῖται κατελήφθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὁ δὲ Μανουήλ καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην, ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ἄφησεν ἐκεῖ τὴν σύζυγον αὐτοῦ καὶ τὸν υἱόν, καὶ ἐπεχείρησε μακρὰν περιουσίαν ἀνα τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἐπικαλούμενος ἐπὶ ματαίῳ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυσιν τζαμίου καὶ καδῆ καὶ νὰ ὑποσχεθῆ, τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 10,000 δουκᾶτων. Ἐδωκε δὲ δῶρα καὶ εἰς τὸν μέγαν βεζύρην, Ἀλῆ

πασαν, τοῦ ὁποίου ἡ χρηματικὴ ἀπληστία ἀνέκαθεν φαίνεται συντελέσασα εἰς τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀλώσεως. Διελύθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ ἀποκλεισμός· καὶ ὁ Βαγιαζήτ ἐνησχολήθη τότε εἰς νέας κατακτήσεις προελάσας ἐν Ἀσίᾳ μέχρι τοῦ Εὐφράτου, ἐν Εὐρώπῃ δὲ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη περὶ τὸ 1400 μεταβαλὼν πάλιν γνώμην ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς βασιλευσύνης· καὶ ἐπειδὴ ὅτε Ἰωάννης καὶ οἱ κάτοικοι συλλέξαντες ἐν τῷ μετὰ τὴν τροφὰς ἀποχρώσας, ἀπεποιήθησαν τὴν παράδοσιν, ὁ Βαγιαζήτ ἐπεχείρησε δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἡ δὲ τελευταία αὐτῆς ὥρα ἐφαίνετο ἡχίησασα, ὅτε κίφνης ὡς ἐκ μηχανῆς τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ περὶ τῆς κατὰ τὸ μέσον τῆς τρικαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος φοβερᾶς τῶν Μογγόλων ὑπὸ τὸν Τσιγγισχὰν ἐπιδρομῆς ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Ἀσίας χωρῶν πρὸς τὰς δυτικωτέρας, καὶ περὶ τῆς ὡς ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ἐκείνης βραχυτατίας καταλύσεως τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελτζουκικοῦ κράτους. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος εἰς ἣν εὐρισκόμεθα, συνέβη αἴφνης ἀνάλογος θύελλα τῶν ταταρικῶν φυλῶν ὑπὸ τὸν μέγαν αὐτῶν δυνάστην Τιμούρ ἢ Ταμερλάν. Καὶ ὁ μὲν Τσιγγισχὰν συνεπαγόμενος κυρίως μογγολικὰ στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συνανεμίχθησαν καὶ Τάταροι, προῆλθον ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς· ὁ δὲ Τιμούρ, συνεπαγόμενος ἰδίως ταταρικὰ στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συνανεμίχθησαν πολυάριθμοι Μογγόλοι, προέκυψεν ἐν Βουχαρίᾳ καὶ ἐν τῇ Μικρᾷ Ταταρίᾳ, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ προδιελυθέντος μογγολικοῦ κράτους. Κυριεύσας δὲ τὰς πρὸς δυσμὰς χώρας εἰσήλασεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ ἡττηθέντων ἡγεμόνων τοῦ Κέρμιαν, τοῦ Μεντσεχιέ, τοῦ Σαρουχὰν καὶ τοῦ Ἀϊθδίν, ἴσως καὶ μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τότε διεβίβασε πρὸς τὸν πολιορκουῦντα τὴν πόλιν ταύτην ἡγεμόνα τῶν Ὀσμανιδῶν τας ἀπαιτήσεις του, ἐν αἷς λέγεται ὅτι περιλαμβάνετο καὶ ἡ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀπόδοσις πάντων τῶν παρ' αὐτῶν ἀφαιρεθέντων· εἰς ἃ ὁ Βαγιαζήτ ἀπήντησεν ὑβριστικῶς, καὶ διαπεράσας ἀμέσως τὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἀσίαν ὤρμησε κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Ἀλλὰ τῇ 20 ἢ 28 ἰουλίου 1402 συγκροτηθείσης περὶ Ἐγκυραν μάχης κρισίμου, καθ' ἣν ἑπταπλάσιος τοῦλάχιστον ὑπῆρξεν ὁ ταταρικὸς στρατός, συμποσούμενος,

ὡς λέγεται, εἰς 800,000 ἀνδρῶν, κατετροπώθησαν μὲν ὁλοσχερῶς οἱ ὀσμανίδαι, ἡ χιμαλωτεύθη δὲ ὁ Βαγιαζήτ καὶ εἰς τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Οἱ Σέρβοι ἐπίκουροι τοῦ Βαγιαζήτ ἠγωνίσθησαν πάλιν ἡρωικῶς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, δι' ἧς ἐράνη καταλυθεῖσα ἡ ὀσμανικὴ δυναστεία. Ὁ μὲν Τιμούρ πλοῖα μὴ ἔχων, ἵνα διαπεράσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφοῦ ἐδήλωσεν ἀνηλεῶς πᾶσαν τὴν μεσημβρινοδυτικὴν Ἀσίαν ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ μετ' ὀλίγον ὁμως ἐπελθὼν ἐν ἀιχμαλωσίᾳ θάνατος τοῦ Βαγιαζήτ καὶ οἱ ἐπισυμβάντες ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν υἱῶν αὐτοῦ πόλεμοι, καὶ ἡ ἀποκατάστασις πολλῶν τουρκομανικῶν ἡγεμόνων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, παρέσχον εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, τοῦλάχιστον εἰς τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς οἰκοῦντας, ἐλπίδας τινὰς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰμὴ ἐνούμενοι· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ ἐνωθῶσιν ἕνεκα τῆς ἀπεριγράπτου πολυαρχίης εἰς ἣν διετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ὑπετίθετο ὅτι ἦρχεν ὁ Ροβέρτος ὁ Ταραντῖνος (1346—1364)· ἀλλ' οἱ ἐπίτροποι αὐτοῦ τσοῦτον ὀλίγον ἴσχυον, ὥστε τῶν πλείστων οὐδὲ τὰ ὀνόματα εἶναι γνωστά. Οἱ βαρῶνοι ἐπολιτεύοντο ὡς αὐτόνομοι ἄρχοντες, αἱ πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην Ἐνετούς διενέξεις ἦσαν ἀδιάκοποι, τὸ πλεῖστον τῆς χώρας μέρος ἀνήκεν εἰς τοὺς Ἀκκιαίουόλους, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ἐπὶ τινα μὲν χρόνον καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Πατρῶν, διαρκῶς δὲ τὴν βαρωνίαν τῆς Βοστίτζης· ἐπειδὴ δὲ, καθὰ προείπομεν, εἶχε περιέλθει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ ἡ Κόρινθος, κατήντησαν κύριοι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κτήσεων, ἀπάσης τῆς βορείου Πελοποννήσου. Ἐκ τῶν λεπτομερεστέρων εἰδήσεων ὅσαι περιεσώθησαν ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ μίαν μόνον, ὡς πλειότερον τῶν ἄλλων ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς. Περὶ τὸ 1361 ὑπῆρχον ἐν Κορώνῃ καὶ ἐν Μεθώνῃ ἐπίσκοποι ὀρθόδοξοι, ὁ Μάρκος καὶ ὁ Γεώργιος, οἵτινες ἐπροστάτευσαν τὸ κατὰ δύναμιν παρὰ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσει τοὺς ὑπὸ τῶν φρουράρχων κ' ἑτῆς καταπιεζομένους Ἑλληνας χωρικούς· καὶ ἐνίοτε εἰσηκούοντο, διότι ὁ Μάρκος ἐπέτυχεν οὐ μόνον τὴν αὐστηράν τοῦ φρουράρχου Κορώνης ἐπιπληξίν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ἄλλου, εἰς ἣν ἡ κυβέρνησις του παρήγγειλε νὰ φεῖδεται ὅσον ἔνεστι τῶν ὑπηκόων. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς τὰ γενικώτερα πολιτικὰ γεγονότα. Ἀποθανόντος τοῦ Ροβέρτου

ἄπαιδος εἰς Νεάπολιν τῆ 16 Σεπτεμβρίου 1364, δύο ἀντιζηλοὶ ἤρισαν περὶ τῆς ἀρχῆς· ὁ δικηδεξάμενος τὸν αὐτοκρατορικὸν αὐτοῦ τίτλον Φίλιππος Β' ὁ Τραντίνος καὶ Οὔγων Γαλιλαῖος ὁ ἐκ πρώτου γάμον υἱὸς τῆς χήρας τοῦ Ῥοβέρτου, Μαρία τῆς Βουρβωνικῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατίσχυσαν ἡ Μαρία καὶ ὁ Οὔγων, ἔπειτα δὲ τῷ 1370 ὁ Οὔγγων παρεχώρησε τὰ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου δικαιώματα αὐτοῦ εἰς τὸν λεγόμενον αὐτοκράτορα Φίλιππον Β' ἀντὶ ἐτησίας προσόδου 6,000 φιορινίων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ τοῦ οἴκου τούτου διάδοχοι, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ πρίγκηψ Ὅθων ὁ Τραντίνος, βλέπων ὅτι ἐλάχιστα καρποῦται ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης, ἀπεφάσισε τῷ 1377 νὰ ἐκμισθώσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου ἀντὶ 4,000 δουκάτων κατ' ἔτος ἐπὶ ἔτη πέντε. Τότε ὅμως ὁ ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου Ἰάκωβος de Baux, ὅστις ἤξιον ὅτι ἔχει ὡς αὐτῶς δικαιώματα εἰς τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας, ἐμισθώσῃ τῷ 1381 ἐν Ναυάρχ τῆς Ἰσπανίας στρατὸν ἀνάλογον τῆς γνωστῆς ἤδη εἰς ἡμᾶς Καταλανικῆς ἐταιρείας, ὅστις καὶ *Ναυαρικὴ ἐταιρεία* ὠνομάσθη, ἔνκ δι' αὐτοῦ οὐ μόνον τὴν Πελοπόννησον ἀνακτήσῃ ἀλλὰ καὶ ἅπαν τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Αἱ περιστάσεις ἐφαίνοντο ἐπιτήδειαι, τοῦλάχιστον πρὸς τὴν κατὰκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῶν χωρῶν. Εἶδομεν εἰς ποίαν ἀναρχίαν διετελεῖ ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενον μερίδιον αὐτῆς δὲν εἶχε πολὺ βέλτιον. Τῆ 25 μαρτίου 1380 εἶχεν ἀποθάνει ὁ δεσπότης τοῦ Μισθρᾶ Μανουὴλ Καντακουζηνός. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχε περιστείλει τὰς στασιαστικὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχόντων τῆς χώρας καὶ συντηρήσει τὴν εἰρήνην αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἔνεκα τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἄλλης προηγηθείσης ἀναρχίας, εἶχεν ἐλαττωθῆ ὁ πληθυσμὸς, ὁ Μανουὴλ ἐκάλεσεν εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ τοὺς τότε ἀρχίσκοντας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἀλβανούς· ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπῆλθον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν καὶ τὸ μέσον τῆς χερσονήσου οἱ πρώτοι Ἀλβανοὶ ἔποικοι οἱ τοσοῦτον εἰς τὴν τύχην αὐτῆς ἐπενεργήσαντες. Τὸν Μανουὴλ ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ Ματθαῖος, ὁ καὶ συμβασιλεὺς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἄλλοτε διατελέσας, ὅστις ὅμως δὲν ἤρξεν εἰμὴ ἔτη τρία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Δημήτριος ἐβουλεύθη νὰ ἀποβῆ, ὅπως ἀνεξάρτητος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καθήρσεν αὐτὸν καὶ προεχειρίσατο

δεσπότην Πελοποννήσου ἓνα τῶν υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον Α' Παλαιολόγον, ὅστις κατατροπώσας τὸν Δημήτριον καὶ τοὶ συμμαχήσαντα μετὰ Λατίνων καὶ Τούρκων, παρέμεινε κύριος τοῦ δεσποτάτου ἐπὶ 24 ὅλα ἔτη (1383—1407). Ἀλλ' ἐὰν ὁ Δημήτριος ἐφάνη κακοήθης περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν συμμάχων, ὁ Θεόδωρος δὲν ἀνεδείχθη χρηστόπερος περὶ τὴν ἀμοιβὴν ἣν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν βοηθήσαντα αὐτὸν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ Ἐνετὸν Πέτρον Γριμάνην. Διότι δὲν ἐδίστασε νὰ δωρήσῃ αὐτῷ τὸ ὀχυρότατον φρούριον τῆς Μονεμβασίας. Εὐτυχῶς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης δὲν συνήνεσαν εἰς τὴν παράδοσιν, καὶ οὕτω τὸ προπύργιον ἐκεῖνο τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, ἰδίως δὲ εἰς χεῖρας τοῦ μεγάλου ἀρχοντικοῦ οἴκου τῶν Μαμονάδων.

Ὡσαύτως καὶ καὶ περὶ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου εἰδήσεις, τοῦ ἀρχοντος τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας διὰ τῆς ἐταιρείας τῶν Καταλανῶν, δὲν ἦσαν πλέον ὡς ἄλλοτε ὅπως οὖν εὐχάριστοι. Ἐπὶ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Ρογέρου Λόρια, τοῦ διεξαγαγόντος τὴν διοίκησιν τῆς χώρας ταύτης ἀπὸ τοῦ 1361 καὶ ἐφεξῆς, ἀναφέρονται γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα, ὅτι ἂν ἡ Καταλανικὴ ἐταιρεία δὲν ἐξετραχηλίζετο εἰς τὰς προτέρας βαρβάρους καταπιέσεις καὶ δρώσεις, ἡ τύχη ὁμοίως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς πολὺ ἀπέειχε τοῦ νὰ ἦναι ἀξιοζήλωτος. Μία τῶν αἰτιάσεων τὰς ὁποίας ὁ Λόριας εἶχε κατὰ τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετοῦ βαίλου ἦτο, ὅτι οὗτος ἀνεκέρυττεν ἐλευθέρους τοὺς εἰς τὴν νῆσον ἐκεῖνην καταφεύγοντας Ἕλληνας χωρικούς· ἄρα ἐνταῦθα οἱ χωρικοὶ ἦσαν δουλοπάροικοι. Τοῦ δὲ Θηβαίου Στεφάνου Μαστροθεοδώρου τὰ κτήματα ἀντὶ νὰ κληρονομηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀνηλικίου αὐτοῦ υἱοῦ, ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Λατῖνον Μιχαὴλ Γάσπον, καὶ βεβαιοῦται, ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη τῆς διοικήσεως δὲν ἦτο ἄδικος, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ διαθέτωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἀλλὰ τὸ χεῖριστον ὑπῆρξεν ὅτι ὁ Λόριας, περιελθὼν τελευταῖον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετοὺς ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τὸν ὁσμάνιδην Μουράτ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ κατακτητὴς οὗτος ἐδέχθη ἀσμένως τὴν αἴτησιν, καὶ τῷ 1363, ἐνῶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ συνέτριβον πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην συμμαχίαν τῶν χριστιανῶν, ἕτερος στρατὸς εἰσῆλασε διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, κατέλαβε τὰς Θήβας, ἐδήλωσε πᾶσαν τὴν περίξ χωρὴν καὶ ἠπειλήσεν οὐ μόνον εἰς τὴν

Ἀττικὴν νὰ ἐγκτασταθῆ, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον νὰ εἰσέλθῃ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας πληροφορηθεὶς περὶ τούτων ἀπεδοκίμασε τὴν ὑπὸ τοῦ Λόρια ζητηθεῖσαν παρὰ τῶν Τούρκων ἐπικουρίαν καὶ ἔπεμψεν ἕτερον γενικὸν διοικητὴν, τὸν Ματθαῖον Μογκάδον, ὅστις κατέπεισε μὲν τοὺς Τούρκους νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ Θηβῶν, ἀλλὰ δὲν ἔμεινε πολὺ ἐνταῦθα, ἀναγκασθεὶς δὲ νὰ ἀπέλθῃ ἕνεκα τῶν ἄλλων τοῦ βασιλείου τῆς Σικελίας συμφερόντων, κατέλιπε πάλιν ἐπίτροπόν του τὸν Λόριαν. Ὁ Λόριος ἀπέκρουσε τῷ 1367 νέαν τινὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν προσβολὴν, δὲν ἴσχυσεν ὅμως νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν τάξιν, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἐταράχθη, ὥστε ἐν Θήβαις ἐξερράγη αἱματηρὰ κατὰ τῶν καθεστώτων ἐπανάστασις. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις αὕτη κατηνύσθη χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς συνετάς τοῦ βασιλέως παραγγελίας· ἀλλὰ τὰ σπέρματα τῆς διχονοίας παρέμειναν ἐν τῇ ἑταιρείᾳ, καὶ εἰς τὸ δεινὸν τοῦτο προσετέθησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἐχθροπραξίαι τὰς ὁποίας ἐπεχείρησε κατ' αὐτῆς ὁ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἀργεὶ ἄρχων συγγενῆς τοῦ Βριεννίου Γουίδων Ἐγγιένος, καίτοι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται παντελῶς ἀπέτυχον. Ἡ Ἀττικὴ λοιπὸν καὶ ἡ Βοιωτία δὲν ἦσαν ταυῦν εἰς πολὺ καλητέραν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν. Οὐδὲν ἦττον ἡ ἀρχὴ τῆς Καταλανικῆς ἑταιρείας ἐλογίζετο ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὡς ἡ σπουδαιότερα ἐπιτῶν ἐν Ἀνατολῇ φραγκικῶν ἀρχῶν, διότι τῇ 1 ὀκτωβρίου 1373 συνεκροτήθη ἐν Θήβαις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πάπυ Γρηγορίου ΙΑ', ἐπίσημος συνέλευσις ὅλων τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικῶν δυναστῶν, ἤτοι τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐν Ρόδῳ Ἰωαννιτῶν, τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου, τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, τῶν ἐν Κύπρῳ δυναστῶν, τῆς Οὐγγαρίας καὶ προσέτι τῆς Ἑνετίας, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Γενούης, ἵνα ἐπιχειρήσωσι τι ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν Τούρκων. Κατὰ δυστυχίαν ἡ σύνοδος αὕτη εἰς οὐδὲν πρακτικὸν ἀπέληξεν ἀποτέλεσμα. Καὶ ἐνῶ ὁ Μουράτ καθυπέτασσε τῷ 1373 καὶ τῷ 1374 διὰ τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Μακεδονίαν, ἐνταύτῳ δὲ κατηνάγκαζε μετ' οὐ πολὺ τοὺς δυνάστες τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην ὑποτελείας πρὸς αὐτόν, οἱ ἐν Θήβαις συνελθόντες οὐ μόνον ἄπρακτοι διελύθησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς νέας περιεπλάκησαν ἔριδας. Εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ κύριος τῆς Κορίνθου Ῥαινέριος Ἀκχιαίουόλης, πρὸ καιροῦ μελετῶν νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανοὺς ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἐνέβαλε

τῷ 1374 εἰς αὐτήν, συνέλαβεν ἀγχιμαλώτους πολλοὺς ὑπηκόους τῆς ἐταιρείας καὶ ἐκυρίευσεν τὰ ὄχυρά Μέγαρα. Ἐὰ ἀτυχήματα ταῦτα παρήγαγον νέας μεταξὺ τῶν Καταλωνῶν διακρίσεις, αἵτινες ἠΐξθησαν ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 1377 θανάτου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φρειδερίκου. Ἐπειδὴ τότε παρήχθησαν ἐν Σικελίᾳ δύο κόμμματα, ὧν τὸ μὲν ἠσπάζετο τὴν ἀρχὴν τῆς μόνης τοῦ Φρειδερίκου κληρονομου Μαρίας τῆς Ἀραγωνικῆς, τὸ δὲ ἠξίου νὰ παραδώσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Σικελίας εἰς τὸν τῆς Ἀραγωνίας βασιλέα Πέτρον Δ', καὶ αὐταὶ μερίδες προσκυψαν καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐπήγαγον ὀλεθρῆς ἐμφυλίου διενέξεως, αἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι, ὅτε τῷ 1380 ἡ Ναυαρχική ἐταιρεία ἐπεληθῆσα ἀπὸ δυσμῶν ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλωνοὺς ἐξ Ἀθηνῶν.

Οἱ νέοι οὗτοι τυχοδιῶκται, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀναρχίας τῶν ἀντιπάλων καὶ ἐκ τῆς δυσκρεσκείας ἣν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐμπράκτως ἀπέδειξαν οἱ Ἕλληνας, ἐκυρίευσαν τὴν τε Λεβάθειαν καὶ ἄλλα πολλὰ φρούρια. Ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν τελευταῖον ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλεως, καὶ τότε ἐτράπησαν τῷ 1381 κατὰ τῆς Πελοποννήσου ὅπου ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι. Διότι κατέκτησαν αὐτόθι πρῶτον τὴν Βοστίτζαν, ἔπειτα δ' ἀπῆλθον διὰ θαλάσσης κατὰ τοῦ Ζόγκλου καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ὄχυρόν τοῦ λιμένος τῆς Πύλου φρούριον, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη ἔκτοτε, ὡς φαίνεται, φρούριον τῶν *Ναυαρχῶν* καὶ κατὰ συγκοπὴν *Ναυαρχῆται*. Ἐκεῖθεν ὁ νικηφόρος τῶν τυχοδιωκτῶν στρατὸς ὤρμησε κατὰ τῆς Ἀνδρούσης, ἣτις ἐλογίζετο τότε ὡς ἡ πρωτεύουσα τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας· οἱ Ναυαρχῆται κυριεύσαντες αὐτήν τε καὶ τὴν Κκλαμάταν, περιῆλθον εἰς εἰρηνικὰς συμβάσεις καὶ σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Μεθώνῃ καὶ ἐν Κορώνῃ ἄρχοντας Ἑνετοὺς. Διέπραξαν δὲ πᾶσαν ταύτην τὴν κατὰκτησιν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχῆθεν στρατολογήσαντος αὐτοῦ Ἰακώβου de Baux. Ἀλλὰ τούτου ἀποθανόντος τῷ 1383 εἰς Τάραντα ἄπαιδος, διένειμκν πρὸς ἀλλήλους τὰ φέουδα, πρὸς ὀλίγους μὲν τινὰς τῶν προτέρων κατόχων συμβιβασθέντες, τοὺς δὲ ἄλλους ἀναγκάσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Νεάπολιν, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλοις καταλαθόντες πάντα τὰ ἐκτὸς τῆς Κορινθίας ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ κείμενα κτήματα τῶν Ἀκκιαϊούδων.

Νέα λοιπὸν δυναστεία ἐνιδρύθη τότε ἐν τῇ ἀτυχεῖ Πελοποννήσῳ, ἡ Ναυαρχική ἐταιρεία. Ἡ ἐταιρεία αὕτη ἤρξεν αὐτόθι ὑπὲρ τὰ πεντή-

κοντα ἔτη συγχρόνως μετὰ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες κατεῖχον πάντοτε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, μετὰ τῶν ἡμετέρων οἵτινες ἐξηκολούθουν δεσπόζοντες ἐν Μισθρᾷ, καὶ μετὰ τοῦ Ῥαινερίου Ἀκκιαϊοῦλου, ὅστις διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν τῆς Κορινθίας. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸν Γουϊδῶνα Ἐγγιένον, ὅστις μέχρι τῶν χρόνων τούτων κατεῖχε τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Κιβέρι, διότι ἀποθνήσκων αὐτοῦ τῷ 1377 ἡ Ουγάτηρ του Μαρίκ ἐνυμφεῦθη τὸν Ἑνετὸν Πιέτρον Κορνάρου, καὶ ἀποβιώσαντος τούτου τῷ 1388 ἕπαιδος ἡ χήρα αὐτοῦ ἐπώλησε τὰς κτήσεις ἐκεῖνας εἰς τὴν Ἑνετικὴν, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἡ Ἑνετία ἤρξε καὶ τῆς Ἀργολίδος. Ὁ δὲ τῶν Ἀκκιαϊοῦλων οἶκος ἀπεζημιώθη μετ' ὀλίγον λαμπρῶς δι' ὅσα ἀπώλεσεν ἕνεκα τῶν Ναυαραίων ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ ἄρχων τῆς Κορινθίας Ῥαινέριος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν διχονοιῶν τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς κατ' αὐτῶν δυσκρησθείας τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, ἐνέβαλε τὸ δεύτερον εἰς τὴν Ἀττικὴν τῷ 1385, κατετρόπωσε τοὺς ἀντιταχθέντας εἰς αὐτὸν ἀδελφοὺς Μόρια καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐγένετο κύριος καὶ αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὥστε κατελύθη ἔκτοτε ἡ περὶ τὰ 75 ἔτη διαρκέσασα ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ τῇ Βοιωτίᾳ Καταλανικὴ ἀρχὴ καὶ ἐνιδρύθη ἐνταῦθα δυναστεία νέα, ἡ τῶν Φλωρεντινῶν Ἀκκιαϊοῦλων. Ὁ πρῶτος ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἡγεμῶν τῶν Ἀθηνῶν Ῥαινέριος Α' (1385—1394), ὅστις ἔκτοτε ἐπεκλήθη κύριος τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκάτου (ἢ καθὼς ἐλέγετο τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, τοῦ δουκιάμου), ἀνεδείχθη ἐν πάσιν ἀνὴρ συνετός, περιῆλθεν εἰς εἰρηνικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ γείτονας Ἑνετοὺς, κατετρόπωσεν ἐπανειλημμένως τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τοὺς Τούρκους πειρατὰς, ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς Ἕλληνας πολὺ ἐπιεικέστερον ἢ οἱ Καταλανοὶ, καὶ αὐτοὶ οἱ Γάλλοι, κατέστησεν ἐπίσημον τῆς γῶρας γλῶσσαν τὴν ἐλληνικὴν ἀντὶ τῆς καταλανικῆς διαλέκτου, ὡς ἐξάγεται ἐκ δημοσίων ἐγγράφων, καὶ ἐδέχθη Ἕλληνα τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπον, τὸν Δωρόθεον, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου διάδοχος, διότι οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Γάλλοι ἀνείχοντο τοὺς Ἕλληνας ἐπίσκοπους, οὐχὶ δὲ καὶ ἀρχιεπίσκοπον. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ἑνετία, ἐξασφαλίζουσα ὁσημέραι πλειότερον τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κυριαρχίαν τῆς, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν ἕμεσον ἀρχὴν ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλ' εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπου ἤρχον οἱ Ἑνετοὶ δεσποτίσκει, τῶν ὁποίων πολλὰκις ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, ἐπεκράτει πάντοτε ἡ προτέρα

διχόνοια καὶ ἔρις. Ὁ ἐπισημότετος τῶν ὄκων τούτων, ὁ τῶν Σανούτων, ὅστις ἤρχεν ἐν Νάξῳ καὶ ἐπωνυμούμενος δοῦξ ἐλογίζετο ἐπικυρίαρχος τῶν ἄλλων, ἐξέλιπε τῷ 1383, καὶ τότε κατέλαβε τὸ δουρικὸν ἀξίωμα ὁ Φραγκῖσκος Α' Κρίσπης (1383—1397) ἐπὶ τοῦ ἠπείρου ὁμῶς ἐξηκολούθησαν οἱ μικροσκοπικοὶ ἐκεῖνοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, περὶ ὧν εἶναι μάταιον νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα.

Ἐνῶ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οὐδὲν ἐγένετο κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀπὸ τῶν Τούρκων κινδύνου, ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ, Ἠπειρῷ, Ἀλβανίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Εἶδομεν πῶς ἀποθανόντος τῷ 1355 τοῦ ἰσχυροῦ βασιλέως τῶν Σέρβων Στεφάνου Δουσσάν κατεκερματίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ κράτος εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας, ὧν προΐσταντο Σέρβοι δυνάσται· καὶ εἶδομεν ὡσαύτως ὅτι τῷ 1358 ὁ Ἄλβανὸς Κάρολος Τόπιας, κατατροπώσας περὶ Ἀχελῶν τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπειροῦ Νικηφόρον Β' πεσόντα ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, κατέλυσε διὰ παντὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην ἡγεμονίαν. Ἐκτοτε διάφοροι ἄλβανικοὶ οἴκοι ἐπεκράτησαν εἰς ἅπασαν μεταξὺ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τοῦ Δυρραχίου ἐκτεινομένην χώραν, ὧν δύο ὑπῆρξαν ἰσχυρότεροι τῶν ἄλλων· ὁ τοῦ Καρόλου Τόπια, τοῦ περὶ Ἀχελῶν νικητοῦ, εἰς τὰς βορειοτέρας ἄλβανικὰς χώρας, καὶ ὁ τοῦ Γκίνη (Ἰωάννου) Μπούα, τοῦ ἐπιλεγομένου Σπάτα, εἰς τὴν Ἠπειρον, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Οἱ ἄλβανοι οὗτοι κυρίαρχοι κατέλυσαν καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη τῆς τῶν Ἀνδεγαυηνῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις ἀρχῆς, ἣτις ἄλλως τε εἶχε καταστήσει τότε νὰ περιορισθῇ, παρεκτὸς τῆς Κερκύρας, εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ εἰς τὴν Ναύπακτον μετὰ μικρῶν τινῶν περιοχῶν. Καὶ τὸ μὲν Δυρράχιον ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀλβανίας Τόπια, ἡ δὲ Ναύπακτος ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν μετὰ δέκα ἔτη ὑπὸ τοῦ Γκίνη Σπάτα. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ἕτερα 8 ἔτη ἦτοι τῷ 1386 ἡ Ἐνετία ὠφελουμένη ἐκ πολλῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν καὶ ἀνωμαλιῶν, αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει ἐν Κερκύρᾳ, κατέλαβε τὴν νῆσον ταύτην, ἐξέλιπεν οὕτω πᾶν ἔχνος ἀμέσου Ἀνδεγαυικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ ὁ Τόπιας καὶ ὁ Σπάτας δὲν ὑπῆρξαν ἔκτοτε οἱ μόνοι ἄρχοντες ἀπάσης τῆς μεταξὺ Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου χώρας· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐν

πρώτοις, ὅπως ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ τῶν Ἀκκιαίουόλων οἶκος, οὕτω καὶ ἐν τῇ δυτικῇ προέκυψε τότε ἕτερος νέος φραγκικὸς οἶκος, ὁ τῶν Τόκκων. Τῷ 1357 ὁ Λεονάρδος Τόκκος ἐκ Βενευέντου καταγόμενος, εἶχε προχειρισθῆ ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κληρονομικὸς ἄρχων τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, τῷ δὲ 1362 προσέλαβε καὶ τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιτζαν, καταλιπὼν τῷ 1381 ὅτε ἀπέθανε, τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὸν υἱὸν του Κάρολον Α' (1381—1429), ὅστις συνεζεύχθη τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαίουόλαν, τὴν ἀρρενωπὸν θυγατέρα τοῦ νέου δούκους τῶν Ἀθηνῶν Ραινερίου. Πλὴν τούτου ὁ Γκίνης Σπάτας δὲν ἦρχε μόνος τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας. Παρεκτὸς αὐτοῦ, δεσπόζοντος ἰδίως τοῦ Ἀχελώου καὶ τοῦ Ἀγγελοκάστρου, ἕτερος Ἄλβανός, ὁ Πέτρος Λιόσας, ἦρχε τῆς Ἄρτης καὶ τῆς Ῥωγοῦς. Ἀμφότεροι δὲ ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν, εἰ καὶ ὀνόματι μόνον, τοῦ ἐν Μεγαλοβλαχίᾳ ἦτοι Θεσσαλίᾳ δεσπόζοντος Συμεῶν Οὐρῶσς, ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου Στεφάνου Δουσσάν, ἐπιλεγομένου δὲ Παλαιολόγου. Ὁ Συμεῶν Οὐρῶσς, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κυριαρχικοῦ ἐκείνου δικαίωμάτος του, ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Θωμᾶν Πρελιούβοβιτς (1367—1385), τὸν σύζυγον τῆς εὐλαβοῦς αὐτοῦ θυγατρὸς Μαρίας Ἀγγελικῆς Παλαιολογίνης. Ὁ Θωμᾶς οὗτος ὑπῆρξε τύραννος αἰσχιστος· ὅθεν οἱ δύο ἄλβανοὶ δυνάσται ἐπεχείρησαν ἀδιακόπως κατ' αὐτοῦ πολέμους, καθ' οὓς ἐπὶ τέλους τῷ 1377 ὁ Λιόσας κατετροπώθη καὶ ἠχμαλωτεύθη, ἀφανῆς ἔκτοτε γενόμενος ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωστὸν εἶναι μόνον, ὅτι ὁ ἔγγονος αὐτοῦ ἀσπασθεὶς τὸν ἰσλαμισμόν ἐγένετο πασᾶς Ῥωμανίας καὶ συνεζεύχθη συγγενῇ τινα τοῦ ἡγεμονικοῦ τῶν ὀσμανιδῶν οἴκου. Ὁ δὲ Γκίνης Μπούας ἢ Σπάτας, εὐτυχέστερος ἢ ἐπιτηδειότερος τοῦ ἡμορῦλου διατελέσας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀδιάκοπον ἐκείνον ἀγῶνα κατὰ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις περὶ τὸ 1380 δὲν ἐδίστασε νὰ καλέσῃ εἰς ἐπικυριαρχίαν κατὰ τῶν Ἄλβανῶν τοὺς Τούρκους. Καὶ τῶντι τῷ 1381 καὶ 1382 ἦλθον ἐπικυριαρχοῦντες εἰς βοήθειαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Σπάτα τρώτον ὁ Ἰσαῖμ (σαχίν), Ἄλβανός ἀρησιθρησκός, καὶ ὁ Κωστῆς, κατόπιν δὲ πάλιν ὁ Ἰσαῖμ, ὥστε ἠσφαλίσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θωμᾶς. Καὶ ἵνα περιποιήσῃ κῦρὸς τι νομιμότητος εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ ἀξίωμα καὶ τὰ παράσημα τοῦ δεσπότη. Δὲν ἐβασάνιζε δὲ μόνον τοὺς ὑπηκόους, ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς ἰδίας

αὐτονομίας σπουδαίως ἐκήδετο, διότι, ὅτε ἐν ἔαρι τοῦ 1385 οἱ Τούρκοι ὑπὸ τὸν Τιμουρτάς προήλασαν μέχρι τῆς Ἄρτης δεινὴν διαπράττοντες δῆωσιν, εἰς μάτην ὁ Σπάτας καθικέτευσε τὸν τύραννον νὰ συμπράξῃσι κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐδολοφονήθη ὁ Θωμάς, μὴ καταλιπὼν διάδοχον καὶ τότε ἡ χώρα αὐτοῦ δέσποινε Μανία Ἀγγελική, συνεζεύχθη εἰς δεύτερον γάμον τὸν Ἡσαῦ Βουονδελμόντην, ἣ καθὼς τὸν λέγουσι τὰ Ἡπειρωτικά, τὸν Ἰζαῦ, γυναικᾶδελφον τοῦ Λεονάρδου Τόκκου. Ὁ Ἰζαῦ ἀνεγνωρίσθη προθύμως ἐν Ἰωαννίνοις δεσπότης Ῥωμῆων (1386—1403), ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς ὑπὸ τοῦ Θωμά γενομένης ἀνεκδιηγῆτους βικιοπραχίας καὶ ἀδικίας, ἔλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ παράσημα τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος διαβιβασθέντα αὐτῷ διὰ τοῦ Παλαιολόγου Βριώνη (ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἀντηγήσῃ εἰς τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν, οὐχὶ ὅμως πλέον ὡς χριστιανικὸν), ἐπορεύθη πρὸς τὸν σουλτάνον Μουράτ τῷ 1387, ἵνα ἀναγνωρισθῇ καὶ παρὰ τούτου ὡς δεσπότης, καὶ διετέλεσεν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν Σπάταν.

Οἱ τῆς Ἠπείρου λοιπὸν Σέρβοι δυνάσται οὐ μόνον δὲν διενουῶντο ν' ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν ἐπεζήτησαν καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν προθύμως ἀνεγνώριζον. Ὁ δὲ τῆς Θεσσαλίας ἄρχων Συμεὼν Οὐρώς μετέβαλε τὴν χώραν ἐκείνην εἰς ἀληθὲς μοναστήριον· διότι ἐπὶ τούτου (1355—1371) κατεσκευάσθησαν τὰ γνωστὰ τῶν Μετεώρων ἐρημητήρια ἐν οἷς διήγαγεν ἅπαντα τὸν βίον ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος του βασιλεὺς Ἰωάννης Οὐρώς Δούκας Παλαιολόγος (1371—1410), καταλιπὼν μὲν τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸν Ἀλέξιον Ἀγγελον, ὃν προεχειρίσατο καίσαρα Μεγαλοβλαχίας, ἐπιτρέψας δὲ τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον εἰς τὸν συγγενῆ του Στέφανον Δούκαν, τὸν υἱὸν τοῦ Ραδοσλάβου Χλάπεν. Μὴ λησμονήσῃ δὲ προστούτοις ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρὸ ἰκανοῦ τότε χρόνου τὰ ὑπαιθρα τῆς Θεσσαλίας δὲν ἔπαυσαν κατακλυζόμενα ὑπὸ τῶν Ἄλβανῶν οἵτινες ἀδικόπως ἐπεδήμουν ἐκ τῆς ἰδίας χώρας ἕνεκα τῶν διαιρέσεων καὶ τῶν διενέξεων τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Τφόντι τῆς Ἄνω Ἀλβανίας ἤρξεν, ὡς προεῖρηται, ὁ Κάρολος Τόπις ἀπὸ τοῦ 1358—1388 καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ υἱὸς του Γεώργιος Τόπις (1388—1392), οἵτινες ἀμφοτέροι, ὑπὸ τῆς Ἑνετίας προστατευόμενοι, ἀντέστησαν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τοὺς Τούρκους. Εἶχε δὲ

τότε ἐπικρατήσῃ εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἄλβανικὰς οἰκογενεῖας ἢ μανία τοῦ νὰ γενεαλογῶσιν ἑαυτὰς ἀπὸ ἐπιφανῶν οἴκων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ δυτικῶν ἐπισήμων οἴκων, ὅπερ ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς διὰ τῆς τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κυριαρχίας· οὕτως οἱ Δουκαγὶν ἠξίουσαν ἑαυτοὺς καταγομένους ἀπὸ τινος *duc d'Agnin*, οἱ δὲ Σπανοὶ ἀπὸ τοῦ πάλαι αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, Ἰσπανοῦ τὸ γένος διατελέσαντος, οἱ δὲ Μουσακοὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Μολοσσικῶν βασιλέων. Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ Τόπιαι ἔλεγον ἑαυτοὺς συγγενεῖς τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας, καὶ ὁ Κάρολος ἰδίως ἐν τινὶ ἐπιγραφῇ ἀπεκάλει ἑαυτὸν πρῶτον κύριον τῆς Ἀλβανίας ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ οἴκου. Ἀλλὰ ἡ τελευταία αὕτη ἀξίωσις δὲν ἦτο τοῦλάχιστον ὄλως διόλου ἀνυπόστατος, διότι φαίνεται βέβαιον, ὅτι ὁ τοῦ Καρόλου πατὴρ εἶχε νυμφευθῆ νόθον τινὰ θυγατέρα τοῦ ἐν Νεαπόλει βασιλέως Ῥοβέρτου, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως ἀπόγονος τῶν Καπετιδῶν. Ὅπωςδ' ἦποτε οἱ Τόπιαι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἄρχοντες τῆς ἄνω Ἀλβανίας· διότι παρ' αὐτοῖς διετέλουν αὐτόνομοι καὶ οἱ Μουσακοὶ, καὶ οἱ Δουκαγὶν καὶ ἄλλα μεγάλα ἄλβανικὰ γένη. Πλὴν δὲ τούτων καὶ τινὰ σλαυικὰ, ὧν ἐπιφανέστατον ἦτο τὸ τοῦ Βάλσα· διότι κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας οἱ Βάλσαι δὲν ἦσαν, ὡς ἄλλοτε ἐπρεσβεύετο, Γαλλικῆς καταγωγῆς, ἀπόγονοι τοῦ Προβηγκιακοῦ οἴκου τῶν *Bauch*, ἀλλὰ μᾶλλον Σέρβοι τὸ γένος. Ἦρχον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς Σκόδρας, τοῦ Ἀντιβάρεως, τοῦ Καττάρου, τοῦ Δουλσίνου, τοῦ Τράου καὶ τοῦ Σεβενίκου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις περὶ τὰ τέλη τῆς τεσσαρεςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη καὶ ἡ διχόνοια τῶν χριστιανῶν ἦν δὲν ἠδυνήθημεν εἰμὴ νὰ σκιαγραφῆσωμεν ἐνταῦθα, ἠϋξήσεν ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ καθ' ὄν χρόνον ὁ Βαγιαζήτ διέπραττε τσοαύτας κατακτήσεις ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, συνέτριβε περὶ Νικόπολιν τὸν μόνον μέγαν στρατὸν ὅστις κατωρθώθη τελευταῖον νὰ ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς ὀσμανίδας, ἐφαινετο ἔτοιμος νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ κατεῖχε τὸ πλεῖστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας διὰ τῶν στρατῶν αὐτοῦ, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἤρχισαν νὰ ἐκπέμπωσιν ἀποσπάσματα εἰς τὴν Ἠπειρον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ἐνῶ ἡ Ναυαρικὴ ἐταιρεία κατεῖχε πράγματι τὴν φραγκικὴν Πελοπόννησον, ὁ Γαλλικὸς οἶκος, ὁ Σαβανδικὸς οἶκος καὶ οἱ Ῥόδιαι.

Ἰωαννῖται ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ἕπερὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίας· ὁ δεσπότης τῆς ἑλληνικῆς Πελοποννήσου Θεόδωρος Α' ὁ Παλαιολόγος ἤριζε πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ἀργολίδος, ἤριζε πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἄρχοντας καὶ ἐδέχετο ἐν ταῖς χώραις αὐτοῦ 10,000 ἀλβανικῆς οἰκογενείας· διότι οἱ Ἀλβανοὶ κατακλύσαντες εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἶχον ἀρχίσει, ὡς προείπομεν, νὰ μεταναστεύωσι πρὸς νότον· ἰδίως δὲ εἰς Πελοπόννησον ἦλθον πρῶτον μὲν ἐπὶ Μανουὴλ Καντακουζηνοῦ, τοῦ δεσπότης Μισθρά, δεύτερον δὲ ἐπὶ Θεοδώρου. Οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι ἀνεπλήρωσαν μὲν τὸν σφόδρον ἐλαττωθέντα πληθυσμὸν, ἀλλὰ συγχρόνως προσέθηκαν νέον στοιχεῖον ἀνωμαλίης εἰς τὴν δυστυχῆ χερσόνησον. Συγχρόνως οἱ Ναυαραῖοι ἠπειλοῦν τὸν νέον ἡγεμόνα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Ῥαϊνέριον Ἀκκιαϊουόλην, τῷ δὲ 1394 ἀποθανόντος τούτου ἄνευ νομίμου ἄρρενος ἀπογόνου, ὁ μὲν νόθος υἱὸς του Ἀντώνος κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβάδειαν, ὁ δὲ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρός του Κάρολος Τόκκος, τὴν Κορινθίαν, ἡ δὲ Ἀττικὴ ἔμεινεν ἄνευ ἡγεμόνος. Καὶ τὸ χερίστον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς ταύτης συγχύσεως, πολλοὶ καὶ Ἕλληνες καὶ Φράγχοι δὲν ἐδίσταζον ἔνεκεν εὐτελῶν τιμῶν ἀντιζηλιῶν νὰ προκαλῶσι τὴν τουρκικὴν ἐπέμβασιν· οἷον ὁ μὲν ἄρχων τῆς Μονεμβασίας Μαμονᾶς κατὰ τοῦ δεσπότης Θεοδώρου, ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μακάριος, ὁ τοῦ Δωροθέου διάδοχος, ἐν γένει κατὰ τῶν Λατίνων, οἱ δ' ἐπίσκοποι Ζητουνίου καὶ Σαλώνων, Σάββας καὶ Σεραφεῖμ, ὡσαύτως κατὰ τῶν Λατίνων, αὐτοὶ οἱ Ναυαραῖοι κατὰ τοῦ δεσπότης Θεοδώρου, αὐτὴ ἡ Ἑνετία κατὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς Βοιωτίας Ἀντωνίου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Βαγιαζήτ δὲν ἐκώφευσε εἰς τὰς ποικίλας ταύτας προσκλήσεις καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1396 εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, ἐκυρίευσεν αὐτὴν ὀλόκληρον, κατέλαβεν ἔπειτα τὰ Σάλωνα, τὰς Ἀθήνας καὶ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐμβάλη εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅτε ἡ ἀγγελία τοῦ ἐπερχομένου εἰς Νικόπολιν μεγάλου στρατοῦ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βουλγαρίαν. Συγχρόνως ὁμῶς διέταξε τὸν Ἑβρενόσμπειν νὰ ἐξακολουθήσῃ μετ' ἄλλων Τούρκων ἡγεμόνων, τοῦ Ἰακούβ πασᾶ καὶ τοῦ Μουρτασῆ, τὰς πρὸς μεσημβρίαν ἐπιχειρήσεις. Τῶντι ἐν ἔαρι τοῦ 1397 ὁ Ἑβρενός ἄγων 50,000 ἀνδρῶν διέσπασε τὰ ὀχυρώματα ἅπερ εἶχε κατασκευάσει ὁ Θεόδωρος εἰς τὸν Ἴσθμόν· καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ κρατίστου στρατοῦ ἐτράπη πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς χερσονήσου, ἵνα καταβάλλῃ τοὺς Ναυαραῖους καὶ κυριεύσῃ τὴν Μεθώνην, τὸν δὲ Ἰακούβ πασᾶν

ἔπεμψε κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ δεσποτάτου καὶ πρὸ τούτου κατὰ τοῦ Ἄργους. Ἡ πόλις αὕτη ἐκυριεύθη τῇ 3 ἰουνίου καὶ ἐλεηλατήθη ἀνηλεῶς, ἀπαχθέντων εἰς αἰχμαλωσίαν 14,000 αὐτῆς κατοίκων. Ἐπειτα τῇ 21 ἰουνίου κατετρόπωσεν ὁ Ἰακούβ περὶ Λεοντάριον τὸν δεσπότην Θεόδωρον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπαθον καὶ οἱ Ναυκραῖοι ὑπὸ τοῦ Ἐβρενὸς δηώσαντος πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Μεθώνης. Καὶ ὑπεχώρησαν μὲν οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ εἰς Θεσσαλίαν, ἀφοῦ κατέστησαν ὑποτελεῖς τὸν τε δεσπότην Θεόδωρον καὶ τοὺς Ναυκραίους, ἀλλὰ βεβαίως ἔκτοτε ἤθελον καὶ αὐταὶ αἰ ἑλληνικὴν χῶρον ὑποταχθῆ κατ' ὀλοκληρίαν, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο μετ' ὀλίγον ἢ ὑπὸ τῶν Τατάρων ἤττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Βαγιαζήτ περὶ Ἄγκυραν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Πρόσκαιρος ὕψεις, ἀλλὰ φοβερά ἐξέγερσις τῶν Ὀσμανιδῶν.

Μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ταύτην, τὸ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν δὲν κατελύθη μὲν, διότι ὁ Ταμερλάν οὔτε εἰς τὴν Εὐρώπην ἠδυνήθη νὰ περαιωθῆ δι' ἑλλειψίν στόλου, οὔτε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ παρέμεινεν ἵνα συμπληρώσῃ τὴν ὀλοσχερῆ χείρωσιν τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ ὀσμανικῶν κτήσεων. Ἄλλ' ἐὰν τὸ κράτος τοῦτο δὲν κατελύθη, κατεκερματίσθη ὅμως διὰ τε τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ταταρικοῦ δορικτήτορος καὶ τὴν διχόνοιαν τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ. Ὁ μὲν Ταμερλάν ἀποκατέστησεν εἰς τὰς κτήσεις αὐτῶν τοὺς τουρκομανικοὺς ἡγεμόνας τοῦ Ἀϊδῶν, τοῦ Μεντεσχιέ, τοῦ Τεκκέ, τοῦ Κέρμιαν καὶ τοῦ Καραμᾶν. Οἱ δὲ τέσσαρες τοῦ Βαγιαζήτ υἱοὶ, Σουλεϊμάν, Μούσα, Ἴσα, καὶ Μωάμεθ, ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὑπολειπομένων λειψάνων τῆς πατρικῆς κληρονομίας. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος, ὁ καὶ πρεσβύτερος, διαπεράσας εἰς Εὐρώπην ἤρξε τῶν ἐνταῦθα ὀσμανικῶν χωρῶν, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς ἤριζον ἐν Ἀσίᾳ. Ὁ ἐμφύλιος οὗτος ἀγὼν διήρκεσεν ἔτη δέκα, μέχρις οὗ ὁ νεώτερος τῶν εἰρημένων σουλτανοπιδῶν, Μωάμεθ ὁ Α΄, κατισχύσας ἀλληλοδιαδόχως ὅλων τῶν λοιπῶν ἠνώρθωσε τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους καὶ ἐπανέλαβε τὴν κατακτητικὴν αὐτοῦ πορείαν. Τί ἄρά γε ἐπραξάν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ

οὐ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ὠφελθῶσιν ἐκ τῶν δεινῶν δυσχερειῶν τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν καὶ προλάβωσι τὴν ἀναδιοργάνωσιν αὐτοῦ; Δυστυχῶς οὐδὲν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειον.

Ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, ὅστις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1399 περιεφέρετο εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπαιτῶν εἰς μάτην ἐπικουρίας, ἅμα μαθὼν τὴν καταστροφήν τοῦ Βαγιαζήτ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1403. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξώρισεν εἰς Λῆμνον τὸν ἀνεψιόν του Ἰωάννην, ὃν εἶχεν ἐπιβάλει αὐτῷ ὁ κυριάρχης τῶν ὀσμανιδῶν ἐπὶ τῆς παντοδυναμίας του, καταλύσας ἐνταυτῷ τὸ ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει τοῦ αὐτοῦ δυνάστου ἰδρυθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσουλμανικὸν εὐκτήριον καὶ δικαστήριον. Ἐπειτα δὲ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Σουλεϊμάν καὶ ἔλαβεν εἰς ἀσφάλειαν μὲν τῆς συμμαχίας ταύτης ἡμέρους, ἕνα καὶ μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ ὀσμανίδου ἡγεμόνος, εἰς ἀμοιβὴν δὲ, φρουρίαν τινα περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν κείμενα, καὶ προσέτι τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Μακεδονίας πόλεις, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν κατ' ἀρχὰς καθαιρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἀνεψιόν του Ἰωάννην. Βραδύτερον μάλιστα ὁ Σουλεϊμάν ἐγῆμε μίαν τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Μανουήλ, καὶ ἔνεκα τοῦ γάμου τούτου προσαπέδωκεν αὐτῷ ὅλας τὰς παραλίους τῆς Ἰωνίας πόλεις, αἵτινες εἶχον πρὸ καιροῦ ἀφχιρεθῆ ἀπὸ τοῦ κράτους. Ἐπιτηδειότερα εὐκαιρία πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῶν ναυτικῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δοθῆ· καὶ ὅμως ὁ Μανουήλ οὐδὲν φαίνεται ἐπὶ τούτῳ ἐνεργήσας, ὅπερ εἶναι τόσῳ μᾶλλον παράδοξον ὅσῳ δὲν ἐστερεῖτο φιλοτιμίας τινός καὶ ἀνδρείας. Ἄλλ' οἱ Παλαιολόγοι εἶχον ἀνέκαθεν ἀποβάλλει πᾶν ἠθικὸν θάρρος καὶ πᾶσαν πολιτικὴν σύνεσιν. Ὅθεν ὁ Μανουήλ οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἐπίδοσιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἀφρόνως συνετέλεσεν εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν περιλιπομένων λειψάνων αὐτοῦ. Τῷ 1410 δολοφονηθέντος τοῦ Σουλεϊμάν ὑπὸ ὁμοφύλων, παρέλαβε τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις αὐτοῦ ὁ Μούσα καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Μανουήλ. Τότε εἰς τῶν νόθων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὀνόματι Ἐμμανουήλ, ἠτύχησε νὰ κατατροπώσῃ λαμπρῶς τὸν τουρκικὸν στόλον περὶ τὴν νῆσον Πλάτην. Ἄλλ' ὁ Μανουήλ, ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ τὸν ἀδελφόν του ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐφθόνησεν ἀπ' ἐναντίας αὐτὸν καὶ ἐφυλάκισεν. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς κακοήθους ἀφροσύνης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σωθῆ ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς. Ὁ Μούσα, ἵνα ἐκδικηθῆ τὴν ἥτταν τοῦ στόλου του, προς-

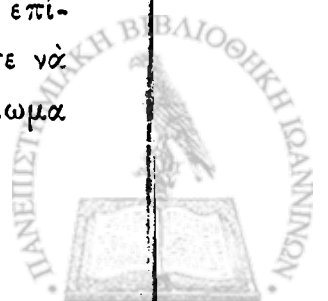
ελθὼν ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ δὲ Μανουήλ, ὅστις καθ' ἃ ἐμπράκτως εἶχεν ἀποδειχθῆ, ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ οἴκοθεν, ἐὰν ἤξευρε νὰ μεταχειρισθῆ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, προετίμησε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἔτι διατρίβοντος Μωάμεθ. Τῆ συμ-πράξει λοιπὸν τοῦ Μωάμεθ διαπεράσαντος εἰς Εὐρώπην, κατετροπώθη μὲν ἐπὶ τέλος ὁ Μούσα καὶ ἐφονεύθη, 1414, ὁ δὲ Μωάμεθ μοναρχήσας ἔκτοτε τῶν ὀσμανιδῶν οὐ μόνον ἀπέδωκε τῷ Μανουήλ τινὰς ἐκ τῶν περὶ τὸν Εὐξείνιον καὶ τὴν Προποντίδα κειμένων πόλεων, ἀλλὰ οὐδὲ ἠνώχλησεν αὐτὸν καθ' ὅλον τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὸ διάστημα ἤτοι μέχρι τοῦ 1421. Ὁ Μανουήλ ὅμως οὐδὲ τότε ἐφρόντισε νὰ παρασκευασθῆ δεόντως εἰς τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ὅστις ἦτο πρόδηλον ὅτι θέλει ἐκραγῆ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ.

Ὅποσον τοῦτο ἦτο βέβαιον ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὸς ὁ Μωάμεθ Α', καίτοι ἐνόμισε δίκαιον νὰ μὴ προσβάλλῃ τὸν Μανουήλ διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ ὁποίου κατέβαλε τὸν κυριώτατον ἀντίπαλόν του, δὲν παρήτησεν ὅμως καθ' ὀλοκληρίαν τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον. Κατέκτησε τὴν Σμύρνην, κατέστησεν αὐθις ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα τοῦ Καραμᾶν, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς εἰς Βλαχίαν, Οὐγγαρίαν καὶ Στεϊρίαν, ἐπαναλαβὼν τὴν εἰσπραξίν φόρου ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς πρώτης τῶν χωρῶν τούτων καὶ κατασκευάσας εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἰστρου, ἀπέναντι τοῦ Ῥουχτσουκίου, τὸ μεθόριον φρούριον Γέρεκι, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὲρ τῶν Βλάχων εἰς Γιούργεβον. Δὲν ἄφησε δὲ ὁ Μωάμεθ Α' ἀνενοχλήτους καὶ τὰς ἰδίως ἑλληνικὰς χώρας. Ὁφελούμενος ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐρίδων τῶν ἐν αὐταῖς ποικίλων δυναστῶν, τῷ μὲν 1414 ἐκυρίευσε καὶ κατέστρεψε τὴν Βοδονίτζαν ἐξανδραποδίσας 1600 κατοίκους, τῷ δὲ 1415 κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ καταλαβόντα καὶ τὴν Ἀττικὴν Ἀντώνιον Α' Ἀκκιαϊουόλην, ἐληλάτησε τὴν Εὐβοίαν καὶ τὰς Κυκλάδας καὶ δὲν εἰρήνευσεν εἰμὴ ἀφοῦ τῆ 29 ἰουλίου 1416 ὁ γενναῖος Ἐνετὸς Λορεδανὸς κατετρόπωσεν ὀλοσχερῶς περὶ Καλλίπολιν τὸν τουρκικὸν στόλον. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἠσύχασαν ἐπὶ τινα χρόνον αἱ ἑλληνικαὶ χώραι. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, ὡς μὴ ὄφελεν, οὐδεμία ἀπηρτίσθη διαρκῆς ἔνωσις ἐπιτηδεῖα νὰ ἀποκρούσῃ τὰς ἐπικειμένας νέας προσβολὰς.

Μόνον ἐν Πελοποννήσῳ ἐνηργήθη τι καὶ τοῦτο ὅμως οὐχὶ σπουδαῖον καὶ τελεσφόρον. Ἐτι ἀκμάζοντος τοῦ Βαγιαζήτ περὶ τὸ 1400 ὁ δεσπό-

της Μισθρᾶ Θεόδωρος Α', ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν ἀδιακόπων κινδύνων, ἀπεφάσισε νὰ παραχωρήσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κυβερνώμενον μέρος τῆς Πελοποννήσου εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου, οἵτινες καὶ πρότερον, ὡς εἶδομεν, εἶχον ἐπιχειρήσει τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου ταύτης. Κατ' ἀρχὰς ὁ δεσπότης παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἀντὶ 12 χιλ. δουκᾶτων τὴν εἰς αὐτὸν πρό τινας χρόνους ἀπὸ τοῦ Τόκκου περιεληθούσαν Κόρινθον, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὰ Καλάβρυτα. Ἀλλ' ὅτε ἐπὶ τέλους ἠθέλησε πάλιν ἐπὶ χρήμασι νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς καὶ τὸν Μισθρᾶν, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης, παρέχοντες δεῖγμα ἀσφαλῆς τοῦ νέου πνεύματος οὐ ἐνεφοροῦντο, ἀντέστησαν καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ τάγματος νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν· τῷ δὲ 1404 οἱ Ἰωαννῖται ἀπῆλθον καὶ ἀπὸ τῶν Καλαβρύτων καὶ ἀπὸ τῆς Κορίνθου, συμφωνήσαντες νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ βασιλέως Μανουήλ, ἀδελφοῦ ὄντος τοῦ Θεοδώρου, 43,000 δουκᾶτα. Τῷ 1404 λοιπὸν τὰ πράγματα ἐπανῆλθον ἐν Πελοποννήσῳ εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τετραετίας κατάστασιν. Οἱ μὲν Ἑνετοὶ κατεῖχον τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Ἀργολίδα· ἡ δὲ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀπετέλει αὐτοτελῆ ἱερατικὴν ἡγεμονίαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα· πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χερσόνησος ἦτο διανεμημένη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Νεουαρκίης ἐταιρείας ἧς προέστη ἔκτοτε ὁ Γενουαῖος Κεντουριόνης Ζαχαρίας (1404—1432). Εἰς τὸ φραγκικὸν τῆς Πελοποννήσου τμημα ἦσαν πάντοτε καὶ Ἑλληνας φεουδάρχαι, καὶ ἀναφέρεται μεταξὺ αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἱππότης Ἰωάννης Κουτρούλης. Οἱ δὲ ποικίλοι ἐκεῖνοι κυρίαρχοι δὲν εἰρήνευον πρὸς ἀλλήλους, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ὁ μὲν Ζαχαρίας ἐδιχονόμει πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, ὁ δὲ δεσπότης Θεόδωρος Α' ὤρμησε τῷ 1406 κατὰ τοῦ Ζαχαρίου, μηδὲ εἰς τοῦτο ἀρκούμενος ἐλεηλάτησε καὶ τὴν περὶ Μεθώνην ἐνετικὴν χώραν ἐπαγαγὼν αὐτόθι ζημίαν 300,000 ὑπερπύρων. Ἐπειτα κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, ἀποθανόντος τοῦ Θεοδώρου Α' εἰς Μισθρᾶν ἄνευ νομίμων κληρονόμων, τὸ δεσποτάτον περιῆλθεν εἰς τὸν βασιλέα Μανουήλ, ὅστις ἐπέτρεψεν αὐτὸ εἰς τὸν δεύτερον υἱὸν τοῦ Θεοδώρου Β' (1407—1443). Ἐκ τούτου δὲ ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωμαλία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων. Ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος Β' ἦτο ἀνήλικος, ἀνέλαβε μὲν τὴν κυβέρνησιν τοῦ δεσποτάτου ὁ μέγας δούξ Μανουήλ Φραγκόπουλος, ἀλλ' ὁ ἐπιτροπος οὗτος τῆς ἀρχῆς δὲν εἶχεν ἀρκετὴν ἠθικὴν δύναμιν, ὥστε νὰ καταστήσῃ τὸ παρ' αὐτοῦ ἐκπροσωπούμενον αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα

σεβαστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἄρχοντας καὶ εἰς τὸν Ζαχαρίαν. Εἰς δὲ τὴν ἀναρχίαν ταύτην συνετέλει καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὸν πολλακίς μνημονευθέντα ὑφ' ἡμῶν *Νεκρικὸν διάλογον* τοῦ Μάζαρι, ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναμιξ γένη πολιτευόμενα πάμπολλα· διότι παρεκτός τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν κυριωτάτην βᾶσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐσώζοντο ἔτι οὐκ ὀλίγοι Σλαῦοι καὶ Φράγκοι, ἐπῆλθον δὲ νεωστὶ ἱκανοὶ Ἀλβανοὶ καὶ πλὴν τούτων ἀναφέρονται Αἰγύπτιοί τινες, ἤτοι Ἀτσίγκανοι, καὶ Ἰουδαῖοι. Ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ λοιπὸν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Πελοπόννησον, ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν νόμιμον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ ἐνισχύσῃ τὸ ἑλληνικὸν δεσποτάτον. Ἀναχωρήσας ἐπὶ τούτῳ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεσοῦντος τοῦ 1414, ἐν συνοδίᾳ τοῦ υἱοῦ του, τοῦ νέου δεσπότη Θεοδώρου Β', ἐπλευσε πρῶτον εἰς Θάσον, ἣν κυβερνωμένην ὑπὸ τινῶν Ἑλλήνων δυναστῶν, καθυπέταξεν εἰς τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Ἐπειτα διεχίμασεν εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ ἐξακολουθήσας τὸν πρὸς τὴν Κόρινθον πλοῦν, διῆλθε διὰ τοῦ πορθμοῦ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῦ Ἑνετοῦ βαΐλου πάσης τιμῆς, καὶ ἀπεβιβάσθη τῇ 13 μαρτίου 1415 εἰς Κεγχρεάς. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Ζαχαρίας ἠναγκάσθη νὰ ὁμύσῃ αὐτῷ πίστιν· οἱ δὲ στασιάζοντες ἄρχοντες συνελήφθησαν καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε ἐπεβλήθη εἰς τὴν χώραν εἰδικὸς φόρος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τοῦ Ἴσθμοῦ ὀχυρώσεως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ τὸ ἔργον τῆς ὀχυρώσεως ταύτης ἀρξάμενον τῇ 8 ἀπριλίου ἐπεδιώχθη μετὰ τοσοῦτου ζήλου, ὥστε ἀπληρτίσθη ἐντὸς 25 ἡμερῶν. Ἡ ὀχύρωσις συνίστατο εἰς μακρὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης μέχρι τῆς ἐτέρας τεῖχος, ἔχον ἐκ διαλειμμάτων 150 πύργους καὶ εἰς τὰ ἄκρα δύο ὀχυρὰ φρούρια. Ἴνα δὲ συντηρῆται διαρκῶς εἰς καλὴν κατάστασιν, οὐ μόνον ὁ νέος φόρος ἐγένετο μόνιμος, ἀλλ' ὁ Μανουὴλ παρεκάλεσε καὶ τὴν Ἑνετίαν νὰ συντελέσῃ χρηματικῶς, καθὼ ἔχουσα ὡσαύτως συμφέρον ν' ἀποτρέψῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Ἡ Ἑνετία ὅμως ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἶχε πολλὰς ἄλλας οὐδὲν ἥττον κατεπειγούσας δαπάνας. Ὁ Μανουὴλ διέτριψεν ἔτος περίπου εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἀφοῦ ἐξεφώνησεν ἐν Μισθρᾷ πομπώδη ἐπικήδειον λόγον εἰς μνήμην τοῦ προαποθανόντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου Α', ἀπῆλθε κατὰ μάρτιον τοῦ 1416 εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἐπὶ τῆς διατριβῆς ταύτης τοῦ Μανουὴλ ἐν Πελοποννήσῳ συνέβη γεγονός τι ἐκ τῶν ὀλίγων δυστυχῶς ὅσα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, τῶν μαρτυρούντων ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμὸς δὲν περιωρίζετο εἰς ἀπλὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως συνέβαινε παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει λογίων, ἀλλ' ἤρχισε νὰ ζητῇ τὴν εἰς τὰ πράγματα ἐφαρμογὴν τῶν τοιούτων αὐτοῦ μελετῶν. Ἦκμαζε τότε ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς, ὁ βραδύτερον μετονομασθεὶς Πλήθων. Ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 1355, διέτριψε νέος ὢν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἧτις ὡς ἠξεύρομεν ἦτο ἔκτοτε ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς Σπάρτην, ὅπου διήγαγε τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς, ἀσχολούμενος ἐν μέρει μὲν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα εἶχε περιβληθῆ, ἐν μέρει δὲ περὶ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὧν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς οὐκ ὀλίγας περικοπὰς, καὶ περὶ τὴν σύνταξιν ἰδίων φιλοσοφικῶν συγγραφῶν, ὧν ἄλλαι μὲν ἐδημοσιεύθησαν, ἄλλαι δὲ ἀπωλέσθησαν. Τὸ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Πελοποννήσῳ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα ἦτο ὡς φαίνεται τὸ ὑπατον τῶν ἀξιωματῶν τούτων, διότι ὁ Γρηγόριος Μοναχὸς λέγει αὐτὸν *προστάτην τῶν νόμων*. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Γρηγόριος, καὶ ἕτερος σύγχρονος ἀνὴρ, ὁ Ἱερώνυμος Χαριτώνυμος ἐγκωμιάζουσι τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ ἀνδρὸς διὰ τῶν ὑπερβολῶν ἐκείνων αἰτινες ἦσαν ἔμφυτοι εἰς τοὺς ἡμετέρους λογίους κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Λέγουσιν αὐτὸν ἀνώτερον τοῦ Μίνω καὶ τοῦ Ῥαδαμάνθου καὶ τοῦ Ἀριστείδου· βεβαιοῦσιν ὅτι τσαύτη μὲν ἦτο ἡ περὶ τοὺς νόμους σοφία αὐτοῦ ὥστε ἂν συνέβαινε ποτε νὰ ἀπολεσθῶσιν, ἀκριβέστερον ἂν οὗτος ἐξέθετο αὐτοῦς Σόλωνος παντὸς καὶ Λυκούργου· τσαύτη δὲ ἡ περὶ τὴν διανομὴν τοῦ δικαίου ἀκρίβεια, ὥστε ὁ τε ἠττηθεὶς καὶ ὁ νικήσας ἀπῆρχοντο ἀμφοτέρωι στέργοντες καὶ προσκυνοῦντες. Ὅπωςδὴποτε ὁ Γεμιστὸς ἦτο ἐν Σπάρτῃ τῷ 1415 καὶ ἀπηύθυνε τότε περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων δύο λόγους, τὸν μὲν πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ ἢ, καθὼς τὸν λέγει αὐτός, Ἐμμανουῆλον, τὸν δὲ συμβουλευτικὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον.

Περὶ τῶν λόγων τούτων θέλομεν διαλάβει ἐνταῦθα ὀλίγα τινά. Ἐν πρώτοις ὁ Γεμιστὸς ἀξιοῖ, ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς τὰς πέριξ νήσους ὄκουν Ἕλληνες γνήσιοι, οὐδενὸς ξενικοῦ στοιχείου ἀναμιχθέντος μετ' αὐτῶν ἢ παρ' αὐτοῖς οἰκήσαντος. Τοῦτο δὲ εἶναι κατὰ πάντα ἀκρι-

βές, διότι ἐκ τῶν πραγμάτων γνωρίζομεν καὶ πρὸ μικροῦ ἔτι εἶδομεν ὁμολογούμενον ὑπὸ τοῦ Μάζαρι, ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ὄκουν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, παρεκτός τῶν Ἑλλήνων, οὐκ ὀλίγα ἄλλα γένη. Ἄλλ' ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀξιώσεως μάρτυρος παρόντος πρὸς παρόντας μάρτυρας, εἰμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅσα δήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ προσπαρεῖσελθόντα εἰς τὴν χερσονήσον ξενικὰ γένη, τὸ πολυπληθέστερον τοῦ πληθυσμοῦ μέρος ἦτο πάντοτε ἑλληνικόν. Τὸ δὲ κυριώτατον τῶν Πελοποννησίων ἐνασχόλημα ἦτο, λέγει ὁ Γεμιστός, ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία, δι' ὧν συνετήρουν μὲν τὰς ἰδίας οἰκίας, ἐτέλουν δὲ τοὺς φόρους καὶ προσέτι ἐπήρχουν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐκαστος τῶν φόρων δὲν ἦτο κατ' ἰδίαν βαρὺς, ὅλοι ὁμοῦ ὅμως ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι, εἰσεπράττοντο ὑπὸ διαφόρων εἰσπρακτόρων καὶ ἀπητοῦντο εἰς χρήματα, οὐχὶ εἰς αὐτούσια προϊόντα. Καλούμενοι νὰ στρατεύσωσιν οἱ κάτοικοι προσήρχοντο ἐκ πολλῶν ὀλίγοι καὶ ἐκ τούτων οἱ πλείονες ἄοπλοι, οἵτινες ἔπειτα ἐλειποτάκτου, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς συνήθεις αὐτῶν ἐργασίας· ὅθεν ἦκιστα ἦσαν χρήσιμοι πρὸς πόλεμον· διότι, κατὰ Γεμιστόν, οὐδεὶς δύναται συγχρόνως νὰ μετέρχεται τὰ τε τοῦ πολέμου καὶ τὰ τῆς εἰρήνης ἔργα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ τοῦ Ἴσθμοῦ τείχος θέλει ἀποβῆ ἀνωφελές καὶ ὁ κίνδυνος θέλει ὑπάρξει μέγας, ἅμα νέος προκύψῃ ἀγών. Ὁ ἐπιβληθεὶς ἐσχάτως στρατιωτικὸς φόρος, ἵνα δι' αὐτοῦ διατηρῶνται μισθοφόροι πρὸς τὴν τοῦ Ἴσθμοῦ ἄμυναν, εἶναι ἀτοπώτατος, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἀτοπώτερον τοῦ καταπιέζειν μὲν τοὺς ἰθαγενεῖς, προσδοκᾶν δὲ τὴν σωτηρίαν ἀπὸ ξένων μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Γεμιστός προέτεινε νὰ διαιρηθῇ ὁ ἐργατικὸς τῆς χερσονήσου λαὸς εἰς δύο τάξεις, ὧν ἡ μὲν νὰ τελῇ ἀποκλειστικῶς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἡ δὲ νὰ γεωργῇ τὴν χώραν καὶ νὰ τελῇ τοὺς φόρους ἀποκλειστικῶς ὡσαύτως, κατατασσομένου ἐκάστου Πελοποννησίου εἰς ἑκατέραν τῶν δύο τούτων τάξεων, καθόσον ἤθελε λογισθῆ πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην χρησιμώτερος. Ἐὰν δὲ ἐν τινι τῆς Πελοποννήσου χώρας πάντες οἱ ἄνδρες ἤθελον λογισθῆ πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν χρησιμώτεροι, οἱ τοιοῦτοι θέλουσι διαιρηθῆ εἰς ἐταιρείας ὑποχρεουμένας ἐκ περιτροπῆς νῦν μὲν νὰ καλλιεργῶσι τὰς γαίας αὐτῶν, νῦν δὲ νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς.

Πλὴν τούτου ὁ Γεμιστός προέτεινε νὰ τροπολογηθῇ καὶ τὸ φορολογικὸν σύστημα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἰσπράττωνται πολλοὶ μέτριοι

φόροι διὰ ποικίλων εἰσπρακτόρων καὶ εἰς χρήματα, ἀλλὰ νὰ ὀρισθῇ εἰς μόνος ἐτήσιος φόρος εἰς αὐτούσια προϊόντα λαμβανόμενος παρ' ἑκάστου ὑφ' ἑνὸς εἰσπράκτορος, ὅπερ ἤθελε μὲν ἐπαρκέσει εἰς τὴν κοινὴν χρεῖαν, ἀποβῆ δὲ ὀλιγώτερον καταθλιπτικὸν εἰς τὸν φορολογούμενον. Οὐδὲ εἰς ταῦτα περιωρίθη ὁ Γεμιστός, ἀλλ' ἐξέθηκε καὶ ὅποια τις χρήσις ἔπρεπε νὰ γίνεταί τῶν δημοσίων τούτων προσόδων. Τρεῖς ἀνθρώπων τάξεις δικαιοῦνται κατ' αὐτὸν νὰ μετέχωσι τῶν προϊόντων τοῦ ἐργατικοῦ πλήθους· πρῶτον, ἐννοεῖται, αὐτοὶ οἱ παραγωγοί, ἔπειτα οἱ παρέχοντες τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια καὶ τελευταῖον οἱ ἐπιμελούμενοι περὶ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, εὐημερίας καὶ τάξεως. Παραγωγούς λέγει τοὺς γεωργοὺς, τοὺς ἀμπελουργοὺς καὶ τοὺς ποιμένας· κεφάλαια δὲ τῆς ἐργασίας, τὰ γεωργικὰ κτήνη, τὰς ἀμπέλους, τὰ ποιμνία καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐπιμελητὰς δὲ τῶν κοινῶν, τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς πάσης τάξεως ἄρχοντας, ἰδίως δὲ τὸν τὰ πάντα διέποντα ὑπέρτατον κυβερνήτην· διότι ἐργάτης, κεφαλαιοῦχος καὶ μαχητῆς εἶναι τὰ φυσικὰ καὶ ἀναγκαῖα συστατικὰ πάσης εὐνομουμένης κοινωνίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων τὰ προϊόντα τῆς χώρας, ἔλαιον, οἶνος, σιτηρὰ, βάμβαξ, ἄρνια, γάλα, προβάτων ἔρια καὶ εἴτι ἄλλο, πρέπει νὰ διαιρῶνται εἰς τρία, καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ σπόρου καὶ τῶν γεννητόρων κτηνῶν, ἓν μὲν μέρος ν' ἀφίεται εἰς τὸν παραγωγόν, ἕτερον δὲ νὰ παρέχεται εἰς τὸν κεφαλαιοδότην καὶ τὸ τρίτον νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν δημόσιον θησαυρόν. Ὁ παραγωγὸς λοιπὸν ὁ δι' ἰδίων κεφαλαίων ἐργαζόμενος δικαιούται νὰ λάβῃ τὰ δύο τρίτα τοῦ προϊόντος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ δημόσιον, ὡσάκισ αὐτὸ παρέχει τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια, λαμβάνει ὡσαύτως τὰ δύο τρίτα· ὁ δὲ καλλιεργῶν τὸ κτῆμά του διὰ κοινῆς πρὸς ἕτερον δαπάνης λαμβάνει, παρεκτός τοῦ εἰς τὸ κεφάλαιον ἀφωρισμένου τριτημορίου, τὸ ἡμισυ προσέτι τοῦ παραγωγικοῦ. Οἱ ἐργάται καίτοι δύνανται νὰ ὀνομάζωνται εὐλωτες, διότι ἐργάζονται μόνον καὶ πληρώνουσι φόρον, στρατιωτικὴν δὲ ὑπηρεσίαν δὲν τελοῦσι, δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο οὔτε νὰ ἀδικῶνται, οὔτε νὰ περιφρονῶνται, οὔτε αὐτογνωμόνως νὰ καταθλίβωνται. Ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ Γεμιστός διανέμει μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τὰ εἰς τὸ δημόσιον ἀνήκοντα καὶ παρ' αὐτοῦ εἰσπραττόμενα προϊόντα τῆς παραγωγῆς. Πρὸς διατροφήν καὶ συντήρησιν ἑκάστου μὲν πεζοῦ στρατιώτου, ὀρίζει τὸ προϊόν τῆς παραγωγῆς μιᾶς εἰλώτων οἰκογενείας, ἑκάστου δὲ ἰππέως, δύο οἰκογενειῶν, ἑκάστου δὲ ἀξιωματικοῦ τοῦ

στρατοῦ ἢ πολιτικοῦ ἄρχοντος ἢ ἀρχιερέως καὶ ἱερέως, τὸ προϊόν τῆς παραγωγῆς τριῶν οἰκογενειῶν, ἐπιτρέπων εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα νὰ ὀρίσῃ τὸ πρὸς συντήρησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ αὐλῆς ἀπαιτούμενον προϊόν τῆς παραγωγῆς.

Ὁ Γεμιστὸς ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξορισθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς Πελοποννήσου τὸ νόμισμα, διότι ἡ χώρα κατεκλύσθη ὑπὸ ξένων καὶ κιβδηλῶν νομισμάτων, ἐξ ὧν ὀλίγοι μὲν τινες ὠφελοῦνται, οἱ δὲ πολλοὶ ἀπατῶνται αἰσχροῶς. Ἀφοῦ αἱ εἰσπράξεις καὶ αἱ δαπάναι γίνονται εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἡ ἀνάγκη τοῦ νομίσματος ἀποβαίνει ἐλαχίστη. Τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ ᾔηται σφόδρα περιορισμένον, διότι ἡ Πελοπόννησος ἐπαρκεῖ καθ' ὅλα εἰς ἑαυτὴν καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ εἰσάγῃ εἰμὴ σίδηρον καὶ ὄπλα· ταῦτα δὲ εἰμπορεῖ νὰ ἀνταλλάσσει διὰ τοῦ ἀφθόνου αὐτῆς μαλλίου, λίνου, βάμβακος καὶ βύσσου. Οὐδὲν ἦττον ὁ Γεμιστὸς ἐπιτρέπει μὲν εἰς τε τοὺς πολίτας καὶ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἀτελεῖ εἰσαγωγὴν ὠφελίμων ἀντικειμένων· ἐπιβάλλει ὅμως βαρὺ τέλος εἰς τὴν ἐξαγωγὴν παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἀναλωθῇ ἐπωφελέστερον ἐντὸς τῆς χώρας, ἵνα ἐξασφαλίσῃ μὲν τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς ἀνάγκας, πληρώσῃ δὲ τὰ δημόσια ταμεῖα χρημάτων, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ χρησιμεύσιν εἰς πρεσβείας καὶ εἰς ἄλλας ἐκτάκτους δαπάνας. Πραγματεύεται δὲ καὶ περὶ τῶν βελτιώσεων ὅσας νομίζει ἀναγκαίας εἰς τὴν ποινικὴν δικαιοσύνην. Καθ' ἃ λέγει, ἐν Πελοποννήσῳ συνέβαινον συχνότατα κακουργήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς ὑφισταμένους νόμους ἔπρεπε νὰ τιμωρῶνται διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ποινὴ αὕτη ἔπεσεν ἐντελῶς εἰς ἀχρησίαν, οἱ δὲ ἔνοχοι ἢ μένουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παντελῶς ἀτιμώρητοι ἢ ἀκρωτηριάζονται. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι παντελῶς βάρβαρον, ἡ δὲ ἀτιμωρησία ἤκιστα συντελεῖ εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν. Ὅθεν ὁ Γεμιστὸς γνωμοδοτεῖ νὰ καταδικάζωνται μᾶλλον οἱ ἐπὶ κακουργήματι ἐξελεγχόμενοι, εἰς δεσμὰ καὶ ἀναγκαστικὴν πρὸς κοινὸν ὄφελος ἐργασίαν, καὶ ἰδίως εἰς βελτίωσιν τοῦ κατὰ τὸν Ἴσθμὸν τείχους, ἀνακουφιζομένων οὕτω τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν φορολογουμένων. Τελευταῖον ὁ Γεμιστὸς μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος ὁμιλεῖ περὶ τῶν μοναχῶν, λέγων αὐτοὺς παντελῶς ἀχρήστους εἰς τὴν πολιτείαν, ἀποκλείων αὐτοὺς ἀπὸ πάσης μετοχῆς εἰς τὰς δημοσίας προσόδους, καὶ καταλείπων μὲν αὐτοῖς τὴν περιουσίαν των, ἐὰν ἔχωσι τοιαύτην, ἀλλὰ προτρέπων τὸν βασιλέα νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ριζικῆς θερκαίας τοῦ τε ἀτοπήματος τού-

του καὶ πολλῶν ἄλλων καταχρήσεων, εἰάν θέλη νὰ ἐνισχύσῃ τὸ κράτος καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς.

Τοιαύτας μεταρρυθμίσεις προέτεινεν ὁ Γεμιστὸς εἰς τὸν πρῶτον αὐτοῦ λόγον, τὸν πρὸς τὸν βασιλέα Ἐμμανουῆλον, μὴ λησμονῶν ἐπὶ τέλους νὰ παρατηρήσῃ ὅτι αὐτὸς, ὁ φιλόσοφος Γεμιστὸς, εἶναι ὁ μόνος ἐπιτήδειος νὰ ἐπιτραπῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης, διότι οὐδεὶς ἄλλος παρεκτὸς αὐτοῦ ἠθέλεν ἔχει τὴν ἀπαραίτητον πρὸς τοῦτο τόλμην καὶ δεξιότητα. Εἰς δὲ τὸν δεῦτερον λόγον, τὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, ἐπανερχεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, ἀγωνιζόμενος νὰ ἐξεγείρῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ νέου ἐκείνου πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς προεκτεθείσης ἀναμορφώσεως. Ἄλλ' ἢ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη, καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ. Αἱ δοξασίαι ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ εἶναι οὐδὲν ἥττον πολυειδῶς ἀξιοσημείωτοι. Παρεκτὸς ὅτι ἐμφαίνουσι τὴν ἀνάγκην ἣν ἐσημέραι ἤρχισε πλειότερον νὰ αἰσθάνηται ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς τοῦ νὰ μὴ περιορίζηται εἰς λόγους ἀπλοῦς, ἀλλὰ νὰ ζητῇ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς λόγους εἰς τὰ πράγματα, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ διδάσκουσιν ἡμᾶς πολλὰ περὶ τῆς τότε κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ ἀποκαλύπτουσι φρονήματα τινὰ γενναῖα καὶ σωτήρια. Ἡ προτεινομένη ὑπ' αὐτοῦ ὀριστικὴ διαίρεσις τῶν κατοίκων εἰς παραγωγούς καὶ μαχίμους ἢ ἄλλους δημοσίους λειτουργούς, ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα. Ἡ δὲ ἰδέα τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου φόρου εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα περίεργος, ὅτι ἐπρεσβεύθη καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πρῶτον ὑπὸ τοῦ περιωνύμου Γάλλου στρατάρχου Βωβᾶν καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς σχολῆς τῶν λεγομένων φυσιοκρατικῶν. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὅτε Βωβᾶν καὶ οἱ φυσιοκρατικοὶ ὡς μοναδικὸν φόρον προέτειναν τὸν ἐπὶ τῆς γῆς φόρον, ὅπως καὶ ὁ ἡμέτερος μεσαιωνικὸς δημοσιολόγος. Ἐν τούτοις εἶναι περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος μοναδικὸς φόρος ἠθέλεν εἶναι ἀδίκος καθὸ ἐπιβαρύνων μίαν μόνον τάξιν παραγωγῶν, ἀφίνων δὲ ἀφορολόγητα ὅλα τὰ λοιπὰ τῆς ἐργασίας προϊόντα, καίτοι πολλάκις ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἐπικερδέστερα. Ὁ μόνος δίκαιος ἐνιαῖος φόρος ἠθέλεν εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν περιουσιῶν, ὅστις καὶ ἐπροτάθη ὑπὸ νεωτάτων οἰκονομολόγων, ἀλλ' ἄχρι τοῦδ' οὐδὲν ἐφηρμόσθη εἰμὴ ὡς πρόσθετος φόρος, οὐχὶ ὡς ἐνιαῖος. Πλὴν τούτων, ἐκ τῶν λόγων τοῦ Γεμιστοῦ συνάγεται, ὅτι ἢ κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας τοσοῦτον ἐν Πελοποννήσῳ ἀκμάσασα βιομηχανία,

εἶχεν ἐκλείψει ἢ μαρανθῆ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἐξεύρομεν πόσον ποικίλη καὶ προσοδοφόρος ἦτο ἡ βιομηχανία αὕτη ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐν Πάτραις καὶ ἐν Κορίνθῳ, μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει ἢ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἐξεργασία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Κόρινθος ὁμολογουμένως ἀνήκεν εἰς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐνῶ ἐν Θήβαις ἡ μεταξουργία ἐξηκολούθει προκόπτουσα, ἐν Κορίνθῳ εἶχεν ἐκλείψει ἐν τῷ μεταξῷ, διότι ἄλλως ὁ Γεμιστὸς δὲν ἤθελεν εἶπει ὅτι τὸ κυριώτερον ἐνασχόλημα τῶν Πελοποννησίων ἦτο ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία. Ὁρθότατα δὲ σκέπτεται ὁ Γεμιστὸς περὶ ποινικῆς δικαιοσύνης καὶ ἔτι ὀρθότερον περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ζωρότης δι' ἧς κατακρίνει τὴν ἀργίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ τρέφηται ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων, αὐτὸς κατ' οὐδὲν συντελῶν εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κοινοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμὸς, ἐὰν ἔστιν ὅτε ἡ ἀνέτρεχε μέχρι τῶν ἀρχαίων χρόνων ἢ προέτρεχε τῶν μεσαιωνικῶν, δὲν ἐδίσταζεν ὅμως νὰ παραδεχθῆ τὰ φρονήματα πολλῶν ἐκ τῶν βασιλέων καὶ τῶν λογίων τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, οἵτινες ἀνωμολόγουν τὰ ἐκ τῆς καταχρήσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου προερχόμενα δεινά. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πεποίθησις ἣν εἶχεν ὁ Γεμιστὸς ὅτι ἐσχάτη ἐπέκειτο καταστροφή καὶ ὅτι ἡ καταστροφή αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποτραπῆ· εἰμὴ διὰ ῥιζικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀποδεικνύει ὅτι, ἂν οἱ Φράγχοι, οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Ἄλβανοι δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου, οἱ Ἕλληνες, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἔπαυσαν τοῦλάχιστον περὶ αὐτοῦ μεριμνῶντες καὶ σκεπτόμενοι.

Ἐν γένει δὲ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς δύναται νὰ λογισθῆ ὡς εἰς τῶν κυριωτάτων ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνου, ὅστις μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν θεωρητικὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου μελέτην, ἐπεχειρεῖ ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ φρονήματα ὅσα ἐκ τῆς μελέτης ταύτης προσεπορίζετο. Παρὰ τῷ Γεωργίῳ Γεμιστῷ μάλιστα ἡ τάσις αὕτη ἔφθασεν εἰς τοσοῦτον ὑπερβολῆς, ὥστε ὁ ἀνὴρ φαίνεται περιπεσὼν εἰς τὴν πλάνην τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου, καὶ πρεσβεύσας περὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας δόγματα ἀλλότρια τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ δόγματα αὐτοῦ ταῦτα ἐξετέθησαν εἰς τινα περὶ νόμων συγγραφὴν, ἣτις ἐκάθη μὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου, ἧς ὅμως σώζονται.

ἀποσπάσματα ἐπανειλημμένως ἐκδοθέντα ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Ἐν τούτοις, ὅτε ὁ τοῦ Μανουὴλ διάδοχος Ἰωάννης Β' Παλαιολόγος ἐλθὼν εἰς Πελοπόννησον τῷ 1428 τὸν συνεβουλεύθη περὶ τῆς ἐνώσεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μετὰ τῆς δυτικῆς, ὁ Γεμιστὸς ἔδωκεν εἰς τὸν βασιλέα ὅσον ἐνδέχεται συνετὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου συμβουλὰς. Τὸν εἶπεν ὅτι ἡ ἐπὶ τούτου μετάβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἦτο ἐπισφαλῆς μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος· ἐὰν δὲ πάντως ἀποφασισθῆ ἡ ὁδοιπορία, ἀνάγκη νὰ κανονισθῆ ὅτι ἐν ταῖς γενησομέναις αὐτόθι περὶ τούτου διασκέψεις, ἡ ψηφοφορία δὲν θέλει γίνεσθαι κατὰ κεφαλὴν ἀλλ' ὅτι ἐκάστη μερίς, Ἀνατολικοὶ καὶ Δυτικοὶ, θέλει ἔχει ἴσον ἀριθμὸν ψήφων. Ἄλλως οἱ Δυτικοὶ, ἅτε πλειότεροι, θέλουσιν ἀπαραιτήτως πλειονοψηφήσει, εἰς δὲ τοὺς ἡμετέρους δὲν θέλει μείνει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἀντιπάλων. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τινε τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ὁ Γεμιστὸς δὲν ἐγνωμάτευσεν οὕτω εἰμὴ ἵνα ἀποτύχη ἡ ἔνωσις, ἥτις, καθὸ μέλλουσα νὰ ἐνισχύσῃ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, δὲν συνέφερον εἰς αὐτὸν τὸν βουλευόμενον τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἄλλ' ἂν τοιαύτην ἐξήγησιν ἠθέλομεν δώσει εἰς τὴν ἀπόκρουσιν πάσης ἐνώσεως προαιρουμένης τὴν ὀλοσχερῆ τῶν ἡμετέρων δογμάτων θυσίαν, ὀλόκληρον τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἔπρεπε νὰ κατακριθῆ ὡς ἐργαζόμενον ἀπ' αἰῶνος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὅτε ὁ Ἰωάννης Β' βραδύτερον ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐνώσεως εἰς Ἰταλίαν, ὁ Γεμιστὸς ὑπῆρξεν εἰς τῶν πρώτων λαϊκῶν ὅσοι προσεκλήθησαν νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι καὶ μετέσχεν ὡς εἶπερ τις καὶ ἄλλος Ἕλληνας τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἥτις συνεκροτήθη τῷ 1438 καὶ 1439 εἰς Φερράραν καὶ Φλωρεντίαν, ἵνα διενεργήσῃ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνωσιν· διότι ὑπῆρξε μέλος τῆς ἐξαμελοῦς ἐλληνικῆς ἐπιτροπῆς εἰς ἣν ἀνετέθη νὰ παρασκευάζῃ τὰ εἰς ἐκάστην συνεδρίασιν συζητητέα ἀντικείμενα. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸν προὑποδειχθέντα νεώτερον ἐρευνητὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν πατριάρχην Γεννάδιον, ὁ Γεμιστὸς ἐνῶ συνεβούλευε τὸν Ἰωάννην Β' περὶ τῶν πρακτέων ὡς πρὸς τὴν ἐνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, συνέγραψε συγχρόνως τὸ μέγα αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας σύγγραμμα, κατὰ δὲ Γεώργιον τὸν Τραπεζούντιον, ὁ αὐτὸς Γεμιστὸς, ἐνῶ μετὰ δεκαετίαν εἰργάζετο ἐπισήμως ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἐνώσεως, δὲν ἐσυστέλλετο νὰ λέγῃ ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν θρησκεία νέα θέλει ἐπικρατήσῃ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς, οὐχί

ἡ χριστιανική, οὐχὶ ἡ μωαμεθανική, ἀλλ' ἄλλη τις μικρὸν διαφέρουσα τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ εὐθύτης τῶν χαρακτήρων καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν πεποιθήσεων δὲν ἦσαν τὰ κυριώτατα προτερήματα τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σωζομένων τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς, ὁ Γεμιστὸς ἐπρέσβευε περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος ἀρχὰς τινὰς ἠκιστα συμβιβαζομένας πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ παραδόξως συγγενεῖς πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου δοθέντα εἰς αὐτὴν τύπον. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ὁ Γεννάδιος καὶ ὁ Τραπεζούντις ἦσαν προσωπικοὶ τοῦ Γεμιστοῦ ἐχθροὶ καὶ ὅτι ἀπίθανον δὲν εἶναι οὗτος, ὅ,τι δήποτε περὶ θεότητος πρεσβεύων, νὰ μὴ ἐχωρίζετο διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐπικρατοῦσης θρησκείας, νὰ μὴ ἐνόμιζεν ἄτοπον τοῦ νὰ ἐργάζεται τὸ κατὰ δυνάμιν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν προσδοκωμένην κοινὴν σωτηρίαν καὶ πρὸ πάντων νὰ μὴ συνέλαβε ποτὲ σπουδαίως τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ γίνῃ ἰδρυτὴς νέου θρησκευάματος.

Ἡ πλειότερα ὅμως πάντων τούτων ἐξακρίβωσις δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παροῦσαν γενικὴν συγγραφὴν· ὅθεν ἀρκούμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διατριβὴν του ὁ Γεμιστὸς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν αὐτόθι ἀναζωπύρησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Διετέλεσεν εἰς σχέσεις μετὰ πολλῶν λογίων ἢ ἄλλως ἐπιστήμων ἀνδρῶν καὶ ἰδίως ἠξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ Κοσμᾶ Μεδίκου, εἰς ὃν ἐξήγει τὰ ὅλως ἄγνωστα τοῖς Ἰταλοῖς μυστήρια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Τοιαύτην δὲ ἐπροξένησε διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐντύπωσιν εἰς τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἄρχοντα τῆς Φλωρεντίας, ὥστε ἕκτοτε λέγεται οὗτος συλλαβὼν τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ ἰδρύσῃ τὴν Πλατωνικὴν αὐτοῦ Ἀκαδημίαν. Τότε δὲ ὁ Γεμιστὸς προτραπείς ὑπὸ πολλῶν καὶ πιθανώτατα ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μεδίκου συνέταξε τὴν μικρὰν πραγματείαν περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν Ἀριστοτελικῶν καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων, δούς οὕτω ἀφορμὴν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν συζήτησιν, ἣτις ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλος τὴν πτώσιν τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσοῦτον ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀκμασάσης σχολαστικῆς. Καὶ μετὰ τὴν ἐκδοσιν ταύτης τῆς πραγματείας, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὁ Γεμιστὸς μετωνομάσθη Πλήθων, ὡς μὲν αὐτὸς ἔλεγεν, ἀπλῶς διότι τὸ ὄνομα Πλήθων ἦτο ἀττικώτερον, ὡς δὲ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐβεβαίουν, ἵνα προσεγγίση ὅσον ἔνεστιν εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος ὄνομα. Ἐπανελθὼν

δὲ ἐξ Ἰταλίας εἰς Σπάρτην ὁ Γεμιστός ἢ Πλήθων ἐνησχολήθη περὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ νόμων συγγραφῆς, καθόσον ἡδὲκαίρει ἀπὸ τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὅποια ἦτο ἐπιτετραμμένος.

Ἐν τούτοις, ἐπαναλαμβάνοντες τὴν περὶ τῶν πελοποννησιακῶν καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πραγμάτων ἔκθεσιν ἡμῶν, παρατηροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Γεμιστοῦ δὲν ἐξετελέσθη, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἶδομεν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ ἐνεργηθέντα ἐν Πελοποννήσῳ ἐλάχιστα συνετέλεσαν εἰς τὸν κυριώτατον σκοπὸν τῆς κατὰ τῶν Τούρκων ἀμύνης, πρὸ πάντων διὰ τὰς ἀδιαλείπτους διενέξεις εἰς ἃς ἐξηκολούθουν διατελοῦντες οἱ ἡμέτεροι πρὸς τε τοὺς Ναυαραίους καὶ πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ὁ τῶν Ναυαραίων ἡγεμὼν Κεντουριώνης Ζαχαρίας, βλέπων τὴν ὑπεροχὴν ἣν ὁ ἑλληνισμὸς ἔλαβεν ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἐβουλεύετο νὰ παραχωρήσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένας χώρας ὅτε μὲν εἰς τὴν Γένουαν ἥς ἦτο πολίτης, ὅτε δὲ εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου. Οἱ Ἐνετοὶ κατέλαβον τῷ 1419 τὴν Μονεμβασίαν, πολῦτιμον οὔσαν οὐ μόνον διὰ τὴν ὄχυράν αὐτῆς θέσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν περὶ αὐτὴν παραγόμενον κάλλιστον οἶνον, τὸν γνωστὸν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ οἴνου τῆς Μαλβαζίας. Ὁ δὲ δεσπότης Μισθρά, ἀντεκδικούμενος τὴν παραβίασιν ταύτην τῶν δικαίων του, ἐπεχειρεῖ ἐπιδρομὰς εἰς τὰς κτήσεις τῶν Ἐνετῶν. Ἐπὶ τέλους ἡ Ἐνετία ἐβουλεύθη νὰ καταλάβῃ ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέστειλεν αὐτόθι πρέσβυν ἐπιτετραμμένον νὰ ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ σωζομένη περὶ τούτου ἔκθεσις τοῦ πρέσβεως εἶναι κατὰ τούτο μάλιστα ἀξιοσημείωτος, ὅτι παρίστησι τὴν Πελοπόννησον ἔχουσαν οὐ μόνον 150 ὄχυρά φρούρια, ἀλλὰ καὶ παράγουσαν προϊόντα πολὺ ποικιλώτερα τῶν ἐν τοῖς Λόγοις τοῦ Γεμιστοῦ μνημονευομένων. Τῶντι ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει ὡς κυρίους μὲν τῆς χώρας καρπούς· μέταξαν, μέλι, κηρὸν, σιτηρὰ, κορινθιακὴν σταφίδα, καὶ προσέτι λέγει αὐτὴν πλουσιωτάτην εἰς χρυσὸν, ἄργυρον καὶ μόλυβδον. Καὶ τὸ μὲν βούλευμα τῆς Ἐνετίας δὲν ἐξετελέσθη, ἀλλὰ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλίαν. Ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Ἀντώνιος κατεῖχε μὲν ἐν εἰρήνῃ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Βοιωτίαν, ἐκινδύνευσεν ὅμως καὶ αὐτὸς ἐκ τούτου, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Ἀλφόνσος Ε' διανοηθεὶς

νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀρχαῖα τοῦ οἴκου αὐτοῦ δίκαια ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ἐπέτρεψεν αὐτὰ τῷ 1422 εἰς τὸν Θωμᾶν Βεράλδον, ἂν καὶ οὗτος οὐδὲν φαίνεται σπουδαῖον διαπράξας ἵνα ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ δουκάτον.

Ἄλλὰ πλείστη ἀναρχία ἐπεκράτει μάλιστα εἰς τὰς δυτικὰς μεταξὺ Δυρραχίου καὶ Ναυπάκτου χώρας. Ἡ Ἐνετία, ἀντὶ νὰ διαπράξῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἐπικειμένων κινδύνων, περιωρίζετο καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τὸ νὰ καταλαμβάνη ὅσον ἐνδέχεται πλείονα ἐκ τῶν ὀχυροτέρων παραλίων τῆς χώρας. Ἀφοῦ, ὡς ἤξεύρομεν ἤδη, ἐγένετο κυρία τῆς Κερκύρας τῷ 1386, ἔπειτα τῷ 1393 παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Τόπια, τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Καρόλου, τὸ Δυρράχιον καὶ τὰ περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, τῷ δὲ 1407 ἤρπασεν ἀπὸ τοῦ ἀλβανοῦ Σπάτα καὶ τὴν Ναύπακτον. Τῆς βορείου Ἀλβανίας ἤρχον πολλοὶ μικροὶ Ἀλβανοὶ, ἢ Σλαῦοι ἡγεμονίσκοι, οἱ Ἀριανῖται, οἱ Μουσακοὶ, οἱ Βάλσαι, οἱ Δουκαγῖν, οἱ Σπανοὶ, οἱ Καστριῶται, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Τούρκους, οἱ δὲ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς. Ἄλλ' ἐνῶ οἱ Ἐνετοὶ ἐκυρίευσον τὰ παράλια, οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι μονίμως τὴν μεσογαίαν. Ἰδίως δὲ τῷ 1415 ὁ Πῖρ Οὐμούρμπεϋς ἐκυρίευσεν τὴν Κροΐαν καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν Ἀλβανὸν ἀρνησιθρησκὸν Ἀἰδῶν Κλόπες, τοῦ ὁποῦ μετ' ὀλίγον θανόντος διεδέχθη τὴν ἀρχὴν ὁ υἱὸς τοῦ Κασάμπεϋς ἢ Ἀσάμπεϋς. Ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ δεσπότης Γκίν Σπάτας ἀπεβίωσε τῷ 1400, ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰρήνευσε πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Ἴζαοῦ οὐ μόνον, ἀλλ' ἔδωκε καὶ σύζυγον αὐτῷ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Εἰρήνην, μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης τοῦ Ἴζαοῦ γυναικὸς Ἀγγελικῆς. Καὶ τὴν μὲν Ναύπακτον κατέλιπεν ὁ Σπάτας εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Παῦλον Βούαν Σπάταν, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, νὰ παραχωρήσῃ αὐτὴν μετὰ τινα ἔτη εἰς τὴν Ἐνετίαν, λαβὼν ἀντὶ τούτου σύνταξιν παρὰ τῆς πολιτείας ταύτης· τὰς δὲ λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις καὶ τὸν τίτλον τοῦ δεσπότη μετεβίβασεν ὁ Γκίν Σπάτας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον, ὅστις κατ' ἀρχὰς κατεπολεμήθη μὲν ὑπὸ ἐτέρου τινὸς ἡγεμονίσκου Βογκόου Ζάρδαρι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατίσχυσεν αὐτοῦ. Ἴνα δώσωμεν δὲ ἐννοιάν τινα τῆς ἀλλοκότου ἐθνολογικῆς συγχύσεως ἧτις ἐπεκράτει τότε εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Βογκόου

οὗτος ὀνομάζεται, ἐν τοῖς Ἑπειρωτικοῖς, *Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος*. Ὁ δὲ Ἰζαοῦ ἀπέθανε τῷ 1403, καὶ ἐπειδὴ υἱὸν δὲν κατέλιπε, κατέστησε κληρονόμον αὐτοῦ τὸν πλησιέστατον συγγενῆ του, τὸν δούκα Κάρολον Α' Τόκκον τῆς Λευκαδίας. Καὶ ὁ μὲν θεῖος τῆς χήρας αὐτοῦ Εἰρήνης Μορίκιος, προλαβὼν ἐγένετο κύριος τῶν Ἰωαννίνων· ἀλλ' ὁ Κάρολος δὲν ἠνέσχετο τὴν ἀδικίαν ταύτην. Ὁ Κάρολος Α' Τόκκος ἦτο ἡγεμὼν Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος καὶ Βονίτσης καὶ εἶχε νυμφευθῆ τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαίουόλην, θυγατέρα τοῦ Νερίου Α' τῶν Ἀθηνῶν, ἣτις πρεσβεύουσα τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνεξίθρησκείας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ πατὴρ αὐτῆς, ὑπεχρέωσε καὶ τὸν σύζυγόν της νὰ ἀσπασθῆ τὰς ἀρχὰς ταύτας ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ δεχθῆ πρὸ πάντων ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον εἰς Λευκάδα. Ὅθεν ὁ Κάρολος ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν ὑπηκόων, παρεσκευάσθη νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἄρπαγα τῆς κληρονομίας αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον, καὶ τῷ μὲν 1405 ἐκυρίευσε τὸ Ἀνατολικὸν μετὰ τῶν πλουσίων αὐτοῦ ἰχθυοτροφείων, καὶ προσέτι τὸ Δραγομέστον, ἔπειτα δὲ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὅτε μὲν πολεμῶν τὸν Σγοῦρον, ὅτε δὲ εἰρηνεύων πρὸς αὐτὸν, καὶ ὅτε μὲν ἔχων σύμμαχον τὴν Ἑνετίαν, ὅτε δὲ ἀντιπράττουσαν, μέχρις οὗ ἀποθανόντος τῷ 1418 τοῦ Σγοῦρου κατέλαβε τελευταῖον ἅπασαν τοῦ Ἰζαοῦ τὴν κληρονομίαν, αὐτὸς μὲν ἐπωνυμούμενος δεσπότης, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ βασίλισσα τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Κάρολος Α' κατέστη τότε εἰς τῶν ἰσχυροτέρων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων, διότι, παρεκτός τῶν τριῶν προαναφερθεῖσων μεγάλων Ἰονίων νήσων, ἐκυριάρχει τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἄρτης καὶ τῆς λοιπῆς μεσημβρινῆς Ἀλβανίας. Ἐδρευε δὲ ἀλληλοδιαδόχως εἰς Κεφαλληνίαν, εἰς Ἰωάννινα καὶ εἰς Ἄρταν, καὶ ἀποθανὼν τῷ 1429 κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιὸν του Κάρολον Β'.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας πράγματα, ὅτε τῷ 1421 ἀποθανόντος τοῦ Μωάμεθ Α' περιῆλθεν ἡ τῶν ὀσμανιδῶν ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μουράτ Β'. Κατ' ἀρχὰς ὁ νέος σουλτάνος ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰρηνικὴν τοῦ πατρός του πολιτείαν. Καὶ ὁ γέρον βασιλεὺς Μανουὴλ ἐφρόνει, ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ κράτους ἀπῆτει νὰ πολιτευθῆ εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νὰ συντηρήσῃ τὰς διαθέσεις ἐκείνας. Ἀλλ' ὁ πρεσβύτερος υἱὸς του Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὃν εἶχε παραλάβει

συνάρχοντα, δὲν συνεμερίζετο τὴν συνετὴν ταύτην γνώμην καὶ κατέπεισε τὸν πατέρα του νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν Μουράτ Β' οἰκειὸν τινα ἀντίπαλον, τὸν ἴδιον δηλαδὴ τοῦτου θεῖον Μουσταφᾶν. Ἐκ τούτου προέκυψε τῶντι ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν Τούρκων πόλεμος· ἀλλ' ὁ Μουράτ καταβαλὼν τάχιστα τὸν συγγενῆ πολέμιον, ἐπεχείρησεν ἀντεκδικούμενος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1422 μετὰ δυνάμειος ἰσχυρᾶς. Ἡ πολιορκία αὕτη, περὶ ἧς σῶζεται διήγησις Ἰωάννου τοῦ Κανάνου, καὶ ἧτις διήρκεσε μῆνας τρεῖς, εἶναι μάλιστα ἀξιωμαθόνευτος διὰ τὴν ἐν αὐτῇ γενομένην χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ. Ἐν ᾧ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα μετεχειρίζοντο τὴν πυρίτιδα, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Ἕλληνές τε καὶ Τούρκοι μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μετεχειρίσθησαν αὐτήν. Ὁ Ἰωάννης ὁ Κανάνος ὀνομάζει τὰ πυροβόλα βουμπάρδους καὶ σκευὰς· ἀναφέρει τοιαῦτα καὶ παρὰ τοῖς πολιορκουμένοις καὶ παρὰ τοῖς πολιορκηταῖς καὶ λέγει ὅτι τὰ τῶν πολιορκητῶν ἦσαν μὲν μεγάλα, οὐδεμίαν ὅμως ἐπροξένησαν σπουδαίαν βλάβην εἰς τὰ τείχη. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀντίστασις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρξεν εὐστοχος, καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ὁ Μανουὴλ κατέπεισε δι' ἀδράς χρηματικῆς καταβολῆς ἓνα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Μουράτ, Μουσταφᾶν ὡς αὐτῶς καλούμενον, νὰ στασιάσῃ, ὁ σουλτάνος, ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἔφοδον κατὰ τῆς πόλεως ἀποκρουσθεῖσαν διὰ πλείστης ὄσης γενναιότητος, ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν, ἵνα μεταβῇ εἰς Ἀσίαν καὶ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀντιπάλου. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν μὲν Φιρούςμπεῦν νὰ στρατεύσῃ, κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρακούλη, τὸν δὲ ἄρχοντα τῶν Βοδενῶν Τουραχᾶν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κασέμ, καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἐβρενόςμπεῦ οἵτινες ἐδέσποζον τῆς Μεγαλοβλαχίας, νὰ κυριεύσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἔπειτα νὰ τραπῶσι κατὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ ὁ μὲν Φιρούςμπεῦς κατατροπώσας τὸν Δρακούλην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν εἰρήνην ἐπὶ καταβολῇ διετοῦς φόρου καὶ πολλῶν δώρων· ὁ δὲ Τουραχᾶν, ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης παρέδωκαν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, προετίμησε νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ἵνα καταβάλῃ μὲν αὐτόθι διὰ μιᾶς τοὺς τε Ἕλληνας καὶ τοὺς Λατίνους, ταπεινώσῃ δὲ τοὺς Ἐνετοὺς. Οἱ δύο ἄρχοντες τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, Κάρολος καὶ Ἀντώνιος, ἠναγκάσθησαν νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ μαῖον τοῦ 1423 ὁ Τουραχᾶν ἄγων 25,000 ἀνδρῶν ὤρμησεν ἐπὶ τὴν

Ἴσθμὸν τῆς Κορίνθου. Τὸ κατασκευασθὲν αὐτόθι τεῖχος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τοσαῦται ἀνηρτήθησαν ἐλπίδες, ἐξεπορθήθη τὴν 22 μαΐου καὶ ὁ Τουραχάν ὤρμησεν ἤδη ἀκωλύτως δηῶν καὶ πορθῶν, πρὸς τὸν Μισοθρᾶν, τὸ Λεοντάρι, τὸ Γαρδίκι, καὶ τὴν Δαβιᾶν, κατετρόπωτε τῇ 5 ἰουνίου τοὺς Ἀλθανοὺς, οἵτινες ἐπεχείρησαν ν' ἀντισταθῶσι, κατεκρεοῦργησεν 800 ἐξ αὐτῶν κατασκευάσας διὰ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν πιραμίδα, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεφεν εἰς Θεσσαλίαν συνεπαγόμενος 6,000 δούλων, ὧν τὸ τέταρτον συνελήφθη ἐξ Ἑνετικῶν πόλεων.

Τούτων γενομένων ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουράτ Β' κατέβαλεν οὐδὲν ἥττον εὐχερῶς τὸν ἀδελφόν του ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἐπανάλαβε τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀποθάνει αὐτόθι ὁ γέρον βασιλεὺς Μανουήλ, ὁ δὲ διαδεξάμενος τὴν ὅλην ἀρχὴν Ἰωάννης Β', αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην φιλικωτέρων σχέσεων πρὸς τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ γείτονα, ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς αὐτὸν διὰ πάσης θυσίας· καὶ ἐνῶ ὁ πατήρ του ἀπὸ τῆς περὶ Ἀγκυραν μάχης δὲν ἐπλήρωνε πλέον φόρον εἰς τὴν Πύλην καὶ εἶχε μάλιστα ἐπιτύχει τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσιν οὐκ ὀλίγων ἐν Θράκῃ πόλεων, ὁ Ἰωάννης Β', ἀφοῦ ἀνοήτως προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Μουράτ Β', μὴ παρασκευασθεὶς δεόντως εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον, ἠναγκάσθη τώρα νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν ἀπάσας ἐκεῖνας τὰς πόλεις πλὴν τῆς Δέρκου, τῆς Μεσημβρίας καὶ τοῦ Ζητουίνου (ὅπερ ὁ Στραβομύτης Καντακουζηνὸς εἶχε γενναίως ὑπερασπίσει κατὰ τοῦ Τουραχάν), ὑπεχρεώθη νὰ μὴ ἀναικοδομήσῃ τὸ τεῖχος τοῦ Ἴσθμοῦ καὶ ἐπὶ τέλους συνωμολόγησε τὴν πληρωμὴν ἑτησίου φόρου 300,000 ἄσπρων ἤτοι 3,000 δουκάτων, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Mouradja ἐκτίμησιν τῆς τότε ἀξίας τῶν ἄσπρων.

Ὁ Μουράτ Β', ἐπιτυχὼν τοσοῦτον ἐπωφελεῖς συνθήκας, δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου δὲν εἶχεν εἰσέτι παντελῶς ἐκλίπει ἡ ἀνωμαλία τῶν πραγμάτων ἢ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς περὶ Ἀγκυραν καταστροφῆς τοῦ Βαγιαζήτ. Ἐν διαστήματι λοιπὸν ἐξ περιπόου ἐτῶν ὁ Μουράτ Β' ἀφῆκεν ἀνενοχλήτους τοὺς ἐν Εὐρώπῃ χριστιανούς, παρεκτός ὅτι, τῷ 1428, ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἐπελθόντος θανάτου τοῦ δεσπότου Σερβίας Στεφάνου Λαζάροβιτς καὶ τινος ἔριδος μεταξὺ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Γεωργίου Βράγκοβιτς καὶ τῶν Οὐγγρων, ἐκυρίευσεν τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος δύο ὄχυρά φρούρια Κόλκουμβαζ καὶ Κρούζοβαζ. Δυστυχῶς καὶ

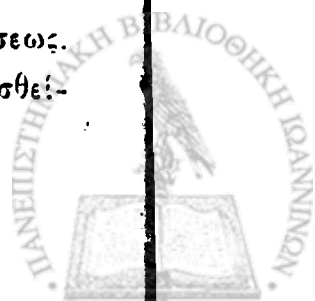
πάλιν οἱ χριστιανοὶ ὀλίγον ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπιτραπίσης αὐτοῖς ἀνέσεως, ἵνα παρασκευασθῶσι δεόντως εἰς τοὺς ἀναποφεύκτως ἐπιχει-
 μένους νέους ἀγῶνας. Εἶναι ἀληθές, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ
 ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχία τῶν Ναυκραίων κατελύθη ὑπὸ τῶν ἡμε-
 τέρων. Ἐξέλιπον δὲ καὶ τὰ πλεῖστα ἄλλα ἴχνη τῆς αὐτόθι φραγκο-
 κρατίας, διότι εἰς μὲν τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιο-
 λόγου, ὁ Κωνσταντῖνος, συζευχθεὶς τὴν ἀνεψιάν τοῦ Καρόλου Τόκκου,
 ἔλαβε προῖκα τὴν εἰς τοῦτον ἀνήκουσαν Γλαρέντζαν· καὶ ἔπειτα κυ-
 ριεύσας τῷ 1430 τὰς Πάτρας, κατέλυσε τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην αὐ-
 τόνομον φραγκικὴν ἡγεμονίαν. Ἄλλος δὲ ἀδελφός, ὁ Θωμάς, εἰς ὃν
 ὁ ἐν Μισθρᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β' (ὁ μετὰ Ἰωάννην πρεσβύτερος τού-
 των ἀδελφός) ἐπέτρεψε τὰ Καλάβρυτα, κατροπώσας περὶ τοὺς αὐτοὺς
 χρόνους τὸν Κεντουριώνην Ζαχαρίαν εἰς Χαλανδρίτζαν, ἠνάγκασεν
 αὐτὸν νὰ τῷ δώσῃ σύζυγον τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην, καὶ ὡς προῖκα
 τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας. Ἐκτοτε λοιπὸν πᾶσα ἡ Πελοπόννησος
 ἀνέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἐξαιρέσει τῶν κατεχομένων πάν-
 τοτε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, Μεθώνης, Κορώνης, Ναυπλίου καὶ Ἄργους·
 οὐχὶ ὁμως καὶ τῆς Μονεμβασίας, διότι ἐν τῷ μεταξύ τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο
 φρούριον εἶχε περιέλθει πάλιν εἰς τοὺς ἡμετέρους. Ἄλλ' ἡ χερσόνησος
 παρέμεινε διηρημένη μεταξὺ τῶν προαναφερθέντων τριῶν βασιλοπαίδων,
 οἵτινες ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους.

Ἡ εὐτυχεστέρα ἑλληνικὴ χώρα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο
 ἴσως ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία. Ὁ ἄρχων αὐτῆς Ἀντώνιος Α', ὅστις
 εἶχε συζευχθῆ Ἑλληνίδα, τὴν θυγατέρα Ἑλληνός τινος ἐν Θήβαις ἱε-
 ρέως, δὲν ἔπαυσε κηδόμενος ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ,
 ἐκάλλυνε τὰς Ἀθήνας διὰ νέων οἰκοδομῶν, ἔστρωσεν ἢ ἐπεσκεύασεν
 ὁδοὺς καὶ ἐπεμελήθη τὰς τέχνας ὡς γνήσιος ἐραστής τῆς ἀρχαιότη-
 τος, ἐπιχειρήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις ποικίλας ἀνασκαφάς. Ἄλλ' ἐνῶ
 ἐπολιτεύετο τοιοῦτοτρόπως ἐτέλει φόρον εἰς τοὺς ὀσμανίδας καὶ ἡ-
 ναγκάζετο, ὅπως καὶ ὁ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἄρχων Κάρολος, νὰ ὑπα-
 κούῃ εἰς τὰς διαταγὰς αὐτῶν, κυρίων ὄντων ὅλης τῆς Θεσσαλίας καὶ
 τῆς Μακεδονίας, ἐξαιρέσει τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν εἶδομεν περιελθοῦσαν
 πρό τινων ἐνιαυτῶν εἰς τοὺς Ἐνετούς. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι, ὅτι
 οὐδ' οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντισαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν
 τὴν τοσοῦτον εὐχερῶς ὑπ' αὐτῶν κυριευθεῖσαν. Ὅχι διότι ἐφειδωλεύ-
 ησαν ἐπὶ τούτῳ χρημάτων ἕνεκα τῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἔδα-

πάνησαν 700,000 δουκάτων, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 9,000,000 δραχμῶν αἰ-
τινες ἤθελον ἰσοδυναμίει σήμερον πρὸς 40 περίπου ἑκατομμύρια. Ἀλλὰ
δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ εἰς τὴν ἐδαπάνησαν τὰ χρήματα ταῦτα, διότι
βεβαίως οὔτε ναυτικὴν μοῖραν αὐτοῖσι συνετήρουν, οὔτε φρουρὰν ἀπο-
χρῶσαν, οὔτε τὰ τείχη δεόντως ἠνώρθωσαν· ὥστε, ὅτε τῷ 1430 ὁ
Μουράτ Β' ῥυθμίσας ἐπὶ τέλους τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα ἀπε-
φάσισε νὰ κυριεύσῃ σπουδαίως τὴν πόλιν ταύτην, ἡ Θεσσαλονίκη εὐ-
ρέθη ἐντελῶς πρὸς ἔμυναν ἀπαράσκευος.

Περὶ τῆς τρίτης ταύτης μεγάλης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἔχο-
μεν, ὡς καὶ περὶ τῶν δύο προηγουμένων, (τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ
τῆς ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν, σελ. 83 καὶ ἐπ., 583 καὶ ἐπ. τοῦ Δ' τόμ.)
ἰδίαν πραγματείαν ἐπιγραφουμένην Ἰωάννου Ἀναγνώστου διήγησις
περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, συντεθεῖσα πρὸς
τινα τῶν ἀξιολόγων πολιτικῶν αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ.
Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης συνάγεται προδήλως, ὅτι οἱ Ἕλληνες
πάλιν ἔπραξαν πολὺ μᾶλλον τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ
ᾧ ὄρα, ἢ οἱ Ἐνετοὶ, οἵτινες καὶ ὄφειλον καὶ ἠδύναντο νὰ σώσωσι τὴν
πόλιν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης κάτοικοι δὲν εἶχον πολλὰς
ἀφορίας νὰ ἦναι εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς ἐξαετοῦς ἐνετικῆς διοικήσεως,
διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔπαθον τὰ πάνδηνα καὶ πολλοὶ ἰδίως ἐξωρίστη-
σαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι συνεννοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ὅμως ἅμα
ἀγγελθέντος ὅτι πλησιάζει ὁ τουρκικὸς στρατὸς, προσῆλθον ἅπαντες
προθύμως ἐπὶ τὰ τείχη. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Καταληφθέντων τῶν
τειχῶν εὐρέθη ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἐπάλλξεις εἰς ἀνὴρ ἰστάμενος, τοσοῦ-
τον ἐκτενῆς μὲν ἦτο ὁ περίβολος, εὐάριθμοι δὲ κατήντησαν οἱ ἐνοι-
κοῦντες, καὶ τούτων δὲ οἱ πλείους ἦσαν ἄοπλοι. Οἱ Ἐνετοὶ
εἶχον μὲν ἐπιχειρήσει ἐπισκευὰς τινὰς τοῦ τείχους, ἀλλὰ ἔπρεπεν ἢ
φρουρὰν ἀποchrῶσαν νὰ φέρωσιν ἢ νὰ περιστείλωσι τὸ τεῖχος εἰς τρόπον
ὥστε νὰ ἐπαρῶσι πρὸς ἔμυναν αὐτοῦ οἱ κάτοικοι. Μηδέτερον δὲ τού-
των πράξαντες, ἐξέθησαν τὴν πόλιν εἰς πρόδηλον καταστροφὴν. Ἐν
τούτοις ὁ Μουράτ Β' πλησιάσας προέπεμψε Χριστιανούς τινὰς ἐπισή-
μους ἐξ ἐτέρων πόλεων, οἵτινες ἐξῶθεν τῶν ἐπάλλξεων ἰστάμενοι, συνε-
βούλευσαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τῶν Ἐνετῶν καὶ νὰ
παραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀποφεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ἀλώσεως.
Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέισθη εἰς τὰς συμβουλὰς ταύτας, καὶ, ἅμα περιζωσθεί-

σης τῆς πόλεως, πάντες ἔδραμον ἐπὶ τὸ τεῖχος μετὰ ζήλου πολλοῦ πρὸς τὸν ἀγῶνα παρασκευαζόμενοι. Οἱ δ' Ἐνετοὶ ἐπέμειναν οὐδὲν ἤττον δυσπιστοῦντες, ὤρισαν χωριστὰς θέσεις εἰς τοὺς εὐαριθμούς αὐτῶν ἰδίους στρατιώτας, χωριστὰς δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐν τῷ μεταξύ τάξαντες ἰδίον τι στρατιωτικὸν σῶμα ἐκ ληστῶν παντοδαπῶν συγκεκροτημένον, ἠπέιλησαν θάνατον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐὰν μελετήσωσι προδοσίαν, ὡς ἂν δὲν ἦτο εὐκολώτατον εἰς τοὺς ἡμετέρους φυλάττοντας κατ' ἰδίαν πλεῖστα μέρη τοῦ ἐκτενοῦς περιβόλου, γὰρ συνεννοηθῶσιν ἐν πάσῃ ἀνέσει μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα εἰσαγάγωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν πόλιν πρὶν ἢ νοήσῃ τι ἡ ἐνετικὴ φρουρά. Καὶ δευτέραν φορὰν ὁ Μουράτ, ἀφ' οὗ ἤδη περιέζωσεν ἀπὸ ξηρᾶς τὸ φρούριον διὰ τῆς πολυαριθμοῦ αὐτοῦ στρατιᾶς, ἐξέπεμψε κήρυκας ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ ἄλλας προνομίας εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐὰν παραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀπειλῶν δὲ δεινότατα, ἐὰν δὲν πεισθῶσιν εἰς τοῦτο. Ἀλλὰ δὲν εἰσῆκουσθη αὐτίς· καὶ τότε ἐπελήφθη τῆς πολιορκίας. Εἰς τὴν πολιορκίαν ταύτην ἐγένετο πάλιν χρῆσις τοῦ πυροβολικοῦ. Περὶ τούτου ὁμιλῶν ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης, πρῶτος, καθ' ὅσον ἠξέυρομεν, ἀναφέρει ῥητῶς τὴν πυρίτιδα ὀνομάζων αὐτὴν σκευὴν καὶ βοτάνην, ὅπως καὶ ὁ μετ' ὀλίγον περιγράφας τὴν τελευταίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν Κριτόβουλος ὁ Λήμνιος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημεῖωτος ἡ λέξις βοτάνη, κατὰ τοῦτο μάλιστα, ὅτι φαίνεται μετὰφρασις τῆς γερμανικῆς Kraut, ἣτις σημαίνει καὶ τὴν βοτάνην καὶ τὴν πυρίτιδα. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ Ἀναγνώστης, τῆς σκευασίας ταύτης «ἦχον μὲν ἠκούομεν μόνον, ἔργον δὲ οὐδέποτε εἶδομέν τι λαμπρὸν,» ὥστε ὁ πόλεμος διεξήχθη μᾶλλον διὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ὀπλῶν καὶ ἰδίως διὰ τῶν βελῶν καὶ τῶν ἐλεπόλεων. Ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο πεισματωδέστατη ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας· ἀλλὰ καὶ ἡ ἄμυνα ὑπῆρξεν οὐδὲν ἤττον γενναία. «Αὐτίκα δὲ καὶ ἡμεῖς, ὡς ἐφικτὸν, διανέστημεν, καὶ ὅλοι τοῦ πολεμεῖν γεγενήμεθα καὶ τεθάναι. Καὶ τοῦτο μὲν ἄνδρες· γυναῖκες δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιφανῶν ἡμῖν ἀνδρικῶς συνεφήπτοντο τοῦ πολέμου, λίθους ὅλη ψυχῇ πρὸς ἄμυναν τῶν ἐπιόντων κομίζουσαι. Πολλὰ δὲ καὶ ὅτι γυναῖκες ἦσαν ἐπιλαθόμεναι, τὰ τῶν ἀνδρῶν ἐπεδείκνυντο συμπαριστάμενά τε τούτοις καὶ στερρῶς κατ' αὐτοὺς ἀγωνίζεσθαι προθυμούμεναι.» Δυστυχῶς ὁμως τὴν τρίτην ἡμέραν οἱ Ἐνετοὶ προσθέντες εἰς τὰ πολλὰ αὐτῶν προηγούμενα ἁμαρτήματα καὶ ἕτερον, παρέτρεψαν μέρος τῆς ἰδίας φρουρᾶς ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν ξηρὰν περιβόλου εἰς τὸ περὶ τὴν θά-

λασσαν φρούριον. Ἡ διάταξις αὕτη ἦτο τῶν αἰσχυρῶν, καὶ ταῦτα διὰ πολλοὺς λόγους. Ἐν πρώτοις ἐγένετο προδήλως, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν μελετωμένην διὰ θαλάσσης φυγὴν των, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ φύγωσι καὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς τὴν τύχην των, ἐνῶ πρὸ δύο ἡμερῶν ἠπειλοῦν αὐτοὺς θάνατον, εἰὰν πεισθῶσι νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὸν σουλτάνον, σώζοντες τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰς κτήσεις. Πλὴν τούτου δὲν εἶπον τοῦλάχιστον εἰς τοὺς κατοίκους ὅτι ὑποχωροῦσιν ἐκ τῶν τειχῶν ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸν λιμένα, ὥστε τὸ πρᾶγμα ὑπελήφθη ὡς φυγὴ, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν ἡμετέρων περὶ μέσας νύκτας ἀπελπισθέντες κατέλιπον ὡς αὐτῶς τὰ τεῖχη καὶ ἀπῆλθον οἴκαδε. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν τετάρτην ἡμέραν, ἧτις ἦτο ἡ 29 μαρτίου, ὁ Μουράτ διέταξεν ἔφοδον, διακηρύξας, ὅτι καταλείπει ὡς λείαν εἰς τὸν στρατὸν ἅπαντας τοὺς κατοίκους καὶ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν, ἐπιφυλάττων ἑαυτῷ μόνην τὴν πόλιν. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ἄλωσις ἀπέβη ἀναπόφευκτος· καὶ ἐνῶ περὶ μέσας νύκτας τῆς προτεραίας τινὲς τῶν περὶ τὸν Μουράτ κηδόμενοι τῆς σωτηρίας τῶν κατοίκων ἀνήγγειλαν εἰς αὐτοὺς τὴν τε ἔφοδον καὶ τὸ μέγεθος τῆς μελλούσης νὰ ἐπιχειρήσῃ κούτην στρατιᾶς, οὐδὲν ἦτον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἐπέμειναν ἀγωνισθέντες τὸ κατὰ δύναμιν καὶ τὴν τετάρτην ταύτην ἡμέραν. Ἀλλ' ἦσαν τοσοῦτον εὐάριθμοι καὶ τὰ τεῖχη ἦσαν ἐνιαχοῦ τοσοῦτον σαθρὰ, ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμοι εἰσῆλασαν εἰς τὴν πόλιν. Πολλοὶ τότε τῶν κατοίκων ἐτρέπησαν πρὸς τὸν αἰγιαλὸν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ σωθῶσι διὰ τῶν αὐτόθι εὕρισκόμενων πλοίων· ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς μόνους τὸν τοιοῦτον τῆς σωτηρίας τρόπον, οἱ δὲ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἀρξαμένη λεηλασία, ἀρπαγὴ καὶ δῆσις, ἀπέβη φοβερά. Οἱ στρατιῶται τοῦ Μουράτ δὲν ἐσεβάσθησαν οὐδὲ ναοὺς, οὐδὲ τάφους (καὶ μῆπως εἶχον ἄλλοτε σεβασθῆ οἱ Λατῖνοι ἢ τάφους ἢ ναοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ;). Ἐπὶ τέλους ἔλαβεν ὁ Μουράτ οἶκτον τῆς πόλεως, καὶ οὐ μόνον διέταξε τὴν παῦσιν τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἐξαγαγὼν τὴν στρατιάν ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης, πρῶτον μὲν ἐλύτρωσεν ἐξ ἰδίων τινὰς τῶν ἐπισημοτέρων αἰχμαλώτων, ἔπειτα δὲ ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντας ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαγοράσωσιν ἑαυτοὺς ἢ ἐξηγοράσθησαν ὑπὸ ἄλλων χριστιανῶν, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων, καταβαλόντος ἐπὶ τούτῳ

οὐκ ὀλίγον χρυσίον. Βεβαίως, οἱ πλείότεροι τῶν ἀπαχθέντων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λυτρωθῶσιν· ἀλλ' ὅπως δῆποτε οὐκ ὀλίγοι τῶν κατοίκων ἐπανῆλθον εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἀνέκτησαν τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ εἶτι ἕλκιο ἀκίνητον εἶχον. Προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκ Θεσσαλονίκης ἀπελθόντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀπολαύσωσι τὴν οἰκεῖα. Ἐκ τῶν ναῶν δὲν μετεβλήθησαν τότε εἰς τζαμιά εἰμὴ δύο, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀφηρεθήσαν μόνον χίλια μαρμάρια πλάκες, αἵτινες ἐστάλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς κατασκευὴν τοῦ αὐτόθι ἀνεγερθέντος τότε βαλανείου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη ἐπανελθὼν ὁ Μουράτ εἰς Θεσσαλονίκην, ἐδήμειυσε μὲν ἀπάσας τὰς οἰκίας καὶ ἅπαντα τὰ κτήματα ὄσων ἔλειπον οἱ κύριοι, καὶ τὰς καλλίστας καὶ πλουσιωτέρας τῶν μονῶν, καὶ ἅπαντας τοὺς ναοὺς ἐκτὸς τεσσάρων, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμειναν εἰς τοὺς χριστιανούς· εἰσήγαγε δὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ περὶ τοὺς χιλίους Τούρκους μεταναστεύσαντας ἐκ Γενιτζῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ πόλις παρέμεινε κατὰ μέρος ἑλληνική. Οἱ δ' Ἐνετοὶ, οἵτινες δὲν ἐφρόντισαν νὰ σώσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, κατέλαβον μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς τὸ ἄσιανόν φρούριον τῶν Δαρδανελίων, ἔσφαξαν τὴν φρουρὰν αὐτοῦ καὶ κατέλυσαν τὰ τείχη. Μεθ' οὗ συνωμολογήθη εἰρήνη μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Μουράτ. Ἄλλ' ἕτεροι πάλιν Φράγχοι ἐγένοντο μετ' οὐ πολὺ παραιτίοι τῆς ἀλώσεως ἄλλης μεγάλης ἑλληνίδος πόλεως, τῶν Ἰωαννίνων.

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸν δεσπότην Ῥωμίων (ἦτοι τῆς Ἠπείρου, τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Λευκάδος, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου) Κάρολον Α' Τόκκον, ἀποθανόντα τῷ 1429, εἶχε διαδεχθῆ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Κάρολος Β'. Ἄλλ' ὁ Κάρολος Α', ὅστις γνήσιον υἱὸν οὐδένα κατέλιπεν, εἶχε πέντε νόθους, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε μὲν ἅπαντας νὰ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὰ ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὁμῶς ὁ πρῶτος καλούμενος Μέμνων, δυσαρεστηθεὶς διότι προετιμήθη ὁ ἐξαδελφός του ὡς πρὸς τὴν ὅλην διαδοχὴν, δὲν ἐδίστασε ν' ἀποταθῆ πρὸς τὸν Μουράτ Β' πολιορκοῦντα τότε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ πατρῴου κλήρου. Ὅθεν ἅμα κυριευθεῖσης τῆς Θεσσαλονίκης διέταξεν ὁ Μουράτ τὸν στρατηγὸν τῆς Εὐρώπης Καρὰ Σινάμπεϋν νὰ προελάσῃ μετὰ τοῦ Μέμνονος κατὰ Καρόλου τοῦ Β' καὶ ὑποτάξῃ αὐτόν. Ὁ Σινάν, ἀφοῦ ἐδήλωσε τὴν Αἰτωλίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς μερίδος τῶν κατοίκων ὅσοι ἀπε-

τροπιάζοντο τὴν λατινικὴν κυριαρχίαν, ἠνάγκασε τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τὸν Κάρολον Β' νὰ συνθηκολογήσῃ τῇ 9 ὀκτωβρίου 1430. Ὁ Σινάν ὑπέσχετο εἰς τὸν μητροπολίτην, εἰς τὸν Καπετάν Στρατηγόπουλον καὶ τὸν τούτου υἱὸν Παῦλον, καὶ εἰς τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν Σλαυαλθάνων προύχόντων, τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν προνομίων, ἀπαιτήσας ὁμῶς παρὰ τῆς πόλεως τὴν πληρωμὴν χαρατσίου καὶ τὴν πιστὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν σουλτάνον. Οὕτω τὰ Ἰωάννινα περιῆλθον ἔκτοτε εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Ὁ δὲ Κάρολος Β', κελούμενος τοῦ λοιποῦ δεσπότης Ἄρτης, διετήρησε τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις, τὰς τε ἡπειρωτικὰς καὶ νησιωτικὰς, ἐπὶ πληρωμῇ φόρου, καὶ ὑπεχρεώθη προσέτι νὰ παραχωρήτῃ μέρος τῆς Αἰτωλίας εἰς τοὺς νόθους τοῦ Καρόλου Α', οἵτινες ἀνεγνώρισαν ὡσαύτως τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου ὥστε οὗτοι οὐδὲν σπουδαῖον πλεονέκτημα ἐκτήσαντο ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως ἣν προεκάλεσαν, καὶ ἐγένοντο παρτίτιοι τοῦ νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν χωρῶν τούτων ἢ τῶν ὀσμανιδῶν ἐξουσία.

Ἐν τούτοις ἐπὶ δεκαετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Μουράτ Β' δὲν ἠνώχλησε πάλιν οὔτε τὴν Κωνσταντινούπολιν οὔτε τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐν μέρει μὲν εἰς τὸν ἐν Ἀσίᾳ ἡγεμόνα τῶν Καρχμανίων, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Σεβίαν, τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν διότι ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποχωρήσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς βορείους καὶ δυτικὰς χώρας ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν καὶ ἀνατολικῶν, ἤξευρε δὲ προσέτι τὴν μυστικὴν συνεννόησιν ἣτις ὑφίστατο ἰδίως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καρχμανίων καὶ ἣτις προεκάλεσε τότε νέον τοῦ τουρκομανικοῦ ἐκείνου δυνάστου πόλεμον καὶ νέαν αὐτοῦ ταπεινώσιν. Εἶναι περιττὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατὰ τὸ σύνθημα οὔτε οἱ Ἕλληνες οὔτε οἱ Φράγκοι ἐφρόντισαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀποχρώντως ἐκ τῆς ἐπιτραπέισης αὐτοῖς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὅπως οὖν μακρὰς ἀνακωχῆς. Ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος ἤλπισεν αὐθις τὰ πάντα ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὅ,τι μόνον λόγου ἄξιον ἔπραξεν εἶναι, ὅτι ἀνεκαίνισεν ἅπαν τὸ ἐξώτερον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τεῖχος. ὅπως μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τοῦ νῦν σωζόμενα εἰς ἕκαστον σχεδὸν τοῦ τεύχους τούτου πύργον ἐπιγραφαί, διαλαμβάνουσαι: «ἀνεκαίνισε τὸ κάστρον ὅλον Ἰωάννης ἐν Χριστῷ αὐτοκράτωρ ὁ Παλαιολόγος, ἐν ἔτει 6941» = 1433.

Οἱ δὲ Φράγκοι (καὶ ὁμιλοῦντες ἀπὸ τοῦ νῦν περὶ Φράγκων, ἐννοοῦμεν ἰδίως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, διότι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι αὐτοτελῆς αὐτῶν κυριαρχία εἶχε πρὸ μικροῦ ἐντελῶς σχεδὸν ἐκλείψει) οἱ Φράγκοι λέγομεν, ἀντὶ τὸ νὰ πέμψωσι σπουδαίαν τινὰ ἐπικουρίαν, ἔφιναν τὸν Πάπαν νὰ συζητῇ ἐν Φλωρεντίας περὶ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Τότε τῶντι συνεκροτήθη ἡ πολυθρύλητος ἐν Φλωρεντίας σύνοδος, περὶ τῆς δέον νὰ εἴπωμεν πλείοτέρᾳ τινι, τῶν ὅσα διελάβομεν περὶ τῶν προηγουμένων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐνώσεως διαπραγματεύσεων.

Ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει πρὸ καιροῦ τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Αἱ περὶ ἐνώσεως ἀπόπειραι ἦσαν μάταιαι, διότι οἱ μὲν δυτικοὶ ἐνωσιν ἐνόουν τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἐπέιθοντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν ταύτην, ὡς δυνάμεν νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἰς τε τὴν ἐθνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ὑπαρξίν. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ὁ ἱστορικὸς εὐρίσκειται ἐνίοτε εἰς τὴν αὐτὴν δυσκολίαν, εἰς ἣν εὐρέθησαν καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες οἵτινες ἐδέησε νὰ ἀποφασίσωσι τίνα ὁδὸν ὀφείλουσι νὰ πορευθῶσιν. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς παραλυσίας ἐν ἣ εἶχε περιέλθει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε δίκαιον μέχρι τινὸς νὰ μὴ ἐλπίζῃ σωτηρίαν εἰμὴ πρὸ πάντων ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς Εὐρώπης, καὶ δίκαιον ἴσως νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ καθήκον του ἦτο νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν τινὰ περὶ ἐνώσεως ἀπόπειραν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδρομὴν ταύτην. Ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὸ διάβημα ἦτο παράλογον, διότι τὰ πράγματα ἐμαρτύρουν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶχεν εἰσέτι δυνάμεις ἀποχρώσας, ἵνα ἀποκρούσῃ πάντα ἐξωτερικὸν πολέμιον καὶ ἰδίως τὴν μωαμεθανικὴν κατὰκτησιν. Ἀλλ' ἐντὸς τῶν δύο ἑκατονταετηρίδων αἵτινες ἔκτοτε παρῆλθον, ὁ Ἑλληνισμὸς κατήντησεν ἐνεκα τῶν ἀδελείπτων ἀμαρτημάτων τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ὑπερβάλλουσαν ἐκλυσιν· ὅθεν ὄφειλε μὲν πάντοτε νὰ πράξῃ καὶ οἴκοθεν πᾶν τὸ δυνατόν, ἀλλὰ τὸ δυνατόν τοῦτο ἦτο τοσοῦτον ἀσθενές, ὥστε δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοκατάκριτος, ἐὰν νῦν ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ σωτηρία του ἐξηρτάτο κυρίως ἀπὸ τῆς Εὐρώπης. Δὲν ἐφαίνετο δὲ τότε ἀπίθανος οὔτε πλείοτέρα τις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης συγκατάβασις ἐνεκα τῶν δεινῶν ἐμφυλίων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διενέξεων, οὔτε πλείοτέρα τις προθυμία πρὸς ἐπικουρίαν, διότι ἡ Γερμανία πρὸ πάντων, βλέπουσα

κινδυνεύουσας τὰς ἀνατολικὰς κλύτης ἐπαρχίας δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ᾔηται διατεθειμένη εἰς τὸ νὰ πράξῃ τι γενναῖον, συμμαχοῦσα καὶ μετὰ τῶν ἄλλων μαχιμωτέρων περὶ τὸν Ἰστρον καὶ Ἀδρίαν φυλῶν. Δυστυχῶς καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις δι' ἧς διήρχετο τότε ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, καὶ αὐτὸς ὁ προφανὴς κίνδυνος τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανισμοῦ, δὲν ἴσχυσαν νὰ μετριάσωσι τὰς ὑπερόγκους ἀπαιτήσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Καὶ ἂν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς καρδίας καὶ τοῦ λόγου ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ κατακρίνωμεν τὸν ποιμενάρχην τοῦτον, ὅστις ἔθετε τὰ ἴδια συμφέροντα ὑπεράνω τοῦ μεγάλου συμφέροντος τοῦ χριστιανισμοῦ, δὲν τολμῶμεν ἐξ ἴσου νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἀτυχῆ ἐκεῖνον βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ ἐνόμισεν, ὅτι ὀφείλει νὰ δοκιμάσῃ πάλιν νὰ μαλάξῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, καὶ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ συμπράξῃ πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος σωτηρίαν.

Εἶπομεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὐρίσκειτο εἰς κρίσιμον κατάστασιν. Ἐφρόντι αἱ ποικίλαι καταχρήσεις εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἡ παπικὴ κυριαρχία, προεκάλεσαν βιαίαν κατ' αὐτῶν ἀντίστασιν ἐν Βοημίᾳ, τῶν λεγομένων Οὔσσιτῶν, κατέπεισαν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετριοπαθεστέρους ὀπαδοὺς τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἀπαρτίτητος κατέστη ἡ θεραπεία πολλῶν κακῶς κειμένων πραγμάτων. Ἀπὸ τοῦ 1431 ἔδρευεν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος μεγάλη, ἣτις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐκήρυξεν, ὅτι κυριώτατον σκοπὸν προέθετο τὴν μεταρρυθμισιν τῆς Ἐκκλησίας, τῆς τε κεφαλῆς καὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας πειθαρχίας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τότε ἀρχιερατεύων ἐν Ῥώμῃ Εὐγένιος Δ' δὲν εἶδε μὲ ὄμμα εὐχάριστον τὰς τοιαύτας τῆς συνόδου διαθέσεις καὶ προέτεινεν ἐξ ἀρχῆς τὴν μετάθεσιν κλύτης εἰς Βονωνίαν. Μία ἐκ τῶν πολλῶν προφάσεων ἃς ἀνέφερον ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν πρότασιν αὐτοῦ ταύτην, ἦτο καὶ ὅτι, ἐδρευούσης τῆς συνόδου ἐν Ἰταλίᾳ, ἤθελεν εὐκολυνθῆ ἡ διαπραγματευομένη μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐνώσις. Πράγματι ὅμως ὁ κυριώτερος λόγος δι' ὃν ὁ Εὐγένιος Δ' ἀπήτει τὴν εἰς Ἰταλίαν μετάθεσιν ἦτο, ὅτι αὐτόθι ἡ σύνοδος ἤθελεν ὑποκύπτει εὐκολώτερον εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ πατέρες τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν του, ἀναιρέσαντες μὲν ἅπαντας τοὺς λόγους ὅσους ὑπὲρ αὐτῆς ἀνέφερον, ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως εἰπόντες, ὅτι εἶναι ὠδάριον πρὸ 300 ἡδὴ ἐτῶν

ἀδιαλείπτως ψαλλόμενον καὶ θέλει ἔτι κατὰ πᾶν ἔτος ἐκ νέου ἀνακρούεσθαι, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι πολὺ συνετώτερον, ἀντὶ νὰ διώκωσι τὴν σκιὰν ἐκείνην, νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τῶν Οὐσσιτῶν, οἵτινες νεωστὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀπεστάτησαν, καὶ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰμποροῦν συγχρόνως νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τε τῶν Οὐσσιτῶν καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Τότε ὁ πάπας διέταξε τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου καὶ τὴν συγχρότησιν νέας ἐν Βονωνίᾳ. Ἄλλ' οἱ ἐν Βασιλείᾳ πατέρες ἐπέμειναν συνεδρεύοντες αὐτόθι καὶ ἀπεφάναντο, ὅτι ἡ Σύνοδος εἶναι ὑπερτέρα τοῦ Πάπα, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος δὲν δύναται νὰ διαλυθῆ, ἀναβληθῆ ἢ μετατεθῆ ἔνευ τῆς ἰδίας αὐτῆς συναίνεσεως ὑπ' οὐδενός, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο τῷ 1432, καὶ μέχρι τοῦ 1434 ὁ πάπας οὐδόλως ἠδυνήθη ν' ἀντισταθῆ εἰς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἄνδρες, οἱ καρδινάλιοι, συνετάσσοντο καὶ συνέπραττον μετ' αὐτῆς. Ἄλλ' ἅμα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ σύνοδος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ καὶ τὰ τῶν καρδινάλιων εἰσοδήματα, οἱ καρδινάλιοι ἐχωρίσθησαν ἀπὸ αὐτῆς· ἐκ τούτου δὲ ἐνθαρρυνθεὶς ὁ Εὐγένιος Δ' προέτεινε πάλιν ὡς ἀπαραίτητον τῆς μεταθέσεως λόγον τὴν μετὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας ἔνωσιν. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαπραγματεύσεις ἠδύνατο κάλλιστα νὰ γίνῃ καὶ ἐν Βασιλείᾳ· καὶ ὅτι μάλιστα ἂν ἦτο ἐλπίς νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἔνωσις, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ ἐν Βασιλείᾳ διαπραγματευομένη, διότι ἡ αὐτόθι σύνοδος, ἣτις εἶχεν ἤδη καταδικάσει τὴν ἀπόλυτον τοῦ Πάπα μοναρχίαν, ἤθελεν εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς ἡμετέρους ὡς πρὸς τὸ κεφαλαιωδέστατον τοῦτο τῶν ζητημάτων, ἅτινα διήρουν τὰς δύο ἐκκλησίας. Τοῦτο τὸ ἐνόησαν καὶ οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ὅτε ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, ἵνα ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου καὶ τὴν τελευταίαν ἐκείνην τοῦ Εὐγενίου πρόφασιν, περιῆλθεν εἰς ἀμέσους διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ἡμετέρων, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπήντησεν, ὅτι προθύμως θέλει ἔλθει εἰς Βασιλείαν ἐὰν σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν πλοῖα, ἵνα αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν παραλάβωσιν. Ἦλθον λοιπὸν πλοῖα τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ πρὸ τούτων ἐφθασαν πλοῖα τοῦ Πάπα· ὑπῆρχον δὲ καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ἀγωνιζόμενοι ἐκάτερος νὰ προσελκύσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν βασιλέα. Οὐ μόνον οἱ μὲν τοῦ Πάπα προσήνεγκον λόγῳ ἐξόδων μεταβάσεως τὸ ἐλεεινὸν ποσὸν τῶν 5,000

φιορινίων, οἱ δὲ τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων κατέβαλον ἀμέσως τὸ διπλάσιον, ἀλλ' αἱ δύο ναυτικαὶ μοῖραι μικροῦ ἐδέησε νὰ ἔλθωσιν εἰς χεῖρας. Θέαμα οἰκτρότατον. Ἐνῶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἠγωνίζετο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔνωσιν, ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ἐδιχοτομεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα διατελοῦντα εἰς κεκηρυγμένον πρὸς ἄλληλα πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Αἰνεῖας Σὺλβιος, ὁ μετέπειτα Πάπας Πῖος Β' γενόμενος, ἠδύνατο νὰ γράφῃ, ὅτι ἡ ἀνατολὴ ἐγέλα ἔνεκα τῆς παραφροσύνης τῶν λατίνων, οἵτινες διηρημένοι ὄντες πρὸς ἑαυτοὺς εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐνώσωσι μεθ' ἑαυτῶν ἄλλους· ἀληθῶς ὅμως δὲν ὑπῆρχε καιρὸς γελώτων διὰ τὴν ἀνατολὴν, ἀλλὰ δακρύων, διότι ἔνεκα τῆς κακοηθείας τοῦ ἀρχιερέως τῆς δύσεως ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἐπέλθωσιν ἀνυπολόγιστοι συμφοραί.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περισπασμῶν ἀπεφάσισεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος νὰ ἀποδημήσῃ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, καταλείπων ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, μετακληθέντα ἐπὶ τούτῳ ἐκ Πελοποννήσου. Πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφανθῆ ὀριστικῶς μετὰ τίνος ἐκ τῶν δύο μερίδων θέλει συνταχθῆ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ συνεντεύξει πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῶν ἐν Βασιλείᾳ, εἶπεν ὅτι θέλει μὲν ἀναχωρήσει ἐπὶ τῶν παπικῶν πλοίων, ἀλλ' ἐπιφυλάττεται ἀφοῦ φθάσῃ εἰς Ἰταλίαν νὰ περιμένῃ ἕως οὗ ὁμοφωνήσωσιν ὁ πάπας καὶ οἱ ἐν Βασιλείᾳ περὶ τοῦ τόπου τῆς νέας συνόδου, συντελῶν εἰς τοῦτο τὸ κατὰ δύναμιν. Καὶ εἰ μὲν ἐπιτύχῃ ἡ ὁμοφροσύνη, καλῶς· εἰ δὲ οὐ, θέλει ἐπανέλθει εἰς τὰ ἴδια. Οὕτως ἐλάλησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Βασιλείας, ὅστις καὶ ἀνεχώρησε τότε ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Καθ' ἑαυτὸν ὅμως ὁ βασιλεὺς ἐνόει, ὅτι ἐν τῇ διχοστασίᾳ ἐκείνῃ θέλει ἀναγκασθῆ ἐπὶ τέλους νὰ συνταχθῆ μετὰ τοῦ πάπα μᾶλλον ἢ μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ. Ἐὰ πνεύματα δὲν εἶχον εἰσέτι ὠριμάσει ἐν Εὐρώπῃ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν καθάρισιν τῆς παπικῆς παντοδυναμίας. Καὶ ὅταν μετὰ 100 περίπου ἔτη ἐξηγέρθησάν πολὺ ἰσχυρότερα ἢ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος, πάλιν δὲν κατωρθώθη νὰ μεταρρυθμισθῇ ὁ καθολικισμὸς, ἀλλ' ἐδέησε μία τῆς Εὐρώπης μεγάλη μοῖρα νὰ χωρισθῇ ἀπὸ αὐτοῦ. Ὁ θεσμὸς τῆς παπικῆς κυριαρχίας ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐκθέσωμεν, τοσοῦτον κραταιὸς ὥστε καὶ σήμερον εἰσέτι δὲν φαίνεται προσεγγίζουσα ἡ καθάρισις αὐτοῦ. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς

ἸΕ' ἑκατονταετηρίδος τὸ πρᾶγμα ἦτο πολὺ μᾶλλον δυσκατόρθωτον. Οὐ μόνον ὁ ἀνώτατος κληρὸς ἐγκατέλιπε τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον ἀμ.α αὕτη ἐπέβαλέ χεῖρα εἰς τὰ ὑπέρογκα αὐτοῦ δικαίωματα καὶ προνόμια, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες, καίτοι ἐπιθυμοῦντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μεταρρυθμιστικῶν βουλευμάτων τῆς συνόδου, ἐδίσταζον νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὴν μέχρι τῶν τελευταίων συμπερασμάτων τοῦ πολέμου ὃν ἤγειρεν, ἥτοι μέχρι τῆς καθαιρέσεως τῆς παπικῆς κυριαρχίας. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἢ δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, παραιτούμενος τῆς ἐνώσεως ἣτις ἐνομίζετο παρ' αὐτοῦ ὡς ἡ τελευταία ἄγκυρα τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἢ ἀναχωρήσας ἀπαξ, ὧφειλε νὰ συνταχθῆ μετὰ τοῦ πάπα, ὅστις ἔμελλε μὲν προφανῶς ἐπὶ τέλος νὰ κατισχύσῃ, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡδύνατο ἴσως νὰ φανῆ ἐπιεικέστερος πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐνῶ τοιαύτη ἦτο ἡ ἀμνηχανία τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Εὐρώπῃ πραγμάτων, οὐδὲν ἦττον περιπεπλεγμένα ἦσαν τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μελετωμένης ἀποδημίας. Πρὶν ἢ ἀπέλθῃ, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀναγγεῖλῃ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Μουράτ Β'. Ὁ σουλτάνος, ὅστις ἤξευρε διατὶ κυρίως ἀπέρχεται ὁ βασιλεὺς, δὲν ἐκίνησε μὲν τὴν χροδὴν ταύτην, ἀπεκρίθη ὅμως ἐν γενεῖ, ὅτι δὲν ἐνόμιζε καλὸν τὸ πρᾶγμα. Πρὸς τί, εἶπε, νὰ ἐκτεθῆ εἰς τοσοῦτους κόπους καὶ τοσαύτας δαπάνας; ἐὰν ἔχη ἀνάγκην χρημάτων, ἦτο ἔτοιμος νὰ τὸν δώσῃ ὅσα θέλει. Καὶ ἐγένετο λοιπὸν πολὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγος, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἀκούσωσι τὴν συμβουλὴν τοῦ σουλτάνου· ἀλλ' ἐπὶ τέλος ἀπεφασίσθη ἡ ἀναχώρησις. Ὁ δὲ, ὀργισθεὶς, ἐβουλεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ δὲν ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως ταύτης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χαλήλ πασᾶ, ὅστις ἔκτοτε δωροδοκούμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ τούτου ἕνεκα ὑπὲρ αὐτῶν συνηγορῶν, παρετήρησεν εἰς τὸν κύριόν του, ὅτι, ἐπισημομένου τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκ παντὸς τρόπου συνομολογήσει τὴν ἐνωσιν καὶ ἐπιτύχει οὕτω τὴν συνδρομὴν ἀπάσης τῆς δύσεως, ἐνῶ ἂν ἐξακολουθήσωσιν εἰρηνεύοντες, ἄδηλος θέλει ἀποδοῆ ἢ ἐκθασίς τῶν διαπραγματεύσεων. Καὶ εἰ μὲν κατορθωθῆ ἡ ἐνωσις, εἰμποροῦν νὰ ἀναβάλωσι τὴν προσβολήν, εἰ δὲ οὐ, εἰμποροῦν νὰ ἐπιχειρήσωσιν αὐτὴν μετὰ πολὺ πλείονος ἐλπίδος ἐπιτυχίας.

Ὅθεν δίκαιον μέχρι τινός εἶχεν ὁ Φραντζῆς νὰ λέγῃ, ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη τῆς συνόδου «ἦν αἰτία πρώτη καὶ μεγάλη, ἵνα γένηται ἡ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔφοδος, καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ἡ πολιορκία καὶ ἡ αἰχμαλωσία καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν.» Ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἄλωσις ἤθελον γίνεαι βεβαίως καὶ ἄνευ τῆς συνόδου, καὶ τῶν σκανδαλωδῶν αὐτῆς παρακολουθημάτων, ἀλλ' ὅτι ταῦτα πάντα, ὅπως ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν, ἐπετάχυνον τὴν κρίσιν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀφ' ἐτέρου τὰ πνεύματα ἐν τῷ ἀνατολικῷ χριστιανικῷ κόσμῳ δὲν ἦσαν διατεθειμένα νὰ θυσιάσωσιν οὐδ' ἐλάχιστον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μέρος, ἔστω καὶ ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ διασώσωσι τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐνόμιζε μὲν ἀναγκαῖον νὰ γίνωσι παραχωρήσεις· ἀλλ' ἦτο ἄρα γε πιθανὸν ὅτι θέλει δυνηθῆναι νὰ ἐπιβάλῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἀρχηγῆτος τοῦ οἴκου του, πολὺ ἰσχυρότερος ὢν, ἐγένετο ἐπὶ τέλους θῦμα παρομοίων προαιρέσεων; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωσήφ, καίτοι κατατρυχόμενος ὑπὸ ἀσθενείας ἣτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ μετὰ τινὰς μῆνας τὸν θάνατόν του, ἀπεφάσισεν οὐδὲν ἦτον μετὰ πολλῆς προθυμίας νὰ παρακολουθήσῃ τὸν βασιλέα ἐν τῇ προκειμένῃ πολυμόχθῳ ὁδοιπορίᾳ, οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τῆς Εὐρώπης ἐπικουρίαν, ἀλλ' ἵνα ἀναλάβῃ θέσιν μᾶλλον ἀνεξάρτητον ἀπέναντι τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, φανταζόμενος δηλαδὴ, ὅτι θέλει συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν πάπαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας καὶ ὅτι τοιοῦτοτρόπως θέλει ἐπαίεθαι εἰς Κωνσταντινούπολιν πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἄλλοτε. Ὁ Ἕλληνας ιστοριογράφος τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου Συρόπουλος βεβαίως τοῦτο ῥητῶς, λέγων «καὶ διὰ τοῦ πάπα πᾶρρει ἐλευθερῶσαι τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἐπιτεθείσης αὐτῇ δουλείας παρὰ τοῦ βασιλέως.» Ἀληθεύει ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν βασιλεία εἶχε πολλάκις τὴν ἀξίωσιν νὰ διέπῃ αὐτογνωμόνως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς περίοδον μάλιστα, ὅτε εἶχεν ἐντελῶς καταπαύσει ὁ ἀπὸ τῶν μεγάλων αἰρέσεων κίνδυνος, ἡ ἀξίωσις ἐκείνη ἦτο ἄτοπος. Ἄλλ' ἦτο ἄρα γε ὁ καιρὸς ἐπιτήδειος πρὸς τοιαύτας μεμψιμοιρίας; Καὶ ἦτο πρὸ πάντων δυνατὸν νὰ ἐλπίσῃ τις ὅτι ἡ διαπραγματεύσις θέλει διεξαχθῆναι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας; Τοῦλάχιστον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης οὐδαμῶς, ὡς φκίνεται, ἐπλανᾶτο κατὰ τοῦτο, καὶ ἀπῆρχετο ἵνα διὰ πάσης μᾶλλον θυσίας ἐπιτύχῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν, κλείων τοὺς ὀφθαλμοὺς

ἐνώπιον τῆς ὀλεθρίας ἐντυπώσεως ἦν ἐμελλεν ἡ θυσία αὕτη νὰ προ-
ξενήσῃ, εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ καὶ τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον.

Ἴνα δὲ ἔχῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονας συμμετόχους τῆς θυσίας εἰς
ἦν προπαρασκευάζετο, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ, πλὴν τοῦ οἰκουμενι-
κοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, πολυαριθμούς ἄλλους ἀρχιερεῖς καὶ μονα-
χοὺς καὶ κληρικούς καὶ λογίους ἄνδρας. Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν παρα-
κολουθησάντων αὐτὸν ἀρχιερέων λόγῳ σοφίας καὶ εὐγλωττίας, ἦσαν
οἱ ἐπίσκοποι Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικός, Σάρδεων Διονύσιος καὶ
Νικαίας Βησσαρίων, οἵτινες προήχθησαν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ
εἰς ἀρχιεπισκόπους. Πλὴν τούτων συνέπλευσαν μετὰ τοῦ βασιλέως
οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι Τραπεζοῦντος, Ἡρακλείας, Νικομη-
θείας, Κυζίκου, Τουρνόβου, Μονεμβασίας, Λακεδαιμόνος, Ἀμα-
σειας, Μιτυλήνης, Σταυροπόλεως, Μολδοβλαχίας, Ῥόδου, Μελε-
νίκου, Δράμας, Γάνων, Δρίστας καὶ Ἀγχιάλου· προσέτι δὲ καὶ ὁ
Ῥωσίας μητροπολίτης Ἰσιδώρος, ὡς ἐπίτροπος τῆς Ῥωσικῆς ἐκκλη-
σίας. Παρείποντο πρὸς τούτοις οἱ τοποτηρηταὶ τῶν πατριαρχῶν
Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιω-
ματικοὶ τῆς μεγάλης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, ἐν οἷς ὁ μέγας
ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος, ὁ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Φλω-
ρεντινῆς συνόδου συγγράψας. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει λεπτομερέστερον
τοὺς ἡγουμένους, τοὺς μοναχοὺς, τοὺς ψάλτας καὶ τοὺς ἄλλους κλη-
ρικούς τοὺς ἐπιβιθασθέντας ἐπὶ τῆς νευτικῆς ἐκείνης μοίρας, περὶ ἧς
ἠδυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔφερε τὴν τύχην τοῦ ἑλληνι-
κοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν μετὰ τῶν λογίων ἀν-
δρῶν τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἤδη Γεμιστὸν καὶ τὸν Σχολάριον, ὅστις
ἦτο τότε καθολικὸς κριτής, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Γεννάδιος,
ἀνεδείχθη πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν
Τούρκων οἰκουμενικός πατριάρχης. Ἴνα περιβληθῇ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλη-
σία ὅσον ἐνδέχεται μείζονα ἀξιοπρέπειαν, ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν
πλοίων τὰ πολυτιμότερα σκεῦη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ τὰ
βασιλικὰ κειμήλια καὶ πᾶν ἐνὶ λόγῳ λείψανον τῆς ἀρχαίας λαμπρό-
τητος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ βασιλεὺς ἐνεχείρισεν εἰς τὸν κλῆρον 6,000 φιορι-
νίων ἐκ τῶν 15,000 τὰς ὑποίας ἔλαβε παρὰ τῶν λατίνων λόγῳ ὀ-
δοιπορικῶν ἐξόδων, ἡ δὲ διανομὴ αὐτῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς
ἀγθεῖς διενέξεις, αἵτινες ὡς μὴ ὄφελεν ἐμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ὡς ἐκ
τοῦ σιτηρεσίου, τὸ ὑποῖον βραδύτερον ὁ πάπας ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἡμετέ-

ρους διαρκούσης τῆς συνόδου. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν ἐξευτελιστικῶν τούτων περιστάσεων, τρέφομεν τὴν προσοχὴν, πρὸς παραμυθίαν ἡμῶν, εἰς τὰς δύο ἀκολουθίας αἵτινες ἐψάλησαν ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἐν τῇ τῆς Ὁδηγητρίας μονῇ, αἵτινες ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοπρεπέσταται καὶ ὅπου κατανουκτικῶς ἀντήχησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ «ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ εἰρήνης, εὐοδώσεως, διορθώσεως καὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ.»

Τελευταῖον ἡ λαμπρὰ αὕτη καὶ πολυάριθμος συνοδία ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 27 νοεμβρίου 1437 (ἢ καθὼς ἠρίθμουν οἱ ἡμέτεροι ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6,946). Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ καὶ ποικίλων περιπετειῶν τοῦ μακροῦ αὐτῆς πλοῦ δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, τὸ μὲν ἵνα ἀποφύγη τὸν περίπλου τῆς Πελοποννήσου, τὸ δὲ ἵνα ἐπισκεφθῇ τοὺς ἄρχοντας αὐτόθι ἀδελφούς του καὶ προτρέψῃ αὐτοὺς εἰς ὁμόνοιαν, ἀπεβιβάσθη εἰς Κεγχρεὰς καὶ διελθὼν τὴν χερσόνησον ἔφιππος ἀφίκετο εἰς Πύλον ὅπου εὔρε τὸ πλοῖον αὐτοῦ. Ἐπιβιβάσθεις δὲ αὐθις ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν πρὸς τὴν Ἐνετίαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 3 φεβρουαρίου 1438 καὶ ἔτυχε καλλίστης δεξιώσεως. Μεταξὺ ὅμως τῶν θυμασιῶν τὰ ὅποια ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἶδον οἱ ἐπίσημοι ἐκεῖνοι ξένοι, ἦσαν καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ οἱ ἄλλοι θήσαυροὶ τοὺς ὁποίους ἤρπασαν οἱ Λατῖνοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν καιρῷ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ὥστε ἀθυμία καὶ λύπη κατέλαβε τοὺς ἡμετέρους ἅμα ἐπάτησαν τὴν χώραν ἐκείνην μετὰ τῶν κατοίκων τῆς ὁποίας ἤρχοντο νὰ συνεννοηθῶσιν. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ κηρύξῃ ὀριστικῶς, ὅτι ἡ νέα σύνοδος θέλει συνέλθει εἰς Φερράραν τῇ 8 ἰανουαρίου 1438. Καὶ ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἀπεφάνη αὐτὸν ἀργὸν τῇ 24 φεβρουαρίου, ἀλλ' οἱ ἐν Ἐνετίᾳ Ἕλληνες ἐμάνθανον ἐν τούτοις, ὅτι πολλαὶ ἐν Βασιλείᾳ ἐπεκράτουν διχόνοιαὶ καὶ ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων ἰδίως, δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τὴν τοιαύτην πολεμίαν πρὸς τὸν πάπαν διαθέσιν. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ πάπας καὶ ἐν γένει οἱ Ἰταλοὶ ἡγεμόνες, οἵτινες ἐπεθύμουν φυσικῶς τῷ λόγῳ τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν συγχρότησιν τῆς νέας συνόδου, δὲν ἔπαυον διὰ ποικίλων τρόπων ἀγωνιζόμενοι νὰ προσελκύσωσι τοὺς ἡμετέρους εἰς Φερράραν. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν οἱ περὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην ἐδίστασαν τωόντι ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀπεφάσιζον νὰ μεταβῶσι εἰς Βασιλείαν, πιθανώτατα ἤθελον διακωλυθῆ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν διὰ τῆς

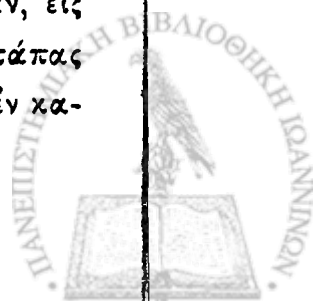

χώρος τῶν ὑποίων ἔδει νὰ διέλθωσιν. Ὑποτιθεμένου δὲ ὅτι ἤθελον διέλθει, ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ ἔνωσις ἤθελε τῶντι συνομολογηθῆ ἐπὶ ὄροις εὐλογωτέροις, ἀλλ' ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα ἀμφίβολον ἦτο, ἂν οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες ἤθελον συμπράξει, καὶ βέβαιον ὅτι ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχη τὴν ματαίωσιν πάσης πρὸς αὐτῶν συνδρομῆς. Τοῦλάχιστον ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, καίτοι διακηρύξασα τῇ 24 μαρτίου παράνομον τὸ ἐν Φερράρᾳ συνέδριον, καίτοι συνεδρεύσασα ἐπὶ πολὺν ἐτι χρόνον, διελύθη κατὰ μάχιον τοῦ 1449, μηδὲν κατ' οὐσίαν περιορίσασα τὸ τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἀξίωμα. Τὴν δὲ ἀδυναμίαν αὐτῆς ταύτην γινώσκοντες οἱ ἡμέτεροι καὶ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀδιαλείπτως παρρησιάζομενοι, καὶ μὴ θέλοντες, ἴσως δὲ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε παντελῶς ἄπρακτοι, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Φερράραν. Καὶ πρῶτος ἀναχωρήσας ἐξ Ἑνετίας τῇ 28 φεβρουαρίου ὁ βασιλεὺς, εἰσῆλθε τὴν 4 μαρτίου εἰς Φερράραν, ὅπου ὑπεδέξατο αὐτὸν ὁ μαρκίων τῆς πόλεως ταύτης «μετὰ μεγάλης τιμῆς, τῶν υἱῶν αὐτοῦ πεζῆ πορευομένων, καὶ οὐρανὸν ὑπερθεὶν τοῦ βασιλέως αἰωρούμενον κατεχόντων. Οὕτως οὖν προέτεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν πάπαν, εἶπ' »ἐκεῖθεν εἰς τὸ ἴδιον παλάτιον αὐτὸν ἤγαγεν.» Ὡς πρόφασις τῆς μὴ συγχρόνου ἀφίξεως τοῦ πατριάρχου μετὰ τοῦ βασιλέως προετάθη ἡ ἔνδεια τῶν πλοιαρίων δι' ὧν ἔδει νὰ διαπλεύσωσι τὸν Πάδον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παρασκευὴ τοῦ πλοίου ἐπὶ τοῦ ὑποίου ἔμελλε νὰ διαπλεύσῃ τὸν Πάδον ὁ πατριάρχης δὲν ἐβράδυνε παντάπασι, διότι ὁ πατριάρχης κατέφθασε τῇ 7 μαρτίου, ἄλλη προδήλως ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὴς αἰτία δι' ἣν προεπορεύθη ὁ βασιλεὺς.

Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν, ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἱεράρχαι οἵτινες κατὰ πρῶτον ἔμελλον νὰ συναντηθῶσιν, εἶχον ὑπερφιάλους ἀξιώσεις· καὶ φοβηθεὶς μήπως τούτου ἕνεκεν ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ αὐτῶν συνεντεύξει ἐπέλθῃ ῥῆξις δυσεπανόρθωτος, ἐνόμισε συνετὸν νὰ προσέλθῃ αὐτὸς πρῶτος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα. Ἐξηγήσαμεν ἤδη ὅτι ὁ Ἰωσήφ ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν ἵνα διαπραγματευθῆ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπὶ ἴσοις ὄροις καὶ, ἐπιτυχῶν τοιαύτην ἔνωσιν, ἀποβῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεξάρτητος ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι ὁ βασιλεὺς προεπορεύθη αὐτοῦ εἰς Φερράραν, ἐξέφρασε τὴν περὶ τούτου δυσαρέσκειάν του εἰπὼν, «ἡ ὁμοῦ ἔδει ἀφικέσθαι τὸν βασιλέα καὶ τὸν πατριάρχην, ἢ προηγεῖσθαι τὴν ἐκκλησίαν, οὐ μὴν κατόπιν ταύτην ἀκολουθεῖν.» Καὶ ἐνῶ τοιαῦτα ἐφρο-

νει ὁ πατριάρχης, ὁ πάπας τ'ανάπαλιν ἀπήτει οὐδὲν ὀλιγώτερον εἰμὴ νὰ ἀσπασθῆ ὁ Ἰωσήφ τὸν πόδα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς πρώτης δεξιώσεως. Σημειωτέον ὅτι ἐκ τῶν δύο πολιτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχιερέων, οἵτινες πρῶτοι πάντων προσῆλθον εἰς Φερράραν «οἱ μὲν ἄρχοντες ἠσπάζαντο τὸν πόδα τοῦ πάπα καὶ ἀναδοχῆς καὶ εὐμενείας ἔτυχον παρ' αὐτοῦ· τῶν δὲ ἀρχιερέων μὴ ἀσπασαμένων τὸν πόδα τοῦ πάπα, ἀηδῶς λίαν διετέθη πρὸς αὐτούς.» Πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος βασιλεὺς, δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὸν τοιοῦτον ἐξευτελισμὸν· τοῦλάχιστον ὁ Συρόπουλος οὐδὲν λέγει περὶ τούτου. Καὶ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅτε ὁ πατριάρχης πλησιάσας εἰς Φερράραν τῆ 7 μαρτίου, ἀπεποιήθη νὰ ἀποβιβάσθῃ πρὶν ἢ ἀποφασισθῆ ὀριστικῶς κατὰ τίνα τρόπον θέλει γίνεαι ἡ ὑποδοχὴ αὐτοῦ, ὁ δὲ πάπας ἐπέμεινε εἰς τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός, ὁ βασιλεὺς ὑπεστήριξε πάσῃ δυνάμει τὴν διαμαρτύρησιν τοῦ πατριάρχου. Τελευταῖον ὁ πάπας ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο ἀξιῶν ὅτι «διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης καὶ ἵνα μὴ γένηται τις ἐμποδισμὸς εἰς τὸ θεῖον τοῦτο τῆς ἐνώσεως ἔργον ἀπὸ τῆς παρούσης αἰτίας, παραιτεῖται τὸ ἴδιον δίκαιον.» Ἄλλ' ἐνῶ κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ὑποδεχθῆ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐν πληθει ἀρχόντων καὶ παραστάσει μεγάλη, μετὰ τὴν προεκτεθεῖσαν παραχώρησιν, μὴ θέλων νὰ καταστήσῃ κατάδηλον αὐτὴν εἰς τοὺς πολλοὺς, ὠρίσεν ὅτι θέλει ὑποδεχθῆ τὸν πατριάρχην παρόντων μόνον τῶν καρδινάλιων, ἐν ἰδίῳ κελλίῳ, ὅπερ ἐν τούτοις, ὡς θέλει καταστῆ μετ' ὀλίγον κατάδηλον, ἦτο αἴθουσα εὐρύχωρος. Συνήνεσε δὲ εἰς τὴν τροπολογίαν ταύτην ὁ πατριάρχης, καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 8 μαρτίου ἐξεληθόντες τοῦ πλοίου ὃ τε Ἰωσήφ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἱεράρχαι καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας, ἀπῆλθον ἔφιπποι καὶ παραπεμπόμενοι ὑπὸ τοῦ μαρκίωνος, τεσσάρων καρδινάλιων, 25 ἐπισκόπων καὶ πολλῶν ἀρχόντων, εἰς τὸ παλάτιον ἐν ᾧ κατῴκει ὁ πάπας. Πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ προαναφερθὲν κελλίον ὁ πατριάρχης μετὰ 6 ἀρχιερέων, τοῦ Τραπεζοῦντος, τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Κυζίκου, τοῦ Σάρδεων, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Νικομηδείας· ὁ δὲ πάπας ὑπεδέχθη αὐτούς καὶ ἠσπάζθη ἰστάμενος. Μετὰ σύντομον συνομιλίαν ἐκάθησαν πάντες, καὶ τότε προσῆλθον ἀλληλοδιαδόχως εἰς χαιρετισμὸν οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ πάπας εἰς ἄλλους μὲν προέτεινε τὴν παρεῖαν, εἰς ἄλλους δὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα. Καθ' ὄλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ πάπας ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου ἐπηρμένου, δεξιᾷ δὲ αὐτοῦ οἱ καρδινάλιοι ἀέν κα-

»θέδραις ἴσαις κατὰ πάντα καὶ ὁμοίαις τῷ ὑποποδίῳ τοῦ πάπα,» καὶ ἀριστερᾶ ὁ πατριάρχης «ἐν ἐνὶ τῶν δῆλωθέντων ὑποποδίων,» καὶ μετ' αὐτῶν παρίσταντο δουλοπρεπῶς, λέγει ὁ Συρόπουλος, οἱ ἐξ ἀρχῆς εἰσελθόντες καὶ προὔχοντες τῶν ἀρχιερέων. Ὅθεν ἐὰν οἱ ἱεράρχαι ἡμῶν ἀπέφυγον τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως πολὺ ἀπέσχον τοῦ νὰ παρασταθῶσιν ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους προσερχόμενοι. Μετὰ τὸ πέρας τῆς δεξιώσεως ὁ πατριάρχης ἀπῆλθεν ἐν συνοδίᾳ ἀπάντων τῶν περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων εἰς τὴν παρασκευασθεῖσαν αὐτῷ οἰκίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρεκάθησαν ἅπαντες εἰς γεῦμα δοθὲν πρὸς τιμὴν τῆς ἀφίξεώς των ὑπὸ τοῦ μαρκίωνος. Τὴν δ' ἐπιούσαν, ἣτις ἦτο κυριακὴ, ἐτέλεσαν τὴν θείαν μυσταγωγίαν ἐν τῇ τοῦ πατριάρχου οἰκίᾳ, οὐχὶ δὲ ἐν ἐκκλησίᾳ τινὶ, πανηγυρικῶς ὅμως ὡπωςδῆποτε τῇ ἀδείᾳ τοῦ πάπα, διότι παρευρέθησαν εἰς τὴν τελετὴν οἱ ἐπισημότετοι τῆς Φερράρας πολῖται καὶ αὐτὸς ὁ μαρκίων μετὰ πολλῆς εὐλαθείας, λαβόντες τὸ ἀντίδωρον ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου. Μετὰ 4 ἡμέρας ὁ πάπας ἐξέφρασε τὴν εὐχὴν νὰ ἀρχίσωσιν αἱ περὶ ἐνώσεως συνδιαλέξεις, ἀλλὰ συνήνεσεν εἰς μικρὰν ἀναβολὴν ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ βασιλέως ὅτι ὁ πατριάρχης ἠσθένησεν ἐκ τῶν κόπων τῆς ὁδοιπορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπέμνησεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἐκκλησιαστικῆς συνόδου, ἀλλὰ καὶ περὶ διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καλὸν ἦτο νὰ προσκληθῶσιν εἰς Φερράραν ἐπὶ τούτῳ. Εἰς ταῦτα ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρᾶγμα παρίστησι δυσκολίας τινὰς ἕνεκα τῶν ἐπικρατούντων ἐν Ἰταλίᾳ ἐμφυλίων πολέμων, ὅτι ὅμως ἐντὸς τῶν προσεχῶν τεσσάρων μηνῶν θέλει ληφθῆ ἡ δέουσα καὶ κατὰ τοῦτο πρόνοια.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων σχέσεις ἐφαίνοντο βαίνουσαι ὡπωςοὖν ὁμαλῶς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισαν αἱ διενέξεις καὶ πρῶτον περὶ τοῦ σιτηρεσίου, ὅπερ οἱ Λατῖνοι ὑπέσχοντο νὰ χορηγῶσιν εἰς τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς ἐλθόντας ξένους. Κατ' ἀρχὰς εἶχε γίνεαι λόγος νὰ παρέχῃται τὸ σιτηρέσιον εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἔπειτα ὅμως ἀπεφασίσθη νὰ καταβάλληται εἰς χρήματα. Καὶ ὤρισθη λοιπὸν ὅτι θέλουσι χορηγεῖσθαι κατὰ μῆνα εἰς μὲν τὸν βασιλέα φλωρία 30, εἰς δὲ τὸν πατριάρχην 25, εἰς δὲ τὸν δεσπότην 20, καὶ εἰς τοὺς λοιπούς ἀνὰ 4 καὶ 3. Ὅπόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρέσιον τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πάπας μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου εἰς μόνον τὸν δεσπότην Θωμᾶν, ὅστις κατέφυγε μετὰ τὴν κατάκτησιν

τῆς Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν, ἐπλήρωνε κατὰ μῆνα δουράτα 300. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ σκοπὸς τοῦ ἦτο νὰ πείσῃ τοὺς ἡμετέρους πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς χρηματικῆς στενοχωρίας, εἰς τὸ νὰ τελειώσωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον τὴν ὑπόθεσιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ πιθανῶς τὸ σιτηρέσιον, καὶ τοιοῦτο ὄν, τακτικῶς δὲν ἐπληρώνετο, ἐξ οὗ ἀδιὰκοπα ἀπέβησαν τὰ τῶν ἡμετέρων παράπονα ἕνεκα τοῦ ἐλεεινοῦ τούτου ζητήματος. Ἐπασχον δὲ τῳόντι οἱ ἄνθρωποι στερήσεις δεινὰς, καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι, μάλιστα δὲ οἱ ἀκόλουθοι τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἱεραρχῶν. Ὁ Συρόπουλος βεβαιοῖ ὅτι οἱ τοῦ βασιλέως γιαντίσαροι κατήντησαν νὰ πωλῶσι τὰ ὄπλα αὐτῶν καὶ νὰ ἐνεχυριάξωσι τὰ ἐνδύματα. Εἰς τοσοῦτον δὲ προέβη ἡ ἀμνηστία τῶν ἀνδρῶν τούτων ὥστε ὁ μέγας πρωτοσύγκελλος τοῦ ὁποίου ἰδίως ἐπεκαλέσαντο τὴν συνδρομὴν ὡς μεγάλη δυναμένου παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἀφοῦ δις καὶ τρίς εἰς μάτην ἐλάλησε περὶ τούτου πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀφοῦ εἶδωκεν οἰκοθεν αὐτοῖς φλωρίον ἓν καὶ μετὰ τινος ἡμέρας ἕτερον, κατήντησε νὰ τοῖς παραχωρήσῃ τὰ ἱερά αὐτοῦ ἐπιμάνικα, ἵνα πωλήσωσιν αὐτὰ καὶ φάγωσι τὸ τίμημα. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἡμέτεροι διὰ τε τὴν σμικρότητα τοῦ σιτηρεσίου καὶ τὴν καθυστέρησιν τῆς πληρωμῆς αὐτοῦ. Μὴ παραλείψωμεν δὲ νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὸ ὄνομα διὰ τοῦ ὁποίου ὁ τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου ἱστοριογράφος χαρακτηρίζει τοὺς σωματοφύλακας τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καθὼς εἶδομεν ἀποκαλεῖ αὐτοὺς γιαντισάρους. Καὶ εἰς οὐδένα μὲν ἕτερον τῶν ἡμετέρων ἀπηντήσαμεν τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποδιδόμενον εἰς στρατιωτικόν τι σῶμα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ἐπειδὴ ὁμως ὁ Συρόπουλος τὸ μεταχειρίζεται, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦτο ἐν χρήσει καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι, ἀκούοντες τὴν φήμην τῶν ὀσμανικῶν γενιτσάρων, ἐφιλοτιμήθησαν νὰ δανεισθῶσι τὸ ὄνομα αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ὁμως δυστυχῶς δὲν ἤρκει ἵνα καταστήσῃ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενιτσάρους ἐναμίλλους τῶν νικητῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ τῆς Νικοπόλεως (σελ. 232).

Ἄλλην ἀφορμὴν διχονοίας μεταξὺ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Λατίνων εἶδωκεν ἡ εὐλογωτάτη τοῦ πατριάρχου ἀπκίτησις τοῦ νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Φερράρας ἵνα λειτουργῇ ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐορτάς. Ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τοῦτο δὲν ἀπόκειται εἰς αὐτόν, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως· ὁ δὲ ἐπίσκοπος

εἶπεν ὅτι οἱ μὲν μείζονες τῶν ναῶν δὲν δύνανται ν' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν αὐταῖς ἐκκλησιαζομένου πολλοῦ λαοῦ, οἱ δὲ μικρότεροι δὲν θέλουσιν εὐχαριστήσαι τὸν πατριάρχην. Καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ δὲν ἐδόθη τὸ ζητούμενον. Ἀλλὰ ἡ σπουδαιότερα ἐπὶ τοῦ παρόντος δυσχέρεια ἦτο νὰ κανονισθῇ ὁ τρόπος καθ' ὃν αἱ δύο ἐκκλησίαι θέλουσι παρασταθῇ ἐν τῇ συνόδῳ. Μετὰ μακρὰς δὲ περὶ τούτου διαπραγματεύσεις, ἀπεφασίσθη τελευταῖον πῶς καὶ πότε θέλουσι συνέλθει κατὰ πρῶτον ἐπὶ τὸ αὐτὸ Ἕλληνας καὶ Λατῖνοι. Τῇ ἐνάτῃ ἀπριλίου ἀνεψύχθησαν αἱ πύλαι τῆς ἐν Φερράρᾳ μητροπόλεως. Δεξιᾷ τοῦ ἱεροῦ ἐκάθησεν ὁ πάππας ἐπὶ θρόνου φέροντος οὐρανὸν καὶ ὑψηλοτέρου ὄντος πάντων τῶν λοιπῶν· κατωτέρω ὑπῆρχε θρόνος κενὸς προσδιωρισμένος διὰ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας· ἔπειτα ἐκάθησαν ἐπὶ ἐδρῶν οἱ καρδινάλιοι, οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἡγούμενοι, οἱ διδάκτορες, οἱ ἀπλοῖ ἱερωμένοι καὶ τελευταῖον οἱ παρευρεθέντες εὐάριθμοι τῶν ἡγεμόνων πρέσβεις, οἱ πρίγκηπες, οἱ δούκες, οἱ μαρκίωνες καὶ ἄλλοι τῆς Δύσεως εὐπατρίδαι. Ἀφοῦ ἐτελέσθη ἡ λειτουργία Λατινιστῖ, εἰσῆλθον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ὀρθῶν ἰσταμένων ἀπάντων τῶν Λατίνων. Οἱ ἡμέτεροι, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξύ τελέσει τὴν ἰδίαν λειτουργίαν, προσελθόντες παρετάχθησαν ἀριστερᾷ τοῦ ἱεροῦ ὡς ἐξῆς. Κατέναντι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Γερμανίας θρόνου ἐκάθησεν ἐπὶ θρόνου ἄνευ οὐρανοῦ ὁ τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκράτωρ· ἐπὶ θρόνου μικροτέρου ὁ τοῦ αὐτοκράτορος ἀδελφός, ὁ δεσπότης Δημήτριος· ἔμπροσθεν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου οἱ πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Μοσκοβίας, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Γεωργίας, τῶν δεσποτῶν τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βλαχίας, οἱ αὐλικοὶ, οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες. Παρὰ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἵστατο θρόνος ὀλιγώτερον ὑψηλὸς προωρισμένος διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὅμως δὲν παρευρέθη διὰ τὴν ἐξακολουθοῦσαν αὐτοῦ ἀσθένειαν· περὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἵσταντο οἱ πέντε αὐτοῦ διάκονοι· ἐπὶ δὲ ἐδρῶν κατωτέρων ἐκάθησαν οἱ τοποτηρηταὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων· ἔπειτα οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι καὶ τελευταῖον οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ἡγούμενοι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοὶ τοῦ ὄρους Ἄθω.

Ἐκ τῆς ἀντιπαρατάξεως ταύτης τῶν Λατίνων καὶ τῶν ἡμετέρων κατέστη πάλιν πρόδηλον ὅτι παρέστημεν ὡς ὑποδέεστεροι· ἰδίως δὲ

ἐματαιώθη τὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ ὄνειρον τοῦ νὰ ἐπιτύχη ἅμα μὲν τὴν πρὸς τὸν πάπαν ἰσοτιμίαν, ἅμα δὲ αὐτοτελεῖ τινα πρὸς τὸν ἴδιον βασιλέα τάξιν. Διότι ἐνῶ ὁ θρόνος τοῦ βασιλέως ἦτο κατὰ τε τὴν θέσιν καὶ τὸ ὕψος κατώτερος τοῦ παπικοῦ, ὁ τοῦ πατριάρχου ἦτο πάλιν ταπεινότερος καὶ τοῦ βασιλικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον δεινόν, καὶ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐκ τῶν ἡμετέρων ἤρισαν πρὸς ἀλλήλους περὶ πρωτείων, καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν ἀπονεμηθεῖσαν αὐτοῖς τοιαύτην ἢ τοιαύτην τάξιν, ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς πολλὰ σκάνδαλα Ὅπως δὴ ποτε ἀπαρτισθείσης κατὰ τὰ ἄνωτέρω τῆς συνόδου, ἀνεγνώσθη τὸ περὶ τῆς ἐν Ἄρξεως αὐτῆς διάταγμα τοῦ πάπα διαλαμβάνον, ὅτι, τῆ ῥητῆ συναινέσει τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὄλων τῶν ἐν Φερράρα παρευρισκομένων πατέρων, κηρύττεται ἀρξομένη ἢ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συγκαλεσθεῖσα σύνοδος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν συνδιαλλαγῆς· «καὶ κηρύττομεν,» ἔλεγε τὸ διάταγμα, «καὶ δίδομεν διορίαν ἀπὸ τοῦ νῦν μῆνας τέσσαρας εἰς ὄλους τοὺς τόπους καὶ εἰς ὅλα τὰ ῥηγάτα τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἔλαθωσι πάντες καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κοινοβίου τῆς Βασιλείας καὶ οἱ τῆς Ἀρμενίας καὶ πᾶς χριστιανός. Ὅστις βούλεται οὖν ἐλθέτω ἕως τοῦ «διωρισμένου καιροῦ· καὶ ὅστις καταφρονήσει τὴν ἁγίαν σύνοδον, καὶ αὐτὸς οὐδὲ ἐλθεῖ ἕως τοῦ διωρισμένου καιροῦ, ἵνα μὲν ὑπὸ κανόνα ἀφορισμοῦ εἰς τὴν μὴ στέρξῃ ὅσα ποιήσῃ ἡ σύνοδος αὕτη ἢ νομοθετημένη.» Ἄλλ' οἱ τέσσαρες μῆνες καὶ κατόπιν δύο ἕτεροι προστεθέντες, ἵνα ἀρθῇ πᾶσα πρόφασις εἰς τοὺς καθυστεροῦντας, παρῆλθον, οὐδενὸς ἀποκριθέντος εἰς τὴν πρόσκλησιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, τῆς Καστιλλίας, τῆς Πορτογαλίας, τῆς Ναυάρας, ὁ δούξ τῶν Μεδιολάνων καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας ἠγωνίσθησαν εἰς μάτην νὰ συνδιαλλάξωσι τὸν Εὐγένιον μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ ἐδρευόντων πατέρων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐξηκολούθουν συνεδρεύοντες ἰδίᾳ, ἐν Φερράρα δὲ ὀλίγοι οὗτοι ὑπῆρχον οἱ ἡγεμόνες ἢ πρέσβεις τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως, ὅπερ ἐλύπει σφόδρα τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον ὁσημέραι ἐπειθετο, ὅτι δὲν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ πολλὴν πραγματικὴν συνδρομὴν ἐκ τοῦ διαθήματος αὐτοῦ, καὶ ἵνα διασκεδάσῃ τὴν θλιψίην τοῦ διήγαγεν ἐν κληρονομίαις τοὺς ἕξ τούτους μῆνας. Οἱ δὲ θεολόγοι ἐν τῷ μεταξύ παρεσκευάζοντο πρὸς τὴν συζήτησιν τῶν τεσσάρων ζητημάτων περὶ ὧν διεφώνουν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἧτοι περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων γενομένης προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον τῶν λέξεων καὶ ἐκ τοῦ Γ' αὐ,

περὶ τῆς φύσεως τῶν ποινῶν τοῦ καθαρτηρίου καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας, περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἀζύμων ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ ἐπὶ πᾶσι περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα. Τῇ 8 ὀκτωβρίου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα τῆς συνόδου συνεδρίασις ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀφίξεως, ἐν τινι παρεκκλησίᾳ τοῦ ἀνακτόρου ἐν ᾧ κατώκει ὁ πάπας, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς πρώτης συνεδριάσεως τάξιν· ἡ μόνη διαφορὰ ὑπῆρξεν, ὅτι ἐν τῷ μεταξύ τῶν δύο ἀντιπαρατεταγμένων ἀντιπροσώπων ἑκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν, ἐκάθησαν ἐπὶ δύο βάθρων ἀντικρῦ κειμένων ἐξ Ἑλλήνων καὶ ἐξ Λατίνων θεολόγοι, ἐπιτετραμμένοι τὴν τῶν προκειμένων ζητημάτων συζήτησιν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ κοινὸς αὐτῶν ἑρμηνεὺς, ὁ ἐξ Εὐβοίας καταγόμενος Νικόλαος Σεκονδίνος. Τὴν συνεδρίασιν ταύτην παρηκολούθησαν τρισκαίδεκα ἕτεροι, ὧν ἡ τελευταία συνεκροτήθη τῇ 8 δεκεμβρίου 1438. Ὅλα τὰ προαναφερθέντα ζητήματα δὲ ἦσαν βεβαίως ἐξ ἴσου σπουδαῖα· σπουδαιότατα πάντων ἦσαν τὸ περὶ τῆς προσθήκης τοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ τὸ περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπα. Ἀλλὰ καὶ τοὶ περὶ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν δύο τούτων ζητημάτων ἀδιακόπως φιλονεικήσαντες καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οἱ ῥήτορες τῶν δύο ἐκκλησιῶν, εἰς οὐδὲν εἶχον περιέλθει συμπέρασμα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, ὅτε ἐκραγείσης λοιμώδους νόσου ἐν Φερράρᾳ μετετέθη ἡ σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν.

Ἐκεῖ ἐπανελήφθησαν κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1439 αἱ συνεδριάσεις αὐτῆς καὶ ἐξηκολούθησαν αἱ περὶ τοῦ ἀκανθώδους ἐκείνου θέματος συζητήσεις. Ὁ πατριάρχης εἰς οὐδεμίαν τῶν συνεδριάσεων τούτων παρευρέθη, διότι ἦτο πάντοτε ἀσθενής· μετεῖχεν ὅμως τῶν πλείστων κατ' ἰδίαν διαβουλίων, ἐν οἷς κυρίως προαπεφασίζετο ἡ τῶν ζητημάτων λύσις. Εἰς τὰ διαβούλια ταῦτα πρωταγωνιστῶν διετέλει ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐκ παντὸς τρόπου ἐπέσπευδε τὴν ἔνωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι καταρτισθείσης ἄπαξ αὐτῆς οὕτως ἢ ἄλλως, θέλει ἐπιτύχει τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν. Τὸ δὲ παράδοξον εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὁ τσοῦτον δύσκολος ἀναδειχθεὶς περὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς ἰσοτιμίας τύπους, ὑπῆρξεν εὐκολώτατος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Καὶ διὰ τῆς κοινῆς λοιπὸν ἐνεργείας τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου, περιῆλθον τελευταῖον οἱ ἡμέτεροι κατὰ πλειονοψηφίαν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως. «Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων πατέρων, τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν· τὰ μὲν λέγοντα ὡς ἐκπορεύεται τὸ

Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ· εἰ καὶ ἐστὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταῦτόν τῳ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ταῦτόν τῳ διὰ τοῦ Υἱοῦ· ὅμως ἡμεῖς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀφέντες λέγομεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀδίδως καὶ οὐσιωδῶς ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας, τῆς διὰ ἐνταῦθα σημερινούσης αἰτίας ἐπὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως.»

Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ λύσις αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ εἰμὴ κατὰ πλειονοψηφίαν. Τριςκαίδεκα μὲν ἱεράρχαι ἠσπάσαντο αὐτήν. Ὡσαύτως οἱ πρέσβεις τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μολδαυίας ἀπεφάναντο, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀκολουθήσωσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν μητέρα αὐτῶν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' οἱ ἐπίσκοποι Ἡρακλείας, Μονεμβασίας, Ἀγχιάλου, Τραπεζοῦντος, Ἐφέσου καὶ οἱ τῆς Γεωργίας πρέσβεις ἀντέστησαν ἐκθύμως εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην. Οὐδὲν ἦττον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης προέβη θαρρούντως εἰς τὴν ἐπίλυσιν καὶ τῶν λοιπῶν ζητημάτων, ἔχων πάντοτε συνεργὸν πρόθυμον τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ, ὅστις ἀπεβίωσε μὲν μετ' ὀλίγον, ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ ἐδήλωσεν ὅτι «πάντα ἅτινα νοεῖ καὶ ἅτινα δογματίζει ἡ ἐκκλησία» τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, καὶ αὐτὸς ἐγὼ νοῶ καὶ ἐπὶ τούτοις ἐμὲ «συμπειθόμενον ἀφιερώνω.» Ταύτην δὲ τὴν ὁμολογίαν ἀφείξ ἐκ τῶν ἐπιθανάτων αὐτοῦ χειλέων, ἐτελεύτησεν ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος καὶ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπέστατα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Σάντα Μαρίας Νοβέλλας, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ὁ τάφος αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου εἰκὼν, ἣν ἀμέσως διακρίνει ὁ Ἕλλην περιηγητὴς ἀφ' ὅλων τῶν λοιπῶν τοῦ ναοῦ εἰκόνων διὰ τοὺς ὅλως ἰδιάζοντας ἀνατολικούς χαρακτῆρας τοῦ προσώπου αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ἄλλων κεφαλαίων ὅσα ἐσυζητήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου, ὡς πρὸς μὲν τὰ περὶ τοῦ ἐνζύμου καὶ ἀζύμου συμφώνησαν ἵνα ἕκαστέρα τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἰδίαν συνήθειαν ἢ μὲν ἱερουργῇ τὸ ἄζυμον, ἢ δὲ τὸ ἐνζυμον. Δὲν διεφώνησαν δὲ πολὺ οὐδὲ ὡς πρὸς τὸ καθαρτήριο ἢ πουργατόριον, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐφέσου εἶπε, κατὰ Συρόπουλον, ὅτι «ὀλίγην εὕρισκω τὴν μεταξύ ἡμῶν διαφορὰν ἐν τῳ κεφαλαίῳ τούτῳ.» Περὶ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ πάπα δεινοτάτη πάλιν ἐξερράγη ἔρις. Οἱ περὶ τὸν πάπαν ἀπήτουν νὰ ἀνομολογήσωσιν οἱ ἡμέτεροι τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ῥητῶς ὡς διάδοχον τοῦ Πέτρου καὶ ἐπίτροπον τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς κρίνοντα καὶ

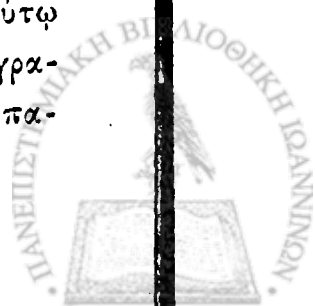
κυβερνῶντα τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν διδάσκαλον καὶ ποιμένα αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἀπεποιοῦντο τὸ τοιοῦτο, ἀλλ' ἐπέμενον νὰ προστεθῆ, εἰς τὴν ἡμολογίαν ἐκείνην ἢ ῥῆσις, κατὰ τοὺς καιónιας καὶ τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων, καὶ προσέτι, σωζομένων τῶν προνομίων καὶ τῶν δικαίων τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερον εἰς τοὺς Λατίνους, καὶ ἐντεῦθεν προέκυψαν ἐνχῶνιοι μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ἀμφισβητήσεις, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπανειλημμένως ἠπέιλησεν ὅτι θέλει ἀναχωρήσει. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ὅστις ἐφάνη τοσοῦτον εὐκόλος εἰς τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ζήτημα, ἐπέμεινε πεισματωδῶς εἰς τὴν διατήρησιν τῶν προνομίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι ἠσθάνετο, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ θυσιάσῃ τὰ προνόμια ταῦτα οἱ τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀντιπρόσωποι. Τότε ἐνόησαν καὶ οἱ Λατῖνοι τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποκύψωσιν εἰς μικρὰν τινα παραχώρησιν νὰ παραδεχθῶσι δηλαδὴ τοὺς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προτεινομένους περιορισμούς, ἀλλ' ἀφοῦ ἀπονεύωσιν εἰς τὸν πάπην τοσοῦτον ὑπέρογκα δικαιώματα, ὥστε καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ περιορισμοὶ νὰ φκίνωνται οὐδετερούμενοι ὑπὸ τῆς παντοδυνάμου αὐτοῦ ἐξουσίας. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἀπὸ κοινοῦ, ὅτι ὁ ἱερὸς ἀποστολικὸς θρόνος καὶ ὁ πάπας Ῥώμης ἔχει τὸ πρωτεῦον ἐπὶ ἅπαντος τοῦ κόσμου, ὅτι ὁ πάπας Ῥώμης εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ ἡγεμόνος τῶν ἀποστόλων Πέτρου, ὁ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ ἐπίτροπος, ἡ κεφαλὴ ὅλης τῆς ἐκκλησίας, ὁ πατὴρ καὶ διδάσκαλος ὅλων τῶν χριστιανῶν καὶ ὅτι αὐτῷ μετεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἡ πλήρης ἐξουσία τοῦ ποιμαίνειν, κυβερνᾶν καὶ διοικεῖν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται. Ἀνενώθη δὲ συγχρόνως ἢ ὑπὸ τῶν κανόνων παραδοθεῖσα τάξις τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, καθ' ἣν ὁ μὲν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι δεύτερος μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, κατόπιν δὲ αὐτοῦ ἔρχονται οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, τηρουμένων ὅλων αὐτῶν τῶν δικαίων καὶ προνομίων.

Ἐπέτυχον ἄρα γὰρ διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου οἱ Λατῖνοι τὴν νίκην ἣν μετὰ τοσοῦτου ζήλου ἐπεδίωκον; Βεβαίως τὸ πρῶτον μέρος τῆς δηλώσεως ἀνηγόρευε τὸν πάπην κύριον ἀπόλυτον ἀπάσης τῆς ἐκκλησίας· ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι τὸ δεύτερον τῆς δηλώσεως μέρος περιώριζεν οὐσιωδῶς τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην κυριότητα, διότι πρὸς τὸν

ἀκριβέστερον αὐτῆς προσδιορισμὸν παρέπεμπεν εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ δῆλωσις, μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ὑπερόγκων τοῦ πάπα δικαιωμάτων ἐπιφέρουσα «καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται,» ἐφαίνετο ἀνομολογοῦσα, ἥτι αἱ σύνοδοι καὶ οἱ κανόνες ἀνεγνώρισαν τὴν τοιαύτην τοῦ πάπα κυριαρχίαν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ κανόνες καὶ αἱ σύνοδοι οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν ταύτην, τὸ ζήτημα ἔμεινε πάντοτε ἐξηρητημένον ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων καὶ τῶν κανόνων, τούλάχιστον τῶν πρακτικῶν τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰσχυόντων κανόνων, ἐρμηνείας ἣτις ἀβιάστως γινομένη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔλθῃ ποτέ εἰς ὑποστήριξιν τῶν ὑπερόγκων ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου ἡ δῆλωσις διαρρήδη ἀνωμολόγει τὴν τήρησιν ὅλων τῶν προνομίων καὶ δικαίων τῶν ἄλλων πατριαρχῶν· ἀλλὰ τὰ δίκαια καὶ προνόμια ταῦτα, ὅπως ὑφίσταντο ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, οὐδόπως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν ἢ ἡξίου νὰ λάβῃ ἐπ' αὐτῆς ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης. Ἡ προκειμένη δῆλωσις λοιπὸν δὲν ἔλυε τὸ ζήτημα· ἦτο ἀπλοῦς τῶν δύο μερίδων συμβιβασμὸς, τοῦ ὁποίου ἅπασα ἡ ἀξία ἐξήρτητο ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐρμηνείας καὶ ἐφαρμογῆς αὐτοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ παρεχωρήσαμεν τὰ πάντα σχεδὸν, καὶ πλὴν τούτου οἱ ἡμέτεροι ἐφοβοῦντο μήπως ὁ βασιλεὺς καὶ τινες τῶν ἱεραρχῶν, ἐπειγόμενοι νὰ λάβωσι τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ πάπα, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐρμηνεύσωσι καὶ ἐφαρμόσωσι καὶ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ἐννοεῖ ἕκαστος πῶς τινὲς μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, βραδύτερον δὲ πάντες σχεδὸν ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ὡς προδοσίαν καὶ κατεξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἐνώσεως ὡς θυσιαζούσης οὐ μόνον τὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ὅπως δὴ ποτε ὁ περὶ ἐνώσεως ὄρος γραφεὶς ἐν μὲν τῷ ἡμίσει μέρει τῆς αὐτῆς μεμβράνης λατινικῶς, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ἡμίσει ἐλληνικῶς, ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων τῇ 5 ἰουλίου 1439, ἀθροισθέντων ἐπὶ τούτῳ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ἐν ᾧ κατῴκει ὁ βασιλεὺς, ὅστις καὶ πρῶτος ὑπέγραψεν. Ἡ θέσις ἐν ἣ ἔμελλε νὰ ὑπογραφῆ ὁ ἀποθανὼν οἰκουμενικὸς πα-

τριάρχης, ἔμεινε κενή. Κατόπιν δὲ ἤρχοντο αἱ ὑπογραφαὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν τριῶν ἄλλων πατριαρχῶν καὶ προσέτι 14 μὲν ἀρχιεπισκόπων, 12 δὲ κατωτέρων ἱερωμένων, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου Σιλβέστρου Συροπούλου. Ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας ἐνόμισεν ὅτι θέλει διαφυγεῖ τὴν ὑπογραφὴν προτείνων ἀσθένειαν, ἀλλ' ἀναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ. Μία μόνη μέχρι τέλους ἔλειψεν ὑπογραφή. Ὄταν ὁ πάπας ἐνυπογράψας τὸν ὄρον ἠρώτησεν ἐὰν ὑπέγραψε καὶ ὁ Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ἤκουσε δὲ ὅτι ὄχι, «λοιπὸν, εἶπεν, ἐποίησαμεν οὐδέν.» Μετὰ τὸν πάπαν ἐπέθηκαν τὰς ὑπογραφὰς αὐτῶν 8 καρδινάλιοι, 61 ἐπίσκοποι καὶ 46 ἕτεροι ἱερωμένοι, τὸ πλεῖστον ἡγούμενοι. Ἐγένοντο δὲ τοῦ ὄρου ἀπόγραφα ἀπαράλλακτα τέσσαρα, ἐξ ὧν ἐν μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει ἀνηρτημένον εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης, ὅπου ὁ Ἕλληνας προσερχόμενος δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἰδιοχείρως γεγραμμένα ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀναλάβωσι τοσοῦτον μὲν φοβερὰν, τοσοῦτον δὲ ματαίαν ἀποβάσαν εὐθύνην.

Τοιοιουτρόπως ἐγένετο ἡ πολυθρύλητος αὕτη ἔνωσις. Ἐτινά ἄραγε ὑπῆρξαν τὰ πρακτικὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Ἕλληνας ἐπορίσθησαν ἐκ τῆς θυσίας εἰς ἣν καθυπεβλήθησαν; Ἐλάβον τὰ ἐξόδα τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν καὶ προσέτι 300 μὲν ἄνδρας, ὧν τὴν συντήρησιν ἀνέλαβεν ὁ πάπας ἐφ' ὄρου ζωῆς, δύο δὲ γαλέρας. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὗτος ὑπέσχετο προσέτι τῷ βασιλεῖ νὰ παράσχη μὲν αὐτῷ 20 μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα ἐπὶ 6 μῆνας ἢ 10 ἐπὶ ἐν ἔτος, νὰ προτρέψῃ δὲ τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης νὰ δράμωσι διὰ ξηρᾶς εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν ψιλὰ ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ πάπας ἠγωνίσθη, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον· ὥστε, ἄκουσμα ἐλεεινὸν, πᾶσα ἡ ἄμεσος ἀμοιβὴ ἣν ἔλαβε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διὰ τὴν θυσίαν ἐκείνην τῶν πατροπαράδοτων αὐτοῦ δογμάτων καὶ δικαιωμάτων περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπικουρίαν 300 ἀνδρῶν καὶ 2 γαλερῶν. Τί τὸ ἄπορον λοιπὸν, ὅτι, ὅταν ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μετὰ διαιτητῆ καὶ ἐπέκεινα ἀπουσίαν ὑπέστρεψαν τῇ 1 φεβρουαρίου 1440 εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ πλεῖστοι μετενόησαν διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἤρχισαν νὰ καταρῶνται δημοσίᾳ τὴν διαγωγὴν αὐτῶν. «Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εὐθέως

ἀπὸ τῶν τριήρων ἀποβάντες,» λέγει ὁ Δούκας, «καὶ οἱ τῆς Κωνσταντίνου κατὰ τὸ συνήθες ἠσπάζοντο αὐτούς, ἐρωτῶντες πῶς τὰ ὑμέτερα; πῶς τὰ τῆς συνόδου; εἰ ἄρα ἐτύχομεν τὴν νικῶσαν; Οἱ δὲ ἀπεκρίνοντο· πεπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀντηλλάξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ τὴν εὐσεβείαν, προδόντες τὴν καθαρὰν θυσίαν, ἀζυμῖται γεγόναμεν. Ταῦτα καὶ ἄλλα αἰσχρότερα καὶ βερυπασμένα λόγια. Καὶ ταῦτα τίνες; οἱ ὑπογράψαντες ἐν τῷ ὄρω, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος καὶ οἱ πάντες. Εἰ γὰρ τις πρὸς αὐτούς ἤρετο· καὶ διατί ὑπεγράφετε; ἔλεγον· φοβούμενοι τοὺς Φράγκους. Καὶ πάλιν ἐρωτῶντες αὐτούς εἰ ἐβασάνισαν οἱ Φράγκοι τινὰ, εἰ ἐμαστίγωσαν, εἰ εἰς φυλακὴν ἔβαλον. Οὐχί. Ἀλλὰ πῶς; Ἡ δεξιὰ αὕτη ὑπέγραψεν, ἔλεγον, κοπήτω· ἡ γλῶττα ὠμολόγησεν, ἐκριζούσθω. Οὐκ ἄλλο τι εἶχον λέγειν· καὶ γὰρ ἦσαν τινες τῶν ἀρχιερέων ἐν τῷ ὑπογράφειν λέγοντες· οὐχ ὑπογράφομεν ἐὰν μὴ τὸ ἱκανὸν ἡμῖν τῆς πρὸς ὁδὸν παράσχηται. Οἱ δὲ ἔδιδον, καὶ ἐβάπτετο κάλαμος. Ὑπὲρ ἀριθμὸν γὰρ ἦσαν τὰ δαπανηθέντα εἰς αὐτούς νομίσματα καὶ τὰ ἐν χερσὶ μετρηθέντα ἐκάστου τῶν πατέρων. Εἶτα μεταμεληθέντες οὐδὲ τὰ ἀργύρια μετέστρεψαν.»

Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ Δούκα ὑπάρχει βεβαίως ὑπερβολή τις. Θεσαυροὺς πολλοὺς δὲν εἶχεν ὁ πάπας εἰς τὴν διάθεσίν του διαρκούσης τῆς συνόδου ταύτης. Ἐξεύρομεν πόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρεσίον τὸ ὀρισθὲν νὰ δίδηται καὶ εἰς τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατριάρχην, καὶ ἤξεύρομεν προσέτι, ὅτι ὅτε ἔληξεν ἡ σύνοδος, ἐκ τοῦ σιτηρεσίου τούτου καθυστεροῦντο πέντε ὀλόκληροι μῆνες· ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπογράψωσι πρὶν ἢ καταβληθῶσιν εἰς αὐτούς τὰ ὀφειλόμενα, καὶ ἐκ τούτου ἴσως προέκυψεν ἡ φήμη ὅτι ἐδωροδοκήθησαν, φήμη ἣτις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου. Ἐν γένει δὲ οἱ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀντιπρόσωποι διηρέθησαν κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, ὧν τὸ ἐν οὐδένα ἐδέχετο συμβιβασμὸν, τὸ δὲ ἄλλο ἦτο διατεθειμένον νὰ ὑποκύψῃ εἰς παραχωρήσεις τινὰς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ποθουμένην κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἐπικουρίαν. Τοῦ πρώτου προΐσταντο ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ὅστις οὐδ' ὑπέγραψε τὸ παράπαν τὸν τόμον, καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, ὅστις ἠθέλησεν ὡσαύτως νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὑπογραφὴν, ἐπὶ τέλους ὁμως, ὡς εἶδομεν, ὑπέγραψε. Τοῦ δ' ἑτέρου στρατοπέδου προΐσταντο, παρεκτός τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Κισθίας Ἰσιδω-

ρος καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος. Ἄλλ' ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν διακριτέον πάλιν τοὺς δύο πρώτους ἀπὸ τοῦ τελευταίου. Ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος Βησσαρίων ὑπῆρξεν εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· ὁ δ' ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενος Ἰσιδωρος διέπρεψε βραδύτερον ἐν τῇ τελευταίᾳ πολιιορχίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀμφότεροι ὁμῶς, καίτοι βλέποντες ὀφθαλμοφανῶς ὅτι σπουδαία δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῆς Δύστεως προσπάθεια ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἐπέμειναν οὐδὲν ἥττον εἰς τὴν θυσίαν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας, περιεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ πάπα τὸ καρδινάλιον ἀξίωμα καὶ ἀναγορευθέντες μάλιστα ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, ἀπέθανον ἐν Ἰταλίᾳ. Ὅποσον ἤκιστα ἐλληνικὰ ἀπέβησαν τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα ἰδίως τοῦ Βησσαρίωνος, δηλοῦται ἐξαιρέτως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τῷ 1465 ἔγραψεν ἐκ Ῥώμης, ὑπογραφόμενος ἀκαρδινάλης καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν παίδων τοῦ δεσπότη Θωμᾶ, τὸν εἰς Ἀγκῶνα τότε καταφυγόντα. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἣς τὸ κείμενον περιεσώθη ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιωματικῆς, καὶ πρῶτον, διότι εἶναι πιθανώτατα γεγραμμένη εἰς τὴν κοινῶς ὁμιλουμένην τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν λογίων ἀνδρῶν, δι' ὅπερ συνιστῶμεν καὶ ταύτην εἰς τὴν μελέτην παντὸς τοῦ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης ἀσχολουμένου. Ἄλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀξία μνήμης εἶναι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, διότι γεγωνυῖα τῇ φωνῇ κηρύττει ὅποσον ὁ Βησσαρίων ἀπέβαλε πᾶν αἰσθημα ἐλληνισμοῦ. «Εἶναι γὰρ χρεία, λέγει, νὰ ζῶσι τὰ παιδία λατινικῶς· μὲ τὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους ἐσυντύχαμεν περὶ τούτου· καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νὰ τὰ ἐνδύσῃ καὶ νὰ ποιήσῃ νὰ ζοῦν Φράγκικα παντελῶς, ἤγουν νὰ ἀκολουθῶσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ πάντα ὡς ἂν Λατῖνοι καὶ οὐχὶ ἄλλῶς, νὰ ἐνδύωνται λατινικῶς, νὰ μάθουν νὰ γονατίζουν τοὺς ὑπερέχοντας, καὶ πάπαν καὶ καρδινάλιους καὶ τοὺς ἄλλους αὐθέντας Ὅταν σεβαίνουσι εἰς ἐκκλησίαν λατινικὴν, ἄς γονατίζουν καὶ ἄς εὐχωνται ὡς περ οἱ Λατῖνοι,» καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα. Ὅποσον διάφορος ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου διαγωγή. Καὶ ὁ Σχολάριος κατ' ἀρχὰς ἐφρόνει, ὅτι ἡ τοῦ κράτους σωτηρία ἦτο καθ' ἑαυτὴν λόγος ἀποχρῶν πρὸς τὴν ἑνωσιν. Ἄλλ' ἄμα ἐπέισθη ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν δύναται ἢ δὲν θέλει ν' ἀποκρούσῃ τοὺς Τούρκους, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλη-

σίας ἡμῶν, καὶ, γενόμενος ἐν στιγμῇ κρισιμωτάτῃ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεδείχθη ἐνθερμος τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας ταύτης πρόμαχος, διότι ὁ Πίχλερ λαμπρῶς ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ἀποδιδόμενον σύγγραμμα, δι' οὗ δικαιολογοῦνται τὰ διάφορα κεφάλαια τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος τόμου τῆς ἐνώσεως, δὲν εἶναι αὐτοῦ ἔργον, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Βησσαρίωνος.

Ἄλλ' οὐδ' ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐτόλμησε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ νὰ δημοσιεύσῃ ἐπισήμως τὸν τόμον τῆς ἐνώσεως. Ἀναγκρεύσας δὲ ἀντὶ τοῦ Ἰωσήφ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν πρότερον Κυζικίου μητροπολίτην Μητροφάνην, ἠγωνίζετο δι' αὐτοῦ καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ νὰ καταστήσῃ ἀσπαστοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοὺς ὑπογραφέντας ὄρους. Εἰς μάτην ὅμως ἠγωνίζετο. Οἱ τρεῖς πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας ἐξέδωκαν ἐν ἔτει 1443 ἐπιστολὴν συνοδικήν, δι' ἧς κατεδίκασαν μὲν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ «ληστρικὴν» σύνοδον, ἀπεφάναντο δὲ τὸν Μητροφάνην «μητραιολογίαν καὶ αἰρετικὸν,» καθήρεσαν καὶ ἐν περιπτώσει παρακοῆς ἀφώρισαν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας. Δι' ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς ἠπείλησαν ἀφορισμὸν κατ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐὰν ἐπιμείνῃ προστατεύων μὲν τὸν Μητροφάνην, συντασσόμενος δὲ τοῖς Λατῖνοις. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν του τινὲς διεφώνουν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἰδίως δὲ ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, ὅστις εἶχε μὲν ἀπέλθει μετ' αὐτοῦ εἰς Φερράραν καὶ εἰς Φλωρεντίαν, προέστη δὲ, ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του, τῶν δυσχερεστημένων καὶ ἐκάλεσε μάλιστα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοὺς ὁσμανίδας, οἵτινες ὅμως ἐδέησε τότε νὰ ἐπιστήσωσιν ἀλλαγῶν σύμπασαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς.

Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τῶντι κατὰ μὲν τὴν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων διελθοῦσαν δεκαετίαν (1430—1440) αἱ ἐλληνικαὶ χῶραι

οὐδόλως ἠνωχλήθησαν ὑπὸ τοῦ Μουράτ Β', περιορισθέντος εἰς μικράς τινὰς κατὰ τῶν πρὸς βορρᾶν χριστιανῶν ἐκδρομὰς, κατὰ δὲ τὰ παρεπόμενα τρισκαίδεκα ἔτη ἀπ' ἐναντίας διεξήχθησαν οἱ λαμπρότατοι μεταξὺ ὀσμανιδῶν καὶ χριστιανῶν ἀγῶνες πρὸς βορρᾶν μὲν περὶ τὸν Ἰστρον ποταμὸν, πρὸς δυσμὰς δὲ, ἐν Ἀλβανίᾳ, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ πρὸς ἀνατολάς, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ χριστιανισμὸς τῆς ἀνατολῆς ἔπεσεν, ἀλλὰ δὲν ἔπεσεν ἀδόξως. Τρεῖς ἦρωες, ὁ Ἰωάννης Οὐνιάδης, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ὁ ἐπιλεγόμενος Σκεντέρμπεϋς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, περιεκάλυψαν τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς διὰ κλέους ἀθανάτου. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι τὸ ἔσχατον τοῦτο μέγα κίνημα ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τὰς ὁποίας κατέβαλεν ὁ πάπας Εὐγένιος Δ' ἵνα ἐκπληρώσῃ τὰς ὑποσχέσεις τὰς δοθείσας ἐν Φλωρεντία πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τῇ 1 ἰανουαρίου 1442 ὁ πάπας ἐκάλεσεν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας καὶ ἰδίως τὸν Βλαδισλάον τῆς Οὐγγαρίας, νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ῥόδου, ἃς ἔλεγε προπύργια τῆς χριστιανωσύνης· ἐπανελημμένως ἐζήτησε χρήματα ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου τούτου καὶ παρέσχεν ἄφεισιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντας ὅσοι ἤθελον μετᾶσχει αὐτοῦ· τὸ δὲ σπουδαιότερον, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1444, ἐπεμψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον στόλον ὅπως οὖν λόγου ἄξιον. Ἀλλ' ἐνταύτῳ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πᾶσα ἡ συνδρομὴ τῆς Δύσεως εἰς τοῦτο καὶ μόνον περιωρίσθη, ὥστε πᾶσα ἡ τιμὴ τοῦ χερσαίου ἀγῶνος ἀνήκει εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολῆς λαοῦς. Ἄν οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνέκαθεν ἐκυβερνῶντο ἐπιτηδειότερον ἢ ἂν καὶ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ αἱ ἐπικουραὶ τῆς Εὐρώπης ἦσαν σπουδαιότεραι, ἴσως ἡ Ἀνατολὴ ἠδύνατο ἔτι ν' ἀπαλλαγῇ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτῆσεως.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἰωαννίνων ὁ Μουράτ Β' ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, καὶ ἔχων ὑποτελεῖς τοὺς δυνάστας τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Σερβίας, δὲν ἔπαυσεν ἐπιχειρῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν ὑποκειμένην τῇ Οὐγγαρία Τρανσυλθανίαν, αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ αὗται ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὀλέθρια ὅσῳ συγχρόνως ἡ Οὐγγαρία περιέπεσεν εἰς δεινὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τελευταῖον ὅμως κατῆνύσθη ἡ ἐσωτερικὴ τῆς χώρας ταύτης ἔρις, ἀναγνωρισθέντος βασιλέως παρὰ πάντων τοῦ τῆς Πολωνίας βασιλέως Βλαδισλάου· εἰς ὃ συνετέλεσε πολὺ εἰς τῶν μεγιστάνων τῆς

χώρας, Ἰωάννης ὁ Οὐνιάδης, ὅστις παρά τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ὀσμανιδῶν συνηθέστερον καλούμενος ὑποκοριστικῶς *Γιάγκος ἢ Γιάγκο*, ἦτο νόθος υἱὸς τοῦ πρώην αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Σιγισμούνδου, εἶχε προχειρισθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Βοϊβόδας Τρανσυλθανίας καὶ εἶχε διαπρέψει ἤδη εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους. Τότε ὁ Βλαδισλάος ἀπεφάσισε νὰ ἀντιπαραταχθῆ σπουδαιότερον εἰς τὸν Μουράτ Β', περιελθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς διαπραγματεύσεις, τῷ 1440, καὶ πρὸς τὸν πρὸ μικροῦ ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστρέψαντα Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τοῦ βασιλέως τούτου οἱ πόροι εἶχον καταντήσει βεβαίως μικροὶ, ἢ δὲ χρῆσις αὐτῶν ἀπέβαινε δυσχερεστάτη, διὰ τὸν περισφιγόντα αὐτὸν ἀδιάκοπον κίνδυνον, οὗ ἕνεκα, ἐνῶ διεπραγματεύετο πρὸς τὸν Βλαδισλάον, ἔστειλε πρέσβεις πρὸς τὸν σουλτάνον, ἵνα ἐξηγήσῃ αὐτῷ ὅτι ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν οὐχὶ ἵνα ζητήσῃ συμμάχους, ἀλλὰ πρὸς διάλυσιν δογματικῶν τινων διαφορῶν. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις ἔκειτο τοσοῦτον ἐπικαίρως ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ χρησιμωτάτη εἰς τοὺς συμμάχους· πλὴν δὲ τούτου ὁ Ἰωάννης ἠδύνατο καὶ ἐκ Πελοποννήσου νὰ ἐπιτεθῆ μετὰ τινος ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Δυστυχῶς, ὡς θέλομεν ἶδει μετ' ὀλίγον, ἐκ μὲν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπραξε τὸ δυνατὸν γενέσθαι, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ἐνήργησε βραδύτερον τοῦ δέοντος, ὥστε ὁ Μουράτ Β' ἔλαβε καιρὸν νὰ κατατροπώσῃ πρῶτον τοὺς ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλους, καὶ ἔπειτα τοὺς ἀπὸ μεσημβρίας. Οὐδὲν ἦττον κατ' ἀρχᾶς ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνιάδης ἔπραξαν πολλὰ καὶ μεγάλα. Ὅτε τῷ 1442 ὁ ἀρχιεπιποκόμος τοῦ Μουράτ Β' Μεζίμπεϋς, ἐξακολουθῶν τὰς προτέρας ἐπιδρομὰς, ἐνέβαλε διὰ τῆς Βλαχίας αὐθις εἰς Τρανσυλθανίαν καὶ ἐπολιόρκησε τὸ Ἐρμανστατ, ὁ Οὐνιάδης ὤρμησε κατ' αὐτοῦ, καὶ κατετρόπωσε τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον ἀντιπρόσωπον δυνάμεως ἣτις πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχε καταντήσει νὰ λογίζηται ἀήττητος, ἐφόνευσεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι, κατέβαλεν 20,000 πολεμίους, καὶ συνέλαβε πολλὴν καὶ πλουσίαν λείαν, αὐτὸς μὴ ἀποβαλὼν εἰμὴ τρισχιλίους ἄνδρας. Ἐστάλη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἵνα διεκδικήσῃ τὴν ἦτταν ταύτην ὁ Σεχαβεδὶν πασᾶς, μετὰ 80,000 ἀνδρῶν. Ἄλλ' ὁ Οὐνιάδης, καίτοι μὴ ἄγων εἰμὴ πεντεκαίδεκα χιλιάδας συναγωνιστῶν, ἐνίκησε καὶ τοῦτον κατὰ κράτος περὶ Βασάγ, συλλαβὼν μὲν 200 σημαίας καὶ 5000 αἰχμαλώτους, φονεύσας δὲ οὐ μόνον τὸν στρατηγὸν ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τῶν γενναιοτάτων

μπέϋδων. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1443 ἐπεχείρησεν ὁ Οὐνούαδης τὴν λεγομένην μακρὰν αὐτοῦ ἐκστρατείαν, καθ' ἣν συνεμάχησαν μετ' αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν Σερβίας Γεώργιος, ὁ ἡγεμὼν Βοσνίας Θωμᾶς Χριστιτς, καὶ, ταῖς προτροπαῖς τοῦ πάπα Εὐγενίου, πολλοὶ Γερμανοὶ σταυροφόροι. Πλὴν τούτου δὲ ἐγένετο συνεννόησις καὶ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ὄλων τῶν Ἐμιρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἀποστατήσαντες ἀναγκάσωσι τὸν σουλτάνον νὰ ἀπασχοληθῆ εἰς Ἀσίαν. Τοῦτο καὶ συνέβη· ὥστε προελάσαντος τοῦ Οὐνούαδου μέχρι Νίσσης, τῆ 3 νοεμβρίου, τὰ ἀντιπαραταχθέντα εἰς αὐτὸν ὀσμανικὰ στρατεύματα, δὲν ἤγοντο ὑπὸ τοῦ Μουράτ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Χαλήλ. Ἡ δὲ καταστροφὴ αὐτῶν ὑπῆρξε πάλιν ὀλοσχερής· διςχίλιοι ἔπεσον, τετρακισχίλιοι ἠχμαλωτεύθησαν καὶ ἐννέα συνελήφθησαν σημαῖαι. Ἡ ζημία τῶν ὀσμανιδῶν ἐγένετο τόσῳ μᾶλλον ἐπαισθητὴ ὅσῳ μετὰ τῶν θανόντων καὶ τῶν συλληφθέντων ἦσαν πολλοὶ ἐπιφανεῖς μπέϋδες. Μετὰ δὲ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ χριστιανικὸς στρατὸς κυριεύσας τὴν Σόφιαν, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Φιλιππούπολιν· καὶ διεκπορθήσας τὰς παρόδους τοῦ Αἴμου κατετρόπωσεν αὐθις ἐκ παρατάξεως τοὺς πολεμίους περὶ Ἰάλοβαζ, συλλαβὼν αἰχμαλώτους πολλοὺς πάλιν ἐπισήμους μπέϋδας.

Ἐνῶ ταῦτα συνέβαινον ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουράτ ἠσχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ εἰς τὸ νὰ περιστείλῃ τὸν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Οὐγγρων τρίτην φορὰν κατεξαναστάντα ἡγεμόνα τοῦ Καραμᾶν· καὶ τοῦτον μὲν ταπεινώσας διεπέρασεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ ἐνταῦθα κεκμηκῶς ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἀγώνων ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτοὶ δὲν ἔβλεπον ἐκπληρουμένας τὰς μεγάλας περὶ ἐπικουριῶν ὑποσχέσεις οὔτε τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης οὔτε τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, συνωμολογήθη κατὰ ἰούλιον τοῦ 1444 εἰρήνη δεκαετῆς ἐπὶ τοῖς ὅροις, ὅτι ἡ μὲν Σερβία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνα θέλουσιν ἀποδοθῆ εἰς τὸν Γεώργιον Βράγκοβιτς, ἡ δὲ Βλαχία θέλει παραμείνει ὑπὸ τὴν Οὐγγαρικὴν ἐπικυριαρχίαν, πρὸς ἀπολύτρωσιν δὲ τοῦ ἐπισημοτάτου τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην συλληφθέντων μπέϋδων, τοῦ Μαχμούτ Ἰζελεπῆ, ἀδελφοῦ μὲν ὄντος τοῦ μεγάλου βεζύρου, κηδεστοῦ δὲ τοῦ σουλτάνου, θέλουσι καταβληθῆ 70000 δουκάτων. Τὴν εἰρήνην ταύτην διεπραγματεύθη ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ σουλτάνου, ὅστις Ἑλλήνων ἀρνησιθρησκὸς ἀπεστάλη ἐπὶ

τούτῳ ὡς πρέσβυς μετὰ συνοδίας ἀνδρῶν ἑκατόν. Καὶ μικρὸν μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ὁ Μουράτ Β', ὅστις καίτοι ἐν ἀκμῇ ὦν τῆς ἡλικίας, εἶχεν ὅμως ἀπαυδῆσαι ἐκ τῶν κυβερνητικῶν μεριμνῶν, ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς καὶ παραδοῦς αὐτὴν εἰς τὸν τεσσαρκαϊδεκαέτη υἱόν του Μωάμεθ, ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς Μαγνησίαν, ἵνα διαζήσῃ ἐκεῖ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς φιλοσοφῶν καὶ ἡδυπαθῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀπολαύσῃ τῶν ἡδονῶν τούτων ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἡ πρὸ μικροῦ συνομολογηθεῖσα δεκαετής εἰρήνη οὐδ' ἐβδομάδας δέκα, ὡς λέγει ὁ Χάμμερ, διήρκεσεν. Ὁ πάπας καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, οὔτινες εἶχον ἐκ παντὸς τρόπου ἀντισταθῆ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῶν συνθηκῶν, παρέστησαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάον καὶ τὸν μέγαν αὐτοῦ στρατηγὸν Οὐνυάδην, ὅτι ἐπιτηδειοτάτη ἦτο ἡ εὐκαιρία νὰ καταστραφῇ ὀλοσχερῶς τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὀσμανικὸν κράτος καθ' ἣν στιγμὴν ὁ μὲν σουλτάνος διέτριβεν ἐν Ἀσίᾳ, ὁ δὲ Καραμαῦν ἐπανέστη αὐτίς, πολλοὶ δὲ τῶν σατραπῶν διετέλουν στασιάζοντες καὶ ἀδύνατος ἦτο ἢ εἰς τὴν Εὐρώπῃ διαπεραιώσις τοῦ μεγάλου ὀσμανικοῦ στρατοῦ, διότι ὁ μὲν Ἑλλήσποντος κατεῖχετο ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν σταυροφόρων, ὁ δὲ Βόσπορος ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἶχε συνομολογηθῆ εἰρήνη κυρωθεῖσα δι' ὄρκου ὃν αὐτὸς ὁ Βλαδισλάος ὤμοσεν ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλ' ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα ἠξίωσε μετὰ δεινῆς εὐγλωττίας, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἰσχὺν ὁ εἰς ἀπίστους δοθεὶς λόγος καὶ ὅτι ἄλλως τε ἡ Οὐγγαρία δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων δυνάμεων. Μέχρι τίνος τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἦσαν χρηστὰ καὶ εὐλόγα, δὲν θέλομεν ἐξετάσει ἐνταῦθα. Νομίζομεν ὅμως ὅτι τὸ κάλλιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἤθελεν εἶναι νὰ στείλωσιν οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἰσχυρὸν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν στρατόν. Δυστυχῶς τοῦτο μὲν δὲν ἔπραξαν, κατέπεισαν ὅμως τὸν Βλαδισλάον καὶ τὸν Οὐνυάδην νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Καὶ ἐν τούτοις οὐ μόνον ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης δὲν ἦλθον ἐπικουραὶ, ἀλλὰ καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Γεώργιος ἐγκατέλιπε τὸν Οὐνυάδην, καὶ οὐδ' ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου πρὸ μικροῦ μόλις ἤρχισε πολεμικὰς τινὰς παρασκευὰς ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, καιρὸς ἦτο νὰ ἔλθῃ βοήθεια. Ἐξ Ἀλβανίας ὅπου πρὸ μικροῦ ὡσαύτως ἐπεφάνη ὁ Σκεντέρμπεϋς, εἶχον μὲν ἐπέλθει 25 ἢ 30,000 ἄνδρες· ἀλλὰ διεκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου ἀπὸ τοῦ

νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν Οὐγγρων. Ὅθεν οὗτοι δὲν ἐπανάλαβον τὰς ἐχθροπραξίας εἰμὴ μετὰ 10,000 ἀνδρῶν, εἰς οὓς προσετέθησαν μὲν τετρακισχίλιοι Βλάχοι ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δράκουλ, ἀλλ' οὗτος ἐκ προοιμίου παρέστησεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἦτο ἀσύνητον, διότι μόνη ἡ θηρευτικὴ τοῦ σουλτάνου ὑπηρεσία ἦτο πολυπληθεστέρα τῆς εὐαριθμοῦ ἐκείνης στρατιᾶς. Μία ὑπελείπετο πιθανότης ἐπιτυχίας, ἀλλὰ σπουδαία, ὅτι ὁ Μουράτ Β' δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ διαπεράσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην. Ὅθεν οἱ Οὐγγροι προήλασαν θαρροῦντως μέχρι Βάρνης καὶ κυριεύσαντες τὴν πόλιν ταύτην ἐστρατοπέδευσαν κατὰ νοέμβριον τοῦ 1444 περὶ αὐτὴν, πλήρεις ἐλπίδων, ὅτε αἰφνης ἔλαβον τὴν φοβεράν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Μουράτ ἐστρατοπέδευε 4000 μόλις βήματα μακρὰν αὐτῶν. Τῶντι ὁ σουλτάνος ἐξεγερθεὶς ἐκ τῆς ἀνέσεως αὐτοῦ ἅμα ἔμαθε τὴν διάρρηξιν τῆς εἰρήνης, προσῆλθε μετὰ 40,000 ἀνδρῶν κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐκεῖ ὁμως ἐπίεσθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαβῆ ἔνεκα τοῦ σταυροφορικοῦ στόλου. Τότε ἀνῆλθε τὴν ἄσιανὴν παραλίαν μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ἐνταῦθα ἠδύνατο νὰ κωλύσῃ τὴν δίοδον αὐτοῦ ὁ στόλος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καὶ ἔπειτα ὑποτιθεμένου ὅτι δὲν ἐγίνετο ἀντίστασις, ἐχρειάζοντο πάντοτε πλοῖα πρὸς διαπόρθμευσιν. Παραδόξως ὁ μὲν στόλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδ' ἐπεχείρησε ν' ἀντισταθῆ, πλοῖα δὲ, κατ' ἄλλους γενουητικὰ, κατ' ἄλλους ἐνετικὰ, εὐρέθησαν πρόθυμα νὰ ὑπηρετήσωσι τὸν σουλτάνον, ὥστε οὗτος κατῴρθωσεν νὰ διαπεραιωθῆ πληρώσας ἀνὰ ἓν δουκάτον δι' ἕκαστον διαπεραιούμενον στρατιώτην. Τοιοῦτοτρόπως εὐρέθη ὅλως ἀπροσδοκῆτως εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ. Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν τὴν 10 νοεμβρίου ἡ πολυθρύλητος περὶ Βάρναν μάχη, καθ' ἣν ὁ μὲν Οὐναδῆς ἐπολέμησεν ἡρωϊκῶς καὶ ἤθελεν ἴσως ἐπιτύχει τὴν νίκην, ἐὰν ὁ βασιλεὺς Βλαδισλάος δὲν ἐξώρμα ἀκαίρως, παρὰ τὰς συμβουλάς τοῦ ἐμπείρου αὐτοῦ στρατηγοῦ, κατὰ τῶν γιανιτσάρων. Ἐν τῇ συρράξει ταύτῃ εἰς τῶν πρώτων ἔπεσεν ὁ βασιλεὺς, ἅμα δὲ θανόντος αὐτοῦ διελύθη ὁ οὐγγρικὸς στρατὸς, τραπέντος εἰς φυγὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Οὐναδῆ μετὰ τῶν Βλάχων. Περὶ τῆς δυστυχοῦς ταύτης μάχης σώζεται ἔμμετρος αὐτόπτου μάρτυρος Διήγησις, ἣτις ἂν καὶ στερεῖται κρίσεως καὶ ἀκριθείας, βεβαιοῖ ὁμως ὅποσον πολύκροτον ἦτο καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν τὸ τοῦ Οὐναδῆ ὄνομα, καὶ τοι κατὰ τὴν

τελευταίαν ταύτην περίστασιν, ἡμαυρώθησαν ὅπως οὖν τὰ προηγούμενα αὐτοῦ κατορθώματα.

«Ὁ Ἰάγκος ὁ πανθαύμαστος καὶ μέγας στρατιώτης»
ἀνακράζει ὁ ποιητὴς μας, ὁ Ἰάγκος ὅστις ἐπεχείρησε

«τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων
ἀνὰ ἑλευθέρωσιν ἐκ πικρῶς ἐκ τοῦς Ἀγαρηνοῦς.»

Αὐτὸς πρῶτος ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῆ πρὸς αὐτούς·

«Ἐὶ γὰρ ἐτόλμησαν τινὲς αὐτούς νὰ πολεμήσουν
Ὡς ῥά γνη ἐπεφάνησαν ἐμπρὸς Ἰσμηλίτας.»

Μετὰ τὴν νίκην ἐκείνην ἐπανῆλθε πάλιν ὁ Μουράτ εἰς τὰ ἐν Μαγνησίᾳ ἐνηθητήρια αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπὶ μικρὸν ἀπήλαυσε τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀναπαύσεως ταύτης. Ἐκραγείσης ἐν Ἀδριανουπόλει στάσεως τῶν γιαντισάρων, κατηνάσθη μὲν αὕτη διὰ μικρᾶς αὐξήσεως τοῦ σιτηρεσίου αὐτῶν, ἀλλ' ὁ μέγας βεζύρης Χαλήλ καὶ πολλοὶ τῶν μεγιστάνων παρέστησαν εἰς τὸν Μουράτ Β' ὅτι ὁ πεντεκαίδεκάετης υἱὸς του δὲν ἔχει ἔτι ἀρκετὰ ἰσχυρὸν τὸν βραχίονα ἵνα κυβερνήσῃ τὸ κράτος, καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ δράξῃ αὐθις τὰς ἡνίας ὁ πατήρ. Ὁ Μουράτ ἐνόησεν ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι εὐλογοὶ καὶ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ἀρχὴν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὴν ἐγκαίρως, διότι ἂν ἢ ἀπὸ βορρᾶ θύελλα διεσκεδάσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τῆς περὶ Βάρναν πανωλεθρίας τῶν χριστιανῶν, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐξηγέρθησαν δύο ἕτεροι ἀντίπαλοι τῆς ὀσμаниκῆς κυριαρχίας. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρξατο ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ στάδιον εἰς τῶν μεγίστων μαρτύρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο εἰς τῶν ἑξ υἱῶν τοῦ ἐν ἔτει 1425 ἀποθανόντος βασιλέως Μανουήλ, ὁ ἔστιν εἰς τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου. Ἐγεννήθη δὲ τῇ 7 φεβρουαρίου 1405, καὶ ἔπραττε μὲν τὰ δημόσια πράγματα πρὸ καιροῦ, καταλειφθεὶς ἐπανειλημμένως ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, τῷ 1423 καὶ τῷ 1437, διατελέσας δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου δεσποτῶν, ἀλλὰ πρωταγωνιστῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων δὲν ἐγένετο εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1444. Διατὶ ἐπωνομάσθη Δραγάσης ἢ Δράγαις ἢ Δράγαζης, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Δουκάγγιος λέγει ὅτι ἔλαβε τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο ἐκ τοῦ πρὸς μητρὸς πάππου, Σέρβου ἄρχοντος τῆς

περὶ Βαρδάριον χώρας ὀνόματι Κωνσταντίνου Δραγάση, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα εἶχε λάβει σύζυγον ὁ βασιλεὺς Μανουήλ. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ἴσως δὲ ἀπεδόθη εἰς μόνον αὐτὸν ἐκ τῶν ἐξ ἐκείνου ἐγγόνων τὸ ἐπωνύμιον, διότι μόνος αὐτὸς ἔφερε καὶ τὸ κύριον τοῦ πάππου ὄνομα. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν σωζομένων χρονολογῶν οὔτε ὁ Φραντζῆς, οὔτε ὁ Δούκας, οὔτε ὁ Χαλκοκονδύλης, οὔτε ὁ ἐσχάτως δημοσιευθεὶς Κριτόβουλος, ἐπονομάζουσιν αὐτὸν Δραγάσην. Τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο φαίνεται μᾶλλον περισωθὲν ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν ποιηθέντος Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ λέγοντος αὐτὸν *Κὺρ Κωνσταντῖνον Δράγαζην*. Ἀπὸ δὲ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ εἰσεχώρησεν εἰς συγγραφὰς μεταγενεστέρων τινῶν λογίων, οἷον τὴν μακρὰν ἐπιστολὴν τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον, τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀλλαγῶν. Ἄλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ δὲν ἐκαλεῖτο μόνον Δράγαζης· ἐπελέγετο καὶ Δράκος διὰ τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ ἀνδρείαν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἐτέρου συγχρόνου ποιητοῦ, τοῦ γράψαντος λατινιστὶ ποίημα ἐπιγεγραμμένον «*Ubertini Pusculi Brixiensis Constantinopoleos libri IV.*» : Μήπως ὁμως ὑπῆρξε συγγένειά τις μεταξὺ τῶν δύο ἐπωνυμιῶν· καὶ ἢ τὸ Δράκος ἐγένετο ἐκ συγκοπῆς τοῦ Δράγαζης, ἢ τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἀπεδόθη τῷ Κωνσταντίνῳ εἰμὴ ἀφοῦ οὗτος ἐπεκλήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ Δράκος ;

Ὅπως δὴποτε τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον ἀπάντων τῶν ὀνομάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας· καὶ δικαίως. Αὐτὸς πρῶτος τῶν ἐστρατήγησε τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν μακραίωνα τούτου περὶ ὑπάρξεως κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἀγῶνα· αὐτὸς ἀνεκήρυξεν ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν νέον ἑλληνισμόν ὡς τὸν μόνον τοῦ μεσαιωνικοῦ κληρονόμον· καὶ αὐτὸς, διὰ θανάτου ἡρωικοῦ, περιηύγασε δι' αἴγλης ἀνεξιτήλου τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ εὐκλεοῦς γεννήτορος τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Εἶδομεν ὅτι περὶ τὸ 1430 ἡ Πελοπόννησος ἀπηλλάγη τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας (ἐκτὸς ἐννοεῖται τῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένων παραλίων)· καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐπιθυμεῖ βεβαίως νὰ μάθῃ πρὸ πάντων εἰς ποίαν τινὰ κατάστασιν ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς κυριαρχίας ἐκείνης ἡ ἀρχαία αὕτη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐστία, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ

γίνῃ καὶ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἡ κυριωτάτη ἀφετηρία. Καθ' ἃ καὶ προηγουμένως διὰ μακρῶν παρεστήσαμεν, ἡ φραγκοκρατία, ἂν συνετέλεσεν εἶπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας, παραλαβοῦσα ὅμως συνάρχοντας πολλοὺς τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας καὶ συμμετοχόν τῶν πολεμικῶν αὐτῆς ἐπιχειρήσεων τὸν λαόν, καὶ ἀναθρέψασα αὐτοὺς εἰς τὰ ἴδια ἔθνη, καὶ ἀσκήσασα περὶ τὰ ὄπλα, ἐνεφύσησεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος, διχθεσεις καὶ ἕξεις ἀρειμανίους, ὧν ἄλλοτε ὅλως σχεδὸν ἐστεροῦντο. Ἡ μακρὰ ἀναρχία ἡ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς φραγκοκρατίας, ἦτοι κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα, ἐπικρατήσασα, ἠλάττωσεν οὐσιωδῶς τὰ πλεονεκτήματα ὅσα παρήχθησαν ἐνταῦθα ἐκ τῆς πρώτης τῶν Φράγκων περιόδου, ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ ἀνικανότης τῶν κυβερνητῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Τούρκων, ἡ ἐγκατάστασις νέων ἐποίκων, τῶν Ἀλβανῶν, ὅχι μόνον κατέστρεψαν τὴν προτέραν ὑλικὴν τοῦ τόπου εὐημερίαν, ὅχι μόνον ἐνόθευσαν ἐτι μᾶλλον τὸν ἰθαγενῆ πληθυσμὸν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀπαραιτήτως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἐκείνην ἀστασίαν καὶ ἀνωμαλίαν τῶν πραγμάτων τὴν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα διαρκέσασαν, ἠλαττώθη μὲν ἡ πειθαρχία, ἐσυνήθισαν δὲ οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς μεταβολὰς καὶ τὰς στάσεις, ἀπέβαλον δὲ πᾶσαν περὶ μονίμου ἀποκαταστάσεως πεποίθησιν καὶ, ὡς ἐκ τούτων πάντων, ἀνεπτύχθησαν παρ' αὐτοῖς πλεῖστα ὅσα συμπαρομαρτοῦσαι εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων κακίαι. Παρέμειναν ὅμως αἱ παρειςαχθεῖσαι ἅπαξ ἐν τῇ χώρᾳ πολεμικαὶ ἕξεις, καὶ ἂν αἱ ἕξεις αὗται δὲν ἴσχυσαν νὰ συντηρήσωσι τὸ καθεστὸς, παρεσκεύασαν ὅμως τὴν ἀνάπλασιν τοῦ μέλλοντος. Περὶ τὸ 1430, οἱ μὲν ἀρχαῖοι συναθληταὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν παντοδαποὶ Φράγκοι ἐξέλιπον εἴτε θανόντες, εἴτε ἀποδημήσαντες, εἴτε ἐξέλληθιν ἄνευθεν καὶ ὡς ὑποτελεῖς τῶν Παλαιολόγων ἕκτοτε ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι· ἐξέλιπον ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε μετὰ 225 ἐτῶν κυριαρχίαν ἐν Πελοποννήσῳ, οὐδὲ ἐν περιεσώθη ἐν αὐτῇ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον ἀναμιμνήσκον τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην. Τὴν δὲ τάξιν αὐτῶν κατέλαβον πρὸ πάντων Ἕλληνας μεγιστᾶνες οἷον ὁ μέγας στρατοπεδάρχης τοῦ Κωνσταντίνου Γεώργιος Δαιμονογιάννης, ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Δερμοκαΐτης, φρουδάρχης περὶ Πάτρας, ὁ Δημήτριος Μαμωνᾶς Γρηγοράς, κύριος τοῦ

φρουρίου Πρινίκου, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Γεμιστοῦ, Δημήτριος καὶ Ἀνδρόνικος, κύριοι ὁ μὲν τοῦ Φανχρίου, ὁ δὲ τῆς Βρύσσης, ὁ Ἀθανάσιος Λάσκαρις ὁ ἀποσταλεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου πρέσβυς πρὸς τοὺς Φλωρεντινοὺς, ὁ Ἰωάννης Σοφικῆς Δχιμονογιάννης, ἢ, καθὼς λέγει αὐτὸν ὁ Φραντζῆς, Εὐδαίμων Ἰωάννης, μεσάζων ἢ πρωθυπουργὸς τοῦ Κωνσταντίνου διατελέσας, αὐτὸς οὗτος ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, ὅστις ἔλαθε «τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καὶ διοίκησιν πάντων τῶν πέριξ αὐτῆς, ἤγουν Κουλαῖ, Ἑβραϊκῆς Τρίπης, Ἰζεραμίου, Παγκότων, Σκλαβοχωρίου καὶ πάντων τῶν ἄλλων αὐτῆς χωρίων καὶ πάντα τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν, ὡς οὐκ εἶχεν οὐδεὶς ἄλλος πώποτε τὴν τοιαύτην διοίκησιν.» Καὶ πλὴν τούτων ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ λαβὼν τὴν διοίκησιν τῆς Κορίνθου, Ἀλέξιος Λάσκαρις, ὁ διοικητὴς Πατρῶν, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων προέκυψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ἐν Πελοποννήσῳ, ἐτέρας καταγωγῆς, διότι ἦσαν ἢ Γασμουῦλοι, δηλαδὴ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Φράγκων οἱοὶ λ. χ. οἱ ἰσχυροὶ Φραγκόπουλοι, ἐξ ὧν ὁ Λέων διετέλεσε πρωτοστράτηρ τοῦ Θεοδώρου Β', ἢ βουλγαρικοῦ γένους ὁποῖοι ἦσαν οἱ Ἀσάν, παντοδύναμοι κηδεσταὶ τοῦ Δημητρίου ἢ Ἀλβανοὶ οἷος ὁ Πέτρος ὁ Χωλός, ἀπόγονος τῶν Βούων ἢ Μπούων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Εὐρίσκομεν λοιπὸν τότε ἐν Πελοποννήσῳ πολλὰς καὶ μεγάλας οἰκογενείας, αἵτινες ἀνατραφεῖσαι ἐν τῇ φραγκικῇ σχολῇ τοῦ παρελθόντος ἀνέδειξαν ἄνδρας οὐκ ὀλίγους διαπρεπεῖς περὶ τε τὰ πολεμικὰ πράγματα καὶ τὴν διοίκησιν. Παρεκτὸς δὲ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς Πελοποννήσου ἀναβίωσιν καὶ ἡ ἐν Μισθρᾷ πρώϊμος ἐγκαθίδρυσις τῶν γόνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δυναστείας, δι' ὧν μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν χερσόνησον ἐν μέρει αἱ τελευταῖαι περιλιπόμεναι δυνάμεις τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους καὶ ἰδίως ὁ τότε ἀρχίσας γὰρ προάγεται καὶ νὰ λαμβάνη πρακτικώτερον χαρακτῆρα νεώτερος ἑλληνισμὸς, τοῦ ὁποῖου εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀντιπροσώπων, ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ἐνταῦθα, ὡς ἠξέυρομεν, ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ μέγα τῆς διοικητικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως σύστημα αὐτοῦ.

Οὕτως εἶχεν ἡ Πελοπόννησος ὅτε κατεβλήθη ἡ ἐν αὐτῇ φραγκοκρατία καὶ ἐνιδρύθησαν ἀντ' αὐτῆς οἱ τρεῖς Παλαιολόγοι, Θεόδωρος, Κωνσταντῖνος καὶ Θωμᾶς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησε πρὸ καιροῦ, ὅτι,

ἐπειδὴ τὸ κράτος περιωρίσθη πρὸς βορρᾶν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἣτις ἔχουσα πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῆς τὸν φοβερόν πολέμιον, μικρὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ οἴκοθεν ἵνα ἀνακίψῃ ἐκ τῆς καταπτώσεως ἐκείνης, τὸ μόνον μέρος ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ ὀργανωθῇ ἀξιόμαχος τις ἐλληνικὴ δύναμις ἱκανὴ νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἰθαγενῶν, ἦτο ἡ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐνόησεν, ὅτι ἐν ὅσῳ αὕτη ἦτο διχρημένη μεταξὺ τριῶν δυναστῶν, οὐδὲν σπουδαῖον ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ. Κατὰ δυστυχίαν οὐδεὶς τῶν ἀδελφῶν του εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παύσῃ ἐπικρατοῦσα αὐτόθι πολυαρχία· ὥστε πολλὰ ἐπὶ ματαίῳ παρῆλθον ἔτη πρὶν ἢ οὗτος καταπέισῃ αὐτοὺς νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ τὴν ὅλην τῆς χώρας ἐκείνης ἡγεμονίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν ἔπαυσεν ἐνεργῶν τὰ θέοντα, ὅτε μὲν ἐν Πελοποννήσῳ, ὅτε δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριψεν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1437 ἐπὶ ἔξ ὅλα ἔτη κατ' ἀρχάς ὡς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὅστις ἀπελθὼν τότε εἰς Ἰταλίαν παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους, διότι ἤξευρεν, ὅτι αὐτὸς μόνος εἶναι ἱκανὸς νὰ τὸν ἀναπληρώσῃ ἀπόντα. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰωάννου ὁ Κωνσταντῖνος ἐξήκολούθησε διατρίβων παρ' αὐτῷ, καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν ἀπελπισθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ βουλεύματος, συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ, τὸν Δημήτριον, τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις καὶ νὰ λάβῃ ἀντ' αὐτῶν τὴν Σηλυβρίαν. Ἀλλὰ τελευταῖον συμπράξαντος δραστηριώτερον τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ἀφ' ἧς ἀνέλαθε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Βλκχιδισλάου, κατεπέισθησαν ὁ μὲν Δημήτριος νὰ μὴ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον, ὁ δὲ ἐν Μισθρᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β' νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ ὑπ' αὐτοῦ κυβερνώμενον μέγα τῆς χερσονήσου μέρος, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1443 ἀφίκετο εἰς Μισθρᾶν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἀνέλαθε τὴν κυβέρνησιν ἂν ὄχι ὀλοκλήρου τῆς χερσονήσου, βεβαίως ὅμως τοῦ μείζονος αὐτῆς μέρους, διότι τὸ δεσποτάτον τοῦ Μισθρᾶ περιέλαβε τότε τὴν Λακωνικὴν, τὴν Κορινθίαν, τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἀρχαδίαν καὶ τὰ ἀνατολικὰ τμήματα τῆς Μεσσηνίας, ὁ δὲ Θωμάς περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Ἡλιδα· καὶ πλὴν τούτου ἀνεμολογῶν τὴν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ὑπεροχὴν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε συμπράττων μετ' αὐτοῦ εἰλικρινῶς.

Ἄμα γενόμενος τοιοῦτοτρόπως κύριος τῆς Πελοποννήσου ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάσθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον βραδύτερον τοῦ θέοντος ὡς μὴ ὄφελε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔφθασεν εἰς Μισθρᾶν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1443, ὃ ἐστὶ, καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐνιάδης διεξῆγε τὴν νικηφόρον αὐτοῦ μακρὰν ἐκστρατείαν καὶ κατέβαλλε τοὺς ὀσμανίδας περὶ Νίσσαν καὶ περὶ Ἰάλοβαζ. Ἄν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγένετο κύριος τῆς Πελοποννήσου πρὸ 15 ἐτῶν ἢ πρὸ 10 ἢ καὶ πρὸ 5 μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστροφὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅπερ ἦτο εὐκολόν καὶ εὐλόγον νὰ συμβῆ ἔκτοτε, ἤθελεν ἔχει καιρὸν νὰ ὀργανώσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας, νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν ταύτην, καὶ ἀπὸ τοῦ 1442, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπέπεσεν ὁ Οὐνιάδης κατὰ τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ κατετρόπωσεν αὐτούς περὶ Ἐρμανστὰτ καὶ περὶ Βασάγ, νὰ προελάσῃ ἐκ Θεσσαλίας εἰς προὔπαντησιν τοῦ ἀπὸ βορρᾶ κατερχομένου στρατηγοῦ τῶν Οὐγγρων καὶ νὰ ἐμβάλη οὕτω τοὺς πολεμίους εἰς ἀμηχανίαν. Ἄλλ' ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ 1443 ἐδέησε νὰ κατατρίψῃ εἰς παρασκευὰς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἤθελεν ἔχει σύμμαχον τὸν Οὐνιάδην. Ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ἣν καὶ συνεπλήρωσε μετὰ ἀξιωματημονεῦτου ταχύτητος κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ ἐπομένου ἔτους· δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν Οὐγγρων· συνεκέντρωσε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Θωμᾶ περὶ Κόρινθον, ἧς τὸ σπουδαιότατον φρούριον ἐπέτρεψεν εἰς τὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου συγγενῆ Δημήτριον Ἀσάν, καὶ ἔπειτα, ἐξεληθὼν τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἠνάγκασε τὸν τότε δοῦκα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Νέριον Β' νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ πληρώσῃ 30,000 χρυσῶν κατ' ἔτος. Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐνταῦθα, ἔλαβον τὰ κατὰ τὸν Οὐνιάδην πρὸς βορρᾶν τροπὴν ὀλεθρίαν, διότι μετὰ τὴν ῥῆξιν τῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1444 συνολογηθείσης εἰρήνης ἐπῆλθε τῇ 10 νοεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἡ περὶ Βάρναν πανωλεθρία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος κατελείφθη μεμονωμένος ἀπέναντι τῆς ὀσμανικῆς παντοδυναμίας. Καθ' ὃ ὅμως προείπομεν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο πρὸ πάντων ἄνθρωπος τοῦ καθήκοντος, ἀρξάμενος δὲ ἀπαξ τοῦ ἔργου, δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, καίτοι κάλλιστα συναισθανόμενος ὅτι ὑφίσταται τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων. Τῷόντι δὲν ἤρκει ὅτι ἦτο μεμονωμένος, ἀλλὰ

δὲν εἶχε λάβει καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ, νὰ συγχωνεύσῃ καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἀποχρώντως τὰ ποικίλα στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο τότε ὁ πληθυσμὸς τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, παρεκτός τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρχον καὶ Φράγχοι καὶ Γασμοῦλοι καὶ Βούλγαροι καὶ Ἄλβανοί, ἐξ ὧν οἱ πλείστοι τοσοῦτον μικρὰν παρεῖχον ἐγγύησιν πίστεως, ὥστε ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάζετο κατεσκευασμένως εἰς τὸν κρίσιμον ἐκεῖνον ἀγῶνα, οἱ Ἄλβανοί, στασιάσαντες ὑπὸ Πέτρον τὸν Χωλὸν καὶ αὐτὸν τὸν Ἕλληνα Ἐμμανουήλ Καντακουζηνὸν, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο χείρων ἔτι εἰ δυνατόν· διότι ὁ Νέριος Β', καίτοι ὑποκύψας ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Κωνσταντῖνου, δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῆται ὡσαύτως μετὰ τῶν Τούρκων, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἦτο πρὸ καιροῦ ὑποτελής.

Κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη ἐφάνη προσμειδιάσασα ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Μετὰ τὸ περὶ Βάρναν κατόρθωμα ὁ Μουράτ παρητήθη αὐθις τῆς ἀρχῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Ὀσμανιδῶν ἐκάθησε παῖς ἐκκαίδεκάτης· οἱ γενίτσαροι ἐστασίασαν ἐν Ἀθριανουπόλει· τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1445 προσῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κωνσταντῖνου 300 Βουργούνδιοι μαχηταί· καὶ αὐτὸς ὁ παλίμβουλος δεσπότης τῶν Σέρβων Γεώργιος ἐφάνετο διατεθειμένος νὰ παράσχη συνδρομὴν. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐξακολουθήσας ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου 1445 τὸ ἐπιχειρημα κατέλαβε τὴν Δαυλίδα καὶ μέγα μέρος τῆς Φωκίδος, τὸ Λοιδωρίκιον, τὴν Βιτρινίτζαν καὶ προχωρήσας εἰς Θεσσαλίαν, τῆς ὁποίας οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Ἄλβανοί ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συνταχθῶσι μετ' αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καὶ ἐπέστησεν αὐτῇ ἴδιον ἄρχοντα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὰς ἐφημέρους ταύτας ἐπιτυχίας ἐμελλον νὰ παρακολουθήσωσι συμφοραὶ θειναί. Ὁ Μουράτ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν ἔτει 1445· ὁ Νέριος δὲν ἔπαυσε καταμηνύων εἰς τὸν μπεϋλέρμπεϋν τῆς Ρούμελης Τουραχάν τὰς ἐνεργείας τοῦ Κωνσταντῖνου· ὁ Τουραχάν εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον νὰ περιστείλῃ τὰς ἐνεργείας ταύτας, διότι ὑπελάμβανε τὴν Θεσσαλίαν ὡς ἴδιον κληρονομικὸν τιμάριον. Ἀμφότεροι λοιπὸν διὰ τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν παραστάσεων κατέπεισαν τὸν Μουράτ, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπεμβῇ· καὶ τῳόντι τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1446 ὁ σουλτάνος συνεχέντρωσεν εἰς Φεράς στρατὸν πολυάριθμον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀσύνητον νὰ παραταχθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην,

ἥτις πρὸ ὀλίγου ἔτι κατετρόπωσε τοὺς ἀρίστους μαχητὰς τῆς Εὐρώ-
πης· ὑπεχώρησε λοιπὸν ὀπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἴσθμοῦ, ὃ δὲ
στρατὸς τοῦ σουλτάνου προελάσας ἀκωλύτως μέχρι Θηβῶν, ἀπέβη-
λεν ἐκεῖθεν τὸν φρούραρχον τοῦ δεσπότη καὶ ἀπέδωκε τὴν πόλιν εἰς
τὸν Νέριον, ἐνῶ ἀπόσπασμά τι τοῦ κυρίου στρατοῦ κατέλαβε τὸ Λοι-
δωρῖκιον, τὸ Γαλαξειδίον καὶ τὰ Σάλωνα. Τούτων γενομένων ἐπλη-
σίασεν ὁ σουλτάνος περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου εἰς τὸν Ἴσθμὸν, συνεπα-
γόμενος ἐξήκοντα μὲν χιλιάδας ἀνδρῶν ἐν οἷς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Νερίου
ἀγομένην ἐπικουρίαν, πολλὰ δὲ τηλεβόλα καὶ ἄλλας πολιορκητικὰς
μηχανὰς, καὶ ἐστρατοπέδευσε περὶ Μιγγίας. Ὁ Κωνσταντῖνος, πρὶν ἢ
ἀναρρίψῃ τὸν περὶ τῶν ὄλων κύβον, ἐνόμισε καλὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο
δυνατὸν ἵνα σώσῃ τοῦλάχιστον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ
τούτῳ πρὸς τὸν Μουράτ πρέσβυν, τὸν πατέρα τοῦ ἱστορικοῦ Χαλκο-
κονδύλη, προτείνων, ὅτι παραιτεῖται πάσης ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμοῦ ἀξιώ-
σεως· ἀλλ' ὁ σουλτάνος τὸν μὲν πρέσβυν συλλαβὼν ὡς κατάσκοπον
ἐφυλάκισεν, ἀπήτησε δὲ παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου νὰ κατεδαφίσῃ μὲν
τὰ τείχη τοῦ Ἴσθμοῦ, νὰ τελέσῃ δὲ φόρον ἕνεκα τῆς Πελοποννήσου.
Ἐννοεῖται ὅτι ἀμαχητὶ τοιαῦται ἀπαιτήσεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γί-
νωσι δεκταί, ὥστε ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἀναπόδραστος.

Ὁ Μουράτ κατῆλθε τότε μετὰ ἕξ χιλιάδων ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἐν Μιγ-
γίαις στρατοπέδου, ἵνα παρατηρήσῃ ἰδίους ὀφθαλμοῖς τὰ τοῦ Ἴσθμοῦ
ὀχυρώματα· καὶ ἔπειτα περιέμεινεν ἔτι ἡμέρας τινὰς ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ
ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελε παραδοθῆ, διότι ὁ Τοῖραχὰν εἶχε δώσει εἰς
τὸν κύριον αὐτοῦ τοιαύτας ἐλπίδας. Περιμείνας δὲ ἐπὶ ματαίῳ, ἀφοῦ
ἐπέπληξε τὸν στρατηγὸν του διότι προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ
ἐν χειμῶνι τὴν ἐκστρατείαν ἐνῶ αὐτὸς ἤθελε νὰ τὴν ἀναβάλλῃ μέχρι
τοῦ προσεχοῦς θέρους, παρέταξε τελευταῖον σύμπαντα τὸν στρατὸν
πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων, ἔστησε τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ
Ἴσθμοῦ, ἐκεῖ ὅπου πιτυῶν πάλαι ποτὲ περιελάμβανε τὸν καθωσιωμέ-
νον τῶν Ἴσθμίων χῶρον, καὶ ἤρχισε τὴν πολιορκίαν. Ἐπὶ τοῦ πεδίου
ἐκείνου ὅπου ἐτελοῦντο αἱ ἀρχαῖαι εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος ἀρματο-
δρομίαι, προήλασαν κατὰ τοῦ χαρακώματος αἱ πολιορκητικαὶ τῶν
Τούρκων μηχαναὶ καὶ ἔσεισαν τό τε χαρακῶμα καὶ τὸν Ἴσθμὸν. Ἐν
διαστήματι τριῶν ἡμερῶν προσεβάλλετο τὸ περιτείχισμα κατὰ δὲ τὴν
ἐσπέραν τῆς τετάρτης, ἥτις ἦτο ἡ 3 δεκεμβρίου 1446, ἀνήφθησαν
πυρὰ πολλὰ εἰς τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ἀντήχησαν ὕμνοι πο-

λεμιστήριοι προαναγγέλλοντες, καθ' ὃ εἶχον οἱ πολέμιοι ἔθος, τὴν μετὰ δύο ἡμέρας γενησομένην ἐφοδόν. Τῇ δὲ πρωΐᾳ τῆς ἐβδόμης ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξινος τῆς πολιορκίας, ἣτις ἦτο καὶ 7 τοῦ δεκεμβρίου μηνός, κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ σάλπιγγες εἴδωκαν τὸ σημεῖον τῆς ἐφόδου. Ἐνῶ ὑπόνομοι διώρυσσον τὸ τεῖχος, ἐνῶ τὰ πυροβόλα διεκώλυον τοὺς Πελοποννησίους νὰ προκύψωσιν ἐκ τῶν ἐπάλλξεων, προσήχθησαν κλίμακες καὶ ἤρχισαν ἀναβαίνοντες ἐπ' αὐτῶν οἱ τολμηρότατοι τῶν γενιτσάρων ὑπὸ τοῦ Μουράτ αὐτοῦ παροτρυνόμενοι. Τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἀναβάντος γενίτσαρη περιεσώθη ὑπὸ τῆς ἱστορίας· ὁ Χαλκοκονδύλης τὸν ὀνομάζει Χιτήρη, ὁ δὲ Χάμμερ λέγει αὐτὸν Χίσερ, ἦτο δὲ Σέρβος τὴν καταγωγὴν· καὶ παρηκολούθησαν τοῦτον πολλοὶ ἄλλοι, ὁ δ' ἀγὼν ἐγένετο τότε ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων καὶ ἐντὸς αὐτῶν. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἠδύνατο νὰ παραταθῆ, διότι ὀπισθεν τοῦ χαρακώματος ἴστατο στρατὸς πολυάριθμος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ ἐμψυχούμενος· ἀλλ' αἱ ἐκ τῶν ἐπάλλξεων ὑποχωρήσασαι φρουραὶ παρέσυραν ἀλληλοδιαδόχως εἰς φυγὴν τὰ λοιπὰ τάγματα. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐπροσπάθησαν νὰ ἀναστείλωσι τὴν τροπὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰστέκοντο, διότι ὁ ἐκ τοῦ προχείρου συγκροτηθεὶς ἐκεῖνος στρατὸς δὲν εἶχε προφθάσει νὰ συμπαγῇ δι' ἰσχυρῶν πειθαρχίας δεσμῶν, τὸ δὲ χεῖριστον, σπουδαῖος φόβος ὑπῆρχε μήπως ἐπιτεθῶσιν ὀπισθεν οἱ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου στασιάσαντες Ἄλβανοί. Τούτων πάντων ἕνεκα ὅ,τε Κωνσταντῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἠναγκάσθησαν νὰ παρακολουθήσωσι τὴν γενικὴν τροπὴν, τότε δὲ φοβερὰ ἐπῆλθε πανωλεθρία, καθὰ ἀνακράζει ὁ τοῦ Θρήνου ποιητής.

ἜΩ Κορίνθος πολὺθλιβος, πολὺ κακὸν τὸ εἶδες
 Τότες ὅταν ἐχάλασαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἑξαμίλι.
 Ὅλος ὁ κάμπος ἔγεμεν ἄρματα καὶ δοξάρια,
 Σαγίταις χρυσοπτέρυγαις, σπαθία κροσημένα·
 Κεφαλί, χέρια, σώματα ἔς τὸν κάμπον ἀπλωμένα.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἴσθμοῦ ὁ Μουράτ γενόμενος κύριος εὐχερῶς τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐγκαταλειφθείσης Κορίνθου, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τουραχάν 1000 γενιτσάρους ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν δῆωσιν τῆς πέριξ χώρας, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἐτράπη διὰ τῆς Σικυῶνος καὶ τῆς ἄλλης Κορινθιακῆς παραλίας ἐπὶ τὰς Πάτρας. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ἡ πλουσιωτάτη, ὡς φαίνεται, τῆς χερσονήσου, διότι οὐ μόνον ὁ Χαλκοκονδύλης ὀνομάζει αὐτὴν πόλιν

εὐδαίμονα, ἀλλὰ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ Θρήνου, πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀποτεινόμενος λέγει·

Αὐτὴν τὴν Πάτραν τὴν πτωχὴν εἶχες παρηγορίαν σου,
Πουγγίν σου καὶ σακκούλι σου εἰς ὄλαις ταῖς δουλείαις,
Εἰς ὄλαις σου ταῖς ὄρεξαις καὶ εἰς τὰ θελήματά σου.

Ἄλλ' ὁ Μουράτ εὗρεν αὐτὴν σχεδὸν ἔρημον· οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ἀντικρὺ Στερεὰν Ἑλλάδα, οἱ δὲ παραμείναντες τετρακισχίλιοι ἄνθρωποι παραδοθέντες ἀμαχητὶ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ἡ ἀκρόπολις ὅμως ἀντέστη γενναίως. Εἰς μάτην οἱ γενίτσαροι ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐφόδους· αἱ Ἕλληνες ῥητινὴν καὶ πίσσαν πυρὶ ἀψάμενοι κατὰ ὀπὴν, τοὺς τε νεήλυδας ἐξεκρούσαντο ἀμυνόμενοι καὶ ἐκράτυνον τὴν ἀκρόπολιν.» Ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔσωσε τὴν λοιπὴν Πελοπόννησον. Ἐπανελθόντος ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Τουραχάν εἰς τὸ στρατόπεδον μετὰ λείας πολλῆς ἀνδραπόδων, ὁ Μουράτ δὲν ἐνέκρινε νὰ ἐπιμείνῃ, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον εἰρήνην δι' ἧς οὗτος κατέστη ἔκτοτε φόρου ὑποτελὴς τῶν Τούρκων. Καί τοι δὲ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη δὲν ἐξετάθη εἰμὴ εἰς τὰ βορειοδυτικώτερα τῆς Πελοποννήσου, ἀπέβη ὅμως ὀλεθριωτάτη, πρὸ πάντων διότι ἐματαίωσε τὸ γενναῖον ἐπιχειρήμα τοῦ Κωνσταντῖνου· πλὴν τούτου δὲ ἐπήγαγε συμφοράς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον, διότι τότε οὐ μόνον τὰ ὄχυράματα τοῦ Ἰσθμοῦ ἐντελῶς κατεστράφησαν, ἀλλὰ καὶ ἡ Κόρινθος ἐπυρπολήθη, καὶ αἱ Πάτραι ἐδηλώθησαν, καὶ ἐξήκοντα ὡς βεβαιουῖσι χιλιάδες ψυχῶν ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν.

Τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἐπομένου ἔτους, 1447, ἐδέησεν ὁ Μουράτ νὰ στρατεύσῃ εἰς Ἀλβανίαν, ὅπου πρὸ τετραετίας εἶχεν ἐξεγερθῆ ἕτερος τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρόμαχος, ὁ προμνημονευθεὶς Σκεντέρμπεϋς. Ἀλλὰ μετὰ ἡμιόλιον ἐνιαυτὸν ἠναγκάσθη πάλιν, ἐγκαταλείπων τὰ τῆς Ἀλβανίας πράγματα, νὰ τραπῆ πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ἐκ νέου ἀντιπαραταχθέντος πρὸς αὐτὸν Οὐνούαδου. Ἐπειδὴ δὲ ὤμην κατὰ τοῦ Οὐνούαδου ἁγίων οὗτος ἐτελείωσε τάχιστα, ἐνῶ ὁ ἀλβανικὸς ἐπαναληφθεὶς διήρκεσεν ἔτη, πολλὰ, ἱστοροῦμεν πρῶτον τὰ περὶ τῶν Οὐγγρων, ἵνα μὴ διακόπτωμεν πολλάκις τὰ περὶ τῶν Ἀλβανῶν. Μετὰ τὴν περὶ Βάρναν πανωλεθρίαν ὁ Οὐνούαδης, φεύγων ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βλά-

χων Δρακούλ, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη ὑπὸ τῆς Οὐγγρικῆς κυβερνήσεως ν' ἀπελευθερώσῃ αὐτόν. Τότε ὁ Οὐνιάδης ἀνηγορεύθη, γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἐν τῷ Οὐγγρικῷ κράτει καὶ παρεσκευάσθη εἰς νέον κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἀγῶνα. Ἐπροοιμίασε δὲ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον νικήσας μὲν καὶ αἰχμαλωτεύσας καὶ ἀποκεφαλίσας τὸν φιλότουρκον ἡγεμόνα Βλαχίας Δρακούλ καὶ ἐνιδρύσας ἀντ' αὐτοῦ ἄρχοντα τῆς χώρας ἐκείνης τὸν φίλον αὐτοῦ Δάν, συμμαχήσας δὲ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαυίας Στεφάνου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προμάχου τῆς Ἀλβανίας Σκεντέρμπεῦ. Ἐκ τῶν βορείων ἐκείνων χριστιανῶν ὁ μόνος ἀρνηθεὶς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην νὰ στρατεύσῃ μετὰ τοῦ Οὐνιάδου ὑπῆρξεν ὁ τῆς Σερβίας βοεβόδας Γεώργιος. Δυστυχῶς πᾶσαι αὐταὶ αἱ προπαρασκευαί, καὶ προσέτι αἱ διενέξεις εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθεν ἐν τῷ μεταξύ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Οὐνιάδην νὰ ἀρχίσῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ εἰμὴ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 1448. Ἄν ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγένετο πρὸς διέτιαν, ὁ Μουράτ ἤθελε προσβληθῆ συγχρόνως ἀπὸ βορρᾶ ὑπὸ τοῦ Οὐνιάδου, ἀπὸ μεσημβρίας ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Σκεντέρμπεῦ, καὶ ἤθελε πιθανώτατα ὑποχωρήσει, διότι μόνος ὁ Οὐνιάδης ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν τσαούτην ἀνησυχίαν, ὥστε, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἰδεῖ, ἐπεχείρησε δι' ἐπανειλημμένων περὶ εἰρήνης προτάσεων νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ πρὸς αὐτὸν πολέμου. Κακῆ τύχῃ ὅμως οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς οὐδέποτε ἠδυνήθησαν ἀπὸ κοινοῦ νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ πολεμίου αὐτῶν. Τῷ 1444 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος δὲν ἦτο ἔτι ἔτοιμος ἐν Πελοποννήσῳ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον ὑπὲρ τοῦ Οὐνιάδου, ὁ δὲ Σκεντέρμπεῦς διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Μετὰ δύο ἔτη, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὁ μὲν Οὐνιάδης ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ θεραπεύῃ τὸ τραῦμα ὅπερ ἔπαθε περὶ Βάρναν, ὁ δὲ Σκεντέρμπεῦς ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τινων πρὸς τοὺς Ἐνετούς διενέξεων. Τελευταῖον τῷ 1448 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος εἶχεν ἠττηθῆ, ὁ δὲ Σκεντέρμπεῦς δὲν προσέφθασε νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνιάδου. Ἐννοεῖται ὅτι περὶ σπουδαίας ἐπικουρίας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης λόγος δὲν ἐγένετο· ἐξ ἐναντίας οἱ μὲν Ἐνετοὶ διεκώλυον τὴν ἐλευθέραν τοῦ Σκεντέρμπεῦ ἐνέργειαν, ὁ δὲ πάπας δὲ μὲν ἐνεθάρρυνεν ὅτε δὲ ἀπέτρεπε τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἐδίχονόει πρὸς τὸν Οὐνιάδην· ὥστε εἰς

τὸν στρατὸν μετὰ τοῦ ἠποίου οὗτος ἐξεκίνητε τελευταῖον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1448 καὶ ὅστις συνέκειτο ἐκ μόνων 24,000 Οὐγγρων, ἀπάντων ὅμως λογάδων ἀνδρῶν, δὲν προσῆλθον εἰμὴ δις χίλιοι Βοεμοὶ καὶ Γερμανοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, μετὰ τοῦ ἠποίου ἠνώθησαν, ὡς μὴ ὤφελεν, 8,000 Βλάχοι, οἵτινες ἐμελλον νὰ ἀναδειχθῶσι προδόται ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ἐπορεύθη ἐπὶ τὴν Σερβίαν τῆς ἠποίας ὁ ἠγεμὼν, ὡς ἠξέυρομεν, εἶχε προτιμήσει νὰ συνταχθῆ μετὰ τοῦ Μουράτ. Ὁ σουλτάνος οὗτος, ὅστις ἐπολιόρκει τότε τὴν Κροΐαν, ἅμα μαθὼν τὴν ἀπὸ βόρρᾶ ἐπερχομένην θύελλαν, ἔσπευσε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ δράμῃ μετὰ 150,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιούσιν, εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον ἐκεῖνο, ὅπου πρὸ πεντήκοντα καὶ ἐννέα ἐνιαυτῶν ὁ πρόπαππος αὐτοῦ εἶχε λαμπρῶς μὲν νικηρορῆσει, ἀποθάνει δὲ οἰκτρῶς. Ἐκεῖ ὁ Οὐνιάδης εἶχε πῆξει στρατόπεδον ὄχυρόν ἐπέκεινα τοῦ ποταμίου Σετνίτζα, τοῦ κόπτοντος εἰς δύο ἴσα μέρη τὸ Κοσσυφοπέδιον. Οἱ ὠσμανίδα, κατ' ἀρχὰς διεπέρασαν τὴν Σετνίτζαν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Οὐγγρων καὶ ἐπέστρεψαν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμίου. Ἐὰν ὁ Οὐνιάδης πχρέμενεν ἐν τῷ ἀπορθητῷ αὐτοῦ στρατοπέδῳ καὶ περιέμενεν αὐτόθι τὸν ἀναγγείλαντα ὅτι ἐπέρχεται Σκεντέρμπεϋν, ἠθελεν ἐμβάλει εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ἀρειμανίου αὐτοῦ ἠρμῆς παραφερόμενος, διεπέρασε καὶ αὐτὸς τὴν Σετνίτζαν καὶ πχρεσκευάσθη εἰς τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῳνα πρὸς πενταπλασίους περίπου ἀντιπάλους. Ὁ σουλτάνος, ὅστις πρὸ διετίας μὲν εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Οὐνιάδην προτάσεις εἰρήνης, ὑβριστικῶς ὑπ' ἐκεῖνου ἀποβληθείσας, πρὸ ὀλίγου δ' ἔτι ἐδίστασε νὰ ἐπιτεθῆ κατ' αὐτοῦ, ἔπεμψε καὶ κατὰ τὴν ὑστάτην ὥραν ὀκτῶ πρὸς αὐτὸν πρέσβεις προτείνων εἰρήνην· ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Ὅθεν συνεκροτήθη τῇ 17 καὶ τῇ 18 ὀκτωβρίου μάχῃ κρίσιμος καθ' ἣν οἱ Οὐγγροι καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐπολέμησαν μὲν γενναϊότατα, ἀλλὰ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων καὶ προδοθέντες ὑπὸ τῶν Βλάχων, ἐπὶ τέλους ὄλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἐπτακις χίλιοι πρὸς τοῖς μυρίοις ἔπεσον ἐκ τῶν περὶ τὸν Οὐνιάδην, ἐν οἷς τὸ ἄνηθος τῶν Οὐγγρων εὐπατριδῶν διπλάσιοι δὲ ἐκ τῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὁ Οὐνιάδης ἐσώθη καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ περὶ Βάρναν, διὰ φυγῆς καὶ συνελήφθη μὲν ὑπὸ τοῦ ἠγεμόνος τῆς Σερβίας Γεωργίου, ὅστις ἠθέλησε νὰ παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὸν Μουράτ ἀντὶ χρημάτων. Ἀλλ' ὁ σουλτάνος εἴτε γενναιοφρονέστερος ἀναδειχθεὶς τοῦ σλαύου ἐκεῖνου χριστιανοῦ, εἴτε ὑπολαβὼν ὑπέρογκον τὸ ζῆ-

τηθὲν χρηματικὸν ποσὸν, δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Οὐνιάδης κατώρθωσε νὰ ἀνγκηθῆσθαι τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὁ Μουράτ, καίτοι τοσοῦτον λαμπρῶς νικηφορήσας, διεβίβασεν αὐτῷ νέας περὶ εἰρήνης προτάσεις· καὶ συνωμολογήθη τῶντι ἐπταετῆς ἀνακωχῆ, καθ' ἣν ἡ Βλαχία, ἡ Σερβία καὶ ἡ Βοσνία δὲν ἔμελλον τοῦ λοιποῦ νὰ κατέχωνται οὔτε ὑπὸ ὀσμανικῶν οὔτε ὑπὸ οὐγγρικῶν στρατευμάτων, ἂν καὶ οἱ ἡγεμόνες τῶν χωρῶν τούτων ἔμελλον νὰ διατελῶσι καὶ τοῦ λοιποῦ ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου.

Ἀλλὰ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ὁ Μουράτ Β' δὲν ἀπήτει πλείοτερα παρὰ τῶν Οὐγγρων καὶ τοῦ Οὐνιάδου, διότι εἶχεν ἀνὰ χεῖρας πολέμιον ἕτερον οὐδὲν ἥττον δεινόν, τοὺς πρό τινων ἐτῶν ἐπαναστάντας Ἀλβανούς ὑπὸ ἡγεμόνα δεξιώτατον, τὸν προμνημονευθέντα ἤδη Σκεντέρμπεῦν. Οἱ Ἀλβανοὶ, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον κατατροπωθῆ ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν ἕνεκα τῆς πολυαρχίας αὐτῶν καὶ τῶν διαιρέσεων, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀνατολῆς χριστιανοί· οἱ Ἀλβανοὶ ἐξ ὧν πολλοὶ εἶχον ἤδη ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ οἵτινες βραδύτερον ἠυτομόλησαν πρὸς αὐτὸν πολυαριθμότεροι ἴσως ὅλων τῶν λοιπῶν ἰθαγενῶν τῆς ἀνατολῆς, οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἐπέισθησαν ἐν τούτοις νὰ ἀπαρνηθῶσι τὴν προτέραν πίστιν καὶ αὐτονομίαν ἄνευ τελευταίων τινῶν ἀγῶνων, οἵτινες, ὀφείλομεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ὑπῆρξαν ἐπὶ τινα χρόνον πεισματωδέστεροι ὅλων ὅσους κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀντέταξαν οἱ χριστιανοὶ, μεταξύ Ἰστρου καὶ Ταινάρου, κατὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἐπελθόντος πολεμίου. Ἐπανέστησαν δὲ τὸ πρῶτον τῷ 1434, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀριανίτην τὸν Κομνηνὸν, ὅστις ἐκτήσατο τὴν ὑπεροχὴν ταύτην διὰ τε τὸ ἀρχαῖον τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ ἕνεκα τῶν ποικίλων κηδεστιῶν, ἃς αὐτός τε καὶ διὰ τῶν ὀκτώ αὐτοῦ θυγατέρων συνῆψε μετὰ τῶν Μουσακί, τῶν Δουκαγίν, τῶν Καστριωτῶν, τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μαυροβουνίου Τσερνόγεβιτς καὶ αὐτοῦ τοῦ μωραΐτου ἀρχοντος Νικολάου Μποχάλη. Καὶ τῷ μὲν 1434 ὀρμώμενος ἀπὸ τῶν κληρονομικῶν αὐτοῦ κτήσεων περὶ Τσερμενίτσαν, τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνίαν, κατετρόπωσε τὸν τοῦ σουλτάνου ἐπίτροπον, Ἀλῆν, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐβρενόςμπεῦ· ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη μέχρις Ἀργυροκάστρου, ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπελθὼν ἐκ Τρικκάλων ὁ Τουραχάν διέλυσε τοὺς πολιορκοῦντας τὸ Ἀργυρόκαστρον Ἀλβανούς, φονεύσας ἐξ

αὐτῶν περὶ τοὺς χιλίους, καὶ καθυπέταξεν αὐθις τὴν χώραν, τῆς ὁποίας οἱ ἄρχοντες ἠναγκάσθησαν νὰ παρὰδώσωσιν ὡς ἡμέρους τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξισλαμισθέντα καὶ καταταχθέντα ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ. Μόνος δ' Ἀριανίτης ἐξηκολούθησεν ἐν τοῖς ὄρεσιν αὐτοῦ διαμαρτυρόμενος, διὰ κλεφτικοῦ πολέμου, κατὰ τῆς ξενικῆς κατακτῆσεως, μέχρις οὗ τῷ 1444, ἐνῶ ὁ Μουράτ Β' περιεσπᾶτο ὑπὸ τῶν Οὐγγῶν, ἐπανεστή αὐθις πᾶσα ἡ Ἀλβανία ὑπὸ ἡγεμόνα ἕτερον, συγγενῆ ὅμως τοῦ Ἀριανίτου, *Γεώργιοι Καστριώτην* τὸν ἐπιλεγόμενον *Σκεντέρμπεϋν*.

Ὁ ἦρως οὗτος τῆς Ἀλβανίας δὲν ἀπέβη παρὰ τοῖς Ἑλλησι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοσοῦτον δημοτικὸς ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ὁ *θρῆνος* τῆς *Κωνσταντινουπόλεως*, τοῦ ἰποίου πρωταγωνιστῆς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος, ἐλλεινολογούμενος μᾶλλον ἀληθῶς ἢ ὑμνούμενος, δις μὲν ἐπικαλεῖται τὸν *Πιάγκων* ὅστις οὐδεὶς ἄλλος εἶναι ἢ ὁ πολὺς *Γιάγκος*, καὶ ὀνομάζει αὐτὸν *στήλην* τῆς *Βλαχίας*, οὐδὲ ὡς δὲ μνημονεῖ τοῦ Σκεντέρμπεϋ, καίτοι λαβὼν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρῃ τὴν *Ἀλβανίαν* ἐκ τῶν χρονογράφων, παρὰ μὲν τῷ Δούκῃ οὐδὲ ὡς ἱστορεῖται ὁ τῆς Ἀλβανίας πρόμαχος, παρὰ δὲ τῷ Χαλκοκονδύλῃ, καὶ τῷ Φραντζῆ, καὶ τῷ Κριτοβούλῳ δι' ὀλίγων μόνον ἀναφέρεται καὶ μετὰ τινος ψυχρότητος. Ὁ τελευταῖος μάλιστα τοσοῦτον ἠγνῶει τὰ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὥστε, θέλων νὰ ἐξελληνίσῃ τὸ ὄνομα, δὲν τὸν λέγει ὅπως ἐκαλεῖτο Γεώργιον, ἀλλὰ μεταφράζων τὸ τουρκικὸν *Ἰσκεντέρ*, ἀποκαλεῖ τὸν ἄνδρα Ἀλέξανδρον. Ἐν τούτοις, καθὰ τοῦλάχιστον φημίζεταί, ὁ μὲν Καστριώτης οὐδέποτε σχεδὸν ἠττήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Οὐνιάδης πολλάκις ἔτρεψε τὰ νῶτα εἰς αὐτούς, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ποτὲ δὲν ἀπεδείχθη νικηφόρος. Πόθεν λοιπὸν ἡ πρὸς τὸν πρῶτον ἀδιαφορία, καὶ ἡ πρὸς τὸν τελευταῖον ἰδιάζουσα τῶν ἡμετέρων συμπάθεια; Ὁ Κωνσταντῖνος, καίτοι οὐδέποτε νικήσας, ἔπεσεν ὅμως ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτελῶν τὸ ὕστατον καὶ ἱερώτατον τῶν καθηκόντων τοῦ βασιλέως, ἐνῶ ὁ Σκεντέρμπεϋς ἠγωνίσθη μὲν λαμπρῶς, ἀπέθανεν ὅμως ἐπὶ τέλους ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ξένη γῆ ὅπου κατέφυγε. Τὰ δὲ ἔθνη συνήθως ἀγαπῶσι μᾶλλον τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν θνήσκοντας ἢ τοὺς ὁσονδήποτε ἄλλως ὑπηρετήσαντας αὐτά. Ἀλλὰ καὶ δι' ἕτερον λόγον, τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου ἔρριψεν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους ρίζας πολὺ βαθυτέρας ἢ τὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ὄνομα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὁ γνησιώτατος τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς, καὶ ἂν μὴ παραδε-

χθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Ηορι, τοῦ λέγοντος αὐτὸν ἐκ Σλαύων καταγόμενον, κοινῶς λογίζεται Ἀλβανὸς οὐχὶ Ἑλληὴν. Τὴν σήμερον ἔχομε πολλὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς Ἀλβανούς· ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ οἰκειότης δὲν ὑπῆρχεν ἔτι, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ ἐπιφανέστατοι αὐτῶν, μηδὲ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ἐξαιρουμένου, ἦσαν καθολικοὶ τὸ δόγμα. Τὸ δὲ περιέργον εἶναι ὅτι καὶ ἐκ τῶν ξένων, ὁ Οὐβερτίνος Πούσκουλος ἐξυμνεῖ μὲν τὴν ἀνδρείαν τοῦ Κωνσταντίνου, ἐξυμνεῖ δὲ καὶ τὸν Οὐνιάδην καὶ τὸν Βλαδισλάον, ἀλλ' ὅλως ἀποσιωπᾷ τὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ὄνομα. Ἀλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν μεγάλων τῶν ὀντι κατορθωμάτων τοῦ Σκεντέρμπεϋ. Ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἦτο εἰς τῶν τεσσάρων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1410 ἠνάγκασθη νὰ παραδώσῃ ἀλλεπαλλήλως τοὺς τρεῖς νεωτέρους ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς Τούρκους, ὡς ὁμήρους. Οἱ νέοι οὗτοι, ἀνατραφέντες ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ, κατετάχθησαν ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ· καὶ ὁ μὲν Κωνσταντίνος ἀπέθανε πιθανῶς δηλητηριασθεὶς, ὁ δὲ ἕτερος ὀνόματι Στάνισας, συζευχθεὶς τουρκίδα, ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς υἱὸν ὀνόματι Χάμζαν. Ἀλλ' ἐπιφανέστατος πάντων ἀνεδείχθη ὁ νεώτερος Γεώργιος, ὅστις γεννηθεὶς περὶ τὸ 1403 μετωνομάσθη ὡς μουσουλμάνος Ἰσκεντέρ, καὶ προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μπέϋ, ἐξ οὗ τὸ περιώνυμον αὐτοῦ ἐπώνυμον Σκεντέρμπεϋς. Ἦτο δὲ κάλλιστος τὸ εἶδος καὶ οὐ μόνον περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα δεξιώτατος, ἀλλὰ καὶ περὶ τοὺς λόγους δεινός, δι' ὅπερ τοσοῦτον ἠγαπήθη ὑπὸ τοῦ Μουράτ Β', ὥστε ὁ σουλτάνος οὗτος ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν πεντακιςχιλίων ἰππέων. Ἀλλ' ὅση δῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ εὐνοία ἧς ἠξιώθη παρὰ τῷ ξένῳ κυριάρχῃ, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἐλησμόνησε ποτὲ οὔτε τὴν πατρίδα οὔτε τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ· καὶ τῷ 1443 παρευρεθεὶς εἰς τὴν περὶ Νίσσαν μάχην καθ' ἣν ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνιάδης ὀλοσχερῶς κατετρόπωσαν τὸν τουρκικὸν στρατὸν, δὲν ἐδίστασε νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν ταύτην περάσας εἰς τὰς τάξεις τῶν χριστιανῶν μετὰ 300 Ἀλβανῶν ἰππέων καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ Χάμζα, τοῦ ὁποίου ὁ πκτήρ, ὁ Στάνισας, συνέπεσε νὰ διατρίβῃ τότε εἰς Ἀλβανίαν παρὰ τῇ οἰκογενεῖᾳ αὐτοῦ. Δὲν ἠυτομόλησε δὲ ἵνα παραμείνῃ ἐν τῷ οὐγγρικῷ στρατῷ, ἀλλ' ἵνα δράμῃ εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, ὅπου ὡς ἔμαθε παρεσκευάζετο γενικὴ κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἐπανάστασις. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ αἰχμαλωτευθῇ ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ γραμματεὺς τοῦ Μουράτ Β', ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἠνάγκασε τὸν ἄνθρωπον δι' ἀπειλῆς θανάτου

νά συντάξῃ βασιλικὸν φερμάνιον δι' οὗ ἀπενέμετο αὐτῷ ἡ διοίκησις τοῦ φρουρίου τῆς Κροΐας. Λαβὼν δὲ τὸ φερμάνιον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἤπτον φονεύσας τὸν γραμματέα, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ἑπαδῶν εἰς Κροΐαν, κατέλαβεν αὐτὴν, ἐκήρυξε τὸν ἱερόν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν πόλεμον, καὶ αὐτὸς μὲν ἀνέλαβε τὸ ἀρχαῖον χριστιανικὸν αὐτοῦ ὄνομα Γεώργιος, ὁ δὲ ἀνεψιὸς του Χάμζας, βαπτισθεὶς τῇ 25 δεκεμβρίου 1443, ὠνομάσθη Βρανῆλος ἢ Βρανᾶς.

Ἡ φήμη τῶν προτέρων πολεμικῶν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου κατορθωμάτων, παρεσκεύασεν αὐτῷ λαμπρὰν δεξιῶσιν ἐν τῇ πατρίδι, ἣτις ἐχαίρεισε τὸν ἄνδρα ὡς σωτῆρα, καὶ ἐξεγερθεῖσα πανταχόθεν, ἐξέβαλεν ἢ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκοῦντας μουσουλμάνους. Ἄλλ' ὁ Γεώργιος ἵνα ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸ ἴδιον ἀξίωμα, αὐτὸς μὲν συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀριανίτου Ἀνδρονίκη τὴν Κομνηνὴν, τὴν δὲ ἀδελφὴν του Μάμιζαν ἐδῶκε σύζυγον εἰς τὸν Κάρολον Μουσακὶ Τόπιαν. Καὶ τότε, ἀφοῦ ἀπήλλαξε μὲν τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας πᾶσαν τὴν μεταξὺ Ἀῶου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου χώραν, συνεννοήθη δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάου, συνεκάλεσεν ἐν θέρει τοῦ 1444 εἰς Ἀλέσιον κοινὴν ὄλων τῶν ἀρχόντων τῆς Ἀλβανίας σύνοδον, ἣτις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριανίτου καὶ τοῦ Παύλου Δουκαγίν, ἀνηγόρευσε αὐτὸν καπιτάνον τῆς Ἀλβανίας καὶ ἐψήφισεν ὅτι θέλει καταβάλλει κατ' ἔτος αὐτῷ 200,000 δουκάτων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. Οὕτω περιβληθεὶς ὑπερτάτην τινὰ στρατιωτικὴν ἡγεμονίαν ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν ἠρέσθη εἰς ἀπλοῦν ἀμυντικὸν πόλεμον· ἀλλ' ἀποκρούσας περὶ Δίβραν τὸν Ἀλήμπεϋν ἀπῆλθε, κατ' ἄλλους μὲν μετὰ 15,000 ἀνδρῶν κατ' ἄλλους δὲ μετὰ 25 ἢ καὶ 30,000 εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Βλαδισλάου, ὅστις ῥήξας τὰς πρὸ μικροῦ συνομολογηθείσας πρὸς τὸν Μουράτ Β' συνθήκας, κατήρχετο ἐπὶ τὴν Βάρναν. Ἡξεύρομεν δὲ ἤδη, ὅτι ὁ Γεώργιος διεκωλύθη ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Ἄλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς καταστροφῆς ἦν ἔπαθον οἱ Οὐγγροὶ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπτοήθη· καὶ τιμωρήσας μὲν τὴν προδοσίαν τοῦ Σέρβου Γεωργίου διὰ φοβεράς τῆς χώρας αὐτοῦ δηλώσεως, κατατροπώσας δὲ ἀλλεπαλλήλως δύο νέους τουρκικοὺς στρατοὺς ὑπὸ τὸν Φιρούςμπεϋν καὶ τὸν Μουσταφάμπεϋν, ἠδύνατο νὰ δώσῃ τὴν χεῖρα ἐξ ἑνὸς μὲν εἰς τὸν ἐκ Πελοποννήσου ὀρμώμενον Κωνσταντίνον Παλαιολόγον, ἐξ ἑτέρου δὲ εἰς τὸν παρασκευαζόμενον πρὸς νέους ἀγῶνας Οὐνούαδην.

Κακῆ τύχη ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ἐνῶ δὲν ἔπαυε προτρέπουσα τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀντίστασιν, οὐ μόνον οὐδὲν σπουδαῖον ἔπραττεν ἵνα δράμῃ εἰς ἐπικουρίαν, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς διεκώλυε τὰς ἐνεργείας αὐτῶν. Δὲν θέλομεν ἀνακαλέσει ἐνταῦθα τὰς ἀδιακόπους ἐπεμβάσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος ὄρου, ἐπεμβάσεις αἵτινες οὐκ ὀλίγον συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ὑποθάλωσι τὴν παρ' ἡμῖν διαίρεσιν, ἀλλὰ ἡ Ἑνετία λ. χ. ἐπολιτεύετο ἔτι χειρότερον. Φθονήσασα τὴν αὔξουσαν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου δύναμιν καὶ φοβουμένη μήπως, παγιωθείσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἀποβάλῃ τὰς κτήσεις ὅσας εἶχε καὶ ἐπέμενε νὰ δικτηρήσῃ καὶ νὰ πολλαπλασιάσῃ μάλιστα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας, περιῆλθεν εἰς διενέξεις πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἐπανειλημμένας ἐχθροπραξίας, μὴ διστάσασα νὰ συνεννοηθῇ καὶ μετὰ τοῦ Μουράτ Β'. Οἱ ἀντιπερισπασμοὶ οὗτοι δὲν διεκώλυσαν τὸν Γεώργιον Καστριώτην ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν νικηφόρον αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα ἐν ἔτει 1446 καὶ ἐν ἔτει 1447, ὅτε ἐξώντωσε περὶ Ὀρονιτζ τὸν στρατὸν τὸν αὐθις ὑπὸ τὸν Μουσταφάμπεϋν εἰς Ἀλβανίαν ἐμβαλόντα· ἐπειδὴ ὅμως ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ διαίρῃ τὰς δυνάμεις του, ὁ Μουράτ Β' ἔλαβεν ἐν τούτοις καιρὸν νὰ κατατροπώσῃ ἀνέτως περὶ Ἐξαμίλιον τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Τελευταῖον ἡ Ἑνετία νοήσασα ὅτι κινδυνεύει πολὺ πλέον ἀπὸ τοῦ Μουράτ Β' ἢ ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου, συνωμολόγησε τῇ 4 ὀκτωβρίου 1448 εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸν ἄρχοντα τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλ' ἡ 4 ὀκτωβρίου δὲν ἀπέιχε τῆς 18 καθ' ἣν συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ὀλεθρία περὶ Κοσσυφοπέδιον μάχη, εἰμὴ κατὰ 14 ἡμέρας, ὥστε τοῦτο ἐξηγεῖ ἀποχρώντως πῶς ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν προέφθασε νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνιάδου. Ὁ δὲ Μουράτ Β' ἀπαλλαγείς τοῦ φοβεροῦ ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλου διὰ τε τοῦ κατορθώματος ἐκείνου καὶ τῶν ἐπιγενομένων ἐπεικῶν συμβάσεων, ἰτράπη ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους, 1449, πανστρατιᾶ κατὰ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀνακτήσας τὸ φρούριον Σφετιγράδ, καίτοι οἱ ἐν αὐτῷ Ἀλβανοὶ γενναίως ἀντέστησαν, πολλοὺς καταβαλόντες Τούρκους, δηώσας δὲ ἀνηλεῶς τὴν χώραν τῶν Γλέγκιδων· ἀλλ' ἐμβαλὼν αὐθις τῷ 1450 ὑπέστη δεινὴν ἀποτυχίαν. Τῇ 14 μαΐου τοῦ ἔτους τούτου ἐπεχείρησεν ὁ σουλτάνος τὴν πολιορκίαν τῆς Κροίας ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι, διὰ τῆς ἀλώσεως τοῦ κυριώ-

τάτου τούτου ὀρηκτηρίου τῆς ἁλβανικῆς ἐπαναστάσεως, θέλει αὕτη ῥιζηδὸν ἀνατραπῆ. Ὁ φρούραρχος Βρανᾶς ἀντέστη γενναίως. Ὁ σουλτάνος πτοηθεὶς ἐκ τούτου εἶπεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύσῃ εἰάν ὁ Καστριώτης ὑποβληθῆ εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου 10,000 δουκάτων· ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀλβανίας ἀπέρριψε τὴν πρότασιν ταύτην, ἣ δὲ φρουρὰ ἐξηκολούθησεν ἐν τούτοις τοσοῦτον ἐκθύμως ἀμυνομένη, ὥστε μετὰ τετράμηνον πολιορκίαν ὁ σουλτάνος ἠναγκάσθη κατὰ Σεπτέμβριον νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡ ἀγγελία τῆς νέας ταύτης τῶν χριστιανῶν ἐπιτυχίας προεκάλεσε κοινὴν ἀγαλλίασιν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην· πρέσβεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, τῶν βασιλέων τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Νεαπόλεως ἔδραμον εἰς Ἀλβανίαν, ἵνα χαιρετίσωσι τὸν νικητὴν· ἡ χαρὰ ὅμως αὕτη δὲν ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ, διότι ἐντὸς τριετίας ἐπῆλθε τὸ κρισιμώτατον τῶν γεγονότων τῆς προαιωνίου ταύτης πάλης μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ.

Ὀλίγους μῆνας ἀφ' οὗ ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας ὁ Μουράτ Β' ἀπέθανεν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐξ ἀποπληξίας, εἰς ἡλικίαν 49 ἐτῶν, τῇ 3 φεβρουαρίου 1451. Ὁ Μουράτ Β' δὲν ἦτο ἔτι γέρον· ἀλλ' εἶχε βασιλεύσει ἤδη περὶ τοὺς 30 ἐνιαυτοὺς, ὁ δὲ βίος τῶν τότε σουλτάνων ἀνηλίσκετο ταχέως ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων οὓς αὐτοπροσώπως διεξῆγον. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν, εἰ καὶ διὰ βραχέων, τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα στρατιωτικὰ τοῦ Μουράτ Β' ἔργα καὶ εἶδομεν ὅτι πρὸ ἐπταετίας περίπου εἶχεν αἰσθανθῆ τὴν ἀνάγκην νὰ παραιτηθῆ τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μωάμεθ μόλις τεσσαρεσκαίδεκάετους ἔτι ὄντος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδέησε νὰ ἀποσπασθῆ τῆς ἡσυχίας αὐτοῦ ἵνα συγκροτήσῃ τὴν περὶ Βάρναν μάχην. Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο παρητήθη μὲν αὐθις, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἠναγκάσθη διὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ σφόδρα νεάζοντος υἱοῦ του νὰ ἀναλάβῃ πάλιν τὴν τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν, ἣν καὶ διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ χρόνῳ κατετρόπωσε μὲν τὸν Κωνσταντῖνον περὶ Ἑξαμίλιον, κατετρόπωσε δὲ τὸν Οὐνιάδην περὶ Κοσσυφοπέδιον, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἀνὴρ διετέλει κεκμηκώς. Οὐ μόνον δὲν ὠφελήθη ἐκ τῶν κατορθωμάτων ἐκείνων ἵνα αὐξήσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ κόπου συνετήρει τὰς προγεγενημένας. Οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἠττώοντο ἐν Ἀλβανίᾳ, καὶ ὅτε ἠναγκά-

κἀσθη νὰ λύτῃ αὐτὸς τὴν πολιορκίαν τῆς Κροίας καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Ἀδριανούπολιν, ἢ θλίψις ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ταύτης συνδυαζομένη μετὰ τῆς προϊούσης τοῦ σώματος ἀσθενείας, ἐπήγαγον τελευταῖον τὸν κεραυνοβόλον αὐτοῦ θάνατον. Τότε ἀνέλαβεν ὀριστικῶς τὴν βασιλείαν ὁ Μωάμεθ Β' εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἔτους. Ὁ νέος σουλτάνος, ἐν ἀκμῇ, ὦν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φιλοτιμίας, ἐπανέλαβε ὀρχοστηρίως τὸ ἀρχαῖον κατακτητικὸν τῆς γενεᾶς αὐτοῦ σύστημα καὶ ἐμελέτησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν οὐδέποτε ἐπεχείρησε σπουδαίως ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐνόησε τῶντι, ὅτι τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν θέλει ἐπιστεγασθῆ, οὐδὲ λάβει ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν πρὸς περαιτέρω κατακτήσεις, ἐν ὅσῳ δὲν προσοικειωθῆ τὸ ἱερόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ δὲν κυριαρχήσῃ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἣτις ἐκράτει τὴν κλειῖδα τῶν δύο τῆς ἀνατολῆς θαλασσῶν καὶ ἀπετέλει τὴν μετὰξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν.

Εἶχε δὲ συμβῆ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ μετὰξὺ σπουδαίαπραγμάτων μεταβολὴ οὐκ ὀλίγον ἐπισπεύσασα τὴν λύσιν τοῦ δράματος. Ὁ βίος τὸν ὁποῖον διῆγεν αὐτόθι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου, ἦτο τῶντι ἄξιος οἴκτου. Ἐνθεν μὲν ἠγωνίζετο νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Μουράτ Β', ἐνθεν δὲ συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Οὐνούδου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐνῶ ἐπρὸςπάθει νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν πάπαν, πράττων ὅ,τι δυνατόν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς συνομολογηθείσης ἐνώσεως, ἐβλεπεν ἐνταύτῳ ὅτι ἡ ἐνωσις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῆ διὰ τὴν ἀντίπραξιν τοῦ πλείστου κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Αἱ περὶ Βάρναν καὶ περὶ Ἐξαμίλιον ἦτται εἶχον κορυφώσει τὴν ἀθυμίαν του· ἐπὶ τέλους δὲ ἡ περὶ Κοσσυφοπέδιον καταστροφὴ ἐπετάχυνε τὴν εἰς τὸν τάφον κατάβασίν του, ὅπως μετ' οὐ πολὺ τὸ περὶ Κροίαν ἀτύχημα ἐκεραύνωσε τὸν Μουράτ Β'. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Οὐνούδου συνέβη τῇ 18 ὁκτωβρίου 1448, τῇ δὲ 31 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, εἰς ἡλικίαν 58 περίπου ἐτῶν, ἐξ ὧν ἐβασίλευσεν ὑπὲρ τὰ εἴκοσι καὶ τρία. Ἐτελεύτησε δὲ ἄνευ ἀμέσου ἀπογόνου, ὥστε ἐδέησεν ἡ ἀρχὴ νὰ μεταβῆ εἰς ἕνα τῶν ἐπιζώντων αὐτοῦ ἀδελφῶν οἵτινες ἦσαν τρεῖς· Κωνσταντίνος, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος καὶ ὁ τρίτος ἐκυβέρνησαν τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Δημήτριος ἄρχων τῆς Σηλυβρίας, καὶ πλησιέστατα οὕτω διατρίβων τῆς βασιλευούσης, ἐζή-

τησε νὰ ἀρπάσῃ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῷ ἀπηρχαιωμένῳ ὀπωροῦν λόγῳ ὅτι ἦτο πορφυρογέννητος, ὃ ἐστὶν ὅτι ἐγεννήθη βασιλεύοντος τοῦ πατρός. Εὐτυχῶς προειμήθη ὁ Κωνσταντῖνος καίτοι ἀπὼν· καὶ λέγομεν εὐτυχῶς, διότι ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς μετ' ἔπειτα ἀγενοῦς διαγωγῆς τοῦ Δημητρίου, δυνάμεθα σχεδὸν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι, αὐτοῦ βασιλεύσαντος, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς τοῦ ὁποίου τὸ ἱστορικὸν ἀξίωμα εἶχε τοσοῦτον μειωθῆ κατὰ τὰς τελευταίας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, δὲν ἤθελεν ὑμνηθῆ ὑπὸ τῆς ἱστορίας μιᾶ φωνῆ ὅτι ἐντίμως τοῦλάχιστον ἔπεσε. Κυρωθείσης δὲ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ ἔτι ζῶντος τότε Μουράτ Β' προσῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ Πελοποννήσου κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 1449 καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν δύο περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Μωάμεθ Β'.

Ὁ Κωνσταντῖνος περιεβλήθη τὸ ἀκάνθινον τοῦ Βυζαντίου στέμμα ἀπαράλλάκτως ὅπως ἀξιωματικὸς προχειρισθεὶς φρούραρχος πόλεως πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων περιεζωσμένης καὶ μὴ ἐχούσης οὔτε ὀχυρώματα ἀποχρῶντα οὔτε φρουρὰν ἱκανὴν, ἤθελεν ὑπακούσει εἰς τὴν δοθείσαν αὐτῷ ἐντολήν. Οὕτως ἀνέλαβε τὸ ὑπὸ τῆς τύχης ἐπιβληθὲν αὐτῷ μαρτύριον. Ὁρεῖλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατ' ἀρχὰς, γινώσκων τὸν Μουράτ Β' ἤιστα διατεθειμένον νὰ ῥιφθῆ εἰς νέους δυσχερεῖς ἀγῶνας, δὲν ὑπέλαβε προσεχῆ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τοῦτο τοῦλάχιστον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἐξηκολούθησε τὰς περὶ γάμου διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιχειρήσει δεσπότης ἔτι ὢν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ Κωνσταντῖνος χηρεύσας τὸ δεύτερον τῷ 1442 εἶχε πέμψει μετὰ πινταετίαν τὸν πιστὸν αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν Γεώργιον Φραντζῆν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐκεῖθεν φροντίσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ νέου γάμου μετὰ τινος τῶν ἡγεμονίδων τῆς Τραπεζοῦντος ἢ τῆς Γοθθίας. Ἀναγορευθεὶς μετὰ διετίαν βασιλεὺς ἔλαβε παρὰ τοῦ δόγου τῆς Ἑνετίας Φραγκίσκου Φόσκαρη τὴν πρότασιν τοῦ νὰ συζευχθῆ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ· ἀλλὰ τὸ συνοικέσιον τοῦτο δὲν ἐλογίσθη ἀξιοπρεπὲς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὥστε κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1449 ὁ Φραντζῆς ἀπῆλθεν ἐκ τῆς βασιλευούσης εἰς Τραπεζοῦντα καὶ Ἰβηρίαν πρὸς ἀναζήτησιν ἐτέρας συζύγου. Ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Μουράτ Β' ἐγένετο λόγος περὶ τῆς χήρας αὐτοῦ Μαρίας, ἣτις, θυγάτηρ οὔσα τοῦ δεσπότη τῆς Σερβίας, εἶχε παραμείνει χριστιανή. Ὁ γάμος ὅμως οὗτος, ὑπὲρ οὗ συνηγόρησε καὶ ὁ Φραντζῆς διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἀπέτυχεν ὡσαύτως, εἴτε διότι ἡ Μαρία, πεντηκοντοῦτις οὔσα, δὲν ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ,

εἶτε διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐλογον κατὰ τῆς Σερβίας δυσμένειαν. Ὅθεν ἐδέητε νὰ ἐξκολουθήσῃ ὁ Φραντζῆς τὰς διαπραγματεύσεις του καὶ ἐπὶ τέλους κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1451 προειτιμήθη ὀριστικῶς ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰβηρίας Γεωργίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐξ ἑτέρου τινὸς γεγονότος ἠδυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀσφαλῆ τῆς ἀρχῆς κάτοχον. Τῶντι δὲν ἐτέλεσε ποτὲ τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ στέφιν, διόπερ ὁ χρονογράφος Δούκας ὑστατον βασιλέα ἐπανειλημμένως ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἤδη βασιλεύοντος, ὀνομάζει αὐτὸν συνήθως, ἂν ὄχι πάντοτε, ἀπλῶς *δεσπότην*. Ἀλλ' ἴσως ἡ στέφιν δὲν ἐγένετο χάριν οἰκονομίας μᾶλλον καὶ ἀνεβλήθη ἵνα τελεσθῇ μετὰ τὸν γάμον.

Ὅπως δὴποτε μέχρι τῶν πρώτων τοῦ Μωάμεθ Β' ἐχθροπραξιῶν ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν φαίνεται πράξας ὅπως παρασκευασθῇ πρὸς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ; Τὸ λεγόμενον κράτος αὐτοῦ περιωρίζετο τότε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ναὶ μὲν πρὸς νότον κατεῖχεν εἰσέτι περὶ τὴν Προποντίδα τὴν Σηλυβρίαν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν, τὴν Πέρινθον, τὸ τῶν Ἐπιβατῶν φρούριον καὶ ἄλλους τινὰς πύργους· πρὸς βορρᾶν δὲ παρὰ τὸν Εὐξείνιον, τὴν Μεσημβρίαν, τὴν Ἀγχίαλον καὶ τὸν Βίζωνα (τὴν σημερινὴν Καβάρναν). Ταῦτα πάντα ὅμως, πλὴν τῆς Σηλυβρίας, δὲν ἠδύναντο οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς ὀσμανίδας· πᾶσα δὲ ἡ ὑπαιθρος τῆς περιφερείας ἐκείνης χώρα ἢ εἶχεν ἤδη ὑποκύψει εἰς αὐτοὺς ἢ καταλαμβάνετο ὑπ' αὐτῶν ἅμα τὸ ἤθελον. Ὁ Γαλατᾶς κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Γενουαίων, οἵτινες οὐ μόνον σύμμαχοι εἰλικρινεῖς δὲν ἦσαν, ἀλλὰ διετέλουν πάντοτε πρόθυμοι νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων. Αἱ δὲ ὀλίγαι τινὲς μικραὶ τοῦ Αἰγίου νῆσοι καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὅσαι ἐλογίζοντο εἰσέτι ὑπαγόμεναι εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦσαν εἰς τοιαύτην ὑλικὴν καὶ διοικητικὴν κατάστασιν, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος εὐλόγως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ παρ' αὐτῶν οὔτε χρήματα, οὔτε ἄνδρας, οὔτε ἄλλην οἰανδὴποτε παρασκευήν. Ἰδίως ἐν τῇ ἀξιολογωτέρᾳ ὀπωροῦν τῶν κτήσεων τούτων, ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ κυβερνῶντες αὐτὴν τότε δύο ἀδελφοὶ του, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὁ πρῶτος δὲν ἐδίστασε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν ὀσμανιδῶν. Πλὴν τούτου οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἔπαυσαν στασιάζοντες αὐτόθι· ὥστε ἐπικρατούμενοι ὅτι ἡ πρῆγματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου

ἐξουσία δὲν ἐξετείνεται πέραν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ πολὺ τῆς Σηλυβρίας. Ἄλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτις ἄλλοτε, καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ἠδύνατο διὰ τῶν ἰδίων πόρων, καὶ μάλιστα τῶν χρηματικῶν πόρων, ν' ἀντισταθμίση ὁλόκληρον τὸ λοιπὸν κράτος, περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παρακμὴν. Ἐνῶ ἄλλοτε περιελάμβανεν ὑπὲρ τὰς 500,000 κατοίκων, νῦν δὲν εἶχε πλείονας τῶν 80,000. Ἐνῶ ἄλλοτε ἀπὸ μόνης αὐτῆς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰ 100,000,000 δραχμῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμῆι σήμερον πρὸς 500 περίπου, ἐπὶ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων ὅλαι αἱ πρόσοδοι τῆς πρωτεύουσας συνεποσοῦντο μόλις εἰς 50 ἢ 60,000 χρυσῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν ἤθελεν ὑπερβαίνει σήμερον τὰ τρία περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀπορία τοῦ ταμεῖου ὅτε ἐφθασεν ἐκ Πελοποννήσου ὁ νέος βασιλεὺς, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῆι τὰ χρήματα δι' ὧν ἐμελλε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς εἰθισμένας πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ τὴν αὐτὴν φιλοδωρίας. Ἐνῶ ἄλλοτε στόλοι πολυάριθμοι ἐναυλόχουν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, οἱ δὲ ναύσταθμοὶ εἶχον τοσαύτην προμήθειαν ξυλείας καὶ πάσης ἄλλης ὕλης, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἠδύνατο νὰ κατασκευασθῶσι πολλαὶ πλοίων ἑκατοντάδες, ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ὀλίγα τινὰ, τὸ πολὺ δέκα, περιεσώζοντο αὐτόθι σκάφη, ὁ δὲ νέος βασιλεὺς προσῆλθεν ἐκ Πελοποννήσου ἐπὶ καταλωνικῶν τριήρων. Δὲν ἐστερεῖτο δὲ μόνον ὕλικῶν πόρων ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ἦτο ἀσθενεστάτη. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει ἐνταῦθα ὅσα διατραγωθεῖ ὁ καθολικὸς Οὐβερτῖνος Πούσκουλος περὶ τῆς πλεονεξίας, τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἀπιστίας τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι εἶναι ἐν μέρει ἀνυπόστατα· αὐτὸς ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὡμολόγησεν εἰς τὸν Φραντζῆν, ὅτι οὐδένα εἶχε περὶ αὐτὸν σύμβουλον ἢ εὐλικρινῆ ἢ ἔμπειρον μεθ' οὗ νὰ συσκεφθῆι ἐν ταῖς κρίσιμοις ἐκείναις περιστάσεσιν. Ὅπως λοιπὸν κατήντησαν τὰ πράγματα, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν σχεδὸν εἶχε νὰ πράξῃ οἰκοθεν. Ἐκ δὲ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων δύο καὶ μόναι εἶχον ἀποδείξει δι' ἔργων ὅτι εἶναι πρόθυμοι ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Τούρκους· ἡ Οὐγγαρία καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης. Ἄλλ' ἡ μὲν Οὐγγαρία μετὰ τὴν περὶ Κοσσυφοπέδιον δεινὴν ἤτταν εἶχε συνομολογήσει ἐπταετείς πρὸς τὸν Μουράτ Β' ἀνακωχάς, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ρώμης ἀπῆτει ἀδιαλείπτως τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὄρου τῆς

ένώσεως, διότι δὲν προηρεῖτο τοσοῦτον ν' ἀντιταχθῆ κατὰ τῶν Τούρκων ὅσον νὰ καθυποβάλλῃ ὑπὸ τὸ ἴδιον κράτος τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ἐπίσημος ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου διάστημα ἀπέδεχετο τῶντι τὴν ἔνωσιν, διότι ὁπαδοὶ αὐτῆς ὑπῆρξαν ἀμφότεροι οἱ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀναδειχθέντες οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι, ὁ τε δηλαδὴ ἀπὸ Κυζίκου Μητροφάνης Β' καὶ ὁ Γρηγόριος Γ' ὁ Μελισσηνός, ὁ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου διατελέσας πνευματικός. Εἴπομεν ὅμως ἤδη ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας διαρρήθην ἀπεδοκίμαζον τὰ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἐνώσεως ἐνεργηθέντα· τῷ δὲ 1450 συνεκροτήθη ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας σύνοδος τῶν τριῶν πατριαρχῶν, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, ἔτι δὲ πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ κυριώτατος τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένων ἀντίπαλος, ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ἠτις τὸν μὲν διάδοχον τοῦ Μητροφάνους Γρηγόριον καθήρσεν, ἀνηγόρευσε δὲ ἀντ' αὐτοῦ οἰκουμενικὴν πατριάρχην τὸν ὀρθόδοξον Ἀθανάσιον Β'. Ταῦτα δὲ πάντα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν πάπαν εἰς τὸ νὰ δράμῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τοῦ φεβρουαρίου 1451, ὅτε ὁ Μωάμεθ Β' ἀνέλαβε τὴν τῶν ὀσμανιδῶν ἀρχήν. «Ὁ Μωάμεθ, λέγει ὁ παρὰ τοῦ Ἐνετοῦ Ζορζῆ Δολφίνου παρατιθέμενος ὁμογενὴς αὐτοῦ Ἰάκωβος Λαγγοῦστος, ὁ Μωάμεθ εἶναι νέος 26 ἐτῶν, καλῆς κράσεως, ἀναστήματος ὑψηλοῦ μᾶλλον ἢ μετρίου, γενναῖος ἐν τοῖς ὅπλοις, τὴν ὄψιν φοβερός καὶ σπχνίως γελῶν, ἀλλὰ συνετός, ἐλευθέριος, ἐπίμονος ἐν ταῖς βουλαῖς, παράτολμος ἐν παντί, καὶ δόξης ἐραστὴς κατὰ τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον. Γινώσκει τρεῖς γλώσσας, τὴν τουρκικὴν, τὴν ἑλληνικὴν, τὴν σλαυικὴν μελετᾷ τῇ βοήθειᾳ δύο φίλων ἰταλῶν τὴν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν τῆς Εὐρώπης ἱστορίαν, ἀλλὰ μετὰ ἐξαιρέτου εὐχαριστήσεως καὶ ἡδονῆς ἐνδιατρίβει μάλιστα περὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, διακκῶς μὲν ὀρεγόμενος τοῦ ἄρχεῖν, ἐσκεμμένως δὲ ἀνερευνῶν τὰς τῶν πραγμάτων αἰτίας. Τοιοῦτον καὶ οὕτω πεπλασμένον ἄνθρωπον εἶχομεν κατέναντι ἡμῶν ἡμεῖς οἱ χριστιανοί.» Ὁ νέος σουλτάνος δὲν ἀπεκάλυψεν ἀμέσως τοὺς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκοποὺς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν Ἀσίᾳ ἀρχαῖος τοῦ

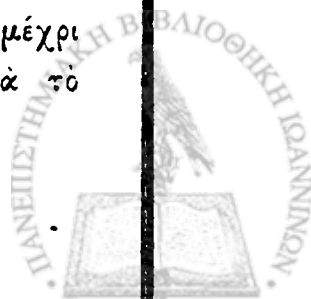
γένους αὐτοῦ πολέμιος, ὁ ἡγεμὼν τῆς Καραμανίας, ἅμα μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ Μουράτ, ἐνέβηλεν ἐντὸς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἐχειρώσατο τρία φρούρια καὶ γῆν ἰκανήν, ὁ Μωάμεθ Β' προετίμησε νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς κατατροπώσεως τούτου τοῦ πολεμίου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ γινώσκων αὐτὸν πολλάκις ἄλλοτε μετὰ τῶν χριστιανῶν συμπράξαντα, δὲν ἤθελε ν' ἀντιπερισπασθῆ ἄλλοτε ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευμάτος. Ὅθεν ἐδέχθη εὐμενῶς ἐν Ἀδριανουπόλει τοὺς πρέσβεις τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, τῶν δεσποτῶν τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ καὶ Δημητρίου, τῶν ἡγεμόνων Λέσβου, Χίου καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν ἵπποτῶν Ῥόδου καὶ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ· ὑπέσχετο εἰς πάντας τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γενομένων συνθηκῶν καὶ ἀνέλαβε νὰ πληρώνη κατ' ἔτος εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως πιθανώτατα ἔπραττε καὶ ὁ πατήρ του, 300,000 ἄσπρων (ἦτοι 3,000 δουκάτων, σελ. 308) πρὸς συντήρησιν τοῦ Οὐρχάν, ὀσμανίδου ἡγεμονόπαιδος, ὅστις ἄδηλον ἀκριβῶς πότε καὶ τίνος ἔνεκεν εἶχε καταφύγει ἐκεῖ. Συγχρόνως ὁ Μωάμεθ Β' ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἐν Σερβίᾳ συγγενεῖς αὐτῆς τὴν χήρην τοῦ Μουράτ Μαρίαν καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Οὐνιάδην εἰρήνην τριετῆ. Ταῦτα δὲ διαπράξας ὥρμησε περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1451 κατὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ὁμοθρήσκου πολεμίου. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠπατήθη ἐκ τῶν φιλικῶν ἐκείνων πρὸςποιήσεων τοῦ νέου σουλτάνου· ἐνόησεν ὅτι οὗτος ἅμα κατατροπώσῃ τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα, θέλει στρέψει κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Καὶ ἤξευρε μὲν ὅτι πόρους ἰδίους δὲν εἶχε καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἢ ἀδιαφέρει ἢ ἐδυστρέπει, ἀλλὰ ἐνόμισεν οὐδὲν ἤττον καθήκον του νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας.

Εἶπομεν πρὸ μικροῦ ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν ὀσμανίδης ἡγεμονόπαις, ὀνόματι Οὐρχάν, πρὸς συντήρησιν τοῦ ὁποίου ἐπληρώοντο ὑπὸ τῶν σουλτάνων κατ' ἔτος 300,000 ἄσπρων. Τοιοῦτοι πρόσφυγες εἶχον καὶ ἄλλοτε εὖρει ἄσυλον παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Βυζαντίου οἷον λ. χ. ἐπὶ Μανουήλ καὶ Μωάμεθ Α', ὁ Μουσταφᾶς καὶ ὁ Δζουνεῖδ, πρὸς συντήρησιν τῶν ὁποίων ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος εἶχεν ἀνάλαβει νὰ πληρώνη ὡσαύτως 300,000 ἄσπρων. Ἐγίνοντο δὲ δεκτοὶ ἐπὶ τῷ διττῷ λόγῳ, ὅτι κωλυομένης μὲν τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐξευμενίζονται οἱ πολέμιοι, δοθείσης δὲ ἐπιτηδείας περιστάσεως, ἐχρησίμευον ὡς ἐπικίνδunami τούτων ἀντίπαλοι. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἔστο-

χάσθη ὅτι ἂν ὄχι ἄλλο ἠδύνατο τοῦλάχιστον νὰ ἐξεγείρη τὸν ὁμογενῆ καὶ ὁμόηρησκον ἐκεῖνον πολέμιον εἰς τὰ νῶτα τοῦ Μεχμέτ Β', ἐνῶ οὗτος εἶχεν ἔτι ἀνά χειρας τὸν κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας ἀγῶνα· καὶ ἔπεμψε λοιπὸν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου πρέσβεις παραγγεληθέντας νὰ εἴπωσιν, ὅτι, ἢ διπλασιάζει τὴν ἔνεκα τοῦ Οὐρχάν χορηγίαν ἢ ὁ Οὐρχάν ἀπολύεται. Ἄλλ' ἡ δειλία τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ἡ ταχύτης δι' ἧς ἐνήργησεν ὁ Μωάμεθ Β' εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν ὅπως πάντοτε, ἐματαιώσαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος τούτου. Μικρὸν πρὶν ἢ φθάσωσιν οἱ πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶχον προσέλθει εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν Ἀσίᾳ πολεμίου, ἵνα ζητήσωσι συγγνώμην ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ προτείνωσι τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταληφθέντων φρουρίων καὶ χωρίων, διότι ὁ ἡγεμὼν οὗτος, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ σουλτάνου παρασκευῆς, ἐνόμισεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ. Ὁ Μωάμεθ Β' δὲν εἶχε κατ' ἀρχὰς σκοπὸν νὰ δεχθῆ τὸν προτεινόμενον συμβιβασμόν· ἡ ἀπόφασίς του ἦτο νὰ ἀπαλλαγῆ διὰ παντός τοῦ ὄχληροῦ ἐκείνου γείτονος· ἀλλ' ἅμα ἀκούσας τὴν ἐκ Βυζαντίου ἐλθοῦσαν ἀπειλήν, μετέβαλε τρόπον πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Καραμανίας καὶ ὅτε μὲν ἀπειλοῦν αὐτοὺς ὅτε δὲ θωπεύων, ἐπέτρεψεν ἐπὶ τέλος τὴν ζητούμενην εἰρήνην. Εἰς δὲ τοὺς πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶπεν, ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπανέρχεται εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐκεῖ εἰμποροῦν νὰ ἀναγγείλωσιν αὐτῷ πάντα τὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῇ πόλει ἀναγκαῖα, ἅτινα προθύμως θέλει ἐπιτρέψει. Καὶ εὐθύς διεπέρασεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν.

Ἄλλ' ἅμα φθάσας ἐκεῖ ἀπεκάλυψε τὸ προσωπεῖον. Πρῶτον μὲν ἔπαυσε τὴν πληρωμὴν τῆς ὑπὲρ τοῦ Οὐρχάν χορηγίας, καὶ δεύτερον ἐπεχείρησε τὰς πρώτας, εἰ καὶ ἐμμέσους ἔτι, κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἐχθροπραξίας. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, ἐν τῷ στενωτέρῳ τοῦ πορθμοῦ τούτου μέρει, ἐκεῖ περίπου ὅπου περὶ τὸ 515 π. χ. κατεσκευάσθη, ὑπὸ τοῦ Σαμίου Μανδροκλέους ἡ γέφυρα δι' ἧς ὁ Δαρεῖος διεπέρασε μετὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἦγε κατὰ τῶν Σκυθῶν (σελ. 332 τοῦ Α' τόμου), μικρὸν βορειότερον τοῦ Γκιόγκ-Σουγιου, οἱ ὁσμανίδαι εἶχον ἐγείρει πρὸ καιροῦ, κατ' ἄλλους μὲν ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Α' κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Βαγιαζήτ τοῦ Α', τὸ φρούριον τὸ ὑποῖον μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον ὀνομάζεται Ἀναδολοῦ Χισσαρί. Ἄλλὰ τὸ

φρούριον τοῦτο δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην διαπεραίωσιν τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ καταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας κυρίους τοῦ Βοσπόρου καθ' ὃν χρόνον οὗτοι οὔτε στόλον εἰσέτι ἄρκετὸν εἶχον, οὔτε τὸ πυροβολικὸν εἶχε τὴν δύναμιν ἣν κέκτηται σήμερον. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τῆς περὶ Βάρναν μάχης, ὁ τοῦ Μωάμεθ Β' πατὴρ μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ περάσῃ τὸν πορθμὸν τοῦτον. Νῦν δὲ ὅτε ὁ νέος σουλτάνος ἀπεφάσισε τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μόνον τὴν διάβασιν ἐκείνην εἶχε συμφέρον νὰ ἀσφαλίσῃ, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι ὑπέλαβεν ἀπαραίτητον, νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ θαλάσσης εἰσαγωγὴν πάσης οἰασδ' ἴποτε ἐπικουρίας ἀνθρώπων, πλοίων, πολεμεφοδίων καὶ τροφῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Ἑλληνισπόντου ἤλπιζε νὰ κατορθώσῃ τοῦτο διὰ τοῦ στόλου ὃν παρεσκευάζεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ στόλος οὗτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπαρκέσῃ καὶ εἰς τὴν τοῦ Βοσπόρου κατοχὴν, ἐδέησεν ὁ πορθμὸς οὗτος νὰ φραχθῆ ἄλλως. Ὅθεν πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπάντων τούτων τῶν πλεονεκτημάτων, ἔκρινε πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ κατασκευάσῃ ἀντικρὺ τοῦ προὔπαρχοντος φρουρίου, ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, φρούριον πολὺ τοῦ προτέρου ὀχυρώτερον. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1451 πρὸς τὸ 1452 διέταξεν εἰς ὅλας τοῦ κράτους τὰς ἐπαρχίας νὰ ἐτοιμάσωσι χιλίους οἰκοδόμους καὶ ἀναλόγους ἐργάτας καὶ ἀσβεστοκαύστας καὶ πᾶν τὸ χρήσιμον ὑλικὸν, λίθους, ξύλα, σίδηρον καὶ εἴ τι ἄλλο.

Ὁ Δούκας βεβαιοῖ ὅτι ἅμα ἀνηγγέλθη ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου φρουρίου, κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμὸς ἐπεκράτησε παρ' ἅπασιν τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες ἐνόησαν ἀμέσως ὅτι ἤγγισε τὸ τέλος τῆς πόλεως, διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς ὁποίας ἐμελλε νὰ ἀσφαλισθῆ τὸ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν. Κατὰ τοὺς ἄλλους ὅμως χρονογράφους ἢ ἐντύπωσις ἦν ἐπροξένησεν ἡ ἀγγελία αὕτη οὔτε τοσοῦτον γενικὴ οὔτε τοσοῦτον ζωηρὰ ὑπῆρξεν. Ἐκ μὲν τῶν λόγων τοῦ Φραντζῆ συνάγεται ὅτι οἱ ἐπισημότεροι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες ἐδείξαν ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος, φρονοῦντες προξέτι ὅτι καὶ ἂν κτισθῆ τὸ φρούριον εὐκόλως δύνανται νὰ τὸ κυριεύσωσιν, ἐγγὺς αὐτοῦ κείμενοι. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὴν λεγομένην *Πολιτικὴν ἱστορίαν* τῆς *Κωνσταντινουπόλεως*, τὴν πολὺ βραδύτερον συγγραφεῖσαν, αὐτοὶ τῆς πόλεως ταύτης οἱ κάτοικοι συνετέλεσαν ἐκ φόβου εἰς τὴν οἰκοδομήν, παρέχοντες τροφὰς, λίθους καὶ ἄλλα. Καὶ τὸ μὲν τελευ-

ταῖον τοῦτο φαίνεται ἀπίθανον, ὡς ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τὰς ὑποίας γνωρίζομεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἣν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔδειξαν ἐπὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ φρουρίου καὶ τῆς τελευταίας πολιορκίας. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἔπραξαν τὸ εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμενον, ἀλλ' ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοι ἢ πολλοὶ τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν συνέπραξαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, εἶναι πρόδηλος συκοφαντία. Ἐν γένει δὲ νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς κατασκευῆς τοῦ νέου παρὰ τὸν Βόσπορον φρουρίου δὲν παρήγαγε τὴν ὑπὸ τοῦ Δούκα ἀναφερομένην δεινὴν κατάπληξιν. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ πολλοῦ χρόνου καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα τριάκοντα ἔτη εἶχον τοσοῦτον συνηθίσει εἰς τὸ νὰ βλέπωσι τοὺς ὀσμανίδας ἀδιακόπως ἐπιτιθεμένους καὶ τασάκισ εἶδον τὴν βασιλεύουσαν ὑπ' αὐτῶν πολιορκηθεῖσαν, ὥστε τὰ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' μελετώμενα δὲν ἦσαν δι' αὐτοὺς νέα καὶ ἀπροσδόκητα, οὐδὲ ἠδύναντο νὰ προξενήσωσιν εἰς αὐτοὺς ἑκτακτόν τινα ἐντύπωσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος μάλιστα τόσον ὀλίγον κατεπλάγη ἐκ τῶν λεγομένων καὶ τῶν θρυλουμένων, ὥστε ἐπιστρέψαντος τοῦ Φραντζῆ ἐξ Ἰβηρίας κατὰ Σεπτέμβριον, συνωμολόγησε τὸν γάμον αὐτοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς χώρας ἐκείνης διὰ τοῦ συγχρόνου προσελθόντος πρέσβεως τοῦ βασιλέως τούτου, καὶ ἔπειτα δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος δὲν ἔπαυσε βουλευόμενος μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου καὶ ὑπουργοῦ του περὶ τε διαφορῶν ἄλλων αὐτοῦ ἀποστολῶν καὶ ἰδίως περὶ τῆς εἰς τὴν Ἰβηρίαν μεταβάσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ προσεχὲς ἕαρ ἵνα κομίση ἐκεῖθεν τὴν νέαν βασίλισσαν. Ἐλυπήθη βεβχίως διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ περὶ Οὐρχὰν βουλευμάτος, δὲν ἐνόμισεν ὅμως ἐπικειμένην τὴν καταστροφὴν, διότι ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἳτινες οὔτε ἐλπίζουσιν οὔτε προοῦνται εὐκόλως, καὶ, προκίρουμένοι νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον ἐν παντὶ καιρῷ καὶ χρόνῳ, ἐπιτελοῦσιν αὐτὸ τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀταράχως ὅσῳ ἐπὶ τέλος εἶναι ἔτοιμοι καὶ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐὰν ἐξηκολούθησε συνδιασκεπτόμενος μετὰ τοῦ Φραντζῆ περὶ τοῦ μέλλοντος γάμου, ἐνόμισε πρέπον νὰ ἀναγγεῖλῃ αὐθις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τὴν κρίσιμον τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσῳ ὀλίγας καὶ ἂν εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου ἐλπίδας.

Τῶντι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ὁ πάπας Νικόλαος Ε' εἶχε γράψει ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀπαιτῶν μὲν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πατριάρχου τούτου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ περὶ ἐνώσεως ὄρου, προφητεύων δὲ ἐν ἐναντία περιπτώσει

τὴν προσεχῆ τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ὑποδούλωσιν. Καὶ ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκτέλεισι τοῦ ὄρου ἦτο πολὺ δυσκολωτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα γενομένης ἀπειλῆς, ἥτις δὲν εἶχε τῇ ἀληθείᾳ χρεῖαν πολλῆς προφητικῆς δυνάμεως ἵνα μκντευθῆ. Ἄλλ' οὐδὲν ἥττον ὁ Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπομονὴ ἦτο ἀνεξάντλητος, ἔπεμψεν αὐθις πρέσβεις πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπετετραμμένους νὰ ζητήσωσι συνδρομὴν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐν ταύτῳ τὴν ἀποστολὴν ἱερωμένων λογίων καὶ ἐπιτηδείων νὰ κατορθώσωσι τὴν ἔνωσιν. Συγχρόνως ἀπετάθη πρὸς τὰς ἄλλας τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, ἰδίως πρὸς τὴν Ἑνετιαν, τὸ δὲ παράδοξον ἔπεμψεν ὡσαύτως πρέσβεις καὶ πρὸς τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἔτι διαμένοντα Μωάμεθ Β', ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἴσως ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος. Ἡ ἐλπίς αὕτη ἦτο τοσοῦτον ματαία, μάλιστα μετὰ τὴν ἀπειλὴν τὴν γενομένην πρὸ μικροῦ πρὸς τὸν σουλτάνον ἐνῶ ἔτι εὕρισκετο κατέναντι τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας, ὡςτε δὲν ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ προκείμενον τοῦ βασιλέως διάβημα, ἐὰν δὲν ἐμανθάνομεν παρὰ τοῦ Πουσκούλου, ὅτι ἐγένετο κατ' εἰσήγησιν τοῦ Χκλήλ πασᾶ, εἰσήγησιν εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ αὐτοῦ ὅτι ὀφείλει νὰ ὑπακούσῃ. Προσελθόντες δὲ οἱ πρέσβεις ἐστηρίχθησαν κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν ἄλλοτε γενομένη ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας κατασκευὴ φρουρίου, δὲν ἦτο ἄτοπος, διότι ἡ Ἀσία ἦτο πρὸ καιροῦ κτῆμα τῶν ὀσμανιδῶν, ἀλλ' ἡ νῦν μελετωμένη ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας, εἰς αὐτὰ τῆς βασιλευούσης τὰ πρόθυρα, ἦτο πρόδηλος ἐχθροπραξία. Ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Δούκα καὶ τοῦ Κριτοβούλου δὲν ἐξάγεται ἂν οἱ πρέσβεις ἠξίωσαν, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ τοῦ Βοσπόρου παραλία ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς ἡμετέρους· ἐξάγεται μᾶλλον, ὅτι ἐλογίζετο ὡς χῶρος οὐδέτερος δι' οὐ ἠδύναντο μὲν νὰ διέλθωσι τὰ ὀσμανικὰ στρατεύματα, ἐν ᾧ ὁμως δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατασκευάσωσι φρούριον ἢ ἄλλο τι. Ὅπωςδὴποτε οἱ πρέσβεις μετεχειρίσθησαν καὶ τὸ ἔσχατον τῆς ἀδυναμίας ἐπιχείρημα, εἰπόντες ἐπὶ τέλους, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς πληρωμὴν φόρου, ἀρκεῖ νὰ μὴ κτισθῆ τὸ φρούριον. Ἐν τῇ ἀπαντήσῃ αὐτοῦ ὁ σουλτάνος παραδόξως δὲν ἐμνήσθη παντάπασι τῆς περὶ τοῦ Οὐρχάν ἀπειλῆς. Ἄλλ' ἐνῶ ἤρχισεν ἀποκρινόμενος μετὰ τινος μετριοπαθείας, ἔπειτα κατὰ μικρὸν παρωξύνθη ὑπὸ τῶν ἰδίων οὕτως εἰπεῖν λόγων, καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησεν εἰς μανιώδη ἀληθῶς ἀπειλὴν. «Ἐκ τῆς πόλεως, εἶπε, δὲν λαμβάνω τι, διότι οὐδὲ ἔχει τι

ἔξω τῆς τάφρου· ὥστε οὐδ' ὅλως δικαιουῦται νὰ μὲ κωλύσῃ ἐὰν ἤθελον νὰ κτίσω φρούριον παρὰ τὸν Βόσπορον. Πάντα τὰ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ κείμενα εἶναι ἐμὰ ἀναμφισβητήτως, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ πρὸς δυσμὰς ὅσα εἰσὶν ἄοικα, διότι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἔχουσιν ἄδειαν νὰ οἰκῆσωσιν ἐν αὐτοῖς. Ἡ μήπως δὲν ἤξεύρετε εἰς ποίαν στενοχωρίαν περιῆλθεν ὁ πατήρ μου, ὅταν ὁ βασιλεὺς συνεμάχησε μετὰ τῶν Οὐγγρων, καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἐπῆλθον διὰ ξηρᾶς, αἱ δὲ φραγκικαὶ τριῆρεις καταλαβοῦσαι τὸν Ἑλλήσποντον δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐξ Ἀσίας αὐτοῦ διάβασιν; Τότε ἀναθὰς ἐκεῖνος μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ προσελθὼν εἰς τὸ πολίχνιον ὅπερ εἶχεν οἰκοδομήσει ὁ πατήρ αὐτοῦ, ἐπέρασε δι' ἀκατιῶν, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἐνῶ αἱ τριῆρεις τοῦ βασιλέως κατεσκόπευον ἐκεῖ ἵνα κωλύσωσι τὴν διάβασιν. Ἐγὼ δὲ ἐκαθήμην ἐν Ἀδριανουπόλει παιδίον ὦν, ἐκδεχόμενος τὴν τῶν Οὐγγρων ἄφιξιν, οἱ δὲ Οὐγγροὶ ἐλεηλάτουν τὰ περίξ τῆς Βάρνης, καὶ ὁ βασιλεὺς εὐφραίνετο, καὶ τὸ τῶν μουσουλμάνων γένος ἐδυσφόρει, καὶ οἱ γκριαούριδες ἐχαίροντο. Πέρασας λοιπὸν ὁ ἐμὸς πατήρ μετὰ πολλοὺς κινδύνους ὤμοσε νὰ κατασκευάσῃ καταντικρὺ τοῦ φρουρίου τοῦ κειμένου πρὸς ἀνατολὴν ἕτερον φρούριον πρὸς δύσιν. Καὶ ἐκεῖνος μὲν δὲν προέφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σκοπούμενον, ἐγὼ ὅμως θέλω πράξῃ τούτο, τῆ τοῦ Θεοῦ ἀρωγῇ. Τί μὲ κωλύετε; Ἡ μήπως δὲν με εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ πράξω ἐν τοῖς ἐμοῖς ὅ,τι βούλομαι; Ἀπέλθετε καὶ εἶπατε τῷ βασιλεῖ· ὁ νῦν ἡγεμὼν δὲν ὁμοιάζει τοὺς πρόφην· ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν, οὗτος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὰ ἐκτελέσῃ, καὶ ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἤθελον, οὗτος θέλει καὶ βούλεται. Ὅστις δὲ τολμήσῃ νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τοῦ νῦν ἕνεκα τῆς ὑποθέσεως ταύτης, θέλει ἐκδάρῃ ζωντανός.» Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐδεμίαν κατέλιπεν ἀμφιβολίαν οὔτε περὶ τῆς ἀμεταθέτου ἀποφάσεως ἣν εἶχεν ὁ Μωάμεθ Β' νὰ κτίσῃ τὸ νέον φρούριον, οὔτε περὶ τοῦ σκοποῦ δι' ὃν προέβη εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Ῥητῶς εἶπεν εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι θέλει ὅ,τι οἱ προκάτοχοί του δὲν ἠθέλησαν. Τί δὲ ἄλλο δὲν ἠθέλησαν εἰμὴ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Πρὸς τοῦτο λοιπὸν παρασκευαζόμενος καὶ προαιρούμενος νὰ ἀποκλείσῃ τὴν πόλιν πανταχόθεν, ἐμελέτησε τὴν τοῦ νέου φρουρίου κατασκευὴν. Ὄθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ὅτι, ὅσον ἀπαράσκευος καὶ ἂν ἦτο, καθῆκον εἶχε νὰ ἐμποδίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος τούτου, κηρύττων πρῶτος τὸν πόλεμον. Ἀλλὰ ἡ σύγκλητος τῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν εἰς ἣν ἐδέησε νὰ ὑποβάλλῃ

τὴν γνώμην του, ἀντέστη, ἀξιοῦσα, ὅτι ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ ἴδωσι πρότερον τί θέλει πράξει αὐτός, προσθεῖσα δὲ ὅτι καὶ τὸ φρούριον ἂν κτίσῃ, εὐκόλως δύνανται νὰ τὸ κυριεύτωσι, καθὸ τοσοῦτον ἐγγύς τῆς πόλεως κείμενον.

Ἐν τούτοις ἐν ἔαρι τοῦ 1452 μετεφέρθησαν κατὰ τὰ διατεταγμένα ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἰστανικῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν οἱ ἀναγκῆσι ἐργάται καὶ τὸ χρήσιμον ὕλικόν, εἰς τὸ προδιαγραφέν ἤδη σημεῖον τοῦ Βοσπόρου, ἐν συνοδίᾳ δυνάμεως ἰκανῆς συγχρόνως κατήλθε καὶ ὁ σουλτάνος αὐτός ἐξ Ἀδριανουπόλεως καὶ ἤρξατο ἀμέσως τῆς τοῦ νέου φρουρίου κατασκευῆς. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη, ὑπὸ τὴν ἄμεσον τοῦ κυριάρχου ἐπιστάσιαν, εἰς τέσσαρας τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ λειτουργῶν, τὸν μέγαν βεζύρην Χαλήλ πασᾶν, τὸν γηραιὸν στρατηγὸν Σαριτζέ πασᾶν, Ἕλληνα τὸ γένος κατὰ Χαλκοκονδύλην, τὸν κηδεστὴν τοῦ σουλτάνου Ζαγανὸς πασᾶν, καὶ τὸν ἀρχιευνούχον Σεχαβεδδὶν πασᾶν. Ἄλλ' ἦτο ἀδύνατον τὸ ἔργον νὰ διεξαχθῆ ἄνευ συμπλοκῶν μεταξύ χριστιανῶν καὶ τούρκων. Οἱ μὲν ἐργάται δὲν ἐδίσταζον νὰ παραλαμβάνωσιν εἰς χρῆσιν τῆς οἰκοδομῆς τὰ ἐρείπια τῶν κτιρίων ὅσα πάλαι ποτὲ ἐκόσμου τὴν περιχωρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ ἐρείπια τῶν αὐτόθι ἄλλοτε κειμένων ναῶν, ἐξ οὗ ἐρεθιζόμενοι τινὲς τῶν τῆς πόλεως κατοίκων ἐξῆλθον, ἵνα διακωλύσωσι τὴν ἱεροσυλίαν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἐφονεύθησαν. τὰ δὲ ὀσμανικὰ στρατεύματα, εἴτε καταπατοῦντα τοὺς ἐσπαρμένους τῶν χριστιανῶν ἀγροὺς εἴτε ἀρπάζοντα τὰ ζῶα αὐτῶν, προεκάλου διενέξεις, ἐξ ὧν μία ἐξετράπη εἰς ἀληθῆ μάχην πλησίον τοῦ σημερινοῦ Κανλύ Καβάκ, μεταξύ Βεσίκτασι καὶ Κεᾶτ-Χανέ. Ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ Κωνσταντῖνος ἐκλείσεν ἐπὶ τέλους κατὰ ἰούλιον μῆνα τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ διέταξε νὰ συλληφθῶσιν οἱ ἐν αὐτῇ εὐρισκόμενοι τούρκοι. Καὶ τούτους μὲν, ἐνδίδων εἰς τὰς ἰκεσίας αὐτῶν, ἐντὸς ὀλίγου ἀπέλυσεν, ἀλλ' εἰς τὸν σουλτάνον διεμήνυσε διὰ δύο ἀπεσταλμένων τὰ ἐξῆς: «Ἐπειδὴ ἀπεφασίσας τὸν πόλεμον καὶ οὔτε δι' ὄρκων οὔτε διὰ περιποιήσεων πείθεσαι νὰ μεταβάλης γνώμην, πρᾶξον ὅ,τι θέλης. Τὸ κατ' ἐμὲ καταφεύγω πρὸς τὸν Θεόν. Ἐὰν ἡ θέλησις αὐτοῦ εἶναι νὰ παραδώσῃ εἰς χεῖράς σου καὶ ταύτην τὴν πόλιν, τίς ὁ ἀντειπεῖν δυνάμενος; Ἐὰν δὲ πάλιν ἐμφυτεύσῃ εἰρήνην εἰς τὴν καρδίαν σου, ἀσπασίως θέλω ἀποδεχθῆ αὐτήν. Κατὰ τὸ παρὸν λάβε ὀπίσω τὰς συνθήκας καὶ τοὺς

ὄρκους. Ἐχων κεκλεισμένας τὰς θύρας τῆς πόλεως, θέλω φυλάξει αὐτὴν τὸ κατὰ δύναμιν. Σὺ δὲ ἄρχε καταδυναστεύων ἕως οὐ ὁ δίκαιος κριτὴς ἀποδώσει ἐκάστω, ἐμοὶ τε καὶ σοί, τὴν δικαίαν ἀπόφασιν.» Ταῦτα ἀκούσας ὁ σουλτάνος καὶ μηδὲ λέξιν κἄν διανοηθεὶς νὰ εἴπῃ εἰς ἀπολογία τῶν πεπραγμένων, διεκήρυξεν ἀμέσως τὸν πόλεμον καὶ διέταξε νὰ ἀποκεφαλίσθωσιν οἱ ἀπεσταλμένοι. Ἐξηκολούθησε δὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ φρουρίου του καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὴν κατὰ αὐγούστον, ἐντὸς ἕξ περίπου μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως. Τὸ φρούριον τοῦτο τὸ μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον, ὀνομάζεται Ῥούμελι Χισσαρὶ, ἀλλὰ τότε ὑπὸ μὲν τῶν Τούρκων ἐκλήθη Βογάζ Κεσσέν ἦτο: πορθμοτόμος, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων Λαιμοκοπία. Ὁ σουλτάνος ὤπλισεν αὐτὸ διὰ κανονίων χαλκῶν τὰ ὁποῖα ἔρριπτον σφαίρας λιθίνους 600 περίπου λιτρῶν βάρους, ἐνέβαλε δὲ φρουρὰν 400 ἀνδρῶν ὑπὸ ἀνώτατον ἡγεμόνα τὸν Φιρούσβεην, εἰς ὃν διέταξε νὰ μὴ ἐπιτρέπη εἰς κάμμίαν ναῦν μεγάλην ἢ μικράν, οἰανδήποτε καὶ ἂν φέρῃ σημαίαν, εἴτε ἀναπλέουσαν εἴτε καταπλέουσαν, νὰ διαβῇ πρὶν ἢ χαλάσασα τὰ ἱστία καταβάλλῃ τὸ νενομισμένον τελώνιον παρακούσαντος δὲ τυχόν τοῦ πλοίου, νὰ καταποντίξῃ αὐτὸ ἀμέσως διὰ τῶν πυροβόλων. Καὶ ταῦτα διαπράξας καὶ διατάξας, ἀνέζευξεν ὁ σουλτάνος ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου περὶ τὰ τέλη αὐγούστου, ἐστρατοπέδευσε μετὰ 50,000 ἀνδρῶν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα κατασκοπήσῃ τὰ τείχη, τὴν τάφρον, τοὺς πύργους καὶ τὰ ἄλλα ὀχυρώματα. μεθ' ὃ ἀπελθὼν ἐπέστρεψεν εἰς Ἀδριανούπολιν ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου.

Τοιοιουτρόπως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1452 ἐκηρύχθη τελευταῖον ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, ὅστις ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἐν τῶν κρισιμωτάτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Ἄλλ' ἡ μεγάλη πολιορκία δὲν ἤρχισεν εἰμὴ μετὰ ἐννέα περίπου μῆνας, ὥστε ἔχομεν ἐν τῷ μεταξύ καιρὸν νὰ ἐξετάσωμεν ὁποῖαί τινες ἐγένοντο ἐκατέρωθεν αἱ προπαρασκευαί. Ὅσον ἄπορα καὶ ἂν ἦσαν τὰ κατ' αὐτὸν, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνήργησεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ ἐνεργηθῇ. Ὁ δὲ Φραντζῆς, δικαίως ἀγανακτῶν κατ' ἐκείνων ὅσοι κατέκρινον αὐτὸν ἐπὶ ἀδρανεῖα, ἀνακράζει: «ὁ δὲ μακαρίτης ὁ αὐθέντης μου καὶ βασιλεὺς τί οὐκ ἔπραξε κρυφῶς ἢ φανερῶς, ὑπὲρ τῆς βοηθείας τῆς πόλεως; Καὶ γὰρ δῆλόν ἐστιν, ὅτι, εἰ ἤθελεν, εὐκόλως ἠδύνατο φυγεῖν. Πλὴν οὐκ ἤθελεν, ἀλλ' ἠγωνίζετο ὡς ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὃς τίθησι τὴν ψυχὴν

αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὡς καὶ ἐποίησεν.» Ἀπὸ αὐτῶν τῶν πρώτων τοῦ ἔτους τούτου μηνῶν εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσάγη ἐντὸς τῆς πόλεως τοὺς περὶ αὐτὴν οἰκοῦντας γεωργοὺς καὶ ἄλλους, προσέτι τὰ αὐτόθι εὐρισκόμενα τρόφιμα καὶ ἰδίως τὸν προϊόντος τοῦ χρόνου συγκομισθέντα σῖτον. Πλὴν τούτου παρήγγειλε 4 πλοῖα, ἐξ ὧν ἓν μέγα βασιλικόν, νὰ κομίσωσιν ἐκ τῶν νήσων, ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐξ ἄλλων χριστιανικῶν χωρῶν, σῖτον, οἶνον, ἔλαιον, ἰσχάδας καὶ πᾶσαν ἄλλην προμήθειαν· τὰ πλοῖα ὅμως ταῦτα δὲν ἐφθασαν εἰμὴ μετὰ τὴν ἐναρξιν τῆς πολιορκίας. Ἐπειτὰ ἐζήτησε τὸν ἀριθμὸν τῶν προαιρουμένων καὶ δυναμένων νὰ ὀπλοφορήσωσιν ἐν τῇ πόλει αὐτῇ, τὴν κατάστασιν τῶν ὀπλων, τῶν ὀχυρωμάτων, τῶν πλοίων καὶ ἐπήγαγε τὰς δυνατὰς βελτιώσεις. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν τόσον εὐτελεῖ καὶ μικρὰ ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, οὐδὲν θέλει κατορθωθῆ. Ὅθεν εἶδομεν ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1451 ἐξέπεμψε πρέσβεις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐπιτετραμένους νὰ παραστήσωσι τὸν ἐπικείμενον ἔσχατον κίνδυνον καὶ νὰ προκαλέσωσι διὰ παντὸς τρόπου τὴν ἀποστολὴν ἐπικουριῶν. Δυστυχῶς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος Γ', στεφθεὶς ἐν Ῥώμῃ τῇ 19 μαΐου 1452, διεπραγματεύθη μὲν πρὸς τὸν πάπαν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν Οὐγγρων, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ ἔπραξεν οὐδέν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, Σικελίας καὶ Νεαπόλεως Ἀλφόνσος προετράπη μὲν ὑπὸ τῶν Γενουαίων πρὸς οὓς διετέλει εἰς πόλεμον, νὰ στρέψῃ μᾶλλον τὰ ὄπλα αὐτοῦ κατὰ τῶν τούρκων, ἀλλὰ οὐδὲν ἔπραξεν. Ὁ Οὐνιάδης ὑπέσχετο μὲν τῷ βασιλεῖ συνδρομὴν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἀπήτησε τὴν ἐκ προοιμίου παραχώρησιν τῆς Σηλυβρίας ἢ τῆς Μεσημβρίας· ὁ δὲ βασιλεὺς, εἰ καὶ μὴ ἐννοῶν τίνος εἶδους σύμμαχοι ἦσαν αὐτοὶ οἵτινες πρῶτοι ἐκολόβουν τὰ περιλιπούμενα ἐλεεινὰ τοῦ κράτους λείψανα, ἐπὶ τέλους παρεχώρησε τὴν Μεσημβριαν, ἀλλ' οὐδὲ τῆς παραχωρήσεως ταύτης γενομένης προέφθασε νὰ ἐνεργήσῃ τι ὁ Οὐνιάδης ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Καταλωνίας πάλιν ἀπήτησε τὴν Λῆμνον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ Λῆμνος, ἀλλὰ εἰς μάτην ὡσαύτως. Ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἡγεμονιῶν ἡ μὲν Σερβία ἀπέστειλε τωόντι χρήματα καὶ ἄνδρας πολλούς· ἀπέστειλεν ὅμως πάντα ταῦτα οὐχὶ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀλλὰ πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἐπὶ τῆς πολιορκίας, ἐπιδεικνύων ἐν θριάμβῳ τοὺς ἐπικούρους ἐκείνους πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἔλεγεν· ἰδοὺ καὶ οἱ Σέρβοι καθ' ὑμῶν

εἰσίν. Ὁ δὲ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, μεθ' οὗ ὡσαύτως συνεννοήθη ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἐχθρικῶς διακειμένου πρὸς τοὺς ὀσμανίδας, λόγους μὲν εἶπε πολλοὺς, ἔργον δὲ ἐπετέλεσεν οὐδέν.

Μόνοι οἱ Ἑνετοὶ, οἱ Γενουαῖτι καὶ ὁ πάπας δὲν ἐκώφευσαν ὄλως διόλου εἰς τὰς δεήσεις τοῦ Κωνσταντῖνου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὡς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τοὺς Γενουαίους ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ γεγονὸς καίριον, διότι πεσόντος τοῦ προμαχῶνος τούτου δύσκολον ἦτο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ πλεῖσται, ἂν ὄχι ὄλαι, τῶν κτήσεων καὶ ἀποικιῶν ὅσας εἶχον διεσπαρμένας καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν. Καὶ ὅμως πῶς ἄρά γε ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ; Ὁ δόγης τῆς Ἑνετίας ἔκρινεν εὐλογον νὰ μνησι-κακῆ, διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔγημε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ. Ὅθεν διέταξε μὲν τὸν ναύαρχον Ἰάκωβον Λορεθανὸν νὰ συλλέξῃ ἐν Κρήτῃ, Κερκύρα, Μεθώνῃ, Ναυπλίᾳ καὶ Εὐβοίᾳ ὅσον ἔνεστι πλειοτέρας ναῦς καὶ χρήματα καὶ στρατεύματα καὶ ἄλλα ἐφόδια, ἵνα ἐπιπλεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς ἀπειλουμένης πόλεως· ἀλλ' ἀντὶ πάσης ταύτης τῆς τοσοῦτον πομπιδῶς ἀναγγελθείσης παρασκευῆς, δὲν ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ δύο μικραὶ πολεμικαὶ γαλέραι κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1452, ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου κυβερνώμεναι. Ἐνα δὲ μῆνα περίπου πρότερον ἀφίκοντο ἐκ Κρήτης 8 πλοῖα μετὰ ζωοτροφῶν καὶ ἰδίως μετὰ Μονεμβασιώτου οἴνου, τοῦ ὁποίου ἐγένετο, ὡς φαίνεται, πολλὴ τότε χρῆσις. Παρεκτός τούτων ἐπεχείρησαν νὰ καταπλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου τέσσαρες ἐμπορικαὶ ἑνετικά καὶ γαλέραι, δύο μὲν ὑπὸ τὸν κυβερνήτην Ἱερώνυμον Μοροζίνην, μία δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Ῥίτσον καὶ μία ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Κόκκον. Αἱ δύο ὑπὸ τὸν Ἱερώνυμον Μοροζίνην ἐκ Καφφᾶ προερχόμεναι, ἅμα ἔφθασαν τῇ 10 νοεμβρίου ἐμπροσθεν τοῦ Ρούμιλι Χισσαρὶ, προσεκλήθησαν νὰ χαλάσωσι τὰ ἱστία, καὶ, μὴ ὑπακούσασαι ἀμέσως, ἔλαβον δευτέραν διαταγὴν. Τότε ὁ κυβερνήτης ἔστρεψε κατὰ τι τὰς νῆας πρὸς τὴν παραλίαν, ἢ φρουρὰ ὅμως ἀπήτησε νὰ πλησιάσῃ ὄλως διόλου, καὶ, ἀρχίσασα νὰ πυροβολῆ, ἐφόνευσε τινὰς τῶν ναυτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἐκ τούτου ὁ κυβερνήτης ἐφάνη πρόθυμος νὰ ὑπακούσῃ, ἔπαυσε τὸ πῦρ. Ἀλλ' ὁ πονηρὸς Ἑνετὸς, βεβαιωθεὶς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πλοῖά του προχωροῦντα εὕρισκοντο ἤδη ἐκτός βολῆς, ἀνεπέτασεν αἴφνης πάλιν ἅπαντα τὰ ἱστία καὶ ἔφθασεν ἄνευ ἄλλης ζημίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο δεκτὸς μετὰ

πλείστης χαρᾶς. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως καὶ ὁ Ἀντώνιος Ῥίτσος, ὅστις κομίζων φορτίον κριθῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπλησίασε τῇ 26 νοεμβρίου εἰς τὸ φρούριον· διότι ἅμα ἀποποιηθέντος αὐτοῦ νὰ ὑπακούσῃ, τὸ πλοῖόν του κατεποντίσθη διὰ μιᾶς καὶ μόνης πυροβόλου σφαίρας. Καὶ ὁ μὲν κυβερνήτης ἐσώθη μετὰ 30 ἀνδρῶν ἐπὶ ἀκατίου εἰς τὴν ξηράν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἀπεστάλησαν εἰς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ τότε διατρίβοντα σουλτάνον. Ἐκεῖ μετὰ 14 ἡμέρας ὁ μὲν Ῥίτσος ἀνεσκολοπίσθη, ὁ δὲ ναύκληρος αὐτοῦ νέος ὢν ἀπήχθη εἰς τὸ σεράϊον, ἐκ δὲ τῶν ναυτῶν οἱ μὲν ἀπελύθησαν οἱ δὲ ἀπεκεφαλίσθησαν. Εὐτυχέστερος πάλιν ἀνεδείχθη ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις κατέπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον ἐκ Τραπεζοῦντος τὴν 2 δεκεμβρίου. Ἄμα προσήγγισεν εἰς τὸ φρούριον, περιεστοιχίσθη ὑπὸ 12 ἀκατίων, οὐδεμίαν δὲ ἀντίστασιν ἐπιχειρήσας συνδιελέχθη φιλικῶς μετὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, εἰς ὃν προσέφερε καὶ δῶρον. Ἐκεῖνος ὅμως ρίψας εἰς τὴν θάλασσαν τὸ δῶρον, ἐπέστρεψε παρωργισμένος ἐν σπουδῇ εἰς τὸ φρούριον, ἵνα λάβῃ διαταγὴν συλλήψεως τοῦ πλοίου. Ὁ Κόκκος προσεποιήθη ὅτι παρακολουθεῖ αὐτὸν ὡς ἂν ἤθελεν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῇ, πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησε κωπηλατῶν πρὸ τὰ πρόσω, καὶ ὅτε προεχώρησεν ἄρκούντως, ἐχαιρέτισε μὲν τρεῖς τὴν φρουρὰν ἐν ἤχῳ σαλπείγγων, εἰσήλασε δὲ σῶος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τρεῖς λοιπὸν γαλέρχει ἠδυνήθησαν νὰ κχταπλεύσωσιν ἐκ τοῦ Βοσπόρου· καὶ ἦσαν μὲν ἐμπορικαί, ἀλλὰ μεγάλαι οὔσαι καὶ ἐπὶ πολέμῳ καλῶς κατηρητισμένοι, ἐκρίθη εὐλογον νὰ κρατηθῶσιν ἄκουσαι αὐτόθι, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπειθαναγκάσθησαν εἰς τοῦτο τῇ ἐγκρίσει τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀναλάβει ὅλα τὰ ἐξοδα τῆς συντηρήσεως τῶν τε δύο μικροτέρων πολεμικῶν καὶ τῶν τριῶν μεγαλητέρων ἐμπορικῶν γαλερῶν, καταβάλλων πρὸς τούτοις εἰς αὐτάς 300 δοκάτα κατὰ μῆνα. Ὡστε ὅλη ἡ βοήθεια τῆς Ἐνετίας περιωρίσθη εἰς τὰ 5 αὐτὰ πλοῖα, καὶ ταῦτα συντηρούμενα δαπάνῃ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου. Σπουδαιότερα ἀναλόγως ὑπῆρξεν ἡ ἐξ ἀνδρῶν Γενοואίων προσελθοῦσα συνδρομὴ, μάλιστα διὰ τὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ἐξαίρετον γενναιότητα καὶ ἐμπειρίαν. Τῇ 26 ἰανουαρίου 1453 ἀφίκετο ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς μετὰ δύο πλοίων χωρητικότητος τοῦ μὲν 1200, τοῦ δὲ 800 τόνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν 700 ἐν ὄλοις ἄνδρες, ἐξ ὧν 100 κατάφρακτοι. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐστάλη ὑπὸ τῆς γενουητικῆς κυβερνήσεως· ἦλθεν ἡ αὐτόκλητος

ἢ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μετάκλητος, ἀλλὰ βεβαίως ἐξ ἰδίας παρασκευῆς. Ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός, ὑπεδέξατο αὐτὸν μετὰ πολλῆς χαρᾶς καὶ τιμῆς ἰδιαζούσης, ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην τῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν καὶ ὑπέσχετο τὴν παραχώρησιν τῆς Λήμνου ἂν σωθῆ ἡ Κωνσταντινούπολις.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ὁ Νικόλαος Ε', λαβὼν τὰς νεωτέρας τοῦ Κωνσταντίνου ἐπιστολάς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανωσύνης. πέμπων ἐν ταύτῳ καὶ τὸν ζητηθέντα ἱερωμένον ἄνδρα τὸν ἐπιτήθειον νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἡ συνδρομὴ ὅμως αὐτοῦ ὑπῆρξε τῶντι γελοία, διότι ἐξαπέστειλεν ἄνδρας πενήκοντα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ ἐπίτροπος ὃν προεχειρίσατο, ὁ γνωστός ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καρδινάλιος Ἰσιδωρος, Πελοποννήσιος τὴν καταγωγὴν, ἦτο ἀνὴρ συνεισότης καὶ μετριοπαθής· ἀλλ' ἡ ἀνατεθειῖσα αὐτῷ ἐντολή, καθ' ἑαυτὴν μὲν ὑπερβαίνουσα ἴσως τότε πᾶσαν ἀνθρωπίνην δεξιότητα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον δυσεκπλήρωτος ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ὑπὸ τῶν ὁποίων συνωδεύθη. Ἡ μὲν προτεινομένη ἀντὶ τῆς θυσίας ὅλων τῶν πατρίων δογμάτων ἀμοιβὴ ἦτο οἰκτρά, αὐτὸς δὲ ὡς Ἕλληνα αὐτομολήσας πρὸς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰλικρινῶς ὑπηρετῶν τὰ συμφέροντα αὐτῆς, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ αὐξήσῃ τὴν δυσπιστίαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἣν ἐμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ πᾶς ἐπὶ τούτῳ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα. Ὁ καρδινάλιος Ἰσιδωρος κατέπλευσε μετὰ τῶν 50 ἐκείνων μαχητῶν ἐπὶ μεγάλου τινὸς γενουητικοῦ πλοίου κατ' ἀρχὰς εἰς Χίον. Ἐκεῖ ἐστρατολόγησεν ἔτι 150 καθολικοὺς (ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Μιτυλήνης Λεονάρδος, τοῦ ὁποίου σώζεται ἀφήγησις τῆς ἀλώσεως) καὶ ἔπειτα παραλαβὼν ἐν ἑτέρον πλοῖον, τὸ ὁποῖον διευθύνετο εἰς Καφζάν, ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀφίκετο κατὰ νοέμβριον. Ὁ βασιλεὺς ὑπεδέχθη αὐτοὺς εὐχαρίστως, ἐν καὶ ἤξευρε κάλλιστα ὁποίας δυσκολίας θέλει ἀπαντήσῃ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως. Ἀλλὰ τοσαύτην εἶχε χρεῖαν πάσης πολεμικῆς συνδρομῆς, ὅσῳ δῆποτε μικρὰ καὶ ἂν ἦτο, ὥστε ἐκ προοιμίου εἶχεν ἀποφασίσει νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἵνα διὰ πάσης θυσίας προσοικειωθῆ τὸν ἐπίτροπον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὅθεν μετὰ τιναι κατ' ἰδίαν συνδιασκέψεις περὶ τῆς κυρίας ἐντολῆς ἣν εἶχεν ὁ Ἰσιδωρος, συνεκροτήθη ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἥτοι ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ

Θεοῦ σοφίας, συνάθροισις ἐν ἧ, μετὰ ἐκτενῆ πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν, ὠμίλησεν ὁ καρδινάλιος, οἱ δὲ παρόντες ἔστερξαν τὸν τῆς ἐνώσεως ὄρον, μετὰ συμφωνίας ὅμως, ὅτι παρελθόντος τοῦ ὑφισταμένου κινδύνου ὁ ὅρος θέλει ἀναθεωρηθῆ καὶ διορθωθῆ, ἐὰν τυχὸν ὑπάρχη ἐν αὐτῷ τι τὸ μὴ τελέως ὀρθοτομοῦν. Μεθ' ὃ τῆ 12 δεκεμβρίου 1452 ἐγένετο ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ λειτουργία κοινή, τελεσθεῖσα παρ' Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν, καθ' ἣν ἐμνημονεύθησαν ὁ πάπας Νικόλαος ἐν τοῖς διπτύχοις καὶ ὁ ἐξόριστος πατριάρχης Γρηγόριος. Τῆς τελετῆς ταύτης μετέσχον ὁ βασιλεὺς σὺν τῇ συγκλήτῳ, ἱερωμένοι περὶ τοὺς 300 καὶ ἱκανὸν λαοῦ πλῆθος. Ἄλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι τὰ πάντα ἐγένοντο πρὸς τὸ θεαθῆναι. Αὐτὴ ἡ συμφωνία ἢ προηγηθεῖσα τῆς ἐνώσεως, παρεσκεύαζεν ἐκ προοιμίου τὴν ἀνατροπὴν τοῦ γεγονότος. Εἰς δὲ τὰς ὁμιλίας αὐτῶν πρὸς τοὺς μὴ μετασχόντας τῆς ἐνώσεως οἱ ἀποδεξάμενοι αὐτὴν προέβαινον ἔτι περαιτέρω λέγοντες, ἄφετε νῦν ἀπαλλαγῶμεν ἅπασι τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου καὶ τότε ὄψεσθε εἰ τοῖς ἀζυμίταις ἡμεῖς ἐνωθῶμεν. Πλὴν τούτου, πολλοὶ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν τῆς 12 δεκεμβρίου δὲν ἔλαβον προσφορὰν ἀντιδώρου, ὑπολαμβάνοντες βδελυκτὴν τὴν ἐν τῇ ἐνωτικῇ λειτουργίᾳ τελεσθεῖσαν θυσίαν.

Τὰ δὲ ἐπελθόντα ὑπῆρξαν ἔτι δεινότερα. Ἦς λεπτομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναρχίας, ἣτις ἐπεκράτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς τελευταίας ἐκεῖνας ἡμέρας, δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Λεονάρδου τοῦ Χίου καὶ τοῦ Δούκα. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Κριτόβουλος ἐντελῶς περὶ αὐτῶν σιωπῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Λεονάρδος ἦτο καθολικὸς, ὁ δὲ Δούκας, γεννηθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς ὑπὸ τὴν γενουητικὴν κυριαρχίαν, δὲν εἶχε πολὺ ζωηρὸν τὸ τῆς ὀρθοδοξίας αἶσθημα καὶ οὐδὲ διετέλεσεν αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, ἴσως τὰ περὶ τούτων παρ' αὐτῶν λεγόμενα μετέχουσι ὑπερβολῆς. Ἐν γένει ὅμως φαίνονται συνάδοντα πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ πρὸς τὰ προηγούμενα καὶ ἐπόμενα· καὶ προσέτι ἄλλην μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν, ὥστε ἐξ ἀνάγκης θέλομεν ἀκολουθήσει αὐτοῖς, καίτοι ἐνιαχοῦ δισταζόντες περὶ τῆς ἐντελοῦς ἀκριθείας τῶν λεγομένων. Τὸ βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ πλεῖστος κλῆρος καὶ μάλιστα ὁ κατώτερος, ὅλοι οἱ μοναχοὶ καὶ αἱ μοναχαὶ καὶ τὸ μέγιστον τοῦ λαοῦ πλῆθος, ἐπ' οὐδενὶ ὄρω δὲν ἤθελον νῦν ἀκούσασιν τὴν ἐνωσιν. Ἐνῶ λοιπὸν οἱ μετριοπαθέστεροι ἄνθρωποι μετὰ τοῦ βα-

σιλέως, ἀφορῶντες εἰς τὴν κατεπείγουσαν τῶν περιστάσεων ἀνάγκην, συνήνουν εἰς τὴν τέλεσιν τῆς ἐνώσεως, ὃ πολὺς ἐκεῖνος ὄχλος προσελθὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ παντοκράτορος ἐν τῇ κέλλῃ τοῦ μοναχοῦ Γενναδίου, τοῦ ποτὲ Γεωργίου Σχολαρίου, ἠρώτησαν αὐτὸν διὰ κραυγῶν μεγάλων «καὶ ἡμεῖς τί ποιήσωμεν;» Ὁ Γεννάδιος εἶχε κοινωνήσει, ὡς ἠξεύρομεν, τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου καὶ εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀσπασθῆ τὴν ἔνωσιν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πεισθεὶς ἢ ὅτι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀκατόρθωτον ἢ ὅτι οὐδεμία κατὰ τοῦτο παραχώρησις ἠδύνατο νὰ σώσῃ πλέον τὸν χριστιανισμὸν τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ἀπέκρουσε τὴν προτέραν δοξασίαν, συνετάχθη μετὰ τῆς ἀντιθέτου μερίδος καὶ ἐγένετο ἀρχηγὸς αὐτῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Νῦν δὲ πολιορκηθεὶς ὑπὸ τοῦ πλήθους δὲν ἐνεφανίσθη εἰς αὐτὸ, ἀλλὰ λαβὼν χάρτην ἔγραψε τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ τὴν συμβουλὴν διὰ τῶν ἐξῆς λόγων κατὰ τὸν Δούκαν. «Ἄθλιοι Ῥωμαῖοι, εἰς τί ἐπλανήθητε, καὶ ἀπεμακρύνετε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠλπίζατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει ἐν ἧ μέλλει φθαρῆναι, ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ ὠμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρίνεσθαι.» Ταῦτα καὶ ἕτερα πολλὰ γράψας προσήλωσε τὸν χάρτην εἰς τὴν θύραν τοῦ κελλίου. Ἄμα δὲ ἀναγνωσθέντος τοῦ χάρτου ἅπασ ὁ ὄχλος ἐξεβόησαν τὸ ἀνάθεμα κατὰ τε τοῦ ὄρου τῆς συνόδου καὶ καθ' ὄλων ὅσοι ἔστερξαν καὶ στέργουσι καὶ μέλλουσι νὰ στέρξωσι τὸν ὄρον τοῦτον. Καὶ ἔπειτα ἐξελθόντες ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ μοναστηρίου ἐτράπησαν εἰς τὰ καπηλεῖα, καὶ ἐκεῖ κρατοῦντες ἐν χερσὶ φιάλας πλήρεις ἀκράτου, ἐπανελάμβανον τοὺς ἀναθεματισμοὺς αὐτῶν κατὰ τῶν ἐνωτικῶν, πίνοντες εἰς πρεσβείαν τῆς εἰκόνας τῆς Θεομήτορος καὶ παρακαλοῦντες αὐτὴν νὰ γίνῃ προστάτις καὶ ἀρωγὸς τῆς πόλεως κατὰ τοῦ Μωάμεθ, ὅπως ποτὲ κατὰ τοῦ Χοσρόου καὶ τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Ἀράβων ἀνακράζοντες δ' ἐπὶ τέλους «τὴν γὰρ Λατίνων οὔτε βοήθειαν οὔτε τὴν ἐνωσὶν χρῆζομεν ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν ἢ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία.» Οὐδὲ ἐφρόνει τὰ τοιαῦτα μόνος ὁ ὄχλος· αὐτοὶ οἱ μεγιστᾶνες ἦσαν διηρημένοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, οἱ πλεῖστοι· τούλα· χιστον, παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐνωτικὴν λειτουργίαν. Εἰς μάλιστα, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, εἶχε συμβουλευθεὶς τὸν Κωνσταντῖνον ὄχι μόνον τὴν ἔνωσιν ν' ἀποδεχθῆ ἀλλὰ καὶ πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ν' ἀναγορεύσῃ τὸν Καρδινάλιον Ἰσιδώρον, ὅπερ ὁ βασιλεὺς φρονίμως

ποιῶν δὲν ἐνέκρινεν. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ τινες ἀναφανδὸν συμπράττοντες μετὰ τοῦ Γενναδίου, ὧν ἐπιφανέστατος ἦν ὁ τότε ὑπάτος τοῦ κράτους λειτουργός, ὁ μέγας δούξ Λουκάς Νοταρᾶς. Τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἡ κατὰ τῶν Λατίνων ἀποστροφή ἦτο τοσαύτη, ὥστε, ὅτε μετὰ τινὰς μῆνας περιεκυκλώθη ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς μετανοήσαντες, κατὰ τὸν Δούκαν, διὰ τὴν προτέραν παραφορὰν ἔλεγον, εἴθε παρεδίδομεν τὴν πόλιν εἰς τοὺς Λατίνους τοὺς πιστεύοντας τοῦλάχιστον εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον, ἵνα μὴ ἀπορριφθῶμεν εἰς τὰς τῶν ἀσεβῶν παλάμας, ὁ Λουκάς ὁ Νοταρᾶς, εἰάν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Δούκαν, ἐπιμένων μέχρι τέλους εἰς τὴν δοξασίαν αὐτοῦ, ἀνέκραξε «κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακίολιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικήν.» Ὅποια οἰκτρὰ πραγμάτων κατάστασις ἡ μὲν πόλις περιεζωσμένη ὑπὸ πολεμίου πανισχύρου, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς τοσοῦτον ἐμπαθῶς πρὸς ἀλλήλους διηρημένοι. Ἀλλὰ καὶ ὁποῖα ἡ ἐνώπιον τῆς ἱστορίας εὐθύνη τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅστις, ἀντὶ ν' ἀφήσῃ τοῦλάχιστον αὐτοὺς ν' ἀγωνισθῶσιν ὁμοθυμαδὸν ὑπὲρ πατρίδος καὶ πίστεως, ὑπέθαλπε τὴν δᾶδα τῆς διχονοίας, καὶ τοῦτο ἵνα ἀποστείλῃ εἰς αὐτοὺς πενήκοντα ἀνδρῶν βοήθειαν. Οὐδεὶς δὲ οὐδεπώποτε τῶν ἐπὶ γῆς ἡγεμόνων περιέστη εἰς δεινότεραν τοῦ Κωνσταντίνου ἀμνηχανίαν· μίαν μόνην ἔσχε παραμυθίαν, ὅτι ὅσω διηρημένος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὁ λαὸς οὗτος, οὐδεὶς ἐξ αὐτοῦ ἀνεδείχθη προδότης. Πολλοὶ πειθόμενοι δυστυχῶς εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Γενναδίου ὅτι ἡ ἄλωσις εἶναι ἀναπόδραστος, δὲν μετέσχον τοῦ ἀγῶνος· τινὲς, περὶ τοὺς 700 ἐν ὅλοις, ἐζήτησαν σωτηρίαν ἐν τῇ φυγῇ, ἀναχωρήσαντες κρυφίως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, τὴν νύκτα τῆς 26 φεβρουαρίου ἐπὶ ἐπτὰ πλοίων, ὧν ἐξ ἦσαν ἐκ Κρήτης καὶ ἐν ἐνετικόν· οὐδεὶς ὅμως συνεννοήθη μετὰ τῶν πολεμίων ἵνα διανοιξῇ αὐτοῖς τὰς πύλας τῆς πόλεως, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκάς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις τοσοῦτον ἀναφανδὸν ἐπρέσβευεν ὅτι προτιμᾷ νὰ ἴδῃ βασιλεύοντας τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοὺς τούρκους μᾶλλον ἢ τοὺς Λατίνους, δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους γενναίως ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀμυνόμενος.

Οὕτως εἶχον ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πράγματα ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας. Ὁ δὲ σουλτάνος ἠσχολήθη ἐν Ἀδριανουπόλει εἰς πολὺ σπουδαιοτέρας πολεμικὰς παρασκευάς. Ἰδίως ἐπέστησε τὴν

προσοχὴν εἰς τὸ πυροβολικόν. Πυροβόλα εἶχε καὶ πρότερον ἱκανὰ, ἀλλὰ τότε ἐμελέτησε τὴν παρασκευὴν ἄλλων πολὺ μεγαλητέρων, τὸ μὲν ἵνα ὀπλίση δι' αὐτῶν τὸ νέον φρούριον Ῥούμιλι Χισσαρί, τὸ δὲ ἵνα καταρρίψη εὐχερέστερον τὰ τείχη, τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συνέπεσε δὲ ἐνῶ ἐπεμελεῖτο ἔτι τὴν τοῦ φρουρίου ἐκείνην ἀνέγερσιν νὰ αὐτομολήσῃ πρὸς αὐτὸν ἐκ τῆς τοῦ βασιλέως ὑπηρεσίας τεχνίτης Οὐγγρος, ὀνόματι Ὀρβανός, ἐπ' ἐλπίδι μείζονος μισθοδοσίας καὶ ἄλλου κέρθους. Ὁ Δούκας βεβαιοῖ ὅτι ἦτο δοκιμώτατος περὶ τὴν τῶν πυροβόλων κατασκευὴν ἅτινα οὗτος ὀνομάζει *χωκείας*, ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ὀρίσει αὐτῷ σιτηρέσιον εὐτελές οὐδὲ τοῦτο τακτικῶς πληρωνόμενον, ὅτι ἐντεῦθεν ἀπελπισθεὶς ἐζήτησε βελτίονα τύχην εἰς τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον καὶ ὅτι ἀφικόμενος αὐτόθι ἔλαβεν, ἐκτὸς τῆς τροφῆς καὶ τῶν ἐνδυμάτων, μισθὸν τοῦ ὁποίου τὸ τέταρτον μόνον ἂν ἔδιδεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, δὲν ἤθελεν ἐκεῖνος ἀποδράσει ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα εἶναι ἴσως ἀληθῆ, ἂν καὶ οὔτε ὁ Φραντζῆς (ὁ ὀνομάζων *ἐλεβόλεις* τὰ πυροβόλα), οὔτε ὁ Κριτόβουλος (ὁ ἀποκαλῶν αὐτὰ *μηχανὰς*, ἢ *ἐλεπόλεις* ἢ *ἀφετήρια*, ἐπιλέγων δὲ «κοινῶ δ' ὀνόματι ταύτην καλοῦσι πάντες οἱ νῦν ὄντες *σκευὴν*» καὶ τρώντι ὁ Δούκας οὐ μόνον *χωκείαν*, ἀλλὰ καὶ *σκευὴν* ὀνομάζει τὸ πυροβόλον) ἀναφέρουσι τοιαύτας λεπτομερείας, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης (ὅστις *τηλεβόλους* λέγει τὰ πυροβόλα καὶ *τηλεβολιστὴν* τὸν πυροβολητὴν) ἱστορεῖ ἀπλῶς ὅτι ὁ Ὀρβανός διατρίβων πρότερον παρ' Ἑλλήσι κατέλιπεν αὐτοὺς δεόμενος βίου. Ἀλλ' ὅτι ὁ Οὐγγρος ἐκεῖνος ἦτο τεχνίτης δοκιμώτατος ἀνασκευάζεται ὑπὸ τε τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας καὶ ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ὅταν ὁ σουλτάνος τὸν ἠρώτησεν ἂν δύναται νὰ χύσῃ πυροβόλον ἱκανὸν νὰ καταρρίψη τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὁ Ὀρβανός ἀπήντησεν ὅτι εἴμπορεῖ νὰ κατασκευάσῃ πυροβόλον οἰουδήποτε μεγέθους, ἀλλ' ὅτι δὲν δύναται νὰ ὀρίσῃ τὸ διάστημα τῆς βολῆς αὐτοῦ, οὐδὲ ἐγγυᾶται περὶ τούτου· ἐπὶ δὲ τῆς πολιορκίας τὸ μέγα ἐκεῖνο αὐτοῦ πυροβόλον μετὰ βραχειᾶν τινα χρῆσιν ἔσπασε καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφόνευσεν αὐτὸν τὸν τεχνίτην. Ὅπως δὲ ἴσχυτε ὁ Ὀρβανός διετάχθη νὰ κατασκευάσῃ δώδεκα περίπου πυροβόλα πολὺ μεγαλήτερα τῶν τότε ἐν χρήσει ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ, καὶ ἐξ ὧν ἐν ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ κολοσσιαῖον. Τὸ τέρας τοῦτο ἐχύθη καὶ ἐδοκιμάσθη ἐν Ἀδριανουπόλει· τὸ βλῆμα αὐτοῦ λίθινον ὄν, ἐζύγιζε 1400 λίτρας ἦτοι 700 χιλιόγραμμα, ἢ δὲ βολὴ ἐφθανεν εἰς ἀπό-

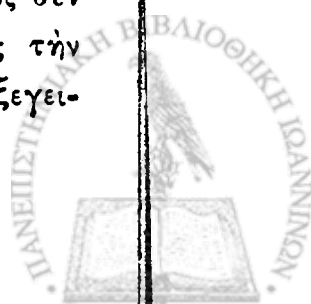

στασιν ἐνὸς μιλίου. Ἴνα λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἔννοιάν τινα τοῦ ὀγκώδους τούτου ὄπλου, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τὰ μέγιστα τῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις κατασκευασθέντων πυροβόλων, βλήμα μὲν ἔρριπτεν ὑπερδιπλάσιον τὸ βάρος, ἔκτασιν δὲ βολῆς εἶχε σχεδὸν ἴσην, ἐὰν τὸ ἀναφερόμενον μίλιον ἦτο γερμανικόν. Καθ' ὅλα ὅμως τὰ λοιπὰ, τὴν κίνησιν, τὴν γέμισιν καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν ἦτο ἔργον τέχνης ἐτι ἀτελεστάτης. Πρὸς κίνησιν καὶ ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ἀπητήθησαν κατ' ἄλλους μὲν πεντήκοντα, κατ' ἄλλους δὲ ἐξήκοντα καὶ κατ' ἄλλους ἐβδομήκοντα βοῶν ζεύγη, ἄνδρες δὲ κατὰ τὰς διαφόρους μαρτυρίας ἀπὸ 650 μέχρι διςχιλίων. Καὶ δύο ὄλοι μῆνες, ὁ φεβρουάριος καὶ ὁ μάρτιος, ἐχρηιάσθησαν ἵνα μετακομισθῇ ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς τὸ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατοπέδον. Ταῦτα τούλάχιστον λέγουσιν ὁ Νικόλαος Βάρβαρος, ὁ Φραντζῆς, ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ Χίος. Ὁ δὲ Κριτόβουλος περὶ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου τούτου καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν μετακομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, οὐδὲν ἀναφέρει, ἱστορῶν ἀπλῶς ὅτι τὸ πυροβόλον ἐχύθη ἐν τῷ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατοπέδῳ, καὶ διὰ μακρῶν περιγράφων τὰ τῆς χύσεως αὐτοῦ. Ἄλλ' ἢ ἀντίφασις αὕτη ἀνθρώπου μὴ διατελέσαντος αὐτόπτου τῶν πραγμάτων μάρτυρος, πρὸς ἄνδρας ἐγγύτατα αὐτῶν ὑπάρξαντας οἵσι ἰδίως ὑπῆρξαν ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ Χίος, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχη ἀξίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν γένει ὁ Κριτόβουλος γράφει μὲν γλαφυρότερον τῶν ἄλλων, περὶ τὴν ἀκριβῆ ὅμως τῶν πραγμάτων ἐκθεσιν εἶναι πολὺ αὐτῶν ὑποδεέστερος. Τὸ δὲ πιθανώτερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ὠμίλησε περὶ τῆς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῳόντι γενομένης χύσεως νέου τοιοῦτου πυροβόλου ἀφοῦ ἐρράγη τὸ πρῶτον τὸ ἐν Ἀδριανουπόλει προηγουμένως κατασκευασθέν.

Ὅτε ἐγένετο ἐν Ἀδριανουπόλει ἡ δοκιμασία τοῦ φοβεροῦ τούτου ὄπλου, ὁ μέγας βεζύρης Χαλήλ πασαῶς διεμήνυσε τὰ περὶ ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ δυνάμεως κρυφίως εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, διότι ἐξακολουθῶν νὰ λαμβάνῃ δῶρα παρὰ τῶν ἡμετέρων, διετέλει αἰετοῦ πρὸς αὐτοὺς συνεννοούμενος. Ὁ σουλτάνος ἤξευρεν, ὅτι ὁ ὑπάτος τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ εἶναι δεινὸς δωρολήπτης· καὶ ἐπειδὴ ὅσῳ σπανίως καὶ ἂν ἐγέλα, ἐνίοτε συνέβαινε τοιοῦτό τι εἰς αὐτὸν, λέγεται, ὅτι ἰδὼν ποτε ἀλώπεκα δεδεμένην εἶπε πρὸς αὐτὴν ἀνόητον ζῶον,

διατι δὲν ὑπῆγες μερικὰ χρήματα εἰς τὸν βεζύρην Χαλήλ, ἵνα δια-
 φύγης, ἀντὶ νὰ ἦσαι εἰς τὴν κακὴν αὐτὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν
 εὐρίσκεσαι.» Ὑπόπτειε δὲ ὅτι καὶ παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει
 δωροδοκεῖται, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἔτι περὶ τούτου βέβαιος. Καὶ κατ' αὐ-
 τὸν τοῦτον τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἀδιαλείπτως νυκτὸς καὶ ἡμέρας
 ἠσχολεῖτο περὶ τὰς πρὸς ἄλωσιν τῆς πόλεως παρασκευάς, ἀναφέρεται
 γεγονός τι μαρτυροῦν τὰς τε ὑπονοίας τοῦ κυριάρχου καὶ τοὺς περὶ
 τούτου φόβους τοῦ ὑπουργοῦ αὐτοῦ. Περὶ μέσας νύκτας ἐκάλεσεν αἰ-
 φνης ὁ σουλτάνος τὸν Χαλήλ πασᾶν· ὁ δὲ εὐρισκόμενος ἤδη ἐν τῷ
 κοιτῶνι ἅμα μαθὼν ὅτι καλεῖται εἰς τοιαύτην ἀσυνήθη ὥραν, ἐγέ-
 νετο ἔντρομος, κατησπάσθη τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα ὡς ἂν μὴ ἔ-
 μελλε πλέον νὰ ἴδῃ τὰ φίλτατα ταῦτα ὄντα, καὶ ἀπῆλθε μὴ λησμο-
 νήσας νὰ συνεπαγάγῃ δίσκον χρυσοῦν πλήρη νομισμάτων. Εἰσελθὼν
 ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ ἡγεμόνος, εἶδεν αὐτὸν καθήμενον καὶ ἐνδεδυμένον·
 προσκυνήσας δὲ ἔθεσεν ἐμπρὸς του τὸν δίσκον. Ὁ ἡγεμὼν τὸν ἠρώτησε
 «τ' εἶν' αὐτὰ, λαλά;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη «Κύριε, ἀρχαῖον ὑπάρχει ἔθος,
 ὅταν τις τῶν μεγιστάνων καλῆται παρ' ὥραν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, νὰ
 μὴ εἰσέρχεται μὲ χεῖρας κενάς. Ὅθεν παρέλαβον καὶ ἐγὼ τὸ δῶρον
 τοῦτο καὶ ἐκόμισα αὐτὸ οὐχὶ ὡς ἐμὸν ἄλλ' ἐκ τῶν σῶν τὰ σὲ προσφέρων.»
 Καὶ ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει χρεῖαν χρημάτων καὶ ὅτι
 ἔτι πλείονα θέλει δωρήσει αὐτῷ, ἄλλ' ὑπὸ ἓνα ὄρον, ὅτι καὶ ἐκεῖνος
 θέλει τῷ δώσει τὴν πόλιν, ὁ Χαλήλ ἐφοβήθη ἔτι μᾶλλον διότι ἤξευ-
 ρεν ὅτι ἤρχισαν ἐπὶ τοσοῦτον νὰ διαθρυλῶνται αἱ μετὰ τῶν ἐν Βυ-
 ζαντίῳ συνεννοήσεις αὐτοῦ καὶ τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐλάμβανεν, ὥστε οἱ
 ὁμόθηρσκοι ἐπωνόμαζον αὐτὸν σκωπτικῶς «γκιαοὺρ ὄρταγι,» ὃ ἔστι
 σύντροφον τῶν ἀπίστων. Συνελθὼν ὁμως ὀπωροῦν «κύριε, ἀπεκρίθη πρὸς
 τὸν σουλτάνον, ὁ Θεὸς ἔστις ἐδῶκεν εἰς χεῖράς σου τὸ πλεῖστον τῆς
 γῆς τῶν Ῥωμαίων μέρος, αὐτὸς θέλει σοὶ δωρήσει καὶ τὴν πόλιν.
 Φρονῶ δὲ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει ἐκ τῶν χειρῶν σου, καὶ σὺν Θεῷ
 καὶ τῷ κράτει σου ἐγὼ τε καὶ πάντες οἱ δοῦλοί σου θέλομεν συναγω-
 νισθῆ ἐπὶ τούτῳ οὐχὶ μόνον διὰ τῶν θησαυρῶν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ
 τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος· περὶ τούτου ἔσο ἀμέριμος.» Διὰ τῶν
 τοιούτων λόγων καθησυχάσας πρὸς ὀλίγον ὁ σουλτάνος, εἶπε πρὸς τὸν
 Χαλήλ· «βλέπεις αὐτὸ τὸ προσκεφάλαιον; δι' ὅλης τῆς νυκτὸς δὲν
 ἔπαυσα μεταφέρων αὐτὸ ἀπὸ τῆς μιᾶς γωνίας τοῦ κοιτῶνος εἰς τὴν
 ἄλλην καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς ἑτέραν πάλιν, ἀνακλιόμενος καὶ ἐξεγει-

ρόμενος, καὶ ὕπνος τοῖς ὀφθαλμοῖς μου οὐκ ἤρχετο. Σὲ λέγω λοιπόν· μὴ δελεασθῆς δι' ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ καὶ ἐκτραπῆς τοῦ σκοποῦ περὶ οὗ νῦν ἐλαλήσαμεν, ἀλλὰ σταθερῶς ἀγωνισθῶμεν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ θαρροῦντες Θεοῦ τῇ νεύσει καὶ τῇ εὐχῇ τοῦ προφήτου θέλομεν πρὸς χάθει τὴν πόλιν. Ὑπαγε ἐν εἰρήνῃ.» Καὶ τότε μὲν διέφυγε τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον ὁ Χαλήλ πασᾶς, μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν ὁ σουλτάνος βεβιωθεὶς παρὰ τοῦ Νοταρᾶ περὶ τῶν προδοσιῶν του, ἐθανάτωσεν αὐτὸν καὶ ἐδήμευσεν ἅπασαν τὴν περιουσίαν του συμπρωθεῖσαν εἰς 120,000 χρυσῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 4 ἢ 5,000,000 δραχμῶν Ὑπῆρξε δὲ ὁ Χαλήλ πασᾶς διζέγγονος τοῦ τρίτου μεγάλου βεζύρου Χαϊρεδδὶν πασᾶ, τοῦ ἄλλως καλουμένου Καρᾶ Χαλήλ Τσεντερελῆ, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ υἱὸς Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἐγγονος Ἰβραῖμ πασᾶς, καὶ ὁ διζέγγονος διετέλεσαν ἀλλεπαλλήλως ὑπατοὶ τοῦ κράτους λειτουργοί. Ἀλλὰ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Χαλήλ ἐπεκράτησε τὸ σύστημα, περὶ οὗ θέλομεν βραδύτερον ὁμιλήσει πλατύτερον, τοῦ προχειρισμοῦ εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο πάντοτε σχεδὸν χριστιανοπαίδων.

Ἐν τούτοις ἡ σκηνὴ τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγου διεγράψαμεν, δὲν ἐμαρτύρει μόνον τὰς ἀμφιδόλους σχέσεις αἰτινες ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βεζύρου, ἀλλ' ἐν ταύτῳ καὶ τὴν ἀκοίμητον μέριμναν, ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων τότε ὁ Μωάμεθ Β' πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀλώσεως. Σκιαγραφήσας ἰδίᾳ χειρὶ τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως, κατεδείκνυεν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ πῶς καὶ πῶς μέλλουσι νὰ τοποθετήσωσι τὰ πυροβόλα, πῶς καὶ πῶς νὰ ἐνεργήσωσι τὰ κατορυγὰς καὶ εἰς ποῖα τεῖχη νὰ προσαγάγωσι τὰς κλίμακας. Συγχρόνως ἔδιδε διαταγὰς περὶ τοῦ ἀπαρτισμοῦ τοῦ στρατοῦ, περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ συναθροίσεως τῶν ἐπιτηδείων πρὸς ἅπασας τὰς πολιορκητικὰς ἐργασίας τεχνιτῶν περὶ τῆς ἐν Καλλιπόλει κατασκευῆς, ἐπισκευῆς, ἐξαρτύσεως τοῦ στόλου εἰς ὃν ἔμελλε νὰ ἀνατεθῆ ἢ ἀπὸ θαλάσσης πολιορκία. Καὶ τούτων γινομένων ἐφρόντιζεν ἐνταύτῳ ν' ἀπομονώσῃ καθ' ὀλοκληρίαν τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἀπὸ τῶν ὀλίγων χωρῶν ὅσαι ὑπήγοντο ἔτι εἰς αὐτὴν, ὅσῳ ὀλίγη πιθανότης καὶ ἂν ὑπῆρχεν ὅτι θέλει ἐπέλθει ἐκεῖθεν βοήθειά τις εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου μηνὸς τοῦ 1452 διέταξε τὸν Τουραχάν νὰ ἐμβάλῃ εἰς Πελοπόννησον ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν Ἀχμέτ καὶ

Ὁμῆρ, καὶ στρατοῦ πολυαριθμοῦ. Τὰ τεῖχη τοῦ Ἴσθμοῦ ἐκυριεύθησαν αὐθις μετὰ ἀγῶνα πεισματώδη, διότι λέγονται φονευθέντες ἐν αὐτῷ πολλοὶ, Ἕλληνές τε καὶ μωαμεθανοὶ, πλείοτεροι ὅμως Ἕλληνες, οἵτινες ἐπὶ τέλους καὶ εἰς φυγὴν ἐτρέπησαν. Τότε ὁ Τουραχάν εἰςῆλθεν ἐκ Κορίνθου εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου, πορευθεὶς μὲν διὰ Τεγέας καὶ Μαντινείας εἰς Μεσσηνίαν, αἰχμαλωτεύων δὲ τοὺς κατοίκους καὶ λεηλατῶν τὴν χώραν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Νεοπολίχνης ἐπολιόρησε τὴν Σιδθηροπολίχνην, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπήντησε τοσοῦτον δεινὴν ἀντίστασιν ὥστε ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἐν δὲ τῇ ἐπιστροφῇ ταύτῃ διὰ τῶν ὁρέων ἄτινα χωρίζουσι τὴν Μεσσηνίαν ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, διαμερισθέντος ἕξ ἀνάγκης τοῦ στρατοῦ, μία αὐτοῦ μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀχμέτ προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τούτῳ σταλέντος παρὰ τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, Ματθαίου Ἀσσάν, ὅστις κατατροπώσας τοὺς πολεμίους συνέλαβε τὸν Ἀχμέτ καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν αἰχμάλωτον εἰς Σπάρτην· ὥστε ἀπεδείχθη αὐθις ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Πελοποννήσιοι, ὁσάκις δὲν ἐδιχονόουν, ἐμάχοντο οὐ μόνον γενναίως ἀλλὰ καὶ εὐδοκίμως, ὅπως πρὸ ἐξαετίας ἐν τῇ τῶν Πατρῶν ἀκροπόλει. Οὐδὲν ἦττον ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτραπίσης εἰς τὸν Τουραχάν ἐντολῆς ἐπέτυχε, διότι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως, μετὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν καὶ τὸν αἰείποτε ἐπικρεμάμενον κίνδυνον νέας ἐπιδρομῆς, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πέμψωσιν ἐπικουρίαν τινὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἦσαν ποτὲ διατεθειμένοι νὰ πράξωσι τοῦτο. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ φεβρουαρίου μηνὸς 1453 ὁ σουλτάνος, συμπληρώσας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὰς παρασκευὰς αὐτοῦ, προεξέπεμψεν ἐξ Ἀδριανουπόλεως πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ πυροβολικὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ μέγα ἐκεῖνο πυροβόλον, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν σώματος στρατιωτικοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχηγὸς Καρατζᾶ πασᾶς διετάχθη νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξύ δι' ἐνὸς ἀποσπάσματος πάντα ὅσα περὶ τὴν βασιλεύουσαν κατεῖχεν ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος. Ὅθεν κατελήφθησαν τότε εἴτε διὰ παραδόσεως εἴτε μετὰ μικρὰν τινὰ ἀντίστασιν, ἡ Μεσημβρία, ἡ Ἀγχίαλος, ὁ Βίζων, ὁ πύργος τοῦ ἀγίου Στεφάνου καὶ οἱ λοιποὶ εἰς τὰ περίχωρα πύργοι. Μόνη ἡ Σηλυβρία ἐπέμεινε ἀμυνομένη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐμπόδισε τὸν Καρατζᾶ πασᾶν νὰ ἀποκλείσῃ πανταχόθεν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, περὶ τὴν ὁποίαν ἄλλως τε πρὸ μηνῶν κατεσκήνουν τρία τουρκικὰ σώματα δια-

κωλύοντα δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος πᾶσαν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως πολεμικὴν ἐξοδόν. Ὅθεν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οὐδὲν λόγου ἄξιον ἠδυνήθησαν οὗτοι νὰ διαπράξωσι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος. Μόνον δὲ διὰ θαλάσσης ἐπεχείρησαν διὰ τοῦ μικροῦ αὐτῶν στολίσκου ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς τὰ τῆς Ἀσίας παράλια, λεηλατοῦντες τὰ μέχρι τῆς Κυζίκου περὶ τὸν αἰγιαλὸν κείμενα χωρία τῶν Τούρκων καὶ συλλαμβάνοντες αἰχμαλώτους, ὧν ἄλλους μὲν ἐσφαζον, ἄλλους δὲ ἄγοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεμπώλουν. Τελευταῖον ὁ σουλτάνος μαθὼν περὶ τὰ τέλη μαρτίου, ὅτι τὸ πυροβολικὸν καὶ αὐτὸ τὸ μέγα πυροβόλον ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀνεχώρησε τῆ 23 τοῦ μηνὸς ἐξ Ἀδριανουπόλεως μετὰ σύμπαντος τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ, τῆ δὲ 5 ἄπριλίου τὸ πρῶν ἐστρατοπέδευσε εἰς ἀπόστασιν δύο ἡμισυ μιλίων. Τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν, παρασκευὴν, ἦτοι τὴν ἱεράν παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἡμέραν, προήλασεν αὐθις ὁ στρατὸς μέχρις ἑνὸς μιλίου, καὶ, τελεσθείσης τῆς προσευχῆς, προεκηρύχθη ἡ ἐναρξίς τῆς πολιορκίας καὶ ὠρίσθη ἡ κατὰ μέρος περὶ τὰ τείχη κατὰτάξις τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων. Ἀλλὰ τοῦ πυροβολικοῦ ἡ τοποθέτησις δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ τῆ 11 ἄπριλίου. Μόλις δὲ τῆ 12 περὶ τὴν μίαν ὥραν μ. μ. ἀφίκετο ἐκ Καλλιπόλεως ὁ ὀθωμανικὸς στόλος.

Περὶ τῆς ὅλης δυνάμεως ἦν ὁ Μωάμεθ Β' ἐπήγαγεν ἀπὸ ξηρᾶς περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διαφωνοῦσι παραδόξως πᾶσαι σχεδὸν αἱ μαρτυρίαι. Ὁ μὲν μωαμεθανὸς Χεῖρουλλάχ ἐφένδης λέγει αὐτὴν συγκροτηθεῖσαν ἐκ μόνων 80,000 πραγματικῶν στρατιωτῶν, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἀναβιβάζει τὸ ποσὸν εἰς 400,000· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων ὁ μὲν Λεονάρδος ὁ Χῖος καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρουσιν ὑπὲρ τὰς 300,000, ὁ δὲ Ζορζῆς Δολφῖνος 300,000, ὧν ἱππεῖς ἦσαν πλείονες τῶν πεζῶν, ὁ δὲ Δούκας 265,000, ὁ δὲ Φραντζῆς 258,000, ὁ δὲ Βάρβαρος 160,000. Πολλοὶ ὑπάρχουσι λόγοι δι' οὓς ἀδύνατος σχεδὸν ἀποβαίνει ὁ ἀκριβὴς ὁπωσοῦν προσδιορισμὸς τῆς δυνάμεως ταύτης. Καὶ πρῶτον ἡ δυσκολία τοῦ νὰ διακριθῶσιν οἱ πραγματικοὶ στρατιῶται ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων, ἐν στρατῷ τοῦ ὁποίου τὸ μέγιστον μέρος συνέκειτο ἐξ ἀτάκτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ περιληφθῶσιν ἢ νὰ μὴ περιληφθῶσι καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι παρηκολούθουν ὑπὸ ἄλλας ιδιότητας. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι· καὶ ἰδίως πρῶτον μὲν οἱ πολυάριθμοι καὶ

παντοειδεῖς ὑπηρεταὶ τῶν πασάδων καὶ τῶν ἄλλων κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ὑπηρεταὶ μετέχοντες ἐκ διαλειμμάτων τούλάχιστον καὶ τινῶν πολεμικῶν πράξεων, δεύτερον δὲ οἱ οὐδὲν ἥττον πολυάριθμοι ἰμάμαι, μολλάδες καὶ δερβίσαι, οἵτινες συνέρρευσαν εἰς τὸ στρατόπεδον ἐκεῖνο τὸ προωρισμένον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν εὐχὴν ἣν πρὸ 800 ἑνιαυτῶν δὲν ἔπαυσε τρέφων ὁ μωαμεθανισμός· ἄνδρες ἱερωμένοι μὲν, ὧν ὅμως πολλοὶ πιθανώτατα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὸν ἀγῶνα, ἵνα ἐξάπτωσι τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν θρησκοληψίαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἵνα μὴ μείνωσιν ἀμέτοχοι τῆς ὑπὸ τῆς νίκης ἐπαγγελλομένης πλουσίας λείας. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς, μὴ ἐπιχειροῦντες διακρίσεις καὶ ὑπολογισμοὺς αὐθαγίετους, ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, συμφώνως τῇ γνώμῃ τοῦ Μορτμαννοῦ (τοῦ νεωτέρου ἐκ τῶν ἐπιστημοτέρων ἱστορικῶν τῆς ἀλώσεως) ὅτι ἀναλογιζομένης τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκτάσεως τοῦ ὀσμаниκοῦ κράτους καὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὕρισκετο ὁ Μωάμεθ Β' νὰ διατηρῇ ἰκανὴν τινα στρατιάν εἰς Θεσσαλίαν καὶ μικρὰν Ἀσίαν, ὁ πιθανώτερος τῶν προπαρατεθέντων ἀριθμῶν εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀναφερόμενος, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι ἡ ὅλη ἐξ ἐπαγγέλματος ὑπηρετοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις, τακτικὴ καὶ ἄτακτος (ἐξαιρέσει τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν ἱερωμένων) ἡ τότε περὶ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ ξηρᾶς στρατοπεδεύσασα, δὲν ἦτο ἄνωτέρα τῶν 160,000 περίπου ἀνδρῶν.

Ὁ σουλτάνος ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ καλουμένου νῦν *Μαλτεπέ*, ὀχυρώσας αὐτὸ δι' ὀρυκτῶν χαρακωμάτων καὶ ξυλίνων περισταυρωμάτων, περιστοιχισθεὶς δὲ ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς κρατίστης τοῦ ὅλου στρατοῦ μοίρας, ἦτοι τῶν γενιτσάρων, συμποσούμενων εἰς 15,000 ἀνδρῶν. Δεξιᾶ τοῦ στρατηγίου, ἀπὸ τοῦ Μαλτεπέ μέχρι τῆς Προποντίδος ἔπηξε τὰς σκηνὰς αὐτοῦ ὁ ἀνατολικὸς στρατός· ἀριστερᾶ δὲ, ἀπὸ τοῦ Μαλτεπέ μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Κερατίου κόλπου, παρετάχθη ὁ στρατός ὁ εὐρωπαϊκός. Ὅπισθεν τοῦ στρατηγίου ἐσκήνωσεν ἀξιόλογος τοῦ στρατοῦ μοῖρα ὡς ἐπιφυλακή· ὁ δὲ κηδεστής τοῦ σουλτάνου Ζαγανὸς πασᾶς κατέλαβε δι' ἑτέρας μοίρας τὰ ἐπέκεινα τοῦ Κερατίου κόλπου ὑψώματα, ὀπισθεν τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Κασσίμ πασᾶ, ἦτοι τὰ ὑψώματα ἐπὶ τῶν ὁποίων κεῖται σήμερον τὸ τότε ἄκτιστον ἔτι Σταυροδρόμιον. Καθ' ὅλην ταύτην τὴν περιφέρειαν ἐστήθησαν 14 πυροβολοστάσια· ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ὁ σουλτάνος ἔταξεν ἀπέναντι διαφορῶν καιρίων τοῦ τείχους μερῶν δώδεκα μεγά-

λήτερα πυροβόλα, ἐξ ὧν τὸ μέγιστον πάντων, τὸ ἤδη προμνημονευθέν, μετὰ δύο ἐτέρων ἐτέθησαν ἐν αὐτῷ τῷ στρατηγίῳ. Διὰ βολῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου πυροβόλου ἐδίδετο καθ' ἐκάστην πρωΐαν τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως· ἀλλὰ πρὸς γέμισιν αὐτοῦ ἀπητοῦντο ὦραι δύο, ὥστε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας δὲν ἠδύνατο νὰ πυροβολήσῃ εἰμὴ ἐπτάκις μόνον. Καὶ ὅτε μὲν κατὰ πρῶτον ἀντήχησε, φόβος καὶ τρόμος κατέλαβε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει μετ' ὀλίγον ὅμως ἀπεδείχθη, ὅτι αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὁ σουλτάνος συνέλαβεν ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ὑπῆρξαν ὅπως οὖν ὑπερβολικαί. Μετὰ βραχεῖαν χρῆσιν ὁ κολοσσὸς διερράγη, φρονεύσας πολλοὺς καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις αὐτὸν τὸν Ὀρβανόν. Οὐδὲν ἤττον ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ κατασκευασθῇ ἕτερον ὅμοιον· καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἐδόθησαν ἄδηλον ὑπὸ τίνων ἰδῆγίαι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τὸ πυροβόλον τοῦτο ἠδύνατο νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ νέας καταστροφῆς. Μεθ' ἐκάστην βολὴν ἐσκεπαζέτο μὲν πάραυτα διὰ μαλλίνων ὑφασμάτων, ἐνεχέετο δ' ἐν αὐτῷ ἔλαιον. Καὶ παλιν ὅμως δὲν ἠθέλεν ἀποβῆ τοσοῦτον ὀλέθριον εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι δὲν καθωδηγοῦντο περὶ τὴν ἐπιτηδειοτέραν αὐτοῦ χρῆσιν ὑπὸ χριστιανοῦ τινος, ὡς μὴ ὄφελε, καὶ τὸ παραδοξότερον πολεμίου εἰς αὐτοὺς χριστιανοῦ. Τῶντι διαρκούσης τῆς πολιορκίας παρέστη εἰς τὸ στρατόπεδον πρέσβυς τοῦ Οὐνυαδῶ ἐντολὴν ἔχων νὰ διαλύσῃ τὰς πρὸ ἡμιολίου ἔτους συνομολογηθείσας τριετείς σπονδὰς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι περιελθούσης τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν νέον Βλαδισλαόν, ὁ Οὐνυαδῆς δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐγγυηθῇ τὴν τήρησιν τῶν προηγουμένων ὑποχρεώσεων. Ὁ πρέσβυς λοιπὸν οὗτος ἰδὼν τὸ μέγα πυροβόλον πάντοτε ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον σκοπεῦον, ἔσκωψε τὰ γινόμενα, εἰπὼν πρὸς τὸν σουλτάνον. ὅτι πρέπει μετὰ τῆς πρώτης βολῆς νὰ διευθύνῃ τὸ πυροβόλον εἰς ἕτερον σημεῖον ἀπέχον τοῦ πρώτου κατὰ πέντε ἢ ἐξ ὀργυιάς, ἔπειτα δὲ ἀφοῦ προσβλήσῃ τὰ δύο ταῦτα ἄκρα, νὰ ρίψῃ βολὴν τρίτην εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε αἱ τρεῖς βολαὶ νὰ εὐρεθῶσιν εἰς τριγώνου σχῆμα, καὶ τότε, προσέθηκε, θέλεις ἰδεῖ πῶς καταπίπτουσι τὰ τείχη. Ταύτην δὲ ἀκολουθήσας τὴν συμβουλήν, ἐπέτυχεν ὁ σουλτάνος ἐπὶ τέλους τοῦ σκοπούμενου.

Ἄλλ' ἵνα συμπληρώσωμεν τὸν σιδηροῦν κρίκον ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέσφιγγεν οὗτος τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ στόλου. Αἱ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰδήσεις εἶναι ἐπίσης ἀντιφατικαὶ ὅσον καὶ αἱ περὶ τῆς τοῦ στρατοῦ δυνά-

μεως. Ἐνῶ αἱ ἑλληνικαὶ καὶ αἱ τουρκικαὶ μαρτυρίαι ἀναριθμοῦσι τὰ πλοῖα εἰς 400 περίπου, ἐξ ὧν ὅμως ὑπὲρ τὰ 300 λέγονται φορτηγὰ, ὁ δὲ Κριτόβουλος ἔτι ὑπερβολικώτερον λέγει μόνας τὰς πολεμικὰς νῆας συμποσωθείσας εἰς τριακοσίας καὶ πεντήκοντα («ἄνευ μέντοι γε τῶν σκευαγωγῶν καὶ τῶν κατ' ἄλλην τινὰ χρεῖαν ἢ ἐμπορίαν ἀφικνουμένων»), ὁ συνήθως ἀκριβέστερος τῶν πραγμάτων μάρτυς Βάρβαρος ἀναφέρει ἐν ὅλοις μόνον 145 πλοῖα, ἐξ ὧν 12 ἐντελῶς ὀπλισμένας γαλέρας, 70 ἕως 80 μεγάλας φούστας, 20 ἕως 25 παραδαρίας καὶ τὰ λοιπὰ βριγαρτίρια· πρὸς τοῦτον δὲ συμφωνεῖ καὶ ὁ Πούσκουλος ἀριθμῶν περὶ τὰ 170 περίπου πλοῖα ἐν ὅλοις. Ὅποιά τινα ἦσαν τὰ πλοῖα ἐκεῖνα, καὶ ἰδίως τὰ καλούμενα φούσται καὶ παραδάρια, δὲν ἀναλαμβάνομεν νὰ ἐξηγήσωμεν· τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν ὅτι τὸ μέγιστον ἐξ αὐτῶν εἶχε, κατὰ Βάρβαρον, 300 μόνον τόνων χωρητικότητα καὶ προσῆλθεν ἐκ Σινώπης κομίζον λιθίνους σφαίρας, ξυλείαν καὶ ἄλλα πολεμεφόδια. Ὅπωςδὴποτε ὁ στόλος οὗτος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὅπως οὖν ἀξία λόγου ναυτικὴ δύναμις, ἣν παρέταξαν οἱ ὀσμανίδαι καὶ ἐναυαρχεῖτο ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ἀρνησιθρήσκου Μπαλτᾶ Ὀγλοῦ Σουλεϊμάμπεῦ. Διατρίψας δὲ ἐπὶ τινα χρόνον παρὰ τὴν Ἀσιανὴν παραλίαν ἦλθεν ἔπειτα καὶ ἠγκυροβόλησεν εἰς Βεσίκτασι (τὸ τότε λεγόμενον Διπλοκιόνιον), ἐπιτηρῶν ἐκεῖθεν ἐνθεν μὲν τὴν Προποντίδα δι' ἧς ἡδύναντο νὰ ἔλθωσιν ἐπικουρίαι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθεν δὲ τὸν Κεράτιον κόλπον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐναυλόχει ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, τεθωρακισμένος ὑπὸ τῆς ἀλύσεως ἐκείνης, ἣτις ἐθραύσθη μὲν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων πρὸ 250 ἐτῶν (σελ. 657 τοῦ Δ' τόμου), ἀλλὰ πρὸ 8 ἑκατονταετηρίδων εἶχε διακωλύσει τὴν εἴσοδον τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῶν τότε ὑπ' αὐτῶν γενομένων δύο πολιορκιῶν (σελ. 299 καὶ 348 τοῦ Γ' τόμου).

Ὅποια δὲ καὶ ὅποσα ἄρα γε ἦσαν τὰ ὀχυρώματα, τὰ στρατεύματα, τὰ ὄπλα καὶ τὰ πλοῖα ὅσα ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἡδυνήθη ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὴν ἀπανταχόθεν περιζώσασαν αὐτὸν περικτὴν ἐκείνην καὶ ναυτικὴν στρατιάν; Τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μάλιστα τὰ χερσαῖα τεῖχη ἀπὸ τοῦ Ἐπταπυργίου μέχρι τῶν Βλαχερνῶν, ἡδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἰσχυρότατα. Ἦσαν δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος διπλᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἐνδότερον, παρατεινόμενον ἀδιακόπως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι

τοῦ Κερατίου κόλπου διάστημα, κατωχυροῦτο δι' 112 πύργων. Τὸ δὲ ἐξώτερον, χαμηλότερον ὄν κατὰ τι τοῦ πρώτου, ἀλλὰ δι' ἰσαριθμῶν σχεδὸν πύργων κατησφαλισμένον, διεκόπτετο μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἐβδόμου καὶ τοῦ Ἐγρὶ Καποῦ καὶ ἔπειτα ὑψοῦτο αὖθις μέχρι τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου παραλίας. Τελευταῖον πρὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ τούτου τείχους ὑπῆρχεν ὠρυγμένη ἀπὸ τοῦ Ἐπταπυργίου μέχρι τοῦ παλατίου τοῦ Ἐβδόμου τάφος ἔχουσα πλάτος μὲν 42 ποδῶν, βάθος δὲ 12 ἕως 15· τῆς δὲ τάφρου ταύτης στερεῶς ἐκτισμένης κατ' ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς πλευρὰς, ἢ πρὸς τὴν πόλιν ὄχθη ἦτο καθ' ἓνα ἢ δύο πόδας ὑψηλότερα τῆς πρὸς τὸ πεδῖον ἐξωτερικῆς ὄχθης. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἀσθενέστερον μέρος τῶν χερσαίων τειχῶν ἦτο τὸ μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἐβδόμου καὶ τοῦ Ἐγρὶ Καποῦ διάστημα, ὅπου οὔτε δεύτερον τεῖχος ὑπῆρχεν οὔτε τάφος. Πλὴν τούτου ὁ χώρος ἐκεῖνος εἶχε καὶ ἕτερον ἐλάττωμα, ὅτι ἐκεῖτο αὐτόθι πρὸ τῆς πόλεως λόφος ἐξ οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ προσβάλλωσι τοὺς ἀμυνομένους. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ μέχρι τινὸς τὴν ἀσθένειαν ταύτην ἀναθεὶς εἰς τὸν ἐνετὸν πλοίαρχον Ἀλούσιον Διέδον νὰ ὀρύξῃ αὐτόθι διὰ τῶν πληρωμάτων αὐτοῦ τάφρον· ὁ δὲ, ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τῇ 14 μαρτίου καὶ μετὰ ζήλου ἐπιδιώξας, συνεπλήρωσεν αὐτὸ τῇ 31 καθ' ἣν ἡμέραν, ἐπειδὴ ἐπλησίαζεν ἡδὴ ὁ τουρκικὸς στρατὸς, αὐτὸς ὁ βρασιλεὺς κατέλαβε τὸν προκείμενον λόφον, ἵνα μὴ ἀπόσπασμά τι τῶν πολεμίων ἐπελθὼν ἐνοχλήσῃ τοὺς ἐργαζομένους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ αἱ δύο ἕτεραι πλευραὶ τοῦ τριγώνου ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιλαμβάνετο ἡ Κωνσταντινούπολις, ἦτοι ἢ ἀπὸ τοῦ Ἐπταπυργίου μέχρι τῆς Ἀκροπόλεως (Σαράϊ-Μπουρνου) καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῆς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου τρίτης γωνίας, δὲν εἶχον εἰμὴ ἐν μόνον τεῖχος, πυργοφόρον μὲν ὡσαύτως, ἄνευ ὅμως τάφρου. Ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῆς Προποντίδος ἢ ἐπίθεσις ἦτο διὰ ποικίλους λόγους ἐντελῶς ἀπίθανος, καὶ οὐδ' ἐγένετο τῶντι τοιαύτη· ἀπὸ δὲ τοῦ Κερατίου κόλπου δὲν ἠδύναντο οἱ πολέμιοι νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἔφοδον εἰμὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου. Τὸ δεινότερον ἐλάττωμα τῆς ἀμύνης ἦτο ὅτι τὰ ἀπέραντα ἐκεῖνα τεῖχη ἀπῆτουν στρατὸν πολυάριθμον ἵνα φρουρηθῶσι, στρατὸς δὲ τοιοῦτος δὲν ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἶδομεν τὰς ἐξωθεν ἐλθούσας ἐπικουρίας αἰτινες δὲν ὑπερέβαινον τοὺς διςχιλίους περίπου ἄνδρας. Ἡ δὲ ἰθαγενὴς δύναμις, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠριθμοῦντο τότε οὐχί

πλειότεροι τῶν 70 ἢ 80 χιλιάδων ψυχῶν, ἡδύνατο βεβαίως νὰ συμποσῶθῃ εἰς 14 ἕως 15 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ἄλλὰ πολλοὶ μὲν τῶν κατοίκων ὑπολαμβάνοντες πεπρωμένην τὴν ἄλωσιν, ἐνόμιζον περιττὸν νὰ ἀγωνισθῶσιν, οὐδαμοῦ δὲ καὶ οὐδέποτε ἄπαντες οἱ ἄνδρες κατατάσσονται εἰς τὸν ἐν ἐνεργείᾳ στρατόν. Ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε τοὺς δημάρχους νὰ καταγράψωσιν ἀκριβῶς ἕκαστος πόσοι εἶναι οἱ ἄνδρες οἱ κατὰ πᾶσαν δημορχίαν δυνάμενοι καὶ προαιρούμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς, κοσμικοὶ τε καὶ μοναχοί· ὅτε δὲ ὑποβλήθῃτων τῶν καταλόγων παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὸν Φραντζῆν ἵνα ἐξαγάγῃ καὶ διακοινώσῃ αὐτῷ ἀπορρήτως τὸ συναγόμενον, ὁ πιστὸς ἐκεῖνος λειτουργὸς μετὰ λύπης βαθείας παρέστησεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι οἱ καταγραφέντες δὲν ὑπερβαίνουνσι τοὺς τετρακισχιλίους ἑνεακοσίους ἑβδομήκοντα τρεῖς ἄνδρας. Ὡστε τὸ σύνολον τοῦ στρατοῦ ὅστις ὄφειλε νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν προδιαγραφεῖσαν μακροτάτην τῶν τειχῶν σειρὰν, μόλις συνεποσοῦτο εἰς ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ξένων.

Ἐκ τούτων τρισχίλιοι, ἐν οἷς 500 Γενουαῖοι, ἐτάχθησαν περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, ἧτις ἦτο ἡ μᾶλλον κινδυνεύουσα τῶν θέσεων, διότι ἔκειτο ἀντικρὺ τοῦ στρατηγίου τοῦ Μωάμεθ Β', καὶ κατ' αὐτῆς διευθύνετο τὸ μέγιστον τῶν τουρκικῶν πυροβόλων, ἐξ οὗ καὶ φέρει τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ὄνομα Τὸπ-Καποῦ. Ἐκεῖ τῆ 6 Ἀπριλίου, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ σουλτάνος στήσας τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μαλτεπέ, ἀνήγγειλε τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας, ἐπορεύθη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ τῶν βασιλείων αὐτοῦ καὶ παρέμεινε μέχρι τέλους ἀγωνιζόμενος· ἐκεῖ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἠρίστευσεν ὁ Γενουαῖος Ἰωάννης Ἰουστινιανός, καὶ ἐκεῖ ἐγκατέστησε παρὰ τῷ βασιλεῖ δι' ὅλης τῆς πολιορκίας ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Δὲν Φραγκίσκος ὁ Τολητινός. Παρκαλουθοῦντες δὲ τὰ τεῖχη δεξιᾷ τῆς τοῦ Ῥωμανοῦ πύλης ἐκ τῆς πόλεως καὶ φθάσαντες περὶ τὴν τότε Χαρσίαν πύλην καλουμένην, νῦν δὲ πεφραγμένην, ἐκεῖ ὅπου ἴσταται ὁ πύργος ὁ σήμερον καλούμενος Σουλού-κουλέ, εὐρίσκομεν τεταγμένον τὸν Θεόδωρον Καρυστινὸν, ἄνδρα γενναῖον καὶ τοξότην δεξιώτατον. Τὴν ἐπομένην πύλην Ἐδιρνέ Καποῦ (Πολύανδρον ἢ Μυρίανδρον) κατεῖχον οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, Πυῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρωῖλος. Τὸ παλάτιον τοῦ Ἐβδόμου καὶ τὰ παρκακείμενα ὀχυρώματα ἐπετράπησαν εἰς τὸν Ἐνετὸν βᾶϊλον Ἰερώνυμον Μινότον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ τοὺς πλείστους

τῶν Ἑνετῶν ἐμπόρων, ὅσοι ὑπηρετήσαν ἐν τῇ ἀμύνῃ τῆς πόλεως. Κατόπιν ἤρχετο τὸ μονότειχον μέρος τοῦ περιβόλου, τὸ ὁποῖον πρὸς τοῦτοῖς ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου πρὸ τῆς πόλεως λόφου· ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατον ἦτο ὅτι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἤθελον οἱ πολέμιοι διευθύνει τὰς ὑπονόμους αὐτῶν, ἀνετέθη τοῦτο εἰς τὸν Γερμανὸν Ἰωάννην Γράντ, ἐπιτήδειον ὄντα μηχανικόν. Εἰς τὴν ἀρκτικὴν τοῦ τριγώνου ἄκραν, ἀπὸ τοῦ Κυνηγίου μέχρι τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἀγίου Δημητρίου, ἦτοι εἰς τὸ τμήμα τῶν Βλαχερνῶν, τὸ παρακείμενον εἰς τὸ Ἐϊοῦμπ, ἴστατο ὁ καρδινάλιος Ἰσιδωρος μετὰ τῶν 200 αὐτοῦ Ῥωμαίων καὶ Χίων. Ἀπὸ δὲ τῆς Εὐλοπόρτης (Ἀϊβάν Σαράϊ Καπουσί) τῆς βορειοτάτης πύλης παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον, μέχρι τῆς τοῦ Πετρίου πύλης (Πετρί Καπύ) ἐφρούρουν δύο Γενοαῖοι, Ἰερώνυμος καὶ Λεονάρδος. Τὸ ἀπὸ Πετρίου μέχρι τῆς πύλης τῆς ἀγίας Θεοδοσίας (Μπαλὺκ-Μπαζάρ-Καπουσί) πλεῖστον μέρος τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου παραλίας, ἐπετράπη εἰς τὸν μέγαν Ἰδουκά Λουκᾶν Νοταρᾶν, ἔχοντα ὑφ' ἑαυτὸν 100 ἵππεῖς καὶ 500 σφενδονήτας καὶ τοξότας. Οἱ ναῦται, οἱ ναύκληροι καὶ οἱ κυβερνηταὶ μιᾶς κρητικῆς νηὸς κατέλαβον τὸν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Νεωρίου ἢ Ὠραϊαν Πύλην (Μπαχτσέ Καπουσί) κείμενον πύργον τοῦ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου, ἐνδόξως αὐτὸν ὑπερασπίσαντες. Τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ Ἑπταπυργίου ἤρχον ὁ ὁσμανίδης Οὐρχάν, ὁ Ἰσπανὸς Πέτρος ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Ἑνετὸς Ἰάκωβος Κονταρίνης· ἀλλὰ καθ' ὅλην ταύτην τὴν παραλιάν ἢ φρουρὰ ἦτο τοσοῦτον ἀραιὰ, ὥστε ἐπὶ ἐκάστης ἐπάλξεώς μόνις ἴστατο εἰς τοξότης ἢ σφενδονήτης, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον, ἐπάλξεις δύο καὶ τρεῖς εἶχον ἓνα προπολεμοῦντα. Πυκνοτέρα δὲ ὅπως οὖν ἀπέβαινε πάλιν περὶ τὰς περιλιπομένας τῶν χερσαίων τειχῶν πύλας. Ἀπὸ τῆς γωνίας τῶν ἐπτὰ πύργων μέχρι τῆς χρυσῆς πύλης, ἣτις ἦτο ἡ πρώτη ἀπὸ τοῦτο τὸ μέρος χερσαία πύλη, ἐφρούρουν ὁ Γενοαῖος Μανουήλ καὶ ὁ Ἑνετὸς Κονταρίνης, ἔχοντες 200 τοξότας καὶ σφενδονήτας. Εἰς τὸν Ἑνετὸν ὡσαύτως Φαβρίκιον Κορνέρον ἀνετέθη ἡ ἀμέσως παρακείμενη πύλη (ἢ τετειχισμένη νῦν) μετὰξὺ τῆς τότε μὴ ὑπαρχούσης πύλης τῶν ἐπτὰ πύργων καὶ τῆς Σηλύμβρια Καπουσί (πύλης τῆς Πηγῆς). Ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πύλῃ προεμάχον ὁ περιώνυμος ἐπὶ ἐλληνικῇ καὶ μαθηματικῇ παιδείᾳ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος· ὁ Γενοαῖος Μαυρίκιος Καταναῖος καὶ ὁ Ἑνετὸς Νικόλαος Μοσενίγος. Ἡ κατοπινὴ τῆς πύλης τῆς Πηγῆς

ὕφισταμένη σήμερον νέα πύλη (Γενί-Καπύ) τότε δὲν ὑπῆρχε· τὰνάπα-
 λιν δὲ μεταξύ ταύτης καὶ τῆς Τόπ-Καπουσί, ὑπῆρχε πύλη νῦν τε-
 τειχισμένη, ὅπου ἴστατο ὁ Ἑνετός Δολφῖνος. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πό-
 λεως παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐστρατοπέδευον ὡς
 ἐπιφυλακὴ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνός καὶ ὁ γαμβρός αὐτοῦ Νικη-
 φόρος Παλαιολόγος μετὰ 700 ἀνδρῶν (ὧν οἱ πλεῖστοι ὅμως, ὡς φαί-
 νεται, ἦσαν μοναχοί), ἵνα σπεύδωσιν εἰς βοήθειαν παντὸς κινδυνεύον-
 τος μέρους. Τελευταῖον ὁ πύργος ὁ φυλάσσωσιν τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος
 ἀνετέθη εἰς τὸν Γαβριὴλ Τρεβιζάνον, ὅστις εἰσελθὼν ἐν αὐτῷ μετὰ
 ἀνδρῶν 50 «τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ μέρος ὡς ποιμὴν καὶ οὐ μισθωτὸς
 καλῶς ἐφύλαττε,» λέγει ὁ ἀγαθὸς Φραντζῆς.

Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατὰ τὰς ὑπαρχού-
 σας δυνάμεις καὶ ἀνάγκας, αἱ διατάξεις τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξαν
 ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειαι· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα συγχρόνως νὰ μὴ παρα-
 τηρήσωμεν μετὰ λύπης, ὅτι ἐνῶ ἡ ἀναλογία τῆς ξενικῆς ἐπικουρίας
 πρὸς τὴν ἰθαγενῆ στρατιάν ἦτο δύο πρὸς πέντε, ξένοι μὲν ἀρχηγοὶ
 ἀναφέρονται 18, ἰθαγενεῖς δὲ 8 μόνον. Τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἡ-
 μέτεροι συνεπυκνώθησαν περὶ ὀλίγα τινὰ σημεῖα καὶ πλὴν τούτου ἐκ
 τοῦ ὅτι οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ἐπιτηδειότεροι περὶ τὰ ἔργα τῆς
 ἀμύνης. Ἄλλ' ἐὰν τὸ τεχνικὸν τῆς ἀμύνης μέρος διεζήχθη μᾶλλον ὑπὸ
 τῶν ἐπικούρων, ἡ ψυχὴ τοῦλάχιστον αὐτῆς ὑπῆρξεν ἐλληνική· διότι
 εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὸν ἡρωϊσμόν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου
 ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπερτάτη τιμὴ τῆς ἐπὶ δύο περίπου μῆνας
 ἀντιστάσεως ἑπτακισχιλίων ἀνδρῶν κατὰ 160,000 καὶ ἡ ἐνδοξος ἐπὶ
 τέλους πτώσις. Οὐδὲ μικρὰ μόνον ἦτο ἡ τῆς φρουρᾶς δύναμις, ἀλλὰ
 καὶ τὰ ὅπλα αὐτῆς ἦσαν ἐν τισι κατώτερα τῶν πολεμίων. Ὁ ὅπλι-
 σμὸς τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπηρετούντων στρατιωτῶν ἦτο
 κρᾶμά τι τῶν ἑκπαλαι ἐν χρήσει ὀπλων καὶ τῶν κατὰ τὸν μέσον
 αἰῶνα ἐπινοηθέντων, συνίστατο δηλαδὴ εἰς τόξα, βέλη, ὑγρὸν πῦρ, πυ-
 ρίτιδα, πυροβόλα (κυρίως εἰπεῖν πετροβόλα, διότι, ὡς εἶδομεν, αἱ
 σφαιραὶ ἦσαν τότε λίθιναι) μετρίας ὀκλῆς, καὶ εἰς βαρέα τινὰ καὶ ὄγ-
 κώδη τουφέκια ἅτινα ἔρριπτον ἢ καὶ 10 ὁμοῦ μολύβδινα σφαιρίδια
 «σ μικρὰ ὡς κάρυα ποντικὰ τὸ μέγεθος,» λέγει ὁ Δούκας, ὅστις ὀνομάζει
 τὸ ὄπλον τοῦτο *μολυβδόβολον*, ἐνῶ ὁ μὲν Φραντζῆς ἀποκαλεῖ αὐτὸ
τηλεβολισκον, ὁ δὲ Κριτόβουλος *τούφακα*. Ὁμοῖα ἦσαν καὶ τὰ τῶν
 πολεμίων ὅπλα, ἀλλὰ πολλὰ τῶν πυροβόλων αὐτῶν ἦσαν ἀσυγκρίτως

μειζονος ὀλκῆς. Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν μὲν ἐπιτηδειότεροι τῶν ἀντιπάλων περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός· τὸ πῦρ ὅμως τοῦτο δὲν ἡδύνατο νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐπὶ τῶν τειχῶν ἐνέργειαν τῶν μεγάλων πυροβόλων καὶ μάλιστα τοῦ μεγίστου ἐκείνου, ὥστε γενομένου ῥήγματος ἀνεπανορθώτου, ὁ ἀγὼν ἐδέησε νὰ κριθῇ διὰ συμπλοκῆς ἐκ τοῦ συστάδην, πρὸς εἰκοσαπλασίους καὶ ἐπέκεινα ἀντιπάλους. Ναὶ μὲν τινὲς τῶν χριστιανῶν ἦσαν κατάφρακτοι, φέροντες περικεφαλαίας, θώρακας, καὶ ἄλλους σιδηροῦς ἱματισμούς, ἐνῶ ἅπαντες οἱ ἀντίπαλοι κατήρχοντο εἰς τὸν ἀγῶνα μὴ ἔχοντες εἰμὴ ἐπιθετικὰ ὄπλα. Ἐν τούτοις οὐ μόνον οἱ κατάφρακτοι χριστιανοὶ ἦσαν ὀλίγοι, ἀλλὰ τὰ ἀμυντήρια αὐτῶν δὲν ἀπέτρεπον ὅλως τοὺς τραυματισμούς· καὶ ἔπειτα, διὰ τὴν ἐν γένει δυσαναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιμαχομένων, ὑπῆρχον μυριοὶ ἄλλοι λόγοι δι' οὓς οἱ πολλοὶ ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσωσι τῶν ὀλίγων.

Καθ' ἐν μόνον οἱ χριστιανοὶ ἐπλεονέκτουν ὁμολογούμενως, κατὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ὅχι διὰ τὸ πλῆθος τῶν πλοίων, διότι δὲν ἦσαν ἐν ὅλοις πλείοτερα τῶν εἰκοσι καὶ ἕξ, ἐξ ὧν 16 ἐπικουρικὰ καὶ 10 μόνον ἑλληνικὰ, ἀλλὰ διὰ τὴν τρανώς καὶ τότε ἀποδειχθεῖσαν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ναυτικοῖς ἔργοις, ἣν ὁσηδὴποτε πολυμήχανος, ὁσηδὴποτε ἀνένδοτος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἐνέργεια τοῦ Μωάμεθ Β', δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν προμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Τοῦρκοι καταναυμαχηθέντες ἅπαξ λαμπρῶς, παντάπασι, κυρίως εἰπεῖν, δὲν συνετέλεσαν ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἄλωσιν. Ὁ χριστιανικὸς στόλος ἐναυλόχει ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἐτι ἀπὸ τῆς δευτέρας ἀπριλίου ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ φραχθῇ ἡ εἴσοδος τοῦ κόλπου τούτου διὰ τῆς ἀνέκαθεν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν χρησιμευούσης ἀλύσεως, ἣτις συνέκειτο ἐκ στρογγύλων ξυλίνων ὄγκων προσηρτημένων πρὸς ἀλλήλους διὰ παχέων σιδηρῶν τεμαχίων καὶ δεσμῶν καὶ τῆς ὁποίας ἡ μὲν μία ἄκρα ἐστηρίχθη ἀσφαλῶς παρὰ τῆ Ὠραία Πύλη (Μπαχτσέ-Καπουσί) ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ. Ἐτὴ δὲ 9 ἀπριλίου τὰ 9 μέγιστα τῶν πλοίων τοῦ χριστιανικοῦ στόλου ἦλθον καὶ παρετάχθησαν παρὰ τὴν ἄλωσιν, ἵνα ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου κατὰ πάσης ἐνδεχομένης τῶν πολεμίων ἐπιθέσεως. Ἡ ἡγεμονία τῆς μοίρας ταύτης ἐπετράπη εἰς ἐμποροπλοίαρχόν τινα ὀνόματι Ἀντώνιον, τὰ δὲ λοιπὰ 17 πλοῖα ἔμενον ἐντὸς τοῦ λιμένος καὶ τινα

ἄλλα μικρότερα κατεποντίσθησαν, διότι, ἄχρηστα ὄντα πρὸς τὴν ἄμυναν, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι μᾶλλον ἐπικίνδυνα εἰς τὸν ἄλλον στόλον ἐὰν τυχὸν κατεφλέγοντο ὑπὸ τοῦ πολεμίου πυρός. Εἶπομεν ὅτι ἡ μία τῆς ἀλύσεως ἄκρα προσηρτήθη ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι οἱ κατέχοντες τὸ προάστειον τοῦτο Γενουαῖοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄμυναν. Τφόντι οἱ ἄποικοι οὗτοι ἐννοοῦντες κάλλιστα, ὅτι μετὰ τὴν πτώσιν τῆς βασιλευούσης ὁ Γαλατᾶς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ, ὑπέσχοντο τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλὰ συγχρόνως πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ κήδωνται περὶ τῆς τύχης τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἀποβλέποντες μᾶλλον εἰς τὰ μικρὰ καὶ τοπικὰ αὐτῶν συμφέροντα, εἶχον πέμψει πρὸς τὸν σουλτάνον, πρὶν ἔτι οὗτος ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀδριανουπόλεως, πρεσβείαν δι' ἧς ἐβεβαίωσαν αὐτὸν περὶ τῶν φιλιῶν αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς προαιρέσεως τοῦ νὰ τηρήσῃ τὰς προϋπαρχούσας συνθήκας. Ὁ δὲ Μωάμεθ Β', δεξάμενος τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἀπήτησε νὰ μὴ παράσχωσι βοήθειάν τινα εἰς τοὺς Ἕλληνας, μένοντες ἐντελῶς οὐδέτεροι ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι. Ἐν τούτοις ἡ προσάρτησις τῆς ἀλύσεως ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς παράβασις τῆς οὐδετερότητος. Ὁ σουλτάνος ὅμως δὲν ἐλεπτολόγησε περὶ τούτου, εἰδῶς ὅτι δύναται ἄλλως νὰ ὠφελῆθῃ ἐκ τῆς παλιμβούλου ἐκείνης διαθέσεως τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, καθὼς καὶ ὠφελήθη, τφόντι οὐκ ὀλίγον.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἐκατέρωθεν ἀντιπαραταχθεῖσαι δυνάμεις. Ἐνῶ δὲ πάπας εἶχεν ἔτι τὴν γενναϊότητα νὰ ὀμιλῇ περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐνώσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν ἐξηκολούθει ἐρίζων πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ συνηγμένους πατέρας τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ ἐκκλησίας· ἐνῶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἐνόμιζον ὅτι πρόκειται περὶ πραγμάτων ἐντελῶς εἰς αὐτοὺς ἀλλοτρίων· ἐνῶ οἱ Οὐγγροι, οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες κατὰ τὴν προηγουμένην δεκάετιαν ἠθλησαν ἀσυναρτήτως μὲν ἀλλὰ προθύμως ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν ἐντελῶς ἠπράκτουν, περὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ μονομαχία φοβερὰ καὶ κρίσιμος μεταξὺ τοῦ παρὰ πάντων ἐγκαταλελειμμένου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ παντοδυνάμου κυριάρχου τῶν ὀσμανιδῶν.

Ἡ πολιορκία ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 6 Ἀπριλίου, ἀλλὰ μέχρι τῆς 20

περιωρίσθη εἰς ἀπλοῦν κανονοβολισμόν κατὰ τὴν χερσαίαν τῆς πόλεως πλευρᾶν, εἰς μικράς τινας συμπλοκάς περὶ τὴν τάφρον καὶ τὸ ἐξωτερὸν τεῖχος καὶ ἐπὶ τέλους εἰς ἀπόπειράν τινα ἐφόδου ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου, ἐφόδου ὅμως ἥτις ἀπεκρούσθη πεσόντων 200 πολεμίων, ἐκ δὲ τῆς φρουρᾶς οὐδενὸς ἢ φονευθέντος ἢ πληγωθέντος. Ναὶ μὲν ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρει ὡς γενόμενα ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολλὰ καὶ μεγάλα· ἀλλ' ἐξ ὧσων γνωρίζομεν παρὰ μαρτύρων οἵτινες διετέλεσαν αὐτόπται τῶν πραγμάτων καθίσταται βέβαιον, ὅτι τινὰ μὲν ἱστορεῖ πρωθύστερα, τινὰ δὲ, καὶ ἰδίως τὴν ὑπὸ Ὀλοκλήρου τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐνεργηθεῖσαν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς ἀλύσεως καὶ τῶν παρ' αὐτὴν τεταγμένων χριστιανικῶν πλοίων, εἶναι ὅλως ἀνύπαρκτα. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ὁ Μυράλτ, ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς χρονολογικῆς αὐτοῦ συγγραφῆς, ἀναφέρει τῆ 8 Ἀπριλίου ἐφοδὸν μεγάλην, καθ' ἣν ἔπεσον δὴθεν 1740 Ἕλληνες, 700 δὲ Φράγχοι καὶ Ἀρμένιοι, Τοῦρκοι δὲ 18,000· καὶ τοῦτο οὐχὶ στηριζόμενος εἰς τὸν Βάρβαρον ἢ καὶ αὐτὸν τὸν Κριτόβουλον τοὺς ὁποίους οὐδὲ ὅλως οὐδαμοῦ παρατίθησιν, ἀλλὰ ἐπὶ σλαυικῶν τινων χρονογράφων, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ ᾖναι ἄξιοι πίστεως τινός. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπόμενοι μᾶλλον εἰς τοὺς πλησιεστέρους πρὸς τὰ πράγματα μάρτυρας καὶ ἐκ τούτων πάλιν μᾶλλον εἰς τοὺς αὐτόπτας, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι μέχρι τῆς 20 Ἀπριλίου οὐδὲν συνέβη πολλῆς μνείας ἄξιον πολεμικὸν γεγονός.

Ἀλλὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης ἐπεφάνησαν ἀναπλέοντα τὴν Προποντίδα ἐν μέγα βασιλικὸν σκάφος καὶ τρία μικρότερα γενουητικὰ ἔχοντα ἅπαντα ἀναπεπταμένην σημαίαν ἑλληνικὴν. Τὰ σκάφη ταῦτα ἦσαν ἐκεῖνα εἰς τὰ ὅποια ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε παραγγείλει (σελ. 373 τοῦ παρόντος τόμου) νὰ κομίσωσιν ἐκ διαφόρων χριστιανικῶν χωρῶν ποικίλα ἐφόδια· ἀναγκασθέντα δὲ νὰ μείνωσιν εἰς Χίον ἕνεκα τῶν ἐπικρατησάντων βορείων ἀνέμων, μόλις μετὰ τὸν ὀλοσχερῆ ἀποκλεισμόν τῆς πόλεως ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ νῦν ὑπὸ ζωηροῦ νότου φερόμενα προσήγγιζον πλησίστια. Ἀμα παρετηρήθησαν ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, ὁ σουλτάνος διέταξε τὸν ναύαρχον νὰ ἐκπλεύσῃ πανστρατιᾶ καὶ ἢ νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ καταστρέψῃ αὐτά. Ὁ δὲ Σουλεϊμᾶμπεῦς ἀναχθεὶς ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Διπλοκιονίου μετὰ 145 πλοίων ἀπήντησε περὶ τὴν 10 πρὸ μεσημβρίας ὡσαν τὰς τέσσαρας ἀνερχομένας νῆας ἐνώπιον τοῦ παρὰ τῆ Προποντίδι τεύχους καὶ ἰδίως κατέναντι τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ ἐκτεινομένου μεταξὺ

τῶν ἐπτὰ Κουλάδων καὶ τοῦ Βλάχα-Μποστανί. Τὴν στιγμὴν ταύτην ἔπαυσεν ὁ ἄνεμος, ὥστε οἱ Ἕλληνες ἀπέβαλον τὸ κύριον αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους πλεονέκτημα τοῦ δεξιωτέρου χειρισμοῦ τῶν ἰστίων καὶ τοῦ πηδαλίου· οὐδὲν ἦττον ἀπεφάσισαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Αἱ δὲ περιπέτειαι τῶν τεσσάρων ἐκείνων πλοίων τῶν ὑπὸ ἑκατὸν τεσσαράκοντα καὶ πέντε περιζωσθέντων, ἀπέβησαν τοσοῦτω μᾶλλον δραματικά καὶ ὅσον θεατὰς εἶχον ἀπὸ τῆς παρακειμένης παραλίας τὰ δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Εἰς τὰς συνήθως τοσοῦτον ἀραιῶς φυλατομένης ἐπάλλξεις τοῦ παρὰ τῆ Προποντίδι τείχους συνέρρευσαν πολλαὶ μυριάδες τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὅλοι οἱ ἄρχοντες ὅσοι ἠδύναντο νὰ καταλίπωσι πρὸς καιρὸν τὰς θέσεις αὐτῶν καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἵνα θεωρήσωσι τὴν παράδοξον ἐκείνην πάλην. Νοτιώτερον δὲ εἰς τὴν ἐκτὸς τῆς πόλεως παραλίαν περὶ τὸ ἀκρωτήριο Ζεῖτιν Μπουρνού, 15 λεπτὰ ἀπέχον ἀπὸ τῶν ἐπτὰ Κουλάδων, ἔδραμον τὰ πλήθη τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτὸς ὁ σουλτάνος περιεστοιχισμένος ὑπὸ ἅπαντος τοῦ λαμπροῦ καὶ πολυπληθοῦς αὐτοῦ ἐπιτελείου, ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τὸν πρῶτον προςδοκώμενον θρίαμβον τῶν ὀπλων αὐτῶν. Ὁ οὐρανὸς ἦτο αἶθριος, ἀλλ' αἱ καρδίαι τῶν θεατῶν παρηκολούθησαν ἐν ἀγωνίᾳ τὰς διαφοροὺς τῆς ναυμαχίας φάσεις. Κατ' ἀρχὰς τὰ ἑλληνικὰ σκάφη ἠδυνήθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ πυροβόλα αὐτῶν· μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὁ Σουλεῦμᾶμπεϋς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος του εἰς τὴν πρύμναν τῆς βασιλικῆς νηὸς, ἕτερα δὲ ἐκ τῶν μεγαλητέρων τουρκικῶν πλοίων περιεκύκλωσαν αὐτὴν ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν καὶ τῆς πρῶρας, καὶ ἕτερα πάλιν ἐσωρεύθησαν περὶ τὰς τρεῖς γενουητικὰς νῆας, ὥστε οὐδὲ αἱ κῶπαι αὐταὶ ἐνήργουν πλέον, πᾶσα κίνησις ἀπέβη ἀδύνατος καὶ ἡ ναυμαχία ἐτράπη εἰς πεζομαχίαν. Ἐκ τῶν πολεμίων οἱ μὲν ἐπέφερον πῦρ ἵνα ἀνάψωσι κάτωθεν τὰς νῆας, οἱ δὲ διὰ παλτῶν καὶ κοπίδων ἐζήτουν νὰ διαρρήξωσι τοὺς τοίχους· ἄλλοι διὰ δοράτων μακρῶν καὶ ἀκοντίων καὶ βελῶν καὶ λίθων ἐπετίθεντο κατὰ τῶν πληρωμάτων, καὶ ἄλλοι πάλιν ἀναρριχώμενοι ἐπὶ τῶν σχοινίων ἐπειρῶντο νὰ ἐπιβῶσι τῶν νεῶν. Ἀλλ' ἡ ἄμυνα ἐγένετο ὡσαύτως πεισματώδης. Τὰ πληρώματα διηρέθησαν εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἀναβάντες ἐπὶ τῶν ἰστίων καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς μετεωριζομένων ξυλίνων πύργων ἐμάχοντο ἄνωθεν, οἱ δὲ ἀντεπάλαιον ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων. Οἱ πρῶτοι ἐπέχεον ἐξ ἀμφορέων μεγάλων ὕδωρ ἄφθονον δι' οὗ ἐσβέννουν τὸ ἀναπτόμενον πῦρ, ἐπέρι-

πτον λίθους βαρεῖς δι' ὧν ἐφόνευον, ἐτραυματίζον ἢ κατέδυσον τοὺς ἐφορμῶντας, καὶ ἐπὶ πᾶσι κατεκρούνιζον χύτρας ὅλας ὑγροῦ πυρὸς ἐπὶ τὰ παρακείμενα τῶν πολεμίων πλοῖα. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων ἠκόντιζον διὰ δοράτων καὶ ξυστῶν τοὺς ἐπιόντας, ἢ ἀπέκοπτον τὰς χεῖρας τῶν πειρωμένων νὰ ἐπιβῶσιν ἢ ἄλλας καιρίας κατέφερον εἰς αὐτοὺς πληγὰς διὰ ῥοπάλων καὶ ποικίλων ἐτέρων ὄπλων. Ναύκληροι καὶ κυβερνήται ἐκτιθέμενοι εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον παρεθάρρυνον τοὺς ναύτας ν' ἀποθάνωσι μᾶλλον ἢ νὰ παραδοθῶσιν, ὑπὲρ πάντας δὲ διεκρίνετο ὁ τῆς βασιλικῆς νηὸς κυβερνήτης Φλαντανελᾶς, ὅστις ἐκ πρύμνης εἰς πῦραν καὶ ἐκ πύρας εἰς πρύμνην ἀδιακόπως διερχόμενος δὲν ἔπαυε διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς φωνῆς ἐξεγείρων τὴν καρτερίαν τῶν ἀνθισταμένων.

Ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας διεξήχθη οὕτω ἡ μάχη ἄκριτος, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ νίκη ἐφάνη ἀποκλίνουσα μᾶλλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, διότι οἱ μὲν Τοῦρκοι ἀποβαλόντες πλοῖά τινα πυρποληθέντα καὶ πλῆθος μέγα ἀνδρῶν, ἤρχισαν νὰ δίδωσι πρόδηλα σημεῖα καμᾶτου καὶ ὑποχωρήσεως, οἱ δὲ Ἕλληνες καὶ οἱ Γενουαῖοι, παθόντες μικροτέρας σχετικῶς ζημίας, ἐξηκολούθουν μετ' ἀδιασείστου θάρρους τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, ἐνῶ ἀπὸ τῶν ὁσμаниκῶν ὁμίλων ἀντήχουν κατ' ἀρχὰς προτροπαὶ καὶ ἀνευφημίαι, ἔπειτα δὲ ἐξερράγησαν βλασφημίαι καὶ ὕβρεις. Ὁ σουλτάνος ἐκραύγαζεν ἀπὸ τῆς παραλίας πρὸς τοὺς ἰδικούς του, ὅτι εἶναι δειλοὶ καὶ ἀνανδροὶ, καταληφθεῖς δὲ ὑπὸ ἀκατασχέτου μανίας καὶ κεντρίσας τὸν ἵππον, εἰσεπήδησεν εἰς τὴν θάλασσαν, τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα περὶ Ζεῖτιν Μπουρνοῦ εἶναι ῥηχὰ ἐφ' ἰκανὸν διάστημα, ὡς ἂν εἰ θέλων νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὑπερμάχων τῆς ἡμισελήνου· καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἐβράχησαν· καὶ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν παρηκολούθησαν ὡσαύτως ἐφιπποὶ τὸν ἡγεμόνα. Ταῦτα ἰδόντες οἱ ἐκ τοῦ στόλου ἐπανελάβον τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὀριστικῶς καὶ ἐπανῆλθον ἀπρακτοὶ εἰς Μπεςίκτασι. Τὰ δὲ τέσσαρα χριστιανικὰ σκάφη ἐπλησίασαν τότε πρὸς τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ περὶ τὸ ἑσπέρας ὁ Γαβριήλ Τρεβιζάνος καὶ ὁ Ζαχαρίας Γριώνης, ἐκπλεύσαντες ἐκ τοῦ λιμένος μετὰ δύο γαλερῶν καὶ θριαμβευτικῶς σαλπίζοντες, ἐρρυμούλησαν αὐτὰ ἐντὸς τοῦ κόλπου, μεθ' ὃ ἐκλείσαν πάλιν αὐτὸν διὰ τῆς ἀλύσεως. Ὁ αὐτόπτης Φραντζῆς βεβαιοῖ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπέβαλον τὴν ἡμέραν ἐ-

κείνην πλείονας τῶν δυοκαίδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐπὶ δὲ τῶν χριστιανικῶν πλοίων, οὐδενὸς φονευθέντος, ὀλίγοι μόνον τινὲς ἐτραυματίσθησαν, ἐξ ὧν μεθ' ἡμέρας τινὰς ἀπεβίωσαν δύο ἢ τρεῖς. Τοιοῦτό τι φαίνεται μὲν προσεπικυρῶν ὁ ἕτερος τῶν πραγμάτων μάρτυς, ὁ Ν. Βάρβαρος, ῥητῶς δὲ λέγει ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος, ὅστις καὶ τοι δὲν παρευρέθη εἰς τὴν πολιορκίαν, εἶδεν ὅμως καὶ ἤκουσε πολλοὺς ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν παρευρεθέντων. Ἀλλὰ νομιζόμεν ἀπιθάνους τοὺς ἀριθμοὺς τούτους. Ἐὰν ᾗτο ἀληθὲς τὸ παρά τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι τοσοῦτος ἐγένετο ὁ φόνος ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τὰ ἐννέα μεγάλα χριστιανικὰ πλοῖα, τὰ παρά τὴν ἄλυσιν διηνεκῶς ἐτοιμοπόλεμα ναυλοχῶντα, δὲν προήλασαν ἀμέσως ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῶν πολεμίων. Ἡ ἄμυνα τῆς μικρᾶς χριστιανικῆς μοίρας δὲν ἔχει χρεῖαν ὑπερβολῶν ἵνα λογισθῆ, ὡς μέγα ναυτικὸν κατόρθωμα. Ἐτέρωθεν δὲ οὐδὲν ἦττον μὴ ἀκριβὲς ὑπολαμβάνομεν τὸ παρά τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐφονεύθησαν μὲν ὀλίγῳ πλείους τῶν ἑκατὸν, ἐπληγώθησαν δὲ ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους. Ὁ Κριτόβουλος ᾗτο ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, οἵτινες μὴ ἀρκούμενοι νὰ στέργωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ἐνόμιζον καθῆκόν των καὶ νὰ κολακεύωσιν αὐτήν. Ἀγωνίζεται λοιπὸν ἐν παντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ἀτυχήματα τοῦ Μωάμεθ Β'. Καθὼς ὅμως συμβαίνει συνήθως εἰς τοὺς κόλακας βλάπτει μᾶλλον τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ ἢ ὠφελεῖ τοὺς θυμιαζομένους, διότι, ἐὰν ᾗτο ἀληθὲς ὅτι ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπεχώρησε μὴ παθὼν ἢ τὴν ὀλίγην ζημίαν ἣν οὗτος ἀναφέρει, ἢ αἰσχύνῃ αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι ὁμολογουμένως πολὺ μείζων ἢ ἐὰν ὑπεχώρησεν ἀφοῦ ὑπέστη φθορὰν δεινοτάτην. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀνεδείχθησαν ἀνέκαθεν κατὰ θάλασσαν ὑπερτεροὶ τῶν ὀσμανιδῶν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατήνεγκον εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν καὶ ὅτι εὐλόγως οἱ πολιορκούμενοι ἐχάρησαν καὶ δι' ὅλης τῆς ἐπομένης ἡμέρας δὲν ἐπαυσαν χαίροντες ἐπὶ τῷ προτερήματι ἐκείνῳ.

Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β' δὲν ᾗτο ἄνθρωπος εὐπτόητος, οὐδ' ἔμεινεν ἀργὸς καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἐπιούσαν. Πρὸ τῆς μεσημβρίας ἐτι ἐκάλεσε μετὰ δεκακισχιλίων ἰππέων εἰς Βεσίκτασι, πολλὰ καὶ σπουδαῖα βυσσοδομῶν. Καὶ πρῶτον μετακαλεσάμενος τὸν Σουλεϊμᾶμπεῦν, ἤλεγξεν αὐτὸν ὑβριστικῶς ἐπὶ ἀνικανότητι. Εἰς μάτην ὁ ἀτυχὴς ναύ-

αρχος ἐζήτησε νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὸν λέγων, ὅτι καθάπερ αὐτοῖς ὁμομασιν εἶδεν ὁ κύριός του, τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατέλιπε τὴν βασιλικὴν νῆα, ὅτι ὅμως ἐπὶ μόνῃς τῆς ναυαρχίδος ἀπέθανον 115 μουσουλμάνοι, ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων γαλερῶν, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὄλως κατεποντώθησαν, καὶ ὅτι πράξας τὸ καθ' ἑαυτὸν τὸ δυνατὸν γενέσθαι, ἐπικκλεῖται τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ὁ ἀδυσώπητος σουλτάνος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ τὸν ἀνασκολοπίσῃ, ἐνδοῦς ὅμως εἰς τὰς δεήσεις τῶν πασάδων ἐχαρίσατο αὐτῷ τὸ ζῆν, ἀλλὰ καθήρεσεν αὐτὸν, διένειμε τὴν περιουσίαν του μεταξὺ τῶν γενιτσάρων καὶ διέταξε νὰ τῷ δεθῶσιν 100 ραβδισμοί. Ἐπειτα δὲ συνεκρότησε στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ παρέστησεν εἰς αὐτὸ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀπὸ μόνῃς τῆς ξηρᾶς ἐπίθεσις δὲν φαίνεται ἀρκούσα, ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν λιμένα· ἀλλὰ πῶς, μάλιστα μετὰ τὸ ἀτύχημα τῆς προτεραίας; Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ μέγας βεζύρης Χαλήλ πασᾶς, ἵνα πράξῃ πάλιν τι ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων, ἐγνωμάτευσεν ὅτι τὸ συμφερότερον ἤθελεν εἶναι νὰ εἰρηνεύσῃ ὁ σουλτάνος πρὸς τὸν βασιλέα, ἐπιβάλλων αὐτῷ ἐτήσιον φόρον 70,000 χρυσῶν καὶ λαμβάνων τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἱερωμένοι ὅμως καὶ ὁ Ζαγανὸς πασᾶς καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν βεζυρῶν ἐπέμειναν εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, ὥστε ἐπανῆλθε πάλιν τὸ ζήτημα, πῶς θέλουσιν εἰσέλθει εἰς τὸν λιμένα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ σύμβουλοι δὲν ἤξευρον τί νὰ εἴπωσιν, ὁ δὲ σουλτάνος ἀφοῦ ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐπὶ τινὰς στιγμὰς εἰς ἀμηχανίαν, ἔπειτα κατέπληξε τοὺς γηραιούς ἐκείνους ἄνδρας εἰπὼν, ὅτι θέλει μεταφέρει διὰ ξηρᾶς τὸν στόλον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Φαίνεται τῶντι ὅτι εἰ καὶ δὲν προσεδόκα τὴν τελευταίαν ἀλλόκοτον ἀποτυχίαν, ἤξευρεν ὅμως ὅτι εἶναι δυσχερεστάτη ἡ διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ ὅπως εἶχον ἐκπόρθησις τῆς ἀλύσεως· ὅθεν σκεφθεὶς ἐγκαίρως περὶ τοῦ πρακτέου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενοαίων εἶχε μάθει παρ' ἐνὸς ἐξ αὐτῶν ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατος ἡ τοῦ στόλου ὑπερνώληκσις. Τοιοῦτό τι ἐγένετο πολλάκις ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἰδίως ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου, ὅπου καὶ ὁδὸς ὑπῆρχεν ἐξεπίτηδες κατεσκευασμένη, ὁ λεγόμενος *διολκος*, πρὸς μεταβάσιν τῶν πλοίων ἀπὸ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς τὸν Κορινθιακόν· ἐγένετο δὲ πλέον ἢ ἀπαξ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οἷον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Νικῆτα Ὁρῶφα (σελ. 74 τοῦ Δ' τόμου) καὶ προσφάτως τότε πρὸ ἐτῶν μόλις

15 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες διεβίβασαν στόλον διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀθέσεως (Ἀδίγου) εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδης (Βενάκου), ἐν διαστήματι μιλίων 240 περίπου καὶ ἐπὶ χώρου κρημνώδους καὶ ὀρεινοῦ. Διεξήχθη δὲ ἡ δυσχερεστάτη αὕτη ὄλων τῶν γνωστῶν ὑπερνώληκσεων, ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Σορβόλου, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ὡς ἀπεμνημόνευσεν ἡμῖν ὁ ἀοίδιμος Ἀνδρέας Μουστοξυδῆς ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι. Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν οὐ μόνον ἀκατόρθωτον δὲν ἦτο, ἀλλὰ καὶ εὐχερὲς ὡς πρὸς τὸ πρὸ μικροῦ μνημονευθέν. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτο ὄν, ἀδύνατον ἦτο νὰ διεξαχθῆ ἐν μιᾷ νυκτί, ὅπως κοινῶς λέγεται· δηλαδὴ οὐ μόνον τὰ πλοῖα νὰ μεταφερθῶσιν, ἀλλὰ νὰ γίνωσι καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς τοῦτο ἀπαιτηθεῖσαι προπαρασκευαί. Ἴνα πεισθῶμεν περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τοῦ χώρου δι' οὗ ἐνηργήθη ἡ ὑπερνώληκσις, καὶ ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐργασιῶν ὅσας ἀπήτησεν ἡ διεξαγωγή αὐτῆς. Μεταξὺ Βεσίκτασι ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ὀσμανικὸς στόλος καὶ τοῦ Σταυροδρομίου ὑπάρχει ἡ ἀνωφερὴς κοιλάς τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσέ ἡ ἄγρυσσα πρὸς τὸν λόφον τὸν νῦν κατεχόμενον ὑπὸ νεκροταφείων καὶ στρατιωτικῶν καταστημάτων· ἐκεῖ ἀπλοῦται τὸ ὀροπέδιον τοῦ Σταυροδρομίου· ἀπὸ δὲ τοῦ ὑψώματος τούτου διανοίγεται ἑτέρα κατωφερὴς κοιλάς μεταξὺ τῶν προαστείων τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Γεννίσερι, καταβαίνουσα διὰ τοῦ Κασίμ Πασᾶ ἐπὶ τὰ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον ὀσμανικὰ ναυπηγεῖα. Τὸ ἀνώμαλον τοῦτο καὶ ἐπὶ 70 περίπου στάδια παρατεινόμενον διάστημα ἐδέησε νὰ καθαρισθῆ ἀπὸ τῶν θάμνων καὶ δενδρυλλίων, νὰ στρωθῆ διὰ σανίδων, νὰ ἀσφαλισθῆ ἐνθεν καὶ ἐνθεν ἐκ διαλειμμάτων διὰ ὀρυφάκτων καὶ νὰ ἀλειφθῆ διὰ στέατος βοῶν καὶ κριῶν. Τούτων γενομένων, ἀνεβιβάσθησαν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τοῦ αὐτοσχεδιασθέντος δρόμου διὰ τῶν φαλαγγῶν μικρότερα τινὰ πλοῖα χάριν δοκιμῆς, καὶ ἐσύρθησαν ἀπὸ τῆς σκάλας τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσέ εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἐπιτυχούσης δὲ τῆς δοκιμῆς μετεβιβάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄλλα μεγαλύτερα, ἐν ὅλοις ἑβδομήκοντα καὶ δύο τὸν ἀριθμόν. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρωμάτων ἄνδρες ἔσυρον τὰ πλοῖα, ὀλίγοι δὲ τινες ἴσταντο ἐντὸς αὐτῶν περὶ τὴν πρόραν, περὶ τοὺς οἴακας, περὶ τὰ ἱστία, καὶ ἄλλοι διὰ τυμπάνων καὶ σαλπίγγων ἐμελώδου θάλασσιον μέλος, ἵνα ρυθμίζωσι καὶ ταχύνωσι τὴν κοινὴν ἐργασίαν. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι ὀσηνδῆποτε καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν πληθύν τῶν περὶ πάντα ταῦτα ἀσχοληθέντων ἀνδρῶν, εἶναι δυσκολώτατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ

πραῖγμα ἐπῆλθε κατὰ πρῶτον εἰς τὸν νοῦν τοῦ σουλτάνου περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 21 καὶ ὅτι πάντα τὰ προαναφερθέντα διενηργήθησαν κατὰ τὴν ἐπομένην νύκτα. Τούτου δὲ ἔνεκα νομίζομεν πιθανώτερον ὅτι ὁ σουλτάνος, πρὸ ἡμερῶν διδάχθεις ὑπὸ Γενουαίου τινός τι ἔπρεπε νὰ πράξῃ, εἶχεν ἐγκαίρως διατάξει νὰ καθαρισθῇ καὶ ὁμαλισθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ ὁδὸς, μηδενὸς εἰδότης μηδὲ φανταζομένου ἐπὶ τίνι σκοπῷ τοῦτο γίνεται, καὶ ἐν ταύτῳ ἐφρόντισε περὶ τῆς προμηθείας τοῦ ἀναγκαίου ὕλικου παρὰ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς ἀπαιτουμένης αὐτοῦ κατεργασίας· ὥστε κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ὑπελείφθη εἰμὴ νὰ στρωθῇ ὁ δίοικος καὶ νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ὑπερνεώλκησις, ὅπερ, καθ' ἑαυτὸ ὂν ἔργον οὐ σμικρὸν, θαυμαστὸν τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πάλιν πῶς κατωρθώθη ἐντὸς ὀλίγων ὥρῶν.

Ὅτε τὴν πρωίαν τῆς 22 οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶδον αἴφνης καὶ ὄλως ἀπροσδοκῆτως τὴν ναυτικὴν ἐκείνην τῶν πολεμίων μοῖραν ναυλοχοῦσαν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, κατεπλάγησαν τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ μείζων ἦτο ἡ τῆς προτεραίας ἀγαλλίασις ἐπὶ τῇ τροπαιούχῃ ναυμαχίᾳ τῆς 20. Πᾶσαι αἱ ἐλπίδες ὅσας εἶχον ἀναρτήσει εἰς τὴν φράσσουσαν τὸν κόλπον ἄλυσιν καὶ τὰ παρ' αὐτῇ σταθμεύοντα πλοῖα, ἐφάνησαν διὰ μιᾶς ματαιωθεῖσαι, διότι τὸ ὀχύρωμα τοῦτο, ἐὰν ἤθελε προσβληθῇ κατὰ μέτωπον μὲν ὑπὸ τοῦ περιλιπομένου εἰς Βεσίκτασι στόλου, κατὰ νῶτον δὲ ὑπὸ τῆς εἰσπηδησάσης ἐντὸς τοῦ κόλπου μοίρας, ἦτο δύσκολον νὰ ἀνθέξῃ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἂν δὲν συνέβαιεν, οἱ πολέμιοι εὐρισκόμενοι ἤδη ἐντὸς τοῦ κόλπου, ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ παρ' αὐτῷ ἀσθενοῦς τείχους καὶ νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολιορκουμένους νὰ ἐνισχύσωσι τὴν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος φρουρὰν, ἐξασθενοῦντες τὴν περὶ τὰ χερσαῖα τείχη ἄμυναν. Οὐδέτερον τῶν ὅσα ἐφοβοῦντο δὲν ἔμελλε νὰ συμβῇ. Τὰ ἐν τῷ κόλπῳ μεταφερθέντα πλοῖα οὔτε τὰ περὶ τὴν ἄλυσιν χριστιανικὰ ἐτόλμησαν νὰ προσβάλῃσι ποτέ, οὔτε κατὰ τοῦ τείχους ἐπετέθησαν σπουδαίως ἄτε μὴ δυνάμενα νὰ φέρωσι μεγάλα πυροβόλα. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι, ἐν τῇ πρώτῃ στιγμῇ τῆς καταπλήξεως, ἦτο φυσικὸν νὰ φοβηθῶσι τὰ πάντα. Συσκεφθέντες δ' ἐπὶ τέλος περὶ τοῦ τί δεῖ γενέσθαι, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πυρπόλησιν τῶν τουρκικῶν ἐκείνων πλοίων, ἐπιτρέψαντες τὸ ἔργον εἰς τὸν γνωστὸν ἤδη ἡμῖν Ἐνετὸν κυβερνήτην Ἰάκωβον Κόκκον. Τῇ 24 ἀπριλίου δύο μεγάλα σκάφη, ὧν

ἕκαστον εἶχε χωρητικότητα 500 περίπου τόνων, περιεζώσθησαν ἐξωθεν διὰ σάκκων πεπληρωμένων μαλλίου καὶ βάμβακος, ἵνα προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν πολεμίων σφαιρῶν. Μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἔμελλον νὰ ἐκπλεύσωσι δύο βρίκια φέροντα πίσσαν, πυρίτιδα, ὑγρὸν πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα, προσέτι δὲ μικρότεραί τινες πολεμικαὶ γαλέραι καὶ πολυάριθμα ἀκάτια, ἵνα χρησιμεύσωσι τὰ μὲν εἰς ρυμούλκῃσιν τῶν μεγαλητέρων πλοίων, τὰ δὲ εἰς σωτηρίαν τῶν πληρωμάτων μετὰ τὴν πυρπόλησιν. Τὰ πυρπολικά λοιπὸν ἦσαν ἕκτοτε ἐν χρήσει ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς θαλάσσαις, ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἀγῶνος. Ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ ἦναι ἔτοιμα τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἵνα περὶ μέσας νύκτας ἐκτελεσθῇ τὸ βούλευμα. Καὶ ἂν ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐξετελεῖτο, ἡ ὀσμανικὴ μοῖρα βεβαίως κατεστρέφετο. Δυστυχῶς οἱ προδόται τοῦ Γαλατᾶ Γενουαῖοι ἔμαθον τὰ παρασκευαζόμενα, καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀσυνείδητοι οὗτοι ἄνθρωποι ἐνῶ ὑπηρετοῦν ἐν τῷ ἐλληνικῷ στρατοπέδῳ, δὲν ἔπαυον συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ὀσμανιδῶν εἰς οὓς ἐπρομήθευον πάντα τὰ χρειώδη, ἰδίως τὸ διὰ τὰ πυροβόλα ἔλαιον. Ὅθεν ἅμα παρετήρησαν τὰ παρασκευαζόμενα, προσελθόντες εἰς τὸν λιμενάρχην Ἀλοῖσιον Διέδον συνεβούλευσαν αὐτῷ νὰ ἀναβάλη τὸ ἐπιχείρημα διὰ τὴν ἐπιούσαν νύκτα, ἵνα δυνηθῶσι καὶ οὗτοι νὰ συμπράξωσι· τὸ δὲ δυστυχέστερον, ὁ Διέδος παρεδέχθη τὴν συμβουλήν αὐτῶν. Τότε ὁ ποδεστᾶς τοῦ Γαλατᾶ εἰδοποίησε τὸν σουλτάνον· ὁ δὲ, παρεσκευάσεν ἀμέσως τὰ πρὸς ἄμυναν, ἐνισχύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν στόλον δι' ἱκανῶν ἀρίστων τοξοτῶν καὶ σφενδονητῶν καὶ διὰ τεσσάρων πυροβόλων. Διατί ἔπειτα τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη πάλιν μέχρι τῆς 28 ἀπριλίου, δὲν γνωρίζομεν. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ δύο ὥρας μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξεκίνησε τελευταῖον ἡ πυρπολικὴ μοῖρα. Κατὰ τὰ προαποφασισθέντα, τὴν προσβολὴν ἔμελλον ν' ἀρχίσωσι τὰ διὰ σάκκων περιεζωσμένα πλοῖα· ἀλλ' ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις εὕρισκετο ἐντὸς μιᾶς τῶν ἐλαφροτέρων γαλερῶν καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ περιποιήσῃ ἐαυτῷ τὴν ὄλην τοῦ ἔργου τιμὴν (*avidio de honor et gloria*, λέγει ὁ Δολφῖνος) σπεύσας ἐνέβαλε πρῶτος ἐντὸς τῶν ὀσμανικῶν πλοίων. Ταῦτα ὄντα ἔτοιμα ἐπυροβόλησαν καὶ ἐν ἀκαρεῖ κατεπόντωσαν τὴν γαλέραν αὐτανδρον, ὥστε ἀπωλέσθησαν διὰ μιᾶς οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς 18 ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἐρέται δὲ 72, ὧν ἄλλοι μὲν ἐπνίγησαν ἄλλοι δὲ ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐζωγρήθησαν. Ἰὰ

λοιπὰ ἐνετικὰ πλοῖα, ἐπειδὴ τὸ σκότος καὶ ὁ καπνὸς δὲν ἐπέτρεπον νὰ διακρίνωσι τί συνέβαινε πρὸ αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν προελαύνοντα, ὅτε νέος πυροβολισμὸς προσέβαλεν εἰς τὰ ὕφαλα τὴν γαλέραν τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου, ἣτις ἤρχισε μὲν νὰ καταδύη, ἀλλ' ἀνακρούσασα πρύμναν προέφθασεν εἰς τὸν λιμένα καὶ οὕτω διεσώθη, τοῦλάχιστον τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μετὰ δὲ τὴν νέαν ταύτην συμφορὰν, ἀπεφάσισαν πάντες νὰ ὑποχωρήσωσι. Καὶ τὰ μὲν ἐλαφρότερα πλοῖα ἀπῆλθον εὐχερῶς· ἀλλὰ τὰ δύο μεγαλήτερα, δυσκίνητα ὄντα ἕνεκα τῆς βαμβακίνης αὐτῶν ζώνης, ἐδέχθη νὰ ὑποστῶσιν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀγῶνα δεινὸν πρὸς ἅπασαν τὴν ὀσμανικὴν μοῖραν. Τελευταῖον ὅμως ἐπέτυχον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν λιμένα, μεθ' ὃ ἀνέκαμψαν καὶ οἱ Τούρκοι εἰς τὸν ἴδιον σταθμόν. Τὴν δ' ἐπιούσαν τὸ πρῶτὸν ὀσουλτάνος διέταξε νὰ θανατωθῶσιν οἰκτρῶς οἱ αἰχμάλωτοι ἐν ὄψει ἀπάσης τῆς πόλεως, εἰς ὃ ἀπαντῶν ὁ βασιλεὺς διέταξε καὶ αὐτὸς νὰ θανατωθῶσι 260 Τούρκοι αἰχμάλωτοι ἐπὶ τῶν πύργων τοῦ περιτειχίσματος.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἀπώλεια τοσοῦτων γενναίων ἀνδρῶν ἠύξησε τὴν ἐν τῇ πόλει ἀμνηχανίαν. Καὶ καθὼς συμβαίνει ἐν τοιαύταις περιστάσεσι δεινὴ παρήχθη διχόνοια μεταξύ Ἑνετῶν καὶ Γενουαίων, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἤλεγχον τοὺς δευτέρους, ὅτι ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν αὐτῶν ἐπροδόθη τὸ βούλευμα, οἱ δὲ πάλιν ἀπέδιδον τὴν ὀλεθρίαν αὐτοῦ ἔκβασιν εἰς τὴν τοῦ Κόκκου ἀπειρίαν. Μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθη ὁ τεθλιμμένος βασιλεὺς νὰ κατευνάσῃ αὐτοὺς λέγων· «Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, εἰρηνεύετε. Ἄρκει ἡμῖν ὁ ἐξωθεν πόλεμος καὶ μὴ μάχεσθε ἀναμεταξύ ὑμῶν διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ.» Ἄλλ' ἡ προϊούσα ἀθυμία καὶ ἄλλαι περιστάσεις ἔφερον εἰς μέσον ποικίλα ἕτερα ἄτοπα. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀπριλίου ὁ ἀγῶν διεξήγετο σπουδαιότερον ἀπὸ θαλάσσης ἢ ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ τοῦτο τὸ μὲν διότι ὁ σουλτάνος ἠθέλην ἐξ ἅπαντος νὰ συνδύσῃ τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον μετὰ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς, τὸ δὲ διότι κατὰ ξηρὰν τὸ πᾶν προσεδόχθη ἀπὸ τοῦ μεγάλου πυροβόλου, τὸ δὲ πυροβόλον ἐκεῖνο διαρραγὲν ἐχρειάσθη νὰ κατασκευασθῇ ἐκ νέου, καὶ δὲν εἶχον ἔτι πιθανώτατα δοθῆναι αἱ περὶ τῆς ἐπιτηδειότερας αὐτοῦ χρήσεως ὁδηγίαι περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν. Ὅθεν ἐγίνοντο μὲν πολλάκις περὶ τὰ τεῖχη καὶ τὴν τάφρον συμπλοκαί, καθ' ἃς ἐπιπτον πολὺ πλειότεροι

Τοῦρκοι ἢ Χριστιανοί, ἀλλ' αἱ συμπλοκαὶ αὐταὶ οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὸ κρίσιμον· ἐκρημνίζοντο δὲ διὰ τοῦ ἀδικήσου πυροβολισμοῦ καὶ τινὰ μέρη τῶν πύργων καὶ τῶν τειχῶν. ἰδίως τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, ἀλλὰ ταῦτα εὐκόλως ἐπεσκευάζοντο. Κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας οὐδεμίαν ἐγένετο ἐκ τοῦ συνεγγυς συμπλοκή, ἀλλὰ μόνον συνεχῆς πυροβολισμὸς καὶ πόρρωθεν ἀκροβολισμοί. Τοῦτο βλέποντες οἱ ἡμέτεροι ἄφινον πολλοὶ τὰς ὠρισμένας αὐτοῖς τάξεις καὶ ἀπήρχοντο οἴκοι, οἱ δὲ πολέμιοι ὠφελούμενοι ἐντεῦθεν καὶ πλησιάζοντες ἔσυρον πρὸς τὰ κάτω δι' ἀγκίστρων σιδηρῶν τοὺς μεστοὺς χώματος κοφίλους, ὅσοι ἦσαν τοποθετημένοι ἐπὶ τῶν τειχῶν εἰς σκέπην τῶν ἀνθρώπων τῆς φρουρᾶς. Καὶ οἱ μὲν κόφινοι ἀντικατεστάθησαν ἀμέσως, ὁ δὲ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ γενόμενα ἐπέπληξεν αὐστηρῶς τοὺς λιποτάκτας, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπεκρίθησαν λέγοντες ὅτι ἠναγκάζοντο νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, διότι οὔτε αὐτοὶ οὔτε αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἶχόν τι νὰ φάγωσιν ἢ νὰ πίωσι. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ ἀρχίσει νὰ συμβαίη ἐν τῇ πόλει σπάνις τροφῶν καὶ ἰδίως ἄρτου καὶ οἴνου· ὄχι διὰ πραγματικὴν αὐτῶν ἔλλειψιν, ὡς λέγει ὁ Μορτμαννὸς, καθότι ἕνεκα τῆς ἐγκαίρως ληφθείσης προνοίας περὶ συλλογῆς τροφίμων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀποταμίευμα ἐξηντλήθη ἐντὸς ἐνὸς μηνός, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πρὸ ὀλίγων ἐτι ἡμερῶν προσῆλθον νέα ἐφόδια διὰ τῆς βασιλικῆς νηὸς καὶ τῶν τριῶν γενουητικῶν γαλερῶν, ἢ δὲ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ ἓνα ἐτι μῆνα, ἐν τῷ διαστήματι τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐρρέθη ὅτι ἡ πόλις ἐπίεσθη ὑπὸ τῆς πείνης. Ἄλλ' ὁ Δολφῖνος ἐξηγεῖ κάλλιστα τὴν πρὸς στιγμὴν τότε ἀναφανείσαν σπάνιν βεβαιῶν, ὅτι πολλοὶ ἔκρυπτον τὰ τρόφιμα, ἵνα ἀνυψώσωσι τὴν τιμὴν αὐτῶν, καὶ ἐπιτιμᾷ δικαίως τὸν βασιλέα ἕνεκα τῆς ἄκρας ἀγαθότητός του, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐτιμῶρει τὴν τε τοιαύτην κακοήθειαν καὶ πλείστας ἄλλας ὀλεθρίας ἐν ταῖς δειναῖς μάλιστα ἐκείναις περιστάσεσι κακίας τῶν πολλῶν. Ἄλλὰ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠναγκάσθη νὰ φανῆ αὐστηρότερος καὶ, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν μᾶλλον ἢ νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ἀσαφεῖς τῶν χρονογράφων εἰδήσεις, διέταξε νὰ προμηθεύηται τακτικῶς τροφοδοσία οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὰ τείχη τεταγμένους στρατιώτας ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν, τοῦτο δὲ δαπάνη βεβαίως τοῦ δημοσίου καὶ ἐπὶ τιμῇ ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθείση. Καὶ οὕτω μὲν ἐπληρωθῆ τὸ ἄτοπον ἐκεῖνο· συγχρόνως ὅμως τὸ δημοσίον

ταμείον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην χρημάτων διὰ τε τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἐπικούρων καὶ τὰς ἄλλας τοῦ στρατοῦ χρείας, ἐκενώθη, οὐδεὶς δ' ὑπῆρχε τρόπος τακτικῆς νέων πόρων προμηθείας. Εἰς μάτην ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς πλουσιωτέρους τῶν μεγιστάνων, ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶναι πένητες, ἐνῶ μετὰ τὴν ἄλωσιν οἱ Τούρκοι εὗρον παρὰ πολλοῖς οὐ μικροὺς θησαυρούς. Ἐδέησε λοιπὴν νὰ ἐπιβάλη ὁ βασιλεὺς χεῖρα εἰς τὰ ἱερὰ τῶν ἐκκλησιῶν σκευὴ καὶ νὰ κόψη ἐξ αὐτῶν νομίσματα. Πλὴν τούτου πολλὴν μὲν βεβαίως ἔπαθον οἱ πολέμιοι ἀνθρώπων φθορὰν καὶ ἀσυγκρίτως πλειοτέραν ἢ οἱ χριστιανοὶ, κατὰ τε τὴν ναυμαχίαν τῆς 20 ἀπριλίου καὶ περὶ αὐτὰ τὰ χερσαῖα τείχη, ἐκ τούτου ἰδίως ὅτι, προσερχόμενοι πολυάριθμοι ἵνα ἀνακομίσωσι τοὺς πετόντας συντρόφους, μετὰ πλείστης ἀδιαφορίας περὶ ἑαυτῶν ἡσχολοῦντο εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ὥστε πολλάκις περὶ ἓνα νεκρὸν ἐφονεύοντο 10 ὀσμανίδαι. Ἄλλ' αἱ ζημίαι αὐτῶν εὐχερῶς ἀνεπληροῦντο, καὶ ἠῤῥα μάλιστα ὁ στρατὸς διὰ τῶν ἀδιακόπως, ἰδίως ἐξ Ἀσίας ἐπερχομένων στρατευμάτων. «Τὰ δὲ ἡμέτερα, λέγει ὁ Φραντζῆς, ὀλιγόστευον καὶ ἐταπεινοῦντο ὡς περ σελήνην λειψίφωτος, διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον.» «Ἐνὸς δὲ μόνου ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ φόνος, προσεπιφέρει ὁ Δολφῖνος, ἰσοστάθμει πρὸς τὸν θάνατον 100 πολεμίων.» Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος διχόνοιαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν τε ἀστῶν καὶ τῶν ξένων δι' ἣν εὐχερῶς ἐταράττετο ἐκ τῶν συνηθεστέρων φυσικῶν φαινομένων καὶ ἄλλων γεγονότων, ἅτινα εἰς ἄλλας περιστάσεις οὐδεμίαν ἠθέλον προξενήσει ἐντύπωσιν, βροντῶν, ἀστραπῶν, χαλάζης, ἐκλείψεως σελήνης, πτώσεως εἰκόνων καὶ τῶν τοιούτων, εὐκόλως θέλομεν ἐννοήσει πῶς ἄνθρωποι τινες ὠφελοῦμενοι ἐξ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων ἐκίνουν ταραχὰς καὶ ἀνωμαλίας ἐν τῇ πόλει. Ἐνῶ ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Τολητινοῦ καὶ τοῦ Φραντζῆ δὲν ἔπαυε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας καὶ νυκτὸς περιπατῶν ἔφιππος περὶ τὰ τείχη καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ διατάσων τὰ δέοντα καὶ ἐπιτηρῶν τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἐνῶ ὁ ἔμπειρος πολέμαρχος Ἰουστινιανὸς, οἱ ἥρωικοὶ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, ὁ γέρων ἀλλὰ ῥωμαλέος Θεόδωρος Καρυστηνός, ὁ λόγιος ἀλλὰ γενναῖος Θεόφιλος Παλαιολόγος, καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι Ἕλληνες καὶ ξένοι, ὅτε μὲν ἔφιπποι ὅτε δὲ πεζοὶ, ὅτε μὲν ἀμυνόμενοι ὅτε δὲ ἐπιτιθέμενοι, ὅτε μὲν πυροβολοῦντες ὅτε δ' ἐπισκευάζοντες τὰς ἐκ τῶν πολεμίων πυροβόλων προξενουμένας ζη-

μίας καὶ ἀείποτε ἐγκαρτεροῦντες περὶ τὰ τείχη, ἐκτῶντο κλέος ἀθάνατον, οἱ φύλχοι ἐκεῖνοι ἠημαγωγοὶ, οἱ μὴδὲν πράττοντες καὶ εἰς οὐδένα ἐκτιθέμενοι κίνδυνον, περιεφέροντο εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως λοιδοροῦντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς ἄρχοντας. Ὁ δὲ μανθάνων τὰ τοιαῦτα ἦ καὶ αὐτήκοος αὐτῶν ἔστιν ὅτε γινόμενος, οὐδὲν ἔλεγεν, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐπιτελῶν τὸ καθήκον. Ἀλήθεια θλιβερά, ἀλλ' ἀναμφισβήτητος· οἱ πρόμαχοι τῶν ἐθνῶν ἀγωνίζονται νὰ σώσωσιν αὐτὰ πολλάκις ἄκοντα, καὶ ἐνίοτε ἀντιπράττοντα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀπριλίου· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρώτας τοῦ μαΐου ἡμέρας ὁ σουλτάνος ἐφάνη προσέχων μᾶλλον εἰς τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐπίθεσιν ἢ εἰς τὴν ἀπὸ ξηρᾶς, εἰ καὶ οὐδὲν ἐπῆλθε πάλιν κρίσιμον γεγονός. Ὁ Μορτμαννὸς ἠπατήθη νομίζομεν ἱστορῶν ὅτι τῇ τετάρτῃ μαΐου ἐγένετο νέα ἀπόπειρα πυρπολήσεως τῶν ἐν τῷ λιμένι ὀσμανικῶν πλοίων ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανόν. Τὴν νέαν ταύτην ἀπόπειραν οὐδόλως ἀναφέρουσιν οἱ αὐτόπται χρονογράφοι, ὁ δὲ Δούκας, ὅστις αὐτῆς καὶ μόνης μνημονεύει, προδήλως ἐννοεῖ τὴν ἤδη προϊστορηθεῖσαν παρ' ἡμῶν, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸν ῥητῶς λέγει τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανόν ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος. Τοῦτο εἶχεν εἰκάσει ἤδη ὁ Ἐλισσεν, καίτοι μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν βραδύτερον δημοσιευθέντα Δολφῖνον. Ὡστε ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μετὰ τὴν μίαν καὶ μόνην ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν οἱ χριστιανοὶ οὐδὲν ἔπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ στήσωσι δύο πυροβόλα παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον ἵνα προσβάλωσι τὰ ἐν αὐτῷ ὀσμανικὰ πλοῖα· εἰς ὃ ἀπαντῶντες οἱ πολέμιοι ἀντεπυροβόλουν κατὰ τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους. Ἀλλ' οὗτοι οἱ ἐκατέρωθεν πυροβολισμοὶ, οἱ πόρρωθεν καὶ δι' ὀπλων μικρᾶς ὀγκῆς γινόμενοι, εἰς οὐδὲν ὠφέλουν. Ὅθεν οἱ πολιορκηταὶ ἔστησαν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Σταχυοδρομίου πυροβόλα μεγάλα ἵνα ἐκεῖθεν ἐξακοντίζωσι σφαίρας κατὰ τῆς παρὰ τὴν ἄλυσιν χριστιανικῆς μοῖρας· ἀλλὰ οὐδὲ διὰ τούτων μέγα τι ἐπέτυχον, παρεκτός τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπελθόντος φόνου ὀλίγων τινῶν ναυτῶν, διότι τότε ἡ μοῖρα ἐκείνη μικρὸν μετατοπισθεῖσα ἠσφαλίσθη ἀπὸ τῶν πυροβόλων· ἐζημίωσαν δὲ μόνον τοὺς φίλους αὐτῶν Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ καταποντίσαντες μίαν αὐτῶν γαλέραν φέρουσαν φορτίον ἀξίας 12000 δουκάτων. Βραδύτερον λοιπὸν μετέθεσαν τὰ μεγάλα πυροβόλα περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὸ σημερινὸν Χάσκιοι, ἵνα προσβάλωσιν ἐκεῖθεν τὸ ἐν τῇ βορείῳ ἄκρῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως λεγόμενον Κυνήγιον· καὶ ἐνταῦθα ὅμως μικρὰ κατορθώ-

σαντες ἐξάπεστειλαν ἐπὶ τέλους τὰ πυροβόλα ἐκεῖνα εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἀδιακόπου προςβολῆς.

Ἐντεῦθεν τῶντι προέκειτο νὰ διεξαχθῶσιν αἱ καίριαι ἐπιθέσεις· καὶ τῇ 7 ἐγένετο ἡ πρώτη σπουδαία ἔφοδος. Περὶ τὴν 11 τῆς ἑσπέρας ὥραν 30,000 ὀσμανίδαι ἐφώρμησαν μετὰ τσαύτης κραυγῆς, ὥστε οἱ πολιορκούμενοι, νομίσαντες κατ' ἀρχὰς ὅτι πρόκειται περὶ γενικῆς ἐφόδου ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης, παρεσκευάσθησαν πρὸς τὴν ἀπανταχοῦ ἄμυναν. Ὁ στόλος ὁμῶς τῶν πολεμίων οὐδὲν ἐπεχείρησεν, ἡ δὲ πεζικὴ ἔφοδος ἀπεκρούσθη μετὰ πολλῆς τῶν ἐπιτεθέντων ἀπωλείας, καὶ αἱ μικραὶ ζημίαι τὰς ὁποίας ἐπροξένησε τάχιστα ἠνωρθώθησαν. Πάλιν δὲ τῇ 12 μαΐου περὶ μέσας νύκτας 50,000 ἐπετέθησαν κατὰ τῶν περὶ τὸ Ἐβδόμου τεῖχος, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεκρούσθησαν. Τὸ ἀξιοσημεῖωτον εἶναι, ὅτι ἐνῶ ὁ ὀσμανικὸς στόλος οὐδὲ τότε ἐκινήθη, μετὰ τινος ἡμέρας ἦτοι τῇ 16 καὶ 17, τινὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ τῶν εἰς Βεσίκτασι σταθμευόντων, ἐπλησίασαν ἐπανειλημμένως εἰς τὴν παρὰ τὴν ἄλυσιν ἑλληνικὴν μοῖραν, πυροβοληθέντα δὲ ὑπ' αὐτῆς ἐτράπησαν καὶ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν φοράν εἰς φυγὴν. Ἐπειτα τῇ 21 ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι προήλασεν αὐθις ἐν ἤχοις σαλπίγγων καὶ τυμπάνων ἐπὶ τὴν ἄλυσιν· ἀλλὰ καὶ αὐθις ἀπῆλθεν ἄπρακτος. Ἦτο πρόδηλον ὅτι ὅσα καὶ ἂν ἐνηργοῦντο ἀπὸ θαλάσσης, ὁ σουλτάνος ὀλίγον πεποιθῶς εἰς τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἀπὸ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ κυρίως ἠλπιζε τὴν ἐπιτυχίαν καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀνενδῶτως ἡσχολεῖτο.

Ἐξ ἡμέρας μετὰ τὴν δευτέραν ἔφοδον, ἦτοι τὴν πρωΐαν τῆς 18 μαΐου, ἡ περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην φρουρᾶ, ἥς προϊστατο ὁ Θεόδωρος Καρυστηνός, εἶδεν ἔκθαμβος ἐγειρόμενον πρὸ αὐτῆς, ἐν διαστήματι 10 μόλις βημάτων ἀπὸ τῆς τάφρου, ὀγκῶδες κατασκευάσμα, ξύλινον μὲν ἀλλὰ περιβεβλημένον διὰ δερμάτων καμήλων, βουβάλων καὶ βοῶν. Τὸ ἐξῶθεν αὐτοῦ μέρος ἦτο ἀνεφγμένον, ἵνα εὐχερῶς εἰσέρχεται ἐν αὐτῷ ὁ στρατός· τὸ δὲ πρὸς τὴν πόλιν νεῦον, τεθωρακισμένον ὡς προεῖρηται, εἶχε τρεῖς μεγάλας πύλας καὶ ταύτας διὰ παρασκευάσματος ἠσφαλισμένας. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε συσσωρευμένον πολὺ ὑλικόν, χώματα καὶ ξυλεία, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς πλήρωσιν τῆς τάφρου· ἦσαν δὲ κατεσκευασμένα ἀναβάθραι, ἵνα διευκολύνωσι τὰς κινήσεις τοῦ εἰσελθόντος στρατοῦ, καὶ πλὴν τούτων ἦσαν τοποθετημένα ποικίλα ὄπλα,

ἄλλα τε καὶ πυροβόλα, καὶ μηχαναὶ πρὸς χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἅτινα πάντα ἐμελλον νὰ ἀποβῶσι τοσοῦτω μᾶλλον δεινὰ ὅσῳ ὁ μέγας ἐκεῖνος πύργος ἦτο ὑψηλότερος τοῦ ἐξωτερῶ τείχους τῆς πόλεως. Ὁ Βάρβαρος βεβαίωι, ὅτι ὁ πύργος οὗτος κατεσκευάσθη ἐν μιᾷ νυκτὶ καὶ μάλιστα εἰς τέσσαρας μόνον ὥρας, ἐπιλέγων, ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δυσκόλως ἠδύναντο ἐντὸς ὀλοκλήρου μηνὸς νὰ ἐκτελέσωσι τοιοῦτο ἔργον. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα πιθανῶς ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπερνεώλκησιν. Ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ διάφορα τοῦ πύργου τμήματα εἶχον παρασκευασθῆ πρὸ ἡμερῶν καθὼς καὶ πᾶν τὸ ἄλλο ὑλικὸν, τὴν δὲ νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ἐγένετο εἰμὴ νὰ προσαρτηθῶσι καὶ ἀπαρτισθῶσιν ἐπὶ τόπου. Ὅπως δὴποτε ὁ ἀπὸ τοῦ πύργου τούτου ἀγὼν, ἀρξάμενος τὴν πρωΐαν καὶ ἐξακολουθήσας δι' ὅλης τῆς ἡμέρας πεισματωδέστατος, ἐπήγαγεν ὀλεθρίας ζημίας εἰς τὰ τείχη καὶ ἰδίως κατέβαλεν ἓνα τῶν περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην πύργων. Τότε οἱ πολέμιοι πληρώσαντες ἐν μέρει τὴν τάφρον εἶχον ἤδη ἐπιθέσει κλιμάκας καὶ ἤρχισαν νὰ προσαναβαίνωσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν Καρυστηνὸν, εἰς βοήθειαν τῶν ὁποίων ἔδραμεν ἀπὸ πρωΐας αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, ἰσχυρῶς ἀνταγωνιζόμενοι ἄλλους μὲν τῶν ἐπερχομένων ἀπεμπόδιζον νὰ πλησιάσωσιν, ἄλλους δὲ ἀπεκρήμιζον ἐκ τῶν κλιμάκων καὶ τινὰς τῶν κλιμάκων κατέκοψαν, μέχρις οὗ ἐσπέρας γενομένης ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσιν. Οὐδὲν ἦττον πολὺς ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς ἡμετέροις φόβος, ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐπαναλαμβανομένη τὴν πρωΐαν ἀπὸ τοῦ ὀχυρώματος ἐκείνου δύναται ἐπὶ τέλος νὰ ἐπιτύχη. Ὅθεν δὲν ἔμειναν ἀργοὶ δι' ὅλης τῆς νυκτός, ἀλλὰ προῖσταμένου τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρόντος τοῦ βασιλέως τὴν μὲν τάφρον ἐκένωσαν, τὸν δὲ πεσόντα πύργον διὰ ποικίλων μηχανῶν ἠνώρθωσαν, τὰ δὲ τείχη ἐπεσκεύασαν καὶ ἐπὶ πᾶσι κατώρθωσαν νὰ πυρπολήσωσιν αὐτὸ τὸ μέγα τῶν πολεμίων ὀχύρωμα. Τὸ ἔργον μιᾶς νυκτός ἐν μιᾷ νυκτὶ πάλιν κατεστράφη. Ὁ δὲ σουλτάνος, θαυμάσας τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν ἀντιπάλων, ἀνέκραξεν, ὅτι ἐὰν καὶ οἱ 37,000 προφητὰι ἤθελον εἶπει αὐτῷ, ὅτι οἱ ἀσεβεῖς δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, δὲν ἤθελε τὸ πιστεύσει.

Ἄλλ' ὅμως ἐξηκολούθει νέα ἀπαύστως ἐπιτελῶν καὶ ἐπινοῶν μηχανήματα οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι πάντοτε ἐπέμενε νὰ συνδυάσῃ τὰς δύο ἐφόδους. Ὅθεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας συνεπλήρωσεν ἕτερον μέγα ἔργον, καὶ τοῦτο πρὸ ἡμερῶν ἀρξά-

μενον, τὴν γέφυραν δι' ἧς ἔζευξε τὸν Κεράτιον κόλπον μεταξύ Χάσκιοι καὶ τῆς ἀντικρῦ ἐκτὸς τῶν τειχῶν παραλίας, ἵνα δι' αὐτῆς ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ θαλασσοῦ τείχους. Καθὼς πρὸ ἐνὸς περίπου μηνὸς εἶχε μεταχειρισθῆ τὴν ξηρὰν ὡς θάλασσαν, ἵνα μετακομίση τὰ πλοῖα αὐτοῦ, οὕτω νῦν μετέβαλε τὴν θάλασσαν εἰς ξηρὰν, ἵνα διαβιβάσῃ ἐπ' αὐτῆς τὸν στρατὸν καὶ τὸ πυροβολικόν. Πρὸς κατασκευὴν τῆς γεφύρας συνέλεξεν ἀκάτια, καὶ ἀγγεῖα μεγάλα, καὶ ξυλίλους πίθους πολλοὺς, ταῦτα πάντα προμηθευθέντα πιθανῶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, συνέσφιγξε καὶ ἔδεσεν αὐτὰ ἰσχυρῶς διὰ δοκῶν καὶ σιδήρων καὶ σχοινίων, ἔπειτα ἐπέθηκεν ἐπὶ τῶν ἀκατίων καὶ ἀγγείων καὶ πίθων σανίδας διὰ περονῶν ἀσφαλίσθεις, ὥστε ἐσχηματίσθη οὕτω κατάστρωμα ἔχον πλάτος ἰκανὸν νὰ φέρῃ πυροβόλον μετὰ τῶν ἀναγκαιῶν εἰς ὑπηρεσίαν ἀνδρῶν. Καὶ τοῦτο διαπράξας ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ ἐκεῖθεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πλοίων τὸ ἐπιθαλάσσιον τεῖχος, ἀλλὰ πάντοτε πόρρωθεν καὶ ἐγκαρσίως. Σπουδαιότερον ἦτο ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου ἐπεχείρησε νὰ ἀνατρέψῃ τὰ χερσαῖα τεῖχη προσέτι δι' ὑπονόμων, αἵτινες ἅπασαι ἐγένοντο ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, ἧτοι εἰς τὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ περιβόλου ὅπου δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἐν μόνον τεῖχος καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο λόφος ἀποκρύπτων καὶ ἀσφαλίζων τοὺς ἐργαζομένους. Τοῦ τμήματος τούτου προύραρχος ἐτάχθη, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ὁ ἐπιτήθειος Γερμανὸς μηχανικὸς Ἰωάννης Γράντ, διότι ἐξ ἀρχῆς ἦτο εὐκολον νὰ προῖδῃ τις ὅτι ἐκεῖ μᾶλλον ἢ ἄλλοῦ που ἐμελλε νὰ διεξαχθῆ ὁ ὑπόγειος ἀγών. Τῷ 15 μαΐου ἀνεκαλύφθη ἡ πρώτη ὑπόνομος, ἧτις εἶχε μῆκος ἡμίσεως μιλίου καὶ εἶχεν ἤδη περάσει τὸ θεμέλιον τοῦ τείχους ὅτε τὸ ἔργον ἐνοήθη. Ἐν τῷ ἅμα ὁ Ἰωάννης Γράντ ὤρυξεν ἀνθυπόνομον καὶ, τῆ συνδρομῇ τῶν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ δοθέντων αὐτῷ ἐργατῶν, εὔρε τὴν ὑπόνομον, ἔκαυσε τὰ ὑποστηρίγματα αὐτῆς καὶ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ πολεμίους, ἐν μέρει διὰ τῶν καταπεσόντων χωμάτων, ἐν μέρει διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ καπνοῦ. Τῆ 21 μαΐου ἀνεκαλύφθη νέα ὑπόνομος· ὀρυχθείσης δὲ ἀνθυπονόμου οἱ ἀντικρυσθέντες ἀντίπαλοι ἠγωνίσθησαν ὑπὸ γῆν κατ' ἀλλήλων διὰ ποικίλων φλογιστικῶν ὑλῶν μέχρις οὗ οἱ ὀσμανίδαι ἐξώσθησαν. Τὴν ἐπιούσαν εὑρέθησαν πάλιν δύο ὑπόνομοι καὶ κατεστράφησαν, θανατωθέντων ἐν μὲν τῇ πρώτῃ οὐκ ὀλίγων ἐργατῶν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἐπάντων. Πλὴν δὲ τούτων καὶ τῆ 23 καὶ τῆ 24 καὶ τῆ 25 ἀνεκα-

λύφθησαν καὶ ἀνετράπησαν ὑπόνομοι ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, μεθ' ὃ ἔπαυσεν, ὡς φαίνεται, ὁ ὑπόγειος ἀγών, πεισθέντων τῶν πολεμίων ὅτι ἀποθαίνει μάταιος.

Ἄλλ' ὅσον καρτερικῶς, ὅσον ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἀνθίσταντο οἱ πολιορκούμενοι, τὸ βέβαιον ἦτο ὅτι ἐπιέζοντο ἐπὶ μᾶλλον θειότερον. Τὰ τείχη εἶχον ἐν μέρει καταπέσει, τέσσαρες δὲ πύργοι εἶχον κατεδαφισθῆ. Αἱ ἐπισκευαὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολὺ· τὰ μεγάλα πυροβόλα καὶ ἰδίως τὸ πάντων μέγιστον ἐξηκολούθουν ἀδιακόπως τὸ καταστρεπτικὸν αὐτῶν ἔργον. Ὁ σουλτάνος πολλάκις περιφερόμενος περὶ τὸν περίβολον μετὰ τοῦ κρατίστου τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ, τῶν γενιτσάρων, ἠρώτα αὐτούς ἐὰν νομίζωσιν ὅτι ἱκανῶς κατεβλήθησαν τὰ τείχη, καὶ ἰσάκις οὗτοι παρετήρουν, ὅτι δέον εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ συμπληρωθῆ τὸ ἔργον, διέτασσε ἀμέσως νὰ στραφῶσι τὰ πυροβόλα πρὸς τὸ ὑποδεικνυόμενον σημεῖον. Ἐλπίς βοηθείας οὐδεμίαν οὐδ' ἀμύχανια ὑπέφωσκεν. Ἀπὸ τῆς 3 μαΐου ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐκπέμψει πλοῖον ταχυπόρον πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἐνετικῆς στόλου, ἀλλὰ τὸ πλοῖον τοῦτο ἐπέστρεψε τῇ 23 ἀναγγέλλον ὅτι ἔπλευσε μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Αἰγαίου πελάγους χωρὶς νὰ ἀπαντήσῃ ἔχνος τῆς πρὸ τοσοῦτου χρόνου θρυλουμένης ἐπικουρίας. Ἀφοῦ ἐπίσθη περὶ τούτου, κατ' ἀρχὰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἐβουλεύθη ἂν πρέπη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Εἰς καὶ μόνος ἐγνωμάτευσε ὅτι ἡ ἐπιστροφή εἶναι περιττή, ἀφοῦ πρὶν ἔτι ἐκπλεύσῃ προσεδοκᾶτο ὥρα τῆ ὥρα ἢ πτωσίς τῆς πόλεως, ἀλλ' ἅπαντες οἱ λοιποὶ, πειθόμενοι εἰς τὴν φωνὴν τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος, ἀπέκρουσαν τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἐπανῆλθον ἐντὸς τῆς πειούσης τὰ λοιπὰ πόλεως. Δὲν ἐπανῆλθον δὲ ἄνευ κινδύνου. Ὁ εἰς Βεσίικτασι σταθμεύων ὁσμανικὸς στόλος παρετήρησε τὸ ἐπερχόμενον πλοῖον καὶ ἐν τῷ ἅμα πολλὰ σκάφη ὤρμησαν εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ· ἀλλ' ἔφθασαν βραδέως, διότι τὸ πλοῖον προλαβὼν ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἄλυσιν καὶ εἰσέπλευσε εἰς τὸν λιμένα. Τὰ κατὰ τοὺς χριστιανούς λοιπὸν ἀπέβαν ὁσημέραι ἀμύχανια· καὶ τοῦτο ἐνῶ ἡ ὀριστικὴ καὶ γενικὴ ἐφοδὸς ἐφαίνετο ἐπικειμένη. Ἄλλ' ὁ σουλτάνος πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν ἔκρινε καλὸν νὰ λάβῃ ἀκριβεστέρως τινὰς πληροφορίες περὶ τῶν ἐν τῇ πόλει συμβαινόντων καὶ περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ βασιλέως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον κηδεστὴν σουλτάν Ἰσμαήλ Χάμζαν, υἱὸν τοῦ Ἰσφενδιάρ χάν, ἐπι-

τραπέντα νὰ ἀπευθύνῃ τελευταίαν περὶ παραδόσεως ἀπαίτησιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Τοιοῦτό τι τοῦλάχιστον λέγουσιν, ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Λεονάρδος ὁ Χίος καὶ ὁ Χειρουλλάχ. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος, ὁ Δολφίνος καὶ ὁ Πούσκολος ἐντελῶς ἀποσιωπῶσι τὸ γεγονός· ὁ δὲ Κριτόβουλος λέγει τὴν περὶ παραδόσεως πρότασιν, γενομένην πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, οὐχὶ πρὸ τῆς τελευταίας ἐφόδου. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὅπως ἐκτίθεται ὑπὸ τῶν πρώτων εἶναι τόσοσι πιθανόν, ὥστε καθὸ μαρτυρούμενον μάλιστα ὑπὸ ἐνὸς τῶν αὐτοπτῶν, τοῦ Λεονάρδου τοῦ Χίου, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ τὸ παραδεχθῶμεν. Ναὶ μὲν διαφωνοῦσι μέχρι τινὸς πρὸς ἀλλήλους οἱ περὶ τούτου λέγοντες· ἢ ὁ μὲν Χειρουλλάχ ἀποδίδων εἰς τὸν βασιλέα λόγους ἐντελῶς ἀναξίους αὐτοῦ· ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἱστορῶν ὅτι ὁ Ἰσμαήλ Χάμζας ἦλθεν ἵνα προκαλέσῃ πρεσβείαν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν σουλτάνον περὶ εἰρήνης, καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπέμψεν τῶντι τοιαύτην πρεσβείαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ μὲν Χειρουλλάχ εἶναι ἡκιστα ἀξιόπιστος ἐπιχειρῶν νὰ ἐξευτελίσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντίνου, ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐκατέρωθεν ῥηθέντα ὁ Χαλκοκονδύλης συμφωνεῖ κατ' οὐσίαν πρὸς τοὺς δύο ἄλλους μάρτυρας, θέλομεν ἐκθέσει τὰ γενόμενα ἐπόμενοι ἰδίως τῇ ἀφηγήσει τοῦ Δούκα, ὅστις ἐν πολλοῖς εἶναι ἀξιόπιστότερος τῶν ἄλλων. Ὁ Ἰσμαήλ Χάμζας προσελθὼν τῷ βασιλεῖ εἶπε· «Γίνωσκε ὅτι ἀπηρτίσθησαν τὰ πάντα πρὸς τὴν γενικὴν ἐφοδὸν, ἣν θέλομεν νῦν ἐπιχειρήσει ἀφιέμενοι τὴν ἔκβασιν τῷ Θεῷ. Τί λέγεις; ἐκχωρεῖς ἐκ τῆς πόλεως ἀπερχόμενος ὅπου βούλεσαι μετὰ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, καταλείπων τὸν δῆμον ἀζήμιον καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ σοῦ, ἢ ἐπιμένεις εἰς τὴν ἀντίστασιν δι' ἧς σύ τε καὶ οἱ μετὰ σοῦ θέλετε ἀπολέσει σὺν τῇ ζωῇ τὰ ὑπάρχοντα, οἱ δὲ ἄλλοι κάτοικοι αἰχμαλωτευθέντες θέλουσι διασπαρῆ ἐν πάσῃ τῇ γῆ.» Εἰς ταῦτα ὁ βασιλεὺς λαθὼν καὶ τὴν γνώμην τῆς συγκλήτου, ἀπεκρίνατο. «Εἰ μὲν θέλῃς νὰ συζήσῃς μεθ' ἡμῶν εἰρηνικῶς, ὅπως ἔζησαν οἱ πατέρες σου, τῷ Θεῷ χάρις· ἐκεῖνοι ὑπελάμβανον καὶ ἐτίμων τοὺς ἐμούς γονεῖς ὡς πατέρας, τὴν δὲ πόλιν ταύτην ὡς πατρίδα· ἐν καιροῖς κρισίμοις ἐν αὐτῇ εὔρισκον ἄσυλον, καὶ οὐδεὶς τῶν ὅσοι ἀντέστησαν εἰς ἡμᾶς ἐμακροβίω. Ἐχε δὲ καὶ τὰ ἀφ' ἡμῶν ἀρπαγέντα ἀδίκως φρούρια καὶ γῆν, ὡς δίκαια, ὅρισε τὸν πληρωτέον σοι ἐτήσιον φόρον ἀνάλογον πρὸς τοὺς πόρους ἡμῶν καὶ ἀπελθε ἐν εἰρήνῃ. Διότι ποῦ ἠξεῦρεις ἂν θαρρῶν ὅτι θέλεις κερδήσει, εὐρεθῆς ὅτι ἐζη-

μιώθης; Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι, οὐκ ἐμόν ἐστιν οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν.» Ἡ ἐκθεσις αὕτη τοῦ Δούκα εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιόπιστος ὅσῳ ἐντελῶς συμφωνεῖ πρὸς τὴν μετριοφρονα ἀξιοπρέπειαν μεθ' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη δι' ἅπαντος τοῦ βίου, πράττων μὲν ἐκάστοτε τὰ δέοντα καὶ δυνατὰ, ὑποτασσόμενος δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀγογγύστως εἰς τὰς βουλὰς τῆς Προνοίας. Ἐὰν δὲ διὰ τῆς πρεσβείας ταύτης ὁ σουλτάνος ἔμαθε καὶ ἄλλα τινὰ περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγμάτων, δὲν γνωρίζομεν. Βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἐπληροφόρηθη πόσον εὐάριθμοι ἦσαν οἱ ἀμυνόμενοι· τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν δὲν ἐγνώρισεν εἰμὴ μετὰ τὴν ἄλωσιν, διότι πρότερον ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατοπέδῳ ἐφρονεῖτο πάντοτε ὅτι οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως μαχηταὶ ἦσαν πεντηκοντάκις χίλιοι, ἂν ὄχι πλείότεροι, ὡς ἐβεβαίωσαν πολλοὶ ὀσμανίδαι τὸν Δούκαν βραδύτερον. Καὶ αὕτη ἡ περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος ἐχεμυθία ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι οὐδεὶς τῶν κατοίκων ἐγένετο προδότης, ὅσονδ' ἦτοτε ἄλλως δὲν ἐξετέλεσαν τὰ καθήκοντα, ὅσας δ' ἦτοτε πικρίας καὶ ἂν ἐπότισαν τὸν βασιλέα. Οἱ δὲ δυτικοὶ χρονογράφοι καὶ ἱστορικοὶ, ὧν πλεῖστοι δὲν ἔπαυσαν σωρεύοντες τοσαύτας λαιδορίας καὶ τοσοῦτους ἐμπαιγμοὺς κατὰ τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, δίκαιον ἦτο νὰ μὴ λησμονήσωσι ταύτην τοῦλάχιστον τὴν ἀρετὴν, ἐνῶ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν, πολλοὶ λεγόμενοι χριστιανοὶ συνετάσσοντο μετὰ τῶν ὀσμανιδῶν, Ἴταλοὶ, Γερμανοὶ, Βοημοὶ, Οὐγγροὶ, Σέρβοι καὶ ἄλλοι, διδάσκοντες καὶ ὁδηγοῦντες αὐτοὺς ἐν τῷ κρισίμῳ τούτῳ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγῶνι.

Ἄλλ' οὔτε ἡ καρτερικὴ αὕτη τοῦ Κωνσταντίνου ἀπάντησις, οὔτε ἡ φήμη ἧτις ἄδηλον πόθεν διεδόθη τότε ὅτι ἐπίκειται ἡ ἄφιξις τοῦ ἐνετικοῦ στόλου καὶ ἡ ἐπιδρομὴ στρατοῦ οὐγγρικοῦ, ἴσχυσαν νὰ τροπολογήσωσι τὴν ἄκαμπτον ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Συγκαλέσας εἰς τελευταῖον συμβούλιον τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἐπιφανεστέρους στρατηγούς, ἠρώτησεν αὐτοὺς τί φρονοῦσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ μέγας βεζύρης Χαλῆλ πασᾶς ἠγόρευσε αὐτῆς εὐγλώττως ὑπὲρ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας, ἐπισείων μὲν τὸ φάσμα τοῦ ἰταλικοῦ στόλου καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ στρατοῦ, προστιθέμενος δὲ ὅτι ἐπὶ ἐπτὰ καὶ ἐπέκεινα ἐβδομάδας πολιορκοῦντες ἤδη τὰ τείχη διὰ τοσοῦτου στρατοῦ καὶ το-

σούτων μηχανῶν, οὐδὲν ἔτι κατώρθωσαν, καὶ ὁσάκις ἐπεχείρησαν ἔφοδον πάντοτε ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς πολλῆς. Ἄλλ' ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ζαγανὸς πρῶτος ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἄφιν ἐπικουρίας τινός, διότι οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης διχονοοῦσιν ἀδικόπως πρὸς ἀλλήλους, καὶ πολλὰ μὲν λέγουσι καὶ ἀποφασίζουσιν, ὀλίγα δὲ πράττουσι καὶ ἐκτελοῦσιν· ὅτι καὶ ἂν ποτε ὁμονήσωσι, μικρὸν διαρκεῖ ἡ συμφωνία αὐτῶν, διότι συλλογίζονται πῶς μᾶλλον νὰ ἐπιβουλεύσωσιν ἀλλήλους ἢ πῶς νὰ συμπράξωσιν ἐπὶ κοινῷ σκοπῷ· ὅτι δ' ἐπὶ τέλους καὶ ἂν ἔλθῃ, τυχὸν ἐπικουρία, τίνα ἀνάγκην ἔχουσιν ἀφοῦ εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν θέλει συμποσωθῆ οὔτε εἰς τὸ ἡμισυ, οὔτε εἰς τὸ τέταρτον πιθανῶς τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰς προτέρας ἀποτυχίας ὁ Ζαγανὸς πασᾶς παρετήρησεν ὅτι συνέβησαν διότι τὰ τείχη δὲν εἶχον εἰσέτι ἀποχρώντως καταβληθῆ, ὅτι δὲ ἅμα τούτου γενομένου, ἡ ἄλωσις εἶναι ἀναπόδραστος διὰ τὴν πληθὺν καὶ τὴν γενναϊότητα τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ. Ὡςτε συμπεραίνων ἐγνωμάτευσεν ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἐφόδου, προσειπὼν, ὅτι τὸ πολὺ εἴμπορεῖ νὰ ἀναβληθῆ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα ταπεινώσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ τείχη διὰ τοῦ μεγάλου πυροβολικοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ ἀναφερομένη γνώμη αὕτη τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ, μαρτυρεῖ ὅπως οἱ ὀσμανῖδαι στρατηγοὶ ἐσκέπτοντο ὀρθῶς καὶ ἰδίως ὅπως ἀκριβῶς ἐγνώριζον τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἠσπᾶσθησαν οἱ τε ἄλλοι ἡγεμόνες καὶ ὁ γηραιὸς Τουρχάν, τὸν ὁποῖον ὁ Δολφῖνος λέγει ἐνταῦθα Ἑλληνα τὴν καταγωγὴν· ἄλλ' ὁ σουλτάνος, καίτοι μηδὲν ἔσχε σκοπῶν νὰ μεταβληθῆ γνώμην, ἐσπευθε βραδέως, καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του δὲν ἐξήνεγκεν ἔτι ὀριστικὴν ἀπόφασιν. Καλέσας δὲ τὸν Ζαγανὸς πασᾶν διέταξεν αὐτὸν νὰ περιέλθῃ τὸν στρατὸν τὴν νύκτα ἵνα πληροφορηθῆ τί φρονεῖ καὶ ἐκεῖνος ἐκτελέσας τὴν διαταγὴν, ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ στρατοῦ δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῆ εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις: «μάχου μετὰ χαρᾶς καὶ ἡ νίκη ἡμετέρα ἐστὶ.» Ἄλλ' οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκεσθεὶς ὁ Μωσμεθ Β' ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ ἐπὶ πᾶσιν ἰδίᾳ τὴν γνώμην τῶν γενιτσάρων, οἵτινες περιεστοίχιζον τὸ στρατήγιον αὐτοῦ· καὶ συγκαλέσας τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου σώματος, ὑπέμνησε δι' ὀλίγων εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁσάκις τοὺς ἠρώτησεν ἂν νομίζωσιν ἀλώσιμον τὴν πόλιν, ἀπεκρίναντο, ναί, ἀρκεῖ τὰ τείχη νὰ καταβληθῶσι. Περιάγων δὲ αὐτοὺς ἔπειτα ἐπηρώτα

ἐὰν ἱκανῶς κατεβλήθη τὸ τεῖχος· καὶ λεγόντων αὐτῶν ὅτι πρέπει ἔτι εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ καταστραφῆ, κατεστρέφετο. Ἀλλὰ νῦν ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς γενικῆς ἐφόδου. Εἰς ἐκεῖνον ἐξ αὐτῶν ὅστις πρῶτος ἀναβῆ ἐπὶ τὸ διάφραγμα, θέλει δοθῆ ἡ καλλίστη τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὅστις δὲ πάλιν ἀναστρεφόμενος ἐν ταῖς σκηναῖς δὲν ἀπέλθῃ νὰ πολεμήσῃ εἰς τὸ τεῖχος, καὶ ἂν ὡς πτηνὸν πετόμενος ἤθελεν ἀποδράσει, δὲν θέλει εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀποφύγῃ τὸν οἰκτιστον παρ' αὐτοῦ θάνατον. Ὑπάγετε λοιπὸν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, προσέθηκε, κάλλιστον ὄντα καὶ ὀλβιώτατον, διότι καὶ ἀνδράποδα πολύτιμα θέλετε λάβει, καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας, καὶ πλοῦτος πολὺς ὑπάρχει ἐν τῇ πόλει. Ταῦτα εἰπόντος τοῦ σουλτάνου ἀνεβόησαν οἱ δεκαδάρχαι καὶ οἱ λοχαγοὶ παρακαλοῦντες τὸν ἡγεμόνα νὰ διατάξῃ θαρροῦντως τὴν ἐφοδὸν καὶ ἐπαγγελλόμενοι νίκην.

Τότε τελευταῖον, μετὰ τὰς ἐπανελημμένας ταύτας ἐξετάσεις καὶ δοκιμασίας, ἀπεφάνητο ὁ σουλτάνος τῆ 26 μαΐου, ὅτι ἡ γενικὴ ἐφοδος θέλει γίνῃ τῆ 29. Τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη ἐπὶ 3 ἡμέρας, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ διαταχθῶσι μὲν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ, αὐξήσωσι δὲ διὰ τῶν πυροβόλων τὰ ρήγματα. Ἴνα δ' ἐν ταύτῳ ἐξάψῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προθυμίαν τῶν μαχητῶν ὑπέσχετο ὁ σουλτάνος τριήμερον τῆς πόλεως λεηλασίαν, παραχωρήσας αὐτοῖς πᾶσαν τὴν κινητὴν λείαν, αἰχμαλώτους τε καὶ θησαυροὺς, καὶ μὴ ἐπιφυλάξας ἑαυτῷ εἰμὴ μόνον τὰ τεῖχη καὶ τὰ κτίρια. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία διέχυσε παρὰ τοῖς πολεμίοις χαρὰν μεγάλην, ἣτις ἀπέβη προΐουσης τῆς ἡμέρας τόσῳ θορυβωδέστερα ὅσῳ τὸ χάσμα τοῦ τείχους ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον. Τὸ δὲ ἐσπέρας ἐφωταγωγῆθη ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπας ὁ στόλος, ὥστε ἐκ τοῦ πυρίνου κύκλου περιήστραψεν ἡ πόλις καὶ ὁ λιμὴν καὶ ὁ Γαλατᾶς καὶ κατηυγάσθη τὸ παρακείμενον μέχρι τῆς Ἀσίας πέλαγος. Τὴν ἐπιούσαν νεαὶ πάλιν ἀπορρῶγες τοῦ τείχους κατέπεσον, καὶ νέα ἐγένετο τὸ ἐσπέρας φωταγωγία, καὶ πάταγος δεινὸς ἀντήχησε, καὶ χιλιάδες ἑρβισῶν περιφερόμενοι ἀπανταχοῦ ἐκήρυττον ὅτι κατὰ τὸν Προφήτην, ὅστις μὲν ἀποθάνῃ ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ὀλόσωμος ἐν τῷ παραδείσῳ μετὰ τοῦ Μωάμεθ θέλει ἀριστήσῃ, καὶ μετὰ παιδῶν καὶ γυναικῶν ὠραίων καὶ παρθένων ἐν τόπῳ χλοερῷ καὶ μεμυρισμένῳ ἀνθεσι θέλει ἀναπαυθῆ, καὶ ἐν λουτροῖς ὠραιότατοις θέλει λουσθῆ, ἔχων πάντα ταῦτα τὰ ἀ-

γαθὰ ἐκ Θεοῦ· ὅστις δὲ ἐπιζήση, ἔξει μισθὸν τοὺς πλουσίους τῆς πόλεως θησαυρούς. Τὴν δὲ 28 ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ διαλαληθῇ ἐν ἤχοις σαλπίγγων καθ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον, ὅτι ἕκαστος ὀφείλει ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ καταλάβῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν ὀρισθεῖσαν αὐτῷ τάξιν, καὶ νὰ παρασκευασθῇ διὰ προσευχῶν καὶ δεήσεων πρὸς τὴν γενικὴν ἐφοδον, ἣτις θέλει ἀνυπερθέτως τελεσθῇ τὴν ἐπομένην πρωίαν.

Ἐπειτα δὲ ἐδράμε μετὰ τῆς ἐπίππου αὐτοῦ σωματοφυλακῆς ἐκ 10 χιλ. ἀνδρῶν συγκειμένης εἰς Βεσίκτασι, ὅπου ἐπιθεωρήσας τὸν στόλον διέταξε νὰ καταλάβῃ οὗτος ἐπὶ τῆς ἐφόδου ἄπασαν τὴν ἔξω παραλίαν, παρατασσόμενος παρά τε τὴν ἄλυσιν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Προποντίδος τεῖχος μέχρι τοῦ Βλάγκα Μποστανί. Μεθ' ὃ ἐπιστρέψας εἰς τὸ στρατήγιον, ἐπέσπευσε τὴν συμπλήρωσιν τῶν παρασκευῶν, ἐτοιμάσας πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τὰς διςχιλίαις τειχομαχικὰς κλίμακας, αἵτινες διενεμήθησαν εἰς ὄλον τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον. Ὁ βομβολισμὸς ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 4 μ. μ. ὅτε ἐκόπασεν. Ἀλλὰ δι' ὅλης ταύτης τῆς ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν ἀλαλάζοντα τὰ τύμπανα, καὶ τὸ ἐσπέρας ἐγένετο τρίτη καὶ τελευταία φωταψία, λαμπρότερα τῶν προηγουμένων, καὶ βοή φοβερά, μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἐσβυσαν τὰ πυρὰ καὶ κατεσίγασεν ὁ θόρυβος ἵνα ἀναπαυθῶσιν οἱ ἄνδρες ἐπ' ὀλίγον. Διότι οἱ αὐτόπται μάρτυρες Φραντζῆς καὶ Βάρβαρος οὐδεμίαν ἐπιτρέπουσιν ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ ἐφοδος ἤρξατο τρεῖς περίπου ὥρας πρὶν ἢ ἀνατείλῃ ἡ τῆς 29 ἡμέρα. Τὸ δὲ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι περὶ δειλὴν τῆς προτεραίας ἐγένετο, εἶναι μία τῶν πολλῶν ἀκριτομυθιῶν ὧν βρίθεται ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ ὁ Δούκας περιέπεσεν εἰς τὸ αὐτὸ λάθος· ἀλλὰ ὁ Δούκας εἶναι τοῦλάχιστον ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἀκριβέστατος, ἐνῶ θαρρούντως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ τοῦ Κριτοβούλου ἀφήγησις εἶναι μᾶλλον γύμνασμα ῥητορικὸν ἢ κίστα περὶ τῆς ἀληθείας κηδόμενον ἢ ἔργον ἄξιον ὀπωρῶν τοῦ τῆς ἱστορίας ὀνόματος.

Τοιοιουτρόπως διήλθον αἱ τρεῖς ἐκεῖναι ἡμέραι ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατοπέδῳ. Ἀλλοῖα δὲ παντάπασιν ὑπῆρξεν ἡ ὄψις τῆς πόλεως ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι. Ὁ μέγας βεζύρης Χαλῆλ πασᾶς ἔσπευσε νὰ διαμηνύσῃ τῷ βασιλεῖ τὰ ἐν τῷ συμβουλίῳ ἀποφασισθέντα καὶ «παρήνει αὐτὸν, μὴ φοβεῖσθαι διότι ἐν τοῖς πολέμοις ἄδηλός ἐστιν ἡ τύχη πολλάκις.» Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ μηνύματος τούτου εὐκολὸν ἦτο εἰς

τοὺς χριστιανούς νὰ νοήσωσιν ἐκ τῶν φωταψιῶν, τῶν κραυγῶν καὶ τῶν κινήσεων τοῦ στρατοπέδου τῶν πολεμίων, ὅτι ἐπλησίαζεν ἡ κρίσιμος ἡμέρα. Καὶ ὁ μὲν πολὺς ὄχλος κατελήφθη ὑπὸ φόβου· οἱ δὲ εὐάριθμοι ἀλλὰ λογάδες μαχηταὶ ἐδιπλασίασαν τὸν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης ζῆλον. Πρὸς παραμυθίαν τοῦ πλήθους καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος, ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἵνα ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ, συνεπαγόμενοι τὰ θεῖα ἐκτυπώματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ τοσάκις θαυματουργήσασαν εἰκόνα τῆς πανυπεράγνου Θεοτόκου, τὴν καλουμένην *Ὁδηγήτριαν*, περιέλθωσι τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ἰκετεύοντες τὸν Θεὸν ἵνα γίνῃ ἴλεως τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς πολιούχου ἐκείνης δι' ἧς ἀπὸ τοσοῦτων ἐλυτρώθη ἡ βασιλεύουσα κινδύνων· καὶ παρηκολούθησε τὴν λιτανεῖαν ταύτην λαὸς ἀναρίθμητος, μάλιστα δὲ γυναῖκες καὶ παῖδες κράζοντες μετὰ δακρύων τὸ «Κύριε ἐλέησον.» Πρὸ πάντων ὅμως τῇ 25 ἐφρόντισεν ὁ βασιλεὺς νὰ πληρωθῶσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ ὀλεθρίως αὐξάνοντα ῥήγματα· ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐσωρεύοντο εἰς τὰ τεῖχη σάκκοι μεστοὶ ἐρίων, ἢ ἐπεφορεῖτο ὕλη παντοία, λίθοι καὶ ξύλα καὶ φάκελοι χόρτων παντοδαπῶν μετὰ πηλοῦ μεμιγμένων, καὶ ἔμπροσθεν ἐπετίθεντο δέρρεις καὶ διφθέραι, προκαλύμματα κατὰ τοῦ πυρός. Συγχρόνως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ πυροβόλα τινὰ, ἵνα δι' αὐτῶν ἐνίσχύσῃ τὴν μᾶλλον παντὸς ἄλλου σημείου κινδυνεύουσαν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ. Δυστυχῶς ὁ μέγας δούξ ὅστις δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἐντίμως ἀγωνιζόμενος, δὲν ἔπαυσεν ὅμως ἐνταυτῷ δυσφορῶν κατὰ τῶν Λατίνων. Ὅθεν ἀπεποιήθη τὰ ζητούμενα πυροβόλα, ἀξιῶν ὅτι εἶναι καὶ εἰς αὐτὸν ἀναγκαῖα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόνει εὐλόγως ὅτι ἦσαν ὀλιγώτερον ἀπαραίτητα εἰς τὸ παρὰ τὸν λιμένα τεῖχος, συνέβη μετὰξὺ αὐτῶν διένεξις δεινὴ καὶ κατὰ μικρὸν ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τοσαύτας ἀμοιβαίας ὕβρεις, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ δριμύς Ἰουστινιανὸς «Προδότα, ἀνέκραξε, δὲν ἤξεύρω τί μ' ἐμποδίζει νὰ σὲ σφάξω τώρα ἀμέσως διὰ τοῦ ξίφους τούτου» (*O traditor*, λέγει ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος, *ei che me tien che adesso non te scanna cum questo pugnai*). Τότε παρενέβη ὁ βασιλεὺς καὶ διὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ συνήθους μειλιχίου τρόπου κατηύνασε τὴν ἔριν, πείσας ἕκαστον τῶν πρωταγωνιστῶν ἐκείνων νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἐπιτραπέντα αὐτῷ τόπον καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι λαμπρὸς μάλιστα ἀπεδείχθη κατὰ τὰς

ἡμέρας ἐκείνας ὁ Ἰουστινιανὸς, τὰ πάντα ἐπισκοπῶν καὶ ἐν πᾶσι προκινδυνεύων, καὶ σωτὴρ καὶ λυτρωτὴς πρὸ πάντων φημιζόμενος· αὐτὸς δὲ ὁ σουλτάνος θαυμάσας τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, ἀπεπειράθη νὰ τὸν δελεάσῃ δι' ἀμοιβῶν ἐξαιρέτων, ὡς βεβαιούσιν ὁ Λεονάρδος ὁ Χίτος καὶ ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος· ἀλλὰ μάτην. Τὰ πράγματα ὅμως ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἀνδρείας, ἣν ἄλλως τε ἅπαντες οἱ ἀμυνόμενοι ἐπέδειξαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· διότι τὴν ἐπιούσαν λ. χ. τὰ ῥήγματα συνέβαινον τοσοῦτον πολλὰ καὶ ἀλλεπάλληλα, ὥστε μόλις διωρθοῦτο ἐν, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἢ πάλιν εἰς χάσμα μετεβάλλετο, ἢ ἕτερον διηνοίγετο. Τὸ δὲ ἔργον ἀπέβαινε τόσῳ δυσχερέστερον ὅσῳ τινὲς τῶν ἀστῶν, μηδὲ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρα λησμονοῦντες τὸ ἴδιον συμφέρον, δὲν ἐπέιθοντο νὰ παρέχωσι τὴν ἀναγκαίαν ὕλην καὶ ἐργασίαν πρὶν ἢ πληρωθῶσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἐνῷ λοιπὸν ἔξω τοῦ τείχους μία ἐπεκράτει θέλησις, καὶ πειθαρχία αὐστηρὰ, καὶ εὐθυμία ἐπὶ τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, καὶ δαψίλεια πάντων τῶν χρησίμων, ἀνθρώπων, χρημάτων, τροφῶν, ὑλικῶν, ἐντὸς τοῦ τείχους ταῦτα μὲν πάντα ἦσαν μεμετρημένα, ἀθυμία δὲ κατεῖχε τὰς ψυχὰς καὶ διχόνοια δὲν ἔπαυεν ὑφισταμένη μεταξὺ ἰθαγενῶν καὶ ξένων, μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Γενουαίων, μεταξὺ μαχομένων καὶ μὴ μαχομένων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἠναγκάζετο νὰ ἐπιτυχχάνῃ δι' ἰκεσιῶν τὴν ὑπακοήν ἣν ὁ Μωάμεθ Β' ἐπέβαλλεν ἐν ἀνάγκῃ διὰ τοῦ χρυσοῦ ῥοπάλου ὅπερ εἶχε συνήθως ἀνά χειρας καὶ ὅπερ ἐχρησίμευεν αὐτῷ ἵνα παίζῃ ἅμα καὶ τιμωρῇ. Ἀλλ' ὅμως οὔτε ὁ βασιλεὺς οὔτε οἱ περὶ αὐτὸν μαχηταὶ ἐγκατέλιπον τὰς τάξεις. Τὴν 28 ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεθεώρησαν αὐθις ἅπαντα τὰ τείχη, καὶ, συμπληρώσαντες κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ ἐλλείποντα, ἔδωκαν τὰς περὶ ἀμύνης τελευταίας διαταγὰς καὶ ὁδηγίας. Περὶ δὲ τὴν 4 μ. μ. ὥραν, ὅτε διεκόπη ὁ τῶν πολεμίων πυροβολισμὸς ἀπῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ μικρὸν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως, ἵνα ἐπιτελέσῃ μὲν τὴν διαθήκην αὐτοῦ ὡς βασιλεὺς, ἐκπληρώσῃ δὲ τὰ καθήκοντα ὡς χριστιανός. Συναγαγὼν πάντας τοὺς ἐν τέλει στρατιωτικούς τε καὶ πολιτικούς καὶ ἔχων ἐνώπιον μὲν αὐτοῦ τοὺς Ἕλληνας, ἐκ δεξιῶν δὲ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ἐξ ἀριστερῶν τοὺς Γενουαίους, ἐλάλησε πρῶτον πρὸς τοὺς πρῶτους. Ὑπέμνησεν ὅτι μάχονται ὑπὲρ τεσσάρων τῶν μεγίστων τοῦ κόσμου τούτου ἀγαθῶν, τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος, τοῦ βασιλέως ὡς χριστοῦ Κυρίου, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων. Λοιπὸν, ἀδελφοί, προσέθηκεν, εἰάν

ὕπὲρ ἑνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν ὀφείλωμεν νὰ ἀγωνισθῶμεν μέχρι θανάτου, πολλῶ μᾶλλον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν. Ὁμολόγησεν ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι μέγας, ἀλλὰ δὲν ἀπήλπισεν αὐτοὺς καὶ ἐξηγήσας τοὺς λόγους δι' οὓς ὑπελάμβανε τὴν νίκην πιθανήν, προέτρεψε τοὺς στρατιώτας νὰ ἐπιτύχωσιν αὐτὴν πολεμοῦντες ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ἐπαξίως δὲ τοῦ ἔθλου ὑπὲρ οὗ ἐτελείτο ὁ ἀγὼν, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἀπεκάλεσι βοήθον καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, καταφύγιον τῶν χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ καύχημα πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν. Στραφεῖς δὲ τότε ἔνθεν μὲν πρὸς τοὺς ἐν δεξιᾷ Ἐνετούς, ἔνθεν δὲ πρὸς τοὺς Γενοαίους ἐν ἀριστερᾷ, ἐπήνεσε τὴν ἀνδρείαν ἣν ἐκάτεροι ἐπεδείξαντο εἰς μυρίας πρὸς τοὺς Ἀγαρηνοὺς συμπλοκὰς καὶ προέτρεψεν ἀμφοτέρους ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἀγωνισθῶσιν αὐθις ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ ὡς ὁμόπιστοι καὶ ἀδελφοί. Μεθ' οὗ ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς πάντας, καιρὸς δὲν εἶναι, ἀνεφώνησε, νὰ εἴπω πλείονα πρὸς ὑμᾶς· εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν ἀνατίθημι τὸ τεταπεινωμένον ἡμῶν σκῆπτρον, ἵνα διασώσετε αὐτό. Τοῦτο μόνον προσέτι παρακαλῶ καὶ δέομαι τῆς ὑμετέρας ἀγάπης· τηρήσατε τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν εἰς τοὺς στρατηγούς, τοὺς δημάρχους, τοὺς ἐκατοντάρχας, διότι ἐὰν οὕτω πράξετε ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν νὰ λυτρωθῶμεν τοῦ παρόντος κινδύνου· εἰς δὲ τοὺς μέλλοντας νὰ πέσωσιν ἐν οὐρανοῖς μὲν ἀπόκειται ἀδαμάντινος στέφανος, ἐν τῷ κόσμῳ δὲ τούτῳ μνήμη αἰώνιος. Τυχῶτα ἀκούσαντες οἱ περιστῶτες ἀνεβόησαν «ἀποθάνωμεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.» Τότε ἐπορεύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν, πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ναὸν ὃν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἴδῃ, καὶ προσευξάμενος μετέλαβε τῶν ἀχράντων καὶ θείων μυστηρίων. Ἐπειτα ὑπῆγε νὰ ἀποχαιρετίσῃ τὰ ἀνάκτορα ἐν οἷς τοσοῦτοι ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἐτελέσθησαν θρίαμβοι, νῦν δὲ συνέβη σκηνὴ ὄντως κατανυκτική. Ὁ βασιλεὺς σταθεὶς ὀλίγον ἠτήσατο συγχώρησιν παρὰ πάντων τῶν γηραιῶν αὐτοῦ λειτουργῶν καὶ ὑπηρετῶν, δακρυροῶν παρὰ δακρυροούντων. Καὶ ἀπὸ ξύλου ἢ ἐκ πέτρας ἐὰν ἦτο ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Φραντζῆς, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ θρηνήσῃ. Τελευταῖον περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀπῆλθον ἅπαντες εἰς τὴν ὠρισμένην τάξιν ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐπὶ μικρόν. Μόνος ὁ βασιλεὺς ἐν συνοδίᾳ τοῦ πιστοῦ Φραντζῆ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιθεωρήσῃ πάλιν τὰ τείχη καὶ τοὺς πύρ-

γους, ἵνα πεισθῆ ὅτι τὰ πάντα ἔχουσιν ὅσον οἶόν τε καλῶς καὶ ὅτι οἱ φύλακες γρηγοροῦσι

Μόλις ὅμως ἔφθασαν εἰς τοὺς Καλιγαρίους, ἦτοι εἰς τὸ τμήμα τοῦ μηχανικοῦ Ἰωάννου Γράντ, καὶ ἤρχισαν νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς τὸ τε ὀσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ὁ ὀσμανικὸς στόλος, μικρὸν δὲ μετὰ τὴν 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν ἐξερράγη διὰ μιᾶς ἡ ἔφοδος ἄνευ σημείου τινός, ὅπως καὶ προηγουμένως ἐγένετο. Ἡ ἔφοδος ἐφάνη ἐνεργουμένη καὶ ἀπὸ τὰς τρεῖς τοῦ τριγώνου τῆς πόλεως πλευράς καὶ τοῦτο ἵνα περισπάσῃ ἀπανταχόθεν τὰς δυνάμεις τῶν πολιορκουμένων. Πράγματι ὅμως διευθύνθη ἰδίως κατὰ τῶν χερσαίων τειχῶν. Ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι παρετάχθη μὲν κατὰ τὰ προδιατεταγμένα παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου καὶ τὸ παρὰ τῆ Προποντίδι τείχος, ἀλλὰ διετέλεσεν ἀπειλῶν μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενος. Ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἡ ἔφοδος περιωρίσθη εἰς τὸ βορειότερον τοῦ τριγώνου τμήμα, περὶ τὸ καλούμενον Κυνήγιον. Τὸ δὲ πλεῖστον μέρος τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους καὶ ἰδίως τὸ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Φαναρίου μέχρι τῆς ἀλύσεως ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἀπρόσβλητον ἕνεκα τῶν περὶ αὐτὸ χριστιανικῶν πλοίων, πρὸς ἃ ἡ ἐν τῷ λιμένι διαβιβασθεῖσα ὀσμανικὴ μοῖρα οὐδέποτε, καὶ, καθ' ὅλας τὰς εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν, οὐδὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν, ἐπεχείρησε νὰ ἀγωνισθῆ. Ὁ Ζαγανὸς πασᾶς ἐπιθείς τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γεφύρας ἣτις κατεσκευάσθη μεταξὺ Χάσκιοῦ καὶ Κυνηγίου, καὶ πυκνώσας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πυροβόλων τούτων τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ μοῖραν, ἐπετέθη ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ βορειότερου μόνον τούτου τμήματος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως γενναίως ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου Ἰσιδώρου καὶ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ. Ἡ δὲ ἀληθὴς ἔφοδος ἐγένετο, ὡς προείπομεν, ἐπὶ τὰ χερσαία τείχη, καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἰδίως ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ μέχρι τοῦ Ἐβδόμου καὶ κυριώτατα κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ. Κατέναντι τοῦ κρίσιμου τούτου σημείου παρέταξεν ὁ σουλτάνος ἀλλεπάλληλα τρία σώματα, ὧν τὸ μὲν συνέκειτο ἐκ νεοσυλλέκτων καὶ ἄλλων ἡκιστα χρησίμων ἀνδρῶν, τὸ δεύτερον ἐξ ἀτάκτων, τὸ δὲ τρίτον, ἐν ᾧ ἐτάσσετο καὶ αὐτός, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν γενιτσάρων καὶ τῆς ἄλλης κρατίστης στρατιᾶς. Καὶ ἐξέπεμψε κατ' ἀρχὰς τὸ πρῶτον τῶν σωμάτων τούτων ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξαντλήσῃ τὰς δυνάμεις τῶν πολιορκουμένων, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς τύχης τοῦ συρφε-

τοῦ ἐκείνου. Τί ἀπήντησαν ἐμπρός των οὔτοι, δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἀκριβῶς. Ἡ τάφρος εἶχε βεβαίως, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, πληρωθῆ κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας, διότι μανθάνομεν ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπετέθησαν κλίμακες ἐπὶ τὰ τείχη, ὃ δὲ Δούκας λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἀναγκασθῆ πρὸ ὀλίγου νὰ κατασκευάσῃ ἄλλην τάφρον. Ἀλλὰ ποῦ; Βεβαίως ὄχι μεταξὺ τοῦ ἔξω τείχους καὶ τῆς παλαιᾶς τάφρου, διότι ἐκεῖ οἱ ἐργάται ἤθελον εἶναι καθ' ὄλοκληρίαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς τῶν πολεμίων βολὰς. Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς πιθανότητας ἡ νέα τάφρος ὠρύχθη εἰς τὰ ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ ἔξω τείχους παραχθέντα χάσματα, ὅπου οἱ ὀρύσσοντες διὰ τῆς προστασίας τῶν σωζομένων ἔτι ἔνθεν καὶ ἔνθεν τμημάτων καὶ πύργων τοῦ τείχους τούτου καὶ προσέτι τοῦ ἀκεραίου κατὰ τὸ πλεῖστον ἐσωτέρου τείχους, ἠδύναντο μέχρι τινὸς νὰ ἐργασθῶσιν. Ὅτι δὲ τὸ ἔξω τεῖχος δὲν εἶχεν ἐντελῶς κατεδαφισθῆ, ἀλλ' ἴστατο κατὰ μέγα μέρος ὄρθιον, διορθωθὲν εἰς τὰ καταπεσόντα ἄκρα διὰ σταυρωμάτων μεγάλων δοκῶν, καὶ φακέλων κλημάτων καὶ ἄλλων ὑλῶν, καὶ ἀμφορέων μεστῶν γῆς, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ ἰκανὰς ὥρας ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ 3000 ἀνδρῶν ἐμάχοντο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τειχῶν περιβόλῳ, ὅπερ ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἐὰν τὸ ἔξω τεῖχος εἶχεν ἐντελῶς ἐκλίπει. Καθόσον λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν ἐννοιάν τινα ἐκ τῶν σωζομένων ἀτελῶν καὶ ἀσαφῶν εἰδήσεων περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ καθ' ἣν στιγμὴν ἤρξατο ἡ ἔφοδος, οἱ κατὰ πρῶτον ἐφορμήσαντες ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν πόρρωθεν ὑπὸ τῶν πετροβόλων, τῶν τουφάκων, τῶν βελῶν, τῶν σφενδονῶν καὶ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς, ἐπλησίασαν καὶ τὴν μὲν ἀρχαίαν τάφρον εὐχερῶς διεπέρασαν, προσέκοψαν δὲ εἰς τὸ ἔξω τεῖχος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἠγωνίσθησαν νὰ προσαρτήσωσι τὰς κλίμακας. Ἀλλ' αἱ κλίμακες κατεκρημνίσθησαν· οἱ δ' ἐπιτεθέντες ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν καὶ ἐγγύθεν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν μαχητῶν, ὅπως πρότερον πόρρωθεν, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ τραπῶσι· φεύγοντες ὅμως ἀπήντησαν τὸ δεύτερον ἐπιθετικὸν σῶμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μετὰ τοῦ ὁποίου παρεσύρθησαν πάλιν τὰ λείψανα αὐτῶν πρὸς τὰ πρόσω. Καὶ ἐν τούτοις ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν πόλιν οἱ κώδωνες οἱ ἀναγγέλλοντες τὸν κίνδυνον· καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν κατοίκων συνέρρευσαν εἰς τοὺς ναοὺς ἐπικαλούμενοι τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν, οὐκ ὀλίγοι ὅμως ἔδραμον εἰς τὰ τείχη κομίζοντες μέχρι τῶν ἐπάλλξεων λίθους οὓς ἐσφενδόνιζον

ἐκεῖθεν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἡ δευτέρα ἔφοδος δὲν ἀπέβη εὐτυχεστέρα τῆς πρώτης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ παρειαπεσόντες εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς φυγάδες, οὐ μικρὰν ἐνέβαλον εἰς τοὺς ἐπερχομένους σύγχυσιν. Οἱ ἄτακτοι ὅσῳ ῥωμαλεώτεροι, ὅσῳ μᾶλλον ἠσκημένοι, ὅσῳ πεισματωδέστεροι καὶ ἂν ἐδείχθησαν τοῦ προεπιτεθέντος ὄχλου, θερισθέντες ὁμῶς καθὼς καὶ ἐκεῖνοι πόρρωθεν καὶ ἐγγύθεν καὶ ἀδιαλείπτως ἀπὸ τοῦ ἔξω τείχους κατακρημιζόμενοι, ἔκλινον ὡσαύτως, εἰ καὶ μετὰ μακρότερόν τινα ἀγῶνα. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ταύτην τροπὴν οὐ μικρὸν συνετέλεσεν, ὡς φίνεται, καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀγανακτήσας διότι τὰ τείχη τοσοῦτον ἔτι ἰσχυρῶς ἀντετάσσοντο, διέταξε τὸ πυροβολικὸν νὰ ἐκσφενδονίσῃ αὐθις ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐφόδου τὰς σφαίρας αὐτοῦ, ἐξ οὗ οὐκ ὀλίγος ἐγένετο φόνος καὶ παρὰ τοῖς ἐπιτιθεμένοις. Τότε ἐφώρμησεν αὐτὸς ὁ Μωάμεθ μετὰ τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν ἄλλων λογάδων τοῦ στρατοῦ ἀνδρῶν. «Δὲν ἦσαν πλέον ἄνθρωποι αὐτοί, ἀλλὰ λέοντες,» ἀνακράζει ὁ Βάρβαρος. Ἄλλ' ὅσῳ κεκμηκότες καὶ ἂν διετέλουν ἐκ τοῦ παρατεινομένου ἀγῶνος οἱ τῆς πόλεως πρόμαχοι, ὑπέστησαν ἀπτοήτως πάλιν τὴν τρίτην ταύτην καὶ φοβερωτάτην καταιγίδα. Ὁ φόνος περὶ τὰ τείχη ἐγένετο τοσοῦτος, ὥστε ὁ αὐτόπτης ἐκεῖνος μάρτυς βεβαιοῖ ἐπανειλημένως ὅτι 20, 40, 80 κ.μ. μήλων φορτία ἤθελον εἶναι ἀναγκαῖα, ἵνα παραμερίσωσι τοὺς νεκρούς. Οἱ τζαουσάδες ἢ ῥαβδούχοι τῆς αὐλῆς δὲν ἔπαυον διὰ τῶν σιδηρῶν αὐτῶν ῥάβδων καὶ διὰ βουνεύρων, ἐξωθοῦντες πρὸς τὰ πρόσω τοὺς κλίνοντας τὰ νῶτα, καὶ ὁ σουλτάνος αὐτὸς, ὅστις παρηκολούθει ἐγγύθεν τὴν τελευταίαν ἔφοδον ἐλαύνων τὰ τάγματα πρὸς τὰ τείχη καὶ ὅτε μὲν θωπεύων, ὅτε δὲ ἀπειλῶν, δὲν ἐδίσταζεν, ὡς λέγουσιν, ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταβάλλῃ τὰς ἀπειλάς εἰς ἔργον διὰ τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ ῥοπάλου. Οἱ ἀντίπαλοι οὐ μόνον διὰ τῶν κλιμάκων ἀνέβαινον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων ὁ εἰς τοῦ ἑτέρου, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ τείχους· δεινὸς δὲ ἐντεῦθεν περὶ τε τὰς ἀνόδους καὶ εἰς τὰς εἰσόδους διεξήγετο ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶν μετὰ ξιφῶν ἐσπασμένων καὶ βοῆς φοβερᾶς, καὶ φόνος πολὺς ἐγένετο ἐκατέρωθεν, ὥστε οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπαυδῆσαντες εἶχεν ἀρχίσει νὰ κλίνωσιν, ὅτε ὁ Νικηφόρος Παλαιολόγος καὶ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς ἐπιδραμόντες μετὰ τῆς ἐπιφυλακῆς, ἔτρεψαν τοὺς πολεμίους, καὶ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ κλιμάκων κακῶς ἀπεκρήμισαν.

Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει ἢ 29 καὶ ἐκυμάτιζεν εἰςέτι ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἡ ἀετοφόρος τοῦ κράτους σημαία, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνέκραζεν ἀγαλλόμενος· «Συστρατιῶται καὶ ἀδελφοί, ἡμῶν ἐστὶν ἡ νίκη, ὁ Θεὸς δὲ ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ,» ὅτε ἔτι λέγοντος αὐτοῦ ταῦτα, αἰφνης ἐτραυματίσθη ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς διὰ βέλους, κατ' ἄλλους μὲν εἰς τὸν βραχίονα, κατ' ἄλλους δὲ εἰς τὸν πόδα, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον εἰς τὸ στήρνον, καὶ ἀπῆλθεν ἕνα δέσχη τὴν πληγὴν. Περὶ τῆς ὑποχώρησεως τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐξηνέχθησαν κρίσεις ἄδικοι ἐπὶ 400 ἤδη καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Τὰ πάθη τῶν Ἑνετῶν κατὰ τῶν Γενουαίων, καὶ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ξένων, ὠφελούμενα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης καὶ συμμαχήσαντα παρέστησαν τὸν πρωταγωνισμὸν ἐκεῖνον τοῦ προκειμένου μεγάλου δράματος ὡς καταλιπόντα τὴν τάξιν ἕνευ ἀνάγκης, ὡς ἄναδρον, ὡς προδότην, ὡς παραίτιον τῆς ἀλώσεως, ἢ δὲ ὑπὸ τῶν συγχρόνων διαστροφή τῆς ἀληθείας, διαιωνισθεῖσα μέχρι τῆς σήμερον, παρέπεισε πολλοὺς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν τοιαύτην ἀδικίαν. Ὁ Βάρβαρος, ὅστις οὐδὲ μνημονεύει τῆς πληγῆς αὐτοῦ, λέγει, ὅτι λειποτακτήςας καὶ διαδοῦς τὴν ψευδῆ εἰδήσιν τῆς τῶν Τούρκων ἐντὸς τῆς πόλεως ἐπιδρομῆς, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἄλωσιν· καὶ αὐτὸς ὁ Δολφῖνος, εἰ καὶ μετριώτερον ἀποφαινόμενος, βεβαιοῖ, ὅτι ἡ πληγὴ δὲν ἦτο θανάσιμος, ὀνομάζει τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ φυγὴν καὶ ἀξιοῖ ὅτι ἔδειξε τὴν στιγμὴν ταύτην δειλίαν ὅλως ἄλλοτρίαν τῆς προτέρας γενναιότητος. Τοιαῦτά τινα ἱστορεῖ καὶ ὁ Φραντζῆς, πικρυνείρων πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ πληγὴ αὕτη ἦτο «ὀλίγον τι·» κατὰ δὲ τὸν σχολαστικὸν ὀπωροῦν Χαλκοκονδύλην, ὁ Ἰουστινιανὸς, ἐνῶ ἀπῆρχετο διὰ τῆς πόλεως εἰς Γαλατᾶν, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀγωνιῶντος βασιλέως εἰ ποῖ πορεύοιτο, ἀπεκρίθη, «ὡς ταύτη Θεὸς ὑφηγεῖται τοῖς Τούρκοις.» Μόνος ὁ Δούκας τοῦ ὁποίου γνωστὰ εἶναι αἰ πρὸς τοὺς Γενουαίους συμπάθειαι ἀποφαίνεται, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς «οὐκ ἠδύνατο ὑπὸ τῆς πληγῆς ἡρεμεῖν» καὶ ὅτι προτρέψας τὸν βασιλέα νὰ ἐξακολουθήσῃ θαρρούντως ἀνθιστάμενος, ὑπέσχετο νὰ ἐπιστρέψῃ τάχιστα ἅμα περιποιηθεὶς ὀλίγον τὸ τραῦμα αὐτοῦ· διότι δὲν τολμῶμεν σχεδὸν νὰ παραθέσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κριτοβούλου καθ' ὃν ἡ πληγὴ ἐγένετο καιρία, ὁ δὲ τραυματισθεὶς ἔπεισε καὶ ἀπεκομίσθη εἰς τὴν ἰδίαν σκητὴν κακῶς ἔχων. Τὸ βέβαιον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ἡ πληγὴ ὑπῆρξεν ἂν ὄχι ἄλλο σπουδαία, διότι μετὰ τινος ἡμέρας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέθικεν ἐξ αὐτῆς εἰς

Χίον, ὅπου ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ἅμα γενομένης τῆς ἀλώσεως καὶ οὐδὲν ἤττον βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ τορνεύη φράσεις κατὰ Χαλκοκονδύλην. Ὁ Φραντζῆς ὅστις πικρότατα κατέκρινεν αὐτὸν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην παρατηρεῖ ὅμως ὅτι πολλὰ εἰπόντος τοῦ βασιλέως, οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πῶς δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι διέδωκε τὴν ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀναφερομένην εἶδησιν περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν πόλιν, ἐνῶ καθ' ἣν στιγμὴν ἐτραυματίσθη, οἱ πολέμιοι ὄχι μόνον δὲν εἶχον ἐτι εἰσβάλει εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ εἶχον ἀπεναντίας λαμπρῶς ἀποκρουσθῆ; Ἴνα ἀποδώσωμεν αὐτῷ τοιοῦτο ψεῦδος ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἔπραξεν ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ὑπὲρ τῆς τιμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ σωτηρίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὄν εἰς μάτην ἠγωνίσθη ὁ Μωάμεθ Β' νὰ δελεάσῃ, μετεβλήθη αἴφνης καὶ χωρὶς λόγου εἰς αἰσχιστον προδότην. Ἴσως τὸ πολὺ ἠδύνατο, καίτοι ὑπὸ τῆς πληγῆς αὐτοῦ βασανιζόμενος, νὰ ἐγκαρτερήσῃ εἰς τὴν τάξιν αὐτοῦ, ἵνα μετὰ μίαν ἢ δύο ὥρας συναποθάνῃ ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἴσως ἀλλὰ μεταξὺ θυσίας ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ δειλίας ἢ προδοσίας, τὸ χάσμα εἶναι μέγα. Καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ὑποχώρησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπήγαγε τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἐπροξένησε μὲν ἀκαριαίαν ἀθυμίαν καὶ σύγχυσιν παρὰ τοῖς ἡμετέροις, ἡ ἄλωσις ὅμως συνέβη ἐξ ἄλλης ὅλως διόλου αἰτίας. Οἱ ὀσμανίδαι, νοήσαντες τὴν ταραχὴν τῆς φρουρᾶς, ἐπανελάβον πεισματωδέστερον τὴν ἐφοδον. Εἰς τῶν γενιτσάρων ὄνοματι Χασάν, ἀνὴρ γιγαντώδης, κρατῶν ὑπὲρ κεφαλῆς τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ τὸν θυρεὸν καὶ σπασάμενος τῇ δεξιᾷ τὸ ξίφος ὤρμησεν ἐπὶ τὸ τεῖχος· εἶποντο δὲ αὐτῷ ἕτεροι περὶ τοὺς 30. Καὶ 18 μὲν ἀπεκρημίσθησαν ἀμέσως· ὁ δὲ Χασάν κατῶρθωσε νὰ ἀναβῆ καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπῆλθον πολλοὶ ἄλλοι, ὥστε φονικὴ ἐγένετο αὐθις ἐπὶ τῶν τειχῶν συμπλοκή, ἀλλὰ καταβληθέντος ἐπὶ τέλους τοῦ Χασάν καὶ πολλῶν πεσότων, ἠναγκάσθησαν οἱ λοιποὶ νὰ ἐνδώσωσιν. Ὅθεν ἡ ἐφοδος ἡ γενομένη μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπεκρούσθη, ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι.

Ἡ ἐπίθεσις ὅμως ἐγένετο, καθ' ἃ προείπομεν, κυρίως μὲν κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ καθ' ὅλου τοῦ περιβόλου τοῦ μεταξὺ τῆς πύλης ταύτης καὶ τοῦ Ἐβδόμου. Καὶ ἐπὶ πολλὰς μὲν ὡ-

ρας οὐδὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατώρθωσάν τι οἱ πολέμιοι, αἴφνης δὲ ἀπροςδόκητόν τι περιστατικὸν εἰσῆγαγεν αὐτοὺς τελευταῖον ἐντὸς τῆς πόλεως. Εἰς τὸ κατώτερον τῶν βασιλείων τοῦ Ἐβδόμου τμήμα ὑπῆρχε πυλὶς ὑπόγειος πρὸ πολλῶν χρόνων ἀσφαλῶς πεφραγμένη. Ἡ πυλὶς αὕτη εἶχεν ἀνοιχθῆ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ἵνα διευκολυνθῶσιν αἱ ἐκεῖθεν ἐξοδοὶ τῆς φρουρᾶς κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ ἐπειδὴ ἦτο μικρὰ καὶ ἀφανής, εἶχον λησμονήσει νὰ τὴν φράξωσιν αὐθις κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἐφόδου. Ταύτην λοιπὸν τὴν πυλίδαν ἀνακαλύψαντες κατὰ τύχην τινὲς τῶν ὁσμανιδῶν τῶν περὶ τὸ Ἐβδόμον μαχομένων, παρειαῖλλον δι' αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν κατ' ἀρχὰς περὶ τοὺς πεντήκοντα, ἔπειτα ἀμέσως πλείοτεροι, ἄλλοι δὲ πάλιν ὑπὸ τῶν προσελθόντων βοηθούμενοι ἀνέβησαν διὰ τῶν τειχῶν, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου πολυάριθμοι γενόμενοι ἐτράπησαν δεξιᾶ πρὸς τὰς πύλας Μυριάνδρον (Ἀδριχουπόλεως), Χαρσίαν, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ κατὰ νῶτον τοῦ βασιλέως, ἐνῶ ὁ σουλτάνος πληροφορηθεὶς τὰ γενόμενα, ἐπετίθετο σφοδρότερον κατὰ μέτωπον. Στιγμὴ φοβερά! Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐπὶ τέσσαρας ἤδη ὥρας εἶχεν ἀποκρούσει τέσσαρας μεγάλας ἐφόδους καὶ ἤλπιζεν ὅτι ἐπὶ τέλους θέλει κατισχύσει τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Μωάμεθ Β', εἶδεν ἀπροςδοκῆτως τοὺς πολεμίους εἰσβαλόντας ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ ἑαυτὸν πνυταχόθεν περικυκλωθέντα. Τότε ἀπηλπίσθη· καὶ κεντήσας τὸν ἵππον ὤρμησεν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν ἀντιπάλων στίφος ἀγωνιζόμενος ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν· καὶ τὸ αἶμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρει,» λέγει ὁ Φραντζῆς. Περὶ αὐτὸν δὲ ἐμάχοντο οὐδὲν ἦττον ἀπεγνωκότες ὁ Φραγκῖσκος ὁ Τολητινός, ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ἕτεροι Παλαιολόγοι οἱ ἐπικαλούμενοι Μετοχιταῖοι, πατήρ καὶ παῖδες, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαλμάτης, ἀναχαιτίζοντες μὲν τοὺς ὀπισθεν ἐπελθόντας, ἀποκρημνίζοντες δὲ τοὺς ἐπὶ τὰ τείχη ἀναβαίνοντας. Καὶ ὁ αὐτὸς ἀγὼν ἐτελεῖτο περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην καὶ περὶ τὴν Μυριάνδρον. Ὁ γηραιὸς τῆς Χαρσίαις φρούραρχος, ὁ Θεόδωρος Καρυστινός δὲν ἀναφέρεται· ἀλλ' οἱ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, οἱ περὶ τὴν Μυριάνδρον τεταγμένοι, φημίζονται ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν ὑπὸ τε τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Ζορζῆ Δολφίνου. Τελευταῖον ὅμως ἠναγκάσθησαν πάντες νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν κορυφούμενον χεῖμαρρον. Οἱ πλείστοι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν εἶχον πέσει· ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ὅλοι οἱ Μετοχιταῖοι, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Ἰωάννης Δαλμάτης καὶ σὺν αὐτοῖς 800 λογάδες ἄνδρες

Ἕλληνές τε καὶ Λατῖνοι. Οἱ δὲ λοιποὶ συμπαρασύρθησαν μετὰ τοῦ σμήνουσ τῶν πανταχόθεν ἐπιδραμόντων. Τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀνέκραξε κατὰ Δούκαν, «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» Κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον «ἡ πόλις ἀλίσκεται, καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι;» Μόλις δ' ἐπρόφερε τὰς λέξεις ταύτας καὶ εἰς τῶν Τούρκων ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδωκεν ἀμέσως τὴν πληγὴν, ἀλλ' ἕτερος ἐκ τῶν ὀπισθεν, ἐπήνεγκε κατ' αὐτοῦ τραῦμα καίριον· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν, ὅπως καὶ ἡ πόλις· οὐχὶ ὅτε κατὰ μέτωπον προσεβλήθη, ἀλλὰ κατὰ νῶτον βληθεὶς, ἔπεσεν ἐν ἧ ἐξ ἀρχῆς ἔλαβε τάξει καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ κατὰ γῆς κείμενος μεταξὺ μυρίων ἄλλων νεκρῶν, διότι, καίτοι φορῶν τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα ἐν οἷς ἦσαν κεντημένοι χρυσοὶ ἀετοί, δὲν παρετηρήθη τίς ἦτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ὅτινες ἔσπευδον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως ἐπὶ ἀρπαγῇ καὶ λεία.

Τῶντι ἅπασα ἡ πόλις ἦτο ἤδη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων· διότι μῦθος εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Δ. Καντεμίρου, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι, ῥηθὲν ὅτι τὸ ἡμισὺ καὶ μάλιστα τὸ ἀξιολογώτερον τῆς πόλεως ἡμισὺ δὲν παρεδόθη εἰμὴ διὰ συνθήκης· μῦθος ἐπαναληφθεὶς καὶ ὑπὸ τινῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὡς ἐξάγεται ἐκ μιᾶς τῶν σημειώσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Σεργίου Μακραίου. Κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ὅλων τῶν συγχρόνων, Ἑλλήνων, Φράγκων καὶ Τούρκων, ἡ πόλις ἅπασα ἐκυριεύθη, ἄνευ συνθήκης οὐδεμιᾶς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ πρόμαχοι τῶν λοιπῶν τοῦ περιβόλου τμημάτων, ἅμα μαθόντες τὴν ἐκπόρθησιν τῶν πυλῶν τοῦ Ῥωμανοῦ, τῆς Χαρσίας καὶ τοῦ Μυριάνδρου, καὶ νοήσαντες ὅτι θέλουσι κυκλωθῆ, ὑπενέδωκαν ζητήσαντες ἕκαστος ὅπως ἠδύνατο τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ· ὅλοι σχεδὸν, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκάς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης τοσοῦτον γενναίως εἶχεν ἀποκρούσει τὰς προσβολὰς τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Πανταχοῦ αἱ αὐτοκρατορικαὶ σημαῖαι κατερρίφθησαν καὶ ἀνεστηλώθη ἀντ' αὐτῶν ἡ ἡμισέληνος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ πληρώματα τοῦ περὶ τὰ τείχη τῆς Προποντίδος στόλου, τὰ ὅποια κατ' οὐδὲν εἰς τὴν ἄλωσιν συνετέλεσαν, καταλιπόντα τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰσώρμησαν ὡσαύτως ἐπὶ τὰς πύλας τοῦ μέρους ἐκείνου, ἡ πόλις κατεκλύσθη οὕτω πανταχόθεν ὑπὸ ἀγρίου καὶ ἀναριθμήτου πλήθους· οὐδὲ συνέρρευσαν στρατιῶται μόνον καὶ ναῦται ἀλλὰ καὶ ἱερωμένοι, καὶ

ὕπνεται, «καὶ αὐτοὶ οἱ βόσκοντες τὰς ἡμιόνους, καὶ οἱ μάγειροι πάν-
 τεσ.» Καὶ ἤρχισεν οὕτω ἡ τριήμερος λεηλασία ἡ ἐπαγγελθεῖσα ὑπὸ
 τοῦ Μωάμεθ Β' πρὸ τῆς ἐφόδου. Ἡ σφαγὴ σχετικῶς δὲν ἐγένετο με-
 γάλῃ. Κατ' ἀρχὰς ἐφονεύοντο πάντες ἀδιακρίτως, ἀνθιστάμενοι καὶ
 φεύγοντες, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἡ πλεονεξία
 κατίσχυσε τῆς ἐκδικήσεως καὶ οἱ νικηταὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὴν αἰχμα-
 λωσίαν τῶν νικηθέντων, ἵνα χρηματολογήσωσιν ἐκ τῆς πωλήσεως αὐ-
 τῶν. Ὁ Δούκας λέγει ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθανατώθησαν ἄνδρες
 μαχηταὶ περὶ τοὺς δισχιλίους· καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀξιῶι ὅτι παρ' ὄλον
 τὸν πόλεμον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀλώσει ἀπέθανον ἰθαγενεῖς καὶ ξένοι σύμ-
 παντες ἄνδρες, καὶ γυναῖκες, καὶ παῖδες ἐγγύς που τετρακισχίλιοι. Ἐν
 τῷ μέσῳ δὲ τῆς φοβεραῆς συγχύσεως καὶ ταραχῆς, ἣτις ἐπεκράτησε
 κατὰ τὰς ἀπαισίας ἐκείνας ὥρας, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιζησάντων ἀρχι-
 γῶν τοῦ στρατοῦ ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσιν, ἰδίως οἱ ἀδελφοὶ Βροζάρ-
 δοι, ὁ λιμενάρχης Ἀλοΐσιος Διέδος, ὁ Ἱερώνυμος Μοροζίνης, ὁ Γα-
 βριήλ Τρεβιζάνος καὶ ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι, πάντες ξένοι, διότι ἐκτὸς τοῦ
 Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἅπαντες οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἀρχηγοὶ ἔπεσον. Αὐτὰ
 τὰ παρὰ τὴν ἄλωσιν τεταγμένα πλοῖα κατάρθωσαν νὰ διαφύγωσιν·
 ἐὰν δὲ διαρκούσης τῆς πολιορκίας δὲν ἤθελον ἀφοπλισθῆ τινὲς τῶν ἐν
 τῷ λιμένι νηῶν, ἵνα τὰ πληρώματα αὐτῶν χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς ἐπὶ
 τῆς ξηρᾶς ἐπάλλξεις, ἤθελον καὶ ταῦτα δυνήθῃ νὰ ἀποδράσωσι, διότι,
 κκθ' ἅ πρὸ μικροῦ εἶπομεν, τὰ πληρώματα τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου τοῦ
 σταθμεύοντος παρὰ τὸ ἐπὶ τῇ Προποντίδι τείχος εἶχον ἀπέλθει πρὸς
 λεηλασίαν, ὥστε τὰ κενὰ αὐτοῦ σκάφη ἦσαν καταδεδικασμένα νὰ
 θεωρῶσιν ἀπρακτοῦντα τοὺς ἀπερχομένους. Οἱ ἐπισημότεροι τῶν αἰχ-
 μαλωτευθέντων ἦσαν ὁ καρδινάλιος Ἰσιδωρος, ὅστις μεταμφιεσθεὶς ἐ-
 πωλήθη ὡς κοινὸς δούλος εἰς Γαλατᾶν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατάρθωσε νὰ
 διαφύγῃ βραδύτερον· ὁ Ἑνετὸς πρόξενος Ἱερώνυμος Μινότος, ὁ Ἴσπα-
 νὸς πρόξενος Πέτρος Ἰουλιανός· ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς, ὅστις ἐξηγορά-
 σθη, ἔπειτα καὶ περιεσώθη εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ εἶδεν ὅμως τὰς
 καλλίστας αὐτοῦ θυγατέρας εἰσαχθεῖσας εἰς τὸ χαρέμιον τοῦ σουλτάνου·
 τελευταῖον ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ὅστις συνελήφθη μετὰ τῆς συζύ-
 γου καὶ τῶν τέκνων ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ μετὰ μικρὰν τινα ἀντίστασιν καὶ
 ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτῷ φυλαττόμενος ἐκ διαταγῆς τοῦ σουλτάνου.
 Ἀπέθανε δὲ τότε καὶ ὁ ὀσμανίδης ἡγεμονόπαις Οὐρχάν. Ὁ Οὐρχάν
 ὅστις ἦτο τεταγμένος εἰς τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχος, μεταμφιε-

σθεις εἰς μοναχὸν ὅτε εἰσέβαλον ἐκεῖθεν οἱ πολέμιοι, ἐρρίφθη διὰ μιᾶς τοξοβολικῆς θυρίδος τοῦ πύργου ἐν ᾧ διέτριβε, καὶ πεσὼν κατὰ γῆς συνελήφθη κατ' ἀρχὰς ὡς κοινὸς αἰχμάλωτος· μετ' ὀλίγον ὅμως προδοθεὶς ὑπὸ ἐνὸς τῶν συναιχμαλώτων λαθόντος ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἀπεκόπη τὴν κεφαλὴν, ἧτις ἀπεστάλη ἁμέσως εἰς τὸν σουλτάνον

Τὸ παράδοξον εἶναι· ὅτι ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Δούκαν οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες τοῦ Νοταρχᾶ κατελήφθησαν εἰς τὰς κλῖνας αὐτῶν ὑπὸ τῶν ὀτμυνηδῶν ὅστινες εἰσῆλασαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μεγάλου δουκός· «ἦν γὰρ ὁ μάλιστα φέρων εἴκοσιν ἐννέα καὶ ὁ πρωῖνὸς ὕπνος ἡδύς ἦν ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν νέων καὶ νεανίδων.» Τοσαύτη ἦτο ἡ πεποίθησις αὐτῶν ὅτι ἡ ἐφοδὸς αὕτη θέλει ἀποκρουσθῆ ὅπως αἱ προηγηθεῖσαι ἄλλαι. Καὶ ἄλλοι δὲ τὰ αὐτὰ ἐφρόνουν, ὡς ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ ἐτέρου γεγονότος παρὰ τοῦ αὐτοῦ Δούκα ἀναφερομένου. "Ἐτυχε, λέγει, ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ ἡμέρᾳ τῆς συντελείας τῆς πόλεως νὰ ἐορτάζεται καὶ πανηγυρίζεται ἡ μνήμη τῆς ὁσιομάρτυρος Θεοδοσίας. "Ὅθεν ἀφ' ἐσπέρας μὲν πολλοὶ καὶ πολλαὶ εἶχον διανυκτερεύσει ἐν τῇ σορῶ τῆς Ὀσίας, τὸ δὲ πρωτὴ ἡμέρας γενομένης ἔτι πλείονες ἀπήρχοντο εἰς προσκύνησιν μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν, αἵτινες περικεκαλλωπισμέναι καὶ περικεκοσμημέναι οὔσαι ἔφερον κηρούς καὶ θυμιάματα, ὅτε αἴφνης συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ἐὰν πολλοὶ τοσοῦτον εἶχον θάρρος εἰς τὴν ἐκβασιν τοῦ ἀγῶνος, οἱ πλείστοι, ἅμα ἀκούσαντες τοὺς κώδωνας τοὺς ἀναγγείλαντας τὸν κίνδυνον, ἔδραμον εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου. "Ὅτε δὲ περιεχύθη ἡ ἀγγελία ὅτι ἐάλω ἡ πόλις, πάντες ὡς ἐκ συνθήματος ἐνὸς συνέρρευσαν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας· διότι, λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς, ἦσαν πρὸ πολλῶν χρόνων ἀκούοντες παρὰ τινων ψευδομάντεων, ὅτι οἱ Τοῦρκοι μέλλουσι μὲν νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ κατακόψωσι τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἄχρι τοῦ κίονος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἀλλὰ μετὰ ταῦτα κατὰ βῆξ ἄγγελος, φέρων ῥομφαίαν, παραδώσει αὐτὴν τε καὶ τὴν βασιλείαν ἀνωνύμῳ ἀνδρὶ παρὰ τῷ κίονι ἱσταμένῳ, ἀπερίττω δὲ καὶ πενιγρῶ, καὶ ἐρεῖ αὐτῷ «λάβε τὴν ῥομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησον τὸν λαὸν Κυρίου.» Τούτου γενομένου οἱ Τοῦρκοι θέλουσι τραπῆ, οἱ δὲ χριστιανοὶ καταδιώξουσιν αὐτοὺς κόπτοντες καὶ ἐξελάσουσιν ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἀπάσης τῆς Δύσεως καὶ ἐκ τῶν τῆς Ἀνατολῆς μερῶν ἄχρις ὀρίων Περσίας ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ.

Εἰς ταύτην πιστεύοντες τὴν προφητείαν ἔσπευσαν πάντες νὰ καταλείψωσι τὸν κίονα τοῦ σταυροῦ ἐξόπισθεν αὐτῶν καὶ νὰ συρρεύσωσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Ἀπέβη δὲ τὸ πλῆθος τοσοῦτω μείζον, ὅσῳ πολλοὶ μὲν σωφρονέστεροι εἶχον ζητήσει νὰ διαφύγωσι διὰ τῶν πλοίων, ἀλλ' οἱ πυλωροὶ τῆς πόλεως, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ χρησμοῦ οἰστρηλατούμενοι, ἔκλεισαν τὰς θύρας τοῦ παρὰ τὸν Κεράτιον τείχους καὶ ἔρριψαν τὰς κλεῖς εἰς τὴν θάλασσαν. Ὅθεν ἐντὸς ὀλίγου ἡ ὑπερμεγέθης ἐκεῖνος νχὸς ἐγένετο πλήρης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ δ' ἀναρίθμητοι οὔτοι ὄχλοι, κλείσαντες τὰς θύρας καὶ ἰστάμενοι κάτω καὶ ἄνω ἐν τοῖς περιουλίαις καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, περιέμενον σωτηρίαν Ἀλλὰ δὲν παρήλθε πολλὴ ὥρα καὶ οἱ Τοῦρκοὶ εἰσβαλόντες ξιφῆρεις ἤρχισαν ν' ἀρπάζωσιν ἕκαστος καὶ νὰ δεσμεύωσι τὸν ἴδιον αἰχμάλωτον, ἀπάγοντες αὐτοὺς ὡς ἀγέλας καὶ ποίμνια προβάτων· ἄλλοι δὲ ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ἱερά καὶ πολύτιμα τῆς ἐκκλησίας σκεύη καὶ κειμήλια καὶ τὰς ἀγίας εἰκόνας, διαρπάζοντες τὰ πάντα, ὥστε ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἡ ναὸς ἔμεινεν ἔρημος καὶ γυμνὸς τῶν κοσμημάτων αὐτοῦ. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν ἄλλην κατὰ τῶν αἰχμαλώτων ἀκολασίαν καὶ πολλὰς ἐπεχείρησαν ἐν τῷ ναῷ καταστροφάς.

Τοιαῦτα ἐγίνοντο ἐνταῦθά τε καὶ ἀπανταχοῦ τῆς πόλεως. Μετὰ δὲ τὴν πρώτην τυφλὴν ὁρμὴν τὴν ἐπυχχοῦσαν τοσαύτας ἀνωφελεῖς σφαγὰς, ἡ λεηλασία διωργανώθη μετὰ παραδόξου τάξεως. Κατὰ τὸν Βάρβαρον πρὸ πάσης οἰκίας, μονῆς καὶ ἐκκλησίας εἰς ἣν ἐνέβαλλον Μουσουλμάνοι, ἀνεστηλοῦτο μικρὰ σημαία ὡς τεκμήριον ὅτι κατελήφθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ὅτι οἱ κατόπιν ἐπερχόμενοι δὲν δικαιούνται πλέον νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτό. Τοιαῦτα δὲ σημεῖα ἠριθμοῦντο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας καθ' ὅλην τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰς 200,000, διότι εἰς πολλὰ οἰκοδομήματα ἀνηρτήθησαν 10 σημαῖαι. Καὶ ἐν τούτοις προΐουσης τῆς ἡμέρας ἔφθασεν ἡ μεσημβρία. Τότε ὁ Μωάμεθ Β' ὅστις δὲν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ γίνῃ μάρτυς τῆς λεηλασίας, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως ἢ Μυριάνδρου ἐν συνοδίᾳ τῶν βεζυρῶν καὶ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν σωματοφυλάκων, καὶ ἐπορεύθη κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἀφίππευσε καὶ εἰσελθὼν ἐξέστη ἐπὶ τῇ θεᾷ. Παρετήρησε δὲ ἀμέσως στρατιώτην θραύοντα διὰ πελεκέως ἓνα τῶν λίθων τοῦ ἐδάφους. Διατί, εἶπε, προξενεῖς τὴν ζημίαν ταύτην; Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, ἕνεκα πίστεως. Ὁ παροργισθεὶς σουλτάνος

ἐπάταξεν αὐτὸν καὶ ἀνεφώνησεν «ἀρκεῖ ὑμῖν ὁ θησαυρὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία· αἱ οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως ἐμαὶ εἰσὶ.» Καὶ ἐνῶ οἱ ἀκόλουθοι ἐλκύσαντες τὸν στρατιώτην ἐκ τῶν ποδῶν ἔρριψαν ἔξω ἠμιθανῆ, ὁ Μωάμεθ Β' κελεύσας ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν ἱερέων ν' ἀναβῆ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος καὶ νὰ καλέσῃ τοὺς πιστοὺς εἰς προσευχήν, πρῶτος αὐτὸς ἐτέλεσε τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο καθήκον ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης· καὶ οὕτω ἀφαιρεθεὶς ὁ μέγας ἐκεῖνος ναὸς ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀφωσιώθη ἔκτοτε εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἰσλάμ. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ βωμοῦ ἐζήτησε τὸν Νοταρᾶν καὶ παραστάντος αὐτοῦ καὶ προσκυνήσαντος, «καλὰ τῶντι ἐκάμετε, τὸν εἶπε, νὰ μὴ μὲ παραδώσετε τὴν πόλιν· ἰδὲ πόση ζημία ἐγένετο, πόσος ὄλεθρος, πόση αἰχμαλωσία!» «Κύριε, ἀπεκρίθη ὁ μέγας δουξ, δὲν ἦτο εἰς τὰς χεῖράς μας νὰ παραδώσωμεν τὴν πόλιν, καὶ οὔτε εἰς τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τῶν περὶ σὲ ἀνδρῶν ἐγγράφως ἐνίσχουν αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τίποτε, διότι οὐδὲν θέλεις κατορθώσῃ καθ' ἡμῶν.» Ὁ σουλτάνος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ Νοταρᾶς αἰνίττεται τὸ Χαλήλ πασᾶν καὶ ἀπεφάσισε καθ' ἑαυτὸν ν' ἀπαλλαγῆ τέλος τοῦ μεγάλου τούτου βεζύρου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος μὴδὲν ἐπιδείξας ἠρώτησε τὸν μέγαν δούκα, ἐὰν ὁ βασιλεὺς ἐφυγε διὰ θαλάσσης. Ὁ δὲ ἀπεκρίθη «ἀγνοῶ, διότι ἤμην ἐν τῇ βασιλικῇ πύλῃ, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐμάχετο περὶ τὰς πύλας τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τὴν Χαρσίαν.» Ὅθεν ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ γίνῃ ἀκριβεστέρα ἔρευνα περὶ τὰ πτώματα τοῦ μέρους ἐκείνου καὶ ἀνευρέθῃ ὁ νεκρὸς, ἀναγνωρισθεὶς ἐκ τῶν ἀετοφόρων αὐτοῦ πεδίλων. Προςαχθείσης δὲ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὁ σουλτάνος ἠρώτησε τὸν μέγαν δούκα, ἐὰν ἦναι τῶντι ἡ κεφαλὴ τοῦ βασιλέως, ὁ δὲ παρατηρήσας αὐτὴν ἀπεκρίθη «ἐκείνου ἐστὶ, κύριε.» Ἀφοῦ δὲ εἶδον αὐτὴν καὶ ἕτεροι καὶ ἀνεγνώρισαν, διέταξεν ὁ Μωάμεθ νὰ προσηλωθῆ ἐν τῷ κίονι τοῦ Αὐγουστείου καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ μέχρι τῆς ἑσπέρας, τὸ δὲ σῶμα νὰ ταφῆ μετὰ βασιλικῆς τιμῆς. Τοῦτο τοῦλάχιστον λέγει ὁ Φραντζῆς, ὅστις ὅμως δὲν ἐξηγεῖ τίνος εἶδους βασιλικαὶ τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ τελευταίου τῶν Κωνσταντίνων. Ἐὰν δὲ κρίνωμεν ἐκ τοῦ σωζομένου εὐτελοῦς ὁπωςοῦν τάφου, ἀνάγκη νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἐτηρήθησαν μὲν περὶ τὴν κηδεῖαν τινὲς τῶν διατυπώσεων τῶν ἀνέκαθεν εἰθισμένων ἐπὶ τῶν βασιλικῶν νεκρῶν, ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τῆς προσηκούσης πομπῆς. Τῶντι πλησίον τοῦ Βεφά-Μεϊντανὶ καὶ τοῦ Βεφά-Τζαμισὶ, ἐν τῇ γωνίᾳ οἰκίας κατεχομένης ὑπὸ σανδαλοποιῶν καὶ ἐπισαγματοποιῶν καὶ ἄλλων τοιοῦτων

τεχνιτῶν, ἀναπαύεται κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ ὕπατος ἐκεῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρόμαχος ὑπὸ λίθον ἀνεπίγραφον καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν ἰτέας συμπεπλεγμένης μετὰ ἀγρίων κλημάτων καὶ ῥοδιῶν· καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀνάπτεται ἐκεῖ κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν λυχνία ἀπλῆ ἢς τὸ ἔλαιον παρέχεται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ταῦτα κατὰ Μορτμαννόν· διότι κατ' ἄλλους ἀξιῶντας ὅτι εἶναι ἀκριβέστεροι, ὁ τάφος εἶναι ἔτι εὐτελέστερος. Ἄλλ' ὅπως δ' ἦποτε πρόδηλον ἀποβαίνει ὅτι ὁ κατακτητῆς ἐπραξεν ὅ,τι ἐπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκ πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ἐκ μεγαλοφροσύνης. Πιστοποιήσας τὴν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ, διατάξας νὰ κηδευθῆ μετὰ τῶν εἰθισμένων ἐπὶ βασιλέων διατυπώσεων καὶ φροντίσας νὰ ἐπιμαρτυρῆται ἐσαεὶ ὁ τάφος αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησεν ἢ νὰ καταστήσῃ ἐξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι οὐδεὶς πλέον ὑπῆρχεν ἐπὶ γῆς χριστὸς ἐν Κυρίῳ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ δικαίουμένος νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ ἔργον τῆς βίας· διότι ὅσον καὶ ἂν πεποιθήσιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις οἱ μεγάλοι ἀνατροπῆς τοῦ κόσμου τοῦτου, ἔχουσι πάντοτε ἀντηχοῦσαν ἐν τοῖς μυχίοις τῆς καρδίας αὐτῶν φωνὴν τινα τοῦ δικαίου πρὸς ἣν προαιροῦνται νὰ συνδιαλλαγῶσιν ὅπως δ' ἦποτε.

Οὕτω δὲ νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ ἠσθάνθη ἐξαιρετὸν τινα εὐχαρίστησιν, ἣν ἀπέδειξε διὰ τῆς ἐπεικειᾶς μεθ' ἧς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην προσηνέχθη πρὸς τε τοὺς γενναίους ἄνδρας, οἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι ἀγωνιζόμενοι ἐν τινὶ τῆς πόλεως ἄκρῃ καὶ πρὸς τὸν ἐπιφανέστατον τῶν αἰχμαλώτων ὄσους συνέλαβον. Ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας τῆς πρωΐας ἡ ἡμισέληνος εἶχεν ἀναστῆλωθῆ, ὡς προείπομεν, εἰς ἅπαντα τὰ τεῖχη, εἰς ἅπαντας τοὺς πύργους καὶ εἰς ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα. Ἀλλὰ μέχρι τῆς 2 μετὰ μεσημβρίαν ὑπῆρχεν ἔτι πύργος τις, ὅστις οὔτε ἐκυριεύθη οὔτε ἤθελε νὰ παραδοθῆ· ὁ πύργος τοῦ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου ὁ ἰστάμενος μὲν παρὰ τῆ Ὠραία πύλῃ τῆ καλουμένη σήμερον Μπαχτσέ-Καπουσί, κατεχόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πληρώματος ἐνὸς κρητικοῦ πλοίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠδύναντο νὰ φύγωσι, διότι εἶχον τὴν ναῦν αὐτῶν καὶ εἶδομεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐξεληθούσαι τοῦ λιμένος νῆες ἐσώθησαν. Ἀλλ' ὅμως καίπερ βλέποντες ὅτι πᾶσα ἡ πόλις ἐδουλώθη, οὔτε νὰ φύγωσιν ἠθέλησαν, οὔτε νὰ παραδοθῶσιν ἐπέιθοντο, ἀλλ' ἐπέμεινον ἐκθύμως ἀνταγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἀετοφόρον σημαίαν ἣτις ἐξηκολούθει ἐκεῖ καὶ μόνον πτερυγίζουσα.

Τὸ πρᾶγμα ἀνηγγέθη εἰς τὸν σουλτάνον, ὃ δὲ, θαυμάσας τὴν γενναϊότητα τῶν ἀνδρῶν, διέταξε νὰ παύσῃ ἡ προσβολὴ καὶ νὰ εἴπωσιν αὐτοῖς ὅτι δύνανται νὰ ἐξέλθωσι μετὰ τῶν τιμῶν τοῦ πολέμου, ὡς λέγεται σήμερον, ἀελεύθεροι αὐτοί τε καὶ ἡ ναῦς αὐτῶν καὶ πᾶσα ἡ ἀποσκευὴ ἣν εἶχον,» ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς, προσεπιφέρων ὅτι, «καὶ οὕτω γενομένων πάλιν μόλις ἐκ τοῦ πύργου τούτου ἐπεισαν ἀπελθεῖν.» Συγχρόνως δὲ ὁ σουλτάνος καλέσας αὐτοὺς τὸν μέγαν δούκα παρηγόρησεν αὐτὸν, διέταξε νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς παῖδας ἀνά 100 ἄσπρα κατὰ κεφαλὴν καὶ ἔπειτα εἶπεν, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ ἦτο νὰ ἐπιτρέψῃ, αὐτῷ ἅπασαν τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως καὶ νὰ τὸν προαγάγῃ εἰς ἀξίωμα ἐνδοξότερον ἐκείνου ὅπερ εἶχεν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ βασιλέως· ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὰ ὀνόματα ὄλων τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν ἐν τῷ παλατίῳ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, καὶ αὐτὸν μὲν ἀπέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀναζητήσας δὲ ἐν τοῖς πλοίοις, καὶ ἐν ταῖς σκηναῖς τοὺς σημειωθέντας ἐπιφανεῖς ἄνδρας, ἐζηγόρασεν ἅπαντας, καταβαλὼν ἄσπρα χίλια δι' ἕκαστον.

Τὴν ἐπιούσαν 30 τοῦ μηνός, εἰσῆλσε τὸ δεύτερον ὁ σουλτάνος εἰς τὴν πόλιν. Ἡ ἐπεικτικὴ αὐτοῦ διάθεσις δὲν εἶχεν ἔτι ἐκλείψει. Πορευθεὶς κατ' εὐθείαν εἰς τὸ οἶκημα τοῦ Νοταρᾶ, εὔρε τὴν σύζυγόν του κλινήρην ἐκ τῶν φοβερῶν τῆς προτεραίας συγκινήσεων. Ὅθεν πλησιάσας εἰς τὴν κλίνην καὶ προσαγορεύσας τὴν ἀσθενῆ εἶπε· «Χαῖρε, ὦ μήτερ, μὴ λυποῦ ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι. Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω. Ἐγὼ ἔτι πλείονα τῶν ὅσα ἀπώλεσας τοῦ δούναί σοι μόνον ὑψιαινε.» Τότε προσῆλθον καὶ οἱ παῖδες τοῦ μεγάλου δούκος καὶ προσεκύνησαν τὸν νέον αὐτῶν κύριον καὶ εὐχαρίστησαν, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν οὗτος ἵνα περιοδεύσῃ ἀνά τὴν πόλιν. Ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι, ὃ ἔστιν ὅλοι οἱ ἐπιζήσαντες κάτοικοι, εἶχον ἀπαχθῆ εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὸν στόλον. Εἰς τὰς ὁδοὺς δὲν ἐφαίνετο ψυχὴ ζῶσα μόνον ἐν ταῖς οἰκίαις ἐζηκούθει ἡ λεηλασία τὰ σατανικὰ αὐτῆς ὄργια, καὶ ἀνεζητοῦντο μανιωδῶς ὅσα τὴν προτεραίαν δὲν ἀνευρέθησαν, καὶ ἐφόβον ἀλλήλους οἱ ἄσπραγες ἵνα ἀποφύγῃ τὴν διανομήν. Ἡ θεὰ τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἣτις χθὲς ἔτι, πλήρης ζωῆς, περιέλαμβανε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν δὲ κατέκειτο νεκρὰ καὶ ἄφρων, ἐπροξένησε συγκίνησιν τινα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σιδηρᾶν καρδίαν τοῦ Μωάμεθ Β', ὅστις ὅτε ἐφθασεν ἐνώπιον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἀπέβλεψε πρὸς τὴν ἐν αὐτοῖς

ἐπικρατοῦσαν ἐρημίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἐνθυμηθῆ τὸ τοῦ Πέρσου ποιητοῦ ἐκεῖνο· «ἡ ἀράχνη ἐπιτελεῖ τὰ τοῦ θυρωροῦ καθήκοντα ἐν ταῖς στοαῖς τοῦ βασιλείως, ἡ δὲ γλαυῆ τονίζει τὸν ἐνυάλιον παιᾶνα ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ἀφρασιάβ.» Ἀλλ' ἡ ἀκαριαία αὕτη συγκίνησις, καὶ ἡ ἐπὶ τινὰς ὥρας ἰσχύσασα φιλανθρωπία, ἐξέλιπον μετ' ὀλίγον. Πλησίον τῶν ἀνακτόρων διέταξεν ὁ σουλτάνος νὰ παρατεθῆ συμπόσιον. Ἐκεῖ καταβαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ οἴνου διέταξε τὸν ἀρχιευνούχον νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ νὰ εἴπῃ αὐτῷ, ὅτι ὁ ἡγεμὼν δρίζει ἵνα στείλῃ τὸν υἱὸν τοῦ τὸν νεώτερον εἰς τὸ συμπόσιον. Ἦτο δὲ ὁ νέος 14 μόλις ἐτῶν καὶ εὐειδής. Ὁ πατὴρ ἀκούσας τὴν διαταγὴν ἀπενεκρώθη καὶ ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν εἴσται παρ' ἡμῖν νὰ παραδίδωμεν οἰκειαῖς χερσὶ τὰ ἡμέτερα τέκνα, ἵνα μιανθῶσι. Προτιμότερον εἶναι νὰ στείλῃ ὁ ἡγεμὼν δῆμιον, ἵνα λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου. Ὁ ἀρχιευνούχος τὸν συνεβούλευσε νὰ μὴ παροξύνῃ τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου· ὁ δὲ, μὴ πειθόμενος εἶπεν, ὅτι ἂν θέλῃ, ἄς λάβῃ τὸ παιδίον καὶ ἄς ἐπέλθῃ, ἀλλ' αὐτὸς οἰκείῳ θελήματι δὲν θέλει πώποτε τὸ δώσει. Τότε ὁ ἀρχιευνούχος ἐπιστρέψας παρὰ τῷ ἡμερόνι διηγήθη τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ῥηθέντα. Ὁ δὲ σουλτάνος ἀνεφώνησεν· «Ἵπαγε λοιπὸν μετὰ τοῦ δημίου, καὶ σὺ μὲν φέρε με τὸ παιδίον, ὁ δὲ δῆμιος ἄς ἀπχγάγῃ τὸν δοῦκα καὶ τοὺς ἄλλους αὐτοῦ υἱούς.» Ὁ Νοταρᾶς μαθὼν τὸ μήνυμα, ἠσπᾶσθη τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰς θυγατέρας, καὶ ἐπορεύθη μετὰ τοῦ δημίου αὐτὸς τε καὶ οἱ δύο πρεσβύτεροι αὐτοῦ υἱοί· ὁ δὲ νεώτερος ἀπῆλθε μετὰ τοῦ ἀρχιευνούχου, ὅστις ἐπανελθὼν τὸ μὲν παιδίον παρέδωκεν εἰς τὸν ἡγεμόνα, ἐδειξε δὲ τοὺς λοιποὺς ἐν τῇ πύλῃ τοῦ παλατίου ἰσταμένους. Ὁ σουλτάνος κρατήσας τὸ παιδίον διέταξε τὸν δῆμιον νὰ ἀποκεφαλίσῃ τὸν πατέρα καὶ τοὺς δύο ἀδελφοὺς. Ὅτε ὁ δῆμιος παραλαβὼν αὐτοὺς ἀπήγαγε μικρὸν κάτωθεν τοῦ παλατίου καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὰ θύματα τὴν ἀπόφασιν, ὁ νεώτερος τῶν δύο υἱῶν ἤρχισε νὰ κλαίῃ. Ἀλλ' ὁ πατὴρ ἐνεθάρρυνεν ἀμφοτέρους εἰπὼν· «Τεκνία, χθὲς ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ ἀπωλέσαμεν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον καὶ δύναμιν· ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ζήσωμεν, ἀλλὰ πῶς; καταφρονούμενοι καὶ ταλαιπωρούμενοι μέχρις οὗ ἔλθῃ καὶ ἐφ' ἡμᾶς τὸ ἀναπόδραστον τέλος. Ζωῆς τοιαύτης δὲν εἶναι προτιμότερος ὁ θάνατος; Ποῦ ὁ βασιλεὺς ἡμῶν; Δὲν ἔπεσεν ἐχθὲς μαχόμενος; Ποῦ ὁ μέγας δομέστικος, ποῦ ὁ πρωτοστράτωρ Παλαιολόγος καὶ οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί; Δὲν ἐσφάγησαν χθὲς ἅπαντες ἀγωνιζόμενοι; Εἴθε καὶ ἡμεῖς ἀπεθάνο-

μεν μετ' αὐτῶν. Πλὴν καὶ αὕτη ἡ ὥρα ἀγαθὴ ἐστί. Λυτρούμενοι σήμερον τῶν δεσμῶν τοῦ βίου, ἀσφαλίζομεν τὸ μέλλον· διότι τίς οἶδε τὰ ὄπλα τοῦ διαβόλου, καὶ ἂν παραμένοντες ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ δὲν ἠθέλομεν πληγῇ παρὰ τῶν ἰοβόλων αὐτοῦ βελῶν; Νῦν τὸ στάδιον ἔτοιμον. Ἐν ὀνόματι τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θανόντος καὶ ἀναστάντος, ἀποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα σὺν αὐτῷ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ.» Ταῦτα εἰπὼν καὶ στηρίζας τοὺς παῖδας προσεκάλεσε τὸν δῆμιον νὰ ἐκτελέσῃ τὰ διαταχθέντα, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν νέων. Καὶ ὑπακούσας ὁ δῆμιος ἀπέτεμε τὰς κεφαλὰς τῶν νέων ὄρωντος τοῦ πατρὸς, καὶ ἐπιφωνοῦντος· «Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε· δίκαιος εἶ, Κύριε.» Μεθ' οὗ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ προσευχηθῇ εἰς παρακείμενον μικρὸν τινα ναὸν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξελθὼν ἀπεκεφαλίσθη ὡσαύτως.

Ἡ αἰφνίδιος αὕτη τῶν διαθέσεων τοῦ σουλτάνου μεταβολή, ὑπῆρξεν ἄρα γε ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ τοῦ συμποσίου κραιπάλης; ἢ, καθὼς εἶπον πολλοὶ, ὑπηγορευθῆ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, φθονούντων τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἐφαίνετο προαιρούμενος νὰ περιποιήσῃ εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν νικηθέντων; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὐ μόνον ὁ Νοταρᾶς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ἀλλὰ πάντες οἱ ἄρχοντες ὅσοι τὴν προτεραιάν εἶχον ἐξαγορασθῆ ὑπ' αὐτοῦ, ἤδη, ἐκατατομήθησαν, πᾶσαι δὲ αἱ ὠραῖαι αὐτῶν κόραι καὶ πάντα τὰ εὐειδῆ ἄρρενα, παρεδόθησαν τῷ ἀρχιευνούχῳ. Ὁ Σπανδουγινὸς μάλιστα προστίθησιν εἰς τὴν ἐκατόμβην ταύτην, τὴν παρὰ πάντων τῶν συγχρόνων ἀναφερομένην, καὶ ἑτέραν πολλῶν εὐπατριδῶν, οἵτινες προσελθόντες, περὶ τὰ τέλη ἰουνίου, ἐπὶ χρῆσταῖς τοῦ σουλτάνου ἐπαγγελίαις, ἅπαντες ἐθανατώθησαν. Ἄλλ' ἐγένετο ἄρα γε τῶντι ἡ δευτέρα αὕτη θυσία, ἢ ἐκ πλάνης ἐδιπλασιάσθη ἡ πρώτη; Ὅπως δῆποτε ἅμα μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθανατώθησαν καὶ ὁ Ἱερώνυμος Μινότος μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Γεωργίου, καὶ ὁ Πέτρος Ἰουλιανὸς μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν. Πολλοὶ ὅμως Ἐνετοὶ καὶ ἄλλοι ξένοι κατῴρθησαν βραδύτερον νὰ ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν διὰ λύτρων, ἅτινα ὀρίζονται ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀπὸ 800 μέχρι 2000 δουκάτων δι' ἕκαστον ἄνθρωπον. Πρὸς μόνον τὸν στρατὸν ἐτήρησε τὸν λόγον αὐτοῦ ὁ Μωάμεθ Β', ἡ λεηλασία διήρκεσε τρεῖς ἀκριβῶς ἡμέρας. Ἡ γενομένη εἰς χρήματα καὶ πολύτιμα πράγματα λεία ἐξετιμήθη, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ὑπολογισμοὺς, εἰς 200,000 δουκάτων, ἧτοι εἰς δύο ἑκατομμύρια καὶ 400,000 δραχμῶν. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων ὀρίζεται εἰς 60,000· καὶ ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου

εὐλόγως δύναται νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μόλις συνεποσοῦντο εἰς 70 ἢ 80,000 ψυχῶν, διότι εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον θέλομεν φθάσει προσιθέμενοί εἰς τοὺς ἑξηκοντακισχιλίους αἰχμαλώτους τοὺς τε πεσόντας, οἵτινες δὲν ἦσαν πολλοὶ, καὶ τοὺς ἀποδράντας, οἵτινες ἦσαν ὀλίγοι.

Ἡ ἱστορία μνημονεῖει πολλῶν καταστροφῶν αἰτινες ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται δραματικώτεραι καὶ καταπληκτικώτεραι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνταῦθα τῶντι τὸ δίκαιον καὶ ἡ βία ἀντιπαρετάχθησαν κατ' ἀλλήλων μετὰ ψυχροῦ τινος αἵματος· οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐμονομάχησαν ἀταράχως εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, ὁ μὲν Μωάμεθ θαρρῶν εἰς τὴν ὑλικὴν δύναμιν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος πεποιθῶς εἰς τὸν ἠθικὸν θρίαμβον· τούτου δὲ ἕνεκα οὐδ' ὁ φόνος ἀπέβη ὑπερβολικὸς, καὶ τοσοῦτος μόνον ὅσος ἤρκει ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ νίκη τῆς βίας καὶ ἡ τιμὴ τοῦ δικαίου. Πράγματι ὅμως οὐδεμία τῶν ἱστορικῶν καταστροφῶν ἀπέβη τραγικωτέρα. Διότι διὰ τῆς ἀλώσεως ταύτης δὲν ἔπεσε μόνη ἡ κυριευθεῖσα πόλις, δὲν ἔπεσε μόνη ἡ καταλυθεῖσα βασιλεία, ἀλλ' ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἐπεσκιάσθη κόσμος ὁλόκληρος πραγμάτων καὶ δογμάτων, ὁ κόσμος ὁ ἑλληνικὸς.

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΦΟΒΕΡΑΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΥΤΟΥ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Εἰσαγωγή.

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν ἐλογίζετο μέχρις ἐσχάτων ὡς γεγονός πολιτικὸν κρίσιμον, ἐπὶ τοσοῦτον κρίσιμον ὥστε συγκατηριθμεῖτο μεταξὺ τῶν μεγάλων συμβεβηκότων τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, δι' ὧν χωρίζεται ἡ μέση τῆς Εὐρώπης ἱστορία ἀπὸ τῆς νέας. Πρὸ τινος δὲ πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ καταβιβάσωσιν ἐκ τῆς περιωπῆς ταύτης τὴν παρὰ τὸν Βόσπορον ἐγκαθίδρυσιν τῆς ὀσμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἠγωνίσθησαν νὰ μειώσωσι τὴν πρότερον ἀποδοθεῖσαν αὐτῇ σπουδαιότητα. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ τοῦ κόσμου τούτου πράγματα· αἱ δευτέραι φροντίδες δὲν εἶναι πάντοτε τῶν πρώτων σοφώτεραι, καὶ ἀπ' ἐναντίας ἐνίοτε ἡ ἀρχικὴ τῶν πραγμάτων ἐντύπωσις εἶναι ἀκριβεστέρα τῆς βραδύτερον οὕτως ἢ ἄλλως τροπολογηθείσης. Δὲν λέγομεν ὅτι ἡ ὀριστικὴ κατάλυσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν, ὅσον ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας ἢ ἡ εὐρεσις τῆς τυπογραφίας. Αὐτὴ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναπτυχθεῖσα ἐν Ἰταλίᾳ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τέχνης, ἡ

πολυειδῶς μὲν τῶντι συντελέσασα εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τῆς Εὐρώπης, ἀποδοθεῖσα δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἐζήτησαν ἄσυλον τότε ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἤθελε συμβῆ καὶ ἄνευ τῆς προκειμένης καταστροφῆς. Τὰ πνεύματα εἶχον ὠριμάσει πρὸς τὴν τριαύτην πνευματικὴν ἐπιμιξίαν, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Ἰταλίᾳ, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Εὐρώπης χώρας, αἱ δ' ὁσημέραι προαγόμεναι μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς σχέσεις ἤθελον οἴκοθεν ἐπιφέρει τὴν τελειοτέραν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν σπουδὴν καὶ τὴν ἐπιμελεστέραν ἀναζήτησιν τῶν ἀριστουργημάτων τῶν περιωζομένων ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις. Τὰνάπαλιν μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις ἠλάττωσε τοὺς θησαυροὺς τούτους καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν διὰ παντὸς ἀπεστέρησε τὸν νεώτερον κόσμον. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀρκούμεθα εἰς ἓν καὶ μόνον γεγονός, παραλείποντες τὰ ἄλλα. Καθὰ ὁ Ἑνετὸς Λαῦρος Κουῖρῖνος ἔγραφεν ἐκ Κρήτης, ἰουλίῳ 1453, πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε', εἰς ἐπιστολὴν ἣς τὸ πρωτότυπον σώζεται ἐν τῇ Κοττονιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀγγλίας, ὁ καρδινάλιος Ἰσιδωρος ἐβεβαίωσεν αὐτῷ ὅτι τὰ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως χειρόγραφα τὰ ὅποια αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδεν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταστρεφόμενα, ἀπῆρτιζον ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι χιλιάδας τόμων. Ὅπόσαι συγγραφαὶ διὰ παντὸς τότε ἀπολεσθεῖσαι δὲν ἤθελον διὰ παντὸς περιωθῆ ἄνευ τῆς ἀλώσεως· καὶ ὅποσα ἀντίγραφα δὲν ἤθελον συντελέσει εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν ὑπαρχόντων κειμένων ἀνάγνωσιν. Δὲν ἀξιούμεν ὡσαύτως οὐδ' ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις ἀνεχαίτισεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὴν θαυμαστὴν ἐπίδοσιν τῆς μέσης καὶ δυτικωτέρας Εὐρώπης ἀπὸ τῆς πεντεκαίδεκάτης ἐκαντονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ναὶ μὲν οὐδεμία εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς διετέλεσεν ἔκτοτε ἀμέτοχος τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ ἀδιάκοποι σχεδὸν κατὰ ξηρὰν πόλεμοι τῶν ἀλλοθρήσκων τούτων κατακτητῶν καὶ αἱ πολλαὶ κατὰ θάλασσαν πειρατικαὶ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις. Ἀλλ' ἡ Εὐρώπη, ἐκτὸς ὀλίγων καὶ προσκαίρων ἐξαιρέσεων, ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ καὶ ἐπὶ τέλους οὐδέποτε ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ὀσμανίδας νὰ ὑπερβῶσιν ὀριστικῶς τὰ ὅρια τῶν κυρίως λεγομένων ἀνατολικῶν χωρῶν.

Οὐδὲν ἦττον ἡ δεινὴ κατάπληξις ἣν προὔξηνσεν εἰς αὐτὴν ὁ θρίαμβος τοῦ Μωάμεθ Β', ὑπῆρξε δεδικοιολογημένη· δεδικοιολογημένη ὁ-

μως ἐξ ἀσυνειδήτου τινὸς αὐτοματισμοῦ μᾶλλον ἢ ἐκ λελογισμένης τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς δύσεως, ἀφοῦ μετ' ἀσυγγνώστου ἀδιαφορίας ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠπείλουν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους, ἔπειτα κατελήφθησαν διὰ μιᾶς ὑπὸ τρόμου παραδόξου ἅμα μαθόντες τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐφοβήθησαν ὅτι οἱ γενίτσαροι θέλουσιν ἀνατρέψει τοὺς βωμοὺς τοῦ εὐαγγελίου εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν· ἐφοβήθησαν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν θέλει διαφύγει τὸν μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, μεταβληθείσας εἰς τζαμιά, θέλει ἀντηχήσει τὸ κήρυγμα τοῦ Κορανίου. Τοιαύτη ὀλοσχερῆς πραγμάτων ἀλλοίωσις εὐτυχῶς δὲν συνέβη· συνέβη ὅμως ἕτερόν τι εἰς ὃ οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν δέουσαν προσοχὴν. Ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις οὐ μόνον ἐμάρανεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πᾶσαν ἀφορμὴν πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ταύταις αὐτοῦ ἐστίασι, ἀλλὰ ἀκρωτηριάσασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην, ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων ὅσα ἤθελε πορισθῆ, ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς διέσωζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Τούτου δ' ἕνεκεν ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ κυρώσασα καὶ ἀσφαλίσασα τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὀρθῶς ἐλογίσθη μέχρις ἐσχάτων ὡς γεγονὸς κρίσιμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ ἰδίως τῆς εὐρωπαϊκῆς.

Ὅπως εἶχον καταντήσει τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, μάλιστα κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας, ὁ χριστιανισμὸς τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἠδύνατο πλέον οἰκοθῆν ν' ἀποκρούσῃ τὸν νέον ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐπισκῆψαντα κίνδυνον· ὁ ἀναγνώστης ἐπέισθη βεβαίως περὶ τούτου ἐξ ὅσων διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ βιβλίῳ τῆς παρούσης ἱστορίας. Ἡ ἄλλη ὅμως Εὐρώπη εἶχε λόγους ἰσχυροὺς νὰ ἐπιληφθῆ τοῦ ἔργου, καὶ ἐὰν κατέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ τὸ ἥμισυ μόνον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πόρων ὅσους ἐδαπάνησεν ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν ἀγώνων, ἐπεδείκνυε δὲ μείζονα σύνεσιν καὶ δεξιότητα. ἤθελεν ἀναμφιβόλως ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦμένου. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ πράξῃ τοιοῦτό τι ἕνεκεν ἀπλῆς φιλανθρωπίας ἢ καθαρῶς θρησκευτικοῦ ζήλου, ἀλλὰ μᾶλλον ἕνεκα τοῦ καλῶς νενοημένου συμφέροντος αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν τῶντι ὅτι, ἀντὶ τῶν πολλῶν ἀλλὰ παρακαίρων καὶ ἀσυναρτήτων ἐπιχειρήσεων τοῦ πάπα, τῶν Ἑνετῶν, τῆς Νεαπό-

λεως, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, περὶ ὧν θέλωμεν μετ' οὐ πολὺ ἠμιλήσει, διεξήγετο ἐγκαίρως μία καὶ μόνη ἐπιχειρήσεις ὑπὸ ἀρχηγὸν ἓνα. Διὰ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης οἱ μουσουλμάνοι ἤθελον πιθανώτατα ἐξωσθῆ οὐ μόνον ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δυτικωτέρων τῆς Ἀσίας μερῶν καὶ τῶν βορειοτέρων τῆς Ἀφρικῆς· ὥστε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἤθελον ἰδρυθῆ κράτος χριστιανικὸν νέον, ἔχον τὴν ἑκτασιν ἣν εἶχε τὸ μεσαιωνικὸν πρὸ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι· τὸ δὲ κράτος τοῦτο, κληρονομοῦν τὰς συνετὰς διοικητικὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἐγγωρίου μοναρχίας καὶ ἐν ταύτῃ τροπολογοῦν αὐτὰς βαθμηδὸν κατὰ τὴν ὁσημέρῃ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ πρᾶγομένην πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἤθελον ἀποβῆ εὐπορώτατον, εὐρυθμότατον, ἰσχυρότατον. Ἐντεῦθεν, ἀντὶ νὰ διακοπῇ σχεδὸν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη πᾶσα σπουδαία βιοποριστικὴ σχέσις μετὰ τὴν Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, διὰ τὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπικρατήσασαν ἐν τῷ μετὰ τὴν παντελῆ ἑλλησφιῶν εὐνομίας, ἀσφαλείας καὶ οικονομικῆς ἐπιδόσεως, ἡ Δύσις ἤθελον ἐξακολουθήσει εὐρίσκουσα ἐνταῦθα στάδιον, ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον γινόμενον ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς καὶ ναυτικῆς ἐνεργείας. Ὅποια πραγμάτων ἀλλοίωσις! Ἴνα λάβωμεν ἀμυδρὰν τινα ἔννοιαν ὅποσα ὠφελήματα ἤθελε πορισθῆ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἔκτοτε ἐνιδρύετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀντὶ τοῦ ὀσμаниκοῦ, τοιοῦτό τι χριστιανικὸν κράτος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν οἷον δημόσιον πλοῦτον εἶχεν ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν μοναρχία ἐν τῇ 9 καὶ τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀντιπαραβάλλωμεν δὲ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον πρὸς τὴν οικονομικὴν κατάστασιν τοῦ ὀσμаниκοῦ κράτους οὐχὶ ἐν καιρῷ τῆς παρακμῆς αὐτοῦ κατὰ τὴν 17 καὶ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ κατὰ τὴν 16 ἐπὶ τῆς μεγίστης αὐτοῦ δυνάμεως καὶ δόξης. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη, ὅτι ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας αἱ δημόσιοι πρόσοδοι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συνεποσοῦντο εἰς 700 περίπου ἑκατομμύρια τοῦ τότε νομίσματος (σελ. 45 καὶ ἐπ. τοῦ Δ' τόμου). Διὰ τὸ ἀνανεωθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὸν κράτος δὲν ἤθελον ἐντὸς μικροῦ ἀνακτήσει τὸν δημόσιον πλοῦτον ὃν εἶχεν ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦλάχιστον τῶν σταυροφοριῶν; Οὐδ' εἶναι χρεῖα νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἐν ἑλλείψει ἐτέρων οικονομικῶν καὶ πολιτειογραφικῶν εἰδήσεων, αἱ δημόσιοι πρόσοδοι εἴμποροῦν μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέτρον τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγῶν καὶ πόρων, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρὰδεχθῶμεν ὅτι αἱ πρόσοδοι ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἀπο-

τέλεσμα καταπίεσεως τυφλῆς καὶ ὄλως δυσαναλόγου πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ἀφοῦ ἐπὶ τοσοῦτους διήρκεσαν αἰῶνας. Ἀπέναντι λοιπὸν τοῦ τοιοῦτου πλοῦτου ὃν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος, ὅποιοί τινες ἄρα γε ἦσαν οἱ δημόσιοι τοῦ ὀσμανικοῦ πόροι ἐπὶ τῶν χρόνων, οἵτινες χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου σῶζεται ἔκθεσις λεπτομερῆς τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος (1604—1608) διατελέσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τῆς Ἑνετίας Ὀκταβιανοῦ Βόνου, δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ, ἣτις ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολάου Βαρότση καὶ Γουλιέλμου Βερσέτου. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην, τὸ σύνολον τῶν εἰσπράξεων τοῦ δημοσίου ταμείου ἐν τῇ ἑκκαιδεκῇ ἑκατονταετηρίδι δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τὰ 5 ἢ 6,000,000 δουκάτων ἤτοι τὰ 60—70,000,000 τοῦ τότε νομίσματος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ ἐσωτερικῇ ἀκμῇ, ἤτοι καθ' οὗς χρόνους ἦρχε χωρῶν πολὺ ἐκτενεστέρων τῶν χωρῶν ὅσας ἐκυβέρνηα ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ δέκατον τῶν πόρων τῆς δυναστείας ταύτης. Οἴκοθεν δὲ ἐννοεῖται, ὅτι ὁ πολὺς ἐκεῖνος πλοῦτος τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ὅπως συνέβη εἰς τὸ ὀσμανικὸν προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔμελλεν ἀπ' ἐναντίας νὰ αὐξήσῃ διὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου, ὅπερ ἤθελεν ἐνεργεῖται μετὰ τῆς ἀδιακόπως ὡσαύτως προαγομένης ὑλικῆς εὐημερίας τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης καὶ ὅτι οὐδεμία τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς ἤθελε μείνει ἀμέτοχος τῶν εὐεργετημάτων τῆς τοιαύτης συναλλακτικῆς κινήσεως. Ἐὰν τὴν σήμερον μετὰ 400 περίπου ἐτῶν μετὰ οὐσιωδেষτάτην ἐλάττωσιν, ἂν ὄχι ὀλοσχερῇ τῶν τοιούτων συναλλαγῶν διακοπὴν, ἡ Εὐρώπη τοσοῦτον ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ποικίλων αὐτῆς σχέσεων πρὸς χώρας ἐν τῷ μεταξύ ἐρημωθείσας καὶ πολυειδῶς ἐξαντληθείσας, ὅποιοι καὶ ὅπόσοι θησαυροὶ δὲν ἤθελον εἰσρεύσει εἰς αὐτὴν ἐὰν ἡ διεθνὴς αὕτη κίνησις οὐδέποτε ἔπαυεν ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι;

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἐπικρατήσαντος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἤθελεν ἔκτοτε ἐξασφαλισθῆ ἢ διὰ τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ διαπόρθμευσις. Ἡ Εὐρώπη ἀντὶ νὰ διεξάγῃ ἐπὶ αἰῶνας τὴν μετὰ τῆς Ἰνδικῆς ἐμπορίαν διὰ τοῦ μακροτάτου περὶ τὴν Εὐέλπιδά ἄκραν πλοῦ, ἔμελλε νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς πάντοτε τὴν πρῶχειρον καὶ συντομωτέραν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐκείνου μεταγωγὴν,

ἦς τὸ πλεονέκτημα μόλις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεκτῆσατο.

Ἄλλὰ, θέλουσιν ἀντεῖπει βεβαίως πολλοὶ, ἢ διὰ τῆς καθολικῆς Εὐρώπης ἐγκαθίδρυσις νέου ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους, ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἐνταῦθα μετάγγισιν ὁλοκλήρου τοῦ δυτικοῦ βίου καὶ ἰδίως τὸν θρίαμβον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης· ὥστε δὲν βλέπομεν τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τί ἤθελεν ὠφελῆθῃ ὁ ἐλληνισμὸς ἐκ τοῦ κατακλισμοῦ τούτου τοσοῦτων ξενικῶν στοιχείων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐλέγχοντες τὴν Εὐρώπην διότι δὲν προέλαβεν ἢ δὲν ἀνέτρεψε τὴν ὀσμаниκὴν κατὰκτησιν, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἐλέγχοντες αὐτὴν ἐπὶ 400 ἔτη οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐννοοῦμεν ὅπως καὶ οὗτοι ἐπέμβασιν αὐτῆς σώφρονα καὶ συνετὴν, ἧτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ πρᾶγάγῃ διαρκῶς τὰ ἀνωτέρω προὑποδειχθέντα σωτήρια ἀποτελέσματα· οὐδὲ πρᾶσθαι οὐκ ἐπιτρέψομεν ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος ἦτο ἀνεπίδεκτος τοιαύτης συνέσεως καὶ σωφροσύνης, διότι ἔχνη αὐτῆς ἀναφαίνονται ἤδη ἐν τῇ πολιτείᾳ τινῶν τοῦλάχιστον τῶν κατὰκτητῶν τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Οὔτε οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, οὔτε οἱ Λαρόσαι, οὔτε αὐτοὶ οἱ Ἑνετοὶ ἐκήρυξαν πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος. Ἀξιοῦντες λοιπὸν ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἔπραξε τότε λάθος μὲγα μὴ ἐπιχειρήσασα σπουδαίως τὴν κατάλυσιν τῆς ὀσμаниκῆς κυριαρχίας διὰ τῆς ἀνιδρύσεως μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικοῦ κράτους, ἐννοοῦμεν κράτος αἰσθανόμενον κατὰ μικρὸν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, νὰ σεβασθῇ τοὺς κυριωτέρους χαρακτῆρας τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, καὶ νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς συνεργοὺς εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι, τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων καταρτισθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἤθελεν ἀναγκαίως πρωτεύσει ἐν αὐτῇ διὰ τὴν γλῶσσαν, τὰς παραδόσεις, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, δὲν ἤθελε πάθει τὰς νέας καὶ ἀνηκούστους συμφορὰς, ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ τελευταῖα 400 ἔτη, δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει μειούμενον ὀλεθρίως κατὰ τὸν πληθυσμὸν, τὴν εὐπορίαν καὶ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν· ἀπ' ἐναντίας δὲ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως αὐξάνον καὶ κρατχιούμενον, δὲν ἤθελεν εἶναι ἠναγκασμένον ὅπως σήμερον νὰ ἀρχίζῃ τὸ στάδιον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐπέχῃ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν προέχουσιν καὶ ἀνταξίαν τῶν προαιωνίων αὐτοῦ ἀγώνων καὶ προσδοκιῶν.

Μία εὐλογος ἐνστάσις δύναται νὰ προταθῆ κατὰ τῆς ἀνασκευασθείσης ταύτης τοῦ παρελθόντος εἰκόνας, ἣν ὡς ἠδυσμά τι ἐπεχρίσαμεν εἰς τὸ χεῖλος τοῦ πικροῦ ποτηρίου τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν δυοκαίδεκα τῶν πατέρων ἡμῶν γενεαί. Ἦτο ἄρα γε ἡ Εὐρώπη τότε εἰς κατάστασιν νὰ ματαιώσῃ τὸ ἀποτρόπαιον τῆς ὀσμμανικῆς κυριαρχίας ἔργον; Τὸ ἐπιχείρημα ἀπῆτει βεβαίως ὑψηλοτέραν τινὰ συνείδησιν τῶν γενικῶν τοῦ πολιτισμοῦ συμφερόντων καὶ ἐνότητά ἐνεργείας ἣν δὲν εἶχε καὶ δὲν ἠδύνατο ἴσως νὰ ἔχῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ἔτι κυφορούμενον μᾶλλον ἢ ὀριστικῶς διαμορφωθὲν σύμπλεγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπικρατειῶν. Ἐὰν σήμερον ἡ Δύσις μετὰ κόπου εἴμπορεῖ νὰ ὁμοφωνήσῃ ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἠδύνατο νὰ πολιτευθῆ ἄλλως παρ' ὅ,τι ἐπολιτεύθη πρὸ 400 ἐνιαυτῶν, ὅτε ἡ μὲν πολιτικὴ περίνοια ἦτο ταπεινότερα, τὰ δὲ εὐτελεῖ τοπικὰ συμφέροντα ἦσαν περιπλοκώτερη καὶ ἰσχυρότερα ἢ σήμερον. Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν δὲν ἦτο ἐπιτηδεία νὰ διευθύνῃ προστηκόντως τὰς δυνάμεις αὐτῆς· καθ' ἑαυτὰς ὁμως αἱ δυνάμεις αὐταὶ ἦσαν βεβαίως πλέον ἢ ἱκαναὶ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπελθόντα πολέμιον. Ὁ Οὐνιάδης μόνος πολλάκις κατέτρόπωσε τοὺς τουρκικοὺς στρατοὺς· ὁ Σκεντέρμπεϋς μόνος πολλάκις ἠσυνέτριψεν αὐτούς ἢ ἠνάγκασεν εἰς ὑποχώρησιν· ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος μόνος ἐν τῇ τελευταίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίᾳ ἔφερεν εἰς ἀμνηχανίαν τὸν Μωάμεθ Β'· καὶ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι γενναῖόν τι ὅπως οὖν ἐπιχείρημα τῆς Εὐρώπης δὲν ἠθελε διαλύσει ὡς ἰστὸν ἀράχνης τὸ ὀσμμανικὸν μορμολύκειον; Ἄλλ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἀκαταγώνιστοι ἐξάγεται ἐξ ὅλης αὐτῶν τῆς ἱστορίας. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ 1481, ἦτοι ὑπὲρ τὰ 37 ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν· καὶ ἐκυριεύσε μὲν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Εὐβοίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καίτοι μὴ ἔχων σπουδαίους ἀντιπάλους εἰμὴ τοὺς Ἐνετούς, τοὺς Οὐγγυκοὺς καὶ τοὺς ἰππότες τῆς Ῥόδου, δὲν ἠδυνήθη πολλοῦ γε δεῖ νὰ συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν τῆς Ἀνατολῆς χωρῶν. Ἐκ τῆς Ῥόδου ἦν ἐπολιόρκησε τῷ 1480, διὰ τοῦ ναυάρχου Μεζὺ πασᾶ, ὅστις λέγεται ἀνήκων εἰς τὴν γενεάν τῶν Παλαιολόγων, ἀπεκρούσθη μετὰ δύο μηνῶν πεισματώδεις ἐπιθέσεις· ἡ δὲ νῆσος ἐκείνη δὲν ἐκυριεύθη εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1523 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμᾶν Α'. Ἡ

Κύπρος δὲν ἐδουλώθη εἰμὴ τῷ 1570 ἐπὶ Σελῆμ τοῦ Β', ἡ Κρήτη μόλις μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα τῷ 1669 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Δ', ἡ δὲ Ἑπτάνησος ποτέ. Καὶ πάλιν τῷ 1687 ἐπὶ Σουλεϊμάν τοῦ Β' ἡ Ἑνετία ἀνέκτησε τὴν Πελοπόννησον, οὐδὲ ἐγκατέλιπεν ὀριστικῶς τὴν χερσόνησον ταύτην εἰμὴ τῷ 1715 ἐπὶ Ἀχμέτ τοῦ Γ', ἑκατὸν μόλις ἔτη πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ὤφειλεν ἐξ οἰκείων σπουδαιοτάτων συμφερόντων νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν· καὶ ὅτι εἶχε τὰς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας δυνάμεις, ἑστερεῖτο δὲ μόνον τῆς ἀπαιτουμένης πολιτικῆς περινοίας καὶ ἐνότητος. Τοσοῦτον ὅμως αὐτὴ πρώτη ἀμαρτήσασα, δίκαιον εἶναι νὰ δεικνύται ἐπιεικεστέρα πρὸς τὰς ἀμαρτίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Δεκάτευσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔνεκα ποικίλων αἰτιῶν.

Ἄλλ' ἂν καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βραδέως ὀπωροῦν ὑπέκυψαν εἰς τοὺς νέους δυνάστας, τινὲς δὲ εἶχον ὑποταχθῆ καὶ πρὸ τοῦ 1453, ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία χρονολογεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο δὲ εὐλόγως, διότι διὰ τῆς ἀλώσεως ταύτης ἠσφαλίσθη τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν, περιῆλθε δὲ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἐξεπροσώπει τότε τὴν πνευματικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν διοικητικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητα. Ἐντούτοις οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔστερξαν ἀπολύτως τὴν νέαν αὐτῶν τύχην. Οὐκ ὀλίγοι ἀπεδήμησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ὑπέκυψαν μὲν ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ ἢ πάντοτε καθ' ἑαυτοὺς διαμαρτυρόμενοι, ἢ καὶ ἐπαναστατοῦντες ἐκ διαλειμμάτων ὁσάκις εὔρισκον πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεῖαν περίστασιν. Οἱ μόνον οἱ μηδέποτε ὑποταχθέντες εἶναι οἱ πολυθρύλητοι κλέφται· οἱ μόνον δὲ οἱ ὀριστικῶς διαλλαγέντες πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὑπῆρξαν οἱ διὰ τοῦ ἐξισλαμισμού εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς αὐτμολῆσαντες.

Περὶ τῶν ποικίλων ἀφορμῶν καὶ τῶν πρώτων περιπετειῶν τῆς τῶν

χριστιανῶν ἐξισλαμίσεως, ὠμιλήσαμεν ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ (σελ. 231 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου), ὥστε νῦν δὲν πρόκειται εἰμὴ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶδομεν ἄλλοτε ἐκ τίνος αἰτίας καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν συνεκροτήθη τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· ἀλλ' ἀνεβάλομεν τότε νὰ ἐκθέσωμεν τὰ τῆς στρατολογίας αὐτοῦ καθ' ἕκαστα, διότι τῶντι ἡ στρατολογία αὕτη δὲν ἐκανονίσθη ὀριστικῶς εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐφεξῆς. Κατ' ἀρχὰς 1000 τοῦλάχιστον τὸν ἀριθμὸν ἦσαν οἱ χριστιανόπαιδες οἵτινες κατ' ἔτος ἀρπαζόμενοι διὰ παντὸς τρόπου εἴτε ἐξ ὑπηκόων, εἴτε ἐκ πολεμίων, ἐξισλαμίζοντο διὰ τῆς βίας, ἵνα ἀνατραφῶσιν ὡς γενίτσαροι. Κατόπιν οἱ γενίτσαροι ἐστρατολογήθησαν κυρίως ἀπὸ τῶν νέων χριστιανῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες κατὰ τινα διάταξιν τοῦ Μουράτ Α' περὶ τὸ 1362 γενομένην, ἀπεχωρίζοντο ἐπὶ τούτῳ ὡς τὸ πεμπτημόριον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς λείας, τὸ ὑπὸ τοῦ Κορανίου παραχωρούμενον· καὶ τοιοῦτό τι ἐγένετο μετὰ πᾶσαν κατάκτησιν. Ἐπὶ Μουράτ τοῦ Β' τὸ κράτιστον τοῦτο σῶμα συνεκροτεῖτο ἤδη ἐξ ἀνδρῶν 6—10,000. Ἐτι δὲ βραδύτερον καθιερώθη ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν ταῖς ὑποτεταγμέναις χώραις, ἣν οἱ πατέρες ἡμῶν ὠνόμαζον *παιδομάζωμα*. Πότε ἐνομοθετήθη τοῦτο, ἄδηλον ἴσως ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'. Ἀλλ' ὀριστικῶς δὲν ἐπεβλήθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Σελήμ Α' καὶ τοῦ Σουλεϊμάν Α'. Τότε ἐκανονίσθη ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν τῷ κράτει θέλει γίνεσθαι κατὰ πενταετίαν· μετ' οὐ πολὺ ὁμως ἀπέβη συνεχεστέρα, ἐνεργουμένη κατὰ τετραετίαν, τριετίαν, διετίαν, ἐπὶ τέλους δὲ κατ' ἔτος καὶ ὁσάκις παρουσιάζετο ἀνάγκη. Ὁ φόρος οὗτος τοῦ αἵματος ἐπεβάλλετο ἰδίως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ μετέπειτα τὴν Οὐγγαρίαν. Ὀλίγα μόνον τινὰ ὠρισμένα μέρη ἦσαν ἀπηλλαγμένα αὐτοῦ οἷον ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁ Γαλατῆς καὶ ἡ Ρόδος. Διεξήγετο δὲ ἡ στρατολογία κατὰ τὸν δετὸν τρόπον. Εἰς ἕκαστον φορολογητέον τόπον προσήρχετο λοχαγὸς τῶν γενιτσάρων συνεπαγόμενος γραφέα, κομίζων δὲ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον. Ὁ τοῦ τόπου προϊστάμενος ὤφειλε νὰ ὑποβάλλῃ αὐτῷ κατάλογον ὅλων τῶν οικογενειῶν, ἕκαστος δὲ πατὴρ ἦτο ὑποχρεῶς νὰ ἀναγγεῖλῃ πόσους υἱοὺς εἶχε καὶ νὰ παραστήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἐκλογήν. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἀφηροῦντο ἐκ τοῦ συνόλου τῶν παίδων ἐκάστου τόπου εἰμὴ τὸ πεμπτημόριον, κατόπιν ὁμως τοσοῦτοι ὅσων

ὑπῆρχε χρεία, καὶ πάντοτε οἱ κάλλιστοι καὶ εὐρωστότατοι. Ὡσαύτως ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις εἰς μόνος ἐλαμβάνετο ἀφ' ἐκάστης οἰκογενείας παῖς, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ δύο, καὶ τρεῖς, καὶ αὐτὸς ὁ μονογενὴς ὅστις πρότερον ἐξηρεῖτο. Τελευταῖον κατ' ἀρχὰς ἐξελέγοντο μόνοι οἱ παῖδες 6 ἢ 7 ἐτῶν, κατόπιν δὲ καὶ παῖδες 10 καὶ 15 ἐτῶν. Ἐνῶ δὲ τοσοῦτον βαρεῖαι ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ γενικαὶ περὶ τούτου διχτάξεις, ἔτι βαρύτεραι καθίσταντο διὰ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξετραχηλίζοντο οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ὑπάλληλοι, ἀρπάζοντες μὲν πλειοτέρους τῶν ἀπαιτουμένων καὶ ἐκποιοῦντες αὐτοὺς ὡς δούλους, ἐπιτρέποντες δὲ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους τὴν ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγὴν τῶν υἱῶν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν πενεστέρων. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι ἐνόμιζον, ὅτι θέλουσι διαφυγεῖ τὴν συμφορὰν νυμφεύοντες νεωτάτους τοὺς παῖδας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 8, 9 καὶ 10 ἐτῶν τὸ στρατήγημα ὅμως δὲν ὠφέλει, διότι καὶ οὗτοι ἠρπάζοντο, καὶ οὐ μόνον εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῆ ὁ γάμος σπουδαῖος, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν 20 καὶ 24 ἐτῶν. Οὐδ' ἀπηλλάττοντο τοῦ δεινοῦ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμόν ἐκουσίως, διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἐνόει νὰ ἐλαττωθῆ τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσίμων. Μόνοι οἱ εἰς τὰ παράλια οἰκοῦντες ἐσώζοντο φεύγοντες μετὰ τῶν τέκνων εἰς τὴν ἐνετικὴν ἰδίως χώραν. Ὅσοι δ' ἐπεχείρουν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐδαμάζοντο. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι τὸ ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ γερμανοῦ Γέρλαχ, βεβαιούμενον, ὅτι πολλάκις αἱ δυστυχεῖς μητέρες ἀνατείνουσαι τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἰκέτευον τὸν Ὑψιστὸν ν' ἀνακαλέσῃ παρ' ἑαυτῶ τοὺς παῖδας αὐτῶν, ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπίστων. Ἄλλ' ὅμως τοσοῦτον ἰσχυρὸν εἶναι τὸ τῆς ἰδιοτελείας αἰσθημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε ὁ αὐτὸς Γέρλαχ ἀξιοῖ, ὅτι ἕτεροι πάλιν γονεῖς προθύμως παρέδιδον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, οἱ δὲ παῖδες καὶ νέοι μετὰ πόθου ἀνελογίζοντο τὸν πολυτελεῆ βίον ὃν θέλουσι διάγει ἐν τῷ σεραΐῳ. Καὶ τὸ κακὸν τοῦτο προέβη εἰς τοσοῦτον, ὥστε ὁ ἐν ἔτει 1554 πρεσβευτὴς τῆς Ἐνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Δομίνικος Τρεβιζάνος ἀνέφερεν, ὅτι τὸ παιδομάζωμα, τὸ ὁποῖον πρότερον ἐλογίζετο ὡς ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, κατήντησε τότε νὰ ὑπολαμβάνεται ὡς ἐξαίρετον εὐτύχημα.

Ἴνα ἐξηγήσωμεν τοῦτο μέχρι τινός, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ὅσον ἠλαττοῦτο τὸ κράτος τῶν σουλτάνων, τοσοῦτον ηὔξανε τὸ ἀξίωμα τῶν γενιτσαρῶν, οἵτινες αἰσθανόμενοι ἐπὶ μᾶλλον

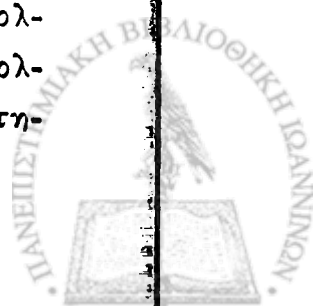
ὅτι εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς ἀρχῆς, ἦγον καὶ ἔφερον κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς κυριάρχας. Ἀπέβησαν δὲ πρωϊμώτατα τοσοῦτον ἐπικίνδουνοι, ὥστε ἐν ἔτει 1581 δὲν ἔμενον ἐξ αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ 4,000 καὶ οὐδέποτε ἐστάθμευον αὐτόθι πλειότεροι τοῦ ἐνὸς τρίτου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ. Οἱ λοιποὶ, διεσπαρμένοι ὄντες ὡς ἀστυνομικοὶ φύλακες καθ' ὅλον τὸ κράτος, ἐμάστιζον ἀνηλεῶς τοὺς κατοίκους. Πλὴν τούτου οἱ εὐφυέστεροι τῶν χριστιανοπαίδων δὲν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλὰ, ἐκπαιδευόμενοι ἐπὶ τὸ ἰσλαμικώτερον, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Καὶ ὡς γενίτσαροι λοιπὸν καὶ ὡς ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοὶ, οἱ χριστιανόπαιδες κατήντησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ κράτους κύριοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν ἐκ γενετῆς μουσουλμάνων. Εἰς τῶν Τούρκων μεγιστάνων ἔλεγεν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας Οὐγγναδ, ὅτι «ἐνῶ οἱ παῖδες τῶν ἀθλίων χωρικῶν προσέρχονται εἰς τὰ βασιλεία καὶ γίνονται μεγάλοι καὶ τρανοὶ, οἱ ἡμέτεροι παῖδες παρορῶνται ἀναγκαζόμενοι νὰ γίνωνται ὑπήκοοι αὐτῶν.» Τὸ δὲ παραδοξότερον ὁ πόθος ὃν εἶχον οἱ ὀσμανίδαι τοῦ νὰ συμμετάσχῃ τῆς κατ' αὐτοὺς ἀγαθῆς ταύτης τύχης τῶν χριστιανῶν, ἀπέβη τοσοῦτος, ὥστε κατήντησαν νὰ δανείζωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἵνα τοιοῦτοτρόπως περιληφθῶσιν εἰς τοὺς γενιτσαρούς. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ὀλιγώτεροι ἦσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ οἱ πραγματικοὶ χριστιανόπαιδες ἢ οἱ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον παρεισφρήσαντες εἰς αὐτὸ ὀσμανίδαι νεανία. Ἐντεῦθεν ὁμως ἠλαττώθη ἐν ταύτῳ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τῶν γενιτσαρῶν. «Συνήθως» ἔγραφε τῷ 1573 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἑνετίας Μαρκαντώνιος Βάρβαρος, «μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ἐλάμβανον ἐμμίσθους λειτουργίας καὶ μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου. Ἀλλὰ νῦν ἐπέτυχον νὰ παρειαδύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην δι' εὐνοίας καὶ τουρκόπαιδες, ὅπερ θέλει ἐπιφέρει πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ κράτος.» Ἡ δὲ προφητεία αὕτη ἐπηλήθευσεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ ἤθελον καὶ νὰ νυμφεύωνται, ὅπερ εἰς οὐδένα γενίτσαρον ἐπετρέπετο μέχρι τῶν μέσων τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε ὁμως καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1567 τὸ σῶμα ἤρχισε νὰ ἀναπληροῦται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων, ἐξ οὗ πολλὴ μὲν ἐπῆλθεν αὐτοῦ αὔξησις, μείζων δὲ διαφθορά. Μέχρι τοῦ ἔτους 1637 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμμίσθων γενι-

τσάρων ἀπὸ 12,000 συνεποσώθη εἰς 46,000, οἷτινες ἐξήντλουν τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον. Εἰς τούτους δὲ προσθετέον καὶ ἄλλους τήσους ἀμίσθους, οἷτινες διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων μέσων παρειαζέδουν εἰς τοὺς καταλόγους τῶν γενιτσάρων, ἵνα μετέχῃσι τῶν ὠφελημάτων αὐτῶν καὶ προνομίων. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ὀσμὰν Β' ἐβουλεύθη νὰ ἀντικαταστήσῃ, ἀντὶ τοῦ ἐξαχρειωθέντος ἐκείνου τάγματος, Αἰγυπτίους μισθοφόρους. Διαθρυληθέντος ὅμως τοῦ πράγματος ἐξερράγη στάσις φοβερὰ ἣτις δὲν κατέπαυσε τῷ 1622 εἰμὴ διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος, τοῦ πρώτου τοιοῦτου φόνου ὃν ἀναφέρει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουράτ Δ' ἠγωνίσθη νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τάγμα καὶ ἐν ἔτει 1638 κατήργησεν ἐντελῶς τὸ παιδομάζωμα. Οὐδὲν ἦττον τὸ σῶμα διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε τῷ 1826 ὁ Μαχμούτ Β' κατέλυσεν αὐτὸ ὁλοσχερῶς διὰ πανωλεθρίας.

Ἄλλ' ὅσον δῆποτε πρῶίμως καὶ ἂν κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, καὶ ὅσον δῆποτε ἐνοθεύθη ἔτι πρῶιμώτερον, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἐπὶ 2 ἑκατονταετηρίδας ἢ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἐξετελέσθη ἀκριβῶς. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ γεγονός τοῦτο προσθέσωμεν ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ σῶμα συνέκειτο κατὰ μέσον ὄρον ἐκ 15 ἕως 20,000 ἀνδρῶν, ὅτι οἱ πόλεμοι ἦσαν ἀδιάκοποι, οἱ δὲ τῆς νοσηλείας καὶ θεραπείας τρόποι ἀτελεῖς, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ περιέλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἑτησία ἀνάλωσις τοῦ σώματος τούτου συνεποσοῦτο τούλάχιστον εἰς τὸ $\frac{1}{4}$ τῆς ὅλης δυνάμεως καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ σύνολον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀφηρέθησαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς μόνην τὴν συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος, εἰμπορεῖ νὰ ὑπόλογισθῇ εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον. Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι οἱ γενίτσαροι δὲν ἐνυμφεύοντο τότε καὶ ὅτι ἦσαν οἱ κάλλιστοι καὶ ῥωμαλεώτατοι τῶν παίδων. Ὅθεν τὸ ἑκατομμύριον ἐκεῖνο δὲν ἐξεπροσώπει τοσαῦτα ἄτομα, ἀλλὰ τοσαύτας οἰκογενείας, ἢ δ' ἐκ τούτου προελθοῦσα μείωσις τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι μὲν δυσυπολόγιστος, ἀπέβη ὅμως βεβαίως ὑπέρογκος.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τοὺς γενιτσαρούς οἱ ἐξισλαμισθέντες πολλοῦ γε δεῖ. Καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, πλεῖστοι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ μετέστη-

σαν ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως εἰς τὰς τάξεις τοῦ μωαμεθανισμοῦ. Ὁ κυριώτατος τῶν λόγων τούτων ὑπῆρξεν, ὅτι, καθ' ἃ πρὸ ὀλίγου εἶδομεν μαρτυρούμενον ὑπὸ ἐνὸς τῶν πρέσβειων τῆς Ἑνετίας, ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπένεμε τὰ ἀνώτατα καὶ ἐπικερδέστατα τῶν ἀξιωμάτων κατὰ κανόνα εἰς ὁμοθρήσκους μὲν ἀλλ' ἐκ γενετῆς χριστιανούς ὄντας ἄνδρας. Τὰ δὲ πράγματα κυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην λαμπρῶς. Ἐκ τῶν πέντε μεγάλων βεζυρῶν τοῦ Μωάμεθ Β', 4 ὑπῆρξαν χριστιανοί· 2 μὲν, ὁ Μαχμούτ πασᾶς καὶ ὁ Ροῦμ Μεχμέτ πασᾶς, Ἕλληνες· δύο δὲ, ὁ Ἰσᾶκ πασᾶς καὶ ὁ Κεδίκ Ἀχμέτ πασᾶς, Ἀλβανοί. Διότι ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους βεζύρας τοῦλάχιστον, τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἤρχισεν ἐφαρμοζόμενον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντιπόλεως. Οἱ προδιατελέσαντες μεγάλοι βεζύροι, 6 τὸν ἀριθμὸν, ὑπῆρξαν τοῦρκοι τὸ γένος· ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β', πειθόμενος ὅτι οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοὶ εἶναι ἰκανώτεροι καὶ θερμότεροι ζηλωταὶ τοῦ νέου θρησκευματος καὶ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, προετίμησε πάντοτε αὐτούς, ἅμα ἠναγκάσθη νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν τὸν Χαλήλ πασᾶν ἕνεκα τῶν ὑπόπτων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῶν ἡμετέρων. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ κατακτητοῦ ἠκολούθησαν ἅπαντες οἱ μετ' αὐτὸν σουλτάνοι ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας. Ἐπὶ Βαγιαζήτ Β' ἐγένετο αὐθις μέγας βεζύρης ὁ προμνημονευθεὶς Ἰσᾶκ πασᾶς, ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων διαδόχων τούτου ὁ μὲν Δαοῦτ πασᾶς ἦτο ὡσαύτως Ἀλβανός, ὁ δὲ Χερσέκ Ἀχμέτ πασᾶς ἦτο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἐρζεγοβίνης Στεφάνου Κόσσοβιτς, δι' ὅπερ καὶ ἐπωνομάζετο Ἐρζέγογλου, ὁ δὲ Μεζὶ πασᾶς καὶ ὁ Χότζα Μουσταφᾶ πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες ἐκ γενετῆς. Ἐπὶ Σουλεϊμᾶν τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἐκ τῶν 9 μεγάλων βεζυρῶν οἱ 8 εἶχον γεννηθῆ χριστιανοί. Ὁ Ἰβραήμ πασᾶς καὶ ὁ Σουλεϊμᾶν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες· ὁ Ἀγιᾶς πασᾶς, ὁ Λουτφὶ πασᾶς καὶ ὁ Ἀχμέτ πασᾶς, Ἀλβανοί· ὁ Ρουστέμ πασᾶς, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἐνδοξότερος τῶν μεγάλων βεζυρῶν Μεχμέτ Σόκολλης, Σλαῦοι. Ἐπὶ Μουράτ Γ', Μεχμέτ Γ', Ἀχμέτ Α', Μουσταφᾶ Α' καὶ Ὀσμᾶν Α', ὁ Ἀχμέτ πασᾶς (ὁ τοῦ Σόκολλη διάδοχος), ὁ Σινᾶν πασᾶς (ὁ πεντάκις βεζυρεύσας), ὁ Χουσεῖν πασᾶς καὶ ὁ Μέρε Χουσεῖν πασᾶς ἦσαν Ἀλβανοί· ὁ τρις βεζυρεύσας Χαλήλ πασᾶς, Ἀρμένιος· ὁ Σικάλας Σινᾶν πασᾶς, ἀρνησίθρησκος ἐξ Ἀγκῶνος· καὶ ὁ Νασσοῦ πασᾶς, υἱὸς Ἕλληνας ἱερέως. Σλαῦοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν ὁ τοῦ Ἀρμενίου Χαλήλ

διάδοχος Χοσρέφ πασᾶς, καὶ ὁ μέγας βεζύρης Ῥετζέπ πασᾶς, ὁ πρῶ-
τουργὸς τῆς φοβεραῆς στάσεως τοῦ 1632, τῆς ὁποίας διετέλεσε τὸ κύ-
ριον θῦμα καὶ τῆς ὁποίας εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχηγῶν ἐγένετο
ὁ Ἕλληρ Ῥοῦμ Μεχμέτ. Τότε προεχειρίσθησαν ἀλλεπαλλήλως τρεῖς
Ἄλβανοὶ μεγάλοι βεζύραι ὁ Ταβανιγιασι Μεχμέτ, ὁ Καρὰ Μουστᾶ-
φᾶς καὶ ὁ Ταρχουντζῆ Ἀχμέτ πασᾶς. Ἰδίως γνωστὸς ἐγένετο εἰς
τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῶν Κιοπριλιδῶν οἶκος. Οἱ μὲν
εἶπον αὐτοὺς σερβικῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ ἀλβανικῆς οἱ δὲ καὶ γαλ-
λικῆς· ἀλλ' οἱ πλείονες βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Κιοπριλίδαι ἦσαν Ἕλλη-
νες τὸ γένος. Ὅπως δὴποτε ὡς πρὸς τούτους ἐγένετο ἐξαιρέσις τοῦ
προϋπάρχοντος κανόνος, διότι παρεκτὸς τοῦ πρώτου, ὅστις ἦτο ἐκ γε-
νετῆς χριστιανός, 4 ἄλλοι ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἀνεδείχθησαν μεγά-
λοι βεζύραι ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Καὶ μετὰ τοὺς Κιοπρι-
λίδας δὲ οἱ μεγάλοι βεζύραι Δαμάτ Χουσὰν πασᾶς, Τζόρ.λιλι Ἀλῆ
πασᾶς καὶ Τοπάλ Ὀσμὰν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος (ὁ πρῶτος
καὶ ὁ τρίτος Πελοποννήσιοι), ἵνα παραλίπωμεν πλείστους ἄλλους
ἐτέρας χριστιανικῆς καταγωγῆς.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν μεγάλων βεζυρῶν, οἱ πλείστοι τῶν ἐπιφανε-
στάτων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀνωτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν,
ὑπῆρξαν ἀλλότριοι τῆς τουρκικῆς φυλῆς. Ἴνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς
τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους, παρατηροῦμεν ὅτι ὅλοι σχεδὸν
οἱ ἐπὶ Σουλεϊμάν Α' καὶ Σελῆμ Β' διαπρέψαντες ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ
ἄνδρες, ἦσαν χριστιανοὶ τὸ γένος. Ὁ Περτέφ πασᾶς, οἱ Ἐρζέγογλοι,
οἱ Δουκαγίνογλοι κατήγοντο ἅπαντες ἐξ Ἐρζεγοβίνης. Ἄλβανοὶ ἦ
Κροῶται ἦσαν ὁ Σινάν, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Ῥουστέμ, ὁ
Τερχάτ πασᾶς, ὁ Ἀχμέτ πασᾶς, ὁ Δαούτ πασᾶς καὶ ὁ κατακτη-
τῆς τοῦ Γεμέν, Σινάν πασᾶς. Ἐν Βοσνίᾳ ἐγεννήθησαν, παρεκτὸς τοῦ
μεγάλου βεζύρου Σόκολλη, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Χοσρέφ πασᾶς, οἱ
Γιαγιάγλοι, ὁ Σαϊλάκ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Σάλ Μεχμέτ πασᾶς, ὁ
κατακτητῆς τῆς Κύπρου Λαλά Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ κυβερνήτης τῆς
Αἰγύπτου Μακτούλ Μεχμέτμπεύς, ὁ Μπαλτατζῆ Ἀχμέτ πασᾶς, ὁ
Τζεναβῆ Ἀχμέτ πασᾶς, καὶ ὁ Σόφι Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις διετέλεσεν ὡσαύ-
τως κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου· ἐκ δὲ τῶν ναυάρχων ὁ Σα.λῆ πασᾶς
καὶ ὁ ἐπιβόητος Βαρβυρόσσας ὑπῆρξαν Ἕλληνες τὴν καταγωγήν.

Τὸ δέλεαρ τοῦτο τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματῶν τῶν ἀπονεμομένων

ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τοὺς νεοφύτους, ἦτο βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμικοῦ πλείστους ὅσους χριστιανούς. Ἄλλὰ ποικίλα ἄλλα αἷτια καὶ ἰδίως ὁ πόθος τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀφορήτων καταπιέσεων, προεκάλεσαν ἀθρόας ἀλλαξοπιστίας. Μικρὸν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ πλῆθος τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐγένετο τοσοῦτον, ὥστε ἡ διδασκαλία τοῦ νέου θρησκευματος δὲν προέφθανε νὰ γίνῃ εἰς τοὺς νεοφύτους, καὶ ἐκ τούτου ἤρχισαν νὰ μὴ τηρῶνται ἀκριβῶς αἱ διατάξεις αὐτοῦ, ὁ δὲ Μωάμεθ Β' ἠναγκάσθη τῷ 1474 νὰ ἐπιβάλλῃ δι' αὐτοκρατορικοῦ ὀρισμοῦ τὴν αὐστηρὰν τῶν διατάξεων τούτων ἐκτέλεσιν εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας. Ἀπὸ τοῦ 1620 μέχρι τοῦ 1650 ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς μέρους τινὸς τῆς Ἀλβανίας ἐξέπεσεν ἀπὸ 350,000 εἰς 50,000, ὥστε ὁ Βίτσης, ὁ καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως, ἔλεγεν ὅτι κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐντὸς 10 ἐτῶν ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ γίνωσι μουσουλμάνοι. Ἐν ἔτει 1625 ὁ ἰταλὸς περιηγητὴς Μοντεαλβάνος ἐβεβαίωσεν ὅτι «ὁ μὲν ἔχει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Τούρκον, ὁ δὲ τὸν υἱόν, ὁ δὲ τὸν πατέρα ἢ ἄλλον συγγενῆ.» Καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἰωσήφ Γερχάρδος Μείερν ἐξέφραζε φόβους δεινούς περὶ τῆς προϊούσης ἐλαττώσεως τῶν χριστιανῶν ἀπάσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὸ πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε αὐτὴ ἡ Πύλη ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ ἀναλογιζομένη ὅτι, ἂν ἐξακολουθήσῃ, κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐκλείψωσιν οἱ πλείστοι τῶν φορολογουμένων. Τούτου δὲ κυρίως ἔνεκεν ἐξεδόθη τῷ 1691 ἐπὶ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσεῖν Κιοπριλῆ τὸ πρῶτον «Νιζάμι Τζεδιδ» ἦτοι νέον σύστημα, δι' οὗ ἐκανονίσθη ἠπιώτερόν τι πρὸς τοὺς ραγιαδάς πολίτευμα. Μετ' οὗ πολὺ δὲ, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ προστασία ἦν τὸ ῥωσικὸν κράτος ἤρξατο ν' ἀπονήμῃ εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, ἀνέστειλεν ὅπως οὖν τὸ κακόν. Ἄλλ' οἱ ἐξισλαμισμοὶ δὲν ἔπαυσαν οὐδὲ τότε, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀθρόοι ἐξισλαμισμοί. Ὑπάρχει ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Ἀώου, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πρεμετίου, ἡμᾶς χωρίων, τὸν ἀριθμὸν 36, τῶν καλουμένων Καραμουρατάδων. Τὰ χωρία ταῦτα ἦσαν χριστιανικὰ καὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Πογόνιανης. Καίτοι δὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν γειτόνων μωαμεθανῶν, ἀντέσχον εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας μέχρι τοῦ 1760. Ἄλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους τούτου ἠθύμησαν καὶ ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ ἐξευμενίσωσι τὸ θεῖον δι'

αὐστηροτάτων νηστειῶν καὶ ὑπωπιασμῶν τῆς σαρκός· ἐὰν δὲ ὁ Ὑψίστος δὲν εἰσακούσῃ τὰς εὐχὰς αὐτῶν, νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μωάμεθ. Εἰς μάτην ὁ ἀρχιερεὺς παρέστησεν αὐτοῖς τὴν ἀσέβειαν τοῦ τοιούτου βουλευμάτος. Οἱ Καραμουρατάδες ἐνήστευσαν ὅσον οὐδέποτε αὐστηρῶς κατὰ τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου· καὶ ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, μηδεμίαν ἐπαγαγοῦσα θεραπείαν τῶν κακῶν, ἐξώμοσαν δημοθυμαδὸν τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ ἱερεῖς διετάχθησαν νὰ ἀπέλθωσιν· ὁ δὲ λαὸς, ἀφοῦ ἤλεγξε τὰς ἀγίας εἰκόνας διὰ τὴν ἀδιαφορίαν αὐτῶν, ἀπεφάνητο πανηγυρικῶς ὅτι ἀσπάζεται τὸ μουσουλμανικὸν θρησκειμα. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἀποστασίας αὐθημερὸν εἰς ὅλα τὰ χωρία, οἱ κάτοικοι προσκαλέσαντες καθῆν καὶ ἱμάμιδες ἀνωμολόγησαν τὴν νέαν πίστιν καὶ καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν νενομισμένην περιτομήν. Ὀλίγοι τινὲς μόνον ἀπεποιήθησαν ν' ἀποστατήσωσιν, ἀλλ' οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς χώρας ὅπως καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου. Τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον ἀσθενὲς ἦτο τὸ χριστιανικὸν αἶσθημα παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια τούτου ἔτι οἰκτρότερα. Ὁ τὰς Ἀλβανικὰς μελέτας γράψας Γεώργιος Χὰν ἀναφέρει περὶ Σκόδραν χωρίον ἀποστατήσαν, κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα, ἀθρόον διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ὁ ἐφημέριος αὐτοῦ ἐπέμενε νὰ τελῇ τὴν θεῖαν λειτουργίαν πρὸ τῆς ὥρας ἢ ἐπεθύμουν οἱ κάτοικοι, οἵτινες ἐνόμισαν, ὅτι ὁ ἀπλούστερος τρόπος τοῦ νὰ λύσῃ τὴν διαφορὰν ταύτην εἶναι νὰ ἀσπασθῶσιν τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ συστελλόμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐξιστοροῦντες τοιαύτας λεπτομερείας καὶ ἀρκούμεθα εἰς τὴν γενικὴν παρατήρησιν, ὅτι ἂν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἀνεχαιτίσθη κατὰ τι ἢ πρὸς τὸν ἐξισλαμισμόν ῥοπή, δὲν ἐξέλιπεν ὅμως βεβαίως καθ' ὀλοκληρίαν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ μὲν τὴν σήμερον τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων εἶναι μωαμεθανοὶ, ἐν Ἐρζεγοβίνῃ δὲ καὶ ἐν Βοσνίᾳ τὰ 7 ἢ 8]10. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐξελληνισμένοι Βλάχοι, Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγαροι ἠλλαξοπίστουν ὀλιγώτερον προθύμως ἢ οἱ καθαροὶ Ἀλβανοὶ καὶ Σλαῦοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὴν κυρίως Ἠπειρον καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας Βουλγαρίαν, Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, κυρίως Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον σπανιώτεραι ὑπῆρξαν αἱ ἀθρόαι ἀποστασίαι. Εἰς τὰς χώρας ὅμως ταύτας

συνέβαινον, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἑπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἕτερον κακόν· χιλιάδες κατοίκων ἀπεδήμουν εἰς Ἰταλίαν καὶ, ἐκλατινιζόμενοι αὐτόθι, ἀπώλλυντο διὰ τὸν ἐλληνισμόν οὐδὲν ἤττον ἢ οἱ τὸν ἰσλαμισμόν ἀσπαζόμενοι.

Ἄλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μωάμεθ Β', δὲν διστάζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο καθ' ὀλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων. Τῷ 1473 ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέταξε περὶ Τερζάν 100,000 ἀνδρῶν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζοῦν Χασάν. Ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ὁ προμνημονευθεὶς μέγας βεζύρης Μαχμοὺτ πασῶς, Ἕλλην τὸ γένος· Μπεϊλέρμπεϋς τῆς Ρούμελης, ἦτοι ἡγεμῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων, ἦτο ὁ ἐκ Παλαιολόγων Χὰς Μουράτ πασῶς. Οἱ εἰκοσακισχίλιοι γενίτσαροι ἦσαν ὁμολογουμένως ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί. Τὰ 40 σαντζάκια τῆς Ρούμελης συνέκειντο ὡσαύτως ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων, διότι εἰς τὴν Ρούμελην ἐλάχιστοι ὑπῆρχον οἱ γνήσιοι Τούρκοι. Ὑπολείπονται τὰ 24 σαντζάκια τῆς Ἀνατολῆς μετὰ 20,000 ἄζάπ (εὐζώνων) καὶ προσέτι τὸ ἵππικόν, τακτικόν τε καὶ ἄτακτον, οἱ Σιπαχὴ καὶ οἱ Ἀκκιντζή. Περὶ τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν ὅτι ἦσαν ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί· ὡς πρὸς τοὺς πλείστους ὅμως τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, τὸ πρᾶγμα εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἀφοῦ ἠξεύρομεν, ὅτι οἱ ὀσμανίδαι οὐ μόνον ἀπέφευγον ὅσον οἶόν τε τὴν ἐν τῷ στρατῷ κατάταξιν τῶν Τούρκων, ἀλλ' οὐδὲ ἦσαν ἐτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κύριοι ὄλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐν αἷς ὑπῆρχεν ὅπως οὖν δαψιλῆς τὸ τουρκομανικὸν στοιχεῖον. Ἀναμφισβήτητον δὲ εἶναι ὅτι ὁ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ παρατάξει στρατηγῆσας τῶν ἀτάκτων ἱππέων Ἀλήμπεϋς ἦτο Μιχάλογλου, ὁ ἐστὶν ἀπόγονος τοῦ Ἑλλήνος Μιχαὴλ Κοσσύφου, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἰδίως ὁ ἐλληνισμὸς, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν καὶ πολυώδυνον αὐτοῦ βίον, ὑπέστη τοιαύτην φλεβοτομίαν οἴαν ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐν τούτοις ὁ πληθυσμὸς ἡμῶν ἠλαττώθη τότε προσέτι δι' ἄλλας πολλὰς καὶ ποικίλας αἰτίας.

Οἱ πλείστοι τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λογίων Ἑλλήνων, καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτήν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐ-

ρώπην, ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν· οἷον πρὸ τῆς ἀλώσεως μὲν ὁ Λέων ἡ Λεόντιος Πιλᾶτος, ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἰσίδωρος, ἵνα προρισθῶμεν εἰς ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων. Μετὰ δὲ τὴν ἀλωσιν ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης Λάσκαρις, ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι συνετέλεσαν οὐ μόνον εἰς τὸ νὰ ἀναζωπυρήσωσι τὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σπουδὴν ἐν τῇ ἔσπερίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ὑποθάψωσι τὴν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος συμπάθειαν τῶν λογιωτέρων αὐτῆς τάξεων. Ὁ Πιλᾶτος διετέλεσε φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Βοκκακίου καὶ τὴν Πετράρχα. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν ἐν Φλωρεντία μετὰ 1390 καὶ 1400, ἀκροατὰς ἔχων τὸν Ἰάκωβον Ἀγγελον, τὸν βιογράφον τοῦ Βοκκακίου Ἰανότον Μανέτον, τὸν Πόγγιον, τὸν Λεονάρδον Ἀρτηνόν, ἐπιφανέστατον περὶ τὴν νομικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ πολλοὺς ἐτέρους διακεκριμένους ἐπὶ τῷ γένει καὶ τῇ εὐφυίᾳ ἄνδρας. Ὁ τοῦ Μανουὴλ ἀνεψιὸς Ἰωάννης διετέλεσε κατ' ἀρχὰς συνδιδάσκαλος καὶ ἔπειτα διάδοχος τοῦ θείου αὐτοῦ, μαθητὰς δὲ ἔσχε τὸν ποιητὴν τοῦ *Pastor fido* Γουαρίνην καὶ τὸν Φραγκῖσκον Φίλελφον, ὅστις καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ θυγατρὶ ἐγένετο. Ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ ἀποδημήσας ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Θεσσαλονίκης τῷ 1430, ἀνεδείχθη πρῶτος πρύτανις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὀργανωθέντος ἐν Φερράρα πανεπιστημίου. Ὁ Γεώργιος δὲ ἐν Κρήτῃ μὲν γεννηθεὶς, ἀλλ' ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Τραπεζούντιος, ἐδίδαξε πρῶτον εἰς Ἐνετίαν τῆς ὁποίας ἡ σύγκλητος ἀνεκήρυξεν αὐτὸν πολίτην. Ἐπειτα ἐπὶ τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καθηγητῆς τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας πολύκροτος ἐν Ῥώμῃ· καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὰ μέσα τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσου εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν προσφύγων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Βησσαρίων, ὃν εἶδομεν ἀπελθόντα ὡς ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας εἰς Ἰταλίαν μετὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, ἵνα παρασταθῇ εἰς τὴν ἐν Φερράρα καὶ ἐν Φλωρεντία σύνοδον. Ὁ Βησσαρίων, καὶ τοι βραδύτερον ὅλως ἐκλατινισθεὶς, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποβάλλῃ τὰς συμπαθείας ἡμῶν, ἂν ὄχι δι' ἄλλο τι, τοῦλάχιστον διότι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ συγκροτήσῃ γενικὴν τινα συμμα-

χίαν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην ἐπανῆλθεν ἐπὶ μικρὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συλλέξῃ πᾶσαν ὕλην ἐπιτηδεῖαν κατ' αὐτὸν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην, ἣν, ὡς καὶ ἅπαντα τὸν ὄρον τῆς ἐνώσεως, ἠσπάσατο μετὰ ζήλου πολλοῦ. Ἐπιστρέψας δὲ αὖθις εἰς τὴν Ἰταλίαν, διήγαγεν αὐτόθι τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν σύμμαχον τοῦτον τὰ μεγαλῆτερα τῆς εὐνοίας δείγματα. Ὁ Βησσαρίων ἀφοῦ ἔλαβε παρὰ τοῦ Εὐγενίου Δ' καὶ τοῦ Νικολάου Ε' διάφορα ἀξιώματα καὶ ὠφελήματα καὶ δὴ τὸ τοῦ καρδινάλιου ἱερέως, προεχειρίσθη τῷ 1449 ἐπίσκοπος Τουσκούλου καὶ ἔπειτα ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Πίου Ε' ἡγούμενος τῆς μονῆς Crypta Ferrata, ἣτις ἠγείρετο ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου πάλαι ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Κικέρωνος ἐν Τουσκούλῳ καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν ὄρον τῆς ἐνώσεως. Γενομένης τῆς ἀλώσεως παρέστη εἰς τὴν ἐν Μαντούα ὑπὸ τοῦ Πίου Β' συγκροτηθεῖσαν γενικὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων ὄλων τῶν ἐπικρατειῶν τῆς χριστιανωσύνης, εἰς ἣν προσῆλθον καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Ῥόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συσχεφθῶσι περὶ τοῦ πῶς ἠδύναντο νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ὁ Βησσαρίων ἐλάλησε τὰ δέοντα μετὰ τὸν Πίον Β', ἀλλὰ πᾶσαι αὐταὶ αἱ διασκέψεις ἀπέβησαν μάταιαι. Βραδύτερον ἐξώρκισεν αὖθις τοὺς δυτικούς νὰ ὁμοπραγήσωσι καὶ συνεκροτήθησαν τῶντι ἐν Γερμανίᾳ δύο συνελεύσεις καθ' ἃς πολλὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθησαν, ἐξ ὧν ὅμως οὐδὲν πάλιν ἐξετελέσθη. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Βησσαρίων προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Πίου Β' τῷ 1464 πατριάρχης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἔλαβε τὸ θετικώτερον ἀξίωμα τοῦ προῖσταμένου τοῦ τῶν καρδινάλιων συνεδρίου. Πολλάκις μάλιστα ἐγένετο λόγος νὰ ἀναγορευθῇ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐκλογή του ἀπέτυχεν ἕνεκα τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς. Κατόκει δὲ συνήθως ἐν Ῥώμῃ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυριναλίου, πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν ἀγίων Ἀποστόλων. Ἐγραψε πολλὰ ἑλληνιστὶ τε καὶ λατινιστὶ καὶ διετέλεσε προστάτης παντὸς φιλομούσου ἀνδρός. Ὁ Βησσαρίων διήγαγε βίον ἀνεπίδεικτον, λαμβάνων οὐδὲν ἥττον δείγματα ἐξαιρέτου εὐλαβείας καὶ ἀγάπης παρὰ πάντων ὅσοι τὸν ἐπλησίαζον. Ὁ Γεώργιος Τραπε-

ζούντιος καίτοι διενεχθεὶς πρὸς αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων, ὁ Ἀργυρόπουλος, ὁ Φίλελφος, ὁ Πόγγιος, ὁ τούτου ἀντίπαλος Λαυρέντιος Βάλλας, ὁ Θεόδωρος Γαζής, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἀνδρόνικος, πλείστοι ἄλλοι λόγοι, πρὸς οὓς ἐπολιτεύθη ἀείποτε ὡς ἄλλος Μαικήνας, εὐμενὴς ἅμα καὶ ἰσχυρὸς, ἀπετέλουν περὶ αὐτὸν αὐτὴν λογιάν, ἣν ἐφθόνησαν οἱ μέγιστοι τῶν τότε ἡγεμόνων. Ἀλλὰ καίτοι ἐν Ῥώμῃ τὸ πλείστον διαζήσας κατέλιπε τὴν πλουσιωτάτην αὐτοῦ βιβλιοθήκην εἰς τὴν Ἐνετίαν, διότι, εἶπεν, ὑπελάμβανεν ὡς δευτέραν αὐτοῦ πατρίδα τὴν πόλιν ταύτην ἐν ἣ κατὰ πρῶτον πάντοτε προσήρχοντο καὶ πολλάκις τελευταῖον εὕρισκον ἄσυλον οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ οἱ φεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ἀπεβίωσε δὲ εἰς Ῥαύενναν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1472 εἰς ἡλικίαν 82 ἐτῶν ἐνῶ ἐπέστρεφεν ἐκ Γαλλίας ὅπου εἶχεν ἀποσταλῆ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα Σίξτου Δ'. Τὸ σῶμα ὅμως αὐτοῦ μετεκομίσθη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἠξιώθη τιμῆς ἀνηκούστου, κηδευθὲν πανηγυρικῶς ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀναπαύεται, μακρὰν τῆς πατρίδος γῆς καὶ ἐν μέρει ἀλλοτριωθεὶς πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα, ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι ἡμῶν ὁμογενεῖς, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις ὑπῆρξεν ἐντούτοις εὐτυχέστερος ἐτέρου τινὸς Ἕλληνοσ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τελευτήσαντος καὶ μὴ καταλιπόντος μὲν τὴν γενέθλιον χώραν, ἀλλὰ μεταστάντος εἰς θρήσκευμα καὶ πολίτευμα ἐντελῶς πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀπῶρον.

Περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, ὅστις πρῶτος ἐκ γενετῆς χριστιανὸς ἐγένετο μέγας βεζύρης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τί λέγουσιν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης «οὗτος δὲ ὁ Μαχμούτης, παῖς Μιχαήλου γενόμενος, Τριβαλλὸς μὲν ἔστι τὰ μητρόθεν (ὅ ἐστι Σέρβος), Ἕλλην δὲ τὰ πατρόθεν.» Ὁ δὲ Κριτόβουλος «γένους Ῥωμαίων πρὸς τε πατρός καὶ μητρός· ὁ δὲ γε πρὸς πατρός πάππος αὐτῷ Φιλανινὸς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἦρχε καὶ τῆ τοῦ καίσαρος ἀξία ἐτετίμητο.» Ἡ δὲ πατριαρχικὴ *Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία*, πραγματευομένη περὶ τοῦ πρωτοβεστιάριου Τραπεζοῦντος καὶ ἰατροφιλοσόφου Γεωργίου Ἀμοιρούτση (περὶ οὗ θέλομεν εἶπει πλείοτερά τινα μετ' ὀλίγον) βεβαιοῖ ὅτι «ἦτον (ὁ Ἀμοιρούτσης) ἕγγονος τοῦ Ἰάγαρι, τῆς θυγατρὸς τοῦ υἱός· ὁμοίως καὶ ὁ Μαχομέτα πασᾶς, ἐκ τῆς ἄλλης θυγατρὸς τοῦ Ἰάγαρι, ὅπου ἦτον εἰς τὴν Σερβίαν· καὶ ἦτον αὐτὸς ὁ πρωτοβεστιάριος μετ' αὐτοῦ τοῦ πασᾶ, πρῶτος ἐξ ἀδελφός. διὸ

ἀδελφάδων υἱοί.» Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος Ἰάγαρις εἶναι βεβαίως ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Μᾶρκος Ἰάγαρις, ὁ ἐπὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν πάπαν πρεσβεύσας, κατὰ Συρόπουλον, καὶ προσέτι μετασχὼν τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου· πιθανῶς δὲ ὁ αὐτὸς ὢν ὁ πολλάκις προμνημονευθεὶς ὑφ' ἡμῶν Ζορζῆς Δολφῖνος, λέγει ὡς ἓνα τῶν πλουσίων κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἐπὶ τῆς πολιορκίας δὲν ἠθέλησαν νὰ συντελέσωσι χρηματικῶς εἰς τὴν ἄμυναν. Ὅθεν οὐ μόνον πατρόθεν, ἀλλὰ καὶ μητρόθεν, ὁ Μαχμούτ πασᾶς ἦτο γόνος ἐπιφανῶν ἐλληνικῶν οἴκων. Ἀναγκασθεὶς δὲ ἐν τῇ πρώτῃ νεότητι νὰ ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν προήχθη δις ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' εἰς τὸ ὑπατον τοῦ μεγάλου βεζύρη ἀξίωμα, τὸ μὲν πρῶτον μικρὸν μετὰ τὴν πλῶσιν μέχρι τοῦ 1467, τὸ δὲ δεύτερον τῷ 1472 μέχρι τοῦ ἐπιόντος ἔτους, ὅτε οὐ μόνον καθηρέθη, ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον ἐθανατώθη. Τῶντι ὁ Ἕλληνας οὗτος, καίτοι προσενεγκὼν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Εὐβοίας, δὲν ἦτο δυνατὸν μέχρι τέλους νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον καὶ αὐτογνώμονα τοῦ κυριάρχου χαρακτῆρα. Ἡ συνήθης αὐτοῦ φιλάνθρωπία, ἣν ἰδίως ἐπεδείξατο ἀγωνισθεὶς νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας καὶ ἐπιεικῶς προσενεχθεὶς πρὸς τε τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ὑπηκόων του, προσέτι δὲ τὸ ἐλεύθερον φρόνημα μεθ' οὗ ἐξέφραζε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ ὑπεστήριζε τὰς γνώμας, ἀναγκαίως ἐμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσωσι τὴν θανατηφόρον ὀργὴν τοῦ σουλτάνου. Συνέπεσε ποτὲ μετὰξὺ αὐτῶν λόγος περὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ βεζύρου τῆς Κριμαίας, ὁ δὲ Μωάμεθ Β' ἐλευνολόγει τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθεν ὡς ἐκ τούτου ἢ ἄλλοτε εὐδαίμων ἐκείνη χώρα· τότε ὁ Μαχμούτ πασᾶς παρετήρησεν ὅτι αἴτιος μὲν τοῦ κακοῦ ὑπῆρξε βεβαίως ὁ βεζύρης, πρωταίτιος ὅμως ὁ τῆς Κριμαίας ἡγεμὼν, ἔ μὴ ἀναθεὶς τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς ἄνδρα δεξιώτερον. Ἀλλὰ τοιαῦτα μαθήματα δὲν ἤθελε ν' ἀκούῃ ὁ σουλτάνος. Τὰ δ' εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ φρονήματα δὲν ἦσαν τὰ μόνον ἔχνη ὅσα διέσωσεν ἐκ τῆς καταγωγῆς ἢ ψυχῆ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Ὁ ἀνὴρ ἦτο φιλόμουσος, ἀπέβη περιώνυμος ὡς ποιητῆς καὶ περιώνυμος ὡς προστάτης μὲν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἰδρυτῆς δὲ πολλῶν ναῶν, σχολείων, νοσοκομείων καὶ ἄλλων εἰρηναίων ἔργων, ὧν τινὰ σώζονται μέχρι τῆς σήμερον. Μυστήρια ἀνεξερεύνητα τῆς θείας Προνοίας! Ἴδού δύο Ἕλληνες ἀπαλλοτριωθέντες ἀμφοτέρωι κατὰ τὸ

μᾶλλον καὶ ἦττον πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἀμφότεροι περισώσαντες εἰς τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὰ τρία ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς φυλῆς εἰς ἣν ἀνήκον, τὴν ἡμερότητα τοῦ ἤθους, τὴν πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπην, τὴν εὐγένειαν τοῦ φρονήματος. Βεβαίως ἐξ αὐτῶν ὁ Βησσαρίων εἶναι οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς, διότι ἂν καὶ μετεχειρίσθη πολλάκις τὴν λατινικὴν, δὲν ἔπαυσεν ὅμως γράφων κυρίως ἑλληνιστί, καὶ ἔχων φίλους καὶ συμπράκτορας Ἑλληνας· ἐνῶ τὰ ποιήματα καὶ ἰδρύματα τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ ὑπῆρξαν τουρκικά. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἀποκηρύξωμεν ὡς παντελῶς πρὸς ἡμᾶς ξένον ἄνθρωπον ὅστις, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου ρεύματος τῶν τότε πολιτικῶν τοῦ ἔθνους περιπετειῶν εἰς βίον ἀντίθετον τοῦ ἡμετέρου, ἐκόσμησεν οὐδὲν ἦττον τὸν βίον τοῦτον διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα μετέδωκαν μὲν αὐτῷ Ἑλλην πατῆρ, καὶ μήτηρ Ἑλληνίς, δὲν ἴσχυσε δὲ νὰ ἐξαφανίσῃ ἢ μεταγενεστέρα ἀνατροφή.

Ἐτερος ὀνομαστὸς εἰς Ἰταλίαν πρόσφυξ ὑπῆρξεν ὁ Πελοποννήσιος Ἰσιδωρος, ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λυτρωθεὶς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς ἣν τότε περιέπεσεν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔγραψε λατινιστί περιπαθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐγκύκλιον, δι' ἧς προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ὀπλισθῶσι κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β'. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ῥώμῃ πρὸ τοῦ Βησσαρίωνος, τῷ 1464, ἀφοῦ πρὸ αὐτοῦ ὡσαύτως διετέλεσε προϊστάμενος τοῦ συνεδρίου τῶν καρδιναλίων καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον, ὅπως ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Ἰσιδωρος, ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος φιλόσοφος ἰατρός Γεώργιος Ἀμοιρούτσης, διότι, εἰ καὶ δὲν ὑπῆρξεν ἱερωμένος, παρέστη ὅμως εἰς τὴν ἐν Φερράρα καὶ ἐν Φλωρεντία σύνοδον καὶ πολλὴν ἐκτήσατο παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς φήμην ἐπὶ σοφίᾳ φιλολογικῇ καὶ ἐπιστημονικῇ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀπεδέξατο ὡς ἐκεῖνοι τὸν ὄρον τῆς ἐνώσεως, ἀναδειχθεὶς ἀπ' ἐναντίας ἐνθερμος πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας· οὐδ' ἔμεινεν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὰ ἴδια ἐγκατεβίωσεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὥστε δὲν συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ὀριστικῶς ἀποδημησάντων καὶ ἐκλατινισθέντων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐξελατινίσθη, ἀπέβαλε δι' ἑτέρου τρόπου τὸν γνήσιον ἑλληνισμόν, δι' ὅπερ καὶ νομίζομεν εὐλογον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινὰ περὶ αὐτοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἄχρι τοῦδε δὲν διευκρινήθησαν ἀποχρῶντως αἱ περὶ τῶν τε-

λευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐνιαυτῶν περισωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς συγκεχυμέ-
 ναι καὶ ἀντιφατικαὶ εἰδήσεις. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπιστρέψας εἰς Τρα-
 πεζοῦντα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῆς πόλεως ταύτης αὐτο-
 κράτορος πρωτοβεστιάριος ἐντεῦθεν ὅμως ἄρχονται αἱ διαφωνίαι. Κατὰ
 τὸν Μονεμβασίας Δωρόθεον ὁ Ἀμοιρούτσης ἐγένετο αἷτιος κατ' ἀρχὰς
 μὲν τῆς ὑποδουλώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 1461, ἔπειτα δὲ τῆς
 καταστροφῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν,
 μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος, ἠσπάσθη μὲν σὺν τοῖς τέκνοις
 τὸν μωαμεθανισμόν, ἐτιμήθη δὲ ἐξαιρέτως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ὅτι
 συνετέλεσεν εἰς τὸν θάνατον τῶν Κομνηνῶν, ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ
 τοῦ Χαλκοκονδύλη, ὅστις κολάζει ὅμως τὸ πρᾶγμα, λέγων ὅτι ὁ πρω-
 τοβεστιάριος Γεώργιος ἐπέδειξε μὲν τῷ μεγάλῳ βεζύρη Μαχμούτ πασᾶ
 («ἐπιτρόπῳ τ' ἄλλα ἀγαθῶ») γράμματά τινα τῆς συζύγου τοῦ τουρ-
 κομανικοῦ δυνάστου Οὐζοῦν Χασᾶν πρὸς τοὺς Κομνηνοὺς, γράμματα
 προκαλέσαντα τὸν θάνατον αὐτῶν, ἔπραξε δὲ τοῦτο ἀπλῶς ἵνα κα-
 λύψῃ τὴν ἰδίαν εὐθύνην καὶ μὴ πιστεύων ἄλλως ὅτι ἠδύναντο νὰ φέ-
 ρωσι τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα. Ἡ δὲ πολιτικὴ τῆς Κωνσταν-
 τινουπόλεως ἱστορία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ λέγουσι ῥητῶς ὅτι ὁ Ἀμοι-
 ρούτσης ἐπολιτεύθη δολίως καὶ ἐπιβούλως πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ ἐπὶ
 τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, ὅτι ἐδέξατο κατόπιν τὸν ἰσλαμισμόν,
 ὅτι ἐπωνομάσθη Σκεντέρμπεϋς, ὅτι ἐπίεσε πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν
 τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μεχμέτμπεϋς ἐγένετο ὡσαύ-
 τως πρόξενος συμφορῶν τῆ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἴσχυσαν παρὰ
 τῷ σουλτάνῳ πρὸς τοῖς ἄλλοις, διότι ὁ Γεώργιος Ἀμοιρούτσης ἦτο
 πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Τὴν τοιαύτην δὲ τῶν δύο τού-
 των ἀνδρῶν συγγένειαν ἐπιβεβαίωσι καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης. Ἄλλ' ἐν
 τούτοις σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση πρὸς τὸν Βησ-
 σαρίωνα δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Βοῖσ-
 σονάδου, ἐν ἣ τὰ πράγματα ἐκτίθενται παντάπασι ἀλλοίως. Ὁ Ἀ-
 μοιρούτσης ἠμιλεῖ μετὰ ἐνθουσιασμοῦ περὶ τῆς ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν
 ἡ Τραπεζοῦς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ 40 ἡμέρας εἰς τὸν ἀπὸ θαλάσσης πολι-
 ορκήσαντα αὐτὴν Μαχμούτ πασᾶν ἐξηγεῖ ἔπειτα τοὺς λόγους δι' οὓς
 δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἀπὸ ξηρᾶς ἐπελθόντα μετὰ πολυα-
 ρίθμου στρατιᾶς σουλτάνον καὶ παρατηρεῖ ὅτι «καίτοι ἐξ ὁμολογίας
 ἦλω· ἀλλ' οὐδὲν ὄνατο τῶν ξυμβάσεων ἐφ' αἷς προῦδόθη· πέπονθε δὲ
 παραπλήσια τοῖς πολέμοις κατὰ κράτος ἐαλωκόσιν.» Ἐν τῷ μεταξύ δὲ

ὁμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν βεβαιοῖ αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Καίτοι πολλάκις παρὰ τὴν πολιορκίαν ἠφείδῃσα ἑμαυτοῦ ὥστε θανεῖν· ἀλλ' οὐπω ἐγένετο τούτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι, ἐπὶ τὸ χεῖρον φυλαττούσης, ὅπως, ἐπὶ πολὺν τιμωρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω.» Ἰσχυρίζεται προσέτι ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βασίλειος, νέος ὢν καὶ καλὸς τῷ εἶδει, ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐβασανίσθη, ἵνα μεταβάλῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ νέου, μὴ πειθομένου νὰ προδώσῃ τὰ πάτρια, ἀπελπισθεὶς ὁ σουλτάνος, ἀπεφάσισε νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸν ἀντὶ λύτρων. Ὁ δὲ πατὴρ χρήματα μὴ ἔχων καθικετεύει τὸν Βησσαρίωνα, ὡς ἀρχαῖον φίλον, νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἐν τῇ δυσπραγίᾳ ταύτῃ, καὶ ἐν γένει δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ ὁμιλεῖ ὡς ὁ γνησιώτερος τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ πιστότερος τῶν χριστιανῶν.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐὰν εἰς τὰς διαφόρους προεκτεθείσας κατηγορίας δὲν εἶχομεν ν' ἀντιτάξωμεν ἀπολογία ἀλλήν παρὰ τὴν τοῦ ἰδίου Ἀμοιρούτση μαρτυρίαν, δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν ἄνδρα τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ μομφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ λέγουσιν αὐτὸν γεγόμενον Ἀγαρηνὸν καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀποκαλοῦσι Σκεντέρμπεϋν, ἱστοροῦσιν ἐν τούτοις τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην καταπίεσιν τῆς ἐκκλησίας τοιουτοτρόπως ὥστε ἐκ τῆς ἀφηγήσεως αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἦτο χριστιανός. Γρόντι πᾶσαι αἱ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ τοῦ ἀνδρός· παριστῶσι τὸν φιλόσοφον ἐκεῖνον ἰατρὸν «ῥαῖον κάλλει σώματος καὶ τοξεύειν εἰδότα ἄριστα» καὶ ἔκδοτον εἰς πάσας τοῦ βίου τὰς ἡδονάς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς ἔρωτας. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ χήρα τοῦ τελευταίου τῶν Ἀθηναίων δουκὸς Φράγκου Ἀκκιαίουόλη, τὸν ὁποῖον ὁ Μωάμεθ Β' ὅτε μὲν τῷ 1458 κατέλαβε τὰς Ἀθήνας διὰ τοῦ Τουραχάν, κατέστησεν ὑποτελῆ δυνάστην Θηβῶν καὶ Βοιωτίας, μετὰ δὲ δύο ἔτη, κατηγορηθέντα ὅτι ἀγωνίζεται νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐθανάτωσεν. Ἡ χήρα ἦτο, ὡς φαίνεται, εὐειδεστάτη, καὶ ὁ Ἀμοιρούτσης τρωθεὶς ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς ἠθέλησε νὰ λάβῃ αὐτὴν σύζυγον. Ζητήσας δὲ τὴν περὶ τούτου ἄδειαν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ, ἀπέτυχε τοῦ ποθουμένου διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐζῆ καὶ διεμαρτύρητο ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος. Μάτην ὁ Ἀμοιρούτσης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν τοῦ τε Μαχμούτ πασᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου· ὁ ἱεράρχης διετέλεσεν ἀνένδο-

τος, ὥστε ὁ μανιώδης ἐραστής ἐκδικούμενος κατώρθωσε νὰ καθαιρεθῇ μὲν ὁ Ἰωάσαφ καὶ κοπῶσι τὰ γένηα αὐτοῦ, νὰ ἀκρωτηριασθῇ δὲ τὴν ῥίνα ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, ὁ ἐνισχύσας τὸν πατριάρχην εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Ὁ Ἰωάσαφ Α' ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1466 μέχρι τοῦ 1469· ὥστε ἐπὶ 8 τοῦλάχιστον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἰραπεζοῦντος ἔτη ὁ Ἀμοιρούτσης δὲν εἶχε βεβαίως ἀσπασθῆ ἔτι τὸν ἰσλαμισμόν, διότι ἂν ἦτο μωαμεθανός, δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν τοῦ πατριάρχου ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ ἱστορία λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος ἡμῶν συνέζησεν οὐδὲν ἦττον μετὰ τῆς φίλης αὐτοῦ μέχρις οὐ ἀπεβίωσεν αἰφνιδίως ἐνῶ ἔπαιζε τοὺς κύβους μετὰ πολλῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλείοτερον περὶ ταῦτα, παρατηροῦμεν ὅτι ἴσως ἐξιλαμίσθη βραδύτερον, ἂν καὶ ὅπως τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ χρονογράφου, ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἐντὸς χρόνου ἐλάχιστου ἀφ' οὗ συνώκησε μετὰ τῆς δουκίσεως Ἀθηνῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ πάλιν ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς μὴ χριστιανός διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν· ἀλλὰ, καθὰ προείπομεν, ὑπάρχει χωρίον τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμοιρούτση λέγεται υἱὸς τοῦ Σκεντέρμπεῦ. Ὅθεν ἄλλος τρόπος συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων εἰδήσεων δὲν ὑπάρχει εἰμὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπεκαλεῖτο Σκεντέρμπεϋς τιμῆς χάριν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀσπασθῇ πράγματι τὸν ἰσλαμισμόν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ υἱὸς του ἐγένετο μωαμεθανός καὶ μετωνομάσθη Μεχμέτμπεϋς· προστίθεται μὲν καὶ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος περὶ τε τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἀραβικὴν, μετέφρασε δὲ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐξ ὀρισμοῦ τοῦ σουλτάνου πολλὰ τῶν ἡμετέρων βιβλίων, καὶ πολλὰ θαυμάσια περὶ τοῦ ἡμετέρου θρησκευματος εἰς τὸν σουλτάνον παρέστησε· σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἀποδίδει τὰς φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ταύτας σχέσεις πρὸς τὸν σουλτάνον οὐχὶ εἰς τὸν υἱόν, ἀλλὰ εἰς τὸν πατέρα, τὸν Γεώργιον Ἀμοιρούκην, ὡς τὸν ὀνομάζει. Καὶ δὲν νομίζομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀπίθανον νὰ ἦτο ὁ υἱὸς ἀνὴρ λόγιος, καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τρίβων, παρατηροῦμεν δὲ μόνον ὅτι τοῦτο δὲν διεκώλυσεν αὐτὸν ἐπὶ Βαγιαζήτ τοῦ Β', ἐπειδὴ ἔλαβεν ἀφορμὴν τινα προσωπικῆς δυσαρεσκείας πρὸς τὸν πατριάρχην Νήφωνα Β' (1488-1490), νὰ διενεργήσῃ τὴν δήμευσιν ἀξιολόγου

τινὸς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἐπὶ τέλους τὴν καθαίρεισιν αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ὅπως δὴ ποτε ἔχομεν ἐνταῦθα ἕτερον μετὰ τὸν Μαχμοὺτ πασᾶν τύπον τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους γενομένης πολλῆς καὶ ποικίλης πρὸς τὸν ἑλληνισμόν ἀλλοτριώσεως. Ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς καταναγκασθεὶς νὰ ἐξομώσῃ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν οὐδεμίαν ἔτι πιθανῶς εἶχε λάβει παιδείαν, ἐγένετο μωαμεθανὸς, ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ μωαμεθανὸς ἄνθρωπος εἰς τοῦ ὁποίου τὰς φλέβας ἔρρεεν ἄμικτον τὸ ἑλληνικὸν αἷμα· ἐνῶ δ' ἰατροφιλόσοφος Ἀμοιρούτσης διετήρησε μὲν πιθανώτατα μέχρι τέλους τὸ πάτριον θρήσκευμα, ἀλλὰ πράγματι παρεβίασε πολλάκις τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ καὶ ἰδίως ὑπῆρξε παραίτιος μιᾶς τῶν μεγίστων ὕβρεων ὅσαι προσεγένοντο εἰς τοὺς ἀνωτάτους τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν λειτουργούς. Ὅπόσον διάφορον εἰκόνα παρίστησιν ἡμῖν γυνή τις ἐκ τοῦ καταλυθέντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τραπεζουντίου οἴκου, ἡ βασιλὶς Ἑλένη ἡ Καντακουζηνή. Ὅτε μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὁ Μωάμεθ Β', παραβάτης κατὰ τὸ σῦνηθες γενόμενος τῶν ὑποσχέσεων αὐτοῦ, διέταξε τὴν καρατομίαν τοῦ τε τελευταίου βασιλέως Δαβὶδ καὶ ἑπτὰ υἱῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ, ἀπηγόρευσε συγχρόνως ἀυστηρῶς νὰ μὴ τολμήσῃ τις νὰ πλησιάσῃ τὰ πτώματα, ἵνα παραδοθῶσι ταῦτα βορὰ κύνεσιν οἰωνοῖσί τε πᾶσιν· ἀλλ' ἐκείνη περιφρονήσασα τὴν ἀπειλὴν προσῆλθεν ἐν τριχίνῳ ἱματίῳ, κρατοῦσα σκαπάνην εἰς τὴν χεῖρα, πρὸς τὸν Κρανίου τόπον τῶν τέκνων καὶ φιλτάτων, ἔσκαψε τάφον, ἀπέτρεψε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὰ σαρκοβόρα ζῶα καὶ ὄρνεα καὶ ἔπειτα ἐκῆδευσε διὰ νυκτὸς τὰ δέκα περιπόθητα ὄντα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπῆλθε καὶ αὕτη πρὸς ἐκεῖνα ὑπὸ τῆς θλίψεως καταβληθεῖσα.

Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ἐξ εὐπατριδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔλκων τὸ γένος καὶ παρευρεθεὶς ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως, κατέφυγεν εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἐδίδασκεν ἐκεῖ γραμματολογίαν τε καὶ φιλοσοφίαν ἐπὶ Κοσμᾶ τοῦ Μεδίκου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐγγόνου Λαυρεντίου εἰς δὲν παρέδωκεν ἠθικὴν καὶ διαλεκτικὴν. Ἀλλὰ μαθητὰς ἔσχε προσέτι τὸν Ἀγγελοῦ Πολιτιανόν, τὸν Δονάτον Ἀκκιαϊουόλην καὶ ἑτέρους σοφοὺς ἄνδρας. Ἐπειτα μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐδίδασκε φιλοσοφίαν κατ' Ἀριστοτέλην καὶ ἠρμήνευσε τὸν Θουκυδίδην. Ἐκεῖ ἠκροάσατο αὐτοῦ ὁ Γερμανὸς ἐπίσκοπος Ἰωάννης Ρεϋχλίνιος, ὅστις βραδύτερον πρῶτος εἰς Γερμανίαν ἐδίδασκε τὴν Ἑλλη-

νικὴν καὶ Ἑβραϊκὴν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἀργυρόπουλος πολυπότης καὶ πολυφάγος καὶ ὑπερμέτρως προγᾶστωρ κατὰ Παῦλον τὸν Ἰόβιον, ὅστις δὲν διέκειτο μὲν πρὸς αὐτὸν εὐμενῶς, ἄτε μετρίως θαυμάζοντα τὸν τότε θεοποιούμενον Κικέρωνα, φαίνεται ὅμως ἀληθῆ εἰπὼν μέχρι τινός, διότι ὁ Ἀργυρόπουλος ἀπεβίωσεν ἐν Ῥώμῃ τῷ 1478 ἐκ δυσπεψίας. Καθ' ὃν δὲ χρόνον εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ Φλωρεντίας ἵνα μεταβῆ εἰς Ῥώμην, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου, ὡς καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς πρώτης τῶν πόλεων τούτων, ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, εἰς ὃν ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος ἀνέθηκε πρὸς τούτοις τὴν ἐκπαίδευσιν ἐνός τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἀγγέλου Πολιτιανοῦ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ὁ νέος ἡγεμονόπαις θέλει ὠφελῆθαι ἐκ τῆς μετὰ τῶν δύο τούτων διδασκάλων ἀμίλλης· καὶ ἐπὶ ὁμοίᾳ προσδοκίᾳ ἐπέτρεψε βραδύτερον εἰς τὸν Πολιτιανὸν προσέτι τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Φλωρεντίας. Ἄλλ' ἐκ τούτου δειναὶ προέκυψαν ἐριδες μετὰ τῶν δύο σοφῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ μὲν ἐγίνωσκε κάλλιον τὴν ἑλληνικὴν, ὁ δὲ κάλλιον ἐλάλει τὴν λατινικὴν· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ θαυμασμῷ τοῦ τότε κόσμου ἐπρώτευε πάντων ὁ Κικέρων, ὁ βαρὺς ὅπως οὖν Χαλκοκονδύλης εἶδε τοὺς πολλοὺς αὐτοῦ ἀκροατὰς σωρηδὸν αὐτομολοῦντας πρὸς τὸν γλαφυρότερον Πολιτιανόν. Ὄθεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου κληθεὶς ὑπὸ ἐτέρου τῆς Ἰταλίας δυνάστου, τοῦ Λουδοβίκου Σφόρτζα, ἀπῆλθε προθύμως πρὸς αὐτὸν εἰς Μεδιόλανα, ὅπου ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, ὑπὸ πολλῶν μὲν καὶ λαμπρῶν περιστοιχισθεὶς ἀκροατῶν, δικάϊαν δὲ κτησάμενος ἐπὶ σοφίᾳ φήμην. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Χαλκοκονδύλη τούτου παρέδωκεν εἰς Ῥώμην, Φλωρεντίαν καὶ Φερράραν ἐρμηνείας εἰς Ἀριστοτέλην, Ὀμηρον καὶ Δημοσθένην, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἰωάννης Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ ἐπιλεγόμενος περιπατητικὸς φιλόσοφος. Ἄλλὰ καίτοι φημισθεὶς ἐπὶ σοφίᾳ ἀείποτε διετέλεσεν εἰς ἔνδειαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφ' ἧς ἐπὶ τέλους ἀπῆλθεν εἰς Γαλλίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γήρᾳ, μὴ κατορθώσας νὰ ἀποβῆ εὐπορώτερος. Εἰς Γαλλίαν ὡσαύτως ἀπῆλθε μετὰ βραχεῖαν διατριβὴν καὶ ὁ Σπαρτιάτης Γεώργιος Ἑρμώνυμος ἢ Χαριτώνυμος, ὅστις πρῶτος Ἑλλήνων ἐδίδαξε δημοσίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Παρισίοις τῷ 1476. Ὀνομαστότεροι τούτων ὑπῆρξαν οἱ Λασκάρεις, οἱ καταγόμενοι, ὡς ἐλέγετο, ἐκ τοῦ γνωστοῦ ὁμωνύμου βασιλείου οἴκου. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος, Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ἤρχισε τὸ πολύχροτον αὐτοῦ στάδιον ἐν Ἰταλίᾳ ὀλίγον μετὰ τὸ 1453. Ἐδί-

δαξε δὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς Μεδιόλανον καὶ ἔπειτα εἰς Μεσσηνήν, ὅπου πανταχόθεν τῆς Ἰταλίας πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτὸν μαθηταὶ καὶ ὅπου ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης. Ἐτερος δὲ Λάσκαρις, ὁ Ἰωάννης ἢ Ἰάνος, ἀναφίνεται τὸ πρῶτον εἰς Φλωρεντίαν ἐπὶ Λαυρεντίου, ὅστις ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς περιφήμου αὐτοῦ βιβλιοθήκης καὶ δις ἔπεμψεν αὐτὸν ὡς πρέσβυν πρὸς Βαγιαζήτ τὸν Β' ἵνα συλλέξη, τῇ προστασίᾳ τοῦ σουλτάνου τούτου, εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀσίαν ὅ,τι πλεῖστα χειρόγραφα. Βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις ἀπῆλθε κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς Παρισίους καὶ ἔπειτα εἰς Ῥώμην, λαβὼν διάφορα λειτουργήματα φιλολογικὰ καὶ διπλωματικὰ, ἐν Γαλλίᾳ μὲν ἐπὶ τῶν βασιλέων Καρόλου Η', Λουδοβίκου ΙΒ' καὶ Φραγκίσκου Α', ἐν Ῥώμῃ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχιερέων Λέοντος τοῦ Ι', Κλήμεντος τοῦ Ζ' καὶ Παύλου τοῦ Γ', μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει τῷ 1535. Ὁ δὲ Μᾶρκος Μουσοῦρος, Κρής τὸ γένος, ἦλθε νέος εἰς Ἰταλίαν καὶ μαθητὴς γενόμενος τοῦ Ἰωάννου Λασκάρως ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν εἰς Παταύιον, καὶ κατόπιν εἰς Ἐνετίαν, τῷ δὲ 1516 κληθεὶς εἰς Ῥώμην ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ι' προεχειρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, ἀντὶ τοῦ τότε ἀποβιώσαντος Μανιλίου Ῥάλλη, υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Ῥάλλη, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Σπάρτῃ καὶ καταγόμενος ἐξ οἴκου ἀναδείξαντος πολλοὺς περιφανεῖς ἀνδρας, κατέφυγεν εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ ὑπηρετήσεν αὐτόθι στρατιωτικῶς διαφόρους ἡγεμόνας, διακριθεὶς ὡσαύτως ἐπὶ παιδείᾳ.

Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα ὅλους τοὺς λογίους Ἑλληνας, ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπελθόντες εἰς τὴν ἑσπερίαν συνετέλεσαν εἰς τὴν αὐτόθι ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῶν συγγραφῶν καὶ διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν. Τοιαύτη ἀκριβὴς τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀναγραφή ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Τὸ καθ' ἡμᾶς περιωρίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγους μόνον ἐκ τῶν ἐπιφανῶν, ἵνα δώσωμεν ἐννοιάν τινα περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ὅλης τύχης τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπέβησαν χρήσιμοι εἰς τὴν διανοητικὴν τῆς ἑσπερίας ἐπίδοσιν, καὶ ὑπέθαλψαν κατὰ τι τὴν πρὸς τὸν ἑλληνισμόν εὐνοίαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως ἂν

σωρηδὸν ἀποδημήσαντες εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεπλήρωσαν τὸ κυριώτατον αὐτῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθήκον. Οὐ μόνον ἅπαντες σχεδὸν, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐξελατινίσθησαν, ἀλλὰ, αὐτῶν ἀπελθόντων, ἔμειναν τὰ μὲν σχολεῖα τῆς πατρίδος αὐτῶν ἄνευ διδασκάλων, καὶ ἔκλεισαν τὰ πλεῖστα, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἄνευ λογίων καὶ ἐμπείρων λειτουργῶν, καὶ κακῶς διωκθήσαν. Τὸ οὕτως ἐγκαταλειφθὲν ἔθνος εὕρισκετο ἐντούτοις εἰς περιστάσεις αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ ἀναπληρώσῃ ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς φυγάδας· καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθωσι δύο ἑκατονταετηρίδες πρὶν ἢ δυνηθῆ νὰ συγκροτήσῃ νέα σχολεῖα καὶ νὰ μορφώσῃ νέους ἐπιτηδεῖους ὑπηρετάς τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ συμφερόντων. Οὐδὲ περιωρίσθη ἢ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν ἀλλοτριώσις εἰς μόνους τοὺς λογίους φυγάδας.

Καθ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Ἀνατολῆς χῶραι ὑπετάσσοντο ἀλλοδαπῶς εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυραρχίαν, οἱ προύχοντες αὐτῶν ἐζήτησαν ἄσυλον εἴτε ἐν ταῖς περιλιπομέναις ἐτι ἐνετικαῖς κτήσεσιν, εἴτε ἐν τῇ Ἑνετίᾳ αὐτῇ, εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Τραπεζοῦντος δὲν ἀπεδήμησαν πολλοὶ, διότι οἱ μὲν πρῶτοι ὅλοι σχεδὸν ἐθανατώθησαν, ὡς εἶδομεν· ἐκ δὲ τῶν δευτέρων πλεῖστοι ἐτούρκευσαν· ἀλλ' ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχόθεν ἀθρόα ἐγένετο ἡ ἐξοδος. Ὁ Μωάμεθ Β' ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτήν, καὶ σῶζεται διακήρυξις αὐτοῦ ἑλληνιστὶ γραφεῖσα πρὸς τοὺς κατὰ πάντα ἡμετέρους τῆς αὐθεντίας μου ἄρχοντας, τῆς Πελοποννήσου, δι' ἧς ἐπαγγέλλεται αὐτοῖς ὅτι «ἀπὸ τὰ πράγματά σας καὶ ἀπὸ τὰ παιδιὰ σας καὶ ἀπὸ τὰ κεφάλια σας καὶ ἀπὸ πάσα σας πρᾶγμα τίποτας νὰ μὴνε σᾶς ἐγγίσω, ἀμὴ νὰ σᾶς ἀγαπαύσω νὰ ἦσθε κάλλιον παροῦ πρώην.» Τὸ ἐγγραφον τοῦτο εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις διδακτικώτατον, ὡς ἀπομνημονεῦον τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ Μωρέως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· διότι ἀπετείνεται «πρὸς τὸν ἄρχοντα κύρ Σφαντζὴν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κύρ Μανουήλ Ῥαοῦλ μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κύρ Σοφιανὸν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Λάσκαριν κύρ Δημήτριον μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Διπλοδατατζέους, καὶ Καλακέους, Παγομενέους, Φραγκοπουλέους, Σγουρομαλαίους, Μαυρόπαπαν, Φιλανθρωπηνέους, Περομπουιέους, καὶ εἰς ὅσοι ἄλλοι θελήσουν ν' ἀρθοῦν.»

Οὐδὲν ἦττον οἱ ἄρχοντες ἀπήρχοντο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρά τοῖς Ἐνετοῖς καταφεύγοντες, εἶχον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον ἀντιπαρετάσσοντο κατὰ τῶν πολεμίων τῆς πίστεώς των, εἰ καὶ ὑπὸ σημαίαν οὐχὶ τὴν ἑλληνικὴν. Ὅτε τῷ 1460 ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχὴν τῶν δύο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀδελφῶν, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, εἰς τῶν πρώτων ἀρχόντων τῆς χερσονήσου, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης, ἀπῆλθεν εἰς Μάνην, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ μετέσχε τῶν ἀγῶνων οὓς τῷ 1463 καὶ 1464 ἐπεχείρησεν ἡ Ἐνετία πρὸς ἀνάκτησιν τῆς χερσονήσου. Ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἀνῆκεν εἰς τὸν μέγαν σπαρτιατικὸν τῶν Ῥαλλῶν οἶκον, ἐξ οὗ πολλοὶ μετενάστευσαν τότε εἰς Ζάκυνθον, Κέρκυραν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐξ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἀνωτέρω ἀνδρας τινὰς ἐπὶ παιδείᾳ ἅμα καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ διαπρέψαντας. Κατήγετο δὲ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἐκ τῶν Φράγκων κατακτητῶν τῆς χερσονήσου, διότι κατ' ἀρχὰς ἐπελέγετο Ῥαοῦλ, βραδύτερον μετονομασθεὶς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Ῥάλλης, ὅτε ἐξελληνίσθη ὁ οἶκος. Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανέστατος ὄλων τῶν συγγενῶν, καὶ ὡς θέλομεν ἴδει ὅτε βραδύτερον ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐνετικὴν ἐκείνην ἐπιχείρησιν, ἔλαβε τέλος τραγικὸν μὲν ἀλλὰ πολὺ ἐνδοξότερον τῆς τύχης τοῦ τε προμνησθέντος Δημητρίου Ῥάλλη, τοῦ ἀναλώσαντος τὸν βίον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων Ἰταλῶν ἡγεμόνων, καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Μανιλίου, ὅστις ὅλως πάλιν ἐφράγκευσε, καθὰ ἐξάγεται ἐκ τε τοῦ ἀπὸ Μανουὴλ εἰς Μανίλιον τροπολογηθέντος κυρίου αὐτοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι προεχειρίσθη ἐν Ῥώμῃ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας.

Οὐδὲν ἦττον ἐπιφανῆς ἀνεδείχθη ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος, ὁ ἦρωσ τοῦ ἐν ἔτει 1460 προμνημονευθέντος ἀγῶνος, ὃν τελευταῖον ἐν τῇ πεντεκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διεξήγαγον οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὴν ἔθνικὴν ἡμῶν σημαίαν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπεδείχθη μὲν ἡ ἐσχάτη ἠθικὴ ἀθλιότης τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, ἀπεδείχθη ὅμως ἐν ταύτῳ ὅπόσον οἱ τῆς χερσονήσου κάτοικοι ἀπέβησαν μαχιμώτεροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς φραγκικῆς κατακτῆσεως προγόνων αὐτῶν. Περὶ Λεοντάριον δὲν ἠττήθησαν εἰμὴ μετὰ ἀντίστασιν αἱματηράν, καθ' ἣν ἔπεσον πλεῖστοι. Ὁ φρούραρχος Μονεμβασίας Μανουὴλ ἢ κατ' ἄλλους Νικόλαος Παλαιολόγος, διαταχθεὶς παρά τοῦ Δημητρίου νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν σουλτάνον τὴν δυσπρόρητον ἐκείνην πόλιν, ἀπήντησε πρὸς τὸν

ἀπεσταλμένον τοῦ Μωάμεθ Β' ὅτι ἀποκρούει τὴν παραγγελίαν ταύτην, κχι διέσωσε τῶντι τὸ φρούριον ἐπικαλεσάμενος κατ' ἀρχάς τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ μετ' οὐ πολὺ τῶν Ἑνετῶν. Ὁ Σγουρομαλαῖος Παλαιολόγος δὲν παρέδωκε τὴν Καρύταιναν εἰμὴ μετὰ γενναίαν ἄμυναν. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἤδη συμμάχους τοὺς Ἀλβανούς ἐποίκους οἵτινες δὲν ἀπέβαλον μὲν τὰς ἀρπακτικὰς αὐτῶν ἐξεις, συνεταύτισαν ὅμως ἔκτοτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων τύχης, τούλάχιστον ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις. Ὁ Πέτρος Βούας ἀπέκρουσεν ὀσμανικόν τι σῶμα προελάσαν κατὰ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Ὁ δὲ τῶν Καλαβρύτων ἄρχων Δόξας ἠδύνατο μὲν κατὰ Φραντζῆν νὰ ἦναι πρὸς πάντας ἄπιστος καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτοῦ τὸν Θεόν, βέβαιον δὲ ὑπάρχει ὅτι καὶ μετὰ τὴν χεῖρωσιν τῶν πλείστων Ἑλλήνων, ἐγκαρτέρησεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὐ συλληφθεὶς ὑπέστη τὸν οἰκτρότατον τῶν θανάτων, διότι ζῶν ἐλεπίσθη. Ἀλλὰ τελευταῖον κατίσχυσεν ἡ πεισματώδης παντοδυναμία τοῦ Μωάμεθ Β'· ὁ μὲν Δημήτριος ἐσυνθηκολόγησεν, ὁ δὲ Θωμᾶς ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, καὶ ἄθροοι τότε ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἀρχόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Γεώργιος Φραντζῆς. Εἰς μόνον ἀνὴρ ἀνθίστατο ἔτι ἐν τῇ χερσονήσῳ, ὁ φρούραρχος Σαλμενικοῦ Γραϊτζας Παλαιολόγος. Βομβοβολούμενος ἀνηλεῶς καὶ πάσχων δεινὴν ὕδατος στέρησιν, δὲν ἐπέθετο νὰ ἐνδώσῃ. Προςκληθεὶς δὲ ἐπανειλημμένως ὑπὲρ τοῦ σουλτάνου νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν θέλει πράξει τοῦτο εἰμὴ ἐὰν ἐπιτραπῇ εἰς τὴν φρουρὰν νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τῶν ὄπλων καὶ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, ἔτι δὲ ἐὰν ὁ Μωάμεθ Β' ἀποχωρήσῃ εἰς διάστημα μιλίου ἐνός· καὶ ὁ ἀγέρωχος ὀσμανίδης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς συγκατένευσε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρξαμένης τῆς ἐξόδου παρεβιάσθη εὐθύς ἡ συνθήκη, τὸ Σαλμενικὸν ἀντέστη ἐπὶ ἓνα περίπου ἔτι ἐνιαυτὸν μέχρις οὐ τῷ 1461 ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Γραϊτζας Παλαιολόγος, «ὁ μόνος ἄνθρωπος ὃν εὗρον εἰς ὄλον τὸν Μωρέαν,» εἶπεν ὁ Μαχμούτ πασᾶς. Ἡ γνώμη τοῦ Χάμμερ καὶ τοῦ ἡμετέρου Μουσταζύδου ὅτι ὁ Γραϊτζας οὗτος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Παλαιολόγος περὶ οὗ ὁ Σπανδουγινὸς λέγει ὅτι γενναίως ὑπερησπίσθη κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β' χωρίον τι τῆς Πελοποννήσου καλούμενον Μούκι (ἢ Μούλκι), φαίνεται πιθανωτάτη. Ὅπωςδὴποτε ὁ Γραϊτζας Παλαιολόγος προσελθὼν εἰς τὴν ἐνετικὴν σύγκλητον ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ

ἀνεδείχθη γενικός τῶν ψιλῶν ἰππέων ἀρχηγός. Ὁ Χόφφ εἰκάζει ὅτι ἦτο γασμουῦλος, ἦτοι Ἑλληνοφραγκος καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐνδεχόμενον. Τοῦλάχιστον ἡ τοῦ Παλαιολόγου προσωνομία αὐδῶλως ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο κατ' εὐθείαν συγγενῆς τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου οἴκου· διότι τοιαύτας προσωνομίας Παλαιολόγων, Κομνηνῶν, Μελισσηνῶν καὶ ἄλλας προσελάμβανον τότε πολλοὶ, εἴτε ἐκ θηλυγονίας μόνον συγγενεῖς αὐτῶν ὄντες, εἴτε καὶ ἀπλῶς τιμῆς χάριν.

Ἄλλοι ὀνομαστοὶ ἄνδρες καταφυγόντες μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἐνετικὰς κτήσεις ὑπῆρξαν οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Δαιμονογιάνναι, οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νικόλαος Μποχάλοι, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Μιχαὴλ Παγωμένοι, ὁ Πέτρος Βούας, ὁ πρωτοβεστιάριος Ἰσαὰκ, ὁ Δημήτριος Μουσάλις, οἱ Κλαδάδες, οἱ Μέξαι, πλείστοι ἄλλοι, λαβόντες αὐτόθι κτήματα καὶ ἄλλα ὠφελήματα καὶ παρακολουθήσαντες αὐτοὶ τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν τὰς τύχας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν βραδύτερον ἐπελθουσῶν γενικῶν τῆς Πελοποννήσου ἀναστατώσεων, ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ, ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων οἰκογενειῶν ὅσαι τοςάκις ἐμνημονεύθησαν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, δὲν περιεώθησαν εἰμῆ ἢ τῶν Νοταράδων, τῶν Κρεββατάδων καὶ ἴσως δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ ἄλλαι. Τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια συνέβησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ρόδου, τῆς Κρήτης. Ἐξ Ἀλβανίας μάλιστα πάντες οἱ προύχοντες ὅσοι δὲν ἐξισλαμίσθησαν (ἐξισλαμίσθησαν δὲ αὐτόθι πολλοὶ), ἀπεδήμησαν ἢ εἰς Ἑνετίαν ἢ εἰς Νεάπολιν, ἰδίως ὅσοι παρέμειναν χριστιανοὶ ἐκ τῶν Μουσακῶν, τῶν Δουκαγινῶν, τῶν Ἀριανιτῶν, τῶν Καστριωτῶν. Ἄπαντες οἱ ἐπίσημοι οὗτοι ἄνδρες, οἱ ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν ἢ ἡμιελληνικῶν χωρῶν τότε φυγόντες, ἠλλοτριώθησαν πρὸς τὰ πάτρια· καὶ τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον ὀλέθριον τῆς ἀποδράσεως αὐτῶν ἀποτέλεσμα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπῆρχοντο μόνοι, ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολουθῶν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐπιδημικὸν γενόμενον, παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδύτερον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων, εἰς τε τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἐνῶ τοσοῦτοι Ἕλληνες κατετάσσοντο εἰς τοὺς γενιτσάρους, ἕτεροι ἀπῆρχοντο εἰς Ἑνετίαν ἵνα συγκροτήσωσι τὸ στρατιωτικὸν σῶμα τῶν ἑλληνιστῶν κληθέντων στρατιωτῶν, σῶμα ἰππικὸν συγκεῖμενον ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν καὶ φέρον ὡς κύριον τὸ προσή-

γορικὸν τοῦτο ὄνομα· οἱ δ' ἀπαρτιζόντες τὸ σῶμα τοῦτο ἄνδρες συνεπήγοντο φυσικῶ τῷ λόγῳ μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Οἱ στρατιῶται ἀπέβησαν μὲν πολύχροτοι διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τὴν τόλμην ἣν ἀνέδειξαν καθ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας ὅσους συνεκρότησεν ἡ Ἑνετία ἐν τῇ 15 καὶ τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι κατὰ τε τῶν ὀσμανιδῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀντιπάλων. Πλεῖστοι δὲ διέπρεψαν ὡς ἀρχηγοὶ αὐτῶν· ὁ Ἐμμανουήλ Μποχάλης, ὁ Μαρτῖνος Γραδάνης, ὁ Μερκούριος Βούας, ὁ Δημήτριος Κλαδάς, ὁ Μέξας Μποζίκης, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος Γραϊτζας, πιθανώτατα υἱὸς τοῦ προαναφερθέντος φρουράρχου τοῦ Σαλμενικοῦ, ἕτερος Παλαιολόγος Ἰωάννης ἴσως συγγενῆς ὡσαύτως τῶν προηγουμένων, ἐπιλεγόμενος δὲ ἰσχυρὸς ἐν τοῖς δημοσίοις τῶν Ἑνετῶν ἐγγράφοις καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐξελατινίσθησαν· συμποσοῦμενοι δὲ εἰς μυριάδας, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ.

Πλὴν τούτων ἐπὶ τοῦ πεισματώδους περὶ τῆς Κρήτης πολέμου τοῦ διεξαχθέντος μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, πολλοὶ Μανιάται συνετάχθησαν μετὰ τῶν πρώτων, καὶ, ὑποταχθεῖσης τελευταῖον τῆς Κρήτης, ἐκλιπόντες τῷ 1671 τὴν γενέθλιον χώραν, μετέβησαν εἰς Τοσκάναν. Ἐκεῖ ἠξιώθησαν προθύμου ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Κοσμᾶ Γ' καὶ κατήκτισαν τὰ χωρία Κασάλαπη καὶ Διββῶναν τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἐπισκόπου Οὐολατέρρας καὶ τινὰ τῆς Σοανῆς μέρη· εἶχον δὲ κατ' ἀρχὰς καὶ 5 ἱερεῖς τελοῦντας τὰ τοῦ πατρίου θρησκευματος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διὰ ποικίλων ῥαδιουργιῶν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης μετέστησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, συγχωνευθέντες προσέτι δι' ἐπιγαμιῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀγωγῆς μετὰ τῶν ἐγχωρίων, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν σώζη τις ἐξ αὐτῶν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς. Ἄλλοι δὲ φυγάδες πολυπληθέστεροι ἀπῆλθον, Μανιάται μὲν, ὀλίγα τινὰ μετὰ τοὺς προμνημονευθέντας ἔτη, εἰς Κόρσικαν, Ἡπειρῶται δὲ καὶ Ἀλβανοὶ κατὰ διαφόρους χρόνους εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Καλαβρίαν καὶ εἰς τὴν λεγομένην χώραν τοῦ Ὑδροῦντος (Terra d' Otranto). Οἱ φυγάδες οὗτοι ἀπέβαλον ὡσαύτως τὸ πάτριον θρησκεῦμα, εἰ καὶ διετήρησαν μέχρι τινὸς τὴν γλῶσσαν. Ἐξαιρέτως εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ἀντηχοῦσι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ἑλληνικὰ ἄσματα ὑπὸ

τῶν ἀπογόνων τῶν προσφύγων ἀδόμενα καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ διαφόρων Ἰταλῶν λογίων δημοσιευθέντα καὶ σχολιασθέντα. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄσμάτων τούτων συγκαταλέγεται καὶ τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο καθ' ὃ μήτηρ προτρέπει τὴν κόρην της, τὴν ῥωμιοπούλα, νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὴν Τοῦρκο· καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν, καὶ ἀναφέρει τὰ πολύτιμα αὐτοῦ δῶρα· ἀλλ' ἡ κόρη ἀποποιεῖται λέγουσα·

Μάνα μου, μάνα μου, τὸ Τοῦρκο ἔν τὸν παίρνω
Καὶ περδικούλα γένομαι
Καὶ μὲ τὰ πλάγια παίρνω.

Ἐξ οὗ προδήλως συνάγεται, ὅτι ἂν ὁ ἑλληνισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας σώζῃ ἔχνη τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀποικιῶν καὶ ἔτι πλειότερα τῶν μεσαιωνικῶν, κυρίως ὅμως ἀνεζωπυρήθη διὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτῆσεως καταφυγόντων αὐτόθι Ἑλλήνων.

Πλὴν τούτων δὲ ὅτε τῷ 1472 Σοφία ἡ θυγάτηρ τοῦ εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντος δεσπότη τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου, ἔγημε τὸν μέγαν δούκα τῆς Ῥωσίας Ἰωάννην Γ' Βασιλειάδην, πολλοὶ παρηκολούθησαν αὐτὴν Ἕλληνες ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσιν ἐν Μόσχᾳ δευτέραν πατρίδα, λέγει ὁ Καραμζίν. Μετά τινα δὲ ἔτη προσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ῥωσίας καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἰωάννης Ῥάλλης Παλαιολόγος, πιθανῶς ὁ πάλαι ποτὲ ἄρχων τῆς Ἀρκαδίας, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Μανουὴλ καὶ Δημητρίου, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις σὺν τῷ υἱῷ Δημητρίῳ, οἱ Ταρχανιώται Δημήτριος καὶ Γεώργιος, ἅπαντες ἐκρωσισθέντες καὶ καταταχθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν Ῥώσων Βογιάρων. Καὶ πάλιν ὅτε κατεβλήθη μὲν ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770, ἐπῆλθον δὲ αἱ συμφοραὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατοχῆς τῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα αἱ δειναὶ καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν κατατρόπωσιν, πολυάριθμοι Ἕλληνες τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, σωρηδὸν μετενάστευσαν εἰς τὴν Ἰστροίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἐγκατασταθέντες, ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἰδίως εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον, ὅπου οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν σώζουσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς των, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐκρωσισθέντες.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς δεκατεύσεως ἦν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ἐκ τῶν φυγάδων ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτῆσεως, εἶναι βεβαίως ἀτελής, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ὅσα εἶπομεν παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, ἔστω καὶ ἀμυδράν, τῆς ἐπελθούσης κατὰ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους

χρόνους μειώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἀπώλεσθησαν διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμού ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας μεταστάσεως, ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ ἄλλοι εὐαριθμότεροι μὲν ἴσως τῶν πρώτων, καθ' ἑαυτοὺς ὅμως πολυάριθμοι, ὡσαύτως νὰ συγχωνευθῶσιν ἐντὸς τῶν μεγάλων ρευμάτων τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ῥωσισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τῶν φυγάδων τούτων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ μεταβαίνωσιν ἐπὶ σκοπῶ ἔμπορίας εἰς Ἐνετίαν, Τεργέστην, Βιένναν, Πέσταν καὶ ἄλλας οὐγγαρικὰς πόλεις, εἰς Μόσχαν, Λιβόρνον, Μασσαλίαν, Ἀμστελὸδαμον καὶ βραδύτερον εἰς Λονδῖνον, Ὀδησσὸν, Ταϊγάνιον, Καλκούτταν. Οἱ χάριν ἔμπορίας ἀπερχόμενοι οὐχὶ ἄθροοι, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν, πολλάκις οὐχὶ μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἀλλὰ μόνοι, ἔσωζον πάντοτε τὸν σκοπὸν τῆς παλινοστίας, ἠγωνίζοντο παντὶ σθένει νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐθνότητα αὐτῶν, κατήρτιζον ἐπὶ τούτῳ κοινότητα, ἔκτιζον ἐκκλησίας, συνετήρουν σχολεῖα καὶ μετεχειρίζοντο τὸν πλοῦτον αὐτῶν εἰς θεραπείαν τῶν τῆς πατρίδος ἀναγκῶν. Ἴνα δὲ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς δύο μόνον, τὰ μάλιστα ἀξιωματικώτερα ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων παραδείγματα, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Καλκούττῃ κοινότητα τῶν Φιλιππουπολιτῶν καὶ τὴν ἐν Ἐνετίᾳ πανελλήνιον. Περὶ τὰ μέσα τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Φιλιππουπολιταί, ἀπελθόντες χάριν ἔμπορίας μέχρις Ἰνδικῆς, κατέστησαν ἀμέσως ἐν Καλκούττῃ ἀδελφότητα, ἔκτισαν ἐκκλησίαν, ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι πάντοτε λειτουργὸν Σιναίτην τινὰ ἱερομόναχον καὶ διετήρουν τὰς μετὰ τῆς πατρίδος σχέσεις δι' ἄλλων πάλιν ἔμπορικῶν αὐτῶν οἴκων, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθέντων. Εἰς δὲ τὴν πολὺ ἀρχαιότεραν καὶ ἀσυγκρίτως ἐπιφανεστέραν ἐνετικὴν κοινότητα, ὀφείλομεν ἀναμφισβητήτως τὴν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι Ἰπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀναζωπύρησιν τῆς δημοσίας παιδείσεως. Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἑλληνικῶν τούτων κοινοτήτων, καὶ ἰδίως τῆς ἐνετικῆς, περὶ ἧς εὐδοκίμως ἐφιλοπόνησεν εἰδικὴν πραγματείαν ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν προϊόντος τοῦ λόγου πλείονα τινά. Ἐνταῦθα δὲν ἐμνημονεύσαμεν αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι οὐσιώδης διαφορὰ ὑπῆρξε μετὰ τῶν ἐπὶ ἔμπορίᾳ προσωρινῶς ἀποδημησάντων καὶ τῶν ἀμετακλήτως ἀπελθόντων ἀρχόντων, τε καὶ ἄλλων ἀποίκων. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγοι ἀπηλλοτριώθησαν πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, οὐδ' ὅτι ἡ

ἀκατάσχετος ἐκείνη τυχοδιωκτικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ῥοπή, ἂν ἔχη πολλὰ πλεονεκτήματα, συνεπάγεται καὶ ἀτοπήματα δυσθεράπευτα. Ἄλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ὀυνάμεθα νὰ συγχύσωμεν τοὺς ἐπὶ ἐμπορίᾳ ἀποδημοῦντας, πρὸς τοὺς ἄλλους φυγάδας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Ἐὰν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄνδρες παρέμενον ἐν τῇ πατρίδι, ἢ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυβερνήσει ἤθελεν ἀποβῆ ἔκτοτε μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ εἰς ἅπαν τὸ ἔθνος, ἐνῶ τοῦτο δὲν συνέβη εἰμῆ βραδύτερον, ὅτε δηλαδῆ μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας, ὀφειλομένης κυρίως εἰς τὴν ἀποδημίαν τῶν λογίων καὶ τῶν προύχόντων, κατωρθώθη τελευταῖον νὰ μορφωθῶσιν ἐνταῦθα ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ ἀναπληρώσωσιν αὐτοὺς. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτοὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος παρέσυρον καὶ τοὺς ἄλλους· ὥστε τῇ ἀληθείᾳ πρέπει νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔλαβε πλείονας ἔτι διαστάσεις καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους δὲν ἐζήτησεν ἀσφάλειαν καὶ ἄνεσιν τινα εἰς τὴν ζένην· διότι ὁ ἔλληνισμός ἤθελεν οὕτω κινδυνεύσει νὰ ἐξαφανισθῆ, τῆς δὲ συμφορᾶς ταύτης ὡς μικρὰν, ὀμολογοῦμεν, ἠθέλομεν ὑπολάβει ἀποζημίωσιν, τὸ γεγονός ὅτι ποῦ καὶ που ἤθελεν ἐπὶ τινα χρόνον διατηρηθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἢ γλῶσσα ἢ ἔλληνικῆ. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ κηρύξωμεν ὅτι ἰδίως συμπαθοῦμεν πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων μερίδα ὀττινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίους ἐστίας συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ νέου ἔλληνισμοῦ· καταπιεζόμενοι, βασανιζόμενοι, θανατούμενοι, ἀλλὰ σώζοντες τὸ ἀνεκτίμητον κειμήλιον τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος. Ἐὰν ὑπάρχωμεν σήμερον ὀμιλοῦντες τὴν πάτριον γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πάτριον Θεὸν, ἐλεύθεροι καὶ εὐέλπιδες, ὀφείλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρῶτον μὲν, ὡς πολλάκις εἶπομεν, εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἔλληνισμοῦ· ἔπειτα δὲ εἰς τὰς ταλαιπωρηθείσας ἐκείνας τοῦ νέου ἔλληνισμοῦ γενεάς, ὧν ἐρχόμεθα νὰ διαγράψωμεν ἐν συνόψει τὰς τύχας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἐκκλησία. Ἀποδοθεῖσα αὐτῇ ἐξουσία. Δεινοπαθήματα.

Ἐρχόμενοι ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐκτενέστερον ὅπως οὖν πῶς διὰ τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, παρεσκευάσθη ὁ νέος ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ἀνάκτησιν αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ βίου, εἴπωμεν πρὸ πάντων ὅποιά τινα ἦσαν τὰ ἔθνολογικὰ αὐτοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συστατικά.

Ἡ ἐθνότης αὕτη διετηρήθη τοσοῦτον ἀναλλοίωτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὀσμаниκῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργῆσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν οὐδαμῶς, κατὰ τὰ συστατικά αὐτοῦ, διέφερε τοῦ ἔθνους τὸ ὅποῖον ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Εἶδομεν ἄλλοτε αὐτὸ ἦτοι μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος (σελ. 353 καὶ ἐπομ. τοῦ Δ' τόμου), ἀναμιχθὲν ἀπὸ Ἰστρου μέχρι Ταινάρου μετὰ ποικίλων ἑτερογενῶν φυλῶν καὶ ἰδίως σλαυοβουλγαρικῶν καὶ βλαχικῶν. Ἀπὸ δὲ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος, εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας χώρας νέα ἐπιμιξία δὲν ἐγένοντο, εἰς δὲ τὰς μεσημβρινωτέρας, ἦτοι τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων, εἰσέρρευσαν ἕτερα πάλιν διάφορα φύλα καὶ ἐξαιρέτως τὸ ἀλβανικὸν (σελ. 221 τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τοὺς Φράγκους, οἵτινες, καίτοι ἄρξαντες τῆς χώρας ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον, οὐδὲν ἐν αὐτῇ κατέλιπον καταφανὲς ἐθνικὸν ἔχνος, δι' οὗς προεξηγήσαμεν λόγους, παρεκτός εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας νέα ἑτερογενῆ στοιχεῖα δὲν παρεξέφρησαν ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡμάδος. Πολλοὶ μὲν χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀΐξιν τοῦ ὀσμаниκοῦ στρατοῦ καὶ πληθυσμοῦ· ἀλλ' ἐπὶ ἐκείνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλώσσαν, ὁ ὀσμаниκὸς ὄμιλος οὐδόλως ἔθνολογικῶς ἐπενήργησε. Τὰ δύο στοιχεῖα ἔμειναν ἄμικτα πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Τὸ ἔθνος λοιπὸν τοῦ 1821 ὑπῆρξεν αὐτὸ τὸ ἔθνος τοῦ 1453· ἠθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ὑπέστη ἀλλοιώσεις ἔθνολογικῶς οὐδεμίαν.

Ἄλλ' ὅποῖόν τι ἀπέβη ἐπὶ τέλος τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιμιξίας εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὸ ἀχανὲς διάστημα τοῦ

χρόνου τὸ διεληθὸν ἀπὸ τῆς ἕκτης μέχρι τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος; Ζήτημα σπουδαιότατον, καθὸ ταύτιζόμενον μετὰ τοῦ κυριωτάτου τῆς μακρᾶς ταύτης ἱστορίας συμπεράσματος· ὁποῖόν τι εἶναι σήμερον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος; Ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κερραυνίων ὄρέων χώρας καὶ ἡ κρατερὰ αὐτοῦ διατήρησις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, εἶναι γεγονότα ἀναμφισβήτητα, ὅπως ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω πεπρατεθεῖσι χωρίοις τοῦ τετάρτου τόμου καὶ ἰδίως ἐν τοῖς συμπεράσμασιν αὐτῶν (σελ. 357—359.) Ἄλλ' ὁ ἀναγνώστης ὁ ἐπιμελῶς διερχόμενος τὸ πρῶτον τοῦ παρόντος τόμου βιβλίον δύναται, ὁμολογοῦμεν, νὰ περιέλθῃ ἐνίοτε εἰς ἀμηχανίαν ἀναζητῶν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ συγχύσει τῶν φυλῶν καὶ τῶν γλωσσῶν ἣτις ἐπεκράτησε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Μήπως ὁ ἡγεμονίσκος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος Βογκόης Ζάρδαρις δὲν ὀνομάζεται ἐν τοῖς Ἡπειρωτικοῖς Σερβαλβαριτοβουλγαροβλαχος (σελ. 306 τοῦ παρόντος τόμου), δὲν χαρακτηρίζεται δηλαδὴ ὡς ἀλλόκοτον κράμα τσοῦτων φυλῶν, ἐν αἷς μόνῃ ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἀναφαίνεται; Μήπως ἐν τῷ νεκρικῷ διαλόγῳ τοῦ Μάζαρι δὲν ἀναγινώσκουμεν ὅτι τὴν Πελοπόννησον ᾤκουν τότε ἀναμιξ παρακτὸς τῶν Ἑλλήνων γένη πολιτευόμενα πάμπολλα, ἦτοι Σλαῦοι, Φράγκοι, Ἀλβανοὶ, Αἰγύπτιοι καὶ Ἰουδαῖοι; (σελ. 295 τοῦ παρ. τόμου.) Ἄλλὰ μὴ πτωμέθα ἐκ τῶν γεγονότων τούτων, ὅσον καταπληκτικὰ καὶ ἂν παρίστανται, μὴδὲ διστασόμεν νὰ μνημονεύσωμεν αὐτῶν ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως συντελοῦσιν εἰς ἐνίσχυσιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς παραδοξολογίας· διότι ἅμα ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἀκριβέστερον θέλομεν ἴδει τὸ φάσμα ἐκεῖνο διαλυόμενον διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἀκτίνων τῆς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς ἀληθείας. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα ἀνεμίχθη μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος ὅπως πρότερον, τὸ γεγονὸς εἶναι ἐξω πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἤθελεν εἶναι γελοῖον σήμερον νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι μόνον ἐὰν τὸ ξενικὸν τούτο αἷμα ὑπῆρξε τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς τὴν ἰθαγενῆ φυλήν. Πρὸς ἀκριβῆ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν ἄλλον ἀσφαλῆ δὴδηγὸν δὲν ἔχομεν, καὶ νῦν ὅπως πρότερον, εἰμὴ τὴν γλῶσσαν.

Τίς λοιπὸν ἦτο ἡ μεταξὺ 13 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἐπικρατοῦσα παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν γλῶσσα; Περὶ τούτου οὐ-

δεῖς ἐπιτρέπεται δισταγμός. Ὅτε ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, καθ' οὗς χρόνους ἢ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ Φράγχοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἔργα, δὲν ἔγραψαν τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως οὔτε εἰς τὴν σερβικὴν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικὴν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικὴν, οὔτε εἰς τὴν βουλγαρικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐχερῶς. Γραπτὴν γλῶσσαν οἱ Ἄλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι οὐ μόνον τότε δὲν εἶχον, ἀλλ' οὔτε σήμερον ἀληθῶς εἰπεῖν ἔχουσι, διότι αἱ ἐπ' ἐσχάτων γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ γραφῶσι τὰ ἰδιώματα ταῦτα δὲν ἠδύοκίμησαν ἄτε διὰ ξένων εἰσηγήσεων ἐνεργούμεναι, οὐχὶ δὲ ἐκ γνησίας ἐθνικῆς συνειδήσεως πηγάζουσαι· ἡ σερβικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ ἐγράφοντο βεβαίως ἔκτοτε. Ἀλλὰ τῆς βουλγαρικῆς ὀλίγη χρῆσις ἐγίνετο ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· τοσοῦτον δὲ ἀσθενὲς εἶχε καταστήσει τότε τὸ ἐθνικὸν τῶν Βουλγάρων εἶσθημα ὥστε οὐδὲν σώζεται ἠρωϊκὸν αὐτῶν ἄσκημα οὐ μόνον ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ποιηθὲν, ὅτε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδένα ἔσχον ἥρωα, ἀλλ' οὐδὲ ἄδον τὰ ὄντως ἐνδοξὰ κατορθώματα τῶν πάλαι βασιλέων αὐτῶν. Ἡρωϊκὰ τῶν Σέρβων ποιήματα ὑπάρχουσι ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, ὃ ἐστὶν ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὗς ἠγωνίζοντο κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίας. Ἀπὸ δὲ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οὐδὲν ἔχουσι ἠρωϊκὸν ποίημα· διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι ἐν τῷ διαστήματι ἐκείνῳ ποτὲ δὲν εἶχον ἐπιχειρήσει σπουδαίως νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχησαν ἐπὶ μικρὸν οὐκ ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν. Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι τότε, ἀντὶ νὰ ἐκσλαύισωσι τοὺς Ἕλληνας, αὐτοὶ ἀπεναντίας ἠγωνίζοντο νὰ ἐξελληνισθῶσιν, ὡς προδήλως δηλοῦται ἐκ χρυσοβούλλου δοθέντος τῷ 1361 ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ουροσὴ Ε' εἰς τὴν Ἄρταν, χρυσοβούλλου τὸ ὁποῖον οὐ μόνον ἑλληνιστὶ ἦτο συντεταγμένον, ἀλλὰ καὶ ἔφερεν ἐπιγραφὴν τε καὶ ὑπογραφὴν, τὴν ἀκόλουθον *Συμεῶν ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ Σερβῶν, ὁ Παλαιολόγος.*

Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται πῶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅταν ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλην, ἐξύμνησεν αὐτὴν διὰ τῶν κλεφτικῶν αὐτοῦ τραγουδιῶν οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδίωμα, ἀλλὰ

εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὁρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε συνεπληρώθη πᾶσα μετ' ἄλλοφύλων ἐπιμιξία, εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν ἢ τὴν ἑλληνικὴν ἔγραφον (ἵνα περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα) οἱ Ἀθηναῖοι Χαλκοκονδῦλαι (Λαόνικος καὶ Δημήτριος), ὁ ἐν Εὐβοίᾳ γεννηθεὶς ἐκ πατρὸς Ἀθηναῖου ἱερομόναχος Νικηφόρος, ὁ Θεόδωρος ὁ Καρυστινός, ὅστις οὐ μόνον γενναῖος πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀλώσει, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξεν, ὁ Διονύσιος ὁ ἐξ Ἀγράφων, οἱ Πελοποννήσιοι, Ἰσίδωρος, Μάξιμος. Νήφων (ὧν οἱ τελευταῖοι δύο διετέλεσαν οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι), Ἰωάννης Μόσχος, Ἐρμώνυμος, Ἰωάσαφ Χιλᾶς, Κωνσταντῖνος Ῥεσινός καὶ πλείστοι ἄλλοι; Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς τάξεις τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐπικρατοῦσα ἐν Ἑλλάδι γλῶσσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τουρκοκρατίας ἦτο ἡ ἑλληνικὴ.

Ἄλλὰ τί ἐγίνοντο ἐν τῷ μεταξύ τὰ ἰδιώματα τῶν τοσούτων παρεμφρησάντων ξένων; Τὸ τί ἐγίνοντο, ἐξηγεῖται ὡς πρὸς τινὰς ἐξ αὐτῶν κάλλιστα ἐκ διαφόρων γεγονότων, τὰ ὅποια ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν. Ὄταν τῷ 1265 ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος ἀπέπεμψεν ἐκ Πελοποννήσου τοὺς Τούρκους αὐτοῦ μισθοφόρους, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσι καὶ βαπτισθέντες ἔλαβον ἐγχωρίου γυναικας, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν τούτων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν, οἵτινες κατοικήσαντες εἰς Βούρναβον καὶ εἰς Ῥένταν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν (σελ. 113 τοῦ παρ. τόμου). Ὡσαύτως μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Ἀσάν ἀνάκτησιν τῆς Ἀρκαδίας τῷ 1320 οἱ αὐτόθι πρὸ 100 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν ἐγκατασταθέντες Φράγκοι, παρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπεδέξαντο τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, περιῆλθον εἰς γαμικὰς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ τοιοῦτοτρόπως καθ' ὀλοκληρίαν ἐξελληνίσθησαν (σελ. 217 τοῦ παρ. τόμου). Τοιαύτη ὀλοσχερὴς συγχώνευσις οὔτε ἀπανταχοῦ οὔτε ὡς πρὸς ἀπάσας τὰς ἑτερογενεῖς φυλὰς ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὡσάκις ὀλοσχερὴς συγχώνευσις δὲν ἐγένετο, ἢ ὁ ἑλληνισμὸς διετηρήθη ἀκέραιος ἀπέναντι τοῦ ξενισμοῦ, ἢ ἐπῆλθεν ἠθικὴ μεταξὺ αὐτῶν ἔνωσις προπαρασκευάζουσα τὴν πλήρη ἀφομοίωσιν. Εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἤτοι ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἐξηκολούθησεν ὑφισταμένη ἢ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἀπαράλλακτος σχεδόν ὅ ἑστὶ ἐπεκράτησεν, ὅπως μέχρι τῆς σήμερον, ἰσορροπία τις μεταξὺ ἑλληνι-

σμοῦ καὶ σλαυισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων, ἡ μὲν σλαυικὴ γλῶσσα, καίτοι λαβούσα ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι νέαν ἐπικουρίαν διὰ τῆς σερβικῆς κατακτήσεως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐντελῶς ἐξηφανίσθη· οἱ δὲ Βλάχοι καὶ οἱ Ἄλβανοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τὴν φυλετικὴν αὐτῶν ιδιότητα μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὥστε πολλάκις ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπρωταγωνίστησαν. Ἄλλ' ὅμως ἀμφότεροι διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, πρῶτον, τὸ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθὲν (σελ. 356 τοῦ τετάρτου τόμου) ὅτι ἐν μὲν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ Μακεδονίᾳ αἱ δύο φυλαὶ ἀπέβησαν ἴσαι σχεδὸν τὸν ἀριθμὸν· ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ Ἡπείρῳ, τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ παρεισελθόντες Σλαῦοι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων. Δεύτερον δὲ συναγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων ὅτι ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὸ πλῆθος τῶν Ἄλβανῶν καὶ τῶν Βλάχων ἐγένετο μείζον τοῦ σλαυικοῦ, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς οἱ μὲν διετήρησαν τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα, οἱ δὲ ὅλως ἀπέβαλον αὐτὸ, οὐδ' εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἄλβανικὸν ἰδίωμα καὶ τὸ βλαχικὸν περιέχουσι δύνάμιν ἀντιστάσεως πλειοτέραν τοῦ σλαυικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον σπουδαῖον τρίτον συμπέρασμα τῶν πασιδῆλων καὶ ἀναμφισβητήτων ἐκείνων γεγονότων εἶναι, ὅτι οἱ Ἄλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, καίτοι πολυαριθμότεροι διατελέσαντες τῶν Σλαύων, ὑπῆρξαν ὅμως εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἐταύτισαν ὀλοσχερῶς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ιδιότητα μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς. Ἄπαντα λοιπὸν τὰ γνωστὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ κεῖνται ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, μαρτυροῦσιν, ὅτι ὅσοι δῆποτε καὶ οἰοδῆποτε ἀλλόφυλοι καὶ ἂν ἐπῆλθον εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων χώρας ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 14, οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι ὑπῆρξαν ἀείποτε εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τούτου ἕνεκα κατίσχυσεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἢ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ καὶ ὅτι πλὴν τούτου ὁ ἑλληνισμὸς κατέχει ἀριθμητικῶς μὲν τὸ ἡμισυ τοῦλάχιστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἕνεκα δὲ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπροσμάχητου δυνάμεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς ὁμολογουμένης διανοητικῆς, ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, δὲν εἰμπορεῖ εἰμῆ

νά λογισθῆ ὡς ἡθικός κύριος καὶ αὐτῶν τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐκ τῆς γνησίας ιστορικῆς ἐπιστήμης ἐξαγόμεναι ἀλήθειαι περὶ τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καταστάσεως καθ' οὓς χρόνους ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμμανικὴν κυριαρχίαν, καταστάσεως ἣτις ἐθνολογικῶς δὲν ἠλλοικώθη πλέον μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτω δὲ ἀντιληφθέντες αὐτῆς εὐκρινῶς, ἐρχόμεθα νὰ ιστορήσωμεν πῶς ὁ λαὸς οὗτος ὠργανώθη ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821. Καὶ πρῶτον τίνα ἐξουσίαν ἔλαβε, πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πόσα ἔπαθεν ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς πρώτας περὶ τοῦ νέου συνοικισμοῦ αὐτῆς διατάξεις, ὁ κατὰκτητὴς ἐπεχείρησε νὰ ρυθμίσῃ ὀριστικῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων πλῆθος. Λέγομεν ὀριστικῶς, διότι εἶχε μὲν καὶ πρότερον πολλοὺς τοιοῦτους ὑπηκόους καὶ εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον θρησκευτικὰς τινὰς καὶ διοικητικὰς προνομίας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν προέκυψεν ἐνώπιόν του καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἰμὴ ἀφ' ἧς, κατὰ λαβὼν τὴν βασιλεύουσάν καὶ ἰδὼν πεσόντα τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα, ἠδυνήθη νὰ ὑπολάβῃ ἑαυτὸν εὐλόγως κύριον ἀπάσης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ Μωάμεθ Β' καθὼς οὐδὲ ἀπὸ τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὸν νοῦν οὐδέποτε ἐπέρασε σπουδαίως ἡ ἰδέα τοῦ ὀλοσχεροῦς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμού. Οἱ πιστοὶ τοῦ ὀσμμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν τότε οὐχὶ ἔθνος, ἀλλὰ στρατὸν ἔχοντα ἀνάγκην ἐργατῶν, παραγωγῶν, φορολογουμένων· ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι αὐτῷ ὡς τοιοῦτοι. Ἠδύναντο μὲν νὰ δεκατεύωνται τακτικῶς πρὸς ἀδιάκοπον ἡθικὴν καὶ ὕλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μωαμεθανικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ τὸ μέγα αὐτῶν πλῆθος ἔπρεπε νὰ μένῃ χριστιανικόν, ὅπερ ἐστὶν ὑπήκοον ἵνα συντηρῆ διὰ τῆς ἐργασίας του τὸν στρατὸν ἐκείνον. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὥστε ἂν ἡ ἀφροσύνη τοῦ Σελῆμ Α' ἠπέιλησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἐξισλαμισμὸν ἅπαντος τοῦ ὑπηκόου, αἱ συνετώτεραι ἀρχαὶ ἐπεκράτησαν ἔκτοτε σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ὑπερβολὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκουσίων ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποστασιῶν, αὐτὴ ἡ Πύλη, ὡς εἶδομεν, ἤρχισε πρὸς τοῦτο ἀντιπράττουσα. Γεθέντος λοιπὸν ἅπαξ ὅτι δὲν συνέφερε νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ, ἐδέησε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κανονισθῆ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοικήσις. Ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε

παραδόξως νὰ συμβιβασθῆ πάλιν τὸ συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ νέου κυριάρχου. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων οὐδαμῶς ἐπέθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἤθελε καὶ ὁ Μωάμεθ Β' ἵνα διατηρήσῃ τὴν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασιν καὶ ψυχράνῃ τὸν ζῆλον τῆς τελευταίας ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν ἀπεφάσισεν, οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ νὰ παραδώσῃ τοὺς οἴακας αὐτοῦ εἰς χεῖρας ἀνδρὸς πανδήμως κατὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγωνισθέντος.

Δὲν ἠξεύρομεν ἀκριβῶς τί ἀπέγινεν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, ὅστις εἶχε μὲν προχειρισθῆ ὑπὸ τῆς ἐν ἔτει 1450 συγκροτηθείσης ὀρθοδόξου συνόδου, κατόπιν ὅμως ἐπὶ τῆς ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ἀνανεωθείσης διὰ τοῦ καρδινάλιου Ἰσιδώρου ἐνώσεως, ἐξεχώρησε τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Καὶ ἂν ὅμως ὑπῆρχεν ἐν τοῖς οὐσι, φυσικὸν ἦτο ὁ Μωάμεθ Β' νὰ προτιμήσῃ αὐτοῦ τὸν Γεώργιον Σχολάριον, τοῦ ὁποίου ἐγένωσκε τὴν πολύκροτον ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ἐνεργηθέντα καὶ τὴν ἐξάαιρετον παρὰ τῷ λαῷ εὐνοίαν καὶ ἐπιρροήν. Ὅθεν ἀνεζήτησεν αὐτὸν ἅμα μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἀλλὰ δὲν εὔρεν εἰμὴ μετὰ τινας μῆνας ἐν τινι κώμῃ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν διατρίβοντα, ὡς αἰχμάλωτον ἐνὸς τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων. Τότε καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ ποικίλων συνδιαλέξεων πεισθεὶς περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, διέταξε νὰ προχειρισθῆ κατὰ τὰ νενομισμένα πατριάρχης τῶν χριστιανῶν ἢ μᾶλλον τῶν Ῥωμαίων, καθὼς ἔλεγεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, μιμουμένη κατὰ τοῦτο ὡς ἐν πολλοῖς τὴν προηγουμένην ἐν Βυζαντίῳ κυβέρνησιν. Ἡ δὲ διαταγὴ αὐτοῦ αὕτη ἐξετελέσθη, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1454· διότι τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι ἡ προχείρισις τοῦ πατριάρχου ἐγένετο ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἄλωσης ἡμέρας, ἀπίθανον ὄν καθ' ἑαυτὸ, ἀναιρεῖται ῥητῶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἰδίως τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ κύρωσις διεξήχθησαν ὅσον ἔνεστι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων κανονισμένα, παρεκτὸς ὅτι ἐτελέσθησαν οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ θρησκευματος, ἀλλὰ ἐν τῷ οὐδὲν ἦττον μεγαλοπρεπεῖ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ συνελθόντες ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν πλησιέστερον εἰς τὴν βασιλεύουσιν ἐδρευόντων ἀρχιερέων, καὶ οἱ περιλιπόμενοι κληρικοὶ ἦτοι

ἀξιωματικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, καὶ ὁ λαὸς, ἐχειροτόνησαν ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντα τὸν Γεώργιον Σχολάριον, μετονομασθέντα Γεννάδιον Β'. Μεθ' οὗ προσεκάλεσεν ὁ σουλτάνος τὸν νέον πατριάρχην, ἵνα συγγευματίσῃ καὶ συνομιλήσῃ, καὶ προσελθόντα ὑπεδέξατο μετὰ τιμῆς μεγάλης, πολλὰς ἐπαγγειλάμενος προνομίας. Ὅτε δὲ ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν βασιλείων ὁ πατριάρχης, ὁ σουλτάνος προσέφερεν αὐτῷ ἰδίᾳ χειρὶ καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ δεχθῆ δεκανίκιον χρυσοῦν διὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραττον πρότερον οἱ βασιλεῖς, ὡς σύμβολον τῆς ἐξουσίας ἣν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἐπειτα κατῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, καὶ τοι ὁ Γεννάδιος προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὅλως ἔκτακτον τοῦτο τῆς τιμῆς δεῖγμα· ἐν τῇ αὐλῇ ἦτο ἕτοιμος ἔππος ἐκλεκτὸς μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφειστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένος πολυτελῶς, ὡσαύτως ὅπως ἐγένετο ἐπὶ τῶν βασιλέων· ὁ σουλτάνος ἐβοήθησε τὸν Γεννάδιον νὰ ἀναβῆ καὶ διέταξε πάντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐλῆς νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν ἐν παρατάξει, ἄλλοι προπορευόμενοι καὶ ἄλλοι ἐπόμενοι μέχρι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπως ἄλλοτε ἔπραττεν ἡ σύγκλητος πᾶσα περιστοιχίζουσα καὶ εὐφημοῦσα τὸν πατριάρχην ἀπερχόμενον ἐκ τῶν βασιλείων.

Οὐδὲ ἐβράδυνεν ὁ Μωάμεθ Β' νὰ περιβάλῃ διὰ κύρους ἐπισήμου τὰς προφορικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ἐπαγγελίας. Δι' αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβούλλου, ὡς ἤθελον εἶπεν οἱ ἡμέτεροι, βερατίου δὲ ὡς ἔλεγον οἱ ὀσμανίδαι, ἐκανονίσθησαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ πατριάρχου. Τὸ ἀρχικὸν τοῦ συντάγματος οὕτως εἰπεῖν τούτου κείμενον ἀπωλέσθη πρωϊμώτατα. Διὰ δὲ τοῦ βερατίου τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπεδίδετο εἰς πάντα νέον τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγόν, ὠρίζετο, ὅτι εἰς τὸν πατριάρχην προσήκει ἡ ὑπερτάτη διοικήσεις ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων· ὅτι δύναται κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν νὰ καθαιρῆ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους, ἡ δὲ Πύλη, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐκδίδει τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα φερμάνια· ὅτι εἶναι ὁ ὕπατος ποινικὸς δικαστὴς ἅπαντος τοῦ κλήρου, κατηγορηθέντος δὲ ἐπισκόπου ἐνώπιον τῆς Πύλης, αὕτη δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ κρίνῃ αὐτὸν εἰμὴ τῇ συναινέσει τοῦ πατριάρχου· ὅτι ἐπιτρέπεται τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ κατοχὴ ὅλων τῶν

ἀνέκαθεν πρὸς τὴν θείαν λατρείαν ὠρισμένων κτιρίων, νέα ὅμως δὲν δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσιν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ καταναγκασθῇ εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίζετο τοιοῦτοτρόπως μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσία τοῦ πατριάρχου· διὰ τοῦ αὐτοῦ βερατίου ἐπετρέπετο αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τοὺς λαϊκοὺς δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ δικαιοδοσία οὐ μικρά. Αὐτῷ προσῆκεν ἀπολύτως μὲν πᾶσα ἐπὶ γαμικῶν ὑποθέσεων κρίσις, σύναμα δὲ καὶ ἡ περὶ ὄλων τῶν ἀστικῶν διαφορῶν κρίσις ὅσας οἱ διάδικοι, εἴαν ἦσαν ἀμφοτέρωθεν χριστιανοί, καθυπέβαλλον εἰς αὐτόν· ἐδικαιοῦτο νὰ φορολογῇ χάριν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγκῶν, οὐ μόνον τὸν κλῆρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ συντηρῇ ἀστυνομικοὺς φύλακας. Ὁρίζετο προσέτι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ τὰ κτήματα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διαχειρίσιν· ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἕνεκα τῶν κτημάτων τούτων ἀφορολόγητοι, ὁ δὲ πατριάρχης ἰδίως ἐλεύθερος πάσης δόσεως, ἐξαίρεσει ῥητῶς ὠρισμένων τελῶν. Πᾶς χριστιανὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ διαθέτῃ τὸ τρίτον τῆς ἑαυτοῦ περιουσίας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, αἱ δὲ τοιαῦται διαθήκαι ἦσαν ἀναγκαστικῶς ἐκτελεσταί. Ἄπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἰδιάζουσαν δικαιοδοσίαν, μὴ δυνάμενοι νὰ κατηγορηθῶσιν εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Διβανίου ὑπὸ τὸν προεκτεθέντα ὄρον τῆς τοῦ πατριάρχου συναιρέσεως.

Τοιοῦτο ἦτο τὸ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπιδιδόμενον εἰς ἕκαστον πατριάρχην βεράτιον. Βραδύτερον ἠλαττώθησαν κατὰ τι τὰ ἐν αὐτῷ καθιερούμενα· τὸ δ' ἀρχαῖον κείμενον περιεῖχεν ἀπεναντίας μείζονας ἐγγυήσεις, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δικαιωμάτων καὶ προνομίων ὅσα αἰετοπερὶ ἡ Πύλη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀνεγνώρισεν, ὁ πατριάρχης ἀπέβη, ὅπως καὶ ἐλέγετο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἐθνάρχης, ὁ ἔστιν ὑπέρτατος οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικὸς τοῦ ἔθνους ἄρχων. Καὶ ἐπειδὴ τότε, καθὼς ἄλλως τε καὶ μέχρι ἐσχάτων, οὐδεμία ἐγένετο διάκρισις κατὰ ἔθνη τῶν διαφόρων μὴ μουσουλμάνων τοῦ κράτους ὑπηκόων, ἀλλ' ἅπαντες ἐλέγοντο Ῥωμαῖοι, ἡ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐπὶ ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους, τοὺς ἄλλους Σλαύους καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Ὡς ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἔθνους ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ προστάτης παρά τε τῇ Ἱψηλῇ Πύλῃ,

καὶ παρ' ὅλαις ταῖς δυνάμεσι παρὰ ταῖς ὁποίαις τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία συνέπιπτε νὰ ἔχῃ συμφέροντα σπουδαῖα· ὅθεν διετέλει εἰς ἄμεισον ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἡ Ἵψηλὴ Πύλη διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις διὰ τοῦ Ρεῖζ ἐφέντη, ὅπως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων δυνάμεων. Ὁ ὄργανισμὸς τῆς συνόδου καὶ τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου αὐλῆς ἔμεινεν οἷος ἦτο πρότερον. Ἐν γένει λοιπὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας περιεβλήθη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἦτο, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τουλάχιστον αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, ὅμοιον καὶ ἔν τισι μάλιστα ὑπέρτερον τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αὐτοκρατόρων, ὡς ὀρθῶς παρετήρει ἐν τῇ ἐπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ταύτης ἑκατονταετηρίδα, ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία βεβαιοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι προεκύνουν τὸν πατριάρχην ὡς *αὐθέντην* καὶ *βασιλέα*.

Καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἔπραττε τὸ πατριαρχεῖον ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς μάλιστα αὐτοῦ σχέσεσι, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐν ταῖς κτήσεις τῆς Ἑνετίας ὑπῆρχον τότε πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, διότι ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐκυριάρχησεν αὕτη τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης καὶ ἐκ διαλειμμάτων τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθόλου, μέχρι τέλους δὲ διετέλεσεν ἄρχουσα τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Δαλματίας. Οἱ δ' ἐν ἀπάσαις ταύταις ταῖς χώραις ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ διετέλουν ὑπὸ ἱεράρχας ὑπαγομένους εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ συνθήκῃ ἣν συνωμολόγησε πρὸς τὴν Ἑνετίαν ὁ κατακτητὴς ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς βασιλευούσης, ἦτο· τῷ 1454, ἐφρόντισε νὰ ὀρισθῇ ῥητῶς, ὅτι «ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θέλει διατηρήσει ὅλα τὰ εἰσοδήματα ὅσα ἐνέμετο ἐν ταῖς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν χώραις καθ' οὓς χρόνους ὑφίστατο ἔτι τὸ χριστιανικὸν κράτος.» Πλὴν τούτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἑνετίᾳ ἀπηρτίσθη, ὡς εἶδομεν, πολυάριθμος ἐλληνικὴ κοινότης ἣς προΐστατο ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἐξάρχος πατριαρχικὸς, καλούμενος μὲν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, διότι ἡ μεγάλη ἐκκλησία μετέστησε τὴν ἀρχιερατικὴν τοῦ Φιλαδελφείας προεδρείαν εἰς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, φέρων δὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐν Ἑνετίᾳ καὶ κατὰ πάσας τῆς Δαλματίας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Καὶ εἰς αὐτὸν, ὡς φαίνεται, ὑπήγοντο ὡσαύτως πᾶσαι

αὶ κατὰ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἰδίως ἐν Ἀγκώνῃ, καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας, καὶ Μελίτῃ, ἰδρυθεῖσαι ὑπὸ τῶν προσφύγων ἐκκλησίαι, ὡς δυνάμεθα μέχοι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς ἣν ἔγραφε τῷ 1580 ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ πρὸς Μαρτῖνον τὸν Κρούσιον. Ἡ μὲν ἐνετικὴ κυβέρνησις εἶχε συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὴν νὰ παραβιάζη τὴν συνείδησιν τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων. ἀλλ' ὁ λατινικὸς κληρὸς, ὑπέικων εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀδυσωπότητος Ῥώμης, ἀντέπραπτεν εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα φρονήματα καὶ συμπάρεσσε πολλάκις τοὺς πολιτικούς τῆς Ἐνετίας ὑπαλλήλους εἰς διωγμούς καὶ ἀδικίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Πολλὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσι τὴν παλίμβουλον καὶ παλίντροπον ταύτην πολιτείαν τῆς Ἐνετίας· ἡ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀπελπισία τῶν ἡμετέρων ἀπέβαινεν ἐνίοτε τοσαύτη ὥστε οὗτοι κατήντησαν νὰ προτιμῶσι τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης κυριαρχίας τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ἐν ἔτει 1586 ἔγραφεν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν ὁ Γαρζόνης ὅτι οἱ αὐτόθι Ἕλληνες, ἐξαιρέσει ἴσως τῶν προνομιούχων, ποθοῦσι τὴν καθαίρεσιν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς, καὶ γινώσκουσι μὲν ὅτι τούτου γενομένου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποκύψωσιν εἰμὴ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν δύνανται δι' οἰαςδήποτε μεταβολῆς νὰ ἀποθῶσι χεῖρονα τῶν παρόντων. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχῆς ὀλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου, οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐβεβαίουν τὸν La Motraye, (τὸν ἐν ἔτει 1727 ἐκδόντα εἰς Ἄγην τὰς ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ περιηγήσεις αὐτοῦ), ὅτι, πληρώσαντες ἄπαξ εἰς τοὺς τούρκους τὸ χαρατσίον, διετέλουν ὅσον ἐνεστιν ἀνεόχλητοι ὑπ' αὐτῶν, ἐνῶ οἱ Ἐνετοὶ ἀπ' ἐναντίας ζῶσιν ἄνευ διακρίσεως ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσιν ὅ,τι τοὺς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονουμένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθείρουσιν ἢ ἀπάγουσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας, οἱ δὲ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τούρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθη νὰ ἀφορίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα συνέβαινον ἐκ διαλειμμάτων
(βλ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Β΄.)

των μόνον καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἔγραφε μὲν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιπροσώπους αὐτῆς, ὅτι αἰείποτε σπουδαιότατον καθήκον ὑπέλαβε νὰ σέβεται τὸ θρησκευμα τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀνήγγελλε δὲ αὐτοῖς ὅτι ὑπέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ καταπίσεις ἐπανελαμβάνοντο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἠναγκάζετο νὰ παρεμβαίνει καὶ οὐκ ὀλίγα σώζονται δείγματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐντόνου μεσολαβήσεως. Τοιαύτη λ. χ. εἶναι ἡ ἐπιστολή, ἣν ἔγραψεν ὁ πατριάρχης Μάξιμος τῷ 1480 πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἑνετίας Ἰωάννην Μοσενῖγον καὶ ἦν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀνευρῶν ἐν τοῖς δημοσίοις τῆς Βιέννης ἀρχείοις ἐπὶ καλλίστης περγαμηνῆς γεγραμμένην, ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Θωμᾶς. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ αἰοίδιμος πατριάρχης μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας καταγγέλλει «ὅτι ἡ ὑψηλοτάτη καὶ λαμπροτάτη αὐθεντία τῶν Βενετικῶν, τὰ ἄλλα ἀρίστως καὶ ὡς οὐκ ἄν τις εἶπη διοικοῦσα, εἰς τοῦτο συνεπάγεται παρά τινων Ῥωμαγενῶν, τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν, καὶ συγγνώ τε καὶ παρορᾷ διωγμούς παρά τινων γινομένους ἐν τοῖς τόποις οἷς ἄρχεται, εἰς τοὺς ταπεινοὺς Ῥωμαίους ὅσοι τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τάξεως εἰσὶ. Καὶ τοῦτο εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀτιμίαν ἡμῶν δεχόμεθα. Διατὶ γὰρ ἕτερον εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα ποιοῦσιν, εἰμὴ διότι τῆς ἡμετέρας τάξεως εἰσὶ καὶ τὸ πάτριον τηροῦσιν; Ὅπερ οὔτε δίκαιον ὄλως οὔτε συμφέρον. Κακὸν γὰρ παράδειγμα δίδοτε τοῖς νῦν ἄρχουσι.» Μετὰ δὲ τὴν ἀπειλήν ταύτην αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῆ κατὰ τι τὸν δόγην διαβεβαιοῖ αὐτὸν, ὅτι δὲν λέγει ταῦτα πρὸς βλάβην τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ αὐθεντίας. «Ἐθέλομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ὑμετέραν αὔξησιν καὶ σύστασιν, ὡς δὴ καὶ ὑμεῖς ἐθέλετε, καὶ τοῦτο εὐχόμεθα.» Ὁμολογία φοβερὰ, ἥτις γραφομένη ἀπέναντι τοῦ βασιλεύοντος ἐτι Μωάμεθ Β' καὶ δυναμένη, ἂν τυχὸν ἤθελε καταστῆ γνωστὴ εἰς αὐτὸν, νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον τοῦ γράφοντος, μαρτυρεῖ μετὰ πόσου θάρρους καὶ μετὰ πόσης ἀφοσιώσεως ὑπηρετοῦν οἱ ἱεράρχαι ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ πατριάρχης, λέγομεν ταῦτα «διὰ τὸ δίκαιον, τὸ εὐπρεπὲς καὶ τὸ συμφέρον. Τὸ γὰρ βιάσασθαι τὸ κράτουμένον, φησὶ τις σοφὸς, στασιάζει, καιροῦ λαβόμενον· τὸ δὲ ἐκουσίως καὶ ἀβιάστως, αἰεὶ ἀστασίαστον.» Ἐπειτα πάλιν ἐντείνων τὰς παραστάσεις προστίθησιν «Εἴ τινα οὖν χώραν ἔχει ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ συνετωτάτην ὑμῶν βουλήν, ὀρίσατε, ἵνα οἱ

τοιούτοι διωγμοὶ καὶ πείρασμοὶ παύσωνται, καὶ ἔδειξ ἢ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ποιεῖν ὡς βούλονται. Εἰ οὖν ὁ μέγας καὶ ὑψηλότατος αὐθέντης, ἑτέρας πίστεως ὢν, τοὺς χριστιανούς καὶ πάντας ἀφίησιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης καὶ πίστεως, πολλῶ μᾶλλον δίκαιόν ἐστίν ὑμᾶς τοῦτο ποιῆσαι καὶ μὴ διὰ τινων πλεονεξίαν καὶ θέλημα ἀλόγιστον, ἄδικόν τι καὶ παράλογον ἀφεῖναι γίνεσθαι, Θεόν τε καὶ ἡμᾶς λυπεῖν καὶ ὡς περ κύβον ἀναρριπτεῖν τὰ πράγματα, μηδεμιᾶς εὐλόγου ἀνάγκης καὶ συστατικῆς τῆς αὐθεντίας κατεπειγουσῆς, ὃ ἴσως οὐδὲ Θεὸς περιόψεται.» Ἐπὶ τέλους δὲ ἐξαιτεῖται νὰ ἀποδοθῶσι τὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, ὅσα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἶχεν εἰς Κρήτην, εἰς Μεθώνην καὶ Κορώνην καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τῇ ἡπείρῳ τῆς Ἑνετίας πόλεις, καὶ προσέτι νὰ μὴ παρεμποδίζωνται οἱ εἰς τὰς ἐνετικὰς χώρας πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν καὶ βοθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποστελλόμενοι.

Ἐτέρα ἀξιωμακτικὸς πατριαρχικὴ διακρίνωσις πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Ἱερεμίου Β' τῷ 1583 γραφεῖσα πρὸς τὸν *γαληνότατον πρίγκηπα τῶν κλεινῶν Βενετιῶν κύριον κύριον Νικόλαον Νταπόντε*, ἧς τὸ πρωτότυπον, κείμενον ἐν τοῖς κεντρικοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου ἐν βίῳ Γρηγορίου, μητροπολίτου Εἰρηνοπόλεως καὶ Βατοπεδίου, ἐξ ἀντιγράφου ὅπερ ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ τότε τροπολογηθέντος ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἡμερολογίου. «Ὁ ἐνταῦθα περιφανέστατος βαΐουλος κύριος Ἰζουάνν Φραντζέσκος Μουρεζίνης, γράφει ὁ πατριάρχης, ἐμφανισθεὶς σωματικῶς, ἠξίωσεν ἡμᾶς ὡς ἀπὸ τῆς σῆς γαληνότητος καὶ πάσης τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀριστοκρατίας, ἵνα πρόβλεψίν τινα οικονομήσωμεν δι' ἧς τῆς νέας διορθώσεως γεγονουσίας, ὀνηθῆ ἡ ἐκκλησία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης συνεορτάζειν ἕνεκα τῆς ἐπομένης εἰρήνης τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἤκουσε παρ' ἡμῶν ὅτι οὐ δυνατὸν ἡμῖν γενέσθαι, ἐν μέρει τὰ κωλύοντα διηγησαμένων, ὡς φιλόχριστον ὄντα σὲ καὶ *φιλέλληνα*, καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ὑμῶν φιλοῦσαν τοὺς Γραικοὺς τῶν ἄλλων πλέον χριστιανικῶν ἀρχῶν, γράψαι πρὸς σὲ ἐκρίναμεν διὰ τὴν θεῖαν εἰρήνην· οὐ γὰρ ἀγνοοῦμεν ὅσα σκάνδαλα ἔχουσι γενέσθαι διὰ τὰ νέα ταῦτα ὠρολόγια. Ἄξιον τοίνυν κρίνομεν οικονομίαν τινα γενέσθαι, ἣν μὲν ἐγὼ πᾶσι κηρύξω καὶ ὀρίσω, καὶ μᾶλλον εἰς Κρήτην καὶ

τὰς λοιπὰς νήσους· ἡ δὲ γαληνότης σου ἐπινεύσοι καὶ προστάξοι. Καὶ ὡς περ οἱ κατὰ καιροὺς τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης μακαριώτατοι, διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης, ἔγραψαν καὶ ὤρισαν ἵνα οἱ μὲν αὐτοῖς ὑπήκοοι τὰ ἔθνη αὐτῶν κρατῶσιν, οἱ δὲ τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τὰ ἡμῶν, καὶ οὔτε οἱ Λατῖνοι Γραικοὺς ἐνοχλῶσιν, οὔτε οἱ Γραικοὶ Λατίνους, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ τὸν ἕνα Χριστὸν δοξάζουσιν ἀσκανδαλίστως· οὕτω καὶ νῦν ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἡμῶν διακρατεῖ τὰ αὐτῇ παραδοθέντα, ἡ δὲ δυτικὴ ὡς θέλει καὶ βούλεται. Ἄλλως γὰρ ποιῆσαι οὐκ ἔχομεν, παντὸς πατριάρχου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ταύτης κανόνι καὶ νόμοις ὀφείλοντος ὑποκεῖσθαι, καὶ παραδόσειν ἐκκλησιαστικαῖς.» Μεθ' ὃ διεξηγεῖ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραδόσεις καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τήρησιν αὐτῶν ἐπιφέρων τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους. «Εἶπερ ἀληθεία καὶ θείῳ πνεύματι περὶ ἀναγκαίων κυρίως ἐσκόπουν, πολλὰ ἄλλα εἰσὶ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὠρολογίων τούτων, οὐδὲν ὄντων.» Ποτὲ ἱεράρχης ἴσως δὲν ἐλάλησε μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ βαθυτέρας συνειδήσεως τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Μὴ ταραττώμεν, λέγει, τὰ πνεύματα διὰ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλὰ φροντίσωμεν μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀναπλάσεως. Πῶς νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν προσέτι τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς τοσοῦτον ἐπιεικῶς ὁμιλεῖ περὶ τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ *φιλέλληνα* καὶ περὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης ὅσοι μετριοπαθέστερον τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἐπολιτεύθησαν. Οἱ πάπαι οὗτοι ἦσαν ἰδίως ὁ Λέων Γ', 1514, καὶ ὁ Κλήμης Ζ', 1526, περὶ ὧν καὶ ἕτερος πατριάρχης, ὁ Κύριλλος Δ', γράφων τῷ 1712, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τὸν μὲν Λέοντα *ἀγαθὸν τε καὶ καλὸν*, τὸν δὲ Κλήμεντα *προνοητικώτατον καὶ κατὰ πάντα φιλέλληνα*. Μὴ παρασιωπήσωμεν ὡσαύτως ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἑνετίας παρίσταται ἐμφανισθεῖς ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ διαπραγματευθεῖς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἄμεσος παρ' αὐτῷ ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγου καὶ τῆς γερουσίας, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ διαπεπιστευμένοι βαίλοι τῆς Ἑνετίας ἐλογίζοντο ὡς τοιοῦτοι καὶ παρὰ τῷ οἰκουμένικῳ θρόνῳ.

Ἐτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Ἰερεμίου Β' πρὸς τὸν αὐτὸν δόγην, σταλείσης δύο ἔτη πρότερον καὶ πρὸ μικροῦ ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ὑπὸ Βελούδου, δὲν θέλομεν μνημονεύσει,

εἰμὴ μόνον ὡς συντελοῦσης εἰς διευκρίνησιν τῆς τοῦ Φιλαδελφείας ἀρ-
μοδιότητος. Τῶντι ὁ πατριάρχης ὁμιλῶν ἐν αὐτῇ περὶ δύο μοναχῶν,
οἵτινες διέτρεχον τὰ αὐτόθι μέρη καὶ τὴν Ἰταλίαν, χρηματολογούν-
τες ὑπὲρ τῆς ἀνατολικῆς δῆθεν ἐκκλησίας καὶ ἀπατῶντες τοὺς πολ-
λοὺς διὰ πλαστῶν γραμμάτων, παρακαλεῖ μὲν τὸν δόγην νὰ παι-
δεύσῃ αὐτοὺς ὡς δεῖ, ἐπιφέρει δέ· «ἡμεῖς γὰρ οὐδένα ἐπίτροπον ἡμῶν
ἔχομεν αὐτοῦ πάρεξ τοῦ ἱερωτάτου καὶ σοφωτάτου ἀρχιερέως Φιλα-
δελφείας κυροῦ Γαβριήλ.» Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐγένετο
προηγουμένως λόγος οὐ μόνον περὶ τῶν ἐνετικῶν ἐπαρχιῶν ἀλλὰ καὶ
περὶ τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, κυροῦται ἔτι μᾶλλον ἢ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα
γνώμη ὅτι ἡ τοῦ Φιλαδελφείας δικαιοδοσία ἐξετείνετο ἐπὶ τοὺς καθ'
ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ὀρθοδόξους χριστιανούς. Ἄλλ' ὁ οἰκουμενικὸς
θρόνος δὲν ἐνόμιζε μόνον αὐτοῦ καθῆκον τὸ συνηγορεῖν παρὰ τῇ ἐνε-
τικῇ κυβερνήσει ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων αὐτοῦ ὅσα εἰς αὐτὴν ὑπε-
τάσσοντο· ἐφρόντιζε συγχρόνως ν' ἀποτεινῇ καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ
ἴδια τέκνα νοουθεσίας καὶ προτροπᾶς εἰς τήρησιν γνησίου χριστιανι-
κοῦ βίου καὶ φρονήματος. Μίαν δὲ μάλιστα τῶν προτροπῶν τούτων
καὶ τῶν νοουθεσιῶν, δικαίως πολλάκις ἐπαινεθεῖσαν, δὲν δυνάμεθα νὰ
ἀποσιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Ἐπατριάρχει ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ
1567 ὁ Μητροφάνης Γ'. Εἰς τοῦτον ἀνεφέρθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰου-
δαῖοι παραπονούμενοι, ὅτι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν ὅτε μὲν ἀδι-
κως συκοφαντοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως,
ὅτε δὲ καὶ οἴκοθεν κακοποιούσι, μισθὸν ἔχειν παρὰ τῷ πάντων Θεῷ ἐκ
τούτου νομίζοντες. Ταῦτα μανθάνων ὁ πατριάρχης καὶ εὐλόγως ἀγα-
νακτήσας, ἔγραψε πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου Κρήτης
ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν δι' ἧς ἀφώριζε μὲν τοὺς ἐκτρεπομένους εἰς τοιαῦ-
τας διαβολὰς καὶ τοὺς χεῖρας αἶροντας κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνεκῆ-
ρυττε δὲ ἀρχὰς σωτηρίους, σπανίως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἐσ-
περίᾳ Εὐρώπῃ πρεσβευομένας καὶ τηρουμένας. «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ
συκοφαντία, ἔλεγε, καθ' οὐ ἂν πραχθεῖη καὶ τελεσθεῖη, ἀδικία ἐστὶ
καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζε-
σθαι ὅτι ἑτερόδοξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν
Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις, μηδένα φησὶ διασεῖσητε μηδὲ συκο-
φαντήσητε· μὴ διαχωρίζων πάντως, μηδὲ χώραν διδούς τοῖς εὐσεβέ-
σιν ἀδικεῖν τοὺς ἄλλοτριόφρονας. Οὕτως οὖν γράφοντες, διορθώσεως
τυχεῖν τὰ τοιαῦτα βουλόμεθα· ἐφ' ᾧ καὶ τὸ παρὸν ἀπελύσαμεν γράμμα,

ὅπερ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ παρρησίᾳ ἀναγνωσθήτω, καὶ δηλωθήτω.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐπιγραφομένην Turcograecia.

Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς ἐνετικάῃς κτήσεις κατώκουν πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, εἰς τὰς ἀχανεῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χώρας ὑπῆρχον ἑκατομμύρια ὅλα χριστιανῶν ἀλλογλώσσων μὲν ἀλλ' ὁμοδόξων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἐπέιχεν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὑπαγομένων μητροπόλεων τὴν ἑβδομηκοστὴν τάξιν. Ἐντεῦθεν ποικίλαι σχέσεις ἀείποτε ὑφίσταντο μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, καὶ τῆς Ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Ἐπὶ τῆς τρίτης ὁμοῦ πατριαρχίας τοῦ προμνημονευθέντος Ἱερεμίου Β' ἐπῆλθε τυπικὴ τις περὶ τὰς σχέσεις τροπολογία. Ὁ τότε τσάρος τῆς Ῥωσίας Θεόδωρος ὁ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φοβεροῦ υἱὸς καὶ διάδοχος, ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν μητροπολίτην Μόσχας εἰς τὸ τοῦ πατριάρχου ἀξίωμα. Προσελθόντος δὲ τῷ 1586 τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωακείμ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπὶ συλλογῇ ὄντων, ὁ μὲν τσάρος ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰωακείμ ὑπέσχετο νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ πράγματος, ἅτε ὑπαγομένου εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου, καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ὁ Ἱερεμίας Β' καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς τῷ ὀρθοδόξῳ τῆς Ἀνατολῆς πληρώματι, ἀπῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥωσίαν καὶ ἀφίκετο εἰς Μόσχαν κατὰ ἰούλιον τοῦ 1588. Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὁδοιπορίας ταύτης καὶ τῶν πρὸς ἐνίδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου ἐνεργηθέντων, ἅτινα πάντα περιέγραψαν δύο αὐτόπται μάρτυρες, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασσῶνος Ἀρσένιος καὶ Δωρόθεος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν Ἱερεμίαν Β'. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὅτι, τῇ 26 ἰανουαρίου 1589, ὁ Ἱερεμίας ἀνηγόρευσε πανηγυρικῶς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰωβ πατριάρχην Βλαδιμηρίας, Μόσχας, καὶ ἀπάσης Ῥωσίας, καὶ ἀπασῶν τῶν βορείων χωρῶν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1591, ἣτις ἐκύρωσε τὴν ἰδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου, διὰ πράξεως ὑπογραφείσης κατὰ μὲν τὰς Ῥωσικὰς μαρτυ-

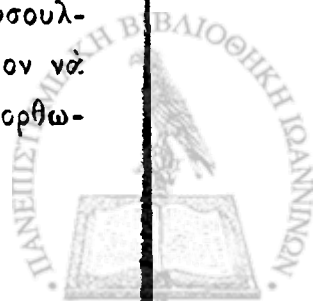
Ῥίας ὑπὸ τριῶν τούλάχιστον πατριαρχῶν, 42 μητροπολιτῶν, 19 ἀρχιεπισκόπων καὶ 20 ἐπισκόπων, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ μόνου τοῦ Ἱερεμίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου καὶ τινων μοναχῶν καὶ δευτερευόντων ἱερωμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἀντετάχθησαν, ἰδίως ὁ Μονεμβασίας Δωρόθεος. Παρῆν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς τῆς Ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Καθ' ἡμᾶς, ὅσοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὑπογράψαντες εἰς τὴν συνοδικὴν ταύτην πράξιν, ὁ Ἱερεμίας Β' ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθές συμφέρον τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ναὶ μὲν ὁ ἀρχιερεὺς Μόσχας γενόμενος ἰσότημος τῶν 4 πατριαρχῶν καὶ ὑπέρτερος ὄλων τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἔπαυσε τοῦ νὰ ὑπάγῃται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἄλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι πράγματι διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπίσημος κύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης, οὐδαμῶς μὲν κατ' οὐσίαν ἠλάττωσε τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δικαιοδοσίαν, συνέσφιγξε δὲ ἀπ' ἐναντίας τοὺς πνευματικούς δεσμούς τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διὰ δὲ τῶν εὐμενῶν σχέσεων αἵτινες ἔτι μᾶλλον μεταξύ αὐτῶν ἐπαγιώθησαν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν κληρὸν οὐκ ὀλίγους πόρους, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐν τῷ μέσῳ τῶν κακουχιῶν καὶ στερήσεων ἃς ἔπασχε. Καὶ ἔπειτα ἂν ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας ἔπαυσεν ἔκτοτε τοῦ νὰ ὑποτάσσῃται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, εἰς πάσας ὅμως τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐξηκολούθει νὰ ἐπικαλῆται τὴν συνδρομὴν τοῦ θρόνου τούτου. Τῷ 1665 ὁ τσάρος ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Γ' παρακαλῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς Μόσχαν ἵνα προεδρεύσῃ τὴν σύνοδον τὴν συγκροτηθεῖσαν πρὸς καθάρεισιν τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀθθαδιάσαντος ἰδίου πατριάρχου. Καὶ ὁ μὲν Διονύσιος φοβούμενος τὰς διαβολὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπέλθῃ· ἐπεμψεν ὅμως ἐπιτρόπους ἑαυτοῦ τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, Μακάριον καὶ Παΐσιον, καὶ τὸν Σιναίου ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ μέγας βεζύρης πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ἠνάγκασε τὸν Διονύσιον νὰ καθαιρέσῃ τοὺς δύο πατριάρχας καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἐβουλευόντο ἐν Μόσχᾳ περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ αὐτόθι πατριάρχου, καθηροῦντο συγχρόνως αὐτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἄλλ' ὁ τσάρος ἐπεμψε πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην πρεσβείαν ζήτησάν καὶ ἐπιτυχοῦσάν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο πα-

τριαρχῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν ἀξιώματα. Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι διέτριψαν ἐν Μόσχᾳ ἔτος ὀλόκληρον καὶ συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν μὲν τῆς σφόδρα χαλαρωθείσης παρὰ τῷ αὐτόθι κλήρῳ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν δὲ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ἐτυχον δὲ τιμῶν ἐξαιρέτων· διότι ὅτε μὲν ἀφίκοντο εἰς Μόσχαν αὐτὸς ὁ τσάρος ἐξῆλθε τῆς πόλεως εἰς προὔπαντησιν αὐτῶν μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ πάσης τῆς αὐλῆς, καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὅτε δὲ ἀπῆλθον συναπήγαγον ἐλέη πολλὰ καὶ δῶρα λαμπρότατα καὶ ἀμάξας καὶ ἵππους καὶ πολυτελέστατον φιλοτίμημα πρὸς τὸν πατριάρχην Διονύσιον. Τοιαῦται ἦσαν τότε αἱ μεταξὺ ἐλληνικῆς καὶ ῥωσικῆς ἐκκλησίας σχέσεις.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ὑπόθεσις, ἣ τε ἀποδημία δηλαδὴ τοῦ πατριάρχου, ἐγκαταλιπόντος τὴν ἔδραν αὐτοῦ ἵνα μεταβῆ πρὸς ξένον κυριάρχην καὶ ἡ μετέπειτα ἐπίσημος τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσίας σύμπραξις ἐν τῇ συνόδῳ δι' ἧς ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς βορείου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πατριάρχας, μαρτυρεῖ αὐθις ὀπόσον αὐτοτελῶς καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεξαρτήτως ἐνήργει ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ὑπὸ αὐτὰς τὰς ὀψεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' γενόμενα ὑποδεικνύουσι μὲν περιορισμὸν τινα κατὰ τοῦτο ἐπελθόντα, ἡ ἀμέσως ὀμως ἔπειτα δι' ἐκτάκτου ῥωσικῆς πρεσβείας ἐπιτευχθεῖσα ἀποκατάστασις τῶν ἱεραρχῶν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ἰψηλὴ Πύλη ἐπέτρεπε πάντοτε ἐπὶ τέλους τὰς σχέσεις ἐκείνας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πρὸς ξένας δυνάμεις.

Ἄλλ' οὐδέποτε ἴσως τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνεδείχθη λαμπρότερον ἢ ἐπὶ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως, τοῦ ἀπὸ τοῦ 1622 μέχρι τοῦ 1637 ἐπὶ δώδεκα περίπου ἔτη ἐκ διαλειμμάτων πατριαρχήσαντος. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις πρὸ καιροῦ εἶχε παύσει τρέφουσα τὴν πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον δυσπιστίαν ἧς ἔνεκα ἰδίως ὁ πορθητῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπένειμε τηλικαύτην προστασίαν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων αὐτοῦ ὑπηκόων. Περί σπουδαίων ἀπὸ τῆς Δύσεως κινδύνων ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῆς μουσουλμανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας, λόγος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἦναι. Ὅσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξαν πολλὰ τῶν κατορθω-

μάτων τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας; τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελέσφορα ἕνεκα τῶν ἀδιορθῶτων διαιρέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων· ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὐταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἡ δὲ Τουρκία ἐξηκολούθει ἐκδιώκουσα αὐτὰς ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσας κατεῖχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πλὴν τούτου ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος νέα προσετέθη ἀφορμὴ ἐμφυλίων τῆς Δύσεως διενέξεων, ἀντενεργειῶν καὶ πολέμων, διὰ τῆς διαιρέσεως ἣν παρήγαγεν ἐν αὐτῇ ἡ τῆς βορείου Εὐρώπης θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς καθολικῆς μεσημβρίας. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἠσθάνθησαν πρωϊμώτατα τὴν ἀνάγκην νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, καὶ οἱ ἡμέτεροι ὡσαύτως ἐνόμισαν χρήσιμον νὰ πληροφορηθῶσιν, ἐὰν αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι αἱ ἀποπτύσασαι τὸ δόγμα τῆς παπικῆς αὐταρχίας, προαιρῶνται νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γηραιᾶς αὐτῶν μητρός. Ἐπὶ τούτῳ ὁ ἐν ἔτει 1551 πατριάρχης αἰ. Ἰωάννης Β' ἀπέστειλεν εἰς Γερμανίαν τὸν διάκονον Δημήτριον τὸν Μυσόν· καὶ διὰ τούτου ὁ τοῦ Λουθήρου φίλος Φίλιππος ὁ Μελάγχθων διεβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν τῶν Λουθηρανῶν ὁμολογίαν. Ἄλλ' ἅμα ἐγνώσθησαν ἐξ αὐτῆς αἱ πολλαὶ τοῦ νέου δόγματος καινοτομίαι, ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσις. Μετὰ εἰκοσαετίαν οἱ ἐν Τυβίγγῃ θεολόγοι ἔπεμψαν πρὸς τὸν Ἱερεμίαν Β' τρεῖς ἐπιστολάς περιεχούσας τὴν ἐκθεσιν τῶν προτεσταντικῶν δογμάτων καὶ ἐπιζητούσας τὴν κρίσιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν ἀνασκευάζων τὰς πλάνας αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ πολλῆς πραότητος καὶ μετριοπαθείας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ πάπας ἀπελπισθεὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης δυνάμεων ἐνίδρυσιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθαρρυνθεὶς δὲ προσέτι ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκεν ὁ Ἱερεμίας Β' πρὸς τοὺς γερμανοὺς θεολόγους, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1583 ἀποικίαν τινὰ τοῦ νεωστὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συγκροτηθέντος ἱερατικοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, ὅπερ διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ τοσαῦτα ἐμελλε νὰ παραγάγῃ πράγματα καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Καὶ δὲν διήρκεσε μὲν πολὺ ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἰησουϊτῶν παρ' ἡμῖν ἐπίσκεψις, διότι ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ νέον ἴδρυμα, τέσσαρες ἀπέθανον ἐκ πανώλους, ὁ δὲ πέμπτος ἀνεκλήθη εἰς Ἰταλίαν τῷ 1586, καὶ τοι ἀντέλεγεν εἰς τοῦτο ὁ

τῆς Γαλλίας πρέσβυς· ἀλλὰ τῇ ἐπιμόνῳ ἐνεργείᾳ τοῦ πρέσβεως· τοῦτου βαρῶνος Σαλινακ, ἐπετράπη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἢ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐγκατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1609 προσῆλθον πέντε πατέρες, οἷς ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσιν ἕτεροι πέντε. Ἐκτοτε ἤρχισαν αἱ ἀκοίμητοι αὐτῶν παρ' ἡμῖν πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ῥαδιουργίαι, τὰς ὁποίας ἐκάλυπτον ἐπιτηδείως προσπαθοῦντες νὰ διατελῶσιν εἰς ὅσον ἐνδέχεται φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πατριαρχήσαντας Ῥαφαὴλ Β' 1603, Νεόφυτον Β' 1608 καὶ Τιμόθεον Α' 1614.

Ἄλλ' ἄμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου προεχειρίσθη τῇ 5 νοεμβρίου 1621 εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πρότερον πατριάρχης Ἀλεξανδρείας διατελέσας Κύριλλος Α', τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ὁ Κύριλλος εἶχε λάβει πρὸ καιροῦ ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ τὰς ἐπικινδύνοους τῶν Ἰησουϊτῶν ἐνεργείας ἐν Ῥωσίᾳ τε καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅθεν ἔτι ἐνῶ ἐποίμαινε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν ἐζήτησε συμμάχους παρὰ τοῖς φυσικοῖς τοῦ καθολικισμοῦ ἀντιπάλους, ὧν τότε προΐσταντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία, καὶ συνῆψεν ἐπὶ τούτῳ σχέσεις μετὰ τε τοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπροσώπου τῆς πρώτης τῶν Δυνάμεων τούτων Κορνηλίου Χάγα καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταβριγίας Γεωργίου Ἀββοτ. Ἀναλαβὼν δὲ τοὺς οἰακὰς τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας καὶ γινώσκων ἐπόσον ἐπισφαλῆς ἦτο ἡ οἰκειότης ἣν ἐπέτυχον οἱ σκαπανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς τοὺς τρεῖς ἀμέσους αὐτοῦ προκατόχους, πρώτιστον καθῆκον ἐνόμισε νὰ ἀπαγορεύσῃ δι' ἐγκυκλίου πᾶσαν πρὸς τοὺς λατινοφρονοῦντας κοινωνίαν. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη μακρὰ καὶ ἐναγώνιος πάλη. Μετὰ τοῦ Κυρίλλου συνετάσσοντο ὁ Κορνήλιος Χάγα, ὁ Σὶρ Θωμᾶς Ρόουε πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας, καὶ τὸ περιέργον ὁ τῆς Ἐνετίας ἀντιπρόσωπος Ἰουστινιανὸς, διότι ἡ καθολικὴ αὕτη δύναμις ἀπεχθανομένη τοὺς Ἰησουϊτας, ὡς ἀφωσιωμένους εἰς τὰ τῆς Γαλλίας συμφέροντα, εἶχεν ἀποδιώξει αὐτοὺς ἐκ τῆς ἰδίας ἐπικρατείας καὶ ὑπόπτως ἔβλεπε τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας αὐτῶν. Οἱ δὲ Ἰησουῖται πάλιν εἶχον δύο προμάχους γενναίους καὶ ἐμπείρους, τὸν κόμητα Σεζίν, πρέσβυν ὄντα τῆς Γαλλίας, καὶ τὸν Καίσαρα Γάλλον, τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον. Τετράκις ἔπεσεν ὁ Κύριλλος καὶ τετράκις ἀνωρθώθη. Ὁ ζῆλος ὅν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἐπεδείξαντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ· ἀπέβλεπεν ἄρα γε εἰς μόνην τὴν ἀνατροπὴν τῶν

ἰησουϊτικῶν βουλευμάτων, ἢ ὑπεθάλπετο παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, καὶ ὑπὸ μείζονός τινος ἐλπίδος, τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ ἐπιτύχῃσιν τὴν ὀλοσχερῆ τῶν δογμάτων τῆς διαμαρτυρήσεως ἐπικράτησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Δὲν ἀνήκει νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα. Ἴσως ὁ Λούκαρις θεωρῶν τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἡμῶν τοσοῦτον ἐκθύμως πολεμουμένην ὑπὸ τοῦ καθολικισμοῦ, τὴν δὲ ὀσμανικὴν κυβέρνησιν πολλάκις ὑπενδίδουσαν εἰς τὰς ἀδιακόπους τούτου ἐνεργείας, ὠνειρεύθη ποτὲ νὰ ταύτιση τὸ συμφέρον τῆς διαμαρτυρήσεως πρὸς τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφέρον ἴσως ὑπῆρξαν ἐν τῷ πολυταράχῳ αὐτοῦ βίῳ στιγμαὶ ἀπελπισίας καθ' ἃς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς θυσίας τινὰς καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλὰ καὶ τούτου δ' ὀθέντος, οὐδὲν βεβαίως ὀριστικὸν διενεόθη καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἔπραξεν. Ἀπ' ἐναντίας ἐνῶ ἤδη εἶχε συνάψει στενάς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις, ἔγραφεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πρὸς ἓνα ἐξ αὐτῶν, ἐλεεινολογῶν τὰς διχονοίας τῆς νέας ἐκκλησίας, τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους: «Φαίνονται τινες ἐξονειδίζοντες τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἀμαθείᾳ, διότι αἱ τῶν γραμμάτων σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλας χώρας μετέβησαν. Ἀλλὰ οἱ νῦν ἀμαθεῖς οὗτοι ἀνατολικοὶ, δύνανται νὰ λογισθῶσι λίαν μακάριοι, μὴ γινώσκοντες ὀποῖαί εἰσιν αἱ ὀλέθρια, ζητήσεις αἱ μιαίνουσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τούτον τὸν χρόνον.» Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τελευταίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχίαν αὐτοῦ, θεσπίζων τὴν μετάρθεσιν τοῦ Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ἐκ Φιλαδελφείας εἰς Κύθηρα, προέτρεπεν αὐτὸν «τηρεῖν ἐν ἅπασιν τὴν κανονικὴν ἀκρίβειαν, καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ νομίμους παραδόσεις, ὡς λόγον ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἡμῶν μετριότητι.» Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως, συγκροτηθεῖσα τῷ 1672 σύνοδος, ἐπὶ τῶν ἔτι τότε σωζομένων ἰδιογράφων αὐτοῦ διδασχῶν ἐρειδομένη, ἠτιολογημένως καὶ ῥητῶς καὶ πανηγυρικῶς ἀπήλλαξε τὸν ἄνδρα πάσης ἐπὶ Καλβινοφροσύνη κατηγορίας, ἀνακράζουσα ἑλληνοπρεπῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσκόλου ἐκείνης ἀνακρίσεως: «Ἡ Ῥωμαίων γῆ νῦν εἰσέτι κρατεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται σύμπασα, ὡς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρὰ τινος ἀρχῆς ἐν τοῖς ἑξωτερικοῖς πράγμασι μηδὲν γένος ὑπήκοον. Ἀλλ' οὕτως εἰσὶν ἀνώτεροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν, ὥστε συμβέβηκεν αὐτοῖς λάμπειν ὡς μάρτυρας, οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ'

ῥωραν καὶ στιγμὴν, καὶ οὕτω προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταύτῃ, ἣν οἱ ἀντίδικοι μόνῃ ἀκοῇ καὶ φρίττουσι καὶ θαυμάζουσι.»

Ταῦτα δὲ γράφουσα ἡ σύνοδος ἐκείνη διὰ δακρύων καὶ αἵματος, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος Μᾶρκος Ῥενιέρης, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς τελευταίας τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς περιπετείας. Ὁ Λούκαρις ἐπατριάρχησε τὸ πέμπτον ἐν ἔτει 1637. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως οἱ ἑξωτερικοὶ αὐτοῦ φίλοι καὶ σύμμαχοι εἶχον ὑποστῆ ποικίλας τροπᾶς. Ναὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τοῦ 1627 ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἑξωσιν τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλ' ἐνῶ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας ἐξηκολούθουν πολεμοῦντες κατ' αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπον, ἡ μὲν Ἀγγλία προσεγγίσασα εἰς τὸν καθολικισμόν, ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὸν ἡμέτερον πατριάρχην, ἡ δὲ Ἐνετία, μηδὲν ἔχουσα μετὰ τὴν ἑξορίαν τῶν Ἰησουϊτῶν ἴδιον συμφέρον, ἀπέσυρεν ὡσαύτως τὴν προστασίαν αὐτῆς, ὁ δὲ μόνος περιλειφθεὶς Κορνήλιος Χάγα δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς δύο ἰσχυροὺς αὐτοῦ ἀνταγωνιστάς. Τότε ὁ Κύριλλος ἐπεζήτησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εὐρισκόμενον Γουσταῦον Ἀδόλφον, τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας. Καὶ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν προτρέπων νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ. Ὁ ἦρως τῆς διαμαρτυρήσεως ὑπήκουσε προθύμως εἰς τὴν πρόσκλησιν, καὶ ὁ πρέσβυς αὐτοῦ Παῦλος Στρασβούργος ἀφίκετο ἔτι ἀπὸ τοῦ 1632 κομιστῆς ἐπιστολῶν τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον. Εἰς τὰς ἐπιστολάς ταύτας ἀπήντησεν ἀμέσως ὁ Κύριλλος ἐκφράζων πρὸς τὸν βασιλέα βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην ἕνεκα τῆς προνοίας ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες ἅς παρήγαγεν ἡ νέα αὕτη ἐπέμβασις ἐψεύσθησαν μετ' οὐ πολὺ, πεσόντος τοῦ Γουσταύου Ἀδόλφου εἰς Λύτζεν κατὰ νοέμβριον τοῦ 1632. Ὅτε λοιπὸν ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχησε τὸ πέμπτον, δὲν εἶχε πλέον περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἰσχυροὺς συμμάχους δι' ὧν τοσάκις πρότερον κατίσχυσε τῶν ἀντιπάλων· καὶ μετὰ ἡμιόλιον ἔτος, οὐ μόνον καθηρέθη αὐθις, ἀλλὰ καὶ ἐθανατώθη διὰ βασιλικῆς προσταγῆς.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐπεμβάσεως ὑπεχρέωσε τοὺς ἡμετέρους, ἔχοντας πάντοτε ἀνάγκην ἑξωτερικοῦ προσταίου, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μετριοπαθεστέραν ἐκ τῶν δύο μεγάλων καθολικῶν Δυνάμεων, εἰς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐταὶ δυνάμεις ἐδιχονόουν πρὸς ἄλ-

λήλας ἔνεκα τῆς τοῦ Ἁγίου Τάφου κατοχῆς. Ὅθεν ὅτε τῷ 1649 ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ τῆς αὐτοκρατορίας πρέσβυς Σμίτ ἵνα ἀνανεώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν εἰρήνην, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις διαπιστευτήρια παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Παρθενίῳ Β', εὐχαριστοῦντα αὐτὸν δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔπραξεν. Ἀπελθὼν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐκομίσαστο τὴν προσήκουσάν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπάντησιν τοῦ πατριάρχου. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Παρθένιος Β' διετέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορα, ἀδυσώπητος τοῦ καθολικισμοῦ μερὶς ἐπέτυχε μετὰ τινα ἔτη τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δὲ ἐσχάτη αὕτη τῶν ποιῶν ἢ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριάρχην, καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Λούκαριν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλους, μαρτυρεῖ ὅτι ἅπανσα ἐκείνη ἢ τοῦ ἀξιώματος ἐπιφάνεια δι' ἧς ὁ Μωάμεθ Β' περιέβαλε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἠρείδετο ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ὅθεν καιρὸς εἶναι ἐνταῦθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ περιπετείας τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν προνομίων ὅσα παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἦτο πολὺ σπουδαιότερον τοῦ βερατίου, ὅπερ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπετρέπετο εἰς ἕκαστον πατριάρχην καὶ τοῦ ὁποῦ ἀνάλυσιν ἔχει ἤδη ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης (σελ. 478—479 τοῦ παρόντος τόμου). Τοῦτο συνάγομεν πρῶτον ἐκ τῆς περιλήψεως τοῦ κειμένου ἐκείνου ἣν περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Φραντζῆς, ἐχούσης ἐπὶ λέξεως· «Ἔδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν ἀναίτητον καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστον τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσται αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς.» Πλὴν τούτου ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἣτις ἐγένετο ἐπὶ Σελήμ Α' περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ἐβεβαιώθη ὅτι ἐν αὐτῷ περιείχετο προσέτι ὄρος καθ' ὃν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησῖαι μηδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μωαμεθανικὰ εὐκτήρια. Μικρὰ δὲ τις ἀντιπαράθεσις τῶν ὄρων τούτων πρὸς τὰς προεκτεθείσας τοῦ μεταγενεστέρου βερατίου διατάξεις· ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσαν σπουδαίαν διαφορὰν. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον καθιέρου τὸ ἀδιάσειστον τοῦ πατριάρ-

χου, περὶ οὗ τὸ μεταγενέστερον οὐδὲν διαλαμβάνει. Ἔτι δὲ βραδύτερον τὸ βεράτιον περιέλαβε διάταξιν διαλαμβάνουσαν, ὅτι ὁ πατριάρχης εἶναι μὲν ἀμετακίνητος, ἀλλ' ἐξαιρέσει τῶν τριῶν περιπτώσεων καθ' ἃς ἤθελεν ἀποδειχθῆ ἔνοχος καταπίεσεως τῶν χριστιανῶν, παραβάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καὶ ἀπιστίας πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐλαστικὴ ἐρμηνεία ἧς ἦσαν αἱ ἐξαιρέσεις αὗται δεκτικαὶ, ἐντελῶς ἀνέτρεψε τὸ ἐξ ἀρχῆς καθιερωθὲν ἀδιάσειστον. Ὡσαύτως τὸ μεταγενέστερον βεράτιον δὲν περιελάμβανε τὴν ῥητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ σφετερισμοῦ τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐλεγε μὲν ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κληρὸς εἶναι ἀφορολόγητοι, οὐχὶ ὁμως ἀπολύτως, ὅπως τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἀλλὰ μετὰ τινῶν ἐξαιρέσεων, αἵτινες εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κανόνα.

Ὅπως δὴ ποτε καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὰ μεταγενέστερα βεράτια παραβιάσθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ δὲν ἐπαύσαν ἕκτοτε παραβιαζόμενα. Κυριωτάτη τούτου αἰτία ὑπῆρξεν ἡ αὐθαιρεσία τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως καθ' ἧς οὐδένα τρόπον εἶχε ν' ἀντισταθῆ ὁ πατριάρχης. Εἶδομεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν ὁ κατακτητὴς εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ περιποιηθῆ ὅσον ἔνεστι τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακτηθέντων, διότι βλέπων ἀδιαλείπτως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατ' αὐτοῦ ἐξεγειρομένην, ἐνόει, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ποθήσωσι τὴν μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ἔνωσιν. Ἀλλὰ πραγματευόμενοι τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἐξηγήσαμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης φόβος ἐξέλιπε πρωϊμώτατα. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 1509 ἡ Ἑνετία δὲν ἐδίστασε ν' ἀποφασίσῃ τὴν μετὰ τοῦ σουλτάνου κατὰ τοῦ πάπα συμμαχίαν καὶ μετ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Σελῆμ Α' φόρον 8,000 δουκάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου Κύπρου. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος οὐδεμίαν ἤδη ἐπροξένει ἀνησυχίαν εἰς τὸ Διβάνιον ἢ τε ἠθικὴ καὶ ἢ πολιτικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης δύναμις ἀπ' ἐναντίας αἱ μάταιαι προσπάθειαι ἃς οὗτος κατέβαλλεν ἵνα ἐξωθήσῃ τὴν Δύσιν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς, ἐκίνουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τοῖς συμβουλίοις τοῦ σουλτάνου, ὁ δὲ Μουράτ Γ' ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε τὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδεδομένας παπικὰς βούλλας. Περὶ Γερμανῶν δὲν ἤξευρον ἄλλο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ ὅτι ἀδιακόπως ἠττῶντο ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν. Ἡ δὲ μόνη δύναμις ἣτις ἐλογίζετο τότε ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ Ἰσπανία· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετη-

ρίδος ἐξέλιπε, καὶ τοῦτο τὸ φόβητρον. Οὐ μόνον δὲ κατέστη τοιοῦτο-
τρόπως βαθμηδὸν ἐκ μέσου ὁ κύριος λόγος δι' ὃν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρ-
νησις ἐνόμισε πρέπον νὰ περιποιῆται τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, ἀλλὰ παρήχ-
θησαν παρ' αὐτῆς συγχρόνως ἕτερα συμφέροντα ὑπαγορεύοντα ἐν μέρει
ἀντίθετον πολιτικὴν. Παρεκτός τῆς Ἑνετίας περιῆλθον εἰς φιλικὰς καὶ
συμμαχικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλην καὶ ἕτεραι δυνάμεις, ἰδίως ἡ
Γαλλία· ἡ δὲ Γαλλία, καθάπερ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν,
ἐπροστάτευσε, ἀνεκαθεν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἰησουϊτικοῦ τάγματος, καὶ,
γενομένη ὡς μὴ ὄφελεν ὄργανον τῶν παθῶν αὐτοῦ καὶ τῶν διαβολῶν,
πρέπεισε πολλάκις τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν νὰ καταπιέσῃ πολυειδῶς καὶ
νὰ καταθλίψῃ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς
17 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν φυσικὴν αὐθαιρεσίαν τῆς ὀσμανικῆς κυ-
βερνήσεως προσετέθη καὶ ἄλλη αἰτία παραβιάσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Μωά-
μεθ Β' παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ τῶν ἰησουϊτῶν ἐνέργεια.

Ἄλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καθῆκον ἀναγκάζει ἡμᾶς
νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτην τοῦ κακοῦ τούτου αἰτίαν, εὐθύς μὲν ἐξ ἀρ-
χῆς προκύψασαν εἰς μέσον καὶ μετὰ τινῶν διαλείψεων διαρκέσασαν
μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, τὴν φιλαρ-
χίαν καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἡμετέρων, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ μάλιστα
κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κατακτῆσεως αἰῶνας, τὴν παρ' αὐτοῖς ἔλλει-
ψιν τῆς δεούσης παιδείας καὶ ἰκανότητος. Διότι συμβαίνει ἐν τῇ ἱστο-
ρίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ τῆς κατακτῆσεως, ὅ,τι πολλάκις ἀπαν-
τῶμεν καὶ εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐν στιγμαῖς κρίσι-
μοις, ἐν περιστάσεσι δειναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρέτους,
περὶ τὰ καθέκαστα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφαί-
νεται χωλαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἢ μᾶλλον ἕνεκα τού-
του συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν συμφέρον, σπανίως ὅμως
ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἄγουσαν εὐθείαν ὁδόν. Ἄπαντα τὰ προ-
τερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν τῇ ἱστο-
ρίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας.
Βεβαίως ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ Α' ὅστις πιε-
ζόμενος ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον τοῦ Γεωργίου
'Αμοιρούτση μετὰ τῆς ὠραίας χήρας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῶ
οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε διαζεύξεως τοῦ Ἀμοιρούτση ἀπὸ τῆς γυναικὸς
αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἀποποιούμενος· καὶ ὅτε τούτου ἕνεκεν ἐξεβλήθη τοῦ

πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ καθηρέθη καὶ ἐξυβρίσθη, διατάξαντος τοῦ σουλτάνου νὰ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, ἐκραύγαζεν, ἐνῶ ἐξετελεῖτο ἡ βάρβαρος αὕτη προσταγή, «οὐχὶ μόνον τὰ γένεια ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσιν ἕνεκεν τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θέλω ποτὲ παραβῆ τοὺς νόμους ὧν διατελοῦ φύλαξ καὶ προστάτης.» Καὶ οὐδὲν ἦττον ἀγαπτός ἐγένετο ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης, ὁ βραδύτερον πατριαρχήσας λόγιος Μάξιμος, ὅστις, ἐπιστρέψας τὰ δῶρα τὰ δοθέντα αὐτῷ ἵνα μεταπείσῃ τὸν Ἰωάσαφ, ἀπήντησεν ὅτι μέχρι θανάτου δὲν θέλει παραβῆ τοὺς νόμους τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὑποστάς τῶντι ἕνεκα τῆς καρτερίας ταύτης τὸν τῆς ῥινὸς ἀκρωτηριασμόν. Ἄξιοι δὲ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ὑπῆρξαν ὅτε μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι οἱ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συναινέσαντες νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην τὸν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' ἐπιβληθέντα Ῥαφαὴλ Α', ἄνθρωπον ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἑτέρου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος, αὐτοῦ δὲ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος σοφοῦ Μαξίμου, τοῦ ὁποίου ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις τὴν πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἑνετίας ἐπιστολὴν. Ἡ πῶς νὰ μὴ καυχώμεθα ἐπὶ τῷ μαρτυρικῷ θανάτῳ τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, Παρθενίου Β', Παρθενίου Γ', οἵτινες ἅπαντες ἠδύναντο διὰ μιᾶς λέξεως νὰ σώσωσι ζωὴν καὶ περιουσίαν, ἀλλ' ἅπαντες προετίμησαν τὸν θάνατον, ἀντὶ τῆς ἀπαρνήσεως τοῦ πατρῴου θρησκευματος. Ἐὰν δὲ οἱ ἱεράρχαι οὗτοι ἐμαρτύρησαν ὅτι ἤξευρον νὰ ἀποθάνωσιν ἐν δέοντι, ἕτεροι ἀπέδειξαν ὅτι ἐγίνωσκον νὰ διοικῶσιν ἄριστα τὰ τῆς ἐκκλησίας οἶον ὁ Ἱερεμίας Β', ὁ Σαμουὴλ Α' καὶ ἄλλοι καλοὶ κάγαθοί, εἰ καὶ ἦττον ὀνομαστοί, ἄνδρες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος ἔπραξεν ἐν δειναῖς περιπετείαις ἐπαξίως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐντολῆς. Ὅτε τῷ 1657 ἀπηγχορίσθη ὁ πατριάρχης Παρθέσιος Γ', ἡ Πύλη μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνωμόνως εἰς τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἄνθρωπον παντελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας, ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάτην τοῦτον νὰ καταβῆ μετὰ 12 ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος ἐπιτυχοῦσα τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως, συνέταξε καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον πράξιν. «Οὐδεμία

τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἢ γὰρ ἀρχὴ ἐστὶ ρίζα καὶ πηγὴ τοῦ ὅλου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοίρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἄτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος ἀδίκως καταδικασθέντος μακαρίου Κύρ Παρθενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικᾶς ποιησάμενοι, ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Τριγλίας Κύρ Παρθενίου, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίστας Κύρ Διονύσιον, καὶ τρίτον τὸν Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἀχνζ, μαίου ἀ, ἰνδικτιῶνος δεκάτης· ὡς γὰρ μὴ γεγονυῖαν ὅλως κατὰ κρόνας ἱεροῦς τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριήλ, ἣν δυναστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι, ἐκρίναμεν εἶναι ἔκυρον καὶ ἀνερέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην.» Τοιαύτη πρᾶξις ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ἐνώπιον τοῦ σπαίροντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Παρθενίου Γ' καὶ ἐνῶ ἀπὸ τοσοῦτον λεπτοῦ νήματος ἐκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τὸ ζίφος τῆς φοβερωτέρας αὐθαιρεσίας, εἶναι βεβαίως ἰκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ ἀμαρτίας πολλὰς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι αἱ ἀμαρτίαι ὑπῆρξαν δυσαρίθμητοι. Καθ' ἃ προείπομεν μία τῶν κυριωτάτων τοῦ κακοῦ αἰτιῶν ἐγένετο ἢ κατὰ τὴν ΙΕ' καὶ τὴν ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδα ἀθρόα εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἀποδημίαν ἀπάντων σχεδὸν τῶν τοῦ ἔθνους λογάδων. Τὰ ἐντεῦθεν ἐξ ἀρχῆς προκύψαντα ἀτοπήματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπευθῶσι πλέον ὅτε βραδύτερον ἐφύησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους νέαι πεπαιδευμένων καὶ ἐμπείρων ἀνδρῶν γενεαί, τὰ δ' ἀτοπήματα ταῦτα συνδυαζόμενα μετὰ τῶν αὐτογνωμόνων διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἐπιβούλων ἐνεργειῶν τοῦ καθολικισμοῦ, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν ῥαγδαίαν κατάργησιν τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς δικαίων καὶ προνομίων. Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ πράγματα καθ' ἕκαστα· ἐὰν ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος δὲν ἔσχε τὴν γενναιότητα νὰ περιγράψῃ αὐτὰ λεπτομερῶς, διατὶ θέλετε νὰ καταδικασθῶμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο σήμερον, ὅτε ἐξέλιπον πολλαὶ τῶν ἀσχημιῶν ἐκείνων. Καὶ ἔπειτα αἱ λεπτομέρειαι αὐταὶ ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· μόνη δὲ ἡ κεφαλαιώδης τῶν πραγμάτων ἔκθεσις ἀρκεῖ νὰ φωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἀποχρώντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἄφ' ἧς ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τῷ 1461 τὴν ἐν Τραπεζοῦντι βασιλείαν, πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἐλθόντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι δι' ἣν ἔπαθον στέργειν, σφετεριζόμενοι τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δι' ἐνός τῶν ὁμογενῶν. Ὅθεν τῷ 1467 ἐσυκοφάντησαν τὸν τοῦ Ἰωάσαφ διάδοχον Μάρκον Β' παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν μοναχὸν Συμεὼν τὸν Τραπεζοῦντιον, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει πληρῶνει κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῆ τῆς ἐπιχορηγίας ἣν τέως ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πατριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοιοῦτοτρόπως κατηργήθη, 14 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως, τὸ ἀδιάσειστον καὶ ἀφορολόγητον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ φόρος εἰς τὰ 1000 φλωρία. Ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Διονύσιος προέτεινε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἐτήσιον φόρον εἰς 2000 φλωρία καὶ προεκάλεσεν οὕτω τὴν καθαίρεσιν τοῦ Συμεὼν μετὰ διετῆ περίπου πατριαρχίαν. Ἀλλὰ τῷ 1481 ὁ διαβόητος ἐκεῖνος Ῥαφαὴλ προσήνεγκε, παρεκτός τῶν τελουμένων ἐτησίως διςχιλίων χρυσῶν, 500 ἕτερα ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενα. Μετ' ὀλίγον ὁ φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς τριςχίλια χρυσᾶ· καὶ παρεκτός τούτων ἐδαπανῶντο πολλὰ χρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζύρας, εἰς εὐνοῦχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενιτσάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων προεχειρίζοντο καὶ ὑπεστηρίζοντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἐπιπτον, ἐννοεῖται, εἰς βᾶρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλος εἰς βᾶρος τοῦ λαοῦ. Τὰ ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντα ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' οἱ ὀυτικοί, καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι, διηγοῦνται δεινότερα, εἰ δυνατόν. Τῷ 1583 ὁ Ἱερεμίας Β', κατηγορηθεὶς παρὰ τῇ Πύλῃ ὡς δῆθεν λατινίζων ἐξωρίσθη εἰς Ῥόδον, κατέλαβε δὲ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Παχώμιος Β', ἀδελφὸς ὢν πλουσίου ἐμπόρου δωροδοκήσαντος τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως διὰ 12000 φλωρίων. Ἐν τούτοις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημῶν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων ἐγκρίτων, παρέστησαν εἰς τὸ Διβάνιον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, πρῶτον, εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος, καὶ, δεύτερον, ἐξηγόρασε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα δι' αἰσχροῦς δωροδοκίας. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐτιμωρήθη ἕνεκα τῆς αὐθαθείας αὐτοῦ διὰ ποινῆς, ἀφ' ἧς δὲν ἀπηλλάγη εἰμὴ καταβάλων τριςχίλια χρυσᾶ. Κατόπιν ὅμως νέα ἐγένοντο εἰς τὴν Πύλῃν παράπονα, ὧν ἕνεκεν ὁ σουλτάνος συνήνεσε μὲν εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἐπιβάτου, ἀλλ' ἀπηγόρευσε τὴν τοῦ

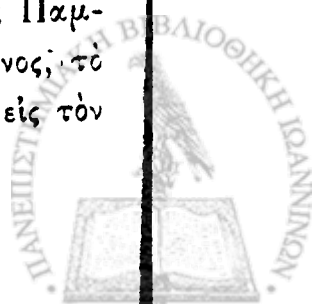

ἐξορίστου Ἱερεμίου ἀνάκλησιν. Ὅθεν τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξετέθη αὐθις εἰς δημοπρασίαν καὶ ἀπενεμήθη εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως, ὅστις προσήνεγκεν ἐπὶ τούτῳ 24,000 χρυσῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν τινες τῶν ἀρχιερέων ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπαναγάγῳσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἱερεμίαν, ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιτύχῳσι τοῦλάχιστον τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἱερεμίου, Νικηφόρου, καὶ συλλέξαντες 40,000 χρυσῶν προσῆλθον πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις εὐμενῶς ἀποδεξάμενος τὸ δῶρον ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν. Τότε ὅμως ὁ ἀντίπαλος αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του κατορθώσας νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ τῶν φίλων ποσὴν ἴσον ἔδραμε πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἀπεφώνησε «Ἄριστος ὁ ἀνὴρ, καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἐντελῶς ἄξιος· ὅθεν οὐδ' αὐμῶς παρενοχληθήτω.» Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζύρας. Παρὰ Τιμοθέου Α' πατριαρχήσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622 ἀπήτησεν ὁ τότε μέγας βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς, κατὰ τὸν Χάμμερ, 100,000 χρυσῶν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐπειδὴ εἶχε δῆθεν διορίσει ἐν τῷ διαστήματι τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ 300 μητροπολίτας, εἰσέπραξε τοῦλάχιστον 300,000 χρυσῶν, εἰς 1,000 ὑπολογιζομένων τῶν παρ' ἐκάστου καταβληθέντων· οὐδ' ἠδυνήθη ὁ πατριάρχης ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30,000 ταλλήρων. Οἱ Ἱησουῖται ἵνα ρίψῳσι τὸν διάδοχον τοῦ Τιμοθέου Λούκαριν ἐδαπάνησαν 40,000 ταλλήρων· οἱ δὲ τούτων πολέμιοι καλβινισταὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχῳσι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Κυρίλλου εἰμὴ διὰ θυσίας 180,000 ταλλήρων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν διαστήματι 77 ἐτῶν, ἧτοι ἀπὸ τοῦ 16^ο3 μέχρι τοῦ 1700 ἐγένοντο 50 περίπου ἀλλαξοπατριαρχίαι, αἱ πλεῖσται διὰ δωροδοκίας τῶν κρατούντων. Ταῦτα δὲ πάντα πίπτοντα εἰς βᾶρος τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπερξώγκωσαν τὸ πατριαρχικὸν χρέος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέστησαν τὴν τε παραχώρησιν καὶ τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἱερατικῶν ἀξιωματῶν ἀντικείμενον θλιβερωτάτης ἐμπορίας. Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ κατέστη ἀφόρητον, αἱ δὲ ἐνεκεν αὐτοῦ φυλακίσαις τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πατριαρχῶν συνηθέσταται. Εἰς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαυίας ὀνόματι Βασίλειος, ἐλπίσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὀνειδή, ἐπλήρωσεν ἅπαντα αὐτῆς τὰ χρέη, μόλις ὅμως παρῆλθον 120 ἔτη καὶ ὁ πατριάρχης Σαμουήλ Α', ἐπιχειρήσας νὰ διανείμῃ ἀναλόγως εἰς

τάς ἐπισκοπὰς τὰ ἐκ νέου σωρευθέντα χρέη τοῦ κοινοῦ, ἔλεγεν ὅτι ἀπέβησαν «τῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδων ὑπερογκώτερα.»

Ἄλλὰ τὸ ἀρχικὸν βεράτιον δὲν παρεβιάσθη μόνον κατὰ τὸ ἀδιάσειστον καὶ τὸ ἀφορολόγητον. Παρεβιάσθη οὐδὲν ἥττον καὶ ὡς πρὸς τὸν ὄρον αὐτοῦ ἐκεῖνον ὅστις διελάμβανεν ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι οὐδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ὀσμάνικὰ εὐκτήρια. Ὁ μὲν ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀλώσεως, ὥστε ἐξηρεῖτο τοῦ ὄρου. Ἄλλ' ὁ κατακτητὴς, κατ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν μωαμεθανῶν ιστοριογράφων, μετέβαλεν ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει 12 ἐκκλησίας εἰς τζαμιά, ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Βαγιαζήτ Β' 10, ὁ δὲ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Σελῆμ Α' ἄδηλον μὲν ἀκριβῶς πόσας, βεβαίως ὅμως τὰς πλείστας καὶ καλλίστας τῶν περιλιπομένων. Πλὴν τούτου ὁ Σελῆμ Α' ἐβουλεύθη τι ἔτι δεινότερον, τὴν σφαγὴν ὄλων τῶν χριστιανῶν ὅσοι δὲν ἤθελον ἀποδεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν· οὐδ' ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τερατώδους τούτου διανοήματος εἰμὴ ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων παρχστάσεων τοῦ μεγάλου βεζύρου Πιρὶ πασᾶ καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλί. Ἄλλ' ὁ σφετερισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ περὶ τοὺς 500 ναοὺς, τὴν σήμερον δὲν σώζονται ἐξ αὐτῶν καθιερωμένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰμὴ δύο μόνον. Πολλὰ μὲν ἐκτίσθησαν νέα χριστιανικὰ ἐκκλησία, καὶ ἐπὶ τοῦ Κιοπριλίδου Μουσταφᾶ πασᾶ τοσαῦται, ὥστε κατὰ τὸν Καντεμίρην οἱ Ἕλληνες ἠξίουσαν ὅτι ὁ βεζύρης ἐκεῖνος ἐκτίσει πλειοτέρας ἢ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκκλησίας· ἀλλ' ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν καὶ αὐταὶ αἱ πατριαρχικαὶ ἀλλεπαλλήλως ἐδημεύθησαν. Εἶδομεν ὅτι ὁ Μωάμεθ Β' εἶχε παραχωρήσει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἄλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπη τὸν ναὸν τοῦτον καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁ δὲ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατηρειπώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ κατακτητοῦ. Ἐπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιέ Τζαμεσί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν

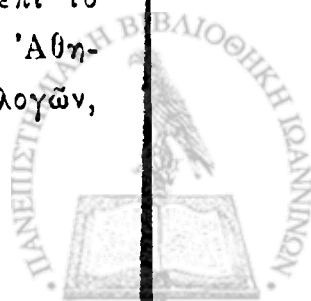

τῆς Ευλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πάλιν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ Ῥαφαήλ Β', 1603—1608, μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελεῖ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἐσχάτην περιφρόνησιν ἣν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπέδεικνυεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὥστε οἰκοθεν ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι δὲν διετηρήθησαν οὐδ' αἱ τιμαὶ ὅσας ὁ κατακτητὴς κατ' ἀρχὰς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄρχοντα. Τῶντι μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου Γ' ἢ Ὑψηλῆ Πύλη ἀφῆρσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῶν χρόνων τούτων τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρυεταὶ αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὀρίσασα ὅτι ἡ ἐγκαθιδρυσις αὕτη δὲν θέλει γίνεταί ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀφῆρέθη ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον *σκιάδιον*, ὅπερ ἦτο ἐν τῶν διακριτικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημεῖων· καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζηται εἰς τὴν Πύλην περιεστοιχισμένος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο προνόμιον ἀπεδόθη βραδύτερον πάλιν.

Τοιοιουτρόπως ἐξηυτελίσθη προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ἐκκλησία ἡμῶν, ἐξ αἰτιῶν ποικίλων, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν ἰδίων αὐτῆς λειτουργῶν. Εἶδομεν ὅμως ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι συνεκρότου τὴν περὶ αὐτοὺς ἱερὰν σύνοδον, ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐντολῆς, καὶ ἀνεφέραμεν ἀποδείξεις περὶ τούτου λαμπρὰς, εἰς ἃς εὐχαρίστως προστιθέμεθα καὶ ἄλλας. Τινὲς ἐπρονόησαν περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδείσεως, μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχίας ὁ σοφὸς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, 1624, συνέστησε τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον. Τὸ τυπογραφεῖον τοῦτο ἠγοράσθη ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τοῦ Κεφαλλῆνος μοναχοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ὅστις, κομίσας αὐτὸ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰργάσθη αὐτόθι ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουῖται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ καταστήματος τούτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας,

1749, διὰ συνεισφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἄθωνα σχολεῖον «οἶον δυστυχουσι τοῖς Γραικοῖς εὐθέπω ἐφάνη» κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μετ' ἔπειτα εὐτυχεστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἐρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ Θεολογίαν καὶ Ῥητορικὴν. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἔτη ὁ Εὐγένιος, ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν πολλῶν σκευωριῶν ὅσας ἔπλεγον οἱ μοναχοὶ ἀσύμφορα εἰς ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τὰ διδασκόμενα, παρτήθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος Ε' ἐνῶ ἐπεδείξατο ζῆλον ἀξιέπαινον ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ἠύξησεν ἐν τούτοις τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ ἀπὸ 500 προυγγίων εἰς 1000, ἧτοι εἰς 500,000 γροσίων τοῦ τότε καιροῦ· καὶ πλὴν τούτου προσέθηκεν εἰς τὸ ἀνέκαθεν πληρωνόμενον πεσκέσιον, ἧτοι εἰς τὸ ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ πατριάρχου πληρωνόμενον δῶρον, καὶ εἰς τὸν ἐτησίως τελούμενον φόρον, ἄλλον τρίτον φόρον ἐτήσιον ὡσαύτως, τὸν λεγόμενον τῆς κατ' ἔτος ἐπικυρώσεως (τουρκιστὶ μουκαρέρ). Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς περὶ τῆς ἔθνικῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίδας τινῶν πατριαρχῶν. Ὁ Σεραφεῖμ Β' 1757 ἠγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ὁμιλῶν, λέγει ὁ Σέργιος ὁ Μακραῖος, καὶ τιμῶν ἐφιλοτιμεῖτο ἐκπυρώσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱεραῆς συνόδου, «χορηγίαν, ἐκ κοινοῦ ἐράνου, οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, καὶ προσβεβαιώσας διὰ πατριαρχικοῦ συγγιλιώδους γράμματος, κατέβάλετο οἶονεὶ ἐξ ὑπαρχῆς θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὁρους καὶ δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μεσόβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου, ἐκεῖσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμφάμενος ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθίστη διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς.» Ἐνταῦθα δὲ ἐξογκῶν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸν λόγον, συμπεραίνει «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχίας τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἄθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεῖ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν,

ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἐσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος, καὶ θεολόγων θίασος, ἐφ' οἷς ἤδeto πᾶς τις φιλογενής, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες.» Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε', ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ τυπογραφεῖον ἀδεία βασιλικῆ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανούς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων διαδόσεως, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἐν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὀπωροῦν ἢ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπήτησε τὴν τῆς ἐλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἐλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν. Ἀλλὰ μνημονεύσας τοῦ Γρηγορίου Ε' πῶς νὰ μὴ ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τῆς παρούσης γενεᾶς τὴν τελευταίαν ἐκατόμβην ἣν ὁ κληρὸς ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος; Πρῶτον ἐν αὐτῇ θῦμα ἔπεσεν ὁ οἰκουμενικὸς ἐκεῖνος πατριάρχης, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα ἔστησεν ἡ εὐλαβὴς εὐγνωμοσύνη τῆς παρούσης γενεᾶς παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὡς οἰακονόμον καὶ φρουρὸν πάσης πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἐπίδοσεως. Ὁ Γρηγόριος Ε' εἶχεν ἅμα μὲν τὴν καρτερίαν τοῦ μάρτυρος, ἅμα δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου δεξιότητα, καὶ ὅσον περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ἐμαραίνετο ἐν αὐτῷ ἢ τῆς διανοίας δύναμις καὶ ἢ τοῦ σώματος ῥώμη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρατύνετο ἢ ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἔθνους ἀφοσίωσις. Συναθλητῆς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Πελοποννήσου ὡσαύτως καταγόμενος μέγας Δέρκων, ὅστις γεννηθεὶς ἵνα ἄγῃ στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποιμνιον, ἐτελεύτησεν ἐπαξίως τῆς ἠρωϊκῆς φύσεως, ἀφοῦ διὰ τῶν προφητικῶν αὐτοῦ ἀπειλῶν ἔσεισε τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχμούτη Β'. Ἡ πῶς νὰ λησμονήσω τὸν Ἀδριανουπολίτην Κύριλλον, ὅστις πεφυκῶς οὐχὶ πρὸς δυσχερῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἄνετον τῆς Μούσης λατρείαν, ἤχθη οὐδὲν ἥττον ὡς ἄρνιον ἐπὶ τὴν σφαγὴν; ἢ πῶς τοσοῦτους ἄλλους τῆς ἡγιασμένης ἐκείνης χορείας μάρτυρας;

Οὐδ' ἔχω ἀνάγκην νὰ προσθέσω ὅτι ὅσα δῆποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν

τὰ ἁμαρτήματα πολλῶν ἐκ τῶν πατριαρχῶν, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν, οὐδεὶς ὠλίσθητε περὶ τὴν ἀκριβῆ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ τῶν ὑπᾶτων ἐθνικῶν συμφερόντων τήρησιν. Συνέβη μὲν εἰς ἓνα, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πειρασμῶν ἐξωθούμενον, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρηνοῦ· καὶ οὗτος ὅμως ἄμα κατιδὼν τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ ἐμπέσῃ, ἐγκαίρως ὠπισθοδρόμησε καὶ ἀπήλλαξε τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τοιαύτης κηλίδος. Ὁ Ἀθανάσιος Γ', ὁ ἐπικαλούμενος Πατελλάριος, ἦτο Θεσσαλονίκης μὲν ἐπίσκοπος, ἐφημίζετο δὲ ὡς φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ποιητῆς καὶ ἱεροκῆρυξ. Ὅτε ἐπατριάρχησε τὸ πρῶτον, τῷ 1633, ἤκμαζεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἀμιλλα περὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας προσοικειώσιν. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Λούκαριν ἐπηρείδοντο ἐπὶ τῶν πρέσβειων τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων, ὁ δὲ Ἀθανάσιος Γ' καὶ πολλοὶ ἕτεροι σὺν αὐτῷ ἐπεζήτουν τὴν προστασίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ καθολικισμοῦ. Οὔτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν διαμαρτυρομένων τὰ συμφέροντα ἠδύναντο νὰ ταύτισθῶσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων· οἱ μὲν ἐπεδίωκον τὴν ὑποδούλωσιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ ἐπόθουν τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ταύτης παραδοχὴν τῶν νέων τῆς διαμαρτυρήσεως δογμάτων. Καὶ καθὼς συμβαίνει ὅτε ἰθαγενεῖς μερίδες ἐπικαλοῦνται τὴν τῶν ξένων προστασίαν, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ἐπαγγέλλωνται, ἐν λόγοις τοῦλάχιστον, παραχωρήσεις τινὰς ἐπιτηθείας νὰ ὑπεκκαύσωσι τὸν ζῆλον τοῦ προστάτου. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν τὰς ὑπονοίας τὰς ὡς πρὸς τοῦτο ἐγερθείσας κατὰ τοῦ Λουκάρεως, ἀλλὰ συγχρόνως περιήλθομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καὶ ἂν εἶπέ τι τὸ διφορούμενον ἢ ἔγραψεν, οὐδὲν ὅμως ἐπραξε τὸ προσβάλλον τὰς θεμελιώδεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀρχάς. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Ἀθανασίου Γ'. Ἐξωσθεῖς τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων μετὰ 40 μόνον ἡμερῶν πατριαρχίαν, κατέφυγεν εἰς Ἀγκῶνα καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν, παρακαλῶν, ἵνα, παραγενόμενος εἰς Ῥώμην, ἔχῃ παρ' αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Ὅταν ὅμως ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι καὶ καρδινάλιος ἐσται παρὰ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ, ἐπέχων παρ' αὐτῷ τὸν 73 τόπον τῆς καρδινάλικης χορείας, ἀρκεῖ νὰ ὑπογράψῃ τὸν βρον τῆς λατινικῆς πίστεως, ἀπεδειλίασεν ὁ δυστυχῆς Πατελλάριος καὶ φυγὼν ἐξ Ἀγκῶ-

νος ἀνεπιστρεπτει, ἀπῆλθεν εἰς Μολδοβλαχίαν, ἀφ' ἧς ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατώρθωσε πάλιν διὰ τῆς τῶν Ἰησοῦιτῶν προστασίας νὰ διαδεχθῆ ἕκ δευτέρου τὸν Κύριλλον τῷ 1634. Κατηγορηθεὶς τότε αὐθις ἐπὶ λατινισμῶ ἐξωρίσθη τῷ 1635 εἰς Ῥώμην. Μετὰ ἑκκαίδεκα δ' ἔτη, τῷ 1651, ἐπέτυχε τὸ τρίτον διὰ τῆς αὐτῆς προστασίας νὰ πατριαρχήσῃ, ἀλλὰ μὴ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου κλήρου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ μετὰ 15 ἡμέρας καὶ ἔκτοτε δὲν ἀνεφάνη πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἡ ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ ἀποδημία εἰς Ἰταλίαν καὶ ἡ πρότασις ἦν ὑπέβαλε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐδρεύσῃ παρ' αὐτῷ ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἡ μόνη ὠρισμένη, πρᾶξις ἡ παρ' αὐτοῦ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας γενομένη. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποποικηθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὄρον τῆς λατινικῆς πίστεως, ἀπέδειξεν ὅτι οὐδ' αὐτὸς προηρεῖτο νὰ προβῆ μέχρι προδοσίας.

Ἐὰν ὅμως οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀντέστησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀλλοθρήσκου κυριαρχίας, ἐὰν ἐπεμεληθησαν ἔστιν ὅτε τῆς τοῦ ἔθνους παιδεύσεως καὶ ἂν οὐδέποτε περὶ τὸ δόγμα ἐπλημμέλησαν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν ἀποχρώντως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐκ τοῦ ὅλως ἐξαιρετικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐκτήσατο ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ. Δὲν θέλομεν ἐπανέλθει ἐνταῦθα εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀρχόντων ἰδίαις χερσὶ καθήρσαν τὰ ποικίλα καὶ σπουδαῖα προνόμια ὅσα ὁ κατακτητῆς ἀπένειμεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Πῶς ὅμως ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, καὶ ὅπως κατήντησεν ἐν τῇ 16, 17, καὶ 18 ἑκατονταετηρίδι, ἠδύνατο ἔτι νὰ προζενέγκῃ εἰς τὸν Ἑλληνισμόν ὑπηρεσίας περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐπεμελήθη ὅσον ἔδει; Ὁ πατριάρχης, ὅσον καὶ ἂν ἐξηυτελίσθη τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν περιωρίσθησαν τὰ ἐπιτραπέντα αὐτῷ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας προνόμια, διετέλει πάντοτε ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐν μέρει πολιτικὸς ἄρχων ὅλων ἐν γένει τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, οὐ μόνον ὁθλαδῆ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Αὐτὸς διώριζεν ἀμέσως μὲν τοὺς ἀνωτέρους τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὺς, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρων τοὺς ὑποδεεστέρους μέχρι τῶν ἐφημε-

ρίων τῆς ἐσχάτης κωμοπόλεως καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου. Αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς διαχειρίσεως ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῆς τῶν μοναστηρίων διοικήσεως· αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς τῶν περὶ γάμων διαφορῶν καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν δικῶν ὅσας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους οἱ χριστιανοὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὸ ὀσμανικὸν δικαστήριον· αὐτὸς ἦτο τελευταῖον ὁ ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐγγυητὴς αὐτῶν παρὰ τῆ Ὑψηλῆ Πύλῃ, ἧτις τούτου ἕνεκα σπανιώτατα ἠρνεῖτο νὰ συντελῆ εἰς πᾶν ὅ,τι οὗτος ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὴν πρὸς τὸ κράτος πίστιν αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν πολλοὺς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκαταμαχῆτους τρόπους ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ποικιλοφύλου αὐτοῦ ποιμνίου. Ποῖον δὲ ἦτο τὸ κεφαλαῖῳδες ἐθνικὸν συμφέρον ὑπὲρ οὗ ὤφειλε νὰ μεταχειρισθῆ τὴν πανοπλίαν ταύτην, δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ μακρῶν εἰς Ἑλληνας ἀναγνώστας. Τὸ κεφαλαῖῳδες τοῦτο καθῆκον ἦτο ἡ κραταίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς διαφόρους ἐκείνας φυλάς· οὐδ' ἦτο τὸ πρᾶγμα δυσκατόρθωτον. Αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, εἰ καὶ ἑτερογενεῖς καὶ ἑτερόφωνοι, διετέλουν ὅμως τότε συντεταγμέναι εἰς ἓν ὅλον σῶμα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι κοινήν εἶχον τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ κοινὸν τῆς πολιτικῆς δουλείας τὸ ἀτύχημα. Ὡς σῶμα ἐν ἐλογίζοντο καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἧτις ἀπεκάλει ἅπαντας ἀδιακρίτως Ῥωμαίους. Οὐδέποτε δὲ οὐδ' ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοσαύτη ἐνότης καὶ ὁμοφροσύνη μετὰ τῶν διαφορῶν χριστιανικῶν φυλῶν ὅσον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας φυλετικῆς ὑπάρξεως, ὅπερ προέκυψεν εἰς μέσον παρὰ τισιν ἐξ αὐτῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὑπῆρξε τῶντι ἰσχυρότατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἱ δὲ ἡμέτεροι, πολλάκις μὲν κατώρθωσαν τότε νὰ καθυποτάξωσι τὰς φυλάς ἐκείνας, ἀείποτε ὅμως ἀπῆντησαν προσκόμματα δυσυπέβλητα εἰς τὸν ἐξελληνισμόν αὐτῶν. Ἄλλ' αἱ φυλετικαὶ αὐταὶ διακρίσεις ἢ ἐξέλιπον ἢ κατεσιγάσθησαν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Αἱ πολυμήχανοι τῆς παπικῆς ἑδρας ἐνέργειαι μόλις ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσιν εὐαρίθμους τινὰς σχετικῶς Ἀρμενίους καὶ Ἀλβανούς· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διετέλεσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ οὐδέποτε ἐφαντάσθησαν νὰ ἀντιπράξωσι εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Ὅπόσον ἀγογγύστως αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι ὑπετάσσοντο εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μαρτυρεῖ-

ται ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς αἱ αὐτοκέφαλοι ἀρχιεπισκοπαὶ Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου ὑπέκυψαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Σαμουήλ Α', 1764—1768· ὅποσον δὲ εὐχαρίστως καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἔβλεπεν ἐπεκτεινομένην τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην δηλοῦται ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς συνήνεσεν εἰς τὴν προκειμένην συγχώνευσιν. Οὐδὲν λοιπὸν δυσυπέβλητον κώλυμα εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐξέλλητισμὸν τῶν βορειότερων ἐκείνων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ εὐκολον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην. ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδείως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὥστε καθ' ἣν στιγμὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν ὕψωσε πάλιν τὴν κεφαλὴν ἢ φυλετικὴ διαίρεσις, οἱ ἑτερόφωνοι Βούλγαροι εὐρέθησαν πολυαριθμότατοι μὲν ἐπέκεινα τοῦ Αἴμου, οὐκ εὐάριθμοι δὲ καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Θράκην καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγχος ὃν δικαιοῦμεθα ν' ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν ἀνεχθῆ ἀπαντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ ἀμαρτήματα, τὴν θυσίαν τῶν προνομίων, τὸν ἐξευτελισμὸν, τὴν φιλοχρηματίαν, ἐὰν ἐφρόντιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ μέγιστον τῶν συμφερόντων ἐκείνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρὸς τοῦτο καὶ δύναμιν καὶ καιρὸν. Ἀλλὰ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν περὶ τούτου εὐθύνην αὐτοῦ μερίζονται, κατὰ τὰς δύο πρώτας ἑκατονταετηρίδας, οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἔθνους ἄρχοντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Γραμματικοί. Ἄρχοντες. Μεγάλοι Διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαυίας.

Πρὸς τοὺς ἄρχοντας δὲν ἀνέλαβεν ὁ κατακτητὴς οἷας πρὸς τὸν κληρὸν ὀριζόμενας ὑποχρεώσεις. Εἶδομεν ὅτι διὰ διακηρύξεως ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἀσυλίαν, ἀσφάλειαν καὶ πλεονεκτήματα πλειότερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον· διὰ δὲ τῶν λέξεων τούτων, καὶ ἂν ὑπο-

τεθῆ ὅτι εἶχον σπουδαιότητά τινα, δὲν ἐκωνονίζετο ῥητῶς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχον ἄλλοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέωσε τὸν Μωάμεθ Β' νὰ μεταχειρισθῆ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους. Ἐξαιρέσει τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτῶν ἔργον, οἱ ὀσμανίδαι ἠναγκάσθησαν, διὰ τὴν ἐντελῆ αὐτῶν περὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν ἀδεξιότητα καὶ ἀμάθειαν, νὰ συνεχίσωσιν ἐν πολλοῖς τὴν προτέραν διοίκησιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν κατακτηθέντων.

Ἡ πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία, βεβαιοῖ ὅτι ἀκόπτοντες καὶ χαράκια ποιοῦντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέγεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμείοις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν. Λέγουσι δὲ τὰ ξύλα ταῦτα, ὅπερ ἠρίθμουν καὶ ἀντὶ ἀριθμητικῆς εἶχον καὶ λογαριασμοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι οἱ ἄρτοποιοὶ αὐτῶν χρῶνται καὶ ἄλλοι Ἀγαρηνῶν, ῥαυάσια ἦτοι λογαριαστήριον.» Ἐν ἄλλαις λέξεσι μετεχειρίζοντο εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν τὰ ξύλα τὰ καλούμενα *συμβολον* καὶ *ἐγκοπὶς*, δι' ὧν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῆ σπουδαία τις ἀκρίβεια περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν πολλῶν ἐκτομμυρίων ὅσα εἰσῆρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐξῆρχοντο ἐξ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μετεχειρίζοντο εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦλάχιστον λογιστικὸν τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδήμονας Ἕλληνας. Τοῦτο λέγει ῥητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ἠμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διωργανώθη ἡ διοίκησις ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β'. «Μετὰ τούτους μὲν τοι (τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν ἦτοι τοὺς ἀνωτάτους συμβούλους τοῦ κράτους) ἐστὶν ὁ γραμματεὺς, ἀγχιτάτῳ ἰδρυμένος ἐς τούτους, καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων, καὶ τοῦ φόρου. Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεται τε προσόδους καὶ ἐς τοὺς ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει· ἄλλοι δὲ γραμματεῖς ἐς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως.» Ἡ δὲ προμνημονευθεῖσα πολιτικὴ ἱστορία ἐξηγεῖ ὁποιοὶ τινες ἦσαν οἱ γραμματεῖς οὗτοι, παριστῶσα τὸν Μωάμεθ Β' περιεστοιχισμένον ὑπὸ «φίλων καὶ γραμματικῶν χριστιανῶν» ὅτινες «ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν.» Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν πολλὰ τῶν ὀνομάτων τῶν γραμματικῶν τούτων· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει ἓνα τὸν Καταβοληνόν, ὃν ῥητῶς ὀνομάζει «γραμματέα τῶν θυρῶν.» Καὶ ὁ

Κριτόβουλος μνημονεῦει ἑτέρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καταβοληνοῦ τούτου ὀνόματι Θωμᾶ, ὃν ἀποκαλεῖ οὗτος «γραμματέα τοῦ βασιλέως.»

Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν μετεχειρίζοντο τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διπλωματικὴν, ἰδίως εἰς τὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαϊοὺς ἡγεμόνας σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις, αὐτοὶ ὄντες τότε, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἔτι ὀλιγώτερον περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιτήδευοι. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς διπλωματικαῖς ἀλληλογραφίαις, μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μνημείων. Ἔτι πρὸ τῆς ἀλώσεως οἱ ἄλλοι μουσουλμᾶνοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἡγεμόνες συνέτασσον ἑλληνιστὶ τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας αὐτῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς δυνάστας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Γάλλος Μασλατρῆ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου, ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον συνθήκης συνομολογηθείσης τῷ 1450 μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰωάννου Β' καὶ τοῦ ἀμιρᾶ τοῦ Καντηλόρου Λουφτούμπεϋ, ἧς ἡ ἀρχὴ ἔχει οὕτως: «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοὺς αὐν', σεμπτεμβρίου ζ'. Αὐτὸ ἐνεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης μέσα εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ δικαιοτάτον Τζονάν ρῆγαν τῆς Κύπρου καὶ τοῦ εὐγενικωτάτου καὶ εὐτυχισμένου Λουφτούμπεϋ, ἀμιράν καὶ ἀφέντην τοῦ Καντηλόρου· ἀπὸ τὴν ἑποῖαν ἀγάπην ἐγένετον, ἐτελειώθην εἰς τὴν τάξιν καὶ μανιέραν τοιαύτην.» Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ κειμένου τούτου λέξεις ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: «Καὶ ἔτζαι τὸ ὁμόσασιν.» Καὶ ταῦτα μὲν ἐγγράφοντο ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ ἅτε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου συνομολογούμενα. Ἐκ δὲ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων, τὰ ὅποια ἀνάγονται εἰς τὴν τῶν ὀσμανιδῶν ἱστορίαν καὶ ἐγένοντο μὲν μετὰ τὴν ἀλωσιν, ἐγράφθησαν δὲ εἰς γλῶσσαν οὐχὶ βεβαίως καθαρεύουσαν, πάντως ὅμως ἦττον ὁπωςοῦν παραμεμορφωμένην, ὃ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσε πρὸ τριακονταετίας περίπου ἐν τῷ 6 τόμῳ τῆς Πανδώρας (σελ. 563 καὶ ἐπ.) δέκα. Τὸ πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἡ κύρωσις τῆς συνθήκης ἦν, κατὰ τὸ ὀσμανικὸν κείμενον, συνωμολόγησαν «ἐν Ἀδριανουπόλει, ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ ὑμετέρου προφήτου γεννήσεως, αὐπὲ' (1482) καὶ ἔτος τοῦ ἡμῶν προφήτου ωπζ' (887) ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιη', ὃ φρά Πέτρος Δαιωμβουσῶν, Θεοῦ χάριτι μέγας μαῖιστωρ καὶ αὐθέντης Ῥόδου, καὶ ὃ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμπερᾶς σουλτᾶν Παγιαζῆ Χάν, υἱὸς τοῦ μεγάλου αὐθεντὸς τοῦ Μεχμέτ Χάν.» Τὰ δὲ λοιπὰ ἐννέα εἶναι ἐπιστολαὶ ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ

τοῦ σουλτάνου Βαγιαζήτ καὶ τοῦ μαγίστρου τῆς Ῥόδου (D' Aubusson) περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἅπασαι δὲ ὡς καὶ ἡ συνθήκη, εἶναι συντεταγμένοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὴν σφόδρα παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν. Ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερα τούτων σώζονται πολλὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα ἀπὸ τῆς 17 ἰανουαρίου 1479 μέχρι τοῦ ἀπριλίου 1481 μεταξύ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ Μωάμεθ Β', τὰ ὅποια ἅπαντα γεγραμμένα πρωτοτύπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Μικλοσυτζ καὶ τοῦ Μύλλερ (τόμ. Γ' σελ. 295 καὶ 306). Ἐκ πάντων δὲ τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀνέωχθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς ἐπιφανέστερους καὶ ἰκανωτέρους τῶν ἡμετέρων στάδιον ἐνεργείας εὐρῆ, ὅπερ διατρέχοντες ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ἀποβῶσι χρησιμώτατοι εἰς τὰ ποικίλα ἔθνη συμφέροντα.

Δυστυχῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἐπιτηδείων τούτων περιστάσεων, διὰ ποικίλους λόγους, καὶ ἰδίως διότι συνέβη ὡς πρὸς τοὺς πολιτικούς ἡμῶν ἄνδρας, ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς· οἱ ἰκανώτεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαίρεσεων, ἀπεδήμησαν, ὥστε τὰ πράγματα περιῆλθον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μετριωτάτων καὶ ἀφιλοτίμων. Ὁ γάλλος Λακροᾶ, ὅστις διατελέσας περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας, ἐδημοσίευσε βραδύτερον βιβλιάριόν τι περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἔθνων, ἀξιοῖ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ τέσσαρες καὶ μόναι, οἱ Καντακουζηνοὶ, οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Ἀσάναι καὶ οἱ Ῥάλλαι. Προστίθησι δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέρχωνται πρὸς συντήρησιν αὐτῶν ποικίλα κοινότατα βιομηχανικὰ ἔργα. Εὐλόγως δὲ διστάζει ὁ Λακροᾶ περὶ τῆς γνησιότητος τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, διότι ὁ Ἐγγελ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ῥαγούζης βεβαίως κατὰ μαρτυρίαν ἀξίαν πίστεως ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐφιλοξένησεν οὐ μόνον τοὺς Κομνηνοὺς καὶ τοὺς Λασκάρεις, ἀλλὰ καὶ τοὺς Παλαιολόγους καὶ τοὺς Καντακουζηνούς. Ὅπως δὲ ἴσως ποτε ἐν ταῖς πληροφορίαις τὰς ὁποίας περὶ τῶν χρόνων τούτων ἔχομεν ἐκ τῶν τεσσάρων προαναφερθέντων οἰκῶν τῆς Κωνσταντινουπό-

λεως, οἱ μόνοι μετασχόντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶναι οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ Καντακουζηνοί. Πάντες οἱ λοιποὶ οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες ἀνήκουσιν εἰς ἕτερα καὶ νεοφανῆ γένη. Λέγοντες δὲ ὅτι μετεῖχον τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἐννοοῦμεν, ὡς πρὸς τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, κυρίως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῶντι αὐτοὶ κατεῖχον τὰ πλεῖστα τῶν ἀξιωματῶν τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς οἷον τὸ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὸ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καλούμενοι μὲν κληρικοί, ὄντες δὲ πράγματι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς πρωτευούσης οικογενειῶν αὐτοὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου, ἰδίως παντοδύναμοι ὄντες περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν καθάρεισιν τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος καὶ μεταχειριζόμενοι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνίοτε μὲν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμῶς πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς δὲ ὀσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν μετεῖχον εἰμὴ ὡς ὑποδεέστεροι ὑπάλληλοι καλούμενοι ἀπλῶς γραμματικοὶ καὶ συγκαταλεγόμενοι μᾶλλον μεταξὺ τῶν ἀκολούθων τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων ἢ κοινόν τι πρὸς τούτους ἔχοντες. Ἐὰν δὲ μετεωρίζοντο ἐνίοτε εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ κοινωνικὴν μᾶλλον ἢ πολιτικὴν περιωπῆν, δὲν διετηροῦντο ἐν αὐτῇ εἰμὴ διὰ δωροδοκιῶν καὶ ἐφρόντιζον μᾶλλον περὶ τῶν ἰδίων ἢ περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Εἰς τῶν ὀλίγων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀρχόντων ὅσοι ἐφάνησαν ἀληθῶς χρήσιμοι εἰς τὸ χριστιανικὸν γένος. ὑπῆρξεν ὁ ἄρχων Ξενάκης, ὁ ἀκμάσας ἐπὶ Σελῆμ Α' καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ Ἱερεμίου Α'. Ὁ Ξενάκης μαθὼν διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ τινων ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, τὴν ὑπὸ τοῦ Σελῆμ Α' μελετηθεῖσαν καθάρεισιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν πατριάρχην καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην καὶ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὀλεθρίου βουλεύματος. Ἄλλ' ὁ Ξενάκης εἰς οὐδένα τῶν προαναφερθέντων ἱστορικῶν οἴκων ἀνήκεν. Ἄλλοι δὲ ἐπίσημοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἄρχοντες ἀναφέρονται· ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Ἀλέξανδρος ὁ ἀπὸ Τηρᾶς, ὁ μέγας Λογοθέτης Ἱεραξ, ὁ Μιχαὴλ Γαβρᾶς καὶ ὁ Ἀντώνιος Καντακουζηνός, ἐξ ὧν, τοῦ τελευταίου ἐξαιρουμένου, οἱ λοιποὶ φαίνονται ἀνήκοντες εἰς νεωστὶ προαχθέντας οἴκους

Ὄνομαστότατος καὶ πλουσιώτατος κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαήλ Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου δὲν γινώσκομεν τὸν βαθμὸν τῆς μετὰ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντωνίου συγγενείας. Διετέλεσε δὲ φίλος στενός τοῦ περιωνύμου μεγάλου βεζύρου Σόκολη τοῦ ἀκμάσαντος μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σουλεϊμάν Α' καὶ δι' ὅλης τῆς βασιλείας τοῦ Σελήμ Β', θανατωθέντος δὲ ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τοῦ Μουράτ Γ' τῷ 1579. Ἐν τούτοις καίτοι πολλὴν ἔχων οἰκειότητα πρὸς τὸν παντοδύναμον τοῦτον ἄνδρα, καίτοι ἐπορεύετο ἔφιππος ἀνά μέσον τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ὀκτῶ μὲν τσοχαδραίων, πολλῶν δὲ προπορευομένων γενιτσάρων, δὲν ἠξιώθη ἄλλης δημοσίας λειτουργίας εἰμὴ τῆς τοῦ ἀνωτέρου ἐφόρου τῶν ἀλικῶν τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς τοῦ ἀρχιγούναρη τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς. Ἀντιζηλος δὲ ὢν ὡς εἰκὸς τῶν τότε Παλαιολόγων, ἐκτήσατο μὲν περιουσίαν μεγάλην δι' ἧς καὶ ἐπεκαλεῖτο *μέγας πραγματευτής*, καὶ δύναμιν δὲ οὐ μικράν, προεκάλεσεν ὁμως τὴν ὄργην ἐτέρων μεγάλων πασάδων καὶ ἐπὶ τέλους ἐθανατώθη καὶ ἐδημεύθη περὶ τὸ ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος πρὸ τοῦ προστάτου αὐτοῦ. Ἄλλ' ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐννοιάν τινα περὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀξιώματος ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Μιχαήλ Καντακουζηνός καὶ κρίνωσιν ἐκ τούτου πῶς εἶχον ἐν γένει τότε τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας ἄρχοντας, θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ περὶ αὐτοῦ οὐχὶ ὅπως ξηρῶς ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ἐν τῷ Δ' τόμῳ (σελ. 46 καὶ ἐπ.), ἀλλὰ μετὰ τῶν λεπτομερειῶν ὅσας ἀναφέρει ὁ Καισάριος Δαπόντες καὶ ἐν αὐτῇ, τούτου τῇ γλώσσῃ, ἣτις θέλει φανῆ εἰς τὸν σημερινὸν Ἕλληνα οὐδὲν ἥττον περιέργος ἢ τὰ δι' αὐτῆς ἱστορούμενα γεγονότα. Ὁ Δαπόντες ὁμιλήσας περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μιχαήλ Καντακουζηνοῦ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου, ἐπιφέρει· «Αὐτὸς δὲ εἶχε πατέρα τὸν τσελεπῆ Μιχαήλ τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιώτατον· τοῦτος ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχιάλον, τὰ δὲ τζιφτιλίγια καὶ ὑποστατικά του ἔφθαναν ἕως εἰς τὸν Δούναβιν, καὶ τινες ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἐγίναν καὶ βεζύριδες· ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἓνας ἀφοῦ ἔφθασε καὶ ἐγίνε βεζύρης, ὑπῆγεν ὁ Μιχάλης νὰ τὸν ἀνταμώσῃ καὶ νὰ τὸν συγχαρῆ, ἐμβαίνοντας δὲ μέσα εἰς τὸν ὁδᾶ (ὁποῦ ἔτυχε νὰ εὔρεθῆ ὁ ἱμάμης τοῦ βασιλέως), τὸν εἶπεν ὁ βεζύρης—καλῶς ἦλθες, Μιχάλ-τσελεπῆ, κάνωντας καὶ σχῆμα πῶς σαλεύει ἀπὸ τὸν τόπον του. Μετὰ δὲ τὴν ἀντάμωσιν, ἀφοῦ εὐγῆκεν ἔξω ὁ Μιχάλης, εἶπεν ὁ ἱμάμης εἰς τὸν βεζύρη· δὲν ἀρμόζει, ἐφέν-

δημ., εἰς τὴν ὑψηλότητά σου, ὄντας ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, νὰ εἶπης ἕνα κιάβουρα, τζελεπῆ. Τοῦτος ὁ λόγος ἐκακοφάνη τὸν ἐπίτροπον· τίποτε, ὅμως δὲν ἀποκρίθηκεν· ὄντας δὲ παρὼν ὁ χασνεδάρης τοῦ βεζύρη, εὐγῆκεν εὐθύς καὶ εἶπε τὸν Μιχαὴλ τὰ λόγια τοῦ ἱμάμη, καὶ ὅτι ἐβαρυφάνηκαν τὸν βεζύρη. Εἶπε δὲ ὁ Μιχαήλης—ὑπαγε καὶ εἰπέ τὸν βεζύρη, ἂν ἦναι ὄρισμός του, νὰ κάμω ἐγὼ αὐτὸν τὸν ἱμάμη, νὰ μὲ εἰπῆ καὶ αὐτὸς ἐμπροστὰ τοῦ τζελεπῆ. Ὁ βεζύρης τὸ ἔκαμε χάζι, καὶ—μακὰρ νὰ τὸ κάμη, τοῦ εἶπεν. Εὐθύς ὁ Μιχαήλης λοιπὸν ἐπῆγεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἱμάμη, ἦρε τὸν κεχαγιᾶ, καὶ λέγει του,—θός μοι κατάστιχο, πόσο βούτυρο ὁ ἐφένδης τὸν χρόνον ἐξοδιάζει εἰς τὸ μούτ-πάκι του, πόσα ξύλα, πόσο μέλι, πόσο κηρὶ καὶ πόσο κριθᾶρι εἰς τὸ ἀχοῦρί του, διὰ νὰ τοῦ τὰ προσφέρω ὅλα αὐτὰ ἀπὸ λόγου μου· καὶ εἰπέ τὸν ἐφένδη, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ Μιχαήλης ἐκεῖνος, ὁποῦ μὲ εἶδεν εἰς τὸν βεζυραζέμη. Ἐδωκεν ὁ κεχαγιᾶς τὸ κατάστιχο, καὶ τὸ βράδυ, ὅταν ἦλθεν ὁ ἐφένδης, τοῦ εἶπε τὴν ὑπόθεσιν· ὁ δὲ Μιχαήλης τὴν δευτέραν ἡμέραν ἔστειλε καράβι μὲ τὰ εἰρημένα πράγματα, εἶτα ὑπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἱμάμη· ὁ δὲ ἱμάμης τὸν ἐπροσηκώθη, καὶ τὸν λέγει, «καλῶς ἦλθες, Μιχαὴλ τζελεπῆ!» καὶ εἰς τὸ λακιρδὶ ἀπάνω πολλαῖς φοραῖς ἐπολυπλασίαζε τὸ τζελεπῆ, λέγωντάς του καὶ ἄλλα ἐγκώμια. Εὐγαίνωντας δὲ ἀπ' ἐδῶ ὁ Μιχαήλης, ὑπάγει εὐθύς εἰς τὸ Πασακαπί, εὐρίσκει τὸν χασνεδάρη, καὶ τοῦ λέγει, ὅταν ὁ ἱμάμης ἔλθῃ εἰς τὸν βεζύρη νὰ μὲ στείλῃς λόγον. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν ἐλθὼν πάλιν ὁ ἱμάμης, ἐμνηύθη ὁ Μιχαήλης καὶ ἦλθε. Ἐμβαίνωντας δὲ εἰς τὸν βεζύρη, καθὼς τὸν εἶδεν ὁ ἱμάμης, πρὶν νὰ τὸν εἰπῆ ὁ βεζύρης λόγον, ἤρχισε μεγαλοφώνως νὰ τοῦ λέγῃ—καλῶς ἦλθε, Μιχαὴλ τζελεπῆ! καλῶς ἦλθες, Μιχαὴλ τζελεπῆ! δύο καὶ τρεῖς φοραῖς ἄρχισε δὲ καὶ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ εἰς τὸν βεζύρη, λέγωντας πῶς εἶναι ἄξιος, καὶ πῶς τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι χρειαζόμενοι εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ὁ δὲ βεζύρης ἐχαμογελοῦσεν. Ἀφ' οὗ δὲ εὐγῆκεν ἔξω ὁ ἱμάμης, λέγει ὁ βεζύρης τὸν Μιχαήλ, τί τὸν ἔκαμες, καὶ εἶπε τζελεπῆ, καὶ τόσα ἐγκώμια; Καὶ τοῦ ἐδιηγῆθη τὴν ὑπόθεσιν· τότε ὁ βεζυραζέμης τοῦ λέγει, «γὰρ σεῖτάν σου, γὰρ σεῖτάν ὀγλοῦσιν.» (ἢ διάβολος εἶσαι ἢ διαβολόπαιδο). Ἀπὸ τότε ἐπεκράτησεν ὁ λόγος, καὶ λέγονται οἱ Καντακουζηνοὶ «σεῖτάν ὀγλοῦδες.» Τοῦτον τὸν Μιχαήλ ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρπλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιάβαλαν εἰς τὸν βασιλέα φθόνῳ κινούμενοι, πῶς φαντάζεται νὰ γίνῃ βασιλεὺς, καὶ ἔστειλεν ὁ

βασιλεὺς καπιτζήμπαση, καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του, καὶ ὄλην τὴν περιουσίαν του, καὶ ὅσα δὲν ἐμπόρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς Πόλιν διὰ τὸ πολὺ πλῆθος, τὰ ἐπούλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ παζάρι· ὄντας δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα, ἐπούληθησαν τόσον φτηνὰ, ὅπου ἀπόμεινε παροιμία καὶ λέγεται, ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς πράγματα φτηνὰ, «ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι τοῦ σείτάν ὀγλοῦ τὸ ἀγόρασες ;»

Ταῦτα περὶ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ὁ Καισάριος Δαπόντες, εἰς ἃ ὀλίγα τινὰ θέλομεν προσθέσει ἐκ τῆς τοῦ Χάμμερ ἀφηγήσεως περὶ τε τῆς γενομένης κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κατηγορίας ἀκριβέστερον καὶ περὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Γερμανὸν ιστοριογράφον ὁ Καντακουζηνὸς δὲν κατηγορήθη ὅτι ἐφαντάζετο νὰ γίνῃ βασιλεὺς, ὅπερ ἐντελῶς τφόντι ἀπίθανον, ἀλλ' ὅτι ἐγένετο παραίτιος πολλῶν ἐν Μολδαυίᾳ ταραχῶν καὶ ὅτι ἐγκαθιδρύσας τοὺς δύο ἀδελφοὺς, Πέτρον καὶ Ἀλέξανδρον, ὡς ἡγεμόνας Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ἐπήγαγε τὴν πρὸ μικροῦ τότε συμβᾶσαν ἐν Μολδαυίᾳ τροπὴν τῶν γενιτσάρων. Πρὸς κατασκευὴν τῶν πολυτελῶν μεγάρων ἅπερ εἶχεν ἐγείρει εἰς Ἀγχίαλον διάγων ἐν αὐτοῖς βίον ἡγεμονικὸν καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ὁποίων ἀπηγχορίσθη, ὁ Καντακουζηνὸς ἐδάπανησεν 20,000 φλωρίων, ἅτινα ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἓν καὶ ἡμισυ περίπου ἑκατομμύριον δραχμῶν, ἀλλὰ δὲ τόσα εὔρε παρ' αὐτῷ εἰς χρήματα ὁ σταλεῖς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς τοῦ σουλτάνου ἀποφάσεως ἀρχιθαλαμηπόλος Ἀλήμπεϋς. Τὸν δὲ οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἀπεμνημόνευσεν ἐν τῶν σωζομένων ἀρχαιοτέρων δημοτικῶν ἄσμάτων, ὅπερ εὐρῶν ὁ Φωριέλ ἐν χειρογράφῳ τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης ἀνατρέχοντι προδήλως εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, πρῶτος ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν. Τὸ ἄσμα εἶναι ἀξιομνημόνευτον οὐ μόνον ὡς ἀρχαιότατον, καθὸ συνταχθὲν βεβαίως ἅμα μετὰ τὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ διότι, εἰ καὶ δὲν ἔχει ὄλην τὴν φαντασίαν καὶ ὅλον τὸ αἶσθημα τῶν κλεφτικῶν, δὲν στερεῖται ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τῶν προτερημάτων τούτων· ὥστε εἰάν ἦναι ἀληθῆς ἢ πιθανὴ τοῦ Φωριέλ εἰκασία ὅτι ἐποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ βασιλεύουσα δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀμέτοχος τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔπνεεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, καὶ τσαῦτα παρήγαγεν ἀριστουργήματα δημῶδους ποιήσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνόν. Διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπεν ὁ τῶν Καντακουζηνῶν οἶκος. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἧ καθὼς τὸν λέγει ὁ χρονογράφος, Γιαννά-

κης Καντακουζηνός, διετέλεσεν ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει (καπικεχαγιᾶς) τοῦ τότε ἡγεμόνος Μιχάλοδα, οἰκτρὸν λαβὼν τέλος, διότι, ἀποστατήσαντος τοῦ Μιχάλοδα, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ περιγάγῃ τὸν Γιαννάκη μετὰ πάσης ἀτιμίας διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἀποκεφαλίσωσιν· ὁ δὲ μέγας βεζύρης, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Γιαννάκη τὸν εἶπεν, ὅτι δύναται νὰ σωθῇ ἐὰν τουρκεύσῃ, καὶ ἐκεῖνος ἰδὼν τὰ στενὰ ἐτούρκευσε διορισθεὶς χιουτζούκ δεφτερδάρης. Ὁ δὲ τοῦ Γιαννάκη υἱὸς Κωνσταντῖνος, διατελέσας μέγας ποστέλνικος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Γρηγόρ Γκίκα βόδα· καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντῖνου υἱὸς Σερμπάν βόδας προεχειρίσθη αὐθέντης Βλαχίας.

Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχοντικοὶ ἐκεῖνοι οἴκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας ἀπέβαινον μὲν ἐνίοτε πλούσιοι καὶ ἐνίοτε ἰσχυροὶ, δὲν μετεῖχον ὅμως ἀμέσως τῆς τῶν ὀσμανικῶν πραγμάτων διοικήσεως, καὶ τὸ πολὺ ἔπραττον τὰ πολιτικὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, τῶν ὁποίων ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἔκτοτε καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν Δὲν ὠφελήθησαν δὲ ἐξ ἀρχῆς ὅσον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν ὀσμανιδῶν ἠδύνατο, ἵνα προχθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἀνώτερα τοῦ ἀπλοῦ γραμματικοῦ· καὶ αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐτελεῆ λειτουργίαν, μετ' ὀλίγον ἀπέβαλον, ἰδίως ἔνεκα τῆς ἀμάθειας αὐτῶν, ὡς προείπομεν. Ἡ ἀμάθεια αὕτη ἐκδήλοῦται ἐκ τῶν σωζομένων κειμένων τῶν τοσοῦτον ἀθλίως ἑλληνιστὶ συντεταγμένων συνθηκῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἄλλα αἴτια. Προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ ὀσμανίδαι ἐκτῆσαντο χροιάν τινα διοικητικῆς καὶ διπλωματικῆς πρωτοπειρίας, ἧς πρότερον ὄλως ἔστερουῦντο· καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν πρὸς τὰς νέας τοῦ κράτους ἀνάγκας μέχρι τινὸς διέπλασαν, ἴσως δὲ καὶ δυσπιστίαν τινα ἤρχισαν νὰ τρέφωσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, μετ' οὐ πολὺ ἡσάκις εἶχον χρεῖαν ἀνδρῶν εἰδότων ξένας γλώσσας, προετίμησαν νὰ μεταχειρίζωνται ἀρνησιθρήσκους Γερμανοὺς, Οὐγγροὺς, Πολωνοὺς, Ἰταλοὺς καὶ ἄλλους. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἀρχιδιερμηνεὺς εἶναι ὁ σούμπασης Ἀλῆς, ὅστις ἄδηλον ἂν ἦτο ἐκ γενετῆς μωαμεθανὸς ἢ ἀρνησιθρήσκος, διετέλεσε δὲ ἀρχιδιερμηνεὺς τῷ 1502, ἦτοι βασιλεύοντος εἰσέτι τοῦ Βαγιαζήτ Β'· καὶ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ

σουλτάνου εἰς Ἐνετίαν ἐκόμισεν αὐτόθι τὰ τῆς συνομολογηθείσης τότε εἰρήνης ἔγγραφα εἰς τουρκικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν συντεταγμένα, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι εἶχε μὲν ἀρχίσει ἤδη νὰ γίνεταί χρῆσις τῆς τουρκικῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἔτι οἱ ὀσμανίδαι νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὴν ἑλληνικὴν. Βραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ οἱ διερμηνεῖς κατήντησαν ὅλοι ξένοι, ἐννοεῖται ὅτι ἔπαυσαν συγχρόνως τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα νὰ γράφωνται εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐπὶ Μουράτ Γ' διερμηνεῖς τῆς Πύλης ἦσαν ὁ Πολωνὸς Ἰβραχὴμ, ὁ Βαυαρὸς Μαχμούτ, ὁ Οὐγγρος Μουράτ, ὁ Γερμανὸς Ἀλήμπεϋς. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελεν εἶναι ὀχληρὸν νὰ καταλέξωμεν ἐνταῦθα ὄλων τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα, ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Χάμμερ γενομένην βεβαίωσιν (τομ. Γ' σελ. 613) ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν διερμηνέων ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ξένοι ἀρνησίθρησκοι.

Ἄλλὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Εἶδομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ ὀσμανίδαι ἐκυβέρνην συστηματικῶς διὰ τῆς βίας, τῆς καταπίεσεως καὶ τοῦ τακτικοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἐκτοτε ὅμως ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὀλέθρια τῆς τοιαύτης διοικήσεως ἀποτελέσματα. Οἱ χριστιανοὶ ἀδιακόπως ἐστασίαζον καὶ προθύμως πάντοτε μετεῖχον ὄλων μὲν τῶν ἐπαναστάσεων ὅσαι ὑπεκινουῦντο ἐκ τῆς Δύσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὄλων δὲ τῶν πολέμων ὅσους αἱ δυτικαὶ δυνάμεις διεξῆγον κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὅπερ κατέστη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον ὅσῳ ἡ ὀσμανικὴ δύναμις ἀπέβαινεν ὀσημέραι ἀσθενεστέρα. Εἶχε μὲν προσλάβει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς τοὺς ἀρματωλοὺς, ἤτοι τὸ ἔνοπλον τοῦ ἔθνους μέρος, ἀλλ' ἐδυσπίστει πάντοτε πρὸς αὐτοὺς, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ τὸ πλῆθος τῶν ὀρεσιβίων μαχητῶν ἐπολλαπλασιάζετο ὀσημέραι διὰ τὴν ἀδιάκοπον κατὰθλιψιν τῶν ὑπηκόων. Ὅθεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ πολιτευθῆ ἐπεικέστερον καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὑπηκόους, καὶ οὐ μόνον ἐπεικέστερον νὰ πολιτευθῆ, ἀλλὰ ἐν ᾧ πρότερον ἤνοιγεν εἰς αὐτοὺς ἅπαντα τὰ στάδια ἐπὶ τῷ ὄρω ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς πλεονεκτήματά τινα καὶ ἄνευ τοῦ ὄρου τούτου, πλεονεκτήματα οὐχὶ βεβαίως τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὅσα ἦσαν τὰ εἰς τοὺς ἀρνησίθρησκους χορηγούμενα, οὐδὲν ἦττον ὅμως λόγου ἄξια καθ' ἑαυτά. Τὸ νέον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα ὑπῆρξε κυρίως

ἔργον τῶν Κιουπριλιδῶν· δὲν διευτυπώθη δὲ διὰ πράξεως μιᾶς, ἀλλὰ διὰ σειράς πράξεων αἷτινες ἅπασαι σχεδὸν ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου βεζυρικοῦ οἴκου, ὅστις, ὢν χριστιανικῆς καταγωγῆς, ἔδωκεν εἰς τὸ κράτος πέντε ὑπάτους κυβερνήτας, ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Τότε κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, τὸ δὲ γενιτσαρικὸν σῶμα ἤρχισε νὰ στρατολογῆται ἐκ τῶν ἰδίων τέκνων τῶν γενιτσάρων. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ τακτικοῦ καὶ βιαίου ἐκείνου ἐξισλαμισμού συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ὁ φθόνος τῶν ἐκ γενετῆς μωαμεθανῶν κατὰ τῆς λαμπρᾶς τύχης ἧς ἠξιοῦντο οἱ χριστιανόπαιδες· ἀλλ' ὁ φθόνος οὗτος ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν, οὐδὲ ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπαγάγη τὴν μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς στρατολογίας τῶν γενιτσάρων, ἐὰν αὕτη δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ γενικωτέρων καὶ ἀνωτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἐκτοτε δὲν ἔπαυσαν μὲν περιερχόμενοι ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ὑπάτους ἀρχὰς μωαμεθανοὶ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ὄντες, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἔπεσεν εἰς ἀχρησίαν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναβῆ εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκείνας ὁ μὴ γεννηθεὶς χριστιανός· ἀπόδειξις δὲ τούτου ἔστω αὐτὸς τῶν Κιουπριλιδῶν ὁ οἶκος ἐκ τοῦ ἠποίου πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύραι. Τότε ὁ καλὸς κάγαθός Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς ἐπέδειξε πρὸ πάντων τὴν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν ἐπιείκειαν, ἧς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἀνωτέρω (σ. 500) Τότε ἐζήτησεν οὗτος νὰ μετριάσῃ ὅπως οὖν ἐν γένει τὴν καταπίεσιν τῶν χριστιανῶν διὰ τοῦ πρώτου *νιζάμι δζεδίζ*, δι' οὗ οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν διετάχθησαν ῥητῶς νὰ φεῖδωνται τῶν ἀθλίων τούτων ὑπηκόων καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρ' αὐτῶν φόρον ἄλλον εἰμὴ τὸν κεφαλικόν, ἧτοι τὸ χαράτζι. Ἐπὶ τῆς κατακτῆσεως αὐτὸς ἦν ὁ μόνος ἐπιβληθεὶς εἰς τοὺς χριστιανούς φόρος, μέτριος ὢν κατ' ἀρχὰς· βραδύτερον ὅμως οὐ μόνον ἐξωγκώθη, ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, βαρύτεροι ὄντες καθ' ἑαυτοὺς τε καὶ ὡς ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς εἰσπράξεως. Νῦν δὲ ἡ κυβέρνησις ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει εἰσπράττει παρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων εἰμὴ μόνον τὸν κεφαλικὸν πάλιν φόρον, καὶ διῆρσεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ εἰς τρεῖς τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐπλήρωσε 4 φλωρία κατὰ κεφαλὴν, ἡ δὲ δευτέρα 2 καὶ ἡ τρίτη 1. Τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς χριστιανοὶ εἰς τινὰ ἀξιώματα τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα· ἐπετρέπη δὲ αὐτοῖς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ κυβέρνησις τῶν δύο Παρι-

στρίων ἡγεμονιῶν, ἧτις προηγουμένως κατείχετο συνηθέστερον ὑπὸ ἐντοπίων ἄρχόντων· λόγος μάλιστα πολὺς ἐγένετο νὰ ἀνατεθῆ καὶ ἡ Πελοπόννησος εἰς χριστιανούς ἡγεμόνας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐξετελέσθη, ἐπετράπη ὅμως ἡ τῆς Μάνης διοίκησις εἰς ἐγγώριον ἄρχοντα.

Ἦναγκάσθησαν λοιπὸν οἱ ὀσμανίδαι, ὡς ἐκ τῶν νέων περιστάσεων εἰς ἃς εὐρέθησαν, νὰ καλέσωσιν αὐθις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ πράγματα, οὐχὶ πλέον ὡς ἀρνησιθρήσκους, ἀλλ' ὡς Ἕλληνας. Εἶναι ὅμως πρόδηλον ὅτι ἂν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ ἡμέτεροι εἶχον τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν ἀνδρῶν ὅσοι, μετὰ τὴν ἀποδημίαν ὄλων τῶν λογίων καὶ τῶν πλείστων εὐπατριδῶν, ἔμειναν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν 15, ἤθελε συμβῆ πάλιν, ὅ,τι συνέβη τότε, δὲν ἤθελον δηλαδὴ δυναθῆ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὸ ἀνοιχθὲν αὐτοῖς νέον στάδιον. Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν εἶχον ἀρχίσει, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, νὰ προκύπτωσι ζώπυρά· τινα παιδείας, ἰδίως δι' Ἑλλήνων γεννηθέντων καὶ ἀνατραφέντων ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς Ἑνετίας κατεχομέναις χώραις, μετ' οὐ πολὺ δὲ παρήχθη καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος μέγα τι σύστημα διανοητικῆς ἀναπτύξεως· ἐκ δὲ τῆς συνδρομῆς τῶν αἰσίων τούτων περιστάσεων ἐμορφώθησαν παρ' ἡμῖν νέαι γενεαὶ ἀνθρώπων εὐπαιδύτων καὶ ἐπιτηδείων, οἵτινες κατάρθωσαν νὰ γίνωσι τοσοῦτον ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ὥστε ἕκτοτε καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὑπεσκέλισαν πάντας τοὺς ξένους.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρεκτὸς τῶν τεσσάρων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας προανεφέρομεν ὡς ἀρχαιοτέρας τῆς κατάκτησεως, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς λογιζόμεναι, αἵτινες, ἐγκτασταθεῖσαι ἐν τῇ βασιλευούσῃ εἴτε ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν εἴτε βραδύτερον, ἀπέβησαν πλουσιώτεραι καὶ ἐπισημότεραι τῶν Παλαιολόγων, τῶν Καντακουζηνῶν, τῶν Ἀσανῶν καὶ τῶν Ῥαλλῶν. Κατὰ τὸν Λακροᾶ αἱ οἰκογένειαι αὗται κατήγοντο ἐκ Ἐτραπεζοῦντος, ἐκ τῆς ἄλλης μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Χίου, Κρήτης, Ῥόδου, Κύπρου καὶ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Θεσσαλίας· αἱ δὲ ὀνομαστότεραι αὐτῶν ἦσαν οἱ Ῥοσσέτοι, οἱ Διπλοβατάτζαι, οἱ Μαυροκορδάτοι, οἱ Βλαστοὶ, οἱ Σουῦτσοι, οἱ Μαυρουδεῖς, οἱ Ῥαμαντάναι. Ἐν τούτοις ὅ,τι ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα τέσσαρα γένη, ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ταῦτα τὰ νεοφανῆ· μέχρι τῶν χρόνων τούτων πάντες οἱ ὅπως οὖν προέχοντες Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ ὀνομαστικῶς ἀναφερόμενοι, οὐδὲ εἰς τὰ νεοφανῆ ταῦτα

γένη ἀνήκουσιν ἀλλ' εἰς ἕτερα. Αὐτὸς ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας Τζελεπῆ Κωνσταντῖνος Γουλιανός οὐδὲν φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἔχων κοινὸν πρὸς τινὰ τῶν προαναφερθέντων οἰκῶν ὡσαύτως καὶ ὁ μετ' οὐ πολὺ ἕτερος μέγας λογοθέτης Καρυοφύλλης· καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας μέγας λογοθέτης ἰατρός Μιχαλάκης Μαμορᾶς. Τὸ δὲ παραδοξότερον αὐτὸς ὁ πρῶτος Ἕλληνας ἀναδειχθεὶς μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης, ἦτο τῶν οἰκῶν ἐκείνων ἀλλότριος. Οἱ Μαυροκορδαῖοι δὲν ἤκμασαν εἰμὴ βραδύτερον, καὶ ἔτι βραδύτερον οἱ Σοῦτζοι, ἐξ ὧν ὁ Ἀλέξανδρος μόλις τῷ 1741 ἐγένετο μέγας χαρτοφύλαξ, συγχρόνως μετὰ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος Μιχαλάκη Ῥοσσέτου. Οἱ δὲ Μουροῦζοι, Ὑψηλάνται, Μαυρογένεις, Καρατζάδες, Καλλιμάχοι, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον, οὐδ' ὅλως ὁμῶς ἀναφέρονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λακροᾶ.

Ὁ πρῶτος γενόμενος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης ἢ Νικούσιος, συνήθως δὲ ἀπλῶς Παναγιώτης ἢ καὶ Παναγιωτάκης φερόμενος, ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ, τῷ 1613, ἐκ γονέων ἀσήμων. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο γούναρης, διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ διετέλεσεν ὁ Μελέτιος Συρῆγος, εἰς τῶν τότε λογιωτέρων Ἑλλήνων, ὅστις προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας, ἐδίδασκε συγχρόνως παρ' αὐτῇ ἀναδείξας μαθητὰς, παρεκτός τοῦ Παναγιωτάκη, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν διαφόροις ἀξιώμασι διαπρέψαντας. Παρὰ τῷ καλῷ κάγαθῷ Μελετίῳ λοιπὸν ἐσπούδασεν ὁ Παναγιωτάκης τὴν ἑλληνικὴν παρ' ἄλλοις δὲ διδασκάλοις τὴν περσικὴν, τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν. Μεθ' ὃ ἀπελθὼν εἰς Παταύιον ἐδιδάχθη αὐτόθι τὴν λατινικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὸν Καισάριον Δαπόντε, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ αὐτοῦ Μελετίου, ἐγένετο «ἠραγομάνος τοῦ ἔλτσι τῶν Νεμτσῶν,» ὅπερ ἐστὶ διερμηνεὺς τοῦ πρέσβους τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τῷ ὄντι κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτος ἀναφαίνεται ὁ ἀνὴρ, ὅπως δὴποτε δὲ καὶ ἂν εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι διέτρεξεν αὐτὸ λαμπρῶς. Πρῶτον μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τῷ 1649 ἐπὶ πρέσβους τοῦ Σμίτ, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν (σελ. 493 τοῦ παρόντος τόμου).

Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἦσαν ὁ Οὐγγρος Σουλφικάρ καὶ ὁ Πολωνὸς ἀρνησίθρησκος Βωβόφσκη. Ἀποφασισθείσης δὲ τότε τῆς ἀποστολῆς μωαμεθανοῦ πρέσβεως εἰς Βιέννην, λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ τῆς ἀξιώσεως ἣν εἶχεν ὁ σουλτάνος νὰ προσαγορευῆ, ἐν τοῖς διαπιστευτηρίοις γράμμασι, τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἐνικὸν πρόσωπον, διὰ τοῦ σύ. Ὁ Παναγιωτάκης ἠγωνίσθη πολὺ νὰ μεταβάλλῃ τὴν προσαγόρευσιν ταύτην εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Τοῦρκοι παρετήρησαν ὅτι ἀφοῦ ὁ σουλτάνος ἠμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἐνικῶς ἐγῶ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πληθυντικῶς. Ὡσαύτως δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν ὀσμανικὴν διπλωματίαν νὰ ἀπονεύμῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας. Ἀλλὰ καίτοι ἀπέτυχε περὶ τὰς δύο ταύτας τυπικὰς διαπραγματεύσεις, τσαῦται ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν πραγμάτων, ὥστε ἡ αὐστριακὴ πρεσβεία δὲν ἔπαυσεν ἐπιζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ 20 περίπου ἔτη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ ἀνδρὸς, διότι ἐνῶ ἦτο πρῶτος διερμηνεύς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας, προσελήφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὡς διερμηνεύς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξεπλήρωσεν ἐκ παραλλήλου τὰς δύο λειτουργίας. Τὰ συμφέροντα τῶν δύο δυνάμεων δὲν ἔταυτίζοντο πάντοτε, πολλοῦ γε δεῖ· καὶ ὅμως ὁ Παναγιώτης διεξήγαγε τὴν ἀμφίβιον ταύτην ὑπηρεσίαν εἰς τρόπον αἰείποτε προκαλέσαντα τὴν ἐπιδοκίμασίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἑκατέρου τῶν δύο ἐντολέων. Τὸ δὲ ἐτι εἰ δυνατόν παραδοξότερον, προσελήφθη εἰς τὴν ὀσμανικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Κιουπριλιδῶν Μεχμέτ Κιουπριλῆ, περιωνύμου μὲν διὰ τὴν σύνεσιν μεθ' ἧς ἀνεδείχθη ἀνορθωτῆς τοῦ σφόδρα τότε ἐκλελυμένου ὀσμανικοῦ κράτους, διαβοήτου δὲ διὰ τὴν ἀδυσώπητον ἀγριότητα δι' ἧς ἐτιμῶρει πάντας τοὺς καταχραστάς. Ὁ Μεχμέτ Κιουπριλῆς ὅστις δὲν ἐφείσθη τοῦ αἵματος τῶν ὁμοθρήσκων, ὁσάκις ἐνόμιζεν αὐτοὺς ἐνόχους τῆς τοῦ κράτους παραλυσίας, κόψας ἐπὶ τῆς πενταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς 30 τοῦλάχιστον χιλιάδας κεφαλῶν αὐτῶν, ἐνοεῖται ὅτι δὲν ἦτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Αὐτὸς ἐκρέμασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Παρθένιον Γ' ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι συνεννοεῖται μετὰ τῶν Καζάκων καὶ τῶν Ῥώσων κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης· αὐτὸς ἐκρέμασε καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου· αὐτὸς ὅμως ἀνέδειξε τὸν Νικούσιον πρῶτον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνέα· καὶ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ

κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1661 ἐσύστησε τὸν ἄνδρα εἰς τὸν διάδοχόν του μέγαν βεζύρην, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆν, ὅστις ἀναλαβὼν τὰς ἡγίας τοῦ κράτους εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἕξ ἐτῶν καὶ ἀναδειχθεὶς ὁ ἀξιώτατος τῶν μεγάλων βεζυρῶν μετὰ τὸν Σόκολην, ἠγάπησεν αἰετοπετὸν τὸν Παναγιωτάκην ὡς ἀδελφὸν καὶ ἐτίμησεν ὡς πατέρα.

Ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον ἐξηκολούθησεν οὗτος ἐπιτελῶν τὴν ἀλλόκοτον αὐτοῦ διφυῆ ὑπηρεσίαν. Τῷ 1664 ἐπὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ πολυκρότου πρεσβείας τοῦ κόμητος Βάλτερ Λέσλη, παρέστη ὡς πρῶτος τῆς τε αὐστριακῆς πρεσβείας καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς καὶ ἔλαθεν αὐτοκρατορικὸν βραβεῖον 2,000 φλωρίων ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ πρὸ ἐνὸς ἔτους διαπραγματευθείσης μετὰ τὴν Αὐστρίας καὶ Τουρκίας εἰρήνης τοῦ Βασβάρ ἦτις, λέγει ὁ Χάμμερ, καίτοι συνωμολογήθη μετὰ τὴν δεινὴν τῶν Τούρκων ἦτταν περὶ Saint Gotthard, ἀπέβη πολὺ ἐπωφελεστέρα εἰς τούτους ἢ εἰς τὴν Αὐστρίαν. Τότε ὡσαύτως προσῆνεγκε τῇ αὐστριακῇ κυβερνήσει σπουδαίαν ὑπηρεσίαν εἰς περιστάσιν μαρτυροῦσαν ὀπόσον μὲν ἐπισφαλῆς ἦτο ἡ μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Πύλης θέσις αὐτοῦ, ὀπόσον δὲ ἐπιτηδείως διήρχετο ἀνά μέσον τῶν δύο τούτων σκοπέλων. Ἡ Οὐγγαρία διέκειτο πολεμῶς πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ ἤλιπε πάντοτε εἰς τὴν προστασίαν τῆς Τουρκίας. Οἱ μεγιστᾶνες λοιπὸν αὐτῆς διεβίβασαν τότε εἰς τὴν Πύλην προτάσεις τινὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας, φροντίσαντες νὰ φυλάξωσι μυστικὸν τὸ διάβημά των ἀπὸ τὸν Νικουσίον. Ὁ δὲ μαθὼν οὐδὲν ἦττον τὰ γινόμενα, κατέστησε μὲν τὸ πρᾶγμα γνωστὸν εἰς τὴν αὐστριακὴν κυβερνήσιν, κατέπεισε δὲ ἐνταύτῳ τὸν Ἀχμέτ Κιουπριλῆν νὰ ἀπορρίψῃ τὰς προτάσεις ἐκεῖνας ὡς ἀντιβαινούσας εἰς τὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνωμολογηθεῖσαν εἰρήνην. Μετ' ὀλίγον δὲ ὑπῆρέτησε καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς ἐπικρατείας. Ἐν ἔτει 1666 εἰσαγαγὼν τοὺς πρέσβεις τῆς Γενοῦς καὶ διεξαγαγὼν τὰς διαπραγματεύσεις αὐτῶν, ἀντήμειψθη ἀναγραφεὶς εἰς τοὺς εὐπατρίδας τῆς πολιτείας ταύτης· συγχρόνως δὲ ἐπετύγχανε καὶ φερμάνιον ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας τῶν ὑπηκόων τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου ἀπελθὼν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείαν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀχμέτ Κιουπριλῆ, μετέβη ἤδη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπηρεσίαν. Ὁ περὶ τῆς Κρήτης οὗτος πόλεμος μετὰ τῶν Τούρκων καὶ Ἐνετῶν εἶχεν ἀρχίσει τῷ 1644. Ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς, ὁ Χάνδαξ, εἶχεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολιορ-

κητῆ δις, καὶ νῦν ἤρξατο τρίτος κρίσιμος περὶ αὐτὴν ἀγὼν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἀχμέτ διεξαγόμενος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιτύχη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1669 τὴν ἄλωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου φρουρίου καὶ ν' ἀποσπάσῃ οὕτω ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας τὴν μεγάλην νῆσον ἣν ἔκτοτε κατέχουσιν οἱ μωαμεθανοί. Παράδοξα τὰ τῆς τύχης παίγνια! Τὰς τελευταίας περὶ παραδόσεως τοῦ Χάνδακος διαπραγματεύσεις διεξήγαγον τρεῖς Ἕλληνες, ὁ μὲν Ἀνάντης καὶ ὁ Σκορδύλης, ἀνήκοντες ἀμφοτέρω εἰς γένη κρητικὰ ἐπιφανῆ, ὡς πληρεξούσιοι τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἐνετῶν Μοροζίνη, ὡς ἐπίτροπος δὲ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ ὁ Παναγιωτάκης, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία, κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων, διευκόλυνε πολὺ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μωαμεθανῶν. Καὶ πῶς μὲν περιέστησαν εἰς τὴν θλιβεράν ταύτην ἀνάγκην οἱ Κρήτες εὐπατρίδαι, θέλει καταστῆ δῆλον ὅταν βράδύτερον εἴπωμεν πλείωτερα τινὰ περὶ τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀλώσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ ἵδιαι τὸ Παναγιώτης Νικούσης συνετέλεσε τοσοῦτον εἰς τὸ νὰ ὑποκύψῃ ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴ θέλωμεν νὰ ἀπατώμεθα. Οἱ ἐν τῇ ὀσμανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνες ἐφάνησαν μὲν πολλάκις χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ εἰς περιστάσεις αἵτινες ἢ συνεβιάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἢ ἦσαν ἀδιάφοροι εἰς αὐτὴν. Ὅσακις ὅμως προέκειτο περὶ σπουδαίων ὀσμανικῶν συμφερόντων, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτὰ, διότι ἄλλως οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσωσι τηλικούτον παρὰ τοῖς ἄρχουσιν ἀξίωμα ἐπὶ 150 περίπου ἔτη.

Κατὰ τὸ ἐπιὸν τῆς ἀλώσεως τῆς Κρήτης ἔτος, ἐλθόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀγερώχου καὶ μεγαλοπρεποῦς πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ, ὁ Παναγιωτάκης Νικούσιος ὅστις εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ πρῶτος διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, διεξήγαγε τὰς μεταξὺ τοῦ πρέσβεως ἐκείνου καὶ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διαπραγματεύσεις καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἡ προσφώνησις τοῦ πρέσβεως διήρκεσεν ὑπὲρ τὸ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας, ἀλλ' ὁ Παναγιωτάκης μετέφρασεν αὐτὴν πολὺ συντομώτερον ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην, ὁ δὲ μέγας βεζύρης περιώρισε πάλιν τὴν προσλαλίαν εἰς δύο λέξεις τὰς ὁποίας ἀπέτεινε πρὸς τὸν σουλτάνον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ λαμπροῦ τούτου σταδίου ὁ μέγας ἐκεῖνος διερμηνεὺς δὲν ἐλησμόνει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τουλάχιστον τοῦ ἔθνους συμ-

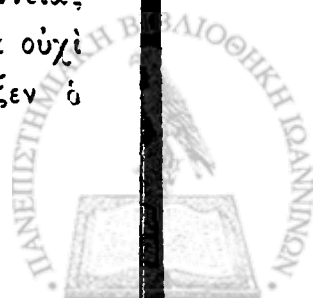
φερόντων οὐ μόνον μετὰ τῆς συνήθους δεξιότητος, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τόλμης οὐ μικρᾶς. Δίς ἔσωσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἑτεροδόξων τοὺς ἁγίους τόπους τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐπροστάτευσε τὰ ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα τοῦ ἔθνους· τῷ μὲν 1656 ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων, τῷ δὲ 1672 ἀπὸ τῶν Δουτικῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν περὶ τούτου ἐνεργειῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀνεφάνη, μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤριζε περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, πρὸς τε τοὺς ἡμετέρους καὶ πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἀξιοῦσα ἅμα μὲν νὰ κατισχύσῃ ὁ καθολικισμὸς, ἅμα δὲ δι' αὐτῆς νὰ φαίνεται κατισχύων. Ὅθεν τῷ 1673 ὁ Νοαντέλ ἐπεχείρησε λαμπρὰν μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου περιοδείαν, ἵνα παραστήσῃ μὲν τὸν βασιλέα αὐτοῦ Λουδοβίκον ΙΔ' ὡς προστάτην τῶν ἱερῶν τόπων, προσοικειωθῆ δὲ διὰ τῆς βίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενα. Ταῦτα μαθὼν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπέρχεται πρὸς τὸν σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐμφανίζει τὸ χᾶτι σερίφ, ὅπερ εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Παναγιωτάκης ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἐξεδόθη βεράτιον δι' οὐ ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ κατοχὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, τῆς Βηθλεέμ, τῶν λύχνων, ταπήτων καὶ κλειδῶν, ἀντὶ 1000 γροσίων τὰ ἑποῖα κατ' ἔτος ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ τζαμίον τοῦ σουλτάν Ἀχμέτ. Οἱ Φραγκισκανοὶ ἵνα κατορθώσωσι τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βερατίου τούτου προσέφερον εἰς τὸν μέγαν βεζύρην 10,000 τάλληρα· ἀλλ' ὁ Ἀχμέτ Κιουπριλῆς διέταξε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὰ ἀποφασισθέντα· καὶ τῶντι τῇ 25 ἰανουαρίου 1676 οἱ Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν ἐπισήμως ἐν τῇ κατοχῇ ἀπάντων τῶν προαναφερθέντων τόπων. Ταῦτα δὲ ἱστορῶν ὁ Χάμμερ ἐπιφωνεῖ τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα, ὅπερ λαμπρῶς εἰκονίζει ἅπασαν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐξόχου ἐκείνου πολιτικοῦ ἀνδρὸς. «Ἐνῶ, λέγει, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐφιλονείκουν πρὸς ἀλλήλους παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ περὶ τῆς προστασίας τῶν ἁγίων τόπων, ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὴν τιμὴν ταύτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχομένων.»

Ἄλλὰ καὶ εἰς ἄλλην ἐθνικὴν περίστασιν ἔδειξε θάρρος σὺναμα καὶ θρησκευτικὴν ἐπιστήμην ἐξαιρετον. Τῷ 1662 κατ' ἐπίσημόν τινα ἡμέραν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ σουλτάνου Βανλῆ ἐφένδης ὑπεχρέωσε τὸν Παναγιωτάκην νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς μωαμεθανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ, τῶν δύο καθησκέριδων καὶ τοῦ σταμπὸλ ἐφένδη. Ὁ Παναγιωτάκης ἠθέ-

λησε νὰ ἀποφύγη τὴν μονομαχίαν ταύτην, ἥτις ὅσον διανοητικὴ καὶ ἂν ἐφαίνετο ἡδύνατο νὰ λάβῃ τέλος αἱματηρόν· ἀναγκασθεὶς ὅμως νὰ ὀμιλήσῃ, οὐ μόνον τὴν ὀρθότητα τῆς ἰδίας πίστεως κατέδειξεν ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προσέβαλε τὴν σαθρότητα τοῦ ὀσμανικοῦ δόγματος, ὥστε μετὰ ὦραν ἰκανὴν ὁ Ἄχμέτ Κιουπριλῆς διαλύσας τὴν συνεδρίασιν εἶπε γελῶν πρὸς τὸν Παναγιωτάκην, ὅτι ἀρκοῦσι τὰ ρηθέντα, ἀφοῦ τοσοῦτον ἐπιμένῃ εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ. Καὶ ὅταν ὁ ταπεινωθεὶς Βανλῆ ἐφένδῃς ἀπήτησε παρὰ τοῦ σουλτάνου τὸν θάνατον τοῦ διερμηνέως λόγῳ βλασφημίας· «δὲν σὲ εἶχα εἰπεῖ, ἀπεκρίθη ὁ Μεχμέτ Δ', ὡς βεβαιουσί, νὰ μὴ ἔρχεσαι εἰς λόγους θρησκευτικούς πρὸς τὸν ἄπιστον αὐτόν; Ἄφες τον εἰς τὸ ἐξῆς ἤσυχον, διότι εἶναι ἀναγκαῖος εἰς στήριξιν τοῦ κράτους ἡμῶν.» Ἀπέθανε δὲ μόλις ἐξηκοντούτης ἐξ ἀποπληξίας, τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1673, ἐνῶ διέτριβε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη εἰς τὸ περὶ τὴν Σάξαν στρατόπεδον· καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ταριχευθὲν μετεκομίσθη διὰ βεζυρικῆς ἐπιταγῆς καὶ ἐνεταφιάσθη διὰ πάσης μεγαλοπρεπείας ἐν τῇ κατὰ τὴν Χάλκην μονῇ τῆς Θεομήτορος, ἣν αὐτὸς εἶχεν ἀνοικοδομήσει ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ πολυειδῶς κοσμήσει ἰδίοις ἀναλώμασιν. Ἐγένετο λοιπὸν ἡ κηδεία διὰ θαλάσσης, παρηκολούθησαν δὲ αὐτὴν οὐ μόνον πάντες οἱ ὁμογενεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ πρέτβεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων· καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζεται αὐτόθι ὁ τάφος αὐτοῦ, εἰ καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἐξηλείφθησαν σχεδὸν τό τε ἐπιτύμβιον καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα.

Ἦτο δὲ ὁ Παναγιωτάκης οὐ μόνον πολιτικὸς ἀνὴρ διεξιώτατος ἀλλὰ καὶ ἐξοχος λόγιος. Ἄν δὲν κχτέλιπε συγγραφὰς πολλὰς, ἀπελάμβανεν ὅμως ἐν Εὐρώπῃ ὑπόληψιν μείζονα τῶν πολυγραφοτέρων ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πεπαιδευμένων. Ἐν περίπτου ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ περιώνυμος Κολβέρτος, ὁ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' μέγας ὑπουργός, ἔγραφε πρὸς τὸν Νοαντέλ ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πρώην μεγάλου διερμηνέως εἶναι, καθὰ ἐπληροφορήθη, λόγου ἀξία καὶ ἐνδεχόμενον νὰ πωληθῇ· ὅθεν παρήγγελλε τὸν πρέσβυν νὰ ἀγοράσῃ διὰ τὴν ἐν Παρισίοις βασιλικὴν βιβλιοθήκην ὅσα ἤθελον εὔρεθῇ ἐν αὐτῇ ἢ ἀρχαιότατα χειρόγραφα ἢ βιβλία ἱστορικὰ περὶ Ἀνατολῆς ἢ ἔργα συγγραφέων γνωστῶν μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀλλὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔτι ἐν Εὐρώπῃ. Περὶ δὲ τῆς ὅλης αὐτοῦ πολιτείας συγκεφαλαιοῖ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ Χάμμερ ὡς ἐξῆς· «Ζημία οὐχὶ κοινὴ διὰ τε τὴν Πύλην καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὑπῆρξεν ὁ

θάνατος τοῦ Παναγιώτη Νικουσίη, ἀποβιώσαντος ἐξ ἀποπληξίας. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, τὸ μὲν πρῶτον ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας, ἔπειτα συγχρόνως ὡς διερμηνεὺς τῆς τε Πύλης καὶ τῆς πρεσβείας, τελευταῖον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείας τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλί, ὡς διερμηνεὺς μόνης τῆς Πύλης, μεγίστας ὑπηρεσίας προσήνεγκε τῇ μὲν Πύλῃ, συντελέσας εἰς τὴν ταχυτέραν τοῦ Χάνδακος παράδοσιν, τῇ δὲ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ἐπανειλημμένης ματαιώσεως τῆς ἐνεργείας τῶν Οὐγγρων ἀποστατῶν, οἵτινες καὶ μόνοι ἐχάρησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ἦν δὲ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ δεξιὸς μὲν περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, προορατικώτατος δὲ τῶν δημοσίων πραγμάτων, παράδειγμα τιμιότητος, ὀχύρωμα κατὰ τῆς στάσεως, προστάτης τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἀπελογήσατο μὲν πρὸς τὸν Βαυλιῆ ἐφένδην, ἐκτήσατο δὲ τὴν κατοχὴν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν τόπων, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, θεμέλιος λίθος τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς Πύλης πράγματα.»

Αὐτοῦ θανόντος ἡ μεγάλη διερμηνεία δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς ἕτερον Ἕλληνα. Ὅχι διότι δὲν ὑπῆρχον προπαρασκευασμένοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο ἐπιτήδευτοι. Ὁ Γιαννάκης Κληρονόμος, ὁ Γεώργιος Κληρονόμος, ἀμφότεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Νικουσίου, καὶ ὁ Γιαννάκης Πορφυρίτας ἦσαν διερμηνεῖς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας· τέταρτος δὲ ἄλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος εἶχε διατελέσει γραμματεὺς καὶ μεταφραστὴς παρὰ τῷ Νικουσίῳ. Ἄλλ' ἡ Πύλη, μὴ ἐλπίζουσα νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἐξαιρετικὴν ἰκανότητα τοῦ Νικουσίου καὶ ἐνδίδουσα ἔτι εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῶν ξένων, διώρισε πάλιν πρῶτον διερμηνέα τὸν ἀρνησίθρησκον Πολωνὸν Βωβόφσκη. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐδέησε νὰ διανοιῆξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ τριάκοντα ὄλα ἔτη ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἂν ὄχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐπιφανέστερον τοῦ Νικουσίου, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1636, ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Χίου μεταξेमπόρου Νικολάου Μαυροκορδάτου, μητρὸς δὲ Ῥωζάνδρας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πλουσίου τροφοδότου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σκαρλάτου Μπεγλικτζῆ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πλείοτε δὲν γνωρίζομεν, παρεκτός ὅτι ἀπεβίωσε πρῶίμως. Περὶ

δὲ τῆς Ῥωξάνδρας Μπεγλικτζῆ ἐρρέθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Οἱ μὲν πλείστοι βεβαιοῦσιν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦ Ῥάδουλ Ι', ἡγεμονεύοντος συγχρόνως (1623—1626) ἐν Μολδαυίᾳ, υἱὸς, νυμφευθεὶς αὐτὴν ἀθέκτον, ἀπεπέμψατο πρὶν ἢ γυνῶναι, ὡς πεπηρωμένην ὑπ' εὐλογίας τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ἔτερος δὲ τις ἱστορήσας τὰ αὐτὰ ἀποδίδει τὸν γάμον ἐκεῖνον ὄλως ἀνυποστάτως εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ματθαῖον Βασαράβαν (1633—1654). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ῥωξάνδρα ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὸν προμνημονευθέντα αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον· τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τε τοῦ Καισαρίου Δαπόντε καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ. Περιέργον δὲ ὅτι οὐδέτερος τῶν δύο τούτων μαρτύρων ἀναφέρει τι περὶ πηρώσεως τῆς Ῥωξάνδρας καὶ περὶ τῆς ἐνεκα τούτου ἀποπομπῆς αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἐνῶ ὁ Φωτεινὸς περιγράφει ἐπανειλημμένως τὰς τελετὰς τοῦ γάμου καὶ λέγει ὅτι αἱ ἐορταὶ διήρκεσαν δύο ἑβδομάδας, ὥστε οὔτε τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὸ θρύλημα, ὅτι τῆς νύμφης ἐχούσης ἐντελῶς κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἔπειτα ἰδὼν αὐτὴν ὁ γαμβρὸς ἀμέσως ἀπεχωρίσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ μετὰ τινας ἡμέρας τὴν ἀπέπεμψε πρὸς τὸν πατέρα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξε γυνὴ ἐπιφανῆς μὲν διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πρῶτον γάμον, διακεκριμένη δὲ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Σκαρλάτος ἦτο οὐ μόνον πλουσιώτατος ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν ἰσχυροτέρων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ αὐστριακὴ ὀνόμαζον βραδύτερον τὸν υἱὸν τῆς Ῥωξάνδρας Ἀλέξανδρον οὐχὶ Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ Ἰσκερλέτ-Ζαδὲν, ταῦτόν εἰπεῖν γόνον τοῦ Σκαρλάτου. Οὕτω δὲ προσηγόρευε μέχρις ἐσχάτων τὴν τῶν Μαυροκορδάτων γενεάν. Περὶ δὲ τῆς παιδείας αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπανειλημμένως ὁ Δαπόντες λέγει· «αὐτὴ ἐστάθη μαθήτρια τοῦ σοφωτάτου μεγάλου λογοθέτου Ἰωάννου Καρυοφύλλη καὶ τόσον ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἐγένεν ὄνομαστή, ὅπου ἤρχοντο περιηγηταὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ συνωμιλοῦσαν μαζὺ τῆς καὶ ἐθαύμαζον τὴν σοφίαν τῆς.» Καὶ Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀργεῖος ἐγκωμιάζων αὐτὴν βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲν ἤλαττοῦτο τῆς Ὑπατίας ἐν τῷ φιλοσοφεῖν.

Τοιαύτη δὲ οὔσα ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιμελέστατα τὸν πατρός ἀπορφανισθέντα Ἀλέξανδρον, πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ

ἔπειτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἀπελθὼν οὗτος εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 12 καὶ δια-
 τρίψας ἔτη 14 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς φιλο-
 σοφίας ἐν Παταυίῳ. Μικρὸν ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν
 ἀνέλαβεν εὐδοκίμως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Φαναρίου τὴν διδασκαλίαν τῆς
 φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἐν ταύτῳ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἰατρικοῦ
 ἐπαγγέλματος. Συγχρόνως ὁμως ἀποβλέπων εἰς στάδιον εὐρύτερον ἐπε-
 δόθη, εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς, καὶ τῆς τουρκι-
 κῆς γλώσσης, ἐγκρατῆς δὲ αὐτῶν γενόμενος προσελήφθη, τῷ 1671,
 ὑπὸ τοῦ Νικουσίου ὡς γραμματεὺς καὶ μεταφραστῆς. Ὡς τοιοῦτος καὶ
 ὡς ἰατρὸς ἐγνωρίσθη τότε καὶ ἠνυπόθητο ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ, ὅς-
 τις ὁμως δὲν ἔκρινε κατ' ἀρχὰς εὐλογον νὰ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον
 τοῦ Νικουσίου, ἀποδοῦς, ὡς προείπομεν, τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως
 ἀξίωμα εἰς τὸν Βωδόφσκην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενόησε, διὰ τὴν
 ἀνικανότητα τοῦ ἀρνησιθρήσκου τούτου Πολωνοῦ, καὶ τῷ 1674 ἐκά-
 λεσεν εἰς τὴν διερμηνείαν τὸν Μαυροκορδάτον. Τὸ παράδοξον ἐν τού-
 τοις εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχὰς, ὡς
 φαίνεται, ἐπιτήδειος μεταφραστῆς· τοῦλάχιστον ὁ τῆς Αὐστρίας ἀντι-
 πρέσβυς Κίνδσβεργ ἐλεγεν, ὅτι ἠρμήνευε κάκιστα τὰς διαλέξεις αὐτοῦ
 καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοιαύτην ὑπηρεσίαν. Οὐδὲν
 ἦττον ὁ Μαυροκορδάτος παρέμενε διερμηνεὺς οὐ μόνον μέχρι τοῦ θά-
 νατου τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ, 1676, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ
 Καρᾶ Μουσταφᾶ· διότι αὐτὸς παρέστη εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην
 μεταξὺ τοῦ ἀγερώχου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ καὶ τοῦ οὐδὲν
 ἦττον ὑπερόπτου νέου βεζύρου σκηνην, καθ' ἣν ὁ μὲν πρῶτος ἠξίου
 νὰ καθήσῃ εἰς ἴσιν πρὸς τὴν τοῦ βεζύρη θέσιν, ὁ δὲ βεζύρης ἀπήτει
 νὰ λάβῃ θέσιν ὑποδεεστέραν, μέχρις οὐ ὁ πρέσβυς ἀναλαβὼν τὰ δῶρα
 τὰ ὅποια ἐκόμιζεν ἀπῆλθεν οἴκαδε. Τὸ μόνον ἀμφίβολον εἶναι
 ἐὰν ἔκτοτε ἦτο ἡδὲν πρῶτος διερμηνεὺς· διότι τούτου τεθέντος,
 δὲν ἐννοοῦμεν πῶς κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1678 παρηκολούθησε τὸν
 μέγαν βεζύρην ἐκστρατεύσαντα κατὰ τῶν Ῥώσων οὐχὶ ὁ Μαυροκορ-
 δάτος, ἀλλὰ ὁ Μάμουκας (della Torre) ἐν τῇ διπλῇ ἰδιότητι τοῦ τε
 αὐτοκρατορικοῦ διερμηνέως καὶ τοῦ διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης,
 λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ ἡμερομίσθιον 150 ἄσπρων.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἀναφαίνεται πρῶτος τῆς
 Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς τῷ 1683, ὅτε συνώδευσε τὸν Καρᾶ Μου-
 σταφᾶν εἰς τὴν πολυθρύλητον κατὰ τῆς Βιέννης ἐκστρατείαν καὶ πα-

ρευρέθη εἰς τὴν δεινὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην τροπὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Πολωνίας Σοβιέσκη κατορθωθείσαν. Ἔχει ἄρα γε ὑπόστασιν τινα ἀληθείας ἢ παράδοσις, ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπέτρεψε δι' ἐπιτηδείων εἰσηγήσεων τὸν μέγαν βεζύρην ἀπὸ τῆς ἐγκαίρου ἐξ ἐφόδου ἀλώσεως τῆς Βιέννης, δούς οὕτω καιρὸν εἰς τὸν Σοβιέσκη νὰ ἐπέλθῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην; Οὐ μόνον πᾶσαι αἱ γνωσταὶ τῆς πολιορκίας περιπέτειαί οὐδὲν τοιοῦτον ὑποδεικνύουσιν ἢ πιθανολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἐπακολουθησάντων καθιστῶσιν ἀπίθανον τὴν φήμην ἐκείνην. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶς, ὁ ρεῖζ ἐφένδης Τελχισὶ Ζαδὲς καὶ ὁ δεφτερδάρης Χασὰν πασᾶς ἐθανατώθησαν, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην τῶν ποινῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ μέγας βεζύρης κατηγορήθη ὡς μὴ ἐπιτρέψας τὴν ἐφοδὸν, ἵνα μὴ μερισθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τὰ λάφυρα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι αἱ πολιορκητικαὶ ἐργασίαι ἐξηγοῦσιν ἀποχρώντως, ὡς προείπομεν τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐφόδου, ὁ Μαυροκορδάτος κατηγορήθη δι' ἄλλην αἰτίαν· κατηγορήθη, διότι συνετέλεσε δῆθεν εἰς τὸ νὰ ἀπορριφῶσιν αἱ πρὸ τοῦ πολέμου γινόμεναι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰρηνικαὶ προτάσεις καὶ ἐσώθη κυρίως διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ρεῖζ ἐφένδης δὲν εἶχε συναινέσει εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν προτάσεων τούτων. Ὅ,τι δὲ πρὸ πάντων προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου ἦτο ἡ ἀποτυχία· ὅλα τὰ λοιπὰ ἦσαν προφάσεις, καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἤθελε διαφύγει τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του κίνδυνον, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ, ὁ βραδύτερον μέγας βεζύρης γενόμενος Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς. Ἄν ὅμως ἀπηλλάγη τότε τοῦ θανάτου, ὑπέστη ἕτερα δεινὰ παθήματα. Ἐστερήθη ἀπάσης τῆς περιουσίας, καταβαλὼν πρὸς λύτρωσιν αὐτοῦ 250 πουργία γροσίων καὶ πάντα ὅσα εἶχε πολυτελεῖ πράγματα· συγχρόνως ἐφυλακίσθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς συζύγου καὶ ἐβασανίσθη καὶ ἐμαστιγώθη. Τύχη οἰκτρὰ τῶν δούλων τῶν εἰς ἄρχοντας μεταμφιεννυμένων· καὶ δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ἐκεῖνος γράφων οὕτω μετεωριζόμενος καὶ καθελκόμενος: «Πολλάκις τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας λίθον ἀνακυλίωμεν, κατὰ Σίσυφον. Ποίων δεινῶν οὐκ ἐμπέπλησται ὁ αὐλικὸς βίος; Τίσι δυσχερέσιν οὐ συμπέφυρται; Οὐχὶ πλείους τῶν κρατούντων ἄδικοι, ὑπερόπται, ἀνηλεεῖς καὶ παντὶ κακίας εἶδει κατειλημμένοι;»

Ἐν τῇ φυλακῇ διέμεινεν ὀλόκληρον περίπου ἔτος καὶ ἔλαβε πρὸς τοὺς ἄλλοις τὴν θλίψιν νὰ ἴδῃ θανοῦσαν ἐν αὐτῇ τὴν σεβασμίαν αὐτοῦ μητέρα. Ἐν τῷ μεταξύ μέγας διερμηνεὺς εἶχε διορισθῆ ὁ ἐνετὸς ἀρνησιθρησκὸς Σεφέρ, ἀλλ' ἦτο τόπον ἀνίκανος, ὥστε ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1685 προχειρισθεὶς νέος μέγας βεζύρης, ὁ εὐφύεστατος Σέρβος Σουλεϊμάν πασᾶς, ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ πράγματα τὸν Μαυροκορδάτον καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν αὐθις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημευθείσας οἰκίας του καὶ τὰς ὁμολογίας 50 προυγγίων, τὰς ὑποίας εἶχε δώσει εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτῷ χρηματικῆς ζημίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρεχωρήθησαν αὐτῷ καὶ πᾶσαι αἱ εἰσπράξεις τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα Μήλου καὶ Μυκόνου· ὥστε χρηματικῶς τοῦλάχιστον ἀπεζημιώθη διὰ τὰ προηγούμενα παθήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς λαμπρὸν καὶ ἀξιοπρεπές. Ἐξηκολούθει ἔτι ὁ μακρὸς πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἐνετοὺς, Πολωνοὺς καὶ Ῥώσους πόλεμος, ὅτε τῷ 1688 ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, μετὰ ἐπανειλημμένους ἤττας, ἐπέισθη νὰ πέμψῃ εἰς Βιέννην πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Τὴν πρεσβείαν ταύτην συνεκρότουσαν δύο ἄνδρες, ὁ Σουλφικάρ ἐφένδης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Εἰς δὲ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ τελευταῖος δὲν παρέστη πλέον ὡς διερμηνεὺς ἀλλὰ ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους κατὰ πάντα ὁμότιμος τῷ μωαμεθανῷ αὐτοῦ συναδέλφῳ. Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη δὲν κατωρθώθη τότε νὰ συνομολογηθῆ, ἂν μετὰ τριετῆ ἐν Αὐστρίᾳ παρακώλυσιν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτοι, ὁ τρόπος ὅμως καθ' ὃν εἶχον παρουσιασθῆ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῇ 8 φεβρουαρίου 1689 μαρτυρεῖ ὅποσον μέγα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀξίωμα καὶ πόσον ἤξευρε νὰ στρέφῃ αὐτὸ εἰς ὠφέλειαν ὄλων τῶν ὁμογενῶν· διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνεφανίσθησαν ὁ μὲν Σουλφικάρ ἐφένδης μετὰ 5 Τούρκων, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετὰ 4 Ἑλλήνων, τοῦ γυναικαδέλφου του Χρυσοσκουλαίου, τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀντωνίου Κρεμάκη, τοῦ γραμματικῆς Κωνσταντίνου Γιοβανίκη καὶ τοῦ διερμηνέως Θωμᾶ Ταρσία.

Τελευταῖον κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1698 συνῆλθον εἰς Κάρλοβιτς οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε διαμαχομένων δυνάμεων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μεσαζουσῶν, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὀλλανδίας,

πρὸς συνομολόγησιν τῆς φερωνύμου τοῦ χώρου ἐκείνου συνθήκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διώρισε μὲν δύο πληρεξουσίους αὐτῆς ὑπουργούς, τὸν ρεῖζ ἐφένδην Ῥαμῆ Μεχμέτ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνά δύο ἔπεμψαν αὐτόθι πληρεξουσίους, ἀλλ' ὅλαι αἱ μακρὰί ἐκεῖναι διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἐβδόμηκοντα μὲν καὶ δύο ἡμέρας διαρκέσασαι, τριάκοντα δὲ καὶ ἕξ συνεδριάσεις ἀπαιτήσασαι, διεξήχθησαν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ μόνου τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας ἔφερε τὸν λόγον ὁ δεύτερος πληρεξούσιος κόμης Σολικί, ὥστε ἅπαν τὸ βᾶρος τῶν συζητήσεων ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς δύο τούτους ἀνδρας, οἱ δὲ δύο πρῶτοι πληρεξούσιοι, κόμης Ἐττιγκεν καὶ Ῥαμῆς, σπανιώτατα ἐλάλησαν, λέγοντες ἐνίοτε μόνον καμμίαν λέξιν, ἥτις ὅμως τοσοῦτον ἦτο ἀσήμαντος ὥστε οὐδὲ μνείας ἠξιώθη ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις. Ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσχερής. Ἡ Τουρκία εἶχε μὲν ἀναδειχθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εὐτυχεστέρα ὅπως οὖν ἦ κατὰ τὰ προηγούμενα· ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνακτήσει ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων καταληφθείσας ἰδίας αὐτῆς χώρας, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐν τούτοις ὡς θεμέλιος τῶν διαπραγματεύσεων ἀρχὴ ἐτέθη, ὅτι ἐκάστη τῶν δυνάμεων θέλει διατηρήσει τὰ ὑπ' αὐτῆς κατεχόμενα. Ὅθεν εἰς τὸν συνήγορον τῆς Τουρκίας ἄλλο δὲν ἔμενε νὰ ἐπιτύχη εἰμὴ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπιζημίους ὄρους. Πλὴν τούτου, ὅπως ἐν τῷ πολέμῳ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀγωνισθῆ πρὸς τέσσαρας ἀντιπάλους, οὕτως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε κατέναντι αὐτοῦ τέσσαρας ἀντιδίκους, καὶ ἐνίοτε πλειοτέρους, ὅσάκις οἱ μεσάζοντες συνετάσσοντο μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Οὐδὲν ἦττον ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Ἐπειδὴ ἡ τε Τουρκία καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς κατεῖχον μεμονωμένα τινὰ ὄχυρά σημεῖα, τὰ ὅποια ἔπρεπεν ἐν μέρει ἢ καθ' ὀλοκληρίαν ἀμοιβαίως νὰ παραχωρήσωσιν ἵνα κανονισθῇ ὀροθετικὴ τις γραμμὴ ὅπως οὖν ὁμαλὴ καὶ ἀσφαλῆς, ἀναγκαίως ἐτροπολογήθη κατὰ τι ἢ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν τρία ἀντικείμενα συζητήσεως· ἡ ὀροθέτησις, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὄχυρωμάτων τῶν ἐνθεν καὶ ἐνθεν τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς κατεχομένων ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως, καὶ ἡ κατεδάφισις τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἀπὸ αὐτὰς λοιπὸν τὰς πρώτας 4 συνεδριάσεις ὁ Μαυροκορδάτος ἀπήτησε τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν κατεδάφισιν

ὄχυρῶν τινῶν σημείων ἀνηκόντων μὲν εἰς τὸ Βανάτον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν, κατεχυμένων δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἐνταῦθα ὁ Σσλικ παρετήρησεν ὅτι ἡ παραχώρησις καὶ ἡ κατεδάφισις πρέπει νὰ συζητηθῶσι μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων. Τοῦτο δὲν συνέφερε προδήλως τῇ Ὑψ. Πύλῃ διότι κίνδυνος ἦτο μήπως, κανονισθέντων ἅπαξ τῶν ὁρίων, ἡ Αὐστρία δὲν συναινέσῃ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῶν ὄχυρωμάτων ὅσα κατεῖχεν ἐντὸς αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμεινε, ὅτι ὅρια καὶ κατοχὴ εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ δεόν διὰ μιᾶς νὰ ἀποφασισθῶσι. Τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Πάγκετ ἠθέλησε νὰ διακρίνῃ τρία τινα τὸν τόπον, τὴν κατοχὴν, τὸ προσῆκον γενέσθαι καὶ τὰ τρία, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, εἶναι ἀδιαχώριστα καὶ πρέπει σὺναμα νὰ ἰρισθῶσιν. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εὐλογον ταύτην ἀπαίτησιν καὶ νὰ παραδεχθῶσι τὴν κατεδάφισιν τῶν εἰρημένων χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον προέτειναν νὰ ἐκδηλώσωσι παντελῶς τὴν τουρκικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Τιθίσκου (Theiss) ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἔτι μᾶλλον τὰ σύνορα, ὁ Μαυροκορδάτος τοὺς ἀπεστόμωσεν εἰπὼν ὅτι ἡ πρότασις τῶν ἀντιβαίνει εἰς τὸ θρήσκευμα, τὸ προτάσσειν κατοικισμὸν τῆς χώρας καὶ οὐχὶ ἐρήμωσιν. Ὡσαύτως κατὰ τὰς ἐπομένας τέσσαρας συνεδριάσεις ἡ Ἐνετία, ἣτις ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου εἶχε κυριεύσει ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ἀπήτει νὰ παραχωρηθῆ εἰς αὐτὴν καὶ ὄλος ὁ ἰσθμὸς· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἀντέτεινε ὅτι οἱ Ἐνετοὶ δεόν νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τὸν λαιμὸν μὴ ζητοῦντες προσέτι καὶ τὰς πλάτας, κεφαλὴν μὲν ἐννοῶν τὴν Κόρινθον, λαιμὸν δὲ τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἰσθμοῦ διάστημα, πλάτας δὲ τὸν ἰσθμὸν. Μετὰ μακρὰς δὲ ἀμφισβητήσεις ἐπέτυχεν νὰ τεθῆ τὸ ὄριον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἐν τῇ περὶ τούτου συζητήσει εἶπε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ παραδόξον τοῦτο, ὅτι εἰάν οἱ Ἐνετοὶ δὲν εὐρίσκωσι τὸ ὄριον τοῦτο ἄρκετὰ ἀσφαλές εἰμποροῦν νὰ κόψωσι τὸν ἰσθμὸν, ὅπερ δὲν ἠθελεν ἀπαιτήσῃ χρόνον πλείοτερον τῶν τριῶν μηνῶν. Ἐκ τούτου δηλοῦται ὅπόσον ἀτελεῖς εἶχον τότε γνώσεις περὶ τῶν δυσχερειῶν εἰς ἃς καὶ νῦν ἐτι προσκόπτει ἡ τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου Ἀλλ' ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 31 συνεδριάσει προετάθη εἰς μέσον τὸ διὰ τὴν Τουρκίαν μὲν ἀδιάφορον, σπουδαιότατον δὲ διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ζήτημα τῆς κατοχῆς τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ Σσλικ ἀπήτησε νὰ ἀποδοθῆ ὁ ἅγιος Τάφος εἰς τοὺς Φραγκισκανούς· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, μετὰ πολλοὺς

καὶ ἐπανειλημμένους ἀγῶνας, ἐπέτυχε νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅλως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὐδὲ πρότερον ποτὲ ἐγένετο ἐν ταῖς συνθήκαις λόγος περὶ αὐτοῦ. Οὕτω καίτοι περιεσφιγμένος ἐντὸς τοῦ στενωπάτου χώρου τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων, ἐξηκολούθησε μηχανώμενος τὰ πάντα ἵνα διασώσῃ τὰ τε συμφέροντα τῆς δυνάμεως ἣν ἐξεπρωσώπει καὶ ὅσον ἐνδέχεται τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνήκε. Τὸ δὲ πρᾶδοξον, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης ἀντημείφθη ὑπὸ τε τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ ὑπὸ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ μὲν σουλτάνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον *μαχρὲμ ἔσραχ*, ὁ ἐστὶ, ἐξ ἀπορρήτων, συνεπαγόμενον καὶ τὸν τοῦ *ἐκλαμπροτάτου*, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγόρευσε αὐτὸν *κόμητα τῆς αὐτοκρατορίας*.

Τότε προῆλθεν εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντήχησεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐντὸς δὲ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσεῖν Κιουπριλῆ καὶ τοῦ ρεῖζ ἐφένδῃ Ῥαμῆ, τριανδρίαν κυβερνήσασαν τὰ πράγματα ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς «Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, λέγει ὁ Χάμμερ, ἀπέβη εὐεργετικὴ εἰς τε τοὺς ὁμοθρήσκους καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων σχέσεις τῆς Τουρκίας· φίλος δὲ διατελέσας τριῶν Κιουπριλιδῶν καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου, συνέπραξεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιεικεῖς καὶ ἀγαθοποιούς αὐτῶν διατάξεις.» Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν πολὺ νὰ διαρκέσῃ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ ὄργανα πῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐν ταύτῳ καὶ ὄργανα ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Τῷ 1702 ὁ καλὸς κάγαθὸς Χουσεῖν Κιουπριλῆς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγας ἐβδομάδας ἀπεβίωσε. Ναὶ μὲν ὁ ἄξεστος διάδοχος αὐτοῦ Δαλταβάν δὲν διετηρήθη εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, καὶ τὴν 24 ἰανουαρίου 1703 ἀνηγορεύθη μέγας βεζύρης ὁ Ῥαμῆς, θανατωθέντος τοῦ Δαλταβάν· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ὅτι καὶ τούτου ἡ ἀρχὴ θέλει ὑπάρξει βραχεῖα, μὴ θέλων δὲ νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ἐν προβεβηκυῖα ἤδη ἡλικίᾳ εἰς νέας περιπετείας, παρητήθη εὐσχήμως τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος, ἀναδείξας διάδοχον τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Νικόλαον. Ἡ τελευταία ἐπίσημος περίστασις καθ' ἣν ἀναφέρεται λειτουργήσας ὁ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξεν ἡ διαβόητος ἐκείνη σκηνή, ἣτις παρεστάθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως

κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1700 ἐπὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον παρουσιάσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας Φερριόλ, μαρκίωνος Δαργεντάλ. Τὰ πάντα εἶχον διεξαχθῆ εὐπρεπῶς μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ πρέσβυς περιβεβλημένος χρυσοκέντητον καφτάνι ἐμελλε νὰ εἰσαχθῆ ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Τότε παρετήρησεν ὁ τσαούμπασης, ὅτι ὁ πρέσβυς ἔφερεν ὑπὸ τὸ καφτάνι τὸ ξίφος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μαυροκορδάτος εἶπεν εἰς τὸν τσαούμπασην, ὅτι τοῦτο δὲν βλάπτει, διότι τὸ καφτάνι ἔκρυπτε τὸ ξίφος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τσαούμπασης ἐπέμενε κραυγάζων καὶ ἀπειλῶν, ὁ μέγας διερμηνεὺς πλησιάσας εἰς τὸν πρέσβυν τεθλιμμένος διὰ τὰ γινόμενα παρέστησεν αὐτῷ, ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα οὐδεὶς, ὅστις δὴποτε καὶ ἂν ᾖ, ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῆ ἔνοπλος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἀγέρωχος Γάλλος θείσ τὴν χειρα ἐπὶ τῆς λαβῆς ὤμωσεν ὅτι δὲν θέλει παραδώσει τὸ ξίφος εἰμὴ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βασιλέα. Ἐν τῷ μεταξύ ἀνεμίχθη καὶ ὁ βεζύρης εἰς τὴν διένεξιν καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχη τῆς ζητούμενης ἐντεύξεως εἰάν δὲν ἀποθέσῃ τὸ ξίφος. Ὁ Φερριόλ ἰσχυρίσθη, ὅτι, καθ' ἃ ἔμαθεν ὑπὸ τοῦ προκατόχου του, οὗτος ἐγένετο δεκτὸς φέρων τὸ ξίφος. Ὁ δὲ μέγας βεζύρης ἀπεκρίθη, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, παρέκτος εἰάν τὸ ξίφος ἦτο τόσον μικρὸν ὥστε οὐδεὶς τὸ παρετήρησεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ γενιτσάραγας καὶ ἄλλοι ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ κράτους, διὰ νὰ τὸν μεταπείσωσι, τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι βεζύραι ἀφωπλίζοντο εἰσερχόμενοι πρὸς τὸν σουλτάνον, «ὕμεῖς εἶσθε ὑπήκοοί του,» ἀπήντησεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', «ἐγὼ δὲ πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος μεγάλου βασιλέως.» Οἱ θαλαμηπόλοι οἵτινες ὑπεβάσταζον ἤδη αὐτὸν ὑπὸ μάλης, ἵνα τὸν εἰσαγάγῃσι κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐζήτησαν νὰ ὑπεξαίρῃσιν κρυφίως τὸ ξίφος του· ἀλλ' αὐτὸς ἀπωθήσας αὐτοὺς διὰ τῶν βραχιόνων καὶ διὰ λακτισμάτων, ἀνεβόησε πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον «καὶ οὕτω λοιπὸν παραβιάζεται ἐνταῦθα τὸ δίκαιον τὸ ἐθνῶν! φίλοι εἴμεθα ἢ ἐχθροί!» «Φίλοι, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ ξιφηφόρος οὐδεὶς εἰσέρχεται ἐνταῦθα.» «Λοιπὸν οὔτε ἐγὼ θέλω εἰσελθεῖν,» ἀνέκραξε παρωργισμένος ὁ πρέσβυς, ἀπέβαλε τὸ καφτάνι, διέταξεν ἅπασαν τὴν συνοδίαν αὐτοῦ νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ σκηνὴ μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Χουσεὶν Κιουπριλῆ ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσκοινομήτος,

ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν διάδο-
χον αὐτοῦ.

Μὴ παραλείψωμεν δὲ ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο σφόδρα ὀργίλος. Περί τῆς
ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρός του διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Καισάριος Δαπόν-
τες διηγηματίον τι, τὸ ὁποῖον δὲν θέλομεν παρασιωπήσει ὅσον παρα-
δοξον μὲν φαίνεται περὶ τὰς λεπτομερείας, χρονολογεῖται δὲ μὴ ἀκρι-
βῶς. Ὁ Δαπόντες βεβαιοῖ ὅτι παραιτηθέντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατρι-
άρχου Ἰακώβου καὶ προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ κύρ Καλλινίκου
ἀπὸ Προύσσης, «πηγαίνοντας δύο κληρικοὶ νὰ τὸν φέρουν εἰς τὸ ἅγιον
βῆμα κατὰ τὴν συνήθειαν, ἄργησαν ὀλίγον· ἡ δὲ Καρυοφύλλης, μέγας
λογοθέτης, βλέπωντας πῶς ἀργοποροῦν λέγεται νὰ εἶπε, τί κάμνουν
αὐτὰ τὰ βουβάλια καὶ ἀργοῦν ὡς τόσον; Καὶ μὲ τὸ νὰ ἦτον πλησίον
αὐτοῦ ὁ μέγας δραγουμάνος Ἀλέξανδρος (ὄντας τότε μέγας σκευο-
φύλαξ) τὸν ἄκουσε, καὶ, ὄντες σκανδαλισμένοι ἀπὸ πρῶτα, εἶπε πρὸς
τὸν λαόν· ἴδετε, χριστιανοί, ὁ ἀσεβὴς νὰ κατηγορῇ τοὺς κληρικούς,
καὶ νὰ τοὺς λέγῃ βουβάλια! Καὶ ὁ Καρυοφύλλης τότε νὰ τὸν ἀπο-
κρίθηκε λόγια ἐναντία τῆς τιμῆς του· καὶ μὴν ὑποφέρωντας ὁ μέγας
δραγουμάνος, ἔτρεξε κατεπάνω του, ὄντας καὶ πλέον ἀνδρειωμένος,
καὶ ἐδάρθησαν ὁμῶς ταῖς γρονθιαῖς ταῖς ἔφαγεν ὁ Καρυοφύλλης ὡς
ἀδύνατος· καὶ θέλωντας νὰ κάμῃ ἀγωγὴν περὶ τούτου, ἐμβῆκεν εἰς
τὸ μέσον ὁ Κύρ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων καὶ τοὺς ἔκαμεν ἀγάπην.» Εἶ-
πομεν ὅτι τὸ διηγηματίον δὲν εἶναι ἀκριβές ὡς πρὸς τὸν χρόνον καθ'
ὃν ἀποδίδεται, διότι ὁ Προύσσης μητροπολίτης Καλλίνικος διεδέξατο
τὸν Ἰακώβον τῷ 1690, καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο
εἰς Βιέννην ὡς πρέσβυς μετὰ τοῦ Σουλφικὰρ ἐφένδη. Ὅθεν ἡ ἀλλόκο-
τος ἐκείνη συμπλοκὴ, ἂν ἐγένετο τῶντι ποτέ, ἐγένετο εἰς ἄλλην τινὰ
περίστασιν· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν συνέβη, ἡ περὶ αὐτῆς ἐπικρατήσασα
φήμη μαρτυρεῖ ὁποῖαν τινὰ γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι περὶ τοῦ χαρα-
κτῆρος τοῦ Μαυροκορδάτου. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ
ἐπὶ τοσοῦτο τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς βεζύρας σχέσεις
οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς πρέσβεις, οὐδὲ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως
τὸν Καρυοφύλλην, ἐξηγεῖται πῶς καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνό-
μισε καλὸν νὰ παραιτηθῇ ἐγκαίρως τῆς ἐπισφαλοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ὁ-
πόσον δὲ συνετῶς προεῖδε τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους ἐβεβαιώθη
μετ' ὀλίγον διὰ τῶν πραγμάτων. Ὁ φίλος αὐτοῦ Ῥαμῆς δὲν ἐκυ-
βέρνησε τὸ κράτος εἰμὴ ἐπὶ τινὰς μῆνας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1703

δεινὴ ἐξερράγη στάσις ἐπαγαγοῦσα τὴν καθαίρεσιν τοῦ σουλτάν Μουσταφᾶ Β' καὶ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἀχμέτ Γ'. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης ἠναγκάσθη ὁ Ῥαμῆς νὰ παραιτηθῆ, οἱ δὲ στασιασταὶ ἀπήτησαν καὶ παρὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου μεγάλην ποσότητα χρημάτων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν πληρωμὴν ἄφαντος γενόμενος, ἀλλὰ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκίνητος περιουσία του ἐδημεύθη, μέχρις οὗ παρελθούσης τῆς θυέλλης ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος ὠκονόμησε τὰ πράγματα διὰ χρηματικῆς τινος θυσίας καὶ ἀνέκτησε τὰς δημευθείσας οἰκίας. Δὲν ἐπέζησε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον, εἰμὴ ὅτε περίπου ἔτη, ἀποθανὼν τῷ 1709 ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέκνων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων, ἀφοῦ διέταξε νὰ γίνωσι τὰ τῆς κηδείας αὐτοῦ ἄνευ πολυτελείας καὶ θορύβου καὶ συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα.

Δὲν θέλομεν λεπτολογῆσαι περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, καὶ τοῦ μεγάλου Παναγιώτου, ὅπως δικαίως τὸν ὀνομάζει ὁ Χάμμερ· τὸ μὲν διότι ἐντεῦθεν ἤθελε παρεκταθῆ ὁ λόγος εἰς ὑπερβολὴν, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν προῆλθεν εἰς τὸ ἐξαιρετικὸν τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἀξίωμα. Πολλοὶ μὲν ἀπὸ μεγάλων διερμηνεῶν προήχθησαν εἰς τὰς ἀύθεντίας τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὀλίγοι δὲ τινες ἔλαβον καὶ τὰ ἑκτακτα τῶν δύο πρώτων ἀξιώματα, γενόμενοι ὁ μὲν Ἰωάννης Μαυροκορδάτος, ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου δευτερόνοκος υἱός, τρίτος πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰς Πασσάροβιτς συνομολογηθείσης εἰρήνης, 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης, πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστοβίῳ καὶ ἐν Ἰασιῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας, 1791 καὶ 1792· πλὴν τούτων ὁ Γεώργιος Καρατζᾶς ἀνεδείχθη ἐξ ἀπορρήτων, ὁ δὲ Μιχαὴλ Σοῦτσος μέλος τοῦ ὑπερτάτου συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ πάντων τούτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐκ τῶν λοιπῶν, ἴσχυσε τοσοῦτον καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ὁ Νικουσίος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ἅπαντες οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπῆρξαν Ἕλληνες, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βλάχου Μιχαὴλ Ῥακοβίτζα, ὅστις ὅμως ἐπὶ ἑνὸς μόνου ἔτος διεξήγαγε

τὴν λειτουργίαν ταύτην, 1769 ἕως 1770. Διετέλεσαν δὲ ἕκτοτε μεγάλοι διερμηνεῖς τρεῖς μὲν Μαυροκορδαῖοι, τέσσαρες δὲ Γκίκαί, ἕξ Καλλιμάχαι, ἕξ Καρχτζάδες, πέντε Σουτσοί, δύο Ὑψηλάνται, ἕξ Μουροῦζαι, εἰς Ῥάλλης ἢ Ῥαλλέτος, εἰς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ τελευταῖος πάντων Σταυράκης Ἀριστάρχης. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τούτων μεγάλων διερμηνέων συγκατελέξαμεν καὶ τοὺς Γκίκας, καίτοι βραδύτερον ἅπας ὁ οἶκος οὗτος ἐξεβλαχίσθη. Ἡ οἰκογένεια ὁμως αὕτη ἢ ἐξ Ἀλβανίας καταγομένη, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον ἐλάλει, ἐλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ ἐλληνοπρεπῶς ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διερμηνεὺς Γρηγόριος Γκίκας ἔσωσε τὴν νῆσον Ῥόδον ἀπὸ τῶν βεζυρικῶν καταπίεσεων, ἐξ ὧν ὅπως ἐκινδύνευε νὰ ἐρημωθῇ, κατορθώσας νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν ἰδίων τοῦ σουλτάνου κτημάτων τὰ ὁποῖα ἐπιεικέστερον ὁπωςοῦν διωκοῦντο. Μήπως ἡ ἐλληνικωτάτη τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, οἱ Καλλιμάχαι, δὲν εἶχον ἀρχηγέτην κατὰ τινὰς μὲν ἰταλὸν, καθὰ δὲ κοινότερον ὁμολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἐπιβεβαιουῦται, τσαράνον τινὰ τῆς Μολδαυίας καλούμενον Καλμούκην, τοῦ ἐποίου τὸ ὄνομα τοῦτο μετεποιήθη βραδύτερον εἰς Καλλιμάχην; Αὐτὸς ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατὰ πρῶτον προχειρισθεὶς μέγας διερμηνεὺς, τῷ 1740, Ἰωάννης Καλλιμάχης, ὀνομάζεται τότε ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἀπλούστατα Γιαννάκης Μπόγδανος.

Δὲν ἀπεδόθη δὲ τότε μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐθένται τῶν δύο τούτων παριστριῶν ἡγεμονιῶν προχειρίζοντο συνήθως οἱ ἐγγχώριοι ἄρχοντες· ὀλίγοι δὲ τινες ἐγένοντο τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιρέσεις. Δύο Καντακουζηνοὶ, ἐκ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενοι, προχειρίσθησαν ἡγεμόνες Βλαχίας, ὁ μὲν Σερμπάν τῷ 1679, ὁ δὲ Στέφανος τῷ 1714· τρίτος δὲ ὁ Δημητράσκος δις αὐθέντευτε τῆς Μολδαυίας τῷ 1674 καὶ τῷ 1684. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης τῷ 1619 ἀνηγορεύθη ἐπὶ μικρὸν αὐθέντης Μολδαυίας, κατὰ μὲν τὸν Χάμμερ ὁ πρῶτος δούξ τῆς Νάξου Γρατιάνις, κατὰ δὲ τὸν Φωτεινὸν, Γάσπαρ τις διατελέσας πρότερον μέγας διερμηνεὺς. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν, καὶ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, μέχρι τοῦ 1821, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμονιῶν ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας, παρεκτός δύο Ῥακοβιτζῶν ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ δύο πάλιν Ῥακοβιτσῶν καὶ ἐνός Καντεμὶρ ὡς

πρὸς τὴν Μολδαυίαν. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡγέμονες ὑπῆρξαν Ἕλληνες καὶ διετέλεσαν τοιοῦτοι Μαυροκορδαῖοι μὲν τρεῖς, Καλλιμάχαι δὲ τρεῖς, Γκίκαὶ ὀκτώ, Καρατζάδες τέσσαρες, Ὑψηλάνται τρεῖς, Μουρούζαι δύο, Σουτσοὶ τρεῖς, εἰς Ῥωσέτος, εἰς Μαυρογένης. Πλὴν τούτου καὶ ἄλλο μέγα τοῦ κράτους ἀξίωμα, ἢ τοῦ στόλου διερμηνεία, κατείχετο συνήθως ὑπὸ Ἑλλήνων, διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ὀνομάστοι ὁ Νικόλαος Κωνσταντίνου Μουρούζης, ὁ Ἰωάννης Νικολάου Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Μαυρογένης καὶ ὁ Στέφανος Μαυρογένης. Συνήθως μάλιστα ἡ διερμηνεία τοῦ στόλου ὑπελαμβάνετο ὡς προπαρασκευή τις εἰς τὴν μεγάλην διερμηνείαν, καθὼς πάλιν οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς προεπιβάλλοντο εἰς μίαν τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἄλλ' ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Μαυρογένης προεχειρίσθη ἀπὸ διερμηνέως τοῦ στόλου κατ' εὐθείαν ἡγεμῶν Βλαχίας τῷ 1786.

Οἱ αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας συνεπήγοντο μεθ' ἑαυτῶν τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους καὶ διὰ τούτων κυρίως ἐκυβέρνων τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα· οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἢ τοῦλάχιστον οἱ πλείστοι, μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐπανήρχοντο μετ' αὐτοῦ συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη ἐν τῇ βασιλευούτῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμος ἀνθρώπων τάξις ἣτις ἀπετέλεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας ἑκατονταετηρίδα εἶδος τι πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀριστοκρατίας. Ἐκλήθησαν δὲ τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τάξιν ταύτην γένη Φαναριῶται, διότι κατοικοῦν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἣτις ἐκαλεῖτο Φανάριον καὶ ἐν ἡ ἔδρευον τό τε οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κλῆρος. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ οἰκογένειαι αὗται πρὶν ἢ ἀνοιχθῆ εἰς αὐτὰς τὸ στάδιον τῶν διερμηνειῶν, τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ὑπουργημάτων, ἐπεδίωκον κυρίως τὰ κληρικὰ λεγόμενα ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, ὥστε τούτου ἕνεκεν ἐξηγεῖται διατὶ περὶ τὴν αὐλὴν ταύτην ἐγκαθίσταντο· ἀλλὰ καὶ βραδύτερον δὲν ἔπαυσαν αὐτόθι οἰκοῦσαι, τὸ μὲν διότι οὔτε τότε ἔπαυσαν ἐπιζητοῦσαι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, τὸ δὲ διότι καὶ συμφέρον καὶ καθῆκον εἶχον νὰ ἀνχιμύωνται εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἔθνους πράγ-

ματα, τῶν ὑποίων ὑπατος ἀρχηγός ἐλογίζετο καὶ ἦτο πάντοτε ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης.

Εἶθόμεν ὅτι οἱ οἴκοι οὗτοι, ἐξαιρέσει τεσσάρων, οἵτινες εὐλόγως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατακτήσεως, συνῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκ παντοδαπῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν, τινὲς δὲ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα τὰ περὶ ὀλίγων ἐξ αὐτῶν λεγόμενα, ὅτι εἶχον προέχουσάν τινα τάξιν ἐν ταῖς χώραις ἀφ' ὧν κατήγοντο, τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἀφοῦ κατεστάθησαν ἅπαξ αὐτόθι, ἀφοῦ ἔλαβον ἐπὶ μακρὸν χρόνον πολλὰ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐπαιδεύθησαν ἐπὶ τούτῳ περὶ τε τὰ ἑλληνικὰ, τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, ἀφοῦ ἐσυνήθισαν νὰ ζῶσιν ἐν εὐπορίᾳ ἔχοντες καθημερινὰς καὶ ἐνίοτε φιλικὰς σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μεθ' ὧν ἐν γένει τῶν ἐπισήμων ξένων, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς διήγαγον τὸν βίον πράττοντες τὰ δημόσια καὶ πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀφοῦ εἶδον τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας προύχόντων τοῦ γένους προσερχομένους ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτοὺς ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰσχυρὰν αὐτῶν ἀρωγὴν, ἀφοῦ τελευταῖον οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκυβέρνησαν ἀπολύτως χώρας μεγάλας καὶ πλουσιωτάτας καὶ εἶδον ἑαυτοὺς χαιρετιζομένους ὡς ἡγεμόνας οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων βασιλέων καὶ ὑπουργῶν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποτελέσωσιν ἐξαιρετόν τινα τοῦ ἔθνους τάξιν καὶ ὑπερέχουσαν κατὰ πολλὰ ὧν τῶν λοιπῶν.

Οἱ Φαναριῶται ἐδυσφημήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περὶ τινα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν ἠδύνατο εὐλόγως νὰ κατακριθῶσιν. Ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν περιήρχοντο εἰς ἀξιοπρεπεῖς πρὸς τοὺς κρατοῦντας σχέσεις· καὶ ἐν τούτοις οἱ πλείστοι ἐπεδείκνυντο ἀγέρωχοι πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, λησμονοῦντες ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτάτο νήματος καὶ ὅτι ἡ αὐτῆ ἰσχυρὰ δεσποτεία ἐπεκρέματο ἐξίσου ἐπ' αὐτοὺς τε καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν περιφρονουμένους ὁμοφύλους. Πολλοὺς τρόπους εἶχον βεβαίως νὰ πλουτήσωσιν ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ἐπίτροποι τῶν ἀύθεντῶν Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, μάλιστα δὲ ὡς αὐθένται

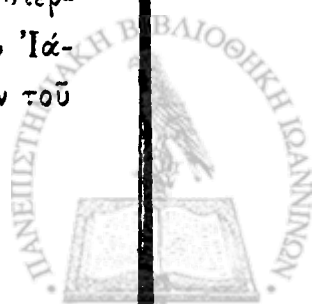

καὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι λειτουργοὶ τῶν δύο ἐκείνων πλουσιωτάτων χωρῶν. Οὐδὲν ἤττον καθυπεβάλλοντο εἰς χρέη βαρύτατα, ἐξήρχοντο τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων πένητες πολλάκις καὶ διῆγον τὸν βίον δανειζόμενοι παρὰ ἐμπόρων, ἢ τρεφόμενοι δι' ἐλεῶν τοῦ κοινοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Φιλοτιμούμενοι νὰ συγγενεύωσι συνήθως πρὸς ἀλλήλους, δὲν ἐδίσταζον ἔπειτα, ἵνα ὑποσκελίσωσιν ἀνθρώπους μεθ' ὧν ἦσαν ἠνωμένοι διὰ στενωτάτων δεσμῶν ἐξ αἵματος ἢ ἐκ κηδεστίας, νὰ μεταχειρίζονται κατ' αὐτῶν πᾶν εἶδος ῥαδιουργίας καὶ συκοφαντίας. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχαιότεροι οἴκοι ἐφθόνουν τοὺς νεωστὶ προαγομένους καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐκποδῶν. Ὅτε μικρὸν μετὰ τὴν πρώτην τῆς Πελοποννήσου ἐπανάστασιν, 1770, προχειρίσθη ἀντιναύαρχος ὁ περιώνυμος γενόμενος Χασσάν πασᾶς, οὗτος παρέλαβεν ὡς διερμηνέα, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡς τοιοῦτου διατελέσαντος Ἀργυροπούλου, τὸν Νικόλαον Μαυρογένην, ἔλκοντα μὲν πόρρωθεν τὸ γένος ἐκ Πελοποννήσου, γεννηθέντα δὲ εἰς Πάρον. Ὁ Μαυρογένης ἦτο βεβαίως εἰς τῶν εὐφυστέρων, τῶν ἐπιτηδειότερων καὶ τῶν γενναιοτέρων Ἑλλήνων ὅσοι ὑπηρέτησαν τοὺς ὀσμανίδας· συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς Πελοποννήσου ὅτε τῷ 1779 ὁ Χασσάν πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, καὶ ἠγαπήθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1786 ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας ἠγεμὼν Βλαχίας χωρὶς οὐδὲν νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος. «Εἰς μάτην,» λέγει ὁ Θωμᾶς Hope ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ Ἀναστάσιος ἢ ἀπομνημονεύματα Ἑλληνοῦ γραφέντα περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατοταετηρίδος, «εἰς μάτην ἅπαντες οἱ Φαναριῶται ἠνώθησαν τὸ πρῶτον ἤδη εἰλικρινῶς, ἵνα διακωλύσωσι τὸν διορισμὸν τοῦτον· εἰς μάτην μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὸν σαραφην (τραπεζίτην) τοῦ σουλτάνου Πετράκη, ὅστις ἐδαπάνησεν ἵνα ἀνατρέψῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυρογένους πλείοτερα τῶν ὅσα τίς ποτε ἠνάλωσεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Μαυρογένης, λαβὼν τὰ παράσημα τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιώματος, μίαν μόνην ἐζήτησε χάριν, τὴν κεφαλὴν τοῦ σαραφην. Οἱ προστάται του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τῷ ἀποποιηθῶσι τὸ μικρὸν τοῦτο πρᾶγμα καὶ ἐφάνησαν μάλιστα τοσοῦτον λεπτοὶ περὶ τὴν ἐνδειξιν τῆς εὐμενείας αὐτῶν, ὥστε ἐφρόντισαν νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ Πετράκη εἰς τοὺς πόδας τοῦ

Μαυρογένους καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος ἐπέστρεφεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἐν λαμπρᾷ παρατάξει εἰς τὸν ἴδιον οἶκον.» Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Μαυρογένης ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐκυριάρχησε τῆς Βλαχίας μετὰ δυνάμεως οἶαν οὐδεὶς ποτε τῶν ἄλλων ἀύθεντῶν ἐκτήσατο, ἀφοῦ πολλάκις ἠνδραγάθησεν εἰς τὸν κατὰ Αὐστριακῶν καὶ Ῥώσων πόλεμον, ἀφοῦ καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου προχειρίσθη διορίζων καὶ παύων τοὺς μουσουλμάνους στρατηγοὺς, βραβεύων δὲ καὶ τιμωρῶν τοὺς ἄλλους τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικούς, ἐπὶ τέλους, στερηθεὶς μὲν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ προστάτου διὰ τὸν μεσολαβήσαντα θάνατον τοῦ Χασσάν πασᾶ, ἠττηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν περὶ Καλαφάτιον, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1790. Τοιαῦτα ὑπῆρχον τὰ ἀντίποινα τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδόχως ἐλάμβανον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι.

Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πάντα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα, ἡ ὑπεροψία, ἡ φιλαρχία, ἡ πτωχαλαζωνεῖα ἀπαντῶνται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς ἀπάσας τὰς ἀνωτέρας λεγομένας κοινωνικὰς τάξεις· οἱ δὲ Φαναριῶται ἐξηγόραζον τὰς κακίας ταύτας διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα δὲν εὐρίσκομεν πάντοτε εἰς τὰς τάξεις ταύτας, καὶ ὅταν αὐταὶ διατελῶσιν εἰς εὐτυχεστέρας περιστάσεις. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο ἐπὶ τε παιδείᾳ καὶ λεπτότητι τρόπων· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλωματικῇ σχολῇ ἐν ἣ δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη διαπλαττόμενοι, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτήσαντο ἐξαιρετον πείραν καὶ δεξιότητα. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ὁ πολιτικός ἀνὴρ ὁ συνετώτερον παντὸς ἄλλου ἐκτιμήσας καὶ ἐπιτηδειότερον διεξαγαγὼν τὰ ἐξωτερικὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως συμφέροντα, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ νεώτερος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, εἴτε νέα ἐπὶ τούτῳ συστήσαντες ἰδρύματα εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικοδοτήσαντες. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἔτι πλειότερα, διότι ὑπερηκόντισαν αὐτοὺς κατὰ πολὺ ἕτεροι Ἕλληνες, οἵτινες ἀπλοῖ ὄντες ἰδιῶται, βασιλικῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐνεψύχωσαν τὴν διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου οἱ Φαναριῶται ἠτύχησαν ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος προστάται ἐτέρων τοῦ ἔθνους συμφερόντων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τελεσφόρους ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἀγίου Γάφρου ἀγῶνας τῶν δύο πρώτων διερμηνέων. Περὶ δὲ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ πρεσβυτέρου ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀργεῖος ὁμιλῶν καὶ ἐπαινέσας τὸ προσηνὲς καὶ πρόθυμον τοῦ

άνδρὸς πρὸς πάντας τοὺς ἐπιζητοῦτας τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ, ἐπιφέρει· «καὶ τοῖς μὲν τοὺς φόρους καὶ δασμοὺς ἀπεκούφιζεν ὡς οἶόν τε, τοὺς δὲ τῶν ἐπηρειῶν ἠλάφρυνεν, οὐχ ὅπως καθ' ἕκαστον μόνον ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας καὶ κώμας, εἰσὶν αἷς καὶ ἀτέλειαν διεπράττετο. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐπιδεικνύμενος οὐδὲ φιλοτιμούμενος ἐσπούδαζεν, ἀλλ' ὅπως τὴν παρ' ἑαυτοῦ ὠφέλειαν παράσχη τοῖς πλείουσι τὸ προθυμούμενον ἦν.» Πόσα τοιαῦτα ἢ παραπλήσια δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων διερμηνέων, τῶν πλείστων τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι πολλάκις σπουδαιότατα, τοῦ ἔθνους πράγματα διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ διεζήχθησαν. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ αἱ πλείσται τῶν νήσων, πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἐκινδύνευσαν νὰ τιμωρηθῶσι δεινῶς, ἐξαιρέτως δὲ τὰ Ψαρά. Ὅθεν οἱ Ψαριανοὶ ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε διερμηνέα τοῦ στόλου Νικόλαον Μαυρογένην πρεσβείαν ἐπικαλούμενοι τὴν διὰ τῆς τούτου μεσιτείας σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ δὲ, διὰ τῆς ἰδιαζούσης πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ ἀρχιναυάρχου Χασσὰν πασᾶ, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ φανῇ οὐ μόνον ἐπιεικὴς ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὸς πρὸς τοὺς Ψαριανούς καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτῶν· διότι ὁ Χασσὰν πασᾶς καλέσας τούτους παρ' ἑαυτῷ ἐπέπληξε μὲν διὰ τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀγνωμοσύνην καὶ συμβούλευσε ν' ἀπέχῃσι τοῦ λοιποῦ στασιαστικῶν κινημάτων, περιέβαλε δὲ αὐτοὺς διὰ καφτανίου καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς Ψαριανούς τεσσάρων ἑτῶν χαράτζι. Πάλιν δὲ τῷ 1787 κηρυχθέντος νέου κατὰ Ῥωσίας πολέμου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑποπεύσασα τοὺς Ψαριανούς ἀπεφάσισε νὰ μετοικίση αὐτοὺς καὶ διασπείρη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς πέριξ νήσους, ἀλλ' ὁ τότε διερμηνεὺς τοῦ στόλου Χαντζερῆς, προλαβὼν τὴν καταστροφὴν, ἔπεισε τὸν ἀρχιναύαρχον ἀντὶ τῆς διασπορᾶς, ἥτις κατ' οὐδὲν ἠθέληεν ὠφελῆσαι τὸ κράτος, νὰ παραλάβῃ πλοῖά τινα τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου. Τοιοῦτοτρόπως ἐσώθη δις διὰ τῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐνεργείας ἡ νῆσος ἐκείνη ἥτις ἔμελλε τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι. Ὅτε δὲ ἀπεφασίσθη ὁ ἀγὼν οὗτος, ὁ μὲν Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σουτσοσ προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐγένοντο τὰ πρῶτα τῆς

ἐπαναστάσεως θύματα, προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἄλλ' ἐν τῶν μεγίστων, ἂν ὄχι τὸ μέγιστον τῶν ἔργων, ὅπερ διέπραξαν οἱ Φαναριῶται, ὑπῆρξεν ὁ τοσοῦτον ὑπ' αὐτῶν προαχθεὶς ἐξελληνισμὸς τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἐτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος, ἔλεγε· «τὴν δὲ τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἑλλήνων οὐκ ἐποίησατο, γυμνασίοις τε καὶ ἐλευθερίοις κοσμήσας μαθήμασιν, ἅπερ καὶ τοι γε πρότερον ὄντα ἐπίποσιν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅσῳ ζήλω πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῶ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν ;» Ἐκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα αἱ χῶραι ἐκείναι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνώμεναι καὶ δι' Ἑλλήνων διοικούμεναι καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδαγωγούμεναι, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν ὥστε τῶν ἰθαγενῶν οἱ ἐπιφανέστεροι, οἱ Ῥακοβίτζαι, οἱ Στουῆρζαι, οἱ Φιλιππέσκοι, οἱ Μπαλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι, οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γολέσκοι, οἱ Μπάλσαι, οἱ Βακαρέσκοι, τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, τὰ πράγματα μετέβαλον βεβαίως ὄψιν αὐτόθι, ἀλλ' ὁ ἐλληνισμὸς εἶχε ρίψει τοσαύτας καὶ τοιαύτας ρίζας, ὥστε καὶ τὴν σήμερον ἔτι μετὰ παρέλευσιν ἑτῶν 50 ἀντιδράσεως, ἱκανὰ ἀναφαίνονται ἶχνη αὐτοῦ καὶ σημεῖα εἰς τὰς παριστρίους ἡγεμονίας, οὐδ' ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἂν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐξηκολούθει ἢ κυβέρνησις αὐτῶν δι' Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελε καυχῆσθαι ὅτι διέπραξεν, ὑπὸ δουλείαν διατελοῦν, κατάκτησιν ἐνάμιλλον τῶν μεγαλητέρων αὐτοῦ ἐν καιρῷ τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς κατορθωμάτων. Ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ὄλων τῶν προεκτεθέντων γεγονότων συγκρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δικαιοῦμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες, ἂν περιέπεσον εἰς πολλὰ ἀμαρτήματα, ἀνέδειξαν καὶ προτερήματα οὐ μικρὰ καὶ ὅτι ἰδίως ἔχοντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἐλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἰσχυρὰν ἢ ὁ κλῆρος, πρακτικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρέτησαν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ ὑποταγμένος πολυάριθμος ἐκκλησιαστικὸς στρατὸς, ἠδυνήθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀπερισπᾶστος ἐπὶ 400 περίπου ἔτη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ "Ι-

στρου ὑπὸ ἀλλοφύλων οἰκουμένας χώρας τῆς Ἀνατολῆς· καὶ ὅμως ἐπὶ τέλους ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάχιστα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτῶν διενήργησαν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ καλούμενοι Φαναριῶται, καὶ τοι ἐπὶ πολὺ βραχύτερον χρόνον κατελθόντες εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον, καίτοι ἀδιακόπως περισπώμενοι ὑπὸ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐπικρατούσης κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπράξεων τῶν περὶ τὰς ἡγεμονίας δύο μεγάλων δυνάμεων, ἔστησαν οὐδὲν ἥττον αὐτόθι μνημεῖα τῆς ἐλληνικῆς δεξιότητος καὶ δραστηριότητος, τὰ ὅποια, ὅσον καὶ ἂν ἀνετράπησαν βραδύτερον, δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτιμηθῶσι προσηκόντως ὑπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

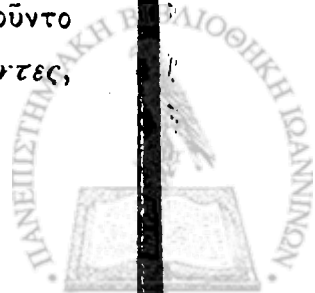
Ὁργάνωσις τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ. Κοινότητες.

Τὰ κατὰ τὸ πατριαρχεῖον καὶ τοὺς πολιτικούς ἄρχοντας ἐκανονίσθησαν ὑπὸ τῆς κυριάρχου δυνάμεως· αἱ δὲ κοινότητες ὑπῆρξαν προῖόν γνήσιον τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐφυΐας καὶ δραστηριότητος. Αἱ κοινότητες εἶχον ρίζας βαθείας ἐν ταῖς ἔξεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους· ὅλως δὲ ἀνυπόστατον εἶναι, ἢ ὅτι παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς χριστιανούς τὴν κατωτάτην αὐτῶν διοίκησιν, ἢ ὅτι ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ὡς ἀραβικὴ δῆθεν θεσμοθεσία. Ἀμέσως πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἦτοι ἐπὶ τῆς τῶν Φράγκων ἀρχῆς, βλέπομεν ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ Μωρέως ἀναφερομένους ἄρχοντας καὶ προεστοὺς, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ πρὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἐν ἔτει 947 νεαρὰν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τὸν ὄρον ὁμᾶς τοῦ χωρίου ἀναφερόμενον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἕκαστον αὐτοῦ κάτοικον ἰδίᾳ, καὶ δηλοῦντα τὸ ἠθικὸν τῆς κοινότητος πρόσωπον. Ἔτι δὲ πρότερον εἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεαρὰν τοῦ Ῥωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, ἀπαντῶμεν τὸν ὄρον *μητροκωμία* ἧτοι κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις λέξεσι, πρωτεύουσαν κοινότητος. Καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μνημο-

νεύονται πρωτεύοντες καὶ πατέρες τῶν πόλεων, τὰ πάντα ἐν αὐταῖς διοικοῦντες (σελ. 43 καὶ 44 τοῦ δ' τόμου). "Ὅθεν ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων αἱ πόλεις, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελεῖ ὑπαρξίν, ὅ ἐστιν οὐδόλως εἶχον ἄρχοντας ἰδίους ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκλεγόμενους, εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως τσαῦται ἄλλαι περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου δοξασίαι, ἧς τὸ μέγιστον δυστύχημα δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰδία αὐτῆς κατάστασις, ἥτις, ὡς εἶδομεν, δὲν παρεκώλυσεν αὐτὴν νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης σφόδρα ἐν πολλοῖς ἠμαρτημένοι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως γινώμαι. Αἱ κοινότητες λοιπὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τότε εἰμὴ τροπολογία τις μεθαρμοσθεῖσα πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τῶν ἐπιἀρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων. Βεβαίως διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῆς μεσαιωνικῆς κυβερνήσεως, ὑπέστησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους ἀλλοιώσεις περὶ τε τὴν προσηγορίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν, ἴσως καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς· κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν ἔπαυσάν ποτε ὑφιστάμεναι ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία εὖρεν αὐτὰς προὑπαρχούσας καὶ ἐνεργούσας, καὶ ἀφῆκεν αὐτὰς νὰ λειτουργῶσιν ὡς ἐπικούρους περὶ τὴν κατωτέραν διοίκησιν τῆς χώρας.

Μὴ λησμονήσωμεν τῶν ὅτι ἡ Υ. Πύλη δὲν ὑπέλαβε ποτὲ τοὺς χριστιανούς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὀσμανικοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον. Ἴνα μὴ ἀνατρέξωμεν εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους, τῇ 4/16 αὐγούστου 1821 ἦτοι μετὰ τὴν ἐναρξίν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ἔλεγεν ἐν ἀπειλητικῇ πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπιστολῇ· τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὸ ἑκπαλαι ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον τῆς Υ. Πύλης. Τούτου ἔνεκεν ἐπολιτεύθη πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ὡς πρὸς ἔθνος ἔχον ἰδίαν αὐτοτελεῖ ὑπαρξίν· τούτου ἔνεκεν ἀνεγνώρισε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὡς κεφαλὴν οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν τοῦ ἔθνους· τούτου ἔνεκα διεξῆγε τὰς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ· καὶ τούτου ἔνεκα διετήρησε τὰς προὑπαρχούσας κοινότητας αὐτοῦ. "Ὅθεν πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη, πᾶν χωρίον εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἄρχοντας, οἵτινες ἐκλεγόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν χριστιανῶν, ὠνομάζοντο μὲν κυρίως δημογέροντες, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· γέροντες,

ἄρχοντες, προεστοί, ἐπίτροποι, τουρκιστὶ δὲ κοτζαμπάσιδες. Αὐτοὶ διώκουν τὰς κοινότητας, καὶ ἔκρινον ὡς διαιτηταὶ τὰς ἀστικὰς διαφοράς. Αἱ δὲ ποινικὴ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ δικαστοῦ, τοῦ *καδη* ἢ τοῦ *μολλά*. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων εἰσέπραττον προσέτι καὶ διεχειρίζοντο τοὺς κοινοτικούς φόρους, διώκουν τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, διένεμον εἰς τὰς οἰκογενεῖας τοὺς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καταβλητέους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἐκάστης οἰκογενεῖας, ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκομένου ἢ καταπιεζομένου κατοίκου τῆς κοινότητος, καὶ πλὴν τούτων μετεῖχον ἦτοι ἀμέσως ἦτοι δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν, τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς ἐπαρχίας ὡς σύμβουλοι ἢ πᾶρεδροι τοῦ ὀσμανίδου διοικητοῦ ἦτοι τοῦ βοεβόδα· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἐκρινόντων ἔστιν ὅτε καὶ τῆς διοικήσεως ὅλου τοῦ πασαλικίου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρὰ τῷ πασᾷ ἐδρευόντων.

Ἀλλὰ ἠθέλομεν λάβει ἐσφαλμένην τῶν πραγμάτων ἐννοίαν, ἐὰν ἐνομίζομεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἐλειτούργει τοσοῦτον ὁμοιομόρφως καὶ ὁμαλῶς ὅσον ἐξετέθη ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σχεδιογραφῆματι αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογή τῶν προεστώτων ἦτο σπανίως καθολικὴ, καὶ ἔτι σπανιώτερον ἄμεσος, ἐὰν ὑπῆρξέ ποτε ἄμεσος. Τοῦτο καθίσταται ἀναμφισβήτητον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν νῦν ἐλευθέραν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὡς ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐκδοθέντων ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κεφάλαιον πρῶτον τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς *Πελοποννησιακῆς Γερουσίας*, τῆς ψηφισθείσης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821, ὀρίζει ὅτι «εἰς κάθε χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσι τοὺς ἐφόρους τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον, οἱ ἔφοροι τῶν χωρίων συνελθόντες εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, «ἥτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν προκρίτων τῆς τοὺς ἐκλέκτορας,» ἐκλέγουσιν ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας τοὺς πέντε αὐτῆς ἐφόρους. Ὡσαύτως τὸ κεφάλαιον πέμπτον τοῦ συγγρόνως σχεδὸν ψηφισθέντος ὀργανισμοῦ τῆς *δυτικῆς Ἑλλάδος* διελάμβανεν ὅτι «εἰς κάθε κοινότητα ἢ χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσιν ἓνα ἢ δύο προεστώτας, ἀναλόγως μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μέγεθος τῆς κοινότητος ἢ τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον οἱ προεστώτες τῶν χωρίων ἐξέλεγον τοὺς ἐφόρους τοῦ τμήματος· καὶ κατὰ τὸ κεφάλαιον πρῶτον οἱ ἔφοροι τῶν τμημάτων ἐκλέγουσι τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοι-

κήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τελευταῖον δ' ἀπὸ 9 νοεμβρίου 1822 περὶ ἐκλογῆς τῶν παραστατῶν, ἤτοι τῶν βουλευτῶν, νόμος ὀρίζει ῥητῶς· «εἰς ἕκαστον χωρίον ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐὑπολήπτους ἄνδρας. Ὅλοι δ' αὐτοὶ νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας ἢ ὁποῖα νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐὑπολήπτους ἄνδρας καὶ τότε ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκταὶ νὰ ἐκλέξωσιν ἓνα ἐνιαύσιον παραστάτην μεταξὺ τῶν ἐμπρονεστέρων καὶ ἠθικωτέρων ἐπαρχιωτῶν.» Παρεθέσαμεν ἀπάσας ταύτας τὰς διατάξεις, διότι δὲν νομίζομεν ἀκριβῆς τὸ πολυλάκις γραφέν, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἕκαστος ἐνήλιξ, αὐτόχθων πόλεως, κωμοπόλεως ἢ χωρίου, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι· οἱ δὲ προεστῶτες τῶν κοινοτήτων ἐξέλεγοντο, συνερχομένων εἰς ἓν τῶν ἐχόντων δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι κατοίκων. Τοῦτο ἤθελε σημαίνει ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἴσχυε παρ' ἡμῖν ἡ ἀπόλυτος καὶ ἄμεσος καθολικὴ ψηφοφορία. Ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ὁμοίως νόμων δηλοῦται ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπαναστάσεως καθιερώθη πᾶν ἄλλο ἢ καθολικὴ καὶ ἄμεσος ψηφοφορία· πῶς δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ὁ λαὸς ἐδράξατο τὰ ὄπλα ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς περιορισμὸν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα, ἂν ἡ ἀντίθετος γνώμη ἦτο ἀληθής, ἤθελον εἶναι πρὸ αἰώνων κεκτημένα ;

Ἄλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ πολλῶν καὶ ὀνομαστῶν κοινοτήτων, οὐδ' ὅλως ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην περὶ ἀμέσου καὶ καθολικῆς ψηφοφορίας. Τὰ Ψ' ἀρὰ ἐφημίζοντο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῷ δημοκρατικῷ αὐτῶν πολιτεύματι, καὶ ὅμως ὁ λαὸς ἐκεῖ συνερχόμενος κατ' ἔτος εἰς συνέλευσιν ἐξέλεγε τεσσαράκοντα ἐκλογεῖς ἐξ ὄλων τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν (ἐγκρίτων, πλοιάρχων, ἐμπόρων καὶ ναυτῶν), οἱ δὲ ἐκλογεῖς οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς τέσσαρας δημογέροντας. Εἰς Χίον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἦτο σφόδρα περιπεπλεγμένον καὶ περιωρισμένον. Οἱ πέντε προὑπάρχοντες δημογέροντες συνήρχοντο μετὰ 20 ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐξ ὧν 16 μὲν ἦσαν ἐκ τῆς Ἀπλοταριαῆς καὶ τοῦ Ἐγκρεμοῦ, 2 δὲ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ 2 καθολικοί· τότε οἱ πέντε δημογέροντες ἐξέλεγον διὰ ψηφοδελτίων ἐκ τῶν πρώτων 16, τέσσαρας, οἱ δὲ 4 οὗτοι μετὰ τῶν 5 πρώτων δημογερόντων καὶ τῶν 2 ἐγκρίτων τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῶν 2 καθολικῶν, ἀπετέλουν τὸ ἐκλογικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς πέντε νέους δημογέροντας. Εἰς Σπέτσαις οἱ 5 προεστῶτες ἐξέλεγοντο

κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ τῶν ἠπωσοῦν εὐπόρων πολιτῶν. Ἡ Ὑδρα κατ' ἀρχὰς διωκεῖτο ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς· κατόπιν προσελήφθησαν εἰς τὴν διοίκησιν δύο λαϊκοί, ἐκλεγόμενοι ὁμως ὑπὸ τῶν ἱερέων οἵτινες καὶ τὴν προεδρείαν τοῦ συνεδρίου διετήρησαν. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς, ὑπάρχει ἀσάφειά τις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκροτεῖτο ἐν Ὑδρᾷ ἡ διοίκησις. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξελαϊκεύθη, ἂν καὶ ἐξηκολούθουν μετέχοντες αὐτῆς ὁ οἰκονόμος, ὁ σακελάριος, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ καὶ ὁ σακελίων, πρῶτοι μάλιστα πάντων ὑπογραφόμενοι· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνεκροτεῖτο τὸ τῶν προκρίτων συνέδριον ἐπικρατοῦσι διαφωνίαι. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, προπαρεσκευασμένου ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν πλοιάρχων, οἱ δὲ ὅτι αὐτοτελῶς καὶ ἀφ' ἑαυτῶν συμπληρούμενοι ἐκυβέρνων τὰ πράγματα. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφάνεται ὅτι καὶ ἂν ἐγίνετο ἐκλογή, αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν εἰμὴ νὰ κυροῖ τὴν κατὰ τὴν ἀρχῆς ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων καὶ τῶν συνετωτέρων τῆς κοινότητος ἀνδρῶν, ὅπερ θέλει κατασταθῆ ἔτι εὐκρινέστερον ὅτε διαλάβομεν πλείοτερα τινὰ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ὑδρας.

Πλὴν τούτων ὁ Κούμας ὅστις ἐγεννήθη εἰς τὴν Λάρισαν τῷ 1777 καὶ ἔζησε μέχρι τῆς ἡλικίας 26 ἐτῶν εἰς διαφόρους τῆς Θεσσαλίας πόλεις, καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ συνεγγυς τὰ αὐτόθι πράγματα λέγει, ὅτι οἱ προεστῶτες ἢ δημογέροντες διωρίζοντο ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν κρατούντων· ὅτι πολλαχοῦ παῖς παρὰ πατρός παρελάμβανε τὴν δημογεροντίαν, ὅτι συνεκροτοῦντο οὕτω οἰκογένειαι ἰσχυραὶ καὶ πλούσιαι, ὅτι ὁμως οἱ μεγαλοδημογέροντες οὗτοι ἐθανατοῦντο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἢ δὲ περιουσία αὐτῶν ἐδημεύετο· ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐπετρέπετο ἡ δημογεροντία πάλιν εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, ἵνα ἐκ νέου θησαυρίσωσι καὶ ἐκ νέου δημευθῶσιν· ὅτι πολλαχοῦ οἱ δημογέροντες συνεκρούοντο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα συνέβαινον συχνάκις καταδρομαί, φυλακίσεις, ἐξορίαι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ δολοφονίαι, πάντοτε δὲ δωροδοκίαι πρὸς τοὺς ὀσμανίδας τοπάρχας, πρὸς ζημίαν μεγίστην τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων.

Ἀνάλογα ἐγίνοντο καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ τοι αὕτη εἶχεν ἰδιαίτερα τινὰ προνόμια, διὰ τῆς ἐπιτηδεΐας τῶν ὀποιῶν χρήσεως ἠδύνατο νὰ μετριάζῃ πολλὰ τῶν δεινῶν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Εἶχε πρῶτον

τὸ προνόμιον τοῦ νὰ πέμπῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἢ τρεῖς προεστῶτας, οἵτινες διέτριβον αὐτόθι ὡς πληρεξούσιοι τῆς χερσονήσου καὶ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ἑποίας συνῆπτον μετὰ ἰσχυρῶν τῆς πρωτεύουσας ἀνδρῶν, ὁμογενῶν τε καὶ κρατούντων, περιέστελλον ὑπὸ τὴν πλεονεξίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πασάδων καὶ ἐπετύγγανον ἐνίοτε τὴν καθαίρεσιν ἢ τὴν μετάρθεσιν αὐτῶν. Προσέτι ἐκάστη ἐπαρχία τῆς Πελοποννήσου ἐξέλεγε δύο Ἕλληνας πρῶχοντας, οἵτινες, προερχόμενοι εἰς τὴν ἑδρὰν τοῦ πασᾶ ἄπαξ καὶ δις τοῦ ἑνιαυτοῦ, ἐπεμελοῦντο τῶν ὑποθέσεων ὅλης τῆς χερσονήσου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν προεστῶτων αὐτῶν οὐ μόνον κληρονομικοὶ ἀπέβαινον ὅπως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου, μεταχειριζόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν ἀντιζήλων. Ἀλλ' ὅμως μὴ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα τὰς περὶ πάντων τούτων μαρτυρίας τῶν συγχρόνων, διότι καὶ τότε ὡς πάντοτε παρ' ἡμῖν ποικίλα πάθη καὶ συμφέροντα παρεμόρφωσαν οὐχὶ σπανίως τὴν ἀλήθειαν. Ἐχω εἰς χεῖράς μου χειρόγραφον *Συνοπτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἡγεμόνος τῆς Ἡπείρου*. Ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει πολλὰ περιεργότατα καὶ ἀκριβέστατα περὶ τοῦ τυράννου ἐκείνου· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς διετελέσε γραμματεὺς τοῦ Βελῆ πασᾶ, ὅστις ἤρξε τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ 1807 μέχρι τοῦ 1812 καὶ τοῦ ὁποίου ἐπέτυχον οἱ Πελοποννήσιοι τὴν καθαίρεσιν. Ἐντεῦθεν ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ, ἐν τῇ κατὰ τῶν ἀγιάντιδων καὶ ἀρχόντων τῆς χερσονήσου καταφορᾷ του τοςαύτας ἐπισωρεύει κατ' αὐτῶν κατηγορίας, ὥστε πολλάκις συλλαμβάνεται προδήλως ψευδόμενος. Ἀνομολογῶν τὰς καταχρήσεις τοῦ Βελῆ ἐπιφέρει· «πλὴν δὲν ἔκαμε μῆτε τὸ ἑκατοστημόριον ἀφ' ὅσας μὲ τὰς ἀναφορὰς των τὸν κατηγορήσαν.» Ἐπειτα δὲ προσθέτει· «τὸν κατηγορήσαν ὅτι εἰς τὸ διάστημα τῆς ἡγεμονίας του ἔμβασεν εἰς τὸ ταμεῖόν του πεντήκοντα μιλλιόνια γρόσια τουρκικὰ, ὃ δὲ μόνον 7 ¹/₂ νόμιμα καὶ ἄνομα.» Ἀλλὰ μήπως ὅσῳ τὸ ἑκατοστημόριον τῶν 50,000,000 εἶναι 7 ¹/₂, τόσῳ ἀκριβῆ εἶναι καὶ τὰ 7 ¹/₂ ἑκατομμύρια;

Ὅπωςδὴποτε εὐτυχέστερα βεβαίως ὑπῆρξαν πολλὰ ὄρεινά τμήματα τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα κατῴρθωσαν εἴτε διὰ συμβάσεων, εἴτε διὰ τῶν ὀπλων νὰ ἀποβῶσι σχεδὸν αὐτοτελεῆ· καὶ οὐδὲν ἦττον νῦδαιμόνησαν πολλαὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἐνθα οὐδόλως κατῴκουν ὀσμανίδαι, καὶ αἵτινες δὲν ὑπέκειντο εἰς πασᾶν διαρκῶς παρ' αὐταῖς διαμένοντα, ἀλλὰ εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν, ὅστις δὲν ἐπεσκέπτετο αὐτὰς εἰμῆ

ἐκ διαλειμμάτων, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτάς σχέσεις διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου, προστατεύοντος τὰς νήσους ἐκ παντὸς τρόπου παρὰ τῷ ἄρχοντι αὐτῶν. Ἐντεῦθεν αἱ κοινότητες τῶν τε ὄρεινῶν ἐκείνων τμημάτων τῆς χέρσου Ἑλλάδος καὶ τῶν μικροτέρων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, δυνηθεῖσαι νὰ ἀναπτυχθῶσιν ὀπωροῦν ἐλευθέρως, ἐκτήσαντο εὐνομίαν καὶ εὐημερίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῶν λοιπῶν. Ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, ἐνῶ εὐφοροὶ πεδιάδες ἐπένοντο καὶ ἐβασανίζοντο, αἱ ὄρειναι κοινότητες εὐημέρουν καὶ πολλάκις ἐπλούτουσαν. Ὡσαύτως ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐνῶ αἱ μεγαλήτεροι νῆσοι ἦσαν καὶ αἱ πλουσιώτεροι, πολλαὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἄλλοτε ἴδια κράτη ἔχοντα στόλους καὶ διεξάγοντα ἐμπορίαν ποικίλην καὶ προσοδοφόρον, νῦν, ἐξαιρέσει τῆς Χίου, ὅλαι αἱ λοιπαὶ, Κρήτη, Ρόδος, Κύπρος, Μιτυλήνη, Σάμος, ἐμαραίνοντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν διοίκησιν. Αἱ δὲ μικρότεροι, καίπερ ἦσαν αἱ πλεῖσται ἕργοι, ἀνυδροὶ καὶ ἀλίμενοι, ἐπειδὴ ὁμῶς διέφυγον τὴν ἀδιάλειπτον τῆς διοικήσεως ἐκείνης πίεσιν, ἐπρόκοπτον πολλάκις θαυμασίως. Ἄλλ' ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν εἰς πλάνας καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν τε ὄρεινῶν ἐκείνων κοινοτήτων τῆς Στερεᾶς, καὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ἀπὸ τούτων ἔλειπον πολλάκις διαιρέσεις ὀλέθριαι, προκαλέσασαι ἐνίοτε τὴν ἐπέμβασιν τῆς ζενικῆς κυριαρχίας.

Ταῦτα προεκθέντες περὶ τε τῆς ἀρχῆς τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν καθ' ὅλου αὐτῶν περιπετειῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐρχόμεθα νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ μερικώτερον, περὶ τῶν καρπῶν οὗς παρήγαγεν ὁ θεσμὸς οὗτος παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦτο ἐν τῇ ἐκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὀνομαστὴ διὰ τὰ μεταλλεῖα αὐτῆς, ὅπως πᾶσα σχεδὸν ἡ τῆς Μακεδονίας παραλία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἦτοι ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ περιώνυμος Γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Βελὸν, τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1555. Κατ' αὐτὸν ὑπῆρχον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τότε 500—600 κάμινοι, ὧν ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο οὐ μικρὰ, διότι ὁ ἀποδιδόμενος τῇ κυβερνήσει φόρος ἔταλαντεύετο μεταξύ 18 καὶ 30,000 δουκάτων κατὰ μῆνα. Καὶ κατ' ἐκεῖνο μὲν τοῦ χρόνου ἡ ἐκμετάλλευσίς ἐνηργεῖτο ὑπὸ ἐταιρείας· ἀλλὰ μετ' ὀλί-

γον ἀνέλαβον τὸ ἔργον αἱ περικείμεναι κοινότητες, αἵτινες ὡς ἐκ τοῦτου ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης ἐπεμβάσεως τῆς ὀσμаниκῆς κυβερνήσεως. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἔγραψεν ἱκανὰ ὁ πρὸ πεντηκονταετίας περιελθὼν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν Ἄγγλος περιηγητὴς Οὐρκουαρτ. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ταῦτα, ἐφρόντισα νὰ συλλέξω καὶ ἄλλας εἰδήσεις δι' ἀνδρὸς ἐπὶ τόπου μεταβάντος καὶ ἀκούσαντος τὰς μαρτυρίας τῶν πρεσβυτέρων. Εὐτυχῶς αἱ τελευταῖαι αὗται πληροφορίες συμφωνοῦσι περὶ τὰ κεφαλιωδέστερα πρὸς τὰς τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ, προσθέτουσι δὲ μόνον λεπτομερείας τινάς. ἐπιτηδεῖας νὰ διαφωτίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα.

Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς αἱ καλούμεναι *Μαδεμοχώρια* ἀπέτελουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον, συγχειμένην ἐκ 12 κωμῶν καὶ, ὡς λέγει ὁ Οὐρκουαρτ, 360 χωρίων. Αἱ 12 κῶμαι ὠνομάζοντο: Γαλάτιστα, Βάβδος, Ῥιανὰ, Στανὸς, Βαρβάρα, Λιαρρίγκοβη, Νοβοσέλο, Μαχαλᾶς, Ἴσβορος, Χωροῦδα, Ῥεβινίκια καὶ Ἰερισσὸς, ἐκάστη δὲ εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς ὠρισμένον ἀριθμὸν χωρίων. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν χωρίον εἶχε τὸν προεστῶτα αὐτοῦ, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι μόναι αἱ κῶμαι ἐψήφίζον πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἐπὶ τούτῳ ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἔπεμπε κατ' ἔτος τὸν ἀντιπρόσωπόν της εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἣτις ἦτο ὁ Μαχαλᾶς· καὶ οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξέλεγον 4 ἄρχοντας, καλουμένους *βεκίλιδας*, οἵτινες ἔχοντες καὶ ἓνα γραμματεῖα διεξῆγον δι' ὄλου τοῦ ἔτους τὴν ἀνωτάτην διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὁμοσπονδίας. Οἱ μόνοι ὀσμаниδαὶ οἵτινες ὑπῆρχον εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἰς ἀξιωματικὸς καλούμενος *μαδὲμ-ἀγάς* καὶ τινες περὶ αὐτὸν στρατιῶται μέχρις 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἄλλ' ὁ *μαδὲμ-ἀγάς* οὗτος οὐδεμίαν ἐνήσκει ἐπὶ τῶν Μαδεμοχωριτῶν ἐξουσίαν, ἀπλῶς δὲ ἐξετέλει ὅσα οἱ *βεκίλιδες* ἀπεφάσιζον. Διέμενον δὲ οὗτοι πάντες, δηλαδὴ ὅτε *μαδὲμ-ἀγάς* μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καὶ οἱ *βεκίλιδες*, εἰς Μαχαλᾶν, ὁ μὲν ἐντὸς λιθίνου πύργου τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τὰ εἰρεῖπια, οἱ δὲ ἐντὸς ξυλίνου οἰκήματος καταστραφέντος, ἀμφοτέρων δὲ οἰκοδομηθέντων δαπάνη τῆς ὁμοσπονδίας. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1805 τὰ Μαδεμοχώρια ἐξηρτῶντο ἀμέσως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεστέλλοντο ὁ *μαδὲμ-ἀγάς* καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στρατιῶται. Περὶ τὰ τέλη ὁμως τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραις διαβόητος ἐπὶ ἰσχύϊ καὶ πλούτῳ Ἰσμαήλμπεϋς ἐπέτυχε παρὰ τῆς Ὑ.

Πύλης νὰ ἀνατεθῆ εἰς αὐτὸν ὁ διορισμὸς τοῦ μαδὲμ-ἀγᾶ, καὶ ἐξηκολούθησε διορίζων αὐτὸν καὶ παύων μέχρι τοῦ 1819, μηδὲν ὅμως ἐπεμβαίνων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὀμοσπονδίας διοίκησιν. Πάλιν δὲ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρῖται κατώρθωσαν διὰ πληρεξουσίου των σταλέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τούτῳ, νὰ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὸν Ἰσμηλίμπεην τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὸν μαδὲμ-ἀγᾶν καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου, εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχὴν, ἣτις ἀμέσως τῶντι διώρισεν ἕτερον μαδὲμ-ἀγᾶν, μείναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ μαΐου μηνὸς τοῦ 1821, ὅτε ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς.

Οἱ χωρικοὶ εἰργάζοντο δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμὸν τὰ μεταλλεῖα καὶ κατέβαλλον εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαρῷ. Πλὴν τούτου ἐκάστη οἰκογένεια ἐπλήρωνε κατ' ἀποκοπὴν τὴν ἀξίαν ποσοῦ τινος σίτρου καὶ κριθῆς πρὸς διατροφήν τοῦ μαδὲμ-ἀγᾶ, τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ τῶν βεκίλιδων. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι εἰς οὓς ἦσαν καθυποβεβλημένοι οἱ Μαδεμοχωρῖται. Τὸ ἴδιως περιέργον εἶναι ὅτι, ἐνῶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσοδος, μᾶλλον ἴσως διὰ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηντλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρῖται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγῃσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ συμπληρῶσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἰσπανικὰ τάλληρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὡς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ' ἐζημιούντο ἴσως ἐπὶ τέλους πραγματικῶς, διότι σώζοντες τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν, ἔσωζον σὺναμα τὴν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐμπορίας, δι' ἧς, ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὐρκουαρτ, συνέλεγον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκείνης χώρας θησαυροὺς μείζονας τῶν πρότερον ἀναζητουμένων ἐν τοῖς σπλάγχθοις τῆς γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἣτις ἐπήγαγε τὴν καταστροφὴν τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν κατοίκων. Οἱ Μαδεμοχωρῖται ἐπανῆλθον μὲν βραδύτερον εἰς τὰ ἴδια, ἀλλὰ δεκατευθέντες ὑπὸ ποικίλων συμφορῶν, εἶναι τὴν σήμερον ἀσυγκρίτως εὐαριθμότεροι ἢ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνετράπη δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καὶ τοῦ

καθῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐστάλη καὶ μαδὲμ-ἀγᾶς ἔχων ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι, δέκατον καὶ τοὺς ἐπιβεβλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους.

Οὐδὲν ἤττον ἀξιομνημόνευτος ὑπῆρξεν ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1795 ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων. Τὰ Ἀμπελάκια κείμενα ἐπὶ τῆς Ὀσσης καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Πηνειοῦ ὄχθης, μεταξὺ Λαρίσης καὶ θαλάσσης, ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς κώμην τῆς Ὀλλανδίας ἢ πρὸς χωρίον τουρκικόν, λέγει ὁ Γάλλος Βωζοῦρ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῶν εὐτυχῶν τῆς περὶ ἧς λόγος κοινότητος ἡμερῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο μεταδίδει διὰ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ ζωὴν εἰς ἅπασαν τὴν περικειμένην χώραν καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐμπόριον μέγιστον, συνδέον μυριοτρόπως τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς Γερμανίας. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τριπλασιασθέντες ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντεκαίδεκα ἐτῶν, συμποσοῦνται τὴν σήμερον, λέγει ὁ Γάλλος συγγραφεὺς, εἰς 4,000 καὶ ἀσχολοῦνται ἅπαντες εἰς τὴν βαφικὴν, ἐργαζόμενοι ὡς σμῆνος μελισσῶν ἐν κυψέλῃ. Ἡ δουλεία ἢ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία, δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ χωρίον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιοῦται οὔτε νὰ κατοικήσῃ οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ μεταξὺ τῶν Ἀμπελακιωτῶν, οὔτινες κυβερνοῦνται ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν ἰδίων πρωτογέρων καὶ ἀρχόντων. Δις οἱ ἄγριοι μουσουλμάνοι τῆς Λαρίσης ἐπεχείρησαν νὰ εἰσπηδήσωσιν ἐπὶ σκοπῷ ληστείας εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν καὶ δις ἀπεκρούσθησαν ὑπ' ἀνδρῶν οὔτινες, καταθέντες πρὸς καιρὸν τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα, ἐδράξαντο τὸ φονικὸν πυροβόλον. Εἰς Ἀμπελάκια πάντες ἐργάζονται, καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες· οἱ μὲν ἄνδρες βάφουσι τὸν βάμβακα, αἱ δὲ γυναῖκες κλώθουσι καὶ προπαρασκευάζουσι αὐτόν. Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτόθι βαφεῖα παράγοντα κατ' ἔτος 2,000 καὶ 500 σάκκους (βάλας) βάμβακος 100 χιλιογράμμων ἕκαστον. Οἱ διςχίλιοι καὶ 500 οὔτοι σάκκοι στέλλονται ὅλοι εἰς Γερμανίαν καὶ ἰδίως εἰς Βιέννην, Πέστην, Λειψίαν, Δρέσδην, Ἀνσπάχην καὶ Βαρεῦθην. Οἱ Ἀμπελακιῶται ἔχουσιν ὑποκαταστήματα εἰς ὅλας αὐτάς τὰς πόλεις, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μὲν ἀνήκον εἰς ἰδίαν ἐταιρείαν, ἔπειτα ὁμως, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐπιζημίου διαγωνισμοῦ, συνηνώθησαν ἅπαντα εἰς μίαν ἑτερόρρυθμον

εταιρείαν. Ἐκαστος ἰδιοκτήτης ἢ ἀρχηγὸς βαφείου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἐταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πόρων αὐτοῦ. Ἡ ἐλαχίστη καταβολὴ ὤρισθη εἰς 5,000 γρόσια, ἡ δὲ μεγίστη εἰς 20,000 μόνον, ἵνα μὴ δύνανται οἱ πλοῦσοι ν' ἀπορροφήσωσιν ἅπαντα τὰ κέρδη. Οἱ ἀπλοῖ ἐργάται συνενώσαντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπήρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν μικροτέρας τινὰς ἑτερορρυθμοῦς ἐταιρείας περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ. Ἄλλ' οἱ ἐργάται οὗτοι πλὴν τοῦ χρήματος κατέβαλλον συγχρόνως τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε ἀπολαμβάνοντες συναμα μισθοὺς τε καὶ κέρδη, ἐπηύξησαν τὴν εὐπορίαν αὐτῶν. Τὰ μερίσματα ὤρισθησαν εἰς 10 ο]ο κατ' ἔτος, τὸ δὲ πλεονάζον κέρδος προσήυξανε τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον, ὅπερ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπὸ 600,000 γροσίων ἀνεβιβάσθη εἰς 1,000,000.

Τῆς ἐταιρείας προϊστάντο τρεῖς ἀνώτατοι διευθυνταί, οἵτινες ἀπετέλουν ἐν Ἀμπελακίῳς ἐμπορικὴν ἐπωνυμίαν τῆς ὁποίας αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶχον τὴν ὑπογραφὴν· ἀλλὰ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπογραφὴν ταύτην καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους συνεταιροὺς ἐν Βιέννῃ, ἧτις ἦτο ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐνήργουν τὰς εἰσαγωγὰς αὐτῶν, ὅπως τὰ Ἀμπελάκια ἦτο ὁ τόπος τῆς ἐξαγωγῆς. Τὰ δύο ταῦτα καταστήματα τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῆς Βιέννης εἶχον, ἐν Γερμανίᾳ μὲν, εἰς Πέστην, Τεργέστην καὶ Λειψίαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην, ὑποδεεστέρους ἀνταποκριτὰς, ἐπιτετραμμένους νὰ δέχωνται τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλόμενα ἐμπορεύματα, ν' ἀντεπιστρέφωσιν ἕτερα, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰς πανηγύρεις καὶ νὰ παρασκευάζωσιν οὕτω νέους πάντοτε τρόπους ἐξοδεύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ νήματος. Οἱ ἀνταποκριταὶ οὗτοι ἦσαν ὡσαύτως ἐπιτετραμμένοι τὴν παρ' ἑαυτοῖς κυκλοφορίαν τῶν ἐκ τῶν πωλήσεων προερχομένων χρημάτων, ἧτοι τὴν μεταβίβασιν τῶν χρημάτων τούτων ἀπὸ ἑνα εἰς ἄλλον, ἀπὸ μιᾶς πόλεως εἰς ἄλλην κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ ὅλα τὰ τραπεζικὰ ὠφελήματα ἔμενον εἰς τὴν ἐταιρείαν, ὅσάκις δὲ τὸ συνάλλαγμα ἦτο κατ' αὐτῆς, μετεχειρίζετο τὰ χρήματά της εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀγορὰν πρώτης ὕλης. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἄλλ' ἵνα συγκεντρώσωσιν εἰς Ἀμπελάκια ὅλα τὰ κέρδη, ἐν τῶν ἔρθρων τοῦ καταστατικοῦ ὠρίζεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ πρέπει νὰ ἦναι Ἀμπελακιῶται· ἵνα δὲ κάλλιον μὲν διανεμηθῶσι μεταξὺ τῶν ὠφελήματα, μηδαμῶς δὲ ἀποξενωθῶσι τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐπι-

χειρήσεως ἐστίας οἱ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνταποκριτῶν ἐξ αὐτῆς ἀποδημούντες, ἕτερον τοῦ καταστατικοῦ ἄρθρον διελάμβανεν, ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ θέλουσιν ἀντικαθίστασθαι κατὰ τριετίαν, ὑπόχρεοι ὄντες μετὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι ἵνα ἐργασθῶσιν αὐτόθι ἐπὶ ἐν τούλάχιστον ἔτος παρὰ τοῖς κυριωτάτοις διευθυνταῖς καὶ ἐπὶ μᾶλλον οἰκειωθῶσι πρὸς τὰς ἐμπορικὰς τῆς ἐταιρείας ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τεχνηέντως ὠργανώθη ἅπας οὗτος ὁ μηχανισμὸς καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐφηρμόζετο, ὥστε ἅπαντα τὰ βαρεῖα παραδόξως ηὐδαιμόνησαν, τὸ κεφάλαιον τῆς ἐταιρείας ὑπερῆξησεν, αἱ ἀποστολαὶ αὐτῆς ἐπολλαπλασιάσθησαν, τὰ κέρδη συνεποσώθησαν εἰς 60, 80 καὶ 100 οἴο, ὅλων δὲ τῶν μετοχῶν ἡ ἀξία ἐδεκαπλασιάσθη. Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταρισμοῦ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας τῆς ἐπαγαγούσης τοσούτους ἐν Γαλλίᾳ κλονισμοὺς, τὸ μέγα τοῦτο ζήτημα μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις συνδέεται ἅπαν τὸ μέλλον τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, ἐκανονίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας. Ὁμολογητέον ὅτι θαυμάσιον ἦτο τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ τοὶ διατελοῦν ὑπὸ ὀλεθριωτάτην ξενοκρατίαν, καίτοι ἀναγκαζόμενον νὰ διαμαρτύρεται κατ' αὐτῆς ἐνόπλως διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς, κατῴρθωνε διὰ τῆς ἐτέρας νὰ δίδῃ τοιαῦτα δείγματα ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς μεγαλοφυΐας. Δυστυχῶς μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ ἔθνους τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν ὁμόνοιαν. Ἡ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα ἐν Ἀμπελακίῳ ἀρμονία, διεσπάσθη· οἱ Ἀμπελακιῶται διηρέθησαν εἰς δύο φατρίας· ἐκ τούτου προέκυψαν δίκαι ὀλέθριαι· προσετέθη ἔπειτα ὁ διαγωνισμὸς τῆς μαγχεστριανῆς βιομηχανίας, αἱ ἐπίβουλοι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνεργεῖαι καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1811 χρεωκοπίαν τῆς Αὐστρίας ἀπώλεια 10 καὶ ἐπέκεινα ἐκχτομμυρίων φράγκων, ἧτοι τοῦ πλείστου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κεφαλαίων τῆς ἐταιρείας. Διὰ δὲ τῆς συνδρομῆς ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων, τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων κατεστράφη, ἡ δὲ ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνθηρὰ ἐκείνη κωμόπολις παρήκμασε καὶ ἠρημώθη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἔτερα ὁμᾶς ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἱκανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας εὐ-

δαιμονήσασα εἶναι τὰ λεγόμενα 24 χωριά τοῦ Βόλου. Ὁ Ἄνθιμος Γαζής, ὅστις κατήγετο ἐξ ἑνὸς τῶν χωρίων τούτων τὸ καλούμενον Μηλιαῖς καὶ ἐξέδωκε τῷ 1807 ἐν Ἐνετίᾳ τὸ δεύτερον τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μελετιίου, περιγράφει ἐν μακρᾷ αὐτοῦ σημειώσει ἅπαντα τὰ χωρία ἐκεῖνα, ὧν πολλὰ δικαιότερον εἶναι νὰ ὀνομασθῶσι κωμοπόλεις, καὶ ἔπειτα ἐπιφέρει τὰ ἐξῆς: «Αἱ ἀνωτέρω ῥηθεῖσαι κωμοπόλεις ζῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Ὁ τόπος εἶναι κατὰ πολλὰ καρποφόρος καὶ κατάφυτος ἀπὸ κάρπιμα δένδρα· οἱ ἐγκάτοικοι αὐτῶν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον φίλεργοι, φιλομαθεῖς καὶ φιλοπάτριδες. Περιποιῦνται τὰς τέχνας καὶ τὰς μαθήσεις. Ὅλαι αἱ κωμοπόλεις ἔχουσι σχολεῖα ἑλληνικὰ, ὅπου καὶ μικραὶ τινες βιβλιοθῆκαι εὐρίσκονται. Διοικοῦνται κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῶν μητροπολίτην, τὸν Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς ἐπονομαζόμενον. Κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ διοικοῦνται δημοκρατικῶς μὲ πατριωτισμὸν, ἐξηρτημένοι ἀμέσως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλέγοντες κατ' ἔτος γέροντας, οἵτινες ἔχουσιν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς πατρίδος των.» Οὐδὲ ἐτυφλοῦτο ὁ Ἄνθιμος Γαζής ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἔρωτος τοιαῦτα περὶ τῶν 24 χωρίων τοῦ Βόλου γράφων. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἅπαντα τὰ χωρία δὲν ἦσαν ἰσοτιμία καὶ ἰσοδίκαια. Κατ' αὐτὴν τοῦ Γαζῆ τὴν ὁμολογίαν ἡ Ἐορική καὶ ἡ Λαμπνοῦ ὑπέκειντο εἰς τὴν Τσαγκαράδαν. Τὸ χωρίον Πρόπαντος ὑπέκειτο εἰς τὸ καλούμενον Μηλιαῖς· τὸ Πουρὶ εἰς τὴν Ζαγοράν· ἡ Κουκουράβα καὶ αἱ Σταϊάταις εἰς τὴν Μακρηνίτσαν· τὸ χωρίον Νιάου εἰς τὸ Νεοχώριον· ἡ Ἀργαλαστή εἶχεν ὑποκείμενα αὐτῇ ἑπτὰ ἄλλα μικρὰ χωρία· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁ κοινοτικός ὀργανισμὸς εἶχεν ὅπως εἰς τὰ Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Οὐρκουαρτ, ὁ ὑποδεικνύων τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Δόδουελλ θεωρεῖ τὰ χωρία ταῦτα ὡς τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ ἀχμαιότερα ὄλων τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Μετὰ ποιητικωτάτην δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν περιγραφὴν, αὐτὸς ὁ Οὐρκουαρτ ἐπιλέγει τάδε: «Τὸ Πήλιον κοσμεῖται ὑπὸ 24 μεγάλων καὶ πλουσίων χωρίων, ὧν τινὰ δικαιοῦνται μᾶλλον νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις· κατοικοῦμενα δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων ῥωμαλέων, ἀθλητικῶν, γενναίων καὶ πολυαρίθμων, οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τοὺς γείτονας αὐτῶν Τούρκους.» Καὶ ὅμως ἐλεηλατήθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄλλ' ὁ Οὐρκουαρτ ὁμολογεῖ ὅτι πρὸ τούτου διεξῆγον ἀξιόλογον ἐμπορίαν μετὰ ξης καὶ μαλλίνων σκεπασμάτων δι' ὧν ἐπρομήθευον

ἔπασαν τὴν Ἀνατολήν· ὅτι καθ' ὃν χρόνον κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καθηγητὴν τῆς χημείας καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς· καὶ ὅτι μεταξύ τῶν λαφύρων ὅσα ἀπήγαγον οἱ πολέμιοι, ὑπῆρχον καὶ σκεύη χρήσιμα εἰς τὰ πειράματα τοῦ γαλιανισμού καὶ ἠλεκτρικαὶ μηχαναί. Ἐν γένει δὲ συμπεραίνει ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτῶν καὶ ἡ εὐημερία ἦσαν ἀξιοθαύμαστοι.

Ἐν Ἠπειρῷ ὑπῆρχον πολλαὶ δημοσπονδίαί ὅμοιαι πρὸς τὰς αὐτονόμους κοινότητας τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἰωαννίνων, ὀπισθεν τοῦ ὄρους τοῦ κοινῶς καλουμένου Ματσουκέλι, ἐν διαστήματι πέντε περίπου ὠρῶν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης, ἀπαντῶμεν τὴν ἐπαρχίαν Ζαγόρι, ἣτις συνέκειτο ἐκ τεσσαράκοντα ἐλληνικῶν χωρίων. Τῶν χωρίων τούτων πρωτεῦον ἦτο τὸ Καπέσσοβον ἐν τῷ ὁποίῳ διέτριβε καὶ ὁ προεστὼς αὐτῶν ἢ δημογέρον. «Οἱ ἐγκάτοικοι, λέγει ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, εἶναι φιλόκαλοι, φιλοπάτριδες, γενναῖοι, ἀγχίνοες ἔστιν ὅτε καὶ αὐτοφρεῖς ἰατροί, τὸ ἵποῖον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἔμφυτον αὐτῶν πρὸς τὰς μαθήσεις διάθεσιν.» Πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰωαννίνων ἐν διαστήματι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὠρῶν 8 περίπου, εἰς τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Πίνδου, ἔκειντο δύο μεγάλαι χωρίων ὁμάδες καλούμεναι μὲν *Βλαχοχώρια*, οἰκούμεναι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων οἵτινες ἴσως κατήγοντο ἐκ Βλάχων ἢ ἦσαν μετὰ Βλάχων ἀναμειγμένοι, ἐλάλουν ὅμως τὴν ἐλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ Βλαχοχώρια ταῦτα ἦσαν διηρημένα εἰς δύο κοινοτικάς δημοσπονδίας, ἐξ ὧν τῆς μιᾶς μὲν προΐστατο ἡ κώμη ἢ καλουμένη *Καλαρρῦτη*, τῆς δὲ ἐτέρας ἡ *Συράκω*. Ἐκαστον χωρίον εἶχε τοὺς ἰδίους κοινοτικούς ἄρχοντας, ἀλλὰ ἐξηρτᾶτο ἢ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἄλλης τῶν δύο κωμῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Συράκω εἶχε 42 χωρία εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα καὶ ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτοτελεστέρα τῆς Καλαρρῦτης, ἣτις, εἰάν πιστεύσωμεν τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν, ἐξηρτᾶτο πάλιν ἀπὸ τὸν δημογέροντα τοῦ Ζαγορίου. Μετήρχοντο δὲ τὰ χωρία ταῦτα πολλὴν ἐμπορίαν ναυτικῶν καπῶν καὶ πολλοὶ τῶν καὶ οἰκῶν αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τούτῳ διεσπαρμένοι εἰς ὅλας τὰς παραλίους πόλεις τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν. Ἀπεδήμουν ὅμως πάντοτε ἐπὶ σκοπῶν παλινοστίας· καὶ ἐπανερχόμενοι συναπεκόμιζον περιουσίας λόγου ἀξίας 100 καὶ 200,000 χρυσῶν, μετὰ δὲ τῶν περιουσιῶν πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθὰ, ἰδίως δὲ βιβλιοθήκας πολυτίμους. Δυστυχῶς ὁ Ἄλῃ

πασᾶς ἠγωνίσθη νὰ καταστρέψῃ ἀπάσας ταύτας τὰς ὁμοσπονδίας, ὅπως ἔπραξε καὶ ὡς πρὸς τὰ Ἀμπελάκια, καὶ ἐπέτυχεν ἐξαιρέσει μόνῃς τῆς περὶ τὸ Πήλιον ὄρος Ζαγοράς, ἣτις κατάρθωσε καὶ ἐπὶ τούτου νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἠναγκάσθησαν τότε νὰ θυσιάσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησίαι τοῦ τυράννου ἐκείνου ἢ τζιφλίκια, καθὼς τότε ἐλέγοντο, ἵνα μετριάσωσιν ὅπως οὖν τὰς καταπίσεις τὰς ὁποίας παρ' αὐτοῦ ἔπασχον· καὶ τὸ ἔτι δυστυχέστερον, δὲν ἀνέκτησαν τὴν προτέραν αὐτονομίαν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀλλὰ παρέμειναν ἰδιοκτησίαι ἢ ἰσχυρῶν ἀγάδων ἢ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐκ τῶν κοινοτήτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πλειότερον ἐπενήργει ἡ ὁσμανικὴ κυριαρχία ἠυδοκίμησαν μὲν καὶ ἄλλαι, ἀλλὰ ὀνομαστότεραι ὑπῆρξαν ἡ τῶν Ἰωαννίνων, ἡ τῆς Λεβαθείας, ἡ τῆς Χίου καὶ αἱ πελοποννησιακαὶ κοινότητες. Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰωαννῖται ἐσύστησαν οἴκους ἐμπορικοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ μὲν εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Μόσχαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Λάρισαν καὶ Κωνσταντινούπολιν, καὶ κτησάμενοι πλοῦτον πολὺν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεδείχθησαν μεγαλοφρονέστεροι περὶ τὴν ἐμψύχωσιν τῆς παιδείας οὐ μόνον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτῶν πόλει ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐνεκὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠναγκάσθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ μείνωσιν ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἔπαυσαν μεριμνῶντες περὶ τῆς ἰδίας πατρίδος. Ἡ δὲ Χίος καὶ τοὶ περιλαμβάνουσα κατοίκους ὁσμανίδας καὶ ὑποκύπτουσα εἰς ἴδιον ὁσμανίδην διοικητὴν, δὲν ἐμαράνθη ὅπως αἱ ἄλλαι μεγάλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι, ἀλλὰ διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τῆς εὐφυΐας τῶν κατοίκων αὐτῆς ἠυδαίμνησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν· μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὅτε οἱ Χῖοι ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορίαν ἔδρυσαν καταστήματα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μεγαλεπήβολῳ κερδοσκοπικῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ περ σφόδρα ὀλιγαρχικῶς, ὡς εἶδομεν, ἐπολιτεύοντο, διέπρεψαν ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ μεθ' ἧς διεξῆγον τὰ τῆς κοινότητος πράγματα. Ἀνάλογόν τι, ὡς πρὸς τὴν τῆς κοινότητος διοίκησιν, συνέβαινε καὶ ἐν Λεβαθείᾳ. Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἀπετέλουν εἶδός τι ἀγαθῆς

ἀριστοκρατίας ἧς προΐστατο εἰς δημογέρων, ὅστις ἐπεριδόμενος ἐπὶ τῆς κοινῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν οὐ μόνον τὰ τῆς κοινότητος διώκει συνετῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ξένης κυριαρχίας ἰσχυρῶς ἐπροστάτευε τὴν ἰδίαν πατρίδα, παραλαμβάνων ἐπὶ τούτῳ χρεῖς τυχούσης συμπράκτορας καὶ 6 ἢ 10 ἐκ τῶν προκριτωτέρων ἀρχόντων. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη αὐτῶν, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠδυνήθη νὰ διασεισῇ αὐτήν, καὶ κατεπίεσε μὲν τὴν πόλιν πολλάκις, ἀλλὰ οὐδέποτε εὔρεν ἀφορμὴν ν' ἀφανίσῃ αὐτήν. Αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ κοινότητες, ὧν τὰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας προεξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀνέδειξαν δι' αὐτὸ τοῦτο προεστῶτας ἀσκηθέντας ὅπως οὖν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καὶ τινες τῶν ἀνδρῶν τούτων διεκρίθησαν ἐπὶ ἐμπειρίᾳ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐξαιρέτῳ φιλοπατρίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν· τοιοῦτοι δὲ ἐγένοντο πρὸ πάντων τῶν ἄλλων οἱ δύο Ζαΐμαι, ὁ Ἀσημάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας, καὶ οἱ δύο Λόντοι, πατὴρ καὶ υἱὸς, Σωτηράκης καὶ Ἀνδρέας.

Τοσαῦτα ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας κοινοτήτων, ἐξαιρέσει τῶν πολεμικῶν κοινοτήτων περὶ ὧν ἐν τῷ Κεφαλαίῳ ΣΤ'. Ἐκ δὲ τῆς παρούσης βραχείας μὲν ἀλλ' ὅσον οἷόν τε ἀκριβοῦς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων ἐξάγεται, νομίζομεν, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος κέκτηται ἐξαιρετικὸν τὸ πνεῦμα τῆς κοινοτικῆς διοικήσεως. Ἀδιάφορον κατὰ τινὰς τύπους καὶ τρόπους διεξήγαγεν αὐτήν. Εἴτε διὰ καθολικῆς εἴτε διὰ περιωρισμένης, εἴτε δι' ἀμέσου εἴτε δι' ἐμμέσου ψηφοφορίας, εἴτε διὰ πραγματικῆς ἐκλογῆς, εἴτε δι' ἀπλῆς συναινέσεως καὶ σιωπηρᾶς κυρώσεως τῶν πολλῶν, ἔπραξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν τῷ κοινοτικῷ αὐτοῦ βίῳ. Ἐνα μόνον σκόπελον δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ, τὴν στάσιν καὶ τὴν διχόνοιαν, μάλιστα εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας, καθὰ θέλομεν ἴδει, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπέμβασιν καὶ αὐτῆς τῆς ὁσμανικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' ἐνταῦθα καθῆκον ἡμῶν νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν εἰδικώτερα τινὰ περὶ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἧτις εἰ καὶ μὴ διατελέσασα ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὸ μέγα ὅμως ἱστορικὸν ὄνομα τὸ ὁποῖον φέρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἀνεκτήσατο ἐν τῷ νεωτέρῳ ἐλληνισμῷ, φυσικὸν εἶναι νὰ προκαλῆ, τὴν περιέργειαν παντὸς Ἑλλήνου περὶ τῆς τύχης αὐτῆς

κατὰ τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνους. Καὶ πῶς μὲν εἶχον αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, διελάβομεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων πολ- λάκις· νῦν δὲ θέλομεν εἶπει τινὰ περὶ τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας κατα- στάσεως αὐτῶν. Ὁ γάλλος Guillet ἐδημοσίευσεν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Παρισίοις σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον Ἀρχαῖαι καὶ Νεαὶ Ἀθῆναι, ὅπερ συνετάχθη δῆθεν ὑπὸ τοῦ ἐπισκεψαμένου τὴν Ἑλλάδα (τὰς δὲ Ἀθήνας ἰδίως τὸν φε- βρουάριον τοῦ 1669) ἀδελφοῦ αὐτοῦ de la Guilletiere, ἀληθῶς ὄμως συνεγράφη, ὑπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ Guillet, μηδέποτε ἐλθόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὐδὲν ἦττον τὸ ἔργον κέκτηται πολλὴν ἀξίαν, διότι ἀπηρτίσθη ἐπὶ ταῖς εἰδήσεσιν αὐτοπτῶν μαρτύρων, τῶν ἐν Ἀθή- ναις τότε ἐνοικούντων Γάλλων καπουκίνων. Εἰμπορεῖ μάλιστα νὰ εἴπη τις, ὅτι εἶναι ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων πραγματικῶν περιη- γήσεων κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν περιηγηταὶ μικρὸν ἐν τῇ χώρᾳ δια- τρίβοντες πολλάκις περιπίπτουσιν εἰς ποικίλας πλάνας, ἐνῶ οἱ καπου- κῖνοι, οἰκοῦντες πρὸ καιροῦ ἐν Ἀθήναις καὶ πολλοὺς ἔχοντες τρόπους νὰ γνωρίσωσι τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, παρέσχον πολὺ ἀσφα- λειτέρως πληροφορίας εἰς τὸν συγγραφέα ἡμῶν ὅστις ἠκολούθησεν αὐτὰς πιστῶς. Τοῦτον λοιπὸν θέλομεν λάβει ὁδηγὸν ἐπιχειροῦντες νὰ δώσωμεν ἐννοίαν τινα τῆς τῶν Ἀθηναίων καταστάσεως περὶ τὸ 1670 ἦτοι ἐν ταῖς παραμοναῖς τῶν χρόνων καθ' οὓς κατεκτήθη ἐπὶ ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἐρράγη ὁ πρότερον ἀκέραιος σωζόμενος Παρθε- νῶν. Ἡ πόλις, λέγει, κατοικεῖται ὑπὸ 15 ἕως 16,000 ψυχῶν, ἐξ ὧν μουσουλμάνοι εἶναι 1000 ἢ τὸ πολὺ 1200. Εἰς Ἰουδαίους δὲ οὐδέ- ποτε ἐπετρέπη νὰ διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, εἰ καὶ εἰσὶ πολυάριθμοι εἰς Θήβας καὶ εἰς Χαλκίδα. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶναι εὐπαγεῖς καὶ εὐρωστοί, ὁμιλοῦσι δὲ τὴν ὀλιγώτερον παρεφθαρμένην γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἄδουσι μᾶλλον ἢ λαλοῦσιν, ὁ δὲ ἦχος τῆς φωνῆς τῶν ἔχει τι τὸ σκαιὸν ἐξ οὗ πιθανῶς ἐρρέθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀγροίκως διαλέγονται. Ἀλλὰ παροιμιῶδες τὴν σήμερον εἶναι παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ὅτι ἵνα ὁμιλῆται καλῶς ἢ γλῶσσα αὐτῶν ἀπαιτεῖται λέξις μὲν τῶν Ἀθηναίων, ἦχος δὲ φωνῆς τοῦ Ναυπλίου, διότι τὸ Ναύ- πλιον φημίζεται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἑλληνίδα πόλιν διὰ τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἄπλαστον τῆς φωνῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ. Τὴν ἑλληνικὴν δὲ ὁμιλοῦσι καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες δὲν γινώσκουσι τῆς τουρκικῆς εἰμὴ τὰς ἐπτὰ ἢ ὀκτὼ λέξεις ὅσαι ἀποτελοῦσι τὴν

ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ προσέτι ἐνδύονται ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ Ἕλληνες, ἐξαίρεσει τοῦ καθουκίου. Αἱ τουρκίδες μάλιστα οὐδ' ὁλως διακρίνονται τῶν ἐλληνίδων κατὰ τὸν ἱματισμόν.

Ἡ πόλις δὲν ὑπήγετο εἰς πατᾶν, ἀλλὰ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν κισλάρ-ἀγασί ἦτοι τὸν ἀρχιεπουῆχον τοῦ βασιλικοῦ σεραίου, ὅστις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀξιωματικῶν τὸν βοεβόδαν, ἦτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν δισδάρην ἦτοι τὸν φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὸν καθῆν. Τὰ δὲ τῶν χριστιανῶν πράγματα διωκῶντο ὑπὸ 24 δημογερόντων ἐκ τῶν προκριτωτέρων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ δημογέροντες διωρίζοντο διὰ βίου καὶ ἡ χηρεύσασα αὐτῶν θέσις ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς ψήφου τῶν ἐπιζώντων. Οἱ μᾶλλον λόγου ἄξιοι ἐκ τῶν προκρίτων τούτων ἦσαν οἱ δύο Παλαιολόγοι, Σταμάτης καὶ Γιάννης, οἱ δύο Βενιζέλοι, Γιάννης καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Περούλδος, οἱ δύο Σκληροὶ, Λεονάρδος καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Μακολός, ὁ Παναγιώτης Καββαλλάρης, οἱ Μπεναλδοὶ, ὁ Σταμάτης Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Καπετανάκης, ὅστις ἦτο πλούσιος ἔμπορος ὁμιλῶν ἄριστα τὴν ἰταλικὴν καὶ φιλικῶς διακείμενος πρὸς τοὺς Φράγκους. Οἱ δημογέροντες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατοίκων διὰ τῶν μικρῶν πῖλων τοὺς ὁποίους ἔφερον, συνεδρίαζον δὲ ἢ παρὰ τοῖς Παλαιολόγοις, ἢ παρὰ τοῖς Καπετανάκαις, ἐνὶ λόγῳ παρὰ τῷ ἀρχαιοτέρῳ ἢ τῷ ἐπισημοτέρῳ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γραμματεὺς ἐφύλαττε τὰ πρωτόγραφα ὅλων τῶν συμβολαίων ὅσα συνωμολογοῦντο μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως περὶ ἀγορᾶς καὶ πώλησεως οἰκιῶν ἢ ἄλλων ἀκινήτων. Τὰ συμβόλαια ταῦτα ὑπεβάλλοντο μὲν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ καθῆ, ὅπως καὶ ἡ ἐκλογή τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο κατὰ τύπον μόνον, διότι αἱ ἐπιτόπιοι ὁσμανικαὶ ἀρχαὶ ἤκιστα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα. Ὅσακις δὲ ἐξετρέποντο εἰς τυραννίαν τινὰ ἢ ἀδικίαν, οἱ πρόκριτοι πέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς τὸν ἀρχιεπουῆχον, ἐπετύγχανον τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βοεβόδα καὶ τῶν ἄλλων παρεκτραπέντων, πολλάκις δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἐν τοιοῦτο παράδειγμα ἀναφέρει ἕτερος Γάλλος περιηγητῆς, ὁ Σπὸν, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 1675. Πολλὰ δὲ ἱστορεῖ ὁ Guillet περὶ τῆς χρηστότητος, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοξενίας καὶ πρὸ πάντων τῆς εἰρηνικῆς μετὰ τῶν ὀυτικῶν συμβιώσεως τῶν τότε Ἀθηναίων, φέρων ὡς μάρτυρας τῆς εὐφυΐας αὐτῶν τοὺς καπουκίνους παρ' οἷς πλεῖστοι νέοι ἐδιδάσκοντο· ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ

χρόνου ὀλιγώτερον ἢ σήμερον ὑπεβλέπετο ἢ φοίτησις τῶν νέων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροδόξων συντηρούμενα ἐκπαιδευτήρια.

Ἄλλὰ τὸ περιεργότερον ἴσως ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ συγγραφή τοῦ Guillet εἶναι ἐπίσκεψίς τις γενομένη πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς πόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλήσας περὶ τῆς φιλικῆς δεξιώσεως ἧς ἔτυχον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν παρὰ τῶ διδασκάλῳ, περὶ τῆς ἐπιτηδειοτάτης αὐτοῦ μεθόδου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν οὓς λέγει τριάκοντα περίπου, περὶ τοῦ προγεύματος ὅπερ προσέφερον εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τὸ ὁποῖον προσεκάλεσε δύο φίλους αὐτοῦ καλογήρους, περιγράφει ἔπειτα διάλεξιν τινα τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, καθὸ χαρακτηριστικωτάτην τῆς ἰδιαζούσης εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλόφρονος ἄμα φιλοπατρίας δι' ἧς αἰέποτε διεκρίθη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ καρδία. «Πρὸς μεσημβρίαν τῆς οἰκίας ἐν ἧ εὐρισκόμεθα, λέγει ὁ Guillet, ὑπῆρχεν ἄμπελος κάκιστα καλλιεργημένη, εἰ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς ἦσαν τόσον εὐρωστα, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι μονοῦ φωνὴν ἀφιέντα προκαλοῦσι τὸν διδάσκαλον εἰς καλλιτέραν αὐτῶν ἐπιμέλειαν. Ὅθεν ὅτε μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ οἶνος τὸν ὁποῖον ἐπίομεν προήρχετο ἐξ ὁμοίας ἀμπέλου, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ τὸν ἐλέγξω, διότι τοσοῦτον παρημέλει τὴν πρώτην. Τότε ὁ εἰς τῶν καλογήρων, ὅστις ἐφημίζετο καὶ ὡς εὐφύεστερος, λαβὼν τὸν λόγον μὲ ἀπήντησεν ἰταλιστὶ, καλῶς ὁμιλῶν τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὅτι τῶντι ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι ἀρίστη καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ θρέψῃ καλλιτέραν ἄμπελον. Ἄλλὰ, προσέθηκε, τί τὸ ὄφελος; αἱ σταφυλαὶ εἰμποροῦν νὰ κρέμονται ἐκεῖ 2,000 ἔτη, χωρὶς νὰ μεταβληθῶσιν εἰς οἶνον ἑτοιμον πρὸς πόσιν. Ταύτην ἀκούσαντες τὴν ἀπάντησιν, ἐκυττάξαμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ἀποροῦντες πῶς Ἀθηναῖος ἐκ τῶν νοτιμονοστερίων μάλιστα, ἠδύνατο νὰ ἀπαιτῇ ὥστε τὰ κλήματα νὰ παράγωσιν οἶνον ἑτοιμον πρὸς πόσιν. Ὅθεν ὠμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄλευρον δὲν ἐφαίνετο καλῶς ζυμωμένον. Ὁ διδάσκαλος μᾶς εἶπεν ὅτι τὸ λάθος εἶναι τῶν μύλων καὶ ὅτι ὁ Ἰλισσὸς εἶναι τὴν σήμερον διανενημενός εἰς τοσαύτας διώρυχας, ὥστε δὲν παρεῖχεν ὕδωρ ἰκανὸν πρὸς ἄλεσιν τοῦ σίτου. Καὶ διατὶ δὲν μεταχειρίζεσθε ἀνεμομύλους, παρετήρησέ τις τῶν ἡμετέρων. Διότι, ἀπεκρίθη ψυχρῶς ὁ καλόγηρος, κατεσκευάσαμεν ποτε τέσσαρας μύλους ἐντὸς κοιλάδος καὶ δὲν ἐδόουλεον. Μετὰ τὴν ἀπόκρισιν ταύτην ἀπεβάλομεν πᾶσαν ἀγαθὴν περὶ Ἑλλήνων ὑπόληψιν, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ μὴ γελάσωμεν, πολλὰ καὶ ποικίλα

(ΒΛΑ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Β΄.)

εἶπομεν μεταξύ ἡμῶν λατινιστί περὶ τῆς ἀμαθείας τῶν νεωτέρων Ἀθηναίων· αὐτοὶ δὲ ἐσιώπων καὶ ἐσοβαρεύοντο, ἐνῶ ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι προσέλαβον τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο ἦθος ὡσεὶ ἐγκαυχώμενοι ὅτι εἶπόν τι γενναῖον, ἐδιπλασιάσαμεν τοὺς γέλωτας ἡμῶν. Ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος ὑπεμειδία μὴδὲν λέγων· ἕτερος δὲ τις ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅστις δὲν εἶχε λαλήσει ἀκόμη, παρετήρησεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν κρίνει τοὺς ἀνθρώπους τούτους ὅπως ἡμεῖς καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐνέπαιζον, ὅτι διὰ τοιούτων ἀποκρίσεων, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν ἀπλᾶι παιδιὰ, ἤθελον νὰ ἀποστομώσωσι τὴν ἡμετέραν φλυαρίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἡμῶν ἐρωτήσεων· προσθεῖς, ὅτι δὲν ὑπάρχει σκῶμμα χαριέστερον τῆς τοιαύτης εὐφυοῦς εὐηθείας, ἣτις χλευάζει μὲ ψυχρὸν αἷμα τοὺς ἀξιούοντας ὅτι εἶναι πονηροί. Ἄλλ' εἰς μάτην ἔλεγε, διότι τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐπαύσαμεν πιστεύοντες, ὅτι ἀπέδιδεν αὐτοῖς εὐφυΐαν ἣν δὲν εἶχον· καὶ τῇ ἀληθείᾳ μᾶς ἤκουον μὲ ὕφος τόσον ἀγροῖκον καὶ μὲ τόσον ἀνόητον ἐμβριθειαν, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν ἄλλην ἐντύπωσιν. Τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὄσῳ ὅτε ἤρχισα νὰ διηγῶμαι εἰς αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἀνὴρ τις ἐνδοξος τῆς πόλεως τῶν ὀνόματι Ἀλκιβιάδης, ὅστις ἐκυρίουσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, καλουμένην τότε Βυζάντιον, μὲ ἐκύτταξαν ἀποροῦντες. Ὅτε δὲ ὠνόμασα τοὺς εὐκλεεστέρους τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῶν κατοίκων, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Θρασύβουλον, τὸν Ἀρμόδιον, τὸν Ἀριστογείτονα, μὲ διέκοπτον κατὰ πᾶσαν στιγμήν καὶ μὲ ἠρώτων ἂν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν καλοὶ χριστιανοί, ἂν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, τὸν Σταμάτην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν δημογέροντας.

Τελευταῖον ὁ καλόγηρος ἀφαιρέσας τὸ προσωπεῖον ἀτί μὲ μέλει, εἶπε μετ' ὀργῆς, περὶ τῶν Ἀλκιβιαδῶν καὶ τῶν Ὀλυμπιόδωρων τούτων; Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελε περιμένει νὰ τραφῇ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν σύνεσιν τοῦ Φωκίωνος, ἤθελεν εἶναι πολὺ μωρότερος παρ' ὅ,τι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε σοφός. Ὅλοι οἱ Φράγχοι ὅσοι ἔρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ βλέπουσι τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου τοσοῦτον διάφορον τῆς ἀρχαίας, ἐλεεινολογοῦσι τὴν τύχην ἡμῶν, θλίβονται διότι πόλις τοσοῦτον ἐνδοξος διατελεῖ ὑπὸ βαρβάρους καὶ ὑπὸ ζήλου εὐλαβοῦς κατεχόμενοι κραυγάζουσι κατὰ τῆς φιλοδοξίας τῶν εὐρωπαϊκῶν ἡγεμόνων, οἵτινες μάχονται ἀδιακόπως κατ' ἀλλήλων ἀντὶ νὰ

συμμαχήσωσι κατὰ τῶν ἀπίστων ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ταῦτα ἀκούομεν λέγοντας ὅλους τοὺς περιηγητὰς ὅσους βλέπομεν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τῆς φλυαρίας ταύτης κέρδος; Εἰμπορεῖτε ἐπὶ 500 ἔτη ἀκόμη νὰ ῥητορεύετε περὶ τῆς κακῆς χρήσεως ἣν οἱ χριστιανοὶ ὑμῶν ποιοῦνται τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου θεραπεία. Οἱ νομιζόμενοι σοφοὶ τῶν μερῶν σας ἄνδρες ἐμπαίζουσι τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν· ἀλλ' ἔχουσιν ἄρα γε δίκαιον; Δὲν ἠρέσθημεν νὰ σᾶς μεταβιβάσωμεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ φῶς τῆς καλλίστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνέπεσε νὰ λησμονήσετε ὅσα ἐδιδάχθητε παρὰ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Ἐπικούρου, καὶ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς πάλιν σᾶς ἐπέμψαμεν τὸ δεύτερον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταστηρίδος τὸν σοφὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν Θεόδωρον Γαζῆν, τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Γεώργιον Γεμιστόν. Τώρα ἐκπλήττεσθε ἀκούοντες τοὺς λόγους μου· ἀλλ' ὡς τίνας ὑπολαμβάνετε τοὺς νῦν Ἀθηναίους;» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω δημηγορῶν μᾶλλον ἢ ὁμιλῶν ὁ καλόγηρος, καὶ μεγαλαυχῶν μὲν ὁπωσὸν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ, ἣτις κατ' αὐτὸν ἐπεκράτει τότε ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς πόλεσι καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σινώπῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, δικαιοτάτα δὲ ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὡς συντελέσασαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ χριστιανικοῦ τῆς Ἀνατολῆς κράτους καὶ μὴ ἐνωθεῖσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐγκαίρως ἀποκρούσῃ τὴν ὀσμаниκὴν κυριαρχίαν, ἣτις τοσαύτας ἐπήνεγκε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν πληγὰς. «Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀνέκραξεν, εὐκαιρίαν μόνον ζητοῦμεν ἵνα ἀποβάλωμεν τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἡ ἀρχαία τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνδρεία δὲν ἐξέλιπε. Μήπως Ἕλληνας δὲν εἶναι οἱ μέχρι τῆς σήμερον κατατροποῦντες τοὺς στρατοὺς ὑμῶν καὶ οἱ καθυποτάσσοντες τὰς ἐπαρχίας ὑμῶν γενίτσαροι; Διότι δὲν θέλετε ἀρνηθῆ ὅτι τὰ ὀσμаниκὰ τάγματα σύγκεινται ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν συλλεγομένων παιδῶν καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γενιτσαροῦ τὸ ὁποῖον φέρουσιν οἱ παῖδες οὗτοι, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτῶν τὴν φύσιν τῆς ἐλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.» Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ καλόγηρος ἐταπείνωσε τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ζητήσωσι συγγνώμην, διότι τοσοῦτον ἀδίκως ἔκρινον τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τὸν Guillet ὁ καλόγηρος οὗτος ἱερομόναχος Δαμασκηνός· ἐλάλει τὴν ἐλληνικὴν, τὴν τουρκικὴν, τὴν λατινικὴν,

τὴν ἰταλικὴν, ὀλίγον τι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἦτο εἰς τῶν τριῶν διδασκάλων, οἵτινες ἠρμήνευον δημοσίᾳ τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις. Οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ Δημήτριος Βενιζέλος. Ὅτι δὲ οὐ μόνον οἱ κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινες, μάλιστα δὲ οἱ προεστώτες, ἦσαν λόγιοι ἄνδρες, μαρτυρεῖται ἰδίως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψαν κατ' ἐκείνους περίπου τοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν οἰκουμένικόν πατριάρχην, ἐξαιτούμενοι συγγνώμην διότι τὸν ἠνάγκασαν διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἱεράς συνόδου ἐπιψηφισθεῖσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν καθαίρεσιν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἦν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Περραιβὸς ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ ἐπιτομῇ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας καὶ ἣτις συνετάχθη ὑπὸ τοῦ προύχοντος Μπεναλδῆ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράψας οὐ μόνον τῆς γλώσσης ἦτο ἐγκρατής, ὅπερ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἀπαντᾶται ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ καρδίαν εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ χάριν λόγου, προτερήματα σπανιώτερον δυστυχῶς κοσμοῦντα τοὺς ἔκτοτε ἀκμάσαντας παρ' ἡμῖν λογίους ἄνδρας.

Σύγχρονος περίπου τῶν προηγουμένων εἰδήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1674 διατριβὴ ἐν Ἀθήναις τοῦ περιωνύμου πρέσβευος τῆς Γαλλίας Νοαντέλ. Τῆ 7 δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου γράφων ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ περιγράφων τὴν ἐπίσημον δεξίωσιν ἣς ἔτυχεν ἐν Πειραιεῖ παρὰ τῶν ὀσμανικῶν ἀρχῶν τῆ 15 νοεμβρίου, ἐπιούσῃ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα ἐκεῖνον, ἀναφέρει ὅτι ἀνερχόμενος ἐκ Πειραιῶς ἀπῆντησε πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησεῦς τοὺς προύχοντας τῶν Ἀθηναίων ἐν στολῇ, ἐκκλησιαστικούς τε καὶ λαϊκοὺς, οἵτινες προσέφερον αὐτῷ τὰ σεβάσματά των, καὶ πλὴν τούτου μέγα λαοῦ πλῆθος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, κῆφθασα, λέγει, εἰς τὸ μέγαρον τὸ ὁποῖον παρεσκευάσθη πρὸς κατάλυσίν μου καὶ ὅπου οὐδὲν ἠδυνήθην νὰ φάγω ἐκ τοῦ τουρκικοῦ γεύματος τὸ ὁποῖον μὲ περιέμενε. Δὲν εἰμπόρεσα δὲ οὔτε τὸν ἐγγώριον οἶνον νὰ πῶ, διότι εἶναι τοσοῦτον ἀρωματικὸς καὶ τοσοῦτον μεμιγμένος μετὰ ῥητίνης, ὥστε καὶ πρὶν ἢ τὸν γευθῆ τις ἀποβαίνει ἀφόρητος εἰς τὴν ὄσφρησιν.» Πολλὰ δὲ προσειπὼν περὶ τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων, ὑπόσχεταί ὅτι θέλει ὑποβάλλει ὑπόμνημα ἀκριβές περὶ τε τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἀστικῆς τῆς χώρας διοικήσεως καὶ περὶ τῆς δεκαπενθημέρου περιηγήσεως ἣν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Ἐλευσίनि, ἐν τῇ Βοιω-

τις καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἐθαύμασε μετὰ ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως πρᾶγμα περιεργότατον ἢ μᾶλλον ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν τοῦ Εὐρίπου παλίρροϊαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὄσαι καὶ ἂν ἐγένοντο ἔκτοτε ἔρευναί ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, οὐδὲν τοιοῦτον ὑπόμνημα εὐρέθη.

Ἐχομεν προσέτι περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, εἰ καὶ ὄχι πολλὰς ἐπὶ τῆς μικρῶν μετὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελθούσης κατακτῆσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐν ἔτει 1687. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἔπραττον πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐβοήθησαν τοὺς Ἐνετοὺς, μὴ προβλέποντες ὅποσον πρόσκαιρος θέλει ἀποβῆ ὁ θρίαμβος αὐτῶν καὶ ὅποσον ὀλεθρίως ἢ πολιορκία ἐκείνη θέλει ἐπενεργήσει εἰς τὰ περισιζόμενα ἐν τῇ ἀκροπόλει μνημεῖα. Τῷ ὄντι τῇ 15 (25) Σεπτεμβρίου βόμβα εἰσπεσοῦσα ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης πυρίτιδος ὑπαρχούσης ἐν τοῖς προπυλαίοις, ἀνετίναξεν αὐτήν, οὐ μικρὰν προξενήσασα ζημίαν εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν τὸ ἑσπέρας 16 (26) Σεπτεμβρίου 1687, φοβερὰ ἔκρηξις ἔσεισε πάντα τὰ περίχωρα, διότι βόμβα ἑτέρα ἐμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης ἣτις ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι, ἔκοψεν εἰς δύο τὸ ὑπατον τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν τρίτην δὲ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἡμέραν ὁ Γερμανὸς Ὁμβεργ, ἀξιωματικὸς ἐν τῷ ἐνετικῷ στρατῷ, γράφων ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 2 ὀκτωβρίου πολλὰ μὲν λέγει περὶ εὐτελῶν τινῶν τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ βίου περιστάσεων καὶ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς ἀκροπόλεως ὁμιλεῖ, μνηδευῖας ὅμως λέξεως ἀξίαν ἐθεώρησε τὴν συμφορὰν ἐκείνην, ἣτις τοσοῦτον συγκινεῖ πᾶσαν ἐλληνικὴν καὶ πᾶσαν φίλην τοῦ καλοῦ καρδίαν. Περὶ τῆς πόλεως λέγει μόνον ὅτι εἶναι μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἄνθρωποι ἀξιόλογοι· τὸ μόνον ἐλάττωμά των εἶναι, ἐπιφέρει, ὅτι δὲν εἴμπορεῖ τις νὰ τοὺς ἐννοήσῃ διότι ὁμιλοῦσιν ἐλληνιστί. Ἄλλος πάλιν ἀξιωματικὸς τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, ὁ Ἰωακείμ Ζέν, μνημονεύει μὲν ἐν τῷ περισιζθέντι ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ βεβαίῳ ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τότε 14,000 οἰκιῶν, ὅπερ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πολὺ ὁμοιοληθεστέραν πληροφορίαν τοῦ Guillet ἡ πόλις μόλις ἠρίθμει 15 ἕως 16,000 ψυχῶν. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἡμερολόγιον, τὸ τῆς Ἄννης Ἀκερχιέλμ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομήσεως Κενιξμάρκ, ἣτις συνώδευσε τὸν σύζυγον αὐ-

τῆς, ἀρχιστράτηγον ὄντα τοῦ ἐνετικῆς στρατοῦ. Ἀλλὰ ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν μέρει τοῦ ἡμερολογίου τούτου ὑπάρχει ὡς μὴ ὄφελε χάσμα, ἔνεκα τῆς ἀσθενείας ἣν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὑπέστη ἡ κόμησσα. Μόνον ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς ἣτις ἐγράφη ἐν Ἀθήναις τῇ 18 ὀκτωβρίου 1687, ἀφοῦ θρηνητὴν τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιφέρει ἡ Ἄννα Ἀκερχιέλμ ὅτι εἰς 4 ἢ 5 ἑλληνικὰς οἰκίας τὰς ὑποίας ἐπεσκέφθη ἡ κόμησσα, προσέφεραν εἰς αὐτὴν πορτοκαλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ρόδια καὶ ποικίλα γλυκύσματα. Ἐκάλουν δὲ τὴν κόμησσαν ἀφεντίναρ καὶ ἀποτεινόντες πρὸς αὐτὴν τὸν λόγον ἔλεγον ἡ ἀφεντιά σας. Ὅλως δὲ ἐν παρόδῳ καὶ μετὰ τινος λεπτοτάτης εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὠδηγήθησαν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἰατροῦ τινος, ὅστις ἤξιον ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Περικλέους.

Οἱ Ἐνετοὶ δὲν παρέμειναν ἐν Ἀθήναις εἰμὴ ἕξ περίπου μῆνας, διότι ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου 1688 ἐγκατέλιπον αὐτὰς εἰς τὴν προτέραν τύχην. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐκακοποίησε τοὺς ἰθαγενεῖς ἔνεκα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς εἶχον ὑποδεχθῆ τὸν ἐνετικὸν στρατόν· ὥστε ἐπανῆλθεν ἡ προτέρα ἐπιεικὴς αὐτῶν διοίκησις ὑπὸ τῶν ἰδίων μᾶλλον ἀρχόντων ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οὐκ ὀλίγας ὑπέστη ἡ πόλις συμφορὰς ἔνεκα ποικίλων αἰτιῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀτυχοῦς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, περὶ ἧς θέλομεν πραγματευθῆ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Η', μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποβῶσιν ὡς πρὸς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ἤττον ὀλέθρια ἢ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς κοινότητας. Οἱ ἐμβαλόντες τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον Ἀλβανοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ὁ τότε βοεβόδας Χατζῆ-Ἀλῆ-Χασσεκίμπεϋς, συνεπαγόμενος ὀσμανίδας καὶ Ἑλληνας τῶν Ἀθηνῶν κατετρόπωσε μὲν τῷ 1777 τοὺς Ἀλβανοὺς περὶ Χαλάνδριον, ἀλλὰ ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν πόλιν διὰ περιτειχίσματος τὸ ὁποῖον ἀρξάμενον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1778 συνετελέσθη ἐντὸς 90 ἡμερῶν καὶ ὑφίστατο μέχρι τοῦ 1835 ὅτε κατελύθη. Ὁ Χασσεκῆς, ὅστις διώκησε πολλάκις ἔκτοτε τὴν κοινότητα, προεχειρίσθη τῷ 1789, κατ' αἴτησιν τῆς κοινότητος ἰσόβιος αὐτῆς ἄρχων. Ἀμα ὅμως τούτου γενομένου ὁ Χασσεκῆς κατέστη τύραννος φοβερὸς ὀσμανιδῶν τε καὶ Ἑλλήνων μέχρι τοῦ 1792, ὅτε καθηρέθη τελευταῖον καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Κῶν, ἀπεκεφαλίσθη ἐκεῖ τῷ 1795. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστῶσης ἑκατονταετηρίδος, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπήλαυσε σχετικὴν τινα εὐη-

μερίαν χάρις ἰδίως εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ὀνομαστοὺς περιηγητὰς, οἵτινες τοσοῦτον διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν θρήνων συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ φιλελληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ πνεύματος. Ἐνταῦθα δὲ τῷ 1814 ἰδρύθη, διὰ τῶν παροικούντων ἀλλοδαπῶν, ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων τῆς ὁποίας πρόεδρος ἀνηγορεύθη ὁ ἐν ἀκμῇ τότε τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φήμης αὐτοῦ διατελῶν Ἰωάννης Καποδίστριας, ὅστις καὶ κατώρθωσε νὰ περιποιήσῃ τῇ ἑταιρείᾳ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐν Βιέννῃ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνελθόντων ἡγεμόνων, μεγιστάνων καὶ ὑπουργῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Ἀλέξανδρος, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπίδοξοι διάδοχοι τῶν βασιλέων τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης ἐγένοντο μέλη τοῦ συλλόγου τούτου καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομὰς. Σκοπὸς δὲ κύριος τοῦ συλλόγου ἦτο ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἱδρυσις μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἀλλὰ ἠλπίζετο συγχρόνως νὰ ἐπενεργήσῃ ἡ ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν δι' εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων, καὶ τοι πρὸ πάντων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐπίδοσιν, εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς προανάκρουσμα τῆς τῶν Φιλικῶν ἑταιρείας, ἣτις προπαρεσκεύασε τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τελευταίου ἀγῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Πεζικαὶ καὶ ναυτικαὶ δυνάμεις.

Τὰς πεζικὰς δυνάμεις αἵτινες ὠργανώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀπετέλουν οἱ καλούμενοι κλέφται καὶ ἄρματολοί. Κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσας εἰδήσεις οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ἄρματολοί ἀναφέρονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἐκκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ὁ Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, καὶ οἱ τῆς Ἡπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος. Ἀλλ' οἱ μὲν ἄρματολοί ἰδρύθησαν ἐτι πρότερον, πιθανῶς ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς (1520—1566), οἱ δὲ κλέφται παρήχθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτήσεως. Ἡ μάχιμος ἀνατροφή ἦν ἔλαβον οἱ

κάτοικοι τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Γαινάρου ἐκτεινομένων ἐλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, παρήγαγεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις δλόκληρον ἀνδρῶν τάξιν οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οὐδέποτε ὑπέκυψαν τὸν αὐχένα εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι προσήρχοντο εἰς αὐτὴν ὁσάκις ἢ Ἐνετία ἐκάλει τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὄπλα. Ὅσάκις δὲ ἢ Ἐνετία εἰρήνευε πρὸς τοὺς ὀσμανίδαις, πολλοὶ μὲν ἐκ τῶν φιλοπολέμων ἐκείνων ἀνδρῶν παρέμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει πάλιν ἀφορμὴν ν' ἀγωνισθῶσι σὺν αὐτῇ κατὰ τῶν Τούρκων, πολλοὶ ὅμως ἐξηκολούθουν οἰκοθεν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ τῶν δυσπροσίτων ὀρέων ὅπου εἶχον τὰ σκηνώματα αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ δημοτικὸν ᾄσμα κάλλιστα περιγράφον τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀδιακόπως ἐστρατολογεῖτο τὸ μέγα τοῦτο τῶν κλεφτῶν σῶμα.

«Μάνα σοῦ λέω δὲν ἔμπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
 «Δὲν εἴμπορῶ δὲ δύναμαι, ἐμάλλιασ' ἢ καρδιά μου.
 «Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης,
 «Νὰ κατοικήσω 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς τὰς ψηλαῖς βραχούλαις,
 «Νᾶχω τοὺς λόγγους συντροφιά, μὲ τὰ θεριὰ κουβέντα,
 «Νᾶχω τὰ γιόνια γιὰ σκεπὴ, τοὺς βράχους γιὰ κρεββάτι,
 «Νᾶχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερινὸ λημέρι.
 «Θὰ φύγω, μάνα, καὶ μὴν κλαῖς, μὲν δόμου τὴν εὐχὴ σου,
 «Κ' εὐχήσου με, μανοῦλά μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάζω.
 «Καὶ φύτεψε τριανταφυλλιά καὶ μαῦρο καρυοφύλλι.
 «Καὶ πότιζέ τα ζάχαρι καὶ πότιζέ τα μόσκο.
 «Κι' ὅσο π' ἀνθίζουν, μάνα μου, καὶ βγάνουνε λουλούδια,
 «Ὁ γιός σου δὲν ἀπέθανε, καὶ πολεμάει τοὺς Τούρκους.
 «Κι' ἂν ἔλθῃ ἡμέρα θλιβερή, ἡμέρα φαρμακωμένη,
 «Καὶ μαραθοῦν τὰ δυὸ μαζῆ, καὶ πέσουν τὰ λουλούδια,
 «Τότε κ' ἐγὼ θὰ λαβωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέσης.»
 Δώδεκα χρόνοι ἔπερασαν, καὶ δεκαπέντε μῆνες
 Ποῦ ἀνθίζαν τὰ τριαντάφυλλα, κι' ἀνθίζαν τὰ μπουμπούκια.
 Καὶ μιὰν αὐγὴ ἀνοιξιάτικη, μιὰ πρώτη τοῦ Μαΐου,
 Ποῦ κελαιοῦσαν τὰ πουλιὰ, κι' ὁ οὐρανὸς γελοῦσε,
 Μὲ μιᾶς ἀστράφτει καὶ βροντᾶ καὶ γίνεται σκοτάδι.
 Τὸ καρυοφύλλι ἐστέναξε, τριανταφυλλιά δακρῦζει,
 Μὲ μιᾶς ξεράθηκαν τὰ δυὸ, καὶ ἐπέσαν τὰ λουλούδια.
 Μαζῆ μ' αὐτὰ σωριάστηκε κ' ἡ δόλια του ἢ μανοῦλα.

Καὶ οἱ μὲν κλέφται τῆς Πελοποννήσου εἶχον, ὡς προείπομεν, πρόχειρον καταφύγιον τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας χώρας· οἱ δὲ τῆς

Ῥούμελης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν, ἠναγκάσθησαν προϊόντες τοῦ χρόνου νὰ συγκροτήσωσιν ἴδια μεγάλα ἐπὶ τῶν ὄρεων ὄρηθηρία, ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου, τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγρᾶφων. Ἐκεῖ εἶτε εὐρόντες τοὺς κατοίκους τῶν δυσπροσίτων ἐκείνων κωμῶν καὶ χωρίων προθύμους νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτῶν, εἶτε κταναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς τοῦτο, ἐσχημάτισαν στρατόπεδα ἀπὸ τῶν ὁποίων ὀρμώμενοι κατήρχοντο εἰς τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰς πόλεις, ἐλήστευον τοὺς ἀλλοθρήσκους κυριάρχας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους δούλους, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθησαν κλέφται.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ 7 ἢ 8 δεκάδας ἐνιαυτῶν, ὅτε τελευταῖον ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς φαίνεται, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόμισε συνετὸν νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς αὐτούς. Αἱ ζημίαι ὅσας ἔπασχον ἐκ τῶν πολεμίων τούτων αἱ ἐπαρχίαι, ἀπέβαινον ὀσημέραι δεινότεραι. Καὶ πλὴν τούτου κατὰ τοὺς ἀδιακόπους πολέμους αὐτῆς πρὸς τὰς δυτικὰς Δυνάμεις, οἱ ἐσωτερικοὶ ἐκεῖνοι πολέμιοι συνεμάχουν πάντοτε μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ συμμαχία αὕτη δὲν ἠδύνατο εἶμῃ νὰ ᾔηται σφόδρα ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε τότε νὰ μιμηθῇ τὴν ἐνετικὴν, ἣτις εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς πολλοὺς ἐκ τῶν μαχίμων τούτων Ἑλλήνων, ὀνομάζουσα αὐτοὺς ἄρματωλοὺς, *armatores*, ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐθελονταὶ οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα ἀκολουθοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεψεν εἰς τὰς μαχίμους ἐκείνας ὁμάδας τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴν τῆς ληστείας, συγκροτήσασα ἐξ αὐτῶν σώματα τὰ ὅποια, δαπάναις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ συντηρούμενα καὶ ἐξ Ἑλλήνων μόνον συγκείμενα, ἐκαλοῦντο ἄρματωλοὶ, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων ὄντα ἦσαν διανεμεμῆμενα εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Ἀξιοῦ μέχρι τοῦ Ἴσθμου τῆς Κορίνθου. Ἐν Πελοποννήσῳ τουρκικὰ ἄρματωλίκια δὲν ὑπῆρξαν, ἴσως διότι ἐλογίσθη ἐπισηφαλὲς νὰ ἀναγνωρισθῶσι τοιαῦτα ἔνοπλα χριστιανικὰ σώματα ἐντὸς χώρας ἣτις πλέον πάσης ἄλλης ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τούτοις τὸ μάχιμον πνεῦμα τῆς χερσονήσου διετηρήθη ἰδίως ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἄρματωλικίων, τὰ ὅποια διήρκεσαν μετὰ τινων διαλειμμάτων μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· διότι ὁ κα-

πετὰν Χρονᾶς ἀπὸ Χρυσοβίτση, ὁ καπετὰν Θανάσης ἀπὸ Καρύταιναν καὶ ἄλλοι περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ διαλόγῳ πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντῖνον, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀρματωλοὶ τῆς τελευταίας ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, διετηρήθησαν αἱ πολεμικαὶ ἕξεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν πολυαριθμῶν αὐτῆς κλεφτῶν, οἵτινες, ὀνομαστότατοι γενόμενοι ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης, ἄλλοτε μὲν διῆγον εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοτε δὲ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κρυπτόμενοι, ὅτε μὲν ἐσώζοντο εἰς Ἐπτανήσον ἢ εἰς Ροῦμελην, ὅτε δὲ διετέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προεστώτων ὡς σωματοφύλακες καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν διαταγῶν αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρματωλικίων ἐτροπολογήθη κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται ἐν Ἡπείρῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι 8 ἀρματωλίκια, κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταντο ἐν ὅλοις 17, ἐξ ὧν τρία κατὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιοῦ Μακεδονίαν, 10 ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ 4 ἐν Ἡπείρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ.

Ἐκάστου τῶν ἀρματωλικίων τούτων προΐστατο ἀρχηγὸς καλούμενος *καπετάνος*, ἔχων παρ' αὐτῷ βοηθὸν ἢ ὑπασπιστὴν, τὸ πρωτοπαλληκαρον, διότι οἱ στρατιῶται ὠνομάζοντο *παλληκάρια*. Καὶ ἡ μὲν τελευταία αὕτη λέξις παρήχθη ἐτι ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ (239 καὶ 241 τοῦ Γ' τόμου), ἡ δὲ πρώτη ἦτο καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἰταλική. Τὸ ἔργον τοῦ καπετάνου δὲν ἦτο εὐκόλον· ἔπρεπε νὰ εὐχαριστῇ χριστιανούς ἅμα καὶ Τούρκους, τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα πολλάκις δὲν συνεβιάζοντο. Ὑπάρχει δημῶδες ἄσμα τοῦ Στουρνάρη, τὸ ὁποῖον ἀνατρέχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, 1710, παρίστησι δι' ὀλίγων μὲν ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν δυσχέρειαν ταύτην.

Βουνά μου ἀπ' τ' Ἀσπροπόταμο μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,
Τὰ χιόνια μὴ τὰ λυώσετε ὅσον νάλθοῦν καὶ τ' ἄλλα,
τ' εἶν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος βαρεῖα γιὰ ν' ἀποθάνῃ,
Καὶ τοὺς ἰατροὺς ἐχάλεσε νὰ τὸν ἀποφασίσουν,
Κὴ ἀπὸ τὰ παλληκάρια του ἐχάλεσε τὸν πρῶτον.
«Ἐλα, Φοντύλη ἀδελφέ καὶ πρωτοπαλληκάρι,
Ἐλα κάθου στὰ γόνατα, ἔλα κάθου σιμά μου».

Σ' ἀφίνω διάτα τὸ παιδί, τὸ μικροχαιδεμένο,
 'τ' εἶναι μικρὸ κῆ ἀνήξερο. 'π ἄρματα δὲν γνωρίζει·
 Νὰ μ' ἔγῃς ἔννοια τὰ χωριὰ καὶ τὸ καπετανλίχι.
 Γέροντες θέλουν χαιδεμα, κῆ ἀγάδες θέλουν ἄσπρα,
 Κῆ ὁ καπετάνος δόκιμος γιὰ νὰ τοὺς κυβερνήσῃ.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστόν ὑπάρχον, ὅτι τὰ καπετανάτα ἦσαν πολλάκις κληρονομικά. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι οἵτινες ἦρχον τῶν Ἀγραφῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὅτε ἤρπασεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ὁ Καραϊσκάκης, ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα ἐκείνου, ὅστις τοσοῦτον πολύκροτος ἀπέβη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νίκος Τσάρας ἦτο υἱὸς καὶ ἐγγονος καπετανέων, ἰδίως δὲ υἱὸς τοῦ Τσάρα τοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καπετανεύσαντος εἰς τὴν Ἐλασσῶνα· ὁ πατὴρ Θύμιος ἦτο υἱὸς τοῦ οὐδὲν ἦττον περιωνύμου Βλαχάβα· ὁ Ὀδυσσεύς, υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτζου· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι, οἱ Σκυλοδημαῖοι καὶ ἄλλοι.

Ἐν τούτοις οὔτε ὅλοι οἱ κλέφται ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ὑπετάχθησαν, οὔτε ὅλοι οἱ ἀρματωλοὶ παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν. Οἱ ἀρματωλοὶ οὐ μόνον μετεῖχον ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων, ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν πολλάκις περιήρχοντο εἰς ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Τούρκων, ἔχοντες τότε φυσικοὺς συμμάχους τοὺς κλέφτας. Μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη φημίζεται ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρματωλοῦ Χρήστου Μηλιῶνη, ὅστις ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἄρταν ἀπήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν καδῆν καὶ δύο ἀγάδες ἐπὶ λύτροις. Ὁ μουσελίμης τῆς ἐπαρχίας συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προεστῶτος Μαυρομμάτη καὶ τοῦ δερβέναγα Μουχτάρη, ἀνέθηκε τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἰς Σουλεϊμάνην τινὰ, ὅστις φίλος ἄλλοτε διατελέσας τοῦ Χρήστου ἠδύνατο ἀνυπόπτως νὰ πλησιάσῃ αὐτόν. Ἄλλ' ὁ Σουλεϊμάνης ἀπαντήσας τῷ τῶν Χρηστον εἰς Ἀλμυρὸν, χωρίον μικρὸν τοῦ Βάλτου, ὡμολόγησεν αὐτῷ εἰλικρινῶς τίνα ἔλαβεν ἐντολήν. Καὶ τότε οἱ δύο γενναῖοι ἄνδρες μονομαχήσαντες ἔπεσον ἀμφοτέροι παραδόξως.

Τρία πουλάκια κάθονταν 'στὴν βράχιν 'στὸ λιμέρι·
 Ἐνα τηράει τὸν Ἀλμυρὸν, τ' ἄλλο κατὰ τὸν Βάλτον,
 Τὸ τρίτον τὸ καλῆτερον, μοιριολογᾷ καὶ λέγει.
 «Κύριέ μου, τί ἐγένηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιῶνης;
 Οὐδὲ 'ς τὸν Βάλτον φάνηκεν οὐδὲ 'ς τὴν Κρύα βρύσιν.» —

«Μᾶς εἶπαν, πέρα πέρασε, κ' ἐπῆγε πρὸς τὴν Ἄρταν,
 Κ' ἐπῆρε σκλάβον τον κατῆν, μαζὺ μὲ δυὸ ἀγάδαις.
 Κι' ὁ μουσελίμης τ' ἔκουσε, βαριά τοῦ κακοφάνη.
 Τὸν Μαυρομμάτην ἔκραξε καὶ τὸν Μουχτὰρ Κλεισοῦραν» —
 «Ἔσείς ἂν θέλετε ψωμί, ἂν θέλετε πρωτάτα,
 Τὸν Χρῆστον νὰ σκοτώσετε, τὸν καπετὰν Μηλιόνην.
 Τοῦτο προστάζ' ὁ βασιλεῦς καὶ ἔστειλε φερμάνι.»
 Παρασκευὴ ἑξημέρωνε (ποτὲ νὰ μ' εἶγε φέξη!)
 Κι' ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγη νὰ τὸν εὔρη.
 Ἔτ' ἄλμυρον τὸν ἔφθασε, καὶ ὡς φίλοι φιληθῆκαν.
 Ὀλονυκτῆς ἐπίνανε, ὅσον νὰ ξεμερώση.
 Καὶ ὅταν ἔφεξ' ἡ αὐγὴ, πέρασαν ἔστα λημέρια.
 Κι' ὁ Σουλεϊμάνης φώνηζε τοῦ καπετὰν Μηλιόνη.
 «Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ βασιλεῦς, σὲ θέλουν κ' οἱ ἀγάδες.» —
 «Ὅσο ἦν ὁ Χρῆστος ζωντανός, Τούρκους δὲν προσκυνάει.» —
 Μὲ τὰ τουφέκια ἔτρεξαν ὁ ἓνας πρὸς τὸν ἄλλον.
 Φωτιὰν ἐδόσαν ἔς τὴν φωτιὰν, κ' ἔπεσαν εἰς τὸν τόπον.

Ὅσακις λοιπὸν οἱ ἀρματωλοὶ οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανίσταντο, φυσικῶ
 τῷ λόγῳ ἢ Ὑψηλὴ Πύλη καθήρει αὐτοὺς καὶ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς
 τρόπου νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ. Ἐνίοτε ἐπετύγγανεν, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, καὶ
 πολλάκις οἱ ἀρματωλοὶ ἀπέβαινον τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ἠδύναντο
 ν' ἀνακτήσωσι τὰ ἀρματωλίκια αὐτῶν καὶ ἠνάγκαζον μάλιστα διὰ
 τῆς βίας τὴν κυβέρνησιν νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ πάλιν.

Κάτω ἔς τοῦ Βάλτου τὰ χωριά,
 Ἐηρόμερο καὶ Ἄγραφα,
 Καὶ ἔστα πέντε βιλαέτια
 («Ἐβγατε νὰ ἰδῆτ' ἀδέρφια!»)
 Ἐκ' εἶν' οἱ κλέφταις οἱ πολλοί,
 Ὅλ' ἐνδυμένοι ἔς τὸ φλωρί.
 Κάθοντι καὶ τρῶν καὶ πίνουν,
 Καὶ τὴν Ἄρταν φοβερίζουν.
 Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφή,
 Βρίζουν τὰ γένεια τοῦ κατῆ.
 Γράφουνε καὶ ἔς τὸ Κομπότι,
 Προσκυνοῦν καὶ τὸν Δεσπότη.
 «Συλλογισθῆτέ το καλὰ,
 Ἐπειδὴ σᾶς καίμε τὰ χωριά.
 Ἐπὶ γὰρ τ' ἀρματωλῆχι,
 Ὅτ' ἐρχόμεστε ἔσ' ἂν λύκοι.»

Τίς ἦτο ὁ καπετάνος ὁ τοιοῦτοτρόπως ἀνακτήσας τὸ ἀρματωλίκιον

αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ἐξ ἑτέρου ἄσματος ἠξεύρομεν πῶς ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας κατέλαβε τὸ ἀρματωλικίον τῶν Ἀγράφων.

Νᾶμουν μιὰ πετροπέρδικα, ἴστα πλάγια τοῦ Πετρίλου (χωρίου τῶν Ἀγράφων)
 Νὰ σκόνουμουν παποταχὺ, δωύραις νὰ ξημερώσῃ,
 Ν' ἀκούρμυαινα (νὰ ἴκουον) τὸν πόλεμον πῶς πολεμοῦν οἱ κλέφταις,
 Οἱ κλέφταις, οἱ ἀρματωλοὶ κι' ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας.

Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὁ Μπουκουβάλας κατετρόπωσε τὸν πάππον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα συνάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ,

Μεσ' τὴν Ὀξιά ξημέρωσε τὰ κόλια νὰ μοιράσῃ·
 Κ' οἱ Ἀγραφιῶτες ἔστειλαν δέκα κοτσαμπασίδες,
 Τῷ φέραν τὸν μορσαλὲ (τὸ καπιτανάτον) ἴς ὄλον τὸ βιλαέτι.

Ἄλλ' ὄλαι σχεδὸν αἱ περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἀρχηγῶν τῶν ἀρματωλικίων παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς κατακρατοῦντας διὰ τῆς βίας τὰ ἀρματωλίκια ἢ ἀναλαμβάνοντας αὐτὰ διὰ τῶν ὄπλων ἅμα ἐξωσθέντας. «Ὁ καπετὰν Ζῆτρος ἀπὸ τὴν Ἐλασσῶνα δὲν ἐφύλαξεν ἐν ὅσῳ ἔζη τὴν ἐπαρχίαν του ἐλευθέραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους;» ἀνακράζει ὁ Περραιβός. «Ὁ καπετὰν Τόσκας δὲν ἐκατάδαμασε τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰ Γρεβενὰ μὲ τρομεροὺς πολέμους; Ὁ καπετὰν Καραλῆς δὲν τοὺς κατεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὰ ἐκράτει ἐλεύθερα; Ὁ καπετὰν Μπλαχάβας εἰς τὰ Χάσια δὲν ἐξωλόθρευσε τοὺς τυράννους; Ὁ καπετὰν Μακρυθανάσης καὶ ὁ καπετὰν Μακροπούλιος δὲν ἐπολέμησαν ὡς ἄλλοι Λεωνίδαὶ καὶ Θεμιστοκλεῖς καὶ ἐκράτουν τὰ χωρία τοῦ Κισσάβου ἀπάτητα; Ὁ καπετὰν Καρακίτσος εἰς τὸ Καρπενῆσι δὲν κατέσφαζε πάντοτε τοὺς ἐχθροὺς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα;» Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ποιουμένη τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, ἀνεγνώριζε πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἀρματωλίκια· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο πρόθυμοι ἐκ διαλειμμάτων νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτὴν, ἰδίως εἰς τοὺς ἐμφυλίους αὐτῆς ἀγῶνας. Μήπως δὲν εἶδομεν αὐτοὺς πρωταγωνιστήσαντας εἰς τοὺς μεταξὺ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πολέμους; Μήπως ὅταν ὁ Ὁμέρ Βριόνης ἐπολιόρκησε τὸν πασᾶν τοῦ Μπερατιοῦ δὲν συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ὡς λέγει τὸ ἔσμα,

. καὶ τῶν χριστιανῶν πολλὰ καπετανάτα,
 Ὁ Ἴσχος ἀπ' τὴν Δούνιτσαν, ὁ υἱὸς τοῦ Γρίβα Γεώργου,
 Ζόγκος ἀπ' τὸ Ξερόμερο, ὁ Γεώργης Βαρνακιώτης
 Τοῦ Μπουκουβάλα τὰ παιδιὰ, καὶ οἱ Σκυλοδημαῖοι,
 Ὁ Διάκος καὶ ὁ Πανουργιάς καὶ οἱ δύο Κοντογιανναῖοι.

Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ἢ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπώπτευσεν αὐτοὺς πάντοτε, καὶ πολλάκις ἐπεχειρεῖ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διὰ τῆς βίας ἐπιβληθέντας εἰς αὐτὴν ἀντάρτας. Ἐντεῦθεν δὲ, καθὼς οἱ κλέφται εἶχον γίνεαι ἀρματωλοὶ, οὕτως οἱ ἀρματωλοὶ ἐγίνοντο πάλιν κλέφται, ἢ δὲ μετὰ βίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ιδιότητος εἰς τὴν ἄλλην ἀπέβαινε τοσοῦτον συχνὴ ὥστε τὰ ἐπωνύμια ἐκεῖνα κατήντησαν νὰ ἐκλαμβάνωνται ἀδιὰφόρος σχεδὸν τὸ ἐν ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἐκ παραλλήλου νὰ ὑποδίδονται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα, τοῦτο συμβαίνει συχνότατα.

Ὁ Ὀλυμπος κ' ὁ Κίσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλλόνουν.

Γυρίζει τότε ὁ Ὀλυμπος, καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου

Μὴ μὲ μαλλόνης, Κίσαβε, κονιαροπατημένε!

Ἐγὼ εἶμ' ὁ γέρος Ὀλυμπος, ἔστον κόσμον ξακουσμένος.

Ἐχω σαράντα δυὸ κορφαῖς, ἐξῆντα δυὸ βρυσούλαις·

Πᾶσα βρυσὴ καὶ φλάμπουρον, παντοῦ κλαδὶ καὶ κλέφτης

Καὶ ἔστην ψηλὴν μου κορυφὴν ἕτος εἶν' καθισμένος,

Καὶ εἰς τὰ νύχια του κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου.

«Κεφάλι μου, τί ἔκαμες, κ' εἶσαι κριματισμένος;» —

«Φάγε, πουλί, τὰ νεάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρειάν μου

Νὰ κάμης πῆχυ τὸ φτερόν, καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι.

Ἐστὸν Λοῦρον, ἔστο Ἐρομέρον ἀρματωλὸς ἐστάθην,

Ἐστὸ Χάσια καὶ ἔστον Ὀλυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης.

Ἐξῆντα ἀγάδες σκότωσα κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους·

Κι' ὅσους ἔστον τόπον ἄφησα καὶ Τούρκους κ' Ἀρβανίταις,

Εἶναι πολλοί, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸν δὲν ἔχουν.

Πλὴν ἦρθε κ' ἡ ἀράδα μου ἔστον πόλεμον νὰ πέσω.»

Ἐὰν δὲ ἀνώνυμος ἐγένετο ὁ ἀρματωλὸς ἐκεῖνος ἅμα καὶ κλέφτης, τοῦ ὁποίου ἢ τοσοῦτον παραδόξως νεκρευθεῖσα κεφαλὴ ἐδιηγεῖτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου τὰ τε κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον, ὀνομαστότατος ἀπέβη ὁ Νικολὸς Τζιοβάρας, ὅστις, κατὰ τὸν Περραιβόν, ὑπέταξε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἠπειρον «περιπατώντας παρρησίᾳ μὲ τὰ φλάμπουρά του» κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ τοῦ ὁποίου σώζεται δημῶδες ἄσμα ἐξυμνοῦν αὐτὸν ὡς κλέφτην ἅμα καὶ ἀρματωλόν.

Λάλησε, κοῦκκε, λάλησε· λάλα καυμέν' ἀηδόνι,

Λαλάτε ἔς ἀκροπέλαγος ποῦ πλέουν τὰ καράβια,

Ῥωτᾶτε γιὰ τὸν Νικολό, τὸν Νικολὸ Τζιοβάρα,

Ποῦτον ἔστο Λοῦρ' ἀρματωλὸς, ἔστο Καρπενῆσι κλέφτης·

Εἶχε φλάμπουρο κόκκινο, κόκκινο καὶ γαλάζιο.

Εἶχε σταυρὸν, εἶχε Χριστὸν, εἶχε καὶ Παναγία.»
 «Ἐψὲς προψὲς ἀκούσαμε τὰ βροντερὰ τουφέκια
 Κ' εἶδαμε πῶς ἐβάρεσε τοὺς Τούρκους μεσ' τὸ Λοῦρο·
 Κ' ἐπῆρε σκλάβους δεκοκτῶ, κῆ αὐτὸν τὸν μουσελίμη·
 Πῆρε μουλάρια δώδεκα μ' ἀσῆμι φορτωμένα,
 Κ' ἐκεῖθε πέρα διάβηκε, πέρα κατὰ τὸ Βάλτο,
 Πῆγε νὰ κάμη τὴν λαμπρῆ, καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη,»
 Νὰ ψῆση τὸ σφαγτάρι του, κόκκιν' αὐγὰ νὰ φάγη,
 Καὶ νὰ χορεύσουν τὰ παιδιὰ, νὰ ρίψουν ἔστὸ σημάδι.»

Ἦτο λοιπὸν δύσκολον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ διακριθῇ ὁ ἀρματωλὸς ἀπὸ τὸν κλέφτην, τὰ δ' ὀλίγα ὅσα ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ διαλάβωμεν περὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐφαρμόζονται εἰς ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς τάξεις. Διατρίβοντες εἰς χώρας ἀγόνους, ὀφείλοντες νὰ ὦσι πάντοτε ἔτοιμοι εἰς τὸ νὰ μεταβάλλωσι ἡμέρῃα καὶ μὴ δυνάμενοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταλίπωσι τὰ ὄπλα ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτῶν, οἱ κλέφται ἔζων ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τῆς ληστείας. Συνήθως ἐπέπιπτον πρὸς τοῦτο κατὰ τῶν Τούρκων, ἀρπάζοντες τὰ ἐν τοῖς ὄρεσι ποίμνια τοῦ πασᾶ ἢ ἐμβάλλοντες ἀπροσδοκῆτως εἰς τὰ χωρία τῶν ἀγάδων καὶ τῶν μπέϋδων καὶ πολλάκις ἀπάγοντες αὐτοὺς τούτους τοὺς μπέϋδες καὶ τοὺς ἀγάδες ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέλυον εἰμὴ ἐπὶ λύτρους. Ἄλλ' ἐνίοτε ἠναγκάζοντο νὰ ληστεύουν καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοφύλους καὶ ὁμοθρήσκους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦσαν ὑπηρέται ἢ ἐνοικιασταὶ τῶν Τούρκων. Ἐὰν οἱ ἀρματωλοὶ ἐφ' ὅσον διετέλουν εἰς εἰρηνικὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις περιεποιούντο τοὺς προεστῶτας ἐξ ἴσου σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς Τούρκους, καθ' ἃπερ εἶδομεν εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Στουρνάρη, οἱ στασιάζοντες ἀρματωλοὶ δὲν ἐφείδοντο αὐτῶν, διότι ἐνίοτε οἱ προεστῶτες κατεδίωκον αὐτοὺς ἐπίσης ὅσον καὶ οἱ Τούρκοι, ὅπως εἶδομεν εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Χρήστου Μηλιόνη καὶ ὅπως ἱστορεῖ τὸ ἄσμα τοῦ ἀρματωλοῦ Καρπενησίου Λιβίνη, περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τῷ ἄσματι τούτῳ ὁ Λιβίνης παρίσταται λέγων·

»Σὲ σένα, Μῆτρο μου γαμπρὲ, Σταθοῦλα ψυχογιέ μου,
 Ἄφινω τῇ γυναϊκά μου, τὸ δόλιο μου τὸ Γιώργη.
 Ποῦνε μικρὸς γιὰ φαμελιὰ, κι' ἀπ' ἄρματα δὲν ξέρει.
 Καὶ ἔσ' ἀ διαβῆ τὰ δεκαννιά καὶ γίγη παλληκάρη,
 Ἐλᾶτε νὰ ξεθάψετε τὰ δόλια τ' ἄρματά μου,
 Ποῦ τὰ ἴχασα ἔτῃν ἐκκλησιὰ, μέσζ' ἐστὸ ἅγιο βῆμα,
 Νὰ μὴ τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ κι' ὁ Τούρκο-Κωνσταντάκης.»

Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης ὁ τοῦ Καρπενησίου προεστῶς ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους τοῦ γένους πολεμίου. "Ὅθεν πολλάκις οἱ κλέφται συνελάβανον ἢ τοὺς προεστῶτας αὐτοὺς ἢ συγγενεῖς αὐτῶν.

Ἄσχυλοδῆμος ἔτρωγε ἔς τὴν ἔλατ' ἀποκάτω,

Καὶ τὴν Εἰρήνην ἔστο πλευρὸν εἶχε νὰ τὴν κερᾶση.

«Κέρναμ' Εἰρήνη μ' εὐμορφη, κέρναμ', ὅσον νὰ φέξῃ,

"Ὅσον νὰ ἔβγ' αὐγερινός, νὰ πάγ' ἡ πούλια γεῦμα·

Κι' ἀπαὶ σὲ στέλνω σπῆτί σου μὲ δέκα παλληκάρια.» —

«Δῆμο, δὲν εἶμαι δοῦλὰ σου, κρασὶ νὰ σὲ κερᾶσω·

Ἐγὼ εἶμαι νύφη προεστῶν, κι' ἀρχόντων θυγατέρα.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται καὶ ἕτερόν τι χαρακτηριστικώτατον τοῦ τῶν κλεφτῶν βίου. Ἡ ὑπερηφάνεια δι' ἧς ἡ γυνὴ ἐκείνη ἀποποιεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν τοσοῦτον φυσικὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας τῆς ὁποίας εἶναι αἰχμάλωτος, ἐκδηλοῖ τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχεν ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν θέλουσι σεβασθῆν αἰείποτε τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τῶντι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, οἱ κλέφται διεκρίθησαν αἰείποτε ἐπὶ τῇ εὐλαβείᾳ μεθ' ἧς προσεφέροντο πρὸς τὰς αἰχμαλώτους αὐτῶν εἴτε ὠραῖαι ἦσαν εἴτε ἄσχημοι, εἴτε νέαι εἴτε γραιῖαι, εἴτε χριστιαναὶ εἴτε ἀλλόθρησκοι καὶ ἀναφέρεται παράδειγμα ἀρχηγοῦ συμμορίας φονευθέντος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν, διότι προσέβαλε τὴν τιμὴν τουρκίδος γυναικός, ἣν ἐκράτει αἰχμάλωτον μέχρις οὗ ἔλθωσι τὰ λύτρα.

Μετὰ τοὺς προεστῶτας οἱ κλέφται ἰδίως ἐτέρποντο νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν εἶχον ἰδιάζουσαν συμπάθειαν· καὶ τοὺς παπάδες δσάκις συνέπιπτε νὰ ἦναι οὗτοι προεστῶτες τῶν χωρίων καὶ τούτου ἕνεκα πολέμιοι ἔστιν ὅτε τῶν κλεφτῶν. Καθὼς εἶπομεν πολυθρύλητοι ἀπέβησαν οἱ τῆς Πελοποννήσου κλέφται καθ' ὅλην τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας. Τοιοῦτοι ἐγένοντο ἰδίως οἱ περιώνυμοι Παναγιώταρος καὶ Κολοκοτρωναῖοι, οἱ ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ Κοντοβουνίσιοι καὶ Χοντρογιανναῖοι, τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι, ἀφοῦ ὑπηρέτησαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔπειτα διὰ παραδέξου τροπῆς τῆς τύχης ἔπεσον ὑπὸ τὸ φάσγανον τῆς λαιμητόμου πρὸ 50 περίπου ἐνιαυτῶν· οἱ Σολιῶται, ὧν εἰς συνέδρασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξίας· τῷ 1821· τελευταῖον ὁ περιβόητος Ζαχαριάς, περὶ τοῦ ὁποίου σῶζεται ἄσμα ἱστοροῦν μετὰ πρ-

κρᾶς εἰρωνείας πῶς ἐξεδικήθη τὸν παπᾶν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὅστις ὦν ἐνταύτῳ προεστῶς τοῦ χωρίου, ἦτο ἄσπονδος τοῦ Ζαχαριᾶ ἐχθρὸς καὶ πολλοὺς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ μέχρι θανάτου κατεδίωξε.

Τ' εἶν' τὸ κακὸν τοῦ γίνεται τοῦτο τὸ καλοκαῖρι;
 Τρία χωριά μᾶς κλαίνονται, τρία κεφαλογώρια.
 Μᾶς κλαίεται κ' ἕνας παπᾶς ἀπὸ τὸν Ἅγιον Πέτρον.
 Τί τῶκαμα τοῦ κ. . . . , καὶ κλαίειτ' ἀπ' ἐμένα,
 Μήνα τὰ βόδια τ' ἔσφαξα, μήνα τὰ πρόβατά του;
 Τὴν μιά του νύφη φίλῃσα, ταῖς δύο του θυγατέρας,
 Τὸ 'να παιδί του σκότωσα, τ' ἄλλο τὸ πῆρα σκλάβον.
 Καὶ πεντακόσια δυὸ φλωριά ἔξαγορᾶν τοῦ πῆρα.
 Ὅλα λουφὲν τὰ μοίρασα, λουφὲν 'στὰ παλληκάρια.
 Κι' ἄτός μου δὲν ἐκράτησα τίποτε γιὰ ἐμένα.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ζαχαριᾶς ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων κλεφτῶν ὅσοι δὲν ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας. Τοῦτο δὲ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θανάτου, διότι ἐπὶ τέλους ἐδολοφονήθη ὑπὸ ἐνὸς τῶν προϋχόντων τῆς Μάνης ἐνεκα τοιαύτης τινὸς αἰτίας.

Τελευταῖον ἐν ἐλλείψει Τούρκων, καλογήρων καὶ προεστῶτων, οἱ κλέφται ἐφορολόγουν τὰ χωρία ἢ καὶ αὐτὰς τὰς πόλεις. Δὲν διῆγον ὁμῶς ἄπαντα τὸν βίον περὶ πολέμους καὶ ἀρπαγὰς καὶ λαφυραγωγίας, εἶχον ἡμέρας ἀνέσεως καὶ ἡμέρας οἰκογενειακῆς εὐτυχίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐπομένου ἄσματος τοῦ περιγράφοντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζήτρου.

Ὁ Ζῆτρος κάμνει τὴν χαρὰν, χαρὰν γιὰ τὸν υἱὸν του,
 Ἐχάλεσε τὴν κλεφτουριὰν, τὰ δώδεκα πρωτάτα.
 Τὸν Λάπαν δὲν ἐχάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.
 Κι' ὅλοι παγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια.
 Κι' ὁ Λάπας πάγ' ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸν ἀλάφι,
 'Στ' ἄσῃμι καὶ 'στὸ μάλαμα καὶ 'στὸ μαργαριτάρι.
 Κανένας δὲν τὸν λόγιασεν ἀπὸ τοὺς κλεστάδεις.
 Ἡ Ζήτραϊνα τὸν λόγιασεν ἀπὸ τὸ παραθύρι,
 Πάλαι ἢ μαύρη Ζήτραϊνα, ἢ μαύρη παραμάννα.
 «Καλῶς τὸν Λάπαν πώργεται μ' ἀλάφι στολισμένον!
 Στρῶστε τοῦ Λάπα 'στὸν ὄντᾶν, τοῦ Τρίτσα 'στὴν κρεββάταν,
 Στρῶστε καὶ τῶν παλληκαριῶν ἀπ' ὅλα τὰ πρωτάτα.»

Καὶ νῦν προκειμένου νὰ περιγράψω τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικὸν οὕτως εἰπεῖν βίον τῶν κλεφτῶν, θέλω ἀκολουθήσει τὸν Φωριέλ, τὸν πραγμα-

τευθέντα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς χρόνους πλησιεστάτους πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διὰ τὰ θεινὰ ὅσα ἐπήγαγεν εἰς τὸν τόπον ἢ παρωδία τῆς κλεφτουριάς, ἢ ἰδίως λεγομένη ληστεία, πολλαὶ σκιαὶ ἐπεκάλυψαν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει τὴν χαριεστάτην τοῦ Γάλλου εἰκόνα. Ἄλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἐντυπώσεις ἅς ἐπροξένησαν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὄχι κατὰ τὰς τροπολογηθείσας ὑπὸ μεταγενεστέρων περιστάσεων διαθέσεις. Οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν κλεφτῶν καὶ εἴμπορεῖ τις νὰ θαυμάζη καὶ νὰ ἀγαπᾷ τοὺς πρώτους, χωρὶς νὰ καταστήσῃ ἥττον ἀποτροπαίους τοὺς δευτέρους.

Κατὰ τὰς ὥρας λοιπὸν τῆς ἀνέσεως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐγυμνάζοντο πρὸ πάντων περὶ ποικίλας χρήσιμους εἰς τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ἀσκήσεις. Ἐρριπτον εἰς τὸ σημάδι μὲ ἀκρίβειαν πάντοτε μὲν ἀξιοσημείωτον, πολλάκις δὲ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστήν. Ἐγυμνάζοντο περὶ τὸν δίσκον καὶ τὸ ἄλμα καὶ τὸν δρόμον· αἱ δὲ παραδόσεις διηγοῦνται περὶ τῆς καθόλου εἰς ταῦτα δεξιότητος αὐτῶν πράγματα σχεδὸν ἀπίστευτα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ προτρέξῃ πρὸς ἵππον καὶ δι' ἐνὸς ἄλματος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἐπὶ 7 ἵππων στοιχηδὸν προτεταγμένων· περὶ δὲ τοῦ Ζαχαριᾶ φημίζεται ὅτι ὅταν ἔτρεχεν αἱ πτέρναι αὐτοῦ ἤγγιζον τὰ ὦτα. Μὴ παραλείψωμεν δὲ τὴν καρτερίαν αὐτῶν εἰς τὴν πείναν, τὴν δίψαν καὶ τὴν ἀγρυπνίαν. Πολλάκις ἐμάχοντο ἐπὶ 3 ἡμέρας καὶ 3 νύκτας συνεχῶς χωρὶς νὰ πῖωσι, χωρὶς νὰ φάγωσι, χωρὶς νὰ κοιμηθῶσι· καὶ πολλάκις ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς ἐνόμιζεν αὐτοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων στερήσεων καὶ περιέμενε νὰ παραδοθῶσιν, αἴφνης ἀναλαβόντες τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ ἐφορμήσαντες καὶ νικήσαντες, διήρχοντο τὰ χαρακώματα σώοι. Ἄλλη ἐξαισία αὐτῶν ἀρετῆ ἦτο ἢ ἐν ταῖς ὀδύναϊς καρτερία. Εἰδότες τίνα βασανιστήρια περιέμενον αὐτοὺς, προετίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν. Ἄλλ' ἐνίοτε συνέπιπτε νὰ πάθωσι τὸ μέγα θεινὸν τοῦ νὰ συλληφθῶσι· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σουβλιζόμενοι καὶ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν παρεκτὸς ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς πασάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν. Ἐνεκα δὲ τῶν συμφορῶν τούτων, μία τῶν συνηθεστέρων εὐχῶν ἅς ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν ἤρχοντο

πρὸς ἀλλήλους ἦτο· καλὸ μολύβι. Καὶ οὐδὲν ἦττον οἰκτρὸν ὑπελάμβανον τὸ νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν αὐτῶν οἱ Τοῦρκοι. Ὅθεν ἡ σπουδαιότερα καὶ ἡ ἱερωτέρα παράκλησις τὴν ὁποίαν ὁ ἀποθνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἠδύνατο νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἦτο νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν του καὶ νὰ ἀπαγάγωσιν αὐτὴν ἵνα μὴ κοπῆ καὶ ἀπαχθῆ, ὑπὸ τῶν πολεμίων. Τὸ δὲ αἶσθημα τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον παρὰ τοῖς ἡμετέροις καὶ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν κλεφτῶν, διότι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅταν εἶδεν ἑαυτὸν περιζωσθέντα πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπέισθη ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει σωτηρίας ἐλπίς, ἀνεβόησε· «δὲν εἶναι κανεὶς χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου.» Πολλάκις τὰ δημῶδη ἄσματα ἐκφράζουσι τοιαύτας παρακλήσεις.

Σὰν δένδρον ἐρραγίσθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει·
Ψηλὴν φωνοῦλαν ἔβυλε, ἄν παλληκάρ' ὁποῦ ἦταν·
«Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδελφέ, καὶ πολλαγαπημένε;
Γύρισε πίσω, πάρεμε, πάρε μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάρ' ἡ παγανιὰ, καὶ ὁ Ἰσοῦφ ἀράπης
Καὶ μοῦ τὸ πάει ἔστ' Ἰάννινα τ' Ἀλῆ πασᾶ τοῦ σκύλου.»

Τὸ δ' εὐγενὲς τοῦτο αἶσθημα τὸ κηδόμενον περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν καὶ μετὰ θάνατον, διεποικίλλετο παραδόξως. Ὁ κλέφτης λ. χ. ἐπεθύμει νὰ κηδεύεται τοιουτοτρόπως ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολουθεῖ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζόμενος. Τίς δὲν ἤξεύρει τὸν τάφον τοῦ Δήμου, τὸ ἄσμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀντηχῆσαν εἰς ἓν τῶν θεάτρων τῶν Παρισίων τοσαύτας ἀπέσπασε χειροκροτήσεις καὶ τοσαύτας παρήγαγε συγκινήσεις.

Ὁ ἥλιος ἐβασίλευε, καὶ ὁ Δῆμος διατάζει·
Σύρτε, παιδιὰ μου, ἔστ' ἡ νερό, ψωμί νὰ φάτ' ἀπόψε,
Καὶ σὺ, Λαμπράκη μ' ἀλεψιέ, κάθου ἐδῶ κοντὰ μου.
Νὰ, τ' ἄρματά μου φόρεσε, νὰ ἦσαι καπετάνος·
Καὶ σεῖς, παιδιὰ μου, πάρετε τὸ ἔρημο σπαθὶ μου,
Πράσινα κόψετε κλαδιὰ, στρῶστε μου νὰ καθήσω,
Καὶ φέρτε τὸν πνευματικὸν νὰ μ' ἐξομολογήσῃ,
Νὰ τοῦ εἰπῶ τὰ κρίματα ὅσα ἔχω καμωμένα·
Τριάντα χρόν' ἄρματωλός, καὶ εἴκοσι ἔχω κλέφτης·
Καὶ τώρα μ' ἔρθε θάνατος, καὶ θέλω ν' ἀπαιθάνω·
Κάμετε τὸ κιβουρὶ μου πλατὺ, ψηλὸν νὰ γένῃ,
Νὰ στῆκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δίπλα νὰ γεμίζω·
Κι' ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξιὸν ἀφήστε παραθύρι,

Τὰ χελιδόνια νὰ ῥχωνται, τὴν ἀνοιξιν νὰ φέρουν,
Καὶ τ' ἀηδόνια τὸν καλὸν μᾶιν νὰ μὲ μαθαίνουν.

Ἐν γένει δὲ οἱ κλέφται, καὶ τοὶ διάγοντες βίον τοσοῦτον ἄγριον καὶ τραχὺν, σπανίως ἦσαν θηριώδεις καὶ αἰμοχαρεῖς. Ἐφόνευον μὲν ὄσους ἠδύναντο μουσουλμάνους, Τούρκους ἢ Ἀλβανούς, μὴ φειδόμενοι ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανιώτατα, καὶ αὐτῶν τῶν χριστιανῶν ἐλαφυραγώγουν ἅμα ἐδίδετο περίστασις τοὺς πρώτους καὶ ἐν ἀνάγκῃ τοὺς δευτέρους, ἀλλὰ ὡμοὶ καὶ ἀδυσώπητοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦσαν. Δὲν ἐβασάνιζον λ. χ. οὐδὲ τοὺς Τούρκους αὐτοὺς, ἀλλ' ἤρκοῦντο νὰ τοὺς θανατώσωσιν. Αἱ περὶ τοῦ θείου ιδέαι αὐτῶν οὔτε ὑψηλαὶ ἦσαν οὔτε λεπταί· ἀλλὰ βεβαίως ἦσαν εὐλαβέστεραι τῶν δοξασιῶν καὶ ἕξεων τοῦ κοινοῦ πλήθους. Πότε καὶ πότε μόνον ἠδύναντο νὰ ἀκούσωσιν εἰς ἐρημοκλήσιον τὴν θεῖαν λειτουργίαν, ἀφελῶς τελουμένην ὑπὸ ὄρεινου ἱερέως. Ἄλλ' ὅπουδ' ἦτοτε καὶ ἂν εὕρισκοντο τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστούγεννα, ἐν δάσει, ἐν σπηλαίοις ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτάτων ὄρεων, ποτὲ δὲν ἐλησμόνουν νὰ ἐορτάσωσιν ὅπως ἠδύναντο τὰς ἐπιφανεῖς ἐκείνας ἡμέρας τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ψάλλοντες ὅσα καὶ ὅπως ἤξευρον ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναγομένων ὕμνων καὶ προσευχῶν. Εἰς οἵανδ' ἦτοτε ἀμηχανίαν ἢ ἀνάγκην καὶ ἂν εὕρισκετο ὁ κλέφτης, δὲν ἐπέβαλλε χεῖρα εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀφιερωμάτων ἢ σκευῶν τῶν ἐν τόπῳ ἱερῷ κατατεθειμένων. Ὁ δὲ γέρων Βλαχάβας ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον κλεισθέντος καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς μαρτυρήσαντος Παπᾶ Θύμιου, ἀπῆλθεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν πεζὸς εἰς Ἱεροσόλυμα μὲ τὸ ὄπλον καὶ τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του, ἵνα ἀποθάνῃ, ὅπως ἠῤυχετο, εἰς τοὺς ἁγίους τόπους. Ποτὲ κλέφτης δὲν ἀλλαξοπίστησεν. Ὅταν εἶπαν εἰς τὸν Ἀνδροῦτζον ὅτι ἀσπαζόμενος μὲν τὸν ἰσλαμισμόν θέλει ἀξιωθῆ τιμῶν ἐξαιρέτων, ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα θέλει ἀποθάνει οἰκτρῶς εἰς τὸ κάτεργον, ὁ γενναῖος ἀθλητὴς ἀδιστακτικῶς ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον· καὶ ἄλλοι καπετάνοι εἰς ὁμοίους ἐκτεθέντες πειρασμοὺς ἐπραξαν ὅ,τι ἐπραξεν ἐκεῖνος. Μετὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, οὐδὲν εἶχον ἱερώτερον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀφοσιώσεως. Πολλάκις τὰ παλληκάρια ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν ἐγκαταλείποντα τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἀλλὰ προετίμων νὰ ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ. Πολλάκις ἐνῶ δύο συμμορίαι ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ μία ἠδύνατο νὰ φύγῃ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἐγκατέλειπε τὸν συνάδελφον, ἀλλὰ ῥιπτόμενος κατὰ τῶν πολεμίων ἢ ἐσώζετο μετ' αὐτοῦ

ἢ μετ' αὐτοῦ συγκατεστρέφετο. Ἴσως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἱ πλειότεροι τούλάχιστον ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας· ἴσως ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων ἐλαυνόμενοι μᾶλλον ὑπὸ σφοδροτάτου αὐτοματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τὸ ὑψηλότερον αἶσθημα τῆς ὅλης πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀφοῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτατοι ἐπίκουροι ὄλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων ὅσα οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον ἐπὶ 400 ἔτη, αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος, αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτὸν, καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ. Τὸ μάχιμον πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀναβιώσας λόγιος ἑλληνισμὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὰς νέας γενεὰς τῶν πεπολιτισμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, δὲν εἶχε μὲν ἀφορμὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἤξιώθη δὲ διαρκούσης αὐτῆς ποτὲ τῆς κυβερνητικῆς προνοίας τῆς ἀπαιτουμένης ἵνα ἀσκηθῆ ἀποχρώντως καὶ ἀποτελέσῃ τὸν τακτικὸν στρατὸν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἐμελλε φυσικῶ τῷ λόγῳ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ὀρεσίβια ἐκεῖνα στίφη. Ἀπὸ τοῦ Δραγασσανίου μέχρι τοῦ Χαϊδάρου ὁ τακτικὸς στρατὸς θύματα μόνον προσήνεγκεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ Βαλτεσίου μέχρι τῆς Ῥάχωβας, ὅλα τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν διεπράχθησαν.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν, προέκυψαν ἐπὶ τουρκοκρατίας δύο ἕτερα προπαιδευτήρια τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ τοῦ διεξαγαγόντος τὴν ἐπανάστασιν· τὸ μὲν ἐν Ἠπείρῳ, τὸ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ μὲν εἰς τὸ Σοῦλι, τὸ δὲ εἰς τὴν Μάνην, περὶ ὧν θέλομεν ἤδη εἶπει ὀλίγα τινά. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος χριστιανοὶ τινες ποιμένες φεύγοντες τὴν ὀσμανικὴν κατάθλιψιν, ἀνέβησαν εἰς τὰ ἄγρια τῶν πάλαι Κασσωπαίων ὄρη, ὅπου ἐμελλε νὰ ἀντηχήσῃ βραδύτερον τὸ πολυθρύλητον τοῦ Σουλίου ὄνομα. Πόθεν παρήχθη τὸ ὄνομα τοῦτο, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστὸν· λέγεται μόνον ἐκ παραδόσεως ὅτι εἰς τῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς ὀρείτας ἐκείνους ἀγωνισθέντων μουσουλμάνων καλούμενος Σούλης, ἔπεσεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐπὶ τοῦ χώρου ὅστις ἔκτοτε ἀπὸ αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σοῦλι. Ὅπωςδὴποτε περὶ τὸν χώρον τοῦτον ἠθροίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς πολλαὶ οἰκογένειαι· ἢ τῶν Ζερ-

βάτων ἀπὸ Ζερβοῦ χωρίου τῆς Ἄρτης, ἢ τῶν Μποτσαράτων ἀπὸ Δράγανη χωρίου τῆς Παραμυθιάς, ἢ τῶν Δρακάτων ἀπὸ Μάρτανη τῆς ἐπαρχίας Λάμαρη, ἢ τῶν Δαγκλιατων ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ ἄλλαι πολλαί, διότι ἐπὶ τέλους συνεποσώθησαν εἰς 5000 ἐποίκους. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἔκτισαν τέσσαρα χωρία· τὸ Σοῦλι, τὴν Κιάφαν, τὸ Ἀβαρικὸν καὶ τὴν Σαμωνίβαν, ἅτινα ὠνομαζόντο τετραχώριον. Τὰ τέσσαρα ταῦτα χωρία ὠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων κλιτύων ὄρους εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰμὴ διὰ μιᾶς καὶ μόνης στενωποῦ ὀφειδῶς ἐν διαστήματι τριῶν μιλίων διερχομένης ἀνὰ μέσον φοβεροῦ λαβυρίνθου βαράθρων, δασῶν καὶ βράχων. Ἀπὸ μιλίου εἰς μίλιον εἰς τὰ δυσβατώτερα τῆς στενωποῦ μέρη ἠγείρετο πύργος ὠχυρωμένος. Μετὰ τὸ πρῶτον μίλιον καὶ πλησιέστατα τοῦ πρώτου πύργου ἔκειτο ἡ Κιάφα· δύο δὲ μιλια ἀνωτέρω ὑπῆρχον εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τὸ Σοῦλι ἢ Κακοσοῦλι, τὸ Ἀβαρικὸν καὶ ἡ Σαμωνίβα, ὡσεὶ κρεμάμενα ἀπὸ τῶν τραχυτέρων κλιτύων κυκλοτεροῦς κοιλάδος ἢ κρατῆρος, τοῦ ὁποῖου τὰ χεῖλη ἀποτελοῦσι τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους.

Ἀλλὰ καθόσον ἐπολλαπλασιαζόντο οἱ ἐποικοὶ ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἑπτὰ χωρία· τὸ Τσικουῦρι, τὸ Περιχάτι, ἡ Βίλια, τὸ Ἀλσοχώρι, οἱ Κοντάταις, ἡ Γκιονάλα καὶ τὸ Τσεφλίχι. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα χωρία καλούμενα ἑπταχώριον, ἔκειντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν πεδίῳ εὐφώρῳ καὶ καλλιεργημένῳ. Παρεκτός ὅμως τῶν 11 τούτων ἰδρυμάτων οἱ Σουλιῶται κατέκτησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἀγαθὸς τοῦ Μαργαρίτου 60 περίπου ἕτερα χωρία ἐσπαρμένα εἰς τὰς πεδιαδας τὰς ἐκτεινομένας ἐν διαστήματι 4 ἢ 5 λευγῶν περὶ τὸ ὄρος καὶ ἔχοντα κατοίκους περὶ τοὺς 7,000. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀρχικῶν ἰδρυμάτων κάτοικοι ἐκαλοῦντο Σουλιῶται· οἱ δὲ τῶν κατακτηθέντων χωρίων, Παρασουλιῶται. Οἱ πρῶτοι ἦρχον τῆς ὀμοσπονδίας· οἱ δεῦτεροι ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι ἦσαν διηρημένοι εἰς γενεὰς ἢ φάρας ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ Σοῦλι ὑπῆρχον 19, εἰς δὲ τὴν Κιάφαν 4, εἰς δὲ τὸ Ἀβαρικὸν καὶ τὴν Σαμωνίβαν καὶ τὸ Ἀλσοχώρι καὶ τὴν Γκιονάλαν ἀνὰ 3, εἰς δὲ τὸ Τσικουῦρι 5, εἰς δὲ τὸ Περιχάτι, τὴν Βίλιαν καὶ τὸ Τσεφλίχι ἀνὰ 2 καὶ εἰς τοὺς Κοντάτας 1. Ἐν ὅλοις λοιπὸν αἱ φάραι ἦσαν 47. Πάσης φάρας δὲ προϊστάτο ὁ ἐπισημότερος ἢ ἀνδρειότερος αὐτῆς ἀνὴρ, ὅστις καὶ διώκει τὰ κατ' αὐτήν. Οἱ δὲ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν 47 φαρῶν ἀπετέλουν τὸ γενικὸν

συνέδριον ἐν ᾧ ἀπεφασίζοντο τὰ κοινὰ τῆς ὁμοσπονδίας πράγματα. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ κάτοικοι τῶν 7 χωρίων εἰσῆρχοντο εἰς τὰ ἀρχικά 4· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 60, μόνοι οἱ ἐπ' ἀνδρεία διακεκριμένοι ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλοι ἔμενον εἰς τὰ χωρία αὐτῶν, τὸ μὲν διότι ἂν προσήρχοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸ Σούλι, ἤθελεν ἐπέλθει ἔλλειψις τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων, τὸ δὲ διότι συμφερότερον ἐλογίζετο νὰ ἐξακολουθῶσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν, αὐτοὶ τε οὕτω τρεφόμενοι καὶ εἰς τοὺς Σουλιῶτας παρέχοντες κρύφα τροφάς.

Ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Σουλιῶται ἐπλήρωναν εἰς τὴν Πύλην τὸν συνήθη τῶν βασιλιάδων φόρον, ὃ ἐστὶ τὸ χαράτζι εἰς χρήματα, καὶ πλὴν τούτου τὸ δέκατον τῶν ποιμνίων αὐτῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ τυροῦ. Ἐνταυτῷ ὅμως εἰσέπραττον τὴν αὐτὴν δεκάτην καὶ τὸ αὐτὸ χαράτζι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων ὑπ' αὐτῶν χωρίων ὥστε ἦσαν ἀρχοντες ἅμα καὶ ἀρχόμενοι. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ φόρου ὃν εἰσέπραττον παρὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐπλήρωνοντο καὶ ἰδίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀγάδων καὶ πασάδων, ἵνα μὴ λεηλατῶσι τὰ κτήματα αὐτῶν. Ἄλλ' εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι σπανίως διετέλουν ἐν εἰρήνῃ, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ ἡγεμονία τῆς Ἡπείρου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅθεν ὁ βίος τῶν Σουλιωτῶν εὐδέποτε ἀπέβη βιομηχανικὸς ἢ ἐμπορικὸς ἢ λόγιος, ὅπως ὁ βίος τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν κοινοτήτων. Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευή. «Κανένας καμμίαν τέχνην ἢ πραγματείαν δὲν μεταχειρίζεται, λέγει ὁ Περραιβὸς περὶ αὐτῶν, παρὰ ὅλη τους ἡ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἄρματα· μὲ αὐτὰ τρώγουν, μὲ αὐτὰ κοιμοῦνται καὶ μ' αὐτὰ ξυπνοῦν.» Οὐδὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἠσχολοῦντο, ἀλλὰ ἐτρέφοντο, ὡς προείπομεν, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν 60 ὑποκειμένων χωρίων. Ὅθεν πᾶσα αὕτη ἡ συμπολιτεία ὠμοιάζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα· αἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ τῶν 11 ἀρχικῶν χωρίων καὶ τῶν κυριευθέντων 60, ἀνακαλοῦσι παραδόξως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ περιοίκων σχέσεις.

Ἦσαν δὲ οἱ Σουλιῶται κρᾶμα Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συνοικεσίου τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἀρξάμενου καὶ τελουμένου μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ ἀλβανικὴ ἐκράτυνε τὸ μάχιμον τῆς ἐλληνικῆς πνεῦμα, ἡ δὲ ἐλληνικὴ ἐνεφύσησεν εἰς τὴν ἀλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα

αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλιστα προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' ἐὰν οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατὰ πρῶτον ἐκλείσθησαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, οἱ Σουλιῶται οἵτινες ἔβαψαν ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ αἵματός των τοσαῦτα ἐνδοξα πεδία τῆς μάχης, εἶχον, καθάπερ γνωρίζομεν ἤδη, ἀναγγεῖλει πρὸ καιροῦ τὸ τί ἠδύναντο νὰ πράξωσι.

Πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1770 ἐπαναστάσεως τὸ μόνον σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῶν Μανιακῶν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ἦτο φόρος ἐτήσιος 4,000 γροσίων, ὅστις πιθανώτατα οὐδὲ ἐπληρῶνετο ποτέ. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν ὅλως ἀνεξάρτητοι καὶ εἶχον καθ' ὅλα ἰδίαν διοίκησιν. Πᾶσαι πόλεις, πᾶσα κώμη καὶ πᾶν χωρίον εἶχε προϊστάμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενον, καλούμενον δὲ ἐνταῦθα καπετάνον. Καὶ ἦτο μὲν ἅπασα ἡ Μάνη διηρημένη εἰς τέσσαρα τμήματα ἢ μεγάλας καπετανίας, τὴν Ζαρνάταν, τὸν Ζυγόν, τὰ Κακοβούλια καὶ τὸ Σκουτάρι, ὧν ἐκάστης προϊστάτο πάλιν εἰς ἀνώτερος καπετάνος. Οὐκ ὀλίγαι ὅμως καπετανίαι πόλεων καὶ κωμῶν ὑπήγοντο ἀμέσως εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς ἡμοσπονδίας ἄρχοντα, (περὶ οὗ μετ' ὀλίγον), ἢ καὶ ὅλως ἐλεύθεραι καὶ ἀνεξάρτητοι ἦσαν, μὴδ' εἰς τὸν ἄρχοντα ἐκείνον δηλαδὴ ὑπαγόμεναι. Τὸ σύνολον τῶν καπετανέων τῆς Μάνης ἀπετέλει τὸ συμβούλιον ἐν ᾧ ἐσυζητοῦντο καὶ ἀπεφασίζοντο πᾶσαι τῆς χώρας αἱ ὑποθέσεις. Τοῦ δὲ συμβουλίου ἡγεῖτο καπετάνος διὰ πλειονοψηφίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκλεγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετάνων ἢ ἀνώτερος καπετάνος. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις οὐδόλως τότε ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· μόνος δὲ Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς κατῴρθησεν ἐν ἔτει 1690 νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου διορίσας μπέυν τῆς Μάνης τὸν Λιβέριον Γερακάρην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἐκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ κατατρόπωσιν τῶν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου δεσποσάντων τῆς χερσονήσου Ἀλβανῶν, ἐτροπολογήθησαν ἐν πολλοῖς αἱ μεταξὺ Μανιακῶν καὶ Ὑψ. Πύλης σχέσεις. Ὁ ἐτήσιος φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 15,000 γροσίων, ὃ δὲ προϊστάμενος τῶν καπετανέων διωρίζετο ἤδη ταχτικῶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου διὰ βίου ἐκ τῶν ἐγχωρίων καὶ προσηγορεύετο μπέυς. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ διορισμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἀπλῆ ἐπικύρωσις

τοῦ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἐκλεγομένου ἀρχηγοῦ, διότι καὶ ἔκτοτε ὡς πρότερον οἱ Μανιαῖται δὲν ἐπέιθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς προϊστάμενον ἐλευθέρως ὑπ' αὐτῶν τούτων ἀναδειχθέντα. Ὁ ἀρχὼν οὗτος προσέθετε συνήθως τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ προσηγορίαν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα, ἐπικαλούμενος Τζανέτμπεϋς, Πετρόμπεϋς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἔργον δὲ αὐτοῦ ἦτο νὰ εἰσπράττη τοὺς ἀναγκαίους φόρους, νὰ πέμπῃ ἐξ αὐτῶν τακτικῶς κατ' ἔτος 15,000 γρόσια πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐπιμελῆται τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας, ὧν ἐπὶ τούτῳ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν καπετάνων εἶχε τὴν ἐλαχίστην δικαστικὴν δικαιοδοσίαν εἴτε ἐπὶ τῶν ἀστικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων. Τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀνατεθειμένα ἢ εἰς τὴν αὐτοδικίαν ἢ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμβούλια. Προκειμένης ἀστικῆς ἢ ποινικῆς ἀπαιτήσεως, ἐὰν ὁ ἀπαιτῶν δὲν προετίμα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν ἐνόπλως, συνεκαλεῖτο τὸ οἰκογενειακὸν συμβούλιον τῶν δύο ἀντιδίκων μερῶν, ἵνα διαλλάξῃ αὐτοὺς ἢ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Μάουρερ βεβαιοῖ, ὅτι ἔτι αὐτοῦ ἀντιβασιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τῷ 1834, ἐψηφίσθη ὑπὸ τοιοῦτου οἰκογενειακοῦ συμβουλίου θανατικὴ ἀπόφασις, ἣτις καὶ ἀμέσως ἐξετελέσθη.

Ἡ μανιατικὴ λοιπὸν ὁμοσπονδία εἶχε ἀναλογία νινὰ πρὸς τὴν σουλιωτικὴν. Διατελέσασα δὲ τὸ κύριον ὀρηκτήριον πολλῶν προηγουμένων κινήσεων, ἰδίως διέπρεψεν ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως διὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομιχαλαίων.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἔτι, εἰ δυνατόν, σπουδαιότερον ζήτημα πῶς ὠργανώθη ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ ναυτικὴ τῆς ἐπαναστάσεως δύναμις. Αἱ ἑλληνικαὶ παραλίας καὶ νῆσοι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐπιδιδόμεναι εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ἐνθεν μὲν παρέχουσαι τοὺς κρατίστους ναύτας τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐνθεν δὲ μετέχουσαι τῶν ἀγώνων οὓς κατὰ θάλασσαν ἤθλησαν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Ῥωσία. Λέγεται ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην περὶ Νάυπακτον ναυμαχίαν 30,000 Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπαραταχθέντων στόλων. Ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ μπεύδες τῆς Ῥόδου, τῆς Χίου, τῆς Κύπρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Μιτυλήνης, ὠφείλον νὰ παρέχωσιν ἀριθμὸν γαλερῶν ἀνάλογον τῶν προσόδων αὐτῶν.

ἡ μὲν Ῥόδος 4, ἡ δὲ Χίος 6, ἡ Κύπρος 7, ἡ Πελοπόννησος 3. Πολλὰ τῶν ἄλλων νήσων ἀνά μίαν· οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Μιτυλήνη, ἡ Σάμος· καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἠνωμένα ἴμοῦ ὠπλιζόν μίαν γαλέραν, οἷον ἡ Μύκονος καὶ ἡ Σέριφος. Βραδύτερον δὲ οἱ ναῦται ἡμῶν ἐξηκολούθουν μὲν ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, ἐπελήφθησαν ὅμως ἐν ταύτῳ ἐθνικωτέρων ἀγώνων. Μήπως ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790, δὲν ἀνεδείχθη ἡ τέχνη καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν κατὰ τε τὰ καταδρομικὰ ἔργα τοῦ Μητρομάρα καὶ τῶν Ψαριανῶν, καὶ περὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς Τζεσμέν, καὶ εἰς τὰ ἔτι μείζονα κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατζώνη; Ἄλλ' ἐξαίρετον ἔλαβεν ἐπίδοσιν τὸ ἐλληνικὸν ναυτικὸν καὶ τὸ μετὰ τοῦτο στενωῶς συνδεόμενον ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν ταύτην συνετέλεσαν αἷτια πολλὰ καὶ ποικίλα. Διὰ τῆς πολιτικῆς συνθήκης ἣτις συνωμολογήθη τῷ 1774 μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας καὶ περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἀκριβέστερον ἐν κεφαλαίῳ Η' τοῦ παρόντος βιβλίου, ἡ Ῥωσία ἐκτήσατο ἑμμεσὸν τι δικαίωμα θρησκευτικῆς προστασίας ἐπὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς ἀνατολῆς πληρώματος, τῷ δὲ 1783 διὰ συνθήκης ἐμπορικῆς ἐξωμοιώθη πρὸς τὰς πρότερον μᾶλλον εὐνοουμένας δυνάμεις, τὴν Ἑνετίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτῆς, τὸ ἐμπόριον, καὶ εἰς τὰ ὑπὸ Ῥωσικὴν σημαίαν πλοῖα, τὰ μέγιστα τῶν προνομίων. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης ταύτης δὲν ὠμίλουν εἰμὴ περὶ ὑπηκόων Ῥώσων. Ἄλλὰ τὸ ἄρθρον 24 ἀνέφερεν ἐμπόρους Ῥώσους καὶ ἄλλους εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀνήκοτας· τὸ ἄρθρον 26 ἐμπόρους Ῥώσους καὶ ἄλλους ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προστατευόμενους· τὸ ἄρθρον 68, ὑπηκόους τῆς Ῥωσίας καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἀπὸ αὐτῆς· τὸ ἄρθρον 69, ἐμπόρους Ῥώσους καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς Ῥωσίας. Τελευταῖον τὸ ἄρθρον 74 διελάμβανε, περὶ ὑπηκόων Ῥώσων καὶ ἄλλων ἀπολιμβατόρων τὴν προστασίαν αὐτῆς. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐκ τῶν διατάξεων τούτων ἠδύνατο νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ῥωσία ἐδικαιοῦτο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ εἰς ὑπηκόους τῆς Τουρκίας. Ἄλλ' ἡ Ῥωσία ἦτο ἰσχυρὰ, ἡ δὲ Τουρκία ἀσθενής. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελουμένη ἡ ἐμπορία ἡμῶν καὶ ἡ ναυτιλία ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ῥωσικῆς σημαίας, τῆς Ῥωσικῆς ὑπηκοότητος, τῆς

ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσικῆς πρεσβείας, καὶ διέφυγεν οὕτω τὰς καταπίεσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη μὴ τολμῶσα πλέον νὰ καταφύγη εἰς τὴν βίαν καὶ συναισθανομένη τοὺς ποικίλους κινδύνους οὓς παρεσκεύαζεν ἡ ἐπέμβασις τῆς βορείου δυνάμεως, ἠγωνίσθη μὲν νὰ πείσῃ τοὺς ναυτικούς ἡμῶν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὀσμανικὴν σημαίαν, διὰ τῆς ὑποσχέσεως πολλῶν προνομίων, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀπέφυγον πάντοτε τοῦ νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Ἰδίως δὲ ἄξια μνήμης εἶναι ὅσα ἐγένοντο περὶ τούτου ἐν ἔτεσι 1819 καὶ 1820. Κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1819 πολλοὶ Ἑλληνας πλοίαρχοι εὕρισκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν· προσκληθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου διερμηνέως τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας Μητσάκη, εἰδοποιήθησαν, κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρέσβεως Στρόγονοφ, ὅτι νέαι πρόκειται νὰ γίνωσιν εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας προτάσεις περὶ μεταβολῆς τῆς σημαίας καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Ἐπὶ τῆς 17ης τοῦ 1820 κατέπλευσεν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ἰθάρας πελοποννησιακὴν παραλίαν πολεμικὸν ὀσμανικὸν πλοῖον φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις παραστάς ἐνώπιον τῶν κοινοτήτων καὶ ἐκτυλίξας μεγάλα καὶ ὀλόχρυσα φερμάνια, ἀνήγγειλεν ὅτι διὰ τῶν χρυσοβούλλων τούτων καθίστανται ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ πάντα ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὀσμανικὴν. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι προκατηχημένοι ὄντες, ἐξεδήλωσαν μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ σουλτάνου προαιρέσεις, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ἕμως τῆς σημαίας ἀπεκρίθησαν, ὅτι λυποῦνται μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωσι κατὰ τὰ προτεινόμενα, διότι τὰ πλοῖα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος εἰς ῥώσους ἰδιοκτητὰς, αὐτοὶ δὲ κατ' ἐλάχιστον ἐνέχονται εἰς αὐτά. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀληθές, ἀλλ' ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ ἀποδέχθῃ τὴν προταθεῖσαν πρόφασιν.

Ἐντούτοις ἡ προστασία αὕτη δὲν ἤθελεν ἀποβῆ μεγάλην ὠφελιμάτων πρόξενος ἐὰν προέκειτο νὰ καλύπτῃ μικρὰ τινα μόνον πλοῖα περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἐλληνικῶν παραλίων ἀσχολούμενα. Ἄλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιουτζούκ Καϊναρδσῆ συνθήκης ἐπετράπη εἰς τὰ ῥωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸν Εὐξείνον· διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 30 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσεπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία ἐκεῖνη τῆς θαλασσοπλοίας. Ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἀπαιτήσασα

οὕτω καὶ ἐπιτυχοῦσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμὸς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἐξ ἑνὸς μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον λιμένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλιρροίας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὀσμάνικοῦ κράτους πόλεις καὶ πλὴν τούτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνιον, πρὸς δυσμᾶς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λιμένας, ἰδρῦθησαν πλούσια ἑλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῶ οἱ σῖτοι τῆς Ῥωσίας διεπέμποντο εἰς τὰς μεσημβρινὰς θαλάσσας, οἱ οἶνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπώραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ ἔλαιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυθωνιῶν, τὰ βαμβακερὰ καὶ μάλλινα βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λιμένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ κατασταθέντες Ἕλληνες ἔμποροι προσείλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προεκάλεσαν οὕτω ἀξιόλογον αὐξησιν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τῆς μετάξης. Ἐντεῦθεν ἐζωογονήθησαν αἱ χῶραι αὗται αἱ πρότερον ἐν πενίᾳ διατελοῦσαι, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατασκευάσῃ πλοῖα καὶ πλειότερα καὶ μεγαλῆτερα. Ἐπῆλθον ἐν ταύτῳ αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθεῖσαι· μεγάλη ἐγένετο ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἢ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκεκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ γαλλικοῦ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας, ἐνηπίαζεν ἔτι, ὥστε ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιῆλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτικὰς κοινότητας.

Πλὴν τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς μυρίους ἐξετίθετο κινδύνους ἕνεκα τῆς κολοσσιαίας πειρατείας ἣν ἐνήσκουν ἀναφανδὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμει οἱ ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐνθρονισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐδέθησε νὰ κατασκευάζωνται εὐδρομώτατα, νὰ παρσκευάζωνται δὲ οὐχὶ μόνον

πρὸς ἐμπορίαν ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρω-
 μεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβοήτους ἐκείνους πειρατὰς, ἀγῶ-
 νας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἅπαντας δὲ προαναγγέλλον-
 τας τοὺς ἄθλους οἵτινες μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐνιαυτῶν ἐμελλον νὰ
 καταστήσωσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μεταξὺ τῶν ἐμποροπλοιαρχῶν ἡμῶν
 καὶ τῶν ναυτῶν ὀνόματα. Ἄλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων αἵτινες καθὼ
 πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων δύνανται νὰ
 μὴ λογισθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφαλεῖς, προτιμῶμεν, ἐπερειδό-
 μενοι εἰς ἐπιστήμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας, νὰ παρα-
 στήσωμεν ὅποια ἦτο ἡ τόλμη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποίθησις τῶν πολε-
 μίων πρὸς οὓς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο καθ' ἑκάστην νὰ ἀντιπαρα-
 τάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμῶντοντας
 τῆς Εὐρώπης λιμένας, εἴτε μετὰ πλοσιπίων κερδῶν ἀνακάμπτοντες εἰς
 τὰ ἴδια. Τῇ 11 ἰουλίου 1790 ἀλγερινὸν βρῖκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψη-
 φήσῃ τὰς ἀπειλὰς ἑλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ
 ναυάρχου Bruix. Προσκληθὲν ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέ-
 τασιν, ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν
 γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ' αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ' ὅλων τῶν πλοίων
 ἐνώπιον τῶν ὁποίων διήρχετο ἔχον ἀγερῶχος πάντοτε ἀναπεπτα-
 μένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδέησε τὸ δίκροτον ὁ Ὀρμη-
 τικὸς νὰ ρίψῃ κάτω ἅπαντας τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἰστούς μὴ
 δυνάμενον ἄλλως πως νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς
 τοιοῦτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάσθησαν ὡς
 ἐν σχολῇ τινὶ τραχείᾳ μὲν ἄλλ' ὠφελίμῳ, ν' ἀντιπαραταχθῶσι ποτὲ
 καθ' ὀλοκλήρων τῶν στόλων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι
 συντελεστικώτατον γενόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν.
 Τὸ γεγονός τοῦτο πρῶτος, καθόσον ἠξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ Σπε-
 τσιωτικὰ γράφας Ἀναργύρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, ἀκούσας τοῦτο
 βεβαιοῦμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιαρχῶν τῆς γενεθλίου αὐτοῦ
 γῆς, οἵτινες, αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελ-
 θούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοπο-
 ριῶν, ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἐὰν οἱ
 Ἄγγλοι οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμοὺς ὑπέ-
 βλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρέθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἐλληνικῆς ναυτιλίας,
 εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠδύναντο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἄρδην, τόσῳ μᾶλλον

ὅσῳ πολλάκις οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπεχείρουν καὶ κατῶρθουν νὰ ἐκβιάσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ περιζήτητα σιτηρὰ καὶ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλούτη ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἕλληες ὅμως οὐ μόνον ἀνείχοντο τὰ ἐμπορικὰ ἡμῶν σκάφη, ἀκωλύτως τὴν Μεσόγειον διαπλέοντα, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἔνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδευον διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνῆ ἢ φιλικὰ, προθύμως παρελάμβανον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται, ὅτι ὅταν οἱ Ἕλληες ἐπεχείρουν νὰ ἐκβιάσωσιν ἀποκλεισμούς, οἱ Ἕλληες δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ ἀποκωλύωσιν αὐτούς ὅπως ἀναφέρει εἰς τὰ *Ναυτικά* αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος. Ἄλλως ὅμως προσηνέχθησαν ὅσον οἶόν τε φιλίως πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ναυτικὸν καὶ αἰείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις αἱ προκαλέσασαι τὴν αὔξησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παιδείαν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Κυριώτατα δὲ ἐργαστήρια τοῦ μεγάλου τούτου θαυματουργήματος ἐγένοντο τρεῖς μικραὶ νῆσοι· ἡ Ἕδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρά. Ἡ Ἕδρα, τὸ πάλαι καλουμένη Ἕδρέα, ἀπαξ μόνον ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πρώτου ἐλληνισμοῦ (σελ. 330—331 τοῦ Α' τόμου). Τῶν Σπετσῶν οὐδὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· τὰ δὲ Ψαρά, καλούμενα τότε Ψύρα, δὲν ἀνεφέροντο εἰμὴ «ἐπὶ τῶν εὐτέλειαν σημαινόντων.» Ἄλλ' ὁ νέος ἐλληνισμὸς ἐπέπρωτο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὰ νησίδρια ταῦτα κλέος ἀθάνατον.

Ἀτελεῖς μὲν εἶναι αἱ εἰδήσεις ἃς ἔχομεν περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν μέχρι τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσις των ἐγένετο ἔκτοτε καὶ ταχεῖα καὶ μεγάλη. Πρῶτον τεκμήριον ἐπίδοσεως εἶναι ὁ πληθυσμὸς. Ἡ μὲν Ἕδρα καὶ τὰ Ψαρά περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι, ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν ταῖς παραμοναῖς δὲ τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἕδρας ἐλογίζετο ἀνώτερος τῶν 15,000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεποσοῦτο περὶ τὰς 8000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7000. Δεύτερον τεκμήριον ἐπίδοσεως εἶναι τὰ θησαυρισθέντα ἀποταμιεύματα. Κατὰ τὴν ἐναρξίν

λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχον ἐν Ὑδρᾷ ὑπὲρ τοὺς 60 κεκλαιούχους ὧν εἴκοσι περίπου ἐκέκτηντο ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων καὶ τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς 30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50,00 διστήλων. Ἐν Σπέτσαις δὲ 10 οἴκοι ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων, 10 ἑλάττων τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50,00 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι. Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ποταμιεύματα αὐτῶν ἠνωμένα μετὰ τῶν Σπετσιωτῶν, ἐξισοῦντο ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς Ὑδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον ροῖδὸν τῆς ἐργασίας τῶν νησιωτῶν ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στόλου ἐκείνου ὅστις ἐμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπανάστασει. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν ὡς μὴ ὄφειλε σφῶρα συγκεχυμένα ἐιδήσεις. Κατὰ τινὰς ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοιοῦλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων ὅσαι διετελοῦν τότε ὑπὸ τὴν ὀσμάνικὴν κυριαρχίαν συνεποσοῦντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόνων 153,580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17,526. Μόνη ἡ Ὑδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὀπλισμένα διὰ 2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὄρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσοῦτο κατὰ τὰς αὐτὰς ἐιδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18,000 ναυτῶν, ὀπλισμένα δὲ διὰ 6000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλῖαι αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόνων 61,440, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ὑδρα ἠρίθμει 27,492 τόνους, αἱ δὲ Σπέτσαις 15,797. Καθ' ἑτέρας δὲ ἐιδήσεις αἱ 4 νῆσοι, Ὑδρα, Σπέτσαι, Ψαρά καὶ Ιάσσοι, εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόνων. Καὶ καθ' ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ὑπὸ 60 μέχρι 400 τόνων καὶ πληρῶμα 12,000 περίπου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος ὀρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὑδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσιῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τρικούπης καὶ ὁ Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρῃ, 44, τῇ δὲ τρίτῃ, 40. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπίσημος Πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὀρίζων τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσιῶν καὶ Ψαρῶν, ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ὑδραν πλοῖα 59, εἰς τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰ Ψαρά πλοῖα

40. Ἐννεται ὅτι οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβιβασῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναγῶσιν εἰς συμπεράσματα τινα μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς ἐνῶ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 30, μόνη δὲ ἡ Ἵδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἄωνα εἰμῆ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τι πυρπολικά· ἀλλὰ τὰ πυρπολικά δὲν συνεποσώθησαν ποτέ βεβαίως εἰς 150. Πῶς ἐὰν τὰ πλοῖα Ἵδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 30 καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὄλων τῶ ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700. Τοῦτο δὲ ἐνῶ τὸ μὲν σύνολον τῶν τόνων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61,449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόνων ὄλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων 153,580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι Ἵδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου Πίνακος, εἶχε καὶ ἑτέρα τὰ ἐποῖα ἣ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἄγωνα ἢ ἐχρησίμευσαν εἰς πυρπολικά· ἀφ' ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκούντος τοῦ ἀγῶνος, κατεσκεύασαν 27 νέα πλοῖα (βρικογολέττας)· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίσημος ἡμερὶς τῆς 26 μαΐου 1826 ἔλεγεν ὅτι «οἱ Πετσιῶται ἔχουν μεγαλύτερα καὶ περισσότερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ἵδραίους, ἀλλ' ὀλιγτάτους ναύτας.»

Διαί ὅμως νὰ ἀπορῶμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριθείας τῶν πληροφοριῶν τούτων τῶν ἀναγομένων εἰς χρόνους καθ' οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἶχομεν, οὔτε λιμενικὰς ἀρχάς, οὔτε νηϊολόγια ὅταν ἤξεύρωμεν πόσαι ἀμφιβολίαι παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριθείας τῶν πληροφοριῶν ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ; Λαμβάνοντες ἐν τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866 ὅπως ἔχουσι, καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους, δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἰς τινα συμπεράσματα ὅπως οὐν ἀσφαῖ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἶχομεν, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, 5,156, τόνου δὲ 297,424, ἄνδρας δὲ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημεῖονται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864, εὐρίσκομεν 24,919. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς τόνους τοῦ 1866, 300,000 περίπου, καὶ ἀντιπαραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόνους, 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκομεν ὅτι ἔκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἐξ ἑτέρου ὅμως, ἐὰν ἀντιπαραβάλωμεν

τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25,000 περίπου ἀνδρῶν, πρὸς τὰ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα, 18,000 ἀνδρῶν, καὶ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ' τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12,000 ἀνήκον εἰς τὰς παραλίαις καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ ὄλων τῶν ἄλλων εἰδήσεων τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γενεῇ, καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων, ἦσαν τότε ἀσυγκρίτως πολυπληθέστερα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἔνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων οὐδὲ τότε διέτρεχον, ἦσαν ἀναγκαίως καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν σημερινῶν ἡσκημένα. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρονήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Αἱ ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παριστῶσι τοὺς ναυσιβίους ἡμῶν ἀνδρας, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως, ἔχοντας καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἠρωϊκὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἐκείνους ἥρωας, ὧν ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ἠτύχησαν τφόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι, ἵνα μήτι πλειότερον εἴπωμεν. Ἴνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομεν τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνήται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιατῆς, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειώ, ἡ Νιόβη, ἡ Γοργώ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεὺς, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωνιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα ἑλληνισμόν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκείνον.

Ἄλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὠφεληθῆ τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν, ἄνευ τοῦ ἐπιτηδειοτάτου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἠρείδετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, ὅς εἶδομεν προαγαγούσας τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Ἀμπελακίαις

βιομηχανίας. Ἐκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος, εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικὸς, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Ἄλλ' ἡ ἀδελφικὴ αὕτη σύμπραξις τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀνύψωσιν. Καὶ τῶντι ἐξαιρετος χρηστότης ἐπεκράτησεν εἰς ἀπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καιροῦ ἐκείνου κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἀπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἰξοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἡ δὲ χρεωκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ νόμοι τῆς Ἵδρας οἱ κατὰ πρῶτον τῷ 1818 γραφέντες, συνέκειντο ἐξ ἄρθρων 29 τὰ ὁποῖα, διηρημένα εἰς μέρη τρία, ἐκανόνιζον, πρῶτον, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν πλοιαρχῶν, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτῶν· δεύτερον, τὰ κατὰ τὴν τοπικὴν ἀστυνομίαν· καὶ τρίτον, τὴν ἑταιρικὴν μερίδα τῶν ναυτῶν. Οὐδεμία δὲ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῖς γίνεται μνεία ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακουργημάτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὀρίζονται ποιναί. Οἱ νόμοι τῶν Σπετσῶν οἱ γραφέντες ἐνωρίτερον, τῇ 1 ἰουνίου 1814, καὶ ἀποτελοῦντες ἄρθρα 6, ἀναφέρουσι μὲν ὅτι «τὸν περασμένον χρόνον ἠκολούθησαν πολλαὶ ἀταξίαι εἰς τὴν συρμαγιά, πρᾶγμα ἀσυνήθιστον εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας μας,» καὶ κανονίζουσι πῶς θέλουσι θεραπεύεσθαι τὰ ἀτοπήματα ταῦτα, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτῆρα ἀποδίδουσι εἰς τὰς ἀταξίας ἐκεῖνας οὔτε ποινὰς εἰς αὐτὰς ἐπιβάλλουσι. Ἐπεταὶ ἄρα γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι, ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ; Ὁχι βεβαίως. Ἐπεταὶ ὅμως ὅτι οἱ ἀπορώτεροι, συνειδότες τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοκάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπορωτέρων, ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πᾶσαν παράβασιν.

Ἔτι δὲ εἰς δεινὰς πολλάκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν

τὰ μάχιμα ἅμα καὶ δυσάγωγα τέκνα τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐκείνων νήσων ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς ἕκτακτα μέτρα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι μάλιστα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερράγη εἰς Ψαρά στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιούντοσ ὅτι τυραννικῶσ διοικεῖται. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀμφοτέρα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν καπετὰν πασαῖν καὶ τῇ παρεμβάσει αὐτοῦ ἐπέισθησαν νὰ διορίσωσι, παρεκτὸσ τῶν 4 δημογερόντων, ἓνα διοικητὴν, ἧ, καθὼσ ἐλέγετο τότε, κοτζάμπασιν, ὅστισ ἐκλεγόμενος κατ' ἔτοσ μετὰ τῶν δημογερόντων διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821. Ἦτο δὲ ὁ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διοικήσασ τὰ τῶν Ψαρῶν πράγματα, ὁ ἀγαθὸσ Ἀναγνώστικσ Μοναρχίδησ, ὅστισ, ἀφοῦ δι' ὄλης τῆσ ἐπαναστάσεωσ καὶ τῆσ πρώτῆσ βασιλείασ δὲν ἔπαυσεν ὑπηρετῶν κατὰ δύναμιν τὰ δημόσια πράγματα, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου προεχειρίσθη καὶ πρόεδροσ τῆσ γερουσίασ τοῦ βασιλείου τῆσ Ἑλλάδοσ. Πολὺ πρότερον ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1800 ἀφηνίασαν οἱ ναυτικοὶ ὄμιλοι τῶν Σπετσῶν, μὴ ὑπακούοντεσ εἰσ τοὺσ προκρίτουσ καὶ ταραττοντεσ τὴν κοινήν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Τότε οἱ πρόκριτοι ἠσθάνθησαν ὅπωσ καὶ οἱ Ψαριανοὶ βραδύτερον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν δραστικωτέραν καὶ ἐπέτρεψαν αὐτὴν εἰσ διοικητὴν, ἧ μᾶλλον ἀστυνόμον, διότι ἐκαλεῖτο ἐνταῦθα ζαμπίτησ. Ὁ ἀστυνόμοσ οὗτοσ ἧ διοικητῆσ, ἐκλεγόμενοσ ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ πολιτῶν, ἐπικυρούμενοσ δὲ ὑπὸ τοῦ καπετὰν πασαῖ, ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῇ τῶν προεστώτων συμπράξει. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι διοικηταὶ τῶν Σπετσῶν μέχρι τῆσ ἐπαναστάσεωσ, ὁ Ἀνάργυροσ, ὁ Γ. Πάνοσ καὶ ὁ Γ. Μπούκουρησ. Ἀλλὰ οὐδὲν ἦττον ἀξιομνημόνευτα εἶναι τὰ ἐν Ὑδρα κατὰ τοὺσ αὐτοὺσ χρόνουσ γεγόμενα.

Εἰσ Ὑδραν ἐταράχθησαν τὰ πράγματα καθ' οὓσ χρόνουσ καὶ εἰσ Σπέτσασ, ἧ δὲ ἀνωμαλία ἐκορυφώθη διὰ τὴν γενομένην τότε δολοφονίαν τοῦ Ἀνδρέου Κουντουριώτου, πατὸσ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου. Ὅθεν οἱ προύχοντεσ ἐνόμισαν ἀπαραίτητον ὡσαύτωσ νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν διοίκησιν εἰσ ἄνδρα ἓνα, τὸν ῥέκτην Γεώργιον Βούλγαριν. Εἶπομεν ἦδη ὅτι ἀνέκαθεν ἀξιόλογοσ μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν, καὶ ἰδίωσ ἐξ Ἑλλήνων. Αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ καταστρώματοσ ἧ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα λειτουργίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων· πᾶσαι ὁμωσ αἱ ὑπηρεσίαι: ὅσαι ἀπῆτουν

τὴν ἐπὶ τὰς κεραίας καὶ τοὺς ἰστούς ἀναρρίχθησιν καὶ τὸν μεταξὺ θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ μετεωρισμὸν, διεξήγοντο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Καθυπεβλήθη λοιπὸν καὶ ἡ Ὑδρα, ἀφ' ἧς ἐκτῆσατο ναυτικὸν, εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ παρέχειν 250 ναύτας· εἰς δὲ τῶν ναυτῶν τούτων ἐγένετο ἐν τῇ νεότητι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακριθεὶς ἐπὶ ἰκανότητι καὶ ἀξιοθεὶς τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεῖν, ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς ναύκληρος τῆς ναυαρχίδος καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου κυβερνήτης αὐτῆς ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον, πολλὴν κτησάμενος παρὰ τούτῳ ἰσχὺν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως· διότι ἂν ἄλλοτε οἱ ὀνομαστοὶ γενόμενοι ὀσμανίδαι ναύαρχοι, ἀρνησίθρησκοι ὄντες, καὶ ἐξαιρέτως Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν, οἷος λ.χ. ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας, ἐκυβέρνηων αὐτοὶ τὸν στόλον, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους οἱ ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ναύαρχοι ἐπέτρεπον τὴν πραγματικὴν διοίκησιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικούρους. Εἰς τὸν οὕτω δὲ προαχθέντα Γεώργιον Βούλγαριν ἀνέθηκαν τῷ 1800 οἱ τῆς Ὑδρας πρόκριτοι τὴν στιβαρωτέραν τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἐπὶ χρόνον ἰκανὸν, λαβόντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἔγγραφον δι' οὗ ἐγένετο ἢ ἐκυρώθη ὁ διορισμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀντιπροσώπου τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, δὲν σώζεται ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐδημοσιεύθη ἄχρι τοῦδε. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἔγγραφον τῶν ἐν Ὑδρᾷ προκρίτων ἀπὸ 17 δεκεμβρίου 1806 ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς λέγεται, ὅτι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ἀνέλαβε τὸ βᾶρος καὶ τὴν φροντίδα τῆς διοικήσεως «δι' ὑψηλῶν προσκυνητῶν προσταγμάτων (μπουγιουρδίων) τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν αὐθέντων καπετὰν πασάδων.» Εἶναι δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦτο καὶ δι' ἄλλους πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτον. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 1806 τοῦλάχιστον καὶ ἐφεξῆς ὁ διοικητὴς προχειρίζετο κατ' ἔτος ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἀνεκάθεν «ἐδιοίκησε μετὰ τῶν ἐκλελεγμένων προκρίτων τὴν πολιτείαν,» ἔχων μὲν ἀμέσους συναντιλήπτορας 20 ἐξ αὐτῶν καλουμένους συνδίκους, λαμβάνων δὲ τὴν διαβεβαίωσιν καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων, ὅτι θέλουσι προσφέρει «τὴν προσήκουσαν εὐπειθειαν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς δικαίας καὶ εὐλόγους ἀποφάσεις ὅσαι ἤθελαν γίνεαι.» Πλὴν τούτου, τὸ προκείμενον ἔγγραφον εἶναι ὑπογεγραμμένον πρῶτον ὑπὸ τῶν 5 ἱερέων καὶ ἔπειτα ὑπὸ 55 οἰκοκυραίων, οὐδὲν διαλαμβάνον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς αὐτῶν.

ὥστε καὶ ἐκ τούτου ὑποδεικνύεται, ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ λαϊκοὶ πρῶχοντες διώκουν αὐτοτελῶς τὰ πράγματα.

Περὶ τοῦ ἀξιώματος ὁπερ ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Γεώργιος Βούλγαρις δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν μέχρι τινὸς καὶ ἐκ δύο αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων δι' ὧν ἀπενεμήθησαν τῷ ἀνδρὶ ἐν ἔτεσι 1804 καὶ 1808 πολυειδῆ ἀτελείας προνόμια. Ἐν αὐτοῖς ὁ Βούλγαρις ὀνομάζεται «καπετὰν Γεώργης, ἀρχικοτζάμπασις τῆς νήσου Ὑδρας, ὑπόδειγμα τῶν προκρίτων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ.» καὶ προστίθεται ὅτι παρέσχε δείγματα πίστεως καὶ ζήλου «διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιπλοίαρχου, κατὰ τὰς μάχας τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐσχάτως κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὡς καὶ πρὸς τακτοποίησιν τῆς Μάνης.» Ὅπως δὴποτε ὁ Γεώργιος Βούλγαρις προχειρισθῆς τῷ 1800 διοικητῆς Ὑδρας καὶ ἐπιληθῆς τοῦ ἔργου δραστηρίως, συνεκρότησε πολιτοφυλακὴν, περιέστειλε διὰ παραδειγματικῶν τινῶν τιμωριῶν τοὺς ταραξίας καὶ τοσοῦτον νηδοκίμησεν ὥστε τῷ 1803 ἐπετράπη τὴν αὐτὴν ἐπιστάσιαν καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ νήσοις. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1812 θάνατον αὐτοῦ οὐδεὶς ἔλαβεν ἐν Ὑδρᾷ τηλικαύτην ἐξουσίαν. Προχειρίσθη μὲν διοικητῆς ὁ πλοίαρχος Ν. Κοκοβίλας καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, πράγματι ὅμως τὰς ἡνίας ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἀπέβησαν δυσχερέστεραι ἴσως τῶν προτέρων. Μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1815 ἐπειδὴ ἐξέλιπον αἱ ἀφορμαὶ τῶν δαψιλῶν κερδῶν, οἱ ναυτικοὶ ὄχλοι οἱ ἀποταμιεύματα μὴ ἔχοντες ἐδυσφόρουν ἐπὶ τῇ ἀργίᾳ αὐτῶν καὶ ἀπορίᾳ, οὐ μόνον ἐν Ὑδρᾷ ἀλλὰ καὶ ἐν Σπέτσαις· ἐν Ὑδρᾷ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφηνίασαν, ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὴν ἐναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῷ 1821. Καὶ ὅμως οἱ πρόκριτοι ἀμφοτέρων τῶν νήσων, προϊσταμένου τοῦ περιφανοῦς Ὑδραίου Λαζάρου Κουντουριώτου, κατῶρθωσαν δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ πηδαλιουχήσωσιν ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων περιπετειῶν τὰ πλήθη, διὰ μόνης τῆς ἠθικῆς ἐπιρροῆς ἣν ἀνέκαθεν ἐκτήσαντο, πολιτευθέντες πρὸς τὸν λαὸν ὡς πατέρες, καὶ ἀδελφοί, καὶ σύντροφοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἐργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Διανοητικὸς βίος. Δημοσία παιδεύσεις.

Ὁ διανοητικὸς βίος ἔχει πάντοτε πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἂν ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μοῖρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἑτέρα οὐ μικρὰ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν φραγκικὴν. Ὄθεν δὺο ὡσαύτως παρήχθησαν διανοητικαὶ φάσεις· ἡ μὲν ὑπῆρξεν ἀπαύγασμα τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, ἡ δὲ διετετυπώθη κατὰ τὰς νέας πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἔθνους περιστάσεις.

Ὁ δυτικὸς βίος ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν εὐθύς μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων σταυροφοριῶν αἰτινες ἐπήγαγον τὴν ἐν Συρίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τριςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε καὶ αὐταὶ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν εἶχον παρειαδύσει ἐν πολλοῖς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ὠμιάζε τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἰππότης μεσαιωνικὸς ἢ βασιλεὺς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Παρεδέχθη ἐν τῷ στρατῷ τὸν βαρὺν ὀπλισμὸν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγχας τῶν ἰπποτῶν καὶ ὠκειώθη τοὺς τρόπους αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἔπραξε κατορθώματα τὰ ὁποῖα κατέπληξαν καὶ αὐτὴν τὴν ἡρωϊκὴν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων γενεάν (σελ. 522 καὶ ἐπ. 534 καὶ ἐπ. τοῦ τετάρτου τόμου.) Ἄλλος δὲ πάλιν Κομνηνὸς, ὁ Ἀνδρόνικος, κατὰ μὲν τὰς κακίας ἦτο σκεῦος ὅλως ἰδιοφυὲς, κατὰ δὲ τὴν δίαιταν καὶ τοὺς τρόπους ἀληθὲς ἐσπέριος ἰππότης μᾶλλον ἢ ἀνατολικὸς βασιλόπαις (σελ. 569 καὶ ἐπ. τοῦ τετάρτου τόμου). Καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἑναρξιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸ τῆς ἰδρύσεως δὲ ἔτι τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1261, ἐπέζησεν αὐτόθι ἐν πολλοῖς ἡ φραγκικὴ δίαιτα ἐπὶ τῆς ἀνορθωθείσης ἑλληνικῆς μοναρχίας. Ἐν τῇ νέᾳ αὐλῇ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα, ἰπποτικοὶ ἀγῶνες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς δυτικούς. Ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς λέγει τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σφόδρα ἐκδοτὸν εἰς τοὺς

ἀγῶνας τούτους, οὓς περιγράφων λεπτομερῶς βεβαιοῖ ὅτι ὠνομάζοντο παρὰ τοῖς Λατίνοις, οἱ μὲν *τζζούστρα* ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν *κιτζζούστρα* (ὅπερ ὁ σχολιαστὴς Βοϊβίνος εἰκάζει παραγόμενον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ *qui joustera*), οἱ δὲ *τόρνε* (*tournoi*) ἢ *τόρνεμεν* (*tournoiement, tornement*). Ἰ Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐγένοντο μεταφράσεις δυτικῶν ποιημάτων, ἴσως δὲ καὶ ἕτεραι ἀπόπειραι μιμήσεως τῶν διανοητικῶν τῆς τότε Εὐρώπης προϊόντων;

Ἄλλὰ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου εἶχον ἐπικρατήσει φυσικῶ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρετάθη πολὺ πλεόν ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει· εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔνθα οἱ Φράγκοι ἤρξαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, εἰς Κύπρον, εἰς Ῥόδον, εἰς Κρήτην καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, αἵτινες διετέλεσαν ἔτι πλειότερον ὑπαγόμεναι εἰς τοὺς Φράγκους· τελευταῖον εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, αἵτινες μόλις πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς δυτικῆς κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ἄρα δυνατόν ὁ δυτικὸς οὗτος βίος νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἄλλὰ ἐνταῦθα διακριτέον τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς νήσους, μικρὰς καὶ μεγάλας. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων τοὺς ὁποίους κατέστησε συμμετόχους τῶν ἀγῶνων αὐτῆς, ἤσκησε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὀπλῶν καὶ ἀνέδειξεν οὕτω ἱκανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ πεισματώδη κατὰ τῆς τουρκοκρατίας διαμαρτύρησιν, ἧτις ἀπέληξεν εἰς τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ ὅμως βίου τῶν χωρῶν τούτων δὲν φαίνεται ἐπενεργήσασα ἡ φραγκοκρατία. Τὸ μόνον γνωστὸν ποίημα ὅπερ δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἀπαύγασμα τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας, εἶναι τὰ *πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθέντα Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Καθὼς ὅμως ἤξεύρει ἤδη ὁ ἀναγνώστης, τὰ χρονικὰ ταῦτα ἐγράφθησαν ἢ μετεφράσθησαν οὐχὶ ὑπὸ Ἑλληνοῦ γνησίου, ἀλλ' ὑπὸ Ἑλληνοῦ γεννηθέντος ἐκ πατρὸς Γάλλου ἢ Γαλλίδος μητρός. Ἀληθεύει μὲν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κείμενον τὸ ἀποπνέον ζωὴν καὶ τόλμην καὶ χάριν, προσήνεγκε γενναίαν διανοητικὴν τροφήν εἰς τὴν τότε ἑλληνικὴν νεολαίαν, ἀλλ' ὅπως δῆποτε δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον ὡς ἔργον ἐπείσακτον ἢ ὡς προϊόν τῆς ἰθαγενοῦς φιλολογίας. Ἐὰν ἡ φραγκοκρατία παρετείνετο ἔτι εἰς τὰς κυρίως

ἑλληνικὰς χώρας, ἴσως ἤθελε δώσει ἀφορμὴν καὶ ἐνταῦθα εἰς διάπλασιν φιλολογίας ἰθαγενεῦς, ἐναρμονίως συνδυαζούσης τὰ ἄνθη τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἄλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων κατελύθη περὶ τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν χρόνους καθ' οὓς καὶ τὸ μεσαιωνικὸν κράτος, ὥστε ἐξέλιπεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἡπείρου ἄγονος κατὰ τοῦτο διατελέσασα.

Ἄναμφισβήτητος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ διανοητικὴ τοῦ φραγκισμοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰς νήσους ὅπου οὗτος ἰσχύσας ἐπὶ πολὺ μακρότερον χρόνου παρήγαγε φιλολογίαν ὄλην ἱπποτικὴν καὶ ἐρωτικὴν ἔχουσαν τὰς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ τοὺς τύπους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ φιλολογία αὕτη διετυπώθη εἰς πολυάριθμα μυθιστορικὰ ἔπη καὶ ἄλλα ποιήματα, ὧν οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν, πολὺ δὲ πλείοτερα κατάκεινται ἐτι χειρόγραφα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ποικίλων τούτων ἔργων· τὸ τοιοῦτο προσήκει μᾶλλον εἰς εἰδικὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δύνανται νὰ διακριθῶσιν, ἢ εἰς μεταφράσεις καὶ δουλικάς μιμήσεις, ἢ εἰς ἔργα ἰθαγενῆ μὲν, φέροντα ὅμως πρόδηλα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χαρακτηριστικὰ ἑτερογενοῦς καταγωγῆς.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκει λ. χ. ἡ ἱστορία τοῦ *Ρὲ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ρήγισσας τῆς Ἑγγλιτέρας*, τοῦ *Ἰακώβου Τριβώλη*, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Κερκύρας, κατώκει δὲ εἰς Ἐνετίαν. Ὅμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου του λέγει·

Ἄπο χαρτὶ λατινικὸ ἑμεταγλώττισά το·

ἂν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐτροπολόγησε κατὰ τι τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐν τῶν διηγημάτων τοῦ Βοκκακίου. Ἔτερον παράδειγμα μεταφράσεως ἢ παραφράσεως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ *ποίημα ἀδέσποτον περὶ πρέσβυως ἱπλότου* (Βράνορος τοῦ Φαιοῦ λεγομένου), τοῦ ὁποίου θεμα εἶναι ἐν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθικοῦ κύκλου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πολυκρότων ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, ἂν ἔχωσι τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα ὅτι εἶναι ἀμφοτέρα μεταφράσεις ἢ παραφράσεις ψυχραὶ, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οὐσιωδῶς διαφέρουσι· τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, τὸ δεύτερον εἰς τὴν 12· τὸ πρῶτον ἐγράφη εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν διάλεκτον, τὸ δεύτερον εἰς τὴν λογίαν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν· τὸ πρῶτον συνετάχθη ἐν Ἐνε-

τία, τὸ δεύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον ἢ ἄλλου που τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἄλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνηκόντων ποιημάτων εἶναι ὁ πόλεμος τῆς Τρωάδος, πόλεμος ἱστορηθεὶς οὐχὶ καθ' Ὅμηρον ἀλλὰ κατὰ τὸν Benoit de Sainte-More, ἓνα τῶν περιφημοτέρων Γάλλων μυθιστοριογράφων τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἄρης μεταβάλλεται εἰς Μαρὸς (Mars), ὁ δὲ Ἰάσων γίνεται Ἰάσοῦς, ἡ δὲ Μήδεια, Μεδέα, ὁ δὲ Πάτροκλος, Πάντροκλος, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοῦλάχιστον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, διότι ὁ Γάλλος γράφει ὀρθῶς Patrocles. Ἡ πατρίς τοῦ Ὀμήρου, ἀγνοῦσα τὴν Ἰλιάδα καὶ μὴ ἠξεύρουσα οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων αὐτῆς νὰ προφέρῃ, ἀλλὰ πιθηκίζουσα ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ξένους, ἰδοῦ βεβαίως ὁ ἔσχατος βαθμὸς τῆς διανοητικῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ποίημα ἐγράφη μεταξὺ τῆς 13 καὶ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας νήσους, ἂν ὄχι εἰς αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν. Πολὺ ὀλιγώτερον ἀποτρόπαιος εἶναι, ἢ διήγησις ἐξαιρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ Παρευτυχοῦς καὶ κόρης Πλατζία Φλώρης. Τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος *Flore et Blanchefleur*, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε τὸ πῶρον πρωτότυπον τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ· ἄμεσον δὲ αὐτοῦ ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου διασκευὴ τοῦ γαλλικοῦ ἔργου (II Filosofo), ὅπερ ὅμως ὑπέστη πάλιν ἰκανὰς ἐν τῷ ἑλληνικῷ τροπολογίας. Ἐκ τῶν τοιούτων μιμήσεων θέλομεν ὡσαύτως μνημονεύσει τὴν διήγησιν ἐξαιρετον Βελθάνδρου τοῦ Ῥωμαίου ὅς ἔλαβε Χρυσάντσαν τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥηγὸς τῆς μεγάλης Ἀρτιοχείας. Ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα ἐπινοοῦνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ὅμως προδήλως διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἱπποτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἔρως ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ὅλου τοῦ διηγήματος, οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ αὐτοῦ εἶναι πρόσωπα ἰδανικὰ εἰς ἱππότηας μετημφιεσμένα. Παραπλήσιόν τι εἶναι καὶ ἡ Ἀγάπη τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ῥοδάμνης ἢ ποιηθεῖσα καθ' ὅν περίπου χρόνον καὶ τὰ κατὰ Βελθάνδρον καὶ Χρυσάντσαν ἦτοι κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Λυβίστρος εἶναι ἱππότης Λατίνος, ὁ δὲ ἀντίζηλος αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Βερδερίχος, ἴσως φέρει παρεφθαρμένον τὸ γερμανικὸν ὄνομα Φρεδερίκος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν παρόδῳ. Πᾶσαι αἱ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἔργα οὐ μόνον ἀσθενῆ, ἀλλὰ

καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀτομικὰ, τὰ ὁποῖα οὐδαμῶς δύνανται νὰ λογισθῶ-
σιν ὡς προϊὸν τῆς ἐλληνικῆς διανοίας, οὐδ' ἐπενήργησαν πολὺ ἐπ' αὐ-
τῆς, οὐδὲ διεδόθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν πολὺ, καὶ τούτου ἕνεκεν ἢ
μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐδημοσιεύθησαν ἢ καὶ ἂν ἐδημοσιεύθη-
σάν ποτε πρότερον, δὲν ἀνετυπώθησαν πλέον. Πλειοτέρας δὲ προσο-
χῆς ἄξια εἶναι ἕτερα ἅτινα τῆς Μούσης τῶν χρόνων ἐκείνων προϊόντα,
τὰ ὁποῖα φέρουσι μὲν ἔτι τὰ ἔχνη τοῦ ἀπὸ δυσμῶν ἐπιπνεύσαντος
αἰσθήματος, φρονήματος καὶ διανοήματος, ἀλλὰ διετύπωσαν ταῦτα
πάντα εἰς τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οἰκεῖον πρὸς τὸν ἐλλη-
νικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων τούτων παρήχθησαν ἐν Κρήτῃ. Ἰ Τίς δὲν
γνωρίζει τὸν Ἐρωτόκριτον; Ἐὰν ἡ παρούσα γενεὰ προτιμᾷ τὰ νεώ-
τερα μυθιστορήματα, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν τῶν πρεσβυτέ-
ρων, δὲν ἔπαυσαν, ἐπὶ τρεῖς ὄλας ἑκατονταετηρίδας, νὰ συγκινῶνται
ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθημάτων τῆς Ἀρετούσης καὶ τοῦ
υἱοῦ τοῦ Πεζοστράτου. Διότι συνέβη εἰς τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο ποίημα
ὅ,τι εἰς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ Βιτζέντζον Κορνάρου, «ἀπὸ τὴν χώραν
τῆς Συτίας τοῦ νησίου τῆς Κρήτης.» Καθὼς ὁ Κορνάρος, ἐξ Ἐνετῶν
ἔλκων τὸ γένος, ἐπὶ τοσοῦτον ὤκειώθη πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ πατρίδα
ὥστε κατέλαβε τάξιν οὐχὶ ἀφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡμετέρας φιλολο-
γίας, οὕτω ὁ Ἐρωτόκριτος, καὶ τοὶ ἀπεικονίζων τὰ τοῦ μέσου δυτι-
κοῦ αἰῶνος ἦθη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθη ὥστε ἀπέβη τὸ δημοτικώ-
τατον τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρι-
δος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης. Ναὶ μὲν παρίστησιν ἱπποτικούς
ἀγῶνας καὶ ἱπποτικὰ φρονήματα, ἀλλ' οὔτε εἰς χώρας ξένας παρασύ-
ρει ἡμᾶς, οὔτε ἐπιβάλλει ἡμῖν πρόσωπα ἀλλόφωνα, ὅπως τὰ προμνη-
μονευθέντα ἕτερα ποιήματα. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα συμβαίνουσιν ἐν
Ἀθήναις, πρωταγωνισταὶ δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἡρακλῆς καὶ ἡ
θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρετοῦσα καὶ ὁ ἀγαπητικὸς αὐτῆς Ἐρωτόκριτος, καὶ
οἱ ῥῆγες καὶ οἱ ἀφένται καὶ τὰ ῥηγόπουλα καὶ τὰ ἀφεντόπουλα τῆς
Μιτυλήνης, τοῦ Ἀναπλιῶ, τῆς Μοθώνης, τῆς Ἐγρίπτου, τῆς Μακε-
δονίας, τῆς Κορώνης, τῆς Σκλαβουνιάς, τῆς Ἀξιᾶς, τοῦ Βυζαντίου,
τῆς Πάτρας, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου, καὶ τῆς Βλαχιάς (δηλαδὴ
τῆς Θεσσαλίας)· ὁ δ' ἐν τῷ ποιήματι εἰκονιζόμενος ἔρως ἔχει ζέσιν
ἅμα καὶ ἀφέλειαν, ἐξαψιν ἅμα καὶ χρηστότητα, ἐκδηλούσας, καθὼς

ἄριστα παρατήρησεν ὁ Φωριέλ, τὴν ἰδιάζουσαν ἔμπνευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς κομψοπρεπειᾶς. Βεβαίως ἡ διασκευὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἀπλή, ὥστε ἀποβαίνει μονότονος· διότι περιστρέφεται περὶ ἓν μόνον γεγονός, τὸν ἔρωτα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, οὐδὲ περιλαμβάνει ἐπεισόδια, τὰ ἵποια τεχνηέντως συμπλεκόμενα μετὰ τοῦ κυρίου θέματος ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν ὑφὴν ποικιλωτέραν· καὶ πλὴν τούτου ἐκτρέπεται συνήθως εἰς πολυλογίαν καὶ παλιλλογίαν πολλάκις ὀχληράν· ἀλλὰ ἡ χάρις, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ αἰσθήματος καὶ πλὴν τούτου ἡ ποικιλία καὶ τὸ κάλλος τῶν εἰκόνων κατισχύουσι τῶν ἐλαττωμάτων ἐκείνων καὶ δεσμεύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ γάμος ἔρχεται· ν' ἀνταμείψῃ τὰ μακροχρόνια καὶ ποικίλα παθήματα τῶν δύο ἐραστῶν.

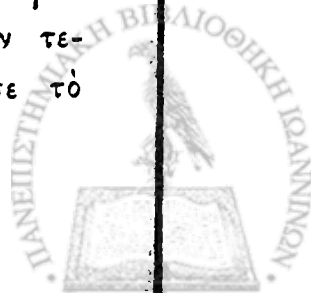
Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνδιατριψώμεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν οὔτε περὶ τὴν *Ἐριφύλην* τοῦ *Γεωργίου Χορτάτση*, οὔτε περὶ ἑτέρα τινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνωστὰ προϊόντα τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἄλλὰ πῶς νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν ἐπὶ τινὰ στιγμὰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν *Εὐμορφη* *Βοσκοπούλου* τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων *Νικολάου Δριμυτικοῦ*; Τὸ εἰδύλλιον τοῦτο ἐγράφη τῷ 1627 καὶ διηγεῖται τὸν ἀγροτικὸν ἔρωτα βοσκοῦ καὶ βοσκοπούλας· λαμπρῶς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἰκονίζει τὰ δένδρα, τὰ λειβάδια, τὰ ποτάμια, τὰ δροσερὰ καὶ τρυφερὰ καλάμια ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουσι τὰ ἱστορούμενα γεγονότα, ὥστε ὁ διατρέχων ταῦτα ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἀναπνέει τὰς εὐώδεις καὶ ζωοποιούς τῆς φύσεως ἐκείνης αὔρας. Ὅσον δὲ ἀπλοῦς καὶ ἄν φαίνεται ὁ ποιητής, ἐκ πολλῶν χωρίων καθίσταται πρόδηλον ὅτι δὲν ἦτο ἀλλότριος πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν. Ὀλιγώτερον γνωστὸς εἶναι ὁ *Ἀπόκοπος* τοῦ *Μπεργαῆ*· καὶ ἐν τούτοις ὁ *Ἀπόκοπος* εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων τῶν χρόνων ἐκείνων ποιημάτων τὰ ὁποῖα δύνανται εὐχαρίστως τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τὴν γλῶτταν αὐτοῦ, ἥτις οὔτε τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἶναι οὔτε ἡ νῦν καθαρῆουσα, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα κοινῶς ἠμιλουμένη, ὅπως ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ἀνὴρ λόγιος. Εἶναι δὲ ὁ *Ἀπόκοπος* κατάβασις εἰς ἄδου, καὶ οἱ μετὰ τῶν νεκρῶν διάλογοι αὐτοῦ ἔχουσι τι τὸ συγκινεῖν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ τέρπον τὴν φαντασίαν, τὸσφ μᾶλλον ὅσφ ἐνθυμίζουσι μὲν ἐν πολλοῖς τὴν

Θεῖαν Κωμῳδίαν τοῦ Δάντου, οὐκ ὀλίγην ὁμως οἰκειότητα ἔχουσι πρὸς τὴν δημώδη τῆς ἑλληνικῆς Ἑπείρου ποίησιν.

Οὐδὲν ἦττον ἀξιοσημείωτος εἶναι ἢ τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπίδρασις εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἣν συνέβη τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι, ἀφοῦ πρώτη αὐτῇ διὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν τέχνης συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναζωπύρησιν τῆς ἰταλικῆς, βραδύτερον, ὑπὸ ταύτης διδαχθεῖσα, παρήγαγεν ἐν Κρήτῃ μάλιστα καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, θαυμάζονται ἄχρι τοῦδε τὰ ἔργα Ἑλλήνων τεχνιτῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, οἷον τοῦ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσαντος Κυριακοῦ Θεοσκοπόλιδος, ἐν Ῥώμῃ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἰσπανίας, ἰδίως ἐν Ἑσκουριάλῃ, ἐν Μαδρίτῃ, ἐν Τολήτῳ, ζωγραφίαι ἅμα καὶ οἰκοδομήματα. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐκ Κρήτης, συναπεδήμησαν δὲ μετ' αὐτῆς πάντες οἱ ὅπως οὖν λόγων μετέχοντες Ἕλληνές τε καὶ Ἑνετοὶ, καθὰ εἶδομεν, ἀναγκασίως ἔπαυσε καὶ πᾶσα ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διάπλασις τοῦ ἰθαγενοῦς ἡμῶν βίου ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ πράγῃται λόγοι ἀξία τινὰ τῆς τοιαύτης διαπλάσεως ὑποδείγματα.

Ὁ ἄριστος τῶν ἱεροκηρύκων ὅσους ἀνέδειξεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰς τελευταίας 4 ἑκατονταετηρίδας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ κράτιστος ἴσως τῶν ὄσων ἢ φωνῇ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων, ὁ Κεφαλλῆν Ἠλίας Μηνιάτης, ὑπήρξε γόνος τῆς ἰταλικῆς τῶν Ἰονίων νήσων παιδεύσεως. Γεννηθεὶς ἐν Ληξουρίῳ τῷ 1669 καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν τῆς Ἑνετίας φροντιστήριον, ἐκεῖ ἤρχισε παῖς ἔτι ὧν τὸ μέγα αὐτοῦ ῥητορικὸν στάδιον· διότι τῷ 1686, ἐπὶ τῆς τελευταίας μεγάλῃς τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας χώρας ἐπιστρατείας, ἀπήγγειλεν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἑνετιανὴν ἑλληνικῷ ναῶ τῇ 25 μαρτίου τὸν πανηγυρικὸν ἐκεῖνον λόγον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, εἰς ὃν ἀπαντᾶται ἡ περίφημος ἐκείνη πρὸς αὐτὴν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπίκλησις, ἣν θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν ἐν οἰκειότερῳ χώρῳ, καὶ ἦν οὐδὲ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἄνευ βαθείας τῆς ψυχῆς συγκινήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐμιμήθη τὴν ἐπίκλησιν ταύτην ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων τότε ἐνιαυτῶν ἐκδοθείσης ῥητορικῆς τοῦ Σκούφου, ἀλλὰ τοσοῦτον τεχνικώτερον διεσκεύασε καὶ τοσοῦτον καλλιπεπότερον διετύπωσε τὸ

ὑπόδειγμα, ὥστε δύναται νὰ λογισθῆ ὡς δεύτερος αὐτοῦ δημιουργός. Ἐπειτα κληθεὶς διδάσκαλος εἰς Κεφαλληνίαν ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ληξουρίῳ ναὸν τοῦ ἀγίου Νικολάου τὸν περὶ ἀγάπης λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ θέμα κύριον, ὡς πάντοτε, ἔχων τὴν τύχην τῆς ὅλης πατρίδος, ἀποδίδει τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς εἰς τὴν ἐριννὺν τῆς διχονοίας. «Ἐπεσεν, ἔπεσεν, ἀνακράζει, καὶ κεῖται εἰς τὴν γῆν σκλαβωμένον τὸ γένος τὸ βασιλικόν. Ποῖος τὸ ἔρριψε, ποῖος τὸ ἐνίκησεν; ὄχι παλαιόθεν τὰ ἄρματα τῶν Περσῶν, ὄχι κατόπιν ἢ δύναμις τῶν Βουλγάρων, ὄχι τώρα ἐγκαιρα τὰ στρατεύματα τῶν Ἀγαρηνῶν τὸ ἐκατάβαλεν ὀργῇ θεϊκῇ. . . . , ἔπεσεν ἡ βασιλεία. διότι ἐσηκώθη ἡ εἰρήνη ὅπου εἶναι ὁ στύλος τῶν βασιλειῶν.» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω διδάσκων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν ἅμα καὶ τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πίστιν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα, ἐν Ζακύνθῳ, ἐν Κερκύρα, πάλιν ἐν Ἐνετίᾳ, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Ἄργει καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ 1711 ὡς ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων μέχρι τοῦ μετὰ τριετίαν τοσοῦτον προώρως ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ. Ὅτι ὁ Μηνιάτης ἐμιμήθη οὐ μόνον τὸν Σκουφον ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, ἀλλὰ καὶ τὸν περιώνυμον Ἴταλὸν Σένιερην, πρὸ πάντων μάλιστα τοῦτον, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' ἐμιμήθη αὐτοὺς ὅπως αἰμεγάλαι φύσεις, αἵτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά.

Τίς δὲ δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν Ἐλευθερίαν εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ὑψιπετῶν τολμημάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὅσον ἀλλότριον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἔν ἦναι τὸ περιβάλλον αὐτὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα.

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι
 Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερῆ,
 Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι
 Ποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ.
 Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
 Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
 Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη
 Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά.

Ἐπιπέως ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος ἐπιζήσας τοσοῦτων ἄλλων, καὶ αὐτοῦ τοῦ θουρίου ὃν ἐποίησεν ὁ Ῥήγας; Μήπως ὑπὸ ἑτέρου Ἑπτανησίου, τοῦ Μαντζάρου, ἀρνηφθόγγως τονισθεὶς, δὲν ἀντηχεῖ

καθ' ἑκάστην εἰς τὰς πλατείας ἡμῶν, καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ εἰς τὰς οἰκίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν;

Ἐν τούτοις ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξη πόθεν ἐνεπνεύσθη τὰς θυελλώδεις ἐκείνας στροφάς. Ὡς ἐπίγραμμα τοῦ ἀριστοτεχνήματός του ἐπέθηκε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τοῦ Δάντου·

Libertà vo cantando, ch' è si cara,

Come sa chi per lei vita rifiuta.

Καὶ ὅταν τινὲς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τὸ ἡμαρτημένον μέτρον τῶν στίχων του, δὲν ἐδίστασε νὰ προτάξῃ ὡς ἀσπίδα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὰ ὀνόματα τοῦ Δάντου πάλιν, καὶ τοῦ Πετράρχα, καὶ τοῦ Ἀριόστου καὶ τοῦ Τάσσου, κατὰ δεύτερον δὲ τοῦ Πινδάρου, ὡς ἂν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁμολογῶν γόνον τοῦ μετὰ τοῦ ἰταλισμοῦ συνδυασθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ περίοδον καὶ παιδείουσιν ἀνήκον ὅ,τε ἀξιόλογος ζωγράφος Παναγιώτης Δοξαράς καὶ ὁ Μαρίνος Χαρβούρης ὁ στήσας εἰς Πετρούπολιν τὸ κολοσσιαῖον βᾶθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ὁ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου ἀνδριάς. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι ἀπηχήσεις τῆς πρώτης τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐπιδράσεως, ἣτις ἀρξάμενη ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος μόλις ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἐξέλιπεν, ὑπενδούσα εἰς ἑτέρας ἐνεργείας περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει, ἀφοῦ πρότερον εἶπομέν τινα περὶ τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἰθαγενεοῦς ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις.

Τί συνέβαινε τῶντι ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐνῶ αἱ νῆσοι κατεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἐσπερίας ἐκείνης αὔρας; Κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τῆς ὀσμανικῆς κατακτῆσεως ἑκατονταετηρίδας, ἐπεκράτησεν αὐτόθι ἑλληνικώτερα τῆς προτέρας παιδείους καὶ φιλολογία, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν (Δ' τόμου σελ. 583 καὶ ἐπ., 630 καὶ ἐπ.), ἣτις κατὰ παράδοξον συγκυρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδράσεως, ὡς ἀνεὶ προαιρουμένη νὰ διπλασιάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις κατὰ τῆς ἀλλοφύλου ταύτης πνευματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἣτις ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν ἐπὶ τῆς κατακτῆσεως τὸν μέγαν θίασον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, τοῦ Ἀμοιρούτση, τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν Λασκάρων, τῶν Χαλκοκονδουλῶν. Δυστυχῶς οἱ πλεῖ-

στοι τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύθησαν δι' ἔλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλῖαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἴδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἡπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερήθησαν ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείσεως. Μνημονεύονται μὲν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι Ἕλληνες· ἀλλ' ἐκ τούτων περὶ τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἐζήσαν, ἢ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παραλίαις, ἢ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολιπομένων 60 ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατεχομένας χώρας, περὶ τοὺς 45 ἀναφέρονται ἀπλῶς ὡς λόγιοι ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δείγματος τῆς παιδείας αὐτῶν περισωθέντος, τῶν δὲ ὑπολοίπων 15 τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀκολουθίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν γράψαντα *ἱστορίαν πολιτικὴν Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ 1391 ἕως τοῦ 1578*, καὶ τὸν Μανουὴλ Μαλαξὸν τὸν *μεταγλωττίσαντα εἰς κοινὴν φράσιν τὴν πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθεῖσαν πατριαρχικὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως*· ἀλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐὰν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὁ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀμφοτέροι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν εἰς χώραν ὑπαγομένην ἔτι τοῖς Ἐνετοῖς ἦτοι εἰς Ναύπλιον, καὶ ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Μαλαξοῦ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τὰνάπαλιν δὲ μεταξύ τῶν 170 ἀνδρῶν ὅσοι ἐγεννήθησαν καὶ ἐζήσαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες, οἳ οἱ λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ὁ Φραγκῖσκος Πόρτος, ὁ Νικανδρος Νούκιος, ὁ προμνημονευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἄλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἶδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλῶσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων τὰς ἑλληνιστὶ δῆθεν συντασσομένας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ, εἴμποροῦμεν νὰ ὑποθέσωμεν ὅποῖοι τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ

ἔθλους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἔσωζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἄρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἄρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαίδευτοι. Ὁ Κούμας βεβαίῳ ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Λαρίσης κώδικα ὃν εὗρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ συγκεφαλαιοῖ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην. «Γράμματα μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς, γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδικα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου ὅστις ἔλαβε τὴν μητρόπολιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος Τώρα ἐρωτῶ, ἐὰν οἱ μητροπολίται καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἤξευραν νὰ ὑπογράψωσι τὰ ὀνόματά των· ἐὰν ὁ πλοῦσια εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσης δὲν εὔρισκε γραμματέα νὰ τοῦ γράφῃ τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεως, ἐὰν οἱ συνυπογραφόμενοι εἰς πολλὰ συμφωνητικὰ γράμματα προκριώτεροι τῆς ἐπαρχίας, ἦσαν ἀγράμματοι· ποῦ εὕρισκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἀπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἡπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπιεικέστερον ὁπωσοῦν πολίτευμα ὃπερ ἡ Υ. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον ἑαυτῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ῥαγιάδες καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα σχετικὴ τις αὐτῶν ἄνεσις. Πρὸ πάντων ὅμως ὀφείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθλους ἀναβίωσις εἰς τὴν ἐν Ἑνετίᾳ κατὰ τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἤδη εἰδικὴν περὶ τῆς κοινότητος ταύτης πραγματείαν τοῦ Ἰωάννου Βελοῦδου, αὕτη συνέχειτο τῷ 1583 ἐκ 400 καὶ ἐπέκεινα ψυχῶν. Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ ἔκτοτε ἱκανῶς διότι τῷ 1635 παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ψηφοφόροι 474· Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Θεσσαλοὶ, Ναυπάκτιοι, Κρηῖτες, Εὐβοεῖς, Κορίνθιοι, Ἴόνιοι, Μακεδόνες, Θρᾶκες, Ἡπειρῶται. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόθος τῆς κατὰ τμήματα διαιρέσεως οὐδ' ἐν τῇ ξένη κατέλειπε τοὺς γνησίους τούτους Ἕλληνας, τὸ πολυάριθμον συνέδριον τὸ ὁποῖον διώκει τὰ κατὰ τὴν ἀποικίαν συνεκροτεῖτο ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦ Ναυπλίου μετὰ τῆς Μο-

νεμδασίας, τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν λεγομένων Ἀωνύμων χωρῶν, ἦτοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν ἐξ ὧν ὠρμῶντο οἱ ἄποικοι. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι Ἕλληνες, οἱ συρρέουσαντες αὐτόθι εἴτε ἐκ τουρκικῶν χωρῶν, ἀσφαλείας ἕνεκα, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένων πρὸς εὐρεσιν εὐρυτέρου σταδίου ἐνεργείας, κυρίως ὅμως ἐμπορίας χάριν, ἐφρόντισαν πρωϊμώτατα μὲν περὶ ἰδρύσεως ἰδίας ἐκκλησίας περὶ ἧς εἶπομεν ἄλλοτε τινα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ περὶ τῆς ἐλληνικωτέρας τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγῆς. Ὅθεν τῷ 1621 ἐσυστήθη ἐν Ἐνετίᾳ τὸ Φλαγγίνειον φροντιστήριον, οὕτω κληθὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κτίτορος καὶ προικοδότου Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τούτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰμὴ Ἕλληνες μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξοι δὲ τὴν θρησκείαν νέοι, ἐδιδάσκοντο ἐπιστῆμαι καὶ γράμματα ἐλληνικά τε καὶ λατινικά ὑπὸ ἀνδρῶν εὐπαιδευτῶν, ὧν δίκαιον εἶναι νὰ ἀπομνημονεύσωμεν τινῶν τούλάχιστον τὰ ὀνόματα. Τοιοῦτοι καλοὶ κάγαθοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι διετέλεσαν ἐν τῷ καταστήματι ἐκείνῳ ὁ Κρῆς Νικόλαος Καλλιάρχης, ὁ Ἀντώνιος Προκακιάντης, ὁ Κερκυραῖος διδάκτωρ Θωμᾶς Κατάνης, ὁ ἱεροκήρυξ Νικόλαος Παπαδόπουλος, ὁ πολὺς Ἠλίας Μηνιάτης, ὁ ἱερεὺς Στέφανος Μόσχος, ὁ Ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ἐκ Παραμυθίας Ἀπόστολος Μίκος, ἕτερος Ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ὁ Κεφαλλῆν Ἀγάπιος ὁ Λοβέρδος καὶ ὁ Κυθήριος Σπυρίδων Βλαντής, ὅστις ὑπῆρξε καὶ τελευταῖος, 1795, διότι ἔκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρήκμασε παντελῶς.

Ἄλλ' ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἐφρόντισε μόνον περὶ ἑαυτῆς. Συγκειμένη ἐξ ἀνθρώπων οἵτινες ἐκ πείρας ἐγίνωσκον τὴν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασαν ἀπαιδευσίαν, ἔδραμε προθύμως εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου, δοῦσα πρώτη παράδειγμα φιλογενείας ὅπερ ἔμελλον νὰ μιμηθῶσι βραδύτερον καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Ἐνταῦθα δὲ ἰδίως καταφαίνεται τὸ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθὲν ὑφ' ἡμῶν, ὅτι αἱ ἀποικίαι ὅσαι ἐσυστήθησαν χάριν ἐμπορίας, οὐσιωδῶς διέφερον τῶν λογίων καὶ πολιτικῶν προσφύγων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι οὐ μόνον περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐφρόντισαν ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐξεφραγεύθησαν, ἐνῷ αἱ ἐμπορικαὶ κοινότητες ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἐλληνισμοῦ παρ' ἑαυταῖς τε καὶ ἐν τῇ πατρίδι ἐξ ἧς ἀπεμακρύνθησαν. Ἰδιάζουσαν δὲ ὀφείλει κατὰ τοῦτο τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν ἐνετικὴν κοινότητα. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἄλλαι προϊόν-

τος τοῦ χρόνου συνέδραμον εἰς τὴν ἐμφύχωσιν τῆς δημοσίας ἐν Ἑλλάδι παιδεύσεως· ἀλλ' ἐάν ὁ σπόρος αὐτῆς ἐρρίφθη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐάν ὁ σπόρος οὗτος πρῶτως βλαστήσας ἀνέδειξεν ἐφεξῆς τοσοῦτους λογίους ἱερωμένους καὶ πολιτικούς ἄνδρας, ἐάν ἡ ἔκτοτε ἀρξαμένη διανοητικὴ αὐτῆ τοῦ ἔθνους διάπλασις, ἡ κατόπιν ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων εὐτυχῶν περιστάσεων ἐπιρρωσθεῖσα, ἔλαβε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ καρποφορήσῃ, προσηκόντως, ἀρχικὴ τούτου παραίτιος ὑπῆρξεν ἡ ἐνετικὴ κοινότης. Τῶνόντι Ἕλληνας τῆς Ἑνετίας, Ἐπιφάνειος, ὁ ἐπικαλούμενος Ἡγούμενος, ἰδρύσει τῷ 1647 δύο σχολεῖα, ἐν μὲν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὰ Ἰωάννινα, ἕτερον δὲ εἰς Ἀθήνας, ἐν οἷς παρεδίδοντο γραμματικὴ, φιλολογία καὶ ἐπιστῆμαι. Τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα ἔλαβον καὶ ἕτερα ἐξ Ἑνετίας κληροδοτήματα τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ Πάνου τοῦ Ἱερομνήμονος τῷ 1691 καὶ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Καραϊωάννου τῷ 1732, ἵνα τρέφωνται: ἐν αὐτῷ 4 ἱερεῖς καὶ ἄλλοι μαθηταί· τὸ δὲ τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Στεφάνου τοῦ Ρούττη τῷ 1748. Ὁ ἐν Ἑνετίᾳ, Ἰωαννίτης ὡσαύτως, Μάνος ὁ Γιόνμας καθίδρυσε τῷ 1676 ἱεροσπουδαστήριον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει, ἐκπληρώσας τὴν εὐσεβῆ καὶ ἔθνωφελῆ βούλησιν τοῦ θεοῦ αὐτοῦ Λεοντάρη, ἀφιερῶσαντος ἐπὶ τούτῳ 20,000 δουκάτων. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπεδαψίλευσε κληροδοτήματα καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἱερομνήμων πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱερέων, ὁ δὲ Ἰωαννίτης Γεώργιος Ντήλιος προσήνεγκε πλουσίαν βιβλίων δωρεάν τῷ 1698. Πέντε χιλιάδας δουκάτων ἔταξε βραδύτερον ὁ Ἰωαννίτης Λάμπρος Μαρούτσης, ἵνα προστεθῇ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γιόνμα καθέδρα ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν, ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστί παραδιδομένων. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σίμων ἐσύστησε καὶ ἕτερον ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον, ἐκεῖνο ἐν ᾧ περὶ τὸ 1742 ἐδίδαξεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Κατόπιν ὁ ἐκ Δελβίνων Σπυρίδων Ρίζος ἰδρύσειν εἰς τὴν λεγομένην Λάκκάν τοῦ Δελβίνου γραμματολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν σχολεῖον. Ὁ Ἀθηναῖος Γεώργιος Μέλος παρέσχε τῷ 1732 ἄφθονον εἰσόδημα εἰς τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σχολεῖον τοῦ Ἡγουμένου πρὸς διατήρησιν ἐνὸς διδασκάλου καὶ ἱκανῶν ὑποτρόφων. Ἄλλος δὲ Ἀθηναῖος, ὁ Ἰωάννης Ντέκας, ἀνήγειρε περὶ τὸ 1754 δεύτερον ἐν Ἀθήναις σχολεῖον μετὰ 12 ὑποτρόφων, προικίσας αὐτὸ διὰ 12,000 δουκάτων. Ὁ δὲ Σταμάτιος Ρούφος παρέσχε τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἀνατροφὴν 3 ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παιδῶν ἐν Λεβαθείᾳ. Καὶ ὁ Πελοποννήσιος Ἀνδρέας ὁ Κασῆς ἔταξε τῷ 1751

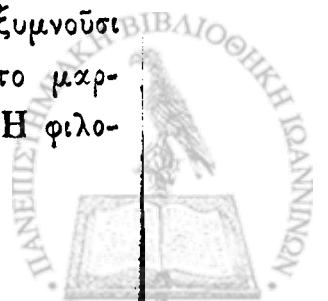
πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ τῆς ιδρύσεως γυμνασίου ἐν Πάτραις· κληροδότημα τὸ ὁποῖον ἔπειτα, μὴ συστηθέντος τοῦ γυμνασίου ἐκείνου, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτμου. τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἄπαντα ταῦτα τὰ κληροδοτήματα ἦσαν ἐναποτεθειμένα εἰς τὸ δημόσιον τῆς Ἐνετίας νομισματοκοπεῖον, ἡ δὲ διαχείρισις αὐτῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἀδελφότητα τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἣτις καὶ ἐπεκύρου τοὺς διδασκάλους τῶν προειρημένων σχολείων.

Βεβαίως ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἴδρυσεν εἰρὴ ὀλίγα ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐκπαιδευτήρια τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐσυστήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων καὶ κωμῶν· ἀλλὰ κατωρθώθη νὰ συστηθῶσι καὶ πρὸ πάντων δι' ἐπιτηδείων νὰ προικισθῶσι διδασκάλων χάρις εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς κοινότητος κατὰ πρῶτον ἰδρυθέντα, ἰδίως ἐν Ἰωαννίνοις. «Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστῆ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας,» λέγει ὁ Κούμης. Καὶ κατωτέρω παρατιθέμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μελετίου προστίθησιν, ὅτι ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μάνου Γρόνμα διαδεξάμενος τὸν πρῶτον αὐτῆς διδάσκαλον Βησσαρίωνα Μακρῆν, «διέδωκε διὰ τῶν μαθητῶν του τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρότερον καταβεβηραρωμένην εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν.» Ἔτι δὲ κατωτέρω ἐπιφέρει· «μαθηταὶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρξαν διδάσκαλοι εἰς Μέσοβον, Τρίκκην, Λάρισαν, Τύρναβον, Θεσσαλονίκην, Ἀδριανούπολιν, αἱ ὁποῖαι πόλεις ἐσύστησαν σχολεῖα μετὰ τὸ τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ τῶν Ἰωαννίνων σχολείου.» Ἐκτοτε δὲ ἡ ἐσύστηθησαν ἢ ἐτελείωθησαν πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεῇ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυθωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ. Δὲν ἐπαυσαν ὅμως ἀκμάζοντα τὰ ἴδρύματα τῆς ἀρχικῆς τοῦ μεγάλου τούτου συστήματος ἐστίας ἦτοι τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἕτερα τῆς πόλεως ταύτης φιλογενῆ τέκνα ἐν Ῥωσίᾳ παροικοῦντα καὶ πλουτήσαντα, ἰδίως δὲ οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Καπλάναι, ἠΰξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτόθι σχολείων ἢ ἐξησφάλισαν τὴν ὑπαρξίν τῶν προὔπαρχόντων διὰ νέων θαψιλῶν δωρεῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ

ἀναβιώσεως ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώϊος, ὁ Βενιαμίν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ἄλλὰ σχολεῖα καὶ μαθηταὶ δὲν εἶναι καρποὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους καλλιέργειας· εἶναι ἀπλᾶ ὄργανα αὐτῆς μαρτυροῦντα τὸ πολὺ τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην καλλιέργειαν ῥοπήν. Ἀληθῆ δὲ προϊόντα τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ τεχνικὰ ἔργα. Καὶ ὅτι μὲν ἡ τέχνη οὐδὲν παρήγαγεν ἔργον ἰδιοφυῆς, μνήμης ἄξιον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου, δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ τὸ βεβαιώσωμεν. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἤρχισαμεν νὰ δίδωμεν κατὰ τοῦτο σημεῖά τινα ζωῆς. Τὰ δὲ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα συνετέλεσαν μὲν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἔστιν ὅτε τὴν ψυχαγωγίαν τῶν συγχρόνων γενεῶν τοῦτου δ' ἔνεκεν αὐτὰ τε καὶ οἱ συγγράψαντες αὐτὰ ἄνδρες θέλουσιν αἰετοποτε εὐλαβῶς μνημονεύεσθαι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ λόγῳ πνευματικῆς ῥώμης, καὶ ψυχικῆς καλαισθησίας, καὶ τέχνης περὶ τὸ γράφειν, ἵπάρχουσιν ἄρα γε τινὰ προωρισμένα νὰ ἐπιζήσωσι καὶ νὰ λογισθῶσιν ὡς φιλοτέχνημα ἀειθαλὲς τοῦ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο διστάζομεν νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. Οὐ μόνον δὲ ὅτε εἴμεθα ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου, ἀλλὰ καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν χρόνου πολλοῦ ἀφ' ἧς ἀγωνιζόμεθα τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι παρήχθη παρ' ἡμῖν ἔργον τι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οἱ αἰῶνες καλοῦσιν ἀριστουργήματα. Ὑπάρχουσι μὲν ποιήματά τινα τὰ ὁποῖα εὐχαρίστως ἀναγινώσκομεν· ἀλλ' ὅσον εὐχαρίστως καὶ ἀνέπανερχόμεθα εἰς ταῦτα, αἰσθανόμεθα πάντοτε ὅτι τὰ πλεῖστα μετεφυτεύθησαν ἐκ τῶν παραδείσων τῆς ἐσπερίας, δὲν ἐφύησαν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Ἑλικῶνος. Ἐὰν δὲ ἦναι ἀληθές, ὡς παρετηρήθη, ὅτι τὰ κάλλιστα αὐτῶν ἐξυμνοῦσι τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως, αὐτὸ δὴ τοῦτο μαρτυρεῖ ὅπως τὸ νᾶμα τῆς ἡμετέρας Κασταλίας εἶναι ἐνδές. Ἡ φιλο-

πατρία εἶναι ἐν καὶ μόνον τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν καὶ αἰσθημάτων δι' ὧν χρωματίζεται ἡ τῆς ποιήσεως ἴρις· ὅσω δὲ ζωηρὸν καὶ ἄν ὑποτεθῆ τὸ χρῶμα τοῦτο, δὲν εἴμπορεῖ ἐπὶ τέλους εἰμὴ νὰ ἀποβῆ μονότονον, ἵνα μὴ προσθέσωμεν τὸ ἕτερον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας χρήσεως, ὅτι ἡ ἐν τοῖς λόγοις κατάχρησις αὐτοῦ πιστοποιεῖ συνήθως κατὰ δυστυχίαν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἔλλειψιν. Ὑπάρχει μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως μνημεῖον ποιήσεως τὸ ὁποῖον θέλει ζῆσει εἰς αἰῶνας αἰῶνων· ἀλλὰ τὸ μνημεῖον τοῦτο προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχθων τοῦ ἀπλάστου λαοῦ, δὲν ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ λογιῦ ἐλλητισμοῦ. Ὑποδείγματα τῆς δημόδους ποιήσεως παρέθηκα ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, νομίσας ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ ιστορήσω σοκάλλιον τὰ κατὰ τοὺς προδρόμους ἐκείνους τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Ἐν ταῦθα δὲ προσήκει νὰ εἶπω ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς ποιήσεως ταύτης καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς.

Τινὰ τῶν ᾠσμάτων τῆς δημόδους ποιήσεως ἐποιήθησαν παρὰ κλεφτῶν, αὐτουργῶν ὄντων ἢ μαρτύρων τῶν γεγονότων ὅσα ἐξυμνοῦσι· τὰ κλεφτικώτατα ὅμως ἦσαν ἔργα τυφλῶν ῥαψωδῶν, οἵτινες ἄλλοτε, διερχόμενοι τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, μάλιστα ἐπὶ τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν πανηγύρεων, ἕτερον τὸν λαὸν ἄδοντες τὰ προϊόντα τῆς ἀφελουῦς ἐκείνης μούσης, καὶ ἔζων ἐκ τῆς αὐθορμήτου ἀμοιβῆς ἣν τούτου ἕνεκεν ἐλάμβανον. Οἱ ῥαψωδοὶ οὗτοι οἵτινες παρέχουσιν ἐννοιάν τινα τοῦ ἔργου, τί ἦσαν ἐπὶ τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων οἱ ὁμοταγεῖς αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ πορφύρακες καὶ κήρυκες διατελέσαντες τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, τὴν ἡμεῖς σήμερον ἐκλείπουσιν ἡσπέραι ὑπενδίδοντες εἰς τὴν ἐπίδρομὴν ἑτεροφυλῶν ἀοιδῶν καὶ ἑτεροφύλου μούσης, εἰς τὴν ἀκατάσχετον ἐπίδρασιν τοῦ ἐκ τῆς ἐσπερίας κατακλύζοντος ἡμᾶς βίου, τοῦ ἀφανίσαντος τὸ παλαιὸν καὶ μέλλοντος ἔτι νὰ ἀφανίσῃ πολλὰ ἔχνη τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προπάτορας οἰκειότητος ἡμῶν. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκάδων ἐνιαυτῶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἠδονὴν καὶ παραμυθίαν μείζονα τοῦ ἄλλοτε ἔχειν τὰ ἰδιοφυῆ ἐκείνα προϊόντα τῆς ἰθαγενοῦς ποιήσεως καὶ τοῦ ἀκροᾶσθαι αὐτῶν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ πλήθη· τὰ ᾠσματα ἐκείνα ἀντήχουν πολλάκις εἰς τὰ μέγαρα τῶν ἀρίστων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν, τὸ δὲ παράδοξον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν κρατούντων. Ὁ Μανουὴλ Τομπάζης διηγεῖτο, αὐτό-

πτης τοῦ πράγματος γενόμενος, ὅτι ὁ πατήρ αὐτοῦ Νικόλαος ἠναγκάσθη ποτὲ ἐξ ἐναντίων ἀνέμων νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πύλον, ὅπου εὗρεν ἠγκυροβολημένον τὸν φίλον του Νικόλαον Λάμπρον ἐκ Σπετσῶν. Ἀμφότεροι οἰκειωθέντες πρὸς τὸν ἀγῶν τοῦ τόπου, προσεκλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς γεῦμα· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐωχίας εἶπεν ὁ ὀσμανίδης τοπάρχης τὸν Λάμπρον νὰ τραγουδήσῃ· ὁ δὲ, ζητήσας τὸ μουσικὸν ὄργανόν του, ἤρχισε.

Διψοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερά
Καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια,
Διψᾷ καὶ ὁ δόλιο Ζαχαριάς
Γιὰ τούρκικα κεφάλια.

Μετὰ τὴν πρώτην ταύτην στροφὴν διέκοψε τὸ ᾄσμα ἵνα εἶπῃ πρὸς τὸν ξενίζοντα δεσπότην· «μὴ τοῦ κακοφανῆ, ἀγᾶ μου, τὸ τραγοῦδι τὸ λέγει.»—«Δὲν πειραζει, ἀπήντησε μειδιῶν ὁ ὀσμανίδης, δὲν πειραζει, ρεῖζτε Νικόλα, ἐξακολουθεῖ.»

Ὅλοι οἱ ραψῳδοὶ δὲν ἦσαν ποιηταί. Οἱ πλείστοι ἀπλῶς συνέλεγον, ἀπεμνημόνευον καὶ ἐπανελάμβανον ἔργα παρ' ἄλλων συνταχθέντα. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ μάλιστα ἀξιωματιμώμενοι, προσέθετον εἰς ταῦτα καὶ ἕτερα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιηθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν ἄτεχνα καὶ ἀνεπιτήδευτα. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις παρατηρήθη, ἐξ ὅλων τῶν μιμητικῶν τῆς φύσεως τεχνῶν ἡ ποίησις ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ φύσις μόνη, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ ἂν ἦναι, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, τοῦλάχιστον ὅσάκις οὗτος δὲν εἶναι πολύπλοκος καὶ πόρρω κείμενος. Ὅσον ἄπλαστοι καὶ ἀκαλλώπιστοι καὶ ἂν ἦναι οἱ τύποι αὐτῆς, δύνανται νὰ ἐκδηλώσωσι πράγματα ἀληθῆ, αἰσθήματα ἀφελῆ, ἐννοίας ὠραίας. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἶπωμεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Φωριέλ, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ, τῇ ἐλλείψει τῆς τέχνης ἢ τῇ ἐλλίπει τῆς τέχνης χρήσει, ὅτι ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ καὶ τῇ δυσαναλογίᾳ μεταξύ τῆς ἀτελείας τοῦ ὄργανου καὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀποτελέσματος, εἴγκειται ἡ κυριωτάτη χάρις τῶν τοιούτων συνθέσεων. Δι' αὐτῆς μετέχουσι μέχρι τινὸς τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ προνομίου τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ παράγουσιν ἐντύπωσιν παρεμφερῆ τῆς ἐντύπωσης ἣν αἰσθανόμεθα θεωροῦντες τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἢ τὸ ὕψος τοῦ ὄρους, ἢ ζωγραφικὸν βράχων σύμπλεγμα, ἢ μέγα τι καὶ γηραιὸν δασος· διότι, ἐπιφέρει ὁ Γάλλος ἐκεῖνος ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριβέστερον ἐμελέ-

σε, κατενόησε καὶ ἐξετίμησε τὴν δημώδη ἡμῶν ποίησιν, ἢ ἄπλα-
ρος τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐα εἶναι καὶ αὐτὴ ἐν τῶν φαινομένων, ἐν
τῶν προϊόντων τῆς φύσεως. Ἡ πρώτη, ἢ θεμελιώδης τῶν ὀρεινῶν
ἡρώων ἀσμάτων ἀρετὴ εἶναι ὅτι οἱ ποιηταὶ αὐτῶν, ὡσεὶ διὰ τινος
τεμψυχώσεως περιέλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονή-
ματα τῶν ἡρώων οὐς ἐξυμνοῦσι. Μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ κλέφτου καὶ
τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ τοσαύτη ὑπάρχει ἀναλογία καὶ ἀρ-
μονία ὥστε νομίζεις ὅτι ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ ὡς κλέφτης
καὶ ὁ κλέφτης νὰ ἄσῃ ὡς ποιητὴς καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δυσκολώ-
κτον νὰ κρίνῃ τις, ἐὰν ἐν τοῖς στίχοις τῶν ῥαψωδῶν ἢ ἐν τῶ βίῳ
τῶν ἡρώων αὐτῶν ὑπάρχει πλειότερον μῖσος κατὰ τοῦ τούρκου, πλειό-
τερος ἔρως τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἔτερον προτέρημα τῶν ἀσμάτων τού-
των εἶναι, ὅτι αἰσθάνεσαι ἀμέσως ποῦ ἐποιήθησαν, αἰσθάνεσαι ὅτι
μεπνεύσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα εἶναι τὰ ὄρη τῆς
Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα δὲν καλύπτουσι πάγοι αἰῶδοι καὶ τῶν ὁποίων αἰ-
σθητικὰ μικρὸν ὑπερέχουσι τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὅπου ἡ γῆ αἰσθάνεται ἀκό-
μη τὸ γλυκὺ τοῦ ἡλίου θάλπος καὶ παράγει ἀκόμη χλόην καὶ ἄνθη.
Ἡ ἐὰν ὑπάρχωσιν τινὰ, ὀλίγα τινὰ ποιηθέντα εἰς τόπους πεδινούς καὶ
ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς θαλάσσης, ἐκ πρώτης ὄψεως διακρίνονται τῶν
ἑλλῶν διὰ τοῦ μαλακωτέρου αὐτῶν ἤθους καὶ αἰσθήματος. Τὸ ἡρωϊ-
κὸν μέρος ἐπέχει δεύτερον ἐν τοῖς τοιούτοις ἄσμασι λόγον καὶ ἀνα-
φέρεται ἐν παρόδῳ· πρωταγωνιστεῖ δὲ ἡ ἀπαλὴ ὑπὲρ τῶν ἡρώων φιλο-
στοργία τῶν μητέρων αὐτῶν καὶ τῶν συζύγων. Στενωτάτη λοιπὸν
ἐλικρατεῖ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς ἐκείνοις ἄσμασι μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ
κλέφτου καὶ τοῦ ὄρους, συγγένεια, τὴν ὁποίαν οὐδεμία μίμησις, ὅσον
τεχνικὴ καὶ ἂν ἦναι, δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ. Τούτου δ' ἕνεκα τὰ
ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνταύτῳ καθ' ὅλου εἰπεῖν καὶ τὰ κάλλι-
στα λόγῳ ἰδιοτυπίας καὶ φυσικῆς τῶν πραγμάτων παραστάσεως.
Ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυψε προδήλως ἐκ τούτου, ὅτι προϊόντος τοῦ
χρόνου ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑμνήσωσι τοὺς ἥρωας ἡμῶν, λογιώ-
τεροι μὲν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ῥαψωδῶν αὐτῶν, ὀλιγωτερον δὲ πρὸς
τὸν βίον αὐτῶν ἐξωκειωμένοι. Ἄλλ' ἐκ τούτων πάντων, ἐὰν ἐξαιρέ-
σης, ἓνα ἢ δύο ὄντως μετουσιωθέντας κατὰ τοὺς ἥρωας οὐς ἐξυμνοῦσιν,
οἱ λοιποὶ ὀλιγώτερον νῦδοκίμησαν. Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν
στεροῦνται πάσης χάριτος καὶ γοητείας· ἐπιτηδεῖα τῶν ἀνθέων ἀπο-
μίμησις δύναται πολλάκις νὰ τέρψῃ τὸν ὀφθαλμὸν, ἀλλὰ μόνον τὰ

γνήσια ἄνθη μεθύσκουσι διὰ τῆς εὐωδίας αὐτῶν καὶ μόνα τὰ ὀρεί-
τροφα τῶν ὀρεισιβίων ἡμῶν ἠρώων ἄσματα ἀποπνέουσι τὴν ἰσχυρὰν
ἐκείνην τοῦ θύμου ὀσμὴν, δι' ἧς διπλασιάζεται ἡ ἐντύπωσις τῶν ἄλ-
λων ποιητικῶν αὐτῶν καλλονῶν.

Ἡ δημώδης λοιπὸν ποίησις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξεν ἀσυγ-
κρίτως κρείστων τῆς λογίας. Ἄλλ' ἂν ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ἠύ-
τύχησε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἐν γένει πρότυπα λόγου καὶ ἐπιστήμης,
κατῶρθωσεν ὁμως δύο τινὰ σπουδαίως ἐπενεργήσαντα καὶ μέλλοντα
νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους. Ἐκανόνισε κατὰ τὸ μᾶλ-
λον καὶ ἤττον τὴν λαλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν καὶ ἐκρά-
τυνε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ παρόντος τόμου (Κεφ.
Α' τοῦ II' Βιβλίου) ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι κυριωτάτη
τῆς γλώσσης ταύτης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα ἣν ὠμίλουσι οἱ Πε-
λοποννήσιοι καὶ οἱ Στερεοελλαδίται ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι. Τοὺς
αὐτοὺς δὲ χαρακτῆρας φέρουσι καὶ τὰ ἄσματα τῶν τριῶν τελευταίων
ἑκατονταετηρίδων, τὰ ὁποῖα ἅπαντα ἐποιήθησαν εἰς τὰ βουνὰ τοῦ
Μωρέως καὶ τῆς Ρούμελης. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅσῃ χάριν
καὶ ἂν εἶχον τὰ ἄσματα ταῦτα, ἐὰν ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἐξηκολούθει
ἐγκαταλειπομένη εἰς τὴν ἀτομικὴν αὐτογνώμονα καὶ ἀκανόνιστον
χρῆσιν καὶ κατάχρησιν, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ
πλέον ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷος προσήκει νὰ ᾖ ὁ λό-
γος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Τῆς συστηματικῆς
ταύτης καὶ κανονικῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης τὴν πρωτοβουλίαν
ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Πρὸ αὐτοῦ οἱ μὲν τῶν λογίων ἔγραφον
ἀττικίζοντες διαρρηθῆν, οἱ δὲ χυδαίζοντες. Ἡ δύναμις τῶν πραγ-
μάτων ἐπήνεγκε μὲν ἕκτοτε μέσον τινὰ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὄρον,
ἀλλὰ τὸ μίγμα τοῦτο τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας, ἀκρίτως καὶ ἀφιλο-
κάλως γινόμενον, ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, καθὸ συνδυάζον μὲν
λέξεις θουκυδιδεῖους πρὸς βαρβάρους, διαστρέφον δὲ τὴν ἀττικὴν
σύνταξιν διὰ μορίων κοινοτάτων, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη μιζοβάρ-
βαρον. Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἔθετο τὴν ἀρχὴν ὅτι βάσις μὲν θεμελιώδης
τῆς ἀναμορφώσεως τῆς γλώσσης δεῖον νὰ ᾖ ἡ λαλουμένη, ὅτι ὁμως
ἡ λαλουμένη αὕτη γλῶσσα δεῖον νὰ καθυποβληθῇ εἰς κανόνας συμ-
φώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τὸ τε
ἔτυμολογικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν αὐτῆς, ἀλλὰ ὠρισμένους κατὰ

γραμματικούς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλῶσσα φιλολο-
γική. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λαλουμένη, διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν
τοῦ ἔθνους ὑφείκει, ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων,
ὀφείλομεν βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης νὰ κατα-
φεύγωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν
στερούμεθα· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ
προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειότερας πρὸς τὴν λαλου-
μένην, καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτή-
δειον νὰ τὰς καταστήσῃ καταληπτὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὀλιγώτερον
ἐμπειρον τῆς ἀρχαίας ἀναγνώστην. Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς κοινῆς συνει-
δήσεως ἡ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐξενεχθεῖσα, ἀπήντησε
μὲν κατ' ἀρχὰς οὐκ ὀλίγους τοὺς ἀντιλέγοντας, εἰσηκούσθη δὲ μετ' οὐ
πολύ διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἀνάγκην πραγματικὴν τοῦ ἔθνους καὶ
τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει
τῶν ἀρχῶν τούτων διεπλάσθη καὶ διαπλάττεται ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ
γλῶσσα. Ναι μὲν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς φύσει ἐλαστικαὶ δὲν ἦτο δυνατόν
νὰ ἐφαρμοσθῶσι παρὰ πάντων ὁμοιότροπως· καὶ πλὴν τούτου
ἀναγκαιῶς ἐτροπολογοῦντο περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν προϊόντος τοῦ
χρόνου. Ὁργανωθέντος τοῦ ἔθνους νεωτεριστικώτερον, πολιτικῶς, κοι-
νωνικῶς, ἀστικῶς, βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, αἱ ἐννοιαὶ ἅς ἔδει
νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλῶσσα ἐπολλαπλασιάζοντο. Πλὴν τούτου, οἱ ἐντρι-
πέστεροι περὶ τὴν ῥύθμισιν τῆς γλώσσης διαφωνοῦσιν ἀνεκαθεν περὶ
πολλὰ, τὸ δὲ κυριώτατον, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ εἴπω,
οὐδὲν παρήχθησαν παρ' ἡμῖν ἔργα καλλιτείας ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα
μόνα δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνειδήσιν. Ὁριστικῆς
λοιπὸν ῥύθμισις, τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ δὲν κατωρθώθη
ἔτι. Ἀλλ' οὐδὲν ἦτο ἐπιμιουργήθη ὄργανον τὸ ὁποῖον καὶ ὅπως νῦν
ἔχει, εἶναι ἐπιτήδειον νὰ ἐκδηλώσῃ προσηκόντως πᾶσαν ἐννοίαν καὶ
κατὰ τὸ αἶσθημα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. Καρπὸς οὗτος ἀνεκτί-
μητος τῶν χρόνων τούτων τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως.

Ἀλλ' οὐχὶ ὁ μόνος.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυαζο-
μένης μετὰ τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἅς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ ἀπὸ
τῆς Γαλλίας ὁρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων μεταβολή,
ἐκρατύνηται παραδόξως τὸ ἐθνικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φρόνημα. Οἱ
ἄνθρωποι τοῦ Ῥήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραΐ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν

ἤξευρον νὰ ἐρμηνεύωσι τινές τῶν διδασκάλων τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεωτέρας ἐπαγγαλίας, ἀνεπτέρωσαν τὰ αἰσθήματα τῆς νεολαίας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὅτε ἐξερράγη ἢ ἐπανάστασις ἔδραμεν αὕτη ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι καταταχθέντες εἰς τὸν ἱερὸν λόχον ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πείσωσι περὶ τὸ Δραγασσάνιον, ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου ὁ κάπετὰν Γιωργάκης καὶ εἰς Σκουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀρματωλῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον ἐλογίζοντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Ἔνοπλοι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ διαμαρτυρίαι ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ σουλτὰν Μωάμεθ Β΄ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῆ ὀριστικῶς ἐν τῇ κατακτηθείσῃ παρ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἢ Πελοπόννησος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἰστρου καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος *Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ὅπερ ἐγράφη ὀλίγους μετὰ τὴν ἄλωσιν μῆνας, διότι ἐν στίχῳ 461—463 λέγει:

Λοιπὸν ἂν τὸν ἀφήσετε μόνον καὶ δύο χρόνους, (τὸν Τοῦρκον)

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περινασάνη,

Ὅρνύω σας εἰς τὸν Θεόν, ὅλους μας θέλει φάγει.

Καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνει ἐν στίχοις 687—690· ἐν στίχοις δὲ 749 καὶ 782 ἀναφέρει τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καθέδραν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τῷντι δὲν ἐγκατεστάθη ὀριστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἔτος. Καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ στίχου 526 καὶ ἐφεξῆς ἀποτείνεται πρὸς τὸν *Πιάγκων* δηλαδὴ τὸν *Γιάγκων* Οὐνιάδην, ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 1456. Ἀπαριθμῶν δὲ ὁ ποιητὴς ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις χριστιανούς ἀπὸ τὸν Δούναβιν μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁμιλεῖ περὶ ἁπάντων τούτων ὡς ἐξῆς (ἐν στίχοις 983—985)

Τὴν ὥραν ἐν ἑς τὸν σταυρὸν τὰ χεῖρτα των δεμένα. Ἡμεῖς οὖν
 ἤξευρέτε, αὐθέντες μου, ταῖς χώραις ὅπου εἶπα, ἐπὶ ταῖς ἐπιπέδων
 ὄλαις ταῖς εἶδα, ἐπάτησα, πεζὺς καὶ καβαλάρης.
 Καὶ προσιμαζόμενος εἰς τὴν ἀπαριθμησιν ταύτην βεβαιοῖ, ἐν στίχῳ
 939, ὅτι καθὼς ἐδιατάχθηκα οὕτως τὰ ἀναγγέλλω.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου* ὑπηρε-
 ρεῖται μέγα τι ἔθνικόν καὶ τακτικῶς ὀργανωμένον κίνημα, αὐτὸ ἐκείνο
 πιθανῶς ὅπερ ἐπεμψε τοὺς ἀντιπρόσωπους αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Μάντουᾶ
 τότε συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ καὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ
 προκαλέσωσι κοινὴν τῆς Δύσεως κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν συμμαχίαν. Ἦτο
 δὲ ὁ ποιητὴς ἡμῶν ἀπόστολος τοῦ κινήματος τούτου δραστήριος καὶ
 πρακτικὸς. Διότι πρῶτον ἀπαριθμεῖ, ὡς προείπομεν, τὰς τε χώρας τὰς
 ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένας μεταξύ Ἰστρου καὶ Ἰσθμοῦ καὶ τοὺς
 ἐν ταῖς χώραις ταύταις οἰκοῦντας χριστιανούς, λέγων

Νὰ ἔξευρέτε ἀληθινὰ ὅτι ἑς τὴν Δύσιν ὄλην
 Ὅπου ὀρίζει ὁ ἀσεβὴς τῶν χριστιανῶν ὁ διώκτης,
 Ἀγροίκησα πολλαῖς φοραῖς ἀπὸ τοὺς Χαρατζάρους,
 Ὅτι ὀρίζει ὁ ἄπιστος χριστιανούς ὀρθοδόξους
 Σπήτια μὲ ταῖς φαμίλιας ἐπτακόσιας χιλιάδες.
 Καὶ τοῦτο ἐνι φανερόν μὲ πάσης ἀκριβείας,
 Ὡς οἶδα καὶ κατέμαθον ὑπὸ πιστῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πληρόφωρα αὕτη εἶναι πολυτιμοτάτη, διότι στηρίζεται μὲν ἐπὶ δι-
 δομένων ὅσον ἐνδέχεται ἀσφαλῶν, ἀναπληροῦ δὲ τὴν παντελῆ ἔλλει-
 ψιν πάσης ἄλλης εἰδήσεως περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πλη-
 θυσμοῦ τῶν προκειμένων χωρῶν. Σημειωτέον ὅτι ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερ-
 βία, ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἀλβανία ἦσαν ἐτι τότε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ
 ἦττον αὐτόνομοι, ὥστε αἱ 700,000 οἰκογένειαι ἦτοι τὰ τρία περίπου
 ψυχῶν ἑκατομμύρια ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς κυρίως χώρας τῆς
 Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς σή-
 μερον λεγομένης Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀνατολικῆς τε καὶ δυτικῆς. Ἐν-
 νοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν περιλαμβάνεται ἡ Εὐβοία,
 ἥτις κατεῖχετο τότε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Περὶ δὲ Πελοποννήσου δὲν γί-
 νεται λόγος, διότι ἐσώζετο ἐτι ἐν αὐτῇ ἡ τῶν Παλαιολόγων κυριαρ-
 χία. Ἐπεταί ἄρα ἐκ τούτων ὅτι, ὅσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφο-
 �αὶ τὰς ὁποίας ἐπὶ ὄλην ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14

μέχρι τῶν μέσων τῆς 15, εἶχον πάθει αἱ χώραι αὐταί, ὁ ἑλληνικὸς αὐτῶν πληθυσμὸς ἦτο τότε μείζων ἔτι τοῦ σημερινοῦ.

Ὁ ποιητὴς καταλέγει προσέτι λεπτομερῶς μὲν ὡς πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν συνόλῳ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἀσιανάς, τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ σουλτάνος καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 217,000 ἄνδρας. Συμπεραίνει δὲ βεβαιῶν ὅτι,

Δὲν ἔχει τόσην δύναμιν ὁ Τούρκος ὅσον τὸν λέγουσι.
 Αὐτὴν τὴν Δύσιν ποῦ ἀκοῦς αὐτὸς καὶ ἀθηντεύεις,
 Ὅλη ἐνὶ χριστιανῇ ἀπ' ἄκρας ἕως ἄκρας.
 Ἡ ὅλη δύναμις αὐτοῦ ἔνε ὁ κροτισμὸς του,
 Διατὶ οὐδὲ πονεῖ ποσῶς τὸ χριστιανικὸν αἷμα,
 Δι' ἓνα κουφοκάρυδο νὰ σφάξῃ μὴ χιλιάδα.
 Διὰ τοῦτο ἐκροτίστηκεν ὁ κόσμος ὅπου ὀρίζει,
 Καὶ τρέμουν καὶ οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Καὶ ἐνταῦθα ἀγανακτῶν διὰ τὰ πρόηγοῦμενα τῶν χριστιανῶν ἀτυχήματα καὶ μαρτυρῶν, ὅτι, ἂν ἦτο ποιητὴς μετριώτατος, εἶχεν ὅμως καρδίαν σφοδρῶς ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας πάλλουσαν, ἀνακράζει:

ὦ Θεέ, νὰ τῶχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως,
 Καὶ νὰ ἔχαν κάμειν αἵματα καὶ κρίσεις τοῦ θανάτου,
 Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνασι, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅσον ἡμῶς καὶ ἂν θέλει νὰ μετριάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Τούρκου, πείθεται ὅτι οἱ χριστιανοὶ, ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν εἴμποροῦν νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ πολεμίου. Ἡ πεποίθησις αὕτη, ἢ παραχθείσα κατὰ πρῶτον ἀφ' ἧς οἱ Παλαιολόγοι ἀνέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρέμεινεν ἔκτοτε, ἐπὶ ὅλης τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως παρ' ἡμῖν, ὥστε οὐδὲν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον κίνημα ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ναι μὲν ἐπανέστημεν μυριάκις, ἀλλὰ πάντοτε τῆ συμπράξει τῶν ξένων. Μόνοι οἱ κλέφται δὲν ἔπαυσαν διαμαρτυρόμενοι εἰς τὰ ὄρη, ἀδιαφοροῦντες ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον συμμάχους· πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις δὲν ἐκινεῦντο εἰμὴ ὅταν ἐλάμβανον ἢ ἠλπίζον νὰ λάβωσιν ἐξωθεν συνδρομήν. Τούτου ἕνεκεν ὁ ποιητὴς μας ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἀπάσης τῆς Εὐρώπης· Σπανιόλων, Προβετσιαίων, Πορτογαλέων, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀλαμανίας, τοῦ Κράλη τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ Πιάγκου, ὃν ὀνομάζει στήλην τῆς Βλαχίας, τῶν Γάλλων περὶ ὧν λέγει:

Ὡς Φράντσα τιμιώτατη καὶ πολυφουμισμένη,
 Φραντσόσιδες πολεμισταί, ἄνδρες μου στρατιῶται,
 Ἐξεύρετε πληροφορία; ἐχάθηκεν ἡ πόλις.
 Τοῦ ἄς φανῆ ἡ δύναμις ὁμοῦ καὶ ἡ στρατιά σας.
 Νὰ δράμετε ἀπόκοτα μὲ φρόνησιν καὶ πρᾶξιν,
 Ἐκδίχησιν νὰ ποίσητε τῆς ταπεινῆς τῆς πόλις.

Καὶ δὲν λησμονεῖ προσέτι τοὺς Ἀγγλέζιδες, τὸν κύριον τῆς Μπουρ-
 γούνιας, τοὺς Γενοβέσους καὶ τοὺς Βενετσιάνους. Προσκαλεῖ δὲ ἅπαν-
 τας νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἀναγορεύοντες ἀρχηγὸν ἓνα ὑπὸ τὴν
 ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ πάπα, ὃν ἐπανειλημμένως ὀνομάζει κεφα-
 λὴν τῶν χριστιανῶν καὶ τούτου γενομένου βεβαιοῖ, ὅτι ἅπκντες οἱ
 δεδουλωμένοι θέλουσιν ὀρμήσει ἐπὶ τὰ ὄπλα, διότι δὲν περιμένουσι
 πρὸς τοῦτο εἰμὴ νὰ ἴδωσι

Σημάδι μέγα φλάμπουρον, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου,

Καὶ τότε νὰ συγκλίνωσιν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω

Νὰ γένη μούρτος μοχθηρὸς, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Ἀπὸ αὐτῆς λοιπὸν τῆς πρώτης στιγμῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων-
 σταντινουπόλεως, μέγα ἐμελετήθη κίνημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνα-
 τολῆς, ἐπιζητούντων τὴν ἐπικουρίαν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἵνα ἀπο-
 βάλωσι τὸν ζυγόν. Καὶ ἡ μὲν κοινὴ συμμαχία ἦν ἐπεκαλεῖτο καὶ ὠ-
 νειρεύετο ὁ ἀνώνυμος τοῦ κινήματος τούτου ἀπόστολος, δὲν ἐμελλε νὰ
 ἐκτελεσθῆ, οὔτε τότε οὔτε βραδύτερον ποτέ. Ἄλλ' ἐν τῇ 15, 16 καὶ
 17 ἑκατόνταετηρίδι ἡ Ἐνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία,
 πολλάκις ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἢ ἐμελέτησαν ν' ἀγωνι-
 σθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἔ-
 βλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα, καὶ πάντοτε ἐγκατέ-
 λειπον αὐτοὺς, καὶ πάντοτε πάλιν εὔρισκον αὐτοὺς ἐτοιμοὺς νὰ λη-
 σμονήσωσι τὰ παθήματα, ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσιν. Εἰς τοὺς ἀδιαλεί-
 πτους δὲ σχεδὸν τούτους ἀγῶνας κατέστη προφανὲς ὑπόσον οἱ τῆς
 κυρίως Ἑλλάδος μάλιστα Ἕλληνες ἀπέβησαν διάφοροι τῶν ἐν ἀρχῇ
 τῆς 13 ἑκατόνταετηρίδος καὶ ὅπόσον ἢ ἐν τῷ μεταξύ ἐπικρατήσασα
 ἐνταῦθα φραγκοκρατία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρα-
 κτικὴν ἄσκησιν τοῦ φυσικοῦ μαχίμου πνεύματος, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε
 ἐστερήθη ὁ ἑλληνισμός.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρ-
 χῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οἱ Ἐνετοί, προ-

βλέποντες ὅτι ὁ Μωάμεθ Β' ἐμέλλε νὰ ἐπιτεθῆ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Μονεμβασίας) ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομήν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη τῷ 1463· ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανεστήσαν ὑπὸ τὸν Μιχαήλ Ῥάλλην, οἱ δ' Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολλοὶ ἐπῆλθον ἐκ Κρήτης ἐπίκουροι. Οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου, καίτοι ὑπὸ ὀσμаниκῆς φρουρᾶς συνεχόμενοι, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἔξω Ἑλλήνων. Ἄλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξαν οἰκτραί, εἰ καὶ οὐχὶ ἄδοξοι. Συγκροτηθείσης περὶ Πάτρας μάχης πρὸς τὸν Ὀμάρμπεϋν, ὁ Μιχαήλ Ῥάλλης ἔτρεψε τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος· καὶ ἀρκούμενος εἰς τούτο τὸ κατόρθωμα δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἐπιτείνῃ πολὺ τὴν δῖωξιν. Ἄλλ' ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος ἐπέμεινε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ὑποχώρησιν ἀνενόχλητον. Εἰς μάτην ὁ Ἕλληνας ἀρχηγὸς καὶ οἱ ἐγγύριοι ἄρχοντες ἔλεγον ὅτι ἡ καταδίωξις εἰμπορεῖν ἀποβῆ ἐπικίνδυνος· ὁ Ἐνετὸς ἐκραύγαζεν ὅτι ἐξ ἀπιστίας καὶ ἀνανδρείας πρεσβεύουσι τοιαῦτα. Ὅθεν θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες οἱ ἡμέτεροι ἐπορεύθησαν πρὸς τὰ πρόσω, μέχρις οὗ περιπλακέντες εἰς δυσχωρίας δεινὰς καὶ διαιρεθέντες ἐξ ἀνάγκης ἔπαθον. ὑπὸ τῶν ἐπιστρεψάντων ὀσμаниδῶν ἦταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἐνετὸς ναύαρχος ἔπεσεν, ὁ δὲ Μιχαήλ Ῥάλλης συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Πρὸ τούτου οἱ Τούρκοι κυριεύσαντες τὸ Ἄργος ἐτουφέκισαν 60 Κρήτας ἐκ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπιδραμόντες μέχρι Κορώνης, συνέλαβον 500 ἐκ τῶν περιχώρων κατοίκους, οἵτινες σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Τῷ δὲ 1470 πολιορκηθείσης τῆς Χαλκίδος ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ Β', οἱ Ἕλληνες συνέδραμον τοὺς Ἐνετούς εἰς τὴν γενναίαν αὐτῶν ἀντίστασιν· αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων καὶ πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὐρέθησαν αὐτόθι μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ταῦτα περὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πεσσόντων. Ἄλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἐπιζησάντων; Οἱ γενναιότεροι κατέφυγον εἰς ἀπροσίτους δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου· οἱ δὲ λοιποὶ διήγαγον βίον καθ' ὃν πολλάκις ἐφθόνησαν τὴν τύχην τῶν θανόντων.

Τελευταῖον τῷ 1479 συνωμολογήθη μετὰξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας οἱ πρῶτοι ἀπέδωκαν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς δευτέρους τὴν Μάνην καὶ ἐν ταύτῳ ἤλαττω-

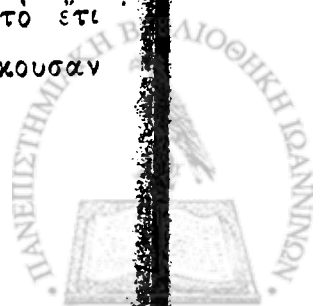
σαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων ἄρματωλῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἄρματωλῶν τούτων Κορκόδειλος Κλαδᾶς, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἠπείρου, πρὸ καιροῦ ὅμως εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος τὸν ἀγῶνα· καὶ φυγῶν μὲν ἐκ Κορώνης ἀθροίσας δὲ περὶ ἑαυτὸν ἐκκαίδεκα, ὡς βεβαιούσι, χιλιάδας ἀποκεκρηγμένων ἀνδρῶν, εἰσήλασεν εἰς τὴν μέσσην Μάνην καὶ κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὄχυράματα, ἐκδιώξας ἢ αἰχμαλωτεύσας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ συμπασιδες. Ἠνώθη δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ἕτερος ὄπλαρχηγός, ὁ Θεόδωρος Μπούας, ἀρχηγὸς ὢν τῶν ἐν Ναυπλίῳ 60 ἐπίππων ἄρματωλῶν. Ὁ Κλαδᾶς ἀντέστη ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον καὶ ἐπανειλημμένως κατετρόπωσε τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα τάγματα. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους διχονοήσας πρὸς τὸν Θεόδωρον Μπούαν, ὅστις κατέφυγε πάλιν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, εἰς Κορώνην, καὶ ἰδὼν πολλαπλασιασθείσας τὰς τῶν πολεμίων δυνάμεις, ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως παρὰ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ ἑτησίας συντάξεως 300 δουκάτων. Οὐδ' ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν· διότι τῷ 1481 ἀπελθὼν μετὰ τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, υἱοῦ τοῦ Γεωργίου, εἰς Ἠπειρον διὰ 4 γαλερῶν, ἃς παρέσχεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, προήλασε μέχρις Αὐλώνος καὶ μέχρι τῶν ὀρέων τῆς Χειμάρρας. Πεντήκοντα χριστιανικὰ χωρία ἐπανέστησαν ἅμα ἐλθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς δεσπότες αὐτῶν. Τρεῖς χιλιάδες πολέμιοι ἐλθόντες εἰς βοήθειαν τοῦ φρουρίου τῆς Χειμάρρας κατετροπώθησαν, ὁ δὲ Κλαδᾶς κατέλαβε τό τε φρούριον τούτο καὶ τὸ τοῦ Παπάλου ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, προεκλήθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· κίνημα τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν πολὺ σπουδαιότερον.

Ὁ νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η' συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ κατακτήσῃ μὲν τὴν Ἰταλίαν, ὀρμώμενος δὲ ἐκεῖθεν νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. Ὄθεν ἀγοράσας παρὰ Ἀνδρέου Παλαιολόγου, τοῦ υἱοῦ μὲν Θωμᾶ, τοῦ πάλαι ποτὲ δεσπότη τῆς Πελοποννήσου, ἀνεψιοῦ δὲ τοῦ τελευταίου Ἑλληνο-αὐτοκράτορος, τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου δίκαια, ἐταινιώθη τὸ διάδημα αὐτοῦ καθ' ἣν ἡμέραν τῷ 1495 εἰσῆλθε θριαμβικῶς εἰς Νεάπολιν καὶ ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατο-

λῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου, τοῦ Κωνσταντίνου Ἀριανίτου καὶ διαφόρων ἄλλων προύχόντων. Μεγάλαι ἀποθήκαι ὄπλων παρεσκευάσθησαν ἐν Δυρραχίῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν σλαυικῶν ἐπαρχιῶν προσήρχοντο εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν, ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ἰάλλων. Καὶ συνεφωνήθη λοιπὸν ὅτι ὁ Κάρολος θέλει ἐπιπλεύσει ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Αὐλῶνα καὶ πορευθῆ ἐξ Αὐλῶνος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δορυφορούμενος ὑπὸ Ἑλλήνων, Σλαύων καὶ Ἀλβανῶν. Βεβαιοῦται μάλιστα ὅτι 5,000 Ἕλληνες, Θεσσαλοὶ καὶ Ἠπειρώται, προλαβόντες κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπικαιρα σημεῖα. Τὸ ἀνχμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Τούρκοι οἱ οἰκοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, μαθόντες τὰ παρασκευαζόμενα, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόμον εἶχεν ἐμποιήσει ἡ θρυληθεῖσα ἄφιξις τοῦ Καρόλου Η' καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Βαγιαζήτ, ὥστε οὗτος ἠτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς ὁ Κάρολος Η' δὲν ἐξελέξατο πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ οὔτε τὴν εὐθυτέραν οὔτε τὴν ὀμαλωτέραν ὁδόν· διότι φυσικὸν ἦτο ἡ κατακτητικὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσβολή του νὰ προκαλέσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν διαφόρων τῆς χερσονήσου ταύτης δυναστῶν καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν βασιλέα ἢ νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα προκαταρκτικὸν δεινότατον, ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἄπρακτος, ἐγκαταλείπων κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην. Τῶνόντι οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ΣΤ' συμμαχήσαντες μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Καστιλλίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ, ἐνικηφόρησε μὲν περὶ Φορνουόβο καὶ ἐπανῆλθεν ἐντίμως εἰς τὰ ἴδια, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παραιτηθῆ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μεγάλων ἐκείνων βουλευμάτων. Οὐδὲ ἠρέσθησαν οἱ ἀντίπαλοι του εἰς ταῦτα, ἀλλὰ κατεμήνυσαν πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προπαρασκευασθέντα εἰς τὸν Βαγιαζήτ, ὅστις, προειπὼν ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ΣΤ' εὐχαριστηρίῳ αὐτοῦ ἀπαντήσῃ ὅτι τὸ κίνημα θέλει ἀποβῆ ὀλέθριον εἰς τοὺς χριστιανούς, ἐτήρησε πιστῶς τὸν λόγον, ἐπαγαγὼν τιμωρίας δεινὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἐνετία προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ προεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν· καὶ τὸ ἐτι παραδοξότερον, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν

εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Οἱ προπάτορες ἡμῶν, καίτοι ἐδεκατεύθησαν τῷ 1496 ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας τῶν Ἑνετῶν, δὲν ἐδίστασαν τρία κατόπιν ἔτη νὰ ἄρῳσι μὲν αὐθις τὰ ὄπλα κατὰ τῶν πολεμίων, νὰ συμπαραταχθῶσι δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν προσφάτων αὐτῶν προδοτῶν, ὡς ἀνεῖ προέκειτο περὶ πιστοτάτων φίλων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ 1499 ἀπέτυχεν ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, διότι πολυάριθμος ὀσμανικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐδήλωσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὅλας τὰς κινήσας χώρας.

Οὐδὲν ἦττον οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν· καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ δυστυχεῖ ἀμύνη τῆς Μεθώνης, ἣν κατώρθωσεν ὁ Βαγιαζήτ νὰ κυριεύσῃ τῇ 10 αὐγούστου 1500, καθὼς μετὰ τινὰς ἡμέρας καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Πύλον, αὐτοὶ ἔσωσαν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Ἀνάλογά τινα συνέβησαν καὶ ὅτε τῷ 1532 ὁ ναύαρχος τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ἐξεπόρθησε τὴν Κορώνην. Εἰς τὸ κατόρθωμα τοῦτο συνετέλεσαν πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἰδίως ὁ Θεόδωρος Ἀγιαποστολίτης, ὁ Μιχαὴλ Καλόφωνος, ὁ Νικόλαος Μαμωνᾶς καὶ ὁ ἐν τῇ ἐφόδῳ πεσὼν Θεόδωρος Βουκίτης. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Δόριος ἐκυρίευσεν τὰς Πάτρας, τὸ Ῥίον καὶ τὸ Ἀντίρριον. Οἱ περὶ Ἕλληνες ἐπανέστησαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν νὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποθησόμενον· ἐνῶ οἱ ψυχρότερον βλέποντες τὰ πράγματα δυτικοὶ ἤξευρον κάλλιστα τὸ ἀποθησόμενον τοῦτο. «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται,» ἔγραφε τῇ πρώτῃ νοεμβρίου 1532 ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α', «ὡς ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριος καταλαβὼν τὰς Πάτρας πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, καθότι οἱ Ἕλληνες δρᾶξαντες τὰ ὄπλα ἐφόνευσαν ὄσους ἠδυνήθησαν Τούρκους. Ἄλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν.» Ὅπερ καὶ συνέβη· διότι, καθὼς γράφει ἕτερος σύγχρονος, μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα χριστιανοῖς ἐγεγόνει παραίτιος ὁ Δόριος. οἱ Τούρκοι ἐπετέθησαν τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπήλλαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν, ἐπανάστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες.

Παραλείπομεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διάφορα κινήματα τῆς Ἀλβανίας, ὅπου τῷ μὲν 1565 ἐγένετο στάσις ἕνεκα τῶν φόρων καὶ τοῦ παιδομαζώματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποιᾶς ἠναγκάσθη ἡ ὀσμανικὴ

κυβέρνησις νὰ στείλῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 500 γενιτσάρους εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ εὐρισκομένης στρατιωτικῆς δυνάμεως· καὶ πάλιν τῷ 1570 νέα ἐπανάστασις τῇ συνδρομῇ τῶν Ἑνετῶν καθ' ἣν βεβαιουῖται, ὅτι οἱ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον χριστιανοὶ καθυπέταξαν πολλὰς τῶν πολεμίων πόλεις. Ἀλλὰ τῶν γεγονότων τούτων δὲν φαίνονται μετασχόντες οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ κυρίως ἑλληνικὰ κινήματα. Τῷ 1571 νέα συνεκροτήθη συμμαχία μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας, τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ταύτης δὲ τῆς συμμαχίας ἀποτελέσμα ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη περὶ Ἐχινάδας καὶ Ναύπακτον ναυμαχία καθ' ἣν ὀλοσχερῶς σχεδὸν κατεστράφη ὁ ὀσμανικὸς στόλος. Πολυάριθμοι Ἕλληνες ναῦται μετέσχον τοῦ θαλασσίου τούτου ἀγῶνος, ἂν καὶ ἄδηλον ἂν ἦσαν τῶντι 25,000 καὶ ἐπέκεινα ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, 5000 δὲ ἐν τῷ ἐνετικῷ. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ ἐχθρῶν, πλεῖστοι δὲ αὐτῶν ἔπεσον ἐν τῷ παρὰ φύσιν τούτῳ ἀγῶνι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐγένοντο συγχρόνως κινήματα ἔθνικα. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου, Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ, Λοιδωρικιώται, Βιτρινισιώται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3000 συμποσοῦμενοι, ἐὰν ἀληθεύῃ κατὰ τοῦτο τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ὠρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν εὖρει τοὺς πολεμίους ἀπαρασκευοὺς καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θέλει ἔλθει ἡ προαγγελθεῖσα τῶν Φράγκων ἐπικουρία. Δυστυχῶς οἱ μὲν Φράγκοι δὲν ἐφάνησαν, ὁ δὲ ὀσμανικὸς στρατὸς εὐρέθη ἑτοιμὸς νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῶν Σαλώνων ἐπίθεσιν. Ὅθεν οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἄπρακτοι, τὸ δὲ ἔτι δυστυχέστερον 80 κεφαλάδες αὐτῶν, ὃ ἐστὶν ἀρχηγοὶ, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὄρκων τοῦ μπέϋ τῶν Σαλώνων ὅτι οὐδὲν κακὸν θέλουσι πάθει, προσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅπου συλληφθέντες καὶ δεσμευθέντες ἐσφάγησαν ἅπαντες, ἐξαιρέσει ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βουνοχωρίτου Δημητρίου Λυκοθανάση, ὃστις ῥήξας τὰ δεσμὰ καὶ ἀρπάσας τὴν σπάθην ἑνὸς ἐκ τῶν δημίων, ἐφόνευσε δύο Τούρκους καὶ τὸν θυρωρὸν καὶ τρέχων ὡς ἔλαφος ἐσώθη ἀπὸ τῆς κρεουργίας ἐκείνης. Ἦσαν δὲ οἱ θανατωθέντες 22 Γαλαξειδιῶται, 3 Βουνοχωρίται, 2 Πεντεωρίται, 3 Ἀγιαθυμιῶται, 10 Βιτρινισιώται, 3 Κισσελιῖται, 2 Βιδαδίται, 20 Λοιδωρικιώται

καὶ 14 Σαλωνῖται, «ὄλοι διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὴν θρησκείαν, συμπαθημένοι ἀπὸ ὄλαις ταῖς ἀμαρτίαις,» καθὼς λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοὶ, Μακάριος, ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος ὁ χωροδеспότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνη, καὶ διεξήγαγον πόλεμον διετῆ ἰδίως ἀναλώμασιν. Εἰς μάτην ὅμως ἐξώρριζον τὸν Ἰωάννην τὸν Αὐστριακὸν νὰ πέμψῃ τελευταῖον τὰς βοηθείας, ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῶν ὁποίων ἐξηγέρθησαν. Ὁ Ἰωάννης ἀπεκρίνετο προφασιζόμενος ἀναβολὰς καὶ ὑποσχόμενος πάντοτε ἐπικουρίας, αἵτινες ὅμως ποτὲ δὲν ἦλθον. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπελπισθέντες οἱ ἐπαναστάται, κατέθεσαν τὰ ὄπλα, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν ὅπου ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερθὲν μνημεῖον βεβαιοῖ ὅτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετὰ πεζῶν μὲν 25,000, ἰππέων δὲ 3,000. Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μείναντες συναγωνισταὶ αὐτῶν, δὲν ἤξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὁποῖαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30,000 Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἢ ἐσφάγησαν, ἢ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέοι εἰσῆχθησαν εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα, οἱ δὲ ῥωμαλεώτεροι τῶν ἀνδρῶν κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ κάτεργα. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς.

Αἱ ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμεναι καὶ ἀδιακόπως εἰς οἰκτρὸν τέλος ἀπολήγουσαι αὐταὶ ἐπαναστάσεις, δὲν ἀπέβαινον ἐν τούτοις ὄλως ἔργοι. Ἄφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἄρχουσα πολλῶν ἐτι ἐλληνικῶν χωρῶν, ἠναγκάζετο νὰ περιποιῆται διὰ ποικίλων προνομίων τοὺς ἀρειμανίους τούτους ὑπηκόους, καὶ ἰδίως νὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν παρεμβάσεων καὶ τῶν καταπιέσεων τοῦ λατινικοῦ κλήρου· ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις μὴ δυναμένη νὰ ἐπαρκῆ δι' ἰδίων δυνάμεων εἰς τὴν περιστολὴν τῆς πολυκεφάλου ταύτης ἐπαναστατικῆς ὕδρας καὶ ἐλπίζουσα νὰ μετριάσῃ τὴν ἀδιόρθωτον ῥοπὴν ἣν εἶχον οἱ ῥαγιαῖδες εἰς τὸ νὰ ἀφηνιάζωσιν, ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῆ τοὺς Ἐνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν τοσούτους Ἑλληνας ἀρματωλοὺς, καὶ ἀνεγνώρισε πολλὰ ἀρματωλίκια,

ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν φρούρησιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὀρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν, εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, τὴν Ἡπειρόν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλὰ οὐδ' αὕτη ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλησε πολὺ. Τῷ 1585 ὁ ἄρματωλὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Γρίβας, προτιμῶν τῆς ὀσμανικῆς τὴν χριστιανικὴν τῆς Ἑνετίας κυριαρχίαν καὶ δίδων ὧτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτῆς, ἐξηγέρθη ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἔσφαξε τοὺς ἐν Βονίττῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τούτου δὲ τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος, κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὤδυσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, δεινὰς κατὰ τῶν πολεμίων καθ' ὁδὸν ἐπαγόμενοι συμφοράς. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται προσεβλήθησαν διχόθεν· οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ ὀσμανίδαι ἐδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουστος τῆς Ἠπείρου, οἱ δὲ πασαῖς τῆς Ναυπάκτου ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῶν, πολλὰς ὁμως λαβῶν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισούρας τῶν παρακειμένων ὀρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀδελφοῦ του Γκίνης Μπούα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἐπελθουσῶν δυνάμεων, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Περατιὰν ὄπου ἔπεσε γενναίως μαχόμενος, ὥστε ὁ Θεόδωρος, ἔχων ἔμπροσθεν τὸν πασᾶν τῆς Ναυπάκτου καὶ κινδυνεύων νὰ προσβληθῇ ὀπισθεν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἠπείρου ἐρχομένων πολεμίων, ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεπέρασε μετ' ὀλίγων πιστῶν ὀπαδῶν εἰς Ἰθάκην ὄπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν πληγῶν. Τότε ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις διώρισεν ἀντὶ τοῦ Γρίβα ἄρματωλὸν τὸν ἐκ Βάλτου Τριμπούκην Συντεκνιώτην.

Περὶ τοῦ Μαλάμου περὶ οὐ ἀνωτέρῳ ἐγένετο λόγος, σῴζεται ἐν τῶν ἀρχαιοτέρων δημοδῶν ἄσματων.

Μαλάμος ὠροβόλαε νὰ πᾶ νὰ προσκυνήσῃ,

Οἱ γέροντες πάγουν μπροστὰ, κατόπιν ὁ Μαλάμος,

Ἐς τὸν δρόμον ὄπου πήγαιναν, ἔς τὸν δρόμον ποῦ πηγαίνουν,

Μαλάμος κοντοστάθηκε, τοὺς γέροντας φωνάζει.

«Γιὰ σταματᾶτε, γέροντες, κᾶτι θὰ σᾶς ρωτήσω:

Ἀπόψ' εἶδα ἔς τὸν ὕπνον μου, ἔς τὸν ὕπνον ποῦ κοιμούμουν,

Τὸ δαρμασκί μου τὸ σπαθὶ ἐρράγισε ἔς τὴ μέση

Καὶ τὸ μακρὸ τουφέκι μου δὲν ἔτρωγε μπαρούτι.

Τὸ ὄνειρό μου, γέροντες, εἶναι κακὸ σημάδι.

Γὰρ τοῦτο σᾶς σταμάτησα νὰ πᾶτε ἔς τὸ καλὸ σας, καὶ ἀποφασιστικῶς
 - οὐκ ἐγὼ πηγαίνω ἔς τὰ βουνὰ, εἰς τὰ παλιὰ λημέρια.
 - ὦ νύκτ' ἄνυκτος Νὰ ζῶ μὲ τὰ κρύα νερά, ἔς τὰ δένδρα τεντωμένως.
 - οὐροῦσθε Οἱ Τούρκοι εἶναι ἄπιστοι, τὸν λόγον δὲν φυλάγουν,
 - οὐροῦσθε Κι' ὅσοι κλέφταις προσκύνησαν, τοὺς πῆραν τὰ κεφάλια.
 - οὐροῦσθε Εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ὄργανον τῶν Ἑλλήνων συνετέλουν κατὰ
 τοὺς χρόνους τούτους, παρεκτός τῶν Ἐνέτων, καὶ οἱ στόλοι τοῦ μεγάλου
 δουκὸς τῆς Τοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν, καὶ τῆς Νεαπόλεως,
 οἵτινες διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐκδικούμενοι τοὺς ὁσ-
 μανίδας διὰ τὴν ἐν ἔτει 1565 γενομένην ὑπ' αὐτῶν πολιορκίαν τῆς
 Μελίτης, ἐν ἣ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἡμισελήνου δεινὴν εἶχον ὑποστῆ ἀποτυ-
 χίαν. Οἱ στόλοι οὗτοι ὑπεκίνουν ἀπαύστως τοὺς κατοίκους τῶν νήσων
 καὶ τῶν παραλίων, μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῆς περαιτέρω τύχης τῶν
 πειθομένων εἰς τὰς προτροπὰς αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ τῆς 17 ἑκατονταετη-
 ρίδος, 1603—1606, οἱ ἱππῶται τῆς Μελίτης, συνεννοηθέντες μετὰ
 τῶν ἐν Ἠπειρῷ Ἑλλήνων, ἐπλευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκο-
 πῶ ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῆ, πολλοὶ τῶν μεμυη-
 μένων ἐσφάγησαν, εἰς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δέρμα αὐτοῦ καὶ
 πολλαὶ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν.
 Ὑπὸ τῶν αὐτῶν καταδρομῶν παροτρυνόμενοι ἐπανέστησαν πάλιν οἱ
 Μανιάται, τῶν ὁποίων ὄμως τὸ κίνημα ἔλαβε μετ' ὀλίγον χαρακτῆρα
 πολὺ ἁσπυδαϊότερον.
 Κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ὁ Γάλλος δούξ τοῦ Νεβέρς, Κάρολος Β',
 ἀξιῶν ὅτι ἔχει κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων
 ὡς ἀπόγονος τοῦ μαρκίωνος τῆς Μομφερράτης Θωμᾶ, υἱοῦ τοῦ
 Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου, ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις καὶ
 διαπραγματεύσεις μετὰ διαφόρων προϋχόντων τῆς Ἑλλάδος· καὶ πρῶ-
 τον, διὰ τινος ὀνομαστοῦ Νορμαννοῦ καταδρομῆως Ἰακώβου Πέτρου,
 πρὸς τοὺς Μανιάτας. Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, ὁ μητροπολίτης
 Λακεδαιμόνος Χρῦσανθος Λάσκαρις, οἱ ἀδελφοὶ Κοσμάδες, οἱ Κον-
 τόσταυλοι, οἱ Καλαποθῆδες καὶ ἄλλοι ἔγκριτοι τῆς Πελοπον-
 νήσου ἄνδρες, ἐπεχείρησαν συνεχῆ πρὸς τὸν δούκα ἀλληλογρα-
 φίαν, ἐν ἣ προσηγόρευον αὐτὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, προέτρε-
 πον νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἔλευσίν του καὶ ἐβεβαίουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸν
 περιέμενον ὡς Μεσσιάν. Τότε, ὁ δούξ τοῦ Νεβέρς ἐπέμφεν εἰς Πελο-
 πόννησον ἐπισημοτέρους τινὰς ἐπιτρόπους αὐτοῦ, πρῶισταμένου τοῦ

κόμητος Chasteau Regnault, οἵτινες εὗρον αὐτόθι πολλοὺς καὶ ἄλλοις προεστῶτας προθύμους νὰ συμπράξωσιν, ὧν οἱ γνωστότεροί εἰσὶν ὁ Γρηγόριος Κλινοδῆς, ὁ Πατρίκιος Φωκᾶς, ὁ Δημήτριος Νίκλος, ὁ Κωνσταντῖνος Πούβαλος, ὁ Νικήτας Μελισσηνός, οἱ Στεφανόπολοι, οἱ Μένδικοι. Ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου μετέβησαν οἱ ἀπεισταλμένοι τοῦ δουκὸς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἡπείρου, τῆς Δαλματίας, τῆς Κροατίας καὶ τῆς Σερβίας, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριήλ, τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου κύρ Χαρίτωνος, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας Διονυσίου Ῥάλλη τοῦ ἐκ Παλαιολόγων, καὶ τοῦ λογίου Ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλαρᾶ. Τοσοῦτον δὲ εἶχε γενικευθῆ καὶ ὠριμάσει τὸ κίνημα τοῦτο εἰς τὰς βορειότερας μάλιστα χριστιανικὰς χώρας, ὥστε τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Κούκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἐρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ἐσυζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα, προνοήσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πολεμικοῦ, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160,000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομίμου προσωρινοῦ ἐξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρῶν τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι καθὰ συνάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου οἱ ἐπαναστάται εἶχον συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας καὶ ὅτι ἤλπιζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορος. Ἐνῶ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δούξ Κάρολος δὲν ἔπαυε ζητῶν βοηθοὺς καὶ συνεργοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ περιώνυμος καπουκῖνος Ἰωσήφ, ὁ μετ' ἔπειτα τοσοῦτον γνωστός ἐν Εὐρώπῃ γενόμενος ἔνεκα τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ καρδινάλιου Ῥισελιέ, ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ. Ὁ δούξ Κάρολος ἐσύστησεν ἵπποτικὸν τάγμα, εἰς ὃ ἔδωκε τὴν ἐπωνυμίαν τῆς χριστιανικῆς στρατιᾶς, καὶ κατεσκεύασε καὶ κατήρτισε ναυτικὴν μοῖραν ἧς τὰ πλοῖα ἐπεκλήθησαν Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, Ἅγιος Βα-

οὐλοιοι, Παραγία καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπέπρωτο νὰ ματαιωθῶσιν, ὡς τόσα ἄλλα προηγούμενα· ἡ Ἰσπανία ἀντέπραξεν εἰς αὐτὰ ἅτε προαιρουμένη καὶ αὐτὴ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μακεδονίας· ἡ Ἑνετία ὡσαύτως, ἕνεκα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων αὐτῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ δὲν εἰσηκούσθη· ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ δουκὸς Καρόλου κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς, ἄδηλον πόθεν ἐπισυμβάσης· τῶν δὲ ἐν Κούκῃ ἀποφασισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐγένετο, ὥστε οὐδεμία ἐπῆλθε τούλαχιστον ἀντεκδίκησις τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσῆλασε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἔπειτα ὑπὸ ὀσμανικῶν στρατευμάτων ἠττήθη καὶ ἐσφάγη.

Δὲν ἐπολέμουν δὲ ἢ ἐβουλεύοντο νὰ πολεμήσωσιν ἀδιακόπως μόνοι τῆς Στεριᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ οἱ νησιῶται οὐδεμίαν κατέλιπον εὐκαιρίαν ἵνα ἀγωνισθῶσι, καὶ ἠγωνίσθησαν πολλάκις λαμπρῶς. Τῷ 1475, ἡ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένη Λῆμνος, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ, ἐσώθη ὑπὸ τῆς ἐλληνίδος Μαρούλας. Ἡ ἠρώτις αὕτη εἶδε πεσόντα τὸν πατέρα αὐτῆς· τὸν εἶδε, καὶ ἔξω ἑαυτῆς γενομένη ἤρπασε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός της εἰς τοσοῦτον γενναίαν ἀντίστασιν παρῶρμησε τοὺς κατοίκους, ὥστε ὁ Σουλεϊμάνης ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Τοῦτο μαθὼν τὸ κατόρθωμα ὁ ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος Λορεθανὸς καὶ ἀμείβων τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἀφοσίωσιν, ἐπρότεινε μὲν τῇ γενναίᾳ ἐλληνίδι νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον ὃν τινα προαιρεῖται ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ἐπροίκισε δ' αὐτὴν ἐν ὀνόματι τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἐὰν περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ῥόδος, ἣν κατεῖχον οἱ ἱππῶται τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς πεισματώδεις ἐφόδους τῶν ὀσμανιδῶν, τὸ ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου μαχητάς. Ὅτε τῷ 1538 ὁ μέγας Σουλεϊμάν ἐπεχείρησεν εἰς Κέρκυραν ἀπόβασιν διὰ στόλου πολυαριθμοῦ οὐ ἤρχεν ὁ περιβόητος Βαρβαρόσας, οἱ κάτοικοι ἀνέδειξαν περὶ τὴν ἄμυναν γενναϊότητα ἀξίαν, εἶπεν ὁ Οὐίλλεμαῖνος, ἀνδρῶν μαχομένων μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπὲρ ξένου κυριάρχου.» Ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς νομίσας συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς δούλους πεντεκαίδεκα χιλιάδας Κερκυραίων χωρικῶν, οὓς ἀνήρπασεν ἀπὸ τῆς ὑπαίθρου τῆς νή-

σου χώρας. Εἰς τὴν ἄλλην δὲ ἄκραν τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης, τῷ 1570 καὶ 1571, οἱ Κύπριοι ἔδωκαν δείγματα ἀληθοῦς ἠρωϊσμοῦ ἐν ταῖς πολυθρυλήτοις πολιορκίαις τοῦ Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Νικοσσίας ὥστε οἱ ὀσμανίδαι δὲν ἐγένοντο κύριοι εἰμῆ ἐρειπίων καὶ ἐρημιῶν.

Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους νησιώτας οἱ Κρήτες ἠγωνίσθησαν πεισματωδέστερον καὶ γενναϊότερον κατὰ πάσης ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν τὰς ἀδιακόπους σχεδὸν αὐτῶν ἐπαναστάσεις κατὰ τῆς Ἑνετίας μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Τῷ 1365 νέον μέγα ἐγένετο κίνημα οὐ προΐσταντο οἱ Καλλέργαι, Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου, ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν ὀρέων αὐτῶν πόλεμον κατ' ἀρχὰς ἀποβάντα ὀλέθριον εἰς τοὺς ξένους κυριάρχας. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἀναγκασθέντος τοῦ Λασιθίου νὰ παραδοθῆ ὑπὸ τῆς πείνης, ἅπαντες οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος ἐκατατομήθησαν. Τῷ 1453 ὁ ἐν Ῥεθύμνῳ Σίφιος Βλαστός παρεσκεύασεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ πολλῶν ἀρχόντων, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Ἰωάννου Μελισσηνοῦ, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαβαλά, συνωμοσίαν τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ φονεύσωσι μὲν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἅπαντας τοὺς Ἑνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι δὲ τοὺς ἄλλους ξένους καὶ νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν· ἀλλὰ προδοθέντος τοῦ πράγματος ἀπεκεφαλίσθησαν ὁ τε Βλαστός καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ συνένοχοι. Τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα κινήματα τὰ ἀλλεπαλλήλως ἀποτυγχάνοντα παρηκολούθησε ληστεία δεινὴ. Τῷ 1528 ὁ δούξ τῆς Κρήτης μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς εἰς Ἀλίκαμπον ὀχυρωθείσας ληστρικὰς συμμορίας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὰς συχνὰς τῶν τουρκικῶν στόλων ἐπιθέσεις, πολλοὺς σεισμοὺς, τὴν πολλάκις ἐνσκήψασαν πανώλην καὶ τὴν προιοῦσαν χαλάρωσιν τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως, θέλομεν ἐννοήσῃ τὴν δεινὴν παρακμὴν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον πολυάνθρωπος καὶ πλουσία νῆσος. Εἰς ἓνα μόνον ἐκ τῶν λοιμῶν ἐκείνων συμβάντα τῷ 1508 ἀπέθανον 24,000 ψυχαί. Ἐντεῦθεν ἡ Κρήτη, ἥτις κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα κατῳκεῖτο ἔτι ὑπὸ 700,000 ψυχῶν, ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου δὲν εἶχεν εἰμῆ 271,489 κατοίκους· 219,000 δὲ μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῷ 1627 μόνον 142,728.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην ὅτε μετὰ εἰκοσαετιάν περίπου ἐξερράγη ὁ μακρὸς περὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀγὼν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν καθ' ὃν τῷ 1669 ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ὀριστικῶς ἡ ἡμισέληνος. Οἱ Κρήτες δὲν διέκειντο βεβαίως εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 481) ὅτι τῷ 1586 οἱ Ἕλληνας τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐκθεσιν τοῦ Γαρζόνη, προετίμων τῆς ἐνετικῆς καὶ αὐτὴν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Εἶχον δὲ δίκαιον ἐν μέρει, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις, ἂν ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν, ἐν πολλαῖς ὁμῶς περιστάσεσιν ἠκολούθησε τὴν εἰς αὐτὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Παύλου Σάρπη πρότασιν, ὅτι δεόν νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς ἀπίστους Ἕλληνας ὡς ἄγρια θηρία, ἵνα μὴ δύνωνται νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὀδόντων αὐτῶν καὶ τῶν ὀνύχων. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τελευταίου πολέμου ποίημα τοῦ Κρητὸς Μαρίνου Τζανέτου Μπουνιαλῆ, εἰκονίζει κάλλιστα τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἡμετέρων μεταξὺ ὀσμανιδῶν καὶ Ἐνετῶν διότι περιγράψαν τὰς φοβερὰς ἀνοσιουργίας καὶ βιαιοπραγίας ὅσας διέπραξε τότε ὁ ἐνετικὸς στόλος εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπὶ τῷ λόγῳ δῆθεν ὅτι προσέβαλλε χώρας ὀσμανικὰς, ἐπιλέγει

Ἄν στέκουν μὲ τσ' Ἀγάρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
 εἰς ὅποια χέργια τύχουσι, ταῦτα οἱ Ῥωμαῖοι τάχουν.

Οὐδὲν ἦττον ὅτε ἐπέστη ἡ κρίσιμος στιγμή τοῦ ν' ἀποφασίσωσιν ὀριστικῶς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, οἱ πλεῖστοι ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ ἀλώσεις τῶν Χανίων, τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακος. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν εἶχε συμβῆ πρότερον καὶ εἰς Κύπρον, ὅπου οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καταβληθέντες ὑπὸ τῶν Φράγκων εὐπατριδῶν εἰς κατάστασιν δουλείας καὶ ἐπιθεβαρημένοι ὄντες ὑπὸ ἀφορήτων ὑποχρεώσεων, κατήντησαν νὰ προτιμήσωσι τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μήπως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Λευκασίας δὲν προσῆλθον ἀπὸ τὰ ἐνδότερα ὁ Πέτρος Συγκλητικὸς καπετάνος τῶν ὀρέων, ὁ Ἰωάννης Συγκλητικὸς καὶ ἄλλοι καὶ δὲν ὑπετάχθησαν περιβληθέντες καθβάδια ὑπὸ τοῦ πασᾶ; Καὶ ἐν τούτοις πολλοὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς καὶ ὁμόθηρσκοι αὐτῶν ἐμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἡρωϊκῶς ἐν Ἀμμοχώστῳ μετὰ τῶν Ἐνετῶν. Ἐν Κρήτῃ κυρίως διέπρεψαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Χάνδακος πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ. Ἐνῶ οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ Καστελάνοι, οἱ Κουϊρίνοι, οἱ Μωπασάν, διεύθυνον μετὰ τέχνης θαυμαστῆς

τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικόν, τὰ κρητικὰ τάγματα ἐξηκόντιζον τὰ βέλη αὐτῶν μετὰ δεξιότητος καὶ ῥώμης ἣτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τῶν ξένων τοὺς τοσοῦτον ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιφήμους τοξότας τῆς νήσου ἐκείνης. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ τέχνη καὶ ἀνδρεία ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὀσμμανικοῦ στρατοῦ δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Μοροζίνης, ἀναγκασθεὶς νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, ἠρώτησε τοὺς Ἕλληνας ἂν θέλωσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἵνα προνοήσῃ ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ προνομιῶν, ἅπαντες μιᾶ φωνῇ ἀπήντησαν, ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν καθημαγμένην αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῶντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν συναπῆλθον ἅπαντες μετὰ τῶν Ἑνετῶν

Καὶ ἀφῆκαν δίχως ἄνθρωπον τὴν γῶραν ἴσφαλισμένην,
Κι' οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.

Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς οὐδεμία σχεδὸν διεσώθη ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν ὧν τὰ ὀνόματα τοσάκις ἀντήχησαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι κατὰ τῶν Ἑνετῶν. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς μνημονεύει καὶ τοῦ Παναγιωτάκη λέγων, ὅτι ὁ Ἀχμέτ Κιουπριλῆς

Ἔσπερνε μὲ τοῦ λόγου του Ῥωμῶ Παναγιωτάκη,
Ἐντιμον, ἄξιον ἄνθρωπον, νὰ τοῦ ἴμιλουν οἱ Φράγκοι.

Ἐπιφέρει ὁμοίως ὅτι ὁ Κιουπριλῆς δὲν εἶχε χρεῖαν τοῦ Παναγιωτάκη μόνον διὰ τὰς πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἕτερον σκοπόν·

Τοὺς Ῥωμιούς νὰ σύρῃ
Ὅλους νὰ προσκυνήσουνε καὶ νὰ παραδοθοῦνε,
Νὰ κάμουμε ταῖς σύβασαις καὶ νὰ καταπαυθοῦνε.

Διὰ τούτου δηλοῦται σαφῶς τίνος ἕνεκεν ὁ Παναγιωτάκης ἐφημιζετο ὡς τὰ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν τῆς Κρήτης ἄλωσιν. Ἐξ ἑτέρου ὁμοίως ἱστορῶν κατωτέρω τὴν μετοχὴν τοῦ Ἑλληνοσ διερμηνεύει εἰς τὰς τελευταίας περὶ τῆς παραδόσεως τῆς Κρήτης διαπραγματεύσεις ὁ Μπουνιαλῆς ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ Παναγιωτάκης ἔπραξεν ὅ,τι ἠδυνήθη ὑπὲρ τῶν ὁμογενῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι λέγει·

Ἔβλεπε καὶ τοὺς χριστιανούς σᾶν καὶ τὸν ἀπατόν του.

Μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἑνετία ἀπεζημιώθη λαμπρῶς διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης, ἐπαναλαβοῦσα μὲν τῷ 1684 τὰς ἐχθροπραξίας ἀπὸ κοι-

νοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν, τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν Ῥώσων, δι' αὐτοῦ δὲ ἐκείνου τοῦ Μοροζίνη ὅστις ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, κατακτῆσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν μετέσχον πάλιν οἱ Ἕλληνες προθύμως. Καὶ ἴσως μάλιστα οὐδέποτε πρότερον τοσοῦτος ἀνεφάνη ὀργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσοῦτον ὁμόφωνος ἀπέβη ἡ σύμπραξις ὄλων τοῦ ἔθνους τῶν τάξεων, λαοῦ, ἀρματολῶν, προύχόντων, ἀρχιερέων. Οὐδέποτε δὲ, καθόσον γνωρίζομεν, τοσοῦτον εὐγλώττως ἀντήχησαν οἱ στεναγμοὶ τοῦ τυραννουμένου ἐκείνου ἔθνους καὶ αἱ πρὸς τὸν Ὑψιστον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ δεήσεις. Διότι τότε ὁ περιώνυμος τοῦ γένους ἡμῶν ἱεροκέρυξ, Ἡλίας ὁ Μηνιάτης, νεώτατος ἐτι ὦν ἀπήγγειλεν ἐν Ἑνετίᾳ τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ἐκείνην δέησιν, ἣτις εἶναι βεβαίως ἡ εὐγλωττοτέρα θρησκευτικὴ σελὶς ἐξ ὄλων ὅσαι ἐγράφησαν κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας. «Ἐως πότε, ἀνεκράξεν ὁ νεαρὸς Λευίτης, πανακῆρατε κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἐως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύονται ἀπὸ ἡμισυ φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφήν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἄχ Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας των ἐφώτισαν τὰς ἡμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπὸν, εὐσπλαγχε Μαριάμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαρὰν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκείνον εὐαγγελισμόν, ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν του τιμὴν! σήκωσέ το ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον. Καὶ ἂν ἐτοῦταί μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς σπλάγχνα, ὡς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν ἀγίων σου ὅπου ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισάθλιου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ

τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ δείχνοντάς σοῦ τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγγνίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν.»

Καὶ αἱ κατανυκτικαὶ αὐταὶ δεήσεις συνεκίνησαν τὰς ψυχὰς παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Διςχίλιοι ἐστράτευσαν Ἑπτανήσιοι, οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ Ἰθακήσιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Βαπτιστὴν Μεταξᾶν, τὸν Ἄγγελον Δελαδέτσιμαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Ἄννινον, οἱ δὲ Ζακύνθιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουτούβαλην καὶ τὸν Νικόλαον Κομμοῦτον, οἱ δὲ Κερκυραῖοι ὑπὸ τοὺς ἰππότητας Βαρβάτην καὶ Μιδάνον. Παρεκτὸς τούτων συνεκροτήθη καὶ στολίσκος καταδρομικὸς ὑπὸ τὸν Εὐστάθιον Ῥωμανόν, τὸν ἐπωνομαζόμενον Μανέταν· παρέστη δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἐπιχειρήσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Λευκάδος πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν τοῦ Μοροζίνη καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Κεφαλληνίας ἐπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος, ἄγων ὑπὲρ τοῦς 150 ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς. Ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ Μανιάται, κάλλιστα μὲν ἀναδείξαντες ἔργα ἀνδρείας οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, πολλὰ δὲ στρατιωτικὰ σώματα παρασχόντες εἰς τὸν Μοροζίνην· κατόπιν αὐτῶν ἐκινήθησαν οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτινοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι εἰς ἀπάσας σχεδὸν τῆς χερσονήσου τὰς ἐπαρχίας. Ὁ δ' ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας φώραθεις ἐπὶ ταῖς μετὰ τῶν Ἑνετῶν συνεννοήσεσιν, ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ πρῶτοι συνεστράτευσαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη οἱ ἄρματωλοὶ Ἀγγελῆς Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος Μεϊτάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὸ μικρὸν Χορμόπουλο ἐξ Ἀγράφων. Συγχρόνως σχεδὸν οἱ Χιμαριῶται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Δελθίνου ἄγοντος 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἰππεῖς, ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγὴν. Καὶ ἐνῶ ταῦτα συνέβηκιν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Χιμάρᾳ, δὲν ἔμενον ἄργοι οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μικρὸν μετὰ τὸν Σουμίλαν, τὸν Μεϊτάνην καὶ τὸ Χορμόπουλο, ἠγέρθη ὁ ἄρματωλὸς Καρπενησίου Λιβίνης, ὅστις κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ χωρίον Γόλιανη, ἐπὶ λόφου ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη *Λιβίτη*. Κατόπιν δὲ ἐπανεστήσαν ἐν μὲν τῇ Ἠπείρῳ καὶ τῇ Ἀκαρνανίᾳ οἱ ἄρματωλοὶ Χρῆστος Βαλαωρίτης καὶ Σπαθόγιαννης, ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Παρνασσίδος

καὶ τῆς Ὑπάτης Κούρμας καὶ Σπανός μεθ' ὧν συνέπραττον ὁ Σαλώνων Φιλότηος, ὁ Θηβῶν Ἱερόθεος, ὁ Λαρίσης Μακάριος καὶ ὁ Εὐβοίας Ἀμβρόσιος. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἔργα πολεμικὰ ἀξιομνημόνευτα. Ὁ Κούρμας ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδωρικού καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου, κατετρόπωσε ἐπειτα τὸν εἰς Θήβας-καταφύγοντα σερασκέρην, φονεύσας, ὡς φημίζεται, 2,000 πολεμίων καὶ αἰχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ δὲ τῶν Σαλώνων Φιλότηος, ἀναγκάσας τοὺς ἐν Παρνασσίδι ὀσμανίδας νὰ ἐκχωρήσωσι, προσῆλθεν εἰς Κόρινθον ἵνα κανονίσῃ μετὰ τοῦ Μοροζίνη τὰ κατόπιν πρακτέα.

Ἀλλὰ συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὅ,τι πρότερον ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Ἐὰν οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων προτιμῶντες τὴν χριστιανικὴν κυριαρχίαν συνηγωνίζοντο γενναίως μετ' αὐτῆς, οὐκ ὀλίγοι εἴτε μὴ λησμονοῦντες ὅσα εἶχον πάθει ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν, εἴτε δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν εὐμενεστέρων διαθέσεων ἃς τότε ἤρχισε νὰ ἐπιδεικνύη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, συνετάχθησαν μετ' αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λιμπεράκη Γερακάρη. Ὁ Λιμπεράκης ἦτο Μανιάτης καὶ ἀνήκεν εἰς τὴν οἰκογενεῖαν τῶν Κοσμάδων. Ὑπηρέτησας κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἐνετικὸν στόλον, ἀπέβη ἐπειτα πειρατῆς ὀνομαστός καὶ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφυλάσσετο δέσμιος εἰς τὰ κάτεργα. Ἐπὶ τοῦ κρητικῆς πολέμου ὁ Κιουπριλῆς, θελήσας δι' ἐμφυλίων διενέξεων νὰ οὐδετερώσῃ τὴν συνδρομὴν ἣν οἱ Ἐνετοὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν Μανιατῶν καὶ γινώσκων ὅτι ὁ Λιμπεράκης εἶχεν οἰκογενειακὰς ἀφορμὰς ἵνα μισῇ τοὺς Στεφανοπόλους, ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάνην μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων καὶ ἐπέτυχε τῶντι νὰ προσοικειωθῇ δι' αὐτοῦ τὴν χώραν ταύτην. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ μὲν Μανιάται ἐπανεστήσαν αὐτίς, ὁ δὲ Λιμπεράκης ἐπεδόθη εἰς βίον πειρατικὸν καὶ συλληφθεὶς ἐκ νέου ἐφυλακίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διετέλει δὲ ἔτι δέσμιος τῷ 1689 ὅτε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀναλογιζομένη ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἐγένοντο κύριοι οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκτὸς αὐτῆς χωρῶν πρὸ πάντων διὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων προθύμου συμπράξεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ αὕτη τὴν τῶν Ἑλλήνων συμμαχίαν καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπελευθέρωσας τὸν Λιμπεράκην ἀνηγόρευσε αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης. Ὁ Λιμπεράκης λοιπὸν κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ 5,000 Τούρκων καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ σερασκέρη Μισιρλῆ-Ζαδὲ περὶ Θήβας

καὶ Μέγαρα, ἐξέδωκεν ἐκεῖθεν προκηρύξεις πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας, προτρέπων αὐτοὺς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἐπαγγελνόμενος πλήρη τῶν πεπραγμένων ἀμνηστία. Κατ' ἀρχὰς δὲ εἰσέβαλε μετὰ τινος δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ, καὶ τοι προεχώρησε μέχρι Ναυπλίου, μετ' οὐ πολὺ ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος εἰς Μέγαρα καὶ ἔτρεψε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ κατὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου ἤλπισε πλείονα ἐπιτυχίαν διὰ τὴν αὐτόθι ἐπισυμβᾶσαν ἐν τῷ μεταξύ σπουδαίαν πραγμάτων μεταβολήν.

Τῶν οἱ Ἑνετοὶ, ἀφοῦ τῷ 1687 ἐκυρίευσαν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (περὶ τοῦ γεγονότος τούτου διελάβομεν ἤδη πλείοτέρᾳ τινα ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ε' τοῦ παρόντος τόμου) ἔπειτα ἐγκατέλιπον αὐτὴν καὶ ἀποτυχόντες κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Καρύστου, ἔκρινον συμφέρον ἑαυτοῖς νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὀριστικὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφίνοντες τὴν ἄλλην Ἑλλάδα εἰς τὴν ἰδίαν τύχην. Ταῦτα βλέποντες οἱ Στερεοελλαδίται ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐρειδόμενοι δυνάμεων, ἐγένοντο αὐτοκέφαλοι καὶ προσείλκυσαν εἰς βοήθειάν των πολλοὺς ἐκ τῶν Ῥουμελιωτῶν καὶ τῶν Σκλαβούνων, οἵτινες ὑπηρέτουσαν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἐν Πελοποννήσῳ. Τοιοῦτό τι πρώτην ταύτην φορὰν καὶ ἴσως μόνην συνέβη ἐπὶ τουρκοκρατίας, μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως· οὐδὲ διήρκεσε πολὺ. Ὁ μὲν Κούρμας καθήμενος εἰς Σάλωνα ἐνέμετο τὸ ἄρματολικίον τῆς Παρνασσίδος καὶ μέρος τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας· ὁ δὲ Μεϊτάνης μετὰ τοῦ Σπαθόγιαννη, ἐδρεύοντες εἰς Κατούναν, ἐκυβέρνων κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἄρματολίκια τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ναυπακτίας, τὸ Χορμόπουλο ἐκυριάρχει τῶν Ἀγρᾶφων καὶ μέρος τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Θεσσαλίας· ὁ δὲ Σπανός εἶχε τὸ ἄρματολικίον τῆς Ὑπάτης καὶ ὁ Ἀγγελῆς Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἠπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου. Ἴνα δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πολυαρχίας ὑπάρχη καὶ τις κοινὴ ἐνέργεια, ἐσυστήθησαν προσέτι δύο μεγάλα ἄρματολικά στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἔχον ἔδραν τὸ Λοιδωρικίον, περιελάμβανε τὰ ἄρματολίκια τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ Μεϊτάνη, τὸ δὲ ἔχον ἔδραν τὸ Καρπενήσιον περιελάμβανε τὰ ἄρματολίκια τοῦ Σπανοῦ καὶ τοῦ Χορμοπούλου. Τὰ στρατόπεδα ταῦτα ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Σκλαβούνων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἐξ ἐκείνων ὅσοι εἶχον αὐτομολήσει ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς

ἡμετέρους. Ἦσαν δὲ οἱ ἀνώτεροι οὗτοι ἀξιωματικοὶ ὁ Λουδορέκας, ὁ Μποσύνας, ὁ Δαμιάνοβιτς καὶ ὁ Λουμπόζοβιτς, οἵτινες ἔχοντες πλείονα τῶν ἡμετέρων πείραν, ἐπρογύμναζον τοὺς κατοίκους, ὠχύρουν τὰς ἐπικαίρους θέσεις καὶ ἀπεφάσιζον τὰ περὶ τῆς προσβολῆς τῶν τουρκικῶν φρουριῶν. Οἱ Ἑνετοὶ εἰς οὓς δὲν συνέφερε νὰ ἀποξενωθῶσιν ἐντελῶς τὴν Στερεάν, ἀπεπειράθησαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαιρέσωσι τοὺς αὐτοκεφάλους ἀρματωλοὺς προσοικειούμενοι τὸν Χρῆστον Βαλαωρίτην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγγελῆ Σουμίλα· ἀλλ' ἀπέτυχον διότι οἱ φίλοι αὐτῶν οὗτοι κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη καὶ τοῦ Λουδορέκα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμοῦ ὅτε ὁ Λιμπεράκης ἐπεχείρησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐτόθι καὶ ἐλθὼν μετὰ ἀξιολόγου ὁσμανικῆς δυνάμεως εἰς Καρπενήσιον καὶ σπείρων χρήματα καὶ ὑποσχέσεις, διώρισε πρωτοπαλήκαρόν του τὸν ἀρματωλὸν Κώσταν Ῥάβδαν, συνῆψε κηδεστίαν μεθ' ἐνὸς τῶν ἰσχυροτέρων οἰκῶν τῆς Εὐρυτανίας, ἔκτισεν ἐκκλησίαν καὶ κατώρθωσεν ἐπὶ τέλος νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν περὶ ἑαυτὸν μερίδα. Τότε ἡ Ἑνετία μὴ δυνηθεῖσα νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἀρματωλοὺς, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸν Λιμπεράκην καὶ διεξήγαγε πρὸς αὐτὸν μακρὰς διαπραγματεύσεις διὰ τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννη Λάμπη, ἀρχηγοῦ μὲν ὄντος τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων, διακεκριμένου δὲ ἀνδρὸς ἐπὶ εὐφυΐᾳ, πολεμικῇ ἐπιστήμῃ καὶ παιδεΐᾳ. Ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ὁ Λιμπεράκης ἐδίστασε καὶ ἐξηκολούθησεν ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τελευταῖον κατατροπωθεὶς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη, τοῦ Σπαθόγιαννη καὶ τοῦ Λουδορέκα, μάλιστα περὶ τὰ Σάλωνα ὑπὸ τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλοθέου, ἀποτυχὼν δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὰς αὐτοῦ· ἀφ' ἐτέρου δὲ ὑποπτος γενόμενος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὰς μετὰ τοῦ Λάμπη σχέσεις, ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς τῷ 1696. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῷ μεταξύ καὶ οἱ Στερεοελλαῖται ἐπέισθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν μεμονωμένοι ὄντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν τε Τούρκων καὶ τῶν Ἑνετῶν· διότι βλέπομεν αὐτοὺς συμπράττοντας μετ' ὀλίγον μετὰ τοῦ Γερακάρη, ὄντος ἤδη ἐν τῇ ἐνετικῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ τὸ δεινότερον ἐπιχειρήσαντας ἀπὸ κοινῆ μετὰ τοῦ τυχοδιώκτου ἐκείνου τῇ 27 αὐγούστου 1696 δεινοτάτην τῆς Ἄρτης λεηλασίαν, καὶ περ ὑπὸ ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων μὲν οἰκουμένης, ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν δὲ διατελούσης κυριαρχίαν. Καὶ ὁ μὲν Γερακάρης συλληφθεὶς τούτου ἕνεκα καὶ

καταδικασθεὶς εἰς ἰσόβιον φυλακὴν ἐτελεύτησε τὸν βίον εἰς Βρεσκίαν, τῷ δὲ 1699 διὰ τῆς εἰς Κάρλοβιτζ συνομολογηθείσης συνθήκης ἡ Τουρκία παρεχώρησεν, ὡς ἠξέυρομεν, τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν Ἐνετιαν, οἱ δὲ Στερεοελλαδίται ἐδέησεν αὐθις νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οἱ Ἐνετοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Πελοπόννησον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐξαιρέσει τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάνης, ἡ χερσονήσος δὲν εἶχε περὶ τὸ 1690 εἰμὴ 86,468 ψυχᾶς, ἐξ ὧν ἄνδρες ἰκανοὶ νὰ φέρωσιν ὄπλα ἦσαν 20,128. Ὅπόσον δὲ διάφορος ἀπέβη τῆς προτέρας κυβερνήσεως ἡ τότε ἐνιδρυθεῖσα χριστιανικὴ καθίσταται δῆλον ἐκ τούτου ὅτι τῷ 1692 ὁ πληθυσμὸς ἀνέβη εἰς 116,000 καὶ τῷ 1701 συνεποσώθη εἰς 259,564. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τριπλασιασμὸς οὗτος τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, δὲν προέκυψεν οἴκοθεν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μεταναστεύσεων. Καὶ τοῦτο ὁμῶς μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ Ἕλληνες εὕρισκον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἀσφάλειάν τινα ζωῆς, τιμῆς, ἰδιοκτησίας καὶ συνειδήσεως, ἧς ὄλως ἔστερουντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀσφάλεια αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε ἀποχρῶσα, εἰάν πιστεύσωμεν ὅσα ἔγραφεν ὁ σύγχρονος La Motraye περὶ τῆς τότε ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετικῆς κυριαρχίας (σελ. 481 τοῦ παρόντος τόμου)· οἱ δὲ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου, εἴτε ἕνεκα τῶν παρόντων ἀτοπημάτων λησμονήσαντες τὰ παρελθόντα δεινὰ, εἴτε, ὡς παρ' ἄλλων λέγεται, προτιμῶντες τὴν ὀσμανικὴν ἀναρχίαν τῆς αὐστηρᾶς καὶ τακτικῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ Κουμουρτζῆ εὐχερῆ κατάκτησιν ὀλοκλήρου τῆς πατρίδος αὐτῶν, τῷ 1715, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἄλλ' ἐτιμωρήθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς πικρότατα διὰ τοῦτο, διότι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ, ἅμα εἰσελάσαντες οἱ ὀσμανίδαι, ἡ ἀνηλεῶς κατέσφαξαν ἢ ἐξηνδραποδίσαντο ἅπαντας τοὺς κατοίκους. Τὸ δὲ ἔτι θλιβρότερον εἶναι ὅτι μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνεξεστράτευσαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλοὶ τῶν ἀρματωλῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἵτινες καταφθείραντες τὴν χερσονήσον, ἐπέστρεψαν πλήρεις λαφύρων εἰς τὰ ἴδια. Μόνος δὲ τῆς Ἀκαρνανίας ἀρματωλὸς Πάνος Μεϊτάνης δὲν μετέσχε τῆς ἀνοσιουργίας ταύτης καὶ οὐδ' ὠρκίσθη πίστιν εἰς τοὺς Τούρκους, κατα-

πολεμηθεῖς δὲ τούτου ἔνεκεν ὑπ' αὐτῶν μετέπειτα ἐφονεύθη περὶ τὸν Ἀχελῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ παρήγορον εἰκόνα παρίστησιν ἡ γενναία ἄμυνα ἣν ἀντέταξαν τῷ 1716 οἱ Ἕλληνες τῆς Κερκύρας κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τότε τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῶν ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Ναὶ μὲν κυριώτατος τῆς πόλεως σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ γενναῖος Σάξων κόμης Σχουλεμβούργιος, τοῦ ὑποίου ὁ ἀνδρίας ἄχρι τοῦδε μετεωριζόμενος ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας τῆς πόλεως, ὑπομιμνήσκει εἰς πάντα Κερκυραῖον καὶ πάντα Ἕλληνα τὴν ὀφειλομένην τῷ ἀνδρὶ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῷ κατορθώματι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 αὐγούστου, οἱ μισθοφόροι τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως Γερμανοὶ, Σκλαβῶνοι καὶ Ἴταλοι, εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Σχουλεμβουργίου καὶ ὑπὸ τῶν προτροπῶν τοῦ ἠμογενοῦς αὐτῶν στρατηγοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Σάλα, κατάρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ, καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 18 ἀποτελοῦσι περίοδον κρίσιμον τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, διὰ τε τὴν τότε γενομένην τελευταίαν καὶ ὀριστικὴν ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ δι' ἄλλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς περιστάσεις. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων, οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους ὑπεκινήθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πολλάκις ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἐκτότε δὲ ἡ μὲν Ἑνετία, περιελθοῦσα εἰς πολλὴν ἐκλυσιν καὶ ἀτονίαν, οὐδένα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀγῶνα· ἡ δὲ Γαλλία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευον πρὸ καιροῦ ἤδη ὅτι ἡ συντήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης ἰσορροπίαν. Μόνη ἐκ τῶν ἀρχαίων πολεμίων τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων, ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς Αὐστρίας ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τῶν ἡμῶν αὐτῆς Σλαβῶν βασιλιάδων, οὐχὶ δὲ τῶν νοτιώτερον οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπεστερήθησαν οὕτω τῶν προτέρων συμμάχων καὶ προστατῶν. Ἐνῶ ὅμως ἔνθεν μὲν ἡ τότε πρῶτον

συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως χείρωσις ὄλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, ἐνθεν δὲ ἡ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐγκατάλειψις, ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ὀλέθρια εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἀποτελέσματα, ἐπῆλθεν αἴφνης σωτήριος τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἐπίρρωσις καὶ ἐνταύτῃ νέος ἐξωτερικὸς τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ ἐπίκουρος.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἑκατονταετηρίδας, παχεῖα ἐπεκράτησεν ἀμάθεια ἐν ἀπάσαις ταῖς ἠπειρωτικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ παντελῆς σχεδὸν ἐκπαιδευτηρίων ἔλλειψις· τὰνάπαλιν δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς πολὺς ἀνεφύη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ζῆλος πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐσυστήθησαν σχολεῖα πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια. Ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὕτη ἐπίρρωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀγῶνων. Ἐγένοντο μὲν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων ἀποπειραὶ τινες ἰδρύσεως Ἑλληνικοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτους, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ κόμητος Καρόλου τοῦ Νεβέρς, τοῦ μετονομασθέντος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Πρὸ πάντων ὅμως οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπεζήτησαν τότε τὴν ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀπαλλαγὴν· καὶ τούτου ἕνεκα συνήθως δὲν ἐδίσταζον νὰ συνταχθῶσι μετὰ παντὸς τῆς κυριαρχίας ταύτης χριστιανοῦ πολεμίου. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Τὸ φρόνημα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐκρατύθη ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὗτος ἐξηκολούθησε μὲν πάντοτε ἐπιζητῶν ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγῶνων ὅσους ἔκτοτε ἐπεχείρησε, διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ἅπαντες ὑπὲρ μόνης τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἐνῶ δὲ ἐπερρώννυτο οὕτω τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα, προέκυψε συγχρόνως ἐξωτερικὸς ἐπίκουρος ἐπιτήδειος νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑποχωρήσασαν δυτικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος ἐπίκουρος ἦτο ἡ Ῥωσία. Οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης χώρας εἶχον περιέλθει ἀπὸ τῆς 9 ἔτι ἑκατονταετηρίδος εἰς ποικίλας πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος σχέσεις ὅτε μὲν φιλικὰς ὅτε δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας μᾶλλον ἢ φιλικὰς (σελ. 85 καὶ ἐπ., 105 καὶ ἐπ., 132 καὶ ἐπ., 187 καὶ ἐπ., 220 καὶ ἐπ., 281 καὶ ἐπ. τοῦ δ' τόμου) μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν ὅτε, ἕνεκα ποικίλων ἰδίων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν,

ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατὰ τε τοὺς τελευταίους τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὀσμανικοῦ (σελ. 486 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου), ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ῥωσία νὰ ἐπενεργῇ αὐθις ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰμὴ ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἐτάχθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν καὶ μεγαλοπράγμονα χεῖρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου. Τότε ὅμως ἀπέβη ἀμέσως ὁ ἐπικινδυνότερος τῶν ὀσμανιδῶν ἀντίπαλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διηρέθη εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα· τὸ μὲν, οὐ προΐστατο ἡ Ῥωσία (διότι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἡ Αὐστρία συνέπραττε μετ' αὐτῆς) ἐπολιτεύετο εἰς τρόπον προδήλως φέροντα πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· τὸ δὲ, οὐ τὴν σημαίαν ἐκράτει ἡ Ἀγγλία (διότι ἡ Γαλλία ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος πολλάκις διετέλεσε πολεμῖα τῆς Τουρκίας) διαρρήδην ἐκήρυττε τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητα, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἡ κατάλυσις αὕτη ἀποβῆ πρὸς ὄφελος τῆς Ῥωσίας. Τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα στρατόπεδα ἐποίησαν ἕκτοτε πολλὰς ἀμοιβαίας παραχωρήσεις, καὶ πιθανώτατα ἐπὶ τέλους θέλουσιν ἔλθει εἰς συμπέρασμα τι ὅσον ἐνεστὶν ἱκανοποιῶν τὰ ἑκατέρου συμφέροντα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοὺς ὁποίους προεκάλει ἡ ἐκ διαλειμμάτων προκύπτουσα εἰς μέσον ἀντίθεσις ἐκείνη, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, εὐρέθη πολλάκις εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ῥωσία κινήσασα εἰς ἐπανάστασιν τοὺς βραγιάδες, Σλαῦους, Ἀλβανούς, Ἑλληνας, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ μιμηθῇ τὴν πολιτικὴν τῶν δυτικῶν δυνάμεων ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις πολέμια οὔσαι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶχον τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν βραγιάδων. Οἱ δὲ βραγιάδες πάλιν, καὶ μάλιστα οἱ Ἑλληνες, πολλάκις ὑπακούσαντες εἰς τὴν φωνὴν ἐκείνην καὶ πολλάκις ἐπαναστάντες ἢ τῇ ὑποκινήσει τῆς Ῥωσίας ἢ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν εἰμὴ ὅ,τι τοσοῦτον ἦτο αὐτοῖς σὺνηθες ἐπὶ τοσαύτας ἑκατονταετηρίδας, ὅτε διετέλεσαν ἀδιακόπως ἐπαναστατοῦντες καὶ συνομνύοντες ἐπὶ τῇ προκλήσει τῆς Ἑνετίας, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατὰ τινὰ

αἱ σχέσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπέβησαν διάφοροι τῶν προτέρων τῆς ἄλλης Εὐρώπης σχέσεων. Ἡ Δύσις μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος εἶχε διατελέσει ἀμυνομένη μᾶλλον ἢ ἐπιτιθεμένη· ναὶ μὲν ἐκήρυξε πολλάκις ὅτι ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, πράγματι ὅμως ἐκήδετο μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, καὶ ἅμα ἐπείσθη ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἀπέβη ἀκίνδυνον, οὐ μόνον ὑπεχώρησεν ἀλλὰ καὶ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἀνέλαβεν. Ὁ δὲ Ῥωσικὸς ἀγὼν ἤρξατο ἀφ' ἧς πρόδηλος κατέστη ἡ τῶν ὀσμανιδῶν παρακμὴ. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει τὰ πολλάκις θρυληθέντα, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος ἀπέβλεψεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐσύστησεν εἰς τοὺς διαδόχους ὡς κύριον καὶ ἀμετάθετον ὄλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν μέλημα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἡ Ῥωσία ἐπολιτεύθη, εἰς τρόπον δικαιολογοῦντα μέχρι τινὸς τὰ θρυλήματα ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς πορείαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι αὕτη ἐρρυθμίσθη μᾶλλον κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ἢ κατὰ προεσχεδιασμένον τι βούλευμα. Ἡ εὐλογος ἀνάγκη ἦν εἶχε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς πρώτους κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας· τὸ δὲ συμφέρον τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ ἐξασθενίσῃ τὸν ἀντίπαλον δι' ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τὰς ἐπαναστάσεις ὅσας ὑπεκίνησε κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν βασιγιάδων. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ῥωσία ἐπεζήτησε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἄλλοτε ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν καθολικῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀσυγκρίτως πλείονες βασιγιάδες ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἡ Ῥωσικὴ προστασία συνεπήγετο ἐπιρροὴν πολὺ ἐπικινδυνότεραν τῆς γαλλικῆς. Ἀλλὰ μεταξύ ἐπιρροῆς καὶ κατακτήσεως, τὸ χάσμα εἶναι ἔτι μέγα. Ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, ἡ Ῥωσία ἐφάνη σπουδαίως ἐπιχειρήσασα τὴν ἰδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοτελοῦς χριστιανικοῦ κράτους. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι θέλει ἐπανέλθει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, οὐδ' ὅτι θέλει ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ἐκτήσατο. Ἀλλὰ λέγομεν ὅτι τὴν σήμερον τὰ μεγάλα κράτη δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτικὴν ἐκ προοιμίου ἀμετακλήτως προδιαγεγραμμένην, κατὰ μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα μεγάλα κράτη ἔχοντα ἀντίθετα συμφέροντα, καὶ ἐκ τούτου προκύπτει ἰσορροπία τις

δυνάμεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχομεν δὲ χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀδίκως πρὸ πάντων ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατεδίκασεν ἡμᾶς πολλάκις ὡς ὑπηρετοῦντας τυφλῶς τὰ τῆς Ῥωσίας συμφέροντα. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἔδωκαν ἀφορμὴν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες προετίμησαν πολλάκις τῆς ὀσμανικῆς οἰανδήποτε χριστιανικὴν κυριαρχίαν· καὶ δεύτερον ὅτι, διὰ τὸ ὁμόδοξον τῆς Ῥωσίας, ὑπελήφθησαν ἔτι προθυμότεροι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν. Ἄλλ' ἔὰν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐμελέτα ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἤθελε πεισθῆ ὅτι, διὰ τὴν ἐπελθούσαν ἐπὶ τέλος εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ μεταβολὴν, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς δὲν ἠγωνίσθησαν, πλὴν ἐλαχίστων τινῶν ἐξαιρέσεων, εἰμὴ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πάντοτε ἀνεξαρτησίας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν Ῥωσίαν ὡς εἰς σύμμαχον, οὐχὶ ποτὲ ὡς εἰς μέλλοντα κυρίαρχον.

Ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ ἀπὸ 23 μαρτίου 1711 προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς «πάντας τοὺς πιστοὺς καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδες ὅπου μᾶς ἀγαποῦν, καὶ τοὺς βοηθοὺς ἀδελφούς καὶ τοὺς σερδάριδες καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν κλεφτῶν, καὶ τοὺς καπετάνους, καὶ τὰ ἄξια παλληκάρια, καὶ πάντας τοὺς χριστιανούς ὅπου εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας καὶ πάντας τοὺς παπάδες.» Ἡ προκήρυξις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῆς συνάγεται, ἀπεστάλη ὀλίγους μῆνας πρὶν ἢ ὁ μέγας Πέτρος πάθῃ τὸν γνωστὸν ἐκεῖνον περὶ τὸν Προὔτον ἀποκλεισμόν, οὗ ἕνεκεν ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους εἰρήνην διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ παραχωρήσεων, ὧν οὐδεμίαν ἐξέπλήρωσεν ἅμα ἀπαλλαγείς τοῦ κινδύνου. Διὰ δὲ τῆς προκήρυξέως του καλέσας εἰς ἐπανάστασιν ἅπαντας τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ χριστιανούς, ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλοις· «Ἐγὼ σᾶς κράζω εἰς τὸ ἀσκέρι μου καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου, καὶ ἐσεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστοὺς σας φίλους. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὔρετε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυττώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅ,τι τιμὴν σᾶς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι ἀφεντάδες καὶ οἱ μεγάλοι ἀγάδες, καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σᾶς τὴν κάμνει. Διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάσανα καὶ θέλω νὰ με βοηθήσετε, καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σᾶς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ καὶ θέλετε εὔρει ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν.» Τὸ κήρυγμα ἐν τούτοις τοῦτο, οὐδὲν, καθόσον γνωρίζομεν, ἐπήγαγε

πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τοῦ ὀσμάνικοῦ κράτους, οὐδεὶς χριστιανὸς ἐκινήθη· ἄδηλον δὲ εἶναι ἐὰν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὴν τῶν Τούρκων σφαγὴν ἐπιχειρήσαντες ἄρματωλοὶ ὑπὸ τὸν Τσεκούραν, διέπραξαν τοῦτο παρορμηθέντες ὑπὸ τῆς φωνῆς ἣτις ἀντήχησεν ἐκ τοῦ βορρᾶ. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ αὐτῆς ἐντύπωσις ἀπέβη ὁμολογουμένως μεγάλη. Ἐνῶ οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἔγραφον περὶ τοῦ Πέτρου ἐγκώμια ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λόγου, ἀναφωνοῦντες μὲν περὶ αὐτοῦ «ὦ τελειότατον ἔργον τοῦ Θεοῦ! ὦ τελειότατον δῶρον ἐκ τοῦ Θεοῦ καταπεμφθέν!» προτρέποντες δὲ αὐτὸν εἰς ἀδιάκοπον κατὰ τῶν Ἀγερηνῶν πόλεμον· ἐνῶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμνημονεῖτο ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς καὶ δημοτελεῖς ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς ταχείας ἐλευσεως τοῦ νέου Μεσσίου, εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ῥούμελης ἀντήχει τὸ δημοτικὸν ᾄσμα·

Ἄκόμα τοῦτ' τὴν ὄνοιξι,
 ραγιάδες, ραγιάδες,
 τοῦτο τὸ καλοκαῖρι,
 καυμένη Ῥούμελη·
 ὅσο νὰ ῥθῆ ὁ Μόσκοβος,
 ραγιάδες, ραγιάδες,
 νὰ φέρῃ τὸ σεφέρι,
 Μωρηὰ καὶ Ῥούμελη.

Τὸ περιεργὸν εἶναι ὅτι ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐτὴ ἡ Ἐνετία προέτρεψε τὸν Κρητὰ Γεράσιμον Βλάχον νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου δέησιν προκαλοῦσαν αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ παριστῶσαν αὐτῷ τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ρᾶδιον τῆς τῶν Ἀγερηνῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρήσιμον τῆς τῶν Ἑλληνορωμαίων ἐλευθερίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκ τοῦ κινήματος τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου συνήγετο μᾶλλον, ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὄπλα, ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς ὀσμάνικης κυριαρχίας, ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν δμοδόξον ῥωσικὴν. Καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἄννης ἐπὶ τῆς ὁποίας νέαι διεσπάρησαν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις, ὁ ῥῶσος ἀρχιστράτηγος Μύνιχ ἐβεβαίωσεν, ὅτι οἱ Ἕλληες ὑπολαμβάνουσι τὴν αὐτοκράτειραν ὡς νόμιμον αὐτῶν κυρίαρχον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ταῦτα πάντα ἐλέγοντο σπουδαίως, ἡ βραδύτερον τῷ 1763 βασιλεύσασα Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἐπανεστήσαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατο-

λῆς διὰ προτροπῆς καὶ συμμαχίας τῶν Ῥώσων, μετέβαλεν, ὡς φαίνεται, γνώμην περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπετέλουν μέρος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, καὶ, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦλάχιστον τοῦ κινήματος τοῦ 1770, ἔκρινε πρακτικωτέραν τὴν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν ἰδίας χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ πρῶται τῆς Αἰκατερίνης ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρχισαν τῷ 1766 διὰ τοῦ ἐκ Πετροπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα σταλέντος Γεωργίου Παπάζωλη, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, εἶχεν εἰσελθεὶ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥωσίας καὶ διετέλει τότε λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς Ἡπειρον, ὅπου πάντες, κληρικοὶ, ἀρματωλοὶ, προύχοντες καὶ λαὸς, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς τὰς προτάσεις καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ κατῆλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν, συνεννοήθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν προύχόντων καὶ τῶν ἀρματωλῶν Χρήστου Γρίβα καὶ Σταθᾶ Γεροδήμου, κατήχησεν εἰς Ἀγγελόκαστρον μὲν τὸν ἀρματωλὸν Λαχούρην, ἐν Μεσολογγίῳ δὲ τὸν διδάσκαλον Παναγιώτην Παλαμᾶν καὶ ἐξάπέστειλεν ἀποστόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα. Τότε διέπερασεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἦλθε πρὸ πάντων εἰς Οἶτυλον, ὅπου ὅμως οἱ Μανιάται, οἱ διὰ τῆς πείρας πολλῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων διδάχθεντες, ἔθεντο ὡς ὄρον ἀπαράβατον τῆς κινήσεως αὐτῶν, τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἔφιζιν πραγματικῆς τῶν Ῥώσων ἐπικουρίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀπεφασίσθη ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ πρωτογέρων τῆς Μάνης, ὧν προΐσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλοι. Ἀνάλογος δὲ ἀπάντησις ἐδόθη αὐτῷ καὶ εἰς Καλάμας, ὅπου ἴσχυεν ὁ παντοδύναμος παρά τε τοῖς Ἑλλησι καὶ τοῖς Τούρκοις Παναγιώτης Μπενάκης, ἔγγονος ὦν τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς ἡγεμόνος τῆς Μάνης Λιμπεράκη. Ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ προύχοντες τινες καὶ κληρικοὶ ἐπίσημοι τῆς Πελοποννήσου, ἀκούσαντες τὰς προτροπὰς καὶ ἐπαγγελίας τοῦ Παπάζωλη καὶ βασανίσαντες τὰ περὶ τοῦ κινήματος, ὑπέγραψαν συνθήκην ἐν ἣ ὑπέσχοντο μὲν τὴν ἐπανάστασιν 100,000 Ἑλλήνων, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θέλουσι παραχωρηθῆ αὐτοῖς τὰ ἀναγκάζια ὄπλα καὶ ὅτι θέλουσιν ἐμφανισθῆ εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐπιστημότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προύχόντων μεθ' ὧν ὁ Παπάζωλης συνεννοήθη ἦσαν, οἱ μητροπολίται Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν καὶ Λα-

κεθαίμονιας, ὁ πρῶν Πατρῶν καὶ εἶτα πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιήλ, ὁ πρεσβύτερος Πανγκιώτης, μέγας οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, οἱ προσετώτες Σπάρτης Ἰωάννης Μελιτάκης καὶ Ἰωάννης Καφεντζῆς, Κορίνθου, Γεωργαντᾶς καὶ Σπυριδῶν Νοταρᾶς, καὶ Πατρῶν, Πόλος. Συγχρόνως δ' ἕτεροι ἀπόστολοι διέτρεχον τὴν τε Ἑλλάδα καὶ τὰς βορειότερας χώρας, Μολδοβλαχίαν, Σερβίαν, Μυροβούνιον, κατηχοῦντες τοὺς χριστιανούς καὶ προτρέποντες αὐτοὺς νὰ ἄρῳσιν ὄπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος· ὥστε μέγας βρασμὸς ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου χερσόνησον, ὅστις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγη τὴν προσοχὴν τῶν ὀσμανιδῶν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν ἢ γίνῃ τι σπουδαῖον, ἤρχισαν νὰ πίπτωσι θύματά τινα καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκαρατομήθη τῷ 1767 ὁ τῆς Λακεδαιμόνος μητροπολίτης Ἀνανίας Λαμπάρδης ὁ ἐκ Δημιτσάνης. Ὅτε δὲ κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1768 ἐκηρύχθη ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσίας πόλεμος, διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων, πολλὰ καταθλίψεις ἐγένοντο εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα, πολλοὶ χριστιανοὶ ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μελέτιος Β', ἀφοῦ πολλαχῶς ἐστρεβλώθη, ἐξωρίσθη ἡμίθανῆς εἰς Τένεδον, συνεφυλακίσθησαν δὲ μετ' αὐτοῦ, παρεκτός πολλῶν ἄλλων, ὁ ἀρχιδιάκονος καὶ ὁ οἰκονόμος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ μὲν οἰκονόμος ἀπέθανε στρεβλούμενος, ὁ δὲ ἀρχιδιάκονος ἐπέζησε κακῶς ἔχων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν τὸν φόρον αὐτῶν εἰς τὰς ὑπονοίας τὰς ὁποίας ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυεν ἔχουσα περὶ τῶν ἀδιαλείπτων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόθων τοῦ ἔθνους. Τῆς 8 Σεπτεμβρίου 1769 ἀπεκεφαλίσθησαν ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας ὁ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Σοῦτσος.

Τελευταῖον λήγοντος τοῦ φεβρουαρίου 1770 ἠγκυροβόλησεν εἰς Οἶτυλον ἡ πρώτη μοῖρα τοῦ ἐκ Βαλτικῆς εἰς τὴν μεσόγειον καταπλεύσαντος ῥωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ. Δυστυχῶς αἱ μεγάλαι ἐπαγγελίαι ἃς ἔδωκαν προηγουμένως οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ προύχοντες, ὅτι μυριάδες Ἑλλήνων θέλουσιν ἐξεγερθῆ ἅμα ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά, δὲν ἐπηλήθευσαν, πολλοῦ γε δεῖ. Τὰ πλοῖα ταῦτα δὲν ἐκόμισαν ἀρκετὰ ὄπλα· ἴσως δὲ καὶ οἱ τράπαι τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐπιτήδαιοι νὰ δαλεάσωσι τοὺς ἡμετέρους. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγο

σχετικῶς Μανιάται ὑπήκουσαν κατ' ἀρχάς εἰς τὰς προτροπὰς αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις· καὶ ἐκ τούτων συνεκροτήθησαν δύο εὐάριθμα σώματα ἐπονομασθέντα, ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ τῆς Σπάρτης λεγεῶν, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ συγκειμένη ἐκ 200 Ἑλλήνων καὶ 12 Ῥώσων καὶ ὑφ' ἑνὸς Ῥώσου λοχαγοῦ διοικουμένη, εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας ὅπου ὁ Μπενάκης ὠρκίσθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσῃ. Ἡ λεγεὼν αὕτη ἐκυρίευσεν καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, ἐξετράπη ὅμως εἰς πολλὴν λεηλασίαν οὐ μόνον τουρκικῶν χωρίων ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῶν. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ λεγεὼν μὴ οὔσα πολυαριθμότερα τῆς ἄλλης καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν Μυκόνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν, κατέλαβε τὸν Μισθρᾶν καὶ μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ἱκανὰς χιλιάδας ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι Μανιάται, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν διαρπαγὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς δεινὴν σφαγὴν τῶν διὰ συνθήκης παραδθέντων Τούρκων.

Τὰ κατ' ἀρχάς λοιπὸν διαπραχθέντα δὲν ἦσαν οὔτε πολλὰ οὔτε μεγάλα, ἤκιστα δὲ ἐνδοξα ἐγένοντο τὰ κατὰ τὸν Ὀρλώφ, ὅστις παρεκτός τῶν ὀλίγων Ῥώσων ὅσους συγκατέμιξε μετὰ τῶν δύο λεγεῶνων, ἐπεχείρησεν τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης διὰ τριῶν πλοίων καὶ 400 Ῥώσων, Μαυροβουნიωτῶν, Σκλαβούνων καὶ Μανιατῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ αὐτήν. Ὅσον ὅμως εὐτελής καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπειδὴ ἐξωγκώθη ὑπὸ τῆς φήμης καὶ εὖρε πεδῖον εὐφλεκτον, ἐπήγαγε τάχιστα τὴν ἐξέγερσιν πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Διὰ μιᾶς, κατὰ μῆνα μάρτιον, ὑψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ μὲν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ δὲ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μακαρίου μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου ὁ προεστὼς Ἀνδριτζαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδήμας, ἐν Βονίτση καὶ Ἐπρωμέρῳ ὁ Χρῆστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, ἐν Μεσολογγίῳ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῖνος Σουσμάνης, ἐν Λοιδωρικίῳ ὁ Λωρῆς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνηνὸς Τράκας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλποῦζος καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Πανταχόθεν ἐζητοῦντο Ῥωσικὰ βοθητήματα· ἐκ Θεσσαλίας μὲν ἀνηγγέλλετο ὅτι 10,000 ἄνδρες ἐκινήθησαν· ἐν Κρήτῃ δὲ ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν ὁ Δασκαλογιάννης,

ἀποῦτον τῶν Σφακιῶν κ' ἦτον καὶ νοικοκύρις,
κ' ἔκανεν περικάλεσιν νὰ γίνῃ Ῥωμ.γιοσύνη·

ἐφ' ᾧ πρὸ ἐτῶν συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Μπενάκη καὶ τῶν Μανιατῶν καὶ ἐγκαίρως εἶχε κομίσει εἰς Σφακιά ἰκανὴν ἐφοδίων προμήθειαν. Πλὴν τούτου πολλὰ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀνεπέτασαν ῥωσικὴν σημαίαν, δὲν ἔμεινε δὲ ἀμέτοχος τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ Ἐπτανήσος, εἰς ᾧ συνετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτόθι Πελοποννήσιοι καὶ Στερεοελλαδίται, ἄλλοι μὲν πρὸ χρόνου μακροῦ, ἄλλοι δὲ προσφάτως μεταναστεύσαντες. Ὅπως ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, οὕτω καὶ τότε ἡ ἐνετικὴ προσεπάθησε νὰ ἀναστείλῃ τὴν ἑρμὴν ταύτην τῶν Ἐπτανήσιων διὰ δημεύσεων καὶ ποικίλων ἄλλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν διατάξεων. Ἄλλ' εἰς μάτην οὐκ ὀλίγοι Ζακύνθιοι ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς Μακρῆν, Κλάδην, Φορτούνην, Ξανθόπουλον, Ἡρακλειώτην καὶ Σέρραν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἡλίδα· χίλιοι δὲ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν, τὸν Σπυρίδωνα Λυκιαρδόπουλον καὶ τὸν Νικόλαον Φωκᾶν ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας. Οἱ Τοῦρκοι ἔπαθον ἀπανταχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ τὰ πᾶνθεν, ἀλλὰ τινες τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως οἱ Μανιάται, οὔτε τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔφθασε τῇ 23 ἀπριλίου εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ τῶν Ῥώσων μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὀρλώφ, ὥστε ὁ ῥωσικὸς στόλος ἀπηρτίσθη ἕκτοτε εἰς δέκα δίκροτα καὶ πέντε μονόκροτα (φρεγάδας), συνεπήγετο δὲ καὶ 400 ἄνδρας στρατολογηθέντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξιος, διαλύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ἐκυρίευσεν τὴν Πύλον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ διέταξε τὸν Ψαρὸν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτζᾶς. Ἄλλ' ἡ πολιορκία τῆς πρωτεύουσος ταύτης τῆς Πελοποννήσου ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, οἱ περὶ τὸν Ψαρὸν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, οἱ δὲ Τοῦρκοι, ἐκδικούμενοι, ἐσφαζάν 3,000 Ἕλληνας τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἐπίσκοπον καὶ πέντε ἄλλους κληρικούς. Ταῦτα δὲ ὑπῆρξαν τὰ προοίμια μόνον τῶν φοβερωτάτων συμφορῶν ὅσας ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὸ κίνημα τοῦτο. Ἐν Θεσσαλίᾳ 3000 Τρικκαληνοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ἐν Λαρίσῃ καθ' ἑκάστην οἱ γενίτσαροι ἐτρουφέκισον 10—20 χριστιανούς· ὅσοι ἐκ τούτων ἐπέζησαν ἔμειναν γυμνοὶ καὶ τετραχλισμένοι, στερηθέντες προσέτι τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ναοῦ, ὅστις ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ὅστις ἐκρημίσθη ἀπκαγορευθείσης τῆς ἀνακτίσεως αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Λα-

ρίσης ἀπέβησαν ἔκτοτε πένητες καὶ χειρώνακτες, ἀναγκαζόμενοι νὰ τρέχωσιν εἰς τὰ πέριξ χωρία ἵνα λειτουργηθῶσι· διότι μόλις μετὰ 24 ἔτη ἐπετράπη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ αὐτῶν ἐπὶ Σελίμ Γ' καὶ διὰ φροντίδος τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχιερέως τῆς Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχου. Ἀλλὰ εἰς πᾶσαν τὴν Ῥούμελην οἱ Τοῦρκοι οἱ στρατολογηθέντες ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων πόλεμον μετεχειρίζοντο τοὺς χριστιανούς ὅπως ἤθελον, τρεφόμενοι καὶ ἐνδύόμενοι διὰ δαπάνης αὐτῶν, ἀσελγαίνοντες κατὰ τῶν παίδων καὶ φονεύοντες πάντα τὸν ἀνθιστάμενον. Ἡ Μοσχόπολις κατεστράφη. Οἱ προεστῶτες τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθον τὰ πάνδεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφονεύθησαν ἄπειροι χριστιανοὶ ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λῆμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ,τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προεστῶτες τῶν χριστιανῶν.

Ἐὰν δὲ τοιαῦτα συνέβαινον εἰς χώρας τῶν ὑποίων ὁ λαὸς δὲν ἤγειρεν ὄπλα, εὐκόλον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν τίνα δεινὰ ὑπέστησαν τὰ ἐπαναστάντα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐμβαλόντων εἰς αὐτὰ ἀλβανικῶν στιφῶν. Τινὲς τῶν ἀρματωλῶν ἀντέστησαν γενναίως. Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Ἐστέριος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὄχυράς τινας περὶ τὸ Ἀγγελόκαστρον θέσεις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 3 ὥρας κατὰ πολυαριθμοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάμπευ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπευ, ἕως οὗ ἅπαντες μέχρις ἐνός ἐπεσον, ἡ δὲ θέσις ἐν ἣ ἐτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι τοῦδε τῶν *Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἐν σώμα Ἀλβανῶν περὶ τὴν Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων. Ἄπαντες ὅμως δὲν ἐμιμήθησαν τοὺς ἀριστεῖς τούτους τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ὁ ἀρματωλὸς τοῦ Βάλτου Σταθᾶς Γεροδήμας προετίμησε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ἔλαβε παρὰ τούτων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν Μπουκουβάλα, Καρακίτσου καὶ Κοντογιάννη τὰ ἀρματωλίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Καρπενησίου καὶ τῆς Ὑπάτης. Ὁ Καλπούζος καὶ ὁ Τράκας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀναχαιτίσωσι τοὺς Ἀλβανούς τοὺς ἐμβαλόντας εἰς τὴν Φθιώτιδα, τὴν Παρνασσίδα καὶ τὴν Λεβάθειαν, κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον. Αὐτὸς ὁ Μητρομάρας ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ πυρπολήσῃ τὰ Μέγαρα καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ γυναικόπεδα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σαλαμίνα. Τὸ δὲ χεῖριστον, οἱ ἀρματωλοὶ τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Ναυπακτίας Λωρῆς καὶ Σουσμάνης, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, ἐπεκαλέσαντο ἑκάτερος τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὠρισμένῳ μισθῷ.

ματι. Καὶ οἱ μὲν μετὰ τοῦ Σουσμάνη ταχθέντες ἐπολιόρησαν καὶ ἔσφαξαν ἐν Ζιλίτσα τὸν Λωρῆν· ἔπειτα δὲ ἐνωθέντες μετὰ τῶν προτέρων τοῦ Λωρῆ μισθοφόρων, ἐφόνευσαν καὶ τὸν Σουσμάνην καὶ ἐτρέπησαν εἰς μυρίας καταπιέσεις κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς τε Δωρίδος καὶ τῶν Κραββάρων. Οἱ Μεσολογγῖται κατέφυγον κατ' ἀρχὰς εἰς Αἰτωλικόν, ἀλλ' ἀναγκασθέντες νὰ παραδοθῶσιν, ἅπαντες ἐσφάγησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ ἐπολιόρκει ἔτι τὴν Μεθώνην, ὁ δὲ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε δυσαρεστηθῆ πρὸς τοὺς Ῥώσους καὶ χωρισθῆ ἀπὸ αὐτῶν, κατεῖχε τὸ Νησίον μετὰ ἱκανῶν τινων Μανιατῶν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Ψαροῦ, διότι οὗτος, ὑποχωρήσας μετὰ τὴν περὶ Τρίπολιν τροπὴν εἰς Σπάρτην, ἐζήτησεν ἐκεῖθεν ἐγκαίρως καταφύγιον ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ στόλου. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνετο ἐπιμένουσα ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐκεῖ ὤρμησεν ὁ Ἀλβανὸς Χατζῆ Ὁσμάν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὁρλώφ καὶ ἠτοιμάσθη νὰ ἀντισταθῆ. Ὁ δὲ ῥώσος στρατηγὸς εἶτε ἐνεκα προσωπικῆς δυσαρεσκείας, εἶτε διότι δὲν ἐπίστευε πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐγκατέλιπε τὸν ἄνδρα. Ὁ Μαυρομιχάλης ὅμως, καὶ οὕτως ἔχων, δὲν ὑπεχώρησεν· ἀλλ' ἀφοῦ εἶδε πάντα σχεδὸν τοὺς συντρόφους του πεσόντας, συλληφθέντας ἢ φυγόντας, ὠχυρώθη ἐπὶ τέλος μετὰ 23 ὀπαδῶν ἐντὸς τοῦ Μελιπύργου καὶ ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα αὐτὸν ὀσμανικὸν στρατὸν, μέχρις οὗ βόμβα διαρραγεῖσα πρὸ τοῦ πύργου ἐφόνευσε πάντα τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ. Τότε οἱ Τοῦρκοι διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ, τρέψαντες τοὺς Ῥώσους εἰς φυγὴν, ἐπληθίασαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην Πύλον. Ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῆ, ἀλλὰ διέταξεν ἀμέσως τὴν ἀναχώρησιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφὸς του καὶ οἱ ναύαρχοι Σπυρίδωφ καὶ Ἐλφινστων εἶχον προεκπλεύσει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ καταβάντος εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὀσμανικοῦ στόλου. Εἰς μάτην ὁ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης ἰκέτευον αὐτὸν νὰ ἐμμεῖνη βεβαιοῦντες, ὅτι τὸ πᾶν εἰς ἐτι δὲν ἀπώλετο καὶ ὅτι ἡ προσδοκωμένη κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχία δύναται νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἀλέξιος βλέπων ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν γενναῖον ἔπραττε, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνῃ ἀμέτοχος τῶν ἐπικειμένων κατὰ θάλασσαν μεγάλων πραγμάτων, ἀνέσυρε τὰς ἀγκύρας, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινὰς Ἑλλήνων ἐν εἰς καὶ

τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν, τὸν Παπά-
ζωλην καὶ τὸν Μπενάκην.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλώφ εἰς μὲν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν κατήνεγκε τραῦμα καίριον, εἰς δὲ τὴν μετ' ὀλίγον τῆς 24 καὶ 26 ἰουνίου 1770 ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐν Τσεσμέ οὐδόλως συνετέλεσεν. Ἴδου πῶς περιγράφει τὸ ἔργον ἀνὴρ δόκιμος περὶ τὰ ναυτικὰ καὶ ἔχων πάντα τρόπον νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πράγματα, ὁ Γάλλος ναύαρχος Jurien de la Gravière. Ὁ καπετὰν πασᾶς, διωκόμενος ὑπὸ δέκα ῥωσικῶν δικρότων καὶ 5 μονοκρότων, κατέφυγεν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐντὸς λιμένος ἀνωχύρου, κειμένου κατέναντι τῆς Χίου. Οἱ Ῥῶσοι ὠφελήθησαν ἐκ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Σπυρίδοφ ἐπέπλευσεν ἐπὶ τὸ δίκροτον τὸ φέρων τὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἄλλ' ἐκτεθεὶς εἰς τὸν πυροβολισμὸν ἅπαντος τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀπέβαλε περὶ τοὺς ἑκατὸν νεκροὺς ἢ τραυματίας πρὶν ἢ δυνηθῆ, νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἴδια πυροβόλα. Μόλις δὲ παραταχθεὶς ἐκ πλαγίου ἤρχισε νὰ ποιῇ χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ του, καὶ ἐκπεσὼν ἐκόλλησεν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὀσμανικοῦ δικρότου. Οἱ ὀσμανίδαι ἦσαν τότε ἐπιφοβώτατοι εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Ἄμα αἰσθανθέντες τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου, προθύμως ἐπελήφθησαν πάντες τοῦ ἔργου, ἰδίως οἱ πυροβοληταί, διὰ στόματος μὲν ἔχοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλάχ, διὰ χειρὸς δὲ τὸ ξίφος. Ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ ὁ καπετὰν πασᾶς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα ἐπιτηρήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν κατασκευὴν ἐνὸς πυροβολοστασίου, ὥστε ἡ κυβέρνησις τῆς ναυαρχίδος περιῆλθεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, δούς τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου, πρῶτος ὤρμησεν εἰς αὐτήν, καὶ πεισματώδης διεξήχθη ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων τῶν δύο πλοίων πάλῃ, ἧς μετέσχον καὶ τὰ λοιπὰ, πέμποντα ἀδιακόπως ἐπικουρίας. Ἡ τύχη ἐφαίνετο ταλαντευομένη, ὅτε αἴφνης ἐξερράγη πυρκαϊὰ, ἄδηλον πόθεν, ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ δικρότου. Ἐκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοί, Σπυρίδοφ, Θεόδωρος Ὀρλώφ καὶ Χασάν δὲν ἐγκατέλιπον τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰμῆ ὅτε εἶδον ὅτι εἶναι ἐγγὺς τοῦ νὰ ἀνατιναχθῶσιν. Ἐν τούτοις τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα, καταπτοηθέντα ὑπὸ τοῦ θεάματος τῶν φλογῶν καὶ τῆς προσδοκίας τῆς ἐκρήξεως, κόψαντα τὰς ἀγκύρας ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ βάθος τοῦ λιμένος οὐ τοσοῦτον ἀσυνέτως ἐπεχείρησαν νὰ ὑπερα-

σπίσωσι τὴν εἴσοδον. Οἱ δὲ Ῥῶτοι ναύαρχοι ἐβουλεύθησαν περὶ τοῦ πρακτέου. Μὴ ἔχοντες πυρπολικά, παρεσκευάσαν ἐν τῷ ἄμα τρία καὶ συγκροτήσαντες τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξ Ἑλλήνων καὶ Σκλαβούνων ναυτικῶν, ἐξέπεμψαν αὐτὰ διὰ νυκτὸς ὑπὸ δύο ἄγγλων ἀξιωματικῶν καὶ ἐνὸς ῥώσου κυβερνώμενα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Τὸ ἐπιχείρημα, εἰς ὃ συνέπραξεν ἅπας ὁ στόλος διὰ τῶν πυρβολισμῶν αὐτοῦ, ἐπέτυχε πληρέστατα. Τὰ ὀσμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν ν' ἀνατινάζονται τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καὶ ὅταν τὸ πῦρ ἐσβέσθη, δὲν ἐπέπλευσεν εἰμὴ ἐν καὶ μόνον, ἀπαχθὲν ἐν θριάμβῳ ὑπὸ τῶν νικητῶν.»

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγεται προδήλως ὅτι ἡ ἐν Τσεσμέ καταστροφή ἤθελεν ἐπέλθει καὶ ἂν ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ παρέμενεν ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τινῶν ἐκ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἀλλὰ οὐδ' ἀπὸ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου ὠφελήθησαν ἐπιδειξίως οἱ σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐνῶ, ὡς ἀπέδειξεν ἐμπράκτως ὁ τολμηρὸς Ἑλφινστων, ὁ ἐμβαλὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ὀλόκληρος ὁ ῥωσικὸς στόλος νὰ πράξῃ, τὸ αὐτὸ, ὁ Ὁρλώφ μὴ πεισθεὶς ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἄγγλον ὑποναύαρχον, ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὰς νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβε περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τὴν Λῆμνον. Ἀναγκασθεὶς ὁμως μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταλίπη τὴν νῆσον ταύτην, αὐτὸς μὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, τὸν δὲ Σπυρίδοφ διέταξε νὰ ὀδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς Μαγῶνα τῆς Ἰσπανίας. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ναύαρχον πολυάριθμοι Ἕλληνες παρέστησαν αὐτῷ ὅτι τοιαύτη ὀλοσχερῆς τοῦ κινήματος ἐγκατάλειψις ἤθελε ρῆξει πάντα μετὰξὺ Ῥωσίας καὶ Ἑλλάδος δεσμὸν, ὥστε ὁ Σπυρίδοφ ἔκρινεν εὐλογον νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ὡς κύριον σταθμὸν αὐτοῦ ἐξελέξατο τὴν Πάρον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀρμώμενος ἐκυρίευσεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1771 ἅπασας τὰς Κυκλάδας. Παρεκτὸς ὁμως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου, οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο λόγου ἄξιον ἔπραξεν ὁ ῥωσικὸς στόλος ὁ σταθμεύσας ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἐν Πάρῳ, ἐνῶ πολυειδῶς ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ, ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ ἡμέτεροι, καὶ τοι καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἐξηκολούθουν προσβάλλοντες τοὺς Τούρκους ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Μητρομάρας, καταφυγὼν εἰς Σαλαμῖνα καὶ συγκεντρώσας αὐτόθι πάντας τοὺς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς διασωθέντας μαχίμους ἀνδρας, καὶ συγκροτήσας στολίσκον πειρατικὸν, ἐπετέθη ἰδίως κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ ὀσμανιδῶν οὐς

καὶ ἐπολιόρκησεν ἐν Ἀθήναις. Κατατροπώσας δὲ τὸν ἐκ Ναυπλίου σταλέντα ἐπικουρικὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε γενικὴν καταδρομὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνέλαβε τὰ εἰς Ἀθήνας στελλόμενα δημόσια χρήματα. Τότε οἱ ὀσμανίδαι τῆς πόλεως ταύτης ἠπέιλησαν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἵνα σωθῶσι παρεκάλεσαν τὸν Μητρομάραν νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ συλληφθέντα χρήματα· ὁ δὲ ἔπραξε τοῦτο προθύμως, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μαχόμενος μέχρις οὗ πληγωθεὶς ἀπέβιωσε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1772. Οἱ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὡσαύτως τὰ ὄπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀφοῦ ἀντέστησαν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολεμίους, ἤναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἀπαχθεὶς δέσμιος εἰς Ἡράκλειον ὑπέστη αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτατον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄχρι τοῦδε ἄδεται εἰς Σφακιά τραγούδι, δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Γεωργίου Περρότ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἐν τούτοις Σφακιανοὶ καὶ Μανιάται, ἀπαρτίσαντες στολίσκον πειρατικόν, δὲν ἔπαυον ληϊζόμενοι τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.

Ἰδίως δὲ διεκρίθησαν τότε ὡς καταδρομεῖς οἱ Ψαριανοὶ, οἵτινες, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμέν, πεισθέντες ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν εἰσηγήσεων νὰ ἀποστατήσωσι, μετέβαλον εἰς καταδρομικὰ πολλὰ τῶν πλοίων ὅσα εἶχον καὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα ἕτερα. Μὴ νομίση τις ὁμως ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ὁμοιάζον τὰ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τότε εἰμὴ 36 σακολεύας, ἐξ ὧν ὤπλισαν ὡς καταδρομικὰ, 25. Τὰ δὲ νεωστὶ ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντα εἶχον κώπας 16 καὶ ἐκαλοῦντο γαλιῶττες. Βεβαιοῦται ὅτι ὅλα τὰ καταδρομικὰ αὐτῶν ὑπερέβησαν τὰ 55, καὶ δὲν ἠθέλομεν διστάσει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἐὰν δὲν προσετιθετο ὅτι τὸ πλήρωμα ἐκάστου συνέκειτο ἐξ 80 ἕως 100 ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων πολλαπλασιαζόμενος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πληρωμάτων ἤθελε προὑποθέτει ἄνδρας 5,000 περίπου, ὅπερ εἶναι καθαρὸς μῦθος διότι ὅλοι τῶν Ψαρῶν οἱ κάτοικοι, ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τὰς 7000 ψυχῶν, ἐν ἔτει δὲ 1770 ἦσαν βεβαίως εὐαριθμότεροι. Ἡ λοιπὸν τὰ πλοῖα ἦσαν ὀλιγώτερα, ἢ τὰ πληρώματα· καὶ τὸ πιθανώτερον, ἀμφότερα. Τὸ μεγαλύτερον τῶν καταδρομικῶν ὑπῆρξεν ἐν βρίκιον ἀγορα-

σθὲν ὑπὸ τοῦ Βαρβάκη, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου κατεσκεύασε καὶ ἐν τριχάταρτον φέρον 26 πυρβόλα, τὸ ὑποῖον ὅμως δὲν προέφθασε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Ὅπως δὴποτε οἱ Ψαριανοὶ ἐθαλασσοκράτησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρις Ἰωνίας καὶ Συρίας, πολλὰς μὲν ἐνεργοῦντες πλοίων συλλήψεις, πολλὰς δὲ ἀποβάσεις, καθ' ἃς, ὡς φαίνεται, οὐδὲ τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο. Γνωστότατοι δὲ κυβερνῆται κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν ὁ Καραπατάκης, ὁ Μανώλαρος, ὁ Σαρριγιάννης, ὁ Καλημέρης καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαρβάκης, ὅστις ὑποπτος γενόμενος τῇ Ὑ. Πύλῃ ἔνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντος πλοίου, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ῥωσίαν καὶ κτησάμενος αὐτόθι περιουσίαν μεγάλην, διὰ δαψιλῶν δωρεῶν εὐηργέτησε τὴν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Ῥωσικὸς στόλος, ὠφελούμενος ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν ἃς ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκεν εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ Ῥωσικὸς στρατὸς περὶ τὸν Ἰστρον καὶ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ, ἠδύνατο οὐ μόνον ἀπάσης τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνισπόντου θαλάσσης νὰ ἄρξῃ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου νὰ ὑποθρέψῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ Ῥωσία ὅμως περιεσπᾶτο ὑπὸ ἐτέρων ποικίλων φροντίδων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ τότε δι' αὐτὴν σπουδαιότερου πολωνικοῦ ζητήματος. Ὄθεν ἀπὸ τοῦ 1772 ἤρχισε διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ κατὰ ἰούλιον 1774 συνωμολόγησεν αὐτὴν εἰς Κιουτσούκ Καϊναρτζή, ἄρκεσθεῖσα ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας τὰς περὶ τὸν Εὐξείνιον ταταρικὰς χώρας, ἀποδοῦσα δὲ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κατεχομένας εὐαρίθμους καὶ μικρὰς νήσους.

Εἶναι ἄρα γε ἀληθές, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ῥωσία ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἕλληνας, οὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράξασα; Ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις ἐν τοῖς κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμοις αὐτῆς πρώτιστα ἐκήδετο περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἄλλ' ἠθέλομεν εἰσθαί τῇ ἀληθείᾳ ἄδικοι ἐὰν ἠξιοῦμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγώνων τούτων συμφορὰς μόνον ὑπέστημεν, ὠφελήθημεν δὲ κατ' οὐδέν. Διὰ τοῦ ἄρθρου πρώτου τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή συνωμολογήθη ἀμνηστία γενικὴ ὑπὲρ ὅλων ὅσοι μετέσχον τοῦ

πολέμου. Διὰ τοῦ ἄρθρου 7 ἢ Ὑ. Πύλη ἀνέλαβεν ἐπισήμως τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ προστατεύῃ πάσῃ δυνάμει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ κράτος. Τὸ δὲ ἄρθρον 17 δι' οὗ ἀπεδόθησαν εἰς τὴν Πύλην αἱ ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οὐ μόνον γενικὴν ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων συνωμολόγησεν ἀμνηστίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ῥητὴν ὑπόσχεσιν ἀπήτησε καὶ ἔλαβεν ὅτι δὲν θέλουσι παρακωλύεσθαι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ὅτι θέλουσιν ἐλευθέρως ἐπισκευάζει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, ὅτι ἀπαλλάττονται ἐπὶ διετίαν παντὸς φόρου καὶ ὅτι δύνανται ν' ἀποδημήσωσιν ἔχοντες πρὸς τοῦτο προθεσίαν ἑνὸς ἔτους, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ ῥυθμίσωσι τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Βεβαίως αἱ διατάξεις αὗται ἢ οὐδόλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐξετελέσθησαν· καὶ οὐδὲν ἤττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἢ τήρησις τῆς ὑποχρέωσεως ἦν ἀνέλαβεν ἢ Ὑ. Πύλη τοῦ νὰ προστατεύῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τοῦ Σουλτάνου, ἥτις δὲν ἦτο καθόλου ἀγαθὴ. Ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔκτοτε ἢ μὲν Τουρκία ἀπέβαιεν ὀσημέραι ἀσθενεστέρα, ἢ δὲ Ῥωσία ὀσημέραι παντοδύναμος. Ἐντεῦθεν ἢ Ῥωσία ἤρχισεν ἀπαιτοῦσα τὴν ἀκριβοῦς τῆς ὑποχρέωσεως ἐκείνης ἐκπλήρωσιν καὶ ζητοῦσα λόγον διὰ πάσαν αὐτῆς παράβασιν, ὥστε ἀπέβη οὕτω κατ' ὀλίγον ἀπὸ ἐμμέσου ἄμεσος προστάτης τῆς ἐν τῷ ὀσμανικῷ κράτει χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἢ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἢ ἐπὶ τέλους ἀσφαλίσασα τὴν ἡμετέραν ἀνεξαρτησίαν, ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ, ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς προστασίας ὅπερ δι' αὐτῆς ἰδιοποιήθη ἢ Ῥωσία καὶ δυνάμει τοῦ ὀποίου, κυρωθέντος ἐπανειλημμένως διὰ τῶν ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθηκῶν, παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως περιβεβλημένος ἀξίωμα οὐ μικρὸν συντελέσαν εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν τῆς ὀλης Εὐρώπης μεσολάβησιν.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς φοβεράς συμφοράς ὅσας ὑπέστησαν αἱ πλεῖσται τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ μάλιστα ἢ Πελοπόννητος ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770. Αἱ μὲν νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους οὐδὲν μέγα κακὸν ἔπαθον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς Ῥωσικῆς κατοχῆς χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ γενναίου ὀσμανίδου ἀρχιναυάρχου Χασάν Τζεζάερλι

καὶ εἰς τὰς ἐπιτηδεΐας παρ' αὐτῷ ἐνεργείας τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους. Αὐτὰ τὰ Ψαρά, τῶν ὑποίων τὰ καταδρομικά, τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς κατήνεγκον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου, ἠξιώθησαν συγγνώμης καὶ ἀμνηστίας. Καὶ προταθείσης ἐν τῷ Διβανίῳ μετὰ τὴν τῶν Ῥώσων ἀναχώρησιν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ὁ Χασάν ἀντέστη εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦτο βούλευμα καὶ κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἄλβανοὶ οὐς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξηκόντισε κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφοῦ εὐχερῶς κατέπνιξαν τὸ ἀσθενές ἐκεῖνο κίνημα, ἐξετράπησαν εἰς λεηλασίαν καὶ δῆωσιν δεινὴν. Συμποσωθέντες βαθμηδὸν εἰς 60,000 κατέστρεψαν πόλεις καὶ χώρας, καὶ τοὺς μὲν εὐπορωτέρους, παντελῶς γυμνώσαντες, κατηνάγκαζον νὰ ὑπογράψωσι χρεωστικὰς ὁμολογίας ποσῶν μεγάλων, τοὺς δὲ πενεστέρους ἀπεμπόλουν ὡς κτήνη. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτζης καταφυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, ἅπαντες ἐσφάγησαν· αὐτοὶ οἱ Μανιάται ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου, καταλιπόντες τὰς κώμας αὐτῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἄλβανῶν. Ἐκ τούτων πολλοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας ὁμολογίας 500 καὶ 600,000 γροσίων· εἰκοσακισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Ροῦμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ λησταὶ οὐδὲ τῶν περίξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι, αἱ κοινωνήσασαι τοῦ ἀποτυχόντος ἀγῶνος, ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἄλβανούς ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργολίδος. Ἡ χερσόνησος ἠρημώθη κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ μετενάστευσαν εἰς Ἐπτάνησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπηλαίων. Ἡ οἰκτρά αὕτη κατάστασις διήρκεσεν ἔτη ἑννέα· ἀλλ' αὕτη τοῦ κακοῦ ἢ ὑπερβολὴ ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ Ἄλβανοὶ οὐ μόνον δὲν ἐπέιθοντο νὰ ἀπέλθωσι τῆς χερσονήσου, καθὰ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διετάχθησαν, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβέρνησις ἀνέθηκε τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἀργολίδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ ἀνελθὼν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἐπετέθη κατὰ τῶν αὐτόθι συγκεντρωθέντων πολυαρίθμων ἀνταρτῶν. Μετὰ πεισματώδη μάχην κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὀλοσχερῶς, διατάξας νὰ ἐγερθῇ πρὸ τῆς

ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως μνημεῖον τῆς νίκης, ἀπαρτισθὲν ἐκ 4,000 κεφαλῶν. Ἐπειτα δὲ καταδιώξας καὶ ἐξαφανίσας τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ συντρόφους αὐτῶν, ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλη καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας ὄρους ὑποτελείας βαρυτέρους τῶν προτέρων. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέτυχε, καὶ σπεύδων εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου, ἐξῆλθεν εἰς τὴν Στερεὰν, προέβη μέχρι Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυνατόν ἀπανταχοῦ τὴν τάξιν, περιέστειλε τοὺς Ἄλβανούς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας χώρας διατρίβοντες, ἐγένοντο διαβόητοι ἐπὶ ταῖς καταπιέσεσιν ἧ καὶ ἀπλῶς ὑποπτοὶ τοιούτων ἐλογίζοντο.

Εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ θρίαμβον τοῦ Χασάν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον οἱ κλέφται τῆς χερσονήσου, ἐξ ὧν 3000 μὲν κατετάχθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἕτεροι δὲ, ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην, κατέλαβον τὰ Τρίκορφα καὶ παρεκώλυσαν τοὺς φεύγοντας Ἄλβανούς νὰ διελάσσωσι διὰ τῶν στενῶν. Οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην ὁμως δὲν προσῆλθον νὰ προσκυνήσωσι τὸν ὀσμανίδην ἡγεμόνα. Ὅθεν ὅταν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1780 ἐπέστρεψεν ὁ Χασάν πασᾶς, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸ κατὰ Μανιατῶν ἐπιχείρημα, ἐτιμώρησεν ἐνταύτῳ καὶ τοὺς κλέφτας. Οἱ μὲν Μανιάται ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου ἑτησίου 15 χιλιάδων γροσίων, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὠρισμένου εἰς 4000, καὶ προσέτι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἐγκρισιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, ὃν πρότερον αὐτοὶ οἴκοθεν ἀνεδείκνυον. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οἵτινες ἐστάθμευον εἰς Καστάνιτζαν, καὶ δὲν ἐπέισθησάν πάλιν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐπολιορκήθησαν ἐντὸς δύο πύργων καὶ ἀντιστάντες ἐπὶ 12 ἡμέρας καὶ 12 νύκτας, ἅπαντες σχεδὸν κατεστράφησαν· ὁ Παναγιώταρος, ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, οἱ τούτου ἀδελφοὶ Ἀποστόλης καὶ Γεώργιος. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ ἐπιζησάντων ἦν ὁ δεκαετῆς υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Θεόδωρος, ὁ τοσοῦτον κλέος μετ' ἔπειτα κτησάμενος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, ὅστις ἐσώθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάππος τοῦ Θεοδώρου, ὁ τοῦ Κωνσταντῖνου πατὴρ Γιάννης Κολοκοτρώνης, εἶχε θυσιασθῆ προηγουμένως. Μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ πολλοὺς φονεύσας Τούρκους, συνελήφθη ἐν Νησίῳ καὶ ἀπήχθη εἰς Ἀνδρούσαν ὅπου πρῶτον μὲν ἠκρωτηριάσθη τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας,

ἔπειτα δὲ ἀνεσκολοπίσθη. Ἄλλὰ καὶ ἕτεροι τῆς Πελοποννήσου μάχιμοι ἄνδρες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐθανατώθησαν· ἐν Μάνῃ ὁ Καλαβρυτηνὸς Βασίλειος Πετμεζᾶς, ἐν Καλαβρύτοις ὁ Ἀντώνιος Πετμεζᾶς, ἐν ἀγίῳ Γεωργίῳ τῆς Κορινθίας ὁ Γεωργάκης Πετμεζᾶς. Ἐφονεύθη δὲ διὰ προδοσίας ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Τζανέτμπεϋς Καπετανάκης Γρηγοράκης.

Τοιαύτην ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις ἢ διὰ προτροπῆς καὶ συμπράξεως τῆς Ῥωσίας κινήσεισα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχρώντως γενική ἐγένετο, οὔτε καρτερίαν ἰκανὴν ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξίως ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Ἐὰν τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἀλληλοδιαδόχως, ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου μέχρι τοῦ τέλους ἀπριλίου 1770, ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τούτων, ἤθελον ἀναμφιβόλως κυριεύσει οὐ μόνον τὴν Πύλον ἀλλὰ καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια, ὄχυρωθέντα ἀσφαλῶς καὶ τροφοδοτηθέντα δεόντως, ἤθελον παράσχει ὁμοῦ μετὰ τῆς παρακειμένης Μάνης εἰς τὸ κίνημα ὀρμητήριον δυσπόρθητον. Παρεκτός τούτου, ἐὰν βραδύτερον ἢ μοῖρα τοῦ Ἀλεξίου Ὁρλώφ, παρέμενεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ μικρὸν ἔτι χρόνον, ἢ ἐπελθοῦσα καταστροφὴ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου περὶ Τσεσμέν, ἦν κατώρθωσαν κυρίως αἱ προεκπλεύσασαι μοῖραι τοῦ Ῥωσικοῦ στόλου, ἤθελε πιθανῶς ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Προσέτι ἐὰν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου εἰς ἣν συνέπραξαν οἱ Ἕλληνες πυρποληταί, οἱ Ῥῶσοι ἐνέβαλλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπερ ἀπεδείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμήματος τοῦ Ἑλφινστων, ἠδύναντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἂν ὄχι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ συνομολογήσωσι τοῦλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγγυήσεις ἐπιτηδείας νὰ καταπαύσωσι τὰς ἀρξάμενας συμφορὰς καὶ νὰ προλάβωσι τὰς ἐπελθούσας ἔτι μείζονας. Τελευταῖον, ἐὰν καὶ τοῦτο μὴ ἐπιτελέσαντες, ἀντὶ νὰ μείνωσιν ἄπρακτοι ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, διωργάνιζον ἐπιτηδείως τὰς τοσοῦτον φοβερῶς τότε ἀναπτυχθείσας καταδρομικὰς καὶ πειρατικὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἠδύναντο ἔτι νὰ σώσωσι τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν. Ἐν τούτοις οἱ Ῥῶσοι καὶ περ τοσαῦτα ἔπραξαν σφάλματα, καὶ περ τὸ

πολιτικὸν ὄφελος τῶν ὄρων οὓς συνωμολόγησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσουκ Καϊναρτζῆ μόλις μετὰ 50 ἔτη ἐμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς, δὲν κατεδικάσθησαν τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνειδήσεως. Καὶ δὲν κατεδικάσθησαν οὐχὶ ἐκ δεισιδαίμονός τινος ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ὁμόδοξον ἐκείνην δύναμιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκ λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πολιτικὴν συνθήκην, ἡ Ῥωσία συνωμολόγησε συνθήκην ἐμπορικὴν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργὸν παραγαγοῦσαν ποικίλα καὶ ἀνυπολόγιστα εἰς τὸ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς ἐξηγήθη ἤδη ὅτε ἐπραγματεύθημεν περὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Πλὴν τούτου οὐδεὶς βεβαίως παρ' ἡμῖν ὑπῆρχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, καθὼς οὐδὲ τὰ νῦν ὑπάρχει οὐδεὶς ὀφρονῶν ὅτι εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος προαιρούμενον νὰ ἀναλάβῃ ἀπάσας τὰς θυσίας ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους ἐτέρου. Οἱ Ῥῶσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδύτερον κινήματα, ἐπιζητοῦντες κυρίως ἴδια ὠφελήματα. Ἐγκατέλιπον δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας μεταγενεστέρας, ἅμα τοιοῦτό τι ὑπηγορεύθη ὑπὸ ἐτέρου τινὸς συμφέροντος τὸ ὁποῖον συνέπιπτε τότε νὰ ἦναι ἐπικρατέστερον. Ἐπολιτεύθησαν δηλαδὴ ἀπαραλλάκτως ὅπως πολλαὶ πρότερον δυτικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία καὶ ἡ Ἰσπανία. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ συμφέρον ὄλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτικῶν καὶ τῆς Ῥωσίας, ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ μέχρι τινὸς μόνον, ἥτοι ἐφ' ὅσον μόνον προέκειτο νὰ καταπολεμηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα οἱ Ῥῶσοι ἐλλήνιζον, τούλαχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐδυτίκιζον ἢ ἐρρώσιζον. Ἄμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ Δυνάμεις ἐπετύγχανον ἢ τὴν κτῆσιν χωρῶν τινων, ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὅπως δῆποτε ἐνόμιζον χρήσιμον εἰς αὐτάς τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον ἀπῆται τὴν ἀδιάλειπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος μέχρις οὗ κτηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία, ἣν οἱ ξένοι ὑπελάμβανον ἢ ἀδιάφορον ἢ ἀπρόσφορον εἰς αὐτάς. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως τὴν τε ταυτότητα τῶν συμφερόντων τούτων μέχρι τινὸς καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διάστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμβανε μὲν τὰ ὄπλα ὁσάκις

εὔρισκε συμμάχους οἰουςδὴποτε, ἐγκαταλειπόμενον δὲ παρ' αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως, καὶ ἤλεγχε τοὺς στρέφαντας αὐτῷ τὰ νῶτα, ἀλλ' ὑφιστάμενον μαρτυρικῶς τὰς συνεπειὰς τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικάκει κατ' οὐδενός, καὶ ἅμα δ'οθείσης περιστάσεως ἐπιτηδεῖας νὰ δράξῃ αὐθις τὰ ὄπλα, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ ἐγκαταλιπόντων αὐτό, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προσιώνιον καὶ πεπρωμένον ἀγῶνα. Τοῦτο ἔπραξε πολλάκις ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ῥώσους.

Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανοτάτη εἶναι ὅτι ὀλίγον μετὰ τὰ προἰστορηθέντα γεγονότα, οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθωσιν εἰς νέας μετὰ τῆς Ῥωσίας συνεννοήσεις. Τῶντι ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη τριςκαίδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ ἐπανελάβε τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, κατορθώσασα νὰ παραλάβῃ σύμμαχον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Ἰωσήφ Β'. Δὲν ἤξευρομεν ἂν ἐπὶ τοῦ προλαβόντος πολέμου εἶχεν ὀριστικόν τι περὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βούλευμα καὶ ποῖον· ἀλλὰ τῷ 1782 καὶ 1783 διέτύπωσε κατὰ τὸν μάλιστα συμφέροντα ἡμῖν τρόπον τὰς διαθέσεις της, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἰωσήφ Β' ἀλληλογραφίας αὐτῆς, τῆς δημοσιευθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1869. Τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1782 ἔγραφε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον γείτονα καὶ σύμμαχον αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου ἐμπιστοσύνης ἣν ἔχω πρὸς ὑμᾶς ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχίαι ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει μὲ ἀρνηθῆ τὴν συνδρομὴν Αὐτῆς πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ὑπὸ τὸν ρητὸν ἐκ μέρους μου ὄρον νὰ διατηρήσω τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς, ἀναβιδάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου θρόνου τὸν νεώτερον τῶν ἐγγόνων μου, τὸν μέγαν δούκα Κωνσταντῖνον. Ὁ νέος μονάρχης θέλει παραιτηθῆ ταῦτοχρότως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς Ῥωσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα δὲν δύνανται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐνωθῶσι ποτὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς. Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θέλει ἀναλάβῃ ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ὁ υἱός μου μέγας δούξ διάδοχος, καὶ ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός. Τὸ κατ' ἐμὲ εἶμαι ἐτοιμὴ νὰ παράσχῳ δι' ἐμὲ καὶ τοὺς διαδόχους μου

πᾶσαν διαβεβαίωσιν, ὅτι δὲν θέλομεν ἐπιζητήσει ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἓνα ἡγεμόνα.»

«Σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ῥωσίαν ὁ Εὐξεινος, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις ἃς θέλει προσλάβει ἡ Υ. Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θέλουσι τεθῆ ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους.» Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἡ Αἰκατερίνα προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσήφ προσέτι τὴν ἴδρυσιν καὶ ἐτέρου χριστιανικοῦ κράτους, ὡς μεσοτοίχου οὕτως εἶπεῖν μεταξὺ τῆς Ῥωσικῆς, τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦτο, γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία, δύναται νὰ σχηματισθῆ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας, ὑπὸ ἡγεμόνα πρεσβεύοντα τὲ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐπικρατοῦν χριστιανικὸν θρήσκευμα, καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικὰς αὐλάς. Ταῦτοχρόνως δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὐ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικὸς, οὐδέποτε δύναται νὰ συνενωθῆ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ῥωσίας, καὶ ὅτι αἱ δύο ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θέλουσιν ἐπιτρέψει ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐτέρας τινὸς δυνάμεως.»

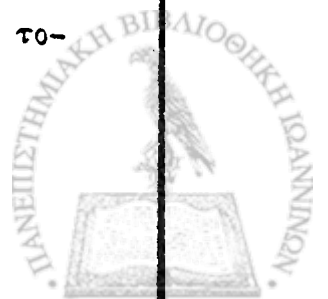
Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ 13 νοεμβρίου ἀπαντήσῃ αὐτοῦ ὁ Ἰωσήφ, ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδρύσεως τῶν δύο νέων ἐπικρατειῶν, προέτεινεν ἐν τούτοις νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑνετίαν ἢ Πελοπόννησος, ἢ Κρήτη, ἢ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, ἢ αὐτοκράτειρα ἀνταπαντῶσα τῇ 4 ἰανουαρίου 1783 παρετήρει ὅτι κεῖναι ἐπάναγκες νὰ μὴ περιορισθῆ λίαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.»

Ταῦτα δὲ διανοουμένη ἡ αὐτοκράτειρα ἐπρονόησε πρῶτον νὰ ἀπονεύμῃ εἰς τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἔγγονον τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ πολύκροτον τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα καὶ νὰ διδάξῃ αὐτὸν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συγχρόνως ποικίλοι ἀπόστολοι διατρέχοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὄπλα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Εἰς Κέρκυραν, εἰς Κεφαλληνίαν καὶ εἰς Ζάκυνθον διωρίσθησαν πρόξενοι τῆς Ῥωσίας ἄνδρες Ἕλληνες, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη ὡς γενικὸς πρόξενος. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνταποκρινόμενοι οἱ ἡμέτεροι ἐξηγέρθησαν &

παντες ὡς ἐκ μηχανῆς, λόγιοι, ἔμποροι, μαχηταί. Ὁ Ἰωαννίτης Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, οἱ Θεσσαλοὶ ἱερομόναχος Δανιήλ καὶ ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἔγραφον πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολάς πομπῶδεις, δι' ὧν ἀπεκάλουν αὐτὴν τε καὶ αὐτοὺς λυτρωτὰς καὶ ἄρωγους καὶ στηρίγματα. Τὸ δὲ πρακτικώτερον, ἡ ἐν Τεργέστη ἑλληνικὴ κοινότης ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων καταδρομικὸν στολίσκον, καὶ πρεσβεία τριῶν ἀνδρῶν ἐστάλη τῷ 1790 εἰς Πετρούπολιν, ἵνα προτείνῃ μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν ἔγγονον τῆς Αἰκατερίνης Κωνσταντῖνον, καθυποβάλλῃ δὲ ὑπόμνημα περὶ τοῦ μελετωμένου κινήματος. Ἡ Αἰκατερίνα ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἐπιτρέψασα αὐτῇ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου καὶ νὰ προσαγορεύσῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμονόπαις ἐβεβαίωσε τοὺς πρέσβεις ἑλληνιστὶ ὅτι τὰ πάντα θέλουσιν ἐκτελεσθῆ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν· ἡ δὲ αὐτοκράτειρα ἔπεμψε καὶ χρήματα καὶ ὄπλα, ἵνα γίνωσιν αἱ ἀπαιτούμεναι παρασκευαί, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἕτερα αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἰδίως τὰ πολωνικὰ πράγματα, παρεκίνησαν αὐτὴν αὐθις νὰ συνομολογήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1792 εἰς Ἰάσιον εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἡ Αἰκατερίνα διέταξε νὰ διακωλυθῇ πᾶν ἑλληνικὸν κίνημα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀρχίσει ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρεσβεία ἣτις εἶχεν ἀπέλθει εἰς Πετρούπολιν, καθυπέβαλεν ἐκεῖ σχέδια ὑπερβολικὰ περὶ τῆς συγχρόνου ἐξεγέρσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ Ἀδριανούπολιν συγκεντρώσεως 300,000 χριστιανῶν, οἵτινες ἔμελλον, ἐνούμενοι μετὰ τῶν Ῥώσων, νὰ ὀρμήσωσιν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τοιαῦτα οὔτε ἐξετελέσθησαν, οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ἐγένοντο ὅμως ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν κολοσσιαῖα, ἀλλὰ μνήμης ἄξια ἔργα. Κατὰ ζήρᾶν μὲν οἱ ἄρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται ἐνωθέντες μετὰ τῶν Σουλιωτῶν, καὶ ἀπαρτίσαντες στρατιὰν γενναίαν καὶ οὐχὶ εὐάριθμον, ἐνίκησαν κατὰ κράτος τὸν σατράπην τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ πασᾶν. Κατὰ θάλασσαν δὲ προέκυψεν εἰς μέσον ἀνὴρ δυνάμενος νὰ καταταχθῇ μετὰ τῶν ναυτικῶν ἡρώων ὅσους ἀναφέρει ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία, ἡ το-

σούτους μεγάλους ναυτικούς ἄνδρας ἀπὸ Θεμιστοκλέους μέχρι Μιαούλη ὑμνήσασα.

Ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἐγεννήθη εἰς Λεβάθειαν τῆς Βοιωτίας ἀκριβῶς σχεδὸν περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Νεώτατος ἔτι μετέσχε τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κινήματος, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Ῥωσίαν, κατόκησεν εἰς Κριμαίαν, κατετάχθη ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ ἰδρυθὲν τότε αὐτόθι ἑλληνικὸν τάγμα, διέπρεψεν ὑπὸ τὸν Ποτέμκην εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας ῥωσικὸν πόλεμον, ἀπέδειξε διὰ ναυτικῶν τολμημάτων περὶ Κριμαίαν ὅτι ἦτο ναύτης οὐδὲν ἥττον ἐπιτήδειος ἢ στρατιώτης, καὶ κατελθὼν τὸν ἰανουάριον τοῦ 1788 εἰς Τεργέστην ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξοπλισθέντος στολίσκου. Ὅποια καὶ ὅποσα ἦσαν τὰ πλοῖα δι' ὧν ὁ Λάμπρος περιήγαγεν ἐπὶ 5 ὄλα ἔτη ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις νικηφόρον τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ Τεργέστης ἐξέπλευσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1788 μετὰ τριῶν σκαφῶν, ἐξ ὧν τοῦ ἐνός μόνον ἠξεύρομεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν δύναμιν· ἦτο δὲ τὸ σκάφος τοῦτο ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν 26 πυροβόλων, ὅπερ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς αὐτόθι κοινότητος ὠνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ Ἐθνη τῆς Ἄρκτου. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος κυριεύσας περὶ τὸ Αἰγαῖον μὲν ἐξ ἐχθρικῶν πλοῖα, καὶ περὶ Συρίαν ἕτερα· ἐξ ὧν πλοῖσεν αὐτὰ καὶ συγκατέταξεν εἰς τὸν ἴδιον στολίσκον· ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις τῶν πλοίων τούτων, ἄδηλον. Βραδύτερον ἀναφέρονται ἐν τῇ μοίρᾳ τοῦ Λάμπρου ὀκτὼ ἕτερα πλοῖα· δύο μὲν κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη, πλὴν δὲ τούτων ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπὸ τὸν Ζυγούρην, ἡ Μαρία 24 πυροβόλων ὑπὸ τὸν Πασχάλην Κασίμην καὶ 4 προσέτι πλοῖα ὑπὸ τὸν Ἐμμανουήλ Μπουρζουνάκην, τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον, τὸν Εὐστράτιον Νικηφοράκην καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ταταράκην. Μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτις ἐν τούτοις κατηρτίσθη κατὰ μικρὸν, λέγεται ὁ Λάμπρος, κατὰ τὰ δύο ἔτη 1788 καὶ 1789, οὐ μόνον ἀφανίσας πᾶσαν ναυτικὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐμπορίαν, οὐ μόνον κυριεύσας μὲν τὸ φρούριον τοῦ Καστελλορρίζου εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, καταστρέψας δὲ τοὺς προμαχῶνας τοῦ Δυρραχίου, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένως καταναυμαχήσας ἐκ παρατάξεως αὐτὸν τὸν ὀσμανικὸν στόλον. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐν ἑλλείψει εἰδήσεων ἀσφαλεστέρων, δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῶν φημιζομένων τούτων κατορθωμάτων, τὰ ὅποια ὁμολο-

γούμεν ὅτι εἶναι τόσῳ μᾶλλον δυσκαταληπτα ὅσῳ δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο τότε χρῆσις πυρπολικῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τοῦτο μόνον βεβαιουῦμεν ὡς ἀνχμφισθήτητον, ὅτι τῷ 1789 ἡ καταπλαγεῖσα τουρκικὴ κυβέρνησις ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Στεφάνου Μαυρογένους. Ὁ διερμηνεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν Λάμπρον ἐπιστολὴν δι' ἧς προσαγορεύει αὐτὸν ἀνδρειότατον ἥρωα, ἐπαγγέλλεται δὲ εἰς αὐτὸν τε καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τὴν διαδοχικὴν καὶ ἀφορολόγητον ἡγεμονίαν μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Ἰκαρίου πελάγους οἶαν ἤθελεν ἐκλέξει, ἐπιχορηγῶν σύναμα καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν. Ἄλλ' ὁ Λάμπρος ἀπέκρουσε πάντα ταῦτα καὶ ἐξακολουθήσας τὸν ἀγῶνα συνεκρότησε τῷ 1790 τὴν πεισματωδέστεραν τῶν ναυμαχιῶν αὐτοῦ περὶ ἧς σώζονται λεπτομέρειαι μὴ δυνάμεναι, νομίζομεν, νὰ ἀμφισβητηθῶσιν.

Ἀπριλίῳ μηνὶ 1790 ὁ Λάμπρος ἐναυλόχει εἰς Κέα μετὰ πλοίων ἐννέα, διότι εἶχε προεκπέμψει τὰ λοιπὰ πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ καταδρομικοῦ αὐτῶν ἔργου. Πρὸ τινος δὲ εἶχε παραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ 500 κλέφτας ὑπὸ τὸν Ὀπούντιον Λοκρὸν Ἀνδρουτίζον, τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐκείνου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας μεγάλης ἐπαναστάσεως διετέλεσεν ὁ ἐπισημότερος τῶν πολεμάρχων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἴσως φανῇ παράδοξον πῶς οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ θαλασσομαχήσωσιν. Εἶδομεν ὅμως ἤδη τὸν Μητρομάραν τοιοῦτό τι πράξαντα καὶ πολλὰ ἄλλα θέλομεν ἔτι ἀπαντήσῃ τοιαῦτα παραδείγματα κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν εἰς ναυμάχους μεταβληθέντων. Τὸ δὲ παρὸν γεγονός ἐπιβεβαιουῖται, ὡς θέλομεν ἶδει μετ' ὀλίγον, ὑπὸ δημῶδους ἄσματος. Τῇ 6 ἀπριλίου ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπεφάνη μεταξὺ Ἀνδρου καὶ Εὐβοίας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐκ πεντεκαίδεκα μεγάλων πλοίων συγκείμενος. Ὁ Λάμπρος ἐξώρμησεν ἀμέσως εἰς συνάντησιν αὐτοῦ· ἀλλὰ μετὰ τριῶρον πυροβολισμὸν οἱ πολέμιοι παραδόξως ὑπεχώρησαν, ἵνα λάβωσι καιρὸν νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς περιμενομένης ὑπ' αὐτῶν ἀλγερινῆς μοίρας. Οὐδὲν ἦττον ἡ ὑποχώρησις αὕτη δὲν δύναται νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς ἦττα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο τοῦλάχιστον τετραπλασία, ἂν ὄχι πενταπλασία, τῆς ἐλληνικῆς, τὰ δ' ἐλληνικὰ πλοῖα δὲν ἔπαυσαν καταδιώκοντα αὐτοὺς μέχρι τῆς ἐσπέρας Ἄλλὰ καὶ ὁ στολίσκος τοῦ Λάμπρου ὑπέστη βλάβην οὐ μικράν, δύο δὲ τῶν

πλοίων αὐτοῦ, τὰ τοῦ Ἀναργύρου καὶ τοῦ Καρακατσάνη, ἀπομακρυνθέντα ἐν τῇ καταδιώξει δὲν ἠδυνήθησαν οὐδὲ τὴν ἐπιούσαν νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν ἕνεκα τῶν ἐναντίων ἀνέμων. Τὴν δ' ἐπιούσαν ταύτην προσῆλθε καὶ ἡ ἀλγερινὴ μοῖρα, ὥστε οἱ πολέμιοι ἐπέπεσον μετὰ διπλασίας δυνάμεως. Ὁ Λάμπρος καίτοι δὲν εἶχεν ἤδη εἰμὴ πλοῖα ἐπτὰ, καὶ ταῦτα παθόντα ἀπὸ τῆς προτεραίας, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῆ, ὥστε συνεκροτήθη, ἀγὼν φοβερὸς περὶ Καφηρέα, περὶ τὸν χῶρον δηλαδὴ ἐκεῖνον ὅπου μετὰ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη ἔμελλε νὰ διαπράξῃ ὁ Γεώργιος Σαχτούρης ἐν τῶν λαμπροτάτων αὐτοῦ κατορθωμάτων. Οἱ ἐχθροὶ περιζώσαντες τὴν μοῖραν τοῦ Λάμπρου ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι πανταχόθεν κατ' αὐτῆς· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὰ σκάφη ἐξ ἐπίπλου. Καὶ πρώτη λοιπὸν ἡ ὀσμανικὴ ναυαρχὴ φέρουσα 74 πυροβόλα, ἀπεπειράθη νὰ προσκολληθῆ εἰς τὸν Ἀχιλλέα· ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ, ὁ γενναῖος Ζυγούρης, ἀνῆψεν ἐν τῷ ἅμα πυρὰ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, ἀπειλῶν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας εἰς τὸν πλησιάζοντα κολοσσόν. Τότε ἡ ναυαρχὴς ὠπισθοχώρησε καὶ ἐνωθεῖσα μετὰ πέντε ἀλγερινῶν φρεγατῶν ἐπέπλευσε κατὰ τῆς *Μαρίας* τοῦ Πασχάλη Κασίμη, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὸν ἐσχιστὸν κίνδυνον. Οἱ Ἀλγερινοὶ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς τοῦ πλοίου τούτου ἐφόνευσαν 147 Ἑλληνας καὶ τραυματίσαντες τὸν τε κυβερνήτην καὶ τοὺς περιλειφθέντας τρισκαίδεκα ναύτας, ἐκυρίευσαν τὴν *Μαρίαν*. Ἐτερον δὲ ἀλγερινὸν πλοῖον φέρον τριάκοντα καὶ ἐξ μεγάλα πυροβόλα, προσεκολλήθη εἰς τὴν Ἀθηναῖν, τῆς ὁποίας τὸ κατάστρωμα ἐπληρώθη διὰ μιᾶς πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀντιπαραταχθεὶς ἐκ τοῦ συστάδην καὶ καταβλαλῶν τοὺς εἰσπηδήσαντας, ἠδύνατο ἴσως νὰ κυριεύσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐὰν ἦναι ἀληθές, ὅτι ἐκ τῶν 600 τούτου ναυβατῶν δὲν διεσώθησαν εἰμὴ τριάκοντα καὶ ἐξ. Ἐνόμισεν ὅμως φαίνεται συνετώτερον νὰ ἀποχωρισθῆ ἀπὸ αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων αὐτοῦ πλοίων δεινοτάτας παθόντα ζημίας μετ' ὀλίγον κατεστράφησαν. Τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη, ἀποβαλὸν τὸν πρυμνήσιον ἰστόν καὶ τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ, κατῴρθωσε μὲν νὰ διελάσῃ ἀνά μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐπὶ τέλος ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ναυβατῶν. Περὶ τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον δὲν ἔμειναν ζῶντες εἰμὴ δέκα, οἵτινες ἔρριψαν τὸ σκάφος εἰς τὴν νῆσον Ἀνδρον, καὶ οἱ μὲν ναῦται φυγόντες διεσώθησαν, ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος Ἀλεξόπουλος προσαγαγὼν θρυαλλίδα εἰς

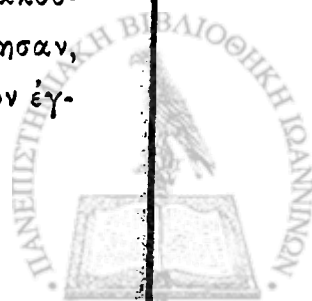
τὴν ἑναπομείνασαν ὀλίγην πυρίτιδα, ἀνετινάχθη μετὰ τοῦ πλοίου καὶ τῆς σημαίας εἰς τὸν ἀέρα. Τελευταῖον ὁ Εὐστράτιος Νικηφοράκης ἠδυνήθη, εἰ καὶ περιεζωσμένος ὑπὸ πολεμίων, νὰ ρίψῃ τὸ πλοῖόν του εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς σημαίας. Καὶ ἐνῶ τοιαύτη συνέβαινε περὶ τὸν Λάμπρον πανωλεθρία, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Παταράκης καὶ ὁ Ζυγούρης ἔχοντες τὸν ἄνεμον ἐναντίον δὲν ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐνῶ οἱ ἱστοὶ τῆς Ἀθηναῖς εἶχον βλαβῆ καιρίως, καὶ αἱ κεραῖαι κατακοπῆ, καὶ τὰ ἱστία καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῆ, καὶ τὸ σκάφος πανταχόθεν διέρρει, καὶ αὐτὸς ἔφερε τραῦμα εἰς τὴν κεφαλὴν, ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ ἀπέμεινεν ἀνταγωνιζόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ καταλίπῃ τὴν ναυαρχίδα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐκ τῶν 295 ἀνδρῶν ὅσοι ἀπήρτιζον τὸ πλήρωμα τῆς Ἀθηναῖς δὲν ἔμειναν εἰμὴ 5 ἀξιωματικοὶ καὶ 55 ναῦται, ἐξ ὧν οἱ 38 πληγωμένοι. Τότε οὗτοι ἐζήτησαν διὰ σημείων λέμβους παρὰ τῶν ὑπηνέμων συντρόφων καὶ ἐσώθησαν δι' αὐτῶν, πυρπολήσαντες μὲν τὴν Ἀθηναῖν, ἀπελθόντες δὲ αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παταράκη εἰς Μῆλον.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν λοιπὸν ταύτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεσε δύο μὲν πλοῖα αἰχμαλωτευθέντα, τὸ τοῦ Κασίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη, τρία δὲ πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν ἰδίων κυβερνητῶν, περὶ τοὺς 650 δὲ ἄνδρας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν ὅσοι διεσώθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων ἦσαν καὶ πολλοὶ κλέφται, ὡς μαρτυρεῖ τὸ δημῶδες ᾄσμα, τὸ ὁποῖον μνημονεῦον τῆς προκειμένης ναυμαχίας λέγει:

Σὰν πιάστηκαν 'ς τὸν πόλεμον ἀπ' τὴν αὐγ' ὡς τὸ βράδυ.

Πολλοὶ κλέφταις σκοτώνονται τοῦ καπετὰν Ἀνδρούτσου.

Ἐκ δὲ τῶν πολεμίων βεβαιοῦται ὅτι ἐφονεύθησαν 3,000 καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί. Ὅπως δὴποτε ὅμως ὁ Λάμπρος ἠττήθη· ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἤτται ἀντάξια νικῶν. Εἰς Μῆλον εὗρεν ὁ Παταράκης γαλλικὸν δρόμωνα ὅστις εἶχε καταπλεύσει εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἀφοῦ παρέστη πόρρωθεν θεατῆς τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος τοῦ ὁποίου τὰς περιπετείας ἀνέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ. Ὁ γενναῖος Γάλλος ὅστις περιποιήθη ἅπαντας τοὺς περισωθέντας ἐκείνους ἄνδρας, ἀκούσας τὸν Πάτμιον Ἀναστάσιον Παλαιολόγον εἰπόντα ὅτι ἐνίκηθησαν, ἀνέγνω αὐτῷ εἰς ἀπάντησιν τὸ ἡμερολόγιόν του, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐγ-

κωμιάζε τὴν γενναιότητα αὐτῶν καὶ προσέθετεν ἐπὶ τέλους, ὅτι κατὰ τὴν ἀνδρείαν τοῦλάχιστον ὑπολαμβάνει αὐτοὺς ἐναμίλλους τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν προπατόρων. Καὶ βραδύτερον ὁ Ἐνετὸς ἀρχιναύαρχος Ἔμος εἶπε πρὸς τε τὸν Λάμπρον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον· «ἐὰν ἀπωλέσατε πέντε πλοῖα, 600 ναῦτας, 2 πλοιάρχους καὶ 49 ἀξιωματικούς, ἡ δόξα ὑμῶν ἔσται αἰδῖος.» Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰκατερίνα αὐτὴ ἐτίμησε τὸν Λάμπρον προβιβάσασα μὲν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρχου, ἀπονείμασα δὲ αὐτῷ τὸ παράσημον τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ θάρρος καὶ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ ὁ ἦρως τῆς Βοιωτίας ἔνεκα τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀτυχήματος. Ἄλλ' ἀναδιοργανώσας τὴν ναυτικὴν μοῖραν αὐτοῦ ἠτοιμάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα ὅτε, ἐτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1791 ἀρξαμένων τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων μεταξύ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας, ἔλαβε τὰς προαναφερθεῖσας διαταγὰς, ἐπαναληφθεῖσας τῷ 1792 μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης, νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν. Ὁ Λάμπρος ἀγανακτήσας ἀνεφώνησεν, ὡς βεβαιουῖται, ὅτι, ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησε τὴν εἰρήνην αὐτῆς, ὁ Κατσώνης ἀκόμη δὲν ὑπέγραψε τὴν ἐδικήν του, ἐξέδωκεν ἔντονον κατὰ τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς διαμαρτύρησιν κατὰ μῆνα μάρτιον 1792 καὶ κατέλαβε τὴν περὶ τὸ Ταϊναρον λακωνικὴν παραλίαν μετὰ τοῦ Ἀνδρούτσου, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὄρητηρίου τούτου ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Ἐκεῖ προσβληθεὶς ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου (μετὰ τοῦ ὁποίου εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνέπραξαν παραδόξως καὶ δύο γαλλικὰ μονόκροτα) ἀντέστη μὲν ἐπὶ τινα χρόνον καὶ δεινὴν ἐπήνεγκε σφαγὴν εἰς τοὺς ἀποβιβασθέντας πολεμίους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους προτραπείς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη, ἀπέπλευσεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς Ῥωσίαν. Παρὰ τῆς Αἰκατερίνης δὲν ἔτυχεν εὐμενοῦς δεξιώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῷ 1796 Παῦλος Α', ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐδωρήσατο τῷ ἀνδρὶ γενναίαν χρηματικὴν χορηγίαν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ Λάμπρος ζήτησας τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἄφεσιν κατεστάθη εἰς Κριμαίαν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ ἐτι τῆς ἡλικίας τῷ 1804. Οὐδὲν ἦττον εὐκλεῆς, ἀλλὰ οἰκτρὰ περὶ τὰ τέλη ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ συνεταίρου τοῦ Ἀνδρούτσου. Οἱ μὲν περὶ τὸν Κατσώνην ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦται διασπαρέντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Λακωνικὴν,

ἄπαντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδροῦτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀρματολῶν ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἑπτάνησον. Ἐξελθὼν λοιπὸν ἐκ τῆς Μάνης εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6000 πολεμίων καταδιωκόμενος, ἐπέτυχεν μὲν τοῦ σκοποῦ, ἀφοῦ, ὡς βεβαιουῖσιν, ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, δὲν ἀπέδαλε δὲ εἰμὴ 96 στρατιώτας καὶ ἓνα ἀνώτερον ἀξιωματικόν· παραδοθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν, ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησε.

Πρὶν ἢ καταπαύσωμεν τὸν λόγον περὶ τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος τοῦ παρασκευασθέντος μὲν κατ' εἰσήγησιν τῆς Ῥωσίας, διεξαχθέντος δὲ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἥτις, ὡς εἶδομεν, ἔκρινεν εὐλογον νὰ εἰρηνεύσῃ τῷ 1792 διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθῆκον νομίζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τὰ διαπραχθέντα τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πολεμικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἀσυγκρίτῳ λόγῳ γενναιότερα τῶν προτέρων. Ἡ δὲ νέα Ῥωσικὴ συνθήκη ἐπεκύρωσε τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς ἄρθρου ἀπενεμήθη ἀμνηστία γενικὴ, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 17 τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ καὶ κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς λεπτομερείας· διὰ τοῦ ἄρθρου 2 ἐπεκυρώθησαν πᾶσαι τῆς τελευταίας ταύτης αἱ διατάξεις· διὰ τοῦ ἄρθρου 8 ῥητῶς συνεφωνήθη ἡ ἄνευ λύτρων ἀπόδοσις τῶν αἰχμαλώτων, ἰδίως τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν νησιωτῶν. Καὶ εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι ἐπειδὴ πολλαὶ ἐχθροπραξίαι ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης, οἱ ὅροι αὐτῆς οὐδὲν ἔσχον οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πρακτικὸν τότε ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅ,τι εἶχομεν εἶπει ἐν τοῖς προτέροις, ὅτι δηλαδὴ βραδύτερον τὸ ἔθνος ὠφελήθη οὐκ ὀλίγον ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως ὅπερ ἔλαβεν ἡ Ῥωσία διὰ τῶν διεθνῶν ἐκείνων συμβάσεων.

Ἄλλ' ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε πάλιν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἂν καὶ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ Ῥωσία ἐξηκολούθησε πρωταγωνιστοῦσα ἐν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ 1789 ἐξερράγη ἡ μεγάλη ἐκείνη γαλλικὴ ἐπανάστασις ἥτις ἐμελλεν ἐπὶ 20 ὄλα ἔτη νὰ περιαγάγῃ τὰ νικηφόρα

αὐτῆς τάγματα καὶ δόγματα ἀπὸ περάτων Εὐρώπης μέχρι περάτων. Ἐν τῇ θυελλῶδει ταύτῃ αὐτῆς πορεία ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἀπαντήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπενήργησε δὲ διττῶς, ἠθικῶς ἄμα καὶ πολιτικῶς. Κατὰ πρῶτον ἀνεμίχθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα τῷ 1797, ὅτε ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ Ναπολέον Βοναπάρτης, καταλύσας τὸ ἐνετικὸν κράτος, τὰς μὲν ἄλλας τούτου κτήσεις ἐπέτρεψε διὰ τῆς ἐν Καμποφορμίῳ συνθήκης εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὰς δὲ Ἴονιους νήσους καὶ ὅσα εἶχον διασώσει οἱ Ἑνετοὶ ἐπὶ τῆς κατέναντι ἠπείρου, ἀπένειμεν εἰς τὴν Γαλίαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐδέχθησαν τοὺς Γάλλους ὡς σωτῆρας, πιστεύσαντες εἰς τὰ περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κηρύγματα τῆς δημοκρατίας. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀνήγγειλεν ἐκ Μεδιολάνων εἰς τὴν κυβέρνησίν του τῇ 1 αὐγούστου 1797 τὰ περὶ τούτου. «Τὰ στρατεύματα ἡμῶν ἀποβιβάσθέντα κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας. Ἄπειρον λαοῦ πλήθος συνέρρευσε εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ὑποδεχθῇ τοὺς στρατιώτας ἡμῶν διὰ τῶν κραυγῶν τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὡς ἐκπέμπουσι τὰ ἔθνη ὅτε ἀνακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν. Προΐστατο δὲ τοῦ πλήθους ὁ ἀρχιερεὺς, ἀνὴρ πρεσβύτης καὶ λόγιος, ὅστις πλησιάσας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γεντιλλὺν εἶπεν αὐτῷ. Γάλλοι, ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ θέλετε εὖρει λαὸν ἀμαθῆ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας δι' ὧν κλείζονται τὰ ἔθνη· ἀλλὰ μὴ περιφρονήσετε αὐτὸν, διότι δύναται νὰ ἀποβῇ αὐθις ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτέ. Σεβασθῆτέ τον ἀναγινώσκοντες τὴν βίβλον ταύτην. Ὁ δὲ στρατηγὸς Γεντιλλὺς ἀνοίξας τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ βίβλον, ἠπόρησεν ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Ὀμήρου Ὀδύσεια. Ἡ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ἰθάκη τὰ αὐτὰ ποθοῦσι καὶ εὖχονται. Ἀπανταχοῦ ἀνηρτήθησαν τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπανταχοῦ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ κυβερνῶσι τὰς κοινότητας· οἱ δὲ λαοὶ ἐλπίζουσιν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ ἔθνους, θέλουσιν ἀνακτῆσαι τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ὡς ἀπώλεσαν διὰ τῆς τυραννίδος τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν μὲ ἐπεμφεν ἕνα τῶν προκρίτων τῆς χώρας, ἵνα μὲ δηλώσῃ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἐν τῷ λιμένι αὐτοῦ γαλλικὰ τινα πλοῖα καὶ νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ μέγα γαλλικὸν ἔθνος.»

Δὲν ἤξεύρομεν ἐὰν ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀπετάθη οἰκοθεν πρὸς τὸν στρατηγὸν ἢ προεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1797 οἱ

ἄδελφοὶ Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφανόπολοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Οἱ δύο οὗτοι λόγιοι ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχαίαν οἰκογένειαν ἣτις πρὸ μιᾶς περίπου τότε ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀποδημήσει ἐκ Μάνης μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἐγκατασταθῆ εἰς Καργέζην τῆς Κορσικῆς· ἐπέμφθησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ἐπιφάνειαν μὲν ἔχοντες ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐντολήν, πράγματι δὲ πολιτικὴν. Ἐκ τῆς διτόμου συγγραφῆς ἣτις ἐν ἔτει 1800 ἐξεδόθη ἐν Λονδίῳ περὶ τῆς περιηγήσεως αὐτῶν, ἐξάγεται, ὅτι ἐκόμιζον ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης καὶ ὅτι διὰ τούτου ἦλθον εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι γενικὸν τι ἐπαναστατικὸν κίνημα. Ὅθεν πιθανώτατα εἰς ἀπάντησιν τῆς προειρημένης ἐπιστολῆς ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ ἣς μνημονεῦει ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Ὅπως δ' ἦτοτε πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι αἱ πομπῶδεις ἐπαγγελίαι τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι ἰδιοτελείας. Τῇ 16 αὐγούστου ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἔγραφε πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. «Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία ἔχουσι δι' ἡμᾶς πλείονα ἀξίαν ἢ ὅλη ἡ Ἰταλία ὁμοῦ. Κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι ἐὰν εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωμεν, ἤθελε συμφέροι μάλλον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποδώσωμεν σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὰς νήσους ἐκεῖνας οὐ μόνον ὡς πηγὴν πλοῦτου καὶ εὐημερίας διὰ τὸ ἐμπόριον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, προσεγγιζούσης τῆς πτώσεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θέλομεν δυνηθῆ διὰ τῆς κατοχῆς τῶν νήσων τούτων ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸ κατὰ τὸ ἐνὸν, ἢ νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσήκουσαν ἡμῖν μερίδα.» Καὶ πάλιν τῇ 13 Σεπτεμβρίου ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν ἐκ Πασσεριάνου τὰ ἐξῆς· «Τοῦ λοιποῦ νομίζω ὅτι θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς δημοκρατίας πρέπει νὰ ἦναι τὸ νὰ μὴ ἐγκαταλίπωμεν ποτὲ τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἀλλὰ νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ὀριστικῶς.»

Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνον περιωρίσθη ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέρας περιεπλάκη ἐνεργείας αἵτινες ἐμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἐν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς πατρίδος ἡμῶν ἱστορίας κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐγεν-

νήθη εἰς Βελεστίνον τῆς Θεσσαλίας, ἤτοι εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, ὃ Ῥήγας, ὃ ἐκ τούτου ἐπικληθεὶς Βελεστενλῆς ἢ Φεραῖος. Παιδευθεὶς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὰ ἐν Ζαγοράᾳ σχολεῖα, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχὴν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαζήσῃ ἐν τῇ δεδουλωμένῃ πατρίδι, καὶ περὶ τὸ 1780 ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον ὅπου συνεπλήρωσε τὴν καίδευσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀκμαζούσαις τότε αὐτόθι, τῇ προστασίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, σχολαῖς, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐποτίσθη τὰ μεθυστικὰ νάματα τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἄλλ' ὃ Ῥήγας δὲν εἶχε μόνον καρδίαν εὐπαθῆ, εἶχε προσέτι νοῦν ὑγιᾶ καὶ πρακτικόν. Νομίσας ὅτι καὶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ διαθέσεις καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς Εὐρώπης περιστάσεις ἐπέστη ἡ ὥρα γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ὠφελήθη ἐκ τῶν φιλικῶν σχέσεων εἰς ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρογέντην ἵνα περιέλθῃ εἰς συνεννοήσεις καὶ συνάψῃ σχέσεις ἐπιτηδεΐας εἰς προπαρασκευὴν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευμάτος. Ὅθεν ἔνθεν μὲν παρέλαβε συνεργοὺς πολλοὺς πλουσίους ἐμπόρους, ἔνθεν δὲ παρεσκεύασε τὴν τοσοῦτον δεινὴν κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀποστασίαν τοῦ δυνάστου τῆς Βουλγαρίας Πασβάνογλου, καὶ σὺναμα διετέλει εἰς ἀδιάκοπον ἀλληλογραφίαν μετὰ διαφόρων ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν καὶ μετὰ ἀρματωλῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων προὔχοντων τῆς Ἑλλάδος. Ἴνα δὲ διαφωτίσῃ μὲν τὸ πνεῦμα τῶν ὁμογενῶν, ἐξάψῃ δὲ τὸ φρόνημα αὐτῶν, ἠσχολήθη περὶ τὴν σύνταξιν *Χάρτου τῆς Ἑλλάδος*, καὶ *Στρατιωτικοῦ ἐγκολπιου*, καὶ *Προσωρινοῦ πολιτικοῦ κατονοισμοῦ* καὶ πρὸ πάντων τῶν *Ἔμνων* ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ τριακονταετίαν ὄλην ἠδόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἐμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἡ πυρφόρος θρυαλλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι, καὶ αὐτὸς ὁ θούριος,

Ὡς πότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμε 'ς τὰ στενὰ

Μονάχοι 'ς ἄν λιοντάρια, 'ς ταῖς ράχαις, 'ς τὰ βουνά,

ὅστις βεβαίως εἶναι ὁ πάντων κάλλιστος, δὲν δύνανται σήμερον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τέχνης καὶ φιλοκαλίας ἐξαιρέτου· ἀλλὰ τότε ἐπροξένησαν ἐντυπώσεις, καὶ συγκινήσεις, καὶ ὁρμᾶς τοιαύτας ὡστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθητάματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως εἰς ὃν ἴστατο τὸ ἔθνος.

Ὁ Ῥήγας ἵνα ἐκτυπώσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ καὶ συγχρόνως
(βλ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜΟΣ Ε')

προσεγγίση εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῆς Γαλλίας ἐστίαν, μετέβη εἰς Βιέννην· καὶ ἐκεῖθεν εὗρε τρόπον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1796 καὶ 1797 θριαμβεύοντος Βοναπάρτου. Παρέστησεν αὐτῷ τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἑλλάδος τύχην καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν κραταιὰν τῆς Γαλλίας συνδρομὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασικῆς ταύτης γῆς. Ἀξιωθεὶς δὲ νὰ προσκληθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς προσωπικὴν ἐν Ἐνετίᾳ συνέντευξιν, ἀπῆλθε διὰ Τεργέστης εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ προαποσταλέντα εἰς Τεργέστην ἔγγραφα καὶ συγγράμματα του συνελήφθησαν ὑπὸ τῆς αὐτόθι αὐστριακῆς ἀρχῆς, ὥστε ὁ μικρὸν κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος Ῥήγας καὶ ὁ συνέταιρος αὐτοῦ Χριστοφόρος Περραιβὸς πάραυτα ἐφυλακίσθησαν καὶ ἀνεκρίθησαν. Καὶ ὁ μὲν Περραιβὸς ἠτύχησε νὰ ἀπολυθῇ, ὁ δὲ Ῥήγας ἐξαπεστάλη εἰς Βιέννην, ὅπου ἐν τῷ μεταξύ εἶχον φυλακισθῆ ἄλλοι συνέταιροι αὐτοῦ. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαιτήσῃ τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐστριακὴ μετὰ βραχὺν τινα δισταγμὸν ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Οἱ συλληφθέντες ἦσαν ὀκτὼ ἐκ τούτων τρεῖς, ὡς ὑπήκοοι τῆς Αὐστρίας, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβιον ὑπερορίαν· ὁ δὲ Ῥήγας μετὰ τῶν λοιπῶν παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1798. Ἡ πρώτη ἀπόφασις ἦτο νὰ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο ἐμελλον νὰ διέλθωσι διὰ χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ Πασβάνογλους, ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ μέγας οὗτος ἐπαναστάτης εἶχε καταλάβει πάσας τὰς διόδους ἵνα σώσῃ τὸν φίλον του, ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ θανατωθῶσιν ἐν Βελιγραδίῳ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν Ἰστρον, ὁ Ῥήγας ὅμως ἀντιστὰς καὶ καταβαλὼν διὰ τῆς ῥωμαλέας αὐτοῦ πυγμῆς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν Τοῦρκον, ἐδέησε νὰ φονευθῇ διὰ πυροβόλων ὄπλων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶδεν εἰσελθόντας τοὺς ἐπιτραπέντας τὸ ἔργον τοῦτο στρατιώτας, κατεπτόησεν αὐτοὺς ἀνακράξας τουρκιστί· «Οὕτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλληκάρια· ἰκανὸν ἔσπειρα σπόρον· θέλει βλαστήσῃ καὶ τὸ γένος μου θέλει συλλέξῃ τὸν γλυκὺν αὐτοῦ καρπὸν!» Ταῦτα δὲ ὡς προφήτης λαλήσας ἔπεσε καταλιπὼν εἰς τοὺς ἐπιγενομένους μνήμην ἱεράν, ἣν ἀπεικόνισεν ἡ παρῶσα γενεὰ διὰ τοῦ ἀνδριάντος ὃν ἤγειρεν αὐτῷ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἔθνικοῦ πανεπιστημίου.

Ἐν περίπτῳ ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥήγα κατελύθη καὶ ἡ ἐν

Ἐπτανήσῳ ἐφήμερος πρώτη γαλλικὴ κυριαρχία. Οὔτε ἡ Ῥωσία οὔτε ἡ Τουρκία αὐτὴ ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν ἀδιαφόρως τὴν εἰς τὰ ἀνατολικά πράγματα ἀνάμιξιν τῆς Γαλλίας. Ἡ Τουρκία εἶδεν ἀμέσως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς κινδύνου, διότι ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἐγκαταλείπων τὰς ἀρχαίας συντηρητικὰς τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀρχὰς ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα, ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον· ἡ δὲ Ῥωσία, συμμαχήσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ τῆς Γαλλίας χειμάρρου καὶ εὐτυχήσασα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, ἐνόμισεν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν, ἵνα ἀπομακρύνῃ τὸν πολέμιον ἐκεῖνον ἐκ τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης. Ὅθεν κατὰ πρῶτον ἐταυτίσθησαν τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα ὄλην δὲν ἔπαυσαν κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνιζόμεναι, ῥωσοτουρκικὸς δὲ στόλος ἐξέβαλε τοὺς Γάλλους ἐξ Ἐπτανήσου κατὰ μάϊον τοῦ 1799. Τότε ὁμως παρήχθη τὸ ζήτημα, τίς θέλει ἀποθῆ ἡ ὀριστικὴ τῶν ἐλληνικῶν τούτων νήσων τύχη. Ἡ Ῥωσία οὔτε εἰς τὴν Τουρκίαν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτάς, οὔτε αὐτὴ ἤλπιζε νὰ τὰς διατηρήσῃ, τοσοῦτον ἐξ αὐτῆς ἀπεχούσας. Κατέπεισε λοιπὸν τὴν σύμμαχον νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ἑπτὰ νήσων πολιτείαν αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ῥωσοτουρκικὴν προστασίαν, ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλλῃ κατὰ τριετίαν τῇ Ὑψ. Πύλῃ φόρον 75,000 γροσίων. Παρεχωρήθησαν δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ ἐπὶ τῆς Ἠπείρου πρώην ἐνετικαὶ κτήσεις, Βόνιτσα, Πρέβεζα, Βουθρωτὸν καὶ Πάργα. Καὶ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις πρὸ τριετίας ἠξίου ὅτι τοῦ λοιποῦ θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐσαεὶ διατήρησις τῶν Ἰονίων νήσων, νῦν ἔνεκεν ἑτέρων συμφερόντων δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἄλλων δυνάμεων συγκροτηθεῖσαν νέαν δημοκρατίαν. Ὅπως δὴποτε μετὰ τοσοῦτων αἰῶνων παθήματα ἀνεγνωρίσθη τότε κατὰ πρῶτον αὐτόνομος μία τῆς ἐλληνικῆς χώρας γωνία, ἥτις εἰς πολλὰς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο νὰ ὑποκύψῃ τῆς τύχης τροπᾶς, ἐπὶ τέλους ὁμως ἠξιώθη πλήρους ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἀπελευθερωθέντος ἄλλου τῆς Ἑλλάδος τμήματος.

Ἄλλ' αἱ φιλικαὶ τῆς Ῥωσίας σχέσεις δὲν διήρκεσαν πολὺ οὔτε μετὰ τῆς Τουρκίας οὔτε μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ἐπτανήσῳ οἱ Ῥω-

σοι ἴσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ ἐφαίνοντο κύριοι τῶν νήσων, οὐδὲ ἐγένετο πλέον λόγος περὶ ὀσμανικῆς προστασίας. Τοῦτο ἐτάραττε τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ὅσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀφ' ἐνὸς οἱ Ῥῶσοι ὀρμώμενοι ἀπὸ τῆς Ἰονίου πολιτείας ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσι διὰ παντός τρόπου καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, κατατάξαντες τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰ τῆς Ἰονίου πολιτείας τάγματα, ἀφ' ἐτέρου δὲ τῷ 1803 ἐξερράγη πρὸς βορρᾶν ἡ σερβικὴ ἐπανάστασις, ἣν φυσικῶ τῷ λόγῳ ὑπελάμβανον οἱ ὀσμανίδαι ὡσαύτως ἔργον τῆς Ῥωσίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ ἀνατολικά πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι πλειότερον ἕνεκα τῶν ἐν Εὐρώπῃ μεγάλων περιπλοκῶν. Κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1805 συνεκροτήθη νέα εὐρωπαϊκὴ συμμαχία μεταξύ Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Ῥωσίας καὶ Σουηδίας κατὰ τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀναγορευθῆ αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις ἐκείνη, ἣτις οὐδέποτε ἀνεδείχθη πολεμία τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἦτο ἡ εἰλικρινεστέρα πρόμαχος τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ, ἡ Ἀγγλία, ἐγένετο σύμμαχος τῆς Ῥωσίας, ἡ δὲ Ὑ. Πύλη περιέστη εἰς δεινὴν ἀμνηχανίαν. Οὐδετέρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνη, διότι ἡ μὲν Γαλλία ἐζήτηει νὰ τὴν προσελκύσῃ εἰς τοὺς πλοκάμους ἑαυτῆς, οἱ δὲ σύμμαχοι δὲν ἔμελλον νὰ ἀνεχθῶσι τοιοῦτό τι· ὥστε ἡ Ὑ. Πύλη ἢ ἔπρεπε νὰ ὑπακύψῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν ἐπέιχε τάξις ὁ ἀσπονδότερος αὐτῆς πολέμιος, ἢ ἔπρεπε νὰ συνταχθῆ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐδίσταζε νὰ τὴν ἀκρωτηριάσῃ. Ἐνεκα τῶν περιπλοκῶν τούτων παρήχθησαν ἐν τῷ Διθανίῳ δύο πολιτικαὶ μερίδες, ἡ μὲν Ῥωσαγγλικὴ, ἡ δὲ γαλλικὴ. Καὶ οἱ μὲν γαλλίζοντες, ἐν οἷς συνετάσσοντο ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ Καλλιμάχαι, ἠγωνίζοντο νὰ παρασύρῃσι τὴν Πύλην εἰς τὴν μετὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος συμμαχίαν, προτείνοντες τὸν λόγον τῶν ἀρχαίων κατακτητικῶν τῆς Ῥωσίας βουλευμάτων· οἱ δὲ Ῥωσίζοντες, ὧν ἐπρώτεον ὁ τῆς Βλαχίας ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης καὶ ὁ τῆς Μολδαυίας Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ἠξίουον ὅτι προκριωτέρα εἶναι ἡ πρὸς τὴν γείτονα Ῥωσίαν φιλία τῆς πρὸς τὴν πόρρω ἀπέχουσαν Γαλλίαν. Οὕτω δὲ ἀμφοταλαντεύοντο τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέκτης τῆς Γαλλίας πρέσβυς στρατηγὸς Σεβαστιάνης κατάρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καθάρεισιν τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀντ' αὐτῶν προχείρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου

καὶ τοῦ Σκκληλάτου Κκληλιμάχη. Ἐκ τῶν δύο καθαιρεθέντων ἡγεμόνων ὁ μὲν Ὑψηλάντης μετὰ τῶν οἰκείων κατέφυγεν εἰς τὴν Ῥωσίαν, ὁ δὲ ἦττον ἐνοχοποιηθεὶς Μουρούζης ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τότε τὰ Ῥωσικὰ στρατεύματα ἐνέβαλον ἀμέσως εἰς τὴν Μολδαυίαν κατὰ ὀκτώβριον 1806. Ἡ Πύλη, πιεζομένη ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας ἀγωνιζομένου ἀδιαλείπτως ν' ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Ναπολέοντος συμμαχίας, κατ' ἀρχὰς ἀποκατέστησε τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Μουρούζην. Μικρὸν ὁμῶς ἔπειτα παροξυνθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ Ῥωτικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐνθαρρυνθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ κατορθωμάτων τοῦ Νηπολέοντος, ἐκήρυξε τῇ 30 δεκεμβρίου πόλεμον κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ συνέλαβε καὶ μετὰ δεινὰς βασάνους ἐθανάτωσε τὸν γέροντα Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, πατέρα τοῦ εἰς Ῥωσίαν καταφυγόντος Κωνσταντίνου. Τούτου γενομένου, ἡ Ἀγγλία περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῇ καὶ αὐτὴν τὴν βίαν ἵνα ἀποσπάσῃ μὲν τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, προλάβῃ δὲ τὸν Ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον, ὃν εὐλόγως ὑπελάμβανεν ἀπειλοῦντα αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· ὅθεν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τοὺς ὀσμανίδας εἰς εἰρήνην, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐντὸς τοῦ Βοσπόρου τὸν στόλον αὐτῆς. Τῇ 20 λοιπὸν φεβρουαρίου 1807 ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Δούκουορθ, διελθὼν διὰ τοῦ ἀδιαβάτου νομιζομένου Ἑλλησπόντου, ἐπεφάνη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ σουλτάνος ἐπέμεινε ἔχων σύμβουλον τὸν Σεβαστιάνην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν πολυχρήμους Γάλλους ἀξιωματικούς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ· ὥστε ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐνόμισε συνετώτερον νὰ ὑποχωρήσῃ, ὁ δὲ Σεβαστιάνης ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν θριαμβεύων. Δειναὶ ὁμῶς ἐμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ περιπέτειαί. Ἐβασίλευε τότε ὁ ἡμερώτερος καὶ ὁ συνετώτερος τῶν σουλτάνων Σελῆμ ὁ Γ'. Ὁ σουλτάνος οὗτος οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀνεδείχθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος φιλόανθρωπος καὶ καλοκάγαθος, ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἐπεχείρησεν ἐσωτερικὴν μεταρρύθμισιν, ἰδίως δὲ συνεκρότησε νέον ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον ὀργανωθέντα στρατὸν ἐκ τούτων δὲ πάντων σφόδρὰ δυσχερεστήθησαν οἱ τε οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι. Ὅθεν τῇ 28 μαΐου 1807 ἐξερράγη ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις δι' ἧς καθρέθη μὲν ὁ Σελῆμ Γ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Μουσταφᾶς Δ'. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀνατροπὴν προσετέθη μετ' ὀλίγον ἐξωτερικὴ περι-

πλοκή δεινοτάτη, διότι συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου εἰρήνη μεταξύ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰς Τίλσιτ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεμονώθη μὲν ἡ Ἀγγλία, συνεμάχησαν δὲ πάλιν αἱ δύο δυνάμεις αἱ ἥκιστα κηθόμεναι περὶ τῆς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητος. Τυόντι διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης ὁ Ναπολέων συνεφώνησε πρὸς τὴν πρὸ μικροῦ ἀντίπαλον τὴν διανομὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰ ἐν Δαλματίας φρούρια, καὶ μετ' ὀλίγον ῥητῶς παρεχώρησεν εἰς τὴν Ῥωσίαν τὰς παριστρίους ἡγεμονίας.

Ὁ κίνδυνος τῆς Τουρκίας ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη. Ἀπειλουμένη ὑπὸ τε τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἄλλους εἰλικρινεῖς ὑπερμάχους τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατοντχτετηρίδος ὁμοφρονήσασαν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπησχολημένοι ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτῶν κατὰ Ναπολέοντος ἀγῶνος, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἡδύναντο νὰ δώσωσιν αὐτῇ συνδρομὴν ἢ Ἀγγλία μάλιστα ἐξηκολούθει διατελοῦσα εἰς ἐμπόλεμον πρὸς αὐτὴν κατάστασιν καὶ μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1809 συνωμολογήθη δι' ἐνεργειῶν τῆς Αὐστρίας ἡ μεταξύ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη.

Ἐνῶ δὲ τοσοῦτον ἐπισφαλῆ ἦσαν ἐξωτερικῶς τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην, εἶπερ ποτὲ δεινότεραι ἀπέβησαν ἐν τῷ μεταξύ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς ἀνωμαλῖαι. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1788 καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα διαβόητος ἄλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς, ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἀπάσης τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καταβάλλων Ἕλληνας τε καὶ ὁμοφύλους. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἦρχε μὲν καὶ ἔπραττεν ἐν ὀνόματι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποβῆ ἀνεξάρτητος, ὅπως βραδύτερον ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆ πασᾶς πολὺ ἀπεῖχε τῆς δεξιότητος καὶ τῆς διοικητικῆς περινοίας τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ὁ ἄνθρωπος ἦτο μικρὸς, μέγα δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐκέκτητο εἰμὴ τὴν θηριωδίαν καὶ τὸν δόλον, ὧν ἕνεκα οἱ τε Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ ὁμόφυλοι ἐπὶ τοσοῦτον πρὸς αὐτὸν ἀπηλλοτριώθησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἅπαντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καταστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ' οὓς εὐρισκόμεθα χρόνους ἦτο ἔτι ἰσχυρὸς καὶ ἠγωνίζετο πρὸ πάντων νὰ καταβάλλῃ τὴν ἀρειμάνιον κοινότητα τοῦ Σουλίου.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ κοινοτικοῦ αὐτῶν ὄρ-

γανισμοῦ, καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἰπωμέν τινα ἐν τῷ Κεφαλαίῳ ΣΤ'. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ βραχέων τοὺς πολεμικοὺς αὐτῶν ἄγῶνας. Οἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖνοι ὀρεῖται μετέσχον μὲν τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων τοῦ 1770 καὶ 1790, δις δὲ ἤδη εἶχον ματαιώσει τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, κατὰ τε τὸ ἔαρ τοῦ 1790 καὶ κατὰ ἰούλιον τοῦ 1792. Ἄλλ' ὁ ἠρωϊκώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἀγῶνων αὐτῶν διεξήχθη ἀπὸ τοῦ 1800—1803. Γυφόντι περὶ τὰ μέσα τοῦ 1800 ἐτρέπη αἴφνης ὁ Ἄλῃ καὶ τρίτον κατ' αὐτῶν συνεπαγόμενος 10,000 ἄνδρας. Τίς Ἕλληνα δὲν ἀνέγνωσε μετὰ παλμῶν καρδίας τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, τὰς τοσοῦτον ἀφελῶς ἅμα καὶ δραματικῶς ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ εἰκονισθείσας; Μετὰ ἡμιολίου ἔτους ἀπεγνωσμένην πολιορκίαν ἔλαβον οἱ πρωταθληταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδα τινὰ ἀναψυχῆς. Πολλοὶ τῶν τῆς Ἡπείρου μπεῦδων συνεμάχησαν μετ' αὐτῶν. Ἡ ἀκοίμητος ὄμως τοῦ Ἄλῃ δραστηριότης, ὁ χρυσὸς αὐτοῦ, αἱ ἐπιβουλαὶ αὐτοῦ, ἐματαιώσαν τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν. Οἱ Σουλιῶται ἔμειναν πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Αἱ ὀδύνας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἰδίως διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ ὕδατος, ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι· οὐδὲν ἦττον δὲν ἐπέθοντο νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δὲ ἀμηχανίᾳ ἔσωζον ἔτι τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν φαιδρότητα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἐπικηρῦξαντος τοῦ Ἄλῃ 500 γρόσια διὰ πᾶσαν Σουλιῶτου κεφαλὴν, ἀντεπεκῆρυξαν οὗτοι 10 φυσέκια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Τούρκου· καὶ ἐμπεσόντος ποτὲ ἐνὸς αὐτῶν ὄνου εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἐζήτησαν τὸ κτῆνος ὑποσχόμενοι ν' ἀποδώσωσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐπιστραφέντος δὲ τοῦ ὄνου, ἀπέδωκαν Τούρκον αἰχμάλωτον ἀξιούντες ὅτι κατέβαλον τὸ ἴσον τοῦ λυτρωθέντος. Τρία ἔτη διήρκεσεν ὁ ἄγων οὗτος καὶ οἱ Σουλιῶται δὲν ἔπαυον νικηφοροῦντες ὅτε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1803, διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Πήλιου Γούση, ἐκυριεύθη τελευταῖον τὸ Σοῦλι, οἱ δὲ πρόμαχοι αὐτοῦ ὑποχώρησαντες εἰς τὴν ἀγίαν Παρασκευὴν καὶ πᾶσχοντες τὰ πάνδεινα ἰδίως ἐκ τῆς δίψης, διότι οἱ περιζώσαντες αὐτοὺς πολέμιοι εἶχον καταλάβει τὰς τῶν ὑδάτων πηγὰς, συνήνεσαν τελευταῖον, ὅχι νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει ἐλευθέρως ὅπου βούλωνται μετὰ τῶν ὀπλων καὶ τῶν σκευῶν. Ὁ Ἄλῃ ἐκύρωσε τὰς συνθήκας ταύτας καὶ τῇ 12 δεκεμβρίου 1803 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὴν πατρίδα

αὐτῶν, διχιρεθέντες εἰς τρία σώματα. Ἐμειναν δὲ εἰς ἀγίαν Παρασκευὴν ὁ μοναχὸς Σαμουὴλ καὶ πέντε ἄλλοι ἄνδρες ἵνα παραδώσωσι τὸν χώρον καὶ λάβωσι κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ ἀντίτιμον τῶν ἐν αὐτῷ σωζομένων ἔτι πολεμεφοδίων. Ἄλλ' ὅτε προσῆλθον δύο Τούρκοι καὶ εἰς γραμματεὺς τοῦ Ἄλῃ ἵνα ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τούτους, ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἄλῃ, ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὰ χρήματα, εἶπε σαφῶς εἰς τὸν Σαμουὴλ ὅτι θέλει ὑποστῆ δεινὴν τιμωρίαν, ἀφοῦ ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ παραδοθῆ εἰς χεῖρας τοῦ βεζύρη· ὁ δὲ, «καμμίαν,» ἀπήντησεν ἀμέσως, «δὲν δύναται νὰ μ' ἐπιβάλη τιμωρίαν,» καὶ κενώσας τὸ ὄπλον τοῦ ἐπὶ τῆς πυριτοθήκης ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος ἐαυτὸν τε καὶ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ τοὺς Τούρκους. Οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἄλῃς ἔλαβεν αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα θεωρήσῃ ἀκύρους τὰς πρὸς τοὺς Σουλιώτας γενομένης συνθήκας. Ὁ ἄπιστος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἠθέλε βεβαίως καὶ ἄνευ τούτου ἐπιорκήσει· ἡ δὲ ἐπιорκία αὐτοῦ, ἐὰν ἐπήγαγε νέας καταστροφάς, κατέστησεν ὅμως ἔτι ἐνδοξότερον τὸ τῶν Σουλιωτῶν ὄνομα. Ἐκ τῶν τριῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ὑπὸ πολυαριθμοῦ κατεδιώχθησαν δυνάμει, τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Ἰζαβέλλαν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Ζέρβαν, ἔφθασε σχεδὸν σῶον εἰς Πάργαν, ὅπου ἦτο ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι ἡ πόλις αὕτη εἶχε μὲν παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς προστασίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν Ἐπτάνησον Ῥώσων, διετέλει σχεδὸν αὐτόνομος. Τὸ δεύτερον σῶμα ὑπὸ τὸν Κουτσονίκαν ἐπολιορκήθη εἰς τὸ Ζάλογγον, τὸ κείμενον ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ καὶ ἀπροσίτου ὑπὲρ τὸν Ἀχέροντα μετεωριζομένου. Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξήντηθησαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀφοῦ προετίμησαν νὰ σφενδονίσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὀδυρμοῖς, ἀλλὰ ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυσία καταπληκτικὴ, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσῃ αἱ παροῦσαι γενεαί! Καὶ ἤψαντο λειπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ᾄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ἐκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ βράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτὸ, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο, καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὐ κατέπεσον ἅπασαι ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐπεχείρησαν διὰ νυκτὸς ἐξοδόν, διελάσαντες ἐξ 800, ἑκατὸν πενήκοντα εἰς Πάργαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου σώματος ὅπερ

συνέκειτο ἐκ 1000 Σουλιωτῶν καὶ εἶχε καταλάβει μοναστήριόν τι καλούμενον Σέλτσο, ἔπεσον μαχόμενοι οἱ πλεῖστοι, μόνοι δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν ὡσαύτως. Ἐκ Πάργας δὲ ἀπῆλθον οἱ περισωθέντες Σουλιῶται εἰς Κέρκυραν ἀπὸ τῆς ὁποίας μετὰ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἐπέπρωτο νὰ ἀνακητήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ νὰ ἀρχίσωσι πρῶτοι Ἑλλήνων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς φωλεᾶς ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἄλῃ πασᾶς ἐτρέπη κατὰ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν. Οἱ Ῥῶσοι τότε ἦσαν ἔτι σύμμαχοι τῶν Ἄγγλων· ἐξακολουθοῦντες δὲ νὰ κατέχωσι τὴν Ἐπτάνησον καὶ ἔχοντες πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις στόλον συμπράττοντα μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάβιν, εὐχαρίστως ἔβλεπον τοὺς ἡμετέρους ἐπιτιθεμένους κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν τὸν δὲ Ἄλῃ πασᾶν καθωδῆγει πόρρωθεν ὁ Ναπολέων, ὅστις γράφων πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ ἐπαινῶν τὴν διαγωγὴν του, προσέθετεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια, ἵνα περισταλῶσιν οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπικουρικὸν τῆς Ῥωσικῆς στρατόν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ κατώρθωσε διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας αὐτοῦ νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἄλῃ, τὸν Βελῆν καὶ τὸν Μουκτάρην, τὰ πασαλίκια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ μὲν Ἄλῃ πασᾶς, ἐπιχειρήσας τὴν κατάληψιν τῆς Λευκάδος, ἀπεκρούσθη ὑπὲρ τῶν Ῥώσων καὶ τῶν ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, οὓς παρέλαβεν ἡ Ἰόνιος πολιτεία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιτηδείων μετὰ τοῦ Βότσαρη καὶ Κατζαντώνη διαπραγματεύσεων τοῦ γραμματέως τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς Ἰωάννου Καποδιστρίου. Ἄλλ' ὁ Ἄλῃς ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος ἐπὶ τῆς Στερεᾶς. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν τῆς Θεσσαλίας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τὰς πλεκτάνας αὐτοῦ, ὑπετάχθησαν. Ἀλλὰ εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νίκος Τσάρκς, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσχα τοῦ 1807 ἐκστρατεῖν παράτολμον, ἀπελθὼν μετὰ 550 λογάδων μαχητῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἵνα ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανειλημμένως τρέψας ἐν Μακεδονίᾳ τὰ καὶ αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὀσμανικὰ στρατεύματα ὁ Νίκος δὲν ἔπαυσε προελαύνων, ὅτε τελευταῖον πολιορκηθεὶς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως κατ'

ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισοῦρας τῆς Τζίχνας ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἰναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατώρθωσε νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἀθωνος, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Σκόπελον.

Τὸ γεγονός τοῦτο συνέβη καθ' ὃν χρόνον ὑπεγράφετο εἰς Τιλσίτ ἡ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰρήνη. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ εἰρήνη αὕτη ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ Ῥῶσοι, παραχωρήσαντες εἰς τοὺς Γάλλους τὴν Ἐπτάνησον, ἀνεκάλεσαν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ὁ δὲ Ἀλῆ πασᾶς προέτεινε μὲν εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ γίνῃ παρ' αὐτῷ δεκτὸς ὡς ὑποτελῆς τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ λάβῃ εἰς ἀντάλλαγμα τὰς Ἰονίους νήσους, ἔμαθεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας (παρ' οὗ πρὸ μικροῦ τοσαῦτα ἔλαβεν εὐνοίας καὶ ἐπιδοκιμασίας δείγματα) οὐδὲν πλέον ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἀνέτολμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πύλης συμβάσεις, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε τιμωρήσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ σουλτάνου. Πλὴν τούτου ὅλοι οἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νησιῶται ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Σινιάβιν εἰχον φανῆ πρόθυμοι νὰ στασιάσωσι, Τενέδιοι, Λήμνιοι, Σάμιοι, καὶ ἄλλοι, ἔσπευσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ διὰ πρεσβειῶν καὶ χρηματικῶν θυσιῶν νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν Ὑψηλὴν Πύλην. Ἰδίως δὲ ἀξιωματικὸν εἶναι ὅτι καὶ οἱ Ὑδραῖοι εἶχον ἀναπετάσει τότε κατ' εἰσηγήσιν τοῦ ναυάρχου ἐκείνου τὴν ῥωσικὴν σημαίαν καὶ ἐκπέμφαντες καταδρομικὰ ὑπὸ τὸν Κυριάκον Σκούρτην, τὸν Ἀντώνιον Χατζῆ Τούκαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Βαλλῆν, ἠχμαλώτευσαν καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸν λιμένα αὐτῶν οὐκ ὀλίγα ὀσμανικὰ πλοῖα. Ἐκινδύνευσαν δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην νὰ ἴδωσιν ἀποβιβαζόμενον εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν τὸν σατράπην Πελοποννήσου Βελῆ πασᾶν, καὶ πολλοὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ἐπτάνησον. Εὐτυχῶς ἅπαντες οἱ Ὑδραῖοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῆ. Ὁ Γεώργιος Βούλγαρης ὅστις διώκει τότε τὰ τῶν Ὑδραίων πράγματα, εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιταχθῆ εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, καὶ νῦν πρρεκώλυσε μὲν τὴν μετανάστευσιν διὰ τοῦ Ἀνδρέου Βώκου τοῦ μετ' ἔπειτα ναυάρχου Μιαοῦλη, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν τε Βελῆ πασᾶν καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀνενόχλητον κάθοδον τῶν ὀλίγων προκρίτων ὅσοι εἶχον κατορθώσει νὰ διαφύγωσιν.

Ἄλλ' ἐάν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἐπτανήσου οὐδὲν ἤδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἤρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἄρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἅπαντες οἱ μάχιμοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σκιάθον καὶ συγκροτήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων, ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστοὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, γαμβρὸς τοῦ Βουκουβάλα, ὁ Καζαβέρνης, οἱ ἄρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάβας, Λαζαῖοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ Πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ Νιαούσης ἄρματωλὸς Ῥομφέης καὶ ὁ Νίκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ Σταθᾶς, ὅστις ἀνεπέτασεν ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ῥωσικῆς σημαίας, σημαίαν ἑλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νίκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας ὧν ἐκάστη ἐκαλεῖτο ἀπὸ τῆς πκτρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ: Βάλτος, Μωριάς, Ῥούμελη, Ὀλυμπος, Ἀσπρη θάλασσα, Σκιάθο καὶ Κασσάνδρα. Ὁ καταδρομικός οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ ὀσμανικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πληγὰς πολλὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῆ. Μιᾶς δὲ τῶν ναυμαχιῶν τούτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις.

Μυῦρο κρᾶθ' ἀρμένιζε 'ς τὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας,
 Εἶχε πανιά κητῆμαυρα, καὶ τ' οὐρανοῦ παντιέρα.
 Ἐμπρὸς κορβέτα μ' ἄλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγήκε·
 «Μάϊνα! φωνάζει, τὰ πανιά, ῥήξετα, λέγει, κάτω!»
 «Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πανιά, οὐδὲ τὰ ῥήχνω κάτω!»
 «Μὴ μὲ θαρρεῖτε νειόνυφη, νὰ ἔγῳ νὰ προσκυνήσω.»
 Ἄ'Εγῶμαι ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρὸς τοῦ Μπουκουβάλα.
 «Τράχο, λεβένταις! ῥήξετε 'ς τὴ πλώρη τὸ καράβι!»
 «Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἀπίστους μὴ ψηφᾶτε.»
 Οἱ Τούρκοι βόλταν ἔρρηξαν, κ' ἐγύρισαν τὴν πλώρη.
 Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθὶ 'ς τὸ χέρι.
 Ἵτὰ μπουνιά τρέχουν αἵματα, θάλασσα κοκκινίζει,
 Ἄλλῃ! Ἄλλῃ! οἱ ἄπιστοι κρᾶζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Τελευταῖον περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου 1807 προσεβλήθησαν οἱ καταδρομεῖς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δρομώνων καὶ ἐνὸς μονοκρότου (φρεγάδος) Ἡ καταστροφή τῶν ἄρματωλῶν ἐφαίνετο βεβαία· ἀλλὰ μονόκροτον ἀγγλικὸν αὐτόθι παραπλέον ἦλθε, παρακληθὲν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἰς

βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα ὁσμανικὰ πλοῖα ἐβύθισε, τὸ δὲ μεγαλύτερον συνέλαβε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία διετέλει τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν κατάστασιν ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν πράξιν τοῦ Ἀγγλοῦ κυβερνήτου, ἧτις ἄλλως τε ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ αὐτόπτου καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν καταδρομεῖς ἀπέβησαν θρασύτεροι, ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἀρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀφήσωσιν οὕτω ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Τῳόντι ἀπελθόντων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ Ὀλύμπου, ἐπέστρεψαν οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ ὄρους εἰς τὰς οἰκείας ἐπαρχίας κατὰ δεκέμβριον, παρεκτός τοῦ Νίκου Τσάρα παραχειμάσαντος ἐν Σκοπέλῳ. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος διεκόπητο ἐκ διαλειμμάτων νὰ παύσῃ ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν ποτέ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1808 ὁ ἀρματωλὸς Χασιῶν παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάβας, γινώσκων κάλλιστα ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς δὲν ἔπαυεν ἐπιβουλευόμενος τοὺς Ἕλληνας καπετανέους, συνεκάλεσε σύνοδον αὐτῶν, παρέστησεν αὐτοῖς τὸν κίνδυνον καὶ ἀναγορευθεὶς παρ' ὄλων ἀρχηγός ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν νέου ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀρματωλῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Τρικκάλοις καὶ Λαρίσῃ Τούρκων, οἵτινες ἠγχνάκτουσαν ὡσαύτως κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ. Νέα δὲ σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν 29 μαΐου, τὴν εἰμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀλλὰ τὸ βούλευμα ἐπροδόθη εἰς τὸν Ἀλῆν· πολλοὶ τῶν συνωμοτῶν καὶ πρῶτοι οἱ ὁσμανίδαι τῆς Θεσσαλίας ἐπαλιμβούλησαν· ὀλίγοι δὲ μετὰ τοῦ Βλαχάβα ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον. Τότε οὗτος καταλιπὼν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον εἰς Καλαμπάκην μετὰ 600 ἀνδρῶν, ἔδραμεν εἰς Ὀλυμπον ἵνα παραλάβῃ ἐκεῖθεν καὶ ἄλλους συνεργούς. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως οἱ ἐν Καλαμπάκῃ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαριθμῶν δυνάμεων καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μουκτάρ πασᾶ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, ἔπεσον πάντες. Μετὰ δύο ὥρας κατέφθασεν ὁ Παπαθύμιος μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων· ἀλλ' εὔρε τὴν θυσίαν τετελεσμένην καὶ ἀπελθὼν εἰς Κασσάνδραν, ἐκεῖθεν δὲ περάσας εἰς Σκόπελον ἀπεφάσισεν ὡς πρότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης. Δεινὰς πάλιν ἔπαθον οἱ Τούρκοι κακώσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων καταδρο-

μικῶν ὁ Ἄλῃς κατέφυγε κατὰ τὴν συνήθειάν του εἰς ἐπιορκίας ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀντιπάλου. Δι' ἀμνηστιῶν καὶ ποικίλων ἄλλων ἐπαγγελιῶν παρέπεισε τὸν τε Βλαχάβαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰ ἄρματωλίκια αὐτῶν. Καὶ ἅμα τούτου γενομένου, συνέλαβε τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβερὰς βασάνους καθυπέβηλεν εἰς οἰκτιστὸν θάνατον.

Οὕτω δὲ δαμάσας τοὺς Ἕλληνας ὀπλαρχηγούς τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἄλῃς ἐφαίνετο προσεγγίζων εἰς τὸ βούλευμα αὐτοῦ, νὰ ἰδρῦση κράτος ἴδιον ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ταύταις ἐπαρχίαις τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὀσμανικοῦ κράτους. Ἐξ ἐνὸς δὲν ἔπαυε διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δόλου ἐπεκτείνων τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἐξ ἐτέρου ἢ Ὑψηλὴ Πύλη καὶ τοὶ ὑπώπτευε ποῦ ἔτεινον πᾶσαι αὐταὶ αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀνδρός, ἠναγκάζετο ν' ἀνέχηται αὐτὸν ἕνεκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Τῇ 28 ἰουλίου 1808 καθηρέθη μὲν ὁ Μουσταφᾶς Δ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Μαχμουτ Β', δι' ἐνεργειῶν τοῦ τολμηροῦ πασᾶ τοῦ Ῥουτσουκίου Μουσταφᾶ Βαϊρακτάρη, ὀπαδοῦ ἐνθέρμου τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Σελῆμ Γ'. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὑπερίσχυσαν πάλιν οἱ οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι, ὁ δὲ νέος σουλτάνος ἀπέβη ἐπὶ μακρὸν χρόνον παίγιον αὐτῶν, μηδὲν τολμῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τοῦ κράτους ἀνωμαλίας. Ἐν μόνον ἐπετρέπετο αὐτῷ, ἢ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ τῆς Ῥωσίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἀμφίροπος· ἀλλὰ κατὰ σепτέμβριον τοῦ 1810 ἠττηθέντων τῶν ὀσμανιδῶν περὶ Ἰστρὸν, ἤρξαντο διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρεστίῳ, καθ' ἃς οἱ Ῥῶσοι ἀπήτησαν ὑπέρογκα. Ἀπήτησαν νὰ ἐκχωρήσωσι μὲν οἱ πολέμιοι ἐκ Βεσσαραβίας, ἐκ Μολδαίας καὶ ἐκ Βλαχίας, ν' ἀναγνωρίσωσι δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Σέρβων. Ὅθεν ἐξηκολούθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι τῷ 1811, καὶ πρῶτον μὲν οἱ ὀσμανίδαι ἀνεδείχθησαν ὀπωςοῦν εὐτυχεῖς, ἐπὶ τέλους δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥώσου στρατηγοῦ Κουτούζοφ. Τότε ἐπανελήθησαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἧτις καὶ συνωμολογήθη τῇ 28 μαΐου 1812. Οἱ Ῥῶσοι προέτειναν μετριωτέρας ἀπαιτήσεις· καὶ τοῦτο διότι ἤξευρον ἐλαύνοντα ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ναπολέοντα. Δὲν ἠγνόει βεβαίως τοῦτο καὶ ἡ Τουρκία· ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνόμιζέ τις ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐσύμφερεν αὐτῇ νὰ κατα-

θέσῃ τὰ ὄπλα τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ἄλλ' ἢ Ἀγγλία ἅμα ὁ Ναπολέων περιῆλθεν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ἐγένετο πάλιν ταύτης σύμμαχος. Ἐπιδιώκουσα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸ πάντων τὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀντιπάλου καθαίρεσιν καὶ θεωροῦσα συντελεστικὸν πρὸς τοῦτο νὰ μένωσιν ἀπερίσπαστοι αἱ τῆς Ῥωσίας δυνάμεις, κατέπεισε τὴν Ὑ. Πύλην νὰ ἐνδώσῃ· εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κουτούζοφ ἐπέδειξατο τῇ Πύλῃ τὴν ἐπιστολὴν δι' ἧς ὁ Ναπολέων εἶχε προτείνει εἰς τὴν Ῥωσίαν τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διανομὴν. Κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ λοιπὸν εἰρήνην παρεχωρήθη μὲν εἰς τοὺς Ῥώσους ἡ Βεσσαραβία καὶ μέρος τῆς Μολδαυίας, διετήρησαν δὲ οἱ ὀσμανίδαι τὴν ἐπὶ τῆς Σερβίας κυριαρχίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ὑ. Πύλη μετανοήσασα ὅτε μετ' ὀλίγον ἔμαθε τὴν εἰσοδὸν τοῦ Ναπολέοντος εἰς Μόσχαν, ἐθανάτωσε κατὰ ὀκτώβριον εἰς Σούμλαν μὲν τὸν διαπραγματευσάμενον τὴν εἰρήνην καὶ πλεῖστον εἰς τὴν συνομολόγησιν αὐτῆς συντελέσαντα Δημήτριον Μουρούζην, συγχρόνως δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παναγιωτάκην, μέγαν ὄντα διερμηνέα. Δύο ὅμως δὲν παρῆλθον μῆνες καὶ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι οἷ τε Μουρούζαι εἶχον δίκαιον, ἢ τε Ἀγγλία οὐ μόνον πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον ἐπολιτεύθη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διέσωσεν. Ὁ Ναπολέων ἐδέησε νὰ ἀνακάμψῃ κακῶς ἔχων ἐκ Μόσχας· καὶ ἐνῶ ὅλως ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξακολουθοῦσα τὸν πόλεμον ἤθελε προλάβει τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, βέβαιον τότε κατέστη ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἐγκαιρως συνομολογηθεῖσα, ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πολὺ μειζόνων θυσιῶν, ἃς ἤθελεν ἀπαιτήσῃ ἢ ἀντίπαλος μετὰ τὸν θρίαμβον.

Εἶδομεν τῶνόντι, ὅτι διὰ τῆς τότε συνομολογηθείσης συνθήκης δὲν εἶχεν ἀπαιτήσῃ, ὅσα ἐδίκαιοῦτο ὡς ἐκ τῶν κατορθωμάτων τοῦ στρατοῦ αὐτῆς. Ἄλλ' ὅμως καὶ τοι ἔσπευδε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πολέμου τούτου ἕνεκα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, αἱ ἀξιώσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις αὐτῆς ἦσαν ἐτι τσαῦται ὥστε διὰ μὲν τοῦ 2 ἄρθρου ἐφρόντισε νὰ συνομολογήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν, διὰ δὲ τοῦ 3 ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ. Πλήν τούτων ὠρίσθη διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ὅτι θέλουσι κανονισθῆ ἐγγυήσεις ἐπιτήδεια νὰ ἐξασφαλίσωσι τοὺς Σέρβους ἀπὸ τῶν καταπίεσεων τῶν στρατευμάτων τὰ ὅποια ἡ Πύλη ἐδίκαιοῦτο νὰ ἔχῃ εἰς τὰ φρούρια τῆς χώρας αὐ-

τῶν προσέτι ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῆ ὅτι θέλει παραχωρήσει εἰς τοὺς Σέρβους τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα ὅσα ἐνέμοντο αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτι θέλει ἐπιτρέψει αὐτοῖς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας διοίκησιν καὶ ὅτι θέλει κανονίσει ἐκ συμφώνου πρὸς αὐτοὺς τὸ τε ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τοῦ πληρωτέου φόρου. Τοιαῦτα λοιπὸν ζητήσασα ἐπιμόνως ἡ Ῥωσία ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ μεγίστου κινδύνου, τί δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσῃ μετὰ τὴν νίκην ἐὰν ὁ λογαριασμὸς δὲν ἔκλειε πρὸ αὐτῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀξιομνημόνευτος ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη διότι πρώτην τότε φορὰν τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἤδη) καὶ ἰδίως τῆς Ἰθάκας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεί συμβάσει καὶ ἐξησφαλίσθησαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἔκτοτε ἡ Ῥωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐδικαιούτο νὰ ὑψώνη φωνήν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νήσων.

Ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου ἔκβασις καὶ ἡ ἐπικρατούσα πάντοτε διὰ τῶν γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων ἀναρχία, δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως ἐπιτήδεια ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ναὶ μὲν οἱ εἰς Ἑπτάνησον καταφυγόντες ἄρματωλοὶ καὶ κλέφται, ὧν πεντακισχίλιοι διετέλουν εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἔμενον ἡσυχοὶ. Διηγεῖται δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τε τοῦ στρατηγοῦ τῶν Γάλλων καὶ μετὰ πολλῶν Τούρκων δυσανασχετούτων κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐμελέτησαν νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, συνεπαγόμενοι ἅπαντας μὲν τοὺς ἐν τῇ γαλλικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνας καὶ πολλοὺς στρατολογηθέντας ἐν Ἀλβανίᾳ μαχητὰς, καὶ 500 γάλλους πυροβολητὰς, νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια, νὰ ἰδρύσωσι κυβερνήτησιν συγχειμένην ἐκ 12 Ἑλλήνων καὶ 12 ὀσμανιδῶν, νὰ ὑψώσῃ πασημαίαν μικτὴν ἥτοι φέρουσαν ἐξ ἐνὸς μέρους τὴν ἡμισέληνον, τὸ μὲν ἄλλου τὸν σταυρὸν καὶ νὰ παραπείσωσι τὸν σουλτάνον ὅτι δ'χαρίστως νέστησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶν Βελῆ. Μέχρι τίνος Γάλλοι καὶ Τούρκοι ἐμελλον νὰ συμπράξικαλα τῆς κρινῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου, εἶναι ἄδηλον. Ἀλλ' οὐ μᾶλλον ἄδηλον ὅσῳ ὁ πρωτοεργὸς αὐτοῦ δὲν διστάζει νῆς πρὸς μεσημ-

ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς ὀσμανίδας ὡς ἀπλᾶ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἤθελε καταστήσει ἐκποδῶν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 1809 οἱ Ἄγγλοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα καὶ λαβόντες εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταύταις Ἕλληνας κατέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προμνημονευθέντος σχεδίου. Οἱ Ἄγγλοι οἵτινες εἶχον ἔκτοτε ἀπόφασιν νὰ ἐξώσωσι μὲν ὀλοσχερῶς τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, νὰ καταλάβωσι δὲ αὐτὴν ὀριστικῶς, εἶχον πρόδηλον συμφέρον νὰ διαγῶσι φιλίως μετὰ τοῦ γείτονος αὐτῶν Ἀλῆ. Ἀφ' ἐτέρου καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βλαχάβα καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Στερεᾶς, οὐκ ὀλίγοι μὲν εἰσέτι κλέφται ἀντηγωνίζοντο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἰδίως οἱ πολυθρύλητοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Ἀλλὰ τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλεόν συνηνωμένον. Οὐδὲ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα εἰς ἃ διηρέθη, ἐλκυνόμενα πανταχόθεν συντόμως, ἀντέσχον ἐπὶ πολὺ· ἄλλα μὲν ὀλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι, καὶ τινὰ ὑπετάχθησαν, ἢ καθὼς ἐλέγετο τότε, ἐπροσκύνησαν, οἷον λ.χ. τὸ τοῦ Τζόγκα ἀπόσπασμα, ὅστις διωρίσθη καπετάνος τῆς Βονίτζης, ἐνῶ ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπηρετήσας Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκατελέγησαν μετὰ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἐπέτυχεν τὴν ἐκπλήρωσιν ἀρχαιοτάτου τινὸς αὐτοῦ πόθου, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πάργας.

τὴν
 τοῦ. Ἡ Πάργα εἶχε μὲν παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ 1800, καὶ ἔτι καὶ τὸ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Βόνιτσα· ἀλλὰ ἐνῶ τὰ θροῦ ἐξ ἑταῖα ταῦτα φρούρια ὑπέκυψαν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ὀλοσχερῇ ἀπῆτησέ λανιδῶν κυριαρχίαν, ἡ Πάργα διέσωζεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τοῦ Κιουτῆ γλοδιᾶδοχον προστασίαν τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Γάλλων. Εἰς ρεστίῳ συνθῆλῆς ἐπεχείρησε πολλάκις διὰ πειθοῦς καὶ βίας νὰ σφετεσφαλίσωσι τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς ἠπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀπορτὰ ὁποῖα ἡ Π αὶ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ μετὰ τὴν

πτῶσιν δὲ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ὀλοσχερῇ ὑπὸ τῶν Ἀγγλων κατάληψιν τῆς Ἑπτανήσου, ἡ Πάργα διετήρησε τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν μέχρι τοῦ 1819, ὅτε παρεχωρήθη τελευταῖον εἰς τὸν Ἀλῆν, ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι οὗτος θέλει καταβάλει εἰς τοὺς κατοίκους, μέλλοντας νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Κέρκυραν, ἀποζημιώσιν 150,000 λιρῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς θλίψεως καὶ καταπλήξεως αὐτῶν στιγμῇ οἱ Πάργιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσιν τι περὶ μεταναστεύσεως. Ἀνορούξαντες δὲ τὰ ὀσᾶ τῶν πατέρων αὐτῶν κατέκαυσαν αὐτὰ διὰ πυρᾶς μεγάλης ἐν μέσῃ ἀγορᾷ· καὶ μαθόντες ὅτι ἐλαύνει ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ὁ Ἀλῆς καὶ κάλλιστα εἰδότες ὅποια περιμένει αὐτοὺς τύχη, ἀπεφάσισαν ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀπελπισίας νὰ φονεύσωσιν μὲν ἰδίαις χερσὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, νὰ πέσωσιν δὲ ἀγωνιζόμενοι τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Εὐτυχῶς προλαβὼν ἔδραμεν ἐκ Κερκύρας ὁ καλὸς κάγαθός Ἀγγλος Ἀδάμς καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν πορείαν τοῦ σατράπου, κατέπεισε δὲ τοὺς Παργίους ν' ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Αἱ περιπέτεια αὐταὶ κατέστησαν τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἐν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῶν χρόνων ἐκείνων οἵτινες βρίθουσι τοσοῦτων γεγονότων τραγικῶν. Οἱ Ἀγγλοι ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Πάργας προστασία αὐτῶν δι' οὐδεμιᾶς ἀνεγνωρίζετο συνθήκης· ὅτι συνωμολόγησαν τὴν μετανάστευσιν τῶν Παργίων καὶ ὅτι ὑπεχρέωσαν τὸν Ἀλῆν ν' ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς χρηματικῶς. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εὐχερῶς ἀνεσκευάζοντο. Δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς ν' ἀναλαμβάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγῶνας ἢ νὰ θυσιάσῃ τὸ ἴδιον συμφέρον ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως οὔτε εἰς πόλεμόν τινα προέκειτο νὰ περιπλακῇ ἡ Ἀγγλία, οὔτε ἴδιόν τι συμφέρον νὰ θυσιάσῃ, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ καθεστῶτα, ἔξακολουθοῦσα ν' ἀπονέμῃ τὴν ἐλεημοσύνην τῆς προστασίας αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλληνίδα ἐκείνην πόλιν.

Ἡ παράδοσις τῆς Πάργας νῦν χαρίστηκε τόσῳ μᾶλλον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὅσῳ πρό τινων ἐνιαυτῶν, τῷ 1812, τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχε πάθει δεινὴν πρὸς μεσημβρίαν κολόβωσιν, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη τὸ μὲν ὑπέικουσα εἰς τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων, τὸ δὲ εὐχαρίστως δραξαμένη τῆς περιστάσεως τοῦ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τὴν χερσόνησον, εἶχε μεταθέσει τὸν υἱὸν τοῦ Βελῆν εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας, διορίσασα ἕτερον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ἄρχων ἀπολύτως ἀπάσης τῆς πρὸς μεσημ-

βρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χώρας, ἔτι δὲ καὶ μέρος τῆς Ἀλβανίας, ἦτο· περί τὸ 1819 εἶπερ ποτὲ ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος. Οὐδεμία ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἠδύνατο νὰ γίνῃ γαιῶν πώλησις, ἐὰν δὲν κατεβάλλετο αὐτῷ τὸ δέκατον τοῦ τιμήματος· ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν γενικὸν κληρονόμον πάντων ὅσοι ἀπέθνησκον ἄνευ ἀρρένων ἀπογόνων· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν αὐτοῦ τὸν παλαιὸν σῖτον φέροντες ἀντ' αὐτοῦ νέον· εἰσέπραττε, πλὴν τῆς εἰς τὸν σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης, δευτέραν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοσοῦτον ἐβασάνιζε τοὺς ἰδιοκτῆτας, ὥστε οὗτοι εὐχαρίστως ἐπὶ τέλους ἔβλεπον τὰ ἀγροτικὰ αὐτῶν κτήματα μεταβαλλόμενα εἰς τσιφλίκια ἦτοι εἰς κτήματα τοῦ δημοσίου. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 1804 αἱ ἐτήσιαί πρόσοδοι αὐτοῦ συνεποσοῦντο εἰς 10—12 ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ λέγεται ὅτι διὰ τῶν ποικίλων τούτων καταπιέσεων ἀπεθησαύρισε ἀποταμίευμα 500 περίπου ἑκατομμυρίων. Τὸ κυβερνητικὸν του σύστημα συνεκεφαλαιοῦτο εἰς τρία τινὰ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν· χρυσὸν, σίδηρον, ξύλον. Ἐν τούτοις τὴν φοβερὰν ταύτην τυραννίαν ἐπεκάλυπτεν ἑξωτερικὴ τις λαμπρότης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων ἣτις ἠρίθμει τότε 40,000 κατοίκων· Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ ἀπεθαύμαζον αὐτὸν καὶ ἐκολάκευον, ἀποκαλοῦντες μέγαν πασᾶν καὶ νέον Πύρρον. Καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὅσοι ἀνωμολόγουν τὰς κακουργίας του, ἐζήτουν νὰ περικοσμήσωσιν αὐτὰς ὅτε μὲν βεβαιοῦντες «ὅτι ἦτο ἐν τῶν ὠραιότερων τεράτων ἀφ' ὅσα παρήγαγεν ἡ φύσις,» ὅτε δὲ ὀνομάζοντες αὐτὸν νέον Ἰουγούρθαν. Τὸ δὲ δεινότερον, εὐρέθησαν καὶ Ἕλληνες χαμερπῶς ἐξυμνήσαντες τὸ θηρίον, οἷος ὁ Ἰωάννης Κερασοβίτης ἐν τῷ ἀθλίῳ στιχουργήματι ἐν τῷ ὀπιῶ μυρίας ἐπεσώρευσε· κατὰ τοῦ ἱερομάρτυρος Βλαχάβα ὕβρεις. Ἀλλὰ προσήγγιζεν ἡ ὥρα καθ' ἣν τὸ καταχθόνιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀνομημάτων.

Ὁ σουλτάν Μαχμούτ Β' δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός. Κατ' ἀρχὰς ἠναγκάσθη μὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς θελήσεις τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν οὐλεμάδων, ἀλλὰ ἀπαλλαγείς τοῦ ῥωσικοῦ πολέμου ἐνόησεν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῇ εἰμὴ ἐὰν ἐκτελεσθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις τῶν ὀπιῶν τοσοῦτον ἀτυχῆς ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ Σελῆμ Γ'. Προέβη δὲ ἐπὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου μετὰ πλείονος ἢ ἐκεῖνος τέχνης καὶ περισκέψεως. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ ὅλους

τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κληρονομικοὺς δυνάστας, οἵτινες, ἤκιστα ὑποτασσόμενοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴν κυβέρνησιν, συνετέλουν παραδόξως εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἀναρχίας. Ἐπιτυχῶν δὲ νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν διὰ ποικίλων τρόπων πρῶτον τὸν δυνάστην Ἀτταλείας, καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν Χουσεῖν Καραοσμάνογλου, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος κατεῖχε τὴν μεσημβρινὴν μικρὰν Ἀσίαν πρὸ ἐτῶν 80, καὶ προσέτι τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην Σμύρνης Κιατίπογλου καὶ πλείστους ἄλλους, ἔτρεψεν ἔπειτα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοὺς δύο κρατίστους ὑποτελεῖς, τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ πρῶτον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὡς πλησιέστερον, ὡς ὀλιγώτερον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς προσφερόμενον, καὶ ἐπὶ τέλος διότι περὶ τὴν τούτου καθαίρεσιν εὐλόγως ἠλπίζεν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἀγανακτούντων ὑπηκόων. Ὄθεν κατὰ μάϊον τοῦ 1820 ἐξέδωκε Χάτι-Σεριφ δι' οὐ ἀνεκήρυττε τὸν Ἀλῆν ἔνοχον προδοσίας καὶ προγεγραμμένον ἐὰν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀπολογηθῆ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλῆς δὲν ὑπῆγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ τότε προχειρίσθη μὲν πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ὁ ἄσπονδος τοῦ Ἀλῆ ἐχθρὸς Ἰσμαήλ Πασόμπεϋς, ἐπτὰ δὲ ἕτεροι πασάδες διετάχθησαν νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τὴν Ἡπειρον.

Οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ὠφελήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκ τοῦ ἐκραγέντος ἐντεῦθεν ἐμφυλίου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἀγῶνος. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀντίπαλοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀλῆς εἶχε πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πολλοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἡ δὲ Πύλη, διέταξε τὸν Πασόμπεϋν νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ Ἀλῆ ἐχθροὺς, τοὺς Σουλιώτας, ὑποσχόμενος τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοῦ Σουλίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ ἐπτακαίδεκα ἔτη ἔβλεπον μετὰ στεναγμῶν καὶ πόθων πόρρωθεν, ἐκ Κερκύρας, τὰ πάτρια ὄρη· ὅθεν τινές, περὶ τοὺς 300, διέβησαν μετὰ χαρᾶς τὸν στενὸν πορθμὸν, ὅστις ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἡπείρου καὶ ἐπεφάνησαν εἰς τὸ πολιορκοῦν τὰ Ἰωάννινα στρατόπεδον. Ἐκεῖ ἠγωνίσθησαν ὅπως συνήθως ἠγωνίζοντο· ἀλλὰ τάχιστα νοήσαντες ὅτι φενάκη ἦτο ἡ περὶ ἀποδόσεως τῆς πατρίδος ὑπόσχεσις τοῦ Πασόμπεϋ καὶ ὅτι εἰς μάτην ἀνηλίσκοντο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ, συνεννοήθησαν διὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ πάλαι ἀγέρωχος δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἦτο νῦν τεταπεινωμένος. Οἱ ἐπι-

φανέστεροι τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὸν εἶχον προδώσει, ἰδίως ὁ Ὁμὲρ Βριωνῆς. Αὐτοὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, Μουκτάρ καὶ Βελῆς, εἶχον παραδοθῆ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὅθεν ὅτε ὁ Μᾶρκος ἀπήτησε τὴν παραχώρησιν τοῦ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἄλῃ κατεχομένου ἔτι Σουλίου, ὑποσχεθεὶς ὅτι Στερεοελλαδίται καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἐγερθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἵνα ἐπανέλθωσι δῆθεν ὑπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ Ἄλῃ διοίκησιν, οἱ δὲ Σουλιῶται δὲν ἐζήτουν τὴν πατρίδα αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἐκεῖθεν ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀναλάβωσι τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος καὶ ἐπέλθωσι πανστρατιᾶ ἐπὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας, ὁ Ἄλῃ πασᾶς, καὶ τοὶ ἔχων μυρίους λόγους ἵνα δυσπιστῆ πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν τοιούτων ὑποσχέσεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῆ τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Συνωμολογήθη οὕτω ἡ συμμαχία, καὶ τῇ 6 δεκεμβρίου 1820 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον, οὐχὶ βεβαίως ἵνα σώσωσι τὸν Ἄλῃν, ἀλλ' ἵνα δώσωσι τὸ σύνθημα τῆς μεγάλης σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ἣτις πρὸ ἐτῶν παρεσκευάζετο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας μεθ' ἧς ἐγκαίρως εἶχον συνεννοηθῆ ὁ τε Βότσαρης καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Σουλιωτῶν ἀρχηγοί.

Καταλαβόντες δὲ ἀλληλοδιαδόχως πρῶτον τὸ Σοῦλι καὶ μετὰ ἓνα περίπου μῆνα τὴν Κιάφαν, δυνάμει τῶν διαταγῶν τοῦ Ἄλῃ πασᾶ πρὸς τὸν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατέχοντα τὰ ὄχυρά ταῦτα χωρία Μούρτον-Τσάλλην, διώρισαν προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνησιν ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Νόττην Βότσαρην, ἐπέτρεψαν τὰ πολεμικὰ πράγματα εἰς τὸν Μᾶρκον, ἔπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Πῖσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἄρτης Ἰγνάτιον ζητοῦντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ καὶ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις μετὰ τῶν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους διατριβόντων κυριωτέρων ὀπαδῶν τοῦ κινήματος, συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν ἐπισήμων τουρκαλβανῶν καὶ ἔλαβον διὰ τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπὸ 7 ὀκτωβρίου 1820 διαλαμβάνουσιν ὅτι, «ἡ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐντὸς ὀλίγου μέλλει νὰ ἠχήσῃ.» Συγχρόνως ἐπέπεσον κατὰ τῶν πολιορκούντων τὸν Ἄλῃ πωλεμίων. Ἄλλ' ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις ταύταις ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ παρατείνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὸν ἐμφύλιον ὀσμανικὸν ἀγῶνα, οὐχὶ νὰ καταλύσωσιν αὐτὸν δι' ὀριστικῆς μετὰ τοῦ Ἄλῃ συμπράξεως. Ἐν τῷ μεταξὺ

ἠναγκάσθη μὲν ὁ σουλτάνος νὰ διορίσῃ κατὰ ἰανουάριον 1821 ἀντὶ τοῦ ἀνικάνου Πασόμπεϋ, ἡγεμόνα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στρατείας τὸν γενναῖον καὶ ἔμπειρον πολεμιστὴν Χουρσίτ πασᾶν, διοικητὴν ὄντα τῆς Πελοποννήσου, ἐνέβαλε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κατὰ φεβρουάριον εἰς Μολδαυίαν, ἐκινήθη δὲ κατὰ μάρτιον ἡ μεσημβρινωτάτη τῶν ἐλληνικῶν χερσονήσων, ἰδίως εὐκολυνθεῖσα εἰς τοῦτο ἕνεκα τῆς ἀποδημίας τοῦ Χουρσίτ. Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν Πελοπόννησον ἐξηγέρθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς καὶ αἱ νῆσοι, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς· ὥστε ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 παρεδόθη τελευταῖον ὁ Ἀλῆς καὶ ἔμεινε διαθέσιμος ὁ πολιορκῶν αὐτὸν ὀσμανικὸς στρατὸς, ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον εἶχεν ὀπωροῦν ἀσφαλισθῆ διὰ τῶν ἐν Βαλτεσίῳ καὶ περὶ Θερμοπύλας μαχῶν, καὶ τῆς πρώτης πυρπολήσεως ὀθωμανικοῦ δικράτου εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης, καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Μονεμβασίας, τῆς Πύλου καὶ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ συγκροτήσασα προσέτι τὴν πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶχεν ἀνακηρύξει δι' αὐτῆς τῇ 1 ἰανουαρίου 1822 ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν.

Ἡ ἐλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδὲ ὑπῆρξε δημιούργημα πρόχειρον ἀνθρώπων τινῶν· ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπόδραστον ὄλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἔθνους· ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποῖου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγούμενα δύναται ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἔτη μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς τὸ ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Τοῦ τελευταίου σουλιωτικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ἀρξαμένου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820, προηγῆθησαν οἱ ἄθλοι τοῦ Νίκου Τσάρα, τοῦ Σταθᾶ καὶ τοῦ Βλαχάβα. Τῶν ἄθλων τούτων, οἱ πρῶτοι τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες· τούτων δὲ πάλιν, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ῥήγα Φεραίου. Μικρὸν πρὸ τοῦ Ῥήγα ἐγένοντο κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου. Πρὸ τούτων ἔχομεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Πρὸ ταύτης τὸν τοσαῦτα διαπράξαντα πολεμικὰ ἔργα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἄρματωλικὸν ὄργανισμὸν τῆς Στερεᾶς ὑπὸ τὸν Κούρμαν, τὸν Μεϊτάνην, τὸ Χορμόπουλο, τὸν Σπανὸν, τὸν Μόσχον Βαλαωρίτην. Ἀνατρέχοντες δὲ

πάντοτε τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα ἀπαντῶμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ ἔτι πρότερον τὴν εὐρείαν ἐπανάστασιν τὴν ὀργανωθείσαν ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς Σερβίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβέρς, τοῦ μετονομασθέντος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, τὸ αἱματηρὸν ἐν Ἡπειρῷ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ κίνημα τοῦ Θεοδώρου Μπούα Γρίβα· καὶ πρὸ τούτου πάλιν, περὶ τὸ 1574, τὸ κίνημα τῶν Λοιδωρικιωτῶν, Βιτριτισιωτῶν, Γαλαξειδιωτῶν, καὶ τὴν ὑπὸ τοὺς ἀδελφούς Μελισσηνοὺς ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μάνης, ἀμφοτέρας κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἰσπανίας διεξαχθείσας· πάλιν δὲ πρότερον τοὺς ἀγῶνας τῶν Κυπρίων, καὶ τὸ μέγα κίνημα τὸ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Η' παρασκευασθὲν, καὶ τὰς ἐπανειλημμένας τῶν Πελοποννησίων ἐπαναστάσεις τῆ προτροπῆ τῆς Ἑνετίας, αἵτινες, καθόσον πρὸς τὰ ὀπίσω βαίνομεν συναρμολογοῦνται ἀμέσως μετὰ τοῦ κινήματος ὅπερ, τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε διοργανωθῆ ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει λάβει τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης καὶ περὶ τοῦ ὁποίου τοσοῦτον διδχτικὰς εὐρομεν εἰδήσεις ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ *Θρηῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Τὸ βούλευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κρῖκος τῆς μακρᾶς ἐπαναστατικῆς σειρᾶς δι' ἧς ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 συνδέεται ἀναποσπᾶστως μεθ' ὄλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγῶνων ὅσοι διεξήχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἐν τῇ πεντεκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι χειρώσεως. Ἡ *Φιλικὴ ἐταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εἰς τινὰ πειθαρχίαν καὶ διεύθυνσιν τὰς ἀπ' αἰῶνος προὑπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς τμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτήτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκον· ἰδίως αἱ μαχιμώτεραι τοῦ ἔθνους τάξεις, οἱ ἀρματοῦλοι, οἱ κλέφται, οἱ καταδρομεῖς, οἱ Μανιάται, ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις αὐτῶν δὲν διέκρινον πάντοτε τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς ἐταιρείας ἀπέβη τῷ ὄντι σωτήριον ἅτε περιποιῆσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερον τινὰ ἐλλήνιον καὶ πανελλήνιον χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ὁμως καὶ αἱ προαιρέσεις τὰς ὁποίας ἡ *Φιλικὴ ἐταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν, προὑπῆρχον, καὶ πλειστάκις

ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητα.

Ἐνταῦθα καταστρέφων τὸν λόγον περὶ τῆς τύχης καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καθ' οὓς χρόνους διετέλει ὀλόκληρον σχεδὸν ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, νομίζω ὅτι οὔτε τὰ παθήματα αὐτοῦ ἐδείνωσα, οὔτε τοὺς ἀγῶνας οὓς κατέβαλεν ἵνα παρασκευάσῃ ἑαυτῷ μέλλον ἀγαθότερον, ἐμεγαλοποιήσῃ. Ἀκριβῶς δὲ σταθμίζων τὰ πράγματα ἐν πάσῃ συνειδήσει δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἔθνῶν εἰς ὁμοίας ἢ παρεμφερεῖς περιελθὼν συμφορὰς, ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ πλείονα δραστηριότητα. Ἐὰν πολλοὶ, δελεασθέντες ὑπὸ τῶν δώρων τοῦ νικητοῦ, ἐξισλαμίσθησαν· ἐὰν ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι ἀθυμήσαντες ἀπεδήμησαν, καὶ ἢ ἐξεφραγεύθησαν, ἢ ἐξερρωσίσθησαν, ἢ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμάς ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων αὐτῆς, εἰς τὰς παραδόσεις αὐτῆς, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς, εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς. Καὶ ἐνῶ ἐπανίστατο κατὰ τοῦ δεσπότη, παρειαέδυνεν ἐνταύτῳ εἰς τὰ συμβούλια αὐτοῦ· ἐνῶ ὠργάνιζε καὶ ἐνήσκει ἐπὶ τῶν ὀρέων μὲν τὸν πεζικὸν, ἐν τῷ πελάγει δὲ τὸν ναυτικὸν αὐτοῦ στρατὸν, ἐρρυθμίζεν ἐνταύτῳ εἰς τὰ πεδία καὶ εἰς τὰς νήσους τὸν εἰρηναῖον κοινοτικὸν βίον· ἐνῶ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ αὐξήσῃ ὅσον οἶόν τε τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐπεμελεῖτο ἐνταύτῳ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Καὶ διήγαγεν οὕτω βιοῦν, ταλαιπωρούμενον μὲν καὶ βασανιζόμενον, ἐργαζόμενον δ' ἐνταύτῳ καὶ ἀγωνιζόμενον 400 ἔτη μέχρι οὗ, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι ἀρκούντως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς εἰρκτηῆς ἐν ἣ ἦτο ἐγκεκλεισμένον, ἐπεχείρησε νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη αὐτῆς καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν. Ἐὰν ἐκάστη ἱστορικὴ περίοδος κρίνεται κατὰ τὰ πράγματα ἅτινα ἐδημιούργησεν, ἀδιστακτως λέγομεν, ὅτι ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα ἐτι παρ' ἡμῖν, τὸ ἔθνος ἀνεδείχθη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ὑπέρτερον ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐφεξῆς· διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαὶ, αἱ ἀστικά καὶ αἱ διανοητικαὶ δυνάμεις δι' ὧν διεζήχθη, ὅπως δ' ἄποτε ἢ ἐπανάστασις, ἐνῶ ἀφ' ἧς ἐγενόμεθα ἐλεύθεροι δὲν διεπλάσαμεν ἐτι νέας δυνάμεις ἐπιτηδείας νὰ συμπληρώσωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔργον τῶν πατέρων ἡμῶν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Φιλική ἔταιρεία. Τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα.

Πρώτη πολιτικὴ τῆς Ῥωσίας.

Ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξάμενη ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως τὸ καθολικώτερον ὄλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἐπαναστατικῶν κινήματων ὅσα ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἔνεκα τῆς προαχθείσης διὰ τοῦ χρόνου ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διότι πρότερον οὐδεμία ἐγένετο γενικὴ συνεννόησις καὶ σύμπραξις. Οἱ ἀρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται εἶχον ἐλαχίστην σχέσιν πρὸς τὰ μεγάλα ὄρητῆρια τοῦ ἔθνικοῦ στόλου· οὐδ' ὑπῆρχεν ἀποχρῶσα ἢ τε μεταξὺ τῶν ἠπειρωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν ἐστιῶν τοῦ ἀστικοῦ βίου κοινωνία, ἢ τε μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρέων, καὶ μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ κοινοτήτων. Ἐν γένει δὲ πρὸς τὰς κοινότητας δὲν διετέλουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐμενῶς οἱ ἀρῆφιλοι τῶν ὄρέων ἄνδρες. Ἡ μὲν πνευματικὴ ἐπίδοσις ἐγένετο μείζων ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἢ ἐντὸς, ὁ δὲ μάχιμος λαὸς ὑπῆρχεν ἐντὸς μᾶλλον ἢ ἐκτὸς, ὥστε καὶ κχτὰ τοῦτο συνέβαιεν ἀνωμαλία τις περὶ τὰς ἀμοιβαίας προαιρέσεις. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύοντες πολιτικοὶ ἄνδρες ἐπέιχον μὲν, ἔνεκα τῆς παρὰ τῆ Ὑ. Πύλῃ θέσεως αὐτῶν, ὑπερέχουσάν τινα ἐν τῷ ἔθνει τάξιν, ἀλλὰ, ἔνεκα αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν θέσεως, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐτι ὀλιγώτερον πρόσφορος πρὸς τοῦτο ἦτο ἡ μόνη ἀληθῶς πανελλήνιος ἀρχή, ἥτοι τὸ οἰκουμέ-

νικόν πατριαρχεῖον. Ἐντεῦθεν ὅσον δεξιῶς καὶ ἂν διωκοῦντο αἱ κοινότητες ἡμῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐπολλαπλασιάσθησαν οἱ πόροι, ὅσον τολμηρότεροι καὶ ἂν ἀπέβαινον οἱ ὄρεῖται καὶ οἱ ναῦται, ὅσην ἐπίδοσιν καὶ ἂν ἐλάμβανεν ἡ παιδεία, ἐπειδὴ πάντα ταῦτα ἦσαν ἀσυνάρτητα πρὸς ἄλληλα, οὐδὲν ἦττον ἀσυνάρτητα ἐγένοντο καὶ ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα. Νῦν μὲν ἐκινεῖτο μόνη ἡ Πελοπόννητος, νῦν δὲ μόνη ἡ Στερεὰ, νῦν δὲ μόναι τινὲς τῶν νήσων, ὥστε αἱ μερικαὶ αὐταὶ ἐκρήξεις εὐχερῶς ἐσβεννύοντο. Ἴνα ὑπάρξῃ πιθανότης ἐπιτυχίας ἔπρεπε νὰ συναρμολογηθῶσι πᾶσαι ἐκεῖναι τοῦ ἔθνους αἱ δυνάμεις καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ γενικὴν διεύθυνσιν. Τοῦτο δὲ ἐπεχείρησεν ἡ εταιρεία τῶν Φιλικῶν, ἣτις ἀληθῶς εἶπεῖν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἡ γενομένη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συγκροτηθῇ γενικὴ τις κυβέρνησις τοῦ πρότερον κατακερματισμένου ἔθνους.

Πολλοὶ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ, γράφοντες εἰς χρόνους καθ' οὓς κάλλιστα ἐγνώσθη πῶς προέκυψεν εἰς μέσον καὶ ἐκ τίνων ἀπηρτίσθη ἡ εταιρεία, καὶ ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ὠμίλησαν μετὰ οἴκτου τινός καὶ περιφρονήσεως περὶ αὐτῆς. Τῶντι τῷ 1814, ἐν Ὁδησσῷ, τρεῖς ἄνθρωποι, ὁ Σκουφᾶς, ὁ Τσακάλοφ καὶ ὁ Ξάνθος, ἄνθρωποι ἔντιμοι, ἀλλὰ ἀκατονόμηστοι, ἀπεφάσισαν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὸ ἔθνος καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ συστήσωσιν εταιρείαν μυστικὴν σκοποῦσαν νὰ καθυποβάλῃ, ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἀπάσας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, κληρὸν, φαναριώτας, προεστῶτας, ναυβάτας, ἄρματωλοὺς, κλέφτας, λογίους, ἐμπόρους, γεωργούς. Μετὰ παρέλευσιν δὲ ἐτῶν ἕξ, ἧτοι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1820, ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐκρήξεως, οἱ κινοῦντες τὴν εταιρείαν, καὶ τοὶ συμποσωθέντες εἰς ὀκτῶ, οὐδένα ἔτι εἶχον συμπαραλάβει μέτοχον τῆς ὑπερτάτης αὐτῶν ἐνεργείας, ἐπιφανῆ τοῦ ἔθνους ἄνδρα· διότι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Σκουφᾶ, ἦσαν οἱ κινοῦντες, παρεκτὸς τῶν δύο ἄλλων ἀρχικῶν ἰδρυτῶν, ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, ὁ Παναγιώτης Α. Ἀναγνωστόπουλος, ὁ Παναγιώτης Σέκερης, ὁ Νικόλαος Ν. Πατσιμάδης, ὁ Γεώργιος Λεβέντης καὶ ὁ Α. Κομιζόπουλος. Καὶ ὅμως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, πρὸ πάντων μὲν διότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς προαιρέσεις τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ προσέτι διότι ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἦσαν ἄμοιροι ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔθνος ἤθελε βεβαίως τὴν ἐπανάστασιν· ἐπόθει ὅμως αὐτὴν ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει ἔχει ἰσχυρὸν τινὰ ἐπίκουρον. Μόνη δὲ ἡ Ῥωσία ἐλογίζετο τότε ὡς πι-

θανή επίκουρος. Οἱ ἰδρυταὶ τῆς *εταιρείας* δὲν ἀπετάθησαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς αὐτήν, καὶ ἔπραξαν κατὰ τοῦτο συνετῶς, διότι, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλει ἐξηγηθῆ, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποδοκιμάσει τὰ ἐνεργούμενα καὶ ματαιώσει αὐτὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Ἄλλ' οἱ ἰδρυταὶ τῆς *εταιρείας* ἐπενόησαν νὰ παραστήσωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἐπιτρόπους ἀφανοῦς τινος Ἄρχῆς, περὶ ἧς οὐδόλως ἐξηγοῦντο, ἀφίνοντες μόνον νὰ ὑπονοῆται ὅτι ἡ Ἄρχῆ αὕτη ἦτο οὐδεὶς ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ παντοδύναμος τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτωρ. Τὸ δ' ἔθνος ἔπαθεν ὅ,τι πάσχουσι πάντες οἱ θερμῶς τι ἐπιθυμοῦντες, ἐπίστευσεν εὐχερῶς εἰς τὸ μυστηριῶδες ἐκεῖνο ἰνδαλμα. Ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἡ *εταιρεία* ἐξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς Μάνης καὶ ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων μέχρι τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἐσύστησεν ἀπανταχοῦ ἐφορείας ἐκλεγομένας ὑπὸ τῶν ἐταίρων καὶ ἐνεργούσας μὲν αὐτοτελῶς, διατελούσας δὲ εἰς συνεχῆ ἀνταπόκρισιν μετὰ τῆς ὑπερτάτης Ἄρχῆς· καὶ ἐπὶ τέλους περιέλαβε συνεργοὺς τοὺς ἐγκριτωτάτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας, τὸν πατριάρχην Γρηγόριον, πολλοὺς ἱεράρχας, τοὺς Ὑψηλάντας, τὸν Α. Μαυροκορδάτον, τὸν Π. Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Μιχαὴλ Σοῦτσον.

Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὴν δραστηρίαν ταύτην ἐνέργειαν ἀνεμίχθησαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει, οὐκ ὀλίγα ἄτοπα. Πολλοὶ ἐξεμεταλλεύθησαν τὸ ἱερὸν ἔργον ἐπὶ ἀργυρολογία, ἄλλοι ἐζήτησαν ὑπερόγκους χρηματικὰς χορηγίας καὶ ἄλλοι ἐπολιτεύοντο ἐπὶ τοσοῦτον ἀπερισκέπτως, ὥστε διεκινδύνεον τὴν τύχην ὀλοκλήρου τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἄλλ' ἡ *εταιρεία* δὲν ἐδίστασε νὰ προβῆ ὡς πρὸς τινὰς εἰς τὰ ἔσχατα, διενεργήσασα τὸν φόνον τοῦ Νικολάου Γαλάτη καὶ βραδύτερον τοῦ Καμαρινοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ προέβαιεν ἐπιμόνως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸν μέγαν σύνδεσμον ὃν ἀδιαλείπτως ἐπεδίωκε, μηδὲ εἰς τὴν εὐτυχῆ σύμπτωσιν τῶν στασιαστικῶν βουλευμαίων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κατὰ τῆς Υ. Πύλης, ἐπεζήτησε φυσικωτέρους ἐντὸς τοῦ κράτους συμμάχους· ἐσκέφθη ὀρθῶς ὅτι συμφέρει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύμπραξιν τῶν Σέρβων, οἵτινες κτησάμενοι σχετικὴν τινα αὐτονομίαν, ἐπόθουν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν· καὶ ἡ περὶ τούτου διαπραγματεύσις διεξήχθη ὑπὸ τοῦ ἐταίρου Γεωργίου Λεβέντη, κατορθώσαντος νὰ πείσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἀγωνιστῶν τῆς χώρας ἐκείνης Καρὰ-Γεώργην, ἐξόριστον τότε ὄντα ἐν Βεσσαραβία, νὰ μεταβῆ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ ἀναλαβὼν τὴν Ἄρχὴν νὰ

συνεργήσῃ εἰς τὸν μελετώμενον γενικὸν ἀγῶνα. Ὁ Καρα-Γεώργης ἀπῆλθε τῶντι ἐπὶ τούτῳ εἰς Σερβίαν, ἀλλ' ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ κατέχοντος τὰ πράγματα αὐτῆς Μιλόση, ἡ δὲ Σερβία προαιρουμένη καὶ τότε, ὅπως πάντοτε βραδύτερον, νὰ ὠφελῆται ἐκ τῶν δυσχερειῶν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἵνα αὐξάνῃ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς δι' ὅσον ἐνδέχεται μικροτέρων ἰδίων θυσιῶν, ἐπέμεινεν εἰς τὴν τήρησιν τῆς οὐδετερότητος. Ἀπέτυχε λοιπὸν ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς ἐταιρείας ὅσῳ συνετὴ καὶ ἂν ἦτο. Οὐδὲ ἀρχὴν δὲ ἐκτελέσεως ἔλαβεν ἕτερον αὐτῆς σχέδιον, τοῦ νὰ διενεργήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει τὴν τε πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου καὶ τὴν τοῦ σουλτάνου σύλληψιν, ὅπερ εἶναι ἐν τῶν βουλευμάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὐδοκιμήσαντα μὲν ἐξιμνοῦνται ὡς ἡρωϊκὰ, μὴ εὐθωθέντα δὲ καταδικάζονται ὡς παράφρονα.

Ἀλλὰ περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἡ ἐταιρεία ἀνέδειξε συνήθως πρακτικώτερον πνεῦμα. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε νὰ ἀπαιτῇ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Ἀρχῆς ἐκείνης ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς ὁποίας ἡξίου ἡ ἐταιρεία ὅτι ἐνεργεῖ καὶ ὅσῳ πολυπληθέστεροι καὶ ἐπισημότεροι ἐγένοντο οἱ ἐταῖροι, τόσῳ ἐπιμονωτέρα ἀπέβαινεν ἡ περὶ τούτου ἀπαίτησις, ὥστε τῷ 1818 οἱ ἰδρυταὶ ἐνόησαν τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιστεγάσωσι τὸ ἀκέφαλον αὐτῶν οἰκοδόμημα ἀναβιβάζοντες εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἱκανὸν νὰ παράσχῃ τὰ πιστὰ εἰς τὸ ἔθνος. Δύο ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ὡς ἐκ τῶν προσωπικῶν αὐτῶν σχέσεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον καὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ κατεῖχον παρ' αὐτῷ, ἠδύναντο νὰ κρατύνωσι τὴν πρότερον ἀμυδρῶς πως ἐπικρατοῦσαν ἐλπίδα ὅτι τὸ κίνημα ἐνεργεῖται ἐν γνώσει τῆς Ῥωσίας καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπ' αὐτῆς ἅμα ἐκραγέν. Ὁ Κερκυραῖος Ἰωάννης Καποδίστριας ἦτο μὲν ὑπουργὸς τοῦ ἰσχυροῦ μονάρχου τῆς Ἀρκτου καὶ μέγα ἐκτήσατο ἐν Εὐρώπῃ ὄνομα ἐπὶ διπλωματικῇ ἱκανότητι ἀπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ συνόδου καὶ μετέπειτα, ἀλλότριος ὅμως ὢν τῶν πολεμικῶν ἔργων, δὲν ἐφαίνετο πρόσφορος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν ἀγῶνος, ὅστις ἐμελλε κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον νὰ διεξαχθῇ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς διαβουλίαις τῶν διεθνῶν διαπραγματεύσεων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ὁ πρεσβύτερος τῶν πέντε υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἐκείνου Ὑ-

ψηλάντου, τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν εἰς Ῥωσὶαν ἀποδημίαν (σελ. 676 τοῦ παρόντος τόμου), ἥτο ὑπασπιστὴς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, κομφὸς, εὐτράπελος, καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ σώματος τὸ δεῖγμα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀνδρείας, διότι εἶχεν ἀποβάλλει εἰς τοὺς μεγάλους κατὰ Ναπολέοντος πολέμους τὸν δεξιὸν βραχίονα· ὥστε τὸ εὐλογώτερον ἐφαίνετο ν' ἀποταθῶσιν εἰς αὐτὸν πρὸ πάντων τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἦτο ἔτι γνωστὴ ἢ μικρὰ αὐτοῦ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ ἀξία. Οὐδὲν ἦττον, εἴτε διότι τινὲς τῶν ἰδρυτῶν ἐγένωτον ἔκτοτε κάλλιον τὰ κατ' αὐτὸν, εἴτε διότι ὁμολογουμένως ὁ Καποδίστριας ἴσχυε πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ἀπεφασίσθη νὰ προταθῆ ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν πολυμήχανον ὑπουργὸν, καὶ μόνον ἐν ἀποτυχίᾳ νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν λαμπρὸν ὑπασπιστὴν. Ἐπετράπη δὲ ἡ ἐντολὴ αὕτη εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Ξάνθον.

Ὁ Ξάνθος δὲν ἔφθασεν εἰς Πετρούπολιν εἰμὴ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1820, φέρων πρὸς τοῖς ἄλλοις συστατικὴν πρὸς τὸν Καποδίστριαν ἐπιστολὴν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ γνωρίμου Ἀνθίμου Γαζῆ, ὄντος τότε, ὡς προείπομεν, ἐνὸς τῶν 8 *κιούρτων τῆρ μηχαρῆν τῆρ Φιλικῆρ ἑταιρείας*. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Καποδίστριας εἶχε λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκφέρῃ τὴν περὶ τῶν ἐνεργουμένων γνώμην αὐτοῦ, δημοσίᾳ τε πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ κατ' ἰδίαν πρὸς δύο ἐγκρίτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας· τὸ μὲν διὰ φυλλαδίου συστήσαντος τὴν ἐν εἰρήνῃ βελτίωσιν τῆς τύχης τῆς πατρίδος· τὸ δὲ διὰ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκε πρὸς τὸν Βαρδαλάχον καὶ τὸν Νέγρην, τοὺς ζητήσαντας οἴκοθεν νὰ φωτισθῶσι τί φρονοῦσιν ὁ τε αὐτοκράτωρ καὶ αὐτὸς περὶ τῆς παρασκευαζομένης μεγάλης ἐθνικῆς κινήσεως. Εἰς ἀμφοτέρους εἶχεν ἀποκριθῆ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς *ἐταιρείας*, αὐτὸς δὲ ἀποκρούει πᾶσαν εἰς ταύτην μετοχὴν καὶ ἐξορκίζει τοὺς γράφοντας νὰ ἀποτρέψωσι διὰ παντὸς τρόπου τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων τούτων βουλευμάτων. Καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην δὲν ἐφαίνοντο ἐπιτήδεια νὰ τροπολογήσωσιν οὔτε αἰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀτομικαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου διαθέσεις, οὔτε ἡ ἐντύπωσις ἣν εἶχε προξενήσει εἰς αὐτὸν ἡ πρὸ μικροῦ τότε ἐκραγεῖσα ἐν Ἰσπανίᾳ στρατιωτικὴ κατὰ τοῦ Φερδινάνδου Ζ' ἐπανάστασις. Μετὰ τοὺς μακροὺς καὶ ἐναγωνίους πολέμους τοὺς ἐπαγαγόντας τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς Εὐρώπης καθεστώτων, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξαν-

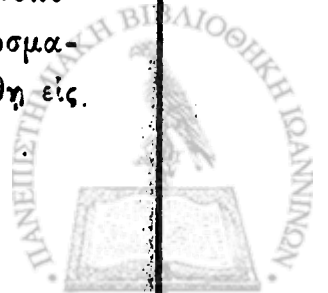
δρος οὐδὲν ἄλλο ἐπόθει ἢ τὴν ἀσφαλῆ τῶν καθεστώτων τούτων συντήρησιν, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας ἀρξαμένη διατάραξις εἶχεν ἐμβάλει εἰς ἀνησυχίαν αὐτόν. Καθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν ὁ Καποδίστριας, ὡς ὑπουργὸς τῆς Ῥωσίας, ἐβουλευέτο μετὰ τῶν ὑπουργῶν τῶν συμμάχων δυνάμεων πῶς νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἀπὸ δυσμῶν ἀπειλουμένην καταιγίδα, ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ θεωρήσῃ εὐλογον νὰ προτείνῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν προστασίαν ἐτέρας ἀπ' ἀνατολῶν καταιγίδος, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ δοξασίας.

Ἐν τούτοις οὐ μόνον δὲν ἀπήντησεν εἰς τὸν Ξάνθον τοσοῦτον ἀποτόμως ὅσον εἰς τὸν Βαρδαλάχον καὶ εἰς τὸν Νέγρην, ἀλλὰ καὶ διηυκόλυνεν ἐν μέρει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς ἐταιρείας. Ἀπεποιήθη μὲν διαρρηθῆναι τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀρχὴν, προσέθηκεν ὅμως· «ἐὰν ἐγὼ δὲν εἰμπορῶ τώρα, οἱ διευθύνοντες τὴν ἐταιρείαν δύνανται, ἂν γνωρίζωσι, νὰ μεταχειρισθῶσιν ἄλλα μέσα, καὶ εὐχομαι νὰ τοῖς βοηθήσῃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των.» Καὶ ὅτε ὁ Ξάνθος ἐτράπη πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἠθέλησε πρὶν ἢ ἀποφασίσῃ τι, νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Καποδιστρίου, οὗτος ἐνίσχυσε μᾶλλον αὐτόν ἢ ἀπέτρεψεν. Ἐπὶ τέλους δ' ἐρωτήσαντος τοῦ στρατηγοῦ· «θέλει ἄρα γε ἡ Ῥωσία εἶναι ἐναντία, ἢ θέλει βοηθήσῃ, ἂν ὄχι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τούλάχιστον δι' ὑλικῶν μέσων; ἡ Καποδίστριας ἀπήντησεν «ἀρκεῖ ἡ ἐμφάνισις ὀλίγων χιλιάδων ἐπαναστατῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ Ῥωσία συνδράμῃ ἐκ τῶν ἐνόντων.» Ὁ Ὑψηλάντης ἐξέφρασε τότε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ συνδιαλεχθῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τοῦ πράγματος· ἀλλ' ὁ Καποδίστριας τὸν ἀπέτρεψε παρατηρήσας, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο τοσοῦτον προκατειλημμένος κατὰ πάσης οἰαζομένης μεταβολῆς τῶν καθεστώτων, ἔστω καὶ τῶν τῆς ἀνατολῆς καθεστώτων, ὥστε ἤθελεν ἀκούσει δυσμενῶς τὰ ἐνεργούμενα. Προσέθηκε μὲν ἐπὶ τέλους ὅτι ἐὰν συνταχθῇ ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ὑπόσχεται νὰ τὸ ὑποβάλλῃ ἐπ' εὐκαιρίας εἰς τὸν αὐτοκράτορα, κατόπιν ὅμως οὐδὲ τὸ παρασκευασθὲν ὑπόμνημα κατέστησε γνωστὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, βεβαιώσας τὸν Ὑψηλάντην ὅτι εἰδῶς κάλλιστα τὰς παρούσας τοῦ αὐτοκράτορος διαθέσεις δὲν τολμᾷ νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν του τοιαύτας προτάσεις. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης βλέπων ὅτι ἐν τούτοις ὁ ὑπουργὸς δὲν ἀπέτρεπεν αὐτόν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν καὶ περιελθὼν ἐξ ὧν ἤκουσεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατ' οὐδένα

μὲν λόγον ἤθελε νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, κινήθεντα ὅμως ἅπαξ ἔμελλε νὰ τὰ ὑποστηρίξῃ, ἀπεφάσισεν ὀριστικῶς νὰ δεχθῆ τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν, καὶ περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1820 ἀνηγορεύθη γενικὸς ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς.

Τὰς μετὰξὺ Καποδιστρίου καὶ Ξάνθου καὶ Ὑψηλάντου προεκτεθείσας διαλέξεις, ἱστορήσαμεν κατὰ τὸ περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαρυστάσεως *Δοκίμιον* τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ὅπερ, ἐὰν ὡς μὴ ὄφειλε δὲν ἔμενεν ἀτελές, ἤθελεν ἀποβῆ τὸ πολυτιμότεον τῶν βοηθημάτων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθησαν περὶ τῆς περιόδου ἐκείνης. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν παρατίθησιν ἔγγραφον· ἀλλὰ ὡς ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Ὑψηλάντικου οἴκου σχέσεων τοῦ συγγραφέως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι ἐξέθηκεν ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τῶν πραγμάτων, ἂν ὅχι αὐτολεξεί τὰς διαμειφθείσας ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἴσως εἴπωσιν τινες ὅτι οἱ Ὑψηλάνται εἶχον συμφέρον νὰ παραστήσωσι τὸν γενικὸν ἐπίτροπον τῆς Ἀρχῆς παραπεισθέντα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης γράφων ἐκ Βιέννης τῇ $2/14$ ἰανουαρίου 1828 πρὸς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, ζῶντος καὶ εἴπερ ποτὲ ἀκμάζοντος τοῦ Καποδιστρίου, ἐτόλμησε νὰ διαστρέψῃ ἄντικρυς τὴν ἀλήθειαν; Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ κόμης μετέβαλε τῶντι τὴν προτέραν γνώμην καὶ κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Ὑψηλάντου βεβαίωσιν «τὸν συνεβούλευσε νὰ ἐνεργήσῃ μὴ δεικνύων δισταγμὸν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας.» Πολλοὶ ἐμέμφθησαν τὴν τοιαύτην τοῦ Καποδιστρίου διαγωγὴν καὶ κατεδίκασαν αὐτὴν ὡς παλίμβουλον, καὶ σχολιᾶν, καὶ ἀπατηλήν. Ἡ περὶ τῶν πολιτικῶν ὅμως ἀνδρῶν κρίσις δέον νὰ στηρίζεται οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκριβῆ αὐτῶν ἐξέτασιν. Ὁ Καποδίστριας πρὸς βεβύλων κατ' ἀρχὰς, ὅτι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ὥρα τοῦ πολεμικοῦ ἀγῶνος καὶ ὅτι ἔδει πρὸ πάντων νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ἡμῶν ἐπίδοσιν, συνεμερίζετο κατὰ τοῦτο τὴν γνώμην πολλῶν ἐγκρίτων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνδρῶν, τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Ἰγνατίου, τοῦ Κοραῆ. Ἀλλ' ὅτε προσῆλθεν ἐνώπιόν του εἰς τῶν κινούντων τὰ τῆς ἐταιρείας καὶ παρέστησεν αὐτῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ἣν ἔλαβε τὸ κίνημα, τὸ πλῆθος τῶν περιπλακέντων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ συμφερόντων, τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν πολλῶν, τὰς ἐνδείξεις ἃς ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις περὶ τῶν ἐνεργουμένων, ἦτο φυσικὸν νὰ περιέλθῃ εἰς.

τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅπου κατήντησαν τὰ πράγματα, ἀπέβη σχεδὸν ἀδύνατον νὰ περισταλῶσι, καὶ ὅτι πᾶσα πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ συμφορὰς οὐδὲν ἥττον δεινὰς ἢ καὶ αὐτὴ τῆς ἐπαναστάσεως ἢ ἐκρηξίς. Τούτου τεθέντος, τὸ ζήτημα δὲν ἦτο πλέον ἂν πρέπει νὰ ἀναρριφθῇ ὁ κύβος, ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ ἐκβιασθῇ ἢ τῆς Ῥωσίας παρέμβασις. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδεμίαν εἶχε προσωπικὴν διάθεσιν νὰ προκαλέσῃ οἰανδ' ἢποτε πραγμάτων περιπλοκὴν, βεβαίως ὅμως ἐγνώριζε τὰ ἐνεργούμενα. Ἀφοῦ πολλοὶ πρόξενοι καὶ προξενικοὶ πράκτορες τῆς Ῥωσίας ἦταν μέλη ἐνεργὰ τῆς ἐταιρείας, ἀφοῦ ὁ διερμηνεὺς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ προξενείου Γ. Λεβέντης, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸ προξενεῖον τοῦτο, ἦτο εἰς τῶν κινούντων τὴν ἐταιρικὴν μηχανὴν, ἀφοῦ ὁ Μιλόσης ἐγίνωσκε τὰ πάντα, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακολουθῇ τὰ γινόμενα, τίς θέλει πιστεῦσαι ὅτι μόνος ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος διετέλει ἐν πλήρει αὐτῶν ἀγνοίᾳ; Ἀλλ' οὗτος ἐταλαντεύετο μεταξὺ δύο αἰσθημάτων καὶ δύο συμφερόντων τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ταράξῃ τὰ καθεστῶτα, ψυχραίνων, ἂν ὄχι ἄλλο, τοὺς συμμάχους δι' ὧν εἶχε πράξει τὸ μέγα ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Εὐρώπης, καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν ἀρχαίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ πολιτικὴν, ἐγκαταλείπων τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδετο κυρίως ἢ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἰσχύς τῆς Ῥωσίας. Οὕτω δὲ ἀντιπερισπώμενος, δὲν ἠθέλην αὐτὸς νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, ἐὰν ὅμως τὰ πράγματα οἴκοθεν περιεπλέκοντο, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ παρακολουθήσῃ τὸ ρεῦμα αὐτῶν καὶ πολλάκις ἐξεδήλωσεν, εἰ καὶ ἀορίστως ὁπωςοῦν, τὴν τοιαύτην αὐτοῦ διάθεσιν, ὡς ἐξάγεται πάλιν ἐκ τῆς προμνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον. Ὅθεν ὅταν ὁ Καποδίστριας ὑπέσχετο εἰς τὸν Ὑψηλάντην τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας, ἔλεγέ τι τὸ ὁποῖον, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἤκουσεν ἐξερχόμενον ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὕτως ἢ οὕτω διατυπούμενον, ἐπίστευσεν ὅτι θέλει ἐπαληθεύσει καὶ τὸ ὁποῖον ἐπηλήθευσε τῶντι, ἀρξάμενον ἀπὸ ἀπλῶν παραστάσεων, βαθμηδὸν δὲ τραχυθὲν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπὶ τέλους ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν ὀλοκλήρου τῆς Εὐρώπης. Ἦτο ὅμως οὐδὲν ἥττον βέβαιον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτηι τὴν ἄδειαν ἢ τὴν συναίνεσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα, δὲν ἠθέλε λάθει αὐτὴν ποτέ· καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ Καποδίστριας, πεισθεὶς ἀπαξ ὅτι ἡ ἐπανάστασις

κατήντησεν ἀναπόδραστος, παρεκώλυσεν ἐκ παντὸς τρόπου πᾶσαν προηγουμένην μεταξύ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ὑψηλάντου συνεννόησιν. Δὲν ἐδέχθη δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν, διότι ἡ περίστασις ἀπῆτει ὁμολογουμένως πολεμικὸν μᾶλλον ἄνδρα ἢ πολιτικὸν, οὐχὶ διότι δὲν ἠθέλησε νὰ θυσιάσῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ ἀξίωμα. Μήπως μετὰ δύο ἔτη, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἄμεσον πολεμικὴν παρέμβασιν καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἔπειτα ἰδὼν ματαιωθείσας ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰς προσπαθείας αὐτοῦ ! ἐδίστασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ῥωσικὴν ὑπηρεσίαν ;

Διὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς, ἡ Φιλικὴ ἐταιρεία δὲν διελύθη μὲν, ἀλλὰ μετεβίβασε τὴν ἀνωτάτην τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τοῦ ἔθνους χειραγωγίαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Καθ' ἣν στιγμὴν δὲ παύει ἡ εὐθύνη αὐτῆς, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐξεπλήρωσε τὴν ἐντολὴν ἣν ἀνέλαβεν, ὅπερ δὲν συνέβη εἰς πολλὰς τῶν μετέπειτα ἑλληνικῶν κυβερνήσεων. Ὁ σκοπὸς αὐτῆς ἦτο νὰ διενεργήσῃ τὴν συνεννόησιν καὶ τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ δυνάμεων, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν. Καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου οὐχὶ μὲν δι' ἐκτάκτου τινὸς ἰκανότητος, ἀλλὰ διότι ὑπηρέτησεν εὐφυῶς ἀμφοτέρας τοῦ ἔθνους τὰς προαιρέσεις, ἅμα μὲν παρασκευάσασα τὴν ἐπανάστασιν, ἅμα δὲ ὑποθρέψασα τὴν ἐλπίδα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐπὶ τούτῳ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπέθηκεν ἀντὶ κεφαλῆς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος μυστηριώδη πέπλον ἐπιτήδειον νὰ παραπείσῃ μικροὺς καὶ μεγάλους, ἔπειτα δὲ, ὅτε ἦλθεν ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ πέπλος οὗτος, ἐπέστησεν ἄνδρα, ὅστις ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξάνδρῳ ἐνίσχυσε τὴν κοινὴν πεποιθήσιν, ὅτι τὸ ἔθνος δύναται νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας.

Ὁ γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες χρήσιμοι ὄντες δευτεραγωνισταί, ἰλιγγιῶσιν ἐπὶ τῆς ὑπερτάτης βαθμίδος, καὶ ἐν τούτοις μὴ καταμετροῦντες τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀνέρχονται εἰς αὐτήν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔχουσι πλείονα φιλοδοξίαν ἢ ἀξίαν πραγματικὴν, πλείονα πόθον νὰ καταλάβωσι τὴν ἀρχὴν ἢ ἰκανότητα νὰ τὴν διεξαγάγωσι καὶ εὐκόλως μὲν ἐλπίζοντες, εὐκολώτερον δὲ ἀπελπιζόμενοι, φέρουσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν τὴν πεπρω-

μέντην σφραγίδα τῆς ἀποτυχίας. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἦσαν ἔτι γνωστὰ, ὁ δὲ διορισμὸς αὐτοῦ ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ὑπέκυψεν ἐν τῷ ἅμα ἐνθουσιωδῶς εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ὁδηγίας. Ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μέχρι τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν καὶ νήσων, ἡ φωνὴ αὐτοῦ διαδοθεῖσα ἠλέκτρισεν ἀπάσας τὰς καρδίας· καὶ ὅταν ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, παραγγέλλων αὐτῷ νὰ ἦναι ἕτοιμος καὶ ἐπιφέρων ὅτι «ὁ ἐνθερμος ζῆλος καὶ ἡ φυσικὴ γενναιότης του εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ ἐκεῖ ὅπου πρέπει,» ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι συνεκίνησαν καὶ αὐτὴν τὴν σώφρονα ψυχὴν τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἄλλ' ἡ ὀλίγη τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου δεξιότης καὶ ἡ δεινὴ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ἔμελλον ἀπαραιτήτως νὰ φέρωσιν εἰς μέσον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀτοπήματα πολλά. Ἀτυχῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκλογὴ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες περιεστοίχισαν τὸν γενικὸν ἐπίτροπον, ἄγοντες μᾶλλον καὶ φέροντες αὐτὸν ἢ ὑπ' αὐτοῦ χειραγωγούμενοι· ἀτελής καὶ ἡμαρτημένη τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος γνῶσις· οὐδεμία ἢ μικρὰ πρόνοια περὶ αὐξήσεως τοῦ πυρῆνος τῶν ὑφισταμένων στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀντὶ δὲ τούτου διαψιλεῖς διορισμοὶ ἀρχιστρατηγῶν, στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν· πολλά σχέδια καὶ πολλὴ περὶ τὴν παραδοχὴν καὶ ἀπόρριψιν αὐτῶν παλιμβουλία· νέα πρὸς συγκρότησιν ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας καὶ συνθήκης ἀπόπειρα, αὐθις ἀποτυχοῦσα· διχόνοια μεταξύ τῶν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐκείνων ἀρχιστρατηγῶν· ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις μεταξύ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν· περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διῆλθον 12 περίπου μῆνες. Ὁ Ὑψηλάντης λαβὼν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεριόριστον ἄδειαν ἀπουσίας λόγῳ ὑγείας, ἀνεχώρησεν ἐκ Πετροπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1820 καὶ κατῆλθε διὰ Μόσχας καὶ Κιέβου εἰς Ὀδησσὸν, ὅπου οἱ πλουσιώτατοι τῶν ἡμετέρων ὀλίγην παρέσχον αὐτῷ χρηματικὴν συνδρομὴν, πολλοὺς δ' ἐξέφρασαν δισταγμοὺς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος. Οἱ δισταγμοὶ ἦσαν βεβαίως ἐπιτετραμμένοι, ἀλλ' ἡ ἐγκατάλειψις, καὶ αὐτὴ ἡ ἐπὶ μακρὸν ἀναβολὴ τοῦ ἔργου ἀπέβαιναν ὁσημέραι ἀδύνατος. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ συνέβαινον ἄλλεπάλληλα ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα δὲν συνετέλουν μὲν νὰ εὐκολύνωσι τὴν θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ ἐπιχειρῶν ἑλληνικῇ ἐπαναστάσει, ἐκορύφουν ὅμως τὸν ἐρεθισμὸν τῶν πνευμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τῳόντι τῷ 1820 τοὺς Ἰσπανοὺς ἐμιμή-

θησαν ἀλληλοδιαδόχως οἱ νεωτερισταὶ τῆς Πορτογαλίας, τῆς Νεαπόλεως, τοῦ Πεδεμοντίου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ εἰς πολὺ ὁμιλωτέρας περιστάσεις τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἔχουσι πολλὴν μεταδοτικὴν δύναμιν. Πλὴν τούτου ὁ ἀπὸ τοῦ μαΐου μηνὸς ἀρξάμενος ἐμφύλιος μεταξὺ τοῦ Μαχμούτ Β' καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀγὼν, ἐλογίζετο εὐλόγως παρὰ πάντων ὡς σύμπτωσις εὐτυχῆς ἐξ ἧς ἔδει νὰ σπεύσωσι νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἐτέρωθεν δὲ ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία ἔλαβεν ἀκριβῆ καταγγελίαν τῶν γινομένων παρ' ἐνὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλικῶν, τοῦ προδότου Ἀσημάκη· καὶ πολλὰ τεκμήρια ἐδήλουν ὅτι ἡ κυβέρνησις ἤρχισε νὰ παρακολουθῇ τὰς ἐνεργείας ταύτας ἐν ταῖς κυριωτέραις αὐτῶν λεπτομερείαις. Ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Ὑψηλάντου Ὑπατρος ἀπερχόμενος πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἐδολοφονήθη ἐν Μακεδονίᾳ. Ἄλλος ἀπεσταλμένος πρὸς τὸν Μιλόσην τῆς Σερβίας, ὁ Ἀριστείδης Παπᾶς, συνελήφθη καὶ ἔδωκε μὲν παράδειγμα φιλοπάτριδος ἀφοσιώσεως, αὐτόχειρ γενόμενος ἀφοῦ κατέστρεψε τὰ ἔγγραφα ὧν ἦτο κομιστής· ἀλλὰ ἡ σύλληψις αὐτοῦ κατέστησεν ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη γινώσκει τὰ τε πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ὅτι ὁ Ὑψηλάντης οὔτε νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἔργου ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἀναβάλῃ αὐτό. Εἴ τε ἐξερρήγνυτο ἡ ἐπανάστασις ἀκέφαλος καὶ ἀσυνάρτητος, εἴ τε μὴ, ἤθελον ἐπέλθει συμφοραὶ, αἵτινες κατὰ τοῦτο μάλιστα ἐμελλον ν' ἀποβῶσι φοβερώτεραι ὄλων ὅσαι πράγματι ἐπῆλθον, ὅτι ἤθελον ἀποδοῦν ἄγονοι.

Τὸ κύριον λοιπὸν ζήτημα τὸ ἀπασχολῆσαν τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἐν Ὀδησσῷ καὶ ἐν Κισνοβίῳ, ὅπου βραδύτερον μετέβη, δὲν ἦτο ἂν θέλει ἀναβληθῇ ὁ ἀγὼν, ἢ θέλει ἀμέσως ἀρχίσει, ἀλλὰ πόθεν θέλουσι προοιμιάσει εἰς αὐτόν; Ἐκ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν ἢ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος; Κακῶς δὲ ἐτέθη, διότι, ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, εὐκόλον δὲ ἦτο νὰ προνοηθῇ, τὸ κίνημα ἔδει νὰ ἐκραγῇ ἐκατέρωθεν, ὥστε τὸ πολὺ ἠδύνατο νὰ ἐξετασθῇ ἐὰν αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ εἰς μέσον ἀπὸ βορρᾶ ἢ ἀπὸ μεσημβρίας. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις συνέβη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ πράγματα ἀπέβησαν συνετώτερα τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὁ Ὑψηλάντης ἐταλαντεύθη καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν εἶχεν ἀποφασίσει νὰ κατέλθῃ διὰ Γεργέστης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπειτα ὁμως ἐπαλινώδησε

καὶ περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου 1821 διαπεράσας τὸν Προὔτον εἰς ἤλ-
θεν εἰς Ἰάσιον τῆς Μολδαυίας.

Τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις γενόμενον τοῦτο κίνημα δὲν ἦτο παράλογον,
ὅπως πολλάκις ὑπελήφθη. Βεβαίως αἱ κυριώτεραι τῶν ἐπαναστατικῶν
δυνάμεων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ καὶ αἱ Ἡγεμο-
νίαι, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν
ὡς στάδιον ἐνεργείας οὐχὶ ἀτελεσφόρου. Τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων
τάξεων δὲν ἦτο τότε ἐν Ῥουμανίᾳ πολέμιον τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὁλη
σχεδὸν ἡ διοίκησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, ὡς καὶ πάν-
τες οἱ ἄλλοι ἐκεῖ ὁμογενεῖς, ἦσαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν. Αὐτὸς τῆς
Μολδαυίας ὁ ἡγεμὼν, Μιχαὴλ Σουτσοσ, ἦτο εἰς τὰς διαταγὰς τῆς
ἐταιρείας. Ἐὰν δὲ περὶ τοῦ μᾶλλον περιεσκεμμένου ἡγεμόνος τῆς Βλα-
χίας Ἀλεξάνδρου Σούτσοσ ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι δισταγμοὶ τινες, ὁ
ἐν ἀρχῇ τοῦ 1821 θάνατος αὐτοῦ παρέδωκε καὶ τὴν Βλαχίαν εἰς τὴν
διάκρισιν τοῦ κινήματος. Τοῦρκοι ἐλάχιστοι ὑπῆρχον ἐν ταῖς Ἡγεμο-
νίαις, σπουδαίως δὲ κατεῖχον μόνον τὸ φρούριον τῆς Βραΐλας. Τᾶνά-
παλιν δὲ αἱ φρουραὶ τῶν ἡγεμόνων συγκείμεναι ἐξ ἀρματολῶν καὶ ἄλ-
λων λογάδων μαχητῶν, Ἑλλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων, καὶ ἔχουσαι
ἀρχηγούς ἐμπείρους, δεδοκιμασμένους καὶ πρὸ καιροῦ εἰς τὰ τῆς ἐται-
ρείας μεμυημένους, τὸν Σάββαν, τὸν Γεώργιον Ὀλύμπιον, τὸν Φαρ-
μάκην, οὐ μόνον καθ' ἑαυτὰς ἀπετέλουν δύναμιν ἀξιόμαχον, ἀλλὰ
ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πυρὴν στρατοῦ πολυαρίθμου, τόσῳ μᾶλ-
λον ὅσῳ ἐὰν ὁ Σάββας ἦτο ἀνὴρ παλίμβουλος, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ, καὶ
μάλιστα ὁ καπετὰν Γεωργάκης ὁ Ὀλύμπιος, εἶχον ὅλας τὰς ἀρετὰς
τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ στρατιώτου, τὴν πειθαρχίαν, τὴν τόλμην, τὴν
ἀφοσίωσιν. Παρεκτός τούτων, πᾶσα ἡ ἐλληνικὴ νεολαία τῶν γυμνα-
σίων καὶ τῶν σχολείων τῶν τε Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας,
ἀφωσιώθη μετ' ἀπαραμίλλου προθυμίας εἰς τὸν ἀγῶνα· 500 δὲ λό-
γιοι ἔφηβοι ἀπετέλεσαν τὸν Ἱερὸν ἐκεῖνον λόχον, ὅστις ἔμελλε νὰ
μαρτυρήσῃ, ὅτι ἂν οἱ νεαροὶ αὐτοῦ ὀπλῖται δὲν εἶχον τὴν ἐμπειρίαν
καὶ τὴν ἀσκήσιν τῶν ὀρεσιβίων ἀνδρῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισ-
σάβου, ἦσαν ὅμως οὐδὲν ἦττον πρόθυμοι νὰ πέσωσιν ὑπὲρ πίστεως καὶ
πατρίδος. Συνέδραμον δὲ εἰς τὰς Ἡγεμονίας διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἐ-
ταίρων καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, ὥστε ὑπῆρχε
πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον, ἵνα συγκροτηθῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας στρατὸς
λόγου ἀξίος. Τελευταῖον διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ καπετὰν Γεωργάκη

εἰς τῶν ἐγχωρίων στρατιωτικῶν, ὁ Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκος, ὅστις εἶχε διακριθῆ ἐν τῷ τελευταίῳ ῥωσικῷ πολέμῳ, ὕψωσε μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου τὴν σημαίαν τῆς στάσεως ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχίᾳ καὶ δὲν ἐταύτισε μὲν τὴν σημαίαν του ταύτην μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἐφαίνετο ἅπ' ἐναντίας πολέμιος τῶν Ἑλλήνων καὶ συν-ενοήθη μάλιστα μετ' οὐ πολὺ μετὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ, ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἐδίστασαν νὰ πληθύνωσι τὰς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος. Ἐξ ὅλων τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος, ἠδύνατο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἡγεμονιῶν μεγίστην σπουδαιότητα. Ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο ὁ δυστυχῆς οἷος ἔδει νὰ ἀναδειχθῆ, καὶ διότι τούτου ἔνεκα τὸ κίνημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ, καὶ ὅτι δὲν ἀπέβη χρήσιμον εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνισχύθη, ὡς ἐξ αὐτοῦ, εἰς τὰς ὑπονοίας αὐτῆς ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπεκινήθη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε περισπῶσα ἱκανὸν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς μέρος πρὸς βορρᾶν, ἐξ οὗ ἀνεκουφίσθη ἡ ἐπανάστασις τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν. Πλεῖστον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἅπαντα ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης παρέστη ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις· καὶ ἴσως μὲν ἄλλος τις ἠθελεν ἀποβῆ εὐτυχέστερος αὐτοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ, πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι αὐτὸς, οἷος ἦτο, κατερχόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐλάχιστα ἠθελεν ὠφελήσῃ τὸν ἐνταῦθα ἀγῶνα.

Εἶναι ἤδη ἄρα γε ἀναγκαῖον νὰ διέλθωμεν διὰ μακρῶν τὴν ἐλλεινὴν ἐκείνην ἱστορίαν; Ὁ Ὑψηλάντης εἰσελθὼν εἰς Ἰάσιον τῇ 22 φεβρουαρίου μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν αὐτοῦ Νικολάου καὶ Γεωργίου καὶ εὐαρίθμων τινῶν ἄλλων ὀπαδῶν, ἐδημοσίευσεν ἀμέσως προκήρυξιν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἣτις μακροτάτη οὖσα καὶ μεστὴ πομπωδῶν φράσεων, μίαν μόνην εἶχε σπουδαίαν περικοπὴν. «Κινηθῆτε, φίλοι, ἔλεγε, καὶ ἐν τῷ ἅμα μία μεγάλη δύναμις θέλει παρασταθῆ προστάτις τῶν ἡμετέρων δικαίων.» Ἡ βεβαίωσις αὕτη κατεκρίθη πολλάκις ὡς ἀνυπόστατος. «Ἄν, καὶ μέχρι τίνος ἦτο ἀνυπόστατος, προὑπεδείξαμεν ἀνωτέρω καὶ θέλομεν ἐξετάσει ἀκριβέστερον μετ' οὐ πολὺ. Ὅπωςδῆποτε, τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἀναπτέρωσῃ τὰ πνεύματα καὶ συντελέσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀγῶνος ἐν τε ταῖς Ἡγεμονίαις καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, καὶ ὅτι ἂν ἔ-

πραξέ τι ὁ Ὑψηλάντης σωτήριο, ἦτο τοῦτο τὸ νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ καὶ νὰ πτοήσῃ τοὺς πολεμίους διὰ τῆς ἐπαγγελίας ἐκείνης. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπολιτεύθη ἀθλίως. Διατρίψας μίαν περίπου ἑβδομάδα ἐν Ἰασίῳ, οὐδὲν ἔπραξε πρὸς διοργάνωσιν καὶ αὔξησιν τοῦ στρατοῦ, πολλοὺς δὲ μόνον ἐχειροτόνησε στρατηγούς καὶ ἀξιωματικούς τοῦ ἐπιτελείου· πλὴν τούτου δὲ ἐπεχείρησεν ἐπονειθίστους καταπιέσεις κατὰ τῶν πλουσίων Ἑλλήνων τε καὶ Ρουμάνων, ἐπέτρεψε τὴν ὑπὸ τοῦ τυχοδιώκτου Βασιλείου Καραβιά σφαγὴν τῆς μικρᾶς ἐν Γαλαζίῳ τουρκικῆς φρουρᾶς καὶ τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως ταύτης, ἀντήμειψε μάλιστα τὸν ἄνδρα ἐπὶ τῷ κατορθώματι καὶ προεκάλεσε τοιουτοτρόπως ὁμοίας σκηνὰς ἐν Ἰασίῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Πορευθεὶς ἔπειτα εἰς Φοξάνιον, διοργάνωσε τούλάχιστον αὐτόθι τὸν *ιερόν λόχον*. Παρέμεινε κατόπιν ἱκανὰς ἡμέρας εἰς Πλοέστιον οὐδὲν πάλιν σπουδαῖον ἐνεργήσας, καὶ ἔφθασε τελευταῖον περὶ τὰ τέλη μαρτίου εἰς Βουκουρέστιον. Πλησίον τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Βλαχίας ἐστάθμευεν ὁ Βλαδιμηρέσκος μετὰ 3000 ἀνδρῶν, ἐντὸς δὲ αὐτῆς ὁ Σάββας μετὰ 1000. Οὐδετέρου αἱ διαθέσεις ἦσαν εἰλικρινεῖς. Ἄλλ' ὁ Ὑψηλάντης ὅστις εἶχε βοηθὸν πιστὸν, τὸν καλὸν κάγαθὸν καπετὰν Γεωργάκην, ἐὰν ὀλίγην ἐπεδείκνυε τόλμην καὶ δραστηριότητα, ἠδύνατο ἢ νὰ προσοικειωθῇ ἀμφοτέρους ἢ ἀμφοτέρους νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν, παραλαμβάνων τοὺς τετρακισχιλίους ἐκείνους ἄνδρας εἰς τὸν ἴδιον στρατόν. Ἄντι τούτου ὅμως ἐτράπη εἰς νέας καταπιέσεις, αἵτινες, ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι, συνετέλεσαν μόνον εἰς τὸ νὰ φυγαδεύσωσι τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν κατοίκων· οὐδεμίαν ἐτήρει ἐν τῷ στρατῷ πειθαρχίαν, ἄφησε τὰ πράγματα νὰ παραλύωσιν ὅσημέραι, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἠσχολήθη περὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν θεατρικοῦ θιάσου. Περὶ ταῦτα ἀναλίσκων τὸν χρόνον ἔλαβεν ἐν Βουκουρεστίῳ τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τότε ἀπηλίπισθη ἀμέσως καὶ ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ τῇ 1 ἄπριλιου πρὸς τὰ Καρπάθια, καταλιπὼν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ περὶ αὐτὸ τὸν Σάββαν καὶ τὸν Βλαδιμηρέσκον ἐλευθέρους νὰ συνεννοῶνται μετὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔμειναν ἄργοι.

Τρεῖς πασάδες, ὁ τῆς Βραΐλας, ὁ τῆς Σιλιστρίας καὶ ὁ τοῦ Βιδινίου εἰσήλασαν ἐν ἀρχῇ μαΐου εἰς τὰς Ἡγεμονίας, ὁ μὲν κατὰ τῆς Μολδαΐας, ὁ δὲ κατὰ τῆς Βλαχίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς μικρᾶς Βλαχίας. Ὁ Σάββας ταλαντευόμενος ἔτι ἐν τῇ προδοσίᾳ του ὑπεχώρησεν ἀμέσως

ἐκ Βουκουρεστίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Βλαδιμηρέσκος ἐπεχείρησεν ἤδη ὠρισμένας πρὸς τοὺς Τούρκους διαπραγματεύσεις, ἐπαγγελόμενος νὰ δολοφονήτῃ τὸν τε ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸν καπετὰν Γεωργάκην. Ἀλλ' ὁ Ὀλύμπιος μαχητὴς, βεβχιωθεὶς τὰ ἐνεργούμενα, παρέστη αἴφνης μετὰ 300 μόνον ἀνδρῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοπέδου αὐτοῦ, ἤλεγξε τὴν προδοσίαν του καὶ συλλαβὼν τὸν προδότην, ἀπήγαγεν αὐτὸν μεθ' ὅλης τῆς στρατιᾶς του εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις τὸν μὲν Βλαδιμηρέσκον ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ὀπλίτας συμπαρέλαβεν εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔδωκε τελευταῖον σημεῖά τινα ζωῆς ἐκ τοῦ ἐν Τιργοβιστίῳ στρατοπέδου διατάξας νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὸ περὶ τὴν μονὴν Δραγασσανίου πεδῖον. Ἀλλ' ἡ τότε λαμπρῶς ἀποκαλυφθεῖσα προδοσία τοῦ Σάββα, ἡ ἀπειρία ἐνὸς τῶν ἐκ τοῦ προχείρου χειροτονηθέντων στρατηγῶν, τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, καὶ ἡ ῥαγδαίως ἐπερχομένη τουρκικὴ δύναμις, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκτελεσθῇ προσηκόντως τὸ τοσοῦτον βραδέως ἀποφασισθὲν ἐν καὶ μόνον τοῦτο στρατηγικὸν σχέδιον. Ὁ Σάββας ἠυτομόλησε μεθ' ὅλης τῆς ἰδίας στρατιᾶς πρὸς τοὺς πολεμίους· ὁ Δούκας ἐξελθὼν ἐκ Τιργοβιστίου ἵνα σώσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων προσβληθεῖσαν μονὴν τοῦ Νοσέττου, ἐτράπη εἰς φυγὴν· πανικὸς φόβος κατέλαβε τοὺς ἐν Τιργοβιστίῳ· αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἀπέδρα εἰς Ῥίμνικον προσεγγίζων πάντοτε πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα, καὶ τῇ 1 ἰουνίου οἱ Τούρκοι ἐκυρίευσαν ἀμαχητὶ τὸ ἐγκαταλειφθὲν στραταρχεῖον μεθ' ὄλων αὐτοῦ τῶν ἐφοδίων καὶ τῶν σκευῶν.

Τὸ κίνημα ἐφάνη τότε καταβληθὲν. Οἱ Τούρκοι κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὸ Δραγασσανίον, ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτῶν Καρὰ Ἀχμέτ ἐπέστρεψεν ἐν τῷ μεταξύ εἰς Βουκουρέστιον. Ἀλλ' ἐν Ῥίμνικῳ ὑπῆρχον ἔτι περὶ τὸν Ὑψηλάντην 7,500 ἄνδρες καὶ 4 τηλεβόλα, ὁ δὲ καπετὰν Γεωργάκης, ὅστις δὲν ἀπηλπίζετο εὐκόλως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Δραγασσανίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 2,000 ἀνδρῶν, τὸ πλεῖστον ἰππέων. Ἐνῶ ὅμως τὰ πάντα εἶχον διαταχθῆ καὶ ἐνεργηθῆ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτηδεύως κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἰουνίου ἡμέρας, οἱ δὲ Τούρκοι ἠτοιμάζοντο νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὁ Βασίλειος Καραβιάς, παρὰ τὰς τοῦ Ὀλυμπίου παραγγελίας καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς αὐτὸν εἰδοποιήσεως, ἐπετέθη τὴν 6 μετὰ 500 ἰππέων κατὰ τοῦ χωρίου, παραπέισας καὶ τὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην νὰ συμπράξῃ εἰς τὸ ἀπονενωμένον ἐκεῖνο κίνημα μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ τοῦ πυροβολικοῦ.

Κατ' ἀρχὰς οἱ πολέμιοι, ὑπολαβόντες ὅτι ἐπέρχεται ἐπ' αὐτοὺς πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ δύναμις καὶ ἐκ τοῦ προτέρου διανοούμενοι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὑπενέδωκαν. Μετ' ὀλίγον ὅμως νοήσαντες ὅτι ἦσαν διπλάσιοι τῶν ἐπερχομένων καὶ ὅτι τὸ κακῶς διευθυνόμενον πυροβολικὸν οὐδεμίαν ἐπροξένει εἰς αὐτοὺς ζημίαν, ἀνεθάρρησαν, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀτάκτως ἐπερχομένους ἰππεῖς καὶ ἔπειτα εὐρέθησαν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ λόχου. Οἱ νεαροὶ ἐκεῖνοι μαχηταί, οἱ πρῶτοι οὓς ἔφερον εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἡ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παιδείσεως παραγομένη ἐνθουσιώδης πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τὴν ἐθνικὴν τιμὴν ἀφοσίωσις, κίτοι εἰς 500 μόνον ἀριθμούμενοι, δὲν κατέλιπον τὰς τάξεις, ἀλλὰ καρτερικῶς ἀντιταχθέντες εἰς τετραπλασίαν δύναμιν, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι ἐπαξίως τοῦ ὀνόματος ὅπερ ἔφερε τὸ τάγμα αὐτῶν. Ὁ καπετὰν Γεωργάκης, ἅμα μαθὼν τὴν ὀλεθρίαν τοῦ Καραβιᾶ ἀφροσύνην, ἔδραμε πρὸς τὸν κίνδυνον, μὴ δυνηθεῖς ἀτυχῶς νὰ συνεπαγάγη εἰμὴ ὀλίγους, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ καταπτοηθὲν ὑπὸ τῆς ἀπαισίας ἐκείνης εἰδήσεως, διὰ μιᾶς παρέλυσε· μόλις δὲ κατώρθωσεν ὁ γενναῖος ἀνὴρ νὰ ἀρπάσῃ τὴν σημαίαν τοῦ ἱεροῦ λόχου, νὰ σώσῃ δύο πυροβόλα καὶ 100 περίπου ὑπολειφθέντας ἱερολοχίτας καὶ νὰ προστατεύσῃ οὕτω κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν πάγκοινον φυγὴν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ὑποχωρήσῃ ὀριστικῶς· ὁ δὲ Ὀλύμπιος μέχρι τέλους ἐμμείνας πιστὸς εἰς τὸ καθῆκον, συνῶδευσεν αὐτὸν ἕως εἰς τὰ παρακείμενα αὐστριακὰ σύνορα καὶ ἀπεχαιρέτισεν αὐτὸν τῇ 15 μετὰ καρδίας συντετριμμένης· διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν, δυσπίστως ἔχων πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἐτράπη μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Φαρμάκη πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει δυνηθῆ νὰ παρειεέλθῃ εἰς τὴν ῥωσικὴν χώραν, ἵνα ἐκεῖθεν καταβῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἠδυνήθη τότε εὐλόγως νὰ ὑπολάβῃ ὡς παρελθοῦσαν τὴν μικρὰν ἐκείνην καταιγίδα. Ὁ Ὑψηλάντης μετὰ τῶν πλείστων αὐτοῦ ὀπαδῶν εἶχον φύγει· ὁ Βλαδιμηρέσκος εἶχε πρὸ καιροῦ θανατωθῆ, καὶ αὐτὸς ὁ Σάββας ἐφονεύθη ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ Καρᾶ Ἀχμέτ, ἵνα πληρωθῆ, καὶ αὐθις τὸ ῥητὸν ὅτι ἀγαπᾶται μὲν ἡ προδοσία, μισεῖται δὲ ὁ προδότης. Φοβερὰ δὲ ἐγένετο τότε ἡ ἐνεκα τῆς προδοσίας τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐκατόμβη, διότι τὴν τύχην τοῦ ἀρχηγοῦ ἔλαβον καὶ ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ἅπαντες οἱ στρατιῶταί του, ἂν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀντέστησαν καὶ πολλοὺς

τῶν ἀντιπάλων κατέβαλον πρὶν ἢ πέσωσιν, αἱ δὲ κεφαλαὶ πάντων ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐφονεύθησαν ὡσαύτως καὶ ἅπαντες οἱ μετασχόντες τοῦ κινήματος ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν ἢ νὰ διαβῶσι τὰ σύνορα ἢ νὰ κρυβῶσιν.

Ἄλλ' ἀντήχησαν ἔτι καὶ ἐμελλον νὰ ἀντηχήσωσι πολεμικὰ τινα ἔργα πέραν τοῦ Ἰστρου, μάταια μὲν πλέον βεβαίως, ἐπιτήδεια δὲ τοῦλάχιστον νὰ περικαλύψωσι δι' αἰγλης τινὸς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην ἀποτυχίαν. Ὁ ἐκ Βραΐλας στρατεύσας πρὸς ἀνάκτῃσιν τῆς Μολδαυίας Ἰουσοῦφ πασᾶς, δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ Γαλάζιον τῇ 2 μαΐου εἰμὴ ἀφοῦ ἐπὶ μίαν ὄλην ἡμέραν ἀντέστησαν εἰς αὐτὸν καὶ οὐ μικρὰν ἐπροξένησαν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν βλάβην, εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Ἀθανασίου τοῦ Καρπενησιώτου ἀγόμενοι. Ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς ἐπιχειρήσας τριήμερον σφχγὴν καὶ λεηλασίαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπέστρεψεν εἰς Βραΐλαν καὶ ἐβράδυνε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ Ἰάσιον. Ὁ ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σουτσοῦ, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ἠδύνατο πλέον νὰ χρησιμεύσῃ ἡ παρουσία αὐτοῦ, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Βεσσαρβίαν. Ὡσαύτως ὁ Γεώργιος Καντακουζηνὸς, τὸν ὁποῖον ὁ Ὑψηλάντης εἶχε πέμψει ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ εἰς Μολδαυίαν, διέβη τὸν Προῦτον ἅμα μαθὼν ἐν ἀρχῇ ἰουλίου ὅτι οἱ πολέμιοι τελευταῖον πλῆσιαζοῦσιν. Ἄλλ' ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, ὅστις εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῆς περὶ Γαλάζιον μάχης, ὠχυρώθη μετὰ 400 περίπου λογάδων ἀνδρῶν καὶ 8 πυροβόλων, ἐπὶ λόφου ὑπερκειμένου εἰς τὸ παρὰ τὸν Προῦτον κείμενον χωρίον Σκουλένιον, ὅπερ οὗτοι ἐφρόντισαν προηγουμένως νὰ καύσωσιν. Ἐκεῖ προσεβλήθησαν τῇ 17 ἰουλίου ὑπὸ ἑξακισχιλίων ὀσμανιδῶν, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξύ καταλάβει τὸ Ἰάσιον. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας τοῦ ποταμοῦ ὄχθης ἴσταντο παρατεταγμένα ῥωσικὰ στρατεύματα, ὧν οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαμηνύσει εἰς τοὺς πολεμίους, ὅτι μίᾳ μόνον σφαῖρα ἂν ἐπιπτεν ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους ἤθελε προκαλέσει τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν. Ἐπὶ 8 ὥρας ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς πολλαπλασίους ἀντιπάλους, οἵτινες ἐφρόντισαν νὰ μὴ ἐκτεθῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ῥωσικῆς ἀπειλῆς. Καὶ ἐνῶ ἐντεῦθεν ἀντήχουν τὰ πυροβόλα καὶ αἱ κραυγαὶ τῶν μαχομένων, εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην οἱ Ῥῶσοι, δέσμιοι κρατούμενοι ὑπὸ τῆς ἀδυσωπήτου αὐτῶν πειθαρχίας, μανιωδῶς ἐπευφήμουν εἰς τὴν ἀπηλπισμένην πάλτην τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἡ νίκη ἦτο ἀδύνατος· ἐφονεύθησαν

μὲν 1000 περίπου ὀσμανίῳ, ἀλλ' εἶχον πέσει ἐνταύτῳ 300 Ἑλλη-
νες καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ὁ ἦρωσ Ἀθανάσιος. Οἱ περιλιπόμενοι ἐσώθη-
σαν εἰς Βεσσαραβίαν, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν
ὅτι μυρίους τοιούτους μαχητὰς εἶχεν ὁ Ὑψηλάντης, βεβαίως ἠδύ-
νατο ν' ἀντιταχθῆ εἰς 40,000 μουσουλμάνους. Ἐπήρχοντο δ' ἐν τού-
τοις ἐκ Βλαχίας ὁ Γεωργάκης καὶ ὁ Φαρμάκης μετὰ 350 πιστῶν
ὀπαδῶν, βραδέως ὀπρωοῦν· διότι παρεκτὸς τῶν ἄλλων δυσχερειῶν ὁ
πρῶτος ἀσθενήσας ἐκομίζετο ἐπὶ φορείου· καὶ ἐπὶ τέλους δὲν ἠτύχη-
σαν νὰ σωθῶσι. Προδοθέντες ὑπὸ τῶν Ῥουμάνων καὶ κυκλωθέντες
πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων, κατέλαβον ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου
τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου. Ἐκεῖ πολιορκηθέντες ὑπὸ πολυαριθμοῦ
τουρκικῆς δυνάμεως καὶ προσκληθέντες νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὁ μὲν
Γεωργάκης ὅστις κατεῖχε τὸ κωδωνοστάσιον μετὰ 11 ἀνδρῶν, δὲν ἐ-
πίσθη, ἀλλ' ἀνάψας τῇ 23 Σεπτεμβρίου τὴν πυριταποθήκην ἔθαψεν
ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ καταπεσόντος οἰκοδομήματος τοὺς τε ἐμβαλόντας
πολεμίους καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ παρεκτὸς ἑνός, ὡς
ἐκ θαύματος τῇ ἀληθείᾳ σωθέντος· ὁ δὲ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐ-
τοῦ Φαρμάκης, ὅστις ἦτο ἐντὸς τῆς μονῆς, εἶχε τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ νομί-
σει ὅτι δύναται νὰ συνομολογήσῃ συνθήκην ὑποχωρήσεως μετὰ τῶν
ὀπλων, ἐπὶ τῇ ἐγγυήσει τοῦ παρόντος προξένου τῆς Αὐστρίας. Ἄλλ'
ἅμα ἐξεληθόντος αὐτοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀπεδείχθη ὅποια ἦτο τῆς ἐγ-
γυήσεως ἐκείνης ἡ ἀξία. Οἱ μὲν στρατιῶται ἐφονεύθησαν ἀμέσως, οἱ δὲ
ἀξιωματικοὶ εἰς Σιλίστριαν, ὅπου ἐστάλησαν, ὁ δὲ Φαρμάκης, ὄν ἀπή-
γαγον ὡς τὸ κάλλιστον νίκης αἰσχροῦς τρόπιον, εἰς Κωνσταντινούπο-
λιν, ζῶν ἐκλεπισθεὶς ἐρρίφθη πρὸς θεῶν εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Γαλατᾶ.

Καὶ τοιούτους ἔχων συναθλητὰς ὁ Ὑψηλάντης οὐδὲν ἔπραξεν, ἀλλ'
ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰουνίου παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν,
ἵνα κατακλεισθῆ εἰς τὸ φρούριον τοῦ Μούγκατζ καὶ μετὰ τινα ἔτη εἰς
τὸ τῆς Θηρεσιουπόλεως, μέχρις οὗ ἠλευθερώθη μὲν τελευταῖον διὰ
μεσολαβήσεως τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ἀλλὰ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὰ
σπέρματα τοῦ καρδιακοῦ ἐκείνου νοσήματος ἐξ οὗ ἀπέθανεν ἐν Βιέννῃ
κατὰ αὐγούστον τοῦ 1828. Ἄ! βεβαίως, τὰ μαρτύρια ὅσα ὑπέστη
κατὰ τὰ ὀκτῶ ταῦτα ἔτη, τὰ ἠθικὰ μάλιστα αὐτοῦ μαρτύρια ἐκί-
νησαν εὐλόγως τὸν ἔλεον τοῦ ἔθνους· ἀλλ' ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἀπο-
φανθῆ ὅτι εἰς χεῖρας ἄλλου ἀνθρώπου, τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα
ἠδύνατο οὐ μόνον ὡς σπουδαῖος ἀντιπερισπασμὸς νὰ ἀποβῆ χρησίμου

εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ συνέβη, ἀλλὰ παρατεινόμενον, ἂν ὄχι ἄλλο, ἐπὶ τινα χρόνον, νὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον νὰ ἐνεργήσῃ, τελεσφόρως, καθάπερ οὗτος ἐβουλεύθη νὰ πράξῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας.

Τῶντι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας μετὰ τῶν ὑπουργῶν αὐτῶν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐσκέπτοντο συνηγμένοι εἰς Λάϋβαχ περὶ τῆς καταστολῆς τῶν ἐν τῇ Ἰβηρικῇ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ ἐκραγείσων στάσεων καὶ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐν τῇ Εὐρώπῃ τάξεως, ὅτε αἰφνης κατέφθασεν αὐτόθι ἡ ἀγγελία τῆς ἀπὸ τῶν Ἡγεμονιῶν ἀρξαμένης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθορύβησε πάντας τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρήχθη ἀμέσως ἡ ὑπόνοια, ἡ ὑπὸ τῆς προκηρύξεως τοῦ Ὑψηλάντου ἐνισχυθεῖσα, ὅτι τὸ κίνημα ὑποθάλλεται ὑπὸ τῆς Ῥωσίας. Ὅθεν τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ ταλαντευόμενος, ἀλλ' ἐδέησε νὰ δώσῃ ὠρισμένας τοῦ ἐναντίου ἀποδείξεις καὶ ἐπὶ τούτῳ διέγραψε μὲν τὸν Ὑψηλάντην ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ Ῥωσικοῦ στρατοῦ, διέταξε δὲ τὸν στρατηγὸν τοῦ παρὰ τὸν Προῦτον στρατιωτικοῦ σώματος νὰ τηρήσῃ αὐστηροτάτην οὐδετερότητα, ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ὅτι εἶναι παντελῶς ἀλλότριος τῶν γινομένων καὶ ἐπὶ πᾶσι δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Μέτερνιχ καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Γέντζ οἱ τοσοῦτον σπεύσαντες νὰ θριαμβεύσωσιν ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ τῶν φρονημάτων αὐτῶν, ἤθελον ἐκ πρώτης ἀρχῆς περιέλθῃ εἰς ἐνδοιασμούς τινας ἐὰν δὲν ἀπέδιδον εἰς τοὺς ὄρους τῆς ἀπὸ 14 μαρτίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀποσταλείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἐπιστολῆς, τὴν ἐννοίαν ἣν ἐπόθουν μᾶλλον νὰ ἔχῃ ἢ εἶχε πράγματι.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἡ γραφεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου, ἀπεδοκίμαζε μὲν τὸ κίνημα, ἀλλὰ διελάμβανεν ἐν τῷ μεταξὺ ὅτι «πολλαὶ περιστάσεις δικαιολογοῦσι τὴν εὐχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ νὰ μὴ μένωσιν ἐσαεὶ ἀδιάφοροι πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν τύχης.» Ὡστε ἂν κατέκρινε τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐξήγερθη ἡ ἐπανάστασις, κατ' οὐσίαν ἀνεγνώριζε τὸ δίκαιον τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῆς. Πλὴν τούτου κατωτέρω προσέθετεν «ἐὰν ὑποδείξετε ἡμῖν τὰ μέσα δι' ὧν δύνανται νὰ παύσωσιν αἱ ταραχαί, μὴ παραβια-

ζομένων τῶν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης συνθηκῶν, ὁ αὐτοκράτωρ δὲν θέλει διστάσει νὰ παρεμβῆ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῆ ὀσμανικῆ κυβερνήσει.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Ὑψηλάντης ἐκαλεῖτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ὅσας ὁ αὐτοκράτωρ ἔλεγεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς θεραπείαν τῶν εὐλόγων τοῦ ἔθνους εὐχῶν· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπητεῖτο πρὸ πάντων, ἐννοεῖται, νὰ διατηρήσῃ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὑψηλάντης τὴν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ἰδίαν θέσιν καὶ τοῦλάχιστον νὰ μὴ παραδώσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν ἵνα κατακλεισθῇ εἰς Μούγκατς. Ἴνα δὲ ἀναβάλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχρᾶς ὑπωσθῆποτε ἐντυπώσεως ἣν ἔμελλε νὰ προξενήσῃ ἡ διακήρυξις αὕτη εἰς τὰ περὶ τὸν Ὑψηλάντην πλήθη τὰ ὁποῖα περιέμενον τὴν ἄμεσον ἐμφάνισιν τῶν Ῥωσικῶν στρατευμάτων, ὁ αὐτοκράτωρ, ἀντὶ νὰ διαβιβάσῃ ἀμέσως τὴν ἐπιστολὴν του εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ ἡδύνατο νὰ γίνῃ ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, προετίμησε τὸν πολὺ μακροχρονιώτερον τρόπον τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς διὰ Κωνσταντινουπόλεως. Τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ἐν μέσῳ τίνων δυσχερῶν περιστάσεων ἠναγκάσθη ὁ Καποδίστριας νὰ γράψῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρέπει μὲν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλυπεῖτο καιρίως μὴ δυνάμενος τὰ πράξῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος πλειότερα, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ ὑποθέσωμεν αὐτὸν, ὡς ἐρρέθη, ἀποβυλόντα, καθ' ἣν στιγμὴν ἔγραφε καὶ ὑπέγραφε ταῦτα, πᾶν αἴσθημα τιμῆς καὶ πίστεως, ὡς ἐκ τοῦ διπλωματικοῦ δόλου καὶ ψεύδους ἐν ᾧ διήγαγε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ ἤρξαντο ἐν Κωνσταντινουπόλει παραστάσεις ἐντονοὶ περὶ τῶν βιαίων μέσων δι' ὧν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα. Ἡ διακοίνωσις, ἣν διεβίβασεν ὁ Ρεῖζ ἐφένδης εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ῥωσίας βαρῶνα Στρόγονοφ ἐν τῇ συνδιαλέξει τῆς 25 ἀπριλίου, ἡ ἀπάντησις τοῦ πρέσβεως καὶ ἡ ἀπὸ 22 μαΐου διακοίνωσις αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὅποσον ἐτραχύνθησαν ἐκ πρώτης ἀρχῆς αἱ μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων σχέσεις. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ πρέσβυς ἐξεδήλωτο πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ Ῥωσία δὲν θέλει καταναγκασθῆ νὰ ὑποστηρίξῃ ἐμπράκτως τὰ συμφέροντα λαοῦ ἀθῶου καὶ καταπιεζομένου.» Ἐν δὲ τῇ διακοίνώσει τῆς 22 μαΐου διελαμβάνετο ὅτι «ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ δὲν δύναται νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα θέλει συνεπαγάγει ἡ χρῆσις τῆς βίας καὶ

ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὴν θέλει πράξει πᾶν τὸ δυνατόν ὑπὲρ τῶν ἐπαρχιῶν, ὧν ἡ προστασία ἀνετέθη αὐτῇ διὰ πανηγυρικῶν συμβάσεων.»

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ διπλωματικὴ μονομαχία ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρξάμενη μεταξύ τοῦ Στρόγονοφ καὶ τῆς ὀσμаниκῆς κυβερνήσεως περιωρίζετο εἰς τὸ ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις γινόμενον κίνημα· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔλαβε πολὺ μείζονας διαστάσεις. Ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς νήσοις. Ἡ Υ. Πύλη ἐκμανεῖσα ἐπεχείρησε φοβερὰν τῶν χριστιανῶν καταδρομὴν καὶ σφαγὴν, ἀρξάμενη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ὁ ἱερομάρτυς Γρηγόριος Ε', ἀπηγχονίσθη πρὸ τῆς πύλης τοῦ πατριαρχείου καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ὑπέστη τὰς αἰσχίστας τῶν ὕβρεων· πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐθανατώθησαν ἀλληλοδιαδόχως. Τότε ἀπηγχονίσθη ὁ τραπεζίτης Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, ὃν οἱ Πελοποννήσιοι ὠνόμαζον *κόγσολαν* τῶν Μωραϊτῶν. Τότε ὅλοι οἱ Φαναριῶται ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φύγωσιν, ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν αὐτόθι οἱ πλεῖστοι φονευθῶσι· καὶ ὁ θάνατος ἀδιακόπως πολλαπλασιαζόμενος περιέλαβεν ἀπάσας τῶν Ἑλλήνων τῆς βασιλευούσης τὰς τάξεις, ὁ δὲ παροξυνθεὶς ὀσμаниκὸς ὄχλος ὁσημέραι ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀντὶ νὰ ἀναχαιτισθῇ ὑπ' αὐτῆς, ἐξετράπη εἰς τὴν δεινότεραν ἀκολασίαν, καὶ ἐν διαστήματι ἐβδομάδων πολλῶν τὰ στίφη αὐτοῦ καθοδηγούμενα ὑπὸ γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων, διέτρεχον τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα τοῦ Βοσπόρου ληστεύοντα καὶ σφάζοντα τοὺς βραγιάδες. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀνοσιουργήματα ἐτελέσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ἐν Ἀδριανουπόλει ἀπηγχονίσθησαν ὁ πρῶην πατριάρχης Κύριλλος καὶ πολλοὶ τῶν προεστώτων· ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου (διότι ὁ μητροπολίτης αὐτὸς ἐθανατώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διέτριβε) καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν κατοίκων· ἐν Λαρίσῃ ὁ μητροπολίτης καὶ ἄλλοι· ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυθωνίαις, ἐν Κῶ, ἐν Ρόδῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, παντοῦ ὅπου δὲν ἴτχυνεν ἡ ἐπανάστασις, οἱ Ἕλληνες καθυπεβλήθησαν εἰς μαρτύρια φοβερὰ. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι τὰ αὐτὰ διέπραττον οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἐπανεστήσαν. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἦτο ὅτι παρ' ἡμῖν κυβέρνησις δὲν ὑπῆρχε· λαὸς δὲ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας τοσοῦτον δυναστευθεὶς, ἀχαλίνωτος ὢν, ἐξετράπη εἰς παντοίας ἐκδικήσεις κατὰ τοῦ ἐν χερσὶν ἔτι φέροντος τὰ ὄπλα δυνά-

στου. Ἐν Τουρκίᾳ τάνάπαλιν, αὐτὴ ἡ κυβέρνησις, οὐ μόνον δὲν ἀνεχαίτισε τὴν ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου, κατὰ ὑπηκόων ἀόπλων, ἀλλ' ἀπειναντίας παρώτρυνεν αὐτήν. Τούτου ἕνεκεν ἐκίνησεν ἐπὶ τέλους τὴν ἀγανάκτησιν ὄλου τοῦ κόσμου καὶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς Ῥωσίας.

Τῆ 4/16 ἰουνίου ὁ Στρόγονοφ ἔλαβεν ἐκ Πετροπόλεως διαταγὴν νὰ δηλώσῃ εἰς τὴν Ὑ. Πύλην, ὅτι ἐὰν δὲν παύσῃ πολεμοῦσα οὐχὶ μόνον τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἄθρόον, ἐὰν δὲν παύσῃ οὐχὶ φροντίζουσα περὶ τῆς ἰδίας ἀμύνης μόνον καὶ ἀσφαλείας, ἀλλὰ προσβάλλουσα αὐτήν τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν, ὁ αὐτοκράτωρ, μετὰ τὰς προηγηθείσας παραστάσεις, δὲν θέλει ἐπιχειρήσει πρὸς αὐτὴν νέας δηλώσεις, οὐδὲ δώσει νέας συμβουλὰς· ἀποφαίνεται δὲ ἀπὸ τοῦδε «ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀποβαίνει πολεμικὰ παντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅτι νομιμοποιεῖ τὴν τῶν Ἑλλήνων ἀμυναν καὶ ὅτι ἡ Ῥωσία θέλει εὐρεθῆ εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ παράσχη αὐτοῖς οὐ μόνον ἄστυλον ἀλλὰ καὶ προστασίαν καὶ συνδρομὴν ἀπὸ κοινοῦ μεθ' ἀπάσης τῆς χριστιανωσύνης.» Ἡ Ῥωσικὴ κυβέρνησις διεβίβασε τὰς ἀποφάνσεις ταύτας εἰς τὰς συμμάχους αὐτῆς Δυνάμεις· καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ διακοίνωσις ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῆ 10/22 ἰουνίου εἰς τὸν παρὰ τῆ αὐστριακῆ αὐλῆ πρέσβυν της κόμητα Γολόφκιν. Ἐν τῇ διακοινώσει ταύτῃ, ἐλέγετο ῥητῶς· «Ἀφ' ἐνός ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐκτείνεται καὶ διαδίδεται, ἐκ δὲ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγῶν κορυφοῦται ἡ ἀπελπισία τῶν Ἑλλήνων· ἀφ' ἐτέρου ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἐνδίδει πλέον εἰς τὴν θρησκοληψίαν τοῦ ὄχλου, ἀλλ' ἐπιμένει αὐτὴ ἐκτελοῦσα σχέδιον ἀμετάθετον· ἐπισωρεύει τὴν παραβίασιν τῶν συνθηκῶν αὐτῆς οὐ μόνον μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν κυριωτέρων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, καὶ θανασίμως προσβάλλει τὴν ἐλευθερίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς θαλασσοπλοΐας καὶ ἐμπορίας. . . Τὰ πάντα δικαιοῦσιν ἡμᾶς νὰ φοβώμεθα ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἔχει οὔτε τὴν θέλησιν οὔτε τὸν τρόπον νὰ μεταβάλλῃ τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο σύστημα. . . Ὅθεν ὁ αὐτοκράτωρ νομίζει χρέος αὐτοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐξηγήσεις ἀκριβεστερας πρὸς τοὺς συμμάχους, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ συνυπάρξῃ μετὰ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων. . . Παρακαλεῖ δὲ τὰς δυνάμεις νὰ πληροφορήσωσιν αὐτὸν ἀπροκαλύπτως, τί σκοποῦσι καὶ τί εὔχονται καὶ πῶς νομίζουσιν ἐπιτηδειότερον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς. . . Ὁ Ῥωσικὸς στρατὸς εἶναι ἔτοιμος νὰ συντελέσῃ πρὸς ἐκπλή-

ρωσιν τῶν ὄσα περὶ τούτου ἤθελον ἀποφασίσαι αἱ σύμμαχοι αὐταί.»

Ἐκ τῶν διακοινώσεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ Ῥωσία ἐπενέβη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνδέσασα αὐτὴν μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς σωτηρίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῆς παραβιάσεως τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς κατὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου προβολῆς· σύναμα ὁμως οὐδὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ μονομερῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπὶ τούτῳ σύμπραξιν ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Εἶναι ἕξιον σημειώσεως ὅτι οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὴν Υ. Πύλην διακοινώσει, οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἀναφέρεται ἡ λέξις πόλεμος. Ἐν ἀμφοτέραις διὰ ποικίλων περιστροφῶν ὑποδεικνύεται οὗτος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σαφῶς ὡς ἐπικείμενος· ἐν τῷ τέλει μάλιστα τῆς πρώτης, ὁ Στρόγονοφ ἔλεγε ῥητῶς, ὅτι ἂν ἡ Υ. Πύλη δὲν μεταβάλῃ σύστημα «ὁ ὑπογεγραμμένος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀναγγείλῃ ὅτι θέλει ἐγκαταλίπει ἀμέσως τὴν Κωνσταντινούπολιν μεθ' ὄλων αὐτοῦ τῶν ὑπαλλήλων.» Ἀλλὰ ὁ ὄρος πόλεμος δὲν ἐξέρχεται ἔτι ἀπροκαλύπτως τῶν χειλέων τοῦ αὐτοκράτορος. Πρώτην δὲ φοράν μετεχειρίσθη αὐτὸν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτορα ἀπὸ 29 ἰουνίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔλεγεν· Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ πόλεμος οὗτος ἤθελον ἀναγκαιῶς ἀποβλέπει, ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ, εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης κυριάρχων, νομίζω ἑμαυτὸν ὑπόχρεον νὰ συνεννοηθῶ ἐκ προοιμίου μετὰ τῶν συμμάχων μου περὶ τούτου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἤθελον εὐχαριστηθῆ εἰς τὴν γνῶσιν, ἣν ἔχω τῶν προσωπικῶν τῆς Υ. Μ. αἰσθημάτων ὡς πρὸς ἐμέ. Δὲν διστάζω ὅτι αὕτη εἶναι πεπεισμένη περὶ τῆς εἰλικριείας τῶν ἐμῶν προαιρέσεων. Ἦθελον ὁμως ἐπιθυμήσει, ὥστε ἅπασαι αἱ σύμμαχοι δυνάμεις νὰ συμμερισθῶσι τὴν πεποιθῆσιν ταύτην, καὶ τολμῶ νὰ ἐλπίσω ὅτι ἡ Υ. Α. καὶ Β. Μ. δὲν θέλει διστάσει νὰ ἐγγυηθῆ εἰς αὐτὰς περὶ τῶν διαθέσεών μου, εἰὰν ἡ Πύλη ἤθελε μὲ ἀναγκάσει νὰ καταφύγω εἰς τὰ μέτρα τὰ ἐπιβαλλόμενά μοι ὑπὸ τε τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς θέσεως τῆς Ῥωσίας, μέτρα ὁμως τὰ ὁποῖα, ἐπαναλαμβάνω, δὲν θέλουσι τείνει ποτὲ εἰς ἀποκλειστικὸν σκοπὸν, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπιφυλάξει πάντοτε εἰς τὰς συμμάχους Δυνάμεις τὸ δικαίωμα νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὥραιων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθόν.»

Τρεῖς λοιπὸν μῆνες καὶ ἡμισυ εἶχον μόλις παρέλθει ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τὴν λεγομένην ἀποκήρυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κινήματος, ὡς ἐκ τῆς ὁπείας οἱ προϊστάμενοι τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας ἐνόμισαν ὅτι ἠσφαλίσθη τὸ καθεστῶς τῆς Εὐρώπης, καὶ νῦν ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐδήλου ὅτι οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν πρὸς νέαν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ρύθμισιν καὶ ἐπεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο τὴν σύμπραξιν ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Αἱ Δυνάμεις αὗται ἦτοί ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσσία δὲν εἶχον δώσει εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις αὐτῶν, καθάπερ ἐπεθύμει ἡ Ῥωσία, ἡδηγίας ἐντελῶς συμφώνους πρὸς τὰς ἐκ Πετροπόλεως εἰς τὸν Στρόγονοφ σταλείσας· περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ προτρέψωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐντόνως τὴν Υ. Πύλην νὰ μὴ ἐπιμείνη εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦ διωγμοῦ καὶ τῶν σφαγῶν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπιτηδειότερον ν' ἀναρριπίσῃ ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ περαιτέρω δὲν προέβησαν. Ἀπ' ἐναντίας ἠγωνίσθησαν παντὶ σθένει νὰ συμβιβάσωσι καὶ συνδιαλλάξωσι τὸν Στρόγονοφ μετὰ τοῦ Ρεῖζ ἐφένδη. Ἐκ τῶν 4 Δυνάμεων, αἱ δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπισημότεραι καὶ ἰσχυρότεραι, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἀγγλία, δὲν ἐκινουῦντο ἐκ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀφορμῶν, οὕτω πως πολιτευόμεναι. Ἡ μὲν Αὐστρία ἐπεθύμει πρὸ πάντων νὰ ἀποτρέψῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ἐξερεθίσῃ μὲν τὰ φιλελεύθερα τῆς Εὐρώπης πνεύματα, νὰ διαταράξῃ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν ἐν Βιέννῃ συνθηκῶν κυρωθεῖσάν τάξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἐφοβεῖτο τὰς περὶ τὰ πολιτεύματα μεταβολάς· ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ ἀνατραπῶσι τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα, πεποιθυῖα ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης ἡ Ῥωσία διὰ τε τὴν γεωγραφικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων, ἤθελε περιποιήσῃ ἑαυτῇ δυνάμεις ἐπικινδύνους εἰς τὰ γενικὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὴν ἐπὶ ταῖς πληροφορίαις τοῦ Στρόγονοφ γραφεῖσαν δευτέραν ἀπὸ $\frac{1}{2}$ ἰουνίου ἐπιστολὴν τοῦ κόμητος Νεσελρῶδου πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἐνῶ ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας κόμης Λύτζοβ δὲν ἔπαυεν ὑποβάλλων τῇ Πύλῃ τὰς ζηροτέρας κατὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῆς παραστάσεις, ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας λόρδος Στράγκφορντ ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας ἐμψυχῶν τὴν Πύλην εἰς τὰς ἀκατανοήτους αὐτῆς διαθέσεις καὶ παρέχων αὐτῇ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀ-

γρία ἐκείνη καὶ ἡμικρτημένη πολιτεία ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἴσως τὴν συνδρομὴν τοῦ βρετανικοῦ ὑπουργείου. Ἐτέρωθεν ὁμως ὁ κόμης Λύττσεβ ἐβεβαίωσεν τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ τῆ 6/18 αὐγούστου ὅτι ὁ λόρδος Στράγκφορντ, οὐδὲν ἤττον ἢ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Πρωσίας ὑποκόμης Βιελλά καὶ βαρῶν Μίλτιτς, δὲν ἠδυνήθησαν εἰμὴ νὰ συμβουλευσῶσι τὸ ὁσμανικὸν ὑπουργεῖον νὰ δώσῃ ὧτα εὐμενοῦς ἀκροάσεως εἰς τὰς συμβουλάς τὰς ὁποίας ἡ φιλία καὶ τὸ εἰλικρινές ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους συμφέρον εἶχον ὑπαγορεύσει τῇ αὐτῇ τῆς Βιέννης. Καὶ ὑπάρχει τῶντι διακοίνωσις τοῦ λόρδου Στράγκφορντ ἀπὸ 25 ἰουλίου (6 αὐγούστου) πρὸς τὴν Υ. Πύλην συνιστῶσα τὴν μετριοπάθειαν, τὴν μεταξὺ ἀθῶων καὶ ἐνόχων διάκρισιν καὶ τὸν συνδυασμὸν τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων τοῦ κυριάρχου μετὰ τῶν ἱερῶν καθηκόντων ὅσα ἐπιβάλλει ἡ φιλανθρωπία. Ἀλλ' οἰοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ ποικίλοι χρωματισμοὶ τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αἱ δυτικαὶ δυνάμεις, οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν νὰ προλάβωσι τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ῥῆξιν· ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῆ 5 ἰουλίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι βραδύτερον ἐπέτυχεν ἢ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν· ἀλλ' εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἔθετο ἔκτοτε τὴν ἀρχὴν τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, ἀρχὴν ἣτις ἔμελλε προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ καρποφορήσῃ παρασύρουσα καὶ αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ, ἤρκει νὰ λάβῃ τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρόν. Τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου ἔσβυσεν ὡς φλόξ ἀχύρου· ἡ ἐπανάστασις ὁμως τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτὰ, καὶ οὐ μόνον τὴν δυτικὴν Εὐρώπην νὰ καταναγκάσῃ εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἀνέκαθεν προταθεῖσαν προστασίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ῥωσίαν νὰ ὑποχρεώσῃ ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἡμῶν ἀνεξαρτησίας, ἣτις δὲν περιλαμβάνετο βεβαίως ἐν ταῖς προαιρέσεσιν αὐτῆς τῷ 1821 καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ 1829.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἐναρξεις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως. Τὰ πολιτεύματα
τῆς ἐπαναστάσεως.

Περὶ τοῦ ζητήματος ποῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν, καὶ διὰ τίνων ἐξερράγη κατὰ πρῶτον ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις, ἐγράφησαν πολλά ὑπὸ τοπικῶν φιλοτιμιῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅταν τὰ πράγματα δὲν ἦναι ἐπιτήδεια πρὸς τοιαύτην τινὰ ἐπιχείρησιν, καὶ περὶ τούτου ἐλάβομεν πείραν πικρὰν κατὰ τὰ τελευταῖα 50 ἔτη, αἱ ἐπαναστάσεις ἀρχίζουσιν ἀλλὰ ἀποτυγχάνουσιν, ἐνῶ ὅταν ἦναι προῖόν ὄριμον περιστάσεων προσφόρων, οὐ μόνον ἀρχίζουσιν ἀλλὰ καὶ εὐδοῦνται. Οὐδεμία δὲ ἴσως ἄλλη ἐπανάστασις ἠζιώθη νὰ ἐκραγῇ ἐν μέσῳ τοσοῦτων εὐμενῶν αὐτῇ περιπετειῶν ὅσον ἢ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν πόθων τοῦ ἔθνους· ὁ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἔρωσ ἀνέκαθεν ὦν συμφυῆς αὐτῷ, εἶχεν ἀποβῆ ζωηρότατος πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος καὶ πεποιθήμεν ὅτι δὲν θέλει ἐκλείψει ἐν ὄσῳ ὑπάρχει ἔθνος ἑλληνικὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλὰ οἱ πόθοι μόνοι δὲν ἀρκοῦσι. Πρὸ ἐτῶν πολλῶν εἶχον οὗτοι καθυποβληθῆ μὲν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ ἡγεμονίαν, ἀναρριπισθῆ δὲ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἐλπίδος ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ἦν περὶ τούτου παρήγαγεν ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Ἀπόστολοι ἀξιούντες ὅτι ὁμιλοῦσιν ἐν ὀνόματι μεγάλης δυνάμεως περιέτρεχον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξῆπτον τὰ πνεύματα ἀπ' ἄκρου αὐτῆς μέχρις ἄκρου. Ἐν Πελοποννήσῳ ἰδίως ἐπῆλθε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 πεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος, ὁ κοινότερον καλούμενος Παπαφλέσας, ἀνὴρ ἔχων ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ κρατίστου συνωμότου, τὸ πλανᾶσθαι καὶ πλανᾶν, τὸ τολμᾶν καὶ θνήσκειν. Κομιστῆς γενόμενος ἰκανῆς πυρίτιδος καὶ ἄλλων πολεμεφιδίων, πλειόνων δὲ ὑποσχέσεων μᾶλλον ἢ ἦττον ἀσφαλῶν καὶ ἀνυπολογίστου ἐπαναστατικοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἀνῆρπασε τὰ πλήθη πρὸ πάντων διὰ τῆς βεβαιώσεως ὅτι ῥωσικὸς στρατὸς ἐπέρχεται πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος· δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς προκρίτους τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, τὸν Ζαΐμην, τὸν Λόντον, τὸν μητροπολίτην Γερμανόν, ὅτε οὗτοι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου

1821 συνελθόντες ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου περὶ τὸ Αἴγιον, ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τῆς φημιζομένης ῥωσικῆς συνδρομῆς. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐταλαντεύοντο ἔτι· ἀλλ' ὁ Φλέσας καταπίσας τὸν Ν. Σολιώτην νὰ τολμήσῃ τὰς πρώτας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Καλαβρύτων ἐχθροπραξίας, περιήγαγε τὸν Ἀσημάκην Ζαΐμην καὶ κατόπιν ὅλους τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρακολουθήσωσι τὸ ρεῦμα. Ἡ ἐπαγγελία τῆς ῥωσικῆς ἐπικουρίας ὑπῆρξεν ἀπανταχοῦ σχεδὸν ἐν τῶν κυριωτάτων τοῦ κινήματος ἐλατηρίων. Οἱ συνετώτεροι ἔπαυσαν πρωῒμως νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτήν, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον μετεχειρίζοντο τὸ θρύλημα ἵνα παρορμήσωσι τοὺς πολλούς. Ὅταν ὀλίγας κατόπιν ἡμέρας, ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου, ὁ Πανουριᾶς συγκαλέσας τοὺς προεστῶτας τῆς Ἀμφίσσης κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ κηρύξωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἐφρόντισε νὰ παρασκευάσῃ ἄνθρωπον, ὅστις ἐλθὼν δρομαῖος ἐκ Γαλαξειδίου ἀνήγγειλεν ὅτι ἐφθασαν αὐτόθι ῥωσικὰ πλοῖα. Καὶ ὅταν ὁ νεώτερος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀδελφὸς Δημήτριος, σταλείς ὑπ' αὐτοῦ ἵνα τὸν ἐκπροσωπήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἀπέβη εἰς Ἀστρος κατὰ μῆνα ἰούνιον, ἐξήχθη δ' ἐκ τοῦ πλοίου κιβώτιον βαρὺ, ἀμέσως διεδόθη ἡ φήμη ὅτι εἶναι πλῆρες ῥωσικῶν χρημάτων. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ τῶν διενέξεων τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τοὺς προεστῶτας εἰς τῶν περὶ αὐτὸν, ὁ Καντιώτης, ἀνέκραξεν· «ἢ ὑπογράφετε εὐθὺς τὸν ὀργανισμόν τοῦ πρίγκηπος ἢ μετ' ὀλίγον ἔρχονται 12,000 Ῥῶσοι καὶ τότε βλέπετε ποία τύχη σᾶς περιμένει.» Εἰς ὃ ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης ἀπήντησεν· «εἴθε νὰ ἔλθωσιν οἱ ῥῶσοι καὶ ἄς σκοτώσουν πρῶτον ἐμένα· φθάνει νὰ σωθῇ ἡ πατρίς.» Ἡ πλάνη λοιπὸν καὶ ἡ εὐχὴ κατήντησεν ἐνδημική. Εἰς μᾶτην ἀπὸ τῆς $\frac{9}{21}$ μαρτίου ὁ Στρόγονοφ διεβίβασεν εἰς ἅπαντα τὰ προξενεῖα τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐγκύκλιον διαλαμβάνουσαν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι παντελῶς ἀμέτοχος τῶν γινομένων. Εἰς μᾶτην αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος μετὰ τινος ἡμέρας ἀπεδοκίμαζε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Στρόγονοφ διεκοίνου τοῦτο τῇ $\frac{4}{16}$ ἀπριλίου διὰ νέας ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν προξένους τῆς Ῥωσίας. Εἰς μᾶτην τελευταῖον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου ἀπετύχχανεν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις. Τὸ τέχνασμα τῆς *Φιλικῆς Ἐταιρείας* εἶχε ρίψει βαθείας εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ λαοῦ ρίζας, αἱ δὲ προκαταλήψεις τῶν πολλῶν εὐχερέστερον φύονται ἢ ἐκρίζουνται. Αἱ διαφεύσεις ἐκεῖναι ὅσον ἐπίσημοι καὶ ἂν ἦσαν, ἐβράδυνον νὰ φθάσωσιν ἢ ἐφθانون παραμεμορφωμένοι μέχρι τῶν τελευ-

ταίων τοῦ πλήθους στρωμάτων, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον πιστεῦον εἰς τὸ μορμολύκειον αὐτοῦ, διότι εἶχεν ἀνάγκην νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτό. Ἴδου δὲ ποῖαι εἰδήσεις διεδίδοντο τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ πέρυσιν ἐκδοθὲν ἡμερολόγιον τοῦ ἀοιδίμου Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ. «Ὅτι τὴν ἡμέραν τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἐμελλεν ὁ ῥωσικὸς στόλος νὰ διέλθῃ τὸν Βόσπορον ἢ μὲ τὴν θέλησιν τῶν Τούρκων ἢ μὲ πόλεμον· ὅτι ὁ καπετὰν Πρατελίκ εἶδεν εἰς τὴν Σεβαστούπολιν δύο ῥωσικὰ καράβια τοῦ πολέμου ἔτοιμα καὶ ὅτι ἐτοιμάζοντο ἄλλα· ὅτι τὸ στράτευμα τοῦ Ὑψηλάντη ἐκυρίευσεν τὸ μέγα Τούρναβον καὶ τὴν Φιλιππούπολιν, ἐκινεῖτο δὲ κατὰ τὴν Ἀδριανούπολιν· ὅτι ὁ ἀρχηγὸς Ὑψηλάντης ἐμβῆκεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, φωνάζοντας ζήτησιν ἢ ἐλευθερίαν.» Καὶ ταῦτα πάντα μέχρι τῶν μέσων Ἰουνίου ὅτε ὁ Ὑψηλάντης εἶχεν ἤδη ὑποχωρήσει εἰς τὴν Αὐστρίαν. Ὅτε δὲ ἐπὶ τέλους ἐδέησεν οἱ ἄνθρωποι νὰ διανοίξωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἡ ἐπανάστασις εἶχε τοσοῦτον γενικευθῆ καὶ εὐδοκιμήσει, ὥστε ἡ παλινοῦσα κατέστη περιττὴ καὶ ἀδύνατος.

Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη καὶ νῦδοκίμησε δι' ἄλλους προσέτι καὶ πρακτικωτέρους λόγους. Ὁ ἐμφύλιος μεταξὺ Μαχμούτη καὶ Ἀλῆ πασᾶ ἀγὼν προεκάλεσε τὴν ἀπὸ τοῦ ἰανουαρίου μηνὸς ἀναχώρησιν εἰς τὸ πεδῖον ἐκεῖνο τῆς μάχης τοῦ Χουρσίτ πασᾶ, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἀπαλλαγεῖσα τοῦ ῥέκτου τούτου καὶ ἐμπείρου πολεμίου, ἠδυνήθη εὐχερέστερον νὰ ἐπιληφθῆ τοῦ ἔργου. Πλὴν τούτου ἡ στάσις τοῦ Ἀλῆ ἀπησχόλησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1821 τὰς πλείστας τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς Ῥούμελης· οἱ Σουλιῶται ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν· ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς δὲν ἐβράδυνε νὰ παρακολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τῆς Πελοποννήσου· ἐὰν δὲ ἡ δυτικὴ ἐδίστασεν ἐπὶ τινα χρόνον, περὶ τὰ μέσα ὅμως τοῦ ἔτους, ὅτε οἱ Σουλιῶται ἤρχισαν παρενοχλοῦντες τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσίτη, ἐκινήθησαν πᾶσαι αἱ πρὸς μεσημβρίαν αὐτῶν μέχρι Μεσολογγίου χωραὶ. Παρεκτός δὲ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ὀσμανικοῦ ἀγῶνος, ἐπιτηδειότατον ἀπέβη πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰς πρώτας αὐτῆς ἐπιτυχίας, καθὰ προείπομεν, τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ Ὑψηλάντου· διότι καὶ περ ἀπέτυχεν, προκάλεσαν ὅμως τὰς ἐπικινδύνους τῆς Ῥωσίας παραστάσεις, ἠνάγκασε τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνισχύσῃ μὲν τὰς περὶ τὸν Ἰστρον φρουράς, τὰς ἀπειλουμένας ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἐσωρεύοντο ἐν Βεσσαραβίᾳ, νὰ ἐξακολου-

θήσῃ δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατέχουσα τὰς Ἡγεμονίας. Ἄλλὰ καὶ ἄλλοι συνέπεσον ἀντιπερισπασμοί. Ὁ πασᾶς τῆς Πτολεμαίδος εἶχεν ἐπαναστατήσῃ· οἱ Δροῦσοι ἐκινουῦντο· οἱ Βαχαβῖται ἠπειλοῦν αὐτοὺς τὰς ἱεράς πόλεις Μέκκαν καὶ Μεδῖνην· ὁ δὲ σουλτάνος ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον εἰς τὸν σάχην τῆς Περσίας, ἐμβάλλοντα ἀδιακόπως εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους.

Ἄπορον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων περιστάσεων ῥιπιζομένη, ἐξερράγη· καὶ ἄπορον ἤθελεν εἶναι μᾶλλον ἐὰν δὲν ἤρχιζεν ἐν καιρῷ τοσοῦτον εὐθέτῳ, ἀφοῦ πρὸ αἰώνων οὐδὲν ἄλλο ἐπέζητει εἰμὴ εὐθετον καιρόν. Τὸ δὲ θαυμαστὸν μόνον εἶναι πῶς ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεξαχθῇ. Τὸ ὀσμανικὸν κράτος, ὅσοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ περιστοιχισαντες αὐτὸ κίνδυνοι, ἦτο μέγα, μάλιστα παραβαλλόμενον πρὸς τὴν μικρὰν γωνίαν τῆς γῆς ἣτις ἐπανεστῆ· εἶχε κυβέρνησιν, ἣτις, ὅσον πλημμελὴς καὶ ἔν λογισθῆ, ἦτο πάντοτε προτιμότερα τῆς ἐλλείψεως πάσης κυβερνήσεως, ἡ δ' ἐπανάστασις ἤρχισεν οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ διεξήχθη ἄνευ τῆς ἐν πολέμῳ τοσοῦτον ἀπαραιτήτου συμπυκνώσεως ἐκείνης καὶ χειραγωγίας τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων. Πλὴν τούτου ὁ ἀντίπαλος αὐτῆς εἶχεν ὄργανισμὸν τινα στρατιωτικόν, οικονομικόν, διοικητικόν, ὅστις ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῆ χωλαίνων, παρεῖχεν αὐτῷ ἰσχὺν, ἧς ὅλως ἐστερεῖτο καὶ ἐστερήθη τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα. Τελευταῖον τὸ ὀσμανικὸν κράτος εἶχε συμμάχους πεπεισμένους ὅτι ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀκεραία μάλιστα ὕπαρξις, ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης. Οἱ σύμμαχοι οὗτοι ἀναφανδὸν μὲν εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δὲν ἦλθον, ἀλλ' εἶχον μυρίους τρόπους νὰ τὸ βοηθήσωσι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίστασαν νὰ μεταχειρισθῶσιν, οὐ μικρὰ μὲν παρεμβαλόντες ἡμῖν κατ' ἀρχὰς κωλύματα, ἀναχαιτίσαντες δὲ ἐπὶ ἔτη πολλὰ τὰς πολεμικὰς τῆς Ῥωσίας ὁρμάς, ἐνῷ ἡ ἐπανάστασις προεκάλεσε μὲν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς συμπαθείας τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τὰς ἐπιεικεῖς διαθέσεις τινῶν τούλάχιστον κυβερνήσεων, ἀλλὰ συμμάχους δὲν ἠτύχησε νὰ εὕρῃ εἰμὴ μετὰ ἔτη πολλὰ, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἠδύνατο πολλάκις νὰ καταβληθῆ, ἐὰν δὲν περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ ἀκαταδάμαστόν τινα δύναμιν. Ἐτέρωθεν ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι μέχρι τοῦ 1825, ὅτε ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἡ τακτικὴ τῆς Αἰγύπτου στρατιά, ἡ δυσαναλογία τῶν πολεμικῶν πόρων δὲν ὑπῆρξε

κατὰ ξηρὰν τοσοῦτον μεγάλη ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Ἡ Τουρκία οἷα ἀπέβη μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ἃς ἐπεχείρησεν ὁ σουλτάν Μαχμούτ ἀπὸ τοῦ 1826, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν μεταρρυθμισιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτῆς δυνάμεων, οὐδεμίαν δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἐννοίαν τοῦ τί ἦτο τῷ 1821. Ἡ παραλυσία αὐτῆς εἶχε τότε κορυφωθῆ. Οἱ ἐπίσημοι τοῦ ὀσμаниκοῦ στρατοῦ ἀριθμοὶ ἀνεβίβαζον μὲν αὐτὸν εἰς 180,000 ἰππέων, 220,000 πεζῶν καὶ 15,000 πυροβολητῶν. Κατεῖχε δὲ ἡ Πύλη ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις φρούρια πολλὰ τὰ ὅποια, ὅσον εὐάλωτα καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ, ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς στίφη πολεμικὰ προχείρως συντεταγμένα, ἀπροσμάχητον ἀντίστασιν τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ἀκροκόρινθον, τὸ Ναύπλιον, τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Πατρῶν, τὴν Τρίπολιν, ἄλλας τινὰς ὀχυρὰς θέσεις καὶ τὰ ἐν Κρήτῃ φρούρια. Ἀλλὰ, ἵνα ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ κινητοῦ στρατοῦ, καθ' ὅλα τὰ 50 πρὸ τοῦ 1821 ἔτη ἡ Πύλη οὐδέποτε ἠδυνήθη πράγματι ν' ἀντιπαρατάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς πλειοτέρους τῶν δεκακισμυρίων ἀνδρῶν. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ φυλάττῃ τὸν Ἰστρον, νὰ ὑποχρεώσῃ τὴν Περσίαν εἰς εἰρήνην, νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ καὶ νὰ συντηρῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὴν δημοσίαν ἐν τῷ κράτει τάξιν, θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς οὐ μόνον τῷ 1821 οὐδεμίαν ἠδυνήθη νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀξιόλογον στρατιάν, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἀφοῦ ἐξέλιπον πολλοὶ τῶν προεκτεθέντων ἀντιπερισπασμῶν, ἡ Ὑ. Πύλη δὲν ἀπέστειλε καθ' ἡμῶν ποτὲ ἄνδρας πλείονας τοῦ τριτημορίου τῆς προσημειωθείσης πραγματικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Καὶ τῶντῆς ἡ μεγίστη τῶν ἐκστρατειῶν ὅσας ἐπεχείρησεν, ἡ τοῦ Δράμαλη, μόλις συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ἀνδρῶν. Τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη ἐμβαλόντα εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν καὶ τὸν Ὁμέρ Βριώνην στίφη, δὲν περιελάμβανον πλείονας τῶν εἰκοσακισχιλίων ἀνδρῶν. Τοσοῦτος δὲ περίπου ἦτο ἡ μικρὸν πλειότερος καὶ ὁ ἐν ἔτει 1823 ἐνθεν μὲν ὑπὸ τὸν Μουσταῆν τῆς Σκόδρας, ἐνθεν δὲ ὑπὸ τὸν Ἰουσαῦφ Περκόφτζαλη ἐλάσας στρατός. Τῷ δὲ 1824 ὁ Δερβίς πασᾶς ἤγαγε πολὺ ὀλιγωτέρους, τὸ ἥμισυ σχεδόν. Εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δὲν θέλομεν ἀντιπαραθέσει τοὺς 51,000 ἄνδρας ὅσους κατὰ ξηρὰν προῆρειτο νὰ ἐπλίσθῃ

ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπιτροπείας τῆς ἐν Ἄστρει Β' ἔθνικῆς συνελύσεως· ἀλλὰ καὶ οἱ ἡμίσεις τούτων ἤθελον ἀρκέσει, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν αὐτοῖς περιλαμβάνοντο οὐκ ὀλίγοι κράτιστοι ἀρματωλοὶ καὶ κλέφται, οἱ δὲ ἀντίπαλοι ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἄτακτοι ὅπως καὶ οἱ ἡμέτεροι, εἶχον τὸν αὐτὸν ὀπλισμὸν, τὸν αὐτὸν τοῦ πολεμεῖν τρόπον, καὶ πολλάκις προηγουμένως μετρηθέντες πρὸς τοὺς ὀρεσιβίους μαχητὰς ἰδίως τῆς Ρούμελης, καθάπερ ἐν τοῖς προτέροις ἱστορήσαμεν, εἶχον οὐχὶ ἅπαξ τρέψει τὰ νῶτα πρὸς αὐτούς.

Δὲν πρόκειται νὰ ἐλαττώσωμεν εἰς ὑπερβολὴν τὰς πολλὰς καὶ δεινὰς δυσχερείας πρὸς ἃς ἐμελλον νὰ ἀντιπαλαίωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ μὴ ἐμπίπτωμεν εἰς τὴν ἀντίθετον ὑπερβολὴν, εἰάν θέλωμεν τελευταῖον νὰ μάθωμεν τί ἀληθῶς καὶ ὑπὸ τίνας ὄρους διεπράχθη ἐν τῇ ἐπαναστάσει, ἵνα διδάχθῶμεν οὕτω τί καὶ ὑπὸ τίνας ὄρους δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐὰν δὲν ἐπλανώμεθα ὑπὸ τῆς φιλαυτίας ἡμῶν καὶ τῆς πρὸς τὸν οἰδαίνοντα λόγον ῥοπῆς, εἰάν ἐσπουδάζομεν ἀκριβέστερον τὴν πατριὸν ἱστορίαν, δὲν ἠθέλομεν παρασυρθῆ εἰς τοσοῦτον ὀλέθρια ἀμαρτήματα καὶ ἀσύνητα ἐπιχειρήματα κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη. Τῷ 1821 οἱ Τούρκοι εἶχον ἰππικὸν πολυάριθμον καὶ πυροβολικὸν οὐ μικρὸν, ἐνῶ ἡμεῖς ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐστερούμεθα πυροβόλων, μέχρι τέλους δὲ ἐλάχιστον ἐκτησάμεθα ἰππικόν. Ἀλλὰ τὸ πυροβολικὸν τῶν πολεμίων ἦτο μέτριον, καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ πολὺ ἀνώτερον τοῦ κατὰ μικρὸν οὕτως ἢ ἄλλως παρ' ἡμῖν ἀπαρτισθέντος. Τὸ δὲ ὄντως ἀξιόλογον αὐτῶν ἰππικὸν ὀλίγον τοὺς ἐχρησίμευσεν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολέμουν οἱ ἡμέτεροι· συνετέλεσε δὲ ἀπεναντίας πολλάκις εἰς τὸ ν' αὐξήσῃ τὴν ἀμηχανίαν αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς δυσκολίας τῆς συντηρήσεώς του, ὅπως συνέβη ἐπὶ Δράμαλη. Τὰ φρούρια βεβαίως ἦσαν κώλυμα μέγα· οὔτε φρουρὰς ὅμως ἱκανὰς εἶχον, οὔτε ἐφόδια πολέμου, οὔτε τροφὰς, αὕτη δὲ μάλιστα ἡ τελευταία ἔλλειψις ἀπέβη κρίσιμος ὡς πρὸς τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, διότι οἱ ὀσμανίδαι τῆς ὑπαίθρου χώρας καταφυγόντες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐκείνων, κατέστησαν τὴν διατήρησιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀδύνατον. Ἡ Μονεμβασία, τὸ Ναυαρίνον, ἡ Τρίπολις, ὁ Ἀκροκόρινθος, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, παρεδόθησαν δι' ἔνδειαν τροφίμων. Τὰ παράλια φρούρια, καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ πλεῖστα, ἠδύνατο νὰ τροφοδοτηθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης, ἡ δὲ ναυτικὴ δύναμις, ἣν ἡ Υ'. Πύλη ἠδυνήθη νὰ μετα-

χειρισθῆ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως μείζων τῆς πεζικῆς. Ἐν ἔτει 1821 ὑπῆρχον ἐν τοῖς ναυστάθμοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως 4 τρίκροτα, 13 δίκροτα τῶν 74, 7 φρεγάδες, 5 δρόμωνες καὶ τινες πάρωνες (βρίκια). Καὶ πλὴν τούτων ἡ Ὑψηλὴ Πύλη εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς τὰς ναυτικὰς μοῖρας τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τύνιδος, τῆς Τριπόλεως καὶ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν ὄντως κολοσσιαίαν ταύτην δύναμιν οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 120 ἕως 150 πάρωνας, ἧτοι τὰ ἐμπορικὰ μὲν ἀλλ' ἐπὶ πολέμῳ κατηρητισμένα σκάφη τῆς Ἰδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, τὰ ὅποια διὰ ποικίλων περιστάσεων τῶν προηγηθέντων 25 ἐνιαυτῶν, ὡσεὶ ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς παρεσκευάσθησαν πρὸς τὸν προκείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ τὰ σκάφη ταῦτα, πολλάκις κατὰ τῶν πειρατῶν τῆς Ἀλγερίας ἀντιπαλαίσαντα, οὔτε εἶχον ποτὲ πολεμήσει οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ πολεμήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τρικρότων καὶ δικρότων· ὥστε κατὰ θάλασσαν ἡ δυσαναλογία ὑπῆρξεν ἀληθῶς φοβερά. Ναὶ μὲν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, οἱ ὀσμανικοὶ στόλοι προσελάμβανον τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἀξίαν ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ὑπηρετούντων Ἑλλήνων ναυτικῶν· νῦν δὲ στερηθέντες τῶν ἐπικούρων τούτων, περιῆλθον εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν, ἠναγκάσθησαν νὰ ναυτολογήσωσι κωπηλάτας τοῦ Βοσπόρου καὶ πολλοὺς ξένους τυχοδιώκτας, Γενουαίους, Μελιτταίους, Σκλαβόνους, ὃ δ' ἐντεῦθεν ἐπελθὼν κάκιστος τῶν κητῶν ἐκείνων χειρισμὸς ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἔκβασιν τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν. Πλὴν τούτου αἱ ναυτικαὶ μοῖραι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος, αἵτινες πάντοτε εἶχον δώσει δείγματα δεξιότητος καὶ ἀνδρείας, δὲν προσήρχοντο προθύμως, προθυμότερον δὲ ἀπήρχοντο εἰς τὰ ἴδια. Αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβη κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη εἰς τὸν στόλον τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Οὐδὲν ἦττον τὸ μέγεθος τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως ἦτο τοσοῦτον ὑπέρογκον, ὥστε ἡ ἀντιπαρατάξις τῶν ἡμετέρων στολίσκων προεκάλεσέ πάντοτε τὴν ἀπορίαν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐμπειροτάτων περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην ἀνδρῶν, τὰ δὲ κατὰ θάλασσαν κατορθώματα τοῦ ἀγῶνος ἐτιμῆθησαν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ κατὰ ξηράν.

Ἐν γένει ὅμως δυνάμεθα, ἄνευ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ποιήσεως ἡμῶν καὶ οἰήσεως, νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ μαχηταὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐξεπλήρωσαν κατὰ τε ξηράν καὶ κατὰ θάλασσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν, ἐπα-

ξίως τοῦ ἐπιδιωχθέντος μεγάλου σκοποῦ. εἶναι δὲ τούτου ἔνεκα τοσοῦτον μᾶλλον ἀξιάγαστοι ὅσων δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος οὐδέποτε ἐκτησάμεθα κυβέρνησιν πράγματι χειραγωγήσαν τὰ κοινὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα, καὶ τελεσφόρως προνοήσασαν περὶ ὀργανισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν στρατιωτικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων. Πρὸς συγκρότησιν ποιαύτης κυβερνήσεως οὔτε προὔπῃρχον οὔτε ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως παρήχθησαν οἱ ἀπαιτούμενοι ἄνδρες. Οἱ προεστῶτες εἶχον δεῖξει ἐπιτηδειότητά τινα περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινοτήτων καὶ τινες πολλὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν. Ἄλλο ὅμως διοικήσεις κοινότητος, καὶ ἄλλο κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι προέκυψαν εἰς μέσον διὰ τῆς ἐπαναστάσεως, εἴτε αὐτόχθονες ὑπῆρξαν οὔτοι, εἴτε ἐτερόχθονες, οὐδεὶς ἀνεφάνη τοσοῦτον τῶν ἄλλων ὑπερέχων, ὥστε νὰ ὑπαγάγη ὑφ' ἑαυτὸν πρόσωπά τε καὶ πράγματα. Ἐντεῦθεν τὰ πολιτεύματα καὶ αἱ κυβερνήσεις τῆς ἐπαναστάσεως οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ συμβιβασμοὶ τινες δευτερευουσῶν φιλαρχιῶν, καθ' οὓς αὐταὶ ἐπέτρεπον μὲν τὴν ἀρχὴν ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θέλει εἶναι ὅσον ἔνεστι μικρὰ ἢ μᾶλλον ψιλὸν ἀρχῆς ὄνομα. Ἄμα δὲ τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἐνασκήσωσι πραγματικὴν ἐξουσίαν, προέκυψαν ἐκ τούτου ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες, συνδυαζόμενοι μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, ἀπέληξαν εἰς παντελεῆ ἀναρχίαν. Ἡ πρώτη πρὸς συμπύκνωσιν τῶν μερικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους ἀπόπειρα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνου τῆς Μάνης Πετρόμπευ, ὅστις προθύμως δράξας τὰ ὅπλα κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 καὶ προελάσας ἐκ τῆς χώρας αὐτοῦ ἐκυρίευσε τῇ 23 τὰς Καλάμας. Ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης ἰδρύσεν ἀμέσως μετὰ τῶν προεστῶτων τὴν λεγομένην *Μεσσηνιακὴν Γερουσίαν* καὶ ἐξέδωκε τῇ 28 διακήρυξιν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτὰς ὑπογραφεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τε ὡς ἀρχιστρατήγου καὶ τῶν ἄλλων τῆς γερουσίας ταύτης μελῶν. Ἐξ αὐτοῦ ὅμως τοῦ ὀνόματος τῆς μεσσηνιακῆς γερουσίας δηλοῦται ὅτι αὕτη οὐ μόνον τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἀλλ' οὐδὲ τὴν Πελοπόννησον ὅλην ἠξίου νὰ ἐκπροσωπήσῃ. Γενικωτέρα ὁπωςοῦν ὑπῆρξεν ἡ πρᾶξις ἣν τῇ 26 μαΐου ὑπέγραψαν ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλτεζῶν εικοσιεννέα προύχοντες τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἑλλους Ἄνθιμος, ἔχοντες τὴν γνώμην καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν ἀπόντων μελῶν. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης οἱ εἰρημένοι προύχοντες αὐτόκλητοι ἐπέτρεψαν τὴν διοίκησιν ὅλης τῆς Πελοποννήσου εἰς *Γερουσίαν* συγκειμένην μὲν ἐκ πέντε προεστῶτων καὶ τοῦ ἀγίου Βρεσθένης Θεοδωρήτου, προε-

δρευομένην δὲ ὑπὸ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινοῦ ἀρχιστρατήγου μας Πετρόμπευ Μανρομιχάλη. Μετ' οὐ πολὺ ὁμῶς ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, κομίζων ἔτι γενικωτέρας ἀξιώσεις.

Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἦτο τότε μόλις 28 ἐτῶν καὶ εἶχε διατελέσει, ὅπως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐν τῇ στρατιωτικῇ τῆς Ῥωσίας ὑπηρεσίᾳ· παρέστη δὲ εἰς μέσον ὡς «διωρισμένος ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ γένους ἡμῶν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν φιλτάτην Ἑλλάδα πληρεξούσιος ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων μερῶν.» Ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀνθρώπους, διότι οὔτε ἀνάστημα, οὔτε ῥώμην, οὔτε φωνὴν, οὔτε λόγον, οὔτε τρόπον εἶχεν. Ἄλλ' ἐκέκτητο ὀρθόν, ἂν ὄχι λεπτόν νοῦν· ἦτο ἀτρόμητος, καρτερικὸς καὶ φιλόπατρις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀνεδείχθη πάντοτε πρόθυμος νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς τοῦτο αἶσθημα τὴν ἰδίαν φιλοτιμίαν, δούς κατὰ τοῦτο παράδειγμα τὸ ὁποῖον ὀλίγους, ὡς μὴ ὄφελεν, εὔρε μιμητὰς παρ' ἡμῖν. Κατ' ἀρχὰς πειθόμενος ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀνάγκην ἀρχηγοῦ, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς ἐκ τῆς αἴγλης τοῦ ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ τῆς ἐντολῆς ἣν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔλαβεν. Ἀποτυχῶν δὲ διὰ τὴν πεισματώδη τῶν προεστώτων ἀντίπραξιν, καὶ παθῶν πλείστας παρ' αὐτῶν ἀδικίας, καὶ ἰδὼν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας κλυδωνιζομένην, δὲν ἐστασίασε ποτὲ κατὰ τῶν καθεστώτων, οὐδ' ἀπηλπίσθη ποτὲ περὶ τῆς τύχης τοῦ ἔθνους· διότι ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ κυβερνήσῃ ἄλλους, ἐπίστατο ὁμῶς τὸ κυβερνᾶν ἑαυτὸν καὶ ἐγκαταλείψας πᾶσαν περὶ ἀρχῆς ἀξίωσιν, παρέμεινε μέχρι τέλους πιστὸς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος πρόμαχος. Οὐ μόνον ἀσθενὲς ὦν τὸ σῶμα ἀλλὰ καὶ καχεκτικὸς τὴν κρᾶσιν, ἀντέσχε, δι' ἀκαταβλήτου ἠθικῆς δυνάμεως, εἰς τὰς κακουχίας πολέμου διεξαγομένου ἐν μέσῳ μυρίων στερήσεων. Συμπεσόντος ποτὲ λόγου περὶ ὑποχωρήσεως ἐκ τινος πεδίου τῆς μάχης, εἶπεν ὅτι δὲν εἴμπορεῖ νὰ φύγῃ· ἐπειδὴ δὲ εἰς τῶν συναθλητῶν ἐν τῇ ἀφελείᾳ αὐτοῦ ἀνεφώνησεν ὅτι αὐτὸς θέλει τὸν ἐπάρει εἰς τοὺς ὤμους τοῦ τοσοῦτον ἐλαφρὸν ὄντα, ὁ Ὑψηλάντης διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης ἣτις ἐξήρχετο ἐκ τῆς ῥινὸς μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ στόματος, «ναί, ὑπετονθόρυσσε μειδιάσας, ἐλαφρὸν εἶναι τὸ σαρκίον τοῦτο, ἀλλ' ἡ καρδία αὐτοῦ βαρεῖα.»

Ἀποβάς κατ' ἀρχὰς εἰς Ὑδραν, τῇ 8 ἰουνίου, ἀνεγνωρίσθη αὐτόθι τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους, ὡς πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου

καὶ ἐνήργησεν ὡς τοιοῦτος. Ἐπειτα δὲ περάσας εἰς Ἄστρος τῆ 19 καὶ τυχῶν πανηγυρικῆς δεξιώσεως, ἀνῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ὁποῖον ἐπολιόρκει τὴν Τρίπολιν καὶ ἐγένετο ὡσαύτως δεκτὸς ὡς γενικὸς πληρεξούσιος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ προσέκρουσε πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν Γερουσίαν τῶν προεστώτων τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτησε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀρχιστρατηγίαν, συμπράττων καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ μετὰ βουλῆς ἐκλελεγμένης ἐμμέσως ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Γερουσία, αἰσθανομένη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτογνώμονα αὐτῆς συγκρότησιν, συνήνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐμμεσον ἐκλογὴν 24 ἀντιπροσώπων, ἐπέμεινεν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὀνομάζωνται οὗτοι Γερουσία, ὄχι βουλή. Καὶ τοῦτο μὲν ἦτο δευτέρου λόγου ἄξιον. Ἀλλ' οἱ προεστώτες ἐπέμειναν καὶ εἰς ἕτερα πολὺ σπουδαιότερα. «Οἱ ἀποσταλησόμενοι 24 Γερουσιασταί, ἔλεγον, ἕνας ἀπὸ κάθε ἐπαρχίαν, μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου Πετρόμπευ Μαυρομιχάλη, προηγουμένης τῆς ἐνδοξότητός του, κατὰ τὸ ἐν Καλτεζαῖς γενόμενον σύστημα, θέλουν ἐπέχει τὴν Γερουσίαν τοῦ δήμου τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη δὲ ἡ Γερουσία νὰ παρευρίσκειται μετὰ τοῦ Ὑψηλοτάτου πρίγκηπος Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἀπεσταλμένου παρὰ τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς, καὶ συμφώνως νὰ σκέπτονται καὶ μὲ ψήφους νὰ ἀποφασίζωσι καὶ νὰ διοικῶσι τὰ τε πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ εἰς τρόπον ὥστε μήτε ἡ Γερουσία νὰ ἐνεργῇ τι χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πρίγκηπος, μήτε ὁ πρίγκηψ χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τῆς Γερουσίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ Γερουσία ἤθελε νὰ ἐπεμβαίνῃ καὶ εἰς αὐτὴν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων τὴν διεξαγωγὴν, ὅπερ ἤθελεν εἶναι πάντοτε ὀλέθριον, μάλιστα δὲ ἐπικρατοῦντος πολέμου. Μετὰ τινὰς διενέξεις ἡ Γερουσία ἐτροπολόγησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς πρότασιν, ὅτι συνήνεσεν, ἀντὶ νὰ συμπράττῃ ὁλόκληρος μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου, νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἄνδρας τρεῖς, ἢ, καθὼς ἐλέγετο τότε, εἰς τρία ὑποκείμενα· ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἀντέτεινε πάλιν, ἰδίως ἐπιμένων εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχιστρατηγίας. Ὅθεν ἐτραχύνθησαν τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ Ὑψηλάντης ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου, καὶ μόλις μετὰ πολλὰς παρακλήσεις τῶν προεστώτων, ἐπέστρεψε τῆ 2 ἰουλίου, ὅτε ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξύ τῶν δύο μερῶν διαπραγματεύσεις. Ἀλλὰ τότε κατίσχυσαν ἐπὶ τέλους οἱ περὶ τὴν Γερουσίαν διότι συνετάχθη αἴφνης

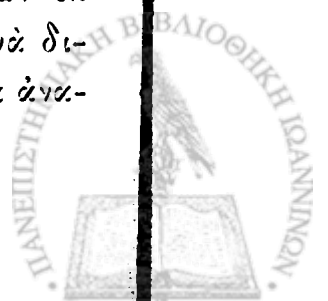
μετ' αὐτῶν ἕτερος πολιτικός ἀνὴρ ἐξῴθεν, ὅπως καὶ ὁ Ὑψηλάντης, προσελθῶν.

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος δὲν ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου, ἀποβάς εἰς Μεσολόγγιον, ὅπερ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐξελέξατο ἐπιτηδεῖως ὡς τὸ κύριον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ στάδιον. Ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς εἶχε προηγηθῆ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ Θεόδωρος Νέγρης ὅστις καταπλεύσας εἰς Τήνον καὶ ἔπειτα εἰς Ὑδραν, περιῆλθεν ἀμέσως εἰς διένεξιν πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου, διότι οὗτος οὔτε σύμβουλον ἠθέλησε νὰ προσλάβῃ παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε διευθυντὴν νὰ τὸν διορίσῃ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεόδωρος Νέγρης, προσελθὼν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τάχιστα κατῆλθεν εἰς δευτερεύουσαν τάξιν καὶ πρῶίμως ἐξέλιπε, θανὼν τῇ 22 νοεμβρίου 1824. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ὁ ἐξοχώτερος πολιτικός ἀνὴρ ὃν παρήγαγεν ἡ ἐπανάστασις, ἐπενεργήσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους διὰ τε τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλαττωμάτων. Ὁ Ἰωάννης Κωλέττης καὶ ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς, οἱ βραδύτερον ἴσοι αὐτοῦ λογισθέντες καὶ μέχρι τινὸς διατελέσαντες, οὐδ' ὅλως, διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνεδείχθησαν ἐκείνου ἐνάμιλλοι. Ὁ δὲ Ἰωάννης Καποδίστριας προήχθη μὲν ἐν τῇ ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ, κατῆλθε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο ὁ ἀντίπους τοῦ Ὑψηλάντου· αἰμύλος τοὺς τρόπους, εὐφυῆς περὶ τὸ λέγειν, ἐπιτηδεῖος περὶ τὸ γράφειν, δεξιὸς περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, ἠγάπησε καὶ ἐπεζήτησε τὴν ἀρχὴν διὰ παντὸς σχεδὸν τοῦ βίου. Οὐδὲ λέγομεν τοῦτο ἵνα καταμεμφθῶμεν αὐτοῦ. Ἡ φιλαρχία εἶναι πάθος γενναῖον. Ὅχι ἡ ἄγονος καὶ νώθουρος φιλαρχία, ἣν εἶδομεν πολλάκις, καὶ, ὡς μὴ ὄφειλε, βλέπομεν ἔτι λυμαιομένην τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἡ φιλαρχία, ἣτις, ἡ σώζει τὴν πατρίδα, ἡ τοῦλάχιστον ὑπηρετεῖ αὐτὴν λυσιτελῶς. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος τῷ μὲν 1822 ἔσωσε τὸ Μεσολόγγιον· τῷ δὲ 1824 παρεσκεύασε διὰ προνοίας πολλῆς καὶ συντόνου ἐνεργείας τὴν ἐνδοξὸν τῆς πόλεως ἐκείνης κατὰ τὰ δύο ἐπόμενα ἔτη ἄμυναν· τῷ δὲ 1825 ἐρριψοκινδύνευσε ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης ἐν Σφακτηρίᾳ· δι' ὅλης δὲ τῆς ἐπαναστάσεως διεξήγαγε τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, ἐργασθεὶς μὲν ἐπιτηδεῖως εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διάπλασιν τῆς κοι-

νῆς ἐν τῇ Δύσει γνώμης, ὡς οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων συντελέσας εἰς τὸ νὰ παρασκευάσῃ τὴν σωτήριον τῶν δυνάμεων ἐπέμβασιν.

Ἄλλ' ἐνῶ τοσοῦτον ἦτο δεξιὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διεθνῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, εἰς δὲ τὰ πολεμικὰ πράγματα ἔπραττε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ ἄνθρωπος μὴ ὦν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικὸς, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τῶν ἀρετῶν ὅσαι ἀπαιτοῦνται ἵνα εὐδοκιμήσῃ ἐν αὐτῇ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ· ἦτο εὐφυστάτος εἰς τὸ νὰ διαγινώσκῃ τὸ τρωτὸν μέρος ἐκάστου καθεστῶτος, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐξίσου εὐτυχὴς εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς προσηκούσης θεραπείας. Ὅτε ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπως αὕτη εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῶν νήσων καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀποβάσεώς του εἰς Μεσολόγιον, ἦτοι τὴν 22 ἰουλίου, ἔγραφε πρὸς αὐτόν· «Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐγὼ κρέμαμαι ἀπὸ τὰς προσταγὰς τῆς, τὰς ὑποίας θεωρῶ ὡς προσταγὰς τῆς πατρίδος Ἄς προσταξῆ, ἄς δώσῃ τὰς ἀναγκαίας ὀδηγίας, καὶ θέλει εὔρει εἰς ἐμέ δούλον πιστὸν τῆς πατρίδος . . .» Μετ' οὐ πολὺ δὲ πάλιν ἔγραφε πρὸς αὐτόν· «Πρέπει νὰ συστηθῇ εἰς Μεσολόγιον αὐτὴ ἡ τοπικὴ διοικήσις, ἐξηρητημένη πάντοτε ἀπὸ ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἂν ἡ ἐκλαμπρότης τῆς στοχάζεται ὅτι εἰμφορῶ ὁ ἴδιος νὰ χρησιμεύσω εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτῆς τῆς διοικήσεως, ἄς μὲ προσταξῆ, ὡς λογιζόμενον ἱεράς τὰς προσταγὰς τῆς, καὶ ἄς μὲ ἀποστείλῃ κἀνένα συνεργόν.» Ἐπειτα κληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς Τρίκορφα, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατήγιον, προσῆλθε τῇ 14 αὐγούστου. Ἐπειδὴ δὲ ἀφίκοντο ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἀλλεπάλληλοι αἰτήσεις τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Αἰτωλίας περὶ ἀποστολῆς ἀξίου τινὸς προσώπου πολιτικοῦ, καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐπικαλούμενοι «ἄνθρωπον ἀξίον νὰ διοργανίσῃ πολιτικῶς αὐτάς,» ὁ Ὑψηλάντης ἐπέτρεψε τὸ ἔργον εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, προχειρισάμενος αὐτόν «πληρεξούσιον αὐτοῦ.» Ὁ Μαυροκορδάτος ἐζήτησε τότε βοήθον τὸν Νέγρην· ὁ δὲ Ὑψηλάντης κατ' ἀρχὰς ἀπεποιήθη, κατόπιν ὅμως ἐνδοὺς εἰς τὰς ἐπιμόνους τοῦ πληρεξουσίου του αἰτήσεις ἐνέδωκε, συμβουλεύσας νὰ μὴ μεταχειρισθῇ τὸν ἄνθρωπον εἰμὴ «εἰς μικρὰ μόνον πράγματα, διότι δὲν εἶναι ἀρμόδιος διὰ μεγάλα.» Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ἰδὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ διαστάξῃ ἂν ὁ Ὑψηλάντης θέλει κατορθώσῃ νὰ διατηρηθῇ· καὶ ἅμα ἀνα-

χωρήσας ἀπὸ Τρίκορφα, παρέβη τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὀρθὴν συμβουλήν καὶ ἐπέτρεψε μὲν τὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Νέγρην, μεταβάντα ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀμφισσαν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὸς τὴν ρύθμισιν τῆς δυτικῆς, ἐπιστρέψας εἰς Μεσολόγγιον.

Ἐν τούτοις ἐπὶ τινα εἰσέτι χρόνον δὲν ἀπεκάλυψε πῶς μελετᾷ νὰ πολιτευθῆ ὀριστικῶς ὅτε αἰφνης, τῇ 27 ὀκτωβρίου, ἔγραψεν ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν μακράν, δι' ἧς, ἀφοῦ ἀκαίρως ὀπρωσοῦν πολλὰ ἐμεμφιμοίρησε περὶ τῆς προώρου ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν ποικίλων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου σφαλμάτων, ἰδίως ἐλέγξας αὐτὸν διότι προεχειρίσθη «Ἐπίτροπος τῆς ἀνυπάρχτου Ἀρχῆς, ἣτις καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲν εἶχε κἀνὲν δικαίωμα ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» καὶ ὑποδείξας οὕτω ὅτι οὐδ' ὁ Δημητρίος εἶχε τοιοῦτο δικαίωμα, συνεκεφαλαίωσεν ἔπειτα ὡς ἐξῆς τί ἐφρόνει περὶ τῶν δεόντων γενέσθαι. «Ἀλλὰ τί πρέπει νὰ γίνῃ, θέλει εἶπει ἡ ἐκλαμπρότης της. Τώρα τὸ γένος ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὰ ὄπλα· τί νὰ κάμωμεν; Ν' ἀφήσωμεν τὰ ὀνόματα ἀρχηγῶν καὶ πληρεξουσίων καὶ ἐπιτρόπων· νὰ ὀργανίσωμεν τὴν διοίκησιν ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐντοπίους, τῶν ὀποίων νὰ γίνωμεν ἡμεῖς ὀδηγοὶ καθ' ὅσον δυνάμεθα· νὰ τὴν συγκεντρώσωμεν εἰς ὀλίγας χεῖρας, ἐνόσω νὰ προσκαλέσωμεν κἀνένα ὑποκείμενον εἰς ὁ πρίγκηψ Εὐγένιος (ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος), ἢ ὁ κόμης Καποδίστριας, ἢ πᾶς τις ἄλλος ἰκανώτερος ἡμῶν.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. Ὅσα ἔλεγε περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἦσαν ὀρθότατα. Ὁ Ὑψηλάντης οὔτε δικαίωμα τι εἶχεν ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην διοικητικὴν ἰκανότητα. Ἀλλ' ὅσα πρότεινεν ὁ Μαυροκορδάτος πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλαττωμάτων τούτων, ἦσαν καὶ ἀπεδείχθησαν δυστυχῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων πλημμελῆ. Τὸ ἔθνος εἶχεν ἀνάγκην ἀρχῆς, καὶ δὲν εἶχε καιρὸν νὰ περιμένῃ οὔτε τὸν πρίγκηπα Εὐγένιον, οὔτε τὸν κόμητα Καποδίστριαν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη κατελήφθη οὔτως ἢ ἄλλως ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ ἐγένετο δεκτὴ οὔτως ἢ ἄλλως ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἔθνους, ἐξαίρεσει τῶν προεστώτων τῆς Πελοποννήσου, ὀτίνες καὶ αὐτοὶ δὲν ἠμφισβήτουν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην εἰμὴ περὶ τῆς ἐλευθέρας ἐνασκήσεως τῆς ἀρχιστρατηγίας, προτείνοντες κατὰ τοῦτο περιορισμοὺς, οὓς οὐδεὶς εὐσυνείδητος κυβερνήτης ἠδύνατο ν' ἀποδεχθῆ. Ὅ,τι λοιπὸν πρακτικὸν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἦτο νὰ νομιμοποιηθῆ μὲν ἡ τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχὴ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, οὓς ἐξ ἀρ-

χῆς προηρεῖτο οὗτος νὰ συγκαλέσῃ, καὶ εἶχε πραγματικῶς συγκαλέσει ὅτε ὁ Μαυροκορδάτος ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, νὰ ἀναπληρωθῶσι δὲ αἱ περὶ τὴν διοίκησιν ἰδίως ἐλλείψεις αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἰκανωτέρων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τοῦτο, διότι ὑπὲρ πάντα ἄλλον τότε εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Ἀντὶ ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο, συντέλεσας διὰ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τῶν προεστώτων εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν ψήφισιν πολιτεύματος πολυαρχικοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀναρχικοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν ἀληθοῦς κυβερνήσεως δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ γίνῃ ὁδηγὸς τῶν συμμάχων αὐτοῦ, ὡς ἤλπιζεν, ἀπέβη θῦμα αὐτῶν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀπλοῦς ἐθελοντῆς, ὅπως καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Παραπλησίως δὲ ἐπολιτεύθη καὶ ὅτε, μετὰ τινα ἔτη, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, δηλαδὴ εἰς τῶν ἀνδρῶν οὓς ἔλεγεν ἰκανωτέρους τῷ 1821. Ὁ Κυβερνήτης δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀναμάρτητος· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ἀντὶ νὰ προσπαθίσῃ νὰ διαφωτίσῃ αὐτὸν, παρῶξεν ἀπ' ἐναντίας τὸν ἄνδρα δι' ἀποτόμου ἀντιπολιτεύσεως· καὶ τότε, ἀντὶ νὰ περιμείνῃ τὴν προσεχῆ τῆς βασιλείας ἄφιξιν, ἔσπευσε νὰ προκαλέσῃ τὴν βιαίαν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κατάλυσιν ὡς ἐκ τῆς ὑποίας ἐπῆλθεν ἀναρχία φοβερά, οὐ μικρὸν συντέλεσασα εἰς τὸ νὰ ὑπολάβῃ ἡ βασιλεία τὴν Ἑλλάδα ὡς χώραν ἐν ἣ ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὅ,τι ἤθελεν. Ἡ βασιλεία περιέπεσε τούτου ἕνεκα ἰδίως εἰς πλεῖστα ὅσα σφάλματα· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, μετριώτερος γενόμενος ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς πείρας, ὑπηρέτησεν αὐτὴν ἐπιεικῶς, μάλιστα τῷ 1843 καὶ τῷ 1854· ἀλλὰ περὶ δυσμᾶς βίου, καίτοι δὲν συνέπραξεν ὡς αὐτουργὸς εἰς τὴν τῆς πρώτης βασιλείας κατάλυσιν, εἶδεν ὅμως εὐχαρίστως αὐτὴν πίπτουσαν, ἐλπίζων πάλιν πολλὰ καὶ αἴσια ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ νέας ριζικῆς τοῦ καθεστῶτος μεταβολῆς. Τί ἤθελε φρονήσῃ σήμερον, δὲν γνωρίζομεν· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐνῶ ἐλογίζετο ἀγγλόφρων, ἐπολιτεύθη ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι συνήθως ὡς Γάλλος μᾶλλον, ἢ ὡς Ἀγγλος, ἐπιζητῶν μὲν τὸ ἀπόλυτον καλὸν, διακινδυνεύων δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σχετικόν. Ἀληθῆς πραγμάτων διόρθωσις δὲν γίνεται ἄνευ ἐννόμου τάξεως, ἡ δ' ἐννομος τάξις ἀνατρέπεται διὰ τῶν βιαίων μεταβολῶν. Ἡ Ἀγγλία ἀρκευμένη κατὰ τὰ τελευταῖα διακόσια ἔτη εἰς τὴν βαθμιαίαν καὶ εἰ-

ρηνικὴν τῶν κακῶς κειμένων διορθῶσιν, ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὰ καὶ εὐδαιμόνων, ἡ δὲ Γαλλία ἐν διαστήματι ὅλης ἑκατονταετηρίδος δις μὲν μοναρχικῶς ὀργανωθεῖσα, δις δὲ συνταγματικῶς, καὶ τρίς δημοκρατικῶς. ἄδηλον ἔτι ἐὰν εὔρε τὸ προσῆκον αὐτῇ πολίτευμα.

Μικρὸν ἀφοῦ ἔγραψε τὴν προμνημονευθεῖσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν ὁ Μαυροκορδάτος προέβη, ὀριστικῶς εἰς τὴν ῥύθμισιν τῶν πραγμάτων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Νέγρη. Καὶ τῇ μὲν 4 νοεμβρίου ὁ πρῶτος διεξήγαγε τὸν ὀργανισμόν τῆς Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, προεδρεύων 32 προεστώτων καὶ καπετάνων τοῦ Βλογοῦ καὶ τοῦ Βραχωρίου, τοῦ Ζυγοῦ, τοῦ Ξηρομέρου, τοῦ Σουλίου, τοῦ Βάλτου, τοῦ Ἀποκούρου, τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Μεσολογίου· τῇ δὲ 15 νοεμβρίου ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισε τὴν νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος ἢ ὀργανισμόν τοῦ Ἀρείου Πάγου, γερουσίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, προεδρεύων 70 καὶ ἐνὸς καπεταναίων καὶ προεστώτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τρεῖς ἀρχιερεῖς ὁ Ταλαντίου, ὁ Βουδουνίτσης καὶ ὁ Λοιδορικού. Ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς αὐτοῖς οὐδεμίᾳ ἐγένετο μνεῖα περὶ Ὑψηλάντου· ὥστε ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ πράγματι κατελύθη ἐν τῇ Στερεᾷ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθαρρυνθέντες καὶ οἱ προεστώτες τῆς Πελοποννήσου, μεθ' ὧν ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης ἦσαν εἰς ἀδιάκοπον συνεννόησιν, προέβησαν θαρραλεώτεροι εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν. Οὗτος, ἀπαυδήσας ἐκ τῶν ἀγόνων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους διαπραγματεύσεων, ἐξεκάλεσε τὴν διένεξιν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἐξέδωκεν ἐν ἀρχῇ ὀκτωβρίου προκήρυξιν πρὸς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους ἵνα πέμψωσι τοὺς πληρεξουσίους αὐτῶν. Οἱ πληρεξούσιοι ὁμῶς οὗτοι ἐξελέχθησαν παραδόξως. Ἐν τῇ Στερεᾷ δὲν ἐνηργήθη ἡ ἐκλογὴ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ ὑπὸ αὐτῶν τῶν συνελεύσεων αἵτινες ἐψήφισαν τὴν Γερουσίαν τῆς Δυτικῆς, καὶ τὴν Νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος· ὃ ἐστὶν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν. Ἐν Πελοποννήσῳ διεπράχθη μὲν πρόσχημά τι ἐκλογῆς κατ' ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐκ τῶν προεστώτων δὲν προεχειρίσθησαν, ἐγένοντο ἔπειτα δεκτοὶ ἄνευ ἐκλογῆς. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῶν νήσων προσῆλθον μὲν εὐμενῶς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην διακειμένοι, μετ' ὀλίγον ὁμῶς μετέβαλον καὶ οὗτοι γνώμην, ὅχι μόνον ἀκούοντες τὰ χῆσιστα κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία διὰ τοῦ ἄρθρου κ' τοῦ κεφα-

λαίου καὶ τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς ἐψήφισεν, ὅτι ἀναλαμβάνει τὰς ἀποζημιώσεις τῶν ἄχρι τοῦδε σημαντικῶν ἐξόδων τῶν νήσων.» Ὁμιλήσαμεν πάλιν περὶ πελοποννησιακῆς Γερουσίας. Τῶντι οἱ πληρεξούσιοι τῆς Πελοποννήσου πρὸ πάντων διωργάνωσαν τὴν Γερουσίαν αὐτῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἐπειτα δὲ διώρισαν καὶ αὐτοὶ οἴκοθεν τοὺς εἰς τὴν ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἀντιπροσώπους τῆς χερσονήσου. Τούτων δὲ γενομένων, ἐψηφίσθη ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ 1 ἰανουαρίου 1822, ὑπὸ τῶν παραστατῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ἐθνικὴν συνέλευσιν συνηγμένων καὶ προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τὸ πρῶτον προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν οὔτε τούτου τοῦ πολιτεύματος οὔτε τῶν τροπολογιῶν ὅσας ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸ ἡ ἐν Ἄστρει συγκροτηθεῖσα δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις κατὰ μῆνα μεσοῦντα ἀπρίλιον τοῦ 1823. Τὰ πολιτεύματα ταῦτα οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθησαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐφαρμοσθῶσι πράγματι. Ὁ διερχόμενος αὐτὰ ἐπιμελῶς νομίζει μάλιστα, ὅτι ἐξ ἀρχῆς συνετάχθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μὴ ἐκτελεσθῶσι ποτέ. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, συνετέλεσεν ὁ ἰταλὸς Βικέντιος Γαλίνας, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπετράπη νὰ λάβῃ καὶ τὸ νομισματοσχημὸν τὸ ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως ψηφισθὲν διὰ τοῦ ἀπὸ 5 μαρτίου 1822 νόμου. Ἄλλ' ὁ Γαλίνας δὲν ἠσχολήθη εἰμὴ περὶ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ἔργου διάσκειν καὶ περὶ τινὰς ἀδιαφόρους λεπτομερείας· αἱ δὲ οὐσιώδεις διατάξεις ὑπεγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Νέγρη καὶ τῶν προεστώτων, ἰδίως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προεστώτων. Οἱ τῆς Στερεᾶς ὀλίγον πάντοτε ἐπενήργησαν εἰς τὰ γενικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, οἱ δὲ τῶν νήσων ὅπως οὖν βραδέως, τῷ 1824, ὅθεν πρωταγωνισταὶ τῆς τῶν πολιτευμάτων ρυθμίσεως καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξετελέσθησαν κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη ἐγένοντο οἱ τῆς Πελοποννήσου προύχοντες, οἵτινες, συνειδότες ὅτι δὲν δύνανται νὰ κυβερνήσωσι τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἠθέλησαν τοῦλάχιστον νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἑαυτοῖς τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ πράττωσιν ὅ,τι βούλονται ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ.

Ὅτι δὲ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἀνεπιτήδειον νὰ παραγάγῃ κυβέρνησιν ὅπως οὖν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου, καθίσταται πρό-

ἄλλον ἅμα ρίψη τις ἐν βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν ζ' κ' τὸ Ἐκτελεστικὸν σύγκειται ἐκ 5 μελῶν, καὶ κατὰ τὴν ζ' κδ' ἡ διάρκεια αὐτοῦ εἶναι ἐνιαύσιος· ὃ ἐστὶν οὔτε ἐνότης ἐνεργείας ἐπετράπη εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, οὔτε χρόνος ἀποχρῶν. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἤρκει τοῦτο ἡ ζ' ρα' ἐκύρου τὴν ὑπαρξίν τῶν Γερουσιῶν καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ πάσης κατὰ μέρος κεντρικῆς τῆς Ἑλλάδος διοικήσεως ὀργανωθείσης πρὸ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· καὶ προσέθετε μὲν ὅτι αἱ Γερουσίαι καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπόκεινται ἐξ ἴσου ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ, ἐπειδὴ οἱ ὀργανισμοὶ τῶν κατὰ μέρος ἐκείνων διοικήσεων ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς ὅλης ἐθνικῆς κυβερνήσεως, ἀναγκαίως ἐμελλε νὰ κορυφωθῇ ἐκ τούτου ἡ πολυαρχία καὶ ἀναρχία. Κατὰ τὴν ιγ' ζ' τοῦ τμήματος Β' τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Ἀρείου Πάγου, δὲν ἠδύνατο ἡ ἐθνικὴ βουλὴ (καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἄρχ. ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία) νὰ εἰσάγῃ στρατεύματα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἂν δὲν συγκατετίθετο εἰς τοῦτο ὁ Ἄρειος Πάγος· τὰνάπαλιν ὅμως ὁ Ἄρειος Πάγος ἐδικαιοῦτο νὰ φέρῃ πανταχόθεν στρατεύματα τόσον ἐνδοθεν ὅσον καὶ ἐξωθεν τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ἐθνικὴ βουλὴ ὄφειλε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοῦτο ἅμα προβληθὲν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν ζ' γ' τοῦ τμήματος Δ' τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Ἄρειος Πάγος ἠδύνατο νὰ ἀντιτείνῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν βουλήν περὶ τῆς ποσότητος τῶν δοσιμάτων καὶ περὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν. Ἀνάλογον δὲ διάταξιν περιεῖχε καὶ ἡ ιδ' ζ' τοῦ κεφαλαίου Γ' τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας. Τὸ δὲ πρακτικώτερον καὶ σπουδαιότερον πάντων, τὸ κεφάλαιον Δ' τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας ἀφῆρει ἀπὸ τοῦ ἐκτελεστικοῦ πᾶσαν περὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων ἐξουσίαν, ὀρίζον ὅτι ἡ γερουσία μετὰ τῶν στρατηγῶν καὶ καπετάνων τῆς Πελοποννήσου ἐκλέγουσιν ἓνα ἀρχιστράτηγον καὶ ὅτι οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ καπετάνοι ὑπόκεινται εἰς τὰς διατάγας τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας. Ἡ ἐκ τούτων πάντων προελθοῦσα δεινὴ σύγχυσις ἀνωμολογήθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 30 μαρτίου 1823 ψηφίσματος τῆς ἐν Ἄστρει ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἔχοντος ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς· «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις, θεωρήσασα τὴν ὑπαρξίν τῶν μερικῶν ὑπαλλήλων διοικήσεων, οἷον γερουσιῶν, Ἀρείου Πάγου, κ. τ. λ. ἐπιβλαβῆ διὰ τὸ μέγα προερχόμενον ἐμπόδιον εἰς τὴν πρόδον τῆς δημοσίου οικονομίας, καὶ θεωρήσασα πρόσφορον τὴν παροῦσαν περίστασιν εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῶν, ἐψηφίσασα τάδε. Ὅλαι αἱ με-

ρικαὶ διοικήσεις τῶν τμημάτων τῆς ἐπικρατείας νὰ καταλυθῶσιν εἰς τὸ ἐξῆς, καὶ ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν διοίκησιν νὰ ἐξαρτῶνται οἱ διαφοροὶ λαοὶ τῆς Ἑλλάδος.» Ἄλλ' ἂν κατὰ τοῦτο ἐσωφρόνησεν ἡ ἐν Ἄστρει συνέλευσις, παρήγαγεν ἀφ' ἑτέρου εἰς μέσον νέαν ἀφορμὴν διοικητικῆς παραλυσίας. Κατὰ τὰς §§ κς' καὶ νε' τοῦ ὑπ' αὐτῆς τροποποιηθέντος πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ Ἐκτελεστικὸν εἶχεν, ὅπως καὶ πρότερον, τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἄλλὰ τῇ 13 ἀπριλίου 1823 ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἐκείνης τὸ ἀκόλουθον παράδοξον ἔγγραφον. «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις θεωρήσασα τὰς §§ κς' καὶ νε' τοῦ σήμερον ἐπικυρωθέντος νόμου τῆς Ἐπιδαύρου· θεωρήσασα ἀρμόδιον μὲν τοιοιουτρόπως νὰ ἐμπεριέχωνται αὐτοὶ εἰς τὸν νόμον, ἀναγκαῖον ὅμως καὶ τὰ δύο σώματα τῆς διοικήσεως ἐξ ἴσου νὰ μετέχωσι τοῦ δικαίωματος τῶν εἰρημένων §§, ἀποφασίζει. § α'. Εἰς τὸ διάστημα τῆς Β' περιόδου τῆς διοικήσεως ὅλοι οἱ ἑπαρχοὶ τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐκλέγωνται ἀπὸ τὰ δύο σώματα, Βουλευτικὸν καὶ Ἐκτελεστικόν. § β'. Νὰ μὴ ἀποβάλλεται κανένας τῶν ἐπάρχων εἰμὴ συναινέσει τῶν δύο εἰρημένων σωμάτων. § γ'. Τόσον ἡ ἐκλογή καὶ ὁ διορισμὸς ὅσον ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐπάρχων, προβάλλονται ἐκατέρωθεν, πάντοτε ὅμως ἔγγραφως. § δ'. Τὸ παρὸν μυστικὸν ἔγγραφον τῆς συνελεύσεως θέλει διατηρηθῆ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ βουλευτικοῦ σώματος καὶ θέλει ἐνεργηθῆ μὲ ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν, δὲν θέλει ὅμως καταχωρισθῆ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως.» Εἶναι περιττὸν νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ τῆς διατάξεως ταύτης. Ὑπάρχουσι δημόσιοι λειτουργοὶ, οἵτινες εἰμποροῦν εὐλόγως νὰ διορίζωνται τῇ συμπράξει τοῦ νομοθετικοῦ σώματος, οἷον οἱ ἀνώτεροι δικασταί. Ἄλλ' οὐδέποτε ἀφῆρη ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν τοὺς καθαρῶς διοικητικούς λειτουργούς. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ συνέλευσις ἐκείνη ὡσανεὶ ἐρυθριῶσα ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ ἀπεφάνητο ὅτι θέλει μείνει μυστικὴ καὶ δὲν θέλει καταχωρισθῆ εἰς τὰ πρακτικὰ. Ἐν τούτοις ἡ μὲν διάταξις αὕτη ὑπ' οὐδενὸς τῶν μετέπειτα πολιτευμάτων ἐπανελήφθη, οἱ δὲ ὑπαγορεύσαντες αὐτὴν προεστῶτες ἐξέλιπον, αἱ ἕξεις ὅμως καὶ αἱ παραδόσεις τοσοῦτον διετηρήθησαν ὥστε μέχρι τῆς σήμερον οἱ βουλευταὶ ἐπεμβαίνουσιν ἀπροκαλύπτως εἰς τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας δίκαια καὶ καθήκοντα. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦτο οὐδεμίαν πραγματικὴν ἐποίησαμεν ἐν διαστήματι ἐτῶν ἐξήκοντα

πρόοδον, ἀλλὰ καὶ καθ' ἕτερα τινά. Τὸ σύνταγμα δὲν ὀρίζει πλέον ὅτι ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχή, ὅ ἐστι τὸ ὑπουργεῖον, εἶναι ἐνιαύσιος· καὶ ὁμως πράγματι τὰ ὑπουργεῖα ἀπέβησαν συνήθως ἐνιαύσια, ὡς πάλαι τὰ ἐκτελεστικά. Τὸ σύνταγμα δὲν ὀρίζει πλέον ὅτι ἡ βουλὴ εἶναι ἐνιαύσιος· ἀπ' ἐναντίας παρατείνει τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἐπὶ τετραετίαν, παρεκτός τῆς ὅλως ἐκτάκτου περιστάσεως τῆς διαλύσεως· ἡμεῖς δὲ μεταβαλόντες τὴν ἐξαίρεσιν εἰς κανόνα, κατεστήσαμεν καὶ τὴν βουλήν πολλάκις ἐνιαύσιον, ὡς τὸ πάλαι βουλευτικόν. Καθ' ἓν μόνον ἐβελτιώθημεν, ὅτι ἔχομεν τὴν συνείδησιν τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων ἣν δὲν εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν. Ὅθεν τὰ ἀτοπήματα ταῦτα δὲν ἀναγράφονται πλέον ἐν τοῖς πολιτεύμασιν, ἀπὸ τινος δὲ χρόνου ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε σπουδαίως νὰ μεριμνᾷ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ κατορθωθῆ ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχωσι καὶ ἐν τοῖς πράγμασι. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σφόδρα πολυπλοκὸν καὶ δύσλυτον· μόνος δὲ ὁ χρόνος καὶ ἡ συμπάρεδρος αὐτοῦ πείρα θέλουσι βοηθήσει ἡμᾶς εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἀσφαλέστερον ἢ αἱ θεωρητικαὶ καὶ πρόχειροι συνταγαὶ ἄς ἄνδρες ἄλλως ἀξιότιμοι εἰμποροῦν νὰ γράψωσιν ὅπως οὖν αὐτογνωμόνως ἐν τοῖς ταμείοις αὐτῶν. Τούλάχιστον ὁ χρόνος καὶ ἡ πείρα ἐδίδαξαν ἡμᾶς ἤδη σπουδαῖόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν ἡ δοξασία ὅτι πρωταίτιοι τῆς πλημμελοῦς τῶν πραγμάτων διαχειρίσεως εἶναι οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοί. Ἀλλὰ σήμερον ἐπέισθημεν, ὑποθέτω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὑπεκφυγὴ τοῦ ζητήματος καὶ οὐχὶ λύσις. Ἐν διαστήματι ἐτῶν 40, δύο μὲν κατελύσαμεν ὑπερτάτους ἄρχοντας, δύο δὲ ἐψηφίσαμεν συντάγματα, τὰ δὲ πράγματα πολὺ δὲν ἐβελτιώθησαν. Ἐντεῦθεν ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀμβλυωπῶμεν πρὸς τὸ φῶς τῆς μεμαρτυρημένης ἀληθείας, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν κοινοβουλευτικῇ πολιτείᾳ σωφρόνως ὀργανωμένη οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοὶ δὲν ἐνεργοῦσιν εἰμὴ ὅπως τὸ ἔθνος θέλει νὰ ἐνεργήσωσιν. Οἴκοθεν οὔτε ἀπολύτως ἀγαθοὶ εἶναι, οὔτε πονηροὶ ἀπολύτως· ἀλλ' ὡς περ τὰ κάτοπτρα, ἀπεικονίζουσι τὰ δρῶντα πρόσωπα καὶ τὰ συμβαίνοντα πράγματα. Ἐὰν τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα χωλαίνωσι, δὲν πταίουσι τὰ κάτοπτρα· μάτην δὲ ἠθέλομεν ἐξακολουθεῖ νὰ θραύωμεν αὐτὰ προμηθευόμενοι νέα, διότι καὶ τὰ νέα τὰς αὐτὰς θέλουσι παραστήσει εἰκόνας.

Ἀλλὰ τῷ 1822 ἡ πολυαρχία, ἡ προσωρινότης τῶν ἀρχῶν καὶ ἡ

μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσις ἦσαν νενομοθετημέναι καὶ ὡς ἐκ τούτου κατέστη ἀδύνατος ἡ συγκρότησις σπουδαίας κυβερνήσεως. Οἱ μᾶλλον φιλότιμοι ἄνδρες τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ βουλευτικοῦ, βλέποντες ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν πράττουσι, προετίμησαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης· ἰδίως ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Μαυροκορδαῖος καὶ ὁ τοῦ Βουλευτικοῦ πρόεδρος Ὑψηλάντης, οἵτινες συνετέλεσαν τότε εἰς τὴν σωτηρίαν ὁ μὲν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ὁ δὲ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ Δράμαλη, ἐνῶ οἱ πλεῖστοι τῶν συναδέλφων αὐτῶν ἔφυγον ἐξ Ἄργους προτροπάδην. Ὅτε δὲ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ κινδύνου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις καὶ ἐτελειώθη κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τὰ πολιτεύματα. τὸ νέον Ἐκτελεστικὸν ἐδιχονόησεν ἀμέσως πρὸς τὸ νέον Βουλευτικὸν, ἐκάτερον ἐκήρυξε τὸ ἕτερον παράνομον καὶ μετ' οὐ πολὺ κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1823, τὸ Ἐκτελεστικὸν ἐπεχείρησε νὰ ὑποτάξῃ διὰ τῆς βίας τὸ Βουλευτικόν. Τότε τὸ Βουλευτικὸν κατέφυγεν εἰς Ἐρμιόνην, καὶ, καθαιρέσαν ἐκεῖθεν τὸ Ἐκτελεστικόν, προχειρίσατο ἕτερον. Ἐντεῦθεν δ' ἐξερράγη ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος, ὅστις ἠκολούθησε μέχρι τῶν μέσων περιόδου τοῦ 1824, ὅτε κατίσχυσεν ὀριστικῶς τὸ ἐν Ἐρμιόνη προχειρισθὲν Ἐκτελεστικόν. Ἀλλὰ μετὰ τινὰς μῆνας ἐπανελήθη ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν. Οἱ συντελέσαντες εἰς τὸν θρίαμβον τῆς νέας κυβερνήσεως προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου, εὗρον ὅτι αὕτη ἴσχυσε πλέον τοῦ παρ' αὐτῶν νομιζομένου δέοντος. Καὶ κατίσχυσε μὲν πάλιν τὸ Ἐκτελεστικόν, ἰδίως διὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων τὰ ὅποια εἰσῆγαγεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ διὰ τῶν 300,000 λιρῶν τὰς ὁποίας ἐκ τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καταναλώσαν πολλοὺς ἐκ τῶν πόρων τούτων εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς ἐκείνους περισπασμοὺς, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθῆξῃ τῷ 1825 εἰς τὸν κατὰ πρῶτον τότε ἐπισκῆψαντα τακτικὸν τῆς Αἰγύπτου στρατόν. Ὅλη σχεδὸν ἡ Πελοπόννησος κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τούτου, παρεκτὸς τῆς Μάνης καὶ τοῦ Ναυπλίου. Εἰς τὴν Στερεὰν δὲν ἀνθίστατο εἰμὴ τὸ ἠρωϊκὸν Μεσολόγγιον. Ἡ λεγομένη κυβερνήσις τῆς Ἑλλάδος καίτοι λαβοῦσα τῷ 1825 τὸ δεύτερον δάνειον εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν· ὥστε εὐτύχημα βεβαίως ἐνόμισεν ὅτι ἐπέστη ἐν τῷ μεταξὺ ἡ διετὴς προθεσμία, ἣν ἡ ἐν Ἄστρει συνέλευσις εἶχε προσδιορίσει πρὸς συγκρότησιν νέας τρίτης ἐθνικῆς συνελεύσεως. Κατέφυγε λοιπὸν τῇ 25 Σεπτεμ-

βρίου 1825 εἰς τὴν φαντασιώδη ταύτην πανάκειαν, τῇ δὲ 12 ἰανουαρίου 1826 ἐπανελάβε τὴν περὶ τούτου διακήρυξιν αὐτῆς προσδιορίσασα τὰ Μέγαρα ὡς τόπον ὅπου ἔδει νὰ προσέλθωσιν οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ συνῆλθον τῶν οἱ πληρεξούσιοι κατὰ μῆνα ἀπρίλιον οὐχὶ εἰς Μέγαρα ἀλλὰ εἰς Ἐπίδαυρον. Μόλις ὅμως ἀρχίσαντες τὰς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἐπῆλθον εἰδήσεις ὀλέθριαι περὶ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ὃν διέτρεχε τὸ Μεσολόγγιον. Ὅθεν ὑπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ἀμηχανίας πιεζόμενοι, ἐνόησαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἐξακολουθήσωσι συζητοῦντες καὶ ἀνέβαλον τῇ 12 ἀπριλίου τὰς ἐργασίας τῆς συνελεύσεως μέχρι Σεπτεμβρίου. Ἐξέδωκαν δὲ αὐθημερὸν δύο ψηφίσματα, ἐξ ὧν, διὰ μὲν τοῦ ἐνός, πεισθέντες τελευταῖον «ὅτι ὁ ἐπαπειλούμενος κίνδυνος ἀπαιτεῖ νὰ κινῶνται τὰ πράγματα μὲ τὴν πλέον δυνατὴν ταχύτητα καὶ δραστηριότητα καὶ ὅτι ἡ ταχύτης καὶ ἡ δραστηριότης ἀπαιτεῖ τὴν συγκέντρωσιν τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας εἰς ὀλίγα ἄτομα,» ἐνεπιστεύθησαν προσωρινῶς τὴν ὀλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς ἐνδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα διοικητικὴν ἐπιτροπὴν τῆς Ἑλλάδος διὰ δὲ τοῦ ἐτέρου διώρισαν ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως συγκειμένην ἐκ 13 μελῶν καὶ ἐπιτετραμμένην δυνάμει τρίτου μυστικοῦ ψηφίσματος, «νὰ διαπραγματευθῆ διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικοῦ πρέσβειος κυρίου Κάνιγγ τὸν μετὰ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας συμβιβασμὸν μὲ τὸν πλέον ἐπωφελεῖν τρόπον διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἀνταξίως τῶν μεγάλων του θυσιῶν.»

Ἡ νέα διοικητικὴ ἐπιτροπὴ, ὅσον δικτατορικὴν ἐξουσίαν καὶ ἂν περιεβλήθη, οὐδὲν σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ λόγου ἄξιον, διότι καιρὸν πλέον δὲν εἶχε νὰ πράξῃ τι. Τὸ Μεσολόγγιον εἶχε πέσει ἀπὸ τῆς 10 ἀπριλίου. Ἡ νέα κυβέρνησις εἰσελθοῦσα εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου δὲν εὔρεν ἐν τῷ ταμείῳ εἰμὴ 16 γρόσια· ὃ ἐστίν, ἡ προηγουμένη κυβέρνησις εἶχεν ἐντὸς ἔτους δαπανήσει, τὸ πλεῖστον ἐπὶ ματαίῳ, 53,000,000 γροσίων, κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον παρατεθησομένην ἐκθεσιν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1826, ἧτοι περὶ τὰ 29 δραχμῶν ἑκατομμύρια. Τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατεῖχοντο ὑπὸ Σουλιωτῶν καὶ Ρουμελιωτῶν, ἡ δὲ κυβέρνησις ἧτις οὐδεμίαν εἶχεν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἐν τῷ λιμένι θαλασσοπυργον. Ἐν Κορινθίᾳ οἱ προύχοντες ἀντεμάχοντο περὶ κορινθιακῆς σταφίδος· οἱ Σπετσιῶται κατέφυγον εἰς Ὑδραν, καὶ

οὐκ ἔδραϊοι ἐβουλευόντο ἂν δὲν πρέπει νὰ πέμψωσι τὰ γυναικόπαιδα εἰς Κύθηρα. Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς βουλευτάς, ἀλλ' ὡς πάντοτε εἰς τὴν αὐταπάρησιν κατ' ἰδίαν τινῶν ἀνδρῶν καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ βοηθήματα. Αἱ δὲ καθεστηκυῖαι ἀρχαὶ εἰς μάτην ἠγωνίζοντο νὰ πράξωσι τι. Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως συνεκάλεσε κατὰ τὰ προαποφασισθέντα τοὺς πληρεξουσίους εἰς Πόρον τῇ 2 ἀυγούστου καὶ μὴ προσελθόντας, προσεκάλεσεν αὐτοὺς τὸ δεύτερον τῇ 21 Σεπτεμβρίου· ἀλλὰ μὴ εἰσακουσθεῖσα πάλιν, συνεκάλεσεν αὐτοὺς τῇ 1 Νοεμβρίου εἰς Αἴγιναν. Τῇ 6 Νοεμβρίου ἀπηύθυνεν ὁμοίαν πρόσκλησιν καὶ ἡ Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ, ὅτε μετέβη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐξελθοῦσα τοῦ δεσμοτηρίου ἐν ᾧ διέτριψεν ἐπὶ ἕξ μῆνας, ἥτοι τοῦ ἐν Ναυπλίῳ θαλασσοπύργου. Ἐπανελάβε δὲ τὴν πρόσκλησιν αὐτῆς ἐξ Αἰγίνης τῇ 28 Δεκεμβρίου. Καὶ τῇ 2 ἰανουαρίου 1827 τετάρτην ἐξέδοτο προκήρυξιν ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἐπὶ 5 ὅλους μῆνας αἱ ἐπανειλημμένοι αὐταὶ προκηρύξεις. Ἐὰν ἱκανοὶ πληρεξούσιοι εἶχον συνέλθει εἰς Αἴγιναν, ἕτεροι οὐδὲν ἦττον πολυάριθμοι ἤθελον νὰ συνεδρεύσωσιν εἰς Ἐρμιόνην. Εἰς τὰς προηγουμένας ἀφορμὰς τῶν διχονοιῶν προσετέθησαν τότε αἱ διαιρέσεις αἱ προκύψασαι ἐκ τῶν τριῶν σχηματισθέντων ἐξωτερικῶν κομμάτων, τοῦ ῥωσικοῦ, τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ. Τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ὁμολογουμένως ἰσχυρότερα τοῦ τελευταίου, ἀλλὰ πρὸς ἄλληλα ἰσόπαλα. Ἐπὶ τέλους ὅμως συνεβιάσθησαν δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων αἱ δύο μεγαλύτεραι μερίδες, ἅς παρηκολούθησε καὶ ἡ τρίτη. Συμφωνήσασαι δὲ ν' ἀναγορεύσωσι Κυβερνήτην μὲν τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἀρχιστράτηγον δὲ καὶ στόλαρχον τοὺς Ἄγγλους Ῥιχάρδον Τζώρτζ καὶ Λόρδον Κόχραν, συνῆλθον περὶ τὰ μέσα μαρτίου 1827 ἐξ Ἐρμιόνης καὶ Αἰγίνης εἰς Τροιζῆνα καὶ ἀπήρτισαν αὐτόθι τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἣτις συνεδριάσασα μέχρι τῆς 7 Μαΐου ἐψήφισε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ διαχειρισθῇ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ὁ νέος Κυβερνήτης.

Τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως εὐπρεπέστερον ὅλων τῶν προηγουμένων, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς πᾶσαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸν διορισμὸν ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τὴν κίνησιν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεων, ὥρισε δὲ τὴν

προθεσίαν τῆς ἐξουσίας ταύτης εἰς ἑπταετίαν. Συγχρόνως ἐξέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ σώματος εἰς τριετίαν καὶ καθιέρωσε τὴν δημοσιότητα τῶν συνεδριάσεων αὐτοῦ, ἐνῶ πρότερον αὐταὶ ἐγίνοντο μυστικάι. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προῆλθε καλοκάγαθιας, ὥστε ἀνεκήρυξε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ δημοκρατικοῦ ἐκείνου πολιτεύματος ἀνεύθυνον καὶ ἀπαραβίβιστον. Οἱ μὲν ποθοῦντες τὴν ἀφίξιν τοῦ Κυβερνήτου ἐψήφισαν ταῦτα πάντα, διότι ἤξευρον, ὅτι ὁ Κυβερνήτης δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῆ τὴν ἀνατεθεισάν αὐτῷ ἀρχήν, εἰάν αὕτη καθυπεβάλλετο εἰς τὰ ἀναρχικά πολιτεύματα τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τοῦ Ἄστρους μετ' ὀλίγον μάλιστα ἢ πείρα ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδὲ διὰ τοῦ ἐν Τροιζῆνι ψηφισθέντος πολιτεύματος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ κυβερνηθῆ ἢ Ἑλλάς. Οἱ δὲ ἀναγκασθέντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, συνήνεσαν εἰς τὴν ὀλοσχερῆ ἀνατροπὴν τῶν προσφιλῶν αὐτοῖς προτέρων διατάξεων, διότι ἔβλεπον ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη, ἐσωτερικὴ τε καὶ ἐξωτερικὴ, ἀπῆτει τοῦτο ἀπαραιτήτως. "Ὅτι ὅμως ἡ πλειονοψηφία τοῦλάχιστον δὲν ἐσυνετίσθη ἐκ τῶν ἐσχάτων κινδύνων τῆς πατρίδος, εἶναι δυστυχῶς βέβαιον. Οἱ κίνδυνοι ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξαν μεγάλοι, ὥστε πρὸ καιροῦ ἔπρεπε ν' ἀναδειχθῶσιν οἱ ἀνθρώποι ἐκεῖνοι συνετώτεροι. Ἐνῶ δὲ κατὰ μάϊον τοῦ 1827 τὰ πράγματα εἶχον περιέλθει ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου πολιτεύματος ἀνεβλήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀρχὴ ἐπετράπη εἰς τριμελῆ ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἣτις ὤφειλε νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τὸ ὑπὸ στοιχεῖον ις' ψήφισμα τῆς ἐν Τροιζῆνι κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἀρχηγία τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἀνετέθη εἰς ἀρχιστράτηγον καὶ στόλαρχον σχεδὸν ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴν, οἱ πλεῖστοι διορισμοὶ ἔδει νὰ γίνωνται συναινέσει τῆς βουλῆς, ἡ διάρκεια αὐτῆς περιορίσθη εἰς ἔτος ἓν καὶ πολυειδῶς ἄλλως περιορίσθη ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἦρκουν ταῦτα πάντα, ἡ τριανδρία, εἰς ἣν ὑπὸ τοιούτους ὄρους ἔλαχεν ὁ κλῆρος νὰ φέρῃ εἰς σωτήριον λιμένα ἀνά μέσον τοσοῦτων σκοπέλων καὶ τρικυμιῶν τὸ πανταχόθεν καταρρέον σκάφος τῆς πατρίδος, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν ἀπειροτέρων ἀνθρώπων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἐπαναστάσεως κυβέρνησιν πραγματικὴν οὐδέποτε ἠτύχησαμεν νὰ λάβωμεν. Τὰ προεκτεθέντα, ἡ κοινὴ παραλυ-

σία, αἱ συγκρούσεις, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἐσχάτη ἀ-
τονία καὶ ἔκλυσις μαρτυροῦσιν ἀποχρώντως περὶ τούτου. Ἄλλ' ἵνα
λάβῃ ἡ παροῦσα γενεὰ ἀκριβεστέραν τινὰ ἔννοιαν τοῦ τρόπου καθ'
ὃν διεχειρίζοντο τότε ἰδίως οἱ χρηματικοὶ τοῦ ἔθνους πόροι, οἵτινες
ἀπετέλουν, ἢ μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀποτελῶσι τὰ νεῦρα τοῦ ἱερωτάτου
τῶν πολέμων, θέλομεν συνοψίσει ἐνταῦθα τὴν ἐκθεσιν, ἣν καθυπέβα-
λεν εἰς τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν ἢ ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαρια-
σμῶν ἐπιτροπὴ τῆ 11 ἀπριλίου 1827. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἣτις εἶχε
συστηθῆ δύναμι τοῦ ἀπὸ 13 ἀπριλίου 1826 ψηφίσματος τῆς 3^{ης} Ἐθν.
Συνελεύσεως «πρὸς ἐπέξεργασίαν τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν τῶν ἀπὸ
τὰς ἀρχὰς τῆς Α' περιόδου μέχρι τοῦ τέλους τῆς Γ' περιόδου,» εἰργά-
σθη δὲ ἐπὶ τούτῳ ὀλόκληρον σχεδὸν ἔτος καὶ ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον
ἐν πάσῃ συνειδήσει, «μολονότι παρημελήθη καθ' ὅλα τῆς ἀπὸ τὰ ἀ-
νήκοντα μέρη,» συνέκειτο ἐκ 5 μελῶν. Νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ ἀνα-
φέρωμεν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν τούτων, διότι ἐξ ὅλων τῶν
μνημείων τῶν χρόνων ἐκείνων οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει διδακτικώτερον καὶ
μετὰ πλείονος παρησιίας καταγγέλλον ἀληθείας, αἵτινες ἔμελλον νὰ
προκαλέσωσι τὴν ὀργὴν ὅλων τῶν ἰσχυρῶν. Ἀπετέλεσαν λοιπὸν τὴν
ἐπιτροπὴν ταύτην ὁ Κ. Πολυάδης, ὁ Κ. Τασσίκας, ὁ Μ. Κ. Πάγκα-
λος, ὁ Χριστόδουλος Οἰκονομίδης, ὁ Ἀθανάσιος Σκανδαλίδης· καὶ ἐκ
τῆς ἐκθέσεως αὐτῶν ἐξάγονται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα.

Τὰ ἐθνικὰ κατάστιχα ἦσαν «νοθευμένα, καὶ πλήρη ἀπὸ καταχρή-
σεις, πλαστοπαρτίδας, ἐλλείψεις, λάθη καὶ ἀνωμαλίας.» Τὰ ἔξοδα,
ὅπως τοῦλάχιστον ἠδύναντο νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῶν οὕτως ἐχόντων βι-
βλίων, συνεποσώθησαν κατὰ μὲν τὴν Α' περίοδον εἰς 2,138,824
γρόσια, κατὰ δὲ τὴν Β' 14,933,069 καὶ 11· κατὰ δὲ τὴν Γ' περίοδον
53,044,894 καὶ 25. Ἐν ὅλοις γρόσια 70,116,787 καὶ 36. Ἐφάπαξ
σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐπειδὴ, κατὰ τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 30 ἰανουαρίου
1835 Β. Δ. προσαρτηθεῖσαν διατίμησιν, τὸ δίστηλον εἶχεν ἀξίαν
ἰανουαρίῳ μὲν 1822 γρόσια 7 καὶ $\frac{1}{2}$, Σεπτεμβρίῳ δὲ 1826 γρόσια 13,
ὁ μέσος ὅρος τῆς ἀξίας τοῦ διστήλου καθ' ὅλας τὰς τρεῖς περιόδους
δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς γρόσια 10· ὥστε τὸ προπαρατεθὲν σύνολον
τῶν ἐξόδων συνεποσούτο εἰς 37,800,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν.
«Πόσα δὲ εἶναι ἀληθῶς τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα τῆς Α', Β' καὶ Γ' πε-
ριόδου, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκβῇ ἀπὸ κατάστρωσιν τοιαύτην τῶν
ἐθνικῶν καταστίχων τὰ ὅποια εἶναι τοιαῦτα ὡς νὰ μὴ ᾔναι τελείως.»

Ἄλλ' ἐκ τῶν καταστίχων τούτων, ὅσῳ νενοθευμένα καὶ ἂν ἦσαν, ἀποκαλύπτεται ἀρκούντως ὅτι, ἐνῶ τὸ ταλαίπωρον ἔθνος ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ ὄν, κατέβαλλεν οὐδὲν ἤττον ἐκ τῶν ἐνόντων φόρους ἱκανοὺς καὶ ἀνελάμβανεν ἔτι μείζονας ὑποχρεώσεις, πλεῖσται ὅσαι τῶν θυσιῶν ἐκείνων εἰς πᾶν ἄλλο ἐχρησίμευον ἢ εἰς τὰς τοῦ πολέμου ἀνάγκας.

Κατὰ τὸν Α' Νόμον τῆς διοικήσεως τῆς Α' περιόδου ἐτυπώθησαν ἐθνικαὶ ὁμολογίαι 17,250 ἐκπροσωποῦσαι ἀξίαν γροσίων 5,000,000. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τούτων ἐξεδόθησαν μὲν 3688, γροσίων 1,471,000, εὐρέθησαν δὲ ἀνέκδοτοι μόνον 408, γροσίων 42,100· ὥστε ἔλειπον 13,154 ἀξίας γροσίων 3,486,900, «τὰς ὁποίας οἱ ἐκτελέσαντες τὰ χρέη τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας τῆς Α' καὶ Β' Περιόδου ὀφείλουσι νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἢ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔθνος διὰ τὰς αὐτὰς ὁμολογίας.» Ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσόδων ἀπ' ἀρχῆς τῆς Α' περιόδου μέχρι τέλους τῆς Γ' καθυστέρουν 4,471,354 καὶ 30· ἀλλ' ἐπειδὴ πολλῶν ἐπαρχιῶν αἱ πρόσοδοι δὲν ὑπῆρχον καταγεγραμμέναι εἰς τὰ ἐθνικὰ κατάστιχα, ἀδύνατον ἦτο νὰ γνωσθῇ τίνες ἐκ τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἔμενον ὀφειλέται καὶ τίνος ἕκαστος ποσότητος. Ἐν τῷ καθημερινῷ τῆς Β' περιόδου ἀνεφέρετο, ὅτι ἐπληρώθησαν εἰς διαφόρους γρόσια 399,098 καὶ 13 δι' ὅσα εἶχον δώσει οὗτοι πρότερον εἰς τὴν Διοίκησιν. Πότε ὅμως τὰ χρήματα ἐδόθησαν ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τὴν Διοίκησιν, καὶ ποῦ κατόπιν ἐδαπανήθησαν, οὐδόλως ὑπῆρχε σεσημειωμένον ἐν τοῖς καταστίχοις. Ἐπειδὴ κατὰ τὰ κατάστιχα πολλοὶ ἀνεφαίνοντο ὀφειλέται μεγάλων πρὸς τὸ Δημόσιον ποσοτήτων, ὁ γενικὸς γραμματεὺς καταστρώσας τῇ 10 ὀκτωβρίου 1824 γενικὸν τῆς Β' περιόδου ἰσολογισμόν «ἐπίστρωσε τὰς παρτίδας αὐτῶν μὲ τὰ γρόσια ταῦτα καὶ ἐχρέωσε τὴν παρτίδα τῶν ἐξόδων ἢ τῶν προσόδων μὲ τὰ αὐτὰ γρόσια, καὶ οὕτω διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐξώφλησεν αὐτοὺς.» Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα «εἰς ποῖα μέρη ἐδόθησαν ἢ ἐστάλησαν πρὸς κοινὴν χρῆσιν τὰ μεγάλης ποσότητος γεννήματα, πολεμειφόδια, ἢ ξυλικὴ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὅσα ἠγοράσθησαν διὰ δημοσίων χρημάτων παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας,» καὶ οὔτε βιβλία τῶν ἀποθηκῶν εὐρίσκοντο. «Εἰς τὰ κατάστιχα εὐρίσκονται καὶ παράνομοι πωλήσεις ἐθνικῶν κτημάτων καὶ ἀνύπαρκτοι πληρωμαὶ αὐτῶν, ὡς ἔπραξε κατὰ τοῦτο καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ἀγορασθέντα ἐθνικὰ κτήματα.» Ἐν τῷ καθημερινῷ ἦσαν περασμένα εἰς χρέος τοῦ ταμείου γρόσια 485,318 καὶ

21. «Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ γρόσια 485,318 καὶ 21 εἶναι προστεθειμένα καὶ ἄλλα γρόσια 485,318 καὶ 21 τὰ ὅποια εἶναι ποσότης διπλῆ.» Ἐγοράσθησαν πράγματα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν πολεμικῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ· μὴ χρησιμεύσαντα δὲ, ἐπωλήθησαν ἔπειτα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου. Ἐν τούτοις ὁ μὲν ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς τῶν πραγμάτων τούτων, ὁ δὲ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως αὐτῶν, μόνος ὁ ἀρχικὸς τῶν πραγμάτων κύριος δὲν ἔλαβε μέχρι τέλους τίποτε. Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔτι σπουδαιότερα εἰ δυνατόν γεγονότα. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα τὰ πολεμεφοδία ἧσα ἐστάλησαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπῆς τῶν ἐθνικῶν δανείων· καὶ ὅμως ἡ ἀξία τῶν πολεμεφοδίων τούτων συνεποσοῦτο εἰς ἑκατομμύρια. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένοι αἱ λείαι οὐδὲ τὰ ἐκ τῶν λειῶν τούτων εἰσπραχθέντα ἐθνικὰ δικαιώματα. «Ἐκ δὲ τῶν συνεισφορῶν αἱ ὅποιαι ἐδόθησαν εἰς τὸ ἔθνος ἀπὸ τοὺς φιλέλληνας καὶ Ἑλληνας ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μέχρι τέλους τῆς Γ' περιόδου, καὶ αἱ ὅποιαι εἰμποροῦν νὰ ἀναβαίνουν εἰς μιλλιόνια γροσίων, δὲν εὐρίσκονται περασμένοι εἰς τὰ κατάστιχα εἰμὴ μόνον μερικὰ ἑκατοντάδες χιλιάδων γροσίων· τὸ ἴδιον δὲ τρέχει καὶ εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς δοθέντας ἐράνους.»

Μὴ δ' εἶπη τις, ὅτι καλῶς ἄρα ποιοῦντες οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐπέτρεπον πλειότερον κράτος εἰς τοιαῦτα Ἐκτελεστικά, διότι τὰ Ἐκτελεστικά οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν Βουλευτικῶν, ἐν τοῖς Βουλευτικοῖς δὲ παντοδύναμοι ἦσαν οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ μήπως καὶ αὐταὶ αἱ ἐθνικαὶ συνέλευσις ἐφρόντιζον νὰ ἐνεργήσωσι τι πρὸς θεραπείαν τῆς τοιαύτης ἀκολασίας καὶ ἀναρχίας; Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ προοιμιαζομένη εἰς τὴν πρὸς τὴν Γ' ἐθνικὴν συνέλευσιν ἔκθεσιν αὐτῆς ἔλεγεν· «Ὁ σκοπὸς τὸν ὑποῖον ἀνέλαβεν ἡ ἐθνικὴ αὕτη συνέλευσις, εἰς τὸ νὰ ἐπεξεργασθῶσιν οἱ παρελθόντες λογαριασμοὶ, εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ πράγματα ἐκεῖνα ἧσα στερεώνουν ἀληθῶς τὰς ἐπικρατείας. . . ἄλλὰ διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ καλῶς ὁ ἀνωτέρω σκοπός, εἶναι χρεια καὶ νὰ δώσῃ ἡ σεβαστὴ ἐθνικὴ συνέλευσις ὅμμα προσεκτικὸν καὶ ὀξυδερκὲς εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γεννηθείσας ἐπεξεργασίας τῶν ἐθνικῶν τούτων λογαριασμῶν, καὶ οὕτω διὰ τούτου νὰ δυνηθῇ νὰ γνωρίσῃ ὅπως οὖν ἀρκετῶς τοὺς τρόπους διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἔθνος πρέπει εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐπι-

στεύεται τὰ δημόσια πράγματα.» Λόγοι χρυσοῖ, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις οὐδεμίαν φαίνεται δοῦσα προσοχὴν. Οὐδεμίαν τοῦλάχιστον εὐρομεν ἀναφερομένην ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐνέργειαν, ἂν ὄχι ἄλλο ἀποδοκιμασίαν τινὰ καὶ κατάκρισιν. Ἐντὶ δὲ τούτων πάντων ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου ὑπάρχει μόνον ἀπλῶς σεσημειωμένη ἡ λέξις ἀνεγνώσθη!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὁ χερσαῖος ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.

Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις περιέμενε νὰ χειραγωγηθῆ καὶ νὰ συντηρηθῆ ὑπὸ τοιούτων Ἐκτελεστικῶν καὶ τοιούτων Βουλευτικῶν καὶ τοιούτων ὑπουργείων τῆς Οἰκονομίας, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ ἐξ ἀρχῆς. Κατωρθώθη δὲ νὰ εὐδοιωθῆ ὅπως δῆποτε χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐνεργείας εὐαρίθμων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες, ἐὰν οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἔσχε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νὰ δράξῃ κραταιῶς τὰς ἡνίας τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἠδυνήθησαν τοῦλάχιστον νὰ συμπυκνώσωσι μέχρι τινὸς εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δυνάμεις τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων καὶ ἀπέβησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ ἀγῶνος κυβερνήται. Τοῦτο συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦτο ἐν ταῖς νήσοις, τοῦτο ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, καὶ τοῦτο περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν διαπραγματεύσεων.

Ὅτε κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐφαίνετο ὁ ἀνθρωπος ὁ προωρισμένος νὰ χειραγωγῆσθαι τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα. Προβόστατο χώρας καὶ φυλῆς, αἵτινες οὐδέποτε ὑπέκυψαν ὀλοσχερῶς εἰς τὴν ὀσμаниκὴν κυριαρχίαν καὶ αἰέποτε σχεδὸν διετέλεσαν κατ' αὐτῆς στασιάζουσαι. Εἶχε λοιπὸν ὀρμητήριον ἀσφαλές καὶ στρατιὰν παρεσκευασμένην. Ἐὰν καθ' ἑαυτὸν δὲν ἦτο ἀνὴρ μάχιμος, εἶχε ἀδελφὸν καὶ υἱὸς ἀναδείξαντας περιφανεῖς πολεμικὰς ἀρετὰς ἐν τῷ ἀγῶνι. Καὶ ὅμως ἤρπασεν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου ἀνὴρ, ὅστις ἀνῆκε μὲν εἰς γενεὰν κλεφτῶν περιώνυμον, εἶχε συναγωνισθῆ μετὰ τοῦ Σταθαῦ περὶ Σκόπελον, εἶχε βουλευθῆ

μετὰ τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη περὶ ἑλληνοτουρκικῆς τινος ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου, πράγματι ὅμως οὐδὲν εἶχε κατηρτισμένον ἐφόδιον ἵνα λάβῃ τηλικούτον ἀξίωμα. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἦλθε κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1821 εἰς Μάνην ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων ὅπου εἶχε διατελέσει εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν καὶ προαχθῆ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου. Παρηκολούθησε δὲ ὡς μικρὸς ἔτι καπετάνος τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην εἰς τὴν κατὰ τῶν Καλαμῶν πρώτην ἐκστρατείαν, τὴν ἐπαγαγοῦσαν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ταύτης τῇ 23 μαρτίου. Ἀλλὰ τότε ἐχωρίσθη ἀμέσως ἀπὸ τὸν Μαυρομιχάλην καὶ ἀπῆλθε μετὰ 150 Μανιατῶν εἰς Καρύταιναν, ὅπου εἶχε προσκληθῆ ὑπὸ τῶν Δελιγιανναίων. Ὀλίγον μετὰ τοῦτον ἐνέβαλον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης, ὁ Νικήτας, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Παπαφλέσας καὶ ἄλλοι. Ἦτο δὲ ὁ Κολοκοτρώνης τῇ 27 εἰς τὸ χωρίον Τετέμπεϋ, μεταξὺ Μεγαλοπόλεως καὶ Γόρτυνος, ὅτε οἱ Τούρκοι τοῦ Φαναρίου καὶ ἄλλων τινῶν χωρίων ἐπήρχοντο ἵνα ἐνωθῶσι μετὰ τῶν τῆς Γόρτυνος καὶ μεταβῶσι πάντες ὁμοῦ εἰς Τρίπολιν. Ὁ Κολοκοτρώνης κατ' ἀρχὰς μόνος καὶ ἔπειτα τῇ συμπράξει τῶν ὀπλαρχηγῶν Καρυταίνης Πλαπουταίων, ἐπεχείρησε τῇ 28 νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐνωσιν τῶν Φαναριτῶν μετὰ τῶν Γορτυνίων· καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπέτυχε, διότι οἱ Φαναρίται κατώρθωσαν νὰ περάσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν· ἔπαθον ὅμως ζημίαν οὐ μικράν. Τὴν δ' ἐπιούσαν καὶ τὰς δύο ἐπομένας ἡμέρας κατέφθασαν εἰς τοὺς ἡμετέρους βοήθειαι πολλαὶ ὑπὸ τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην, τοὺς Δελιγιανναίους, Κανέλλον καὶ Δημήτριον, τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Ἀναγνωσταρᾶν καὶ ἄλλους, ὥστε συμποσωθέντες πάντες εἰς 6000 ἐπολιόρκησαν τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει κλεισθέντας Γορτυνίους καὶ Φαναρίτας Τούρκους. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἤρχισε τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν τοῦ Κολοκοτρώνη στάδιον.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἄγων τὸ 52 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἦτο τφόντι πεπλασμένος ἵνα ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ὅπως αὕτη εἶχεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος. Τὸ εὐπαγὲς αὐτοῦ σῶμα, ἡ μεγάλη κεφαλή, ἡ μακρὰ κόμη, οἱ ἀετώδεις ὀφθαλμοί, τὸ εὐρὺ μέτωπον, ἡ βροντώδης φωνή, τὰ πάντα ἦσαν παρ' αὐτῷ ἐπιτήδεια νὰ καταπλήξωσιν ἐκ πρώτης ὄψεως τοὺς ῥωμαλέους τῆς χερσονήσου ὀρείτας. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τὴν ἀπροσμάχητον δύναμιν ἣν ἐκτίησατο δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῶν ἀφελῶν ἐκείνων ψυχῶν. Ὁ

Κολοκοτρώνης δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῆ ἀνὴρ μεγαλοφυῆς, εἶχεν ὅμως τοιαύτην καὶ τοσαύτην ὀρθότητα πνεύματος, εὐγλωττίαν, στρατηγικὴν δεξιότητα, πανουργίαν καὶ γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων οἷα καὶ ὅσα ἀπητοῦντο ἵνα ὑπαγάγῃ τοὺς Μωραΐτας τοῦ 1821. Ἄν ἡ Ἑλλάς περιωρίζετο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ Πελοπόννησος ἦτο χώρα ἡπειρωτικὴ, ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε λάβει βεβαίως ἐν αὐτῇ τὴν τάξιν ἐν Σερβίᾳ ὁ Μιλόσης Ὁβρένοβιτς. Ὅπως δὲ ἔχει ἡ Ἑλλάς, καὶ μάλιστα ὅπως εἶχε τῷ 1821 ὅτε οἱ χαρακτῆρες τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν Νήσων ἦσαν πολὺ μᾶλλον ἰδιάζοντες ἢ τανῦν, οὔτε ἠδύνατο, οὔτε ἐφαντάσθη ποτὲ ὁ ἀνὴρ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ πέραν τοῦ Ἴσθμοῦ ἢ τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου. Ἀλλὰ τὴν Πελοπόννησον, τὴν ἔθεώρησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ὡς ἴδιον πλάσμα καὶ κτῆμα. Ἐντεῦθεν δὲ οὔτε αὐτὸς ἐκυβέρνησε τὴν Ἑλλάδα, οὔτε ἄλλον ἄφησε νὰ κυβερνήσῃ αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' ἀρχὰς συνετάχθη εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου· δὲν ἠξέυρομεν πῶς ἤθελε πολιτευθῆ ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἐπετύγχανεν ἀποτυχόντος δὲ τούτου, κατεξάνεστη μετ' ἀποτόμου τραχύτητος κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν προεστώτων. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ὅτε ἐκορυφώθησαν οἱ τῆς πατρίδος κίνδυνοι, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ γενναίᾳ ἐκείνῃ ψυχῇ τὸ τῆς φιλοπατρίας αἶσθημα καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὡς οὐδεὶς ἄλλος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ὑπηρέτησεν αὐτόν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς περιπετείας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὑποίων ἐκτῆσατο τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα.

Οἱ ἑξ χιλιάδες ἄνδρες, οἵτινες συνέρρευσαν περὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Καρυταίνης κατὰ τὰ τέλη μαρτίου, οἱ πλεῖστοι ἄοπλοι ὄντες καὶ ἀνάσκητοι, διελύθησαν ὡς ἰστός ἀράχνης ἀμαχητὶ σχεδὸν ἅμα ἐπῆλθεν ἐπικουρία ἐκ Τριπόλεως πρὸς τοὺς ἀποκεκλεισμένους Τούρκους. Ἀπαντες οἱ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ κατεπλάγησαν καὶ προέτειναν, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Παπαφλέσα ἐξαιρουμένου, τὴν ὑποχώρησιν εἰς Μεσσηνίαν. Μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησεν, ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου καὶ ἀφίνοντες τὰ ἐνδότερα αὐτῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων ἤθελον διακινδυνεύσει τὴν τύχην ὅλου τοῦ κινήματος. Ἡ ἐκ Τριπόλεως ἐλθοῦσα ἐπικουρία δὲν ἠρκέσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν ἐν Καρυταίνῃ, ἀλλὰ συναπήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· ἡ Καρύταινα λοιπὸν ἔμενεν ἔλευ-

θέρα· οἱ διαλυθέντες ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῶσιν αὐθις καὶ βαθμηδὸν νὰ ἀσκηθῶσι καὶ νὰ ὀπλισθῶσι· κύριος δὲ σκοπὸς ἔδει νὰ προτεθῆ ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως, ἣτις δεξαμένη ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὄλου τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ στερουμένη τροφῶν, ἠδύνατο νὰ περιζωσθῆ πανταχόθεν καὶ νὰ καταναγκασθῆ εἰς παράδοσιν ἄνευ μεγάλων πολεμικῶν ἔργων. Τούτου δὲ γενομένου, ἠσφαλίζετο ἡ ἐπανάστασις πολὺ μᾶλλον ἢ δι' οἰουδήποτε ἄλλου κατορθώματος περὶ τὰ κράσπεδα τῆς χερσονήσου διαπραχθέντος, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἠδύνατο νὰ διαπραχθῆ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐλάλησεν ὅπως γράφομεν ἡμεῖς ἐνταῦθα, πρὸς τοὺς κατεπτοημένους ὀπλαρχηγούς, οἵτινες ἠξίουσαν ὅτι μηδὲν ἔχοντες νὰ κάμωσιν εἰς Καρύταιναν, δεόν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Μεσσηνίαν. Ὁ Κολοκοτρώνης, κυττάξας αὐτοὺς μετ' ἄλγους ψυχῆς· «δὲν πάγω πουθενά, ἀνέκραξεν. Ἄν θέλετε σεῖς, τραβᾶτε· ἐγὼ θὰ μείνω ἐδῶ ὅπου καὶ τὰ βουνὰ καὶ τὰ πουλιὰ μὲ γνωρίζουν. Ἄν χαθῶ, κάλλιο νὰ μὲ φᾶν' αὐτά.» Καὶ οἱ μὲν ἀνεχώρησαν πάντες, οἰκτερόντες καὶ ἐμπαίζοντες τὸν ἄνδρα τοσοῦτον, ὥστε ὁ Παπαφλέσας εἶπεν εἰς ἕνα τῶν στρατιωτῶν· «Βρὲ, μείν' ἐσὺ μαζί του γιὰ νὰ μὴν τὸν φᾶν οἱ λύκοι.» Ὁ δὲ μείνας μόνος, ὀλομόναχος, προσευχήθη πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ ἐμάζευσεν πάλιν ἐδῶ κ' ἐκεῖ 300 περίπου ἄνδρας εἰς Πιάναν, χωρίον ἀπέχον 3 περίπου ὥρας ἐκ Τριπόλεως. Ἀλλὰ τῆ 5 ἀπριλίου μόλις ἐπεφάνη ἕτερος ἐκ Τριπόλεως τουρκικὸς στρατὸς, διελύθησαν καὶ πάλιν οἱ νεοσύλληκτοι. Δὲν κατεβλήθη, ὅμως οὐδὲ τότε ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ, ἀλλὰ γράφων ἀδιακόπως πανταχοῦ καὶ παριστῶν τὴν ἀνάγκην τῆς πολιορκίας τῆς Τριπόλεως, εἶδε τελευταῖον εὐχαρίστως προσελθόντας πολλοὺς τῆς χερσονήσου ὀπλαρχηγούς καὶ καταλαβόντας εἰς μέγαν περὶ τὴν πρωτεύουσαν κύκλον, τὸ Πάπαρι, τὴν Βλαχοκερασιάν, τὸ Διάσελον, τὴν Ἀλωνίσταιναν καὶ τὰ Βέρβενα. Τὰ στίφη ταῦτα κατὰ μικρὸν πολλαπλασιασθέντα ἀνηγόρευσαν μὲν ἀρχιστράτηγον τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην, ἀπέφασισαν δὲ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ εὐρὺ τοῦτο στρατόπεδον δι' οὐ περιεζώσθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἡ Τρίπολις πόρρωθεν, συνετηρήθη μέχρι τῶν μέσων μαΐου, ὅτε μὲν ἀντέχον εἰς τὰς ἐξόδους τῶν Τούρκων, ὅτε δὲ περὶ τινα σημεῖα διαλυόμενον ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν συγκροτούμενον· τότε δὲ ἐδέησε νὰ ὑποστῆ δοκιμασίαν σπουδαιότεραν.

Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἐξέπεμψεν ἐξ Ἰωαννίνων δυνάμεις λόγου ἀξίας πρὸς περιστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ μὲν Κιοσέ Μεχμέτ πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ δαμάσῃ πρῶτον τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ἔπειτα νὰ εἰέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ὁ δὲ Μουσταφάμπευς ἐστάλη κατ' εὐθείαν ἐπὶ τὴν χερσόνησον διὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἣτις δὲν εἶχεν ἐτι κινήθῃ. Ὁ Μουσταφάμπευς κατελθὼν ἀκωλύτως εἰς Πάτρας, λεηλατήσας τὴν πόλιν ταύτην, καύσας τὸ Αἴγιον, διασκορπίσας τοὺς πολιορκοῦντας τὸν Ἀκροκόρινθον καὶ τὸ Ναύπλιον, εἰσῆλθε τὴν 6 μαΐου εἰς τὴν Τρίπολιν. Ἡ ἄφιξις αὐτοῦ κατεπτόησε τοὺς πολιορκοῦντας. Ὁ Κολοκοτρώνης προέτεινεν ἀμέσως νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὸ Βαλτέτσι (σελ. 762—763 τοῦ πρώτου τόμου)· καὶ εὐτυχῶς ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης ἐξετέλεσε πρῶτος τὸ ἔργον. Μετ' ὀλίγον δὲ συνῆλθον αὐτόθι καὶ ἄλλοι ὑπάρχοντες, ἡ ὅλη δύναμις ἀπληρτίσθη ἐξ 845 ἀνδρῶν, ἠγεῖτο δὲ συμπάντων ὁ τοῦ Ἡλίου θεῖος Κυριακούλης καὶ κατελέγετο μεταξύ τῶν μαχητῶν ὁ τοῦ Ἡλίου ἀδελφὸς Ἰωάννης ἐτῶν 14. Ὁ Κολοκοτρώνης ὠδήγησεν αὐτοὺς πῶς πρέπει νὰ ὀχυρωθῶσι, παρεσκεύασε τὰ ἄλλα σώματα, ἵνα δράμωσιν εἰς βοήθειαν ἐν καιρῷ εὐθέτῳ, καὶ ἀεικίνητος ὢν ἐκοιμᾶτο εἰς Βαλτέτσι, προεγεύετο εἰς Πιάναν καὶ ἐδειπνεῖ εἰς Χρυσοβίτσι. Τῶντι τῇ 12 πρώτῃ ὁ Μουσταφάμπευς ἐβάδισε πρὸς τὸ Βαλτέτσι ἄγων 6500 πεζοὺς, 1500 ἵπποις καὶ 2 πυροβόλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ῥήξῃ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀποκλεισμόν, νὰ προελάσῃ ἐπὶ τὴν Λακωνίαν καὶ δαμάσας αὐτὴν νὰ ἐπαγάγῃ τῆς ὅλης Πελοποννήσου τὴν χεῖρωσιν. Ὁ Κολοκοτρώνης τυχὼν τὴν ὥραν ἐκείνην εἰς Χρυσοβίτσι, χωρίον ἀπέχον 2½ περίπου ὥρας ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι, δὲν παρευρέθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἀγῶνα, ὃν διεξήγαγον καρτερικῶς οἱ περὶ τὸν Κυριακούλην καὶ τὸν Ἡλίαν ὄπισθεν τῶν προχείρων ἐκείνων ὀχυρωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο ταμπούρια. Μετὰ 3 ὥρας κατέφθασαν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ Χρυσοβίτσι καὶ ὁ Πλαπούτας ἀπὸ Πιάναν, καὶ ἤρχισαν παρενοχλοῦντες ἐξωθεν τοὺς πολεμίους, οἱ δὲ περὶ τὸν Κυριακούλην ἐνθαρρυνθέντες ἐξηκολούθησαν ἀνθιστάμενοι μέχρι τῆς ἐσπέρας ὅτε ἐκάτεροι τῶν διαμαχομένων διετήρησαν τὰς οἰκείας θέσεις. Περὶ μέσας νύκτας παρεισέδῃ ὁ Κολοκοτρώνης εἰς Βαλτέτσι καὶ ἠσπάσθη τοὺς ἀγωνισαμένους, ὅλος καρδία καὶ χαρὰ· καὶ αὐτὸς μὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ ἴδιον σῶμα· ἄλλοι ὅμως ἱκανοὶ προσῆλθον εἰς τὸ χωρίον διὰ νυκτὸς ἐπίκουροι, ὥστε τὴν ἐπιούσαν, ἐπαναληφθείσης τῆς μάχης, οἱ ἐντὸς τοῦ Βαλ-

τετσίου ἀντὶ ν' ἀμύνωνται, ὅπως τὴν προτερσίαν, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ πιέσαντες αὐτοὺς ἔτρεψαν μετ' οὐ πολὺ εἰς φυγὴν, οἱ δὲ πρῶτοι τραπέντες διωκόμενοι, συμπαρέσυραν καὶ τὸ κύριον τοῦ Μουσταφάμπευ σῶμα, ὅστις δὲν ἐσώθη εἰμὴ ἀφοῦ ἀπώλεσε τὸν ἵππον αὐτοῦ. Εἶχε δὲ διατάζει τὰ πράγματα ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τρόπον ὥστε πᾶσαι αἱ ἀποσκευαὶ καὶ τὰ φορτηγὰ καὶ τὰ πυροβόλα περιέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ἔλαβον προσέτι καὶ ἄλλα πολλὰ λάφυρα, διότι οἱ φεύγοντες, ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμὴν τῆς καταδιώξεως, ἔρριπτον τὰ ἐπίχρυσα καὶ ἐπηργυρωμένα αὐτῶν ὄπλα. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ διημέρῳ τούτῳ ἀγῶνι ἐκατέρωθεν πεσόντων. Οἱ Τοῦρκοι πολεμήσαντες ἐν ὑπαίθρῳ ἔπαθον βεβαίως ζημίας πολὺ μείζονας τῶν Ἑλλήνων, ὧν τραυματῆαι καὶ νεκροὶ δὲν ἐγένοντο πολλοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ὅτι ἡ πολιορκία δὲν διελύθη καὶ ὅτι τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων ἠϋξήσεν. Εὐλόγως ἄρα τὸ ἐν Βαλτετσίῳ τρόπαιον ἐλογίσθη ὡς ὁ θεμέλιος λίθος τῆς πελοποννησιακῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ δικαίως ἐξυμνήθη ὡς ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων ἔργων τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ θάρρος τῶν ἡμετέρων ἀπέβη τῶντι τοσοῦτον ὡς ἐκ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου, ὥστε ὅτε μετὰ τινος ἡμέρας, τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18, ὁ Μουσταφάμπευς προσέβαλε δι' ἑξακισχιλίων πεζῶν καὶ ἰπέων καὶ δύο πυροβόλων, τὰ Δολιανὰ, ὅπου ἴστατο μετὰ ἀνδρῶν 200 ὁ Νικήτας, ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ δεξιὸς αὐτοῦ βραχίων, ἀντέστη ἐπὶ ὥρας πολλὰς· οἱ ἐν Βερβένοις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δράμωσιν ἀμέσως εἰς βοήθειαν, παρακωλυθέντες ὑπὸ ἰσχυρᾶς τουρκικῆς δυνάμεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατίσχυσαν καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τὰ Δολιανὰ ἐπήγαγον τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπὴν. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς ἀνευφημήθη τὸ πρῶτον ὁ Νικήτας *Τουρκοφάγος*.

Μετὰ ἓνα περίπου μῆνα ἀφίκετο εἰς Πελοπόννησον ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης καὶ ἤρχισεν ἡ προμνημονευθεῖσα ἔρις αὐτοῦ πρὸς τοὺς προεστῶτας. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐτάχθη μετ' αὐτοῦ. Τὸ πρακτικὸν τοῦ ἀνδρὸς τούτου πνεῦμα κατενόει τοσοῦτον τότε τὴν ἀνάγκην γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε ὅτε μετὰ τὴν ἐν Βαλτετσίῳ νίκην, ἔγραψε πρὸς τὸν Μουσταφάμπευν νὰ παραδοθῇ, ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλοις· «καὶ ἂν θέλῃς ἔλα εἰς αἴσθησιν, ἄνθρωπε, καὶ μὴ παίρνης εἰς τὸν λαιμὸν σου τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι ὅταν παραδώσουν τὰ ἄρματα

τους, θέλει ζήσουν φιλικὰ μὲ ἡμᾶς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ κραταιοτάτου καὶ πολυχρονίου πριγκήπου μας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου.» Καθ' ἃ προῦπεδειξαμεν, δὲν ἐγγυώμεθα ὅτι ἔμελλε νὰ μὴ διαφωνήσῃ μέχρι τέλους πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οὗτος ἤθελεν ὑπερισχύσει. Ἐνῶ οἱ προύχοντες ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ἄρχωσιν ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις, ἐνῶ ὁ ὀρίζων τοῦ Ὑψηλάντου περιελάμβανε σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενος Κολοκοτρώνης εἰς οὐδένα ἐνόει νὰ παραχωρήσῃ τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Ἀλλὰ τότε ὑπεστήριξε πάσῃ δυνάμει τὸν Ὑψηλάντην, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἔδωκεν αὐτῷ δεῖγμα ἐξαιρετον τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας· διότι τῇ 10 αὐγούστου κατετρόπωσε λαμπρῶς τοὺς ἐπὶ συλλογῇ τροφῶν ἐξεληθόντας πολεμίους εἰς τὴν Γράναν, ἦτοι τὴν τάφρον, ἣτις ἐκ προνοίας αὐτοῦ πάλιν εἶχεν ὀρυχθῆ περὶ τὴν ἄκραν τοῦ ὄρους Μαινάλου, τὴν καλουμένην Μύτικαν. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Γράνας ὁ ἀποκλεισμός ἀπέβη στενότερος, ὁ δὲ πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου ἔγραψεν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Τριπολιτσᾶς τὴν 13 αὐγούστου 1821, πρὸς τὸν γενναιότατον καπετάνιον Θεοδωράκην Κολοκοτρώνην, ἐπιστολήν, ἐν εἴδει διαταγῆς τῆς ἡμέρας, ἀνομολογοῦσαν τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀποδίδουσαν αὐτῷ τὴν νίκην.

Ἐν τῷ μεταξύ τὸ ἐν τῇ Ἡλιδί μεσόγειον χωρίον Λάλα, ὑπὸ γενναίων Ἀλβανῶν ἀνέκαθεν κατεχόμενον καὶ πολιορκηθὲν ὑπὸ Ἡλείων καὶ ἄλλων, ἐκενώθη ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἀπελθόντων εἰς Πάτρας· διέπρεψαν δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ οἱ Ἴόνιοι ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Καὶ ἔπειτα ἀλλεπαλλήλως παρεδόθησαν ἡ Μονεμβασία καὶ τὸ Ναυαρίνον δι' ἔλλειψιν τροφῶν· ἡ αὐτὴ δὲ τύχη περιέμενε προδήλως τὴν Τρίπολιν. Εἶχε μὲν εἰσέλθει εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Καρᾶ Ἀλῆν, καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν παρήχθη μήπως ἀποβιβάσῃ εἰς τὰ ἀρκτικά τῆς Πελοποννήσου παράλια δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης· τούτου δ' ἔνεκεν ὁ Ὑψηλάντης ἐνόμισε καθῆκον αὐτοῦ νὰ δράμῃ μετὰ 2,000 ἀνδρῶν πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἀλλ' ὁ Καρᾶ Ἀλῆς οὐδεμίαν ἀπεβίβασε δύναμιν, καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Ὑψηλάντου κατελήφθη τελευταῖον, σεπτεμβρίου φθίνοντος, ἡ Τρίπολις. Ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ταύτης οὐ μόνον πᾶσα ἡ λεία διηρπάγη μηδαμῶς χρησιμεύσασα εἰς τὰς κοινὰς τοῦ ἔθνους ἀνάγκας, ἀλλὰ συνέβη προσέτι σφαγὴ ἀνωφελῆς καὶ ἀνηλεῆς πολλῶν χιλιάδων ὀσμανιδῶν, ὡς βεβαιοῦται. Μό-

νοι οἱ πλουσιώτατοι καὶ ἐγκριτώτατοι αὐτῶν διεσώθησαν ἀντὶ ἀδρῶν λύτερων ὑπὸ τινῶν τῶν ὀπλαρχηγῶν, ἰδίως δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐξήσφαλισε τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀλβανῶν, διακινδυνεύσας μὲν κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς πόλεως ἐξοδὸν αὐτῶν, προπέμψας δὲ αὐτοὺς μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου διὰ τοῦ Πλαπούτα, ὅστις ἔλαβε βραδύτερον παρά τῶν διασωθέντων, ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς Ἡπειρον, ἐπιστολὴν εὐχαριστήριον, ἐν ἧ ἐξύμνουσιν τὸν Κολοκοτρώνην ὡς εὐεργέτην. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐξεργάγη κατὰ πρῶτον σπουδαίως ἢ μεταξὺ Κολοκοτρώνη καὶ προεστώτων ἔρις. Τινὲς ἐκ τούτων ἀγανακτοῦντες διότι ἔβλεπον αὐτὸν προπέμποντα τοὺς Ἀλβανοὺς ἀπερχομένους μετὰ τῶν ἰδίων πραγμάτων καὶ σκευῶν, ἠθέλησαν νὰ κινήσωσι τὸν ὄχλον κατὰ τοῦ ἀνδρός· καὶ ἀποτυχόντες, ἐξετράπησαν εἰς ὕβρεις καὶ ἀπειλάς. Ἄλλ' ἐκεῖνος εἶπεν ἀταράχως πρὸς τὸν γραμματέα αὐτοῦ Φωτάκον· «τώρα ὁποῦ ὁ ἅγιος Θεὸς ἠθέλησε καὶ μᾶς ἐδυνάμωσε καὶ ἐπήραμε τὴν Τριπολιτζᾶ, ἃς λέγουν ὅτι θέλουν. . . . ἤλπίζαν νὰ κληρονομήσουν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ μείνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἀργὰ τὸ ἐσυλλογίσθησαν.»

Ἔσπευδεν ὁμως πολὺ τοιαῦτα περὶ αὐτῶν λέγων. Ἐδέησε νὰ ἐπέλωσι κίνδυνοι φοβερῶτατοι, ἵνα ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ δὲ ἐπανειλημμένως ἀπεδείχθη ὀπόσον ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὑπεροχή του, πάλιν δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἔχων ἐκείνους ἀντιπράττοντας. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως προέτεινε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ ἐντεῦθεν παραχθέντος τρόμου τῶν πολεμίων, ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν Πατρῶν. Ἄλλ' οἱ προύχοντες τῆς Ἀχαΐας, μὴ θέλοντες νὰ παράσχωσιν αὐτῷ νέαν ἀφορμὴν θριάμβου καὶ κραταιώσεως, ἐδήλωσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς βοήθειας τοῦ Κολοκοτρώνη, μέλλοντες αὐτοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ ἔργον. Καὶ ἐπεχείρησαν τῶντι νὰ κυριεύσωσι μόνοι τὰς Πάτρας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διεσκορπίσθησαν τῆδε κακέϊσε ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον ὁμως, τροφοδοτηθὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου, δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ εἰμὴ ἐξ ἐφόδου. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ διὰ τῶν ἀτάκτων ἡμῶν στιφῶν, τὰ ὁποῖα καρτερικῶς μὲν ἐμάχοντο ὀπισθεν ὀχυρωμάτων, ἀνεπιτήδεια δὲ ἦσαν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ συστάδην μάχας καὶ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὰς ἐφόδους. Ὅθεν ὁ Ὑψηλάν-

της ἀνήρτησεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς μικρόν τι σῶμα τακτικού στρατοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ καταρτισθῆ δι' ἐπιμελείας αὐτοῦ εἰς Καλάμας ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπολοχαγοῦ τῶν ἐπιλέκτων Βαλέστα, καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ συντεταγμένους ὀλίγους Γερμανοὺς φιλέλληνας. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦτο οὐ μόνον εὐάριθμον ἦτο, ἀλλὰ οὔτε εἶχε τὸ βαρὺ πυροβολικὸν τὸ ἀπαραίτητον ἵνα ἀνοιχθῆ ῥῆγμα· ὥστε ἐδέησε νὰ πλησιάσωσιν εἰς τείχη ἀκέραια καὶ ν' ἀναβῶσιν εἰς αὐτὰ διὰ κλιμάκων. Ἐξώρμησαν οὐδὲν ἦττον οἱ ἀτρόμητοι μαχηταί· δεκατευθέντες ὅμως ὑπὸ καταστρεπτικοῦ πυρὸς, καὶ ἀποβαλόντες νεκροὺς καὶ τραυματίας 50 περίπου φιλέλληνας καὶ τακτικούς, ἐν οἷς καὶ τὸν γενναῖον Βυρτεμβέργιον ἀρχηγὸν τῶν φιλελλήνων Λίνσιγγ, ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἐφεδρεία τακτικῶν οὐδεμία ὑπῆρχεν ἵνα ἐπαναληφθῆ ὁ ἀγὼν· ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀπῆλθεν ἐξ ἀνάγκης εἰς Ἄργος. Ἐλαβε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰανουαρίου ἀποζημίωσιν τινα διὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐκείνην, παραδοθέντος εἰς αὐτὸν τοῦ Ἀκροκορίνθου δι' ἔλλειψιν τροφῶν. Ἄλλ' εἶναι θλιβερόν νὰ τὸ εἴπωμεν· τινὲς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἵνα μὴ προσλάβῃ τὴν τιμὴν ταύτην, προέτρεπον κρυφίως τοὺς Τούρκους νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ μὴ ἐπιτυχόντες τοῦ σκοποῦ, ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης τῷ ἀνδρὶ ἀσθενείας, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη, ἵνα παρασπονδήσωσι καὶ ἐσφαζάν τὴν διὰ συνθηκῶν παραδοθεῖσαν φρουράν. Ἡ παραβίασις αὕτη τῶν συντεθειμένων, ἧς ὁμοία καὶ ἔτι χειρῶν ἐγένετο προηγουμένως καὶ ἐν Μονεμβασιά καὶ ἐν Ναυαρίνῳ, ἵνα μὴ ὑπομνήσωμεν τὰς φοβεράς σκηνὰς τῆς Τριπόλεως, εἰμπορεῖ ἴσως νὰ ἐξηγηθῆ ἐκ τοῦ προαιωνίου μεταξύ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρησκειῶν πάθους, ἀλλὰ νὰ δικαιολογηθῆ δὲν ἐπιτρέπεται. Καὶ δυστυχῶς ἐπανελήφθη πολλάκις ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ μικρὸν μετ' αὐτὴν συνεπλήρωσεν ἡ πρώτη ἐν Ἐπιδαύρῳ συγκροτηθεῖσα ἐθνικὴ συνέλευσις τὸ ἔργον αὐτῆς. Τῇ μὲν 1 ἰανουαρίου 1822 ἐψήφισε τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος. Τῇ δὲ 15 ἐξέδοτο τὴν διακήρυξιν ἐκείνην, ἧτις γραφεῖσα μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Νέγρη, ὑπογραφεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ὡς προέδρου τῆς συνελεύσεως καὶ ὑπὸ 58 πληρεξουσίων, εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς συνελεύσεως ταύτης ἔργον καὶ τὸ κάλλιστον ἴσως ἔγγραφον ἐξ ὅσων ποτέ ἐπὶ 60 ἔτη

ἐξέδωκεν ἑλληνικὴ συνέλευσις ἢ κυβέρνησις. Ἐδικαιολόγει τὴν ἐπανάστασιν, διέκρινεν αὐτὴν ἐπιμελῶς ἀπὸ τῶν δημαγωγικῶν καὶ στασιωδῶν κινήματων τὰ ὅποια τοσοῦτον τρόπον ἐνέπνεον τότε εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐξήγει πῶς ἐνεκα τῶν πρώτων τοῦ πολέμου περιπετειῶν παρεκωλύθη ἐπὶ ἔτος ὀλόκληρον ὁ ὄργανισμὸς τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος συντάγματος, καὶ συνεπέρανε τὸν λόγον ἀναφωνοῦσα· αἶθε ὁ κραταῖος τοῦ Ὑψίστου βραχίων ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἀρχομένους καὶ ἄρχοντας, τὴν Ἑλλάδα ὀλόκληρον, πρὸς τὴν πάρεδρον αὐτοῦ Σοφίαν, ὥστε νὰ γνωρίσωσι τ' ἀληθῆ των ἀμοιβαῖα συμφέροντα· καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς προνοίας, οἱ δὲ λαοὶ διὰ τῆς εὐπειθείας νὰ στερεώσωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος τὴν πολύευκτον εὐτυχίαν. Εἶθε! Εἶθε!» Εὐλόγως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἐπανελάμβανε τὸσάκις τὴν εὐχὴν ταύτην, ὡς ἂν εἶχε τὴν προαίσθησιν ὅτι χρόνος μακρὸς, μακρότατος ἔμελλε νὰ παρέλθῃ πρὶν ἢ αὕτη ἐκπληρωθῇ. Αὐτὸ τὸ πολίτευμα ἔμελλε νὰ παρεμβάλῃ δυσυπέβλητα πρὸς τοῦτο κωλύματα. Ἄλλ' ὅπως δῆποτε ἡ διακήρυξις ἐκείνη, ἂν δὲν ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδειοτάτη νὰ προξενήσῃ ἀγαθὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ξένον κόσμον.

Προσέτι τῇ 15 ἰανουαρίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξελέξατο κατὰ τὴν κ' § τοῦ ὀργανικοῦ νόμου πρόεδρον μὲν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τὸν Μαυροκορδαῖον, μέλη δὲ τὸν Ἀθανάσιον Κανακάρην, τὸν Ἀναγνώστην Παπαγιαννόπουλον (Δεληγιάννην), τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον καὶ τὸν Ἰωάννην Λογοθέτην. Αὐθημερὸν δὲ πάλιν τὸ Ἐκτελεστικὸν διώρισε τὸν Θεόδωρον Νέγρην ἀρχιγραμματέα τῆς Ἐπικρατείας, μινίστρον τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρον τοῦ συμβουλίου τῶν μινίστρων· τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν, τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν, τῆς οἰκονομίας, τὸν Νότην Μπότσαρην τοῦ πολέμου· ἐπιτροπὴν ἐκ τριῶν εἰς τὸ μινιστέριον τῶν ναυτικῶν· τὸν Θεόδωρον Βλάσιον, μινίστρον τοῦ δικαίου· τὸν ἐπίσκοπον Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, τῶν θρησκευτικῶν, καὶ τὸν Λάμπρον Νάκον, τῆς ἀστυνομίας. Ποτὲ πληρέστερον μινιστέριον δὲν ἠτύχησε ν' ἀπολαύσῃ ἡ Ἑλλάς· ἀλλ' ἡ ἐντελεστάτη αὕτη τῶν κυβερνήσεων οὐδὲν ἔμελλε τῇ ἀληθείᾳ νὰ κυβερνήσῃ. Ἡ προσωρινὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐλέγετο, ἀπηρτίσθη μὲν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς 22 ἰανουαρίου. ἀλλ' ἀπὸ τῆς 31 ἐγκαθιδρύθη εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ· τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τὸ βουλευτικὸν, τὸ βουλευτικὸν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν, ἀμφότερα δὲ πρὸς τὰς Ἱερουσίας καὶ τὸν Ἄρειον Πάγον· τὸ ἐκτελε-

στικὸν πρὸς τοὺς μινίστρος, καὶ ἰδίᾳ πάλιν πρὸς τοὺς μινίστρος, ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας. Ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη ὁ κυκεὼν τοῦ ὁποίου τὰ σπέρματα ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ τῷ πολιτεύματι. Τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὄχι τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀπεφάσιζε ποῦ θέλει γίνεαι ἐκστρατεία καὶ ποῦ δὲν θέλει γίνεαι τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὄχι τὸ Ἐκτελεστικὸν διώριζε τοὺς ἐκστρατεύσοντας ἀξιωματικούς· καὶ ἐν γένει τοσοῦτον ἐπενέβαινεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὥστε ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα ἀστυνομικὰ πράγματα. Αἱ μόναι σπουδαῖαι κυβερνητικαὶ πράξεις αἱ τότε γινόμεναι ἦσαν τὸ δάνειον τῶν 5 ἑκατομμυρίων, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ τὸ περὶ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος, περὶ οὗ θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω. Ἐν τούτοις ἡ κυβέρνησις ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐντελῶς ἐλευθέρα περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἀφοῦ καταργηθέντος τοῦ διαρκοῦς καὶ πραγματικοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχιστρατηγίας ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 9 Ἰανουαρίου ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης περιωρίσθη εἰς τὴν ἀνώδυνον λειτουργίαν τοῦ προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διωρίσθη νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τούτου μὴ γενομένου, ἐπετράπη τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τούτου ὄφελος ὅταν αὐτὸ τὸ πολίτευμα παρεκώλυε τὴν κυβέρνησιν νὰ πράξῃ τι· ὁσάκις δὲ ἀπεφάσιζε νὰ πράξῃ «καὶ ὑποθέσεις καὶ αἱ διαταγαὶ τῆς Διοικήσεως ἔμενον ἀνεέργητοι διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως,» ὡς ἔγραφεν ἐπισήμως τῇ 2 μαρτίου ὁ πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν.

Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπείσθη τότε ὅτι καταλύσας πρό τινων μηνῶν τὸ οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατασκευάζῃ ὁ Ὑψηλάντης καὶ ἀναπληρώσας αὐτὸ δι' ἄλλου ἰδίου, ἐπὶ τῆς ἄμμου ἐκτίσει· ἀλλὰ ἐπολιτεύθη βεβαίως εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἀπηλπίσθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον διὰ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος. Ὀργανώσας ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς ὀλίγους τακτικούς ὅσοι εἶχον συγκροτηθῆ διὰ τῆς προνοίας τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοὺς ὀλίγους φιλέλληνας ὅσοι εἶχον προσέλθει εἰς Κόρινθον, ἀνεχώρησε μετ' αὐτῶν ἐν ἀρχῇ μαΐου, ἵνα δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης δυτικῆς Ἑλλάδος, καταλείπων εἰς τοὺς συντρόφους αὐτοῦ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀνεπίδεκτον ἐκτελέσεως πολίτευμα καὶ νὰ ἐξέλθωσι τῶν περιπλοκῶν εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ ἐμβάλλῃ αὐ-

τοὺς ἢ ὑπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως τοσοῦτον περιφρονηθεῖσα ἀντίπαλος μερίς. Ὁ μὲν Δημήτριος Ὑψηλάντης ἠνέσχετο μετὰ ἀξιοζήλου αὐταρκειᾶς τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχιστρατηγίας καθάίρεσιν αὐτοῦ, περιμένων τὴν πρώτην περίστασιν, ἵνα ὑπηρετήσῃ ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης τὴν πατρίδα· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς προεστῶτας τὴν ἀνενόχλητον τῆς ἐξουσίας κατοχὴν. Ἀπελθὼν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μαρτίου, ἀπέκλεισεν ἀμέσως τοὺς πολεμίους ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης διὰ μάχης συγκροτηθείσης περὶ τὴν μονὴν τοῦ Γηροκομείου. Διὰ τοὺς δεινοὺς ὅμως κινδύνους ὑφ' ὧν ἠπειλήθη τότε ἡ δυτικὴ Ἑλλάς, ἱκανοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ὀπλαρχηγῶν ἐδέησε νὰ δράμωσιν αὐτόθι· αὐτὸς ὁ δεύτερος υἱὸς τοῦ Γενναῖος διεπεραιώθη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλία. Ὅθεν ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ τῶν Πατρῶν πολιορκία, ὁ δὲ ἀργὸς μείνας Κολοκοτρώνης ἠτοιμάζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τῆς Ἐπιδαύρου, ὅτε κίνδυνος μέγας ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κρεμασθεὶς, ἔδωκεν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ δι' ἄλλου εὐγενεστέρου τρόπου ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Δράμαλη, ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν τί συνέβαινον ἐν τῷ μεταξύ ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμοῦ Ἑλλάδι.

Ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμοῦ ἡ ἐπανάστασις ἐφάνη κατ' ἀρχὰς λαβοῦσα ἔκτασιν μεγάλην. Κατὰ μάϊον τοῦ 1821 ἐξηγέρθη ἡ Χαλκιδικὴ ὑπὸ ἀρχηγὸν καὶ προστάτην τὸν Ἐμμανουὴλ Παπᾶν, μεγαλέμπορον καὶ τραπεζίτην τῶν Σερρῶν. Ἐὰν συγχρόνως ἐκινουῦντο οἱ Ὀλύμπιοι, τὸ ἐπιχειρήμα ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ. Οἱ Ὀλύμπιοι ὅμως ἠπράκτησαν ἐπὶ ἔτος ὅλον. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ οἱ τῆς Χαλκιδικῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς χερσονήσου Παλλήνης (Κασσάνδρας). Ἐκεῖ ἀντέστησαν μέχρι τοῦ τέλους ὀκτωβρίου, ἀλλὰ τότε ὁ νέος τῆς Θεσσαλονίκης διοικητὴς Ἀβουλαβούτ πασᾶς αὐτοὺς μὲν κατετρόπωσε, κατέπεισε δὲ καὶ τὰς ὀχυρὰς τοῦ ἀγιωνύμου ὄρους Ἄθω μονὰς, αἵτινες εἶχον κοινωνήσει τοῦ κινήματος, νὰ παραδοθῶσιν. Αἱ μοναὶ αὗται οὔτε προθυμίαν, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἔδειξαν· καὶ ἐτιμωρήθησαν πικρῶς τούτου ἕνεκα, διότι οὐ μόνον ὁμήρους ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωσι καὶ 2 καὶ ἡμισυ ἑκατομμύρια γροσίων νὰ καταβάλωσιν, ἀλλὰ τῇ 15 δεκεμβρίου ἐδέχθησαν προσέτι φρουρὰν τουρκικὴν 3,000 ἀνδρῶν πα-

ραμείνασαν αὐτόθι καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἤτοι ἐπὶ ἔτη ἑννέα. Κατόπιν ἐορτῆς, ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 1822, ἐπανεστήσαν οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ Νιάουσα· ἀλλ' ὁ Ἀβουλαβούτ πασᾶς ἐδάμασε καὶ τοῦτο τὸ κίνημα. Σπουδαῖος ἀγὼν οὐδεὶς οὐδὲ ἐν Θεσσαλίᾳ διεξήχθη. Ἐπανεστῆ μὲν ἐν ἀρχῇ μαΐου ἡ Θετταλομαγνησία δι' Ἀνθίμου τοῦ Γαζῆ ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸν Κυριάκον Βασδέκην· καὶ Βουλῇ Θετταλομαγνησίας αὐτόθι συνεκροτήθη· ἀλλ' ἐπελθὼν ἐκ Λαρίσης ὁ Μελέκ πασᾶς, σταλείς ὑπὸ τοῦ αὐτόθι ἔρχοντος Μαχμούτ πασᾶ τῆς Δράμας, διέλυσε ὡς ἰστὸν ἀράχνης τὸ κίνημα ἐκεῖνο καὶ ἐπυρπόλησε καὶ ἐλεηλάτησε τὰ ἄλλοτε τοσοῦτον πλούσια χωρία τῆς Μαγνησίας.

Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1822 ἡ ἐπανάστασις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιεστάλη ἐντὸς τῆς σήμερον λεγομένης ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ μαρτίου 1821. Ὁ ἀρματωλὸς Πανουριᾶς ἐξηγέρθη πρῶτος πάντων ἐν Ἀμφίσσῃ· τοῦτον παρηκολούθησεν ἀμέσως ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς ἐν Δωρίδι· συγχρόνως σχεδὸν ὁ Διάκος ἐν Λεβαδείᾳ καὶ κατόπιν ὁ Ἰωάννης Δυοβουνιώτης εἰς Βουδουνίτζαν. Ὁ Μῆτσο Κοντογιάννης τῆς Ὑπάτης ἐδίστασεν ἐφ' ἱκανόν, ἀλλὰ τελευταῖον ἠνώθη ἐκὼν ἄκων μετὰ τῶν ἄλλων. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Μενιδιάται καὶ οἱ Χασιώται τῆς Ἀττικῆς ἐπολιόρησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐγένοντο δὲ κινήματά τινα καὶ εἰς Εὐβοίαν, ὅπου οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον τὰ ὄχυρά Βρυτάκια. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἐπῆλθον κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὁ Ὁμέρ Βριώνης καὶ ὁ Κιοσὲ Μεχμέτ πασᾶς, ἀποσπασθέντες μετὰ 9,000 πεζῶν καὶ ἰππέων ἐκ τοῦ περὶ τὰ Ἰωάννινα στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτ πασᾶ. Ὁ Κοντογιάννης ἔμεινε ἀμέσως οὐδέτερος, ὁ δὲ Πανουριᾶς, ὁ Δυοβουνιώτης καὶ ὁ Διάκος, ἔχοντες 1,500 ἄνδρας ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς δύο ὁδοὺς, αἵτινες ἤγον ἢ μὲν εἰς τὴν Λοκρίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν διὰ τῶν Θερμοφυλῶν, ἢ δὲ εἰς τὴν Φωκίδα διὰ τῆς Χαλκομάτας. Ἐν τῷ μέσῳ ἔστη ὁ Διάκος εἰς Δαμάσταν καὶ τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ Ἀλαμάναν· ἐνθεν δὲ καὶ ἐνθεν, ὁ μὲν Πανουριᾶς εἰς Χαλκομάταν, ὁ δὲ Δυοβουνιώτης εἰς τὴν γέφυραν τοῦ ποταμίου Δύρου. Πρῶτοι προσεβλήθησαν τῇ 22 ἀπριλίου ὁ Πανουριᾶς καὶ ὁ Δυοβουνιώτης καὶ μετὰ τινα ἀντίστασιν ἐτράπησαν. Μόνος δ' ἔμεινε ὁ Διάκος, καὶ τότε διεπράχθη εἰς Δαμάσταν καὶ Ἀλαμάναν ἔργον τὸ ὁποῖον μάτην ἠθέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν

μετὰ τὴν ἐξυμνήσασαν αὐτὸ δημώδη ποίησιν. Ὁ Ἀθανάσιος Διάκος, καταλιπὼν πρωΐμως τὸν μοναχικὸν βίον, εἶχε βίβηθῃ εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἔζησεν ὡς κλέφτης· καὶ ὑπηρέτησεν ἔπειτα τὸν Ἀλῆ πασάν· καὶ παρήτησεν αὐτὸν κατόπιν ἅμα ἡσθάνθη προσεγγίζουσαν τὴν καταγίδα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Ἔως ἐδῶ δὲν διαφέρει ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ὁ Διάκος ἦτο νέος· ἦτο ὠραῖος· ἐπέτειλεν ὡς μετέωρον λαμπρὸν ἐν τῇ αὐγῇ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ ἐν ἀκχαρῇ ἄφαντος γενόμενος κατέλιπεν ὀπίσθεν αὐτοῦ τὴν μνήμην μάρτυρος ἅμα καὶ μαχητοῦ· ὥστε ἀνήκει εἰς τὴν παράδοσιν ἅμα καὶ τὴν ἱστορίαν, καὶ εἶναι κτῆμα τοῦ λαοῦ μᾶλλον ἢ τῆς ἐπιστήμης. Λέγει δὲ ὁ λαὸς ὅτι ὅταν ὁ Διάκος ἰστάμενος εἰς Ἀλαμάναν εἶδε πλακώσαντα τὸν Ὁμέρ Βριώνην,

«Καρδιά, παιδιά μου, φώνηξε, παιδιά, μὴ φοβηθῆτε·
 «Ἀνδρεῖα, ὡσάν Ἕλληνες, ὡσάν Γραικοὶ σταθῆτε.»—
 Ἐκεῖνοὶ ἐφοβήθησαν, κ' ἐσκόρπισαν ἔς τοὺς λόγκους,
 Ἐμμεῖν' ὁ Διάκος ἔς τὴ φωτιά μὲ δεκοχτῶ λεβένταις.
 Τρεῖς ὥραις ἐπολέμαε μὲ δεκοχτῶ χιλιάδες,
 Σχίσθηκε τὸ τουφέκι του, κ' ἐγένηκε κομμάτια
 Καὶ τὸ σπαθί του ἔσυρε, καὶ ἔς τὴ φωτιά ἐμβῆκεν.
 Ἐκοψε Τούρκους ἄπειρους κ' ἐφτὰ μπουλουκμπασίδαις,
 Πλὴν τὸ σπαθί του ἔσπασεν ἅπᾶν' ἀπὸ τὴν χούφταν,
 Κ' ἔπεσ' ὁ Διάκος ζωντανὸς εἰς τῶν ἐχθρῶν τὰ χέρια.
 Χίλιοι τὸν πῆραν ἀπ' ἐμπρὸς καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω.
 Κι' Ὁμέρ Βριόνης μυστικὰ ἔς τὸν δρόμον τὸν ἐρώτα·
 «Γένεσαι Τούρκος, Διάκο μου, τὴν πίστι σου ν' ἀλλάξης;
 «Νὰ προσκυνᾷς εἰς τὸ τσαμὶ, τὴν ἐκκλησιά ν' ἀφήσης;»—
 Κ' ἐκεῖνος τ' ἀπεκρίθηκε, καὶ μὲ θυμὸν τοῦ λέγει·
 «Πᾶτε κ' ἐσεῖς κ' ἡ πίστις σας, μOURTATEC, νὰ γαθῆτε.
 «Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα, Γραικὸς θέλ' ἀπαιθάνω.
 «Ἄν θέλετε χίλια φλωριά καὶ χίλιους μαχμουτιέδαις,
 «Μόνον πέντ' ἐξ ἡμερῶν ζωῆν νὰ μοῦ χαρίστε,
 «Ὅσον νὰ φθᾷς ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Θανάσης Βάϊας.»—
 Σὰν τ' ἄκουσ' ὁ Χαλίμπεϋς, μὲ δάκρυα φωνάζει·
 «Χίλια πουγγιά σᾶς δίνω ἄγῳ, κί ἄκόμα πεντακόσια,
 «Τὸν Διάκο νὰ χαλάσετε, τὸν φοβερὸ τὸν κλέφτη·
 «Ὅτι θὰ σβύσῃ τὴν Τουρκιὰ καὶ ὅλο τὸ Δεβλέτι.»—
 Τὸν Διάκο τότε πῆρανε, καὶ ἔς τὸ σουβλί τὸν βάλαν·
 Ὀλόρθον τὸν ἐστήσανε, κί αὐτὸς χαμογελοῦσε.

Ἐπὶ μίαν μόνην στιγμὴν, ἀναλογισάμενος τὴν νεότητά αὐτοῦ καὶ τὸ κάλλος τῆς περιστοιχιζούσης αὐτὸν ἑαρινῆς φύσεως, ἐμεμψιμοίρουν εἰπών·

Γιὰ ὄες καρὸ ποῦ διάλεξε ὁ χάρος νὰ με πάρη,
 Τώρα π' ἀνθίζουν τὰ κλαριὰ καὶ βγάν' ἡ γῆ χορτάρη.

Ἀμέσως δ' ἔπειτα ἀναλαβὼν τὴν ἀδάμαστον αὐτοῦ καρτερίαν καὶ ὡσεὶ ἐκμανεὶς ὑπὸ τῆς φιλοπατρίας καὶ τοῦ κατὰ τῶν πολεμίων πάθους:

Τὴν πίστι τούς τοὺς ὕβριζε, τοὺς ἔλεγε μουρτάταις·
 «Ἐμέν' ἂν ἐσουβλίσετε, ἕνας Γραικὸς ἐχάθη·
 «Ἄς ἦν καλὰ ὁ Ὀδυσσεὺς κί' ὁ καπετὰν Νικήτας.
 «Αὐτοὶ θὰ κάψουν τὴν Τουρκιὰν κί' ὄλο σας τὸ Δεβλέτι.»—

Οὐδ' ἐπεκαλέσθη ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τὴν ὑστάτην αὐτοῦ ὥραν ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ Ὀδυσσεῶς. Μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ Δυοβουνιώτου καὶ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Διάκου οἱ πολέμιοι διελθόντες τὴν 7 Μαΐου τὰς Θερμοπύλας ἐπεχείρησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀμφισσαν. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Ὀδυσσεὺς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀνδρότσου καὶ γεννηθεὶς ἐν Ἰθάκῃ τῷ 1788 ἦτο συνομίληκος περὶ τοῦ Διάκου. Εἶχεν ὑπηρετήσῃ ὅπως ὁ φίλος αὐτοῦ ἐκεῖνος, τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἀλλ' ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἦτο εἰς Ἐπτάνησον ἀπὸ τῆς ὑποίας ἐδραμεν ἀμέσως διὰ Πατρῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα αὐτοῦ, τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔφθασεν ἐγκαίρως εἰς Ἀμφισσαν τὴν ἐπιούσαν οὕτως εἶπειν τῆς ἐν Δαμάστῃ καὶ ἐν Ἀλαμάνῃ καταστροφῆς. Ἐν τῷ ἄμα συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δυοβουνιώτου κατέλαβε τὸ χάνι τῆς Γραβιάς, ἦτοι τοῦ στενοῦ τοῦ φέροντος πρὸς τὴν Ἀμφισσαν. Καὶ αὐτὸς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλινθόκτιστον καὶ ἀσθενὲς ἐκεῖνο οἰκοδόμημα μετὰ 120 λογάδων ἐθελοντῶν, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν κατελήφθη ἡ ὁδὸς ἀριστερᾶ μὲν ὑπὸ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δυοβουνιώτη, δεξιᾶ δὲ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ Σουλιώτου. Ἀλλ' ἄμα ἐπιφανέντος τὴν πρωΐαν τῆς 8 τοῦ Ὁμῆρ Βριώνη, συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι πρὸ 14 ἡμερῶν εἰς Θερμοπύλας. Μετὰ τινὰ ἀντίστασιν οἱ περὶ τοὺς τρεῖς ἐκείνους ὀπλαρχηγοὺς ἐτράπησαν καὶ ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ ὄρη, ὥστε ἅπασα ἡ δύναμις τῶν πολεμίων ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ὀδυσσεῶς. Δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἀντέστησαν οἱ περὶ αὐτὸν γενναῖοι μαχηταὶ εἰς τὰς ἐπανελλημμένας τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐφόδους, φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 300 καὶ διπλασίους τραυματίσαντες. Τὴν δ' ἐπελθοῦσαν νύκτα ἐπεχείρησαν ἐξοδὸν καὶ διήλασαν διὰ τῶν πολεμίων μὴ ἀποβαλόντες ἐν ὅλοις εἰμῆ 6 νεκροὺς. Ἄ! διατὶ νὰ μὴ πέσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπιζήσας, οὐδὲν μὲν μέγα διέ-

πραξεν ἔκτοτε, καίτοι κτησάμενος ὑπεροχὴν ἡμολογουμένην, περιποιή-
 σας δὲ εἰς τὴν φιλαρχίαν αὐτοῦ χαρακτῆρα ὄντως προδοτικόν, ἐτελεύ-
 τησε δέσμιος οἰκτρὸς. Εἰς Γραβιᾶν ὅμως ἔσωσε τῶντι τὴν ἐπανά-
 στασιν. Ἀνεώχθη μὲν αὖθις ἡ ὁδὸς· ἀλλ' ὁ Ὀμὲρ Βριώνης, ὅστις εἶχεν
 ἐλπίζει νὰ διελάσῃ ἀμαχητὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἵνα εἰς-
 ἔλθῃ εἰς Πελοπόννησον καὶ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως,
 ἀπαντήσας τοσοῦτον καρτερικὴν ἀντίστασιν, ἐνόησεν ὅτι ἤθελεν εἶναι
 παντελῶς ἀσύνητον νὰ προχωρήσῃ ἐν ὅσῳ τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ δὲν ἤθε-
 λον ἀσφαλισθῆ· ὅθεν ἀπεφάσισε πρῶτον νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Βοιω-
 τίας, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς. Συγχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι,
 αἰσθανόμενοι ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐκτὸς τοῦ
 Ἰσθμοῦ ἀγῶνος, ἔπεμψαν αὐτόθι περὶ τὰς ἀρχὰς ἰουνίου ἐπικουρίαν
 ἀξιόλογον ὑπὸ τὸν Ἡλίαν καὶ κατόπιν ἑτέραν ὑπὸ τὸν Κυριακούλην
 Μαυρομιχάλην. Οἱ δὲ πολέμιοι ἐκυρίευσαν μὲν τὴν Λεβάθειαν, προσέ-
 λαβον δὲ ἐπικουρίαν 2500 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Δεμήρ πασᾶν, καὶ μετ'
 ὀλίγον ἀνηγγέλη ἑτέρα πολὺ μείζων, 8000 περίπου ἀνδρῶν, κατερχο-
 μένη ἐκ Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Βεϋράν πασᾶν, ἀλλ' αὕτη δὲν κατώρ-
 θωσε νὰ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη καὶ τοῦ Κιοσὲ Μεχμέτ πασᾶ.
 Ἄμα ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Βεϋράν πασᾶς ἔφθασεν εἰς Λαμίαν, 1600 περί-
 που Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Δυοβουνιώτην, τὸν Πανουριᾶν καὶ τὸν Γούραν
 ἀναπληροῦντα τὸν Ὀδυσσεᾶ, ὅστις δὲν προέφθασεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς
 μάχης, κατέλαβον τὴν λεωφόρον τῶν Βασιλικῶν δι' ἧς εὐλόγως προ-
 οἰώνισεν ὁ Δυοβουνιώτης, ὅτι ἐμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Βεϋράν πασᾶς.
 Τῶντι τῆ 26 αὐγούστου ἐκίνησεν ὁ πασᾶς οὗτος ἐκ Πλατανιάς καὶ
 πλησιάσας μετὰ δυνάμεως τετραπλασίας καὶ πυροβόλων, ἐπεχείρησε
 νὰ διελάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου. Ἄλλ' ἐνταῦθα συνεκροτήθη μία τῶν
 μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων μαχῶν τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ἑαυτὴν τε
 καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὑποῖα ἐπήγαγε. Πεισματωδῶς ἐπε-
 τέθη ὁ Βεϋράν πασᾶς, ἀλλὰ πεισματωδέστερον ἀντέστησαν οἱ ἡμέ-
 τεροι, ἀριστεύσαντος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοῦ
 Γούρα. Μετὰ πολὺωρον δὲ συγκρούσιν ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐ-
 πέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς Πλατανιᾶν. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἀπέ-
 βαλον 700 φονευθέντας, ἐν οἷς ἓνα πασᾶν καὶ πολλοὺς ἀνωτέρους ἀξιω-
 ματικούς, 18 σημαίας, 800 πολεμιστηρίους ἵππους· τοσοῦτος δὲ ὑπῆρ-
 ξεν ὁ τρόμος αὐτῶν, ὥστε τὴν ἐπιούσαν ὁ Βεϋράν πασᾶς ἀπῆλθεν εἰς
 Λαμίαν καταλιπὼν εἰς Πλατανιᾶν πᾶσαν σχεδὸν αὐτοῦ τὴν συσκευὴν

καὶ κόψας τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ, οὐδὲ ἠκούσθη ἔκτοτε, οὐδὲ γνωστὸν εἶναι τί ἀπέγινεν.

Οἱ δὲ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐπερχομένου εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν Βεϋρὰν πασᾶ ἐπραξάν τι, οὔτε τὴν ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Ἀττικῇ ἐπανάστασιν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσιν. Ἐν Εὐβοίᾳ μὲν ὁ Ὁμέρ Βριώνης δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ Ἀγγελῆ Γωβγίνα ἰσχυρῶς κατέχοντος τὰ Βρυσάκια, ἐν Ἀττικῇ δὲ διέλυσε μὲν τῇ 19 ἰουλίου τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἀλλ' εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν ἐξηκολούθει ἐνταῦθα ὁ ἀγὼν ἐπῆλθον δ' ἐν τῷ μεταξύ ἡ καταστροφή τοῦ Βεϋρὰν πασᾶ καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως, ὁ Ὁμέρ Βριώνης ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἐπανελήφθη δὲ ἡ πολιορκία τῆς ἀκροπόλεως ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἡλία Μαυρομιχάλην. Καὶ ἐπὶ τέλους πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος οἱ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων, βλέποντες μὲν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτῶν οὐσιωδῶς ἐπὶ ἕξ περίπου μῆνας ἠλαττώθη ἕνεκα τοῦ πολέμου, τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν λιποταξιῶν, οὐδεμίαν δὲ προσδοκῶντες προσεχῆ βοήθειαν, ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Ἀταλάντης εἰς Λαμίαν καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθον εἰς Ἰωάννινα. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς ἀπηλλάγη οὔτω παντὸς κατεπείγοντος κινδύνου, περιέπεσεν εἰς ἐσωτερικὰς περιπλοκάς ὀλεθρίας. Τότε ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισεν ἐν Ἀμφίσσῃ τὴν Νομικὴν ἐκείνην διάταξιν τῆς ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἣτις ἔμελλε νὰ αὐξήσῃ μᾶλλον ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν προτέραν ἀναρχίαν. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐστασίασε κατὰ τε τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ κυβερνήσεως. Τότε παρακωλυθέντος τοῦ Ὀδυσσεῶς νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἐμφύχωσιν τῆς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπαναστάσεως, καὶ στρατεύσαντος ἐπὶ τούτῳ ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1822 ἐξ Ἀττικῆς μόνου τοῦ Ἡλία Μαυρομιχάλη, ἔπεσεν εἰς μικράν τινα συμπλοκὴν πλησίον τῶν Στυρῶν ὁ εὐκλεῆς οὔτος τοῦ Βαλτετσίου πρόμαχος, ὁ τοσοῦτον πρωΐμως εἰς τὸν τάφον συναπαγαγὼν τὰς ἐλπίδας ὅσας δικαίως ἡ πατρίς εἶχε συλλάβει περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ συνοδεύσας αὐτὸν θεῖός του Κυριακούλης ἐσώθη μὲν τότε, ἀπῆλθεν ὅμως εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐπέπρωτο νὰ ἀποθάνῃ οὐδὲν ἥττον πρωΐμως καὶ εὐκλεῶς. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν τῇ 9 ἰουλίου νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἢ τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολις· ἀλλὰ ἡ ἄλωσις τῆς ἀκροπόλεως δὲν ἀντεστάθμισε τὴν καιρίαν πληγὴν ἣν εἶχεν ὑποστῆ ἡ ἐπανάστασις ἐν Εὐβοίᾳ καὶ τὴν ἀναρχίαν,

ἣτις ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐλευθέραν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας μέγιστος ἐπεκρεμάσθη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως κίνδυνος.

Ὁ κίνδυνος οὗτος κατέστη τόσῳ μᾶλλον δεινότερος ὅσῳ ἔτι ἐπισφαλέστερα εἰ δυνατόν ἀπέβησαν τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τοὶ ἡ ἐπανάστασις κατεῖχε πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐν μέσῃ Ἡπείρῳ τὰ ὄχυρά τοῦ Σουλίου ὅρη ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ δεκεμβρίου 1820 (σελ. 692 τοῦ παρόντος τόμου). Οἱ Σουλιῶται ἀφ' ἧς διὰ παραχωρήσεως τοῦ Ἀλῆ πασαῖ ἀνέκτησαν τὴν ἰδίαν πατρίδα, οὐ μόνον ἐφαίνοντο ὑπὲρ τούτου κατὰ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων διαγωνιζόμενοι, ἀλλὰ, ὡς φθάντες προείπομεν, συνεμάχησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ μετὰ πολλῶν ἀγάδων Ἀλβανῶν. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶχε μὲν τὰ ἀτοπήματα αὐτῆς, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ εἰλικρινής· καὶ τῶντι μετ' οὐ πολὺ ὁ ἐπισημότερος τῶν συμμάχων ἐκείνων Σιλικτὰρ Πόττας ἠτομόλησε μετὰ 400 ὀπαδῶν του πρὸς τὸν πολιορκουῦντα τὸν Ἀλῆν, Χουρσίτην· εἶχεν ὅμως ἡ συμμαχία καὶ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς, διότι διὰ νέας συνθήκης, τῆ 27 μαΐου 1821 συνομολογηθείσης, ὑπεχρεώθησαν οἱ Τζάμιδες ἀγάδες, καὶ ἂν ἤθελον ὑπηρετήσαι τὸν Χουρσίτην, νὰ μὴ παρενοχλῶσι τοὺς Σουλιώτας ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Γλυκῆς. Ἐν τῷ μετὰξὺ ἐπανεστήσαν τελευταῖον καὶ αἱ μεσημβρινώτεραι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίαι· πρῶτον τὸ Μεσολόγγιον τῆ 24 μαΐου διὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Ζυγοῦ Δημητρίου Μακρῆ, καταλαβόντος καὶ τὸ Αἰτωλικὸν, ἀμέσως ἔπειτα τὸ Ἐηρόμερον διὰ τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτου· ἡ Ναυπακτία διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Σαδῆμα καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν· τὸ Βραχῶρι (Ἀγρίνιον) διὰ τοῦ Βλαχοπούλου προσελθόντων εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοῦ Μακρῆ, τοῦ Σαδῆμα καὶ τοῦ Βαρνακιώτου· ἡ Βόνιτσα διὰ τοῦ Γεωργίου Τσόγκα· τὸ Καρπενῆσι διὰ τῶν Γιολδασαίων. Ὁ Ἰσμαῆλ πασαῖς Πλιάσας ὀρμώμενος ἐξ Ἄρτης, ἠγωνίσθη νὰ ἐμβάλη εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη εἰς τὸ στενὸν μὲν τῆς Λαγκάδας ὑπὸ τοῦ Γώγου Βακόλα, ἐν τῷ χωρίῳ δὲ Ἀφτί ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ῥάγκου, τῆ δὲ 3 ἰουλίου οἱ Ἀκαρναῖνες ὀπλαρχηγοὶ ἐνίκησαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ εἰς Κομπότι.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἠὲδοκίμει οὕτω ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, πάντα τὰ κινήματα ὅσα ἐγένοντο πρὸς βορρᾶν αὐτῶν καὶ πρὸς τὸ βορειανατολικὸν μέρος ἀπέτυχον. Εἰς τὰ ἄγραφα ὁ Σταμούλης Γάτσος πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ Λαρίσης ἐξεληθέντος Μαχμοῦτ

πασᾶ τῆς Δράμας, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῆ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν προτέραν ὑποταγὴν. Αἱ πλούσιαι κωμοπόλεις Καλαρρῦτη καὶ Συράκω μόλις ὑψώσασαι τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτη ἀποσταλέντος Ἰσμαὴλ Πλιάσα καὶ διηρπάγησαν καὶ εἰς τέφραν πυρὸς μετεβλήθησαν. Τὸ Ἄσπροπόταμον ἐξεγερθὲν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Στορνάρην, τὸν Ἀθανάσιον Μάνδαλον, τὸν Χριστόδουλον Χατζηπέτρου, καὶ τοὺς Λιακαταίους, προσεβλήθη ὑπὸ δυνάμεων ἐπελθουσῶν ἐκ Θεσσαλίας ἅμα καὶ ἐξ Ἡπείρου καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα. Οἱ Παργηνοὶ ἐπιπλεύσαντες ἐκ Κερκύρας ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν, ἀπέτυχον. Οἱ Χειμαριῶται προσκληθέντες διὰ διακηρύξεως τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἀπὸ 12 ἰουλίου νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἀγῶνος, ἐκώφευσαν. Ὅθεν ἅπαν τὸ βᾶρος τοῦ κατὰ τὴν Ἡπειρον ἀγῶνος ἐπέπεσεν ἐπὶ τοὺς Σουλιώτας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, εἰς οὓς προσῆλθον κατὰ ἰούλιον καὶ ἕτεροι 250 ἡμόφυλοι, ἐκ Κερκύρας τότε ἐξεληθόντες μετὰ τοῦ ὄπλαρχηγοῦ Διαμάντη Ζέρβα, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ μῆνας ἕξ περίπου, πράγματι μὲν ὑπὲρ τοῦ ἐλληνισμοῦ, προφασιζόμενοι δὲ πάντοτε ὅτι ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τούτῳ ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν συμμαχίαν· καὶ εἰς πολλὰς μάχας κατετρόπωσαν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χουρσίτη· τῇ δὲ 15 καὶ 17 Σεπτεμβρίου λαμπρῶς ἐνίκησαν εἰς Πέντε Πηγάδια, ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Δράκου καὶ τοῦ συμμάχου Ἄγω Μουχουρδάρη, τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν, στρατεύσαντα ἐξ Ἰωαννίνων, ἵνα καταλάβῃ τὴν καιρίαν ἐκείνην θέσιν μετὰ 3000 ἐκλεκτῶν πεζῶν καὶ 500 ἰππέων. Ἀλλὰ κατὰ δεκέμβριον ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν συμμάχων Τουρκαλβανῶν. Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ καταβάλῃ τὴν συμμαχίαν ἐκείνην διὰ τῶν ὀπλῶν, κατέφυγεν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ ἀνέθηκεν αὐτὰς εἰς τὸν τότε ἐκ Βοιωτίας ἐπανελθόντα Ὁμέρ Βριώνην, ἀρχαίας ἔχοντα σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὄλων τῶν Ἑλλήνων τῆς Στερεᾶς. Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην ἐντολὴ κυρίως μὲν ἐσκόπει νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν Σουλιωτῶν τοὺς Τουρκαλβανούς, εἰ δυνατόν δὲ καὶ τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνανας, ἀπὸ τοῦ γενικοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐπιχειρήματος. Οἱ Ἕλληνες ἐκώφευσαν εἰς τὰς εἰρηγήσεις ταύτας· ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἄγω Μουχουρδάρην πέμψαντες μέχρι Μεσολογγίου ἕνα τῶν ἐπι-

σημοτάτων αὐτῶν συντρόφων, τὸν Ταχὴρ Ἀρπαζην, ἵνα φωτισθῆ περὶ τῶν τρεχόντων, ἐπίσθησαν πληρέστατα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ «ὅτι οἱ ῥαγιάδες ὠπλίσθησαν οὐχὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀλλὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ διὰ τὴν πίστιν αὐτῶν πολεμοῦσι τὴν μωαμεθανικὴν πίστιν.» Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποχωρήσωσι, καὶ ἐγκαταλείποντες τὸν τε Ἀλῆ πασᾶν, τοὺς τε ἐπαναστάτας Ἑλληνας, νὰ συνταχθῶσι μετὰ τοῦ Χουρσίτη. Δὲν ἐπρόδωκαν δὲ τοὺς Σουλιώτας. Καί τοι δυνάμει νοὶ νὰ μεμψιμοιρήσωσι μέχρι τινὸς ὡς περιπλακέντες ὑπ' αὐτῶν εἰς ἀγῶνα τὸν ὁποῖον οὐδ' ὅλως προηροῦντο νὰ ἀναλάβωσι, καὶ τοι κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἠδύναντο ἐξ ἐπιβουλῆς νὰ ἐκδικηθῶσιν αὐτοὺς ἀμερίμους ὄντας καὶ ἐν ἀγνοίᾳ διατελοῦντας τῶν διατρεχόντων, διαθέτοντες μάλιστα ὅλην τὴν ἐξ Ἰωαννίνων ἐπελθοῦσαν στρατιάν, οὐδὲν τοιοῦτο ἔπραξαν. Ἀλλ' ἐξηγήσαντες ἀπλῶς εἰς αὐτοὺς, ὅτι χωρίζονται, διότι ἀνέκαθεν οὐδέποτε κατὰ νοῦν συνέλαβον νὰ πολεμήσωσι πρὸς καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ βασιλείου, ἀφῆκαν αὐτοὺς ἀνενοχλήτους νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς Σούλιον.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 1822 μόνοι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πρόμαχοι καθ' ὅλην τὴν Ἠπειρον ἔμενον οἱ Σουλιῶται· ἡ παράδοσις τοῦ Ἀλῆ ἐπέκειτο καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ Χουρσίτης ἔμελλεν ἀμέσως ἔπειτα νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τοῦ ἐπιπλέοντος ἐκείνου ναυαγίου τῆς Ἠπειρωτικῆς ἐπαναστάσεως· πρόδηλον δὲ οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχεν ὅτι μέγα συμφέρον εἶχεν ἡ ἐπανάστασις νὰ συντηρήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸ ὄχυρόν ἐκεῖνο προπύργιον, πέμπουσα ἀμέσως τὴν ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ζητηθεῖσαν ἐπικουρίαν. Καὶ ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο ἀφοῦ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1821 ἔστατο ὀρθία καὶ ἔνοπλος ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Αἰτωλία, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου εἶχε διοργανωθῆ ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ Γερουσία αὐτῆς· ἀφοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1822 κατηρτίσθη κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ οὐδενὸς ἠπειλεῖτο κινδύνου, μετὰ τὴν εἰς Ἠπειρον ἐπιστροφὴν τῆς δυνάμεως ἣτις εἶχε σταλῆ ἵνα ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ μὲν Γερουσία τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος οὐδὲν ποτὲ σπουδαῖον ἔπραξεν, τὸ δὲ Ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ Βουλευτικὸν, ἀναλίσκοντα τὴν τελευταίαν σκιάν τῆς ἐξουσίας ἣν εἶχον περὶ τὰς κατὰ Ὑψηλάντου καὶ Κολοκοτρῶνη σκευωρίας, οὔτε τὴν ἄκαιρον ἐπανάστασιν, οὔτε τὴν ὀλεθρίαν τῆς Χίου καταστροφὴν προέ-

λαβον, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν εἶπει τινά· ἔτι δὲ ὀλιγώτερον ἐφρόντιζον περὶ Ἠπείρου. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Χουρσίτης, ἅμα ἀπαλλαγείς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐστράτευσε μετὰ 14,000 ἐπιλέκτων Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ Σουλίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 1000 ἀνδρῶν. Οἱ Σουλιῶται ἠγωνίσθησαν ὅπως πάντοτε. Ἐκχωρήσαντες περὶ τὰ μέσα μαΐου ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν θέσεων καὶ συμπυκνωθέντες εἰς Κιάφαν, Ἀβαρίκον καὶ Χώνιαν, ἐκτυπήθησαν μὲν ἐκεῖ τὴν 5 ἰουνίου, ἀλλ' ἀντέστησαν τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε ὁ Χουρσίτης, ἀγανακτήσας καὶ ἀποβαλὼν τὴν ὑπομονήν, ἀπῆλθεν εἰς Λάρισαν, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Ὀμέρ Βριώνην τὰ κατὰ τὴν δύσιν καὶ ἰδίως τὴν ἐξακολούθησιν τῆς πολιορκίας. Ἐν τῷ μεταξύ ἐξύπνησε τελευταῖον τὸ Βουλευτικὸν καὶ τῇ 21 ἀπριλίου ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα «τὸν γκενεράλ Νορμάνν μὲ τοὺς τακτικούς του στρατιώτας,» ἀπεφάσισε δηλαδὴ τὸ παραλογώτατον πάντων, διότι οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ τοῦ γενναίου τούτου ἀνδρὸς ἀξία, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ, οὔτε τὰ πράγματα, οὔτε τὰ πρόσωπα, οὔτε τὴν γλῶσσαν εἰδώς. Ταῦτα ἀνυπολόγητος ὁ Μαυροκορδάτος, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Σουλίου. Ἄν ὑπελάμβανε κατ' ἐλάχιστον σπουδαῖον τὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, βεβαίως δὲν ἤθελε ποτὲ προβῆ εἰς τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐγκαταλείπων τὴν ἐν καιροῖς τοσοῦτον κρισίμοις γενικὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν καὶ διοικητικῶν τοῦ ἔθνους πραγμάτων. Ἄλλ' ἔβλεπεν ὅτι οὐδὲν διεύθυνε· τὸ Βουλευτικὸν ἐκράτει δεσμίας τὰς χεῖρας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, αἱ δὲ γερουσίαι ἢ οὐδὲν ἔπραττον, ἢ ἀπερρόφουν πᾶσαν ἰκμάδα δυνάμειος τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ἰδίως ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία ἐπὶ τοσοῦτον ἐσφετερίζετο ὅλους τοὺς χρηματικούς πόρους τῆς Πελοποννήσου, ὥστε τῇ 28 μαρτίου ὁ μὲν πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφε πρὸς τὸ Βουλευτικόν, ὅτι ἡ Γερουσία ἐκείνη «ἀρνεῖται τὴν ἀποστολὴν χρημάτων, μολονότι ὁμολογεῖ ὅτι ἔχει εἰς μετρητὰ,» ὁ δὲ μινίστρος τῆς Οἰκονομίας, ὁ καλὸς κάγαθὸς Πανοῦτσος Νοταρᾶς, τὰ αὐτὰ μετ' ἀγανακτήσεως καταγγέλλων εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, συνεπέβαινε ὅτι «ἀναγκάζεται, κλείσας τὸ μινιστέριον, νὰ ἀναχωρήσῃ μὲ πόνον τῆς ψυχῆς, ἀσυνείκαστον.» Ἰδοὺ διατὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς προετίμησε νὰ μεταβῆ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἦν κατὰ πρῶτον εἶδε

καὶ ὅπου εἶχε πολλοὺς προσωπικοὺς φίλους, ἴσως δυνηθῆ νὰ πράξῃ τι σπουδαιότερον.

Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον, ὡς προείπομεν, ὀλίγοι τινὲς τακτικοὶ ὑπὸ τοῦ Βαλέστα ἐπὶ Ὑψηλάντου ὀργανωθέντες. Τὸ τάγμα, τοῦτο τὸ δεκατευθὲν ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Ναυπλίου ἐφόδου, συνέκειτο ἐκ 350 περίπου ἀνδρῶν καὶ διετέλει ἤδη ὑπὸ τὸν Ἴταλὸν Ταρέλλαν, διότι ὁ Βαλέστας εἶχεν ἀπέλθει ἐν τῷ μεταξύ μετὰ τινων ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν εἰς Κρήτην, ὅπου μετ' ὀλίγον ἔπεσε. Πλὴν τούτων ὑπῆρχον ἐν Κορίνθῳ καὶ τινες Ἴόνιοι τακτικῶς ὀργανωμένοι ὑπὸ τὸν Σπῦρον Πανᾶν, καὶ 300 περίπου φιλέλληνες ἀξιωματικοὶ Γερμανοὶ, Γάλλοι, Ἴταλοὶ, Πολωνοὶ, ἐξ ὧν ὅμως μόνον 180 συνήνεσαν νὰ συγκροτήσωσι δύο λόχους. Τοῦ ἐνὸς τῶν λόχων τούτων ἠγεῖτο ὁ Πολωνὸς Μιρζεύσκης, μαχητὴς πολὺς καὶ δόκιμος, διαγαγὼν τὸν βίον εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης τῶν δύο ἡμισφαιρίων ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Βωλιβάρ· τοῦ δὲ ἐτέρου ὁ Ἑλβετὸς Σεβαλιέ, ἀμφοτέρων δὲ τῶν λόχων διοικητὴς προεχειρίσθη ὁ γενναῖος Ἴταλὸς μὲν τὴν καταγωγὴν, πολιτογραφηθεὶς δὲ Γάλλος Δάννιας. Μετὰ τῆς εὐαρίθμου ταύτης δυνάμεως καὶ τινων Σουλιωτῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην καὶ τινων Πελοποννησίων, ἀπῆλθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔχων περὶ ἑαυτὸν ὡς ἐπιτελεῖς Ἑλληνας τινὰς καὶ Γάλλους καὶ Γερμανοὺς ἀξιωματικούς, ἐν οἷς διεκρίνετο ὁ πρεσβύτερος Βυρτεμβέργιος στρατηγὸς Νόρμανν Ehrenfels, ὅστις ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δικαίως ἔφερε τὸ ἐπώνυμιον ἐκεῖνο τοῦ Βράχου τῆς τιμῆς. Εἰς Πάτρας ὁ Μαυροκορδάτος ἔμελλε νὰ παραλάβῃ καὶ ἄλλους Πελοποννησίους ἐπικούρους, ἐν δὲ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι προσεδόκα νὰ ἴδῃ πολυαρίθμους περὶ αὐτὸν συρρέοντας μαχητάς. Ἀλλὰ κράτιστον τοῦ αὐτοσχεδιαζομένου τούτου στρατοῦ μέρος ὑπελάμβανε τὸ τακτικόν. Καὶ βεβαίως ἂν εἶχε καιρὸν καὶ χρήματα νὰ καταρτίσῃ αὐτὸ ὁπωσοῦν ἀξιόμαχον κατὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἄλλην παρασκευὴν, ἠθέλεν ἔχει μέγα δίκαιον. Δυστυχῶς ὁ καιρὸς καὶ τὰ χρήματα εἰς πᾶν ἄλλο εἶχον δαπανηθῆ ἢ εἰς τὰς ἀληθεῖς τοῦ πολέμου ἀνάγκας. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ λαὸς προετίμα τὸ πατροπαράδοτον πολεμικὸν αὐτοῦ σύστημα· οἱ δὲ ἀρματοῦλοι καὶ οἱ κλέφται περιεφρόνουν πολὺ, καὶ ὀλίγον τι ἐφθόνου τὸν φραγκικὸν ἐκεῖνον νεωτερισμόν. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἀφοῦ δι' ἰδιωτικῶν ἐνεργειῶν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῶσι δύο καὶ τρία προϊόντος

τοῦ χρόνου τάγματα, εἰάν ὑπῆρχε κυβέρνησις ἡδύνατο νὰ καταρτίσῃ δέκα τοῦλάχιστον τοιαῦτα, ἅτινα ἤρκουν ἵνα σώσωσι τὴν ἐπανάστασιν. Τούτου δὲ μὴ γενομένου ὁ Μαυροκορδάτος ἠναγκάσθη νὰ ἀρκεσθῇ εἰς ὅσα ὁ Ὑψηλάντης εἶχε παρασκευάσει ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ὅσα ἔπειτα αὐτομάτως προέκυψαν εἰς μέσον. Εἰς Πάτρας εὔρε 1000 περίπου Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην, τὸν Γιατράκον καὶ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, μεθ' ὧν καὶ διεπεραιώθη εἰς Μεσολόγγιον. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη, ἀλλ' οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ἦναι πλειοτέρα, διότι ἡ δυτικὴ Ἑλλάς ὤφειλε καὶ ἡδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ ἐξ ἰδίων εἰς τὴν ἐκστρατεῖαν ταύτην, εἰάν ἐδείκνυε τὴν προσήκουσαν προθυμίαν, ἣτις ὅμως ἔλειψεν ὡς μὴ ὤφελεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πολλοὶ κατηγόρησαν τὸν Μαυροκορδάτον ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐσκόρπισε τὰς μικρὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ μετ' αὐτῶν συμπεπυκνωμένων· ἀλλ' οἱ μὲν πρόμαχοι τοῦ Σουλίου, στερούμενοι πάντων, ἐφώναζον νὰ τοὺς σταλῇ ἀμέσως βοήθεια, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῇ ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ προεξέπεμπε, δὲν θέλουσιν ὑπερاناπληρωθῆ ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων μαχητῶν. Ἐτι ἐκ Μεσολογγίου, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν, ἐξαπέστειλε τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην μετὰ 500 Μανιατῶν διὰ θαλάσσης εἰς Φανάρι, λιμένα ἀπέχοντα 7 ὥρας ἀπὸ τῆς Κιάφας, ἵνα προμηθεύσῃ τροφὰς εἰς τὴν κινδυνεύουσαν ἐκείνην ἀκρόπολιν. Ἐπειτα ἀναχωρήσας ἐκ Μεσολογγίου τῇ 1 ἰουνίου, προήλασεν ὀπωςοῦν βραδέως, ἀλλὰ τοῦτο ἵνα δώσῃ καιρὸν εἰς τοὺς Στερεοελλαδίτας νὰ ἀθροισθῶσιν. Ἐκ τούτων ὅμως δὲν συνέδραμον πολλοί· αἱ δὲ κραυγαὶ τῆς ἀμηχανίας αἴτινες ἀντήχουν ἐξ Ἠπείρου, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προεκπέμψῃ αὐθις τὸν Μᾶρκον Βότσαρην πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο διὰ τῶν Πέντε Πηγαδιῶν. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτου, ὁ στρατὸς προέβη μέχρι τοῦ χωρίου Πέτα, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἄρτης κειμένου. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως οὐ μόνον ὀλιγοὶ προσῆλθον ἐκ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ στρατὸς ἠλαττοῦτο ἀντὶ ν' αὐξάνῃ. Οἱ ὑπὸ τὸν Γενναῖον καὶ τὸν Γιατράκον Πελοποννησῖοι, ψυχρανθέντες ἐκ τῆς μικρᾶς τῶν ἐγγυρίων προθυμίας, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον δεινὸν, ὁ ὀπλαρχηγὸς Ἄρτης Γῶλος Βακόλας, ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκπληρώσας τὸ καθήκον, νῦν ἐταλαντεύετο καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἅμα καὶ τῶν Τούρκων, ἦτο σύμμαχος ἐπικίνδυνος μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος.

Ἐνῶ δὲ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης προσβληθεὶς εἰς Φανάρι ὑπὸ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ἐπιπτεν αὐτόθι, ὁ Μᾶρκος, εὐρὼν τὰ Πέντε Πηγάδια προκατειλημμένα καὶ θεωρῶν ἑαυτὸν ἀπειλούμενον ἐκ τῶν νώτων ὑπὸ ἐτέρου τουρκικοῦ σώματος 2,000 ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ, καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ἀνακάμψῃ, μόλις μετὰ πεισματώδη μάχην ἐσώθη εἰς Πέτα, ἀφοῦ ἀπέβαλε τὰς τε τροφὰς ὅσας συναπεκόμιζε καὶ τὰ πολεμεφόδια. Τῇ δὲ 4 ἰουλίου ἐνῶ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Λαγκάδαν φροντίζων περὶ τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν στρατὸν, ὁ Ῥεσίτ πασᾶς, ὁ μετ' ἐπειτα περιώνυμος γενόμενος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Κικουταχῆ, ὁρμήσας ἐξ Ἄρτης μετὰ 6,000 ἀνδρῶν, προσέβαλε πανταχόθεν τοὺς ἐν Πέτα. Ἐκεῖ ἔπεσον, ἠρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ ἀντιπαραταχθέντες, ἅπαντες σχεδὸν οἱ φιλέλληνες· ὁ Ταρέλλας, ὁ Μιρζεύσκης, ὁ Δάννις, ὁ Τάιχμανν, ὁ Γάλλος Μινιάκ, ἵνα ὀνομάσωμεν τοὺς ἐπιφανεστέρους, διότι ἐξ ὅλων μόλις 25 ἠδυνήθησαν λογχομαχοῦντες νὰ διελάσωσι μέχρι Λαγκάδας. Ἄπαντες ἤξευρον πρὸ ἡμερῶν τὴν τύχην ἣτις τοὺς περιέμενε, ἂν καὶ ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν τιμὴ δὲν ἐπέτρεπεν αὐτοῖς νὰ φανῶσιν ὅτι ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα. Οἱ λόγοι τοὺς ὁποίους ἀντήλλασσον ἀγραυλοῦντες εἰς Πέτα, διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἐπιζησάντων. «Ἐκ νεότητος ἐπολέμησα, ἔλεγεν ὁ παλαίμαχος Μιρζεύσκης, ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανόν· ἐν δὲ μόνον ἐκέρδησα ἐκ τούτου, τὴν πεποίθησιν ὅτι ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανόν κακῶς ἔχουσι τὰ πράγματα. Τώρα ἐν καὶ μόνον ποθῶ, νὰ ἀποθάνω μαχόμενος ἐπὶ τῆς ἡγιασμένης ταύτης γῆς ἢ νὰ ἴδω τὴν ἐλευθερίαν ἀναθάλλουσαν ἐν αὐτῇ ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης.» Ὁ δὲ Δάννις προτείνων εἰς αὐτὸν τὴν δεξιάν· «καὶ ἂν οἱ πολέμιοι στήσωσι, προσέθετε, τὰς πολιὰς ἡμῶν κεφαλὰς ἐπὶ τῶν σεραίων αὐτῶν, τὰ λείψανα ἐκεῖνα θέλουσι διδάξαι πῶς θνήσκουσιν οἱ ἄνθρωποι ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ πίστεως.» «Ἄλλοίμονον, ἀνεφώνει ὁ Γερμανὸς Φέλδχαννς, ἄλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους ὅσοι προσέλθωσιν ἐντὸς τῆς βολῆς τῶν πυροβόλων μου.» Καὶ τῶντι μόνον ἀφοῦ ἐθέρισαν πλείστους ὄσους πολεμίους, ἀντήλλαξαν τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ζωῆς. Αἰωνία αὐτῶν ἡ μνήμη! τὸ αἷμα ἐκεῖνο τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ· ἡ εὐγενὴς αὕτη θυσία ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ πολλὰς ἄλλας θυσίας καὶ ἐπὶ τέλους νὰ στεφανωθῇ διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας καὶ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἀποβάσεως τῶν Γάλλων. Μετὰ τῶν φιλελλήνων ἔπεσον εἰς Πέτα καὶ οἱ πλείστοι τῶν τακτικῶν, ἐλάχι-

στοι δὲ κατώρθωσαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὡσαύτως εἰς Λαγκάδαν μετὰ τοῦ βαρέως τετραυματισμένου Νόρμανν. Ἄπαντα τὰ πολεμεφόδια, αἱ τροφαί, τὰ πυροβόλα συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Πᾶσα ἐλπίς περὶ σωτηρίας τοῦ Σουλίου ἀπωλέσθη, ἡ δὲ φρουρὰ αὐτοῦ ἀνέστη μὲν μέχρι Σεπτεμβρίου μηνός, ταύτην ἔτι τὴν ὑπηρεσίαν προσενεγκοῦσα εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ὅτι παρεκώλυσε τὸν ἐν Πέτα νικητὴν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἀμέσως ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης· ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς πείνης οἱ Σουλιῶται νὰ συνθηκολογήσωσι μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ἐπιτρέψαντος αὐτοῖς νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Οὐ μόνον ὁ Γῶγος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ ἰσχυρότατοι τῶν ἀρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Ἴσκος, ὁ Ῥάγκος ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τοῦ Σουλίου κατεκρημνίσθη διὰ μιᾶς εἰς Μεσολόγγιον. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ἐπανελθὼν μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ τῶν ἄλλων λειψάνων τοῦ Πέτα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐδέησε νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ τελευταίου προμαχῶνος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος.

Οὕτως εἶχον τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμῦ πράγματα ὅτε ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἡ μεγάλη ὀσμανικὴ δύναμις ἣτις ἔμεινε διαθέσιμος μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Χουρσίτης, καταλιπὼν χιλιάδας τινὰς ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ὁμέρ Βριώνην εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, συνεκέντρωσε τὸν ἐπίλοιπον στρατὸν εἰς Λάρισαν καὶ ἠύξησεν αὐτὸν διὰ νέων στρατολογιῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε συνεποσώθη οὗτος εἰς 24,000 πεζῶν καὶ 6,000 ἰππέων μετὰ ἱκανοῦ πυροβολικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα διαπράξας δὲν ἠξιώθη νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἣτις ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰσχυρότερα καὶ λαμπρότερα ὄλων ὅσας ἡ Τουρκία ἐξαπέστειλε κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως πρὶν ἢ παραλάβῃ τὴν ἐπικουρίαν τῶν τακτικῶν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ σουλτάνος φρονῶν, ὅτι ἐὰν ὁ γηραιὸς τοῦ Ἀλῆ νικητὴς κατέβαλλε καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἤθελεν ἰσχύσει πέραν τοῦ πρέποντος, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῆς νέας ἐκστρατείας εἰς τὸν ἐν Λαρίση ἄρχοντα Μαχμούτ πασᾶν τῆς Δράμας, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε καταβάλει τὰ κινήματα τῶν Ἀγράφων, τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ τῆς Θεσσαλομαγνησίας. Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος κοινότερον γενόμενος παρ' ἡμῖν γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Δράμαλης, ἐμβαλὼν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, οὐδαμοῦ αὐ-

τῆς ἀπήντησε σπουδαίαν ἀντίστασιν. Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχεν ἐξουθενωθῆ διὰ τῆς στάσεως τοῦ Ὀδυσσεως, οἱ δ' ἄλλοι ὑπάρχοντες ὑπέβλεπον τὰς ἀξιώσεις τοῦ πολεμάρχου τούτου, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν αὐτόθι ἀφειτηρία ἠνωμένης ἐνεργείας, ὁ δὲ Δράμαλις, προελάσας ἀκωλύτως σχεδὸν μέχρι Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς, ἐλεηλάτησεν ἀνηλεῶς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας. Μὴ κατατρίψας δὲ χρόνον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πρὸ μικροῦ παραδοθείσης εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀκρόπολεως τῶν Ἀθηνῶν, προεχώρησε πρὸς τὴν Μεγαρίδα, ὑπ' οὐδενὸς εὔρε κατειλημμένα τὰ δυσπρόρητα τῶν Γερανίων στενὰ καὶ τῇ 5 ἰουλίου ἐστρατοπέδευσε εἰς Κόρινθον. Ἡ κυβέρνησις εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς Ἄργος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰουνίου· καὶ ἔκτοτε, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν βουλευτῶν ἠξίωσαν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσωσι διὰ τὸν ἐπικείμενον τῆς πατρίδος κίνδυνον, ἡ τοῦ Βουλευτικοῦ ἐξουσία ἀνετέθη εἰς βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν. Ἐν τούτοις ὁ μὲν Ἀκροκόρινθος παρεδόθη τῇ 5 ἰουλίου εἰς τὸν Δράμαλιν ἀμαχητὶ, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτοῦ, ὅστις κατὰ παράδοξον τῆς τύχης παιδίαν ἐκαλεῖτο Ἀχιλλεύς· οἱ δὲ προεστῶτες οἱ καταλαβόντες τὰ Δερβενάκια ἦτοι τὰ στενὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ Κορινθίας εἰς Ἀργολίδα, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ μιμηθῶσι τὸν Διάκον· ὥστε ὁ Δράμαλις τῇ 12 ἐστρατοπέδευσε ἀκωλύτως ἐν Ἄργει. Ἄμα ἐπλησίασεν, Ἐκτελεστικὸν καὶ βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν καὶ μινίστροι κατέφυγον εἰς δύο ἐντὸς τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἠμιολίας, τὴν μίαν τῶν Κουντουριωτῶν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σπετσιώτου Κολομπότσης· Μανιάται καὶ Μεσσήνιοι ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν ἀπάγοντες τὰ λάφυρα αὐτῶν εἰς τὰ ὄρη, εἶχε δὲ διαλυθῆ καὶ ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον διεπραγματεύετο ἤδη περὶ παραδόσεως. Ὄταν ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸ ὀλίγον ἡμερῶν εἶχε συμβῆ ἡ ἐν Πέτρᾳ καταστροφή, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατακλύσθεισα πανταχόθεν ὑπὸ πολεμίων καὶ μηδὲ σκιάν κυβερνήσεως ἔχουσα, ἐφαίνετο πνέουσα τὰ λοίσθια. Ἀλλὰ τότε παρέστη εἰς μέσον ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια.

Ὁ Ὑψηλάντης ἀντὶ νὰ μιμηθῆ τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν ἧς ἦτο πρόεδρος καὶ νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐντὸς τῶν πλοίων, ἔμεινε εἰς τὴν Ξηρὰν καὶ ἀθροίσας 700 ἀνδρας ἐνίσχυσε τὴν ὀχυρὰν τοῦ Ἄργους ἀκρόπολιν, ἣν εἶχε προκαταλάβει μετὰ τινων συντρόφων ὁ Μανιάτης Καραγιάννης, ὅστις ἐμελλε νὰ ἐκπλύνῃ διὰ τοῦ κατορθώματος τούτου τὰ ἀνόσια πολλῶν ἐκ τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἀμαρτήματα. Ἄνε-

χαιτίσθη λοιπὸν οὕτω ἢ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ Δράμαλη, ὅστις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προελάσῃ εἰς Ἀρκαδίαν, ἀφίνων ὄπισθεν αὐτοῦ τὸ φρούριον ἐκεῖνο. Καὶ ἐν τούτοις ἐπήρχετο ἐκ Τριπόλεως ὁ Κολοκοτρώνης πλήρης θάρρους καὶ πεποιεθῆσεως. Ἡ κραταιὰ φωνὴ δι' ἧς ἐγκαίρως ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς Πελοποννησίους, ἀντήχησεν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς χερσονήσου· χιλιάδες μαχητῶν συνέρρεον περὶ αὐτόν· καὶ πῶς νὰ μὴ συρρεύσωσιν; Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἤξευρε νὰ κινή τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων καὶ τὰς ἰσχυροτέρας τῶν προλήψεων. Δὲν ἤρκειτο νὰ ὀμιλῇ περὶ πατρίδος, περὶ θρησκείας, περὶ δόξης, ἀλλ' ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀρνία, περιστεραὶ καὶ κόρακες προανήγγελλον ἀσφαλῶς τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη· αἱ γυναῖκες ἐφώναζον εἰς τοὺς ἄνδρας τῶν, τρέξατε, εἰδεμὴ ὑπάγομεν ἡμεῖς· ἡ Γερουσία ἐκοῦσα ἄκουσα συνέπραττεν. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ Δράμαλης κατελάμβανε τὸ Ἄργος, ὁ Κολοκοτρώνης ἐξεκίνει ἐκ Τριπόλεως μετὰ στρατοῦ πολυαρίθμου, ὅστις καθ' ὁδὸν ἐξωγκούτο ὡς ποταμὸς δεχόμενος ἐνθεν καὶ ἐνθεν τὰ ἐκ τῶν ὀρέων κατερχόμενα ῥυάκια. Εἰς Ἀχλαδόκαμπον ἀπήντησε τοὺς ἐξ Ἄργους ἀναβαίνοντας μετὰ τῶν λαφύρων αὐτῶν Μανιάτας, καὶ τοὺς ἐφώναξε, «για πού;—Νὰ ξεφορτώσωμεν, ἀπήντησαν, τοὺς ἀρρώστους καὶ τὰ πράγματά μας καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν μάχην.»—Σ' τοῦ διαβόλου τὴ μάνα, κακαβούλια, ἐβόησεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἐξηκολούθησε τὴν κατάβασιν αὐτοῦ. Ἄμα δ' ἐκβαλὼν τῶν ὀρέων κατέλαβε τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖθεν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐβόηθησε τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἄργους εἰς τὸ νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ διηκούλυε τὴν βαθμιαίαν καὶ λαθραίαν εἰς τοὺς Μύλους ὑποχώρησιν αὐτῶν, ἅμα ὅτε ἐπίεσθη, ὅτι ἡ περαιτέρω κατοχὴ τοῦ φρουρίου ἀπέβη περιττή.

Τῶνόντι τὰ κατὰ τὸν Δράμαλην ἤρχισαν νὰ ἔχωσιν ἐπισφαλῶς, μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολὴν αὐτοῦ. Ὁ ὀσμανίδης ἀρχιστράτηγος, εὐχερῶς διελθὼν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ οὐδὲν ἤττον εὐχερῶς περάσας τὰ Δερβενάκια, ἐνόμισεν, ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ περιαγάγῃ τὰ θριαμβικὰ αὐτοῦ τάγματα καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπομένως οὐδόλως ἐφρόντισε νὰ ἀποταμιεύσῃ τροφὰς πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἐν Ἀργολίδι δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, διότι ἡ συγκομιδὴ τοῦ ἔτους ἐκεῖνου ἀπέβη ἐλλιπής, τὰ δὲ ὑπάρχοντα ὀλίγα σιτηρὰ καὶ κρέατα ἀπήχθησαν ὑπὸ

τῶν ἡμετέρων. Ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὅστις ἠδύνατο νὰ παράσχη αὐτῷ τροφὰς, παραπλεύσας παρὰ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν. Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἢ δὲν ἠθέληεν ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τι ἐκ Λαρίσης ὑπὲρ τοῦ ἀπερισκέπτως προελάσαντος ἀντιζήλου αὐτοῦ. Ὁ στρατὸς ἤρχισε νὰ πάσχη στερήσεις δεινάς· νὰ προχωρήσῃ δὲν ἠδύνατο πρὶν ἢ ἐκπορθῆσῃ τὸ ἐν Μύλοις στρατόπεδον· πρὸς τοῦτο ὁμως ἀπητεῖτο καιρὸς, καιρὸν δὲ δὲν εἶχε διὰ τὴν προαγομένην ὀσημέραι τῶν τροφῶν ἐνδειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ μὲν ἄνθρωποι ἐνόσουν, τὰ δὲ κτήνη ἐπιπτον. Ὅθεν περιέστη εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡθέλησε δὲ νὰ ἀπατήσῃ τοὺς ἡμετέρους καὶ ἔπεμψε πρὸς αὐτοὺς ἐν Μύλοις τὸν χριστιανὸν αὐτοῦ γραμματέα ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν τοῦ νὰ προτείνῃ ἀμνηστίαν, πράγματι δὲ ἵνα περισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγγέλλων, ὅτι μελετᾷ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Τρίπολιν. Ὅλοι ἠπατήθησαν· μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησε τὸ τέχνασμα καὶ εἶπεν ἐν τῷ συγκροτηθέντι περὶ τούτου πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅτι εἰς τὸν Δράμαλην δὲν μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποχωρήσῃ, καὶ ὅτι ἀπαραίτητον ἦτο νὰ καταληθῶσι τὰ πρὸς τὴν Κόρινθον στενά. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰσηκούσθη, καταλιπὼν εἰς Μύλους τὸ μέγα στρατόπεδον, ἐδράμεν αὐτὸς μετὰ ὀλίγων πιστῶν συντρόφων εἰς τὸ δεσπόμενον τῶν Δερβενακίων χωρίον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μὴ προσέχων εἰς τοὺς χλευασμοὺς τοῦ Μαυρομιχάλη, ὅστις εἶπε τότε περιφρονητικῶς περὶ αὐτοῦ, ὅτι πηγαίνῃ νὰ γίνῃ πάλιν κλέφτης εἰς τὰ βουνά. Ἀλλὰ τῇ 25 ἰουλίου κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅποσον ὀρθῇ ὑπῆρξεν ἡ πρόνοια τοῦ κλέφτου ἐκείνου. Τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ταύτης οἱ Τοῦρκοι ἔπεμψαν τὴν πρώτην αὐτῶν μοῖραν πρὸς τὴν Κόρινθον διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ ἁγίου Σώστη. Ὁ Κολοκοτρώνης καταλαβὼν, ὅπως ἠδυνήθη, τὸν χεῖμαρρον τοῦ Δερβενακίου καὶ τὰς παρακειμένας ἀνωφερείας τοῦ ἁγίου Σώστη, ἔπεμψε ζητῶν κατεσπευσμένως ἐπικουρίαν. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ πρῶτοι φθάσαντες δελήδες, προσβληθέντες περὶ τὸν χεῖμαρρον, καὶ ἀπελπισθέντες νὰ διελάσωσιν, ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ὑψώματα τοῦ ἁγίου Σώστη· κατόπιν ἤρχοντο οἱ πεζοὶ, αἱ δὲ ἀποσκευαὶ ἐγκατελείφθησαν. Πεζοὶ καὶ ἰππεῖς ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ ἀναβῶσιν εἰς ἅγιον Σώστην, καὶ ἤδη ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἐξω κινδύνου, ὅτε ὁ Νικήτας, ὁ Παπαφλέσας καὶ ὁ Ὑψηλάντης φθάσαντες ἐγκαίρως κατέλαβον τὸν λόφον τὸν φράσσοντα χαράδραν τινὰ δι' ἧς ἔμελλον νὰ διέλθωσιν οἱ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Σώστη καταβαίνοντες πολέμιοι. Ἐκεῖ συνέβη μάχη φονικωτά-

τη. Ὀλίγοι τινὲς ἰππεῖς κατώρθωσαν νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὸ πρὸς τὴν Κόρινθον χάσι τῆς Κουρτέσας, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς μοίρας ἐκείνης πολεμούμενον κατὰ μέτωπον μὲν καὶ ἐκ πλαγίου ὑπὸ τοῦ Νικήτα, τοῦ Παπαφλέσα καὶ τοῦ Ὑψηλάντου, ὀπισθεν δὲ ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, κατεστράφη ὀλοσχερῶς. Πλείονες τῶν 3,000 νεκρῶν ἐκάλυψαν τὰς χαράδρας καὶ τὰς κλιτύας· οἱ ἄλλοι ὠφελούμενοι ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς ἐπελθούσης νυκτός, διέφυγον οἱ μὲν εἰς Κόρινθον, οἱ δὲ εἰς Ἀργολίδα, ἀλλ' ἅπαντες κακῶς ἔχοντες. Ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ συρράξει ὁ Νικήτας ἀνευφημήθη καὶ πάλιν *τουρκοφάγος*. Τὴν ἐπιούσαν ὁ Δράμαλης ἔμεινε καταπεφοβισμένος εἰς Ἄργος, τῇ δὲ 27 ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ μεθ' ὄλου τοῦ στρατοῦ οὐχὶ ὅμως ἀπὸ τὰ Δερβενάκια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον Ἀγινόρι. Ὁ Κολοκοτρώνης, μὴ εἰδῶς ἔτι ποίαν θέλει τραπῆ ὁδὸν, αὐτὸς μὲν ἔμεινεν εἰς Δερβενάκια, ἔπεμψε δὲ εἰς Ἀγινόρι τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Νικήταν καὶ τὸν Ὑψηλάντην. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπέπεσον τῶντι κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθόντων πολεμίων· καὶ ἂν ὁ ἐν Μύλοις πολυάριθμος στρατὸς προσέβαλλεν αὐτοὺς κατὰ νώτων, ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει, ὅτι τῇ 27 ἤθελε συμπληρωθῆ ἡ καταστροφή τῶν Τούρκων. Ἄλλ' ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἡσχολήθη, ἅμα ἀναχωρήσαντος ἐξ Ἄργους τοῦ Δράμαλη, εἰς τὸ νὰ λεηλατήσῃ τὰς παρ' αὐτοῦ αὐτόθι καταλειφθείσας ἀποσκευάς· ἐκ τούτου δὲ, καὶ προσέτι διότι αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Νικήταν καὶ τὸν Φλέσαν καὶ τὸν Ὑψηλάντην στρατιῶται ἐπρόσεξαν μᾶλλον εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν διερχομένων ἢ εἰς τὴν ἀναχαίτισιν αὐτῶν, τὸ πλεῖστον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατώρθωσε τελευταῖον νὰ διέλθῃ, ἀποβαλὸν μὲν πολλὰς σκευὰς, ἡμιόνους καὶ καμήλους, ἄνδρας δὲ μόνον περὶ τοὺς χιλίους.

Ἄλλ' ὅπωςδ' ἦποτε ἡ λαμπρὰ τοῦ Δράμαλη ἐπιχειρήσις ἢ τοσοῦτον θριαμβικῶς ἀρξάμενη, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέκλεισε τὸν δεκατεθέντα ἐκεῖνον στρατὸν ἐντὸς τῆς Κορίνθου, πείσας μὲν τὸν Ὀδυσσεά νὰ καταλάβῃ τὰ στενὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς δὲ περιζώσας πανταχόθεν τοὺς πολεμίους ἐν Πελοποννήσῳ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου ἀπέθανεν ἐν Κορίνθῳ ὁ Δράμαλης. Τὸ Ναύπλιον, μηδεμίαν λαβὸν ἀπὸ θαλάσσης βοήθειαν, ἐλιμοκτόνει, καὶ τῇ 30 νοεμβρίου παρεδόθη εἰς τὸν Κολοκοτρώνην διὰ συνθήκης, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀκριβῶς ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐκ τῶν πολλῶν ὅσαι πρότερον συνομολογηθεῖσαι πᾶσαι δυστυχῶς εἶχον

παραβιασθῆ. Τὰ δὲ ἔλεεινά τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη λείψανα, ἐλαττωθέντα ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ εἰς 4,000 ἄνδρας, ἐζήτησαν μὲν νὰ μεταβῶσιν εἰς Πάτρας διὰ τῆς παραλίας τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου· ἀλλ' εἰς Ἀκράταν περιζωσθέντα ὑπὸ τῶν δύο Ζαϊμαίων, τοῦ Λόντου, τοῦ Πετμεζᾶ καὶ τοῦ Χαραλάμπη, καὶ παθόντα πάλιν ἐκεῖ νέας συμφοράς, μόλις ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ πλοίων τὰ ὁποῖα προσήγαγεν ὁ τῶν Πατρῶν φρουραρχος Ἰουσοῦφ πασᾶς. Τοιαῦτα ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ ἔτους 1822, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ μεγάλου κινδύνου τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου σωτηρία ὠφείλετο πρὸ πάντων εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· λαὸς καὶ στρατὸς ἀνωμολόγουν τοῦτο, αὐτῇ δὲ ἡ Γερουσία ἠναγκάσθη νὰ διορίσῃ αὐτὸν, κατ' ἀπαίτησιν τῶν ὀπλαρχηγῶν, ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ εὐτυχεστέρα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχὴ καὶ μία τῶν εὐτυχεστέρων τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέβη τὸ πρῶτον πρόσωπον ἀπάσης τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ δυτικῇ Στερεᾷ ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε πάθει τὴν ἐν Πέτρᾳ συμφορὰν. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ὁ Ὀδυσσεὺς ἔσωζε μὲν ἔτι τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, οὐ μόνον ὅμως μετὰ τὸ πρῶτον τῆς Γραβιάς κατόρθωμα δι' οὐδενὸς νέου ἔργου ἐλάμπρυνε τὸ ἀξίωμα τοῦτο, οὐ μόνον ἰδίως ἀφῆκε τὸν Δράμαλην νὰ εἰσελάσῃ ἀνενόχλητος εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὅτε κατὰ ὀκτώβριον μῆνα ὁ Χουρσίτης ἔπεμψε τελευταῖον εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀποκεκλεισμένων 8,000 ἄνδρας ὑπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν διὰ Λαμίας καὶ Ἀμφίσσης, ὁ Ὀδυσσεὺς ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόλις διασωθεὶς ἐκ τῆς μάχης, δὲν ἀνεχαίτισε τὴν περαιτέρω πρόοδον τοῦ ὀσμανίδου στρατηγοῦ, εἰμὴ διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι ἦτο ἔτοιμος νὰ προσκυνήσῃ, ἂν λάβῃ τὸ ἀρματωλίκι ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ Μεχμέτ πασᾶς ἀπεδέξατο ἢ ἐπροσποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἠτύχων ἠτύχων αἴφνης ὁ Χουρσίτ πασᾶς, ὥστε ὁ ὑποστράτηγος αὐτοῦ ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λάρισαν.

Εἰς καὶ μόνος ἄνθρωπος ἠτύχησε κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ ἔτους ἡμέρας νὰ παράσχῃ τῇ πατρίδι ὑπηρεσίαν οὐχὶ μὲν ἐνάμιλλον τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλη, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ σπουδαιοτάτην. Καὶ ὁ

ἄνθρωπος οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρό τινων μηνῶν τοσοῦτον ἀτυχῆσας Μαυροκορδάτος. Ὅτε μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Πέτα καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Σουλίου πολλοὶ τῶν ἄρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ἐπροςκύνησαν, καθὰ προείπομεν, οἱ δὲ κάτοικοι ἐσώζοντο προτροπάδην εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ὁ δὲ Ὁμέρ Βριώνης καὶ ὁ Κιουταχῆς κατῆλθον περὶ τὰ τέλη ὀκτωβρίου μετὰ 11,000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ Ἰουσοῦφ πασᾶς τῶν Πατρῶν ἀπέκλειε τὴν πόλιν ταύτην ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὁ Μαυροκορδάτος μείνας ἐν Μεσολογγίῳ μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ 600 τὸ πολὺ ἀνδρῶν, εἶπεν, ὅτι δὲν θέλει ἀπέλθει ἐν ὄσῳ εἰς καὶ μόνος ἀνὴρ ὑπάρχει πρόθυμος ν' ἀγωνισθῆ, καὶ ἐτήρησε τὸν λόγον. Ὁ περίβολος τῆς πόλεως ἀπῆται ἐπταπλασίους τοῦλάχιστον τῶν ὑπαρχόντων προμάχους: ἐπὶ τῶν τειχῶν δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ 14 παλαιὰ πυροβόλα, ἐντὸς δὲ αὐτῶν πολεμεφόνδια καὶ τροφαὶ μόλις δι' ἓνα μῆνα. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρουν ἀμέσως τὴν ἔφοδον, ἤθελον πιθανώτατα κυριεύσει τὸ οὕτως ἔχον φρούριον· ἀλλὰ κατέτριψαν τὸν χρόνον κατ' ἀρχὰς εἰς ἀκροβολισμοὺς, ἔπειτα εἰς διαπραγματεύσεις περὶ παραδόσεως, τὰς ὁποίας οἱ πολιορκούμενοι παρέτεινον ἐπιτηδεύως, ἵνα προφθάσῃ ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἐπικουρία, ἣν ἐζήτησαν ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐκ τῶν νήσων. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου μοῖρα τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου ἐπιφανεῖσα πρὸ τῆς πόλεως διέλυσε τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ Ἰουσοῦφ πασᾶ, ἐκόμισε τροφὰς καὶ πολεμεφόνδια καὶ ἀπεβίβατε 1,000 Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Πετρόμπεῦν, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Δεληγιάννην, οἱ ἡμέτεροι διεμήνυσαν εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνη, ὅτι ἂν θέλῃ τὸ Μεσολόγγιον ἄς ἔλθῃ νὰ τὸ πάρῃ. Ἐν τῷ μεταξύ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν οἱ πολιορκηταὶ, ὅτι πρότερον οἱ πολιορκούμενοι αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόνδια αὐτῶν ἠλαττώθησαν, ἡ δὲ προσαγωγή νέων ἀπέβη δυσχερῆς, διότι οἱ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας κάτοικοι ἤρχισαν τελευταῖον νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς· ὅθεν ὁ Ὁμέρ Βριώνης ἐδέησε νὰ πράξῃ τι κρίσιμον. Καὶ τῶντι τὴν νύκτα τῆς 25 δεκεμβρίου ἐπεχείρησεν ἔφοδον ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαζόμενοι ἕνεκα τῶν χριστουγέννων, ἤθελον ἐγκαταλείψει τὰ τείχη. Ἡ φρουρὰ ὅμως εἰδοποιηθεῖσα περὶ τοῦ βουλευματος, εὐρέθη ἐτοίμη. Ἀφήσασα τὰ ἀλβανικὰ τάγματα νὰ πλησιάσωσι μέχρι βολῆς πιστολίου, ἐθέρισεν ἔπειτα αὐτὰ διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν. Ὀλίγας δὲ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἡμέρας, ἐλύθη ἡ πολιορκία. Ἡ ὑποχώρησις τῶν

πολεμίων ἀπέβη αὐτοῖς ὀλεθρία. Καταλιπόντες τὰ πλείστα πυροβόλα καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν, ἔφθασαν δρομαῖοι εἰς Βραχώρι. Ἄλλ' ἐκεῖθεν προχωρήσαντες ἔπαθον νέας συμφοράς· 500 ἐπνίγησαν ἐντὸς τοῦ πλημμυρήσαντος Ἀχελφού, οἱ δὲ διαπεράσαντες ἀφίκοντο κακῶς ἔχοντες πρῶτον εἰς Καρβασαράν καὶ ἔπειτα εἰς Πρέβεζαν.

Ἐσώθη λοιπὸν ἡ δυτικὴ Ἑλλάς καὶ ἐσώθη πρὸ πάντων διὰ τοῦ Μαυροκορδάτου· ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823 δύο ἄνδρες ὑπερεῖχον ὁμολογουμένως ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἠπείρῳ· ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος. Ἄν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι καὶ νὰ συμπράξωσιν, ἴσως κατηρτίζετο κυβέρνησις ὅπως οὖν ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἄλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεννοηθῶσιν, ὡς ἐκ τῆς διαφορῆς αὐτῶν φύσεως καὶ ἀνατροφῆς, ἔτι δὲ μᾶλλον διὰ τὰς ὅλως ἀντιθέτους προαιρέσεις. Ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε νὰ ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ἐπερειδόμενος κυρίως ἐπὶ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἀδιαφορῶν δὲ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐπεζήτη ἀπειναντίας πάντοτε τὴν συγκρότησιν γενικῆς τοῦ ἔθνους κυβερνήσεως· καὶ ἐπειδὴ ἄλλην δύναμιν δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο παρὰ τοὺς προεστῶτας, διὰ τούτων ἰδίως ἐδίωκε τὴν τοῦ σκοποῦ ἐκτέλεσιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ἐννοεῖται, ὅτι θέλει αὐτὸς χειραγωγεῖ αὐτοὺς καὶ διευθύνει. Πολυμήχανος δὲ ὢν προσέλαβε τῶν τότε εἴπερ ἄλλοτέ ποτε προθυμοτάτους συνεργοὺς οὐ μόνον τοὺς πλείστους τῶν προϋχόντων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς προεστῶτας τῶν τριῶν μαχίμων νήσων, οἵτινες διὰ θυσιῶν καὶ κατορθωμάτων μεγάλων ἴσχυσαν μετ' οὐ πολὺ ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιπούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἡ ναυτικὸς ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.

Εἰς τὰς νήσους συνέβη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἡ ἐπανάστασις λαβοῦσα κατ' ἀρχὰς καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἔκτασιν μεγάλην, περιεστάλη προϊόντος τοῦ χρόνου εἰς τὰς πλησιεστέρας πρὸς τὴν Ἑλλάδα νήσους, παρεκτὸς ὅτι ἐν ταῖς νήσοις ἡ περιστολὴ ἀρξάμενη διὰ τῆς ἐν ἔτει 1822 καταστροφῆς

τῆς Χίου, δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ τῷ 1824, ὅτε κατεβλήθη μὲν τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, κατεστράφησαν δὲ ἢ τε Κάσσοι καὶ τὰ Ψαρά. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν ἡ ἐπανάστασις διετήρησε τὴν τοσοῦτον προσεγγίζουσαν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν Σάμον, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ διασώσῃ μέχρι τέλους αὐτονομίαν τινὰ, ἂν ὄχι πλήρη τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν.

Ἐκ τῶν μεγαλητέρων νήσων, Κρήτης, Ρόδου καὶ Κύπρου, αἵτινες πᾶσαι κατεῖχοντο ὑπὸ πολυαρίθμων ὀσμανιδῶν ἐπερειδομένων ἐπὶ ἰσχυρῶν φρουρίων, δὲν ἐπανεστή εἰμὴ μόνη ἡ Κρήτη. Ἀπορον δὲθ ἔλει φανῆ πῶς καὶ αὕτη ἐπανεστή, καὶ μάλιστα πῶς κατώρθωσε νὰ παρατείνῃ μέχρι τινὸς τὴν ἐπανάστασιν αὐτῆς, ἅμα ἀντιπαραβάλωμεν τὰ κατὰ τὴν νήσον ταύτην πρὸς τὴν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν καὶ θέσιν. Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Πελοποννήσου μὴ διακρινόμενοι ἐπὶ ἐξαιρέτῳ ἀνδρείῳ, παρεκτός τῶν Λαλαίων καὶ τῶν Βαρδουνιωτῶν, ἦσαν προσέτι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων, διότι ὑπελογίζοντο εἰς 12,800 ἄνδρας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἄνδρες συνεποσοῦντο, μετὰ τῆς Μάνης, εἰς 30,400. Ὁ δὲ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς τῆς Κρήτης τῷ 1821 ἀνέβαινεν εἰς 25,000 περίπου οἰκογενείας καὶ ἦτο κατ' ἐλάχιστον μικρότερος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀριθμοῦντος περὶ τὰς 28,000 οἰκογενείας· ἦτο δὲ ἐπὶ τοσοῦτον μαχιμώτερος, ὥστε ἀντιπαρέταξεν 20,000 ἀνδρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι δὲν παρέστησαν ποτὲ πλειότεροι τῶν τριςχιλίων. Πλὴν τούτου ἡ Κρήτη κατεῖχετο πολὺ ἰσχυρότερον ἢ ἡ Πελοπόννησος, διότι ἐνῶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ εἰς μόνος πασᾶς, ὅστις καὶ αὐτὸς συνέπεσε νὰ ἀποδημήσῃ, τρεῖς πασάδες ἐπεκάθηοντο ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῆς Κρήτης, εἰς ἐν Ἡρακλείῳ, εἰς ἐν Κυδωνίᾳ καὶ εἰς ἐν Ρεθύμνῳ. Προσέτι ἡ Πελοπόννησος εἶχε πρὸς βορρᾶν μὲν δύο προμαχῶνας, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, αἵτινες, ἂν ὄχι πάντοτε, ἐκ διαλειμμάτων ὅμως ἀνεχάρισαν τοὺς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους καταβαίνοντας ὀσμανικοὺς στρατοὺς· εἶχεν εἰς τὰ δυτικὰ αὐτῆς πλευρὰ τὴν Ἐπτάνησον ἐκ τῆς ὁποίας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου οὐ μικρὰς ἔλαβεν ἐπικουρίας καὶ συνδρομὰς καὶ πολυειδεῖς ἀνακουφίσεις· εἶχεν ἀπ' ἀνατολῶν τοὺς δύο κυριωτάτους ναυστάθμους τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, τὴν Ὑδραν καὶ τὰς Σπέτσας. Ἡ δὲ Κρήτη ἦτο μεμονωμένη ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει καὶ πολὺ πλησιεστέρα τῆς ἄλλης Ἑλλάδος πρὸς τὴν Αἴγυ-

πτον, ἐξ ἧς ὠρμῶντο οἱ στόλοι τῆς Ἀφρικῆς, ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ τοῦ 1824 καὶ οἱ φοβεροὶ τακτικοὶ στρατοί. Ἡ κρητικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρηθῆ οἴκοθεν. Ἀλλὰ περὶ σπουδαιᾶς ὀπωροῦν πεζικῆς ἐπικουρίας ἐκ τῆς πανταχόθεν κινδυνευούσης ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ. Τὸ δὲ ναυτικὸν ἡμῶν περιεσπᾶτο ὑπὸ τοσοῦτων ἀναγκῶν καὶ εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τοσαύτας δυσχερείας, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ οὔτε τὴν Χίον, οὔτε τὴν Κάσσον, οὔτε τὰ Ψαρά, καὶ μόλις ἐκάλυψε διὰ τῆς αἰγίδος αὐτοῦ τὴν Σάμον, ἣτις, καὶ τοι γενναίως ἀγωνισθεῖσα, δυσκόλως ἐπὶ τέλους ἤθελε διαφύγει τὴν τύχην τῶν προειρημένων τριῶν νήσων, ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἔσπευδεν ἐπανειλημμένως εἰς ἐπικουρίαν καὶ δὲν ἠτύχει πάντοτε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἀπόβασιν τῶν πολεμίων. Σπουδαίαν ὀπωροῦν ναυτικὴν ἐπικουρίαν δὲν ἔλαβεν ἡ Κρήτη εἰμὴ παρὰ τῶν γειτόνων αὐτῆς Κασσίων, οἵτινες, σπανίως ἐν τῷ τακτικῷ στόλῳ παρατασσόμενοι, ἐσιταγώγησαν ἐν τούτοις ἐκ διαλειμμάτων τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον καὶ ἐπεχείρησαν ἀποκλεισμούς τινας τῆς Ῥιθύμνου καὶ τῆς Κυθωνίας. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οἱ Κάσσιοι, καὶ διότι ἐνήργουν μεμονωμένοι, καὶ διότι πρωίμως κατεστράφησαν, δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ σώσωσι τὴν Κρήτην. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι ἡ τύχη τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ θαλάσῃ ἐπαναστάσεως ἐζηρᾶτο ἐκ τοῦ στόλου, ὅστις ἐν ταύτῳ ἀπετέλει ἕνα τῶν κυριωτάτων προμαχόνων τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ στόλος ἀπηρτίσθη σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων Ἰδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, εἰς ταύτας δέον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν ἰδιάζουσαν ἡμῶν προσοχὴν.

Αἱ τρεῖς αὗται νῆσοι ἐπανεστήσαν κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἀπριλίου μηνὸς 1821 ἡμέρας. Οἱ πρόκριτοι τῆς Ἰδρας διστάσαντες ἐπὶ μικρὸν, ἠναγκάσθησαν νὰ παρακολουθήσωσι τὸ κοινὸν παράδειγμα ὑπὸ στάσεως τοῦ λαοῦ ἣν ὑπεκίνησε δευτερεύων τις, ἀλλὰ τολμηρὸς πλοίαρχος, ὁ Ἀντώνιος Οἰκονόμου, ὅστις, καθαιρέσας τῇ 30 μαρτίου τὸν τότε διοικητὴν Νικόλαον Κοκοβίλαν, καὶ καταπλήξας τοὺς προεστῶτας, ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτῶν τὴν ἐπιούσαν ὡς διοικητῆς, ἔχων «μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τέσσαρας συμβούλους ἐκλελεγμένους ὑπ' αὐτοῦ.» Ὁ νέος διοικητῆς προεκήρυξε τότε τὴν ἐπανάστασιν, 16 ἀπριλίου. Καὶ ἡ μὲν ἐξουσία αὐτοῦ δὲν διήρκεσε πολὺ. Τῇ 12 μαΐου οἱ πρωτεύοντες

πλοίαρχοι Γεώργιος Σαχτούρης, Ἀντώνιος Κριεζῆς καὶ Λάζαρος Παναγιώτας, συμπράττοντες μετὰ τῶν προκρίτων καὶ ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πλείστων τοῦ Οἰκονόμου ὀπαδῶν, ἀπελθόντων μετὰ τοῦ ἐκπλεύσαντος στόλου, καθήρεσαν καὶ ἐξώρισαν τὸν ἐφήμερον δικτάτορα, κατ' ἀρχὰς περιορισθέντα ἐντὸς τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους δολοφονηθέντα ἐνῶ ἀπῆρχετο ἐκεῖθεν εἰς Ἄργος. Ἄλλ' ἐὰν οἱ πρόκριτοι ἀπηλλάγησαν οὕτω τοῦ Οἰκονόμου, δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν ἐπανάστασιν, πολλοῦ γε δεῖ. Ὁ δισταγμὸς ὃν εἰδείξαν κατ' ἀρχὰς ἐπήγασεν οὐχὶ ἐκ φιλαργυρίας, ὡς ἐρέθη, καὶ ἐξ ἀδιαφορίας πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς βαθείας συνειδήσεως, ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους εἶχον τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου ὅπερ προέκειτο νὰ ἀναλάβωσι, καὶ τῆς εὐθύνης ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐμελλον νὰ φέρωσι περὶ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ. Ἄμα δὲ ὁ λαὸς ἀπέδειξεν ὅτι ὀργᾶ πρὸς τὸν ἀγῶνα, οἱ πρόκριτοι, καὶ τοὶ καθαιρέσαντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ, καὶ τοὶ ἀναλαβόντες πᾶσαν τὴν προτέραν ἐξουσίαν, δὲν ὠπισθοδρόμησαν, ἀλλὰ ἐνέμειναν μετὰ πάσης θυσίας καὶ ἐθελοθυσίας εἰς τὸ ἅπαξ ἀρξάμενον ἐπιχειρήμα. Τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἀνέδειξαν ἄλλως τε ἐξ ἴσου καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι, κατ' ἰδίαν τε καὶ ἐν κοινῷ, ἐπολιτεύθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπανάστασιν εἰς τρόπον, ὅστις παραβαλλόμενος πρὸς τὰ γενόμενα ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέτως τιμᾶ τὴν μερίδα ταύτην τοῦ ἐλληνισμοῦ. Τίς δὲν ἤκουσε φημιζόμενας τὰς μεγάλας αὐτῶν χρηματικὰς θυσίας; Τὰ ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν κυβερνήσεων καὶ βουλῶν ἀναγνωρισθέντα ἐπισήμως ποσὰ ἀναβαίνουσιν εἰς 18,000,000 νέων δραχμῶν, ἐξ ὧν 9 μὲν ἑκατομμύρια κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Ὑδρας, 5 δὲ περίπου ἑκατομμύρια ὑπὸ τῶν Σπετσῶν, καὶ 4,000,000 ὑπὸ τῶν Ψαρῶν. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ὅλης ἄλλης Ἑλλάδος κατατεθέντα, διότι πολλοὶ ὑπάρχουσι λογαριασμοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς μὴ ἐκκαθαρισμένοι. Ἄλλ' ἡ κοινὴ τοῦ ἔθνους συνείδησις δὲν ἐπέβαλεν ἄχρι τοῦδε, μετὰ τοσούτου χρόνου παρέλευσιν, τὴν τῶν λογαριασμῶν ἐκείνων ἐκκαθάρισιν, ὅπως ὑπέλαβε καθῆκον αὐτῆς ἱερὸν νὰ πράξῃ ἐγκαίρως ὡς πρὸς τὰς τῶν νήσων ἀπαιτήσεις. Ὅθεν ἵνα λάβωμεν ἐννοιάν τινα περὶ τοῦ περιέργου τούτου ζήτηματος, γενικὴν μὲν οὐχὶ δὲ ὅλως τῆς ἀληθείας μεμακρυσμένην, ἐπιτρέπεται νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν

ἔχθεσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἔθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπῆς, ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις. Κατὰ τὴν ἔχθεσιν ταύτην, τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων δαπανηθέντων κατὰ τὰς τρεῖς περιόδους, ἧτοι μὲχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1827, συνεποσοῦτο εἰς 70 περίπου ἑκατομμύρια γροσίων, ἧτοι, ὡς προείπομεν, 37,800,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ συνόλῳ τούτῳ περιλαμβάνονται τὰ ἐκ διαφόρων δανείων εἰσρεύσαντα εἰς τὸ ταμεῖον χρήματα, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται περὶ τὰ 15,300,000, ἔπεται, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι κατέβαλον καθ' ἑαυτὰς, ποσὸν οὐχὶ πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ποσοῦ ὅπερ εἰσεπράχθη ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐξαιρέσει τοῦ Αἰγαίου πελάγους περὶ τῶν προσόδων τοῦ ὁποίου θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω. Καὶ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· τὰ 22,500,000 τὰ καταβληθέντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ὑπὸ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εἰσεπράχθησαν ἀπὸ ὅλων τῶν κοινωνικῶν αὐτῆς τάξεων καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ, ἐνῶ τὰ 15,000,000 τῶν νήσων κατεβλήθησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων, ὃ ἔστιν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν.

Ἄλλ' οἰαيدῆποτε καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ χρηματικαὶ τῶν τριῶν νήσων θυσίαι, ἔτι μᾶλλον ἀξιάγαστος ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη δι' ἧς αὐται διεξήγαγον τὰ ναυτικὰ τοῦ ἔθνους πράγματα ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ ναυτικοὶ ὄμιλοι καὶ μάλιστα οἱ μᾶλλον ἀτίθασσοι ὄμιλοι τῆς Ἵδρας ἐστασίασαν πολλάκις, ἀλλ' οἱ πρόκριτοι, παρεκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ὠμοφρόνησαν καὶ κατίσχυσαν τοῦ δυσνηίου πλήθους· ὥστε ἐν γένει εἰπεῖν, αἱ τρεῖς νῆσοι, καθ' ἑαυτὴν τε ἑκάστη καὶ ἐν κοινῷ, ἐπολιτεύθησαν ἐν ὁμονοίᾳ. Ἐκάστη εἶχε τοὺς ἰδίους δημογέροντας, διέποντας ἀνεξαρτήτως τὰ κατ' αὐτήν, ἀλλ' αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐγίνοντο πάντοτε ἀπὸ κοινοῦ. Κοινὰ ἦσαν τὰ πάντα παρ' αὐτοῖς· θυσίαι, δόξα, παθήματα. Πολλὰς ἠδυνάμεθα νὰ φέρωμεν ἀποδείξεις τῆς ὄντως ἀδελφικῆς αὐτῶν ἐνώσεως, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς μίαν πασῶν ἐμφαντικωτέραν. Ἐν ἔτει 1826 μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου, δεινῶς κατεπλάγη σύμπασα ἡ Ἑλλάς καὶ γενικὴ πεποιθήσις παρήχθη, ὅτι, ἵνα συμπληρωθῇ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, δὲν ὑπολείπεται εἰς τὸν Ἰβραίμην εἰμὴ νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾶ κατὰ τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ἵδρας. Τότε οἱ Σπετσιῶται ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἐγκαταλείψωσι χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας τὴν φιλτάτην αὐτῶν νῆσον, ἐπίπεδον οὖσαν καὶ εὐπρόσβλητον καὶ νὰ μετοικήσωσι πανοικί

εἰς Ὑδραν μετὰ τῶν Ψαριανῶν, ἵνα συμπήξωσιν εἰς ἓν ἀπάσας τὰς ναυτικάς τοῦ ἔθνους δυνάμεις. Οἱ δὲ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας, προϊσταμένου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη, ἅμα μαθόντες τὴν τοιαύτην τῶν προκρίτων Σπετσῶν πρόθεσιν, ἔγραψαν πρὸς αὐτοὺς τῇ 21 ἀπριλίου τὰδε· «Τὰ ὅσα ζητήματα οἱ ἀπεσταλμένοι σας μᾶς ἐπρότειναν ἀπὸ μέρους σας καὶ τοῦ λαοῦ σας, ὅλα ἐνεκρίθησαν ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὸν λαόν μας ὅλον, τὸν ὁποῖον ἐπροςκαλέσαμεν εἰς συνέλευσιν ἐνώπιον τῶν ἀπεσταλμένων σας, καὶ οὕτως οὗτοι εἶδαν προσωπικῶς καὶ ἤκουσαν μὲ ποίαν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ προθυμίαν εἰλικρινῆ ὑπόσχεται, ὡς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα, νὰ διατηρῆ ἄχρι τέλους τὴν ἀναγκαιοτάτην εἰς τὴν κοινὴν σωτηρίαν στενὴν ἔνωσιν καὶ ἀδελφικὴν ὁμόνοιαν. Θέλετε ἔχει λοιπὸν τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα, ἥτοι κατοικίας εἰς τὸ Καμίνι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας, καὶ χωρὶς νὰ πληρώσετε παραμικρὸν ἐνοίκιον, ὅσον καιρὸν μείνετε ἐδῶ. Ὅσαι διαφοραὶ ὑπάρχουν μεταξύ συμπολιτῶν μας καὶ συμπολιτῶν σας, ἀλησημονοῦνται καὶ νὰ μὴ ἀναφερθοῦν ὅσον καιρὸν συνδιατρίψωμεν. Ταχύνατε λοιπὸν, ἀδελφοί, τὸν πανοικί ἐρχομόν σας διὰ νὰ γενῆ ὅσον τάχιον ἢ γενικὴ ἐκστρατεία, καὶ αἱ φαρμακείαι σας, ὅταν φθάσουν ἐδῶ εὐρίσκουν ἔτοιμα καὶ εὐκαιρωμένα τὰ ὀσπῆτια τῶν Καμινίων, καὶ τὴν πλεόν ἀδελφικὴν δεξιώσιν εὐρίσκετε ὅλοι ἀπὸ ὅλους μας.» Τὴν δὲ ἐπιούσαν ἔγραψαν οἱ Ὑδραῖοι τὰ αὐτὰ εἰς τοὺς Ψαριανούς. Καὶ οἱ μὲν Ψαριανοὶ μετὰ τινὰς συνδιασκέψεις ἀπεκρίθησαν, τῇ 18 μαΐου, ὅτι «ἡ μετάβασις τοῦ λαοῦ τῶν ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς ὁποιανδήποτε στιγμὴν μάθουν παρ' αὐτῶν ὅτι εἶναι ἔτοιμοι.» Οἱ δὲ Σπετσιῶται μετόκησαν τῶντι περὶ τὰ τέλη μαΐου καὶ ἀρχὰς ἰουνίου εἰς Ὑδραν, καὶ ἔτυχον αὐτόθι τῆς πανηγυρικωτάτης καὶ ἀδελφικωτάτης δεξιώσεως. Κοινὰ λοιπὸν ἦσαν τὰ πάντα μεταξύ τῶν τριῶν νήσων· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Ὑδρα, ἂν ὄχι κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, ὁμολογουμένως ὁμως κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, τὸν πλοῦτον τῶν προκρίτων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταβολῆς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἰσοφάριζε μόνη πρὸς τὰς δύο ἄλλας νήσους ἠνωμένας ὁμοῦ, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπεδόθη σιωπηρῶς προεδρεία τις αὐτῇ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς κοινῆς ἐνεργείας. Πάλιν δὲ ἐπειδὴ ἐν Ὑδρᾷ ἐπρωτεύειν ὁ τῶν Κουντουριωτῶν οἶκος, ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ Λάζαρος Κουντουριώτης ἀνωμολογήθη πάντοτε ὡς ὑπατος τῆς νήσου κυβερνήτης· ὥστε τούτου ἐνεκεν ἐπέσχε προέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ὅλῃ διοικήσει

τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων, εἰ καὶ οὐδέποτε ἀνωμολογήθη ἐπισήμως τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ ἀξίωμα.

Ἄνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀνὴρ ἄξιος τοῦ τοιούτου πρωτείου τῆς ναυτικῆς Ἑλλάδος. Δι' χρηματικαὶ θυσίαι τοῦ οἴκου τῶν Κουντουριωτῶν συνεποσώθησαν εἰς 2,000,000 περίπου παλαιῶν δραχμῶν (ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἐπίσημον πίνακα 1,941,158) ὃ ἐστὶν εἰς τὸ πέμπτον τῶν ὅλων ὑδραϊκῶν ἀπαιτήσεων καὶ τὸ δέκατον τῆς ὅλης καταβολῆς τῶν τριῶν νήσων. Ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων Ὑδραίων οἱ μὲν Τομπαζαῖοι δὲν σημειοῦνται εἰμὴ διὰ 559,170, οἱ δὲ Βουδουραῖοι διὰ 447,814. Ἐκ τῶν Σπετσιωτῶν οἱ Ἀνάργυροι δὲν ἀποζημιοῦνται εἰμὴ ἐπὶ κεφαλαίου 609,606· οἱ Μέξαι 510,606· οἱ Μποτασαῖοι 453,530. Ἐκ τῶν Ψαριανῶν οἱ Κοτσάδες ἐπὶ κεφαλαίου 464,114 καὶ οἱ Ἀποστόλαι 431,009. Ἄλλ' αἱ χρηματικαὶ ἐκεῖναι θυσίαι δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξωσι τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην ὑπατον κυβερνήτην τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνος. Ὁ ἀνὴρ μόλις ὢν τριακοντούτης ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἀρετὰς ἐξαιρέτους. Ἦτο τῶντι μεγαλόψυχος ὡς ἰδιώτης τε καὶ ὡς δημόσιος ἄνθρωπος· οὐ μόνον ἐσυγχώρησε τὸν φονέα τοῦ πατρός του, ἀλλὰ καὶ εὐποιοητικὸς πρὸς αὐτὸν ἀνεδείχθη, μίαν μόνην ἐπιβαλὼν αὐτῷ τιμωρίαν τοῦ νὰ μὴ ἐμφανισθῆ ποτὲ ἐνώπιόν του· δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶνος, ἐν τοῖς κρισιμωτάτοις τῶν καιρῶν, οὐδέποτε ἀπέβαλε τὸ μέγα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ παράστημα. Δι' ἀνεξαντλήτου εὐροίας λόγου συνδυαζομένης μετὰ τῆς ἀφοσιώσεως ἦν ἐνέπνεεν ἡ δεδοκιμασμένη αὐτοῦ συνέσις, πλειστάκις ἐχαλιναγώγησε τὰ ἀφηνιάσαντα πλήθη· καὶ ποτε φοβερᾶς ἐκραγείσης συμπλοκῆς μεταξύ Ὑδραίων καὶ τῆς ἐκ Πελοποννησίων καὶ Ρουμελιωτῶν συγκειμένης φρουρᾶς τῆς νήσου, παρελθὼν ἀτρόμητος εἰς μέσον καὶ λαλήσας πρὸς μὲν τοὺς ναύτας ἀλβανιστὶ, πρὸς δὲ τοὺς πεζοὺς ἐλληνιστὶ, περιήγαγεν αὐτοὺς αἵματοφύρτους ἔτι ὄντας, νὰ ἀσπασθῶσιν ἀλλήλους. Καὶ περ ἑτερόφθαλμος ὢν, εἶχε θαυμαστὴν ὄξυδέρκειαν περὶ τὴν διάγνωσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων. Εἰς αὐτὸν ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς τὴν εἰς ναύαρχον προχειρισιν καὶ τὴν ἐπὶ ἑξ ὅλα ἔτη ἀδιάσειστον ἐν τῷ ἀξίωματι τούτῳ διατήρησιν τοῦ Ἀνδρέου Μιαούλη. Εἶχε τὴν συνειδήσιν τοῦ τί δύναται νὰ πράξῃ, προτέρημα σπανιώτατον παρ' ἡμῖν, οἵτινες νομίζομεν πάντες ὅτι πρὸς πάντα πεφύκαμεν. Εἶχε τὴν συνειδήσιν, ὅτι ἂν

ἦτο ὁ ἄριστος τῶν ναυτικῶν πραγμάτων κυβερνήτης, δὲν εἶπετο ἐκ τούτου, ὅτι ἠδύνατο ἐξ ἴσου ἐπιτηδεῖως νὰ ἀναλάβῃ καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος τὴν κυβέρνησιν. Πολλάκις δ' ἐπὶ τούτῳ παρακληθεὶς αἰεποτε ἀπεποιήθη, καὶ μόλις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς τῆς Ἑλλάδος ὑποθέσεις, αὐτὸς ἐπιμόνως ἀποφυγῶν τοὺς σκοπέλους καθ' ὧν ἐκεῖνος συνετρίβη. Μηδ' ὀνομάσῃ τις ἀρνητικὴν τὴν ἀρετὴν ταύτην, διότι δι' αὐτῆς δὲν ἔσωσε μόνον τὴν ἰδίαν ὑπόληψιν, ἔσωσε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν διατηρήσας μέχρι τέλους τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο πρὸ πάντων ἢ τῆς πατρίδος τύχη καὶ ἦν ἠθέλε διακινδυνεύσει, εἰς ἀναμιγνυόμενος εἰς ἀλλότρια, ἀπέβαλλε τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἀπέβη συμφυῆς αὐτῷ ἢ ἐν τῇ τάξει ἐγκαρτέρησις, ὥστε οὐδέποτε ἐπέισθη νὰ ἀποδημήσῃ ἐξ Ἑδρας, οὔτε ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, οὔτε μετὰ. Κυβερνῆται καὶ βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος ἐπεσκέφθησαν αὐτὸν καὶ ἔτυχον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τῆς προσηκούσης εὐλαβοῦς δεξιώσεως, ἀλλ' αὐτὸς οὐδέποτε ἀπέδωκεν αὐτοῖς τὴν ἐπίσκεψιν. Ἐνόμιζες ὅτι ἦτο εἰς τῶν βράχων τῆς Ἑδρας, ὅστις, καίτοι ἐμψυχωθεὶς ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος, δὲν ἠδύνατο νὰ μετακινήθῃ χωρὶς νὰ ἐπαγάγῃ δεινὴν αὐτῆς ἀλλοίωσιν.

Ἐκάστη τῶν τριῶν νήσων εἶχε τὸν ναύαρχον αὐτῆς καὶ τὸν ἀντιναύαρχον· οὐδεὶς δὲ ὑπῆρχεν ἐπισήμως διωρισμένος ναύαρχος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ δύναμις αὐτῆ τῶν πραγμάτων ἐμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἀπαραιτήτως τὴν ὑπεροχὴν ἐνὸς τῶν ναυάρχων ἐπὶ τοὺς ἄλλους δύο, διὰ δὲ τοὺς πολλοὺς προεκτεθέντας λόγους ὧν ἕνεκα ἡ Ἑδρα ἐπρώτευσεν τῶν λοιπῶν δύο νήσων καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ὑπ' οὐδενὸς ἀμφισβητηθεῖσαν ποτὲ μεγαλοφυΐαν τοῦ Μιαούλη, ἡ ἀρχηγία πράγματι ἐνησκῆθη ὑπὸ τοῦ ναυάρχου τῆς Ἑδρας. Ὅσοι δὲ τῶν Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν ἠθέλησαν βραδύτερον νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ γεγονός τοῦτο, ἀξιοῦντες ὅτι ἐκάστη τῶν τριῶν μοιρῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ναυάρχου ἐντελῶς ἀνεξάρτητως ἐκυβερνᾶτο, οὐ μόνον τὴν ἀλήθειαν ἠδίκησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα σύμπασαν, καὶ αὐτὰς τὰς ἰδίας πατρίδας. Ἐν πολέμῳ ἐν γένει, καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῷ ναυτικῷ πολέμῳ, ποτὲ δὲν ἠκούσθη νὰ ἄρχωσι πύναμα καὶ ἐξ ἴσου τρεῖς ἡγεμόνες. Ἐν αὐταῖς ταῖς παναρχαίαις Ἀθήναις, ὅπου ἐκ περιτροπῆς καθ' ἡμέραν μετεβάλλετο ὁ στρατηγός, ὁ τῆς ἡμέρας στρα-

τηγός είχε τὴν ὑπερτάτην τοῦ ὄλου ἡγεμονίαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν Μα-
 ραθῶνι μάχην, ὁ τῆς ἡμέρας ἐκείνης προεξάρχων Μιλτιάδης ἐλογι-
 σθη σωτὴρ τῆς Ἑλλάδος. Πρὸ τῆς μάχης εἰμποροῦν νὰ βουλευῶνται
 πολλοὶ καὶ νὰ ἀποφασίζωσι περὶ τοῦ πρακτέου· ἀλλὰ ἐν τῇ μάχῃ
 αὐτῇ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ὑπάρχη εἰς ὁ ἀρχηγός, καὶ ἰδίως ἐν ναυ-
 μαχίᾳ εἰς ὁ ἀνυψῶν τὰ σήματα τῶν διαφόρων κινήσεων τοῦ στόλου
 καὶ μάλιστα ὅταν, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει ὅτι συνέβαινε
 παρ' ἡμῖν, τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἐπιτηδείας τῶν κινήσεων διεξα-
 γωγῆς. Ὅθεν ἡ μεγαλητέρα ὕβρις τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κά-
 μωμεν κατὰ τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως ἤθελεν εἶναι τὸ νὰ ἰσχυρι-
 σθῶμεν, ὅτι ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἡμῶν οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ διευθύνων τὰς
 γενικὰς τοῦ στόλου κινήσεις. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ὀριμότερον τῶν ἄλ-
 λων κατεξαναστάντες κατὰ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μιαούλη, ἀναγκά-
 ζονται ἄκοντες νὰ ἀνομολογήσωσιν αὐτήν. Μήπως ἐν τῇ γραφικῶ-
 τάτῃ εἰκόνι ἦν ἐτεχνούργησεν ὁ Ἀναργυρὸς Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου,
 τῆς περὶ τὸν Γέροντα μεγάλης ναυμαχίας, ὅταν ἔρχεται εἰς τὴν κρί-
 σιμον ἐκείνην στιγμὴν καθ' ἣν οἱ ναύαρχοι καὶ ἀντιναύαρχοι τῆς
 Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν εὐρέθησαν ἐκ τύχης μετὰ τινῶν ἄλλων
 πλοίων ἐν τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου, ἀποκεχωρισμένοι τοῦ ἄλλου στόλου
 καὶ ἐν γαλήνῃ εἶχον νὰ ἀγωνισθῶσι κατὰ συμπάσης τῆς αἰγυπτια-
 κῆς δυνάμεως, ἐνῷ ὁ Χοσρέφης παρεκώλυε τὰς ἄλλας μοίρας νὰ ἔλ-
 θωσιν εἰς βοήθειαν, μήπως αὐτὸς ὁ Σπετσιοῦτης ἱστορικὸς δὲν ἀποδί-
 δεν ἅπασαν τὴν τιμὴν τῆς σωτηρίας Ὑδραίων τε καὶ Σπετσιοῦτων
 εἰς τὸν Μιαούλην καὶ δὲν ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτοῦ· «θέτει εἰς ἀνακωχὴν
 τὴν ναυαρχίδα καὶ ἀνυψοῖ εἰς τὸν μέγαν ἰστὸν τὴν μεγάλην ται-
 νίαν, τὴν φοινικίδα, τὸ σημεῖον τοῦ πολέμου . . . διότι δὲν ἔχει σκο-
 πὸν νὰ ὀμιλήσῃ πλέον ὁ ἀνὴρ παρὰ νὰ πράξῃ . . . διατάττονται δὲ
 τὰ δέοντα ὑπὸ τοῦ Μιαούλη, ἐποπτεύοντος ἀπὸ τὸ κέντρον ὄλους τοὺς
 συναγωνιζομένους.» Ὁ δ' Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος λέγει· «ὡς ἐπὶ
 τὸ πλεῖστον τὰ πολεμικὰ συμβούλια ἐγίνοντο ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ
 Μιαούλη, ἀτομικῶς μὲν θεωρουμένου ὡς ἐμπείρου, προτιμωμένου δὲ
 καὶ ἔνεκα τῆς ποδαλγίας του καὶ ἔνεκα τῆς ἡλικίας του.» Ἀλλαχοῦ
 ὁμως ἐξηγεῖ πολὺ εἰλικρινέστερον, διατί ἀληθῶς προετιμᾶτο ὁ Μιαού-
 λης. «Μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη, λέγει, κατωρθώθη, ὥστε ἐν μὲν τῇ Ὑδρᾷ
 ἢ ἐκλογὴ τοῦ ναυάρχου ἔπεσεν εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην, ἀνδρα
 ἀληθῶς καὶ γενναῖον καὶ νοήμονα, καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν προκρίτων

ἀνήκοντα, εἰς τὰ Ψαρά εἰς τὸν ἔμφορον πρόκριτον Ἀποστόλην, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας εἰς τὸν πλοίαρχον Γεώργιον Ἀνδρουτσον, ἄνδρα γενναῖον μὲν, τίμιον καὶ σοβαρὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἰκανότητος ἀναλόγου πρὸς τὴν ναυαρχικὴν θέσιν. Ὀφείλεται δὲ ἢ μὴ εὖστοχος αὕτη ἐκλογὴ αὐτοῦ εἰς τὴν μεγάλην δημοτικότητα τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀναστασίου Ἀνδρουτσου, εἰς τὴν ἀντιζηλίαν τῶν φατριῶν καὶ εἰς τὴν ὑπερῖσχυσιν τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος.» Τίς δὲν βλέπει ἐνταῦθα ὅτι ὁ Σπεισιώτης ἱστορικὸς, δεικνύων αὐταπάρνησιν ἀξίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ, ἀνακηρύττει τὴν ἀσύγκριτον τοῦ Μιαούλη ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς ναυάρχους τῶν δύο ἄλλων νήσων; Βεβαίως αἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος κυβερνήσεις, ἂν ὄχι ἄλλο, ἔσχον τοῦλάχιστον τὴν σύνεσιν νὰ μὴ θελήσωσι νὰ προσβάλωσι τὰς τοπικὰς φιλοτιμίας τῶν δύο ἄλλων νήσων, προχειρίζουσαι τὸν Μιαούλην ἀρχιναύαρχον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ὁ Μιαούλης δὲν ἐλέγετο πάντοτε εἰμὴ ναύαρχος τῶν Ὑδραίων, καὶ πάντοτε ἔσχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ γράφῃ τὰς ἐκθέσεις αὐτοῦ ὡς ἀπλοῦς τῶν Ὑδραίων ναύαρχος. Ἀλλὰ τί σημαίνει, ὅτι δὲν ἦτο διὰ διπλώματος διωρισμένος, ὅτε καθ' ὅλας τὰς ναυμαχίας εἰς ἃς παρευρέθη ἐνήσκει διὰ τῆς βίας τῶν πραγμάτων τὴν ἀρχὴν; Περὶ τούτου δὲ οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία. Τὸ ἔθνος ὅλον, τὸ σύγχρονον αὐτοῦ ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἠσθάνετο ὅτι ἐκ τοῦ στόλου ἐξηρτᾶτο ἢ τῶν πάντων σωτηρία, αὐτὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνεκήρυττε ναύαρχον. Διατρέξατε τὰς ἐφημερίδας τῶν χρόνων ἐκείνων, οὐχὶ τὰς ἐφημερίδας τῆς Ὑδρας, οὐχὶ, ἂν θέλετε, καὶ τὰς ἄλλας ἐφημερίδας, ἀλλὰ τὰ *Ἑλληνικὰ Χρονικὰ*, τὰ ὁποῖα ἐγράφοντο ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ ἐπανειλημμένως σωθέντος διὰ τῶν ἀγῶνων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ θέλετε ἴδει τὸν Μιαούλην αἰείποτε ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐξαιρούμενον καὶ ἐξυμνούμενον. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα τὰς μαρτυρίας τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν Γάλλων ναυάρχων καὶ μοιράρχων, οἵτινες ἐν τούτοις, αὐτόπται ὄντες τῶν πραγμάτων, καὶ ἐπιτηδειότατοι αὐτῶν κριταί, εἰς τὸν Μιαούλην πάντοτε ἀπέδωκαν τὴν τιμὴν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος ἄθλων. Ἀλλὰ πῶς νὰ τυφλώσωμεν ἐνώπιον τῶν ἐξαιρετικῶν τιμῶν, τὰς ὁποίας ἀπένειμε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀγωνιῶν καὶ ἀγωνιζόμενον ἔθνος; Τὸ ἔθνος δὲν εἶχε χρήματα, ἵνα βραβεύσῃ ἀποχρώντως τοὺς σωτῆρας αὐτοῦ· δὲν ἐσυνήθισε δὲ ποτὲ νὰ ἀπονέμῃ αὐτοῖς τὰ ἀλλαχοῦ ἐν χρήσει πολὺκροτα ἐπωνύμια. Ἀλλ' ὅταν τὸ Μεσολόγγιον περιζωσθὲν πανταχόθεν, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσ-

σης, ὑπὸ ὑπερόγκων πολεμίων δυνάμεων, ἔδρυσεν τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ πυροβολοστάσια καὶ ἐβάπτισεν ἕκαστον αὐτῶν διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν μεγίστων εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, τρεῖς καὶ μόνους ἐκ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν συγκατέλεξε μεταξύ τῶν πολιούχων ἐκείνων ἡρώων, τὸν Μιαούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον, ὅτι οὐ μόνον τὸν Μιαούλην, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀντιναύαρχον τῆς Ὑδρας Σαχτούρην διέκρινεν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιπούς, ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων νήσων, ἐκείνον μάλιστα τὸν ἄνδρα, ὅστις, οὐχὶ ὡς ναύαρχος ἢ ἀντιναύαρχος, ἀλλὰ ὡς ἀπλοῦς πυρπολητῆς, ὑπῆρξεν ὁ φοβερῶτατος τῶν κεραυνῶν, οὓς κατήρασεν ἐπὶ τῶν πολεμίων ὁ ἐλληνικὸς στόλος. Ἀναμφιβόλως καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσιωτῶν Γεώργιος Ἀνδρότσου, καὶ ὁ τῶν Ψαριανῶν ναύαρχος Νικόλαος Ἀποστόλης, καὶ οἱ ἄλλοι τῶν τριῶν νήσων πυρποληταὶ ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν εἰς μυρίας ναυμαχίας, καὶ δὴ καὶ περὶ τὸ Μεσολόγγιον. Ἀλλ' ἡ πόλις αὕτη, ἀπονέμουσα πάντοτε τὸν προσήκοντα εἰς τοὺς προμάχους τούτους τῆς πατρίδος ἔπαινον, ἐνόμισεν ὅτι, ἐνῶ πράττει τὸ ἔργον τοῦτο τῆς δικαιοσύνης, ἤθελε συγχρόνως περιπέσει εἰς ἀδικίαν, ἐὰν δὲν διέκρινεν ἰδιαζόντως ἐκείνους ὅσοι ἠτύχησαν νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν ἐξαίρετον τοῦ κόσμου θαυμασμόν. Καὶ ἡ ἱστορία πέποιθεν, ὅτι δὲν λανθάνεται καθαγιαζούσα τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς διὰ τῆς ἀποφάνσεως τῶν ἀειμνήστων ἀθλητῶν τῆς μεγαλομάρτυρος πόλεως.

Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος ναύαρχος τῶν Ὑδραίων προεχειρίσθη ὁ Ἰάκωβος Νικολάου Τομπάζης, ἔτι διαρκούσης τῆς δικτατορίας τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου. Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ συμετὸς, ναυτικὸς δὲ ἔμπειρος ἔχων μάλιστα καὶ θεωρητικὰς τινὰς περὶ τὴν ναυπηγικὴν γνῶσεις. Ἀλλ' ἐστερεῖτο τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἀπητεῖτο εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις, καὶ εἶχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ ἀνομολογῇ τοῦτο. Τότε ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης ἐμάντευσε τίς ἐκ τῆς πολυαρίθμου πλειάδος τῶν ἀρειοτόλμων τῆς Ὑδρας πλοιάρχων ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὴν πεπρωμένην τῆς ἡγεμονίας σφραγίδα. Δὲν ἦτο δὲ εὐκολὸς ἡ διάκρισις, διότι ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἶχε δεινὰ τινὰ ἐλαττώματα. Τὰς σκιάς ταύτας τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐπιφανεστέρου στρατηλάτου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος, δὲν θέλω διστάσει νὰ καταδείξω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρακτῆρός του πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἠφανί-

σθησαν εἴτε ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν τοῦ στόλου ἡγεμονίαν, εἴτε καὶ πρότερον. Ἴνα δὲ μὴ ἀπατηθῶ καὶ μὴ ἀπατήσω, τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς θέλω παραστήσει ὅπως ἐξήγαγον αὐτὰ ἐκ τῶν διμυλιῶν μου μετὰ τῶν φιλτάτων αὐτῶ, τὰ δὲ προτερήματα, ὅπως ἀνομολογούνται ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων. Ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἦτο ἐκ νεότητος οἰνοπότης μέχρι τῆς ἐσχάτης μέθης· καὶ τοῦτο μὲν τὸ πάθος ἀπέβαλεν ἅμα ἐνυμφεῦθη τὴν σύντροφον τῆς ζωῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ παρέμεινε ἡμιστὰ πρὸς τὸ θεῖον εὐλαβῆς, καὶ τὸ οὐδὲν ἦττον δεινὸν, δὲν ἐπίστευεν, ὅτι τὰ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος πλοῖα καὶ τὰ ἀτίθασσα αὐτῶν πληρώματα καὶ οἱ ὀλίγοι χρηματικοὶ πόροι, θέλουσι δυνηθῆναι κατισχύσωσι τῶν πελωρίων τοῦ πολεμίου δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Λάζαρος ὁ Κουντουριώτης δὲν ἀπηλπίσθη· καὶ ἀφοῦ πολλάκις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν, ἔλαβε τελευταίαν τιμὰ καὶ μακροτάτην μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. Τί ἐρρέθη τότε μεταξύ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιαούλης ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ μεγάρου τοῦ Λαζάρου τοῦ Κουντουριώτου ναύαρχος τῶν Ὑδραίων· καὶ ἀπεδύθη πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως μετὰ καρτερίας, ἧτις, ἐὰν, ὡς μὴ ὄφειλε, δὲν ἐστηρίχθη οὐδὲ κατὰ τὸν μετέπειτα βίον ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, οὐδέποτε ἔπαυσε καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ ἀνεσπέρου τῆς Ἑλλάδος ἀστέρος. Ὁ Μιαούλης ἦτο ὁ ἀτρομητότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθορίων τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης. Ἐν τῇ νεότητι ἔχων ἰδιόκτητον μέγα καὶ ὠραῖον πλοῖον ἐλοξοδρόμει ποτὲ διὰ τὸν ἐναντίον ἄνεμον ἐντὸς τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδείρων. Γέρων συμπλωτὴρ παρετήρησεν αὐτῶ, ὅτι ὑπάρχει περὶ τὴν Ταρίφην ὕφαλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν. Τί πειράζει, ἀπήντησεν ὁ Μιαούλης, καὶ, εἴτε μὴ πιστεύων τὸν γέροντα, εἴτε πεποιθῶς ὅτι θέλει κάμψαι τὸν κίνδυνον, ἐξηκολούθησε πλέων εἰς τὸ ὑποδειχθὲν ὑπουλον μέρος, μέχρις οὗ συνετρίβη αἴφνης ἡ ναῦς καὶ δεινὴν ὑπέστη ὁ ἀνὴρ ζημίαν, ἧς ἄνευ ἠθελεν ἀποβῆ ὁ πλουσιώτατος τῶν πλοίαρχων τῆς Ὑδρας. Ἀλλ' ὁ ἄκαμπτος αὐτὸς χαρακτήρ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα καταπλήξῃ καὶ δαμάσῃ τὰ δυσήνια ναυτικὰ πλήθη, ὧν ἐμελλε νὰ ἄρξῃ. Ἀρχὴν εἶχεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν πρέπει νὰ ἀναποδίση ποτὲ ὁσονδήποτε σφοδρὸς καὶ ἂν ἦναι ὁ ἐναντίος ἄνεμος, καὶ πλειστάκις ἔκαμψε τὸν Καφηρέα ἐπικρατοῦντος καταιγιδώδους βορρᾶ,

ἐνῶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ κατέφευγον εἰς τοὺς παρακειμένους λιμένας. Ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν δειλίαν μὴ φειδόμενος οὐδὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις συνέπεσε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' ἀνδρεία. « Ἀπαράμιλλος ἦτο ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀναφωνεῖ ὁ δίκαιος Σπετσιώτης Ἀναργυρὸς Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου συνελάμβανεν ἐν σχέδιον καὶ ἀμέσως τὸ ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν· ἀδιαφόρει δὲ ἂν τὸν παρηκολούθουν οἱ ἄλλοι ἢ ὄχι. Ἐπὶ τέλους ἦτο εἰς τῶν ἐκτάκτων ἀνδρῶν, οἵτινες τῶν διαπραττομένων τὴν εὐθύνην εἰς μόνον ἑαυτοὺς ἀναθέτουσι. » Τοιοῦτος δὲ ὢν ἐν τοῖς κινδύνοις, ἦτο ἐκτὸς αὐτῶν ὁ μετριοφρονέστερος τῶν ἀνθρώπων. « Ἐπιτυχάνων εἰς τοὺς ἐναλίους ἀγῶνας, ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτὸς ἱστορικός, ποτὲ δὲν ἐσεμνύνετο, ἄφινε τοὺς ἄλλους νὰ λέγουν· ἀποτυγχάνων δὲ πρὸς οὐδὲν ἐμέτρει τὰς ἐναντιότητας. Ὅλοι οἱ συνάδελφοί του τὸν ἐσέβοντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι πρὸς ὅλους ἦτο προσηνῆς ἐν τῇ σφαίρᾳ πάντοτε τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Διὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι μῆτε τὸν ἐχθαίροντο μῆτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ. »

Ἄλλὰ τὰ ἐξαιρέτα προτερήματα τῶν ναυτικῶν ἡμῶν ὁμίλων, καὶ τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἀρξῆ αὐτῶν ἐπὶ ἐξ ὅλα ἔτη δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ τε κατορθώματα δι' ὧν ἐκλείσθησαν αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ τὰς ποικίλας δυσχερείας πρὸς ἃς ἐδέησεν ἐπὶ τούτῳ νὰ παλαίσωσιν. Ἐν γένει τοῦ πεζοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου, ἡ συγκρότησις καὶ ἡ παρσκευὴ εἶναι εὐχερεστέρα τῆς συστάσεως ἀναλόγου ναυτικῆς δυνάμεως· ἰδίως δὲ τὰ ἄτακτα στίφη ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οἱ ἡπειρωτικοὶ ἡμῶν στρατοὶ ἀπηρτίζοντο καὶ συνετηροῦντο ὀπωροῦν προχειρότερον ἢ αἱ ναυτικαὶ μοῖραι, αἵτινες ὅσον μικραὶ καὶ ἂν ἦσαν παραβαλλόμεναι πρὸς τοὺς στόλους τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀπῆτουν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θαλασσίου ἀγῶνος προμηθείας καὶ δαπάνας πραγματικὰς, παρεμφερεῖς ἀναλόγως πρὸς τὰς τῶν τακτικῶν καὶ μεγάλων στόλων. Δὲν θέλομεν ὑπομνήσει ὅτι πρὸ πάντων αἱ νῆσοι ἡμῶν ἔδει νὰ ἐκθέσωσιν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων τὸ πολυτιμότεον τῆς περιουσίας αὐτῶν κεφάλαιον, τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἄλλ' ἵνα τὰ πλοῖα ταῦτα ἐκστρατεύσωσιν ἀπηρτοῦντο νέαι παντὸς εἶδους προμήθειαι καὶ χρηματικαὶ καταβολαί. Τὰ πλοῖα ἔδει νὰ καταρτισθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται τελειότερον πρὸς ἐκπλουν καὶ

πρὸς τοὺς κινδύνους τῆς θαλασσοπορίας· ἔδει νὰ ἔχη ἕκαστον τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ὅσον ἐνεστι κάλλιον διηυθετημένα· πᾶσαν τὴν δι' ὅλην τὴν ἐκστρατείαν ἀναγκαίαν προμήθειαν πυρίτιδος καὶ βλημάτων, καὶ πλὴν τούτου, ἱκανὸν ἀριθμὸν μικρῶν ὀπλων μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν, τελευταῖον δὲ καὶ οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον ἕκαστον πλοῖον ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὰς δι' ἅπασαν τὴν ἐκστρατείαν ἀπαραιτήτους εἰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τροφᾶς καὶ τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ. Κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τὸν ὑποβληθέντα εἰς τὴν ἐν Ἄστρει ἐθνικὴν συνέλευσιν, τὰ ἐξοδα πλοίου φέροντος 16 πυροβόλα, ἄνδρας 108, συνεποσοῦντο κατὰ μῆνα ἐν ὅλοις εἰς γρόσια 20,000 περίπου. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ 14 ἰουλίου 1824 ἔγγραφον τοῦ Μινιστερίου τῶν Ναυτικῶν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα, ἀπητοῦντο κατὰ μῆνα, καὶ μάλιστα τὸν πρῶτον μῆνα τὸν περιλαμβάνοντα τὴν παρασκευὴν, 1000 τᾶλλαρα. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐλαττωθέντα τὰ ἐξοδα ταῦτα, ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι ἐκ τῶν 150 περίπου αὐτῶν πλοίων, ὠπλιζόν ἐκ περιτροπῆς 60 περίπου ἐπὶ 6 μῆνας κατ' ἔτος, ὅτι τὰ τε πλοῖα ταῦτα ὅτε δὲν ἐξεστράτευον καὶ τὰ λοιπὰ 90 ἔδει πάντοτε νὰ συντηρῶνται διὰ τινος δαπάνης, ὅτι τελευταῖον οὐκ ὀλίγα πλοῖα ἐντελῶς ὡς πυροβολικὰ ἠναλώθησαν, τὸ σύνολον τῆς ἐτησίας δαπάνης τῶν νήσων ἀνέβαινε εἰς ποσόν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα μὲν ὁπωσοῦν ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν, ἀλλ' ἦτο βεβαίως μέγα. Εἰς τὴν δαπάνην ταύτην δὲν ἐπήρκεσαν μόναι αἱ τρεῖς νῆσοι· αἱ νῆσοι αὗται εἰσέπραττον πρὸς τὰς χρεῖας τοῦ στόλου τὰς προσόδους τοῦ Αἰγαίου, ἐλάμβανον ἐκ διαλειμμάτων χορηγίας τινὰς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦτον λόγου ἀξίας· εἶχον τελευταῖον καὶ ἄλλους τινὰς πόρους οἷον τὰς λείας. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑποναυάρχου Κ. Νικοδήμου, μέχρι τοῦ 1824, ἐκ τῶν προσόδων τῶν νήσων, τὰ μὲν Ψαρὰ εἶχον λάβει 120,000 γρόσια, αἱ δὲ Σπέτσαι 160,000, ἡ δὲ Ἵδρα 240,000. Κατὰ τὴν ἀπὸ 11 ἰανουαρίου 1824 διακήρυξιν τῶν τριῶν νήσων Ἵδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀέκ τῶν τοῦ λήγοντος ἔτους προσόδων τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, τελωνείων, ἐράνου καὶ δασμοῦ, ὅσα κατὰ ξηρὰν ἐσυνάχθησαν, μόνον γρόσια 121,148 καὶ παράδες 30 ἐστάλθησαν ἀπὸ τὴν Διοίκησιν εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1823. Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ 1822, ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πρὸ μικροῦ τότε πεσόντος Ἀκροκορίνθου παρεχωρήθησαν εἰς τὰς νήσους τινὰ (πολύτιμοι λίθοι, ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη) ὧν ἡ

ἀξία κατὰ μὲν Φιλήμονα ἦτο 800,000 γροσίων, κατὰ δὲ Ὀρλάνδον, 213,000 περίπου, πλὴν 35,000 εἰς μετρητὰ δοθέντων. Τῷ 1824 ἐπληρώθησαν εἰς τὰς νήσους, ἐκ τῶν τοῦ πρώτου δανείου χρημάτων 94,000 δίστηλα. Αἱ δ' ἐκ τῶν λειῶν εἰσπράξεις τῶν νήσων δὲν ἦσαν βεβαίως πολλαί, διότι πολλαὶ μὲν κατεβάλλοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, πλεῖσται δὲ ἰδιοποιοῦντο ὑπὸ τῶν καταδρομῶν αὐτῶν. Ὄθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων καταβληθεῖσαι δαπάναι συνεποσώθησαν εἰς 20,000,000 παλαιῶν δραχμῶν. Τὰ ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου ὡς ἄνω πληρωθέντα εἰς τὰς νήσους ποσά, ἐὰν δὲν εἶναι τὰ μόνα, εἶναι ὅμως πιθανώτατα τὰ σπουδαιότερα· ἐὰν δὲ ἀθροίσωμεν αὐτὰ, δεχόμενοι ὡς πρὸς τὰ λάφυρα τῆς Κορίνθου τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Φιλήμονος, μόλις θέλομεν φθάσει εἰς 1,400,000 παλαιᾶς δραχμᾶς, ὅ ἐστιν εἰς τὸ ποσὸν ὅπερ ἀπαιτεῖτο εἰς συντήρησιν 40 μόνον πλοίων ἐπὶ ἕξ μῆνας. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν ἀξιούμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἥτις δυστυχῶς εἶναι σφόδρα δυσεύρετος· ἀλλὰ μόνον νὰ δώσωμεν γενικὴν τινα ἐννοίαν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν δαπανῶν τῶν νήσων καὶ τῆς ὀλίγης συνδρομῆς ἣν ἐλάμβανον ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον.

Τὰ διὰ τοιούτων κόπων καὶ θυσιῶν παρασκευαζόμενα σκάφη ἦσαν ἐν τούτοις τὰ πλεῖστα ἀπλοῖ πάρωνες (βρίκια, ἐκτὸς ὀλίγων τριστήλων καὶ τινῶν ἡμιολιῶν), ὠπλισμένοι διὰ 10—20 τὸ πολὺ πυροβόλων· καὶ τοιαῦτα ὄντα εἶδει ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ πλοίων μεγίστων, φρεγάδων, δικρότων, τρικρότων. Πρόδηλον ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πυροβόλων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσβάλωσιν ἐπιτυχῶς τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Αἱ σφαῖραι αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ διαπεράσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὰ παχέα τῶν ἀντιπάλων τείχη. Ἡ διὰ προσαραγμοῦ (abordage) ἐπίθεσις κατὰ τῶν «κινητῶν τούτων βουνῶν,» ὅπως ὠνομάζετο ἐν τῶν ὁσμανικῶν πλοίων, ἐφαίνετο οὐδὲν ἥττον ἀκατόρθωτος. Εὐχερῆς δὲν εἶναι ἡ ἀναπήδησις ἀπὸ τοῦ ταπεινοῦ τῶν παρώνων καταστρώματος εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦ δικρότου· καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐπετύγχανεν, ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐνεργηθῇ συγχρόνως διὰ πολλῶν παρώνων, ἵνα ὑπάρξῃ ἀναλογία τις μεταξύ τῶν ἐμβαλλόντων πληρωμάτων, ὧν ἕκαστον δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τοὺς 100 ἄνδρας, καὶ τοῦ πληρώματος πρὸς ὃ ἐμελλον ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ τὸ ὁποῖον ὑπερέβαινε πολλακίς τοὺς 700 καὶ 800 ἄνδρας· ἀλλὰ δεύ-

τερον, καὶ τούτων πάντων ὑποτεθέντων, δὲν ἦτο βεβαίως συνετὸν νὰ προτιμήσωσιν οἱ ἡμέτεροι ναυβάται τὸν μόνον τῆς θαλασσίας ἀντιπραταξέως ἀγῶνα, καθ' ὃν ἡ κτηνώδης δύναμις εἴμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς δεξιότητος. Ὅθεν ἐπὶ ἄλλην ἐτρέπησαν ἰδόν. Ἀπαντήσαντες τὸν στόλον τῶν πολεμίων, πρὸ πάντων ἐφρόντιζον νὰ ὑπερπλεύσωσι καὶ, τοῦτο κατορθώσαντες, ἔρριπτον κατ' αὐτῶν τὰ πυρπολικά. Τότε δὲ, εἴτε διότι ταῦτα ἐπετύγχανον νὰ κολλήσωσιν εἰς μίαν ἢ πλείονας ναῦς, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ τρόμου ἀπλῶς τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον, ἐπήρχετο ἡ τροπὴ τῶν ἐναντίων. Τίς ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἡμετέρους τὸ εὐφρέστατον τοῦτο καὶ τοσοῦτον τελεσφόρον ἀναδειχθὲν μηχανήμα; Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ ναύαρχοι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας δι' αὐτοῦ κυρίως ἀντηγωνίσθησαν καὶ ἐκλείσθησαν, ἀλλ' οἱ ναυβάται τοῦ 1821 δὲν ἐγίνωσκον οὐδὲ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ γινώσκωσι τὴν ἱστορίαν τῆς ναυτικῆς τέχνης. Ὅ,τι ἐκ παραδόσεως ἤξευρον εἶναι ὅτι εἰς Τσεσμέν, ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε καταστραφῆ διὰ πυρπολικῶν. Εἰς Τσεσμέν ὅμως ὁ τουρκικὸς στόλος ἦτο ἠγκυροβολημένος. Κατὰ τὰ πρῶτα δύο ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως ἠτύχησαν ὡσαύτως οἱ ἡμέτεροι πυρποληταὶ νὰ ἐπιτεθῶσιν εὐδοκίμως κατὰ τινων τουρκικῶν σκαφῶν ἐπ' ἀγκυρῶν ἐν λιμέσι σαλευόντων. Ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ πολέμου ἔτους, καθ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι, διδασκόμενοι ὑπὸ πολλῶν παθημάτων, ἀπέφευγον ὅσον οἷόν τε νὰ διαμένωσιν εἰς λιμένας, ὅπου ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἐδέησεν ὁ στόλος ἡμῶν ν' ἀντιπαραταχθῆ πολλάκις κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ ἐν πελάγει. Ἐν ταύταις δὲ μάλιστα ταῖς ναυμαχίαις ἀνεδείχθη ἡ εὐφυΐα τοῦ Ἑλληνος ναυτικοῦ ἢ διὰ τοῦ τεχνάσματος τῆς προσηνεμώσεως καταστήσασα δυνατὴν τὴν ἐν πελάγει χρῆσιν τῶν πυρπολικῶν, καὶ πλὴν τούτου ἡ θαυμαστὴ δεξιότης περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν ἀρμένων δι' ἧς πρὸ πάντων ἐπετύγχανον τὴν προσηνέμωσιν. Ὁ Γάλλος ναύαρχος E. Jurien de la Gravière περιγράφων καὶ ἀποθαυμάζων τὴν περὶ τοῦτο ἐξαίρετον τέχνην τῶν ναυάρχων τοῦ Καρόλου Β' καὶ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' ἐπιφέρει· «εἰς ὁμοίας περιστάσεις καὶ μετὰ μέσων ἀναλόγων οἱ Ἕλληνες ναύαρχοι ἀνέδειξαν τὰ αὐτὰ προτερήματα. Χειρίζοντες (μανουβράροντες) ἠνάγκασαν πολλάκις τοὺς στόλους τῶν πολεμίων νὰ τραπῶσιν, ἢ ἀνεχαίτισαν αὐτοὺς, ἢ παρεκώλυσαν τὴν πορείαν αὐτῶν, ἢ διέκοψαν τὰς ἐπιχειρήσεις.» Καὶ συμπεραίνων τὴν

ἀξιόλογον αὐτοῦ περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ναυτικοῦ πραγματεῖαν, λέγει· Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τοῦ νῦν κυοφορουμένου νέου πολεμικοῦ ναυτικοῦ συστήματος, καθ' ὃ οἱ θωρηκτοὶ στόλοι κύριον σκοπὸν θέλουσιν ἔχειν νὰ συνοδεύωσι, νὰ προστατεύωσι, νὰ τοποθετῶσιν ἐπιτηδεῖως καὶ νὰ ἐξακοντίζωσιν ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τὰ νέα πυρπολικά, τὰ καλούμενα τορπιλλοβόλα (bateaux-torpilles). Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἔπραττον διὰ τῶν στολίσκων αὐτῶν ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ὅτε ἐναυμάχουν πρὸς τοὺς στόλους τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ἰβραῖμη. Μεγαλῆτερον ἐγκώμιον δὲν ἠδύνατο νὰ γραφῆ περὶ τῆς εὐφυΐας τοῦ ἡμετέρου ναυτικοῦ. Καὶ ὅμως ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν ἐν ἔτι τῶν ἡμετέρων προτέρημα. Ἐφ' ὅσον οἱ Εὐρωπαῖοι μετεχειρίζοντο πυρπολικά, ταῦτα ἐκομίζοντο εἰς προσήνεμον μέρος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφίνοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνέμου, ἀναχωρούντων τῶν πληρωμάτων ἐκτὸς βολῆς, ἐνῶ τὰ ἡμέτερα ἐχειρίζοντο καὶ οἰακίζοντο ὑπὸ τῶν πληρωμάτων μέχρι τῆς ἐντελοῦς προσκολλήσεως.

Τὸ προεκτεθὲν στρατηγικὸν σύστημα ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζηται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εὐθύς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν ἀνεπτύχθη ἐν πελάγει καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς περιπετείας. Ὁ ἐλληνικὸς στολος συνετέλεσε μὲν εἰς τὸ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Σάμου, δὲν ἐφρόντισεν ὅμως νὰ παρακωλύσῃ τὸν ναύαρχον Καρᾶ Ἀλῆν ἀπὸ τοῦ νὰ τροφοδοτήσῃ τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, οὐδὲ προέλαβε τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταστροφὴν τοῦ Γαλαξειδίου καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ στολίσκου τῆς ναυτικῆς αὐτῆς πόλεως, ὥστε ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπέστρεψεν ἐν ἀνέσει εἰς τὸν Ἑλλήσποντον κατὰ ὀκτώβριον. Ἐν γένει δὲ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος οἱ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο ψηλαφῶντες μᾶλλον ἢ μεγάλα τολμῶντες. Οἱ δὲ Τοῦρκοι προετίμων ἔτι νὰ ἀγκυροβολῶσι μᾶλλον ἢ νὰ πελαγοδρομῶσι, καὶ ἐντεῦθεν τῇ 27 μαΐου 1821 συνέβη ἡ πρώτη μεγάλη αὐτῶν συμφορὰ. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὁ ψαριανὸς Παπανικολῆς ἐπυρπόλησεν εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης ἐν δίκροτον 74 πυροβόλων, τὸ ὁποῖον εἶχε καταφύγει ἐκεῖ ὡς εἰς ἄσυλον ἀσφαλές. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοὺς μὲν ἡμετέρους ἐνεθάρρυνε, τοὺς δὲ ὀσμανίδας κατέπληξεν. Ἀλλὰ τῷ 1822 ἐμελλον νὰ πάθωσιν ἐν λιμέσι τε καὶ ἐν πελάγει πολὺ δεινότερα.

Τῆ 24 ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐξῆλθε πάλιν τοῦ Ἑλληςπόντου καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ, ἐσίτισε μὲν τὴν Μεθώνην, ἐπλευσε δὲ πρὸς τὰς Πάτρας ἵνα ἐνδυναμώσῃ τὰ περὶ τὸν κορινθιακὸν κόλπον φρούρια. Τῆ 16 φεβρουαρίου ἐφθασε καὶ ὁ ἐλληνικὸς στόλος εἰς Μεσολόγγιον, τῆ δὲ 19 ὁ ναυαρχῶν ἤδη Μιαούλης ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ τοὺς πολεμίους. Τῶντι τῆ 20 συνεκροτήθη ἡ πρώτη ἀληθὴς μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ναυμαχία περὶ Πάτρας. Ἐνταῦθα αὐτὸς Μιαούλης, προαναχθεὶς τῶν ἄλλων πλοίων, ἱστορεῖ ὁ συνήθως οὐχὶ εὐμενὴς πρὸς αὐτὸν Ὀρλάνδος, εἰςῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ διαβάς κατὰ τὴν οὐρὰν αὐτοῦ μεταξύ δύο φρεγατῶν, ἐπυροβόλει κατ' αὐτῶν ἐκατέρωθεν καὶ ἀντεπυροβολεῖτο ἀπὸ αὐτάς· ἐφθασαν τότε καὶ ἄλλα τινὰ ἐκ τῶν ἐλληνικῶν πλοίων, τῆς μᾶλλον ὑψηλέμου φρεγάτας ἐθραύσθη ἡ κεραία τῆς γάπιας, αὐτὸς δὲ ὁ Μιαούλης καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐτὸν λοιπὰ πλοῖα ἐξῆλθον τοῦ πολέμου ἄνευ σημαντικῆς βλάβης.»

Ἄλλ' ἴδωμεν τί λέγει περὶ τῆς ναυμαχίας ταύτης ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκθεσιν παραθέτομεν ὅπως ἐγράφη ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἰπεῖν τοῦ πυρός. «Φεβρουαρίου 20, ἡμέρα δευτέρα, ὥρα 4 νὰ ξημερώσῃ. Ἐκαμε σινιάλο ὁ Κομμαντάντες καὶ ἐσηκωθήκαμεν εἰς τὰ πανιὰ πηγαίνοντες κατεπάνω τοῦ ἐχθροῦ, καὶ πλησιάζοντας ἐσηκώθη ὁ ἐχθρὸς εἰς τὰ πανιὰ κομμάτια 36 καὶ πλησιάζοντας ὁ Ναύαρχος εἰς μίαν φεργάδα, ἄρχισε τὸν πόλεμον, ἦτο ἡ ὥρα δύο τῆς ἡμέρας, καὶ πολεμῶν τοῦ ἐχάλασε τὴν γάπια τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἦτο ὅμως ὄλα τὰ καράβια συναγμένα τὰ ἰδικὰ μας διὰ νὰ ἔμβουν εἰς τὴν λίνιαν, εὐθύς ἐφθάσαμεν καὶ ἡμεῖς καὶ ἀρχίσαμε τὸν πόλεμον ἕως ὅπου ἐφθάναν τὰ μυσδράλια. Ἐρίξαμε κανόνια 18 εἰς αὐτὴν τὴν μπατάλια, ἦλθεν ὅμως μία σφαῖρα ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν, ἐκτύπησεν εἰς τὸ μεγάλο κατάρτι καὶ ἐπήραμεν δευτέρα βόλτα, ἐπέσαμεν εἰς πόλεμον ῥίγνοντας κανόνια 23, ἦλθε μία σφαῖρα τοῦ ἐχθροῦ μᾶς ἔκοψε τὴν ῥάντα. Εἰς αὐτὸν τὸν πόλεμον ἐπῆγεν ὁ σύντροφος διὰ νὰ γεμίσῃ τὸ κανόνι τῆς προύβας, ἐπῆρε φωτιά τὸ κανόνι καὶ ἐπληγώθη· εἰς τὴν τρίτην μπατάγια μᾶς ἔπεσαν τρεῖς φεργάδες πολεμῶντες μας ἕως μίαν ὥραν, ἐρίξαμεν κανόνια 26, δὲν ἤμπορούσαμεν πλέον νὰ βαστάξωμεν ὅτι μᾶς ἐκατάκοψαν τὰ παταράτσα, μᾶς ἐκατατρύπησαν μὲ τὰ μυσδράλια· μία σφαῖρα ἰδικὴ μας ἐπῆγε καὶ ἔκοψε τὴν κόντρα μετζάνα τοῦ φλόκου τοῦ ἐχθροῦ, βλέποντας τὰ ἰδικὰ μας νὰ ποδίσουν δὲν ἤμπο-

ρούσαμεν εἰμὴ νὰ ποδίσωμεν· ὁ καιρὸς ἦτο φρέσκος, καὶ εἴμεθα ἡμεῖς καὶ ὁ ἐδικὸς μας στόλος σοτταβέντο, ὁ ἐχθρὸς ἦτο τουβράνο· ἐποδίσαμεν ἡμεῖς, ἤρχετο ὁ ἐχθρὸς κυνηγῶντας, ὁ δὲ Νάυαρχος εἰς τὴν πρώτην καὶ δευτέραν προσβολὴν ἐβλάβθη σπουδαίως εἰς τὴν ἀποσκευὴν, ὁ δὲ πόλεμος ἐβάσταξεν ὥρας 5 $\frac{1}{2}$. Ἦτο τὰ ἐχθρικά φεργάδες 7, κουρβέταις 6, βρίκια 19, γολέττα 1, τὰ ἀπολειφθέντα μικρὰ ἔμειναν ἀραγμένα ἀπὸ κάτω εἰς τὴν Πάτρα.»

Ἡ ναυμαχία αὕτη εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος ὅτι πρώτην ταύτην φοράν οἱ ἡμέτεροι ὑπὸ τοῦ παντόλμου αὐτῶν ἡγέτου παραδειγματιζόμενοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ παραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Δυστυχῶς οὐδεὶς ξένος ἐγένετο αὐτόπτης τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ τοιοῦτοι ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνες, ἀγῶνες ἀείμνηστοι, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν καθ' ἑαυτούς ἀτελέσφοροι, ἐβεβαιώθησαν ὑπὸ μαρτύρων ὧν οὐδεὶς θέλει ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀξιόπιστον. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ Γάλλος πλοίαρχος Brait, κυβερνήτης τῆς *Δελφινίδος*, παρευρεθείς εἰς τὰς ναυμαχίας ἅς ἤθλησε πρὸς τὸν Χοσρέφην ἢ Μιαούλην κατὰ τὰ τέλη αὐγούστου 1826 περὶ Μιτυλήνην, ἔγραφεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ ἐκθέσει· «Τῇ ἀληθείᾳ οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξαν θαυμαστοὶ διερχόμενοι καὶ ἐπανερχόμενοι ἐντὸς ἡμισείας βολῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑφιστάμενοι ἀπτόητοι τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο πῦρ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ, οὐδὲν δὲ ἄλλο κατώρθου εἰμὴ νὰ ἐξακοντίζῃ ἐπ' αὐτούς τὸ ὕδωρ τῆς περικειμένης θαλάσσης.» Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔργα οὐδὲν ἥττον γενναῖα καὶ μᾶλλον τελεσφόρα.

Οἱ Σάμιοι, οἵτινες καὶ πρότερον εἶχον ἀγωνισθῆ νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὴν εὐδαίμονα μὲν, ἠκιστα δὲ πρὸς πόλεμον παρεσκευασμένην Χίον, εἶχον τελευταῖον ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ ἀποθάντες εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 2500 τῇ 10 μαρτίου 1822. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας κατέπλευσεν εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Χίου ὁ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ἀρχιναύαρχον προχειρισθείς Καρᾶ Ἀλῆς. Ἐὰν προέφθανεν ὁ ἐλληνικὸς στόλος, πιθανώτατα ἐσώζετο ἡ νῆσος. Ἡ ἐγκαιρος ὁμως παρασκευὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο εὐκόλος διὰ ποικίλους λόγους, οὓς προεξηγήσαμεν. Ὅθεν ὁ Καρᾶ Ἀλῆς προλαβὼν ἀπεβίβασεν 7000 ἄνδρας καὶ ἀναγκάσας τοὺς Σαμίους νὰ σωθῶσι διὰ τινῶν ψαριανῶν πλοίων, ἐτράπη ἐπὶ δῆωσιν καὶ σφαγὴν φοβεράν. Πρὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης ἡ Χίος ἠρίθμει

100,000 κατοίκων· μετὰ δὲ τὸν ὄλεθρον ἐκεῖνον δὲν ἔμειναν ἐν αὐτῇ εἰμὴ 30,000 ψυχῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐκλιπόντων 70,000, οἱ 40,000 ἢ ἐσφάγησαν ἀνηλεῶς ἢ ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα εἰς ὅλας τὰς ἀγοράς τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπεφάνη ὁ ἑλληνικὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ 56 σκαφῶν. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς, σώζων ἔτι τὸ θάρρος τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ, ἐξέπλευσε καὶ ἀντιπαρετάχθη. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας οἱ ἀντίπαλοι διετέλεσαν ἐπιτηρούμενοι καὶ καταπυροβολούμενοι ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἰκανὰ πυρπολικά ἐρρίφθησαν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ διὰ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἀνέμου οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἐπέτυχε νὰ καταφλέξῃ πλοῖον ὀσμανικόν. Τότε οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν, καὶ οἱ μὲν ὀσμανίδαι ἐπανῆλθον εἰς Χίον, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγκυροβόλησαν εἰς Ψαρά. Ἀλλὰ τὴν παῦλαν ταύτην ἔμελλε νὰ διακόψῃ κεραυνός. Ἐν Χίῳ τῇ 6 ἰουνίου οἱ κυριώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἦσαν συνηγμένοι ἐν τῇ ναυαρχίδι, διότι λήξαντος τοῦ ῥαμαζανίου ἠτοιμάζοντο νὰ ἐορτάσωσι τὸ βαϊράμιον. Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινὴ, ὁ δὲ στόλος σύμπας εἶχε φωταγωγηθῆ διαφανῶν. Εἰς Ψαρά, ὅπου παρεμόνευον οἱ ἡμέτεροι, ταῦτα πάντα ἦσαν γνωστά· πᾶσαι δὲ αἱ περιστάσεις ἦσαν τοσοῦτον ἐπιτήδεια πρὸς ἐπιχείρησιν τολμηροῦ ἔργου, ὥστε ἀπεφασίσθη νὰ ἐκπέμψωσιν εἰς Χίον δύο πυρπολικά, ἐν ψαριανὸν καὶ ἐν ὑδραϊκόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπίνου, προσεκολλήθη μὲν εἰς τὴν ὑποναυαρχίδα, ἀλλὰ, παρασυρόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ ἐπλανήθη φλεγόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀσμανικῶν δικρότων εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν προσπελάσαν. Τοῦ δὲ ψαριανοῦ ἠγεῖτο ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης, «εἰς τῶν γενναιοτέρων ἀνδρῶν ἐξ ὧν μνημονεύει ἡ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἱστορία,» λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière. Ὁ Κανάρης κατῴρθωσε νὰ εἰσάξῃ τὸν πρόβολον ἰστόν του εἰς κανοθυρίδα ἀνεωγμένην τῆς ναυαρχίδος· οὕτω τὸ πυρπολικόν του προσεδέθη ἀσφαλῶς εἰς τὸ ὀσμανικόν κατάφρακτον κατὰ τὴν ἐπωτίδα, εἰς τοιαύτην θέσιν ὥστε ὁ ἄνεμος ἔμελλε νὰ φέρῃ τὰς φλόγας πρὸς τὸν μέγαν ἰστόν τοῦ πολεμίου σκάφους. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον ὁ Κανάρης ἀνῆψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν θρυαλλίδα καὶ ἐπήδησεν εἰς τὴν λέμβον ἐν ἣ τὸν περιέμενον οἱ σύντροφοι αὐτοῦ· ἐν ἀκαρεῖ ἡ ναυαρχὴς μετεβλήθη εἰς κάμινον. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς σπεύδων νὰ ἐγκαταλίπη τὸ φλεγόμενον πλοῖόν του, κατέβη ἐντρομος εἰς τὴν παραβεβλημένην τῇ κλίμακι ἄκατον· ἀλλὰ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς ἐξαρ-

τίας πεσόν κατά τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸν ἐτραυματίσε θανασίμως. Οἱ δὲ 2000 ἄνδρες οἱ κατά τὴν ὥραν ἐκείνην συνηγμένοι ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος, ἅπαντες σχεδὸν ἀπωλέσθησαν. Τὰ ἐκπυρούμενα τηλεβόλα βάλλοντα ἀφ' ἐαυτῶν ἐκ διαλειμμάτων, ἀπεμάκρυνον τὰ εἰς βοήθειαν ἐρχόμενα ἐφόλκια· αἱ δὲ λέμβοι τῆς ναυαρχίδος ὑπερμέτρως πληρούμεναι κατεποντίζοντο ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπικρατήσασα ἐν τῷ λιμένι κατά τὴν νύκτα ἐκείνην σύγχυσις ἐγένετο φοβερὰ καὶ ἡ κατάπληξις ἀπερίγραπτος· ὅθεν αἱ λέμβοι τῶν πυρπολικῶν διῆλθον ἀνενοχλήτως διὰ μέσου ἅπαντος τοῦ στόλου καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ πορθμοῦ, ὅπου περιέμενον αὐτὰς οἱ ἑλληνικοὶ πάρωνες, οἵτινες δεξάμενοι τοὺς 32 ἐθελοντὰς, σώους ἐπανελθόντας ἅπαντας, ἐπανεπλευσαν ἐν θριάμβῳ πρὸς τὰ Ψαρά. Ὁ δὲ ἀντιναύαρχος ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ, δὲν ἐτόλμησε πλέον οὔτε τὰ Ψαρά νὰ προσβαλῆ οὔτε τὴν Σάμον, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ καταφύγῃ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐντὸς τοῦ Ἑλληςπόντου. Τοιοῦτοτρόπως ἐτιμωρήθη ἡ τῆς Χίου καταστροφή.

Καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας νέον ἦρατο τὸ ναυτικὸν ἡμῶν θρίαμβον. Τὸ Ναύπλιον στενωῶς πολιορκούμενον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐλιμοκτόνει, καὶ ἐπειδὴ, ὡς εἶδομεν, οἱ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐκπεμφθέντες ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατοὶ, οἱ μὲν κατεστράφησαν, οἱ δὲ ὑπεχώρησαν, ἀπαραίτητον κατέστη νὰ ἐπισιτισθῇ τὸ φρούριον ἐκεῖνο ἐκ θαλάσσης. Τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1822 ἐθεάθη ἐκ τῶν σκοπιῶν τῆς Ὑδρας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν νέον αὐτοῦ ἀρχιναύαρχον Μεχμέτ πασᾶν. 84 σκάφη ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγα δίκροτα καὶ φρεγάδες ἐπλεον πρὸς τὸν ἀργολικὸν κόλπον. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰς αὐτὰ εἰμὴ 60 πάρωνας 10—20 πυροβόλων. Τῆς παρατάξεως ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἱππότης Βιελλᾶ, κυβερνήτης τῆς γαλλικῆς φρεγάδος τὸ *Κρεῖνον* (Fleur de Lis), καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκθέσεως ἦν περὶ αὐτῆς ἔγραψε πρὸς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν, θέλομεν παραστήσει τὰς διαφορὰς τῆς συμπλοκῆς ταύτης περιπετείας, διότι ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ, ὅσον γενικὴ καὶ ἂν ᾖ, παρέχει ἐννοίαν καθαρωτέραν τῆς ὅλης σκηνῆς, ἀπὸ τὰς ποικίλας λεπτομερείας ἀνθρώπων οἵτινες ἢ ἀνίδεοι ὄντες τῶν ναυτικῶν πραγμάτων, ἢ συμφέρον ἔχοντες νὰ ἐξυμνήσωσι τὸν δεῖνα καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὸν ἄλλον, σκοτίζουσι μᾶλλον ἢ

φωτίζουσι τὸν ἀναγνώστην. Τῇ 8 λοιπὸν Σεπτεμβρίου διεκρίνοντο σαφῶς ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ Κρίνου «οἱ δύο στόλοι κατ' οὐλαμοὺς συμπλακέντες, καὶ ἐν πυρπολικὸν καταναλισκόμενον· ἐν γένει τὸ θέαμα ἦτο συγκινητικώτατον.» Τὸ πυρπολικὸν ἦτο πάρων καὶ ὑπελήφθη ὡς ἀπλοῦν πολεμικὸν ὑπὸ ἀλγερινῆς φρεγάδος ἧτις τούτου ἔνεκα ἐνέβαλεν εἰς αὐτό. Οἱ ἡμέτεροι πρὶν ἢ πηδήσωσιν εἰς τὴν ἐφελκομένην λέμβον, ἀνέφλεξαν τὴν θρυαλλίδα καὶ τὸ πῦρ μεταδοθὲν εἰς τὰ ἱστία τῆς φρεγάδος ἐσβέσθη μὲν ἀλλ' ἐπήγαγεν ἐν τούτοις τὸν θάνατον 50 ἀνδρῶν. Τῇ 9 καὶ τῇ 10 οἱ ὀσμανίδαι ὑποχώρησαντες εἰς τὸ πέλαγος ἔμειναν ἀργοί· ἀλλὰ τῇ 11 ἐπέπλευσαν αὐθις πρὸς τὸν κόλπον, καὶ περὶ ὄσμάς ἡλίου ἢ πρωτοπορεία τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἶχεν ἤδη εἰςπλεύσει ἐντὸς αὐτοῦ· κατόπιν δ' αὐτῆς τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἠθροίζοντο, κατ' οὐλαμοὺς. «Ἐξ δίκροτα, ὑπὲρ τὰς 14 φρεγάδες ἢ δρόμωνες, 40 ἢ 50 ἄλλα πολεμικὰ σκάφη ὑπὸ τοῦ πελαγίου ἀνέμου φερόμενα, ἔμελλον ἄρα γε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ λιμοκτονοῦν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἔτεινεν ἰκετικῶς πρὸς αὐτὰ τὰς χεῖρας; Ἐμελλον ἄρα γε νὰ ἐπιτρέψωσι νὰ φράξῃ τὴν πρόοδον αὐτῶν στολίσκος, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερον πλοῖον ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένον δὲν ἔφερεν εἰμὴ 20 πυροβόλα; Ἡ νύξ ἔνεκα τῆς γαλήνης διῆλθεν ἡσυχος. Τὴν δ' ἐπιούσαν ἐκ πρωΐας ἐπειδὴ τὸ Κρίνον εὐρέθη εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπόστασιν, ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ ἔπεμφε τὸν ὑποπλοίαρχον Γραέβ περὶ τὴν 8 ὥραν ἐν συνοδίᾳ ἐνὸς τῶν διερμηνέων τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, ἵνα χαιρετίσῃ κατὰ τὰ εἰθισμένα τὸν καπετὰν πασᾶν. Ὁ δὲ ἀποπέμψας πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ μείνας μόνος μετὰ τοῦ γάλλου ἀξιωματικοῦ· «ἔχω εἰς τὸν στόλον μου, εἶπε διὰ φωνῆς θωπευτικωτάτης, αὐστριακὸν πάρωνα φέροντα τὸν ἀναγκαῖον εἰς τροφοδότησιν τοῦ Ναυπλίου σῖτον· δὲν εἶναι ἄρα γε δυνατὸν νὰ τὸν συνοδεύσῃτε κατὰ βάθος τοῦ κόλπου;» Ὁ γάλλος ἔδειξε τὴν ἀπορίαν του ἐπὶ τῇ ἐρωτῇ καὶ ἀδὲν πιστεύω, εἶπε, τὸν ἀρχηγόν μου διατεθειμένον νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν πλοίου οὐδέτερου.» Ὁ καπετὰν πασᾶς ἐπέμενε. Ἐὰν τὸ πλοῖον ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς γαλλικῆς σημαίας, οὐδεὶς βεβαίως ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ προσβάλλῃ. Ὁ Γάλλος μὴδὲν προσθεῖς, ἀλλὰ χαιρετίσας ἀπλῶς, ἀπῆλθε.

Τὴν στιγμὴν ταύτην λαμπρότατον τῇ ἀληθείᾳ παρίστατο θέαμα ἐν τῷ ἀργολικῷ κόλπῳ. Τὰ 84 ὀσμανικὰ σκάφη ἐπλήρουν τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ· πρὸ αὐτῶν ἴστατο ἐντὸς 10 ἢ 12 μίλιων ἢ ἀκρόπο-

λις τοῦ Ναυπλίου, ἧς οἱ ὑπέρμαχοι ἐνόμιζον, ὅτι ἔχουσιν ἤδη ἐν χερσὶ τὴν προσδοκωμένην βοήθειαν. Ἀριστερᾶ οἱ ἐλληνικοὶ πάρων ἀνακωχεύοντες ὑπὸ μόνους τοὺς δόλωνα, ἀνέμενον σῆμα ἵνα ἀναπετάσωσιν ἅπαντα τὰ ἰστία. Γαλήνη ἐπεκράτει τότε ἀφοῦ δι' ὄλης τῆς νυκτὸς εἶχε πνεύσει ἀπόγειος ἄνεμος, περὶ δὲ τὴν 10 ὥραν ἤρχισαν νὰ πνέωσιν αἱ πρῶται τοῦ πελαγίου ριπαί. Ἦτο λοιπὸν φυσικώτατον νὰ προσδοκῶσι πάντες ὅτι ὁ πελώριος στόλος οὐριοδρωμῶν, ἐμελλε νὰ εἰσέλθῃ ἐν θριάμβῳ εἰς Ναύπλιον καὶ διαχύσῃ αὐτόθι τὴν δαψίλειαν. Ἀλλ' αἰφνης οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Κρίνου εἶδον ἐκθαμβοὶ τοὺς ὀσμάνιδας πλαγιαζόντας πρὸς τὸν ἄνεμον καὶ τρεπομένους ὁδὸν ἀντίθετον τῆς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἀγούσης. Ἐνταύτῳ, πάρων ὑπὸ σημαίαν αὐστριακὴν ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ διελθὼν ἔμπροσθεν τοῦ καπετὰν πασᾶ οὐριοδρόμησε πρὸς τὸ βάθος τοῦ κόλπου. Ἀλλ' ὁ πάρων οὗτος δὲν ἐπροχώρησε πολὺ· δύο ἐλληνικὰ σκάφη κρυπτόμενα ὑπὸ τὸ νησίδιον Τολὸν ἀνεφάνησαν αἰφνιδίως· ὁ πάρων κατηυθύνθη πρῶτον πρὸς τὴν γαλλικὴν φρεγάδα, ἥδη καθορμισθεῖσαν εἰς ἅγιον Ἰωάννην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπανέλαβε τὸν πλοῦν του, ἔπειτα πάλιν ἐδίστασεν, ἐπὶ τέλος δὲ ἐνέδωκεν ἀνακωχεύσας καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τῆ 13 Σεπτεμβρίου πολλὰ πρῶτὶ τὸ Κρίνον εἶδεν 75 ὀσμάνικα σκάφη διαδρομεύοντα περὶ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου ἐν ἀταξία, ἧτις δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐννοήσῃ τις τίνες ἦσαν οἱ σκοποὶ τοῦ καπετὰν πασᾶ. Οἱ Ἕλληνες ἀπαύστως ἐγρηγοροῦντες διέπλεον μεταξὺ Σπετσῶν καὶ πελοποννησιακῆς παραλίας. Ἀλλὰ περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 14 τὰ πράγματα διευκρινήθησαν· ὁ καπετὰν πασᾶς ἀπέπλευσεν εἰς Σούδα, τὸν εὐρὺν καὶ ἀσφαλῆ λιμένα τῆς Κρήτης, ἐγκαταλείπων τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ, ἧτις, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ἀπεφασίσθη μετ' οὐ πολὺ, παραδοθέντος τοῦ μεγάλου τούτου φρουρίου εἰς τὸν Κολοκοτρώνην τῆ 30 νοεμβρίου. Οὐδὲ ὑπῆρξεν ἡ θυσία αὕτη ἡ μόνη ἣν ὑπέστη ὁ νέος καπετὰν πασᾶς. Μετὰ τινα ἐν Σούδα διατριβὴν ἀναπλεύσας τὸ Αἰγαῖον ἠγκυροβόλησε μεταξὺ Τενέδου καὶ Τρωάδος, νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ αὐτόθι, διότι οἱ πρόσκοποι του οἱ ἐπιτετραμμένοι νὰ ἐπιτηρῶσι τὴν προσέγγισιν τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, οὐδὲν ἀνήγγελλον αὐτῷ ὑποπτον. Ἀλλὰ τῆ 29 ὀκτωβρίου τὸ ἑσπέρας δύο πυρπολικὰ ἐκπλεύσαντα ἐκ Ψαρῶν παρειέδυσαν μεταξὺ τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Τοῦ ἐνὸς ἠγεῖτο πάλιν ὁ Κανάρης, ὅστις κολλήσας εἰς τὸ δίκροτον τοῦ ἀντιναυάρχου κατεπυρπόλησεν αὐτὸ ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ.

Ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε τοσοῦτον ταχεῖα, ὥστε ἐκ τῶν 800 τοῦ πληρώματος ἀνδρῶν ὀλίγοι διεσώθησαν. Τὸ δ' ἕτερον πυρπολικὸν ὑπὸ τοῦ φαριανοῦ ὡσαύτως Γ. Βρατσάνου διοικούμενον, ἀπέτυχεν. Εἶχε μὲν ἐμβάλει εἰς τὴν ναυαρχίδα, ἀπεσπάσθη ὁμως ἀπὸ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ρεύματος τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε κρίνει καλῶς ὁ κυβερνήτης τὴν βίαν καὶ τὴν φοράν. «Μόνος ὁ Κανάρης, λέγει ὁ γάλλος ναύαρχος καὶ ιστορικός, ἦτο ἐν τῷ εἶδει τούτῳ ἀναμάρτητος ἤρωσ ἐπιτήδειος νὰ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν τῶν ποιητῶν, καὶ ναύτης τὸν ὁποῖον οἱ ναῦται τοῦ κόσμου ὄλου δὲν θέλουσι παύσει ἀποθαυμάζοντες. Ἐντὸς 6 μηνῶν κατέστρεψε δύο δίκροτα καὶ 3000 πολεμίους· τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ καὶ μόνον ἔτρεπεν εἰς φυγὴν τοὺς στόλους αὐτῶν.» Ὁ Μεχμέτ πασᾶς ἀποκόψας τὰς ἀγκύρας ἀπέπλευσε μεθ' ὄλου τοῦ στόλου ἐν τῷ αὐτῷ ἀταξίᾳ, ὥστε μόλις μετὰ τινὰς ἡμέρας εἶδε τὰ πλοῖα αὐτοῦ περιωθέντα ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Εἰς τῶν ὁρομῶνων αὐτοῦ εἶχεν ἐξοκίλει εἰς Τένεδον, καὶ ἄλλοι ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ πληρώματος του ἐφέρετο τῆδε κάκεισε, ὡς ναυάγιον ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτε πλοῖον γαλλικὸν ὀνόματι L' Active σταλὲν εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς ἐπιμόνοις παρακλήσεσι τοῦ πασᾶ τῆς Σμύρνης, κατῴρωσε τελευταῖον μετὰ 5 ἡμέρας νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ περὶ Τσεσμέν.

Ἡ συνδρομὴ αὕτη δὲν δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ πολλὰκις ῥηθὲν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος τὸ γαλλικὸν ναυτικὸν ἀνεδείχθη σχεδὸν σύμμαχον τῶν Τούρκων καὶ ἀντικρυς πολέμιον πρὸς ἡμᾶς. Εἶδομεν τὴν διαγωγὴν τοῦ κυβερνήτου Βιελλά ἐπὶ τῆς ναυμαχίας τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου· ἡ οὐδετερότης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος. Καθ' ἐν ἑπταισεν οὗτος τῶνόντι. Πρὸ τινος εἶχε συλληφθῆ ἐν Μονεμβασίᾳ πλοῖον ὑπὸ γαλλικὴν σημαίαν ὑπηρετοῦν τουρκικὰ συμφέροντα, τὸ δὲ φορτίον αὐτοῦ ἐδημεύθη. Ὁ Γάλλος μοίραρχος ἀπήτησε καὶ ἔλαβε τὸ πλοῖον, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησεν ἀποζημίωσιν διὰ τὸ φορτίον 35,000 γρόσια. Ἔως ἐδῶ ἦτο ἐντὸς τοῦ αὐστηροῦ δικαίου. Ἐπειδὴ ὁμως κυβέρνησις ἐλληνικὴ κατὰ Σεπτέμβριον 1822 δὲν ὑπῆρχεν, ὁ μοίραρχος ἐζήτησε τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Ὑδρας. Ἡ κοινότης ἀπήντησε φυσικῶ τῷ λόγῳ ὅτι κατ' οὐδὲν ἐνέχεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν· ἀλλ' ὁ μοίραρχος ἐπέμεινεν ἀπειλῶν τὴν χρῆσιν τῆς βίας· τὸ δὲ χεῖριστον, ἐξελέξατο πρὸς τοῦτο τὴν 9 Σεπτεμβρίου, ὃ ἐστὶ τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἑξ ἡμερῶν καθ' ἃς οἱ ἡμέτεροι ἠγωνίζοντο

νὰ παρακλύσωσι τὸν ὀσμανικὸν στόλον τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἀργολικὸν κόλπον, ἐν Ὑδρα δὲ φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπεκράτει φοβερὰ ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Μάτην οἱ Ὑδραῖοι ἐζήτησαν ἀναβολὴν ἕνεκα τοῦ κινδύνου εἰς ὃν εὐρίσκοντο. Ὁ γάλλος ἐπέμεινε, καὶ ἵνα ἐξασφαλίσθῃ ἐπεχείρησε νὰ παραλάβῃ ἐπισήμους τινὰς Τούρκους ὁμήρους οἵτινες ἐφυλάττοντο ἐπὶ τῆς ἡμιολίας *Τερψιχόρης* τοῦ δὲ κυβερνήτου ταύτης ἀποπονηθέντος νὰ τοὺς παραδώσῃ, ὁ ἱππότης Βιελλᾶ ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῆς, καὶ αἱ σφαῖραι αὐτοῦ ἐφθασαν μέχρι τῆς παραλίας τῆς Ὑδρας. Τότε οἱ Ὑδραῖοι ἐπλήρωσαν. Τὸ γεγονός εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ Raybaud, τοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν διατελέσαντος. Ἄλλ' ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἱππότης Βιελλᾶ ἐδείξεν ἄκαιρον καὶ ἀδυσώπητον ἐπιμονὴν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις ἐπολιτεύθη μετριοπαθέστερον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀπέκλινε κατὰ τι πρὸς ἡμᾶς· καὶ πρῶτον ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει ἣν διεβίβασεν εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς περὶ τὸν ἀργολικὸν κόλπον ναυμαχίας.

«Ἡ σμικρότης τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ἔγραφεν, ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ μεταβάλωσιν εἰς πυρπολικά οὐκ ὀλίγα τῶν πλοίων αὐτῶν. Ἡ ἐπιτυχία μεθ' ἧς μετεχειρίσθησαν τὸ ὄπλον τοῦτο κατὰ τοῦ τελευταίου καπετὰν πασᾶ καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις, κατεπτόησε τοσοῦτον τοὺς ὀσμανίδας, ὥστε τὰ κατὰφρακτα αὐτῶν σκάφη δὲν τολμῶσι νὰ ἀγκυροβολήσωσιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν· ἀλλὰ παρενοχλούμενα νυκτὸς καὶ ἡμέρας δὲν ἠξέουσι πῶς νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν εὐκινήτων πλοίων, τὰ ὁποῖα ἀδιακόπως τοὺς παραμονεύουσι. Τῇ ἀληθείᾳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἴδῃ τις μὲ ἀδιαφορίαν τὴν μαγικὴν σχεδὸν δημιουργίαν τῶν στολίσκων τούτων, οἵτινες ἐπιτυχάνουσι τοσοῦτον θαυμασίως νὰ παραλύωσι τοὺς ὀσμανικοὺς στόλους.» Καὶ ὅμως Ἕλλην ἱστορικὸς, παρεξηγῶν τὴν προεκτεθεῖσαν συνέντευξιν τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ, τῆς ὁποίας, εἶναι ἀληθές, δὲν ἐγίνωσκεν οὐδὲ ἠδύνατο νὰ γινώσκῃ τὰς λεπτομερείας, ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἐν τῇ συνεντεύξει ταύτῃ ὁ Γάλλος ἔδωκεν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν ἀόλας ὅσας ἠδύνατο πληροφορίας καὶ συμβουλὰς.» Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτῆς ναυτικοῦ, θέλοντος νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας ἃς παρήγαγεν ὁ πόλεμος τῆς

Ἄνατολῆς, δὲν ἀνεγνώρισεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ὅπως καὶ ἡ Αὐστρία, ὅπως καὶ ἡ Ἀγγλία, τὴν ἀπὸ 1 μαρτίου 1822 πρᾶξιν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, δι' ἧς ἐκηρύχθησαν εἰς κατάστασιν ἀποκλεισμοῦ πᾶσαι αἱ παραλῖαι τῆς Ἠπείρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ λιμένες τῶν νήσων Κυκλάδων, Σποράδων καὶ Κρήτης. Ἄλλ' ἐνῶ οἱ αὐστριακοὶ μοίραρχοι καὶ ναύαρχοι ὑπεστήριζον ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν σκάφη, μὴ συστελλόμενοι νὰ παραβιάζωσι πραγματικούς ἀποκλεισμούς καὶ εἰς μυρίας ἐκτραχηλιζόμενοι ἀδικίας, ἀδὲ Γάλλος κυβερνήτης, λέγει ὁ Jurien de la Gravière, δὲν ἐνόμισε ποτὲ ὅτι δικαιούται νὰ παραβῆ τοὺς κανόνας, οὓς, ἀνεξαρτήτως ὅλων τῶν διεθνῶν συμβάσεων, ἐπιβάλλει ἡ αἰθιοῦς καὶ ἄπταιστος δικαιοσύνη εἰς τὴν οὐδετέραν θαλασσοπλοῖαν. Εἶναι θλιβερόν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ἔγραφε τῇ 15 ἰανουαρίου 1823 πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργόν, ἄλλ' ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὰ παράπονα τῶν ἡμετέρων εὐρίσκομεν σχεδὸν πάντοτε αὐτοὺς πρώτους πταίοντας καὶ προκαλοῦντας κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεις. Πάντοτε δὲ εὐρίσκει τις ἐν ταῖς περὶ τούτου συζητήσεσι τὴν αἰσχροκέρδειαν ἀγωνιζομένην νὰ ἐμπαιξῆ ἀρχὰς καὶ νόμους.» Ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ γάλλος ἀξιωματικός, καὶ τοι ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ δὲν ἀνεγνώρισε τὸν ἀποκλεισμόν, ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐπροστάτευε τὰ ἐμπορικὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ πλοῖα τὰ τὸν ἀποκλεισμόν ἐκεῖνον παραβιάζοντα.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔπραττε πλειότερόν τι. Ἡ δύναμις αὕτη, καὶ πρὶν ἢ ἀναγνωρίσῃ τὸν ἀποκλεισμόν, πολλάκις ἐντελῶς ἠδιαφόρησεν εἰς τὰ παθήματα ὅσα ὑφίσταντο τὰ παραβιάζοντα αὐτὸν ἀγγλικὰ ἐμπορικὰ πλοῖα. «Ἀποκεκλεισμένου ὄντος τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀγγλικὸς πάρων ἐπεχείρησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα καὶ πυροβοληθεὶς, ἀπώλεσε τὸν ὑπαρχον αὐτοῦ. Οἱ δὲ Ἀγγλοὶ, σὶ συνήθως τοσοῦτον ἱεράν ὑπολαμβάνοντες τὴν σημαίαν αὐτῶν, μικρὸν ἐθορύβησαν περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ὑποθέσεως, ὑπολαβόντες αὐτὴν ἀπλῶς ὡς κερδοσκοπίαν ἀποτυχοῦσαν.» Ταῦτα γράφει περὶ τῶν Ἀγγλων ὁ Γάλλος ναύαρχος, ὅστις βεβαίως δὲν προηρεῖτο νὰ συνηγορήσῃ ἀδίκως ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα τίς Ἑλλήν δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ ἄγγλου μοιράρχου Ἀμιλτων, ὅστις διετέλεσε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως φίλος ἐπιεικῆς οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ σύμβουλος τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁδηγὸς αὐτῆς; Ὁ Ἀμιλτων ὑπηρέτει βεβαίως τὰ ἀγγλικὰ συμ-

φέροντα, ὑπηρετεῖ ὅμως αὐτὰ εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ προκαλέσῃ τὴν ἰσχυράν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν μεσολάβησιν. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔπαυσεν ὑποδεικνύων τὰ δέοντα γενέσθαι, βοηθῶν λεληθότως, ἀδελφικὰς τηρῶν σχέσεις μετὰ τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν καὶ ἰδίως τῶν Ὑδραίων καὶ πρὸ πάντων ἀγωνιζόμενος νὰ παύῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τῷ 1826 ἐπεκράτησεν ἐπὶ μικρὸν διενεξίς τις μεταξὺ τῶν προκρίτων τῆς Ὑδρας. «Ὁ Ἄμιλτων, λέγει ὁ Ὀρλάνδος, φιλέλλην ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἰδίας συναισθήσεως, ἐλυπήθη μεγάλως καὶ θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, ἔφερεν ἐντὸς τῆς φεργάτας του τοὺς ἐν Πόρῳ καταφυγόντας Ὑδραίους προκρίτους καὶ προσκαλέσας ἐντὸς αὐτῆς καὶ τοὺς περὶ τοὺς Κουντουριώτας, κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν νὰ τοὺς συμφιλιώσῃ, παραστήσας αὐτοῖς πόσον ἦτο ἀσύμφορος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ τοιαύτη διαίρεσις, εἰς τὰς παρούσας μάλιστα κρίσιμους περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ Κάνιγγ προσπαθεῖ μεσιτεύων νὰ πράξῃ ὅ,τι καλὸν διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος.» Πάλιν δὲ τῷ 1827, ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἐπόθει μὲν νὰ ἐκλέξῃ κυβερνήτην τὸν Ι. Καποδίστριαν, ἐδίσταζε δὲ διότι ἤξευρεν ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν τὸν ἤθελε, καὶ ἰδίως ὁ Ἄμιλτων ὑπόπτειεν αὐτὸν ὡς ἔχοντα ἀρχαίας καὶ παρούσας μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεις. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν ὁ Κολοκοτρώνης ἵνα λύσῃ τὸ ζήτημα. Ἐχομεν ἀνάγκην κυβερνήτου, εἶπε πρὸς τὸν Ἄμιλτων. Μᾶς δίδει ἡ Ἀγγλία ἡγεμόνα ἢ βασιλέα; Ὁχι, ἀπήντησεν ὁ Ἄγγλος.—Ἡ δὲ Ῥωσία, ἡ Πρωσία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία; —Ὁχι, ὄχι, ὄχι, ἐπανέλαβεν ὁ Ἄμιλτων· ζητήσατε νὰ εὑρετε Ἑλληνα.—Ἀλλὰ Ἑλληνα δὲν ἔχομεν ἀξιώτερον τοῦ Καποδιστρίου, ὑπέλαβεν ὁ γέρων πολέμαρχος. Ὁ Ἄμιλτων, ὅστις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχεν ἐστραμμένον ἄλλαχού τὸ πρόσωπον, τὸν ἐκύτταξε τότε ἀσκαρδαμυκτί. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως δὲν τὰ ἔχασεν. Ἡ Ἀγγλία, εἶπεν, εἶναι ἡ σκέπη μας· ἔχομεν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἄγγλον ἀρχηγόν, καὶ ἠθέλομεν δεχθῆ καὶ ἄγγλον ἡγεμόνα ἂν μᾶς ἐδίδετο τοιοῦτος. Ἀλλ' ἀφοῦ, ὡς λέγεις, δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἄγγλον, μᾶς χρειάζεται ὁ Καποδίστριας. Λοιπὸν, ἀνεφώνησεν ὁ Ἄμιλτων, ἠττηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀπλῆς μὲν, δυσκαταμαχῆτου δὲ ἐκείνης λογικῆς, πρὸ πάντων ὅμως ὑπενδίδων εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην, λοιπὸν ἐκλέξατε τὸν Καποδίστριαν ἢ ὅποιον διάβολον θέλετε, διότι ἀλλέως ἐχάθητε.

Ἐν τούτοις καὶ αὐτῶν τῶν Γάλλων ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἐπῆλθε κατόπιν ἐορτῆς. Ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἠγάπησαν καὶ ἐτίμησαν τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ πολλῶν γεγονότων, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου 1821 ἐκθέσεως τοῦ ναυάρχου Ἀλγάν, ἣν πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν ἐγνωρίσαμεν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν τῆς Γαλλίας ἐξορυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πολλακίς πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος καλοῦ κάγαθοῦ τῆς Ἑλλάδος φίλου. Ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς, ἔγραφεν ὁ ναύαρχος Ἀλγάν, δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς κατάστασιν. Πᾶσα εἰρηνοποίησις, πᾶς ἐπὶ τοιαύτης βάσεως συμβιβασμὸς δὲν ἤθελεν ἀποβῆ διαρκής. Εἰς μάτην ἢ Ὑ. Πύλη ἤθελεν ἐπιδαφιλεύσει τὰς ἐπιεικεῖς αὐτῆς ἐπαγγελίας καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν εἰλικρινεῖς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσι. Ὁρησκομανία, δίψα αἵματος καὶ λεηλασία, ἀνία ἐκ τῆς ἀργίας καὶ μάλιστα ἡ ἔντρομος κραυγὴ τοῦ ἡγεμόνος, ἐξήγειραν τὸ τρίτον τῆς Ἀσίας. Οἱ Μουσουλμάνοι ἔλαβον τὰ ὄπλα καὶ πρὶν ἢ ἀποθέσωσιν αὐτὰ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, εἰς ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῆ εἰς ὑπακοήν, ἤθελεν ἐξαλειφθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τίνα ἐγγύησιν δύναται νὰ παράσχη αὐτῷ κυβέρνησις μὴ ὑπάρχουσα, παρεκτὸς εἰς δώσωμεν τὸ ὄνομα τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν αὐτογνώμονα θέλησιν τοῦ ἐλαχίστου ἀγᾶ, ἢ μᾶλλον, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, παντὸς ἀνθρώπου φέροντος καβοῦκι; Μετὰ τὴν διαφώτισασαν αὐτοὺς ἡὼ τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ὑπολείπεται εἰς τοὺς Ἕλληνας εἰμὴ καταστροφή ἢ ἐλευθερία Δὲν διαβουκολοῦμαι ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος. Κρίνω τοὺς Ἕλληνας ἄνευ προκαταλήψεως. Γνωρίζω τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς ἐκπτώσεως, εἰς ἣν περιέστησαν, οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ ἰσχὺς ἐπὶ μακρὸν χρόνον θέλει εἶναι ἀπαραίτητος ἐνταῦθα, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν δικαιοσύνην· ἀλλ' ὅσον δῆποτε σπουδαῖαι καὶ ἂν ἦναι αἱ σκέψεις αὐταί, δύνανται ἄρα γε νὰ παρακωλύσωσι τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀκατάσχετα ἀποτελέσματα τοῦ χρόνου; Θᾶσσον ἢ βράδιον ἀνάγκη νὰ ἐλευθερωθῆ ἡ Ἑλλάς. Περὶ τούτου πεποιθυῖα ἡ Εὐρώπη, ἄς πράξῃ τὰ δέοντα.» Καὶ ταῦτα ἐγράφοντο κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἐπαναστάσεως· ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθωσιν ἐπτὰ ἔτη ἀγώνων φοβερῶν καὶ συμφορῶν ἀνυπολογίστων, ἵνα ἐπακούσῃ ἡ Εὐρώπη τῆς τοσοῦτον προνοητικῆς φωνῆς τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ο έμφύλιος πόλεμος τῶν ἐτῶν 1823 καὶ 1824. Τὰ κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα
κατὰ Ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν πολεμικὰ ἔργα.

Τὰ προεκτεθέντα πολεμικὰ κατὰ τε Ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν γεγονότα τοῦ ἔτους 1822 δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ μεταβολὴν εἰς τὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας τῶν πολιτικῶν μερίδων. Τὰ πρόσωπα μετεβλήθησαν ἐν μέρει, τὰ πράγματα ἔμειναν τὰ αὐτὰ, τροπολογηθέντα μόνον κατὰ τὸν διάφορον χαρακτῆρα τῶν νέων πρωταγωνιστῶν. Ἐπειδὴ ὁ Ὑψηλάντης ἀπέσχε πάσης πολιτικῆς ἐνεργείας, ἡ ἀρχηγία τῆς μερίδος αὐτοῦ μετεβιβάσθη εἰς τὸν τοσοῦτον διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλι, κλεισθέντα Κολοκοτρώνη. Τῆς ἀντιθέτου μερίδος ἀρχηγὸς ἦτο πάντοτε ὁ Μαυροκορδατος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀξίωμα διετηρήθη διὰ τῆς ἐπ' ἐσχάτων τότε ἐπελθούσης σωτηρίας τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ὅστις ἐπέτυχεν ἤδη τὴν ἐπικουρίαν τῶν προεστώτων τῶν νήσων καὶ μάλιστα τῆς Ὑδρας. Καὶ ὁ μὲν Κολοκοτρώνης κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Ὑψηλάντου, ὅτι περιώριζε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Μαυροκορδατος ἐνισχύθη, οὐ μικρὸν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ νέοι αὐτοῦ ἐπικούροι, ἔνεκα τῶν προσφάτων ναυτικῶν κατορθωμάτων, ἀναγκαίως ἔλαβον ἐπὶ νέλους ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ τῶν πραγμάτων διεξαγωγῇ. Πολλὰ δὲ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ παρέλθῃ νῦν, ὅπως περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1822, ἐν εἰρήνῃ ἡ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις. Κατὰ τὰ ἔτη 1823 καὶ 1824 ἡ Πελοπόννησος οὐδόλως ὑπὸ τῶν πολεμίων προσεβλήθη, ὥστε δὲν ἐμεσολάβησεν ἐξωτερικὸς τις ἄμεσος αὐτῆς κίνδυνος ἐπιτήδειος νὰ κατευνάσῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Οἱ πρόκριτοι τῶν νήσων ἦσαν πολὺ τολμηρότεροι τῶν τῆς Πελοποννήσου προκρίτων, ὁ Κολοκοτρώνης πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν πραότητα καὶ τὴν αὐτάρκειαν τοῦ Ὑψηλάντου· καὶ πλὴν τούτου οὐ μόνον δὲν ἐτιμήθη δεόντως, ἀλλὰ καὶ προδήλως ἠδικήθη ὑπὸ τῆς πρώτης Διοικήσεως, ἥτις, καὶ τοι μὴδὲν πράξασα χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας, καὶ τοι ἐλεεινῶς πλανηθεῖσα τῇδε κάκεισε ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλι μέχρι τέλους τοῦ ἔτους, ἐνόμισεν ἐν τούτοις εὐλογον νὰ προσβάλλῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους πρωταγωνιστήσαντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνδρός.

Τρώντι από τής 6 Ιουλίου καθ' ήν ή Διοίκησης, ήτοι ή βουλευτική έπιτροπή και τó ήκρωτηριασμένον έκτελεστικόν, κατέφυγον δια τήν εισβολήν του Δράμλη εις τας ήμιολίας των άδελφών Κουντουριωτών και του σπετσιώτου Κολομπόταση, ιδού όποία υπήρξεν ή τύχη αυτής κατά τήν έπίσημον σημείωσιν, ήν διέσωσεν ήμιν ό πρώτος του Βουλευτικού γραμματεύς Ι. Σκανδαλίδης. «Η Διοίκησης έμεινεν εις τά πλοία από τας 6 Ιουλίου έως τας 12 αύγούστου. Από τήν 12 αύγούστου ήρξατο έξέρχεσθαι εις τους Μύλους και εκεί ένεργείν. Μετά 8 ήμερών διατριβήν εις τους Μύλους μετέβη εις τó χωρίον, του άγίου Ίωάννου καλούμενον. Διέτριψεν εκεί άχρι τής 30 Σεπτεμβρίου και μετέβη εις τήν Έρμιόνην, φθάσασα τήν 1 όκτωβρίου και διέμεινεν άχρι τής 6 Φεβρουαρίου.» Έννοείται ότι καθ' όλον τούτο τó διάστημα υπήρξεν έντελώς άθώα των κατά ξηράν και κατά θάλασσαν κατορθωθέντων. Έξέδωκε μόνον πράξιν έν Έρμιόνη τή 31 Ιανουαρίου 1823 δι' ής διεκήρυξε «τόν πρόεδρον του Έκτελεστικού πρίγκηπα Α. Μαυροκορδάτον άξιον τής εύγνωμοσύνης του έθνους.» Καί κατά τούτο μέν δικαίως έπραξεν. Άλλά μετά δύο ήμέρας εξέδωκε πράξιν δι' ής άνεκήρυξεν «άξιον τής εύνοίας και ύπολήψεως παντός του Γένους» και τόν Θεόδωρον Νέγγρην, όστις υπηρέτησε μέν τó Γένος όπως ήδυνήθη, ούδέν όμως έμεγαλούργησε τó έπιτήδειον να κατατάξη αυτόν εις ίσην σχεδόν προς τόν Μαυροκορδάτον μοίραν. Καί ούδέ τούτο ήρκεσεν, αλλά συνελθόν πάλιν άπαν τó Βουλευτικόν έν Άστρει κατά μίηνα μεσοῦντα μάρτιον, άνωμολόγησε αχάριτας και εύγνωμοσύνην,» προς τίνα ; προς τήν βουλευτικήν έπιτροπήν και τó έκτελεστικόν και τους μινίστρος, δηλαδή προς όλους όσοι, καταφυγόντες εις τας ήμιολίας, είδομεν άνωτέρω που και πώς έπλανήθησαν. Εις μόνον τόν Κολοκοτρώνη ούδέν εξέδωκεν εύχαριστήριον· τó δέ ει δυνατόν οικτρότερον, έν τοις πρακτικοις τά όποία έτηρήθησαν «έν τῷ πλοίῳ του καπετάν Νικολάου Μπόταση» μετ' άποδοκιμασίας και άγανακτήσεώς τινος όμιλεϊ ή Βουλευτική έπιτροπή περι του Δημητρίου Ύψηλάντου του μη θελήσαντος να τήν ακολουθήσει εις τας ήμιολίας και τας περιπλανήσεις αυτής, αλλά μείναντος εις τήν ξηράν, να συναγωνισθῆ ως στρατιώτης μετά του Κολοκοτρώνη.

Οὔτως είχον τά πράγματα, ότε ή Διοίκησης, άφου ήθέλησε να έλθῃ έξ Έρμιόνης εις Ναύπλιον έν αρχῇ Φεβρουαρίου και δέν έγένετο αύτόθι δεκτῆ υπό του φρουράρχου Δημητρίου Πλαπούτα, άπῆλθεν εις

Ἄστρος· ἐκεῖ δὲ συνῆλθον καὶ οἱ πρὸ καιροῦ προσκληθέντες πληρεξούσιοι τῆς Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως περὶ τὰ τέλη μαρτίου. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρεξουσίων τούτων ἦσαν φυσικῶ τῷ λόγῳ πρόκριτοι, οἱ δὲ περὶ τὸν Κολοκοτρώνη ἐλάχιστα ἴσχυον ἐν αὐτῇ. Ἡ συνέλευσις λοιπὸν ἐνόμιζεν ὅτι δύναται νὰ ἐμμεῖνη εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος, ἀρχὰς αἵτινες, καθὰ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἐν τοῖς προτέροις, σκοπὸν κύριον πάντοτε εἶχον νὰ ἐγκαταστήσωσι κυβέρνησιν ὡς οἶόν τε ἀσθενῆ, ἵνα οἱ προεστῶτες πράττωσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ὅ,τι βούλονται. Μήπως ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔγραφε τῇ 19 ὀκτωβρίου 1822 ἐκ Μύλων πρὸς τὸν Ἰωάννην Μέξην καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Σπετσῶν προκρίτους «ὅτι οἱ ἄρχοντές μας δὲν παραδειγματίζονται εἰς σᾶς, νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὰ ἐδικά των, ἀλλὰ σφετερίζονται καὶ τὰ τῆς πατρίδος καὶ πρὸς διαφέντευσιν των στασιάζουν καὶ τὰ ἄρματα, καὶ προξενεῖται ἐκ τούτου ἡ ἐσχάτη δυστυχία, καὶ κινδυνεύομεν νὰ χαθῶμεν ;» Ἦλπισαν δὲ οἱ ἄρχοντες οὗτοι, ὅτι ὅπως ἐπὶ τῆς Α' περιόδου, οὕτω καὶ νῦν ἔμελλον νὰ καρπωθῶσιν ἀνενοχλήτως ἅπαντα τὰ ὀφέλη τῆς τοιαύτης πολυαρχίας. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὰς τοιαύτας αὐτῶν ἀξιώσεις, καὶ ἔδωκε νὰ ἐννοήσῃ τούτο αὐτῇ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἔτι συνεδρεύουσα.

Ἀπὸ τῆς 18 ἰανουαρίου ἡ πρῶν διοίκησις ἀπεφάνητο, ὅτι προσφορωτάτη καθέδρα τοῦ κράτους εἶναι τὸ Ναύπλιον. Εἶπομεν ὅμως πρὸ ὀλίγου, ὅτι, ὅταν αὕτη ἐν ἀρχῇ τοῦ φεβρουαρίου ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸ, ἀπεκωλύθη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Πλαπούτα. Ὁ Πλαπούτας ἐξετασθεὶς ὡμολόγησεν, ὅτι τοιαύτην ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ Κολοκοτρώνη. Συνελθόντων δὲ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους, αὐτῇ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξέδωκε τῇ 7 ἀπριλίου θέσπισμα διαλαμβάνον ὅτι· «ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸ Ναύπλιον ἐθνικὸν κτῆμα, διατάττει τὸν στρατηγὸν Θ. Κολοκοτρώνη νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην συνέλευσιν ἄνευ σμικρᾶς ἀναβολῆς τὸ εἰρημένον Ναύπλιον μὲ τὸ Παλαμῆδι καὶ Βοῦρτζι καὶ ὅλους τοὺς ἐν αὐτοῖς ἐσφραγισμένους καὶ ἀνοικτούς τζεμπεχανέδες καὶ διάφορα ἐργαλεῖα.» Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τῆς προτεραίας ὁ Κολοκοτρώνης, καὶ τοὶ μὴ συνεδρεύων ἐν τῇ συνέλευσει, ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ εἰς αὐτήν, ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ τὴν ἀφήσῃ νὰ πράττῃ ὅ,τι θέλει καὶ ἐπέστειλεν ἀπὸ τὰ Μελιγιότικα τὰ ἐξῆς· «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω, χωρὶς ἐνό-

χλησιν, νὰ ἐπιβαρύνετε 8 συνεδριάζοντάς σας ἀδελφούς, 6 νησιώτας ἤτοι 2 Ὑδραίους, 2 Πετσώτας καὶ 2 Ψαριανούς καὶ 2 Πελοποννησίους, νὰ λάβουν τὸν κόπον νὰ ἔλθουν ὡς ἐκ τῆς συνελεύσεως νὰ ὀμιλήσω πρὸς τὴν εὐγενίαν των τὴν γνώμην μου ὡς πατριώτης διὰ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, καὶ ἐξαιτῶντάς σας τὴν συγγνώμην μένω μὲ ὄλον τὸ σέβας.» Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προσεκλήθη νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐστερεῖτο λεπτότητός τινος πολιτικοῦ πνεύματος. Ἀποκριθεὶς τῇ 9 ὅτι πείθεται μὲ ὄλον τὸ σέβας εἰς τὴν διαταγὴν της, καὶ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ Ναύπλιον ὡς ἐθνικὸν, προσέθηκεν ὅμως ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς Διοικήσεως, δὲν εἶναι οὐδὲν ἥττον Διοίκησις· ὅτι οἱ παραστάται παριστάνουσιν ἕκαστος ἐπαρχίαν, ὄχι ὅμως καὶ διοικητικὴν τινα ἀρχήν. Ὅθεν δὲν ἤξεύρει εἰς τίνα νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον. Παρακαλεῖ διὰ τοῦτο τὴν συνέλευσιν νὰ λάβῃ ὀλίγην ὑπομονὴν ἕως ὅτου νὰ ὀρισθῇ μὲν τὸ πολίτευμα, νὰ συστηθῇ δὲ ἡ Διοίκησις, καὶ τότε εὐθὺς διὰ τοῦ μινιστερίου τοῦ πολέμου θέλει τὸ παραδώσει εἰς ὄντινα τὸν διορίσῃ. Τοσοῦτον δὲ τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων κύριος ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης, ἦσαν ἰσχυρότερα τῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἐξεπρωσώπει ἡ συνέλευσις, ὥστε οἱ προεστῶτες καὶ τοὶ ἦσαν κύριοι νὰ διορίσωσιν οἳανδ' ἠποτε ἤθελον κυβέρνησιν, καὶ τοὶ ἀπὸ τῆς 29 μαρτίου ἀπεφάναντο, ὅτι τίτλος ἀρχιστρατήγου εἶτε γενικῶς τῆς Ἑλλάδος εἶτε μερικῶς τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων, «εἶναι διόλου ἀπαράδεκτος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος,» ὃ ἐστὶ κατήργησε τὸ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑπέκυψεν ὅμως εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου Ἐκτελεστικοῦ. Τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦτο ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη, προεδρεύσαντος καὶ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, τοῦ Σωτηρίου Χαραλάμπη, τοῦ Ἀνδρέου Ζαίμη, τοῦ Ἀνδρέου Μεταξᾶ, καὶ κατόπιν ἡ πέμπτη θέσις ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν τὸν Κολοκοτρώνη. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Ἀνδρέας Μεταξᾶς οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ πιστὸς αὐτοῦ ἀκόλουθος, ὁ δὲ Πέτρος Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Σωτήρις Χαραλάμπης τάχιστα ὠμοφρόνησαν πρὸς αὐτὸν, καὶ προσέτι καθέδρα τῆς κυβερνήσεως ὠρίσθη ἡ Τρίπολις ἐν ἣ καὶ περὶ τὴν ὁποίαν ὁ Κολοκοτρώνης ἦτο παντοδύναμος, οὗτος ἀπέβη κύριος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ἐκτελεστικοῦ προε-

χειρίσθη ὁ Μαυροκορδάτος· οὗτος ὅμως μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον θέσιν μετέβαλεν, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Τριπόλεως. Τῶντι τὸ Βουλευτικὸν κατ' ἀρχὰς ἐξελέξατο πρόεδρον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον, ἀλλὰ τῇ 24 μαΐου προχειρισθέντος τούτου ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐγένετο ὁ Μαυροκορδάτος. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις, μεταβάντος ἐν ἀρχῇ ἰουνίου τοῦ Ὀρλάνδου εἰς Λονδῖνον ἐπὶ τῇ διαπραγματεύσει τοῦ δανείου, κατέλαβε τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἐπέμενε προσέτι νὰ διορίσῃ πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ ἰδικόν του ἀνθρώπον· ἐξετραχηλίσθη δὲ εἰς τοσαύτην κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ὕβριν καὶ ἀπειλὴν, ὥστε οὗτος ἀφοῦ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον ἐπιτελῶν τὸ τοῦ γενικοῦ γραμματέως ἔργον, ἐπὶ τέλους μὴ νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀπῆλθεν εἰς Ὑδραν, ἵνα ἀντλήσῃ ἐκεῖθεν δύναμιν ἱκανὴν νὰ καταβάλλῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἐν τούτοις τὸ Βουλευτικὸν δὲν ἔπαυσε τοῦ νὰ ἀναγνωρίζῃ αὐτὸν ὡς πρόεδρον καὶ φεῦγον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὴν Τρίπολιν, κατῆλθεν εἰς Ἄργος· ἀλλ' ἀπὸ τὴν Σκύλλαν ἔπεσεν εἰς τὴν Χάρυβδιν.

Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ Ναυπλίου, εἴλκυσεν ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτοῦ τὸ Ἐκτελεστικόν, διὰ δὲ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἐκάλεσεν αὐτόθι καὶ τὸ Βουλευτικόν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε προσλάβει νέαν ἠθικὴν δύναμιν διὰ τελευταίου τινὸς ἀπαυγάσματος τῶν κατὰ τοῦ Δράμαλι θριάμβων. Ὁ Ἀκροκόρινθος κατεῖχτο ἔτι ἔκτοτε ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τῇ 26 ὀκτωβρίου ὁ καλὸς κάγαθὸς Νικήτας ἠνάγκασε τὸ φρούριον τοῦτο νὰ συνθηκολογήσῃ· καὶ, μὴ λησμονήσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν σπουδαίου γεγονότος, ὁ Νικήτας ἐτήρησε τὴν συνθήκην καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Μετὰ ἓνα δὲ ἀκριβῶς μῆνα ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης ὀρμώμενος ἐκ Ναυπλίου εἰσῆλθεν εἰς Ἄργος καὶ ἐπεχείρησε νὰ ὑπαγάγῃ διὰ τῆς βίας τὸ Βουλευτικόν. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦτο ἐπιμείναν εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Ἐρμιόνην τῇ 30 νοεμβρίου καὶ κατήγγειλεν ἐκεῖθεν τῇ 3 δεκεμβρίου τὰ γενόμενα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας. Συγχρόνως οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας δι' ἐπιστολῆς μὲν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν κατέκριναν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, δι' ἐτέρας δὲ πρὸς τὸ Βουλευτικόν ἐδήλωσαν ὅτι θέλουσιν ὑπερασπίσει ὅλαις δυνάμεσι τὰς δικαίας τούτου πράξεις. Μετ'

ὀλίγον μάλιστα, τῇ 20 δεκεμβρίου, καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι διὰ διακηρύξεώς των πρὸς τὸ πανελλήνιον ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ Βουλευτικοῦ κατὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθαρρυνθὲν τὸ Βουλευτικὸν ἀπεφώνησε τῇ 6 ἰανουαρίου 1824 ἐκπτωτον τῆς ἀρχῆς τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ προεχειρίσατο νέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μέλη, τὸν Γεώργιον Κουντουριώτην πρόεδρον, τὸν Παναγιώτην Μπόττασιν ἀντιπρόεδρον, τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, τὸν Ἀναγνώστην Σπηλιωτάκην καὶ τὸν Νικόλαον Λόντον, ἀντὶ τοῦ ὁποίου θανόντος μετ' ὀλίγον, διωρίσθη ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅστις ὅμως δὲν ἐδέχθη.

Διὰ τοῦ νέου τούτου Ἐκτελεστικοῦ οὐ μόνον τὰ πρόσωπα μετεβλήθησαν, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ τὰ πράγματα. Ἐνῶ εἰς τὸ προηγούμενον Ἐκτελεστικὸν ἐπλειονοψήφουν οἱ Πελοποννήσιοι, εἰς τὸ νέον, καὶ ἂν ἡ κενὴ μείνασα θέσις τοῦ πέμπτου ἐδίδετο εἰς αὐτούς, πάλιν οὗτοι ἤθελον μειονοψηφεῖ. Ὑπερίσχυσαν δὲ τὰ δύο ἄλλα τμήματα διὰ τῶν δύο νησιωτῶν καὶ τοῦ Ἡπειρώτου Ἰωάννου Κωλέττου συμπράξαντος μετ' αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Κουντουριώτης καὶ ὁ Μπόττασης περιποίησαν τῷ νέῳ ἐκτελεστικῷ ἀξίωμα μέγα διὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν νήσων ἅς ἐξεπροσώπων, ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης προσήνεγκεν αὐτῷ τὴν ἀπαραίτητον ἐκτελεστικὴν δύναμιν, ἐπιτηδεῖως προσελκύσας εἰς ἑαυτὸν τοὺς τολμηροτάτους τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ρούμελης. Ἡ στιγμή αὕτη ὑπῆρξεν ἐπίσης κρίσιμος ὅσον καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823. Καθὼς τότε, ἂν ὁ Κολοκοτρώνης συνεβιβάζετο μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἴσως ἠδύνατο ν' ἀπαρτισθῆ σπουδαία τις κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ νῦν ἂν ὁ Κολοκοτρώνης προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἴσως ἐπὶ τέλους ἐξεπληροῦτο ἡ μεγάλη ἐκείνη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἔσωσεν ἅπαξ λαμπρῶς τὴν Πελοπόννησον καὶ μετὰ τινα χρόνον ἐμελλε καὶ αὐθις νὰ σώσῃ αὐτὴν ὅπως δῆποτε, δὲν ἐνόει διατιῶφιλε νὰ ὑπαγάγῃ εἰς ἄλλον τὴν τῆς χερσονήσου ἀρχήν. Καθὼς ἐπολέμησεν ἄχρι τοῦδε τοὺς προεστῶτας αὐτῆς, τοὺς ἔσωθεν διαμφισθητήσαντας τὴν ἀρχήν του, οὕτως ἀπεφάσισε νὰ ἀντιταχθῆ εἰς τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Στερεολλαδίτας, τοὺς ἐπιζητήσαντας νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐξωθεν.

Δὲν ἦτο δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως εὐκόλον εἰς τὸ νέον Ἐκτελεστικὸν νὰ καταβάλλῃ τὸν ἀντίπαλον τοῦτον, ὅστις ἐπερειδόμενος κυρίως εἰς τὰς κεντρικὰς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχίας, ὅπου εἶχε τοὺς πλείστους φί-

λους και συναθλητάς, κατεΐχε προσέτι διά τών όπαδών αύτου δύο ισχυρότατα τής ανατολικής χερσονήσου φρούρια, τó Ναύπλιον και τόν 'Ακροκόρινθον. 'Αλλά τó έθνος έπόθει τήν έγκαθίδρυσιν κυβερνήσεως ισχυράς· ή Στερεά και αί νήσοι μετ' αύτής συνετάσσοντο· οί έπισημότατοι τών προκρίτων τής Πελοποννήσου ύπήκουσαν εις τήν φωνήν αύτής επί τῷ σκοπῷ ιδίως τού να καταβάλωσι τόν άρχαϊον και φοβερόν τής τάξεως αύτῶν πολέμιον· ή κοινή τού έξω κόσμου γνώμη, ήτις ειχεν άρχίσει σπουδαίως να έπενεργή εις τά έσωτερικά ήμῶν πράγματα, ήτο εϋνους πρὸς τήν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. "Οθεν ή έν 'Ερμιόνη συγκροτηθεΐσα κυβέρνησις δέν έβράδυνε να κατισχύση τής προηγουμένης. Τῆ 2 μαρτίου έθέσπισεν ότι καθέδρα αύτής έσεται τó Ναύπλιον· τῆ 7 ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης, έπειδή άπεποιήθη να παραδώση τó φρούριον τούτο, άνεκηρύχθη άποστάτης· ή Διοίκησις έγκαθιδρύθη προσωρινῶς εις Μύλους, και συγχρόνως ώρισεν ότι άρχεται από τής ήμέρας εκείνης ή πολιορκία τού Ναυπλίου κατά γῆν και κατά θάλασσαν. Περί τά τέλη τού μηνός ὁ Κολοκοτρώνης έπιχειρήσας να ειζέλθη εις τήν Τρίπολιν, άπέτυχεν άντιστάντων τῶν προεστώτων. 'Εν άρχῆ μαΐου έπεμψε διαφόρους έπικουρίας εις τόν έν Ναυπλίῳ πολιορκούμενον υϊόν του, άλλ' αί έπικουρίαί αύται άπεκρούσθησαν υπό τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων τής Διοικήσεως. Συγχρόνως δέ αύτός ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ 500 έστράτευσε πάλιν κατά τής Τριπόλεως, άλλὰ πάλιν άπέτυχεν, ὁ δέ 'Ανδρέας Ζαΐμης ήτοιμάζετο να έμβάλη εις αύτήν τήν Καρύταιναν, και κατοπιν αύτου έπήρχοντο ὁ 'Ανδρέας Λόντος και ὁ άγων τούς ρουμελιώτας 'Ιωάννης Νοταράς. 'Ο 'Ακροκόρινθος ειχε περιέλθει έξ άρχῆς τού έμφυλίου τούτου άγώνος εις τας χείρας τῶν αντιπάλων αύτου. "Οθεν ὁ Κολοκοτρώνης ένόμισε συνετόν να ύποταχθῆ, και λαβὼν άμνηστίαν ύπέρ αύτου τε και τῶν όπαδῶν, ιδίως δέ τού υϊου του Πάνου, διέταξεν αύτόν έν άρχῆ Ιουνίου να παραδώση τó Ναύπλιον, όπου άμέσως μετέβη ή κυβέρνησις.

'Αλλά οί πρόκριτοι τής Πελοποννήσου οί συντελέσαντες εις τήν ταπείνωσιν τού πάλαι άρχιστρατήγου, ένόησαν μετ' όλίγον, ότι ούδέν άλλο έπραξαν ή να δημιουργήσωσι νέον κυρίαρχον πολὺ εκείνου ισχυρότερον. "Οτε κατά όκτώβριον έγένετο, συνωδὰ πρὸς τούς ύφισταμένους άλλοκότους νόμους, νέα έκλογή 'Εκτελεστικου. άνεδείχθησαν πάλιν μέλη αύτου ὁ Γ. Κουντουριώτης, πρόεδρος, ὁ Π. Μπότσης, αντι-

πρόεδρος, ὁ Ἀσημάκης Φωτίλας, ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης δ' ἐστὶν οὐ μόνον οἱ Πελοποννήσιοι ἐμειονοφή-
φησαν αὐθις ἐν τῷ Ἐκτελεστικῷ, ἀλλὰ οὐδεὶς τῶν προεστώτων ὅσοι
τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστολὴν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου,
περιελήφθη ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἀρχῇ. Ἐν τούτοις ἡ κατοχὴ αὐτῆς ἀπέβη
τοσοῦτῳ μᾶλλον πολῦτιμος ὅσῳ ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται εἰς τὴν Ἑλλάδα
τὰ χρήματα τοῦ ἀγγλικοῦ δανείου. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε συνομολο-
γηθῆ ἐν Λονδίῳ τῇ 21 φεβρουαρίου 1824, ἐπὶ ὀνομαστικοῦ κεφ-
λαίου 800,000 λιρῶν πρὸς 59 $\frac{0}{100}$. ἐπὶ τόκῳ 5 $\frac{0}{100}$ καὶ χρεωλύτῳ
1 $\frac{0}{100}$. Ἀλλ' ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου ἀφῆρέθησαν, ὁ ἐπὶ διε-
τίαν τόκος τοῦ ὀνομαστικοῦ, τὸ ἐπὶ διετίαν χρεώλυτρον, πλὴν τούτου
δὲ διάφορα μεσιτικά, προμήθεια, ἔξοδα, ἐπὶ πᾶσιν ἐπληρώθησαν καὶ
εἰς πολεμεφόνδια 10,000 λίραι περίπου· δὲν ἦλθον δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα
μετρητὰ εἰμὴ λίραι 298,726,11 καὶ 9· ἐπληρώθησαν προσέτι εἰς
συναλλάγματα ἐξ Ἑλλάδος ἐκδοθέντα 3,858,18, ὥστε τὸ σύνολον
τῶν χρημάτων ὅσα ἐκ τοῦ δανείου τούτου ἡ νέα κυβέρνησις διέθεσεν
ἐν Ἑλλάδι συνεποσώθη, κατὰ τὸν ἐπισυνημμένον εἰς τὴν ἀπολογία
τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτου λογαριασμὸν, εἰς λίρας 302,585, 9
9 ἤτοι 8,472,000 περίπου παλαιὰς δραχμάς.

Ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ποσὸν ἦτο ὑπέρογκον· οὐδ' εἶναι
ἄπορον ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς ἀλληλοδιαδόχου ἀφίξεως τῶν δόσεων αὐ-
τοῦ ἠὔξησε τὸν περὶ κατοχῆς τῆς ἐξουσίας πόθον καὶ ὅτι ὁ πόθος οὗ-
τος βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀφορμῶν τῆς δυσαρεσκείας ὅσαι ἐπε-
κράτουν, καθ' ἃ προεΐρηται, ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπέληξε βαθμηδὸν εἰς
δεύτερον ἐμφύλιον πόλεμον. Ὁ Φωτίλας παρητήθη τοῦ ἀξιώματος αὐ-
τοῦ· αἱ κεντρικαὶ ἐπαρχίαι ἠρνήθησαν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων· ὁ
δὲ Κολοκοτρώνης ὠφελούμενος ἐκ τούτου προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τοὺς
παλαιούς ἀντιπάλους, καὶ ἤδη ἐξερράγη λαμπρῶς νέος ἐμφύλιος ἀγὼν
ἐν ᾧ ἐτάχθησαν ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Σισί-
νης, ὁ Νοταρᾶς. Καὶ ὁ μὲν Νικήτας ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ναυπλίου,
ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μετὰ τῶν υἱῶν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ὁ δὲ Νοτα-
ρᾶς καὶ ὁ Λόντος κατὰ τοῦ Ἀχροκορίνθου. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις ἦτο
εἶπερ ποτὲ ἰσχυρὰ ἔνεκα αὐτῶν δὴ ἐκείνων τῶν χρημάτων τοῦ
δανείου. Περὶ τὰ τέλη τοῦ νοεμβρίου καὶ τὰς ἀρχὰς δεκεμβρίου εἰσῆ-
γαγεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Ἰωάννου Κωλέττου,
τὴν κρατίστην τῆς Ἑλλάδος πεζικὴν δύναμιν, ἦτοι τὰ ρουμελιωτικά

στίφη ὑπὸ τὸν Καρατάσον, τὸν Γούραν, τὸν Καραϊσκάκην, τὸν Δράκον καὶ τὸν Τζαβέλλαν. Ἐκ τούτων, ἀγομένων ὑπὸ τοῦ ῥέκτου ἐκείνου μέλους τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, οἱ μὲν, ἀφοῦ διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀκροκορίνθου, κατετρόπωσαν τὸν Λόντον καὶ τὸν Νοταρᾶν εἰς Κουτζομάδι, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον, τοὺς ἠνάγκασαν μετὰ δεινὴν ἀντίστασιν νὰ φύγωσι πάλιν καὶ ἐκυρίευσαν ἐπὶ τέλους αὐτὰ τὰ Τρίκκαλα. Ἐνῶ δὲ οὕτω ἐδαμάζετο ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος, ἕτερα ῥουμελιωτικὰ στίφη ἀνέβησαν ἀπὸ Βοστίτσης εἰς Καλάβρυτα καὶ κατῆλθον ἐκεῖθεν μέχρι Μεσσηνίας διαλύοντα καὶ καταπιέζοντα τοὺς στασιαστὰς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὰς κεντρικὰς ἐπαρχίας δὲν ἐγένοντο μεγάλαι συμπλοκαὶ, διότι ὁ ἰσχυρότατος τοῦ Κολοκοτρώνη ὑποστράτηγος Δ. Πλαπούτας ἐτάχθη μετὰ τῆς κυβερνήσεως. Φονευθέντος δὲ περὶ Τρίπολιν τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη εἰς μικρὰν τινα ἀψιμαχίαν, ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοσοῦτον κατεβλήθη, ὥστε ἐπεκαλέσατο αὐτῆς τὴν ἀμνηστίαν τῆς κυβερνήσεως καὶ παρεδόθη μάλιστα εἰς αὐτήν. Οἱ πάλαι ἀντίπαλοι καὶ ἐπ' ἐσχάτων σύμμαχοι ἐταπεινώθησαν οὕτω ὀλοσχερῶς. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ Δεληγιανναῖοι, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς, ὁ Μ. Ἀναστασόπουλος, ὁ Γρίζαλης, ὁ Παπατσώνης, ὁ Α. Κητσαρὸς, ὁ γέρον Σισίνης μετὰ τοῦ υἱοῦ του Χρυσάνθου καὶ ὁ μόνος μετ' αὐτῶν συνταχθεὶς ῥουμελιώτης Θεόδωρος Γρίβας, ἀπήχθησαν τῇ 2 φεβρουαρίου 1825 εἰς Ὑδραν καὶ ἐφυλακίσθησαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ· οἱ δύο Ἀνδρέαι, Ζαΐμης καὶ Λόντος, καὶ ὁ Νικήτας κατῴρωσαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ἐν ἣ ἔιχον προσωπικούς τινας φίλους, οἵτινες διέσωσαν αὐτούς. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Γούρας, ἐπανελθὼν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1825 ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχεν ἀπροκαλύπτως ἤδη συμμαχήσει μετὰ τῶν Τούρκων, κατετρόπωσεν αὐτὸν, τὸν ἠνάγκασε νὰ παραδοθῆ καὶ ἀπήγαγε δέσμιον καὶ παρὰ πάντων περιφρονηθέντα καὶ ἐγκαταλειφθέντα, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ μετ' οὐ πολὺ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὁ διαψεύσας ἀπάσας τὰς ἐλπίδας ὅσας εὐλόγως ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ περὶ αὐτοῦ ἡ Ἑλλάς ὡς ἐκ τοῦ περι Γραβιᾶν κατορθώματος, εὐρέθη νεκρὸς τῇ 16 ἰουλίου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἐξ οὗ ἐπεκράτησεν ἡ φήμη, ὅτι ἀποπειραθεὶς νὰ δραπετεύσῃ καὶ κατακρημνισθεὶς ἐτελεύτησεν.

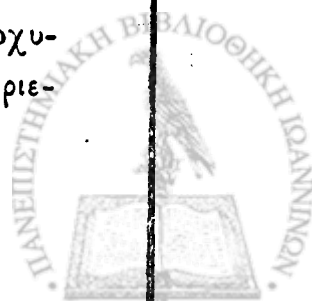

Οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔλαβε πλείονα ἰσχύος ἐπιφάνειαν. Ἄλλὰ τί ἐγένετο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ ἀνὴρ ὅστις ἠδύνατο νὰ λογισθῆ ὡς πρωτουργὸς τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων ἀλλοιώσεως; Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1823 εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς κυβερνήσεως τοσοῦτον χρόνον διαρκέσασα ἀπουσία αὐτοῦ, συνδέεται μετὰ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ὅσα συνέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Στερεᾷ. Τῶντι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ ἐμβάλωσι τῷ 1823 εἰς τὴν Ἑλλάδα δύο στρατοὶ, ὁ μὲν ἐκ Θεσσαλίας, ὁ δὲ ἐξ Ἠπείρου, ἐνούμενοι δὲ περὶ Ναύπακτον νὰ διαπεράσωσιν εἰς Πάτρας, ἐκεῖθεν ἐπιχειροῦντες τὴν τῆς Πελοποννήσου χεῖρωσιν. Ἐπὶ τούτῳ κατὰ ἀπρίλιον μὲν εἰσῆλασεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς Βερκόφτσαλης μετὰ ἰπικῆς τὸ πλεῖστον δυνάμεως καὶ προῆλθεν εἰς τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἄλλ' ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς, καίτοι ἀγαθὸς στρατιώτης, ἦτο ὑπέργηρος καὶ προσωπικῶς δυσηρηστημένος κατὰ τοῦ σουλτάνου· ὅθεν οὔτε τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἐξετέλεσεν, οὔτε ἄλλο τι γενναῖον ἔπραξεν. Ἀντὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀμφισσαν καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Ναυπάκτου συγκοινωνίαν, κατηνάλωσε τὸν χρόνον καὶ τὸν στρατὸν περὶ μικρὰς τινὰς συμπλοκάς ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐπὶ τέλος ἐπέστρεψεν εἰς Λαμίαν ἄπρακτος. Πολὺ σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις. Ἡ ἐπίθεσις αὕτη ἐπετράπη εἰς τὸν Μουσταῆν, πασᾶν τῆς Σκόδρας, κατελθόντα ἐκεῖθεν μετὰ 8,000 γενναίων Μιρδιτῶν καὶ Γκέγκιδων, καὶ εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην τῶν Ἰωαννίνων μετὰ 4,000 ἀνδρῶν. Ἄλλὰ καὶ οὗτοι ἐβράδυνον νὰ εἰσβάλωσι, καὶ κατ' ἀρχὰς ἐνήργησαν διηρημένοι ἀπ' ἀλλήλων. Οὐδὲν ἦττον, ὅτε ἐν ἀρχῇ αὐγούστου ὁ πασᾶς τῆς Σκόδρας, διελθὼν τὰ Ἄγραφα, κατέλαβε διὰ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς αὐτοῦ τὸ Καρπενῆσι, ὁ κίνδυνος ἀπέβη μέγας. Καθὼς τῷ 1822, οὕτω καὶ νῦν, ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ Σουλιώτης Μᾶρκος Βότσαρης. Ὁ Μᾶρκος ὑπῆρξε βεβαίως εἰς τῶν ἡρωϊκωτάτων καὶ τῶν εὐγενεστάτων τύπων τοῦ Ἑλληνος μαχητοῦ. Δὲν εἶχε τὸ πολυμήχανον τοῦ Κολοκοτρώνη, πνεῦμα· δὲν εἶχε τὸ μεγαλεπήβολον πνεῦμα, ὅπερ ἀπεκάλυψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Καραϊσκάκης. Λόγῳ ἀφοσιώσεως ὅμως καὶ προσωπικῆς ἀνδρείας, οὐδεὶς ἦτο αὐτοῦ ἐνάμιλλος. Ἡ χρηστότης ἦτο ἐζωγραφη-

μένη εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἡ καλοκάγαθία ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἦτο ἀρνίον κεκτημένον καρδίαν λέοντος. Οἱ Ἀλβανοὶ ἔλεγον, ὅτι ἔν ἤτο μουσουλμάνος, ἤθελον πιστεύσει ὅτι ὁ προφήτης Ἀλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γῆν. Ἄμα μαθὼν ὅτι ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Μουσταῆ κατέλαβε τοὺς λειμῶνας καὶ τοὺς κήπους τοῦ Καρπενησίου, συνεννοηθεὶς μετὰ εὐαρίθμων τινῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων, ἀπεφάσισε νὰ προσβάλη αὐτὴν διὰ νυκτός διχόθεν, αὐτὸς μὲν μετὰ τῶν Σουλιωτῶν ἐκ τοῦ πεδίου, οἱ δ' Αἰτωλοὶ, οἱ Ἀκαρνᾶνες καὶ τινες ἄλλοι Σουλιῶται ἐκ τῶν ὄρέων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐξεπλήρωσε τὰ ἀποφασισθέντα, ὀρμήσας τὴν νύκτα τῆς 9 αὐγούστου μετὰ 350 ἀνδρῶν. Οἱ Σκοδρινοὶ καταληφθέντες κοιμώμενοι καὶ ἐκπλαγέντες ἔρριψαν τὰ ὄπλα καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Ἄν κατήρχοντο τότε ἐκ τῶν ὄρέων καὶ ὅλοι οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ἡ καταστροφή τῶν πολεμίων ἤθελεν ἀποβῆ ὀλοσχερῆς. Δυστυχῶς, καίτοι ἀκούοντες τὸν πυροβολισμόν, δὲν προσῆλθον ἐκεῖθεν εἰμὴ ὀλίγοι ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν. Οὐδὲν ἤττον οἱ Σουλιῶται ἐξέβαλον τοὺς ἐχθροὺς ἀφ' ὧν τῶν χαρακωμάτων, παρεκτός μιᾶς μάνδρας ἐν ἣ εἶχε πῆξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ὁ Τζελαλεδίμπεϋς, ὁ ἡγεμὼν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Μουσταῆ. Ὁ Μᾶρκος, καίτοι πληγωθεὶς κατὰ τὸν δεξιὸν βουβῶνα, ἀλλὰ ἐλαφρῶς, ἔδραμε πρὸς τὴν μάνδραν καὶ ἀναρριχηθεὶς εἰς τὸ τεῖχος κατώπτευσε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ· οἱ ἐντός δὲ, ἅμα ἰδόντες ἐπιφανεῖσαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, ἐπυροβόλησαν, καὶ ὁ Μᾶρκος κτυπηθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ἔπεσε νεκρός. Οἱ συναθληταὶ αὐτοῦ ἀπαγαγόντες τότε τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπῆλθον, μηδενὸς τολμήσαντος νὰ παρενοχλήσῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν, καίτοι συναπήγαγον ἐπὶ ἡμιόνων φορτωμένων πλουσιώτατα καὶ πολυάριθμα λάφυρα ὄπλων καὶ πολεμεφοδίων. Οἱ πολέμιοι ἀπέβαλον ἐν τῇ νυκτομαχίᾳ ταύτῃ περὶ τοὺς 800 ἄνδρας. Ἄλλ' ἡ Ἑλλάς ἀπώλεσεν ἓνα τῶν καλλίστων αὐτῆς προμάχων.

Τὴν ἐπιούσαν οἱ Μιρδῖται ἔθαψαν τοὺς νεκροὺς αὐτῶν παρὰ τὰς ἰτέας τοῦ Καρπενησίου καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ Μουσταῆ, κατέβησαν πνέοντες ἐκδίκησιν εἰς τὸν κάτω Ζυγὸν τῆς Αἰτωλίας. Εἰς Γουριὰν, χωρίον κείμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελφού, ἠνώθησαν τῇ 17 Σεπτεμβρίου μετὰ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ. Ἄλλ' οἱ δύο πασάδες δὲν προσέβαλον τὸ Μεσολόγγιον εὐρόντες αὐτὸ κάλλιον ὠχυρωμένον ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος. Ἀφοῦ περὶ ἓνα μῆνα περι-

φέρθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀχελφῶου μέχρι τοῦ Εὐήνου, ἔστησαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν εἰς τὰ περιβόλια καὶ τοὺς ἐλαιῶνας τοῦ Ἀνατολικοῦ. Κατὰ τῆς πόλεως ταύτης ἔρριψαν χιλιάδας βομβῶν, αἵτινες ὁμως ὀλίγην ἐπροξένησαν βλάβην. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ χρημάτων· διάφορα Ἑλληνικὰ σώματα διέκοπτον κατὰ νῶτον τὰς συγκοινωνίας αὐτῶν· οἱ δὺο ἡγεμόνες δὲν διέτελουν εἰς φιλικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις· αἱματηραὶ συνέβαινον συγκρούσεις μεταξύ Τόσκων, Γκέγκιδων καὶ Μιρδίτων· ἐπῆλθεν ἡ εἶδησις ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα στρατόπεδον τοῦ Βερκόφτσαλη, Ἰουσοῦφ πασᾶ διελύθη. Ὅθεν τῆ 17 νοεμβρίου οἱ δὺο πασάδες ἐνόμισαν συνετὸν νὰ ἀναζεύξωσι, καὶ, ἀφοῦ ἀπέβαλον ἐπὶ ματαίῳ τὸ τέταρτον τῆς δυνάμεως, ἀπῆλθον κατεσπυσμένως ὅπως οὖν εἰς τὰ ἴδια, ὁ μὲν εἰς Σκόδραν, ὁ δὲ εἰς Ἄρταν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν τελευταίων τῆς ἐκστρατείας ταύτης περιπετειῶν οἱ κάτοικοι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐνθυμήθησαν τὸν ἄνδρα ὅστις πρὸ διετίας εἶχε σώσει τὸ Μεσολόγγιον· ἐνθυμήθησαν αὐτὸν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ τότε κυριώτατος αὐτοῦ συναθλητῆς, ὁ Μᾶρκος Βότσαρης, δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὔσι· καὶ παρεκάλεσαν τὸν Μαυροκορδάτον ν' ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ ἀπῆλθε προθύμως καὶ ἀφίκετο εἰς Μεσολόγγιον τῆ 30 δεκεμβρίου. Αὕτη τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀπόφασις ὑπῆρξε μία τῶν ἐντιμοτάτων ἅπαντος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Πρόεδρος ὢν τοῦ Βουλευτικοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ καὶ ν' ἀπαιτήσῃ, ἂν ὄχι τὴν πρώτην, προέχουσαν ὁμως τινὰ τάξιν ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους τύχης. Καὶ ὁμως καταλιπὼν εἰς ἄλλους τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ ρυθμίσῃ τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἴσως προεἶδεν, ὅτι καὶ νῦν, ὅπως τῷ 1822, δύναται νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα λυσιτελέστερον ὡς ἐθελοντῆς μᾶλλον ἢ ὡς κυβερνήτης. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐπὶ ἔτος ὀλόκληρον διατρέψας ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐτακτοποίησε καὶ ἐνεψύχωσεν αὐτὴν καὶ πρὸ πάντων ἐφρόντισε νὰ ὀχυρώσῃ ὅσον οἶόν τε τὸ Μεσολόγγιον. Ἐν μόνον λάθος ἔπραξε τότε, ὅτι δὲν ἐμάντευσε τὴν ἀξίαν τοῦ Καραϊσκάκη καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις μετὰ δύο ἔτη εἰς στιγμὴν κρισιμωτάτην ἐμελλε νὰ ἀπο-

δείξη δι' ἔργων λαμπρῶν ὅτι εἶναι ὁ κράτιστος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πολέμαρχος καὶ ἴσως ὁ κράτιστος τῶν κατὰ ξηρὰν ἀναδειχθέντων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις περὶ ἦν ἐνησχολήθη ὁ Μαυροκορδάτος καθ' ὅλον τὸ 1824 παρεσκεύασε τὴν ἀείμνηστον ἄμυναν, ἣν τὸ Μεσολόγγιον ἀντέταξε κατὰ τὰ ἐπόμυνα ἔτη εἰς τὰς ἠνωμένας δυνάμεις τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Αἰγύπτου· ἄμυναν τῆς ὁποίας ἡ τιμὴ ἐν μέρει ἀνήκει εἰς τὸν Μαυροκορδάτον. Διηκολύθη δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 1824 οὐδεμίαν ἐγένετο κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος σπουδαία τουρκικὴ ἐπιστρατεία. Μόνον δὲ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους ἐκείνου Ρούμελη Βαλεσῆς Δερβίς πασᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐμβάλη κατὰ ἰούλιον μετὰ ἀνδρῶν μυρίων, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὰ στενὰ ὄπλαρχηγῶν τῶν Σαλῶνων, τῶν Κραββάρων, τοῦ Ζυγοῦ, μεθ' ὧν συνετάσσοντο καὶ τινες Σουλιῶται καὶ Πελοποννήσιοι. Ἡ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος τῶν ἐνταῦθα γενομένων μαχῶν ἐγένετο ἡ περὶ Ἀμπλιανῆν (μεταξὺ Σαλῶνων καὶ Γραβιάς), καθ' ἣν ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς καὶ ἄλλοι κατετρόπωσαν τοὺς πολεμίους, καταλιπόντας εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων δύο πυροβόλα, ἑπτὰ σημαίας καὶ πολεμεφόδια. Ὁ Δερβίς πασᾶς παρέμεινεν εἰσέτι ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Κηφισσοῦ καὶ τοῦ Σπερχειοῦ, μηδὲν λόγου ἄξιον δυνάμενος νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων παρενοχλούμενος, μέχρις οὗ τῇ 6 ὀκτωβρίου ὑπεχώρησεν ἐκεῖθεν τοῦ Σπερχειοῦ ἄπρακτος.

Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις ηὐτύχησε μὲν νὰ ἀναλάβῃ τὰ πράγματα εἰς στιγμὴν καθ' ἣν ἐματαιοῦτο ἡ σπουδαία κατὰ τὴν Στερεᾶν Ἑλλάδα ἐπιχειρήσις τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας, τοῦ Ὁμέρ Βριώνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ἰουσούφ πασᾶ Βερκόφτζαλη, καθ' ὅλον δὲ τὸ 1824 οὐ μόνον τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους κατέβαλεν, ἀλλὰ καὶ οὐδένα μέγαν ἐξωτερικὸν κίνδυνον ὑπέστη κατὰ ξηρὰν. Κατὰ θάλασσαν δὲ τῷ μὲν 1823 τὰ πολεμικὰ ἔργα δὲν ἀπέβησαν ἐν γένει πολύκροτα, τῷ δὲ 1824 ἡ ἐπανάστασις, ἀφοῦ ὑπέστη τραύματά τινα ὀδυνηρά, ἔπειτα ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν ταῖς λαμπροτάταις ὄλου τοῦ ἀγῶνος ναυμαχίαις.

Κατ' ἀρχὰς τῷ 1823 ἡ Υ. Πύλη ἐφάνη ἰδιαζόντως ἐπιμεληθεῖσα τὴν ναυτικὴν αὐτῆς ἐπιχειρήσιν. Ἀπολέσασα ἐκ ταῖς προηγουμέναις

ἐκστρατείας τρία κατάφρακτα, ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐκθέσῃ τοῦ λοιποῦ τοὺς κακῶς χειριζομένους ἐκείνους ὄγκους εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν κινδύνους καὶ συνεκρότησε τὸν στόλον αὐτῆς ἐκ φρεγάδων μᾶλλον παρά ἐκ δικρότων. Παρεσκεύασε δὲ εἰς ἐκπλουν 46 σκάφη ἐξ ὧν ἓν μόνον δικροτον· μετὰ τούτων ἔμελλον νὰ ἐνωθῶσιν 6 ἀλγερινὰ, 7 ἐκ Τύνιδος καὶ 4 ἐκ Τριπόλεως, τὸ πλεῖστον φρεγάδες ἢ δρόμωνες. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος, συγκεείμενος ἐξ 60 πλοίων, δὲν ἔμελλε νὰ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ ὀσμανικοῦ εἰμὴ μετὰ τὴν προσβολὴν καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσσου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει πᾶσα κατεβλήθη προσπάθεια ἵνα καταρτισθῶσι τὰ πληρώματα τοῦ στόλου ὅσον ἐνδέχεται βελτίονα τῶν προτέρων, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσαγηνεύθησαν οὐκ ὀλίγοι Εὐρωπαῖοι ναῦται. Προεχειρίσθη δὲ καὶ νέος ἀρχιναύαρχος, ὁ Χοσρέφ Μεχμέτ πασᾶς, ἀνὴρ λογιζόμενος ἐμπειρότατος, ἂν καὶ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ θάρρος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐφάμιλλον τῆς συνέσεως. Ὁ στόλος αὐτοῦ δὲν ἐξῆλθε τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ τῇ 12 Ἀπριλίου, καὶ δὲν ἠνώθη ἐν Τενέδῳ μετὰ τῆς βαρβαρικῆς μοίρας εἰμὴ τῇ 9 Μαΐου. Ὁ Γάλλος τοῦ ἔτους τούτου μοίραρχος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Δερινιῦ, ὁ μετ' ἔπειτα ἐν Πύλῳ ναυαρχήσας, ἀπῆντησε τῇ 21 περὶ τὴν Μιτυλήνην τὸν στόλον ἐκείνον παραλαμβάνοντα στρατεύματα πανταχόθεν τῆς Ἀσίας προσερχόμενα. Ὁ Γάλλος ἔλαβεν ἐκεῖ συνέντευξιν μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ περὶ ἧς ὑπέβαλεν ἐχθεσιν εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Ὁ Χοσρέφ πασᾶς, ἀφοῦ ὠμολόγησεν, ὅτι αἱ σφαγαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χίου παρώξυνον μᾶλλον τὴν ἐπανάστασιν, ἢ συνετέλεσαν εἰς περιστολὴν αὐτῆς, προσέθηκεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν νομίζει συνετὸν νὰ μεταβάλλῃ σύστησιν. «Οἱ νησιῶται, εἶπε, καὶ μάλιστα οἱ Ὑδραῖοι γνωρίζουσιν ὅτι διετέλεσα πάντοτε προστάτης αὐτῶν· μόνος δὲ ὁ διορισμὸς μου ὡς ἀρχιναύαρχου ἀρκεῖ ἵνα ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀποκλίνει εἰς ἐπιεικεστέρας διαθέσεις. Ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πάσας τὰς περιστροφὰς ἀνωφελοῦς ἐθιμοταξίας. Εἴσθε ἄρα γε διατεθειμένος νὰ διαβιβάσετε εἰς τὴν Ὑδραν προτάσεις τινὰς συμβιβασμοῦ; — Ἐπὶ τίνι βάσει; — Τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς παραδόσεως τῶν ὀπλων. — Καὶ τίνα θέλω προτείνει εἰς αὐτοὺς ἐγγύησιν; — Τὸν λόγον μου. Οἱ Ὑδραῖοι μὲ ὀφείλουσι πολλὰ καὶ ἤξεύρουσι ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς ἐμέ.» Ὁ Δερινιῦ δὲν ἐνόμισεν εὐπρεπὲς νὰ διαψεύσῃ τὸν πασᾶν, ἀλλὰ τὸν παρετήρησεν, ὅτι δὲν δικαιούται ν' ἀπαιτήσῃ παρά τῶν Ἑλλήνων τὴν παράδοσιν τῶν

ὄπλων αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν. Τότε ὁ καπετὰν πασᾶς καταλιπὼν τὰ περὶ Μιτυλήνην ὕδατα ἔπλευσεν ἐπὶ τὸν Καφηρέα καὶ φθάσας τῇ 23 εἰς Κάρυστον ἀπεβίβασεν εἰς αὐτὴν τροφὰς, ἐφόδια καὶ ἐπικουρίαν, καὶ διέλυσεν οὕτω τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Κριεζώτου, Εὐβοέως, ὅστις ἔπροσελθὼν ἐξ Ἰωνίας ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ τῆς ἐπαναστάσεως ἔτει, ὡς ἀπλοῦς δὲ στρατιώτης κατ' ἀρχὰς ταχθεὶς ὑπὸ τὸν Ἀγγελῆν Γωβγίαν, ἔπειτα ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ καρτερίας αὐτοῦ εἰς τῶν μάλιστα ἀξιωματικῶν δευτερευόντων στρατηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Δερινιὺ γράφων τὴν 24 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ὅσα ἐπήγαγεν ἡ προκειμένη διάλυσις τῆς πολιορκίας τῆς Καρύστου, ἔλεγεν· «Ἐγενόμην μάρτυς τοῦ πρώτου τούτου δείγματος τῆς μετριοπαθείας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Δι' ἐφλόγους 40 πυρποληθέντων χωρίων κατηύγασαν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν Μήδειαν καὶ τὸν Σειληνὸν (τὰ δύο γαλλικὰ πλοῖα). Ἡ αὐτόθι παρουσία ἡμῶν ἐχρησίμευσε τούλάχιστον εἰς τὴν σωτηρίαν πολλῶν Ἑλλήνων, οὓς φεύγοντας ἐπὶ μικρῶν πλοιαρίων καὶ κινδυνεύοντας νὰ ἀποθάνωσι τῆς πείνης, παρελάβομεν καὶ περιεποιήθημεν.» Μετ' ἄλλην δὲ ἐπιδρομὴν εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον, οὐδὲν ἤττον αἱματηρὰν γενομένην, ὁ καπετὰν πασᾶς πορευθεὶς εἰς τὸ κρητικὸν πέλαγος καὶ διατρίψας αὐτόθι ἡμέρας τινὰς, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, ἐπεσίτισε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, καὶ ἠγκυροβόλησε τῇ 9 ἰουλίου εἰς Πάτρας. Ἐκεῖ παραμείνας 40 ἡμέρας, ἀλλὰ οὐδόπως δυνηθεὶς νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπερχομένης ἐκστρατείας τοῦ Μουσταῆ καὶ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Αἰγαῖον προσβληθεὶς δὲ εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον ὑπὸ μικρᾶς τινος μοίρας Ὑδραίων καὶ Ψαριανῶν καὶ ἐντρομος γενόμενος ἐκ τῶν πυρπολικῶν, καίτοι οὐδὲν ἀπὸ τούτων ἐπαθεν, ἀνέκαμψεν εἰς Ἑλλήσποντον, μηδὲν τῇ ἀληθείᾳ γενναῖον πράξας. Ὡσαύτως καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος λυμαινόμενος ὑπὸ τῆς πανώλους δὲν ἐπεχείρησέ τι κατὰ τῆς Κάσσου, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ὅπως ἄπρακτος εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Τότε ὁ Δερινιὺ ἔγραψε πάλιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· «Αἱ φοβεραὶ λοιπὸν τῶν Τούρκων παρασκευαὶ εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν ἀποτέλεσμα. Ἰδοὺ συμπληροῦται τὸ τρίτον τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτος καὶ οἱ ἠνωμένοι ἀγῶνες τῶν ὀσμανικῶν στόλων καὶ στρατῶν τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Οἱ Τούρκοι ἐγκαταλελειμμένοι εἰς ἑαυτοὺς δύνανται νὰ καταστρέψωσι τοὺς Ἕλληνας, ὅχι νὰ τοὺς ὑποτάξωσιν. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ εἰμὴ διὰ

τῶν οἰκείων τῇ φύσει αὐτῆς ἐλατηρίων. Συμβουλευόντες αὐτῇ τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ἐπιείκειαν, τὴν τάξιν καὶ ἀπαιτοῦντες μέχρι τινὸς ταῦτα πάντα παρ' αὐτῆς, ἠθέλομεν τῇ ἀφαιρέσει τοὺς μόνους τρόπους τῆς ἐνεργείας ὅσους κέκτηται. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἕλληνες ἀλληλομαχοῦντες ἅμα ἢ τύχη προσμειδιάσει πρὸς αὐτοὺς, δὲν εἰμποροῦν νὰ πράξωσι πλείοτερα τῶν ὅσα ἔπραξαν. Δὲν θέλουσι καθαιρέσει τὸ ὀσμανικὸν κράτος· ἀνάγκη ἄρα νὰ ὑπάρξωσι παρ' αὐτῶ.»

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν μέγα ἔπαθον ἐκ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, οὐδ' αὐτοὶ ἐπήγαγον πληγὴν τινὰ εἰς αὐτόν. Δι' ἔλλειψιν πόρων ἢ βραδέως ἢ ὀλίγοι ἐξεστράτευσον, ἢ ἐκστρατεύοντες ἠναγκάζοντο διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ ἐπιστρέψωσι παρακαίρως εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τούτοις αἱ ἐνέργειαι τῶν ἐλληνικῶν πλοίων δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰς τακτικὰς ἐκείνας ἐκστρατείας. Ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1823 καὶ ἐφεξῆς τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐπεχειροῦν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν τουρκικῶν παραλίων καὶ καταδιώξεις τῶν πλοίων ὅσα ὑπὸ σημαίαν οὐδετέραν ἢ παρεβίαζον τοὺς ἀποκλεισμούς ἢ ἐχρησίμευον ὡς σκευαγωγὰ τῶν πολεμίων. Πᾶσαι αὐταὶ αἱ πράξεις εἶναι βεβαίως δεδικαιολογημέναι, καὶ συγχρόνως παρῆχον ἐνασχόλησιν καὶ πόρον ζωῆς εἰς τὰ λιμῶντονα ναυτικὰ ἡμῶν πλήθη. Ἄλλ' ἐὰν αἱ λεηλασίαι τουρκικῶν χωρῶν οὐδεμίαν παρῆγον εἰς μέσον δυσχέρειαν, ἢ καταδιώξεις τῶν οὐδετέρων πλοίων προεκάλει περιπλοκὰς δυσἀρεστοὺς μετὰ τῶν ναυάρχων καὶ μοιράρχων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτοὶ οἱ Ἀγγλοὶ οἵτινες, ὡς εἶδομεν, δὲν ἦσαν πολὺ αὐστηροὶ περὶ τὴν προστασίαν τῆς σημαίας αὐτῶν, ὅσάκις αὕτη παρεβίαζε τοὺς ἡμετέρους ἀποκλεισμούς, οὐδὲν ἤττον ἠνάγκασαν τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπὸ 27 μαΐου 1824 διακήρυξιν, δι' ἧς αὕτη εἶχεν ὀρίσει ὅτι τὰ εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Τουρκίας πλοῖα ἀδοῖαν σημαίαν καὶ ἂν φέρωσι, δὲν θέλουσι θεωρηθῆ πλεον ὡς ἀνήκοντα εἰς οὐδέτερον ἔθνος, ἀλλ' ὡς ἐχθρικά.» Ἡ ἀνάκλησις ὅμως τῆς διακηρύξεως ταύτης δὲν ἔπαυσε τὴν καταδιώξιν, ἥτις ἐπεβάλλετο οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τε τῆς ἀνάγκης τοῦ πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδείας τῶν ναυτικῶν δμῖλων. Ἡ καταδιώξις λοιπὸν ἐξακολουθοῦσα ἐλογίσθη ὡς πειρατεία. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ καιροῦ πολλὰ πλοῖα ἡμῶν δι' αὐτὸν ἐκείνον τὸν λόγον ὅτι ἐστεροῦντο παντὸς τρόπου νομίμου ἐργασίας καὶ συντηρήσεως, εἶχον ἐκτραπῆ τῶν ἰσχυρῶν εἰς ἀληθεῖς πειρατικὰς πράξεις, ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς λογιζομένης καὶ τῆς πραγματικῆς πειρατείας, αὕτη

ἔλαβε προϊόντος τοῦ χρόνου διαστάσεις φοβεράς, αἵτινες πολὺν προσέτριψαν μῶμον εἰς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ εἰς πολλὴν ἐνέβαλον ἀμνηχανίαν τοὺς εἰλικρινεστέρους φίλους τῆς Ἑλλάδος. Μήπως αὐτὸς ὁ Ἄμιλτων, ἀπαιτήσας τῷ 1826 τὴν παράδοσιν καταδρομικοῦ πλοίου ζημιώσαντος μὲν τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν, εὐρισκομένου δὲ ἐν Ὑδρα, καὶ πυροβοληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, δὲν εὐρέθη εἰς τὴν θλιβεράν ἀνάγκην ν' ἀντιπυροβολήσῃ; Ὡστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο ὅτι ἡ Ὑδρα, καθ' ἧς τουρκικὴ σφαῖρα δὲν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ πέσῃ, ἐδέχθη σφαίρας ἀγγλικὰς, καθὼς τῷ 1822 εἶχε δεχθῆ καὶ γαλλικὰς σφαίρας. Ἀνάγκη ἐν τούτοις νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ δεινὸς ἐκεῖνος τάραχος ὁ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐπικρατήσας, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταναγκάσῃ τὰς δυνάμεις νὰ ὑπογράψωσι τὴν συνθήκην τοῦ 1827, ἣτις ῥητῶς τοῦτο ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτῆς ἀνακηρύττει.

Ἐλθωμεν δὲ εἰς τὰ ναυτικὰ ἀτυχήματα τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1824. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ σουλτάν Μαχμούτης εἶχεν ἀπελπισθῆ τοῦ νὰ καταβάλλῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν διὰ μόνων τῶν ἰδίων δυνάμεων. Αἱ κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἐκ Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου ὀρμήσασαι πεζικαὶ ἐκστρατεῖαι ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ ἄτακτοι αὐτοῦ στρατοὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προελάσωσι μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα κατῶρθωσαν νὰ χειρῶσωσιν. Ἡσθάνετο μὲν πρὸ καιροῦ ὁ σουλτάνος τὴν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικόν· πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει πρὸ πάντων νὰ καταλύσῃ τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα, ὅπερ πρὸ αἰῶνος εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλει, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν παραλυσίαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ ὅλως ἐξαχρειωθὲν τοῦτο δημιούργημα τοῦ Καρᾶ Χαλήλ Τζεντερελῆ δὲν ἐμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητί· ὥστε ὁ σουλτάνος, ἐνθυμούμενος τὴν τύχην τοῦ Σελίμη, προέβαινε πρὸς τοῦτο μετὰ πολλῆς περισκέψεως, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἐνόει, ὅτι ἔπρεπε νὰ πράξῃ τι καίριον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν, πασᾶν τῆς Αἰγίπτου. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος δυνάστης εἶχε πρὸ καιροῦ συγκροτήσει τακτικὸν στρατόν· ὅσονδῆποτε δὲ καὶ ἂν ὁ Μαχμούτης ἐδυσπίστει πρὸς αὐτόν, ἠναγκασμένος νῦν, ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἢ νὰ καταβάλλῃ αὐτὴν διὰ πάσης θυσίας, ἔστω καὶ διακινδυνεύων τοῦ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν

ἤδη τοσοῦτον ἰσχυρὸν ἐκείνον σατράπην, ἀπεφάσισεν ἐκ τῶν δύο κακῶν νὰ προτιμήσῃ τὸ μὴ χειρόν καὶ ἐπέτρεψε τὸ πασαλίκι τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν. Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος κοινωνήσει τῶν κατ' αὐτοῦ θαλασσίων ἐκστρατειῶν, εἰ καὶ οὐχὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου. Ἀπὸ τοῦ 1822 ὁ σουλτάνος εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν τὰ κατὰ τὴν Κρήτην καὶ ἐν μηνὶ ἰουνίῳ τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ γαμβρὸς τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ Χασάν πασᾶς ἀπεβίβασεν εἰς Σούδαν 5,000 Ἀλβανούς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1824 ὁ πολυμήχανος σατράπης, προσλαβὼν τὸ πασαλίκιον τῆς Πελοποννήσου καὶ φιλοτιμούμενος νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον τῶν Φαραώνων, ὅπερ ἐπόθει νὰ ἀνορθώσῃ, ἔκτασιν οἷαν ποτὲ δὲν εἶχε λάβει ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ πάσης θυσίας κατὰ ξηράν τε καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ μαρτίου 1824 ὁ Χουσεϊμπεύς σταλείς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην συνεπλήρωσε διὰ σφαγῶν καὶ καταστροφῶν φοβερῶν τὴν χεῖρωσιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης νήσου.

Ἀλλὰ τότε προέκυψαν εἰς μέσον αἱ μεγάλαι τοῦ ἐπιχειρήματος δυσχέρειαί. Μέχρι τοῦ λιθουκοῦ πελάγους σπανίως προέβαιεν ὁ ἐλληνικὸς στόλος, τόσῳ μᾶλλον ὄσῳ, ἐπειδὴ οἱ λιμένες τῆς Κρήτης κατεῖχοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν, οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον καταφύγια ἀσφαλῆ ἐν τῇ ἀχανεῖ ἐκείνῃ ἐκτάσει. Ὅθεν δυσκόλως ἠδύναντο νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἄμεσον μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κρήτης διαπεραίωσιν. Ἀλλὰ μεταξὺ Κρήτης καὶ Πελοποννήσου ὁ στόλος ὁ μετακομίζων τὸν τακτικὸν στρατὸν ἐμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ προσκόψῃ πρὸς τοὺς στολίσκους ἐκείνους, οἵτινες κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως τοσοῦτον ἐνεποίησαν τρόμον εἰς τοὺς ὀσμανίδας. Δυστυχῶς ἡ ὀλίγη δραστηριότης ἡ ἀναφανείσα εἰς τὰς παρασκευὰς καὶ τὰς κινήσεις τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου τῷ 1823, ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 καὶ εἰς παντελῆ μάλιστα μετεβλήθη ἀδράνεια. Τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου δὲν εἶχον ἔτι ἔλθει· οἱ ἰδιωτικοὶ πόροι τῶν τριῶν νήσων ὀσημέραι ἐξηντλοῦντο, τὸ δὲ νέον Ἐκτελεστικὸν ἠσχολεῖτο πολὺ μᾶλλον εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων ἢ εἰς τὴν ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικρεμαμένου μεγάλου ἐξωτερικοῦ κινδύνου. Ἐντεῦθεν κατὰ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τοῦ ἔτους ἐκείνου οἱ στόλοι ἡμῶν ἔμειναν ἀργοί, παραδόξως δὲ ἠνυκολύνθη κατ' ἀρχὰς ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου σχεδίου ὅπερ συνεφωνήθη μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸ

σχέδιον τοῦτο, ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους διαπεραιώσις τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐκρίθη πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ ὑποταχθῶσιν αἱ νῆσοι, ἂν ὄχι ὕλαι, τοῦλάχιστον αἱ ἀπωτέρω τῆς Πελοποννήσου κείμεναι. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὠρίσθη, ὅτι ὁ μὲν αἰγυπτιακὸς στόλος θέλει ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Κάσσου, ὁ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Ψαρῶν, ἀμφοτέρω δὲ ἐνωθέντες κατὰ τῆς Σάμου. Καὶ πρώτη προσεβλήθη ἡ Κάσσοι. Ἡ ἀπόκρημνος αὕτη νῆσος ἡ παρακειμένη εἰς τὴν Κρήτην, εἶχεν 7000 περίπου κατοίκους καὶ 15 μὲν πάρωνας, 40 δὲ μικρότερα πλοῖα. Οἱ Κάσσιοι σπανίως μετέσχον τῶν ἐργασιῶν τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν προηγηθέντων τριῶν ἐτῶν δὲν ἔπαυσαν βοηθοῦντες μὲν τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν, λυμαινόμενοι δὲ τὰ παράλια τῆς Καραμανίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ δεινῶς δυσφημούμενοι ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ὡς πειραταί. Τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ἀνετέθη εἰς τὸν Χουσεῖμπεῦν, τρεῖς δὲ φρεγάδες καὶ 10 δρόμωνες ἐξέπλευσαν ἐπὶ τούτῳ ἐξ Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν Ἰσμαήλ Γιβραλτάρ, ναύτην τολμηρὸν καὶ ἔμπειρον ἀνατραφέντα ἐν τῇ σχολῇ τῶν πειρατῶν τῆς Βαρβαρίας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου ἡ νῆσος ἀπεκλείσθη καὶ ἤρχισε νὰ κανονοβολῆται· τῇ δὲ 7 ἰουνίου ὁ Χουσεῖμπεῦς ἀπεβίβασε διὰ νυκτὸς 3,000 Ἀλβανούς εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην νεύουσαν παραλίαν, καὶ μὴ ἀπαντήσας ἰκανὴν ἀντίστασιν, τοὺς μὲν ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ νέους καὶ παῖδας, 2000 τὸν ἀριθμὸν, ἔπεμψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα.

Ἡ δὲ κατὰ τῶν Ψαρῶν ἐπίθεσις ἀνετέθη εἰς τὸν Χοσρέφ πασᾶν. Τῇ 20 ἰουνίου ἀπὸ πρωΐας ὁ ὀσμανικὸς στόλος προερχόμενος ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὑπὸ ἐλαφρᾶς βορείου αὔρας φερόμενος, ἔπλεε πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκραν τῶν Ψαρῶν. Ὁ στόλος οὗτος, συγκείμενος τότε ἐξ 140 σκαφῶν ἐν οἷς 2 κατάφρακτα, 5 φρεγάδες καὶ 45 δρόμωνες, πάρωνες, ἡμιολίαι καὶ βάρεις (κανονοφόροι), φέρων δὲ στρατὸν ἀποβατικὸν 14,000 ἀνδρῶν, προέβαιεν ἐν μακροτάτῳ στίχῳ, οὐ ἦ τε κεφαλὴ καὶ ἡ οὐρὰ συνέκειντο κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἐπικώπων πλοίων παραπεμπομένων ὑπὸ τινῶν φρεγάδων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς φάλαγγος ταύτης διεκρίνετο ἡ ναυαρχίς. Ἐὰν προσήρχοντο ἐγκαίρως πᾶσαι αἱ ναυτικαὶ ἑλληνικαὶ δυνάμεις, βεβαίως ὁ Χοσρέφης δὲν ἀπεβιβάζετο ποτέ εἰς Ψαρά. Ἐὰν καὶ αὐτοὶ οἱ Ψαριανοὶ ἐξέπεμπον κατ' αὐτοῦ τὰ

πυρπολικά των ἐπεριδόμενα ἐπὶ τῶν πολεμικῶν, ὅσον εὐάριθμα καὶ ἂν ἦσαν ταῦτα, πιθανῶς ἤθελον ἀναβάλλει τὴν ἀπόβασιν μέχρι τῆς προσελεύσεως τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ στόλου ὅστις τῶντι παρέστη μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἄλλ' οἱ Φαριανοὶ δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τῆς νήσου πρόμαχοι. Εἶχον προσλάβει χιλίους ὑπομισθίους Θετταλοὺς καὶ Μακεδόνας, οἵτινες, φοβούμενοι μήπως διεξαγομένου κατὰ θάλασσαν τοῦ ἀγῶνος, ἐγκαταλειφθῶσιν ἐν ἀποτυχίᾳ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς νήσου, ἀπήτησαν νὰ μείνωσιν ἠγκυροβολημένα τὰ πλοῖα ἐν τῷ λιμένι καὶ αὐτὰ τὰ πηδάλια αὐτῶν, ἀφαιρεθέντα, νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν Ξηρὰν, ὅπερ καὶ ἐγένετο· ὥστε καταδικάσθησαν εἰς ἀργίαν πυρπολικά τε καὶ πολεμικά, ὁ ἀγὼν περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου ἄμυναν, τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον ἄτοπον, αἱ ὀλίγαι αὐτῆς δύνამεις, ἀντὶ νὰ συμπυκνωθῶσιν ἐντὸς ἀσφαλῶς κατωχυρωμένου σημείου, ἐσκορπίσθησαν εἰς διαφόρους ἀσθενεῖς προμαχῶνας. Τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Χοσρέφη καὶ τῆς ἀμύνης τῶν ἡμετέρων ἔχομεν μάρτυρα αὐτόπτην τὸν κυβερνήτην τοῦ γαλλικοῦ δρόμωνος Ἰσιδος Βιλλενεῦ, ὅστις παρευρέθη εἰς τὴν φοβερὰν ταύτην σκηνὴν ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἡμιολίαν Ἀμάραντον. Ἡξεύρομεν ὅτι ἡ παρουσία τῶν γαλλικῶν τούτων πλοίων παρεξηγήθη παρὰ τῶν ἡμετέρων κατὰ τὸ σῦνηθες, ἀλλὰ, καθὼς ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ κυβερνήτου ἐκείνου ἐπισήμως ἐξάγεται, ἀφοῦ τῇ 18 ἰουνίου ἐπεμψεν εἰς Φαρὰ ἓνα τῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ ἵνα ἀναγγεῖλῃ τὴν ἐπικειμένην ἐπίθεσιν, καὶ ἤκουσεν ὅτι θέλουσι μείνει μέχρι τέλους πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρέμεινε περὶ τὴν νήσον ἵνα, ἐν περιπτώσει συμφορᾶς, πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἡ φιλανθρωπία ἐπιτρέπει καὶ ὑπαγορεύει. Ἀνάγκη δὲ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἐκθεσιν ταύτην, διότι δὲν συγχωρεῖται νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἄλλα ἔπραττον καὶ ἄλλα ἀνήνεγκον εἰς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν.

Μετὰ μεσημβρίαν λοιπὸν τῆς 20 ἐπακμάσαντος τοῦ ἀνέμου, ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βόρειον λιμενίσκον τῆς νήσου καὶ τὴν 7 τὸ ἑσπέρας οἱ πάρωνες αὐτοῦ καὶ αἱ βάρεις ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι κατὰ τῶν κανονοστασιῶν τοῦ μέρους τούτου τῆς παραλίας. Οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν, καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐξηκολούθησεν ὁ ἀντιπυροβολισμὸς οὗτος διεξαγόμενος ἐκατέρωθεν «ὀπωςοῦν τυχαίως.» Τὴν ἐπιούσαν πρωτὶ, γαλήνης ἐπικρατούσης, τὰ κωπήρη ἀπεβίβασαν εἰς διάφορα περὶ τὸν λιμενίσκον σημεῖα στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβοηθούμενος ὑπὸ τοῦ πύκνου πυρὸς τῶν πλοίων, εὐχερῶς ἀπώθησε

τοὺς εὐαρίθμους μαχητὰς εἰς οὓς ἐπετράπη ἢ ἐπιτήρησις μᾶλλον ἢ ἡ ἄμυνα τῶν περικειμένων βράχων. Ἐπιτιθέμενοι καὶ ἀμυνόμενοι ἐρρίφθησαν μίγδην πρὸς τι μικρὸν πυροβολοστάσιον περὶ ὃ ἤρξατο ἀγῶν πεισματώδης· ἐπὶ ἓν τέταρτον, λέγει ὁ Γάλλος κυβερνήτης, ἐβλέπομεν συγχρόνως αἰωρουμένας ἐπὶ τῶν προμαχῶνων τὴν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν σημαίαν· τελευταῖον ἠφανίσθη ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἐκυμάτισε μόνη ἡ τουρκικὴ. Τότε οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου, καταπυρπολοῦντες τὰ πάντα καθόσον ὑπεχώρουν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἔπνευσε βορειοδυτικὸς ἄνεμος, καὶ ὁ καπετὰν πασᾶς ὠφελούμενος ἐξ αὐτοῦ διέταξε τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς δρόμωνα, ὅσοι ἦσαν πλησιέστεροι εἰς τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῷ, κάμπτοντες τὴν βόρειον τῆς νήσου ἄκραν. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὸ καταπεπληγμένον πλῆθος συμπαρέσυρε πρὸς τὸν λιμένα τοὺς ἄνδρας ὅσοι ἠδύνατο εἰσεῖτι νὰ τὸ ὑπερασπίσωσι. Δεκαπέντε ἕως εἴκοσι πάρωνες οὔτινες καὶ μόνον εἶχον διασώσι τὰ πηδάλια αὐτῶν, μεστοὶ ἤδη φυγάδων γενόμενοι εἶχον ἀπάρει, καταδιωκόμενοι ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ κανονοβολουέμενοι ὑπὸ τῶν φρεγάδων καὶ τῶν δρομώνων τῆς πρωτοπορείας. Εἰς τῶν παρώνων, κινδυνεύων ἀπὸ δύο φρεγάδων, ἀνῆψεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος διαφόρους καυστικὰς ὕλας καὶ περιεκαλύφθη οὕτω ὑπὸ καπνοῦ, οἱ δὲ κυβερνῆται τῶν δύο φρεγάδων ὑπολαβόντες αὐτὸν ὡς πυρπολικὸν, ἀπετράπησαν ἀμέσως τῆς διώξεως, τοσοῦτον τρόπον ἐνέπνεεν αὐτοῖς ἀπλῆ ἢ ὑπόνοια, ὅτι ἔχουσι κατέναντι αὐτῶν ἐμπρηστήριον σκάφος. Ἄλλ' ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων ὀλίγοι σχετικῶς τῶν κατοίκων εὖρον καταφυγὴν· εἰς ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἡ θάλασσα ἀπεκλείσθη, διότι ὁ στόλος τοῦ Χοσρέφη, φερόμενος ὑπὸ τοῦ βορρᾶ, κατέλαβε τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, ἢ περιεκύκλου τὴν νῆσον. Πολυάριθμα πλοιάρια καὶ ἀκάτια ἐζήτησαν νὰ διαφύγωσι πανταχόθεν, ἀλλὰ τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐπυρβόλουν κατ' αὐτῶν ἀνηλεῶς καὶ κατεδίωκον προσέτι αὐτὰ διὰ λέμβων. Τὰ ὕδατα τοῦ λιμένος βαθμηδὸν ἐρυθραίνοντο καὶ ἐντὸς σταδίου ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος ἐμέτρησε περὶ τὸν δρόμωνα αὐτοῦ 30 πτώματα γυναικῶν καὶ παιδῶν. Μόνον τὸ Παλαιόκαστρον ἀνθίστατο ἔτι. Τὸ ἀσθενὲς τοῦτο ὀχύρωμα ἀντεπυρβόλει μετὰ θαυμαστῆς ζωηρότητος τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένους. Ἐντὸς τοῦ ἀθλίου τούτου περιβόλου εὐαρίθμητοι τινὲς Ἕλληνες ἠμύνοντο κατὰ 6,000 καὶ ἐπέκεινα Τούρκων. Ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθῆξῃ

εἰς τὸ θέαμα τοῦτο. Τῇ 22 περὶ τὴν 9 ὥραν τῆς πρωΐας ἀπελθὼν πρὸς τὸν καπετὰν πασαῖν, αἶρχομαι, τὸν εἶπε, νὰ σὰς προσφέρω τὴν μεσολάβησίν μου.» Συναινέσαντος δὲ τοῦ Χοσρέφη, γάλλος ἀξιωματικός ἀπεβιβάσθη ἐν συνοδίᾳ τοῦ ταμίου τοῦ καπετὰν πασαῖ ὡς διερμηνέως, κομίζων προτάσεις ἀνακωχῆς. Τὰ ὀσμανικὰ ὁμως στρατεύματα ἐκμανέντα οὐδένα ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι λόγον περὶ συμβιβασμοῦ. Καί τοι παθόντα ζημίας δεινάς, εἶχον προσεγγίσει κατὰ μικρὸν τοσοῦτον εἰς τὸ ὀχύρωμα, ὥστε περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας πολιορκούμενοι καὶ πολιορκηταὶ ἀντηρεθίζοντο ἀμοιβαίως διὰ μυρίων ὕβρεων. Περὶ τὴν 6 καὶ $1\frac{1}{2}$ φοβερὰ ἀντήχησε κραυγὴ. Οἱ Τούρκοι περικυκλώσαντες πανταχόθεν τὸν λόφον καὶ ἀναβάντες εἰς αὐτὸν ἐπλημμύρησαν τὰ ἐξωτερικὰ ὀχυρώματα. Ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς Ἰσιδος ἐθεῶντο ἐναγωνίως πᾶσαι τῆς συμπλοκῆς αἱ περιπέτειαί. Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐξηκολούθουν διὰ τοῦ τηλεσκοπίου διακρίνοντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ λέγοντες, ὅτι ἐν ὄσῳ τὸ ἅγιον αὐτὸ ράκος κυματίζει ἐπὶ τοῦ πυροβολείου, ὑπάρχει εἰσέτι ἐλπίς. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦρκος στρατιώτης ἐξορμαῖ πρὸς αὐτὸ, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐγγίσῃ τὸ ξυστὸν ἐπὶ τοῦ ὀποίου μόλις ἐκυμάτιζεν ὑπὸ ἐκπνεούσης αὔρας ἡ σημαία, καὶ ἐκρηξίς φρικώδης ἔσεισε καὶ διέσχισε τὸν ἀέρα· τὸ φρούριον, οἱ ὑπερασπίσαντες αὐτὸ ἤρωες, ὁ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὸ ἐχθρὸς, τὰ πάντα ἐγένοντο θρύμματα. Οἱ μαχηταὶ οὗτοι ἐτήρησαν τὸν λόγον αὐτῶν· ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἑσπέρας, ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βράχον ἐπὶ τοῦ ὀποίου ἴστατο τὸ ἀνατραπὲν ὀχύρωμα, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ διασώσῃ ἐπιζήσαντά τινα θύματα. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἅπασαι αὐτοῦ αἱ ἐρευναι, διότι ἡ μανία τῶν Τούρκων οὐδένα ἐλησμόνησε. Τὴν ἐπιούσαν ἐκ πρωΐας αἱ λέμβοι αὐτοῦ, ἐξετάσασαι ἐπιμελῶς ἀπάσας τὰς ἀποκρήμνους ἀκτὰς τῆς ἀρκτικῆς παραλίας, ἀπέβησαν εὐτυχέστεραι καὶ ἀπήγαγον ὑπὸ τὴν προστατίδα σκέπην τῆς γαλλικῆς σημαίας 156 γυναικόπαιδα καὶ στρατιώτας βαρέως τετραυματισμένους. Ἀλλ' ἡ καταστροφή ἐγένετο φοβερά. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον καταφύγει εἰς Ψαρὰ, ἐκ Χίου, ἐκ Κυδωνιῶν καὶ ἐκ Σμύρνης ἀλληλοδιαδόχως τοσοῦτοι ἄνθρωποι, ὥστε τῷ 1824 ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου συνεποποῦτο εἰς 30,000 ψυχὰς, ἐν οἷς 7,000 μόνον ἦσαν Ψαριανοί. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων 3,000 διέφυγον τὴν σφαγὴν· ἐκ δὲ τῶν προσφύγων 17,000 ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν.

100 δὲ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἔπεσον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ καπετὰν πασαῦ. Ἡ Πύλη, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὸν ἀνόσιον τοῦτον θρίαμβον, παρεπονέθη εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν διὰ τὴν μεσολάβησιν τοῦ κυβερνήτου τῆς Ἰσίδος, ἀξιοῦσα, ὅτι οὐδενὶ ἐπετρέπετο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῆς καὶ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἐνόχους τῆς προσηκούσης τιμωρίας. «Συγχαρῆτε ἐκ μέρους μου εὐλικρινέστατα τὸν κύριον Βιλλενεῦ διὰ τὴν καλλίστην αὐτοῦ διαγωγὴν εἰς Ψαρά,» ἔγραψεν ὁ κόμης Γκιγεμινῶ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς γαλλικῆς μοίρας· αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀπάντησις ἣν ὁ πρέσβυς οὗτος ἔδωκεν εἰς τὰς αἰτιάσεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἐνῶ κατεστρέφοντο ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρά; Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 Μαΐου, ἥτοι 20 ἡμέρας πρὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῶν, οἱ Κάσσιοι εἶχον ἀναφερθῆ εἰς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν ἐξαιτούμενοι τὴν ἀποστολὴν ναυτικῆς δυνάμεως καὶ πολεμοφοδίων· τὸ δ' Ἐκτελεστικόν, τὸ ὁποῖον ἠσχολεῖτο ἔτι εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου, ἀπεκρίνετο ἐκ Μύλων τῇ 27 ὅτι «ἡ Διοίκησις ὡς κοινὴ μήτηρ δὲν θέλει ἀδιαφορήσει καὶ εἰς τὰς πολεμικὰς χρεῖας καὶ φθάσαντος τοῦ δανείου θέλει σὰς οἰκονομήσει ἀναλόγως. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐξ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν δὲν ἐκπλεύουσιν ἀκόμη ἐξ αἰτίας ὅπου τὸ ταμεῖον δὲν ἔχει χρήματα νὰ πληρώσῃ τοὺς ναῦτας, ἅμα ὅμως φθάσουν τὰ χρήματα καὶ πληρωθῶν οἱ ναῦται θέλουν ἔβγει εὐθύς, ἐπειδὴ εἶναι ἔτοιμοι.» Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις εἶχε χρήματα νὰ πληρώσῃ τοὺς στρατοὺς τοὺς διεξάγοντας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἄφινε δὲ τὴν Κάσσον νὰ καταστραφῇ. Καὶ οὐδὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐλήφθη πρόνοιά τις, ἵνα ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος. Τῇ δὲ 22 ἰουνίου φθάσαντες εἰς Σπέτσας οἱ πρῶτοι τῶν Ψαρῶν φυγάδες, ἔφερον τὴν ἀγγελίαν τῆς πτώσεως τοῦ μεγάλου ἐκείνου πρὸς βορρᾶν προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ συμφορὰ αὕτη κατέπληξεν ὡς κεραυνὸς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπὸ περάτων αὐτῆς μέχρι περάτων. Καὶ τὸ κακὸν δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο μόνον. Οἱ ἔπαρχοι Τήνου, Μυκόνου, Νάξου ἀνήγγελλον ἀλληλοδιαδόχως, ὅτι ἐκ τῶν νήσων αἱ μὲν ἐπροςκύνησαν, αἱ δὲ ἐτοιμάζονται νὰ προσκυνήσωσιν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτάτο νήματος, διότι ἂν δὲν ἐξήρχετο τελευταῖον ὁ στόλος ὑπετάσσετο μὲν ἡ Σάμος, διεπεραιούντο δὲ ἔκτοτε τὰ τακτικὰ τῆς Αἰγύπτου στρατεύματα εἰς τὴν

Πελοπόννησον. Τότε ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ οἱ, πρὸ μικροῦ τοσοῦτον οἰκτρῶς δεκατευθέντες Ψαριανοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων πάλιν ἐπαρκοῦντες εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάγκην. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐκστρατεύσωσιν, οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας ἔγραψαν τῇ 23 ἰουνίου ἀξιωμανημόνευτον πρὸς τὸ βουλευτικὸν σῶμα διαμαρτύρησιν.

«Αἱ καταχρήσεις τῶν νόμων καὶ ὄχι ἡ ἔλλειψις πόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπροξένησε τὴν γενικὴν ἀνοικονομίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοικονομίαν δὲν ἐβοηθήθησαν ἐν καιρῷ ἡ Κρήτη, ἡ Κάσσοσ καὶ τὰ Ψαρά, μέρη σημαντικώτατα τῆς ἐλληνικῆς δυνάμεως· κινδυνεύει δὲ τὸ Αἶγαῖον πέλαγος ὅλον, καὶ ἡ νῆσός μας αὐτὴ κινδυνεύει, ἂν δὲν βοηθηθῇ ἐν συντόμῳ καὶ σημαντικῶς Στοχασθῆτε ὅποσας θυσίας ἐκάμαμεν ἄχρι τοῦδε· μὴ φαντασθῆτε ὅτι ἐμποροῦμεν ἐτι νὰ ὑποφέρωμεν. Ἡμεῖς ἐξαντλήσαντες τὸ χρηματικὸν μας, ἐρανίσσαμεν τώρα ἐσχάτως ἀπὸ τοὺς συμπολίτας μας πάσης τάξεως διὰ νὰ κινήσωμεν τὰ πλοῖά μας. Ἄς δράμῃ λοιπὸν, ἄς συνεισφέρῃ μίαν φορὰν τὸ ἔθνος καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὡς τὸ εὐτυχέστερον μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐλαφρόνοντές μας ἀπὸ μερικὰ ἐξοδα.» Τὸ Βουλευτικὸν σῶμα ἀποκρινόμενον τῇ 25 ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀθλιότητα τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ χρήματα πάλιν δὲν ἔστειλε καὶ ἐπεκαλέσατο αὐθις τὴν φιλοπατρίαν τῶν νησιωτῶν. «Εἰς ἀπάντησιν τοῦ εὐγενοῦς γράμματός σας ἐκδεδομένου τῇ 23 τοῦ παρόντος, ἀληθείας ἀναντιρρήτου εἶναι τὸ περιεχόμενον τόσῳ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς ἐξ ἧς πηγάζει ἡ ἀνοικονομία, ὅσῳ καὶ περὶ τῆς θαλασσίου δυνάμεως χωρὶς τῆς ὁποίας βέβαια Ἑλλὰς δὲν σώζεται. Τοῦτο προβλέπουσα καὶ ἡ Διοίκησις πάντοτε ἐνασχολεῖται πρὸς ἐνδυνάμωσίν της. Τὰ ἀλλεπάλληλα ὁμως περιστατικὰ ἐμπόδισαν Ἀδελφοί, εἴσθε ἀρκετὰ καλοὶ πατριῶται καὶ ἀπείρους θυσίας ἐκάματε· ὁ κίνδυνος γνωρίζετε ὅτι εἶναι μέγας. Ὅθεν τρέξατε μὲ τὴν θαλάσσιον δύναμιν διὰ νὰ προφθάσωμεν τὰ Ψαρά, νὰ ἐγκαρδιώσωμεν καὶ τὸ Αἶγαῖον Πέλαγος.» Καὶ ἐξέπλευσαν τῶν οἱ ἐλληνικοὶ στολίσκοι τῇ 24 καὶ 25 ὅπως δὴποτε ἐξ ἰδίων παρασκευασθέντες καὶ κατηυθύνθησαν εἰς Ψαρά, διότι ἐλέγετο ὅτι τὸ Παλαιόκαστρον ἀντέχει ἔτι. Ἡ φήμη ἦτο ἀνυπόστατος. Ὅτε ἀφίκοντο, τὰ πάντα ἤδη εἶχον τελειώσει, ὁ δὲ καπετὰν πασᾶς, καταλιπὼν ἐπὶ τῆς νήσου φρουρὰν καὶ ἐν τῷ λιμένι αὐτῆς μικρὰν τινα ναυτικὴν μοῖραν ἐξ ἐνὸς πάρωνος καὶ ἰκανῶν βάρων συγκεκλιμένην, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μιτυλήνην. Ὅθεν οἱ ἡμέτεροι περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδιώ-

ξωσι, καταστρέψωσι καὶ ἐν μέρει αἰχμαλωτεύσωσι τὴν μοῖραν ἐκείνην, μεθ' ἧ ἐδέησε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια δι' ἔλλειψιν προμηθειῶν.

Ἄν ὁ Χοσρέφης εἶχε μικρὰν τινα δόσιν δραστηριότητος καὶ ἐπέπιπτεν ἀμέσως κατὰ τῆς Σάμου, ἤθελεν ἐπιτύχει αὐτόθι ἔτι εὐχερέστερον ἢ εἰς Ψαρά. Εὐτυχῶς ἀνέβαλεν ἐπὶ ἓνα μῆνα τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ ἐπέλθῃ πολυαριθμότερος ἢ ποτὲ καὶ κάλλιον συγκεκροτημένος ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Τῆ 20 ἰουλίου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως τὸ πρῶτον ἀγγλικὸν δάνειον, καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ηὐδόκησεν αὐτῇ νὰ ἐγχειρίσῃ εἰς μὲν τὴν Ὑδραν 47,000 δίστηλα, εἰς δὲ τοὺς Σπετσιώτας 32,000, εἰς δὲ τοὺς Ψαριανοὺς 15,000, ἐν ὅλοις 94,000 τάλληρα, ἧτοι, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, 507,000 δραχμάς. Τότε ἀπῆλθον ἀλληλοδιαδόχως οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἐπὶ τὴν Σάμον, ὅπου συγχρόνως σχεδὸν μετ' αὐτῶν κατέπλευσεν ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως στόλος, ἵνα διαβιβάσῃ μὲν εἰς τὴν νῆσον ταύτην τὸν ἐπὶ τῆς κατέναντι παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας κατεσκηνωμένον πολυαριθμὸν ὀσμανικὸν στρατὸν, συντελέσῃ δὲ ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἄλυσιν. Ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ πορθμῷ ἐγένοντο ἀπὸ τῆς 31 ἰουλίου μέχρι τῆς 5 αὐγούστου μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων συμπλοκαὶ πεισματώδεις, καθ' ἃς, οὐ μόνον οἱ πολέμιοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαπορθμεύσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἀλλὰ ἀπέβαλον τὴν τελευταίαν ἡμέραν μίαν φρεγάδα τῶν 54, πυρποληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἓνα ἐκ Τύνιδος πάρωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ ὑδραίου Γεωργίου Βατικιώτου καὶ ἓνα τριπολιτικὸν δρόμωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ σπετσιώτου Λέκα Ματρόζου. Μετὰ τῶν τριῶν τούτων πλοίων ἀπώλεσαν οἱ πολέμιοι 100 πυροβόλα καὶ 1000 τοῦλάχιστον ἄνδρας. Τότε ὁ Χοσρέφης ἀπελπισθεὶς νὰ διαπράξῃ τὸ ἔργον μόνος, ἔπλευσεν εἰς Κῶν, ἵνα περιμείνῃ ἐκεῖ τὸν προσδοκώμενον αἰγυπτιακὸν στόλον.

Ὁ στόλος οὗτος εἶχε τῶν ἀναχωρήσει ἐξ Ἀλεξανδρείας τῆ 7 ἰουλίου καὶ συνέκειτο ἐξ 25 πολεμικῶν πλοίων παραπεμπόντων 5,000 τακτικούς καὶ 1000 ἵππους ἐπὶ 100 φορτηγῶν μετακομιζομένους. Τοῦ στόλου ἦρχεν ὁ Ἰσμαήλ Γιβραλτάρ, τὴν δὲ ὑπερτάτην τῆς ὅλης δυνάμεως ἡγεμονίαν εἶχεν ἐπιτρέψει ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς εἰς τὸν πολυθρύλητον θετὸν αὐτοῦ υἱὸν Ἰβραὶμ πασᾶν, ἄνδρα γενναῖον, πολμηρὸν καὶ καρτερικόν. Ἐκέκτητο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα ὁ Ἰβραὶμ πα-

σας. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ εἶχον προγυμνάσει τὸν τακτικὸν αὐτοῦ στρατὸν, καὶ νῦν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συνεξέπλεον μετ' αὐτοῦ. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα πεποιθησις τῶν Εὐρωπαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προξένων, ὥστε, ὅτε εἶδον αὐτὸν ἐκστρατεύσαντα, «ἐντὸς ἕξ μηνῶν, εἶπον, ἀπώλοεν ἡ Ἑλλάς.» Ἡ προφητεία δὲν ἐπηλήθευσε καθ' ὅλοκληρίαν. Οἱ ἕξ μῆνες ἔμελλον μάλιστα νὰ παρέλθωσι πρὶν ἢ οὗτος δυνηθῆ νὰ πατήσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ἐπὶ τέλος ὅμως, βέβαιον εἶναι, ὅτι κατήγαγε τὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ὁ Ἰβραῆμ πασᾶς πεποιθῶς ἰδίως εἰς τὸν πεζὸν αὐτοῦ στρατὸν, οὐδὲν ἄλλο ἤυχετο εἰ μὴ νὰ διαπεραιωθῆ. Οἱ ἐτησίαι ὅμως οἱ ἐπικρατοῦντες κατὰ τοὺς θερινούς μῆνας ἐν τῷ λιβυκῷ πελάγει, ὅπως καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ, παρεκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν τὸν ἀνάπλουν αὐτοῦ. Ἴνα ἀναχθῆ ἀπὸ τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας, ἐδέησε νὰ διανείμῃ τὸν στόλον εἰς μικρὰς μοίρας, εἰς ἃς ἐπέτρεψε νὰ διαδρομήσωσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ πέλαγος, τὸ ἀπλούμενον μεταξὺ Αἰγύπτου, Κύπρου καὶ Κρήτης, ἐκαλύφθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουλίου ὑπὸ πλοίων, μόλις δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ αὐγούστου ἐγένετο ἡ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἔνωσις μεταξὺ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ. Οἱ δύο στόλοι περιελάμβανον τότε ἐν δίκροτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία τοῦ Χοσρέφη, 25 φρεγάδας, 25 δρόμωνας, 50 πάρωνας καὶ ἡμιολίας καὶ περὶ τὰ 300 σκευαγωγὰ. Οἱ Ἕλληνες συνεκεντρώθησαν περὶ τὰς νήσους Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον. Ὁ Μιαούλης, ὅστις, ἀπασχοληθεὶς εἰς ἑτέρας ὑπηρεσίας, δὲν εἶχε παρευρεθῆ εἰς τοὺς περὶ Σάμον ἀγῶνας, καθ' οὓς ἀνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ ἀντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη, κατέπλευσεν ἤδη τῆ 22 εἰς Πάτμον καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν. Ὁ φοβερὸς τῶν πολεμίων στόλος ἔφερε 50,000 ναύτας καὶ στρατιώτας καὶ 2,500 πυροβόλα, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 70 σκάφη καὶ 800 πυροβόλα μικρὰς ἐν γένει ὀγκῆς. Καὶ ὅμως ἐν τοιαύτῃ δυνάμει δυσαναλογίᾳ ἔμελλον νῦν νὰ συγκροτήσωσιν οὐχὶ πλέον ἀπλᾶς συμπλοκάς, ἀλλὰ ἀληθεὶς ἐκ παρατάξεως μάχας. «Ἡ ναυτικὴ ἱστορία, λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, οὐδεμίαν ἴσως παρίστησι σελίδα ἀξιωτέραν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν παντὸς ναυτικοῦ ἀνδρός.»

Ὁ κατερχόμενος ἐκ Σάμου πρὸς τὴν Ἀλικαρνασσὸν ἀπαντᾷ ἀριστερᾷ ἐπὶ τῆς ἄσιανῆς παραλίας τὸν κόλπον τὸν καλούμενον τοῦ Γέροντος, δεξιᾷ δὲ πολυάριθμα νησιά, ὧν τὰ κυριώτερα εἰσὶν ἡ Πάτμος,

ἡ Λειψῶ, ἡ Λέρος καὶ ἡ Κάλυμνος. Προχωρῶν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Ἰασιανῆς ἡπείρου Ἀλικαρνασσὸν, ἔχει δεξιᾶ, κατέναντι ταύτης κειμένην, τὴν νῆσον Κῶν, ὀπισθεν δὲ τοῦ μεταξύ τῶν δύο τούτων σημείου πορθμοῦ βυθίζεται ἐν τῇ ἡπείρῳ ὁ κόλπος ὁ καλούμενος τῆς Κῶ. Οἱ ἡμέτεροι, ὡς προείπομεν, συνεκεντρώθησαν περὶ Λέρον, Λειψῶ καὶ Πάτμον· οἱ δὲ Τοῦρκοι μεταξύ Ἀλικαρνασσοῦ καὶ Κῶ. Ἐπειδὴ κατὰ αὐγουστον ἐπικρατοῦσιν ἔτησίαι, οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον θέσιν, ἐν ᾗ οὐ μόνον τὴν Σάμον προεφύλαττον, ἀλλὰ καὶ πιθανότητα εἶχον νὰ ᾔναι προσήνεμοι. Ἀποφασίσαντες δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν, ἀπῆρον τῇ 24. Ἀπόσπασμα συγκείμενον ἐκ 18 πολεμικῶν καὶ 6 πυρπολικῶν προηγεῖτο τῆς μεσοπορείας. Οἱ Τοῦρκοι ἐκπετάσαντες ὡς αὐτως τὰ ἰστία παρετάχθησαν εἰς μάχην ἐν τῷ πορθμῷ. Πνέοντος δὲ ἀνέμου λαμπροῦ τὸ κατάφρακτον τοῦ καπετὰν πασᾶ, ποιούμενον τὴν ἀναστροφὴν, ἀπέβαλε τὸν δόλωνα αὐτοῦ καὶ τὴν κεραίαν τοῦ φώσωνος, ὥστε ὁ Χοσρέφης οὐριοδρομήσας ὑπέχώρησεν, ἵνα ἐπισκευάσῃ τὰς ζημίας του πόρρω πυρός. Ἡ ὀπισθοχώρησις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν τουρκικὸν στόλον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ ἄνεμος σφοδρότερος γενόμενος, ἐνέβαλε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀταξίαν ἅπασαν τὴν μοῖραν τοῦ Χοσρέφη, ἡ δὲ θεὰ μόνη τῶν ἐπερχομένων πυρπολικῶν ἐπὶ τοσοῦτον κατεπτόησε τοὺς Τούρκους, ὥστε πολλὰ τῶν πλοίων αὐτῶν, σπεύδοντα νὰ ἀποφύγῃσι τὴν ἀπειλήν, συνεκρούσθησαν. Πάντα ταῦτα τὰ κινήματα συνωδεύθησαν ὑπὸ σφοδροτάτου πυρός, διαρκέσαντος ὥρας πολλὰς, ἀλλὰ μὴ προξενήσαντος ἑκατέρωθεν πολλὴν θραῦσιν· τὸ μικρὸν πυροβολικὸν τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀτελέσφορον, τὸ δὲ ὀγκῶδες τῶν Τούρκων «εἴφαινετο ἐντελῶς ἀνόητον» καὶ ἐπὶ τέλους οἱ παρ' ἀμφοτέροις πεσόντες ἄνδρες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς 20. Τὸ δὲ ἐσπέρας οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν καὶ ἀπῆλθον ζητοῦντες ἀγκυροβόλιον ὅπως ἐπισκευάσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἔπαθον. Τῆς ναυμαχίας ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ἀγγλικῆς μοίρας Κ. Κλίνφορτ, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀτυχῶς δὲν ἔχομεν τὴν ἔκθεσιν.

Τὴν 28 τὸ ἐσπέρας ἐνῶ ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἦτο προσωρμισμένος εἰς τὸν Γέροντα, οἱ δὲ πολέμιοι πάντοτε μεταξύ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ, οἱ πρόσκοποι ἑκατέρων, ἀπαντηθέντες περὶ Κάλυμνον, ἤρχισαν ἀκροβολιζόμενοι· ἐντεῦθεν ἀμφοτέροι οἱ στόλοι ἀπάραντες τὴν μὲν νύκτα ἐκείνην δὲν ἀπηντήθησαν, τὴν δ' ἐπιοῦσαν πρῶτ' ἐξημερώθησαν οὐ πολὺ μακρὰν ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων. Οἱ Τοῦρκοι εὐρέθησαν ἐκ τῶ-

χης ἔχοντες πολλὰ πλεονεκτήματα· οὐ μόνον προσήνεμοι ἦσαν, ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι κατείχοντο ὑπὸ γαλήνης, ἀλλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα, 22 ἑλληνικά πλοῖα, ἐν οἷς πέντε πυρπολικά, εἶχον εἰσπλεύσει ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ Γέροντος καὶ ἐκρατοῦντο ἐκεῖ δέσμια ὑπὸ τῆς γαλήνης· ἦσαν δ' ἐν τοῖς πλοίοις αὐτοῖς οἱ πρῶτιστοι τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν. Ἐκεῖ ἦτο ὁ Μιαούλης, ἐκεῖ ἦτο ὁ Γ. Σαχτούρης καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Ἀνδρουτσος, καὶ ὁ ἀντιναύαρχος τῆς αὐτῆς νήσου Ἰωάννης Α. Κυριακός, καὶ ὁ Ἀντώνιος Κριεζῆς, καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδός καὶ ὁ Ἀνάργυρος Λεμπέσης. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ στόλος τῶν πολεμίων οὐ μόνον εἶχεν οὖριον τὸν ἄνεμον ἀλλὰ καὶ ἠνωμένος ἦτο· ὁ δὲ ἡμέτερος οὐ μόνον ἀκινήτων διετέλει, ἀλλὰ καὶ διηρημένος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς τί ὄφειλε νὰ πράξῃ. Ἐκπέμψας τὸ δεξιὸν αὐτοῦ κέρας πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Γέροντος, φρεγάδας, δρόμωνα καὶ πάρωνα, εὐλόγως ἤλπισεν, ὅτι δι' αὐτῶν θέλει συλλάβει ἢ καταστρέψει τοὺς αὐτόθι μανδρουθέντας Ἑλληνας, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, συγκειμένης τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ στόλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπὸ τοῦ Χοσρέφ πασᾶ ἄγομένης, συνεῖχε τὸ μεγαλύτερον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου μέρος καὶ τὸ παρεκώλυεν ἀπὸ τοῦ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς μονωθείσης αὐτοῦ μοίρας. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ Μιαούλης ἀνεδείχθη ἀνώτερος ἑαυτοῦ, κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ σπετσιώτου Ἀναργύρου. Τὸ μὲν διὰ συντόνου ῥυμουλκίας, τὸ δὲ ὠφελούμενος ἐξ ἐλαφρᾶς τινος αὔρας ἣτις ἤρχισε νὰ πνέῃ, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς οὐρίας, κατώρθωσε νὰ ἐξελιχθῇ πᾶσα ἐκείνη ἡ μοῖρα ἐκ τοῦ μυχοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο ἀποκεκλεισμένη, καὶ ν' ἀντιπαραταχθῇ ἀνετώτερον ὀπρῶσθαι κατὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, ὅστις, καὶ τοι τοσοῦτον καθυπέρτερος ὢν, δὲν ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ πυροβολῇ μανιδῶς. Ἀφ' ἐτέρου αὔρα ἐλαφρὰ ἤρχισε νὰ κινή καὶ τὸν περὶ Λειψῶ, Ἀγαθόνησον καὶ Φαρμακοῦσαν πρότερον ἀμηχανοῦντα ἐπίλοιπον ἑλληνικὸν στόλον. Περὶ δὲ τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν, πνεύσαντες τοῦ ἀνέμου ζωηρότερον ἅμα καὶ οὐριώτερον, ἤρχισεν ὁ στόλος οὗτος νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν μεμονωμένην αὐτοῦ μοῖραν. Ἐνθεν καὶ ἐνθεν παταγῶδῃς ἀντήχει πυροβολισμὸς, ἀμφοτέραι δὲ τῶν πολεμίων αἱ πτέρυγες συνεῖχοντο, ὡς πάντοτε, κυρίως ἐκ τοῦ ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν φόβου. Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἔμελλε τὸ ὄπλον τοῦτο νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλὴν ἀπειλήν. Τὰ δύο τμήματα τοῦ

ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ μικρὸν ἐπλησίαζον, ὁ δὲ Χοσρέφης ἤρχισεν ἤδη νὰ ὑποχωρῇ. Ἄλλ' ὁ ἀγανακτῶν διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σχεδίου Ἰβραΐμης ἐπέμενε πεισματωδῶς, εἰ καὶ ματαίως, ἐκπέμπων τοὺς κεραυνοὺς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡμετέρων καὶ μὴ πειθόμενος νὰ ἐγκαταλίπη τὸ πεδίου τῆς μάχης. Τότε διέταξεν ὁ Μιαούλης νὰ προελάσῃ σπουδαιότερον τὰ πυρπολικά. Οἱ ὑδραῖοι I. Ματρόζος καὶ Γ. Βατικιώτης καὶ ὁ σπετσιώτης Λάζαρος Μουσοῦς πυρπολοῦσι πάρωνα αἰγυπτιακὸν πρώτης δυνάμεως καὶ σώζονται ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ. Ἡ καταστροφή τοῦ πάρωνος τούτου κατεθορύβησε καὶ αὐτοὺς τοὺς Αἰγυπτίους. Ἀπτόητος ὅμως ἐνέμενεν ἐν τῷ κινδύνῳ ὁ τῆς Τύνιδος ναύαρχος ἐπιθαίνων καλλίστης φρεγάδος 44 πυροβόλων καὶ προκαλῶν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς δεξιότητος τὸν θαυμασμὸν ἐκατέρων τῶν μαχομένων. Ὁ Μιαούλης ἐπαναλαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ προελάσῃ τὰ πυρπολικά. Καὶ ἐπέρχεται ὁ ὑδραῖος Γεώργιος Θεοχάρης. Ἡ φρεγάς διὰ ποικίλων στροφῶν καὶ ἀδιακόπων πυροβολισμῶν ἀγωνίζεται νὰ διαφύγῃ τὰς ἀρπάγας τοῦ θρασέου ἀντιπάλου, ἀλλὰ τελευταῖον ἀρπάζεται καὶ ἐν ἀκαρεῖ καταφλογίζεται. Οἱ 400 ἄνδρες τοῦ πληρώματος αὐτοῦ καὶ οἱ 250 ἄραβες στρατιῶται, ὅσοι εἶχον ἐπιβιβάσθῃ ἐπὶ τοῦ σκάφους ἐκείνου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οἱ μὲν ἐκάησαν, οἱ δὲ ἐπνίγησαν, οἱ δὲ συνελήφθησαν ζῶντες καὶ μετὰ τῶν τελευταίων τούτων ἦτο καὶ ὁ γενναῖος ναύαρχος καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἐκλινε δὲ ὁ ἥλιος περὶ τὴν δύσιν αὐτοῦ καὶ οἱ πολέμιοι κατέφυγον ὀριστικῶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀλικαρνασοῦ καὶ τῆς Κῶ. Οἱ δὲ ἡμέτεροι, ἀραιωθέντος ὀπωροῦν τοῦ καπνοῦ, ἤρχισαν ἀναζητούμενοι καὶ ἀριθμούμενοι. «Τρύπια ἦσαν τὰ πανιὰ ὄλων, ἱστορεῖ ὁ Ἀνάργυρος, τὰ ἐξάρτια ἐκυμάτιζον εἰς τὸν ἀέρα, αἱ δὲ κεραῖαι μεσοβαστοῦνται· μόλις δὲ τὰ σημεῖα τῶν ναυάρχων φαίνονται τὴν ἀπαρίθμησην προκαλοῦντα, ὅλοι ἀποκρίνονται, καὶ εἰς τὴν κλῆσιν οὐδεμία ναῦς ἐμπόλεμος τῶν χριστιανῶν ὑστερεῖ. Μόνον τὰ πυρπολικά ἀπεχαιρέτισαν τοὺς συναδέλφους των ἀντὶ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων θυμάτων τουρκικῶν, ὅσα ἐκείνην τὴν ἡμέραν κατεβρόχθισεν ὁ ἀχανὴς πόντος. Ἄσιτοι ἦσαν ὅλην τὴν ἡμέραν, μαῦροι δὲ ὡς ἂν τὴν πίσσαν ἀπὸ τὴν πυροκονίαν καὶ τοῦ ἄρεος τὸν σφασμόν. Ναῦται, τριήραρχοι καὶ ναύκληροι κατεκλίθησαν εἰς τὸ δειπνοποιῆσαι, ὄψον δὲ προσεφέρετο ἄρτος καὶ ὀλίγα ἐλαῖα εἰς ὄλους· μετὰ τὸ φαῖδρὰ ὅμως τὰ πρόσωπα τούτων ἐγεύοντο, ἐδόξασαν δὲ τὸν Θεὸν τὸν

δωρήσαντα εἰς αὐτοὺς τὰ νικητήρια καὶ φεισθέντα τῶν ὑπερμάχων τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως, ἐξ ὧν ὀλίγοι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπαθον τραυματισθέντες, ὀλίγιστοι δὲ νεκροὶ ἔπεσον.»

Μετὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην οἱ δύο τῶν πολεμίων ἀρχηγοὶ ἀπελπισθέντες ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διαπεράσωσιν εἰς Κρήτην, ἐπανῆλθον εἰς τὸ κατὰ τῆς Σάμου ἀρχαῖον αὐτῶν βούλευμα, καὶ τῇ 1 Σεπτεμβρίου ἐπέπλευσαν ἐπ' αὐτὴν συνεπαγόμενοι 200 περίπου πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα μικρά τε καὶ μεγάλα, τὰ ὁποῖα συμπυκνούμενα ἐνίοτε ἐσχημάτιζον ἀληθῶς ἐν τῷ πελάγει κινούμενον δάσος· ἀλλ' εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας, ἀπαντῶντες ἐκάστοτε τοὺς ἡμετέρους ἀντιπαρατασσομένους εἰς τὴν περὶ τὴν Σάμον θάλασσαν καὶ ἀπειλοῦντας αὐτοὺς διὰ τῶν πυρπολικῶν ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι, ἀπελθόντες εἰς Μιτυλήνην, ἐχωρίσθησαν ἐκεῖ περὶ τὴν 20 τοῦ μηνός. Καὶ ὁ μὲν καπετὰν πασᾶς ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Ἰβραῖμ πασᾶς, εἰς ὃν ὁ ἀρχιναύαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέλιπε 15 ἐκ τῶν ἰδίων πλοίων, ἤρχισε καταπλέων πρὸς τὴν Κῶν καὶ τὴν Ἀλικαρνασσόν. Ἀλλὰ διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ἀπολέσας ἓνα πάρωνα καὶ ἓνα δρόμωνα, διὰ τῶν πυρπολικῶν καταστραφέντας, ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μιτυλήνην, καὶ μόλις τὴν 9 ὀκτωβρίου ἐπιτυχῶν ἄνεμον οὖριον καὶ διαφυγῶν τὸν ἑλληνικὸν στόλον, εἰσέπλευσεν εἰς Κῶν. Ἐκεῖ ὁ Ἰβραῖμ πασᾶς ἀνεπλήρωσε μὲν τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ διὰ 5,000 αἰγυπτίων ἐξ Ἀλεξανδρείας προσελθόντων, ἐτιμώρησε δὲ τινὰς τῶν κυβερνητῶν, ὅσους ἐξήλεγξε μὴ ἐκπληρώσαντας προσηκόντως τὸ καθῆκον. Ἀπηγχόνισεν ἓνα ἐξ αὐτῶν τοῦ ὁποῖου τὸ πλοῖον ἐπυρπολήθη καὶ ὅστις ἐγκατέλιπεν αὐτὸ πρὸ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. Ἄλλος δὲ ἐπὶ ἀτολμία φωραθεὶς ἐρραβδίσθη ἐπὶ τῆς πρύμνης. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰβραῖμ ἐπέμεινε νὰ περάσῃ εἰς Κρήτην. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγκυροβολημένοι ὄντες εἰς Λέρον καὶ μαθόντες ὅτι ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς Κῶ πρὸς νότον, ἔδραμον ἀμέσως τῇ 28 εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ. Καὶ τὴν μὲν 29 ἀπαντήσαντες μεμονωμένον ἐν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ (Ἰσπανικόν) φέρον ἵππους καὶ στρατιώτας, συνέλαβον αὐτὸ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν· τῇ δὲ 1 Νοεμβρίου ἀπήντησαν ἐλόκληρον τὸν στόλον, ὑπῆνεμον, 10 μόλις μίλια ἀπέχοντα τοῦ μεγάλου κάστρου τῆς Κρήτης, καὶ ἔχοντα κατὰ μέτωπον μὲν τὰ μεγαλύτερα πολεμικὰ, ὀπίσθεν τὰ μικρότερα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὰ σκευαγωγὰ. Τέσσαρα πυρ-

πολικά ἀγωνισθέντα νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τρεῖς φρεγάδας καὶ ἓνα πάρωνα, ἀπέτυχον μὲν, ἐπήγαγον ὅμως τὴν τροπὴν ὀλοκλήρου τοῦ στόλου. Τὴν δὲ ἐπιούσαν, πνεύσαντος ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ ἐλληνικὸς στόλος, περὶ τὴν Κάσσον εὐρισκόμενος, συνέλαβεν ἱκανὰ σκευαγωγὰ διαφόρων σημαϊῶν φέροντα ἵππους, στρατιώτας καὶ παντὸς εἶδους ἀποσκευάς. Ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας δὲ ταύτης ὁ ἐχθρικός στόλος διεσπάρη τῆδε κάκεισε· καὶ πολλὰ μὲν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ ἐναυάγησαν, τὰ δὲ ἄλλα κατέφυγον εἰς Ῥόδον, εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐὰν ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἐξηκολούθει θαλασσοδρομῶν, ὁ Ἰβραϊμης ἦτο ἀδύνατον νὰ περάσῃ. Δυστυχῶς τὰ μὲν πληρώματα ἐπάσχον δεινὰς στερήσεις, τὰ δὲ σκάφη ἐπὶ τρεῖς ὅλους μῆνας, ἀδιακόπως σχεδὸν ναυμαχοῦντα καὶ ποντοποροῦντα, ὑπέστησαν ζημίας οὐ μικράς. Εἰς μάτην οἱ ναύαρχοι ἔγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ αὐγούστου μηνὸς νὰ πέμψῃ τὰς μισθοδοσίας τῶν πληρωμάτων καὶ νέα πυρπολικά· ἡ κυβέρνησις καίτοι ἔχουσα εἰς χεῖράς της τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου, ἐκώφευεν. Ἐνόμισαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Μιαούλην, ὅτι τοῦ χειμῶνος ἤδη ἐπελθόντος, δὲν θέλει θαλασσομαχήσει αὐθις ὁ Ἰβραϊμης. Ὅθεν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν. Ὁ Ἰβραϊμης συγκεντρώσας αὐθις εἰς Ῥόδον τὰ τε πολεμικά καὶ τὰ σκευαγωγὰ καὶ εὐρῶν τὴν θάλασσαν ἐλευθέραν, κατέπλευσε περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου ἀσφαλῶς εἰς Σούδαν καὶ ἀπεβίβασεν ἐκεῖ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Ἀπόβασις τοῦ Ἰβραϊμης εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ πολιτικὴ τῶν δυνάμεων. Ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ νέα αὐτῆς κυβέρνησις ἐφαίνοντο ἐξασφαλίσασαι τὴν τύχην αὐτῶν. Δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι μίαν μόνην ἐπεχείρησαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἄπρακτοι μετὰ τὰς περὶ Ἀμπλιανὴν μάχας. Κατὰ θάλασσαν δὲ ἐτελέσθησαν τὰ λαμπρότατα τῶν ἐλληνικῶν κατορθωμάτων. Οἱ στό-

λοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, καταναυμαχηθέντες ἐπανειλημμένως, ἀπώλεσαν δύο φρεγάδας, δύο δρόμωνα, καὶ τρεῖς πάρωνας, ἤτοι 7 πολεμικὰ πλοῖα, πυρποληθέντα μεθ' ὄλων αὐτῶν τῶν πληρωμάτων· ἐτι δὲ ἓνα δρόμωνα ναυαγήσαντα καὶ 50 σκευαγωγὰ αἰχμαλωτευθέντα, βυθισθέντα ἢ ἄλλως καταστραφέντα· εἰς ναύαρχος καὶ 4,000 στρατιῶται καὶ ναῦται συνελήφθησαν, ἐφονεύθησαν ἢ κατεποντώθησαν, 500 δὲ περίπου τακτικοὶ ἄραβες ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι εἰς Ναύπλιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε κατισχύσει ἀπάντων τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς ἀντιπάλων. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν ἢ ἐκρατοῦντο δέσμιοι εἰς Ὑδραν ἢ ἐκρύπτοντο εἰς ἀπώτατα ἕσυλα. Ὁ ναυτικὸς ἀκόλουθος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας Ρευερσὼ ἔγραφε τῇ 3 δεκεμβρίου 1824 πρὸς τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργόν, ἀφοῦ ἐπεσκέφθη τὸ Ναύπλιον καὶ εἶδε τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἡμετέρας κυβερνήσεως, τὰ ἐξῆς· «Τὰ λαμπρὰ κατορθώματα, ὅσα ἐπέτυχον οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐπαγίωσαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς παλιγγενεσίας αὐτῶν.» Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο μεστὸς χρηστῶν ἐλπίδων· ἀφοῦ δι' ὄλου τοῦ ἔτους 1824 περιωρίσθη εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1825 εἰς Ναύπλιον, ἵνα ἀναλάβῃ τὰ ἔργα τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς νέας κυβερνήσεως, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὁποίων πρὸ καιροῦ ὑπ' αὐτῆς προσεκαλεῖτο. Πρὶν δὲ ἀπέλθῃ τῇ 1|13 ἰανουαρίου γράφων ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν πιστὸν τοῦ Μετερνίχου σύμβουλον Γέντζ, ἔλεγεν· «Αἱ ἐσωτερικαὶ ταραχαὶ, αἵτινες τοιαύτην ἡμῖν ἐπροξένησαν ζήμίαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν, μετ' οὐ πολὺ ἐκλείπουσι διὰ παντός. Ἡ κυβέρνησις ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς διὰ πάσης ἐπιεικείας, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν. Ὁ ἐντεῦθεν ἐκραγεὶς ἀγὼν ἀπέβη βραχύτατος, διότι τὸ ἔθνος ὅλον συνετάσσετο μετὰ τῆς κυβερνήσεως, ὃ δὲ θρίαμβος αὐτῆς ἀπέβη πλήρης, διότι ἐντὸς 20 ἡμερῶν οἱ ἄνθρωποι οὔτινες ἐφαντάζοντο ὅτι θέλουσι καταναγκάσει τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἰδιοτελεῖς αὐτῶν ἀπαιτήσεις, κατετροπώθησαν. Ἐντεῦθεν κατέστη πασιδῆλον, ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἐπιθυμεῖ κυβέρνησιν ἰσχυρὰν καὶ ἱκανὴν νὰ καταπαύσῃ ὅλας τὰς καταχρήσεις, ὧν τὸ ἔθνος ἐγένετο θῦμα. Ἐὰν τὰ γενναῖα καὶ ἀμετάτρεπτα μέτρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἠναγκάσθη νὰ προβῇ ἡ κυβέρνησις, συνεπαγάγῃ βραδύτητα τινὰ περὶ τὴν συγκρότησιν τῆς ἐθνι-

κῆς συνελεύσεως, ἡ ἀναβολὴ αὕτη θέλει χρησιμεύσει τοῦλάχιστον εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν ἐκ προοιμίου τὸ μέλλον νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ πνεῦμα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀντιπροσώπων δὲν θέλει ἐν τῷ παρόντι νοθευθῆ ὑπὸ τῶν πονηρῶν ὅσοι τοσάκις προήδρευσαν εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας.» Ποτὲ ὁ ἐπιφανὴς ἀνὴρ δὲν διετύπωσε λαμπρότερον τὰς ὑγιεῖς αὐτοῦ ἀρχάς. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἐμελλε νὰ ἀποδειχθῆ μᾶλλον ἀριδῆλως ὁπόσον συνήθως ἐπλανᾶτο περὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν αἱ θεωρίαι ἐκεῖναι ἠδύνατο νὰ γίνωσι πράγματα.

Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πιστεῦῃ ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ ἰσχυρὰ, κυβέρνησις πολυμελής, τῆς ὁποίας οἱ κάτοχοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θριάμβου αὐτῶν; Τῶντι ὁ Γ. Κουντουριώτης ἔβλεπεν ἀνησυχῶς τὴν ἐξαιρετον ἐπιρροήν, ἣν ἐνήσκει ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ἐπὶ τῶν βουλευτικῶν στρατευμάτων, δι' ὧν κυρίως κατεβλήθησαν οἱ στασιασταί. Πλὴν τούτου, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πιστεῦῃ ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη θέλει καταπαύσει ὅλας τὰς καταχρήσεις ὧν πρότερον ἐγένετο θῦμα τὸ ἔθνος, ἐνῶ δὲν ἐστηρίζετο εἰμὴ ἐπὶ ἀτάκτων στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου, ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὰς φοβερωτέρας καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις καὶ λεηλασίας πανταχοῦ ὅπου ἐστάθμευον ἢ ἀπλῶς διέμενον; Ἡ τάξις καὶ ὁ νόμος οὐδέποτε ἀνορθοῦνται διὰ τῆς ἀνομίας καὶ τῆς ἀταξίας. Κυβέρνησις ἐπιτελοῦσα μὲν ἐσωτερικῶς τὰ ἀληθῆ αὐτῆς καθήκοντα, ἀσφαλίζουσα δὲ ἐξωτερικῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνιδρυθῆ ἐν Ἑλλάδι, εἰμὴ, ἐὰν ἐστηρίζετο ἐπὶ στρατοῦ τακτικοῦ· στρατὸν δὲ τοιοῦτον οὐ μόνον τὰ προηγούμενα Ἐκτελεστικὰ δὲν ἐφρόντισαν ὅπως οὖν σπουδαίως νὰ καταρτίσωσιν, ἀλλὰ οὐδὲ τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦ 1824, καίτοι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους τούτου ἔλαβεν 8—9,000,000 δραχμῶν ἐκ τοῦ πρώτου δανείου. Καὶ οὔτε ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον περὶ τούτου, ἀφοῦ ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἔδρευεν ἀνὴρ, ὅστις ἦντλει τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀπὸ τῶν ἀτάκτων στιφῶν τῆς Ρούμελης, καὶ ἀφοῦ οὐ μόνον οἱ Ρουμελιῶται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Πελοποννήσιοι μαχῆται, δὲν διέκειντο εὐμενῶς πρὸς τὴν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ συγκρότησιν. Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις εἶχε τὰ ἐλαττώματα ὅλων τῶν προηγουμένων· τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐπιτηδείου ἐκτελεστικοῦ ὄργανου· ὥστε, καίτοι ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατισχύσασα τῶν ἀντιπάλων, περιεῖχε

τὰ σπέρματα προσεχοῦς ἀναρχίας καὶ πτώσεως. Τί δὲ ἂν ἤθελεν ἀπειληθῆ ὑπὸ μεγάλων ἐξωτερικῶν κινδύνων;

Οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἀπέβησαν τῶντι φοβερώτατοι, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοῦ 1825· ὀξυδερκεστέρα δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος πρόνοια καὶ ἀκριβεστέρα τῶν πραγμάτων ἐκτίμησις ἠδύνατο νὰ προίδη τὴν παρασκευαζομένην θύελλαν, ὅσονδ' ἦποτε ἀδρανῆς καὶ ἂν ἀνεδείχθη ὁ πολέμιος κατὰ ξηρὰν τῷ 1824, ὅσονδ' ἦποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβησαν τὰ ναυτικά ἡμῶν κατορθώματα κατὰ τὴν δευτέραν ἐξαμηνίαν τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ σουλτὰν Μαχμουτ ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου τὴν περιστολὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ὡς ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς ἀνέλαβε τὸ ἔργον, ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἠπειλεῖτο νὰ ἴδῃ ἀποβαίνουσαν εἰς τὰς ἀκτὰς αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν ἐντελῶς διάφορον τῶν ἀλβανικῶν καὶ ἀσιανῶν στιφῶν καθ' ὧν ἐπάλαισαν τέσσαρα ἤδη ἔτη κατὰ ξηρὰν οἱ μαχηταὶ ἡμῶν. Τὰ στίφη ταῦτα εἶχον τὸν αὐτὸν ὄπλισμόν καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν ὃν καὶ οἱ ἡμέτεροι· νῦν δὲ οἱ ἄτακτοι ἡμῶν ὄμιλοι προέκειτο νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ στρατοῦ τακτικῶς ὀργανωμένου, τεχνικῶς κατηρητισμένου καὶ ἀγομένου ὑπὸ ἄρχοντος τολμηροτάτου ἄμα καὶ συνετοῦ. Τὰ δὲ πράγματα ἔμελλον δυστυχῶς μετ' ὀλίγον νὰ μαρτυρήσωσιν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπεν ἐκ προοιμίου νὰ γνωρίζῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὅτι στρατοὶ ἄτακτοι, ὅσον γενναῖοι καὶ ἂν ᾧσιν, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς δύναμιν τακτικὴν. Ἀλλὰ, θέλουσιν ἴσως εἶπει, ὁ τακτικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων ἔπρεπε νὰ διαπεραιωθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ δὲ ναυμαχίαι τοῦ αὐγούστου, τοῦ Σεπτεμβρίου, τοῦ ὀκτωβρίου καὶ τοῦ Νοεμβρίου ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ στολίσκοι ἡμῶν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν ταύτην. Ναί, ἀλλ' εἶχον ἀποδείξει ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἕτερόν τι, ὅτι ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς δὲν ὠμοίαζε τοὺς ναυάρχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν παρήτει τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, ὡς ἐκ μόνης τῆς ἐπιφανείας τῶν πυρπολικῶν, καὶ ἂν ἀπέβαλλε πλοῖά τινα, ἐπέμενεν οὐδὲν ἦττον πεισματωδῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυρίου βουλεύματος, ἐπιμένων δὲ κατῶρθου νὰ διαπεραιωθῆ. Καθάπερ εἶδομεν ἀπεβίβασεν ἐπὶ τέλους τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς Κρήτην, καὶ δὲν ἦτο ἀπίθανον, ὅτι δι' ὁμοίων θυσιῶν ἠδύνατο νὰ περαιωθῆ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐρχόμενος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔμελλε νὰ εὔρῃ ἐν αὐτῇ τρία ἀσφαλῆ ὀρμητήρια, τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης, τῆς

Κορώνης καὶ τῶν Πατρῶν, τῶν ἠποίων οὐδεμία τῶν προηγουμένων κυβερνήσεων ἐφρόντισε σπουδαίως νὰ προλάβῃ τὸν ἐπισιτισμὸν, ἵνα οὕτω ἐπιτύχῃ τὴν παράδοσιν.

Ἄλλὰ τὸ ἔτι θλιβερώτερον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου ὁ Ἰβραήμ πασᾶς ἐκπλεύσας ἐκ Σούδας ἐνεφανίσθη εἰς τὰ μεσσηνιακὰ παράλια, μηδενὸς παρακωλύσαντος, καὶ ἀπεβίβασε τῇ 12 εἰς Μεθώνην 4,000 τακτικοῦ πεζικοῦ καὶ 500 ἵππεις. Ἐκπέμψας δὲ ἀμέσως εἰς Κρήτην τὸν στόλον, μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δευτέραν στρατοῦ μοῖραν, πάλιν μηδένα παρακωλύοντα ἀπαντήσας, ὥστε τῇ 9 μαρτίου ἔχων μυρίους πεζοὺς καὶ 1000 ἵππεις ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου. Ἰπῶς κατ' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς διαπεραιώσεις οὐδὲν ἀπήντησεν ἑλληνικὸν πλοῖον; «Διότι, λέγει ὀρθῶς ὁ Α. Κ. Ὁρλάνδος, τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον εἶχε σχεδὸν κενωθῆ ἔνεκα τῶν ἐμφυλίων πολέμων.» Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐξαντληθῇ, ὅτε μόνος ὁ Γούρας ἐπληρώνετο διὰ 12,000 ἄνδρας, ἐνῶ δὲν εἶχε πράγματι εἰμὴ 3,000. Δὲν θέλομεν ὑπολογίσει τὰ εἰς αὐτὸν πληρωθέντα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν ὅστις εἶχεν ὑποβληθῆ εἰς τὴν ἐν Ἄστρει συνέλευσιν, καθ' ἃν 12,000 ἄνδρες ἀπῆλθον 600,000 γροσίων κατὰ μῆνα. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἡμισυ τούτων ἂν ἐλάμβανεν ὁ Γούρας, ἐπειδὴ ἐπληρώθη τὰ χρήματα ταῦτα ἐπὶ τρεῖς τοῦλάχιστον μῆνας, ἔπεται ὅτι ἐπληρώθησαν χάριν αὐτοῦ καὶ μόνου περὶ τὰς 900,000 γροσίων ἦτοι 90,000 ταλλήρων, ἦτοι ὅσα περίπου ἡ κυβέρνησις ἐδαπάνησεν ὑπὲρ τοῦ στόλου, τοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον τοῦ προηγουμένου ἔτους τοσαῦτα μεγαλουργήσαντος. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Γούρας δὲν ἦτο μόνος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχον χρήματα, ἵνα παρακωλυθῇ ἡ τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ διαπεραιώσις. Ἄμα ἀναγγελθείσης ταύτης εἰς Ναύπλιον, ἡ κυβέρνησις ἔδωκε σημεῖά τινα ζωῆς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῆς οἰκτρᾶς ἐκστρατείας τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτη, ὅστις βραδέως ὀπασοῦν φθάσας εἰς Καλάμας τάχιστα ἐπέστρεψεν εἰς Ναύπλιον μὴ ἰδὼν κατὰ πρόσωπον τὸν πολέμιον. Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος εἰς-ἤλθεν ἐντὸς τῆς κινδυνευούσης Σφακτηρίας, ἐξ ἧς ὡς ἐκ θαύματος διεσώθη τῇ 26 ἀπριλίου ὅτε ἐάλω ἡ νῆσος. Πρὸ τούτου ἔτι τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα, δι' ὧν πρὸ μικροῦ εἶχε καταβληθῆ τοσοῦτον εὐχερῶς ἡ ἀνταρσία, ἐμετρήθησαν τῇ 7 ἀπριλίου εἰς Κρομμύδι πρὸς τὸ τακτικὸν τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ καὶ κατατροπωθέντα, ἐπέστρε-

ψαν εἰς τὴν Στερεάν. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐκπλεύσας τελευταῖον δὲν κτύπησε νὰ παρεμποδίσῃ τὴν μετακόμισιν νέων στρατευμάτων εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐκ Κρήτης καὶ Ἀλεξανδρείας· τῇ δὲ 19 Ἀπριλίου ἀπεβιβάζοντο αὖθις εἰς Μεθώνην 4,000 ἄνδρες, 500 ἡμίονοι καὶ πολεμοφόδια καὶ τροφαί. Ἀληθές ὅτι μετὰ τινὰς ἡμέρας, τῇ 30, ὁ Μιαούλης, εἰσβαλὼν τολμηρότατα ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Μεθώνης, κατεπυρπόλησε μίαν ὠραίαν φρεγάδα, τὴν Ἀσίαν, ἐν Ἀγγλίᾳ κατασκευασθεῖσαν, δύο δρόμωνας καὶ 4 φορτηγά. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τῇ 11 Μαΐου παρεδόθη τὸ Νεόκαστρον εἰς τὸν Ἰβραΐμην ἀσφαλίσαντα οὕτω τὴν κατοχὴν τῆς Μεσσηνίας. Ἀληθές ὡσαύτως ὅτι τῇ 20 ὁ περὶ τὸν Γεώργιον Σαχτούρημ ἑλληνικὸς στόλος ἀντιπαρταχθεὶς περὶ Καφηρέα πρὸς τὸν στόλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατῶρθο ἐν τῶν λαμπροτάτων ναυτικῶν ἔργων, πυρπολήσας τὴν ναυαρχίδα διὰ τοῦ ὑδραίου Ἰωάννου Ματρόζου καὶ τοῦ σπετσιώτου Λαζάρου Μουσοῦ, καταστρέψας δὲ δύο δρόμωνας καὶ κυριεύσας 30 φορτηγά καὶ πλῆθος ὀρειχαλκίων πυροβόλων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέτρεψαν τὸν Ἰβραΐμην ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλευματος, καὶ περὶ τὰ μέσα Μαΐου οὗτος ἀφοῦ κατωχυρώθη ἐν Μεσσηνίᾳ ἠτοιμάζετο νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, ἐνῶ οἱ μὲν ἠττηθέντες βρουμελιώται εἶχον ἤδη ἀπέλθει εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ κατεπτοημένος τῆς χερσονήσου λαὸς κατεκραύγαζεν ἀπαιτῶν τὴν λύτρωσιν τοῦ ἐν Ὑδρᾷ κρατουμένου Κολοκοτρώνη, παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐλπίζων σωτηρίαν, ὅπως ἐπὶ τοῦ Δράμαλι.

Τότε ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις πειθομένη, ὅτι οὐδένα ἄλλον τρόπον εἶχε νὰ ἀντιταχθῇ κατὰ τοῦ ἐκ Μεσσηνίας ἐπερχομένου Ἰβραΐμ πασᾶ, ἀνεκάλυψε τελευταῖον ὅτι «ἡ σύμπνοια καὶ σύμπραξις ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁμολογουμένως τὸ μόνον ἀκαταμάχητον ὄπλον ἐναντίον τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ τῆς πατρίδος,» ἐψήφισε τῇ 18 Μαΐου γενικὴν ἀμνηστίαν καὶ ἀνηγόρευσε τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην γενεῖον ἀρχηγὸν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κολοκοτρώνης ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἴστο δυνατόν νὰ πραχθῇ δι' ὧν εἶχε στρατῶν καὶ πόρων ἀπέναντι τῶν στρατῶν καὶ τῶν πόρων τοιοῦτου ἰντιπάλου. Ἡ κρατερὰ, ἡ σεβαστὴ, ἡ ἔγαπητὴ αὐτοῦ φωνὴ ἀντήχησε πάλιν ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς χερσονήσου καὶ ἐπλήρωσε παραμυθίας καὶ πεποιθήσεως τὰς τεθλιμμένων κατοίκων αὐτῆς ψυχάς. Οἱ Μωραῖται ἰδόντες τὸν πατέρα αὐ-

τῶν, ἐνόμισαν ὅτι ἐλυτρώθησαν. Καὶ δὲν ἐλυτρώθησαν μὲν, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλ' ὁ Γέρος ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν πρόοδον τοῦ Ἰβραῖμ. πασᾶ, ἐμβαλόντος τῇ 11 ἰουνίου εἰς Τρίπολιν καὶ τῇ 13 εἰς τὴν Ἀργολίδα· ἂν ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ τῇ 23 εἰς Τρίκορφα, κατῴρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σωτηριωδέστατα. Διὰ μὲν τῆς καρτερίας αὐτοῦ ἐνεποίησε τοσαύτην εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἐθελουσίαν, ὥστε προετίμησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς φοβερωτέρας στερήσεις καὶ κακουχίας μᾶλλον ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Ἰβραῖμ. πασᾶν, ὅστις ἀληθῶς εἶπεῖν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ἤρξεν εἰμὴ τῶν σημείων, ὅσα πράγματι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατεῖχε· δεύτερον δὲ ὁ Κολοκοτρώνης διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτοῦ δραστηριότητος κατεκόπωσε τὴν ἐπιμονὴν τοῦ πείσμονος ἐκείνου ἀντιπάλου καὶ πολλακίς περιήγαγεν αὐτὸν εἰς ἀμηχανίαν. Ἄλλ' ὅσον σωτήρια καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ τοῦ Κολοκοτρώνη ἔργα, ἢ μᾶλλον δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὑπῆρξαν σωτήρια, ἢ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἐταπεινώθη οἰκτρῶς. Ἄπαν τὸ οἰκοδόμημα ὅπερ ἤγειρε πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐξοντώσεως τοῦ τῆς Πελοποννήσου πολεμάρχου, κατέπεσεν, ἐγερθέντος καὶ εἶπερ ποτὲ ἰσχυροτέρου ἀποβάντος τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἄπαν τὸ ὄνειρον τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅτι ἐνιδρύθη τελευταῖον κυβέρνησις ἔχουσα ἰδίαν βούλησιν καὶ δύναμιν καὶ ἄρχουσα διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ τῆς βουλήσεως ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, διεσκεδάσθη. Ἐνῶ ἡ κυβέρνησις αὕτη ἐκάθητο ὀπισθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου, τῆς Πελοποννήσου ἤρχον ἀφ' ἐνός ὁ Ἰβραῖμ. πασᾶς, ἀφ' ἐτέρου ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου ὁ Ρεσίτ πασᾶς, ἐμβαλὼν μετὰ ἀνδρῶν διζυριῶν εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ οὐδεμίαν κατὰ τὸ σῆμα ἀπαντήσας ἀντίστασιν τῶν ὀπλαρχηγῶν αὐτῆς, προήλασε μέχρι Μεσολογγίου, τοῦ ὁποίου ἤρχισε τῇ 5 μαΐου τὴν τελευταίαν πολιορκίαν. Τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἤρχεν ὁ Γούρας, παντοδύναμος αὐτόθι γενόμενος μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὀδυσσεύς. Ἡ πραγματικὴ λοιπὸν ἐξουσία τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἐξετείνετο ἐπὶ πολὺ τῆς Ἑλλάδος μέρος. Αἱ νῆσοι ἀναγκασθεῖσαι πάλιν νὰ ὀπλιζῶνται ἐξ ἰδίων ἐξηκολούθουν μὲν παντὶ σθένει ἀγωνιζόμεναι, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐνδείας τῶν πόρων αὐτῶν μὴ δυνηθεῖσαι νὰ συντηρήσωσιν ἀδιαλείπτως στυλίσκους ἱκανοὺς, δὲν ἠτύχησαν οὔτε τὴν συγκοινωνίαν τοῦ Ἰβραῖμ. πασᾶ μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ παρακωλύσωσιν, οὔτε τὸ Μεσολόγιον ἐπὶ τέλος ἀποχρώντως νὰ τροφοδοτήσωσιν.

Ἐν τούτοις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 1825 ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἔλαβεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅπερ συνομολογηθὲν τῇ 7 φεβρουαρίου ἐν Λονδίῳ, ὅπως καὶ τὸ πρῶτον, συνεποσοῦτο ὀνόματι εἰς 2,000,000 λίρας. Ἀλλὰ συνεφωνήθη πρὸς 55 $\frac{5}{10}$ τοῖς ἑκατὸν τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου· ὥστε ἐπραγματώθησαν μόνον 1,110,000. Ἐπληρώθησαν δὲ ἐκ τοῦ οὕτω μειωθέντος ποσοῦ, τόκος δύο ἐτῶν πρὸς 5 $\frac{0}{10}$, 200,000, χρεώλυτρον ἐνὸς ἔτους πρὸς 1 $\frac{0}{10}$, 20,000, διάφορα μεσιτικὰ 68,800· πλὴν τούτου εἰς ἑξαγορὰν ὁμολογιῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ δανείου καὶ τοῦ προηγουμένου, λίραι 212,220· εἰς διάφορα ἔξοδα καὶ ζημίας, 13,700· ἐλογίσθησαν ὡς μένοντα εἰς βάρος τῶν διαπραγματευσαμένων τὸ δάνειον Ὁρλάνδου καὶ Λουριώτου, 15,487. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, διὰ τὴν κατασκευὴν δύο φρεγάδων (ὧν μίαν μόνον ἐπὶ τέλους ἐλάβομεν, τὴν *Ἑλλάδα*), λίραι 156,600· ἔμειναν εἰς Ἀγγλίαν πρὸς κατασκευὴν ἑξ ἀτμοκινήτων (ὧν τρία μόνον ἐλάβομεν, ἐν οἷς ἐν κυρίῳ χρησιμεῦσαν εἰς τὸν πόλεμον, τὴν *Καρτερίαν*) λ. 123,300· ἐδόθησαν εἰς μισθοδοσίαν τοῦ λόρδου Κόχραν, 37,000 λ. καὶ εἰς ἀγερὰν πολεμεφοδίων, εἰς ἔξοδα ὀπλισμοῦ, ἱματισμοῦ κλπ. λ. 77,200. Ὅθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐστάλησαν εἰμὴ λίραι 232,700. Ταῦτα κατὰ τὴν ὑπὸ Γ. Σπανιολάκη συνταχθεῖσαν *Περὶ ληψιῶν τῶν λογαριασμῶν τῶν σχεδιασθέντων παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ δανείου*. Σημειωτέον ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἄνω ποσῶν ὑπερβαίνει τὰς ἐκ τῶν 2,000,000 πραγματωθείσας 1,110,000, κατὰ 47,000 περίπου λίρας, αἵτινες εἰσεπράχθησαν τῷ 1825 ἰδίως πρὸς ἐξόφλησιν διαφόρων λογαριασμῶν τοῦ πρώτου δανείου.

Ἡ ἐν Ναυπλίῳ λοιπὸν κυβέρνησις δὲν ἔλαβεν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου εἰμὴ 232,700 λίρας. Ἀλλὰ τελευταῖον 237,700 λίραι ἀπετέλουν περὶ τὰ 6 ἑκατομμύρια δραχμῶν, τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ μέχρι τινὸς εἰς τε τοῦ στόλου τὴν συντήρησιν, εἰς τε τὴν ἄμυναν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλὰ ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅσα ἡ κοινὴ γνώμη τότε ἔλεγε καὶ αἱ ἐφημερίδες ἐπανελάμβανον περὶ τῶν δεινῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκειλε τὸ λεγόμενον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας ὡς πρὸς τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν χρημάτων ἐκείνων, καταχρήσεων, αἵτινες ἄλλως τε ἐπισήμως ἐπιστοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς, ἣν παρεθέσαμεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 743—747 τοῦ παρόντος τόμου), ἀρκού-

μεθὰ νὰ ἀναφέρωμεν δύο γεγονότα μαρτυροῦντα ὅπως ἀσεβῶς καὶ ταχέως ἐγένοντο ἄφαντα τὰ ἱερά ταῦτα χρήματα. Ἡ ἐπίσημος ἡμερίς τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ναυπλίου, ἡ *Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, ἣτις πολλάκις διέστρεφε τὰ πράγματα καὶ πολλάκις ἐβεβαίωσεν, ὅτι τὸ Μεσολόγγιον πυροβολεῖται *μακρόθεν μόνον* ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ, ὅτι οὗτος δὲν ἔχει εἰρὴν 6,000 ἀνδρῶν καὶ ὅτι προσεχῶς διαλύεται ἡ πελιορκία, τῇ 2 δεκεμβρίου ἀνήγγελλεν ὅτι «τὸ Μεσολόγγιον εἶναι *καλῶς προμηθευμένον* καὶ ὅλον ἐν προμηθεύεται ἀπὸ ζωοτροφῶν, διότι περὶ τούτου ἐφρόντισεν ἡ διοίκησις ἐν καιρῷ.» Τὰ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἐκδιδόμενα *Ἑλληνικὰ Χρονικὰ*, τὰ ὅποια φιλικώτατα πάντοτε ἐπολιτεύθησαν πρὸς τὴν ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησιν, μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας ἀπεκρίνοντο, ὅτι δὲν ἀμφιβάλλουσιν ὅτι τὸ Ναύπλιον εἶναι *καλὰ προμηθευμένον*, ἡ φρουρὰ ὅμως τοῦ Μεσολογγίου οὔτε τοὺς μισθοὺς τῆς οὔτε τὸ σιτηρέσιόν τῆς ἔλαβεν· ἡ δὲ Σεβαστὴ Διοίκησις οὐδεμίαν κατέβαλε φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν, ἵνα προμηθεύσῃ τὴν ἡρωικὴν πόλιν μὲ τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Καὶ ἔτος δὲν εἶχε παρέλθει ἀφ' ἧς ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅτε τῇ 7 ἀπριλίου 1826 ἡ ἐθνικὴ Γ' τῶν Ἑλλήνων συνέλευσις ἐψήφισε νὰ ἀνοιχθῇ νέον δάνειον 100,000 ταλλήρων, ἵνα χρησιμεύσῃ «διὰ τὸ μέλλον μόνον εἰς τροφὰς καὶ μισθοὺς τοῦ στόλου, εἰς ἐπισκευὴν καὶ τροφὰς διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὰ ἔξωθεν αὐτοῦ συστηθησόμενα στρατόπεδα,» ἐνῶ τὸ Μεσολόγγιον ἐπιπτε πρὶν ἢ ξηρανθῆ ἢ μελάνη δι' ἧς ἐγράφη τὸ ψήφισμα τοῦτο. 100,000 ταλλήρων λοιπὸν ἤρκουν ἵνα σωθῆ τὸ προπύργιον ἐκεῖνο, καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἢ λαβοῦσα εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς κατὰ τὸ προλαβὸν δωδεκάμηνον ἑκατομμύριον περίπου ταλλήρων δὲν ἠδυνήθη νὰ οἰκονομήσῃ ἐξ αὐτῶν τὰς 100 ἐκεῖνας χιλιάδας ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξηρτήθη ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἔμεινεν οὕτω βιοῦσα καὶ πράττουσα ἐν Ναυπλίῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826, ὅτε συνῆλθεν ἡ Γ' ἐθνικὴ συνέλευσις, ἣν πρὸ πολλῶν μηνῶν ἠγωνίζετο νὰ συγκροτήσῃ. Εἰ ποῖαν ἀπελπισίαν περιῆλθεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, καὶ πόσον ἠτλωιώθησαν αἱ πρό τινων μηνῶν τοσοῦτον λαμπραὶ περσοδοκίαι τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τὸ Ἐκτελεστικὸν ἔγραψε τῇ 11 ἰουνίου, πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴν. «Τὸ στρατιωτικὸν μας κατήντησεν ὄχι μόνον ἀνοικονόμητον, ἀλλὰ καὶ ὀλυμπεῶν τῆς

πατρίδος. Αἱ καταχρήσεις τὰς ὁποίας κάμνει εἶναι ἀπερίγραπτοι . . . Ἀυτοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ ἢ κακοήθεια ἐξήντησε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ δανείου χωρὶς νὰ ὠφεληθῇ παντελῶς ἡ πατρίς, καὶ εἰς τὸν παρόντα κίνδυνον δὲν ἔχει οὔτε μέσα, οὔτε στρατιώτας νὰ ἀντιτάξῃ. Ἐὰν δὲν ἐγίνοντο αἱ λείαι τῶν ζωοτροφιῶν περὶ ὧν σὰς προέγραψεν ἡ Διοίκησις, δὲν ἠθέλαμεν εἰμπορέσει ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ σχεδὸν, νὰ συστήσωμεν στρατόπεδον, μὴν ἔχοντες χρήματα ν' ἀγοράσωμεν τροφάς. Τὸ Νεόκαστρον ἐχάθη μόνον καὶ μόνον ἀπὸ τὴν κακοήθειαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Πελοποννησίων . . . Ἀπὸ τὰ αὐτὰ αἷτια καὶ τόρα ἐκυριεύθη ἡ Καλαμάτα ἀπὸ 3000 ἐχθροῦς, ἐνῶ ἦσαν μέσα ἄλλοι τόσοι ἐδικοί μας καὶ τὴν ἄφησαν καὶ ἐφυγον χωρὶς νὰ ῥήξουν τουφέκι. Διὰ τὰ αὐτὰ αἷτια κατεπάτησεν ὁ ἐχθρὸς τὴν Μεσσηνίαν ὅλην, καὶ μέρος τῆς Ἀρκαδίας, καὶ ἐρημώθη καὶ ἐληλατήθη ἡ Τριπολιτῖς ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Αὐτὰ τὰ κακὰ δὲν βλέπομεν πῶς εἰμποροῦν νὰ διορθωθοῦν· στοχαζόμεθα ἰατρικὸν ἀρμόδιον, τὸ τακτικόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ θέλει βραδύνει ὡς πρὸς τὸν κίνδυνον εἰς τὸν ὁποῖον ἤδη τρέχομεν. Ἡ σωτηρία μας ἐφέτος κρέμαται ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τοῦ στόλου, ἐὰν αὐτὸς εἰμπορέσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν, ἢ καίων τὸν ἐχθρικόν, ἢ ἄλλως πῶς ματαιώων τὰ σχέδιά του· ἀλλὰ δὲν ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν βεβαιότητα, μολοντί δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀνδρείαν καὶ προθυμίαν τῶν θαλασσινῶν μας. Ἐὰν ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἀποβιβάσῃ καὶ τὰ ἄλλα στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, βέβαια κινδυνεύομεν περὶ τῶν ὅλων.»

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἣτις δὲν ἐκόλακευε τοὺς Πελοποννησίους, ὑπέγραψεν ἐν τούτοις ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης, ὅτι ὑπέγραψεν αὐτὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τοσαῦτα καταλέγουσαν κατὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων. Πρόδηλον ἔρα ὅτι ἀληθῆ ἦσαν τὰ γραφόμενα. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τῷ 1825 ἡ σχετικὴ δύναμις τῶν διαφορῶν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μελῶν ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου, ὅστις ὑπῆρξεν αἰετοπεπλοῦνομα ψιλόν. Ἄλλ' ἐνῶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1824 ἴσχυε πρὸ πάντων ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τὸ μὲν ἔνεκα τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ εἰς τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα δι' ὧν εἶχον καταβληθῆ οἱ ἀντίπαλοι τῆς κυβερνήσεως, τὸ δὲ ἔνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐν ἔτει 1825 ἐπρώτευσεν ἀπ' ἐναντίας ὁ τελευταῖος

οὗτος διὰ πλείστους λόγους. Οὐ μόνον ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἀξία ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ καὶ ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς τοῦ Κωλέττου ἰσχύος ἐξέλιπε, διότι τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα, ἠττηθέντα εἰς Κρομμύδι, ἐξεχώρησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Πλὴν τούτου τῷ 1825 ἐξεβιάσθη ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀγγλικὴ μεσολάβησις, ἐνῶ ἡ γαλλικὴ, ἧς κυριώτατος εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Κωλέττης, ἀπέτυχεν ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Παρεκτὸς τῆς μεσολαβήσεως, ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς τότε νὰ ἴδῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν κατορθουμένην διὰ τῶν ἰδίων τοῦ ἔθνους ἀγώνων, ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ προσαγάγῃ ἔξωθεν καὶ ἄλλας ἐπικουρίας. «Τὰ πράγματα ἐπληροφόρησαν τὴν διοίκησιν καὶ ὅλον τὸ ἔθνος ὅτι χωρὶς τακτικὸν δὲν εἴμποροῦμεν πλέον νὰ ὑπάρξωμεν,» ἔγραφεν ἐν ταῖς μακραῖς ὁδηγίαις ὅσας τῇ 9 μαΐου ἐπέστειλε πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν. «Ἀλλὰ, προσέθετε, μέχρι τοῦδε μόλις κατωρθώθη νὰ συστηθῇ ἐν σῶμα ἀπὸ 600.» Ὅθεν ἐπιμόνως παρήγγελλε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ στρατολογήσῃ τετρακισχιλίους ἀνδρας ἰδίως Ἑλβετοὺς καὶ νὰ τοὺς πέμψῃ ὅτι τάχιστα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν ἀναγκαίων ἀξιωματικῶν ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ συνομολογήσῃ νέον δάνειον 500,000 λιρῶν. Τῇ δὲ 3 ὀκτωβρίου ἔγραφε πάλιν· «Αἱ φρεγάται (εἶδομεν ὅτι εἶχον παραγγελθῆ δύο τοιαῦται εἰς Ἀμερικὴν), ὅσον μέρος τακτικοῦ δύνασθε, τ' ἀναγκαῖα ὄπλα, χρήματα καὶ ἐνδύματα, καὶ οὕτω θέλετε ἰδεῖ ἄλλην μορφήν εἰς τὰ πράγματα. Ὁ Ἰμβραχίμης χωρὶς τὰς ἀλλεπαλλήλους βοήθειας, χάνεται. Καὶ ὅταν ἀποκτήσωμεν φρεγάτας, αἱ βοήθειαι δὲν τοῦ ἔρχονται εὐκόλως.» Ταῦτα ἔγραφε καὶ ἐνήργει· ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ ἐκτέλεσις ἢ δὲν ἐγένετο ποτὲ ἢ ἐβράδυνε πολὺ. Τὸ τρίτον δάνειον δὲν κατωρθώθη νὰ συνομολογηθῇ καὶ ἐπομένως οὔτε τακτικὸν νὰ ἔλθῃ ἔξωθεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἡ δὲ μία καὶ μόνη ἐλθοῦσα φρεγάς δὲν κατέπλευσεν εἰς Ναύπλιον εἰμὴ τῇ 24 νοεμβρίου 1826. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡ Ἑλλάς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν δὲν διενηργεῖτο συγχρόνως ἡ ἐξωτερικὴ παρέμβασις. Εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς μεσολαβήσεως ταύτης εἶχεν ἀσχοληθῆ πρὸ καιροῦ ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ τῷ 1825 εἰργάσθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἀξιωματικῶν δραστηριότητος, ὡς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός, οἶκοθεν βουλευόμενος, ἐνεργῶν καὶ τολμῶν.

Περὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων καὶ τῶν πρώτων ἐνεργειῶν τῶν δυ-

νάμεων, ἅμα μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, διελά-
 βομεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 714—720 τοῦ παρόντος τόμου). Ἡ Ῥω-
 σία ἔθετο ἀμέσως τὸ ζήτημα τῆς ἐνόπλου ἐπεμβάσεως καὶ προσεκά-
 λεσε τοὺς συμμάχους αὐτῆς νὰ συναινέσωσιν εἰς τοῦτο· οἱ δὲ σύμμα-
 χοι, ὃ ἐστὶν ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσία, ἠγω-
 νίσθησαν ν' ἀποτρέψωσι τὸν πόλεμον καὶ νὰ συμβιάσωσι τὸν αὐτο-
 κράτορα Ἀλέξανδρον πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν κατώρ-
 θωσαν, διότι ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5
 ἰουλίου 1821, ἀλλὰ διὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν παραστάσεων καὶ με-
 σολαβήσεων ἐπέτυχον νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν.
 Ἄν αἱ δυνάμεις ἐπέτρεπον τὸν πόλεμον τοῦτον, ἢ ἂν ὁ αὐτοκράτωρ
 Ἀλέξανδρος εἶχε τὴν γενναϊότητα νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸν καὶ ἄνευ τῆς
 τῶν συμμάχων του συναινέσεως, ἢ εἰςβολὴ τῶν Ῥωσικῶν στρατευμά-
 των, συμπίπτουσα πρὸς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν ἣν κατ' ἀρχὰς ἔλα-
 βεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἤθελε προδήλως περιποιήσῃ εἰς αὐτὴν
 ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἰσχὺν καὶ ἔκτασιν ἀνυπολόγιστον, οἷαδὴποτε
 καὶ ἂν ἤθελον ὑποτεθῆ τὰ ἴδια συμφέροντα ὧν ἕνεκα ἡ Ῥωσία ἔμελλ-
 λε νὰ δράξῃ τὰ ὄπλα. Οὐ μόνον ὅμως ὁ πόλεμος δὲν ἐγένετο, ἀλλ'
 ἐνῶ τῷ 1821 ἡ Ῥωσία ἐλάλει περὶ τρόπων ἐπιτηδείων νὰ ἀσφαλι-
 σωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἐκάλει τὰς δυνάμεις νὰ πρά-
 ξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὠραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς
 κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθόν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822
 ἐφάνη πολὺ μετριωτέρα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν Πύ-
 λην. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε βεβαίως πολὺ ὁ μαλακὸς καὶ ὀπωροῦν πα-
 λίμβουλος χαρακτήρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὅστις εὐχερῶς
 ἐνέδιδεν εἰς τὴν ἀδιάκοπον πίεσιν τῶν δυτικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα
 τῆς Αὐστρίας· συνετέλεσεν ὅμως καὶ τοῦτο ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ὁ
 ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ὁ τῆς Πολωνίας κυβερνήτης, διεβε-
 θαίου αὐτὸν, ὅτι πολὺς ἀναθρασμὸς ἐπεκράτει ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ καὶ
 ὅτι, ἅμα ἀρξάμενου τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου, ἄφευκτος ἦτο ἡ
 Πολωνικὴ ἐπανάστασις. Ἐντεῦθεν ἐχαλαρώθησαν αἱ περὶ Ἀνατολῆς
 ἀξιώσεις τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου ἐπέμψεν
 εἰς Βιέννην ἕκτακτον ἀπεσταλμένον, τὸν ἐνεργεῖα μυστικὸν σύμβου-
 λον Τατίσσιεφ, ἐγνωσμένον ὀπαδὸν τῆς εἰρηνοφίλου πολιτικῆς καὶ
 ἀντίπαλον τοῦ Καποδιστρίου, τοῦ μὴ παύσαντος νὰ ὑποτρέφῃ τὰς
 φιλοπολέμους διαθέσεις ἐν τῷ Ῥωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ. Ὁ δὲ Τατίσ-

σιεφ ὑπέβαλε τῇ 2|14 μαρτίου προφορικὴν διακοίνωσιν (note verbale) δι' ἧς κατὰ πρῶτον ὀρίζουσα ἡ Ῥωσία τί ἐνόει ὅτι αἱ δυνάμεις θέλουσιν ἀπαιτήσῃ παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἔλεγεν ὅτι «ἡ Πύλη θέλει διατηρήσει τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ οἰκοῦντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις ὅσαι ἐπανεστήσαν καὶ ζητοῦσι τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν.» Μετ' οὐ πολὺ ὁ Καποδίστριας, βλέπων ματαιουμένας τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ προσδοκίας, ἔλαβεν ἄδειαν ἀπεριόριστον, ὃ ἐστὶν ἀπεχώρησε τῆς Ῥωσικῆς ὑπηρεσίας, ἡ δὲ Ῥωσία ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑπενδίδῃ ὑπέβαλεν ἔτι ἐπιεικεστέρως προτάσεις εἰς τὴν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1822 ἐν Οὐηρῶνι συγκροτηθεῖσαν νέαν σύνοδον, ἐπὶ σκοπῶ μὲν τοῦ νὰ ἀσχοληθῇ κυρίως περὶ τῶν ἰσπανικῶν πραγμάτων, ἐπιληθεῖσαν δὲ ἐν μέρει καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἐν τῇ συνδιαλέξει ἧτις ἐγένετο αὐτόθι τῇ 28 ὀκτωβρίου ὁ Τατίσιεφ ἐδήλωσεν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι προτείνει ὡς πρὸς τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος: «ἢ νὰ συναινέσῃ ἡ Πύλη εἰς ἄμεσον μετὰ τῶν πληρεξουσίων ὄλων τῶν δυνάμεων διαπραγματεύσιν περὶ τῶν ἐγγυήσεων ὅσας θέλουσι λάβει οἱ Ἕλληνες ἐπανερχόμενοι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου· ἢ νὰ ἀποδείξῃ διὰ σειράς γεγορότων ὅτι σέβεται τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ζητεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἡσυχίαν ἐπὶ βάσεων ἐπιτηδείων νὰ παράσχῃ τῇ Ῥωσίᾳ μὲν τὴν ἐλπίδα διαρκοῦς εἰρήνης, τοῖς δὲ ἑμοθρήσκοις αὐτῆς ἐχέγγυα ἀσφαλείας καὶ εὐημερίας.» Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς τοσοῦτον μετριόφρονας ταύτας προτάσεις, ὃ μὲν αὐθημερόν, οἱ δὲ τρεῖς ἄλλοι διὰ δηλώσεων τῇ 14 νοεμβρίου γενομένων, ἅπαντες δὲ ἐξυμνοῦντες τὴν γενναιοφροσύνην καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτας θέσαντες τὰς βάσεις τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ μελλουσῶν ἐνεργειῶν, δὲν ἀπεδέχθησαν τοὺς ἀντιπροσώπους οὓς ἐπεμψε πρὸς τὴν σύνοδον ἐκείνην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξ Ἑρμιόνης τῇ 17 αὐγούστου, ἐξαιτουμένη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτητοῦ καὶ ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ὑπάρξεως.

Ἄλλ' ἡ Ῥωσία φθάσασα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1822 εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο σημεῖον τῶν παραχωρήσεων αὐτῆς, ἤρχισε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος νὰ περιποιῆ, πάλιν εἰς τὰς προτάσεις τῆς σπουδαιότερόν τινα χα-

ρακτῆρα. Ἡ καταστροφή τοῦ Δράμαλη, ἡ ἀποτυχία τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας καὶ τὰ ναυτικὰ κατορθώματα τοῦ 1822, παρέστησαν εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὴν ἐπανάστασιν πολὺ γενναιοτέραν ἢ ὅ,τι πρότερον ἐλογίζετο, αἱ δὲ φοβεραὶ τῆς Χίου σφαγαὶ κχτέστησαν ἔτι ζωηροτέρας τὰς ἀνέκαθεν ἐξεγερθείσας ἔνεκα τῶν παθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους συμπαθείας. Τὸ δὲ κυριώτερον, ἡ Ῥωσία ἔλαβεν εὐλόγους ἀφορμὰς νὰ ὑποπτεύῃ ὅτι ὁ ἀναλαβὼν τότε τὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας Γεώργιος Κάννιγγ ἤρχισε νὰ μεταβάλλῃ φρόνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντεῦθεν ἐνθαρρυνομένη ἡ Ῥωσία καὶ μὴ θέλουσα ν' ἀρπαγῇ ὑπὸ ἄλλου ἢ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρωτοβουλία, ὑπέβαλε, κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1823, διὰ τοῦ αὐτοῦ Τατίσσιεφ σχεδίασμα (Apperçu) ὅπως οὖν ὀριστικώτερον τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὴν ἐν Οὐηρῶνι σύνοδον γενομένων παρ' αὐτῆς ὅλως ἀσαφῶν προτάσεων. Κατὰ τὸ σχεδίασμα τοῦτο, «ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία ἐπέστησεν ἤδη τὴν προσοχὴν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιληφθῇ μετὰ τῆς Πύλης τοῦ ζητήματος τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐπεμβάσεως τῶν συμμάχων ὑπὲρ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν θέλουσιν ἐπιτραπῆ τοῦ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ λόρδου Στράγκφορδ περὶ τῶν πρακτέων, ἵνα πεισθῇ ὁ σουλτάνος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μεσολάβησιν ταύτην κατ' ἀρχήν. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τὰ ἀνακτοβούλια τῆς Πετροπόλεως καὶ τῆς Βιέννης θέλουσιν ἀποφασίσαι ἀπὸ κοινοῦ τὰ κατὰ τὸν ὄργανισμὸν τὸν εἰσακτέον εἰς Πελοπόννησον, εἰς Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους. Ἡ διαίρεσις τῶν χωρῶν τούτων εἰς μεγάλας ἐπαρχίας διοικουμένας ὑπὸ ἡγεμόνων, οἳ εἰσὶν οἱ τῆς Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ἢ ἡ διανομὴ τῆς χώρας μετὰ τῶν πόλεων διοικουμένων ὑπὸ κοινωτικῶν ἀρχῶν ἢ κατοχὴ τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, ἢ δύνάμις τῶν φρουρῶν, αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατοίκους, τὸ ποσὸν τῶν ἀποδοτέων τῇ Πύλῃ εἰσοδημάτων, ὁ τρόπος τῆς εἰσπράξεως αὐτῶν, οἱ δεσμοὶ δι' ὧν τοῦ λοιποῦ θέλει ἐξαρτᾶται ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τοῦ σουλτάνου, ἰδοὺ τὰ ἀντικείμενα περὶ ὧν δεόν νὰ βουλευθῶσι τὰ δύο ἀνακτοβούλια πρὶν ἢ ζητήσωσι τὴν σύμπραξιν τῶν ἄλλων τῆς συμμαχίας μελῶν.»

Μετὰ δύο δὲ μῆνας, ἤτοι τῇ 28 δεκεμβρίου 1823 (9 ἰανουαρίου 1824) ἡ Ῥωσία ὑπέβηλεν ἔτι ὀριστικώτερον ὑπόμνημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῷ σχεδιάσματι αὐτῆς τεθεισῶν ἀρχῶν. Κατὰ τὸ ὑπόμνημα

τοῦτο προετείνετο νὰ διαιρεθῆ ἡ Ἑλλάς εἰς τρεῖς ἡγεμονίας, ὧν ἡ μὲν πρώτη νὰ περιλάβῃ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ δευτέρα τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ τρίτη τὴν Πελοπόννησον «εἰς ἣν ἡδύνατο νὰ προστεθῆ καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.» Αἱ δὲ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἔμελλον νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς κοινοτικὴν διοίκησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προνομίων ὅσα ἐκέκτηντο ἀπ' αἰῶνος. Ἡ Πύλη θέλει διατηρήσει τὴν ἐπικυριαρχίαν ὅλων τούτων τῶν χωρῶν, ἀλλὰ δὲν θέλει πέμπει εἰς αὐτὰς οὔτε πασάδες οὔτε ἄλλους διοικητάς· θέλει λαμβάνει δὲ ἐτήσιον φόρον, προσδιοριστέον ἀπὸ τοῦδε, κατὰ τὴν ἔκτασιν ἐκάστης νήσου ἢ ἡγεμονίας. Ὅλαι αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι θέλουσιν ἐκπληροῦνται ὑπὸ ἰθαγενῶν, καὶ ἐν γένει ἡ Πύλη θέλει διάκειται πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Μολδαυίαν. Αἱ ἑλληνικαὶ ἡγεμονίαι καὶ νῆσοι θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν ἐμπορίου καὶ θέλουσιν ἔχει ἰδίαν σημαίαν. Θέλουσι δὲ ἀντιπροσωπεύονται οὕτως εἰπεῖν παρὰ τῷ σουλτάνῳ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἔχοντος τὰ τῶν ἐθνῶν δίκαια, ὅπως οἱ πράκτορες τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Πύλη θέλει μὲν ἔχει φρουρὰν εἰς τινὰ φρούρια, ἀλλὰ περὶ τὰ φρούρια ταῦτα θέλει διαγραφῆ ἄκτις ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ τουρκικὰ στρατεύματα θέλουσι τροφοδοτοῦνται, μὴ δυνάμενα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν εἰς τὰς γείτονας χώρας. Εἰς τὰς περὶ τοῦ ἀκριβεστέρου προσδιορισμοῦ τῶν διαφορῶν τούτων κεφαλαίων διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πύλης καὶ συμμάχων δυνάμεων, θέλει λάβει μέρος καὶ πρεσβεία ἑλληνικὴ, ὅπως ἐγένετο τῷ 1812 ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν. Τὰ δὲ ὀριστικῶς ἀποφασισθησόμενα θέλουσι τεθῆ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν ὅλων τῶν συμμάχων δυνάμεων ἢ ἐκείνων ἐξ αὐτῶν ὅσαι ἤθελον ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐπὶ ταῖς προτάσεσιν αὐταῖς διαπραγματεύσεις ἤρχισαν, διεκόπησαν καὶ πάλιν προέκειτο ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἡ Ῥωσία κατὰ μᾶλλον τοῦ ἔτους τούτου ἐδήλωσεν, ὅτι, «ὡς ἀναγκαίαν βᾶσιν πάσης περαιτέρω διαπραγματεύσεως, θεωρεῖ τὸ νὰ ἀναγνωρίσωσιν αἱ δυνάμεις, ὅτι ὁ μαστίζων τὴν Ἀνατολὴν πόλεμος δεόν νὰ τελειώσῃ δι' ἐπεμβάσεως κοινῆς, ἐνεργοῦ καὶ ταχείας,» (*demande à être terminée par une intervention commune, énergique et prompte.*)

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου εἶχε προβῆ ἡ Ῥωσία ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825.

Περὶ δὲ τῆς Αὐστρίας δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδεμίαν ἔνοπλον ἐπέμβασιν ἀπεδέχετο καὶ οὐδεμίαν μεταβολὴν οἰανδήποτε τοῦ καθεστώτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, περιοριζομένη τὸ πολὺ εἰς τὸ νὰ συμβουλευῆ τῇ Ὑ. Πύλῃ ἐπιείκειαν καὶ διάκρισιν μεταξὺ ἀθῶων καὶ ἐνόχων. Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας ἢ μᾶλλον τοῦ τότε προεξάρχοντος αὐτῆς πρίγκηπος Μέτερνιχ μαρτυρεῖ ὅπως ἡ μεγίστη εὐφυΐα καὶ δεξιότης εἰς μάτην ἀντιπαλαίουςι πρὸς τὴν ἀκαταμάχητον τῶν πραγμάτων φορὰν. Καὶ τοῦτο μὲν συμβαίνει πολλάκις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ συνέβη καὶ ἕτερόν τι. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν ἠθέλησε ποτὲ μέχρι τοῦ 1829 νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ματαιοπονεῖ, ἀλλ' ὡς μᾶλλον ἠτᾶτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, τὴν μᾶλλον ἠξίου ὅτι νηκηφορεῖ· ὥστε ἐπὶ τέλους ἢ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλληλογραφία αὐτοῦ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ κινήσῃ ἐνίοτε τὸ μειδιάμα τῆς ἱστορίας. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν (σελ. 714 καὶ ἐπομ.) ὅπως ὀλίγον δίκαιον εἶχον ὁ τε πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὁ Πυλάδης αὐτοῦ Γέντζ, νὰ θριαμβεύωσιν ἐπὶ τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἅμα ἐκτραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας. Τὰ αὐτὰ ἐπινίκια θέλομεν ἶδει αὐτοὺς ἄδοντας μέχρι τοῦ 1829, καίπερ ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν γινομένων διαψευδομένους. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκος ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 29 ἰουνίου (11 ἰουλίου) 1821 προμνημονευθεῖσαν (σελ. 718) πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, καὶ γράφων διὰ μακρῶν ἐκ Σαλτσβούργου τῇ 10|22 αὐγούστου, ἔλεγεν ἐπὶ τέλους ὅτι «ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν θέλει ἡσυχάσει, ἐὰν δὲν πράξῃ ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτρέψῃ τὸν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης πόλεμον.» Συγχρόνως δὲ ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ φιλελληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐξερράγη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς πᾶσαν τὴν Γερμανίαν. Τῶντι οἱ μὲν λόγιοι συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, προῖσταμένου τοῦ ἀγαθοῦ Ψειρσίου· ἔρανοι δὲ χρηματικοὶ ἐγίνοντο πολλαχοῦ καὶ ἀνδρῶν στρατολογίαι· τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον καὶ ὀχληρότατον τῇ Αὐστρίᾳ, ἅπασα ἡ κίνησις αὕτη ἀναφανδὸν ἐπροστατεύετο ὑπὸ τοῦ βασιλόπαιδος διαδόχου τῆς Βαυαρίας (τοῦ μετέπειτα βασιλέως Λουδοβίκου, πατρὸς δὲ τοῦ πρώτου ἡμῶν βασιλέως Ὀθωνος) καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βυρτεμβέργης. Ὅθεν ἐπιτίμησις· δριμυτάτη ἀπκηθύνθη πρὸς τοὺς ἐστεμμένους ἐκείνους ἡμῶν φίλους. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἐπιτίμησις παρεκώλυσε

τοὺς Γερμανοὺς, μεγάλους καὶ μικροὺς, νὰ λέγωσι καὶ νὰ πράττωσιν ὑπὲρ ἡμῶν πολλὰ, οὔτε αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου ἠλλοίωσαν οὐσιωδῶς τὰς διαθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Ὁ πόλεμος μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης ἀνεστάλη τφόντι· ἡ δὲ Ῥωσία τῷ 1822 ἀδιακόπως ὑποχωροῦσα κατήντησεν ἐν Οὐηρῶνι εἰς τὰς ἀνωδύνους ἐκείνας προτάσεις εἰς ἃς τοσοῦτον ἐπεκρότησε πρώτη ἡ Αὐστρία. Ἐπειτα ὅμως πάλιν τῷ 1823 καὶ τῷ 1824 ἡ Ῥωσία ἀνακύπτουσα καθυπέβαλε σχέδιον δι' οὗ οὐ μόνον ἀντικρυς ἀνετρέποντο τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθεστῶτα, ἀλλὰ καὶ ἡ βιαία ἐζήτειτο ἐπέμβασις, ὅ ἐστιν ὁ πόλεμος. Τότε ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐσοφίσθη νὰ οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς Ῥωσίας δι' ἐτέρου ἐπιχειρήματος. Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία δὲν προέτεινε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, καὶ εἰλικρινέστατα μάλιστα ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤθελε ποτὲ συγκατανεύσει εἰς αὐτήν, ὁ ἐν Πετροπόλει ἀντιπρόσωπος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, κόμης Λεβζέλτερν, εἶπε ῥητῶς εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκείνας, ὅτι ἡ αὐτὴ αὐτοῦ εὐδέποτε θέλει συναινέσει εἰς τὴν πρότασιν τοῦ νὰ καταναγκασθῇ διὰ τῆς βίας ἢ θέλησιν τῆς Πύλης, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος δύναται νὰ ἐπαγάγῃ ἀνυπολογίστους συνεπείας καὶ μεταβολάς, καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν «προτιμᾷ νὰ πηδήσῃ διὰ μιᾶς τὸν χάνδακα καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἣτις ἤθελε προλάβει πολλὰς μείζονας συμφοράς.» Κατὰ τὴν ἐκθεσιν, ἣν περὶ τούτου ὑπέβαλεν εἰς Βιέννην ὁ πρέσβυς οὗτος, ὁ μὲν κόμης Νεσελρόδε, ὁ τῆς Ῥωσίας ὑπουργός, ἤκουσε μετ' ἀπορίας τὴν τοιαύτην τοῦ αὐστριακοῦ πρότασιν, ὁ δὲ τῆς Γαλλίας πρέσβυς εἶπεν, «ὅτι ἀναγνωρίζει ὡς μέγα κακὸν τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι μόνον προκειμένου μεταξὺ δύο κακῶν, ἔνθεν μὲν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔνθεν δὲ τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης τοῦ πολέμου, προτιμᾷ, ἵνα ἀποφύγῃ τὰ ἐπικίνδυνα τοῦ πολέμου τούτου ἀποτελέσματα, τὴν ἄλλην ἀνάγκην, ἣτις ἤθελε φέρει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνεξαρτησίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ δυνάμεις ἐφοβοῦντο πρὸ πάντων τὸν ῥωσικὸν πόλεμον, καθὼ δυνάμενον νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἀνατροπὴν ὀλοκλήρου τῆς Τουρκίας· ἵνα ἀποφύγῃ δὲ τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἐφαίνοντο ἔκτοτε προτιμῶσαι τὴν ἄμεσον τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀναγνώρισιν. Καὶ ἡ μὲν Γαλλία εἰλικρινῶς, ὁ δὲ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι ἡ Ῥωσία, ἣτις τότε δὲν ἤθελε τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην, θέλει ὀπισθοδρομήσει. Δὲν ὡπι-

σθοδρόμησε δὲ, καὶ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπέγραψεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἀγγλίας τὸ πρῶτον περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον, δι' οὗ, ὅσον καὶ ἂν ὑπεβάλλετο ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης, ἀνετρέπετο ὁμως οὐσιωδῶς τὸ τῆς Ἀνατολῆς καθεστῶς. Οὐδὲν ἦττον ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ διὰ τῆς ἀπὸ 7|19 μαΐου 1826 ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν του βαρῶνα Ὅπτενφελς ἔβεβαίον, ὅτι τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο εἶναι ἀεργὸν ἀσθενέστατον καὶ γελοιωδέστατον, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ θέλει εἶναι *τίποτε* (*une œuvre pleine de faiblesse et de ridicule. Le résultat de la besogne sera rien du tout*). Καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα ἔβεβαίον ὅτι ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ ἀπέτυχεν ἐν Ὑδρᾷ, ἀπέτυχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ὅτι ἐν Λονδίῳ εἶναι δυσηρεστημένοι διὰ τὴν ἄκαιρον δημοσίευσιν τοῦ πρωτοκόλλου· ὅτι ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλος ὁ κόσμος εἶναι δυσηρεστημένος, ὅπερ συμβαίνει εἰς τὰς διπλωματικὰς ἀνοησίας, καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀνοησίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα προχωροῦσιν ἔτι μᾶλλον. Ὑπογράφεται ἡ ἀπὸ 24 ἰουνίου (6 ἰουλίου) 1827 συνθήκη δι' ἧς καὶ ἡ Γαλλία ἀπεδέχθη τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐν ἔτει 1826 πρωτοκόλλου· ἄλλο πρακτικώτερον, αἱ τρεῖς σύμμαχοι δυνάμεις καταστρέφουσι τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν στόλον ἐν Πύλῳ· ἄλλο ἔτι πρακτικώτερον, ἐπέρχεται ἡ σῴτειρα στρατεία τῶν Γάλλων ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον· τὸ δὲ πάντων δεινότερον διὰ τὴν Αὐστρίαν, ἤρχισε τελευταῖον ὁ ἐπὶ τσαῦτα ἔτη ἀναβληθεὶς ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος· ποικίλαι δὲ καὶ ἄλλαι περιστάσεις προαναγγέλλουσι τὴν πλήρη τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλ' ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ θριαμβεῦει πάντοτε καὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ αὐτοῦ ἀπὸ 28 νοεμβρίου (10 δεκεμβρίου) 1828 πρὸς τὸν βαρῶνα Ὅπτενφελς γράφει· «Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅτι τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος δὲν θέλουσιν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἡ ἰδέα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας Ἑλλάδος τινός, ὀριστικῶς ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ κοινοτικῶν τινων θεσμῶν, τοὺς ὁποίους ἡ Πύλη εἰμπορεῖ νὰ ἀποδεχθῆ ὡς ἐντελῶς δι' αὐτὴν ἀσημάντους τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἐν Πελοποννήσῳ.» Ἀλλὰ τρεῖς μόνον παρῆλθον μῆνες μετὰ τοὺς νικητηρίους τούτους παιᾶνας τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ τὸ ἀπὸ 10|22 μαρτίου 1829 πρωτόκολλον τῶν τριῶν δυνάμεων ἀπεφαίνετο, ὅτι τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου θέλουσιν ἀπολήγει εἰς τὸν ἄμ-

βρακιόν· μετὰ ἕξ δὲ μῆνας ἡ Ῥωσία διὰ τοῦ ἄρθρου 10 τῆς ἀπὸ 2]14 Σεπτεμβρίου εἰρήνης αὐτῆς μετὰ τῆς Πύλης κατηνάγκαζε ταύτην ν' ἀποδεχθῆ τοὺς ὅρους τοῦ προειρημένου πρωτοκόλλου. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον ἠναγκάσθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ νὰ ὁμολογήσῃ ἐκὺτὸν ἠττηθέντα· καὶ πάλιν ὅμως κολάζων τὴν ἦτταν, ἐβεβαίωσεν διὰ τῆς ἀπὸ 25 Αὐγούστου (6 Σεπτεμβρίου) ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Λονδίῳ πρέσβυν πρίγκηπα Ἑστερχάζυ, ὅτι αἰδοῦ τελευταῖον ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σημεῖον ὅπερ αἱ εὐχαὶ ἡμῶν πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἐπεκαλοῦντο· ἰδοῦ ἐγγίζομεν εἰς τὴν ὀριστικὴν λύσιν τῆς ἀνατολικῆς ὑποθέσεως.»

Δὲν θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῆς Πρωσίας, ἥτις οὔτε μέγα ἀξίωμα εἶχε τότε, οὔτε ἄμεσα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ σπουδαῖα συμφέροντα· ὥστε δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους ἥκιστα ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλλίας ἡ πολιτικὴ οὐδὲν ἔσχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον αὐτοτελῆ καὶ ὀριστικὸν χαρακτῆρα. Ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἐνήργουν ἐκ συμφώνου κατὰ τῆς Ῥωσίας, παρηκολούθησεν αὐτὰς καὶ ἡ Γαλλία. Τῷ 1824 καὶ τῷ 1825 ὑπέβαλε καὶ αὐτὴ, ὅπως ἡ Ῥωσία, ὅπως ἡ Ἀγγλία, προτάσεις τινὰς μεσολαβήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἔπειτα ὑπενδίδουσα ἔτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν ἰδιαζουσῶν αὐτῆς σχέσεων, ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἐν ἔτει 1826 ὑπογραφέντος πρωτοκόλλου. Τότε δὲ μόνον ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ μετ' οὐ πολὺ μετέσχεν ἐπισημῶς καὶ ὀριστικῶς τῆς συνθήκης τοῦ 1827. Ὁ γενναῖος τῆς Γαλλίας φιλελληνισμὸς παρέσχεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας· ἐταιρεῖαι, χρηματικαὶ συνδρομαὶ, εὐγλωττοὶ ἐν τῷ τύπῳ καὶ ἐν ταῖς βουλαῖς συνηγορίαι, τὰ πάντα ἐπεδαψιλεύθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους· πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ μερίδες αἱ τοσοῦτον ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς αὐτῶν πράγμασι, προέτειναν ἀλλήλαις τὴν δεξιάν ὅταν ὁ λόγος ἦτο περὶ Ἑλλάδος· οἱ Chateaubriand, οἱ La Rochefoucauld, οἱ Noailles, οἱ Fitz-James, οἱ Sainte-Aulaire, οἱ d' Harcourt, οἱ Dalberg ὡμοφρόνησαν πρὸς τοὺς Laffitte καὶ τοὺς Benjamin Constant· καὶ τὸ οὐδὲν ἦττον ἐπιβάλλον ἡμῖν ἀνεξάλειπτον εὐγνωμοσύνην, πολλοὶ Γάλλοι ἀνέμιξαν εἰς τὰ πεδία καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος

τὸ αἷμα αὐτῶν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος, καὶ Γάλλος ὑπῆρξεν ὁ μόνος σπουδαῖος τοῦ ἑλληνικοῦ τακτικοῦ ἰδρυτῆς καὶ ὁδηγός, ὁ ἀοιδιμος στρατηγὸς Φαβιέρος. Ἄλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις, ἔχουσα ὅπως οὖν ἀντιφατικὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα, ἀμφοταλαντεύετο ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῆς ἐνεργεαῖς. Ἐνῶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν αὐτῆς δυνάμεων τοσοῦτον συμπαιθεῖς ἀνεδείκνυντο πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ἐνῶ τοσοῦτοι Γάλλοι φιλέλληνες προσήρχοντο πρὸς ἡμᾶς, συγχρόνως πολυάριθμοι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ, ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ ναυτικῷ καὶ τῷ πεζῷ στρατῷ τοῦ Ἰβραὴμ. πασᾶ, ὠδήγουν τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις αὐτοῦ. Μήπως ἐν αὐτῇ τῇ παραμονῇ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας ὁ ναύαρχος Δερινιὺ δὲν ἠναγκάσθη νὰ προσκαλέσῃ τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς ὅσοι ὑπηρετοῦν ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ στόλῳ νὰ ἀποσυρθῶσιν, ἵνα μὴ εὐρεθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πυροβολήσωσι κατὰ τῆς γαλλικῆς σημαίας; Ἐν γένει δὲ ἡ Γαλλία ἐπεζήτει τότε τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἅμα μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ἅμα δὲ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐπιδιώκουσα ταῦτοχρόνως δύο σκοποὺς, οἵτινες, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ πράγματα, ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους, οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο καθ' ὀλοκληρίαν νὰ ἐπιτύχῃ. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 ὁ ναύαρχος Δερινιὺ ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Γαλλίας κόμητα Γκιγερινῶ ὅτι κατὰ τὴν προσωπικὴν του γνώμην, ἀνάγκη ἦτο νὰ χωρισθῇ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἔστω καὶ διατηρούσης τῆς τελευταίας ταύτης ἐπικυριαρχίαν τινά, ὁ πρέσβυς ἀπεκρίνετο τῇ 27 νοεμβρίου ὡς ἐξῆς: «Μωρία ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ν' ἀντιταχθῶμεν εἰς τὰ βουλευματα τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπόληψις ἡμῶν ἀπαιτεῖ νὰ διατηρήσωμεν τὰς φιλικὰς ἡμῶν πρὸς αὐτὸν σχέσεις.» Ἄλλως θέλομεν αὐθις ἐκτεθῆ εἰς τὸ ν' ἀκούσωμεν αὐτὸν λέγοντα, ὅτι γαλλικὴ πολιτικὴ καὶ ἀλλοπρόσαςλλος πολιτικὴ εἶναι συνώνυμα.» Μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ὅπως παλιμβούλως ἐπολιτεύθη ἡ Γαλλία καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δουκὸς Νεμουρ ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως ἀπὸ τοῦ 1827 καὶ ἐφεξῆς ἀνεδείχθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εὐεργετικωτάτη πρὸς ἡμᾶς· ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα 6 ἔτη, διὰ τὴν σφόδρα διφορούμενην αὐτῆς πολιτείαν, αἱ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ Ῥωσία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία, καθυπερτέρησαν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιρροῇ, ἣν ἥσκησαν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων.

Τῶντι, ὅπως ἡ Ῥωσία, καὶ μᾶλλον ἢ ἡ Ῥωσία, ἡ Ἀγγλία ἐπολιτεύθη ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὠρισμένον τι σύστημα, τὸ ὁποῖον, ὅσον καὶ ἂν κατ' ἐπιφάνειαν ἐτροπολογήθη πολλάκις, κατ' οὐσίαν ὅμως ἔμεινε πάντοτε τὸ αὐτό. Ἐνῶ ἡ Ῥωσία ἔτεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, εἴτε ἵνα ἰδιοποιηθῇ τινὰς τῶν ἐπαρχιῶν του, εἴτε ἵνα ἐξασθενίσῃ αὐτὴ διὰ τοῦ κατακερματισμοῦ, ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευεν ἀείποτε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους τούτου. Τούτου ἕνεκα μετὰ δεινῆς δυσαρεσκείας εἶδεν ἐκραγεῖσαν τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν· τούτου ἕνεκα ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, λόρδος Στράγκφορδ, ἐπολιτεύθη πρὸς αὐτὴν τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν ἥττον ἀποτόμως ἢ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας, ἴσως δὲ καὶ ἀποτομώτερόν τι αὐτοῦ· τούτου ἕνεκα κατὰ τὰ πρῶτα τρία ἔτη ἀντετάχθη εἰς ὅλας τὰς περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐπεμβάσεως προτάσεις καὶ εἰσηγήσεις τῆς Ῥωσίας· τούτου ἕνεκα αἱ ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ αὐτῆς ἀρχαὶ ἀνεδείχθησαν πολεμιώταται εἰς τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα, ἀπὸ τῆς προγραφῆς ἣν ἐξέδωκαν τῇ 6]18 ἰουλίου 1821 καθ' ὅλων τῶν Ἰονίων, ὅσοι εἶδραμον ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου, μέχρι τῆς περιφήμου ἀπὸ 20 δεκεμβρίου 1823 προκηρύξεως τοῦ σίρ Θωμᾶ Μαίτλανδ, δι' ἧς ἐστιγματίζε «μίαν ἀπάνθρωπον παραβίασιν τῆς Ἰονικῆς γῆς ἀπὸ μέρους τινῶν ἀρματωμένων πλοίων, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἦσαν ὑπὸ τὰς ὀδηγίας ἐνὸς ὑποκειμένου καλουμένου πρίγκηψ Μαυροκορδᾶτος» καὶ τούτου ἕνεκα ἐπὶ πᾶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἰονίου πολιτείας, ἐνῶ ἐκήρυττον αὐστηρὰν οὐδετερότητα, ἐδέχοντο μὲν εἰς Ζάκυνθον καταφεύγοντα τὸν ὀσμανικὸν στόλον, ἀπέκρουον δὲ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν πᾶν ἐλληνικὸν πλοῖον, καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ ἐκ τῆς περὶ τὰς νήσους θαλάσσης. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἤρχισεν ὑφισταμένη κατὰ μικρὸν οὐσιώδεις τροπολογίας Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 803 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι, καί τοι ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυτοὺς μὴ ἀναγνωρίσασα τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ψηφισθέντα ναυτικὸν ἀποκλεισμὸν, ἔκλειεν ὅμως τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὰς προσβολὰς ὅσας ὑφίσταντο τὰ ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν πλοῖα, τὰ ἐπιχειροῦντα νὰ παραβιάσωσι τὸν ἀποκλεισμὸν. Ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μοίραρχος αὐτῆς Ἀμιλτων ἀπεδείχθη πρῶϊμώτατα ὁ εἰλικρινέστερος φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, μάλιστα δὲ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν δυνάμεων (σελ. 803-804

τοῦ παρόντος τόμου). Πλείστοι ἐπιφανεῖς Ἀγγλοι συνέπραττον μεθ' ἡμῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἐν οἷς καὶ εἰς τῶν μεγίστων ποιητῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἀποθανὼν τῇ 7 Ἀπριλίου 1824. Ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους 1823 περὶ τὰ τέλη τοῦ ὁποίου ὁ Μαίτλανδ ὑπέγραφε τὴν προμνημονευθεῖσαν ὑβριστικὴν καθ' ἐνός τῶν λειτουργῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διακήρυξιν, ἥρξαντο ἐν Λονδίῳ διαπραγματεύσεις περὶ συνομολογήσεως τοῦ πρώτου μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δανείου, ὅπερ καὶ συνωμολογήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824, μαρτυροῦν πρακτικώτατα τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχε τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος εἰς τὴν εὐόδωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 1823 τὰ γεγονότα ἔλαβον ἔτι χαρακτηριστικωτέραν τροπὴν. Πρὸ μικροῦ τότε, αὐτοκτονήσαντος τοῦ διέποντος τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας λόρδου Καστελρήγ καὶ ἐπιτραπέντος τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ νέος ὑπουργὸς ἐπραξεν εὐθύς πολλὰ τὰ ἀνατρέποντα τὸ σύστημα τοῦ προιατόχου. Τῇ 2|14 φεβρουαρίου παρήγγελλε τὸν λόρδον Στράγκφορδ νὰ διακοινώσῃ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὰς προτέρας φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἐὰν ἡ Ὑ. Πύλη δὲν ἐκπληρώσῃ τὰς περὶ χριστιανῶν ἐπαγγελίας αὐτῆς, καὶ προσέθετε τὴν ἀπειλὴν, ὅτι θέλει καταλάβει νήσους τινὰς τοῦ Αἰγαίου. Δύο λοιπὸν δὲν παρῆλθον ἔτη ἀφ' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος προέτεινε τὴν ἔνοπλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἐπέμβασιν, ἣν ἡ Ἀγγλία τοσοῦτον ἐντόνως, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ἀπέκρουσε, καὶ νῦν, αὐτὴ ἡ Ἀγγλία ἠπείλει ἀπ' εὐθείας τὴν Τουρκίαν δι' ἐνόπλου ἐπεμβάσεως. Ἡ ἀπειλὴ δὲν ἐξετελέσθη. Προδήλως ὅμως ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε σπουδαιότατα τροπολογουμένη. Ὁ λόρδος Στράγκφορδ, αὐτὸς ὁ λόρδος Στράγκφορδ ἔγραψεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ τῇ 19 Ἰουνίου 1824· «πρόκειται νὰ ἐπιληφθῶμεν ἐνός τῶν σπουδαιωτέρων καὶ δυσχερεστέρων ζητημάτων ἐξ ὧν ἡ διπλωματία διεπραγματεύθη ποτέ,» ἥτοι τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τῇ 25 αὐγούστου ὁ νέος λόρδος ἀρμοστής τῆς Ἰονίου πολιτείας Φριδερῖκος Ἀδάμ, ἀπαιτῶν τὴν ἀνάκλησιν τῆς ἀπὸ 27 Μαΐου διακηρύξεως τῆς ἑλληνικῆς Διοικήσεως, (δι' ἧς αὕτη εἶχε χαρακτηρίσει ὡς μὴ οὐδέτερα πάντα τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, ὅσα ἤθελον ὑπηρετεῖ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ὡς σκευαγωγὰ), ὠμίλει περὶ τῆς ἑλ-

ληνικῆς κυβερνήσεως ὡς περὶ κυβερνήσεως ὑφισταμένης, ἐνῶ ὁ προκ-
τοχος αὐτοῦ ἐβεβαίον πάντοτε ὅτι «ἀγνοεῖ παντάπασι, ἂν ὑπάρχη
προσωρινή κυβερνήσις τῆς Ἑλλάδος.» Τῆ 19 νοεμβρίου, αὐτὸς ὁ ἀρ-
χηγὸς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὁ Γεώργιος Κάννιγγ, ἀπεκρίνετο
εἰς τὴν ἀπὸ 12|24 αὐγούστου πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τῆς ἐλληνικῆς
κυβερνήσεως καὶ διαρρήδην ἀνεγνώριζε τὴν κυβερνήσιν ταύτην. Εἰ-
χον δὲ ἀρχίσει ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ ἔτους τούτου ἐν Πητρο-
πόλει αἱ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν τεσσάρων συμμάχων αὐτῆς Δυνά-
μεων διαπραγματεύσεις ἐπὶ τοῦ προμνημονευθέντος περὶ ἰδρύσεως ἡγε-
μονιῶν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ὑπομνήματος, ὅτε «περίστασις
ὀλεθρία ἅμα καὶ ἀπροσδόκητος μετέβηκεν αἴφνης τὴν ὄψιν τῶν πραγ-
μάτων,» καθάπερ ἔλεγεν ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει
ἣν συνέταξε περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ θανάτου
τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. «Ἡ ἀγγλικὴ κυβερνήσις, ἐξκολουθεῖ
ὁ πρίγκηψ, ἥτις κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτη
ἐβάδιζε πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰς ἡπειρωτικὰς αὐλὰς· ἥτις καὶ
μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ ὑπουργείου (ἦτοι τὴν εἰς τὰ πράγματα
ἀνάρρησιν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ) δὲν εἶχεν οὔτε ἀνακαλέσει οὔτε τρο-
πολογήσει οὐσιωδῶς τὰς ὁδηγίας καθ' ἃς ἐνήργει ἐν Κωνσταντινου-
πόλει ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, ἥτις τελευταῖον ὑπεχρεώθη ῥητῶς νὰ
συμπράξῃ εἰς τὰς ἐν Πητροπόλει διαπραγματεύσεις, ἀπεφῆνατο εἰς
τὰς συμμάχους δυνάμεις, ὅτι λόγοι στηριζόμενοι ἐν μέρει εἰς τὰς
ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις, ἐν μέρει εἰς
τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μετὰ
τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, παρεκώλυον αὐτὴν τοῦ νὰ λάβῃ
μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκεῖνας.» Ἄλλ' ἐὰν ὁ Κάννιγγ ἀπε-
χώρησεν ἀπὸ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, δὲν ἐγκατέλιπε τὰ τῆς
Ἑλλάδος πράγματα, πολλοῦ γε δεῖ. Τῆ 13|25 μαρτίου 1825 ἀνε-
γνώρισε τοὺς ἐλληνικοὺς ἀποκλεισμοὺς, διέταξε τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰονίου
πολιτείας νὰ προσφέρωνται πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἐμπόλεμον δύναμιν,
καὶ ἐπέτρεπεν ὥστε ἡ νῆσος Κάλαμος νὰ δέχεται τοὺς Ἑλληνας
πρόσφυγας. Τῆ 17|29 ἀπριλίου ἐπετίμα αὐστηρῶς τὴν διαγωγὴν ἄγ-
γλων τινῶν ὑπηκόων καὶ ἰδίως τοῦ προξένου Γρῆν, οὕτινες ἐβοήθησαν
τοὺς Τούρκους παραβιάζοντες τὸν ἐλληνικὸν ἀποκλεισμόν. Ἐνῶ δὲ διὰ
τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐν Πητροπόλει διαπραγματεύσεων
καὶ διὰ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλε-

ζάνδρου, παρέλυσαν αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι, ἐφαίνετο δὲ ὅπως ἐγκαταλειφθεῖσα ἡ Ἑλλάς, ὁ Κάννιγγ ἀρπάσας τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς κοινῆς ἀδρανείας, ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν πρωτοβουλίαν νέας ἐπεμβάσεως καὶ πέμψας ἐπὶ τούτῳ ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ αὐτοκράτορι Νικολάῳ, ἐπιτυχῶς τὴν σύνταξιν τῆς πρώτης σπουδαίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πράξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ἥτοι τοῦ ἀπὸ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 πρωτοκόλλου. Ἀλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ πράξις αὕτη, οὐδὲν ὠρίζε περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔδει νὰ καταναγκασθῇ ἡ Υ. Πύλη εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων μεσολαθήσεως τῶν δύο Δυνάμεων. Τὸ ἄρθρον 3 ἔλεγε μόνον, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς ὁσμανικῆς Πύλης, αἱ Δυνάμεις θέλουσι μεταχειρισθῆ πᾶσαν τὴν ἐπιρροήν αὐτῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς συνδιαλλαγῆς [μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων. Ἦτο δὲ πρόδηλον ὅτι δι' ἀπλῆς τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ ἐπιρροῆς αὐτῶν οὐδὲν ἔμελλον νὰ κατορθώσωσιν· ὅθεν ἤρχισαν μετ' ὀλίγον διαπραγματεύσεις, ὧν μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία (ἡ ἀποδεξαμένη τὸ πρωτόκολλον διὰ τῆς ἀπὸ 26 νοεμβρίου [8 δεκεμβρίου] 1826 διακοινώσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ βαρῶνος Δαμὰς πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας λόρδον Γρένβιλλ) περὶ τῶν πρακτικωτέρων πρὸς εἰρηνοποίησιν μέσων, διαπραγματεύσεις ἀπολήξασαι εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ὑπογραφεῖσαν τῇ 6 ἰουλίου 1827 συνθήκην, ἧς τὸ πρῶτον ἄρθρον ὠρίζεν, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῆ ἀμέσως ἀνακωχὴ ὄπλων μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων μερῶν. Ἀλλ' ἐὰν τὰ δύο μέρη, καὶ ἰδίως ἡ Υ. Πύλη, δὲν ἐπέιθοντο νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα, ! τί ἔμελλε γενέσθαι; Περὶ τούτου οὐδ' ἡ συνθήκη τῆς 6 ἰουλίου ὠρίζε τι, ὁ δὲ Ἄγγλος ναύαρχος Κόδριγκτων, ὁ ἐπιτραπείς νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀνακωχὴν ταύτην τῇ συμπράξει τῶν ναυάρχων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας, προβλέπων τὴν ἄρνησιν τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ, ἠναγκάσθη νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν Στράτφορδ Κάννιγγ «τίνι τρόπῳ δύναται νὰ ἐμποδίσῃ μὲν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐχθροπραξίας, νὰ μὴ πράξῃ δέ τι ἐχθρικὸν πρὸς αὐτούς; Βεβαίως, προσέθετεν, ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης διαταγῆς εἶναι ἃ τοὺς ἀποκλείσω· ἀλλ' ἐὰν οἱ Τούρκοι ἐπιχειρήσωσι νὰ βιάσωσι τὸν ἀποκλεισμόν, τὸ ἐπιχείρημα αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἀναχαιτισθῇ διὰ πυροβόλων;» Τότε ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι «τὸ χρέος ὑμῶν εἶναι νὰ ἐπιβάλετε τὴν εἰρήνην εἰς τοὺς διαμαχομένους, πρῶτον μὲν

διὰ τοῦ τηλεφώνου ὑμῶν, ἐάν τὸ πρᾶγμα ἦναι δυνατὸν, δεύτερον δὲ διὰ τῶν πυροβόλων ὑμῶν, ἐάν οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι.»

Μετὰ τὰς διασαφήσεις ταύτας ὁ ἀοίδιμος ναύαρχος ἐνόησε τί ἔχει νὰ πράξῃ· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς ἐπέμενε δυστροπῶν καὶ μὴ πειθόμενος ν' ἀποδεχθῆ τὴν ἀνακωχὴν, οἱ στόλοι τῶν τριῶν Δυνάμεων, ἀρχηγοῦντος τοῦ Κόδριγκτων, κατέστρεψαν ἐν Πύλῳ, τῇ 8 ὀκτωβρίου 1827, τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν τύχην τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων, ὁ ἀναλαβὼν περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ 1827 τὴν κυβέρνησιν, ἐχαρακτήρισε δι' αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ λόγου τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν ὡς ἀτυχὲς συμβεβηκός. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξερράγη τελευταῖον τῇ 24 ἀπριλίου 1828 ὁ πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν κυοφορούμενος ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ κατεβλήθη ὀλοσχερῶς ἡ Πύλη διὰ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνης τῆς 2 (14) Σεπτεμβρίου 1829. Τότε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων μετέβαλε γλῶσσαν καὶ φρόνημα. Ἐπειδὴ ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, παύσας πλέον τοῦ νὰ χαριτολογῆ καὶ νὰ θριαμβεῦῃ, ἐξέβαλε κραυγὴν ἀπελπισίας καὶ διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβεως αὐτοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζου ἐπεκαλέσατο τῆς Εὐρώπης συμπάσης καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας τὴν σύντονον ἐνέργειαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τίνα ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ τῆς Ἀγγλίας κυβερνήτης εἰς τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζου ἀπὸ 30 Σεπτεμβρίου (12 ὀκτωβρίου) 1829 πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ· «Ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων παραδέχεται ὡς βάσιν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ σκέψεων, ὅτι ἡ Υ. Πύλη προσεβλήθη θανασίμως, καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ ἀγῶνες ἡμῶν τοῦ νὰ ἀναζωογονήσωμεν αὐτὴν θέλουσιν ἀποβῆ ἄκαρποι, ὀφείλομεν δὲ μᾶλλον νὰ σκεφθῶμεν πῶς θέλομεν ἀντικαταστήσει αὐτὴν μετὰξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Μάτην παρετήρησα αὐτῷ, προσέθετεν ὁ πρίγκηψ Ἐστερχάζου, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀσυγχώρητον νὰ ἐνεργῶμεν ἐκ προκαταλήψεως καὶ ὅτι ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ Υ. Πύλη ἤθελε καταπέσει αὔριον, πάλιν ἔπρεπε νὰ τείνωμεν αὐτῇ χεῖρα ἀρωγὸν σήμερον, ἂν ὄχι δι' ἄλλο, τοῦλάχιστον ἵνα καταστήσωμεν μαλακωτέραν τὴν πτώσιν αὐτῆς, καὶ προλάβωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοσοῦτον βιαίου κλονισμοῦ. Αἱ τοιαῦται παραστάσεις μου ὀλίγην ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν· ὁ μὲν λόρδος Ἀβερδην ἐφάνη προσέχων εἰς αὐτὰς πλειότερον ἢ ὁ δούξ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λόρδος Ἀβερ-

δὴν συµμερίζεται τὰς ἰδέας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ὑπουργείου καὶ δὲν ἀσχολεῖται ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ περὶ τῆς παγιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον καθορᾷ ἤδη τὴν Δύναμιν τὴν κεκληµένην νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ σουλτάνου.» Ὅποια πραγμάτων ἀλλοίωσις μεταξὺ τῶν ἀποκηρύξεων καὶ ὑβριστικῶν διακηρύξεων τοῦ Μαίτλανδ, ἐν ἔτει 1821—1823 καὶ τῶν δηλώσεων τούτων τοῦ λόρδου Ἀβερδην καὶ τοῦ δουκὸς Οὐέλλιγκτων περὶ τὰ τέλη τοῦ 1829!

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ποικίλαι φάσεις δι' ὧν διῆλθεν ἡ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν πολιτικὴ τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, ὅστις ἠὺφραίνετο νὰ φιλοσοφῇ ἐκ διαλειµμάτων ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀποτυχιῶν αὐτοῦ, ἰδοὺ πῶς ἐχαρακτήριζεν ἐκάστην τῶν δυνάμεων τούτων ἐν τῇ ἀπὸ 18/30 δεκεμβρίου 1826 ἀπορρήτῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν βαρῶνα Ὀττενφελς· «Ἡ πορεία τῆς Ῥωσίας εἶναι ἀμφίβολος, φέρουσα χαρακτῆρα ὅτε μὲν ἀύστηρότητος, ὅτε δὲ ἄκρας γλυκύτητος· ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἀσαφής. Ἡ τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἀγέρωχος, ἀλαζῶν καὶ πλήρης ἀδοκῆτων τολμημάτων. Ἡ τῆς Γαλλίας ἀπερίσκεπτος, ἀμφίροπος καὶ συνήθως ἄνω καὶ κάτω ἐν τῇ αὐτῇ ὑποθέσει ταλαντευοµένη· τελευταῖον ἡ τῆς Πρωσίας, δειλὴ καὶ συνεσταλµένη.» Τὸ καθ' ἡµᾶς ἀφίνοντες εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐφρεῖς τούτους χαρακτηρισμοὺς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἰπεῖν τοῦ πυρὸς διαγραφέντας, εἰµποροῦµεν νοµίζοµεν τὴν σήμερον ἀπρολήπτως κρίνοντες τὰ πράγματα, ὅπως ἐν τοῖς πρόσθεν ἀκριβῶς ἐξετέθησαν, νὰ εἴπωµεν, ὅτι τὴν μὲν ἠθικὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως ἔλαβεν ἡ Ῥωσία, τὴν δὲ ἐνεργὸν πρωτοβουλίαν ἡ Ἀγγλία, ἡ δὲ Γαλλία δὲν συνετάχθη μετ' αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἐπέισθη, ὅτι αἱ δύο αὐταὶ δυνάμεις θέλουσι προβῆ εἰς ἔργα καὶ ἄνευ αὐτῆς. Ἡ Ῥωσία πρώτη, ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1821 ἐκήρυξεν, ὅτι θέλει ἐπεμβῆ, ἐπιχειροῦσα πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Δυστυχῶς, πτοηθεῖσα ὑπὸ τῆς ἁμοφώνου τότε ἀντιπράξεως ὅλων τῶν ἄλλων Δυνάμεων, ὡπισθοδρόμησεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη καὶ δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον αὐτῆς εἰμὴ τῷ 1828. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ ἡ Ἑλλάς, ὅπως περιῆλθον τὰ πράγματα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1825 καὶ ἐφεξῆς, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ, ἐὰν ἡ Ἀγγλία, μεταβαλοῦσα αἴφνης πρόσωπον, δὲν ἀνελάμβανεν αὐτὴ τὸν ἀγῶνα καὶ δὲν προεκάλει τὴν

ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ 1826, δι' οὗ αἱ ἀτελεύτητοι προηγουμέναι συζητήσεις καὶ θεωρίαι περιεβλήθησαν κατὰ πρῶτον τὸν τύπον ἐπισήμου πράξεως. Καὶ τῆς μὲν Ῥωσίας ἡ πολιτικὴ ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐξ ὄλων ὅσα γνωρίζομεν ἤδη περὶ αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Ῥωσία διετέλεσε πάντοτε συμπαθοῦσα ὁμολογουμένως πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς διὰ τὸ ὁμόθησκον, ἐν ταύτῳ δὲ ἐπεζήτησε πάντοτε διὰ τῆς παντοειδοῦς προστασίας ἣν ἀπένεμεν ἀνέκαθεν πρὸς αὐτούς, τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἰδίας ἐπιρροῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας· ἀλλὰ πάντοτε ὡσαύτως καθυπήγαγε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὰ αἰσθήματα ταῦτα καὶ συμφέροντα εἰς τὰ ἄλλα ἔτι ἰσχυρότερα αἰσθήματα καὶ συμφέροντα, ὅσα ἐκ διαλειμμάτων ἠδύνατο νὰ προκύψωσιν εἰς μέσον, οὐδὲ ἐδίστασέ ποτε, καὶ τοῦτο εὐλογώτατα, νὰ ἀναβάλη χάριν αὐτῶν τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας. Οὕτως ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ, μέχρι τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης· καὶ οὕτω ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1821 μέχρι τοῦ ἔτους 1830. Ἐνταῦθα ἐκράγεις τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἐπεμβῆ· ἀλλ' ἔπειτα, δυσωπουμένη ὑπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ φοβουμένη ἐσωτερικοὺς ἀντιπερισπασμούς, ἀνέβαλε τὸν πόλεμον μέχρις οὗ τὰ ἄλλα συμφέροντα αὐτῆς τῇ ἐπέτρεψαν νὰ τὸν ἐπιχειρήσῃ. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία μετέβαλε πολιτικὴν;

Ἴνα ἐννοήσωμεν καλῶς τὰς διαφόρους περιπέτειας, αἰτινες βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐτροπολόγησαν τὴν πολιτικὴν ἣν ἠκολούθησεν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, δεῖον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ Δύναμις αὕτη, ὑπερμαχήσασα ἀπ' αἰῶνος ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, σκοπὸν κύριον εἶχε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὰς χώρας τὰς ἀποτελούσας τὸ κράτος τοῦτο νὰ περιπέσωσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον κυριαρχίαν τῆς Ῥωσίας. Ἐπειδὴ δὲ κάτοχοι τῶν χωρῶν τούτων ἦσαν οἱ ὀσμανίδαι, καὶ οὐδεμία πιθανότης ἐφαίνετο ὅτι οἱ χριστιανοὶ αὐτῶν κάτοικοι δύνανται νὰ ἀπαρτίσωσι πολιτικὸν κράτος ἱκανὸν νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ ὀσμανικόν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ταυτίξῃ ἡ Ἀγγλία τὸ ζήτημα τῆς ἀκεραιότητος μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατοχῆς. Ἀπλῆ ἢ ἐναρξίς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἤρκει ἵνα ἐπαγάγῃ τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ζητημάτων, διότι πολλὰ ἐγένοντο καὶ προηγουμένως ἐλληνικὰ κινήματα, τὰ

ὅποια οὐδόλως εἶχον ἀποδείξει τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἰσχὺν, καὶ, πλὴν τούτου, οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπαναστατικαὶ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος ἀπόπειραι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία ἐπανάστασις ἐκινήθησαν ἢ ἐλογίζοντο κινήθεισαι δι' ἐνεργειῶν τῆς Ῥωσίας, ὥστε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐφαίνετο ἀπλοῦν ὄργανον τῶν Ῥωσικῶν εἰσηγήσεων καὶ συμφερόντων· τοῦτο ἀρκεῖ, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν πολυεπίπλευσαν τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄμα ὁμοίως ἀπὸ τοῦ 1822 ἤρχισε διὰ τῶν πραγμάτων νὰ ἀναφαίνεται, ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι ἀδιακόπως κατετροποῦτο ὑπ' αὐτῆς, εὐλογον ἦτο νὰ παραχθῶσιν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν ὀσμανιδῶν τοῦ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀκεραιότητα τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, καὶ ἐλπίδες ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδειότερα νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ μέγα τοῦτο εὐρωπαϊκὸν συμφέρον. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ βαθμιαία τροπολογία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ὡς πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα. Ἡ Δύναμις αὕτη δὲν ἐγκατέλιπε τὴν θεμελιώδη αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀρχὴν, τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος, ἀλλὰ τὴν ἐτροπολόγησε μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἤλπισεν αὐτὴν δυναμένην νὰ συντηρηθῇ δι' ἄλλης ἐθνότητος παρὰ τὴν ὀσμανικὴν, ἤτοι διὰ τῆς ἑλληνικῆς. Ὅτε ὁμοίως βραδύτερον δὲν εἶδε τὸ ἑλληνικὸν βασιλείον διαρρυθμισθὲν ὅσον αὕτη ἀπῆται ταχέως καὶ ἀπταιστως, οὐδὲ παρασκευάσαν δυνάμεις πολιτικάς, διοικητικάς καὶ οἰκονομικάς ἐπιτηδείας νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφετηρία πρὸς τὴν μείζονα αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, καὶ ἀφ' ἐτέρου εἶδε τὴν Τουρκίαν κατορθώσασαν νὰ συγκροτήσῃ πεζικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις ἀξιομάχους, ἡ Ἀγγλία ἤρχισε παλινωδοῦσα καὶ ἐπιζητοῦσα μᾶλλον τὴν στήριξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἢ τὴν αὐξήσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Δὲν ἔπαυσε μὲν εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς πολιτευομένη καὶ συμβουλευούσα καὶ παραινοῦσα· δὲν ἐδίστασε δὲ, ἅμα τῷ 1863 ἤλπισε βελτίονά τινα τῶν πραγμάτων ἡμῶν ῥύθμισιν, νὰ ἐπιτρέψῃ μὲν τὴν ἑνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, νὰ ἐπιχειρήσῃ δὲ διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων ἡμῶν πρὸς τὴν Ἠπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· ἀλλ' ἔπειτα πάλιν δυσπιστήσασα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἀναδειχθῇ πρότερον τὸ βασιλείον τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ, διοικητικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπιτήθειον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προσδοκωμένην παρ' αὐτοῦ μεγάλην ἐντολήν. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγ-

γλία, ἐνῶ ἀπαιτεῖ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀναδιοργάνωσιν, παρενόβαλε τοσαῦτα εἰς αὐτὴν κωλύματα διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοῦ βασιλέως Ὀθωνος. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἔτεινεν εἰς ἡμᾶς χεῖρα ἀρωγὸν εἰμὴ διότι ἐθεώρει τοῦτο συναῖδον πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὰ αὐτῆς συμφέροντα. Ἐξ ἀρχῆς ἐδυσπίστησε πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυβερνήτου, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ηὔξησεν ἡ δυσπιστία τῆς πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ὅμως ἤθελεν ἴσως περιμείνει τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀποχώρησιν διὰ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ νέου βασιλέως, ἐὰν παρ' ἡμῶν δὲν διεπράττετο ἡ βιαία αὐτοῦ πτώσις. Πρὸς δὲ τὸν βασιλέα Ὀθωνα πολλάκις εἰλικρινέστατα διεκοίνωσεν ὅτι διακινδυνεύει τὸν θρόνον του, διαστρέφων μὲν τὸ πολίτευμα, κινῶν δὲ ἐν οὐδέοντι τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μέχρι τέλους ἐπεθύμει τὴν διατήρησίν του, ὥστε, ἐὰν ὅχι ὅλην τὴν Ἐπτάνησον, τοῦλάχιστον ὅμως τὰς πέντε νήσους (πλὴν τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Παξῶν) ἐφάνη ἔκτοτε εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ ἅμα ἤθελον ἀκουσθῆ αἱ συμβουλαὶ αὐτῆς. Οὐδεμίαν δὲ ἤθελεν ἐπέλθει πιθανώτατα ἀνατροπὴ, ἐὰν ἡμεῖς πάλιν δὲν διενηργοῦμεν αὐτήν. Ὄθεν ἀμφοτέρων τῶν μεταβολῶν ἡμεῖς πρὸ πάντων φέρομεν τὴν ἱστορικὴν εὐθύνην. Ἐπιμένομεν δὲ εἰς τοῦτο, διότι ὑπάρχει ἔτι παρὰ πολλοῖς τῶν ἡμετέρων ῥοπή τις τοῦ αἰτιᾶσθαι ἄλλους ἐπὶ ταῖς ἡμῶν δυσπραγίαις, ῥοπή ἀναξία λαοῦ ὅστις τοσάκις ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἰδίας τύχης. Καὶ μεμψιμοιροῦσι λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι νῦν μὲν κατὰ τῆς δεῖνος Δυναμέως, νῦν δὲ κατὰ τῆς δεῖνος, καὶ νῦν κατὰ τῆς τρίτης, λησμονοῦντες ὅτι ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη δὲν ἐπαύσαμεν λαμβάνοντες παρ' ὅλων τηλικαύτας εὐεργεσίας· ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀποδίδουσι τὴν πολιτικὴν ἡμῶν καχεξίαν εἰς μόνους τοὺς ὑπερτάτους ἄρχοντας καὶ εἰς μόνους τοὺς θεμελιώδους θεσμοὺς, λησμονοῦντες ὅτι οὗτοι δὲν ἐπεβλήθησαν εἰς ἡμᾶς, ὅτι δι' ἡμῶν λειτουργοῦσι καὶ ὅτι παρ' ἡμῖν πρὸ πάντων κεῖται νὰ λειτουργήσῃσι προσηκόντως. Ἐνόσφ ὅμως ἀξιοῦμεν ὅτι πάντοτε οἱ ἄλλοι πταίουσιν, ἡμεῖς δὲ μόνον εἴμεθα ἀναμάρτητοι, δύσκολον εἶναι νὰ παύσωμεν ἀμαρτάνοντες.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ἡ Ἀγγλία ἐτροπολόγησεν ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ 1823 τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς πολιτικὸν σύστημα, ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ θριαμβικὸς τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀγών. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐκείνην τροπολογίαν καὶ ἄλλα πλεῖστα αἷτια.

ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τῶν δύο Κάννιγγ, αἱ εὐγενεῖς προαιρέσεις τοῦ Ἀμιλτων, ὁ ἰσχυρὸς φιλελληνισμὸς ὁ ἐπικρατήσας εἰς ἀπάσας τὰς τάξεις τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτάτας ἀπὸ τοῦ λόρδου Ἐρσκιν μέχρι τοῦ λόρδου Βύρωνος. Ἀλλὰ ἰσχυρότατοι συνήγοροι καὶ πρόμαχοι τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐν τοῖς διπλωματικοῖς διαβουλίαις, ἐγένοντο οἱ μεγάλοι ἡμῶν ἀθληταὶ κατὰ τὴν θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν, διὰ τε τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἐνδόξων ἀτυχημάτων. Μὴ λησμονήσωμεν ἐν τούτοις, ὅτι αἱ διπλωματικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐνέργειαι διήρκεσαν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη πρὶν ἢ ἀπολήξωσιν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπέμβασιν· ὅτι διῆλθον διὰ μυρίων φάσεων καὶ ἀντιφάσεων· ὅτι διεξήγοντο νωθρῶς ὁπωςοῦν ἀνά μέσον ποικίλων προκαταλήψεων, παρεξηγήσεων καὶ δισταγμῶν· ὅτι ἐπομένως ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διασκεδάζωνται αἱ προκαταλήψεις, νὰ ἐπανορθῶνται αἱ παρεξηγήσεις, νὰ ἐκδιάζωνται οἱ δισταγμοὶ, ὅτι ἐνὶ λόγῳ ἀπαραίτητον ἦτο νὰ ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τῶν κατορθωμάτων, τῶν παθημάτων, τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἔθνους ἢ προσήκουσα διπλωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια. Καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἀνεδείχθη ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδεῖα καὶ ἀναμφιβόλως ἀσυγκρίτῳ ἐπιτηδειότερα τῶν τρόπων καθ' οὓς διεξήχθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους αἱ ἐξωτερικαὶ ἡμῶν σχέσεις. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἰδίως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅστις, δυνάμεθα εἰπεῖν, διετετέλεσεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καίτοι μηδέποτε διορισθεὶς τοιοῦτος ἐπισήμως.

Τὴν σήμερον ὅτε ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰ γεγονότα, εἶναι εὐκόλον μετὰ ὀλίγης ἀγαθῆς βουλήσεως νὰ διακρίνωμεν τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ 1821 ὅτε ἡ Ῥωσία μόνη παρίστατο ὡς ἐτοίμη, νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν ἡμῶν, πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι μεγάλαι δυνάμεις αὐτὴν μὲν ἠγωνίζοντο νὰ ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοῦ πολέμου, πρὸς ἡμᾶς δὲ ἦσαν ψυχρόταται, καὶ ἐνίοτε πολέμια μᾶλλον ἢ οὐδέτεραι, τὸ πρακτέον ἦτο σφόδρα δυσδιάκριτον. Ἐν τούτοις ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ἡ Ῥωσία, ὅσον ἀγαθὴ καὶ ἂν ὑπετίθετο ἢ ὑπὲρ ἡμῶν προαίρεσις αὐτῆς, δὲν θέλει πολεμήσει, ἐν ὄσῳ σύμπασαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνεχαίτιζον αὐτὴν, ὅτι ἔδει ἄρα νὰ ἐξευμενίσωμεν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς δυνάμεις ταύτας ἢ τοῦλάχιστον τινὰς ἐξ αὐτῶν· ὅτι πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ

ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὰς ἀναρχικὰς ἐταιρείας αἵτινες ἐτάραττον τὴν ἄλλην Εὐρώπην, ὅτι ἐν ταύτῃ δὲν ἦτο ἔργον οὐδὲ τῆς Ῥωσίας, οὐδ' ἐσκόπει νὰ ὑπηρετήσῃ ὅπωςδῆποτε τὰ συμφέροντα τῆς Δυναμέως ταύτης, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας ἐν τῇ πολιτικῇ κατοχῇ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅτι τελευταῖον τὸ τοιοῦτο, καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ διὰ μιᾶς, ἢ παρὰ τὸ ὀσμανικὸν κράτος ὑπαρξίς αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου μοίρας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, οὐ μόνον δὲν θέλει ἐξασθενήσῃ τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἀλλὰ δύναται νὰ συντελέσῃ καὶ εἰς ἐπίρρωσιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπολιτεύθη ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς ἐπαναστάσεως ἔτους μέχρι τέλους αὐτῆς καὶ ἐπιτηδεῖως ἐκμεταλλευόμενος μέχρι μὲν τοῦ 1825 τὰ μεγάλα κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν κατορθώματα τοῦ ἔθνους, δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶνος τὰς μεταξὺ τῶν δυτικῶν Δυναμῶν διαιρέσεις, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνη τὴν ἐπέμβασιν.

Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως διενήργησε νὰ καταργηθῶσι τὰ σύμβολα καὶ τὰ χρώματα τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας, ἣτις λογιζομένη πάντοτε ὡς ὄργανον τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἐδέησε νὰ θυσιάσθῃ χάριν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ ἂν τυχὸν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον τῆς Ῥωσίας, διέκοπτεν οὕτω πάντα πρὸς αὐτὴν δεσμόν. Ἀντὶ τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ μέλανος χρώματος τῶν Ὑψηλάντων, ἢ συνέλευσις παρεδέξατο ὡς σύμβολον μὲν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας τὴν γλαῦκα τῆς Ἀθηᾶς, ὡς χρώματα δὲ τῆς ἐθνικῆς σημαίας τὸ κυανοῦν καὶ τὸ λευκόν. Πλὴν τούτου ἐν τῇ διακηρύξει, ἣν ὑπέγραψεν ὡς πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ταύτης, ἀπεδοκίμασε τὰς *δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἀρχὰς*, αἵτινες ἐτάραττον τότε τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἐὰν ὑπάρχῃ δέ τι τὸ δυνάμενον οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, ἀλλὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατὰ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν τοῦ Μαυροκορδάτου, εἶναι ἡ προεκτεθεῖσα ἀνάγκη τῆς διακοπῆς πάσης πρὸς τὴν Φιλικὴν ἐταιρείαν σχέσεως. Λέγομεν νὰ ἐξηγήσῃ καὶ οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, διότι ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐπολέμησε μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ Ὑψηλάντου, ἀλλὰ καὶ τὸ λογικώτατον πολίτευμα, ὅπερ οὗτος ὑπεστήριζεν, ἐνῶ εἶναι πρόδηλον, ὅτι καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ λογισθῇ ἀπαραίτητος ἡ ἀπὸ τῆς ὑπερνάτης τῶν πραγμάτων διοικήσεως ἀποχώρησις τοῦ πληρεξουσίου τοῦ Γ. ἐπιτρόπου, τοῦτο ἠδύνατο νὰ γίνῃ χωρὶς νὰ

περιέλθωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ψηφίσωμεν τὸ πολυαρχικὸν τῆς Ἐπιδαύρου πολίτευμα. Ἄλλως τε, ἐὰν οἱ περὶ τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι δὲν ἐδίστασαν κατ' ἀρχὰς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἐλατῆριον τῆς ῥωσικῆς συνεννοήσεως καὶ ἐπικουρίας, ἵνα ἐμψυχώσωσι τοὺς πολλοὺς, τάχιστα ἐγκατέλιπον τὸ μηχανήμα τοῦτο, ἡ δὲ παρατεινομένη ἀπραξία τῆς Ῥωσίας, ἐνῶ ὁ ἐλληνικὸς ἀγὼν ἐξηκολούθει, κατέστησε πρόδηλον, ὅτι οὐδεμία ὑφίστατο σχέσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Δυνάμεως ἐκείνης. Καὶ ἔπειτα οἱ πολυάριθμοι Γάλλοι, Γερμανοὶ καὶ Ἴταλοὶ φιλέλληνες, οἱ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περιστοιχίσαντες τὸν Μαυροκορδάτον καὶ οἱ μετ' οὐ πολὺ συμπράξαντες μετ' αὐτοῦ ἐπιφανεῖς Ἄγγλοι, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ λόρδος Κάρολος Μουραϊ, ὁ συνταγματάρχης Στάνωπ, ὁ καλὸς φίλος μας Βλακέρος, ὅπως τὸν ἔλεγεν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ μοίραρχος Ἀμιλτων καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, αὐτόπται τῶν πραγμάτων γενόμενοι, καὶ ἡ ἀλληλογραφοῦντες ἀδιακόπως μετὰ τῆς Εὐρώπης ἢ ἐπανερχόμενοι εἰς αὐτήν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐμποιήσωσι πρῶϊμώτατα ἀπανταχοῦ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ ἐλληνικὸς ἀγὼν διεξήγετο ἀνεξαρτήτως πάσης ξενικῆς εἰσηγήσεως.

Πολὺ δυσκολώτερον ἦτο νὰ πεισθῇ ἡ Εὐρώπη περὶ τῆς πολιτικῆς ἀξίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ νὰ παύσῃ πρεσβεύουσα, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδεῖα ν' ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας ἢ τοῦλάχιστον νὰ συνυπάρξῃ μετ' αὐτῶν πολιτικῶς, μὴ ἐλαττουμένης ὡς ἐκ τούτου τῆς συντηρητικῆς τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς δυνάμεως. Περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διευκρίνισιν τῶν δυσχερῶν τούτων ζητημάτων ἐνησχολήθη ἐπιμόνως ὁ Μαυροκορδάτος ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐπισήμοις καὶ ἡμιεπισήμοις αὐτοῦ ἀλληλογραφίαις. Ἐτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτοι τῷ 1820 εἶχε συντάξει ὑπόμνημα μακρὸν (Coup d' œil sur la Turquie) τὸ ὁποῖον σταλὲν τότε εἰς τὰς μεγαλητέρας αὐλὰς τῆς Εὐρώπης ἐδημοσιεύθη βραδύτερον τῷ 1867, ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πρόκεσς. Τὰ συμπεράσματα τοῦ ὑπομνήματος τούτου ἦσαν, ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος οὐδὲν ἔχει βᾶρος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Εὐρώπης πλάστιγγι, οὐδεμίαν δὲ δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περιπτώσει καθ' ἣν γενικὴ συμμαχία ἤθελεν ἀπαρτισθῇ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τῆς Ῥωσίας (ὅπερ ἀπεδείχθη λαμπρῶς τῷ 1854—1856)· ὅτι ἡ πτώσις τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους εἶναι οὐ μόνον δυνατὴ, ἀλλὰ καὶ ἀφευκτος· ὅτι ὁμως δύναται νὰ ἀναβληθῇ καὶ νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις.

Ἄλλ' ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως πραγμάτων, ἀνέπτυξε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα ὀριστικώτερον ἔτι καὶ πρακτικώτερον. Ἡ πληθὺς τῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ περιῆλθεν, ὑποφαίνεται ἐν ταῖς ὀδηγίαις ἃς ἔδωκε τῇ 24 ἰουνίου 1823, ἐκ Τριπόλεως, ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρὸς τὴν εἰς Λονδῖνον σταλεῖσαν ἐπιτροπὴν (Ἰωάννην Ὀρλάνδον, Ἰωάννην Ζαχήμεν, Ἀνδρέαν Λουριώτην) ἵνα συνομολογήσῃ τὸ πρῶτον δάνειον. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε κατ' αὐτὸν δύο σκοποὺς· οὐ μόνον νὰ παράσχῃ πόρους χρηματικὸς τῇ ἐλληνικῇ κυβερνήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνοχοποιήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῇ ἐκβάσει τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ, ὡς ῥητῶς ἔλεγε, νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔναρξιν ἀμοιβαίων σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο ἔθνων. Τὸ δὲ τελευταῖον τοῦτο ἦτο κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον ἢ τὸ πρῶτον. Ὅθεν ἰδιαίτερον περιέλαβεν ἐν ταῖς ὀδηγίαις ἃς ἔδωκε κεφάλαιον περὶ τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας σχέσεων. Ἐν αὐταῖς καταφαίνεται ὅτι, ἐνῶ τότε μόνος ἴσως ὁ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐγνώριζεν ὅπως οὖν θετικῶς τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν τροπὴν ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Γ. Κάννιγγ, καὶ ἐγνώρισε τοῦτο διὰ κρυφωτάτης τινὸς ἐκμυστηρεύσεως τοῦ λόρδου Στράγκφορδ, ὁ Μαυροκορδίτος ἦτο κάλλιστα περὶ τούτου πληροφορημένος· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἤλπισεν εἰς τε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ δανείου καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀγγλικῆς ἐπεμβάσεως. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο βέβαιον ἔτι μέχρι τίνος θέλει προχωρήσει ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, αἱ ὀδηγίαι ἐπέμενον εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἢ Ἑλλάδος. «Ὅσον μὲν λοιπὸν περὶ σχέσεων ἐμπορικῶν, καὶ τούτων οὐχὶ ἀποκλειστικῶν, ἔχετε τὴν ἄδειαν νὰ πραγματευθῆτε. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων σχέσεων, θέλετε πασχίσει πρῶτον νὰ γνωρίσετε ὁποῖος ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς Ἀγγλίας, πόσον ἢ ἐπιθυμεῖ, ἢ ὑποπτεῖ τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, εἰς ποῖα ὅρια φρονεῖ ὅτι θέλομεν σταθῆ καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα κρίνετε ἀναγκαῖα νὰ γνωρίσῃ ἡ ἐλληνικὴ Διοίκησις . . . Ἐπειδὴ δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ γνωρισθῇ ὅτι πραγματεύεται περὶ ὁποῖωνδήποτε πολιτικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀγγλίαν, καθότι τοῦτο δύναται νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἄλλων Δυνάμεων, θέλετε φροντίσει, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ γνωρισθῇ ὡς μόνος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ὁ τοῦ δανείου· εἰς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ καταβά-

λετε ὅλην τὴν δυνατὴν προσοχὴν.» Ἐδόθησαν δὲ καὶ ἄλλαι μυστικώτεραι ὁδηγίαι πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν, περὶ ἐκλογῆς βασιλέως· καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν διαλέξεις τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων μετὰ τοῦ Κάννιγγ περὶ Λεοπόλδου, μετ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Λεοπόλδου, καὶ μετὰ τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας ὡς πρὸς τὸν υἱὸν του δούκα τοῦ Νεμούρς. Εἶδομεν (σελ. 733 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι ἔτι ἀπὸ τοῦ 1821 ἔτους ὁ Μαυροκορδάτος ἤθελε νὰ προτείνῃ τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Εὐγένιον, τὸν θετὸν τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος υἱὸν, ὅστις δικαίως ἐφημίζετο ἐπὶ τε τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ στρατιωτικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ. Καὶ τῶντι τῷ 1823 εἶχε πέμψει πρὸς τὸν πρίγκηπα τὸν ὑπασπιστὴν αὐτοῦ Ἐδουάρδον Ῥάινεκ, δούς αὐτῷ λεπτομερεῖς μυστικὰς ὁδηγίας. Ὁ Ῥάινεκ ἀπῆλθεν εἰς Μόναχον ὅπου διέμενεν ὁ Εὐγένιος· ἀλλ' ὁ ἐν τῷ μεταξὺ συμβὰς θάνατος τοῦ πρίγκηπος ἐματαίωσε τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς ταύτης. Ἦδη δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἤρχισε διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Λεοπόλδον, διὰ πολλῶν καὶ τοῦτον προτερημάτων διακρινόμενον. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὅλαι αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μαυροκορδάτος ἐστήριζεν ἀπάσας τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, μοναρχία, ἀνεξαρτησία πλήρης, εὐρωπαϊκὸν δάνειον, εὐρωπαϊκὸς στρατός, ὅλαι ἐγένοντο ἐπὶ τέλους δεκταὶ ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Δὲν ἤρκειτο δὲ εἰς τὰς μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνεννοήσεις. Ἀναλόγους συνεννοήσεις διεξῆγε μετὰ τῆς Γαλλίας, καὶ τὸ παραδοξότερον μετὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀρχαίως εἶχε μετὰ τοῦ Γέντζ σχέσεις, ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἦτο ἐπιτετραμμένος μέχρι τοῦ 1818 τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Βλαχίας, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ι. Καρατζᾶν. Καὶ διέκοψε μὲν αὐτὰς μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφίξιν του, ἀλλὰ διέτηρσεν, ὡς φαίνεται, ἢ τοῦλάχιστον ἐπανελάβε μετὰ παρέλευσιν τινὸς χρόνου ἀλληλογραφίαν τινὰ μετὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσίλδ, γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Κερκύρᾳ· διότι, καίτοι εἰδὼς τὴν πολεμίαν τῆς Δυνάμεως ταύτης διάθεσιν, εἰδὼς ὅμως ἐν ταύτῃ τὴν στενὴν αὐτῆς οἰκειότητα πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, μάλιστα ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐνόμισε καθήκόν του νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ. Ὅθεν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1824, λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τινων εὐχαριστικῶν κοινοποιήσεων τοῦ ἱππότου Ἀουερσίλδ, ἔγραψε πρὸς τὸν Γέντζ ἐκ

Μεσολογγίου, τῆ 5/17 δεκεμβρίου, ἐπιστολὴν, τὴν ὁποίαν λυπούμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὀλόκληρον, διότι θεωροῦμεν αὐτὴν, ὡς ἐν τῶν μᾶλλον περινενοημένων ἔργων, ὅσα ἐξῆλθον ἐκ τοῦ τοσοῦτον ἐπιτηδείου ἐκείνου καλάμου. Πολλοὶ θέλουσιν ἴσως εὔρει σφόδρα παρακεκινδυνευμένα τινὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ περιεχομένων, καὶ ἰδίως τὰ περὶ Ῥωσίας. Αἱ πολιτικαὶ ὁμως δοξασαὶ πρέπει νὰ κρίνωνται οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους, τὰς περιστάσεις, καὶ τὰς ἀνάγκας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων πρεσβεύονται. Ὅτι δὲ ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ἤξευρε τί καὶ πρὸς τίνα ἔγραφε, ὀηλοῦται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔλαβεν.

Ὁ Μαυροκορδάτος, ἀφοῦ ὑπέμνησεν ὅτι τέταρτον ἤδη ἔτος ἐνδόξως διεξήχθη ὁ ἀγὼν καὶ προσέθηκεν, ὅτι ὑπολαμβάνει ὡς συμπλήρωμα τῶν τελεσθέντων κατορθωμάτων σπουδαιότατον τοῦτο, ὅτι διελύθησαν αἱ πλάναι καὶ αἱ συκοφανταίαι αἱ τοσοῦτον ἀδίκως ἀναμιξασαὶ τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν μετὰ τῶν Καρβοναρίων, τῶν Ῥιζοσπαστῶν, τῶν Κοινοτικῶν καὶ ἐν γένει ὄλων τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἐτάραξαν τὴν Εὐρώπην· ἀφοῦ ἔθεσεν ὡς ἀποδεδειγμένον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶναι πλέον εἰς κατάστασιν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα, (καθ' ἣν στιγμὴν ἐγράφετο ἡ ἐπιστολὴ οἱ δυσπιστότεροι τῶν ἀνθρώπων δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσι) προσέθετο· «Τούτου τεθέντος ἔπεται ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος θέλει ἀσφαλισθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐχερῶς, καθόσον αἱ μεγάλαι χριστιανικαὶ Δυνάμεις θέλουσι πολιτευθῆ πρὸς αὐτὴν ἢ εὐμενῶς ἢ ἀδιαφόρως. Ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης λείπεται νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος εἴμπορεῖ νὰ ἦναι ὠφέλιμος ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Δὲν δυσκολεύομαι νὰ ἐννοήσω, ὅτι συμφέρει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετροπόλεως νὰ διαιρέσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς πολλὰς ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ ὀσμανικῇ Πύλῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῆ δυνατὴ ἡ τοῦ σχεδίου τούτου ἐκτέλεσις, ἤθελε συμφέρει τῇ Εὐρώπῃ νὰ παρακωλύσῃ αὐτὴν, ἐὰν βούλεται νὰ προλάβῃ τὴν ὑπέρμετρον τῆς Ῥωσίας ἐπέκτασιν καὶ τοὺς ἐκ τούτου προκύψοντας ἀπαραιτήτως πολέμους. Μία τῶν νομιμωτέρων βάσεων τῆς ἐν Ἑλλάδι γενομένης μεταβολῆς εἶναι ὅτι οὐδέποτε συνωμολογήσαμεν τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ὑποταγὴν, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει πρᾶξις ἢ ὑποχρεῶσα ἡμᾶς εἰς ὑπακοήν, ὅτι ἡ χεῖρσις ἡμῶν δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέ-

λεσμα εἰμὴ τῆς βίας, καὶ ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς βίας δικαιούμεθα νὰ ρήξωμεν τὰ δεσμὰ ἡμῶν. Ἄμα ὅμως ἠθέλομεν διὰ δημοσίας τινὸς πράξεως ἀνομολογήσει τὴν ὑποτελείαν ἡμῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ἠθέλομεν ἀποβάλει διὰ παντός τὰ δίκαια ἐκεῖνα καὶ ἠθέλομεν παρασκευάσει τοσαύτας ἐπαρχίας κατακτητέας ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι, ὅσαι τυχὸν ἰδρυθῶσιν ὑποτελεῖς ἡγεμονίαι, ἐνῶ θέλει ἀποβῆ δυσκολώτατον εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῆς Δυνάμεως ἐκείνης βούλευμα εἶναι τοσοῦτον ἀπροκάλυπτον, ὥστε δὲν εἰμφορῶ νὰ πεισθῶ ὅτι διέφυγε τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν μεγάλων τῆς Εὐρώπης ἀνακτοβουλίων. Ἐὰν ἡ ὀσμανικὴ Πύλη ὑπεστηρίχθη ὑπ' αὐτῶν ἰκανῶς ἐν τῷ προκειμένῳ πολέμῳ, ἐὰν ἐπόθησαν τὴν ὑπαρξίν τοῦ κράτους τούτου, δὲν ἐπολιτεύθησαν οὕτω, ἐὰν μὴ ἀπατῶμαι, εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἔχῃσι προμαχῶνα κατὰ τῆς μελλούσης ἐπεκτάσεως τῆς Ῥωσίας. Τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι ἰσχυρίσθη ἀπὸ τοῦ 1820, ὅτι δηλαδὴ ἡ Πύλη δὲν εἶναι ἰκανὴ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἄλλ' ἰδοὺ παρουσιάζεται εὐτυχὴς περίστασις, ἵνα ἡ Πύλη καταστῆ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον ἐν τῷ μέλλοντι χρησιμωτέρα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι. Ὁ ἀπὸ αὐτῆς χωρισμὸς τῆς κυρίας Ἑλλάδος ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν Τουρκίαν, θέλει ἀπ' ἐναντίας συντελέσει εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ αὐτὴν καὶ νὰ καταστήσῃ ἰκανωτέραν εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰ κοινῶς ἀποδιδόμενα τῇ αὐτῇ τῆς Ῥωσίας φιλόδοξα σχέδια. Ἡ Τουρκία ἠναγκασμένη νὰ φυλάττῃ ὅλα τὰ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος φρούρια, ἠλάττωνεν οὕτω τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῆ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς· πλὴν τούτου οἱ διεσπαρμένοι εἰς τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν Τούρκοι δὲν ἠδύνατο νὰ συντελῶσιν εἰς τοὺς πανδήμους ὀπλισμούς ὅσους ὁ σουλτάνος διέτασεν ἐν καιρῷ δεινοῦ κινδύνου. Πᾶσαι αἱ ἀξιόλογοι αὗται δυνάμεις συμπυκνούμεναι θέλουσι γίνεαι διαθέσιμοι ὁσάκις τὸ κράτος ἠθέλεν ἀπαιτήσῃ τοῦτο. Καὶ ἐνταῦθα δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ἰδέαν, ἣτις, ἀποδεικνύουσα πόσον ἀλλόκοτοι εἶναι αἱ στραφαὶ τῆς πολιτικῆς, ἔρχεται συγχρόνως εἰς ἐπικύρωσιν τοῦ λόγου μου. Τὴν σήμερον εἴμεθα, καὶ εὐλόγως, οἱ δεινότατοι τῶν πολεμίων τῆς Τουρκίας, καὶ ὅμως, ἅμα τὰ σύνορα ἡμῶν προσδιορισθῶσι καὶ ἡ ἀνεξαρτησία ἡμῶν ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, θέλομεν περιέλθει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πολιτευθῶμεν ὡς κράτος ἀνεξάρτητον κατ' ἀντίθετον λόγον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιπαθειῶν. Θέλομεν

ὕποχρεωθῆ νὰ ἐπιθυμήσωμεν καὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν μάλιστα τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐπιλοίπου εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μηδὲν ἔχοντες νὰ φοβηθῶμεν ἐκ τῆς γειτονίας αὐτῆς, τὰ πάντα δὲ δυνάμενοι νὰ ὑποπτεύσωμεν ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Ῥωσίας. Φύσει ὄντες τῶν Τούρκων πολέμιοι, θέλομεν ἀποβῆ οἱ πιστότατοι αὐτῶν κατὰ τῶν Ῥώσων σύμμαχοι, ἐὰν οὗτοι ἐπιχειρήσωσι νὰ ἐξώσωσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἐπειδὴ δὲ τοιοῦτο θέλει ἀποβῆ τὸ πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος σύστημα, ἅμα ἐπιτύχη τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τίνα εἶναι τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης (τῆς Ῥωσίας μόνης ἐξαιρουμένης) τὰ προσκρούοντα πρὸς τὰ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντα. Ἰδίως δὲ τὰ τῆς Αὐστρίας φαίνονται καθ' ὅλα πρὸς τὰ ἡμέτερα ταύτιζόμενα, οὐ μόνον ἔνεκα τῶν προεκτεθέντων πλεονεκτημάτων τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰ μέλλοντα τῆς Ῥωσίας βουλευόμενα, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τοῦ ἐμπορικοῦ συμφέροντος τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἐπειδὴ αὐταὶ δὲν θέλουσι συνορεύει, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν θέλει ἔχει νὰ φοβηθῆ ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς Αὐστρίας· διὰ δὲ τοῦ ἀδριατικοῦ κόλπου τὰ δύο ἔθνη θέλουσι συνάψει συναλλαγὰς προχείρους μὲν καὶ ὠφελίμους, εἰλικρινεῖς δὲ καὶ διαρκεῖς.»

Ὁ Γέντζ ἀπήντησεν, ἂν ὄχι κατ' εὐθείαν, ἐμμέσως ὁμῶς διὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσίλδ. Ἐν τῇ ἀπαντήσει ταύτῃ, ἣτις ἐγράφη τῇ 8 μαρτίου ἔ. ν. 1825, ὁ πολυμήχανος ἐκεῖνος σύμβουλος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο τφόντι νὰ νομίσωσιν ἑαυτοὺς δικαιουμένους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ κυβερνήσεως, ἣτις ἄλλον τρόπον ἐνεργείας δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν τυφλὴν βίαν, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ συναινέσῃ ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἔσχεν ἐξ ἀρχῆς χαρακτῆρα ἴδιον καὶ ἐθνικόν, παντελῶς ἀλλότριον τῆς ἀφροσύνης καὶ μοχθηρίας ἣτις ἐπεχείρησε νὰ ταραξῆ ἄλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης τὴν ἐννομον τάξιν, κηρύττει διαπρυσίως, ὅτι ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ μετὰ ἐξαιρέτου διχλεκτικῆς καὶ ὀξυνοίας ἀνέπτυξε τοὺς τε λόγους δι' οὓς αἱ Δυνάμεις ὀφείλουσι (τοῦλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, καὶ τὰ πλεονεκτήματα, τὰς ἀντισταθμίσεις, τὰς ἐγγυήσεις, τὰς ὁποίας ἤθελον εὔρει ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τοιοῦτό τι ἀποφασίζουσαι. Ἐν μόνον ἀντέταξεν ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ Δυνάμεις οὐδὲν οὐδαμῶς ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὴν ὀσμανικὴν Πύλιν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, τούτου δὲ τεθέντος, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες ἐπιμένουσιν ἀπαιτοῦντες τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν,

οἱ δὲ Τοῦρκοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μὴ εἰρηνεύσωσι ποτὲ ἐπὶ τῷ ὄρφι τούτῳ, αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιβάλωσι τὸν νόμον οὔτε εἰς τοὺς μὲν οὔτε εἰς τοὺς δὲ εἰμὴ θυσιάζουσαι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ ἴσως τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης, «ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσω, ἐπεφώνησεν, ὅτι μόνη ἡ Θεία πρόνοια θέλει λύσει τὸ πρόβλημα τοῦτο.»

Ἡ Θεία πρόνοια ἐπέλυσε τὸ πρόβλημα διὰ τῶν τριῶν Δυνάμεων, Ῥωσίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας· ἀλλὰ τῷ 1824 καὶ 1825 αἱ Δυνάμεις αὗται πολὺ ἀπέιχον τοῦ νὰ ὁμοφρονῶσιν, ὥστε ἐδέησε νὰ πράξῃ ἡ Ἑλλὰς πολλὰ, ἵνα, ἐξ αὐτῶν δὴ τῶν διαφωνιῶν αὐτῶν ὠφελουμένη, καταναγκάσῃ αὐτὰς εἰς κοινὴν ἀπόφασιν καὶ σύμπραξιν. Εἶπομεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἡ Ῥωσία εἶχε προτείνει τὴν διανομὴν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς 3 ἢ 4 ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ Τουρκίᾳ· ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 ἤρξαντο ἐν Πετροπόλει διαπραγματεύσεις περὶ τῆς προτάσεως ταύτης μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν 4 αὐτῆς συμμάχων· ὅτι ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν διαπραγματεύσεων τούτων διὰ τε τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις καὶ διὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαριστατῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο τότε εἰς Μεσολόγγιον· ἄμα δὲ πληροφορηθεὶς τὰς τε προτάσεις τῆς Ῥωσίας καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κάννιγγ, ἔγραψεν ἀμέσως εἰς τὸν προσωρινῶς ἀναπληροῦντα αὐτὸν ὡς γενικὸν γραμματέα τῆς κυβερνήσεως Π. Γ. Ρόδιον νὰ διαβιβάσῃ πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τῆς Ἀγγλίας, ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατ' οὐδένα λόγον δὲν δέχεται τὴν προτεινομένην ὑποτέλειαν, ὅτι δι' ἔργων καὶ θυσιῶν μεγάλων ἀπέδειξεν ὑπόσον εἶναι ἀξία τῆς ἀνεξαρτησίας· ὅτι ἡ Βρετανικὴ αὐτῆς Μεγαλειότης, ἡ τοσοῦτον φιλανθρώπους ἐπιδειξαμένη ἀρχὰς πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, δὲν θέλει ἐπιτρέψῃ βεβαίως ν' ἀποκλεισθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας· ὅτι ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος συμφέρει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὅτι τούτων πάντων ἕνεκεν ἡ Ἑλλὰς δικαιούται νὰ ἐλπίσῃ πᾶν εἶδος βοήθειας καὶ προστασίας παρὰ τοῦ φιλανθρώπου ἔθνους τῶν Ἀγγλων καὶ ἐξαιρέτως παρὰ τῆς Βρετανικῆς Α. Μεγαλειότητος, ἧς γνωστότατα εἶναι τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα. Τῶντι ὁ Ρόδιος ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τῇ 12]24 αὐγούστου ἐκ Ναυπλίου τοιαύτην τινὰ δια-

κοίνωσιν πρὸς τὸν Γεώργιον Κάννιγγ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, εἰ καὶ συνταραγμένον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἡσκημένου καὶ γλαφυροῦ καλάμου τοῦ ἀπόντος γενικοῦ γραμματέως, ἀλλὰ ξηρῶς ὄπως οὖν καὶ σκαιῶς, ἤξιώθη ἐν τούτοις ἀπαντήσεως πολυειδῶς ἀξιομνημονεύτου, καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦτο τὸ πρῶτον ἔγγραφον ὄπερ κυβέρνησις ἐλληνικὴ ἐλάμβανεν, ὡς τοιαύτη, παρὰ κυβερνήτου μεγάλης Δυνάμεως. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κάννιγγ, γραφεῖσα τῇ 1 δεκεμβρίου, ἦτο φιλοφρονησάτη καὶ προοιμιαζομένη ἐδικαιολόγει τὴν μεσολαβήσαν ἱκανὴν αὐτῆς ἀναβολὴν διὰ τούτου, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἔφθασεν εἰς χεῖράς του εἰμὴ τῇ 4 νοεμβρίου. Ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι μεσολάβησις τῶν Δυνάμεων δὲν εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ τροπολογήσῃ κατὰ τι καὶ μέχρι τινός τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων· ὅτι τούτου τεθέντος, τὸ σχέδιον τῆς Ῥωσίας τὸ κινήσαν τὴν ἀγανάκτησιν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος (καὶ τὸ ὁποῖον τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸ διβάνιον) δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς ἀποτρόπαιον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πᾶν σχέδιον εἰρηνοποιήσεως προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετροπόλεως δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὑπαγορευθῇ ὑπὸ φιλικῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαθέσεων· ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες οὐδαμῶς ἀποδέχονται συμβιβασμὸν τινα, τὸ δὲ διβάνιον ἀποκρούει πᾶσαν συνδιαλλαγὴν ἧτις δὲν ἠθέλεν ἀποκαταστήσει τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν του, ἡ ἐλπίς ἐπιτυχοῦς μεσολαβήσεως ἀποβαίνει ἐντελῶς ἀπαράδεκτος. Καθὰ δὲ προσέθετεν, ἐν τῇ μεταξὺ τῆς Ἰσπανίας καὶ τῶν ἐν Ἀμερικῇ ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἔριδι, ἡ Ἀγγλία οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ τηρήσῃ αὐστηρὰν οὐδέτερότητα· καὶ τὴν αὐτὴν οὐδέτερότητα ἐτήρησε καὶ θέλει τηρήσει ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πᾶσιν ὅμως ἔλεγεν· «ἐὰν οἱ Ἕλληνες κρίνωσιν εὐλογον θᾶσσον ἢ βράδιον νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσολάβησιν ἡμῶν, θέλομεν προτείνει αὐτὴν εἰς τὴν Πύλην καὶ ἐν περιπτώσει παραδοχῆς οὐδὲν θέλομεν παραμελήσει ἵνα καταστήσωμεν αὐτὴν τελεσφόρον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ σύμπραξις δύναται νὰ εὐκολύνῃ τὸν συμβιβασμὸν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, καθὼς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα, περιεῖχε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὄχι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἦτο

βέβαιον ὅτι ἡ μεσολάβησις δὲν ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ εἰμὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, παρεκτός ἂν ἤρχιζε διὰ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, ὃν ἡ Ἀγγλία ὀλιγώτερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην Δύναμιν ἤθελε νὰ ἐπιχειρήσῃ. Τὸ ῥωσικὸν λοιπὸν σχέδιον καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον τὸ καίριον ἐλάττωμά του ἦτο ὅτι αἱ ἄλλαι Δυνάμεις δὲν ἐπέτρεπον τῇ Ῥωσίᾳ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, ἡ δὲ Ῥωσία δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσίν του παρὰ τὴν θέλησιν τῶν ἄλλων Δυνάμεων. Ἄλλως τὴν σήμερον δύναμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἤθελεν εἶναι εὐτύχημα εἰάν ἐγένετο δεκτὸν, καίτοι διαιροῦν τὴν Ἑλλάδα εἰς 3 ἡγεμονίας, τὴν Ἡπειρον μετὰ τῆς δυτικῆς Στερεᾶς, τὴν Θεσσαλίαν μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς, τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς Κρήτης, καὶ τὰς αὐτοτελεῖς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Ἀφοῦ αἱ δύο ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυίας δὲν παρεκωλύθησαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνωθῶσι, διατί νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἤθελε συμβῆ καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι οὕτω πρὸ καιροῦ ἢ αὐτόνομος Ἑλλὰς ἤθελε πρὸς βορρᾶν ἐκτείνεται μέχρι Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὄρεων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἤθελε περιλαμβάνει τὴν Κρήτην; Ἄλλ' ὅταν ὁ Κάννιγγ εἶλεγεν, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ διαπραγματεύσεων διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες ἠρνοῦντο νὰ δεχθῶσι τὴν ὑποτελείαν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἠρνοῦντο νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν, δὲν εἶλεγε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησε πρὸ πάντων, ὡς εἶδομεν, διὰ τὰς ἰδιαζούσας σχέσεις τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, ὃ ἐστίν, ἵνα ὁμιλήσωμεν σαφέστερον, διότι ἡ Ἀγγλία, ἣτις δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Ῥωσίαν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιόν της, ἤθελεν αὐτὴ νὰ ἐκτελέσῃ σχέδιον μέχρι τινὸς ἀνάλογον, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως, ἵνα διεξαγάγῃ τὸ ζήτημα προεξάρχουσα αὐτοῦ. Καὶ ὅχι μόνον ἤθελεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατώρθωσε. Τοῦτο δὲ μαντεύσας ὁ Μαυροκορδάτος, προετίμησε πάντοτε τὴν ἀγγλικὴν ἐπέμβασιν μᾶλλον ἢ τὴν ῥωσικὴν, μὴ διστάσας μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀποδεχθῆ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτουμένην ἀρχὴν τῆς ὑποτελείας, ἣν τοσοῦτον ἐκθύμως ἐπολέμησεν ὅτε ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προετάθη, διότι ἐπέιθετο ὅτι ἡ Ἀγγλία οὐδὲν εἶχε συμφέρον νὰ ἐπιμείνῃ διὰ παντός εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην. Μήπως εἰάν δὲν ἐπήρχοντο αἱ συμφοραὶ τοῦ 1825, 1826 καὶ 1827 ὁ Κάννιγγ, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐτροπολόγησε κατὰ τὰ 1823 καὶ 1824 τὴν προηγουμένην τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν, βλέπων τὴν Τουρκίαν

ἀδυνατοῦσαν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ μὴ προκαταλάβῃ αὐτὸν ἄλλος εἰς τὴν ῥύθμισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, δὲν ἤθελεν εὔρει τρόπον νὰ παραμερίσῃ καὶ τὸν τελευταῖον ἐκείνον τῆς ὑποτελείας φραγμόν; Μήπως ἐπὶ τέλους ἡ μεσολάβησις δὲν ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν;

Δυστυχῶς ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1825 ὁ ἀστὴρ τῆς ἐπαναστάσεως ἤρχισε νὰ ὠχρίᾳ. Οἱ στολίσκοι ἡμῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρακλώσωσι τὴν διαπεραίωσιν τοῦ Ἰβραΐμη, τὰ δὲ κράτιστα τῶν πεζῶν ἡμῶν στρατευμάτων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς λόγχας καὶ τὰ πυροβόλα τοῦ τακτικοῦ αὐτοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰβραΐμη παρέστη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἡ κυβέρνησις, τὸ γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀπὸ 11 ἰουνίου ἐπιστολῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴν (σελ. 844). Καὶ ὁ μὲν Ἰβραΐμη, περιορισθεὶς εἰς ἀπλὴν κατασκόπησιν, ὑπεχώρησεν· ἀλλὰ πρόδηλον ἦτο ὅτι ἄνευ ταχείας τινὸς ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἡ Ἑλλάς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἐπὶ ὅμως νὰ κατορθωθῇ ἡ ταχεῖα αὕτη ἐπέμβασις; Ἡ Ῥωσία ἦτο μακρὰν καὶ ἠρκεῖτο εἰς σχέδια καὶ διαπραγματεύσεις. Παρόντες δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ναυτικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία διεκοίνωσεν, ὡς εἶδομεν, ἐσχάτως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ μεσολαβήσῃ, ἐὰν ζητηθῇ, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ὑποτελείας. Ἡ Γαλλία ἐπηγγέλλετο πολὺ αἰσιώτερα. Αὐτὸς ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας στρατηγὸς Ῥυμινιὺς, καὶ ὁ στρατηγὸς Σεβαστιάνης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Γάλλοι εἶχον γράψει πρὸς τὸν γενικὸν γραμματέα τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀξιοῦντες, ὅτι ἐὰν ἀνηγορεύετο ὁ δούξ τοῦ Νεμούρς, δευτερότοκος τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας υἱός, ἠσφαλίζετο ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα ἰουνίου κατῆλθεν ὁ Ἰβραΐμ πασᾶς εἰς τὴν Ἀργολίδα, καὶ πολλὴ κατέλαβεν ἀμηχανία τοὺς ἐν Ναυπλίῳ, ὁ στρατηγὸς Ῥόσς, ἀπεσταλμένος τῆς φιλελληνικῆς γαλλικῆς ἐταιρείας, ἐπανέλαβε τὴν πρότασιν ἐκείνην. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ γαλλικὴ αὕτη πρότασις ἦτο προτιμότερα τῆς ἀγγλικῆς, διότι ἡ ἀναγόρευσις εὐρωπαϊοῦ βασιλέως προϋπέθετεν ἀπαραιτήτως τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν. Ὅθεν τὸ νομοθετικὸν ἐπελήφθη δραστηρίως τοῦ ζητήματος καὶ ἡ πλειονοψηφία αὐτοῦ ἐφάινετο ἀποκλίνουσα εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ γάλλου ἡγεμονό-

παιδος καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου τῆς γαλλικῆς σημαίας. Ἄλλ' ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινιῦ, ὅστις συνέπεσε νὰ καταπλεύσῃ τότε εἰς Ναύπλιον καὶ παρεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐπτοημένων ἐκείνων ἀνθρώπων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν σημαίαν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ ἐν ὀνόματι τῆς Γαλλίας ἀνακωχὴν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἰβραίμη, ἀπεποιήθη διαρρήδην νὰ ἀναμιχθῇ. «Τῇ ἀληθείᾳ, κύριε ὑπουργέ, ἔγραφε τῇ 23 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἐντρέπομαι σχεδὸν ἀναμιμησκόμενος τῶν ὀνείρων τούτων, ἀλλὰ λέγω παρρησίᾳ, ὅτι, καὶ ἂν αἱ ὀδηγίαι μου ἤθελον μὲ ἐπιτρέψει νὰ συμπράξω ὅπωςδῆποτε εἰς τοιαῦτα σχέδια, ἤθελον νομίσει, ὅτι παραβαίνω τὸ καθῆκόν μου καὶ διακινδυνεύω τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μου ἐνδίδων ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ εἰς τὰς ματαίας ἐκείνας ἐλπίδας.» Καὶ εἶχε δίκαιον ὁ ναύαρχος τοιαῦτα γράφων, διότι, ὅτε βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 τὸ ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἀρχίσαν νὰ σχηματίζεται γαλλικὸν κόμμα ἔπεμψεν εἰς Παρισίους τὸν Ἀλέξανδρον Ἀξιώτην, ἵνα πληροφορηθῇ ἐὰν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις συγκατένευεν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ δουκὸς Νεμούρς καὶ ἂν ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ σωθῇ διὰ τούτου, ὅ τε δούξ τῆς Αὐρηλίας καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπήντησαν, ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν θέλουσι ποτὲ ἐπιτρέψει εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ δώσῃ βασιλέα Γάλλον τῇ Ἑλλάδι, καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ διοργανώσωσιν οἱ Ἕλληνες τακτικῶς τὸν στρατὸν καὶ νὰ ρυθμίσωσι τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας κόμης Γκιγεμινῶ ἐξήγησεν εἰλικρινέστατα τὰς παλιμβουλίας ταύτας τῆς κυβερνήσεώς του ἐν ἐπιστολῇ ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν ναύαρχον Δερινιῦ, τῇ 15|27 δεκεμβρίου 1825. «Νομίζω ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως διὰ τῆς ἀνοχῆς ἣν ἐπεδείξετο ὡς πρὸς τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο βούλευμα, ἠθέλησεν ἀπλῶς νὰ οἰκονομήσῃ τὴν δημοτικότητά της εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.» Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἔγραψε πρὸς τὸν πρέσβυν «ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπολαμβάνει ὡς ὄνειροπολήματα ὅλα ταῦτα τὰ σχέδια περὶ ἐκλογῆς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἡ πρεσβεία δὲν ἔχει νὰ προσέξῃ εἰς αὐτά.» Ὅπόσον δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ὁ Μαυροκορδάτος νὰ καταφέρηται κατὰ τῶν μεγάλων σχεδίων τοῦ Roche καὶ τῆς γαλλικῆς φαρτρίας ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴν, ἰδίως ἀπὸ 15 μαΐου, καὶ 20 αὐγούστου καὶ 3 ὀκτωβρίου.

Ἐνῶ δὲ ἐκ μὲν τῆς Ῥωσίας οὐδεμία ἄμεσος συνδρομή ἠλπίζετο, ἡ δὲ γαλλικὴ ἐπέμβασις ἀπεδεικνύετο χιμαιρικὴ, ὁ Ἀμιλτων ἀπελθὼν ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μηνὸς εἰς Κέρκυραν, ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἄμέσως συνεπαγόμενος μὲν 4 φρεγάδας καὶ 3 δρόμωνας, δίδων δὲ τὴν συμβουλὴν νὰ ζητηθῇ ἡ ἀγγλικὴ ὑπεράσπισις. Ὁ Μαυροκορδάτος μεθ' ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐνόησεν ὅτι ἄλλη ἐλπίς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν. Ὅθεν ἐν τῷ ἅμα οἱ ἐπισημότεροι Πελοποννήσιοι, πολιτικοὶ τε καὶ στρατιωτικοὶ, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, οἱ πρόκριτοι τῶν ναυτικῶν νήσων, ὁ Α. Μιαούλης, ὁ ἀκμάζων τότε ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι Γούρας, καὶ χιλιάδες ἄλλων ἀνθρώπων ὑπέγραψαν τὴν πολυθρύλητον ἐκείνην πράξιν, δι' ἧς χρονολογηθείσης τῇ 24 ἰουλίου 1825 μετὰ τινὰς αἰτιολογίας ὠρίζετο, ὅτι, πρῶτον, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέτει ἐκουσίως τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἀνεξαρτησίας καὶ πολιτικῆς του ὑπάρξεως ὑπὸ τὴν μοναδικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Α. Μ. τοῦ Γεωργίου Δ', δεῦτερον ἡ παροῦσα πράξις νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν κυβερνήσασαν τῆς Αὐτοῦ Βρετανικῆς Μεγαλειότητος. Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν Ἕλληνες τινὲς καὶ ξένοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γάλλος στρατηγὸς Ῥόσς. Ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων διαμαρτυρήσεων αἱ μὲν παρ' Ἑλλήνων γενόμεναι, ἐξ ὧν πολύκροτος μάλιστα ἀπέβη ἡ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, δικαιολογοῦνται μέχρι τινός· διότι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐνόμιζον, ὅτι πρόκειται νὰ πωληθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, μὴ εἰδότες τὰ κινήσαντα τὴν πράξιν ἐλατήρια καὶ ἄγνοοῦντες ἢ μὴ πιστεύοντες ὅτι δὲν ἐζητήθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως, καὶ ἐπεμβάσεως κυρίως ὑπ' αὐτῆς διενεργουμένης. Ἀλλὰ ὅποσον ἡ διαμαρτύρησις τῶν Γάλλων ἦτο ἀδικο-λόγητος, ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἧτις ἐδόθη μετὰ τινὰς μῆνας ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἀξιώτου. Ὅπως-δήποτε ἡ Ἑλλάς καιρὸν δὲν εἶχε νὰ περιμένῃ. Ἡ ἀπελπισία ἦτο τοσαύτη, ὥστε ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅτε ἦλθεν ἡ σειρὰ αὐτοῦ νὰ υπογράψῃ καὶ εἶδε τὸν Κολοκοτρώνην ὑπογραφέντα ἤδη ὡς ἀρχηγὸν ὄλων τῶν κατὰ ξηρὰν ἑλληνικῶν δυνάμεων, στραφεὶς πρὸς αὐτὸν εἶπε· «διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος σὲ ὑπογράφω καὶ πρόεδρον τῶν κατὰ ξηρὰν βουλευτηρίων καὶ ἀρχηγὸν τῶν κατὰ γῆν δυνάμεων.»

Ἡ πράξις ἀπεστάλη ἄμέσως εἰς Λονδῖνον, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ὅστις δὲν ἐδίστασε νὰ τὴν υπογράψῃ, εἰ καὶ εἰς τῶν τελευταίων καὶ ὡς ἀπλοῦς ἰδιώτης, ἀπηύθυνε συγχρόνως σχεδὸν τῇ $\frac{8}{20}$ αὐγούστου

ἐπίσημον πρὸς τὸν Γεώργιον Κάνιγγ ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ συμπληρῶν τὸ ἐγγραφον τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀναπληρωτοῦ αὐτοῦ Ροδίου καὶ ἀποκρινόμενος εἰς τὴν γνωστὴν ἤδη ἀπάντησιν τοῦ Κάνιγγ, ἐπανέλαβε τὰ πλείστα τῶν ἐπιχειρημάτων, ὅσα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος εἶχε γράψει πρὸς τὸν Γέντζ. «Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη, ἔλεγεν ἀποσιωπῶν τὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀμνηχανίαν, ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη εἶναι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ ἰδρυθῇ ὁ φραγμὸς, ὃν ἀπαιτεῖ ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς κολοσσιαίας ῥωσικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἀπετέλει τὸν φραγμὸν ἐκεῖνον, ἀλλ' ἡ παρούσα τῶν Ἑλλήνων πάλη κατ' αὐτοῦ ἀπέδειξεν ἀποχρῶντως ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες, εἰ καὶ τοσοῦτον ἔτι εὐάριθμοι, ἀνεδείχθησαν ἱκανοὶ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς αὐτὸ, δῆλον ὅτι ἡ Πρόνοια ἀνατίθησι τὸ ἔργον εἰς αὐτούς καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη δύναται ν' ἀναπαυθῇ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου γενομένης. Ἡ ὑμετέρα ἐξοχότης θέλει συμφωνήσῃ μετ' ἐμοῦ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη συμπυκνωθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ καὶ παύσασα τοῦ νὰ ἐξασθενῆται ὑπὸ τε τῶν ἀδιακόπων στάσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἀπαραιτήτου συντηρήσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι (ἧς ἡ ὑποταγὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα συνθήκης τινὸς ἢ πράξεως οἰαςδήποτε, δυναμένης νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν) θέλει προσλάβει δύναμιν πλείονα τῆς παρούσης, καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς θέλει ἀποβῆ ἡσασσον ἢ βράδιον ἢ φυσικὴ τῆς Πύλης σύμμαχος, ἅμα ἡ τελευταία αὕτη γνωρίσῃ κάλλιον τὰ συμφέροντα αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ Ἀγγλία, Πύλη καὶ Ἑλλάς δὲν θέλουσιν ἀποτελεῖ εἰμὴ μίαν οὕτως εἰπεῖν Δύναμιν κατέναντι τῆς Ῥωσίας, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἡ Ἀγγλία θέλει προσλάβει μείζονα πάσης ἄλλης ἐγγύησιν κατὰ τῶν ἀποπειρῶν ὅσας ἡ Ῥωσία καὶ ἄλλη οἰαδήποτε ἐν Εὐρώπῃ Δύναμις θέλουσι μετ' οὐ πολὺ βεβαίως ἐπιχειρήσει, ἵνα βλάψωσι τὴν ἀγγλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐμπορίαν ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Ἐνὶ λόγῳ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτοῦσι τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰδρυσιν κράτους ἀνεξαρτήτου καὶ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς.» Ὅσονδήποτε κρίσιμοι καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ περιστάσεις, ὁ Μαυροκορδαῖος ἐπέμενε πρὸ πάντων εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Κάνιγγ, γράφων πρὸς τὸν Ἀμιλτων, τῇ 19 ἰουνίου (1 ἰουλίου), ἐβε-

βαίου αὐτὸν, ὅτι ὁ κίνδυνος δὲν εἶναι τοιοῦτος εἶον ἄλλοι τὸν παρέστησαν. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα ἦσαν συντεταγμένοι καὶ αἱ νέαι ὁδηγίαι ὅσας ἔδωκεν εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἣν ἐσύστησε δι' ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τὸν Κάννιγγ ἀπὸ 11)23 ἰουνίου.

Ἡ προεκτεθεῖσα ἀπὸ 24 ἰουλίου πρᾶξις ἐστάλη εἰς Λονδίνον διὰ τοῦ Δημητρίου Μιαούλη, υἱοῦ τοῦ περικλεοῦς ναυάρχου. Ὁ Κάννιγγ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ ἡ πρᾶξις δὲν συνετάχθη ὡς ἐγγραφον κυβερνητικόν, ἀλλ' ὡς αἴτησις ἄμεσος τοῦ ἔθνους ἐρμηνευομένη ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων αὐτοῦ ἀνδρῶν, ὁ Κάννιγγ ἀπηύθυνε τὴν ἀπάντησίν του, γραφεῖσαν τῇ 13 ὀκτωβρίου, πρὸς τοὺς δύο πάντων ἐπιφανεστάτους, τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως δὲ ταύτης ἔλεγεν, ὅτι, ἐὰν ἀπεδέχετο ἀπολύτως τὴν πρότασιν τοῦ ἔθνους, ἡ Ἀγγλία ἔπρεπεν οὐ μόνον νὰ κηρύξῃ πόλεμον κατὰ τῆς Πύλης, ἐνῶ αὕτη οὐδεμίαν ἔδωκεν αὐτῇ δικαίαν ἀφορμὴν πολέμου, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναδεχθῆ ἀπαν τὸ βάρος τοῦ πολέμου τούτου, καὶ νὰ ὑποχρεωθῆ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ μὴ καταθέσῃ τὰ ὅπλα εἰμὴ ἀφοῦ ἡ Ἑλλάς κατασταθῆ ἀνεξάρτητος. Τὸ πρᾶγμα, προσέθετεν, εἶναι ἐντελῶς παράλογον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν εἴμεθα δίκαιοι, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τοιαύτη ἀξίωσις ἠθέλην εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ἀνήκουστος. Ἀλλ' ὁ Κάννιγγ, ὅστις εἶχε προκαλέσει ἐμέσως τὴν πρᾶξιν καὶ ἤξευρε διατὶ τὴν εἶχε προκαλέσει, προσέθετεν ὅτι ἡ Ἀγγλία «εὐχαρίστως θέλει δρᾶξαι πᾶσαν εὐκαιρίαν ἣν ἡ τύχη τοῦ πολέμου καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι ἐχθροπραξίαι ἠθέλον παράσχει αὐτῇ, ἵνα συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέλος ὁ πολυαίμακτος οὗτος ἀγὼν διὰ τῆς μεσολαβήσεώς της καὶ διὰ συνθήκης διατηρούσης ἀπρόσβλητα τὰ συμφέροντα καὶ τὴν τιμὴν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Κάννιγγ ὅσον καὶ ἂν ἐφαίνετο μὴ ἀποδεχόμενος τὴν αἴτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀπαντήσεώς του, ἀπεδέχετο αὐτὴν διαρρήδην διὰ τοῦ δευτέρου, ἀποφεύγων μόνον νὰ μὴ ἀναλάβῃ καμμίαν ὑποχρέωσιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας.

Τῶνόντι προχειρισάμενος ἀμέσως πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντὶ τοῦ λόρδου Στράγκφορδ, τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀνεψιὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ διαπραγματευθῆ εἰδικώτερον τὸ ζήτημα μετὰ τοῦ Μαυροκορ-

δάτου. Αἱ διαπραγματεύσεις αὐταὶ ἐγένοντο κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1826 εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὑδρας πελοποννησιακὴν παραλίαν. Αἱ περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος ἦσαν δεινόταται. Ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρὰ εἶχον πρὸ καιροῦ καταστραφῆ. Ἡ Κρήτη εἶχε καθ' ὄλοκληρίαν δαμασθῆ. Οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἀνεδείκνυον μὲν πάντοτε τὴν ἀπαράμιλλον αὐτῶν δεξιότητα καὶ τόλμην, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πλοίων καὶ πόρων οὐδὲν πλέον δύνανται καίριον νὰ κατορθώσωσι κατὰ τῶν στόλων τοῦ Ἰβραίμ. πασᾶ, ὥστε, καθὼς ὀρθότατα λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, «ἡ Ἑλλάς, ἣτις εἶχε τὸν Μιαοῦλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην, ἄνδρας ναυτικούς, οἷους ὀλίγοι παρήγαγον αἰῶνες, κατήντησε νὰ περιμένῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ λόρδου Κόχραν,» ὅστις ἀφοῦ ἀπήτησεν ὡς μισθὸν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ἡμιόλιον ἑκατομμύριον φράγκων, καὶ ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν ὑπὲρ τὰς 900,000, οὐδὲν ἐπὶ τέλους λόγου ἄξιον ἔπραξεν. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ὑπετάσσοντο, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰ τάγματα τοῦ Ἰβραίμ. Ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἡ ἐπανάστασις εἶχε κατακλεισθῆ ἐν τῷ Μεσολογγίῳ, τὸ ὁποῖον πολιορκούμενον πρὸ ἑπτὰ μηνῶν ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ μεθ' οὗ ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου συνέπραττε καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς, δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει πολὺ. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν εἶχομεν εἰμὴ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἀμνηχανίας ταύτης καὶ ὑπὸ τῶν παραστάσεων τοῦ Στράτορδ Κάννιγγ, ὅτι αἰ πρὸς τὴν Πύλην διαπραγματεύσεις ἦτο ἀδύνατον ν' ἀρχίσωσιν ἄλλως ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὸ κεφλαϊῶδες τοῦτο ζήτημα. Τοῦτο δὲν τὸ γινώσκομεν ἐξ ἑλληνικῆς πηγῆς, διότι δυστυχῶς ἄχρι τοῦδε οὐδὲν παρ' ἡμῖν ἐδημοσιεύθη περὶ τῶν τοσοῦτον σπουδαίων διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν διαλέξεων ἐκείνων. Ἀλλὰ ὁ Γ. Κάννιγγ, ἐν τῇ ἀπὸ 14|26 Σεπτεμβρίου 1826 ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον Γ. Temple, ἐπιτετραμμένον τῆς Ἀγγλίας εἰς Βερολίνον, λέγει ῥητῶς: Certains chefs Grecs, parlant au nom de leurs compatriotes, ont déclaré à l' ambassadeur du Roi près de la Porte, lors qu' il s' est rendu à Constantinople, qu' ils se désistaient de leur prétention à une indépendance illimitée. Ἴσως εἴπωσιν τινες· ἀλλὰ διατί λοιπὸν ὁ Μαυροκορδάτος ὑπελάμβανε τοσοῦτον ὀλεθρίας τὰς περὶ 4 ἡγεμονιῶν προτάσεις τοῦ ῥωσικοῦ ἀνα-

κτοβουλίου ἐν ἔτει 1824, νῦν δὲ ἀπεδέχετο τὴν ὑποτελείαν καὶ μάλιστα ἐπὶ ὁρίων τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἐμελλον νὰ ἴηται πολὺ στενώτερα τῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προταθέντων; Δὲν θέλομεν εἶπει ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο περὶ ἐνὸς ὑποτελοῦς κράτους καὶ οὐχὶ τεσσάρων, οὐδ' ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ κρισίμῳ περιπετείᾳ ἐν ἣ εὐρέθημεν τῷ 1826 αἰ ὁδηγίαι ἅς διέγραψε μετ' ὀλίγον ἢ ἐν Ἑρμιόνη συνέλευσις ἐπέμειναν ν' ἀπαιτῶσιν ὥστε τὸ ὑποτελὲς κράτος νὰ περιλαμβάνῃ τὴν Πελοπόννησον, τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα, τὰς ναυτικὰς καὶ τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, τὴν Κρήτην καὶ εἰ δυνατὸν ἄλλα ἄλλα μέρη ἔπιασαν ὅπλα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐσυσσωματώθησαν μὲ τὴν προσωρινὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν,» ἐνῶ ἡ Ῥωσικὴ πρότασις διήρει τὰς χώρας ταύτας εἰς 4 ἡγεμονίας. Δὲν θέλομεν εἶπει ὅτι ὁ ἀνὴρ, ὑπηρετῶν ἔθνος τοῦ ὁποίου αἰ περιστάσεις τοσοῦτον ἀλλοκότως μετεβάλλοντο καὶ ἰδίως τοσοῦτον παραδόξως ἡλλοιώθησαν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ εὐλόγως νὰ τροπολογῇ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ πορείαν, ἀφοῦ αἰ μέγιστα τῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης τοσοῦτον καὶ τοσάκις ἐτροπολόγησαν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ἀπαρέγκλιτος εὐστάθεια δὲν εἶναι ἡ πρωτίστη τῆς διπλωματίας ἀρετὴ. "Ὅ,τι ὁμως ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν εἶναι, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἔχει ἔργον μῆτε νὰ δικαιολογῇ ἀπολύτως τινὰ, μῆτε ἀπολύτως νὰ καταδικάζῃ. Ἔργον ἔχει νὰ ἐξετάζῃ τὰ πράγματα. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ πράγματα εὐρίσκομεν ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πητροπόλεως, προτεῖνον εἰς τὰς Δυνάμεις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824 τὴν ἴδρυσιν 4 ἡγεμονιῶν, οὐδὲν ἔπραξε μέχρι τοῦ 1828 πρὸς ἐκβίασιν τῆς Πύλης. Ἐὰν ἡ Ῥωσία ἦτις ἠπέιλησε πόλεμον ἀπὸ τοῦ 1821 ἐκήρυττεν αὐτὸν, ἔστω καὶ τῷ 1824, ἡ Ῥωσία ἠθέληεν ἀποβῆ ὁ μέγιστος τῶν εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' οἰωδῆποτε καὶ ἂν ἐνήργει σκοπῶ. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον εἰμὴ τῷ 1828· μέχρι δὲ τοῦ 1828 ἡ Ἑλλάς δὲν ἠδύνατο νὰ περιμείνῃ. Ἐκ τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἡ μὲν Αὐστρία ἦτο ἄντικρυς ἡμῶν πολεμία, ἡ δὲ Γαλλία ἀδιακόπως ἐταλαντεύετο καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀπέκρουσε τὴν περὶ μεσολαβήσεως αἴτησιν ἡμῶν τῷ 1825, οὐδὲ μετέσχε τοῦ ἐν ἔτει 1826 συνταχθέντος πρώτου πρωτοκόλλου. Ἐμνευε μόνῃ ἡ Ἀγγλία, ἠτις ὅσον καὶ ἂν ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς πολεμία, ἔτεινεν ἡμῶν ἐγκαίρως χεῖρα ἀρωγόν. Τὸ προτέρημα τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξεν ὅτι ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐνδεχομένην ταύτην τροπὴν τῆς ἀγγλι-

κῆς πολιτικῆς καὶ ὅτι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ, νὰ προσοικειωθῇ, νὰ παρασύρῃ αὐτήν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς λόγοις δὲν ἐτήρησε πάντοτε τὸ προσῆκον πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις μέτρον. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκε· καὶ μόνον ἡ ὀλεθρία τροπὴ ἣν ἔλαβεν ὁ πόλεμος κατὰ τὸ 1826 καὶ 1827 παρεκώλυσε τοῦ νὰ τεθῇ ἐξ ἀρχῆς ὡς βᾶσις τῆς μεσολαβήσεως ἢ πλήρης ἀνεξαρτησία, ὅπερ δὲν θέλει φανῆ βεβαίως παράδοξον, ἀφοῦ ἡ Αὐστρία ἐν ἔτεσι 1826 καὶ 1827 ἐβεβαίωσεν ἀδιακόπως, ὅτι δὲν βλέπει πλέον ποῦ ὑπάρχει ἡ Ἑλλάς ὑπὲρ τῆς σκιαμαχοῦσιν οἱ φίλοι αὐτῆς καὶ προστάται. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὸ σπουδαῖον, τὸ κατεπεῖγον, τὸ σωτήριο ἦτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ μεσολάβησις· διότι ἀπαξ ἀρξάμενη, πιθανώτατον ἦτο, ὅπως καὶ συνέβη, νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Ὁ Στράτοφορδ Κάννιγγ ἀπῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀρχίσῃ τὰς διαπραγματεύσεις αὐτοῦ. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ. Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἧτις 10 μόνον ἡμέρας συνεδριάσασα, ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς 16 ἀπριλίου, καὶ διαλυθεῖσα διὰ τὴν ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἐπεληθούσαν κατάπληξιν, διώρισεν, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, δύο ἐπιτροπὰς, τὴν μίαν Διοικητικὴν, εἰς ἣν ἐπέτρεψε προσωρινῶς τὴν ὀλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, καὶ τὴν ἄλλην κληθεῖσαν ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως, εἰς ἣν ἀνέθηκε τὸ ἔργον τοῦ νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ Στράτοφορδ Κάννιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὁσμανικῆς Πύλης συμβιβασμόν. Τὸ δὲ 7 ἄρθρον τῶν ὁδηγιῶν, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιτροπὴν, διελάμβανε ῥητῶς· «Ἐμπορεῖ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ συγκατατεθῇ διὰ τὴν ὑπεροχὴν (δηλ. ἐπικυριαρχίαν) τῆς Πόρτας, εἰς τὸ νὰ πληρώνη εἰς αὐτὴν ἢ ἀπαξ μίαν χρηματικὴν ποσότητα εἰς διαφόρους δόσεις ἢ ἓνα ἐτήσιον φόρον.» Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἢ διορισθεῖσα πρὸς διεξαγωγὴν τῶν μετὰ τοῦ Στράτοφορδ Κάννιγγ διαπραγματεύσεων συνέκειτο ἐκ τῶν κκ. Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἄρτης Πορφυρίου, Π. Νοταρᾶ, Β. Βουδούρη, Α. Κοπανίτσα, Α. Λόντου, Γ. Μπούλουρη, Γ. Δαρειώτη, Ἐμμανουὴλ Ξένου, Γ. Αἰνιᾶν, Σ. Καλογεροπούλου, Ν. Τρεμιέρη καὶ Ν. Κ. Βελισσαρίου. Ὅλος λοιπὸν ὁ κόσμος ὑπῆρχεν ἐν

τῇ ἐπιτροπῇ ταύτῃ παρεκτός τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι οὗτος ἀπεκλείσθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πανισχύρου τότε Κολοκοτρώνη. Αἱ δύο αὗται φύσεις, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, ἦσαν ἀσυμβίβαστοι. Ἄλλ' ἐὰν ἡ εἰκασία ἡμῶν ἦναι ἀληθής, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀντίπαλος τοῦ Δράμαλη καὶ τοῦ Ἰβραΐμη ἔπραξέ τι ἐντελῶς ἑαυτοῦ ἀνάξιον. Ὅπως δὴ ποτε, ὅτε ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδριάσει τῆς Συνελεύσεως προσετάθη καὶ ἐνεκρίθη ἡ ἰδρυσις τῶν δύο Ἐπιτροπῶν, συγχρόνως κατὰ τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῶν πρακτικῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀεπροβλήθη νὰ διορισθοῦν μέλη καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιτροπὰς ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι νὰ ἔχουν τὰς οἰκογενείας των ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἔχωσιν ἀκίνητα κτήματα. Ἐγένετο δὲ δεκτὴ ἡ πρότασις. » Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀπέβλεπεν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, ὅστις οὔτε τὴν οἰκογένειάν του εἶχεν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, οὔτε ἀκίνητα κτήματα. Ἀλλὰ δὲν ἐλυπήθη βεβαίως πολὺ ὁ αἰσιδύμος ἀνὴρ, διότι ἀπεκλείσθη τοῦ δαιμονίου ἐκείνου διπλωματικοῦ συλλόγου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀναθεῖς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἠξέουρεν ὅτι εἶναι εἰς χεῖρας ἀσφαλεῖς. Καὶ ἔπειτα μὴπως δὲν ὑπερέτησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὸ ἔθνος ὡς ἐβελοντῆς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός; Ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἐσυνήθιζε νὰ γελᾷ συχνάκις, πρέπει νὰ ἐγέλασε πολὺ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα ἐκείνον τρόπον, ὃν ἐνθυμοῦνται πάντες ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν, βλέπων εἰς τίνας ἐπετράπη ἡ ἐπίσημος τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων διεξαγωγή κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν.

Ἡ ὀσμανικὴ Πύλη ἀπέκρουσεν ἀποτόμως τὰς περὶ μεσολαθήσεως διαπραγματεύσεις τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ καὶ ἐπειδὴ ἔπεσε μὲν τὸ Μεσολόγγιον, τῇ δὲ 18 Ἀπριλίου ἡ Πύλη ἀπεδέχθη τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς ρύθμισιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1816 ἐκκρεμῶν ἰδιαιτέρων αὐτῆς μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορῶν, ὁ Ῥεῖζ ἐφένδης ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βαρῶνα Ὅττενφελς ἔλεγε θριαμβικῶς· «Τρία ἦσαν τὰ στηρίγματα εἰς τὰ ὁποῖα ἠλπιζον οἱ Ἕλληνες, τὸ Μεσολόγγιον, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία· ἐκ τούτων ὅμως τὰ μὲν δύο ἀφηρέθησαν ἐκ μέσου, τὸ δὲ τρίτον, ἦτοι ἡ Ἀγγλία, δὲν εἰμπορεῖ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ πολὺ εἰς τὸ ἐξῆς.» Ἀλλ' ὁ Ῥεῖζ ἐφένδης ἠπατήθη, ὅπως ἠπατήθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι. Ἐνῶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐφαντάζοντο ὅτι διὰ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν Ῥωσίαν παραχωρήσεων εἶχεν αὕτη ἐντελῶς ἐξουδετερωθῆ, ἐν Πετροπόλει ὑπεγρά-

φετο διὰ τῶν ἀκοιμήτων ἐνεργειῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ τῆ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πρωτόκολλον, περὶ οὗ εἶπομεν ἱκανὰ ἐν τοῖς προτέροις. Ἐκεῖ δὲ ἐξηγήσαμεν καὶ πῶς μὲν τὸ πρωτόκολλον τοῦτο μετεμορφώθη εἰς τὴν ἐν Λονδίῳ ὑπογραφεῖσαν συνθήκην τῆς 6 ἰουλίου 1827, εἰς ἣν μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία, πῶς δὲ ἡ συνθήκη αὕτη ἠρμηνεύθη διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἀνέπνευσεν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῶν ἀπεριγράπτων συμφορῶν καὶ δοκιμασιῶν, ὑφ' ὧν κατετρύχετο ἐπὶ 3 ἀδιακόπως ἔτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Αἱ περιπέτειαι τῶν ὀλεθρίων ἐτῶν 1825, 1826 καὶ 1827.

Φοβερά τφόντι ὑπῆρξαν τὰ τρία ταῦτα ἔτη. Μέχρι τοῦδε ἐγράψαμεν ἱστορίαν. Ἐφεξῆς ἡ ἐπανάστασις προσλαμβάνει τραγῳδίας σχῆμα. Ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1825 ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε μὲν δυσανάλογος, ἀλλὰ κατὰ ξηράν οἱ πολέμιοι εἶχον τὸν αὐτὸν ὄπλισμόν πρὸς τοὺς ἡμετέρους, τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν, καὶ, ἐν συνόλῳ, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀντιπαρατάξωσι δυνάμεις ὑπερβαλόντως ἀνωτέρας κατὰ τὸ πλῆθος· κατὰ θάλασσαν δὲ πελώριοι μὲν ἦσαν οἱ ὄγκοι τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ, κακῶς κυβερνώμενοι καὶ χειριζόμενοι, κατωρθώθη νὰ καταστρατηγῶνται καὶ ἐν μέρει νὰ καταστρέφωνται διὰ τῆς δεξιότητος καὶ τῆς τόλμης τῶν ἡμετέρων. Ἐντεῦθεν δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ μχταιωθῶσιν ἐπὶ τέλους τὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἐπιχειρήματα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1825 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1827 τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ἡ ἐπανάστασις ἐπολεμήθη, ἔκτοτε ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ καλῶς ὀργανωμένου καὶ κάλλιον ὠδηγούμενου. Ὁ τολμηρὸς, ὁ νοήμων, ὁ ἐπίμονος τοῦ στρατοῦ τούτου ἡγεμὼν ἐπηρεΐδετο ἐπὶ τῶν θαψιλῶν τῆς Αἰγύπτου πόρων καὶ ἐπὶ στόλου, ὅστις, μὴ πτοούμενος ἤδη ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν καὶ εἰς μὴδὲν λογιζόμενος τὰς ζημίας ὅσας κατ' ἀρχὰς ἐξ αὐτῶν ἔπαθε, δὲν ἔπαυσε διατηρῶν τὴν μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν καὶ μεταβιβάζων ἐπικουρίας, χρήματα, ἐφόδια. Ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς μὴ ἀρκού-

μενος εἰς τὸ νὰ καταβάλη πᾶσαν ἐκ παρατάξεως ἀντίστασιν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐβοήθησε τὸν Ῥεσίτ πασᾶν εἰς τὸ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγιον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ῥεσίτ πασᾶς δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός, οὐδὲ ὠμοιάζε τοὺς πασάδες ὅσους ὁ σουλτάν Μαχμούτης εἶχε πέμψει προηγουμένως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ναὶ μὲν ἤρχε πάντοτε ἀτάκτων στιφῶν, ἀλλὰ ἤξευρε νὰ συντηρῇ, νὰ ἀναπληροῖ, νὰ προμηθεύῃ δι' ἀπάντων τῶν δεόντων τὰ στίφη ἐκεῖνα καὶ πρὸ πάντων ἤξευρε νὰ ὀδηγῇ αὐτὰ ἐπιτηδείως, νὰ μὴ πτοῖται ὑπὸ τῶν ἀτυχιῶν καὶ νὰ ἐπιμένῃ. Ἡ ἐπανάστασις, ἣτις ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἤρξατο τῷ 1821 ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Σουλίου, περιεστάλη τῷ 1827 ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἐντὸς τῶν βράχων τῆς Μάνης καὶ τῆς Ὑδρας. Τότε κατέστη ἀναμφισβήτητον ὑπόσον ἄδικον εἶχον οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ 1821 πρεσβεύσαντες, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναβληθῇ τὸ ἐπιχείρημα. Ἐὰν ἀνεβάλετο καὶ ἐδίδετο εἰς τὴν Τουρκίαν καιρὸς νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικὸν καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἀτμοκίνητον, ἡ ἐπανάστασις οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ἀρχίσῃ, μὴ εἶχουσα ν' ἀντιπαρατάξῃ εἰμὴ ἄρματωλοὺς καὶ κλέφτας, εἰμὴ πάρωνας ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένους.

Ἄλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν καὶ τῶν δοκιμασιῶν αἵτινες ἐπέσκηψαν κατὰ τὰ τρία ἐκεῖνα ἀπαίσια ἔτη, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη τῇ ἀληθείᾳ ἀξιάγαστον. Δὲν ἀγαπῶ τὰς ὑπερβολὰς αἵτινες εἶναι τὸ ψιμύθιον τῆς ἱστορίας· ἐπὶ τοσοῦτον ὅμως χρόνον συζήσας διανοίᾳ τε καὶ καρδίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, εἰμφορῶ, νομίζω, νὰ εἶπω ὅτι, λόγῳ καρτερίας καὶ ἀφοσιώσεως, οὐδέποτε ὑπῆρξε λαμπρότερος ἢ κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην περίοδον. Ὅχι, οὐδέποτε, οὐδ' ἐπὶ τῶν πολυῦμνῆτων ἐκείνων χρόνων, καθ' οὓς ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ἡ δυσχρίθμητος τοῦ Ξέρξου στρατιά. Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδου, ἡ ἐθελοθυσία τῶν Ἀθηναίων, ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία, ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα μεγάλα· ἀλλὰ ἡ κρίσις ἐκείνη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ μῆνας τρεῖς, ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν ἡ κρίσις, ἡ ὀλεθρία κρίσις, παρετάθη ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη. Τρία φρούρια παρεδόθησαν· τὸ Παλαιόκαστρον (τὸ παλαιὸν Ναυαρίνον), τὸ Νεόκαστρον, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς μακρᾶς ταύτης ἀγωνίας τινὲς ὑπέκυψαν· ἀλλὰ πάντες μὲν ἐπὶ ἡμιόλιον ἔτος, οἱ δὲ πλείονες, οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες, μέχρι τέλους ἐνεκαρτέρησαν· Γυναῖκες, παῖδες καὶ πρεσβύται κατέφευγον εἰς τὰ βουνά, εἰς τὰ

σπήλαια, εἰς τὰ τενάγη, ἐπέινων, ἐδίψων, ἐρρίγουν, ἔθνησκον, ἔξην-
δραποδιζόντο, ὑφίσταντο τὰς ὀδυνηροτέρας τῶν δοκιμασιῶν, ἀλλὰ
δὲν ὑπετάσσοντο, δὲν παρεδίδοντο· καὶ διήγαγον τὸν βίον τοῦτον
ἐπὶ τρία ὀλόκληρα ἔτη. Οἱ μαχηταὶ ἀπήρχοντο ἐπὶ τοὺς πολεμίους
ἀπέλπιδες· ἀπέθνησκον, ἤχμαλωτεύοντο, ἐσώζοντο ὅπως ἠδύναντο,
ἀλλὰ δὲν παρέδιδον τὰ ὄπλα.

Ὀλίγον μετὰ τὴν πρώτην ἀπόβασιν τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ εἰς Πελο-
πόννησον, περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1825, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν Σφακτη-
ρίαν (σελ. 605 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου) μετὰ 1000 περίπου ἄν-
δρῶν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ γέρον Ἀναγνωσταράς, ὁ Σταῦρος Σαχίνης,
ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδός, ὁ Δημήτριος Σαχτούρης, καὶ ἐν τῷ ἅμα
προσεβλήθησαν αὐτόθι ὑπὸ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς. 350 ἄν-
δρες ἐφονεύθησαν, ἐν οἷς ὁ Ἀναγνωσταράς, ὁ Σαχίνης, ὁ Τσαμαδός
καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων φιλελλήνων, ὁ περιώνυμος Πεδεμοντινὸς
κόμης Σανταροζάς. 200 περίπου ἤχμαλωτεύθησαν, 500 διέφυγον ἐπὶ
τῆς ξηρᾶς διὰ τοῦ πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου πόρου· ὁ Δ. Σαχτούρης καὶ
ὁ Μαυροκορδάτος ἐσώθησαν, ὁ μὲν κολυμβῶν, ὁ δὲ ἐπὶ λέμβου, ἐνῶ
κατέπιπτεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴ πολεμίων σφαιρῶν, εἰς τὸν πάρωνα τοῦ
Τσαμαδοῦ, τὸν πολυθρύλητον ἐκείνον Ἄρην, ὅστις, καίτοι χρεύσας
τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ, κατώρθωσε νὰ διελάσῃ, ἀνὰ μέσον 34 σκαφῶν
τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ἡ διπλῆ καὶ τριπλῆ σειρὰ εἰς
μάτην ἠγωνίσθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐξοδον αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ μαΐου
ἀπῆλθεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Παπαφλέσας πρὸς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου.
Ὁ Φλέσας ἦτο τότε ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ἀλλ' ἐνόμισε περιττὸν
νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὑπογράψῃ, ἐνῶ ἐν Μεσσηνίᾳ ἐτελεῖτο ἄγὼν περὶ
ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς ἐταιριστῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώ-
πων ἐκείνων, ἐν οἷς κοχλάζουσι πάντα τὰ πάθη, γενναῖά τε καὶ πο-
νηρά. Ἄν ὁ κατ' ἰδίαν βίος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀκόλαστος, ἐν τῷ δημο-
σίῳ ἀνεδείχθη αἰείποτε τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε προδήλως ἦτο πε-
πρωμένον νὰ μὴ ἐπιζήσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν ἐκείνων κινδύνων.
Διασχίσας τὴν χερσόνησον, ὑπῆγε καὶ κατέλαβε μετὰ ἀνδρῶν 1000
ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοὺς ὄρους Μάλλια τὴν θέσιν τὴν ἔκτοτε
περιβόητον γενομένην, τὸ λεγόμενον Μανιάκι. Δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι
τῶν συντρόφων του τὸν ἐγκατέλιπον ἐν τῇ ἐσχάτῃ ὥρᾳ ὅτε προσε-
βλήθη τῇ 20 μαΐου ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἰβραήμ ἄγοντος 6,000 ἄνδρας.

Τὰ τάγματα τοῦ αἰγυπτίου δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὰ ἀσθενῆ ἑλληνικὰ ταμπούρια· ἀλλ' ἐντὸς αὐτῶν ἐτελέσθη μία τῶν φοβερωτάτων θυσιῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, οἱ Αἰγύπτιοι προέτεινον τὰς λόγχας, οἱ Ἕλληνες κατήνεγκον τὰ ξίφη· ἡ πάλῃ ὑπῆρξεν ἄνισος, ἄνισος κατὰ τὸ ὄπλον, ἄνισος κατὰ τὸ πλῆθος· Ἕλληνες μὲν ἔπεσον πάντες οἱ ἐγκαρτερήσαντες 300 τὸν ἀριθμὸν, Αἰγύπτιοι δὲ 600. Ἐν τῇ σωρείᾳ τῶν πτωμάτων ἀνευρέθη ὁ νεκρὸς τοῦ Φλέτα ἀκέφαλος, μετ' ὀλίγον δὲ ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἰβραΐμη προσήχθη καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ· καὶ λέγουσιν, ὅτι ὁ γνῶστος ἐκεῖνος τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ ἐκύτταξεν αὐτὸν ἀκίνητος καὶ σιωπηλὸς ἐπὶ μίαν στιγμὴν, στραφεὶς πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ, «τῆ ἀληθείᾳ, εἶπε, γενναῖος ἦτο ὁ ἀνὴρ.» Τοιοῦτοτρόπως ἐτελεύτησεν εἰς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅστις ἤθελε δικαίως ἐπικληθῆ ὁ Βότσαρης καὶ ὁ Διάκος τῆς Πελοποννήσου, εἰὰν εἶχεν ὀλίγον πλείονα χρηστότητα. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ Ἰβραΐμη προήλασε πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀπχλλαγεὶς τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Ὑδρας δεσμῶν, καὶ ἀναγορευθεὶς ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου, ἐπρόφθασε νὰ καταλάβῃ διὰ τοῦ υἱοῦ του Γενναίου, τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, τοῦ Πλαπούτα, τοῦ Τσώκη καὶ τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη τὰς παρόδους τὰς ἀγούσας ἐκ Μεσσηνίας πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Περὶ Δραμπάλας ἰδίως, ἧτις κατεῖχετο ὑπὸ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Δεληγιάννη, ἐγένετο μάχη κρατερά τῆ 6 καὶ 7 ἰουνίου· ἀλλὰ τὸ ἑσπέρας τῆς 7, οἱ πρόμαχοι τῆς θέσεως ἐκείνης μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰ ὄρεινά πυροβόλα καὶ τοὺς ὄλμους ὑπεχώρησαν, ὁ δὲ Ἰβραΐμη κατῆλθεν ἀκωλύτως εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἡξεύρομεν ἤδη τὴν ἐν Ναυπλίῳ ἐπικρατήσασαν τότε κατάπληξιν. Τὸ φρούριον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῆ ἐκ τοῦ προχείρου, ἀλλ' ἐκινδύνεον αἱ ἐν Μύλοις ἀποθῆκαι αὐτοῦ. Τότε ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην μετὰ τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ τινων φιλελλήνων, 350 ἐν ὄλοις ἀνδρῶν. Ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινιῦ, ὁ εὔρεθεις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Ναυπλίῳ, παρετήρησεν εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι μάτην ἐκτίθεται εἰς τηλικούτον κίνδυνον, ὁ δὲ «τὸ καθῆκόν μας, ἀπήντησεν, εἶναι ν' ἀποθάνωμεν.» Οἱ Αἰγύπτιοι ἐφώρμισαν, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀντεπεξελθόντες ξιφῆρεις νῆτύχησαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτούς. Ὁ δὲ Ἰβραΐμη δὲν ἐπέμεινε. Εἶχε καταβῆ εἰς τὴν Ἀργολίδα ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ

ὅτι ἴσως προχείρως ὀπωροῦν κυριεύσει τὸ Ναύπλιον· ἀπαντήσας ἡμῶς τηλικαύτην ἀντίστασιν ἐν Μύλοις, καὶ μὴ συνεπαγαγὼν βαρὺ πυροβολικὸν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήτου

Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἤρξατο ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ἐνδοξότατον κατὰ ξηρὰν μεγαλούργημα τῆς ὄλης ἐπαναστάσεως. Τῷ 1824 τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης εἶχε λάβει δι' ἐπιμελείας τοῦ Μαυροκορδάτου οὐ μικρὰν βελτίωσιν. Ἡ τάφος ὠρύχθη βαθυτέρα, ὁ μακρὸς περίβολος κατωχυρώθη διὰ πύργων καὶ πολυγώνων προτειχισμάτων, ἐπετέθησαν δ' ἐπ' αὐτῶν 48 πυροβόλα καὶ 4 ὄλμοι. Τὸ νησίδιον τὸ καλούμενον Βασιλάδι ἀπετέλει μεταξύ τῆς ἐσωτερικῆς παραλίας καὶ τῆς θαλάσσης εἰδός τι προτεταγμένου ὀχυρώματος. Ἐκεῖ ἐτοποθετήθησαν 6 πυροβόλα καὶ ἐσωρεύθησαν 2,000 γυναικόπαιδα, ἵνα μὴ βαρύνωσιν ἐπὶ ματαίῳ τὴν φρουράν. Οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχον ἐτι ἐν Μεσολογγίῳ 12,000 ψυχαί, ἐξ ὧν 4,000 ἄνδρες, οἱ κράτιστοι μαχηταὶ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκρονατίας, καὶ πλὴν τούτων 1,000 περίπου κάτοικοι ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὄπλα. Ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου τὸ Μεσολόγγιον ἐπολιορκήθη ὑπὸ μόνου τοῦ Ῥεσίτ πασᾶ· ἀπὸ δὲ τοῦ δεκεμβρίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826 ὁ ἀγὼν διεξήχθη διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τοῦ Ῥεσίτη καὶ τοῦ Ἰβραήμη. Κατὰ τὴν πρώτην τῆς πολιορκίας περίοδον τρεῖς ἐγένοντο ἔφοδοι καὶ αἱ τρεῖς ἀποκρουσθεῖσαι· δύο δὲ ἐξετελέσθησαν ἔξοδοι τῆς φρουρᾶς ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην, 25 ἰουλίου, 1000 λογάδες ἄνδρες, προελάσαντες ξιφῆρεις ἐξέβαλον τοὺς πολιορκητὰς ἐκ 4 πυροβολείων, μετὰ τρίωρον δὲ αἵματηρὰν πάλην ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν συνεπαγόμενοι ὄπλα, σημαίας καὶ αἰχμηλώτους. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἔξοδον, ἣτις ἐγένετο τῇ 1 ὀκτωβρίου, πολλὴν ἔπαυον οἱ πολέμιοι ζημίαν. Ἀπαξ δὲ περὶ τὰ τέλη ἰουλίου ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἐσιτοδότησαν τὴν πόλιν, μὴ δυνηθέντος τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου νὰ παρακωλύσῃ αὐτούς. Τῇ 7 αὐγούστου εἰσῆλθεν ὁ Κίττος Τζαβέλλας μετὰ τῶν Σουλιωτῶν αὐτοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὸ θάρρος τῆς φρουρᾶς. Τῇ δὲ 5 ὀκτωβρίου ὁ περὶ τὸ Μεσολόγγιον ἐνεργὸς τοῦ Ῥεσίτη στρατὸς, περιορισθεὶς εἰς 3,000 πεζοὺς καὶ 600 ἵππεις, ἐφαίνετο ἠναγκασμένος νὰ παραιτήσῃ τὸ ἔργον· ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νοεμβρίου ὁ ὀσμανικὸς καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπεβίβασαν εἰς Αἰτωλίαν 8,000 Ἀραβας, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον μῆνα προσελθὼν αὐτὸς

ὁ Ἰβραΐμης ἐπεχείρησε προπαρασκευᾶς πρὸς τὴν νέαν πολιορκίαν. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Μιαούλης κατῴρθωσε δευτέραν φουρᾶν περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου νὰ εἰσαγάγῃ τροφὰς τινὰς εἰς τὴν πόλιν· καὶ περὶ τὰ μέσα ἰανουαρίου 1826, τρέψας τὸν τουρκικὸν στόλον, ἐσιτομέτρησε τρίτον ἤδη τὴν πεινῶσαν φουράν. Πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ πᾶσα προμήθεια εἶχεν ἐκλείπει· οἱ κάτοικοι, ἀφοῦ κατεβρόχθισαν καμήλους, ἡμιόνους καὶ ὄνους, δὲν ἔζων εἰμὴ ἀπὸ σίτου μὴ ἀλληλεσμένου· πρὸ 15 ἡμερῶν δὲν εἶχον ἴδει ἄρτον καὶ τὰ ἡμερήσια σιτηρέσια εἶχον καταβιβασθῆ εἰς 50 καὶ τελευταῖον εἰς 30 δράμια.

Νῦν δὲ ἔλαβον μὲν τροφὰς ἐπὶ μῆνας δύο, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης μικρὰ πλέον ὑπέφωσκεν ἡ ἐλπίς διὰ τὴν παντελεῆ χρηματικὴν ἀπορίαν τῶν τε νήσων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ἡ πολιορκία ἀπέβη εἴπερ ποτὲ δεινότερα. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον 40 πυροβόλα, τὰ ὁποῖα διαιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰβραΐμη εἰς τρία κανονοστάσια ἔρριπτον εἰς τὸ Μεσολόγγιον κατὰ πάσας τὰς 24 ὥρας 2,000 σφαίρας ἢ βόμβας. Περὶ τὰ μέσα φεβρουαρίου δύο ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἔφοδοι, καὶ αἱ δύο ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς μεγάλης, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἡ φουρά, ἐπιχειρήσασα ἔξοδον διὰ νυκτὸς καὶ ἐμβαλοῦσα εἰς τὰ ὀχυρώματα τῶν πολεμίων, ἀπήγαγεν ἀπὸ αὐτῶν ὄπλα ἰκανὰ καὶ αἰχμαλώτους. Τότε οἱ πασάδες μετέβαλον σύστημα· ἐξηκολούθουν μὲν κατακεραυνοῦντες τὴν πόλιν, ἀλλὰ συγχρόνως, εἰσαγαγόντες εἰς τὴν λίμνην 32 πλοῖα-ρια, κατέλαβον τὸ Βασιλάδιον. Ἐντεῦθεν ἠῤῥξησεν ὁ κίνδυνος τοῦ Μεσολογγίου, ὃ δὲ μέγας ἀρμολογίας τῶν Ἰονίων νήσων, Φριδερίκος Ἄδαμ, ἐπεχείρησε νὰ μεσολαβήσῃ, ἀλλ' οἱ ἀπηλπισμένοι ἐκεῖνοι τῆς Ἑλλάδος πρόμαχοι, ὅσον ἀπηλπισμένοι καὶ ἂν ἦσαν, ἀπέκρουσαν ἀγερώχως τὴν πρότασιν. Τῇ 25 μαρτίου οἱ πασάδες ἀπεφάσισαν νὰ κάμωσιν ἐν εἰς βῆμα πρὸς τὸ φρούριον ἀπὸ τῆς λίμνης. Καὶ πρῶτος ὁ Ρεσίτης μετὰ τῶν Ἀλβανῶν αὐτοῦ ἐφώρμησεν εἰς τὴν Κλείσοβαν, σύρτιν μᾶλλον ἢ νησιδίον, ἀπέχουσαν μόλις ἐν μίλιον ἐκ Μεσολογγίου, ὠχυρωμένην διὰ 4 μικρῶν πυροβόλων καὶ φρουρουμένην ὑπὸ 130 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλα. Ὁ Ρεσίτης ἀποβαλὼν 600 ἄνδρας καὶ ἐπιχειρήσας αὐτοπροσώπως νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἔφοδον, ἐπληγώθη εἰς τὴν κνήμην καὶ ὑπεχώρησεν. Ὁ Ἰβραΐμης ἐνέπαιξεν ἀνηλεῶς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ συναδέλφου του καὶ «τώρα βλέπεις, τὸν εἶπε, πῶς οἱ Ἀραβὲς μου θέλουσι κυριεύσει τὸ ὀχύρωμα τοῦτο.» Διέταξε δὲ νὰ προελάσῃσι δύο τάγματα ὑπὸ τὸν Χουσεϊμπεῦν, τὸν Χουσεϊμπεῦν ἐκεῖνον, ὅστις ἀνέ-

κτησε τὴν Κρήτην, τὴν Κάστον, τὴν Σφακτηρίαν καὶ πρὸ ὀλίγου τὸ Βασιλάδιον καὶ τὸ Ἀνατολικόν. Ἦτο δυνατόν νὰ μὴ χειρώσῃ τὴν Κλεισόβαν; Ἀλλ' οἱ Ἄραβες ἀπέτυχον, ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοί· 800 ἔπεσον, ὁ δὲ Χουσεϊμπεῦς θανασίμως ἐτραυματίσθη διὰ σφαίρας, ἥτις εὔρεν αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ δίμηνος τροφοδοσία εἶχεν ἐξαντληθῆ. Ὁ Μιαούλης ἐπεφάνη μὲν αὐθις εἰς τὸν ὀρίζοντα· ἀλλὰ 57 μὲν φρεγάδες, δρόμωνες καὶ πάρωνες ἀντιπαρετάχθησαν κατ' αὐτοῦ ἐν πελάγει, πολυάριθμοι δὲ βάρεις καὶ ἄλλα ὀπλισμένα πλοιάρια ἔφρασον ἐπιμελῶς πάντα τὰ στενά. Οἱ θαλασσινοὶ μας ἠγωνίσθησαν ὡς πάντοτε, ἀδύνατον ὅμως ἀπέβη νὰ παρεισδύσωσι. Ῥαγδαία δὲ βροχὴ πυρὸς κατέπιπεν ἀδιαλείπτως ἐπὶ τοῦ Μεσολογγίου· καὶ τὸ ἔτι δεινότερον, οἱ ἄνθρωποι ἐτρέφοντο μὲ γάτας, ποντικούς, δέρματα. φύκη· οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἰατρικὴ θεραπεία. Ἡ μὲν ἐκ τοῦ πολέμου ζημία τῆς φρουρᾶς δὲν ἐγένετο μεγάλη· ὀλίγαι τινὲς ἑκατοστύες ἀνδρῶν εἶχον πέσει ἐνῶ χιλιάδες Τούρκων κατέκειντο ἐν τῇ λίμνῃ καὶ ὑπὸ τοὺς προμαχῶνας τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐκ τῶν 12,000 κατοίκων, 3,000 ἐξέλιπον ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν νόσων μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ πυρός. Ἀνώτερος ἄγγλος ἀξιωματικὸς παρευρεθεὶς εἰς τὴν πολιορκίαν ἔλεγε βραδύτερον εἰς τὸν ναύαρχον Δερινιῦ· «δὲν ἤξεύρω τί μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θαυμάσῃ τις, τὸ πείσμα τῶν ἐφορμώντων ἢ τὴν ἀνδρείαν τῶν ἀμυνομένων.» Ἀλλ' ἡ τελευταία ὥρα τοῦ φοβεροῦ τούτου δράματος προσήγγιζεν. Ἀἰξεύετε δὲ, ἔλεγε πρὸς τοὺς Γάλλους εἰς τῶν διερμηνέων τῆς Πύλης ἐπὶ τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος εὐρισκόμενος, ὁ ἀρμένιος Κωνσταντῖνος, ἤξεύετε ὅτι οἱ Σουλιῶται δὲν παραδίδονται ποτέ.» Καὶ δὲν παρεδόθησαν, ἀλλὰ ἐξῆλθον· τὸ πῶς ἐξῆλθον ἤθελεν εἶναι μάταιον νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ περιγράψωμεν διὰ μακρῶν. Τὴν νύκτα τῆς 10 Ἀπριλίου, οἱ περιλιπόμενοι 3,000 μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκβιάσωσι τὴν διόδον, ἐλπίζοντες ἔτι, ὅτι οἱ κάτοικοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς καταπλήξεως τοῦ ἐχθροῦ, θέλουσι δυνηθῆ νὰ τοὺς παρακολουθήσωσι. Δὲν εὔρον ὅμως τὸν Ἰβραήμην ἀπαράσκευον. Οὐδὲν ἤττον διηρημένοι εἰς τρεῖς στήλας, καὶ ἐκβαλόντες κραυγὴν τρομερὰν, ἐξώρμησαν ξιφῆρεις. Οὔτε τὰ γιαταγάνια τῶν Ἀλβανῶν, οὔτε αἱ λόγχαι τῶν Ἀράβων ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον ἐκείνην καταγίδα. Οἱ ἀπαράμιλλοι οὔτοι τῆς ἐλευθερίας πρόμαχοι ἐπήδησαν δι' ἐνὸς ἄλματος τάφρους, διαδοκίδας (traverses), θωράκια (parapets), ἅπαντα τὸν πολύπλοκον λαβύρινθον τῶν πολι-

ορκητικῶν γραμμῶν. Ἄλλ' ἐνῶ ἐσάρωνον ἐνώπιόν των τοὺς τελευταίους ἀντιπάλους, ὅσοι ἐπέμενον εἰσέτι ν' ἀντιταχθῶσι κατ' αὐτῶν, ἕτερα τάγματα ἐξώθησαν τὰ γυναικόπαιδα ὀπίσω πρὸς τὸ Μεσολόγιον, καὶ ἐτελέσθη τότε ἐν τῇ πόλει θυσία δαιμονιώδης. Ἡ ἀπόγνωσις τῶν ἡττηθέντων καὶ ἡ μανία τῶν νικητῶν συνεπλάκησαν ἐν τελευταίῳ καὶ φρικώδει ἀγῶνι, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ Ἕλληνες ἄλλον τρόπον ἀμύνης μὴ ἔχοντες, ἐνέβαλλον πῦρ εἰς τὰ σωζόμενα ἐτι ἐφόδια καὶ ἀνέτρεπον ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους. Οὕτως ἔπεσεν ἐν τῇ μεγάλῃ πυριταποθήκῃ ὁ ἡρωϊκὸς Καψάλης· οὕτω γέρων τις, ὅστις καθήσας παρὰ τὴν ὑπόνομον καὶ ἰδὼν ἑαυτὸν περικυκλωθέντα ὑπὸ πολεμίων, ἀνετίναξεν αὐτήν. 2,000 οὕτω ἐπυρπολήθησαν ἄνθρωποι, Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι· 3,000 δὲ ἐκόπησαν ἑλληνικαὶ κεφαλαὶ καὶ τὰ περισωθέντα γυναικόπαιδα ἐξηνδραποδίσθησαν.

Οἱ δ' ἐξεληθόντες ὑπέστησαν εἰσέτι δεινὰς δοκιμασίας· κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ ἰππικοῦ· ἐνέπεσον εἰς ἐνέδρας ἐπιτηδείως παρασκευασθείσας· καὶ ἀφοῦ διέφυγον ἅπαντας αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, δὲν εὖρον ἄρτον ἵνα φάγωσι, δὲν εὖρον καλύβην ἵνα ἀναπαυθῶσιν· ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ἦτο ἐρημος· καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον πλανηθέντες εἰς τὰ ὄρη, ὅτε ἔφθασαν τελευταῖον εἰς Σάλωνα μόλις ἠρίθμουν 1,300 μαχητάς. Κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην νύκτα τῆς ἐξόδου καὶ κατόπιν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἀπέθανον ὁ ἐπίσκοπος Ῥωγῶν Ἰωσήφ, ὁ χρηστὸς Ἰωάννης Παπαδιαμντόπουλος, πολιτικὸς τῆς πόλεως διοικητής, οἱ στρατιωτικοὶ Νικόλαος Στορνάρης, Κωνσταντῖνος Σαδῆμας, Ἀθανάσιος Ῥαζῆς· ὁ πλείστον συντελέσας εἰς τὴν ἄμυναν μηχανικὸς Μιχαὴλ Κοκκίνης, ὁ φιλέλλην Μάγερ, ὅστις ἔγραφε καὶ ἐξέδιδεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς τὰ ἑλληνικὰ χρονικά. Οἱ δὲ ὀνομαστότεροι τῶν περισωθέντων ἦσαν ὁ Νότη Βότσαρης καὶ ὁ Μῆτσο Κοντογιάννης, πρεσβῦται Ῥωμαῖοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τηλικαύτας δοκιμασίας· ὁ Δημήτριος Μακρῆς, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Χρῆστος Φωτομάρας· καὶ τὸ παραδοξότερον κατάρθωσαν νὰ διέλθωσι καὶ γυναῖκες τινες καὶ παῖδες.

Τοιαύτη πτώσις ἰσοφάριζε βεβαίως πρὸς τὴν περιφανεστάτην τῶν νικῶν. Ὁ κόσμος ὅλος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, συνεκινήθη ἐκ τῆς περιούτης ἀγγελίας, καὶ οὐδέποτε συνέρρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλείοτερα τρόφιμα καὶ ἐφόδια ὑπὸ τῶν φιλελληνικῶν ἐταιρειῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς στελλόμενα. Ἄλλ' οὐδὲν ἦτρον ἢ ἐπανάστα-

σις κατεβλήθη οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πλεῖστον τῆς ἀνατολικῆς. Ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Ῥεσίτην, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀκαταμαχήτου πείνης. Μόνον εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος γωνίαν ἐσώζετο ἔτι ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, φρουρουμένη ὑπὸ τοῦ Γούρα, ὅστις ὅμως κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέρος οὐδὲν γενναῖον ἔπραξεν, ἀλλ' ἀπεναντίας διὰ πολλῆς ἀργυρολογίας κατεπίεξε τοὺς κατοίκους τῆς πέριξ χώρας. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης. Πολλοὶ παρέβαλον αὐτὸν πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· ἀληθῶς ὅμως ὀλίγη ὑπῆρξεν ἡ μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν ἑμοιότης. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐπόθησεν ἐκ νεότητος τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν, εἰργάσθη πρὸς τοῦτο ἔτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἅμα ἐκραγείσης αὐτῆς ἀνεδείχθη δι' ἀγώνων ἀτρώτων καὶ εὐγενῶν ὁ ὕπατος τῶν πολεμάρχων τῆς Πελοποννήσου, παραμείνας τοιοῦτος μέχρι τέλους τοῦ ἀγῶνος. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης οὐ μόνον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα τὰ πρῶτα αὐτῆς ἔτη οὐδόπως ἔσχε τὴν συνείδησιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποστολῆς, διατελέσας πρὸ μὲν τοῦ 1821 ἀπλοῦς κλέφτης ἢ τὸ πολὺ μισθοφόρος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔπειτα δὲ μέχρι τοῦ 1826 εἰς τῶν κοινῶν καπετανέων τῆς Ρούμελης, διακρινόμενος μὲν ἐπ' ἀνδρεία, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ αὐθαδεῖα τρόπων καὶ ἀκολασίᾳ λόγων· συνεννοηθεὶς πολλάκις μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα λάβῃ τὸ ἄρματωλικὸν τῶν Ἀγράφων, κατηγορηθεὶς μάλιστα καὶ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, εἰ καὶ ἀδίκως τοῦτο· μὴ διαπρέψας εἰμὴ ἐν τῷ ἐμφυλίῳ τῆς Πελοποννήσου πολέμῳ, κατὰ δὲ τῶν πολεμίων μηδὲν μέγα πράξας, τόσῳ μᾶλλον ὅσω, σφόδρα φιλάσθενος ὢν, ἠναγκάσθη πολλάκις ἐν τῷ μεταξύ νὰ διακόψῃ τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον. Νεώτατον ὄντα ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἔστρωσεν αὐτὸν ποτε εἰς τὸν φάλαγγα καὶ τὸν ἐρράβηδισεν ἀνηλεῶς. Ἀλλ' ἐκτιμῶν οὐδὲν ἦπτον τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ, τὸν ἠρώτησεν ἄλλοτε «τί θέλεις νὰ σὲ κάμω, μωρὲ Καραϊσκάκη;» Ὁ δὲ θαρρῶν μὲν ἀνέκαθεν εἰς τὴν ἰδίαν ἀξίαν, ἀλλὰ μὴ λησμονῶν ὅτι ἐλάλει πρὸς δεσπότην δὺςπιστον, «ἂν μὲ γνωρίζῃς ἄξιον δι' ἀφέντην, ἀπεκρίθη, κάμε με ἀφέντην, ἂν μὲ γνωρίζῃς ἄξιον διὰ χουσμειάρην (ὑπηρέτην), κάμε με χουσμειάρην· ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀνάξιον τοῦ παντός, ρίψε με εἰς τὸν γαλὸν τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων.» Μετασχὼν κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1821 τῆς περὶ τὸ Κομπότι μάχης, δὲν ἠρκέσθη ν' ἀγωνισθῇ ἐκθύ-

μως, ἀλλὰ τραπέντων τῶν πολεμίων, ἀνέβη εἰς ὕψωμα καὶ ἤρχισεν ἐκεῖθεν ὑβρίζων αὐτούς μεγαλοφώνως· ἔπειτα δὲ γυμνωθεὶς, ἔστρεψε πρὸς αὐτούς τὰ ὀπίσθια. Τότε ὁμως Γκέκας τις κεκρυμμένος ἐκεῖ που πλησίον, πυροβολήσας ἐπλήγωσεν αὐτὸν εἰς τοὺς δύο μηρούς καὶ εἰς ἔτι καιριώτερόν τι μέρος· πρὸς ἴασιν δὲ τῆς πληγῆς ταύτης ἠναγκάσθη ὁ αἰσχρολόγος καὶ αἰσχροποιὸς πολεμιστῆς νὰ μεταβῇ εἰς Λουτράκι. Ὅτε δὲ τῷ 1824, κατηγορηθεὶς ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ἐστερήθη τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀξιώματος ὑπὸ πολεμικοῦ δικαστηρίου, ὅπερ ἐκ στρατηγῶν καὶ χιλιάρχων συνεκρότησεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἤρχισε νὰ ἐννοῇ, ὅτι δὲν δύναται νὰ κάμνη ὅ,τι θέλει ἀτιμωρητῆ, καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπαναστάσει ἀρχὴ τις πρὸς τὴν ὑποίαν, ὅσον ἀσθενῆς καὶ ἂν ἦτο, δὲν τὸν συνέφερε νὰ διατελῇ πολέμιος. Ὅθεν ἔγραψε τῇ 27 μαΐου ἀπὸ Δομνίσταν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον ἀναφορὰν, δι' ἧς ἀπολογούμενος ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ἐζήτηε ἐπὶ τέλος συγγνώμην, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ζητήσῃ. «Ἐμένα, ἔλεγεν, ἡ κακὴ μου τύχη καὶ ἀρρώστησα ὀπίσω· δὲν ἤξεύρω κλόλα ἀπὸ τὰ κρύα τὰ πολλὰ ἦταν, ἢ ἀπὸ τόσους ἀφορισμοὺς ὅπου μοῦ ἐκάματε, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρέσῃ ἡ Διοίκησις, καὶ ὅλοι οἱ χριστιανοὶ, καὶ νὰ μοῦ σταλθῇ καὶ μία εὐχὴ συγχωρητικὴ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως.» Ἐκτοτε τῶντι ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συνειδήσιν τινα πείθαρχίας, ὑπηρέτησε μετ' οὐ πολὺ τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, καὶ προσεπάθησε κατόπιν νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου, ἀλλὰ κληνῆρης εὔρεθεις ἔξωθεν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου, δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ πολὺ χρήσιμος εἰς τὴν ἠρωϊκὴν φρουράν.

Ἄμα ὁμως ἐπεσεν ὁ προμαχὼν ἐκεῖνος καὶ ὁ Ῥεσίτης ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἵνα μετ' οὐ πολὺ ἐπιχειρήσῃ τὴν πολιαρκίαν τῆς ἀκροπόλεως, καὶ ἐκορυφώθη ἡ κοινὴ ἀπελπισία, ὁ Καραϊσκάκης ἐγένετο ἄλλος ἄνθρωπος. Ἐνόμιζες ὅτι ἡ ἐκπνεύουσα τῆς ἐπαναστάσεως θρυσάλλις ἀνῆψεν ἐν τῇ ἀμορφώτῳ καὶ πολυμιγεῖ ἐκείνῃ ψυχῇ τὴν φλόγα τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς μεγαλοπραγμοσύνης. Ἐλθὼν εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ μέσα ἰουνίου 1826, συνεννοήθη μετὰ τοῦ γέροντος ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐζήτησε παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, τῆς κεκλεισμένης εἰς τὸν θαλασσόπυργον, τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Στερεᾶς. Ὅταν ὑπεβλήθη ἡ αἴτησίς του, πρῶτος ὠμίλησεν ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὁ πρόεδρος τῆς

Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Πάντες ἐνόμιζον, ὅτι θέλει καταψηφίσει, διότι πρόσφατος ἦτο ἔτι ἡ μνήμη τῶν καταδρομῶν καὶ τῶν περιφρονήσεων ἃς ὁ οἶκος τοῦ Ζαΐμη ὑπέστη ἐν Κερπινῇ ἀπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Καραϊσκάκη ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου. Ἄλλ' ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ἐὰν ἐκ γενετῆς ἀνήκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν προεστώτων, ἐκ τοῦ φρονήματος μετεωρίζετο εἰς τὸν πανελλήνιον δρίζοντα καὶ συνεπολιτεύετο μὲν θέσει μετὰ τῶν ὁμοταγῶν, ἀλλὰ φύσει ἦτο ἀλλότριος τῶν μικρῶν αὐτῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῷ ἅμα ἀπεφάνετο, ὅτι οὐδένα ἄλλον γνωρίζει ἰκανώτερον ἀρχηγὸν τῆς Στερεᾶς· καὶ προσελθόντος τὴν ἐπιούσαν τοῦ Καραϊσκάκη εἰς τὸν θαλασσοπύργον, προέτεινεν αὐτῷ τὴν δεξιάν, καὶ εἶπεν ὅσα εὐγενῆς ψυχὴ ἠδύνατο νὰ εἶπη. Παρέστη δὲ εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην κατὰ τύχην ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως Βασίλειος Βουδούρης, ὁ ἀγέρωχος Ὑδραῖος ὅστις ἀποταθεὶς πρὸς τὸν νέον ἀρχηγόν, ἀδὲν ἔκαμες, τὸν εἶπεν, ὅσον ἔπρεπεν ἕως τώρα τὸ χρέος σου, Καραϊσκάκη· ὁ Θεὸς νὰ σέ βοηθήσῃ νὰ τὸ κάμῃς εἰς τὸ ἐξῆς.»—Ὁ δὲ, ὅστις εἶχεν ὀπωροῦν συγκινηθῆ ἐκ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων τοῦ Προέδρου, ἀναλαβὼν τὴν συνήθη παρρησίαν· «Ναὶ· ἀπεκρίθη· ὅταν θέλω γίνομαι διάβολος καὶ ὅταν θέλω, ἄγγελος.»

Ἐντεῦθεν ἀρχεται τὸ βραχὺ μὲν, ἀλλ' ἐνδοξον τοῦ Καραϊσκάκη στάδιον· ὥστε, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οὐδὲν κοινὸν εἶχεν ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸν πολέμαρχον τῆς Πελοποννήσου. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ συγκριθῆ πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· κατὰ δὲ τοὺς ἐπομένους 10 μῆνας ἀνεδείχθη βεβαίως ἀνώτερος ἐκείνου καὶ διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκρότησε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Ὁ Καραϊσκάκης ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου τὴν 19 ἰουλίου καὶ ἐφθασεν εἰς Σαλαμίνα μὴ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ 130 στρατιώτας· ἡ ταλαίπωρος κυβέρνησις, ἡ ἐν τῷ θαλασσοπύργῳ κεκλεισμένη, ἄλλο τι ἀπὸ τὸ δίπλωμα δὲν εἶχε νὰ τὸν δώσῃ. Παρεκτὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐν ἧ ἐφρούρει, ὡς εἶπομεν, ὁ Γούρας, κατεῖχον προσέτι τὴν Κάζαν καὶ τὰ Δερβενοχώρια δύο ὀπλαρχηγοὶ, ὁ Βάσσος καὶ ὁ Κριεζώτης, οἵτινες, ἀπορρίψαντες ἀπάσας τὰς περὶ ὑποταγῆς προτάσεις, ἐξηκολούθουν ἐντίμως κρατοῦντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν. Ὁ Καραϊσκάκης συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Ἐλευσίνα, ὅπου κατέρησεν

ἐντὸς μικροῦ νὰ συγκεντρωθῶσι 1000 μὲν περίπου ἄνδρες ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ἱκανοὶ δὲ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Γεώργιον Χελιώτην, ὥστε, μετὰ τῶν προηγουμένως ὑπαρχόντων αὐτόθι ἀποσπασμάτων, ὁ στρατὸς συνεποσώθη εἰς 3,500 μαχητάς. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε κατέλθει ἐκ Θηβῶν ὁ Κιουταχῆς μετὰ μυρίων πεζῶν καὶ ἰππέων καὶ 26 πυροβόλων, καὶ, κυριεύσας τὴν κάτω τῶν Ἀθηνῶν πάλιν, 3 αὐγούστου, παρεσκευάσθη νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς ἀκροπόλεως. Τῇ 5 ὁ Καραϊσκάκης προελάσας ἄνευ ἀποσκευῶν (εἰς τὸ γελέκι, καθὼς ἔλεγον ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως) καὶ μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τριῶν ἡμερῶν ἄρτον, ἐστρατοπέδευεν εἰς Χαϊδάρι. Καὶ τὴν μὲν ἐπιούσαν προσβληθεὶς αὐτόθι ἀπέκρουσε τὴν ἐπίθεσιν, τρέψας τοὺς πολεμίους καὶ κυριεύσας δύο σημαίας. Ἀλλὰ τῇ 7, προσελθόντος εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον τοῦ Καρυστινοῦ Ὁμέρ πασᾶ μετὰ νέας ἱκανῆς ἰππέων δυνάμεως, ἐπετέθη αὐθις ὁ Ῥεσίτης τῇ 8 διὰ 5,000 πεζῶν καὶ 1,000 ἰππέων. Τότε ἐν τῶν περὶ τὸν Φαβιέρον τακτικῶν ταγμάτων διαταχθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ νὰ προέλθῃ εἰς τὸ πεδῖον ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ὀπισθεν τῶν ὁποίων ἐμάχοντο οἱ ἡμέτεροι, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ὀρμὴν τῶν δελήδων, καὶ ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ὥστε τὸ ἐσπέρας ὑπεχώρησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς Ἐλευσίνα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ ἀπλῆ προσκοπήσει εἶχον προέλθει ἐκεῖθεν. Ἐκτοτε ὅμως ἤρχισε θλιβερὰ μεταξύ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Φαβιέρου διαφωνία. Ὁ πρῶτος γινώσκων, ὅτι τὸ ὀλίγον ἡμῶν τακτικὸν οὔτε ἀρκετὰ ἠσκημένον ἦτο, οὔτε ὑπὸ ἱκανοῦ καὶ ἐπιτηδείου πυροβολικοῦ καταχυρωμένον, ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας· ὁ δεῦτερος δὲν ἀνείχετο νὰ ἀγωνίζηται ὀπισθεν ὀχυρωμάτων· ὅθεν ἦτο δύσκολον νὰ συμφωνήσωσιν οἱ δύο ἡγεμόνες.

Ὅτι δὲ ἡ περὶ Χαϊδάριον συμπλοκὴ οὐδὲν ἔσχε σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ἀπεδείχθη τῇ 9, ὅτε συνέπεσε παραδόξως ν' ἀπαντηθῶσιν ἐπὶ τῆς ἐξωθεν τοῦ Πειραιῶς ναυλοχούσης γαλλικῆς ναυαρχίδος, ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Ῥεσίτ πασᾶς; ἐλθόντες ἀμφοτέροι εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ναυάρχου. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ῥεσίτης ἠθέλησε νὰ δεῖξῃ ὑπεροχὴν τινὰ ὡς πρὸς τὸν ἡμέτερον στρατάρχην μεθ' οὗ ἐλάλησεν ἄλβανιστί, προτείνας αὐτῷ ὑποταγὴν καὶ ἅπαντα «τὰ βιλαέτια ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἕως τὴν Ἄρταν.» Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, ἀπαντήσας προσηκόντως, κατέβαλε τὴν ὀφρὴν τοῦ ἀνδρός. Τὸ δεινὸν ἦτο, ὅτι ὁ Φαβιέρος δυσαρεστηθεὶς, ὡς προείπομεν, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς Σαλαμίνα,

τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, φθονοῦντες τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καραϊσκάκη, παρηκολούθησαν τὸν Φαβιέρον, ὥστε τὸ ἐν Ἐλευσίनि στρατόπεδον, μείναν ἔρημον σχεδὸν ἀνδρῶν, ἐκινδύνευσεν τὸν ἔσχατον κίνδυνον, προσβληθὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ὁ Καραϊσκάκης, καὶ τοι μὴ ἔχων περὶ ἑαυτὸν εἰμὴ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ 300 μόνον στρατιώτας, ἀπέκρουσε τὴν ἔφοδον· οἱ δὲ πρότερον λειποτακτήσαντες, ἐντραπέντες τότε ἐπανῆλθον, ὥστε ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν συνεκροτήθησαν αὐθις εἰς 4 ἢ 5 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ἦτο ὅμως πρόδηλον, ὅτι διὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ οὕτως ὀλίγον πειθαρχούσης, ἀδύνατον ἦτο νὰ διαπραχθῇ κρίσιμὸν τι κατὰ τοῦ Ῥεσίτη. Πλὴν τούτου ἡ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως ἀπήτει ἐπιμόνως νὰ ἐνισχυθῇ. Δύο ἀπόπειραι γενόμεναι τῇ 12 καὶ τῇ 27 Σεπτεμβρίου, ἵνα παρεισαχθῇ εἰς τὸ φρούριον στρατιωτικόν τι σῶμα, ἀπέτυχον· τῇ δὲ 30 ὁ Γούρας περιπολῶν εἰς τὸ ἐξώτατον τοῦ περιτειχίσματος καὶ προσβληθεὶς ὑπὸ πολεμίας σφαίρας, ἔπεσε νεκρός. Ὅθεν ὁ Καραϊσκάκης ἀπεφάσισε τότε δύο τινὰ· πρῶτον μὲν νὰ εἰσαγάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀξιόλογόν τινα ἐπικουρίαν ὑπὸ ἡγεμόνα ἱκανὸν ν' ἀναπληρώσῃ τὸν Γούραν, καὶ δεύτερον νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸς μεγάλην τινὰ ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατείαν, ἵνα ἀναζωπυρήσῃ αὐτόθι τὴν ἐπανάστασιν, καὶ παρακλώσῃ τὰς ἐκεῖθεν ἐρχομένας εἰς τὸν Ῥεσίτην ἐπικουρίας καὶ τροφάς.

Νέον φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως ἐξελέξατο τὸν Κριεζώτην· καὶ τῶντι ὁ δόκιμος οὗτος μαχητὴς, ἀποβάς μετὰ 450 ρουμελιωτῶν καὶ Ἰονίων διὰ θαλάσσης, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰλισσοῦ, τὴν νύκτα τῆς 11 ὀκτωβρίου, κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐνῶ αὐτὸς ὁ Καραϊσκάκης ἐπεχείρησεν ἀφ' ἑσπέρας ἀντιπερισπασμὸν ἐκ Πατησίων. Ἡ δ' ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατεία ἀπῆντησε κατ' ἀρχὰς δεινὰς τινὰς δυσχερείας. Οὐ μόνον ὁ Φαβιέρος οὐδόλως ἐπείσθη νὰ συμπράξῃ, ἀπελθὼν μεθ' ὄλου τοῦ τακτικοῦ εἰς Μέθανα, ἀλλὰ καὶ οἱ Σουλιῶται, οἱ ἐπὶ ἄθλοις πολυκρότοις δικαίως σεμνυνόμενοι, δὲν ἐπέειθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἡγεμόνα, μηδὲν ἔτι δόντα τεκμήριον ἐξαιρέτου ὑπεροχῆς. Ἄλλ' ὁ Καραϊσκάκης, δι' ἀνοχῆς καὶ ἐπιτηδειότητος τῶντι ἐξαιρέτου, ἠδυνήθη νὰ τοὺς μεταπέισῃ, καὶ, τῇ 25 ὀκτωβρίου, καταλιπὼν ἐν Ἐλευσίनि δύναμιν ἱκανὴν νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν ταύτην, καὶ ἐπιτρέψας τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν Βάσσον Μαυροβουνιώτην, ἀπῆλθεν αὐτὸς ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Ῥούμελην μετὰ

2,500 μαχητῶν. Ἡ δύναμις ἦτο μικρά, ἀλλὰ συνέκειτο ἐκ τῶν κρατίστων ἀνδρῶν, οὓς εἶχε τότε ἡ Ἑλλάς, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῶν παλαιμάχων ὅσοι εἶχον διαπράξει τὴν ἐκ τοῦ Μεσολογγίου ἐξοδον. Πλὴν τούτων δὲ ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ καὶ τινες νεώτεροι μαχηταί, ἰδίως οἱ ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη ἐξαιρέτως ἀγαπώμενοι Γαρδικιώτης Γρίβας καὶ Χριστόδουλος Χ. Πέτρος. Ἡ ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀπουσία αὐτοῦ διήρκεσε 4 περίπου μῆνας. Ὄταν τῇ 25 ὀκτωβρίου ἀνεχώρησεν ἐξ Ἐλευσίνος, πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους· ὅταν δὲ τῇ 23 φεβρουαρίου 1827 ἀνέκαμψεν εἰς Ἐλευσίνα, ἀπὸ τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ἐφάνετο ὀθωμανικὴ σημαία, εἰμὴ ἐντὸς τῶν παραλίων φρουρίων τῆς Βονίτσας, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Εἰς μάτην ὁ Ρεσίτ πασῆς, ἐξακολουθῶν πεισματωδῶς τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἠγωνίσθη συγχρόνως ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν πορείαν τοῦ Ἑλληνος πολεμάρχου διὰ τε τοῦ Ὁμέρ πασᾶ καὶ διὰ νέων λογάδων ταγματῶν, τὰ ὅποια ἐξ Ἀλβανίας προσεκάλεσεν ὑπὸ πολεμάρχους ὀνομαστούς, τὸν Μουσταφάμπεῦν καὶ τὸν Κεχαγιάμπεῦν. Τρεῖς νίκαι, ἡ περὶ Ῥάχοβαν, ἡ περὶ Τουρκοχωῖρι καὶ ἡ περὶ Δίστομον ἐπεσφράγισαν τὸ ἔργον τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ διὰ τριῶν στεφάνων ἐκόσμησαν τὴν κεφαλὴν τῆς πνεύσεως τὰ λοῖσθια ἐπαναστάσεως.

Ὁ Καραϊσκάκης, καταλιπὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως περὶ Μεσολόγγιον καὶ εἰς Λεβάδειαν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἐλευσίνα μετὰ 1000 μόνον περίπου ἀνδρῶν· τοῦτο δὲ, διότι ἐν τῷ μεταξύ εἶχον συγκεντρωθῆ περὶ Ἐλευσίνα καὶ Σαλαμίνα περὶ τοὺς ἑξακισχιλίους. Ἡ μὲν πρώτη ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν στρατεία τοῦ Καραϊσκάκη καὶ κατόπιν ἡ ἐπὶ τὴν Ρούμελην, ὑπῆρξεν ἔργον οὕτως εἶπεῖν ἀτομικὸν τοῦ ἀνδρός, ὀλίγα λαβόντος βοηθήματα παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τοσοῦτον ὀλίγα, ὥστε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ πολλάκις ἐκινδύνευσεν νὰ διαλυθῇ δι' ἔλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων. Καὶ πόθεν ἦτο δυνατόν νὰ πορισθῶσι τ' ἀναγκαῖα ταῦτα, ἀφοῦ τὰ μὲν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου ἐλθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῆ, ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ὀβολὸς φόρου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἰσπραχθῇ; Ἀλλ' ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ 1826 καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1827 ἔφθασαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ δαψιλεῖς χορηγίαι, τὰς ὁποίας ἐπεμπον αἱ φιλελληνικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐταιρεῖαι, εἶπερ ποτὲ συγκινηθεῖσαι ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Με-

σολογγίου. Πλὴν τούτου ἀφίκοντο τότε τελευταῖον καὶ τὰ πολεμefόδια καὶ τὰ σκάφη, (ἡ Ἑλλάς, ἡ Καρτερία), ὅσα εἶχον παραγγεληθῆ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου, ὀλίγα μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ τούτῳ κρατηθέντα καὶ σπαταληθέντα ποσά, χρησιμώτατα ὁμως δυνάμενα νὰ ἀποβῶσιν ἐν τῇ παντελεῖ ἐκείνῃ ἀμηχανίᾳ ἐν ἣ εὐρισκόμεθα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπέπλευσαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ψυχία τινὰ τοῦ δανείου, 20,000 περίπου λίραι, διὰ δὲ τῶν ποικίλων τούτων πόρων ἔλαβον πολλὴν ζωὴν αἰ κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐχθροπραξίαι. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ νοεμβρίου ὁ Φαβιέρος ἐπέτυχεν νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐφόδια ἱκανά, διερχόμενος μετὰ τοῦ τακτικοῦ σώματος ἀνὰ μέσον τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων· δεῦτερον δὲ κατωρθώθη νὰ ἀποβῆ ὀπρωσὺν ἀξιόμαχος ὁ ἐξωθεν τοῦ φρουρίου ἐνεργῶν στρατὸς καὶ νὰ λάβῃ δαψιλῆ ἐφόδια, βαρὺ καὶ ἐλαφρὸν πυροβολικόν, πυρίτιδα, μόλυβδον, σίτον, ἄλευρον. Ἄλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, στερούμενος κατ' ἀρχὰς ἡγεμόνος ἐπιτηδείου, διηρέθη κακῶς εἰς δύο σώματα, πόρρωθεν ἀπ' ἀλλήλων ἐνεργοῦντα, τὸ μὲν ἀπὸ Ἐλευσίνος, τὸ δὲ ἀπὸ Φαλήρου· ἐντεῦθεν ὁ Ῥεσίτης ὠφελούμενος, ἐπιπεσὼν τῇ 27 φεβρουαρίου κατὰ τοῦ πρώτου τοῦ προελάσαντος μέχρι τοῦ Καματεροῦ, ἠνάγκασεν αὐτὸ μετὰ πολλῆς ζημίας νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Σαλαμίνας. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ γενναῖος Κεφαλλὴν Βούρβαχης. Ὁ δὲ Καρτσιακᾶκης, ἅμα ἐπιστρέψας, ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Κερκασίνην καὶ ἀποκρούσας, τῇ 4 μαρτίου, μεγάλην τινὰ κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν τοῦ Ῥεσίτη, ἠγωνίσθη νὰ ἐνωθῆ κατὰ μικρὸν μετὰ τοῦ ἐν Φαλήρῳ στρατοπέδου.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἢ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἀπαρτισθεῖσα ἐκ τῶν δύο πρότερον διηρημένων, τῆς ἐν Ἐρμιόνη καὶ τῆς ἐν Αἰγίνῃ, προεχειρίσατο τὸν μὲν λόρδον Κόχραν στόλαρχον, τὸν δὲ Ῥιχάρδον Τζώρτζ ἀρχιστράτηγον τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, καὶ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Τῶν μὲν δύο πρώτων ὁ διορισμὸς ἦτο εὐεξήγητος. Ἔτι οἱ ἐν Ἐρμιόνη συνελθόντες πληρεξούσιοι εἶχον γράψει τῇ 18 φεβρουαρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἧτις ἐχαρακτήριζεν αὐτὸν ὡς τὸν μόνον μεσίτην μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων Δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, ἀπεκάλει δὲ τὸν ἄνδρα εὐεργέτην· κυρίως δὲ, διὰ τῶν προτροπῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀμιλτων, κατωρθώθη νὰ ἐνω-

θῶσιν αἱ δύο ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι συνελεύσεις εἰς μίαν κοινήν, τὴν ἐν Τροιζῆνι, τῇ 19 μαρτίου. Ὅθεν ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅτι ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἔποψιν ἢ συνέλευσις, καλῶς ποιούσα, ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ θάλασσαν καὶ γῆν ἀγῶνος εἰς τοὺς δύο ἐκείνους Βρετανούς. Τοῦ δὲ Καποδιστρίου ἡ ἐκλογή δὲν ἦτο βεβαίως ἀρεστὴ τῇ Ἀγγλίᾳ. Ἄλλ' ἕτερος Ἕλλην πολιτικὸς ἀνὴρ δὲν ὑπῆρχε, δυνάμενος νὰ ἐκλεχθῆ εἰς τὸ ὕπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα· ἡ Ἀγγλία, ἣτις εἶχεν ἀρχίσει νὰ συμπράττη μετὰ τῆς Ῥωσίας ἀπὸ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ προηγουμένου ἔτους, καὶ παρεσκευάζεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῆς τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην τοῦ 1827, δὲν ἤθελε νὰ δυσαρεστήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην, ἐπιμένουσα εἰς τὸ νὰ ἀποκρούῃ τὸν ὑπ' αὐτῆς συσταίνον ἀνδρα. Ἡ Ῥωσία, ἣτις ἀπὸ τοῦ 1822 οὐδὲν ἔντονον πράξασα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὀλίγους εἶχε τοὺς πρὸς αὐτὴν συμπαθοῦντας πρὸς ἡμῖν, ἤρχισε, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρώτου ἐν Πετροπόλει πρωτοκόλλου, νὰ ἀναλαμβάνῃ ἐπιρροὴν τινὰ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς φίλων, τῶν Φιλικῶν. Μυστικὴ ἔταιρεία, καλουμένη Φοῖνιξ, εἰργάζετο ἀπὸ τινος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ προσωκειώθη αὐτὸν τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς συνδρομῆς λοιπὸν ὄλων τούτων τῶν περιστάσεων ἀνηρπάγη ἡ ὑπὲρ τοῦ Καποδιστρίου ψῆφος τῆς συνελεύσεως καὶ εἶδομεν (σελ. 804 τοῦ παρόντος τόμου), πῶς ὁ Κολοκοτρώνης κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν πρὸς τοῦτο βεβιασμένην ὀπωροῦν συναίνεσιν τοῦ Ἀμιλτων.

Οἱ δύο νέοι τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἡγεμόνες προσῆλθον εἰς Πειραιᾶ ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ ἀπριλίου ἡμερῶν. Ὁ Καραϊσκάκης ἀπεδέξατο ἀμφοτέρους μετὰ τῆς ἐνδεχομένης προθυμίας· ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπικρατήσῃ ὁμοφωνία μετὰξὺ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ, πρὸ πάντων διότι οἱ δύο Ἀγγλοὶ ἀπῆτουν ἄμεσον ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, ἵνα ἐκβιασθῆ ἡ ταχεῖα τῆς πολιορκίας διάλυσις, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἐπρέσβευεν ὀρθῶς, ὅτι τὰ ἄτακτα ἑλληνικὰ στρατεύματα εἶναι μᾶλλον ἐπιτήδεια εἰς τὸν ἀπὸ χαρακωμάτων πόλεμον, καὶ ἐπέμενεν, ὅτι συμφέρει νὰ προχωρῶσι βαθμηδὸν περιζωννύοντες διὰ νέων πάντοτε χαρακωμάτων τὸν στρατὸν τοῦ Ῥεσίτη. Ἐντεῦθεν πολλὰι προέκυψαν δυσκολίαι καὶ ἐψυχράνθησαν ὀπωροῦν αἱ μετὰξὺ τοῦ Ἑλλήνος καὶ τῶν δύο ξένων σχέσεις. «Βλέπω, ἔλεγεν ὁ Καραϊσκάκης, ὅτι κακὰ θὰ τὰ πᾶμεν μὲ τούτους τοὺς φράγκους· φοβοῦμαι πῶς θὰ μᾶς χάσουν μετὰ τὴν ἀβασταγιά τους.»

Οὐδὲν ἤττον πολλάς καταπίνων πικρίας ἀνέδειξεν ὑπομονὴν καὶ ἀνοχὴν ἐντελῶς ἀλλοτρίαν τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος· καὶ τοῦτο ὑπῆρξε, κατ' ἐμέ, ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιεπαίνων αὐτοῦ προτερημάτων. Ἐπιμένων δὲ, ὅσον ἠδύνατο, εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἐπέτυχε περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς νὰ ἐκβάλῃ τοὺς πολεμίους ἀφ' ὧν τῶν ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐχώριζον τὰ δύο ἑλληνικὰ στρατόπεδα, καὶ νὰ ἐνώσῃ οὕτως αὐτὰ ἀπὸ Κερατσίνης μέχρι Φαλήρου. Τότε προέτεινε νὰ καταληφθῇ ὁ Ὠρωπὸς καὶ ὁ Μαραθῶν, ἵνα φραχθῇ οὕτω καὶ ἡ τελευταία διόδος δι' ἧς ὁ Κιουταχῆς ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια ἐξ Εὐβοίας, διότι ἡ ἄλλη Ῥούμελη κατείχετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· τῆς δὲ περὶ τὴν Ἀττικὴν θαλάσσης ἡμεθα κύριοι διὰ τῆς Ἑλλάδος, τῆς Καρτερίας καὶ ἄλλων τινῶν πλοίων. Ἄν τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξετελεῖτο, βεβαίως ὁ Ῥεσίτης ἠναγκάζετο νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα μετ' οὐ πολὺ, διότι ἤρχισεν ἤδη ὁ στρατὸς αὐτοῦ νὰ πάσχη πολλάς στερήσεις. Ἄλλ' οἱ δύο ξένοι στρατηγοὶ ἐπέμενον εἰς τὴν ἄμεσον κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐφοδον, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἐνῶ ὁμως παρεσκευάζετο πρὸς τοῦτο προσπαθῶν νὰ καταστήσῃ τὸ ἐπιχειρήμα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπισφαλές, τῆ 22 Ἀπριλίου, μικρὰς τινος γενομένης ἐκ τύχης συμπλοκῆς, ὁ Καραϊσκάκης, καίτοι νοσῶν, καὶ τοὶ ἀθυμῶν, παρέστη εἰς μέσον ἵνα προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ ἐκεῖ ἐτραυματίσθη καιρίως. Ποτὲ θάνατος ἀνδρὸς δὲν ἀπέδειξεν ὁποία ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ. Τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 ἐγένετο τελευταῖον ἢ πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἀπαιτουμένη ὑπὸ τῶν δύο στρατηγῶν ἐφοδος κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου ἀπὸ Φαλήρου. Ἀλλὰ τοσοῦτον κακῶς διέταξαν τὰ πράγματα, ὥστε ἀντὶ θριάμβου κατήνεγκον κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν ὀλεθριωτάτην τῶν πληγῶν, ὅσας ὑπέστη αὕτη κατὰ τὰ ἀπαίσια ἐκεῖνα ἔτη. Οἱ ἄνδρες ἡμῶν, διαταχθέντες νὰ προέλθωσιν ἐπὶ σφαγὴν προφανῆ, ἐβάδισαν ἀπτοήτως πρὸς τὸν θάνατον. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ γενναιότατοι τῶν Κρητῶν ἔπεσον, 1,500 μαχηταί, οἱ κράτιστοι τῆς Ἑλλάδος· ἐκ τῶν 26 φιλελλήνων οἵτινες παρευρέθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τοῦ ἀγῶνος, διεσώθησαν 4· ἐκ τῶν 300 τακτικῶν, 29. Αὕτη τοῦ Μεσολογγίου ἡ ἐξοδος, καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπήγαγε τοσαύτην μαχητῶν φθοράν. Ἐκεῖ, περὶ Φάληρον, ἐχάσαμεν τὸν Ἰωάννην Νοταρᾶν, τὸν Λάμπρον Βεΐκον, τὸν Γεώργιον Δράκον, τὸν Γεώργιον Τζαβέλλαν, τὸν Ἀθανάσιον Τούσιαν Βότσαρην, τὸν ταγματάρχην τοῦ τακτικοῦ Ἰγγλέσην· καὶ ἐκεῖ ἐχάθη

πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, διότι μετ' ὀλίγας ἡμέρας διελύθη, ὁ περιλιπόμενος ἑλληνικὸς στρατός, καὶ τῇ 24 Μαΐου παρεδόθη μὲν ἡ Ἄκροπολις, ὑπέκυψε δὲ αὖθις ἡ Στερεὰ εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ θάλασσαν γεγονότα ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν ἀπέβησαν οἷα τὰ χερσαῖα. Οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐμάχοντο ὅπως ἄλλοτε, ἐτόλμων πολλάκις τὰ πάντα, ἀλλ' οἱ ἀγῶνες αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀτελέσφοροι· ἰδίως δὲ οὐδέποτε ἠτύχησαν νὰ παρακλύσωσι τὴν ἀδιάκοπον διαπεραίωσιν τῶν ἐπικουριῶν τοῦ Ἰβραΐμη ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Πελοπόννησον. Μετὰ τὰ ἐν Μεθώνῃ καὶ περὶ Καφηρέα κατορθώματα, συνελήφθη βούλειμα τολμηρότατον· ἀπεφασίσθη νὰ πυρποληθῇ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ. Τῇ 23 ἰουλίου '1825 ἐξέπλευσαν ἐξ Ὑδρας ἐπὶ τούτῳ δύο πολεμικά, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Τομπάζην, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Κριεζῆν, καὶ τρία πυρπολικά τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Κανάρην, τὰ δὲ ὑπὸ τοὺς ὕδραϊοὺς Α. Θ. Βῶκον καὶ Ἐμμανουὴλ Μπούτην. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, ἥτις, ἂν ἐπετύγχανεν, ἤθελε μεταβάλει διὰ μιᾶς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων, ἐκρίθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, κατὰ τὰ διάφορα πάθη καὶ συμφέροντα, παρ' ἡμῖν καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἀληθεστάτη εἶναι ἡ τοῦ γάλλου ναυάρχου καὶ ἱστορικοῦ ἀφήγησις. Ἡ μοῖρα ἡμῶν οὐριοδρομήσασα ἔφθασε τῇ 29 ἔξωθεν τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχον τὴν ἡμέραν ἐκείνην 60 πολεμικά τῆς Αἰγύπτου σκάφη καὶ 150 ἐμπορικά τῆς Εὐρώπης πλοῖα, ἐν οἷς 25 γαλλικὰ φορτωμένα βάμβακα διὰ τὴν Μασσαλίαν. Περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας, ὁ Κανάρης προπορευόμενος τῶν ἄλλων πυρπολικῶν, καὶ νομίσας περιττὸν νὰ περιμείνη τοὺς συντρόφους του, εἰσῆλθε μόνος εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Μεταχειρισθεὶς στρατήγημα τὸ ὁποῖον οἱ ναυτικοὶ νόμοι δὲν ἀποδοκιμάζουσιν, ἀπέκρυψε τὴν ἐθνότητα αὐτοῦ. Ὁ αἰγύπτιος πλοηγὸς ἰδὼν τὴν ῥωσικὴν σημαίαν κυματίζουσαν ἐπὶ τοῦ πλαιῖου, καὶ νομίσας ὅτι τὸ πλοῖον ἀνήκει εἰς οὐδετέραν δύναμιν προσῆλθεν ἀνυπόπτως, τὸ δὲ πυρπολικὸν οἰακίζόμενον ὑπ' αὐτοῦ διεπέρασε τὰς ὑφάλους, ὧν ἡ μακρὰ ἄλυσις φράσσει τὸν λιμένα. Τότε ὁ Κανάρης πλέει εὐθὺς ἐπὶ τὸν αἰγυπτιακὸν στόλον· ἀλλὰ τότε ἡ πελαγία αὔρα ἔπαυσε, ὁ ἄνεμος μετεβλήθη, τὸ δὲ πυρπολικὸν ἐδέησε νὰ λοξοδρομήσῃ, ἵνα προβῇ πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος. Οὐδεὶς στόλος, ἔστω οὗτος καὶ τουρκι-

κός, δὲν ἐπιτρέπει ἐν πολέμῳ εἰς πλοῖον ἄγνωστον νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πρὶν ἢ τὸ ἐξετάσῃ. Ὅθεν λέμβοι ἐστάλησαν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν φρεγάδων τῆς προφυλακῆς. Ἐνῶ δὲ ἐπέπλεον αἱ λέμβοι, παρετηρήθη ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πολεμικοῦ γαλλικοῦ πάρωνος, ἡ *Μέλισσα*, τοῦ ναυλοχοῦντος παρὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ λιμένος, ὅτι ἄνδρες πολλοὶ κατέβαινον ἐν σπυδῆ, εἰς τὴν ἐφελκομένην ὑπὸ τοῦ πάρωνος τοῦ Κανάρη ἄκατον. Οὔτε τὰ ὀχυρώματα τοῦ λιμένος οὔτε ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος εἶχον λάβει εἰσέτι ὑπόνοιαν τινά· ἀλλ' εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς *Μελλισσης* τὸ γεγονός ἐκεῖνο ἐφάνη παράδοξον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γαλλικὸς πάρων ὡς ἐκ τῆς θέσεως, ἦν κατεῖχε, πρῶτος ἐκινδύνευεν, ἔσπευσε νὰ προφυλαχθῆ κατὰ παντὸς ἐνδεχομένου· ἔπτυξε τὰς σκηνὰς, ἔκρουσε τὸ πολεμικόν, παρεσκευάσε τοὺς ἄρτέμονας, ἐγέμισε τὰ πυροβόλα καὶ ἠτοιμάσθη νὰ ἀποκόψῃ τὴν ἄγκυραν. «Τὸ ὑποπτον πλοῖον, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, ὁ κυβερνήτης τῆς *Μελλισσης*, ἀπεῖχε τρία περίπου στάδια ἀφ' ἡμῶν, ὅτε αἱ τελευταῖαι ἡμῶν ἀμφιβολίαι διελύθησαν. Ἦτο πρόδηλον, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐγκαταλειφθεὶς πάρων ἦτο πυρπολικόν. Αἴφνης τῶντι ἀνεφλέχθη, καὶ ἐν τῷ ἄμα οἱ δύο πάρωνες, οἱ ἐν τῷ πελάγει μείναντες, ἀνέστρεψαν ἐπάραντες τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν.» Ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τὸ πῦρ διαδίδεται ὀφιοειδῶς διὰ τῶν ἐξαρτίων, οἱ ὄλκοι τῶν κεραιῶν καὶ οἱ πλαγιαστῆρες καίονται, τὰ δὲ λυθέντα ἰστία ἐξαπλοῦνται. Ὁ πάρων ἀντηνεμοῦται, ἀνακρούεται, ἀποκλίνει, ἀναλαμβάνει τὸν πλοῦν αὐτοῦ, ὅτε μὲν πρὸς τοῦτο, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἕτερον μέρος κατὰ τὸ φέρον αὐτὸν ἄστατον πνεῦμα καὶ τὴν ὄθησιν τῶν περιλιπομένων ἔτι ἰστίων· διέρχεται δὲ οὕτω ἀνὰ μέσον πολλῶν πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν σκαφῶν, προσψαύων πρὸς τοῦτο, παρακάμπτων τὸ ἕτερον, πληρῶν πάντα φρίκης. Τελευταῖον αἱ τουρκικαὶ λέμβοι κατρεθοῦσι νὰ ῥίψωσιν ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἀρπάγας καὶ ῥυμουλκοῦσιν αὐτὸν πρὸς τὴν γείτονα παραλίαν. «Ἐὰν τὸ πυρπολικόν τοῦτο, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, ἤθελεν, ὃ μὴ γένοιτο, κολλήσει εἰς τὴν φρεγάδα τῆς προφυλακῆς, ὁ στόλος ὅλος ἤθελε περιέλθει εἰς ἀταξίαν, τὰ δύο ἄλλα πυρπολικά ἤθελον προσδράμει καὶ ἐπιτεθῆ εἰς ἕτερα σκάφη, ἡ δὲ καταστροφή ἤθελεν ἀποβῆ φρικώδης καὶ ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων πληρεστάτη· ἀλλ' ἡ *Μέλισσα* παρεκώλυσε αὐτούς ὁπωςοῦν (*mais l'Abaille les a un peu gênés*).» Ὁ δὲ ναύαρχος ἱστορικὸς προστίθησιν· Ἐδέησε νὰ παρέλθῃ ὦρα ἰκανή, πρὶν ἢ τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα συνέλθω-

σιν ἀπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ταραχῆς. Οὐδὲν ἦττον ὁ Κανάρης ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Πυροβολισμοὶ τινες τοῦ πλοιάρχου Ἀργούς ἐξύπνησαν τὰ πυροβολεῖα τοῦ λιμένος, ὁ δὲ ἀτρόμητος Ψαριανὸς ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ ὑπὸ τὸ πῦρ αὐτῶν πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὰ περιμέμοντα ἐν τῷ πελάγει πλοῖα. Ὁ μὲν ναύαρχος Δερινιὺ καὶ ὁ πλοίαρχος Λεραϊῦ ἀπεθαύμασαν αὐτὸν ὡς ἥρωα· ὁ δὲ πλοίαρχος Ἀργούς καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας Δροβετι ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα ὡς πειρατὴν, τὸ μὲν διότι ἐπέπλευσεν ὑπὸ ξένην σημαίαν, τὸ δὲ, διότι ἐπιτυχάνων, οὐ μόνον ἤθελεν ἐπαγάγει ἀνυπολόγιστον ζημίαν εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ προκαλέσει φοβερὰς ἀντεκδικήσεις τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἦσαν ἀνυπόστατα. Οἱ διεθνεῖς νόμοι, λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, δὲν ἀπαγορεύουσι τὸ πλέειν, ἀλλὰ τὸ μάχεσθαι ὑπὸ ἀλλοτρίαν σημαίαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ προσθέτομεν, ὅτι σπουδαῖος ἀντεκδικήσεως κίνδυνος δὲν ὑπῆρχεν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, τεταγμένος ὡς φρουρὸς τῶν εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἀνηκόντων ἐμπορικῶν πλοίων, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλο τι παρ' ὅ,τι ἔπραξε. Καὶ ἔπειτα τὸ τόλμημα ἀπέτυχε πρὸ πάντων διὰ τὴν αἰφνιδίαν τοῦ ἀνέμου μεταβολήν. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν ἔτι ἔπνεε βορρᾶς, τὸ πυρπολικὸν ἤθελεν εὐρεθῆ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου πολὺ πρὶν ἢ *Μέλισσα* δυνηθῆ νὰ πράξῃ τι πρὸς ματαιώσιν τοῦ ἔργου.

Ἄλλ' ὁ Θεὸς εἶχεν ἀποσύρει τὴν δεξιάν αὐτοῦ ἀφ' ἡμῶν κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη· τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κανάρη ἀπέτυχε, τὸ Μεσολόγιον ἔπεσεν, ὁ Καραϊσκάκης ἐφονεύθη. Κατὰ τὸ ἔτος 1826 ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἔσωσαν καὶ πάλιν τὴν Σάμον ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ταχίρ πασᾶ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1826 ἀφίκοντο τελευταῖον καὶ τὰ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου κατασκευασθέντα πλοῖα. Ἡ Ἑλλάς, ναυπηγηθεῖσα ἐν Ἀμερικῇ, ἦτο τφόντι φρεγὰς μεγίστη καὶ λαμπροτάτη, 64 πυροβόλων, δι' ἣν ὅμως ἐδαπανήθησαν 3,000,000 φράγκων. Ὁ λόρδος Κόχραν, ὁ μετ' ὀλίγον ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς τε καὶ ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἦτο ἀνὴρ πολυθρύλητος ἐπὶ τοῖς προτέροις κατορθώμασι· τσαούτη δὲ ἦτο ἢ πρὸς αὐτὸν πεποιθήσις τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ὥστε, λέγει ὁ πολλάκις προμνημονευθεὶς γάλλος ναύαρχος, ὁ Μιαούλης ἐκεῖνος,

ὅστις ἐν ἄλλοις καιροῖς ἠδύνατο νὰ ἦναι ἀντίζηλος τοῦ Ruyter καὶ τοῦ Duquesne, (περιωνύμων ναυάρχων τῆς Ὀλλανδίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι), κατῆλθε μετὰ ἀρχαϊκῆς μετριοφροσύνης ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν τοῦ ἀπλοῦ πλοιάρχου,» ἵνα ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον παρ' οὗ προσεδοκᾶτο σωτηρία. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος, καίπερ ἄρχων τοιαύτης φρεγάδος, οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν διέπραξεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀγῶνι τὸ δυνάμενον καὶ πόρωθεν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν παρώνων τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν πρότερον κατορθωθέντα. Καὶ δὲν εἶχε μόνον τὴν φρεγάδα· παρεκτός τῶν προὑπαρχόντων στολίσκων, εἶχε προσέτι τὴν *Καρτερίαν*, πλοῖον ἀτμοκίνητον, τὸ ὁποῖον πολὺ μὲν ἀπέιχε τῶν σημερινῶν ἐλικοκινήτων καὶ θωρηκτῶν, ἀλλὰ ὡς πρῶτον δοκιμῶν πολεμικοῦ ἀτμοκινήτου, εἶναι βεβαίως πολυειδῶς ἀξιωματικόν. Ἡ *Καρτερία* κατεσκευάσθη ἐν Ἀγγλίᾳ, εἶχε μηχανὴν 48 ἵππων καὶ ταχύτητα μόλις φθάνουσαν εἰς 5 ἢ 6 μίλια τὴν ὥραν· ὁ ἐλάχιστος ἐναντίος ἄνεμος ἠλάττωνε κατὰ τὸ ἡμισυ τὸν δρόμον τοῦτον, ἡ δὲ κυμαινομένη θάλασσα κατεβίβαζεν αὐτὸν εἰς τὸ μηδέν. Ἄλλ' ὅμως τοσοῦτο μέγα εἶναι τὸ πλεονέκτημα τοῦ πλέειν ἐν γαλήνῃ καὶ τοῦ ἀναπλέειν πρὸς ἐναντίον ἄνεμον, ὥστε ἕκτοτε ἔπρεπε πάντες νὰ μαντεύσωσιν ὁποῖαν ἀλλοίωσιν ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τοὺς ναυτικούς ἀγῶνας ἢ τελειοποιήσῃς τοῦ πρώτου ἐκείνου δοκιμίου. Καὶ ὅμως ὁ γάλλος ναύαρχος βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲ ἴχνος τοιοῦτου προκισθήματος δὲν ὑποφαίνεται ἐν τῇ περὶ τοῦ πλοίου τούτου ἐκθέσει· ἦν εἶχεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ. Ἡ *Καρτερία* ἦτο ὀπλισμένη δι' 8 πυροβόλων τῶν 68 χυθέντων ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸ σύστημα, τὸ πρὸ μικροῦ τότε ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ γάλλου συνταγματάρχου Παιζάνς· ἠδύνατο δὲ οὕτω νὰ ρίπτῃ κατὰ βύλησιν σφαῖρας, στρογγύλας, «ψυχράς ἢ πεपुरακτωμένας,» καὶ ῥήκτας βάρους 45 λιτρῶν καὶ κερματοθήκας περιεχούσας μέχρι 500 σιδηρῶν σφαιριδίων. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον μέγα πλεονέκτημα τῆς *Καρτερίας* ἦτο ὅτι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος ἄγγλου Ἀστιγγοῦς περὶ οὗ μετὰ ἐξαιρέτου ὑπολήψεως ἐλάλησαν πάντοτε καὶ αὐτοὶ οἱ γάλλοι ἀξιωματικοί. Καὶ ὅμως, εἰ καὶ ὁ Ἀστιγξὶ προσήνεγκε βεβαίως τῇ Ἑλλάδι ὑπηρεσίας πολὺ μείζονας ἢ ὁ Κόχραν, δὲν ἠτύχησεν ὁ ἀνὴρ, ὅσην ἠποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ, νὰ ἀνάψῃ πυρκαϊᾶς ὁμοίας τῶν ἐν Χίφ, ἐν Τενέδῳ, ἐν Σάμφ, περὶ Γέροντα, περὶ Καφηρέα καὶ ἐν Μεθώνῃ δλοκαυτωμάτων.

Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Καρτερία συνέδραμον οὐκ ὀλίγον τὰς ἐργασίας τοῦ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου· ἀλλὰ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ ὁ νέος ἡγεμὼν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος δυνάμεων δὲν ἐπεχείρησε νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔνωσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ διακόψῃ τὴν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν. Ἐτράπη δὲ εἰς παράβολά τινα ἔργα· ἠθέλησε νὰ συλλάβῃ τὸν Ἰβραΐμην εἰς τὰ ὄρτια τῆς Πελοποννήσου παράλια, ἀλλ' ἀπέτυχε, ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλ' ἀπέτυχε. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, ἐκτὸς τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Αἰγίνης, ἧτις κατείχετο ὑπὸ τῶν Ψαριανῶν, ἡ πειρατεία κορυφωθείσα κατέλαβε πάσας τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου· εἰς Γραβοῦσαν τῆς Κρήτης ιδρύθη μέγα καὶ ἐπίσημον οὕτως εἰπεῖν ληστῶν ὀρμητήριον καὶ καταγώγιον, ἡ δὲ θάλασσα κατήντησεν ἀδιάπλευστος. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐν Τροιζῆνι συνελεύσεως διορισθεῖσα μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου ἀντικυβερνητικὴ ἐπιτροπὴ, ἦν συνεχρότου ὁ Ἰωαννοῦλης Νάκος, ὁ Ἰωάννης Μ. Μιλαήτης, καὶ ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης, οὔτε πόρους ἔχουσα, οὔτε προσωπικὴν τινα ἀξίαν, ἀπέβη εἰ δυνατόν ἔτι ἀσθενεστέρα τῆς κατὰ τὸ 1826 ἐπιτραπίσης τὰ πράγματα Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Κατ' ἀρχὰς ἔδρευσε εἰς Ναύπλιον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ καὶ αὐτὴ εἰς τὸν θαλασσοπύργον, διότι τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατείχοντο ὑπὸ τοῦ Γρίβα καὶ τοῦ Φωτομάρα, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς ταλαιπώρου ταύτης πόλεως ἀδιαλείπτως μὲν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τούτων ἐληστεύοντο, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καὶ ἐφονεύοντο. Εἰς μάτην ὁ Ἀμιλτων, εἰς μάτην αὐτὸς ὁ Κόδριγκτων ἠγωνίσθησαν διὰ τῶν προτροπῶν αὐτῶν νὰ καταπάσῃ τοὺς ὀλεθρίους τούτους σπαραγμούς. Ἐπειδὴ δὲν εἰσηκούοντο, ὁ Κόδριγκτων περιωρίσθη νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν εἰς τὸν θαλασσοπύργον καὶ νὰ σώσῃ τοῦλάχιστον τὴν ζῶν τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἀνδρῶν, ἧτις κατὰ τοῦτο εἶχε καταντήσει πολύτιμος, ὅτι μετ' αὐτῶν ἠθελε λείπει καὶ ἡ τελευταία σκιὰ κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι. Ἐκεῖ εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον τοῦ Ναυπλίου φρούριον ἔμεινε ἡ κυβερνητικὴ αὕτη σκιὰ μέχρι τῶν μέσων αὐγούστου, ὅτε μετέβη εἰς Αἶγινα. Εἰς αὐτὴν δὲ, τὴν οὕτως ἔχουσαν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἔγραφεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους. ἌΕτιμήθην παρὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν πελοποννησιακῶν στρατευμάτων

ὄχι διὰ νὰ φάγω ἢ νὰ σκοτώσω μόνος μου τὸν ἐχθρὸν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὀδηγήσω κατ' αὐτοῦ τὰ πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ συνίστανται ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ὄχι ἀπὸ πέτρας. Ἄλλὰ τί λέγω; καὶ αἱ πέτραι αὐταὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ μπαρουτιοῦ. Δύο τῶρα περίπου μῆνας δὲν ἔπαυσα καθ' ἡμέραν οὐδὲ στιγμὴν νὰ ἐπικαλοῦμαι τὴν πρόνοιαν τῆς κυβερνήσεως, κατ' εὐθεΐαν, καὶ διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου, διὰ τροφᾶς καὶ πολεμεφόδια· ἀλλ' ὄχι μόνον πρόβλεψιν καμμίαν δὲν εἶδον, ἀλλ' οὔτε ἀποκρίσεως κἂν ἠξιώθην πρὸς παρηγορίαν μου.»

Διότι τῶντι ἡ Στερεὰ Ἑλλάς εἶχεν ὑποταχθῆ καθ' ὀλοκληρίαν, τὸ δὲ Αἰγαῖον εἶχε μεταβληθῆ εἰς μέγα ληστήριον, μόνος ὁ Κολοκοτρώνης, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς κρατίστους τῆς χερσονήσου μαχητὰς, διέσωζεν ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ ἰούνιον τοῦ 1825 ὁ Ἰβραΐμης ἐπανερχόμενος ἐξ Ἀργολίδος, ἀπήντησεν αὐτὸν εἰς Τρίκορφα ἄγοντα ἑκατὸν ἀνδρας. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολέμησεν, ἀλλ' ἀποβαλὼν 400 νεκροὺς, ἐν οἷς 14 ὀνομαστοὺς ἀξιωματικοὺς, καὶ 800 αἰχμαλώτους, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ. Κατὰ τοὺς δύο ἀκολούθους μῆνας ὁ Ἰβραΐμης ἐπεχείρησε δεινότητα τὴν λεηλασίαν καὶ δῆωσιν εἰς τὰς παρὰ τὸν Ἀλφειὸν, τὸν Λάδωνα καὶ τὸν Εὐρώταν χώρας, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἀθροίσας πάλιν τὸν στρατὸν περὶ Ἀλωνίσταιναν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παρακολουθῆ κατὰ πόδας καὶ παρενοχλῆ ἀδιαλείπτως αὐτόν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1825 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1826, ὁ Ἰβραΐμ πασᾶς ἀπησχολήθη εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν κατὰ μάϊον, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Μεγάλου Σπηλαιίου, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Ἐπειτα ἐστράτευσε πρὸς τὴν Γορτυνίαν, ἀπαντήσας ὅμως ἀντίστασιν εἰς τὰ ἀσφαλῶς καταληφθέντα στενά, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Σπάρτην καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην. Ἐκεῖθεν, ἀναπαύσας τὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε κατὰ τὰ τέλη ἰουλίου μεγάλην ἐπὶ τὴν Μάνην στρατείαν, ἣν ὅμως ἀπέκρουσαν οἱ κάτοικοι τῆς δυσπροσίτου ἐκείνης χώρας. Τότε ἐλθὼν εἰς Τρίπολιν διέπραξεν ἐν διαστήματι μηνῶν 4 καταστροφὰς φοβεράς εἰς ὅλας τὰς πέριξ ἐπαρχίας, τὴν Γορτυνίαν, τὴν Κυνουρίαν, τὴν Λακεδαιμόνα καὶ ἐπετέθη αὐθις ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τῆς Μάνης. Ἐν ἀρχῇ δὲ νοεμβρίου ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην, ἵνα διαχειμάσῃ. Καὶ ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, 1827, ἐξώρμησε πάλιν, κατὰ ἀπρίλιον, ἐπὶ τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον. Ἀλλὰ τότε μετέβαλεν ἐπὶ τινα χρόνον σύστημα. Ἀντὶ

νὰ ἐκδηροῖ ἀνηλεῶς τὴν χώραν, ἤρχισε νὰ περιποιῆται ὁπωςοῦν τοὺς κατοίκους, νὰ φειδῆται τῶν σπαρτῶν, νὰ πληρώνη ὅσα πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ ἐλάμβανεν. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ Καραϊσκάκη, ἐφάνη ἐκλιπούσα πᾶσα ἐλπίς, καὶ ὅτι τρίτον ἤδη ἔτος οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐπασχον ὅσα κάλαμος δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ, δὲν θέλομεν ἀπορήσει, ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐν τῇ ἀπογνώσει αὐτῶν ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπεικῶν τοῦ δορικτήτορος τρόπων. Ἡ στιγμή ὑπῆρξε κρίσιμος, διότι τὸ μόλυσμα διαδιδόμενον ἀπὸ τῶν δυτικῶν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καὶ ἄλλως πνέουσαν τὰ λοιθία ἐπανάστασιν. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης προσήνεγκε τελευταίαν καὶ μεγάλην εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδούλευσιν. Ἀδυσώπητος ἐξεγερθεὶς κατὰ τῆς προδοσίας, διέτχξε νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα πάντες ἀπὸ 15 μέχρι 60 ἐτῶν, ἠπέιλησε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τοὺς ὑποτασσομένους καὶ βαρὺν κατήνεγκε τὸν πέλεκυν τῆς ἐθνικῆς δικαιοσύνης κατὰ τοῦ ἐπισημοτέρου ἐξ αὐτῶν, τοῦ Ἡλείου Νενέκου. Δὲν ἦτο ἐν τούτοις αἰμοβόρος ὁ ἀνὴρ· καὶ ὅταν εἰς τῶν γενναίων αὐτοῦ ὑπασπιστῶν, ὁ καπετὰν Βασιλῆς ὁ Ἀλωνιστιώτης, τὸν παρετήρησεν ὅτι ὁ Νενέκος δὲν ἦτο μόνος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἦσαν ἄξιοι τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ὁ Κολοκοτρώνης ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχον περὶ τούτων ἀποχρῶσαι ἀποδείξεις. Ἐπιμένοντος δὲ τοῦ ὑπασπιστοῦ, «καυμένη Βασιλῆ, τὸν εἶπε, Τοῦρκος εἶσαι,» καὶ ἔκτοτε διετέλεσεν ἐπιλεγόμενος Τουρκοβασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης ἐκεῖνος μαχητής.

Τὸ κακὸν λοιπὸν ἀνεχαιτίσθη. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη αὐγούστου κατέφθασεν εἰς Πύλον ἐξ Αἰγύπτου στόλος νέος ἰσχυρὸς, 92 πλοῖα, ἐν οἷς 51 πολεμικά, καὶ ἀπεβίβασαν εἰς Πελοπόννησον ἄφθονα χρήματα, παντὸς εἴδους ἐφόδια, 4,000 τακτικόν. Ἡ παράτασις τῆς ἀπεγνωσμένης ἐκείνης κμύνης ἐφαίνετο ἀδύνατος· ὁ δὲ Ἰβραίμης μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν χεῖρωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἠτοιμάζετο μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ τελευταίου στόλου, νὰ ἐπιπέσῃ καὶ κατὰ τῆς Ὑδρας αὐτῆς. Εὐτυχῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰουνίου εἶχεν ὑπογραφῇ ἐν Λονδίῳ ὑπὸ τῶν τριῶν Δυνάμεων ἡ συνθήκη ἐκείνη δι' ἧς ὠρίζετο, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῆ ἄμεσος ὄπλων ἀνακωχὴ μετὰ τῶν διαμαχομένων. Ἡ ἀνακωχὴ ἀνεκοινώθη· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπεδέξαντο αὐτήν, διὰ πράξεως τοῦ ἐπταμελοῦς συμβουλίου ὅπερ ἦν τότε ἐπιτετραμμένον τὰς μετὰ τοῦ

ἔθνους καὶ τῆς Πύλης διαπραγματεύσεις, πράξεως ἐκδοθείσης ἐν Αἰγίνῃ τῇ 21 αὐγούστου, τῆς ὁποίας ὅμως περίεργον εἶναι ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον δὲν σώζεται. Ὁ δὲ Ἰβραῖμ πασᾶς, ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ζητήσει διαταγὰς ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἴσως ἤθελε περιμείνει τὰς διαταγὰς ταύτας ἐν ἀπραξίᾳ, εἰάν οἱ ἡμέτεροι μανθάνοντες ὅτι ἀπεποιήθη τοῦ νὰ παραδεχθῆ ὀριστικῶς τὴν ἀνακωχὴν, δὲν ἐπεχείρουν νέας ἐχθροπραξίας. Τῇ 6 Σεπτεμβρίου ὁ Κόχραν προσέβαλε τὸ Μεσολόγγιον, καὶ κατὰ τὴν συνθήειάν του, ἀπετύγγανεν· ἀλλ' ὁ Ἄστιγξ μετὰ τῆς Καρτερίας κατέστρεφεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀμφίσσης ἐξ τουρκικοὺς πάρωνας καὶ 1 ἀλγερινὴν ἡμιολίαν. Οἱ ναύαρχοι φοβηθέντες τὰς συνεπείας τῆς πράξεως ταύτης, ἀπήτησαν ἐτι αὐστηρότερον παρὰ τοῦ Ἰβραῖμη τὴν παραδοχὴν τῆς ἀνακωχῆς. Ὁ δὲ ὑπέσχετο τελευταῖον ῥητῶς καὶ ἐν λόγῳ τιμῆς ὅτι ὁ στόλος του δὲν θέλει ἐξέλθει ἐκ Πύλου ἕως οὔ ἔλθωσιν αἱ ὀδηγίαι τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Αἰγύπτου. Ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον. Τῇ 19 Σεπτεμβρίου ἀξιόλογος μοῖρα τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συγκειμένη ἐκ πολλῶν φρεγάδων καὶ δρομώνων ἐξέπλευσεν ἐκ Πύλου πρὸς τὰς Πάτρας, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν Ἄστιγα. Τότε ὁ Κόδριγκτων ἐπελθὼν ἐκ Ζακύνθου μετὰ δύο μόνον πλοίων, ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Πύλον. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἰβραῖμης ἀγανακτήσας, ἐξαπέστειλε τρία σώματα τὸ μὲν ἐπὶ τὴν Μεσσηνίαν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Λακωνικὴν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Ἀρκαδίαν. Οἰκίαι, συγκομιδαὶ, ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, αἱ ἄμπελοι ἐξερριζώθησαν, αἱ συκαὶ καὶ αἱ ἐλαῖαι κατεκόπησαν πρόρριζα. «Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν Ἰβραῖμην νὰ μείνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔγραφεν ὁ καλὸς κάγαθὸς Ἀμιλτων, τὸ τρίτον τῶν κατοίκων θέλει λιμοκτονήσῃ.» Οἱ ναύαρχοι τῶν τριῶν Δυνάμεων, αἵτινες ὑπέγραψαν πρὸ ὀλίγου τὴν περὶ μεσολαβήσεως συνθήκην, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσι νὰ ἐμπαίζωνται τοιοιουτρόπως. Ἠξεύρομεν δὲ ἤδη τὴν ἐρμηνείαν τῆς συνθήκης, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸν Κόδριγκτων ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ. Ἐὰν, τὸν εἶχεν εἰπεῖ, δὲν εἰσακουσθῆ ὁ λόγος σας, μεταχειρισθῆτε τὰ πυροβόλα. Οἱ ναύαρχοι, διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τοῦ Ἰβραῖμη, ἐκήρυξαν αὐτὸν «ἐκτὸς τοῦ νόμου τῶν ἐθνῶν καὶ ἐκτὸς τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν,» καὶ ἀπεφάσισαν νὰ εἰσπλεύσωσι πανστρατιᾶ ἐν Πύλῳ καὶ νὰ προσκαλέσωσι τὸν τουρκο-αἰγυπτιακὸν στόλον νὰ διαλυθῆ καὶ νὰ ἀπέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς Αἴγυπτον.

εἰ δὲ μὴ ὑπακούσῃ, νὰ τὸν προσβάλωσι. Καὶ εἰσῆλθον τῇ 8 ὀκτωβρίου, προεξάρχοντος τοῦ Κόδριγκτων. Ἄλλ' ἐνῶ ἐζήτουν ἔτι νὰ τοποθετηθῶσιν, ἤρξαντο οἱ πολέμιοι χειρῶν ἀδίκων· ἀπεκρίθησαν οἱ σύμμαχοι, καὶ ἐντὸς τεσσάρων ὡρῶν, ἐκ τῶν 120 περίπου πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν πλοίων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, δὲν ἔμειναν ἐπιπλέοντες εἰμὴ εἴκοσι δρόμωνες καὶ πάρωνες.

Ἡ ἐν Πύλῳ ναυμαχία, ὡς πᾶσα μετὰ μακρὰν πίεσιν ἐπελθοῦσα ἐκρηξίς, ἔσχεν ἀνυπολόγιστα ἀποτελέσματα. Ἡ Ὑ. Πύλη οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐπείσθη νὰ ἐνδώσῃ κατ' ἐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δίκαια. Προσκληθεῖσα τῇ 12 νοεμβρίου ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβειων τῶν τριῶν Δυνάμεων νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐν Ἐλνδίνῳ συνθήκην, ἀπεποιήθη ὅθεν οἱ πρέσβεις ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 26. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη, ἰδίως ἐξηγριωμένη κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ ταύτην θεωροῦσα ὡς πρωταίτιον ὄλων ἡτῶν γενομένων, ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς πιστοὺς κατὰ τοῦ μισητοτέρου τῶν ἀπίστων λαῶν, ἡ Ῥωσία ἐκήρυξε τελευταῖον τῇ 14 ἀπριλίου 1828 τὸν πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν ἀπειληθέντα καὶ αἰετοτε ἔκτοτε ἀναβληθέντα πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος δὲν παρεκώλυσεν, ἀπεναντίας διευκόλυνε τὰς περαιτέρω ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας τῶν Δυνάμεων· εἰς ὃ συνετέλεσε [καὶ τοῦτο ὅτι ὀλίγω πρότερον, ἤτοι τῇ 12 ἰανουαρίου, ἐφθασεν εἰς Αἴγινα ὁ νέος τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας, καὶ ἰδρῦθη δι' αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη κυβέρνησις, ἡ ἀξία νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο. Αἱ Δυνάμεις τῶν ὄντων δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμεναι κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, ἔπειτα δὲ περὶ τῆς ὀριστικῆς ρυθμίσεως τοῦ νέου κράτους. Δυνάμει τοῦ ἀπὸ 7]19 ἰουλίου 1828 ἐν Λονδίνῳ πρωτοκόλλου, ἐπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον γαλλικὴ στρατιὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ. Ἡ στρατιὰ αὕτη ἀπεβιβάσθη ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μαιζῶν, εἰς Πεταλίδι, μεταξὺ Ἐκαλαμῶν καὶ Νησίου, περὶ τὰ μέσα αὐγούστου· ὁ δὲ Ἰβραὶμ πασᾶς ἐξεχώρησεν ἀμαχητὶ ἐκ τῆς χερσονήσου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου. Καὶ μετὰ ἐξ περίπου μῆνας, διὰ πρωτοκόλλου τῆς 10]22 μαΐου 1829, ἐκανονίσθησαν κατὰ πρῶτον τὰ πρὸς βορρᾶν ὄρια τοῦ νέου κράτους. Τὰ ὄρια ταῦτα ἀρχόμενα παρὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ κόλπου τοῦ Βώλου, ἀναβαίνοντα ἐκείθεν τὴν Ὀθρυν,

παρακολουθοῦντα αὐτὴν μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς] πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἀγραφῶν κειμένης, δι' ἧς συνάπτεται τὸ ὄρος ἐκεῖνο μετὰ τῆς Πίνδου· καταβαίνοντα ἔπειτα ἐκ τῆς κορυφῆς ταύτης εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσπροποτάμου, ἣτις ἔμμενεν εἰς τὴν Τουρκίαν, διερχόμενα κατόπιν τὸ Μακρυνόρος, τοῦ ὁποίου τὸ στενὸν περιελαμβάνετο ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος· ἀπέληγον ἐπὶ τέλους εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου. Προσετέθη δὲ ὅτι ἡ Εὐβοία, αἱ προσκείμεναι τῇ Πελοποννήσῳ νῆσοι καὶ αἱ Κυκλάδες θέλουσιν ἀποτελέσει μέρος τοῦ κράτους τούτου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὁρίων, τὸ προκείμενον πρωτόκολλον ἐπανελάμβανε μὲν τὴν ἐν ταῖς προηγουμέναις πράξεσιν ἀρχὴν, ὅτι ἡ Ἑλλάς θέλει διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ὑ. Πύλης, ὠριζεν ὅμως ὅτι ἡ μοναρχικὴ καὶ διαδοχικὴ τοῦ νέου κράτους κυβέρνησις θέλει ἐπιτραπῆ εἰς ἡγεμόνα χριστιανόν, μὴ ἀνήκοντα εἰς τὰς βασιλικὰς οἰκογενείας τῶν τριῶν Δυνάμεων. Ἡ διάταξις αὕτη προπαρεσκεύασε τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν, διότι ἦτο δύσκολον, τότε μάλιστα, νὰ παραδεχθῆ τὴν εἰς τοὺς Τούρκους ὑποτέλειαν βασιλόπαις εὐρωπαῖος. Μὴ παραλίπωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ Ῥωσία μετὰ πλείστου ζήλου ὑπεστήριξε τὴν ὑπὸ βασιλόπαιδα εὐρωπαῖον ἴδρυσιν τοῦ νέου κράτους, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν εἰς τὸ εἰρημένον πρωτόκολλον συνημμένων δύο ἐκθέσεων τοῦ κόμητος Νεσελρόδε ἀπὸ 22 δεκεμβρίου 1828 (3 ἰανουαρίου 1829) καὶ 14]26 ἰανουαρίου 1829.

Ἡ Ὑ. Πύλη ἐν τούτοις ἐδυσχέραινεν ἔτι νὰ ἀποδεχθῆ τὰ ἐν Λονδίνῳ ἀποφασισθέντα, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὀλοσχερῶς ὑπὸ τῶν Ῥωσικῶν ὄπλων καταβληθεῖσα καὶ ἀναγκασθεῖσα νὰ ὑπογράψῃ τῇ 2]14 Σεπτεμβρίου τὴν ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνην, ἀπεφάνητο διὰ τοῦ δεκάτου αὐτῆς ἄρθρου, ὅτι ἀποδέχεται πάντα ὅσα αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν περὶ Ἑλλάδος. Ὁμοίαν δὲ δήλωσιν εἶχεν ὑπογράψει πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὀλίγας ἡμέρας πρότερον, 28^α αὐγούστου (9 Σεπτεμβρίου). Ἐντεῦθεν ὠφελούμεναι αἱ τρεῖς Δυνάμεις καὶ ἐξακολουθοῦσαι ἀδιαλείπτως τὰς ὑπὲρ Ἑλλάδος ἐνεργείας αὐτῶν, ἀνηγόρευσαν διὰ τοῦ ἀπὸ 22^α ἰανουαρίου (3 Φεβρουαρίου) 1830 πρωτοκόλλου ἡγεμόνα κυρίαρχον τῆς Ἑλλάδος τὸν πρίγκηπα Λεοπόλδον (τὸν μετέπειτα βασιλέα τῶν Βέλγων) καὶ ἀπεφάνητο ὅτι ἡ Ἑλλάς θέλει ἀποτελέσει κράτος ἐντελῶς ἀνεξάρτητον· ἀλλὰ συγχρόνως, προαιρούμεναι νὰ εὐχαριστήσωσι κατὰ τι τὴν Ὑ. Πύλην ἕνεκα τῆς προθυμίας

ἦν ἔδειξε πρὸς τὴν παραδοχὴν τῶν γενομένων, περιέστειλαν οὐκ ὀλίγον τὰ πρὸς βορρᾶν ὄρια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὑποῖα τότε κλητεβιάσθησαν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀσπροποτάμου ἀφ' ἑνός, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σπερχειοῦ ἀφ' ἑτέρου· ὃ ἐστὶ διὰ τῆς ὁροθεσίας ταύτης ἔμεινον εἰς τὴν Τουρκίαν, ἢ Ἀκχρνανία, ἢ Βόνιτζα, ὁ Βάλτος, ὁ Βλοχός, τὰ Ἄγραφα, τὰ Κράββαρα, τὸ Καρπενήσιον καὶ ἡ Ὑπάτη. Τὸ πρωτόκολλον ὁμως τοῦτο δὲν ἦτο πεπωμένον νὰ ἐκτελεσθῇ. Ὁ πρίγκηψ Λεοπόλδος παρητήθη τῇ 9]21 μαΐου. Τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος ἔμεινεν αὐθις μετέωρον, καὶ περιεπλάκη τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δολοφονηθέντος τοῦ Κυβερνήτου τῇ 27 Σεπτεμβρίου (9 ὀκτωβρίου) 1831, δεινὴ μετ' οὐ πολὺ ἐπεκράτησεν αὐθις ἐν Ἑλλάδι ἀναρχία τῷ 1832. Οὐδὲν ἦττον αἱ Δυνάμεις, ἐπιδιώκουσαι ἐπιμόνως τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν, ὑπέγραψαν τῇ 25 Ἀπριλίου (7 Μαΐου) 1832 ἐν Λονδίνῳ σύμβασιν δι' ἧς ἀνεθίβασαν τὴν Ἑλλάδα εἰς τάξιν βασιλείου, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτῆς τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Ὁθωνα. Ἐπιχειρήσασαι δὲ συγχρόνως, διὰ τοῦ Στράτφορντ Κάννιγγ, νέας διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην περὶ τῶν ἀρκτικῶν ὀρίων, ἐπέτυχον ἐπέκτασιν αὐτῶν, μείζονα καὶ αὐτῆς τῆς ἐν ἔτει 1829 κανονισθείσης, ἐπὶ ἀποζημιώσει 40 ἑκατομμυρίων γροσίων.

Τοιοιουτρόπως αἱ τρεῖς κραταιότητες κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, ἐκάστη μὲν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ ἄλλῳ σκοπῷ ἐνεργούσα, ἐπὶ τέλος ὁμως συμπράξασαι, ἀπῆρτισαν τὸ ἔργον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἐπανάστασις ἢ ἀρξάμενη ἐπ' ἐλπίσι μεγάλαις, περιέστη εἰς ἀποτελέσματα μικρά. Ἴνα ὁμως ἐπιτύχωμεν καὶ ταῦτα, πρὸ πάντων δὲ ἵνα καταναγκάσωμεν οὕτως εἰπεῖν τὰς Δυνάμεις νὰ ὁμοφωνήσωσιν, ἐδέητε νὰ προηγηθῶσιν ἀφοσιώσεις καὶ θυσίαι, τὰς ὁποίας ἡ ἱστορία θέλει ἀποθαυμάζει ἐν ὅσῳ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τιμῶνται τὰ ἱερά ὀνόματα τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Ε' ΤΟΜΟΥ

ΟΛΙΓΑΙ ΤΙΝΕΣ ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

(Σελ. 853 τοῦ Ε' τόμου). Ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠπάτησε τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ ἦτο τὸ ἀπὸ 4]16 νοεμβρίου 1828 πρωτόκολλον, δι' οὗ αἱ χῶραι αἱ ὑπὸ τὴν προσωρινὴν ἐγγύησιν τῶν δυνάμεων τεθεῖσαι, περιωρίσθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους καὶ τὰς Κυκλάδας· καὶ προσέτι τὸ ἐπισυνημμένον Β τοῦ εἰρημένου πρωτοκόλλου, ἦτοι ἡ προφορικὴ διακοίνωσις τοῦ πληρεξουσίου τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ἐν ἣ ὁὗτος ἀνθίστατο τῶντι εἰς πᾶσαν ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπέκτασιν τῶν ὀρίων τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν ὁμως ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν πκρεσύρετο ὑπὸ τῶν πόθων αὐτοῦ, ἐξετίμα δὲ ἄνευ προκαταλήψεως οὐ μόνον τὰς ἀπαραιτήτους συνεπειὰς τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν αὐτῶν, ὅπως εἶχον ὅτε ἔγραφε τῇ 28 νοεμβρίου πρὸς τὸν βαρῶνα Ὅττενφελς, ἤθελε παρατηρήσει·

1^{ον} ὅτι τὸ ἐπισυνημμένον Α (ἦτοι τὸ ὑπόμνημα τοῦ πληρεξουσίου τῆς Γαλλίας) καὶ τὸ ἐπισυνημμένον Γ (ἦτοι ἡ προφορικὴ διακοίνωσις τοῦ πληρεξουσίου τῆς Ῥωσίας) ἐπέμενον, τὸ μὲν πρῶτον νὰ δοθῶσι μεγαλύτερα ὅρια εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταλάβωσι προσέτι τὰ γαλλικὰ στρατεύματα τὰς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώρας· τὸ δὲ δεύτερον, νὰ μὴ προδικασθῇ διὰ τῆς ἐγγυήσεως τὸ ζήτημα τῶν ὀριστικῶν ὀρίων.

2^{ον} ὅτι ὡς ἐκ τούτου αὐτὸ τὸ πρωτόκολλον ὥρισεν ὅτι ἡ ἐγγύησις κατ' οὐδὲν προδικάζει τὸ ζήτημα τῶν ὀριστικῶν τῆς Ἑλλάδος ὀρίων.

3^{ον} ὅτι τὸ πρωτόκολλον τοῦτο, καίτοι ἀφῆσαν ἄλυτον τὸ ζήτημα τῶν ὀρίων, δὲν ἐκοινοποιήθη οὐδὲν ἦττον ἐπισήμως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν (ἴδε τὴν ἐκθεσιν τοῦ Κυβερνήτου ἐνώπιον τῆς ἐν Ἀργεὶ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως).

4^{ον} ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἀφορμὰς νὰ ἦναι σφόδρα δυσηρεστημένη διὰ τὴν τροπὴν ἣν εἶχον λάβει τὰ ἀνατολικά πράγματα. Ἡ μὲν Ῥωσία κατεῖχε τὰς ἡγεμονίας καὶ μέρος τῆς Βουλγαρίας· ἡ δὲ Γαλλία τὴν Πελοπόννησον, καὶ μὴ ἀρκουμένη εἰς τοῦτο, ἐζήτηε νὰ καταλάβῃ προσέτι τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν.

ἐπὶ πᾶσιν ἢ Ἑλλάς ἐκυβερνᾶτο ὑπ' ἀνδρὸς ὅστις ἐλογίζετο, ἀδίκως μὲν, ὅπως δ' ἦποτε ὅμως ἐλογίζετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὡς ἀπλοῦς τῆς Ῥωσίας πράκτωρ. Ἐντεῦθεν ἢ Ἀγγλία, θεωροῦσα ἑαυτὴν ὑποσκελισθεῖσαν ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων Δυνάμεων ἐν τῇ πραγματικῇ ῥυθμίσει τῆς τύχης τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ἠθέλησε πρὸ πάντων, ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔξοδον τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ μὴ παραχωρηθῶσιν εἰς τὸν *Κυβερνήτην* ἰδίως νέαι ὀσμανικαὶ χῶραι· τὸ τελευταῖον τοῦτο καθίσταται πρόδηλον, ἐκ τῆς ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου 1828 ἐπιστολῆς τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἐν ἣ, λόγου γινομένου ἰδίως περὶ Κρήτης, ὃ πρῶτος ἔλεγεν ὅτι ἡ *Βρετανικὴ κυβέρνησις δὲν θέλει ποτὲ ἐπιτρέψει ὥστε ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος νὰ μεταβῇ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόμητος Καποδιστρίου ἢ οἰαςδ' ἦποτε ἄλλης δυνάμεως* (*le gouvernement britannique ne permettra jamais que cette île importante passe sous la domination du comte Capodistrias ou de quelque autre puissance que ce soit*). Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων ἦτο προδήλως προσωρινή. Ἄμα ἢ Ἀγγλία ἐπέτυχε τὴν περιστολὴν τῆς γαλλικῆς κατοχῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῶν ὀρίων τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ ἀπὸ 10]22 μαρτίου 1829 πρωτοκόλλου· ἅμα δὲ ἐξέλιπε, διὰ τῆς εἰρήνης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ὃ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας κίνδυνος, ἢ Ἀγγλία ἐπανῆλθεν ἔτι ὀριστικώτερον εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εὐμένειαν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπὸ 12 ὀκτωβρίου ἔ. ν. 1829 ἐκθέσεως τοῦ πρίγκηπος Ἑστερχάζυ πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ (σελ. 860 τοῦ παρόντος τόμου).

5^{ον} ὅτι καὶ ὅπως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1828, δεινὴ διαφωνία ὑφίστατο περὶ τῶν ὀρίων μεταξὺ τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν καὶ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ (ἴδε τὴν τε προμνημονευθεῖσαν ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου ἐπιστολὴν περὶ Κρήτης καὶ τὴν ἐτέραν τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας τὴν πραγματευομένην ἐν γένει περὶ τῶν ὀρίων), ὃ δὲ Στράτφορδ Κάννιγγ ἐπέμενεν εἰς ὄρια πολὺ μεγαλῆτερα.

Ἐπαναλαμβάνω ἐνταῦθα τὸ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παρούσης ἱστορίας ῥηθὲν, ὅτι γράφων, κυρίως ἐπροςπάθησα νὰ γίνω ὅσον

ἔνεστι καταληπτός. Οἱ περὶ τὴν γλῶσσαν ἀκριβολογοῦντες θέλουσιν εὔρει τὸν λόγον μου πολλάκις ἀνώμαλον, καὶ ἐνίοτε ἡμαρτημένον. Ἄλλ' ἵνα τύχω τῆς προσηκούσης ἐπεικειίας ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο, λέγω ὅτι παρηκολούθησα μὲν τὴν ὁσημέραι προαγομένην διόρθωσιν τῆς γλώσσης, οὐχὶ ὅμως ὅσον ἐπεθύμουν, ἅτε περισπώμενος ὑπὸ τῆς ἀδιακόπου ἱστορικῆς μελέτης καὶ ἀφηγήσεως. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἀνώμαλον, ὡς ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ δίκαιοι ἐπικριταὶ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ παροῦσα ἱστορία περιλαμβάνει περίοδον 2500 ἐνιαυτῶν· ὅτι ἐν τῷ ἀχανεῖ τούτῳ διαστήματι αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ ἀδιακόπως μετεβάλλοντο, παρακολουθοῦσαι τὰς ποικίλας ἀλλοιώσεις, ὅσας ὑπέστη ἡ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ Θουκυδίδου μέχρι τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων, ἀπὸ τούτων μέχρι τῶν μεσαιωνικῶν χρονογράφων, ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν μέχρι τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρονογράφων, καὶ ἀπὸ τούτων μέχρι τῆς γλώσσης τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων· ὅτι ἦτο δυσκολώτατον εἰς τὸν συγγραφέα νὰ διαφύγῃ πάντοτε τὴν ἐπίδρασιν τῶν τοσοῦτον διαφορῶν ἐκείνων χρωματισμῶν, καὶ ὅτι ἐνίοτε οὐδὲ ἠθέλησεν ἴσως νὰ τὴν διαφύγῃ, ἵνα ἐκ διαλειμμάτων παραστήσῃ τὸν ἰδιάζοντα ἐκάστης περιόδου χαρακτῆρα.

Τὰ περὶ τὴν ὀρθογραφίαν παροράματα δὲν ἐσημειώθησαν. Καλὸν εἶναι βεβαίως νὰ μὴ γίνωνται, ἀλλ' ὅταν γίνωνται, δὲν ἐννοῶ εἰς τί χρησιμεύει ἡ ἀναγραφή αὐτῶν ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου.

Πολὺ σπουδαιότερα εἶναι τὰ παροράματα τὰ παραμορφοῦντα τὴν ἐννοιαν τοῦ λόγου. Τοιοῦτό τι συνέβη λ. χ. ἐν σελ. 176 τοῦ πρώτου τόμου, ὅπου, ἐν στίχῳ 22, ἐτυπώθη «ὅτι τοὺς μὲν **Αἰτωλοὺς** ἀποκατέστησαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οἱ **Αἰτωλοὶ**,» ἀντὶ τοῦ «ὅτι τοὺς μὲν **Ἐπειοὺς** ἀποκατέστησαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οἱ **Αἰτωλοὶ**.» Ὡσαύτως ἐν τῇ ἀκολουθῳ σελ. 177, ὅπου, ἐν στίχῳ 21, ἐτυπώθη «ὅτι ἅπαντες οἱ ἐκ τῆς **Πελοποννήσου** οἰκοῦντες ὠνομάζοντο **Δωριεῖς**,» ἀντὶ τοῦ «ὅτι ἅπαντες οἱ ἐκτὸς τῆς **Πελοποννήσου** οἰκοῦντες ὠνομάζοντο **Δωριεῖς**.» Ὡσαύτως ἐν σελ. 90 τοῦ πέμπτου τόμου, στίχῳ 27, ὅπου ἐτυπώθη ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς **δυτικῆς ἐκκλησίας**, ἀντὶ τοῦ ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ, **κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον**, οὐχὶ ὑπὲρ τῆς **δυτικῆς ἐκκλησίας**.

Τὰ τοιαῦτα ἤθελεν εἶναι χρήσιμον τῶντι νὰ διορθωθῶσιν ἅπαντα· ἐπὶ τούτῳ ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀναγνώσω αὐθὶς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοὺς πέντε τόμους τῆς ἱστορίας μου, ὅπερ, ὁμολογῶ, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ πράξω ἐπὶ τοῦ παρόντος. Πέποιθα δὲ ὅτι οὔτε εἶναι πολλὰ τὰ σπουδαῖα ἐκεῖνα παροράματα.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Ε' ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος τοῦ πέμπτου τόμου σελ. α—η'.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἐπιτολή τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή.

	σελ.		σελ.
Ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ	4	Ἐξέγερσις τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος ἐν Ἀσίᾳ	18
Αἷτια τῆς ἀποτυχίας τῶν Φράγκων	6	Ὁ Βονιφάτιος κυριεύει τὰς ἀνατολικὰς ἐν Εὐρώπῃ χώρας	21
Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἀναγνωρίζει τὸν νέον ὡς διάδοχον	8	Ἐξέγερσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ	22
Αἷτια τῆς ἀποτυχίας τῶν ὁσμανιδῶν	9	Οἱ ἐν Θράκῃ Ἑλληγες	25
Ἐπιτολή τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ	10	Ἐρρίκος ὁ δεῦτερος ὁ καὶ μόνος λόγου ἄξιος Λατῖνος αὐτοκράτωρ	27
Ἡ γλῶσσα τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων	12	Πῶς κατέλαβον οἱ Ἐνετοὶ τὰς ἐπιτραπείας αὐτοῖς χώρας	29
Περιπέτεια τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ	13	Πολυαρχία εἰς τὰς ὑπὸ Φράγκων καταληφθείσας ἐν Εὐρώπῃ χώρας	33
		Ῥύθμισις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου	36
		Ῥύθμισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου	39
		Φεουδαλικὸς ὄργανισμὸς Πελοποννησίων ὑπὸ Βιλλεαρδουίνου	43
		Τὰ ἐπὶ Φραγκοκρατίας χρυσᾶ νομίσματα	49
		Ἐνετοί. Ἀρχὴ τῆς ἐν Κρήτῃ	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὰ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Λατῖνου αὐτοκράτορος Ἐρρίκου.

Πρῶται διχόνοιαι τῶν ἐπιδραμόντων 16

	σελ.
ἔξεγέρσεως τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.....	50
Ἄγῶνες Ἐρρίκου πρὸς Μιχαὴλ καὶ Λάσκαριν. Θάνατος τοῦ Ἐρρίκου.....	53
Θανόντος τοῦ Ἐρρίκου ἐκλείπει πᾶσα ἐνότης τῆς Φραγκοκρατίας.....	57

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὰ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.	
Παρακμὴ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικοῦ κράτους	58
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Λάσκαρις. Βατάτζης.....	60
Κατάλυσις τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη φραγκικοῦ βασιλείου..	62
Οἱ Φράγκοι ἠττῶνται καὶ ἐν Ἀσίᾳ.....	63
Ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία περιέρχεται εἰς ἐσχάτην ἀθλιότητα.....	64
Κατάλυσις τῆς ἐν Θεσσαλονίκη αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ.....	67
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Βατάτζης. Ἐσωτερικὴ διοίκησις	70
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Βατάτζης. Ἐξωτερικαὶ σχέσεις.	72
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Ν. Βλεμμίδης. Θάνατος Βατάτζη.....	74
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Μιχαὴλ Παλαιολόγος.....	76
Κατατρόπως Φράγκων Πελοποννήσου ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.....	79
Πρεσβεία πρὸς Παλαιολόγον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων.....	80
Παραχωρήσεις τοῦ Μιχαὴλ	

	σελ.
Παλαιολόγου εἰς τοὺς Γενουαίους.....	82
Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.....	83

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Αἱ ἐν τῷ μεταξὺ περιπέτεια τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν ὅσοι κατεῖχον τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας.

Τὸνομα τοῦ Μωρέως.....	85
Γοδοφρέδος Β' Βιλλεαρδουῖνος. Ἐριδες πρὸς τὸν λατινικὸν κληρὸν.....	89
Ῥύθμισις τῶν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κληρὸν σχέσεων.....	90
Ἀστικά δικαιώματα τῶν κατακτηθέντων. Πηγαί.....	91
Διάφοροι προσωπικαὶ καταστάσεις τῶν κατακτηθέντων..	93
Κατάταξις Ἑλλήνων εἰς τὸν φραγκικὸν στρατόν.....	96
Συνετιδιοίσεις τοῦ Γοδοφρέδου Β'.....	103
Γουλιέλμος Β'. Ἀλωσις Μονεμβασίας. Εὐήμερία Πελοποννήσου.....	105
Μεταβολὴ πραγμάτων. Πόλεμος πρὸς Ἐνετοὺς Εὐβοίας. Ἀθηναί.....	108
Ὀλέθριος πόλεμος πρὸς Μιχαὴλ Παλαιολόγον.....	111
Κολόβωσις τῆς ἐν Μωρέᾳ φραγκοκρατίας. Θάνατος Γουλιέλμου.....	112
Ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ Ἑλλάς. Ἡπειρος. Θεσσαλία.....	115
Ἐνετοί. Εὐβοία.....	118
Αἱ μικρότεροι τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι.....	121
Κρήτη.....	124

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ. Ε΄.

Παλαιολόγοι.

	σελ.
Εἰσόδος τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου εἰς Κωνσταντινούπολιν	127
Κατάστασις τῆς βασιλευούσης καὶ τοῦ λοιποῦ κράτους...	128
Ὀλέθρια: παραχωρήσεις πρὸς Γενουαίους καὶ Ἐνετούς..	130
"Ἐτι ὀλεθριώτεραι παραχωρήσεις πρὸς τὸν πάπαν.....	131
Οὐδεμία ἀνάγκη ὑπεγγόρευε τὴν πολιτικὴν ταύτην.....	136
Αἱ ἐσωτερικαὶ διενέξεις ἐξακολουθοῦσι καὶ ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β΄.....	139
Ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου.....	143
Φλωρέντιος Ἐννεγαυῖκος πρίγκηψ Ἀχαΐας ὑποτελῆς τῶν Ἀνδεγαυητῶν.....	148
Τὸ δεσποτάτον Ἡπείρου περιέρχεται εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνοὺς.....	149
Πειρατεῖαι καὶ ἀνωμαλίαι. Θάνατος Φλωρεντίου.....	151
Δούξ Ἀθηνῶν Γουίδων Β΄. Πρίγκηψ Ἀχαΐας Φίλιππος Σαβαυδικός.....	154
Δεσποτάτα Ἡπείρου καὶ Νέων Πατρῶν.....	157
Ὁ Γουίδων Β΄ σώζει τὸ δεσποτάτον Νέων Πατρῶν ἀπὸ τῶν Ἡπειρωτῶν.....	159
Καθαίρεσις Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ. Ἀκμὴ τοῦ δευκράτου Ἀθηνῶν.....	160
Οἱ Ἐνετοὶ ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ.....	163
Κατάληψις Ῥόδου ὑπὸ Φράγκων, ἀλλὰ πρόδηλος παρακμὴ αὐτῶν.....	166
Ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ἀλωσις Προύσης	170
Ἀνδρόνικος Β΄. Οἱ περὶ αὐτὸν	

	σελ.
λόγιοι καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες	176
Παραβολὴ τῆς διαγωγῆς τῶν ἡμετέρων πρὸς τὴν τῶν Δυτικῶν.....	184
Τί ἔπραξεν ὁ Ἀνδρόνικος κατὰ τῶν Τούρκων.....	185

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Ἡ Καταλανικὴ Ἐταιρεία.

Πρώτη ἐμφάνισις τῶν Καταλανῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ.....	186
Οἱ Καταλανοὶ λεηλατοῦσι τὴν μικρὰν Ἀσίαν.....	188
"Ἀφιξις νέων τυχοδιωκτῶν. Φοβερὰ δῆλωσις τῆς Θράκης..	190
Ἡ ἔταιρεία κατέρχεται εἰς Μακεδονίαν. Νέα: καταστροφαί	193
Ἡ ἔταιρεία εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τίς πταίει ἕνεκα τούτου.....	195
Τοῦρκοι ὀηοῦσιν αὐθις τὴν Θράκην. Φιλῆς Παλαιολόγος	198
"Εριδες ἐμφύλιοι. Θάνατος Ἀνδρονίκου Β΄. Βασιλεία Ἀνδρονίκου Γ΄.....	201
Ἡ Καταλανικὴ ἔταιρεία καταλαμβάνει τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα.....	210
Ἐμφύλιοι τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου ἀγῶνες....	213
Ἀναρχία ἐν Πελοποννήσῳ. Νέα κολόβωσις τῆς ἀρχῆς τῶν Φράγκων.....	215
Ἡ Ἀττικὴ ὑπὸ τοὺς Καταλανοὺς καὶ τοὺς Ἀραγωνίους.	218
Οἱ Καταλανοὶ κυριεύουσι τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλβανῶν ἐποιήσεις.....	221
Τὰ κατὰ τὴν Ἡπειρον.....	222
Δεινὴ ἐν Πελοποννήσῳ ἀναρχία. Τοῦρκοι πειραταί. Ἀττικὴ.....	224
Οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ ἀποβάλλουσι τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις αὐτῶν	227

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄,		σελ.
Ὅσμανίδαι.		
	σελ.	
Ὅσμάν. Οὐρχάν. Ἀλαεδδίν..	229	
Καρὰ Χαλίλ Τσεντερελής.		
Ὅργανισμὸς τῶν Γενιτσάρων	231	
Γενικώτερος ἐξισλαμισμὸς τῶν χριστιανῶν	235	
Ὁ ἀδιάκοπος ἐξισλαμισμὸς ὑ- πηγορεύθη καὶ ὑπὸ ἄλλης ἀνάγκης	239	
Ἡ ἐν Πελεκάνῳ μάχη. Ἀλω- σις Νικαίας ὑπὸ Οὐρχάν..	240	
Ἐπὶ 25 ἔτη ἡ ὁρμὴ τῶν ὀσμα- νιδῶν μειοῦται ἀνωφελῶς δι' ἡμᾶς	241	
Ἀνόητοι ὀρησκευτικαὶ ἔριδες. Θάνατος Ἀνδρονίκου Γ'...	244	
I. Καντακουζηνός. Ἀγὼν πρὸς τοὺς Παλαιολόγους.....	248	
Ὀλέθρια πρὸς Σέρβους καὶ Τούρκους συμμαχίαι	251	
Πελοπόννησος. Ἀττικὴ. Εὐ- βοια	258	
Κατάστασις τῆς Φραγκοκρα- τίας ἐν Ἡπείρῳ.....	260	
Πελοπόννησος. Ἀττικὴ. Εὐ- βοια	263	
Κρήτη. Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου.	264	
Γενικὴ ἔποψις τῶν πραγμάτων τῷ 1360	267	
Μουράτ Α'. Πρῶται μεγάλαι κατακτήσεις. Μάχη ἐν Κοσ- συφοπέδιῳ.....	268	
Ἀθλία κατάστασις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγ- μάτων	272	
Βαγιαζήτ Α'. Νέαι ταπεινώσεις τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου.	273	
Πολιορκία Κωνσταντινουπό- λεως ὑπὸ Τούρκων. Θάνα- τος Ἰωάννου Μανουήλ....	275	
Ἡ περὶ Νικόπολιν νίκη τοῦ Βαγιαζήτ	277	
Ἐπιδρομὴ τῶν Τατάρων. Ἡτ- τα καὶ θάνατος τοῦ Βα-		
γιαζήτ	279	
Πελοπόννησος. Πρῶτοι Ἀλβα- νοὶ ἔποικοι	280	
Ἀττικὴ. Καταλανῶν τελευ- ταῖαι περιπέτειαι.....	282	
Ναυαρικὴ ἔταιρεία ἐν Πελο- ποννήσῳ. Ἀκκιάϊουῶλοι ἐν Ἀττικῇ	284	
Δυτικαὶ χῶραι. Πολυαρχία. Ἀλβανοὶ καὶ Σέρβοι δυνά- σται	286	
Ὀλεθρία κατάστασις τῆς Πε- λοποννήσου ἰδίως περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΔ' ἑκατονταετη- ρίδος	289	
—		
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.		
Πρόσκαιρος ὕφεσις, ἀλλὰ φοβερά ἐξέγερσις τῶν ὀσμανιδῶν.		
Ὁ Μανουήλ δὲν ὠφελεῖται ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Βαγια- ζήτ	291	
Μόνον ἐν Πελοποννήσῳ ἀνα- φαίνεται τὸ φρόνημα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ	293	
Τολμηρὰ νομοθετικὰ καὶ διοι- κητικὰ δόγματα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.....	296	
Πλειότερά τινα περὶ Γεωργίου Γεμιστοῦ	301	
Τὰ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς χῶ- ρας ὅτε ἐβασίλευσεν ὁ Μου- ράτ	304	
Πρῶτα μικρὰ κατὰ τῶν ἡμε- τέρων ἐπιχειρήματα τοῦ Μουράτ Β'.....	306	
Ἀλωσις Θεσσαλονίκης καὶ Ἰω- αννίνων ὑπὸ Μουράτ Β'....	310	
Νέα ἀνακωχὴ τοῦ Μουράτ Β'. Προσίμια τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου	314	
Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν Σύνοδος...	322	

	σελ.
Τὰ μετὰ τὴν Σύνοδον. Μᾶρκος Ἐφέσου. Βησσαρίων. Γεννάδιος.....	333

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι τῆς
χριστιανικῆς Ἀνατολῆς.
"Αλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὰ πρὸ τῶν νέων τοῦ Μουράτ Β' κατορθωμάτων. Οὐνιάδου νίκαι	336
Εἰρήνη. Ἀθετεῖται ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ἡ περὶ Βάρναν ἦττα	339
Πρώτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφάνι- σις τοῦ Κωνσταντίνου Πα- λαιολόγου	342
Κατάστασις τῆς Πελοποννήσου	343
Πρῶτοι τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἀγῶνες κατὰ τῶν Ὀσμανι- δῶν	345
Νέοι ἀγῶνες Οὐνιάδου. Δευ- τέρα ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχη	351
Ἀγῶνες τῶν Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ Μουράτ Β'. Σκεντέρ- μπεῦς	354
Θάνατος Μουράτ Β'. Μωάμεθ Β'. Κωνσταντῖνος. Ἀμνηγα- νία αὐτοῦ	359
Πρῶται σχέσεις τοῦ Μωάμεθ Β' πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον	364
Προμηνύματα τοῦ πολέμου..	366
Κήρυξις πολέμου. Οἰκτρά κα- τάστασις τῶν περὶ Κωνσταν- τῖνον	372
Παρασκευαί τοῦ Σουλτάνου. Ὁ βεζύρης Χαλήλ. Ἀρχὴ τῆς πολιορκίας	379
Δυνάμεις τοῦ τουρκικοῦ στρα- τοῦ παράταξις περὶ τὰ τεῖχη	385

	σελ.
Τί ἠδυνήθη νὰ ἀντιπαρατάξῃ ὁ Κωνσταντῖνος	388
Πρῶται ἐχθροπραξίαι. Ἡ ναυ- μαχία τῆς 20 ἀπριλίου	394
Ἵπερνεώλκησις τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον	398
Ἀπόπειρα πυρπολήσεως τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου, ἀποτυ- χοῦσα	401
Ἀθυμία ἐν τῇ πόλει. Μικραὶ ἐχθροπραξίαι μέχρι τῆς 7 μαΐου	403
Δύο ἔφοδοι ἀποκρούονται. Ὁ πολιορκητικὸς πύργος πυρ- πολεῖται	407
Ζευξίς Κερατίου κόλπου. Ἐπτὰ ὑπόνομοι ματαιωθεῖσαι	408
Προϊούσα ἀμνηγανία. Τελευ- ταία παραδόσεως πρότασις.	410
Τὸ μέγα περὶ τῆς γενικῆς ἐ- φόδου συμβούλιον	412
Ἡ γενικὴ ἔφοδος ὠρίσθη νὰ γίνῃ τῇ 29 μαΐου	414
Τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς τρεῖς πρὸ τῆς ἐφόδου ἡμέρας	415
Αἱ τέσσαρες πρῶται μεγάλαι ἔφοδοι λαμπρῶς ἀποκρούον- ται	419
Τραῦμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὑ- ποχώρησις αὐτοῦ. "Αδικοὶ μορφαί	422
Ἡ πόλις ἐάλω ἐκ συγκυρίας. Ἡρωϊκὸς τοῦ Κωνσταντίνου θάνατος	423
Πρῶται τῆς ἀλώσεως περιπέ- ται. Κηδεῖα τοῦ Κωνσταν- τίνου	425
Ὁ σουλτάνος κατ' ἀρχὰς ἐ- πιεικῆς, ἀποθηριούται μετ' ὀλίγον	430
Ἐπίλογος	434

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

Φοβεραὶ δοκιμασίαι τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.
Ἐσωτερικὴ αὐτοῦ διοργάνωσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Εἰσαγωγή.

σελ.		σελ.
	Ἱστορικὴ σπουδαιότης τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.....	435
	Ἡ Ἐσπερία ὤφειλεν ἢ νὰ προλάβῃ ἢ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κατάκτησιν.....	437
	Διατὶ οὔτε προέλαβεν οὔτε ἀνέτρεψε τὴν κατάκτησιν..	441
—		
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.		
Δεκάτευσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν.		
	Ἀνάπτυξις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος. Παιδομάζωμα..	442
	Τὰ μεγάλα ἀξιώματα ἀποδίδονται εἰς τοὺς ἐξωμότας..	446
	Ἐξωμοσίαι ἐπὶ ἀπαλλαγῇ ἀφορήτων καταπιέσεων.....	448
	Ἀποδημίαι τῶν λογίων ἀνδρῶν. Μαχμοῦτ πασᾶς. Ἀμειρούτσης.....	451
	Ἀποδημίαι προϋχόντων.....	461
—		
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.		
	Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἐκκλησία. Ἀποδοθεῖσα αὐτῇ ἐξουσία. Δεινοπαθήματα.	
	Ἐθνολογικὴ κατάστασις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τουρκοκρα-	
	τίας.....	471
	Χειρτονία τοῦ πατριάρχου Γενναδίου. Τιμαὶ ὧν ἠξιώθη	476
	Βεράτιον καθιεροῦν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατριάρχου.....	478
	Ἐξωτερικαὶ σχέσεις τοῦ πατριαρχείου. Ἐνετία.....	480
	Ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Μαξίμου πρὸς τὸν δόγην I. Μοσενῖγον.....	481
	Δύο ἐπιστολαὶ Ἱερεμίου Β΄ πρὸς τὸν δόγην N. Νταπόντε	483
	Ἐξωτερικαὶ σχέσεις τοῦ πατριαρχείου. Ῥωσία.....	486
	Λαμπρόταται ἐξωτερικαὶ σχέσεις ἐπὶ Λουκάρεως.....	488
	Παραβιάσεις τῶν προνομίων ὑπὸ τῆς Πύλης. Ἐἶναι εἰσηγήσεις.....	493
	Παραβιάσεις ἐξ ἡμετέρων ἀμαρτημάτων.....	495
	Ἔτεραὶ παραβιάσεις τῆς Πύλης.....	500
	Αἱ περὶ τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως φροντίδες τινῶν πατριαρχῶν	501
	Πάντες οἱ πατριάρχαι παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια	503
	Ἡ ἐκκλησία ἠμέλησε τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν ἀλλογλώσσων.....	505

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.
Γραμματικοί. Ἄρχοντες. Μεγάλοι
Διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Βλαχίας
καὶ Μολδαυίας.

σελ.

Γραμματεῖς τῶν θυρῶν. Γραμματεῖς τοῦ βασιλέως	507
Οἱ κατὰ τὰς δύο πρώτας ἐκατονταετηρίδας ἄρχοντες . . .	510
Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Μιχαήλ Καντακουζηνοῦ	512
Οἱ ἡμέτεροι δὲν προήγοντο κατ' ἀρχὰς εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα	515
Αἴτια τῶν ἐν τῇ 17 ἐκατονταετηρίδι γενομένων μεταρρυθμίσεων	516
Ὁ πρῶτος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικουσίης	519
Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ πρεσβύτερος	525
Οἱ λοιποὶ μεγάλοι διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Μολδαυίας, Βλαχίας	535
Οἱ καλούμενοι Φαναριῶται . . .	537

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Κοινότητες.

Καταγωγή τῶν κοινοτήτων. Γενικὴ αὐτῶν ἔποψις	543
Ἐκλογή τῶν προεστώτων	545
Γενικαὶ τῶν κοινοτήτων περιπέτεια	547
Εἰδικαὶ περιπέτεια. Χαλκιδικὴ Ἀμπελόκια	549
Τὰ 24 χωριά τοῦ Βέλου	554
Αἱ ἐν Ἡπείρῳ κοινοτικαὶ ὁμοσπονδία	556
Ἰωάννινα, Χίος, Λεβάδεια, Πελοποννησιακαὶ κοινότητες . . .	557
Ἀθήναι	558

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.
Πεζικαὶ καὶ ναυτικαὶ δυνάμεις.

σελ.

Κλέφται	567
Συνθηκολόγησις τῆς Πύλης πρὸς τοὺς κλέφτας. Ἄρματωλίγια	569
Ὁργάνωσις τῶν ἄρματωλικῶν. Σχέσεις πρὸς τοὺς κλέφτας	570
Πολιτεία τῶν ἄρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν	575
Βίος κλεφτῶν. Φρονήματα. Ὀρησκευτικὸν αἶσθημα	577
Σούλι καὶ Σουλιῶται	581
Μάνη καὶ Μανιάται	584
Αἴτια τῆς ἐπιδόσεως τοῦ ναυτικοῦ. Ἡ προστασία τῆς Ῥωσίας	585
Οἱ πειραταὶ τῆς βορείου Ἀφρικῆς	588
Ἰδρα. Σπέτσαι. Ψάρα	590
Συνεταιρισμὸς τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας	593
Ἀνωμαλία εἰς Ἰδραν, εἰς Σπέττας καὶ εἰς Ψάρα	594

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.
Διανοητικὸς βίος.
Δημοσία παιδεία.

Ἐπίδρασις τοῦ φραγκισμοῦ ἐν γένει εἰς τὸν ἐλληνικὸν βίον	598
Φιλολογικὰ ἔργα. Μεταφράσεις καὶ μιμήσεις	600
Φιλολογικὰ ἔργα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αὐτοφυῆ	602
Τέχνη, ῥητορικὴ καὶ ποίησις ἐν Ἑπτανήσῳ	604
Δεινὴ ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἀμάθεια κατὰ τὴν 16 ἐκτονταετηρίδα	606

	σελ.
Ἀναβίωσις τῆς παιδείας. Ἡ ἐνετική κοινότης. Τὰ Ἰωάννινα	608
Φιλολογία. Τέχνη. Ἐπιστήμη. Ποίησις	612
Ἡ δημώδης ποίησις	613
Γλῶσσα. Φρόνημα	616

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἐνοπιοὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ διαμαρτυραὶ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως.

Πρῶτον γενικὸν κίνημα μελετηθὲν μὲν, ἀλλὰ μὴ ἐκτελεσθὲν	618
Τὰ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι κινήματα. Μιχαὴλ Ῥάλλης. Κορκόδειλος Κλαδάς	621
Συνεννοήσεις μετὰ Καρόλου Η΄. Ὀλέθρια αὐτῶν ἀποτελέσματα	623
Τὰ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι κινήματα. Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς. Αἰγαῖον	625
Πρῶτα γνωστὰ ἀρματωλίκια. Γριβαῖοι. Δράκος. Μαλάρμος	627
Τὰ ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι κινήματα. Ἐπιχείρημα Καρόλου Νεβέρς	629
Ἀγῶνες τῶν Νησιωτῶν. Λήμνος, Ῥόδος, Κέρκυρα, Κύπρος, Κρήτη	631
Ἄλωσις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν	633
Κατάκτησις Πελοποννήσου καὶ Ἀττικῆς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν	634
Σπουδαιόταται τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγῶνες κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν	636
Λιμπεράκης Γερακάρης καὶ οἱ ἀρματωλοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος	637
Ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν. Κέρκυρα	640

	σελ.
Ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μεταβάλλουσιν ὄψιν	641
Πρῶται τῆς Ῥωσίας ἐνέργειαι ἐν τῇ Ἀνατολῇ	645
Αἰκατερίνα Β΄. Τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ 1770...	647
Συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, 1774	656
Συμφοραὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Οἱ κλέφται τῆς Πελοποννήσου	657
Γενικὴ κρίσις περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770	660
Τὸ περὶ ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους βούλευμα τῆς Αἰκατερίνης	662
Νέοι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγῶνες. Λάμπρος Κατσώνης	664
Ἐνδοξος περὶ Καφηρέα ναυμαχία	666
Τελευταῖαι περιπέτειαὶ Κατσώνη καὶ Ἀνδρούτσου	669
Κατάληψις τῆς Ἐπτανήσου ὑπὸ τῶν Γάλλων	670
Ῥήγας Φεραῖος. Ἐνέργειαι αὐτοῦ. Ἡρωϊκὸς θάνατος..	672
Πρώτη αὐτόνομος ἑλληνικὴ πολιτεία, ἡ Ἐπτάνησος...	674
Ἀμνηχανία τῆς Πύλης κατὰ τὰ ἔτη 1805—1807	675
Ἀλλῆ πασαῖς θυνάστῃς Ἡπείρου. Ἀείμνηστοι ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν	678
Ἀρματωλοὶ Ὀλύμπου. Νίκος Τσάρας. Γάλλοι αὔθις ἐν Ἐπτανήσῳ	681
Καταδρομικὸς στολίσκος ἐν Σκιάθῳ. Τραγικὸς θάνατος Βλαχάδα	683
Περισπασμοὶ Πύλης. Συνθήκη ἐν Βουκουρεστίῳ πρὸς τὴν Ῥωσίαν	685
Ἡ ἰσχὺς τοῦ Ἀλλῆ πασαῖ φαίνεται προαγομένη	687

σελ.	σελ.
Παράδοσις Πάργας. Φοβερά τυραννία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.. 688	Ξαμένης τῆς μεγάλης ἐπανα- στάσεως 692
Καθαίρεσις τοῦ Ἀλῆ. Οἱ Σου- λιῶται προσποιοῦνται ὅτι τὸν βοηθοῦσιν 690	Ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ 1821 κινήματων..... 693
Ὁ Ἀλῆς παραδίδεται ἤδη ἀρ-	Ἐπίλογος..... 695

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις καὶ ἡ πρώτη πολιτικὴ ἀποκατάστασις
τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Φιλικὴ εἰταιρεία. Τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα.
Πρώτη πολιτικὴ τῆς Ῥωσίας.

σελ.	σελ.
Φιλικὴ εἰταιρεία 696	ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄..
Ἰωάννης Καποδίστριας. Ἀλέ- ξανδρος Ὑψηλάντης 699	Ἐναρξεις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως. Τὰ πολιτεύματα τῆς ἐπαναστάσεως.
Α. Ὑψηλάντης γενικὸς ἐπίτρο- πος τῆς Ἀρχῆς 704	σελ.
Τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα δὲν ἦτο παράλογον 706	Ποικίλοι λόγοι δι' οὓς ἐγενι- κέθη ἡ ἐπανάστασις 721
Ἀδέξιος διεξαγωγή τοῦ κινή- ματος. Ὑποχώρησις Ὑψη- λάντου 708	Σύγκρισις τῶν δυνάμεων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Τουρκίας 724
Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης. Ὀλύμπιος. Φαρμάκης.... 712	Πρῶτα τοπικὰ πολιτεύματα. Δημήτριος Ὑψηλάντης... 727
Ὁ Ἀλέξανδρος Α΄ προτείνει ἐξ ἀρχῆς τὴν ἔνοπλον ἐπέμ- βασιν 714	Πρῶτα τοπικὰ πολιτεύματα. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος 731
	Τὰ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Ἄ- στρει ψηφισθέντα γενικὰ πε- λιτεύματα 736

	σελ.
Ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῶν πολυαρχικῶν πολιτευμάτων	739
Ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις των χρόνων ἐκείνων	743

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ χερσαῖος ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.	
Πελοπόννησος. Θεόδωρος Κο- λοκοτρώνης	747
Ὁρθὴ ἀντίληψις τῶν πραγμά- των ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη	749
Βαλτέτσι. Μαυρομιχάλοι. Κο- λοκοτρώνης. Δολιανά. Νι- κήτας	751
Ἄλωσις Λάλα, Μονεμβασίας, Ναυαρίνου καὶ Τριπόλεως.	752
Ματαία πολιορκία Ναυπλίου. Ἄλωσις Ἀκροκορίνθου	754
Ἀρίστη διακήρυξις τῆς Συνε- λεύσεως. Κυβερνητικὴ πα- ραλυσία	755
Μακεδονία. Θεσσαλία. Ἄλα- μάννα. Διάκος	758
Ὀδυσσεὺς ἐν Γραβιᾷ. Μάχη Βασιλικῶν. Δεινὴ ἀναρχία	761
Δυτικὴ Ἑλλάς. Οἱ πρόμαχοι τῆς Ἡπείρου Σουλιῶται	764
Ἡ Κυβέρνησις οὐδὲν πράττει ὑπὲρ Σουλιωτῶν. Μαυροκορ- δάτος	766
Στρατὸς Μαυροκορδάτου. Κα- ταστροφή ἐν Πέτα. Πτώσις Σουλίου	768
Ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη	771
Καταστροφή τοῦ Δράμαλη	773
Τὸ Μεσολόγγιον σώζεται ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου	776

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὁ ναυτικὸς ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.	
Γενικὴ ἔποψις τῆς ἐπαναστά- σεως τῶν νήσων	778

Ἵδρα, Σπέτσαι, Ψαρά, Χρη- ματικαὶ αὐτῶν θυσίαι	σελ. 780
Ἀξιάγαστος τῶν τριῶν νήσων ὁμοφροσύνη	782
Λάζαρος Κουντουριώτης	784
Ἀνδρέας Μιαούλης	785
Χαρακτὴρ τοῦ Ἀνδρέου Μια- ούλη	788
Δυσχέρειαι πρὸς παρασκευὴν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως	790
Πῶς οἱ στολίσκει ἡμῶν ἀντε- τάχθησαν εἰς πελώρια σκάφη	792
Ναυτικὰ ἔργα τοῦ 1821 καὶ τῶν πρώτων δύο μηνῶν τοῦ 1822	794
Καταστροφή Χίου. Πυρπόλησις τῆς ναυαρχίδος ὑπὸ Κανάρη	796
Ναυμαχία τοῦ ἀργολικοῦ κόλ- που. Νέον τοῦ Κανάρη κα- τόρθωμα	798
Πολιτεία τοῦ γαλλικοῦ ναυτι- κοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστά- σεως	801
Ἀξιωμαρχία τοῦ ἐκθεσιῶν τοῦ Γάλλου ναυάρχου Ἀλγάν	805

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῶν ἐτῶν 1823 καὶ 1824. Τὰ κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα κατὰ ἑρᾶν καὶ κατὰ θάλασσαν πολεμικὰ ἔργα.	
Προμηνύματα ἐμφυλίου πολέ- μου. Πάντες κατὰ Κολο- κοτρώνη	806
Ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ Κολοκο- τρώνης ἠττηθεὶς ἀμνηστεῖται	810
Νέος ἐμφύλιος ἀγὼν. Ὁ Κο- λοκοτρώνης ἠττηθεὶς φυλα- κίζεται	812
Ἐκστρατεία τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας. Θάνατος τοῦ Μ. Βότταρη	815
Μαυροκορδάτος ἐν Μεσολογ- γίῳ. Ἦττα Δερβίς πασᾶ εἰς Ἀμπλιανήν	817

	σελ.
Ναυτικά ἔργα τοῦ 1823. Χοσρέφ. De Rigny. Ἀρχὴ πειρατείας	818
Παρέμβασις τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Καταστροφή τῆς Κάσσου..	822
Ἄλωσις καὶ καταστροφή τῶν Ψαρῶν.....	824
Ὀλέθριος πολιτεία τῆς ἐλλη- νικῆς Κυβερνήσεως	828
Τὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 1824 μεγάλα ναυτικά ἔργα	830
Ἡ μεγάλη ναυμαχία τοῦ Γέ- ροντος	831
Νικηφόροι ναυμαχίαι κατὰ σε- πτέμβριον καὶ ὀκτώβριον..	835

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ἀπόβασις τοῦ Ἰβραίμη εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ πολιτικὴ τῶν Δυνάμεων. Ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως.	
Ἡ ἐπανάστασις ἐφαίνετο θριαμ- βεύουσα ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825	836
Πράγματι ἡ κυβέρνησις ἀσθε- νῆς, οἱ δὲ κίνδυνοι φοβερῶ- τατοι	838
Ἀπόβασις τοῦ Ἰβραίμ πασᾶ εἰς Μεσσηνίαν	840
Ὁ Κολοκοτρώνης διορίζεται γενικὸς ἀρχηγὸς Πελοπον- νήσου	841
Ἀδράνεια καὶ μάταιαι μεμφι- μοιρίαι τῆς κυβερνήσεως ..	843
Πολιτικὴ τῶν δυνάμεων. Ῥω- σία μέχρι τοῦ 1825.....	846
Πολιτικὴ τῶν Δυνάμεων, Αὐ- στρία. Μέτερνιχ	850
Πολιτικὴ τῶν Δυνάμεων. Γαλ- λία	854
Πολιτικὴ τῶν Δυνάμεων. Ἀγ- γλία.....	856
Ἐκτίμησις τῆς πολιτικῆς ἰδίως τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Ἀγ- γλίας	861

	σελ.
Ἡ διπλωματία τῆς Ἐπανα- στάσεως. Μαυροκορδάτος. Ἀρχαὶ αὐτοῦ	865
Αἱ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐνέργειαι τοῦ Μαυροκορδάτου	868
Περιεργοτάτη μετὰ τοῦ Γεντζ ἀλληλογραφία τοῦ Μαυρο- κορδάτου.....	869
Αἱ παρὰ τῇ ἀγγλικῇ κυβερνή- σει ἐνέργειαι τοῦ Μαυροκορ- δάτου	873
Πολιτεία τοῦ Κάννιγγ.....	874
Δεινόταται περὶ τὰ μέσα τοῦ 1825 περιπέτειαι τῆς Ἑλ- λάδος.....	876
Ἡ πρᾶξις δι' ἧς τὸ ἔθνος ἐτέ- θη ὑπὸ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ἀγγλίας	878
Ἀπάντησις τοῦ Κάννιγγ' αἱ περὶ μεσολαβήσεως ἐνέργειαι του.....	880
Ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ. Συνέλευ- σις δέχεται τὴν ἐπικυριαρ- χίαν.....	883

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Αἱ περιπέτειαι τῶν ὀλεθρίων ἐτῶν 1825, 1826 καὶ 1827.	
Γενικὴ ἔποψις τῆς περιόδου ταύ- της. Καρτερία τοῦ ἔθνους..	885
Τὰ ἐν Πελοποννήσῳ Σφακτη- ρία. Μανιάκι. Δραμπάλα. Μύλοι	887
Ἡ περίπυστος πολιορκία καὶ ἄλωσις τοῦ Μεσολογγίου..	889
Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀμηχα- νία παρέστη εἰς μέσον ὁ Κα- ραϊσκάκης.....	892
Ἀείμνηστα πολεμικὰ ἔργα τοῦ Καραϊσκάκη	895
Κόχραν καὶ Τζώρτζ. Διαφω- νίαι πρὸς τὸν Καραϊσκάκη.	899
Θάνατος Καραϊσκάκη. Ἡ ἐν Φαλήρῳ πανωλεθρία.....	901

	σελ.		σελ.
Ἀπόπειρα πυρπολήσεως τοῦ ἐν		μεων. Ἡ ἐν Πύλῳ ναυμαχία	908
Ἀλεξανδρείᾳ στόλου.....	902	Ἡ Ῥωσία κηρύττει τὸν πόλε-	
Τὰ πολεμικὰ σκάφη Ἑλλάδος		μον. Οἱ Γάλλοι ἐν Πελο-	
καὶ Καρτερίᾳ.....	904	ποννήσῳ.....	910
Πειρατεία. Μόνος ὁ Κολοκο-		Ἡ Πύλη ἀναγνωρίζει τελευ-	
τρώνης ἀντέχει ἔτι ἐν Πε-		ταῖον τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς	
λοποννήσῳ.....	906	Ἑλλάδος.....	911
Πρώτη ἐπέμβασις τῶν Δυνά-		Ἐλίγαι τινὲς ἐξηγήσεις.....	913